

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 2507
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 648
Sözlük Dizisi : 2

Kitabın adı
OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE
TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ III
Yayın Kodu
93.34.Y.0002.1106
ISBN 975.11.0730.X (Tk.No.)
ISBN 975.11.0733.4 (3.Cilt)
Baskı yılı
1993
Baskı adedi
20.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

Sözlük Dizisi

OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ III

Mehmet Zeki Pakalın

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 14.10.1991 tarih ve 9411 sayılı yazıları ile 20.000 adet basılması uygun görülmüş, Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 27.10.1992 tarih ve 8996 sayılı yazıları ile dördüncü defa birinci parti olarak 10.000 adet basılmıştır.

İSTANBUL, 1993

R

RABB-ÜL-ERBĀB (رب الارباب) [Sof.] Allah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeye ait ıstılah kitaplarındaki izahı şöyledir: «İsm-i âzam ve taayyün-i evvel itibariyle Hakka derler. Çünkü ism-i âzam cemî esmanın menşeidir ve gayet-ül-gayettir ve taayyün-i evvelin mazharıdır. İmdi rububiyet ona mahsustur ki rububiyet-i uzmadır.»

*Sedd-i reh olmadı sidre-i bezm-i melekât
Kıldı azm-i harem-i halvet-i Rabb-ül-erbab*
Fâzıl

RABB-ÜL-MAL (رب المال) [Fık.] Mudarebe akdinde (birinin sermaye, ötekini çalışmayı ortaya koymak suretiyle teşekkül eden girket) sermaye sahibi olan ortak hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sermaye sahibi demektir.

RÂBİA (رابعة) [Ida.] Mülki rütbelerden birinin adıdır. Râbia rütbesi suretinde de kullanılan bu tâbir dördüncü rütbe demektir. Saliseden küçük, hâmiseden büyüktü. Askeriden yüzbaşıya muadildi. Diğer rütbelere gibi bu da memuriyete mahsus olmak üzere hierî 1248 (1832-33) senesinde ihdas edilmiş iken sonradan memuriyetle olan alâka kaldırılmış, rütbe olarak tevcihine başlanmıştır. Bununla beraber ilkin ona mahsus nişan da ihdas edilmişti. Rütbe-ye mahsus olan bu nişan hierî 1267 (1850-1851) senesinde sahiplerinden geri alınmıştır. Râbia rütbesini haiz olanlar resmi günlerde buna mahsus sırmalı esvap giyerler, kılıç da takarlardı. Yalnız, ricalden sayılmadıkları için, teşrifata dâhil değillerdi. Râbia rütbesini haiz olanlara «Fütüvvetlû» elkası kullanılır, okuyup yazması varsa «Efendi», yoksa «Ağa» denilirdi.

1908 İnkılâbından sonra diğer rütbelere gibi bu da kaldırılmıştır.

RÂBİTA (رابطة) [Sof.] Arapça bağ, düzgünlük mânalarına gelen bu tâbir sofiye ıstılahı olarak dervişin şeyhine suret-i mahsusada teveccühü yerinde kullanılır. «Halidiyye-i Nakşebendiyye» tarikinin rükünlerinden bahseden «İrşad-ür-ragibin» adlı eserde (hususî kütüp-

hanemde yazma nüsha) rabita için şöyle deniliyor:

«Sâlikin rabıtaya ihtiyacı envar-ı tecelliyatı istifazaya kaadir olmadığı cihettendir. Zira şeyh matlup ile sâlikler beyninde vasıta- dır. Sâlik tarakki edip kendisinde istifazaya kudret hâsıl ve tecelliye mazhar olduktan şeyhe rabıtayı terkeder. Zira terakkiden tenezzüle rücu ve i'raz (dönmek, yüz çevirmek) anıllah demektir. Lâkin şeyhe mahabbeti terketmez. Zira ona vesile olmuştur. Ona tâzim hakikatte Resul-ül-lah'a tâzim, Hak Taalâ'ya tâzimidir ve şeyhe muhalefet Resul-i Ekrem'e muhalefet, Resul-i Ekrem'e muhalefet Hak Celle ve Âlâya muhalefettir. Hadis-i Nebvî'de «من لم يشكر الناس» «من لم يشكر الله» vârid olmuştur. Mânası: Nâse şükretmeyen Allah'e şükretmez demektir.»

Zamanındaki sofiye ricalinin büyüklerinden olan rahmetli Abdülâziz Mecdî Efendi'nin (ölmü 1941) mânevî feyze ermek için lüzumlu gördüğü rabıtaya pek ziyade ehemmiyet verdiğini yazan Osman Ergin (Balıkesirli Abdülâziz Mecdî Tolun, sayfa 252 ve mütaakıp) rabita'nın «çok muhtelif şekilde tarif» edildiğini ve üstadın da eline geçirdiği mektuplardan naklettiği fıkralarda görüleceği veçhile türlü türlü anlattığını kaydettikten sonra şu tafsilâtı veriyor:

«Râbita; gözünü kapayıp zihni her türlü havatır ve düşünceden hâli tutarak mürşide taslimiyet ve ondan istimdat ve istifazadır. Fakat şu tarifi daha derindir: Men arafe nef-seh fekat arafe Rabbih, sırrının hakayikına ve âfak ve enfüs unvan-ı vasi'nin ihtiva ettiği meratibi irfana suud ile ulûm-ı mafevkat-tabiyyeden olan ilm-i ledünnî serairine ve muamma-yı hilkatin halline vusul mümkündür. Gaye; bu yolda devr-i meratip eden bir adamın kesb-i irtibat ile usul-i mârufesi daire-sinde mücadele-i mâneviyyedir. Rabitanın kuvveti, teveccühün aynı nispette izdiyadını mucip olur. Bu pazarda herkese parası nispetinde mal verirler. Mal vermezlerse zerbeft olan perniyan-ı kemal verirler.

«Râbita, bir sır-ı azim-i ilâhidir. Her şeyin hallinin tarik-i aksarıdır. Bu yolun Bûrak-ı isali mahabbettir. Yüksek merite istiyor musun? Râbita'dan seri-mu inbîraf etme.

«وله الكبرياء في السموات والارض وهو العزيز الحكيم»
sırrımı rabıtada tefsir et. Kalbini sır-ıs sürur ile doldur.

«Râbita-i kalbiyye uzağı takrib ve derk-i hakayik hususundaki ifranı tehzib eder.

«Râbita her müşkülü halle kâfidir. İşi müfredata düşürme. Yekûn hanesine bak. Mahabbet; bâis-i neş'e ve inbisat olmak için tarik-i mahsusu vardır. O tarik rabıta yoludur. Râbita sırrullahtır. Müşkilât onunla hallolunur, her şey neş'eye mübeddel olur. Hayatın lezzeti o zaman anlaşılır.

«Râbita; sana bâis-i tarakki ve hevesattan mucib-i tevakkidir.

«Râbitanın kuvveti, teveccühün aynı nispette izdiyatını mucip olur.

«Râbita hadd-i gayeye varırsa, mürasele-i zihniyyeye hacet bırakmaz.

«Râbita üç türlü olur. Cism-i keşife, cism-i lâtife, cisimden mücerred ruha. Ruh râbitasında temerrün olmadıkça isneiyet aradan çıkmaz. İsneiyet aradan çıkmadıkça da safayı kalbî hâsıl olamaz. Safayı kalbî olmayınca, iftirak ve infisal elemeleri vardır.

«Râbitada münkeşif olan maanî, lisan-ı zâhire düşmek süfliyyetinden balâterdir. Mâneviyyatın maddiyat, maddiyatın mânevîyyat olması mümkün olmadığı gibi âlem-i mâna ve ruhtan tecelli eden hakayik ve maaliyyatı, âlem-i imkân mahsusatından olan söze düşürmek de muvafık olamaz.

«Râbita ile sır-ı râbita ayrı şeylerdir.

«Râbita; sefine-i vücude dümen olur. Râbitasız sefer mütemadi bir çalkantıdan ibaret olur. Hangi semte gidildiği malûm olmaz. Râbita düzgün tutulursa, istikamet tâyin edilmiş demektir.

«ما رعى ارضى ولا سمى بل رعى قلب عبد المؤمن» in mânâsını râbita halleder.

«Râbita, Bûrak-ı itilâ olmakla, bu suretle semavat-ı âliye-i efkâra uruç müyesser, istih-salât-ı ulviyye an beân tecelli eder. Rabıtadaki nekayisi yine râbita tashih eder.»

RAĐH (رضخ) [Fık.] Lûgatte az bir şey vermek ve az miktarda verilen şey demek olan bu tâbir istilâh olarak cihada iştirak eden kadınlara, çocuklara, kölelere, zimmîlere ganimet malından verilen bir miktar mal yerinde kullanılır. Bunu alanlara «Ehl-i radh» denir.

RAFA KOYMAK (رافق) [Hal.] Mecaz yoluyla ehemmiyet vermemek, unutmak, unutturmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RAFİZİ (رافضی) [Kel.] Rafizîn fırkasına mensup olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça terketme, ayrılma demek olan rafızdan gelen rafıza Şia'dan bir fırkanın adıdır. Rafiziyun ve rafiziyan suretlerinde cemilendirilir.

İslâm ulemasının, tarihçilerinin çok muşassal malûmat verdikleri rafizilik hakkında Diyanet İşleri Reisi kıymetli âlim Ahmet Hamdi Aksekili (ölümü 1951) «Sebil-ür-Reşat» sahibi Eşref Edip'le yaptığı bir konuşmada (İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası, ocak 1948, No. 91) şu kıymetli izahatı vermiştir:

«Malûmdur ki rafizilik, Hazret-i Ali'ye mahabbet, Hazret-i Ebubekir, Ömer, Osman, Ayşe, Muaviye ve diğer sahabelerden birçokları hakkında buğz u adavette taassup göstermek demektir. Bunların nasıl ve ne maksatla türediklerini anlamak için İslâmın ilk devirlerini biraz hatırlamak lâzımdır. İslâm güneşi yeryüzünü aydınlatıp da insanlar alay alay müslüman olmağa başladığı zaman coşkun bir sel gibi önüne durmak isteyen her türlü bâtil itikatları, begeriyyeti kösteklemiş olan hurafeleri silip süpürdü. Artık, her gün sahasını biraz daha genişletiyordu. Bunu gören ve karşı durulamıyacağını anlayan kötü ruhlu, sömürgeci zihniyetli insanlar, bu nuru söndürmek, İslâm vahdetini kırmak için birtakım mel'aneler düşündüler. Nihayet Ehl-i Beyt-i Resul'e mahabbet esasını hiyle ve desiseleri için mebd-i hareket ittihaz ettiler. Ehl-i Beyte mahabbet, her Müslümanın her sevgiden üstün tuttuğu ve tutacağı bir şeydir. Bundan istifade etmek lâzımdı. İşte bu mel'aneti esaslı bir surette düşünen, ortaya atan Yahudi Abdullah ibn-i Sebe' olmuştur.

«Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında hicretin 29 uncu senesinde gûya Müslüman olan, böyle görünen bu adam ortaya üç esas attı:

«1. Ric'at meselesi: Yahudi İbn-i Sebe' İslâm birliğini parçalamak için hakiki ve peygambere çok muhip bir Müslüman görünerek bu üç esası ortaya atarken saf müslümanları göyle iğfal ediyordu: «Madem ki Hazret-i İsa âhir zamanda tekrar dünyaya gelecektir, ondan daha büyük peygamber olan Hazret-i Muhammed neden gelmesin? Şaşarım onlara ki İsa'nın geleceğine iman ederler de Hazret-i Muhammed'in tekrar geleceğine inanmazlar!» Bunu bazan âyetlerle de ispat etmeğe çalıştı: «Onların bâtinî mânaları budur!» dedi. Bununla zihinleri haylice iggal etti.

«Bir taraftan da Hazret-i Osman aleyhine fitne ve fesat kazanlarını kaynattı. Hazret-i

Ali öldükten sonra onun ölmediğini, dünyaya tekrar geleceğini, yeryüzünü adaletle dolduracağını söyledi.

«2. Vasiyyet meselesi: İbn-i Sebe' memleket memleket dolaşarak «Her Nebi'nin bir vasisi vardır. Muhammed'in ki de Ali ibn-i Ebu Talip'tir. Binaenaleyh peygamberden sonra onun bu ümmete vasisi, halefi odur. Ondan sonraki hilâfet onun hakkıdır, o hakkı İmam Ali'nin elinden almış olanlar en büyük zalimlerdir!» diyor, böylece efkârı Hazret-i Osman aleyhine hazırlıyordu.

«İbn-i Sebe' körüklediği fitne ateşiyle emeline muvaffak oldu. Hazret-i Osman'ın şehadetiyle Hazret-i Ali hilâfet makamına geçti. Fakat maksat bu değildi.

«3. Hulûl meselesi: İbn-i Sebe' durmadı, maksadına doğru yürüdü. Hazret-i Ali'ye evlât ve ahfadına ulûhiyyetin bir cüz'ü hulûl edeceğini ilân etti. Hattâ İbn-i Sebe'in cemaatinden bazıları Hazret-i Ali'nin yüzüne karşı «Sen Allahsın!» dediler. İş büyüdü. Hazret-i Ali bunların ateşte yakılmalarını emretti ve yaktırdı. Lâkin İbn-i Sebe' bundan da istifade etmenin yolunu buldu: «Artık, şimdi iyice tahakkuk etti ki sen Allah'sın, çünkü ateşle azabetmek ancak Allah'a mahsustur; Allah olmasaydın ateşle azabetmezdin!» dedi.

«İşte İbn-i Sebe', rafiziliği bu üç esas üzerine kuruyor ve müslümanları parçalamak, akidelerini bozmak için köy köy dolaşarak, Âli-i Beyte ve hassaten Ali'ye aşırı derecede mahabbeti bir akide-i diniyye haline getiriyor, bunun aleyhine söz söylemek dinden çıkarmakla bir olduğunu telkin ediyordu.

«İbn-i Sebe'in kurduğu rafizilik o kadar taassupla hareket ediyordu ki kimisi Hazret-i Ali'nin ilâh olduğunu, kimisi Nebiyy-i nâtik olduğunu söylüyor; her üçü de nasben ve vesayeten, celiyyen ve hafiyen Hazret-i Ali ile onun evlâdına mahsus olduğunu, onlardan başkasına bu hakkın verilmesini, yahut onlardan bu hakkın alınmasını zulüm sayıyordu. Bunlara göre İmamet, yani devlet reisliği, âmmenin ihtiyar ve intihabıyla değil, nasbiyle, verasetledir. Bu makam ise yalnız Ali evlâdınındır. Bu erkân-ı dinden bir kazıyye-i usuliyedir. Böyle bir şeyi peygamber ihmal edemezdi, onu Ali ve evlâdına vasiyyet etti. (İbn-i Hazm'ın El Fasl'ında c. 5, s. 188, Makrizî c. 4, s. 182, Razi'nin İtikadat ü Firak-ül-Müslimîn vel-Müsrîkîn c. 57, Eb-ül-Muzafferüddin'in Et Tebsîr fiddin adlı eserinde, İbn-i Teymiye'nin Minhâc-üs-Sünen'inde uzun izahat vardır.)

«Böylece dışı Ehl-i Beyt'e mahabbet, iç yüzü ise Mecusilik ve Yahudilikten ibaret bulunan rafizilik mezhebi kuruldu, gittikçe birçok kollara da ayrıldı.

«Bunlar, Peygamber'in hilâfeti Ali'ye vasiyyet ettiğini, Allah'ın Ali'ye ve Ali'nin evlâtlarına hulûl eylediğini, Ali'nin tekrar dünyaya döneceğini söyledikleri gibi ervahın tenasühüne de kail bulunuyorlardı. Bunlara göre savap ve ikap yalnız dünyadadır. Kur'an-ı Kerim'in bir zâhir mânası, bir de bâtin mânası vardır. Bunların her tarafa yaymağa çalıştıkları bu itikatları, daha evvel Mecusiler ve Yahudiler de söylemişlerdi. Binaenaleyh bunlar, Mecusilikte ve Yahudilikte mevcut olan fikirler ve nazariyyeleri daha evvel ötekiler ortaya atmışlardı. Yahudi fırkalarından bazıları da Tevrat'ın bir zâhir mânası, bir de bâtin mânası olduğunu, bâtinin zâhire mugayir bulunduğunu söylemişlerdi.

«Rafizilerden bazıları: «Hazret-i Ali'nin kaatili olan İbn-i Mülcem, lâhutun ruhunu ceset zulmetinden kurtardığından ötürü, dünyanın en hayırlı insanıdır» demişlerse de bunu daha evvel «Müzdek» in söylediğini Şehristânî bize hikâye etmiyor mu?

«Bâtiniyye, Kur'an ve Hadis'in zâhirinden başka bir de bâtin olduğunu, zâhirin gizli hakikatlere işaret eden bir kabuktan başka bir şey olmadığını, bununla kanaat edenler şer'an teklifatı olan kayıtlardan kurtulamiyacaklarını, bâtin ilmine yükselebilmiş olanlardan teklifat-ı diniyyenin de kalkacağını söylerler; bunu âyetlerle de ispata kalkışır. Onlara göre namazın ve zekâtın mânası Muhammed ile Ali'yi sevmek demektir. Bunu sevenler namazı kılmış, zekâtı vermiş sayılır; Muharrematın mânası Ebubekir ile Ömer'e muvalâta ve bâtinîyye mezhebinde olanların her hangi birine muhalefetin haram olması demektir. Binaenaleyh bâtinîyye mezhebinde olanların söyledikleri ve işledikleri şeyler haram değildir. Ne yaparlarsa hepsi mubahtır. Meleğin mânası, bâtinîyye daileri demektir. Şeytan da ehl-i sünnet ulemasıdır.

«İşte İsrail oğulları daha evvel Tevrat'da zâhir ve bâtin mânaları diye, nasıl oynamışlarsa Rafiziler de Kur'an-ı Kerim'in tefsirinde öyle oynadılar. «Hazret-i Muhammed Cebrail'e, kendisine getirdiği vahyi nereden aldığını sordu, o da bir perde arkasından söylüyorlar dedi. Bir daha vahy geldiği zaman perdeyi kaldırıp sana onu kimin söylediğini gör dedi; Cebrail bakınca perdenin arkasında Muhammed'i gördü. Anladı ki kendisine söylenen de o imiş» hezeyanları da hep bunlardır.

«توت يدا اى لوب» = Ebu Leheb'in iki eli kurusun» âyetindeki elden maksat, Ebubekir'le Ömer'dir! diyecek kadar ileri gittiler. Böylece İslâm dinini bozmak için kendilerini Ehl-i Beyte ağıri mahabbet besler gösterdiler. (Bak: Mevakıf c. 8, s. 378; İbn-i Hazım c. 5, s. 185; Şehr-i Sitanî c. 2, s. 15, 16; Keşf-i Esrar-ül-Bâtıniyye s. 12-36; Et-Tebzir fiddin s. 85; Hitat-ül-Makrizî c. 4, s. 233; İttihaz-ül-Hunef Makrizî s. 113; Avasım-ı İbn-ül-Arabî c. 1, s. 55; Teblis ü iblis İbn-ül-Cevzî s. 102)

«Bütün bunların maksatları Müslüman itikadını bozmak, Müslümanların vahdetini kırarak onları birbirine düşürmekti.

«İslâmî içinden yıkmak için gizli cemiyetler kurmak suretiyle Bâtıniyye mezhebine, ki bugünkü mânasıyla, İbahiyye, dinsizlik demektir — inkılâp eden bu mezhep Şî'a maskesini takmak-tan da çekinmemişlerdi.

«Ehl-i Beyte mahabbet iddia eden bu soysuzlardan bir takımları da Peygamber'in neseb-i pâkine mensup olduklarını iddiaya kadar cür'et ettiler. Bâtıniyyenin reisi olan Meymun Bin Disan böyle yalancı bir iddia ile İsfahan'dan Ehvaz'a ve Basra'ya nasıl geçtiğini tarih okumuş olanlar bilirler. Bu soysuz, kendisinin Muhammed Bin İsmail, Bin Cafer evlâdından olduğunu iddia ediyordu. Halbuki Muhammed Bin İsmail bilâveled ölmüştür, Bu Meymun Bin Disan'ın dokuz esas üzere tesis eylediği talimat ile nasıl dalâlet ve rezalet yaptığını Makrizî Hitat'ında (cilt 2, sayfa 227) anlatır.

«Hamdan-ı Kırmızı, Meymun, Hasan Sabah gibi birçok Bâtıniyye liderleri muhtelif yerlerde gebekelerini kurarak küfür ve mel'netlerini yaydılar. Horasan'da, Küfe'de, Hicaz'da, Şimalî Afrika'da, Mısır'da yapmadık rezalet bırakmadılar. Ehl-i Salib'in İslâm memleketlerini istilâ etmelerini kolaylaştırdılar ve onlarla Müslümanlar aleyhine muharebeler yaptılar. Bütün bunları yaparken de Ehl-i Beyt-i Nübüvvet'e mensup olduklarını iddia ediyorlar ve bu iddialarını da yürütmeğe çalışıyorlardı. Halbuki Peygamber'in Ehl-i Beyt'i, rezail ve Müslümanlığı yıkacak esaslar negretmezdi. Allah, onları bu gibi şeylerden tertemiz bir hale getirmişti.

«Peygamberimiz: «Bir kimsenin aslını ve kime mensup olduğunu bilmiyorsanız onun işleri aslının nereye dayandığını haber verlr!» buyurmuşlar. İşi gücü rezalet yapmak olan kimselerin bir de «Peygamber sülâlesindeniz!» diye iddia etmeleri elbette o pâk nesebe karşı büyük bir iftiradır.

«Bu mülhidlerin uydurma şecerelerine Ehl-i Beyt arasına nasıl sokulmağa çalıştıkları da ana kitaplarda yazılıdır.

«Hulâsa İbn-i Sebe' ile başlayan ve İslâm-lar arasında her devirde kanlı hâdiseler çıkar-mış olan bu zındıkların mezheplerinin her memlekete göre bir adı vardır. En meşhur adı «Bâtıniyye» dir. Çünkü bunlar dinden soyunmak için her dışın bir içi, her tenzilin bir tevili vardır, diyorlardı. Irak'ta bunların adı Karamita ve Müzdekiyye'dir. Çünkü bunlar da tıpkı Sâ-sâniler devrinde Müzdek'in ortaya attığı mal ve kadınla herkesin ortak olduğunu, bunlarda temellük ve tasarruf olamayacağını da söylüyorlardı. Horasan'da bunlara «Talimiyye» ve «Melâhîde» denildiği gibi Karamit'in kardeşi olan Meymun'a nispetle «Meymunîyye» de denir. Mısır'da meşhur «Ubeyd» e nispetle «Ubeydiyyun»; Şam'da «Nusayriyye» (Dürzü), Teyamine adını alır. Filistin'de «Bahaiyye», Hind'de «Behere» ve «İsmailiyye»; Türkler arasında «Bektaşî» ve «Kızılbaş»; Acemistan'da «Babiyye» diye anılırlar. Fakat hakikat şudur ki: Bunların İslâma intisapları ne ise, İmam Cafer'in oğlu İsmail'e intisapları da o nispettedir. Bunların diğer fırkalardan imtiyazları, imam-larına Allah'ın hulûl ettiği fazîhasını da iddia etmeleridir. Bunlar, sözlerini felsefe ve tasavvuf ile de yaldızlarlar, herkesin mizacına göre söz söylemek isterler. Davetlerinin dokuz derecesi vardır. Dokuzuncusu mükâşefedir. Artık bu mertebeyi bulmuş olan bir Bâtıni'ye her şey mubahtır, haram küfür yoktur.

«İbn-i İshak, bu derecenin yedincisinden bahsederken şöyle der: «Bu dereceye çıkanlar için en kat'i haramlar da mubahtır, bunların nazarındaki şeriatler ve şeriat dairesinde yürüyenler çok hakir şeylerdir. Şeriat ulemasını hiç sevmeyiz, hep onlarla uğraşırız. Tasavvuf kitaplarına dikkat ediniz. Onlar çok kere Bâtıniyye'nin sözlerinin tesiri altında kalmışlardır. Ceyli'nin İnsan-ı Kâmil'ine bakınız. İhvan-üs-safa Risalelerini hazırlayanların yaptıkları da Bâtıniyye'nin telbislerinden başka bir merhalelerdir. Kadî Abdül-Cebbar-ül-Hemedanî Tesbî-i Delâil-ün-Nübüvve adlı eserinde, İmam Gazali «Fazayih-i Bâtıniyye», «Elkistas-ül-Müstakim» eserlerinde bunları güzel bir surette reddetmişlerdir.

«İbn-i Esir, Ebil Feda, İbn-ül-Verdi, İbn-i Kesir, İbn-i Haldun tarihlerinde yeter derecede tafsilât vardır, Tarih-ül-Kâfi'de Bâtıniyye'nin itikatları ve bunların gizli cemiyetlerinin yaptığı cinayetler hakkında uzun uzadıya malûmat vardır. Yakında tercümesini yayınlıya-

cağımızı ümidettiğim «Keşf-i Esrar-ı Bâtıniyye ve Ahbar-ül-Karamita» eseri de bu hususta en mühim kitaplardan biridir.»

RAHAT-I HULKUM (راحت حلقوم) [San.] Nişasta ile şekerden sade olarak ve bazan içine badem, fıstık, fındık gibi bir şey karıştırılarak yapılan tatlının adıdır. Halk arasında «lâtilokum» denir.

*Can verir rahat-ı hulkume esir-i helva
Gelse efsürdegi-i savm ile halkumane can
Sâbit*

RAHLE (رحله) [San.] Üzerine Mushaf (Kur'an-ı Kerim), kitap ve saire konulmak ve yanına oturup okumak için iki yandaki ayak-ları oymalı, kenar pervazları ve üzeri düz tahtadan masa, küçük sıra adıdır. Sadeleri olduğu gibi sedefli ve işlemelileri de olurdu. Birbirine geçmiş iki tahtadan yapılanlarına «geçme rahle» denilir. Camilerde şimdi bile tesadüf olunur.

«Sanat Ansiklopedisi» nde (Rahle maddesi) «Üzerine kitap konarak okumak için kullanılan iki geniş ayaklı ve üstü dar ve uzunca alçak masa» suretinde tarif olunan ve «biri sabit ve üstü düz; diğeri açılır kapanır çekilde (X şeklinde) olur ki bunlar yalnız kitap ve Kur'an okumağa mahsustur» suretinde iki nev'i bulunduğu gösterilen rahle için şu izahat da verilmektedir:

«Eskiden medreselerde hocalar dersi yüksekçe bir minder üstünde oturarak verirler ve ölerinde kitap koymak için bir düz rahle bulundurulardı.

«Rahlenin çok müzeyyen yapılmışları vardır. Bunlar ekseriya ceviz ağacından ve üstleri sedef ve kemik kakmalarla süslenmiştir. Selçuklular devrindeki rahleler tahtadan oymalı olarak yapılırdı. Bu eski rahleler bugün Türk sanatının mühim parçalarını teşkil etmektedir.»

«Eski Eserler Ansiklopedisi» nde de (Rahle maddesi) şu izahat vardır:

«Ders ve Kur'an okunup bittikten sonra masa gibi büyük rahlenin üzerine Kur'an-ı Kerim konulur. Bunlara evvelce çok ehemmiyet vermişler, hattâ ödağacından bile yapmışlardır. İçlerinde âyetler, hadisler yazılı olanları, tuğra işlemelileri vardır ve çok kıymetlidir.»

*Alınır mı ramazan sofilerinden Mushaf
Rahlenin neubetini beklemeyince insan
Sâbit*

RAHMANİYYUN (رحمانيون) [Sof.] Evliya tabakalarından birini teşkil edenler hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Sofiyye ait eserlere göre her asırda üç kişiden ibaret olan Rahmaniyyun taşa sürtülen demir zincirin çıkardığı

korkunç ses gibi hâtifi (kayıptan gelen ses) bir ses duyarlar ve ondan Hakkın maksudunu fahmederek ona göre vazife görürler. Yine bu eserlere nazaran bunların bazı ballerde Ebdal-ı seb'aya benzerlikleri varsa da «Ebdal» denilen rical bunların gayridir.

RAHMET OKUMAK (رحمت اوتومق) [Hal.] Allah rahmet etsin; demek, ölü hakkında Allah'tan rahm ve mağfiret dilemek, anmak, methetmek yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

*Edenler halimi idrâk, okurlar risk ile rahmet
Olanlar zâir-i kabrim, dönerler müşfik u
mahzun
Abdülhak Hâmit*

RAHMET OKUTMAK (رحمت اوتومق) [Hal.] Mecaz yoluyla başkasını şer ve zulümde daima daha ehven olmak dolayısıyla - arattırmak ve bu itibar ile - Allah ona rahmet etsin! dedirtmek yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

*Kâfir ol mertebe kıydı cana
Rahmet okuttu Hulâgâ Hana
Enderunlu Fazıl*

RAHNE (رخته) [Bah.] Gemilerin bordalarında veya su kesimlerinin altında mermi isabetiyle veya herhangi bir tesirle açılan delikler, yarıklar hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Rahne; Farsça gedik' yarık, yırtık demektir.

RAHŞİYYE (رخشیه) [Eds.] At için yazılan kaside ve mersiyele hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Rahş; Farsça gösterişli, gayetle yürük at demektir. Divan edebiyatında bahar, ramazan, bayram ve sair vesilelerle olduğu gibi at münasebetiyle de birçok kasideler ve mersiyele yazılmıştır. Nef'i alelumum kasidelerde olduğu gibi, bu hususta da hem en önde, hem başta gelir. Büyük şair Dördüncü Sultan Murad'a atları için iki uzun manzume yazdığı gibi Vezir Mustafa Paşa'ya da rahşîyye yazmıştır. Bundan başka yazdığı diğer kasidelerde de attan bahseden mısralar sıkıştırılmıştır. Ondan sonra Nabi, Hazret-i Peygamberi göğe çıkaran (Bürak) vesilesiyle ata dair manzume, başka şairler de rahşîyye yazmışlarsa da Nef'inin kâbına yetişememişlerdir.

Nef'inin Sultan Murad'a yazdığı uzun rahşîyyenin ilk parçası:

*Barek' Allah zehi rahş-i hümâyun-sima
Ki komuş namını Sultan-ı cihan Bâd-i saba
Ne saba saika dersem garâşır sür'atte
Ki seğirdirken ana sagesi olmaz hempa
Bırağur ânı dahi sagesi gbtî golda
Olse ger şatır-ı endişe ile pâ derpa*

*Düşmeden sayesi hâk üze ider âlem-i tay
Sehu ile râkibi gösterse inane irha
Kuş yetişmez der idim olmasa taygar eğer
İremes girdine zira ki ne sarsar ne saba
Nice taygar o sebûk-pay-ı cihan-peyma kim
Ana hemser olamaz hiç ne anka ne hûma
Nurdan bâl açar uçmağa melektir sanasın
Olsa zinpuş-ı seraserle ne dem cilvenüma
Tayyeder âlemi bir göz yunup açincayadek
Bu kadar çâpûk ü çâlak olur mu acaba?*

« Kaside-i Rahşiyiye der Medh-i Mustafa
Paşa » nın da ilk kısmı :

*Zehi semend-i mülâgim kt hûsn-i reftarı
Unutturur dil-i uşşaka cilve-i yârı
Tamam gösterir ittikçe nâz ile cilve
Usul-i tarz-ı bûtan tıraz a ferharı
Olarda halk-ı cihan ser nihade-i revîşi
Ger olsa bir sanem-i dilrûbada etvarı
Nigâhı gamze-i hûban gibi tecessüs eder
Hıram-ı dilkeşine dil veren giriftarı
Fütade-i serrahı Bûrak-ı firdevsî
Esir-i dâm-ı nigâhı gazal-i Tâtârî
O denlû dilkeş ü matbudar şemagill kim
İder görünce serasime akl-ı ayyarı
Tasavvur eylese ger peyker-i dilârasın
Dem-i firakta inlerdi âşik-ı zârı
Muradı üze hayalinde seyr için şeklin
Şikal ederdi ana belki zül-fî dildarı
Cebini kim seher-i raz-ı id-i sūr'attir
Sevad-ı perçem-i müşkinidir şeb-i târı
Nesim-i goncakûşa gibi segri bir demde
Açar şigüfte dil eyler nice dilefgârı
Gelince bād-i saba gibi hurde reftar
Yol üze tarheder eşkâl-i mevc-i enharı
Bu denlû şâh-u mülâgim hıram iken gâhî
Neuzubillâh eğer etse tünd reftarı*

RAHT (روخت) [San.] Binek atlarına vurulan takım yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Cevher ki raht bir esb-i devân
Üç adet rahtsız esb-i pâyân
Nâbi*

§ [Hal.] Her türlü esvap ve tecemmülât ev eşyası yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Raht u baktın suya salmış bâde vermiş varını
Bi dil ü bi hanüman, biçare bir ben bir habab
Fânî*

RAHT HAZİNE DARI (روخت خزانه داری) [Sar.] Has ahırdaki murassa' ve kıymetli eyer takımlarının muhafaza olunduğu «Raht hazinesi» nin mesul memuru hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eyer takımlarının muntazam bir defteri olduğu gibi bunun bir örneği de Defter-

darlık Baş muhasebesinde tutulur, hazinedar değıştikçe eşya defterle karşılaştırılmak suretiyle birer birer sayılırdı.

RAHT HAZİNESİ (روخت خزانه) [Sar.] Has ahırdaki murassa' ve kıymetli eyer takımlarının muhafaza olunduğu yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Has ahır murassaat hazinesi» de denilirdi. Hazine «Raht Hazinedarı» adı verilen bir memurun idaresi altında idi. Kıymetli rahtlar (eyerler; eyer takımları) evsafını gösteren bir defterle teslim edilir, aslı hazinede saklanan bu defterin bir örneği Defterdarlık Baş muhasebesine verilir. Raht hazinesi padişahın sadrazamdaki mührüyle yani mühr-i Hümayunla mühürlenmek kanundu. Raht hazinedarı değıştikçe bütün eşya Baş muhasebe kaleminden tâyin edilen memurun da huzuruyla birer birer sayılır ve mevcut ana defteriyle karşılaştırılırdı.

RAHT-I DİVANİ (روخت دیوانی) [San.] Divan günlerinde resmî ve salâhiyyetli şahsiyetlerin atlarına vurdukları takım hakkında kullanılır bir tâbirdir.

*Gûrah-i ehl-i divana bakup divaneves ben de
Tedarük egledim (erkân)ü (üst) ü (raht) ı divanı
Libas-ı müserra' âsa yine tüccara rehnettim
Zaman-ı nakz-ı kıymetle çeküp enva-ı hûranı
Sünbûlzade Vehbi*

RAHT-I HÜMAYUN (روخت همايون) [Sar.] Padişahın mücevherli eyer takımı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Raht; eyer demektir.

RAHT KÂTİBİ (روخت کاتبی) [Sar.] Has ahırdaki «Raht hazinesi» nde bulunan kıymetli eşyanın kaydını tutan kâtibin adıdır. «Enderun Tarihi» ndeki kayde göre (c. 1, s. 164) raht kâtipliği Defterdarlık (Maliye) Baş muhasebe kaleminden biri tarafından yapılırdı.

RAHTVAN (روختوان) [San.] Binek atlarına vurulan eyerlerin üstüne konan gaşiyelerin üzerine bağlanan sırma şerit adıdır. «Raht-ı hümayun» denilen Padişahların mücevherli eyer takımlarına bakanların başına «Rahtvan ağası» denilirdi.

RAHTVAN AĞASI (روختوان آغاسی) [Sar.] «Raht-ı Hümayun» denilen Padişahın mücevherli eyer takımlarına bakanların başına verilen addır. «Rahtvan-ı has» da denilen rahtvan ağası sarayın saraç cemaatinin âmirlerindendi. İki tane «rahtvan ağası» vardı. Birine «rahtvan-ı evvel», ötekine de «rahtvan-ı sani» denildiği gibi büyük rahtvan, küçük rahtvan da denilirdi.

RAHTVAN-I EVVEL (روختوان اول) [Sar.] «Raht-ı hümayun» denilen Padişah'ın mücevherli eyer takımlarına bakanların başına verilen addır. Sarayın saraç cemaatinin âmirlerindendi. «Mirahur-ı evvel» e tâbidi.

RAHTVAN-I HAS (روختوان خاص) [Sar.] «Raht-ı hümayun» denilen Padişah'ın mücevherli eyer takımlarına bakanların başına verilen addır. Bunun yerine «Rahtvan ağası» tâbiri de kullanılırdı. Sarayın saraç cemaatinin âmirlerindendi. İki tane idi. Birine «Rahtvan-ı evvel», ötekine «Rahtvan-ı sani» denildiği gibi evvelkine büyük rahtvan, sonrakine de küçük rahtvan da denilirdi.

RAHTVAN-I SANİ (روختوان ثانی) [Sar.] «Raht-ı hümayun» denilen Padişah'ın mücevherli eyer takımlarına bakanlardan ikinci derecedeki memurun unvanıdır. Sarayın saraç cemaatine mensuptu. «Rahtvan-ı evvel» lik münhal olursa yerine tâyin olunurdu. «Mirahur-ı sani» ye tâbidi.

RAİYYE (راییه) [Ida.] Tebea yani başkasının velâyet ve idaresi altında bulunan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «raiyyet» de denilir. Cem'i «reaya» dır.

RAİYYET (راییت) [Ida.] Tebea yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «raiyye» de denilir. Cem'i «reaya» dır.

*Ol cism-i pâki cânı gibi eyledi. nihan
Âsûde kıldı hâl-i sigâh-ı raiyyeti
Baki*

RAİŞ (رائش) [Huk.] Rüşvet verenle rüşvet alan arasında vasıtalık eden kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rüşvet vermek ve almak kanunen memnu olduğu için alan ve veren gibi vasıta olan hakkında da (Ceza Kanunu madde 226) ceza tâyin edilmiştir.

RAKABE (رکابه) [Mal.] Temlik ve temellükü kaabil olan aynı ve zatî şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir arzın rakabesine malik olan kimse o arzi izin almadan satar, vakfeder, üzerine bina, toprağını kazıp tuğla ve kiremit yapar velhasıl ondan dilediği surette istifade edebilirdi. Fakat bazı ahvalde arzın rakabesi birine, tasarrufu da diğerine ait olurdu. O halde bu türlü tasarruf «Kiracıların me'urdaki bidun-ir-rakabe menfaatini istifa hakkı gibi arazinin yalnız intifa hakkını» gösterirdi. Arazî-i emiriyye böyle idi. Arazî-i emiriyyenin rakabesi hükümete, tasarrufu ise sahibine aitti. Bu halde ise sahibi müstecir (kiracı) vaziyetinde idi. Böyle olan mutasarrıflar ise tasar-

rufları altında bulunan yerleri istedikleri gibi tasarruf edemezlerdi. Binaenaleyh rakabe ile tasarruf hakkı arasındaki fark malî ile menfaat arasındaki veya diğer tâbirle arazi-i memlûke ile arazi-i emiriyye beynindeki farkın aynı idi.

Fıkıh istilâhı olarak «köle ve cariye demek olduğu» gösterilen (Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu) ndaki (c. 3, s. 372) izahı şöyledir :

«Esasen boyun ve boyun kökü demek olan rakabe, esirlerin boyunlarına kement takılıp ahzedilmesi münasebetiyle şahıstan kinaye olarak kullanılmıştır. Yahut cüz'ün adını, külle vermek kabîlinden bir mecazdır. Mamafih her şeyin zatına, aslına da «rakabe» denilmesi şayi'dir. «Rakabe-i vakf» gibi.

«Köle veya cariye azat etmeğe, memlûkûn boynundaki esaret halkasını çözüp gidermeğe de «fekki rakabe» denilir.

RAKAM KEŞ (رکام کیش) [San.] Eskiden sayılı eşyanın konulduğu sandık veya balyanın üzerine sayılarını yazanlar, hesap pusulası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rakam; adetleri, sayıları gösteren işaretler demektir.

RAKİM (رکیم) [Coğ.] Haritalarda deniz seviyesinden yüksekliği gösteren rakamlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Sanat Ansiklopedisi» nde (Râkım maddesi) topografya haritalarında arazinin denizden irtifakını göstermek üzere geçirilen seviye satırlarının araziye temas ettiği noktalardan husule gelen seviye münhanilerinin yapılarına veya tepe, boyun, dere gibi noktalarına konan irtifa rakamlarını havi haritalara râkımli harita tâbir olunur» izahı vardır.

RAKİM-ÜL-HURUF (رکیم الحروف) [San.] Eskiden muharrirlerle hattatlar tarafından kullanılır bir tâbirdir. Bununla eserin müellifi yahut yazıyı yazan anlaşıldı. Râkım; Arapça yazan demektir.

RAKİK (رکیک) [Fık.] Köle, cariye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Esirin uğradığı zaaf ve rikkatten dolayı rakik denilmiştir. Cem'i «erik-ke» dır. Bu mükamda «rakabe» nin kullanıldığı yazılı olan (Kamus) da şu tafsîlât verilmiştir : «Rakabe; lûgatte unuk gibi boyun'a denir. Alâ kavlin boyun'un ense tarafına denilir. Cem'i ra'nın kesriyle «rikab» ve harekât vezninde «rakabat» gelir. Esir ve memlûkûn boynuna bir şey takıp götürmek âdet olduğu için, cüz'ün ismini külle itlak kabîlinden olarak rakabe zat-ı merkukaya yani köle ve cariye itlak olunur»

Dâr-ı harbdan (muharebe yeri) alınan esirler, rakik sayılırlarsa da bunlar dâr-ı İslâma

ithal edilerek ihraz edilmedikçe memlûkiyyetle mevsuf olmazlar.

RAKİKA (رَقِيقَة) [Sof.] Rubanî lâfife yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rakik; Arapça rikkatli, ince demektir. Sofiye istilâhlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Hak'tan abd'e vâsıl olan meded-i ilâhî gibi iki şey arasında irtibat vasıtası olan lâtifeye itlak olunduğu da vardır. Buna «rakikat-ün-nüzûl» derler. Ulûm, âmal, ahlâk-ı hasene, makamat-ı refia (yüksek makamlar) gibi abd'in Hakka takarrübüne dair olan vesail (vesileler) dahi letaiftentir. Bu neviden olanlara rakikat-ür-rücu, rakikat-ül-irtika derler. Tarikat ve sülûk ilimlerine de rakaik denildiği gibi sırr-ı abd'e telettuf vesilesi olarak nefsin kesafetini izale eden her şey de rakikadır.»

RAKKAS (رَقَّاس) [San.] Köçek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rakkas; Arapça raks edici, oynayıcı, raks da, sıçrayıp oynamak demektir. Köçekler sıçrayarak oynadıkları için bu ad verilmiştir.

«Rakkasların hüsn ü ân sahibi erkek çocuklardan seçildiğini, bunlara suret-i mahsusada meşkhanelerde musiki öğretilerek makamlar ve lâbinlerle ülfetleri temin olunmakla beraber ayrıca rakkasın usul ve adâbının da öğretildiğini» yazan Refik Ahmet Sevengil (İstanbul Nasıl Eğleniyordu, İstanbul, Ahmet Kâmil Matbaası, 1927, sayfa 88) şu tafsilatı da veriyor:

«Rakkaslar iki kısımdı: (Köçekler) ve (Tavşan oğulları).

«(Köçekler), oyun esnasında kadife üstüne sırma işlemeli mintan, canfesten, dibadan, sırmalı istufeden dört kubbe denilen şekilde sırma saçaklı eteklik giyerler, bellerine sırma kemer takarlardı. Başları açık, saçları uzun, kıрма, kıvrırcık, bükülü, kokulu ve bittabî dağınık idi. Parmaklarına piriç zil takarlar ve raks esnasında bunları musiki ile hemahenk bir surette gıkırdatırlardı.

«(Tavşan oğulları) ayyah çuhadan topuklara kadar şalvar, çuhadan gayet dar, vücutlarının hatlarını belli edecek şekilde bir camadan giyerler, bellerine rengârenk şallar sararlardı. Bunların başları açık değildi. Gayet ufak bir nevi müzeyyen külâh giyerlerdi.

«Raks; vücutta her şekle sokan muharrik hareketlerle, kıvrımlar, göbek atmalar, arkaya doğru yatıp saçlarını sarkıtmalar, tekrar doğrulup öne arkaya kıvrılıp bükülmelerle dolu idi. Rakkaslar bazan serî, bazan âheste (yavaş) adımlarla meydana dolgaşırlar. Gamzeleri, cil-

veleri, naz ve edaları rakıslarına terfik ederlerdi.

«Köçeklerin bazan şehvetengiz kadın elbiseleri giydikleri de olurdu.

«Rakkasların her biri şimdiki sinema yıldızları gibi arkalarında bir sürü vurgun sürüklerlerdi. Hüsn ü ânları itibarıyla şöhrat kazanırlar, görüp meftun olanlar meftuniyyetini telezzüz dercesine getirmek isterler ve bu yüzden para sarfederlerdi. Tamamen umumi kadınlara tutulup da servetini bu uğurda heba eden adamlar gibi eskiden de mal ve menalini rakkaslara yediren ve mâşukunun bir nîm iltifatına mazhar olmak için nakdine-i canını veren şûride diller görüldüğü tarih sayfalarında yazılıdır.

«Bu suret ve siyretlerinden dolayıdır ki rakkasların birçoğu, ya kendi isimleri büsbütün unutulur (Zalim Şah), (Fitne Şah), (Nazlı Şah) gibi isimlerle şöhrat bulmuşlar, yahut da hüsn ü edalarına ve cevri cefalarına uygun birer sıfat isimlerine ilâve olunarak (Saçlı Ramazan Şah), (Can Şah), (Küpelî Ayvaz Şah) gibi lâkaplarla yâdolanmışlardır.

«Her asrın «Kesim biçim yerinde» çocuklarından Rumlar, Yahudiler ve Kiptiler teferrüt etmişlerdir.

«Rakkaslar, umumi eğlencelerde oynadıkları gibi evlerdeki, cemiyetlerdeki hususi davetlere de heyet halinde giderler ve ays ü nûş arasında meclisin gadmanisini tezyid ederlerdi. Aynı zamanda İstanbul'un muhtelif yerlerinde ve bazı kahvehanelerinde de daimî köçekler bulunur ve raks seyrini arzuluhanlar buralara gidebilirlerdi.

«Mamafih kıyın bazı rakkaslar işsiz kalırlar ve bu zamanlarda sâkilik yapmak suretiyle geçinirler, kimi müşteriyi bir kadeh, kimisini bir meze, kimisini bir işve ile tatyip ederlerdi.

«Şair Nedim, devrinin kıyamet koparan raks meclislerinden birinde sarhoşluktan bağı dönerek, sinirleri ra'san mızrap darbeleri altında heyecandan heyecana geçip tahammül edemeyip kopan kanun telleri gibi muzmahil bir hal alarak divanın en güzel parçalarından biri olan şu rubaiyi söylemişti:

*Rakkas, bu halet senin oyununda mıdır?
Aşıklarının günahı boynunda mıdır?
Doğmam şeb-i vaslına şeb-i rûze gibi
Ey sim beden, sabah koynunda mıdır?*

RAKS (رَقَسَ) [San.] Sıçrayıp oynamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Raks; şarkın en eski eğlencelerinden biridir. Eğlence; genlik; zamanına göre türlü bedîî vücut hareketleriyle

ifade edilmiş, oynayanlarla seyredenler neğlenmiştir. Mahallî ve millî raksar haricinde bir de şetareti şehvete, neş'eyi tahrike tebdil eden bir alaturka raks vardır ki eski İstanbul eğlenceleri arasında buna «Köçek oynatmak» denilir, bu türlü oyunculara «rakkas» adı verilir.

RAMAD (رَمَاد) [San.] Müzehhipler altın döerken «tirge» nin (altın varaklar arasına konan deri) kenarlarından dışarı taştan parçalar verilen addır. Ramad; Arapça ateşin külü demektir. Taştan altın parçaları küle benzediği için bu tâbir meydana gelmiştir.

RAMAZAN (رَمَازَان) [Tak.] Kamerî yani gökteki ay esasına dayanan aylardan dokuzuncu ayın adıdır. Remezan suretinde de kullanılan ramazan, takvimlerle vesikalarda «Ramazan-ı Şerif» suretinde yazıldığı gibi vesikalarda «ن=ن» rûmuzuyla dahi gösterilirdi. Muharrem ile başlıyan ve zilhicce ile sona eren bu ayların isimleri şöyledir: Muharrem, Safer, Rebiülevvel, Rebiülâhîr, Cumadelülâ, Cumadelâhîre, Recep, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkide, Zilhicce. Eski vesikalarda ay isimleri olduğu gibi yazılmayıp bazılarının ilk, birtakımlarının da son harfleri yazıldığı için vesikalarda ramazan yerine son harfi olan (ن=ن) harfi yazılır ve bundan vesikanın yazıldığı ayın adı ramazan olduğu anlaşıldı.

«Kamus» da ramazanın izahı şöyledir:

«Müminlerin malûmudur ki mah-ı rûzedir (oruç ayıdır) ve ramazan tesmiyesinin veçhi budur ki vakta ki Araplar şuhuru (ayları) esma-i kadîmesinden (eski adlarından) tahvil eylediklerinde ol sene her ay ne mevsimde vâkı olduysa anınla tesmiye eylediler. Ramazanın eski lûgatte ismi (natik olup ol sene mevsim şiddet-i harre (sıcagın şiddetine) tesadüf etmekle ramazan diye tesmiye eylediler. İndelbaaz (bir takıma göre) (رمضان الصائم إذا اشتد حرجوه) maddesinden, yahut hark mânasına olan remezden (remez; güneşin sıcaklığı kuma ve taşta tesir etmek, gün ziyadesiyle ısı olmak, kızgın yerde yalın ayak yürümekle ayak yamak mânalarına gelir) me'huzdur. Sâimin (oruçlunun) günahlarını yakıp mahveylediği için itlak olundu. Ve ramazan lâfzı bazılarında Esmâ-i hüsnadan olmakla bu kavl eğer sahîh ise müştak değildir, yahut gafir mânasına raci'dir ki zünubu (günahları) mahv ve izale edici demek olur. Bazı ulema, yalnızca «câe ramazan» (ramazan geldi) demeyi meneylediler. Belki câe gehr-i ramazan demek lâzımdır. «Zira ramazan Allah Taalâ'nın isimlerinden olduğu için ramazan demeyiniz. Ramazan ayı

deyiniz» demek olan (لا تقولوا رمضان فان رمضان اسم من اسماء الله تعالى ولكن قولوا شهر رمضان) hadisi varid olmuştur. Lâkin Beyhaki bu hadisi taz'if eyledi ve hattâ ehadis-i sahihada sabittir ki (إذا جاء رمضان فتحت ابواب الجنة وغلفت ابواب النار وصفدت الشياطين) şeklinde hadis-i şerif varid olmuştur. Pes mücerreden iradî caizdir.»

Kamerî aylardan yalnız ramazan Kur'an-ı Kerim'de «içinde Kur'an inzal edilen gehr-i ramazan» mealindeki (شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن) âyetinde geçtiği gibi Kur'an-ı Kerim'in mebd-i nüzûlü (indirilme başlangıcı) da ramazandır. On yedisinde nüzûle başlamış, lüzum görüldükçe indirilmek suretiyle yirmi üç senede tamamlanmıştır. Müfessirlerden bazıları (شهر رمضان) âyetini «orucun farziyyeti hakkında hüküm nâzil olan ramazan» diye tefsir etmişlerdir.

Mükellef bulunan her Müslümana ramazanda oruç tutmak farzdır. Orucun Arapçası olan (savm) ve (sıyam) imsâk (yeyip içmemek) mânasınadır. Istilahatta: «zaman-ı mahsusata veç-i mahsus üzere eyya-yı mahsusadan imsâktir. Zaman-ı mahsus: Nehar-i şer'iden ibarettir ki tulû-i fecirden gürub-ı şemse kadar olan müddettir. Veç-i mahsus: Niyetten, yani kasd-ı taat etmekten ibarettir. Eyya-yı mahsus: Ekl ü şürp ve vika' gibi şeylerdir.»

Rahmetli Hacı Zihni Efendi (ölümü 1913) «Nimet ül-İslâm» adlı eserinin «Kitab-üs-savm» ında oruç için diyor ki:

«Savm, a'mal-i saire gibi zâhir değil, bir sırr-ı bâtındır. Anın için sair İslâmî amellerden Cenab-ı Hak'a halisiyyet nispetiyle mütemeyyizdir ki ehadis-i ilâhiyyede (كل عمل ابن آدم له الصيام فهو لي وأنا اجزي به) varid olmuştur.»

Ramazan orucu Hicretin ikinci senesinde farz olmuştur. Farziyyeti hakkındaki ilâhî hüküm için «Tefsir-i Hazin» de Bedir gazvesinden bir ay ve bir kaç gün evvel nüzûl etti denilmesine, Bedir gazası ise ramazanın on yedisinde vukua gelmesine göre ramazan orucu Hicretin ikinci senesi şabanının başlarında farzolmuş demektir.

Ramazan orucunun farziyyeti ayın görünmesiyle ve bitimi de şevval ayı hilâlinin görünmesiyle başlayıp sona erdiği için eskiden ramazan ve şevval ayları büyük bir dikkat ve ihtimam ile tarassut edilir ve görülmek kabil olduğu takdirde Kadı huzurunda şahadet edile rek çıkan hüküm üzerine ramazan ve bayram davullarla halka ilân edilirdi.

İslâm fakıhları (صوموا الرويته وافطروا الرويته) hadis-i şerifinin (صوموا الرويته فان غم عليكم فاكلوا شعبان ثلاثين) zâhirine temessük ile ehl-i tevkitin (heyet

orbabının) kavline itibar etmemişlerdir. Şafii ulemasından İmam Sebki bir eserinde heyet (kozğrafya) orbabının hesab-ı kat'i olacağından kabulüne meyl göstermiş ise de mütlâası makbul olamamıştır. Şimdi takvimlere itibar edilerek tespit olunan günler ramazan ve bayram sayılır.

Ramazanda beş vakit namazdan başka «Teravih» de kılınır. Teravih; ramazanın ilk gecesinde itibaren kılınmağa bağlar.

Hacı Zihni Efendi «Kitab-üs-Salât» da teravih için şöyle diyor:

«Teravih; tervih'in cem'idir. Tervih; nefsi rahatlandırmaktır. Anın bina-i merresi olan (tervihe) ramazan gecelerine mahsus olan namazın her dört rek'atına ıtlak olunmuştur ki anı bir tervih takip etmekte yani her dört rek'atta bir oturup istirahat olunmaktadır.»

Cenab-ı Peygamber teravih namazlarını ekseriyetle 8 yahut 12 ve iki defa 20 rek'at olarak kıldıkları, iptida cemaatle, sonra müferiden eda ettikleri rivayet olunur. Teravih ahabın icmaıyla yirmi rek'attır. Cemaatle kılınması Hazret-i Ömer zamanında başlamıştır. 1908 Temmuz İnkılabı'na kadar devlet ricaliyile zenginlerin konaklarında ramazan imamı bulundurulur, cami ve mescitler gibi konaklarda da cemaatle kılınırdı. Bazı camilerde «Hatim» ile namaz kıldırılan yani her rek'atte bir sayfa okumak suretiyle ramazan içinde Kur'anı tamamlayan imamlar vardı. Çok az ve ekseriya Kadir gecelerine mahsus olmak üzere bir gecede hatimle teravih namazı kıldırılanlar da bulunurdu. Fakat cemaatin çoğu kısa âyetlerle çabuk kıldırılan yerlere râğbet ederler, hatimle kıldırılan yerlere sofular giderlerdi. Son zamanlarda hatimle kıldırılanlar eskiden bir gecede hatimle kıldırılanlar gibi azalmıştır.

Ramazanda minarelerde kandiller yakılır, mahyalar kurulduğu gibi eskiden kandil de uçurulurdu.

Eskiden ramazan mahalle bekçisinin davuluyile ilân edilir, sahura da yine onunla kıldırılırdı. Yakın vakitlere kadar ramazan gecelerinde mahalleler arasında dolaşan ve:

*Yeni Cami dırak ister
Söylemeğe gürek ister
Benim karnım toktur amma
Arkadaşım börek ister*

gibi yâveler söyleyerek bahış istiyen davulcular, bekçiler vardı.

İstanbul'un eski ramazanlarının daha başka hususiyetleri de vardı. Sergiler ve Direklerarası gezintileri bu cümledendir. Sergiler cami avlularında kurulurdu. En mühimmi Beyazıt,

ikinci derecedeki de Fatih Camii avlusu dii. Beyazıt Camiinin şadırvan avlusunda kurulan sergilerde Hint'den Yemen'den ve başka yerlerden getirilen şeyler teşhir olunurdu. Bunların içinde Rejinin bütün sergisi bulunduğu gibi tespihçi ve ağızlıkçıların tespih ve ağızlık, şekerçilerin şeker ve şekerleme, baharatçıların türlü baharat sergileri vardı. Tespih ve ağızlıkçı sergilerindeki iskemlelere oturup tespih ve ağızlık alan, sergiye uğrıyan dostlarına tespih ve ağızlık hediye eden büyük devlet adamları da görölürdü.

Hemen ramazana mahsus şeylerden biri de «Güllâç» tı Mevlevihane ve Silivrikapı'ları arasındaki imalâthanelerde yapılan güllâç, büyük küfelere konulur, küfenin gıcirtısına ayak uydurup adım atan adamların sırtında Asma altına naklolunurdu. Renkli sazlarla bağlanmış ve elvan kâğıtlarla süslenmiş hattâ bazılarının üstüne onluk aynalar takılmış olan güllâç demetleri taraf taraf asılınca bulunduğu dükkânlar üstad Tahir Olgun'un (ölümü 1951) (Mahfil, adet 11, 1339 ramazanına mahsus nüsha) dediği gibi muamma askısı asılmış kahvehanelere dönerdi.

İkinci ile akşam arasında kadın erkek çoğu yaya, bir kısmı arabalarla Şehzadebaşı'ndaki Direklerarası'nda bir aşağı bir yukarı yapılan gezinti de İstanbul ramazanının eski zevklerinden idi. Gençler ve o zaman kadınlar kapalı oldukları için ancak güzel bir endam görmek merakında olanlar bu fırsatı kaçırmazlardı. Direklerarası'nın bir hususiyeti de tiyatroların siklet merkezi olması idi. Onun için burası gündüz gibi gece de sahura kadar halk ile dolup taşardı.

Ramazanın kendine mahsus hususiyetlerinden biri de iftardır. Eski iftarlar pek parlaktı. Nazırların, büyük devlet memurlarının hepsinde herkese açık olan iftar sofraları kurulurdu. İftarda evvelâ ortaya içinde reçeller, peynirler, simitler, pideler, pastırma ve sucuklar yerleştirilmiş göz alıcı ve iştihâ açıcı manzarasıyla iftar tepsisi konulurdu. Top atılıp bunlarla iftar edildikten sonra kalkılır, kahveler, çubuklar içilir ve akşam namazı kılınır, badehu sofranın başına geçilerek çorbasından tatışına kadar türlü yemekler yenirdi. (Bak: İftar)

İftarların bir de cami ve türbelerde yapılanları vardı. Akşam ezanından evvel Ayasofya Camii'ne, yahut Eyüp'te Hazret-i Halid'in türbesine gidilir, oralarda kayyum ve türbedarların verdikleri su ile iftar edildikten sonra akşam namazı kılınır, sonra dışarı çıkılıp açıcı dükkânlarından birinde yemek yenilirdi.

Diş kirası da eski ramazanların âdetlerinden biri idi. Büyüklerin sofralarında iftar eden misafirlere ikram edildiği gibi fakara takımına biraz para da verilirdi. İşte bu paraya da «diş kirası» denilirdi. (Bak: Diş kirası).

Yeniçeri devrinde ramazanda yapılan «Hirka-i Saadet Ziyareti» gününde yeniçerilere saray matbahından (baklava dağıtılırdı.

*Sad şükr gelen mah-ı şerif-i ramazandır
Hakkın niam-ı rahmeti mebzul-i cihandır
Açıldı yitne muraassa' dervaza-ı gufran
Haktan taleb-i mağfirete nakt ü zamandır
Enderunlu Vasıf*

*Geldi çattı yine küst-i hilâl-i ramazan
Suk u rahmette ucuzlandı meta-ı gufran
Seyyid Vehbi*

RAMAZANIYYE (رمضانیه) [Ede.] «Teşbih» inde ramazan münasebetiyle yazılan kasideye verilen addır. Eski şairler ramazanı muhtelif vesilelerle şiirlerinde kullandıkları gibi başta Padişah'lar olmak üzere para alabileceklerini ümid ettikleri adamlara bahariye, sayfiye, şitaiye, iydiye ve diğer vesilelerle beraber ramazaniyye de yazarlardı.

Divan şairleri içinde en çok ramazaniyye yazan Enderunlu Fâzıl'dır. Divanının kasideler kısmına Üçüncü Selim'e yazdığı ramazaniyye ile başlayan Fâzıl, Padişah'a daha üç dört ramazaniyyeden başka sırasıyla Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya iki tane, yine Sadrazam İsmail Paşa'ya, Padişah'ın başkâtibi Ahmet Efendiye, Reis-ül-Küttap Mehmet Ragit Efendi'ye, Kethüda-yı Sadr-ı Âli İbrahim Efendi'ye, Hazine Kethüdası Salih Bey'e, Reis-ül-Küttap Galip Efendi'ye, Kethüda-yı Sadr-ı Âli Mustafa Refik Efendi'ye ve nihayet Beyhan 'Sultan'a olmak üzere ramazaniyyeler yazmıştır.

Ramazaniyyelerin en meşhur ve parlakı Sâbit'in Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa'ya yazdığı ramazaniyyedir. Ona nazire olarak Sümbülzade Vehbi'nin ramazaniyyesi kıymetli olduğu gibi Enderunlu Vasıf'ın ramazaniyyesi de o vaktin içtimaiyatını anlattığı için ehemmiyetlidir. Öteki şairlerin ramazaniyyelerinde de güzel parçalar vardır. Sâbit'in ramazaniyyesi:

*Kaldırır keffe-i mizanını nur-i şeytan
İhtisap emrine bed' etti mübarek ramazan
Yeum-i şek sohbetine sıra sıkarken yaran
Sıkboğaz etti tutup şahne-i şehri ramazan
Yıldızı düştü siyehkâre-i mîna nuşun
Sanma kandil uçurur kayyam-ı seyyarefeşan
Alınır mı ramazan sofilerinden Mushaf
Rahlenin neubetini beklemeyince insan*

*Etti mahiyye berat-ı hasenatı tecdit
Şıganup girdi zerefsanlığa kandilciyan
Kubbe kandilleri daire-i halkârı
Zu-i kâşâne-i taate zerendud-ı tüvan
Oldu her eami-i zibende birer harman-i nâr
Silme mikyali kanadil zücac-ı rahşan
Kalb-i mümin gibi mesçid müteselli ma'mur
Dil-i fâsik gibi meyhane harab ü viran
Donanup âl akideyle şeker tablaları
Etti her küşe-i İstanbul'u sük-i Mercan
Can verir rahat-ı hulkume esir-i helva
Gelse efsürdeği-i saum ile hulkumune can
Biri rindin mitvezade komuş helvasın
Şâh-ı misvake bedel eyledi idhal-i dehan
Elde işkembe fener arkada zenbil-i sahur
Gece faslında şikemharelerindir seyrân
Vakt-i imsâkteki micmere-i anberden
Hoştur âlîsteğe iftarda bir lüle duhan
Kadeh-i ritl-ı giran mertebesi keyf verir
Kahve âşâme ağır kahve ile bir fincan
Her mekân üstüne iftarda tercih olunur
Nağme-i nerm ile âheng-i düğâh-i dendan
Bu da bu şehir-i azimin berekâtındandır
Fukarasında da ârâste hân-ı elevan
Matbah-ı rûzeyi miftah-ı akideyle açar
Feth-i rûziye bakan ağzı mühürlü rindan
Mumdur şevket-i İslâmı gören şem-i asel
Etmeye mesçide imman getirüp ref-i benan
Her menar oldu birer şâtır-ı zerrine kemer
Sadr-ı âlinin ola tâki rikâbında revan
Kubbe-i kiblenişinan-ı Muhammet Paşa
Leylet-ül-Kadr-i kerem idy-i sabah-ı ihsan
Ahdının bir günüdür mevsim-i idy-i ekber
Gününün bir gicesidir şeb-i kadr-i ramazan
Ab-ı ikram-ı hayat-ı ulema-yı a'lam
Bâb-ı in'amı medar-ı vüzera-i zîşan
Şive-i şâhid-i ihsanına dünya meftun
Rütbe-i dâniş-i irfanına âlem hayran
Lütf ü ikbal ile ihsan ü teveccühleridir
Kibleden kendüye mihrab eden rugerdan
Şeref-i cüdde Hâtem gibi meşhur-ı enam
Hüner-i tirde Rüstem gibi ma'raf-ı cihan
Vardı bir menzile kim Tozkoparan merhaman
Şöhret-i namını bastırdı gubar-ı nişyan
Çeşm-i hışm ile nigâh etse eğer mercana
Kehrûba gibi olur haste-i renc-i niran
Kehrûbaya nazer-ı atıfet etse amma
Benzinin kanı gelüp kesbeder reng-i mercan
Genc-i Hüsrev kefi-i cüdunda bir avuç mangır
Tâc-ı Cem dide-i kadrinde külâh-ı jincan
Han-ı cüdundan alır kâse-i hayret tâyin
Havz-ı lütfünden olur küze-i hacet mel'an
Şâire hüsn ü teveccühleri in'ame delil
Lütf-i mazmune tebessümleri ihsane nişan*

*Hoş kamaş-ı suhanı ziver-i bazar idelim
Hiç söz satmağa girmes ele böyle ezman
Padişeh fâzıl ü ehl-i dil ü mazmun-şinas
Vâzera kâmil ü sahib hüner ü nadiredan
Ne zaman görse gerek hayy-ı meta-ı suhanı
Bu revayışte iden kizb ile dava-yı zeban
Böyle bazarda kim eylemigen istiflah
Ne zaman açsa gerek sük-i meanide dükân
Dide-i bahtı açıldı yine erbab-i dilin
Eyledi keşkeb-i dürrî gibi çeşmi lomean
Eg haridar-ı hüner sadr-ı ehali perver
Sensin eggam-ı telâfi-i zaman-ı hüsrân
Kasd-ı ecr ile seni sâim iken medhettim
Şeoklendirdi derunundaki nur-ı iymân
Sende âsar-ı vera', sende nişan-ı takva
Sende enva'-ı edep, sende sunuf-ı erkân
Postunun sahibini çekti kadimî sadre
Kutb-ı aktab-ı velâyet mi değil Ahmet Han
Her ser-i muguna diba-yı vezaret lâyık
Her bir engüşüne bir mühr-i sadaret şayan
Sadr-ı divana bu ârâğı ki vermiştir
İşte salâf-ı kıram işte kibar-ı divân
Tutalım ikisi bir hil'atın eczası imiş
Çıkamaz sadr-ı giribane tiraz-ı dâman
Cevher-i saykalı var her ikisinde amma
Bir midir kesmede sikkîn ile tig-i berran
Tutalım ikisi bir kârda şirkette imiş
Safha-i âhene âğine verir mi meydan
Sen haridar-ı tefarik-ı kemal oldağuna
Bu geter ârif-i agâha delil ü bürhan
Yükletüp taze kumaş-ı Haleb-i mânağı
Geldi İstanbul'a şehbender-i şeh-i irfan
Mucid-i vâdi-i nev, muhter-i tarz-i cedid
Muşıkâf-ı kalem-i nadire üstad-ı cihan
Farsdır rûze gibi mükerem ü mer'î tutmak
Geldi bir kadri büyük, zâtı mübarek mişman
Şîr-i yarandan el kesmek için sârikler
Düşdâ teftişe buyur ustaya kat'î ferman
Şuheradan müteşairleri temyiz eyler
Ağırılır gayrı ısrâgan dikeninden reghan
Kaldırım taşları altında gürür şâir var
Dâmen âlâde-i şirkâb-ı dehan-ı hezeyan
Tartılır bulsa Odun iskelesi hammalı
Bir sebâkmağze ağır şair-i sencide beyan
Tasfegâh-ı hezeyana gelicek her birinin
Gürzû var dest-i sakilinde beşer güz batman
Vezn olunduktâ devâvîn-i sakil-i suhanı
Rûz-i mahşerde neler çekse gerektir mizan
Bu da amma suhan erbabına ihsanıdır
Binevalar dâğeler pâğine üstân hîzan
Bu da dânalara bir lâtf-i firavandır
Marifet semtine ölçü mîline şahs-ı nâdan
Vâz-ı mûkeir-i kürsü gibi bir söz kaldı
Digelim sonra dua eytiyelim bîpâyan*

*Esb-i hırsı çekeriz âhur-ı istîğnâye
Semt-i cerre boşanur eylesék irha-ı inan
Köstegi kırsâ da mazurdur ol mâna da
Köhne tâbend-i tevekkülde durur mu hayvan
Kocalıkta silinüp arpalığı nâcârdır
Kaldı istabl-ı rigazette ne arpa ne saman
Sâbitâ şimdi mübarek ramazan günleridir
Aç dâvacı gibi eyleme feryad ü figan
Rûze-i fakr akâbinde geliyor idy-i gına
Fitra-i vâcibe-i himmete yok mu imkân
Nitekim her sene zignette gelüp mah-ı sıyam
İder her küşe-i dînvayî çeragan-ı cihan
Sadr-ı âli-i keremkârın ola hemvare
Günü idy u gecesî leyle-i Kadr-i ramazan
Kendi her Fitre her Edhade selâmette ola
Düşmanı var ise koç başına olsun kurban*
Sabit

RAMAZANIYYE-İ HALVETİYYE (رمضانیه) [Sof.] Halvetî tarikatının üçüncü şubesini teşkil eden «Ahmediyye-i Halvetiyye» nin kollarından birinin adıdır.

Kurucusu Şeyh Ramazaneddin Mahfi'ye nispetle bu adı almıştır. Şeyh Ramazaneddin-i Mahfi Efendi 949 (1542-43) senesinde Afyon'da doğmuştur. Ramazan - üd - din - ü - Mahfi diye şöhret bulmuştur. Memleketinde tahsilden sonra (Şeyh Kasım Çelebi) den inabe almış ve İstanbul'a gelerek Koca Mustafa Paşa semtinde Bezistanî Hoca Hüsrev Bey'in yaptırdığı zaviyede post nişin olmuştur. 1025 (1616) da ölmüş ve zaviyenin hatiresine gömülmüştür. Vekarlı bir zattı. Rüya tâbirinde zamanın İbn-i Sirini idi. Aynı zamanda şairi. Güzel ilâhileri vardır.

İlâhilerinden birinin matlâı şudur:

(Mahfi) bu günü gözleyüp
Girdi gola aşk özleyüp
Aşıkları çeç eyleyüp
Gitsün bugün hâ, hâ, değü

Ramazaniyye-i Halvetiyye'den Cihangiriyye, Bahuriyye, Raufiyye, Cerrahiyye, Hayatiyye kolları kurulmuştur.

RAMAZAN 'SAHVİLÂTİ (رمضان تحویل) [Mal.] Mahmut Nedim Paşa'nın sadareti zamanında iç ve dış borç, faiz ve re'sûlmal te-diyatının beş sene müddetle yarısına indiril-digine ve öteki yarısının % 5 faizli tahvile ödeneceğine dair alınan karar münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. 35 milyon liralık % 5 faizli olan bu tahviller için 30 ramazan 1292 (1875) tarihli bir kanun çıkarıldığından bu ad verilmiştir. «Tecil-i düyun» adıyla Maliye tari-hine geçen bu muamele memleket içiyle bera-ber Avrupa'da bilhassa alacaklılar arasında

pek fena bir tesir hâsıl etmiş, devletin mali itibarını sıfıra indirmişti.

RAMPA (رامپه) [Bah.] Kızaklara yerleşti-rilen takozları birbirine veya yekdiğerine ke-netlemekte kullanılan uçları eğritilmiş ve siv-ritilmiş demirlere verilen addır. Bir geminin lâyıkiyle yanaşmasına müsait olmıyan her hangi bir sahil veya mevki ile gemi arasında doğru-dan doğruya irtibat temin edebilmek için konan vs iskele makamında kullanılan dubalara veya sallara da bu ad verilir.

RAMPA BALTASI (رامپه بالطاسی) [Bah.] Rampacıların kullandıkları ve palaskalarına astıkları iki yüzlü ve kısa saplı bir nevi balta adıdır.

RAMPACI (رامپه‌چی) [Bah.] Eski deniz harblerinde yakından dövüşerek zaptedilmek istenilen bir düşman gemisine hücumla borda bordaya geldiği sırada düşman gemisindeki efradın vuku bulacak hücumunu men' için gü-verteye yayılan silâh endazlar hakkında kulla-nılır bir tâbirdir.

RAMPA ETMEK (رامپه ايتمك) [Bah.] Ge-minin iskele veya bir gemiye yanaşması ye-rinde kullanılır bir tâbirdir. Yelkencilik devri-nin deniz harblerinde gemiler birbirlerine rampa ederler ve iki taraf birbirlerine girer-ledi.

Postaya başladılar rampa edüp esmara
Sanki safra alıyor idi gemi ambara
Lâ

RAMPA HARBESİ (رامپه حربيه) [Bah.] Eski deniz harblerinde rampa esnasındaki hücumları def' için bumbarlara nezaret eden efradın kul-landıkları üç köşeli çelikten yapılmış ağaç saplı süngüleri verilen addır.

RAMPA ALMAK (رامپه آلتق) [Bah.] Eski deniz harblerinde yakından dövüşerek zapte-dilmek istenilen bir düşman gemisi üzerine hücumla borda bordaya gelip bağlamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu esnada düşman ge-misinden vuku bulacak efrat hücumunu men' için güverteye efrat yayılır ve bunlara da «rampacı» denilirdi.

RANDA (راند) [Bah.] Geminin en geride bulunan yelkenine verilen addır. Umumiyetle yarım serenler üzerine açılan yelkenlere denir-se de bunlar ağır ayrı isim alırlar.

RANDA İSKOTASI (راند اسكوتاسی) [Bah.] Randanın iskota yakasını bombanın cudasına

gelmek üzere bombanın cudasında bulunan bastıkadan iskota yakasına bağlanan halatın adıdır.

RANDA İSTİNGASI (راند استينغاسی) [Bah.] Randa yelkenini boğuk sarmak için kullanılan selviçelere verilen addır. Cunda, çatal, bel, etek adlarıyla birbirlerinden ayırt edilirdi.

RASTIK (راستيق) [San.] Kadınların anti-mon tozundan kaşlarına sürdükleri siyah renk ve boyanmış adıdır. Rastık, kına ile karıştırıla-rak saçlara sürülürse kestane rengi olur.

İtr-i şahi süre ol ebraye
Rastıklar çeke ol ebraye
Fâzıl

RAŞA (راشا) [Giy.] Eskiden bir nevi Nemçe (Avusturya) kumaşına verilen addır.

RAŞİDİYYE (راشديه) [Sof.] Şazeliyye tarikati şubelerinden Zerukiyye'nin bir kolunun adıdır. Eb-ül-Abbâs Ahmet bin Yusuf-ür-Ra-şidiyy-ül-Malyani tarafından kurulmuştur. Ku-rucunun ölümü 927 (1520-21) senesindedir. Bunun da Gaziyye adlı bir kolu vardır.

RAÜFİYYE (روفييه) [Sof.] Halvetî tarika-tinin üçüncü şubesini teşkil eden «Ahmediyye-i Halvetiyye» nin kollarından «Ramazaniyye-i Halvetiyye» nin ayrı bir kolunun adıdır. Kuru-cusu Şeyh Seyyid Ahmet Rifai'ye nispetle bu adı almıştır. Raufi Efendi 1068 (1657-58) de doğmuştur. Üsküdar'da doğduğu rivayet olunur. Medrese tahsilinden sonra Üsküdar'da Kapı ağası müderrisliğine tâyin olunmuş, «Salacak»-da Sinan Paşa Camii'nde imamlık ve hatiplik yapmıştır. Köstendilli Esseyyid Ali Alâeddin Efendi'den hilâfet aldıktan sonra camiin civa-rındaki tevhitbânode tarikatini yaymağa ko-yulan ve 102 sene gibi uzun bir ömür yaşayan Ahmet Rufai Efendi'nin ölümü 1170 (1756-57) senesinde, mezarı da camiin hatiresindedir. Şöhretten kaçındığı halde zamanın padişahı Üçüncü Sultan Osman birkaç defa ziyaretine gelmiş, duasını almıştır. «Kurret-ül-Uyun» adlı Türkçe bir risalesiyle altmışaltı meclis üzerine mürettep Arapça (Mecalis) isimli başka bir eseri, şair olduğu için divanı vardır.

İlâhilerinden birinin maktâı şudur:

Çalış (Raufi) lem'a al
Gitsün zamirinden cidal
Gel vahdetin bahrına dal
Ummana gel tevhid ile

RAVİ (رواي) [Hadis] Bir hadisi senetle-rini zikrederek nakleden hakkında kullanılır

bir tâbirdir. Bunun yerine «nâkil» de kullanılır. Cem'i rûvât'tır.

RAVZA (روضة) [Hal.] Mecaz yoluyla Cennet yerinde kullanılan bir tâbirdir. Arapça Ravza, sulak çayır; türlü nebat ve eşcarı (ağaç) olan bahçe demektir.

*Ravza-i hâk-i derin bağ değil cennettir
Kim ki cennet diler ol ravzada me'va eyler
Fuzuli*

§ [Mas.] Eskiden çalınan telli sazlardan birinin adıdır. «Çartar» a benzerdi. Onun gibi perdeli idi. Yalnız «çartar» isminden de anlaşıldığı gibi dört telli iken «ravza» beş telli idi. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde (cilt 1, sayfa 637) «Mucit ve üstad-ı kâmilleri Arapkirli Şükrullah Bey'dir. Karib-ül-ahddir» diyor ve «levendane bir saz» olduğunu da ilâve ediyor.

RAVZA-İ MUTAHHARE (روضة مطهرة) [Hal.] Cenab-ı Peygamber'in kabri şerifi (mezarı) yerinde kullanılan bir tâbirdir. Bunun yerine «Ravza-i Nebî» de kullanılır. Ravza; bahçe, cennet demektir.

RAVZA-İ NEBİ (روضة نبی) [Hal.] Cenab-ı Peygamber'in kabri şerifi (mezarı) yerinde kullanılan bir tâbirdir. Bunun yerine «Ravza-i Mutaahhare» de kullanılır. Ravza; bahçe, cennet demektir.

*Git vatan Kâbe'de siyaha bürün
Bir kolun Ravza-i Nebî'ye uzat
Birini Kербелâ'da Meshede at
Kâinata bu heyetinle görün
Namık Kemal*

RAVZA-İ RIDVAN (روضة ريدوان) [Hal.] Cennet yerinde kullanılan bir tâbirdir. *Hur u Keuserden ki derler Ravza-i Ridvan'da var*
*Sakt-i gülçehi vâ câm-ı musaffadır garaz
Fuzuli*

RAYET (رايت) [Ida.] Sancak, bayrak yerinde kullanılan bir tâbirdir. Padişahların bayraklarına «Sancak-ı Hümayun» denildiği gibi «Rayet-i Hümayun» da denilirdi. Cem'i rayat'tır.

*Düşmez yedd-i Mevlâda duran rayetimizdir
Her fecr-i müebbed ki doğar her dağımızdan
Mihhat Cemal Kuntay*

RAYİÇ ZAHİRESİ (رايح زخيرسي) [Ida.] Devletçe harb ve diğer vesilelerle ve tâyin olunan fiatla çiftçilerden satın alınan bububat (bugday ve saire) yerinde kullanılan bir tâbir-

dir. Bunun yerine «mubayaat zahiresi» de denilirdi. İhtiyaca göre satın alma muamelesi memurlar vasıtasıyla yapılırdı.

REAYA (رياء) [Ida.] Hükümete itaat eden ve vergi veren halk mânasına gelen raiyyetin cem'idir. Raiyyet yahut raiyye alelittak tebaa demektir. Osmanlılarda bir zamanlar İslâm olsun olmasın bütün tebaaya reaya, halk arasında reaya denilirken sonraları yalnız gayr-i müslimlere hasr ve tahsis edilmiştir.

İslâm memleketlerinde yerleşen gayr-i müslimlere «ehl-i zimmet» yahut bir kelime ile «zimmî» denilirdi. Böyle denilmesi «zimmet» tâbirinin lûgat mânası gibi bunların cizye vermelerine karşılık can, ırz ve mallarının muhafazası İslâmlar tarafından zimmet farızası sayılması sebebiyledir.

Hazret-i Muhammed tarafından bu münasebetle gayr-i müslimlere ahidnameler verildiği gibi Hulefa-yi Raşidîn ve hattâ (Halit ibn-i Velid) gibi büyük kumandanlar tarafından da aynı şekilde ahidnameler verilmiştir.

Hulefa-yi Raşidîn fütubat için ordular gönderdikçe gayr-i müslimlere ve hassaten rahiplerine iyi muamelede bulunulmasını kumandanlarına tavsiye ederlerdi. Şehir ve köyler halkı sulh teklif ederlerse teklifleri kabul olunur, nüfuslarına göre tâyin olunan vergiye mukabil himayeleri deruhde edilirdi. Verginin miktarıyla nevileri halin icabına ve taraflar arasında vuku bulan anlaşmaya göre değişirdi. Her sulhun kendisine göre bir takım şartları vardı. Fakat hepsinde ehl-i zimmetin himaye ve sıyaneti, başkaları tarafından uğrıyacakları taarruzun def'i ve izalesi şartı esas olarak bulunurdu. Bununla beraber zimmiler cizyeyi vermeme kalkarlarsa himaye görmedikleri gibi İslâmlarda da kendilerini himayeye mani bir hal meydana selirse ehl-i zimmet de vergi vermezdi.

Hilâfet Emevîlere geçtikten sonra da bu hal devam etmiştir. Yalnız Emevîler saltanatlarını büyüttükleri için vergi hususunda bir parça ağır davranmağa başlamışlardı.

Reayalığı kabul eden gayr-i müslimlere fevkalâde bir sebep olmadıkça şiddetli muamele yapılmaz, İslâm olmaları için de hiç taziyte bulunulmazdı.

Emevîlerde devlet muameleleri gereği gibi meydana geldiği için gayr-i müslimleri bir takım işlerde istihdam bile etmişlerdi. Hesap ve kitap bilenler «Divan» da çalışırlar ve bu sayede refah içinde yaşarlardı. Abbasîlerle diğer İslâm devletlerinde de reaya hakkındaki muamele bu suretle cereyan etmiştir.

Osmanlılar fethettikleri yerlerdeki halktan İslâm olmak istemiyenleri devlete vergi vermek partiiyle yerlerinde bırakmışlar ve mal, mülk, ırz ve canlarının muhafazasını tekeffül etmişlerdir.

Hristiyanlar, Osmanlıların tebaası, reayası olarak yerlerinde kalıyorlar, askerlikten de muaf bulunuyorlardı. Bunun içindir ki Türkler vatanlarını muhafaza kasdiyle dövüşerek kanlarını dökerken onlar beri tarafta rahat ve huzur içinde vakit geçirmekte ve servetleri gibi nüfusları da artmakta idi.

Reayanın, Müslümanlardan fazla olarak, verdikleri başlıca vergi cizye idi. Kendilerinden ara sıra da avarız akçası alınır. Öğür, ağnam, değirmen ve saire resimlerinin ödenmesi hususunda Müslümanlarla aralarında fark yoktu.

Cizye; edna, evsat, âlâ itibariyle her birinden on, yirmi, otuz akça alınır. Edna, evsat, âlâ itibarı fakir, orta halli, zengin mânalarına gelirdi. Üçüncü Murat zamanında müs-kirata da resim vaz edilince reaya şikâyet ettiler, bu resimlerin ayrıca alınmıyarak cizyeye ilâvesini istediler. Bunun üzerine fakirden on beş, orta halliden otuz, zenginden de kırk beş akça alınmağa başlandı. Mamafih bu her yerde bir değildi. Yer yer değişirdi. Cizye sonradan «bedeli askerî» adını almış ve 1908 Temmuz İnkılâbı üzerine Hristiyanlardan da asker alınması takarrür ederek o da lâğvedilmiştir.

Avarız akçası ekseriya harbin gösterdiği lüzum ve zaruret üzerine ve muvakkat olarak tarh ve istifa olunurdu. İlk zamanlarda Yavuz ve Kanunî devirlerinde muvakkat mahiyette olan bu vergi sonraları hâsıl olan malî zaruret dolayısıyla daimî bir hale konulmuş ve emlak vergilerine zamimeten istifa kılınmıştır.

Reaya'nın bedenî olarak ifa ettikleri vazife Yeniçeri ocağına kaydedilmek üzere her sene ileri gelenlerinin mahdud miktarda alınan çocuklarıyla gemilerde kürekçilik yapmak için tedarik olunan gençlerden ibaretti. İstiyerek sipahi olanlar ve ordunun sevk ve hareketini kolaylaştırmak için yol ve köprülerin inşaa ve tamirinde istihdam olunanlar da olmuştur.

Yeniçeriliğe alınanlar İslâm terbiyesi görüyor ve Müslüman olarak istidatlarına göre büyük büyük makamlar işgal ediyorlardı. Her dört evden birer tane olmak üzere tedarik olunan kürekçiler muvakkat bir zaman için bu vazifede kullanılırlar ve kendileri bu işi gördükçe günde onar akça ücret alırlardı. Sipahi olanlarla yolların tamiratında istihdam olunanlar da vergi mükellefiyetlerinden kurtulmak suretiyle bu hizmetleri mukabilinde istifade ediyorlardı.

Reayanın defterleri divanda muhafaza olunurdu. Otuz yılda bir tahrir yapılarak tutulacak defterlerin hükümet merkezine gönderilmesi kanun icabındandı.

Sadrazam Lûtfi Paşa «Asafname» sinin (Tedbir-i reaya babında) (sayfa 24) bu bapta şu malûmatı veriyor:

«Reayanın defatiri defter-i divanda mazbuttur. Otuz yılda bir tahrir olunub mürde (ölü) ve marız (iletli) çıkıp tekrar yazılmak gerektir. Amma eski defter noksan olmamak üzere gerek bir yerin reayası Neuza billâhi Taalâ zulümden kaçıp bir ahar yere gitseler yine ol yerin hâkimi anları eski mekânlarına irca' ettirib yine göndermek gerektir. Ta ki memleket reayası harabolmıya»

Peksimet pahası olmak üzere Yavuz Sultan Selim tarafından alınmış olan avarız akçasının da arttırılmamasını yine Lûtfi Paşa (sayfa 25) söylüyor: «Reayadan avarız alınmak dört beş yılda bir yirmişer akça ihdas olundu. Merhum Sultan Selim Han zamanında bir kere oldu. Dört beş yılda bir yirmişer akça alınmıştır. Peksimet pahası için re'y olunmuş idi. Lâkin makul nesne değildir. Amma her yıl olmamak gerek. Ta ki anlara güç gelmiye.»

Reayadan hizmeti görülenlere timar verilir ve timar elde etmek suretiyle sipahi kaydolunurlar, emsali timar sahipleri gibi tekâliften muafiyet kazanırlardı. Devlet varidatına noksan tari olmamak için (Asafname, sayfa 18) «Reayadan olup ata ve dededen sipahi zade olmıyanları iptidadan sipahi etmede dayanmak gerektir. Maazallah ol kapı açılınca herkes raiyyetlikten kaçıp sipahi olmak lâzımgelir. Raiyyet kalmayınca irad-ı padişahi killet bulur» mütalâasını da haklı olarak ileri sürüyor.

Kanunî tarafından vaz' ve Ahmed-i evvel tarafından teyit ve ikmal olunan (Kanun-ı reaya) tebaanın timar ve zeamet sahiplerine ödiyecekleri vergiyi tâyin etmiştir. Bu vergi ve rûsum şu suretle icmal edilebilir: Emlâk vergisi; (resm-i çift, resm-i dönüm), müteahhil olmıyanlar vergisi; (resm-i mücerred), evlilik vergisi; (resm-i arus), koyun vergisi; (resm-i ağnam), otlak vergisi; (resm-i otlak), kıtlak vergisi; (resm-i kıtlak), arı vergisi; (resm-i kovan), değirmen vergisi; (resm-i âsiyap), bütün vergisi; (resm-i duhan), esir vergisi; (resm-i esiran), dâvalardan alınacak resim; (resm-i kaza). Cizye, Haraç, öğür ve cerimeler ilâve olunacak olursa reayanın tediyesiyle mükellef oldukları rûsum hakkında tam değilse bile kâfi derecede bir fikir edinilmiş olur.

Sonraları tekalif arttırılmış, eyalet valilerinin, timar ve zeamet mutasarrıflarıyla mül-

tezimlerin zılmı baş göstermiştir. Bunun içindir ki (Koçi Bey) padişaha takdim ettiği meşhur risalesinde (sayfa 64) diyor ki : «Saadetlû ve Devletlû Hakan-ı Sikender haşmet hazretlerinin zamir-i tabnak-i münevverlerine nihan olmağa ki 990 tarihine gelince reaya fukarasından her bir nefer başına kırkar akça ve ellişer akça cizye ve kırkar akça hane avarızı ve iki koyundan bir akça resm-i ganem alınıb ziyade alınmazdı. Ancak mübaşir olanlar cizyeden ve hane avarızından ikişerve üçer gayeti beşer akça gulâmiye namıyla alıb tecavûze kimsenin zöhresi yoğ idi ve havass-ı Hümayun yazusu iki bin dört yüz kırk bir yük akça olub ümena ve ummalden ekal mertebede yazusu tahsil olunsa ol meblâğ akça hâsıl olub dâhil-i hazine olurdu. Hâlâ ulûfeli kul taifesi ziyade olub, kul ziyade oldukça masraf ziyade olub, masraf ziyade oldukça teklif ziyade olub, teklif ziyade oldukça reayaya taadi ziyade olup âlem harap olmuştur. Mukaddema kırkar ellişer akça alınan hane cizyeden şimdî yalnız mirî için her bir neferden ikişer yüz kırkar akça ve her hane avarızından üçer yüz akça ve her koyun başına bir akça tâyin olunup ve altı bölük halkı bir kaç senedir tahsil-i mal-i padişahiyi kendülere hizmet edüp vükelâ-i saltanattan cümle defterleri tagallûben alub alâ meclinnas Sultan Mehmet Han Cami-i şerifi hariminde mezat edib birer, belki birer buçuk kurş gulâmiye ile Zeyd ve Amr'e satub alanlar dahi birer kurşu kani olmayub memalik-i İslâmiyyeden yedişer sekizer yüz akça cizye ve avarız cem olunmağa başladı ve her koyundan yedişer sekizer akça alınıb Anadolu vilâyetlerinde koyun başına yirmişer otuzar akça alur oldular ya bu zulme reaya nice takat getürsün ve halk-ı âlem bu cevri nice geçirsün. Havass-ı Hümayun hâli hod diğergün olmuştur. Dört yüz seksen dört yük akça yazusu olan Gürcistan ve Gence ve Revan ve Bağdat memleketlerinde olan Havass-ı Hümayun kariyyeleri elden çıkıp düşman olme girdi ve bir bölüğü dahi hilâf-ı şer' temlik ve vakf ve bağmâlık oldu ve bir bölüğü harabe müşrif oldu ve bir bölüğü vüzera havassı oldu. Hâlâ mevcut olan Havass-ı Hümayun kariyyelerinden yüz yük akça ancak dâhil-i hazine olub maadadan nam ve nişan kalmadı. Velhâsıl şimdiki halde reaya fukarasına olan zulüm ve taaddi bir tarihte ve bir iklimde ve bir padişah memleketinde olmamıştır. Memalik-i İslâmiyyeden bir memlekette zerre kadar bir ferde zulüm olsa Ruz-ı cezada mülûkten sual olunur, vükelâdan sorulmaz ve anlara sipariş ettim demek Huzur-ı Pabb-il-Âleminde cevap olmaz. Ah-ı serd-i mazluman hanûmanlar

harabeder. Eşk-i çeşm-i derdmendan dünyayı garkab-ı fena eder. «Küfr ile dünya durur, zulümle durmaz». Adalet tûl-i ömre (uzun ömre) sebeptir ve intizam-ı ahval-i fukara padişahlara mucib-i cennettir. Bu dediklerim kelâm benim değildir. Ulema ve meşayih kavlîdir. İtimat buyurulmazsa anlardan sual oluna ahval böyledir.»

Memleketten iş başına değerli bir adamın gelmesi sayesinde ahvalde salah eseri görüldükçe Müslümanlar gibi reaya da rahat ve huzur içinde yaşar, iş iktidarsız ve uygunsuzların elinde oldukça ve malî zaruret çoğaldıkça da herkes gibi raiyye de sıkıntı çekerdî.

*Ehali izz ü devlette reaya emn ü rahatta
Hüner erbabi rif'atte cihan yekpare nurant
Nedim*

REAYA TAİFESİ (رعايا تافسي) [Ida.] Hükümetin tabiiyeti altında bulunanlar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Raiyyenin cem'idir.

REBAB (رباب) [Mus.] Eski çalgılardan birinin adıdır. Tanburun, aşağı yukarı, küçük bir modeli sayılabilir. Tanburla rebab arasındaki mühim fark, tanbur mızrap ile dizler üzerine konulmak ve göğse doğru tutulmak suretiyle çalındığı haşde, rebab dik bir vaziyette yere konularak yayla çalınır. Çanağının iki kısımdan tereküp etmesi de tanburla rebab arasında bir fark husule getirir. «Ferheng-i Şuuri» ye göre Arapçadır. «Kamus» da ise kemeçe çalmakta pek mahir olan Memdud İbn-i Aüdullah-ül-Vâsitiyy-ür-Rebabî'ye nispet edilmiştir. «Ferheng-i Nasiri» ye göre Farsça revvareden Arapçalaştırılmıştır.

Hicrî dokuzuncu asır başlarında (Milâdî onbeşinci) yaşayıp sazlar hakkında yazdığı ve (Yıldırım Bayezit) in şehzadelerinden (İsa Çelebi) ye ithaf ettiği eserde Ahmet oğlu Şükranullah aynen şu malûmatı veriyor : «Rebab'ın çanağı galip budur ki (zerdalû) ağacından olmak yeydir. Amma şöyle gerektir ki rebab'ın çanağının ağacı evvel süt içinde kaynadalar ve eğer süt kaynatırlarsa gayet iyidir ve hem kazımak vaktinde çanağı âsan (kolay) kazılır ve ol rebab'ın destesini dahi (zerd alû) den düzeler, ele girmezse (koz) ağacından düzeler. Amma rebab'ın çanağı gayet y oka gerektir düz yonulmak gerektir ve bazı üstadlar iderler ki sırça dövüp tutkal ile yığurup rebab'ın çanağına sıvayalar, ta ki rebab'ın avazı kaba ola ve rebabın iki karnı vardır, birisi çanak ve birisi dahi çanağın boynudur ve karnın derinliği yedi parmak gerektir ki ol parmaklar birbirinden ayrılmış olmalı, birbirine yapış-

mış olalar ve her karnın eni bir karış ve iki açık parmak gerektir ve bu iki çanağın uzunluğu bir karış ve dört açık parmak gerektir ve rebab'ın destesi üç karış gerektir ve çanağın yüzüne yuka tahta yapıştırmak gerektir ve bu göl çanak ki ana (boyun) deyu ad komuşlardır. Ol boyuna (rek) (ince deri) yapıştırılar ve bazı üstadlar ol boyuna dahi tahta yapıştırırlar, amma ortasında bir pare delik yer korlar ve ol delik üzerine (rek) yapıştırırlar. Bu rebab dahi altı kıldur. Üç türlü ibriden. Evvel kılina (zir) derler, bu kıl cemi kıldardan yoğundur (kalın) ve ikincisine (had) derler, bu kiriş (zir) dedikleri kirişe göre ince gerektir ve üçüncü kirişe (müsenna) derler. Bu dahi ol (had) deyu ad kodukları kirişe nisbet ince gerektir. Ol çanakların en aşağısından dört parmak bir kiriş bağlamıya koyalar. Andan ki rebabın herkini koyalar yani eşigini koyalar ve rebabın dahi tertibi bu yazılanlardır. Her ki bunlara riayet ide, kendi fenninde kâmil ola.»

Rebab'ın zamanımızda çalanı pek azdır. Bu itibarla rebab da tarihe karışmış sayılabilir.

*Saki getür getür yine ben ü şarabımı
Söyle dile getür yine çenk ü rebabımı
Ben var iken gerek bana bu zevk u bu safa
Bir gün gele ki görmeye kimse turabımı*
İkinci Sultan Murat

REBİÜLÂHIR (ربیع الآخر) [Tak.] Kamerî yılın ay esasına göre hesaplanarak konulan Arabî ayların dördüncüsünün adıdır. Rebi-üsani suretinde de kullananlar vardır. Muharrem ile başlayıp zilhicce ile biten on iki ayın adları şunlardır : Muharrem, safer, rebiülevvel, rebiülâhır, cumadelûlâ, cumadelâhire, recep, şaban, ramazan, şevval, zilhide, zilhicce.

Rebi; Arapça bahar demektir. «Kamus» mütercimi (Rebi-üş-şuhur) ve (Rebi-ül-ezmine) namıyla iki rebi olup rebi-üş-şuhur, saferden sonra gelen iki ay, rebi-ül-ezmine ise bahar ve güz mevsimleri olduğu ve çiçeklerin açıldığı zamana rebiülevvel, meyveler olduğu zamana da rebi-üs-sani denildiğini müellife atfen yazdıktan sonra «Şârih der ki» başlığı altında şunu söylüyor : «Mukaddema Araplar fusul-i erbaa itibar ve evvelini sayftan addedip dördüncü bahara gelmekle rebi' itlak eylediler.»

Ay esasına dayanan Arabî aylar her sene onar ve küsur günlük fark yüzünden bahara olduğu gibi yaza, sonbahara ve kışa da rastlamaktadır.

Rebiülâhır eski vesikalarda (ra = ۱۰) suretinde görülür.

REBİÜLEVVEL (ربیع الأول) [Tak.] Arabî ayların üçüncüsünün adıdır. Muharrem ile başlayıp zilhicce ile biten on iki Arabî yahut diğer adla kamerî ayların adları şunlardır : Muharrem, safer, rebiülevvel, rebiülâhır, cumadelûlâ, cumadelâhire, recep, şaban, ramazan, şevval, zilhide, zilhicce.

«Kamus» da (Rebi-üş-şuhur) ve (Rebi-ül-ezmine) namıyla iki rebi olup rebi-üş-şuhur, saferden sonra gelen iki ay, rebi-ül-ezmine ise bahar ve güz mevsimleri olduğu kaydedildikten ve çiçeklerin açtığı zamana rebiülevvel, meyveler olduğu zamana da rebi-üs-sani denildiği bildirildikten sonra şu malûmat veriliyor :

«Bazılar dediler ki Araplar seneyi altı zaman itibar ederler. İki ayına (rebiülevvel), iki ayına (sayf), iki ayına (kayz), iki ayına (rebi-üs-sani), iki ayına (harif), ve iki ayına da (gita) tâbir ederler. Şârih der ki : Mukaddema Araplar fusul-i erbaa itibar ve evvelini sayftan addedip dördüncü bahara gelmekle rebi' itlak eylediler.»

Rebi; Arapça bahar demektir. Ancak ay esasına dayanan Arabî aylar her sene onar ve küsur günlük fark yüzünden bahara olduğu gibi yaza, sonbahara ve kışa da rastlamaktadır.

Hazret-i Muhammed (S. V.) bu ayda dünyaya geldiği için Müslümanlarca ayların şereflisi ve doğum günü olarak ekseriyetçe kabul olunan on ikinci günü de günlerin hayırlısı sayılır.

«Bundan 1392 (hicrî 1339 rebiülevveline göre) sené mukaddem ki bir rebiülevvel, çiçeklerin açıldığı, kuşların öttüğü, kâinatın vecd ü huruşa geldiği ilkbahar mevsimine tesadüf ederek o feyz mevsimini rebi-ül-ekmel haline getirmiş» olduğunu söyleyen Tahir-ül-Mevlevî (Tahir Olgun) (ölümü 1951) (Mahfil, adet 5, 1339 rebiülevveline mahsus nüsha) yazısına şunları da ilâve ediyor :

*Ol rebiülevvel ayın niceşi
On ikinci gice isneyn gicesi*

«Sabaha karşı iki cihan güneşi Sallâllahu Aleyh-i Vesellem Efendimiz dünyayı teğrif ve tenvir eylemişti.

«Velâdet esnasında mader-i Peygamberî (annesi) nezdinde (Şifa hatun) bulunmuş ve ebelik hizmetini görmüştür.»

Rahmetli Ahmet Rasim Bey de (ölümü 1912) (Menakıb-ı İslâm, sayfa 60 ve mütâakıp) şunları yazıyor :

«Hazret-i Fahr-i Kâinat Mekke'de Dâr-üt-Tebabia namıyla maruf olan evde dünyaya gelmiştir. Bu saadethane Mekke-i Mükerrreme-

nin şarkında kâin olup vaktiyle (Şub-i Ebi Talib) ve şimdiki (Şub-i Beni Hâşim) ve (Zükak-ul-Mevlid) denilen caddede (Suk-ul-leyl) adındaki çarşıdadır. Burada her sene ulema ve eşraf-ı Mekke rebülevvelin on ikinci gecesi akşam namazını mütaakıp meş'aleler, kandiller yakarak (Mesçid-ül-Haram) dan çıkarlar ve hane-i saadet âşiyane-i Mustafa'ya gelerek zikir ve tehlil ve ibadet eyledikten sonra Har-em-i Şerif'e avdet ederler. Avdette Makam-ı Şafii arkasında saf bağlayıp Zat-ı Hilâfetpenahi hakkında me'sur dua kıraat olunur ve yatsı namazını mütaakıp herkes yerli yerine gider.

«Peygamberimiz Efe'ndimiz hieretlerinde bu haneyi (evi) (Ukeyl İbn-i Ebi Talib'e vermişlerdi. Ukeyl'in ahfadı da Haccac'ın kardeşi (Muhammet Bin Yusuf-üs-Sakafi'ye sattıklarından o da (Beyda) adlı evine ilâve etmiş idi. Sonradan Abbâsî halifelerinden Harun-ür-Resid'in annesi (Hıyzer) ve bir rivayette karısı (Zübeyde) ye temlik ederek mesçit heyetinde tecdit eylemiş ve hicri 340 senesinde (Ali İbn-i Muzib) ve hicri altıncı asırda (Nâsır Abbas) taraflarından tamir olunarak (Mevlid-in-Nebi) tesmiye olunmuştur.

«(Mir'at-ül-Haremeyn) de yazılı olduğuna göre (Mevlid-in-Nebi) Mesçid-i âlisinin iki kubesi vardır. Arsası otuz bir kadem mesaha-i sathıyyede olup ortasında aynıyle tennure şeklinde kırmızı örtü ile mestur (örtülü) bir makam mevcuttur. İşte bu makamın içi Cenab-ı Peygamber'in doğduğu yerdir. Bu mesçid hicri 964 senesinde Kanunî Sultan Süleyman tarafından tecdit edildiği gibi İkinci Sultan Mahmut zamanında da pencereleriyle kapı perdeleri yaptırılarak lüzumu kadar mefruşat da gönderilmiş ve bu yüksek makamı tebhir için icabeden öd, anber ve misk bahası olarak Evkaftan kâfi para tahsis kılınmıştır. İkinci Abdülhamid'in saltanatı sırasında dahi â'lâ sac ağacından yapılmış gayetle musanna' bir şebeke ve bunun içinde bir sanduka ve sandukanın üzerinde sırma işlemeli yeşil atlastan bir puşide (örtü) konulmuş ve kubbesinin iç ve dışı fevkalâde tezyin edilerek üç tane tûlânî dolaptan ibaret olan pencerelerin de perdeleri yenilenmiştir.»

Cenab-ı Peygamber'in doğumuna rastlaması sebebiyle bu ayda Müslümanlar tarafından «Mevlid» okutturulur. İlk defa yazılan Mevlid manzumesi bazı eserlerde (كتاب التور في مولد النبى) adlı (Hafız Eb-ül-Hattâh Ömer Bin Hüseyin Bin Dihye) tarafından yazılan Arapça eserdir. Türkçe birçok Mevlidler

yazılmış ise de en meşhuru ve mevlid cemiyetlerinde okunanı Süleyman Çelebi'nin mevlididir.

Rebiülevvel eski vesikalarda (ر = ر) suretinde gösterilmiştir.

RECA (رَجَا) [Sof.] Lûgatte emel ve temenni mânalarına gelen bu tâbirin ıstılah olarak sofiyeye ait eserlerdeki tarifi şöyledir: «Matlup olan (istenilen) bir emr-i mahbubun (sevilen şeyin) husulüne kalbin taallukıyla ve husuli mümkün olan şeyde tama' ve tevakku' (ummak) ile tefsir ve ye'sin zıddı ile de tâbir edilmiştir. Reca üç veçhile olup birincisi hasenattan (güzel, makbul iş) bir şey işleyip kabulünü reca etmek, ikincisi bir ma'siyyetten (isyan, günah) tövbe edip kabulünü istemek, üçüncüsü de reca-i kâzip (yalancı reca) olup zünupta (günah) ısrar ve devam ile beraber mağfîret (günahın affını istemek) talep eylemektir.»

«Risale-i Kuşeyriyye» mütercimi (Müntehabat-ı Nafia-i Risale-i Kuşeyriyye, İstanbul, Atik Zaptiye sokağında 63 numaralı matbaa, 1307) müellifin beyanına atfen reca için şunları yazıyor: «Reca; müstakbelde husulü me'mul olan iyi bir şeye kalbin talik edilmesidir. Reca ile temenni arasında şu fark vardır: Temenni; sahibine tenbellik verip ciddiyyetle çalışmaya bakmaz. Reca ise bunun aksinedir. Bu sebeple reca makbul, temenni ma'lûldür. Bazıları recayı Allah'tan dünyalık istemekle, bir takımları ayn-ı cemel ile rü'y-eti Cemal mefhumıyla, bir kısımları kalbin mülâtıfa-i Hak azz-ü şâmühuy'ye kurbiyle, başkaları da Allah'ın rahmetinin büyüklüğüne nazar etmekle beyan etmişlerdir. Reca âlâmeti hüsn-i taattır diyenler de olmuştur.»

Nefsini esaret ve ma'siyyette görenin havfinin (korkusunun) recasına galip olması da sofiyenin en başı şiarıdır.

RECEP (رَجَب) [Tak.] Ay esasına göre hesaplanarak konulan Arabî ayların yedincisinin adıdır. Muharrem ile başlayıp zilhicce ile biten on iki Arabî yahut kamerî ayların adları şunlardır: Muharrem, şefar, rebülevvel, rebi-ülâhır, cumadelülâ, cumadelâhire, recep, şaban, ramazan, şevval, zilkide, zilhicce.

(Kamus) da bunun izahı şöyledir: Bir nesneden bekleyip korkmak ve utanmak ve bir kimseden heybetlenip yani gözüne pek büyük ve mehip görünmekle ana tazim ve tebail eylemek mânasınadır. Ve recep, eşhür-i isna aşer (on iki aydan) şehri-i maruf ismidir ki mâna-yi mezburdan me'huzdur. Zira cahiliyyette ana pek tazim ederlerdi.» Yine (Kamus) da bu maddeden müştak olan «tercib» için şöyle de-

niliyor: «Receb ayında kurban kesmek mâna-sınadır ki cahiliyyette şehri-i mezburda esnamları (putları) için kurban keserlerdi.»

Hakikaten recep mügrik Arapların mukaddes bir ayı idi. Bilhassa (Mudar) kabilesi ve onlara tebean diğer kabilelerden recepte oruç tutanlar bulunduğu gibi bunun ilk on günü içinden bunların mabetlerini ziyarete gidip namlarına kurban keserler, bu yolda kesilen kurban da «İtr» ve «İtîre» derlerdi.

Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) «Receb-ül-ferd» başlıklı bir yazısında (Mahfil, 1339) recepine mahsus nüsba, adet 9) «Kamus» un izahını yazdıktan sonra şu tafsilatı veriyor:

«Malûmdur ki Arab-ı cahiliyye; recep, zilkide, zilhicce ve muharrem aylarını (eşhür-i hürüm) namıyla mukaddes tutar ve onlarda cidal ve kıtali fisk u fücur sayardı. Bu şühur-ı muharremenin tek bulunan recebe (ferd) mütevali (birbirini takibeden) diğer üç aya (serd) sıfatı verildiği gibi recep ayı - mükerrrem-ül-eimme - vezninde (müttes-i-ül-esinne), (eseb) ve (esam) vasıflarını da alırlardı. Çünkü recebin hulûlü mızrakların temrenini çıkarır ve eldeki silâhları döker yani bıraktırırdı. Keza recep ayının kulakları sağır addedilmişti. Zira içinde istimdat ve istigaseyi mucip bir hareket vukuu memnu idi.

«Eşhür-i hürümde harbetmenin memnu-iyyeti; İbrahim ve İsmail Aleyhim-es-selâm devrinden beri cari olup hem ehl-i Mekke'nin temini maiyeti, hem de hüccac ve züvvarın (ziyaretçilerin) selâmeti hikmetine mübteni idi. Zilkide, zilhicce ve muharrem aylarında kıtal olamayacağı için Arap beldelerinin en uzaklarından bile hacılar sâlimen gelirler ve hacdan sonra âminen (emniyetle) dönerlerdi. Recep ayında da kıtal memnu olduğundan (umre) yapmak isteyenler; erkân-ı umreyi selâmetle ifa ve avdet ederlerdi,

«Eşhür-i Hürümün hürmeti; İslâmın bi-dayetinde de mer'i ve muteber idi. Hattâ recep içinde düşmanla çarpışan ve ilk defa olmak üzere ganimet alan (Abdullah İbn-i Cahş) ile kahraman arkadaşları; Peygamber tarafından «Ben size Eşhür-i haram içinde harb edin dememişim» itabına uğradı. Lâkin bunun üzerine Bakara suresindeki قتال عن الشهر الحرام قتال فيه (يسأونك عن الشهر الحرام قتال فيه) قل قتال فيه كبير وصد عن سبيل الله وكفر به والمسجد الحرام وخراج اهل منه اكبر عند الله والفتنة اكبر من القتال) yani «Habibim! sana şehir-i haram'da mukatele edilip edilmeyeceğinden sual ediyorlar. De ki: Şehir-i Haram'da mukatele büyük bir şeydir. İstidat erbabını İslâmdan men'etmek Allah'a kâfir ve Mesçid-i Haram'ın ziyaretine mâni

olmak, Mekke ahalisinden bulunan Müslümanları memleketlerinden çıkarmak ise Allah'ın dininde Şehir-i Haram'daki mukateleden büyüktür. Allah'a şirk koşmak da katilden eşed ve ekberdir» mealindeki âyetler nazil oldu. Daha sonra da tecavüze mâruz kalan Müslümanların her zaman ve mekânda müdafaada bulunmasına müsaade buyuruldu. Receb'in Müslümanlar arasında bir cihetten de hürmeti vardır ki dahilinde - umumi itibara göre - cevher-i Muhammedî, baba sulbünden ana rahmine intikal etmiş ve İsa mucize-i celilesi, yine bu muhterem ay içinde vukua gelmiştir. Bu münasebetle ehl-i İslâm; recep'in ilk cuma gecesiyle yirmi yedinci gecesini «Kandil Gecesi» diye tes'it ederler.

«Medine halkı recep'in on ikinci gecesi (Uhud) dağına gider ve Hazret-i Hamza ile diğer şehitlerin kabirlerini ziyaret eder. Yine Medine'ye bu ay zarfında ve «recebiyye» namıyla birçok ziyaretçiler gelerek ziyarette bulunurlar.

«İstanbul ve sair memalik-i Osmaniye'de recep ile onu takip eyliyen şaban ve ramazan aylarına (üç aylar) unvan-ı tazimi verilir. Hattâ bazı çocuklar o mübarek ayların isimleriyle tesmiye edilir. Recep Paşa, Şeyh Şaban-ı Veli, Ramazan Oğulları gibi isimler, Müslüman Türklerin bu aylara olan taziminin derecesini gösterir. Belki hâlâ vardır; yakın zamanlara kadar erbab-ı salah, recep girince oruç tutmağa bağlayıp şevvalia hulûlüne kadar sâim (oruçlu) bulunurdu.

«Ramazanın müjdecisi sayılan bu ay başında talebe-i ulûmun (medrese talebesinin) cami dersi kesilirdi. Mollalar (talebeler) Rumeli ile Anadolu'nun kasaba ve köylerine giderek vaaz ve nasihatla bulunur, gittikleri yerlerdeki halk tarafından da para ve zahire ile yardım olunurdu ki talebeler arasında bu seferlere (cerre gitmek) denilir ve (erzak-ı mukaddere) toplamağa (cer) tâbir edilirdi. Toplanan para ve erzak ise talebenin tahsilinin devamına yarardı. Çünkü: İmaretlerden ancak fodla ile çorba, bir de perşembe günleri pilâv, zerde verilirdi. Bunlar ise şüphesiz genç bir adamın iagesine kâfi değildi.

«Son zamanlara kadar şabanın on beşinde yapılan (Sürre alayı) da eskiden bu ayın on ikisinde iera olunurdu.»

Recep eski vesikalarda (ر = ر) suretinde görünür.

RECEBİYYUN (رَجَبِيَّوْن) [Sof.] Ricalullahın bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye göre kamerî aylardan recep girince

kendilerinde bir fevkalâdelik hâsıl olan bu ricalullahın her asırda sayısı kırktır. Hususi kütüphanemde tasavvufa ait yazma bir mecmuada «Tabaka-i Recebiyyun ve tarif-i ahvalihim» başlığı altında şunlar yazılıdır:

«Recebiyyun şöhretiyle hayyiz-i zuhura (meydana) gelen ricalullah'a her asırda kırk şahs-ı dil ağâh olup her an ve zaman azamet-i Huda-yi azim-üş-şan ile kaam ve vücutlarında heybet ve celâlet-i Mevlâ-yi Kerim daimdir. Şehr-i recep guresi (başı) hulûlünde bunların vücutlarına bir sıklet-i acibe ârız olup âza-yı bedenleri bütün hareketten kalır ise de alettedric defolarak mükâlemeye kabiliyyet gelir. Bu hal şehri-i recep gayesine kadar imtidat eylediğinden müşarünileyhim müddet-i mezkûre zarfında enva-ı keşfiyyat ve aksam-ı mugayyebat-ı kâinata nail ve şaban-ül-muazzam guresiyle beraber sıklet-i meşruha def ve zâil olur.»

RECEC (رجع) [Mal.] Yeniçerilere verilen mevacibin ikinci üç aylığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vaktiyle kamerî aylar kullanıldığı için rebîulâhır, cumadélulâ ve cumadélâhır'ın ilk harflerinden vücade getirilmiş idi. Birinci üç aya ait tâbir (masar), üçüncü üç aya ait tâbir (reşen), dördüncü üç aya ait tâbir de (lezex) di. «Recec mevacibi verildi», «Masar ulûfesi dağıtıldı» suretinde kullanılırdı. Ancak on iki aya ait dört tâbirden iki evvelkisi delâlet ettikleri ayların ilk harflerinden teşekkül ettiği halde üçüncüsü, birinci ve ikinci ayların ilk ve üçüncü ayın son, dördüncüsü de birinci ayın son, ikinci ve üçüncü ayların ilk harflerinden meydana gelmiş idi.

RECEZ (رجز) [Ede.] Aruz bahırlarından birinin adıdır. Aslı dört müstef'ilün olup on beş kadar fer'i vardır. Divan edebiyatında en çok kullanılanlar şunlardır:

- 1 — Müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün.
- 2 — Müstef'ilün, müstef'ilün.
- 3 — Müfteilün, müfteilün, müfteilün, müfteilün.
- 4 — Müfteilün, müfteilün.

RECM (رجم) [Fık.] Lûgat mânası taşlamak demek olan recm istilâh olarak şer'an zâni ile zâniye hakkında tatbik olunan en ağır, neticesi ölüm olan bir cezadır. Atılan taş da recm denilir. Cem'i «rücüm» dur. Bu cezaya müstahak olan kadın veya erkek, açılan bir çukura beline kadar gömülür, ondan sonra hazır olanlar tarafından atılan taşlarla öldürülürdü. Bu cezaya mahkûmiyyet için zâni ve zâniyenin

ikrarı bulunmadığı surette ispat çok zorluğa bağlıydı. Osmanlılar zamanında bu neviden bir ceza tarih sayfalarına şu suretle geçmiştir: «1091 (1680) yılında Aksaray'da haffaf Abdullah Efendi namında birinin karısı bir Yahudi ile zina ettiği şahitler tarafından ispat edilmekle Rumeli kazaskeri (Beyaz Zade Ahmet Efendi) namında biri ikisinin de recmine fetva vermiş ve merkuman Sultan Ahmet Camii karşısında yılan şeklindeki dikili taş yanında kazılan çukura bellerine kadar sokulup atılan taşlarla öldürülmüştür. Avcı Sultan Mehmet, bu vak'ayı nadirattan olduğu cihetle Fazlı Paşa sarayına kadar gelerek seyretmiştir.»

*Havadan dane-i havan ser-i adaya düştükçe
Gören cünd-i melâik recmeder zanneeti şeytanı
Vâsif*

RECÜL (رجل) [Hal.] Bülûğa eren genç, ergin, insan; ehil, erba; bilgi ve ihtisas sahibi yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i rical'dir.

*İşin recülleri kimlerse çıksın orta yere
Ne var, ne yok, bilelim, hiç değilse bir kere
Mehmet Akif*

RECÜL-İ HASSA (رجل خاصه) [Sof.] Bir kısım mânevî kudret sahipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki bir yazma mecmuada Hazret-i Âdem'in kalbi üzerine zahîr oldukları ve onun vârisi bulundukları yazılan recül-i hassa'nın Âdem Aleyhis-selâmın veresinin sayısı olan üç yüz olduğu kaydedildikten sonra şöyle deniliyor: «Hazret-i Âdem'in kalbine her nekadar ulûm-i ilâhiyye ihsan ve ilham buyurulmuş ise anın kalbi üzerine olan kulûbe dahi bitamamihî it'a ve ilka buyurulduğundan «... فلان على قدم فلان» sırrını keşf ve izah eyler.»

RECÜL-İ KÂMİL (رجل كامل) [Sof.] Bir kısım mânevî kudret sahipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki yazma bir mecmuada bunlar için şu tafsîlât verilmiştir: «اد في امق اربعين شخصاً على قلب نوح» mantuk-ı Nebeviyyesi hükmünce her asırda kırk recül-i kâmil kulûb-i Nuh üzerine zuhur eder. Çünkü ümmet-i Muhammediyye de her bir peygamberin vârisi olup me'hazda vârisi olduğu peygamber ile müttehit bulunur. Ümem-i sâlife ise müşkât-ı Nübüvvetten (müşkât; içine mum, kandil, lâmba konmak için duvarda yapılan küçük böcre) bilâ vasıta ahz-ı envar edemezler.»

RED (رد) [Fer.] Muayyen sehim sahipleri hisselerini aldıktan sonra kalan kısmın farz

sahiplerinin hisseleri nispetinde dağıtılması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

REDANE (ردانه) [San.] Tentelerin kenarlarında açılan ufak deliklerin yırtılmaması için o deliklere geçirilen madenî halkalara verilen addır.

REDD-İ MATLA' (رد مطلع) [Ede.] Gazel matlâının birinci, yahut ikinci mısraının, maktân son mısraı olarak tekrarlanması haline verilen addır. Üstad Tahir Olgun'un (ölümü 1951) aşağıya konulan gazeli buna bir örnek teşkil eder:

*Yine pür cûş u huruş oldu derunum bu gece
Döndü bir fırtınaya sabr u sükûnum bu gece
Canfûrûz âhım ile sine-i sârim gandı
Demharûş eşkim ile garka-i hûnum bu gece
Deydi mızrab-ı tahassür yine evtar-ı dile
Yaralı kalbim ile nâle fâzûnum bu gece
Âh ey aşk: zebunküşlük olur mu bu kadar
Rûh-ı bitaba acı, fazla zebûnum bu gece
Ben usandım yaşamak nâmına çırpınmaktan
Var ölüm râhatına meyl ü rûkûnum bu gece
Ey karanlıkta boğulmuş olan aşk-ı ümmid;
Sana da etmiş eser tali-i dânum bu gece
Necm-i ümmid değil, bir afacık lem'a bile
Görmüyor, baksa da gerdûna uyûnum bu gece
Sarsılıp sarsar-ı hicran ile Tahir; fikrim
Döndü bir fırtınaya sabr u sükûnum bu gece
Tahir Olgun*

REDD-İ MISRA (رد مبراع) [Ede.] Gazelin maktâındakilerden başka bir mısraı maktâ'da tekrar etme haline verilen addır. Üstad Tahir Olgun'un aşağıya konulan gazeli bunun bir örneğini teşkil eder:

*Doğar da mihr-i cemalin senin hağalimde
Fezâda nur aramam ben bütün leyâlimde
Mukevvenat uyuyorken tahayyülünde senin
Sabâhı karşılarım tatlı hasbîhalimde
A bîvefa; ne kadar da vefalı yâdın var
Bırakmıyor beni تنها şeb-i melâlimde
Odur enis-i melâlim, odur nedim-i dilim
Onunla dertleşirim ân-ı iptihâlimde
Sen ey vefadan olan bînasip hilkatte;
Zafer mi hissediyorsan acıklı halimde
Cerih-i firkat iken dil, sihan-ı hicre yine
Nişane bulma dilersen şikeste bâlimde
Vefalı yâdına benden hezâr şükran ki
Bırakmıyor beni تنها şeb-i melâlimde*

REDDİYYE (ردیه) [Fer.] Sehimler mecmuu mahreçten eksik çıkan mesele hakkında kullanılır bir tâbirdir. Reddiye de fazla kalan sehim asabeden kimse bulunmazsa farz, yani

muayyen hisse sahiplerine sehimleri nispetinde reddolunur. Ancak karı ve kocaya red yapılmaz.

REDDİYE-İ TEMESSÜK (ردیه تمسك) [Mal.] Taahhütlerini yerine getiren hazine sarraflarından kefalet senetleri geri veriliken, alınan harcın adıdır. İltizam ve hazine taraflarının kefalet usulü cari iken müzayedeye (arttırmaya) konulan bir rûsuma (devlete ait gelir) pey sürebilmek için mültezimin hazinece taahhüdü cari ve muteber bir sarraf göstermesi nizamı iktizasından idi. İşte «Hazine sarrafları» adı verilen bu sarraflar mültezime (mütaahhide) kefil olduklarına dair birer senet verirlerdi. Mültezim taahhüdünü yerine getirince sarrafın senedi geri verilir ve o münasebetle de kendisinden bir harç alınır. İşte bu harca «reddiye-i temessük» temessükün geri verilmesi harcı denilirdi. Tanzimat'tan sonra bu usul kaldırılmış, onun yerine mültezimin teminat makamında tâyin olunan miktarda para depozito etmesi, yahut kaydına haciz işareti konulmak üzere gayr-i menkul karşılık göstermesi usulü konulmuştur.

REDİF (ردیف) [Ede.] Mısraların yahut beytlerin sonlarında «revi» yi mütaakıp teker-rür eden bir veya birden ziyade şey hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tarifteki (şey) bir harf veya bir kelimeden ibaret olan «redif»lere şâmilidir. Kaaddüt suretleri ise «veya birden ziyade» kaydıyla tarife konulmuştur.

Birer örnek :

*Bir safa bahş edelim gel şu dil-i naşade
Gidelim serv-i revanım yürü Saadâbade
Nedim*

*İyd trişşün bays-i şevk-i cedit olsun da gör
Seyr-i Saadâbadı sen bir kere iyd olsun da gör
Nedim*

«Redif» li göre «müreddef» denilir.

§ [Ask.] Nizamiye hizmetinden sonraki askerlik devresi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lüzumunda hizmete çağırılıp bu devreyi bitirenler «Müstahfız» sınıfına geçirilirlerdi. Redif devresi 26 ile 32 yaş arasında idi.

REF-İ MENZİL BEDELİ (رفع منزل بدلی) [Mal.] Menzillerin kaldırılması dolayısıyla verilecek harcırahları karşılamak üzere, ihdas olunan verginin adıdır. Bu bedel yalnız eskiden menzil yeri olan kazalara değil hal ve tahammüllerine göre her kazaya teşmil edilmiş idi. Ref-i menzil bedeli biri ruz-ı Hızır, diğeri ruz-ı Kasım olmak üzere senede iki defeda halka

tevzi olunur, birinci taksiti hıdırellez'den, ikinci taksiti de kasımdan iki ay sonra tahsil edilirdi.

Biga sancağının bir senelik ref-i menzil bedelinin yirmi dokuz bin yüz kuruştan ibaret olduğu Biga sancağı mutasarrıfı ve Bahr-i Sefid boğazı muhafızı Mustafa Paşa'ya yazılan «Başvekâlet Arşivi» ndeki (Maliye, fiş numarası 438, tarihi 2/1/1242 tarihli) emirden anlaşıl-maktadır.

Tanzimat'tan sonra diğer birçok vergi ve resimler arasında kaldırılmıştır.

REF-İ VEZARET (رفع وزارت) [İda.] Bir vezirin vezirlik rütbesinin alınması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rütbenin ref'i yani alınması bir ceza olmak üzere yapıldığı gibi devletçe görülen lüzum üzerine azledilen ve bu sebeple hasarından mahrum olarak vezaret terettüp eden masrafları yapmağa geliri kâfi gelmeyen vezirlerin vezaretlerinin alındığı da olurdu. Bu ikinci halde ise bir ceza olmaktan ziyade koruma maksadı gözetilirdi.

Ref-i vezaret muameleleri Tanzimat'a kadar idarî bir şekilde cereyan etmiş ise de ondan sonra birinci hal ancak bir mahkeme hükmüyle tatbik olunmuş, ikinci şekil ise tamamen ortadan kalkmıştır. Bir defa vezirlik rütbesine nail olan memuriyetinden herhangi sebeple olursa olsun ayrılma bile vezirlik rütbesini muhafaza ederdi.

REFT (رفت) [Ask.] Yeniçeri ocağıyla sonraları askerlik dairelerinde efrad için tutulan künye defterlerinde ayrıldı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yine o mânaya gelen «refti» de kullanılırdı. Bulunduğu bölük veya taburdan ayrılan birinin defterlerde yazılı künyesine yazılır, yanına da nereye gittiği işaret edilirdi. Bunun karşılığı da «âmedi» idi.

Künyedeki bu işaretin yanına da nereden geldiği yazılırdı. Bu suretle «âmedi» geliş, «reft» yahut da «refti» gidişi gösterirdi.

Reft; Farsça gitmek mânasına gelen «ref-ten», âmedi de gelmek demek olun «âmeden» mastarından müstaktır.

1908 Temmuz İnkılâbından sonra her ikisinin kullanılmasından vazgeçilmiş, künyelere yalnız geliş ve gidişin işaretiyle iktifa olunmuştur.

REFTİYYE (رفتیه) [Mal.] Memlûket dışına çıkarılan mahsul ve mamullerden alınan Gümrük resmi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Memlekete getirilen şeylerden alınan Gümrük resmine de «Âmediyye» denilirdi. Reftiyye; Farsça çıkmak mânasına gelen «ref-ten», âmediyye'nin de yine Farsça gelmek demek olan «Âmeden»

mastarından müstaktır. Tanzimat'tan sonra bunun yerine «İhracat», «âmediyye» yerine de «İdhalât» tâbirleri kullanılmıştır.

REGAİB (رغائب) [Fık.] Arabî aylarından recebin ilk perşembe günü akşamı, cuma gecesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Leyle-i Regaib» denilen bu gece, ister recebin birinci gecesine, ister birinci geceyi takibeden hafta içine rastlasın, aynı hükümdedir. Regaib; regibe'nin cem'idir. Regibenin; «Kamus» taki izahı şöyledir: «Ragbet olunan şeye denir ve çok vergiye ıtlak olunur. Cem'i regaib. Leyle-i Regaib bundandır ki ataya-yı cezile ve meva-hib-i celile gecesidir. Hazret-i Peygamber'in maderi (annesi) Âmine Hazretleri pederi (babası) Cenab-ı Abdullah ile o gece vuku bulan zıfatta (gerdeğe girmek) ana rahmine düştüğü recebin ilk cumasıdır. (Bak: Leyle-i Regaib).

REGAİBİYYE (رغائبیه) [Ede.] Regaib gecesi münasebetiyle yazılan manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kandil gecelerinden biri olan Regaib, Arabî aylarından recebin ilk perşembe günü akşamı cuma gecesine verilen addır. Miraç gecesi için Nayî Osman Dede tarafından yazılan Miraciyye gibi Uşakî tarikati şeyhlerinden Abdullah Salhî Efendi (ölümü 1197-1782) tarafından da regaibiyye yazılmıştır. Bestelenen bu manzumeler o gecelerde tekke-lerde tertip olunan ihtifallerde okunurdu.

REHBER (رهبر) [Sof.] Bektaşî tâbirlerindendir. Yeni tâlibe nasip alacağı sırada delâlet eden cana verilen addır. Rehberin lûgat mânası yol göstericidir. Tarikate girerken eskilerden olan ve tarikatin usullerini bilen can tarafından yapılması lâzım gelen şeyleri öğrettiği için bu ad verilmiştir. Bu münasebetle yapılan merasime «Âyin-i cem» denilirdi. Bunun için «Meydan» hazırlanır, Dede de dâhil olmak üzere canlar «Meydan» da yer alırdı. Bu giriş ve mevki alış merasime tâbidi. Üç İhlâs ile bir Fâtiha okunur, Salâvat getirilir, «Nade Aliyyen» tilâvet edilirdi. Dede Efendi niyaz eder, «tercüman» okurdu. Hazır olan canlar da iştirâk ederler, onlak da tercüman okurlardı. Ondandır Dede Efendi yeni tâlibi ismi ile çağırırdı. Tâlip yerinden kalkar, Dede'nin huzurunda dururdu. Bunun üzerine Dede Efendi tâlibe: «Sen bu tarik-ı alıyyeye ve on iki imam katarına ve Muhammed râhına ve Hazret-i Hün-kâr Hacı Bektaş Veli yoluna girmek murad edersin. Lâkin bu bizim yolumuz gayet güçtür, melâmet yoludur. Demirden ağırdır. Son pişmanlık para etmez. Gelme gelme, dönme dönme diye erenlerin kelâmı vardır. Ne dersin?» der,

Bu suali bir yahut üç defa tekrar ederdi. Tâlip kabul makamında «niyaz» eylerdi. Bunun üzerine Dede Efendi tâlibe rehberliğe kimi istediğini sorardı. Tâlip de istediğinin ismini söylerdi. Onun üzerine Dede Efendi «Var imdi niyaz eyle» derdi. Tâlip bunun üzerine kendisine rehber olmasını istediği cana niyaz eder, badehu geri çekilerek ilk defa oturduğu yere gelip niyaz ettikten sonra dururdu. Dede Efendi rehberlik edecek cana hitap ile: «Derviş filân şu can seni rehberliğe niyaz eder, var imdi şu cana Hak rızasıyçün rehberlik eyle» derdi. Rehberlik edecek can «Eyvallah» dedikten ve gelip Dede Efendiye niyaz ettikten sonra «dâr» da durur, bu «özr» ü okurdu: «Allah Allah günahkârım, mücrimim, Şah-ı men suçuma muterifim, ey padişah hata kıldım, suçum affeyle, Şah bihakk-ı Mustafa ve Murtaza keremkâni Hüseyin Şah bihakk-ı Hânedan-ı Âli aba hakkıyçün, kutb-ı âlem Hacı Bektaş Veli hakkıyçün (رحمتنا الله... استغفرالله) ağrınmış, incinmiş, gücünmüş can karındağ var ise meydan-ı mahabbette, dâr-ı mansur'da, yüzüm yerde, özüm darda, hakkı olan can karındağ var ise hakkını talebetsin. Tarikatte boyun burmak hatadır. Erenler yoluna teslim olmak rizadır. Ya elimden, ya dilimden her ne geldi ise elim, dilim kesmek revadır. Allah erenler, her dost pür cemel-i Muhammed Kemal Hüseyin Ali ra salâvat ...

Bunun üzerine Dede Efendi şöyle derdi: Ey erenler, canlar, karındağlar dile gelsin ve gelip hakkını alsın, zira bu meydan İmam Hüseyin meydanıdır ve er meydanıdır, işte meydana duran candan herkes hakkını alsın, kim senin hakkı kalmasın. Buna herkes, bütün canlar alınacak bir hakları olmadığı makamında niyaz ile mukabele ederlerdi.

Rehber bunun üzerine Dede Efendiye niyaz eder, geri çekilip tig-i bendini kuşanırdı. Sonra da bu tercümanı okurdu:

Allah Allah hizmet-i merdan bidayet bendini gûşvare kılmışım. Dost bendini rehber ile, pîre ettim iktida, taktı Selman boynuma tig-i bendini, pür cemel Muhammed kemal Hüseyin Ali ra bülend salâvat.

Ondandır Dede Efendi'nin emriyle yeni canın چراغی uyandırılır, gülbank çekilirdi. Mutaakiben Dede Efendi rehberine hitab ile var imdi bu cana rehberlik edip (ما فرض الله على المؤمنین) ve sünnet-i seniyye-i Seyyid-ül-Mürselin ve cimme-i isna aşer imameya-i müctehidin kavilleri üzere evvelâ abdesti ver derdi. Rehber eyvallah der, tâlibe giderek niyaz ettikten sonra tâlibin bir elinden bir yakasından tutup

buyurun erenler diyerek kaldırır, meydana dışarıya çıkarırdı. Tâlip abdest alırken hikmetini anlatır, bu abdesti almakla bütün günahlardan kurtulmuş olduğunu söylerdi. Tâlip silinirken başından kisvesini alır, Dede Efendiye teslim ederdi. Dede Efendi de tâlibi yederek tig-i bendi rehberine teslim eylerdi. Rehber dışarı çıkar, yalın ayak, başı açık olduğu ve boynuna tig-i bendi geçirmiş bulunduğu halde tâlibi meydana getirirdi. Rehber tâlibin boynuna tig-i bendi takarken, Besmeleden sonra (شهد الله انه لا اله الا هو... ان الدين عند الله الاسلام) âyetini okur, bir de salâvat çekerd.

Meydan kapısından içeri girilirken tâlibin sağ ayağını bastırır, sağ tarafından sol elini mühürleyip sol eliyle tig-i bendini tutardı. Niyaz taşına gelince rehber ile tâlip ikisi birden diz çöker, niyazda bulunurlardı. Sonra tekrar ayağa kalkarlardı. Rehber bunun üzerine bir adım atar, selâm verirdi: «Esselâmü aleyküm şeriat erenleri». Dede Efendi selâmını reddederdi «Ve aleyküm selâm ve rahmetullahi ve berekâtühü». Rehber tekrar bir adım atar, yine selâm verirdi: «Esselâmü aleyküm hakikat erenleri». Dede Efendi yine aynı suretle mukabele eylerdi. Mutaakiben: «Esselâmü aleyküm tarikat erenleri», daha sonra da «Esselâmü aleyküm marifet erenleri» der, Dede Efendi-den cevap alırdı. Bunun üzerine rehber şöyle derdi: «Allah erenlerim, huzur erenlerimize yüzümüz üzere sürünegeldik, bu can on iki imam efendilerimizin katarına ve rah-ı Muhammed Ali'ye ve Hazret-i Pîr Efendimizin rah-ı müstakimine intisap etmek muradedir ve dostlarına dost olup, düşmanlarına düşman olmak muradedir. Birçok kuzulu kurbanımız vardır, erenlerimize niyaza geldik. Kurbanımızı kabul edip Hazret-i Pîr efendimizin yoluna ve erkânına bu eksikliği kabul buyurup ilhak ederler mi?» Dede efendi bu talebi şu suretle canlara iblâğ ederdi: «Ey canlar, karındağlar, bu meydana olan can yüzü üzere sürünegelmış, niyaz eder ki on iki imam efendilerimizin katarlarına ve rah-ı Muhammed Ali'ye ve Hazret-i Pîr Efendimizin rah-ı müstakimine tâlip olup can ve başını âl ve evlâd ağruına feda edip kuzulu kurbandır, bu yola girmek muradedir niyaz eder ne dersiniz? Cümlelerin bu candan hoşnut ve razı olup yol ve erkânıyla bu biçare canı karındağlığa kabul eder misiniz? Cümle nize niyaz eder. Bunlar yerle beraber niyaz etmek suretiyle kabul ettiklerini anlatırlar. Dede Efendi bunun üzerine rehberine tâlibi getirir ve teslim ederken: ان الله وملائكته يصلون

(...على النبی) âyetini okurdu. Badehü tâlibin sol tarafına geçer, bir dizi üzerine gökterek bir elini tâlibin sol omuzuna, öteki elini de dizinin üzerine koymak suretiyle vaziyet alırdı. Dede Efendi de tâlibin sağ kulağına «Fariza-i emri ve sünnet-i seniyye-i Hazret-i Muhammed'i ve resm-i Esedullah imam-ül-müttekin Hazret-i İmam Ali ve kavaid-i mezheb-i Hazret-i İmam Cafer ve usul-i Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve erkân-ı ehlullah üzere telkin» ederdi. Bu sırada Dede Efendi tâlibin sağ eliyle sağ elini, tâlib de sol eliyle Dede Efendi'nin sağ eteğini tutardı. Telkin bitince Dede Efendi tâlip ile birlikte bir salâvat okurdu. Ondan sonra on iki imamın kadr ü şanlarını âhirette necata sebep olacaklarını anlatırdı. Mutaakiben «bunları böylece büyük bilip imametlerini ikrar eylediği sualini iradederdi. Tâlip de «İkrar eyledim» derdi. Bunun üzerine tâlibin tiğ-i bendini kuşatır, başını meztiflediği gibi nasihatta da bulunur ve bir salâvattan sonra «Var imdi rehberinle beraber cümle karındaşlara birer niyaz eyle» demekle beraber sağ elinden tutup rehberin eline teslim ederdi. Tâlip bunun üzerine Dede Efendi ile rehber ve diğer canlara sırasıyla niyaz eylerdi. Ondan sonra rehber meydan kapısı eşiğindeki ilk makamdan başlayarak meydanadaki bütün makamları ziyaret ettirir ve her bir makamın şeref ve faziletini anlatırdı.

Ziyaretler bittikten sonra şeker ve baldan hazırlanmış olan şerbetler içilir, merasimle meydana çıkılarak hazırlanan lokmadan lokma (yemek) edilirdi.

«Meydan rehberi» dahi denilen bu rehberden başka bektaşilikte bir rehber daha vardı. Ona da «Yol rehberi», ismi verilirdi. Yol rehberi; isti'dat sahibi olanları Bektaşiliğe tergiş eder, o gibileri Bektaşî yapmağa çalışırdı.

*Rehberin bir mürşid olsun haknûma,
Sen de idrak et, nedir feyz-i Huda,
Arif ol, sermest-i vecd ol daima,
Kalma bir dem zevk-i vusletten cûda,
Masivadan el çeküp Allahı bul.*

Tokadizade Şekip

REHBER-İ DERYA (رهبر دریا) [Bah.] Sahillerle limanların tabii ve cevvi hal ve kariyerleriyle civarlarındaki arıza ve alâmetleri ve mevcut akıntıları velhasıl gemilerin seyirlerinin selâmetine yarar malûmatı ihtiva eden kılavuz kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

REHİNE (رهينة) [Ask.] Bir ordunun zaptettiği yerler halkının üzerlerine aldıkları tahahhütleri iyice yapmaları, hususiyle intikam

hareketlerine teşebbüs etmemeleri için işlerin teminat olarak alınanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

REİS (رئيس) [Bah.] Yelken gemilerinin birinci kaptanları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Koca reis» de denilirdi. Eskiden harb gemileri kaptanlarına umumiyetle bu ad verilirdi. Onyedinci asırdan sonra reis yerine kaptan denilmiştir.

§ [Sof.] Nakşbendilerin «Cehri» koluna mensup tekkelerle ayakta zikir eden diğer tarikatlarda yapılan dinî rakısları idare edenlere verilen addır. «Bunların musikiye ve musiki usullerine oldukça vâkıf olan kimseler» olduğunu yazan Sadeddin Nüzhet Ergun (Türk Musikisi Antolojisi, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1943, c. 2, s. 670) «(Zâkirbaşı)nın ve (zâkir)lerin okudukları ilâhîlere uygun olarak zikri tanzim eden, icabına göre ağırlaştırılan, tizleştiren ve bu suretle umumî ahengi temin eyliyen bu adamlar arasında tavırlarının mükemmel, seslerinin gür ve tatlı oluşuyla temayüz eden ve XIX uncu asır sonlarından itibaren bu sahada şöhet kazanan epiyce şahsiyetler tanıyoruz» dedikten ve birçok isimler verdikten sonra diyor ki:

«Fakat gerek kıyam, gerek kuud zikirlerinin muntazam ve ahenkli yapılabilmesi için yalnız reislerin muktedir olmaları kâfi değildir. Zâkirbaşılığı da idaresi mükemmel şahsiyetlerin deruhte etmesi lâzımdır. Hele zâkirbaşlıklar aynı zamanda reislik, reisler de aynı zamanda zâkirbaşlık edebilmek kudretlerini haiz iseler, yapılan o zikirde bir fevkalâdelik ve intizam bulunacağı muhakkaktır.

«Son devrin en mükemmel reisi, Üsküdar'da Sadiye'den Fethi Efendi tekkesi şeyhi Şemseddin Efendi'nin oğlu Kemal'dir. İstanbul dâhilindeki kıyamî tekkeleri, bilhassa cemiyet günlerinde onu dört gözle beklemişlerdir ve bu değerli reisin bulunduğu zikir meclisi, mutlak surette cazibeli olmuştur. Hele zâkirbaşılığı Yaşar Baba merhum ile Raşid Efendi gibi çevik ve muktedir bir adam deruhte etmişse, Kemal Özarslan'ın tavırı hareketlerine ve coşkunluğuna hayran olmamak kabil değildir.»

REİS GEDİĞİ (رئيس گدیگی) [Bah.] İleride görülecek lüzum üzerine gemi reislğine tâyin edilmek üzere namzet olarak ayrılmış bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Namzetler kapudane-i Hümayunla kalyonlarda bulunanlar ve reislğe liyakati olanlar seçilirlerdi.

REİS-İ PADİŞAH (رئيس پادشاه) [Bah.] Baştarde-i Hümayun reisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişah gemisinin kaptanı demektir.

REİS-İ PAŞA (رئيس پاشا) [Bah.] Kaptan Paşa gemisinin reisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Paşa gemisinin kaptanı demektir.

REİS-ÜL-ETİBBA (رئيس الاطبا) [Sar.] Sarayın ve memleketin sağlık işlerinin başında bulunan doktor hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ser Etibba-yı Hassa» denildiği gibi «Hekimbaşı» tâbiri de kullanılırdı.

Osmanlılarda ilk hekimdaşı, İran vezirlerinden iken İstanbul'a gelen Kutbuddin Efendi'dir. Başlâlalığa bağlı olan hekimbaşılar Fatih zamanında yaptırılan ve başlâlâya tahsis olunan Topkapı Sarayındaki «Başlâla kulesi»nde otururlardı. Kulede ilâç bulunan bir dolap vardı. Sarayda «Etibba-yı Hassa» adlı doktorlar, şimdi operatör, denilen «cerrahlar» vardı. Etibba-yı Hassa'nın başlarına «Ser etibba-yı Hassa» denilirdi. Reis-ül-etibba aynı zamanda «Ser Etibba-yı Hassa» idi.

Tanzimat'tan sonra vazifesi yalnız saray doktorluğuna hasredilen «Reis-ül-etibba» ile «Hekimbaşı» yerine «Ser tabib-i Şehriyari» denilmiştir.

REİS-ÜL-KÜTTAP (رئيس الكتاب) [da.] Kâtiplerin reisi mânasına gelen reis-ül-küttap ikinci Sultan Mahmud'un saltanatının hemen hemen sonlarına kadar (1251-1835/36) Divan-ı Hümayun kâtiplerinin âmiri olup hariciye nazırlığı yerinde kullanılmış bir tâbirdir. Reis Efendi de denilen ve «Menasib-i sütte»den sayılan reis-ül-küttaplık Osmanlı devletinin eski mansıplarındandır. «Fatih Kanunnamesi»nde yazılı oluşu eskiliğini gösterir.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin merkez ve Bahriye Teşkilâtı» adlı kıymetli eserinde (sayfa 242-248) bu tâbir için şu tafsilatı veriyor:

«Onyedinci asrın sonlarına kadar Divan-ı Hümayun kâtiplerinin ve kalemlerinin şefi olan reis-ül-küttap bilfiil Divan-ı Hümayun âzasından değilse de kendisinin tahrir ve divan muamelâtındaki vukufu itibarıyla ehemmiyeti büyüktü. Bu vukuf dolayısıyla Divan-ı Hümayun ehemmiyetini kaybedip işler Paşakapısı'na intikal ettikçe reis-ül-küttapların da mevkii yükselmis, siyasi işlerde, murahhaslıklarda, eenebi sefirlerle mükâlemelerde bulunmuşlar ve nihayet harici işler bunlar vasıtasıyla tedvir edildiğinden hariciye nazırı veya hariciye vekili vazifesini görmüşlerdir.

«Reis-ül-küttaplar ilk devirlerden onyedinci asrın sonlarına kadar, tedricen ehemmiyetleri artmalarına rağmen Divan-ı Hümayun'un büyük şefi olan Nişancı'nın maiyyeti olup işlerinde liyakatlıları nişancılığa geçerlerdi.

«Reis-ül-küttap tâbiri Fatih Sultan Mehmet'in kanunnamesinde mevcut olduğundan bu ismin (unvanın) daha evvelki tarihlerde de mevcut olduğu anlaşılıyor. Bu kanunnameye göre reis-ül-küttap, Divanda vezir-i âzâmın önünde oturarak muamele görecektir muharreratı okurdu. Fakat sonraları bu vazife tezkirecilere verilmişti. Onbeşinci asrın yarısında reis-ül-küttabın derecesi, elli akçalık müderrisin bile dînunda idi. Yine kanunnameye göre reis-ül-küttap terfi edecek olursa sancakbeyi pâyesiyile nişancı da olurdu. Reis-ül-küttaplığa da tezkirecilikten geçilirdi.

«Onyedinci asır sonuyle onsekizinci asır başlarında reis-ül-küttapların vazifelerine dair kanunnamelerin kayıtları hulâsaten şöyledir:

«1 — Divan-ı Hümayundan verilen hükümleri ve beratları tashih ettikten sonra resîd etmek, yani muamelelerini ikmal eylemek.

«2 — Ferman mucebince ruus ve kanuna mûtaallik telhis'eri yazmak, hükümdara ve sadrazama gelen nameleri tercüme ettirmek ve bunlara ait cevapları hazırlamak.

«3 — Tezkirecilerden biri mazeret sebebiyle bulunmaz veya tezkirecilik münhal olursa reis-ül-küttap divanda büyük bir tezkirecinin yerinde durarak arzıhalleri okur ve buyururdu. Yani Sadrazam'ın emriyle buna buyurultu işareti kordu.

«4 — Reis-ül-küttap kendi dairesinde kanuna mûtaallik evrakı buyurmağa yani Sadrazam'ın buyurultu işaretini koymağa mezdundu.

«5 — Her sene tevziatında mansıbında ipka olunanlardan maadasının ruus Hümayunlarının ısdarı reis-ül-küttaplara ait olup bu hususta Sadrazam tarafından kendisine buyurultu yazılırdı.

«Divan-ı Hümayun içtimaları zamanında reis-ül-küttap, Sadrazam'ın gelmesinden evvel divana gelir ve müzakereden önce divanhaneye girip kanunnamedeki tâbir üzere kemal-i edep ile üzerindeki sof üst elbisesinin yonlerini topluyarak Defterdar'ın bulunduğu taraftan yavaş yavaş yürüyüp Vezir-i âzâmın sağ tarafına telhis kesesini bırakır, sonra basamaktan inip Sadrazam'ın eteğini öper ve bir söyleyeceği varsa yavaşça kulağına söyler ve sonra geldiği tertip üzere avdet ederdi.

«Reis-ül-küttap diğer divan hocaları yani daire müdürleri gibi softan üst elbisesi ve lok-

malı pamuklu iç kaftanı ve başına da mücevveze denilen kavuk giyerdi. Eger divanda Sadrazam Selimî veya kallavi giymiş ise reis-ül-küttabın o zaman Selimî kavuk giymesi lâzımdı. Her ne kadar Selimî giymek yüksek rütbe sahibi olmasına mütevakkıf olup rütbesi olmıyanlar başlarına perişani denilen serpuşu giyerlerse de onyedinci asrın sonlarına doğru bu usul terk edilmiş olduğundan reislerin de Selimî giymelerine müsaade olunmuştu.

«Hammer, Üçüncü Murad'ın zamanından evvel reis-ül-küttaplığın nişancılığa muadil tutulduğunu yazıyorsa da bu tarihlerde henüz muadelet yoktu. Hattâ nişancının hassına mukabil onların zeametleri vardı. Hattâ daha sonra Dördüncü Murat, bunların zeamet sahibi olmalarını kanuna mugayir gördüğünden aidentariyle geçinmelerini emreylemiştir. Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e takdim ettiği teşkilât mecmuasında ve 1051 hicri, 1641 milâdî tarihinde başdefterdardan sonra nişancının geldiği gösterilmiş olduğunda Hammer'in muadelet kaydı doğru değildir.

«Karlofça muahedesinin akdinde reis-ül-küttap Rami Mehmet Efendi (sonra sadrazam olan Rami Paşa) murahhas olarak bulunmuş ve bu muahedenin akdinde büyük bir vukuf ve kıyaset göstermiştir. Daha sonraki tarihlerde yine divan kalemi reisliği üzerinde olarak ecnebi sefirlerle yapılan mükâleme ve temas hep bunlar vasıtasıyla olmuş, haricî işler artık reislere havale edilmiştir. Bundan dolayı ecnebi muharrir ve seyyahları reis-ül-küttabı devlet sekreteri, imparatorluğun büyük kaçıları ve hariciye nazırı olarak tarif ve tavsif etmişlerdir. Filhakika onsekizinci asırdan itibaren reis-ül-küttaplar Divan-ı Hümayun'un bütün kalemlerinin (beylik, tahvil, ruus kalemleri) birinci gafi idi. Âmedi-i Divan-ı Hümayun denilen âmedciden başka reis-ül-küttab'ın maiyyetinde reis kesedarı denilen bir memur vardı. Bu, reis kaleminin evrak muhafızı ve muamelât memuru demektir. Reis kaleminin evrak muhafızlığından başka reis-ül-küttab'ın resid denilen sah işlerini havi evrakın icabeden yerlere tevdi ve reis-ül-küttab'ın alacağı rüsumun tahsili de buna aitti. Kesedarin mühim vazifelerinden biri de Sadrazamla sadrazam kethüdası, reis-ül-küttab'a, çavuşbaşıya ve diğer bazılarına her zaman işler hakkında rapor vermektir. Bu itibarla kesedarlıkla beraber âmedci vazifesini de görüyordu. Şeyh-ül-islâm'a ait muamelâtta reis-ül-küttab'a vasıta olduğu da vâkidi. Fakat mühim ahvalde reis-ül-küttap bizzat Şeyh-ül-islâm'a giderdi.

«Reis-ül-küttap, onsekizinci asırdan itibaren her gün Paşakapısı'nda Sadrazam'a arz edilmek üzere icabeden telhisi ve takrirleri hazırlar, bunları Sadrazam gördükten sonra Padişaha yollardı. Bu muamelât cihetiyle reis-ül-küttap devletin bütün gizli ve âşikâr işlerinden haberdardı ve Bab-ı Âlî'de siyasi işlere de bakması itibariyle birinci derecede nüfuzlu vazife sahiplerindendi. Reis-ül-küttap kendisine ait muharreratın üzerine sah işaretini koymağa salâhiyyetli olup bu, görülmüştür, muvafıktır, mukabele edilmiştir mânasına geliyordu. Onsekizinci asrın son yarısında bu işaretini havi olmıyan tuğralı fermanlar muteber olmamağa başlamıştı.

«Devletin malî, askeri işleriyle sadrazam kethüdasına ve Defterhaneye mütâallik muamelât hariç olmak üzere devletin bütün muharreratı Reis Efendi'nin nezareti altında idi. Zaten Divan-ı Hümayun kalemlerinin gafi olması dolayısıyla muamelâtta birinci derecede reis mesuldü. Mütessellimlerin azil ve tâyinleri de bunun dairesi vasıtasıyla olurdu.

«Sadrazam huzurunda vezirlik kürkü giyen zatın tâyininden birkaç gün sonra konasına gidip beratını teslim etmek reis-ül-küttab'a aitti. Eger kendisine berat götürülecek veya verilecek zat evvelce vezir olmadan doğrudan doğruya sadrazam olmuş ise onun beratının kuburu veya mahfazası beyaz diba kese içinde olurdu. Padişah tarafından muhtelif vesilelerle Sadrazam'a gönderilen hatt-ı hümayunları bir beyet huzurunda okumak da bunun vazifesi cümlesindendi. Reis bunu teşlim edince kendisine hil'at giydirilirdi. Berat götürülecek vezir Kaptan Paşa ise reis-ül-küttap, teğrifatçı delâletleriyle tersaneye gidip beratı teslim eder, Kaptan Paşa değilse beratı kendi evine götürürdü. Vezirlerin berat kesesi yeşil atlasdandı.

«1251 senesi zilkidesinde (m. 1835) reis-ül-küttap ismi ve teşkilâtı kaldırılarak onun yerine haricî işlerin ehemmiyetine mebni Umur-ı Hariciye Nazırı ismiyle bir nezaret teşkil edilmiş ve son reis-ül-küttap olan Yozgatlı Âkif Efendi müşirlik rütbesiyle Umur-ı Hariciye Nazırı olmuştur. Bu Hariciye Nezaretinin teşkilini mütaakıp Üçüncü Selim ile İkinci Mahmut'un ilk ve orta devirlerinde daimî surette Avrupa payitahtlarında ikamet ettirilen sefirlere mütâallik işler daha muntazam bir şekle sokulmuş ve bunların mercii de Umur-ı Hariciye Nezareti olmuştur.

«H. 1253, M. 1837-38 senesinde haricî işlerin ehemmiyet kesbetmesine mebni hariciye ve dahiliye nezareti memurlarının ikiye ayrıl-

masına lüzum hâsıl olmuştu. Bunun için Âmedi odası memurları dahiliye ve hariciye ismiyle ikiye bölünmüş ve birine maruzat-ı dahiliye odası, diğerine de maruzat-ı hariciye odası ismi verilmiştir.

«Reis-ül-küttap'lar Hariciye Nazırı ismini alıncıya kadar ehemmiyetlerinin artmasına rağmen vezirler, defterdarlar ve nişancılar gibi erkân-ı devlet sayılmayıp rical-i Bab-ı Âlî veya rical-i Devlet sınıfında kalmışlardır. Çünkü evvelkilerin Divan-ı Hümayunda mütâlâa serdetmek hakkı ve mahsus makamları vardı. Reis-ül-küttap'ın son devirlerde dahi Sadrazam'ın divanında söz hakkı yoktu ve ondokuzuncu asır başlarına kadar Sadrazam divanında sedirde değil yerde halı üzerinde Sadrazam'a yakın otururdu. H. 1236, M. 1820-21 senesine ait Bab-ı Âlî'deki bir divan içtimasında reis-ül-küttap ile kethüda Bey'in sedirde yer aldıkları görülmektedir.

«Reis-ül-küttap'ın Sürre-i Hümayun ihraçında da vazifesi vardı. Sürre ihraçından bir gün evvel Dâr-üs-saade ağası tarafından davet edilen Reis Efendi, Bâb-ı Âlî'de Mekke Emiri'ne hitaben yazılan name-i Hümayun'u saraya götürüp bizzat kızlar ağasına teslim ile kürk giyerdi.

«Şeyh-ül-islâm tebdilleri çavuşbaşı vasıtasıyla yapıldı. Fakat bazan Padişah tarafından sevilen fakat değişmesi lâzım gelen şeyh-ül-islâm'a çavuşbaşı yollanmıyarak bu tebeddülün reis-ül-küttap tarafından yapılması âdet olmuştu. Meselâ H. 1118, M. 1706-7 senesinde Şeyh-ül-islâm Ali Efendi'nin azlinde, azli teblig için çavuşbaşının yerine reis-ül-küttap Abdülkerim Efendi gönderilmişti. Yine onun gibi H. 1206, M. 1791-92 senesinde Şeyh-ül-islâm Mekki Mehmet efendi'nin ihtiyar ve oturup kalkmağa kudreti olmaması sebebiyle değiştirilmesi icabedince hakkında Padişah'ın tevaccühüne mebni çavuşbaşı yollanmayıp «tatyibi murad olmakla reis-ül-küttap Efendi irsal olunup hane ve sahilhanelerinden her hangisini murad ederse..» orada oturmasına müsaade edildi.»

REİS-ÜL-KÜTTAP KESEDARI (رئيس الكتّاب كسدار) [Jda.] Reis kaleminin evrak muhafızlığı ve muamelât memurluğu vazifesini gören memurun unvanıdır. Bunun yerine «Reis kesedarı» da kullanılırdı. Kesedarin evrak muhafızlığından başka reis-ül-küttab'ın «Resid» denilen «Sah» işlerini havi evrakın icabeden yerlere tevdi ve reis-ül-küttab'ın alacağı rüsumun tahsili de yine buna aitti. Onun mühim vazifelerinden biri de Sadrazam'a, sadaret kethüdasına, reis-ül-küttab'a, çavuşbaşı'ya ve daha

bazılarına işler hakkında rapor vermektir. Bu itibarla kesedarlıkla beraber âmedcilik vazifesini de görüyor demektir. Şeyh-ül-islâm'a ait işlerde reis-ül-küttab'a vasıta olduğu da vâkidi. Fakat mühim hallerde reis-ül-küttap bizzat Şeyh-ül-islâm'a giderdi.

Reis-ülküttaplık Umur-ı Hariciye Nazırı unvanını alması üzerine bu ad tarihe karışmıştır.

REİS-ÜL-KÜTTAP ZEAMETLERİ (رئيس الكتّاب زعامتلى) [Mal.] Reis-ül-küttap'lara verilen zeametler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel memurlara şimdiki gibi aylık verilmezdi. Bir kısmına zeamet ve has, bir takımına da yaptıkları işlerden harç almak selâhiyyeti verildi. Ricalden olan bazıların da hem zeametleri, hem de harç almağa selâhiyyetleri vardı. Reis-ül-küttap'lar onlardandı.

REİS-ÜL-MÜNECCİMİN (رئيس المنجمين) [Sar.] Müneccimlerin reisi, başı mânasına gelir bir tâbirdir. Bunun yerine sonraları «Müneccim başı» kullanılmıştır. Vazifesi (zayıf), takvim, salname tertibi idi. Bak: (Müneccim başı).

REİS-ÜL-ULEMA (رئيس العلماء) [Im.] Ulemanın en eskisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Reis-ül-ulema'lık için ihtiyarlık değil, meslekte kıdem (eskilik) esastı. Bu unvan bir pâyeden ibaret olup ayrıca maas veya avait (aidat) gibi bir şey yoktu.

REMEL (رمل) [Eda.] Aruz vezinlerinden birinin adıdır. Aslı dört failâtün olup on kadar fer'i vardır. Divan edebiyatında en çok kullanılan şualardır:

- 1 — Failâtün, failâtün, failâtün, failün.
- 2 — Failâtün, failâtün, failün.
- 3 — Failâtün yahut feilâtün, feilâtün, feilâtün yahut failün.
- 4 — Failâtün, failâtün, failâtün, failâtün.

Her biri bahr-i remel, bahr-i hasekten savurup Rih-i enfasın eder fırtına fersa-yı suhan Sünbülzade Vehbi

REMİL (رمل) [Mit.] Birtakım nokta ve çizgilerle kaybı keşfetme ilmine verilen addır. Remil; Arapça kum demektir. Eskiden kâğıt yerine kum kullanıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Bununla uğraşanlara «remmal» denilirdi.

«Remil» i «kendine mahsus bazı şekiller vasıtasıyla hükümler çıkarmak ve böylece murat ve niyyetleri haber vermek ilmidir» suretinde tarif eden değerli edebiyat üstadı Ağâh

Sırrı Levent (Divan Edebiyatı, İstanbul, Bırhaneddin Matbaası, 1943, sayfa 220 ve müteakkip) şunları da söylüyor:

« Vaktiyle bu şekilleri parmakla kum üstünde çizdikleri için buna remil demişlerdir. Bazı kitaplar, ilm-i remil'in İdris Peygamberle münasebeti olduğunu söylerler. Fakat bu ilimle asıl meşgul olan Danyal imiş. Remil'in muhtelif usulleri vardır.

Remil'in esaslı noktasıdır. Her iki nokta da bir hat itibar olunur. Bu nokta ve hatlarla bir takım şekiller yapılır. Bu şekiller 16'dır:

Bunların bazıları (sa'd) a, bazıları da (nahs) a delâlet ederler. Bu şekillerin anasır-ı erbaa ile, sonra da seyyareler ve burçlarla olan nispetleri hesap edilerek bunların tablîli yapılır ve hükümler çıkarılır.

Nabi; «Hayriye-i Nabi» adlı eserinde remil için şöyle diyor:

*Olma kur'afeken-i reml ü nücüm
Ki ider ehlini bilhâsiye şüm
Atma her kim döşenür müflis olur
İşt altın olacakken mis olur*

*Remlin ahkâmını gerçek sanma
Gaybı Allah bilür aldanma
Fenni var ise de üstadı adim
İlmi nakis sözü keş-fehmi sakim*

*Görmüşüz cümlesinin ahvalin
Çok münecimlerle remmalin
Olduğu yok birisi berhardar
Bestedir ilm-i nücuma idbar*

Vehbi de Lütfiye'sinde şunları söylemiştir:

*San'at-ı reml ise gayet meş'um
Eksir erbabi fakir u mezmam
Anların kur'asidir fakr u sual
Tahlaun başına çalsun remmal*

Baki'nin:

*Beyaz düştü hele şekli-i tab'-ı eyyam
Mısal-i çihre-i baht-ı edib-i ferruh hal*
beytindeki «beyaz düştü» tâbiri «uçurlu geldi» mânasına remil istilâhlarındanadır.

REMİL DÖKMEK (رمل دوكمك) [Mit.] Remil denilen garip ilim yoluyla kayba ait hükümler çıkarmak, murat ve niyetleri haber vermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Remil; nokta ve

çizgilerle yapıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Bunu yapanlara da «remmal» denilirdi.

*Kaza-yı Remlede reml ile fehmedüp kara bahtın
Yakayı aldı hayfa Gazzaden geçti o Nasrani
Vasif*

REMMAL (رمال) [Mit.] Remil denilen garip ilim yoluyla hükümler çıkaranlar, murat ve niyetleri haber verenler, falcılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Remil; Arapça kum demektir. Remilciler eskiden kâğıt yerine kum kullandıkları ve nokta ve çizgileri parmakla kum üstüne çizdikleri için bu adı almışlardı. Sonradan bu işaretler kâğıt ve tahta üzerinde yapılır ve ona göre hüküm çıkarılırdı. Bir takım safdilleri tavlayan remmaller makbul sayılmazlardı.

*Geh müneccim aragup geh remmal
Açtırır bahtı için gâhice fal
Sünbülzade Vehbi*

RE'SEN İRADE-İ SENİYYE (رأسه اراده سنیه) [Ida.] Bab-ı Âlî'den veya diğer resmî bir makamdan gösterilen lüzum üzerine oluyarak doğrudan doğruya Padişah tarafından çıkarılan emir yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mabeyn başkâtibi tarafından yazı ile Sadrazam'a veya ait olduğu nazıra bildirilirdi.

RESİD (رصيد) [Ida., Mal.] Lûgat mânası orıştı, geldi demek olan bu tâbir idarî ve malî istilâh olarak bir hükmün sakıt veya muamelelerin tamam olduğu, defterde yazılı bir paranın tahsil ve hesabın kapatıldığı, müzayedenin sona erdiği yerlerinde kullanılırdı. Yalnız olarak «resid» suretinde olduğu gibi etmek madde-siyle «resid etmek» de denilirdi.

RESİD ETMEK (رصيد ايتمهك) [Mal.] Bir paranın tahsil ve hesabın kapatıldığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yalnız «resid» suretinde de kullanılırdı. Bu takdirde hem hesabın kapatıldığına, hem de idarî bir istilâh olarak bir hükmün sakıt veya muamelesinin tamam olduğuna delâlet ederdi.

*Biz vermiyelim parsyi sen borcu resid et
LA*

RESİD TAHVİLİ (رصيد تحویل) [Mal.] Maliyece bir paranın tahsiline müteallik tanzim olunan vesika yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şimdiki tâbirle tahsil müzekkeresi demektir.

RESİM (رسم) [Mal.] Hükümet namına tahsil edilen vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dogrusu resm, cem'i rüsumdur. Tanzimat'tan evvel verginin alındığı madde sona getirilmek suretiyle terkip halinde ve resm-i çift, resm-i ganem,

resm-i kısmet ilâh. suretinde kullanılırdı. Sonraları ağnam resmi, Gümrük resmi şeklinde kullanılmıştır.

Arapça bir kelime olan resm; daha birçok mânalara gelir:

1 — Alamet, bilgi, nişan; bir şahsın, bir şeyin veya bir mevkiin renklerle yapılan veya fotoğraflarla çıkarılan hayali, şekli, suret.

*Stretim âsar-i hâmemden kılınsan içtihat
Suretim bu resm ile kalsun cihanda gadigâr
Ziya Paşa*

2 — Yazmak, tahrir etmek.

Resm-i imlâ; resm-i hat.

3 — Âdet, töre; usul, kaide; tarz, şekil.

*Hüda gûya ki cism-i nazikin bu resme halk etmiş
Katup bug-i gülü reng-i erguvan üzre
Nedim*

*Sipih-i kinecuden resm-i bînefâlık resm-i âdidir
Felekten bîniyaz olmak dahi bir özge gâdidir
Naili*

4 — Debdebe ve tantana ile yapılan işler. Resm-i küşat, resm-i geçit.

*Resm-i tarp ittiller mürettep
Beş yüz put-i gülruh şeker lep
Fazuli*

§ [Sof.] Ebed ve ezelde cari olan naat yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RESİM HANE (رسمخانه) [San.] Plân ve harita yapılan yer yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RESİM HIRKASI (رسم خرقه) [Sof.] Mevlevilerin giydikleri bedeni geniş hırkaya verilen addır. Mevlevi canı bu hırkayı höre-sinde üç gün sır (kıpalı, gizli kalmak) olduktan sonra tarikatçı huzuruna çıkınca giyerdi.

RESM-İ ÂDİ (رسم عادی) [Ida.] Ulûfe gününden gayri günlerdeki elçi kabulü merasimi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

RESM-İ AĞIL (رسم اغیل) [Mal.] Koyunlarla keçilerden alınan vergilerden birinin adıdır. Ağıl resmi demektir. Ağıl; hayvanların barındırıldıkları yerin adıdır. Onaltıncı asrda üç yüz koyundan beş akça alınırdı.

RESM-İ ÂLİ (رسم عالی) [Sar.] Padişah'ın «Cumâ selâmı» alayı münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Bunu hâtıralarında (Saray ve Ötesi, c. II, s. 26) «her cumartesi sabahı İstanbul matbuatının en başında en müzeyyen cümlelerle, en parlak kelimelerle birbirine tutturulmuş secilerle dolu fıkralarda bir gün evvel

Yıldız'da Hamidiye Cami-i nur lâmiinde iera edilen selâmlık alayı için kullandıkları tâbir buydu: Resm-i âli, suretinde yazan Mabeyn Başkâtibi büyük edip Halit Ziya Uşşaklıgil (ölümü 1945) buna ait ihtisasını da şu satırlarla belirtiyor:

«Ben bu resm-i âli'yi her şeyden evvel İstanbul'a uğrayan yabancı seyyahlara Şark'ın en büyük saltanatının en muhteşem bir levhası kabilinden gösterilecek bir sahne tertibi me-sabesinde telâkki etmiş ve bu bakımdan onu o derece gülünç vesaitin mahsulü görmüşüm ki; bir kerre hazır bulunduktan sonra âdeta kalbimde bir eza duymuştum.»

RESM-İ ARUS (رسم عروس) [Mal.] Evlenen kadınların erkeklerinden alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arus; Arapça gelin demektir. Bu resm, İslâm ve Hristiyan'a göre değiştiği gibi kocaya varanın kız veya dul oluşuna göre de tebeddül ederdi. Evlenen Müslüman kadını bakir (kız) ise 60, seyyib (dul) ise 30, gıyret müslim kadını bakir ise 30, seyyib ise 15 akça alınırdı. Bu resmi, diğer vergiler gibi, timar, zeamet ve has sahipleri alırlardı. Timarların kaldırılması üzerine bu vergi de kaldırılmıştır.

RESM-İ ÂSİYAB (رسم آسیاب) [Mal.] Değirmenlerden alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Âsiyab; Farça değirmen demektir. Bir sene fasılasız işliyen değirmenlerden 60, altı ay işliyenlerden 30, üç ay işliyenlerden de 15 akça alınırdı. Tanzimat'tan sonra değirmenler «Temettu», (kazanç) vergisine tâbi tutulmuş, sipahilerle, zaimlerin ve has sahiplerinin aldıkları bu vergi kaldırılmıştır.

RESM-İ BADİHAHA (رسم بادهاها) [Mal.] Timar usulü cari olduğu zamanlarda uhdesinde arazi bulunmayan ve ticaretle meşgul bulunan reayadan alınan vergilerden birinin adıdır. Buna «Caba akçası», da denilirdi. Evlilerden senede 12, bekârlardan 6 akça alınırdı. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ BENNÂK (رسم بنناك) [Mal.] Timar sahiplerinin reayadan aldıkları vergilerden birinin adıdır. Kazanç vergisi kabilinden bir vergi idi. İkiye ayrılırdı: Ekinlû bennâk, caba bennâk. Ekinlû bennâk; elinde olan arazisi yarım çiftlikten az olanlardan, caba bennâk de toprak sahibi olmayıp ticaretle meşgul bulunanlardan alınırdı. Vergi senede 12 akça idi. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ BİD'AT (رسم بدعت) [Mal.] Gümrüklere gelen bir kısım eyyadan Gümrük

resminden başka olarak alına vergi yerinde kullanılırdı. Eyaanın nevilere göre miktarı değişirdi. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ ÇİFT (رسم چفت) [Mal.] Araziden alınan vergilerden birinin adıdır. Buna "çift akçası", da denilirdi. Kanunen iki öküzle işlenebilecek yer çift itibar edilmiş idi. Her yerde nispeti bir değildi. Bir kısım yerlerde çok, diğer birtakım yerlerde de azdı. Her yerin defterlerinin arkalarındaki kasunnamelerde resm-i çift ne miktar yazılmış ise o miktar alınırdı. Aşgarî haddi 22, âzâmî haddi 57 akçe idi.

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ ÇİFT BOZAN (رسم چفت بوزان) [Mal.] Çift ve çubuğu bozup başka işe girişenlerden alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Resm; bütün çift, yarım çift, ondan az arazideki çiftin bozulmasına göre değişirdi. Bütün çift için 300, yarım çift için 150, daha az arazi için 75 akçe alınırdı.

Tasarrufu altında bulunan araziye sebepsiz üç sene ekip biçmemek suretiyle terk ve tatil eden kimselerin arazisi zaptolunarak başkasına verilmek kanun icabından idi ise de ekip biçmeğe zorlamak için ondan az bir müddet için de bir ceza konulması düşünülmüş ve bu resm o maksatla vazedilmiş idi.

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ GANEM (رسم غنم) [Mal.] Koyun vergisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Âdet-i ağnam» da denilirdi. Onaktıncı asırda iki koyun veya keçiden bir akçe alınırdı. Sonraları değişmiş, Tanzimat'tan sonra «Ağnam resmi» adını almıştır.

RESM-İ GEÇİD (رسم گچید) [Ida.] Askerî bir kıt'anın yahut bir mektebin talebesinin gösteri mahiyetinde geçişi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Geçit resmi demektir.

RESM-İ GÜVARE (رسم گواره) [Mal.] Erken yetişen meyve ve sebzelerden alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Erken yetişen her türlü meyve, sebze, ot gibi şeyler bu resme tâbi idi. Tanzimat'tan sonra aşar miyanına ithal edilerek bunlardan da ögür alınmağa başlanmıştır. Ancak aşarın ihalesinden evvel yetişen ve elden çıkarılan bu gibi şeyler «Gügeri memuru» adı verilen bir memur tarafından köye gidilerek yazılırdı. Mahsulü yazılan köy mültezime ihale olunursa ögürünü sahiplerinden almak üzere, defteri mültezime verilir, ihale edilmeyerek emanete kalırsa idare mecl-

islerince konulan kıymetleri üzerinden ögürü alınırdı.

«Gügeri memuru» nun idare meclisince tayin olunmuş olan ücreti köy ihale edilmemiş ise Maliye'den ödenirdi. Âşarda halkın ve mültezimin en çok şikâyetini mucip olan bu güvare denilen ve erken yetişen mahsulüdü.

RESM-İ HINZIR (رسم خنزیر) [Mal.] Domuzdan alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Belgrat ve Alacabısar sancaklarında bulunan domuzların her birinden senede dörder para resim alınırken sonradan reayanın istidatları üzerine o kadar ehemmiyet verilmiyen ve mühim yekûn da tutmıyan bu resm 1193 (1779) senesinde affolunmuştur. Sonradan bunların çok üredikleri ve sahiplerinin epeyce istifade eyledikleri nazarı dikkate alınarak ihtisap resmi ihdas olunduğu sırada yeniden alınmağa bağlanmıştır. Resmin miktarı her yerde bir değildi. Tanzimat'tan bir müddet sonraya kadar böyle devam etmiştir.

1274 (1857-58) senesindeki ıslahat sırasında muhtelif resimler tevhit ve üç aylık yavrular istisna edilerek her birinden onar kuruş alınmağa başlandı gibi adı da «Canavar resmi» ne tahvil olundu. Resmin birdenbire on kuruşa çıkarılması sahiplerine pek ağır geldi. Hattâ bazı yerlerde resim vermemek için öldürenler görüldü. Bunun üzerine ertesi sene yedi kuruşa ve nihayet 1279 (1862-63) senesinden itibaren de üç kuruşa indirildi.

1296 (1878-79) senesinden itibaren ağnam resmine zam yapıldığı sırada canavar resimlerine de zam icra edilerek resim beş kuruşa çıkarıldı. «Hayvanat-ı ehliye rûsumu» nun ihdas olunduğu Malî 1323 (M. 1907) senesinde bu resim tekrar beş kuruşa indirildi. Az sonra ittihaz olunan karar mucibince canavarların üç aylıktan . altı aylığa kadar yavrularından beşer, altı aylıktan bir yaşına kadar olanlarından yedişer buçuk, bir yaşını dolduranlardan onar kuruş alınmağa başlandı.

Canavar resmi, ağnam resmi gibi sayım suretiyle alınıyordu. Sayıma eylül iptidasında başlanılır, ayın nihayetine kadar yoklaması da bitirilirdi. Tabakkuk eden resim eylül, teğrinevvel (ekim) ve teğrinsani (kasım) aylarında olmak üzere üç taksit ile ve tahsildarlar marifetiyle tahsil edilirdi.

RESM-İ KISMET (رسم قسمت) [Mal.] Ölenlerin terikelerinin tesbitiyle hâsıl olan paranın vereselerine dağıtılması mukabilinde alınan harç yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Eskiden ölünün askerî veya beratlı sınıftan veya yahut reaya veya halktan olmasına göre

terikesi «kassam» denilen memurlar tarafından tespit ve taksim edilirdi. Rumeli'dekiler Rumeli kazaskerine, Anadolu'dakiler de Anadolu kazaskerine tâbi idiler. Kassamlar aldıkları harçtan kazaskerlere de hisse verilerdi, Kassam teşkilâtı olmiyan yerlerde bu vazife kadî'lar tarafından görüldü. Harcın miktarı zamanla değişikliklere uğramıştır.

RESM-İ KÜŞAD (رسم کشاد) [Ida.] Yeni yapılan mektep, kışla, hükümet konağı, demiryolu, çeşme gibi şeylerin umuma açılışı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeni tâbirle «Açılış töreni» demektir.

RESM-İ MÜCERRED (رسم مجرد) [Mal.] Timar usulü cari olduğu zamanlarda uhdesinde arazi bulunmıyan ve ticaretle meşgul bulunan reayanın bekârlarından alınan vergilerden birinin adıdır. Senede 6 akçe alınırdı. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ NİZE (رسم نيزه) [Mal.] Mızrak, kargı vergisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Voynuklardan her gönder Havass-ı Hümayun'a bu namla marttan marta on altı akçe verirdi. Bunun altı akçasını nöbetli voynuk, beşer akçasını da iki yamağı öderdi.

RESM-İ RAİYYET (رسم رعیت) [Mal.] Timar usulü cari olduğu zamanlarda uhdesinde arazi bulunmıyan ve ticaretle meşgul bulunan reayadan alınan vergilerden birinin adıdır. Evlilerden senede 12, bekârlardan 6 akçe alınırdı. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ TAHLİF (رسم تخلف) [Ida.] Devlet memurlarının işe başlarken yemin ettirilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Başta Sadrazam olmak üzere vükelâ ile devlet adamlarının sadakat yemini etmeleri usulü Sultan Abdülmecit zamanında başlamıştır. 1266 senesi muharreminin yirmi beşinde (1850) Bab-ı Âli'de Padişah huzurunda vükelâ, rical Mushaf'a el koyarak aşağıda yazılı yemini yapmışlardı. «Padişahıma ve devlât-i aliyyelerine sadakatten ayrılmıyacağıma ve Padişah'ımın ruhsat-ı seniiyyesiyle kabulü mecaz olan bedaya-yı resmiiyyeden başka memnu olan hediiyyeyi kabul etmiyeceğime ve emval-i miriiyyeden irtikâp ve telef etmeyip ve hiç kimseye ettirmeyeceğime ve lüzum-ı hakiki tebeyyün etmedikçe hazine-i miriiyyeye masarîf vukuunu teviz etmeyeceğime ve icab-ı sahihi olmadıkça mücerred riayet-i hatıra mebnî memur istihdamına lüzum göstermiyeceğime vallahi.»

Bu yemin sureti o zamanki dertleri göstermek itibariyle dikkate değer.

Tarih diyor ki: «Sadrazam ile Şeyh-ül-islâm huzurda memuriyetleri icra olunduktan sonra resmen Bab-ı Âli'ye vürutlarında (geldiklerinde) arz odasında hatt-ı hümayun kıraati akabinde Kur'an-ı Kerim üzerine yemin etmeleri, vükelâ ve sair ricalin Meclis-i valâda orada bulunacak ulema tarafından tablifleri ve sudur ile ulemanın da huzur-ı Meşihat'ta yemin etmeleri usul ittihaz kılınmıştı.»

Taşra memurları idare meclisi huzurunda yemin ettirilirdi.

RESM-İ TAPU (رسم تاپو) [Mal.] Arazi-i emiriyye üzerinde yapılan binalardan ve koru, harman yeri ve saire suretiyle ziraatten alıkonulan yerlerde arazinin bu terk ve tatiline karşılık öşür makamına kaim olmak üzere maktu ve muaccel (peşin) olarak alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Âlâ yerden 50, orta yerden 40 ve 30, edna yerden de 20 akçe alınırdı.

Tanzimat'tan sonra bu türlü yerlerden «bedel-i öşür» ve «mukataa-i zemin» adlarıyla vergi alınmağa başlanmıştır.

RESMİYYAT (رسمیات) [Ida.] Resmî yani usul ve âdete uygun işler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hükümete ait ve hükümetin kararlarına uygun tarzda yerinde kullanılan resmî'nin cem'idir.

RESUL (رسول) [Fık.] İnsanları dine davet için Allah tarafından ba's olunan Peygamber yerinde kullanılır bir tâbirdir. Resul; Arapça elçi demektir.

Tasarrufta dahil olmıyarak bir kimsenin sözünü diğerine tebliğ eden kimseye de resul denir.

REŞADETLÜ (رشدادر) [Ida.] Tekke şeyhlerine elkab olarak kullanılan bir tâbirdir. Arapça, rüşd'den müştak (gelme) tır. Rüşd; Hak yolunda şiddetle istikamet (doğruluk), doğru yolda yürüme; sıdk u salah ile hareket etme; kendini bilme, bâliğ olma; akıl ve tedbirde bulunma mânalarına gelir. Reşad da doğru yolda yürümek, hak yoluna sülûk (girme) etmek; aklın mucibiyle hareket etmek demektir. Reşadet; müvelledattan (uydurulma) dır.

REŞEN (رشن) [Mal.] Yeniçeri mevaciibinin üçüncü üç aylığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vaktiyle kamerî aylar kullanıldığı için üçer aylık olarak ödenen mevaciibi ayların birer harfinden mürekkep olmak üzere birer remz vücuide getirilmişti. Ancak on iki aya ait dört tâbirden ilk ikisi delâlet ettikleri ayların ilk harflerinden teğekkül ettikleri halde üçüncüsü

birinci ve ikinci ayların ilk ve üçüncü ayın son, ikinci ve üçüncü ayların ilk harflerinden meydana getirilmisti. Recep, şaban ve ramazan aylarına delâlet etmek üzere «reçer» yerine «rezen», şevval, zilkiye, zilhicce aylarının remzi olarak da «gezer» yerine «lezer» denilmisti. Muharrem, safer, rebiülevvel ayları mevacibine «masar», rebiülâhır, cumadelâla, cumadelâhire mevacibine de «recec» denilirdi.

*Sittare sanma gece kiseler mûhârlendi
Reçen mevacibini verdi halka tğd-i said
Sabit*

REŞİD TAŞI (رشيد طاش) [San.] Nil kenarındaki Reşit şehrinde bulunan üzeri yazılı siyah taşın adıdır. Bu taş Napoleon'un zâbitlerinden biri tarafından 1799'da keşfedilmiş ve 1801'de İskenderiye'ye girdikleri sırada İngilizler tarafından ele geçirilerek Britanya müzesine konmuştur. Taşın üzerinde Hiyeroglif, demotik ve Yunanca yazılar vardır. Yazıların Yunancası Weston, demotikler Skerblod, hiyeroglifler de Thomas Young taraflarından okunmuştur.

REVAK (رواق) [San.] Sıra ayaklar veya sütunlar üstüne dam yahut tonoz yapılarak üstü örtülü ve önü açık sütunlu yol ve galeriye verilen addır. Bunlar güneşten korunmak ve aynı zamanda hava teneffüs etmek için yapılmış rüzgârdan mahfuz ve gölgelik yerler teşkil eder.

REVAN ODASI (رواق اوسطی) [Mim.] Topkapı Sarayındaki yerlerden birinin adıdır. Buna «sarık odası» da denir. İsminden de anlaşıldığı gibi Dördüncü Murat, Bağdat seferinden evvel vuku bulan Revan seferinin hâtırası olmak üzere yaptırmıştır. Bu oda süs itibarıyla Bağdat kâsırının ufak kıt'ada bir modelidir. Kubbesi müzehhop ve muhteşem ise de onun gibi deri üzerine işlenmiş olmayıp boya ve altınla nakşedilmiştir. Yalnız uc çıkıntısının tavanı Bağdat kâsırındaki gibi deri üzerine işlenmiş, altı üstlü pencereler de onun gibi yapılmıştır. Dördüncü çıkıntıya da yine Bağdat kâsırında olduğu gibi o tarzda fakat daha sade bir ocak konulmuştur. Fazla aydınlık olmak için fevkanî pencerelerden maada kubbede de ayrıca dört pencere daha açılmıştır. Çıkıntılardan ikisi kütüphane itihaz olunmuştur. İşersinde basık tavanlı çilehane denmeğe lâyık bir küçük oda daha vardır. Tavanı müzeyyen ve müzehheptir. Kenarlarının üst kısmında İmam Buseyrî'nin meşhur kasidesinden bazı beyitler yazılıdır.

REVANİ (روانی) [Mes.] Mehteran-ı âlem'in usullerinden birinin adıdır. Üniversite Kütüphanesinde Halis Efendi kitapları arasındaki 1148 numaralı yazma bir mecmuada (Usul-i Mehteran-ı âlem) başlığıyla aşağıda yazılı mehterlerin usul ve makamları gösterilmiştir.

Ahlatî, halilevî, kalenderî, peşrev, türkû, sakil, çenber, küçük hafif, büyük hafif, nakş, saf, revanî, def uşulü, yarım ahlatî, perişan, değışme, kışm-ı sakil, zemm-i devr, murabba', devr-i hindî, karabatak, ezgi, sofyan, semai, çeng-i harbi.

REVİ (روی) [Ede.] Asıl kafiye'nin son harfine verilen addır. Kafiye'de birbirine uygun olması lâzım gelen işte bu harftir. Bu harf bazan kafiye'nin asıl son harfi ve bazan da onun menzilesinde bulunur. Bir harfin kafiye'de asıl son harf menzilesinde bulunması iki suretle olabilir: Ya tekellüfüz olarak asıl son harf menzilesinde bulunur, yahut tekellüfle o menzilede bulundurulur. Tekellüfle o menzilede bulundurulacak harf ise kelimenin ya ortasına veya sonuna gelir. Muallim Naci (ölümü 1893) «İstilahat-ı Edebiyye» de (sayfa 71 ve mütaakıp) bu dört ihtimali misallerle şöyle izah ediyor:

“Revinin asıl son harf olmasına misal:

*Gördün mü bu damgehte azâd
Bir damın esiri sayd ü saygâd*

Bu beyitte asıl olan revî (d = د) harfidir.

*Tab'ımdaki zevk u şevki tam et
Meftun-ı hıramınım hıram et*

beytinde ise (m = م) harfidir.

Revinin tekellüfüz olarak asıl son harf menzilesinde bulunmuş harf olmasına misal:

*Müjganı ki nîm cûnbûş eyler
Bin cûnd-i belâ nûmayiş eyler*

Bu beyitte (cûnbûş) ile (nûmayiş) deki (ş = ش) dir. Asıl harf olmadıkları halde tekellüfüz olarak asıl son harf menzilesinde bulunmuşlardır. Hakikatte (cûnbûş) de asıl son harf (b = ب) olduğu gibi (nûmayiş) de de (y = ی) dir.

Revi'nin tekellüfle kelime ortasında asıl son harf menzilesinde bulundurulmuş harf olmasına misal:

*Dediler mevsim-i sermade çıkar mı evden
Heves-i sayd ile hiç olmyan âdem geuden*

Bu beytin birinci mısraında revî (ev) in asıl son harfi olan vavı itibar olunduğu surette ikinci mısraında (bâa) demek olan «geuden» in

vavı asıl son harf menzilesinde bulundurulmuş olur.

Revi'nin tekellüfle kelime sonunda son asıl harf menzilesinde bulundurulmuş olmasına misal:

*İftihar eyleriz bununla ki biz
Müstefiz-i measir-i Arabiz*

Bu beytin birinci mısraında son asıl harf (z = ز) olduğu halde ikinci mısraında (Arabiz) tâbirindeki (z = ز) son asıl harf menzilesinde bulundurulmuştur.

Bununla beraber yekkafiye olan manzumelerde bir defadan ziyade iradolunması makul değildir.

Buraya kadar verilen izahattan anlaşılacağı olmalıdır ki kafiye'nin ruhu olan revî'nin kafiye'de tekrürü vücup tahtındadır. Kafiye'de olan beyit ve mısralarda revî yalnız bir harf olur. Başka harf olamaz.

Revi mukayyet ve mutlak olmak üzere iki kısımdır. Mukayyet revî vasla birleşmemiş olmak hasebiyle sâkin olan revidir. Misal:

*Ruhbahş oldu Mesiha sıfat enfas-ı behar
Açılar didelerin hâb-ı ademden eshar
Bâki*

Mutlak revî vasla bitişme hasebiyle müteharrik olan revî'dir. Misal:

*Her habab-ı eşkime bir aks salmış peykerim
Sâh-ı milk-i mihnetim tutmuş cihanı keşkerim
Fuzulî*

REVZEN (روزن) [San.] Pencere demektir. «Sanat Ansiklopedisi» nde (Revzen Maddesi) «Bugün bu isim ancak eski tarz pencereler hakkında kullanılan tarihi bir tâbir olarak kalmıştır. Camilerde ve eski Türk evlerindeki alçı kayıtlı ve ekserisi renkli camlarla yapılmış olan nakışlı pencerelere eskiden revzen-i menkuş denirdi» izahı vardır.

*Açıp revzençesin gâhi ki cânân gösterir kendin
Ümid-i çak ile sinem giribân gösterir kendin
Nedim*

REVZEN-İ MENKUŞ (روزن منقوش) [San.] Renkli camlarla yapılmış olan pencereler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Camilerle eski Türk evlerinde alçı kayıtlı ve ekserisi renkli camlarla pencereler yapılırdı.

REYHANİ (ريحاني) [San.] Eski İslâm yazılarından birinin adıdır. Nesih ten farkı bazı harflerin tabii cesametlerinden biraz daha büyük yazılmasından ibaretti. Muhakkak gibi Reyhanî'nin de vazî'i olarak (Ali İbn-i Bevvab) gösterilmektedir.

REYHANİ BESMELE (ريحاني بسملة) [San.] Reyhanî (Reyhî) hattıyla yazılan Besmele hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu Besmelelerde mimlerin gözleri açık olur ve (س=س) den sonra çizgi bulunmazdı.

REY-İ VAKF (روی وقف) [Vak.] Vakfın gallesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyelerde geçer.

RIH (ريح) [San.] Mürekkeple yazılan yazıyı kurutmakta kullanılan tozun adıdır. Farsça kum demek olan rik'ten bozmadır. Rih'in en makbul olanı Manisa dağlarının birinden çıkarılırdı. Aslında kırmızı olan bu kum furunlanınca sararırdı. Rih muhtelif renklere de boyanırdı. Daha ziyade siyahı ve moru makbuldü. Hattatlar yazılarında rih kullanmazlardı. Onlar yazdıkları yazıları kurumak üzere açıkta bırakırlar ve böylece yazılarını açık havada kuruturlardı. Rihî alekser kâtipler kullanırlar ve vakit kazanmak için yazılarının üstüne dökerlerdi. Hattatların rih kullanmamaları yazıyı bozduğundandı. Hakikaten rih kullanılan yazıda incelik kalmazdı. Tarihe karışan mürekkebin yerini alan boyayı kurutmak için sünger kâğıdı icad edilmiş olduğu için rih da ortadan kalkmıştır.

Müstakimzade eserinin mukaddimesi makamında olmak üzere hattın (yazının) faidesine dair yazdığı kırk hadisten otuzuncusu (Tuhfe-i Hattatin, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, s. 18) rih hakkındadır. Mânası «yazacağınız şeyler üzerine toprak dökünüz. Hâcetin husulüne faydası vardır» demek olan hadis şudur: «إذا كتب أحدكم كتاباً فليتره فانه انجح لحاجته».

Kitabın birinci kısmının sonundaki sanîhalardan yirmi birincisi de (sayfa 623) rihâ dairdir.

Müstakimzade bunun için şöyle diyor: «Rih nisar eylemek (dökmek) 'hat adâbıdır ki hattın üzerine neşrederler. Egerçi hüsni hatta âdet değildir. Lâkin umur-ı mühimmede hayir ve bereketi derkârdır ki filasî vaz'ı bir miktar gubar-ı tûrabidir.»

Müellif Hazret-i Âdem'in yaradılışından başlayarak toprak hakkında izahat verdikten ve Cenab-ı Peygamber'in iki karyeye (köye) yazılan yazılara toprak dökürdüğünü yazdıktan sonra şu tafsîlâtı veriyor:

«Kadı Taceddin yazdığı yazıya Besmele ile rih dökerdi. Artan rihî saklar ve yere dökülmemesine dikkat ederdi. Yazının ziynetlenmesi için tel dökmeğe başlanınca tele bir miktar da toprak tozu karıştırırlardı. Hafız Osman böyle yapar ve yazının bozulmaması için çok dikkat ederdi.»

Name-i hümayunlarda altın rıh kullanılırdı. Bu rıh doğrudan doğruya altın tozu idi.

RIHDAN (رِهْدَان) [San.] Mürekkeple yazılan yazıyı kurutmakta kullanılan rıhın konulduğu kabın adıdır. Yazı takımını tamamlayan rıhdan takımla mütenasip olarak camdan, madenden, gümüş ve altından yapıldı. Rıhdan alelekser üstü toz halinde bulunan rıhın kolaylıkla akmasına mahsus süzgeç nev'inden delikleri olan üstüvani şekilde, bazan da takımdaki hokkaların biçiminde yapıldı. Rıh tabak şeklinde veya hokka biçiminde bir şeyin içine konularak küçük kaşıkla alınıp yazının üstüne döküldüğü de olurdu. Mürekkebin ortadan kalkması, yerini tutan boyayı kurutmak için sünger kâğıdının icadedilmiş olması rıh gibi rıhdanın da tarihe karışmasına sebep olmuştur.

RIK (رِق) [Fık.] Kul, köle, cariyе mânalarına gelen bu kelime umumi bir tâbirle esirlik demektir. Rıkkıyyet pek eskidir. İlk devirlerde insanlar, düşmanlarını esir edince ekseriya öldürürlerdi. Zamanla bunun şiddet ve vahşeti gözlerle çarpmağa başlayınca, esirlerin şefkat ve mahabbetten ayrı olarak çift sürmek, hayvan gütmek gibi işlerde kullanılmağa ve kendileri satılığa yarar mal sayılarak, pazar yerlerinde alınıp satılmağa başlandı.

Eski kavimlerde hattâ Yunanlılarla Romalılarda esirler sahiplerinin meşru mülkü sayılır ve arzu edilen işlerde kullanılırlardı.

Esaret bütün kavimlerde kendini göstermiştir. Yalnız İranlılarda insanları esirlik kaydına sokabilmek hususu, komşu milletlerle münasebetleri neticesi zuhur etmiştir. Bununla beraber İran'da da alınan esirler, halk arasında hediye bile edilirlerdi. Nitekim tarihlerde İran hükümdarlarından Husrev'in, Rum İmparatoruna gönderdiği hediyeler arasında esirlerin bulunduğu yazılıdır.

Araplarda da İslâmiyetten evvel komşu kavimlerden satın alınan, yahut muharebe meydanlarında ele geçirilen esirler vardı. Satın alınan esirlere, hayvanlara lâyık görülen muameleler meselâ boyunlarına ip takılarak sürüklemek gibi haller reva görülür ve harp esirlerinin fidye-i necat vermeğe kadar hürriyetleri selbolunurdu.

Esaret bütün kavimlerde cari olmakla beraber en şiddetli ve korkunç şekli, Roma'da görülmüştür. Orada insanlar, hayvanlardan fena bir surette işe edilir ve en ağır işlerde kullanılırlardı. Bundan maksat da onlar vasıtasıyla geniş mikyasta gelir temini idi.

Esirler hakkında gösterilen bu şiddet İslâmiyette gereği gibi hafiflemiştir. Filhakika,

cahiliyyet zamanında Araplarda mevcut olan istirkak (kölelik), İslâmiyetten sonra da devam etti. Fakat esaretin menşei alelekser muhariplere inhisar ediyordu. Harpte alınan esirler, ele geçirenler arasında dağıtılır ve eline geçen esirleri beslemekten âciz olanlar da satıp paraya tahvil ederlerdi.

Köleye malik olan kimse o köleyi hizmetinde kullanmak, satmak yahut azad etmek haklarına malikti. Her kim köle azad ederse kölenin velâsı onun olurdu. İslâmiyette köle azad etmek için en mühim sebep kölelerin salâh ve takva sahibi olmaları ve dinin hükümlerini muhafazaya gayret göstermeleri idi. Bununla beraber İslâmiyyet köleler için bir nimetti. Hazret-i Peygamber: «Kölelere takatlarının üstünde şeyler yaptırmayınız, siz ne yiyorsanız kölelerinize de o yemekten yediniz» diyerek köleler hakkında şefkat ve merhameti ve iyi muameleyi tavsiye etmiştir. «Sizden bir kimse kölem ve cariyem demesin, oğlum ve kızım desin» sözleri de Peygamberin sözlerindendir.

Rıkkıyyet iki kısımdır. Birincisi rıkkıyyet-i vâfire'dir ki kendilerine asla ıtk ciheti teveccüh etmeyen köle ve cariyeler bu kısma dahildir. İkincisi rıkkıyyet-i hassa'dır. Kendilerine bazı mertebe ıtk ciheti taalluk eden köle ve cariyeler bu kısma dahildir. Bu kısım dört nevidir:

1 — Mükâtib: Bunların hürriyeti hizmet veya mal üzerine kitabete kesilmiştir. Yani mevlâsına bir hizmet yapmak yahut mal vermeğe talikan i'tak edilmişlerdir. Çalışıp da o malı öder yahut o hizmeti görürse rıkkıyyetten çıkardı.

2 — Müdebber: Ölüme bağlı olarak azad edilmektir. Müdebber mevlâsının ölümlü sülüs malından mu'tak (azad) olur, mevlâsı hiç mal bırakmamış ise sülüsü (üçte biri) mu'tak olur, sülüsünü (üçte ikisi) ni kazanıp öderdi. Terike dünyuna müstağrak ise tamam bedelini ödemek mecburiyyetinde idi.

3 — Ümm-i veled: Mevlâsının istifradından çocuğu olan cariy: bu cümledendi.

4 — Mu'tak-ul-baaz: Yarısı, üçte biri yahut gayr-i muayyen bir cüz'ü gibi bazı eczası azad olan köle ve cariyeler bu kabildendi. Mu'tak-ul-baaz olanlar, diğer kısımları için kazanıp bedellerini ödedikten sonra azad olurlardı.

Osmanlılarda da cereyan etmiş olan rıkkıyyet esaretin kaldırılması hakkındaki kanunla çarşı ve pazarda satış muamelesi resmen kalkmış ise de 1908 Temmuz İnkılâbına kadar şöyle böyle devam etmiş, ondan sonra tamamıyla tarihe karışmıştır.

RIKKIYYET (رِقِيَّة) [Fık.] Kulluk, kölelik, cariyelik yerinde kullanılan bir tâbirdir. Rık; köle, cariyе, esir demektir.

*Eğerci hizmeti yok lik ana yeter bu şeref
Ki ede hizmet-i rıkkıyyetinde ömrü gûzar*
Nedim

RIKK U FITK (رِقٌّ وَفِئَةٌ) [Hal.] İşlerin tertibi, maslahatların tesviyesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Andan etmezler ise hauf u reca
Rıtk u fitk ehlî demez kimse ana*
Nabi

RITL (رِطْل) [Öl.] 130 dirhemlik ağırlık ölçüsü yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Kamus)un beyanına göre biri Şamî, diğeri Bağdadî olmak üzere iki nevidir. Şamî ritl 480, Bağdadî ritl 128 dirhem ve bir dirhemini yedide dördüdür. Bazı yerlerde orta vücutlu bir adamın iki avuç dolusu zahire ölçüsüne de bu ad verilir. Bu da aşağı yukarı 128 dirhem eder.

§ [San.] Büyük kadeh, bardak mânasına da gelir. Ritl-i giran dolu kadeh demektir.

*Destimde cam görse benim sernigân eder
Nâdana sagar istese ritl-i giran verir*
Nef'i

RIZK (رِزْق) [Mal.] Sipahi için Beytülmal'dan her ay başında ödenen maaş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rızık; lûgate yiyecek, içecek ve mutlaka kendisinden intifa olunacak şey mânasıdır.

*Yok sende kanaat gözün aç olduğu oldur
Rızıkın irişür yoksa eğer subh u eger şam*
Rahi

RIBA (رِبَا) [Fık.] Faiz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Güzeşte, nema da bu makamda kullanılır. Elmalılı Hamdi Yazır «Türkçe Tefsiri» de (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا... إلخ) âyetini izah ederken (cilt 1, sayfa 952 ve mütaakıp) şu izahatı veriyor:

«Riba; aslı lûgate ziyadenmek, fazlanmak mânasına mastar olup faiz dediğimiz ziyade-i mahsusanın ismi olmuştur. Lisan-ı şer'ide bir akd-ı muvazaa zımında ıvazsız kalan her hangi bir fazla demektir. Riba bir muamelede hem ıvaz kasdı hem ıvazsızlık suretinde bir yalancılık, bir tenakuzdur. Binaenaleyh bir akd-ı muvazaa zımında olmayınca riba tasavvur olunmaz. Cinsi, ölçüsü bir olan şeyler birbirleriyle mübadele edildiği zaman iki bedel beynindeki tefazul tahakkuk edebileceğinden o vakit ziyade tahakkuk eder. Yani mikyas-ı riba cins ve miktar veya her biridir.

Akd-ı muvazaanın esası malı mala bitterazi mübadele etmek olan beyi'dir ki bey-i menfaat demek olan icare de buna mülhaktır. Gerçi beyi' bazan riba ifade eder. Fakat bu terbihi bir değil lâakal iki akdın semeresi olduğundan ıvazsız olamaz. On kuruşa alınan bir şey on bir kuruşa satıldığı zamandır ki bir kuruşa kâr denilir Riba ise bir akit zımında olur. Bir akit de cinsi ve miktarı müttehit iki mal birbirine tekabül ettirilerek mübadele edilmiş olduğu halde arada bir tarafa bedelsiz bir fazla tahakkuk etti mi işte bu, bir ribadır ki bedelli olmak üzere verildiği halde karşılığı yoktur. Meselâ birine bedeli bilâhare alınmak üzere karzan on lira verdiniz; harcetti, bir müddet sonra yerine on lira getirip verdi, verdiği anda bu muamele bey-i sarf suretiyle iki on lirayı bir mübadeledir. Bunlar cins ve miktarda tamamen mütekaibildir. Fakat o on lira yerine, meselâ on lira on kuruş verilirse bu on kuruş açıktan, bedelsiz verilmiş bir ziyadedir. İşte bu ayet nazil olduğu zaman böyle altın veya gümüş nukud ikraziyle riba devr-i cahiliyye araplarında maruf idi. Hattâ ağıyasının alelekser yediği, içtiği hep riba demektir. Biri diğerine bir vâde ile altın veya gümüş bir miktar para ikraz eder ve o müddet için miktar-ı istikraza aralarındaki teraziye göre bir miktar ziyade de şart eylerdi. Bu ayet nazil olduğu zaman beyinlerinde en meşhur olan riba bu idi. Her hangi bir borçta vâde hulûl ettiği zaman borçlu veremezse alacaklısına «veremeyeceğim, riba et, yani artır» derdi. Yine bir miktar daha riba zammedilir ve bu suretle vâde yenilendikçe borcun miktarı artardı ve arta arta aslının bir veya bir kaç mislini bulurdu. Asıl deyin resûlmal ve ziyadesine riba tâbir edilirdi. Her vâdenin temdidinde zammedilecek ribanın yalnız re'sûlmal hisabıyla veya evvelkinin re'sûlmale zammiyle mecmuu üzerine yürütülmesi de terazi şekline tâbi olurdu ki zamanımız tâbirine göre biri basit faiz, biri mürekkep faiz demektir ve ribanın re'sûlmali geçip ez'af-ı muzaaf olması faiz-i mürekkepte daha seri' olmakla beraber ikisinde de vâkı olur. Cihanın bugünkü faiz muamelâtı da mahiyeten devr-i cahiliyyenin bu âdetinden başka bir şey değildir. Zaman zaman faiz miktarının ve eşkâlinin çoğalması veya azalması ise muamelenin mahiyetini tebdil etmez. İşte örf-i Arap'ta riba, tam mânasıyla zamanımızda nukudun faizi veya güzeşte veya neması tâbir olunan fazlasıdır. Bunun karzdan başka dünyunatta tatbiki dahi böyledir. Şüphe yok ki lûgate nazaran bunun en münasip ismi riba, ziyade, fazla, artık olmak

kullanılır bir tâbirdir. Haremeyn ile ondan yukarı olan İstanbul pâyelileri ve kazaskerler ilmiyye ricalinden sayılırlardı.

RİCALULLAH (رجال الله) [Sof.] Mânevi kudret ve kuvvet sahibi olan evliya hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki bir yazma mecmuada her asırda on tane olduğu ve «Gayb erenleri» denildiği de kaydolunan Ricalullah için şu tafsîlât vardır: «Bunların galip sıfatları huşu ve huzu-ı Rabbanî ve kendileri mağlûb-ı tecellâ-yı Rahmanî olduğu cihetle ref-i savtla (yüksek sesle) mükaleme edemeler ki Hakkın gayri bunları ve bunlar dahi Hakkın gayriyi bilmezler. Esmâ-i camia ve kelimat-ı nafia-i Huda olduklarından kendilerinden istimdat şer'an caiz ve bu esma ve kelimatla istiaze ise nas ile sabittir. Eğerçi hakikatte müstemid ve müsteaz-ün-bih Cenab-ı Hak ise de müstefit ve müstemid-i muvahhid olduğu halde vesait ile vesailer teşebbüs edilmek mani-i tevhid değildir. Nitekim zâhir umurda zamanın padişahları ve mukarineri olan vülkelâ halkın hacetlerini yerine getirirler.»

Fazl-ı Hakk u himmet-i cünd-i Ricalullah ile Ehl-i küfri serteser kahr eylemektir niyyetim Fâtih Sultan Mehmet

RİCAL-ÜL-FETH (رجال الفتح) [Sof.] Bir kısım mânevî kudret sahipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemde yazma bir mecmuada «Her bir saat için tâyin edilmiş 24 nefer recül-i salih oldukları» yazıldıktan sonra şu tafsîlât verilmiştir: «Ehlullah'ın kalplerine ilka edilmekte olan Esrar-ı İlâhiyye bunların vasıtasıyla îta ve ihşan buyurulmaktadır. Her birinin memuriyyeti birer mahal ve mekân mahsus olduğundan hiç bir mahalde halka bend-i içtima olamazlar»

RİCAL-ÜL-GAYB (رجال الغيب) [Sof.] Gayb erenleri yerinde kllanılır bir tâbirdir. Üçler, yediler, kırklar bu cümledendir. Sofiyye ait eserlere göre her biri Allah tarafından mânevî idareye memur olan bu gayb erenleri, birbirinin emir ve iznine tâbi bulunanları, halktan gizli olanları, halk ile beraber bulundukları halde tanınmayan, bilinmeyenleri, derece cihetiyle birbirine nispetle aşağı ve yüksek derecede bulunanları vardır. Bu mânevî derecelerin yükeği «Kutbiyyet», onun da üstü «Kutbiyyet-i kübra» dahi denilen «Gavsıyyet» tir.

RİCAL-ÜL-KUVVE (رجال القوة) [Sof.] Tasarruf sahibi olan meczuplar «cezeliler, deliler» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki bir yazma mecmuada her asırda

sekiz meczuba bu ad verildiği yazıldıktan sonra şu tafsîlât veriliyor: «Bunlara beynehalk (halk arasında) sahib-i tasarruf itlak olunur ki murad eyledikleri nesneyi vücade getirebilirler. Âkil olanlar için bunların hakkında hürmet göstermek ve kendilerine sokulmaktan tam bir ihtiraz (çekingenlik) üzere bulunmak lâzımdır.»

RİCAL-ÜL-MENNAN (رجال المنان) [Sof.] Evliyanın bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki yazma bir mecmuada «Havass-ı Ümmet-i Muhammediyye içinde 15 nefer» olduğu yazılı bulunan bunlar için şu tafsîlât verilmiştir: «Kendilerden ifraz (yüz çevirmek) edenlere ikbal etmek sıfat-ı galibesıyla meşhur olan recül-ül-mennan'ın adetleri artıp eksilmez. Gerek bunların ve gerek rical-ül-kuvve'nin ebdal silkine intikali ve yahut yekdigeriyle istibdali gayr-i müm-kündür.»

RİCAL-ÜT-TAHT-EL-ESFEL (رجال التحت والافضل) [Sof.] Evliyanın bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki bir yazma mecmuada bunlar için şu tafsîlât vardır: «Her asırda levh, kalem, arş, kürsü, semavat ı seb'a adedine mahsur on bir recül-i kâmilidir. Mûşarünileyhimin gıdaları nefsi rahmanî yani mânevî hayat sebebi olan Rabbanî nefhadır.»

RİDF (ردف) [Ede.] Aralarında müteharrik (sesli) bir harf bulunmamak üzere «revi» den evvel vâkı olan elif yahut makabli (kendinden evvel) mazmum sakın vav veya makabli meksür sakın ya hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tarife göre ridf iki nevi teşkil eder. Birincisi «revi» ile aralarında ne hareketli, ne hareketsiz hiç bir harf bulunmıyandır.

*Gönlümce tebessüm oldu mutad
Çeşmimde cihan tebessüm âbad*

ve

*Ey sun'i safa fezaı bîcân
Dil oldu tenezzülünle memnun*

ve

*Haliniz sade şekliniz de zarif
Sesiniz hoş makamınız da lâtif*

beyitlerinde olduğu gibi.

İkincisi aralarında sakın bir harf bulunandır. Sahte ile dahte, bihte ile rihte gibi. Bu türlü kafiye nispeten az kullanılır.

İkinci surette arada bulunan sakın harfe «ridf-i zaid», elif veya vava dahi «ridf-i aslî» adı verilir.

Mutlaka ridfi müstemil olan kafiyye «müreddef» ve «kafiye-i müreddefe» denilir.

Kafiye enî veya vav yahut ya dan ibaret yalnız bir ridfi müstemil ise «ridf-i müfret ile müreddef» hem ridf-i zaidi, hem de ridf-i aslîyi muhtevi ise «ridf-i mürekkeb ile müreddef» adını alır.

İran şairlerine göre kafiyelerde aleltilak ridfin tekrarı lâzımdır. Arap şairleri ise vav ile ya da ridfin değişikliğini caiz görürler. Muallim Naci'nin kanaatine göre (İstilahat-ı Edebiyye, sayfa 80) Farsça'da olduğu gibi Türkçede kafiye de ridfin tekrarı lâzımdır.

RİFAİYYE (رفايي) [Sof.] Sofiyanın büyüklerinden Ahmed-ür-Rifai tarafından tesis olunan tarikatın adıdır. Seyyid Ali Eb-ül-Hasan'ın oğlu olan Ahmed-ür-Rifai 512 (1118-19) senesinde «Arz-ül-Batayih» ten «Ümm-i Ubeyde» de valide cihetinden ceddî olan zamanının şeyh-ül-meşayih Şeyh Ebu Seyyid Yahya-ün-Neccariy-yül-Ensari'nin evinde doğmuş, 578 (1182-83) senesinde Irak'ta Vasiat şehrinde ölmüştür. Annesi Şeyh Yahya-ün-Neccari'nin kızı Eba Eyyub-ül-Ensari sülâlesinden Fatime'dir.

Nesebinin büyük anneleri vasıtasıyla İmam Hasan'la Ebu Bekir-is-Siddik'a muttasıl olduğunu kaydeden Ümm-i Ken'an hankahı seccade nişini rahmetli Abdülhalim Ken'an (Ahmed-ür-Rifai, İstanbul, Matbaa-i Âmire 1340) şu tafsîlâtı da veriyor:

«Hazret-i Pir'in ceddî Seyyid Yahya-er-Rifai-el-Hüseynî işbu sülâlenin Irak taraflarına giden ricalinin birincisidir. Mûşarünileyh evliyanın büyüklerinden Hasen-ün-Neccari'nin kızı Alema ile evlenip ondan babası Es-Seyyid Ali doğmuştur. Es-Seyyid Ali Batayih'i teğriflerinde dayısı Şeyh Mansur-ül-Batayih'nin gördüğü rüya üzerine Ahmed-ür-Rifai adı konulduğu gibi yine o rüyada büyüdüğü vakit Şeyh Aliyyül-Kari-yül-Vasitî'nin terbiyesine verilmesi de tavsiye edilmiştir. Ömrü müddeti - hisab-ı cümel tarikiyle - Lâfza-i Celâli gösterir.»

Ahmet Er-Rifai, tarikatı Şeyh Ali-el-Vasitî-yül-Kureşî'den almıştır. Müellif, tarikat silsilesini ayrı ayrı göstermek suretiyle İmam Ali'ye ulaştırmıştır.

Aynı eserde zürriyyeti ile ashap ve etbânın meghurları hakkında «Nefhat-ül-Miskin» den naklen şu tafsîlât vardır:

«Ahmed-ür-Rifai Şeyh Mansur-ur-Rabbanî'nin kardeşi Ebi Bekir İbn-i Yahya-el-Buhari'nin kızı Seyyide Hatice ile evlenmişlerdi. Ondan Seyyide Fatime ve Seyyide Zeynep dünyaya gelmiştir. Seyyide Hatice'nin ölümü üzerine kızkardeşi Sitti Rabia'yı almış, ondan da Seyyid Salih doğmuştur. Seyyid Salih hiç evlenmemiş ve babasının sağlığında irtihal

ederek ceddî Yahya - el - Neccar'ın kubbesine gömülmüştür. Kızı Seyyide Fatime'yi kızkardeşinin oğlu ve amcalarının oğlunun oğlu Seyyid Ali Mühezzeb-üd-devle Bin Osman ile evlendirmiş, ondan Muhyiddin Agreb ve Seyyid Necmeddin Ahmet-el-Asfer doğmuştur. Bundan sonra Fatime ölmüş ve bu iki evlâdından başka evlât bırakmamıştır.

«Seyyide Zeyneb'i, Seyyid Abdürrahim bin Osman ile evlendirmiş, ondan Seyyid Şemseddin Muhammed ve Seyyid Kutbuddin Ahmet ve Seyyid Eb-el-Hasan Ali ve Seyyid İzzettin Ahmet ve Seyyid Ahmet Eb-el-Kasım ve Seyyid Eb-el-Hasan ve Seyyide Ayşe ve Seyyide Fatime doğmuştur. Bu suretle altı erkek ve iki kız olmak üzere sekiz evlâtları olmuştur. Bunlar da evlenmişler ve çocuk sahibi olmuşlardır.

«Ahmet-er-Rifai, ilm ü irfan itibariyle pek yüksek bir zattı. Tesis ettiği tarikatın az zamanda bütün İslâm memleketlerine yayılmasında ve sâliklerinin milyonları bulmasında onun mânevî tesirinin başlıca saik olduğunda şüphe yoktur.»

«İbn-i Celâl'in Cilâ-üs Saada adlı eserinde hakkında şunların yazılı olduğu eserde gösterilmiştir.

«Muâşeretü güzel, maişeti kolay ve sade, nefsi gani, hilmi çok, ketum, ahdiinde vefakâr, müslümanlar için çok dua eder, kötülükleri affeder, aç doyurur, çıplığı giydirebilir, hastanın hatırını sorar, cenazeyi teşyi eder, fakara ile oturur, miskinlerle birlikte yemek yer, ezaya sabreder, düşmana nasihat eder kendisiyle karşılaşınca selâm verir, revak ve mesçidi kendisi süpürür, halkın ferah ve sürurunda ferih ve mesrur olur, gam ve kederlerinde gamlı görünür, birine hitap edeceği vakit muhatabı gerek büyük olsun gerek küçük olsun, efendim der, bir şey hoşuna giderse tebessüm eder, kahkahadan hoşlanmaz, özür sahibinin özrünü kabul eder, korkusu ferahından ziyade olup korkusundan nefesinden yanık eğer kokusu gelirdi. Yolda yürüdüğü vakit sağa sola bakmayıp önüne bakar, körleri eliyle tutup yol gösterir, fakirlerin evlerine yemek, eramil ve miskinlere kırba ile su götürür, takati olmayanlarla hastaların hizmetlerini görür, onlardan kendisiyle nâs için dua talep ederdi. Yetimlere baba, dullara koca muamelesi ederdi. Bir sözü söylemeden evvel tartar, öyle söylerdi. Hiç bir şeyde ifrat etmez, boş şeylerle uğraşmazdı. Namaz vakti girince her şeyi bırakır, namazı eda ederdi. Namaza durduğu vakit rengi sararır, sabah namazında güneş doğuncuya kadar ye-

rinde otururdu. Göz yaşları çok, ağlaması uzun, ferahı azdı. Her namazın sonunda Ayet-ül-kürsü, yolda giderken Fâtiha okurdu. Daima abdestli bulunur, buna devamı emrederdi. Ö-nünden geçtiği mesçide girer, namaz kılar. Kendisine verilen hediye hurma kurusu olsa hakir görmez, musafahasını istiyenlerden elini çekmezdi. Fukaradan bir kimseyi içinde kullanmazdı. Meclisinde dünya sözü cereyan etmezdi. Kalkarken, otururken zikr-i İlâhi ile kalkar otururdu. Cemaatten bir derviş eksik olsa, o fakirin hatırını sorar, hasta ise ziyaretine gider, yahut tarafından birini gönderir, eğer gelemeyiş bir ihtiyaçtan ise hacetini görürdü. İhvan ile birlikte yemek yemeyi sever, yanık ekmek yemez, elini ekmeğe silmezdi. Tokluktan nehyeder, tokluk âfete sebeptir derdi. Suyu üç nefeste içerdi. Yerde bir ekmek parçası görse Allah adı yazılı bir şey için nasıl ihtimam ederse öyle ihtimam ederdi. Yamalı hırka giyerdi. Geceleyin tesbih maaş kesbinden efdal-ı der deyip kıyam-ı leyle tergipti ederdi. Birinin yalan söyleyebileceğini istib'ad ederdi. Kalbi sıkır ve hicaplandırır diye fukarayı ağıniyaya nazardan nehyederdi. Doyduktan sonra yemeği, lüzumsuz söz söylemeği, zalimler ile muhabbeti ve onlara yardımı nehyederdi. Bu hal kalbi katılaştırır, Allahı gazaplandırır derdi. Hurma dibine düşeni sahibinin izni olmadan almağı menederdi. İhtiyarın elini öper, duasını isterdi. Bir genç görse ona da sokulur, bana dua et derdi ve bunu isterken çünkü sen tövbe-kâr bir gençsin derdi. Bir çocuk görse öper, dua talep ederdi. Bulûğa erinceye kadar Müslüman çocukları üzerine melekler hata yazmazlar derdi. Biri zalimler için kendinden dua istese şöyle dua ederdi: «اللهم صلحهم وارحمهم والهمهم طاعتك وذكرك ووقهم لما تحب وترى برحمتك يا ارحم الراحمين».

«Sahib-ül-Berahin» adlı eserde de hak-kinde günler yazılıdır:

«Akdi sahih, şehvattan hâli, sabrı şikâyet-siz, takvası garazsız, açlığı taat, tokluğu kanaat idi. Eger eline bir şey geçmezse sabreder, fütuhât olursa bezledir, rahat bilmez, istirahatı düşünmez, sıyam ve kıyamı çok, uykusu az, iştigali nefsin düzeltmek ve dilini fena sözlerden korumaktır. Rıza hırkasını giymiş, kazanın acısına sabırla göğüs vermişti. Nâsa eliyle, diliyle, mal ve makaliyle ef'al ve keremiyle faydası olurdu. Safa kâsesinden içmez, takva ehlinin gömleğine bürünmüş idi.»

Pek çok sözü ve menakıbı nakledilmiştir. Onlardan bir kaçını kaydediyorum:

«Dünya nedir diye soranın verdiği cevap: İnsanı Allah'tan gafil eden her şey dünyadır.

«Kim ki ameliyle me'mul ettiği şeye vâsıl olacağını ümit ederse o kimse yolunu şaşırmıştır.

«Bana hased edeni ben lev'm etmem. Zira benden evvel gelen birçok fazilet sahipleri de mahsud olmuşlardır. Bende ki bende, onlardaki onlarda kaldı ve çokları da gayz ve hasetle-rinden öldüler.

«Derviş ayna gibidir. Dünya umurundan (işlerinden) her neye nazar ederse onu kendinde mürtesem olarak görür. Eger halk ile ihtilât eder ve onların elinde olanı ve mülâbislerini görürse âyinesi (ayna) paslanır. Bunun için kal-bine dünya umurundan bir şey getirmek dervişe lâzım değildir. Eger nefsin bundan hıfzederse âyinesi inkişaf eder ve cilâlanır ve onda mu-gayyebat (gizli şeyler) zâhir olur ve irtisam eder. Dervişe dilini Hak'tan gayriden kesmek ve eğer bir söz söylerse onun üzerine ne te-rettüp ettiğini ve ne netice vereceğini bilmek lâzım olduğu gibi sustuğu vakitte hilimle ve sükûnetle susmak ve kendisinden bir şey so-rulduğu vakit cevaptan acele etmemek ve eğer cevap verirse cevabı teemmül ve tefekkür ile olmak ve kendisinden ziyade bileni görünce ondan istifade etmek ve onunla edebe mugayir kelâmda bulunmaktan kaçınmak lâzımdır.

«Tarikin babadan miras kaldığını, ecdad-tan evlâda teselsül ederek geldiğini ve yahut jofuluğun bir hırka, bir asa, bir külâh, bir bü-yük sarık ve bu gibi kıyafetlerden ibaret ol-duğunu zanneden aldanır. Çünkü böyle değildir. Hak Taalâ'nın nazargâhı gönüldür ki, esrarını ilka için oraya nazar buyurur. Bereket-i kurb ve setrin mevkii gönüldür. Halbuki, senin gön-lün gaflette ve taç ve tesbih gibi şeylerle işti-gal edip hicap arkasındadır. Marifet nurundan hâli olan akla akıldır denir? İçinde akıl olma-yan kafa ne fayda verir?

«Uykuya daldığı bir cuma günü bir kedi eteğinde yatar, uyur. Uyanınca kedinin yattı-ğını ve namaz vaktinin de geldiğini görünce karısından bir makas istedi. Çetirilen makasla kediyi uyandırmadan eteğini kesti. Öylece na-maza gitti. Dönüşte kediyi uyanmış ve kesip bıraktığı eteğinin parçasından kalkmış buldu. Eteğin parçasını aldı, yerine dikti. Bundan ka-rısının hoşlanmadığını görünce karısına: «Şeyh Salih'in kızı, dedi, sıkılma. Bu hayırdan başka bir şey olmadı. Bana da bir zorluk ver-medi. Bilâkis bundan iyilikler hâsıl oldu.»

Ahmed-ür-Rifai'nin ölümü üzerine maka-mına oğlu Seyyid Ali geçmiş, onu da diğerleri takibetmek suretiyle Rifaiyye tarikatı İslâm memleketlerinin her tarafına yayılmıştır. Rifai

şeyhi olan ve ilm ü irfan ile tanınmış bulunan (Ahmed-ür-Rifai) eserinin müellifi Ken'an Bey Rifai tarikinde dervişliğe kabul usulünü (sayfa 455) şöyle gösteriyor:

«Tarikat-i Rifaiyyede bir tâlibin derviş-liğe kabulü şu suretle olur. Şöyle ki: Evvelâ Cenab-ı Hakk'a tövbe ve terk-i isyanla dergâh-ı Hakk'a rücu etmek niyetiyle mürşid tâlibe bir abdest alıp Allah rızası için iki rek'at na-maz kılmasını ihtar eder. Badehu, mürşid kible cihetine müteveccihen ve kemal-i huzu' ve hu-su' ile dizleri üzerine seccadeye oturur. Mürid de edep ve huzu'la ve dizi şeyhinin dizine mülâsık (bitişik) ve melâmis (değmiş) olarak hadian Billâh-i Taalâ ve vesavis-i nefsanîyye (nefis vesveselerinden) ve desayis-i şeytaniyye-den (şeytanın hilelerinden) mücerret olduğu halde önüne oturur. Şeyh üç Fâtiha-i Şerife okur ve müridi elinden tutar ve «ان الذین يبايعونك انما يبايعون الله يدالله فوق ايديهم فمن لكت فامنا يشكك على نفسه ومن اوفى بما عاهد الله فسيؤتيه اجرًا عظيما» ayet-i kerimesini tilâvet eyler. Badehu müride hitâben «عن عبادة ابن الصامت رضى الله عنه انه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وحوله عصاة من اصحاب يابيعوني» hadis-i şerifini okur. Ubadet-ibn-is-Samit Radiyallahü anh diyorlar ki: Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri huzu-runda ashtaptan bir cemaat bulunduğu halde buyurdular ki Cenab-ı Hakk'a asla şirk katma-mak, sirkat ve zina etmemek ve fakr havfiyle evlâdınızı katletmemek ve elleriniz ve ayakla-rınız beyninde bir veled-i zina getirmemek ve size emrettiğim ahlâk-ı hasenede bana muha-lefet etmemek şartlarıyla benimle mubayaa ediniz. Bu cihetlere kim vefa ederse, ecrini Cenab-ı Hak ihvan eder. Bu menhiyyattan biri, binize isabet edip setrederse, Cenab-ı Mevlâ dilerse affeder, dilerse muakabe eder. İşte bu-uun üzerine mubayaa ettik dediler. Ve yine Hazret-i Ubade Radiyallahü anh buyurdular:

«يا ايها رسول الله صلى الله عليه وسلم على السمع والطاعة في السر واليسر والمنشط والمكره ونقول الحق حيث كنا ولا نحاف في الله واليسر والمنشط والمكره ونقول الحق حيث كنا ولا نحاف في الله» yani gerek üsür halinde, gerek yüsür halinde, gerek neşat ve gerek sıkıntı halinde kendilerini dinlemek ve itaat etmek ve her nerede bulunsak doğruyu söylemek ve Hak yolunda lâimin levminden korkmamak üzere mubayaa ettik dediler, sen de bu hadis-i şerif-lerin meal-i münifince mubayaa ediyor musu-nuz? der, mürid dahi bu suretle mubayaaı kabul edince şeyh «واوفوا بعهد الله اذا عاهدتم ولا تنقضوا الايمان بعد توكيدها وقد جعل الله عليكم كفيلا» ayet-i kerimesini okuyup tâlip ile birlikte üç defa «استغفر الله العظيم الذي لا اله الا هو الحي القيوم واتوب اليه ونسئله التوبة والامانة والهداية لنا

der. Sonra şeyh sağ eliyle müridin elinden tutup ona şu sözleri söyler: «قل اشهد الله وملائكته ورسوله وانبيائه الخ.» Yani bil-cümle günah ve hatalardan Cenab-ı Mevlâya ve Habib-i Ekremine tâip ve evamir-i İlâhiyye ile evamir-i Hazret-i Peygamberiyyi imtisale ragıp ve meharimden müctenip ve Cenab-ı Hakk'a münip ve taatına müştahid ve fukara ve biçarelerin hizmetine gücüm yettiği kadar muvazib olacağıma ve dünya ve âhirette şey-him Hazret-i Rifai olduğuna ve taat bizi cem' ve masiyet aramızı tefrik ettiğine Cenab-ı Hakkı ve melâike-i kiramını ve rûsul ve en-biya-i izamını ve halkından hazır olanları işhad ederim. «والله على ما نقول وكيل» Sonra şeyh «عهد عهده الله» يد يد سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ve işbu biât Hazret-i İmam Rifai Radiyallahü anh'indir dedikten sonra بالقول «يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت في الحياة الدنيا وفي الآخرة» ayet-i kerimesini kıraet eder. Badehu gözlerini kapayıp elleri dizlerinde olduğu halde üç kere (لا اله الا الله) kavli-i celilini ânifen yazıldığı surette telkin eyler ve dördüncüde Muhammedün resulüllah der. Mürid dahi bu suretle tekrar eder. Sonra mürşid elini müridin sadrına (göğsüne) koyup ona tevfiik ve ihlâs husulü için dua eder. Mürid kadın ise, mürşid elinden tutmayıp ikisi de bir tül-bendin uçlarından tutarlar ve şeyh dua için elini göğsüne dayamayıp karısından dua eyler ve duasını Fâtiha ile hatmeder. Sonra, müridiyle birlikte kalkar ve ikisi de kibleye teveccüh ederek «الصلاة والسلام عليك يا رسول الله، الصلاة والسلام عليك يا حبيب الله، يا وسيلتنا الى الله، الصلاة والسلام عليك يا اول خلق الله وخاتم رسول الله، الصلاة والسلام عليك وعليكم يا انبياء الله اجمعين» dedikten sonra mürşid Cenab-ı Hazret-i Peygamber ile enbiya ve mürselin hazeratına ve cümlesinin âl ve as-habına ve Hazret-i Gavs-i Âzam ve vâris-i efham Esseyyid Ahmed-ür-Rifai hazretlerine ve evlât ve esbatına ve hulefasına ve evliya-ullah ve kâffe-i mümin ve müminat ve müslimin ve müslimat ervahına bir Fâtiha okur.»

Rifai tarikatında diğer tarikatların bazı-larında mevcut riyazet ile halvette farklar vardır. Nefsin tehzibi için yapılması meşrut ve mutad olan riyazet dokuz olup, dördünün müridin çavuşluk mertebesine ve beğinin de nekâbet mertebesine girdikten sonra olduğunu yazan (Ahmed-ür-Rifai) müellifi (sayfa 158) bunun için de şu tafsilatı veriyor:

«Çavuşluğa mahsus olan telkinatı ve mu-amele-i lâzimeyi icradan sonra müride dört riyazetle muamele eder ki birincisi, üç gün olup iptidası pazar; ikincisi, üç gün olup ipti-dası pazartesi; üçüncüsü, dört gün olup iptidası

salı; dördüncüsü, beş gün olup iptidası çarşamba günüdür.

«Her riyazetin fazlası on gün olup, on birinci günü tekrar başlanır ve böylece devam eder. Bu riyazetlerde yemek yenirse de riyazette olanın kimsenin giremeyeceği temiz bir yerde oturması ve kaza-yı hacet (abdest bozmak) için çıkarken yolunu değiştirmemesi lâzımdır. Her namazdan sonra her müridin yaptığı gibi «Ya Rahman» zikriyle istigal ettiği geceleri on iki rek'at teheccüd namazı kılar. Teheccüd namazının en azı dört rek'at olduğu her sünnetin iki rek'atı sonunda da on üç kere salât ü selâm getirilir ve Fâtiha ile son verilir.

«İkinci riyazete merbut olan zikir, her namazın akabinde «Ya Rahim», üçüncü riyazete merbut olan zikrine her namazın sonunda «Ya Vehhab», dördüncü riyazete merbut olan zikir keza her namazın sonunda «Ya Kuddus» dur. Riyazetten çıktıktan sonra mürşid ona «Zülcelâl-i velikram» zikrini verir ve mürid mânevî bir işaret oluncıya kadar buna devam ederdi. Mürşid mânevî işaret görünce müridini nekabet mertebesine çıkarır. Nekabete mahsus telkinatı ve lâzım olan muameleyi yaptıktan sonra mürşid, müride beş riyazetle muamele ederdi. Birincisi nekabet mertebesine girdikten sonra perşembeden başlamak üzere dört, ikincisi cuma namazından sonra başlamak üzere beş, üçüncüsü cumartesi gününden başlamak üzere altı, dördüncüsü pazardan başlamak üzere yedi, beşincisi de pazartesi'den başlamak üzere sekiz gündü. Sâlikin bu beş riyazette okuyacağı esma birincisinde Ya Hak, ikincisinde Ya Hannan, üçüncüsünde Ya Halim, dördüncüsünde Ya Hay, beşincisinde Ya Hâfız'dır. Sayıları müridin istidadına göre idi. Her riyazetin arasındaki fasıla beş gündü. Sonunda mürşid müride zikir-i istigase denilen: «لا اله الا انت انت» zikrini her gün namazdan sonra okumak üzere verirdi. Bu hal de mürşide mânevî bir işaret oluncıya kadar devam ederdi. Bundan sonra mürşid halvet-i tehzib ederdi ki bu da halife olacak zata merbut halvetti.

«Rifai tarikatındaki halvet iki idi. Biri hilâfet alacak zata merbut halvet-i tehzibti. Kırk bir günden ibaret olan bu halvetin şartları o günlerde oruç tutmak, iftarla sahuru mürşidin tarifi gibi yapmaktı. Uykuyu yatma namazından sonra en az iki, en çok dört saattti. Sonra teheccüde kalkılırdı. Sabaha doğru ve sabah namazından sonra Ya Hamid virdine birinci gün ve gecede birer kere ve her gün de bilindiği gibi devam olunurdu. Nihayet bul-

duktan sonra mürşid her namazın sonunda ve miktarı ehli indinde bilinen ve münacat-üt-talibin denilen «وہی لنا لدنک رحمة» zikrini verirdi. Buna da mürşide mânevî işaret vâkı oluncıya kadar devam ederdi. İşaret görünce halifelere merbut olan vird ile mezun kılmak suretiyle hilâfet verirdi. O da her gün yüz İhlâs-ı Şerif ve yedi kere «سبح اسم ربك الاعلی» suresiyle yüz kere Salât ü selâm ve yüz kere Kelime-i Tevhid ve mürşidin sair mezun kıldığı ahzab ve evraddan ibaretti. Her cuma gecesi yüz kere «استغفر الله العظيم»، yüz kere «سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله أكبر»، yüz kere «الهم صل على سيدنا محمد النبي الامي الطاهر»، yüz kere «الهم صل على سيدنا محمد النبي الامي الطاهر»، yüz kere «الهم صل على سيدنا محمد النبي الامي الطاهر» zikri de malûm sayide «لا اله الا الله» tı. İkinci günün zikri «İsm-i Celâl», üçüncü günün zikri «Vehhab», dördüncü günün zikri «Hay», beşinci günün zikri «Mecid», altıncı günün zikri «Mu'ti», yedinci günün zikri «Kuddus» du. Bu günlerin her birinin ayrı ayrı duaları da vardı.

«Sair müridler için olan halvet yine muharrem'in birinci gününden başlamak üzere abdestli olmak, oruç tutmak, bir yatakta iyâl ile yatmamak, canlı hayvan eti yememek, söz söylemekten kaçınmaktı. Bu halvetteki zikir her namazın sonunda yüz kere «Ya Vehhab» ve bundan sonra da yine yüz kere «الهم صل على سيدنا محمد النبي الامي الطاهر» demek ve zikirle virdin başlangıç ve sonunda Seyyid-ül-Enam Efendimiz Hazretlerinin ruh-ı şerifleriyle ashab-ı kiramının ve ehl-i beytinin ve tarik sahibi hazretleriyle rifai silsilesi geyhlerinin ve ana ve babalarının ve bütün Müslümanların ruhlarına hediye etmekte.»

Rifaiyye tarikatına bir takım merasimi de vardı. Müellif Kenan Bey merhum onları da şöyle anlatıyor:

«Halevat-ı usbuviyye (haftalık halvetler), siyah sarık sarmak, seccadede oturmak, halka ile zikretmek, def, nevbe vurmak, sema, teva-cüd, sancak, havarik.

«Halevat-ı usbuviyye itikâftan ibaret olup bu da sıyam, kıyam, riyazet-i taam ve istigal-i zikrullahı müstemildir. Halktan uzlet dahi Hakka sıdk ile, iltica ile beraber Hakka takribedecek nevafili müstemildir.»

Siyah sarığın sarılması sünnet olduğu, seccadede Hazret-i Peygamberle ashabının oturduğu, bayram günleriyle nikâhta ilân maksadiyle def çalındığı kaydedilmekte ve çalgı için şöyle denilmektedir:

«Taife-i Rifaiyye cuma'nın müminlerin bayramı olduğunu bildikleri için def, nevbe vurmayı bu cihetle müstahsen gördüler. Bizim için her günde bir, belki her bir nefeste iki bayram vardır ki biri nefy-i ayyar eylemekte, biri dahi isbat-ı mahbub-ı hakiki eylemektedir.»

Bayraklar için de şunlar yazılıdır:

«Tarikat-ı aliyye-i Rifaiyye'de istimal olunan âlâm ve rayat denilen alemlere gelince: Bunlar âmal ef'ali cihad-ı nefisten ibaret olan dervişlerin, fakr leşkerinden vukuf ve sebatlarına işaretler. İslâm askerleri düşman karşısında nasıl sebat edip onların tedibine kıyam ediyorsa, dervişlerin dahi böylece insanın en büyük düşmanı olan nefs-i emmarenin terbiyesi için müctemian gayrette bulunduklarına bir delil demektir. Resulullah hazretleri cihad ve gazadan avdetlerinde «رجعنا من الجهاد الاضعف الى جهاد الاكبر» yani küçük cihaddan büyük cihada avdet ettik, buyururlardı. Müridlerin zikir cemiyyetinde toplanıp bu merasimi icra etmeleri kendilerinin tervih ve teşit i kulübü maksadına mebnidir ki, haberde vârid olduğu gibi «ووحوا القلوب» yani kalpleri bazan rahat ettiriniz demektir. Çünkü hiçbir âlim ve müctehit yoktur ki, kalbinin istirahatı için kendine mahsus mubah bir ameli olmasın. İşte Sadat-ı Ahmediyyenin akd-i cemiyyet-i zikirle bu merasimi icra eylemeleri bu kabilden olup, def çalarak ve Zat-i Risaletponah Hazretlerini medh ve sena ve suleha-yı ümmeti zikrederek Cenab-ı Hak ve Habib-i Ekremleri ile ferahyab olurlar.»

Rifaiyye tarikatının hususiyetlerinden biri de «Ahmed-ür-Rifai» müellifinin merasim arasında kaydettiği havarikittir. Havarik âdetin üstünde yapılan şey demek olan hârîka'nın cem'idir. Sofiye arasında buna «Bürhan» denilir.

Rifaiyye tarikına mahsus olan bürhan; şiş vurmak, ateşe girmek, cam çiğneyip yutmak gibi fevkalâde hallerdir. Arapça bir kelime olan bürhan; «Kamus» da: Red ve inkâr için söz götürmeyecek surette hakikati ispata yarayan kavi hüccet» suretinde izah edilmiştir.

Rivayete göre Hacca giden tarikat kurucusu Ahmed-ür-Rifai, Medine'ye dönüşünde mensubini ile Cenab-ı Peygamberin kabri isadetini ziyaret ediyor. Selâmına Aleyh-is-salât ü vesselâmdan «Ya veledi» cevabı geliyor. Daha

başka iltifatlarla da nail oluyor. Bu hal yanındakileri vecde getiriyor. Kimi satır, kimi çekiş alıyor, birbirine vurmağa başlıyor. Bunu gören Ahmed-ür-Rifai ellerini açıyor, bu benim tarikatıma mahsus bir hal olmak üzere kalsın diye dua ediyor. Şiş vurmak, ateş yemek gibi hârikalar bundan kalıyor.

Rifaiyye tarikatının diğer tarikatlar gibi şubeleri de vardır. Onlar da şunlardır:

Sayyadiyye, Kayyaliyye, Nuriyye, İzziyye, Fenariyye, Bürhaniyye, Fazliyye, Cündeliyye, Cemiliyye, Diriniyye, Ataiyye, Sebsebiyye, İmadiyye, Katnaniyye.

RİF'ATLÜ (رفعتلو) [da.] Sâlise rütbelilerle kapıcıbaşılara ve binbaşılara alay eminleri hakkında elkab olarak kullanılır bir tâbirdir. Okur yazar olanlara efendi ile birlikte «Rif'atlü efendi», okuyup yazması bulunmayanlara da ağa ile beraber «Rif'atlü ağa» suretinde yazılırdı.

RİHTECİYAN (ريخته جيان) [San.] Top döken sanatkarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «rihtegân» da kullanılırdı. Farsça bir kelime olan rihte; dökülmüş, akıtılmış demektir. Osmanlılar devrinde İstanbul, Belgrat, Bağ, Budin, İşkodra ve daha başka yerlerdeki tophanelerde top dökülürdü.

RİHTEGÂN (ريخته گان) [San.] Top döken sanatkarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «rihteciyan» da kullanılırdı. Rihte; Farsça dökülmüş, akıtılmış demektir.

RİK'A (ريكة) [San.] İslâm yazılarından birinin adıdır. «Tedrisat-ı İptidaiyye Mecmuası»nda çıkan yazıların birini tahsis ettiği rik'a için «Hiyeroglifleri, resimleri, timsalleri, remzleri bozarak yazıyı basitleştirmeye sevkeden ihtiyaç; vakti, hayatı, ameli tasarruf etmek ihtiyacı İslâm yazılarında gayet basit bir tenevvü, şekiller için ric'atten ibaret, bir istihale vücade getirmiştir. Bu istihalenin mahsulü «rik'a»dır» deylen İsmail Hakkı Baltacıoğlu şu tafsîlatı da veriyor: «Rik'ada şekillerin birçok teferruatı ihmal edilmiş, zülfeler düşmüş, gözler kapanmış, (s=س) gibi bazı harflerin dişleri dümdüz olmuş, ikili üçlü noktalar birbirine bitişerek tek çizgi şekline girmiş, birçok münhaniler gerilerek düz çizgiler, yahut kırılarak köşe halini almıştır. Bu değişikliklerin sebebi, çabuk ve kolay yazmak ihtiyacından başka bir şey değildir. Yazıda sanat ile ihtiyacın birbirinden ayrıldığı tarih rik'anın zuhuru tarihidir denilebilir. Rik'a yazısı: İslâm yazılarında vukua gelen ric'at istihalelerinin sonuncu safhasıdır.

Çünkü bir derece daha ric'at, şekillere düz ve basit çizgilere yani unsurlara tahallül eder ki bu suretle harflerin şahsiyeti mahvolur.

«Rik'a; şekil itibariyle divanî ve tâlik derecesinde bir yazıdır. Fakat hissi ifade itibariyle ne tâlik, ne de divanî derecesine varabilir. Çünkü divanîde olduğu gibi kesideleri, kolları yoktur. Sonra tâlikte olduğu gibi bünyesi incelemek, kalınlaşmak suretiyle cereyanların giddeti sık sık değişmez. Belki aynı giddette çizgilerden teşekkül etmiş gibidir. Bu yazıda güzelliğin erkânı; tenasüp, zarafet, sertlik, keskinlikten ibaret kalmaktadır.

«Rik'a eski yazı şekillerine nazaran, evvelce esas tabiatı bir türlü teşekkül edemiyen, nev'ine mahsus istiklâli kazanamamış idi. Çünkü şeklen benzeri olan divanî'nin tesirinden hâli kalmıyordu. Hattâ bu tesir neticesinde «Divanî kırması» isminde bir yazı bile zuhur eylemiştir. Divanî'nin ulaşmışa, çabuk yazılmağa müsait bulunmaması bu tesiri kolaylaştırmıştır. Eski nümunelerde bu ulaşma ve sola doğru meyilleşme istidadı ziyadedir. Bu vasıflar dairesinde rik'anın en son mükemmeli «Mümtaz Efendi rik'ası» denilen tarzda görülür. Daha sonraları gelen Sultanî hat muallimi «İzzet Efendi» rik'a yazısında esaslı bir tecedüt göstermiştir. Rivayete nazaran İzzet Efendi zamanında güzel rik'a yazmakla maruf olan «Âli Paşa», «Fuat Paşa», «Cevat Paşa» gibi zatların yazılarını tophiyarak tetkik etmiş, rik'anın ihtiyaçlarını hakkiyle takdir ederek yeni bir üslûb vücade getirmiştir. Aynı zamanda bazı şekilleri tamim etmiş, kâfların, lâmların ittisaline ait muhtelif tarzlar göstermiştir. İzzet Efendi hoca olmak itibariyle bir eihetten tedrisatiyle, diğer eihetten «Hutut-ı Osmaniyye» ismiyle bastırdığı mecmualarla bu yeni tarzın tamimine çalışmıştır. Yetistirdiği talebe de bu maksadın husulüne yardım etmiştir.

«İzzet Efendi'niz rik'ada gösterdiği üslûb hakkında çok söz söylenmiştir. Fakat doğrusunu söylemek lâzım gelirse üslûbu rik'ada tasavvur edilebilecek her türlü güzellikleri cem etmiştir.

«Rik'a Osmanlıların resmî yazısı idi. Rik'anın ne nesihî, ne de celsî vardır. Yalnız ilânlar için celsî yerine büyük mikyasta rik'alar kullanılırdı.

«Rik'a nev'ine sokulabilecek bir yazı daha vardır. O da «Siyakat» dir.

«Eski sadrazamlardan Sârim Paşa, Ârifî Paşa ile Nafia ve Maliye Nâzırlıklarında bulunan Mahmut Celâleddin Paşa, Beylikçi Raif Efendi, Cihanzade Damadî Şura-yı Devlet Âzasından İsmet Bey, Mümtaz Efendi'nin te-

kemmül ettirip Bab-ı Âli rik'ası da denilen rik'a yazı yazmakta şöhet kazananlardandır.»

RIKÂB (رکاب) [Sar.] Özengi demektir. Pîşgâh, huzur mânalarına da gelir. Osmanlılarda Padişah'ın maiyyeti yerinde olmak üzere «Rikâb-ı hümayun» şeklinde kullanılırdı. Bundan başka hükümdar sefere gittiği, yahut Sadrazam Serdar-ı ekrem unvaniyle harbe gidip Padişah İstanbul'da kaldığı vakit vekil sıfatıyla yanında bulunan büyük memurlara memuriyyet unvanının başına eklenirdi. Rikâb-ı hümayun kaymakamı, Rikâb defterdarı, Rikâb reisi gibi. Padişahla Sadrazam İstanbul'da bulundukları zamanlarda rikâb memurlarının vazifeleri sona ererdi.

Gâşiyen çekseün saadet hasredek dür olmasan Devlet ü izzet rikâbindan ilâ yevm-il-kıyam
Vahid

RIKÂB AĞALARI (رکاب آغاری) [Sar.] Padişah'ın atının yanında yürüyenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Rikâb-ı Hümayun ağaları» suretinde de kullanılırdı. «Özengi ağaları» da denilen bu ağalar Yeniçeri ağası ile Emîr-i alem, Kapıcılar kethüdası, kapıcıbaşılar, çavuşbaşı, şikâr ağaları denilen çakırcı, şahinci ve atmacacı başılar, emirahurlar, çaşnigirbaşı, altı bölük ağaları, cebeci, topçu ve arabacı başılardan mürekkepti. Bunların yeniçeri ağası, altı bölük ağaları, topçu ve arabacı başıları gibi bir kısmı asker, emîr-i alem, kapıcılar kethüdası, şikâr ağaları gibi bir takımları da saray mensubu idi.

RIKÂBDAR (رکابدار) [Sar.] Padişahların atla bir yere gidişleri sırasında özengiye tutmak suretiyle ata binip inmelerine yardım eden adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahlarla vezirlerin atlarının yanında piyade (yaya) giden adam hakkında da kullanılırdı. Osmanlı tarihleri rikâbdarlığın hangi tarihte ihdas olunduğunu yazmıyorlarsa da sarayın ilk kurucusu sıfatıyla silâhtarlık gibi bunun da Yıldırım Bayezit devrinde ihdas edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Fâtih Kanunnamesinde (Kanunname-i Âli Osman, sayfa 23) «Bir has oda dahi yapılmıştır otuziki adet has oda oğlanı ile içinde biri silâhtar ve biri rikâbdar ve biri çuhadar ve biri tülbent oğlanı ola» denildiğine göre rikâbdarlığın cakılığı anlaşılr.

Rikâbdar bölükbaşılıkla, çaşnigir başılığa, silâhdarlığa terfi edilir, saraydan elli akça ile müteferrikalıklıkla çıkarılırdı. Yirmi akça ulûfesi olduğu gibi salyanesi, dört adet came-i hassa idi. Yetmiş binden yüz bin kuruş nânpâre ile tekaüt edilirdi.

Rikâbdarlığa tâyin olunanlara «acemilik» namıyla para verilirdi. «Başvekâlet Arşivin» deki bir vesikada (Saray, 22 ca. 1274) «Enderun-ı hümayunda silâhdar ağa, çuhadar ağa ve rikâbdar ağa olanlara iptida olduklarında «acemilik» namıyla silâhdar ve çuhadar ağaların her birine 11600 ve rikâbdar ağaya 10600 çürük akça verilmesi mutad olduğu» yazılıdır.

Fâtih Kanunnamesinden de anlaşıldığı veçhile rikâbdar ilkin silâhdarın madunu (altı), çuhadarın mafevkî (üstü) olduğu halde sonradan ikisi de kendisine takaddüm etmiştir.

Çorlulu Ali Paşa'nın silâhdarlığı sırasında silâhdarlık vazifesi temayüz ettirilirken rikâbdar ve çuhadarların Mevlid ve saire gibi resmî günlerde maiyyet-i hümayunda bulunmaları, sair vakitlerde dairelerinde oturmaları usul ittihaz olunmuştur. Silâhdarların huzur-ı hümayunda bulunamadıkları resmî günlerde çuhadar, o da bulunamazsa rikâbdar silâhdara vekâlet ederdi.

Rikâbdarlık için Enderun tarihinde (Atâ tarihi, c. 1, s. 208) şu tasilât vardır:

«Silâhdar ve çuhadar ve rikâbdar ağalık memuriyyetleri (ikinci Sultan Mustafa) ve (Üçüncü Sultan Ahmet) sadrazamı Çorlulu Şehit Ali Paşa'nın silâhdarlığına gelinceye değin mabeynicilik demek olarak küll-i yevm (bütün gün) hizmet-i hümayunda bulunurlar iken çünkü çuhadar ve rikâbdar ağaların naspları kırk senede ocak yolunu ancak katedebilererek altmış yaşını geçmiş ve vücutlarına bittabi zaaf ve herem (ihtiyarlık) ârız olmuş olan bir sinn ü sâle vusullerine müsadif olacağı cihetle öyle ayak üzere gezinmeğe mütevakfî olan hizmetleri lâyıkıyla ifada zahmet çekmekte oldukları mücerrep olduğundan bunların resmî eyyamdaki hizmetleriyle iktifa buyurulup silâhdarlığın zilyeddi olarak daire-i mahsusalarında oturup müreffeh aurette vakit geçirmeleri usul ittihaz edilmiştir.»

Yine Atâ'nın verdiği malûmata göre rikâbdarın Hane-i Hassa'dan iki lalası, aşağı koguşlardan bir kullukçusu, bir zülüflü baltacı, iki sofalı, bir heybecisi ve iki de yedekçisi vardı.

RIKÂB DEFTERDARI (رکاب دفتردار) [Mal.] Sefere iştirak münasebetiyle payitahttan (İstanbul) ayrılan Defterdar'ın (Maliye Nâzırı) vekiline verilen addır. Bunun yerine «Rikâb-ı hümayun defterdarı» da denilirdi. Eskiden harb vukuunda Sadrazam Serdar-ı ekremlikle gittiği zaman kendisine mensup hâcegânla beraber bütün devlet erkânı da birlikte gider, İstanbul'da birer vekilleri ve işleri görecektik kadar kâ-

tipler kalırlardı. Asiller seferden dönünce bunların vazifeleri sona ererdi.

RIKÂB-I HÜMAYUN (رکاب هـ مـ یـ و ن) [Sar.] Padişah'ın bir yere gidiş sırasında maiyyetinde bulunma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Maiyyette gidip aynı zamanda muhafaza vazifesiyle de mükellef olanlara «rikâb ağaları», «rikâb-ı hümayun ağaları» da denilirdi.

Mülûk-i zamâne önünce revâne

Rikâb-ı hümayunda hakan u Kayser Bâki

RIKÂB-I HÜMAYUN AĞALARI (رکاب هـ مـ یـ و ن آغاری) [Sar.] Padişah'ın atının yanında yürüyenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Rikâb ağaları» suretinde de kullanılırdı. «Özengi ağaları» da denilen bu ağalar Yeniçeri ağası ile emîr-i alem, Kapıcılar kethüdası, kapıcıbaşılar, çavuşbaşı, şikâr ağaları denilen çakırcı, şahinci, ve atmacacı başılar, emirahurlar, çaşnigirbaşı, altı bölük ağaları, cebeci, topçu ve arabacı başılardan mürekkepti. Bunların yeniçeri ağası, altı bölük ağaları, topçu ve arabacı başıları gibi bir kısmı asker, emîr-i alem, kapıcılar kethüdası, şikâr ağaları gibi bir takımları da saray mensubu idi.

RIKÂB-I HÜMAYUN KAPICIBAŞILIĞI (رکاب هـ مـ یـ و ن قاپیباشی) [Sar.] Padişah'ın atla gidiş sırasında maiyyetinde bulunan saray mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ondokuzuncu asır başlarında imrahorluğa bağlanıp yeni bir şekil alınca bir rütbe halinde vezirliğin mahreci olmuştur.

RIKÂB-I HÜMAYUN KAYMAKAMLIĞI (رکاب هـ مـ یـ و ن قائمقامی) [Ida.] Sefer münasebetiyle İstanbul'dan ayrılan Sadrazam'ın vekiline verilen addır. Vezirlerden olan vekile «Kaymakam-ı rikâb-ı hümayun» da denilirdi. Eskiden harb vukuunda Sadrazam Serdar-ı ekremlikle gittiği zaman kendisine mensup hâcegânla birlikte bütün devlet erkânı da beraber gider, İstanbul'da birer vekilleri ile iş görecektik kadar kâtipler kalırdı. Defterdarın (Maliye Nâzırı) vekiline, «Rikâb-ı defterdarı» yahut «Rikâb-ı hümayun defterdarı», Reis-ül-küttâh'ın vekiline «Rikâb reisi», ötekilerine de ona göre isim verilirdi.

RIKÂB-I HÜMAYUN SOLAKLARI (رکاب هـ مـ یـ و ن سولاقاری) [Sar.] Padişah'ın Sefere gidişleri sırasında maiyyetlerinde bulunup muhafızlık eden Yeniçeri teşkilâtı mensuplarıyla sonradan selâmlıklarda ve sair alaylarda debdebeyi artırmak ve aynı zamanda muhafızlık vazifesini görmek üzere yine Padişah'ın maiyyetinde

bulunan teşekkül hakkında kullanılır bir tâbirdir. Or. Pr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Rikâb solakları» da denilen bu teşekkül için «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 447-448» şu tafsilatı veriyor :

«Yeniçeri ocağına merbut solak ortaları, hükümdarların sefere gidişlerinde anı muhafaza ederek götürürlerdi. Bunlar; her biri yüzer neferden mürekkep dört cemaat ortası olup her bir cemaat veya ortanın birer solak başısı ve birer kethüdası vardı.

«Osmanlı hükümdarları sefer hayatını terkettikten sonra cuma selâmlıklarında ve sefere giden orduyu Davutpaşa'ya kadar teşyi ve istikbalde, bayram alaylarındaki merasimde Padişahların önünde süslü kıyafetleriyle miktarı mahdud ve saltanat şiarından sayılan Rikâb solakları denilen bir muhafız sınıfı teşkil olundu. Bunlar esas itibarıyla Yeniçeri ocağına mensup idiler.

«Padişah alayla saray haricine çıkınca atının yanbaşıda iki taraflı olarak dört solakbaşı ile sekiz rikâb solacı ve altmış solak yürüyordu. Elbiseleri iyi kumaştan olup başlarında üsküfleri vardı ve zâbitlerinin elbiseleri yeşil kadifedendi. Solakların dördü yirmi dört saatte yirmi dört saate sarayda nöbet bekler ve diğerleri yeniçeri kışlalarındaki kendi ortalarında bulunurlardı. Rikâb solakları solakbaşının emri altında idiler. Bu solakbaşının yevmiyelerinden başka zeametleri de vardı.

«Rikâb solaklarının adedi on iki ile sekiz arasında idi. Fakat esas sekiz rikâb solacı vardı. Bunların arasında münhal olduğu zaman Yeniçeri ocağındaki solaklardan buraya solak alınırdı.

«Rikâb solakları ile solakbaşı ve kethüdaları alaylarda başlarına üsküf (sırmalı börk) giyerler ve siyah sorguç takarlardı. Solak kethüdalarının yüksek ve beyaz birer sorguçları vardı. Bunlara her sene bayrama mahsus elbise, kaftan ve çizme parası verilirdi. Kendilerinin ayrıca her gün giymeleri için yazlık ve kışkık elbiseleri de vardı. Sineklik de denilen sorguçlar üç sene bir değişip yenisi verilirdi. Sorguçların değişmesi münasebetiyle verilen para onsekizinci asır başlarına kadar Yeniçeri ocağı beytülmal sandığından tesviye olunurken sonradan hazine tarafından verilmiştir.

«Rikâb veya hassa solaklarının Bab-ı hümayunda daireleri vardı. Burası sonradan hazine memurlarına verilmiştir. Bunların maaşları diğer solaklardan farklı olup her sene mevlit günlerinde de bin kuruş ihsan alırlardı.

«Rikâb solakları teşkilâtı bir aralık 1099H. 1687-88 M. tarihinde ve ikinci Sultan Süleyman zamanında şatırlarla beraber kaldırılmış ise de sonra tekrar ihdas edilmişti. Yeniçeri ocağı iyice bozulup kışlalarda efrat bulunmadığı zaman resmî günlerde resmen mevcut sekiz rikâb solacıdan başka alaylarda bulunması icabeden solaklar da mevcut olmadıklarından düzme solak namıyla her hafta şuradan buradan bir takım yeniçeri taslakları tedarik olunur ve bunlar solak elbiseleri giyerek padişahların cuma selâmlığına iştirak ettirilirdi. Ocağın kaldırılmasından sonra solakların bir nizama bağlanması münasip görülüp sinleri (yaşları) yirmi ile yirmi beş arasında gösterişli ve terbiyeli yeri yurdu belli olanlardan on sekiz kişi intihap olunarak gedikli solaklara yani rikâb solaklarına ilâve edilmiştir. Daha sonra yani 28 şevval 1244 (1829 mayıs iptidası) solak ve peyk teşkilâtı tamamen kaldırılarak hademe-i rikâb-ı hümayun ismi altında bir bölük vücade getirildi.»

RIKÂBİYYE (رکابی) [Ida.] Sadrazam, vezirler ve bazı devlet ricali tarafından muayyen zamanlarda Padişah'a verilen hediyeeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray mensuplarının ileri gelenleri tarafından tâyin ve ibkaları münasebetiyle takdim olunan peşkeşlere de bu ad verilirdi. Edirne Bostancıbaşıları bu adla altı bin kuruş verirlerdi.

RIKÂB REİSİ (رکاب رئیس) [Ida.] Sefere iştirak münasebetiyle İstanbul'dan ayrılan «Reis-ül-küttâb» ın vekiline verilen addır. Bunun yerine «Rikâb-ı hümayun reisi» de denilirdi. Eskiden harb vukuunda Sadrazam, Serdar-ı ekremlikle gittiği zaman kendisine mensup hacegânla beraber bütün devlet erkânı da birlikte gider, İstanbul'da birer vekilleri ile iş görece kadar kâtipler kalırlardı. Asiller seferden dönüşte bunların vazifeleri sona ererdi.

RIKÂB SOLAKBAŞILARI (رکاب سولاقباشی) [Sar.] Padişahların sefere gidişleri sırasında maiyyetlerinde bulunup muhafızlık eden Yeniçeri teşkilâtındaki solak cemaatlerinin başlarıyla padişahların sefere gitmeyi terkettikten sonra selâmlıklarda ve sair alaylarda debdebeyi artırmak ve aynı zamanda muhafızlık vazifesini görmek üzere yine Padişahın maiyyetinde bulunan solakların başlarına verilen addır. Yeniçeri teşkilâtında her biri yüzer neferden mürekkep dört solak cemaati ve bu dört cemaat ortasının da birer solakbaşı vardı.

Padişah alayla saray dışına çıktığı zaman atının yanbaşıda iki taraflı olarak dört solakbaşı ile sekiz rikâb solacı ve altmış solak yürürdü. Solakbaşının elbiseleri yeşil kadifedendi. Başlarına üsküf giyerler ve siyah sorguç takarlardı. Bu solakbaşının yevmiyelerinden başka zeametleri de vardı. Solak ve peyk teşkilâtı 28 şevval 1244 (1829) da kaldırılmış, yerine «Hademe-i rikâb-ı hümayun» adı altında bir bölük teşkil olunmuştur.

RIKÂB SOLAKLARI KETHÜDASI (رکاب سولاق کتخداسی) [Sar.] Padişahların saray dışına çıktıkları sırada maiyyetlerinde bulunup debdebeyi arttıran ve muhafızlık vazifesini gören rikâb solaklarının zâbitlerinden birinin adıdır. Yeniçeri ocağında yüzer neferden mürekkep dört cemaat ortası ve her ortanın da birer solakbaşı ile birer kethüdası vardı. Rikâb solakları kethüdaları alaylarda yeşil kadifeden elbise giyerler, başlarına da üsküf takarlardı. Solakbaşının sorguçları siyah olduğu halde kethüdaların sorguçları beyazdı. Solak ve peyk teşkilâtı 28 şevval 1244 (1829) da kaldırılmış, yerine «Hademe-i rikâb-ı hümayun» adı altında bir bölük teşkil olunmuştur.

RIKÂZ (رکاز) [Fık.] Yer altında bulunan mal ve hassaten maden yerinde kullanılan bir tâbirdir. Madenlerden vergi alınmanın megru-iyyeti «روى الرکاز خمس...» hadisiyle sabittir. Değerli âlim Kâmil Miras bu hadisi şerh ve izah ederken «Sahih-i Buhari Muhtasarı Teerid-i Sarih Tercümesi, c. 5, s. 413 ve mütaakıp» şu tafsilatı veriyor :

«Rikâz; madene, define ve hazineye gâmil bir lâfz-ı âmdir. Rikâz yer altında Kudret-i fâtıranın yarattığı maadine denildiği gibi akvam-ı kadimenin yer altına koyup gizlediği hazaine de itlak olunur. Bu mâna-yı âm, İmam Ebu Hanife ile hem içtihad olan eimmenindir. İmam Mâlik ve Şafii ise rikâzı yalnız, hazain-i mekşufede istimal eylemişlerdir. Bu suretle maadin'in rikâzdan madut olup olmadığı beynele'imme ihtilâfı mucib olmuştur. Bu da alınacak harcin suret-i istifasındaki ihtilâfı tevilit eylemiştir.

«Rikâz, ezmine-i kadimede tahtelaz (yer altı) defnedilen hazineden ibaret olduğuna göre bu hadis-i şerif mucibince bedelinin beşte birisi Beytülmale aittir. Bu bapta mezahib-i erbaa eimmesinin ve cumhur-ı ulemanın ittifakı vardır. Yalnız bulunan define nisap derecesinde olup olmaması havelan-ı havle tâbi bulunup bulunmaması gibi fer'î meselelerde ihtilâf edilmiştir. Fıkah kitaplarında bunun da muhtelif

şekilleri ve hükümleri tasvir ve tâyin edilmiştir.

«Burada eimme-i mezahib ve ulema arasında ihtilâfını mucip olan mes'ele, maadinin rikâzdan madut olarak rikâz gibi hums resme tâbi olup olmadığı keyfiyyetidir. İmam Ebu hanife ile Süfyan-ı Sevrî ve Evzaî, maadin-i mekşufeden de cahiliyyet defineleri demek olan rikâz gibi hums nisbetinde vergi alınır, demişlerdir. İmam Mâlik ile İmam Şafii maden rikâz değildir. Belki zekâtta olduğu gibi masdinde de istihsal olunan cevahirin rubu' öşür hesabıyla harcı ve vergisi alınacağı içtihadında bulunmuşlardır.»

Kâmil Miras bundan sonra imamlarla ulema arasında bu husustaki ihtilâf ve münakaşaları uzun uzadıya yazmakta ve aradaki farklar münasebetiyle mütalâalarını da kaydetmektedir.

Madenler için rikâz adı altında bir takım hükümler konulmuştur. O hükümlere göre rikâz ikiye ayrılır: Rikâz-ı tabii, rikâz-ı gayr-i tabii.

1 — Rikâz-ı tabii; insanların dahli olmaksızın arzın satih ve gavrında (dibinde) mevcut olan madenlerdir.

2 — Rikâz-ı gayr-i tabii; insanlar tarafından toprak altına gömülmüş para ve saire gibi kıymetli eşyadır.

Birinci kısım madenlerin üç nev'i vardır: İzabesi (eritilmesi) kabil olan altın, gümüş, bakır gibi madenler. İkincisi izabesi kabil olmayan taş, mermer, alçı gibi madenler. Üçüncüsü mayi (sulu) olan neft gibi madenler.

Gayr-i tabii olan ikinci kısma istilahta «define» denir. Bunlardan üzerinde İslâma ait olmak üzere maruf bir nakış varsa onlar hakkında fıkıh ahkâmı cereyan ederdi. Binaaleyh bunları bulan kimsenin, sahibinin çıkmaması için ilân ve ığaa eylemesi lâzımdı. Sahibi çıkmaz, bulan da fakir ise kendisine ait olurdu. Zenginse Beytülmale vermesi lâzım gelirdi. Üzerlerinde put yahut resim gibi Müslüman olmayan hükümdarlara aidiyyetine delâlet eden nakışlar bulunursa, bulunduğu arazinin nev'ine bakılırdı. Eger bunlar arazi-i memlûkede zuhur etmiş ise, bulan kimse humsünü (beşte birini) Beytülmale verir, beşte dördü kendisine ait olurdu. Dağlar gibi temellük altında bulunmayan yerlerdeki haklarında da aynı hüküm cereyan ederdi. Arazi-i Emiriyyede bulunanların hepsi devletindi. Madenler sadr-ı İslâmdan itibaren ıktâ' edilmiştir. Bununla beraber rikâzın her iki nev'inin ıktâ' caiz olup olmaması meselesinde fukaha ihtilâf etmişlerdir. Bir takım:

bütün bütün adem-i cevazına kail oldukları halde bazıları Hazret-i Peygamberin bir miktar yerin celisi ve gavrını aşıp birine ıktâ ettiiklerini istighad makamında iradederek madenlerin ıktâının meşruıyeti re'inde bulunmuşlardır. Müftabih olan kavl de budur.

Mukataas yani kesime verilmek demek olan ıktâ iki suretle yapıldı. 1) Temlikten ıktâ. 2) İstiglâlen ıktâ. Bir yerin rakabe ve mülkiyeti ile tasarruf hakkının birine mukataa suretiyle verilmesi temlikten ıktâ, arzin rakabe ve mülkiyeti dahil olmadığı halde yalnız menafinin ıktâ istiglâlen ıktâ demektir.

Rikâzın temlikten veya istiglâlen ıktâ caiz olup olmadığına da ihtilâf olunmuştur. Bir kısım mukataa-ün-leh kendisine temlikten ıktâ olunan arazinin rakabesine mâlik olacağı ve binaaleyh ölümünden sonra veresesine intikal edeceği re'inde bulundukları halde diğer kısım rikâzın temlikten ıktâ caiz olmayıp yalnız istiglâlen mecazdır kavlini ileri sürmüşlerdir. Mamefih müftabih olan diğer bir kavle göre rikâzın gerek temlikten ve gerek istiglâlen ıktâ caizdir.

Madenler, Osmanlılarda Tanzimat'a kadar mukataa suretiyle idare edilmiş ve ondan sonra yapılan kanunla son şeklini almıştır.

RİM PAPA (ریم پاپا) [Ida.] Roma Katolik kilisesinin en büyük reisi, Papa yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Biz ne müftü, ne imam istemişiz Avrupadan
Ne de akbada şefaât dileriz Rim Papadan
Mehmet Akif*

§ [Hal.] Pek ihtiyar, saç sakalı ağarmış adam yerinde de kullanılır.

RİND (رند) [So.] Lâübali meşreb, kayd-sız, münkir, sarhoş, görünüşte tenkidi, baki-katte selâmeti mucip hal ve kıyafette gezen yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. «Rindan» suretinde eemilendirilen ve Farsça bir kelime olan «rind» in «Bürhan-ı Katî» daki izahı şöyledir: «Hind vezninde bikayd ve lâübali ve muhil ve zeyrek ve münkir mânâsıdır. Türkide yosma derler. Zâhiri melâm ve bâtını selim kimseye de ıtlak olunur ki Melâmiyye taifesidir.» «Kamus-ı Osmanî» de de «Ârif-i lâübali meşreb, feylesof-i lâkaydî revîş, sureti sade, mutadî bâde ve fakat nur-i irfan ile pıraste olan hakîm» suretinde izah olunmuştur.

«Divan şairlerinin uzun asırlar hep rindliği terennüm edip kendilerini hep birer rind görerek övündükleri halde, eski yeni, bütün edebiyat nazariyyatı kitaplarında, rindliğin ne olduğunu anlatmak değil, böyle bir şeye temas

bile edilmez. Bütün eski şairler nasıl şairliği anlamadan şiir yazdırlarsa rindliğin ne olduğunu söylemeden de hep birer rind geçindiler. Sanki onun ne olduğu herkesçe bilindiği için rindliği anlatmaya lüzum görmedikleri sanılır. Fakat umumiyetle bilinir sanılan nice basma kalıp mefhumlar var ki asıl bilinmeyen onlardır» diyen değerli edebiyat müverrihi İsmail Habip Sevük (Divan Edebiyatında Rindlik, Cumhuriyet, 12 haziran 1947) şunları yazıyor:

«(Rind) kelimesini sadece bir mefhum halinde ele alan lûgat kitapları onu «Ârif-i lâübali», «Ehl-i dil adam», «Kalender meşreb» gibi tâbirlerle geçiştirmek istediler. Halbuki rindlik yalnız bir mefhum değil, asırları kaplıyan koskoca ve müstakil bir mevzu idi. Ali Seydi'nin «Resimli Kamus-ı Osmanî» si rind kelimesinin o lûgat mânalarına ilâveten bir de:

«Meşreb-i bâtını hilye-i irfan ile müzeyyen olduğu halde zâhiri sade görünen feylesof diye şerhli bir izah yapıyor amma bu da pek çok şubesi olan rindliğin sadece bir köşecğini aralamaktan ibarettir.

«Evet rindlik birçok kıymetleri bir araya toplayan bir mefhumlar manzumesi halinde mürekkep bir mahiyet taşır: Onda neler yok ki... Meyhanenin kadehiyle tasavvufun kadehi, aşkın mecazisiyle hakikisi, gönül adamlığı, iç doluluğu dış aldırma, parayı istihkak, kıyafetine gelişigüzellik; zühdün dışına suretiyle zâhide çatıp, sadece güzel olana ve güzel şeye gönül bağlayarak fâniliği ezelin «elest» ile ebedin sonsuzluğunda avuttukları için hayattan kâm almayı akıl kârı bilmek ve rinde hepsinden daha yaklaştığı, ikbale yukarıdan baktıkları için ikballeriyle böbürlenene kafa tutmanın zevkine ermeleri.

«Bütün bu saydıklarımız ki rindliğin «unsurları»dır. Fakat bütün bu unsurlar bir araya toplanmakla da rindlik tamamlanmış olmuyor. İşte Fuzulî o unsurların hepsine sahip olduğu halde ona yine «Rind bir şairdi» diyoruz. Evet o yüksek bir âşıktı, onun derin bir içi vardı, dünya hazinelerine kıymet vermiyordu, kuru zâhitlerle alay ederdi. Zâhiren hakir görünürdü amma mânen bir padişahı. Evet rindliğin bütün bunlar gibi bellibaşlı unsurlarını toplamış olmakla beraber Fuzulî'nin kurduğu şiir âlemi öyle plâtonik bir melâl ile işlenmiş, o kadar ilâhî bir manzara gösteriyor ki neş'eye yer veren o âlem içinde rindliğin şakraklığı da eriyip gitti. Demek ki neş'e ve şakraklık rindlik unsurlarını kaplıyan bir camia senteziymiş. Fuzulî, o sentezi atıverdiği için ona rind diyemiyoruz. Amma asırlar boyunca

gelecek bir kanaatle inanıldı ki onun şairliği, yalnız rindliğin değil, her şeyin üstündedir.

«Türk şiirlerinde rindliğin en derin kudreti olan Fuzulî'ye rind denilmiyor da Acemlerin en lirik şairi olan neş'eli Hafız Şirazi'ye ise bütün şark âleminde rindliğin timsali gibi bakılıyor. Bunun içindir ki bizim koca Nefî bile yazdığı rindane bir gazeldeki tabiat coşturan hoşluğu Hafız'dan aldığı feyze borçlu olduğunu ilân etti.

*Böyle hoş-tab'âne rindane gazel mi derdi ol
Sunmasa ger câm-ı feyz-i Hafız-ı Şirazedest*

«(Rindlik) ki her şeyden önce «harabat» la birleşir. Harabat, yani, dış mânasıyla meyhanecilik, iç mânasıyla dergâh. Ziya Paşa eski şiirlere ait üç büyük ciltlik o heybetli antolojisine «Harabat», ismini niye verdiğini anlatırken «Şairleri meşcit'de değil, ancak orada toplanabiliriz» diye nükte yapar. Şairler, harabat'ta toplandığı için medrese zihniyeti de onlara «harabatî» damgasını vurdu. Fakat ince bir İstanbul sanatkarı titizliğiyle şiirini emekli emekli işleyen Nailî «Harabat»'ın bu «harabatîlik» tarafını atarak Şark meyhanesini kadehten güller açan tertemiz bir gülistanı çevirir:

*Benim o bâde geda-yı harim-i meşkedekim
Elimde gül gibi bir câm-ı şûledârım var*

«Bagdat'lı Ruhî ki o dillere destan «Terki-i Bend» ile rindliğe bend bend manzumelerin kaynaştırılmasından doğan bir yekparelik verendir, güneşi bir kadeh yapacak kadar, rindlik içkisini göklere çıkarıp ona İsa'nın içtiği şaraptaki kudsiyeti verir:

*Peymane-i hürşid ile her subh ederiz ays
İsa gibi peymânekeş-i bezm-i sabahaz*

«Kadehin en büyük düşmanı «Zâhid» denen şu kuru sofu değil mi? Ağustos sıcağında denizin serin dalgaları üstünden geniş nefesli bir atlet neşesiyle kulaç atarken rindliğe de coşkun bir fıkradâklık veren Nefî, zâhidi kendi iğret meclislerine imrendirip onu meclisten soğutmağa çalıştı:

*Vâiz düşerdi meşkedege korda meşcidi
Görse sefâ-yı meclis-i rindânemiz bizim*

«Nefî ile yalnız asırdâş değil, zamandâş da olan Nailî, ifadeye daha başka bir kibarlık vererek: «Eğer zâhit meyhanenin yolunu tutan rinddeki kadir ve kıymeti bilse sırtındaki züht ve takva cübbesini çıkarıp onun ayağı önüne sererdi» dedi:

*Kadr-i rindî anlasa zâhid reh-i meghanede
Hurka-i tecrid-i zühdi ana pagendâz eder.*

«Fakat Bagdat'lı Ruhî, anlaşılan daha realist olacak, zâhidi öyle nazikâne beyitlerle yola getirmenin imkânı olmadığını kestirerek: «Kimseni incitmeye meylimiz yok amma kadeh kıran zâhidin biz de hatırını kırarız» der. Sözüün edasına göre buradaki «hatır» kelimesi âdetâ kafa kırılması kadar şiddet kazanmak-tadır:

*Mâil degülüz kimsenin âzarına amma
Hâtır şiken-i zâhid-i peymane şikestiz*

«Rindlik ki aşktan ayrılmaz, Baki'nin zamandası olan kıymetli şair Nevî, hayatta uğradığı menkûbiyyeti aşk âleminde avutmak istediğini anlatırken, aşkı yalnız bir teselli gibi değil, bağlabasına bir âlem gibi gördü:

*Nevî yabâne attı bizi gerçî rûzgâr
Düşük hava-yı aşk ile bir başka âleme*

«Fakat Nailî'deki aşk âlemi ne ikbal sahiplerinin meclislerinde olduğu gibi tantanalı, ve melâlî insanlardaki gibi kasvetlidir. Onun aşk âleminde ay ve güneşin ıııklı şehr-i âyını yok amma kara bulutların kederi de yok. Yani kendi halinde bir âlem.

*Cihanı bkeder ü bîfûrug ü aşkım ben
Ne ebr-i tire ne mâhım ne âfîtabım var*

«Nefî'nin rindliğindeki aşk ise canâne bile minnet etmiyecek kadar serbazdır. Rind; dost olana dost, yabancı olana yabancı kalmalı.

*Rind-i aşkız hâsıl: Nefî-i bîperova gibi
Aşınâye aşına bigâneye bigâneyiz*

«Rindin hayat felsefesi. Baki'nin bir mısraı bunu inbikten süzülmüş bir özlükle düstur-laştırdı: Yaşamının en hayırlı gayesi iyi bir nam bırakmak olup ölümümüzden sonra bu kubbe altında diri kalacak tek şey o'dur:

Baki kalan bu kubbede hoş bir sada imiş

«Rindler bilir ki «Maverâ» denilen büyük perdenin arkasında ölümün de öldüremediği bir şey var: O büyük bir sırdır, anlaşılmaz, fakat ona hayret edilir. Hattâ o hayreti kat kat gökleriyle felekler dedimiz bu dönüp duran kâinat da duyuyor. Bu hayret felsefesine Nailî bir beyt içinde iyi bir ifade edası verdi:

*Yok Nailî'ye şüphemiz encâm-ı verâda
Bu gerdâ-i eflâki de hayran bilürüz biz*

«Hayatın sırrı, kafanın anlıyamıyacağı bu kâinat çaplı dâva karşısında neye kafa yormalı? Şeyh Galip bunu tek bir mısra ile ne güzel vecizelendiriyor:

Bilme cihan umurunu rind-i cihan isen

«Bu «bilmeyiş» cehalet değil, yalancıkta bilgilerin üstüne çıkmıştır.

«Rind dışı ehemmiyet vermez. Onlar dıştan ateşböceği misali bir pırıltı zerresi halinde görünürler amma içlerinde koskoca bir güneş var:

Suratte eğer zerre isek mâni'de yâhuz

«Diyor ki - onların lûgatte güneşin diğer bir adı da «yüh» tur - bunu gürürlü bir eda ile ilân eden Ruhî kuru ve sofuya açıktan açığa, rindin nasıl görülebileceğinin yolunu ve sırrını gösterdi, rindi görebilmek için ona maddi gözle değil, iç gözle bakmalı;

Sofi bizi sen cism gözüyle göremezsin

Aç can gözünü eyle nazar gör ki ne rûhuz

«Böyle olanın nazarında para denen şey nedir? Rind, mangıra muhtaç olacak kadar fakir olabilir. Fakat Nailî'nin anlattığına göre, sen onu bir de meyhanenin tahtında bahtiyar bir hükümdar vakariyle kadehi eline aldığı zaman gör:

*Geçmiş serir-i meykedeye rind-i bâde-hâr
Muhtac-ı fûle-ü ahmer iken kâmrânlanur*

«Fakirlik ne, parasızlık ne, hattâ ikbalin son mertebesi olan sultanlık ne? Baki ki hem resmen, hem de liyakatiyle şairler sultanı olarak, yalnız şiirin değil, rindliğin de tahtına oturmuştu. İşte ferman edasıyla fetva veriyor: Kendilerini her şeyle muktedir sanan dünya saltanatının kaygısıyla ayağı bukağılı bir zavallıdır, halbuki o kadar hakir sanılan derviş:

*Sultana kayd-ı saltanat-ı dehr pâyebend
Derviş kendü başına sultan olup gider*

«Rindin belâyı hiçe sayması. İç olgunluğunun saadetine eren rinde karşı isterse dünyanın bütün gamı bir tufan halinde saldırır; Nuh'un gemisine tufan nasıl bir şey yapamıyorsa, Ruhî'nin dediği gibi, rind de bütün gamların üstünde kaldı:

Tufan ise dünya gamı biz keşti-i Nuh'uz

«Rindin kafa tutması. Baki'nin gülriye gülriye:

Baş eğmezüz edâniye dünya-yı dun için

«Demesi ne güzel şey. Yine o, insan oğlunu bu toprak üstünde şerefle yaşatmak için, tuğralı bir emirname halinde şu düsturu negretti:

Merdâne bas ayağın meydâne er gibi

«Evet rindlik aynı zamanda yigittir»

*Rind-i kalenderim yoktur bunda şek,
Nazını çekmem; anlasun felek,
Cehennemde yanmak minnet çekerek:
Cennete girmekten âsandır bana.*

Tokadizade Şekip

*Çıkardı daiye-i fuskı rind kalbinden
İdüp o kapuya mismâr-ı dağile tesmir
Sabit*

RİSALE (رساله) [Kıy.] Sofiyenin taşlarına (başlık) ilâve edilen parça hakkında kullanılır bir tâbirdir. Siyah bezden yapılan ve eni beş santim kadar olan risale tacın ön kısmına sarılırdı.

§ [San., Ede.] Küçük kitap yerinde kullanılır bir tâbirdir. Risale bazan bir kaç maddeyi ihtiva ederse de en ziyade bir madde hakkında yazılırdı. Şimdiki tâbirle broşür (brochure) demektir. Cem'i resaildir. Risale, mecmua yerinde de kullanılır, haftalık, on beş günlük, aylık olanlarına «resail-i mevkute» denilirdi.

RİYAL (ريال) [Mes.] Osmanlılar zamanında bir aralık tedavül etmiş olan İspanya paralarından birinin adıdır. Gümüş olan riyale hieri 1202 (1787-88) senesinde yüz para rayiç konulmuş idi.

RİYALE (ريالة) [Bah.] Kontra amiral veya liva amiral yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Patrona» dan sonra gelir ve gemisine «Riyale-i Hümayun» denilirdi. Riyale, flâması mizana direğine (geminin baştan üçüncü direği) takardı.

RİYALE-İ HÜMAYUN (ريالة هـ مـ يـ و ن) [Bah.] Riyale adını taşıyan amiralin gemisine verilen addır. Riyale; Patronadan sonra gelirdi.

RİYAZET (رياضة) [Sof.] Lûgat mânası yiyip içmeyi azaltmak suretiyle nefsi terbiye etmek demek olan bu tâbir sofiye ıstılahı olarak ahlâkın tehzibi yerinde kullanılır ve bu maksatla da yemek ve içmek de dahil olmak üzere nefis arzu ettiği şeylerden mahrum edilir.

*Kocalıkta silinüp arpalığı nâçardır
Kaldı istabl-ı riyazette ne arpa ne saman*

Sabit

RİZA (ريضا) [Sof.] Lûgat mânası hoşnut olmak, beğenmek, bir işi işlemekliğe razı olmak demek olan riza, sofiye ıstılahı olarak muhtelif şekillerde tarif ve izah, hattâ rızanın makamı ve yahut ahvalden olmasında da ihtilâf edilmiştir. Rızanın makamı cümlesinden

olduğuna kaail olan Horasan meşayihî, tevekkülün sonudur demişlerdir. Onlara göre abd'in rızaya vusulü iktisap ile olur. Ahvalden olduğuna kaail olan Iraklıyyun ise sair haller gibi rızanın da kalbe hulûl eden bir nâziledir demektirler ki bu takdire nazaran rızada abd'in kesbinin medhali olmamak icabeder.

Rızanın başlangıcının iktisap ile olup makamattan, sonunun mânevî feyz eseri olarak kalbin nâzilesinden olduğunu beyan etmek suretiyle iki kavli telif edenler de olmuştur.

Risale-i Kuşeyriyye tercümesinde şöyle deniliyor: «Razi billâh Taalâ o kimsedir ki takdire itiraz etmiye ve şüphe edilmesün ki Hak Sübhanehu ve Taalâ'dan razı olması Hak Sübhanehu ve Taalâ işbu abid'den razı olduktan sonra tahakkuk eder. Nitekim nazm-ı Celilde abd'in rızası üzere takdim-i riza-i Bâri ile «رضاه الله عنهم ورضوا عنه» buyurulmuştur.»

*Ey tâlib-i ihsanı O mânci-i celilini
Neyl-i emelin câresi teslim ü rızadır
Tokadî zade Şekip*

ROKOKO (روكو) [San.] Rokay üslûbunun mübalâğa edilmesinden meydana gelen bir tezyin üslûbu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mecaz yoluyla modası geçmiş ve çirkin olan şeyler hakkında da kullanılır.

RUBA (روبا) [Bah.] Serenleri prasya ve rüzgârı başa alarak gemiyi geriletme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [Hal.] Halk arasında elbise yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine urba da denir.

RUBAİ (رواي) [Ede.] Dört mısra'lı ve birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyele nazım şekline verilen addır. Rubai'ye «Terane» ve «dü beyt» de denilir. Dört mısralı kafiyele olanlar da vardır. Öylelerine «Musarra' rubai» denir.

Rubainin «kıt'a» dan ayrılması vezin dolayısıyledir. Kıt'a her vezin ile yazıldığı halde rubai kendine mahsus olandan başka vezin ile yazılmaz.

Rubai şeklini İran şairleri bulmuş, onlardan Araplara ve Türklere geçmiştir. Türkler de rubaiye mukabil «tuyuş» şeklini bulmuşlardır.

Rubai birinci mısraın ilk cüz'ü itibariyle ikiye ayrılır: Ahrem, ahrep. Rubainin birinci mısraı «mef'ulün» ile başlarsa «ahrem», «mef'ulü» ile başlarsa «ahrep» denir.

Ahrem ve ahrep rubailer on ikiser nevi oldukları için rubai vezni yirmi dörde çıkar. Divan şairleri en ahenkli vezni olan:

Mef'ulü mefailün mefailün fa' veznini kullanmışlardır.

Bunun bazan mef'ulün, mefailün, mefailün faul olduğu da vardır.

Divan şairlerinden en çok ve en güzel rubai söyleyen şairin Azmi Zade Hâleti olmak lâzım geldiğini söyleyen Muallim Naci «İstıla-hat-ı Edebiyye» de (sayfa 181-184) muhtelif neveleri için örnekler verdiği gibi «Medrese Hâtıraları» adlı eserinde de (Şiirde rubai, s. 81-105) rubai hakkında hem uzun uzadıya izahat vermiş, hem de yirmi dört nev'ine dair örnekler koymuştur.

Zamanımızda en çok rubai yazan şair Muhyiddin Raif Yengin'in (Eski Rubailerim) adıyla neşrettiği kıt'ası küçük fakat değeri büyük eserine Feylesof Rıza Tevfik Bölükbaşı (ölümü 1949) «Rubailer ve Tarihçesi» başlığı altında şu kıymetli takrizi yazmıştır:

«Şark şiirinin, gazel, kaside, kıt'a gibi muhtelif şekilleri arasında (rubai) - benim zevkime göre - pek zarif bir nevi manzumedir. Eski Yunanilerde (Epigrama) namıyla maruf ve pek muteber olan nazım şeklinin İran edebiyatında adı (rubai) dir; diyebilirim. İran edebiyatını bu münasebetle diğerlerine takdim edişim bugünkü şekliyle bildiğimiz (rubai) nin doğduğu yer İran memleketi olduğundandır. Yalnız Yunan (Epigrama) dediği muhtasar ve câmi-ül-kelim manzume, bazan bir tek mısra'dan, bazan bir beyitten ibaret olabilir, bazan da dört ilâ on beş beyitlik bir kıt'a kadar olabilir. Halbuki Farsî rubailer ancak dört mısra'dan ibaret bir manzume olabilir ki bir hususi vezin ahengine tevfiikan nazmedilmiş olması şarttır. O, başka şekil üzere yazılan hiçbir manzumeye tatbik olunamaz. Yunan (Epigrama) ları şeklen bizim (Kıt'a) tesmiye ettiğimiz küçük manzumelere daha ziyade benzer. Fakat yine aralarında fark vardır. Evvelâ kıt'a dört mısra'dan az olamaz, on beş beyitten ziyadesi de muteber değildir. Saniyen bir kıt'anın ilk iki mısraı birbiriyle kafiye tutmaz ve mutlaka mevzun olabilir. Ancak dört mısra'dan ibaret olması lâzımgelen Rubainin ilk iki mısraı tıpkı bir gazelin matlası gibi (yani ilk beyti gibi) iki mısra da aynı kafiye ile mukayyet olmalı; üçüncü mısraı ekseriya kafiyesiz, dördüncü mısraı da birinci beytin kafiyesine tebaiyyet etmeli yani ona uygun düşmelidir. Bazan rubainin dört mısraı da aynı kafiye ile mukayyet olur. Bu suret de caiz görülmüştür. Fakat hassas şairlerden pek çok meşhur adamların iddiasına göre, bir rubaide ancak üçüncü mısraın kafiyesiz olması daha iyidir.

Çünkü bu takdirde ancak dördüncü mısra'la kafiye'nin, rücuu, aksi sada gibi samiaya bir tesir icra edeceği cihetle insanın hoşuna gideceği muhakkak ve mücerrebtir. Bu sebepten dolayı bilâfâsıla dört defa tekrerrür eden aynı kafiye'nin yeknesak sadımlarına müreccah tutulmalıdır. Benim zevkime göre de bu tercih, müstaptır. Yunan şiirinde yalnız vezin olup kafiye bulunmadığı için demin rubaide kafiye tertibine müteallik olmak üzere beyan ettiğim şartlar (Epigrama) hakkında kabil-i tatbik değildir. O halde bizim bildiğimiz rubai, Yunan kitabelerine ne suretle benzer? sualine kat'i bir cevap vermek kolay değildir. İran'da doğmuş olduğu hiç şüphesiz götürmeyen rubainin, ancak İslâmiyyetin intişar ve teessüsünden sonra zuhura geldiği de muhakkaktır. Çünkü İslâmiyyetten evvel ve daha çok eski zamanlarda Zerdüşti edebiyatında hiç rubai şeklinde bir manzuma şekli yoktur ve bir kere bile zikri geçmemiştir. Rubainin zuhuru hakikaten bir muammadır. Beni senelerce düşünceye salmış olan bu muammanın halline rehber olabilecek bir ip ucu bulamadığımı itiraf etmeğe mecburum. Yalnız şunu biliyorum ki Yunan kitabeleri evvelâ mezar taşlarına yazılmıştı, biraz sonraları büyük vak'aları kayt ve ahlâfa nakli için yazıldı. Daha sonra felsefî bir fikir için, hattâ dua olarak yazıldı. Nihayet hicviye olarak da yazıldı ve her mevzu ifadesi için kullanıldı. Rubai de öyle oldu. Ben böyle münasebetlerden dolayı Yunan kitabeleriyle Şark rubaileri arasında bir rabita bulunduğuna kuvvetli bir kanaat getirdim. Bu meselenin halline bir çare bulabilmek ümidiyle bundan takriben otuz sene evvel, birçok İranî dostlarımdan - mektupla - bir sual sormuş ve buna müsbet olsun, menfi olsun bir cevap vermelerini rica etmiştim. O zaman «Debistan-ı İranîyan» ile de biraz münasebetim vardı ve orada tarih dersi veren muallim Pejuhi Efendi dostlarımdan idi. Benim sevalime müsbet bir cevap veren Pejuhi Efendi oldu. Kendisi burada doğmuş İranî'lerden idi. İlk defa olarak ecdadının vatanı olan İsfahan'a gittiği zaman günün birinde şehir mezarlığını ziyareti esnasında mezar taşlarındaki kitabeleri okurken, bir güzel rubai suretinde yazılmış bir kitabe okumuş olduğunu bana bildirmiş ve benim nazarımda bir güzel gecdane inci kadar kıymetli olan şu rubaiyi göndermiştir:

*Efsus ki rûh der beden nist merâ,
Cûz pîrêhen-i köhnê kefen nist merâ,
Yarân! azizân! merâ yâd kûnd!...
Kerâm seferi âmedenî nist merâ!...*

«Benim zannımı teyit edebilecek kadar belîğ olan bu güzel rubaiyi bir vesika olarak kullanamadım. Çünkü bundan başka rubai şeklinde bir mezar kitabesi bulunmadı. Bulunsaydı bile bu rubai şeklinin Yunan Epigramasından ne vakit, nasıl ve hangi şair tarafından alınmış olduğuna dair, kanaat bahşedecek hiçbir mantiki delil bulamazdım. Onun için bu ukde zihnimde olduğu gibi kaldı. Fakat bu merak hasebiyle, bir taraftan eski Yunan Epigramalarının en güzellerini araştırdım ve dikkat ve zevkle okudum; hem de Farsî ve Türkçe rubaileri senelerce tetkik ettim. Onüçüncü asr-ı Milâdîde Mevlâna ve anın muasırı olup 632 de Kahire'de irtihal etmiş olan İbn-ül-Farid birçok rubai yazmıştır.

«Keza onbeşinci asırda «Nevâî» nin ve onaltıncı asırda «Süleyman Kanunî» nin bir hayli rubaisi vardır. Bilhassa onyedinci asırda «Hâletî» büyük bir divan teşkil edecek kadar rubai yazmış ve anın muasırı bulunan «Nazîm» da naat güne birçok rubai söylemiştir. Onsekizinci asırda ve anı müteakıp zamanlarda çok rubai söylenen olmuştur. Arap edebiyatında hemen hiç malûm değil iken, ancak ondokuzuncu asrın son senelerinde ve yirminci asır iptidalarında bazı dostlarım ve onlar arasında fezi u irfanı müsellemler olan Bağdat'lı Zehavî zade Cemil Sıtkı Efendi kendi kıymetli rubailerini havi bir kitapla bu sahada bir yeni çığır açmıştı ve bu yeni eser herkesin nazar-ı tahsinine mazhar olmuştur. Hemen biraz sonra bu rubai vâdisi Arabistan'da istidat erbabına yeni ve engin ufuklar arzetti,

«Bizim edebiyatımıza gelince, uyanıklık zamanı olarak tavsif ve temyiz edebileceğimiz Tanzimat devrinde göhret alan şairlerimizden - Terakkiyat-ı Fikriyye Tarihimizde - Leskofçalı Galip, Hersekli Ârif Hikmet gibi muhafazakârlar da. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi teceddüt ve inkılâp taraftarları da rubaiye karşı tamamiyle lâkayt kalmışlar, o kadar ki isimlerini sikrettiğim bu meşhur adamlardan hiçbirisi rubai yazmamış ve hattâ bu nevi şiir hakkında bir iki söz bile söylememiştir. Yalnız bu sınıfa mensup olan ciddi şairlerden Yenişehirli Avni Bey merhum istisna edilmelidir. Pek heyecanlı ve hakikaten mühlhem olan bu şair, on beş kadar güzel rubai yazmıştır ki emsalsizdir. Daha sonraları meydana çıkan ve edebiyatımızda bir devr-i mahsus yaşatan «Servet-i Fünun» şairleri de rubai vâdisine iltifat etmemişlerdi ki şaşılacak bir şeydir. Muallim Naci devrinde, Muallim Feyzi Efendi, (Hayyam) in rubailerini İngilizceye nazmen tercüme etmiş

bulunan meşhur «Fitzgerald» in (Ömer Hayyam) namına bütün medenî âlemi velveleye vermiş olmasından şevke gelerek ve Muallim Naci'den de öğüt alarak o fevkalâde şair-i hakimin yirmi beş kadar rubaisini Farsîden Türkçeye tercüme etmiş ve bu gayretiyle Ömer Hayyam'ı bu memlekette ihya etmek için meşkûr bir hizmette bulunmuştu. Abdullah Cevdet, Hayyam'ın namına Fransızcaya tercüme olunmuş dört yüz kadar rubaiyi Türkçeye tercüme ederek kitap şeklinde tab' etmiş ve kendisi de bir iki Türkçe rubai yazmıştı. En çok rubai yazan benim aziz dostum Hoca Hayret Efendi merhum idi ki parmak hesabıyla de aynı derece-i muvaffakiyyetle Türkçe halk lisanıyla nefis mâgiler, koşmalar ve destanlar yazmıştı. Bende hiç basılmamış Türkçe bir destanı vardır. İşte böyle yavaş yavaş memleketimizde yayılan şiir zevki rubaiyi de Türkçemizde ihya etti.

*Ey nur-i nigâh sanma cenden dârum
Her yerde seni görmeğe ben mecburum
Pervâne-i envar-ı cemalin olalı
Sensin der isem cümle cihan ma'surum
Damat Mahmut Celâleddin Paşa*

*Hâk üzre güneş dökmede gülân bâde?
Yâr uykuda mahmûr, hilâf-ı âde.
Bilmem ne için kanmadı gitti hâbe?
Didarı mı seğrediyor rûgade?
Muhyiddin Raif Yengin*

RUBU' (رُبْع) [Öl] Metronin kabulünden evvel ipekli, yünlü, basma ve emsali kumaş, bez ve sairinin ölçülmesinde kullanılan çarşı arşınının kesirlerinden birinin adıdır. Halk tarafından urub suretinde telâffuz olunan rubu, arşının sekizde biri idi. Arşının on altıda birine de «Kerah» denilirdi.

§ [San.] Kâmil kıt'asındaki kâğıdın dörde bölünmesi suretiyle vücutta getirilen eski yazma kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

RUBU' TAHTASI (رُبْع تَحْتِی) [San.] Eskiden sekstant makamında ecrâm-ı semaviyyenin (yıldızların) irtifaklarını ölçmede kullanılan âletin adıdır. Tahtadan yapıldığı için bu ad verilmiştir.

RUGÂN (رُغْن) [San.] Sütten veya ot tohumlarından çıkarılan yağlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

*Edeydi âtes-i kahrı bihars istilâ
Fîtil-i rugan olarda cesitlerle buhar
Nedim*

RUGANİ (رُغْنِی) [San.] Ciltlerle kubur gibi sanat eserleri üzerine yapılan nakış ve tasvirlerin (resimlerin) parlak görülmesi için sürülen maddenin adıdır. Bu türlü şeyler daha ziyade Edirne'de yapıldığından bu ciltlerle emsaline «Edirne kapları - Edirnekâri» de denilirdi.

«Boya, Mürekkep, Âhar, Ebru Mecmua-sı» nda (Millet Kütüphanesi, yazma nüsha, No. 809) rugani yapmak usulü hakkında şu izahat vardır:

«64 dirhem ardıc sakızı, 240 dirhem şarap ruhu, 16 dirhem damla sakızı, 32 dirhem Venedik terementisi. Evvelâ şarap ruhunu düz bir şişe içerisine koyup sonra üç parmak miktarı ince tatlısu kumu içine gömüp ruhun içine ardıc sakızını koyup ocakta kum içinde haloluna. Bادهu sakızı başka kapta eritip şişeye karıştırılacak, sonra terementi dahi bu suretle eritilip şişe karıştırılacak, bادهu cümlesi bir yerde şişe içerisine konularak karıştırıldıktan sonra tekrar kaynatılıp tamam kaynadıktan sonra bir mendil veya tülbent içinde sıcak iken süzüp şişe içinde saklanacak ve süzülecek, fırçası daima içinde bırakılacaktır. Sürülürken daima sıcak sürülecektir. Âlâ ve parlak olur.»

RUGAN-I SADE (رُغْنِی سَادِی) [San.] Sade yağ yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

RUGAN-I ZEYT (رُغْنِی زَیْتِ) [San.] Zeytinyağı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

RUH (رُوح) [Sof.] Hayvan cinsiyle bu cinsin ekmeleli bulunan insanda hayat maddesi olan ulvi unsur hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Rahmetli Elmalı Hamdi Yazır «Türkçe Kur'an Tefsiri» nde «sana ruhtan da sual eder, veya ediyorlar» demek olan (وَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ الْخَلْقِ) âyetini izah ederken (cilt 4, sayfa 3197 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Siyerde İbn-i Abbas'dan nakledildiğine göre Kureyş Nadr İbn-i Hâris ile Ukbe İbn-i Muayy'ti Medine'deki Yahud ahbarına gönderip: Onlar ehl-i kitaplırlar, bizde bulunmayan malûmat onlarda bulunur. Muhammed'e sorun bakalım demişler. İkisi birden Mekke'den çıkıp Medine'ye varmışlar ve sormuşlar. Yahud «Ona «Ashab-ı Kehf» den ve Zilkarneyn'den ve ruhtan sorunuz, eğer hepsine cevap verir sükût ederse Nebî degildir ve eğer bazısına cevap verip bazısından sükût ederse Nebîdir» demişler. Çünkü ruh, Tevrat'da müphem imiş. Gelmişler, sual etmişler. Binaenaleyh iki kıssa beyan olunuz ruh,

icmal edilmiş olmakla sorduklarına nedamet etmişler.

«Ahmet, Neseî, Tirmizi ve Hâkim ve İbn-i Hibbân ve daha bir takımlarının İbn-i Abbas'tan tahririnde ise Kureys, Yehude demişler ki «Bize bir şey veriniz şu âdeme sual edelim» onlar da «Ruhtan sorunuz» demişler, sormuşlar, binaenaleyh bu âyet nazil olmuştur: «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ» bunlara göre bu âyet de Mekki'dir. Lâkin Buhari'de ve Müslim'de ve sairede tahrir edildiğine göre Abdullah İbn-i Mes'ud Radıyallahü Anh demişlerdir ki: «Ben Hazret-i Peygamber Sallâllahü Aleyhi vesellem'le Medine'de bir tarlada yürüyordum ve O, bir değneğe dayanıyordu. O sırada bir büyük Yehud tesadüf etti, birbirlerine, şuna ruh'tan sual ediniz, dediler. Binaenaleyh bazısı kalktı ruh'tan sual etti, edince Resulullah, ona karşı birşey söylemeyib sükûta daldı. Ben derhal bildim ki vahyolunuyordu, olduğum yerimde dikildim. Vaktaki Vahy nazil oldu, buyurdu ki: «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» buna göre ise bu âyet Medeni demektir. Bundan dolayı bazıları bu âyetin biri Mekke'de biri Medine'de olmak üzere iki defa nazil olduğuna kaail olmuştur.

«Ruh denildiği zaman başlıca üç nokta-i nezar mülâhaza edilegelmiştir. Mabihilhareke yani hareket mebdei, mabihilhayat yani hayat mebdei, mabihil'idrâk yani idrâk mebdei. Hareket mebdei mülâhazasıyla ruh, maddenin tam mukabili olarak kuvvet demek olur. Madde veya kuvvet, madde veya ruh denildiği zaman bu mülâhaza kastedilir. Bu mâna ruhun en eam mânasıdır. Meselâ elektrik bu mânaca bir ruh ve her kuvve-i muharrike bir ruh demektir. Hayat mebdei mülâhazasıyla ruh ise bundan ehadistir. Zira kuvve-i hayatiyye, mutlak kuvvetten ehadistir. Fakat bunda da iki mülâhaza vardır: birisi eam mânasıyla hayattır ki nebatî hayata da şamil olur. Bu mânacadır ki alelûmum nebatata dahi ruh itlak edildiği vâkidir.

«Birisi de meşhur mânasıyla hayat, hayat-ı hayvaniyyedir ki hayat-ı insaniyyeye muntahi olur. Bu mânaca ruh, ruh-ı nebatîden ehas ve binaenaleyh ona da mutazammındır. Sonra idrâk mebdei, yani ihsasa iktiran eden vicdan-ı basitten marifet taakkul, ilim, irade kelâm ve saire gibi en yüksek derecelere kadar alelûmum şuur hâdiselerinin ve binaenaleyh bir hayat-ı mâneviyyenin medarı olmak mülâhazasıyla ruh gelir ki ruhun en mümtaz hasiyyetini ifade eden bu mânanın en bâriz tezahürü nefsi insanîde tecelli ettiğinden buna ruh-ı insani tesmiye edilmiştir. Nefs-i insaniyi ruh-ı hayva-

niden temyiz ettiren ve insanı marifet-i Hakka isâl ederek kendini ve gayrini bildiren bu ruh hakkındadır ki «وَنُفِخَتْ فِيهِ مِنْ رُوحِي» buyurulmuştur. Biz bunu kendisiyle duyar, vicdan, irade, taakkul, kelâm-ı bâtinî gibi asariyle tanırız. Her insanda bu ruhun bir lehmâsi bulunduğu da şüphe yoksa da nefsi insanî bunun aynı olup olmadığında ihtilâf edilmiştir. Fakat ruhun hakikatı hakikat-ı insaniyyenin mâverâsında olmasaydı insan, âyan-ı eyyadan hiçbir hakikatı idrâk edemez veya bütün hakikat, insandan ibaret olmak lâzım gelirdi. Halbuki insanın meşhulâtı pek çoktur. Ne kadar az olursa olsun bildiği de yok değildir. Binaenaleyh mebdei idrâk olan ruh, insanın hayat-ı cismaniyye inde bedenine nefholunan hava, ziya, laravet gibi hayat-ı mâneviyyesinde nefsi nefholunan bir mebde'dir ki nefsi insanînin şâkilesi hidayet ve dalâldaki hissesi bunun derece-i nefhi ile mütenasiptir.

«(قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي)» deki ruh, Rabbimin emrindedir. Burada emir, umurun müfredi, yani şe'n, iş yahut evamirin müfredi, yani kumanda mânasına gelir. Müfessirinin birçoğu «min» beynaniyye veya teb'iziyye emir şe'n, emrin Rabbe izafeti ihtisas ilmi mânasına olmak üzere şöyle tefsir edilmiştir: «Ruh, ancak Rabbimin bileceği işlerdendir, ruhun hakikatı öyle umurdandır ki ilmini Allahü Taalâ kendisine tahsis etmiştir.» Bu surete cevap «أَنَا أَلَمُ عِنْدَهُ» denilmiş gibi olur. Eğer ruhtan sual «Niçin herkese aynı derecede ruh verilmiyor da şâkile, ihtilâf ediyor?» diye herkesin ahval-i rubiyyesindeki ihtilâfa hikmetinden sual olursa bu tefsire diyecek yoktur. Çünkü bu cihet lâyûs'el amma yef'al olan Allahü Taalânın mücerret meşiyet-i Rabbaniyyesine ait olduğundan ancak onun bileceği bir iştir. Âyetin akabinde «وَلَقَدْ شَاءَ» buyurulması da bununla alâkardır.

«Lâkin ruhun hakikatı veya ahkâmı nokta-i nazarından sual mülâhaza olunduğu zaman, bu cevapta hiç birşey bildirilmemiş denemez. Bilâkis bunda ruhun künhü hükmüne mütallak bütün mabad-i tabii münakaşaları kesip atan bir tarif verilmiştir. Şöyle ki: «أَنَا أَمْرٌ» âyeti mücebince Rabbin emri, bir şeyi irade edince Allah'ın işi başka hiç bir şart ve sebebe muhtaç olmaksızın mücerret ol; demekle oldururvermekten ibaret bir emirdir, bir ibda' fiilidir. Bir icat tesirdir ki «وَمَا أَمْرًا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ الْبَصَرِ» medlûlü üzere basit bir basar lehmâsının ifade ettiği âni bir irade veya şuur şe'nî gibi vahittir. Binaenaleyh ruhun, emri Rab'tan olması Hak

Taalâ'nın mücerret «kün» emrinden ibda' olunan ve başka bir unsur ve menşei bulunmayan bir bedia-i Rabbaniyye olması demek olur. Bir takım müfessirin de bu mânayı ihtiyar etmişlerdir.»

Büyük âlim bundan sonra emrin iptidaiyye oluşu ihtimaline göre izahat verdikten ve ikincisini teşkil eden emirde kumanda mânasına esas olması noktasını da tafsil eyledikten sonra âyetin diğer kısmını teşkil eden ve «size ilimden ancak biraz şey verildi» mânasına gelen «وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» için de şunları yazıyor:

«Hiç verilmedi değil fakat az. Bildiğiniz de az, bilginiz de azdır. Çünkü hâdistir, izafidir. Sofestailerin dediği gibi hiçbir şey bilmez değilsiniz, bazı müddeilerin dediği gibi bütün hakikatı bilir de değilsiniz. Haktan bazı şeyler bilirsiniz amma hakikatın bütün derinliğiyle değil, bazı vücut ile, ruhunuzun mertebesine göre, Rabbinizi tanıyacak, vazifelerinizi anlayacak kadar nisbî bir surette bilirsiniz. Binaenaleyh ruh hakkında bile bileceğiniz de bu kadardır.»

Sofiyenin can da denilen ruh hakkındaki telâkki tarzlarını Diyanet İşleri Reisi kıymetli âlim Ahmet Hamdi Akseki (ölümü 1951) (Mahfil, 1339 muharremine mahsus nüsha, adet 3 ve mütaakıp sayılar) şöyle izah etmiştir:

«Ruhun cisim ve cismanî olmayıp mücerret cevher olduğuna kaail olanlar iki kısımdır. Birinci kısmı teşkil edenler muhakikîn-i mütakellimîn ile felâsife-i ilâhiyyun'dur.

«İkinci kısım ise sofiye-i kiram hazeratıdır. Filhakika, urefa-yı sofiye - yani vahdet-i vücut erbabı - da ruhu cisim ve cismanî olmıyarak kabul ediyorlar ise de bunların telâkki tarzı felâsifeninkine benzemez. Sofiye içinde ruhu felâsife ve cumhur-ı mütakellimîn gibi kabul edenler de vardır. Binaenaleyh bunlardan ayrıca bahse lüzum yoktur. Burada kendilerinden bahsedeceğimiz sofiye vahdet-i vücut meslek-i irfanında bulunanlardır. Bunun için de Gazalî ve Muhyiddin gibi hakikaten vahdet-i vücut mezhebinin eimmesinden sayılan zatlarla Bedreddin gibi eazımın ruh hakkındaki fikirlerini nazar-ı tetkikten geçireceğiz. Mamafih bunların ruh hakkındaki fikirlerini tetkik etmeden evvel «Vahdet-i vücut» mesleğinin istinat ettiği akide-i esasiyyeye dair bir iki söz söylemek istiyoruz.

«Bu mesleğin müntesiplerinden olan sofiye urefası müttetikan iddia ediyorlar ki: Mâsivallah - Allah'tan maada her ne varsa, yani bütün mevcudat-ı mümkün: vücut-ı mutlak'ın; Zat-ı Ahadiyyetin tecelliyyat-ı esma ve sıfatıdır ve onda müsteklikler»

«Zat-ı Ahadiyyet, kâinat-ı muhittir, Fakat kâinatın heyet-i mecmuası, Allah demek değildir. Esmâ ve sıfatın tecelliyyatı, zata ta-gayyür ve tebeddül târi olmaksızın her an bir şe'n üzerine tecelli eder. (كل يوم هو في شأن)»

«Allah, vücut-ı mutlak'tır, yani hiç bir şey ile taayyün ve takayyüdü kabul etmeyen ve «Kaaim bizatihi, mukavvim limâsiva, mütahakkak binefsihi, mütahakkak limaadah olan vücut-ı hakikîdir. Allah'tan gayri hakiki bir vücut yoktur. Kâinat bize ruh ve madde olmak üzere vücut-ı mutlakın iki tecelli tarzını arz ediyor. Ruh ile cisim, vücut-ı mutlakın atvar-ı tecelliyyatından iki tavır-ı tecellisidir. Bu iki tavır, âdetâ vücut-ı mutlakın mazhar-ı sıfatıdır. Ruh ile cismin yekdiğerleriyle münasebette bulunmaları ve birbirine icra-yı tesir etmeleri de bundandır. Vücut-ı Hak'tan maada ne varsa hepsi Hak'ın vücudu ile kaaim, onun gölgesidir, vehm ü hayal kabilindendir.

«Şimdi bu esas akideyi meslek-i has itti-haz etmiş olan zevat-ı kiramın ne yolda telâkki edecekleri de anlaşılıyor. Bunun içindir ki tasavvuf erbabına göre «Ruh; lâtife-i müdrike-i Rabbaniyyedir; Neyyir-i feyz ve hayatın mazharıdır: ruh-ı umumî demek olan o neyyir-i feyz ü hayatın, o atesin bir kıvılcımdır.»

Ahmet Hamdi Akseki bundan sonra «المضنون الصغير» ve «المضنون به على غير أهله» adlı eserlerde ruh hakkında ileri sürülen fikirleri uzun uzadıya kaydediyor ve kendi mütalâalarını da yazıyor.

RUHANÎ (روحاني) [Hal.] Hristiyanların papazları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan ruhanî ruha mensup, cismanî olmıyan demektir.

§ [Mit.] Cinler yüzünden hâsıl olan illetlere, marazlara verilen addır.

RUH-I ÂZAM (روح اعظم) [Sof.] En büyük ruh mânasına gelen bu tâbirin sofiyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir: Rububiyyeti itibariyle zat-ı ilâhiyyenin mazharı olan ruh-ı insanîden ibarettir. Bunun için anın etrafında hiç bir devvar devredemez ve ana vuslatı hiç bir tâlip talebedemez. Anın künhünü Allah Taalâ'dan başka kimse bilemediği gibi bu dileğe Hak'tan başkası da nail olamaz. Ruh-ı âzam, akl-ı evvel, hakikat-ı Muhammediyye, nefsi vâhîde, hakikat-ı esmaiyye namıyla de yâd olunur. Allah'ın kendi sureti üzere halkettiği birinci mevcut budur. Bu halife-i ekberdir. Ruh-ı âzam, cevher-i nuranî olup cevheriyyeti mazhar-ı zat, nuraniyyeti mazhar-ı ilimdir. Cevheriyyet itibariyle nefsi vâhîde, nuraniyyeti

itibariyle akl-ı evvel denilir. Hakkın âlem-i kebirde akl-ı evvel, kalem-i âlâ, nur, nefsi külliyye, levh-i mahfuz gibi mezhahir ve esması olduğu gibi anın âlem-i suğra-yı insandaki dahi mezhahir ve esması vardır. Bu esma, istilâh-ı ehlüllahta zuhurat ve meratip itibariyledir. O mezhahir ve esma bervecih-i âtidir: Sır, hafa, ruh, kalb, kelime, fuad, sadr, akıl, nefis,»

RUH-I İNSANİ (روح انسانی) [Sof.] İnsan-daki ruh, can hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir: Ruh-ı hayvaniye râkip olarak insanda mevcut olan lâtife, âlime-i müdrikedden ibarettir. Ruh-ı insani âlem-i emirden nâzildir. Ukûl (akıllar) bunun kühünü idrâkten âcizdir. Bu ruh bazan mücerret, bazan bedende muntabık olur.»

RUHSAT (رخست) [Fık.] İnsanların özürlerine mebnî kendilerine bir kolaylık ve müsaade olmak üzere ikinci derecede meşru kılınan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yolculuk halinde ramazan orucunun tutulmaması gibi. Bir hâdisede azimet ile ruhsat birleşince azimet tarihini iltizam etmek, takva niğanesi sayılır.

RUH-UL-KUDÜS (روح القدس) [Fık.] Ceb-rail Aleyhisselâm hakkında kullanılır bir tâbirdir.

*Sarette nola zerre isek manide gâhaz
Ruh-ul-kudüsün Mergem'e nefh ettiği rûhuz
Ruht*

RUHULLAH (روح الله) [Hal.] İsa Aleyhisselâm hakkında kullanılır bir tâbirdir.

*Deyre varmaktan murad ihya-yı emvat eylegâp
Patlara f'caz-ı ruhullahı söylemek midir?
Naill*

RUK'A (رکعة) [San.] Yazılmış kâğıt, mektup yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yazı yazılacak kâğıt, deri parçası yerinde de kullanılır. Vesikalarda geçer.

RUKYE HAN (روکيه خان) [Mit.] Efsuncu, üfürükçü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rukye: Arapça efsun, nefes, okuma, havas ehlinin okudukları azayim demektir.

Elmalılı Hamdi Yazır (تاریخ الفقه) (Türkçe Kur'an Tefsiri, c. 8, s. 6387) efsuncuların rukye ederlerken iplik üzerine üflediklerini yazdıktan ve iplik ukdesi ile tahsisin ancak Mücahit ve İkrime'den vârit olduğunu kayd ile beraber daha bazı tafsilât verdikten sonra diyor ki: «Bu tafsilin faidesi, sihir karışmayan, yani ger ve şeytanat için olmayıp da ondan tahaffuz ve bir

maraz veya âfete Allah'tan şifa niyazı için kendine veya diğerine hulûs-i kalp ve niyyet-i salâh ile bir dua veya âyet okuyup üflemek kabilinden olan nefeslerin cevazına işaretir. Çünkü bunda kimseyi izrar veya ifsal veya Allah'tan başkasına taavvüz ve iltica mânası yoktur. Bu surede (قل اعوذ) emirleri de her şeyden Allah'a sığınmak lüzumunu natiktir. Resulullah'ın kendisine ve diğerlerine bu suretle okuyup üflediği ve böyle hayır için rukye-yeye müsaade eylediği sabit ve bu sebeple gerek ruhanî ve gerek cismanî nice hastaların şifayâp olduğu da vâkı ve meşhuddur. Ancak okuyuculukla sihirbazlık edenlerin de şerrinden korunmak için bu âyetin hükmü ile sihir karışan rukyelerden sakınılması lüzumu ihtar olunmuş, ukdeleri iplik düğümleri tahsis edenlerde böyle düğümlere üflemenin sihir kabilinden olduğunu anlatmak istemişlerdi. Mamafih mut-laka rukye ve ta'viz ile istiane, yani okumakla tedavi caiz olup olmayacağı hakkında da ihtilâf edilmmiştir.»

Büyük âlim bundan sonra buna dair olan hadislerle âlimlerin mütalâalarını uzun uzadıya yazmakta ve kendi fikirlerini de ilâve etmek-tedir.

*Çuvalı alup dâşanâ rukye han
Aradı fevâlarda âb-ı revan
Eder mi çuvalın âb-ı çim
Sugu kendi bulsa içerdî zemin
İzzet Molla*

RUMELİ (روملي) [Coğ.] Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa kıtasındaki kısmına verilen addır. İmparator Kostantin Bizans şehrini yeniden kurarak halkın rağbetini artırmak için yerleşenlere Romalı vatandaş haklarını verdiğinden zamanla Şarkî Roma'nın hudutları içinde oturanlara Romalı denmeğe başlandı. Arapçaya Rumlî şeklinde geçen bu tâbir İmparatorluğun hâkim olduğu yerler ve bu arada bilhassa Anadolu Mülk-i Rum diye anılır oldu. Sonraları aynı memleketlere sahip olan Osmanlı hükümdarlarına Rum Padişahı denildi. Osmanlı devrinde Sivas vilâyetine Rum vilayeti adı verilmmişti. Bundan başka İmparatorluğun hudutları içinde yaşayan ve Elen ırkından olanlara Rum milleti denilmiş ve bu tâbir hâlâ kullanılmakta bulunmuştur.

RUMELİ AĞASI (روملي اگاسی) [Ask.] Yeniçeri ocağı zabıtlarından «Devşirme» vazifesiyle mukellef tutulanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Anadolu ağası gibi vazifesi devşirilen acemi oğlanlarının kaydını tutturmak ve Türkçe ile beraber Müslümanlığı da öğretmek üzere bunları

Anadolu çiftçilerine birer altın mukabilinde verip dört beş sene sonra toptıyarak acemi ocağına yazdırmaktı. Rumeli ağalığına yayabâşılardan, devci veya hasekilerden tâyin olunması kanundu. Yayabâşılıktan Rumeli ağalığına, Rumeli ağalığından Anadolu ağalığına, oradan da islâmbol (İstanbul) ağalığına terfi edilir, kabiliyyet gösterenler daha yüksek mevkileri iggal ederlerdi. İlk on beşer akça olan ulûfeleri sonradan otuz akçaya çıkarılmıştı. Ma-iyyetinde kâtip ve kethûda adlı memurlar vardı. Kâtibin vazifesi acemi oğlanlarını deftere yazmak, kethûdanın vazifesi de Anadolu çiftçilerine verilenlerden kaçanları takibetmekti. Rumeli ağası mücevveze giyer, ilk devirlerde divana da dâhil olurdu.

RUMELİ BEYLERBEYİ (روملي بکري) [Ida.] Büyük devlet rütbelerinden birinin adıdır. Bazı vesikalarda bunun yerine «Rumeli emir-ül-ümerası» tâbiri de geçer. Osmanlıların ilk zamanlarında yalnız bir beylerbeyi varken sonradan biri Rumeli, diğeri Anadolu olmak üzere iki beylerbeyilik meydana gelmiştir. Rumeli beylerbeyi, Anadolu beylerbeyine takaddüm ederdi. Beylerbeyiler şimdiki vilâyet usulüne yakın bir surette ayrılan eyaletlerin başında bulunurlar ve harb zamanlarında kumandaulıkla muharebeye iştirâk ederlerdi. Rumeli beylerbeyileri kubbe veziri de olurlardı.

Tanzimat'tan sonra büyük mülki rütbelardan sayılmıştır. Bu rütbeyi ihraz edene Paşa denilir ve elkap olarak da Saadetlû efendim hazretleri kullanılırdı.

RUMELİ DEFTERDARI (روملي دفتردارى) [Mal.] Rumeli'de havas-ı hümayuna (hazineye ait) malî işlere bakan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda ilkin bir defterdarlık varken sonradan sayıları çoğaltılmış, Rumeli defterdarına sadece «Defterdar», yahut «Baş defterdar», «Şikk-ı evvel defterdarı» denilmiştir. İkinci, üçüncü ve bir aralık merkezi Halep olmak üzere dördüncü bir defterdarlık ihdas edilmiş ise de çok geçmeden lâğvedilmiştir. İkinci defterdara: «Anadolu defterdarı» yahut «Şikk-ı sani defterdarı», üçüncü defterdara da «Şikk-ı salis defterdarı» denilirdi.

Tanzimat'tan sonra «Defterdar-ı Şikk-ı evvel» yahut «Şikk-ı evvel defterdarı», «Ma-liye Nazırı» unvanını almış ve Osmanlı devletinin sonuna kadar bu unvanı muhafaza etmiştir.

RUMELİ EMİR-ÜL-ÜMERASI (روملي اميرالامراسى) [Ida.] Rumeli beylerbeyiliği yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

RUMELİ EYALETİ (روملي ايالتى) [Ida.] Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa kıtasındaki büyük eyaletlerinden birine verilen addır. Eyalet aşağıdaki yerleri ihtiva ediyordu: Selânik, Üsküp, Ohri, Köstendil, Tırhala, Delvina, Avlonya, Elbasan, Pirzren, Dukagin, Alacahisar, Vilçetrin, Yanya, Semendre, Yanova.

RUMELİ KAZASKERİ (روملي قاضىمکرى) [Im.] İki derece olan kazaskerliğin üst derecesinin adıdır. İkinci dereceye «Anadolu kazaskeri» denilirdi. Rumeli kazaskerliği ilmiyye rütbesinin en yüksek mertebesi (derecesi) idi ve mülkiyeden vezir, askeriyeden müşire muadildi.

RUMH (رغ) [San.] Mızrak demek olan bu tâbir aynı zamanda mecaz yoluyla fakirlik yerinde de kullanılır.

*Nizeyi elden kopup olur sipir her dest-i harf
Göres Rüstem ol şehin destinde rumh-i şevketi
Vasif*

RUMİ (رومى) [San.] Tezhip istilâhlarından. Yaprğa benzer bir nevi şekil adıdır. Rumi'nin üzerinden ayrı parçalarla daha ufaklarının yapılmasından hasıl olan şekle «Ayrırma Rumi», Rumilerin birbirlerine geçirilmesi suretiyle meydana gelen şekle «Sarılma Rumi» denilirdi. «Üç iplik Rumi» de levha kenarlarının iç pervazlarına «Bir zencirek» yerine tersim edilen şekillere denilirdi.

«Sanat Ansiklopedisi» ade (Rumi Maddesi) bunun için şu tafsilât verilmektedir:

«Selçukluların kullandıkları bir bezeme (Fr. Ornament) tarzıdır ki, Türk tezyinatının başlıca bir nev'ini teşkil eder. Bu tarzdaki bezeme şekilleri Türklerin Orta Asya'da en eski zamanlardan beri tezyinatta kullandıkları hayvan şekillerinin tezyini mahiyette üslûplaştırılmasından husule gelmiştir. Türk tezyinatının klâsik bir üslûbudur. Gerek mimari ve gerek eşya üzerine tezyinat olarak en çok kullanılan ve Türklerden bütün İslâm memleketleri sanatlarına geçen bir bezeme tarzıdır. Buna Rumi tâbirinin verilmesi vaktiyle Şarkî Roma İmparatorluğuna ait olan Anadolu'ya diyar-ı Rum ve onu zaptederek oraya yerleşen Selçuklara Rum Selçukluları denilmesi dolayısıyla Selçuklara ait olan bu tarz tezyinata da Rumi denilmiştir. Türkistan'da kullanılan ve oradan bütün Türk ve İslâm memleketlerine yayılan bir tarz tezyinat daha vardır ki ona da Hatayî tâbir olunur. Bu iki nevi tezyinat klâsik Türk tezyinatının başlıca iki esas tarzlarını teşkil eder.»

RUMİ ALTIN (روى التون) [Mes.] «Atik Rumi» ve «Cedid Rumi» adları verilen iki altın para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her ikisi İkinci Makmut (1223/1808-1255/1839) zamanında basılmıştır. Atik Rumi altını dokuzuncu cülûs senesinden on üçüncü cülûs senesine kadar dört defa, cedit Rumi altını da dokuzuncu cülûs senesinden on beşinci cülûs senesine kadar altı defa basılmıştır. Halk arasında bunlara «Yazılı Mahmudiye» denilirdi.

RUMİ ŞEMSE (روى شمس) [San.] Kitap ciltlerinin üzerine yapılan ve güneşe benzediği için «semse» adı verilen süs nevilerinden birinin adıdır. Sivri, ucu kıvrık yapraklardan meydana getirilirdi. Öteki «semse» nevilerinin adları da şunlardı: Yekpare semse, mülevven semse, mülemma semse, sıvama semse, üstten ayırma semse, alttan ayırma semse.

RUMİ TAHRİR (روى تحریر) [San.] Kitap ciltlerinin üzerine, süs makamında, çekilen siyah çizgilerin adıdır.

RUMİ TARİH (روى تاریخ) [Tak.] Osmanlılar tarafından kullanılmış olan tarihlerden birinin adıdır. Bunun yerine «Mali tarih» de kullanılırdı. Osmanlılar saltanatlarının ilk zamanlarından itibaren, bütün İslâm devletleri gibi, Hicri tarih kullandıkları halde sonraları mali düşünce ile resmi muamelelerde bunu bırakmışlar, yerine güneş esasına dayanan tarihi kullanmaya başlamışlardır. Bunun kabuliyle devlet lehine senede on bir günlük bir fark hasıl olmuştur. Çünkü ay esasına dayanan ve bu sebeple Hicri-i kameri dahi denilen Hicri sene üç yüz elli beş gün olduğu halde mali sene üç yüz altmış beş gün olduğu için aylık cihetinden devlet hesabına bir kâr hasıl olmuştur.

Hicri tarihin mali bakımdan zararını ilk defa nazar-ı dikkate alan ve mali senenin esasını kuran Şikk-ı evvel defterdarı (Maliye Nazırı) Âtîf Efendi (ölümü 1155/1742-43) dir. Bununla beraber marttan başlayan ve kânun-ı evvel (aralık) sonunda nihayet bulan bu tarihte mevcut fark da sonradan yine Şikk-ı evvel defterdarı Morali Osman Efendi (ölümü 1233/1817-18) tarafından düzeltilmiş ve bu suretle Rumi yahut öteki adıyla mali tarih Osmanlı saltanatının sonuna kadar resmi tarih olarak kullanılmıştır. Ancak adından da anlaşıldığı veçhile mali işler münasebetiyle kabul edilmiş olan bu tarihten sonra da Hicri tarih bırakılmış değildi. Resmi kâğıtlarda ikisi birden kullanıldığı gibi şairler tarafından doğum, ölüm, rütbe ve sair vesilelerle yazılan tarihler hep

hicri sene esasına dayanıyordu. Tafsilat için bak «Mali sene».

Rumi sene ile eskiden «Efrenç tarih» denilen bugün kullandığımız Milâdi tarih arasında 584 senelik bir fark vardı. Bu sebeple Rumi tarihe 584 ilâve edilirse Efrenç sene, Milâdi seneden 584 çıkarılırsa Rumi sene meydana gelir.

RUMİYYE (رومیه) [Sof.] Abdülkadir Geylânî tarafından kurulan «Kadirî» tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Müessisi Şeyh İsmail Rumî'ye nisbetle «İsmailiyye» de denilir.

«Tosya» kazasının bir köyünde doğduğu için Tosyavi suretinde şöhet bulan İsmail Rumî, Ali adlı bir çobanın oğludur. Gençliğinde Tosya'ya gelerek ilim tahsiline başlamakla beraber bir taraftan da Halvetî Şeyhi Ahmet Efendi'ye intisap etmiş ve bir aralık gavs-i âzâmın (Abdülkadir Geylânî)'nin mânevî iğaretiyle Bağdat'a gidip Kadirî tarikatından biatını yenifemiştir. Bir müddet orada kaldıktan sonra yine Abdülkadir Geylânî'nin mânevî iğaretiyle ve «Pir-i Sani» künyesiyle Anadolu ve Rumeli'de irşada memur olduğundan oraları dolaşarak kırk yerde namına nisbet edilen tekke bina ettikten sonra İstanbul'a gelmiş ve Tophane sırtındaki «Kadirihane» yi yaptırarak en evvel İstanbul'da Kadirî tarikatı üzere irşada koyulmuştur. Ölümü 1041 (1631-32) dir ve Kadirihane'de gömülmüştür. İsmail Rumî erkek evlât bırakmamış, kızını misafir suretiyle gelen şeyhi Bağdat'lı Seyyit feyzullah Efendi'nin oğlu Şeyh Halil Efendi'ye vererek onu yerine şeyh yapmıştır.

Sadık Vîcdanî merhumun verdiği malûmata göre (Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Kadirî Silsilenamesi, sayfa 54) kendisinden teselsül eden birçok şeyhler yetişmiş, bir müddetten beri o makama hâkim ve kaaim olan Kadirîyye meşayih (Eşrefiyye) gubesi icazesini de haiz olduklarından ve Şeyh İsmail Rumî'nin sülûküne zamanın her müridi mütahammil olduğundan Hanıkah postniş'ileri müridanın meyl ve mahabbetini veya tanammül ve kabiliyyetini hangi şubeye mail ve kaail görürlerse o inabeyi vermekte, her salı günleri öğleden evvel erânî saat sekizde İsmailiyye ve Eşrefiyye usulü üzere tarikat âyini icra edilmiştir.»

RUSTAİ (روستائى) [San.] Köy evi, çiftlik ve kır manzaralarını gösteren resim ve tabloları verilen addır. Rusta; Farsça köy, rustaî; köylü demektir.

RUSYA MUHAREBE MADALYASI (رومیه محاربه مدالیه) [Ida.] İkinci Abdülhamid'in

saltanatının başlarında ve 1294 (1877) senesindeki Rus harbi münasebetiyle çıkarılan madalyanın adıdır. Muharebede filen bulunanlarla maddi ve mânevî yardımı dokunanlara verilmek üzere ihdas olunan bu madalya gümüşlendi.

RUŞENİYYE (روشنیه) [Sof.] Halvetiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Dede Ömer Ruşenî'ye nisbetle bu adı almıştır. Aydın olduğu için aydın mânasına gelen «ruşenî» mahlâsını alan ve onunla şöhet bulan Şeyh Dede Ömer Ruşenî (Ali) adlı birinin oğludur. Aydın'dan Bursa'ya gelen ve tahsile başlayan Ömer Ruşenî düşüp kalktığı arkadaşlarıyla gençliğin icabı olan bazı uygunsuz hallere kalkışmış, harabatı bir hal ihtiyarına bağlamış ise de pek çabuk aklını başına toplayarak (Karaman) da irşat ile meşgul olan büyük kardeşi (Şeyh Alâeddin-ül-Halvetî) nin yanına giderek kendisine teslimiyyet gösterdiği gibi onun irşat ve sevkıyla (Bakû) ya gidip Pir-i sani (Yahya-yı Şirvanî) nin irşat halkasına girmiştir. Yahya-yı Şirvanî'den inabe alan Ömer Ruşenî onun emriyle (Gence), (Berda), (Karabağ) cihetlerine gitmiş, oralarda tarikatı yaydığı gibi İran Şahlarından (Sultan Hasan)'ın daveti üzerine (Tebriz) e giderek halefi (Sultan Yakup) un yaptırdığı zaviyede senelerce irşat ile meşgul olmuştur. Sultan Yakup da kendisine intisap eylemiş idi. 892 (1486-87) senesinde bir gün dervişlerini yanına toplayarak kendilerine: «Bugünden sonra vâkıanızı Şeyh İbrahim'e (İbrahim Gülşenî) ye söyleyin. Her kim ondan feyz alırsa Ruşenî'yi bulur. Umurunuzu ona tefviz ettim» vasiyyetinde bulunmuş, bir kaç gün sonra da irtihali vuku bulmuştur. (Selçuk Hatun) tarafından kendisi için yaptırılan türbede gömülmüştür.

İrşat ve feyz halkasından iki zat «Demir Taşîyye» ve «Gülşenîyye-i Halvetiyye» şubelerini tesis etmişlerdir.

Ömer Ruşenî'nin tasavvufdaki irfan seviyesi yüksekti. Pek ârifane şiirleri, ilâhileri, naatları da vardır.

Manzum «Tasavvuf» tarifinden bir kaç beyit:

*Tasavvuf: "terk-i dâvadır,, demişler
Dahi: "Ketman-ı mânadır,, demişler
Tasavvuf: "terk-i kıl ü kaale,, derler
Hemen "Vecd ü sema' va hâle,, derler
Tasavvuf: "hıfz-ı evkat,, e demişler
Tasavvuf: "terk-i tâmât,, e demişler
Tasavvuf: babıdır bezl ü atanın
Tasavvuf: beytidir mîhr ü vefanın
Tasavvuf: bir hidayettir Hûda'dan
Bunu ben söylemedim bil havadan*

*Tasavvuf: "terk-i evtandır,, demişler
Tasavvuf: hicr-i ihvandır,, demişler
Tasavvuf: dâim olmaştır murakib
Olup irta gece halin mahasib
Tasavvuf: etmemeklikte tesalluf
Hakkın emrine etmeyüp tesarruf
Tasavvuf: kalbi Hakka bağlamaktır
Yüreğin aşk odıyla dağlamaktır.
Tasavvuf: hâsen ü hükl ile edebtir
Veli hâsen ü edep ata-yı Rab'tır
Tasavvuf: bilmedir atvar-ı kalbi
Eridüp koymıya kalbinde kaldı
Tasavvuf: yâr olup dâr olmamaktır
Gül-i gülzar olup hâr olmamaktır*

Aşk ve tarik için de şunu söylemiştir:

*Aşk ehli vâlîh ü hayran gerek
Bikâr ü reng ü sergedan gerek
Müflis olup hanûmanından geçüp
Bikumaş ü biserü ü sâman gerek*

RUZ-İ CEZA (روز جزا) [Hal.] Kıyamet, mahşer günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine ruz-i hisap, ruz-i belâ da kullanılır.

*Vâiz bizi tahvîf ile teşvîşe düşürme
Sen mahkeme-i ruz-i cezadan mı gelürsün?
Nabi*

RUZ-İ HIZIR (روز خضر) [Tak.] Hıdırellez günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şemâi senenin kabulünden evvel kameri seneye tâbi olmanın mali muamelelerde nisanın yirmi üçüne (Milâdi mayısın altısına) rastlıyorsa hıdırellez günü «Ruz-ı kasım» gibi vâde ve takvîtlerin başlangıcı sayılırdı. Halk arasında da aylık yerine kullanılır, hıdırellezden kasıma, yahut kasımdan hıdırelleze kadar vâde konulurdu.

Muayyen vergi ve resimler haricinde olarak tahsili mütat olan bir kısım masraflar karşılığı olmak üzere halka tevziat yapılır, bu tevziatın hıdırellezde yapılmasına «Ruz-ı Hızır tevziatı», kasımda yapılmasına da «Ruz-ı Kasım tevziatı» denilirdi. Arada yapılmasına zaruret hâsıl olan fevkalâde masrafları karşılamak üzere bazan üçüncü bir tevzi daha yapılır, buna da «aralık tevzi» adı verilirdi. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

*Değil mi ays-i ahdar ruz-ı hızra karşı gülşende
Mey-i gülşân içmek sebz-i hattan ile pînhani
Sümbülzade Vehbi*

RUZ-İ HIZIR TEVZİİ (روز خضر توزیى) [Mal.] Halktan hıdırellezde tahsil edilmek üzere yapılan vergi tevziatı (dağıtım) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ruz-ı Hızır

taksiti» tâbiri de kullanılırdı. Tevziat hıdırellez münasebetiyle yapıldığı için bu adı almıştır. Senede iki defa yapılan dağıtımın ikincisi kasımda yapıldığı için ona da «Ruz-ı Kasım tevzii» yahut «Ruz-ı Kasım taksiti» denilirdi.

Dağıtılan vergi şer'i vergiler dışında olarak örfi vergilerden sayılan «İmdadiyye-i seferiyye» ve «İmdadiyye-i hazariyye» namlarıyla alınan vergilerdi. Arada çıkan fevkalâde masrafları karşılamak üzere bazan üçüncü bir tevzi daha yapılır, ona da «Aralık tevzii» adı verilir.

Tevziat her yerin kadısı tarafından halk mümessilleri de bulundurulmak suretiyle, herkesin kudreti nisbetinde tesbit edilir, yapılan defteri tasdik edilmek üzere hükümet merkezine gönderilirdi. «Tevzi defteri» adını alan bu defter tetkik ve fazla şeyler varsa tenzil edildikten sonra baş tarafına «Sah» çekilmekle beraber hakiki miktarın tasrihi suretiyle ruhsatı havi sâdır olan «Emr-i şerif» üzerine mahalline geri gönderilir, tasdikli defter geldikten sonra adlarına yazılı vergiler halktan tahsil olunurdu.

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RUZ-İ KASIM (روز قاسم) [Tak.] Kasım günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şemsi senenin kabulünden evvel kameri seneye tâbi olmayan malî muamelelerde teğrin-i evvelin yirmi altısına (Milâdi teğrin-i sani «kasım»'ın dokuzuna) raslayan kasım günü, «Ruz-ı hıız» gibi vâde ve taksitlerin başlangıcı sayılırdı. Halk arasında da aylık yerine bunlar kullanılır, kasımdan hıdırelleze, yahut hıdırellezden kasıma kadar vâde konulurdu.

Muayyen vergi ve resimler haricinde olarak tahsili müted olan bir kısım masraflar karşılığı olmak üzere halka tevziat yapılır, bu tevziatın kasımda yapılanına «Ruz-ı kasım tevzii», hıdırellezde yapılanına da «Ruz-ı hıız tevzii» denilirdi. Harb gibi arada yapılmasına zaruret hâsıl olan fevkalâde masrafları karşılamak üzere bazan üçüncü bir tevzi daha yapılır, buna da «Aralık tevzii» adı verilir.

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RUZ-İ KASIM TEVZİİ (روز قاسم توزی) [Mal.] Halktan kasımda tevzi edilmek üzere yapılan vergi tevziatı (dağıtım)ı yerinde kullanılan bir tâbirdir. Bunun yerine «Ruz-ı kasım taksiti» tâbiri de kullanılırdı. Tevziat kasım münasebetiyle yapıldığı için bu adı almıştır. Senede iki defa yapılan dağıtımın ikincisi Hıdırellez'de yapıldığı için ona da «Ruz-ı hıız tevzii» yahut «Ruz-ı hıız taksiti» denilirdi.

Dağıtılan vergi şer'i vergiler dışında olarak örfi vergilerden sayılan «İmdadiyye-i seferiyye» ve «İmdadiyye-i hazariyye» namlarıyla alınan vergilerdi. Arada çıkan fevkalâde masrafları karşılamak üzere bazan üçüncü bir tevzi daha yapılır, ona da «Aralık tevzii» adı verilir.

Tevziat her yerin kadısı tarafından halk mümessilleri de bulundurulmak suretiyle, herkesin kudreti nisbetinde tespit edilir, yapılan defteri tasdik edilmek üzere hükümet merkezine gönderilirdi. «Tevzi defteri» adını alan bu defter tetkik ve fazla şeyler varsa tenzil edildikten sonra baş tarafına «Sah» çekilmekle beraber hakiki miktarın tasrihi suretiyle ruhsatı havi sâdır olan «Emr-i şerif» üzerine mahalline geri gönderilir, tasdikli defter geldikten sonra adlarına yazılı vergiler halktan tahsil olunurdu. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RUZMERRE DESTAR (روزمره دستار) [Kıy.] Günlük sarık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ruzmerre günlük, destar sarık demektir. Büyük devlet adamlarının hem günlük, hem de resmî günlere mahsus kavukları vardı.

RUZMERRE SARIK (روزمره ساریک) [Kıy.] İlmiyye takımı ile Sadrazamlar da dahil olmak üzere eski devlet ricâlinin âdi günlerde kullandıkları serpuş'un adıdır. İlk kavuşa, sonraları fese alelittlak bir sarık sarmakla meydana gelirdi. Ricâl resmî günlerde kanun ile tâyin edilmiş olan serpuşları (başlıkları) giyerlerdi. Şâtırlar gibi aşağı mertebede olanlar resmî günlerde de ruzmerre sarık takarlardı. Vezirler yangına gittikleri zaman ruzmerre sarık istimal ederlerdi.

RUZNAMÇE (روزنامه) [Mal.] Günlük varidat ve masarifin yahut vukuatın kaydına mahsus deftere verilen addır. İlk zamanlarda «Ruzname» denildiği halde sonraları «Ruznamçe» haline konulmuştur. Muhasebe kalemi yerinde de kullanılırdı. Bu defteri tutana «Ruznamçeci» denilirdi.

Tanzimat'tan sonra yevmiye defteri adını almış, bu defterleri tutanlara da «Yevmiye kâtibi», «Muhasebe kâtibi» gibi adlar verilmiştir.

RUZNAMÇECİ (روزنامهچی) [Mal.] Günlük varidat ve masarifin, yahut ayniyyatın kaydına mahsus defterleri tutan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Deftere «Ruznamçe» denildiği için memura da bu ad verilmiş idi. Tanzimat'tan sonra «Yevmiye kâtibi», «Vukuat kâtibi» gibi adlar kalmıştır.

RUZNAMÇE-İ ASKERİ (روزنامه عسکری) [Ilm.] Kazaskerlik dairesinin kazaiyye, şahsiyye ve idariyyesine ait işleri gören kalemin adıdır. O kalemde tutulan günlük kayıt defterine de bu ad verilir.

RUZNAMÇE-İ EVVEL (روزنامه اول) [Mal.] Günlük varidat ve masarifin, yahut vukuatın kaydına mahsus olarak «Ruzname» denilen yevmiye defterini tutan ve hazineye teslimatı mübeyyin parayı veren, makbuz mânasına olarak, «tezkire» veren memurların başının unvanıdır. Tutulan defterlerin adı «Ruzname» ve bu defterleri tutanların ismi «Ruznameci» olduğu ve kanunlara bu suretle girmiş bulunduğu halde sonraları deftere «Ruznamçe», memura «Ruznamçeci» denilmesi evvel ve sani diye daha yüksek iki mertebe ihdası sırasında talâf-fuzdaki güçlüğü kaldırılması için olduğu zann olunur.

Ruznamecilğin ihdası tarihi hakkında Osmanlı tarihlerinde bir kayde tesadüf olunmamaktadır. Yalnız Fatih Kanunnamesi'nde bulunması eskiliği hakkında bir fikir verebilir. Bununla beraber devlet teşekkül edip de varidatın cibayetine ve masarifin tediyesine bağlanınca böyle bir memura hâsıl olacak lüzum ve zaruret gözönüne alınır ve bu işi gören memura Farsça olan bu ad verildiğine bakılırsa ruznamecilğin ihdasını daha evvelere çıkarmaya tabiatıyla imkân olur. Nitekim Cevdet Paşa (Tarih-i Cevdet, c 7, s. 222-223) Vak'ânüvis Vasıf'a atfen «skiliğini ve İslâm tarihindeki mevkiini şu suretle kaydetmiştir:

«Halife Ömer (Rdy) zamanında Bahreyn ve etrafında vâkı memalikin cizye ve âşarı âmil nasbolunan Ebu Hüreyre vesatatiyle Medine'ye getirilip hazır ve gaib müsliminin esamileri ve hukuk ve atâyanın defatiri mürettep olmadığından taksim emrinde meşakkat çekilip kibar-ı ashaptan Halid İbn-i Velid cevaba gelip Şam ikliminde Rum irat ve masraf ve mevacib-i asker için tertib-i divan edip müdevven defter tutmak âdetleri olduğunu beyan ve her zaman böyle meşakkat çekmekten işe bizler dahi bu usule riayet eylesak münasiptir dediğini Hazret-i Ömer istihsan buyurdularından fazla Fûrs vezirlerinden istiman ile Medine'de bulunan Hermezan'dan devlet-i Kisreviye'nin masarif ve iradi ne veçhile zaptolunduğunu sual ettiklerinde husus-ı mezkûrda olan dikkat ve tasarrufu kemayenbegi ifade etmekle filhal ashabın uzemasıyla meşveret ve vaz-ı divan eyleyip Kureys'in kâtiplerinden fenn-i hisap ve istifade ehliyyeti zâhir olan Ukeyl İbn-i Talip ve Mahremet İbn-i Nevfel ve Cübeyr

İbn-i Mut'am'ı davet edip iptida asakir-i İslâmın alel'esami defterleri ve erzakı ve atayâ vesikaları tahrir ve tedvin olunmak hususunu emredip egrafı muvacehe ve emsarı ve sair ahad-ı müslimini karabet-i nesep ve takaddüm-i İslâm iltizamiyle birer birer tertip ve mertebelerine göre tesbit-i defter eylediler ve herkesin hal ve şanına göre nafakat ve vezaif tâyin edip iptida-yi emirde bu deftere mücahidin ve mütekaidin dâhil olup ba'dezalik mütekaidin bu cümleden ifraz olunmakla başkaca bir kalem oldu ve mücahidin dahi bir kaç kısma münkasım olup havas ve mukabele defteri zuhur etti ve yevmen feyevmen irad ve masarifi beyt-ül-mal ne olursa anı zapt ve tahrir ve mamulün-bih temessük vermek maslahatı için başka başka defter tutulup zühd ve emaneti cümleye galip olan Cübeyr İbn-i Mut'am'ı kalem-i mezburu idareye tâyin eylediler, bu hizmet hâlâ ruznamçe-i evvel demekle maruf olup cümle aklâmın ve umur-ı Maliyenin üzerine nazır ve muhasip olan kalemdir ve ruznamçecilerin piri mumailiyytir ve temessükât cümle aklâmında temhir olunur iken ruzname kaleminde mühür istimal olunmaması bu defterin kıdem-i vasfına ve erbabının kemal-i itimat ile azm-ı şanına delâlet eder ve elyevm mefuz a'dad-ı hisabı Arabî olmak dahi kıdemini teyit eder.»

Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 26) «Ehi-i mansıp» olarak gösterilen ruznameciler muayyede dahil ve el öpmek şerefine nail idiler. «Ehi-i mansıp olan muhasebeci ve Yeniçeri kâtibi ve sipahiler kâtibi ve ruznameci el öpmek kanunumdur.»

Aynı kanunnamede (sayfa 18) kâtipler mertebesinde sayılan ruznamecinin teğrifat itibariyle olan mevkii şöyle tarif olunmaktadır: «Küttap meratibinde reis-ül-küttap, anın altına yeniçeri kâtibi, anın altına ruznameci, anın altına mukabeleci, anın altına mukataacı, anın altına tezkireci, anın altına reis kâtipleri oturur.»

Yine Fatih Kanunnamesi'ne nazaran (sayfa 18) ruznameci, hoca makamında idi. Divana uzun yenli üst ile girerdi. Böyle olmakla beraber azl ve nasbı defterdarın elinde idi. «Yukarıda mezkûr olan küttap, hoca makamındadır. Anlar divanda uzun yenli üst giyerler. Reis kâtipleri neferdir ve bu zikrolunan küttabın azl ve nasbı defterdarlarına müfevvezdir onların kuddamıdır.»

Reis kâtipleriyle Defterhane kâtiplerinin olmadıklarına ve mukataacı ve tezkireci gibi nisbeten mühim sayılan memurlara takaddüm ettiğine göre ruznamecilğin epeyce yüksek bir memuriyyet olduğu anlaşılır.

Ruznamecilik sonradan ikiye ayrıldı. Birincisi yukarıda yazılan vazife ile, «Ruzname-i sani» denilen, ikincisi de müteferrika, çaşnigir, çavuş ve kapıcıbaşların ulûfelerini divandan alıp dağıtmakla meşgul olur idi.

Ruznamçe unvanı Tanzimat'tan sonra yapılan değişiklikler sırasında kaldırılmıştır.

RUZNAMÇE-İ SANİ (روزنامه‌چی ثانی) [Mal.] Müteferrika, çaşnigir, çavuş ve kapıcıbaşların ulûfelerini divandan alıp dağıtmakla ve bunların kayıtlarını tutmakla mükellef memurun adıdır. Günlük varidat ve masarifi yahut vukuatın kaydına mahsus defterlere «Ruzname» ve bu defterleri tutan memurlara da «Ruznameci» denilirken sonradan defterlere «Ruznamçe», bunları tutanlara da «Ruznamçeci» denilmiştir. Daha sonra Maliyede ruznamecilik ikiye çıkarılmış, birincisine «Ruznamçe-i evvel», ikincisine «Ruznamçe-i sani» denilmiştir.

Ruznamçe unvanı Tanzimat'tan sonra yapılan değişiklikler sırasında kaldırılmıştır.

RUZNAME (روزنامه) [Mal.] Günlük varidat ve masarifi yahut vukuatın kaydına mahsus deftere verilen addır. Yevmiye defteri demektir. Bu türlü defterleri tutanlara «Ruznameci» denilirdi. Sonraları «Ruznamçe» adını almış, tanzimat'tan sonra «Yevmiye defteri», «Müşvedde defteri» denilmiştir.

Meclisler ve heyetler tarafından müzakere edilecek işler hakkındaki kâğıtlara da bu ad verilir.

RUZNAMECİ (روزنامه‌چی) [Eda.] Günlük varidat ve masarifi yahut vukuatın kaydına mahsus defterleri tutan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Deftere «Ruzname» denildiği için memura da bu ad verilmişti. Sonraları «Ruznamçeci», Tanzimat'tan sonra da «Yevmiye kâtibi», «Muhasebe kâtibi» denilmiştir.

RÜCU (رجوع) [Eda.] Bir fikri daha kuvvetli anlatmak için söylenen sözden caymış gibi görünme haline verilen addır. Rucu; Arapça dönmek (caymak), geri dönmek demektir.

Âkif Paşa meşhur Adem kasidesinde:

*Çeşm-i im'an ile baktıkça vücud-i ademe
Sahn-ı Cennet görürüz âdeme sahra-yı adem*
dedikten sonra rucu ederek aşağıdaki beyitlerle âdemin medhalini kuvvetlendirmiştir.

*Galat ettim ne reva Cennete teşbih etmek
Başkadır nimet-i âsâğı-i me'va-yı adem
Tatalım ande de olmuş niam-ı günâgün
Öyle muhtac-ı tenavül midir âlâ-yı adem*

Muallim Naci'nin:

*Erbab-ı teşaur çoğalıp şair azaldı
Yok öyle değil, şairin ancak adı kaldı*

Beyti de rücu bir örnek teşkil eder.

Ş [Fık.] İrade beyanının geri alınması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RÜKNIYYE (رکنیّه) [Sof.] Kibreyye tarikâtı şubelerinden birinin adıdır. «Firdevsiyye» de denilir. Kurucusu Rükneddin-ül-Firdevsi'ye nisbetle bu adı almıştır. Rükneddin, Bedreddin-i Semerkandî'nin mürid ve halifesi idi.

Kibreyye tarikâtının öteki şubeleri de şunlardır: Bahaiyye, Halvetiyye, Nuriyye, Hemedaniyye, Nur-i bahşiyye, Berzenciyye.

RÜSUMAT EMANETİ (رسمات امانتی) [Ida.] Gümrük işlerine bakan daire hakkında kullanılır bir tâbirdir. 1508 Temmuz İnkılâbından sonra «Rüsumat Müdiriyyet-i Umumiyyesi» adını almış ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir. Gümrük muameleleri 1277 (1860-61) senesi sonlarına kadar müteferrik bir surette cereyan ederken o sene devletlerle yapılan ticarî muahedeler üzerine «İstanbul Emtia Gümrüğü» unvanı «Rüsumat Emaneti» ne tahvil olunmuş ve idaresinin başına «Rüsumat Emni» unvanıyla Kâni Paşa getirildiği gibi bir kısım vilâyet merkezlerinde vücutte getirilen Rüsumat idarelerinin başlarına «Rüsumat Nazırı» adı verilmiştir.

«Tanzimat'ın ilânına kadar gayr-i muttarit bir surette kısmen ümena (eminler) ve kısmen de ihale ve iltizam suretiyle idare» olundugu birinci defa olarak 1330 (1914) senesinde neşrolunan «Rüsumat Sâlnamesi» nde (İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1330, sayfa 124 ve mütaakıp) gösterilen Gümrük muameleleri ile vücutte getirilen teşkilât için şu tafsilât verilmektedir:

Vaktiyle mahreç, mevrid, yerli, ecnebi kayıtlar nazâr-ı itibara alınmıyarak bir memlekettен diğer memlekete gerek denizden ve gerek karadan naklolunan her nevi emtia ve ticarî eşyadan mastariyye, reftiyye, hac, ihtisap, kantariyye, kalemiyye namlarıyla ve muhtelif hesap ve akçalarla birtakım resimler istifa olunurdu. İhtisap, hac, kantariyye namlarıyla istifa olunan rüsum dahili resimlerden madut olup asıl gümrük resmi âmediyye, reftiyye, mastariyye veya müruriyye namlarıyla alınan rüsum idi. İşbu üç nevi tâbir ecnebi devletlerle ticaret muahedeleri akdolunduktan sonra terk olunarak yerine ithalât, ihracat, transit tâbirleri kabul edilmiştir.

Yabancı ithalâtın Gümrük resmi alınmak için sahillere hudut boylarında bulunan Gümrük idarelerinden başka dâhilen bir yerden diğer yere naklolunan dahili eşyadan gümrük resmi alınmak üzere memleketin muhtelif noktalarında [«Dahili Gümrükleri» adı altında birtakım gümrük idareleri tesis olunmuş ve mevcut nizam ve kanunların kifayetsizliği anlaşılarak sonradan kaldırılmıştır.

Dahili Gümrük tesisinden maksat varidat temini idi. Çünkü bu gümrüklere o zaman mer'î olan usul ve muamele memleketin sanatlarına, servet ve mamuriyyetini himaye ve artırmak gibi iktisadî bir fikre dayanmıyarak her yerin mahallî icaplarına ve halkın alışkanlığına göre vaz' ve tesis olunmuş ve bu sebeple gümrük muameleleri pek farklı bir surette cereyan eylemekte bulunmuştu.

Tanzimat'ın ilânını takibeden 1256 (1840) tarihinde İstanbul ve Galata cihetlerinde emtia gümrüğü adıyla Maliye'nin nezareti altında birer gümrük idaresi kurulmuştur. Bununla beraber Maliye'nin emtia gümrükleri üzerindeki müdahalesi bir nezaretten ve hasılatın hazineye celbiyle hesaplarını görmekten ibarettir. O vakte kadar gümrük resimleriyle birlikte cibayet olunan ihtisap rüsumu o tarihte gümrük rüsumundan ayrılarak «İhtisap Nezareti» namıyla teşkil olunan idareye ve ötedenberi ihale ve iltizam suretiyle idare olunmakta bulunan kereste, meyve, zahire, zecriyye gümrükleri de hali üzere bırakıldı.

İltizam muamelâtı da bir kaç gümrük birleştirilerek veya gümrük resmine tâbi eşya ayrı ayrı tefrik olunarak muteber sarrafların taahhüdünde Maliyeye alenen müzayede olunup mültezimlerine ihale olunmak suretiyle cereyan ederdi.

Senelerce süren iltizam usulü nihayet 1275 (1858-59) senesinde terk edilmiş ve gümrük ıslahı lâzım geldiği anlaşılarak bütün sahil ve kara gümrükleri 1276 (1859-60) senesi martından itibaren on yedi emanete taksim olunarak her birine «Emin» unvanıyla birer müdür tâyin olunmuştur. Sonradan taşra gümrüklerinin muameleleri Maliye'den Dersaadet Emtia Gümrüğü'ne devredilmiş olmakla gerek varidatın ve gerek gümrüklere ait bütün muamelelerin idaresi için Gümrük Emaneti merci ittihaz olunmuştur.

1270 (1853-54) senesinde ecnebi devletlerle akdolunan ticaret muahedeleri iktizasınca tuz ile tütünün ithali menedildiğinden memleha ve duhan idareleri için yeniden nizamname vücutte getirilmiştir.

Gümrükler vaktiyle sevhil gümrükleri, kara gümrükleri, hudut gümrükleri olmak üzere üç kısma ayrılmıştı.

Sevhil gümrükleri; her yabancı memleketlerden gelen ve yabancı memleketlere giden eşyanın veya dahilde bir iskeleden diğer iskeleye giden emtia ve mahsulün gümrüğünü alırlardı. Tüccar eşyasını her hangi iskeleye çıkarırsa çıkarsın, çıkarma sırasında yüzde üç gümrük ve satış zamanında veya o iskeleden gerek deniz ve gerek kara yoluyla başka bir yere sevkinde yüzde iki munzam resim alırdı.

Ecnebi memleketlere gidecek dahili eşyadan iskeleye gelişinde yüzde dokuz, gemiye yüklenişinde yüzde üç olmak üzere yüzde on iki gümrük resmi alınır, fakat bu eşyadan kara gümrüklerinden birinde gümrük resmi alınarak tüccara tezkire verilmiş iskelede asıl resmi kara gümrüğünden istifa olunurdu.

Kara ve hudut gümrükleri; bu gümrükler ilk evvel hudutlarda meydana getirilmiş, memleketin hudutları büyüyünce yeni hudutlarda gümrükler vücutte getirilerek evvelkiler dahilde kalmıştı. Bu gümrükler yerli mamulât ve mahsulâtın ticaret maksadiyle naklolunanlardan sarfiyyet-ı dahiliyye resmini alırlardı. Kara gümrüklerinden iskele gümrüklerine getirilen dahili emtia ve eşyadan çıktığı yerin kara gümrüğünde sarfiyyat resmi depozito olarak alınır, alınan makbuz gösterildiği takdirde depozito geri verilerek deniz yoluyla yapılan ihracatın gümrük resmi sahil gümrüğünce istifa edilirdi.

Rüsumat Emaneti'nin teşekkülüne kadar gümrük işleri bu suretle devam etmiş, ondan sonra Kâni Paşa'nın emaneti zamanında yapılan altmış dört maddeden ibaret nizamname tatbik olunmuştur. Ancak kapitülasyonlar yüzünden devlet istediği kadar gümrük resmi alamadığı gibi gümrük resimleri yüzünden birçok güçlükler bağıştıyordu. Nihayet bazı suistimallerin önüne geçilmek mülâhazasıyla 1325 senesi ağustosundan (1909) itibaren beyanname usulü konulmuş ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar bu hal devam etmiştir.

Hicri 1325 (1322/1907) senesi umumî sâlnamesinde Rüsumat Emaneti teşkilâtı şöyledir: Rüsumat Emni, Müsteşar, mektupçu, muhasebeci, müşavir, muavini, cemiyet-i rüsumiyye heyeti, teftiş heyeti, hukuk müşavirliği, fen müşavirliği, mektubî kalemi, sicil kalemi, evrak kalemi, tarife kalemi, cemiyet-i rüsumiyye kalemi, muhasebe kalemi, muhasebe tahrirat kalemi, manifesto kalemi, tatbik kalemi, sergi kalemi, vezne kalemi, kontrol kalemi, muhafaza

müdiriyyeti, Galata emtia-i ecnebiyye gümrüğü nezareti, meyve gümrüğü nezareti, Dersaadet emtia-i dahiliyye gümrüğü nezareti, maa müs-kirat zahire nezareti gümrüğü, Dersaadet mülhakatı rüsumat nezareti, Galata emtia-i dahiliyye gümrüğü nezareti, kereste gümrüğü nezareti, Sirkeci merkezi rüsumat müdiriyyeti, maden kömürü gümrüğü müdiriyyeti, paket gubesi müdiriyyeti. Bu teşkilât yalnız merkez teşkilâtı olup vilâyetlerde de rüsumat müdürü unvanlı memurlara ve onların da maiyyetleri vardı. Bu teşkilâtta en ziyade nazar-ı dikkati geçen nokta cemiiyyet-i rüsumiyye heyeti'dir. Bu heyette biri reis olmak üzere 47 âzanın bulunmasıdır. Şehremaneti ile Meclis-i Maarif âzaları gibi bu âzalar için de Rüsumat Emaneti'nde oturacak yer yoktu. Bu sebeple işlerinin başına her gün değil, münavebe ile gelirlerdi.

RÜSUMAT EMİNİ (رؤمات امینی) [Mal.] Gümrük işlerine bakan dairenin bağındaki memurun unvanıdır. «Rüsumat Emaneti» adını taşıyan idare 1277 (1860-61) senesinde teşkil olunmuş ve Rüsumat Emaneti'ne de ilk olarak Maliye Nazırlığında da bulunmuş olan Kâni Paşa getirilmiştir. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra «Rüsumat Müdiriyyet-i Umumiyesi» unvanını almıştır.

RÜSUM-I CÜLÜSİYYE (رؤم جلوسیه) [Mal.] Tımar, zeamet ve vazife sahiplerinden cülûs münasebetiyle alınan vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Cülûs bahşişi» de denilen bu resim 1168 (1754-55) den itibaren alınmaya başlanmıştı. Sonradan kaldırılmıştır.

RÜSUM-I EMİRİYYE (رؤم امیری) [Mal.] Devlet namına alınan vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

RÜSUM-I MÜÇTEMİA (رؤم محتمیه) [Mal.] Memleket dahilinde imal veya hariçten ithal olunan rakı, şarap, şampanya ve emsali müs-kirattan zecriyye, reftiyye, âmediyye gibi müteferrik namlarla alınmakta olan muhtelif resimlerin birleştirilerek tevhide alınan vergiye verilen addır. Bu resim Tanzimat-ı hayriyye'nin ilânından sonra negrolunan 19 zilhicce 1275 (1858) tarihli nizamname ile tâyin olunmuştu. Resim, dahili mamulât için alelumum yüzde yirmi idi. Hariçten gelecek müs-kirat ise tarifesi mucebince muhtelif nisbetlerde istifa ediliyordu.

Rüsum-ı müçtemia nizamnamesi 7 sefer 1278 (1861) tarihli «Resm-i Miri» nizamnamesiyle fesaholunmuş ve yüzde yirmi hesabıyla alınan rüsum-ı müçtemia ilga edilmiştir.

RÜSUM-I ÖRFİYYE (رؤم عرفیه) [Mal.] Tekâlif-i örfiyye (örfi vergiler) yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RÜSUM-I REAYA (رؤم رعایا) [Mal.] Reayadan alınan vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Reayanın ödemekle mükellef oldukları vergiler zamanla değişen birçok nevileri olduğu gibi her yerde de bir değildi.

RÜSUM-I SAYDIYYE (رؤم صیدیه) [Mal.] Av hayvanlarıyla kuşlarından alınan vergiler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Sayd; Arapça av demektir.

Tanzimat'tan evvel kara avlarının vargilerini timar ve zeamet sahipleri alırlardı. Eski kanunlar mucebince kasım günü avın hasat mevsimi (avlanma mevsimi) addedilmişti. O günden itibaren timar arazisi içinde avlanan vaşak, zerdeva, tilki, sansar, kurt, çakal, ayı postlarından mahallî rayicine göre kıymetinin onda birine muadil resim alınırdı. Deniz avları ekseriyyetle mukataa şeklinde mültezimlere ihale olunur, avlanan balık, sülük ve sair deniz hayvanlarıyla kuşların satış kıymetlerinden beşte biri nisbetinde vergi alınırdı. Göllerle nehirler saydiyyesi sayd-ı bahri miyanında idi.

Osmanlı ülkesinde herkes tasarruf ettiği arazinin sayd hakkına da malikti. Gayri (yabancı) ondan meneder, isterse bu hakkı kiraya da verirdi. Sahiplerinin rızaları olmadıkça topraklarına girip avlananlardan para cezası alınır.

Tanzimat'ın ilânından sonra rüsumatın muhassiller marifetiyle emaneten idaresi takarrür ettiğinden vergi kaidesi ve mevcut nisbeti dairesinde alınır. Rüsumat geliri hakkındaki nizamnamenin dördüncü fıkrasında «Saydolanun balıktan beşte bir resim alınıp işbu saydiyye rüsumu tarafların rızası olduğu halde mahallî meclisin kararıyla belde rayici üzere bedelen yahut aynen tahsil kılınacaktır» denilmişti.

Aynen alınan balıklar pazar, kapan veya mizan yerlerinde (Mezad-ı Sultanî) (müzayede=arttırma ile) satılırdı.

Her nevi rüsumatın ve âşarın emaneten idaresinde küllî zararlara uğranılıp da tekrar mültezimlere ihalesine karar verildikten sonra yapılan 11 rebiülâhır 1277 (1860) tarihli nizamnamenin beşinci maddesinde balık saydiyyesinin iki senelik olarak ihalesi lüzumu gösterilmiştir.

İstanbul ve civarında midye ve istiridye avlanması tarla itibarıyla kırk dört gedik olarak satılmış ve bunun için 6 recep 1288 (1871) tarihinde bir nizamname çıkarılmıştır. Bu ni-

zamname mucebince midye ve istiridye sayd gedik sahiplerine aitti. Başkalarının bunları avlamaları yasaktı.

Vapur ve yelkenli sandallarla balık avlayanlara ve balıkçı esnafına dair dört maddelik bir kararname ve 21 teğrin-i evvel 1296 (1880) tarihli bir de zeyil negredilmiştir. Bunda resimden bahs olunmayıp intizamı ve mazbutiyyeti temin ciheti kastedilmiş idi.

İstanbul Balıkhanesine dair 19 nisan 1298 (1882) tarihinde bir nizamname negredilmiştir. Bundan başka nizamnamede aykırı hareket edenlerden ve kaçakçılardan alınacak para cezaları da gösterilmiş idi. Kısım kısım vücade getirilen bu nizamnamelerin maksadı temin etmediği anlaşılarak avlama işleri için «Zabita-i Saydiyye Nizamnamesi» adlı bir nizamname vücade getirilmiştir.

Daha esaslı ve tatbiki kabil hükümleri ihtiva eden ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar hükmü mer'î olan bu nizamnamenin tarihi 18 safer 1299 (1882) dir.

RÜSUM-I SERBESTİYYE (رؤم سر استیه) [Mal.] Serbest timarlarda timar sahibi tarafından arazi sahiplerinden alınan vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar cürum ve cinayet, arisane resimleriyle köle ve cariye müjdelerinden ibaretti. Timarların lâgvi ile bu da ortadan kaldırılmıştır.

RÜSUM-I SİTTE (رؤم ستة) [Mal.] Devlet boreu karşılığı olarak Düyun-ı Umumiyye idaresine verilen devlet gelirleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu altı gelir şunlardır: Damga resmi, müs-kirat resmi, balık avı resmi, tuz resmi, tütün resmi, ipek ögrü. Bu altı resim ilk evvel «Rüsum-ı Sitte İdaresi» adı verilen alacaklı ecnebi devlet mümessillerinden teşekkül eden idareye verilmiş, bu teğekkül sonradan «Düyun-ı Umumiyye İdaresi» adını almıştır.

RÜSUM-I SİTTE İDARESİ (رؤم ستة اداره سی) [Mal.] Devlet borçları karşılığı olarak verilen gelirlerin idaresi için kurulan müessesenin adıdır. Damga, müs-kirat, balık avı, tuz, tütün resimleri ipek ögründen ibaret olan bu gelirler altı tane olduğu için bu adı almıştır.

22 teğrin-i sani (kasım) 1879 senesinde kurulan bu idare 1 eylül 1881 senesinde İstanbul'da toplanan Dâyinler vekilleri'nin de huzuriyle yapılan müzakereler sonunda «Düyun-ı Umumiyye» adını almıştır.

RÜŞDİYE (روشدیه) [Mek.] Şimdiki orta mektep derecesindeki mekteplere verilen addır. 1908 Temmuz İnkılâbından evvel tahsil derece-

leri iptidai, rüşdi, idadi ve âli olmak üzere dört derece idi. Rüşdiye adıyla ilk mektep hicri 1254 (1838) senesinde İstanbul'da açılmıştır. Mülki ve askerî olan rüşdiye mekteplerinden ilkinin açılışının o zaman ilk mektep sayılabilecek Sıbyan mekteplerinin kifayetsizliği anlaşılmaya üzerine olduğunu yazan değerli müdekkik Osman Ergin (Türkiye'de Maarif Tarihi, cilt 2, sayfa 321 ve mütaakıp) bu hususta şu tafsilatı veriyor:

«Sıbyan mekteplerinin bu kitabın birinci cildinde anlatılan gülünce ve ağlanacak hali ancak 1254 (1838) senesinde hükümetin dikkat gözünü üzerine çekebildi. Bunun da sebebi; yarım asırdan artık bir zamandan beri açılmış olan Bahriye ve Berriye mühendishaneleriyle Harbiye ve Tıbbiye meslek mekteplerine alınan çocukların «Malûmat-ı cüz'îyyeleri» yani yazı yazmaya ve doğrudan doğruya bir Türkçe kitap okumaya kudretleri olmadığından birdenbire elisine-i Arabiyye ve Farisiyye ve ecnebi olan Fransız lisanı ve bulundukları mektebin muhassas olduğu tarikin fennine mütaallik bazı mukaddematı taallümüne» muktedir olmayışları idi.

«Bundan dolayıdır ki bu meslek mekteplerine alınan çocuklar elifbadan başlatılır, onlara evvelâ Türkçe okumak yazmak öğretilir ve bu suretle boş yere vakit geçirilirdi. Bu noksanı sıbyan mekteplerindeki karışıklık ve usulsüzlüğe atfedilerek onların ıslahı düşünüldüğü sırada bunlarla meslek mektepleri arasında üçüncü sınıf bir mektep açılarak buralarda o mekteplere girecek talebinin hazırlanması ve yetiştirilmesi düşünülmüştür.

«İşte zilkide 1254 (1838) ayında o zaman birinci meşveret meclisi ve teşrii kuvveti olan Meclis-i Vâlâca ittihaz olunan karar üzerine sıbyan mekteplerinden üstün olmak üzere gharra ötesinde berisinde Padişah'ların yaptırmış oldukları bazı büyük mektepler seçilerek buralarda «Emsile'den başlanarak sarftan Bina ve Maksut ve İzzî ve nahivden Avamil okutulması, Tuhfe-i Vehbi ve sarftan ilerledikçe Nuhbe ve Birgivi risalesine çıktıklarında Türkçe inşa, hat, lûgat ve ahlâk derslerinin gösterilmesi» kararlaştırılmış ve bu suretle bugünkü ilk mekteplerin temeli atılmıştır.

«Bu program Araplaşma devrinin ilk açılan rüşdiyede bile hâlâ yaşadığını gösterirse de Türkçeye biraz güleriyüz gösterilmiş olduğu da inkâr edilemez.

«Meclis-i Vâlâ mazbatasında o zamanlarda birinci sınıf yani birinci kısım sayılan sıbyan mekteplerine mukabil yeni açılacak olan bu

mekteplere ikinci sınıf adının verilmesi münasib görülünce de zamanın hükümdarı Mahmut II, bu adı beğenmemiş ve çocuklar sinn-i rüşde gelinceye kadar bu mekteplerde okuyacakları ve ancak buradan çıktıktan sonra rüşdleri sâbit olacağı düşünülerek yeni mekteplerin adının Rüşdiye olmasını irade etmiş ve bu ad 1923 İnkılâbına kadar Türk Maarif Teşkilâtında yaşamış ve ancak o tarihten sonra ilk mekteb'e çevrilmiştir.»

Yine Osman Ergin (aynı eser, sayfa 367 ve mütaakıp) «Mülkiye Rüşdiyeleri» başlığı altında şu tafsîlatı veriyor:

«1254 (1838) de açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i ulûm-ı Edebiyye 1263 (1847) senesine kadar öylece devam etti. Bu müddet içinde başka hiçbir mektep açılmadı. Halbuki beklenen bu değildi. Esasen bu mektepler medreselerden pek de üstün bir tedris usulü takip etmiyorlardı. Başlarında bulunan İmam zade Es'at Efendi de medrese yetiştirmelerinden birisi olduğu için onun kafasından başka türlü bir yenilik de çıkamazdı.

«Beklenen yenilik ancak Garp kültürü almış ve Garbi görmüş kimselerden gelecekti. Nitekim de öyle oldu. 1261 (1845) Bâb-ı Âli'de sekiz kişilik bir komisyon kurularak mektep işleriyle daha esaslı surette uğraşılmağa başlandı. Bu komisyona Melek Paşa zade Abdülkadir Bey riyaset ediyordu. Bu zat 1241 (1825-26) de dağıtılan Beşiktaş cemiyyet-i ilmiyyesini kuranlardan ve o yüzden sürgüne gidenlerden, o kadar âlim olmamakla beraber açık fikirli bir adam olduğu gibi komisyon âzası arasında Avrupa'da tahsil görmüş olan Mekteb-i Harbiye Müdürü Emin Paşa ile Bab-ı Âli mütercim-i evveli Keçeci Zade Fuat Efendi (Paşa) gibi Garp dil ve kültürünü bilenlerin de bulunması muvaffakiyyet âmillerinin başlıcası sayılır.»

Bu komisyon önce sıbyan, sonra rüşdiye mekteplerinde okunacak derslerin programını hazırlamakla beraber mektep işleriyle daha esaslı surette meşgul olmak ve bir darülfünun kurulması için lâzım gelen nizam ve talimatları hazırlamak üzere bir meclisin teşkilini hükümete teklif etmiş ve bu teklif hükümetçe kabul olunarak 1262 (1846) de yine Emin Paşa'nın reisliği altında altı âzadan mürekkep bir «Meclis-i Maarif-i Umumiyye» teşkil olunmuştur.

Cevdet Paşa «Maruzat» ında maarif mesalesinden bahsederken şöyle diyor:

«Tanzimat-ı Hayriye'nin icrasıyla beraber Maarif-i Umumiyye'nin neşrine dahi ikdam o-

lunmak lâzime-i halden görülmüştü. İptida muvakkat bir Meclis-i Maarif teşkil olundu. Bu muvakkat mecliste terbiye-i umumiyye üç derece üzerine tertip olunmuştu ki mekâtib-i sıbyaniyye, mekâtib-i rüşdiyye ve darülfünun dereceleridir. Meclis-i muvakkat buna dair üç küt'a mufasssal lâyiha kaleme alarak vazifesini ikmal etti ve bu lâyihaların ahkâmını icra için bir Meclis-i Maarif-i Daimî teşkil olundu ve meclisin âzasından Kemal Efendi'ye Mekâtib-i umumiyye nezareti dahi ilâve-i memuriyyet kılındı. Bir darülmuallimin inşa olundu.»

Yine Cevdet Paşa'ya atfen Fatime Aliye Hanım (Cevdet Paşa ve Zamanı, İstanbul, Kanaat Matbaası, 1332, sayfa 50) şunları yazıyor:

«Kemal Efendi tâyin olunduğu memuriyyetin ehli, fâal ve hamiiyetkâr bir zat olduğundan nümune olmak üzere Davutpaşa mektebini mekteb-i rüşdiye ittihaz ederek orada yeni usul üzere Arabî, Farsî, hesap ve coğrafya okutturularak az vakit içinde şakirdana bazı ilimlerin mebadisini alâ veçhil'ihisar (kısaltılmış bir surette) tâlim ile 1264 (1848) senesinde bunları huzur-ı Hümayunda imtihan ettirdi. Bu usul ve talim herkes tarafından beğenildi. Bu mektebe dört mektep daha ilâve olundu.

«1265 (1849) senesinde beş mektebin şakirdanı Meclis-i Vâlâ dairesinde ve huzur-ı Hümayunda imtihan ettirildi. Kemal Efendi'nin himmeti şâyân-ı tahsin görülerek ferdas Mabeyn-i Hümayuna celp ve huzur-ı Hümayuna kabul olunarak nail-i iltifat buyuruldu. Andan sonra mekâtib-i rüşdiyye taşralara dahi tamim olundu.

«Zikrolunan lâyihanın ahkâmınca mekâtib-i sıbyandan çıkan şakirdan iki sene kadar mekâtib-i rüşdiyyede okuduktan sonra Darülfünun'a (Üniversite) gideceklerdi. Lâkin mekâtib-i sıbyan ıslah olunamadığından Kemal Efendi mekâtib-i sıbyanın son senesinde okunacak dersleri mekâtib-i rüşdiyyenin birinci sınıf dersleri olmak üzere tertip ve darülfünunda okunacak derslerin bazı mukaddimatını dahi rüşdiyyenin son senesine ilâve eyledi. Bu suretle mutasavver olan rüşdiyeden daha mükemmel surette mekâtib-i rüşdiyye unvaniyle birtakım mektepler meydana geldi ki bunlardan her tarafça pek çok menafi husule geldiği gayr-i münker bulunmuştur.»

Halit Ziya Uşaklıgil hâtıralarında (Kırk Yıl, c. 1, s. 114 ve mütaakıp) İzmir'de Musevîlerin Alliance İsrailite mektebinde okuyanların her türlü hayat bilgisiyle yetiştirildiği halde Rüşdiye'nin bu maksadı teminden çok uzak

olduğunu anlatıyor ve kendisinin okuduğu İzmir Rüşdiyesi'nin halini de tasvir ediyor. Tanınmış edip diyor ki:

«Türklerin erkek çocuklarına mahsus beher sınıfı bir hocaya mevdu', aralarında Türkçe için seyyar bir muallimle bütün mevcudu ancak yüze bâliğ olan ve son sınıfından senede nihayet sekiz on gence gahadetname veren bir rüşdiyesi vardı.

«İşte ben bu rüşdiyeye girdim:

«Bakınız burada ne vardı ve ne okunurdu: Gülistandan üç bap ile bir küçük kavaid-i Farsî, Türkçe biraz sarf ile imlâ ve kıraat kitabı makamında ancak 200 sahifelik bir tarih-i Osmanî, hesaptan kesriadi ve âşarî ile tenasüp kaideleri, coğrafyadan harita üstünde parmakla gösterilerek gehirler, dağlar, nehirler ve nihayet mektebin en mühim dersi Arapça'dan Emsile, Bina ve Avamî'le başlayarak İzhâr'dan geçerek Resail-i Erbaa diye tanıdığımız Mantık taslağına müntehi olan ve dört sene günde ikişer üçer satırla takip olunan bir yol.

«Nihayet bu irfan hamulesiyle mektepten çıkan genç ne İranî çaycıya dört kelimelik Farsî bir cümle söyleyebilir, ne Arapça bir Mısır ceridesinin on satırlık bir fıkrasını anlardı. Coğrafyadan Paris'le Berlin'i az çok sarıh mevkilerine koyabilse New York ile Şikago'yu hayalinde tamamen bulamaz, hele Türkiye idare taksimatını kat'iyen bilmezdi. Hesaba gelince en büyük marifeti şu idi: Dört amele sekiz arşın tulünde iki arşın arzında bir buçuk arşın derinliğinde bir divarı altı günde bitirirlerse iki amele filân filân (rakamları değiştiriniz) kaç günde bitirir? İşte size en zor ve en müthiş bir mesele. Türk gençleri iş âlemine girerse diğer mekteplerden yetişen muhtelif unsur gençlerine bununla mukabele edeceklerdi. Türkçeden de nihayet vilâyet mektubî kalemine yahut muhasebe odasına mülâzim sıfatıyla kabul olunabileceklerdi.

«Mektepde yazı işlerine mütaallik bir vazife verildiğine vâkıf değilim, hele âmâl-i erbaadan başlayarak hesabın her kaidesinde, yüzlerce mesele ile çocukları hayatın her neviden ihtiyaç ve meşgaleleriyle ülfet ettirerek tavakkuf eden ve cemden tarha, tarhdan darba ve taksime atlarken bu dört basit söyle me's'ele halli imkânını bulduran tedris usulü bu mektebin tamamıyla meçhulü idi Elimizde tebegir, kara tahtanın başına geçerdik ve o sırada hocanın fikr-i icadından doğan, amelî hayatta hiçbir tatbik vesilesi bulamıyacak bir mes'eleyi hallietmek için uzun zaman geçirirdik.

«En ziyade itina olunan Arapça idi. Gün-

de mecmuu ancak iki saat süren iki dersiz ekseriyet üzere biri Arapça idi. Ders verileceği muallim tarafından ihtar olununca çocuklar yerlerinden, yani iki taraflı konmuş uzun sedirlerden kalkarlardı, her derste işgal ettikleri sıraya göre sınıfın ortasında, halının üstünde mevkilerini alırlardı. Muallim birinciden başlardı. Ders Arapça ise, ki her halde haftada lâakal dört beş kere bu idi, ibare l.. diye emir verirdi. Bu nihayet beşi aşmıyan satırdan ibaretti. Eğer irab kavaidini gözeterek okuyabiliyseyiz muallim mâna l.. derdi. Bu bir kaç satıra kırık mâna verirdiniz. Muallim tekrar emir verirdi: mefhum! Topluca olarak istihraç edilen mefhumu söylerdiniz. Bunların hepsini muallim evvelce nasıl söylemişse harf beharf aynıyla tekrar edeceksiniz. Eğer bu mühim işten hatasızca çıkabiliyseyiz bu derste sınıfın birinciliğini baiz olmak şerefini kaybetmezsiniz. Yoksa derhal sizden daha hüner gösteren ikinci oraya geçer ve siz belki daha aşağılara kadar inmek üzere yuvarlanmağa başlarsınız.

«Sabahleyin sınıfta toplandıktan sonra çocuklar halka halka olmuşlar, her halkanın başına muktedir addedilen çocuk geçmiş ve etrafını ihata eden arkadaşlarına birer birer, biraz sonra muallim huzurunda takrir olunacak dersin müzakereciliğini yapmıştı.

«Bu suretle şu yarım günde o dört beş satırı öğrenmemek imkânı yoktu. Bununla beraber yine öğrenemiyenler, hattâ sınıfta ibka olunanlar ekseriyyeti teşkil etmese bile her halde nadir değildi.

«Günün son nısıfı da bu suretle geçerdi ve mademki evde hazırlanmak üzere verilmiş bir vazife yoktu, diğer anasırdan çocuklar her gün defterler dolusu vazife hazırlarken biz o gün Sadi'den yarım hikâye ile dört mısra, İzhardan beş satır öğrenmiş olmakla fikrimizi doyurarak evlerimize dönerdik.

«İşte bunun için Refik lâla beni karılık vazifesine davet için her gelişinde: Derslerini hazırladı isen seni bekliyorlar... dedikçe ben içimden gülerek:

— Allah sana akıl fikir versin, lâlâ! derdim.»

Halit Ziya Uşaklıgil bu tasviri ile bir parça tehzile kaçmıştır. Çünkü Rüşdiye tahsili görenlerden devlet idarelerinin her kısmında büyük muvaffakiyyet gösterenler bulunduğu gibi mühim eserler vücuda getiren muharrirler, ölmez şiirler yazan şairler de vardır. İşte bir kaç isim:

Ahmet Mithat Efendi, Ebuzziya Tevfik Bey, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Telât

Paşa, Menemenli Zade Rifat Bey, Üsküdarlı Talât.

Tanzimat'ın arifesinden başlanarak marif sahasında yapılan şeyler ve her açılan mektepler hep erkek çocukların okutulması ve yetiştirilmesi maksadına göre idi. Kızların sıbyan mekteplerinden yukarı derecede tahsil görmeleri ancak 1275 (1858-1859) senesinde açılan ilk kız rüşdiyesiyle kabil olmuştur.

Osman Ergin (aynı eser, sayfa 381) bunu şöyle anlatıyor:

«1275 (1858-59) senesine gelinceye kadar kız çocuklarının okutulması işiyle uğraşılmıyordu. Sıbyan mekteplerinde kızlarla erkek çocuklar bir arada okudukları için bu tarihe kadar Türkiye'de kızların tahsil derecesi sıbyan mektebi derecesini geçmezdi. Yani ancak biraz Kur'an okurlar, namazda okunacak sureleri ve duaları ezberlerlerdi. Esasen kızları okutmamak umumi bir hâl, fakat fena bir yol idi.»

Kız rüşdiyelerine muallim yetiştirilmek için 1286 (1869-70) senesinde «Dar-ül-muallimat» (Kız Muallim mektebi) açılmıştır.

Rüşdiye mektepleri bu suretle memleketin her tarafında açılırken bir taraftan da her sınıftaki talebenin okuması için ayrı ayrı kitaplar yazdırılmış ve bu sayede devlet işlerini başarı ile görebilecek elemanlar yetiştirilmiştir. Nitekim Darülfünun (üniversite) kurulduktan sonra bile Rüşdiye mezunları yüksek makamlar işgal etmişler ve bulundukları vazifelerde muvaffakiyet göstermişlerdir. Rüşdiye mezunlarından kıymetli eserler meydana getirenler de vardır.

RÜTBE (رُتْبَة) [Ida.] Devlet memurlarıyla halktan bazılarına verilen pâyeye ve unvanlar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Derece mânâsına gelen rütbenin cem'i rütep'tir. Rütbe denilen meratip silsilesi esas itibarıyla büyüğü küçüğe emir vermeğe memur ve küçüğü büyüğüne itaate mecbur olan asker sınıfı için ihdas olunmuştur. Tarihleri bilinen Yunan ve Romalılar'da dahi askerî zümresi iktidar ve haysiyetçe birbirine üstün zâbitlerin idaresi altında bulunurdu. Hatta idareleri icabı olarak ordularının başkumandanlığını haiz olmalarından dolayı hükümdarlara verilen «İmparator» unvanı Roma'da serdarlara mahsus askerî mertebelerin en sonuncusu idi. Mülkiye memuru denilen idarî sınıfın rütbesi yoktu.

Hükümet emirlerinin bir merkezden her tarafa dağılması için vasıtalar ve bu vasıtalar da âmirlikle memurluğun derecelerini tâyin eden bir silsileye ihtiyaç gösterdiğinden son

asırlar hükümetlerinde rütbe meselesi meydana çıkmıştır. Orta zamanda İspanya ve Fransa gibi bazı memleketlerde ruhban takımı idare işlerine de karıştığı ve ruhban meselesinde ise zaten bir meratip silsilesi bulunmakla âmir bir nevi ruhban askerî hükmünde olan gövâyelerde rütbeli, imtiyazlı bir sınıf-ı mahsus dahi mevcut olduğu cihetle bu usul o tarihlerde mülkî hizmetlerde bulunanlara da tamim edilmiştir. Fakat sonradan mütemeddin devletlerde hükümet tarzı değişerek idare usulü bir fenn-i mahsus şeklini almakla âmir ile memurun vazifeleri tâyin edildiğinden rütbe ve pâyeye yerine memurluk mansıpları kaaım olmuştur.

Osmanlılarda rütbe Yeniçeri teşkilâtıyla meydana gelmiş, sonradan mülkiye sınıfına ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında da ulemaya intikal etmiştir. Mülkiye rütbeleri ilk zamanlarda üç dört dereceye munhasır idi. Onlar da «hocalık», «kapıcıbaşılik», «Mir-i miranlık» ve «Vezirlik» ten ibaretti.

Devlet ricali ekseriya hocalık ve bazan kapıcıbaşılik rütbelerini haiz olanlardan seçilirdi. Bazan da Divan-ı Hümayun hâcagânından küçük memuriyetlerde iken elçilik gibi mühim hizmetlere tâyin olunanlara «Baş muhasebe» ve Mir-i miranların mütemayizlerine de Rumeli beylerbeyilik pâyesi verilirdi. «Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesika (Dahiliye, cilt 7. 1213, fiş numarası 2095) pâyeye namıyla rütbe tevcih olduğunu gösterir. Vesika şöyledir: «Büyük kale tezkireciliği pâyesini haiz Erzurum Valisi Ahmet Paşa'nın divan kâtibi Mehmet Refîî Efendi'ye erbab-ı maarıftan olmasına ve emektarlığına binaen küçük Evkaf Muhasebeciliği pâyesi tevcihi.»

Görülüyor ki divan kâtibi olan bir zata filen bu vazifelerin başında bulunmadığı halde büyük kale tezkireciliği, daha sonra ondan yüksek vazifelerden sayılan küçük Evkaf Muhasebeciliği pâyeye olarak verilmiştir. Bu pâyeye rütbeden başka bir şey değildir.

Bununla beraber mülkiyede rütbenin mürettep bir silsile halinde tatbiki hâci 1248 (1832-33) senesinde başlamıştır. Evvelâ memuriyete mahsus olmak üzere ülâ, saniye, sâlis, râbia rütbeleri ihdas olunmuştur. Kethüdalık, defterdarlık, reis-ül-küttaplık, mukataat nazırlığı ülâ; çavuşbaşılik, Tersane ve Tophane emirliği gibi mansıplar saniye; beylikçilik, mektupçuluk, âmedcilik gibi Bab-ı Âli ricaliyle Bab-ı Âli'nin dışındaki mühim memuriyetler sâlis; zecriyye, cizye muhassıllarıyla bütün gümrükçülüğü gibi mansıplar râbia itibarıyla idi. Biraz sonra divan-ı Hümayun hâcagânından

ve kalemlerin muteber halifelerinden kalem mansıpları gibi hizmetlere tâyin olunanlar için hâmise rütbesi ihdas olunmuştur. Hicâi 1251 (1835-36) senesinde kethüda beyliğe Mülkiye nezareti, reis-ül-küttaplığa Hariciye nezareti, mukataat nezaretine Mansure defterdarlığı ve hazine-i Âmiri defterdarlığının Darphane emanetinin inzimamıyla Darphane emaneti unvanları verilmekle beraber valiliklerde bulunan vezirlerin fevkinde olmak ve eskisi gibi efendilikle anılmak üzere vezirlik ve müşirlik rütbeleri tevcih olundu.

Bahriyelilerin de Tanzimat'tan evvel rütbeleri vardı. Bahriye rütbeleri şunlardı:

Kaptan-ı derya, kapudane, patrona, riyale, kalyon kaptanı, reis.

Bunlardan kalyon kaptanları:

A. Üç ambarlı kalyon kaptanı, B. Kapak kalyon kaptanı, C. Firkateyn kaptanı, D. Korvet kaptanı, E. Birik ve şalope kaptanı.

Reisler de:

I — Birinci reis,

II — İkinci reis,

III — Üçüncü reis,

IV — Dördüncü reis.

namları ile derecelere ayrılmışlardı.

Tanzimat'tan sonra yapılan teşkilâtta Kara deniz askerlerine mahsus rütbeler birleştirilmiştir.

Askerî rütbeler şunlardı:

I — Müşirlik,

2 — Birinci feriklik,

3 — Feriklik,

4 — Miralvalık,

5 — Miralaylık,

6 — Kaymakamlık,

7 — Binbaşılık,

8 — Alay emirliği,

9 — Sağ kol ağalık,

10 — Sol kol ağalık,

11 — yüzbaşılık,

12 — Tabur kâtipliği,

13 — Mülâzım-ı evvellik,

14 — Mülâzım-ı sanilik.

Mülkiye rütbeleri şöyle idi:

1 — Vezir,

2 — Bâlâ,

3 — Ülâ evveli,

4 — Ülâ sanisi,

5 — Saniye sınıf-ı mütemayizi,

6 — Saniye,

7 — Sâlis,

8 — Râbia,

9 — Hâcagânlık,

10 — Hâmise.

İlimiye rütbeleri de şöyle idi:

1 — Rumeli kazaskeri,

2 — Anadolu kazaskeri,

3 — İstanbul kadılığı,

4 — Haremeyn mevlaviyyeti (Mekke ve Medine mevlaviyyetleri),

5 — Bilâd-ı hamse mevlaviyyeti (Edirne, Bursa, Şam, Mısır, Filibe mevlaviyyetleri),

6 — Mahreç mevlaviyyeti (Kudüs, Halep, Eyüp, Selânik, Yenişehir, Fener, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon, Girit mevlaviyyetleri),

7 — Kibar-ı müderrisîn,

8 — Müderrislik.

Bir de devriye mevlaviyyetleri vardı ki onlar da şunlardı: Bağdat, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablus-u Garp, Beyrut, Kürdistan, Rusçuk, Sivas, Adana, Çangırı mevlaviyyetleri.

Şeyh-ül-islâmlık da bir pâyeye itibar olduğundan bilfiil şeyh-ül-islâmlıkta bulunanlar ve mazûlleri diğer ulemaya takaddüm ederlerdi.

Müderrisler; biri kibar-ı müderrisîn, diğeri müderrislik pâyesi olmak üzere iki derece olarak gösterilmiş ise de bunlar arasında da derece farkları vardı. Onlar da on iki derece itibarıyla olunmuş idi:

1 — İbtida-yî hariç,

2 — Hareket-i hariç,

3 — İbtida-yî dahil,

4 — Hareket-i dahil,

5 — Musile-i sahn,

6 — Sahn-ı seman,

7 — İbtida-yî altmışlı,

8 — Hareket-i altmışlı,

9 — Musile-i Süleymaniyye,

10 — Havamis-i Süleymaniyye,

11 — Süleymaniyye,

12 — Dar-ül-hadis.

Bunlardan birinci ve ikinci ilk tahsil, üçüncü ve dördüncü orta tahsil, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncusu yüksek tahsil derecesinde olup on ikincisi ve en yüksek mertebesi olan Dar-ül-hadis müderrisi diğer müderrislerin fevkinde ve reisleri yerinde idi.

Askerî, ilmi ve mülkî rütbelerin teğrifatı itibarıyla birbirleriyle farkları vardı. Yekdiğere takaddüm keyfiyeti arada hoşnutsuzluğu mucip olmuş, bu sebeple değişiklikler yapılmıştır.

Vak'anüvis Lûtfî Efendi (Lûtfî Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 9. s. 14) 1267 (1850-51) senesindeki değişikliği şöyle gösteriyor:

« Teğrifat-ı kadime usulünün o esnada bazı eihetleri tebdil ve tağyir olunarak ber-veç-i zir müceddeden tanzim ve icrası düstur-ül-amel tutulacak olan şekli ol vakit ilân olundu.

DEFTER SURETİ

Rumeli, Anadolu suduriyle rütbe-i bâlâ ricali, Rumeli beylerbeyi pâyesi, ûlâ sınıf-ı evveli, feriklik rütbesi, İstanbul rütbesi, mîr-i miranlık, rütbe-i evvel sınıf-ı sanisi, haremeyn pâyesi, mirivalık, saniye mütemayizi, bilâd-ı erbaa pâyesi, rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi, mîr-ül-ümeralık rütbesi, miralaylık rütbesi, İstabl-ı Âmire müdürlüğü pâyesi, mahreç mevleviyeti, kaymakamlık rütbesi, rütbe-i sâliise ve kapıcı-başılık, kibar-ı müderrisin ile binbaşılık, râbia mertebesi, musile-i Süleymaniye madununda bulunan müderrisin, alay eminleri, divan-ı hümayun hocahğı, kol ağaları.

« (İlâve) Bir müddet sonra feriklik rütbesi, Rumeli beylerbeyi pâyesine takdim olunmuştur.»

İkinci Abdülhamit devrinde rütbe meselesi mühim içtimâî meselelerden biri olmuştur. Rütbe almak için her türlü vasıtaya başvuruluyordu. Hattâ iş o dereceye gelmişti ki memurlar arasında muhasedeler, geçimsizlikler eksik olmazdı. Çünkü meselâ bir daire müdürünün maiyyetinde haiz olduğu rütbenin üstünde rütbeli memur bulunurdu ve bu memur teğrifatta âmirine takaddüm ederdi

Rütbenin Abdülhamit devrinde değil daha Sultan Aziz zamanında birtakım münakaşa ve münafesedelere meydan verdiği Şûra-yi devlet muavini iken 1284 (1867-68) senesinde eski Sadrazam Sait Paşa'nın verdiği lâyihadan anlaşıyor. Dikkate degen bu lâyiha (Yarın «mec-mua» sayı 6) Sait Paşa diyor ki:

«Adalet nasıl bir ve lâyetegayyer ise onun mevzuu olan hukuk dahi öylece münferit ve kaaim bizzattır. Binaenaleyh bir cemiyyeti teşkil eden efrat yekdiğerine karşı ne hal ve sıfatta bulunurlarsa bulunsunlar yine birbirlerinin nezdinde müsavi hakları haizdirler. O halde bir cemiyyette ferdin ferd-i âhire ve bir sınıfın sınıf-ı diğere takdimini istilzam edecek kavaidin vücudu mütasazzir ve öyle bir kaide mevcut olduğu balde mecruh ve bâtıldır. İşte şu kaideden istinbat olunur ki devletin rütbeli dahi zata ait bir meziyyet yani sahibinin ne sınıfında, ne de sınıfının haricinde sunuf-ı saireden eşref ve mümtaz bulunmasına âlet olamayıp mucerret memurların muhtelif tabakalarını yekdiğerinden temyiz için sıfat-ı memuriyyete münhasır bir âlâmettir. Vâkıa gerek

hikmeten düşünölsün, gerek maddiyyata mura-caat olunsun def'aten sabit olur ki rütbelerde murad edilen şeref ve itibar tamamiyle bir emr-i mefruz olup sahibinin mahiyyet-i asliyesi mütalâa olunsu memurlar beyninde bir sıfat-ı farika-i imtiyaziyye olmaktan gayri mâ-nası mutasavver belki sunuf-ı muhtelif-i me-murinin eyyam-ı mâdudedede (sayılı günlerde) iktisa edecekleri elbise-i resmiyyenin eşkâl ve envainna mikyasa olmaktan maada bir hassaya mahmul olamıyan rütbelerin zata tahsisinde bir lüzum ve fayda hiss olunmuyor.»

Bundan sonra memurlar arasında hoşnut-suzluk hasıl etmekten başka bir faydası olma-dığını yazmak suretiyle kaldırılmasını ileri süren Sait Paşa'nın bu lâyihasından dört sene sonra yazdığı bir makalede (Rütbelere, İbret, 14 teğrin-i evvel 1288 (1872) Namık Kemal mülki rütbelerin zararlarını uzun uzadıya yazdıktan ve memlekette girişilen düzeltmeler arasında «mülki rütbeleri ipka etmek eskiden kalmış ve fakat mimarlığın terakkiyat-ı hazırasına tatbikan tağyir ve taminine lüzum görünmüş olan bir evin en mükemmel salonunda, bir ka-vukluk bırakmak kabilinden» olduğunu kayıt ve «siyasî meselelerin nazariyyat ve tatbika-tında, kemali müsellemler olan bazı fezail, tâ Devlet-i Aliyyenin bidayetinden beri halkın kulağını doldurmuş olan vezaretin ise sırf is-tihkaka hasrını şimdilik Devletin nizam-ı idare-since lâzım görürler.» mütalâasını ilâve eyle-dikten sonra yazısını şu satırlarla bitiriyor:

«Biz ise sair mülki rütbelere kaldırıldıktan sonra vezaretin beka veya zevalinde bir büyük mahzur veya fayda görenlerden olmadığımız için meselenin o kadar tamikini lâzımeden addetmeyiz. Bir keçe ötekiler lâğvolunsun da halk indinde nazaren ve hizmeten kadri âli olan bir kaç zata hitapta Bey veya Efendi denileceğine Paşa ve muhaberede Hamiyyetlü ve İzzetlü denileceğine Devletlü denilsin. İşin bu kadarına bin can ile kaailiz. Vezaret lâzım de-gil ise onu da ahlâfımız düşünebilir»

Bütün bu isteklere rağmen rütbelere kal-dırılmamış, bilâkis sonraları pek hâd bir şekil almıştır. Rütbelerin Abdülhamit II. devrinde uğ-radığı suiistimalin derecesini anlamak için resmi Sâlname'deki şu sayılara bakmak kifayet eder: 55 vezir, 267 hâlâ, 637 ûlâ, 157 beylerbeyi. Ülâ sanisi ile aşağısı teğrifata dahil olmadık-ları için Sâlname'de ayrıca gösterilmiş değildir. Bunların yukarıdakileri kıyasen hendesi nis-bette arttığında şüphe yoktur.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra düşü-nölen ıslahat arasında mülki rütbelerin kaldı-

rılması da bahis mevzuu olmuş, lâkin her ne-dense tatbikata girililmemiştir. Bununla beraber yeniden rütbe verilmemek suretiyle yine bir adım atılmış ise da Hakkı Paşa'nın Roma elçi-liğinden sadaret makamına getirilmesi üzerine uhdesine vezirlik rütbesi tevcih olunduğu gibi sadrazamlığa tâyini üzerine Talât Paşa'ya da vezirlik rütbesi ve paşalık unvanı verilmekle bir istisna yapılmıştır.

RÜTBE-İ ESMA (رُتْبَةُ اسْمَاء) [Sof.] İsimlerin mertebeleri mânasına gelen bu tâbirin «İstila-hat-ı Meşayih» teki izahı şöyledir: «Rütbe-i esma zatiyye, vasfiyye, fi'liyye olmak üzere üçtür. Zira isim ancak bir nisbet ve taayyün itibariyle zata itibar olunur. Bu itibar ya mahz-i ademi ve nisbidir: Elgani, El'evvel, El'ahir gibi. Yahut gayr-i nisbidir: Elkuddüs, Esselâm gibi ve bu kısım esmaya esma-i zat veyahut mâna-yi vücudu tesmiye olunur. Esma-i zatiyyenin zat üzerine zait olmağının gayri olduğuna akıl intikal eder. Zira zat üzerine zait olması akıl haricidir ve muhaldir. Öyle ise esma-i zatiyyenin zattan gayri olmadığına te-vakkuf etmemek iktiza eder, Hay ve Vâcib isimleri gibi. Amma zattan gayri olmağının taakkulde tevakkuf olunur ise Âlim ve Hamid isimleri gibi. Onlara esma-i sıfat ederler ve gayrinin vücudunu iktiza eder ise Hâlik ve Rezzak gibi esma-i e'fal ederler.»

RÜTBETLÜ (رُتْبَتِلُو) [da.] Patriklerle ru-hanî reisler hakkında resmî elkab olarak kul-lanılır bir tâbirdir. Patriklere yazılan kâğıtlarda tazim makamında efendim hazretleri de ilâve edilir, Rütbetlû efendim hazretleri yazılır.

RÜS (رُؤْس) [da.] Vezir, Beylerbeyi, Ti-mar ve Zeamet sahipleri müstesna olmak üzere bütün Devlet hizmetleriyle Hazine ve Evkaf'tan-maış alan her türlü Devlet memurlarının inha kâğıdı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunlar Divan-ı Hümayun rûs kaleminde rûs defteri adlı defterlere kaydolunurdu.

Rûslar umumiyetle üç çeşitti:

1 — Rûs kalemi rûsaları: Şeyhülislâm ile İstanbul, Eyüp, Galata, Üsküdar kadılarının, Babüssaade ağası ile Yenisaray ağası ve Ende-run serkilercisi nezaretinde olan Evkaf'taki vazife sahiplerinin Anadolu'daki vakıflara ait vazifelerin ve kale muhafızı neferlerin rûsaları bu ismi alırdı.

2 — Ordu rûsaları: Sadrazam nezaretin-de olan vakıflarla seferde olan kapıkulu süvari bölüklerine, cebeci, topçu, toparabacı, ulûfeli müteferrikalara ait rûsalar ki bunları sefer za-manında Sadrazam inha ederdi.

3 — Rikâp rûsaları: Bunlar da iki ki-sımdı:

A — Küçük ruznamçe rûsaları: Kapıcılar, avcı bölükleri, Divan-ı Hümayun kâtipleri, çağ-nigirler, İstanbul'da bulunan divan çavuşları ve mütekait müteferrika rûsaları.

B — Piyade rûsaları: Saray açıcıları, a-lemdarlar, mehterler, Divan-ı Hümayun sakaları, Hassa çamaşırcıları, saraya mensup ehl-i hiref (sanatkârlar), Eskisaray ve Galatasaray kapıcı-ları, Anadolu kalelerindeki zâbitler, Tersane mensupları, saray tabip ve cerrahları, esnaf kethüdaları ve mukataa kâtiplerine ait rûsalar.

§ [İlm.] Medrese tahsilini bitirip «mülâ-zim» olanlardan imtihanı muvaffakiyyet kazananlara verilen beratın adıdır. Medrese tahsilini bitirenler «Mülâzim» olur, isimleri «Ruznamçe-i Hümayun» a kaydolunurdu. Bu mülâzimlerden yedi sene mülâzemet müddetini bitirenler imtihana girerler, muvaffak olanlar rûsa nail olurlardı. İmtihanda muvaffakiyyet kazananlar rûsala beraber «İbtida-yi hariç» medreselerine müderris tayin olundukları için buna «İbtida-yi hariç rûsu» da denilirdi. Rûs alanların teğrifatça isimleri istihkakları derecesine göre yazılırdı. İbtida-yi hariç med-resesinden sonra sıraları geldikçe terakki ile dahil ve sahn medreseleri müderrisliklerine geçerlerdi.

Rûs imtihanları hele sonraları, araya giren sahabetler yüzünden dedikodulu olduğu için ekseriya Şeyh-ül-islâmlar rûs imtihanın-dan teğüm ederler, vakti gelmesine rağmen geri bıraktırmak isterlerdi. İmtihan sonlarında birçok defa Şeyh-ül-islâmların değişmesi buna delâlet eder.

Ehliyyet beratı olan rûs hassaten Şeyh-ül-islâm Feyzullah Efendi'nin medreseleri ve İlmîye tarikına indirdiği darbe ile son zaman-larda kıymetten düşmüştü. Çünkü ilmiyye tarikında ihdas olunan «zadegân»lık sıfatına namzet ulema evlâtlarına daha analarının ka-rınlarında iken Allah tarafından okutulmuşlar gibi doğdukları gün beşiklerine nazar bonecuğu kabiliyeden «rûs» asılmağa bağlanmıştı. Bu-nunla beraber Medreselerin loğ ve havası o-dalarında dirsek çürüterek alınan rûsalarla beşiklere asılanlar arasında şüphesiz fark vardı. Bununla beraber emek sarfiyle elde edilen bu muvaffakiyyete mukabil emeksizce mazhari-yet büyük bir su-i tesir yapmaktan da hâlî kalmıyordu.

Rûs; Arapça baş mânasına gelen re'sin de cem'idir.

RÜS EMRİ (رؤس امری) [Ilm.] Teveih olunan pâyve ve rütbelere mahsus rüusun verilmesine dair olan emirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar sonunda «deyu» kelimesi bulunmamakla «buyrultu» dan ayrılır.

RÜS HARCİ (رؤس خرجی) [Mal] İlmiyye ricaline tevcih edilen rütbelere münasebetiyle alınan resim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Medrese tahsilini bitirip «mülâzim» olanlardan imtihanında muvaffak olanlara «rüus» verildiği ve o münasebetle alındığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Masraf demek olan resim, harç, vergi yerinde kullanılır.

RÜS MAAŞI (رؤس معاشی) [Ilm.] Zade-gân-ı ilmiyye denilen kibar-ı ulema evlâdına daha küçük yaşta iken bağlanan maaş hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlmiyyeden medrese tahsilini bitirmiş, imtihan vererek rüus almış olanların da maaşları vardı.

RÜS-I HÜMAYUN KALEMİ (رؤس هایون کلمی) [Ida.] Vezir, beylerbeyi ve timar sahipleri hariç olmak üzere vakıflarla vazife sahiplerinin ve gümrüklerden verilen vezifelerin kayıtlarının tutulduğu daireye verilen addır. Vazife kaydı burada tesis olunarak rüus da yazıldıktan sonra beratı ile tezkirenin yazılması için kaydının bulunduğu kaleme gönderilirdi.

Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtındaki kayda göre (sayfa 46) rüus kalemi oldukça kalabalık olup kâtip, şakird, mülâzim olarak onsekizinci asrın son yarısında yüz elli idi. Kâtiplerle şakirtler gedikli idiler.

Rüus kaleminde üç türlü rüus vardı: 1) Rüus kaleminden verilen rüuslar. 2) Muharebe dolayısıyla ordu cepheye iken ordudan verilen rüuslar. 3) Rikâb-ı hümayun rüusları.

RÜS-I HÜMAYUN KİSEDARI (رؤس هایون کيسه داری) [Ida.] Rütbe ve mansıplar için verilen berat, ferman ve rüusların verilmesi ve harçlarının alınması vazifesiyle mükellef olan memurun unvanıdır.

RÜS RESMÎ (رؤس رسمی) [Ida.] Rüus kaleminden verilen evraktan alınan harç hakkında kullanılır bir tâbirdir. İmamet, hitabet, müezzilik, kayyumluk, devirhanlık, vâziyye, devriyye, meşihat ve sair cihetlerden her kâğıttan birer ve kitabet ve cibayet cihetleri yevmiyeleri ikişer ilâ dörder akça olanlardan ikişer, muayyen vazife ile olan tevliyetlerden dörder, on akça ile olan tevliyetlerden onar ve kırk akça ile olanlardan yirmişer kuruş harç alınır. Muayyen vazifesi olan mezrealarla diğer şeylerden de tâyin olunan miktarda resim alınır.

Alınan harcın üçte ikisi Reis-ül-küttâb'ın, üçte biri de kalem kesedarının idi.

RÜYET-İ MUHASEBE (رؤیت محاسبه) [Fık.] Vasiye ait hesabın hâkim tarafından görülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyelerde de geçer. Yine o mahiyette olarak Maliyyeye ait vesikalarda da rastlanır.

RÜZGÂRI YAKAYA ALMAK (روزگاری یاکایا آلماک) [Bah.] Gerek geminin provasını rüzgâra yaklaştırıp yelkenin içinden rüzgârı çıkararak gerek serenleri pırsaya ederek yelkenleri yapraklandırmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «filo etmek» de denir.

RÜZGÂR ÜSTÜ (روزگار اوستی) [Bah.] Rüzgârın estiği cihet yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RÜZGÂR YAKASI (روزگار یاقاسی) [Bah.] Yelkenlerin rüzgârın estiği tarafa kalan yakalarına verilen addır.

S

SA' (ماع) [Öl.] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. Diğer bir kısım ölçüler gibi sa' da muhtelif yerlere göre değişir. Irak'da bir sa' bin kırk dirhem olduğu halde Hicaz'da altı yüz dirhemden az fazladır. Sadaka-i fıtır'ın buğdaydan beş yüz yirmi, arpadan bin kırk dirhem olarak verilmesi buna kıyasendir.

SAADETLÜ (سعادت لؤ) [Ida.] Askeriden feriklere, mülkiyeden ülâ evveleriyle Rumeli beylerbeyilerine elkap olarak yazılan bir tâbirdir. Bu gibilere yazılan muharrerata (yazılara) Saadetlû efendim hazretleri suretinde yazılır, zarfların üzeri ile isimleri geçtikçe feriklerle beylerbeyilere Saadetlû ... paşa hazretleri, ülâ evvelerine Saadetlû ... beyefendi hazretleri denilirdi.

Tanzimat'tan evvel Saadetlû tâbiri Padişahlar hakkında kullanılırdı. Ondan sonra bu tâbir az görülerek mutantan cümleler istimaline başlanmış ve rütbelerin ihdasından sonra da feriklerle ülâ evvelerine ve beylerbeyilere elkap olarak kullanılmıştır.

SAAT BAŞI (ساعت باشی) [Hal.] Bir mecliste herkesin birden sustukları andan kinaye olarak kullanılır bir tâbirdir.

SAATÇIYAN (ساعتچیان) [Sar.] Saraya mensup «ehl-i hiref» adı verilen kırk beş kadar sanatkârdan saat tamiriyle meşgul olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray sanatkârları «Devşirme» zamanında saraya verilen acemilerden yetiştirilir, sonraları bariçten alınır. Onsekizinci asır ortalarındaki saatçıların sayısı iki idi. Saray saatçiliği saltanatın sonlarına kadar devam etmiştir.

SAAT-İ MUHTAR (ساعت مختار) [Hal.] Uğurlu vakit yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Eğref saat» tâbiri de kullanılırdı. Eskiden Padişahlara çekilecek ziyafetlere varıncıya kadar «Müneccimbaşı»nın tâyin ettiği «Eğref saat» e itibar edildiği gibi Padişahların biat vakitleri ve diğer şeyler müneccimbashının yapılması münasip olarak tâyin ettiği «saat-i muhtar» da yapılırdı.

SABAH MEYDANI (صبح میدانی) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Çile çıkarmış yahut kapıdan geçirilmiş olan canların sabahleyin toplandıkları yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mevlevî tarihinde bir Hadis'e dayanılarak sabah namazı kılındıktan sonra güneş doğuncuya ve ikindiden sonra güneş batıncıya kadar tefekkür ile meşgul olmak usuldendi. Sabah namazı kılındıktan ve İsm-i Celâl okunduktan sonra matbahta meydan-ı şerif denilen yere toplu olarak girilir, şeyh yahut aşçı dede oradaki Sultan Veled postuna, dedeler de kıdemleri (eskilikleri) sırasıyla meydandaki postlara oturlardı. Herkes yerini aldıktan sonra iç meydancısı tarafından kızartılmış ve baklava şeklinde kesilmiş birer lokmalık ekmek parçaları bir tepsi içinde dolatırılır, arkasından da birer sade kahve sunulup fincanlar toplandıktan sonra murakabeye varılırdı. Kısa süren bu murakabeyi mütaakıp reislik vazifesini gören şeyh yahut aşçı dede tarafından «İzace...» suresi okunduktan sonra «Sabah şerif hayrola, hayırlar fethola, şerler defola, ahab-ı hayratın ruh-ı revanı handan ve şâd, kulüb-ı âşıkân küşad, demler safalar müzded dem-i hazret-i Mevlâna, sır-ı Şems, kerem-i İmam Ali hû diyelim hû» gûlbangi okunarak dışarı çıkılır, herkes hücresine çekilirdi.

SA'DÂBAD (سعد آباد) [Mim.] Üçüncü Sultan Ahmed'in saltanatı ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadareti zamanında Kâğıthane'de Alibey köyü yakınında yapılan ve «Sa'dâbad Kasrı» adı verilen kasır münasebetiyle kasrın bulunduğu mıntakaya verilen addır. Kâğıthane pek eski zamanlardan beri İstanbul'un teferrûç yerlerinden birini teşkil etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman, İkinci Selim burada eğlence âlemleri, ziyafetler tertip etmişler, İstanbul halkı ile beraber onlar da defalarca eğlenmişlerdir. Fakat Kâğıthane'nin en parlak devri Üçüncü Ahmet zamanındadır.

Tarihe ve sanata ait kıymetli tetkikleriyle tanınmış olan Refik Ahmet Sevengil'in dediği gibi (İstanbul Nasıl Eğleniyordu, sayfa 112)

Sadrâzam Damat İbrahim Paşa bu zevk yuvasını kayınpederine bizzat çalışıp çabalayıp hazırlamıştı. İşe Kâğıthane deresinin mecrasını değiştirmekle başlamış, Humbarahanedan sekiz yüz zira' mesafe üzerine kazıdığı mecranın iki tarafını mermer rıhtımlarla süslemişti. Yeni mecranın kıyısına otuz sütun üzerine gayet muhteşem bir kasır, kasrın önüne de büyük bir havuz, çağlıyanlar, ağızlarından sular akan ejderhalar, fıskiyele yaptırılmıştı. İbrahim Paşa bu inşaatla bizzat nezaret etmiş, amelenin ramazanda ve bayramda dahi tatil yapmasına izin vermemek suretiyle Kâğıthane'nin süratle ihya ve imar olunması için çalışmıştı. Kâğıthane'deki inşaat Sa'dâbad Kasrı'ndan da ibaret değildi. Derenin iki tarafına Baruthane'ye kadar bütün sahilde rıhtımlar yaptırılmış, üzerine zarif köşkler, yer yer hamamlar inşa ettirilmiştir.

Az bir zamanda yapılan kasır, birbirini takiben yaptırılan diğer kasır ve binalarla Kâğıthane hemen hemen bir «yeryüzü cenneti» olmuştu. İlkbaharın müjdecisi olan Hıdırellezden başlayan eğlenceler hele mehtaplarda ve tatil günlerinde taştan insan dalgalarıyla gece yarısına kadar devam ediyordu.

Devrin şairleri kendisiyle beraber Damat İbrahim Paşa'nın vücude getirdiği umranı göklere çıkarmak suretiyle kocaman kasideler, medhiyelerle Sultan Ahmet'i Sa'dâbad'a davet ederler, bu sayede caizelere nail olurlardı.

Zamanın ve divan edebiyatının büyük şairi Nedim Üçüncü Ahmet'e şöyle hitap ediyordu:

*Pâdişâhım seni Hak âleme sultân etmiş
Eglenmiş emrine mûnkad cihandârânı
Âlemin şâhları bende-i fermanındır
Cümlesi dergah-ı cûdünden umar ihâdını
Gerçi İskender olanmaz sana teşbih ammâ
Yine bir vechile temsil ederim ben ânı
Ki o etmişti Aristo'ya zamanında vezir
Eyledin sen de vezir âsâf-ı âlîşânı
Göricek rûh-ı Sikender hele Sa'dâbad'ı
Oldu parmak ısırtıp himmetinin hayrânı
Çend mâh içre bu denli eser-i vâlânın
Hele bilmem nice tecviz olunur imkânı
Pâdişâhım olasin taht-ı saâdette mukîm
Olmaya hâşre değin devletinin pâyanı
Sen bayur izz ü saâdet ile Sa'dâbad'e
Güne-i endûh ola düşmanlarının zindânı
Budur âhir sözü her lâhza Nedimâ kulunun
Ah içyd olsa da öpsem yine ol dâmânı*

Davetler tesirsiz kalmıyor, kasideler, medihler, dalkavukluklarla musahhar padişah Sa'dâbad'a geliyor, gülüyor, eğleniyor, zevk

ve cûnbüş içinde medihahanlarını tatyibi unutmuyordu.

Ziyafetler Sa'dâbad Kasrında verilir, ziyafetlerden sonra dışarda meydana Padişahın huzuruyla türlü türlü eğlenceler tertip edilirdi.

Saraylılar, vezirler, halk gerek Kâğıthane'de ve gerek yeni yeni teferrüç yerlerinde eğlenirler, tarihte «Lâle Devri» adını alan safalar sürerlerken memlekette gayr-ı memnunar çoğalmıştı. Bunun neticesi olarak Patrona İsyanı çıktı (1143-1730). Damat İbrahim Paşa'nın cesedi bir öküz arabasının üstünde gıcırtilar içinde saray kapısından çıkarılarak Etmeydanı'nda âsilerin ayakları altında çiğnenirken Sultan Ahmet hal' olunmuş, Sa'dâbad ile beraber Kâğıthane'deki kasırlar, binalar ve büyük emeklerle meydana gelen bahçeler yıkılıp harabeye çevrilmiştir.

SABBE (سابه) [Kel.] Bid'at ve dalâlet ehli arasındaki «Şia» şubelerinden birinin adıdır. Sabbece Hazret-i Ali'ye mahabbet ashab-ı kirama seb ile hâsıl olurdu. Sabbe'nin dinî usulü «takiyye» idi. Bu sayede fikirlerini gizlerlerdi.

SABIR (سبر) [Sof.] Musibetlerle hazzlarda nefsi zaptetmek ve hassaten musibete karşı telâş ve ısırtıp göstermeyip sükût ve tahammül ile katlanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarına ait eserdeki izahı şöyledir: «Hak Celle ve Taalâdan maada elem belvasından (beliyye, ısırtıp) şekvayı terk etmektir. Cenab-ı Bâri'ye şekva, sabra münafi (zıd) değildir. Sabrın bir kısmı abd'in kendi kışkı olan eşyaya sabretmesidir. Meselâ ilâhî emirlerden olan şey üzerine veyahut menhiyyattan olan şeylerden sabretmek abd'in kışkı ve ihtiyariyledir. Ahar kısmı mükteseb-i abd olmıyan umur üzerine sabreylemektir. Bu ise Allah tarafından zuhur eden avarız-ı şedide ve mesab-i şakka'ya sabr u tahammül etmesi ile meşru olarak ortadan kalkmasına çalışmaktır.»

SÂBİH KÖPRÜ (سابع كوچو) [Mim.] Nehirlerde bir yakadan bir yakaya, dar geçitlerde bir sahilden öbür sahile münakale temini için dubalar üzerine kurulan muvakkat veya daimî köprülere verilen addır. Sâbih; Arapça yüzücü, yüzen demektir. Köprü su üzerinde ve temelsiz olmak itibarıyla yüzücü vaziyette olduğu için bu ad verilmiştir.

SABİ-İ MUAHBİR (سبی محبر) [Fık.] Söyliyen ve söylediğini bilen çocuk hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SÂBİT KADEM (ثابت قدم) [Hal.] Mecaz yoluyla sözünde duran, musir yerinde kullanılır bir tabirdir.

*Ettikse şarap içmemiğe tövbe güzelsiz
Sâbit kademiz tövbemiz üstünde nasahuz
Rahi*

SÂBİT PRAÇİLE YELKENİ (ثابت پراچله) [Bah.] Karulası direk dibine alınıp kandilisi serinin topuğundan itibaren dörtte birine bağlanan ve tiramolada karolası aşırılmıyan bir nevi yelken adıdır.

SABUH (سبح) [Hal.] Mahmurluğu gidermek için sabahleyin içilen şarap hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan sabuh, aslında erkenden sağılan deve ve süt demektir.

*Peymane-i harşid ile her subh ederiz ayy
İsa ile peymanekes-i bezm-i sabuhuz
Rahi*

SAÇAKLI ESP (ساجاقلي اسپ) [San.] Saçaklı adı verilen eyer takımlı at hakkında kullanılır bir tâbirdir. Altın işlemeli kumaş örtülü olan eyer takımlarına saçaklı adı verilir. Bu türlü takımlı atlara devlet ricali binerdi.

SAÇAK ÖPMEK (ساجاق اويمك) [Sar.] Sarayda muayede (bayramlaşma) esnasında teğrifata dahil devlet adamları tarafından Padişah'ın tahtından uzanan saçığın öpülmesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saçak büyüklerden biri tarafından tutulur, başta Sadrazam olmak üzere tahtın önünden her geçen saçığı ve bazıları da Padişahın ayağını öpüp temenna ederek geçmek suretiyle tebrikte bulunurdu.

Hâtıratında muayede resminden bahsederken tantanalı resimlerin Abbasilerden Osmanlılara geçtiğini yazan Sadrazam Sait Paşa (ölümü 1914) (cilt 1, sayfa 210) saçak öpmeye de temas ediyor ve uygun bulmadığı bu âdet için şunları yazıyor:

«Rûsum-ı mutantana bize Devlet-i Abbasiye'den intikal etti. Vâkıa Kayasire (Kayserler) ve Ekâsire (Kisralar, Acem şahları) teğrifatı da mutantan idi. Amma onlarda saçak ve ayak öpülmezdi. Mamafih şu usul nereden ve ne zamanda varit olursa olsun asrımız böyle şeylere mütehammil değildir. Taabbüdât (ibadetler) nev'inden olan ahval ise şer-i İslâmı memnudur. Bir de evailde temenna ve inhinalar yok idi. Vazi' ve Şerif hîn-i telâkide tesafuhle (musafaha, kucaklaşmak) iktifa ederlerdi. Usul-i mer'iyyenin mahzurâtına gelince sair milletler böyle âdetlerimizi istihza ve istihfaf

ederek bizi mütemeddin hattâ temeddüne müstait bir millet addetmiyorlar. Hukuk-ı beşeriyeye ve usul-ü medeniyeye münafi halleri terk etmeliyiz ve usul-ü teğrifatta dahi düvel-i mütemeddine isirlerine (izlerine) gitmeliyiz.»

İkinci Abdülhamit zamanında saçak, ölünceye kadar, Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa tarafından tutulmuş ve teğrifata dahil olanlar tarafından öpülmüştü. Sultan Reşad ilk muayede saçığı Baş mabeyinci Lütfi Simavi Bey'e tutturdu. Bu ilk muayede resminde devlet ricali, âyan, askerî erkân usulü dairesinde saçığı öptükleri halde başta reisleri Ahmet Rıza Bey olmak üzere meb'usların (millet vekilleri) bir kısmı saçığı öpmemiş, temenna ile iktifa etmişlerdi.

Ahmet Rıza Bey'in Haluk Y. Şehsüvaroğlu tarafından hasiyelerle nesrolunan hâtıralarında (Cumhuriyet, 1950, tefrika no. 10) bu hâdise şöyle yazılmıştır:

«Saçak öpmek, öpmemek bir mesele oldu. Hüseyin Cahit Bey aleyhinde, Yaver Paşa lehinde makaleler yazdılar.

«Sultan Mehmet Reşad zamanında her muayede saçak öpmiyenler gittikçe azaldı. Üçüncü sene benden başkası kalmadı, ben yalnızdım, diğerlerin hepsi öptüler.

«(1 teğrin-i evvel 1325 tarihli bir tezkiyeyle Maarif Nazırı Nail Bey saçak öpmek meselesi hakkında Ahmet Rıza Bey'e şunları yazıyordu: «Reis Bey Efendi Hazretleri, dün akşam Meclis-i Vükelâda cereyan eden müzakere neticesinde muayede resminin şekil ve suret-i icrası hakkında henüz devletçe bir karar-ı kat'i ittihaz olunmamasına mebnî resmî mezkûrun şekli-i sabıkı vechile yani saçak öpmek suretiyle icrasına ittifak-ı âra ile karar verilerek Mebus Beylerin dahi bu şekle riayet etmeleri tensib edilmiştir. Keyfiyyetin taraf-ı âlilerine iş'arına bendeleri memur edilmiş olduğumu arz-ı keyfiyyet tekid-i ihtiramat-ı faikaya vesile ittihaz kılındı.»

Hüseyin Cahit Yalçın «Meşrutiyet Hâtıraları»nda (fikir Hareketleri, 16 mayıs 1936, sayı 134) bunu şöyle anlatıyor:

«(Saçak meselesi) etrafında kopan gürültü İttihad ve Terakki içindeki (Kardeş kavgası) hakkında bizi iyice tenvir edebilir. Bayramlarda sarayda bir muayede resmi yapıldı. Âyan ve meb'usan âzaları da muayedeye iştirak ediyorlardı. Öteden beri kararlaşmış usul ve an'aneye göre, Padişah ayakta durur, vükelâ, teğrifata dahil memurlar ve saire sıra ile huzura gelir, Padişahın önünden geçer ve tahttan uzanan sarmal bir saçığın ucunu öperdi.

Şimdi aynı usulü tatbik etmek istiyorlardı. Meb'usanın da bu saçağı öpmesini teğrifat sırasına çokmuşlardı,

«Bazı meb'uslar, Sultan Reşad'ın tahtından uzanan bu saçağı öpmedik ve Padişaha selâm vererek önünden geçtik.

«Ertesi günü Tanin'de, saçak öpmenin aleyhinde şiddetli bir makale yazdım. Saçak öpmekteki mânasızlığı ve zilleti izah ederken, «Hürmetin makbul ve memduh olan şekli insanca yapılmalıdır» demişim. Bu tâbir büyük vevleleli protestolara sebebiyet verdi.

«O zamanlar, Padişaha karşı büyük bir hürmet vardı. Abdülhamit zamanında bu hürmet pek gösterilemiyordu. Çünkü Abdülhamit'in şahsı ve hatırlardan çıkamıyan istib'adı padişahlık makamına fazla bir merbutiyyet gösterilmesine mâni oluyordu. Fakat Sultan Reşad tahta çıktıktan ve onun tarafından meşrutiyete bir zarar gelmeyeceği anlaşıldıktan sonra, padişahlığa karşı hürmet hislerini göstermekte beis tasavvur edilemiyordu. Bunu yapanların bir kısmı şahsî bir menfaat, yahut müdahane hissiyle değil, daha ziyade Türklüğün menfaati mülâhazasına tebaiyyet ediyorlardı. Çünkü memleketi Osmanlılık bağı ile tutmak zarureti karşısında bu bağın düğüm noktasını teşkil eden padişaha ehemmiyet vermek zaruri idi. Zira Padişah Türktü, Türklüğün üstünlüğü ve hâkimiyeti için ona şa'aa, itibar ve haysiyyet vermek lâzımdı. Sonradan da Türk Ocaklarının padişahlardan Hakan, Hakan diye o kadar şevk ve galeyana bahsetmelerinin hikmeti az çok bu mülâhazadır.

«Onun için; benim saçak öpülmesi aleyhindeki yazım böyle halis düşünen kimseleri rencide ettiği gibi meşrutiyete için için yan gözle bakan, yeni gençleri bir türlü sevmiyen, onları gâvurlukla itham eden koyu sofî, mutaassıp, dar düşünceli bazı Mabeyn erkânıyla paşalarını, ileri gelen ulemayı ve saireyi de pek köpürtmüştü. Makalede heyecanla kalemden kaçmış olan «insanca» tâbiri onların insan olmadıkları mânasına alınmış ve bu da en mutedillerin bile o zamanlar pek alıngan olan izzet-i nefislerini yaralamıştı. Makaleme karşı İttihad ve Terakki'nin tâ göbeğinden başlayarak muhaliflere varıncıya kadar bir çok mahafilî köpürten infial hissi o zaman Mabeynde bir vazifede bulunan Yaver Paşa'nın ağzından matbuata kadar inkâs etti. Resmî vazifesini ve askerliğini unutan bu Mabeyn Paşası ateş püskürdü. O zaman bâlâ ordu erkânı arasında bulunan başka mangafaların da fena halde hiddetlendikleri işitiliyordu.»

Muayede saçağı tutmuş olan Baş Mabeynci Lûtfi Simavî Bey hâtıralarında (Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Saraylarında Gördüklerim, İstanbul, Kanaat Matbaası, 1342-1924, sayfa 67) meb'usların bu hareketlerinin ayıplandığını yazıyor ve hâdiseyi şöyle kaydediyor :

«Muayede resmi esnasında saçağı ba irade-i seniyye ben tuttum. Vükelâ, ricâl-i devlet, erkân ve ümera-yı askeriyeye ve hattâ devlet hizmetinde bulunan bütün cenebi zâbitan ve memurları saçağı öptükleri halde mebusan - başta reisleri olarak - temenna ile iktifa ettiler. Mebusların o zamanki hükümet şekline nazaran hükümdarlık makamına ve Hilâfete karşı aldıkları bu tavrı herkes ve hattâ ecanip bile tayip eylediler. Papa'nın terliği üzerinde (Mule du Pape) salıp olduğundan kendisine takdim olunan bütün Katolikler diz çöküp salibi öperler. Yüzde doksanı Müslüman olan mebuslarımız saltanat ve hilâfetin timsali olan saçağı öpmeyi haysiyyet-i zatiyyeleriyle gayr-i kabil-i telif buldular.»

Vak'ayı göziyle görmüş ve işe de karışmış olan Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya Uşaklıgil hâtıralarında muayede resmini anlatırken (Saray ve ötesi, cilt II, sayfa 146) buna da temas ediyor ve uysal olan Sultan Reşad'ın bunda ısrar etmiş olmasını hoş görmüyor :

«Bu muayede içinde sükût ile geçitirilmeyecek bir nokta var : Saçak öpmek meselesi.

«Ayandan ve mebusandan bir çok zevat bu saçak öpmek kaidesini pek ziyade haysiyyeti ihlâl edecek, insanlık şerefiyle telif olunamayacak bir tabasbus kabilinden telâkki ediyorlardı. Muayedenin icrasından evvel bu kaideyi nazariyâ-i müracaatta bulunuldu. Nâsılca saçak öpmek kaidesinin ilgasını şan-ı saltanata ve ecdattan me'rus an'ane'ye mugayır addeden Hünkâr, diğer birçok vesilelerle pek uysal iken, bu noktada musir bulundu. Öyle ki resmî vazifeleri, yahut akideleri itibarıyla birçok zevat saçağı öpmekten geri kalmamış iken bir takım hürriyyet-i viedan umdesine riayeti vazife edinenler de sadece bir temenna ile çekilip yürümek cihetini iltizam ettiler ve bu suretle hazır bulunanlar arasında bir ikilik, bir ayrılık düşünüş zâhir oldu. Eğer Hünkâr kendiliğinden şu, hiç te lüzumu olmayan saçağı kaldırmış ve Baş Mabeynciyi onu saatlerce elinde tutmak yorgunluğundan kurtarmış olsaydı, elbette bu nazariye ihtilâfı, hiç meydana çıkmamış ve mesele yeni hünkâr lehine halledilmiş olurdu.»

Sultan Reşad'ın ilk muayede resminde çıkan bu hâdiseler ondan sonraki muayede

kaldırılmasıyla tekerrür etmemiş ve bu suretle saçak öpme âdeti de saltanatın sona ermesinden evvel tarihe karışmıştır.

SAÇI (ساج) [Hal.] Eskiden damat tarafından koltuk merasiminde gelinin başına ser-pilen para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Davetlilerin getirdikleri düğün hediyesi yerinde de kullanılırdı.

Çektir çiçekli entarine telli bir şerit
Akranlarına paça günü giy de körlük it
Kâküllertni bağla saçı düğününe git
Alır seni de belki bugünlerde bir yiğit
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol.
Enderunlu Vasif

SAÇINI SÜPÜRGE ETMEK (ساجی) [Hal.] Mecaz yoluyla çalışmak, uğraşmak, emek vermek, didişmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kadınların saçları uzun olduğu ve iş görmek için eğildikleri zaman saçları yerde süründüğünden çalışkan kadınlar hakkında o münasebetle meydana gelmiştir.

SADAK (سداق) [Ok.] Okları koymağa mahsus torba veya kutu şeklindeki kılıfın adıdır. Boyuna asılan bu alete «tirkeş», «tirdan» da denilirdi. Sadeleri olduğu gibi meşin üstüne sırma işlemelileri de olurdu. Tahta kutu şeklinde olanların satırları fildişi ve sedef kakmaları veya Edirnekâri boya ile nakışları vardı.

«Sanat Ansiklopedisi» nde (Sadak maddesi) «Sadak tâbiri daha ziyade torba şeklinde olanlar ve içlerine yay konularına mahsus olup ok konularına tirdan ve atların sol omuzlarına asılan ok mahfazalarına tirkeş denir. Bunlar suvari tîrendazlarına mahsustur» izahatı da vardır.

SADAKA (سداقه) [Fık.] Sevap kastiyle fakire hibe olarak verilen mal hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan sadaka'nın (Kamus-ı Osmani) deki tarifi şöyledir : «Sıdk ve ihlâs ile livechillâh-i Taalâ (Allah rızası için) verilen para, şey, mesubat'a sıdk-ı râğbeti izhar eylediği için o yoldaki atıyyeye (sadaka) denilmiştir. Cem'i : (sadakat) tır.»

Bu tâbirle vakıf akdini inşa mümkün olduğundan «vakıf» sözünün müradifi olarak kullanılmaktadır.

Ş [Vak.] Fakir bir megrut-ün-lehe hizmet mukabili olmayarak verilen vazife yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SADAKA ARZUHALÎ (سداقه عرضی) [Hal.] Sadaka isteği maksadiyle Padişahlara verilen

arzuhaliler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fuhara takımının verdikleri bu arzuhaliler üzerine kendilerine hallerine göre para dağıtılırdı. Sultan Mecit akşamları Tophane Kasrına gel-dikçe takdim olunan arzuhaliler üzerine biriken kalabalığa sadaka dağıtmayı âdet edinmişti. Tevziatı hünkâr yaverleri yaparlardı.

Bu tâbir maaş istemek yerinde de kullanılırdı. Eskiden maaş, Padişah sadakası sayıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

SADAKAT (سداقات) [Fık.] İslâmın müstahak olduğu üç türlü maldan birinin adıdır. Diğer ikisi «fey» ile «ganimet» tir. «Sadaka»nın cem'i olan «sadakat» iki kısma ayrılır : «Emval-i bâtine», «emval-i zâhire».

Emval-i bâtine; gizlenmesi mümkün olan altın, gümüş emtia gibi şeylerdir. Bu mallar Beyt-ül-mal haklarından değildir. Beyt-ül-mal emval-i bâtinenin sadakasına, zekâtına müdahale etmez.

Emval-i zâhire; Saklanması mümkün olmayan mezzuat, davar, maden gibi mallardır. Emval-i zâhire Beyt-ül-mal haklarındandır. Beyt-ül-mal bunun sadakasına, zekâtına müdahale eder. Zekâtı Beyt-ül-mal canibinden cibayet olunur. Aşar, ağnam vergileri burada dahildir.

Sadakatin sarf yeri nass ile beyan olunmuştur. Buna müstahak olanlar fakirler, miskinler, hayat ve tahsile memur bulunanlardır.

SADARET (سدا رت) [Ida.] Sadrazamlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça en ileri, en yukarı, üstbaş demek olan sadr'dan gelir. Sadrazam; devlet adamlarının en büyüğü olmak itibarıyla bu tâbir kullanılırdı. Sadaretin «Kamus-ı Osmani» de izahı şöyledir : «Fil'âsi her şeyin en baş tarafı, kısım-ı âlâsının başlangıcı demektir. İstilahta Devlet-i aliyyenin reis-ül-vükelâsı ve resmî mansıpların müntehası bulunan sadrazama itlak olunur. İlmiyye tarikinde Şeyh ül-İslâmlık makamından evvel ihraz olunan Anadolu ve Rumeli kazaskerliği pâyelerine de «Sadaret» tâbir olunur ki tarik sâliklerinin en müntehası olmak itibarıyla da.»

SADARET ALAYI (سدا رت آلاي) [Ida.] Sadrazamların tâyini münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yâ-nında Şeyh-ül-İslâm olduğu halde Beşiktaş'tan Sirkeci'de Vezir iskelesi adını taşıyan şimdiki Sirkeci iskelesine vapurla gelen yeni sadrazam orada saraydan gönderilen saltanat arabasına binerek saray adamları, teğrifat memurları, atlı asker ve polislerden mürekkep alay ile Bab-ı Âli'ye gelir, orada tâyinine dair sâdir olan hatt-ı hümayun okunduktan sonra tebrik

edilirdi. Şeyhülislâm da bu tebeddül sırasında değişmiş, yahut yeniden tâyin olunmuş olduğu için tebrik merasimi daha muhtasar bir surette Meşihat dairesinde de tekrarlanırdı. Sadaret alayı Tanzimat'tan evvel daha debdebeli bir tarzda icra edilirdi.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 124 ve mütaakıp) Tanzimat'tan evvelki alayı şöyle anlatır:

«Sadrazam biri sade ve diğeri serasere kaplı iki samur kürk giyip Padışah'tan mühr-i hümayunu aldıktan sonra Şeyhülislâm'la beraber dışarıya çıkarak Babüssaade ağası odasında biraz istirahatî mütaakıp sarayın orta kapısından dışarı çıkınca hazırlanmış olan solak, peyk ve divan-ı hümayun çavuşlarından müteğakkil alayla Bab-ı Âsâfi ve Paşakapısı denilen Sadrazam konağına giderdi.

«Bu suretle alayla Paşakapısı ve Bab-ı Âli'ye gelen yeni Sadrazam, evvelâ Şeyhülislâm ve sonra eğer varsa vezirler, Kaptanpaşa, kazaskerler, ulemadan teşrifata dahil olanlar tarafından tebrik olunur ve Sadrazam tarafından Şeyhülislâm Efendi'ye bir ferve-i samur hediye edilirse de giydirilmek kanun olmadığından kendisine gösterilip adamına verilir ve bundan başka altına takımı mükemmel bir at da çekilirdi. Bundan sonra Sadrazam, vezirler, Kaptanpaşa, kazaskerlerle icap edenlere hil'atler giydirilip onları gönderdikten sonra kendisi divanhaneye çıkarak Divan-ı hümayun ve Paşakapısı ricalinin tebriklerini kabul ile teşrifat mucibince hil'at giydirilir ve bu kürk giyme merasimine resmî lisanda umum hil'ati denilirdi.

«Yeni Sadrazam bundan birkaç gün sonra Şeyhülislâm'ı ziyarete gidip ya yeniden tâyini veyahut makamında ipka edildikten dolayı tebrik ile gittiği merasimin aynıyla Paşakapısına avdet eylerdi.

«Sadrazam tâyinininden birkaç gün (üç gün) sonra müsveddesi Reis-ül-küttap tarafından yapıp Padışah tarafından Sadrazama hitaben yazılmış olan bir hatt-ı hümayunla berat gönderilirdi. Bu hatt-ı hümayunun Paşakapısı yani Bab-ı Âli'ye geleceği gün ve saat Sadrazamın bir tezkiresi ile Padışaha arzolanarak ona göre tertibat alınıp icap edenler tezkirelerle davet olunarak hatt-ı hümayun kıraatinden haberdar edilirdi. Hatt-ı hümayun, yapılması icap eden işler hakkında umumi bir drektif mahiyetinde idi. Hatt-ı hümayun, Paşakapısı'nda merasimle karşılanır ve arz odasında Reis-ül-küttap tarafından umum muvacehesinde okunurdu. Bu husustaki merasim şöyle olurdu:

«Padışah tarafından vezir-i âzama gönderilen hatt-ı hümayun makrama denilen bir peşkir içine konup üzeri mühürlendikten sonra yollanırdı. Sadrazam, Divan ve Paşakapısı erkânı hatt-ı hümayunu karşılayıp bunu elinde ve başının hizasında mühürlü bir makrama içinde getirmiş olan saray adamının elinden bizzat Sadrazam alır ve öpüp başına koyduktan sonra mühürü açıp okumak üzere Reis-ül-küttap'a verir, bu da umum muvacehesinde yüksek sesle, gelen hatt-ı hümayunu okurdu. Bundan sonra hattı getiren ağaya hil'at giydirilir ve kendisine mühim miktarda atıyye verilir. Bu hattın okunmasından sonra Sadrazam salona geçip orada kendisi tebrik edilirdi. Yeni Sadrazam tâyininde İstanbul'da bulunan ecnebi sefirler ve kapı kethüdalarının kendilerine tâyin edilen muayyen gün ve saatlerde Paşakapısı'na gelerek tebrik eylemeleri âdeti. Sadrazam, bunların gelecekleri gün ve saati bir telhis ile Padışah'a arzeyerdi.»

Son devirlerdeki sadrazamlar tebdillerinde mühr-i hümayun eski sadrazamdan bilvasıta alınır ve yeni Sadrazam olacak zat saraya dâvet olunarak mühr-i hümayun Padışah tarafından kendisine verildiği gibi hazırlanmış olan hatt-ı hümayun da atlastan kırmızı kese içinde olduğu halde yeni Sadrazamın yanında Padışah tarafından Başkâtıp veya Başmabeynciye teslim edilerek alayla Bab-ı Âli'ye gönderilirdi. Bu alay Padışah Beşiktaş'ta bulunurken Sirkeci'den itibaren yapıldı. İkinci Abdülhamit zamanında ise Yıldızda bulunduğu sadaret alayı iki kısım üzerine olurdu. Biri Yıldız'dan itibaren sadaret hatt-ı hümayununu getiren Başkâtıp veya Başmabeynci öne düğerek Sadrazam ile Şeyhülislâm İstabl-ı Âmire'den gelen arabalara binerler, arkalarında Mabeyn çavuşları atlanıp muhtasar bir alayla Dolmabahçe Sarayının Hazinei Hassa dairesine gelip muhasebecinin odasında biraz istirahat ile kendilerine ikram edilen şerbetleri içerek rıhtıma yanaşmış olan istimbota binip Sirkeci'ye geçerlerdi. Buradan itibaren sadaret alayının ikinci safhası başlar.

Sirkeci'de sadaret dairesi erkânı Sadrazamla Şeyhülislâmı karşılarlardı. En önde elinde atlas kese olduğu halde Başkâtıp, arkada Sadrazam ile Şeyhülislâm has ahırdan getirilen atlara binerek Bab-ı Âli'ye giderlerdi. Bab-ı Âli'ye gelince arz odasına girilir ve orada Âmedci Bey tarafından Devlet erkânı huzurunda hatt-ı hümayun yüksek sesle okunurdu.

1908 Temmuz İnkılâbından sonraki 31 mart hâdisesini takibeden ikinci Hüseyin Hilmi Paşa kabinesine kadar bağta Sadrazam olmak

üzere heyet Sirkeci'den Bab-ı Âli'ye Saraydan gönderilen atlarla gidiyordu. Ata binmeğe alışkın olmayan Devlet erkânının bu alaydaki gülünç vaziyetini gören Hüseyin Hilmi Paşa, atı araba ile değiştirdi. Bu sayede gülünçlük de ortadan kalktı,

Mabeyn Başkâtibi sıfatıyla bu alaya iştirak etmiş olan büyük edip Halit Ziya Uşaklıgil hatıralarında (Saray ve Ötesi, c. 1, s. 81 ve mütaakıp) bunu şöyle anlatır:

«Bu alayı hemen herkes mükerreren görmüş, öğrenmişti. Bab-ı Âli'nin meşhur caddesiyle büyük sofası ve divan odası kaç kereler bu alay için, vakit geçirecek eğlence arayanlarla dolup boşalmak hususunda mümarese sahibiydi. Beşiktaş'tan Sirkeci iskelesine bahren gelen bir heyet orada kendilerine muntazır olan atlara binerler, Sadrazam ve onunla beraber değişen yahut yerinde ipka edilen Şeyhülislâm önderinde Mabeyn Başkâtibi ve etrafta yaverlerden mükrekkep bir halka ile yavaş yavaş, caddenin berberlerinden, kitapçılarından, kahve halkından birikmiş kalabalığına, o muhteşem resmî elbiselerinin şa'asıyla göğüslerini dolduran nişanlarının iltimasını göstererek bir alay-ı vâlâ halinde yokuşu çıkarlardı.

«Bu alay-ı vâlânın asıl hikmet-i vücudu, Mabeyn Başkâtibi'nin bir elinde göğsünün en üst tarafında mukaddes bir nüsha ihtiramiyle al atlas kese içinde sadaret fermanıydı.

«Vezir-i maalisemirim ... diye başlayan ve daima çıkan için tezlili mutazammın olmamakla beraber gelen hakkında pek iltifatla dolu oluşuna nazaran gidene pek de tesliyet verecek bir mahiyet göstermeyen bu ferman Bab-ı Âli'de büyük ihtiramla karşılanır ve sanki yeni bir şeyler haber verecekmişçesine bir an evvel en iyi iştirak edilecek bir noktaya vâsıl olmak için divan odasına birbirini ite kaka hücum eden kâtiplerin, hademenin, merak sahiplerinden müteğakkil bir kalabalığın arasından teşrifatçıların gayretiyle açılan yolda, yine öyle vekarla, azametle, ağır ağır ilerleyen heyet, izdihamın az yahut çok olmasına göre, iyice dar yahut oldukça geniş bir boşlukta mevki alırdı. Burada Mabeyn Başkâtibi kırmızı torbayı telim ederek (öperek) ve alınna götürecek sadaret mektupçusuna tevdi eder, o da aynı râsime ile alıp torbanın içinden fermanı çıkarır ve gür bir sesle okurdu.

«Mabeyn Başkâtibi Sadrazamı tebrik ettikten sonra çıkardı. Aynı merasim pek çok ihtisarla Bab-ı vâlâ-yı Meşihat'ta da tekrar edilince artık saraya ait olan vazife biterek hükümet de: Âlem yine ol âlem ... devam etmeğe başladı.»

SADARET ARZ ODASI (صدارت عرض اوطه می) [Ida.] Paşakapısı veya Bab-ı Âli'nin kabul ve merasim salonu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Paşakapısı'nda divanhane ve hil'at odası adlı yerler de vardı. Sadrazam'ın divan akdettiği yere divanhane, hil'at giydirildiği yere de hil'at odası denilirdi. Bab-ı Âli'de vaziyet kısmen değişmiş olmakla beraber yine muhtelif işlerde kullanılmak üzere büyük salonlar ve odalar vardı.

SADARET DAİRESİ (صدارت دائره می) [Ida.] «Bab-ı Âli» de Sadrazam'ın bulunduğu yere verilen addır. «Bab-ı Âli» denilen ve Vilâyet dairesi olan binada son zamanlarda Sadaret'ten başka Hariciye ve Dahiliye nezaretleri de vardı.

SADARET HATT-I HÜMAYUNU (صدارت خط هومون) [Ida.] Sadrazamın değişmesi münasebetiyle Padışah tarafından çıkarılan ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vezir-i maalisemirim diye başlayan bu fermanla değişme sebebi gösterilirdi. Kırmızı atlas kese içinde bulunan Hatt-ı hümayun sadaret alayına iştirak eden Mabeyn Başkâtibi tarafından göğsünün üstünde mukaddes bir nüsha ihtiramiyle taşınır ve Bab-ı Âli'nin kalabalıkla dolup taştan divan odasında öpüp başına koyduktan sonra sadaret mektupçusuna verir, o da aynı merasimle alarak gür bir sesle okurdu. Okunması bitince hazır bulunanlar tarafından yeni Sadrazam tebrik edilirdi.

Osmanlı Hükümet'nin son Sadrazamı Tefik Paşa'nın sadaretine ait hatt-ı hümayunun sureti:

«Vezir-i maalisemirim Tefik Paşa

Selefiniz Ferit Paşa'nın ahval-i sıhhiyesinden dolayı vuku bulan istifası kabul olunarak mesned-i sadaret uhde-i istihaleme tefviz ve Meşihat-i İslâmiyye dahi Nuri Efendi uhdesinde ipka edilmiş ve Kanun-ı Esasî'nin yirmi yedinci maddesi hükmüne tatbikan teşkil eylediğiniz heyet-i cedide-i vükelânın memuriyetleri tasdikımıza iktiran etmiştir. Cenab-ı Kaadir-i Mutlak Azze Şanuhu messi-i masrufenizde tevfiyat-ı celile-i sübhaniyyesini rehber ve muin buyursun âmin. Bihürmetihi seyyid-ül-mürselin. 8 safer 1339, 21 teşrin-evvel 1337, Mehmet Vahidettin.»

SADARET KAYMAKAMI (صدارت قائم مقامی) [Ida.] Sadrazamların sefere memur oldukları zamanlarda devlet merkezindeki işleri görmek üzere vezirlerden bıraktıkları vekil hakkında kullandıkları bir tâbirdir. Buna «Kaimmakam-ı rikâb-ı hümayun» veyahut «Kaim-

makam-ı Âsitan-e-i Saadet» denilirdi. Resmî vesikalarda ikinci şekiller geçer.

Sadaret kaymakamlığına intihap edilen vezir, Serdar-ı ekrem unvanını almış olan Sadrazamla beraber Padişah tarafından kabul olunarak kendisine samur kürk giydirilip memuriyeti ilân olunur ve gönderilen hatt-ı hümayun usulen Divan-ı hümayunda okunurdu.

Sadaret veya Rikâp kaymakamı Sadrazamın bütün salâhiyetlerini haizdi. İşler hakkında kanun dairesinde «Tuğralı ahkâm» gönderir, mahdut işlerde tevcihat yapar, dâva dinler, ger'i ve orfi, yani hukukî kanunî ve cezaf kararlar verirdi. Yalnız ordunun bulunduğu yerlerde Sadrazam vazife ve salâhiyetini merkezde imiş gibi kullandığı için kaymakam bu salâhiyeti ancak bunun dışında kalan yerlerde istimal eylerdi.

Kaymakamın reisliğinde akdolunan çarşamba divanına İstanbul kadısı'ndan başka Galata, Üsküdar, Eyüp kadıları gelirlerdi. Bu divana Yeniçeri ağası vekili olan Sekban başı da gelirse de eğlenmeyi giderdi. Fakat cuma divanına Sekban başı gelmezdi.

Kaymakamlar, sadrazamlar gibi zaman zaman kol gezip eşya fiyatlarını tetkik ile narka riayet edilip edilmediğine bakarlar ve yine Sadrazam gibi Tersane'ye gidip bahriye işlerini teftiş ederlerdi.

Müstemen taifesi denilen çenebi tüccara ait hüküm ve beratları kaymakam karışamaz ve onlara berat veremezdi. Çünkü bu iş Padişah'a ve dolayısıyla Sadrazam'a aitti.

SADARET KETHÜDASI (صدارت كخداسی) [*Ida.*] Sadrazamların birinci derecede yardımcısı olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Kethüda-yı sadr-ı Âli» suretinde de geçer. İlk zamanlarda sadrazam'ların doğrudan doğruya maiyyet memurlarından olan sadaret kethüdasının hiç bir sıfatı yokken onsekizinci asırdan (yüz yıldan) itibaren ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinden başlayarak bunların da Devlet kadrosuna girmek suretiyle resmî memur olmaları kabul edilip azil ve tâyinleri sadrazamların inhası üzerine tâyin olunur oldu. Onsekizinci asrın ilk yarısından sonra ise sadaret kethüdaları bütün Divan-ı Hümayun memurlarının fevkine, hattâ Reisülküttapların üstüne çıkartılarak birinci derecede mühim bir mevki sahibi oldular ve bu mevkiden sadrazam olan kethüdalar görülmeğe başladı. Bununla beraber çok zaman sadrazam'lar gözden düşüncü kethüdalar da aynı akıbete uğrarlardı. Bütün Devlet işleri sadrazam'lara varmadan evvel kethüdaların

olinden geçer ve Bab-ı Âliden çıkan bütün emirler, onun tavsiyesine göre tatbik olunurdu. Kethüdaların ayrı daire ve kalemleri olup kethüda kâtibi adlı birinin nezaretinde idi.

Sadaret kethüdaları daha ziyade dahilî mes'elelerle meşgul olurlardı. Zamanla bütün dahilî işlerin mercii haline geldiler. Nihayet 1835 yılında ve Pertev Efendi'nin kethüda bulunduğu sırada ilga olunarak yerine Mülkiye Nezareti kuruldu ve Pertev Efendi Mülkiye Nazırı oldu. 1837 tarihinde de Mülkiye Nezaretinin adı Dahiliye Nezaretine çevrildi.

SADARET KÜRKÜ (صدارت كوركى) [*Kıy.*] Sadrazamların tâyinleri münasebetiyle Padişah tarafından giydirilen kürke verilen addır. Şeyhülislâmlara da bu münasebetle «Ferve-i beyza» denilen beyaz kürk giydirilirdi.

SADARET MEKTUPÇUSU (صدارت مکتوبچىسى) [*Ida.*] Sadaret dairesinin yazı işlerinin başında bulunan memurun unvanıdır. «Mektubi-i sadaret», «Mektubi-i sadaret-i uzma» suretinde de kullanılırdı.

SADARET MÜSTEŞARI (صدارت مستشارى) [*Ida.*] Sadrazam müsteşarının unvanıdır. Şimdiki Başvekâlet müsteşarlığının eski adı demektir.

SADARET NEZARETİ (صدارت نظارتى) [*Vak.*] Sadrazamların nezareti şart koşulmuş olan vakıfların umumi idaresi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fatih yaptırdığı cami, medrese ile evkafının nezaretini 868 (1463-64) senesinde veziri âzam Mahmut Paşa'ya verdiğinden Sadaret Nezareti bu tarihten başlamış, Evkaf Nezaretinin kuruluş tarihi olan 1242 (1826-27) senesine kadar devam etmiştir.

SADARET PİŞKEŞİ (صدارت پيشكىسى) [*Ida.*] Sadrazamların sadarete tâyinleri münasebetiyle Padişah'a takdim ettikleri hediye hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Nevruzîye pişkeşi» gibi Sadaret pişkeşinin (peşkış) de takdimi kanun icabındandı. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

SADARET YAVERİ (صدارت ياورى) [*Ida.*] Sadrazamın yaveri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrazamların mütaaddit yaverleri olduğu için başlarına «Sadaret seryaveri» denilirdi.

SADÂT (سادت) [*Hal.*] Hazret-i Muhammed'in neslinden olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Seyyid'in cem-ül-cem'idir.

Öyle bir Seyyid ki zatı fahr-ı sâdât-ı kiram
La

SADBERK (صدر بك) [*San.*] Mucellit istilahlıdır. Cilt kapaklarının ortasına süs yerinde yapılan şemsenin üst tarafındaki şekiller hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu şekiller yaprağı andırdığı ve sayısı çok olduğu için yüz yaprak demek olan bu tâbir meydana gelmiştir.

SADEARŞIN (ساده ارشین) [*Giy.*] Sırmazı olarak dokunub sonradan altın veya gümüş işlenen bir nevi kumaş adıdır. Buna «dip» de denilirdi. Ancak dip gönül ve pembe (pamuk) ile dokunduğu halde arşın ibrişimle dokunurdu.

SADEFKÂR (صدفكار) [*San.*] İnce marangoz işleri yapan ve onları sade, fildişi, kemik ve saire ile süsliyen sanatkâra verilen addır.

SA DEYN (سادهين) [*Ast.*] Müşteri ile Zühre yıldızları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça sa'd; kutlu, mübarek demektir.

SA'D-İ EKBER (ساده اكبر) [*Ast.*] Müşteri yıldızı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zühre'ye sa'd-i asgar, ikisine birden «sa'deyn» denilir. Sa'd; Arapça kutlu, mübarek demektir.

Neygir-i subh-i zafer gurre-i sa'd-i ekber
Mah-ı mihr - ahter ü hurşid-i gulâm-ı deolet
Münif

SÂDİRE DEFTERİ (ساده دفترى) [*Ida.*] Resmî dairelerden yazılan yazıların kaydına mahsus deftere verilen addır. Sene başından itibaren bir numaradan başlayan bu deftere yazılan yazının hulâsası, cevap istenilmiş ise gelen cevabın tarih ve numarası da yazılırdı. Gelen yazıların kaydına mahsus deftere de «Varide defteri» denilirdi.

SA'DİYYE (سادهيه) [*Sof.*] Sa'deddin-i Cebavî tarafından tesis olunan tarikatın adıdır. Bazı eserlerle Kadirî tomarlarında Kadirî şubelerinden gösterilmektedir. Sa'deddin İbn-i Mus-şeybanî Suriye'de Havran ovasıyla Kudüs arasında ve Kudüs'e sekiz on saat mesafede bir köy olan Ceba'da hicrî 593 senesinde doğmuş, hicrî 700 (1300-1) senesinde Urfa'ya bağlı Birecik kasabasında ölmüştür. Ahval ve menakıbına dair hayli eserler yazılmıştır. Ez-cümle Bb-üt-Tayyib Muhammed bin Bedr-ül-İzzî ve Şeyh Şemseddin Muhammed Sa'd-ül-Halebî gerek kendisinin ve gerek evlâtlarının hallerini uzun uzadıya yazdıkları gibi Harirî zade Kemaleddin Efendi de طریق السعاده الادبيه فى طریق (عقب السعاده الادبيه) adlı mühim bir eser vücade ettirmiştir.

Tarikat silsilesi şöyledir: Abdullah Şeybanî, Mezid Şeybanî, Musa Şeybanî, Ebu Medyen-ül-Mağribî. Ebu Medyen'in kurduğu tarikatın adı «Medyenîyye» idi. Ebu Medyen'in nesep silsilesi sekiz vasıta ile Cüneyd-i Bağdadi'ye muntahi (son) olur. Şu halde Sa'deddin Cebavî Medyenîyye tarikandan el almış iken sonradan kendisi başlı başına bir tarikat kurmuştur.

Sa'diyye tarikatının dört şubesi vardır: Tagallübiyye, Vefaiyye, Aciziyye, Selâmiyye.

SADRAZAM (صدر اعظم) [*Ida.*] Osmanlılarda idare makinesinin başında bulunan memura verilen unvandır. Sadr-ı âzam şeklinde yazılır, Sadrazam telâffuz olunurdu. İlk zamanlarda bunun yerine «Vezir», vezirler çoğalınca da «Vezir-i âzam» kullanılırdı. Sadrazam unvanının ilk defa hangi zamanda ve vezir-i âzamlardan hangisi hakkında kullanıldığını gösteren vesikaya raslaumamıştır. Yalnız bunun bir zamanlar vezir-i âzamla birlikte kullanıldığı, baş vezire gâh vezir-i âzam, gâh sadrazam denildiği «Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi»'nden anlaşılıyor. Dördüncü Sultan Mehmet zamanında hicrî 1087 (1676-77) yazılmış olan bu kanunnamede (Millî Tettebbular Mecmuası, sayı 3) sadrazam ve vezir-i âzam birbiri yerinde kullanılmıştır. Ondan evvel Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı Lûtfü Paşa tarafından yazılan (Âsafname, sahife 9) de de sadrazam'a rashiyoruz. Bu suretle ilk zamanlarda müteradif olarak kullanılan sadrazam ve vezir-i âzam'ın sonraları ve kuvvetli bir ihtimal olarak Kanunî devrinde büyük bir nüfuz kazanmış olan İbrahim ve Rüstem Paşa'lardan başlamak üzere unvan olarak yalnız Sadrazam şeklinde kullanıldığı anlaşılıyor. Bununla beraber unvan olmak üzere «Sadrazam» kullanılmakla beraber vesikalarda sıfat olarak «Vezir-i âzam» da geçer.

«Sadrazam»; «sadr» ile «âzam» kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Sadr; Arapça ön, en ileri, yukarı, üst, baş demek olduğu gibi âzam da büyük demektir. Şu halde «sadrazam» en büyük vezir demek olur. Sadrazamlar divanda sedirin başında oturdukları için meclisin başı mânasına da gelir.

Sadrazam vezirlerle ümeranın başı ve bütün işlerde Padişah'ın mutlak vekili idi. Fatih Kanunnamesi'nde (sahife 10) şöyle yazılırdı: «Bil gil ki evvelâ vüzera ve ümera'nın Vezir-i âzam başıdır. Cümlemin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakıdır ve malımın vekili defterdarıdır ve ol nazırıdır ve oturmada ve

durmada ve mertebede Vezir-i âzam cümleden mukaddemdir.»

Profesör Mehmet Fuat Köprülü «Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri» başlığı altında yazdığı dikkate değer bir etüde (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. 1, s. 186) Bizans'tan alındığı bir çok Avrupalı müellifler tarafından ileri sürülen «Vezir-i âzam»lık hakkında şu tafsilatı veriyor:

«Fatih Kanunnamesi'nde Vezir-i âzam selâhiyyetini ve vazifelerini vazih surette tâyin etmiştir: Padişah'tan sonra, Devletin en büyük adamı o'dur ve padişahın vekil-i mutlakıdır; Devlet işlerini sair vezirlerle ve defterdarlarla müşavere eder. Defterdarların buyruğuyla olan malî işler ve kazaskerlerin buyruğuyla olan kazâ işler müstesna olmak üzere diğer bütün işler vezir-i âzam buyruğuyla olur. Vezir-i âzam bazı timarları Padişah'a arz etmeden verebilir. Malî işleri müstakillen gören baş defterdar bile vezir-i âzamla müşavereye mecburdur. Çünkü vekil-i mutlak olmak haysiyetiyle malî işlerin de nazırıdır. Padişah'ın mührü bu sebeple yani vekâlet-i mutlakası hesabıyla onda durur.

«Bu memuriyetin İstanbul fethinden sonra Bizanslıların «grand domestique» inden alınmış olmasına en ufak bir ihtimal bile yoktur. Çünkü daha Fatih'ten çok evvel Osmanlılarda «Vezir-i âzam»lığın mevcut olduğu bütün tarihî menbalardan anlaşılıyor: daha (Orhan) zamanından başlayarak Fatih Mehmet devrine gelinceye kadar bir çok vezir-i âzamların isimleri malûmdur. Esasen Fatih Kanunnamesinde «bu kanunnamenin atası ve dedesi Kanunî olduğunu» söylemek suretiyle, kendisinin, zannolunduğu gibi, büsbütün yeni bir şey yapmadığını açıkça anlatmaktadır. Devlet teşkilâtının başında yalnız bir vezir bulunduğu zaman vezir-i âzam'lığın selâhiyyeti ona aittir; Halbuki vezirlerin sayısı çoğalınca, içlerinden birinin başvezir olması zarurî idi. «Çelebi Mehmet» ve «İkinci Murat» devirlerinde vezirlerin çoğaldığını ve içlerinden birinin «vezir-i âzam» unvanını aldığını o devre ait bütün vesikalarından öğreniyoruz. Hükümdarın vekâlet-i mutlakasını haiz olan «vezirlik» müessesesinin Osmanlı devletine - daha sair bir çok idarî teşkilât gibi - Anadolu Selçukî'lerinden geçtiği pek tabiidir. XIII üncü asırda Selçukî vezirlerinin - Osmanlı vezir-i âzamları gibi - devlet idaresinin başında ve hükümdarın vekil-i mutlakı olarak bulunduklarını biliyoruz. Bunun, büyük Selçukî imparatorluğundan intikal etmiş olduğu ve yalnız Anadolu Selçukîlerinde değil,

Selçukîlerin sair şubelerinde, Harzemşahlarda, Atabeylerde, Eyyubîlerde, Memlûklerde de mevcut bulunduğu muhakkaktır. Bu müessesenin tarihî menşei biraz daha tâmik edecek olursak, Abbâsî İmparatorluğundan başlayarak, hemen bil'umum İslâm devletlerinde vezirlerin mevcudiyetini görürüz: Selçukîlerin teşkilâtına ekseriya bir örnek vazifesi gören Sâmânîlerde vezaretin ehemmiyeti ve bu devletin meşhur vezirleri hakkında malûmat vardır. Onların idarî müesseselerini umumiyetle taklit eden Gaznevîlerde de, vezir, hükümdardan sonra devletin en büyük adamı idi. Hükümdarın mührü onda bulunur, devletin bütün işleri üzerinde nafiz olurdu. Gaznevîlerde vezire Hâce-i büzûrk unvanı verilir ki, bu unvan, muahharan Selçukîlerde ve Harzemşahlarda da devam etmiştir. Bazı geniş ve mühim eyaletlerin başında bulunan ve yine vezir unvanını taşıyan büyük memurlar, devlet merkezinde bulunan ve hükümdarın mutlak vekili olan asıl veziri karıştırmamalıdır. Harzemşahlarda en son zamanlarına kadar vezaret müessesesinin onlarda da bulunduğunu ve vezirlerin daima büyük nüfuz sahibi olduğunu biliyoruz. Bu müessese lihanîlerde de mevcuttu. «Mâverdi» gibi bazı İslâm hukuk nazariyecileri, vezaretin mahiyeti, mevkii, hukuk ve selâhiyyeti, vazifeleri hakkında prensipler de koymuşlardır. Bunlara göre «vezaret» başlıca iki nevidir: 1) Vezaret-i tefviz. 2) Vezaret-i tenfiz. Vezaret-i tefviz; Halife'nin müsaadesiyle ve onun nezareti altında Halife namına bütün hükümet işlerini müstakillen yapmağa mezuniyet ifade eder. Yalnız Halife'nin istifasına, veliaht nasbına, Halife tarafından tâyin edilmiş olan memurların azline selâhiyyetdar değildir. Bu itibarla «vezaret-i tenfiz» ancak bir tane olabilir. İşte şu hale göre, meselâ Selçukîlerdeki vezirler, sonra Osmanlılarda mevcut vezir-i âzamlar «vezaret-i tefviz»i haiz bulundurlardı.

«Abbâsî İmparatorluğu'nun daha sair bir çok devlet müesseselerinde olduğu gibi «Vezaret» müessesesinde de, Sâmânîlerdeki «Vazurg-ramâhar» yani hükümdarın mührünü taşıyan mutlak vekili ne ise, İslâm devletlerindeki vezaret-i tefviz veya vezir-i âzam da odur. Osmanlı vezir-i âzamlarının yalnız mülkî değil askerî memurların da en büyüğü olduğu mes'elesine gelince, eski İslâm vezirlerinde çok kere kumandanlık sıfatının da içtima ettiğini biliyoruz: Abbâsî veziri Fadl bin Süheyl bu iki sıfatı cem ettiği için Zürriyaseteyn lâkabını almıştı. Gaznevîlerde ve sair bazı Türk - İslâm devletlerinde de ordu kumandanlığı vazifesini gören

vezirler vardı. Esasen Sâmânîlerde de vezir-i âzamların askerî vazifeleri malûmdur. Vezaret müessesesinin İslâm ve Türk devletlerinde tekâmül tarihini yazmak, İslâmiyetten evvelki bazı Türk devletlerinde buna mümasil bir memuriyet bulunup bulunmadığını aramak, mevzuumuzdan harihtir. Yalnız bu muhtasar izahat, «Fatih Kanunnamesi»ndeki vezir-i âzamlığın Bizanslılardan alınmış olamayacağını kat'î surette göstermeğe kâfidir.»

Kanunnamelere nazaran (Tevkîi Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Millî tettebbular Mecmuası, cüz 3) Vezir-i âzam «Amme-i mesalih-i din ü devlet ve kâffe-i nizam-ı saltanat ve tenfiz-i hudut ve kıyas ve haps ve nefy ve enva-i ta'zir ve siyaset ve istima-ı dâva ve icra-yi ahkâm-ı şeriat ve def'i mezalim ve tedbir-i memleket ve hitabet ve imamet ve kitabet ve cemi' cihet ve taklid-i kaza ve nasb-ı mevâ ve tefviz ve tevkil ve tâyin ve tahsil ve umur-ı cumhur ve teveihat-ı gayr-i mahsur velhasıl cemi-i menasib-ı seyfiyye ve ilmiyyenin tevcih ve azli ve cemi' kazaya-yı şer'iyye ve örfiyyenin istima ve icrası için bizzat cenab-ı Padişah'tan vekil-i mutlak ve memalik-i mahrusa-i Osmanî ve taht-ı hükümet-i Sultanide olan cemi-i âs'ın üzerine hâkim sahib-i ferman» idi.

Vezir-i âzam'ın mutlak vekil olmak itibarıyla haiz olduğu geniş selâhiyyet birün'da, devletin umumi idaresinde idi. Enderun'da, Topkapı Sarayı dahilinde bulunan Ortakapı'dan içeriye ayak basınca hükmü kalmazdı. Sarayda bütün hükm-ü nüfuz Padişah'ta ve onun bendegân-ı hassasından olan Enderun memurlarında idi.

Vekil-i mutlak olduğuna delâlet etmek üzere Vezir-i âzama «Mühr-i hümayun» verilir. Evveleri mühr-i hümayun yüzükte idi. Sadrazamlar parmaklarına takarlardı. Sonradan ince zincire merbut altın kese içinde boyunlarına takip ceplerinde taşımak âdet oldu.

Mühr-i hümayunun kullanılması keyfiyeti hakkında Fatih Kanunnamesi'nde (sahife 27) şu izahat vardır: «Mühr-i şerifim vezir-i âzamda dursun, Hazine ve Defterhanem mühürlenmek lâzım gelse ve açılmak lâzım gelse defterdarlarım emriyle huzurlarında açılıp kâpansın.»

Yine Fatih Kanunnamesi'ne göre (sahife 16) vezir-i âzamlar tuğra ile ahkâm buyurmak selâhiyyetini haiz idiler: «Tuğra-yı şerifim ile ahkâm buyurulmak üç canibe müfevvezdir. Umur-ı âleme mütâallik ahkâmı vezir-i âzam buyruğuyla yazıla ve malîm mütâallik olan

ahkâm defterdarlarım buyruğuyla yazalar ve şer-i şerif üzere dâva hükmün kazaskerlerim buyruğuyla yazalar.»

Kubbe vezirlerinin bazı işlerde tuğra çekmeğe selâhiyyetli olduğu halde Nişancı'ya hitaben yazılan tashih emirlerine muhtasır Sadrazam'ın tuğra çekeceği (Tevkîi Kanunnamesi)nde yazılıdır: «Lâkin Nişancı'ya hitaben tashih emirlerine tuğra çekmek Sadrazam hazretlerine mahsustur.»

Vezir-i âzamların devlet işlerini kimlerle müşavere edeceğini kanun (Fatih Kanunnamesi) tâyin etmiştir: «Umur-ı saltanatı vezir-i âzam vüzerâ ile ve defterdarlarım ile müşavere ederler onlardan gayri kimesne vâkıf olmaya.»

Sarayda toplanan divan-ı hümayunda Fatih'e kadar bizzat Padişah'lar reislik ederlerdi. Bir köylünün Padişahı fark etmemesi üzerine meydana gelen bâdisse dolayısıyla ve Gedik Ahmet Paşa'nın tasvibiyle Padişahlar perde arkasına çekilince reislik vezir-i âzamlar tarafından ifa olunmağa başlanmıştı.

Sadrazamlar divana merasimle gelirlerdi. Divan, sabah namazını müteakip akd olunurdu. Divan günleri kazaskerler gelirler, Sadrazam'ın yanına varırlardı. Vezirlerle defterdarlar ve divana memur olanlar tamamen gelip te müzakereye bağlanmak zamanı hülûl edince Çavuşbaşı Sadrazam'ın huzuruna girer «Divan hazır» diyerek kendisini haberdar ederdi. Divana giderken saf halinde dizilen erkân ve müstahdemin tarafından selâmlanarak ilerler, Kubbe altındaki mevki-i mahsusunu işgal eylerdi.

Kanunnamede (Tevkîi Kanunnamesi, s. 522) divanda muamelâtın ne suretle cereyan edeceği yazılıdır: «Tezkireciler erbab-ı mesalihin arzuhallerini nöbetle okuyup ve Sadrazam hazretleri istima ve şer' ve kanun üzere fasl-ı husumet ve kat-ı niza' buyururlar. İktiza ederse bazı dâvaları Rumeli kazaskeri'ne havale buyururlar ve kesret-i dâva vâkı olursa Anadolu kazaskeri dahi vezir-i âzam hazretlerinin fermanlarıyla dâva dinlemek caiz olur.»

Görülecek işler tamamlanınca Çavuşbaşı mühr-i hümayunu Sadrazam'dan alır, ruzname kesesini, Maliye defterhanesini, hazine ve defterhaneyi mühürledikten sonra mührü geri verirdi.

Divan bitince Sadrazam kalkar, yine iki tarafı selâmlayarak çıkardı. Sarayda divanın in'ikad ettiği günlerde devlet erkânına matbah-ı Âmireden yemek çıkardı. Kanunnamede (Fatih Kanunnamesi, s. 15) Vezir-i âzam'ın Başdefterdar ile yemek yiyeceği ve bunların artığının yoldaşlarıyla yemek üzere çavuşbaşıya verileceği yazılıdır.

Tevkîî Kanunnamesi'ndeki sarahate göre (s. 509) sonraları Nişancılar da Sadrazam'ın sofrasında yemek yemeğe başlamışlardır: «Nişancı ile Başdefterdar iskemlelerde oturup vezir-i âzamla tenavül ederler.»

Yine aynı kanunnamedeki sarahate nazaran (s. 504) yemekten evvel Sakabaşı evvelâ Sadrazam'a ve sair vüzeraya ve nişancıya ve sakalar kethüdası da kazasker, efendilere ve defterdarlara âdetleri üzere makramalar ve leğen ibrik hizmetini görürler, yemeğin devamı müddetince Enderun erkânı Sadrazam'ın karşısında elpençe divan dururlardı.

Divanda iş bittikten sonra Sadrazam ve diğer devlet erkânı huzura kabul olunurdu. Sadrazam, Babüssaade arasında biri kürklü, diğeri sade olmak üzere iki hil'at giyerdi.

Sadrazam'ın, Padişah huzuruna ne suretle çıktığı da kanunnamede (Tevkîî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, s. 512) yazılıdır, «Vüzerayı izam arz odasına girdiklerinde vezir-i âzam âdet üzere yer öpüp badehu Şevketlû Padişah hazretlerinin sağ caniplerine yakın varıp kemal-i meskenet ve âdapla el kavuşturup durur. Sair vüzeraya ancak selâmlayıp tertipleri üzere vezir-i âzam'ın alt yanına yollariyle dizilip el kavuşup mukabele-i Padişahîde kemal-i meskenet ve âdapla dururlar. Vezir-i âzam arza şuru' ettiği gibi vüzeraya sol canibine geçip bir miktar baid dururlar. Arz tamam olup izn-i Hümayun sâdir olduğu saat vezir-i âzam yer öpüp sair vüzeraya selâmlayıp vezir-i âzam'ın akabince arz odasından çıkıp divanhaneye giderler.»

Divanhaneden çıkarken vezirler, erkân, Sadrazam'ı selâmlarlardı. Sadrazam çıkarken (Tevkîî Kanunnamesi s. 511) «Üst kaftanın sağ yenini sol eline alıp ve sol eliyle sağ peşini tutarak vakar ile sağına ve soluna selâm verirdi.» Saraydan ayrılışı, gelişi gibi alayla olurdu.

Divan günlerinde Sadrazam da dahil olmak üzere vezirlerle adamlarının giyeceği de kanunnamede (Tevkîî Kanunnamesi, s. 514) gösterilmiştir: «Divan-ı hümayun günlerinde vüzerayı izam mücevveze ve kumaş üst ve lokmalık kumaş iç kaftan giyerler ve ağır raht ve toplu çifte gümüş zincir ve ağır zerdüz abayı ile müzeyyen ata binerler. Lâkin Vezir-i âzam hazretlerinin atına altın zincir vurulur ve çarşnigirleri işleme gümüş yönlüklü kırmızı üsküfler ve müteferrikaları ve ağaları ve saraçbaşısı cümle mücevveze giyerler ve mataracı ve tüfekçileri divan dolamalarıyla ve sırma işleme gümüş yönlüklü üsküfleriyle amma şatırları ruzmerre sarıklariyle ve kemer kuşak-

lariyle yürürler. Ancak makam-ı sadarette olanların şatır başları sorguçlu perişani giyer.»

Sadrazam, başına yarım endazeden uzun ve alt tarafı murabba şeklinde bir külâh giyip üzerine gayet ince Hint tülbendi sarar ve soldan sağa doğru dört parmak genişliğinde sırma işleme şerit bağlardı. Buna «kallâvi» denilirdi. Arkasına üst tâbir olunur dört kollu ağır sırma işleme kaplı samur kürk giyer, beline de murassa' hançer takardı,

İkinci Mahmut tarafından 1244 senesi şevvalinin 6 sında (1829) neşrolunan Elbise Nizamnamesi'nde Hırka-i Şerif ziyareti, iydeyn (bayramlar) muayedesini, Mevlid-i Şerif kıraeti ve Rikâb-i Hümayun resimlerinde Sadrazamların kenarı sırma işlemeli fes, yakası som sırmalı beyaz çuhadan hırvanı ve çuha elbise giyecekleri, bindikleri atın gashiyesi Lehkâri kılbadanlı olup rahtının ona münasip düğecek şekilde olacağı zikr ve tasrih olunmuştur. Sadrazamlar son zamanlarda İstanbul'da, redingot, başlarına alelâde fes giyerlerdi.

Sadrazam, elçileri divanhanede kabul ederdi. Elçiler divanhaneye girdikleri sırada başta vezirler olmak üzere devlet erkânı kıyam eder, elçi oturmuş olduğu halde kendisini kabul eden Sadrazam'ın eteğini öptükten sonra Nişancı'nın oturduğu sofanın divanhaneye kapısı haricinde olan tarafına otururdu. Bu muamele Müslüman devletlerin elçileri hakkında idi. Hristiyan elçileri hakkındaki kabul resmi pek garipti. Kanunnamede (Tevkîî Kanunnamesi, s. 513) buna dair şu izahat mevcuttur: «Amma kefare elçisi ise divanhaneye karib geldikte vezir-i âzam hazretleri abdeshaneye karib varır. Elçi divanhaneye vardığı gibi vezir-i âzam hazretleri dahi abdeshaneden çıkıp makamına gelir. Ol saat vüzeraya ve sair erkân kıyam ederler, elçi vezir-i âzam hazretlerinin eteğini öptükten sonra divanhaneye kapısı semtinde vüzerayı izamın mukabelesinde iskemle üstüne oturur.»

Elçilere saray mutfağından yemek çıkarılırdı. Diğer husustaki fark yemek sırasında yoktu. İslâm ve Hristiyan devletleri elçileri iskemlede oturdukları halde Sadrazamla birlikte aynı sofrada yemek yerlerdi. Elçi kabul günlerinde Nişancı ile Defterdar Sadrazam'ın sofrasına oturmaz, onlar için ayrıca hazırlanan sofrada yemek yerlerdi. Elçilerden bazıları istisnâ muameleye tâbi tutuldukları kanunnameden (Tevkîî Kanunnamesi, s. 514) anlaşılacaktır: «Kıyam teklifine muhtaç olan kefare elçileri Dobronovik ve Erdel elçilerinden madasıdır. Dobronovik hiç oturmaz hemen gelip vezir-i âzam hazretlerinin eteğini öptükten

sonra çıkar. Hazine semtinde akçesin teslimi gider. Amma Erdel elçisi gelip vezir-i âzam hazretlerinin eteğini öptükten sonra mahall-i mezkûrde iskemle üzerine oturur, vezir-i âzam hazretlerinin sinisinde it'am olunur.»

Elçilerin Padişah huzuruna kabulleri sırasında Sadrazam'la diğer vezirler de huzurda bulunurlardı. Bunlar daha evvel huzura dahil olurlardı. Mutaakiben elçi Rikâb-ı Hümayun ağaları vasıtasıyla arz odasına getirilir, yer öptürülürdü. Elçi getirdiği nameyi vezirlerin en kıdemsizi olmak itibariyle aşağıda duran vezire teslim eder ve vezirler birbirlerine vermek suretiyle Sadrazam'a ulaştırılırdı. Sadrazam nameyi taht-ı Hümayun'un yanına kordu. Padişah tarafından sorulan suallere elçi cevap verdikten sonra huzurdan çıkar, doğrudan ikametgâhına dönerdi. Bunun üzerine Sadrazam nameyi koyduğu yerden alır, tercüme ettirerek suretinâi Hümkâra takdim ederdi.

Sadrazam'la adamlarının divan günlerinde ne giyeceği, nasıl ata bineceği de kanunnamede (Tevkîî Kanunnamesi s. 514) musarrahtı: «Divan-ı Hümayun günlerinde vüzerayı izam mücevveze ve kumaş üst ve lokmalık kumaş iç giyerler ve ağır raht ve toplu çifte gümüş zincir ve ağır zerdüz abayı ile müzeyyen ata binerler. Lâkin Vezir-i âzam hazretlerinin atına altın zincir vurulur ve çarşnigirleri işleme gümüş yönlüklü kırmızı üsküfler ve makramaları ve müteferrikaları ve ağaları ve saraçbaşısı cümle mücevveze giyerler ve mataracı ve tüfekçileri divan dolamalarıyla ve sırma işleme gümüş yönlüklü üsküfleriyle maa şatırları ruzmerre sarıklariyle ve kemer kuşakları ile yürürler. Ancak makam-ı sadarette olanların şatır başları başına sorguçlu perişani giyer.»

Saraydaki divan salı ve perşembe günleri toplanırdı. Diğer günlerde Sadrazam konağında divan yapar, devlet işlerini orada görürdü. Divan münasebetiyle hazır bulunanlar Sadrazam tarafından it'am olunurdu.

Sadrazamlar muayede merasimine, Mevlid alayına büyük debdebe ile iştirak ederlerdi. Sadrazam arasında kol dolaşır, narhı yoklar, Tersanenin irad ve masrafına bakardı. Sadrazam'ın ne suretle kol dolaştığı kanunnamede (Tevkîî Kanunnamesi, s. 499) yazılıdır: «Kanun-ı kadim üzere kol dolaşmak murad ederse Selimî ve erkân kürkü ve divan rahtıyla süvar olup bu zikrolunacak tertip üzere hareket buyururlar. İptida Subaşı perişani ve Asebaşısı süpürgesiyle yoldaşların önüne dizip kendileri atbaşı beraber eğerler. Badehu Der-gâh-ı âli çavuşları mücevveze ve Çavuşbaşı

Selimî ve divan rahtıyla eğerler. Badehu şehir kadısı örfiyle yalnız eğer. Badehu Yeniçeri ağası Selimî ve Divan rahtıyla eğer. Badehu üsküflü ve seraser kuşaklı mumcular iki sıra piyade yürürler ve kapı kethüdaları bunların önlerince ikişer ikişer yürüyüp kul oğlanları ol gün cümle vezir-i âzam hazretlerinin önüne düşüp mumcuların ortasında yürürler, ihtisap ağası perişani ve orta kuşak ve elinde değnek ile vezir-i âzam hazretlerinin rikâbı önüne sağ tarafından piyade yürür. Ve terazi götüren de vezir-i âzam hazretlerinin önünde şatırların ortasında Saraçbaşıyla beraber yürür. Ve Muh-zırağa süpürgesiyle sağ özengide ve Bostancılar odabaşısı solda yürürler. Ve Muhzır yoldaşları üsküfleriyle akabda mutad üzere toptan yürürler. Ve âlet-i darp ve taziri bunlar götürüp ahz ve darbı bunlar ederler. Ve kethüda yerleri ve cebeci ve topçu çavuşları Vezir-i âzam hazretlerinin ağırlarıyla geride karışık yürürler. Bu üslup üzere saraydan çıkıp iskele yolundan gidip Unkapı'na uğrar. Zahire yoklamak için ol mahalde attan inmek lâzım geldikte çavuşlardan maadası cümlesi mukaddem atlardan inip hazır bulunurlar. Badehu Vezir-i âzam hazretlerini Yeniçeri ağası attan indirip ihtisap ağası'nın elinden değneği alıp Vezir-i âzam hazretlerinin eline verir. Zehaire mütaallik mesalihi gördükten sonra binip Zeyrek başına doğru giderler.

«Umur-ı narhı bayi ve müşteriye gadrolmamak üzere tesviye edip tutmayanların hakkından gelirler ve iktiza ederse şer'ile müstahakk-ı siyaset olanları ol gün siyaset ve mucib-i ibret ederler. Fırın dükkânlarına uğrayıp ekmek yoklamak murad eyledikte ihtisap ağasına ferman edip ihtisap ağası dükkândan ekmek alıp Vezir-i âzam hazretlerinin eline verir, ekmeği kırarlar bakarlar ve çektirirler, bahanesi yok ise geçerler. Bahanesi olup tazire müstahak ise ve dirliği yok ise hemen ol mahalde alâ meleinnas yatırıp tazir ederler ve tazir tamam olunca tevakkuf buyururlar ve eğer dirliği varsa zâbitine teslim ve tenbih olunup ana tazir ettirirler.

«Vezir-i âzam hazretleri her ne mahalde tevakkuf buyurursa Kadı Efendi ve Yeniçeri ağası kargısına gelip atların başın çekip dururlar. Lâkin kendulere bir hitab ve sual sâdir olmadıkça söylenmezler. Ol mahalde herkes sâmiinden olup Vezir-i âzam hazretlerinden gayri bir ferde söz söylemek kanun değildir.

«Vezir-i âzam hazretleri umur-ı narha mütaallik sual ve hitab öyle mahallerde gâh Kadı Efendi'ye ve gâh ihtisap ağası'na buyu-

rurlar, amma kasap dükkânlarında müzayaka müşahede olunursa meselâ et az olsa yahut arık bulunsa Yeniçeri ağası'ndan sual buyururlar. Amma narha mûtaallik umuru ağadan sormazlar,

«Zeyrek başı'na varıldıkta o yolda yani Divanyolu'ndan kendi saraylarına varırlar, cümlesi bile varup selâmladıktan sonra evlerine giderler.»

Evvelleri Padişahlar bizzat sefere giderlerdi. Sonraları bu âdet terkölunarak Sadrazam'ların serdarlıkla gönderilmeleri usul ittihaz olunmuştur. Bu sebeple Sadrazam aynı zamanda başkumandandı.

Padişah'ların bizzat sefere çıktıkları zamanlarda bir ay evvel Tuğ-ı Hümayun çıkarılıp (Babüssaade) önüne merasimle dikilirdi. Bu merasimde Sadrazam bulunurdu. Ağaların çıkardıkları tuğu Sadrazam alır, diğer vezirlerin yardımıyla yerine dikerdi. Bu münasebetle Sadrazam ile vezirlerin giyecekleri elbise ve kullanacakları takım kanun ile (Tevkîî Kanunnamesi, s. 538) muayyendi: «Tuğ-ı Hümayun çıkarmak lâzım geldikte vüzera-yi izam Selimî ve erkân kürkü giyerler ve Divan-ı Hümayun rahtı ve abayı ile binerler, lâkin çasnigir ve müteferrika götürmezler, ancak şâtır ve mataracı ve tüfekçiler ve selâm çavuşu ve ağalarıyla giderler.»

Suferler için alay olursa bu alaylarda vezirler gibi Sadrazam da kallâvi ve çaprastlı kırmızı mevlidi ve kırmızı kadife şalvar giyer, ve tirkeş kullandığı gibi atına divan rahtı ve hatayı ve abayı ve üstüne yanecek vururdu. Padişah zırh giyerse vezirlerle beraber Sadrazam da zırh giyerdi.

Alayla otağa varıldığı zaman başta Sadrazam olmak üzere devlet erkânı Padişahı selâmlarlar, ondan sonra vezirler, ulema Sadrazam'ın önüne düşerek çadırına girip orada seferi tehniye ve tebrik ederlerdi.

Padişah gitmeyip de Sadrazam sefere gittiği takdirde «Serdar-ı ekrem» unvanını alır ve İstanbul'dan hareketinden 40 gün evvel huzur-ı Hümayuna kabul olunurdu. O günden itibaren ordugâh kurulur, bütün asker sınıflarının çadırları Sadrazam'ın otağının etrafına ve tuğları otağın önüne dikilirdi. 30 gün sonra Sadrazam ala-yı valâ ile ordugâha çıkar, dua okunarak kurbanlar kesilirdi. Yapılacak merasim kanunnamede (Tevkîî Kanunnamesi, s. 500) şöyle tarif olunmaktadır: «Amma vezir-i âzam hazretleri rikâb-ı hümayundan mufarakat ve serdarlıkla âda-yı dinin üzerine azimet etmek lâzım gelse Selimî ve nimtene (mintana)

kürklü seraser ve kırmızı kadife şalvar ile huzur-ı Hümayuna gelip ruy-mal eyler, ol saat muvacehe-i Sultan-ı mezid-i inayet-i hüsrevanide Selimisi üstüne iki kît'a murassa' toplu sorguclar vazolunur ve kürklü ve sade iki hil'-at-i fâhire giydirilir ve Sancağ-ı Şerifi bizzat Şevketlû Padişah hazretleri kendi mübarek elleriyle teslim ve dua-yı hayr ile tekrim eder, ol dahi Sancağ-ı Şerifi omuzuna alıp Babüssaade'den çıkarıp sancaktara verir.»

Seferlerde üç tuğ ve üç direkli çadır ve kandilli sokak istimali Sadrazam'lara mahsus olduğu da kanunnameden (Tevkîî Kanunnamesi s. 501) anlaşılıyor: «Yaldızlı toprak ile müzeyyen üç tuğ ve üç direkli çerçe ve sayeban ve kandilli sokak istimal etmek vüzera-yi izam'a mahsustur.»

Yollarda tevakkuf vâkı oldukça Sancağ-ı Şerif Sadrazam'ın sayebanı önünde dikilir ve hakkında divan kaidesi tertip olunurdu. Yollarda divan yapmak lâzım gelse Selimî ve erkân kürkü giyer ve abayı ve divan rahtıyla binerdi.

Hududa gelindikte münasip bir noktada ordugâh kurulur, askerî hareket plânı tertip edilirdi. Henüz orduya gelmiyenlerin de gelmeleri beklenirdi.

Ordugâha gelenler gelişlerinde alay gösterilirdi. Alay göstermek, Sadrazam'ın önünde geçit resmi icra etmek demek idi.

Sadrazam'ın maiyyetinde askerî erkândan mürekkep bir divan yani harb meclisi bulunup icabında otağında içtima ile müzakere ve muharebe işleri hakkında karar ittihaz eyler ve harb esnasında bu hey'et lüzum görüldükçe at üstünde dahi tecemmu eder, ümeranın tecrübelileri ve iş bilenleri icabında divana çağırılarak reyleri alınır.

Sadrazam'ın bir vazifesi de nezaretine meşrut olan Evkaf'a bakmaktır. Sadrazam'lara bu nezaret hakkı ilk defa olarak hicrî 868 (1463-64) senesinde Fatih Sultan Mehmet tarafından Mahmut Paşa'ya verilmiş ve Evkaf Nezaretî'nin teşekkül tarihi olan 1242 (1826-27) senesine kadar devam etmiştir. Sadrazam'lara şart ve tahsis olunan Evkafı «Reisülküttap» idare ederdi.

(Fatih Kanunnamesi) ne nazaran (s. 28) Sadrazam'lara «on iki kere yüz bin» akçe has verildiği gibi Rikâb-ı Hümayuna gelen haraç ve peşkeşlerden de hisse verilirdi. Sâlyane verildiği surette 240 binden 350 bin akçaya kadar ita olunurdu.

Hicrî onbirinci asırda (M. XVII) Sadrazam tahsisatı pek mühim bir yekûne balığ oluyordu. Kıbrıs ve muahharan Aydın sancaklarından

Sadrazam'lara mahsus olan baslar iltizama verilerek dört beş yüz kese alınır, Fatih, Sultan Selim ve Kanunî Süleyman Vakıflarının idareleri de Sadrazamlar uhdesinde olduğundan masraf çıktıktan sonra bunlardan bir iki yüz kese hasıl olurdu. Vüzera tevcihatında ve bahusus Eflâk ve Buğdân Voyvodalıklarının tebeddülünde Sadrazam'ın mühim avaidi vardı. Mısır, Halep ve Şam valileri de hediye yollarlardı. «Netayic-ül-vukuat» müellifinin tahminine göre bu tahsisat senevi 20 bin keseye balığ olurdu.

Sadrazamlar bayramlarda, Nevruz'da, Padişah'a hediye verirlerdi. Saray'a, Bab-ı Fetva'ya, Tersane'ye ve yangınlara gittikçe veya tebdile çıktıkça avuç avuç altın dağıtması da mutaddı. Bu sebeple bunların bu kadar avaidi bulunmasına rağmen, hele müsrifleri, azillerinde borçlu bile çıkarlardı.

Sadrazamların daireleri üç beş yüz kişiden mürekkep olduktan maada âmedci, mektupçu, teşrifatçı ve kethüda kalemleri hülefasına kendi kilerinden tayinat verilirdi.

Yeni İslâm olanlara karşı yapılan muamele ve vezir-i âzam canibinden verilen atıyye hakkında kanunnamede (Tevkîî Kanunnamesi, s. 542) şu kayıt vardır: «Divan-ı Hümayun'da Vezir-i âzam huzurunda bir kâfir Müslüman olmak murad etse filhal telkin-i şahadet olup bir kabza akçe ihsan ve kisvesi için defterdara ferman buyurulduktan sonra bir çavuş getirip mirî cerrahlardan divanda ol gün nöbetçi olan cerraha teslim, cerrah dahi hemen ol mahalde köşe-i muayenesine götürüp sünnet eder.»

«Fatih Kanunnamesi» ne nazaran (s. 29) tekaüt istiyen Sadrazam'lara 150 bin akçe tekaüdiye tahsis olunurdu. (Tevkîî Kanunnamesi) nde (s. 538) vezirlerin altı yük akçe ile tekaüt edildikleri yazılıdır. On yük, on iki yük verildiği de aynı kanunnamede muharredir.

Sadrazam'ların oğullarının müteferrika olmaları da kanun (Fatih Kanunnamesi, s. 20) icabındandı. «Vezir-i âzam oğulları altmış akçe ile müteferrika olalar.»

Sadrazam'lara yazılacak elkabı da kanun (Fatih Kanunnamesi, g. 30) tâyin etmişti: «Verir-i âzam düstur-ı ekrem müşir-i efham nizam-ül-âlem nâzım-ı menazım-ül-hüküm enis-üd-devlet-ül-kaahire celis-üs-saltanat-üz-zâhire cumhur birrey-is-sakib mutemen-i muham-ül-enam bilfikr-is-sakib müessis-i cenab-üd-devlet vel ikbal muhassis-i erkân-is-saltana vel iclâl el mahfuf bisunuf-ül-avatif-ül-mülk-ül-âlâ vezir-i âzam damallah-ü iclâlüh.»

Kanunî Sultan Süleyman zamanında vezir-i âzamlık makamını ihraz etmiş olan Lütî Paşa mazuliyyeti zamanında yazdığı «Asafname» adlı hacmen küçük ve fakat münderecatı itibarıyla mühim eserinde vezir-i âzam hakkında kıymetli malûmat veriyor ve mütâlaalar yürütüyor.

Sadarete nasbında «ahval-i divan-ı âlişanî ekser süfêha ve mechul-ün-neseb bazı mürtekin bin ellerinden hayli perişan bulmuş» olduğunu söyleyen Paşa'nın eserinden aşağıya naklolan parçalar (s. 9 ve mütâakıp) dikkate değer: «Sadrazam olanda kat'a garaz-ı dünyevî olmamak gerektir. Her hususa lillâh, fillâh ve livechillâh etmek gerektir. Zira fevkinde bir mansıp dahi yoktur ki ana vasıl ola ve hak sözü ve beynennas mayup ve gayr-i müstahsen işleri Padişah'a hicab etmeyüb söylemek gerektir. Padişah nedimleri ile çokluk musahabet ve ihtilâl etmemek gerektir. Padişah-ı âlempenah vezir-i ekbere ekser evkatta arz-ı didar ettirmeyüp pes perdeden ettirmek gerektir. Vezir-i âzam gece tenhasında mahremleri olan bigaraz âdemler ile mansıba müstahak fakir ve natüvan olanları yoklattırıp, mansıp verip ayıklandırmak gerektir. Padişah-ı âlempenah hazretlerine vezir'in arzettiği umur dönmemek gerektir. Maazallah rüşvet ile kimseye mansıp vermemek gerektir. Vezir-i âzamlar çendan azilden vehm etmemek gerektir. Bir hizmet-i nahemvar görüp dasitan olmadan azlini ihtiyar edip beynennas şöyle bir yolsuz iş etmedi, azlini ihtiyar etti demek pesendide olmak yektir ve evlâdır. Kapısı açık olup ibadullah ile buluşması âsan olmak gerektir.»

Eski vezir-i âzamların zenginliğini anlamak için Kanunî'nin vezir-i âzamı Rüstem Paşa'nın metrukâtına bir göz gezdirmek kâfidir. Tarih bunları şöyle kayd eder: «815 çiftlik, 476 sudegirmeni, 1700 köle, 2900 at, 1106 deve, 100 gümüşlü eyer, 500 altın ve zikiymet ahar ile donatılmış eyer, 2000 zırh, 1500 gümüş kaplı sancak, 130 çift altın üzenği, 760 murassa' kılıç, 1000 gümüş donatılmış mızrak, 800 Mus-haf-ı Şerif, 5000 kitap, 78000 doka altını, 11,200,000 akçe kıymetinde 32 adet cevahlir. Bunlar o zamanın hesabıyla iki milyon doka altını demektir.»

Sadrazam unvanı hicrî 1254 (1838-39), 1295 (1878), 1296 (1878-79) senelerinde olmak üzere üç defa Bağvekâlet'e tahvil olunmuştur. İlk defasında on dört buçuk ay, ikincisinde yüz on dört gün, üçüncüsünde de üç buçuk sene kadar sürmüştür. Son vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin de dediği gibi (Tarih Musahabeleri,

sayfa 264) «Bu unvan değişikliği esasa hizmet etmeyip, göz boyama kabilindendi.»

Son Sadrazamların rütbeleri vezirdi. Elkap olarak «Devletlü Fahametlü», hâtime olarak da «Olapta emr ü ferman hazret-i veliyyül emrindir» yazılırdı.

İlk devirlerdeki vezir-i âzamlar hakkında tam ve kat'î malûmat henüz elde edilememekle beraber adları tarihlere geçen Vezir-i âzam ve Sadrazamlar milliyet bakımından şu suretle sıralanabilir:

Türk 121, Arnavut 22, Gürcü 10, Boşnak 10, Abazâ 6, Çerkes 5, Rum 3, İtalyan 2, Herseki 2, Arap 1, Rus 1, Bulgar 1.

Vezir-i âzamlarla sadrazamlardan ecelle-riyle ölenler olduğu gibi Padişahların emriyle ve ihtilâller sırasında öldürülenler, harbde şehit olanlar ve intihar edenler de vardır. Yine tarihlere geçmiş olanlara göre buna ait istatistik şöyledir:

Ecelleyle ölen 140, Padişah'ın emriyle öldürülen 44, ihtilâllerde öldürülen 11, şehit düşen 6, intihar eden 1.

Sadrazam unvanı Osmanlı saltanatının tarihine karıştığı 1922 senesine kadar devam etmiş ve saltanatla beraber tarihe karışmıştır.

*Sadr-ı âzam aldı gitti Sancağ-ı Peygamberi
Düştüler akdamına feth ü zafer rehber gibi Sabit*

SADRAZAM ARZI (صدر اعظم عرزی) [Ida.] Sadrazam'ların Padişah'lara yazdıkları kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel bunlara «telhis», «takrir» adı veriliirdi. Avrupa usulünde saray teşkilâtı yapılmadan evvel Sadrazam, merkez muamelelerinden, haricîten ve vilâyetlerden gelen tahrirat veya kameleri Padişah'a arzedeceği zaman bunları telhis ve takrire lüzum görmeden kenarına kimden geldiğini ve neye dair olduğunu siyah ve bazan kırmızı mürekkeple hulâsatan yazarak takdim ederdi. Eğer bunlara dair evvelce bir muamele geçmişse derkenarında onu da hatırlatırdı.

Padişah bu telhis veya takrir üzerine icab eden mütalâayı yazarak iade ederdi. Lüzum görmezse hiçbir şey yazmaz ve bazan da kısaca «manzum olmuştur» diye okuduğunu beyan ederdi.

Tanzimat'tan sonra Sadrazam maruzatını Mabeyn Başkâtibi vasıtasıyla yapardı.

SADRAZAM DİVANI (صدر اعظم دیوانی) [Ida.] Sadrazam'ların hükümet işlerini görmek üzere yaptıkları toplantı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devlet işlerinin Bab-ı âli'de gö-

rülmesinden evvel divan Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda yapıldığı gibi ayrıca haftada iki gün sadrazamların konaklarında da yapılırdı.

SADRAZAM RUZNAMÇECİSİ (صدر اعظم روزنامه‌چی) [Ida.] Tanzimat'tan evvel Sadaret dairesinin hesaplarını tutan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlk vezir-i âzam'lar, daha sonra değişen bu ismin yerinde kullanılan sadrazam'lar harb vukuunda ordunun başında bulundukları ve baş kumandan sıfatıyla askeri hareketleri idare ettikleri için devlet erkânı hükümet merkezinde birer vekil bırakarak bizzat Sadrazam'ın maiyyetinde bulunurlar, yapmakla mükellef oldukları vazifeleri ifa ederlerdi. Timar ve zeamet sahipleri kanunen getirmek mecburiyyetinde oldukları maiyyetleri halkıyla sefere iştirak etmekte ve harbin devamı müddetince kendilerinin ve adamlarının masrafları taraflarından yapılmakla beraber harbin icab ettirdiği bir çok masarîf ihtiyar edildiğinden ruzmaneci de beraber bulunur ve lâzım gelen kayıt ve hesapları tutardı. Bu vazife sonradan lâğvedilmiştir.

SADRE ŞİFA VERMEK (صدره شفا ورمك) [Hal.] Meeaz yoluyla tatiip ve teselli etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Verir sadre şifa yoksa ne kaadır gayri
Sadr içün etmiye tedbir-i müdava-ı sekam Nabi*

SADREYN (صدرین) [Ilm.] Rumeli ve Anadolu kazaskerleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SADREYN MÜSTEŞARI (صدرین مستشاری) [Ilm.] Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin müsteşarlarına verilen unvandır. Hierî 1262 (1845) senesinde ihdas olunan bu vazifenin ihdası sebebiyle ilk defa tâyin olunanları Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, c. 8, s. 127) şöyle yazar: «Rumeli ve Anadolu Sadaretleri daireslerinde murafaa günleri mevcut olarak birlikte umur-ı şer'iyye rüyet olunmak üzere sudurdan ikiye zatın birer mah münavebe ile devam eylemeleri ve Anadolu Sadareti mesalihi Rumeli'ye nisbetle hafifçe olduğundan Rumeli sadaretiyle İstanbul mahkemesine daimî muvazzaf olarak bir müsteşar tâyini bittensip bairade-i seniyye fukaha-yı sudurdan Siruzî Zade Tahir Efendi Rumeli Sadareti ve müderisinden Arzuhalci Hasan Refet Efendi İstanbul kazası müsteşarlığına memuriyyetleri iera ve sair müteferrikat-ı icabıyyesi makam-ı Fetva'ya havale olundu.»

Sadreyin müsteşarlığı Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

SADR-I RUM (صدر روم) [Ilm.] Rumeli kazaskeri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kazaskerler biri Rumeli, öteki Anadolu olmak üzere iki idi. Rumeli kazaskeri merite itibarıyla Anadolu kazaskerinden yüksek olduğu gibi ilmiye rütbelерinin en büyüğü idi.

SADRIYYE (صدریه) [Fık.] Çocuğun anaya nisbeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sadr; Arapça göğüs demektir. Ana çocuğu göğsüyle emzirdiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Çocuğun babaya nisbeti için «sulbî», «sulbiyye» tâbirleri kullanılır.

SAF (صاف) [Ask.] Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra «tertîp» adıyla İstanbul'da yapılan askeri teşkilâtta «bölük» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sekiz alaydan tereküp eden tertibin ikisi Bab-ı Serraskeri'de, altısı da Davutpaşa ile Üsküdar'daki kışla ve barakalarda ikame edilmişti. Sekiz tertibin «Bağ binb. gı» unvanıyla bir bölük zâbiti ve her tertibin «binbaşı» namıyla bir âmiri vardı. 1256 kışından ibaret olan her tertîp «saf» adıyla on beş bölüğe taksim edilmiş ve «yüzbaşı» unvanlı bir zâbitin komandasına verilmişti. Her yüzbaşı'nın refakatinde iki yüzbaşı mülâzımı, bir sancaktar, bir çavuş ve on onbaşı ve «saf» larda da birer top vardı.

1243 (1827-28) deki «Asakir-i Mansure-i Muhammediyye» teşkilâtı sırasında «tertîp», «alay», «saf» da «bölük» adını almıştır.

Ş [Muz.] Mehter usullerinden biri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SAFER (صفر) [Tak.] Kamerî ayların ikincisinin adıdır. Resmî vesikalarla hususî mektuplarda ve takvimlerde safer-ül-hayr suretinde yazılır, (ص = س) rumuzuyla gösterilirdi. Kamerî ayların birincisi muharrem, sonuncusu da zilhiccedir. «Kamus» da safer için şu izahat vardır: «Essafer: Fethateynle bir illet adıdır ki insanın karnına âriz olup benzini kehrûba (kehlîbar) gibi sarartır ve safer muharrem ayını safer ayına tehir eylemeğe denir. Cahiliyyette eşhür-ü hurûm'den olan muharrem ayında mübadir oldukları (bağladıkları) harb ve garatı iera için tahrimi safer ayına tehir ederler; yani saferi muharreme bedel tutarlardı ve minh-ül-hadis (Lâ safer). Alâ kavlin hadis-i mezkûrde menfi olan saferden murat; illet-i merkumedir ki sâri zuum ederlerdi ve Araplar zu'mun da bir yılan adıdır ki insanın karnında mütekevvîn (meydana gelen) ve adelerine mültaşık olup acıktıkta insanın içrisini kavrayıp ısıtır. Alâ kavlin başka bir canavardır ki kezalik insanın cevfinde (içinde)

iki kemiklerinin tarafını ısıtır. İnsan acıktıkta içrisinin sızladığı gûya bundandır ve bir re'ye göre bir nevi kurtağıdır ki insanın karnında âriz olur. Sıfar (sarılık) dahi derler. Şârih'in beyanına göre murat solucanlardır.»

Buhari şârihi Aynî merhum da bu hadisin şerhinde cahiliyye Araplarının, insan karnında bulunan ve acıktıkça sahibini veca'nâk eyliyen (ağrıları uğratan) bir yılan olduğunu zu'mederlerdi: (Lâ safer) nefy-i Nebevisiyle o vehmin aslı olmadığı bildirildi, yahut cahiliyye Araplarının yaptıkları gibi hürmet-i muharremin safere tehiri caiz olmayacağı ilân edildi diyor.

Saferin safer-ül hayr suretinde vasıflan-dırılmasına rağmen eskiden kadınlar, hattâ bazı erkekler yümünsüz sayarlardı. Bu ayın içinde düğün, dernek gibi hayırlı işler yapılmamakla beraber hassaten kadınlar elbise dikmeyi, hamama gitmeyi bile uğursuz sayarlardı.

Uğursuz sayılmasının vehimden başka bir şey olmadığını kaydeden üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Mahfil, adet 4, 1339 saferine mahsus nüsha) şu tafsîlâtı da veriyor:

«Malûmdur ki, cahiliyyet zamanında recep, zilhide, zilhicce ve muharrem ayları (eşhür-ü hurûm) namıyla muhterem tutulur ve bu aylarda cidâl ve kıtâl bertaraf olurdu. Zilkide iptidasından muharrem sonuna kadar üç aylık sükûn müddeti geçip de saferin hilâli görününce yine boğuşulmağa başlanır, halkın huzur ve rahatı mukatelâtın şeameti ile ihlâl edilirdi.

«Kamus tercemesinde (safer) in (hulûf) (boşluk) mânasına geldiği ve saferin bulûlûyle Mekke halkının zahire toplamak için etrafa dağılarak Mekke hâli kaldığı cihetle bu aya safer denildiği bildiriliyor. (Bulûğ-ül-Areb) de de A'rabin safer girer girmez gazveye çıkmalarıyla yurtlarının hâli kalması tesmiyesi sebebidir deniliyor.

«Şu halde saferin uğursuzluğu hakkındaki avamın zehabının asıl menşei bunlar olsa gerektir. Öyle ya bir adamın yurdunda ve ailesi nezdinde rahatça oturmasını ve dağda, bayırda serbestçe gezip dolaşmasını değiştiren, şehir-lileri gurbete çıkarıp bedevilerden bir kısmını gazveye gönderen, bir kısmını da ihtiraz ve tahaffuza mecbur eyliyen bir ay, uğursuz sayılmaz da ne yapılır? İşte Arabistan çöllerinde zuhur eden bu şeamet vahimesi bize kadar sirayet eylemiştir ki hâlâ saferin uğursuzluğu vehmine tâbi olanlarımız bulunmaktadır.

«(Saferin çıktığını bana müjdeliyeni con-netle tebşir edeceğim) mealinde ve Hadis olmak üzere şâyi olan sözün de saferin şeameti hakkındaki vehmin kuvvetlenmesine yardım etmiş-

tir. (Ali yül-Karî) nin mevzu olduğuna kaail olduğu bu hadisi, Mevlâna Celâleddin-i Rumi Mesnevi-i Şerîfin dördüncü cildinde nakl ile avamın bu meseledeki sahif itikadını tashih eylemiştir. Mevlâna'nın Mesnevi'deki beyitlerinin meali:

«Nebî-yi âhîr zaman olan Hazret-i Ahmet Aleyh-is-salâtü vesselâm'ın rebîülevvel içinde intikali mukarrer ve mukaddêr idî. Zat-ı Celîl-i Peygamberî de zaman-ı irtihalinden haberdar olduğu cihetle âdetâ o vakte âşık olmuş, safer girince bu aydan sonra âhirete sefer edeceğim diye sevinmiş, şevk-ı likaulah ile her gece sabaha kadar (اللهم بالرفق الاعلى) domeğe başlamış ve herkim saferin çıkıp da rebîülevvelin girdiğini bana tebşir ederse ben ona cefaât ve cennet müjdesinde bulunacağım buyurmuştu. Saferin huruciyle rebîülevvelin hulfî üzerine (Akkâşe) Ya Resulullah; Safer çıktı; gitti, dedi. Aleyh-is-salâtü vesselâm Hazretleri de: Ey koca arslan; Cennet senindir, müjdesini verdi. Muahharen biri daha gelip saferin çıktığını ihbar ettiyse de ona cevaben müjdeyi Akkâşe aldı dedi.»

«Fîlvâki Akkâşe, Ebu Bekr-is-Siddik (R.A.) devrinde şehiden âzim-i cennet olmuştur.»

Bu izahattan safer ayında şeamet tasavvurunun vehimden başka bir şey olmadığı anlaşılar. Easen üstadın bir kısım kadın ve erkeklerde mevcudiyetinden otuz sene evvel bahsettiği uğursuzluk telâkkisi şimdi safer ayının girip çıkışının bile pek az kimseler tarafından bilinmesi yüzünden artık tamamiyle unutulup gitmiştir.

SAFEVİYYE (صفوي) [Sof.] Safiyüddin-i Erdebîlî tarafından tesis olunan tarikatın adıdır. Kurucusuna nisbetle «Erdebiliyye» de denilir. Safiyüddin-i Erdebîlî İmam Musa Kâzım neslindendir Şeyh Muhammed Geylânî'den imabe almıştır. Timurleng'in kendisine pek ziyade hürmeti vardı. Bundan dolayı Anadolu cihetinden aldığı esirleri onun iltimasıyla koyvermişti. 735 (1334-35) de ölmüştür. Evlât ve ahfadı yerine postnişin olmuş ve aralarında Uzun Hasan ile sıhrî karabet de meydana gelmiştir. Bunlardan Şah İsmail şeyhliği saltanata tebdil ederek Safeviyye devletini kurdu. Anadolu'da Şi'îliği tamim edip Yavuz Sultan Selim ile harbeden Şah İsmail budur.

Safeviyye'nin Bayramiyye, Ebheriyye Haydariyye adlı üç şubesi vardır.

SAFF-I NIAL (صف نبال) [Hal.] Pabuğların sıra ile durduğu yer demek olan bu tâbir aynı zamanda meclisin en aşağı yeri yerinde de

kullanılır. «Sanat Ansiklopedisi» nde (Soff-i nial Maddesi) «Eski Türk evlerinde odaların içinde ve oda döğemesinden yirmi santim kadar alçak olarak kapı önlerinde bırakılan yer ki buradan bir basamakla oda döğemesine çıkılır» suretinde tarif olunan «saff-ı nial» için şu tafsilât da vardır:

«Ayakkabıları veya terlikleri çıkarıp bırakmağa mahsus olan bu yerler odaların iç tarafında ve kapıdan girilince oda boyunca devam eden dar ve uzunca aralık gibi bir yer olup zemini odanın döğemesinden daha aşağı bir seviyede olur. Umumiyetle tuğla döğemelidir ve odanın yüksekçe kısmından, geçecek yeri olan bir basamakla ayrılmıştır. Bu kısmın tavani da ayrıdır. Ekseriya bu parmaklık tavana sütunlarla bağlanmıştır. Parmaklıksız ve sütunsuz olanları da vardır. Buna Anadolu'da seki altı derler. Odanın seki teşkil eden yüksekçe kısmından aşağı bulunduğu için bu tâbir verilmiştir.»

Mevlevî tekkelerindeki «Saka postu» da bu türlü yerlerden sayılırdı. Çünkü yeni gelen ve en kідemsiz olan cân burada otururdu.

*Saff-ı nialde ki burigade idi geri
Geleydi meclis-i tefsirine imam-ı Hasir
Sabit*

SAFİYYULLAH (مقي الله) [Hal.] Hazret-i Âdem hakkında kullanılır bir tâbirdir. Safiyy; Arapça temiz, pâk, saf demektir.

SAFRA (صفرا) [Bah.] Muvazenet temini için yelkenli gemilerin sinatinelerine konan maden, taş, kum gibi ağırlıklara verilen addır.

SAFRA KUMU (صفرا قومي) [Bah.] Yelkenlilerde safra için kullanılan çakıllı kumun adıdır. Safra gemilerde muvazenet temini için kullanılır.

SAFRA LÜMBARİ (صفرا لومباري) [Bah.] Gemi bordalarına safra alıp vermek için açılan lûmbarlara verilen addır. Safra yelkenli gemilerde muvazenet temini için kullanılır.

SAF SECCADESİ (صف سجاده) [San.] Cemaatle namaz kılınırken her şahsa mahsus ve sıra ile dört, beş, yedi ve daha ziyade mihrabı havi dar uzun seccadelere verilen addır. Cemaat bunlar üzerinde saf halinde kaldıkları için bu ad verilmiştir. Camilerin bazılarında ezcümle «Nur-ı Osmaniye Camii» nde bu türlü seccadeler olduğu gibi «Türk İslâm Eserleri Müzesi» nde de örnekleri vardır.

SAG AKÇA (صاع آقي) [Mes.] Sağlam para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Devletçe para

sıkıntısı yüzünden akça bir aralık değerinden fazlasıyla istihkak sahiplerine verildiği ve bu türlü paralara «çürük akça» denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Yine bu yüzden bir aralık paraların ayarı düğüldüğünden «züyuf akça» tâbiri meydana geldiği gibi kalp paralar hakkında da «kalp akça» tâbiri kullanılmıştır.

SÂGAR (ساغر) [Sof.] Envar-ı gaybiyyenin müşahedesine ve idrak-i maaniye yarıyan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sâgar, Farsça şarap kadehi demektir.

*Sakıga meclise gel cismime gelsün canım
Ahtlar tövbelere ol sâgara kurban olsun
Nedim*

SAGİR (صغير) [Fık.] Çocuk yerinde kullanılır bir tâbirdir. İki türlüdür:

1 — Sagir-i mümeyyiz; iyi ve kötüyü ayırabilen çocuk. «Türk Hukuk Lügati» ndeki izahı şöyledir: «Bey' ve şirayî anlıyan, yani milkiyyet-i bey'in sâlip ve şira'nın galip olduğunu bilen ve onda beş aldanmak gibi gabn-i fâhişi gabn-i yesirden temyiz ve tefrik eden çocuktur»

2 — Sagir-i gayr-i mümeyyiz; iyi ve kötüyü ayıramayan çocuk. «Türk hukuk Lügati» bunu da şöyle izah ediyor: «Bey' ve şira'yı fahmetmiyen, yani bey'in milkiyyeti ve şira'nın galip olduğunu bilmiyen ve onda beş aldanmak gibi gabn-i fâhiş olduğu zâhir olan bir gabni, gabn-i yesirden temyiz ve tefrik eylemiyen çocuktur.»

SAĞLAM AYAKKABI DEĞİL (ساغلام آياككي دهيل) [Hal.] Mecaz yoluyla şüpheli, inanılmaz, güvenilmez, sına adam yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAĞLAM RÜZGAR (ساغلام روزگار) [Bah.] Her hangi bir cihetten devamlı surette esen rüzgâr hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yelken gemilerinde rüzgârın ehemmiyeti olduğu ve geminin düzgün yol almasını temin ettiği için bu ad verilmiştir.

SAH (صح) [Ida.] Fermanlarla beratların ve bazı evrak ve resmî kayıtların sıhhatini temin için tasdik alâmeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu işaretin yazılmasına «sah çekmek» denilirdi. Fermanlarla beratlarla ve sadaret makamından yazılan buyrultulara ilk zamanlarda bizzat Sadrazam'lar sah çekerlerdi. Sonradan bu işaret Beylikçiler tarafından ve diğer evrak üzerine dairelerdeki alâkahılar tarafından çekilirdi. Kayıtların doğruluğunu tasdik yerine son zamanlarda aslına uygundur demek olan «As-

ına mutabıktır» işareti konulur ve dairenin resmî mührüyle mühürlenirdi. Buyrultulara sah yerine mühür basılması Sadrazam Keçeci Zade Fuat Paşa'nın zamanında ve 1278 (1861-62) senesinde başlamıştır.

*Yazdı hüccet-i katline aşkların hatt-ı nigâr
Kasları imza edüp ol hükme zülfü dedi sah
İbn-i kemal*

SAHA-İ HARB (ساحة حرب) [Ask.] Harb meydanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saba; Arapça meydan, açık avlu, düz ve geniş yer demektir. Harb meydanları geniş yer olduğu için bu tâbir meydana çıkmıştır.

SAH ÇEKMEK (صح چكملك) [Ida.] Ferman ve beratlarla bazı evrak ve resmî kayıtların sıhhatini temin için tasdik alâmeti makamındaki «sah» işaretinin yazılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fermanlarla beratlarla ve sadaret makamından yazılan buyrultulara «sah» işareti doğrudan doğruya Sadrazamlar tarafından çekilirdi. Sonraları verilen ferman veya berat Padışah'ın iradesine müstenit ise arkalarına beylikçi kesedarı kalın kalemle büyücek bir beyzi şekil çizip bunun bir tarafına «ba ferman» işaretini ilâve eder, Beylikçi de işaretin bulunduğu cihetin sonuna «sah resid» yazardı. Kesedarlık kalktıktan sonra bu vazife beylikçi tarafından yapılırdı. Verilen ferman veya berat Padışah'ın iradesine müstenit değil ise yalnız kesedar, son zamanlarda beylikçi tarafından işaretle iktifa olunurdu. Fermanların, beratların arkasına yazılan «ba ferman», «sah resid» işaretlerinin üzerine altın rıh serpiliirdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra fermanlara yine beylikçi tarafından «Beylikçi-i divan-ı hümayun» ibaresi yazılı mühür basılırdı.

Keçeci zade Fuat Paşa'nın sadaretine gelinceye kadar sadaret makamından yazılan buyrultuların başına Sadrazam tarafından sah çekilirken hieri 1278 (1861-62) senesinde mühür kullanılmaya başlanmış ve ondan sonra mühür basılması usulüne devam olunmuştur. Vak'a-nüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 10, s. 38) bunun için şunları yazıyor:

«Makam-ı Sadaretten yazılan buyrultuların balâsına makam-ı Sadarete bulunan zat tarafından kendi kalem ve yedi (eli) ile sah çekilmek âdet idi. Bu iş mesalih-i mühimme arasında şugal-i zaid (fazla meşgale, iş) olması mülâhazasıyla bundan sarf-ı nazarla sah yerine mühür basılması itiyat kılındı. Mühr-ü mezkûre (Mehmet Fuat Vezir-i âzam) ibaresi hâkkolundu. (Hâtıra) itiyad-ı kadim yazılan buyrultu-

ların bizzat Sadrazam elinden geçerek meallerine ittila-ı tamı olması mütalâasına müstenit olsa gerektir. Zira hatt-ı dest ile mührün intibasında tefavüt-i azim (büyük fark) vardır. İntiha.»

*Tarf-ı hatta turrest bir akde peyda eylemiş
Gâgüğe sah çekmiş Asaf pençe ferman üstüne
Nedim*

SAHHAF (صحاف) [San.] Eskiden kitap satan, kitapçı yerinde kullanılan bir tâbirdir. Kitap alım satımı revaç bulduğu zamanlarda sahhaflık kârlı bir iş halini almıştı. Kapalı çarşının içinde bir çok sahhaflar dükkânı vardı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (c. 1, s. 525) şöyle yazar: «Esnaf-ı sahhaflar dükkân 50. Neferat 300. Bunlar ulema ziyinde (kıyafet) ulema hudamları olmakla kazasker alayında tahtrevanlar üzere mürur ederler. Dükkânlarında nice bin kitapları bulunur.» Daha sonra Beyazıt Camii avlusundan kapalı çarşıya giden yolun iki taraf dükkânları da sahhaflar dükkânı olmuştur. Kitapçılığın Bab-ı âli caddesine (Ankara caddesi) intikali çok sonradır. Kapalı Çarşıda 1908 İnkılâbından bir müddet sonraya kadar sahhaflar dükkânları vardı. Sayıları çok azalan bu dükkânlar Birinci Cihan Harbi sıralarında tamamen kapanmış, sahhaflar yalnız Beyazıt Camiinin bitişigindeki hakkâklar çarşısına inhisar etmiştir. Eski kitaplar satan bu dükkânlar da çok azalmıştır.

*Bari cem-i kütüb ettin çalış istihraçe
Kalma bîberk ü neva dehrde sahhaflar gibi
Lâ*

SAHHAF KİTABI (صحاف کتابی) [Hal.] Eskiden satışları az olup okuyucuları tarafından saklanan kitaplar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Necip Asım Bey (ölümü 1935) «Matbuat Hâtıraları» nda (İkdam, 19 kânun-ı evvel 1337) «Eskiden kütüphanelerde saklanabilecek kitaplara sahhaflar kitapları derlerdi» dedikten sonra şunu da ilâve etmiştir: «Abdurrahman Şeref Efendi benim «Türk Tarihi» için Encümen-i teftiş ve muayene: «Canım bu kitap sahhaflar kitaplarındandır, bırakınız, o herkesin harcı değil» dedikleri meşhurdur.»

SAHHAFLAR ÇARŞISI (صحافلار چارشسی) [San.] Kapalı Çarşıda eskiden kitapçıların bulunduğu yere verilen addır. Vaktiyle bulundukları yere adını verdirecek kadar çok olan sahhaflar sonradan Beyazıt Camii etrafına taşınmışlardır. Son zamanlara kadar kalmış olan iki üç sahhaflar da Birinci Cihan Harbi sıralarında Kapalı Çarşıdan ayrılmıştır.

SAHHAFLAR ŞEYHİ (صحافلار شیخی) [San.] Eskiden sahhaflar adı verilen kitap satanların aralarından esnafın anlaşmazlıklarını halletmek ve devlet dairelerindeki işlerine bakmak üzere seçilen sanatkâra verilen addır. Şeyh, esnaf tarafından s çilirdi.

*Her seher sahhaflar şeyhigle ülfet eyleyüp
Hace-i tezvîr-i dolab-ı Bedestenden ders alır
Keçeci Zade İzzet Molla*

SAHİB HURUÇ (صاحب خروج) [Hal.] Şarkta daima beklenen Mehdi ve emsali tarzında dünyayı kendisine inkıyada mecbur ve her tarafı zapt ve teshir edeceği itikat edilen kudret ve gevket sahibi hükümdar yerinde kullanılan bir tâbirdir. Osmanlı tarihlerinde isyan bayrağı açanlar hakkında sık sık geçer.

*Hemen kâstı mazlum olan canedir
Hep ef'âlî sahib hurucanedir.
Abdülhak Hâmit*

SAHİB-İ ARZ (صاحب عرض) [Mal.] Arzın (toprağın) sahibi mânasına gelen bu tâbir Timar usulü cari olduğu zamanlarda timar, zeamet ve has sahiplerinin, timar usulünün lâğvından sonra çıkarılan Arazi Kanunu hükümlerine göre de devletin toprak üzerinde haiz olduğu hak yerinde kullanılırdı. Osmanlılarda arazide iki türlü tasarruf usulü cari idi Biri tapu ile tasarruf eden şahsın emeği mukabilinde arazinin hâsılâtından geçici olarak ettiği istifade idi. Bunlara «mutasarrıf» adı verilmiştir. Diğer ise o arazinin ögryüyle bazı vergilerin ve alım satımındaki harçların devletçe alınma hakkıydı.

Osmanlı hükümeti kuruluş devresinde timar teşkilâtı meydana getirilirken arazi üzerinde devlete ait olan bu ikinci hakkı hizmet karşılığı olarak ya timar sahibine veya malikâne olarak fâtihiine vermiş veyahut da hayrat ve içtimai müesseseler masrafına karşılık olarak alâkalılara bırakmıştı. İşte bu suretle arazinin hükümet hakkına sahip olana «sahib-i arz» denilmiştir. Arazi sahiplerinden biri toprağını satacak olsa bunların huzurunda takrir vermesi ve «sahib-i arz» ın izninin lâhik olması lâzımdı.

Sahib-i arz, dirliği dahilinde mahlûl olan araziye ve ekilip biçilmeyen yerleri bedeli mukabilinde «tapu-yi misli» ile taliplerine ihale ve tefviz eylerdi. Bununla beraber bunlar hiçbir vakit araziye kendi uhdelerinde alıkoymamazlardı.

Hicri 1241 (1825-26) senesinde timarların, 1255 (1839-40) da da mukataa ve malikânelerin

kaldırılması üzerine bu hak arzın asıl hakikî sahibi olan devlete geçmiş oldu.

Bu hususta devleti temsil eden zat hakkında istimali şayidir» suretinde tarif olunan «sahib-i arz» için «Türk Hukuk Lûgati» nde mümessillerin temsil tarihleri şöyle gösterilmiştir: Bu mümessiller: Arazi-i emiriyeye-i sırfe; hicri 1255 (1839-40) tarihine kadar: Timar, zeamet, has sahipleri, hicri 1263 (1847) tarihine kadar: bunlarla mütezim ve muhassiller, hicri 1274 (1857-58) tarihine kadar: yalnızca mütezim ve muhassiller, hicri 1290 (1873) tarihine kadar: Mal memurları, milâdi 1926 tarihine kadar: Tapu memurlarıdır. Arazi-i emiriyeye-i mevkufede bütün bu devirlerde vakıfların mütevellileridir.»

SAHİB-İ AYAR (صاحب آيار) [Mal.] Darphanede kesilen paraların ölçü ve ayarlarını tesbit eden memur hakkında kullanılan bir tâbirdir. Darphanenin mühim vazifelerindendi.

SAHİB-İ DEĞNEK (صاحب دنگ) [Bah.] Eskiden liman reisleri hakkında kullanılan bir tâbirdir. Liman reisleri bir vakitler mavi renkli âsa (değnek) taşıdıkları için bu tâbir meydana gelmiştir.

SAHİB-İ DEVLET (صاحب دولت) [Ida.] Sadrazam hakkında kullanılan bir tâbirdir. Devlet sahibi demek olan ve tâzim ifade eden bu tâbirden Sadrazam anlaşılırdı.

SAHİB-İ MENZİL (صاحب منزل) [Ok.] Şam-piyon yerinde kullanılan bir tâbirdir.

SAHİBKIRAN (صاحب کيران) [Hal.] Padişahlar hakkında zamanının hâkimi ve fermaueri makamında kullanılan bir tâbirdir. Osmanlılardan Fatih ve Kanunî hakkında kullanıldığı gibi pek de mahalline masruf olmıyarak ondan sonraki Padişahlar hakkında da istimal olunmuştur. Bu tâbir iki mânaya delâlet eder: I - Zamanında sa'deyn denilen Zühre ile Müşteri'nin kıranında (birleşmek) dünyaya gelen. II - Kıran bir sikke (para) adı olması itibariyle zamanında para basılan.

Sahibkiran tâbiri Osmanlılardan başka hükümdarlar hakkında da kullanılmıştır. Nitekim Timurleng'e de diğer tâzim lâfızlarıyla beraber sahibkiran da denilirdi.

SAHİLHANE (ساحلخانه) [Mim.] Deniz kenarındaki binalar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bunun yerine «yalı» da denir. Eskiden şairler diğer vesilelerle olduğu gibi bu türlü binalar yaptırınlar için de tarih yazarlardı.

Fıtnat Hanım'ın Mes'ut Efendi'nin yalıı için yazdığı tarih:

*Taalâllah zehi zibende nev kasr-ı dilâra kim
Nazirin etmemiş her kim Serimmar-ı koza inşa
Zarafet tarhına meftun nezaket resmine hayran
Letafet hüsnüne âşık zehi dîlcü bina hakka
Bu kasr-ı pâk ü dilkeş bir müselleme beyt-i zibadır
Ferah mazmunudur şâdi zemin-i ayş ü tarp
mâna*

*Musanna' tak-ı valâsı hilâl-i iyde ta'n üşken
Billûrin revzeni rişk âver-i mihr-i cihan ârâ
Edenler seyr zanneyler bu kasr-ı pâk ü dildûya
Kenar-ı bahrde cay eylemiş bir dilber-i râna
Ferahmuş eyledi ruhsar u keyau-yi âşık-ı şeyda
Yazılmış cild-i vahitte Gülîstan ü Baharistan
Sanur seyregliyen ezhar-ı günâgûnunu gûya
Nazîrî yok cihanda bu müfarrak kasr-ı dîlcûnun
Meğer kim göstere aksin anın âyine-i derya
Zemin ü dîlnîşîni hub u zîba cayı anber bâ
Havası ruhbaş u dîlkûşa âbî hayat efza
Ede bânisi Sadüddin Efendiye Hûda mes'ut
Ola daim makarr-ı zevk bu cây-ı ferah pîra
Dedim bu mısra' ile Fıtnat'a tarih-i itmamın
Acep pâkîze tarholdu bu kasr-ı dilkeş ü valâ*

SAHİL MUHAFİZLARI (ساحل محافظاری) [Ask.] Sahillerde asayiş ve emniyetin temini ve kaçakçılığın men'i için istihdam olunan efratla gümrük memurları hakkında kullanılan bir tâbirdir. Muhafız; Arapça saklayıcı demektir. Ehemmiyetli şehir ve kalelerin hıfzına memur edilen büyük adamlara «Muhafız» unvanı verilirdi.

SAHİLSARAY (ساحلسرای) [Mim.] Deniz kenarındaki kâşâne, büyük yalı yerinde kullanılan bir tâbirdir.

*Habbeza sahilsaray kim reng ü buy ü nevbahar
Gülşen-i pür feyzinin bin gonce-i ra' nasıdır.
Nef'i*

SAHN (صحن) [Mim.] Orta yer, düz meydana yerinde kullanılan bir tâbirdir. Cami ve medreselerde umumun toplanmasına mahsus üstü kubbe ile örtülü yerlere de bu ad verilir. Buralarda ders okutulur, namaz da kılınırdı.

SAHN MEDRESELERİ (صحن مدرسه‌لری) [Mek.] Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'da adıyla anılan camiinin etrafındaki medreseler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bunlar yüksek tahsil vermek üzere sekiz medreseden ibaret oldukları için «Sahn-i Sema» denilirdi.

Arapça bir kelime olan «sahn» ın (Kamus-ı Osmani) deki izahı şöyledir:

«Düz meydan, orta yer, bir mekânın ortası: (Sahn-ı soffa, sahn-ı çemen, sahn-ı dü renk) = leyl ve nehar itibariyle dünyaya itlak olunur. (Sahn-ı sim) = kurs-ı kamerdir, zil.

Bakırdan mamul olup birbirine vurularak çalınan saz âleti, (sahnan) = çifte zil. Büyük kâse. Lisanımızda içine taam (yemek) konulan malûm kaba (sahan) ıtlakı bu mâna itibarıyla'dır.»

Osman Ergin «Türkiye Maarif Tarihi» nde (c. 1, s. 93) Fatih'in cami ve imaretini yaptırmak için Bizans İmparatorlarının mezarları bulunan Havariyyun kilisesinin yerini seçerek dümdüz bir hale getirdikten ve düzlüğün ortasına camii kurduğu gibi şimal ve cenup taraflarındaki setler üstüne (eski tâbirle Karadeniz ve Akdeniz cihetlerine) de sekiz medrese yaptırdığını yazarken «Araplar bu türlü düzlüklere ve geniş sahalarla sahn dediklerini de kaydettikten sonra sayfanın altında sahn için şunları yazıyor :

«Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı, «Osmanlı İmparatorluğu Teglîlâtı» nda (sayfa 21, kısım 2) «Medrese binaları İstanbul'un tam ortasına düştüğü için sahn adı verilmiştir» demekle ortaya üzerinde epeyce durulacak bir mesele çıkarmışlardır. Evvelâ orasının İstanbul'un tam ortası oluşu fennî harita yapılmamış olduğu o devirlerde nasıl ölçülmüş de bilinmiştir? Saniyen : Sahn'a yalnız ve aleltlak orta mânası veriş Arap diline de Osmanlıların kullandığına da uygun değildir. Çünkü Araplar Sahn-üd-dar derler ve bunu (صحنها وسطها) tarzında tarif ve izah ederler. Bu takdirde sahn avlu dediğimiz yer olmuş oluyor. Arapçadan Fransızca'ya kamusun sahn-üd-darı Cour de la maison diye tercüme edişi de bunu gösterir. Araplar bir de (الصحن من الأرض) tâbirini (صحنها) ile tevzi ve tefsir ederler. Bu mânaya göre de sahn, düz yer, geniş saha mânasına gelir. Bir evin, bir odanın ortası onun düz yeri ve geniş sahası olduğu için orta tâbiri bundan çıkmış olsa gerektir.

«Camiin avlusuna hâlâ sahanlık denilmekte olması sahn tâbirinde orta'dan ziyade genişlik ve düzlük mânası aranmak lâzım geleceğini gösterir. Tiyatrolarda localara nisbetle oyuncuların oynadıkları yer daha geniş ve düz olduğu için ona da sahne denilmiyor mu?

«Müfti oğlu Ahmet Hikmet : «Sahn denilmesi : mezunlarının sahn-i harbe ekseriyetle memur edilmelerinden münbaistir demesi bûs bütün indî ve aykırıdır (Mihrap Mecmuası, s. 718). Bu devirlerde sahne-i harble alâkası olmayan bir tek sınıf varsa onlar da medrese mezunlarıdır. Bir lügatin mânasının yanlış anlaşılması onu ne kadar yanlış anlatmağa da sebep oluyor. Hayret.»

Âli tahsil veren sahn'a girmek için ilk tahsilin verildiği «İbtida-yi hariç» de denilen

«Hariç medresesi» ni ve ondan sonra idadî (orta) tahsilinin verildiği «İbtida-yi dâhil» dahi denilen (Dâhil medresesi) nin tamamlanmış olması lâzım gelirdi. Sahn medresesini bitirip çıkan «Müderri» likle tedris (ders okutmak) mesleğini ihtiyar edebileceği gibi «Tarik-ı kaza» «Kadılık, hâkimlik mesleği» ile beraber devletin diğer bütün hizmetlerine girmek hak ve selâhiyyetini kazanmış olurdu.

Tanzimattan sonra muhtelif meslekler için mektepler açıldığından medrese tahsilini görenler için başlıca saha olarak ilmiye mesleği kalmıştı. Bununla beraber 1908 Temmuz İnkılabından sonra medreselere rağbet de azalmıştı. Bir aralık programlar değiştirilmiş ise de beklenen fayda hâsıl olmadı. Cumhuriyet devrinde de diğer medreseler gibi Sahn medresesi de tarihe karıştı.

SAHN-I SEMAN (صحن سمان) [Muk.] İstanbul'da Fatih camiinin iki tarafındaki kârgir ve kurşunlu sekiz medrese hakkında kullanılır bir tâbirdir. Medresenin dördü Karadeniz, diğer dördü de Akdeniz tarafında idi Karadeniz tarafındakiler: Bahr-i siyah başkurşunlu, Bahr-i siyah çifte başkurşunlu, Bahr-i siyah çifte ayakkurşunlu, Bahr-i siyah ayakkurşunlu, Akdeniz, tarafındakiler de: Bahr-i sefit başkurşunlu, Bahr-i sefit çifte başkurşunlu, Bahr-i sefit çifte ayakkurşunlu, Bahr-i sefit ayakkurşunlu adlarıyla anılırlardı.

Sahn medresesi âlî (yüksek) tahsil veren medreselerdi. Bu medreselere girebilmek için idadisi yerinde olan «Tetimme medresesi» ni bitirmiş olmak lâzım gelirdi. Bu medreselerde hûcere sahibi olan talebe ulemadan sayılırdı. İçlerinde makbul telif sahibi olanlar bile vardı. Bunların eskilerine «muid» denilirdi. Muidler Sahn medresesinde müzakerecilik, Tetimme medreselerinde hocalık ederlerdi.

Sahn-ı seman, Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılmış, programları kendisi de dahil olduğu halde (Molla Hüsrev) le Türkistan'dan getirttiği zamanının meşhur âlimlerinden (Ali Kuşçî) ve diğer tanınmış âlimler tarafından yapılmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman tarafından «Medrese-i Süleymaniye» nin tesisinden sonra Fıkıh, Kelâm, Arap Edebiyatı gibi şer'î ilimler bu medreselerde, Tabiiyyat, Riyaziyyat, Tıp gibi akilî ilimler de Medrese-i Süleymaniye'de okutulmağa başlanmıştır.

SAHRINÇ (سهرنج) [Mim.] Yağmur sularını biriktirmek için bina altında ve toprak içinde yapılan etrafı duvarlı ve horasan veya çimento sıvalı su mahzenine verilen addır. Halk arasında değişik olarak sarnıç suretinde kullanılan sahrinçtan yukarı tarafında kuyu ağzı gibi bırakılan delikten kova veya tulumla su çekilirdi.

Sahrinçların eski zamanlarda büyük ehemmiyeti olduğu kaydedilen «Sanat Ansiklopedisi» nde (Sahrinç Maddesi) şu tafsîlât ta vardır :

«Bir eve en lâzım olan su bu sahrinçlarla temin edilirdi. Şehirlerin de muhtelif yerlerinde bir çok umumi sahrinçlar bulunurdu. İstanbul'un Bizans vaktindeki sahrinçları meşhurdur. Muhasara zamanında düşman şehir dışından şehre gelen suyollarını kestigi cihetle uzun müddet muhasaraya dayanabilmek ve susuz kalmamak için şehrin muhtelif yerlerine büyük yeraltı sahrinçları yapılmıştı ki bunlardan Yerebatan, Binbirdirek, Ayaerini ve Ayasofya yanındaki sahrinçlar meşhurdur. Bu sahrinçların içine gayet güzel işlenmiş mermer başlıklı sütunlar konularak üzerleri kalın tonozlarla örülmek suretiyle örtülmüş ve içerisine girmek için taş merdivenler yapılmıştır. Suyun hava alması için de yukardan hava delikleri bırakılırdı. Sahrinçların üstü açık büyük bir havuz gibi olanları da vardır. İstanbul'da Edirne Kapısı civarındaki Çukurbostanlar vaktiyle üstü açık birer sahrinç idi ki sonradan bostana tahvil edilmiştir. Bunların etrafı gayet kalın ve su sızdırmayan duvarlarla çevrilmiş olup on, on beş metre derinliğinde su depoları idi. Muhasara zamanlarında şehir halkı tatlı su ihtiyacını bu sahrinçlarla temin ederlerdi. Bunların suları şehir haricinde yapılmış olan bentlerden suyolları ve su kemerleri vasıtasıyla gelir ve daima dolu bulundurulurdu.

SAHV (سهر) [Sof.] Ârîfin gaybubet-i hissten sonra tekrar hisse rücuu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sahr; Arapça sekr ve istigrak gibi hallerden kurtulup kendine gelmek, ayrılmak demektir. Sahr'ın mukabili «sekr» dir. Sahr ve sekr zevk ve şübrten sonra gelir.

Bezminin mahrem-i bihuşi olan ehl-i huzur İstemez neşvasını sahv ile etmek tağyir Tokadı Zade Şekip

SÂİ (سای) [Ida.] Devletçe Posta İdaresi'nin kurulmasından evvel mektup ve emanet götürüp getirenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devlet işlerine ait kâğıtları götürüp getirenlere «ulak», «tatar» denildiği gibi «sâî» de denilirdi. Sâî tâbiri «Lehçe-i Osmani» de «Ulak, berid suretinde izah olunduğu gibi «Kamus-ı Türki» de de «Ulak, tatar, berid, posta» kelimeleriyle müteradif gösterilmiştir. «Kamus-ı Osmani» nin izahı ise şöyledir : «Sür'atle yürüyücü, yürüyen. Bu mâna da ulak makamında haber, mektup getirip götüran adama ıtlak olunur.»

Postanın ihdasından evvel sâilîgi meslek ittihaz eden adamlar vardı. Bunlar memleketlerinden muhtelif yerlere mahsus mektup ve emanetleri alarak hareket ederler, uğradıkları yerlerde mektuplarla emanetleri dağıttıkları gibi oralarından da gidecekleri yerler için aynı suretle mektup ve emanet alırlardı. Bunların aldıkları ücretler birbirinden farklı idi, uzaklık ve yakınlığa göre değişirdi. Yalnız hediye, yahut ücretle beraber hediye alanlar da vardı. Postanın ihdası ve eşhasın mektup naklinin men'i üzerine ortadan kalkmıştır.

Ş [Fık.] Mevaşinin yani koyun, keçi, sığır gibi hayvanların sadakalarını bulundukları yerlerde cibayet etmek üzere kabileler arasında dolaşıp duran Beyt-ül-mal memuru yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAİB PAŞA KAİMESİ (صائب پاشا قائمہ) [Mal.] Maliye Nazırı Hacı İbrahim Saib Paşa'nın Maliye Nazırlığı zamanında çıkarılmış olan kâğıt para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'ın ilânını mütaakip Nizamiye askeri tesisi Rus harbinin iki sene uzamasından başka Yunan gâilesi, İğkodra vak'ası ve Mısır hâdisesi gibi vak'aların birbirini takibetmesi münasebetiyle para sıkıntısı başgöstermiş, Tanzimat'ın icabettirdiği bazı tesisatın vücade getirilmesi de paraya mütevakkıf bulunmuş idi. Binaenaleyh para ihtiyacını karşılamak üzere, ilk defa olarak, Sultan Mecid'in cülûsunun ikinci senesinde ve Hacı İbrahim Saib Paşa'nın nezaretine rastlayan hierî 1256 (1840) senesinde «Kaime-i Nakdiyye-i Mutebere» adıyla kâğıt para çıkarıldı. Çıkarılan kâğıt paraların miktarı her birinin kıymeti bir kese akçe (500 kuruş) olmak üzere cem'an (32000) keseden yani (160,000) liradan ibaret idi Yüzde sekiz faiz verilecek ve sekiz senede itfa edilecekti. Bu suretle ilk çıkarılan kaimeler, Hazine evrak-ı nakdiyyesinden ziyade, hâmiline ait Hazine tahvilâtı demek idi.

Kaimeler sergi şeklinde ve küçük kıt'ada idi. Elle yazılmış olan bu kaimelerde isim yazılı değildi. Gerek İstanbul'da, gerek memleket içinde nakit makamında tedavüle tahsis edilmiş olduğundan mal sandıklarına ve tahsilcılara vergiye mahsuben nakit gibi verilirdi.

Elle yazılmış olan bu kaimelerin az zamanda sahteleri meydana çıktığı için çok geçmeden toplanmıştır.

SAK (سك) [San.] Tezhip istilahlarından. Çiçek motiflerinin saplarına denir. Arapça bir tâbir olan sâk, ağaçlarla nebatların kök taraflarına denildiği gibi insanın baldırına da denir.

SAK (سك) [Fık] Hâkim tarafından tanzim olunan ilâm ve hüccetlerin yazılışı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bundan bahseden ilme «ilm-i sak» denir. Halk arasında alınıp verilen sened'e ve vesikaların ibare ve lâfızlarına da sak denir. Cen'i «Sükûk» tür.

*Zarp için bağçe-i hüsnünü ibraz etti
Bir perişan hat ile sakk-i müzevver sünbül
Sabit*

SAKA (سكا) [Ask.] Yeniçeri ocağının su ihtiyacını temin edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sakanın aslı Arapça bir kelime olan sakka'dır. Mânası da su taşıyan, su getiren demektir. Eski adların ve âdetlerin ortadan kaldırılmasına, yenilikler yapılmasına başlandığı ikinci Mahmut devrinde ve Ocağın ilgası arifesinde, hicrî 1241 (1825-26) saka adı «sebilci» ye çevrilmiştir.

Saka teşkilâtı sarayda da vardı. Bağlarına «sakabaşı» denilirdi. Bu tâbir aynı mânada halk arasında da kullanılırdı.

§ [Hal.] İstanbulda Terkos ve Elmalı su bentlerinin tesisinden evvel su getirenlere de bu ad verilirdi.

SAKABAŞI (سكا باشي) [Sar.] Saray sakalarının bağlarına verilen addır. Divan-ı hümayun sakaları da denilen ve ocak halinde bulunan ve bölük itibar olunan sakalar suyu gümüş kaplar içinde taşıdıkları için bunlara «Sakayan-ı sim-i hassa» adı da verilirdi. Divanın toplantı günlerinde sakabaşı yaz ise erkâna buzlu şerbet, kış ise macun sunduğu gibi yemekten evvel Sadrazamla vezirlere ve nişancıya leğen, ibrik ve havlu tutar, yemek yenilirken de hizmet ederdi.

Sakabaşılar aslan baltacılar arasından seçilirken Birinci Mahmut zamanında usule aykırı hareketleri görüldüğü için mutemet baskılara verilmeğe bağlanmıştır.

SAKA GEDİĞİ (سكا گديگي) [Mal.] Çeşmeden su almak imtiyazı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sened'e bağlanmış olan bu gedik alınıp satılır, vârislere de intikal ederdi. Sanat icrasına dair muayyen şahıslara verilen inhisar mânasına olan «gedik» sonradan gayr-i menkullere de teşmil edilmiş ve memleket iktisadiyatını hayli sarsan bu usulün ilkin sanatın icrasına dair olan sonradan da gayr-i menkullerdeki kaldırılmıştır.

«Saka gediklerinin, gediklerin ref'inden (kaldırılmasından) hayli sonralara kadar paydar olmuş ve Emaneti (Şehremaneti, Belediye) uzun müddet ılgal etmiş» olduğunu kaydeden Osman Ergin (Mecelle-i Umur-ı Belediye, c. 1, s. 666) şu tafsilatı veriyor:

«İstanbul ve bilâd-ı selâseye Terkos ve sair şirketler sularının isalesi ve Abdülhamit Han ı Sani'nin en büyük hayır eseri olan Kâğıthane menba' sularının borularla Galata, Beyoğlu ve civarına getirilmesi saka gediklerini büsbütün ehemmiyetten düşürmüş ise de gerek gedik sahiplerinin, gerek sakalar ahalinin zaman zaman vâki olan şikâyetleri yine Emaneti ısgalden hâli kalmamıştır. Binaenaleyh bugün hükümsüz olmakla beraber gedikler hakkında elde ettiğim malûmatı da buraya derç ile bu bahse de hitam veriyorum:

«Saka gedikleri hakkında 15 kânun-ı sani 1282 tarihinde yani inhisar ve gedik usulünün kanunen ve resmen lâğvinden dört sene sonra on yedi maddelik bir nizamname neşrolunmuştur.

«Bunun sernamesinde her ne kadar «Nizamname» ibaresi mevcut ise de gerek yazılış tarzı, gerek Düsturda münderiç olmaması daha ziyade bir «Talimat» mahiyetinde olduğunu gösterir. Emanet kayıtlarını muhtevi defterlerden birinde sureti münderiç ve bunun tatbik nevkine vaz'ı hakkında bir de tezkire-i samiye mevcuttur.

«Nizamnamenin umumi hükümleri: Gediklerin umumiyetle ref'ine rağmen çeşmelerde bir müddet daha ipkası, fakat bunların alım satımının muntazam bir usule ifragı ile Şehremaneti'ne de kayıt düşürülmesinden ve bilâvelet (çocuksuz) vefat edenlerin gedikleri mahlûl addiyle bâdema kimseye müceddeden gedik senedi verilmeyerek tedricen ortadan kaldırılmasından ve gedikler kâmilan mahlûl olarak arkası alındıktan sonra çeşmeler serbest bırakılmayıp tezkeresiz kimseye sakalık ettirilmemesinden ibaret olup bu tarzı ihtiyara da sebep; harik vukuunda her koldan mürettep olan süvari ve piyade sakaların tertip ve sevk-

lerine hâlel gelmemek maksadından ileri geldiği de nizamnamede izah edilmektedir. Saka esnafının harik vukuunda ve bir mahalle teşrif-i şahane güzergâh-ı şehriyaride bulunarak indelhace su naklinde istihdamları ve mevcut saka gedikleri senedinin Şehremaneti'nce bir deftere kaydı ve sakaların taharet ve nezafete itinaları da nizamnamenin mündericatı cümlesindendir. Gerek gedigin lâğvinden evvel gerek sonra İstanbul'da su gayet mühim bir mesele idi. Sakalar çeşmeleri inhisarları altına alırlar, istedikleri gibi ticaret ettikten sonra suyunu da kesip giderlerdi. İstanbul ahalisini sakaların elinden evvelâ Terkos, sonra Kâğıthane suları kurtarmıştır.

«Halk sakalardan ve gedik ve inhisar usulünden ne derece bizar olduğu şunlarla da sabittir ki bazı çeşmelerde taş üzerine âdetâ kitabe gibi muntazam bir yazı ile «Bu çeşmede saka gedigi yoktur» ibaresi yazılmıştır. Kasımpaşa'da Okmeydanı'na çıkan Zincirlikuyu yokuşunun alt başındaki büyük çeşme üzerinde hâlâ böyle bir yazı görülmektedir.»

SAKAL (سكال) [San.] Mücellit ve müzehhiplerin altın varakları tutmak ve yapıştırmak için kullandıkları seyrek tüylü genişçe fırça adıdır. Sakala benzediği için bu ad verilmiştir.

SAKALAR KETHÜDASI (سكالر كتهوداسي) [Sar.] Sakalar ocağının kethüdası (kâhyası) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocağın başına «sakabaşı» denilirdi. Divanın toplantı günlerinde Kazasker'lerle Defterdar'lara âdet üzere leğen, ibrik ve havlu tutardı.

SAKALI DEĞİRMENDE AÇARTMAK (سكالي دگرمنده آتارتماق) [Hal.] Mecaz yoluyla tecrübesizlik, bilgisizlik, çiglik yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAKALI ELE VERMEK (سكالي له ورمك) [Hal.] Mecaz yoluyla söz dinletmemek, düşündüğünü tatbik edemiyerek başkasının arzusuna tâbi olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAKALLI (سكالي) [Ask.] Muharebede alınan esirlerden yaşlılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pencik kanunu hükümlerine tâbi tutulan erkek esirler şu kısımlara ayrılırlardı: Şirhar, Becece, Gulâmçe, Gulâm, Sakallı, Pîr. Kadınlar da şu taksime tâbidi: Ümm ül-veled, Mariye, Duhter, Duhterek, Acuze, Fertute, Ma'yube, Bîmare, Yekdest, Yekçeşm. Esirler ve esireler bu taksime göre vergiye tâbi tutulurlardı.

SAKA MEŞKİ (سكا مشكي) [San.] Sakaların içine su kodukları kırba ve tulum nev'inden

kap adıdır. Çağatayca'nın meşiktir. Teki olduğu gibi çifti de vardı. Teki sakalar tarafından sırtta taşınır, çifti de hayvana yükletilirdi. «Bağvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikaya göre (Askerî fiş numarası 3356, tarihi II n. 1216) «Kırk çift saka meşkinin bedeli cebehaneden sarf olunan yirmi bir vakiye timur (demir) ve iktiza eden kösele, halka, çengel paralarıyla üstadiyye bedeli olarak dokuz yüz elli kuruşa bâliğ» olmuş idi.

Meşklerin örtülü olanları da vardı. O gibiler için «Bir çift maa örtü saka meşki» tâbiri kullanılırdı.

SAKANGUR (سكانگور) [San.] Bir nevi ince tül ve tülbent adıdır. «Lehçe-i Osmani» de «Yunanı» de eskenkür bir nevi keler, «Kamus-ı Osmani» de de «Mektuplarla kıymetli hediye-leri sarmak için kullanılan kertenkele derisi gibi delik deşik yapılmış bir nevi tül» suretinde izah olunmuştur.

Bir arşın murabbâ (yetmiş santim) olmak üzere bohça şeklinde, Sadrazamlarla Şeyhülislâmlar tarafından Mabeyn-i hümayuna yazılan ve saraydan irade-i seniyyeye iktiran eden maruzat bununla sarılır ve düğümün üstüne kırmızı mum konulup mühürlenirdi. Maruzatın sayısı on ikiyi geçmezdi. Fazlası ikinci bir paket teşkil ederdi.

Saray matbahlarından çıkacak yiyecek ve içeceğe ait tabla ve testilerin de sakangura sarılması saray usulünden idi.

Doğum münasebetiyle akraba ve dostlara gönderilen loğusa şerbeti sürahilerinde de sakangur kullanılırdı. Kırmızı renkli olan sakangur sürahinin kapağı üstüne bağlanırsa doğan çocuğun kız, boğazına sarılırsa erkek olduğuna işaret etti.

SAKA POSTU (سكا پوستي) [Sof.] Mevlevihanelerle Bektaşî tekkelerinde sakalık vazifesini görenlerin oturdukları yere verilen addır. Saka postu matbahın kapısının yanında bulunurdu.

SAKAYAN-I MATBAH-I ÂMİRE (سكايان ماطه اميره) [Sar.] Saray matbahındaki (mut-fak) sakalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar saray matbahına lâzım olan suyu getirirlerdi.

SAKAYAN-I SİM-İ HASSA (سكايان سيم خاصه) [Sar.] Saray sakaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Suyu gümüş kaplar içinde taşıdıkları için kendilerine bu ad verilmiştir. Bunlar bir bölüktü. Bölüğe «Sakayan-ı sim-i hassa bölüğü» denilirdi.

SAKAYAN-I SİM-İ HASSA BÖLÜĞÜ (سكايان سيم خاصه بولوك) [Sar.] Saray sakalarının

mensup oldukları teşekküle verilen addır. Su-yu gümüş kaplar içinde taşıdıkları için bu ad verilmiştir.

SAKA YERİ (سکایه) [Sof.] Mevlevi tek-kelerinde matbahın kapısının yanındaki yere verilen addır. Mevleviliğe intisap etmek yahut tekke tâbiriyle soyunmak isteyen kazancı De-de'ye müracaat eder, soyunmak istediğini söy-lerdi. İstekli ikrarı alınmadan «saka yeri» nde üç gün oturarak kalıp kalamıyacığını düşünür, ondan sonra yapabilirse kalkıp hizmete soyu-nurdu. Mevlevi ıstılahınca «can» düşünce müd-detini geçirdiği «saka postu» nda iki diz üzerine murakabe vaziyetinde oturur, diğer canların gördükleri hizmetleri seyredirdi. Mecburiyyet olmadıkça konuşmaz, bir şey de okumazdı. Bin bir günden ibaret olan çile müddetinin sonunda yapılan merasimde de «can» saka postuna otururdu.

İsteklinin üç gün «saka yeri» nde oturuşu kendisini tecrübe için idi. Bununla hal ve şanı da anlaşılırdı.

Mısır Mevlevi Şeyhi Azmi Efendi tara-fından «Kanun-ı Mevlevi» ye dair yazılan «Nuhbe-tül-Âdâp» adlı eserde (Üsküdar Mevle-vi Şeyhi rahmetli Remzi Dede Efendi'nin hususi kütüphanesinde el yazması nüsha, s. 8) bunun için şu izahat vardır:

«Matbah dairesine kabul için ekalli üç günden, ekseri on sekiz güne kadar mizaç ve mişvarı ve sıhhat ve marazı ve tabiat ve etvarı malûm olmak için hizmet tâyin olunmayıp ey-yam-ı malûme zarfında matbah hademesi anıyla mükâleme etmeyip «saka yeri» tâbir olunan mahalde yalnız başına oturup niyyeti sıdk ol-duğunu ve feyizden başka maksudu olmadığını tetkik için reis-i matbah her gün gidip hizmet-in güçlüğünü ve seyr ü sülûkün meşakkatini beyan ettikçe rızası galip oldukta tabbahine şakird makamında ayakçılık hizmeti verilip badehu başka hizmetlere nakl ile esma-i ilâ-hiyye adedince bin bir gün âdab-ı hidemat-ı mütenevviayı icrada bulunmak tehzib-i ahlâk içindir.»

SÂKİT (ساکیت) [Fer.] Başka vâris bulun-masından dolayı irsten tamamen mahrum olan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sâkî; Arapça düşücü, düşen demektir. Hal edilen Padişahlar hakkında da kullanılır.

SÂKÎ (ساکى) [Hal.] İçki meclisinde kadeh dolaştırıp sunan hakkında kullanılır bir tâbir-dir. Divan şairleri şiirlerinde sâkî ve şarabın medhiyle sâkiden şarap isteğini daima izhar etmişler ve «Sâkinâme» adıyla başlı başına şiirler de yazmışlardır. Şairlerin şiirlerinde sâkî

ve şarabın söz arasında iradî ilham yolunun açılması maksadıyledir. Şiirlerde şarap ile be-raber sâkî de medhedilir.

Hicrî 1254 (M. 1838) de yaşı sekseni bul-muş olan şair Antepli Aynî'nin zoraki yazılmış görünen manzumelerinde şaraptan, bâdeden, meyden, mahbuptan, sâkiden, meyhaneden dem vurdugunu kaydeden kıymetli müdekkik Reşat Ekrem Koçu içki üzerine mesnevîler de yazdı-ğını (Eski İstanbul'da Meyhaneler, Meyhane Köçekleri, sayfa 14) söylemekle beraber örnek-ler de veriyor:

*Komandariya şampanya vü bordâ
Koyup câme içen ol çeşm-i câdû*

*Müselles anberigye rum ü vîşnab
İder ruhsare-i cananı pür tâb*

*Gice gündüz içüp Erdek şarabı
Ola nukl ü mezem ördek kebabı*

*Varup sofi içen papas karası
Olur meyhanede yüzler karası*

*Su katma sâkiya asla müdama
Helâli gel karıştırma harama*

Sonra meze nevelerini sayar: Ceviz, kes-tane, badem, fıstık, şekerli leblebi, fındık, kiraz, armut, ayva, nar, çilek, incir, üzüm, ka-vun, karpuz, kızılçik, şeftali, hurma, kurabiye, ağız miski, akide, bademşekeri.

*Balık yumurtası pastırma havyar
Torik ve istakoz ve midye derkâr*

*Balık turşusu sardalya ne ra'nâ
Beher tuzlu semekten mersin a'lâ*

*Peynirin her bir envaî güzeldir
Eğer taze olursa bî-bedeldir*

*Sığır dili kavurma kuş kebabı
Söğüş büryan ile nûş it şarabı*

*Vir ey sâkî şarab-ı nâbî evvel
Aktinde meze ihsan buyur gel*

*Yakınca meclise bâde چراغی
Yere basmaz olur rindin ayağı*

Şair, meyhanede rindler meclisinin nasıl hazırlandığını da şöyle tasvir ediyor:

*Sürâhiler kıyam itsün seherden
Ola pür nûr o vakt-i feyz eserden*

*Kadehler olmasın mecliste hâlî
Budur elfaz-ı rengin meali*

*Konup enva-ı nukliyyat bezme
Bây efsan ola itriyyat bezme
İdince nutriban çeng ü çegâne
Oldu demsâz ney sinekemâne*

*Olup hanendegân âvâze perdâz
Çıka eflâke âvâz-ı serefrâz*

*Ele rakkas alınca çârpâre
Ola Zühre semâde pâre pâre*

*Ola bezme göre yaran ü ahbâb
Heme erbab-ı irfan ehl-i âdâb*

*Ola can sohbeti eş'ar ü ebyat
Ola meclisleri kân-ı füyuzat*

Ve nihayet sâkî'nin evsafını da şöyle ta-rif ediyor:

*Ola sâkî edib ü sâhib-i esrâr
Melek hû mâh sîma mihir ruhsâr*

*Ola tavr u usul ü bezme ârif
Mizac-ı meşreb-i rindane vâkıf*

*Kızıoğlan kız ola ziy-yi püserde
Bir eşi olmaya cins-i beşerde*

*Beher nev-i şarab ü sâze âlim
Uyûb-i zâhireden pâk ü sâlim*

*Aşık meşrep şekerleb tatlı dilli
On üç on dört yaşında meh misilli*

*Gümüş bâzu elinde câm-ı billûr
Ola nûr-ı alâ nûr-ün alâ nûr*

*Hiram itse ayak üzre o âfet
Kopa bezm-i şarap içre kıyamet*

*Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkiyâ
Kangısın alsam gülü yâhud ki câmi yâ seni*
Nedim

*Tevebe-i meyde sebat-ı kademimden sorma
Orasın sâkî-i gülçehrenin ibramı bilür*
Nedim

SAKİL (ساکیل) [Mus.] Mehter usullerinden biri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SÂKİNÂME (ساکینامه) [Ede.] Sâkî ve şa-rabın medhiyle sâkiden şarap isteğine dair divan şairlerinin yazdıkları manzumeler hak-kında kullanılır bir tâbirdir. Sâkinamelerle ek-seriya manzum hikâyelerde ve söz arasında irad edilerek ilham yolu açılmak için sâkiden şarap istenilir. Bu, âdeti:

— Bir kahve pişirin de biraz kafam din-lensin, kabîlinden bir şeydir. İşte Fuzulî'nin «Leylâ ve Mecnun» unda böyle bir isteği:

*Sâkî tut elim ki hasta halim
Gam rehğüzerinde pâyimalım
Sensin men-i müptelâya gamhar
Senden özge dahi kimim var
Müşkül işe düşmüşem meded kıl
Mey-i Hızr ile belâmı red kıl*

(Şeyh Galip) in «Hüsni ü Aşk» ında aynı temennisi:

*Sâkî kerem eyle bi-dimağım
Pa beste-i rîste-i ferağım
Mey ver ki bu derd çaresizdir
Derya-yi suhan kenarsızdır
Sâkî; meded et ki müstemendim
Pazar-ı belâde gam pesendim
Mey ver ki suhan hitame erdi
Sermaye-i gam temame erdi
Mey ver bana ey gül-i letâfet
Hem sor ki ne eylerim hikâyet*

(Nevres-i Cedid) in yarı kalmış bir mes-nevisinde yine böyle bir ricası:

*Sâkî; bize âteş-i revan ver
Ser çeşme-i Hızr'dan nişan ver
Ol meyle şâmım eyle tatyip
Mey sun ki olam fesane perdaz
Mestane kılâm beyane âgaz*

Uzunca ve manzum hikâyelerde sâkî ile bu yolda muhatabe ve ondan zihin açıklığı için şarap istemek âdettir.

Bir de ayrıca yazılmış Sâkinameler var-dır ki başlı başına bir eser halindedir. (Fuzu-lî) nin Farsça, (Aynî) nin - tasavvufi bir eser olan - Türkçe, (Kâzım Paşa) nın da risale şek-lindeki mesnevîleri bayrağı olduğu gibi (Nef'î) ile (Şeyh Galip) in divanlarında, «Sâkinameler», «Terkib-i Bend», (Namık Kemal) in «Sâkina-me» si de Kaside şeklindedir. Çok parlak olan (Namık Kemal) in «Sâkiname» sinden bir kaç parça:

*Bezm-i safada seyrete ol câm-ı gülîsarı
Bir lâlâ heg'etinde gör feyz-i nevbaharı
Açmış neşatı gûya her dilde bir gülîstan
Etmis safası peyda her sude âb-ı câri
Tab-ı hazini kılmiş pür neşve-i taravet
Koymuş acip acip kim gül şekline hezarı
Bir namenin de kalmış aks-i dehan-ı huban
Ol fasa benzemiş kim yakut ola kenarı
Pehlâ-yi şevke düşmüş bak şâhid-i serabe
Sarmış miyan-ı nazın gör eâm-ı şu'ledarı
Gûya edüp tabiat tertib-i bezm-i eflâk
Ağuş ü maha vermiş nahid-i işvekarı
Ya eyleyüp meşiyet te'lif-i tab-ı âfak
Etmis şafakla memlû bir ahter-i neharı*

*Ya eyleyüp temaşa bezm-i safada gûga
Huyniz-i tab-i haclet verd-i cemel-i yarı
Donmuş tahayyüründen mevc-i safa-yi şebnem
Hayretle su kesilmiş reng-i gül ü beharı
Ya eyleyüp teccessüm sihr ile hande-i yâr
Ayneden görünmüş cism-i lâtif varı
Ya eyleyüp tahaccür kalb-i rakik i Cemşid
Hun-i ciğerle eyler âlemde demgüzarı
Pür hûn ise acep mi hâlâ derun-i Cemşid
Almış ecel elinden câm-ı safa medarı
Bir neş'e var ki meyde mahrumunun sezadır
Ah etse ta kıyamet her sebze-i mezarı*

Kâzım Paşa'nın «Sâkiname» sinden de seçme üç beş beyit:

*Sâki çevir demadem câm-ı safa medarı
Bezm-i felekte tutsun hurşidi şermsarı
Sâki aman hıram et nakışları tamam et
Rindanı mest-i gam et def' eyleyüp humarı
Ey mâh-ı âlem âra sensin cihanda hâlâ
Dihim-i zevk u şevkin sultan-ı şehriyari
Babında hep gedayız muhtac ü bi-nevayız
Bir câm ile unuttur âlâm-ı rûzgârı
Meydir ilâc-ı derd-i mariz-i aşka
Merhem sürüp elinle mukrim-i iltiyam et
Mey mâye-i mahabbet sen nûr-i çeşm-i cansın
Göster cemâl-i pâkin dünyayı mest-i gûm et
Sâki pigalelerden bir lâleazar göster
Arzet cemal-i pâkin bâğ u bahar göster
Dök zûlf-i müşkrizin ruhsar u gerdem üzre
Ateşlere sarılmış piçide nâr göster
Eyle habab-ı meyde aks-i lebin temaşa
Mir'at-ı cân içinde nakş ü nigâr göster
Bir elde zûlf ü ruyun bir elde sağar-ı mey
Cem' eyle mihr ü mahı leyl ü nehâr göster
Pür çin et ebruanın baktıkça ehl-i zühde
Ur taşu tig u hançer sayd ü şikâr göster
Sahba perest-i aşka sermest olunca mey ver
Takbil eden ayağın hep kâmyab olsun
Dolab-ı ays u nuşu kıl öyle kim idare
Ser rişte-i mahabbet bi-piç ü tap dönsün*

SAKO (ساقو) [Kıy.] Dolama nev'inden üstlük hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kısa palto şeklinde halk tarafından giyilen üstlûge de bu ad verilir.

SAKSI DİBİ (ساقسی دبی) [Kıy.] Fes'in hazır kalıba çekilen nev'ine verilen addır.

SAKULETE (ساقولته) [Top.] Kaval toplarıyla şarapnel makamında atılan içleri civata, çivi ve bunlar gibi demir parçalarıyla doldurulmuş üstüvanî mermilere (gülle) verilen addır.

SAL (سال) [Brh.] Ağaç kütüklerini yan yana dizip bağlamak suretiyle meydana geti-

rilen yüzücü vasıtanın adıdır. Üstüne binilmek ve eşya konulmak suretiyle nakliyyatta istifade olurdu. Eski devirlerde asker nakliyatında da kullanılırdı. Hâlâ nehirler üzerinde bu türlü iptidai vasıtalarla nakliyyat yapan yerler vardır.

§ [Ok.] Yayın «kabza» ya doğru olan kısmına verilen addır. «Sal»ın «kasan» ile birleştiği noktaya «kasan başı» denir.

SÂL (سال) [Tak.] Sene, yıl yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarla tarihi eserlerde çok yaşamış, pek yaşlı yerinde sâlhurde, sâldide tâbirleri geçer.

*Aradan bin bu kadar sâl mürur etmiş iken
Dil-i hassasta hâkimdir o tesir henüz
Nef'i*

SALÂ (سال) [Sof.] Mevlevî tâbirlerinden- dir. Arapça bildirmek demek olan salâ, Mevlevilerce dâvet mânasına gelir ve çağırana göre sebebi de değişirdi. Somatçılık hizmetini yapan can, salâ diye bağırırsa «yemek hazır buyurun», kandilci olan can salâ diye seslenirse «camiye namaza buyurun» demektir. Mukabele günleri ise dış meydancısı her hâcetin kapısını vurur ve «Destur, tennureye salâ yahû» derdi. Bu da «Mukabele olacak tennurenizi giyin, hazır olun» yerinde idi.

Salâ, mevlevihanenin orta yerinde yüksek sesle bağırılırdı.

Eskiden şehir ve kasabalarda namaz vaktinden az evvel kayyumlardan biri cami civarında «Vakt-i salâ ya mü'minîn!» diye bağırırdı ki bunun mânası «Abdest alın, namaza hazırlanın» demektir. Büyük camilerde ezandan evvel müezzinlerden biri tarafından «Vakt-i salâ» diye şimdi bile seslenilir.

*Mestan-ı harâbâbada salâdır ne dururlar
Zuhhada tagallüp edecek dem bu zamandır
Nef'i*

SALABURUN (سالابورون) [Bah.] Tirinket ve mayıstra yelkenlerinin gradin yakalarını serene kaldırmak için kullanılan selviçelere verilen addır.

SALABURUN ASTARI (سالابورون آستاری) [Bah.] Salaburunun yelkene değdikçe yelkeni aşındırmamak için yelkenin salaburun hizasına dikilen beze verilen addır.

SALÂHAN (سالخوان) [Hal.] Salâ okuyan, namaz vaktini haber veren, müezzin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mecaz yoluyla meydan okuyan yerinde de kullanılır.

SALÂHIYYE-İ HALVETİYYE (صلاحية خلوتية) [Sof.] Halvetiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Balıkesirli Abdullah Salâhaddin Efendi'ye nisbetle bu adı almıştır. Şeyh Abdullah Salâhaddin Efendi 1130 (1717-18) de Balıkesirde doğdu. İlk tahsilini memleketinde yaptı. Yirmi yaşında iken İstanbul'a gelerek medrese tahsiline koyulmuş ve çok geçmeden Tahvil kalemi kâtipliğine tâyin edilmiştir. Gösterdiği istidat üzerine ız zaman sonra vezirlerden (Hekimoğlu Ali Paşa) ya intisap ederek Mısır valiliğinde divan kâtipliği yaptı. Kahire'de iken (Şeyh Şemseddin-ül-Hafeni) ile sohbet etmiş ve (Şeyh Hüseyin Demenhuri) den cifr, vefk gibi bir takım garip ilimlerle beraber Nakşbendî tarikını almıştır. Ali Paşa ile Rumeli'ye gittiği sırada Şeyh Ebi Nizam Seyyid Cemaleddin Efendi'ye de intisap etmekle beraber dünya işlerinden el çekip yedi sene halvetnişin olarak hizmetinde kaldı.

Kadirî, Sâdî, Mevlevî, Nakşbendî, Bayramî, Halvetî tarikatlarını da haiz ve Halvetiyyenin (Gülşenîyye) şubesine de mensup olduğunu kaydeden rahmetli Sadık Vîcdanî Bey (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenamesi, s. 109) şunu da yazıyor:

«Mücadele senelerinin sonlarında (Şeyh-ül-ekber Muhyiddin-i Arabî) Hazretlerini rüyada görmüş, Şeyh-ül-ekber kendisine dört satırlık bir yazı okutmuş, bu okutuş pek çok varidat ve füyuzat-ı kalbiyyeye mazhariyyetini müstelzim olarak telifata başlamıştır. 210 kadar eseri olup 187 sini Şeyh Fahreddin Himmeti Efendi merhum Hazret-i Zekâî hafidi İbrahim Efendi'den naklen beyan etmiştir. 67 si şeyh-i mu'maileyh tarafından cem' olunabilmiştir. Bunların bir kaçı matbu'dur. Şeyh-ül-ekber'in (Mevaki-un-Nücum) adlı eserine Arapça yazdığı şerh kemalâtına senet ittihaz olunmaktadır.»

Şeyh Salâhî 1198 (1783-84) de ölmüş. Üçüncü Mustafa devri ricalinden Tahir Aga'nın Fatih'te Aşk Paşa mahallesinde yaptırarak meşihatini kendisine tevcih eylediği dergâhın hatiresine gömülmüştür.

Şairdi. Divanı için şöyle demiştir:

*Bezm-i vahdette Salâht yar ile hemdem iken
Kesreti kalbinde cem' ettin, bu divanın nedir?*

SALÂ KOŞUSU (سالآووشو) [Ok.] Okçular arasında yapılan müsabakalardan birinin adıdır. Eski atıcılardan ihtiyarların girdikleri bu müsabakaya iştirak için sporcular arasında fark aranmazdı. Dokuz yüzü, binci, bin yüzü, velhasıl nasıl atıcı olursa olsun girebilirdi. Yalnız bir şey aranırdı. O da müsabakaya gi-

recelerin bir örnek yay kullanmaları idi. Dergâhta muhtelif nevileri bulunan yaylardan biri seçilir, hepsi bu yayla ok atardı.

SÂLÂRIYYE (سالاریه) [Mal.] Emîrler, vezirler ve sair mansıp erbabı için toprak mahsullerinden alınan hisse, mütemmim vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sâlârlık suretinde de kullanılırdı. Sâlâr; Farsça baş ve kumandan demektir.

Sâlâriyye, hububattan öşür ile birlikte alınırdı. Kanunnamede (Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Millî Tettebular Mecmuası, sayı 1, sayfa 103) Sâlâriyye'nin bir rivayete göre, ağalık için alınan hisse olduğuna dair bir kayıt vardır. Bu itibarla sâlâriyye toprak mahsullerinden öşür adı altında, kelimenin mânasına uygun olarak alınan onda bir'den fazlasına itlak olunurdu.

Kanunî Kanunnamesi'nde (sayfa 31) nelerden sâlâriyye alındığı ve hangilerinden alınmadığı yazılıdır. Kanunun ibaresi şöyledir: «Hububattan hinta (bugday), şair (arpa) ve kavres (kara darı) olsa öşür ve sâlârlık alınır ise sekiz müd, galleden (zahire) bir müd olur, her müdden iki buçuk kili (kile) olur. Baki hububattan nohut ve mercimek ve bakla ve penbe (pamuk) ve keten anlardan hemen öşür alınır, sâlârlık alınmaz.»

«Aynı kanunnamede (sayfa 32) günlükten ve safrandan sâlâriyye alınmayacağı gösterildiği gibi Bolu'da, Kıbrıs'ta, Ereğli'de, Viranşehir'de ve daha bazı yerlerde sâlârlık alınmadığı yazılıdır.

Daha sonraları toplanan kanunnamelerde (Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, s. 103) Sâlâriyye alınmayan yukardaki şeylere bir kaç kalem daha ilâve olunmuştur. Susam, kendir, darı bu kabildendir.

Sâlâriyye'nin demet veya tane üzerinden alınması hususunda, yerine göre, değişiklik bulunduğu gibi miktarca da, yine yerine göre, fark vardı. Bu sebeple bir yerin mükellefiyyet miktarıyla diğer bir yerin mükellefiyyet miktarı birbirine uymazdı. Meselâ Rumeli'de Hristiyanlarla meskûn yerlerden yüz demette on demet öşür ve üç demet sâlârlık alınırken Semendre'de sâlâriyye olarak her sene buçuk lukne bugday ve buçuk lukne arpa alınır. Konya şehri sınırında «sâlârlık bir müd galleden iki kile öşür alındıktan sonra buçuk kile dahi» alınır.

Bazı yerlerde bağlardan da, öşürden başka, sâlârlık alınır. Amma vilâyet-i Semendre'de bir raiyyet yazıldığı yerde bağ dikse öşürün verdikten sonra otuz müdrede bir müdre (lidre olacak) sâlârlık verir.»

Yine aynı kanunnameye nazaran reayadan biri âhar timarda bağ dikse ögrünü yerin sahibine, sâlâriyyeyi de kendi sipahisine vermesi lâzım gelirdi.

Şiradan da aynı suretle sâlârlık alınırdı.

«Fevkîî Kazunnamesi»nde (s, 103) sâlâriyye için iki fetva vardır, Mevzuu aydınlatmak itibariyle biri aynen naklolunur «Öşür sâlâriyye ile mahlût olsa sâlâriyyenin miktarı ihraç olunduktan sonra yerinde kalan gallenin hillinde şüphe olunur mu? Sâlâriyyenin hürmeti mukarrer midir? Elcevap: Öşür adına alınan öşür değildir, arzın haracı mukasimesidir. Haraç elbette onda bir olmaz. Arzın tahammülüne göre alınır. Nisfina değin alınmak meşrudur. Sekizde bir alınmak arzın tahammülü olıcak (olunca) helâldir. (Ketebuhu Ebussuut)»

Alelekser Rumeli ve Anadolu kıt'asına mahsus defterlerde tesadüf olunduğunu kaydeden değerli eski Maliye Nazırı Abdurrahman Vefik Bey (Tekâlif Kavaidi, c. 1, s. 37) suret ve tahsil nisbeti için şu izahatı vermiştir:

«Rumeli'de ve Anadolu'da kâin eyalât ve elviye dahillerindeki zeamet ve timar ve mukataat ve evkaf arazisinde ikide ve üçte ve dörtte ve beşte ve altıda ve yedide ve sekizde ve onda bir olarak defatir ve kavanin-i mahsusı mucebince timarlılar ve memurin-i mahsusa marifetiyle cibayet edilmiştir. Şu kadar var ki her timarlı veya zâim kendi defterinde hangi resmi almağa mezun kılınmış ise onu tahsil eder. Haricinde kimseden bir şey istiyemez.»

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

SALÂT-I HAVF (صلوة خوف) [Fık.] Muharebeden evvel kılınan iki rekât namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALÂT-I İSTİHARE (صلوة استخاره) [Fık.] İstihareden evvel kılınan iki rekât namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALÂT-I İSTİSKA (صلوة استسقاء) [Fık.] Yağmur duasına çıkıldığı zaman kılınan namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALÂT-I İŞRAK (صلوة اشراق) [Fık.] Güneş çıktıktan sonra kılınan namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALÂT-I SEFER (صلوة سفر) [Fık.] Yola çıkıldığı zaman kılınan iki rekât namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALÂ VERİLMEK (صلا ويرلك) [Hal.] Ezandan evvel müezzin tarafından minarede nait ve dua okunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Okuma vaktine göre ad alır. Cuma sa-

lâsı, sabah salâsı gibi.. Daha ziyade sabah ezanından evvel ve ramazanlarda sahurı mütaakıp okunur. Ölüler için de salâ verilir.

Alessabah salâlar verildi hiç değil

Sabuh-ı iyde nev ahd-i tevbe oldu şehid
Sâbit

SALÂ VERMEK (صلا ويرلك) [Hal.] Cuma günleri öğleden evvel minarelerde okunan dua hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALBEN İDAM (صلب اعدام) [Ida.] Asarak öldürme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü ölümle ölene «maslub» denilir.

SALDIRMA (صائد رمة) [San.] Ucu biraz igrice ve yatağana benzer uzun bıçak adıdır.

SALHANE (سالخانه) [San.] Hayvan kesilip yüzülen yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Selhhaneden bozmadır. Arapça selh; kesilen hayvanın derisini yüzmek demektir. Yakın zamanlara kadar kullanılan bu tâbir kasaplık hayvanların Belediyelerce tahsis olunan yerlerde kesilmesi mecburiyeti konulması üzerine terk edilmiş, bunun yerine gene o mânaya gelen «mezbahe» tâbiri kaaim olmuştur.

Cihan namındaki bir maktel-i âma yolum düştü
Hükümet derler anda bir nice salhaneler gördüm
Ziya Paşa

SALI PAZARI SARAYLARI (صال بازارى) [Mim.] Boğaziçinde Salıpazarındaki saraylara verilen addır. Sultan Mecit tarafından kızları Münire ve Cemile Sultanlar için yaptırılmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisinin çalıştığı bu saraylar için tarihî tetkikleriyle tanınmış olan Halûk Y. Şehsüvaroğlu (Akşam, 5 eylül 1949) şu tafsilâtı veriyor:

«Abdülmeccit iki kızına Salıpazarı'nda büyük ve kârgir saraylar yaptırılması hususunda hey'et-i vükelâdan karar almış ve sarayların mimarlığı Dolmabahçe sarayı mimarı Karabet Serkis Kalfa'ya verilmişti. Karabet Serkis Kalfa'nın yaptığı resimler Hünkâr tarafından beğenildiğinden 1856 yılı yazında inşaatı başlanılmıştı.

«Ebniye Eminliğine «Hazine-i Hassa»dan Ali ve Mustafa Efendi'lerle Kâtip Sadullah Efendi tâyin edilmişti. (Fabrika-i Humayunlar tahsisatından) haftada verilen kırk bin kuruşun sarfı bu hey'et tarafından yapılıyordu.

«Tuğladan ve yalnız (Papuş ve kapılarının taştan olarak) inşasına başlanan sarayın büyük bir gayretle Kasım'a kadar üstlerinin örtülmesine çalışıldı. Saraylarda tamamen o devrin malzemesi kullanılıyor ve işçiliği tatbik

ediliyordu. Bazı oda duvarları kurgun kaplanmış, üzerleri boya ile somaki taklidi yapılmıştı. Sarayların onar odasının tezyinatında yaldız kullanılmıştı. Büyük salonlarla diğer bazı salonların tavanlarına boya ile nakışlar vurulmuştu. Yerleri parke döşenmiş, cam çerçeveleri meşe ağacından yaptırılmıştı.

«Sarayların nakkaşı Nikola idi. Dökmeci başı Hacı İbrahim Ağa, çilingir Hoca Agop, sıvacı Mardiros ve hamamebaşı kayıtlara Boşnak lâkabiyle geçmiş bir usta idi.

«Salıpazarı Sarayları inşaatı ilerlediği bir sırada bazı yeni ilâveler istenildi. Hademe daireleriyle diğer teferruatın genişletilmesi için Münire Sultan. Padişah'a bir tezkire gönderdi. Padişah kızının bu isteğinin yerine getirilmesini kabul ederek icabının yapılmasını emretti. İş Karabet kalfaya havale olundu. Hademe dairelerinin genişliyebileceği yegâne yer eski saray hamlacılarından Mustafa Ağa'nın evi tarafı idi. Burası değerinden fazla bir para ile satın alınmak istendi. Fakat Mustafa Ağa evin istimlakine karısını razı edemediğinden satın alınması kabil olamadı. Daireleri diğer dükkân ve evlerin bulunduğu yere doğru genişletmek de imkânsızdı. Bunun üzerine cadde üstündeki Harem Ağaları dairesine bitişik bir açığı dükkânıyla bir tütüncü ve bir berber dükkânı satın alınıp yıktırıldı ve Karabet Ağa'nın çizdiği resim üzerine yeni odalar yapıldı. Ayrıca bazı bendegân daireleri, saray matbahı, arabalık ve ahır genişletildi.

«Diğer taraftan Cemile Sultan sarayı etrafında yapılan inşaat yüzünden saray komşusu olan Şeyh Yunus Efendi'nin iki yüz seksen küsur arşın arsası içine evvelkine benzer bir ev Padişah'ın emriyle Hazine-i Hassaca yaptırıldı.

«Her iki sultanın arzuları üzerine yalıların sokak taraflarında küçük birer daire inşa olundu. Bu dairelerden Münire Sultan'ınki üç yüz yetmiş dört arşın, Cemile Sultan'ınki üç yüz doksan bir arşın yer işgal ediyordu. Bu yapılan sahilisarayların son biten kısmını teşkil etmişti. Ayrıca Kethüda Efendi, Haremağaları ve sair hademe daireleri de bu arada bitmiş oluyordu.

«Sarayların bu son noksanlarının ikmali masrafı üç bin yüz otuz dokuz kese kırk dört buçuk kuruşa mal olmuştu.

«İki sahilisarayın (mefruşatı yekdigere tamamiyle mutabık ve hemrenk olarak) hazırlanmıştı. Döşeme kumaşları ve perdeler Hereke'de imal ettirilmiş ve diğer eşya hâriçten satın alınmıştı. Mefruşat masrafı olarak evvelce

dokuz bin kese hesaplanmışken, bazı eşyanın Padişah tarafından gönderilmesi ve Sultanların evvelce muvakkaten taşındıkları yalılardan Topkapı Sarayı'na nakledilen (revnakları kaybolmamış döşemelerin) Salıpazarı Sarayları'na alınmalarıyla bu miktar biraz daha azalmıştı.

«Münire ve Cemile Sultanlar yeni sahil-saraylarına 1276 yılı şevvalinde (1859 nisan) naklettiler. Bu nakil üzerine Münire Sultan'ın kışlık konağı Refia Sultan'a verildi. Bu münasebetle konağın mevcut döşemesi kaldırılarak bunlar Sepetçiler Köşkü'ne gönderildi ve bina Refia Sultan için yeniden tamir ettirilip döşetildi.

«Sultanların Salıpazarı Sarayları'na yerleşmelerinden sonra Abdülmecit kızlarını ziyaret etmiş ve yeni binaları büyük bir alâka ile dolaşıp görmüştü. Bu esnada saraylarda bazı ufak değişiklikler yapılmasını emretti. (Daire-i şahane)deki kapı tokmaklarıyla hamam muslukları değiştirildi. Hamama yeni mermer taştan oymalı ikiye adet hazine ilâve olundu ve Padişah'a mahsus iskeleye de iki buçuk arşınlık yeni mermer taşlar döşetildi.

«Münire Sultan yalısı, Sultan'ın ölümünden sonra diğer hanedan âzasına geçmiş ve son olarak bu sarayda Abdülâziz'in kızlarından Salih Sultan oturmuştu.

Cemile Sultan Sarayı ise Çırağan yangınından sonra Sultandan beş bin liraya satın alınarak (Meclis-i Mebusan) haline konuldu. Bina büyük bir faaliyet içinde hazırlanmıştı. Altı yüz amele ve kalfa çalıştırıldı. Binanın salon ve tavanları yeniden boyatıldı. Rıhtımları tamir edildi. Yangın tertibatı yapıldı. Bu inşaatı Nafia Müdürü Frankya Efendi nezaret ediyordu»

Sultan sarayları şimdi Güzel Sanatlar Akademisi ile Atatürk Kız Lisesi tarafından işgal edilmektedir.

SÂLİK (سالك) [Sof.] Sülûk edici, yol tutup gidici mânalarına gelen ve tarikatlardan birine müntesip olan yerinde de kullanılan bu Arapça tâbir, sofîye ıstılahı olarak «ilim ve tasavvuf ile olmayarak mücerret hal ile makamata meşû hareket eden kimse» suretinde izah olunur. Sofîyeye ait eserlerde bunun için şu izahat da vardır: «Hal ile hareket ettiğinden basıl ettiği «ayn» olur. Bir dereceye kadar kendisini ihlâl edecek şüphe husulünden emindir.»

Yine tasavvufa ait eserlerde tarik-ı tasavvufi (Tasavvuf yolu, mesleki) dört derecenin üçüncüsü olarak gösterilmekte ve şu tafsilât verilmektedir:

«Birinci ve ikinci derece tâlip ve mürid, dördüncü derece de vâsıldır. Mürid, seyr ve sülûk bulunur ise ona «sâlik» denir. Sâlik'in atacağı ilk adım «niyyet», sonra «tevbe» dir. Bunu mütaakıp artık «mücadele» yoluna girilir. Sülûk; ahlâkı da, amali de, maarifi de tehzibdir. Bu da zâhir ve bâtını mamur, pür nur kılmak ile iştigal etmek demektir. Sâlik'te imana mukarın olan, ibadet ve ihlâs neticesi olarak zuhur eden ahval ve etvar, tevhid ve irfan mertebesine kadar bir takım zevkler ve hallerin zuhuruna sebep olur. İşte varidat-ı kalbiyye böyle olur. Sâlik için zevk, vecd, hal terakki mirkatıdır. Sâlik varidata vusul için orada itina eder. Evrad varidat için maksud olup doğrudan doğruya maksud değildir. Sâlik için sabit ve rasih olan hallere «makam» denir. Sâlik ya vasil veya munkati olur. Sâlik'in kalbi Allah'ın inayetiyle meftuh olunca sâlik gâip seyr eder, ilmi ayn olur. Sâlik, kendisine ilâhî hilye münkeşif olarak, Hakka müstağrak olur. Artık sâlikin marufu ancak «Allah», maksudu ancak «Allah» olur.»

*Lâyık oldur ki hemden sâlik-i rah
Diye lâ na'bûdû illa iyyah*

Hakani

SALİSE (سالىسه) [Ida.] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. «Saniye» den küçük, «rabia» dan büyüktü. Askerî rütbelere binbaşıya muadildi.

Diğer rütbelere gibi bu da ilkin memuriyete mahsus olmak üzere hicri 1248 (1832-33) senesinde ihdas edilmiş iken sonradan memuriyetle olan alâka kaldırılmış, yalnız rütbe olarak memurlarla beraber herkese tevcihine başlanmıştır. Vaktiyle bu rütbe ile beraber (nişan) da ihdas edilmişti. Rütbeyle mahsus olan bu nişan hicri 1267 (1850-51) senesinde geri alınmıştır.

İlk ihdası sırasında salise itibar olunan memuriyetler şunlardı: Ser etibba-i şehriyari, Tophane müdürlüğü, Asakir-i muntazama kitabeti, Dahiliye kitabeti, Hariciye kitabeti, Evamir-i Maliye kitabeti, Deavî muavinliği, Haremeyn tercümanlığı, Cizye ve Zecriye muhassilikleri, Ebniyye-i Hassa Müdürlüğü, Feshane Müdürlüğü

Bu rütbe sahipleri rütbenin ihdası tarihinden 1283 (1866-67) senesine kadar resmî günlerde yaka ve kolkapakları mavi çuha üzerine sırma işlemeli koyu lacivert setre giyerler, sırmalı kılıç takarlardı. O tarihten itibaren setrelerinin rengindeki yaka ve kolkapaklarına sırma işleniyor ve kılıç takılıyordu.

Salise rütbesini haiz olanlar ricalden sayılmadıkları için teğrifata dahil değildiler. Elkap olarak «Rif'atlu» yazılırdı.

Salise hicri 1259 (1843) senesinden evvel saniye gibi «mütemayiz» ve «sınıf-ı sani» adlarıyla iki kısımdı. Ondan sonra «mütemayiz» ve «sınıf-ı sani» dereceleri kaldırılarak yalnız bir dereceden ibaret olmak üzere kalmıştı. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra diğer rütbelere gibi bu rütbe tevcihati yapılmamıştır.

SÂLİYYE (سالىيه) [Ede.] Yeni yılın tebrikini ve tarihi havi olmak üzere muharremde yazılıp takdim edilen medhiyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Enderunlu Vasi'nin «Tarih bera yi vurud-i sâl-i cedid» başlıklı sâliyyesinden seçme beyitler:

*Gül gibi açılmış endamın bu rengin şâlle
Başka suret bağlamış hüsnün bu sâl-i âlle
Kime bu ıyma- çeşm ey gonca-i ziba-yi âl
Kimin oldun aldayup gönlün yine bu âlle
Göz süzüp uşşaka böyle itme mestane nigâh
Delme bu çağında bağı-ı aşığı bünyâlle
Benzemez hüban-ı gayre zevk bûs-ı gülfemin
Olamaz hem çeşni-i lezzette şükker bâlle
Lezzeti kand-i musaffa, bayı hoş, rengi lâtif
Anberin gül şerbeti gûya lebin bu hâlle
Beş diyen alır bu sük-ı aşkırdır işte peyim
Gevher-i dil gezmede elden ele bu lâlle
Geh hayal-i mumıyan ü gâh eylemiştim zülûfne
Derde saldım başımı ben bu dil-i meyyâlle
Ne muradım söyleyebildim ne halim ol mahe
Geçti vaktim gâh hulya ile gâh ihmâlle
İki yıldır faslederdim yâre ağıyarı dahi
Dün gece ref'eyledik meclisten istiskalle
Vasıfa tensit-i tab-ı şah-ı âlemdir garaz
Tarh-ı tarih-i gazel tebrik-i mâh ü sâlle
Yani şah-ı mülk-i şan Sultan Mahmud Han kim
Yok aatli hüsn-i ahlâk u hulûs-ı bâlle
Vasf-ı hal-i zühûd ü takvasında acizdir zeban
Hali tarif olma hiç mümkün mü kıyl ü kalle*

*Böyle tarih arz idüp her yıl disünter şairan
Sadola Mahmud Hane sâl-i nev ikbâlle*

1226

SALKIM (سالىم) [San.] Tezhip istilâhlarındandır. Üzüm ve emsali nebatların salkımı şeklinde olan motiflere denir.

SALKIM SAÇAK (سالىم ساچاق) [Hal.] Mecaz yoluyla dağınık, perişan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SALMA (سالىه) [Öl.] Su ölçülerinden birinin adıdır. Yirmi dört «masura» bir «salma» itibar edilirdi. Bu tâbir su yolcularca kullanılırdı.

Tapu kayıtlarında nâdiren «lüle», alelekser «masura» geçer.

§ [Mal.] Köylü tarafından masrafları mal ile deruhde edilerek yaptırılacak işler karşılığı olarak her köylüden hal ve vaziyetine göre alınacak para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden umumi işler karşılığı için bu suretle alınan para ve mallara da bu ad verilirdi.

SALMA ÇUHADARI (سالىه چوهارى) [Ida., Ask.] Eskiden gece gündüz muhtelif kıyafetlerle tebdil gezen ve suçluları takip etmekle inzibatî vazifeler de gören zâbita âmiri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri zâbitlerinden olan salma çuhadarı'nın maiyyetinde icabında arttırılmak üzere yirmi kadar tebdil neferi vardı. Vazifesi pazar ve kalabalık yerleri dolışmak, kahvelerle berber dükkânlarında halkın zararını mucip olan afyon içmeyi, kumar oynamayı, sair memnu şeyleri yapmayı men', icabında cezalandırılmak üzere kulluğa teslim etmek, ezan okunduğu vakit camiye gitmiyen esnaf ve halkı camilere yollamak, kışkalarından izinli olarak çıkmış olan Yeniçeri'lerin ırz ve edepleriyle gezmelerine, hamama gittikleri vakit gürültü çıkarmamalarına, mahalle ve kabristan aralarındaki fahişelerin rezaletlerinin men' ve def'ine ve günlük hâdiseleri jurnalla Ağakapısı'ndaki âmirlerine bildirmektir. Gördüğü vazifeye göre bugünkü teşkilâtta polis âmiri, maiyyetindeki tebdiller de polis neferi demektir. Askerlere ait cürümleri men' ve takip vazifesi ile mükellef olan inzibat âmirliğini de uhdesinde cemetmiş demektir.

«Mecmua-i Tesavir» de «Commissaire de police» suretinde gösterilmiştir.

Salma çuhadarları kışkalarında blundukları vakitlerde arkalarına «pirpiri» denilen kırmızı cüppe, dizlerine dövme şalvar giyerler, başlarına da etrafı siyah kuzu derisinden tepesi yeşil çuhali kalpak takarlardı.

SALMA TOMRUK (سالىه طومروك) [Ida.] Tevkifhane mahbiyyetindeki hapishaneler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü tomruklarda mahpuslar bir yere kapatılmayıp salma suretiyle başıboş olarak bir bina içinde serbest bırakılırlardı. Tâbirin meydana gelmesi de bundan dolayıdır. Salma çuhadarı, salma neferleri denilen bir nevi Belediye zâbita memurları tarafından sokaklarda cürm-ü meşhûr halinde yakalananlar buralarda bir müddet alıkonurlar, ondan sonra lüzum görülürse tomruk dairesine veya zindana sevk olunurlardı.

Tomruk; «Kamus» ta «Eski zamanlarda mücrimlerin ayaklarına geçirilen delikli kütük»

suretinde izah olunmuş ise de asıl tomruk yalnız ayağı değil, tekmi vücutu sığacak şekilde içi oyuk kütük demektir. Tahta yapılmak üzere kesilmiş olan büyük ağaç kütüklerine hâlâ bu ad verilir.

Tomruk bir işkence âleti idi. Tomruğa vurulan mücrimin yalnız yüzü dışarda kalırdı. Zamanla bu işkence âleti işkence yerine alem olmuş ve hapishaneye tomruk adı verilmiştir.

Karagümrük'te «Salmatomruk» adlı bir semt vardır. Bu adın verilmesi orada bu türlü bir hapishanenin bulunmasından ileri gelmiştir.

SÂLSNAME (سالىنامه) [Hal.] Bir senelik hâdiseleri (vak'aları) göstermek üzere tertip olunan eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sene, yıl demek olan «sâl» ile mektup, kitap mânasına gelen «name» den mürekkep olan bu tâbirin tam karşılığı «yıllık» tır. «Takvim» de bu mânada kullanılır. «Sâlsname» Fransızların annuaire tâbirinin karşılığıdır. Fransa'da ilk annuaire 1793 senesinde Miller tarafından (L'annuaire de la Republique) adıyla Paris'te negredilmiştir. Bunu o adla muhtelif ilim şubelerine dair çıkanlar takip etmiştir. Yüzlerce sirden bir kaçını Annuaire politique, Annuaire administratif, Annuaire de Société Savante, Annuaire Historique teşkil eder. Diğer millet ve memleketlerde de sâlsnameler çıkarılmış ve şimdi de çıkarılmakta bulunmaktadır.

Yine Fransa'da bu maksadı güden Almanak (Almanach) adlı eserler de negredilmiş ve Annuaire'ler gibi el'an da çıkarılmakta bulunmaktadır. Diğer milletlerde de almanaklar çıkarılır. Ancak almanaklar her şeyden bahsettikleri ve hattâ sayfalarında lâtifeye, mizaha da yer verdikleri halde sâlsnamelerde umumiyetle ciddi mevzulara temas edilir ve ekseriya bir fenne, bir maksada tahsis olunur.

Ayları, günleri, vakitleri gösteren takvimlerin ilki Fransa'da 1431 senesinde negrolunmuştur. Bu takvimlere faydalı malûmat ilâvesi ve sene içindeki en mühim vak'aların konulması daha sonradır.

Avrupa'da resimli gazeteler senelik yazılarıyla resimlerinin seçilmişlerinden mürekkep olmak üzere bir seneye ait siyasi ve ilmi hülâsalarla beraber bir senelik takvimin de ilâvesi suretiyle sâlsnameler negretmişlerdir. Güzel resimler, kıymetli hülâsaların bulunuşu bunların büyük bir rağbet kazanmasını mucip olmuştur.

Hususi sâlsnameler ve almanaklar yanında resmî sâlsnameler de çıkmıştır. Bunlarda memleketin teşkilâtı gösterilmekte, siyasi ve iktisadi hayat hakkında izahat verilmektedir.

Osmanlılarda ilk resmî sâlname 1263 (1847) senesinde neşrolunmuştur. Bunu ilk düğün ve tatbik mevkiine koyduran Sadrazam Büyük Reşit Paşa'dır. Bu işe Abdülhak Hâmit'in babası Hayrullah Efendi memur olmuş, o da sâlnameyi Ahmet Vefik Paşa'ya yaptırmıştır. Sonraları Cevdet Paşa, daha sonraları da Meclis-i Maarif Başkâtibi Behçet, Meclis âzasından Rüşti Beyler tarafından yapılan sâlnamenin tertibi muahharen irade-i seniyye ile Maarif Nezareti mektubî kalemi heyetine ve 1306 (1888) senesinden itibaren de Memur-i Mülkiye komisyonuna bağlı sicill-i ahval idaresine havale edilmiştir. Resmî Sâlname saltanatın sonuna kadar bu idare tarafından tertip edilirdi.

1263 (1847) senesinde küçük kıt'ada neşrolunan ilk sâlnamede bir takvimle devlet teşkilâtı kısaca yazılıdır. Bu sâlnameler Mâli 1328 (1912) senesine kadar her sene muntazaman neşredildiği gibi zamanla hacimleri büyütülmüş, mündericatlari çoğaltılmıştır. İlk senelerde yüz küçük sayfayı aşmayan sâlnameler sonraları iki üç yüz, en nihayet yedi sekiz yüz sayfayı bulmuştur. Bunlarda devletin resmî teşkilâtından başka memurların isimleri, tâyin tarihleri, rütbeleri, nişanları gösterilmiş bulunmak itibarıyla birer vesika mahiyetini iktisap etmişlerdir.

Umumi sâlnamelerden başka yine resmî mahiyette olmak üzere nezaretlerle vilâyetler ve resmî müesseseler de sâlname çıkarmışlardır. Hariciye Nezareti ilk sâlnameyi Hierî 1302 (1884-85), Maarif Nezareti 1316 (1898-99), Askerî sâlname 1279 (1862-63) de neşrolunmuştur. Bahriye Nezareti İngiltere rasathanesi tarafından çıkarılan almanagi her yıl Takvim-i Bahrî adıyla tercüme ettirmiştir. 1334 (1915-16) senesinde neşrolunan «İlmiyye sâlnamesi» ise çok kıymetli malûmatı ihtiva etmektedir. Nezaretlerin bir kısmı yalnız bir tane sâlname neşriyle iktifa etmemişler, açtıkları bu çığıda tekâmül göstermek suretiyle devam etmişlerdir. İlk sene için 1257 sayfalık bir sâlname çıkaran Maarif Nezareti 1318 (1900-01) de üçüncü defa olarak bastırıldığı sâlnamedeki sayfa sayısını 1678 e çıkardığı gibi memleketin bir de baritasını koymuştur. Hierî 1325 (1907-08) senesinde son olarak çıkarılan altıncı Maarif sâlnamesi'nin sayfa sayısı 742 dir.

Vilâyetlerce tertip olunan sâlnamelerin ilki 1283 (1866-67) senesinde çıkarılan sâlnamedir. Vilâyetlerin bazılarında yalnız bir tek sâlname neşredildiği halde bir takımında yirmiye yakın sâlname çıkarılmıştır. En çok sâlname çıkaran vilâyetler Hüdavendigâr (Bursa), Selânik'tir.

Vilâyetlerce tertip olunan sâlnameler içinde çok kıymetli olanlar vardır. Halep, Hüdavendigâr, Selânik, Manastır, Diyarbekir vilâyetlerine mahsus olanlar hakikaten kıymetlidir. Tarih ve coğrafya ile meşgul olanların işlerine pek çok yarar.

Yalnız ayları, günleri ve vakitleri göstermek üzere «Takvim» adlı küçük kıt'ada eserlar ve yine takvim ile beraber faydalı malûmatı da ihtiva ettikleri için almanak sayılabilen «Takvim-i Ebuzziya», «Takvim-i Bahar» lar çıkarılmıştır. O tarzda çıkan ilk eser Ebuzziya Tefik Bey'in tertip ve neşrettiği «Sâlname-i Hadika» dır.

Kurduğu matbaada en temiz ve zarif eserler neşreden Ebuzziya (ölümü 1913) «Sâlname-i Kamerî», «Sâlname-i Ebuzziya», «Rebi-i Marifet», «Nevsal-i Marifet» adlarıyla çeşitleri ayrı on altı kadar almanak neşretmiştir. Bir takımı bir kaç defa basılan ve içlerinde kıymetlileri bulunan aşağıdakiler de bu kategoriye girer:

«Nevsal-i Âfiyet», «Nevsal-i Asır», «Nevsal-i Askerî», «Musavver Nevsal-i Meşahir», «Nevsal-i Bahrî», «Nevsal-i Baytarî», «Nevsal-i Osmanî», «Nevsal-i Ragıp», «Nevsal-i Millî», «Hediye-i sâl», «Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye Sâlnamesi», «Sâlname-i Fennî», «Züm-rüdanka Sâlnamesi», «Anneler ve Çocuklara Sâlname».

Avrupadaki gazete ve mecmuaların çıkarıldıkları almanaklar gibi sâlnameler de çıkarılmıştır. «Nevsal-i Servet-i Fünun», «Diken ve İnci Sâlnamesi», «Karagöz'ün Sâlnamesi» o kabildendir.

SALTA (سالتة) [Kıy.] Eskiden giyilen üstlüklerden birinin adıdır. Kolsuzuna «çepken» denir. Eski âdet ve kıyafetleri pek iyi bilen Ahmet Rasim Bey (ölümü 1932) salta ile çepken ve camadan (Matbuat Tarihinde Medhal, ilk büyük muharrirlerden Şinasi, İstanbul, Yeni Matbaa, 19 7, sayfa 60 haşiyesi) şöyle tarif ediyor:

«Salta; eski kıyafetimizde kollu bir nevi (çepken) idi. (Çepken) kolları yarık, omuza atılan kısa kaputumsu bir libastı ki ekseriya esnaf takımı kullanırdı. Bunun çapraşt düğmeli, kolsuz ve yelek gibi içe giyilenine de (camadan) denirdi.»

«Eski Eserler Ansiklopedisi» nin (Camadan Maddesi) ndeki izahı şöyledir:

«Başlıca kadifelerden yapılır. Kolları dikmiş olanlarına da çepken derler. Yekası ve kol kenarları sırma veya gaytanla süslenir. Gaytan sımsıkı ve âdeta çiçekler, resimler

teşkil ederek işlenir. Buna salta da derler. Hülâsa camadanla çepken, salta ve sarka birbirinden pek az farklı şeylerdir. İyi kumaştan ve iyi harçlı olarak yapılanlar oldukça para ederler.»

Saltanın kadınlar tarafından giyilen nevinin bulunduğu ve bunun saraylılar tarafından da giyildiğini Leylâ Hanım'ın (ölümü 1936) hâtıratındaki (Harem ve Saray Âdat-ı Kadimesi, Vakıf Gazetesi, 27 kânunusani 1328) şu izahatı gösteriyor:

«Salta; ipekli kumaş üzerine etrafı sırma ile işlenmiş geniş hırkadır. Galiba göğsün, endamın tamamen görünen modası zamanında örtülmek için icad olunmuş. Bütün endamı ve kalçaları örter. Zat-ı Şahanenin yedi ustası, kâhya kadın ve iki kâtibe kalfalar memuriyetlerine tâyin olundukları vakit Hazine-i Hassadan bu hırkalardan birer tane gelir. Huzur-ı şahaneye saltasız çıkamadıkları gibi resmî günlerde de giymeğe mecburdurlar. Hazinedar kalfaların üniformaları beden ve kollarına göre ve göğüsleri düzce inişle pek az açık, belden bir karış kadar aşağı etekli, kenarları vaktin modasına göre müzeyyen bir giyim idi. Buna (Ayrupa) denirdi. Bu biçim galiba Avrupa' an geldiğinden galat olarak (Ayrupa) denilmiş.»

SALTADURA (سالتة دورا) [Bah.] Büyük yelkenlilerde ve eski harb gemilerinde mürettebatın güverteden çarmlara çıkabilmesi için küpeşteden güverteye uzatılmış ağaç basamaklı şeytan çarmlıklarına verilen addır.

SALTAMARKA (سالتة ماركة) [Kıy.] Gemilerin omuzlarına atmak suretiyle giydikleri üstluge verilen addır. Salta; kollu bir nevi «çepken» idi.

SALTANAT ARABASI (سلطنة عربية) [Sar.] Padişahların resmî günlerde bindikleri mükellef ve müzeyyen (zinetli) arabanın adıdır. Vesikalarında «gerdune-i saltanat» suretinde de geçer. İki veya dört atla çekilirdi Seyis, sırma esvap giyer, kollarını kavuşturmuş vaziyette saray mensuplarından, kezalik sırma esvaplı, biri arabacının yanında otururdu. Padişah oğullarından birini yanına almış bulunursa şehzade Padişah'ın karşısına oturur, arabayı başta Serasker olmak üzere yaverler ve mızraklı süvari askerler atla takip ederlerdi. Padişahların arabalarına Paşa'lardan birini aldıkları da olurdu. Bunlar da Padişah'ların karşısında otururlardı.

SALTANAT KAYIĞI (سلطنة قايي) [Sar.] Padişahların deniz gezintilerinde bindikleri kayığın adıdır. Saltanat kayıkları ekseriya on,

on iki çifte, kıç tarafları çok süslü ve başına nazaran bir parça yüksek, koyu al atlasla döşenmiş üzerinde kıymetli bir fener bulunan sâyebanı (gölgelik) vardı.

Saltanat kayığını; «İstanbul'un fethinden sonra Boğaziçi ve Marmara sularında Osmanlı hükümdarlarının bindikleri tenezzüh teknelerine (Saltanat kayığı) denilmiştir» suretinde tarif eden değerli Deniz Müzesi Müdürü müdekkik Halûk Y. Şehsüvaroğlu (Saltanat Kayıkları, Cumhuriyet, 23 Mart 1952) şu kıymetli tafsilâtı veriyor:

«Gemi inşa sanatımızın pek muvaffakiyyetli ve ince birer örneği olan saltanat kayıklarında güzellik ve ihtişam en sade bir üslûpla ifade edilmiştir. Köşklü, kuşlu gibi isimlerle anılan saltanat kayıklarının muhtelif boyda olanları vardı. On üç çifte kürekle hareket edenler ekseriya otuz bir, otuz iki metre uzunluğunda, 2,35 metre genişliğinde ve 3,10 metre yüksekliğinde inşa edilirdi.

«Saltanat kayıklarının kıç taraflarında hükümdarların oturmasına mahsus köşk bulunur, başları uzun yahut kıvrık olurdu. Kıç ve baş tezyinatını muhtelif şekillerde ve üzerleri altın yaldızlı oymalar teşkil ederdi. Kayıkların baş taraflarında ayrıca tahtadan yahut gümüşten yapılmış kartallar ve deniz kuşları bulunurdu. Kayıklara çekilen fenerler de gümüşten mamûldü.

«Kayıkların inşa tarzları ve tezyinatları devirlerinin sanat üslûplarına göre zamanla muhtelif biçimler almışlardı. 16 ve 17 inci asırlarda kayık köşklarinin tezyinatı daha göz alıcı bir güzellikte bulunuyordu. Bu asırlarda saltanat kayıklarının köşk tezyinatında altın, gümüş, bağa, sedef ve bazı kıymetli taşlar kullanılmıştı.

«1585 yılında İstanbulu ziyaret eden İngiliz Seyyah John Sanderson, Padişah'ın kayığını şöyle anlatmaktadır: (Bu kayıklar çok süslü ve görülmeye değer bir güzelliktedir. Kıç, baştan başa fildişi, abanoz yahut deniz aygırı dışındandır. Seksen tane seçme kürekçisi vardır. Her kürekte de ikişer kişi bulunur. Bir tarafta yirmi kürek vardır. Kürekçiler hep beyaz mintan ve kırmızı serpuş (başlık) giyerler. Kürek çeken de çok defa köpek gibi haykırırlar, sebebini bilmiyorum.

Padişah'ın yanına aldığı vükelâsı müstesna, maiyyetindeki dilsizlerle cüceler daima bir başka kayıkta takip ederler, çok kerre kadınları da.) (John Sanderson'un seyahatnamesinden Profesör Orhan Burian tercümesi).

«III. Murat zamanında saltanat kayıklarının köşkları çimî ile de tezyin olunurdu.

Padişah'ın İznik kadısına gönderdiği fermanda (Hâlâ Hassa-i hümayunun için müceddeden bina olunmak fermanım olan kayığın kıçı zeyn olunmak için İznik'te iki bin üç yüz kıta çini pırzuze renk küre lâzım ve mühimdir.) (Nuredin Yatman, Saray Kayıkları, Eski Çinilerimiz, Yurt Sesi Mecmuası, sayı 1).

«Evliya Çelebi de hünkâr saltanat kayığını ve deniz tenezzühlerini tarif ederken (Kızılağaç kayığının kıçında cevahir, kubbe altında mücevher taht üzerinde sade cura, zurna ve çiftenâra faslı ederek, Halic'in tarafeynde olan kat kat yalıları, bağ ve bağçeleri, Tersaneleri seyir ve temaşa ederek murad buyurdıkları yere giderler) demektedir.

«Geçen asırda, saltanat kayıklarının tezyinatında daha ziyade Avrupa tesirleri görülmeye başlamıştı. II. Mahmud'un ve haleflerinin kayıklarının köşkleri altın yaldızlarla süslü direkler üzerinde tutturulmuş zarif kubbeler halinde yapıldı. Direklerin arasına ipekli kumaştan perdeler asılır, evvelce sedir bulunan köşk içine de sonraları kanapeler konulurdu.

«19uncu asırda memleketimizde bulunmuş bir Amerikan elçisi, İstanbul kayıklarına hayran olmuş ve Osmanlı hükümdarlarının saltanat kayıklarıyla Venedik Doçları'nın saltanat kadirgalarını, Kleopatrayı Nil üstünde gezdiren kıvrık burunlu, süslü tekneyi mukayese ederek, üstünlüğü bizim kayıklarımıza vermişti.

(Selim'lerin, Murat'ların ve Mehmet'lerin Boğaziçi geçişlerindeki şahane hal hiç bir saltanat kadirgasında yoktu. Padişah'ın kayığı bir yıldız ve parıltı kütlesiydi. Güneşte büsbütün ışıldıyordu. Bu, kayıktan fazla bir şey, bir ihtişamı. Edalı iniş, çıkışlarıyla, suya vuran parıltıları ve gölgeleriyle âdeta ruhlandırılmış şairane bir varlık halindeydi.) (Cot, Diversions of a diplomat in Turkey).

«Osmanlı hükümdarları, saltanat kayıklarıyla İstanbul sularında merasimle tenezzühe çıkarlardı. III. Selim zamanında İstanbul'da bulunan bir yabancı sanatkar, hükümdarın saltanat kayığıyla Boğaziçi'ne çıkışını şöyle nakletmektedir: (Sandalya namında altı büyük sandal mevkib-i hümayuna yol açar, bunlara adedi yüz elliye varan hademeler binerler, bunların sağ ve solunda gidip gelen diğer iki sandala da haseki ağalar râkip olurlar. Top gürler gibi çıkan seslerden Padişah'ın yaklaştığı anlaşılır. Elleri tuttukları değneklerle hususi vasıtalarına emirler verirler.

«Hademelerin sandallarından sonra (Sarı sandal) denilen bir sandal gelir ki buna (destar-ı hümayun) u nakle memur olan kimse

biner, sarık sandalının arkasından da altı kayak yürür. Bu kayıkların her birinde bir Ağa (Mabeynci) bulunur. Bu Ağalar arkalarını (zevrek-ı hümayun) a dönmemiş olmak için yüzlerini kayıklarının kıç tarafına döndürmüş bulunurlar.

«Padişah'a mahsus olan kayıklar iki tane-dir, ikisinde de üç fenerli, etrafı som gümüşten mamûl parmaklıklar ile çevrilmiş ve aynı maddeden dört sütun üzerine oturtulmuş bir köşk vardır. Bu köşkler, uçları gayet mükellef sırma işlemeli ve ince, halis incilerle süslü fistonlardan müteşekkil saçaklı kırmızı çuhadan yapılmıştır.

«Padişah bu kayıklardan birinde oturmuş, daha doğrusu yatmış gibi görünür, köşkün haricinde ve arka tarafında Bostancıbaşı bulunur ki, dümen tutar. Köşkün içerisi som gümüşten mamûl küçük bir parmaklıkla bölünmüştür. Bunları huzurda olan üç mühim zat işgal ederler.

«Hünkâr kayığında bostancıların teşkil ettikleri iki sıradan her birinin ortasında iki (Başçukadar) bulunur, bunlardan biri bir iskemle tutar ki, Padişah karaya çıkışında ata binmek için buna basar. İkinci hünkâr kayığı da birincisi gibi fevkalâde müzeyyendir. Baş ve kıçlarından tefrik olunur. Bu kayıkta Padişah'ın kılıcını nakle memur olan Silâhtarğa bulunur, fakat kimse kayıkta Padişah'a mahsus yere oturamaz. Padişah dönüşünde arkadan gelen bu kayığa biner. Karadan denize her intikalinde kayak değiştirir.

«Kafileyeye dahil olan diğer kayıklara haremağaları binerler, bunların başında kızlarağası bulunur. Ağa kayıkta gurur ve rehabet ile yaslanarak oturur.

«Padişah'ın geçtiğini Kızkulesi'nden atılan toplar ilân eyler, bu geçiş esnasında kulemin zemininde bostancılar dizilerek ve iki kat işi-lerek hükümdarı selâmlarlar.) (Melling, Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore adlı eserden Ahmet Rasim Bey tercümesi).

«Hükümdarların kayıkları Tersanede inşa edilir, Sarayburnu kayıkhanesinde, Tersanede, Dolmabahçede muhafaza edildirdi.

«Hükümdarların köşklü saltanat kayıklarından maada, muhtelif, kürek adedinde piyadeleri ve filikaları da olurdu. Abdülâziz'in on altı tane kayığı vardı. Bunlardan iki tanesi on üç çifte köşklü, iki tanesi yedi çifte, yedi tanesi beş çifte, bir tanesi dört çifte ve dört tanesi de üç çifteydi.

«Bu kayıklardan köşksüz olanlarında yaz günleri üstü al canfes şemsiye kullanılırdı.

Ayrıca sultanların, saray kadınlarının, saray mensuplarının da rütbelerine göre kürek adetleri bulunan piyadeleri olurdu.

«Bugün Deniz Müzemizde gerek inşa tarzları, gerek devirleri ve taşıdıkları tarihî hatıralar bakımından dünyanın en güzel ve enteresan kayıkları mevcut bulunmaktadır.

«Üzeri fildişi, bağa, gümüş, sedef tezyinatlı muhteşem köşkiyle saltanat kadirgası dünyanın en eski ve en muhteşem teknesidir. (Venedik doçlarının saltanat kadirgası 1824 e kadar muhafaza edilmmişti. Bugün Portekizde eski ve tarihî bir tekne muhafaza edilmektedir.) 19 uncu asırda Osmanlı hükümdarlarının bindikleri köşklü saltanat kayıklarıyla, muhtelif tipteki piyadeleriyle Deniz Müzemiz ayrıca dünyanın en zengin kayak koleksiyonuna sahiptir.

«Eski kayıklarımızın bir gün teşhiri mümkün olursa, dünya milletlerinin gözleri önüne sanat tarihimizin yeni bir sahifesini açmış bulunuruz. Bu kayıklar, Halicin, Boğaziçi'nin ve Marmara'nın şirini asırlardanberi ne içten duyduğumuzu ne güzel ifade etmektedir.»

Sultan Reşat'ın araba seyranlarına zorlukla tahammül ettiğini kaydeden Mabeyn Başkâtibi tanınmış edip Halit Ziya Uşaklıgil hatıralarında (Saray ve Otesi, c. 1, s. 118-119) saltanat kayığıyla kayak gezintilerini şöyle anlatıyor:

«Araba seyranlarına zorlukla tahammül eden Sultan Reşat'ın en ziyade mahzuziyetini mucip olan deniz seyranlarıydı ve bu seyranları yapmak için eskidenberi hünkârların pek zevk aldıkları saltanat kayıklarına binerdi. Bu kayıklarla deniz seyranları Abdülhamit zamanında tamamiyle metruk olduğundan kayıklar da bulundukları yerlerde çürüyüp dökülmekteydiler. Eski an'anelere pek meftun olan yeni hünkâr bu kayıkların tamir edilmesini istemişti. Hattâ pek müzeyyen ve sanatkarane oymalarla, kakma sedeflerle işlenmiş olan hünkâr kayığının tamiri için eski Bahriye zabıtlarından Vâsîf Bey namında bir zat bulunarak onun himmetiyle bu sanat eseri hal-i aslisine getirilebilmişti. Bu hünkâr kayığından başka bir de, şimdi ne haldedir bilmiyorum, Avrupa müzelerindeki eski hükümdarların rükûbuna mahsus arabalar kadar (bugün hâlâ İngiliz kiralalarına mahsus ve müstesna merasimde müstamel saltanat gerdnesi bu kabildendir) muhafaza ve teşhir edilmeğe lâyık bir köşklü saltanat kayığı vardı ki Almanya İmparatoru'nun İstanbul'da misafireti vesilesiyle mükemmel bir surette tamir olunmuş ve sonra tam imparatora ikram edilmek sırasında, kim bilir nasıl bir ihbar

üzerine mütevehhim Padişah'ın iradesiyle tekrar kayıkhanesine çektilerle müebbed uykusuna terk olunmuştu.

«Yeni hünkârın bu köşklü saltanat kayığına bindiğini hatırlamıyorum. Fakat yedi çifte saltanat kayığını sık sık hazırlatır ve bazan bir iltifat-ı mahsus olmak üzere Baş Mabeynci ile Başkâtibi de, kendilerine mahsus olan dört çifteden alarak maiyyetinde bulundururdu. Biz bu deniz seyranını bir nimet kabîlinden adederek ve elbette hünkâr kayığında bulunmanın kıymetini takdir etmekle beraber kendi kendimize, bu kayak seyranını bize mahsus dört çifte de şakalarla, gülüşe gülüşe, hikâyelerle süslemeğe müreccah nazariye bakardık. Nasılsa ayrı ayrı arabalarda yapmak mutad olan kara seyranlarının, İhlamur, Beşiktaş ve Yıldız sokaklarından tağan bazine tesirler altında ağır ağır sürüklenişlerine mukabil kayıklar, hamilelerin pırl pırl uçuşan hilâli gömlekleriyle âdeta uçmak zevkini vererek bizi hayalen tarihin mes'ut zamanlarına götürmüş olurdu.»

SALTANAT SANCAKLARI (سلطنت سناکالاری) [Sar.] Osmanlı padişahlarına mahsus bayraklar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Osmanlılarda ilk saltanat sancığı Selçuk Hükümdarı tarafından Osman Gazi'ye verilen ak sancak olduğu, sonradan muhtelif sancaklara bu adın verilmiş bulunduğu bir rivayet olarak ileri sürülmektedir.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı kıymetli eserinde (sayfa 240 ve mütaakıp) «Saltanat Sancakları» başlığı altında şu tafsillatı veriyor:

«Osmanlılarda Elviye-i Sultanî, Alemhâ-yi Osmanî, Alem-i Padişahî diye zikredilen saltanat sancakları mütaaddit ise de bunların içinden Akalem denilen beyaz sancak asıl saltanat sancığı idi. An'aneye ve bazı tarihlerle Feridun Bey Münşeati'ne göre Selçuk Hükümdarı bu Ak sancığı Gazi Osman'a beylik alâmeti olarak göndermişti. Bu mütalâa bir sened'e istinat etmediğinden bunun Selçuk hükümdarı tarafından gönderilmiş olması şüphelidir. Yalnız ak sancığın Osmanlılarda saltanat sancığı olduğu muhakkaktır. Bundan başka Osmanlıların ilk zamanlarındaki sancakları arasında bir de kızıl sancak olduğunu görüyoruz.

«935 recep, 1529 mart tarihinde Kanuni Sultan Süleyman vezir-i âzamı İbrahim Paşa'ya seraskerlik beratı verilinceye kadar Liva yi Saadet denilen saltanat sancakları dört iken o tarihten itibaren yediye çıkarılmıştır. Hammer'in yazdığına göre bunların renklerinin

ikisi kırmızı, ikisi çizgili ve diğerleri de beyaz, yeşil ve sarı idi. Selânikî tarihinin basılmamış kısmında, Eğri seferine gidilirken tertip edilen ordu alayından bahsedildiği sırada saltanat sancakları hakkında şöyle denilmektedir:

«Hükümdar ak şib libaslar giyip çifte sorguç takınıp ve hassa silâhtar, rikâptar, mîr-i alem ağa münferiden alem-i İslâm önünde yürüyüp ak sancak ve iki kırmızı sancak ve bir yeşil sancak ve iki alaca yeşil ve kızzılı sancak ve bir sarı alaca ve kırmızı sancak ki cümle yedi beden alemlî sancaklardı. Bu kayde göre sancaklar bir ak, iki kırmızı, bir yeşil ve iki alaca yeşil ve kızzıl ve bir de sarı alaca ve kızzılı idi,

«Kavanin-i Osmanî ve Rabita-i Âsitâne isimli mehzâmımız bu bayrak renklerini daha açık olarak gösteriyor ise de bazıları birbirini tutmuyor. Eser şöyle diyor:

«Padîşah hazretleri ve serdar ardınca yedi sancak gider. Evvelâ baş alem beyazdır; ikinci yeşil, üçüncü sūrh (kırmızı), dördüncü zerd (sarı), beşinci beyaz ile yeşil, altıncı kırmızı ile sarı ki Yeniçeri bayrağıdır. Yedinci kırmızı ile beyaz.»

«Selânikî ile Hammer kırmızı sancakları iki gösterdikleri halde yukarıki eserde bir tanedir. Bundan başka iki renk bir arada olan bayrakların tarifleri de birbirine uymuyor. Daha sonra da kırmızı ile sarı bayrağın Yeniçeri bayrağı olduğu zikrediliyor.

«Onyedinci asır başında yaşayan müverrihlerden Abdülkadir Efendi ise Vakayî-i Tarihîye isimli eserinde İkinci Osman'ın 1621 senesinde Leh seferine giderken Saltanat sancaklarını zikrederek bunların bir beyaz, bir yeşil, iki kırmızı ve iki alaca yeşilli kırmızı ve birinin yarı kırmızı ve yarı sarı olduğunu yazmaktadır.

«Yukarda saydığımız dört eserde bir beyaz ile bir yeşilin hepsinde aynı surette kaydedilmiş olduğu görüldüğü halde diğer renklerde ihtilâf vardır. Kırmızılar yalnız Kavanin-i Osmanî ve Rabita-i Âsitâne'de bir ve diğer üç eserde iki olarak gösterilmiş, yine bu eserde beyazlı yeşilli bayrak bir tane olarak gösteriliyorsa da diğerlerinde ikiyeşerdir.

«Bu saydığımız mehzâmlardan Selânikî tarihi ile Vakayî-i Tarihîye müellifi onaltıncı asır sonuyla onyedinci asır başlarında yaşadıklarından bunların bayrak renkleri birbirini tutuyor. Onlar orduda ve kalemde memuriyetle çalışmış, bir çok defalar da bilfiil seferlerde hizmet etmiş olduklarından zannımca bu ikisinin kaydını tercih etmek daha isabetli olur.

Yukarda gösterdiğimiz gibi her iki tarihin yazışına göre saltanat sancakları: Bir beyaz, bir yeşil, iki kırmızı, iki alaca yeşilli kırmızı ve bir de Yeniçerilere ait olarak kırmızı ile sarı renklidir.

«Celâl Zade Tabakat-ül-memalik fi Derrecat-il-mesalik isimli kıymetli eserinde saltanat sancaklarının sırkılarının başları altın alemlî olup bayrak sırkılarının üzerlerinde birer Mushaf-ı Şerif takılı olduğunu ve sancaklarda zafer âyâtı yani İnnâ Fetahna leke Fethan Mübina gibi fethî tebşir eden âyât-ı kerime bulunduğunu yazmaktadır.

«Her Padîşah cülûsundan sonra kendi ismi yazılı yedi sancak yaptırırdı. Nitekim Üçüncü Mehmet Eğri seferine gideceği zaman kanun üzere yeniden yedi sancak biçilip dikilmişti. Saltanat sancakları muharebe esnasında Padîşah'ın arka tarafında bulunurdu.

«Sefer iki yerde yani Avrupa ve Asya'da olacak olursa Padîşah'lar sefere gitmediği zamanlar Sadrazam ve Serdar-ı ekrem yalnız bir tarafa gideceğinden diğer cepheye de başka bir vezir serdar tâyin edilir ve ona saltanat sancaklarının yeşilli verilirdi. Meselâ Hicrî 1012, M. 1603 de Nemçe (Avusturya) ile harb edilip Sadrazam orada bulunurken Sancak-ı Şerif kendisinde olmasına mebni İran seferine serdar tâyin edilen Çağala Zade Sinan Paşa'ya da saltanat sancaklarından yeşil sancak verilmişti. Dördüncü Murat vezir-i âzamı Şark seferine gönderirken Sancak-ı Şerif'i vermeyip ona da yeşil sancak verilmişti.

«Padîşah'lar bizzat seferde bulunmadıkları onyedinci asırda yine saltanat sancaklarının Serdar-ı ekrem ile gönderildiği anlaşıyor. Vezir-i âzam Yemişçi Hasan Paşa cepheye harb ederken Sancak-ı Şerif ilerde ve Padîşah sancakları Sadrazam'ın arkasında bulunuyordu.

«Saltanat sancaklarını Mehteran-ı alem denilen ve Emîr-i alem maiyyetinde bulunan alemdarlar taşırlardı. Emîr-i alem'in en makbul saltanat sancaklarından olan ak sancak ve diğer altı alemdarın da bu sancakların diğerlerini taşıdıklarını evvelce söylemiştik.

«Osmanlı Padîşahlarından sefere çıkanlar hudutda harb alayı tertip ettikleri zaman yapılan resm-i geçitte, Enderun erkânından silâhtar, çuhadar ve rikâptar ağaları başlarında üsküf olduğu halde hükümdarın arkasında durup onların arkasında da kapı ağası ile anın sağında Mîr-i alem ve solunda kapıcılar kethüdası yürüyüp daha sonra ak sancak gelirdi. Ak sancak sağında kırmızı sancaklarıyla sipah bölükleri ve sol tarafında sarı sancaklarıyla silâhtar bölükleri geçerlerdi.

«Buradaki sancaklardan 520×1460 santimetre eb'adında olan kırmızı ipekli büyük bir sancak üzerine sarı, beyaz sırma ile çiçek, hendesi şekiller, hilâl, zülfikar işlenmiştir. Bunun uçurluğu yeşil ipek kumaştandır, alt tarafındaki iki geniş bordürün ortası beyaz sırma ile hendesi şekillerle tezyin edilmiştir.

«Yine Topkapı Sarayı Müzesindeki 772×1540 eb'adındaki büyük kırmızı sancak üzerinde sarı, beyaz sırma ile dokunmuş beş parçadan mürekkep işleme olup ucu düzdür. İkinci Sultan Mahmud'a ait olan bu sancak üzerinde kendisinin tuğrası vardır. Yine Fevzi Kurtoglu'nun eserinde 290×454 ve 225×500 eb'adında iki yeşil sancak izahı vardır. Bundan başka aynı müellif on bir metre tulünde Deniz Müzesinde Üçüncü Mustafa'nın ve yine orada on metre tulünde Üçüncü Selim'in kırmızı zemimli büyük saltanat sancaklarını zikretmektedir.

«İşte hülâsa olarak kaydettiğimiz bu sancaklardan ak sancak ile kırmızı sancak belki eserlerde zikredilen saltanat sancaklarından iseler de diğerleri hakkında sarıh bir şey söylemek şimdilik mümkün değildir. Tarif edilen yeşil sancaklar ise küçük olup bunların saltanat sancakları olduğu şüphelidir. Osmanlı Şehzadelerinin sancakları yeşil olduğundan bunlar belki de şehzadelere aittir.

«Hem daha evvel bahsettiğimiz tarihi eserlerde ve hem de Topkapı Sarayı'nda Yavuz Sultan Selim'e ait olduğu bilinen kırmızı sancak saltanat sancaklığı olduğuna şüphe yoktur. Sultan Gavri, Yavuz Sultan Selim'e karşı, Osmanlı hükümdarı olarak ilân ettiği Şehzade Kasım'a Halep'te Merc-i Dabık'ta kırmızı ipekten sancak açtırmıştı.

«Osmanlı Padîşah'larının seferi terkettikten sonra Sancak-ı Şerif ve tuğ ihraciyle orduyu sevkettiklerine dair kanunnamelerde epey malûmat varsa da ordu ile saltanat sancaklarının gönderildiğine dair onaltıncı asır sonlarından sonra hiç bir kayıt yoktur.

«Vezir ve beylerbeyilerin rütbe alâmetleri olan tuğ ve sancakları olup bunların kabahatlerine mebni icabında azilleriyle iktifa edilmeyerek tuğ ve sancakları ref' olunur, yani ellerinden alınır. Vefat edenlerin tuğ ve sancakları da hükümetçe istirdat olunurdu. Vezir-i âzâmın sancaklığı yeşil, vezirlerin kırmızı ve beylerbeyilerin kızzıl renkli olurdu.»

SALTANAT SÜRMEK (سلطنت سورمك) [Hal] Padîşahlık, Hükümdarlık etmek demek olan bu tâbir mecaz yoluyla refah, saadet ve debdebe içinde yaşamak yerinde de kullanılır.

*Padîşahın odur Padîşeh-i lemyezali
Saltanat sürmedir kendiliğinden ezeli
Şinasi*

SALTANAT ZIBKASI (سلطنت زيبكاسى) [Kıy.] Saltanat kayıklarındaki hamlacıların giydikleri şalvar nevilerinden birinin adıdır. Kayıkçıların da giydikleri bu şalvarın bacakları kısa, ağı geniş, rengi beyazdı.

SALYA BASTON (صاليا باستون) [Bah.] Cunda yelkenlerini açmak üzere bastonların dışarıya sürülmesi için verilen kumanda hakkında kullanılır bir tâbirdir. Büyük ve kuntura bastonların sürülmesi için de kullanılır.

SÂLYÂNE (سالىانه) [Mal.] Tanzimattan evvel bir kısım memurlarla müstahdemlere senelik olarak verilen vazife (ücret) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hicrî onüçüncü, Milâdî ondokuzuncu asra gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin doğrudan doğruya istifa eylediği varidat (tahsil ettiği gelir) maadin ve memleketler hâsılatından ve vergiye bağlanan devletlerle mümtaz eyaletlerden «Maktuat» namıyla alınanlardan ibaret idi. Varidatın büyük ve mühim kısmını teşkil eden Âşar ile bazı resimler has, zeamet ve timar namlarıyla vezirlere, ümeraya ve muhariplere dirlik yani geçim vasıtası olarak terk ve tahsis olunduğu gibi diğer bir takım vazife sahiplerine de aynı maksatla verilirdi. Yine birtakım eyaletler ve sancaklar vardı ki fetih sırasında âşarı has, zeamet ve timar suretiyle tefrik ve taksim olunmadığı için bunların âşarıyla rûsumu doğrudan doğruya devletçe istifa olunur, işbu hâsılatın mahallî memurlar ile memleketin inzibatını temin eden askerlerin maaşları verildikten sonra üst tarafı hükümet merkezine gönderilirdi.

Sâlyâne ile idare olunan eyaletler Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'tan ibaret iken sonraları bu usul gittikçe taammüm etmiş ve sâlyâne ile idare olunan yerler çoğalmıştır.

Sâlyâneye tâbi yerlerin bir kısmı valilere ilzam suretinde, bir kısmı da hususi memurlarla idare olunurken sonraları bunlar da «mukataa» suretiyle satılmağa başlamış ve bunların hesaplarını tutmak için merkezde teşkilât yapılmıştır.

Sâlyâne tâbiri Fâtih Kanunnamesi'nde de vardır. Kanunname (s. 28) bunun için «Hâzinemden vüzerama sâlyâne verilürse iki yüz kırk binden üç yüz elli bin akçayadek verilsin. Sair vüzeraya yüz yirmi bin akça verilsün.»

Sâlyâne tâbirinin vergi yerinde de kullanıldığı aşıya konulan «Başvekalât Arşivi» n-

deki (Maliye, numara 2184, tarihi 21 m. 1207) tarihli telhisten anlaşılıyor:

«Bursa'da sakin yorgancı esnafı, haliaç esnafı yamaklarından olup anlarla birlikte ordu akçası ve sâlyâne vermekte olduklarından bezaz esnafı tarafından bunlara tekâlif tarhi yolsuz olmakla men'i.»

Sâlyâne usulü Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

SÂLYÂNELİ SANCAC (ساليانه سنجاق) [Mal.] Sâlyâne yani hâsılatı bir yıllık olarak verilen sancaklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir zamanlar Kaptan Paşa'lara hasıl olan sancaklar verildiği gibi sâlyâneli olan sancaklar da verilmiştir. Sâlyâne ile idare olunan eyaletler ilkin Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir, Trablus ve Tunus'tan ibaret iken sonraları bu usul gittikçe taammüm etmiş ve sâlyâne ile idare olunan yerler çoğalmıştır.

SÂLYÂNE MUKATAACISI (ساليانه مقاطعه جيمى) [Mal.] Sâlyâne olarak verilen vazifelerle (ücretler) bunların gelirlerine ait hesapları merkezde tutan memurun unvanıdır. Tanzimattan evvel devlet gelirlerinden timar sahiplerine tahsis olunanlar olduğu gibi bir takım yerler timar şekline konulmuş olarak bunların gelirleri doğrudan doğruya devletçe istifa olunur ve bu hâsılattan vezirlerle bir kısım memurlara sâlyâne adıyla ücret verilirdi. İşte bu türlü hesapları tutmak üzere merkezde bir mukataacılık ihdas olunmuştur. 1249 (1833) de «Aklâm-ı seb'a» namıyla teşkil olunan yeni vazife ile birleştirilmek suretiyle tarihe karışmıştır.

SÂLYÂNE MUKATAASI (ساليانه مقاطعه مى) [Mal.] Mukataaya bağlanan sâlyâneler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimattan evvel bir kısım memurlarla müstahdemlere senelik olarak verilen vazife demek olan sâlyâne sonradan sâlyâneye tâbi yerlerin bir kısmı valilere ilzam suretinde, bir takımı da hususi memurlarla idare olunurken sonradan bunlar da mukataa suretiyle satılmağa başlanmıştır. Bu münasebetle merkezde bunlara ait defterler tutulduğu gibi «Sâlyâne mukataacısı» adlı memurlar da kullanılmıştır.

SAMAKOVÇUK NAZIRI (صافوچون ناظرى) [Ida.] Sofya civarındaki (Samakov) kasabası Osmanlıların idaresinde iken orada ve (Edirne) mülhakatından (Samakov) daki demir madenleri idaresinin başında bulunan memurun unvanıdır. Samakov elden çıktıktan sonra bu vazife yalnız Samakov'ca inhisar etmiş ve çok geçmeden o da lâğvedilmiştir.

SAMAN ALTINDAN SU YÜRÜTMEK (سمان آلتندن صو يوروتك) [Hal.] Mecaz yoliyle sezdirmeksizin iş yapmak, sessiz, gürültüsüz iş besermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAMANTI (سمانى) [Coğ.] Eski Maraş sancagında bir kaza adıdır.

SAMSAM (سمام) [San.] Ufak ufak kesilerek üzerine fıstık, ceviz ve badem serpilip yağda kızartıldıktan sonra şeker şerbetine atılan hamur tatlısının adıdır.

Yüzü dönmez keskin kılıca da samsam denilir.

*O şehsüvar-ı neriman şükûh-ı zîşan kim
Cihana şa'saabar oldu berk-i samsamı
Nef'i*

SAMSONCU (سامسونجى) [Ask.] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 71 inci ortanın adıdır. Bunun yerine «Seksoncu», «Sansonecu», «Sanonecu», «Sensonecu» da kullanılırdı. Başlarına «Samsoncubaşı», «Seksoncubaşı», deniliirdi. Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» de Samson'un sekson galatı olduğunu yazar ki doğrusu budur. Bunlar ilk zamanlarda Padişahların av köpeklerini yetiştirdikleri için bu adı almışlardı. Yeniçeri ocağıyla birlikte tarihe karışmıştır.

SAMSONCUBAŞI (سامسونجى باشى) [Ask.] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 71 inci ortanın başına verilen addır. Bunun yerine «Seksoncubaşı», «Sansoncubaşı», «Sensoncubaşı» suretinde de kullanılırdı. Samsoncubaşı Yeniçeri ocağının büyük zabıtlilerindendi.

Seksoncular ilk zamanlarda Padişahların av köpeklerini yetiştirirler ve padişahların avlanmalarına iştirak ederlerken sonradan ocağın diğer ortaları gibi askerlik vazifeleriyle mükellef tutulmuşlar ve Samsoncubaşılar da ortalarına fiilen kumanda etmişlerdir. Cevat Paşa'nın (ölümü 1900) (Tarih-i Askeri-i Osmanî, kitab-ı evvel, s. 25) sonraki teşkilâtta Müşir veya Ferik'lige muadil gösterdiği Samsoncubaşı yeniçeri ağasının reisliği altında toplanan ocak meclisinde âza sıfatıyla bulunurdu.

Samsoncubaşı'nın giydiği elbise hakkında (Tarih-i Askeri-i Osmanî, kitab-ı evvel, s. 123) Hammer'den naklen şu izahat verilmiştir: «Ocak generalleri Sırp ayısının derisinden kürk giyerlerdi. Bu kürkün biçimi ve şekli ağa kürkü biçiminds idiye de kabının rengi yeşil idi. Başlarına deve tüyünden mamul tuğ ile reislere mahsus olan kuka giyerlerdi. Samsoncu ve zağarcı başılar pırlantalı balığın sorguç takıp hayvan eğer takımı gümüşü idi»

Samsoncubaşılık Yeniçeri ocağı ile birlikte tarihe karışmıştır.

SAMT (سمت) [Sof.] Lisan âfetinden (konuşma kusurundan) korunmak için susmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Samt; Arapça sükût, susma demektir. Abdülhakim Efendi (Erriyaz-uz-Sofiiye) de (sayfa 69) şöyle izah ediyor:

«Samt; âfat ı lisandan bâis-i necat ve selâmet ve muvafık-ı hikmet ve mucib-i vekar ve rezanettir. Bilâkis kesret-i kelâm sebebi kesret-i hatiat ve zellât olduğundan müntic-i nedamettir. Ancak vâcip olan Şer'i şerifin itibarıdır. Emir ve nehy muktezası göz ederek mizan-ı Şer' tekellümü iktiza ederse tekellüm ve sükûtu iktiza ederse sükût eylemektir.

«Bazı evkatta sükût sıfat-ı haseneden ve kâh nutk semat-ı müstahseneden olur. Haktan sükût eyliyen şeytan-ı ahres, Hakkın gayriden sükût âdab-ı hazrettir. Hükema, samt ve tefekkür varis-i hikmet olmuşturlar.

«Bazan bir mecliste hikem ve hakaikten tekellüm eden zata bilâihtiyar samt ü sükût ârız olur ve bu keyfiyet kendisinden â'lem ve akdem bir zatın meclis-i tekellüme dahil ve hazır olmasıdır. O zatın vürudundan malûmat olmazsa tesirat ve kuvvet ulviyyet-i hal makamından neg'et eder. Bazan bilâihtiyar hal-i sükût ârız oluyor. Bu, mecliste irad olunan kelâmı istimaa ehl, mahrem olmıyan kimse mevcut olmasındandır. Lisan-ı müttekellim hıfz ve vikaye buyuruluyor. Meşayih-i tarikat bazan mecliste cereyan eden kelâmı istimaa ehil olmıyan ecessam ve ervahın mevcut olması sebebi sükût olur demişlerdir. Avamın samt ve sükûtu lisan-ı urefanın kulub ile muhibbinin esrar-ı mahabbetten samt ü sükût olur.»

SAMUR (سمور) [Kıy.] Sansar cinsinden bir hayvanın adı olan samur aynı zamanda kürk yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tüyü sarı olan bu deriden yapılan kürk makbuldü. Nazımda şeddeli olarak sammur suretinde de kullanılırdı.

SANADİD-İ BEKTAŞIYAN (سناديد بكتاشيان) [Ask.] Ocak ağaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sanadid; Arapça bahadır, cesur, ulu adam mânalarına gelen sindid'in cem'idir.

SANAYİ' SİBYAN TABURU (سنايع سيبان طابورى) [Bah.] Denizcilik sanatlarının ilerletilmesi maksadiyle kurulan askerî teşekkülün adıdır. Bu yüzden büyük menfaat görülmesi üzerine sonradan «İmalât-ı Sıbyan Taburu» namıyla ikinci bir teşkilât daha kurulmuştur.

SANCAĞ-I SEBZ (سناچاق سبز) [San.] Yeşil bayrak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saltanat

sancakları arasında yeşil renkli bayrak bulunduğu gibi Sadrazam'ların sancakları da yeşildi. Vezirlerin sancakları ise kırmızı idi.

SANCAĞ-I ŞERİF (سناچاق شريف) [San.] Hazret-i Muhammed (S. V.) zamanındaki harblerde kullanılmış olup Emanat-ı Şerife miyanında Topkapı Sarayı'nda muhafaza olunan bayrak hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İslâm'da ilk bayrak hicretin birinci senesinde kullanılmaya başlanmıştır. Cenab-ı Peygamber uzun bir mızrağa düz beyaz bir kumaş bağliyerek ashtan Ebu Mersed'e vererek cihada memur etmiştir. Hayber Gazası'na kadar vuku bulan seriyelere (askerî müfreze ve gazveler, düşmanla yapılan kavga) hep bu bayrak gönderilirdi. Hayber Gazası'nda bir de siyah bayrak yapılmış, buna «Rayet» (sancak) adı verilmiştir. Sonradan Emevî ve Abbâsî'lerle sair İslâm hükümetlerinde bayrak ve sancakların gerek renkleri ve gerek çeşitleri itibariyle sayılamıyacak kadar çoktur.

«Silâhdar Tarihi» adlı eserin müellifi Fındıklılı Mehmet Aga (c. 1, s. 14) Topkapı Sarayındaki bayrağın Hazret-i Muhammed'e ait olduğunu, adının Ukab olup aslında siyah softan yapıldığını yazar. Yine onun ifadesine göre Ukab Mısır Kölemen beylerinden Hayır Bay tarafından Yavuz Sultan Selim'e gönderilmiştir. Sancak eskiyip dağılmağa yüz tutunca üç yeni sancak yapılarak bunlara Ukab'dan ikişer üçer parça konmuştur diyor.

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı kıymetli eserde (s. 248 ve mütakıp) «Sancag-ı Şerif için şu tafsilat vardır:

«Sancag-ı Şerif Cenab-ı Peygambere aidiiyeti rivayet olunan ve Yenisaray'da Hırka-i Saadet dairesinde diğer emanetlerle beraber hıfzedilen siyah renkteki sancak olup Liva-i Saadet ismiyle de maruftur.

«Bazı kayıtlara göre sancag-ı şerif, yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan avdetinde beraberinde olup İstanbul'a getirilmiş ve diğer bir rivayete göre de Mısır'a beylerbeyi tâyin edilen Memlûk ümerasından Hayır Bey tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Üçüncü rivayet de bunun Şam'dan getirildiğidir.

«Hammer, Kanunî zamanındaki Rodos muhasarasında Mısır valisi Hayır Bey tarafından Ukab ismindeki Liva-i Şerif'in gönderildiğini yazmaktadır. Âli'nin rivayetine göre Sancag-ı Şerif bir zaman Şam hazinesinde bulunup hacılar ve surre ile beraber Mekke'ye kadar gidip gelmiş ve 1593 tarihine kadar yetmiş beş sene bu suretle devam etmişti. Fakat H. 1001, M. 1593 senesinde Avusturya seferi münasebetiyle

Şam yeniçerileriyle birlikte ilk defa teberrüken muharebe sahasına gönderilmek üzere getirtilip Gelibolu yoluyla orduya, Sadrazam ve Serdar-ı ekrem bulunan meşhur Sinan Paşa'ya gönderilmiştir. 1594 senesi ikinci teşrininin sonlarına doğru Sancag-ı Şerif ikinci defa olarak Şam'dan, evvelâ İstanbul'a getirtilip hazineye muhafaza edilmiş, sonra bin nefer yeniçerinin muhafazası altında Macaristan'daki orduya gönderilmiştir.

«Kış münasebetiyle ordunun avdetinde Sancag-ı Şerif tekrar Şam yeniçerileriyle İstanbul'a iade olunarak yine eskisi gibi hazineye konmuştur. Hattâ 1003 rebiülâhîrinin on dördünde yani 1595 senesi sonunda sancagın ordudan İstanbul'a getirilmesi üzerine Şam'a gitmeden evvel herkes açılıp görülmesini istemişlerse de ikinci vezir (sadrazam cephede idi) Ferhat Paşa müsaade etmiyerek sandığı ile beraber Hazine-i Âmiyeye koydurmuş ve sonra mahalline göndermiştir.

«Sancag-ı Şerif 1003 H., 1595 M. senesinde tekrar sefere götürülmek üzere İstanbul'a istenilmiş ve geldikten sonra getirenlere münasip atıyye ve memuriyetler verilerek Alem-i Saadet Enderun-ı Hümayun'da alıkonulup artık seferden sonra Şam'a gönderilmiyerek saraydaki emanetler arasında muhafaza edilmiştir.

«İşte bu tarihten sonra Padişahlarla ve onlar bizzat sefere gitmedikleri zaman Sadrazam ve Serdar-ı ekremlerle beraber Sancag-ı Şerif'in sefere gönderilmesi âdet oldu. Sancag-ı Şerif Padişah'la beraber ilk defa 1004 H., 1596 M. senesinde Eğri seferine götürülmüş ve sancagın yanında seyyid ve şeriflerden üç yüz kadar evlâd-ı Peygamberî bulunmuştu. Aynı seferde Sancag-ı Şerif ile beraber teberrüken Hırka-i Şerif yanı Cenab-ı Peygamber'e aidiyeti olan hırka da beraber götürülmüştü.

«Silâhdar Tarihi (Beyan-ı Hakikat i Sancag-ı Şerif) başlığı altında bize aşağıdaki malûmatı vermektedir :

«Bu Sancag-ı Şerif aslında bir kîta olup tevâtür ile Sultan-ı Enbiya Peygamberimiz Muhammed-ül-Mustafa Sallallahü aleyh-i veselim Hazretlerinin olduğu müsbettir. İsmi Ukab'dır ve siyah softandır. Bazı yerde Ukab nam-ı sancak olduğu mukarrerdir. Fâtih-i Mısır Sultan Selim Han Hazretlerine Hayır Bay gönderdi. Seferde bile götüresiz diye tasrih etmişti. Mürur-u zamanla ecza-yı şerife müteferrika olmakla Devlet-i Aliyyede aslına göre üç Sancag-ı Şerif işletilip herbirine ikişer üçer kîta tâyin olunup üç sancak etmişlerdir. Üçü dahi bir resimdedir. Biri mevkib-i Hümayunla gider,

Hırka-i Şerif yanından ayrılmaz. İkincisi Hazine-i Âmiyede mahfuzdur. İktiza ettikçe Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem olanlara verilir ve biri yine hazineye hıfz olunurdu.»

«Silâhdar'ın kaydına göre Sancag-ı Şerif'in rengi siyah olup ismi Ukab'dır. Mısır beylerbeyisi Hîre Bay (Hayır Bey) tarafından Yavuz Sultan Selim'e gönderilmiştir. Sancag-ı Şerif, mürur-u zamanla parçalandığından aslına yani kîta'sına göre üç sancak yaptırılmış ve asıl Sancag-ı Şerif'in cüzü'leri parça halinde ikişer üçer kîta bu yeni yaptırılan sancaga dikilmiş ve bu suretle aslında bir olan Sancag-ı Şerif üç kısma ayrılmıştır. Hırka-i Şerif dairesinde bulunan bu üç sancaktan biri Padişah bizzat sefere veya Edirne'ye gittikçe Hırka-i Şerif'le beraber götürülürdü. Şayet Padişah sefere gitmiyecek olup Sadrazamı Serdar yapacaksa o vakit ikinci Sancag-ı Şerif Sadrazam'a teslim edilir ve üçüncü sancak ise Hazineye dururdu.

«Silâhdar Tarihi'nde Sancag-ı Şerif'in siyah olduğu kayıtlı olup daha sonraki bazı tarihlerde kılıfının yeşil olmasından dolayı yanlış olarak bunun yeşil olduğu beyan edilmiştir. Fakat Silâhdar Mehmet Efendi saraydaki vazifesi itibariyle bunu daha yakından bileceğinden onun mütalâası doğrudur.

«Seferlerde Sancag-ı Şerif'in Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem'e teslimi ve sancagın ordu ile beraber teyyi ve istikbali için mükellef merasim yapıldı. Padişah, huzuruna kabul ettiği Serdar-ı ekrem'e Sancag-ı Şerif'i bizzat teslim eder ve avdetde de yine bizzat teslim alırdı. Ordunun sahraya yani çadırı karargâha çıkmasından takriben kırk gün evvel Liva-yi Şerif veya Sancag-ı Şerif'in sandukasından çıkarılarak gûnder (mızrak) ine takılması kanundu.

«Sancag-ı Şerif çıkarılacağı gün muayyen bir saatte Padişah Hırka-i Saadet'te bulunurken Sure-i Feth kıraet olunup bunu mütâakıp Sancag-ı Şerifi Padişah, mahallinden çıkarıp omuzuna alıp Hırka-i Saadet'ten Arz odası'nın kütüphane kapısı önüne kadar iki keçeli dizilmiş olan Enderun halkı arasından geçerek müezzîn ve hafızların tekbirleri arasında Arz odasına girip taht-ı Hümayunun sütununa istinat ettirilirdi. O sırada müezzîn ve hafızlar Sure-i Feth veya Yasin suresini okurlardı. Okuma bittikten sonra Bab-üs-saade'de kapı ağası dairesinde beklemekte olan Sadrazam'ı silâhtar ağa veya kapı ağası gelip içeriye davet eder ve bu meyanda Şeyhülislâm ve ayrıca meşayihden biri davet olunurdu.

«Sancag-ı Şerifin Sadrazam'a teslim edildiği yer zaman zaman değişmiştir. Meselâ yu-

kardaki kayıta Arz odası'nda olduğu görülüyor; mamafih ekseriyyetle Hırka-i Şerif dairesinde olurdu.

Sadrazam ve Şeyh-ül-islâm ve hüsn-ü zan kazanmış olan meşayihden biri Padişah'ın huzuruna girince Sadrazam'a kürk giydirilip başına iki murassa' sorguç takılır ve Şeyh-ül-islâm'a da kürk ve Şeyh Efendiye de hil'at giydirilirdi. Bundan sonra bizzat hükümdar eliyle Sancag-ı Şerifi alır, öper, Sadrazam'a teslim ederken kendisini sefere memur eylediğini söyler ve muvaffakiyyet temenni ederdi. Sadrazam Sancag-ı Şerifi omuzuna aldığı zaman Şeyh-ül-islâm ile Şeyh Efendi dua ederlerdi. Bundan sonra Sadrazam omuzunda Sancag-ı Şerif olarak dışarı çıkar, sipah ve silâhtar ağaları hemez koşarak elinden alıp ortakapı önüne varinceye kadar önünde götürürler ve sonra Sadrazam'ın imamına teslim edilir ve Feth-i Şerif okunduktan sonra alayla Sadrazam ve Serdar-ı ekrem'in Davutpaşa'daki karargâhına gidilirdi.

«Sancag-ı Şerif merasimlerinde onyedinci asırla onsekizinci asırdaki usul ve kaidelerde bazı ufak tefek farklar varsa da esasa taalluk etmemektedir.

«Bu sancak merasimlerinden başka Davutpaşa'da da Sancag-ı Şerifi teyyi' merasimi yapıldı. Üçüncü Sultan Selim 1204 H. 1789 M. senesinde orduyu ve Sancag-ı Şerifi teyyi' etmek üzere Davutpaşa'ya giderek orada mahall-i mahsusundaki Sancag-ı Şerifi omuzuna almış ve sonra Alemdar'a teslim eylemiş ve Sadrazam'ın otağı önünde Kapı kulu süvarilerinin sipah bölüğü Feth-i Şerif okuyup duadan sonra Sadrazam ve Serdar-ı ekrem Liva-yi Şerifin önünde ve Padişah arkasında olarak Han çiftliği'ne kadar Sultan Selim sancagı ve orduyu teyyi' etmiş ve burada başka bir merasimden sonra avdet eylemiştir. Sancag-ı Şerifin hizmetinde ve muhafazasında bulunanlara Liva-yi Şerif takımı denilirdi.

«Hükümdar sefere gitmemişse ordunun avdetinde başta Padişah olarak Sadaret kaymakamı, Şeyh-ül-islâm, devlet ricali, kazaskerler Davutpaşa'ya kadar gidip orada sefere gitmemiş olan Kapı kulu ocaklarıyla Sancag-ı Şerifi karşılardı. Sadrazam Sancag-ı Şerifi istikbale gelen Padişahı görünce hemen atından inip üç defa yer öptükten sonra Padişah'ın rikâbını öper ve hükümdar tarafından ihsan olunan ata biner ve bu sırada Sadrazam ve Serdar-ı ekrem getirdiği sancagı Padişah'a teslim eder, Padişah sancagı aldıktan sonra tekrar Sadrazam'a verir ve kendisi saraya dönerdi.

«Bundan sonra Sadrazam alayla Davut-

paşa'dan Edirnekapi (bazan Topkapı), Saraçhane, Beyazıt ve Divanyolu'ndan geçerek saraya gider, Bab-ı hümayun'dan ortakapıya kadar sipah bölüğü ağasının omuzunda taşıdığı Sancag-ı Şerifi buradan bizzat Sadrazam alarak ta Arz odası'na kadar omuzunda götürüp orada bizzat Padişah'a teslim ederdi.»

Ordinaryüs profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı bundan sonra Sancag-ı Şerif ihracı münasebetiyle Osmanlı tarihlerinde kanunnamelerde görülmeyen bazı farklar bulunduğunu beyanla onlar da kayıt ve işaret edildikten ve Sancag-ı Şerif sandığının pek mükemmel ve müzeyyen olduğunu, Sancag-ı Şerif sandığına konulurken Kur'an okunup dua edildiğini de yazdıktan sonra Sancag-ı Şerifin seferler dışında çıkarılması bahsine geçiyor ve onun için de (sayfa 259) şunları yazıyor :

«Sancag-ı Şerif yalnız seferlere inhisar ettirilmeyip bazan İstanbul'da vukua gelmiş olan askerî isyanlarda da çıkarılarak halk âsilerine karşı Sancag-ı Şerif altında toplanmağa davet edilir ve bu suretle âsilerin mânevîyyatı üzerinde mühim bir tesir husule getirilerek hâdiseler bastırılırdı. Fakat her isyanda sancagın çıkarılması âdet olmayıp fevkalâde anlarda olurdu. Meselâ: 1061 H., 1651 M. senesinde Ocak ağaları'nın çekilmez hale gelen tahakkümlerini bertaraf etmek için Sancag-ı Şerif çıkarılmış ve bu hal Yeniçeri ocağı ağalarıyla taraftarlarını şaşırtarak hükümet bu sayede bunlardan kurtulmuştu.

«Yine bunun gibi 1099 H., 1687 M. senesinde cepheden dönen ve Dördüncü Mehmet'i hal' eden Kapı kulu ocaklarının İstanbul'daki edepsizlikleri tahammül edilmez bir hale geldiğinden, bir işarete bakan halkın ayaklanması neticesinde bundan cesaret alan hükümet Sancag-ı Şerifi çıkarmak suretiyle işi bastırmış ve ileri gelenler de katledilmişlerdir.

«Ocaklıları tedip için Sancag-ı Şerifin son ihracı 1241 H. 1826 M. senesinde olup bu defa sancak saraydan çıkarılarak Sultanahmet camii minberine dikilmiş ve bir kaç saat içinde Yeniçeri'ler tedip ve kışkırları yıkılarak ocak tamamen söndürülüp Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ismiyle talimli asker ocağının temelleri atılmıştır.»

Sancag-ı Şerife Osmanlılar tarafından büyük bir kıymet verilmiş ve bu sancak ne zaman çıkarılırsa yedi yaşından yetmiş yaşına kadar her müslümanın onun altına toplanarak cihada iştirak etmesi farz olduğu itikadı beslenmiştir. Hattâ Topkapı Sarayı'nın Arz odası karşısındaki kapısı önüne dikilen sancagın di-

kıldığı yere kimsenin ayak basmaması ve bu suretle hürmetsizlik gösterilmemesi için 1908 İnkılabına kadaş dikilen yerde iki süngülü askere nöbet beklettirilmişti. Temmuz inkılabından sonra askerler kaldırılmış ise de hatırası kalmak için yerine bir taş dikilmiştir. Bu taş kapı önünde hâlâ görülmektedir.

SANCAĞ-I ŞERİF İHRACI (سجاق شریف) [Idr.] Sancağ-ı Şerifin çıkarılması demek olan bu tâbir Hazret-i Peygamber'in Topkapı Sarayı'nda Emanat-ı Şerife arasında muhafaza edilen sancağının sefer münasebetiyle çıkarılması yerinde kullanılırdı. Sancağ-ı Şerifin ihracı demek, yine o zamanın tâbiriyle, yediden yetmişe kadar bütün müslümanların din düşmanlarıyla harb etmek üzere bunun altında toplanması demekti. Padişahlar bizzat sefere gittikleri zamanlarda Sancağ-ı Şerifi birlikte götürürler, kendileri gitmedikleri zamanlarda «Serdar-ı ekrem» unvanını verdikleri Sadrazam'a kendi elleriyle teslim ederlerdi. Sancağ-ı Şerifin dahili isyanlar dolayısıyla çıkarıldığı zamanlar da olmuştur. Bu maksatla çıkarılışın sonuncusu Yeniçeri ocağının kaldırıldığı 1241 H, 1826 M. tarihindedir. Bak. Sancağ-ı Şerif.

SANCAĞ-I ŞERİF SEYHİ (سجاق شریف) [Sar.] Seferde Sancağ-ı Şerif ile beraber bulunan Sâdat'tan (Peygamber evlâdının yaşlı ve itibarlılarından) zat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun maiyyetinde Sancağ-ı Şerif altında bulunmak üzere bir kısım Sâdat ta sefere giderdi. Muharebe olurken Sancağ-ı Şerif, Serdar ve Sadrazam önünde durur ve Sâdat ile hâfızlar etrafında Sure-i Fetih okurlardı.

SANCAK (سجاق) [Ask.] Orduların, temsil ettikleri devletin alâmeti olarak, kullandıkları bayrağın adıdır. Sancağın, Hüseyin Kâzım Beyin «Türk Lûgati» ndeki izahı şöyledir :

«Yere saplanıp dikilen şey — eskiden askerin önünde yere saplanıp dikildiği münasebetle — bayrak, alem.» Sancak yerine «bayrak» da kullanılır. Ancak sancak tâbiri daha ziyade dinî bir mahiyeti haizdir.

Araplar sancak ve bayrak tâbirlerine mukabil «Liva» ve «rayet» kullanırlar.»

Bayrak; pek eski bir şeydir. Eski Mısırlılarla muasır bulunan, yahut onlardan medeniyet örneği alan kavimler nezdinde de bayrak maruf idi. İslâmiyetten evvel Araplarda dahi bayrak istimali taammüm eylemişti. Her kabilenin kendisine mahsus bayrağı vardı.

Bayrakların muharebelerde tuttuğu mevki pek büyüktür. Çünkü halk muharebelerde aneak

bayrakların gölgesi altında toplanırlar ve bayrakların zevallî ile kendileri de dağılırlar.

Arapların istimal ettikleri bayrak veya sancak (Ukab) (Karakuş) namıyla maruf idi. Harbe gidiglerinde sancağı çıkarırlardı. Müzakereden sonra ittifakla birine verilmesi kararlaşırsa ona verirlerdi. Öyle hususi bir ittifak olmazsa asıl bayraktara teslim eylerlerdi. Bayraktarlık vazifesi nöbet ile kâh (Beni Umeyye) de, kâh (Abdüddâr) da bulunurdu. Karinelerden Arapların bayraklarına Ukab (karakuş) namını vermeleri Romalı'lardan iktibas suretiyle vuku bulmuştur. Çünkü karakuş Romalı'ların bir alâmet-i mahsusaları idi. Bunu bayraklarına vaz' ve binalar üzerine nakşederlerdi.

İslâmlar (Bedir) gazasında biri beyaz, diğer ikisi siyah olmak üzere üç sancak kullanmışlardır. Beyaz sancak Hazret-i Peygamber tarafından sahabenin kudemasından (Mus'ab İbn-i Umeyr) e, siyah sancaklardan biri de Hazret-i Ali'ye tevdi olunmuş idi. (Ukab) namında olan bu ikinci sancak Hazret-i Ayşe'nin çağafından yapılmış idi. Üçüncü sancak Ensardan bir zata verilmişti. Ebu Süfyan bu vak'ada (Rayet-ür-rüesa) yani reislerin sancağını hâmil bulunuyordu. Sancağın adı da Ukab idi. Bundan anlaşıyor ki Araplar Romalılardan iktibasen bu türlü sancaklara Ukab derlerdi. Yalnız bir sancağın adı değildi. İslâmların Şam, İran ve Mısır'a yayılarak devletlerinin taaddüt ve tenevvüü sancaklarının nevi, renk ve şekillerinin de çoğalmasını intaç etmiştir. Bayraklar bundan sonra uzun yapılmaya ve muhtelif isimlerle anılmaya başlanmıştır. (Ebu Müslim Horasanî) Abbasiler namına Hilâfeti elde etmeye giriştiği zaman on dört arşın boyunda bir kargı üzerine sancak yaparak Abbasilerden (İbrahim -ül-Emam) a gönderilmiştir. Bu sancağın ismi (zıl = gölge) idi. Ebu Müslim'in yine ona gönderdiği (sehab = bulut) adında diğer bir sancak on üç arşın uzunluğunda bir mızrak üzerine yapılmış idi.

Sancakların böyle büyük yapılması halk üzerine tesir maksadına müstenit idi.

Abbasi halifelerinin onuncusu olan (Mutevekkil) hieri 235 (849-850) kendi oğullarını veliahd tâyin ettiği zaman oğullarından her birine iki sancak vermişti. Bunlardan biri veliahdliğe mahsus siyah, diğeri valiliğe mahsus beyaz renkte idi. Abbasi halifelerinden (Me'mun), (Fadl İbn-i Sehl) i serdarlık inzimamıyla bütün Şark valiliğine tâyin ve kendisine «Zürriyaseteyn» lakabını tevcih ettiği zaman ona harbesi iki şubeli bir sancak yaptırıp vermiştir. Hulâsa İslâm'da sancaklar ve bayrakların şekilleri za-

manla taaddüt ettiği gibi hulefa ve selâtin de sancakların taaddüdü ile iftihar ederlerdi. Fatımiyye halifelerinden (Aziz Billah) Şam kıt'asının fethine hareket ettiği sırada maiyyetinde bulunan askerin hâmil bulundukları sancakların miktarı beş yüz ve borizanların sayısı kezalik beş yüze balığ idi. Bazan sancakların üzerine halifelerin, sultanların yahut askerin kumanda'nığında bulunanların adları yazılırdı. Nitekim (Beckem) in hâmil olduğu sancağa (İbn-i Raik) e nisbetle (Raikî) diye yazılmış idi.

İslâmlarda ilk evvel beyaz ve siyah sancak kullanılmıştır. Ondan sonra teşekkül eden devletlerce kullanılan sancakların rengi devletlerin ihtilâfına göre muhtelif idi. Meselâ Emevîlerin sancakları kırmızı, Alevîliğe taraftar olanların sancakları beyaz renkte idi. Abbasîlerin hilâfetine taraftar olanların sancakları siyahtı. Zaten aleltlak siyah Abbasîlerin mümeyyiz alâmetlerindendi. Abbasîler bu rengi Emevîler tarafından Benî Haşim'den şehit edilmişlerin alâmeti olarak ittihaz etmişlerdi. İşte bunun için Abbasîlere (Müsvedde) siyahı iltizam edenler denilmiş idi. Haşimîler ayrılarak Tâlibîler her tarafta Abbasîlerin hilâfetini tanınamaya başlayınca Abbasîlerin mümeyyiz alâmetlerine muhalif muhtelif alâmetler ittihaz ederek beyaz sancaklar kullanmaya başladılar. Bu sebepten onlara (Mübeyyize) beyazı iltizam edenler namı verilmiş idi. Bu karinelerden anlaşıyor ki Şia'dan (Benî Haşim) taraftarlarının mümeyyiz alâmetleri yeşil renk idi. İşte bu sebepten (Me'mun) Hazret-i Ali'nin ahfadından (Ali Bin Mus-el-Kâzım) ı veliahd tâyin ettiği zaman askere siyah elbiseyi çıkarıp yeşil giymelerini emretmiş idi. Fakat Me'mun bu biattan dönmeğe mecbur olunca siyah renge de tabiatıyla avdet olundu.

Magrıptaki Berber mülûkü yalnız bir renkte sancak kullanmamış, muhtelif renklerde sancaklar istimal etmişlerdi. Bunlar fazla olarak sancaklarını halis ipekten mamul altın sırmalı kumaştan yapırlardı.

Eski Türkler de sancak istimal etmişlerdir. Osmanlılarda «Tuğ» namıyla anılan şey eski Türklerin bayrağı idi. Bu bayrak eski Türklerde; Çinliler ve Türklerce mukaddes tanılan «Tibet Öküzü» yani «Yak» ın kuyruğundan yapılırdı. Bu öküzün kuyruğu atın kuyruğuna benzerdi. Onun için sonraları bulunması çok güç olan «Tibet Öküzü» nün kuyruğu yerinde «At kuyruğu» kullanılmıştır.

(Dhossan) un «Moğol Tarihi» nden tercüme edilip «Millî Tettebbu'lar Mecmuası» nda Ziya Gökalp, Eski Türklerde İçtimai Teşkilât,

c. 1, no. 3) buna dair aşağıdaki tafsilat vermiştir:

«(Tu) bir sancağın Çince ismidir ki uzun bir mızrağın ucuna Tibet ineginin kalın bir kuyruğunun takılmasıyla teşekkül eder. Çin imparatorlarının hususi sancakları böyle idi; ve bu imparatorlar tâbileri olan Türk yahut Tatar prenslerine Hanlık rütbesi vermek istedikleri zaman, Hanlık tevcihine delâlet etmek üzere, onlara davullarla beraber bu sancaklardan verirlerdi. Tabl ve alem Türk ve Tatarlar tarafından kabul olunan (tuğ) kelimesinin menşei budur. Fakat Tibet öküzünün kuyruğunu bulamadıkları için mızraklara ona benzeyen at kuyruğunu takmakla iktifa ettiler.»

Mahmut Şevket Paşa «Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi» adlı eserinde (s. 37) diyor ki: «Şark memleketlerinde ve Deşt ve Türkistan'da Türk devletlerinde ve Hind ve Çin hükümetlerinde büyük bir sancak üzerine boyalı at kuyruğu kıllarından dağınık saç benzer bir alâmet vazolunarak askerin ilerisinde götürülür ve buna (halîş) denir idi.

«Halîş; Cengiz ve Hulâgû ordularında ve Eyyubîlerle Selçukîler zamanlarında dahi kullanılmış ve fakat risalenin kısm-ı sanisi nihayetine merbut ve resimleri havi levhalardan sonra gelen levha eşkâli miyanında (59) rakamıyla gösterildiği veçhile şekli değiştirilip bir sırıgın ucuna perişan bir halde aşağı sarkan ve kırmızıya boyanan at kıllarının balâsına beyaz ve siyah renkte kılların örülmesinden mütehasıl bir kaç büküm saç bırakıldıktan sonra bunların üst tarafına yaldızlı top şeklinde bir filike vazolunmuştur.»

Vak'anüvis Vasîf Efendi Tarihinde (c. 1, s. 134) tuğ ve sancağın Şark ve İslâm devletlerinde ihdas ve istimali hakkında uzun uzadıya izahat verirken şunları da yazıyor:

«Hulefaya mahsus olan tarz-ı kadim bayraklar ve hilâli ve alemlü siyah ve yeşil sancaklar giderek turuk usofiyeye meşayihine kalıp camilerle tekkelerde bulunarak ekâbir cenazeleri önünce götürülür ve aşûra ve sair eyyam-ı meşhurede atılır oldu.

«Dünyanın işi böyledir. Hangi taifenin kuvvet ve şevketi zail olursa onun şöhretine vesile olan rûsum ve âsâr dahi metruk kalır.»

Emirlik rütbesini ihraza liyakat gösterenlere hükümdarı tarafından Tabl ve alem ve tuğ itasıyle emsali arasında mümtaz kılınmak eski Türk ananesi icabıdır. İşte bu anane muktezasıdır ki Osman Gazi'nin defalarla Rumlar üzerine gazasına ve Karacahisar'ı feth ve zaft eylemesine karşılık Rum Selçukî hükümdarı

Sultan Alâüddin tarafından kendisine davul, tuğ ve bir de sancak gönderilmek suretiyle beylik verilmiştir.

Osmanlılar tarafından da aşağı yukarı aynı şekilde, Emaret tevcih olunmuştur. Kösemihal misal olarak zikrolunabilir. Tarih-i Osmanî Encümeni adına neşrolunan (Osmanlı Tarihi)nde (s. 607) deniliyor ki: «O ane kadar Osman Han'ın ittifakından ayrılmıyan, lüzumunda sadakat ve fedakârlık gösteren Kösemihal derhal davete icabetle geldi, Osman Han'ın teklifini kabul ile izhar-ı İslâm eyledi, (Abdullah Mihal) adını aldı. Osman Han bundan mahzuz olarak Mihal Bey'e ağır hil'at giydirdi. Bir kâat daha mahabbet ve hürmet gösterdi. Oglunu hizmetine aldı. İdaresindeki mahallin hükümetini uhdesinde ipka ile bir sancak verdi.

«Mihal Bey'e sancak verilmesi Selçuk Sultani'nin vaktiyle Osman Han'a göndermiş olduğu sancağa nazire gibi idi, yani kendisinin hükümdar ve Köse Mihal'in maiyyeti beylerinden olduğunu gösterir bir muamele idi. O zamanın usul-ü siyasetince mânidar addolunan işbu muamele Osmanlılık âleminde ilk defa vâki oluyordu.»

Bu tarihi kayıttan anlaşılıyor ki Mihal Bey'e resmen Emaret rütbesi tevcih olunmuştur.

Sancak beyliği münasebetiyle eskidenberi merasim yapılmıştır. İslâmiyyetin ilk zamanlarında Halifeler harbe bir ordu sevkettikleri zaman kumandanlara sancak verirler ve tevdi sırasında askerin muzafferiyetine dua ve sabr u celâdet izharına teşvik eylerlerdi. Hazret-i Ömer sancak verdikçe aşağıdaki nutkunu irad ederdi: «Allah'ın ismiyle ve avn ü inayetiyle bu sancağı tevdi ediyorum. Teyid-i ilâhî ile gidiniz. Muzafferiyet ancak Cenab-ı Hak'tandır ve ancak Hakkı iltizam ve sabr ü tahammül iledir. Allah'ı tanımayanlar ile Allah uğrunda harb ediniz. Taaddi ve tecavüzde bulunmayınız. Zira Cenab-ı Hak taaddi ve tecavüzde bulunanları sevmez. Düşman ile karşı karşıya geldiğiniz zaman korkak olmayınız. Zafer neşvesiyle kimseyi işkence ile öldürmeyiniz. Galibiyet gururu ile düşmana lüzumsuz telefât ve hasarat verilmeyiniz. İhtiyarlardan, kadınlardan, çocuklardan kimse öldürmeyiniz. İki taraf ordusu müsademe ettiği ve garret yapıldığı zaman öyle kimseleri öldürmekten sakınıınız.»

Sancak tevdi esnasında iera olunan dua ve vesayada her halifenin kendisine mahsus bir üslûb tarzı vardı. Şu kadar ki mâna itiba-

riyle hep bir mealde idi. Bir tarafa vali tâyin edilince, bhusus İslâmiyyetin evaili sırasında, valiye sancak tevdi etmek de âdet idi. Çünkü o sıralarda vali asker kumandanı idi. Bu sancaklar tefe'ülen yıldızların kıranları zamanlarında sapa geçirilir, kumandanlara ve valilere verilirdi. Abbasîlerde bir kumandana serhadlerde bulunan bir ordugâh reisine sancak verildiği zaman o kumandan yahut muhafız vazifesinin başına gitmek üzere Halife'nin sarayından çıkarken alemdarlardan ve davulculardan mürekkep büyük alaylarla teşyi olunurdu.

Fatimîlerin Mısır'da (Hazanet-ül-Bunud) namıyla sancak vaz'ına mahsus bir dairesi vardı. Bu dairede sancak ve bayraklardan başka deriden mamul kalkanlar ve sair harb edevatı da muhafaza olunurdu.

Osmanlılarda da sancak verilmesi münasebetiyle merasim yapıldı. Bilhassa tarihî bir yadigar olan «Sancağı Şerif» in ihraç ve Serdara teslimi parlak merasimin icrasına vesile teşkil eylerdi. «Sancağı Şerif» e Osmanlılarca büyük bir kıymet verilmiş ve bu sancak ne zaman çıkarılırsa yedi yaşından yetmiş yaşına kadar her Müslümanın onun altına toplanarak cihada iştirak etmesi farz olduğu itikadı beslenmiştir. Hattâ Topkapı Sarayı'nın Arz odası karşısındaki kapısı önüne dikilen sancağın dikildiği yere kimsenin ayak basmaması ve bu suretle hürmetsizlik gösterilmemesi için 1908 İnkılâbına kadar dikilen yerde iki süngülü askere nöbet beklettirilmiştir. Temmuz İnkılâbından sonra askerler kaldırılmış ise de hatırası kalmak için yerine bir taş konmuştur. Bu taş kapı önünde hâlâ görülür.

Kalelerle hükümete ait binalara çekilen devlet alâmetine «Bayrak» adı verilir ki hierî 1242 (1826-27) senesinde ortalarına ay-yıldız şekli konularak «Sancak» ismi verilmiş ve bu suretle resmî tebligat da yapılmıştır.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi bunu yazarken (Lûtfi Tarihi, c. 1, s. 242) «Hâtıra» başlığı altında şu mütalâayı ilâve eylemiştir:

«Bayrak tâbiri Yeniçeri istilâhatından olması mütalâasıyla işbu tenbih iera olunmuş zannolunur. Zira «Bayraktar» Yeniçerilere mahsus unvan olduğu müddeayı teyit eder.»

*Nakkare önde bir müteharrik cebel gibi
Geçmekte zıvakar u tarap mevki-i zafer
Sancak o reng-i âl ile fer-i ezel gibi
Fark-ı mehabetinde saçar mevce mevce fer
Tevfik Fikret*

§ [Ida.] Memleketin idari taksimatından birine verilen addır. Bunun yerine «Liva» da

kullanılırdı. Osmanlı saltanatının sonuna kadar memleketin idari taksimatı nahiye, kaza, sancağ ve vilâyetti. Nahiye'de «Nahiye müdürü», kaza'da «Kaymakam», sancak'ta «Mutasarrıf», vilâyette de «Vali» adını taşıyan idare memurları bulunurdu. Sancaklardan müstakil olanları da vardı.

İkinci Sultan Mahmut zamanında yapılan merkeziyet usulünden evvelki eyalet teşkilâtında da sancak adı altında teşekkül mevcuttu. Mirliya unvanını taşıyan Sancak beyi beş on kazalık yerin mutasarrıfı ve sipahisinin de kumandanı idi.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (c. 1, s. 178 ve mütaakıp) eyaletlerle sancakları birer birer göstermektedir. Oradaki izahata göre Rumeli eyaleti yirmi dört, Anadolu eyaleti on dört sancaktı. Seyahatnamede eyaletlerle sancaklar şöyle gösterilmiştir:

Karaman eyaleti yedi sancak, Bosna eyaleti sekiz sancak, Kaptanpaşa eyaleti on bir sancak, Mora eyaleti beş sancak, Budin eyaleti iki sancak, Kanije eyaleti yedi sancak, Uyvar eyaleti beş sancak, Tamişvar eyaleti altı sancak, Varat eyaleti beş sancak, Erdelistan eyaleti dört sancak, Özi (Siliestre) on bir sancak, Kıbrıs eyaleti yedi sancak, Girit eyaleti üç sancak, Şam eyaleti dokuz sancak, Trablusşam eyaleti beş sancak, Halep eyaleti yedi sancak, Adana eyaleti dört sancak, Diyarbekir eyaleti on dokuz sancak, Kars eyaleti beş sancak, Çıldır eyaleti on üç sancak, Trabzon eyaleti dört sancak, Raka eyaleti yedi sancak, Bağdat eyaleti on üç sancak, Trablusgarp eyaleti üç sancak, Musul eyaleti altı sancak, Van eyaleti on üç sancak, Erzurum eyaleti on sekiz sancak, Şehrizer eyaleti yirmi sancaktı.

*Sancak kaza değil bu
Bir mülktür giden kim
Kendi gazaya gitse
Mümkün değil kazası
Lâ*

§ [Bah.] Omurgadan geçen amut sathı üzerinde ayakta provaya bakan birinin sağ kol tarafına verilen addır. Buna «Sancak tarafı» da denilir. Bu vaziyetteki adamın sol kol tarafına «iskele» yahut «iskele tarafı» denir.

SANCAK BERATI (سَنَاق بَرَاتِي) [Bah.] Geminin hangi devlet sancağı altında olduğunu belirten berat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı hükümeti zamanında bu cihet geminin «Sened-i Bahrî» sine yazılırdı.

SANCAK BEYİ (سَنَاق بِي) [Ida.] Eyalet teşkilâtıyla Timar usulünün cari olduğu zaman-

larda beş on kazalık yerin mutasarrıfı ile sipahisinin kumandanına verilen addır. Osmanlıların ilk zamanlarında beylere yahut hükümdar evlâtlarına has olarak verilen mntakalara «Sancak» denilir, bu sancaklara tasarruf edenlere de «Sancak beyi» adı verilirdi.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı şehzadelerinin sancak beylikleri» hakkında (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 117 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Devlet ailenin müşterek malı idi; Osmanlı beyliğinin kuruluşu devrinde de aynı usul vardı. Osman Bey, idaresi altındaki yerleri kardeşi, oğul ve silâh arkadaşı olan aşiret beylerine vermişti. Meselâ büyük biraderi Gündüz Bey'e Karacahisar ve Sultan Önünü (Eskişehir) mntakasını Aykut Alp'a, İnönü, Hasan Alp'a Yarhisar, Turgut Alp'a İnégöl mntakalarını vermişti. Daha sonra Osman Bey'e iltihak eden aşiret beylerinden Konur Alp'a Bolu ve Düzce ve Akçakoca'ya adına mensup olan mntakalar verilmisti.

«Orhan Bey de idaresindeki yerlere oğul ve sonra beylerini tâyin etmişti. Konur Alp'ın vefatından sonra Düzce ve Bolu havalisine Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa ve Akçakoca'nın vefatından sonra Kandıra ve daha sonra zaptedilen İzmit havalisine de diğer oğlu Murat Bey gönderilmişlerdi. Orhan'ın oğullarından İbrahim, Eskişehirde sancak beyliği ediyordu. Daha sonra İzmit sancağı Süleyman Paşa'ya verilip Murat Bey İnönü ve Karasi beyliğinin kısmen ilhakı üzerine Süleyman Paşa Balıkesir ve Murat Bey de Bursa'ya nakledilmişlerdi.

«Orhan Bey'den sonra (Devlet ailenin müşterek malıdır) diye malûm olan kanunda tadilât yapılmış ve Murat Bey'in cülûsundan itibaren Devlete iştirak hakkı aileden alınarak hükümdar ile onun oğullarına inhisar ettirilmiştir. Buna sebep Murat'a karşı biraderleri Halil ile İbrahim'in muhalefetleri olmuştur.

«1359 da hükümdar olarak kardeşlerinin gailelerini bertaraf eden Murat Bey 766 H. 1365 M. tarihinde Biga'yı zaptettiği sırada orada yakaladığı büyük biraderi Süleyman Paşa'nın oğlu Melik Nâsir'ı öldürmüştür.

«Birinci Murat'ın, Bayezit, Yakup, Savcı isimlerinde üç oğlu vardı. Bunlardan Bayezit, Germiyanlılardan çeyiz olarak alınan Kütahya sancağında, Yakup Karesi yani Balıkesir sancağında ve Savcı da babasının Rumeli'de bulunduğu sırada Bursa'da bulunmuşlardı. Savcı 1385 de babasına karşı isyan eylemişti.

«Yıldırım Bayezit zamanında oğullarından Ertuğrul, Süleyman, İsa ve Mehmet Çelebi'lerden her biri Anadolu beylerinden zaptedilen yerlerde Sancak beyliği etmişlerdi.

«Çelebi Mehmet'in oğullarından Kasım, babasının saltanat mücadelesi esnasında Amasya sancağında bulunurken 809 H. 1406 M. de vefat etmiştir. Çelebi'nin saltanatı zamanında hayattaki oğullarının büyüğü olan Murat Bey Amasya'da, onun küçüğü Mustafa Çelebi Hamideli yani Isparta taraflarında Sancak beyliği etmişlerdi. Çelebi'nin bu iki şehzadesinden başka Ahmet, Yusuf, Mahmut isimlerinde diğer oğulları varsa da bunlar küçük olduklarından babalarının yanında bulunuyorlardı. Bu şehzadelerden ikisi babasının sağlığında ölmüşler ve diğerinin gözlerine ikinci Murat tarafından mil çekilmişti.

«İkinci Murat'ın oğullarından Ahmet ve onun vefatıyla Mehmet ve Mehmet'in Manisa'ya nakli üzerine Alâüddin Amasya'da valilik etmişlerdir. Ahmet ile Alâüddin babalarının sağlığında vefat etmişler, Mehmet de hükümdar olmuştu.

«Fatih'in oğullarından şehzade Mustafa Manisa'da bulunurken Konya'nın zaptı üzerine Konya valiliğine nakledilmiş ve Candaroğullarından alınan Kastamonu sancağına da şehzade Cem gönderilmiş ve şehzade Mustafa'nın vefatı üzerine Cem Sultan, Karaman valiliğine nakledilmiştir. Fatih'in büyük oğlu Bayezit ise babasının ilk zamanlarından itibaren vefatına kadar uzun müddet Amasya valiliğinde bulunarak buradaki fikir hayatının temadisinde mühim âmil olmuştur.

«İkinci Bayezit'in Abdullah, Şehinşah, Ahmet, Korkut, Mehmet, Mahmut ve Selim isimlerindeki oğullarından her biri bir yerde valilik etmişlerdi.

«Bayezit'in torunları da daha küçük yerlerde Sancak beyliği etmişlerdir.

«Yavuz Sultan Selim babasının elinden saltanatı aldığı zaman Süleyman'dan başka oğlu yoktu. Süleyman, babasının İran ve Mısır seferlerinde Edirne ve İstanbul'da saltanat kaymakamı bulunmuş ve seferden maada zamanlarda ise kendi sancağı olan Manisa'da valilik etmiştir.

«Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından Mehmet Saruhan'da, Mustafa evvelâ Amasya'da ve sonra Karaman'da, Bayezit evvelâ Karaman ve sonra Kütahya'da ve daha sonra da Amasya'da ve Sarı Selim ise evvelâ Manisa ve badehu Kütahya'da bulunmuşlardır. Selim'in büyük oğlu Murat büyük babasının sağlığında

evvelâ Akşehir ve sonra da babasının yerine Manisa'da bulunup kendisi hükümdar oluncuya kadar burada kalmıştır. Artık ikinci Selim devrinden itibaren yetişkin şehzadelerin sancaklara çıkarılmaları usulü terkölunarak bunlardan yalnız büyük ve hükümdarlığa namzet şehzadeye Sancak verilmesi takarrür etmiş ve Manisa sancağı veliahd Şehzade sancağı olmuştur.

«Üçüncü Mehmet zamanından itibaren büyük şehzadelerin de sancağa çıkmaları kanunu tamamen kaldırılmış, fakat veliahd olan şehzadelere Anadolu'da ismen sancak verilip bunun bir vekil ile idare edilmesi gibi zavahiri muhafaza edici bir usul konmuştu. Bu yeni usul mucibince Sultan İbrahim'in oğlu Mehmet beş yaşında iken Manisa sancağına tâyin edilip buranın idaresi için bir mütesellim gönderilmiştir. İbrahim'in hal'i ve Mehmet'in hükümdar olması üzerine bu tarz da kaldırılmıştır.

«Yetişkin şehzadelerin sancağa çıkarılmayıp yalnız büyük şehzadenin sancak beyi olmasının kabulüne, Şehzade Bayezit ile Selim arasındaki mücadelenin ve büyük şehzadenin sancağa çıkarılması usulünün kaldırılmasına da Üçüncü Mehmet'in oğlu olan ve babası tarafından öldürülen Şehzade Mahmut hâdisesinin sebep olması ihtimal dahilindedir.

«İşte onaltıncı asır sonlarına kadar Sancak beyliğinde ve valiliklerde bulunmuş olan şehzadelerin bu tarihten sonra vilâyetlere gönderilmemeleri ve bu suretle bunların millet ve memleket hakkındaki vukufsuzlukları devlet idaresinde derhal tesirini göstermiştir.

«Kardeşlerini öldürmeyen Dördüncü Mehmet 1063 H. 1652 M. tarihinden itibaren bunları sarayda şimşirlik Kasrı'nda oturtmuş ve badema veliahd ve diğer şehzadelerin burada oturmaları âdet olmuştur.»

Sancak beylerine «Ümera» denilirdi. Bunlar sancaklarındaki davaları dinlerler, «İera-yi ahkâm-ı Şeriat» ederlerdi. Memur oldukları sancakta «hıfz ve haraset-i raiyyet ve zabt u rabt ve def-i mezalim ve umur-ı seyf ve siyasetle memur idiler.»

Fatih Kanunnamesi'nde Sancak beylikleri hakkında ahkâm vardır. Nitekim Divandan bahs olunurken (sayfa 13) «Sofa-i Divan-ı âlide oturmak Beylerbeyilerin yoludur ve Beylerbeyiler vüzera altına, Defterdarlar, Kazaskerler altına otururlar. Sancak beyleri taşrada otururlar.»

Sancak beyleri, işgal ettikleri sancakların ehemmiyetine göre, derecelere ayrılmışlardı. Dirlikleri birbirinden farklı idi. Dirliği dört

yüz bin akçaya varan sancak beyi, Beylerbeyi olurdu. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 14) buna dair ahkâm mevcuttur. «Beylerbeyilik dört kimsenin yoludur. Mal Defterdarlarının ve beylik ile Nişancı olanın ve beş yüz akça kadılarının ve dört yüz bin akçaya varmış Sancak beylerinin yoludur.»

Yine aynı kanunnameye nazaran (sayfa 29) Sancak beyleri, Beylerbeyiler gibi tekaüt hakkına malik idiler. Alacakları tekaüdiye muayyendi: «Sancak beyiler altmış bin akça ile olalar.»

Vezirlerle diğer devlet erkânı gibi Sancak beylerinin evlâtlarına zeamet verilirdi. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 21) bunun için şu ahkâm yazılıdır: «Sancak beyi oğulları otuz bin akça zeamet ala.»

Kanun (Fatih Kanunnamesi sayfa 31) Sancak beylerine yazılacak elkabı bile tâyin etmiş idi: «Kıdve-ül-ümera-ül-kiram sahib-ül-iz vel ihtişam elmuhtass-ı bimezid-i inayet-il-melik-il-allâm.»

Tevkii Kanunnamesi'nde (Millî Tettebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 3) Sancak beylerinin Divana gelirken giyecekleri elbise ile istihdam edecekleri hademe yazılı olduğu gibi nerede oturacakları ve Padişah'ın huzuruna ne suretle girecekleri de gösterilmiştir: «Sancak beyleri hil'at ve destbus için Divan-ı hümayuna gelmek lâzım gelse mücevveze ve çatma kapanıçe üst giyerler ve orta raht ve orta abayi ve çifte gümüş zincirli ata binerler, iki şatır bir mataracı ve bir tüfekçi istihdam ederler. Sair hüddam istihdam etmekte hemen Beylerbeyiler gibidir, eğer vüs'atı var ise. Divan-ı hümayuna geldiklerinde Hazine semtinde otururlar ve taam mahallinde kapıcılar matbah-ı âmireden taam getirip it'am olunurlar. Hazine önünde hil'at giydikten sonra destbus için Arz odasına vüzera-yi izamın akaplerince giderler ve huzur-ı Hümayunda takbil-i zemin ettikten sonra asla tevakkuf etmeyip çıkarlar, doğru kendi evlerine azimet ederler.»

Yine bu kanunnameye (sayfa 529) Sancak beylerinin ahkâmı beylerbeyilerden sonra ve kuzattan mukaddem yazıldıkları bildiriliyor ve esbab-ı mucibe de gösteriliyor: «Sancak beyleri ahkâmı Beylerbeyilerden sonra ve kuzattan mukaddem yazılır. Kanun-ı kadim budur. Zira Sancak beyleri mutasarrıf oldukları sancaklarında tabl u alem sahibi valilerdir.»

Vezaret sahibi olan Beylerbeyiler infisal etseler bile avdetlerinde uğradıkları yerlerde dâva dinlemek salâhiyyetini haiz oldukları halde Sancak beyleri, vezaretsiz beylerbeyiler

gibi infisallerinden sonra bütün salâhiyyetleri kalkardı Kanunnamedeki ibare şöyledir: «Amma sancaktan azı olunduklarında hükümetten sakıt olurlar. Nitekim vüzera ve Beylerbeyiler dahi böyledir.»

Ayn-i Ali Efendi hicri 1018 (1609) senesinde meydana getirilen «Kavanin-i Âl-i Osman der Mezamin-i Defter-i Divan» da (sayfa 37) Sancak beylerinin en az iki yüz bin akça ile tâyin olundukları, gayretleri görüldükçe haslarının arttığı yazılıdır. Yine oradaki malûmata göre sancağa çıkarılan merkezdeki ağalara iki yüz bin akçeden ziyade verilirdi. Bunlara verilecek has miktarı kanun ile muayyendi. Yeniçeri ağası beş yüz bin, Nişancı ve kapı Defterdarları ve Mir-i alem dört yüz elli bin, Kapıcıbaşı, büyük Mirahor dört yüz bin, Çavuşbaşı, Çakırcıbaşı, Müteferrikabaşı üç yüz elli bin, küçük Mirahor üç yüz otuz bin, Sipahi oğlanları ağası üç yüz bin, Silâhtarbaşı iki yüz seksen bin, Sağ ulûfeci ağası, Sekbanbaşı, defter Kethüdarları, timar Defterdarları, Yayabeyleri, zeameti elli binden ziyade olanlar iki yüz bin akçe ile sancağa çıkardı. Hizmetleri, hassaten muharebelerde yararlılıkları görüldükçe dirlikleri arttırılırdı.

Sonraları Beylerbeyininkiler gibi Sancak beylerinin de hasları azalmıştır.

İkinci Sultan Mahmut zamanında vilâyet idaresinin tatbiki üzerine Sancak beyleri «Mutasarrıf» unvanını aldıkları gibi vazife ve salâhiyyetleri de değişmiştir.

SANCAK BEYİ HASLARI (سناچاق بگی خاصاری) [Mal.] Sancak beylerine verilen haslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimattan evvel memurlara maaş verilmez, derecelerine göre zeamet ve has verilirdi.

SANCAK BOĞMAK (سناچاق بوغماق) [Ask.] İmdat istemek için verilen işaret yerinde kullanılır bir tâbirdir. İşaret, sancak ortasından boğularak kaldırılmak suretiyle verildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

SANCAK DIREĞİ (سناچاق دیرگی) [Bah.] Sancak çekilen sabit ve uzun direğe verilen addır. Sabit olmayıp elde taşınan veya bir yere saptananlara «Sancak gönderi» denir.

SANCAK GEMİLERİ (سناچاق گیمیلری) [Bah.] Kaptanpaşa ile birlikte kapudâne, patrona ve riyale gemilerine verilen addır. «Kaptanlarına» da «Sancak kaptanı» denirdi.

SANCAK GÜNDERİ (سناچاق گوندیری) [Bah.] Gemilerin kıç tarafında sancak çekmek üzere dikilen ağaçlara verilen addır.

SANCAK KADILARI (سَنَاق قاضی) [Hm.] Sancak merkezlerindeki kadılar hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Sancak kadıları terfi edince vilâyet kadıları, yahut merkezde bir vazife ile kayırlılırdı.

SANCAK KALDIRMAK (سَنَاق قالدیرمک) [Hal.] Mecaz yoluyla isyan ve ihtilâl yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

SANCAK KAPTANI (سَنَاق کاپدانی) [Bah.] Sancak gemisi kaptanına verilen addır. Sancak gemisine aynı zamanda «Kaptan gemisi» de denir.

SANCAK KILIFI (سَنَاق کیلیق) [San.] Sancakın kumaş kısmı dürülüp içine konan mahfazanın adıdır. Buna «Sancak torbası» da denir.

SANCAK MUSHAFI (سَنَاق مصحفی) [San.] Sancak başlarına takılan küçük mushaflar hakkında kullanılır bir tâbîrdir.

SANCAK POSTASI (سَنَاق پوسته سی) [Bah.] Gemide nöbet hususunda ikiye ayrılan zâbit ve askerinin sağda bulunanları hakkında kullanılır bir tâbîrdir.

SANCAK ŞALİSİ (سَنَاق شالیسی) [San.] Sancak yapılan yünden dokunmuş kumaş nevirlerinden birinin adıdır.

SANCAKTAR (سَنَاق تار) [Ask.] Sancak taşıyan yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Bunun yerine «Alemdar» da denilir. Yeniçeri teşkilâtında bunun için vazifeli olanlar olduğu gibi Saray teşkilâtında «Mir-i alem» adlı büyük bir memur vardı.

§ [Sof.] Tekkelerde mevcut sancakları muhafaza ile ve tekke mensuplarının sancakla gittikleri zamanlarda sancağı taşımakla vazifelenen derviş hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Bu vazife tarikatta ilerlemiş olanlara verilir.

SANCAK TEPELİĞİ (سَنَاق تپه لگی) [San.] Sancakların direk veya günderlerinin tepelerine konan tezyini mahiyette tepeliğin adıdır. Küre şeklinde yaldızlı bakır veya pirinçten sarı bir top ve bunun üzerinde bir hilâl bulunur. Eski sancaklarda tepeliğin altına tuğ adı verilen muhtelif renkte at kuyrukları da asılırdı.

SANCAK TORBASİ (سَنَاق طوبه سی) [San.] Sancakın kumaş kısmı dürülüp içine konan mahfazanın adıdır. Buna «Sancak kılıfı» da denir.

SANDAL (سندال) [Gly.] İpekli ve pamuklu bir nevi kumaş adıdır. Yollu olan bu kumaşın

bir yolu ipek, bir yolu pamuktu. Küçük dallı, benekli cinsi de vardı. Kapalıçarşı'da şimdi Belediye'nin mezarı idaresi olan yerde satılırdı.

§ [San.] Hindistan'dan gelen kokulu ağaç adıdır. Birkaç nevi vardı. En makbulü beyaz nev'i idi. Bundan tesbih, çakmak başı ve daha başka şeyler yapılırdı.

§ [Kıy.] Bir nevi çocuk ayakkabısı adıdır.

§ [Bah.] Limanlarda yolcu taşıyan çift kürekli kayığa da sandal denir.

SANDAL BEDESTENİ (سندال بدستانی) [Mim.] Kapalıçarşı'da eskiden sandal adlı ipekli ve pamuklu kumaşın satıldığı yere verilen addır. Adı ondan dolayı almıştı. Sandal bedesteni şimdi Belediye tarafından mezar yeri olarak kullanılmaktadır.

SANDAL TESPIH (سندال تسبیح) [San.] Hindistan'da yetişen sandal ağacından yapılan tespih hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Kokulu olan ağacın birkaç nevi vardı. En makbulü beyaz nev'i idi. Sandal tespihler ekseriya Hicaz'dan getirilirdi.

SANDIK (سندوق = صندوق) [Tal.] Tulumba yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Yangın tulumbası dört kişi tarafından omuzda taşınmak üzere iki tarafından uzun birer sırt konulmuş sandık şeklinde olduğu için bu ad verilmişti. Tulumbacılar arasında tulumba denilmez, sandık denilirdi.

SANDIK EMİNİ (سندوق امینی) [Mal.] Devlete ait para ve menkul kıymetleri alıp veren ve elinde tutan ve bunların alınıp verilmesinden ve saklanmasından mes'ul olan memur hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Şimdi bunun yerine «Veznedar» denilir.

SANDIKLI (سندوقلی) [Mes.] İkinci Mahmud'un cülûsunun 21 ve 22 nci senelerinde basılan altın paralar hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Hayriye altını denilen bu altın paralara nakışlarından dolayı halk arasında sandıklı adı verilirdi. Sikkenin yüzünde ve ortada (Tuğra), etrafında (Sultan-ı Selâtin-i Zaman), arka tarafının ortasında (Duribe fi Kostanti-niyye), 1223, etrafında (Gazi Mahmud Han) yazılı idi. Sikkedeki (Gazi) kelimesinden dolayı (Gazi altını) da denilirdi. Bu altınlar 20 kırat avarında olup binde hesabıyla 873 tü.

Bu altınlardan Sultan Mahmud'un Edirne seyyahatı vesilesiyle (Duribe fi Edirne) olarak darbedilmiş olduğu gibi Mısır ve Bağdat'ta basılanları da vardır.

ASNDIK ODASI (سندوق اوده سی) [Mim.] Eski Türk evlerinde içlerine giyim eşyası ve öteberi konan Sandıkların bulunduğu odaya verilen addır. Daha eskiden Türk evlerinde bunun vazifesini yükler ve dolaplar gördüğü yazılı olan «Sanat Ansiklopedisi»'nde (Sandık odası Maddesi) şu tafsîlât da vardır: «Sonraları Avrupakârî yapılan evlerde odalar içine dolaplar yapmak âdeti kalkarak eşyalar sandık odalarına konulmuştur. Çamaşır ve elbiseye ait eşyalar hep bu sandık odalarında sıra ile dizilmiş sandıklarda saklanırdı. Her nevi eşya için ayrı sandıklar olduğu gibi ailenin her ferdi için de ayrı sandıklar olur ve bunların içindeki eşyalar gayet tertipli bir surette, bohçalar içine konulmuş olarak dururdu. Meselâ: Kürk sandığı, çarşaf sandığı, hamam sandığı, çamaşır sandığı isimleri verilen bu sandıklarda her şeye ait eşya ve çamaşırlar ayrı ayrı yerleştirilmiş bulunurdu. Meselâ: çamaşır sandığındaki bohçaların her biri bir nevi çamaşıra ait bulunurdu. O suretle ki sandıkların ve bohçaların renk ve şekillerinden aranan şeyi derhal bulmak kaabil olurdu.

«Bu sandıkların içine güzel koku vermek için küçük torbacıklar içinde levanta çiçekleri, misk sabunları ve saire konurdu. Şimdi sandıkların yerine çekmeli konsollar ve duvar dolapları, aynalı elbise dolapları ve saire gibi mobilyalar kasım olmuştur.»

§ [Mal.] Maliye dairelerinde para ve kıymetli maddeler muhafaza edilen yerlere verilen addır. Demir kasaların icadından evvel paralar sandıklarda muhafaza edildiği için bu ad verilmişti. Para işleriyle meşgul olan memura da «Sandık emini» denilirdi.

1908 Temmüz İnkılâbından sonra bunun yerine «Vezne» denilmeğe başlanmıştır.

SANDUKA (سندوقه) [Sof.] Türbelerde mezarların üzerine tahtadan sandık şeklinde yapılan ve üstüne yeşil çuha örtülen yerin adıdır. Üzeri bazı taraflarda «misennem» denilen bahırsırtı şeklinde, bazı yerlerde ise iki tarafından ortasına doğru darlaşmak ve birleşmek üzere kalkık olarak yapılırdı. Üzerine «Pugide» denilen sade yahut sırmalı örtü örtülürdü. Kadın sandukaları düz olduğu halde erkek sandukalarının baş tarafına bir ağaç konarak üzerine kavuk, taç, sikke gibi sağlığında giydikleri başlık konulurdu. Başlığın konduğu ağaca şal yahut başka kıymetli bir kumaş sarılırdı.

Sandukaların etrafına gümüşten yahut sedef, fildişi kakmalı ağaçtan parmaklık çevrilir, baş ve ayak ucuna gümüş yahut bakır

şamdanlar konulup geceleri mumları yakılırdı. Bu türlü sandukalar üstü kapalı türbeler içinde bulunanları idi. Türbe içindeki sandukalara yazı yazılmaz, baş tarafına içinde yatanın fezailine delâlet eden ve ismini de gösteren bir yazıyı yahut manzumeyi ihtiva eyleyen çerçevesi bir levha asılırdı.

Açık mezarlıklarda sandukalar taştan yapılır, baş ve ayak uçlarına taş dikilerek başta-kinin üzerine kitabe yazılırdı.

SANDUKÇE (سندوقچه) [San.] Küçük sandık yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Sedef ve fildişi kakmalı olanları olduğu gibi oyma yazılarla süslenmiş bulunanları da olurdu. Gümüş ve altın kaplı olanları da vardı. Bunlara «Lihye-i Saadet», «Sakal-ı Şerif», «Kur'an-ı Kerim», «En'am» gibi dinî kitaplar konurdu.

SANEKÂLLAH (سانک الله) [Hal.] Allah seni korusun yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

*Barekâllah ey beht-âbad vey reşk-i cinan
Sane-kâllah ey sarây-ı dîlkûşa vü dîlâtan
Nef!*

SANIYE (سانیه) [Ida.] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. Saliseden büyük, Ülä sanisinden küçüktü. «Saniye sınıf-ı sanisi», «Saniye sınıf-ı mütemayizi» olmak üzere iki derece idi. Bununla beraber saniye denilince «Saniye sınıf-ı sanisi», mütemayiz denilince de «Saniye sınıf-ı mütemayizi» anlaşıldı. Askerî rütbelerden «Miralay» a muadildi.

Diğer rütbeler gibi bu da memuriyete mahsus olmak üzere hierî 1248 (1832) senesinde ihdâs edilmiş iken sonradan memuriyetle olan alâka kaldırılmış, yalnız rütbe olarak tevcihine başlanmıştır. İlkın bu rütbe ile beraber nişan da ihdâs edilmiş idi. Rütbeyi mahsus olan bu nişan hierî 1267 (1850-51) senesinde sahiplerinden geri alınmıştır.

Rütbenin ihdâsı sırasında saniye sayılan memuriyetler şunlardı: Zahirî Nezareti, İhtisap Nezareti, Takvim-i Vakayi Nezareti, Güm-rük Emaneti, Evamir-i Aliyye kitabeti, Teğri-fatçılık memuriyeti, Maruzat-ı Dahiliyye kitabeti, Dahiliye, Hariciye, Maliye mektupçuları, Divan-ı Hümayun tercümanlığı, Ceride muhasebeciliği, Esham muhasebeciliği, Mukataat muhasebeciliği, Ruznamçecilik, Maliye muhasebeciliği, Evkaf muhasebeciliği.

Bu rütbe sahipleri rütbenin ihdâs tarihinden hierî 1283 (1866-67) senesine kadar Mir-i miranlarla İstabl-ı Âmirî Müdürlüğü rütbesini haiz olanlar gibi resmî günlerde yaka ve kol kapakları pembe çuha üzerine sırma işlemel

Koyu lâcivert setre giyerler, sıрма kayışlı kılıç takarlardı. O seneden itibaren setrelerinin rengindeki kol ve yaka kapaklarına sıрма işleniyor ve sıрма kılıç takıyorlardı. Yalnız ricalden sayılmadıkları için teşrifata dâhil değil idiler. İzzetlû elkabı kullanılır, yazılan kâğıtlara başlık olarak saniye sınıf-ı sanisine İzzetlû Efendi, saniye sınıf-ı mütemayizine İzzetlû Efendim, hâtime olarak da saniye sınıf-ı sanilere Efendi, mütemayizlere de Efendim yazılırdı.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra diğer rütbelere gibi bu rütbe tevcihati da yapılmamıştır.

SANIYE SINIF-I MÜTEMAYİZİ (ثانيه صف ثانيه) [Ida.] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. Yalnız «Mütemayiz» suretinde de kullanılırdı. Salise sınıf-ı sanisinden büyük, ûla sanisinden küçüktü. Askerî rütbelere Miralay'a muadildi. Resmî günlerde yaka ve kol kapakları sırmalı koyu lâcivert setre giyerler, sırmalı kılıç takarlardı. Ancak ricalden sayılmadıkları için teşrifata dâhil değil idiler. «İzzetlû» elkabı kullanılır, kendilerine yazılan kâğıtlara başlık olarak «İzzetlû Efendim», hâtime olarak da «Efendim» yazılırdı.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra diğer rütbelere gibi bu rütbe tevcihati da yapılmamıştır.

SANIYE SINIF-I SANİSİ (ثانيه صف ثانيه) [Ida.] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. Yalnız «Saniye» suretinde de kullanılırdı. Saliseden büyük, mütemayizden küçüktü. Askerî rütbelere Miralay'a muadildi. Resmî günlerde yaka ve kol kapakları sırmalı koyu lâcivert setre giyerler, sırmalı kılıç takarlardı. Ancak ricalden sayılmadıkları için teşrifata dâhil değil idiler. «İzzetlû» elkabı kullanılır, kendilerine yazılan kâğıtlara başlık olarak «İzzetlû Efendi», hâtime olarak da «Efendi» yazılırdı.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra diğer rütbelere gibi bu rütbe tevcihati da yapılmamıştır.

SANSONCU (سكسونجي = سكونجي) [Ask.] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 71 inci ortaya verilen addır. Bu tâbir vesikalarda «Samson» suretinde de geçer. Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» de «Samson» u şöyle izah etmiştir: «Galatî Samsoncu. Samson = kavga köpeği. Samsoncu, evilde bir güruh avcı asker.» Hüseyin Kâzım Bey de «Büyük Türk Lûgati» nde «San = سك = kelimesini izah ederken şunları yazıyor: «Sansun - isim - cenk köpeği. Sansuncu - Yeniçeri teşkilâtından, ayı avlamağa

mahsus köpeklerin muhafazasına memur olan, yetmişbirinci cemaat.»

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu tâbiri (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. 1, s. 202) «Seksoncu (Samsoncu) lar ve «Samsoncubaşı» suretinde, sonradan neğrettiği (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı) adlı eserinde ise «Sansun (Sekson), Sansoncubaşı» şeklinde yazmıştır.

Sansoncular ilk zamanlarda Padişah'ların ayı avlamağa mahsus av köpeklerini yetiştirdikleri gibi avlanmalarına iştirak ettikleri için bu adı almışlardır. Sonradan ocağın 71 inci ortasına ad olmuştur.

Sansoncu teşkilâtı Yeniçeri ocağı ile birlikte tarihe karışmıştır.

SANSONCUBAŞI (سكسونجي باشي) [Ask.] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 71 inci ortanın kumandanına verilen addır. Yeniçeri ocağı'nın ocak ağaları denilen büyük kumandanlarından olan ve yetmiş birinci ortanın çorbacısı yani bölük kumandanı olduğunu da kaydeden Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. 1, s. 202 ve mütaakıp) bunun için şu tafsilatı veriyor:

«Bunun emri altında bulunan orta, ayı avına ve cenge mahsus olan köpekleri beslerlerdi. Ocak ananesine göre Eflak Voyvodası'nın av için Fatih Sultan Mehmed'e göndermiş olduğu seksonlardan dolayı bu oda ihdas edilmiş ve daha doğrusu Eflak Beyi'nin gönderdiği seksonlar daha evvel mevcut olan bu odaya verilmiştir. Nitekim Zağarcı ortası da daha evvel mevcut iken sonradan zağar beslemeğe memur edilmişlerdi.

«Seksonculara köpekleri için Tophane üzerinde bir yaylak tâyin edilmişti. Bazan Padişah'ın huzurunda samsonlar, aylara saldırlarak talim ettirilirdi.

«Onaltıncı asırdan itibaren bostancılar arasından tazıcılar, zağarcılar ve seksoncular yetiştirdiği için bu ortanın seksonlarına ihtiyaç kalmamış ve hariçten gelen seksonlar bostancı ocağında beslenmeğe başlanmıştır. Padişah sefere gidecek olursa seksoncubaşı eski ananeyi muhafaza için bostancılardan muvakkaten sekson alıp sefere giderlerdi.

«Seksoncubaşılar terfi ederlerse Zağarcıbaşı olurlardı. Mamafih onaltıncı asrın ilk yarısında ve (927 H. 1521 M.) senesinde Belgrad'ın zaptını mütaakıp sekbanbaşılığa tâyin edilen kul kethüdasının yerine samsoncubaşının kethüda olduğu görülmektedir. Hattâ bu tarihte seksoncubaşının zağarcıbaşından fazla yevmiye

aldığı malûmdur. Fakat daha sonraki tarihlerde ocak zâbitan listesi iyice takarrür edince zağarcılar, seksonculara takaddüm etmişler ve zağarcıbaşılar kethüda olmuşlardır.

«Seksoncubaşı (onaltıncı asrın son yarısında) tağra dirliğine çıkarsa kendisine zeamet verilirdi. Seksoncu neferleri de timara çıktıkları zaman senevi onar bin akça ile çıkarlardı. Seksoncubaşı üskûf denilen serpuşunun üstüne balıkçıl tüyü takar ve divan günleri samur ve vaşak kaplı kadife üst elbisesi giyer ve atına gümüş zincir ve enselik ile gümüş özeni vururdu.»

Sansoncubaşılık Yeniçeri ocağıyla beraber tarihe karışmıştır.

SANSONCU ORTASI (سكسونجي = سكونجي) [Ask.] Yeniçeri ocağı'nı teşkil eden 196 ortadan 71 inci ortaya verilen addır. Bunun yerine «Saksoncu ortası», «Samsoncu ortası», «Sansoncu ortası» da denilirdi. Sansoncubaşı'nın kumandası altında bulunan orta, ayı avına ve cenge mahsus köpekleri beslerlerdi. Ortanın hieri 1033 (Milâdî 1623) senesinde mevcudu 350, H. 1075, M. 1664 senesindeki mevcudu ise 531 di.

Sansoncu ortası Yeniçeri ocağı ile beraber lâğvedilmiştir.

SANSONHANE (سكسونخانه) [Sar.] Sanson denilen av köpeklerine mahsus binanın adıdır.

SANTABARBA (سانتاباربا) [Bah.] Eski harb gemilerinde zâbitlerle neferlerin oturup hasbihal etmeleri, dinlenmeleri ve sigara içmeleri için ayrılan yerlere verilen addır.

SAP (سپ) [San.] Tezhip istilâhlarından. Çiçek sapına benzetilerek yapılan şekillere verilen addır.

SAPAN (سپان) [Ask.] Ateşli silâhların icadından evvel kullanılan harb âletlerinden birinin adıdır. Bez yahut meşin bir kesenin iki tarafına ip bağlanmak suretiyle yapılırdı. Keseye taş yahut kurşun konulur, bu iki ip kol ile çevrilip sürat verildikten sonra iplerden biri bırakılırdı. Bu hareket ve hız kesedeki taş veya kurşunun uzak bir mesafeye gitmesini mucip olurdu. Osmanlı piyadesi hieri dokuzuncu (milâdî onbeşinci) asra kadar sapan kullanmıştır.

Sapan âd elinde fırlamakta kalmadan Türk'ün O kaggadan misal-i kaya mehur olmamız yegdir
Havai

*Kazara bir sapan taşı bir altın kâsegi kursa
Ne artar kıymeti taşın ne kıymetten düşer kâse*
Lâ

SAPLAMA (سابلان) [Ask.] Acemi ocağı'na efrat lâzım olduğu zamanlarda Anadolu ve Rumeli'deki Müslâman çiftçilere verilmiş olan devşirmelerin İstanbul'a getirilmesi sırasında devşirme olmadıkları halde ocağa girmek maksadiyle hariçten karışanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yoklama sırasında devşirmeliğe alâkası olmadıkları anlaşılanlar aradan çıkarılır, yalnız Hristiyan çocuklarından mürekkep olan devşirmeler Acemi ocağı'na mal edilirlerdi.

SARAÇHANE (سراچهخانه) [San.] At takımları, araba koğumlarıyla deri ve meşinden muhtelif eşya yapılan ve satılan yere verilen addır. Arapça bir tâbir olup halk arasında saraç şeklinde kullanılan sarraç at ve sair hayvanlara eyer, yular, koğum ve saire yapan sanatkâr demektir. Orta çağlarda feodalizm sisteminin kurulması, büyük şehirler teşekkül ederek sınıflar arasında mücadelenin başlaması halkı teşkilâtlanmaya mecbur ettiği sırada esnaf ve tüccar da, haklarını korumak maksadiyle, cemiyetler kurmuşlar, Kralardan, Padişahlardan aldıkları fermanlarla birtakım imtiyazlara da sahip olmuşlardır. İşte İstanbul'daki Saraçhane de bu türlü imtiyaza sahip olan teşekküllerden biri idi.

Fatih sultan Mehmet İstanbul'u zaptedince yaptırdığı hayrata gelir kaynağı olmak üzere dükkân, han, hamam, bedesten gibi eserler arasında bugün mevcut olmayan Saraçhane'nin de bulunduğunu yazan M. Çagatay Uluçay (İstanbul Saraçhanesi ve saraçlarına dair bir araştırma: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, eylül 1951 — mart 1952, sayı 5-6) şu tafsilatı da veriyor:

«Saraçlar, İstanbul zaptedilince, Bezesten havalisinde yerleştirilmişti. Fatih, İstanbul'daki maruf camiini yaptırtınca, o zaman hali olan o bölgeyi genişletmek maksadiyle bugünkü Fatih Hükümet Binası, parkın ve parkın etrafındaki apartmanların bulunduğu yere İstanbul Saraçhanesini - yapılması 1475 de bitmişti - yaptırmış ve Ayasofya'ya vakfetmişti.

«Fatih'in emriyle inşa edilen bu Saraçhanenin şekli, biçimi ve dükkânlarının sayısı hakkında malûmata sahip bulunmuyoruz. Evliya Çelebi, esnafın resm-i geçidinden bahsederken İstanbul saraçlarının 1084 dükkân olduğunu yazıyorsa da vesikalardaki rakamlar bunun çok mübalâgalı olduğunu gösteriyorlar.

«İstanbul'da yapılan bu ilk saraçhane 5 eylül 1693 (4 muharrem 1105) de tamamen yandı. Saraçhane esnafı Sultan Ahmet'le Bayezit arasında dağıldı ve oralarda saraçlık yapmaya başladılar. Fakat bu hal ne esnafın,

ne de Ayasofya evkafı mütevellisi Babüssaade ağası'nın işine gelirdi. Esasen o devir esnaf kanun ve teamülleri de buna müsait değildi. Saraf esnafının ileri gelenleri, hükümet ve mahkemeye müracaat ederek, yanan sarahane'yi kendi hesaplarına kâgir olarak yeniden yaptıracağını, dağılan esnafın kısa bir zamanda sarahane'ye nakledilmesini rica ettiler. Sarahane'nin inşasına başlandı, etraftaki kâgir duvarı inşaya sabık Mirahur-ı evvel Ahmet Ağa memur edildi. Bir sene sonra dükkânların büyük bir kısmı yapıldı, diğer kısmın inşaatına daha sonraları da devam edildi.

«İkinci defa inşa edilen sarahane'nin de tarif ve tasnifini yapan bir kaynağa rasliya-madık. Buna mukabil Sarahane'de uzun yıllar duvarcılık yapan ihtiyar bir zat, Sarahane'nin yuvarlak ve etrafındaki duvarların kâgir olduğunu, üç kapısı bulunduğunu, dükkânların bu duvarların iç kısmında ve kemerli bulunduğunu, dükkânların kepenklerle kapandığını, tam ortasında Sarahane camii ile loncasının bulunduğunu söylemektedir. Duvarcının bu tarifi tamamiyle vesika ve defterlerdeki malûmata uymaktadır. Sarahane'nin içinde ve dışında dükkânların sulanması, süpürülmesi, derilere tav verilmesi için pek çok musluklar ve tulum-balar vardı. Birçok hayır sahipleri musluk ve camiye vakıf yapmışlardır.

«Sarahane'de bilhassa Sandıkçılar caddesi, Kırbacılar caddesi, Cami-i şerif altı sokağı, Orta sokak, Karaman kapısı sokağı, Başkapı sokağı... ilâh, çok işlek ve canlıydı.

«Sarahane'de, sarahlardan başka sandıkçılar, kırbacılar ve sarahlara malzeme satan tabak tüccarları vardı.

«Bu yeni sarahane de 1868 (1285) de 290 dükkân, yanmadan önce ise 320 dükkân bulunduğu anlaşıyor. XIX. asırda, dükkânlara numara verilmiş, bütün muamelât numara esasına göre yapılmıştır. Tanzimat-ı Hayriyye'nin ilânından sonra dükkânlara numara verilmekle kalmamış, esnaf defterlerinin tutulmasında da yeni usule uyulmuştur.

«Defterler ve zabıtlar da numara sırasına göre tutulmuştur. Bu defter ve içindeki kararlardan, Tanzimat'ın muamelât üzerinde tesir yaptığı açıkça görülebilir.

«Her esnaf, Dükkânının tamirini kendi parası ile yaptırıyor, yalnız Evkaf mütevellisi-ne kirasını ödüyordu. 1836 (1252) yılına kadar dükkân kiralari sabit kalmıştı. Kiralara zam yapılmaya kanun müsait değildi. Halbuki asırlar boyunca fiyatlar yükselmiş, paranın kıymeti düşmüş idi. Ayasofya mütevellisi hükümete

müracaat ederek, kira bedellerinin yükselmesini rica etmiş, bu arzusu yerine getirilmişti.

«Sarahane, ikinci yapılışından 1908 tarihine kadar canlılığını muhafaza etti. Fakat bu tarihte zuhur eden Fatih yangını Sarahane'yi tamamen yaktı, geriye bir yığın enkaz ile Sarahanebaşı adını miras bıraktı.»

Değerli müdekkik bundan sonra «Saraçlara verilen imtiyaz ve bundan doğan inhisar» hakkında tafsilât vermektedir.

SARAY AĞALARI (سرائی آغالی) [Sar.] Saray hizmetinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tâbir Enderun hizmetinde bulunanlar hakkında mutlak olarak kullanıldığı gibi «Ak ağalar», «Kapı ağaları» suretinde de kullanılırdı. «Kapı ağası», «Silâhtar ağa» gibi unvan taşıyanlar da vardı. «Ağa» tâbiri saraydaki siyahî hadım ağaları hakkında saltanatın sonuna kadar kullanılmıştır.

SARAYDAR (سرائدار) [Huk.] Eskiden kibar konaklarında mutfak ve diğer bazı hizmetlerde çalıştırılan Vanlı Ermeni veyahut Kürt usaklara verilen addır. Bunun yerine daha ziyade «Ayvaz» kullanılırdı. Üstlerine salta yelek, bacaklarına şalvar, ayaklarına muhtelif renkte çizgili aynı zamanda sıcak tutan yün çorapla siyah yemeni giyerler, başlarına ekseriyetle âbânî sarık sararlardı. İş sırasında geniş yollu «Futa» takarlar, Bursa mamulâtından beyaz bir havluyu da bir omuzdan ötekine gelecek surette boyunlarına sararlardı.

SARAY FRANCALASI (سرائ فرانچالسى) [Sar.] Eskiden sarayda şehzadelerle sultanlar için hususi surette yapılan ekmek nev'i hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devletliler denilen bu sınıf için susamsız simit adı verilen has çörek de yapılırdı. Saraylılarla kalfalar ve diğer müstahdemler «fodla» yerlerdi.

SARAY-İ ÂMİRE (سرائى عامره) [Sar.] Padışah sarayı yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlk zamanlarda Beyazıt'ta şimdiki Üniversite binasının yerinde yapılmış olan «Yenisaray» a bu ad verilmiş, sonra diğer Padışah sarayları hakkında da kullanılmıştır.

SARAY-İ ÂMİRE AĞASI (سرائى عامره آغاسى) [Sar.] Osmanlı sarayındaki iç ağaları'nın dördüncüsüne verilen addır. Enderun tarihi'ndeki malûmata göre (Atâ Tarihi, c. 1, s. 34) Saray-ı Âmire Ağaları; kilerci başlık ve kapı ağalığı ile birlikte İkinci Murat devrinde ihdas olunmuştur. Osmanlılarda ilk saray, Yıldırım Bayezit zamanında kurularak İkinci Murat devrinde

genişlediğine ve Fatih tarafından da en yüksek mertebeye çıkarıldığına dair olan malûmata nazaran Atâ'nın bu ifadesi doğrudur. Zaten Fatih Kanunnamesi'nde Saray-ı Âmire ağalığından bahsolunması da bu vazifenin o zamanlarda mevcudiyetine şüphe bırakmaz.

Fatih Kanunnamesi'ne nazaran (sayfa 14) arz sahibi olan Enderun ağaları arasında Saray-ı Âmire Ağası da vardı: «İç halkından kapı ağası ve odabaşı ve hazinebaşı ve Saray-ı Âmiremin ağası sahib-i arzdır.» Bununla beraber yine aynı kanunnameden kapı ağası ile odabaşının bu hususta rüchan hakları bulunduğu anlaşıyor:

«Ekseyiya Odabaşı ve Kapıağası arz etmek gerektir.»

Saray-ı Âmire ağası Enderun-ı hümayun adını alan has, büyük, küçük odalarla sarayın muhafazasına nezaret ederdi. Ağanın maiyyetinde kırk nefer ak ağa vardı.

SARAY-İ ÂSAFİ (سرائى آسافى) [Ida.] Sadrazam dairesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Paşakapısı» da denirdi.

SARAY-İ ATİK-İ ÂMİRE (سرائى عتيق عامره) [Sar.] İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından Beyazıt'ta şimdiki üniversitenin bulunduğu yerde yaptırılan sarayın adıdır.

Fatih bir müddet bu sarayda oturduktan sonra Topkapı Sarayını yaptırmış, yeni olan Topkapı Sarayı'na «Saray-ı Cedid-i Âmire», Beyazıt'taki saraya da «Saray-ı Atik-ı Âmire» adı verilmiştir. Her iki ad vesikalarda geçer.

SARAY-İ CEDİD-İ ÂMİRE (سرائى جديد عامره) [Sar.] Topkapı Sarayı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u feth edince bir müddet şimdiki Üniversite'nin bulunduğu Beyazıt'ta yaptırdığı sarayda oturduktan sonra Topkapı Sarayı'nı yaptırmış ve oraya nakletmiştir. Topkapı Sarayı yeni olduğu için ona «Saray-ı Cedid-i Âmire», Beyazıt'taki saraya da eski saray demek olan «Saray-ı Atik-ı Âmire» adı verildi. Her iki ad vesikalarda geçer. Bak. (Topkapı Sarayı).

SARAYLI (سرائىلى) [Sar.] Saraya mensup kadınlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlıların istilâ ve fûthat devirlerinde zapt olunan Hristiyan memleketlerinin genç ve güzel kadınlarından terekkep eden saraylılar inhitat zamanlarında Kafkasya'daki Çerkes ve Gürcülerle yine oradan İzmit taraflarına muhaceretle yerleşmiş olan Çerkeslere inhisar etmiş idi. Padışah sarayından başka şehzadelerle sultanların saraylarındaki o neviden kadınlar da bu

unvanı alıyorlardı. Cariye adıyla saraylara giren genç kızlar oraların usulüyle terbiye görürler, içlerinden bazıları gözdelik, ikballik yollarından geçerek kadınlığa kadar yükseldikleri gibi bir kısmı da sarayların muhtelif hizmetlerinde bulunurlar ve saray dışında münasipleriyle evlendirilirlerdi. Bunlar saraylardaki vaziyetlerine ve talihlerine göre yüksek tabakadaki halk ve memurlar ile evlendikleri gibi orta sınıfla ve küçük memurlarla da idivaç eyliyenler vardı. Saraylılarla evlenenler alelelekar memurlardı. Bunlar saraylı unvanını muhafaza ederlerdi. Saraylılar yağmak, ferace giyerler ve hassaten sultanlarla kadınlar kolalı yaşmaklarıyla nazar-ı dikkati celbeylerlerdi.

SARAYLI FERACE (سرائىلى فرجه) [Kiy.] Feracenin yarım kollu, ayaklara kadar uzun olanına verilen addır. Daha ziyade koyu renk çuhadan yapılan bu feraceyi saraylılar giydikleri için bu ad verilmişti.

SARAYLI HOTOZU (سرائىلى خطوزى) [Kiy.] Eskiden kadınların başlarına taktıkları hotoz nevilerinden birinin adıdır. Bu türlü hotoz saraylılar tarafından kullanıldığı için bu adı almıştı. Hotozların diğer nevileri şunlardı: Gelin sorguçlu hotoz, felek tabancası hotoz, kürdî hotoz, Zeyrek yokuşu hotoz, çimdik hotoz, dudu burnu hotoz.

SARAY LOKMASI (سرائى لقماسى) [Sar.] Saray matbahında yapılan lokma hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray lokması diye meşhur olan lokmanın en neffisi saray matbahının «Hel vacıyan-ı hassa» adını taşıyan helvacı ocak mensupları tarafından yapılırdı.

SARAY USTASI (سرائى اوستاسى) [Sar.] Saraydaki kalfaların başına verilen addır. Hünkâr defterindeki resmî unvanı «Kâhya kadın» dı. Saray Ustası Harem-i hümayundaki cariyelerin en yüksek mansıbidir. Acemilik, küçük kalfalık, oda kalfalığından sonra bu mansaba geçirildi. Aylığı, tayını, tablası, harem ağaları baltacıları, kapı halkıyla birdi.

Padışah'ın huzuruna çıkarken ve resmî günlerde giymek üzere Hünkâr tarafından kendisine kadife yahut ipekli kumaş üzerine konarı sırma ile işlenmiş «salta» verildiği gibi mansıba beş yapraklı mütekekkil beş tane mücevher işne de verilirdi.

Âmirlik alâmeti olmak üzere elinde gümüş kaplı bir değnek ile Hünkâr dairesindeki muhtelif eşyayı mühürlemek için yanında mühr-ü hümayun vardı. Padışah'ın kadınları bile kon-

disipe riayet ederlerdi. Muavinine «Hazinedar usta» denilirdi.

Saray ustasının bir vazifesi de teğrifatçılıktı. Balıkhané Nazırı Ali Rıza Bey «Saray Âdetleri»nde (Peyam-ı Sabah, tefrika numarası 7) bunun için şu tafsilatı vermiştir:

«Saray ustası umum cevârinin âmiri olup daire-i memuriyyeti Yenisaray dahilindedir ve bir de Harem-i Hümayun'un Teğrifat-ı Umumiyye Nazırıdır. Bu cihetle bayramlarda, velâdet merasimlerinde, hitan ve velime sîr-i Hümayunlarında Padışah'ın oturduğu saraya gelir ve saray dahilinde elinde gümüş âsa ile keşî ü gûzar (dolaşır) eder. Bu gibi resmî günlerde zat-üz-zeve (evli) sultanlar eski Padışah'ların Kadınefendileri ve İkballeri, Vükelâ, Vüzera ve Müşiran-ı İzam ve rical-i devlet haremeleri saray-ı Hümayuna med'uv (davetli) olduklarından med'uvvın miyanında saray teğrifatına ve usul ve âdatına vukufu olmıyanlara kendisi ve maiyyeti efradı marifetiyle tarîfatta bulunur ve med'uvvın huzur-ı Şahane'ye çıktıklarında (padışaha karşı mesturiyet olmadığından) huzura nasıl çıkılacağını ve nasıl ayak öpüleceğini ve mülâkat sırasında yalnız kendisine sorulan suallara cevap verip kendini begendirmek için mülâhaza serdine kalkışmak terbiyeye muhalif olduğunu ve zât-ı Şahane mükâlomenin nihayet bulduğunu (ser-i Hümayunlarını) (başlarını) çevirmek suretiyle ima buyurdıklarından o işaret üzerine derhal ayak öpüp huzurdan geri geri gitmek suretiyle çıkmak lâzım geleceğini şehzadeler ve sultanlar ile olacak mülâkatlarda da bu misillü teğrifat mucibince nasıl hareket edilmek iktiza edeceğini (ve sizi rahatsız etmiyeyim) deyip kalkmak terbiyeye muhalif olduğunu velhasıl buna mümasil birtakım usul ve âdetleri bilmiyenlere tarîf ederler ve saray ustasının maiyyetinde bulunan teğrifatçı kalfalar derecelerine göre üçer dörder örgülü uzun saç takarlar. Bu türlü resmî günlerde sonraları saray ustasına başkâtip kalfa vekâlet ederdi.»

Saray usta ve kalfalıkları sayıları azalmış olmakla beraber Osmanlı saltanatı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

SARBAN (ساربان) [Sar.] Padışah'ların develerine bakanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sarban; Farsça deveci demektir. Şütürban da bu mânaya gelir. «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı eserde (sayfa 495) Deveciler başlığı altında şu tafsilat vardır:

«Bunlar da Has ahır'a tâbi olup kıskaklarda bulunan develere bakarlar. Develerin miktarı asırlara göre muhtelif olup onyedinci

asır ortalarında bin katar deve vardı. Devecilerin başına Sarbanbaşı denilirdi ki deveci-başı demektir. Has ahıra lâzım olan develer Anadolu'nun muhtelif mıntakalarından tedarik edilirdi.

«Has ahır'da birinci Mirahur'a tâbi deveciler iki kısımdı. Birinci kısım Sarban-ı mâde=ساربان ماده denilen dişi develeri idare eden deveciler ve diğer kısmı da Sarban-ı ner=ساربان نر ismi verilen erkek devecilerdi.

«Dişi develerin devecileri yirmi dokuz bölük olup birinci bölük, deveciler kethüdasının idaresinde idi. Bu kethüda bölüğünde ser nefer, korucu, duacı ve muhafızlar vardı. Her bir bölükte on bir ile üç nefer arasında bir miktar deveci ile deveci şakirtleri olup ayrı ayrı gösterilmiştir. Bu dişi deveci bölüklerinin en sonunda Fil bakan denilen iki fil bakıcı vardı. Erkek deveciler on iki bölük olup birinci bölük kethüdaya mahsustu. Burada da her bölüğün şakirtleri vardı.»

*Ol nev' ile zulmet-i şeb-i tar
Kim olmadı sarban haberdar
Fuzulî*

SARBANBAŞI (ساربان باشی) [Sar.] Padışah'ın develerine bakan teşekkülün başına verilen addır. Devecibası demektir. Has ahır'a bağlı olan teşekkül «Mirahur-ı evvel» dahi denilen büyük Mirahur'un nezareti altında idi.

SAREVELE (ساروهله) [Bah.] Yelkenleri istinga edip toplama yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu işi yapanlara «Sareveleci» denir.

SAREVELECI (ساروهله چی) [Bah.] Büyük yelken gemilerinde yelkenleri toplayıp sarmak için serenlere ayrılan neferler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Saravele» yelkenleri istigna edip toplamak demektir.

SARI BAYRAK (ساری پرچاق) [Ask.] Yeniçeri ocağı'nın «Ebna-yı sipahiyan» adını taşıyan altı bölüğün ilk ikisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Silâhtar bölüğü» tâbiri de kullanılırdı.

SARİBEYZADELER (ساری بیزادہ) [Ida.] Divan-ı Hümayun'a terceman yetiştirmiş olan bir Rum ailesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Diğer meğhur aileler Yanakizadeler, Kalmakizadeler, İpsilantizadeler, Mihalzadeler ve İskerletzadeler idi. Bunlardan İskerletzadeler en çok terceman yetiştirmişlerdi.

SARICA (ساریچه) [Ask.] Anadolu'da türeyen itaatsız askerler hakkında kullanılır bir

tâbirdir. (Sarica Paşa) ya nisbetle meydana gelmiştir. Fatih zamanında aldığı isyankâr vaziyet neketini mucip olmuştur. Sarica Paşa isyanı adıyla tarihe geçen bu hâdise sebebiyle bundan sonra isyan hareketi gösteren askerlere bu ad verilmiştir.

SARIK (ساریق) [Kıy.] Kavuk, börk, külâh, fes ve emsali başlıklar üzerine sarılan tülbent, ağbani veya şala verilen addır. Bunun yerine Arapçası olan «amame» de kullanılırdı. Sarılık şekline göre dardağan sarık, silme sarık, burma sarık adını alırlardı. Ulema; beyaz, tarikat mensupları; beyaz, kırmızı, siyah, yeşil, halk; ağbani sarık sararlardı. Sarığın sarkık olarak bırakılan ucuna «taylesan» denilirdi. Ulemadan rütbesi olanlar resmî, Halvetî şeyhleri ise âdi günlerde taylesan bırakırlardı. Sarık, Cumhuriyet devrinde çıkarılan kanunla tahdit edilmiştir.

*Önâ çökmüş sarığın, arka taraf vermiş bel
Çağlıyor püşküle baktım üzerinden tel tel
Mehmet Âkif*

SARIKAYA KÖŞKÜ (ساری قیا محوشی) [Mim.] Üçüncü Selim'in annesi tarafından Çamlıca'nın eteğinde yaptırılmış olan köşkün adıdır. İkinci Mahmut, sonraları (Esma Sultan) a verilen ve yıkılmış bulunan, bu köşte ölmüştür.

SARIKÇI (ساریچی) [San.] Sarığ'a mahsus tülbent ve emsali şeyleri satan ve muhtelif şekil ve nevi'de sarık saran sanatkar adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Başa giyilen kisveler (başlıklar) üzerine sarılan sarık tülbent, ağbani ve şaldan olurdu. Şimdi yalnız imamlar beyaz tülbent sararlar.

SARIKÇIBAŞI (ساریچی باشی) [Sar.] Saray memurlarından birinin adıdır. Kahvecilik, tükfeçibâşılık gibi muteber mansıplardandı. Küçük odanın Seferli'ye kalbinden evvel destarı Hümayunların tanzimi hizmetine Hazine-i Hümayun'dan sarıkçı yamağı memurdu Hane-i hassadan biri de sarıkçıbaşılık mansıbına geçirilirdi. Birinci Sultan Ahmet zamanında küçük oda seferliye kalbolununa seferberlik halinde bütün çamaşır ve çamaşıra mütaallik eşyanın ve hazar zamanında da yalnız abdest ve yemek havlularıyla peşkir, yağlık, çevre ve el yemenilerinin temizlenme ve muhafazasına seferli koğuşı ağaları memur edildikten sonra sarıkçılık ta onlara intikal etti. Binaenaleyh Örf, Yusuf, Selimî, Düzkaş gibi adlar alan destarların tanzimi için on beş kadar sarıkçı yamağı içlerinden Sarıkçıbaşı namını alan birinin nezareti altında olarak evveleri «Revan

odası» sonraları «Sarik odası» adlı yerlerde hazırlanı, istek olunca takdim olunurdu. Sarık ve puşidelerden eskiyenlerin Hazine baş kullukçusu ve kaftanı marifetiyle yenileri alınırdı.

İkinci Sultan Mahmut tarafından kıyafet tebdil olunca sarıkçılık vazifesi lâğvolunmuştur.

SARIKLI ALAYI (ساریقلى آلايى) [Sar.] Cuma selâmlığındaki merasimde sarıklılardan mürekkep alay münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. On iki sarıkçı ve müezzin, kırk has ağa ile ellerinde şimşir değnek bulunan kırk elli kadar haseki bir alay teşkil ederler ve destarı Hümayunu sarıkçılar nöbetle taşırlardı. Kıymetli kumaşlardan, gümüşlü ve elmas sorguflu olan destar halka karşı tutulurdu.

İkinci Sultan Mahmut zamanında kıyafet değişikliği üzerine bu merasim kaldırılmıştır.

SARIKLI SİKKE (ساریقلى سیکه) [Sof.] Mevlevilerin «Sikke» adı verilen başlıklarından «Destarlı» olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sarıklı olmaları «Dal sikke» denilir.

Sikkelere sarık sarılması usule tâbi olduğu gibi ancak Çelebi Efendi tarafından tekbirlendikten sonra sarılabilir. Şeyhler destarı vermeğe veya tekbir etmeğe mezun değildiler. Çelebi Efendi'ler, sikkenin ancak iki parmak kadar bir yerini işgal eden siyah sarık sararlardı. Üst tarafı ince olup alt tarafı kalınlaştığı gibi ucu uzun bırakılır, Taylesan adı verilen bu parça arkaya sarkıtılırdı. Çelebi Efendi'lerden başka hiç kimse siyah sarık saramazdı.

Şeyhlerin destarları Çelebi Efendi'lerinki gibi idi. Yalnız renkleri koyu yeşildi. Bununla beraber Dede yani şeyh olan zat aslen ve neslen şeyh zade ise destarın ön tarafında kavisvari bir açıklık bırakırdı.

«Mesnevî» den icazet alarak ders vermeğe mezun olan «Mesnevihan» lar da şeyhi olmaları tekkelere bulundukları zaman, Çelebi Efendi'nin müsaadesiyle destar sarabilirlerdi. Bunların destarlarının rengi yeşildi. Ancak Çelebi ve şeyh destarları gibi tamamen sikke kenarında değil bir parmak kadar yukarıda idi.

«Neyzenbaşı»nın destarı bunlardan tamamiyle farklı idi. Bu destar, ötekilerden ince ve ensizdi. Birbirinden kısaca fasıllı bir şekilde, iki çizki halinde idi. Rengi yeşildi.

«Kudumzenbaşı»nın destarı, daha hafif olup âdeta bir çizgiden ibaretti. Bunlardan farklı olan yalnız «imam destarı» idi. Mevlevî dergâhlarında imamlar, tarika mensup oldukları için «Sikke» giyerler, üzerine diğer imamlar gibi sarık sararlardı.

SARIK ODASI (صاریق اوداسی) [Sar.] Topkapı Sarayı'nda Padişah'ların sarık sardıkları odaya verilen addır. «Revan Odası» da denilen bu odada sarıklar gümüş ve altın kaplamalı gimsirden sandıklarda dururdu. Padişah'ın sarığını «Sarıkbaşı» sarardı.

SARIK SANDALI (صاریق صندالی) [Sar.] Deniz gezintisi yapan Padişah'ın kavuğunun bulunduğu sandal hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şala sarılı olan Padişah'ın kavuğunu saray memuru elinde tutar, kalabalığı bununla selâmlardı.

Eski âdetler ve eğlenceler hakkındaki tetkikleriyle tanınmış olan Refik Ahmet Sevengil Üçüncü Selim'in deniz alayını anlatırken (İstanbul Nasıl Eğleniyordu, sayfa 154) şu tafsilâtı veriyor:

«Selim-i Selis'in deniz alayı göz kamaştıracak bir ihtişama malikti. Altı büyük sandal mevkib-i Hümayuna yol açardı. Bunlara yüz, yüz elli iç oğlanı binerdi. Bunların sağında solunda diğer iki sandal bulunur, bunlara Haseki ağalar râkip olurdu. Haseki ağalar sandalda ayakta dururlar, ellerindeki değneklerle etraftaki hususi kayıklara emir verirler, yüksek sesle Padişah'ın destarını nakle memur olan adam bu sandala biner ve sarığı elinde tutardı. Sarık, kıymetli mücevherle işlenmiş bir şala sarılı olarak memurun elinde durur, kalabalığın arasından geçilirken memur sarığı hafifçe oynatır, sağa sola sallar, Padişah'ın kavuğu halka iltifat etmiş olurdu.

«Sarık sandalının arkasından altı sandal daha gelir, bunların her birinde saray ağalarından biri bulunurdu. Bu suretle on dörde balığ olan pigdar sandalların arkasından da Padişah'ı hâmil bulanan kayıklar gelirdi.»

SARILMA RUMİ (صاریق رومی) [San.] Tezhip üslahlarından. Bayrağa benzer bir nevi olan «rumi» nin birbirlerine geçirilmesi suretiyle meydana gelen şekle bu ad verilir.

SARMA (صارمه) [San.] Kadife ve kumaş üzerine kabartma suretiyle çiçek ve şekiller yapılması hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divalın bir başka türlü idi. Dival işlerde mukavva veya meşinden kesilmek suretiyle hazırlanan şekiller kumaşın üzerine gergefte teyellendikten sonra sırma veya klaptan sarıldığı halde sarmada mukavva veya meşin konulmaz, çiçek ve şekiller kumaşın üzerine çizilerek mukavva veya meşin yerine iplikle kabartma yapılırdı. Bu suretle hazırlandıktan sonra ipek, sırma ve saire ile o kısımlar örtülürdü. Gelin elbiseleri, oda takımları, minder örtüleri ve emsali şeyler bu işle yapılırdı.

Ş [Mim] Kük ve su borularının bitişen yerlerinden su sızması için sarılan lökünli kütük bağlı üstüpye verilen addır.

SARMA DAL (صارمه دال) [San.] Tezhip üslahlarından. Çiçek ve yapraklı dalların kıvrılarak birbirine sarılmasından meydana gelen tezyinat şeklindeki motiflere denir.

SARRACAN-I İSTABL-I ÂMİRE (صراچان اصطبل عامره) [Sar.] İstabl-ı Âmire denilen saray ahırındaki saraçlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Sarracan-ı Hassa» suretinde de kullanılırdı. Sarracan; saraç'ın cem'idir. Halk arasında saraç suretinde kullanılır.

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı.» adlı eserde (Saraçlar, sayfa 492 ve mütâakip) bunlar için şu tafsilât vardır:

«Onaltıncı asrın sonlarında mevcutları üç yüz olup sonradan adetleri altmışa inen saraçlar, Has ahır halkından idiler. Seferde Padişah'la beraber bulunurlardı. Onaltıncı asrın sonlarında yevmiyeleri altı ile on arasındaydı. Saraçlığa ait yaptıkları işe göre ayrıca ücret de alırlardı.

«Saraçlar büyük ve küçük imrahurlara tâbi olarak iki sınıf idiler. Bunlardan büyük imrahura tâbi olanlara birinci saraçlar, diğerine de ikinci saraçlar denilirdi. Saraçlar, hassa saraçları ve beygir saraçları olarak iki zümreye ayrılmışlardı.

«Hassa saraçları, Has ahıra ait eyer, kum takımlarını yaparlardı. Yaptıkları eyerlerin inceliği, zarafeti ve dayanıklılığı itibarıyla çok makbul ve kıymetli olduğunu ecebiler de tasdik etmekte idiler.

«H, 1139, M. 1726 tarihli recce mevaci-binde büyük imrahurluğa bağlı olan Sarracın-i Hassa on bir bölük olup bazı bölükte on ve bazılarında on bir ve bir kısmında da daha az saraç bulunup bunlardan başka on iki saraç şakirdi ve dört müteferrika vardı. H. 1190, M. 1776 tarihli maas defterinde ise yine on bölük olan saraçların yirmi üç bölük de şakirtleri bulunmakta idi.

«Onaltıncı asrın son yarısındaki bir kanunla (984 zilkî'de tarihli) hassa saraç ve nalbantlarından timara çıkanların yevmiyelerinin bir akçasına bin akça verilmişti. Saraç şakirtleri bazan bölüğe ve bazı defa da timara çıkarılırlardı. Münhal olan yerlere acemi oğlanı alınırdı. Saraçlardan vefat edenlerin oğulları varsa babalarının yerlerine saraç şakirtliğine alınırlardı.

«Büyük mirahura merbut saraçların birinci bölümünde saraç bölüklerinin âmiri olarak kethüda (birinci mirahurun kethüdası) rahtvan-

has, rahtvan-ı sani, kürsidar, ve odabağlar vardı. Cuma selâmlığında yani Padişah cuma namazı kılmak üzere cami'ye gittiği zaman Padişah'ın, raht-ı hümayun denilen mücevherli hayvan takımlarına nezaret eden ve İstabl-ı Âmiredeki eyer takımlarına bakan efradın âmiri olan saraç cemaati âmirlerinden ikisine rahtvan ağası ve rahtvan-ı has denilirdi. Bu ağalar rahtvan-ı evvel ve rahtvan-ı sani vevahut büyük ve küçük ahır rahtvan ağaları diye iki idi. Büyük rahtvan ağası yani rahtvan-ı evvel, mirahur-ı evvel ve rahtvan-ı sani de mirahur-ı saniye tâbidiler.

«Rahtvan-ı evvelik te münhal olursa rahtvan-ı sani, kanun üzere ağanın yerine geçer ve kürsidar da rahtvan-ı sani olurdu.»

SARRAFİYYE (صرافیه) [Mal.] Tanzimattan evvel yapılan istikrazlarda ödenen bir nevi faiz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Galata sarrafirlerinden borç olarak alınan paraların re'sülmal ve faizi «Sarrafiyye», «Akçabaşı», «Güzegte», «Senelik nema» adları altında ödenir, defterlere de o adla geçirilirdi. «Akçabaşı» re'sülmal demek olduğu gibi «Sarrafiyye» de ekaeriya faiz, bazı kere de komisyon demek idi.

Hükümetin ödediği bu paralar sonradan «Ruz-ı Hızır» ve «Ruz-ı Kasım» tevzileri arasında halktan tahsil olunurdu.

SARUHAN (صاروخان) [Coğ.] Aydın (İzmir) vilâyetini terkip eden beş sancaktan birine verilen addır. Eski Lidya arazisinin şimalinin büyük bir kısmını teşkil eden Saruhan Sancağı'nın eski merkezi Kasaba ile Salihli arasında harabeleri bulunan Sard şehri idi. Roma Devletinin parçalanması sırasında Şarkî Roma İmparatorluğunda kalmış, Hierî VII., Milâdî XIII. asırda Selçuk hükümdarlarından Üçüncü Alâeddin tarafından zaptolunarak ümeradan (Saruhan) ın idaresine verilmesi üzerine bu adı almıştır. Birinci Murat zamanında Osmanlıların idaresine geçerek kâh Eyalet, kâh Sancak adıyla idare olunmuş, Vilâyet usulünün ittihasında merkezi İzmir olmak üzere teşkil olunan Aydın vilâyetine mülhak (bağlı) bir Sancak haline konulmuştur. Merkezi (Magnisa) idi.

SATAK (صاتاق) [San.] Eskiden eşya ve öteberi satılan çarşı ve pazar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SATH-I MAIL (صافه مائل) [Coğ.] Bir tarafı dağ, öbür tarafı ovaya doğru eğri olan arazi parçasına verilen addır.

SAVAK (صواق -- صواق) [Mim.] Suların taksimi için üstü örtülü ve gidecek yerlere

göre lülelerle kısımlara ayrılmış havuza verilen addır. Savakların ölçü borularına «lüle» denir.

SAVAT (صارات) [San.] Bir maddenin satışına açılan yuvalara eritilmiş bir madde dökülmek suretiyle yapılan «kakma» tarzına verilen addır. Kakma; tahta, taş veya maden'in bazı kısımlarını oyarak daha kıymetli başka bir maddenin o yuvarlak şeklinde parçalar gömmek suretiyle yapılan tezyinat işlerine denir. Savatla kakma arasındaki fark, birincisinin eritilmiş siyah bir maddenin açılan yuvalara dökülmesinden, kakma ise altın, gümüş veya sair bir maddenin açılan yuvaya çakılmasından ibarettir.

Arapça sevad'dan bozma olduğu gösterilen savat'ın (Kamus-ı Türkî) deki izahı şöyledir: «Gümüş üstüne kurşunla ve bir tarz-ı mahsusla yapılan karakalem nakışdır.»

Celâl Esat Arseven (Sanat Ansiklopedisi, Savat maddesi) savatın, lûgatların yazdıkları gibi sevad'dan değil suvat ve savattan geldiğini ileri sürüyor. Değerli Sanat Tarihi Profesörünün mutalâası aynen şöyledir:

«Bazı lûgatlar savat tâbirinin Arapça siyah mânasına olan sevad kelimesinden geldiğini beyan ederlerse de bunun Türkçede hayvanları sulamak için dere kenarına açılan çukurlara verilen suvat, savat sözünden alındığı aşikârdır. Türkler, şehirlerin muhtelif kısımlarına ve evlerine su vermek için bentlerden gelen suları taksim etmek üzere su mahzenlerinde yaptıkları bölmelere savak derler. Bu itibarla savak ve «k» nın «T» ye inkılâbıyla savat sözü bölmeli çukur kanal mânasını ifade eder ki bu da savat işlerinin böyle bir şekilde yapılması dolayısıyla ona verilmiş Türkçe bir isim olduğuna şüphe bırakmaz.»

Yine «Sanat Ansiklopedisi» nde savat'ın düz savat, perdaz veya tırtıllı savat, şikâf denilen oyma savat olmak üzere üç türlü yapıldığı yazılmakta ve her biri hakkında izahat verilmektedir.

«Eski Eserler Ansiklopedisi» nde (Savat Maddesi) şöyle izah edilmiştir:

«Gümüş eşya üzerine siyah kalemle, çizgiler ve çiçeklerle yapılan bir süstür. Bu sanat Kafkasya'da çıkmış, Van'da, Sivas'ta, İstanbul'da ve Rusya'da daha sonra Paris'te de yapılmaya başlanmıştır. Ancak 150 sene kadar bir mazisi vardır ve gümüşe dirheminde 5-10 kuruş kadar zammedebilir. Yani on kuruş etmesi lazım gelen bir gümüş eşya 15-20 kuruş edebilir.»

Nikabın simsiyah etmiş çalışmış eylemiş icad Sevadı zineti yeryer gümüşte gösteren üstad La

SAVİYE-İ HALVETİYYE (صافیة خلوتیة) [Sof.] Halvetiyye tarikatı şubelerinden Dürdriyye-i Halvetiyye kollarından birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Seyyid Ahmet Bin Muhammed-ül-Malikiy-yüs- Savî'ye niabetle bu adı almıştır. Mısır'ın (Savi) kasabasında doğan ve Şeyh Mehmed-üd-Dürdirî'den hilâfet alan Şeyh Seyyid Ahmet bir hayli zaman ders okuttuktan ve tarikata intisap ile hilâfet aldıktan sonra müritlerinin teslikiyle meşgul olmuştur. Ölümü hieri 1241 (1825-26) de, mezarı da Medine'dedir. İlmi kemalâtı ve kerametleri hakkındaki rivayetleri havî eserler yazıldığı gibi kendisi de Arapça dört eser meydana getirmiştir.

SAVLECAN (صولجان) [San.] Ucu sivri ağaç çevkân yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bununla oynanan oyuna «Cirit oyunu» denir.

*Savlele gûy u mihri alup tutmak istese
Gerdun o şaha mah-ı nevîn savlecan verir
Sünbûlzade Vehbi*

SAVMAA (صومعة) [Fık.] Nesara rahiplerinin nas'tan (halktan) inkıta ve inzivasi için tesis edilmiş olan böcelere verilen addır. Cem'i «savami»dir. Arapça bir tâbir olan savmaa'nın «Kamus-ı Osmanî»deki izahı şöyledir: «Dervişan ile rehabin-i Nesaraya (ruhbanlar, papaslar) mahsus üztelgâh, ibadethane ve ekseriya tepelerde ve tenha mahallerde kâin papas üztelgâhı, böceresi makamında kullanılır ki bunlara «Manastır» tâbir olunur.»

*Ruh yok savmaanın pîr-i aba puşunda
Hal var meykedenin rind-i kadeh nuşunda
Naill-i Kadim*

SAVM-I DAVUD (صوم داود) [Fık.] Bir gün oruç tutup, bir gün iftar etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Davud Aleyhisselâm bu türlü oruç tuttuğu için ona nisbetle bu tâbir meydana gelmiştir.

SAVT (صوت) [Mus.] Şimdi «miyan», «miyanhane» denilen ve musiki parçalarının ortasında bulunan kısım hakkında eskiden kullanılır bir tâbirdir. Savt; Arapça ses demektir.

SAVVAG (صواغ) [San.] Altın ve gümüş işler yapan kuyumcu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «savyag» da kullanılırdı.

SAVVAG ÇARŞISI (صواغ چارشی) [San.] Kuyumcu çarşısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Büyük çarşıdaki Kuyumcular çarşısının eski adıdır. Savvag; kuyumcu demektir.

SAYD-I BAHİRİ (صيد بحری) [Mal.] Deniz, göl ve nehirlerdeki avcılık yerinde kullanılır

bir tâbirdir. Yalnız balık avcılığı için «Sayd-ı mahî» tâbiri kullanılır, avlanan balıklardan vergi alınır. Kara avcılığı için «sayd-ı berrî» tâbiri kullanılırdı.

SAYD-I BERRİ (صيد بری) [Mal.] Kara avcılığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Deniz, göl ve nehirlerdeki avcılık için «sayd-ı bahrî» tâbiri kullanılırdı. Kara avlarından resim alınmaz, yalnız avcılardan her sene verilen ruhsatname mukabilinde harç alınır.

SAYD-I MAHÎ (صيد ماهی) [Mal.] Deniz, göl ve nehirlerdeki balık avcılığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Avlanan balıklardan vergi alınır. Bu resmin ilk esası nizamnamesi 18 safer 1299 (1881) tarihlidir.

SAYD-I MAHÎ İSTİKRAZİ (صيد ماهی استقراری) [Mal.] Deniz avları geliri karşılık olarak gösterilmek suretiyle «Doyçe Bank» tan yapılan istikraz hakkında kullanılır bir tâbirdir. Galata bankerleri mukavelenamesiyle sair beş nevi resim gibi Dersaadet ve tevabii rüsum-ı saydiyyesi de rüsum-ı sitte idaresine ve Muharrem kararnamesi'yle terk olunan diğer varidat miyanında Düyun-ı Umumiyye idaresine geçmiş olduğu için vilâyetlerin saydiyye resmi karşılık gösterilmek suretiyle yapılan bu istikraz karşılığı olan varidat da yine o idareye devredilmiş idi.

Karadeniz avları hâsulatının beş senelik vasatı miktarı o sıralarda 135000 altın tutuyordu.

SAYD-I MAHÎ RESMÎ (صيد ماهی رسمی) [Mal.] Deniz, göl ve nehirlerde avlanan balıklardan alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muhtelif zamanlarda çıkarılan emirlerle miktarı değişen bu resmin ilk esası nizamnamesi Osmanlı Hükümetinin sonuna kadar hükmü câri olan 18 safer 1299 (1881) tarihli nizamnamedir. Bu nizamname mucebince avlanan balıkların satış bedelinin yüzde yirmisi vergi olarak alınır.

SAYE (سایه) [Hal.] Meczaz yoluyla himaye, koruma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saye; Farsça gölge demektir. Padişahların bu türlü muamelelerine karşılık «Saye-i şahane» tâbiri kullanılırdı.

*Verdim senin iradene Mazenderan ben
Sagendedir bu şimdiki dârât ü debdebe
Abdülhak Hâmtt*

SAYEBAN (سایبان) [San.] Büyük çadır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça olan bu tâbir, gölgelik, tente mânalarına da

gelir. Halk arasında galat olarak «sayvan» suretinde kullanılır.

*Çetr-i ikbalin ola kevn ü mekâna sayeban
Sayesinde kâinat âsude ta ruz-ı hisap
Nef't*

SAYE OCAĞI (سایه اوجاگی = ساعی اوجاگی) [Sar.] Rumeli'den İstanbul'a getirilip saraya ayrılan koyunları besleyen ve kurbanlık koyun yetiştiren teşekkülün adıdır. Halk arasında «Saya ocağı» suretinde telâffuz olunan bu teşekkülün Rami'nin ötesinde bulurup Küçük-köy civarında kârgir bir binası vardı. 1908 İnkilâbından birkaç sene sonraya kadar devam eden teşekkülün mensuplarının kendilerine mahsus kıyafetleri vardı.

«Kamus-ı Osmanî»de (sa'i) kelimesi izah olunurken şu izahat verilmiştir: «Yeniçeri bakıyesi olarak elyevm mevcut olan ve Sayı ocağı denilen mahallin doğrusu (sa'i) dir. Sayı bunun galatıdır. Bunlar (sa'y) dan müstakdir.» Osman Ergin İstanbul'un et vaziyetini tetkik ederken (Mecellî-i Umur-ı Belediye, c. 1, s. 821) buna da temas ediyor ve şunları yazıyor:

«Rumeli'den getirilen ağnamı bir müddet beslemek ve bilâhara saray ihtiyacına sarfedilmek üzere şehire sevk etmek vazifesiyle mükellef (Saya ocağı) namıyla bir ocak tesis edilmişti. Ocak efradı Rami kariyesinin garb-i şimaline müsadif Küçükköy civarında ve daha ileride bulunurlardı. Doğrusu «Sayı ocağı» olmak iktiza ve 1245 tarihli vesikada muharrer saileri (s = س) ile yazmak icap eder. Lisanimız bazı hususlarda gittikçe sadeleştiği halde bu meselede sayı terk edilerek «tadat» kelimesi istimal edilmeğe başlanmıştır. Tadat-ı ağnam memurluğu gibi.

«Sayı ocağı; kadim teşkilâtımızdan olmak ve bugüne kadar (kitabın yazıldığı zamana kadar) muhafaza-i mevcudiyet etmiş bulunmak itibarıyla sayan-ı tetkik bir müessesedir. Yeniçeriliğin hâlâ bu ocakta yaşadığı iştirilmiştir. Ocak efradının kıyafeti, giydikleri cüppe ile fesin şekli ve püskülün biçimi bunların hususiyetine delâlet etmektedir. Ocağın inzibatı ve efradın âmirlerine keyfiyyet-i merbutiyyeti hakkında bir hayli şeyler iştirilmiştir.»

1908 Temmuz İnkilâbı üzerine diğer yerler arasında Hazine-i Hassa'dan Maliye'ye ve sonradan sermaye olarak Maliye'den Emlâk ve Eytam Bankası'na geçen ve banka tarafından satılan bu yere ve devir tarihine kadar mevcudiyetini muhafaza eden ocağa Saya ocağı denildiğini kendileriyle görüştüğüm ocaklılar söylemişlerdi. Bununla beraber «saya»nın «saye»den

bozma olduğu «Başbakanlık Arşivi»ndeki iki vesika teyit ettiği gibi ocaklıların bir zamanlar hükümet hizmetinde bulunduklarını da gösterir:

«Miriye ait ağnam hizmetinde istihdam olunan ve sayelû tâbir olunan kimselerin iskânına mahsus olup evvelce inşa olunan odalar ile cami-i şerifin ve ağnam miri odasının tefrişi mesarifine dair takrir. (Maliye, sıra numarası 2060, tarihi 27 R, 1264,»

«Miri ağnam hizmetlerinde bulunan saye ahır hademelerin hâlâ Şeyh-ül-Harem olan Osman Paşa'nın Ağnam Müdürlüğü zamanında senevi tahsis olunan 20000 kuruşun Hazine-i malî'ye dokunmamak üzere tâyinât-ı lâhmiyye idaresi müteahhitlerinin temettülünden tesviyesi hakkında takrir. (Maliye, sıra no. 2102, Tarihi 26 Ra. 1269,»

Farsça «saye»nin bir mânası da himaye, koruma olduğu için hükümetin himayesi altında ocak mânasına olarak vesikalarla teyit olunan «Saye ocağı» tâbirinin doğruluğunu kabul etmek icabeder.

Son zamanlarda bu ocakta saraya ait koyunlar beslenir ve muayyen miktar koyun her gün bu ocak neferlerinden biri ile salhaneye gönderilip kestirilirdi. Son zamanlarda yalnız kurbanlık koyun yetiştirilirdi.

SA'Y-I MİRİ (سای میری) [Mal.] Devlet namına alınan eşya ile müteahhitlerin taahhüt bedellerinden indirilen kısımlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Para sıkıntısı başgösterdiği zamanlarda bir çare olarak başvuru tedbirler cümlesindendi. Halbuki alacağından indirme yapılacağı bilindiği için fiyat fazla gösterilir, devlet bu yüzden zarara uğradıktan başka alâ-kadarlar da hırsızlığa alıştırılırdı.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi hieri 1243 (1827) vak'aları arasında zahire tedarikine memur edilen Yenişehir Defterdarı'nın para istegine karşı «badehu ileride bu memuriyyette sa'y ü gayreti tebeyyün ettikte akça da gönderilir» yolunda sâdir olan hatt-ı hümayunu kaydederken (Lûtfi Tarihi, c. 1, s. 285) «Sâniha» başlığı altında dikkate değen aşağıdaki mütalâayı yürütmüştür:

«Olvakit ekser memurların muayyen ve mukannen maaş ve vazifeleri olmadığından doğru iş görenlerle irtikâba meyledenlerin farkı müşkül olmak lâzım gelir. Binaenaleyh herhangi memur bir masraf defteri takdim eylese behemehal sa'y-i miri namıyla te'zil edilirdi. Şu halin cereyanı âmir ile memur arasındaki emniyetsizliği mucip olduğundan memur olduğu için para kazanmağa tahammülü var deni-

lererek irtikâp etmemiş olsa da yine o memura yükünü tutmuş nazariyle bakılır idi.»

Sa'y-i miri usulü 1908 Temmuz İnkılâbına kadar devam etmiştir.

SAYKAL BAŞI (سایکال باشی) [Ask.] Yeniçeri teşkilâtında tüfek, kılıç, piştov gibi harb âletlerini temizleme işiyle meşgul olanların başında bulunana verilen addır. Saykal; Arapça perdaht eden, cilâ veren demektir.

«Başbakanlık Arşivi»ndeki bir vesikada (Aşkerî sıra no. 78, tarihi 16 ca. 25) bu türlü silâhların her hafta silindiği yazılıdır. Yine bu vesikaya göre unvanı «ser amele-i saykali» olarak gösterilen saykal başıya otuz akça vasisfe verilir.

SAYREFİY (سایرفی) [Sar.] Para bozmak, para alıp satmakla meşgul olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında bunun yerine «sarraf» kullanılır. Külçe halinde, gayri madrup altın ve gümüş satıcısı mânasına gelen «Bâyi-üz-zehab, bâyi-ül-fidda» denilirdi.

*Maksud-ı tab-ı sayrefiyyan-ı kemal olur
Hikmet o rûbte geuher-i nazmın güzidedir
Hersakli Arif Hikmet*

SAYVAN (سایوان) [San.] Büyük çadır, otağ yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yine o mânaya gelen «sayeban» dan bozma olduğunu söyleyenler olduğu gibi Arapça olduğunu ileri sürenler de vardır. Saçak, kırma, pervaz gibi şeylere de sayvan denilir.

SAYYADİYYE (سایادی) [Sof.] Rifaiyye tarikati kollarından birinin adıdır. Ahmet İzzeddin-üs-Sayyad tarafından kurulmuş ve bu sebeple adına nisbet edilmiştir. Ahmet İzzeddin-üs-Sayyad hieri 508 (1114) senesinde doğmuş, 620 (1223) senesinde ölmüştür.

SAZA GİTMEK (سازه گیتmek) [Mus.] Çalgı çalınan kahve ve emsali yere gidip çalgı dinlemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAZ ÇALMAK (ساز چالماق) [Mus.] Sazla hava çalmak ve ahenk etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saz, telli çalgılardan birinin de adıdır.

*Eder senden erbab-ı meclis niyaz
Alıp destine sazını çal biraz
İzzet Molla*

SAZ ELVAH (ساز الواح) [Mus.] Madenî levhalardan mürekkep eski saz adıdır. Büyük levhanın «pes», küçük levhadan «tiz» ses verdiğini yazan Meragalı Abdülkadir bunun için şu tafsîlâtı vermiştir; Dört çubuktan mürekkep dört köşe bir çerçeve yapılır. Bu çerçevenin

üst çubuğuna levhaların sayısı kadar delik delinir. Madenî levhaların iki ucuna kezalet birer delik delinir. Bu deliklere sicim geçirilerek tahta çerçeveye asılır İki elde tutulan küçük tokmaklarla vurularak çalınır.

Tarife göre santur demektir.

SAZENDE (سازنده) [Mus.] Saz çalan, mutrip yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sazendegân suretinde cemilendirilir

SAZ ETME (ساز آتme) [Qk.] Yaya düzen verme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAZ KALEM (ساز قلم) [San.] Kamıştan yapılan yazı kalemi adıdır. Bunun yerine «kamış kalem» de denir. Çelik uçların icadından evvel hattatlarla beraber yazı yazan herkes bu türlü kalem kullanırdı. Lâtin harflerinin kabülüne kadar kamış kalem kullananlar vardı.

SAZ KÂSE (ساز کاسه) [Mus.] Eski çalgılardan birinin adıdır. Bu sazı babasının icadettiğini yazan Meragalı Abdülkadir bunu şöyle tarif ediyor: Birkaç bardağın içine birbirinden farklı yükseklikte (miktar) su konulur. Bardağın içinde su ne kadar fazla olursa o bardağa dokunulunca çıkan ses o nisbette pestleşir ve aksine olarak içindeki su ne kadar azsa ses o nisbette tizleşir. Bu suretle istenilen miktarda bardak alınarak içlerinde istenilen sesleri verecek nisbette su konulur. Sonra her iki elde birer tokmakla bardaklara vurularak çalınır.

Üstad Hüseyin Sâdettin Arel bunun filcan denilen saz olması ihtimali olduğunu söylemiştir.

SAZ ŞAİRLERİ (ساز شاعران) [Hal.] Saz denilen telli çalgı çalıp şiir okuyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saz şairlerinin çoğu şiir de söyledikleri için bunlara «Halk şairi» de denilirdi Saz şairleri şehir ve kasabaları dolaşırlar, kahvelerde saz çalarak şiir okurlardı. O türlü kahvelere «Semai kahveleri» denilirdi.

SAZ TİRÂŞAN (ساز تیراشان) [Sar.] Saraydaki «ehl-i hiref» (sanatkârlar) arasında bulunan saz iççileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar hasır yapmakta kullanılan sazları hazırladıkları gibi hasır ve o kabîlden şeyler de yaparlardı.

SEB'A ŞEYHLİĞİ (سببه شیخلی) [Tic.] Esnaf teşkilâtı reislerinden birine verilen addır. Ahi teşkilâtında yedinci mertebeyi ihraz edenlere şeyh unvanı verildiği için esnaf teşkilâtında da kullanılmıştır. «Fütüvvetname» ye göre «Ahi halife gibidir. Şeyhin kaimmakamıdır. Amma seccade sahibi değildir. Ahi'nin ve halifenin galibi şeyhtir. Kendi taifesi içinde seccade sahibidir.

Seb'a şeyhliği tâbiri de yedinci mertebeyi ihraz münasebetiyle meydana gelmiştir. Seb'a şeyhliği yalnız İstanbul'da değil Anadolu'nun diğer şehirlerinde de mevcuttu. Çırac çıkartırken yapılan merasim hep şeyhin huzurunda cereyan ederdi.

Soa zamanlarda bunların yegâne vazifesi Hacc'a giden ve Hac'dan dönen esnafı teşyi ve istikbal için teşekkül eden heyetlere reislik etmekten ibaret kalmış idi.

Esnafın şeyh, nakip ve duacıları yine esnaf arasından seçilirken fütüvvet tarikatı teşkilâtı terk edildikten sonra bunlara lüzum kalmamış, esnaf işleriyle meşgul olmak üzere bunların yerlerini kethüdalarla yigitbaşılar almıştır

SEBİL (سبیل) [Mim.] Hayır için parasız su dağıtılan etrafı parmaklıklı ve ekseriya kubbe ile örtülü binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Sebilhane» de kullanılır.

«Yollar üzerinde, gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan binalar ki pencerelerinde daimi surette su ile dolu maşrapalar bulundurulup gelen geçen parasız olarak bu suları içerlerdi» suretinde tarif olunan sebil için (Sanat Ansiklopedisi, Sebil Maddesi) şu tafsîlât da vardır:

«Sebiller umumiyetle yuvarlak ve üstü kubbe ile örtülmüş küçük bir odacık şeklinde olup cepheleleri büyük pencere şeklinde açıktır. Pencerelerin iki tarafındaki sütunların arasına gayet müzeyyen şebekeli tunç parmaklıklar konulmuştur. Bu parmaklıkların altında ve yerden bel irtifasına kadar olan duvarın üstünde parmaklığın alt kısmına maşrapa geçecek kadar aralıklar bırakılmıştır. Bu gözler adedince küçük bakır veya pirinç taslar, saplarından, uzun birer zincirle mezkûr parmaklığa bağlanmış olup bunlar boğaldıkça içeride daimi surette oturan sebilci tarafından doldurularak isteyenlerin içmesine hazır bulundurulurdu. Sebiller, gelip geçenlere parasız su vermek üzere hayrat olarak yapılan müesseselerdi ki hemen hemen her camiin yanında inşa olunurdu. Bu sebillerin Ayasofya'daki Sultanahmet sebilî gibi çeşmeli olanları da vardır. Türk mimarisinde mühim bir şube teşkil eden ve üslupları zamanın üslûbuna uyan mimarî eserlerdir. İht'sar edilerek sebil denilmiştir.»

*Kanalların izi yok, köprüler harap olmuş
Sebiller karumuş, çeşmeler serap olmuş
Mehmet Akif*

SEBİLCİ (سبیلچی) [San.] Üzerinde sahtiyan'dan bir su kırıbası, arkasında sahtiyan'dan

caket, ayakta şalvar, başında üzerine ağbani sarık sarılmış beyaz külâh, elinde yazılı sarı tas olduğu halde Hazret-i Hüseyin ile Kerbelâ şehitlerinin ruhu için su dağıtan cerrarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sahtiyan'dan yapılan kırbanın altı dört köşeli bir tahta idi. Sahtiyan bu tahtanın üzerine demir çemberle raptedilirdi. Sebilci kırbalı, sakaların kırbalılarından küçüktü. Bir de sakaların kırbalı halkalı bir meşin bağ ile ağızları bağlandığı halde sebilcilerin kırbalı ağızları bir tahtaya geçirilmiş ve bu tahtaya musluk ilâve edilmiş idi. Sebilciler bunu sol omuzlarının üzerine asarlardı, sağ ellerinde tuttıkları tasları doldurarak isteyenlere sunarlardı. Taslar, alelekşer pirinçtendi ve iç ve dışları yazılı idi. Bakırdan olanları da vardı. Bardak hiç bir zaman kullanılmazdı. Sebil; mânasının delâlet ettiği ve görünüşte o maksatla yapıldığı halde su içenlerden para alırlardı. Bununla beraber vermeyenleri para almak için zorlamazlardı.

Sebilciler halk şairlerinden (Harabî Baba)-nın aşağıdaki mersiyesini yüksek sesle okurlardı:

*İtmeyüp şah Peyamberden haya, Haktan hazer
Kûfe'de ol bivafalar nakz-ı ahd etmiş meğer
Kurret-ül-ayn-ı Resulü eylemişler derbader
Var ise gel hâtır-ı şah-ı Resulullah eğer*

*Ey saba var Kerbelâ destinden eyle bir güzër
Ver bize lûtfen Hüseyin İbn-i Ali'den bir haber*

*Teşnegâne kıl nazar bir katre su bulmuş mudur?
Gül'izar-ı Ahmed Muhtarı gör solmuş mudur?
Kerbelâ toprağı al kanlar ile dolmuş mudur?
Ol Hüseyin-i Kerbelâ'yı bak şehid olmuş mudur?*

*Ey saba var Kerbelâ destinden eyle bir güzër
Ver bize lûtfen Hüseyin İbn-i Ali'den bir haber;*

*Kırdılar mı gülbün-i şah-ı Nebi'nin dalını?
Kestiler mi ol Aliy-gül- Mürteza'nın balını,
Hiç soran var mı garibanın acep ahvalini?
Eyle tahkik hanedan-ı Ehl-i beyt'in halini;*

*Ey saba var Kerbelâ destinden eyle bir güzër
Ver bize lûtfen Hüseyin İbn-i Ali'den bir haber;*

*Gel yetimler haline rahm'et Huda'nın aşkına,
Sadık-ul-va'd-ül Emin ol Mustafa'nın aşkına,
Fâtih-i Hayber Aliy-gül-Mürteza'nın aşkına,
Kâtfeten ervah-ı Mürsel, Enbiya'nın aşkına.*

*Ey saba var Kerbelâ destinden eyle bir güzër,
Ver bize lûtfen Hüseyin İbn-i Ali'den bir haber;*

*Hazret-i Abbas şehid olmuş ederler cüstücu
Kavm-i Süfyan ordugâh-ı şaha etmiş mi gulu?
Zapt ile almış mıdır nehr-i Fırat'ı ol adu?
Verdiler mi bak yetimane aceba bir katre su?*

*Ey saba var Kerbelâ destinden eyle bir güzër,
Ver bize lûtfen Hüseyñ İbn-i Ali'den bir haber;*

*Zulmîle seddoldu mu rah-ı şehid-i Kerbelâ?
Çıktı mı eflâkedek âh-ı şehid-i Kerbelâ?
Gör zevale erdi mi mâh-ı şehid-i Kerbelâ?
Kan ile alûde mi şah-ı şehid-i Kerbelâ?*

*Ey saba var Kerbelâ destinden eyle bir güzër,
Ver bize lûtfen Hüseyñ İbn-i Ali'den bir haber;*

*Bir haber yok mu (Harabî) şahtan hasretteyiz?
Ağlayup şam ü sehergâh duzah-ı firkatteyiz.
Hâtır-ı naşadı pürhunuz, dem-i vuslattayız.
Bir harabız, matem-i cansûz ile mihnetteyiz.*

*Ey saba var Kerbelâ destinden eyle bir güzër,
Ver bize lûtfen Hüseyñ İbn-i Ali'den bir haber.*

§ [Vak.] Halkın parasız su içmesi için hayrat olarak yapılan «Sebil»lerdeki su dağıtma işiyle meşgul olanlara da bu ad verilir.

§ [Ask.] Eski isimlerin ve âdetlerin ortadan kaldırılmasına ve mümkün olan yenilikler yapılmasına teğebbüs olunduğu İkinci Mahmut devrinde ve Yeniçeri ocağının ilgası arifesinde Yeniçeri ocağındaki (Saka) unvanı (Sebilo) ye çevrilmiştir.

SEBİL ETMEK (سبيل اتمك) [Hal.] Hayır niyetiyle su dağıtma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «sebil dağıtmak» da kullanılır.

*oldu o düstür u celil bu âb-ı cariye delil
Halka edip zemzem sebil celbetti ol şaha daa
Segyid Vehbi*

SEBİLHANE (سبيلخانه) [Mim.] Gelip geçenlerin parasız su içmesi için demir parmaklıklı pencerelerinde daimî surette su ile dolu maşrapalar bulundurulmuş ve ekseriya kubbe ile örtülü olan binalara verilen addır. Bunun yerine «Sebil» de denir. Hayır sahipleri tarafından yaptırılmış bulunan sebilhanelerin mimari bakımından çok kıymetli olanları vardı.

SEBİLHANE BARDACI (سبيلخانه بارداغی) [Hal.] Sebilhanelerde gelip geçenlerin içmeleri için dizilen su kapları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Maşrapalar sıra ile dizilmiş oldukları için daha ziyade hasis bir maksatla dizi halini alan insanlar hakkında da «sebilhane bardağı» gibi dizilmişler suretinde kullanılır.

SEBSEBİYYE (سببیه) [Sof.] Rifaiyye tarikatı kollarından birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Süleyman Sebsebi'ye nisbetle bu adı almıştır.

SEBÜKRÜH (سبکروح) [Hal.] Mecaz yoluyla lâubali, zarif, şen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Sebükdil» de kullanılır.

*Bârını gerdan-i ahhaba edenler tahmil
Ne kadar olsa sebükruh olur elbette sakil
Koca Ragıp Paşa*

SECAVEND (سجاولند) [San.] Kur'andaki âyetlerin neresinde durulmak, nerelerde durulmadan geçilmek lâzım geldiğini belirten işaretler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tecvid ve kıraat ilimlerine taallûku olduğu için hafızların hocalarından öğrendikleri m = م, T = ط, c = ج, z = ز, k = ك, lâ = ل harfleridir. Bunlar yerine göre konulur.

Bereket zade İsmail Hakkı Bey «Yâd-ı Mazi» adlı eserinde (İstanbul, Tevsi-i Tibaat Matbaası, 1332, sayfa 22 haşiyesi) «İstidrat» başlığı altında bunun için şu izahatı vermiştir:

«Tecvid ve kıraat ilimlerinde beyan olunduğu üzere vakf: Bir kelimeyi maba'dinden sekte-i tavile (uzun durak) ile katetmege denir. Vakf ancak mânası tam olan şey üzerine olur. Bazı tecvit uleması vakfı: Lâzım, mutlak, caiz, mücevvez, murahhas, zaruri olmak üzere beşe taksim etmiş ve vakf-ı lâzime «M», mutlak'a «T», caiz'e «C», mücevvez'e «Z», murahhas'a «S» harfleriyle işaret eylemiştir. Vakf yerlerini gösteren bu işaretlere «Secavend» denir.»

SECCADECİBAŞI (سجادهچی باشی) [Sar.] Padişah'ın namaz seccadesini muhafaza etmek ve namaza başlarken yayıp, bitirdikten sonra kaldırmak vazifesiyle mükellef olan hususi adamının adıdır. Padişah'ın yakını olduğu için itibarlı vazifelerdendi. Kahvecibaşı ve emsali gibi bu da saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

SECCADENİŞİN (سجاده نشین) [Sof.] Şeyhler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Postnişin» de denir. Şeyhler tekkelerde seccade ve postta oturdukları için onlara nisbetle bu tâbirler meydana gelmiştir.

SECDE GÜLÜ (سجده گلی) [San.] Tezhip ıstılahlarından. Kur'an-ı Kerim'lerde secde âyetlerinin yanına ve sahife kenarına yapılan tezyini şekle verilen addır. Bu tezyinat gül şeklinde yapıldığı için bu ad verilmiştir.

SECDE-İ ŞÜKÜR (سجده شکر) [Sof.] Mevlî tâbirlerindendir. Namazlarda selâm verildikten sonra yapılan secdelere bu ad verilir. Secde esnasında mânası «Allahım beni faydasız şeylerle uğraşmaktan kurtar, eşyanın hakikatlerine erdir» demek olan «اللهم خلصنا عن الاشتغال» duası okunur.

Bu secdenin sebebi, namaz kılmak nime-tine nailiyyetin teşekkürü idi. Bunun için secdeye o ad verilmiştir.

SECI' (سجی) [Ede.] Nesirde ibare aralarıyla fıkra soylarının kafiye tarzında birbirine uygun olması hakkında kullanılır bir ıstılahtır. Seci' «nesrin kafiyesidir» suretinde tarif eden Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat Lûgati, Seci' Maddesi) şu tafsilatı veriyor:

«Seci'ler, ya cümlelerin sonunda, yahut arasında bulunur. Sonraki seci'ler, bir kelime vasıtasıyla birbirine bağlanır ve onlara «Seci-i mukayyet» denilir. Aradaki seci'ler ise yekdiğerine bağlı olmadıklarından «Seci-i mutlak» tâbir olunur.

«Namık Kemal'in bir mektubuna muhatap olmakla şöhret kazanmış olan İrfan Paşa'nın bir yazısından alınan:

«Bu vak'a-i meserret efzadan umum ben-degân, vâyedar-ı iptihac ü (mesar) ve bittahsis adem-i liyakat cihetiyle (me'yus) ve tabiat-ı beşeriyye iktizasından olan tûl-i emel hükmünce fart-ı arzu ve ihtiyak ile (me'nus) iken mahz-ı nimet-i gayr-i müterekkabe olmak üzere ma-ıyyet-i aliyye-i âsafaneleriyle kâmiyap olan bu abd-i (zerre miktar) harîç ez tâbir u (iş'ar) mes-rur u (minnettar) olarak» fıkrasında () işaretiyle gösterilenler de seci-i mutlaklardır. Böyle iç içe olanlara (Seci' ender seci') denildiği de vardı.

«Seci'de esas: Âdetâ (fevi) uygunluğudur. Seci'lerin veznen tamam uygun olup olmaması da bir mesele idi. (Vasıl), (hasıl) gibi hem vezin, hem revî itibarıyla uygun olanlara (Seci-i mütevazî), yahut (Seci-i mütevazî) veznen mugayir, fakat revileri bir olanlara da (Seci-i mutarraf) denilirdi. İşte şu tarifteki (mugayir) ile (bir) kelimeleri gibi.

«Bir de (Seci-i muraasâ') vardı ki iki cümleyi teşkil eden kelimelerin birbirleriyle uygun, olması demektir. «Sözlerim evsafınıza munhasır, gözlerim eltafınıza muntazırdır» ibaresinde olduğu gibi.

«Türk nesri, eski zamanlarda seci' gibi külfetlere düşülmeksizin sade ve tabii yazılmış. Bunu Orhun kitabelerinden anladığımız gibi 8/14 üncü asra kadar yazılan mensur kitapların ibarelerinde de görüyoruz. 9/15 inci asırda yetişen (Sinan Paşa) Acem nesrini takliden kaleme aldığı (Tazarrunâme) sinin her fıkrasını müseccâ olarak yazmış, ondan sonra yetişip eli kalem tutabilenleri mutlaka seci'li yazmak merakı sarmıştır. Tanzimat'tan sonraki üstadlar da - lisanı sadeleştirmek istedikleri halde - seci'li hattâ (tersi') li yazılar yazmaktan geri durmamışlardır.»

SEDİR (سدیر) [San.] Odalarda pencere önüne yapılıp üstüne minder ve yastık konulan kerevetin adıdır. Her iki pencere veya kapı arasındaki duvarın dolu kısmına da bu ad verilir. Arapça en âli, en yüksek ve şerefli yer demek olan «sadır» dan bozmadır.

*Bütün bu neşve-i perranı, ruh u nevoarı,
Bütün bu hüsn ü rebîsi bir güzel seherin
Eder ihata bir sedir-i ezharı;
Yatar o lânede, bir çift şuh u nazende
Tevfik Fikret*

SEDRE BEKİ (سدرة بکی) [Hal.] Saçma sapan, hezeyan, biserübün sözler yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Terkiye mir'at asılmaz sen deli misin herif
Her sözün sedrebeki bilmem ne hal olmuş sana
Vasîf*

SEDDYE (سدیه) [San.] Yarım asır evveline kadar Beyoğlu'nda kullanılan nakil vasıtalarının birinin adıdır. «Teht-i revan» nev'inden olan bu sedyeler için Arif efendi'nin çıkardığı eski haftalık gazetelerden «Musavver Medeniyet» de (20 muharrem 1292, 14 şubat 1290, sayı 2) «Beyoğlu'nun sedyeleri» başlığı altında şunlar yazılmış:

«Bu sedyeler yalnız Beyoğlu'na mahsus olup oradan başka dünyanın hiçbir yerinde bulunmaz. Kışın çamur belâsından sokaklarımızda gezilmek müşkülâtta bulunduğuna binaen sedyeler Beyoğlu halkına hayli faydası teşkilat vermektedir. Hele hastalar için faydası inkâr olunmaz.

«Sedyeler malûm olduğu üzere yalnız kadınlara mahsus değildir. Gerek erkek, gerek kadın pek çok binenler vardır. Fakat bu sedyelerin adedi yakınlarda günden güne azalıyor. Çünkü buna olan rağbet arabaların nakliye fiyatının ağırlığından naşı olduğundan tramvay idaresinin teşkiliyle zuhur eden kupa arabalarının fiyatlarının hadd-i itidalde değilse de itidale karip bulunması sedyeeye olan rağbeti azaltmaktadır.

«Sedyeler hamal esnafınca haylice cesim bir ticaret olduğu tarife muhtaç değildir.»

Çocukluğunda ve ilk gençliğinde Beyoğlu'nda çok gördüğünü, pazar günleri Cadde-i kebîrdeki (İstiklâl caddesi) merdivenle inilen Katolik kilisesine, Parmakçı'dan Siraserviler'e sapan ara sokaktaki Aya Triyanda kilisesinde Frenk, tatlı su Frengi, Rum zenginlerinin gelin olan kızlarını, anasını, kaynanasını, davetli kadınların bununla götürüldüğünü» yazan eski âdetler bilgini Sermet Muhtar Aluş «Eski

Beyoğlu'nda Sedyeler» başlığı altındaki yazısında (Tarih Hazinesi, aralık 1950, sayı 2) şu tafsilatı veriyor:

«Bu yazıda bahsedeceğimiz sedye, hasta ve yaralı nakline mahsus, uzun kerevete benzeyen, üstü muşamba örtülü, çifte kollu teskere değildir. Fransızca (Chaise a porteur) tâbir olunan, vaktiyle asilzadelerin, zenginlerin araba yerine kullandıkları, iki uşağa taşıttıkları, şimdi Avrupa'nın hiçbir diyarında bulunmayan yalnız Doğu Hindistan'da Çin'de, Japonya'da raslanan taht-ı revandır.

«15 inci asırda İtalya'da hasta taşımağa yararmış. 16 ncı asırda Fransa Kraliçesi IX. Charles'in annesi Saint Barthelemy faciasının müşevviki Catherine de Medicis'in hususi bir sedyesi varmış. Senelerden sonra merkezî Avrupa'nın her tarafında taammüm etmeğe başlanmış. 17 ve 18 inci yüz yılın sedyeleri iki kapılı, önü ve kapı penceleri camlı, mahun veya abanoz ağacından, gayet sanatkârane yapılmış, renk renk nakışlarla bezenmiş, şatafatlı şeylermiş. Tavanındaki kapak içabında yağışsız havalarda kaldırılır, içindeki kimse ayakta da durabilirmiş.

«Paris'te Versailles'da kira ile tutulanları, muayyen mahallerde müşteri bekleyenleri daima bulunurmuş. Gittide tamamıyla modası geçtiği için Türkiye'den gayri bir yerde kalmamış.»

İstanbul'daki sedyelerin rivayete göre kaydıyla sakız ağacından Pangaltı'da marangoz Lüks'de yapıldığını kaydeden muharrir bunların kiralanmasıyla taşınanlar için şunları yazıyor:

«Vükela konak arabalarıyla omuz öpüşen kira paytonlarının, kupalarının kiralandığı yerlerden peylenir, ücreti çorbacıya verilmemiş. Taşıyanlar piyano hammalı kıyafetinde, mosmor fesli, camadanlı, galibarda yün kuşaklı, yumurta ökçe sıptıklı palikarya uçarılarıdır. Müşteriden ayrıca bahşiş de ceplenirlermiş.

«Ücrete gelince; kısacık yüz adamlık mesafeye sarı lirayı koparırlarmış. Doğru mu, mubalâğa mı Allah bilir.»

Yine Sermet Muhtar Alus «Sedyeye en çok ikbal buyuranları söylüyorum» diyerek şu isimleri veriyor:

«Bunlar Zarifi, Hristaki, Dimitraki, Yeni dünya Mösyö Jorj İstampa, Mösyö Kriko gibi muteberanın familyaları; esbak Bükreş sefiri Edeuard Black Bey'in kızı, zamanının ahım şahım güzeli Madam Coüteaux; Sırbistan'ın eski İstanbul elçisi Corceviç'in kızı, kalaator tacir Vlastiras'ın karısı nadir dilberlerden

Madam Vlastiras; Osmanlı Bankasında Direktör Pleiri Bey'in madamı, Etfaiye kumandanı Zitzni Paşa'nın hüsn ü âniyle yekta kızı; Sultan Hamit'in kuyumcubası Harunaçî'nin kızı Rebeka.»

SEFAİN-İ HARBİYYE (سفائن حربيه) [Bah.] Harb içinde kullanılmak üzere yapılmış olan silâhlı her nevi gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sefain; Arapça gemi, tekne demek olan sefine'nin cem'idir.

SEFAİN-İ TUCUARIYYE (سفائن تجاريه) [Bah.] Yolcu nakletmek ve her cins hamule (yük) taşımak üzere yapılan gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tüccar gemileri demektir.

SEFARETHANE (سفارتخانه) [Ida.] Elçilik binası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sefaret; Arapça elçilik, sefir de elçi demektir.

SEFARETNAME (سفارتنامه) [Ida.] Yabancı memleketlere gönderilmiş olan sefirlerin (elçilerin) İstanbul'dan hareketlerinden başlayarak gittikleri yerlerde gördükleri şeylerle görüş-tükleri devlet adamları, siyasi hâdiseler ve yaptıkları işler hakkında tanzim ve takdim ettikleri raporlara verilen addır. Osmanlılar Üçüncü Sultan Selim'e gelinceye kadar ecnebi memleketlere daimî sefir (elçi) göndermemişler, Padişahların cülûslarını (tahta çıkışlarını) bildirmek, muahede akdetmek gibi hususların ifası için gönderdikleri elçileri hep muvakkat olarak yollamışlardır. Halbuki Avrupalılar buna mukabil Türkiye'de daimî sefirler (elçiler) bulunduruyorlar, memleketlerinin menfaatlerini onlar vasıtasıyla koruyorlardı. Fransızlar hicri 951, milâdî 1544 senesinden itibaren Osmanlı payitahtı'nda sefir bulundurmuş olmaları buna misâl olarak zikredilebilir.

Osmanlı tarihlerinde ilk defa olarak sefir yollanmasının (Çelebi Sultan Mehmet) zamanında vâkı olduğu yazılıdır. O vakitlerde «Çavuş» unvanını alan bu sefirlerin ilkinin Çelebi Sultan Mehmet zamanında gönderilmiş olması herhalde doğru olmasa gerektir. Çünkü Osmanlılar çok evvel Avrupalılarla bilhassa Venedik ve Bizanslılarla münasebette bulunmuşlardır. Bizanslılarla o vakte gelinceye kadar mütâaddit muharebeler yapmışlar, musalabalar akdeylemişlerdir. Binaenaleyh Osmanlıların başka yerlere olmasa bile Bizanslılara elçi gönderdiklerine şüphe edilmemek lâzım gelir.

Sefaretnameler, elçiler tarafından bizzat vücade getirildiği gibi sefirin maiyyeti halkından biri tarafından da yazıldığı vâkidir. Yine

sefaretnameler mensur olarak yazıldıkları gibi manzum olmak üzere de vücade getirilmişlerdir.

Sefaretnamelerde memlekette hareketle beraber hangi vasıta ile nerelere uğranılarak gidilecek yere varıldığı ve sefaret vazifesinin ne suretle ifa olunduğu yazıldığı gibi görülen yerler ve tesadüf olunan hâdiselerden de bahsolumuştur. Binaenaleyh sefaretnamelerden coğrafya nokta-i nazarından istifade kabil olmakla beraber en ziyade devletler arasındaki anlaşamamazlıklardan bahsetmeleri, bazı mühim vesikaları ihtiva eylemeleri hasebiyle diplomasi tarihi için pek kıymetli birer menba teşkil ederler.

Sefaretnamelerin Avrupa ahvaline dair ihtiva eylediği malûmat, elçiler tarafından dönüştü şifâhen verilen izahat memlekette mühim hareketler uyandırmış, Avrupalıları taklit hevesini doğurmuştur. Yirmisekiz Çelebi namıyla tanınan Mehmet Efendi'nin Paris sefaretnamesi bu bapta misal olarak zikredilebilir. Mehmet Efendi'nin Paris ve alelûmum Fransa hakkında verdiği malûmat Üçüncü Ahmet'in pek ziyade nazarı dikkatini çekmiş, Versay sarayını takliden saray yaptırmaya kalkışmasını mucip olmuştur. Matbaayı ve onun temin ettiği faydayı yakından gören Yirmisekiz Çelebi Türkiye'de matbaacılığın kuruluşunda büyük hizmeti olmuştur.

Osmanlı memleketinde böyle tesirler yapan sefirler ve sefaretnameler Avrupa'da da bahis ve yazı mevzuu olmaktan hâlî kalmamıştır. Mösyö Lönuvar İstanbul'un tavsifine dair neşrettiği bir eserde Mehmet Efendi'nin takririnin tercümesini zeyil ettiği gibi aynı sefaretname evvelâ Fiye, badebu Jülyen Galan taraflarından Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Jeker tarafından «Bir Osmanlı Sefirinin Seyahati» adlı bir eser de vücade getirilmiştir. Bundan başka Kral tarafından kabulünü musavver bir madalya vücade getirildiğini, Kralın emriyle Josef Parosel tarafından iki büyük tablo tersim edildiğini, ressam Koşen'dan başka diğer ressamlar tarafından kendisinin ve oğlunun muhtelif resimlerinin vücade getirildiğini ilâve edersek Mehmet Efendi'nin Fransız payitahtında bıraktığı tesir anlaşılabilir olur.

Sefaretnamelerden yabancı dillere çevrilen sefaretname yalnız Yirmisekiz Çelebi Sefaretnamesi değildir. Ahmet Azmi, Ebubekir Ratip, Mustafa Rasih, Moralı Ali, Vahit, Ahmet Muhip, Dürri, Elhac Ali Ağa'nın sefaretnameleri de Avrupalılar tarafından Fransızca ve Almanca'ya çevrilmiş ve bu suretle faydaları tamim olunmuştur.

Osmanlılar yalnız Avrupa'ya değil, Şarka ve İslâm memleketlerine de sefir göndermişler,

onlar da ötekiler gibi sefaretnameler vücade getirmişlerdir. Şarktan en ziyade İran'a elçi gönderilmişdir.

Sefaretnamelerin bir kısmı vak'anüvisler tarafından tarihlere geçirilmiş, birtakımı da sonradan ayrıca negrolunmuştur. Ebuzziya Külliyyatı arasında sefaretnamelerin birkaçı negrolunduğu gibi Osmanlı tarihlerinde bulunmayan ve ayrıca basılmamış olan sefaretnamelerin birkaçı da «Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuası»nda bastırılmıştır.

Son sefaretname sayılabilen Mustafa Şamî Efendi'nin «Avrupa Risalesi» de hesaba katılmak şartıyla sefaretnameler otuza yakındır.

SEFARET TERCÜMANI (سفارت ترجمان) [Ida.] Ecnebi sefaretlerin (yabancı elçiliklerin) tercümanlık işini görenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Büyük devlet elçilerinin nüfuzlarının pek ziyade artmış olduğu son zamanlarda bunların da nüfuzları fazlalaşmıştı.

SEFER (سفر) [Sof.] Lûgat mânası yolculuk demek olan sefer, sofîye ıstılahı olarak mukayyetten mutlaka seyir, daha açık bir ifade ile kalbin Hakka teveccühüdür. Buna seyr-i ilâllah denilir. Sofîyeye göre bu; kâmil insana ancak cezbe ile nasip olabilir. Sofîyeye ait eserlerde bu seferin dört kısım olduğu gösteriliyor ve her birisi için şu tafsilat veriliyor:

«Sefer-i evvel; vech-i vahdetten hucub-i kesreti ref' ve izaledir. Bu sefer menazil-i nefisten seyirdir. Mezahir ve âgyardan taassuku izale ile olur. Bu seferle abd ufk-ı mübine vasıl olur. Bu makam kalbin nihayetidir.

«Sefer-i sani; kesret-i ilmiyye-i bâtına vücuhtan hicab-ı vahdeti ref' ve izaledir. Bu; seyr-i fillâh'tır. Bunda abd, sıfat-ı ilâhiyye ile muttasif esmasıyla müteahakkık olur. Bu; seyr-i fillâh'tır ve bilhaktır. Ufk-ı âlâya muntehi'dir. Bu mertebe Hazret-i Vâhidiyye'nin nihayetidir.

«Sefer-i salis; zâhir ve bâtından ibaret olan zıddeyn ile takayyüdün zevalidir. Ayn-ül-cem' ahadiyyetinin husulüyle olur. Bu suretle ayn-ül-cem'e ve Hazret-i Ahadiyye'te terakki tahakkuk eder. Bu makam, «Kabe kavseyn» makamıdır. Bu makamda isneiyet yoktur. İsneiyet mürtefi' olunca varılan makam «Ev edna» makamıdır. Bu makam nihayet-ül-velâ yedir.

«Sefer-i rabi; halktan Hakka rücu'dadır. Bu makam cem' ve farkın birliği makamıdır. Sâlik bu makamda Hakkı halkta mündemiç ve halkı Hakta muzmahil görür. Bir surette ki suret-i kesrette ayn-ı vahdeti ve ayn-ı vahdette

suret-i Kesreti rüyet eder. Bu makam, tekmi için seyr-i Billâh an-il-makamdır. Kezalik bu makam, fenadan sonra baka, cem'den sonra fark makamıdır.»

Sofieyce sefer tâbiri lûgat mânasına uygun olarak (seyahat, ziyaret maksadiyle yolculuk) yerinde de kullanılır.

Mevlevî tarihinde sefer için şeyhin izni alınmak lâzım geldiğini kaydeden İsmail Ankaravî (Minhac-ül-Fukara, İstanbul, Ziya Efendi Matbaası, 1286, sayfa 48) usul ve erkânıyla bunda takibi lâzım gelen hareket hattını şöyle yazıyor:

«Azizinden ya ziyaret-i Kâbe-i Mükerrreme için veyahut ziyaret-i Beyt-ül-mukdeds veyahut ziyaret-i hazret-i Pir için veyahut bazı urefa ve sulehanın ziyaretini için icazet isteye. Eger kemaliyle can u dilden rıza verirse buyurduğu üzere sefer ve seyahat ede ve eğer can u dilden rıza vermezse hazer ede. Valhasıl rızayla sefer ve seyahata izin alırsa eğer sıla-i rahm (ana, babanın, memleketinin ziyareti) vâcip olduysa sıla ede ve eğer sıla vâcip olmadıysa azizlerden ve âriflerden birinin ziyaretine gide ve gittiği yollarda ve şehirlerde evliyaullahı tecessüs ede ve nerede bir himmet sahibi vardır anı tefehhus kıla. Ta'zib-i hayvan bilâ faide kılma ve seferin faydalarından binasip kalmaya. Zira seyahattan maksut ehlullahı bulmaktır ve ulema ve urefa ve sulehaya mukarin olmaktır veyahut ekali-i mayekûn ziyaret-i Beyt-ül-Harem ve Beyt-ül-mukaddes ve âsitane kılma. Yoksa eblehane (abdalcasına) ömr-i nefisi zayi kılmak değildir.»

Yine o eserde sefer için şunlar yazılıdır:

«Sefere anın için sefer dediler ki ahlâkı isfar eyler ve iyi huy izharına sebep olur. Ey abi (kardeş) bilgil ki sefer iki kısımdır: Biri sûridir ve biri dahi mânevîdir. Asıl ehlullah katında (yanında) makbul ve maksut olan sefer sefer-i mânevîdir. Amma sefer-i sûride dahi çok faydeler vardır. Cümleden biri nefis melûfat ve mahzuzatından (alıştığından ve haz ettiğinden) münkatı' olur ve şerbet-i firak-ı yâran ve hıllânı çeşide kılır. Bu sıfatla min vechin lezzet-i fenayı bulur ve mevte müstait olur ve bir faide dahi budur ki gariblik sıfatıyla muttasıf olur (وطوفان القربا) saadetin bulur ve bir faidesi dahi budur ki sıfat-ı hamuli (dayanaklığı) iras eyler ve hamul ve binam olmak ise tarikat-ı evliya'nın en büyük rûknüdür.»

Ş [Fik.] Üç gün, üç gece süren yolculuk demektir. Seferin güçlüğü münasebetiyle Şer'an namazların yarıya indirilmesi, ramazan orucunun tutulmaması gibi bazı kolaylıklar kabul edilmiştir.

Ş [Ask.] Harb, cenk yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yarın maiyyetinde olur hazır-ı sefer
Mızraklı, oklu, yaylı tamam elli bin nefer
Abdülhak Hâmit

SEFER BAHSİŞİ (سفر بخششی) [Sar.] Pa-dışahlar bizzat sefere giderlerken askere dağıtılan para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahların sefere gitmeyip sadrazamı «Serdar-ı ekrem» adıyla göndermeğe bağlamaları üzerine bundan vazgeçilmiştir.

SEFERBER (سفربر) [Ask.] Sefere sebep olan; seferî (harb) hale giren yerinde kullanılır bir tâbirdir. Harb tehlikesi münasebetiyle askerlik hizmetine çağırılmağa da seferberlik denilir.

SEFER DER VATAN (سفر در وطن) [Sof.] Nakşebendî tarikatı tâbirlerindendir. Nakşebendî tarihinde hususi olarak mevcut on bir tâbirden biridir. Diğerleri; husderdem, nazar berkadem, halvet der encümen, yâd kerd, bâz keşt, nigâh dâşt, yâd dâşt, vukuf-ı zamani, vukuf-ı adedî, vukuf-ı kalbî'dir. Bütün bunların Farsça oluşu sâdât'ın ekserisinin Fûrs (Acem) oluşundandır.

Sefer der vatan; sâlikin fena huylardan, beşerin tabii olan sıfatlardan geçmesi, yani beşeri sıfatlardan melekî sıfatlara, fena huylardan iyi huylara intikal eylesidir. Habis şahs nereden nereye sefer etse habaset zail olmaz. Habis sıfatlarından geçmeyince kurtulmaz. İşte sefer, bu seferdir. Sofiye ricalinin iptidada sefer, nihayette ikamet, bir takımı iptidada ikamet, nihayette sefer, bir takımı ikisinde ikamet, bazıları da ikisinde sefer lüzumuna kaail olmuşlardır. Nakşebendî hacegânı seferi mürşid-i kâmilî buluncıya kadar münasib görmüşler, ondan sonra o mürşidin hizmetinde mukim olmayı tercih eylemişlerdir. Vatanlarında böyle kimseler buldukları surette seferi terkedip onun hizmetinde tahsil-i meleke ve agâhı ve tekmi-i irfan-ı ilâhîde sa'y ve ihtimam ederler. Bu meleke hâsıl olduktan sonra ikamet ve sefer bir olur. Sofiye tarihinde sefer der vatan letaifi hamseden usulüyle ve usulünden asl-el-usulüne sefer etmektir.

SEFER DUASI (سفر دعای) [Ask.] Yeniçeriler tarafından harb sahası dâhilinde oldukları zamanlarda ikinci namazı kıldıldıktan sonra toplu olarak yapılan dua hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocak yazıcısının yaptığı duaya Yeniçeriler Allah Allah derlerdi. Dua, hû ile sona ererdi.

«Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu

Ocakları» adlı eserde (c. 1, s. 374) bunun için şu izahat vardır:

«Yeniçeriler harb sahasına girdikleri zaman, yani düşman toprağına ayak bastıkları vakit her ikindi namazı kıldıldıktan sonra Yeniçeri kethüdası çadırından çıkıp iskemle üzerinde oturur, Yeniçeri ağası'nın iç ağaları ve adamları, Ocak ağalarının maiyyetleri ayak üzerinde bir daire teşkil ederek dururlar. Her odanın neferleri çadırları önünde dizilirler, ordugâhtaki diğer askerler ayağa kalkıp o sırada Ocak yazıcısı, Kethüda Bey'in yanına gelip dua eder ve oradakiler hep bir ağızdan Allah Allah sadasıyla yarım saat miktarı tazarru edip etraftaki dağları inletirler ve üç defa Allah Allah denildikten sonra Padişah, vezirlere, ağalara ve bütün askerlere nusrat temenni olunur ve en sonunda bir hû = هر ile dua biter ve herkes yerli yerine dağılırdı. Bu duaya «Sefer duası» ismi verilmiştir.»

SEFERE ESMEK (سفره اشماک) [Ask.] Sefere, harbe gitmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kan akmada rayet-i zaferden
Ma'dut olagor bu zib ü ferdan
Azade olaydılar seferden
Bir ordu çıkardı bir neferden
Abdülhak Hâmit

SEFER GÜLBANGI (سفر گلبانگی) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Dedeğân ve muhibbandan birinin ziyaret için Konya'ya, yahut hac maksadiyle Hicaz'a gitmesi üzerine okunan gülbang münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Can yola çıkarken Dede Efendi ile canlar kendisiyle musafaha eyler, selâmetle gidip gelmesi için Dede Efendi dua ederdi.

بدو روا تو خدايا درین حجه ستر
هزار نصرت وشادی هزار فتح و ظفر
بحرمت سه محمد بحق چار علی
بدو حسن بحسین وموسی وجعفر

Mevlevî tarihinde gidenleri teşyi, gelenleri istikbal âdet değildi. Üsküdar Mevlevihanesi şeyhi rahmetli Remzi Dede Efendi bu münasebetle şunları söylemiştir:

«Tarikimizin büyükleri tarafından dinin erkânını bozmıyacak surette konulmuş olan simatta konuşmamak gibi bazı âdap bir nükteye, bir hikmete mebnidir. Bu cümleden olarak Mevlevilikte teşyi ve istikbal yoktur derler. Halbuki Mesnun ve Minhac'ta yazılı olduğu gibi sefer gülbangi de bu iyi âdetin mevcut olduğuna delâlet eder. Konya âsitanesinde bir aralık dervişlerin sefere hareketi ve bir kıs-

mının seferden avdeti tekessür ve taakup ederek ihvan-ı basafanın teşyi ve istikbal ile igtigali tevali etmiş ve hankahtaki vazifeleri haleldar olmak mertebesine varmış. Men'in külâh puşanın dergâhı velev birkaç saat için olsun terk ile sokaklarda dolması hoş görülmemiş olmasından ileri geldiğine ihtimal veriyorum. Bu gibi bir mahzur bulunmadığı takdirde uhuvvet ve mahabbetin teyidine bâdi olacak müstahsen âdetin icra ve ifası lâzımdır.»

SEFER İN'AMI (سفر انامی) [Ask.] Sefer (harb) münasebetiyle Yeniçeri Ocakı efrat ve zâbitlerine verilen bahşîş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saltanat değişikliği sulh zamanında vâkı olmuş ise yeniçerilerle beraber büyük küçük memurlara para dağıtılır, buna «Cülûs bahşîş» denilirdi. Bu bahşîş sırasında kapı kullarına «terakki» de verilirdi. Ancak saltanat tebeddülü harb zamanında vâkı olursa hem kanuni olan «Cülûs bahşîş», hem de harb sebebiyle «Sefer in'amı» verilirdi. Nitekim İkinci Selim'in cülûsu harb zamanına rasladığı ve para darlığı bulunduğu için «cülûs bahşîş» olarak bölük halkına biner, yeniçerilere de ikişer bin akça verilmek istenilmesi üzerine yeniçeriler:

«Üçer biner cülûs, bin akça da sefer in'amı verilmesi kanundur» diye ayak dirediler. Bakıyesinin İstanbul'da verileceği temin edilmek suretiyle mesele güçlükle halledildi.

SEFERİYYE VERGİSİ (سفریه ویرگویی) [Mal.] Harb münasebetiyle alınan fevkalâde vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sulh zamanlarında alınan vergiler hakkında da «Hazariyye vergisi» tâbiri kullanılırdı.

SEFERLİ AĞALARI (سفرلی آغارلی) [Sar.] Enderun'un «Seferli Ocakı» mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişah'ların hususi hizmetlerini gördükleri gibi sefere gittiklerinde beraber giderlerdi. Kiler gibi bunların hizmetleri de H. 1249, M. 1833 tarihinde lâğvedilerek yeni bir Enderun teşkilâtı yapılmıştır.

SEFERLİ KETHÜDASI (سفرلی کتهداسی) [Sar.] Saraydaki Seferli Ocakı'nın başına verilen addır. Sefer; harbe gitmek, seferli de harbde bulunmak üzere yolculuk eden demektir. Seferli Ocakı H. 1015 (1606) senesinde Birinci Sultan Ahmet devrinde ihdas olunmuştur. Seferliler, bağlarında kethüdaları olduğu halde padişahlar sefere gittikleri zamanlarda maiyyetlerinde bulunur, Sefer Mehterhanesi bunlar tarafından idare edilirdi. Bayramlarda, sur-ı

hümayunlarda, muharebelerde bunların mehterhanesi çalınırdı. Seferli kethüdası musiki âletlerinden ve sefere lâzım olan şeylerden başka padişahların destar ve havlu gibi bazı hususi eşyasını da muhafaza ile memurdu.

SEFERLİ KOĞUŞU (سفرلی کوغوشی) [Sar.] Enderun teşekküllerinden «Seferli Ocağı» mensuplarının koğuşlarına verilen addır. Kiler koğuşundan evvel, Doğancı koğuşundan sonra gelirdi. Bu koğuş mensuplarının ilk zamanlarda vazifeleri Enderun halkının çamaşırlarını yıkamak idi. Sonraları teşkilâtı genişlemiş, bir ilim ve sanat mektebi haline gelmişti. Âlimler, şairler, musikişinaslar, hanendeler, nakkaşlar, kemankeşler, pehlivanlar buradan yetişirdi. Dilsiz ve cüceler de bu koğuşa mensuptu.

Seferli kuğuşu mensupları terfi edince Kiler koğuşuna, dış hizmete verilirlerse Kapı kulu süvari bölüklerine geçerlerdi. Bu koğuş 1247 (1831) de lâğvedilerek mensupları kıdemlerine göre Kiler ve Hazine odalarına verilmişlerdir.

SEFERLİ OCAĞI (سفرلی اوجاخی) [Sar.] Saraydaki teşekküllerden birinin adıdır. Buna «Hane-i seferli» de denilirdi. Ocaklılar acemilerin talim ve terbiyesiyle meşgul olurlardı. Başlarına «Seferli Kethüdası» denilirdi. 1015 (1606) da Birinci Sultan Ahmet devrinde ihdas olunmuştur. Padişahlar sefere gittikleri zaman ocaklılar maiyyetinde bulunur, Sefer Mehterhanesi bu ocak tarafından idare olunurdu. Bayramlarda, sur-ı hümayunlarda da bunların Mehterhanesi çalınırdı. Padişahın sarık ve havasunun muhafazası «Seferli Kethüdası» na litti.

SEFER NEYAMED (سفر نیامد) [Ask.] Yoklama neticesinde seferde bulunmadıkları anlaşılanların künyelerine yazılan bir işaret. Sefere iştirak etmedi demektir. Seferde bulunmayan Yeniçeri ise ocakla alâkası kesilir, sipahi ise timarı geri alınırdı.

SEFER VOYNUKLARI (سفر وینوکلاری) [Ask.] Voynuklardan sefere iştirak edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çoğu Bulgar olan voynukların iki türlü hizmetleri vardı. Bunların bir kısmı her sene İstabl-ı Âmire'ye ait çayırları biçerler, bir takımı da seferde seyislik yaparlardı. Çayır biçenlere «Çayır voynukları», seferde seyislik yapanlara da «Sefer voynukları» denilirdi.

SEFİH (سفیہ) [Fık.] Malını yok yere sarfeden kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ebleh (ahmâk) ve sadedil olmak hasebiyle kâr ve temettü yolunu bilmeyip de alış verişte

aldananlar da sefih sayılır. «Kamus-ı Osmanî»deki izahı şöyledir: «Sefahat ile muttasıf olan, müsrif. Fıkıh istilâhında malını beyhude sarf ve tebzir ve israf ile izaa ve itlâf eden ve ebleh ve sadedil olup kâr ve temettü ve ahz ü ita yollarını bilemiyerek aldanan kimse demektir.»

SEFİNEHAY-I TOP (سفینه های طوب) [Bah.] Top gemileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gemiler top taşıdıkları için bu adı almışlardı.

SEFİNE-İ NUH (سفینه نوح) [Hal.] Hazret-i Nuh'un tufanda kullandığı gemi demektir. Mecaz yoluyla kabalık yerinde kullanılır.

§ [Ast.] Göğün cenup kutbuna yakın ve «Süheyl-i rakkaş» la «Süheyl-i huzzar» arasına vasledilen hat üzerinde bulunan bir yıldız adıdır.

SEFİNE-TÜŞ-SÜARA (سفینه التوش سوارا) [Eda.] Divan şairlerinden toplanan şiir mecmualarına verilen addır. Bunun yerine kısaca «sefine» de denir. Halk şairlerinden toplanan şiir mecmualarına ise «conk» adı verilir. Halk dilinde conk; neşeli mânasına geldiği için gönüllere ferahlık veren mecmualara o ad verildiği gibi divan şairlerinden toplanan şiir mecmuasına da sefine denilmesi bunların çeşit çeşit yollarla bir araya toplayan bir gemiye benzetilmesinden ileri gelmiştir. Sefineler de, conklar da hep yazmadır ve meşin ciltlidir. Yalnız conklar uzunlamasına açıldığı halde sefineler alelâde kitap gibidir. Sefinelerden basılanlar da olmuştur. Mevlevî şairlerini bir araya toplayan «Sefine-i Mevleviyan» o türlü bir eserdir.

SEĞİRDİM (سگردیم) [Hal.] Sekmek suretiyle yapılan yürüyüş hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî» de «Yaya koşusu, seğirdim yolu; kale bedenlerinde mahfuz yollar, han odaları önünde gezinti» suretinde izah olunmuştur.

§ [Ask.] Yeniçeri ocağı mensupları için kesilen etlerin nakli sırasında bu vazife ile mükellef olanların etleri sekerek naklettiklerinden dolayı haklarında bu tâbir kullanılırdı. (Bak, Seğirdim aşçıları).

§ [Top.] Topun atıldığı zaman geri tepmesi yerinde de kullanılır,

SEĞİRDİM AŞÇILARI (سگردیم آشچیلاری) [Ask.] Yeniçeri Ocağı aşçılarından bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yamaklar Ocağına ait etleri salhaneden sekerek getirdikleri için bu adı almışlardı. (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. I, s. 247

ve mütaakıp) «Etmeydanı Tekkesi ve seğirdim aşçıları» başlığı altında şu tafsîlât veriliyor :

«Yeniçerilerin etleri şehir haricindeki mezbahda kesildikten sonra her sabah salhanelerden (sonraları yalnız Yedikule salhanesinden) hayvanlara yükletilerek Tomruk denilen Etmeydanındaki bir mahalle getirilirdi. Etler otuz kadar hayvana yükletilerek gelirlerken yolda bu hayvanların gerek önünde ve gerek arkasında yeniçerilerin üç beş seğirdim ustası ve kasap bulunur ve (savulun) diye bağırarak koşar adımlarla yürürlerdi. Bu etler yeni odalardaki Etmeydanı denilen mahalde bulunan sekiz et tomruğuna yani kasaphaneye teslim olunurdu. Bu Etmeydanının ortasında tomruklardan başka seğirdim aşçılarına mahsus Tekke denilen bir mahal olup bunun içinde döşeli fevkanî bir daire mevcuttu. Tekkenin iki mermer kapısı vardı. Bunun üzerinde kitabe ve tarih taşı ve kapı önünde bir fener bulunmakta idi. Bu tekkenin karşısında tekâliften muaf olarak buraya tâyin edilmiş olan meydan kasapları denilen Hristiyan kasaplara mahsus bir daire vardı. Hariçte kesilen etler buraya geldikten sonra sekiz adet kasap tomruklarından her orta ve bölüğün efrat ve tayın miktarına göre tevzi olunurdu. Bundan dolayı buraya her sabah orta ve bölüklerin aşçı ustaları bir kısım maiyyetleriyle gelip etlerini alarak giderlerdi. Etin mezbahadan gelişi ve dağılışı birtakım merasimle olurdu. Et yolda gelirken et taşıyan hayvanların önlerinden ve aralarından geçmek katıyen yasak olup bunu yapanlar idam olunurlardı. Bunun için mezbahadan Etmeydanı'na seğirdimler gelirlerken herkes yoldan kaçırdı. Hattâ bu hususa dair Üss-ü Zafer'den naklen Cevdet Paşa merhum, tarihinde bir feci vak'a bile anlatmaktadır :

«Bir gün mutad üzere Yedikule'den beygir- lere yükletilip et gelirken Koca Mustafa Paşa civarına geldiği vakit Çınar Camii'nin imamı dalgınlıkla hayvanların önünden geçmiş. Bunun üzerine seğirdimler (uğura kestini) diye zavallı ihtiyarın üzerine hücum etmişler, dövüp ayaklarının altına alıp başına tekme ile vururlarken bu ihtiyar (Müslüman yok mu) diye bağırınca orada oturan Hekimoğlu Alipaşa hafidi Sadullah Bey'in imamı ve Hacı Salih isimdeki çuhadarı ve Hekimoğlu Camii imamı seğirdimlere (bil-memezlik ile geçmiş, artık yeter vazgeçiniz) diye rica edince seğirdim ustası ile maiyyeti onlara dahi sövüp saymışlar ve anlar da mukabele etmişler. Nihayet ocak sekbanları ustaları keyfiyeti sekban başıya söylemişler ve bu adamların Ağakapısı'na celbolunarak idam edil-

melerini istemişlerdir. Sekbanbaşı (Bunlar ule-madandır bu husus uhdemden hariçtir) diyerek işi başından atmak istemiş ise de anı da şümle tehdit etmişlerdir. Bunun üzerine Sekbanbaşı kendisinin azlını Bab-ı Âlî'den rica etmiş ve bir isyan çıkmasından korkularak Sadullah Bey'in imamı ile Hekimoğlu Alipaşa Camii imamı Ağakapısı civarındaki Süleymaniye tabhanesinde boğulup cesetleri denize atılmıştır.

«Etmeydanına gelen eti, şehir vakti oraya giden ve beklemekte olan seğirdim ustaları, hemen koşarak kesilmiş koyunlardan birini kasabın kucasına verirler, kasap kışla kapısının iç tarafında ayak üzere durup seğirdim usta ve neferleri de kışlanın ortasındaki meydanın diğer tarafında hazır bulunurlar. Bu sırada usta çavuş denilen seğirdim aşçılarından meydan şeyhi ismi verilen en büyük üç zâbitinden biri gülbang taşı ismi verilen yüksek bir taşın üzerine çıkarak iki kollarını çapraztâri birbirinin üzerine atarak bir gülbang çektikten sonra :

(Hazır olun ağalar, et geldi. Bildik bil-medik demeyiniz) der ve ustalarıyla beraber oraya et almağa gelen efrada hitaben :

(Çardak önünden geçmeyin, pazara ve sokaklara gitmeyin, halk sizi pazara giden sanmasın, zâbiti görünce kaçın, tozlugunuzu indirin. Peştemallarınızı çeviriniz, haydi babam, haydi)

Diye yüksek sesle bağırınca her bölük ve ortanın etini kapmak için hazır bulunan seğirdimler bir hamlede, eti kuesğinde tutan kasaba doğru koşarlar ve her kim ete ilk önce el sürerse eti o alır ve arkadaşlarından ikisi onun koltuğuna girip kışlasına götürürlerdi. Bu tarzın her bölük ve orta için ayrı ayrı tatbik edilmiş olduğu zannolunur.

«Seğirdim aşçılarından aşçıları çavuşu denilen üç eskileri yani kıdemlileri vardı. Biri ağa bölüğünden, biri yayabaşılardan ve biri de eski odalardandı. Eski odalardaki seğirdim usta ve çavuşuna (Kantar kulu) denilirdi. Seğirdim aşçılarından zapt ve idaresi bunlara ait olup ete seğirdim seğirdimleri onlar dizerler ve birisi sırada ileri gidecek olursa ona tura ile vurub sıraya koyarlardı. Bunların üçünün her gün bir âlâ koyun tayınları olup paylaşırlardı.

«Bu üç eski sonradan dört olmuştur : İste vesikalarda gördüğümüz seğirdim ustaları bunlar olup kendilerini orta ve bölük aşçı ustalarıyla karıştırmamalıdır.

«Ocakta bu seğirdim aşçıları maruf kanunları üzere altı ayda bir saraya ve Bab-ı Âlî'

ye kâhi denilen börek ve poğaça takdim ile muayyen ve mutad bir bahış alırlar ve yine altı ayda bir tanesi çırağ olup sakal salıverirdi. Bunlar topladıkları parayı hariçte sermaye yaparak geçinirlerdi. Fakat bunların onsekizinci asrın son yarısından sonra şımararak yüze çıkmaları üzerine kâhi verilmesini esnafa hattâ hristiyanlara kadar teşmil ile cerr-i menfaate kalkışmalarına mebnî bâdema yalnız sarayda Padişaha ve Dar-üs saade ağasına, Silâhtar ağaya; Bab-ı âlî'de Sadrazama, Sadrazam kethüdâsına, ve Çavuşbaşıya birer tabla ve Tophane kışlasına ve ocak ricaline de birer tabla ki cem'an onaltı tabla verip bundan başka kimseye birşey vermemeleri emrolunmuştu. Bu emir mucebince Padişaha kâhi takdiminde kendilerine binbeş yüz kuruş verilecek ve bunu aldıktan sonra başka bir yerden para almayacaklardı.

«Bu yeni emir üzerine 1206 zilkadesinin yirminci günü dört nefer seğırdim aşçısının çırağ olmasına mebnî yeni nizam üzere saraydan binbeşyüz kuruş verilmiş ve Sadrazam ile diğerlerinden de atıyyeler almışlardı. Halbuki 1228 senesindeki bir maliye vesikasında Bab-ı Âlî'ye kâhi takdimi dolayısıyla aşçılara hazineden dörtbin kuruş verildiği görülüyor ki eski usulün bozulduğunu gösterir.

«Dört nefer seğırdim ustalarının evvelce her altı ayda bir yüz akça ile çırağ olmaları çıkışı kabul edilmişti. Tarihi malûm olmıyan bu vesika, ikinci Mahmut devrine aitti ki ocağın ve bilhassa ustaların herşeye tahakküm ettikleri son devirlerdir.

«Hükûmetin işlerine müdahale eden yeniçerilerin bağında çorbacı ve odabaşılardan ziyade orta ve bölük aşçı ustaları ile bu seğırdim ustaları vardı. Bunların hükûmet işlerini müzakere için Şûraya kabul ve dâvet edilmeleri bunların bütün bütün şımarmalarını mucip olmuştu.

«Seğırdim ustaları çırağ olup çıkınca yerine sırası gelen seğırdim aşçısı bölük veya ortasıyla taşrada kalelerde veya nerede ise kendisi Yeniçeri ağası'nın yarım mühürlü mektubuyla İstanbul'a dâvet edilir ve geldiği zaman meydan hizmetine girerdi.

«Meydan hizmetine giren seğırdim ustalarına çırak koşulur ve bu çırak, kendi ustası meydanda tekmi l i tarik edip çıkıncıya kadar serhadlerde kendi mensup olduğu ortasıyla beraber hizmette bulunur ve vakti gelince ocak tarafından dâvet edilir ve meydan ustalığına başlardı. Orta ustalarının yarısı meydana girmediği bu çıraklar İstanbul'a getirilmezdi. Bazen emre itaat etmeyip İstanbul'a gelerek fesat çıkaranlar olurdu. Bu gibilerden ocağı

tahrik eder diye korkulduğundan bunların dışlileri memleketlerine gönderilerek orada oturulurdu.»

Seğırdim aşçıları yeniçeri ocağıyla beraber ortadan kalkmıştır.

SEĞİRDİM USTALARI (سغردیم اوستالری) [Ask.] Yeniçeri efradı için pişirilen etleri mezbahadan alıp matbaha (mutfak) getirmek vazifesiyle mükellef olanların başlarında bulunanlara verilen addır. Dört tane olan bu ustalardan çerağ olup çıkanların yerine sırası gelen seğırdim aşçısı veya ortasıyla taşrada kalelerdeki kilerden biri tâyin olunurdu. (Bak. Seğırdim aşçıları).

SEĞİRDİM YERİ (سغردیم یری) [Mim.] Kalelerde siperlerin arkasında muhafızların dolaşması için yapılan düzlüklere verilen addır. Bu yerlere kalenin avlusundan taş merdivenlerle çıkılır, kalelerden de küçük kapılarla geçilirdi.

SEĞİRDİM YOLU (سغردیم یولی) [Mim.] Kale bedenlerindeki muhafazalı yollar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü yollardan sekerek gidildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

SEHİM (سهم) Ucu sivri demirli değnek veya kamaş oka verilen addır. Öteki oklar gibi bu da yayla atılır. Siham suretinde comilendirilir.

§ [Mal.] Faizi aydan aya alınmak üzere Devlet hazinesine ikraz olunan paraya karşılık olarak alınan resmî senede verilen addır. Esham suretinde cemilenir.

Sehim; hisse, pay mânasına da gelir.

SEHL-İ MÜMTENİ (سهل ممتنع) [Ede.] Kolay zannedildiği halde taklit ve tanziri pek müşkül olan yazı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Hem kolay, hem güç mânasına bir tâbirdir ki yazılışı kolay görüldüğü halde taklide kalkışılınca güçlüğü anlaşılan eserlere vasfolunur» suretinde tarif eden Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat Lûgati, Sehl-i Mümteni Maddesi) şu tafailâtı da veriyor:

«Misal olmak üzere en evvel hatıra gelen Süleyman Çelebi'nin Mevlid manzumesidir. Ziya Paşa o samimi eser ile nazımı hakkında:

*Yok Râm'da Mesnevi demiş çok
İran'a kıyas olursa hiç yok
Bu yolda imam-ı ehl-i irfan
Mevlid eserin gazan Süleyman
Oldur şuarâ-i Rum'a üstâd
Oldur eden ehl-i nazmı irşâd*

*Manzum o menâkıb-ı mukaddes
İsbât-ı kemal için anâ bes
Bilmem ne sühandır ol sühânlar
Aşûfte olar hep işidenler
Yârab o sâzış, ol ne sözdür
Surette eğerci sâde, düzdür
Aşk u sühân anda müçtemidir
Baştan başa sehl-i mümtentdir*

der ve hakikaten doğru söyler. Çünkü, hem yapılacak bir sadelik iltizam eylemek, hem de:

*Âmine hâtun Muhammed ânesi
Ol sadeften doğdu ol dürdânesi*

gibi cem'iyetli söz söylemek, her söyliyenin yapacağı bir iş değildir. Yeni eserlerde sehl-i mümteni aranırsa Mehmet Âkif'in yazılarıdır.»

SEHM (سهم) [Fık.] Hisse, vârislerin her birinin terikeden müstahak olduğu yarım, üçte bir, dörtte bir gibi muayyen miktar mal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i sihamdır. Nas ile sarîh veya gayr-i sarîh bir surette miktarları tâyin edilmiş olan hisseler «siham-ı mefrûza» denilir.

SEHRENG (سهرنگ) [Giy.] Eski ipekli kumaşlardan birinin adıdır. Halk arasında serenik suretinde kullanılan bu kumaş üç renkli olduğu için bu adı almıştır. Sehrenk Şahibenek gibi sırma tel yerine sarı ipek kullanılarak yapıldı. Çiçekli veya benekli olanı olduğu gibi sadesi de vardı. Yapıldığı yere göre Sehreng-i İstanbul, Sehreng-i Bursa adını alırdı.

SEHTAR (سه‌تار) [Mus.] Telli sazlardan birinin adıdır. «Rebab» ile arasındaki fark Sehtar'ın adından da anlaşılacağı gibi üç, Rebab'ın ise dört telli olmasından ibarettir. Muhtelif mevzulardaki tarihî tetkikleriyle tanınmış olan Ziya Şakir (Mevlevîlik nedir?) adlı eserinde Mevlâna'nın musiki bilgisinden bahsederken buna temasla şu izahatı vermiştir: «(Rebab), Konya halkınca da meçhul değildi. Türklerin (Kopuz) una pek çok benzeyen bu ahenktar musiki âletine, Konyalılar (saz) derlerdi.

«Tarif edildiğine göre bu saz, Hindistan cevizi kabuğundan yapıldı ve üstüne deri kurasak kaplandı. Bir arşın kadar sapı vardı. Bağır sak kiriginden, üç tel takılırdı. At kılından yapılmış yay ile çalınırdı. Üç telli olduğu için Irak ve İranlılar bu saza (Sehtar) diyorlardı. Fakat Araplar bu sazi dört tel ile kullanıyorlar ve (Rebab) ismini veriyorlardı.

«Bir rivayete nazaran Cenab-ı Mevlâna telli İran (Tar) ına iki tel ilâve etmiştir. Böylece (5) telli bir saz olmuştur. Diğer rivayete naza-

ran (4) telli Arap rebabına (Şeş kûşe-i âlemin esrarı) nı şerhetmek için iki tel ilâve etmiş. Buna (Şeştar) denilmiştir.»

SEKBAN (سکبان) [Ask.] Muhtelif zümrelere unvan olarak kullanılmış bir tâbirdir. Halk arasında «seymen» denilirdi.

1 — Yeniçeri ocağının ayrılmış bulunduğu üç kısımdan birine «Sekban» denilirdi. Diğer iki kısmına «Ağa bölükleri», «Cemaat» adı verilirdi. Yeniçeri ocağını, en son olarak teşkil eden, yüzdoksanaltı ortanın otuzdört ortasını Sekbanlar teşkil ediyor ve bunlara «Sekban bölükleri» deniliyordu.

Sekban'ın lûgat mânası köpek muhafızı demektir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bunun için (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, cilt 1, sayfa 162 haşiyesi) şöyle diyor:

«Sekban; aslı Farsça köpek demek olan (sek) ile (ban) dan mürekkep olarak gösterilmekte ise de ben bu bususta mütereddidim. Gerçi bunların avla alâkalarına mebnî av köpeği besledikleri için bu mâna muvafık gibi görülmüyorsa da bu lûgatın Divan-ı Lûgat-it-Türk, (cilt 1, sayfa 37) Sokman ile münasebeti ihtimali vardır. Sokman'ın mânası muharebe saflarını yaran yiğit demektir. Halk arasında sekbanlara (Seymen) denirdi. Mamafih Sekbanlar bölüklerinin Hasekiler gibi tazı besledikleri av köpekleri için Sekban fırınında ekmek pişirildiğini me'hazalarımız göstermektedir. Kavanin-i Yeniçeriyân bunlara Sekban denilmesinin sebebini şöyle anlatıyor: Fatih Sultan Mehmet (şikâre mail olmağla ol zamanda olan Yeniçeri ağası'nı davet edip kendi ile ava çıkmıya yarar tazılar beslemek lâzımdır; yeniçeri yoldaşlardan bir bölüğü tazı beslemek için tâyin eyleyin dediklerinde kendileri ağa olup sahib-i arzolduğu için kendi bölüklerine Sekbanlar tâyin eylediler.) Varak 71. Sekban teşkilâtı daha evvel mevcut olduğundan bu mütalâa varit değildir.»

Ordinaryüs Profesör'ün bu mülâhazası dikkate değer. Ancak Yeniçeri ortalarının isimleri esasen hep böyle tâbirlerden meydana getirildiği dikkate alınırsa Sekban'ın köpek muhafızı mânasına gelmesi o zaman için fena görülmiyeceğine şüphe bırakmaz. Zağarcı, Sansoncu, Samsoncu, Seksoncu tâbirleri mâna itibarıyla Sekbandan aşağı kalmaz. Sekbanlar av maksadıyla teşkil olunmuş idi. Esasen İsmail Hakkı Uzunçarşılı da bunu kabul ediyor.

Cevad Paşa; Hammer'in iki cilt olarak vücuda getirdiği ıstıhlara ait eserindeki izahatla buna dair olan mütalâasını (Tarih-i Askeri-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa 6) şöyle yazıyor:

«Osmanlıların ilk iki padişahı olan Osman ve Orhan zamanlarında piyadeye avcılıktan iktibasen (Sekban) yani (Muhafız ı kılâp) (köpek bekçisi) denilirdi. Şarkta sayd ü şikâr muharebenin bir timsal ve mukaddimesi makamında sayıldığından ava tatbikan verilen bu ismi herkes bir şeref ve meziyyet addeder idi. Sekbanlardan maada Samsoncu, turnacı ve zağarcılar da var idi ki yeniçerilerin pek çok ortaları mukaddemleri zağar ve tazı ve sairenin muhafazasına tâyin olunanların isimlerini hatırlatmak üzere zağarcı, turnacı ve samsoncu namlarıyla mezkûrdur. Asıl saray bendelerinden sayılan avcılar Doğanacı, Şahinci, Çakırcı ve Atmacacı unvanını taşıyorlar ve dört kısma ayrılıyorlardı. Diğerleri ise yani samsoncu, zağarcı ve turnacılar asıl asker avcıları idi ki işbu usul Avrupa ordularında dahi caridir. Meselâ bizim kulaklarımız nasıl çasör (Chasseur) lâfzına alışmış ise avcı ve zağarcı gibi tâbirler dahi Osmanlılara öylece hoş ve tatlı gelirdi. Hammer'in bu ifadesi yanlış olup Sultan Osman vaktindeki Osmanlı askerleri kâmil sūvari ve akıncı namıyla anıldıkları gibi Orhan devrinde de akıncı ve yaya adlarını haiz idiler. Nitekim Hammer de sonradan yazdığı meşhur tarihinde bu ciheti kendisi de tasdik etmiştir.»

Sekban teşkilâtının Yıldırım Bayezit zamanında tekemmül ettiği Üniversite Kütüphanesinde Rıza Paşa kitapları arasında «Neşri ve Rüstem Paşa Tarihi» adıyla yazılı yazma eserde (varak 52) yazılıdır.

Hammer; Yıldırım Bayezit'in Niğbolu harbinde esir düşen frenk asilzadelerini bir doğan avına götürdüğünden bahsederken (cilt 1, sayfa 288) maiyyetinin yedi bin doğancı ve altıbin sekbandan aşığı olmadığını yazıyor. Yine Hammer'de (Şeref-üd-din Yazdı) den naklen bu avda altıbin köpek bulunduğu yazılıdır.

Sekban ortaları otuz dört bölüktü. Hepsi de yaya idi. Sekban bölükleri içinde otuz üçüncü orta sekbanların avcı sınıfını teşkil ederdi. Bu orta sekbanların en itibarlı ortası idi. Büyük devlet adamlarının çocukları ve ocak ağalarının oğulları bu ortada yazılı idi. Bunlar hükümdar için avlanırlar ve yazın Istranca dağlarında yatıp kalkarlardı.

Sekbanlar hükümdarla birlikte sefere giderlerdi.

Her ortanın zâbitleri vardı. En büyük zâbitleri «Sekban başı» idi.

Karamanoğlu ile yaptığı harpten dönen İkinci Mehmet yeniçerilerin kendisinden bahşış istemelerinden hiddetlenerek bunların yayabâşlarını dövüp Yeniçeri ağası'nı azletmiş ve ye-

niçeriler arasındaki itaatsizlik temayüllerini gidermek için o zamana kadar müstakillen sekbanbaşı kumandasında bulunan yedi bin sekbanı yeniçeriler arasına katarak kendisinin hizmetine mahsus olmak üzere begyüz seksen kişi alıkoymuştu. İşte bu tarihten itibaren sekbanlarla yeniçeriler birleşerek bütün sekban ortaları birer cemaat itibar olunup altmış beşinci yayabâşlar cemaati adını almıştı. Bu cemaatin bayraklarında sekbanların oturdukları kıslanın resmi vardı. Yeniçeri ocağındaki sekbanlar ocakla beraber tarihe karışmıştır.

2 — Serhad kulları arasında sekbanlar bulunduğu gibi eyalet paşalarıyla sancak beylerinin idareleri altında da bu adla istihdam olunanlar vardı. Bunlardan birincilerin maaş ve tâyinleri Devlet hazinesinden, ikincilerin ise eyalet ve sancağın idare şekline göre has ve salyane olarak eyalet paşaları, sancak beyleri tarafından tesviye olunurdu. Hele ihtiyaç hasıl olduğu zaman toplananlar hemen hemen işe yaramazlardı. Cevat Paşa bunlar için (Tarih-i Askeri i Osmanî, ikinci cilt, Üniversite Kütüphanesinde Yıldız kitapları arasında yazma nüsha, No. 136) şunları söylüyor:

«Sekbanlar serhad kulu namıyla tesmiye olunan askerın en fenası idi. Zira bunlar askere ihtiyaç hasıl olduğu vakit toplanan köy halkından ibaret oldukları için kuru bir kalabalık demekti. Salyaneden kurtulmak için bu sınıfa hristiyanlar bile dahil olabilirlerdi. Sekbanlar bulundukları mahal paşasından başkasını tanımazlardı. Kendilerine istihdam olundukları vakit ulûfe verilir. Bayrak namıyla aksama münkasım idiler. Sekban bölükbaşısı ve bayraktar namındaki zâbitlerin maiyyetinde bulunurlardı.

«Bölükbaşısı kendi bayrağı altında bulunan askerın âmiri idi. Bir bayrak nihayet altmış sekbandan ibaretti. Bayraktar bölüğün bayrağını taşırdı. Sekban bayrakları cürmü küçük, rengi ekseriya kırmızı filamalar idi.

«Sekbanların istihdamı umumen mevki muhafızlığı ile orduda bulunmak idi. Hristiyan sekbanlarından teşkil olunan askerler Viyana muhasarasında istihdam olunmuştu. Hatta bunlardan teşkil edilen ihtiyatlar Kolmberg'de düşmana karşı kuvvetli müdafaada bulunmuşlardı.

«Sekbanların silâhı iyi deumiyecek kadar fena olan bir kılıç ile bir tüfekti.»

3 — Alemdar Mustafa Paşa tarafından ihya olunan Nizam-ı Cedit efradına da «Sekban» adı verilmişti. Halbuki Üçüncü Selim'in teşkil ettiği Nizam-ı Cedid'in efradına Nizam-ı Ce-

did askeri ve Âsaker-i şahane itlak olunuyordu. Sekban ismi verilen bu askere aba dizlik ve tozlukla Rumeli halkına mahsus yedi sekiz terekli çuha kalpaktan şubara giydirilirdi. Ulûfe ve tayınatın bolluğu yüzünden pek ziyade ragbet gören ve yeniçerilerden bir kısmının da iltihakıyla sayısı günden güne artan bu teşekkül Alemdar'ın ölmesiyle ortadan kaldırıldı.

4 — Mir-i miran vesair erkân maiyyetinde memleketin âşayışının temini ile alâkalı bir sınıfa da «Sekban» adı verilir. Bunlara resmi vesikalarda «Sarı Sekban», halk arasında ise «Seymen» denilirdi. «Başvekâlet Arşivi» ndeki vesikalardan (Dahiliye fiş numarası: 1634 tarihi 28 n. 1205) bu türlü sekbanların icabettikçe yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu vesikada «Yedi adet karyesi olan ve hiçbir karyesinde zâbitan ve reayası bulunmayan Umurfakih kazasında eşkiyalar türeyip halka zarar ıka ettiklerinden müceddeden sekban neferatı tahriri» yazılı olduğu gibi Mora valisi İsmail Paşa ile Kadı ve âyanlara yazılan diğer bir vesikada (Dahiliye, fiş numarası 1597, tarihi 14 M. 1206) Muhassıllık kaldırıldığı için mahallerince âşayışın temini maksadıyla masrafları kendi taraflarından verilmek üzere lüzumunda sekban tedarik ve istihdamı gösterilmiştir. Vesika şöyledir: «Cezire-i merkume (Mora) kazalarından haydut eşkiyasının defiyün indel-ihyaç taraflarından sekban tedarik ve tayınat verilerek muhafaza olunagelip ancak elhalet-i hazihi muhasıllık unvanı refolunduğu ecilden bu maddede dahi alelumum ehl-i kaza ve reaya taraflarından dikkat olunmak lâzımgelmekle fi mâbaad cezire-i mezburede haydut eşkiyasının zuhurunda beher kaza sekban tedarik ve tayınat ve ulûfeleri kazaları taraflarından eda edilerek cezirenin muhafazasına bilcümle reaya taahhütleri üzere iltizam eylemek» lâzım gelir. Sonradan bu vazifeyi görmek üzere «Zaptiye» teşkilâtı yapılmıştır.

5 — Yaz mevsiminde mahsulün muhafazası için kullanılanlara da «sekban» denilirdi. Yalnız bunlara gördükleri işin mahiyyeti anlaşılmak ve öteki sekbanlardan ayrılmak için «kır sekbanı» adı verilir. «Başvekâlet Arşivi» ndeki vesikalardan bunların da mahallî hükümeti tarafından tayın ve ücretlerinin tevzi defterlerine geçirilmek suretiyle halktan tahsil olunduğu anlaşıyor. Vesikada (Dahiliye, fiş numarası 1838, tarihi 1208) «Kaza-i mezbure (Karamürsel) bermutad eyyam-ı sayfta ittihaz olunan kır sekbanı neferat 13, mahiye boher nefere yediger kuruştan cem'an üç ayda ücretleri yalnız iki yüz yetmiş üç kuruştur»

diye yazılıdır. Bundan kır sekbanlarının mahsulün çalınabileceği üç ay için istihdam olundukları anlaşıyor.

*Nice bir nefse uyup bir seke sekbanlık edem
Yeridir fakr u fena mülküne sultanlık edem
Câmi*

SEKBANBAŞI (سكبان باشی) [Ask.] Yeniçeri ocağının büyük zâbitlerinden birine verilen addır. Ahmet Vefik Paşa (Lehçe-i Osmanî) de (sekbanbaşı) için «Sabıkta Yeniçeri feriki» diyor. Sekbanlar Yeniçeri ocağı'na katılmadan evvel müstakil bir ocak halinde idare olundukları zaman ocağın en büyük âmiri idi. Fatih Sultan Mehmet tarafından Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine açtığı seferden döndüğü zaman yeniçerilerin sefer bahşışı istemelerine canı sıkılarak inzibatı temin edemiyen Yeniçeri ağası Kazancı Doğanı azlederek yeniçerilerin itaatsizlik temayüllerini izale için kendisine daha yakın olan sekbanları Yeniçeri ocağına geçirtmiş ve sekbanbaşısı da yeniçeri ağası yaptığı gibi ondan sonra sekban başıların yeniçeri ağası yapılmasını kanun haline koymuş olması sekban başılığın ehemmiyyetini artırdı. Fakat Sekban başılıktan Yeniçeri ağalığına gelenlerden birinin yeniçerileri isyana sevk etmesi sekban başılara verilmiş olan bu imtiyazın kaldırılmasına sebep olduğundan sekban başılık ikinci dereceye düştüğü gibi işsiz bir mansıp halini aldı. Ondandır Yeniçeri ağaları sefere gidince sekban başılar «Ağa kaymakamı» unvanıyla İstanbul'da kalırlardı. Sekban başılık bu itibarla Yeniçeri ağalığının muavini yerine geçti.

Sekban başıların yevmiyesi ilk devirlerde seksen akça iken sonradan artmıştı.

Sekban başılar Yeniçeri ağalarının reisiği altında toplanan divanın tabii âzasından idiler. Bu divanın tefrifatını kanun tâyin etmişti. O kanun mucebince Sekbanbaşı Yeniçeri ağası'nın sağında otururdu. Sonraları kul kethüdalı sekbanbaşılara takaddüm ettirildikleri için Yeniçeri ağasından sonra kethüda, ondan sonra da sekbanbaşı gelirdi. Yeniçeri ağaları merasimle divana giderlerken Sekban başılar da refakat eder, orada da ağanın sağında giderdi.

Solakzade Yeniçeri silsilesini kayıt ve tâdat ederken zağarcı başıların sekban başılığa terfi ettirildiklerini ve sekban başıların da terfi ettiklerinde «Yayabey» mesnedini ihraz eylediklerini yazar.

Sekban başılar uzun etekli kaftan, divana gittikleri zaman da âdi kadifeden cübbe giyerlerdi.

Sekban başılık Yeniçeri ocağının ilgasında kaldırılmıştır.

SEKBAN BÖLÜKLERİ (سکبان بلوکری) [Ask.] Yeniçeri ocağında bu adla mevcut teşekkül hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortanın 34 ortasını Sekbanlar teşkil ediyor ve bunlara «Sekban bölükleri» deniliyordu.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı sekban bölükleri için (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 162 ve mütaakıp) şu tafsilatı veriyor:

«Osmanlılarda Sekban veya Seymen teşkilâtının daha Birinci Murat zamanında yani ondördüncü arsin son yarısı içinde mevcut olduğunu biliyoruz. Bir harb faaliyyetini gösterdiği için Türkler tarafından büyük ehemmiyetle tatbik edilen avcılık gerek Murat Bey ve gerek oğlu Yıldırım Bayezit zamanında pek ziyade tekemmül etmişti.

«Yeniçeri cemaat ortalarının altmış beşinci ortasını teşkil eden ve (Altmış beşinci yaya başılar) denilen sekban ortaları iki kısım olup bunlardan orta olan birinci kısım süvari ve ikinci kısım olan otuz dört bölük de piyade idi. Süvari sekban mevcudu maaş defterlerine göre kırk ile yetmiş arasında idi. Süvari sekbanların ekserisini ocak ağalarının oğulları teşkil ediyorlardı. Onyedinci asrın son yarısında bunların on ikiler akça ulûfeleri, birer okka et ve üçer gift fodlaları vardı. Başlarına sorguç takarlar, arkalarına kemhadan üst elbisesi giyip divana atla giderlerdi,

«Sekban bölükleri içinde on sekizinci bölüğe kâtibi sekban ve kethüdanın bulunduğu bölüklerden birine kethüda-yi sekban ve otuz üçüncü bölüğe Avcı ve kumandanına da Serşikârî denilirdi. Bu avcı bölüğü, sekbanların en itibarlı bölüğü idi. Devlet adamlarının ve ocak ağalarının oğulları bu bölüğe kayıtlı olup hükümdar için av yaparlar ve Hünkârî ava giderlerdi. Yazın İstranca dağlarında yatıp kalkarlardı. Hükümdar sefere gitse bile bu avcılar gitmezler, ulûfelerini Sekban başı'ndan alırlardı. Bunların çorbacısı yerinden ayrılrsa hariçten çorbacı yani bölük kumandanı tâyin olunmayıp içlerinden en kıdemlisi çorbacı olur, yani odabaşı, bölük kumandanı olurdu.

«İlk zamanlarda sekbanlar mutlak surette hükümdarlarla beraber sefere giderlerdi. Daha sonraları tabii bu usul kaldırılarak Yeniçeri ağası, yeniceriler ve sekban başı da sekbanlarıyla sefere gönderilmişlerdi. Her sekban bölüğünün bölükbaşı, odabaşı ve diğer küçük zâbitleri olup en büyük kumandanlarına Sekbanbaşı denilirdi. Yevmiesi ilk devirlerde seksen akça olup sonradan artmıştı. Sekbanlar kethü-

dası, sekbanlar kâtibi, sekbanlar çavuşu ile yeniçerilerin kethüda yeri makamında olup Sekbanbaşıya efradın arzıhallerini takdim eden Saraçbaşı sekban bölüklerinin büyük zâbitlerindendir. Bunlardan başka her odanın çorbacısı, odabaşısı, vekilharç ve bayraktarı vardı. Sekbanlar kethüdasının muayyen odası yoktu. Her odada da kethüda olabiliyordu.

«Sekbanlar 1451 senesine kadar Yeniçeri ocağından ayrı olarak müstakil bir ocak halinde idiler. Bu tarihte Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine açtığı seferden dönen Fatih Sultan Mehmet, ilk seferi olması sebebiyle yeniçerilerin kendisinden sefer bahşişi istemelerinden münfail olarak bunların yayabaşılarını dövdürüp inzibatı temin edememiş olan Yeniçeri ağası Kazancı Doğan'ı da azletmiş ve yeniçerilerin itaatsizlik temayüllerini izale için kendisine daha yakın olan ve o tarihe kadar müstakil bulunan altı yedi bin kadar sekbanı yeniçerilerin arasına katmış ve kendisinin av hizmetine mahsus olarak yalnız beş yüz kadar sekban alıkoymuştu. Bundan başka badema Yeniçeri ağalarının sekban başılardan olması da kanun olmuştu.

«İşte bu 1451 den itibaren sekbanlarla yeniçeriler birleşerek bütün sekban mevcudı bir orta itibar edilip Yeniçeri ocağının altmış beşinci ortasını teşkil etmişti. Bu orta mevcudu pek çok olduğundan sekbanlar, süvari sekbanlardan başla otuz dört bölüğe ayrılmışlardı. Bu altmış beşinci ortanın bayrağında sekbanların oturdukları odanın resmi vardı.

«Sekbanların en büyük kumandanı olan Sekbanbaşı'dan sonra sekbanlar kethüdası gelirdi. Yeniçerilerin altmış beşinci ortasının başı olan odabaşısı, bütün sekban bölüklerine nezaret eder ve bu bölüklerin Ağakapısı yani Yeniçeri ağası dairesindeki işlerini takibeyler ve dâvalarını görürdü. Her bölüğün kumandanı olarak da bölükbaşı veya odabaşı ismiyle ayrıca birer zâbitleri vardı. Bölükbaşı'ların yevmiesi onaltıncı asır sonlarında onar akça idi.

«İkinci Bayezit veyahut Yavuz Sultan Selim zamanında Sekban başılıktan Yeniçeri ağası olan şahsın, yeniçerileri bir kıyama sevketmesi üzerine sekban başılıktan gelen yeniçeri ağalarına itimat zail olduğundan ağa bölükleri ihdas edilip bu imtiyaz onlara verilmiş ve sekban başılar ikinci dereceye bırakılmıştı. Bununla beraber sekban başılar, Yeniçeri ağası iken gedik olarak (muayyen ve muvazzaf) hizmetlerine bakan sekban başı saraçlığı ve sekban başı çuhadarlığı ve sekban başıların tuğcu ve bayrakçı, mataracı, tüfekçi gibi muayyen hizmete mahsus

maiyyet, yine sekban başıların hizmetlerinde bırakıldı.

«Piyade sekbanlar otuzdört bölük olup Padişah ile ava çıktıkları zaman solak ortaları gibi uzun etekli gömlekler giyip bir ellerinde tazi ve diğer ellerinde ucu gümüşlü hezaran değnekler ile ava giderlerdi. Bunlar, nerede iyi bir tazi olduğunu haber alsalar ellerindeki emir mucebince hemen o tazının bedelini verip padişah namına alırlardı. Tazılara ve diğer av köpeklerine ekmek pişirmek için sekbanlar fırını yapıp burada acemi oğlanlarından bazıları fırıncılık ederlerdi. Onyedinci asır başlarında ekmekçi başının emri altındaki sekbanlar fırınında otuz acemi oğlanı bulunmakta idi.

«Sekbanlar arasında bir de süvari sekbanlar vardı. Yaya sekbanlar uzaktan çıkan bir ava tazi yetiştiremediklerinden Hünkârî avlanırken tazıyı ava yetiştirmek için bir de süvari sekban sınıfı ihdas edilmişti. Bunların atlarına ve kendilerine kifayet miktarı maaş ve tayin verilirdi. Atlı sekbanlar daha itibarlı olup börklerini ocak çorbacıları yani bölük kumandanları gibi doğru olarak giyerlerdi. Atlı sekbanlar baş sekban (Sekbanbaşı değil) olduktan sonra yayabaşı olurlardı. Tarihlerimizde atlı yeniçeri diye zikredilen yeniçeriler, bu atlı sekbanlar ile atlı zağarcılardır.

«Sekbanların imtiyazları kaldırıldıktan sonra adetleri de azalmıştır. Otuz dört bölüğün her birinde otuzar, kırkar ve bazılarında yüz ve onsekizinci sekbanlar kâtibi bölüğünde ise dört yüz ve beş yüz kişi bulunurdu.

«Sekbanların ulûfeleri birden çıkardı. Bu toptan çıkan ulûfe, sekbanlar kâtibinin tuttuğu defter mucebince bölük odabaşlarına verilerek isim, isim okunup her odaya tevzi olunur ve o sırada bulunmayanların paraları kâtip tarafından mühürlenerek sekban başının yanında hıfzolunurdu. Paranın tevziinde odabaşı ve kethüda da bulunur ve maaş Sekban başı'nın önünde verilirdi.

«Sekban ortalarındaki sekban kethüdalarına dirlik verildiği zaman senevi yirmişer bin akçalık zeamet verilirdi. Atlı sekbanlarla yaya sekbanların başları olan baş sekbanlar (sekban başının bölük başıları) timara çıkarılrsa onbeşer bin akçelik dirlik alırlardı. Sekban bölükleri neferleri (yaya sekbanlar) onarbin akçe ile timara çıkarlardı. Atlı sekbanların hergün üçer gift fodlaları vardı.»

Sekban bölükleri Yeniçeri ocağı ile birlikte tarihe karışmıştır.

SEKBAN BÖLÜK BAŞISI (سکبان بلوک باشیسی) [Ask.] Yeniçeri ocağındaki sekban bölüklerinin kumandanlarına verilen addır.

SEKBAN-İ CEDİD (سکبان جدید) [Ask.] Rumeliden gelip dördüncü Sultan Mustafa'yı halederek ikinci Sultan Mahmud'u tahta çıkaran Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa tarafından meydana getirilen talimli askere verilen addır. 1223 (1808) yılında kurulan bu teşkilât gene o sene yeniçerilerin isyanı ile Sadrazam bulunan Alemdar Mustafa Paşa'yı Bab-ı Âlîde bastırmaları ve barut deposunu ateşlemek suretiyle intiharına sebep olmaları üzerine ilga edilmiştir.

SEKBANLAR ÇAVUŞU (سکبانلر چاوشی) [Ask.] Yeniçeri ocağındaki sekban ortalarının zâbitlerinden birinin adıdır. Onbeşinci asır ortasından onaltıncı asır başlarına kadar ocak çavuşu olan sekbanlar çavuşu ağa bölüklerinin ihdasından sonra ocak çavuşluğu uhdesinden alınarak ağa bölüğünde ihdas edilen on akça yevmiyeli başçavuşa verilmiştir.

SEKBANLAR FIRINI (سکبانلر فیرینی) [Ask.] Yeniçeri ocağındaki sekban ortalarıyla besledikleri tazi ve diğer av köpeklerinin ekmeklerini pişirmek için yapılmış olan fırının adıdır.

SEKBANLAR KÂTİBİ (سکبانلر کاتبی) [Ask.] Yeniçeri ocağındaki sekban ortalarının zâbitlerinden birinin adıdır. Sekbanlar kâtibi sekban kâtibi bölüğü adı verilen bölüğün kumandanı idi. Sekbanların imtiyazları kaldırıldıktan sonra otuz dört bölüğün her birinin efrat sayısı azaldığı halde sekban kâtibi bölüğünde dört yüz beş yüz kişi bulunurdu. Birden çıkan ulûfenin tevziinde de vazifeli idi. Dağıtma sırasında bulunamayanların paraları onun tarafından mühürlenir, Sekban başı'nın yanında saklanırdı.

SEKBAN ORTALARI (سکبان اورتلاری) [Ask.] Yeniçeri ocağının 65 inci ortasına verilen addır. Sekbanlar süvari ve yaya olmak üzere iki kısımdı. (Bak. Sekban).

SEKBAN TAZILARI (سکبان تازیاری) [Ask.] Yeniçeri ocağındaki sekban ortalarının besledikleri tazılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sekbanlar tazılardan başka diğer av ve harp köpekleri de beslerlerdi.

SEKİ (سی) [San.] Direğin altına konulan taş ayak, kürsü taşı, kapıların yanlarında ve bahçelerde havuzların etrafına yapılan sed ve peyke odaların zeminden yüksekçe olarak bir kısmına yapılan döşeme yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Atın ayağındaki beyaz nişana da bu ad verilir.

SEKİL (سک) [Sof.] Bektaşî tâbirlerinden. Bektaşî dervişlerinin boyunlarına astıkları

taşa verilen addır. Bu taş şeriatın bir taş koparan yani bir kabahat işleyen dervişin boynuna takılırdı. Bektaşilerin bunun için şöyle bir kanaatleri vardır: Güya Musa Aleyhisselâm (Nil) e girmiş. Üzerine elbisesini koyduğu taş yerinden koparak elbisesiyle beraber Mısır'a doğru yuvarlanmış Musa sudan çıplak çıkıp taşı kovalamış, yetişemeyince hiddetinden âsâsıyla taşa oniki defa vurmuş. Bu vuruştan taşa on iki delik açılmış. Bunun üzerine taş dile gelmiş: Ya Musa ben Allah'ın emriyle yürüdüm, Yahudiler senin için vücutları yaralıdır, cüzzamlıdır, diyorlardı. Onları bu su-i zandan kurtarmak için senin elbiseni alıp kaçtım. Herkes seni çıplak görüp bu su-i zandan kurtuldu demiş. Bunun üzerine Musa özür dilemiş. Fakat taş: Bunu bir şart ile kabul ederim, beni deliğin birinden ip geçirmek suretiyle boynuna tak, demiş. Musa buna razı olmuş İşte Bektaşilerin boyunlarına astıkları Sekil buradan kalmış.

SEKR (سکر) [Sof.] Kalbine lâyih olan vâridin kuvveti yüzünden sâlikin ihsastan tecerrüd ve gaybeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sekr; Arapça sarhoşluk demektir. Sofiye istilâhlarına ait eserlerde sâlikin gaybet halinden his ve şuur haline dönmesi demek olan «Sahv» ile birlikte «Sahv ve sekr» suretinde kullanılır. «Sekr ile gaybet arasında ziyade ve noksanlık cihetinden fark ve tefavüt mevcut» olduğu kaydolunan «Erriyaz-üs-Sofiyye» de (müellifi Esseyid Abdulhâkim, Cüz-ü evvel, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1341, sayfa: 50-51) izahı şöyledir:

«Sâlik sekranın vâridi müstevfa olmamasıyla sekri tam olmayıp gaybet ve ihsas daire-sinde mütereddît ve mütelevvin kalır. Bu ise gaybet mertebesinden nâkıs olarak kendinde mesaj-ı ihsas bulan sâlik mütesakirdir. Bazen vâridi kavi ve müstevli olmasıyla sekri tam olup hakka ki mertebe-i gaybet üzerinde zaid olur. Hsılı sekr sahibinin vâridi kavi ve müstevfa olduğu surette gaybeti halinden eşed ve müstahkem olur. Vâridi müstevfa olmadığı takdirde sahib-i sekrden sahib-i gaybetin hali ezved ve etem olur.

«Sekrin menşei vâridi bazan havf ve heybeti mucip olan bir husus olup kalp üzerine galip ve müstevli olur.

«Sekr ancak ahab-ı mevâcide (vecd sahiplerine) has olup her ne vakit abd nimet-i cemâl ile mükâfefe olunur ise sekrin husulıyla ruh için tarbu sururden nişan ve kalpte aşk ve heyecan husule gelir. Ve sah v sekr hasebiyle olup sekri Hak ile olan sâlikin sah v dahi Hak ile olur.

«Sekri huzuz ile mesub ve muhtelif olan sâlikin sah v dahi hazz-ı sahiha mashub ve muhalit olur ve halinde muhakkak ve müstakim olan sâlik vakt-ı sekrinde mahzuz ve mestur olur ve sekr ile sah v tefrikadan bir cihete işaret olup her ne vakit sultan-ı hakikat zâhir olsa sıfat-ı sâlik müstehlik ve makhur olur (فلما تجلى ربه فجعل جعله دكا وحر موسى صمقا) nazm-ı celili ile işaret buyrulduğu veçhile tecelli-i Rabbanî sırasında cebel-i Tur salâbet ve kuvvetiyle beraber mütezil ve menfuş ve hazret-i Kelimullah Aleyhisselâm ulviyyet-i mertebe-i risalet ve celâletleriyle beraber şiddet-i hevlden sâkit ve medhuş olmuştur.

«Sâlik sekr halinde şahid-i hal ve hal-i sah vında şahid-i ilimdir. Hal-i sekrinde kendi mübâseret ve tekellüfî olmaksızın mahzuz ve hal-i sah vında kendi tasarrufuyle müstâhafzıdır.»

«Sah v ve sekr zevk ve şûrbten sonra hüsule gelir.»

*Benim sekrim ikidir halk-ı âlemde bir olur sekr
Bana mahsus bir hâlettir bu hale güzbin şûkr
Lâ*

SEKSON (سكسون) [Hal.] Asıl vatani Saksonya olan büyük einsten bir nevi av köpeğinin adıdır. Yeniçeri ocağında bu adla anılan orta vardı.

SEKSONCU (سكسونجي) [Ask.] Yeniçeri ocağı ortalarından 71 inci orta hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Sansonecu», «Seksoncu», «Sensonecu» da kullanılmıştır. Ortanın kumandanına «Seksoncu başı» «Samsoncu başı» «Sansonecu başı» da denilirdi. Sekson av köpeği, harp köpeği demektir. «Lehçe-i Osmani» de seksonun saksondan galat olduğu yazılıdır, Seksoncular padişahların ayı avına mahsus köpeklerini besledikleri için bu adı almışlardır. Sonradan ocağın teşekkülü arasında yer almış ve yeniçeri ocağı ile beraber tarihe karışmıştır.

Seksoncuların köpekleri için Tophane üzerinde bir yer yapılmıştı. Seksonlara Padişah huzurunda av talimleri yaptırıldığı da olurdu. Onaltıncı yüzyıldan itibaren Bostancılar arasında zagarcılar ve seksoncular yetiştiği için bu ortamın köpeklerine ihtiyaç kalmamış, hattâ hariçten gelen seksonlar Bostancı ocağına verilmeğe başlanmıştır. Tafsîlât için bak: Sansonecu.

SEKSONCU BAŞI (سكسونجي باشي) [Ask.] Yeniçeri ocağı ortalarından 71 inci ortamın kumandanına verilen addır. Bunun yerine «Samsoncu başı» «Sansonecu başı» «Sensonecu başı» da kullanılırdı. Seksoncu yahut daha umumî

tâbirıyla «Samsoncu başı» ağa divanının âzasındandı. Yeniçeri ocağı ile beraber tarihe karışmıştır. Tafsîlât için bak: Samsoncu başı.

SEKTE (سكتة) [Ede.] Vezinde bir hareketin düşmesinden ileri gelen âhenksizlik yerinde kullanılır bir tâbirdir. Harekenin düşmesinden güzellik meydana gelme haline «sekt-i melih» denir.

Var bin mazmam-u dilşikârı

Yok bir mısra-ı sektedarı

Abdülhak Hâmit

SEKTE-İ MELİH (سكتة ملحه) [Ede.] Aruzla yazılmış bir şiirde bir hareketin düşmesinden hasıl olmakla beraber güzellik meydana getiren âhenk kırıklığı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Aruz ahenginin bir nevi duraklamasıdır.» suretinde tarif eden Üstad Tahir Olgun (Ölümü 1951) (Edebiyat Lûgati, Sekt-i Melih Maddesi) şu tafsîlâtı da veriyor:

«Bazıları, o duraklamada bir güzellik buldukları için «melih» vasfını vermişlerdir.

«Sekt, aruzun «Mef'ulu mefailün fe'lün» veznine mahsustur. Onu mefulün, failün fe'lün şekline koyup bir hecesini azaltmak ve dolayısıyla ahengi duraklatmak, sekt olur.

«Divan şairlerinden Mesnevi yazarlar, bazan sekt yapmışlardı. Fuzulî'nin (Leylâ ve Mecnun) undan olan:

*Gönlüne katı gelüp bu bidâd
Yumşak yumşak dedi ki: Sayyâd
Sayyad sakın, cefa yamandır
Bilmezsin mi ki kane kandır*

«Beytlerinin ikinci mısralarında olduğu gibi. Bu mısralar şöyle takti' edilir:

*Yumşak yum şak dedi ki sayyâd
Mef'ulün failün fe'lün
Bilmezsin mi ki ka na kandır*

«Tanzimat üstadlarından Ziya Paşa ile Hâmit'in yazılarında (sekt) e çok tesadüf edildiği halde Namık Kemal, onu yapmağa (münasebetsizlik) der.»

SEKTİRME ENDAHT (سكترمه انداخت) [Top.] Yatık mahrekle yapılan atış hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü atışta mermi sektirerek gittiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

SELÂM (سلام) [Fık. - Hal.] Aşinalık göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan selâm; ayıplardan ve âfetlerden koruma mânasına gelir. Selâm; aynı zamanda Allahü Taalâ'nın esma-i hüsnasındandır. Kur'

anda 12 yerde mümin'e selâm verme şeklinde geçer.

Muhammet Hamdi Yazır «Türkçe Kur'an Tefsir» inde (حواله لآله الامو) âyetini izah ederken (c. 6, s. 4871) «(Esselâm) selâm; her selâmetin menba ve mastarı: kendisi ayıptan, kusurdan, eksiklikten, fena ve zevalden, hâsılı her muhataradan salim olduğu gibi selâmet umulan, selâmet arayanları selâmete erdirecek olan o» suretinde izah ettiği gibi (غيبو باحسن منها) âyetini tefsir ederken de (c. 2, s. 1408) «Allah ömürler versin» mânasına gelen (حياتك الله) yerine İslâm dininin «dünya ve âhiret selâmet ü müselâmet negreden (السلام عليكم) dua ve iltifatını ikame eylemiş olduğundan İslâm'da «tabiyye» selâm olmuştur» dedikten ve «selâm almak farz-ı kifayedir. Nehai'den selâm sünnet, redd-i selâm yani selâm almak farzdır diye mervidir» kaydını da ilâve eyledikten sonra İslâm usul ve edebine göre selâmın nasıl verileceğini şöyle gösteriyor: «Sünnet olan yürüyenin oturma, râkibin maşiye (atlının yayaya), atlının merkepliye, küçüğün büyüğe, erin çocuğa selâm vermesidir. İki kişi karşılığınca ikisi de mübâderet (davranma) ederler. İmam-ı Âzam'dan mervidir ki selâm alan sesini pek kaldırmaz.»

Selâm alınmayan ve verilmiyen yerler de şöyle gösterilmiştir: «Hutbede, cehren tilâvet-i Kur'an (yüksek sesle Kur'an okunurken), Hadis rivayeti, tedris i ilim (ders okutulurken), ezan, ikamet esnasında selâma cevap verilmez. Oyun oynayanlara, şarkı söyliyene, kaza-yi hacet edenlere (Abdest bozanlara), hamamda veya diğer bir yerde çıplak bulunana selâm verilmaz.»

Resmî ve edebî tetkikleriyle tanınmış olan Faik Reşat Bey (ölümü 1914) «Selâm - Merhaba - Temenna» başlıklı yazısında (Nevsal-i Osmani, 3 üncü sene, s. 177-179) şu tafsîlâtı veriyor:

«Osmanlılarda eskiden kalma bir âdet vardır: Yolda bir bildiğine rasgelandığı veya birinin yanına, bir meclise, bir cem'iyyete girildiği zaman el göğsün üzerine konulup «selâmün aleyküm», yahut «merhaba» denilir. Selâm ve merhabayı alan kimse de karşılık olarak «ve aleyküm selâm», yahut «merhaba» der.

«Uhuvvet-i İslâmiyye'nin Osmanlılar nezdinde kadimden beri haiz olduğu ehemmiyyetin en açık delillerindendir ki hâlâ yani ahlâkımızın fesada vardığı şu zamanda bile bazau ve hele yolculuk edenlerde daima görüldüğü üzere selâmlaşmak âdeti yalnız müarefe ve münasebetleri bulunanlarca değil, biri birini asla tanımayanlara dahi mer'îdir.

«Yolda selâm alıp vermek, yahut merhaba demek bir kaideye tâbidir eğer birbirine ras-gelenler ahbab, akran iseler kimin evvel selâm vermesi yahut merhaba demesi lâzımeleceğine bakılmaz, amma ahbab veya akran olmayıp da aralarında — surî ve mânevî büyüklük küçüklük gibi bir nisbet yani yaşça, mertebeye — bir fark bulunduğu takdirde selâmı iptida büyük verir. Küçük ise selâmı tâzim ve hürmetle alır. Bazen büyük geçinceye kadar durur.

«Çocuklar dahi kendilerinden büyük olanlar hakkında böyle yaparlarsa da amca, dayı, büyük kardeş gibi en yakın akrabasından bulunan erkeklerle hocalarının ellerini öperler.

«Hizmetkâr makulesi aşağı takım halk ise riayet ve tâzime mecburiyet gördükleri adamların eteklerini öperler.

«Her usul, her âdet zaman ile mekân ile az çok değişir. Bizde de bu selâm ve merhaba ile el etek öpmek âdeti gitgide değişmiş, başka şekiller almıştır. Elini göğsüne koyup (selâmün aleyküm) veya (merhaba) demek usulü şimdi yalnız ulemadan bir kısım ile dervişlerde ve elleri göğsü, yahut — daha tâzimli olmak üzere — dizkapakları hizasından başına kadar götürmekten ibaret olan hareket-i mahsus a-kim olmuş ve büyüklük küçüklük baki kaldığı halde bütün insan sınıflarına taammüm etmiştir.

«Temenna edilirken her iki taraf ya hiç ses çıkarmaz, ya (Allah ömürler versin) der. Temenna edenlerden biri büyük, biri küçük ise bu dua yalnız küçükler tarafından edilir.

«Temennaya (aşinalık) dahi derler. Mertebeye pek büyük olanların temennası ekseriya (iltifat) tâbirleriyle tavsif olunur.

«Temennaya (temenna) denilmesinin sebebi bu harekette mahabbet temennisi, atıfet temennisi mânalarının mündemiç olmasındandır zannolunur.

«El öpmek âdeti yalnız çocuklara bazı taşralılarla yola gidip gelen ehlibba ve akrabaya münhasır gibidir.

«Etek öpmek âdetine gelince: bu da şimdi — muayede günlerinde âmirlerle memurlar arasında ve erbab-ı hacattan (iş olanlar) dan olup da vükela ve ricalden birinin huzuruna giren bîcârelerde görüldüğü üzere eğilip elini eteğe götürür gibi uzattıktan sonra çekip temenna etmekten ibaret bir hareket derecesinde kalmakla beraber izzeti nefsin tanıyanlarca zillet, bu zelilâne vaziyete de (eteklemek) tâbir olunur. Nitekim şâir-i bezilgû Deli Hikmet:

*Biz ne alçak köpekleriz.
Kimi görsek etekleriz.*

demidir.

«Her kavmin kendine mahsus bir takım âdetleri ve âdabı vardır. Aklen hikmeten, siyaseten muzır olmadıkça onlara riayet hamiyet ve milliyet icabıdır. Sebepsiz olarak terk ve ihmal ile sair kavimlerin âdetlerine uymak nefret edilir bir harekettir. Osmanlılarda baş sallamak, şapka çıkarmak, (bonjur-bonsuvar), (adiyö) demek yoktur; temenna etmek, (sabahlar yahut akşamlar hayr olsun), (Allahaismarladık), (Tanrıya emanet ol), (uğurlar olsun) demek vardır. Teessüf olunur ki zamanımızda temenna yerine baş sallamak, (bonjur), (adiyö) diyenlerimiz gittikçe çoğalıyor. Vakıa bu gibilere biz terbiyesiz, hamiyetsiz, nazariyle bakarsak ta her fena âdet pek çabuk yayılacağından taammüm ve teessüsünden korkulur.»

§ [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Sema'sırasında dört devreyi ihtiva eden «Âyin-i Şerif» in devreleri arasındaki fasılalar (duraklama) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu dört selâmın da mânası vardır. Resul-ü Ekrem'in günahkâr kulların günahlarını affettirmek için Cenab-ı Hakka dört defa rica ve niyazda bulunmasını hatırlatır. Dördüncü selâm bir beğaret merhalesidir. Çünkü Peygamber'i Zîzan'ın dördüncü niyazından sonra âsî ve günâhkâr kulların günahlarının affedildiğine işaretttir. Buna binaen âyin-i Şerifin dördüncü selâmı, sema' zenlerin çehrelerinde «Cenab-ı Hakkın merhamet ve nimetlerine karşı derin bir şükran ifadesi» ile neticelenir ve böylece sema'a son verilir.

SELÂMA DURMAK (سلامه طومق) [Hal.] Birinin selâm vermesini beklemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂM AĞASI (سلام آغاسی) [Sar-İda.] Padişah bir yere gittiğinde maiyyette bulunup etrafa onun namına selâm veren saray memuruna verilen addır. Vezirlerin de bu adla adamları vardı.

SELÂM BAŞI (سلام باشی) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevî âyinleri dört selâm yani fasıldan mürekkeptir. Bir fasılın bitmesine «selâm başı» denilirdi. Dördüncü selâmdan sonra şeyh postundan birkaç adım yürüyerek hırkası ile yani kollarını açmaksızın sema' ederdi. Bir de beşinci selâm vardı ki şeyh neçelenir ve meydancı ile mutrip heyetine niyaz gönderirdi. Bunun üzerine:

*Sem'i ruhuna cismi pervane düşürdüm.
Hayfa dilimi âteş-i sâzana düşürdüm
Bir katra iken kendimi ummana düşürdüm
Ta'dad edemem derd-i derunum elemim var
Mevlâyı seversen beni söyletme gamım var.*

Parçaları söylenmiye başlardı. Buna da «Şem'i okutmak» denilirdi.

SELÂM ALMAK (سلام آلتی) [Hal.] Selâm verene karşılık olarak (ve aleyküm selâm) veya (aleyküm selâm) demek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden bu makamda iki taraf temenna etmek suretiyle birbirini selâmlardı.

SELÂM ÇAVUŞU (سلام چاوشی) [Sar.] Alaylarda Padişah ve Sadrazam atına binerken ve inerken alkışlamak vazifesiyle mükellef olan çavuş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Duacı çavuşu» da denilirdi. Bu alkışa maiyyetinde bulunanlar «hû» diye mukabele ederlerdi.

§ [İda.] Vezirlerin iç gedikli tâbir olunan yirmi dört ağanın ikincisine verilen addır. Bundan sonra gelen kapıcılar kethüdası ile tefrifatçılık vazifesini de görürdü.

Sarayda bizzat Padişahı alkışlamak için selâm çavuşu istihdam olunduğu gibi devlet erkânından bazılarına da selâm çavuşu tâyin olunurdu.

Selâm çavuşunun hangi tarihte ihdas olunduğuna dair tarihlerde bir kayıt yoktur. Ancak Fatih Kanunnamesi'ndeki (sayfa 16) «Selâm çavuşu Vüzeraya ve Defterdarlara tâyin olunmak gerektir» ibaresinden bu vazifenin de, diğer bir çokları gibi, eski olduğunu gösterir.

Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

SELÂMET AKÇASI (سلامت آچہ سی) [Mal.] Derbentlerden ve sair geçit yerlerinden geçişlerde alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Müruriyye» demek daha münasip olan bu resme Maliye istilâhı olarak aynı zamanda «Geçit resmi», halk dilinde de «Toprak bastı parası» denilirdi. Alınan vergi her yerde bir değildi. Bu vergi ihtisap mukataasının ihdas olunduğu hicri 1241 (1825-26) senesinde değişikliğe uğramış ve Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

SELÂMI SABAHİ KESMEK (سلامی صباہی) [Hal.] Mecaz yoluyla ülfet ve münasebeti kesmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂMIYYE (سلامیہ) [Sof.] Celvetiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Selâmi Ali Efendi'ye nisbetle bu adı almıştır. Selâmi Ali Efendi medrese tahsilini tamamlayarak müderris olduktan sonra Celvetî tarikine intisap etti. Bursa'da bir zaviye yaptırdı. 1090 (1679) senesinde Üsküdar'da Hüdayî Tekkesi geyhi oldu. Bir aralık meşihati ref'edilmiş ise de az sonra hatt-ı Hümayunla tekrar geyhliği

iade olundu. 1103 (1691) saferinde öldü. «Sicill-i Osmani» deki hal tercümesinde (c. 3, s. 53) meczup görünüşlü, şuur sahibi, şedid, mehib olduğu yazılıdır. Bağlarbaşı'nda bir tekke ve cami, Bülbulderesi ile Acıbadem'de birer cami, Bulgurlu ve Kısıklı'da birer zaviye yaptırmış, herbirine vazifeler tâyin etmiştir. Çamlıca semtindeki mahallelerden biri adını taşımaktadır.

Sa'diyye tarikatı kollarından biri de bu adla anılırdı.

§ [Kıy.] İpekli kumaştan yapıp başa giyilen bir nevi takke adıdır.

SELÂMLAMAK (سلاملاق) [Hal.] Selâm vermek, âşinalık etmek, selâm ve ihtiram için top atmak ve bayrak çekmek suretiyle merasimde bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂMLAŞMAK (سلاملاشق) [Hal.] Karşılıklı selâm verip almak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂMLIK (سلاملق) [Mim.] Konaklarda erkeklerle mahsus daireye verilen addır. Bunun yerine «Selâmlık Dairesi» de kullanılırdı. Kadınlara mahsus kıama «Harem» yahut «Harem dairesi» denilirdi. Selâmlık tâbiri konak sahibinin selâm ve arz-ı ihtiram için gelenleri burada kabul etmesinden meydana gelmiştir. Konaklarda selâmlıklar ayrı bir daire halinde idi. Ev sahibi sabahleyin haremde çıkar, işine gidinciye kadar misafirlerini burada kabul ettiği gibi işinden döndükten sonra da yatma zamanına kadar yine burada oturup gelenlerle vakit geçirirdi. Orta hallilerin evlerindeki selâmlık daireleri konaklardakilere nisbetle basit şekilde idi.

*Fahşu ihlâya koşan bir sürâ namert öteden
Ne selâmlık, ne harem dinlemeyip çığnerken
Mehmet Akif*

SELÂMLIK ALAYI (سلاملق آلائی) [Sar.] Padişahların cuma namazı kılmak için camiye gitmeleri münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Cuma Alayı» da denilirdi. Cumartesi günü çıkan gazetelerde «Resm-i âli» başlığıyla padişahın hangi camide namaz kıldığı parlak kelimelerle yazılırdı. İkinci Abdülhamit'e gelinceye kadar padişahlar muhtelif camilerde cuma namazı kıldıkları için selâmlık alayları daha debdebeli idi. Abdülhamit cuma namazını Yıldız'daki Hamidiye camiinde kıldığından alayda eski parlaklık kalmamıştı. 1908 Temmuz İnkılâbından az sonra patlak veren 31 mart hâdisesi üzerine saltanat maka-

minı ihraz eden Sultan Reşat eski an'aneyi diriltmiş, cuma namazını başka başka camilerde kılmıya başladığı gibi selâmlık alayına da zamanın müsaadesi nisbetinde bir parlaklık vermek istemiştir.

Mabeyn Başkâtibi değerli edip Halit Ziya Uşaklıgil (ölümü 1945) hatıralarında (Saray ve ötesi, c. I, s. 26 ve mütaakıp) bunu şöyle anlatıyor:

«Her cumartesi sabahı İstanbul matbuatının en başında en müzeyyân cümlelerle, en parlak kelimelerin birbirine tutturulmuş seci'leriyle dolu fıkralardan birgün evvel Yıldız'da Hamidiye Cami-i nurlâmiinde icra edilen selâmlık alayı için kullandıkları tâbir buydu: Resm-i Âli.

«Ben bu Resm-i Âli'yi herşeyden evvel İstanbul'a uğruyan yabancı seyyahlarla Şark'ın en büyük saltanatının en muhteşem bir levhası kabilinden gösterilecek bir sahne tertibi mesabesinde telâkki etmiş ve bu bakımdan onu o derece gülünç vesaitin mahsulü görmüştüm ki bir kere hazır bulunduktan sonra âdetâ kalbimde bir eza duymuştum.

«Beşinci Sultan Mehmet'in cülusunu mütaakıp gelen cuma günü, bu defa yeni padişah için bu Resm-i Âli'nin tekrarı vesilesini getirmiş oldu. Hükümet yeni hünkârı halka mutan bir çerçeve içinde göstermeye lüzum görüyor, belki halk da hakkında uzun yıllar türlü türlü rivayetlerle kulakları doldurulan bu otuz şu kadar senelik mahbusu nihayet saltanatın ihtigamı arasında görüp tanımak arzusuyla tutuşup yanıyordu.

«Şimdi şu satırları yazmak için yeni padişahın bu ilk selâmlık alayını teferruatiyle tekrar yaşatabilmek arzusuyla gözlerimi yumuyorum ve hiçbir şeyi sarahatla göremiyorum. Bu rasimeye mutan bir çerçeve yapmak, onu saltanatın ihtigamına muvafık tertibatla ihata etmek için ne hükümet, ne saray hiç imkâna malik değildi. Geçirilen buhran bütün idare cihazını bozmuş, saray henüz kendisine bir mihver tedarikine vesile bulamamıştı. İstabl-ı Âmir'e'den köhne alay arabaları çıkarıldı, hünkâra bir saltanat arabası bulunabildi. Arabacılarla seyislere telli pullu, şalvarlı çepkenli elbiseler giydirildi. Müzika ve hademe erkân ve efradı giydirildi, kuşatıldı. Yeni padişahın karşısına en eski müşir sıfatıyla Gazi Ahmet Muhtar Paşa oturtuldu ve böylece bütün vesaitin fıkdanına rağmen halka şöyle böyle bir alay gösterilmek çaresi bulundu. Bu marifeti gösterebilmiş olmak meziyeti yeni yaverlerle Hareket Ordusu erkânının müşterek mesaisine medyundur. İstanbul halkı, nasıl olursa olsun, kendisine bah-

şedilen temaga fırsatlarından memnun olmağa alışkın ve hemen alkışlarla onu selâmlamağa müheyya olduğundan, daha dün, ilk önce meşrutiyetin ilânını, Mebusan Meclisinin küşadını, mütaakıben irtica isyanını, Yıldız'da ve İstanbul'da parçalanmış bıçareleri, biraz sonra isyanı bastırmak üzere yetişen Hürriyet Ordusunu aynı hararetle, aynı şetaretle alkışladığı gibi yine dün Abdülhamit'i nasıl alkışlamış idiyse bugün onun halefini de öyle şevk ve neşve ile alkışlıyordu.

«Baş mabeynci ile başkâtib de, sırmalı yaldızlı, göğüslerinde çeşit çeşit nişanlarla, açık arabalarında, nasıl oturacaklarını, ne nikap takınacaklarını şaşırılmış halleriyle bu alayın le-vazımından sayılıyorlardı. Zaten müteamil olup da sonradan terkedilmiş bir âdet miydi, yoksa yeni padişahın pek fakir olan maiyyetini bir dereceye kadar doldurmak için ihtiyar olunmuş bir tedbir mi idi, bugünden hünkârın resmî ve hususî bütün çıkışlarında bu iki zatın yaverlerle beraber maiyyet-i seniyyede bulunmaları bir kaide hükmüne girdi. Öyle bir kaide ki sarayın kapalı hayatından birkaç saat çıkmak imkânını bahşetmesine rağmen her ikisinde de pek ağır bir külfet tesirini yapardı. Elbette tercih ederlerdi ki o bir kaç saati kendi varlıklarına, kendi dileklerine sahip olarak, şurada burada geçirmekte muhtar olsunlar.

«Bu ilk cuma selâmlığını, yumulmuş gözlerimin içinde, Topkapı Sarayı'ndan Sultanahmet Camii'ne kadar, yerden kalkan, İstanbul'un asırdide kirlerini de beraber kaldırıp havalarda bir bulut yaratan tozları arasında, karma karışık, türlü kıyafetlerle, sarıklar feslerle, Selânik'ten gelmiş çeşit çeşit külâhlar, yer yer mütecessis yabancı şapkalarla, müzdehim ve mütelâtim bir kitle halinde, İstabl-ı Âmir'e'nin köhne landonlarını zorlukla sürüklemeye uğraşan yorgun, yaşlanmış, iri Macar beygirleriyle yavaş yavaş, sanki kalabalıkta müşkilâtla kendisine yol açıyormuşçasına ilerlemeye çalışıyor görüyorum ve bunun içinde padişahı, en mükellef resmî kisvesiyle, nihayet, o kadar uzun sabır ve intizar yıllarından sonra nasip olan şu saltanat gününden, bittabi pek mes'ut, kendisine eljlerinin bitmez tükenmez şakırtılarıyla bi'at ve ilân-ı merbutiyyet eden halka beyaz eldivenin içinde teessürden titriyen elinin selâmlarını gönderirken görüyorum.

«Nihayet bugün yorucu ve üzücü merasimden sonra saraya tozlara bulanmış avdet müyesser olunca ilk tesadüf eden yere kendimi attım ve geniş bir nefes aldım.»

Selâmlık alayı Osmanlı Saltanatının so-

nuna kadar devam etmiştir. Tafsîlât için bak: (Cuma selâmlığı).

SELÂMLIK DAİRESİ (سلامت دائره) [Mim.] Konaklarla evlerde erkeklere mahsus kısma verilen addır. Buna sadece «selâmlık», Kadınlara mahsus kısma da «harem dairesi» yahut sadece «harem» denilirdi. Erkek misafirler selâmlıkta, kadın misafirler haremde kabul edilirdi.

SELÂMLIK KAFESİ (سلامت قفسی) [Mim.] Eski Türk evlerinin selâmlık pençerelerine konan kafeslere verilen addır. Harem pencerelerine konanlara «harem kafesi» denilirdi. Aralarındaki fark selâmlık kafeslerinin harem kafeslerinden daha seyrek olmasından ibaretti.

SELÂM TOPU (سلام طوبی) [Top.] Bir kaleyi, şehri, veya kumandanı selâmlamak için atılan top hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SELÂM VERMEK (سلام ورمك) [Hal.] Tanıdıkların birine raslandığı zaman (esselâmün-aleyküm) veya (selâm-ün-aleyküm) demek, temenna ve ağınalık etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂM YAZMAK (سلام يازمك) [Hal.] Mektupta akrabaya veya tanıdıklara selâm yazmak, mektup vasıtasıyla selâm göndermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂNIK EKMEĞİ (سلانیک ائكي) [San.] İrmikle buğday unu karıştırılmak suretiyle yapılan çapnili bir nevi has ekmeğe verilen addır. Bu türlü ekmeğin Selânik'de yapıldığı için bu adı almıştır.

SELÂNIK ÇUHASI (سلانیک چوخه) [San.] Selânik'te dokunan bir nevi kumaş adıdır. Yılda bir defa Erbaîn'den Erbaîn'e verilen ve iki cins olan bu çuhadan Yeniçeriler tarafından Zemîstânî, Baranî denilen çivit rengindeki kaputlar yapılırdı. Selânik'in İkinci Sultan Murat tarafından zaptından itibaren orada dokunmağa başlanmıştır. Yeniçeri Yayabaşları için lâzım olan yeşil çuha da orada dokunurdu. Çuhayı Yahudiler dokurlardı. San'atkarlar bu hizmetlerine karşılık olarak Tekâlif-i Örfiyye ve Avariz-i Divaniyye'den muaf tutulurlardı. Vesikalarda Çuha-i Selânik suretinde de geçer.

SELÂSE-İ GASSALE (سلالة غساله) [Hak.] İçkide ilk üç kadeh hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üçüncü kadehten sonra artık perva kalmadığı için üç yıkayıcı demek olan tâbir bu itibarla hakikate de uygundur.

*Ey dil bunu söyler sana mecliste sebu,
Âlâ-yî-i dehr-i sıfleden destini ya,
Bildin mi ne dir selâse-i gassâle?
Yani ki selât-i aşk için eyle vuzâ,*
Riyazî

SELÂTİN CAMİ (سلطين جامع) [Mim.] Padişahlarla şehzadeler veya sultanlar tarafından yaptırılmış olan camilere verilen addır. Eskiden İslâm mabetlerinin hepsine «mesçit» yani «secde ve ibadete mahsus yer» adı verilmiş idi. Yabancı dillerdeki «moğ», «meskita», «moske» isimleri bunun muharrefidirler. Sonraları cuma ve bayram namazlarının kılındığı en büyük mesçitlere «mesçid-ül-cami» yahut sadece «cami» denildi.

Üç türlü cami vardır: Biri Selâtin camileri, ikincisi Sadrazam ve zengin Paşa ve adamların yaptırdıkları camiler, üçüncüsü mesçitlerdir. Bu nevilere göre camilerin eb'adı değişir ve ona göre her biri ayrı ayrı tezyinatı haiz bulunur.

Selâtin camileri ekseriyyetle İstanbul ile Bursa, Edirne, Kahire, Şam gibi eski paytahtlarda yapılmışlardır. İstanbul'dakilerin başlıcaları şunlardır:

Ayasofya, Sultanahmet, Süleymaniye, Beyazıt, Fatih, Nurosmaniye Sultanahmed, Eyüp, Lâleli, Yenicami, Şehzade, Aksaray'da Valide, Üsküdar'da Ayazma, ve Beylerbeyi.

Bunlar umumiyyetle büyük ölçüde oldukları gibi ön taraflarında sütunlarla çevrilmiş bir iç avluyu, geniş bir kubbe ile diğer birkaç kubbe ve yarım kubbeyi havadirlir ve birkaç minarelidirlir. Bir de «Hükâr mahfili» bulunur.

Selâtin camileriyle diğer büyük camilerin etraf ve civarında vaktiyle gençlerin okuması, fukaranın zaruretlerinin giderilmesi için medrese, kütüphane, imaret, hastahane, bimarhane, tabhane gibi hayra yarar binalarla beraber bu bina sahiplerinin gömülmesi için türbeler ve bir de hatireler yaptırılırdı.

Selâtin caminin ne olduğunu iyice anlayabilmek için Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Müdürü rahmetli Abdülkâbir Erdoğan'ın Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyesiyle beraber yerinde yaptığı tetkik neticesinde Süleymaniye camii'nin müstemilâtı için yazdığı kıymetli yazıyı okumak lâzım gelir. Konya Halkevi tarafından çıkarılan (Konya) adlı mecmuada (sayı 8, sayfa 502 ve mütaakıp) «Kanunî Sultan Süleyman'ın Vakfiyyesi ve Kazasker Hâmit Efendi» başlıklı yazıda şu tafsîlât veriliyor:

«Süleymaniye camii'ne dair burada söz söyleyecek değilim. Onu mimalar ölçmüş, şair.

ler dilleri döndüğü kadar övmüş ve bütün dünya bu sanat harikasını görmüş ve duymuştur. Loş ve geniş kubbesiyle onun göklere uzanmış olan dört minaresi ve sahibinin Osmanlı silsilesi arasında onuncu Padişah olduğunun remzi olan on şerefesi bütün medeniyet âleminde ün salmıştır. Muhteşem kubbesi altında her gün yüzlerini yere süren müminlerin ve doya doya seyredebilmek için arkalarını yere veren gezginlerin (seyyahların) gözlerinden kaçmış hiçbir şey kalmamıştır. Bu gurur tacının vaktiyle çevresini süsleyen ve fakat bugün başka işlere tahsis edilmeleri dolayısıyla revnakını az çok kaybeden ve üzerleri paslanmış gibi görünen bu on pırlantayı biraz parlatmak ve yeni nesle şöyle bir tanıtmak istedim:

«Bu on müessese sağdan sırasıyla şöyle dir: Tabhane, Ziyafethane, Bimarhane, Medrese-i tıb, Çifte-i rabia, Çifte-i salise, Muallimhane, Darülhadis, Çifte-i saniye, Çifte-i ulâ.

«Bunlardan birincisi ve en değerlisi Tabhane'dir. (Tabhane) Farsça bir kelimedir. (Tab), güç ve kudret mânâsındır. Haastahane'den çıkıp da nekahet devresini, yahut taşradan gelip de yorgunluk günlerini geçirmek isteyenlere tahsis edilmiş bir hayır müessesesidir. Burası (48) kubbeyi ihtiva etmektedir. Revakların kemerleri, türlü türlü renkte mermer direkleri ve istalâktitli başlıkları her görenin göz ve gönüllerini çekmektedir. Saltanat devrinde Saraçhane olarak kullanılan bu eşsiz binanın kubbeleri harabe yüz tutmuşsa da Mahkûkât Müzesi olmak üzere Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne bağlandıktan sonra Kültür Bakanlığı fazlaca ilgilenmiş ve geçen yıl ayırdığı sekiz bin kûsur lira ile burasını harabiden kurtarmıştır. Karşılık beklemeden muhtaçlara yemek yedirmenin mecburiyetine dair duvarlardaki âyetler Karahisarlı kulu Hasan Efendi tarafından yazılmışsa da bunun bir kısmı bakımsızlıktan evvelce dökülmüştür.

«İkinci Ziyafethanedir. Tabhane'ye bitişiktir. Tabhane gibi burası da (45) kurşunlu kubbe ve revaklardan müteekkildir. Sistemce ona benzerse de düğünbaşı olmak şerefi Tabhane'de kalmaktadır. Süleymaniye çevresindeki bütün müessese mensuplarının yemekleri burada pişirilmekte ve burada yenilmekte idi. Fırınlar, ocaklar, mûtaaddit musluklarla bugün bile hususiyetini muhafaza etmektedir. Tabhane ile Ziyafethane'nin ikisine birden İmarethane unvanı verilmiştir. O günün ihtiyacına uygun olarak yapılmış olan bu müessese de imaretlerin lağvından sonra (Evkaf-ı İslâmiye müzesi) ittihaş olunmuş, (1926) yılında Maarif

Vekâletine bağlanarak adı (Türk ve İslâm eserleri müzesi) ne çevrilmiştir.

«Üçüncüsü Bimarhane'dir. Yapılışça bu da diğerlerine benzer. Odaların üzerleri kubbeli ve kurşunludur. Umumî bir hastahane iken sonraları delilere ayrılmış ve (70) yıl önce deliler Üsküdar'daki Bimarhaneye nakledilince burası başka işlerde kullanılmış ve en sonra Askerî basımevi olmuştur. Ziyafethane gibi burasına da çok iyi bakılmaktadır.

«Dördüncüsü Medrese-i Tıb'tır. Bu medrese fevkanidir. Odaları kubbelidir. Alt katları dükkândır. Bunun bugünkü bahçesi eskiden caminin deposu olduğu söylenmektedir. Bu anbarlar esasen Bizanslılardan kalma bir lâhidir. Birer yüzünde Lâtince yazılar vardır.

«Beşinci Çifte-i Rabia'dır. Medrese-i Tıbb'a bitişiktir. Dört yanı kubbeli höcrelerle çevrilmiş olan bu medrese bugün kütüphanedir. İstanbul'da muattal kalan (35) kütüphanenin kitapları buraya toplanıp (Süleymaniye Umumî Kütüphanesi) adı verilerek okuyucuların müt-lâasına arz olunmuş, dershanesi de salon haline sokulmuştur.

«Altıncısı Çifte-i salise'dir. Beşinci medrese olan Çifte-i rabia'nın karşısındadır. Sistemce birbirinin aynısıdır. Zaten çifte adı da bu yüzden verilmiştir. Bunlara rabia ve salise denmesi ulâ ve saniye denilen öteki bir çifte mukabil yapılışından dolayıdır.

«Yedinci Muallimhanedir. Tiryaki çarşısının en sonunda ve üniversite kütüphanesine giden caddenin sağ kögesindedir. Fevkanî ve geniş bir salonu ihtiva eden bu kısım da temiz ve mamurdur. C. H. P. sinin Süleymaniye du-rağı olarak kullanılmaktadır.

«Sekizinci Darülhadis'tir. Süleymaniye caminin kible cihetinde tülânî ve fevkanî bir medresedir. Alt katındaki dükkânlar dökümcüler çarşısı adını almaktadır. Bunun batı cihetindeki daire Darülhadis'in dershanesidir. Bugün yedinci ilkokul olarak kullanılmaktadır.

«Dokuzuncusu Çifte-i saniye'dir. Müftülük dairesine çıkarken birinci medresedir.

«Onuncusu onun bitişigindeki Çifte-i Ulâ'dır. Bu son ikisinin yapılış tarzları birbirlerine çok benzemektedir.

«Şu sayısız sağ taraf takibedildiğine göre. dir. Eğer soldan ve doğrudan gidilirse Çifte-i ulâ'nın birinci olarak sayılması gerekir. Bu on müessesenin inşaatı da cami ile beraber aynı senede başlayarak (H. 964, M. 1556) da ikmal edilmiştir. Kanunî bunları yaptırırken Fatih medreselerini örnek tutmuştur. Fatih onları Birinci Sinan'a, Kanunî de bunları İkinci Sinan'a yaptırmıştır.

«İlk önce İstanbul'da nekâbethane'ye tabhane adını veren Fatih'tir. Süleymaniye camii gibi Kanunî bu on müesseseyi de Mimar Sinan'a yaptırmış, Rüstem Paşa'yı tesciline Memur etmiş, ümeradan İslâm Bey'e tevliyetini, Konyalı Kazasker Hâmit Efendi'ye vakfiyyesinin tanzimi işini tevîz eylemiştir.»

SELÂTİN CAMİLERİ VAKIFLARI (سلاطين جامعاری و وقفاری) [Vak] Padişahlarla saltanat mensupları tarafından yaptırılan camilere vakfedilen yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu vakıflar ilkin sarayda Dar-üs-saade ağaları tarafından idare edilirken Evkaf Nezaretî'nin teşekkülü üzerine oraca idare edilmeye başlanmıştır.

SELÂTİN MEYHANE (سلاطين مېخانه) [San.] Gedikli meyhanelere sonradan verilen addır. İstanbul meyhaneleri içinde büyük şehrin tarihinde dillere destan ve akşamecîlik âlemlerine sahne olan gedikli meyhaneler olduğunu, bunların «Selâtin meyhaneler» adını çok sonra, Abdülâziz devrinin sonlarına söğru aldığını yazan kımetli müdekkik Reşad Ekrem Koçu (Eski İstanbul'da Meyhaneler, Meyhane Köşeleri) nde (sayfa 7) bunları şöyle anlatıyor:

«Kapıdan girilince ya sağda, ya solda bir tezgâh bulunurdu. Tezgâh bazan da meyhanenin dibinde kapıya karşı olurdu. Tezgâh üzerinde ayakta bir iki tek içip gidecek müşteriler için hazırlanmış rakı kadehleri, şarap bardakları, içinde fasulye piyazı, lâhana turşusu, leblebi gibi mezeler bulunan tabaklar dizilirdi. Gediklilerin tezgâh başı müşterileri, «Dört kaş» denilen ve akşamecî olan ağaları, ustaları ile karşılıklı yüzgöz olmak istemiyen esnaf kalfaları ve çıraklarıydı. Ne keseleri, ne de yağları akşamecîliğe elverirdi. Dükkanlar ezanda kapanır, evlerine yahut bekâr odalarına dönerken bir gedikliye şöyle bir uğrayıverirlerdi. O zamanın tâbiri ile «Akşamecî» diye belenip altın adlarını bakır yapmaktan çekinirlerdi. «Akşamecîler» ununu eleyip eleğini duvara asmış, oğul ve damat sahibi olmuş kimselerle, akşamecî olarak dile düşmüş, mahallesiyile civarında kız bulamayıp uzak semtlerden aldığı kızın başını ateşe yakmış bıçkınlardı. Çoğu da «bekârlık sultanlık» diyen ve han odalarında oturan işi yolunda esnaf bekârları idi.

«Tezgâhın arkasına düğün duvarda, oymalı raflar bulunurdu. Bu raflara rakı ve şarap binlikleri dizilirdi. Kenarındaki çivilere de camdan yapılmış rakı ve şarap ibrikleri asılırdı. Müşterilere içki bu ibriklerle sunulurdu. Daha eskiden de ibrik yerine kabak kullanılırdı.

Meyhanenin etrafına da tahta sofralar, alçak ayaklı masalar ve kısa bacaklı iskemleler dizilirdi. Her sofranın üzerinde de kütükten oyma bir tuzluk bulunurdu. Bazı gediklilerde itibarlı için birkaç basamak merdivenle çıkılan balkonlar, «şirvan»lar bulunurdu. Bazısının da bir üst katı ve bu kat üstünde mükemmel döşenmiş odaları vardı. Bu odalara İstanbul'un azılı zorbaları, kabadayıları tarafından civan kapatıldığı söylenir.

«Meyhanenin, bir duvarı boyunca gayet büyük ve içlerinde cins cins şarap ve rakı bulunan fiçılar ve küpler dizilirdi. Öyle ki bu fiçıların kocaman tahta lülelerine merdivenle çıkılır ve kol gibi fıskıran içkiye çanak, bardak filân değil de kocaman kovalar, çamçaklar tutulurdu. Fiçi yerine küp kullanılan meyhaneler de umumiyetle «Küplü» diye anılırdı. Bunların en meşhurlarından biri de Galata'da idi. İkinci Abdülhamit'in son yıllarında Galata'nın bir baharat yatağıydı.

«İstanbul'un gedikli meyhaneleri, mutfaklarının temizliği ve aşçıların da bilhassa balık ve et yemeklerindeki hüneleri ile meşhurdur. Gediklilerin külbastı ile kebaplı yaz türlüşünü konak aşçıları yapamaz denilirdi.

«Gediklilerin geniş tavanları, ekseriyetle, direklerle tutturulmuş bulunurdu ki, orta direğin dibinde bulunan büyük bir tuzlu balık fiçisi da bu meyhanelerin hususiyetlerinden birini teşkil ederdi. Bu tuzlu balıklar Malta'dan yahut Yunan adalarından getirilirdi. Bu balık fiçileri üzerine çok zarif bir akşamecî fıkrası da vardır:

«Meşhur Bekrî Mustafa, akşamecîlik ettiği meyhanede bir gece saat bir buçuğa kadar kalır (yatsıdan sonraya kadar). Her ne kadar meyhaneciler meyhaneyi kapıyacıklarını, artık kalkıp gitmesini söylerlerse de dinletemezler. Meğer İstanbul Subaşı Tuzsuz Ahmet Ağa da yanına aldığı birkaç neferle kola çıkmış imiş. Oradan geçerken meyhanenin hâlâ açık olduğunu görünce müthiş bir hiddetle içeri girer. Meyhaneciler telâşe düşüp Bekrî Mustafa'yı bir türlü çıkaramadıklarını arzederler. Ahmet Ağa:

— Bre ne vakte kadar içeceksin? diye bağırır. Bekrî Mustafa da kayıtsız:

— Ne vazifen... İçiyorum işte... der. Ahmet Ağa, Mustafa'nın bu kayıtsızlığına da kızarak:

— Bre herif bana Subaşı Tuzsuz Ahmet Ağa derler. diye gürleyince koca Bekrî de bir nara atıp fırlar:

— Bre Tuzsuz Ağa... ben seni tuzluyayım da benim ne Bekrî olduğumu unutma. diye

Subaşı Ağa'yı belinden kavradığı gibi balık fıçısına tıkar, evire çevire tuzladıktan sonra meyhaneden atar. Birbiri arkasından hücum eden neferlerini de Ağaları gibi tuzlayıp fırlatır... Tuzsuz Ahmet Ağa da rind bir adammış, neferleriyle kendisinin perişan halini soranlara:

— Şuraya bir adam tuzlayıcı gelmiş.. İsterseniz buyurun; cevabını verir.

«Direklerinin birinde de bir çingirak bulunurdu. Kapanma saati gelip de akşamcılar dağılmadı mı, meyhanede sakilik eden çocuklardan biri kapiya gözcü dikilirlerdi. Kol gezen zâbita uzaktan görününce çocuk çingirakın ipini çeker, müşteriler sesi keser, meyhanenin kapı kepenkleri indirilirdi. Kol geçince de gözcü tarafından çingirakın ipi tekrar çekilir, kapı açılır, âlem eski dengini bulurdu.

«Kol gezen zaptiyeler çingirak sesini işitirler. Bunu «kendisine ve hükümet emrine gösterilen bir saygı» olarak kabul eder, meyhanenin müşterilerle dolu olduğunu bildikleri halde içeri girip akşamcılarının keyfini bozmazlardı.

«Gediklilerde «usta» unvaniyle anılan patron, tezgâh başında dururdu. Şamdanlara ve müşterilerin çubuk ateşine bakan eli yüzü düzgünce bir uşak «ateşçi» yahut «ateş oğlanı» diye anılırdı. Bundan maada bir büyük gediklide en az beş altı tane genç tüvana sofraya uşağı, bir ateşçi, ateşçinin bir veya iki tane yamağı bulunurdu.» (Bak: Küplü, küplü güruhu).

SELÂTİN ŞEYHLİĞİ (سلطان شيخلي) [İlm.] Cuma günleri cuma namazından sonra vaizdenlerin vazifeleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Kürsü Şeyhliği», «Cuma vaizliği» tâbirleri de kullanılır ve vaizlere «Kürsü Şeyhleri», «Cuma vaizleri» denilirdi. Kürsü şeyhliği cuma günü Arapça okunan hutbeyi namazdan sonra Arapça bilmiyen ve hatibin dediklerini anlamıyan cemaate izah maksadıyla ihdas olunmuştu. Hier 1139 (1726-27) senesinden itibaren cuma vaizleri hakkında «Selâtin şeyhliği» denilmiye başlanmıştır. Bu tâbirle vaizlerin kadirleri bir derece daha yükselmiş oluyordu.

SELBUR (سلبور) [San.] İnce çubuklardan yahut ipten kalbur şeklinde yapılan bir nevi ayakkabı adıdır. Eski zamanlarda yolları kar basıp yürümekte güçlük çekildiği zamanlarda kılavuzlar ayaklarına giyerler, karı çigniyerek yolculara yol açmada kullanırlardı.

SELEF DAĞITMAK (سلف داغيتماق) [Hal.] Mecaz yoluyla boş ve asılsız vaatlerle ümide

düşürmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir söz olan selef bir yerde ve bilhassa me-muriyyette daha evvelce bulunmuş olan demek olduğu gibi Fıkıh ıstılahı olarak müselleminfih olan âcili (آجل), re'sûlmal olan âcil (آجل) mukabelesinde beyi: karz-ı hasen (faizsiz verilen para) demektir, Tâbir bu ikinci halden meydana gelmiştir.

SELEFİYYE (سلفي) [Kel.] Sahabe ile Tabi'in mezhebinde bulunan fukaha ve muhaddis-in hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine (Eseriyye) de kullanılır. Selefiyyenin yolu Kur'an yoludur. Değerli âlim rahmetli İsmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm-i Kelâm İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye matbaası 1339-1341, birinci kitap, sayfa 98) Selefiyyenin yolunu şöyle gösteriyor:

«Vücut-u Bâriye, arzî ve semavî cisimlerin aksamiyle istidlâl edip taammuku (derinleştirmeyi) terketmek; diğer tâbirle niza'ı mucip ve halli müşkül olan bir takım meseleler ile uğraşmamak, ancak Kur'an: Mübin'in irae eylediği veçhile aklî ve naklî delillerle iman akidelerini ispat eylemek tarikidir ki tarik-i eslem (selâmet yolu) bu dur.»

Selefiyye tariki yedi esasa dayanır: 1) Takdis, 2) Tasdik, 3) İtiraf-ı acz, 4) Sükût, 5) İmsak, 6) Keff, 7) Ehl-i marifeti teslim.

1 — Takdis; Cenab-ı Bâri'yi, celâl ve azametina lâyık olmiyan şeyden tenzih etmektir.

2 — Tasdik; Kur'an'la Sünnette vârit olan İlâhî isim ve sıfatların celâl ve kemal-i Bâri'ye lâyık bir mânası olduğunu cizm edip Cenab-ı Hak nefs-i süphanisini ve Resul-ü Zıgan Cenab-ı Hakkı nasıl vâfettiği ise, muradolan mânanın velevki hakikatine vakıf olmasın, öylece iman etmektir.

3 — İtiraf-ı acz; Müteşabehette murat ve İlâhî maksada vusulde aczini itiraf eylemektir.

4 Sükût; cahil, umur-ı müteşabeheyi sormamak, âlim de, ona cevap vermemektir. Çünkü cahil sormakla akidesini tehlikeye sokar, âlim de ona cevap vermekle güphe kapısını açar. Bid'ati kolaylaştırır. Avam umur-u müteşabeheyi sorarsa ondan men'olunur. Nitekim Resul-ü Ekrem kader meselesine dalan ashâbı menetmişlerdi. Hazret-i Ömer de العرش (الرحمن على العرش) âyetinin mânasını soran Subeyg-ı Mısıri'yi Basra'ya nefyetmişti. Bunun gibi «Kur'an mahluk mu, değil mi?» diye soran şahsı da zeer ve meneylemişti.

«Fılvaki usul-ü dinden olan ahkâm hakkında söz söylemek, münazara etmek caizdir. Ancak muhatap anlamadan âciz olur ise dalâlete düşmemek için «حدثوا الناس بما يسمعون» kavline uyularak bazı hususâtı bildirmemek caiz olur.

5 — İmsak; Nasları zâhir olmiyan mânalarına sarfetmekten, nususta aklı veya zevki hakem kılmak suretiyle tasarruf eylemekten kısası tevilden çekinmektir.

6 — Keff; kalbin fesadına sebep olmak için tâ'miki (derinleştirilmesi, dalınması) memnu olan umuru kalben de tefekkür (düşünmek) etmemektir.

7 — Ehl-i marifeti teslim; Âli mebhâşar Nebiyyi Zıgane ve ashab-ı güzinine hafi (gizli) değildir. Şu kadar ki bu bahislerle uğraşmak muzur olduğu için menolunmuştur demektir.

Rahmetli İsmail Hakkı İzmirli selefiyye nazariyyelerini (aynı eser, sayfa 101 ve mütâakıp) şöyle hulâsa etmiştir.

«1 — Nazar-ı aklî mesnun olmak şartıyla memur-un bihtir: Âyât-ı mahlûka-i ilâhiyye demek olan edilleye, masnuat ve meknunata nazar; Resul-ü Ekrem'in haber verdiği ilmi muktazi olan nazar-ı sünnete muvafıktır; evamir-i şer'iyyedendir.

«Ehl-i enzar olan mütekellimin ve felâsife indinde alelhtlak nazara itimat olunur.

«Mücerret ilmi muktezi nazar, nasıl olur ise olsun edilleye nazar mütekellimin ve felâsife tariklarıdır. Selefiyyenin nazarı ehas, ehl-i enzarın nazarı eamdir. Selefiyyece nususu takrir eden, nususun mehasinini izah eden, nususu tefsir eden, nususun delâleti cihetini bildiren, ispat tarikını kolaylaştıran nazarlar mesnundur. Tevile veya redde müeddi olan, İlâhî sıfat ve fiillerin tatilini mutazammın olan nazarlar mesnun değildir. Ehl-i enzarın kabul ettikleri nazarlarda mesnun olmiyan bu gibi nazarlar da vardır.

«2 — Ancak edille i Şer'iyye matluptur; Cenab-ı Hakkın mahbubu, marazisi, maksudu uğrunda irade, Resul-ü Ekrem'in getirdiği irade talep olunur. Ancak Cenab-ı Hakka ibadeti irade maksud olur.

«İradenin medarı ancak bir tek olan Allah'a ibadeti, meşru veçhile ibadeti dilemek üzeredir.

«Mutasavvife alelhtlak iradeyi iltizam etmekle selefiyyeden ayrılmış olur. Buna mebni mutasavvife tarikinde mesnun olmiyan irade, ibadat-ı bida'iyye (bid'at ibadetler) bulunur. Nitekim mütekellimin tarikinde itikat-ı bida'iyye (bid'at itikatlar) bulunur.

«3 — Nususta vârit olan Esmâ-ı hüsnâ sıfat-ı celile-i Süphanıyye nususta olduğu gibi şan-ı Bâri'ye lâyık bir surette ispat olunduğu gibi ala veçh-it-tafsil ispat olunur. Şan-ı Bâri'ye lâyık olmiyan teşbih ve temsil icmalen nefy

olunur. Sıfat-ı İlâhiyye mahlukun sıfatına benzemez, keyfiyeti tâyin olunmaz. İlâhî sıfatlarda tevil de olunmaz, tahrif de. Hayat, ilim, kudret, irade, semî, basar, kelâm nasıl zâtî sıfatlardan ise «vecib, yed, ayn» da zâtî sıfatlardır. Halk, ihya, imate, terzik, afv, ukubet nasıl meşiyet ve kudretin taalluk ettiği fîli sıfatlardan ise istiva, nüzûl, muhyi de öylece fîli sıfatlardır. Her iki nevi sıfat, zâtî ve fîli sıfatlar Allah ile kaaimdir. Allah daim mütekellim, daim faildir. Nitekim (لم يزل يفعل الأشياء) (لم يزل يفعل الأشياء) bapta birer düsturdur.

«Eş'ariyye meşiyet ve kudrete taalluk eden fîli sıfatları, Cühemiyye ve Mu'tezile her iki nevi' sıfatı inkâr ederler, Allah ile kaaim olduğunu kabul etmezler. Mu'tezile esmayı ispat ettiği halde, halis Cühemiyye anı da inkâr eder.

«Esmâ-ı İlâhiyyenin tevkifi olup olmaması muhtelif-ün-fihtir. Tevkifi taraftarlarıncı şer'i naslarda vârid olmiyan esma' Cenab-ı Hakka ispat olunmaz, diğerlerince naksı iyham etmiyen bir mânaya delâlet eden esma' ispat olunur.

«Cühemiyye Cenab-ı Hakk'ı ancak selbi sıfatlarla tavsif eder. Bunun mahzuru pek büyüktür. Çünkü madum da selbi sıfat ile tavsif olunageldiğinden Cenab-ı Hak ile madum arasında bir fark kalmaz.

«Esmâ' ve sıfat-ı İlâhiyye (İlâhî isim ve sıfatlar) mahlukun esma' ve sıfatına hiçbir veçhile müşabih ve mümasil olmayıp Zat-ı Bâri'ye lâyık veçhile ispat olunur. Zâtın keyfiyeti malûm olmadığı gibi sıfatın keyfiyeti de malûm değildir. Keyfiyetten sual bid'attır. «Allah'ın ilim, kuvvet, rahmet, kelâm, mahabbet rıza, istivası yoktur» diyen Muattala'dan «İlmi benim ilim gibidir, kuvveti de benim kuvvetim gibidir... İlâh» diyen Müşebbihedendir. Bu sıfatları mahluka mümasil sıfat kılan Mümessileledendir.

«Hulâsa ispat tekyif ve temsileiz, tenzih tahrif ve tatilsiz olur.

4 — Nususun (nasların) zâhiri, Cenab-ı Bâri'ye lâyık olan mânâ maksuttur. Nusus mücerret rey ve nazarla tevil olunmaz.

«Mütekellimin indinde nusuz rey ve nazar ile tevil olunur.

«Mutasavvıfa indinde zâhir nusuz ile bâtın nusuz maksuttur.

«Bâtıniyye indinde ancak bâtın nusuzu maksuttur.

«5 — Vücut-u Bâri hususunda edille-i Kuran umdedir. Hudus delili, hikmet delili, gibi.

«Hikmet delili iki aslı muhtevidir: 1) Bütün mevcudat vücut-u insana muvafıktır. 2) Bu

muvafakat bizzarure bir fâil-i kaasid tarafından bilittifak değil, bilkasd sâdır. Âza-yı beden hayata, eşcar ve hayvan da muhitine uygundur.

«Hudus delili de iki aslı mutazammındır: 1) Bu mevcudat ihtira olunmuştur, hâdistir. 2) Her bir hâdiseye bir muhdis, ihtira olunan her şeye ihtira edici lâzımdır.

«Hulâsa; eşyadaki bu intizam ve tevafuk hakim ve habir olan bir zat-ı ecel ve a'lâya delâlet eder; şu muhtereatin da bir hâlikı, bir muhterii vardır. Bu da bizzarure malûmdur.

«Kur'an-ı Mübin delili hem yakındır, hem mukaddimat-ı kaliley mebnidir. Netayici de bittabi daha yakındır.

§ Selefiyye mezhebi müstakil ve müttehid bir mezheptir. Ancak icmal ve tafsil itibariyle iki nev'e ayrılabilir. Müttekaddimîn-i Selefiyye icmal ile iktifa ettikleri halde müteahhirîn-i Selefiyye tafsile itina etmişlerdir. Selefiyye mezhebi üzere maruf olan eser İmam-ı Hümam Ebu Hanife'nin «Fıkh-ı Ekber» idir. Tafsile itina edenlerin başında Şeyhülislâm İbn-i Teymiye bulunuyor.

«Selefiyyenin hepsi ehl-i sünnet-i hassa'dır, kudema-yı Hanefiyye Selefiyyedir. Kudema-yı Malikiyye ve Şafiiyye de Selefiyyedir. Hanabile'nin çoğu Selefiyyedir. Eimme-i metbuin tamamıyla Selefiyyedir. İmam Ahmet Müttekelliminin vazettiği edille ile ehl-i bid'atı reddetmeyi kerih görürdü. Bu hususta pek ziyade mubalâga ederdi. Cumhur-ı Hanabile bu yola sülûk ettiler. Eş'ariyye ve Matüridiyye gibi ilm-i Kelâm ile müteveggil olmadılar. Ehl-i bid'at-ı akval-i selef, kitap ve sünnet ile reddeder oldular.

«Selefiyye mezhebinin daimî hayatı vardır. Her asırda ehl-i İslâmdan mümtaz bir sınıf enfa-ı ulûm ile, ulûm-ı fıkhiyye ve ilm-i tevhid ve Hadis ile iktifa edip nizamı mucip ve halli müşkül olan mesail-i nazariyyeye râğbet eylemez. Mesail-i âliyyeyi, nusûs-ı Şer'iyyenin beyanı vechile gek ve güpheden âri olarak kabul eder. Selefiyyenin mesaili vechen minel vücuh değişmez. Yalnız vesail demek olan delâil teceddüt edebilir.

«Felsefe-i cedide, ulûm-ı asriyye Selefiyyenin usul ve mesailine haiz-i tesir olamaz. Selefiyye mezhebi gıda, Müttekellimin mezhebi deva menzilesindedir.»

SELEM (سليم) [Fık.] Müecceli muaccele satmak, yani peşin para ile veresiye mal almak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Değerli ilim adamı Kâmil Miras, Selem'e dair Hadisleri

ihitiya eden «Kitab-üs-Selem» e yazdığı bağlan-gıçta (Sahih-i Buharî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih, c. 7, s. 3-5) şu kıymetli tafsilatı veriyor:

«Selem; lûgaten selef demektir. Gerek vezinleri ve gerek mânaları cihetiyle bu iki kelime arasında hiçbir fark yoktur. Her ikisi de teslim ve takdim mânasınadır. Selem'in medlûl-i lûgavisini Kudurî: İki bedelden birinin tâcilini, öbürünün tecilini tazammun eden akitden ibarettir, diye bildirmiştir ki medlûl-i örfi ve fıkhsine tamamiyle muvafıktır. Selemi fukaha mûtaaddit şekilde tarif etmişlerse de bunların içinde en cem'iyetlisi Seyyid-i Şerif'in şu tarifidir: «Selem; semenden derhal, müsemmede de müeccel olarak mülkiyeti icabeden bir akitir»

Müsemmen, selemo tâbi olan maldır. Se-lemin halk lisanındaki tarifi de: «Peşin para ile veresiye mal almak» suretinde bir ve-cizedir.

«Fukaha örfünde mebi'a müsellemin-ün-fih, semen'e re'sûlmal, bâyi'e müsellemin-ün-ileyh, müşteriyeye de Rabb-üs-selem tesmiye edilmiştir.

«Bu bey'a selem denilmesi alım satım meclisinde re'sûlmalın peşin olarak teslim edilmesinden dolayıdır. Şârih-i Kastalânî Nevevî'den selem suretiyle bey'in cevazında icma' bulunduğunu naklediyor. Telvih'te bazı ulemanın selem muamelesini kerih gördükleri bildirilmiştir ki Abdullah İbn-i Mes'ut'un oğlu Ebu Ubeyde selemi kerih gören ulemadandır.

«Selem'in cevazına Kur'andan delil: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَوَاقَفْتُمْ بَيْنَ إِلَى أَجَلٍ مَسِي فَاصْتَبُوا) — Ey o iman eden kullar! Muayyen bir vâdeye muallâk olarak bir borç borçlandığınız zaman bu müdayeneyi (yazı ile tesbit ediniz) kavli şerifi ile bağlayan ve Kur'an-ı Kerim âyetlerinin on uzunu bulunan Müdayene âyet-i kerimesidir. İbn-i Abbas Radiyallahü Anhûma: (Tazmini muayyen bir zamana muallak olan se-net bey'ini Cenab-ı Hak Kitab-ı Mübininde helâl kılmıştır) diyerek ihticac için bu Müdayene âyetini okumuştur.

«Bu âyet-i kerimenin, selem-in hilline ve meşruuiyetine suret-i delâleti şöyledir: Bu Müdayene Âyetinde iki nevi bey' zikredilmiştir. Bey-i naçiz, gayr-i naçiz. Bey-i naçiz ki hazır bir malı peşin para ile yeden beyed muaccelen bey'dir. Âyetin alt tarafında olup şimdi tercüme ettiğimiz parçası ile kastolunan da bey-i teatidir Bunun tesbit ve tahririnde bir mecburiyyet i şer'iyye olmadığı talim buyurulmuştur. Ketb ü tahriri emrolunan bey-i gayr-i naçiz olup bunun da muayyen bir vâdeye muallak olduğu müstefat olur ki selemdir.

«Selem de bey' gibi icap ve kabul ile mün'akit olur. Meselâ Rabbüselem denilen müşteri müsellemin-ün-ileyh olan bâyi'e: Yüz kilo buğday için yüz lira selem verdim, der, o da kabul ederse selem mün'akit olur.

«Selem'in şartları: Mutlak bey' için meşrut olan bütün şartlar selem için de muteberdir. Bey'in bu şartlarından başka selem'in sihati için fazla olarak altı şart daha vardır ki şunlardır: 1) Müsellemin-ün-fih'in deyn olmasıdır. 2) Re's-ül mal olan paranın meclisi akitde verilmesidir. 3) Müsellemin-ün-ileyh'in vakt-i vücupta ve muayyen vâdede teslimi mümkün olan veya güç olmayan bir mal olması (meselâ kış ortasında teslim edilmek üzere bir sepet taze üzüm, yahut beş kırat cesemetinde tek taş bir pırlanta üzerinde selem bey'i caiz olmaz. 4) Naklinde meşakkat olan müsellemin-ün-fih'in mahall-i tesliminin beyan edilmesi. 5) Öçeğinin, okkasının, dönümünün, sayısının miktarı malûm olması. 6) Mekilât, mevzunat, mezruat, madudattan olmayan eşyanın evsaf-ı mazbuta ve meşhureliyle meselâ âlâ, evsat, edna diye tavsif ve tâyin edilmesi şartlarıdır. Bu şartlar arasında en mühimleri beşinci ve altıncı şartlardır. Selem bey'inde müsellemin-ün-fih için medar-ı tâyin olan bu şartlardır ki bu bapta Tecrid'e alınmış olan iki hadisin gaye-i sevki de bu şartları tebarüz ettirmektedir.»

Bagünden sonra şeftalilerindir mevsim-i tahsil
Ki nakd-i ferda ile akdolmuş selemdir hep
Sabit

SELH (سلح) [Tak.] Arabî ayların son günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlk gününe de «gurra» denilir. Selh; Arapça kesilen hayvanın derisini yüzmek demek olduğu ve ay son gününe gelmekle günlerinden insilâh (soyulmuş) eylediği için bu tâbir meydana gelmiştir. İşte bu sebeple vesikalarda 30 ramazan veya 30 N yerine Selh-i ramazan yahut selh-i N yazılı bulunmaktadır.

§ [Ede.] Şiirde başkasının sözünü az çok değiştirerek kendine maletmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. İki şairin bir zamanda veya hut birbirlerinden haberleri olmaksızın başka zaman ve mekânda mealleri yahut mâna ve lâfızları birbirinin tıpkı olarak söyledikleri şiir-lere de «tevarüt» denilir.

Selh u elmam u nevadır deşü sonra çıkışır.
Agbını setre nice düzd-i tavana-yı suhan
Sünbülzade Vehbi

SELİMÎ (سليمي) [Kıy.] Eski başlıklardan birinin adıdır. Yavuz Sultan Selim'e nisbetle bu

adı almıştır. «Mücevveze» den daha uzun altmışbeş santim boyunda, yukarısı ağzından genişçe, tepesi yarık değil düzdü Üzerine tülband sarılırdı. Ufak değişikliklerle Yeniçeri ocağının ilgasına kadar Padişahlar da bu kavuğu giyerlerdi

(Tevkî Abdurrahman Paşa) tarafından meydana getirilen kanunname (Millî Tettebbu'lar Mecmuası, cilt 1) deniliyor ki, ilkin payeye mahsus ve payesi olmayanların «perişanî» giymeleri müteamil iken bu usul hieri onbirinci (milâdi onyedinci) asır ortalarında terk olunmuş, ondan sonra vezirlerin selimî, yahut kallavî giydikleri yerlerde devlet erkânının selimî giymeleri tecviz olunmuştur. Yine bu kanunnameye nazaran vezir-i âzamlarla vezirler ve diğer devlet erkânı bazı yerlerde «selimî» giyerlerdi. Ezcümle vezir-i âzam serdarlık sefere gideceği zaman başında «selimî» olduğu halde padişahın huzuruna çıkardı. Vezirlerin divan-ı hümayundan gayri günlerde padişah huzuruna çıkmaları lâzımgelse «selimî» giyerlerdi. Vezir-i âzam divan günlerinde, kola çıkışında, bayramın üçüncü günü Eyüp ziyaretine gidişinde «selimî» giyerdi. Yeniçeri ağası, rikâp ağaları, vezirlerin selimî giydikleri yerlerde «selimî» giyerlerdi. Sefere iştirak eden defterdarlar nişancılardan vezir olanlar «kallavî», olmayanlar «selimî» giyerlerdi. Mevlid alaylarında vezirler, nişancı, defterdarlar, yeniçeri ağası, mir-i âlem, rikâp ağaları, bölük ağaları, çavuş başı, reis-ül-küttap, cebecibaşı «selimî» giyerdi. Kola çıkan vezir-i âzama refakat eyliyen yeniçeri ağası ile çavuş başı kezalik «selimî» giyerdi.

SELİMİYYE (سليمية) [Giy.] Eski ve zarif kumaşlardan birinin adıdır. Üsküdar'da Selimiyye'de dokunduğu için Üçüncü Selim'e nisbet edildiği kaydedilen «Eski Eserler Ansiklopedisin» de şu izahat da verilmiştir:

«Bunların içinde fevkalâde işlemelileri vardır. Beyaz, açık pempe, tahirî ve daha açık zarif renklerde yollu veya düz çiçeklileri vardır. Bir bohçası 30 ve bir yorgan yüzü 50 ve yüz liraya kadar, entarisi 200 lira kadar eder.»

SELİS (سليس) [Ede.] Halk şairleri arasında gazel yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu tür-lü şiirler Remel bahrının.

Failâtün feilâtün feilâtün feilün
vezniyle yazılır.

Selis'in murabba', muhammes, müseddes... şekilleri olduğunu ve bu başlık altında cönklerde tesadüf ettiği şiirlerden bu unvanın yalnız vezne taallukundan bu tesmiyenin veznin selâset ve revanlığından münbais bulunduğunu kaydeden Çankırılı Ahmet Talât Bey (Halk Şiirle-

rinin çekil ve nev'i, İstanbul, Devlet Matbaası 1928, Sayfa 78) Âşık Nuri'nin aşağıya geçirilen şiirini de örnek olarak yazıyor:

*Gideli haşre kadar hüzn ile firkat aceba?
Yoksa hasıl ola mı yer ile vuslat aceba?
O mürüvetsiz, o zalim, o sitemkârenin âh:
İre mi damenine dest-i mürüvvet aceba?
Beni gördükte yüzün döndürür ol âfet-i can
Ne içündür bana bu rütbe eziyyet aceba?
Baksa bir kerre benim hal-i diğer gunume ol
Çeşm-i inşafıla itmez mi mürüvvet aceba?
Kıtm çekva ideyim, kimlere feryat ideyim?
Uzanırsa nideyim leyle-i hasret aceba?
Mürg-i dildar-ı heves bir gün olup meyil ide mi?
Kona mı (Nuri) kulluk başına devlet aceba?*

SELMANİ (سلمانى) [Sof.] Bektaşî tâbirlerindendir. Niyaz kabul eden derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Selman-ı Farisî» ye nisbetle bu adı almıştır. Bektaşilikle Mevlevilikte sadaka kabulü, dilencilik caiz değildir. Yapılan yardım «niyaz» adı altında kabul edilir. Canlar mürgidin müsaadesiyle ellerinde keşkül «Şey'en lillah» diyerek gezerler, verilen niyazı kabul ederlerdi. Kabahatlılar da selmaniliğe çıkarlardı. Bunlar deriden elbise giyer, Allah için «Kerbela aşkına» su dağıtırlardı.

SELSEBİL (سلسبیل) [Mim.] Şakûlî vaziyette büyük çeşme aynası olup üzerinde muhtelif yalıklar bulunan ve su birbirinden geçerek aşağıya kadar gelen çeşmelerle suyu birbirine akan teknelerden müteşekkil çeşmelere verilen addır. Selsebil; Arapça tatlı ve hafif su demek olduğu gibi cennette bir pınara bu ad verilir.

Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır «Dehr» süresini izah ederken (Türkçe Kur'an Tefsiri, cilt 7, sayfa 5507) selsebil için şunları yazıyor:

«Selsebil; ilk evvel Kur'anda öğitilmiş bir kelime olduğu söylenmiş, bunun selsel ve selsal gibi selâset ve teselsül mânalarıyla alakadar olarak akımı müteselsil ve içimi ve yudumu boğaza dokunmıyacak surette gayet kolay ve tatlı mefhumunu ifade ettiği de söylenmiştir. Mücahid, cereyanı kuvvetli, içimi kolay demiş, Mukatil de suyu istedikleri meclise diledikleri gibi teselsül eder bir ayn (menba') demiştir. Katade'den rivayet olunduğuna göre Arşın tahtında Adin cennetinden nebean edip bütün cennetlere teselsül eden bir ayndır. Bahır'da der ki: bunun zâhiri bir isim olmayıp insiyağda selis, mezakta sehl diye bir tavsif olmak gerektir. Çünkü hakikaten isim olsa idi te'nis ve aleniyyetten dolayı gayr-ı munsarif olmak lâzım gelir. Mamafih «سلا وقواریرا» gibi fasılaya riayet için tevavilenmiş olması da melhuz-

dur. Bazıları da bunun «Bir yol iste! mânasına «Selsebilâ» terkiibinden menkul bir isim olması ihtimalini söylemişlerdir ki ona bir yol arıyanlar, ondan içebilirler mânasını iyma eder, demektir.»

*Nice reşk-i behtşt oldu diyen âdem gel insafet
Nazar kıl selsebil-i sâfa bak kasr-ı dilâraya
Revadır âb-ı canbahşına dense çeşme-i tesnim
Ki oldu masadak aynen tusemma selsebilâya
Neditm*

SELVİÇE (سلوچه) [Bah.] Arma bulunan müteharrik halatlara verilen addır.

SELVİÇE BONCUĞU (سلوچه بونجوغى) [Bah.] Selviçeye donatılan tek delikli ufak bogatalara verilen addır.

SEMA' (سماع) [Sof.] Tarikat müntesiplerinin cezbe haliyle ayakta zikretmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «Mukabele» de denir. Son zamanlarda sema' denilince mevlevîlerin âyinleri hatıra gelirdi. Diğer tarikatlarda da ayakta zikir yapıldığı halde buna sema' denilmez, «zikr», «mukabele», «devran» denilirdi.

Arapça öğitme, dinleme demek olan, lâtif lahinler, tatlı nağmelerle şiir okuyup dinlemek mânasına da gelen sema' sonradan sofiyenin cezbe haliyle ayakta zikretmelerine âlem olmuştur.

Sofiyeye göre sema'nın faidesi çoktur. En başta kalbi rikkate getirmeye yarar.

Sema'nın leh ve aleyhinde birçok sözler söylenmiştir. Sema'; evliya ile âşıklar indinde helâl, tarikatla alâkası olmayan ulema nazarında haramdır. Mevlâna eserlerinde ve Şems-i Tebrizî ile Seyyid makalâtında sema' müntehilere vâcip ve lâzım, mutavassıtlara mendup ve müstehap, nâkışlara haram olduğunu söylerler. Sultan Veled de bu fikirdedir. Veled Çelebi Efendi (Muhtasar Menakıb-ı Mevlâna) da (sayfa 137 haşiyesi) şöyle diyor:

«Malûmdur ki nevafil-i ibadat (nafile ibadetleri), hususa sema' gibi mahza sâliki daha kolay bir surette kabiliyyetlendirmeye ait müdavat ferâiz ve sünen-i müekkedeye muvazabetten sonra ifa edilecek âyinlerdir. Yoksa lâlâm için zarurî olan ibadette kesel (gevşeklik irsenme) ederek naehlâne ve mukallidane ve mürâiyane sema' elbette ehlullah nezdinde medhuldür.»

Sofiye ricali sema'ı inkâr edenleri üçe ayırırlar:

1 — Resulullah'ın sünneti olduğundan cahil olanlardır. Bunlar Habeşe kıssasını bilmiyorlar ve Hazret-i Âyşe'nin def çaldırmasına

Cenab-ı Peygamber'in müsaade ettiğinden haberdar bulunmuyorlar.

2 — Resulullah'ın sünnetine minveçhin âlimdirler. Lâkin isimleri sûri ulemanın ilmi gibidir. Bunlar Hazret-i Peygamber'in zevklerine ve haberlerinin esrarına vâkıf bulunmuyorlar. Resulullah'ın sünnetinde evliyanın istihracını bilmiyorlar.

3 — Ruhanî zevklerden haberi olmamış ve mahabbet ve meveddet çeşnisini tatmamış hacor, geçec makulesinden sayılanlar, bunlar sema'nın zevkini tatmamışlardır. Bu sebeple bu gibiler sema'nın lezzetini bilmezler.

Hulâsa; zâhir uleması sema'nın aleyhinde, sofiye ricali ise lehindedir. Her iki taraf birçok şeyler söylemişler, yazmışlardır.

Yine sofiyeye nazaran üç kimse sema' ehildir. Gayrısı hem na ehil, hem de namahremdir.

1 — Sema' edenin muradı nefsanî şehvetin teheyvücü, dünyalığının temini, cismen haz tevliidi için ise bu sema' laab ve lehv olur ve haram hükmünü alır. Böyle olmayıp da muradı tevâcüd ise, tekellüfi ve ruhanî zevk bulmak için ise bu sema' mendub ve müstahsendir.

2 — Sema' ile hallerine, makamlarına ve vakitlerine rücu' edenler, bu gibiler sema'nın zevkiyle rahatlanırlar ve ruhanî lezzet bulurlar.

3 — Sema' ile Hakkın muhatabatına ve mükâlemesine mazhar olurlar.

Yine sofiyeye göre sema' nefis ehlinin nefsanîyyetini, ruh ehlinin ruhanîyyetini ve Hak ehlinin de hakkaniyyetini ziyade eyler ve herkesin mertebesine münasip bir kapı açar.

Sema'; sofiye diyor, bir sâiktir ki herkese kendine ve maksadına göre gelir.

Sema'; ilâhî, ruhanî ve tabii olmak üzere de üç kısma ayrılmaktadır:

İlâhî Sema'; herşey nefselemirde kelime-tul-Allahtır. Zira Kün emrinin eseridir. Kelimat-ı ilâhiyye namütenahîdîr. Hakkın kelimatını öğiten evliyanın da nihayetsiz olan o kelimeler kadar bâtinî semî'leri vardır. Binaenaleyh bu mertebeye yükselen zat o kelimelerin dahi esrarını bilir, anlar ve duyar.

Ruhanî sema'; herşeyin Hakkı tesbih ettiğini ruhuyla duymaktır, zevkiyle fehmetmektir. Vücut; şuhud ehli indinde rikk-ı menşurdur ve âlem ile ehl-i âlem onda kitab-ı mes-turdur.

Elsine-i halk aklam-ı Haktır. Binaenaleyh aklam-ı Haktan sūdūr eden kelimeler, sadalar, harfler her ne ise ruh duygusuyla mânalarını öğitip ona göre iş etmektir. Bu mertebeye yükselen herşeyin tesbihini gûş-ı huşla (akıl kula-

ğıyle) dinler. İşte bu mertebeye erişenler defin, neyin, udun ve diğer sazların çalındığı vakitlerle çalınmadıkları zamandaki tesbihlerini öğitirler ve bunları öğitmekle kendileri de başka bir zevk ile zevklenirler.

Tabii sema'; buna sûri sema' da denilir. Sûri sema'; birçok kimselerin bir yere gelerek leziz nağmeler, nefis lahalar öğitmelerine denilir. Sofiyenin mâruf heyet üzere ney, def ve kudum seslerini dinlemeleri bu kabilendir.

Sema'nın zâhirî ve bâtinî olmak üzere birtakım âdabı vardır. Dervişlerin şeyhlerinden evvel sema'baneye gelmeleri, edep ve vakarla oturmaları, sağa ve sola, aşağı yukarı binaa maları, şeyhin sözlerini can kulağıyla dinlemeleri, uyumamaları, na'than, neyzen başlayınca murakabe şeklinde sükûnla oturmaları o cümledendir.

Sema'zen olanların bir de'bi de yolsuz hareketlerden tevekki (çekinmek), halka zevk gelince bağırırmaktan hazer (çekinmek) tir. Mevlevîlere göre velev ki vecd tesiriyle olsun hay ve huy küstahlıktır.

Edebiyat Tarihi ve Türk Musikisi tetkikleriyle tanınmış, aynı zamanda şeyhlik mertebesini ihraz eylemiş olan Saadettin Nüzhet Ergun (ölümü 1946) «Sema» hakkında (Türk Musikisi Antolojisi, İstanbul, Rıza Coşkun Matbaası 1943, cilt 2, sayfa 672-673) şu dakika değen satırları yazıyor:

«Mutasavvıfa şiirlerinin bestelerini ve «Nay» ı dinliyerek bir ahenk ve intizam ile dönmek mânasına kullanılan «Sema» bilhassa mevlevîler arasında şayi' olan dinî rakıslardan biridir. Bu rakısları yapanlara «Sema'zen», bunları idare edenlere de «Sema'zenbaşı» denilmektedir.

«Sultan Veled (vefatı H. 712; M. 1312) zamanındanberi mevlevîliğin âyin erkânlarından biri olarak kabul edilen sema', asırlar geçtikçe büsbütün bedî' bir hat almış, akıcı bir shenkle ve çok mükemmel bir tavırla sema' edebilen şahsiyyetler yetiştirmiştir. Meselâ XIX. asrın son yarısında Kasım Paşa Mevlevîhanesinin sema'zen başısı bulunan Mehmet Fabri Dede mütrip parmaklığı üstünde de sema' edecek kadar çeviklik göstermiştir. Muktedir sema'zenlerden Yozgatlı Neyzen Salih Dede de bir defa her biri iki kilo ağırlığında bulunan on tennureyi üst üste giymiş ve böyle olduğu halde yine muntazam bir surette sema' edebili-miştî. Karamanlı Halit Dede, Şair İsmet, Emin Hâki ve İhsan Mahvî merhumlarla Tahir Olgun, Feridun Nafiz ... gibi değerli şahsiyyetler de son devrin en iyi sema'zenlerindendir.

«Diğer bazı dergâhlarda ve bilhassa Kadiri, Rifai, Bedevi ve Sa'di tekkelerinde de «İsm-i Celâli» esnasında sema' etmek âdetinin taammüm ettiğini görüyoruz. Bundan dolayıdır ki, bu tarikat mensupları arasında da sema' meşkedenlere tesadüf edilmektedir. Rifailerden Odabaşı Şeyhi Ahmet Efendi, Sümbüliyyeden Merkez Şeyhi Ahmet Mesut Efendi, bu hususta en çok muvaffak olanlardır.

«Kadiri'lerde, yapılan sema' ayrı bir üslûptadır. Ve bu nevi raks Mevlevî'likten sonra en çok bu tarikat mensupları arasında şayi' olmuştur.

«Asırlardanberi yapılan bu muhtelif zikir tarzlarının bilhassa son devirler zarfında büsbütün bedîî bir hal aldığını da unutmamak lâzımdır. İlk mutasavvıfların yaşadıkları zamanlardaki «kıyam» ve «kuud» zikirleriyle «devran» ve «sema'»larda bu nevi tekellûf ve tasannuların revaç bulmadığı ve bu tarz hareketlerin daha ziyade «vecd» ile ve «gayr-ı iradî» bir haletle yapıldığı da muhakkaktır. Nitekim Cüneyd, Şibli, ... gibi birçok mutasavvıflar, dinî rakısları iradesiz bir vecd ile yapmışlardır. Mevlâna'nın sema'da tekellüfsüz ve tasannusuz bir tarzda ve âni bir heyecanla dönmekten ibarettir.

«Fakat «Tevacüd» yani «tekellûf ihtiyarı ile vecd istemek» de bir çok mutasavvıflarca makbul addedilmiştir. Onlar ارام بکوار hadisini delil ittihaz ederek «Tevacüd» ün de nihayet «vecd» e münkalip olabileceğini düşünmüşler ve talimî bir mahiyeti haiz olan bu hareketleri menetmişlerdir. Evvelce tekkelerde yapılan gayet tavırlı ve ahenktar zikirler, bundan dolayıdır ki, gittikçe taammüm etmiş, son asırlarda ise cidden güzel denilebilecek mertebelerle vücut hareketleri yapan tarikat mensubu birtakım şahsiyetler yetişmiştir.

«Şurasını da daima gözönünde bulundurmalıdır ki, İslâmî bir vecd ile yapılan bütün bu dinî rakıslar yani zikirler, devranlar ve sema' tavırları tamamiyle millîdir. Arap illerinde, Hindistan'da, Arnavutluk'ta ve diğer İslâm ülkelerinde şayi' olan rakıslarla Türkiye'de yapılan rakıslar hiç bir benzerliği yoktur. Bizim rakıslarımız kat' olarak Türk ruhunun iradesidir. İslâm memleketlerinde dolğanların tetkikleri Türkiye'ye misafir ırklara mensup dervişlerin rakısları, bu hakikati açıkça göstermiştir. Millî oyunlarımızla ve lâdinî mahiyeti haiz danslarımızla birlikte - bilenleri gittikçe azalan - dinî rakıslarımızı da bir an evvel tesbit etmek bir zaruret haline gelmiştir.

«Nitekim değerli terbiyecimiz İsmail Hakkı

Baltacıoğlu, bu hususta şunları söylemektedir: (Türke Doğru, s. 140).

«Dinsel dansları ve âyinleri iyi bilen sayılı adamların başında Hacı Bey Zade Muhtar gelir. Onun bu alandaki bilgisi bir hazine kadar zengindir. Onun bildiklerini fotoğraf, film, kroki, yazı ile zaptedelim. Sonra bulamayız. Başta Maarif Vekillîği, Konservatuvarın, Etnografya müzesinin bu işle uğraşması lâzımdır. Türk kültürünün, Türk zihniyetinin bu noktası karanlıkta kalmamalı.»

Kuşeyri'nin beyanına göre (Müntehabat-ı Nafia-i Kuşeyriyye, s. 235) «Sema' marifet ehli için ruhun gıdasıdır». Yine aynı eserde (Ebu Osman Hiyeri) ye atfen sema'nın üç vecih üzere olduğu beyan olunmuştur: «Birisî müptedi müridler içindir ki onunla kalbî hallerin husulüyle makamata vusulü reca ederler ve onlar haklarında bu halette fitne ve riyadan havf ve hayret olunur. İkincisi sıdk erbabı için olan sema' olup onunla hallerinin artması isteginde bulunurlar ve vakitlerine uygun olan kavilleri istima' ederler. Üçüncüsü âriflerden istikamet ehli için olup bunların kalplerine vârit olan harekât ve sükûndan ihtiyarsız olarak kibel-i Haktan (Allah tarafından) her ne ki sanîh olur ise muvaffakat dairesi hududunu muhafaza ederler.»

Sema'; sema' tahtası denilen ve ortasında çivi bulunan tahta üzerinde ve «Sema'zenbaşı»nın yahut onun münasip gördüğü «Sema'zen»lerden birinin nezareti altında öğrenilirdi.

Tarihî tetkikleriyle tanınmış olan Ziya Şakir Bey «Mevlevilik nedir?» adlı kıymetli eserinde «Sema' Nasıl Öğrenilirdi?» başlığı altında şu tafsilatı veriyor:

«Sema' çıkaracak bir derviş ile ya bizzat «Sema'zenbaşı» meşgul olurdu veya o (Can), Sema'zen Dedelerden birinin nezaretine tevdi ederdi. Bu dedeye «Sema' Dedesi» denilirdi. (Sema'zen) ise (sema' eden derviş) demektir.

«(Sema') a (meşk tahtası) denilen dört köşe bir tahta üzerinde başlanırdı. Bu tahta, ya ceviz veya ıhlamur ağacından yapıldı ve bunun tam ortasında, iki santim kutrunda, bakır yahut pirinçten bir kabara çivisi vardı.

«Bu sema' tahtası, sema' meşk eden dervişlerin ayak yerinden, âdetâ cilâlanmış gibi bir şekil alırdı. Bu cilâ o kadar parlak olurdu ki, en mahir marangozlar bile hayrette kalırlardı.

«Sema'zen olmak isteyen bir derviş, sağ avucuna bir miktar tuz alarak büyük bir hürmetle bu tahtanın yanına gelirdi. Evvelâ (baş keserek) derin bir niyaz gösterdikten sonra, sol dizini yere koyar, sağ dizini de bükerek

oraya çöker. Çiviye öptükten sonra, avucundaki tuzu, çivinin etrafına ekerdi.

«Sonra derviş ayağa kalkardı. Tekrar baş kestikten sonra, tahtanın üzerine çıkar, çiviye sol ayağının başparmağı ile ikinci parmağının arasına takar. Sağ kolu üstte olmak üzere kollarını göğsünün üstüne çaprastvari bağlar, avuçlarıyla omuz başlarını tutar, sağ ayağını geriye doğru iterek sol ayağının üzerinde dönmeğe başlardı.

«Sağ ayağa (çarh) ve sol ayağa da (direk) adı verilmişti. Buna binaen o şekilde dönmeğe (çarh atma) denilirdi.

«(Çarh atmak); sağ ayağını bulunduğu yerden alarak - sağdan sola dönmek suretiyle - yine aynı yere bırakmak... Direk ayağının topuğunu da - tahtadan kaldırmaksızın - soldan sağa doğru döndürerek eski vaziyetini almakla hâsıl olurdu.

«Müptediye ilk gün üç, ikinci gün beş çarh attırılır ve günler geçtikçe, çarhların adetleri artırılmak suretiyle (Sema') a alıştırılırdı.

«İlk meşk ve talimler, böylece ayak parmakları çiviye takılı olarak yaptırılır, sonra, parmaklar çividen çıkarılırdı.

«Bir müddet de, çivişiz olarak çarh attırıldıktan sonra, artık (sema'zen namzedi) olan dervişe sırasıyla (kol açması), (direk tutması) yani olduğu yerde dönmesi) ve çarh atarak yürümesi, aynı çizgi istikameti üzerinde hiç şaşmadan ilerlemesi usulleri öğretilirdi. Bütün o küçücek (meşk tahtası) üzerinde yapılan bu talimlerde tam muvaffakiyyet hâsıl olduktan sonra, artık (Sema'hane) ye gidilerek meşklere orada devam edilirdi ve buradaki süratli dönüşlerle eteklerin bir şemsiye gibi açılıp havalanmasına (tennure açmak) denilirdi.

«Sema'zen namzedi, artık bütün meşk ve talimleri bitirip de olgun bir hale geldiği zaman, sema' dedesi tarafından (Sema'zenbaşı) ya haber verilir, (Müptedi mukabelesi) yapılması istenirdi. Sema'zenbaşı, müptediyi sıkı bir imtihandan geçirir, muvaffakiyyetine kanaat hâsıl ederse, meseleyi Şeyh Efendi'ye bildirir. Aldığı müsaade üzerine, münasip bir mukabele gününde, öğle namazından evvel (müptedi mukabelesi) yaparak yeni yetişen dervişleri böylece Sema'hane'deki vaziyete alıştırdıktan sonra, artık (sema'zen) ler arasına idhal ederlerdi.»

«Mukabele-i şerif» dahi denilen Sema' âyini cuma günleri cuma namazından sonra yapıldı.»

Sema' âyini için eskiden muayyen gün olmadığını, bunun arzuya tâbi bir keyfiyet

iken sonra gün tâyiniyle sema'nın o gün veya saatte yapılmasının sonradan âdet olup hattâ sema' için meşk dahi yapılmadığını yazan tanınmış Mevlevî geyhlerinden Azmi Efendi (Nuhbet-ül-âdap, s. 7) bunun için şöyle diyor:

«Tarikat-ı Mevleviyyenin zuhurundan uzun seneler geçinceye kadar sema' âyini için hafta ve gün tertibi olmayıp mürid-i vaktin kalbine tulû ettikçe ve kalpleri incizaba davetin lüzumu oldukça icra olunmak ve sâliklerin ettiği sema' dahi talim ile olmayıp incizap ile olduğundan müncezip olanlar sema' edip maadasının sema'-da hakları olmamak ve bazılarının âyinin hangi selâmında incizap vâkı olur ise sema' etmek ve bazılar için sema' ile müncezip olmak mücaz olup tarikat-ı Mevleviyyenin tekâyaya mahsus olan sema' âyini bu şartlara mebnidir.»

Sema' âyini «Sema'hane» de yapıldı. Sema'hane; daire şeklinde ve parmaklıkları çevrilmiş, zemini gayet düz ve parlak bir yerdi. Bu dairenin kible tarafındaki kutbunda şeyh ve onun sol tarafında dervişler bususi elbiseler giymiş oldukları halde diz çökerek otururdu. Şeyhin karşısında ve yukarısındaki yere «mutrip dairesi» denilirdi. Âyinhanlar ve neyzenler yerde mevki alırlar, okuyucular önlerinde «kudum» lar olmak üzere diz çökmüş vaziyette otururlardı. Neyzenler ise onların etrafında ayakta bir kavis teşkil ederlerdi.

Âyine âyinhanlardan birisinin açık ve parmaklıkları yere giderek, aşağıda oturmakta olan Şeyh Efendi'ye doğru niyaz etmek (eğilmek) suretiyle selâm verdikten sonra doğrulup (İtrî) nin Rast Na't-i şerifini okumakla başlanırdı. Na't bitince hangi makamdan bir âyin-i şerif okunacaksa, neyzenbaşı o makamdan bir taksim yapar, sonunda neyzenler yine o makamda bir peşrev çalarlardı. O anda oturan Şeyh Efendi ile dervişler hepsi birden yere doğru eğilerek ellerini yere vurduktan sonra ayağa kalkarlardı, önde Şeyh Efendi arkada dervişler yavaş yavaş çalınmakta olan peşrevi dinliyerek Sema'hane dairesini üç defa devrederler ve şeyhin postunun önüne gelince makama hürmeten eğildikleri gibi karşılaşanlar yine eğilmek suretiyle birbirine selâm vererek devirlerine devam ederlerdi. O zamanlar neyzenler tarafından çalınmakta olan peşrev bitmiş olurdu. Bunun üzerine âyinhanlar okumağa başlarlar, neyzenler de onlara refakat ederlerdi.

Dört selâmdan ibaret olan âyinin birinci selâmı bitince durup eğilmek suretiyle geyhe ve birbirlerine selâm vererek dairenin muhitine gider, kolları omuzlarına çaprastvari bağlı oldu-

gu halde ayakta dururlardı. Aynı zamanda âyin'in ikinci selâmı okunmakta devam ederdi. Şeyhle beraber üç defa eğilmek suretiyle selâm verildikten sonra önce olduğu gibi şeyhin önüne gidilir, selâm verilip eli de öpüldükten sonra tekrar sema'a bağlanırdı. İkinci selâm bitince selâm verilerek evvelkiler gibi üçüncü defa sema'a bağlanır ve dördüncü selâmın nihayetinde son peğrev ve yürük semaî ve taksim çalınırken sema'a devam edilerek bitince şeyh efendi Fa-tiha derdi. Bunun üzerine sema'zenler otururlardı. O sırada mutrip dairelerinde aşr-i şerif okunur ve serkudumzen tarafından dua edilirdi. Şeyh efendi de (الا ان اولياءالله لاخرف عليهم ولاهم) (âyetini türbedeki mezarlara karşı yüksek sesle okuduktan sonra hepsi birden uzunca bir (hû) çekerler, evvelâ şeyh efendi sonra der-vişler sema'haneden çıkarlardı.

Meghur Mesnevihan Hacı Feyzullah Efendi, Mahmut Celâlettin Bey tarafından tercüme olunan «İşaret-ül mâneviyye fi âyin-il mevle-viyye» adlı eserinde (İstanbul, Şems Matbaası 1334-1336) âyini anlatırken bundaki esrara da işaret ediyor. Âyin cuma günü yapılacaksa cuma, başka bir günde iera edilecekse öğle namazı kılınıp tesbih çekilerek dua da edildikten sonra halka halinde ve namazdaki ka'de (oturug) gibi oturuları için şöyle diyor: «Akval ve ahval-i seniyye-i nebeviyyeye ittibaen ve ahkâm-ı lâhiyyeye münkaden ve mutian güya ki o mecliste o saatte evamir-i lâhiyyenin nüzulüne muntazır oluyorlarmış gibi bulunurlar. (وكذلك اوحينا اليك روحاً من امرنا ما كنت تدري ما الكتاب) (âyet-i celilesinin mânevi esrarıyla müte'naim olurlar.»

«Âyinhan tarafından na't okunduktan sonra neyle kudum çalınmaya bağlanınca da (كل من عليها فان ويبق وجهه ربك ذوالجلال والاکرام) yani hayat sahiplerinin kâffesi üzerine fânîlik muhakkaktır. Ancak baki kalacak Rabbike Zülcelâl vel-ikram hazretleridir. Âyet-i kerimenin sırrı zuhur ederek nefisleri müstehlik-i fizza vassıfat olur.»

Çalgının verdiği veed dolayısıyla ellerin vurularak ayağa kalkılmanın sırrı şöyle izah olunmuştur:

«Fâni olan bu vecidde هذا رجلان هذا رجلان (اركن رجلان هذا رجلان) yani ya Eyüp olduğun yeri ayagınla kaz, vücudunu yıkayacak ve içecek su çıkar» âyetine işareten dinliyenler nefislerini beşerî kederden kurtarmak ve mânevî hayata erişmek için ellerini yere vurarak mütefekkir olduklarını haşır ehlinin kalkışını temsilen ayağa kalkarlar. Nasıl ki الصور نفحة واحدة (فانفخ في الصور نفحة واحدة فيومئذ وقعة الواقعة) وحلت الأرض والجبال فدكتا دكة واحدة فيومئذ وقعة الواقعة)

(وقال الذين اوتوا العلم والایمان لقد ليتيم في كتابنا الله الى يوم) (اليوم البعث فهذا يوم البعث ولكنتكم كنتم لاتعلمون) yani sîr bir nefha olarak üfürüldüğü ve kudret eliyle yer ve dağlar üzerine serildiği vakit onlar kum gibi dağılır ve dümdüz olur. İşte o gün kıyamet'in vukuu günüdür. Dünyada iken kendilerine ilim ve iman nasip olanlar sağ olanlara hitaben Allah'ın kitabında bildirilen muayyen günü inkârla tevakkufunuz muhakkaktı. İşte şu gördüğünüz vakıa baas günüdür ki gimdi görünüz. Lâkin sizler bunu bilmezsiniz. Nass-ı celîleleri işaretiyle şeyhleri önlere geçer.»

«Tarikatın «Libas-ı feyzi olan feracelerini telebbüs (giymeleri) ve şer-i şerifin ahkâmı ile tesettür ve âdab-ı tarikatla teeddüp ederek şeyhlerinin isrine ittiba'» etmeleri (يوم ندعوا) etmeleri (يوم ندعوا) devir sırasında kible cihetindeki şeyh makamına ve kapiya gelince tâzim makamında eğilerek selâm vermeleri ادعوا (قل هذه سبيل ادعوا الى الله على هدى) انا ومن اتبعنى فسيحان الله وانا من المشكرين وهذا صراط ربك مستقيماً فاتروه) ve âyinin sona ermesi üzerine arkalarındaki feraceleri çıkarmaları da (فاطلع) âyetlerinin sırlarının tecellisine işaret olduğu da kaydedilmiştir.

Aramımız sema' iledir rüzgârda
Girdab-ı bahr-ı aşka batan mevlevileriz.
Galip Dede

Sırr-ı nây ve sema'ı anlamıyan
Kafana dünbelek desem yeridir.
Ayn-ı mephaste sâkk idi soft,
Sana anden eşşek desem yeridir.

Ferit Kam

SEMA'A GİRMEK (سماع غير مك) [Sof.]
Mevlevî tarikatı usulünce ayakta yapılan zikre iştirak etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. (bak: Sema').

Alem-i ma'nî ki hurşid-i cihanâra gibi
Devreder girmiş, sema'a anda ruh u mevlevî
Nef'i

SEMA' ÇIKARTMAK (سماع چيكارتق) [Sof.]
Mevlevî tâbirlerindendir. Sema' denilen dönme-yi öğrenme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sema' çıkartacak can ile ya bizzat «Sema'zen-başı» meşgul olur, yahut sema'zen dedelerden birinin nezaretine tevdi ederdi. Sema'a meşğ tahtası denilen ve ortasında bir çivi bulunan dört köşe bir tahta üzerinde başlanırdı.

SEMA' DEDESİ (سماع ددسى) [Sof.]
Mevlevî tâbirlerindendir. Sema' çıkartacak cana sema' usulünü öğreten dede hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sema' denilen dönme usulünü öğrenmek istiyen ve mevlevî tâbirleriyle sema

çıkartacak cana sema'ı ya bizzat «sema'zenbaşı» öğretir, yahut dedelerden birinin nezaretine tevdi ederdi. İşte bu dedeye «Sema'dedesi» denilirdi.

SEMA' ETMEK (سماع اتمك) [Sof.]
Mevlevî tarikatı usulünce ayakta zikretmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Sema').

Râm olup cazibe-i aşkına ecrâm-ı sema
Daima devriyle etmekte sema'ı tanzir
Tokadî Zade Şekip

SEMA'HANE (سماعخانه) [Sof.]
Tekkelerde âyin yapılan yerlere verilen addır. Mevlevî tekkele-ri-nde-ki-lerin öteki tekkelerdekilerden farkı dört tarafında oturulacak yerler kalmak suretiyle ortasının daire şeklinde kısa parmaklıklarla çevrilmiş olması ve bu yere sema'zenlerden başkasının girememesi idi. Parmaklığın dışında kalan yere keçeler serilirdi. Parmaklık içindeki kısım boş ve mücellâ (cilâlî) tahtalı idi. Kapının tam karşısına şeyhin seccadesi ve kırmızı postu, münasip bir yerine de kürsü konurdu. Bazı sema'hane de yan yana, bazılarında karşılıklı iki kürsü vardı. Kürsülerin karşılıklı olmasına sebep birine mesnevihanın, ötekine kari-i mesnevinin çıkması için idi. Eski mesnevihanlar hafız-ı Mesnevî (Mesnevî'yi ezberlemiş) oldukları için Mesnevî'yi ezber takrir ederlerdi. Şayet alt tarafını unutursa elinde kitap tutan kari-i mesnevî beyti okumak suretiyle mesnevi-hane hatırlatırdı. Sonraları mesnevihanlar hafız-ı Mesnevî olmadıklarından ellerine kitap almıya ve kürsüye çıktıkları vakit de kari-i mesnevî olanlar kürsü dibinde oturmağa başlamışlardı.

Sema'zenler sema'hanenin boş ve mücellâ tahtalı olan yerinde sema' ederlerdi. Oraya sema' edenlerden başkası giremezdi. Parmaklıkla bölünmüş ve keçeler konulmuş olan kenarlarda herkes oturabilir, âyini seyreyleyebilirdi. Cuma ve bayram namazı kılınan ve hatibi bulunan tekkelerin sema'hanelerinde minber de bulunurdu. Büyük mevlevihanelerde sema'haneler de ayrı idi.

Ziya Şakir Bey «Mevlevilik nedir? adlı eserinde «Sema'hane» için şunları yazıyor:

«Sema'hanenin umumî şekli, tam mâna-sıyla, bir «mesçit» ten başka birşey değildir ve hemen umûmiyyet itibarıyla dört köşe olup, cesameti de, bulunduğu memleketin veyahut semtin kalabalığına göredir.

«Dergâhın bu binasına da bir «cümle kapısı» ndan girilir. Bu kapıdan girildiği zaman, karşımıza çıkan, diğer mesçitlerden bir farkı varsa o da, bu mesçidin ortasında, parmaklık

ile çevrilmiş olan büyük bir dairenin bulunmasıdır.

«Bu dairenin haricinde kalan kısmı (cümle kapısı) nın bulunduğu kısımdan itibaren sağ taraf ve bu tarafı takiben ön taraf, kâmilin, âyin-i şerifi görmek için gelen (züvvar) a (zi-yaretçilere) mahsustur. Sol tarafta ise, o dergâhın bânisi, şeyhleri, dedeleri vesaire gibi mevlevî azizlerinin (türbe-i şerif) leri olup sıra ile bunların sandukaları bulunur.

«(Mesçit) farzettığımız bu binanın (mih-rab) ı; ortadaki parmaklıklı dairenin dışında ve cümle kapısının, tam karşısındadır.

«Asıl (Sema'hane) denilen yer parmaklıklı dairenin iç kısmıdır. Bu kısma, (Cümle kapısı) nın birkaç adım ilerisindeki parmaklıklı kapıdan girilir ve bu kapıya (Sema'hane kapısı) denilir.

«Bu cesim (büyük) dairenin içinde ve sema'hane kapısının tam karşı cihetinde, şeyh efendinin makamı vardır ki, kırmızı (şeyh postu) yayılmıştır.

«Şeyhin biraz açıklarında, biri sağda ve diğeri solda iki kürsü vardır. (Cümle kapısı) nda durulduğu zaman görülmesine nazaran, sağdaki kürsü, (Mesnevi-i şerif kürsüsü) dür. Sol taraftaki kürsüye ise (Mevlevi-i şerif kürsüsü) denilir.

«Dairenin iç tarafına (sema'zen) denilen dönen dervişlerin oturması için - yine dairevi şekilde - ensiz bir keçe yayılmıştır. Bu keçe daimîdir. Mesnevî kürsüsünün önünde de ayrıca keçeler yayılmıştır. Bu keçeler daimî olmayıp ancak Mesnevî dersleri takrir edilirken dinliyenlerin oturması için yayılmıştır. Âyin-i şerif bağliyaacağı zaman kaldırılır.

«Cümle kapısının, sağ ve sol taraflarında iki merdiven vardır. Bu merdivenlerden bir balkona çıkılır. Bu balkon, birbirinden parmaklıkla ayrılmış, üç kısımdan mürekkeptir. Sağdaki kısımda, (sema') a iştirak etmeyen (muhip) ler oturur. Sol kısımda da, âyin-i şerifi temayağa gelmiş olan yabancılar bulunur.

«Ortada kalan kısım çok mühimdir. Bu raya (Mutrip) denilir.

«(Mutrip) in, sema'haneye nazır, parmaklıklı cephesinde, biri sağda ve diğeri solda olmak üzere iki (sütun) vardır. Bu sütunlardan sağdakinin önünde (neyzenbaşı) nın soldakinin önünde de (kudumzenbaşı) nın postu yayılmıştır.

«Kudumzenler, kudumzen başının postunun önünde, iki sıra olarak otururlar. Neyzenler ise, neyzen başının postundan itibaren, kudumzenlerin arkasına doğru tek sıra üzere oturmuş bulunurlar.

«Sol taraftaki sütun dibi (na't-ı şerif) okunmaya mahsus yerdir.

«İstanbul'daki büyük dergâhlarda, tam nutribin karşısına tesadüf eden diğer bir balkon vardır ki burası da (Hünkâr mahfili) dir. Mahfilin, sema'haneye nazır olan kısmı kafeslidir ve dergâhın servetinin derecesine göre de iç kısmı müzeyyen ve muhteşemdir ve bu mahfile (cümle kapısı) ndan ayrı bir kapıdan girilir.

«Asıl sema'haneyi teşkil eden daireyi ihata eyliyen (zuvvara mahsus) yerlerin sağ taraf-taki üst kısmı da uzun bir balkondur. Bu balkon, kadınlara mahsustur. Sema'haneye nazır cephesi, sık kafele kapalıdır. Kapısı, harem dairesindedir. Erkekler kısmı ile, hiç bir alakası yok gibidir.

«Sema'hane binasının dahilinde, tam bir meşcit manzarası vardır. Ortadaki mihrap, bütün cami ve meşcitlerdeki mihrapların aynıdır. Duvarlara (Lâfza-i Celâl) ile (Resul-ü Ekrem Efendimizin mübarek (Muhammed) ism-i Şerifini ve aşere-i mübeşşerenin isimlerini ihtiva eden levhalar asılmıştır. Bunların aralarında (Hazret-i Mevlâna) ile (Hazret-i Şems) in ve (Sultan Veled) in isimlerine veyahut zikr-i cemillerine ait levhalar da vardır. Zuvvara mahsus olan kısımlarda — dergâhın servet derecesine göre — halılar ve kilimler yayılmıştır.»

SEMAHATLÛ (سماعتلو) [Ilm.] Rumeli ve Anadolu kazaskerlik rütbesini ihraz edenler hakkında «elkab» olarak kullanılır bir tâbirdir. Resmî muharreratta (yazılarda) Semahatlû Efendim Hazretleri yazılır, isimleri yazılmak icabettikçe Semahatlû Efendi Hazretleri denilirdi. Şeyhülislâmlara fazla olarak «Devletlû» de ilâve edilerek «Devletlû Semahatlû» elkabı kullanılırdı.

SEMAİ (سمای) [Eds.] Aruzun 4 veya 2 mefailün, yahut 4-4 hece ile yazılan ve kendine mahsus bestesi olan halk edebiyatı örneklerinden birine verilen addır. Gazel tarzında bir şekil olduğunu, mısralarının on altı heceli bulunduğunu, saz ve halk şairlerinin aruzun 4 (mefailün) cüzüne uyan şiirlere, İstanbul'da «Efendim» ile bağlayan (tekerleme) lere denildiğini yazan ve «semai» «müsemmat semai», «ayaklı semai» nevilerinin bulunduğunu da ilâve eden Çankırılı Ahmet Talât Bey (Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, sayfa 81 ve mütâakıp) her biri için şu tafsilâtı veriyor:

«1 — Semai: Gazel tarzında on altı heceli ve 4 (mefailün) cüzüne tevafuk eden şiirlerdir:

Vefasın görmedim ol şaha meftun olduğum kaldı,
Düşüp sevdasına âlemde mahzun olduğum kaldı.
Görüp gözyaşına rahmetmedi devletlû sultanım,
Döküp âb-ı sırtı, dide pür hân olduğum kaldı
Cefa vü cevrine râzı olurdum ben, o dildarın,
Ana vadettiğim can işte, medyun olduğum kaldı.
Eminim Dertli'ye derman edersin, der idim hâlâ,
Senin derdinle şahım derdi efsun olduğum kaldı.

«Divan gibi semainin de (murabba, murhammes, müseddes) şekilleri vardır.

«2 — Müsemmat semai: Her beyti dört parçadan ibaret şiirlerdir. Diğer semailerin vezin ve şekilce aynıdır. Cönlere bu namla geçer.

Hakikat caydır cânâ	Bizim meghanemiz şimdi,
Sırısk-i âşıkân âsâ	Dolar peymanemiz şimdi.
Ziya-yı şem-i hûbâne	Düşen tâ haşredeki yâne,
Ruh-ı dildar-ı cûnâne	Döner pervanemiz şimdi.
Bakar mı hâsen-i dârâye?	Sala hâ câm-ı sevdayı,
Takıldı zülf-i Leylâ'ye	Dil-i divanemiz şimdi.
Olanlar aşk ile yanık,	Darar her kavline sadık;
İçer peymanegi âşık,	Olur mestanemiz şimdi.
Enisim (Nuri) zar oldu	Kararım bî karar oldu,
Habibim; Beyt-i yâr oldu:	Dil-i divanemiz şimdi.
	Tokatlı Nuri

«3 — Ayaklı semai: Bir nevi (müstezat) tan ibarettir. Cönlere bu unvanla geçer.

Behey zalim, benim erbab-ı aşka âşına dersin;
Geçersin, ruye gülmezsın;
Sula şeftali-i vaslın kamu derde deva dersin
Öpülmezsın sevilmezsın
Sana ağyâre meyletme, dedikçe zıddına gittin
Bana yüz bin hitab ettin,
Şaşırdım neyleydim bilmem dövülmezsın dövülmezsın
Niçin imana gelmezsın?
İşittim şüphesiz âşıklara va'd-i visal ettin
İnanmam kil ü kal ettin
İnan, hem hazır ol, meylim bu şeb senden yana dersin
Gelirim der de gelmezsın.

Öpülmezsın, sevilmezsın deva şayoldu âlemde
Reva mı gençliğin demde?
Olur mu buse vermek her zaman bedava dersin
Yenilmezsın içilmezsın
Dedi zincir-i zülfe gayr-i mailler âzad olsun
Dedi ömrüm ziyad olsun
Mahabbet bağladım gayri sana (Kenzi) ya da dersin
Filân kesten kesilmezsın.

«Bu şiiri bazı mecmualarda (Kemterî) namına gördüm.»

§ [Mus] Muhtelif şiirlerin aksak veya yürük semai ölçüleriyle yapılmış olan ezgilere verilen addır. Semai'ler ekseriya lâzime terennümlü, nadiren terennümsüz olurlar. Bu sebeple nakış semai denilir. Bu terennümler ya ika'î veyahut güftevî olur. Bunlar da ya münferit veyahut ikisi de müçtemi bulunurlar.

Semailerde hareketler yürük, orta, ağırca olur. Semailer aşkın hallerini terennüm ederler. Kit'alarında mevcut mısra'ların sayılarına ve onlara terfîk edilmiş olan terennüm lâhizelerine göre bestelenmiş olan semailerin şekilleri muhteliftir. Bestekârların üslûpları zamanlarına ve ölçülerin hareketlerine göre başka başkadır.

Semailer aksak semai ve yürük semai namlarıyla iki nevidirler. Aksaklarda şiirin dört mısraı olur. Evvelâ iki mısraın ve lâzimesinin lahni birbirinin aynı olur. Üçüncü mısra' meyan namıyla, ilk mısraın ezgisinden gayri bir makama geçili bir lahna bağlanmış olur. Dördüncü mısraın lahni de birincinin gibidir.

Yürük semailerde şiir dört mısra'lıdır. Birinci mısra' bir lahnele asma kalır. Sonra terennüm gelir ve daha sonra ilk mısra'a mütemmim bir ezgi bağlanarak karar eder. İkinci mısraın ezgisi birincinin gibidir. Üçüncü mısra' başka bir makama geçildiği bir lahnele muvakkat kalır. Sonra yine üçüncü mısra' güftesi birincinin kararı gibi kalır. Dördüncü mısraın ezgisi birinci gibidir.

Bunların notalı örnekleri değerli musiki üstadı Doktor Suphi Beyin (Nazari, Ameli Türk Musikisi) adlı kıymetli eserinde (cilt 3, sayfa 167 ve mütâakıp) verilmiştir.

Mehterhanede çalınan makamlardan biri de bu adı taşırdı.

SEMAİ KAHVESİ (سمای کاههسی) [San.] Saz şairlerinin kahvelerinden sonra ortaya çıkan kahveler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İçtimai müesseseler hakkında tetkikleriyle tanınmış olan rahmetli Osman Cemâl Kaygılı'nın (ölümü 1945) bildirdiğine göre (İstanbul'da Semaî Kahveleri ve Meydan Şairleri, İstanbul, Burhanettin Ba-

simevi, 1937, sayfa 27) İstanbul'da «Çalgılı Kahve» de Semaî Kahveleri ondokuzuncu yüzyılda kurulmuştur. Saz şairleri burada halk edebiyatının örneklerinden olan «Semaî» okudukları için bu adı almışlardı. Bununla beraber saz şairleri saz çalıp semaî ile beraber mani, koşma, destan da okurlar, birbirleriyle şiir müsabakası da yaparlardı. Memleketin her tarafında dolaşan ve o sırada İstanbul'a da gelen saz şairleri gittikleri yerlerdeki kahvelerde saz çalıp mani, semaî, koşma, destan okudukları gibi birbirleriyle müşaarede (karşılıklı şiir söyleme) de bulunurlardı.»

Ondokuzuncu asrın meşhur saz şairlerinden Dertli İbrahim, Tavukpazarı'daki Âşıklar kahvesinin tavanına asılan şairane bilmeceyi hallederek, o zaman saz şairlerinin reisliğini aldığını yazan Osman Cemâl Kaygılı saz şairleri ile beraber kahveler için de şunları söylüyor:

«Bize öyle geliyor ki, Tanzimat'la beraber divan edebiyatı nasıl karakterini kaybetmiş ve daha sonra nasıl durmuşsa, âşık tarzı denilen saz şiiri de yine Tanzimat'la birlikte hayli gevşemiş ve biraz daha zaman geçince Tavukpazarı'daki âşıklar kahvelerinden İstanbul'un çalgılı kahve denilen yerlerine sığınarak ora'arda aslını muhafaza etmekle beraber şeklini az çok değiştirmek suretiyle 1919-1920 yıllarına kadar devam edebilmek imkânını bulmuştur.

«Vâkıa, eski âşık kahvelerinin başka bir şekilde devamı demek olan İstanbul'un yeni çalgılı kahveleri, 1908 İnkılâbından sonra, hayli sarsılmış, yalpalamış ve 1910 dan sonra bütün sönmeye yüz tutmuş ise de, yine kögede bucakta tek tük yaşıyan bu kahveler, büyük harp sıralarında bile tamamiyle kapanmamış ve ancak 1920 senesinin sonlarına doğru ortadan kalkmıştır.»

Yine onun haber verdiğine göre (Sayfa 7) «Çalgılı Kahveler, kış mevsimlerinin cuma geceleri ve en çok bütün ramazan geceleri işlerdi. Hemen her meşhur semtte bunlardan bir tane vardı. Beşiktaş'ta, Çeşmemaydanın'da, Tophane'de, Boğazkesen'de, Eyüp Defterdarın'da, Halıcıoğlu'daki çalgılı kahveler bunların en ileri gidenlerinden idi. Bu kahvelerin hemen hepsi de oraların en gözde tulumbacı kahveleri idi. Son çağların en meşhur manicileri, semaiçileri, koşmacıları, destancıları da ekseriyetle o zamanların bir çeşit sporcuları olan bu genç tulumbacıların arasından çıkardı. İçlerinde, belki de hiç tulumba sırtığını omuzuna koymamışlar da vardı; fakat yüzde yetmiş kuşkusuz tulumbacı idi.»

Kaygılı bundan sonra o zamanın meşhur simalarını kaydetmekte ve bunların şiirlerinden örnekler de vermektedir.

İstanbul'un birçok yerlerinde saz şairlerinin devam ettikleri mütâaddit kahveler olduğu gibi mani, semaî ve destan söyleyen kahveler de olduğunu kaydeden ve oralarda söylenen mânileri de yazan eski âdetler bilgini Musahip zade Celâl Bey (Eski İstanbul Yaşayışı, İstanbul Türkiye Basımevi, 1946, sayfa 101) hatıraları arasında şu satırları da yazıyor:

«Bundan elli, ellibeş sene evveline kadar devam eden bu semaî kahvelerini gördüm Âdî günlerde olduğu gibi ramazan gecelerinde Beyazıt'da, Çeşmemeydanı'nda, Fatih'te Topkane'de, Firuzaga'da, Üsküdar'da, Yeniçeşme'de ve Taşçıbaşı ve Dutlu kahve'de Semaî kahveleri vardı. Rahmetli Cenap Şahabettin, tıbbinin son sınıflarında iken o zaman intişar eden edebî mecmualara şiirler göndermeye başlamıştı. Ramazan geceleri daha birkaç arkadaşla beraber Beyazıt'da Semaî kahvesi karşısındaki mahallebici dükkânına gider, söylenen manileri, destanları, semaileri dinlerdik. Mahallebici dükkânından dinlememizin sebebi, Cenap'ın ve arkadaşları Emin Âkif, Kehhal Zade Mehmet Ali'nin arkalarındaki yaka ve kol kapakları kırmızı kadife üzerine omuz başlarına kadar kırmızı ipek şeritle donanmış o zaman tıbbiye mektebi uniformalarıyla kahveye girmemize engel teşkil ettiklerindendi. Mani söyleyenlerin kafa yormadan buldukları kafiye, merhum Cenap'ı hayrette bırakırdı. Not defterini çıkarır, kaydeder, yumruğunu deftere vurarak «Bu adamlar okuyup yazsalar da neler söylemezlerdi» diye haykırırdı.

«Bu semaî kahvelerini şenlendiren tulum bacıların ekserisi sanat sahibi adamlardı. Dükkânlarında çalışırlardı. Her semtte bulunan yangın tulum bacı teşkilâtına dahil olanlar bunu bir idman ve spor olarak yaparlardı. Tulum bacılık merakına tutulan Defterhane, Bab-ı Âli, Rüsumat, Serasker kapısı, Maliye, Meşihat kâtipleri de vardı.»

SEMA'İ RAH (سماعی) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Yolda yapılan sema'a verilen addır. Mevlâna Konya'da Varakçılar karşısından geçerken çekiçlerin muttarit tarakasından cezbelenip sema' etmeye başlamıştı. Eskiden sema'hanesinde minber olmyan mevlevihanelerin dışında bayram namazı kılan Mevleviler namazdan dönülürken, yahut tenezzüh için hep birlikte kıra gidilirken ney ve kudum çalınır, o esnada bazılarının sema' ettikleri görülürdü. Esrar Dede'nin:

*Gören sanır ki safadan sema'-ı rah ederim.
Döner döner bakarım güy-a göre âh ederim.*
beyti buna işaretir.

SEMA' MESKİ (سماع مشقی) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Tarikata yeni intisap eden «nevnîyaz»'ın sema' usulünü öğrenmek için çalışması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meşk «sema'tahtası» denilen çivili bir tahta üzerinde yapılırdı.

SEMANİYYE-İ HALVETİYYE (سماعی) [Sof.] Halvetiyye tarikatı şubelerinden Bekriyye-i Halvetiyye kollarından birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Muhammed Bin Abdülkerim-ül-Medenî-üs-Semani'ye nisbetle bu adı almıştır. Hicrî 1132 (1719) senesinde Medine'de doğan ve zamanına göre tahsilden sonra Medine'ye gelen Şeyh Mustafa-ül-Bekrî'den hilâfet alan Şeyh Muhammed'in Kadiri tarikine da nisbeti vardı. Kemal ve irfanındaki genişlikten dolayı zamanının kutbu sayılmıştı. Ölümü hicrî 1189 (1775) dir. Mezarı Cennet-ül-Bakî'dedir. Nefehat-ül-İlâhiyye ve İğaset-ül-hifat adlı iki mühim eseri vardır. Semani lâkabını alışı zamanının ediplerinden Şeyh Muhammed-ül-Hanefî-yyüs-Semani'ye olan bağlılığından dolayı idi. Onun hakkında Arapça pek çok medhiyeler yazılmıştır.

SEMA' TAHTASI (سماع تختی) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. «Nevniyaz»'ların (tarikata yeni sülûk edenlerin) sema' meşkettileri tahtaya verilen addır. Buna «meşk tahtası» da denilirdi. Bir metre murabbaında, dört köşe ve ortasında iki santim kutrunda bakır yahut pirinçten bir kabara, çivisi bulunan bu tahta ceviz veya ıhlamur ağacından yapılırdı. «Müptedi» sema'ı «sema'zenbaşı»'nın yahut onun tâyin ettiği «sema'dedesi»'nin nezareti altında öğrenirdi. «Nevniyaz» sema'a başlarken sağ avucuna bir miktar tuz alarak büyük bir hürmetle bu tahtanın yanına gelir, «baş keserek» derin bir niyaz gösterdikten sonra, sol dizini yere koyar, sağ dizini de bükme suretiyle çiviye öptükten sonra, avucundaki tuzu, çivinin etrafına ekerdi.

Bunu yaptıktan sonra ayağa kalkar, tekrar başkeserek tahtanın üzerine çıkar, çiviye sol ayağının başparmağı ile ikinci parmağının arasına geçirmek suretiyle dönmiye başlardı. İlk gün üç, ikinci gün beş çarh attırılır, günler geçtikçe çarhların sayısı arttırılmak suretiyle «sema'a» a alıştırılırdı. İlk meşk ve talimler böylece ayak parmakları çiviye takılı olarak yaptırılır, sonra parmaklar çividen çıkarılırdı. Bir müddet de çivisiz olarak çarh attı-

rıldıktan ve öğrendiği yapılan imtihanda gösterdiği muvaffakiyetle anlaşıldıktan sonra «Sema'hanesi» de «Âyin-i şerif» e iştirak ettirilirdi.

SEMA' TEKBİRİ (سماع تکبیری) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Tarikata yeni intisap edip sema'ı tamamiyle öğrenen nevniyazın başına giydiği sikkenin şeyh efendi tarafından dua edildikten sonra başına giydirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nevniyaz bir taraftan matbahtaki (mutfak) işlerine bakar, diğer taraftan sema' meşkine başlardı. Sema'ı tamamiyle öğrenince aşçıbaşı dede şeyh efendinin huzuruna götürüp resmen takdim ederdi. Bunun üzerine şeyh efendi başındaki sikkayı çıkarır, iki elinde tutarak tarikin usulü veçhile bir dua okumak suretiyle sikkayı tekbirledikten sonra nevniyaz'ın başına giydirirdi. İşte bu ikinci tekbiye «Sema' tekberi» denilirdi. Birinci tekbir ilkin kazancı dede tarafından sikkeye giydirilirken yapılırdı.

SEMA'ZEN (سماع زن) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Sema' eden derviş yerinde kullanılırdı. «Sema' tahtası» denilen ve ortasında çivi bulunan tahta üzerinde «Sema'zenbaşı» veya but onun münasip gördüğü «Sema'zen» lerden birinin nezareti altında öğrenilirdi. Sema'zen olmak isteyen bir derviş, sağ avucuna bir miktar tuz alarak büyük bir hürmetle bu tahtanın yanına gelir, evvelâ «baş keserek» derin bir niyaz gösterdikten ve sol dizini de bükerek oraya çöküp çiviye öptükten sonra, avucundaki tuzu, çivinin etrafına ekerdi. Sonra ayağa kalkıp tekrar baş keserek tahtanın üzerine çıkar, çiviye sol ayağının baş parmağı ile ikinci parmağının arasına takıp, sağ kolu üstte olmak üzere, kollarını göğsünün üstüne çaprazvari bağliyerek avuçlarıyla omuz başlarını tutar, sağ ayağını geriye doğru iterek, sol ayağı üzerinde dönmiye başlardı.

Müptediye ilk gün üç, ikinci gün beş çarh attırılır, sonra günler geçtikçe çarhın sayısı arttırılmak suretiyle sema'a alıştırılırdı.

İlk meşk ve talimler böylece ayak parmakları çiviye takılı olarak yapılır, sonra parmaklar çividen çıkarılırdı. Bir müddet de çivisiz olarak çarh attırıldıktan sonra, artık sema'zen namzedi olan derviş sırasıyla «kol açması» «direk tutması», çarh atarak yürümesi, aynı çizgi istikameti üzerinde hiç şaşmadan ilerlemesi usulleri eğretilirdi. Tam bir muvaffakiyet hasıl olduktan sonra artık «sema'hanesi» ye gidilerek meşklere orada devam edilirdi. Burada süratle dönmelerle eteklerin bir şemsiye gibi açılmasını da öğrendikten sonra «Sema'

zenbaşı» tarafından sıkı bir imtihana tabi tutulur, muvaffakiyetine kanaat hasıl ederse keyfiyeti şeyh efendiye bildirerek muvafakatını aldıktan sonra münasip bir mukabele gününde öğle namazından evvel «Müptedi mukabelesi» yaparak yeni yetişenleri böylece alıştırdıktan sonra sema'zenler arasına sokardı.

Sema'zenler arasında, hele son zamanlarda, sema'ı bir bedii hale getirenler, seyredenleri vecd içinde bırakanlar olduğu gibi bunu hayreti celbedecek çeviklikle yapanlar vardı.

Sultan Veled zamanındanberi mevleviliğin âyin erkânlarından biri olarak kabul edilen sema'ın asırlar geçtikçe bedii bir hal almış, akıcı bir ahenkle ve çok mükemmel bir tavırla sema' edebilen şahsiyetler yetişmiş olduğunu yazan rahmetli Saadettin Nüzhet Ergun (Türk Musikisi Antolojisi, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1943, cilt: 2, sayfa 62) misal olarak da şunları yazıyor:

«Meselâ XIX. asrın son yarısında Kasımpaşa mevlevihanesi'nin sema'zen başısı bulunan Mehmet Fahri Dede mutrip parmaklığı üstünde de sema' edecek kadar çeviklik göstermiştir. Muktedir sema'zenlerden Yozgatlı Neyzen Salih Dede de bir defa her biri iki kile ağırlığında bulunan on tennureyi üstüste giymiş ve böyle olduğu halde yine muntazam bir surette sema' edebilmişti. Karaman'da Halit Dede, Şair İsmet, Emin Hâki, İhsan Mahvi merhumlarla Tabir Olgun, Feridun Nafiz... gibi değerli şahsiyetler de son devrin en iyi sema'zenlerindendir.»

*Tennûre bend-i hâle-i envar-ı aşk olup
Mâh-ı sipihr-i mihr-i vefadır sema'zen
Avni*

SEMA ZENBAŞI (سماع زن باشی) [Mev.] «Âyin-i şerif» esnasında sema'hanede dolayıp sema' edenlerin birbirlerine çarpmamalarını ve âyinin intizamını bozmamalarını temin eylesen Dede hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sema'zenbaşı kıdemli ve sema'ı mükemmel olan dedelerden intihap olunurdu. Sema'zenbaşı sema' esnasında birkaç giyerdi.

Sema' öğrenmek isteyenlere sema' usulünü de o öğretirdi.

SEMEN (سمن) [Fık.] Satılan şeyin bahası, bedeli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Taraf-ların rızalarıyla tâyin olunan bedele «Semen-i müsemma», emsaline kıyasen ve erbab-ı vukuf (bilir kişiler) tarafından takdir edilen kıymete de «Semen-i misil» denir.

SEMEND (سمند) [Hal.] Kula at hakkında kullanılır bir tâbirdir.

*Zehl semend-i mülâyim ki hüs-n-i reftarı
Unutturur dil-i aşşaka cilve-i yarı*
Nef-1

SEMENDER (سمندر) [Mit.] Hurafeye (Mythologie) göre ateşe hasıl olan ve yanmayan bir hayvandır. İran ve Türk edebiyatında çok geçen semender için (San'at Ansiklopedisi) nde deniliyor ki: «Keler ve Kertenkele einsinden bir hayvandır. Soğuk bir hayvan olduğundan ve ateşe girerse söndürdüğünden eskiler bunun ateş içinde bile yaşayabilir bir hayvan olduğunu farzetmişlerdir. Onun için ateşe ve ocağa dair şeyler üzerinde resmi yapılmaktadır. İnci Francois zamanında armalara remzî bir şekil olarak konulmuş ve 1515 ten 1547 ye kadar Fransız Rönesansında tezyinî bir motif olarak kullanılmıştır. Bu motif, uzun boylu ve ağzından alevler çıkan bir kertenkele şeklinde yapılır.»

*Ateş'i süzen-i a'daya bizimle girmeye
Dehr içinde imtihan olmuş semender yok mudur?*
Hafız Paşa

SEMEN-İ MİSİL (سمن مثل) [Fık.] Satılan şeye emsaline kıyasen ve erbab-ı vukuf (bilir kişiler) tarafından takdir edilen kıymet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Satılan şeye tarafların rızalarıyla tâyin olunan bedele «Semen-i müsemma» denir..

SEMEN-İ MÜSEMMA (سمن مسمی) [Fık.] Satılan şeye tarafların rızalarıyla tâyin olunan bedel yerinde kullanılır bir tâbirdir. Emsaline kıyasen ve erbab-ı vukuf (bilir kişiler) tarafından takdir edilen kıymete de «semen-i misil» denir.

SEMERAT (ثمرات) [Mal.] Devlete ait mülk ve akarla topraklarından ve mukataalardan alınan irat ve bâsîlat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça meyve demek olan semere mahsul yerinde de kullanılırdı. Tanzimat'tan sonra bunun yerine «Emlâk-ı Emiriyye» tâbiri kullanılmaya başlanmıştır.

Mukataalar vaktiyle ilzam suretiyle ötekine berikine olduğu gibi vezirlere de verildi. Vezirler bunları birer miktar zammetmek suretiyle mültezimlere verirlerdi. Vezirlerin iltizam bedellerine zammetmek suretiyle ikinci mültezimlerden aldıkları farka da «Semerat» denilirdi.

SEMER DEVİRMEK (سمر دورمك) [Ask., Hal.] Yeniçeri ocağı mensuplarından birinin bir ortadan başka bir ortaya nakledilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu tâbir sonraları halk arasında temayül (gönül verme) yerinde kullanılmıştır. Ocak usulünce bir ortadan diğer bir ortaya geçmek çok fena bir şeydi. Ayrıldığı orta için hakaret sayılırdı. Nitekim hicri 1234 (1818-19) senesinde yirmi beşinci ortadan bir ocaklının

yetmiş birinci ortaya semer devirmesi yirmi beşincilerin namusuna dokunduğundan kendilerini bırakan ocaklı öldürüldü. Ölüm hâdisei ortalığı büsbütün karıştırdı. İki taraftan adamlar öldü. Karışıklık üç gün devam ettikten ve bu arada reaya dükkânları da yağma edildikten sonra ustalarla karakullukçuların araya girmeleri sayesinde iş yatıştırıldı.

SEMERKANDİ KÂĞIT (سمرقندى كاغذ) [San.] Eski kâğıtlardan birinin adıdır. Vaktiyle Semerkand'da yapılan esmer ve fakat sağlam bir kâğıt olduğunu söyleyen tanınmış ilim adamı Kilisli Muallim Rifat (ölümü 1953) (Gülzar-ı Savab, Nefes Zade İbrahim, Güzel Sanatlar Akademisi neşriyatından, İstanbul, 1939, sayfa 83 haşiyesi) eski kâğıtlar hakkında şu tafsilatı veriyor:

«Risalede (Gülzar-ı savab) belli başlı iki türlü kâğıt adı geçiyor. (Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi) nde (Suphi Paşa) da kâğıtlardan biraz bahsedilmiş ise de neveleri iyice gösterilmemiştir. Ben merak ettim, eski mecmuaları karıştırdım. Nihayet Nuruosmaniye Kütüphanesinde 4949 numaralı bir eser gördüm. Bu esere ad verilmemiş ise de (Kâtip Çelebi) nin yazısı olduğu meydanda. Bu eserin 233 üncü yaprağında kâğıt hakkında şu izahat vardır: «Kâğıt; ednadan âlâya terakki ile birkaç mertebedir. 1) Hagebî, 2) Dimişki, 3) Semerkandî, 4) Devlet Âbâdî, 5) Hatayî, 6) Âdil Şahî, 7) Harîrî Semerkandî, 8) Hindî, 9) Nizamşahî, 10) Kasım beykî, 11) Harîrî Hindî, 12) Günnî-i Tebrizî ki şeker renktir. İşlemesi Tebrizîlere mahsustur. 13) Muhayyerdir. Ol dahi şeker renktir.»

«(Kâtip Çelebi) müdekkik bir zattır. Her halde şu malûmatı zamanındaki kâğıtçılara müracaat edip kâğıtları da aynen gördükten sonra yazmış olsa gerektir. Fakat bu kâğıtların içinde İstanbul kâğıdı gösterilmiyor. Halbuki kanaatime göre Kâtip Çelebi zamanında İstanbul'da kâğıt yapılıyordu. Şu halde Kâtip Çelebi'nin yazdığı kâğıtlar Şark'a mahsus, Şark'ta yapılan kâğıtlar olacaktır. Nasıl ki Kâtip Çelebi Venedik kâğıdından da bahsetmemiştir. Esasen kâğıt-hakkında fazla malûmat elde etmek biraz müşküldür. Bu münasebetle (M Cevdet) kütüphanesinde 3 numarada mukayyet Narh defterinde gördüğüm malûmatı yazmak isterim. Bu defter 1009 senesinde Sadrazamın riyaseti altında vükelâ ve ehl-i hibre tarafından İstanbul levazımı için tanzim edilmiş olan bir kanundur. O defterde kırtasî eşyaya ait aşağıdaki malûmata tesadûf ediliyor. Kanunun metni şöyledir:

«Kâğıdın destesi sekiz akçaya, üç adet kâğıt bir akçaya, İstanbul kâğıdı tanesi bir

akçaya ola. Kalemtraşın mütad üzere olanı üç akçaya ola. Kalemın boğumu ki badelkatı, iki tane olur, bir akçaya ola. Gayet âlâ olub Kasım mürekkebi ve Bursalı mürekkebi iki dirhem bir akçaya ola.»

SEMT (سمت) [Ast.] Eceramin (yıldızların) irtifa dairelerinin ufkü katettiği nokta ile ufkun şimal veya cenup noktası arasında kalan daire-i azime (büyük daire) kavşına verilen addır. Semt; Arapça taraf, cihet, mahal demektir.

SEMT CETVELİ (سمت جدولی) [Ast.] Eceramin her hangi bir andaki semtini gösteren cetvele verilen addır. Bu cetvel eceramin muhtelif zamanlardaki meyillerine ve mahallin arzına göre hesaplanarak tanzim edilmiştir.

SEMT DAİRESİ (سمت دائرهى) [Ast.] İrtifa daireleri denen ve semt-i re'sle semt-i kademden geçtiği tasavvur olunan büyük dairelere verilen addır.

SEMT-İ KADEM (سمت قدم) [Ast.] Râsıdın mevkii ile arazın merkezinden geçtiği tasavvur olunan hattın semayı katettiği noktalardan ufkun cenubunda kalan kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şimalinde kalanına «Semt-i re's» denir.

SEMT-İ RE'S (سمت رأس) [Ast.] Râsıdın mevkii ile arazın merkezinden geçtiği tasavvur olunan hattın semayı katettiği noktalardan ufkun şimalinde kalan kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cenupta kalanına «Semt-i kadem» denir.

SENED (سند) [Huk.] Lûgatte mutemed, melce (sığınacak yer) demek olan bu tâbir istilah olarak hüccet ve bürhan yerinde kullanılır. Dâvacı, bu hüccet ve bürhana dayandığı için «Sened» denilmiştir. Cem'i senedattır.

SENED-İ BAHRİ (سند بحرى) [Bah.] Ticaret gemilerinin kimin olduğunu belirten vesika hakkında kullanılır bir tâbidir. Gemilerin alım ve satımı Liman reisleri tarafından tescil edildiği için senedi bahri de onlar tarafından verilir.

SENED İ HAKANİ (سند حاقانى) [Mal.] Tapu senedi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda mal sahiplerine tasarruf vesikası mahiyetinde olan «Sened i Hakani» verilmesi Tanzimat'tan sonradır. Ondan evvel gayri menkullerden «mülk» olular Şer'iyye mahkemelerinde kadılar tarafından tanzim olunan «hüccet» ler, vakıf olanlar da «mütevelli» ler tarafından verilen vesikalarla tasarruf olunurdu.

Hicri 1272 (1855-56) senesinde çıkarılan bir kanunla tasarruf muameleleri mütevellilerden alınarak «Defter-i Hakani Nezaretî» ne devredilerek bütün gayri menkuller için «Sened-i Hakani» verilmeğe başlanmıştır. Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 9, s. 89) bu hâdiseyi «Teskil-i İdare i Senedat der Hazine-i Evkaf» başlığı altında dikkate değer bir surette şöyle yazıyor:

«O vakte kadar Evkaf müsakkafat ve müstagallat ve arazi-i sairinin ferağ ve intikalâtı hususatı vakıf odalarında rüyet olunmakta idi. Böyle müte'errik mahallerde muamelât icrasında vukuu tabii olan uygunsuzlukların men'iyle hukuk-ı vakfiyye ve şahsiyyenin temin-i muamelâtı için mezkûr odalardan mesalih-i vakfiyye muamelâtı kaldırılarak Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nde tevhid ve teshil-i muamelât zımında Senedat İdaresi namıyla bir memuriyyet ihdas olundu. Bu tedbir ile idare-i umur-ı vakfiyyede muhasenat hâsıl oldu. Lâkin hakikat-i halde bu tedbir meşru mu oldu. Çünkü müteferrik mahallerde muamelât icrası sebeb-i mucip gösteriliyor ise de muamelâtta teferruk yok idi. Her vakıf kendi muamelâtını daire-i mahsusasında görürdü. Teferruk umumî itibariyle idi. Meselâ Bayezit umur-u vakfiyyesi cami' şerif civarında kâin daire-i vakfiyyede vesair evkaf dahi kezalet muayyen mahallerde rüyetle senedatın mecmuu Evkaf hazinesine gönderilerek badet-tasdik vettahitim (tasdik ve mühürlendikten sonra) ashabına ita ve haşlat-ı vakfiyye abz ve istifa olunurdu ve bu muamelâtın bu yolda icrası şurut-u vakfiyyeden idi. Buralarda vukuu melhuz ve mer'i olan uygunsuzluğun men'ine ve adem-i vukuuna. Evkaf Nezaretî nazır idi. Berveç-i muharrer teskil olunan İdare-i Senedat memuriyyetine iktiza eden masarif kargılığa muhtaç oldu. Bu cihetle ferağ ve intikal harçlarının zammına Devlet mecbur oldu. Bu vesile ile mütevellî ve câbiler vazifelerini kâmilten Hazine i Evkafa yüklettiler. En sonra bu senedat maddesi evkaf hazinesinden dahi alınıp Defterhane'ye nakliyle birçok memurlar tâyin ve daireler tanzim olundu ve mecmu' mütevelliler tarafından tevkil olunan şahs-ı vâhidin kifayesiyle ve senedat-ı kadime ki her biri birer haritaya müşabih idi. Sahib-i emlak yedinde bulunan senedat ile malik olduğu mahallin eski sahiplerinin isimleriyle hudut ve vaziyetlerini mufassalan bilirdi. Bunlara bedel sened-i hakani namıyla verilen ve tez telef olmağa müstait bulunan âdi kâğıtlara eski sahiplerden vesair tafsilâtın bahsolunmadığını»

dan icabında bazı hususatta müşkülât zuhur edeceği cihetle mefrug-un-lehlerden (satın alanlardan) bazan dur endişan (uzağı görenler) senedat-ı kadimelerinin kopyasını almıya mecbur olmaktadırlar.»

SENE-İ HİCRİYYE-İ KAMERİYYE (سنه هجرية قمرية) [Tak.] Hazret-i Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti esasına dayanılarak tertib edilen takvim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ayın arz etrafındaki devrine istinad ettiği için bu ad verilmiştir. Halife Ömer (R. A.) zamanında ve hicretin 17 inci senesinde kabul olunmuştur. Hicretin ilk senesi Muharreminin birinci Cuma günü olan başlangıç Milâdî senenin 622 senesi temmuzunun 16 ncı gününe raslamaktadır. «Sene-i Hicriyye», «Hicrî sene» suretlerinde de kullanılır. Güneş hesabına dayanan da «Sene-i Hicriyye-i Semsîyye» denilir. Bu da Milâdî 622 senesi eylülünün 23 ne tesadüf etmektedir.

SENELİK NEMA (سنه لك نعمة) [Mal.] Senelik faiz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nema; Arapça faiz demektir. Tanzimattan evvel yapılan istikrazlarda bundan başka şu tâbirler de geçer: Sarrafiyye, akçabaşı, güzeste, Sarrafiyye; komisyon, akçabaşı; resülmâl, güzeste de faiz yerinde kullanılırdı.

SENG-İ HARA (سنگ خارا) [Hal.] Pek sert taş, kaya yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Atarlar seng-i harayı dirah-i meyvedar üzre
La

SENG-İ İBRET (سنگ عبرت) [Sar.] Topkapı Sarayı'nın ikinci kapısı olan orta kapının önünde dikili bulunan taşa verilen addır. İdam edilenlerin başları bunun üzerine konulup teşhir edildiği için ibret taşı demek olan bu ad verilmiştir. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

SENG-İ KABİR (سنگ قبر) [San.] Mezar taşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Seng-i mezar» da denir.

Ölürsem görmeden millette ümit ettiğim feyzî
Yazılın seng-i kabrimde vatan mahzûn ben
mahzun
Namık Kemal

SENG-İ MEZAR (سنگ مزار) [San.] Kabir taşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Seng-i kabir» de denir.

Öyle bir şiddet-i tasmin ile çıktım ki yola
Karşıma çıksa eğer seng-i mezarım dönmem
Abdülhak Hamit

SENG-İ MUSALLA (سنگ محلی) [San.] Namaz kılınmak için cenaze konan taş hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Kadrini seng-i musallada bilüp ey Baki
Durup el bağlayalar karşına garan saf saf
Baki

SENKENDAZ (سنگ انداز) [Mim.] Eski kalelerde kale dibine sokulan düşmana yukarıdan ağır taşlar vesaire atmak için altı açık cumba gibi çıkmalara verilen addır. Kale kapılarını müdafaa için üst taraflarına da böyle senkendazlar yapılırdı.

SENKENDAZ MANCINIK (سنگ انداز مانچنیک) [San.] Taş atan mancınika verilen addır.

SENKTRAŞ (سنگ تراش) [San.] Binalara lâzım olan taşları icap eden şekilde kesip yontan, mermer sütunlar, başlıklar ve kabartma tezyinat yapan taşı ustası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

SENLI BENLI (سنلی بنلی) [Hal.] Mecaz yoluyla lâubaliyane teklifsizce görüşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Senli benli olmak, senli benli görüşmek suretinde de kullanılır.

Üftadelerle gerçi o meh senli benlidir.
Benlik derse de yakışır çifte benlidir.
La

SEPET ARDINDAN GELME (سپت آردندن) [Ask.] Yeniçerilikle alâkaları olmadığı halde bir yolunu bularak ocağa intisap etmiş, (girmiş) olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Elli, altmış ve hatta yüz akçe yevmiye alan ve açıktan ocağa sokuldukları için «saplama» denilip askerlik nedir bilmiyen bu türlü kimselerin çoğalmasi üzerine Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti zamanında sıkı yoklama neticesinde ocaktan çıkarılmışlardı.

SEPETÇİLER KÖŞKÜ (سپتچیلر کوشی) [Sar.] Sirkeçiden Sarayburnu'na gidilirken sol tarafta deniz kenarında bulunan köşkün adıdır. Son zamanlarda askerî ecza-yı tıbbiye deposu olarak kullanılan bu köşk için Abdurrahman Şeref Efendi Topkapı sarayı hakkındaki yazısında (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, birinci cilt, sahife 286) şu tafsilatı vermiştir:

«Sepetçiler köşkü leb-i deryada (deniz kenarında) surun bedenine kurulmuş yüksek bir bina olup letafet-i mimariyeden (mimarî güzellikten) âri değildir. Üst katında ve deniz cihe-tinde baştan başa uzayan balkon boğazın cey-yid havasına maruzdur. Köşk bugün Harbiye Nezaretinin ecza-yı tıbbiye deposudur. İçerisi

depo olmağa lâayık bir surette küllî tamire uğramış olduğundan yalnız bir odada müdevver tavan muhafaza olunabilmiştir. Altındaki kapı kale de sonradan açılmıştır. Hiç bir tarafında bir kitabeye tesadüf edilemedi.»

SEPETLEMFK (سپتلمفک) [Hal.] Mecaz yoluyla kovmak, uzaklaştırmak, istiskal etmek, def' ve tard etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SEPETLİ FİSTAN (سپتلی فیستان) [Kıy.] Balina bahçı kemiklerinden yapılmış ince çem-serlerle sepet gibi kabarık bir nevi fistan adıdır. Vücudun belden aşağı kısmını örttüğü için fistanın aşağısı şişkin ve çok kumaşlı gösterirdi. Avrupa'da moda olan ve XVIII inci asrın sonlarına kadar devam eden bu biçim fistanlar Türkiye'ye de gelmiş ve «malakof» adını almıştı.

SEPETTE PAMUÇU OLMAMAK (سپتته پاموچو ولمامک) [Hal.] Mecaz yoluyla bilgisizlik, irfansızlık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SEPET TİMARI (سپت تیماری) [Mal.] Sahibinin bir müstahak bırakmaksızın ölümüyle mahlûl olmuş ve tevcih edilmeyerek sahihsiz kalmış olan timarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden bir müddet elde tutulmak lâzım gelen kâğıtlar intizar dosyası mahiyetinde olarak sepette muhafaza edildikleri için bu adı almıştı. Bu timarlar Devlet ricaliye sancak beylerine me'kel (yemeklik) olmuştu. Timarların kaldırılması üzerine bu tâbir de tarihe karışmıştır.

SERAÇE (سراچه) [Mim.] Küçük saray yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sarayçe'den bozmadır.

Ben sem'i seraçe-i firakım
Sûz u ciğer ile hoş mezakım
Fuzulî

SER AHENK (سر آهنگ) [Mus.] Çalgıcıbaşı, orkestra şefi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ahenk; Farsça seslerin düzgün oluşu, musiki âletleri arasında sesbirliği bulunuşu, çalıp çağırıp eğlenme mânalarına geldiği gibi yine Farsça (serahenk) karakol, çarkacı asker demektir.

SERAHOR (سراخور) [Ask. İda.] Osmanlıların ilk devirlerinde ordunun bir yerden başka bir yere hareketinde yolların yapılması ile beraber ağırlıkların nakil ve sairesi veyahut memleket içinde zelzele (deprem) gibi bir âfetin vukuyla harap olan yerlerin hemen tamir edilmesi işlerinde kullanılanlara verilen addır.

Bunlar hristiyanlardan seçilir ve hizmetlerine mukabil kendilerine ücret veriliirdi.

«Lâtfî Paşa Tarihî» nin tashihine bakan rahmetli Âli Bey haşiyelerinin birinde (sayfa 161) bu tâbir için şu izahatı veriyor: «Tibyan-ı Nâfi' der terceme i Bürhan-ı Katî» Bu kelime «Ser ahur» suretinde mazbut olup tavile başı ata dinir» denilmekte «Fehrg-i encümen aray-ı Nasrî» de bunu müeyyid bulunmaktadır. «Kamus-u Türkî» de ise «Salahur serahurda galat' vaktiyle bir kale ve mevkiin muhafazasıyla muvazzaf olup bu hizmete mukabil tekâlif-i emriyyeden muaf cengâver adam» denilmektedir. «Maani-i Lehçe» de ser ahur; Asakir-i Osmaniyye süvarisinin ikinci alayı efradına verilen nam-ı kadim» suretinde izah olunmuştur.

Cerahora müteradif tâbirlerden adde-den Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunşargılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, cilt 1, esahif 3 haşiyesi) şöyle diyor:

«Cerahorlar, ücretli olup ihtiyaç zamanında toplanırlardı. Cerahor veya serahorlar ordu mühimmatını, çadırları, harb levazimatını devellerle naklederlerdi. (Halkondil zeyli teşkilât kısmı, s. 38 deki hayvan yatakları kısmında) cerahorlar daha sonraları inşaat ve amele işlerinde istihdam edilmek üzere hudut Hristiyanlarından alındı.»

SERASER (سراسر) [Giy.] İpekli ve altın gümüş işlemeli kıymetli kumaş adıdır. Büyüklere giydirilen kürkler bu kumaştan yapılırdı. Vesikalarda «Serasere kaplı kürk» suretinde geçer. (Bağvekâlet Arşivi) nde mevcut bir vesikadaki izahı ve fiyatı şöyle gösterilmiştir:

«Altınlı gümüşlü sarı çınar yaprağı nakışlı, sırmasının beyazı iki yüz on dirhem, ipeğinin Bursa şehrisi yüz sekiz dirhem gelür on bir zira' seraserin âlâsı dokuz bin Akça, evsatı sekiz bin, ednası altı bin dört yüz akça.

«Defa altını gümüşü beyaz üzerine kollu nar nakışlı, yeşil tabirli, sırmasının beyazı iki yüz dirhem, sarısı doksan dirhem, ipeğinin Bursa şehrisi yüz sekiz dirhem, Acemî beş yüz dirhem, mecmuu dokuz yüz beş dirhem gelür on bir zira seraserin âlâsı sekiz bin dokuz akçaya, evsatı yedi bin dört yüz, ednası altı bin akçaya.»

Seraser'in İstanbul'da en ziyade tanınmış ve Osmanlı saltanatı devrinde çok ehemmiyyet kazanmış bir kumaş olduğunu, nev'ine göre altın veya gümüş tel ile dokunan bu kumaşın ihvan olunan hil'atlerde kullanıldığını yazan eski eserler bilginî Tahsin Öz (Türk Kumaş ve

Kadifeleri, İstanbul, Millî Eğitim Başimevi, 1946, sayfa 62) şunu da ilâve ediyor:

«Bunun eski ve nefis bir parçası Topkapı Sarayı Müzesi hazine dairesinde teşhirdedir. Arz odasının kadim döşemesi olan bu yastık ve örtülerin, kumaşlarının İstanbul seraseri olduğu üzerine inci işlenmiş bulunduğu eski kayıtlarında bildirilmektedir.

«Bilâhare bu kumaşın Has-ül-has seraser, Vezir seraseri, Beylerbeyi seraseri, Evsat seraser, Edna seraser namıyla beş nevi yapıldığı muhtelif kayıtlardan anlaşılmaktadır. Üzerleri tezyinatlı olanlara çiçekli seraser namı verilmiştir.»

*Nardan bâl açar uçmağa melektir sanasın
Olse sinpuş seraserle nedem cilvenüma
Nef'i*

SERASER DÜZAN (سراسر دوزان) [San.] Seraser adı verilen ipekli, altın ve gümüşlü kumaş terzileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Zerdüzan» da kullanılırdı. Vesikalarda her ikisi geçer.

SERASER KUŞAKLILAR (سراسر قوشاقلیلار) [Ask.] Yeniçeri ağasına hizmet eden ocaklıların bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bellerine «Seraser» adı verilen kumaştan kuşak sardıkları için bu ad verilmişti. «Ağa gediklileri» de denildiği kaydolunan «Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 403) bunun için şu tafsilat verilmektedir:

«Bu sınıf Fatih zamanında meydana çıkmıştı. Evvelce ağaya hizmet edenlerle etmiyenlerin hepsi bellerine Karaman'da dokunan bir kuşak sararlardı. Ağaya hizmet edenlerle etmiyenleri birbirlerinden ayırmak için ağanın gediklilerine seraser denilen kumaştan sırmalı kuşak sardırıldılar Onaltıncı asır başlarına kadar Yeniçeri ağalığı sekbanbaşılardan olanlara verildiğinden seraser kuşak sarmak bunların adamlarına mahsustu. Bundan başka Kethüda Beyin (kul kethüdasının) maiyyeti de seraser sarardı. Ağa bölükleri ihdas edilince sekbanbaşı ve kul kethüdasının maiyyetinin seraser kuşak sarmaları kaldırılarak yalnız Yeniçeri ağası maiyyetinin sarması kanun oldu.

«Seraser kuşaklı ağa gediklilerinin birincisi baş mehter olup ağanın yakını ve hususi hizmetkârıdır. Ondan bir derece aşağı olan orta mehter, ağa divanının tertip ve tanzimi ile süpürülmesine bakardı. Küçük mehter ise ağa kapısındaki talimhaneye nezaret ederdi. Bu üç mehter, ağa kapısında hizmette bulundukça her gün başlarına mücevveze denilen serpuşu giyerler ve ağa ile bir yere gidecekleri vakit de yünlüksüz keçe giyerek giderlerdi. Bunlar

terfi ederlerse bölükbaşı, küçük çavuş veya âriyeti çavuş denilen çavuş vekili veya namzedi olurlardı. Ağa maiyyetinde hizmet edenlerden biri de saraçtı. Başına yünlüksüz üsküf giyerdi. Saraç; alaylarda ve gidişlerde Yeniçeri ağasının önünde yürüyüp yapuk denilen atların bellomesini taşırdı.

«Bundan sonra sırasıyla Yeniçeri ağasının büyük bir kese veya torba içinde kaputunu taşıyan Çuhadar ve yine ağanın su matarasını taşıyan Mataracı, elbisesini götüren Camedan (camedar), tüfegini götüren Tüfekçi ve bayrağını taşıyan Bayraktar ve ağanın tuğunu götüren tuğcular ve yel mumları denilen açıkta yanan mumları taşıyan üç mumcu ve yine ağanın günder yani mızraklarını taşıyan dört ganderçi gelir ki bunların hepsi de seraser kuşak sararlardı.

«İşte mecmuu on dokuz olan bu seraser kuşaklılara ağa gediklileri denilirdi. Bu miktar sonraları bu hizmetlere münasip görülüp âriyeti denilen namzetlerle ziyade olmuş ise de esas olan on dokuz gedik değişmemişti.

«Seraser kuşaklıların suçları olursa dayak yemeyip buna mukabil kuşakları alınarak ağanın hizmetinden çıkarılırlardı.»

Yeniçeri ocağı ile beraber bunlar da tarihe karışmıştır.

SERASKER (سراسر) [Ask.] Eskiden Millî Müdafaa Vekili (Savunma Bakanı) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ocağı kaldırılarak yerine Nizamiye teşkilâtı yapılırken ocak gibi ahalik unvanı da lâğvedilmiş ve «Umur-ı Berriyye-i Askeriyye Nezareti»nde bulunan zate «Serasker» denilmiştir.

Eskiden harblerde orduya kumanda edenlere «Serasker» ve «Serdar-ı Ekrem» denildiği için «Serasker» unvanı yeni ihdas edilmiş tâbirlerden sayılmaz. Ancak gördükleri iş itibarıyla aralarındaki fark meydandadır.

Seraskerliğin ihdası sırasında Yeniçeri ağaları gibi İstanbul'un zabıta işleri ve yangına karşı tedbir alınma vazifeleri de Seraskere tevcih olunmuş idi. Bu hal 1262 (1845-46) senesine kadar devam etmiştir. O tarihte zabıta işlerinin askerlikten tefrikiyle mercii yine Serasker olmak ve fakat idarî işlerde bir dereceye kadar müstakil bulunmak üzere bir «Zaptiyye Müşiriyyeti» kurulmuştur.

Seraskerler ilk zamanlarda «Ağa kapısı»nda vazife görürlerken 1252 (1836) de İkinci Sultan Mahmut'un emriyle Eskişaray boşaltılarak Seraskerlik makamı ittihaz olunmuştur. Şimdi Üniversite olan eski Harbiye Nezareti binası mevcut saray yıkılmak suretiyle 1282 (1865)

senesinde yapılmıştır. Bina, mühendishanenin yetiştirdiği güzide mühendislerden (Ali Paşa)nın eseridir.

1252 (1836) da (Halil Rifat Paşa) ya Serasker olduğu halde Hassa ve Mansure müşirlikleri ile «Anadolu Seraskerliği» unvanı verildi. Sonradan iki seraskerlik (Sait Paşa) uhdesinde birleştirildi. Hierî 1258 senesi zilhiccesinde (1842) de (Mustafa Nuri Paşa)nın azli üzerine seraskerlik lâğvedilmiş, (Reşit Paşa) ya bu vazife «Asakir-i Mansure Müşiri» unvanıyla tevcih olunmuştur. Bir sene sonra Hassa ve Mansure müşirlikleri birleştirildi ve (Rıza Paşa) yine «Serasker» unvanını aldı.

Vak'anüvis Lütfi Efendi bu hâdiseyi kaydederken (Lütfi Tarihi, c. 7, s. 62) dikkate değen bir mütalâda da bulunuyor:

«Asakir-i Muntazame Seraskeri Sır kâtibi Mustafa Nuri Paşa'nın azli seraskerliğine ilgası ve Hassa Dar-ı Şûrası Reisi Darbhör Reşit Paşa'nın terfi-i şan ve şeref ile Asakir-i Nizamiyye Müşiri ve İstanbul Muhafızı nasbını netice vermiş ve Muhafızlık Vekâleti Ferik Eyüp Paşa'ya ihale olunmuştur. (Hatıra) Ol vakit Hassa Müşiri Rıza Paşa Serasker madununda bulunmamak ve kendisi Serasker olsa Mabeyn-i Hümayun müşirliğinden dır olmamak için bu teveihâtı ıera ettirmiştir zannederim. Sonraları yine seraskerlik unvanı iade olunması bu mütalâayı teyit ve tasdik eder intiba.»

1297 (1879-80) senesinde yapılan teşkilâtta Seraskerlik lâğvolunarak «Harbiye Nezareti» kurulmuş ve (Hüseyin Hüsnü Paşa) «Harbiye Nazırı» olmuştur. Fakat bu unvan da bir iki seneden fazla sürmiyerek tekrar «Serasker» unvanı ihya edildi ve 1324 (1908) İnkılâbına kadar serasker unvanı muhafaza olundu. 1908 Temmuz İnkılâbı ile «Serasker» unvanı da kaldırılmış, «Harbiye Nezareti» unvanı yeniden kabul olunmuştur.

*Koşar mı harbe asakir, uğursa Serasker
Nedir ya görmese gayret sıgar ekâbirdir
Abdülhak Hâmit*

SERASKER KAPISI (سراسر قاپوسی) [Ask.] «Serasker» adı verilen ve 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra «Harbiye Nazırı» unvanını alan zatın resmî makamı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden resmî dairelere «Kapı» denildiği için seraskerlik dairesine de bu ad verilmiştir.

SERASKERLİK BERATI (سراسر کبرک براتی) [Ask.] «Serdar-ı Ekrem» unvanıyla sefere memur edilen Sadrazamla, «Serasker» unvanıyla kezalet sefere memur edilen Vezirlere bu vazifeleri münasebetiyle verilen fermanlar hak-

kında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Serdarlık Beratı» da denilirdi. Beratta yapacağı vazife belirtilir, kendisine geniş salâhiyyet verildiği de yazılırdı.

SERBEST DİRLİK (سربست دیرک) [Mal.] Timar ve zeamet nevilerinden birinin adıdır. Bu türlü yerlerdeki bütün rüsum ve hâsılat mutasarrıflarına aitti. (Bak: Timar ve zeamet).

SERBEST TİMAR (سربست تیمار) [Mal.] Timar nevilerinden birinin adıdır. Bunun yerine «serbest dirlik» de kullanılırdı. Timarlardaki bütün rüsum ve hâsılat mutasarrıflarına aitti. (Bak: Timar).

SERBOSTANİ (سربوستانی) [Sar.] Sarayın «Cemaat-i Bahçe-i Hassa» teşkilâtı arasında bulunan sanat sahiplerinin bağları hakkında kullanılır bir tâbirdir Bahçevan başı demektir. «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı eserde (sayfa 468) 996 H. 1587-88 M. senesinde bu adla 40 kişinin çalıştığı yazılıdır.

SERÇ (سرج) [San.] At eyeri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde saraç diye kullanılan serraç bundan yapılmıştır.

*Mutantan ağayan-ı zerrin serç
Şafuf-ı adûgu ıder herç ü merç
Sâbit*

SERÇAVUŞ (سرجاوش) [Ask.] Yeniçeri zabıtlarından birinin adıdır. Ağa bölüklerinin beşinci bölüğünün zabiti olan serçavuşa «Çavuş-ı büyük» de denilirdi. Her ikisi başçavuş demektir. Yeniçeriliğin lâgvi üzerine meydana getirilen askerlik teşkilâtıyla Tanzimat'tan sonra kurulan ve bilâhare jandarma adını alan «Zaptiyye» teşkilâtında da başçavuş yerinde kullanılmıştır. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra tarihe karışmıştır.

SERÇEŞME (سرجه‌شمه) [Ask.] Sergerde, zabıta memuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Bağvekâlet Arşivi)ndeki 127 numaralı «Mühimme defteri»nin 212 nci sayfasındaki «Ferman» da «Süvari sekban levendatının büyük bir zabıtının adıdır» denilmiştir. Yeniçeri ocağının lâgviyle askerî teşkilât yapıncıya kadar memleketin bazı yerlerinde Yeniçeri teşkilâtına dâhil askerler bulunduğu gibi eyalet ve sancaklarda da eyalet askeri vardı. Beylerbeyilerle Sancak beylerinin de maiyyeti halkını teşkil eden birtakım kuvvetler mevcuttu.

Eyalet askeri kısmen sulh vaktinde dahi silâh altında bulunur ve kısmen son zamanlardaki redif ve müstahfız teşkilâtı gibi muharebe vukuunda silâh altına alınırlardı. Tağrada

bulunan ve eyalet askeri adını alan bu askerler yerli kulu piyadesiyle serhat kulu ve topraklı namlarındaki süvarilerden tereküp ederdi. Yerli kulu piyadesi azab, sekban, icareli, lâgıme ve müsellemler olmak üzere beş sınıfa ayrılmışlardı. Sekbanlar fevkalâde ihtiyaç zamanında kendi rizalarıyla iş başına gelen köylülerden ibaret idi. Sekbanların zamanla ehemmiyetleri zail olduğu için yerlerine «tüfenkçi» namıyla bir sınıf piyade istihdam olunmaya başlanmıştır. Her elli altmış tüfenkçi bir bayrak itibar olunur ve «gönüllü zâbit» adlı bir zâbitin kumandası altında bulunurlardı. Her eyalet veya sancığın tüfenkçi bayrakları «Tüfenkçi başı» adını taşıyan bir zâbitin kumandasına verildiği gibi ehemmiyetleri ziyade olan eyaletlerde üçer veya beşer tüfenkçi başı mevcut olduğu cihetle bunlardan birine «serçeşme» itlak olunarak 1908 Temmuz İnkılâbına kadar devam eden zaptiye alay beyleri hükmünde tutulurdular.

Yine eyalet askerini teşkil eden ve «Serhat kulu» namını alan süvarilerin her elli altmış kişisi «bayrak» namı altında bir müfreze teşkil eder ve bu müfrezelerin bir kaçı birleştirilerek «Deli başı» adını alan bir zâbitin kumandasına verilir. Birkaç Delibaşının birleştirilmesinden hasıl olan teğekkülün başına da (Alay beyi) yahut (Serçeşme) namı verilir. Anlaşıyor ki «Serçeşme» lik binnetice alaybeyliği gibi oldukça mühim bir vazife idi.

Eyalet, Beylerbeyilerin idaresinde olduğu için bütün bu teşkilât onların emri altında idi. Eyalet paşalarından daire halkı geniş olup aynı teşkilâtı kendi hususî dairesinde vücutte getirmiş olanlar da vardı.

Bâtane gamzesi serçeşmedir o hanrısin.

Silâh-ı gam kuşanup biz dahi levend oluruz.

Sabitt

§ [Hal.] Suyun başı ve çıktığı yer, pınar, kaynak yerinde de kullanılır.

*Gezen peykânlarıdır tende ya can bağına aşkın
Belâ serçeşmesinden her taraf sular revan etmiş
Fuzull*

SERÇİN DERÇİN RESMİ (سرچین درچین [Mal.]) Kesilen hayvanlardan alınan resim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «mürde bacı», «zebhiye resmi» de denilirdi. Bunların her üçü müteradi lâfızlardandı.

«Lehçe-i Osmanî» de «Serçin»: «Seçme, bağ, boy. Serçin perçin aslı serçin derçin perakende; rüsumat, canavar resmi» suretinde izah olunmuştur.

«Serçin derçin resmi» İstanbul ile Rumeli de, «mürde bacı» ile «Zebhiye resmi» de ekse-

riya Anadolu ve Arabistan'da kullanılırdı. Bu resim ayrı bir mukataa idi ve «mukataat hazinesi» varidatından maduttu.

Sonraları ilk iki tâbir terk edilmiş, vakıa daha uygun olan «zephîye resmi» baki kalmıştır. Zephîye resmi 1908 Temmuz İnkılâbından sonra belediyelere terk edilmiştir.

SERÇİNİ (سرچینی) [Sar.] Baş pigirici yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SERDAB (سرداب) [Mim.] Padışah saraylarında cenahlarında (sağ ve sol taraflarında) bir yahut birer oda bulunan üç köşeli sofalara verilen addır. Sarayın musiki âlemleri burada yapılırdı. Serdab; Farsça yer altında olan serin ve soğuk oda, bodrum demektir. Böyle yerler ekseriya sıcak yerlerde gündüzleri sıcaktan korunmak için yapılır. Anadolu'nun bazı yerlerinde buna «zir-i zemin» denir.

SERDAB ÂLEMLERİ (سرداب آملری) [Sar.] Saraylarda yapılan saz âlemleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu âlemler sarayın «serdab» denilen cenahlarında (sağ ve sollarında) bir yahut birer oda bulunan yerde yapıldığı için bu adı almıştır. Kendisi de musiki üstadı olan ve Şark musikisinin en parlak devri sayılan Üçüncü Selim zamanında bu âlemler sık sık yapılırdı.

SERDAB KASRI (سرداب قصری) [Sar.] Topkapı Sarayında Üçüncü Selim'in annesi için yaptırdığı köşkün adıdır. Abdurrahman Şeref Efendi Topkapı Sarayı hakkındaki yazısında (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, birinci cilt, sahife 290) bunun için şu tafsilatı veriyor:

«Topkapı Sarayının arkasında Sultan Selim Han-ı Salis validesi için Serdab denilen kasr-i girini yaptırmıştı. Bu köşk Şelimiye ve Adalar cihetine nezaret-i kâmileye malik ve balgamî taştan masnu' bir bedia olup odalarının duvarları aynalarla kaplanmış ve aralarına çiçek saksıları vazolunmuş ve saksılardan sular akarmış. Sultan Abdülmecid Han Yeni sarayı teşriflerinde mutlaka bu kasr-ı dîlîsinde bir müddet aram ve istirahat etmek âdetleri imiş. Has Oda kethüdalığından müteakıt Hacı Hayri Beyefendi Serdabı târif ederken ağzı sulanıyor ve nazarında hiçbir köşkün bunun kadar değeri olmadığı ifadesinden anlaşılıyor. Serdab dahi emsalinin yanına gitmiş, yani bilârahım (acımadan) hedmedilmiştir (yıkılmıştır).»

SERDAR (سردار) [Ask.] Harp halinde bulunan ordunun kumandanına verilen unvandır. Bunun yerine «Serasker» de denilirdi. Eskiden padişahlar tarafından görülen bu vazife sonra-

dan kubbe vezirlerine verilmiye başlanmış, Yeniçeri ocağının lağvından sonra da askerden yetişen kumandanlara verilmiştir. Sadrazam bizzat memur edilmiş ise ona «Serdar-ı Ekrem» denilirdi.

Geniş salâhiyetleri bulunan serdarlar hakkında (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 192 ve mütaakıp) ında şu tafsilat vardır:

«Kubbe vezirlerinin herhangi birisi serdar veya serasker unvanıyla sefere memur edildiği zaman kendisinin maiyyetine kapıkulu askerinden münasip miktar yeniçeri, cebeci, topçu ve süvari askeri verilirdi. Bu, serdar olan vezirin padişah tarafından kabulünde sadrazamın serdar-ı ekremliğinde olduğu gibi başına sorguç takılmaz ve kendisine bazan saltanat sancaklarından birisi verilir vesair vezirlere giydirilen bir samur kürk giydirilirdi. Serdarlara icabında kullanmak ve doldurmak üzere üstüne padişahın tuğrası çekilmiş beyaz yani boş ve yazısız ahkâm kâğıtları verilirdi. İcabında serdarların kendileri de verilen müsaade üzerine H. 1050 M. 1640 senesine kadar tuğra çekerler, fakat çok zaman almış oldukları tuğralı kâğıtları kullanırlardı.

«Serdar olan vezirin maiyyetinde malî işleri görmek üzere ya bir defterdar veya defterdar makamında bir hazine kâtibi bulunur ve kendi tezkirecisi de reis-ül-küttap vazifesini görürdü. Serdar vezir hareketinden itibaren divan kurar, dâva dinlerdi Maiyyetindeki vazife sahipleriyle gideceği mıntakalardaki azil ve tâyin hususunda salâhiyeti vardı. Fakat seferden avdetten sonra bunların hesabını verir ve sadrazamla arası iyi ise verdiği memuriyetler kabul olunurdu.

«Serdar olan vezirlere serdarlık fermanı verilirdi. Bunların gevç ve gayretlerini artırmak için kendilerine iltifat olmak üzere kürk, sorguç, kılıç veya hançer gönderilirdi. Gerek mansıba çıkan ve gerek serdar olan bir vezirin silâhtar ile çuhadarı alayda kırmızı zerdüz üsküf ve kırmızı kadife şalvar siyerdi. Şatırlarının başlarında zerrin taçlar vardı. Serdar olan vezir alayında yedi baş yedek at yedilirdi.»

Kaza gibi küçük yerlere Yeniçeri ağası tarafından tâyin olunanlara da «Serdar» adı verilirdi. «Yeniçeri serdarı» da denilen serdar bulunduğu kazadaki yeniçerilerin ve acemi oğlanların hattâ cebeci ve topçuların zapt u raptından mes'uldü. Serdar, Yeniçeri ağasının mektubu ile tâyin olunurdu. Kasaba ve şehirlerdeki Yeniçeriler sefere memur olurlarsa Serdarları maiyyetiyle gelip yeniçeri kuvvetlerine iltihak ederlerdi.

SERDAR-I EKREM (سردار اکرم) [Ask.] Ordu başkumandanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden bu vazife bizzat Padişahlar tarafından görülürken kendileri harbe gitmekten vazgeçince başkumandanlık vazifesi Sadrazamlara verilmiş ve bu işi üzerine alanın kadri bir kat daha yükseltmek maksadıyla «Serdar-ı Ekrem» den imişti.

Serdar-ı Ekrem unvanını alan Sadrazamın zaten icraat ve tevecihat hususu da pek geniş olan salâhiyeti bir kat daha arttırılırdı. Serdar-ı Ekremler tam nüfuz zabibi ve Devletin her türlü icra kuvveti salâhiyetini haiz olduklarından Tersane, Darphane gibi işleri itibarıyla mutlaka İstanbul'da bulunmak zaruretinde olanlardan maada vezirler de dâhil olmak üzere bütün menasip erbabı, askerlikle alâkalı ocaklılar ve ağalar ordu ile gider, Payitahtta (bagkent) ise kethüda, defterdar, reis-ül-küttap ve sair mansıp sahipleri yerlerine birer vekil bırakırlardı. Eyalet paşalarıyla sancak beyleri dahi daireleri halkı ve livaları altında bulunan züma ve timar erbabı ile birlikte gelip taraf kale muhafızlıklarına ve Serasker maiyyetlerine tâyin olularak Serdar-ı Ekrem'in maiyyetinde vazife görürler, onlar da mansıplarını bıraktıkları mütesellimler vasıtasıyla idare ettirirlerdi. Kubbe vezirlerinden harbe memur olanlara da «Serasker» unvanı verilirdi. İkkin bazan birbirine karıştırılan bu unvanlar sonraları tamamıyla ayrılmıştır. Bu serasker tâbiri «Vidin sera-keri», «Şark seraskeri», «Berriyette-Şam seraskeri» gibi unvanlardan da anlaşıldığı üzere kumandan mânasına iken yeniçerilerin lâgıvı üzerine 1241 (1825-26) senesinde «Umur-ı Berriyye-i Askeriyye Nezareti» ne tahsis kılınmıştır. Seraskerliğin ihdası sırasında Yeniçeri ağaları gibi İstanbul'up zabıta işleri ve yangınlara karşı tedbir almaları vazifeleri de seraskere tevcih olunmuştu. Bu hal 1262 (1845-46) senesine kadar devam etmiştir. O tarihte zabıta işlerinin askerlikten ayrılarak mercii yine Serasker olmak ve fakat idarî işlerde bir dereceye kadar müstakil bulunmak üzere bir «Zaptiyye Müşiriyyeti» kurulmuştur.

Serdar-ı Ekrem, Payitahttan hareket etmeden evvel eski âdet veçhile alay ile otağ-ı Hümayuna gider, orada murassa kılıç, destar, Selimî üzerine mücevher sorguç ve nîmtene kaplı samur kürk ilbas (giydirilmek) edildikten sonra Sancak-ı Şerif Padişah eliyle kendisine teslim olunurdu.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 160 ve mütaakıp) ında «Serdar-ı Ekrem» lik için şu tafsilatı veriyor:

«Sefere memur olan Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem, hareketinden evvel Şeyhülislâmıla beraber Padişah tarafından kabul olunarak kendisine üstüste iki kat kürk giydirilip beline mücevherli hançer ve başına otağa veya sorguç takılır ve eline bizzat Padişah tarafından Sancağ-ı Şerif verilerek muvaffakiyyet temenni olunurdu. Bazı vezir-i âzamların başlarına fevkalâde bir iltifat olmak üzere iki ve hattâ üç sorguç takılırdı.

«Omuzunda Sancağ-ı Şerif olduğu halde Padişahın huzurundan çıkan Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem sefer ekseriyyetle Avrupa kısmında yapıldığı için mükemmel bir alayla Sancağ-ı Şerif yanında salât ü selâm getirilerek Davutpaşa'daki ordugâha giderdi. Padişah kapı kulu ocaklarının Davutpaşa'dan hareketinden evvel ordugâha gelip kanun üzere Sancağ-ı Şerifi ve orduyu teğyi ederdi. Sefere memur olan Sadrazama serdarlık berati verilirdi.

«Sadrazam ve Serdar-ı Ekremle beraber Devlet merkezindeki memurlar, Hazine, Defterhane, divan kuyudatı ve defterleri de beraber gider ve icab eden muamele ordugâhta yapıldı. Devlet merkezinde Sadrazama vekâlet edecek olan rikâb-ı Hümayun veya Sadaret kaymakamı denilen bir vezir bırakılır, bunun maiyyetine de sefere memur olanların yerlerine vekil olarak müdür ve kâtipler tâyin olunur, bunlar da Devlet merkezindeki muamelelere ait rikâp defterleri denilen muhtelif defterleri tutarlardı.

«Vezir-i âzam ve Serdar-ı Ekrem, seferlerin uzaması ve asker ihtiyacına mebnî icabında kendi kesesinden olarak mühim miktar asker de yazardı. Meselâ 1104 H. 1692 M. senesinde Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa beş yüz süvari ve iki yüz piyade yazmıştı.

«Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem seferde bulunduğu müddetçe bütün tevcihatı, azil ve tâyinleri, nefiy ve idamları Padişaha sormadan yapardı. Onun emri ferman demekti. Zaten seferde iken bütün fermanları o, dilediği gibi yazdırırdı. Ordudan yazılan hükümler, fermanlar Padişaha sorulmadan yazılmış olan tuğralı hüküm ve fermanlardı. Ordu kıtlakta bulunurken Sadrazam, divan-ı Hümayunda olduğu gibi haftanın muayyen günlerinde divanı akdederdı.

«Sadrazamların beraberinde «igancî veya tevkifiler sefere gitmedikleri zam (onaltıncı asır sonlarına kadar) serdar olan vezir-i âzama tuğralı ahkâm kâğıdı denilen fermanlar verilir ve bunu Sadrazam lüzumu halinde de dururdu. Mamafih onyedinci asırdan itibaren niğancılarının da Sadrazamla beraber sefere gitmeleri ve yerlerine vekil bırakmaları âdet olduğundan

sonraları bu tuğralı kâğıtlara lüzum kalmamıştı. Ordudan yapılan tâyinleri merkezdeki tâyinlerden ayırmak için ordu tâyinlerine (ordudan tâyin edilmiştir) denilirdi. Seferde olan Sadrazamların telhisleri nüfuzlarını takviye için reddedilmezdi.

«Serdar-ı Ekrem olan Vezir-i âzamların seferde gayretlerini artırmak ve onları teğyi etmek için kendilerine Padişah tarafından fevkalâde iltifatı havi hatt-ı Hümayun ile murassa kılıç veya hançer, kürk ve sorguç gönderilmesi âdetti. Hatt-ı Hümayun ile beraber gelen bu hediyeler orduda merasimle karşılanır ve Sadrazam hatt-ı Hümayunu öperek alır ve gelen şeyleri giyer, hançeri beline takar ve hatt-ı Hümayun baş çadır veya divan çadırına davet edilen ordu erkânı huzurlarında Reis-ül-küttap tarafından okunurdu.

«Vezir-i âzam ve Serdar-ı Ekrem seferden kendi arzusuyla avdet edemezdi. Kış münasebetiyle avdeti lâzım gelirse avdeti için Padişah tarafından kendisine hatt-ı Hümayun gönderilir ve ancak davet hattı denilen bu emri alınca kapı kulu ocaklarıyla beraber Devlet merkezine gelirdi. Yalnız bu kanuna muhalif olarak Dördüncü Mustafa zamanında Rusçuk yaranının teğvikiyle Çelebi Mustafa Paşa ansızın Edirne'den İstanbul'a hareket etmiş ve Padişah da bu emri vâkii kabule mecbur olmuştu.

«Serdar-ı Ekrem olan Sadrazamların yapacakları masarıftan dolayı kendilerinden hesap sorulmazdı. Onaltıncı asır başlarında bir defa böyle bir harekete teğebbüs edilmiş ise de sonradan vazgeçilmişti.

«Vezir-i âzam ve Serdar-ı Ekrem olanlar sefere çıktıkları günden hududa varıncıya kadar her menzilde arpa, et, ekmek, yağ ve ballarını sürsattan alırlardı. Bu muamele hakkında baş muhasebe ile nüzü emini ve koyun emini defterlerine işaret edilirdi. Harb sahasına girilince artık sürsat zahiresi temin edilemeyeceğinden muamele burada nihayet bulurdu. Bundan sonrakı sarfiyat nüzü ve igtira zahiresinden tedarik ve sarf olunurdu. Yağ ve bal verilmezdi.»

Serdar-ı Ekrem unvanıyla sefere giden Sadrazamların altısı vazife başında şehid olmuştur.

1 — Hadım Ali Paşa; Osmanlı tarihinde Şeytan kulu adıyla anılan çapulcu âsileri takib ederken Kayseri ile Sivas arasında Gökçay'da göğsüne ok isabetiyle şehid olmuştur (Rebiül-âhîr 917 - 1511).

2 — Hadım Sinan Paşa; Mısır seferinde Yavuz Sultan Selim'i öldürmek için otağ-ı

Hümayuna kadar sokulan fedailer tarafından sancak dibinde durduğu sırada şehid edilmiştir (29 zilhicce 922 - 1517).

3 — Tayyar Mehmet Paşa; Bağdat muhasarasında kaleden atılan bir kurşunla alınından vurularak şehid olmuştur (19 şaban 1048 - 1639).

4 — Köprülü zade Mustafa Paşa : Düşman eline geçen Niğ, Vidin ve Belgradı geri aldıktan sonra İstanbul'a dönüp ertesi sene tekrar Macaristan seferine giderek Salankamin Muharebesinde şehid olmuş, na'şısı İstanbul'a getirilerek babasının yanına gömülmüştür (25 zilhide 1102-1691).

5 — Elmas Mehmet Paşa; Tameşvar üzerine giderken Tise çayı'na Zenta mevkiinde kurulan köprüden karşıya geçip düşmanın hücumuna maruz kaldığı sırada köprüünün yıkılması yüzünden geriye dönmemesi neticesi olarak şehid olmuştur ((23 safer 1109 - 1697).

6 — Şehid Ali Paşa; Avusturyalılarla Varadin muharebesinde Anadolu beylerbeyi Ahmet Paşa'nın şehadeti ve fırkasının hezimetini üzerine askeri teğyi için eline aldığı Sancağ-ı Şerifle askerin önünde hücumla başladığı sırada alınına kurşun isabetiyle şehid olmuştur (16 şaban 1128 - 1715).

Serdar-ı Ekrem unvanı sonradan askerlerden tâyin olunan başkumaneanlara verilmeğe başlanmıştır. En son Serdar-ı Ekremler askerlerden 1270 (1853) harbinde Ömer Paşa, 1293 (1876) harbinde de Abdülkerim Paşa'dır.

SERDARLAR (سردارلار) [Ask.] Yeniçeri ağası tarafından kaza gibi küçük yerlere tâyin olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Yeniçeri Serdarı» da denilen serdarların vazifesi mahallerindeki askeri teşkilâtın zapt ü raptını temindi.

SERDAR-I ULEMA (سردار علماء) [İlm.] Zamanındaki âlimlerin en yükseği, yaşlı ve bilgisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahların hocaları hakkında da kullanılırdı. «Fatih Kanunnamesi» de (Sayfa 10) «Şeyh-ül-islâm ulemanın reisidir ve muallim-i Sultan dahi kezalik serdar-ı ulemadır. Vezir-i âzam anları riayeten üstüne almak münasiptir ama müftü ve hoca sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tesaddür dahi ederler» diye yazılıdır.

SERDARLAR KÂTİBİ (سردارلار کاتبی) [Ask.] Yeniçeri ağası'nın mektubuyla ağa tarafından kaza gibi küçük yerlere «serdar» adıyla tâyin olunanların yazılarını yazmak vazifesiyle mükellef olan memur hakkında kullanılır bir

tâbirdir. «Yeniçeri Serdarı» da denilen serdarın vazifesi mahallindeki askeri teşkilâtın zapt ve raptını temindi. «Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapı Kulu Ocakları» adlı eserde (cilt 1, sayfa 327) deki kayda göre ocakta en son Serdar Kâtibi Haşmet Efendi isminde biri olup ocağın lağvından sonra kendisine Hâcegân rütbesi verilmişti.

SERDARLIK BERATI (سردارلق براتی) [İda.] Sefere memur olan ve «Serdar-ı Ekrem» unvanı verilen sadrazamlarla vezirlere verilen ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Seraskerlik Beratı» da denilirdi.

SERDEFTER (سردفتر) [Hal.] Bir güruhun başı ve reisi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Buna âlem eder şimdi şehadet ittifak üzere
Ki sensin ehl-i tab'u danış ü idrâke serdefter
Nef'i

SERDEFTERCİ (سردفترچی) [İda.] Sadarete bağlı Beylikçi kaleminde defterlerin muhafazası hizmetini gören memurların başına verilen addır. Defterhane'de de bu adla memur bulunduğu gibi resmî dairelerin bir çoğlarında Defterci adlı memurlar vardı. Eskiden arşiv yerinde kullanılan «Mahzen» deki defterlerden lüzum görülenleri bunlar çıkarıp alâkalı memurlara götürürler, işleri bitince tekrar alıp mahzendeki yerlerine koyarlardı.

SERDENGEÇTİ (سردن گچتی) [Ask.] Akıncılardan düşman ordusu içine dalmak veya muhasara altına alınan bir kaleye girmek için fedai yazılanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara, ellerinde kınlarından sıyrılmış kılıçlarla bu tehlikeli işlere atıldıkları için «Dalkılıç» da denilirdi. Düşman ordusuna dalmak veya kaleye girecek olanların dönmelerinden ziyade ölmeleri ihtimali olduğu için bu adı almışlardı. Düşman ordusuna dalmak üzere ayrılan serdengeçtiler düşman ordusunun sağ, sol veya arka tarafından ve hep birden hücum ederler, maksatlarına nail olmadıkça dönmezlerdi. Zaptı uzayan kalelere geceleyin merdiven kurmak suretiyle girerler, rastladıklarını kılıçtan geçirmek suretiyle maksadı temin ederlerdi.

Serdengeçtilerden girdikleri tehlikeli işten kurtulanlara üçer beger akçe terakki verildiği gibi hususî bir imtiyaz eseri olmak üzere «Serdengeçti kavuğu» adlı yeniçerilerin başlarına giydiklerinden farklı bir serpuş giymek salâhiyyetini iktisap ederler ve «Serdengeçti ağası» diye tâzim ve tekrime de mazhar olurlardı.

İlk zamanlarda büyük muvaffakiyetler temin eden ve ekseriyyetle teğebbüsleri ölümle neticelenen serdengeçtiler yerine sonraları menfaat temini maksadıyla o yolu tutanlar olmuş ve bu sebeple eski kıymet ve ehemmiyetini kaybetmiştir. Nitekim Kaynarca Muahedesi'ni intaç eden muharebede bir senede üç kere serdengeçti yazılıp ulûfeye nail olanlar görülmüştür. Bunun da sebebi Yeniçeri ocağı'nın eski intizamını kaybetmiş olmasıyla beraber serdengeçti yazılanlarla sonradan bu maksatla yazılanlar arasında fark hasıl olmasıdır. İlk zamanlarda serdengeçtiler, yeniçeriler arasından çıkardı. Serdengeçti bayrağı açılınca yeniçerilerden istiyenler bu bayrağın altına gelirdi. Sonraları ise yine yeniçerilerden serdengeçti yazılanlar olmakla beraber sefer vukuunda payitahtta ve taşralarda serdengeçti bayrakları açılır, hariçten herkim olursa olsun «teshîh bedergâh» kılınmak suretiyle ocağa kabul edilirdi. Yeniçerilikle alakası olmıyan ve talim ve terbiye görmıyen eski tâbir veçhile «nefir-i âm» kabilinden olan bu türlü derme çatmalardan istifade olunmamak tabiidir.

Serdengeçtilere fazla yevmiye ve içlerinden sağ kalanlara hizmetlerinin derecesine göre yayabaşlık, bölük başlık, zağarcılık, sekbanlık, solaklık, sipahilik ve kapıcılık verilirdi. İçlerinde kale yürüyüşlerinde en evvel hücum edene, kaleye bayrak dikene sancak beyliği verildiği de vâkidi.

Serdengeçti yazılanlara ulûfe senedi makamında olmak üzere «memhur» tâbir olunan bir kâğıt verilirdi. Bu kâğıtlar sonraları ordu da birtakım kârecılar tarafından tutturulabildiğine satın alınır, bu suretle bir kısım mutavassıtlar bu işlerden istifade yolunu bulurdu.

«Serdengeçti» tâbiri Yeniçeri ocağı'nın kalkmasıyla ortadan kalkmıştır.

SERDENGEÇTİ AĞASI (سردن چکدی آغاسی) [Ask.] Düşman ordusu içine dalmak veya muhasara altına alınan bir kaleye girmek için fedâi yazılıp üzerine aldığı işi başarılarak ölümün gerdiği kanadın altından kurtulup geri dönenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu unvan cesaretin bir timsali sayılırdı.

SERDENGEÇTİ BAYRAĞI (سردن چکدی باراغی) [Ask.] Düşman ordusu içine dalmak veya muhasara altına alınan bir kaleye girmek için fedâi yazılmak maksadıyla açılan bayrağa verilen addır. «Dalkılıç» da denilen «Serden geçti» ye lüzum hasıl olduğu zamanlarda bu bayrak açılır, memleket uğrunda ölümü göze alan yigitler bu bayrağın altına koşardı.

SERDENGEÇTİ KAVUĞU (سردن چکدی کاووغی) [Kıy] Düşman ordusu içine dalmak veya muhasara altına alınan bir kaleye girmek için fedâi yazılıp yüzde yüz ölümden kurtulmuş olanların giydikleri başlık hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçerilerin başlarına giydikleri serpuştan farklı idi. Tüylerle süslenen bu kavuk, giyene mehabet verirdi.

SERE (سره) [Öl.] Başparmağın ucundan şehadet parmağının ucuna kadar germek suretiyle hâsıl olan uzunluk ölçüsüne verilen addır. Karıştan küçüktü. Dört sere bir arşın sayılırdı.

§ [San] Tuğranın dört kısmından ilkinin teşkil eden metin kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu kısımda Padişahın ve babasının adları yazılırdı. Buna «kürsü» de denilirdi.

SEREFRAZ (سرافراز) [Hal.] Mecaz yoluyla başkalarından farklı, mümtaz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Faraça baş kaldıran mânasına gelen mürekkep sıfattır. Serfiraz suretinde de kullanılır.

*Milyonla çalan mesned-i izzette serefraz
Birkaç kuruşan mürteki cây-i kürekkir
Ziya Paşa*

SEREN (سرن) [Bah.] Direkler üzerinde yelken açmak ve işaret kaldırmak üzere ufki olarak bağlanan günderlere verilen addır.

*Nahuda eylerse Nuh'a bu keştiye huda
Mevce-i Tufan'a ne yelken dayanır ne seren
İzzet Molla*

SERENE YAYILMAK (سرنه یایلمک) [Bah.] Yelkenleri sarmak veya fora etmek için gemicilerin hamaylıdan cundaya kadar muayyen açıklıkta marsipet üzerine dizilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SEREN KAPLAMASI (سرنه کاپلامه) [Bah.] Serenlerin orta kısımlarını kuvvetlendirmek için üzerlerine civata veya çemberlerle bağlanan sert ağaç parçalarına verilen addır.

SEREN TİRİZİ (سرنه تیریزی) [Bah.] Ana serenlerin aşağı veya yukarı hareketlerinde direk çemberlerinin serenleri zedelenmemesi için çemberlerin direğin prova tarafına kalan kısımları üzerine vurulan çatalara verilen addır.

SEREN VARDEVELESİ (سرنه واردوهلهسی) [Bah.] Dört köşe yelkenlerin üst yakalarının bağlanması ve marsipet üzerine yayılan efradın tutunması için serenlerin üzerine seren boyunca konan ve seren üzerindeki mapalardan donatılan halat veya demir çubuklara verilen addır.

SEREN YAKASI (سرنه یاقاسی) [Bah.] Yelkenlerin serene bağlanan üst kenarlarına verilen addır. Buna «matafyon yakası» da denilir.

SERESVABİ (سره سوابی) [Sar.] Padişah'ın giydiği elbiseleri hazırlayan ve muhafaza ile vazifeli bulunan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahın yakınlarından olması hasebiyle nüfuzlu mansıplardan sayılan «Seresvabi» vesikalarda «Esvapçıbaşı» suretinde de geçer. (Bak : Esvapçıbaşı).

SERETAN (سره تان) [Ast.] «Cevza» ile «Esed» burçları arasında ve doksanıncı derecede bulunan burcun adıdır. Güneş bu burca 8/21 haziranda girer, 8/21 temmuzda çıkar.

«İlm-i Nücum» adlı eserde (sayfa 35) güneş, seretan burcunda iken doğanların tâli' ve siretleri şöyle anlatılıyor :

«Güneş, seretan burcunda bulunduğu zaman doğanlar hisli, mahcup, uzlet gûzin (tenhâlığı seven) ve bunula beraber pek muannit (inatçı) olurlar. Nazar-ı dikkati çekmeyi severler Fakat aynı zamanda, pek basit kendilerini göstermeye meyyal görünürler. Mu'tekit, muhafazakâr hayal perest, ruhî, hûlyaperver olurlar ve kendilerini anlattırarak ve gösterecek derecede garip ve yekdiğerine mübayin bir takım garip hevesler izhar ederler. Neşesizlik, burcun hasasından olduğu cihetle kendilerini idare eden ve nefislerine hâkimiyetten âciz kalan kimseler ekseriyyetle tabiatsız, sıkıntılı, üzüntülü olurlar. Mânen tekemmül etmemiş olanlar hissiyat ve tahassüs hususunda mütereddit, kararsız, metanetsiz, bir sinir yığınından ibaretirler. Fakat, mânen ve ahlâkan tekemmül etmişlerse bu sinirlilik (asabiyyet) inatçı bir irade kuvveti veyahut sebatlı bir arzu doğurur ki bu hal o türlü kimseleri, ya zekâ ve istidatlarının istimali ile veyahut metin bir kanaat vasıtasıyla (müdahane ile) gayelerine doğru sevkeder.

«Bu burçta iki zıt tabiat vardır: Biri, ihmâlkârlık ve tenbellik, diğeri: bati olmakla beraber ciddî ve faal olmaklıktan ziyade sebatlı ve muannit bir fütursuzluk ve ikbalperestlik. Bu burca mensup olanlar: İhtiyarları ve eski âdetleri, maziye ait hatıraları yâda vesile olacak bütün âsar-ı atikayı severler.

«Bünye o kadar kuvvetli olmayıp fazla çalışmakla zayıflamaya müstaittir. Mide hazımsızlığa, romatizmaya, kan deveranının neta-mam olmasından meydana gelen inkibaza sebebiyet veren endişe ve can sıkıntısının tesiri altında olarak çok ıstırap çeker.

«Bu türlü kimseler, direktör, mütaahhit, kaptan, dükkâncı, ebe kadın, manifaturacı ve

saire olmak suretiyle muvaffakiyyet kazanırlar. Umumî işlerde ve para tebdiline ve malî muamelelere ait hususlarda rüçhanı haizdirler.

«Güneş, akrep ve hut burcunda iken doğanlarla pek anlaşamazlar ve geçinemezler.

«21-30 haziran arasında doğanlar: pek hissi, mutekit, sebatkâr ve ikbal düşkünü olurlar. Temmuzun ilk on günü içinde doğanlar: Hisler cihetinden tehlikeye maruzdurlar. İstedikleri şeyi takibe tam bir ikdam ile beraber hayata gedit ve muannidâne bir surette alâka gösterdiklerinden birçok uygunsuz haller geçirirler. Mânen veya ahlâkan tekemmül etmemiş iseler pek tehlikeli, pek kıskanç olurlar. Afv cihetine asla yanaşmazlar. Tasavvufa, ilhama düşkün olurlar. 10-20 temmuz içinde dünyaya gelenler hayatlarının ilk senelerinde o kadar tali'li değildirler. Fakat, yaşları ilerledikçe süratle tekemmül ederek pek sevimli, hayırhah, misafir düşkünü, afv ve safha meyyal oldukları cihetle bulundukları muhitte hürmet ve itibar görürler. Bu devrede dünyaya gelen kadınlar iyi hasta bakıcı ve müdire olurlar. Erkekler ise, denizcilikte fazla istidat sahibi olduklarından su işlerini severler ve bu cihetten zengin olurlar.

«Güneş; bu burçta iken doğanlar arzularında musir ve şöhet düşkünüdürler. Vatanlarına, yurtlarına, ailelerine, ana ve babalarına pek ziyade mutî olurlar. Ziyadesiyle teessür kabiliyyetine maliktirler. Akibeti düşündükleri gibi tedbirli ve yenilik taraftarı olurlar. Demokrasiyi severler.

«Seretan burcu; vücudün üst kısmı, alt kısmına nisbetle daha büyükçe olmak üzere alelâde bir boy, dolgun bir sima, beyaz tatlı bir renk, kısa ve yuvarlak bir bürün, açık kumral saç, mavi veya elâya çalar küçük gözler oldukça zayıf ve pek sağlam olmıyan bir bünye getirir. Yirmibeş yaş bunlar için pek mühim ve buhranlı olduğu gibi ellinci ve altmışheşinci yaşlarda da aynı hâfededirler»

*Üstüne konmuş Esed, sırtında binmiş Seretan
Rusu şep mal'ab-i âlem-i hayvanidir
Seyh Ziya'ya Tâliban!*

SER ETİBBA (سره طبه) [Tip.] «Hekim bağı» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine daha ziyade «Reis-ül-Etibba» kullanılırdı. Vakfiyelerde geçer.

SER ETİBBA-i HASSA (سره طبه خاصه) [Sar.] Padişahın Başhekimî yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sonradan bunun yerine «Sortabî-i gehriyârî» denilmiye başlanmıştır.

SERFÜRÜ (سرفرو) [Hal.] Mecaz yoluyla tâzim, hürmet; itaat yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Serfûra etmez idi payına gûs sürmek için
Olsa isgana eğer kudret-ü imkân felek
Nef'i*

SERGEN (سرگن) [Mim.] Eski evlerin odalarında yapılan büyük dolap adıdır. Odanın içine serilerek yatılan yatak takımları sabahleyin kaldırılarak içine konulurdu.

SERGERDE (سرگرد) [Hal.] Farsça bağ, demek olan bu tâbir gönüllü olarak harbe iştirak eden kafilelerin başlarına verilen addır. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ihdas olunan «Zaptiyye» teşkilâtının ilk devrelerinde binbaşı yerinde kullanılmıştır. Son zamanlarda eşkıyalık gibi kötü teşekküllerin başında bulunanlar hakkında kullanılmaya başlanmıştır.

SERĞİ (سرگی) [Mal.] Hazineden (Devlet kasasından) ödenecek paranın miktarını gösterir istihkak sahibine verilen vesika hakkında kullanılır bir tâbirdir. 1324 (1908) İnkılâbına kadar Devletçe ödenmesi lâzımgelen paralar malî zorluktan dolayı hak sahiplerine tahakkuku anında ödenemediği için imkân hasıl oldukça ödenmek üzere alacak sahiplerine «Serğî» adıyla vesika verilir. Ödeme yapıldıkça sergiden düşülür, muhteviyatı tamamen ödenece istirdat (geri almak) olunurdu.

Maliyeden alacağı olanlara daha evveleri, alacaklarının ödenmesi iki suretle vuku' bulurdu. İstihkak münferit veya mütaaddit şahıslara ait olup da hazineden taksitle veya müteferrik surette ödenecek neviden ise ona mukabil «Sergi» verilir. Böyle olmayıp da bir alacaklıya ait ve defaten tediyesi meşrut olan istihkak mukabilinde verilenlere de «Suret» denilirdi.

Sergi denilmesinin sebebi alacaklına ve ödeme taksitlerinin müteferrik olması itibariyledir. Hattâ bölük ve takım halinde bulunan istihkak sahiplerine her birerlerinden ayrı mühür veya imza alınarak haklarının verilmesi icabettiği zaman «Sergi ferşi» ile tediyesi emrolunurdu. Suret tâbiri asıl istihkak defterinde tahakkuk eden kaydın sureti o senet üzerine nakledilmesi lüzumunu gösterir bir kaidenin mahsulü idi.

Sergi ve suretler siyakat yazısı ile yazılırdı. Bundaki maksat da taklit korkusu idi.

«Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» da (sayfa 384) «Sergi» için şu izahat vardır;

«Maliye hazinesinden para verilirken veya verilecek paraya mukabil tanzim olunan senedlerin adı. Hazine tezkireleri ve bu sergi kâğıtları, Devlet hazinesinin herhangi bir şahsa karşı borçlu olduğunu gösterirdi. Mali buhran dolayısıyla onyedinci asır ortalarına doğru miktarı artan bu sergileri Kemankeş Kara Mustafa Paşa merhum bedellerini ödemek suretiyle ortadan kaldırırsa da sonraları yine meydana çıkmıştı. Sergi döşemek maaş tediyesi için hazırlanıp mevacic vermek demektir.»

Sergi işlerine bakmak üzere memurlar vardı. Onların başlarına «Sergi Nazırı» denilirdi. Bu memur sergilerin muvazene mucibince verilmesini ve alacaklılara istihkaklarından fazla sergi verilmemesini temin ile mükellefti.

Bu memuriyet 1249 (1833 34) senesinde (Ak-lam-ı seb'a hocalığı) adıyla yapılan teşekkülle birleştirilmiştir.

Sergi usulüyle ödeme 1908 İnkılâbına kadar devam etmiş, ondan sonra alacaklar muntazam ödendiği için sergi usulü tarihe karışmıştır.

SERĞİ FERŞİ (سرگی فرشی) [Mal.] Muhtelif alacak sahiplerinin alacakları için tanzim olunan «Sergi» ler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Alacaklı bir olur ve bir defada ödenmesi lâzımsa onun namına «suret» tanzim edilir, çok olursa her birinin alacağı gösterilmek suretiyle «sergi» vücade getirilirdi.

SERĞİ HALİFESİ (سرگی خلیفه) [Mal.] Hazineden ödenen paralar için tanzim olunan «sergi» leri hazırlamakla ve buna mütaallik işleri görmekle mükellef olan memura verilen addır.

SERĞİ KALEMİ (سرگی قلمی) [Mal.] Hazineden ödenen paralar için tanzim olunan «sergi» leri hazırlamakla vazifeli kalemin adıdır. Kalemin «sergi nazırı» adıyla âmiri olduğu gibi «sergi halifesi» adı verilen memurları da vardı. 1908 İnkılâbından sonra yapılan teşkilâtta bu ad tarihe karışmıştır.

SERĞİ-İ UMUMİ-İ OSMANİ MADALYASI (سرگی عمومی عثمانی مدالیه) [San.] Hierî 1279 (1862) tarihinde İstanbul'da açılan sergi münasebetiyle çıkarılan madalyanın adıdır. Altın, gümüş ve bakır olmak üzere üç nevidi.

SERĞİ NAZIRI (سرگی ناظری) [Mal.] Hazine-den ödenecek paralar hakkında tanzim olunan «sergi» işleriyle meşgul memurların başına verilen addır. Vazifesi sergilerin muvazene (bütçe) mucibince verilmesi ve alacaklılara istihkaklarından fazla sergi verilmemesini temindir.

Bu memuriyet 1249 (1833-34) senesinde «Ak-lam-ı Seb'a hocalığı» adıyla yapılan teşekkülle birleştirilmiştir.

SER HABBAZ (سر خباز) [Vak.] Ekmekçi başı demektir. Vakfiyelerin imaret kadrolarında geçer.

Ş. [Sar.] Ekmekçi başı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saraya ait vesikalarda geçer.

SERHAD (سرحد) [Ida.] Hudut başı, iki devlet toprağının birleştiği sınır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça olan bu tâbirin Arapçası «sugur» da bu mânâ'da kullanılırdı.

*Saadetle otağın kurmadan serhadd-i İran'a
Düşse Turan semine sage-i tuğ-u serefrâzi
Nef'i*

SERHADDİ (سرحدی) [Kıy.] Kısa, sersere kaplı samur kürk adıdır. Dar-üs-saadeden mansup (nasbolunan, tâyin olunan) hazine vekili, musahip ağalarla Bab-üs-saade gediklileri olan hazinedar başı, kilerci başı, saray ağası, saray kethüdası ve Galatasaray ağası gibi sarayın yüksek adamları giyerlerdi.

SERHAD KULU (سرحد قولى) [Ask.] Hudutlardaki kalelerde ve hudutlara yakın yerlerde vazife gören askerî kuvvetlere verilen addır. Bunlara «Yerli kulu» da denilirdi.

Hierî onbirinci (milâdî onyedinci) asır başlarına kadar Osmanlıların mücavir hükümetlerden hiç birisiyle hududu tâyin edilmemişti. Serhad akıncıları sulh vaktinde bile fırsat buldukça çeteye gitmek tâbiriyle bitişik memleketlere tecavüz ederek yağma ve taraç etmek uhuda mugayir sayılmıyordu. Bu sebepten uzun müddet serhad beyliklerinde kalan (Mihal Ogulları), (Evrenos Zâdeler) gibi eski beyzadeler «Akıncı» namıyla anılan hafif süvari askerlerinin başında bulunarak akınlardan büyük menfaatler temin etmişler ve titretici bir şöhrat kazanmışlardı.

Hududlar tâyin olunmaya başladıktan sonra dahi akıncılık tamamen bertaraf olmamış ise de komşu hükümetler kuvvet peyda eylemiş olduğundan tecavüze karşı koymak ve icabında çeteye gitmek üzere serhadlerde teşkilât yapmak mecburiyeti hasıl oldu.

Osmanlılar fethettikleri yerlerde ve bilhassa hudutlarda fethi mütaakıp teşkilât yapıyor, muhafaza kuvvetleri ikame ediyorlardı. Teşkil ettikleri eyalet ve sancak beylerinin refakatında oraların asayişini koruyacak ve düşmanın tecavüzüne karşı koyacak kuvvetleri vardı.

Serhadlerdeki teşkilât biri doğrudan doğruya Davlete, diğeri eyalet başındaki beylerbeyilerle sancakları idare eden sancak beylerine ait olmak üzere iki kısımdan mürekkepti.

Devlet hesabına serhad kulu adı altında beş teşekkül vardı: Azep, hisarlı, sekban, lâğımci, müsellemler. Bu beş teşekkülün ayrı ayrı âmirleri, zâbitleri vardı.

Beylerbeyilerin maiyyetinde de ilk zamanlarda «deli» yani «delil», «gönüllü», «begli» olmak üzere üç ad altında muhtelif kuvvetler vardı. Sonradan «levend» ve «hayta» namlarında iki sınıf daha bunlara inzimam etmiş, üç olan bu sınıf da beşe çıkmıştır. Bunların her elli altmış kişisi «bayrak» adı altında bir müfreze teşkil etmekte ve bu müfrezelere bir kaşının birleşmesinden teşekkül eden kuvvete «deli başı» namında bir zâbit tarafından komanda edilmekte idi. Birkaç delibaşılık askerinin başında da «Ser çeşme» adıyla büyük bir zâbit bulunurdu. Bu hususî teşekküller yalnız serhadlere münhasır değildi. Hudud olmayan eyaletlerdeki beylerbeyilerin ve sancak beylerinin maiyyeti halkını teşkil eden bu kuvvetler mevcut idi.

Gerek devlete tâbi resmî ve gerek eyalet paşalarıyla sancak beylerinin daireleri halkını teşkil eden hususî teşkilât her tarafa bir değildi. Mevkiin ehemmiyetine, ümeranın servet ve itibarına göre değişir, çok veya az olurdu.

Timar ve zeamet sahipleri de bunlara ilâ ve olununca eyalet askerî kuvvetinin ehemmiyeti anlaşıldı.

İkinci Sultan Mahmut zamanında Yeniçeriliğin lağvı ve mütaakiben merkeziyet usulünün tesisi bu kuvvetlerin dağıtılmasını, yerlerine yalnız devlet teşkilâtının ikamesini mucip olmuştur.

SERHADLİ (سرحدلى) [Kıy.] Tanzimattan evvel büyük devlet adamlarının giydikleri bir nevi seyahat elbisesinin adı idi. Kakum adı verilen kürk nevilerine «kakum serhadli» denilirdi.

SERHADLIK (سرحدلىق) [Kıy.] Yandan kopçalı, uzun konçlu bir nevi lâpçin (ayakkabı) adıdır. Yeniçeriler harbe gittikleri zaman giydikleri için bu ad verilmiştir. Yeniçeri ocağının lağvından sonra kurulan «Nizam-ı cedid» teşkilâtında zâbitler ayaklarına kırmızı «serhadlık», neferler de kırmızı renkte «yemeni» giyerlerdi.

SERHADLİ MESTİ (سرحدلى مستى) [Ky.] Yerli sahtiyanlardan yapılan topuksuz mest adı.

dır. Baldırı ağan bu mesti serhadlılar giydikleri için bu ad verilmiştir.

SERHADLU (سرحادلو) [Ask.] Hudut Boylarını bekleyen, hudutlardaki kalelerde vazife gören askerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Serhad» hudut, sugur demektir.

SER HAFİYYE (سرخفیه) [Ida.] Saraya gizli haberler veren «Hafiiye» adlı teşekkülün başında bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hassaten ikinci Abdülhamit devrinde polis teşkilâtı arasında bu işi görenler olduğu gibi büyük küçük devlet memurları arasında da, asıl vazifelerine ilâveten, jurnalcılık edenler de vardı. Tanınmış vazifelerden biri de «ser hafiiye» adıyla anılırdı.

SER HALİFE (سرخلیفه) [Ida.] Resmî dairelerde eskiden kâtip yerinde kullanılan «Halife» nin üst derecesinde bulunanlara verilen addır. Halifelerin yazdıkları yazıları düzeltirler, mühim olan yazıları da yazarlardı. Tanzimattan sonra «Mümeyyiz» adını almıştır.

SER HALKA (سرخلقه) [Hal.] Mecaz yoluyla bir sanat ve mesleğin ileri geleni yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Olaldan halka-i zülfünle Nev'i biser ü sâman Mahabbet bezminin serhalka-i rindaniyiz cânâ Nev'i

SER HAYYATIN-İ HİL'AT (سرخیاتین هیل'ات) [Sar.] Sarayın «ehl-i hîref» adı verilen sanatkarlar arasında hil'at (üste giyilen elbise) dikenlerin usta başlarına verilen addır.

SER HÂZİN-İ BİRÜNİ (سرخازن بیرونی) [Mal.] Dış hazinenin baş veznedarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlk zamanlarda kubbe altında bulunan hazinenin hazinedar başısı olan ser hâzin-i birünî onun hisap ve muhafazasından da mes'uldü. Askere ulûfe verildiği hazineyi açmak ve meşin keserlerde hazırlanan ulûfeden lâalettayin (sondaj usulüyle) bir kesesini «akça tahtası» na dökerek saymak da vazifesi icabındandı. Tanzimattan sonra unvanı «Baş veznedar» a, tahvil olunmuştur.

SER HÂZİN-İ ENDERUNİ (سرخازن اندرونی) [Sar.] Saraydaki iç hazinenin baş veznedarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Paradan başka hil'at vesair kıymetli eşyanın da muhafazası vazifesiyle mükellefti. Padişahların ihsanlarını da dağıtırdı. Maiyyetinde «Hâzin» namıyla mütaaddit memur vardı. Tanzimattan sonra vücdı getirilen «Hazine-i Hassa» teşkilâtında unvanı «Veznedar» lığa tahvil olunmuştur.

SERHENG (سرخهنگ) [Sar.] Divan-ı hümayun çavuşları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Serhengân-ı Divan-ı Hümayun» suretinde geçer. Anadolu Selçukilerinde alkış vazifesiyle mükellef olan çavuşlara serhenk denildiği için Osmanlılarda da aynı vazifeyi yapan divan çavuşları hakkında da kullanılmıştır.

Hakanıym ben muhteşem yanında serheng-i haşem Nef'i

S RİR (سرخیر) [San.] Hükümdarların oturdukları taht, sandalye; oturulacak mükellef yer, yüksek yatak, karyola yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Oturanın şerefi ve yüksekliği itibarıyla bu mânayı almıştır.

Tac'u taht-ı saltanat berbat olur çün akibet Kendini âlem seririnde Sülayman oldu tut

SER İSKEMLİ-İ ŞEHİRİYARİ (سرخسکله شهریاریه) [Sar.] Dergâh-ı âli bevvaplarının (orta kapı kapıcıları) bölük başlarından birinin adıdır. Mensup olduğu bölüğe nisbetle bu adı almıştır.

SERİYYE (سریه) [Ask.] Dörtten veya veya yüzden dörtüye kadar olan askerî müfrezeze verilen addır. Seriiyenin «ya geceleyin yürüyüş demek olan «ser» den veya nefis şey demek olan «seriy» den, yahut müntehap (seçkin) mânasına olan «istira» dan geldiği gösterilen (Hukuk-i İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu) unda (üçüncü cilt, sahife 373) de şu tafsîlât da vardır: «Seriyyeleri teşkil eden erler, ekseri geceleyin yürüyüp gündüzleri saklandıkları veya behadır, güzide efrattan seçildikleri için bu namı almışlardır.»

Seriyyenin cem'i: serayadır.

SER KARİN (سرخقرین) [Sar.] Baş mabeyinci yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Karin-i evvel», «Ser kurana» da kullanılırdı. Karin; Arapça yakın demektir. Hükümdara yakınlıklarından dolayı bu adı almışlardır. Vesikalarda dördü de geçer.

SER KÂTİP (سرخکاتب) [Ida.] Resmî dairelerde başkâtip yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saray başkâtibine «Mabeyn başkâtibi» denildiği gibi «Serkâtib-i Şehriyari» de denilirdi.

SER KEHHAL (سرخکحال) [Sar.] Padişahın baş göz hekimi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kehhal; Arapça göz hekimi demektir. Cerrahlar gibi göz hekimleri de «Hekim başı» ya tâbi idiler.

SERKIRTASI-İ MİRİ (سرخکیرتاسیه میری) [Ida.] Devletin kırtasiye ihtiyacını temin vazifesiyle mükellef olan memura verilen addır. Bunun yerine «Kâğıtçıbaşı» da denilirdi. Her iki tâbir vesikalarda geçer.

SER KİLÂRİ (سرخکیلاری) [Sar.] Kilerci başı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda bunun yerine «Ser kilâri-i hassa» suretinde de geçer.

SER KÖSİ (سرخکوسیه) [Sar.] Mehterhane takımındaki «köş» adlı davulu çalanların başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üstad sanatkar olan ser köşi mehterhanenin ser zurnazen, ser nakkarezen ve emsali sanatkarlar gibi köş çalanların büyüğü idi. Hepsinin âmiri de «Ser mehterhane-i alem» di.

SER KUDUMİ (سرخکدومی) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevî âyinlemini idare edene verilen addır. Orkestra şefi (Chef d'orchestre) vaziyetindedir. Mevlevî erkânından sayılır, erkânın bir kısmı evlenemediği halde ser kudumî evlenebilirdi.

SER KURENA (سرخقرونا) [Sar.] Başmabeyinci yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ser karin», «karin-i evvel» de kullanılırdı. Karin; Arapça yakın demektir. Hükümdara yakınlıklarından dolayı bu adı almışlardır. Vesikalarda dördü de geçer.

SERLEVHA (سرخلوحه) [San.] Tezhip ıstılahlarından. El yazması kitapların ilk sahi felerine yapılan tezhipli başlığa verilen addır. Bir levhanın veya kitabın başına yazılan yazı ve yapılan resme de bu ad verilir.

SER MAHFİL (سرخمحفل) [Sar.] Saray adamlarından birine verilen addır. «Müezzin başı» nın muavini (yardımcısı) yerinde idi. Müezzinler «mahfil» denilen ayrı ve yüksekçe bir yerde oturdukları için bu adı almıştı. Bu vazifeye sesi güzel, musikide de bilgili olmakla beraber sarayda itibar kazanmış olanlar tâyin olunurlardı. Vazifesi müezzinlik nöbeti tutmakla beraber koğuş ağalarından lüzumu halinde müezzinlere mülâzim olmak üzere seçilenlere ezan ve kamet usulünü öğretmek ve müezzinliğe lâ-yık görülenleri müezzin başıya tavsiye eylemek idi. Açılan müezzinliğe mülâzimlerin en eskisi gedige geçirilir ve gedikler yoluyla terakki ederek ser mahfil olurdu.

Aynı Ali Efendi tarafından Birinci Sultan Ahmet zâmindaki vazife sahiplerini göstermek üzere hazırlanan «Risale-i vazifeharar ve meratibi bendegen-ı Âl-i Osman» da (sayfa 49)

hassa müezzinlerinin onbeş ve yevmiyeleri yekûnunun da yüzdoksansekiz akçe olduğu gösterilmektedir. Yine o esere göre müezzinler maaşlarını aylık olarak alırlardı.

SER MATARA-İ ŞEHİRİYARİ (سرخمطرقه شهریاریه) [Sar.] Padişahın mehterhane takımının başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hükümdar mehterhanesi oniki kattı. Padişah seferde bulunduğu zaman mehter takımı iki misline çıkarılırdı. Köşler yalnız padişah mehterhanesinde bulunurdu.

SER MEHTERAN-I ALEM (سرخمهران علم) [Sar.] Padişahın mehterhane takımının başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hükümdar mehterhanesi oniki kattı. Padişah seferde bulunduğu zaman mehter takımı iki misline çıkarılırdı. Köşler yalnız padişah mehterhanesinde bulunurdu.

SER MİMARAN I HASSA (سرخمعماران خاصه) [Sar.] Saray mimarlarının başına verilen addır. Tanzimattan evvel Hassa mimarları sarayla beraber şehir işleriyle de meşgul olurlardı.

İnşaat işlerinin kontrolü Ser mimar-ı Hassa'nın vazifesi idi. Ser mimar evlerin yapıldığını teftiş ettiği gibi İstanbul'a gelen keresteleri de tetkik ederdi. Direklerin, merteklerin, tah-taların, badavraların eni, boyu, kalınlığı hükmetçe tâyin olunmuştu.

Muayyen miktardan eksik ve âlâsından kesilmeyen kerestelerin satılmasını Ser mimar-ı hassa derhal men'ederdi. Ser mimar bu gibi işlerde vazifesini daima İstanbul kadısı ile birlikte yapardı.

SER MUALLİM-İ TALİMHANE (سرخمعلم) [Ask.] Yeniçeri ocağı Aga bölüklerinden 54 cü bölüğün kumandanına verilen addır. Bunun yerine «Muallim-i talimhane» de denilirdi. Efradın talimleriyle meşgul olduğu için bu adı almıştır.

SER MUHARRİR (سرخمحرور) [Hal.] Gazete ve mecmuaların başmuharriri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SERMÜNECCİM-İ HASSA (سرخمجمع خاصه) [Sar.] Müneccimbaşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sarayda muteber bir mevki sahibi idi. «Vazife» adıyla aldığı maaştan başka ikramiyye nev'inden şeyler de verilirdi. Nitekim «Başvekkâlet Arşivi» ndeki bir vesikada (a. 2, ca. 1164, sıra numarası 59) «Sermüneccim-i hassa olanlara Nevruziyye olmak üzere her sene verililemekte olan 6000 sağ akçanın 1164 (1750) senesi için de verilmesi» yazılıdır.

SERNAME (سرخنامه) [Ida.] Resmî muhar-reratin (yazıların) üst tarafına yazılan ibare hakkında kullanılır bir tâbirdir. Surname, yazı-

lanın işgal ettiği makama göre değişir ve kâğıdın bağ tarafının tam ortasına ve besmele işaretini olan (4) in altına yazılırdı. Sernameler şunlardı:

Padışahlara:
Atehe-i felek mertebe-i hazret-i zillul-lahiye
Sadrazamlara:
Huzur-ı sami-i hazret-i sadaretpenahiye
Şeyhülislamlara:
Makam-ı muallâ-yi hazret-i fetvapenahiye
Seraskerlere:
Makam-ı celil-i cenab-ı seraskeriye
Nezaretlere:
... Nezaret-i celilesi makam-ı âlisine
Ordu müşürlerine:
... ordu-yı hümayun müşiriyyet-i celilesine
Valilere:
... vilâyet-i celilesine
Feriklere:
... fırka kumandanlığı canib-i âlisine
Mutasarrıflara:
... mutasarrıflığı cânib-i vâlâsına
Livalara:
Liva kumandanlığına
Miralaylara:
... alay kumandanlığına
Askeri kaymakamlara:
... alay kaymakamı ... beye
Kaza kaymakamlarına:
... kazası kaymakamlığına
Binbaşılara:
... alayın ... taburu binbaşılığına

Sernameler büyükten küçüğe, küçükten büyüğe yazıldığına göre değiştikleri gibi o makamı işgal eden zatın rütbesine göre de tebeddül ederdi. Meselâ bir Nezaret makamını işgal eden zat vezir değil ise Sadaret tarafından kendisine Nezaret-i celilesine yazılmaz, Nezaret-i cânib-i vâlâsına veyahuzur Nezaret-i aliyyesine yazılırdı. Valiler hakkında da böyle idi. Vali, vezir ise vilâyet-i celilesine, değil ise vilâyet-i aliyyesine yazılırdı. Küçükler tarafından yazılan muharreratta ise bu cihet gözetilmez, makama göre sername istimal olunurdu. Mutasarrıflar valilere, vazir olsunlar olmasınlar vilâyet-i celilesine ve hattâ fazla tâzim gösterilmesi maksadıyla vilâyet-i celilesi cânib-i âlisine yazarlardı.

SER NAKKAREZEN (سرنقاره زن) [Sar.] Hükümdar mehterhanesinde «nakkare» adlı çalgıyı çalanların başına verilen addır. On iki

kat olan hükümdar Mehterhanesinde çalgıcılar ayrı ayrı bölük itibar edilmişlerdi. Hepsinin âmiri «Ser mehteran-ı alem» di.

SER NAYI (سرنای) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Neyzenbaşı demektir. Mutriphane-nin zâbiti sayılır, neyzenlerle kudumzenler bunun idaresi altında bulunurdu. Hattâ mukabeleden sonra Şeyh Efendi sema'haneden çıkarken mutrip heyetine verdiği ikinci selâm heyet namına bunun tarafından alınır.

SER NEFİRİ (سرنفیری) [Ser.] Hükümdar Mehterhanesinde «nefir» adlı çalgıyı çalanların başına verilen addır. On iki kat olan hükümdar Mehterhanesinde çalgıcılar ayrı ayrı bölük itibar edilmişlerdi. Hepsinin âmiri «Ser mehteran-ı alem» di.

SER OTACI-I ŞEHİRİYARİ (سرو تاقی شهریار) [Sar.] Dergâh-ı âli bevâplarının (orta kapı kapıcıları) 14 üncü bölümün odabaşısına verilen addır. Mensup olduğu bölüğe nisbetle bu adı almıştır.

SER PAŞ (سرباش) [Kıy.] Eski harblerde muhâriplerin giydikleri demir başlığın adıdır. Bu başlık kafanın her tarafını örter, yalnız gözleri açık bırakırdı. Buna «kellepuş» da denilirdi.

SER PEYKÂN-I HASSA (سربیکان خاصه) [Sar.] Padışahların alaylarında bulunan peyklerin zâbitlerinden birinin adıdır. Bundan sonra sermüjdeci, peykler kethüdası, müjdeci-i sani gelirdi. Sefer münasebetiyle yapılan alaylarda peyk başı başına mücevherli taç giyer, muraassa' tirkeş kuşanırdı. Peyklerin nezareti kap ağasına aitti.

SER PİYADEGÂN (سربادیگان) [Ask.] Cemaat ortası «yayabaşı» yerinde kullanılan bir tâbirdir.

SERPME (سرمه) [Sân.] Tezhip istilâhlarındandır. Benek benek serpilmiş olan çiçek, yaprak ve emsali tezyinata verilen addır.

SERPME ALTIN (سرمه آلتون) [Sân.] Tezhip istilâhlarındandır. Serpme suretiyle yapılan ufak ufak aralıklı noktalardan ibaret olarak yıldız tezyinatına verilen addır. Püskürme olmasına «zerefşan» denir.

SERPUŞ (سرپوش) [Kıy.] Başa giyilen şeyler, başlıklar hakkında kullanılan bir tâbirdir. İnsanlar havanın tesirinden kendilerini korumak için elbise giymiye mecbur oldukları gibi serpuş kullanmak zarureti de duymuşlardır. Başlıklar ilk zamanlarda şüphesiz ki herkesin arzusuna bağlı idi. İstiyen istediği şeyi başına

takardı. Serpuşun nizam ve intizam altına alınışı insanların bir araya gelerek bir reis idaresinde birleşmelerinden, daha doğrusu hükümet teşkilinden souradır. İnsanlar medeniyet yolunda ilerledikçe hergeyde olduğu gibi başlık istimalinde de terakki ve tekemmül göstermişlerdir. İnsanlar tabiatları icabı olarak gösterişe meclûp olduklarından zaman geçtikçe serpuşa tenevvü göstermişler ve giderek bunu da bir debdebe vasıtası halise koymuşlardır.

Diğer milletlerde olduğu gibi ilk İslâmlarda da serpuş gayet basit idi ve bundan gaye yalnız başın soğuk ve sıcağın muhafazasıydı. Fakat sonraları iş değişmiş, havanın tesirinden korunma ile beraber bazı ahvalde ondan da üstün olarak debdebe ve dâret vasıtası olmuştur. İslâm devletlerinde ihtişâm Emevîler ve daha ziyade Abbâsîlerle başlamış ve zaman geçtikçe artmıştır.

Osmanlılarda İkinci Sultan Mahmut'un zamanına ve Yeniçeri'lerin kaldırılması tarihine kadar resmî ve hususî hemen herkesin başına giydiği takke ve kavuk gibi şeylerdi. Sonraları kabul ve taammüm etmiş olan fes gibi kavuk ve emsali şeyler giyilmesinde halk o kadar insicama itina etmezdi. Bazılar kavuk, bir takım lar keçe külâh, bir kısmı da hasır vesairenden yapılmış şeyleri serpuş ittihaz eylerlerdi. Yalnız resmî şahısların giydikleri şeyler muayyen ve kanunların tarifelerine uygundu. Halk için mevcut değildiyse de gayr-ı müslimlerin müslümanların giydiklerine benzer şeyler giymeleri memnu idi ve bu memnuiyyet yalnız serpuş hakkında değil elbise hususunda da cari idi. Müslümanların giydikleri kavuk, elbise ve hattâ kunduraları gayr-ı müslimlerin giymiye bağladıkları görülünce derhal menedilir, tekâsül gösterenler cezalandırılırdı.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi (Börk-i Horasanî) adı verilen kırmızı çuha veya kadifeden yapılmış fes büyüklüğünde bir külâh giyer, üstüne de tatar usulünde bir destar (sarık) sarardı. Kırmızı renkli olan bu külâhın tepesiyle sarık kenarına gelen kısmına altın levhalar da koydururdu.

Ata tarihin'de Osman Gazi'nin Mevlevî tarikatına mahabbetinden dolayı mevlvî derişlerinin giydikleri sikkeyi (külâh) giydiği ve bunun üstüne bir destar tekvir (sarmak) ve tepesine sırma vaz'ıyla tezyin eylediği yazılı ise de ilk Osmanlı padişahının (Börk-i Horasanî) giydiğinde ve Mevlevî sikkesini onun değil torunu Süleyman Paşa'nın başlık olarak kullandığında şüphe yoktur. Nitekim Hammer mü-

tercimi Ata Bey merhum (Ölümü: 1919) da Paşa'nın sikke-i mevlviyye giymediğini yazıyor ve o da bu ikinci malûmatı tasdik ediyor. Süleyman Paşa'nın giydiği sikke, hırka tâbir olunan bol yenli ferace ve tennure ve kemerden ibaret bir takım elbise ile birlikte Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin hafidi Feridun Ulu Arif Efendi tarafından kendisine hediye edilmiş ve Paşa teberrükten ve memnuniyetle bunları giydiği gibi bu elbise Fatih'e kadar Osmanlı Padışahlarının kıyafeti ittihaz olunmuştur.

Sikkeler sonradan sırma ile süslenerek ismine «Takke» denilirdi. Nitekim tennure «kaf-tan», hırka «binîş ve kontuş», kemer de «kânun kuşağı» namı aldı ve bu isimler epey bir zaman muhafaza edildi.

Hüdâvendigâr Sultan Murat «üşküf» adını verdiği bir serpuş ihdas etmiş ve kendinden sonra Osmanlı tahtını işgal eden Osmanlı Padışahları bunu tac-ı Sultanî ittihaz etmişlerdir. Yavuz Sultan Selim de bir serpuş meydana getirdi, ufak değişiklikle yeniçerilerin lâğvına kadar Padışahların tacı olan bu kavuğun adına «Selimî» denilirdi. Selimî bir endaze uzunluğunda, üstüvanî bir âlâmet üzerine ince tül-bent sarılı bir nevi külâhtı. Bunun Keyhüsrev'in tacına benzediğini tarihler yazarlar.

Kanunî; babasının yaptırdığı külâhı üstünü mütaaddit dilimlerle teşkil edecek ve tepesini biraz görünecek surette tülbentle sarmış ve ön tarafına iki sorguç takarak buna «Yusufî» ismini vermişti.

Dördüncü Sultan Mehmet'e kadar «Mevlevî», «Selimî», «Yusufî», «Örf», «Serdengeçti», adı verilen serpuşlar giyilirken ondan sonra «Düzkaş», «Kalafat», «Dardağan», «Mollayî», «Paşayî», «Toğtüş», «Zaimî», «Kâtibî», «Kafesî», «Perişanî», «Çatal», «Silâhşor» adı verilen başlıklar kullanılmaya başlanmıştır. Bunların ne oldukları aşağı yukarı isimlerinden de anlaşılıyor. «Mollayî» mollaların kullandıkları imame, «Paşayî»; paşalara mahsus bir nevi serpuştur. «Kâtibî»; kalem erbabının kullandığı başlık, «Silâhşorî» ise silâhşorların giydikleri külâhtı. Bunların arasındaki fark azdı. Bazıları üzerindeki tülbentin dar veya geniş olmasıyla, bir takımaları da diğerinden uzun veya kısa bulunmasıyla birbirinden ayrılıyordu. Meselâ «Kafesî» çuhadan yapılan kavuğun içine bir okkadan ziyade pamuk konur, alt tarafa gelecek yere de tülbent kafes gibi sarılırdı. Diğerleri de buna benzer bir örnekte yapılırdı.

Orhan Gazi zamanında ulemaya beyaz, Padışah hizmetine memur olanlara askerî zâbitlere kırmızı, kalem erbabına sarı, sair ha-

demeye de siyah bürk tahsis olunmuş, Yıldırım Bayezit zamanında ise beyaz asker, kızıl ileri gelenlerin alâmeti addedilmiş idi. Fatih «Ak bürk» ü sanayi-i zerdüzi (altın işleme) ile tezyin ettirerek Yeniçeriye, «Kızıl bürk» ü türlü süslerle süsleterek erkân ve ekâbir-i devlete mahsus alâmetlerden addettirdi. Kanunî yarım endazeden uzunca ve üzerine gayet ince Hind tülbendi sarıldıktan sonra sağdan sola doğru dört parmak kalınlığında sırma ile işlenmiş çadır biçiminde ve ön tarafı ağır telli serpuşu Sadrazam ile vezirlere tahsis eylemişti. Enderun ve birun ricâl ve bendegânı «Selimî» ile «Mücevveze» giyerlerdi. «Mücevveze» nin «Selimî» den farkı birincisinin ikincisinden fazla olarak üstünde ceviz gibi kırmızı bir alâmetin bulunmasından ibaretti. Sonraları serpuşun envaı çoğalmış, bunlar «takke», «yelken», «barata», «tas», «kalpak», «kahp işi», «şemle» isimlerini almıştı. Boyu az, eni ziyade fes gibi bir alâmetin etrafına iki parmak sarık sarmak suretiyle hâsıl olan serpuşa «kavuk», Şeyh-ül İslâm'ların resmî günlerde giydiklerine «örfe», örfe benzer ve yalnız daha küçük olana «küçük tepeli», hırka dikisi gibi dikili, uzunca, sarığı kavukdaki gibi birbiri hizasında olmayıp biraz mukavvesçe sarılmış olana «patlak dikili», aşağısı dar, yukarısı geniş ve birbirine muvazi destar ile sarılmış olan «kalafat», kalafatın çatal sarıklı olanına «çatal kalafat», kıvrıkcık kuzu derisinden yapılanına «kalpak» adı veriliirdi.

Serpuşların neveleriyle kullanış suretlerine dair eski kanunnamelerde izahat vardır. Fatih Kanunnamesi'nde «Kanunname-i Âli Osman» da (sayfa 15) serpuşa ait olmak üzere yalnız şu fıkra vardır: «Hizmetkârlarına mücevveze giydirmek vüzeranın ve kazaskerlerin ve defterdarların yoludur ve beylerbeyiler ve sancak beyleri üsküf yürütmek gerektir.»

Tevkî Abdurrahman Paşa tarafından 1087 (1676) senesinde meydana getirilmiş olan kanunnamede (Millî Tettebbu'lar Mecmuası, sayı 3) ise daha fazla malûmat vardır. Buradaki izahata göre sonraları vükelâ ve vüzerâ ile halkın bir nevi serpuş kullanılarak resmî ve hususî günlerde başka başka şeyler giydikleri ve resmî günlerdeki serpuşların bile aynı einsten olmayıp resmî günlere göre onların da değişiklikleri anlaşıyor. Ezcümle «Vezir-i âzam hazretleri rikâb-ı hümayundan müfarekat ve serdarlıkla a'danın üzerine azimet etmek lâzım gelse başında «Selimî» olduğu halde huzur-ı hümayuna çıkardı. Sofer vukuunda vezirler yollarda «kalâvî» giyerlerdi. Cuma alayına iştirak eden

vezirler «mücevveze» takarlar, divan-ı hümayundan gayri günde huzur-ı Padişahiye çıkmak lâzım gelse «Selimî» giyerlerdi. Yalnız yangına gittiklerinde ruşmerre (günlük) istimal ettikleri sarıkları takarlardı.

Vezir-i âzam divan günlerinde «Selimî» kanun-ı kadim veçhile kol dolaşmak üzere çıktığında da kezaik «Selimî» giyerdi. Divan-ı hümayun günlerinde vezirler «mücevveze» giyerler, bayrama mahsus olmak üzere arifeden bir gün evvel yapılan tebrik merasiminde Sadrazam mücevveze iktisa eylerdi. Arife günü vezir-i âzam «kalâvî» giyer, arz odasında Enderun ricalinin tebriklerini bununla kabul ederdi. Sonra mücevveze ve üst giyerek divanhaneye çıkar ve vezirlerle erkân-ı sairenin tebriklerini de o kıyafetle kabul ederdi. Vezirler bayram günlerinde evlerinde gelenleri «kalâvî» ile kabul eder, gelen vezir olur ve Selimî giymiş bulunursa o da Selimî ile kabul eylerdi. Kanun mücebince bayramın üçüncü günü Eba Eyyüp Ensarî türbesinin ziyaretine gittiğinde Sadrazam «Selimî» giyerdi. Yeniçeri ağası divan-ı hümayunda «Mücevveze», vezirlerin Selimî giydikleri yerlerde de Selimî giyerdi.

Rikâp ağaları da vezirlerin Selimî giydikleri yerlerde Selimî giyerler. Mir-i miran divana geldiklerinde vezirler gibi mücevveze iktisa eylerlerdi. Sancak beyleri divana mücevveze ile çıkarlardı. Süfera (elçiler) münasebetiyle yapılan alaylarda vezirler kalâvî takarlar, Padişah zırh giymiş bulunursa onlar da zırh giyerlerdi. Vezaret rütbeleri olan nişancı ve defterdarlar «kalâvî», olmaları da «Selimî» iktisa ederler, Şeyh-ül-İslâm ve Kazasker Efendiler de «örfe» giyerlerdi. Yeniçeri ağası, rikâb-ı hümayun ağaları, cebecibaşı işbu alaylarda Selimî giyerler, divan hocalarından yalnız Reis Efendi (reis-ül-küttâb) Selimî, diğerleri ise mücevveze iktisa eylerlerdi. Mütteferrikalar, çavuşlar, dergâh-ı âli çavuşları mücevveze giyerlerdi.

Mevlid alaylarında vezirler, nişancı, defterdarlar, yeniçeri ağası, mir-i alem, sair rikâp ağaları, bölük ağaları, çavuşbaşı, reis efendi, cebecibaşı «Selimî» giyer, ulema da «örfe» iktisa ederdi.

Vezirlerle sair erkânın tâbi oldukları bu ahkâmdan başka kanunnamelerde huddama (hizmetkârlara) varıncıya kadar herkesin ne giyeceği ve ne suretle hareket edileceği yazılıdır. Meselâ yukarıda kaydedildiği veçhile Sadrazam kanun-u kadim üzere kol dolaşmak muradettiklerinde «Selimî» giyer, subaşı, şehir kadısının kethüdası «perişanî» iktisa ederek asesbaşı, çardak çorbacısı ile birlikte sadrazamla atbaşı

beraber giderlerdi. Bunları dergâh-ı âli çavuşları, çavuş başı, şehir kadısı ve yeniçeri ağası sırasıyla takibeder ve en nihayet mumcular iki sıra piyade olarak yürürdü. Bunlardan dergâh-ı âli çavuşları «mücevveze», çavuş başı ile yeniçeri ağası «Selimî», şehir kadısı «örfe», mumcular da «üsküf» giyerlerdi. Kol ağaları yalnız bunlardan ibaret değildi. İhtisap ağası, saraç başı, bostancılar oda başısı, muhır ağa, kethüda yeri, cebeci, topçu başlar, vezir-i âzaman ağaları birlikte bulunurlar, muhırılar da iştirak ederlerdi. Bunlardan evvelkiler «perişanî», sonrakiler «üsküf» giyerlerdi.

Divan-ı hümayun günlerinde Sadrazama refakat edenlerin ne giyecekleri de kanun ile tâyin olunmuştu. Tevkî kanunnamesi'nde buna dair şu izahat vardı: Divan-ı hümayun günlerinde sadrazama refakat eden çavuşlar sırma işleme gümüş yönlüklü kırmızı «üsküf», müteferrikaları, ağaları, saraç başı «mücevveze», mataracı, tüfekçileri sırma işleme gümüş yönlüklü «üsküf», şatırlar ruşmerre sarık giyer, yalnız şatır başı başına sorguçlu «perişanî» takardı.

Askerler sınıflarına göre türlü şekillerde serpuş giydikleri gibi diğer memurlar da serpuşların şekline ve üzerlerindeki süs ve alâmetlerin nevine göre yekdiğerinden tefrik olunurdu. Yeniçeri efradı «bürk», zâbitleri de «üsküf» giyerlerdi. Yeniçeri zâbitlerinden bazıları alaylarda keçeden yapıp alt tarafı sırmalı gerit ve üst tarafı sorguç ile tezyin edilen ve rütbelerine göre sorguçlarının şekil ve uzunluğu değişen külâh giyerler, sair zamanlarda umumiyetle kavuk iktisa eylerlerdi. Kapı kulu denilen asakir-i hassa ocaklarından altı bölük neferatı gerek bazar ve gerek seferde başlarına kavuk giyerlerdi. Fakat bunların giydikleri kavuklar yeniçeri zâbitlerinin giydiklerinden farklı idi.

Lağımclar kalpak, topçu ile tersane kalıyoncuları «püşî» kullanırlardı.

Askerî sınıflar içinde bulunan zırhpuşlar başlarına «ezrin külâh» adını alan madenî «miğfer» giyer, padişah maiyyetinde bulunan solaklarla peykler de «tas» adı verilen serpuş iktisa eylerlerdi. Miğferlerin de muhtelif neveleri vardı.

Eyalet askerinin piyadesini teşkil eden yerli kulu ile süvari olan zuama ve timarlı sipahileri memleketlerinde giydikleri başlığı takarlar, delil ve levendler ise alelumum kalpak giyerlerdi.

İkinci Sultan Mahmut tarafından Yeniçerilerin ilgasını mütaakıp serpuş olmak üzere fes kabul edilmiş, ulema ise buna sarık sar-

mak suretiyle imtisal eylemiştir. Fes hicri 1241 (1825-26) senesinde kabul edilmiş olmakla beraber memlekete ilk girmiş değildi. Ondan evvel askerî sınıfının bir kısmı fes giydiği gibi sahiller halkı da fes giyerlerdi. Fesin çıkarılıp şapkanın giyilmesi Cumhuriyet devrindedir.

Serpuşun olan kâkül ü zerrin

Döksen kılar endamını tezgin

Abdülhak Hâmit

SERRİŞTE (سرسشته) [Hal.] Farsça ipucu demek olan bu mürekkebe isim mecaz yoluyla bir şeyin husulüne bais olan sebep, vesile yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Demem serrişte-i maksada ehl-i cahtan bulsun
Gönül esbaba etmez illica Allahtan bulsun.

Münif

SER SUHAN (سر سحن) [San.] Yazma kitapların cümle bağları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cümle bağları siyahla yazıldığı gibi kırmızı lâcivert ile de yazılırdı. Eski kitaplar tarif edilirken «ser suhanları sürhile yahut siyahla» denilirdi.

SER SURE (سر سوره) [San.] Tezhip istilâhlarından. Mushafların sure başlıklarına verilen addır. Bunun yerine «iklîl», «serlevha», «bağlık» da denilir.

Zerd olaa nola kaşların ey ruhları gülgün
Ser sureleri mushafın ekser olar altın

Vahid

SER ŞİKÂRİ (سر شکاری) [Ask.] Sekban bölüklerinden otuz üçüncü bölük kumandanına verilen addır. «Ave» adını taşıyan bu bölük sekbanların en itibarlı bölüğü idi. Devlet adamlarının ve ocak ağalarının oğulları bu bölükte kayıtlı idiler. Bunlar hükümdar için av avlarlar ve hünkârla birlikte ava giderlerdi.

SER ŞÜKÜFECİ (سر شوكفجي) [Sar.] Çiçekçi başı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Üçüncü Ahmet devrinde ser şüküfeci olan (Şeyh Mehmet) in vazifesi lâlecileri, lâle bahçelerini, lâle alım satımını teftiş ve murakabe altında bulundurmaktır, narhtan fazla fiyatla çiçek ve hassatan lâle satanları cezalandırmaktır. «Lâle devri» nin sadrazamı Damat İbrahim Paşa bu suretle hareket edenlerin çiçeklerinin zapt ve müsadere edilmesi hakkında bir de «ferman» çıkartmıştı.

SER TABBAH (سر طباح) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Ağırbaşı demek olan sertabbah'ın tarikat teşkilâtında mevkîi mühimdi. Konya'daki Mevlâna makamında «Ser tarik Dede» den sonra

gelen «ser tabbah» ondan sonra da «türbedar Dedo», «Neyzenbaşı» taşra mevlevihanelerinde «kudumsen başı» gelirdi. Ziya Şakir Bey «Mevlevilik nedir?» adlı kıymetli eserinde bunun için şu tafsilâtı veriyor: (Ser tabbah) yahut (aşçı dede) mevlevî tarikinın teşkilât ve teşrifatında, dergâhların en büyük zâbitidir ve «ser tarik» den sonra, ikinci gelir. Vazifesi son derecede mühimdir. Bu vazife, zâhiren (matbah-ı şerif) de pişen yemeklere nezaret etmek ise de asıl işi, (adam pişirmek) ve (insan-ı kâmil) yetiştirmektir.

«Dergâhın varidat ve masarifini kontrol etmek, dervişane verilen ve (niyaz) denilen (aylık) mangırlarının derecelerini tâyin eylemek gibi maddî ve mânevî bir hayli mühim işler de (aşçı dede) nin vazifesi cümlesindendir.

«Konya dergâhında (Çelebi Efendi) ye, diğer dergâhlardan (şeyh efendi) lere bütün mesuliyeti deruhte eden en mühim şahsiyet, (aşçı dede) dir. Buna binaendir ki, gerek Çelebi Efendi'lere ve gerek şeyh efendilere, dergâhlarının bütün umurunu onlara bırakırlar ve kendileri sadece «mânevî ve ruhanî» işler ile meşgul olurlar.

«Müptedi terbiyesine memurdu. Tarikate girmek isteyen âşık onun huzurunda çilekeşliği kabul ettikten sonra «kazancı dede» ye teslim edilir ve bu suretle terbiyesine başlanırdı.

§ [Vak.] Aşçı başı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyelerin imaret kadrolarına aşçı yerinde geçer.

SER TABBAH KÖÇEĞİ (سرطباخ کوچی) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Aşçıbaşının gömzesine verilen addır. İlimiye sınıfında çömez, Mevlevî tarikatında da köçek genç olur, efendisinin hizmetini görürdü.

SER TABBAL (سرطبال) [Sap.] Hükümdar mehterhanesinde davul çalanların başına verilen addır. Hükümdar mehterhanesinde davuldan başka «kös» de vardı. On iki kat olan mehterhanede çalgıcılar ayrı ayrı bölük itibar edilmişlerdi. Hepsinin âmiri «Ser mehteran-ı alem» di.

SER TABİB-İ ŞEHİRİYARİ (سرطبيب شهریارى) [San.] Padışah'ın başhekimî yerinde kullanılır bir tâbirdir. Son zamanlarda kullanılan bu tâbirin yerine daha evveleri «Hekimbaşı», «Ser etibba-yî hassa» kullanılırdı.

SERTAB (سرتاب) [San.] Mücellit ıstılahlarındandır. Eski kitaplarda cildin mütemmimi (tamamlayıcısı) olarak yapılan ve kitabın üst kısmını örten «miklap»ın açıkta duran üst

kısmına verilen addır. Kıymetli ciltlerin seraplarına Kur'an ise bir ayet, ilim ve fenden bir kitapsa bir beyit veya münasip bir fıkra yazılırdı.

SERTARİK (سرطريق) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Çelebi Efendinin muavini ve Konya Mevlevihanesi'nin şeyhi yerindeki kıdemli dedenin unvanı idi. Çelebi Efendi Konya'dan bir yere gittiği zaman, mukabele-i şerifden maada, her şeye nezaret ederdi. Bununla beraber bu mevkî ihraz edenin şahsiyetine göre değişen zamanlar da olmuştur. Son Mevlevî teşkilâtında bazı güzide makamlar şeyhlerinden maada Âsitaneye şeyhlerine takaddüm ederdi.

Bir de İstanbul'da Koca Mustafa Paşa'da Sünbülî Âsitanında sertarik vardı. Bu vazife dergâhın halifelerinin eskilerine tefviz olunurdu. Bu sertarik dervişlerin surî işlerine karışmazdı.

*Birtel şeyh-i tekke-i İslâme sertarik
Birtel mekteb-i kerem ü adle râhber
Segyid Vehbi*

SER TERAZECİLİK (سرترازوجيلاق) [Ida.] İhtisap işleriyle meşgul memurlardan birinin adıdır. Terazecibaşı demek olan bu memur tartı işleriyle meşgul olurdu.

SER TOP (سرطوب) [Bah.] Harb gemilerinde çavuştan büyük bir rütbe adı idi.

SERT RÜZGAR (سرت روزگار) [Bah.] Babafingo yelkenlerini sarmağa ve gabya yelkenlerini bir kat camadana vurmağa mecburiyet görülecek şiddette esen rüzgâra verilen addır. Bunun bir derece daha kuvvetlisine fırtına denir.

SER TURNAİ (سرطورناى) [Ask.] Yeniçeri ocağının 68 inci ortasının kumandanına verilen addır. Turnacıbaşı demektir. «Devşirme» adıyla Hristiyan çocuklarının alındığı devirlerde bu vazifeyi de görürdü.

SER Ü PAY (سر دای) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Dervişin giydiği fukara kisvesini soyup ikrar vermezden evvel giydiği elbiseyi giydirerek yol vermek, başka bir tâbirle dervişin tarikat ve Mevlevihane ile bağını kesmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu muamele «Seyyah vermek» ten ağırdı. Çünkü seyyah verilen can sikkesini, hırkasını, tennuresini, elifi nemedini muhafaza ettiği için «höcrenin» ise istediği desgâha gidip bir «höcre» sahibi olabilir, «matbah canı» ise yeniden dilediği desgâha ikrar verebilirdi. Fakat «ser ü pay» olan bir derviş artık hiçbir dergâha kabul edilmezdi.

Cürmü şeni' (pek kötü) bir şey değilse uzun müddet geçtikten ve salâh kesbettigi tahakkuk ettikten sonra merhamete mazhar olabilmesi me'mul idi.

Ser ü pay aslında tegrifat ıstılahıdır. Ma- vera-ün-nehr'de elbise-i fâhire ilbası (rütbe elbisesi giydirilmesi) na denilirdi.

SERVET-İ FÜNUN EDEBİYATI (سرت فون ادبیات) [Ede.] (Servet-i fûnun) mecmuası etrafında toplananlar tarafından meydana getirilen edebiyat mektebi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tutulan tarz eskiye nazaran bir yenilik teşkil ettiği için buna «Edebiyat-ı Cedide» adı da verilmiş, sonraları birincisi bırakılarak ikincisi kullanılmıştır.

Tanzimatla başlayan yenilik hareketini daha büyük bir hızla ileri götüren bu edebiyat 1908 temmuz inkılabına kadar sürdü. Ondan sonra «Fecr-i âti» adı altında bir değişiklik geçirerek milliyet cereyanlarının ortaya çıkmasıyla işini tamamlamış ve edebiyat tarihi içindeki rolünü yapmış oldu.

Değerli edebiyat üstadı Ağâh Sırrı Levend «Edebiyat Tarihi dersleri» nde (Ahmet Sait Basımevi, İstanbul, 1938) «Servet-i Fûnun edebiyatı'nın devam ettiği yıllar istibdadın gittikçe artan zamanlarıdır. Tanzimatçılar, memleketin ilerisini çok parlak değilse bile her halde karanlık da görmüyorlardı. Tarihin akışı içinde, o zaman için parlak görünen eski günlerin tekrar geleceğine ve düzgün bir idarenin kurulacağına inanmışlardı» mukaddimesiyle «umumi vaziyet» i belirttikten sonra «edebî vaziyet» e geçiyor ve şunları yazıyor:

«Ekrem'le Naci arasında 1885 de başlayan gittikçe kızışan Zemzeme, Takdir-i Elhan ve Demdeme münakaşaları kapandıktan sonra edebiyatımıza bir durgunluk gelmişti. Sürgün bulunduğu yerlerden gönderdiği mektuplar ve yazılarla edebiyat alanında bir kıvılda- ma meydana getirmeye çalışan Namık Kemal 1888 de ölmüş, Ekrem de köşesine çekilmişti. Hâmit ise uzakta idi. 1886 da çıkardığı Belde ve Bunlar Odur ile 1887 de çıkardığı Hacle'den sonra o da susmuştu. Ortada edebiyat namına kıymetsiz ve sönük yazılardan başka birşey görünmüyordu. 1893 de Muallim Naci ölünce, edebî hayatın o yüzü de kapanmış oldu. Yalnız bazı mecmualarda Mehmet Tevfik, Cenab Şehabeddin, Halit Ziya gibi yeni imzalar üstünde görülmeye başlayan yazılar, ilerisi için yeni istidatları müjdelemekte idi.

«Servet-i Fûnun Edebiyatı'nın başladığı yıl İstanbul'da çıkan mecmuaların başlıcaları

Servet-i Fûnun, Hazine-i Fûnun, Musavver Malûmat, Mektep ve Maarif idi.

«Bir Musavver Malûmat'ın 20 sayılı nüshasında Hasan Asaf adlı bir gencin Bûrhan-ı Kudret başlıklı bir manzumesi çıkıyor. Mecmuanın «münekkidi bu manzume hakkındaki fikirlerini yazarken «tabes, muktebes» kelimele- rine ilâşerek, bu iki kelimenin birbiriyle kafiye yapılamayacağını iddia ediyor. Münekkidi, bu söze, «sizin gibi şairliğe yeltenen nevreside- gân evvelce hangi kelimeye kafiye olacağını öğrenmelidirler de sonradan tanzim-i eş'are çalışmalı. Öyle kafiye kulak içindir filân gibi mânasız lâkırdılara havale-i sem-i itibar e- derseniz emin olunuz ki gehvareyi zerreye bin kerre takfiye etmekten kurtulamazsınız» cova- byile karşılığınca, Ekrem de Maarif Mecmua- sını'a gönderdiği «Sanat müşkül ise de muahaze âsan değildir» başlıklı bir yazı ile kafiye hak- kındaki eski telâkkileri tenkit ederek fikrini müdafaa ediyor.

«O sırada üstad Ekrem Selânik'te çıkan Asır gazetesinde tefrika ettirdiği Şemsa adlı hikâyesini kendine sormadan gazetesine geçi- ren Musavver Malûmat mecmuası sahibi Baba Tahir'in bu yolsuz hareketi hakkında Servet-i Fûnun'a iki mektup göndermişti. Bu mektup- ları gazetesine basan Servet-i Fûnun sahibi İh- san Bey, Ekrem'in Maarif Mecmua'sında çıkan Araba Sevdası adlı bir romanının resimli ola- rak tefrika edileceğini müjdeledi. İşte Ekrem, bu vak'a üzerine mecmuanın sahibi İhsan'la gör- rüşerek, vaktiyle Galatasaray'da muallim iken tanıyıp takdir ettiği talebesinden Tevfik Fik- ret'i mecmuaya getirdi ve o tarihten sonra Fik- ret Servet-i Fûnun Mecmua'sının idaresini üle- rine almış oldu.

«256 ncı sayısından itibaren Tevfik Fik- ret'in «Musahabe-i Edebiyye» leri ve şiirleriyle çıkmaya başlayan Servet-i Fûnun mecmuasında, önce A. Nadir «Ali Ekrem» le Cenab Şeha- beddin'in şiirleri görülür ve Halit Ziya'nın Ma- vi ve Siyah adlı romanının tefrikasına başlanır. Bir müddet sonra Hüseyin Cahit, Hüseyin Sa- at, Hüseyin Siret, Ahmet Hikmet ve Mehmet Rauf, daha sonra da Ahmet Şuayıp, Servet-i Fûnun'un şairleri arasına karışınca, şiirleri, roman ve hikâyeleri, musahabe ve tenkitleriyle Servet-i Fûnun edebiyatı meydana çıkmış olur.

«Servet-i Fûnun Mecmua'sına yazı yazan- lar arasında yukarda isimlerini saydığımız şair ve romancılar dışında başka Sami Paşa Zade Sezai, İbrahim Cehdi «Süleyman Nazif», Süleyman Nesip «Süleyman Paşa Zade Sami», Faik Âli, H. Nâzım «Reşit», İsmail Sefa da vardır. Hattâ

Abdülhak Hâmit de Finten adlı tiyatrosunu Servet-i Fünun'a göndererek tefrika ettirmişti.

«Bir taraftan, edebiyatta garbe dönmek hususunda duydukları kuvvetli istek, diğer taraftan istibdadın zoru karşısında, birbirlerine sokulup dayanmak ihtiyacı, bu gençleri, çabucak birleştirdi. Gerçi istibdada karşı koymak hususunda açıkça çekismekten kaçındılar. Fakat yeni edebiyatı ilerletip yükseltmek yolunda karşılarına çıkan engellerin hepsiyle çarpışmaktan çekinmediler. Sanat ve teknikte karşılarına çıkanlardan üstün olmaları onlara dâvayı kazandırdı.

«Onlar bellibaşlı bir sanat prensibi etrafında toplanmış kimseler değildi. Vâkıa nasıl Tanzimatçılar daha fazla romantik edebiyatın tesiri altında kaldıysa, bunlar da realizmin tesirine kapılmışlardı. Fakat hepsi de bu mesleğin nazariyelerine sımsıkı bağlanmış ve onu bir prensip olarak tas tamam kabul etmiş değillerdi. Müsbet ilimlerin ve yeni cereyanların tesirini kabul etmekle beraber, her biri, beğendiği ve hoşlandığı yolda yürümeyi daha iyi bulmuş ve sanattaki benliğini daha sıkı kayıtlarla bağlamaya lüzum görmemiştir. Onların eserleri şiirde romantiklerin, parnasyenlerin hattâ senbolistlerin, roman ve hikâyede realist ve natüralistlerin hattâ başka yeni cereyanların tesirlerini taşır.

«Onları asıl bir nokta etrafında toplayan, sanatkârlık düşüncesi ve yeni edebiyatı kuvvetlendirip yükseltmek gayreti idi. Onlar, muhakkak ki, sanat ve edebiyatı kendilerinden önce gelenlerin hepsinden daha iyi anlamışlardı. Bize edebiyat ve sanat zevkini ilk önce duyuran, düzgün bir teknikle yeni bir ufuk açan onlardır. Hiç bayağılığa ve âdilğe düşmeden, yalnız sanat idealiyle güzeli aramaya koyulmuşlardır.

«Yalnız ilâve edelim ki, bu sanat, cemiyet içindeki yoksolluğu benimsiyecek, idealleri bulup gösterecek, heyecanları taşıyıp haykıracak derecede âlemi kucaklıyacak bir genişliği ve kuvveti olan bir sanat değildir. Bu hususta Tanzimatçıların yaptıklarını yapamadılar. İstibdadın gittikçe artan tazyığı buna mânidi. Onlar, ancak kendi ruhlarını arayıp gösterebildiler. Ferdî düşünce ve duygulara fazla yer verdiler. İnce fakat hasta bir hassaslığı taşıdılar. Bunu kendileri de itiraf etmişlerdi. Fikret Servet-i Fünun'a yazdığı bir musahabede şunları yazıyordu: «Tekmil şiirlerimizde, hikâyelerimizde, tasvirlerimizde bir solgunluk, bir kansızlık, bir eser-i hezal görülür. Bu daima mevzuların hüznengiz oluşundan ileri gelmiyor,

yazışımızda birşey var ki yazdığımız en suh ve şatır mevzularda mahiyet-i hüznüyesiyle sanki ağlıyor. Sâkin, takatsız bir ağlayış. Evet takatsız, bitab; aynıyle eğerlerinde öldürücü değil, fakat yaşatmayıcı bir illet taşıyan bir çocuk gibi. Evvelâ bizde bilir misiniz eksik olan nedir? Hayat. Ters anlaşılmasın, eserlerimizde hayattan bahsetmiyoruz demek istemiyorum. Bilâkis, en ziyade ondan bahsediyoruz; hattâ yalnız ondan bahsediliyor, ondan başka bir şeyden o kadar bahsedilmiyor; maksadım eserlerimizin hayatsız, cansız olduğunu anlatmaktır. Ruhsuz değil, fakat cansız. İşte bütün inceliklerine, sanatlarına mukabil edebiyat-ı haziranın telâfisi bize nasip olmayacağından korktuğum noksanı bu cansızlıktır.»

«Mehmet Rauf da yine Servet-i Fünun'da romanlarımız hakkındaki yazısında şöyle diyor: «Madem ki hayat ve tabiat tasvir edilecektir, hayat ve tabiat bizim gördüğümüz, yaşadığımız hayat, etrafımızdaki tabiat demek değil midir? Halbuki eserlerimizde en çok bulunmayan bir şey varsa zannediyorum ki bunlardır. Evet niçin yazılmıyor, bizde de niçin yazılmıyor? Eserlerimizi baştan başa hep ihtisasat ve bazan ihtirasat-ı âşıkane, hele sırf tasvirat-ı hususiye ve samimiyyeye, muhit ve zamana ehemmiyet vermiyerek tasvir-i ahval-i ruhiyyeye hasretmişiz. Hayatta eşvak ve âlâm-ı âşıkane başka şevk ve elem, zâbita mukatelâtından başka cinayet yok mudur?»

«Onlar için sanat bir vasıta değildir; bir gayedir. Sanat ancak sanat içindir. Onlar, yalnız bu noktada kalmamışlar, sanatta aristokrasiyi kabul ederek, okuyucuların ancak yüksek kısmını almışlar ve yalnız onlar tarafından anlaşılmayı kâfi görmüşlerdir.

«Servet-i Fünuncu'lar mevzu itibarıyla çok dar bir çerçeve içinde kaldılar. Bunun başlıca sebebi, o zamanki cemiyet hayatının müsaadesizliğidir. Hayat dar, muhit kapalı ve görgü kıttı. O zaman kadının kapalı bulunması, dış hayatın içinde yeri ve rolü olmaması, romanlardaki aşkın çok defa basit hattâ çocukça olmasını zarurî kılmıştır.

«Taassup yüzünden cemiyet hayatını alâkalandıran birçok mevzulara yanaşmak mümkün olmadığı gibi, istibdadın zoru karşısında vatan ve hürriyet duygusuyla memleket düşüncesini eserlerde hissettirmek de kaabil değildi. Bu asıl duygular, ancak bir remizle gizli ve kapalı olarak ifade edilebilirdi. Bu edebiyat, işte bu yüzden, o neslin mahrumluğunun ve aczinin en doğru bir ifadesidir. Bu edebiyatın biraz içli olması, biraz herşeyi karanlık gör-

mesi de yine bu yüzdendir. Onlar, bu zor karşısında sinmiş ve korkmuş gibidirler. Bu memlekette de birgün sabah olacağını çok zayıf bir ümit ve çok uzun bir ihtimal olarak görüyorlardı. Ümitlerini büsbütün kaybettikleri de oluyordu. O zaman muhayyel âlemleri ve bu âlemlerin muhayyel saadetlerini düşünüyorlardı. Yahut garp eserlerinde yaşatılan hayatı özlüyorlardı. Sevilecek ve yaşanacak hayat o idi. O da ancak tahayyül edilebilir, nihayet benzetilebilirdi.

«Onlar mevzularını genişletip derinleştirmediyse de, buna mukabil üslûplarını zenginleştirdiler. Ona değişiklik ve olgunluk kazandırdılar. Lisanı her türlü duyguları ve düşünceleri güzelce ifade edebilecek hale getirdiler. Akıcı ve musikili bir nesir yarattılar. İbarelerin şeklini değiştirdiler, yenileştirdiler. Düşüncelerini zarif cümlelerle yazabilmek sanatının sırrını buldular. İstediler ki, üslûpları, herkesin üslûbundan parlak, renkli ve zarif olsun. Vâkıa buna çok bağlı kalmak bir çok yerde onları biraz da yapmacığa götürdü ve bu yüzden, bazı kere haklı, birçok hücumlara uğradılar; fakat bu uğraşma yazılarına bir Avrupalı kılığı verdi.

«Ötedenberi Servet-i Fünun edebiyatında bulunan en büyük kusur, lisanın eski ve külfetli olmasıdır. Külfetli ve ağır olduğu muhakkaktır. O tarihlerde belli-başlı gazete ve mecmualarda lisan ve imlâ hususunda süren uzun münakaşalara ve muhitte uyanmaya başlayan sadelik akışına karşı, bunlar çok geri kalmışlardır. Fakat acaba bu lisana eski denebilir mi? Gerçi kelimeler eskidir. Fakat bu eski kelimelerle ortaya konan lisan, bünye itibarıyla hiç de eski değildir. Aksine olarak, cümlelerin teşkil ve tertibi, terkiple yaratılmak istenen hayalleri, nihayet ruhi noktasından yenilik, sadeliğe aykırı gitmeleri yolundaki kusuru örtmez. İsteselerdi, aynı yeniliği ve güzelliği sade lisanla yapabilirlerdi. İşte yukarıda söylediğimiz gibi, sanatkâr üs'ûp yaratmak ve sanatkâr görünmek kaygusu, bununla beraber sanatta aristokrasiye bağlı kalmak düşüncesi onları sadelikten uzaklaştırmıştır.

«Servet-i Fünun»cular, şiirde Fikret'in, nesirde Halit Ziya'nın üstünlüğünü tanımışlardır. Gerçi Fikret'in edebiyattaki bilgisi çok derin ve geniş değildi. Fakat klâsik zevkiyle birlikte, düşüncelerindeki doğruluk ve sanatta gösterdiği titizlikle, bu üstünlüğü kendisine hak etmiştir. Halit Ziya ise, henüz küçük yaşta iken Fransız edebiyatını yakinen ve iyice tanımıştı. Arkadaşları onun üstadlığını tanımakta

hiç tereddüt etmediler. Cenab hem şiirde hem de nesirde kudret gösterdi. Hüseyin Siret, Hüseyin Suat, Faik Âli, A. Nadir (Ali Ekrem), H. Nazım «Regit» şiirde; Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf, Ahmet Hikmet roman ve hikâyede birer şahsiyet kazandılar. Fikir cihetinden de Ahmet Şuayip, Hüseyin Cahit, Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un edebî tetkikleriyle buna benzer yazılarını hatırlamak gerektir. Fakat bu devirde, edebiyat alanında haftalık mecmualarda çıkan edebî musahabelerin «icmal» lerin büyük bir kıymeti yoktur.

«Servet-i Fünun edebiyatı, bu çalışma senelerinde arka arkaya birçok hücumlara ve tarizlere uğradı. Bunların bir kısmı, yeniliğe doğru yapılan ileri hareketin biraz eskiye bağlı kalanlar tarafından hoş görülmemesinden ileri geliyordu. Diğer kısımda ise, Servet-i Fünun namına yenilik hareketini müdafaa eden Hüseyin Cahit'in bazı dokunaklı yazıları sebep olmuştu. Servet-i Fünun'un karşı safında bulunanlar arasında Halil Edip, Mehmet Celâl, Ali Kemal, Mustafa Sabri (mütareke yıllarında Şeyh-ül'islâm olan) hattâ Ahmet Rasim ve Ahmet Mithat vardı. Bütün bu münakaşalarda üstünlük hep Servet-i Fünun tarafında kaldı. Çünkü onlar yalnız cevap vermekle kalmıyorlar, arka arkaya ortaya çıkardıkları yeni eserlerle kudretlerini zorla tanıtıyorlardı. Hattâ önce «Dekadanlar» diye yenilerle alay eden Ahmet Mithat, sonraları «Benim Tefvik Fikret ve Halit Ziya gibi ediplere diyeceğim yoktur» demeye mecbur kalmıştı.

«1901 yılında A. Nadir ile H. Nazım Servet-i Fünun'dan ayrıldılar. Buna, bazı kimselerin eserlerine karşı A. Nadir'in yazdığı dokunaklı bir yazının, mecmuanın şerhuharri olan Tefvik Fikret tarafından düzeltilmesi sebep olmuştu. Bundan canı sıkılan A. Nadir, yazısını Servet-i Fünun'un rakibi olan Musavver Malûmat gazetesinde bastırdı. H. Nazım ise musavver Malûmat'a geçerek eski arkadaşlarıyla karşılaştı.

«Nihayet o yıl içinde, Servet-i Fünun'un 553 üncü sayısında Hüseyin Cahit'in Edebiyat ve Hukuk başlıklı bir yazısından ötürü, mecmua 6 hafta kapatıldı. Bu vak'a mecmuanın etrafında toplanan sanatkârların dağılmasına ve Servet-i Fünun edebiyatı denilen edebî hareketin durmasına sebep oldu. Her biri kendi köşesine çekilen bu sanatkârlardan, Mevritiyet ilânından sonra tekrar yazı hayatına atılanlar oldu. Fakat Servet-i Fünun edebiyatı, artık tarih içindeki yerini yapmış ve işini tamamlamıştı.»

Değerli Edebiyat üstadı Ağâh Sırrı Levend Servet-i Fünun edebiyatı'nın şiirdeki tesiri de (sayfa 15-16) şöyle anlatıyor:

«Tanzimat devrinde Hâmit'le ilerliyen şiir, mevzuunu genişletmiş, lirik, didaktik, dramatik, pastoral nevilerin hepsini kucaklamıştı. Hâmit, günlük hayatın empresyonlarından en basit hâdiselere varıncaya kadar, insan düşünce ve duygularının bütün görünüşlerini şiire sokmuştu. Servet-i Fünun şairleri, Hâmit'le açılan bu yolda muvaffakiyetle yürüdüler ve mevzularını daha kuvvetle benimsediler. Ufak bir düşünceyi, geçici bir duyguyu yakalıyarak şiir haline koydular. Artık şiire girmeyecek hiçbir mevzu, hiçbir düşünce ve duygu kalmadı.

«Tanzimat şairleri, şiirlerini çok defa eski şekiller altında yazmışlardı. Servet-i Fünun şairleri eski şekilleri büsbütün attılar. Hususiyile Sonnet tarzını çok kullandılar. Eski edebiyatta ara sıra görülen müstezat tarzını çoğalttılar.

«Onlar vezne daha kuvvetle ve daha ustaca tasarruf ettiler. Lisana hâkim oldular. Kelime ve terkipleri vezin ve kafiye için kullandılar.

«Kafiye telâkkisi de onlarda büsbütün genişledi. Vâkıa Ekrem onlardan evvel «kafiye kulak içindir» demişti. Fakat onlar o zamana kadar kafiye yapılması hoş görülmiyen kelimeleri de birbiriyle kafiye yaptılar. Böylece meselâ fiilin fiil, ismin isimle kafiye yapılmasının kulakta bıraktığı ağır ahenk göze çarpmazdı. İşte Servet-i Fünun'cular, başta Fikret olduğu halde aynı cinsten devam eden bu kafiye tarzını değiştirdiler. Meselâ zarar - çıkar, balta - arada, günlerimin sakın kelimelerini kafiye yaparak kafiye telâkkisinin sınırlarını büsbütün genişlettiler.

«Servet-i Fünun şairlerinin şiire getirdiği bir yenilik de tabii ifadenin şiire girmesidir. Eskiden mâna mutlaka mısra' veya beyitte bitirdi. Onlar, ifadenin mutlaka mısra' veya beyitte değil, cümlelerin icabına göre mısra'ların ortasında bitmesini de denediler. Vâkıa bunun çok kullanılması, şiirin, güzelliği toplu ve tesirli bir tarzda ifade etmek gibi kendine mahsus olan kudretini kaybettirir. Fakat şiirin, Tanzimatçılarından sonra herhalde böyle bir yoldan ve duraktan geçmesi lâzımdı.

«Servet-i Fünun şairleri, şiirde, Türkçe şiveyi hâkim kıldılar. Eskiden Arapça ve Farsça kelimeler hususiyile nazımda daima yabancılığını muhafaza ederdi ve Türkçe kelimelerin söyleniş de vezin veya kafiye için onlara uydurulur ve bozulurdu. Meselâ Türkçe

olan «aradan» kelimesi «çareden» kelimesiyle kafiye yapılarak «areden» şeklinde söylenirdi.

«Gerçi Muallim Naci, daha önce, Türkçe'yi müdafaa ederken «Arapça ve Acemce kelimeleri söylenişte de bir dereceye kadar keyif bizimdir» demişti. Fakat böyle olduğu halde, eserlerinde, yine yabancı şiveden büsbütün kurtulamamıştı. Halbuki Servet-i Fünun'cular, bu yabancı tesirden kaçındılar.

«Servet-i Fünun devrinde Hâmit'in meydana getirdiği uzun ve tek şiirler görülmez. Onların ortaya koyduğu şiir mecmuaları ufak manzumelerden toplanmıştır.»

SER VEZZAN-I HASSA (سر و زان خاصه) [Sar.] Enderun hazinesinin baş veznedarına verilen addır.

Sarayın kantarcı başısına da bu ad verildi. Vezzan; Arapça tartıcı, kantarcı demektir. Vezzan, ser vezzan tâbirleri vakfiyelerde de geçer.

SER ZAĞARI (سر زغری) [Ask.] Yeniçeri cemaat ortalarından 64 üncü ortanın kumandanına verilen addır. Zağarcı başı demektir. Kethüdadan sonra ocağın en yüksek rütbelisi idi. Ortası efradı hem atlı, hem yaya efrattan mürekkepti. Atlılar yayalara nisbetle daha azdı. Zağarcılar av için hükümdara mahsus av köpekleri beslerlerdi.

Padışahlar avlanırlarken zağarcıbaşı da beraber bulunurdu. Hükümdarlar ava gitmekten vazgeçtikten sonra av işleri de gösterişten ibaret kaldı. Zaten sonraları bu av hizmetleri kapıkulu efradından alınarak bostancılardan tazıcılar, saksoncular ve çikâr ağaları ile saray doğancılara verildiğinden Yeniçeri ocağında bunların yalnız adları kaldı. Bununla beraber icabında yine eski an'aneeye göre merasimde av hayvanları yederlerdi.

Zağarcıbaşı terfi edecek olursa ocağın kethüdası olurdu. Zağarcı başılar timara çıkarılarsa bir zaman'lar yirmi altı bin, daha sonraları kırk bin akçalık zeamet verilirdi.

SER ZERGERAN (سر زرگران) [Sar.] Kuyumcubaşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zerger; Farsça kuyumcu demektir.

SER ZEYVAKIN-I HASSA (سر ذواقین خاصه) [Sar.] Çaşnigirlerin başına verilen addır. Vesikalarda bunun yerine «çaşnigirbaşı» da geçer.

SER ZURNAI (سر زورنای) [Sar.] Hükümdar Mehterhanesinde zurna çalanların başına verilen addır. On iki kat olan hükümdar mehterhanesinde çalgıcılar ayrı ayrı bölük itibar edilmişlerdi. Hepsinin âmiri «Ser mehteran-ı alem» di.

SEŞLENMEK (سشله) [Tat.] Nara atmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Naralar en çok geçit yerlerine yakın bağlar, tam geçit yerinde biterken tulumba ve efrat da takım kovarak son süratı alırdı. Nara atılacağı zaman reis, naracı'ya emrederdi: Seslen bakalım! Tâbir reisin bu emrinden meydana gelmiştir.

SETTAR-ÜL-UYUB (ستار العيوب) [Hal.] Ayıp örtücü mânasına gelen bu terkipten, kulların ayıplarını örtüp yüzlerine vurmayan Allah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şiirde settar-ı uyub suretinde kullanılır.

*Settar-ı uyuba ediyor arz-ı dehalet
Lâkin biri var ortada mâhsul ü sekâlet
Abdülhak Hâmit*

SEVAD-I A'ZAM (سواد اعظم) [Coğ.] Büyük şehir, büyük yerlerdeki insan kitleleri, hassaten İslâm toplulukları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mekke-i Mükerrreme hakkında da kullanılır bir tâbirdir.

SEVAI (سوائی) [Giy.] İpekli kumaşlardan birinin adıdır. Tellisine «telli sevai» denilirdi. Elbise, gelinlerin beline sarılmak üzere kuşak yapılırdı.

*İyde ey gülberk-i nazım
Berk i gülden came lâzım
Sana sira servinazım
Bâr olar telli sevai
Vasıf*

SEVAI KUŞAK (سوائی کوشاق) [Kıy.] «Sevai» denilen ipekli kumaştan yapılan kuşaklara verilen addır. Bu kuşak gelinlere baba, amca, dayı gibi velileri tarafından bağlanırdı. Geline «şal kuşak» bağlayanlar da vardı.

SEVR (سور) [Ast.] On iki burçtan ikinci burca verilen addır. Bu burç esnasında yıldızlar öküç şeklini gösterdiği için burca öküç demek olan bu ad verilmiştir. Güneş bu burçta Rumî 8, Milâdî 21 nisan ile Rumî 7, Milâdî 20 mayıs arasında bulunur. Her burç gibi bunun da müdür yahut hâkim seyyaresi vardır, o da Zühre'dir. Yıldızlar ilmine dair olan eserlerde mayısta yani güneş sevr burcunda iken doğanların, çekingen, ihtiyatlı, sebatkâr, bati, çalışkan, mahabbetleri mutavaatkârane veya sâkin, sabırlı ve hassas, pek az bir mukavemet gösterdikleri, fakat, ciddi surette hiddetlenirlerse pek sert oldukları gösteriliyor.

«İlm-i Nucum» adlı eserde (Ragıp Rıfkı, İstanbul, Cihan Biraderler Matbaası, 1341, sayfa 29 ve mütaakıp) bu burçta doğanların tâli ve siretleri hakkında şu tafsîlât vardır:

«Güneş Sevr burcunda iken dünyaya ge-

lenler: metin, ihtiyatkâr, ameli, orta derecede inatçı, azim sahibi, sabırlı, musır, muhafazakâr olurlar. Bunlar, söz ve hareketleri itibarıyla namuslu, tedbirli adamlar olurlar gibi esas rûknü liyakat ve nefse itimat olan memuriyyetleri de ihraz etmeye lâyıktırlar.

«Sevr burcunda doğan kimseler, kuvvet ve iktidarlarını israf etmedikleri gibi faaliyete gelmek için teşvika muhtaçtırlar. Fakat pek ziyade gazaplandırılınca deli gibi olurlar. Hiddet, bunları kendilerinden geçirir. Bu hal umumiyetle onlara hücum edenlerin, bu fevkalâdelikten doğan hayretleri karşısında vukua gelir.

«Sevr burcunun ameli tabiatında hassaten ruhî bir cihet vardır ki bu da ekseriyetle bazı müstesna şeylerle derin surette teheyhüş eden hissiyat ile tenmiye eder. Bu burçta fikir ve hisler pek karışıktır. Binaenaleyh, bunlardan hangisinin daha hâkim ve galip olduğunu söylemek pek mümkündür. Çünkü irade ve arzu kuvveti denilen ruhî bal, bu burçta ittihad ve imtizâç ettikleri cihetle mânen tekemmül etmiş olanlar bu ruhî meyli itidâl dairesinde idare etmek ve nefsanî hareketlerden kendini kurtarmaya çalışmak suretiyle hakikatlerin keşfine pek müstait olurlar. Aksine olarak mânen tekemmül etmiyen mensupları da sefalet ve eğlencelere olan meyillerini arttıran süflî hareketlere tâbi olarak arzularının mahkûm ve esiri olurlar ki böylece tesirler vicdana tefevvuk eder. Güneş bu burçta iken doğanlarda hissiyat pek ziyade mektum ve derunî olduğundan mânevî halleri pek sağlam olmadığı takdirde bunlar: gıpta, haset, kin ve garoz şeylere meyyal olurlar,

«Bu burçta iki gaye vardır: 1) Esasen kuvvetsiz, tesirsiz bir hayata düşkün tenbel adam. 2) Bu burcun mutavaattan ibaret cibillî hassasının hakiki kıymetini anlayarak sükûnetle ve hasis menfaatine tâbi olarak başkalarının iyiliğine çalışan âlicenap ve insanlık muhibbi sâkit adam.

«Nisan ayının son haftasında dünyaya gelenler, aslî tabiatları mutavaat ve inkiyat veya hut aksi olarak inatçılık olan kimselerdir.

«Mayısın 1 - 10 uncu gününe kadar doğanlar tab'an hayale ve sihatlerine düşkünlüdür. Aslî tabiatları iktisat olduğundan iyi şeyi temyiz etmeyi bildikleri cihetle pek iyi bir tüccar veya müşteri olurlar. Bunlarda bu halin zıddı olan haset ve buhl (cimrilik) meşhûr olabilir.

«Mayısın 10-20 nci gününe kadar doğanlar hakiki muhafazakâr ve iyiliksever olurlar. Bu sonuncular, hiçbir mükâfat ve takdir fikri

beslemiyerek halka hizmet etmeyi seven insanıyet dostu ve hayrihah kimselerdir. Mâhaza, bu sınıfa mensup pek genç olanlar, tecrübesizlikten naşı süfliyyete meyyal iseler de metanet ve azimleri sayesinde hayat kavgasında muvaffakiyyet kazanabilirler.

«Güneş, bu burçta iken doğan kimseler, zaten az çok kadirperesttirler. Öğleyin veya gece yarısı dünyaya gelenler, tâli' ve kaderin daha ziyade tahakküm ve nüfuzu altında bulunurlar.

«Geceyarısı ile güneş doğarken doğanlar zengin olurlar; fakat güneşin batışıyla geceyarısı arasında doğanlar bir servete konmuş iseler bunu kaybetmek tehlikesine mâruz oldukları gibi hayatlarında servet sahibi olamazlar.

«Bu burçta doğanlar: doktor, elektrikçi, sarraf, mültezim, çiftçi, bahçıvan olurlar. Sâkit, ihtiyat, maharet, metin azim istiyen bütün işlerde ve sanatlarda temayüz ederler. Kadınlar: iyi sütünne, hizmetçi kadın, aşçı olurlar. Erkekler malî işlerle müdürlüklerinde teferi'üt ederler.

«Bunların bünyeleri sağlam olursa da kalp, boğaz, böbrek hastalıklarının tehdidi altında bulunurlar. Yaşama kuvvetlerinde bir fazlalık bulundugundan ihtiyatkârane ve âkilâne bir surette yaşamazlar veya haddinden ziyade sefahate dalarlarsa bu fazla kuvvet bir mahreç bulamıyacağı cihetle âni bir ölümlle karşılaşır. İzdivaçta mesut olmak için bunların 22 Ağustos - 21 Eylül veya 21 Kânunuevvel (Aralık) - 19 Kânunusani (Ocak) zarfında doğanlarla evlenmeleri lâzımdır.

«Sevr burcu: Umumiyyet itibariyle orta bir boy, kalın ve sağlam bir vücut, geniş bir alın, yuvarlak bir sîma, çıkıntılı ve koyu mavi gözler, kısa bir boyun, kalın dudaklar, büyükçe bir burun, koyu renk, kumral veya siyah alekser alnın üstüne rastlayan kısmı kıvrık saçlar husule gelir.

«Güneş bu burçta iken doğanlar, arazi, maden ve yapı işlerinde muvaffakiyyet gösterirler. Maden işleri kendileri için pek müsaittir. En iyi fırsatlara orta yaşta nail olurlar. Bunların en müsait devirleri: 16, 24, 30 ve 33 yaşlarıdır.»

SEYF (سيف) [San.] Kılıç yerinde kullanılır Arapça bir tâbirdir. Tarihlerde ve vesikalarda geçer.

*Seyf-i meslûl-i celâdet ki düm-i şemşîri
Zafere âb-ı baka fitneye berk-i hirmen*

Nedim

SEYİS (سایس) [Hal.] Atın tımarına yemine vesairesine bakan adam, uşak hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda sarayın Hasahır hademeleri arasında geçer.

*Ağlaşıp ahırda seyisler dedi tarihini
Kaçtı dünyadan gemalmaz ah kırdı kösteği
Surur!*

SEYİSHANE (سایسخانه) [Hal.] Yük yükletmekle beraber üstüne de seyisin bindiği at hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-u Türkî» de «(zebanzedi: sisane) levazım-ı seferiyeden ibaret hafif bir yük konup üstüne de seyisin bindiği beygir ki ekseriya iri ve tüvana olur» suretinde izah olunmuştur.

SEYİSHANE PARASI (سایسخانه پارهسی) [Ask.] Yeniçeri ocağının orta sandığında işletilen paralardan birinin adıdır. Yeniçeriler sefere giderlerken ağırlıkları taşımak için İstanbul'da mevcut yük hayvanlarını sahiplerinden orta sandığından bedeli mukabilinde alırlar, harpten dönüşte hayvanlar satılarak tekrar orta sandığına yatırdıkları paraları işletirlerdi. İlk ocak tarafından verilen hayvan bedelleri yüzünden halkın gadre uğradığı anlaşılarak sonradan hayvan paralarının hazineeden verilmesi ve satılacak hayvanların bedellerinin de orta sandığına konulması kararlaştırılmış olduğundan ocağın lağvına kadar bu suretle tatbik olunmuştur.

SEYLAN (سیلان) [San.] Seylan adasında çıkan güzel, şeffaf, koyu kırmızı, vişne rengindeki taşın adıdır. Yüzük, nadir olmakla beraber tesbih de yapılırdı. Tesbihlerin düzgün çekilmişleri 1000 liradan fazla değer taşır.

SEYR (سیر) [Sof.] İntisap edilen tarikatta o tarikat müessisinin koyduğu usul dairesinde mânevîyyatın yükseltilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Seyr; Arapça yürümek, bakmak demektir. Kıymetli müdekkik Osman Ergin (Balıkesirli Abdülâziz Mecdi Tolun, İstanbul. Kenan Basımevi, 1942, sayfa 31) sofiye ıstılahları arasında seyr için şunları söylüyor:

«Seyr: İkidir:

1 — Nüzulî: Mukayyed vücudün zuhuru için mutlak vücudün seyridir. Bu; Ahadiyyetin imkân kesretleri mertebesine nüzulidir. Vâcibin imkân mertebesine, mutlakın mukayyede, küllün cüz'e nüzulüne seyr-i inbisatî ve zuhuri de derler. Bu seyr; akl-ı külden insan mertebesine kadardır. Bu seyrde mebd'e'den ne kadar uzak düşülürse denizin sahile seyri gibi daha zâhir ve câmi' olur.

2 — Urûcî: Mukayyedin mutlakda muzmahfil olmak için seyridir. Bu; cüz'ün külle seyridir. Buna seyr-i şuuri de denilir. Bu seyr; insan mertebesinden mutlaka kadardır. Bu seyrde mebd'e'den ne kadar uzaklaştırılırsa-

damların denize düşmesi gibi - daha ziyade mücerred olur.

SEYR AKÇASI (سیر آچہ سی) [Mal.] Yeniçeri kalemine çerağ edilenlere alınırlarında ödenen paraya verilen addır. Yeni işe alınanlara epey bir zaman birşey yazdırılmaz, yalnız kalem ustulî'i öğretilirdi. Bu öğrenme zamanında yalnız yapılan işlerin şekil ve mahiyetini bakıp öğrendikleri için bu paraya e mânaya delâlet eden ad verilmiştir. Yeniçerağ olan kâtibin bunun dışında olarak yalnız bir vazifesi vardı. O da divandan gelen Yeniçeri efendi'sini selâmlamaktı. Öğretilen şeyleri öğrendiği yapılan imtihanla anlaşılınca «esame» suretleri yazdırılmaya başlanır, sonra kabiliyyetine göre diğer işlerle de tavzif edilirdi.

SEYRAN (سیران) [Hal.] Gezip dolaşmak, seyr-ü temaşa etmek; gezinme, teferri'c yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*İrisip mevsim-i Kâğıthane
Nazeninler çıkacak seyrane
Sünbülzade Vehbi*

SEYRANGÂH (سیرانگاه) [Hal.] Seyir yeri, mesire yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SEYR ANİLLÂH (سیر انالله) [Sof.] Seyr ü sülûkün dört mertebesinden dördüncü mer-tebe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «sefer-i rabi» denildiği gibi «telvin bad-ettemkin» de denir. Sofiye ıstılahlarındaki izahata göre bu hareket vahdetten kesret tarafına olan se-yirdir. Bundan maksat Hak'tan halka rücu' edip talibleri terbiye ve irşad etmektir. Bu mertebeye «beka ba'd-el-fena», «sahv ba'd-el-havf», «fark ba'd-el-cem'» dahi denilir. Bu mer-tebeye ermiş olan zat vahdeti kesrette, kesreti vahdette görür. Bundan maksat: Şol hareket-i ilmiyyeden ibarettir ki onunla ilm-i âlâdan ilm-i esfele ve esfeleden esfel-il-esfele tenezzül ile gerisi geriye ulûm ve meratip ve vücut ve vücuttan ilm-i esma ve sîfata ve andan ilm-i mümkünata rücu olunur. Bunun ehli «فناء بالله» mertebesini haizdir. Böyle olan ârif hem vâcîd, hem fâkîd, hem vâsıl ve hem mehur, hem karip ve hem baîd mesabesindedir.

Bu seyrdeki sâlike «müntehi-i kâmil» denilir. Böyle denilmesinin sebebi sofiyeye ait eserlerde şöyle izah olunur: «Zira intihanın birbiri fevkinde meratibi vardır ki Şeyh liecl-il-maslaha âlim olan müptediye icazet verirse ana şeyh-i mutavassıt ve mücaz-ı mutlak denir ve eğer müntehiye icazet verirse ana şeyh-i terbiye ve halife denir ve eğer müntehi-i kâmile icazet verirse ana mürşid-i kâmil ve şeyh-i terbiye ve halife denir.»

SEYREK ORDUGÂH (سیرک اردوگاه) [Ask.] Askerî küt'aların aralarında geniş mesafeler bırakılmak suretiyle tabiye ve hıfz-ı sıhha (sağlık) kaidelerine uygun surette yerleştirilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SEYR FİLLÂH (سیر فی الله) [Sof.] Seyr ü sülûkün dört mertebesinden ikinci mertebesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «sefer-i sani» (cem') de denir. Sofiye ıstılahlarındaki izaha göre Sifatullah ile muttasıf ve Esmallah ile mütehakkık ve Ahlâkullah ile mütehallik olmak ve «ufk-ı âlâ»ya erişmek ve cümle sıfat-ı beşeriyyeyi fani ve muzmahil bulmaktır. Bu seferin nihayeti «vücut i âleminden ref-i nikab olup sâlike ilm-i Ledünni münkeşif olmak» tır. Yahut «şol hareket-i ilmiyyeden, ibarettir ki ol ilim meratib-i vücut-i vücud ve esma-i sıfat ve şüun ve itibarat ve takdis ve tenzih-i lâhîde olup sâlik anda bir makama ere ki andan tâbir ve işaret ve tesmiye mümkün olmaz.» Tarikatın sadâtı buna «Baka Billâh» derler.

SEYR FİL-MENAM (سیر فی المنام) [Tip.] Uyurken yataktan kalkıp yürüdükten, gezindikten sonra tekrar yatağa yatmak gibi garip hal gösterme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yine uykuda gezinen mânasına gelen «seyr fin-nevm» de denilir. Bu hale tutulanlar uyandıktan sonra sorulsa yaptıklarından hiçbir şey haber veremezler.

SEYRETMEK (سیر آتک) [Bah.] Denizde bir cihete doğru gitmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Seyr; Arapça yürümek, gezmek demektir.

SEYR İLÂLLAH (سیر الى الله) [Sof.] Seyr ü sülûkün dört mertebesinden ilki hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «sefer-i evvel» de denir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: Sâlikin zikrederek Hak Taâlâ'ya uruş tarikiyle hareket ve ilm-i esfelden ilm-i âlâ ve eşrefe ve meratib-i zılâl-i Esmallah'tan mebd'e-i taayyün olan isme vâsıl ve müntehi olur. Sâlikin bu seyr ve-hareket-i ilmiyyesi kalbinden ilm-i mümkünatın cem'isi zail olduktan sonra hâsıl olur ki velâyet-i suğra dairesinin nihayetidir. Buna «Fena fillâh» mertebesi denir.

Seyr ilâllah iki nevidir. Birine «seyr-i âfâkî», ötekine «seyr-i enfûsî» denilir. Seyr-i âfâkî'ye «sülûk», seyr-i enfûsî'ye «cezbe» adı verilir.

SEYR-İ SEFAİN (سیر صفائین) [Bah.] Deniz üzerinde bir noktadan bir noktaya gitmek için takibolunması lâzım elverişli yolu tâyin etmek ve her hangi bir zamanda parakete iş'ariyle

veya mevaddı arziyyeden yapılan karterizat ianesiyle bulunan noktayı tâyin etmek ve tehlikeli mıntakalardan korunarak geçmek usullerinden bahseden fennin adıdır.

§ [Ida.] Gemi işletmek üzere kurulan teşekkülün adıdır. Resmî unvanı «Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi» olan bu idare «İdare-i Mahsusa»nın yerine kaaim olmak üzere 1326 (1910) da teşekkül etmiş ve Cumhuriyet devrinde de adı «Deniz Yolları» na çevrilmiştir.

SEYR MAALLAH (سیر مع الله) [Sof.] Seyr ü sülûkün dört mertebesinde üçüncü mertebesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «sefer-i salis», «fark ba'd-el-cem'» de denir. Sofiye istihlâklarında bunun için şu tefsîlât verilmektedir: Bundan maksat sâlikin her mertebede Allah ile olan seyridir. Bu mertebede ikilîk şaibesi ortadan kalkar. Bu mertebeye «makam-ı kabe kavseyn ev edna» denir ki nehayet-i velâyetidir. Be seferin nihayeti mertebeye ayn-ül-cem'de külliyyetle azdadi zâhiren veya bâ tinen mahvolmuş bulmaktır.

SEYR Ü SÜLÜK (سیر وسلوک) [Sof.] Tarikat-ı Bektaşî ve Mevlevî tâbirlerindendir. Bir tedibe (cezaya) müstahak olan veyahuk iukîşafı için gezmesi lâzım gelen sâlike muayyen bir müddetle verilen seyahat izni hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bektaşîlerde canın eline bir etmek vermek, Mevlevîlerde ayakbağı çevirmekle seyahat verildiği anlaşıldı. Mevlevîlerde hücresine giren meydanının hırkasını arkasına vermek de seyahat verme âlâmeti idi. Bu remizlerden kendisine seyahat verildiğini anlayan derviş «niyaz» eder, tekmeden ayrılırdı. Mevlevîlerde bir de «ser ü pay» vardı. O, bundan ağırdı. Çünkü «ser ü pay» muamelesine uğrıyan canın tarikatla bütün âlâkası kesilirdi. Seyahat alan ise seyahat müddetini doldurunca tekrar döner, yahut başka bir Mevlevîhaneye intisap etmiş olurdu.

SEYYAH VERMEK (سیاح ورمه) [Sof.] Bektaşî ve Mevlevî tâbirlerindendir. Bir tedibe (cezaya) müstahak olan veyahuk iukîşafı için gezmesi lâzım gelen sâlike muayyen bir müddetle verilen seyahat izni hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bektaşîlerde canın eline bir etmek vermek, Mevlevîlerde ayakbağı çevirmekle seyahat verildiği anlaşıldı. Mevlevîlerde hücresine giren meydanının hırkasını arkasına vermek de seyahat verme âlâmeti idi. Bu remizlerden kendisine seyahat verildiğini anlayan derviş «niyaz» eder, tekmeden ayrılırdı. Mevlevîlerde bir de «ser ü pay» vardı. O, bundan ağırdı. Çünkü «ser ü pay» muamelesine uğrıyan canın tarikatla bütün âlâkası kesilirdi. Seyahat alan ise seyahat müddetini doldurunca tekrar döner, yahut başka bir Mevlevîhaneye intisap etmiş olurdu.

SEYYAR (سیار) [Kıy.] Fesin muayyen yerinde durması için dikilmeyip askıda bırakılmış olan püskülün duruş vaziyeti hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yalnız tepeden geçme olan püskül bu vaziyette bir yerde durmayıp başın hareketine göre fesin etrafında döndüğü için bu tâbir meydana gelmiştir.

«Lisan-ı zarafetin «yar tekmesi», halkın «kuş yuvası» dediği çukurlu feslerde püskülün bu vaziyette olduğunu yazan Ahmet Rasim Bey (ölümü 1952) şu tefsîlâtı da veriyor:

«Bu kuş yuvalı feslerin püskülleri dikili olmaz ve bu cihetle (seyyar) tâbir olunur ki, ekseriya sol taraftaki şahnişinin galatı (kâkül) üzerine yıkılan tarafın mukabiline getirilir, yani sol kulak ile sol şakak arasında muhayyer bırakılır.»

SEYYARE (سیاره) [Ast.] Güneşin etrafında dönen ve ondan ziya ve hararet alan yıldızlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cem'i seyyarat'tır. Sabit olan yıldızlara «sevabit» denir.

*Çıkmadan seyre siphrin sübesü seyyaresi
Dida-i giryanının yıldızları seyyar idi
Üsküdarlı Talât*

SEYYİB (سحب) [Fık.] Gerek boğanma ve gerek ölüm sebebiyle dul kalmış olan kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kız demek olan «bikr»in karılığıdır. Cem'i «seyyibat» tır. Halk dilinde kullanılan ve bir kısım vesikalarda da görülen «seyyibe» yanlıştır.

*Gençliğin geçti havayı sana şimden sonra
Kız değil koca diye seyyibe avrat gelmez
Saruri*

SEYYİD (سید) [Hal.] Hazret-i Muhammed'in torunu (Hüseyn)in neslinden gelenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Hasan)ın neslinden gelenlere «Şerif» denir. Seyyid; Arapça ulu, büyük, efendi demektir. Cem-ül-cem'i sâdât'tır.

*Ey hâme-i nakıs beyan başla dua-yi seyyide
İt sen de sarf-ı iktidar durma sena-yi seyyide
La*

SEZAIYYE (سزائية) [Sof.] Halvetiyye tarikatının Gülşeniyye Şubesi kollarından birinin adıdır. Kurucusu Morevî Hasan Sezaî Bin Ali-yür-Rumî'ye nisbetle bu adı almıştır. Sonradan «Edirnevî» lâkabını da alan Şeyh Hasan Sezaî 1080 (1669-70) senesinde Mora yarım adasının (Gordos) kasabasında doğdu. Memleketin 1098 (1687) senesinde istilâya uğraması üzerine bir gemiye binerek İstanbul'a gelmiş, oradan Edirne'ye gidip akrabasından Mukabeleci Ali Efendi'nin yanında kalmıştır. Hieret sırasında rastladığı Halvetiyye meşayihinden bazılarının tesiriyle sofiiyyeye mahabbet bağladı. Bunun tesiriyle Gülşeniyye şeyhlerinden Ali Efendi'ye intisap ederek ondan hilâfet aldı. Ölüncü de yerine şeyh oldu. Silsilesini Sezaîyye mensuplarından Hasip Bey yazdığı manzume ile tesbit etmiştir:

Rehmetli Sadık Vicedani, «Tomar-ı turuk-u âliyye'den «Halvetiyye Silsilenamesi» nde (S. 50) silsile için şöyle diyor: «Harirî Zade Tibya'nın (Uşşakiye) den münşep şububatin beşincişinin müessisi olarak zikrediyor ve silsilesini şu veçhile:

«Şeyh Hasan Sezaî, Şeyh Muhammed Lâli-i Fenaî, Şeyh Sadık (Edirneli), Şeyh Mustafa (Kuloğlu), Şeyh Sinan (Gelibolu'lu), Şeyh Ömer Karinî (Gelibolu'lu), Şeyh Muhammed Can (Sarhanlı) vasıtalarıyla Hasan Hüsameddin-i Uşşakî Hazretlerine müntehi gösteriyorsa da Hasip Bey'in manzumesindeki silsilenamesi bizim tercih ve tesbit ettiğimiz silsileyi musaddıktır.»

«Sezaî mahlasını (Mısri-i Niyazi) den almış ve 1151 (1738-39) senesinde Edirne'de ölüp adıyla anılan dergâha gömülmüştür. Ârifane manzume ve ilâhileri havi basılmış divanı ve vâkıfane, âlimâne, âşikane matbu mektubatı vardır.

*Bülbül-i Gülşen sera ya'ni Sezaî Şeyh Hasan
Porteo'î Şems-i fanayi, nur-i bahş'i encümen
Onları ırşadeden Şeyh'i Muhammed Lâli'dir
Ma'den-i feyz-i ilâhî'nin serümed lâlidir.
Şeyh-i ırşadî anın dahi Muhammed Sırrî dir
Kutb-u asrın mazharı, Gavsın müeyyed sırrıdır
Adem-i ma'nagı mîr'at eyligenler zahiren
Seyr eder Allahı halkta; halkı da Allah ta
Sa'y edüp kullakta mahvol sıdkile kim lâcısım
Abd-ı mahzû şâh ederler bu ulu dergâhta
Bade-i Engûre el sunmam bu bezm-i fanide
Bulmazam câm-ı mahabbet neşvesin ben âhte
Sanma mensilde karar eden olur ehl-i kemal
Ey (Sezaî) kâmil oldur ki ola dâim rahta*

SIBTEYN (سبطين) [Hal.] Hazret-i Muhammed'in iki torunu İmam Hasan ve İmam Hüseyin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sibt; Arapça evlât, torun demektir.

*Midhat-ı sibteyn ile verdikçe ben mânaya renk
Bağ-ı hüznün gûlnihal-i sebz ü âliddir sözüüm
Yenişehirlî Avenî*

SIBYAN BÖLÜKLERİ (سببان بلوكرى) [Ask.] Süvari zabiti yetiştirilmek üzere Hassa Müşiri Ahmet Fevzi Paşa tarafından hierî 1247 (1831-32) senesinde Selimiyye kışlasında Hassa dördüncü alayı ikinci taburu efradından mürekkep olmak üzere kurulan askerî teşekküle verilen addır.

Birinci Sultan Mahmut zamanında ve 1157 (1744) yılında orduya kumandan yetiştirmek üzere Üsküdar'da Toptaşı'nda açılan «Humbarahane-i Mühendishane» adlı müessese gibi bu sibyan bölükleri de Harbiye Mektebinin ilk temelleri sayılır.

SIBYAN MEKTEBİ (سببان مکتبی) [Mek.] İlk tahsili vermek üzere tesis olunan mekteplere verilmiş olan addır. Bu mekteplerde sabi denilen beş altı yaşındaki çocuklar okuduğu için bu ad verilmiştir. Hemen her mahallede bir tane bulunduğundan halk arasında «Mahalle Mektebi» adıyla anıldığı gibi çoğu taşla yapılmış binalardan oldukları için «Taş Mektep» de denilirdi. Bu mektepler ekseriyyetle camilere bitişik büyük bir odadan ibaretti. Camilerin müstemilâtından olarak imam ve müezzinlere mahsus odalar gibi bir odanın mektep ittihaz olunduğu da vâkidi. Aynı olanlar çokluk büyük camilerin bitişğinde, odalar ise küçük camilerle köy camileri içinde idi. Sibyan mektebinin camiye bitişik veya cami içinde olmasının sebebi okumakla beraber çocuğun dinini öğrenmesi için idi.

Camiinin garp kapısı tarafında Fatih'in «Darü'ttâlim» adlı bir ilk mektep açtığını ve ondan sonrakilerin buna Darü'lîlim, Muallimhane, Mektephane dediklerini yazan değerli müdekkik Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, cilt 1, sayfa 68 ve mütaakıp) oğlu ikinci Bayezit'in camiinin yanında yaptırdığı mektep için vakfiyyesinde «Ve Muallimhaneyi dahi talim-i eytam ve evlâd-ı fukara için vakfetti ki anlara Mektephanede muallim ve halife olanlar talim-i Kelâm-ı Kadim ve Kur'an-ı azim ederler» denildikten sonra şu kayıtların bulunduğunu da yazıyor:

«Ve bir sâlih Hâfız-ı Kelâm-ullah ve namazın erkânın ve şerâitîn bilir ve sibyan talimine münasip ve kaadir kimesne (kimse) Muallimhanede eytamdan ve sibyan-ı fukaradan otuz nefer oğlancıklara yevm-i cumadan gayri günlerde Mushaf-ı kerime baka, Kur'an-ı münif okuda ve kemayenbegi öğretre ve bildire ve mazilerin ve geçmiş derslerin dinliye ve namaza mütaallik nesneleri okuda ve bildire ve tedibe muhtaç olanları tedib-i şer'î eyliye ve hizmetinde daim cidd-u sa'y eyliye ve destur vericik (akşam evlerine gitmek üzere talebe salıverildiği zaman) vâkıfın ruhiyyin ve kabul-ü tilâvet-i eytam için dua ettire ve bir sâlih hafız kimesne anda hâlife (kalfa) ola, sibyan okutmakta ve bildirmekte ve tedipte muallime daim muavenet eyliye.»

İslâm dini kadın ve erkek herkesi ilim tahsiline mecbur tutmaktadır. Ana, baba çocuklarını, akılları ermiye başlayınca okutmakla mükelleftirler. Bu sebeble eskiden çocuklar daha pek küçük iken mektebe başlatılırdı, bir taraftan da tatbikata geçmeleri temin edilirdi.

Kınalı zade Ali Efendi bu ilk tahsil ve terbiyeyi şöyle tarif ediyor: «Din, sünnet ve

geriat âdabını talim ve telkin ederler. Farz, sünnet, helâl, haram nedir talim ve telkin ederler. Çünkü Hadis'te vârit olmuştur ki çocuklarınız yedi yaşına vardıkta namaz kılmayı emredin. On yaşına vardıkta kılmazlarsa dövün. Buna ilâve olarak da sâlih adamları ve hayır sahiplerini medh ve gerir ve şakileri zemetmeli ki çocuk şerden sakınsın ve hayra râğbet etsin.»

Erkek ve kız çocukları mekteplere altı yedi yaşlarında iken başlattırılırdı. Dört yaş dört ay ve dört günlük gibi daha küçük bir yaşta iken de başlattırılanlar olurdu. Çocuk mektebe merasimle başlattırılırdı. Ziyafetler verilir, hocaya hediyeler takdim olunur, mektepteki çocuklara şekerler, simitler dağıtılırdı. Mektebe başlıyan çocuğa yeni elbise giydirilir, altınlar, elmaslar takılır, işlemeli cüz kesesi boynuna asılırdı. Mektebin çocukları yeni başlayacak çocuğun evine gelirler, ilâhilerle, âminlerle alıp mektebe götürürlerdi. Buna «Âmin alayı» denilirdi.

Sıbyan mektepleri yalnız bir odadan ibaret olduğu gibi tek bir hoca tarafından idare olunurdu. Hoca Efendiler medrese tahsili görürler, oradan yetigirlerdi. Ekseriyetle bir caminin ya imamı, yahut müezzini idider. Çocukları çok olan mekteplerde hocanın yetiştirdiği talebesinden seçilmiş kalfaları vardı. Bu kalfalar hocanın yardımcısı idiler. Hoca Efendi bir kısım talebe ile meşgul olurken kalfa diğer bir kısım talebe ile meşgul olurdu.

Sıbyan mekteplerinde okutulan dersler elifbadan (alfabe) başlamak üzere Kur'an, yazı, ilmi hal, hesaptan ibaretti. Sonraları bir parça tarih ve coğrafya da ilâve edilmisti. Kur'anı düzgün okumak için «Tecvid» de okutulurdu. Lügat öğretmek için «Tuhfe» ezberletilirdi. Namaz sureleri de hassaten öğretilirdi.

Bu mektepler sabahleyin erkenden açılır, ikindiye kadar devam ederdi. Şimdiki mekteplerde olduğu gibi teneffüs yoktu. Yalnız öğle zamanı yemek yemek üzere tatil edilirdi. Bu tatil müddetinde yemekten başka namaz da kılınırdı. Çocuklar essen mektebe yakın yerlerde oturdukları için yemeklerini evlerinde yerler, işlerini bitirdikten sonra mektebe gelirlerdi. Bu mekteplerde teneffüse ihtiyaç görülmemesi derslerin faulalarla verilmesinden ileri geliyordu. Hoca bir kısım talebe ile meşgul olurken öteki talebe serbes kalırdı. Bu arada istiyen çalışır, arzu eden yazı yazardı. Bir şey yapmadan oturmaşına da bir şey denilmezdi. Yalnız hocanın dersini ihlâl edecek kadar gürültü etmek yasaktı.

Sıbyan mekteplerinde sınıf taksimatı yoktu. Bununla beraber dersleri muvazi gidenleri hoca bir araya toplar, hepsine birden, sınıf gibi, ders gösterirdi. Hatim indiren, mektebi bitirmiş oluyordu. Hatim merasimle indirilirdi. Ziyafetler, hocaya hediyeler verilir. Bundan sonra istiyen medreseye gider, arzu eden hıfza çalışırdı. Hiç birini yapmayan bir memuriyete veya sanata intisap eder, hayatını o suretle kazanırdı.

Sıbyan mektepleri ücretli idi. Talebe velileri kudretleri nisbetinde birer şey verirlerdi. Memurlar aylık, çiftçiler harman zamanında buğday ve saire verirlerdi. Çocuğun tahsil derecesi yükseldikçe hocaya bir hediye verilmesi âdet idi. Bu hediye yine velinin kudretine bağlı idi. Kimi kumaş getirir, kimi bir şal takdim ederdi. Koyun sahibi olan bir koç hediye eder, kunduracı ise kendine veya refikasına bir kundura yapardı.

Onyedinci asır ortalarında yaşıyarak hocalık yapmış ve başından geçen hazin bir aşk macerasını mevzu ittihaz ile «Nevha-tül-ussak» adlı bir manzume yazmış olan Mehmet Efendi eserinde sıbyan mektebini şu beyitlerle belirtmiştir:

*Dolardı mektebin içi sıbyan
İderdim onlara talim-i Kur'an
Olup beş vakit mihraba mülâzim
Bu mânâları ancak bana lâzım
Değildim halkın ağ u karasında
Oturmazdım avamın arasında*

Bunda dikkate değer bir cihet te sıbyan mektebi muallimlerinin, hocalığın şeref ve hayasiyetine uymayan yerlere gitmek şöyle dursun, avam arasına girip oturmaları bile hoş görülmezdi.

Sıbyan mekteplerinde bugün alfabe dediğimiz elifba denen kitapla okumağa başlanır, harfler belletilirken hece başta gelirdi. Harfleri çeşitli tekerlemelerle öğrenen muallimler de vardı. Tekerlemeler şöyle idi:

«Elif» oklava gibi; «be» çanak gibi; «te» ona bezer, «se» ona benzer, «cim» karnı yarık, «çim» ona benzer, «ha» ona benzer, «hi» ona benzer, «dal» ın belî büyük, «zel» ona benzer, «rı» çengelli, «ze» ona benzer, «sin» üç dişli, «gın» ona benzer, «sat» tava dudaklı, «data» ona benzer, «tı» bacaklı, «zı» ona benzer, «ayın» ağız açık, «gayın» ona benzer...

Çocuklara noktalı, noktasız harfler de şöyle ezberlettirilirdi:

«Elif» te yok, «be» altında bir nokta, «te» üstünde iki nokta, «se» üstünde üç nokta, «cim» karnında bir nokta, «çim» karnında üç nokta, «ha» da yok, «hi» üstünde bir nokta.

Harekeler de şöyle öğretilirdi:

Elif küsü en, elif küsü in, elif küsü ün; be küsü ben, be küsü bin, be küsü bün; te küsü ten, teküsü tin, te küsü tün. İlâh.

Birincisi iki üstün en, ikincisi iki esre in, üçüncüsü iki ötre ün muhaffesidir.

Sıbyan mekteplerinde terbiyeye mühim bir mevki verilirdi. Ahlâk ve inzibat cismanî cezalarla, dayakla, falaka ile temin olunurdu.

Falaka; iki ucundan bir iple yahut kayışla bağlanmış bir birbuçuk metre boyunda bilek kalınlığında bir ağaçtı. Ceza maksadıyla falakaya yatırılacak çocuğun ayakları ip veya meşinin arasına sokulur, ağaç döndürülmek suretiyle ayaklar sıkıştırılır. İki çocuk bu ağacın iki tarafından tutar. Hoca da insafına, daha doğrusu çocuğun kabahat ve tahammülüne göre sopasını çocuğun ayaklarına indirir.

Tokat atmak, başına gözüne sopa indirmek, kulak çekmek, tek ayak üzerinde durdurmak da bu mekteplerde tatbik olunan cezalardandı.

Sıbyan mekteplerinde şöyle bir âdet de vardı: (الم تشرحك) suresine çıkan çocuk o gün hocasının karşısında sureyi okurken kalfası arkasında, elinde işlemeli «cüz» kesesi olduğu halde gizlenir ve çocuk surenin sonu olan (فرغ) kelimesini okuyunca başındaki fesini alarak elindeki cüz kesesini boynuna geçirirdi. Çocuk bu vaziyette hocasının elini öper ve mektebin büyük kalfaları varsa onların da ellerini öptükten sonra kalfa ile birlikte evine giderek evdeki büyüklerinin kezalik ellerini öpmek suretiyle o sureye çıktığını onlara da bildirmiş olurdu. Ebeveynin (ana ve babanın) içtimai vaziyetine göre ya kalfaya verilmek veyahukut ayrıca adamlar gönderilmek suretiyle hediye verilir. «Fergab fesini kap» sözü bundan kalmadır.

Sıbyan mektebi tâbiri Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde dahi kabul edilmiş idi. Şu kadar ki bu mekteplerin sınıflara taksimi ve her sınıfta okutulacak derslerin nevi ve dereceleri tâyin edilmek ve köy sıbyan mektepleriyle kasaba mektepleri nazarı dikkate alınmak suretiyle daha iyi bir hale konulmuştu. Sonradan resmî iptidai mekteplerinin açılması ve çoğalması ile «Sıbyan mektebi» tâbiri bırakılmış, onun yerini «Mekâtib-i İbtidaiyye» almıştır.

SİBYAN MEKTEPLERİ GÜLBANGI (میدان مکتبى گولبانگى) [Mek.] Eskiden ilk tahsili veren sıbyan mekteplerinde talebeler tarafından hep bir ağızdan okunan dua mahiyetindeki şey hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gülbangi «Gülbank yahut gülbek yük-

sek sesle hep bir ağızdan okunan şey veya söylenen söz demektir» suretinde tarif eden ve «Bu tâbir en çok Bektaşî'lerle Yeniçeriler arasında geçer. Fakat Bektaşî gülbankleriyle Yeniçeri Gülbankleri az çok birbirlerinden ayırdır.» izahatını da ilâve eden Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, Cilt: I, sayfa: 80 haşiyesi) «Her ikisinin de kitaplarda ve mecmualarda mazbut ise de mektep çocuklarının kine bir yerde rastlamadığım için artık tarihe malolmuş olan bu gülbangi de şuracıya kaydediyorum» diyerek üç parçadan mürekkep olan mektepliler gülbangini eserine geçiriyor. Gülbangin Mevlevîlerde de mevcut olduğunu (Bak: Gülbank) kayıt ve işaret ettikten sonra aynen aşağıya geçiriyorum:

Allah, Allah İnnallah, celil-ül-cebbar, muin-üs-settar, hâlik-ul leyl-i ven-nehar, lâyezal, zülcelâl, birdir Tanrı; erin erîğine, Hakk'ın birliğine; din-i mübin uğruna, şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah Allah, Allah daim hay (üç defa) «Evveli Kur'an, âhiri Kur'an, Tebarek-ellezi nezzel Kur'an; eli kan, kılıcı kan, sinesi üryan, eîgeri püryan; din-i mübin uğruna, şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah, Allah, Allah daim hay (üç defa) «Evveli gaza, âhiri gaza, inayet-i Hüda, kasd-i a'da; din-i mübin uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah, Allah, Allah daim hay (üç defa) «Hacılar, gaziler, râviler; içler, yediler, kırklar, gülbang-i Muhammedî, nur-u Nebi, Kerem-i Ali, pirimiz, üstadımız Hazret-i Osman-ı Zinnureyn-i vefî; gerçekler demine devranına hû diyelim huuuuu.

(Hep bir ağızdan uzun bir hû çekilir). Değerli müdekkik şu izahatı da ilâve ediyor:

«Mektepliler gülbangi bizde okuyup yazmayı teşvikten ziyade askerliğin, askerde ölenlerin hatıra getirilmesi için yapılmışa benzer. Bu asker ve cenkçi bir millet olduğumuzu gösterir. Yine bu gülbangte Hazret-i Osman'ın muallimlere pîr gösterilmiş olması bu zatın İslâmlarca en büyük kitap olan Kur'an'ın birçok nüshalarını yazdırarak İslâm diyarının her tarafına göndermiş ve bu yüzden İslâmî ilimlerin öğretilmesine hizmet etmiş olmasından ileri gelir. Şu halde İslâm âleminde ilk Muallim Üçüncü Halife Hazret-i Osman sayılır demek olur. Pîr; tâbiri bunu gösterir. Çünkü Pîr; bir işi ilk defa yapana denir.»

SİCAK HAZİNE (سبجان خزنه) [Sar.] Yıldız Sarayı'nda İkinci Abdülhamit tarafından

her zaman sıcak su bulunmasını temin maksadıyla yaptırılan tesisat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hünkâr su çok kullandığı ve soğuk sudan hoşlanmadığı için devamlı bir surette su ısıtma tertibatını havi bu yeri yaptırmıştı. Sıcak hazine adı verilen bu yer odun yakılmak suretiyle ısıtılırdı.

SİÇAN DİŞİ (سیچان دیشی) [San.] Siçan dişiyle delinmiş gibi delikli işleme ve dikişlere verilen addır.

SİÇAN KULAĞI (سیچان کولای) [San.] İşlemenin-küçük yaprak şeklindeki motiflerine verilen addır.

SİCRATMA MENTEŞE (سیچراتمه منتهشه) [Mim.] Eğiği olmyan kapılarda kapı açılırken balı kalınlığı kadar kapıyı yukarıya kaldırmak ve kapanırken kendiliğinden kapanmak üzere kullanılan menteşe nevilерinden birinin adıdır.

SİDK (سدق) [Sof.] Sâlikin yalandan kaçınarak doğruluktan ayrılmaması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerde Kur'an'daki (کوثر مع الصادقين) âyetiyle sâliklerin ehl-i sâdıkına mukarenet (yakınlık) ile emir ve tavsiye olunduğu işaret edildikten sonra günler ilâve olunuyor:

«Sâlikin kavi ve fiilinde sıdkı itiyat ederek taharri-i sıdktan zâil ve hâli olmayıp hakkaki indallah sıddık unvanıyla kabul olunur. Sâlik âhir kızib ile me'lûf olarak taharri-i kizb ve duruğdan (yalan) hâli ve zâil olmayıp indallah kezzap olmakla merdud olur. Sıdkın ekal derecesi sır ve alâniyede (g'zli açık) müsavattır. Sâdik akvalinde ve sıddık akval ve ahvalinde doğruluk olan kimsedir.»

SİFÂT-I İLÂHİYYE (صفات الهیه) [Sof.] Kendisini ve zıddını Cenab-ı Hakk'a nisbet caiz olan evsâftır. Rıza, rahmet, sıhbat, gazap gibi vasıflar bu cümledendir.

SİFÂT-I CEMALİYYE (صفات جمالیه) [Sof.] Lûtf ve merhamete taalluk eden vasıflar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİFÂT-I SÜBUTİYYE (صفات ثبوتیه) [Sof.] Hayat, ilim, semî' basar, irade, kudret, kelâm, tekvin gibi Cenab-ı Hakk'a izafe edilen sıfatlardır.

SİFÂT-I ZATİYYE (صفات ذاتیه) [Sof.] Kudret, azamet, izzet gibi Cenab-ı Hakk'a izafe edilen ve zıddının nisbeti caiz olmyan vasıflar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SİFİRİ TÜKETMEK (سفری توكتمك) [Hal.] Mecaz voluyle kuvvetten düşmek, mukabele ve

müdafaadan âciz kalmak, iflâs etmek, ölmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİGAÇA (سیغاچه) [San.] Kalın keresteleri amudî (dikine) olarak kesmeğe yarıyan enli ve kısa destere adıdır.

SİĞİR DİLİ (سیغیر دلی) [San.] Tulâî (uzunlamasına) açılan kitap ve mecmualar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sığır diline benzediği için bu ad verilmiştir. Bunun yerine «beyazî» de denilirdi. «Beyazî» tâbirini İranlılar, «sığır dili» tâbirini de Türkler kullanmışlardır.

SİĞİR TOPUĞU (سیغیر طوبوغی) [San.] Kadeh nevilерinden birinin adıdır. Keyif verici şeylerin içilmesinde kullanılan bu kadehlerin muhtelif büyüklükte olanları vardı. Sığır topuğuna benzediği için bu adı almıştı. «Atkulagi», «devetabanı» adı verilenler de vardı.

*Ister gussâğı kaldırmagicün hatırdan
Çekelim atkulagi mı devetabanı mı var*
Sâbit

SIHHATNAME (صحتنامه) [Eds.] Hastalanan birinin iyileşmesi münasebetiyle yazılan manzume hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divan şairleri ramazan, bayram ve sair vesilelerle olduğu gibi bu maksatla da manzumeler yazarlar ve takdim ettiklerinden «caize» koparırlardı.

Sünbûtzade Vehbi'nin Şeyh-ül-İslâm Mehmet Esat Efendi'ye yazdığı sıhhatname:

*Dergeh-i Hakka olup nasiye fersa-yi sâcûd
Darmagup şûkr ü sipası kılalim nama'dûd
Nice şûkr itmigelim kim o hudavend-i kerim
Niam-ı lûft ile kıldı cihanı hoşnûd
Hamd ü lillâh ki mizacında veliyy-tn-niamın
İtidal oldu bedidar u tegayyûr nâbûd
Gülşen-i afiyet ü sıhhata verdi revnak
Gül gibi tab ü taravetle o pâkize vücûd
Nice dilhaste-i enduhe olur çâre resan
Anı da hıfz ider eltafi ile Hay yi vedûd
Mazhar-ı hayır dua-yı zuafadır zâtı
Eser-i za'f-ı vücûd anda olur namevücûd
Sıdk u ihlâs ile enfâs-ı dua-yı âlem
Şüphesiz eyledi ta dergeh-i Rahmane suûd
Nahl-i ümmid-i cihandır ola ser sebz-i devam
Sâge-i re'feti bu bağda olsun memdûd*

*Evc-i ikbal-i saadette o necm-i Es'ad
Ola mânenî-i Süreyya şeref arâ-yi suûd
Devlet-i ömrünü müzdad ede her dem Bârl
Mütezagid ola daim maraz-ı kabl-i hasûd
Abd-i dai-i nazarkerdeşi Vehbi'ye dahi
Devlet-i ömrü temadisidir ancak maksûd*

SIKMA (سیکه) [Kıy.] Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra teşkil olunan «Nizam-ı Cedid» de neferlerin giydikleri şalvar biçimi pantolonun adıdır. Mahmut Şevket Paşa (ölümü 1913) «Nizam-ı Cedid» askerlerinin kıyafetlerinden bahsederken (Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1325, c. 2, s. 38) «Sultan Selim-i Salis Nizam-ı Cedid'in teşkilini ferman buyurdıkları vakit neferata setre ve pantolon iksa ettirmiyerek elbise-i atıkamızdan bunlara yakın bir şekilde olanlarını kabul buyurmuşlardır» dedikten sonra giydikleri elbiseyi şöyle tarif ediyor:

«Uzunca bir mintanın setreye ve dar bir şalvarın pantolona hayli müğahebetleri olduğu derkâr olduğundan neferat-ı askeriyeye «sıkma» tâbir olunur dize kadar paçaları dar ve yukarısı biraz geniş bir şalvar ile uzunca bir mintan giydirilmiş ve zâbitan için «Boy cepkeni» namında dar bir cübbe ve bunun altına kısa entari ve şalvar kabul olunarak efradın beline «kemer» ve zâbitanın beline dahi «gal» bağlanması ve umûmen başlarına eski kavuk ve sarıklara bedel «barata» namında bir kisve giydirilmesi karargir olmuştur.»

İkinci Mahmut zamanındaki «Asakir-i Mansure-i Muhammediyye» teşkilâtında kıyafetçe bazı değişiklik bulunmakla beraber zâbitlerle neferlere «Nizam-ı Cedid» neferlerinin giydikleri «sıkma» giydirilmişti. Aynı eserde (sayfa 40) bu teşkilâta ait kıyafet için de şu izahat verilmiştir:

«Eskenei muallim namıyla Sultan Mahmud-ı Sani devrinde tertip kılınan askere mahsus olarak negrolunan kanun lâyihasında eşkencilerin elbisesine dair bazı izahat munderiç ise de bunlar tertip olunmaları akabinde lâgvolunarak Asakir-i Mansure-i Muhammediyye teşkil buyurulduğundan eşkencilerin kıyafetine dair malûmat itasından sarf-ı nazarla asakir-i mansure elbisesi hakkında bazı izahat dermiyan olunur.

«Asakir-i merkumeden «tertîp» namıyla askeri kıt'alar teşkil olunduğu esnada kabul olunacak kıyafet-i askeriyeye hakkında arız u amik tetkikat icrasına vakit müsait olmadığından muvakkat olmak üzere «Nizam-ı Cedid» elbisesine hayli müşabih bir kıyafet-i askeriyeye kabul buyurulmuş idi.

«Binbaşlar başlarına yedi sekiz dilimli çuha kalpaktan ibaret olmak üzere Rumeli ahalisinin giydikleri «şupara» namında bir kisve giyip bunun üzerine lâhur şalı sarar ve arkalarına kadifeden sırma çaprashı «boy cepkeni»

ve bacaklarına dahi «sıkma» namında bir dar şalvar iktisa ederler idi.

«Kolâgalarla bunların mülâzimleri başlarına kezaik «şubara» giyip bunun üzerine Bağdatkârî şal sarar ve arkalarına çuhadan kısa cepken ve bunun altına kısa entari ve bacaklarına kezaik «sıkma» giyerler idi. Yüzbaşılarla bunların mülâzimleri ve sancaktar ve çavuşlar dahi şaldan maada mezkûr elbiseyi giyip neferat-ı askeriyeye sade şupara ve talim abası ve çuhadan kısa entari ve çuhadan yelek ve karaceler kuşağı iktisa eder ve omuzlarına hamailvarî bir palaska takarlar idi.

«Ol zaman ittihaz olunan usul icabınca tertip namındaki her kıt'a-i askeriyeye memur edilen topçu, arabacı, cephaneci ve mehterbaşlar mar-üz-zikir (yukarda geçen) nefer elbisesini giyerler ise de başlarına fazla olarak bir de Bağdat şalı sararlar ve imtiyaz için nefer kâtipleri bir boy cepkeni iktisa eylerler idi.»

SİK ORDUGAH (سیک اردوگاه) [Ask.] Askerî kıt'aların birbirine pek yakın ve sık olarak yerleştirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SILA-I RAHM (سيلة رحمة) [Hal.] Akrabayı ziyaret veya mektup yahut hediye göndermek gibi bir suretle lûtfkârlıkta bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunu terke «kat-ı rahm» denir.

SİNİF-I SANİ (صنف ثانی) [Ida.] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. Salise rütbesinin iki derecesinden biri idi. Öteki mütamayızdı. 1259 (1843) senesinde salisenin bu iki derecesi kaldırılarak yalnız salise olarak kalmıştır.

SİNİR (سینور) [Hal.] Kıyı, hudut, serhat yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî»ye göre Arapça hudut demek olan «sugur» dan bozmadır.

*Rindî yaklaştırmamak ister civar-i cennete
Vaizin bu hay u huyu hep sınır kavgasıdır.*
Ziya Paşa

SİR (سر) [Sof.] Gizli şey demek olan sırrın sofiiyyeye ait eserlerde ıstılah olarak izahı şöyledir: «Kalpte vedia-i Rabbaniyye ile lâti-fedir. Bedende ruhun vedia olması gibi. Ruh; mahall-i mahabbet; kalp; mahall-i marifet olduğu gibi Sır da mahall-i müğahededir»

Mevlevilikte sırta ehemmiyyet verilir, gizlilik hiçbir suretle ihlâl edilmezdi. Nitekim hâcerede bulunan dede'nin hâceresinin anahtarı kapının kilidi içinde ve koridora açılan küçük pencerenin perdesi de açık ise hâcereye girilebilir, perde kapalı ise içerde bulunan dedenin

ya istirahat ettiğine veya kendisine göre bir işi olduğuna delâlet ettiği için içe fiye girilemezdi. İşte bu hale mevlevilikte «sır» denilirdi.

Meydandan kaybolmak, görünmemek, ölmek yerinde de kullanılır.

Hagflar göz yumup Esrar Dede sırroidu Saruri

SIRACI (صراحی) [San.] Kadın çengilerin çalgıcıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kadın çengiler tıpkı erkek köçekler gibi teşkilâtâ tâbi esnaftan idiler. Kadın çengi kumpanyalarına «kol» denilirdi. Bir çengi kolu «Kol başı» dan, muavininden ve oniki oyuncu kadından müteşekkil idi. Bunların dışında bir de dört kişilik bir saz heyeti buluşurdu. Sıracı adını alan bu dört çalgıcının biri keman, biri çifte nara, ikisi de daire (def) çalarlardı.

SİRÇA KÖŞK (صيرجه كوشك) [San.] Topkapı Sarayı içindeki köşklere birinin adıdır. Abdurrahman Şeref Efendi Topkapı Sarayı hakkındaki yazısında (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, Birinci cilt, Sayfa 284) «Çinili köşk» ün «Sırça köşk» olduğunu yazar.

SİRF MAHLUL (صرف محلول) [San.] Ölünün gerek ashab-ı intikal ve gerek ashab-ı tapudan olup da hakkını iskat eylemek suretiyle hak sahibi bulunmadığından mahlûl kalan arazi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü arazi hükümete intikal eder ve müzayede (arttırma) ile satılırdı.

SİR KÂTİBİ (صير كاتبي) [San.] Bab-ı âli'den saraya gönderilen telhislerin padişah huzurunda mühürlerini açarak takdim etmek, padişah tarafından hatt-ı hümayun yazıldıktan sonra destmale sarılıp üzerleri mühr ü hümayunla mühürlenerek «telhisçi» ile Bab-ı Âli'ye göndermek vazifesiyle mükellef olan memurun unvanı idi. Sonradan «Mabeyn başkâtibi» adını almıştır. Telhislerin alınıp verilmesi işi evveleri Bab-üs saade ağası ve 1115 (1703-4) tarihlerinde Çorlu'lu Ali Paşa'nın silâhtarlığı sırasında Silâhtarğa marifetiyle «Arzhane» de yapılırken sonradan sır kâtip'eri tarafından Hünkâr nerede ise orada yapılmaya başlanmıştır.

Sır kâtipliği baş çuhadarlıktan sonra gelirdiyse de bu hizmete memur olanların zaman zaman devletin esrarına vakıf olmaları cihetiyle mabeyncilerin çoğundan makbul ve muteber tutulurlardı. Evveleri bu vazifeye hazine-i hümayun yazıcılığından «Hane-i hassa» ya alınmış olan okur yazar, eskilerin tecrübeden geçirilmiş bilirlilerinden alınırken 1030 (1620-21)

senesinden sonra bazan hane-i hassaya dahil olmamış hazine kâtiplerinin müstaitlerinden yekten hazine-i hassaya alınmak suretiyle hünar ve marifet sahiplerinin uhdelerine tefviz olunduğu da olmuştur.

İhhas senesi Osmanlı tarihlerinde açıklanmayan sır kâtibinin vazifesi enderun tarihi olan Ata'da (c. 1, s. 201) şöyle gösterilmektedir.

«Bu mansıbın hizmeti Bab-ı âli'den mev-rut (gelen) telhisat-ı âliyyenin huzur-u hümayunda mührünü fek ile takımıyla dest-i Hazret-i Hazret-i padişahiye (padişahın eline) teslim ve takdim ederek müeddaları mütalâa ve iktizaları hutut-u hümayun ile tâyin ve irade buyurulduktan sonra destmale vaz' ve tekvir ile üzerleri mühr ü hümayun ile bittembir asıl haseki ağa ve koz bekçi başı ve baltacılar ket-hüdasından hangisinin telhis nakli nöbeti ise ona teslimen Bab-ı âli'ye irsal olunmak ve icabında muvakkaten ve müebbeden hıfzı emr ü ferman buyrulan evrakı muhafaza ve torbasına vaz' ve hıfz ile iadesi zamanı hulûlünde (gelindiğinde) arz ve ihtar ile iade etmek ve cuma selâmlıklarında ve saltanat binislerinde rikâb-ı hümayuna ref' ve takdim, olunan arzuhalleri yamağına hülâsa ettirdikten sonra asıllarıyla beraber silâhtarğa vermek hizmetlerinden ibarettir.»

Tanzimattan sonra devlet işleri çoğalınca sır kâtibi unvanı başkâtipliğe tahvil olunduğu gibi birçok kâtipler de kullanılmıştır. İkinci Abdülhamit'in 1908 temmuz inkılabına takaddüm eden saltanatı sonlarında başkâtiplik şu vaziyette idi. Mabeyn başkâtibinin maiyyetinde yirmi kadar kâtipten teşekkül eden bu daire Yıldız sarayında tam mânasıyla yegâne resmi makam idi. Bu dairenin vazifesi sadaret, meşihat, nezaretlerle valiler ve sefirlerden vâkı olan maruzatı padişaha takdim ve çıkan iradeleri ait oldukları dairelere tebliğ etmekten ibaretti. Kitabet dairesinin bu vazifesinin ehemmiyyetini bilen Sultan Hamit kâtiplerin seçimine dikkat ederdi. Ekseriyyetle Mülkiye'den birincilikle çıkanları alırdı. Kâtipler sabahları gayet erken işe başlarlar, gece yarısına kadar çalışırlardı. İkisi nöbete ayrılan kâtiplerin her gece bir kısmı nöbette kalır, sarayda yatar. Gece yarısından sonra acele bir tezkire yahut telgraf için kâtiplerin yataklarından kalkıp çalıştıkları ekseri vâkı idi.

1908 Temmuz inkılabından sonra başkâtipler başmabeyncinin intihabı hükümete intikal etmiş ve eskisi gibi vazife ifasına devam olmuştur. Saltanatın ilgasıyla diğer birçok işler gibi başkâtiplik de lağvolmuştur.

SİR KÂTİBİ YAMAĞI (صير كاتبي يماغي) [San.] Sonradan «Mabeyn başkâtibi» unvanını alan «Sır kâtibi» nin yardımcısına verilen addır. Bu vazife ilkin hazine koğuşu yazıcılarının müstaitlerine mahsus olmak üzere ihdas edilmiş iken sonradan üç koğuş ağaları okur yazarlarına tefvizi usul ittihaz olunmuştur. Vazifesi hünkâra mahsus yazı levazımını ihzar ve kalemlerini açarak beyaz üzerine yazılacak hatt-ı hümayunlar için lâzım olan kâğıdı ve bir kısım evrakı yapıştırılacak kırmızı balmumu ile bu mumun üzerine basılacak mühr ü hümayun yazısının bozulmamasını teminen üzerine konulan «kozak» ları hazırlamak ve resmi günlerle saltanat binislerinde rikâb-ı hümayuna takdim olunan arzuhalleri hülâsa ederek asıllarıyla birlikte silâhtar vasıtasıyla hünkâra takdim olunmak üzere sır kâtibi-ne tadim etmekten ibaretti.

Tanzimat'tan sonra saray teşkilâtında yapılan değişiklikler sırasında bu unvan kaldırılmıştır.

SİRİK ARABASI (صيريق عربسي) [San.] Dört tekerleğin bir kaç sılıkla birbirine bağlanması suretiyle yapılan araba nevelerinden birinin adıdır. Mermer, demir gibi uzunluğu ziyade olan şeyler bu türlü arabalarla taşınırdı.

SİRİK HAMMALI (صيريق حمالي) [San.] Sırıla ağır eşya nakleden hammallar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Büyük fiçı ve variller ağırlıklarına göre iki yahut dört hammalla nakledilirdi. İki hammalla naklolanlar bir sıraya geçirilir, hammalın biri önde, öteki arkada olmak ve sırayın uçları omuza konmak suretiyle taşınırdı. Ağırlığının fazlalığı hasebiyle dört hammalla taşınanlar ise çaprasvarî iki sılıkla ve hammalların ikisi önde, diğer ikisi de arkada olduğu ve sııkların uçları kezaik omuza alınmış bulunduğu halde nakledilirdi. Sırık hammallığı Cumhuriyet devrinde menedilmiştir.

SİRİM HALAT (صيريم خلاط) [Bah.] Sıgır derilerinden biçilmiş ince sırimlardan İzbırçına bükümünde yapılan halatlara verilen addır. Pek kuvvetli olmasından dolayı eskiden dümen donanımlarında kullanılırdı. Islanmış vakit pek fazla uzadığından sonradan terkedilmiştir.

SİRMAKEŞ (صيرم كاش) [San.] Gümüş ve altını haddeden geçirerek sırma çeken sanat-kâra verilen addır.

SİRRA KADEM BASMAK (صيرم قدم باصق) [Hal.] Mecaz yoluyla saklanmak, kaybolmak, görünmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİRREN TEZKİYE (صيرم تزكيه) [Fık.] Kadının «mesture» denilen «varaka» (yazılı kâğıt) ile bir şahid'in âdil olup olmadığını mensup olduğu yerden tahkik etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şahid memur ise âmirinden, değilse oturduğu mahallenin imamından sorulurdu.

SİRRETMEK (صيرم ايتك) [Sof.] Tekkelerde hassaten Bektaşî ve Mevlevilerde kapamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİRR-I İSTİVA (صيرم استوا) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Siyah bir şerit adı olan istiva yüksek bir alâmet sayılırdı. Cenab-ı Mevlâna'dan kalmış olup iki yollu olan «külâh-ı seyfi» veya «kılîfî taç» yollarına takılan şeride «sirr-ı istiva» denilirdi. Bu taç ancak «Cezbe-i Rahman» ile «İstiva» nın sırrına vâkıf olan mümtaz zatlar giyebilirlerdi.

SİRR-I KADER (صيرم قدر) [Skf.] Kaderin gizliliği demek olan bu tâbir sofiye ıstılahlarına dair olan eserlerde şöyle izah olunmaktadır:

«Şol şeydir ki Allah Taalâ ezelde her ayndan yani her şeyin hakikinden anı malûm etmiştir ve şey anınla ezelde muntabî ve müstait olmuştur ve her şey vücade geldikte istidadı kadar ol şey andan zuhur eder ve bir şeye hükmlenmez. Sübutu halinde illâ anın ezelde ayndan malûm olan şey olduğuna hükmlenur.»

SİRR-I RUBUBİYYET (صيرم ربوبيت) [Sof.] Rububiyyetin merbub üzerindeki nisanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarına dair olan eserlerde izahı şöyledir: «Perverde-i yedd-i kudret olan eşyanın rububiyyete nisbeti olduğundan eşya müntesibin-i rububiyyettir. Binaenaleyh her şey merbubtur ve merbub kıdemde olan a'yan-ı sâbitedir. Binaenaleyh denilmiştir ki sirr-ı rububiyyet bir sırdır ki eğer zâhir olsa, mütevakkıf-ün-aleyh olduğu şeyin butlanı sebebiyle, bâtil olur.»

SİRR-I TECELLİYAT (صيرم تجليات) [Sof.] Kalbe tecelli-i evvelin inkışafile meydana gelen ve cemî' esma beyninde ehadiyyet-i cem'iyyeyi izhar eden şuhud ve zuhur yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarına dair eserlerde bunun için şu izahat ta vardır: «Her şeyi her şeyde müşahede etmektir. Bu zevkin husulü ol zamanda olur ki kalp, ehadiyyet-i cem'i beyn-el-esma müşahede ede. Zira merteb-i ehadiyyette her isim cemî' esma ile müttehittir.»

SİRROLMAK (صيرم اوانق) [Hal.] Kaybolmak, gizlenmek, nam ve nisanı görünmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SIRR ÜS-SİR (سر السیر) [Sof.] İcmal ve cem-i hadiyyette hakayıkın tafsilat-ı kâmile-sine ve hakayıkın müstemil olduğu kâffe-i mütaallikata hakikatları veçhile ilim gibi Hakkın abiddin teferriidüne bâis olan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye göre kayıp anah-tarları Hakk'ın yanındadır. Onları kendisinden başkası bilmez demek olan عند مفاتيح الغيب (buna işaret eder) (عنده مفاتيح الغيب) buna işaret eder.

SIVAD (سواد) [Sof.] Sivad'ın sofiye istilahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: Hakk'ın halkta müstetir olmasından ibarettir. Çünkü taayyünat-ı halkiyye Hak faalâ'nın perdeleridir. Hak o taayyünatta taayyünata göre zâhirdir. Sivad, halkın Hakta istirarına da denir. Çünkü halkiyyet mefhumu, halkiyyetle zâhir ve meşhud olan Hakk'ın vücudunda ma'dumiyyet üzere baki bir emr-i ma'kuldür.

SIVAD-ÜL-VECH FIDDAREYN (سواد الوجه) [Sof.] Sofiye istilahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir; Bilküllüyye fena fillâh'tan ibarettir. Bir şekilde ki sahibinin aslen ve kat'an, zâhiren ve bâtinen, dünya ve ahireten vücudu yoktur. Bu mertbe, fakr-ı hakiki makamı olup adem-i asliye rücu neş'esidir. Bunun için «اذنم الفخر فو له» demişlerdir.

SIVAMA ALTIN (صوامه التون) [San.] Tezhip istilahlarındandır. Kat kat sürülen altına verilen addır. Bir kat olarak sürülen altına «sürme altın» denir.

SIVAMA ŞEMSE (صوامه شمس) [San.] Mücellit istilahlarındandır. Zemini altınla kaplanmış olan kitap kaplarının üzerindeki şemse nev'ine verilen addır. Şemsenin diğer neveleri şunlardır: Yekpare şemse, mülevven şemse, üstten ayırma şemse, alttan ayırma şemse, Rumi şemse.

SIVAMA YALDIZ (صوامه يانيز) [San.] Tezhip istilahlarındandır. Her tarafı yekpare ve som olarak yaldızlanmış tezyinat yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SIVASIYYE HALVETIYYE (سواسية خلوية) [Sof.] Halvetiyye tarikati şubelerinden Şemsiyye-i Halvetiyyenin kollarından birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Abdülehad-ün-Nuri-i Sivasî'ye nisbetle bu adı almıştır. Halvetiyye geyhleri arasında fazl u irfan ile şöhrat bulan Şeyh Abdülehad-ün-Nuri hieri 1003(1594-5) senesinde Sivas'ta doğmuştur. İlim tahsiline başladığı sırada Üçüncü Sultan Mehmet tarafından çağrılan dayısı Şeyh Abdülmecit Sivasî ile İstanbul'a gelerek zahiri ve bâtinî ilimleri ondan öğrendikten sonra Midilli'ye gidip talebeye ders okuttu. Bir

müddet sonra İstanbul'a çağırılarak Mehmet Ağa Tekkesi meşihatına tâyin edildiği gibi, hieri 1040 (1630-31) da Fatih, 1051 (1641-42) de Bayezit, sonra Ayasofya camileri vaziliklerine memur oldu. Ölümü hieri 1061 (1650-51) dedit. Eyüp Nişancısında dayısı Abdülmecit Sivasî'nin türbesi yanında gömüldür.

«Mühim eserleri olduğunu, divan-ı ilâhiyyatının leali-i sofiyye ile mali» bulunduğunu yazan rahmetli Sadık Viedani (Tomar-ı Turuk-u Aliyyeden Halvetiyye silsilenamesi, sayfa 117) şunları da ilâve ediyor:

«Abdülehad Nuri Hazretleri Halvetiyye-nin Şemsiyye şubesi İstanbul'da vâsi' bir feyz ile neşretmiş olduğu eihetle kendisine (Sivasîyye) namıyla bir şube müessisi nazariyle bakılmıştır. İctihat ve teceddüdüne dair malûmat alamadım. Müşarünileyhten sonra İstanbul'da (rivayet sahih ise) (40) kadar Sivasîyye şubesine mahsus zevaya ve tekâya peyda olmuş ise de Şemsiyye ve Sivasîyye şubeleri buraca o kadar halife yetiştiremediklerinden bilâhara zevaya ve tekâyay-ı mezkûre meşihatleri diğer Tarikat ve şubelere mensup meşayih uhdesine tevcih olunmuştur. Bu şubeyi Taşkasap'ta Zeyin'i Saadet dergâhında silsile-i nesbi müşarünileyh Abdülehad-ün Nuri Hazretlerine mün-tehi Şeyh Seyyid Yunus Ziyaeddin Efendi ihya etmekte, dergâh-ı mezkûr esasen bir zaviye-i nakşebendiyye olduğundan Hatm-ı haccân da okunmaktadır.»

Sofiya; esma da kalma; gel, müsemma der-sim al Bil, müsemmadır gözüm ta'lim-i esmadan gares La

SIVASTOPOL MADALYASI (سواستوپول) [da.] Müttetik devletlerle birlikte Ruslarla yapılan Sivastopol muharebesi münasebetiyle ihdas olunan madalyanın adıdır. Altın olan bu madalya 1271(1854-55) senesinde çıkarılmıştır.

SIVIŞ YILI (سواش يلى) [Mal.] Her otuz-üç kameri yılda kaybolan bir mali seneye verilen addır. Bunun yerine «Sivış senesi» de kullanılır. Sivış; sekte, idgam, hafz demek olan sıvışmak mastarından gelir. Bu itibarla sivış senesi demek tedahül senesi, tedahül yılı demektir. Osmanlılar tarafından ilk zamanlarda «Kameri sene» kullanılır, her şey gibi aylıklar masraflar da o yıl hesabıyla ödenirdi. Sonraları mali muzayaka (para sıkıntısı) baş gösterince «Şemsi sene» ile «Kameri sene» arasındaki on bir ve küsur günden ibaret olan farktan istifade maksadile Şemsi sene «Mali sene» olarak kabul edilmiştir.

Cevdet Paşa (ölümü 1895) «Takvim-ül-Ed-var» adlı eserinde (Sayfa,52 ve mütaakip) bunun için şu tafsilatı veriyor:

«Evail-i Devlet-i Âliyyede (Osmanlı Devletinin kuruluşunun başlarında) şuhur-u şemsiyye itibarına itina olunmadı. Zira ögür ve resm-i koru gibi varidatı (zeamet ve timar) sahipleri bizzat ahz-u kabzeder olduklarından hazinenin muvazenesine (bütçesine) dokunmaksızın ikiyüz bu kadar bin asker idare olunurdu. Vüzera ve mir-i miran daireleri halkınca dahi başlıca bir askerî kuvvet olduğu halde irad ve masrafları hazine-i maliyenin muvazenesinden hariç idi. Elhasıl askerî ve mülki masrafların ekseri yerli yerince muhassas olan varidat ile idare edilirdi. «Kapı kulu» denilen mürettep muvazzaf askerlerin «mevacibine» karşılık olan varidatın dahi ekseri şuhur-u şemsiyye itibariyle istifa olunan bazı mukataat bedeli olmakla bunlara «tefavüt-i hasene» namıyla birer miktar şey zammolunurdu. Mamafih şuhur-u kameriyye ile şuhur-u şemsiyyenin yekdiğerine nisbetinden bir takım küsurun (kesirlerin) terkümünden (birikmesinden) ve sikke ahvalinin tebeddülünden naşi hazinenin zarara uğradığına ittıla' olunarak sonraları bu hususa ehemmiyyet verilmiye bağlandı Hattâ (1205-1790/91) senesinde (esham-ı gümrük) hakkında şuhur-u kameriyye şuhur-u şemsiyyeye tahvil olundu. Ve bu münasebetle mukataaların bazısına zammolunan tafavüt-i hasene hesabında hazinenin zarar görmekte olduğunu (1209-1794/95) senesinde Defterdar bulunan (Moralı Osman Efendi) tahkik ve isbat ederek hatayı tasbih eyledi.

«Badehu timar ve zeamet usulünün ilgasıyla ögür vesair varidat doğrudan doğruya hazineden istifade edilmiye ve becaiyş ve tayinler hep hazineden verilmiye başlanınca hazinece şuhur-u şemsiyye itibariyle ifa olunur (ödenir) oldu. Ve Suriye tarafında kullanılan Rumi tarih kaidesi üzere esami-i şuhur-u Süryaniyye (adları) kullanılıp fakat mart, mayıs ve ağustos isimleri rumî tarihten alınarak (âzer), (eyar) ve (âb) makamında istimal olunageldi ve ol vakit hazinenin en başlı işi mukataa umurundan ibaret olmasıyla bu sene-i şemsiyyenin iptidası mukataanın ilzam ve ihale mevsimi olan mart itibar edildi.

«Fakat Şuhur-u şemsiyye sene-i şemsiyyenin aksamı olduğu halde hazinece itibar olunan şuhur-u şemsiyye tarih-i kameriye nisbet olunarak filân sene-i hieriyyenin martı, nisanı denilir oldu.

«Halbuki ümem-i salifeden (eski milletler) bazıları eski minval üzere seneleri ve ayları

kameri itibar edip bu dahi arşını ondan küçük olan endazenin aksam ve küsuruyla takdir ve tâyin kabilinden olduğu eihetle ma'kul bir şey görünürse de mahreç kesirleri mütebayın (değişik) olduğundan yukarıdaki hesapça büyük güçlük ve müşkülâta yol açmıştır. Amma seneleri kameri ve şuhur-ı şemsi olmak üzere bir tarih ittihazı endazeyi ondan büyük olan rüş-nın aksam ve küsuruyla takdir ve tâyine benzer ma'kul olmıyan bir şey olduğu eihetle şim-diye kadar ümem-i salifenin (eski milletlerin) birinde böyle bir tarih tutulmamıştır.

«Bu dakikalar derpiş edilmeyerek (düşünülmiyerek) hazinece her nasılsa bu mesbuk bilmissil (geçmiş örneği) olmıyan bir tarih vü-cude geldi ve tarih vaz'ından zamanın tâyini ve şüphenin ortadan kaldırılması iken aksine olarak bazı teğevvüşat-ı acibe (acayip karışıklıklar) peyda ve ıstibahat-ı garibe (garip şüpheler) hasil oldu.

«Ezcümle işbu 1287 (1870) senesi (eserin yazıldığı sene) martı zilhiccesinin yirmi birinde dahil olacağı eihetle yalnız (dokuz günü) o sene içinde vâki olarak eyyam-ı sairesiyle şuhur-u bakıyesi kâmilin (1288) senesine kalacağından meselâ seksenyedi senesi nisanı denildikte acaba meram seksenyedi senesinde vâki olan nisan mıdır, yoksa dokuz günü seksen yedide vâki olup da bakisi seksensekize kalan senenin nisanı mıdır? Burasını beyan için bir uzun şerha (izaha) muhtaç olur ve 1255 (1839) senesinde olduğu gibi gelecek (1288) senesinde dahi asla mart dubulü vâki olmıyacağından seksensekiz senesi martı diye yazılan senedin hiç hüknü olmamak lâzım gelir ve mart iptidası bir sene-i kameriyye Zilhiccesinin otuzuna tesadüf ettikte yalnız bir günü itibariyle bu mart o sene-i kameriyyeye nisbet olunurken diğer beldede hilâl-i muharremün birgün evvel isbat olunduğu bir müddet sonra tebeyyün edince o martın sene-i kameriyye-i lâhikaya nisbet olunması lâzım gelir. Böyle tebeddül ve ıstibahı mucip olan itibaratın tarih ittihazına şayan olamıyacağı beyandan müstağnidir.

«Ve nasıl garip ve gayr-i makul bir şeydir ki bir sene olsun da onun mebedi (başlangıcı) olan martı yahut nisanı veya diğer ayları olmasın? Ve (1287) sene-i hieriyyesi martı tâbiri hieret i nebeviyyeden o kadar mart geçmiş dememek olmalıyken (1249) mart geçmiş olması dahi bir garip mânâdır.

«Elhasıl takvimlerimizde tarih-i hieri-i kameri ile beraber Rumi ve Frengî diye iki şemsi ve şuhuru (ayları) şemsi olmak üzere fenn-i heyet ve hesabın hilâfı ve kaide-i akil ve hik-

mete münafi bir de (sene-i şemsiyye-i mevhume) itibar ediyoruz. Halbuki bazı feraiz-i diniyyenin ifası için şuhur-u kameriyyeye itibar olunmak lâzım gelerek millet-i İslâmiyyede bir tarih-i kameri-i hakiki tutulmuştur ve devlet muameleleri için madem ki bir de sene-i şemsiyye itibariyle bir tarih ittihazı lâzımdır. Bunu akıl ve hikmete muvafık surette tutmalıdır. Yine millet-i İslâmiyyede bir tarih-i Celâli vazolunmuştur ki seneleri hakiki olmak hasebiyle sair şemâ tarihlerle müreccaktır. Fakat mebdei Sultan Celâleddin'in asrından itibar olunmaktan ise hicret yılından itibar olunmak enseb (münasib) ve evlâdır.»

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra Malî tarih ile Efrenci tarih arasındaki enüç günlük fark ortadan kaldırılmış ise de yıl karışıklığı devam etmiş ve 31 kânun-ı evvel 1341 (1925) tarih ve 698 numaralı kanunla yıl karışıklığı da ortadan kalkmıştır.

SIYIRMA YELKEN (سيير ما يلكن) [Bah.] Mavna yelkenleri gibi sereni üzerinde kasnaklarla açılıp kapanan pena yelkenlere verilen addır. Bu yelkenlerle sert havalarda çördek koy-verilerek ve conda yarım istinga edilerek seyredilme haline «yelken sıyırmak» denir.

SIAYE (سمایه) [Fık.] Mükâtebin kitabet bedelini ödiyebilmesi için çalışması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SIAYE-İ MİLK (سمایه ملک) [Fık.] Kazancı mevlâsının mülkü sayılan memlûkûn çalışması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müdebber gibi bunun kisbi mevlâsına ölümünden sonra boreu için kıymeti nisbetinde çalışmaya mecbur olurdu.

SIAYE-İ ZAMAN (سمایه زمان) [Fık.] Kazancı mevlâsının mülkü olmıyan ve yalnız kendi borcunu ödemek için çalışan memlûkûn çalışması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mükâtebin çalışması bu türdür.

SİCİL (سجل) [Ida.] Divan-ı hümayun, Şer'î mahkeme, Nüfus kayıtları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sicillât suretinde cemilenir.

SİCİL-İ AHVAL (سجل احوال) [Ida.] Memurların sicil kayıtlarının tutulduğu daireye verilen addır. Osmanlılarda memurların sicil kaydı 1296 (1878-79) senesinden itibaren tutulmaya başlanmıştır. Memurlardan imzaları ile alınan hal tercümeleri sıra numarası altında büyük defterlere yazılıyor, ondan sonraki değişiklikler bu defterler üzerinde yürütülüyordu. Osmanlı saltanatının sonuna kadar tutulmuş olan

ikiyüzden fazla defter (Başvekâlet Arşivi) de bulunmaktadır.

Maarif Meclisi âzasından Süreyya Bey (ölümü 1908) Osmanlı Devletinin kuruluşundan 1313 (1897) seesine kadar arada geçen müddette yetişen yüksek dereceli memurlarla bir suretle tanınmış olanların hal tercümelerini muhtevi olmak üzere yazdığı 4 ciltlik esere «Sicill-i Osmani» adını vermiştir. Süreyya Bey'in bıraktığı 1897 senesinden Osmanlı hükümetinin tarihe karıştığı 1922 senesine kadar olan müddetteki bu türlü adamların hal tercümeleleri tarafımdan «Sicill-i Osmani Zeyli: Son Osmanlı Büyükleri Ansiklopedisi» adı altında 2 büyük ciltte toplanmış ve basılmak üzere bulunmuştur.

SİCİLLÂT (سجلات) [Ida.] Kadıların verdikleri ilâm, hüccet gibi vesikaların aynen geçirdiği defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «Sicillât-ı Şer'iyye» de denilirdi. Kazaskerlerin «Ruznamçe» lerine de bu ad verildi. Sicillât; sicillin cem'idir. Sicillin «Kamus» ta târiî şöyledir: «Essicill kesreteyn ile ve tegdid-i lâmle mahkemede uhud ve mevasık (vesikalar) ve ahkâm makulesi ketbolunan (yazılan) mecele ve kitabe denilir. Cem'i (sicillât) tır. Haliya, kadı'nın suver-i deavi (dâvâ örnekleri) kaydedildiği kitapta müteariftir. Kazaskerlerin (Ruznamçe) lerine de itlak olunur ve bazılar (tomar) ile beyan eylediler ve ind el-baaz senk (taş) ve (kil) «toprak» muarrebidir (Araplaştırılmıştır). Evailde ona yazı yazarlardı. Badehu mektub-un-fih olan (yazı yazılan) sahifede istimal olunup mertebe-i salisede kadı sicilinde mütearif oldu.»

Sicillâtın tarih nokta-i nazarından ehemmiyeti büyüktür.

SİCİLLÂT-I ŞER'İYYE (سجلات شرعية) [Ida.] Kadıların verdikleri ilâm, hüccet gibi vesikalar aynen geçirilen defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yalnız «Sicillât» da denilirdi. Tanzimattan evvel Kadılar bulundukları yerin aynı zamanda idarî işleriyle de meşgul oldukları ve hükümet merkezinden kendilerine doğrudan doğruya ferman ve hüküm gönderilerek bu türlü vesikalar da sicillâta kaydolundukları cihetle sicillerin tarih nokta-i nazarından kıymet ve ehemmiyeti büyüktür.

SİCİN (سجن) [Sof.] Arapça zindan demek olan siccîn'in sofiye ıstılahı olarak izahı şöyledir: «Tabiat-ı süfliyye-i muzlime derekâtında fücâcî hakir eden mertebe-i vücuttur.» Hafifletilerek siccîn suretinde de kullanılır.

*Feyzinle oldu bezm-i cihan siccîn iken behişt
Lûtfunla oldu çarh-ı felek pir iken cihan
Nedim*

SİFTAH (سفتاح) [Tic.] Esnafın ilk satış muamelesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden esnaf buna pek dikkat eder, müşterilerden bir kısmının alışını uğurlu, bir takımınıkini uğursuz sayarlardı. İlk satışı veresiye vermeyen esnafa hâlâ tesadüf olunur.

«Lehçe-i Osmani» de «Alış veriş istiftahı, ilk satım, Siftah etmek, bed'i şıra» suretinde izah olunan bu tâbir için Osman Ergin (Mecelle-i umur-u belediyye, birinci cilt, sayfa 603 haşiyesi) şunları yazmıştır:

«İstiftahtan galattır. İstiftah; birşeyi açmaya çalışmak, açmaya başlamak mânâsındır. Bu münasebetle esnafın zuumlarınca kısmetini, uğurunu açmaya sebep olan ilk alış verişe âlem olmuştur.»

SİGAYA ÇEKMEK (سيفيه چككه) [Hal.] Mecaz yoluyla istintak ve isticvap etmek, sorgu sualde bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİHİR (سحر) [Mit.] Bir kimseye dubara, hile etmek ve batılı hak suretinde göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «büyü» de kullanılır. Bunu yapanlara «Sihirbaz» denir. Tılsım ile beraber sihir eskilerce bir ilim sayılmış bunun için eserler yazılmıştır.

Büyük âlim Elmalılı Hamdi Yazır «Felâk» suresini izah ederken «Türkçe tefsir, cilt 8, sayfa 6359 ve mütaakıp» sihir için şu kıymetli izahatı veriyor:

«Nihaye'de der ki: Arabın kelimatında sihir, (صرف الذي عن وجهه) birşeyi vechinden sarf ve tahvil eylemektir. Kamus'ta sinin fethiyle sehr, akciğer ve zammıyle suhr, yüreğe denilir. Sinin kesriyle isim olarak sihr ورق «herhangi bir şeye ve fi'le denir. Master olarak da, hud'a ve cadılık ve göz bayıcılık etmiye denilir.

«Ragıp der ki: Sahr, hulkumun ucu ve riedir. Sihrin de bundan müstak olduğu, yani cığere işletmek mânâsından mehuz olduğu söylenmiştir ve sâhir birkaç mânaya itlak olunur:

«Birincisi: Hakikati olmıyan tahvilât ve hud'aya denilir ki: el çabukluğuyla yaptığını gözlerden kaçırtmak suretiyle «şa'bezeci» hokkabazların yaptıkları ve yaldızlı sözlerle kulakları avutarak nemmamların, koğucuların yaptıkları bu kabildendir. «بحرأ العين الناس، يحيل» «الیه من حجرهم» buyurulması bu mâna üzerinedir, kâfirler Musa Aleyhisselâm'a bu nazarla baktıklarından dolayı «يا ايها الساحر» demişlerdi.

«İkincişi: Şeytana bir nevi takarrüp ile onun muavenetini celbeylemektir «حل البشكم عن

عن تزل الشياطين تزل على كل ولكن الشياطين كفروا يعلمون
buyurulması da bunun üzerinedir.

«Üçüncüsü: (Egtâmin) avamın zâhip olduklarıdır ki: kuvvetinden suver ve tabayii tağyir ederek bazı merite muavenetlerini isticlâp eder. Meselâ insanı egek yapar diye zu'm ettikleri fiilin ismidir. «Muhassilin» ininde ise onun hakikatı yoktur. Ragıp'ın bu son sözünü sade Mu'tezile kavli imiş gibi telâkki edenler olmuş ise de öyle değildir. Kamus sahibi de Besair'de bunu şöyle ifade etmiştir:

«Feth ile sehr, hulkumun ucuna ve akciğere denir, bedenden ona muhazi olan uzva da mecazen itlak edilir. Kesr ile sehr ki, Türkçemizde büyü ve cadılık dahi tâbir olunur - fil'asl bir adamın seherine yani akciğerine vurup onu mütegayyir ve sersem eylemek mânâsına mastar olup sonra cadılıkta kullanılmıştır ki üç türdür:

«Birincisi: Sırf hida' ve tahvilâtı ki hakikatı yoktur, şa'bede ve gözbayıcılık tâbir olunur. Hiffet-i yed (el hafifliği, çabukluğu) ve sür'atten neş'et eder.

«İkincişi: Şeytanlara takarrüp ederek bazı merite muavenetlerini isticlâp ile olur.

«Üçüncüsü: Küfrü irtikâp ile efsun ederek suver ve tabayii güya tağyir ederler. Bu dahi gerçi müessirdir, lâkin hakikatı yoktur. Meshur olan kişi kendisini egek olmuş kıyasıyla öyle şive yapar, herhalde sihrin vukuu vardır. Bütün bunlarda ince bir hile ve hud'a mânâsı bulunmakla beraber hakikatı yoktur demek büsbütün yalandan ibarettir demek de olmayıp maddî ve ruhanî olarak gizli bir takım sebepler istimali ile tahrif-i hakikat edilerek yapılan ve mahiyetinde mutlaka bir şeytanet ve hud'a mânâsı bulunan ve bu suretle bir takım kimseleri manyatize ederek (yani mknatıslar gibi cezb-ü teshir eyliyerek) iradesine rameyiyen habis bir sanat diye de târif olunabilir. Nitekim Ebûlbeka külliyyatında bunların hepsine şâmil olmak üzere sihrin örfî mânâsını şöyle târif eylemiştir: Kesr ve sükûn ile sihr, nüfus-i habisenin bir takım ef'al ve ahvale uğraşmasıdır ki o fiillere bazı harikulâde umur terettüp eyler. Mamafih muarezası müteazziz olmaz ve Ezherî'nin Eerra' ve saireden nakline göre aslı lügatte sihr, sarfıtır yani çekip çevirmek, birşeyi yünnetinden çıkarak tağyir ve tahvil eylemektir. Ve hiyel ve sanayi erbabının alât ve edevat ianes'yle yaptıkları fiillere ve el çabukluğuyla yapılanlara sihr itlak edilmesi de birşeyi cihetinden sarf ve tahvil etmek mânâsı bulunmak itibariyle hakikat-ı lügaviyedir. Sihir-i kelâmî da, kelâmın garabeti ve

kalplerde müessir olan letafetidir ki onları sihir gibi bir halden bir hale tâhvil eyler. (ان البيان من لسان) hadisinin mânası da (Kamus'un beyanı üzere) Allah u'a'lem şudur: İnsanı met-heder, onda sadık olur, dinliyenlerin kalplerini ona çevirir, aynı zamanda zem de eder, onda da sadık olur, ona da kalplerini çevirir. Nihaye de bu hadisi şöyle izah eylemiştir: «Yani be-yanın bazıları vardır ki hak olmasa bile samii-nin kalblerini çevirir, bir de denilmiştir ki bunun mânası: bazı beyan vardır ki onunla şahirin sihir ile kazandığı günah gibi günah kazanılır, buna göre hadis zem siyakındadır. Medh siyakında olması da caizdir. Çünkü onunla kalbler istimale olunur, dargınlar hoş-nud edilir, sertler yumuşatılır, indirilir. Sihir de kelâm-ı Arap'ta «حرف السحر» dir. Ragıb da hunun hakkında şöyle der: Sihirden bazan hüsn tasavvur olunur. Nitekim «ان من البيان لسحرا» denilmiştir. Bazan da filin inceliği tasavvur olunur, nitekim etibba «tabiat sahir-dir» derler. Bunlardan anlaşılıyor ki sade hüsn-i letafet ve incelik itibariyle sihir ıtlakı mecaz-dır. Aslında sarf ve tağyir ile sırfi bir hud'a ve şeytanet mânası vardır, örfi mânası olan büyücülüğe, caduluğa ıtlakı da bu itibar ile ve habaseti haysiyyetiyledir. Tarifinde «mua-raza müteazzir olmaz» diye kaydlanması da mucizeden farkını göstermek içindir. Arap-larda sihre bir de tıb tâbir olunduğu ve sihir yapılan matbub denildiği de anlaşılıyor ki bu bizim lisanımızda da vardır, filâna büyü ya-pılmış, yahut o, büyülü imiş mânasına ona ilâç yapılmış, o ilâçlı imiş denilmek de şayidir. Kamus garihi sihre tıb ıtlakının yılan sokana selim, sahraya mefaze tâbir edilmek gibi ifa-kata tefe'ül için olduğunu söylemiştir. Mamafih bunun tababette edviye istimaliyle yapılan ha-zakat ve mebarek kabilinden bir tesir mülâha-zasıyla ıtlak olunması da pek melhuzdur.

«Hasılı, lisanımızda büyü, ilâç, avsun, ca-dılık, nirenk, füsün ve efsun gibi tâbirlerle yâ-dolunan sihir frenkçe de magie ve sorcellerie tâbirleriyle yâdolunduğu anlaşılıyor. Bu mûna-sebetle burada onların fikirlerini de hülâsaten kaydeylemek faidesiz olmayacaktır zannedirim: Larousse'ta diyor ki: mage: Medyahlarda ve Fürs-te ruhban sınıfı âzasi, Yunanlılarda ve Roma-lılarda; münecim, efsuncu, sâhir, Magiciene: Si-hir sanatı yapan sihirbaz, mecazen: hayretengiz ve anlaşılmasız şeyler yapan şahıs: Artistler büyük sehhardırlar denilir. Magie (yani sihir): Acaip birtakım ameller vasıtasıyla, kavanin-i tabiiyye hilâfına bazı âsar istihsali iddia olunan sanattır: Magie (sihir) eski Mısırlılarda çok mergup idi.

Magie noire kara sihir: Şeytanları celp için ya-pılan idi. Magie blanche (heyaz sihir): zâhiren fevkalâde, hakikatta ise esbab-ı tabiiyyeye medyun bazı âsar hususle getirmek sanatıdır. Mecazen: Şayan-ı hayret eser, iğfal ve idlâl kuvveti mânalarına gelir. Nitekim üslûb sihi-rî denilir. Maglar, Zerdüşt dininin rüesası bil-hassa nücum, ahkâm-ı nücum ve diğer fevkat-tabia kuvvet isnat olunan tılsımata gibi fen-lerle yetiştirilirdi ki magie kelimesinde hâlâ onların hatıraları saklanır. İradesine kuva-yı ulviyyeyi münkadetmek, onları celbeyleyip mu-avenetleriyle birtakım zuhurat husule getirmek: şirinlik yapmak, cezb ve teshir etmek, şifa-yı âcil vermek gibi ilâh. Acaip ve harikulâde eser-ler isnadolunan bu iddiaî sanat, erkenden Yunanlılara ithal olunmuştu. Lâkin bâtil aki-de ile dessashığın semeresi olarak her asırda ve cahil halkın hepsinde bulunur. Kurun-u vus-tada sihir ile lekelenerek itham olunan her ferd şiddetle yakılırdı. Bugün sihirbazlık ve cadılık sorcellerie medeniyyetin terakkisi önünde he-men hemen tamamiyle kaybolmuş gibidir. Sor-cellerie demek sorcier mesleki ve ameli demek-tir ki kurun-u vustada bu bir cinayet gibi mülâhaza olunurdu. Sorsiye, yani cadu o şahıstır ki halk onun sihir ile fenalık yapmak için vakit vakit şeytan ile hal-i içtimada bulunduğunu zu'mederlerdi. Bu zu'm hâlâ gayr-ı medeni halk-ta tamamen kaybolmamıştır. Mecaz olarak: Pek meharetti şahsa denir, ihtiyar fena kariya da «koca cadı karı» denilir.

«Görülüyor ki bunlar da kelime istika-ından kat-ı nazarla hakikat ve mecaz ma'na ve mahiyyet itibariyle bizimkilerin beyanatın-dan pek farklı değildir ve oldukça bir tarih de yapmış, bir ucunu Mısır'a, bir ucunu da Mid-yahlılarla eski Fürs'e dayamıştır. Midyahlılar El-cezire'de olmak, Babil'de orada bulunmak iti-bariyle bunun Babil'de Harut ve Marut hikâ-yeleriyle alâkadar olan sihir demek olacağını da anlamak iktiza eder. Mage lafzı Lâtince bu bizim Mecus dedğimiz olmuş oluyor. Şu halde Fransızların sihir mânasına kullandıkları (magic) tâbirinin asıl lûgavî mânası Mecusilik, yani Mecusî işi, Mecusluk sanatı demek olduğu an-laşılır. Sonra sihrin zâhiren fevkalâde görünen hakikatte ise esbab-ı tabiiyyeye müstenit bulu-nan ve beyaz sihir tâbir olunan bir kısımdan bahsediliyor ki bundan da sihrin bazı hakikatler karıştırılarak yapılan ve fakat o hakikat göste-rilmediği için harikulâde zannedilen bir kısmı bulunduğuna da söylenmiş oluyor. Filvaki sâhirler böyle cismanî ve ruhanî birtakım esbab-ı tabiiyye istimal ederek zâhiren fevkat-tabia, hari-

kulâde görünen bir takım âsar-ı garibe izhar eder ve böylelikle Peygamberlerin mucizelerine ve Evliyanın kerametlerine rekabet etmek de isterler ve bundan dolayıdır ki sihir talim ve taallümü kaabil bir hüner ve sanat kabilinden olarak telâkki olunur. Halbuki fevkat-tabia olan mucize ve keramet kesb ile değil, ancak mev-hibe-i ilâhiyye olarak kaabil olur. Bununla bera-ber şu da inkâr olunamaz ki esbab ve hâdisat-ı tabiiyye denilenler içinde kanunları izah oluna-bilen ve fennî olarak sanat halinde mütarriden tatbiki kaabil olduğundan dolayı âdi ve tabii sa-yılanlar olduğu gibi kanunları izah edilemiye-rek amperik surette tatbik edilebilen ve ilmiy-yeti meçhul olarak tesadüf edilegelen nadir ve gayr-i nadir, nice hâdiseler ve tecrübeler bu-lunduğu da günden güne tezayüt edip duran keşfiyyat ve müşahedelerle görülüp duruyor. Bu noktaları mülâhaza edilince şu da anlaşı-lır ki medeniyyetin terakkisi karşısında sihrin kaybolduğunu zannetmek de doğru değildir. Bilâkis fününun ve vesait-i medeniyyenin te-rakkisi içinde sihrin tebdil-i şekil ile tenasuh ederek türlü namı, şekillerle daha ziyade te-vessü' etmekte olduğunu itiraf etmek icabeder. Sâhirlerin ervah ve nüfus-u âliyyeyi celbetmek iddiaları yalan olduğunda güphe yok ise de hâ-dise ve nüfus-u salifeyi celb ve teshir edebil-dikleri ve bu suretle nüfus-u âliyyeyi de izhara çalıştıkları muhakkaktır ve bundan dolayı sihir en geni küfürler ve şeytanetlerle mütelâzımdır. Her zaman begeriyyet onun şerrinden Allah'a sığınmak ihtiyacındadır.»

Kıymetli edebiyat müverrihi Ağâh Sırrı Levend de «Divan Edebiyatı» adlı kıymetli eserinde (sayfa 222 ve mütakıp) «İlm-i Sihir ve tılsımat» başlığı altında şu tafsilâtı veriyor:

«Eskiden sihir ve tılsıma çok fazla itikat ederlerdi. Musa'dan evvel Babil'de ve Mısır'da sihir ve tılsım çok ragbetteydi. Bunun için Musa'nın mucizesi de bu cinsten olmuştur.

«Buna dair yazılan eserlerden çok bir şey intikal etmemiştir. İntikal edebilenlerden (Ki-tab-ı Felâhat-ı Nebatiyye) tercüme olunmuş ve sonra bazı ıstılahlar konarak nücum hakkında «Kitab-ı Tamtam-ı Hindî» gibi bazı telifler yapılmıştır.

«Büyük sehereden olan Küfeli Cabir bin Hayyam bu hususta pek çok eser telif etmişti. Usturlap üzerine bin meseleyi şâmil risalesi meşhur olmuştur. Daha sonra Endülü's'te, Mea-leme Bin Ahmed-ül-Mecritî bunların hepsini telhis ederek Gayet-ül-hakim isminde bir eser yazmıştır.

«Sihir ve tılsım Musa zamanında çok re-vaçta olduğu gibi, Süleyman'a da sihir isnat

olunmuştur. Kur'anda bunu red için şöyle bu-yuruluyor: (وما كلف سليمان ولكن الشياطين كفروا) Sü-leyman sihir yapıp kâfir olmadı, lâkin şeytan-lar kâfir oldular, mânasıdır.

«Sihir, Peygamber zamanında da vardı. Hattâ sihirden korunmak için (ومن شر النفاثات في العقد) ayeti nâzil olmuştur.

«Sihir ve tılsım hakkındaki itikada misal olmak üzere «Mukaddime-i İbn-i Haldun» dan şu ibareyi nakledeyim: (Ve keza amel-i sihre sülûk edenlerden bazıları bir cameye veya bir deriye işaret edip sırren ona tekellüm ettikte derhal kesilip yırtıldığını ve bazıları otlakta gezerken koyunların butununa (karınlarına) nefh ile işaret edince, koyunların bağırsakları butunundan yere düştüğünü müşahade etmişiz-dir. Ve işittik ki hâlâ canib-i Hind'de bazı sehere varmış ki, insana işaret edip kalbini ahz ve kabzedermiş. Hattâ teğrih olundukta kalbi yerinde bulunmamış. Ve rummana (nar) işaret etmekle kat' ve feth olundukta içindeki tanelerin hiç birisi bulunmamış. Ve kezalik işittik ki arz-ı Sudan ile arz-ı Türk'te sababa (bulutlara) sihredip de yağmur yağdıran bazı sehere varmış.)

«Sihir ve tılsım eskilerce üç derece itibar o'unmuştur.

1 — Âletsiz ve yardımcı olarak himmet ve (teveccüh-i kalp) ile müessir olmak ki, asıl sihir buna derler.

2 — Yıldızlardan, unsurlardan, âdetlerin hassalarından bir yardımcı ile müessir ol-maktır ki, buna ba (tılsım) derler.

3 — (Kuvve-i mütehayyile) de bir tesir vardır ki, sahibi, diğer (kuvve-i muhayyile) lere kast ve teveccüh edip onlar üzerinde müessir olarak, hayalâtı hakikaten mevcut gibi göster-mek. Buna da (gözbacılık) derler.»

Divan şairleri sihir ve tılsıma mütâallik efsanelere telmih ederek birçok manzumeler yazmışlardır. Meşhur Harut ve Marut efsanesi bunların başında gelir. Bu efsane ile alâkalı olan «Çah-ı Babil» (Babil Kuyusu) de o aradadır.

Sihirin bozulması için dua kitapları da yazılmıştır. «Bâtılname» adı verilen bu dua kitaplarından hususî kütüphanemdeki yazma nüshanın başlığı şöyledir: «Hâza dua-i sihr: Sihri bâtil etmek için okuya, su üzerine üfliye, ol suyu içe ve gaslede, şifadır». Bundan sihrin kimlerin nerelerde, nelerle yapıldığını da öğ-reniyoruz. Fakat o kadar çok şey sayılıyor ki hepsini yazmak yirmi bir sayfadan ibaret olan bu garip dua kitabını olduğu gibi geçirmek demektir. Yapanlar topyekân Âdem oğlanları

ve Havva kızları suretinde gösteriliyor, yapılan yerler olarak da günler sayılıyor: Yer altı, yer yüzü, öldürülmüş adamın mezarı, han kapısı, han duvarı, han eğiği, ev içi, ev avlusu, dağlar, dereler, ovalar, ağaçlar, taşlar, döşek, yorgan gömlek, yaşamak.

Sihir yapılan şeylerden bir kaç örnek: Ölü toprağı, tabut tahtası, kurt, tavuk, kaz, güvercin, kumru, karga, serçe başları, koyun, sığır, ceviz, fıstık, badem, balık yağları, tarçın, zencefil, karanfil, hardal, haşhaş, hurma, gül, lüle, arpa, buğday, piring, ekmek ve saire ve saire.

*Sihir ile mâr gibi Marut'u
Çâha salaydı, belki Harut'u
Hamdullah Hamit*

*Çâh-ı Babil'de olan iki melek
Biri Harut u birisi Marut
Sünbülzade Vehbi*

SIHRBAZ (سحر باز) [Mit.] Sihir, büyü yapanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SIHR-İ HELÂL (سحر الحلال) [Ede.] Beyt ve söz arasında hem evvelki kelimelerin tamamlayıcısı, hem sonraki kelimelerin mukaddimesi hükmünde bulunacak bir lâfz veya terkip irad etmek sanatına verilen addır. «İbare arasında hem üst tarafına, hem alt tarafına raptedilebilecek bir söz söylenmesidir» suretinde tarif eden Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebîyat Lûgati, Sihr-i helâl Maddesi) aşağıdaki örnekle beraber tafsîlât veriyor:

*Dünya ona etmiş olsa ta'riz
Eylar bana iftiharı tefviz
Zeylinde durur iken o takriz
Meydan okurum suhanverâna*

parçasındaki 2 ve 3 üncü mısralarda (Sihr-i helâl) vardır. Çünkü ikisi de hem üst, hem alt taraflarına bağlanabilirler ve şöyle mânalar ifade edebilirler: «Dünya ona ta'riz etmiş olsa bana iftihar duygusu verir. Altında o (takriz) dururken bana iftihar duygusu verir. Altında o takriz dururken şairlere meydan okurum.»

«(Sihr-i helâl) terkibi «güzel söz» makamında da kullanılırdı.

*Hazan harabesi olmuş riyâz-ı irfânın
Elimde nâmiyesiz bir nihâl-i kalmıştır
O nahl-i berk cüdânın cihâna ey Tâhir
Nesîs i ömrü, şu sihr-i helâl kalmıştır
beytlerinde olduğu gibi»*

*Olmagup sihr-i harama meyyal
Şi're sa'get ki odur sihr-i helâl
Sünbülzade Vehbi*

SİKAYET (شكوى) [Ida.] Mekke-i Mükerrreme'de hacılara Zemzem dağıtma hizmeti hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sikaye; Arapça çeşme, havuz gibi su içecek yer, su içilen kap demektir.

*Olda hicaletle sikayet tamam
Onlar için hizmet-i Begtülharam
Nahifî*

SİKKE (سكة) [Mes.] Kıymeti Devletin resmî damgasıyla teminat altına alınan madenî para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sikke; Arapça akça, üzerine darbolunan nakış, damga; yol, sokak, Mevlevî külahı mânalarına gelir. Para mukabili olarak kullanılan bu tâbir Osmanlılarda iki mânaya gelmek üzere istimal olunmuştur. Biri Fransızca'da Coin mânasını ifade eden «damga» mânasına geliyordu. Bu mânada istimali kastolunduğu zaman «Sikke-i Padîşahî ile meskûk» denilirdi. Diğeri ise doğrudan doğruya «nakid» (para) idi. Bu takdirde ise «sikke-i hâsene», «sikke-i efrenciyye» suretinde kullanılırdı. Garp dillerinde Macar ve Venedik dukalarıyla eski Osmanlı altınlarına sikkeden alınmış olan (sequin) (sekin) kullanılmıştır. Redhouse'un Türkçe ve İngilizce lûgatlerinde (sekin) in çıkından bozma olduğu yazılıdır.

Sikke milâttan evvel 8 inci asırda Anadolu'da Lidyalılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Tarihten önceki zamanlarda para olmadığından alım satım trampa usulüyle yapılırdı.

Meskûkât mütehassısı Dr. E. Bosch'un bildirdiğine göre (Eski Sikkeler Rehberi, 1. bölüm, Yunan Ruman ve Avrupa Sikkeleri, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1951, sahife 3 ve mütaakıp) «Sikkenin istimalinden evvel meselâ Hititler, Babilîler, Mısırlılar gibi daha eski kültür ulusları, ticarî münasebetlerini başka cins paralarla halletmişlerdi: Satıcının gözü önünde tartılan ham madenle, maden külçelerle (bunların ağırlıkları bazan evvelden tesbit edilmiş ve bir damga ile teminat altına alınmıştı.) Nihayet bugün ciro muamelesi dediğimiz kıymetleri havale etmek suretiyle. Bu cins paralar bilhassa büyük ödemeler için elverişli olduğundan, milyonlar tutan tediya için bugün dahi külçeler kullanılmaktadır. O halde, bunlar küçük bir sınıf teşkil eden zengin ve kudretli kimselere mahsus bir ödeme vasıtası olup, hiçbir vakit halk tarafından benimsen-

memiştir. Ferdin kütle bağlarından sıyrılıp hürriyete kavuşması ve eski kültüre sebep olan medeniyetin yani burjuvazinin vücut gelmesiyle, küçük kimselerin de kullanabileceği başka bir tediye vasıtasına ihtiyaç hasıl olmuştur. Büyük kıymette bir külçeyi ufak parçalara taksim etmek ve her parçaya, taksim nisbetinde verilen kıymeti parçanın üzerinde bir işaretle göstermek suretiyle, artık tartmadan ve yalnız sayarak kullanılabilen sikkeler vücut gelmiş oldu. Ticarî münasebetlerde bu sayede elde edilen kolaylık ve sadelik o kadar sarıhtir ki, meskûkâtın istimali kabulünden beri hiçbir inkıtaa uğramamıştır.»

İlk sikkeler dövmek suretiyle yapıldı. Aynı eserde bunun için şu tafsîlât veriliyor:

«Sikkeler dökmekten ziyade darp suretiyle vücutte getirilmiştir. Bir hakkâk sikkenin üzerindeki tasvir ve yazıları demir yahut tunç kalıplar üzerine ters olarak yazıldı. Ön tarafın kalıbı bir örs içine gömülü, arka tarafına bir aap yapıldı. Kanunen tâyin edilmiş terkipte yapılan sikke madeninden dökmek yahut kesmek suretiyle, sikke taslağı dediğimiz düz yahut yuvarlak bir maden parçası vücutte getirilirdi. Bu taslak kızdırıldıktan sonra iki kalıbın arasına konur ve üstteki kalıbın sapına bir çekiçe vurularak her iki kalıbın üzerindeki resim ve yazılar taslağa basılırdı.

«Bu eski usulde tersin resmini taşıyan üst kalıp alt kalıptan çok daha çabuk eskirdi. 300 çekiç darbesinden fazlasına her halde hiçbir kalıp tahammül edememiştir. Bundan dolayı, bilhassa tersin kalıpları sık sık yenilenir ve bu suretle her defasında kalıbın üzerindeki resim ve yazılar tamamen değişmezse de her halde ufak farklar vücutte gelirdi. Eski paraların resimlerindeki (Tip) zenginlik ve tenevvünün sebebi işte budur ve bizim bu kadar alâkalarımızı celbetmeleri de onların bu vasıfadan ileri gelmektedir. Bugün makinelerle basılan asrı paralar ise birbirinin tamamen aynıdır.»

Sikkenin altın-gümüş halitası olan elektron, altın, gümüş, bakır ve tunçtan yapıldığını, bugün elde edilen sikke şekilleri küçük elektron külçeleri olduğunu yazan Bergama Müzesi Müdürü Osman Bayatlı (Bergama Tarihinde Sikkeler, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1953, sahife 4 ve mütaakıp) ilk sikkeler hakkında şu tafsîlâtı veriyor: «En eski sikke resmi Lidya kırıllarının Arslan armasıdır. Elektrodan yapılmış bu Anadolu sikkelerinin tersinde yalnız çukur bulunmaktadır.

«Yine Lidya Devleti ilk defa altınla gü-

müşü ayırarak çifte kıymette para usulünü meydana getirmiştir. Lidya Kralı Kreusos'un (561-554) bastığı paralarda bir arslanla bir boğanın ön kısımları vardır.

«Anadolu'nun Persler tarafından işgalinden sonra İran Şahı Darius I zamanında da altın ve gümüş sikke basılmış ve bunlar, IV-V. yüzyıllarda ticaret ve siyaset üzerinde önemli rol oynamıştır.

«Sikkeler, kısa bir müddet içinde bütün ticaret şehirlerinde para olarak kullanılmaya başlamıştır. Darp sanatı, o zamanki medenî âlemin en uzak köşelerine varıncıya kadar yayılmıştır. Aynı zamanda şehir armaları ile çeşitli örnekler meydana gelmiştir. Bu zamanlarda bakır para basılmamıştır.

«Yunanistan ve İtalya'da yalnız gümüş sikke basılmıştır. Altın sikke basmak hakkı ise sikkenin icadından beri yalnız krallara mahsus bir imtiyaz olarak kalmıştır.

«Sikke darbı sanatı, M. Ö. V. yüzyıldan itibaren en yüksek derecesine çıkmıştır. Sikke sanatında büyük başarı gösterenlerin adlarını sikkelere koymak şerefi de kendilerine verilmiştir.

«Pers'lere karşı zafer kazanan Elen'ler pek çabuk kalkınmışlar ve ticaret münasebetlerini genişletmişlerdir. Bu yüzden Yunanistan'da ve Anadolu'da daha fazla sikke basılmaya başlanmıştır.

«Her günkü hayatın en küçük masraflarını bile sikke ile ödemek mecburiyeti karşısında çok miktarda gümüş sikke basıldığı gibi, aynı zamanda daha aşağı kıymette olan bakır (bazan tunç) para basılmasına da başlanmıştır. İlk zamanlarda az olan bakır paralar gittikçe lüzumundan fazla çoğalmıştır.

«Makedonya Kralı Philippos II. zamanında (M. Ö. IV. yüzyıl) çıkarılan altın sikkeler, bu devletin kudreti nisbetinde önem kazanmıştır. Sikkelerin üzerine Olympiad oyunlarının yarış arabaları konmak suretiyle, kendilerinin de Elen aslından geldikleri anlaşılmış ve böylece siyasî propagandaya paralar da ilk defa yer verilmiştir.

«Oğlu Büyük İskender'in dünyayı istilâsı sırasında ticaretin sağlam bir temel üzerine kurulması için, o zamanın muteber parası olan Attika tetradrahmi'ni esas alarak para bastırmıştır.

«Bunların yüzünde - İskender'in esatirf atası olan Herakles'in resmi, tersinde krallık kudreti ve zaferi bağışlayan - Elen büyük tanrısı Zeus'un tahta oturmuş resmi vardır. Bu, sikke resminin arma tarzından yavaş yavaş tas-

rıların resmine gidişini göstermektedir. Bu suretle tanrı başlarında ruhi canlılık ve özellik meydana getirilmiştir.

«Büyük İskender'den sonraki 300 yıl içinde Elen kültürü Hindistan'a kadar genişlemiştir. Bu yayılma zamanla büyük çöküntü göstermiştir. Bunu bu devrin sikkelerinde görmek mümkündür. Bu sırada piyasaya çıkarılan sikkelerin sayıları çoğalmış, fakat tiplerdeki zenginlik azalmıştır. Bu da Hellenistik devletlerin, o zamana kadar müstakil olan bir çok küçük şehirlerin sikke darbetmek hakkından mahrum edilmesinden ileri gelmiştir.

«Büyük İskender'in geniş ülkesinin paylaşılması üzerine meydana gelen devletler, kendi adlarına para basmışlardır. Mısır'da Ptolemaios, Suriyede Selevkos, Trakya'da Lysimachos, Bergama'da Philetairos (M. Ö. 281) gibi İskender'in komutanları tarafından kurulan kırıllıklar bunlardandır.

«M. Ö. III. Yüz yıldan itibaren kral resimlerinin de paralara girmesi tasvir sanatını yüksek ve parlak bir dereceye çıkarmıştır. Çokluk büyük bir sanat gösteren bu tasvirler, Hellenistik sikkelerin esas güzelliği sayılmıştır. Umumiyetle canlılık ve hareket gösteren resimler yerine, şimdi daha sabit hususi alâmetler meydana getirilmiş oluyordu.

«Bu suretle, kalıp kesme sanatı da tezyini şekilden uzaklaşmış, yüksek kabartmaları ve süslü örnekleriyle göze çarpan sikkeler azalmıştır.

«Sikkelerin üzerine kralın resmini, ad ve unvanını koymak âdeti Hellenistik sikkelerin başlıca özelliği olmuştur. Bazı sikkelerde, şakağın üzerindeki büyük koç boynuzu, kral Tanrı Ammon'un oğlu olarak gösteriyordu.

«Roma Cumhuriyetinde kendi tasvirlerini paralara koymak hakkı ilk defa Çesar'a verilmiştir.

«Bu zamanda, yazı süs gibi paralara girmiştir. Önceleri resmin yanında boş kalan yerlere yerleştirilen harfler, gitgide sikkelerin yuvarlaklığına uydurulmuş ve nihayet resmin etrafında bir daire çevirmiştir.

«Resim ile yazının birbirinden ayrılması, bugün dahi düstur olacak önemde büyük bir buluş sayılmış ve sikkelerin sabit bir şekle girmesine sebep olmuştur.

«Ancak bu şekil, daha sonraları, İslâm âleminde canlı tasvir yasak edildiğinden, sikkelerde resim yerine yazıya tezyini bir şekil vermek suretiyle, en zarif bir tarzda düzenlenmiştir.

«Sikkelerin üzerindeki yazı, ilk zamanlarda parayı basanın sorumluluğu için çok defa onun adının birkaç harfinden ibaret bulunuyordu. Fa-

kat sonraları şehirlerin, Hellenistik devirde ise kırılların da isimleri tam olarak yazılmağa başlanmıştır.

«Yine Hellenistik devirde, meskûkâtı teminat altına almak için yalnız devlet isminin konması yeter görülmediğinden, para işlerinden sorumlu olanların adları monogram şeklinde sikkelerde gösterilmiştir.

«Yazı, sikkeyi basanı (şehir, devlet, kral, birlik) ve sikke memurlarını tanıttıktan başka, sikkelerin tarihini de anlatmaktadır. Bu inkışaf Roma imparatorluğu sikkelerinde de en yüksek derecesini bulmuştur.

«Bu devir sikkelerinin sanat bakımından düşüklüğüne karşı, tarihçiler için en başta gelen bir kaynak olması bakımından çok önemi vardır.

«Bu arada iktisadî sebepler yüzünden ilk para birliğini Bergama devleti meydana getirmiştir. Bunun için, Kistophor denilen gümüş bir para basılmış, Bergama Devleti içindeki şehirlerde para birliği sağlanmıştır.

«Bu suretle, sikke darbının birliğinde ilk adımı atan ve batı Anadolu'daki devletlere de örnek veren Bergama kırılları olmuştur.

«Roma Devri:

Romalılar Hellenistik devrin sonunda bütün akdeniz havzasının hâkimi olmuşlardı. Roma İmparatorluğuna çevrilmesiyle imparatorluğun bütün sikke darbı yeni bir düzene konmuştur.

«İmparator - Senato ve sonraları yalnız imparatorlar tarafından basılan sikkelerin yazıları lâtince olup, bunlara (Devlet parası) denilmiştir.

«Şehirler tarafından basılanların adı ise (Şehir parası) dır. Bunların yazıları Elence'dir.

«Bu iki sikkeden başka bir de imparatorun emriyle Romalı valiler tarafından kesilmiş olanları vardır. Bunlara (vilâyet parası) deniliyordu.

«Bu devirde de, Hellenistik Kırıllar gibi, sikkelerin yüzlerine kendi (veya tanrı) tasvirlerini koymak hakkı hükümdarlara verilmiştir. Bunun sayesinde ki, imparatorların sırasını ve durumunu düzenlemek imkânı bulunmuştur.

«İmparatorlar beğendiği kimselerin tasvirlerini sikkelere koydurduğu gibi, ailesinden bazı kadınlara da sikkeler üzerinde yer vermiştir. Antonius, sikkelerine kendi resmi yanında karısından başka, sevgilisi Mısır kraliçesi Kleopatra'nın da tasvirini koydurmuştur.

«Trayanus'a kadar resimlerde sakal yok iken, Hadrianus'dan itibaren sikkelere sakal atılır. Bu arada saç tuvaletine de önem ve-

rildiğinden saç, paranın ait olduğu devrin teğhisini kolaylaştırmıştır.

«İmparatorluk devrinde sikkelerin tersindeki resimlerin tipleri, sikkelerine göre başka mâna taşıyordu. Eskiden kalıbı kesenlerin bütün dikkati sikkeye sanatkârane bir şekil vermek üzerinde toplanıyordu. Bu zamanda ise, resimlerin konusu esas alınıyordu. Bu da propaganda bakımındandı.

«Para her zaman elden ele geçtiği için, onun resim ve yazıları siyasî mâna ve fikirlerin yayılmasına yarıyordu. İmparatorların bütün maksat ve hareketleri ile zafer ve barış getirici, bereket sağlayıcı, cihan idarecisi, devletin efendisi veya birinci vatandaş gibi unvanları sikkelerde yer alıyordu.

«Sikkelerde imparatorlar adına kurulan şeref takları, şehir kapıları, mabedler ve binalarla, imparator heykelleri, zafer kabartmaları gibi eserler de bulunuyordu.

«Bazı hükümdarlar da ölümünden sonra tanrılaştırılıyordu. Ölü imparator ise, mukaddes hayvanı kartal olan baştanrı Jüpiter'i, imparator ise, Jüpiter'in tavuskuşu alâmetli karısı Juno olurdu.

«Bütün iyilikler ve kudretler tanrılardan geleceği için sikkelerde bunlara da önemli bir mevki verilmiştir.

«Millî bir Roma harp tanrısı olan Mars, efsanevi ana Venüs, ocak tanrıçası Vesta, bereket sağlayan Ceres, sulh veren Minevra, deniz tanrısı Neptun, selâmet ve bereketi getiren Apollon, ay tanrıçası Diana, sağlık tanrısı Asklepios ve dünyayı canavar ve belâlardan koruyan Hergül gibi tanrılar bu kabilendir.

«Roma şehrinin kurucuları olan ve diğerkurd tarafından emziren ikizler, ebedi varlığın sembolü idiler. Bunlar, uykuda iken toprak tanrıçası Rea'ya yaklaşan harp tanrısı Marsın oğulları sayılıyordu.

«Bu devirde, sikkelerin resim ve yazıları imparatorluk içinde büyük rol oynamıştır. Bununla beraber darp sanatı bir yükselme göstermemiştir. Altın sikkelerin tasvirleri güzelliğini muhafaza etmekle beraber, diğer paraların ayarı düşürülmüş ve daha sonraları biçimi de bozulmuştur.

Şehir paraları:

Şehirler Roma'ya bağlı olmakla beraber muhtar bir şekilde idare edildikleri için, bakır para basmak yetkisini de taşıyorlardı.

«Şehir paralarının yüzünde, yaşayan imparatorun resmi ile adı bulunuyordu. Ancak pek az sikkelerin yüzüne şehre ait bazı resim konduğu da olmuştur.

«Arka yüzünde ise, daha ziyade mahallî olaylar belirtilmiştir. Tanrılar, mabedler ve şehir suları gibi şehrin umumî varlığını ilgilendiren tasvirler bunlardandır.

«Doguda ötedenberi büyük bir rol oynamış olan mezhep en başta geliyordu. Bergama'da Asklepios, Ephesos'ta Diana kültü gibi...

«Eski doğu tanrıalarının sikkelerde kullanılmış olması umumî kültür tarihi bakımından önemlidir. Çünkü eski Anadolu kültürünün, kendinden sonra gelen bütün diğer kültürler ve yabancı tesirler içinde, varlığını binlerce yıl nasıl korumuş olduğunu ve onlara kendini kabul ettirmekle ne kadar kuvvetli bir kökü bulunduğunu göstermiştir.

«Altın ve gümüş para basmak hakkı şehirlere verilmediği halde, iktisadî düzen bakımından zarurî görülen bazı şehirlere gümüş sikke basması için izin verilmiştir. Bergama kırılları zamanında varılan para birliği üzerine basılmış olan kistophor'lara benzer, Romalı valiler tarafından çıkarılan lâtince yazılı gümüş sikkeler bu kabilendir.

«İmparatorluğun sonlarına doğru (M. S. 290), devlet sikkelerindeki ayar bozukluğu yüzünden, şehir paraları büyük bir kıymet olarak kalmıştır.

«Bu yüzden alış-verişte şehir paralarının itibarı arttığından, şehirler para basmak güçlüğüne uğramışlardır. Bunun içindir ki, devletin itibarını korumak maksadıyla şehir paraları ortadan kaldırılmış ve her tarafta devlet parası hâkim olmuştur.

Bizans Devri:

«Elen. Roma kültürü ve Akdeniz'deki Roma hâkimiyeti, dördüncü asrın sonunda devrini tamamlamış ve İstanbul'da bir Bizans Devleti kurulmuştur. Bu devirlerde şehirlerin muhtariyeti kaldırılmış ve sikke basma imtiyazı yalnız devlete bırakılmıştır.

«İlk sıralarda eski inanışlar bir müddet daha baki kalmış ve tanrılar yaratılmış ise de Hristiyanlığın yerleşmesinden sonra, haç ve mukaddes bayrak üzerine işlenmiş olan İsa'nın monogramı da sikke resmi olarak kullanılmıştır.

«Sanat bakımından ifadesiz ve birbirine benzeyen paralardaki tasvirler, önceleri yandan görünürken sonraları önden yapılmaya başlanmıştır. Bu şekil, bundan sonraki paralarda âdet olmuştur.

«Sikkelerde, Roma devrinin uzun unvanları yerine şimdi (efendimiz) mânasına gelen kelimelerin baş harfleri kullanılmıştır.

«M. S. VI. yüzyılda başlayan Bizans'ın parlak devrinde ise, sikkelerin üzerinde hüküm-

darlarla birlikte gerikleri, evlâtları, kardeşleri ve kudretli generalleri de bulunmuştur.

«VIII. yüzyılın sonunda, sikke resmi olarak İsa'nın büstü de kullanılmaya başlanmıştır. Bakır sikkelerin yüzünde imparatorun tasviri yerine İsa'nın resmi, tersinde İsa'nın ismi bulunuyordu.

«Geniş sınırların para ihtiyacını karşılamak üzere, maden darlığı yüzünden, eski bakır paralar tekrar basıldığından, yassı ve ince bir hale girmiştir. Kıymetli madenden olanlar ise daha çok incelmıştır.

«X. yüzyılda sikkelerde görülen çukurluk, para darbında bir özellik meydana getirmiştir. Seyphati denilen bu kaşık şekli, madenin fazla inceliğinden sikkeye şiddetli vuruş sırasında yukarıya doğru kıvrılmasından ileri gelmiştir.

«Daha sonraları, Bizans'ın çöküntü zamanları olmuş, kıymetli madenlerden sikke darbı hakkı Venedik'lilere geçmiştir. Haçlı istilâsı ile Selçuk ve Osmanlı Türklerinin genişlemeleri de Bizans'ın sikke darbını fakirleştirmiş ve sona erdirmiştir.»

İslâmiyyetin ilk zamanında, Hazret-i Peygamber'in sağlığında sikke basılmamış, Araplar arasında eveldenberi tedavül etmekte bulunan paralar olduğu gibi alınıp verilmiştir. Bu sebeple Hicaz'da, Suriye'den «Rumî» dedikleri Rum İmparatorlarının dinarları, İran'da «Kisrevî» tâbir ettikleri Sasaniyan hükümdarlarının dirhemleri, Yemen'den de «Himyerî» adı verilen paraları, başka memleketlerin de muhtelif ad taşıyan sikkeleri tedavül ederdi.

Tanınmış meskûkât bilgini İsmail Galip Bey'in (ölümü 1895) verdiği malûmata göre (Meskûkât-ı İslâmiyye Kataloğu, Medhal) Peygamber zamanında olduğu gibi Ebubekr-is-Siddik ile Ömer-ül-Faruk'un ilk zamanlarında da meskûkâtın muayyen bir rayici yoktu, külçe halinde alınıp verilirdi. İslâmiyyette ilk sikke Hazret-i Ömer zamanında Sasani memaliki zaptedildikten sonra bazı değişiklik ve ilâvelerle İran sikkeleri tarzında basılmıştır. Değişen şey vezinleri, ilâve de Küfi hatla bazı dinî kelimelerdi. 20, 12 ve 10 kırat ağırlığında olan İran paraları yerine 14 kırat para basılmış ve Küfi yazısı ile birer yüzünün kenarına (بِسْمِ اللَّهِ ر.ي.), bazan da (بِسْمِ اللَّهِ وَحْدَهُ مُحَمَّدٌ وَرَسُولُهُ), yazılmıştır Bu hal Hülefa-yı Raşidin zamanıyla Emevîlerin ilk devirlerinde devam ettiği gibi Abbasîler vaktinde Taberistan kıt'asında da hicri yüzaltmış senesine kadar bu hal devam eylemiştir. Emevîlerle Abbasîler devrinde Taberistan'da basılanlarda Husrev adı kaldırılarak valilerin isimleri iptidaları Pehlevî sonraları Küfi yazı ile yazılmıştır.

«Abdullah İbn-i Zübeyr'in hilâfeti zamanında Mekke'de müdevver sikke basıldığı gibi o vakite kadar gayr-i muntazam olarak basılan sikkelerin çekil ve nakşî intizama konmuştur. Bu itibarla İslâm'da şimdiki gibi para o tarihte basılmış demektir. Bu sikkelerin bir yüzüne (أَمْرًا بِالْقَوَا وَالْعَدْلِ) öbür yüzüne de (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ) yazılmıştır. Irak'a vali nâspettiği kardeşi Mis'ab, halifeden aldığı salâhiyyet üzerine bir yüzünde (أ.ب.) öbür yüzünde (ب.ر.ك.ت.) kelimeleri yazılı para bastırmıştı. Sonraları sikke darbında devam edilmmiştir.

«Hicaz'da tedavül eden altın meskûkât yalnız memalik-i Rum'dan gelen ve (Dinar-ı Rumî), yahut (Herakliye) tâbir olunan Bizans imparatorlarının sikkelerine münhasır» olduğunu ve «bunların bidayette (teber) yani külçe halinde ad ile bilvezin» alınıp verildiğini kaydeden İsmail Galib Bey bu günkü dile çevrilen şu tafsîlatı da veriyor.

«Hazret-i Ömer zamanında Suriye'nin İslâm eline geçmesi üzerine her tarafta İslâm idare tarzının kurulmasına başlanmış ise de bunların lisan ve âdetlerinin birden bire değiştirilmesi kaabil olmayacağı için mahallerince iktiza eden usul ve kaideleere tâbî tutulmak zarureti hasıl olmuştur. Binaenaleyh alınan tedbirler arasında sikkenin de eskisi gibi tedavül ettirilmesi uygun görülmekle beraber İslâm hükûmetine aidiyeti bilinmek için Arapça bazı kelimeler ilâvesi uygun görülmüş ve müsterek lisanla sikke basılmasına Emevîler zamanında hicri 77 senesine kadar devam etmiştir.

«Bizantin tarzında olarak bu günkü günde koleksiyonlarda mevcut olan İslâmî meskûkât alelumum bakır olup bu tarzda altınlar pek nadirdir. Dinar ve dirhemî İslâmî tarza tahviliyle beraber Bizantin resim ve şeklindeki bakır meskûkâtın dahi ortadan kaldırılması lâzım gelmekle bunların yerine fûls adlı ve Arapça ibareli bakır sikkeler basılmıştır. Altın ve gümüş sikkelerde olduğu gibi bunlarda da tevhit usulü kaabil olamadığından her memleket için hemen başka başka tarz ve şekil kabul olunmuştur. Bunların bir takımında yalnız kelime-i tevhid yazılmış ve bir takımında basıldığı yerler, bazılarında da basıldığı tarihler, bir takımlarında ise umumî kaideye aykırı olarak halife ismi ile vali adları yazılı bulunmuştur.

«Fûlslerin hususî âlâmetleri de vardı. At, Fil, Tavşan gibi resimler, ara sıra hurma dalları, ekseriya hilâl ve yıldızlar, ibarelerin ortalarına yahut yanlara nakşedilmişti.

«Emevîlerden Mervan'ın oğlu Abdülmelik paralarda İslâmî bir tip kabul ederek tasvirli

paraları kaldırmıştır. Abbasîler de paralarda bazı değişiklik yapmışlar, Artık oğulları ise Halifeleri saydıkları halde paralarında İslâm tipi yerine Orta Asyadan getirdikleri insanlara uygun para basmışlardır. İlhaniler de resimli para basmışlar ve Uygurca yazı yazmışlardır.»

Diger İslâm hükûmetlerinde olduğu gibi Osmanlılar'da da sikke basılmıştır. İsmail Galip Bey (Takvim-i Meskûkât i Osmaniyye) adlı eserinde Osman Gazi'nin zamanında sikke basılıp basılmadığını tetkik ederken bir bakır sikkenin o zamana ait olmak ihtimalini ileri sürmüştür. Tarihle beraber meskûkât ilminde de geniş malûmat sahibi olan ve kıymetli kolleksiyonu da bulunan Ahmet Tevhit Bey (ölümü 1940) (Takvim-i meskûkât-ı Osmaniyye) adlı eserinde (Sahife 4 ve mütâakıp), Osmanlılar'da ilk sikke bastıran padişahın Orhan Gazi olduğunu ve hicri 729 senesine rastlayan cûlûsunun üçüncü yılında Bursa'da bastırmış bulunduğunu söylüyor. Gene onun verdiği malûmata göre Orhan Gazi zamanında gümüş sikke bastırılmakla beraber (dirhem) isim ve usulü kaldırılarak Mogol dilinden alınan ve beyaz sikke demek olan (akça) tâbiri kabul ve yeniden kesilen sikkelere mensup olduğu devletin kurucusunun adına olarak (Osmanî) kelimesi eklenmek suretiyle (Akçe-i Osmanî) ve daha çokluk sadece (Osmanî) istimal olunmuştur. Osmanlı sikkeleri başlıca (Akçe-i Osmanî) ve (kuruş) olmak üzere iki usul üzerine tertip edilmiş ve zamanla ikincisi birincisinin yerine kaaim olmuştur.

Tarihe ve meskûkâta ait yazılarıyla tanınmış olan Halil Ethem Bey de (ölümü 1938) «Meskûkât-ı Osmaniyye» adlı eserinde (İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1334, c. 1, s. 1) «Sultan Osman Han-ı Evvel'in nam-ı hümayunlarına şimdiye kadar hiçbir sikke bulunmamıştır» dedikten sonra (1) işaretleriyle ilâve ettiği haşiyede şöyle diyor: «Galip Bey (Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye) de Sultan Osman Han-ı Evvel'in zaman-ı saltanatında sikke darp olunup olunmadığına dair bazı mütalâat beyanından sonra isimsiz bir bakır sikkenin o zamana ait olmak ihtimalini dermiyan ediyor. Bu sikkelerden Müze-i Hümayun'da mahfuz meskûkât miyanında mütâaddit olarak mevcut olup bunların hem vecih ve zahırlarında şu şekilde gösterildiği vechile (خدا لله ملكه) madruptur.

«İsimsiz olarak erbab-ı meraktan bir zat tarafından (Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiyye) namıyla 1318 senesinde Türkçe ve Fransızca olarak neşrolunan bir katalogun 507 numarasında Sultan Osman Han-ı evvel sikkesi olmak üzere vechinde kelime-i tevhit ve etrafında

cihar-ı yar-ı güzün esamisini ve zahrında (حرب امير عثمان) ibaresini havi bir sikke kaydedilmiş ise de şekli munderiç olmadığından bu babta bir şey denilemez. Akkoyunlu'lardan Kara Osman'ın sikkesi olmak ihtimali vardır.»

Osmanlılar'da altın para Fatih zamanında basılmıştır (Bak: Akçe).

§ [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Tarz, kaide, kanun, siyret ve namus, kiese ve libas mâ-nalarına gelir. Mevlevîlerin bağlarına giydikleri serpuşa da sikke denilir. Sikkeye «Külâh-ı Mevlevî» de denir. Sikke, dövme yünden deve tüyü renginde yirmibeş otuz santim boyunda idi. Gececik sikkeler boyu itibarıyla daha kısa olurdu. Şeyh efendilerle mesnevihan gibi mertebeleri yüksek olanlar destar sararlardı. Sikkeler Konya ve Bursa'da yapılırdı. Katmerli olurdu. Yani içinden tutulup da çekilecek olursa üstüvâni şekil alırdı. Mevlevî tarikatında tekbir ve külâh giydirmeye üç mertebe idi.

Birinci mertebe; külâh-ı teberrük ve emanetti. Muhiblere ve matbahta çile çıkarmış olan canlara giydirilirdi. Hizmet zamanlarında, sahibinin arzusuna tabi olarak eyyam-ı mübarekede giyilirdi. Gayri zamanlarda giyimek mecburi değildi. İkinci Mertebe; külâh-ı iradetti. Hizmetini tekmiil etmiş olan dervişlere giydirilirdi. Giydirildiği andan sahibinin ölümüne kadar bağından çıkmazdı. Hattâ dedegânın kıdemlileri saçlarını kestirdikleri zaman külâhı bağlarından çıkarmazlar, sağa, sola, öne, arkaya çevirmek suretiyle saçlarını kestirirlerdi. Hamama da sikke ile girerler, bağlarını yıkadıklarını mütâakıp bağlarına geçirirlerdi. Külâh-ı iradeti hâmil olan fukaradan biri öldüğü zaman külâhı kafeni üzerinden başına giydirilerek kabre o vechile konulurdu.

Üçüncü mertebe; külâh-ı hizmetti. Sülûkü tekmiil ile hilâfet derecesine yükselenlere giydirilirdi. Külâh-ı hilâfet mâruf tarzda tekvir olunmuş beyaz, koyu yeşil, yahut siyah, destarı sarı idi.

Sahibinin istihkak ve istidadına göre teberrük ve emanetle külâh-ı iradete destar tekvirine Çelebi Efendi tarafından mesuniyyet verilebilirdi. Muhibbanın müstahiklesi ile sâliklerin bir kısmına ve Konya'da Tarikatçı, Mesnevihan, Aşçı dedelerle diğer hankah'ların açığıbaşı ve neyzenbaşı gibi tarikatın zâbitlerinden istihkakı görülenlere giydirilirdi. Bu külâhlar hilâfet külâhı değildi. Bununla beraber bunu taşıyanlar diğerlerinden mümtaz sayılırlardı.

Destarı havi olan külâh-ı emanet ve iradet giydirildiği zaman tekbire edilirdi. Sikke tekbiri gülbangi: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا مَعْزُومُ اِنَّا

يايؤمن بالله فسيؤتيه اجرًا عظيمًا لقد رضى الله عن المؤمنين اذ يبايعوهك تحت الشجرة فعلم ما في قلوبهم وانزل السكينة عليهم واغاثهم فداها قريبا صدق الله العظيم

Barekâallah Sultan-ı Kevneyn ve Resul-ü-Sekaleyn habib-i Huda Hazret-i Muhammed-ül-Mustafa sallâllahü ve sellem efendimiz hazretlerinin pâk, münevver, mutahher ve mücellâ, musaffa, aziz ve lâtif ruh-i mukaddese-i şerifleriçün ve kutb-ül-evliya, fahr-ül-esfiya Hazret-i Mevlâna min küll-ül-vücuha evlâna kaddesenallahü bi sırrı'lâfâ efendimizin ruh-i kudsiyyeleriçün, tarikat-i aliyyelerinden ve nesl-i pakizelerinden güzaran olan Çelebiyan, meşayih, hulefa, fukara, ehlibba ervahiçün, dervişan inabeti mübarek olmasiçün ve Hak Sübhane ve Taalâ Hazretlerinin rıza-i kerimiçün Fatih, ruh-i pür fütuh-i Hazret-i Seyyid-üs-Sekaleyn'a salevat, azamet-i Hak tekbir...

Veled Çelebi Efendi «Muhtasar Menakıb-ı Mevlâna» adlı eserinde (Üsküdar Mevlevi Şeyhi Remzi Dede'nin hususi kütüphanesinde yazma nüsha, sayfa 61) Mevlevi serpuşları için şu tefsilat vardır:

«1 — Eskiden iki ve şimdi tek katlı «arakiye» ki el'an elbise-i Mevlâna içinde mütaaddit nev'i mevcuttur. Hazret-i pîr kâh buna ve kâh diğerlerine destar sararlar. Selâtin ve ümera gibi sikke-i mevleviyyeyi iktisa edemeyecek zevata ve hanımlara eskiden arakiye tekbir ederlermiş. Sefine'de de yazar ki padişaktır diye Sultan Ahmet Salis hazretleri için serpuş tekbir ettirmek istemişlerse de Sadred-din-i Evvel Çelebi yünden arakiye şarttır, başkası mesmumumuz değildir diye ikna edip arakiye tekbir eylemiştir.

«2 — Tepesi ince, giyilecek mahalli geniş «destar sikkesi» ki muhalefat miyanında yoktur. Dal sikke olarak telebbüs edilemez.

«3 — Bildiğimiz iki katlı «sikke-i şerife» dir ki eski sikkelerin kalın ve bülent olduğu halde Cenab-ı Pîr'den kalanlar hem gayet-ül-gaye ince ve pîşkin kadife gibi ve kısa boyudur.

«4 — Bizim bildiğimiz iki katlı bir parmak kalınlığında bir karış dört parmak boyunda sikke-i şerifedir ki destar için iki parmak kadar uzun olur. Resulüllah Efendimizin devâvin-i hadiste mastur imameli, imamesiz telebbüs eylediği ve icabında sütre de yaptığı «Kalen-süve-i şerife» nia bu neviden olduğu zannolunur. Sahib hadislerdendir ki Hazret-i Peygamber Efendimiz kırdı namaz kılariken bazan bağlarındaki Mevlevî sikkesi gibi, belki daha uzun, kalensüveyi sütre yapardı. Yani önünden insan ve hayvan geçmesiyle namazın bozulmaması için secde ettiği yerin önüne koyardı.

«5 — Kılci taş ki «Külâh-ı aşyfi» derler. Emanat-ı mukaddese içinde iki dürülmüş ince iki katlı sikke-i şerifedir. Ekser mecazib-i kiram giyerlermiş. Giyilecek mahalli müdevver, üstü ikiye bükülmüş yassı ve iki yolludur. Bazan o iki yola siyah hat çekilir ki «Sırr-ı istiva» derler. O makam-ı kudsiye balığ olanlara mahsustur. İstanbul'da (Sineçâk) hazretleriyle kudemadan bazı dedelerin mezar taşlarındaki sikkeler seyfi tarzıdır.

«Hâtıra; Eskiden destarlar mütenevvi surette sarılırdı. Sonra en son tarz olmak üzere tül bentten ince şerit gibi kırk arşın uzun sarık armudî vaziyette sarılmaktadır.»

SİKKEKEN (سكككن) [Mes.] Darphanede para ve madalya kalıbı yapanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hazırlanan kalıplar Darphane'nin teferruatından olan «Teksirhane» ye verilir, orada çoğaltılan kalıplarla para ve madalya basılır.

SİKKEKENLİK (سكككنلك) [Mes.] Darphanenin hâk, çinkograf, kuyumculuk, fotoğraf, galvano dairelerinden terekkep eden işyeri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Para ve madalya kalıbı yapanlara «Sikkeken» denir. Hâk dairelerinde sikke, madalya kalıplarının ve evaniye mahsus sah damgalarıyla mühür vesairenin hâk ve tashihi; çinkograf dairesinde pul damga kalıpları, klişeler, resmî mühür ve damgalar; kuyumculuk dairesinde madalya ve madalyonların kulp ve igneleri; fotoğraf kısmında sikke ve madalya kalıplarının yapılması için intihap edilen yazı ve resimlerin heykeltraş tarafından alçıdan yapılan kalıpları hususî makine vasıtasıyla istenilen kutturda küçültülerek bakıra nakil; galvano dairesinde de galvaniz işleri yapılır.

SİKKEHANE (سككهانه) [Mes.] Para basılan yere verilen addır. Sonradan bunun yerine «Darphane» denilmiştir. Vesikalarda geçer.

SİKKE-İ HASENE (سككهاسنه) [Mes.] Para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sikke; Osmanlılarda biri damga, diğeri nakit yerinde olmak üzere iki şekilde kullanılırdı. Nakit yani doğrudan doğruya para kastedildiği zaman «Sikke-i hasene» denilirdi.

SİKKE-İ ŞERİFE (سككهشرiffe) [Kıy.] Mevlevî tarikatı mensuplarının başlarına giydikleri külâh hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarikat mensupları arasında asıl adı «Sikke» ise de Mevlevîler tarikata ait şeylere mânevî bir kıymet vermiş olmak için «Şerif» sıfatını da eklediklerinden buna da «Sikke-i Şerife» demişlerdir.

SİKKEPÜŞ (سككپوش) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Sikke denilen başlığı giyenler hakkında kullanılır.

*Hakka iysal egligen şehrahi bul,
Âlem-i kesrette vahdetgâhi bul,
Sikkepûş ol zevk-i eyvallahı bul,
Gel harim-i aşka gir dilhahi bul,
Masivadan el çeküp Allahı bul.*

Tokadizâde Şekip

SİKKE SURET (سككسورت) [Hal.] Yüzünü gözünü boyama, para gibi kendini parlak gösterme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Altın, gümüş ve bakır gibi madenler üzerine vurulan hükümet damgası ile bir kat daha kıymetlen-dikleri için bu tâbir meydana gelmiştir.

*Cahit riş, cübbe vü destar,
Â'lem içinde sikke suret eder.
Açmayup perdeyi sükât etsün,
Yoksa kendaye çok mazeret eder.*

Lâ

*Sikke suret gösterüp san'atla dilber saydeder
Bunda kırtasiyye'dir sermayesi ferzanenin
Sabit*

SİKKEŞİNAS (سككشناس) [Mes.] Meskûkât mütehasası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meskûkât mütehasası paraların hangi devlete ve zamana ait olduğunu bilene denir.

SİKKE TEKBİRİ (سككتكبرى) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Tarikate yeni intisap eden nevniyazın başına sikke giydirilirken yapılan dua hakkında kullanılır, tekbir biri intisabını mûtaakıp matbahta iken «Kazancı Dede», ikincisi de sema' usulünü öğrendikten sonra Şeyh Efendi tarafından yapılırdı.

SİKKEZEN (سككزن) [Mes.] Darphanede para kesenler (basanlar) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Para demek olan «Sikke» ile Farsça vurmak, basmak mânalarına gelen «zed» mastarının emr-i hazırı olan «zen» den murekkeptir. Para kesen demektir. Başlarına, şeflerine «sikkezzen başı» denilirdi.

SİKKEZEN BAŞI (سككزنباشى) [Mes.] Darphanede para kalıbı yapanların başlarına verilen addır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (cilt I, sayfa 572) zamanında sikkezzenbaş için şunları yazıyor:

«Sikkezenbaş kazıyacağı sikkeyi pulad-ı Naheivânî (Naheivân çeliği) üzere hassa kapıcılarından mütedeyyin, ihtiyar üç adet salih, müslüman adamların nezareti altında kazar. Yanlış kazsa ellerini keserler. Kazdığı sikke-

leri mühürleyip vakt-ı merhununda Darphane'ye defter ile teslim ederler. Bunların damgacı başı hücresinde ayrıca hücreleri vardır.»

SİLÂHDAR (سلاحدار) [Sar.] Sarayın ileri gelen erkânından birinin unvanıdır. «Silâhdar-ı şehriyari» de denilirse de mâruf olan «Silâhdar Aga» dır. Silâhdar aga ilk zamanlarda «Er-kân-ı havass-ı cuvanî» denilen ağaların ikincisi idi. Birincisi «Has oda başı» yidi. Silâhdar padişahın mukarriplerinden (yakınlarından) olduğu için mühim bir vazife idi. Merasim ve alaylarda at üzerinde, başında zülûf ve kırmızı kadifeli üskûf olduğu ve padişahın kılıcı sağ omuzunda bulunduğu halde hükümdarın sağ gerisinde yürürdü.

Silâhdarlık; Enderun Tarihi müellifinin boyanına göre (Atâ Tarihi, cilt I, sayfa 201) Yıldırım Bayezit devresinde ihdas olunmuştur.

Fatih Kanunnamesi'nde «Umur-ı saltanata mûtaallik tertib-i âyin beyanındadır» başlığı altında ayrılmış olan kısımda (sayfa 23) şöyle yazılıdır:

«Bir Has oda dahi yapılmıştır. Otuz iki adet has oda oğlanı ile içinde biri silâhdar ve biri rikâbdar ve biri çukadar ve biri tül bent oğlanı ola.»

Kanunnamedeki bu kayıt silâhdarlığın daha Fatih devrinde ehemmiyetli bir vazife olduğunu gösteriyor.

Yine Fatih Kanunnamesi'ne nazaran (sayfa 24) silâhdarın çıkarılması icabettiği surette müteferrikalıkla çıkarılırdı: «Anlar çıkmak lâzım gelse silâhdar ve rikâbdar elli akçe müteferrika olalar riayet olunsâ bölük ağası ve çaşnigirbaşı ola.»

Bazan daha yüksek işlerle de çırağ edildiği yine kanunnamedeki (sayfa 24) şu kayıttan anlaşılıyor: «Silâhdar kapıcıbaşı olmak dahi vâki olmuştur.»

Kanunnamedeki bu kayıtlar gösteriyor ki silâhdar padişah'ın mukarriplerinden (yakınlarından) olmakla beraber o zaman Çaşnigirbaşı ve hattâ Bölükbaşidan da daha aşağı bir mertebede idi.

Silâhdarın sarayda terbiyevî bir vazifesi bulunduğunu da kanunnamedeki (sayfa 24) şu kayıt gösteriyor:

«Oda oğlanının zaptı Odabaşına müfavezdir. Silâhdar dahi acemilere sille çalmağa memurdur.»

Silâhdarlık Çorlulu Ali Paşa'nın silâhdarlığına gelinceye kadar ocak yolu ile Hane-i hassa'dan eskiyerek çuhadar ve rikâbdar gibi Padişahların hususi hizmetlerinde bulunmuş iken 1110 (1698-99) da ikinci Sultan Mustafa ta-

rafından silâhdarlığa getirilmiş olan Ali Ağa (Çorlulu Ali Paşa) tarafından maruzatın Silâhdarlara hasrı yolunda istihsal olunan hatt-ı hümayun ile silâhdarlığın mevkii pek ziyade yükseldiği gibi Enderun-ı hümayundaki bütün hizmetle, nezaret hakkı da silâhdara verilmele itibarı bir kat daha artmıştı.

Atâ Bey (Tarih-i Atâ, c. 1, s. 161) Ali Paşa'nın silâhdarlığa bu ehemmiyeti verdirmesinin sebebini ak ağalardan maruz kaldığı dürüst muameleye atfediyor ve iradenin istihsalı hakkında da şu malûmatı veriyor:

«Müşarünileyh (Çorlulu Ali Paşa) seferli koğuşunda iken ak ağalardaki saray ağasından meşhuda olan muamele-i dürüsti ve esna-yi tenavül-i taamda arıza-i gaffletle (yemek yerken gaffletle) bir gün bir kerecik sofraya başı olan ak ağadan evvel taama el uzattığında terz-i edep ve usul-i serzenişle saumailiye eski ak ağa müşarünileyhın zahr-ı yeddine (elinin arkasına) ağaç kaşığı teknesiyle şiddetlice darp ve takdir ve bu vesile ile dilgir ettiğinden müşarünileyh tenavül-i taamdan dest keşide-i serâğ ile (yemekten el çekerek) sofradan kalkması adem-i inkıyadına hâmlile tekrar darp ve tahkir olunduğunu hasbelbeşeriyye unutamayıp bin yüz on tarihinde (Sultan Mustafa Han-ı Sani) hasbelistidat müşarünileyh Ali Paşa'yı silâhdarlığa irtika ettirmek için huzur-u hümayunlarına ihzar buyurduklarında iktisay-ı hil'atte (hil'at giymekte) gösterdiği tereddüt ve imtina'nın sebebinden sual buyurdıklarına cevaben Bab-üs-saade ağaları vesatatiyle ibtida vezir kapısı ve sonra bab-ı âsafi ve ahiren Paşa kapısı ve muahharen Bab-ı âli tâbirine nail olan merkez-i mesalih-i devlet-i aliyye'ye ref' ve isal buyurulan ve vekâlet-i mutlaka canibinden takdim ve irsal kılınan hatt-ı hümayun ve telhisat-ı aliyyenin ba'deizin silâhdarlık makamı vasıtasıyla teatisi usul ittihaz olunmasının Sadaret ve Silâhdarlık makamlarına ba'hatt-ı hümayun emr ü ferman buyurulması silâhdarlık memuriyetinin tezyid-i vaka' ve haysiyyetini mucip ve bu ise saray-ı hümayunun bir kat daha iktisab-ı intizam ve mazbutiyyetini müsteveçip olur zemininde serdeylettiği kelimat-ı ma'kule ve ifadat-ı müessire tab'ı hümayunu temyil (meylettirmek) ile tasdika terqip ettirerek biri Bab-ı âli ve diğeri Silâhdarlık makamına hitaben olbatta iki kut'a hatt-ı hümayun keşide-iyle işleri pek te selâmlık tarafına taalluk etmiyen Dar-üs-saade takımından maada Bab-üs-saade ile beraber Enderun-u hümayuna müteallik kâffe-i hademenin nezaretini uhde-i liyakatına alarak nizamlarını tecdit etmiştir.»

Ali Ağa'nın silâhdarlığa temin ettiği salâhiyyet bundan ibaret kalmamıştır. Padişahların bendegânına vaki' olan ihsanlarına kadar herşeye Silâhdarın müdahale hakkını da temin etmiştir. Tarih bu bapta diyor ki:

«Kurena ve arz ağaları tâbir olunan Dar-üs-saade ve Silâhdar ve Bab-üs-saade ve Çukadar ve Rikâbdar ve Tülbend ve Anahtar ve Baş Peşkir ağaları ve Hazine ve Kiler ve Seferli kethüdaları ve Sır kâtibi ve Baş çukadar ve Tüfekçi ve Kahveci ve Müezzîn ve Berber ve Sarıkçı başılarla Tırnakçı ve Baş lalalar ve saireden birisine nakit ve eşyadan birşey ihsan buyurulduktan mazhar-ı ihsan olanlar malik oldukları eşyayı aynen huzur-u silâhdariyye arz etmek ve ne makule eşya ve ne kadar nakit ise Hazine kethüdası dairesindeki harc-ı hassa dolabı ceridesine kaydolunmak için taraf-ı silâhdariden Hazine kethüdasına nail-i ihsan olan zatın ismiyle miktar-ı atıyye ve tarihini mübeyyin memhur pusla ile emir verilmek ve eğer mücevherat ve hançer ve seyf ve pala ve bıçak ve akva ve kama ve cenbiye ve tirkeş ve sorguç ve çelenk ve altın zincir ve saire gibi giranbeha birşey ihsan buyurulur ise zikrolunan pusla balâsına (ihsan-ı hümayunum olmuştur) ferman-ı şahanesiyle hatt-ı hümayun keşide buyurulmak ve dahil-i daire-i hümayundaki kâffe-i hususatta Silâhdarların ilmi lâhik olmak gibi cereyân-ı nüfuza muvaffakiyetle saray-ı hümayunu bir usul ü mazbuta rapetmiştir.»

Yine Atâ'nın verdiği malûmata göre (cilt I, sayfa 162) Ali Paşa'nın silâhdarlığı hünkârdan aldığı hatt-ı hümayun ile silâhdarlık şu şekli almıştır: «Bu hizmetin tüvana ağaların eshab-ı dirayet ve liyakatinden intihab ve irade buyurulacak zatlara hasriyle silâhdarlığı saray-ı hümayunun umum nezareti makamına terfi' ve is'ad ve Dar-üs-saade takımından başka cümlesinin âmir ve zâbiti olmak üzere tansis ve çukadar ve rikâbdar ağalıklarına yoluyla otuzbeş kırk senede nail olan bir zatın en aşağı altmış yaşında bulunması umur-u tabiiyyeden olmasıyla hasbes-sin vel herem küll-i yevm kaaimen hidemat-ı ruzimmerreye muktedir olamayacakları itizariyle bunların kadr ü kıdem ve emek ve itibarat-ı zâtiyyelerini muhafazaya çukadar ve rikâbdar ağa olanlar silâhdarlığa mülâzemet tarikiyle vaka' ve haysiyyetlerini tezyidederek muntazam ve mükemmel tayinat ve taam ve vazife ile daire-i mahsusalarında âram ve iyd-i şerif ve cuma günlerinde saltanatla cami-i şerif veya tenezzühgâhtan bir mahalli teşrif-i hümayun vukuunda silâhtarğa ile beraber mevkib-i hümayunda bulunmalarını ve çukadar ağalığı

silâhdarlığın mülâzimi ve rikâbtar ağalığı anın ziyeddi tülbent ağalığı bunun musili ve anahtar ağalığı anın mülâzimi ve peşkir ağalığının peyrevi olmak üzere ma'kul ve makbul böyle bir silsile-i tarik itibar ve tertibiyle nizam-ı sabıkı tenvir etmiştir.»

Aynı eserde (cilt I, sayfa 209) Silâhdarların hizmetlerine ve onları alâkadar eden hususata dair aşağıdaki malûmat ve tefsîlât vardır:

«Silâhdar ağalar Dar-üs-saade takımından maada mabeyincilerle beraber Enderunda olan kâffe-i bendegânın zâbitidir. Sabah namazını liecl-il-eda mabeyn-i hümayun açılarak saray-ı hümayun cami-i şerifindeki mahfil-i mahsus-u hümayuna teşrif-i şahane buyurulduğu andan ta ba'del-ışa mabeyn-i hümayun çevrilinceye kadar nezd-i hümayunda mevcut bulunup teati-i telhisat hizmeti vesair sâdır olacak iradat-ı seniyye-i mülûkâneyi ifa eyler. Darphane ve matbah-ı hümayun ve Şehreminleriyle Bostancı başılar irade-i seniyye istihsaline muhtaç olacakları hususatta Silâhdar ağaya müracaat ve anın marifetiyle hakipay-ı hümayuna arz olunarak irade-i seniyye istihsaline muhtaçtırlar.

«Enderun u hümayun'daki ağaların okuyup yazmaları ve salâh ve iffetle vakit imrar etmeleri hususuna medd-i enzar ve daima tecessüs ve istihbar ederek bu bapta edna mertebe tekâsül müşahade edince hazine ve kiler ve seferli kethüdalarını mas'ul tutar,

«Arzhanе derunundan girilen ve vaz'ında silâhdarlar yedd-i veditinde bulunan ve elhallet-i hazihi heyet-i asliyye-i ebniyesi baki olup şimdilerde emanat-ı celile hazine-i mübarekesi ittihaz olunan hazinede mevcut esliha ve müteferriatiyle seferi halinde lüzumu olan her nevi eşyanın temiz ve pâk ve muntazam ve mükemmel bulunmasına dikkat eder. Hazine koğuşundan lüzumu kadar ağa celbederek temizletip tehiyye ettirir.

«Hırka-i saadet daire-i âliyyesi cidar-ı haricisinde muallak Şeshane tüfekler ve sarık odası dolabında mahfuz silâhlar velhasıl tüfekçi başıya teslim olunmuş olan esliha ve tüfeklerin itizamına nezaret eyler.

«Ramazan-ı şerifin onikinci günü Hırka-i Saadet sanduka-i münifesi zat-ı hümayun-u şahane mevcut olduğu halde mahfil-i âlisinden ref' ile Revan odası'na badelisâl rida-i saadet beyt-i âlisi derununda mahfuz (Fahr-i Âlem Sallallahü Taalâ aleyh-i vesellem) Efendimiz Hazretlerinin üç kabza şemşir-i adu tedmir-i risaletpenahilerini bizzat zat-ı şahane ahz ve yadigar-ı mebruke-i Hazret-i Peygamberiyyi bin-nefs menkib-i hümayunlarına ref' ile tâzim ve

telsim ederek (Revan) odasına vaz' buyururlar. Bunlardan maada Hazret-i (Ebubekr-is Sıddık), ve (Ömer-ül-Faruk), ve (Oaman Zin Nureyn) ve (Aliyyül-Murtaza) ve (Ammar ibn Yasir) ve (Câfer-Tayyar) vesair ashab-ı Resûl-i Müçteba ki cem'an yirmüç kabza-i mukaddese (hisam) münevvereyi silâhdar ağadan bağliyerek eski eskiye sırasıyla hane-i hassa ağavatı ba kemal-i tâzim vaz'ı ektaf-ı tekrim ile Revan odasına naklederek iki gece orada bulundukları esnada beyt-i rida-i şerifin izale-i gubar ve tecliyesi tülbent ağalarının hizmet-i mahsusası ise de silâhdar ağalar dahî ol hizmete bizzat muavenetle ifade ki iştiraklerine iftihar ederler.

«Beyt-i rida-i şerif derunundaki perdeleri celbolunan çadırcı esnafı çıkarak terzi başı ağa nezaretiyle terziler kârhanesindeki terzileri vasıtasıyla tamir eder. Ve evani-i zer-ü simini tecliyeye zülflü baltacılar mahsus olan nânpârelerden kuyumcu başlık ile çırağ olan zat marifetiyle celbolunan devatçı esnafı cilâ eder. Taht-ı beyt-i şerife vazolunmak için hatap anbarı dairesindeki hasırcı ocagında neşç olunmuş olan kaba hasırı ocag-ı mezkûr eskilerinden çend nefer suleha getirip elleriyle ferşeyler. Bu hizmet-i mebruke iki günde bedelhıtam şehri-i şerif ruzenin (ramazanın) on dördüncü günü gerek rida-i saadet ve gerek emanat-ı bereket ayat ber minval-i sabık mahfil-i âlisine vaz' olununcaya değin bizzat Silâhdar ağalar nezaret ve hizmet ederler.

«Saltanatla bir mahalli teşrif-i hümayun vukuuyla taama ragbet-i şahane şayan buyurulduktan Silâhdar ağalar huzur-u hümayunda bulunarak et'ime tenevvü' ve tebeddül ettikçe Silâhdar ağa kaşığı değiştirir, diğerini her defa tebdilde mutahhar ve mertup dülbentlerle tahhir ve taamin nefaset ve evaninin nezafetine dikkat eyler. İydeyn ve menkibe-i Celile kiraeti ve cuma selâmlıklarında ve bayram ve arife muayedelerinde ve Yeniçeri ulûfesinin eyyam-ı itası olan salı günleri keş divanlarıyla baklava tevziinde ve binış yerlerinde ne kadar teşrifat ve hidemat var ise Silâhdar ağaların tertip ve nezaretleriyle icra olunur ve enderuna kabul ve mansıp alacaklar ile mahlûl nânpâre vukuunda çırağ olacaklar Silâhdar ağanın arzıyla icra buyurulur.

«Darphane nezareti, matbah ve gehremanetleri, hekim başlık, münecim başlık, ve özengi ağaları tâbir olunan büyük ve küçük mirahurluk, mir-i alemlik, bostancı başlık, bağkapıcı başlık, kapıcılar kethüdalığı, şikâr ağaları tâbir olunan çakırcı başlık, şahinci başlık, İstanbul ağalığı, anbar emaneti, masraf

kitabeti, vekilharçlık, açıcıbaşılık, kuşçubaşılık, zülüflü baltacılar kethüdalığı, kozbekçi başılık, karakulaklık, iskemleci başılık ve telhisçiliklerle solakbaşılık, peykbaşılık, daha bunlar gibi olanlar Silâhdar ağaların maiyyeti memurlarından addolunur.

«Harc-ı hassa tâbir olunan ceb-i hümayun dahi ve harç dolabının (vezne, kasa) bir miktarı silâhdar ağanın yedd-i veditinde ve birazı Hazine kethüdası dairesinde ise de yine cümlesine silâhdarlar nezaret eyler. Silâhdar ağa nezaretinde olan dolaptan vuku bulan masarifatı silâhdar ağa kaftancısı deftere kaydeder. Hazine kethüdası dolap masarifini Hazine kethüdası kaftancısı zapt ve tenmik eyler ve her ay başlarında defter müfredatını silâhdarlar görüp tasdik etmek kaidedendir.

«Silâhdarlar aynı zamanda Sadarete getirilecek olan vezirin davetine giderlerdi. Sadareti tensip olunan vezir ehemmiyet-i mahsusayı haiz değil ise çukadar, rikâbdar veya bostancı bağılardan biri marifetiyle celbedilirdi.

«Silâhdar ağaların maiyyetlerinde Hane-i hassa ağavatı müsteiddanından beş nefer lala ve ağağı koğuşların okur ve yazar müstaidlerinden bir kaftancı ve kiler koğuşundan bir kilerci ve istediği koğuştan bir de tütüncü ve baş ve ikincilerle beraber çukadar ağalardan yedi nefer çakır salan ve kilercibağı baltacısı ile beraber üç nefer zülüflü baltacı ve sofalılarından emin hasekisi ve palüdeci namiyle muteber bir sofalı ve gedikli ve mahiyeli beş nefer sofalı ve has ahırdan on iki nefer yedekçi ve heybeci ocağından iki nefer heybeci ve sakalar ocağı muteberanından bir nefer saka ve Bab-ı âli'nin mübeşşir mehterleri gibi çırağ ve begâm olanlara mübeşşirlik etmek hizmetiyle (ölmez) tâbir olunan açıcılardan beş nefer de ölmez bulunur.»

Ehemmiyeti yukardan beri verilen izahatla anlaşılmış olan silâhdarların taltifleri lâzım geldiği surette vezirlik rütbesiyle Mısır eyaleti veya başka ehemmiyetli bir eyalet valiliği, sıhriyetle kubbe vezareti, derya kapitanlığı ve hattâ Sadaretle begâm edilirlerdi. Bu şerefe nail olamayanlar ise o zamanların istilâhınca vezir tayını tâbir olunan mükemmel bir tayın ve içlerinden emek ve sadakatı mücerrep olanlara mukataa, zeamet, timar ve tevliyet gibi nânpâreler ilâvesiyle begâm edilir (sevindirmek, maksadına erdirmek) ve bu suretle mazhar-ı taltif olanlar ömürleri oldukça sahilhanelerinde pek müreffeh bir hayat geçirirlerdi.

Atâ tarihinde (c. 1, s. 253) «Silâhdarlık Tebeddülü Nizamı» başlığı altında da şu izahat verilmektedir :

«Silâhdar ağalar mağduben (gazaba uğramak) mâzûl olmadığı halde infisalının üçüncü günü saray-ı hümayuna davet ve daire-i silâhdariye azimetle halef ve selef birlikte hâkipay-i şahaneye mesul olarak halef ve selef vüzerâ-yi izam hil'atlerinden silâhdarlığa mahsus olan bol yenli sırtı samur kürk hil'atler ilbasiyle mazhar-ı iltifat olduklarından selef arz ağaları ve sair eshab-ı menasip dairelerini dolaşıp istihlâl-i hukuk (helâllaşma) ederek Hane-i hassaya muvasalatla buralarda tatlı ve kahve ve şerbet ve güllâp ve buhur gibi riayet-i tâzimiyye ile tekrim olunduktan sonra başpeşkir ağasıyla köşe peşkir ağalarının en eskisi begalgiri (koltuğuna girmek) ve arkasında kaftancı-i silâhdarı belindeki futa ile mütemeşşi (yürüdüğü) olduğu halde Bab-üs-saade ve hazine ve kiler ve seferli ve zülüflü baltacılar koğuşlarını gezerek her birinde resm-i nevazişkârî icra ve istihlâl-i hukuka itina olunmasıyla emare-i mahabbet olarak herkesin arz-ı hoşnûd ile kudretine göre birer çevre ve kalemkâr yemeni destavizini kaftancının belindeki futaya vaz' ve takdim ile arz-ı ihtiram ederler. Futada teraküm eden destmal (mendil) ve çevreler kaftancıya ait olup fakat kabul-i ammeye mazhar olmak şerefine kadrini bilenler indlerinde hazain-i cihanı kıymetten zikıyem (kıymetli) olan ve insaniyyet tanıyanlara göre kabul-i ammedon değerli define tasavvur olunmayan halkın rıza ve hoşnûdiyyetini igrap ve ilân eden bu riayet-i mahsusâ ağa-yi sabık hissesine isabetle tezyini hilye-i istidat ve insaniyyet eyler.

«Silâhdar-ı sabık bu resmin itimamından sonra müftehiren ve müreffehen hanesine azimet eder. Egerçi bu usul kadîm ise de çünkü Silâhdar ağalardan çırağ olduktan sonra mesanid-i ulyaya tesaud etmiş (yükselmiş) pek çok zevat olup hin-i ihraçlarında Enderundan sıfır-ul-yed (elibog) devrolanların mukaddema bulundukları mesnedin ref'i cihetiyle hasıl olmuş olan vak' ve itibarlarını muhafazaten kürk ilbası Çorlulu Ali Paşa silâhdarlığına silâhdarlığa haysiyyet ihsan buyurulduktan sonra ittihaz olunmuştur.

«Ancak Silâhdar ağaların ekserisi doğru- dan doğruya silâhdarlıktan Sadaret-i uzma ve kapudane-i derya ve nişancılık ve kubbe vezareti ve tağra valilikleri ve yeniçeri ağalığıyla begâm olduklarından bu avatıf-ı aliyye ile nail-i meram olanlar bu resmin icrasında

bulunmakta mazur oldukları cihetle beray-i istihlâl-i hukuk bunların yerlerine koltuk tekekkülü bertaraf olarak yalnız anahtar ağası vekâleten kaftancı ile beraber gezer ve bilve-kâle silâhdar-ı sabık için istihlâl-i hukuka hizmet eder.»

Enderun tarihi olan Atâ'da (c. 1, s. 284) Silâhdarın kıyafeti hakkında da şu malûmat verilmiştir : «Silâhdar ağa nisf-i âlâsından yukarısı Orhan Han-ı Gazi zamanında ittihaz olunmuş olan börkün aynı olarak kırmızı çuhadan ve aşağısı sırmadan mamul üskûf tâbir olunur müzeyyen ve müzehhep bir şey giyip zülf terhil (salmak, uzatmak) ederek arkasına pek kıymettar sevaî anteri (entari) ve hazine malı olan incili ağır kaftan telebbüsle bellerine gıfte paftalı gayet giranbeha som mücevherli kemer kuşanmaları ve altın köstekli som murassa ve zikıymet bıçak takarak üzerine seraser ağır kaftan giyip murassa seyf-i Selimiyi sağ omuzunda tutarak akib-i rikâb-ı hümayunda bulunmaları» usulendi.

Silâhdarlığa tâyin olunanlara «acemilik» adı altında bir para verildi. Zamanla değişen bu paranın hierfî on ikinci (milâdî onsekizinci) asırdaki miktarı 11600 çürük akçe idi. (Başvekkâlet Arşivi) ndeki bir vesikada (Saray, 22 ca 1174, sıra numarası 645) silâhdarla beraber diğer saray büyüklere bu adla verilen para miktarı şöyle yazılıdır :

«Enderun-u hümayunda silâhdar ağa, çuhadar ağa ve rikâbdar ağa olanlara iptida olduklarında «Acemilik» namiyle silâhdar ve çuhadar ağaların her birine 11600 ve rikâbdar ağaya 10600 çürük akçe verilmesi mutad olduğundan bu defa tâyin olunan silâhdar, çuhadar ve rikâbdar ağalara da olveçhile verilmesi...»

Zamanın ve Devlet ve Saray teşkilâtının değişmesi hasebiyle kıymeti azalan Silâhdar ağalık Giridî Ali Aga'nın hierfî 1247 (1831-32) senesinde ölümü üzerine vazifesi Hazine kethüdarına ilâve olundu. Yenilik taraftarı olan İkinci Sultan Mahmut eskilik ve biraz da gerilik ifade eden bu tâbiri kaldırırken vezirlerle kübera (büyükler) dairelerinde silâhdar namıyla adam kullanılmasını da menetti. Bu suretle Silâhdar tâbiri de tarihe karışmış oldu.

Silâhdarlığın ilgasıyla başkitabetin teşekkülünü mütaakıp Sadrazam tarafından padişaha hitaben yazılan takrir ve telhislerin bundan böyle Mabeyn başkitabetine yazılması usul ittihaz olunmuştur.

Silâhdarların hemen hepsi malûmatlı şahsiyyetlerdendi. İçlerinden yirmiye yakın Sadrazam başkitabetine yazılması usul ittihaz olunmuştur.

Şehit Ali Paşa'nın silâhdarlığına Abdül-baki Ârif Efendi'nin tarihinin ilk ve son beyti :

*Silâhdar oldu bir kân-ı kerem sad hamd
Mevlâya
Sunuldu destine tîg-i mücevher hân-ı Ahmet'ten
Bu âli rütbeye Ârif dedi bin şerm ile tarih
Silâhdar oldu kadretle Ali, seyf aldı Ahmet'ten*

*Yegâne şehsüvar-ı kahraman keşke ki lâyıktır
Felek ana silâhdar etse Behramı silâhsora
Nefti*

§ [Ida.] Sadrazamlarla vezir Beylerbeyi gibi devlet adamlarının da bu adla adamları vardı. İkinci Sultan Mahmut maiyyet halkı arasında bu adla adam kullanılmasını menetti.

SİLÂHDAR AĞA (سلحدار آغا) [Sar.] Sarayın yüksek memurlarından birine verilen addır. Vesikalarda «Silâhdar-ı Şehriyârî» suretinde de geçer. (Bak: Silâhdar).

SİLÂHDAR BÖLÜĞÜ (سلحدار بلوک) [Ask.] Yeniçeri ocağı'nın altı bölük olan süvari teşekkülünün ikinci bölümüne verilen addır. İlk teşekkül eden süvari bölümü budur. Ötekilerin adları şunlardır : Sıpah, Ulûfeciyân-ı yemin, ulûfeciyân-ı yesar, Gureba-yi yemin, Gureba-yi yesar.

Sefer zamanında ordunun geçeceği yolu emniyete almakla vazifeli idiler, harpte süvari olarak savaşarlardı. İçlerinden yirmiüç kişi tuğcu adıyla Padişah'ın tuğlarını taşıyor, otuz kişi yedek atlarını götürürdü. Bundan başka Padişah'lar camiye çıktıkça fukaraya sadaka dağıtmak ta bunlar arasında buçuklu denilen zümreye aitti.

SİLÂHDAR HAZİNESİ (سلحدار خزینہ) [Sar.] Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Şerif dairesine bitişik olup arzhane denilen dairenin içinde Silâhdar ağanın muhafazası altında bulunan kıymetli eşya ve silâhların bulunduğu yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Anahtarı silâhdar ağada duran bu hazinedeki kıymetli eşyanın «Sır kâtibi» ile «Hazine Başıyardımcısı» tarafından yapılıp mühürlenene defteri padişaha verilir ve onun tarafından müsaade edilmedikçe bir tarafa verilemezdi. Saltanat değişikliklerinde diğer kıymetli şeyler gibi bu hazine de defteri mucibince sayılırdı.

SİLÂHENDAZ (سلحدان) [Ask.] Tüfekli piyade neferi, harp gemilerinde gemicilik ile mükellef olmayıp silâh taşıyan bahriye askerleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİLÂHHANE (سلاحخانه) [Ask.] Silâhların muhafaza olunduğu yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine silâh deposu da denir.

SİLÂHLİK (سلاحلق) [San.] Bıçak ve tabanca gibi silâhlar sokulmak üzere bele bağlanan geniş, gözlü deri kuşak adıdır. «Sanat Ansiklopedisi»'nde (Silâhlık maddesi) şu tafsilât vardır: «1300 Hicri tarihinde saraçlar, Rus telâtininden, deveçilere mahsus, dört katlı ve tek kayışla bağlanır silâhlıklar yaparlardı. Sonraları delikanlılara mahsus olmak üzere yerli sahtiyandan iki kulaç kadar uzunlukta çifte kayışlı üç veya yedi katlı silâhlıklar yapıldı. Bunların en üst katı sırma klabdan işlemeli tezyinat ile süslenirdi. Efeler tek kayışlı silâhlıklar takarlardı.»

SİLÂHŞOR (سلاحشور) [Ask.] Yeniçeri ocağı zâbitlerinin bir takımı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Silâhşor; silâhları karıştırıcı, silâhlarla oynayıp uğraşıcı demektir. Eski zamanlarda bir sınıf silâhlı askere, hususiyle muhtelif silâhları kullanmakta fevkalâde meleke ve maharet ile mümtaz olup maiyyette istihdam olunanlara verilen addı.

§ [Sar.] Padışahın maiyyetinde muhafız olarak kullanılanlara bu ad verilirdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra kaldırılmıştır.

*Belki kirkellibin askerle sarılmış «Yıldız»;
O silâhşorlar, o al fesli herifler sagırsız;
Mehmet Akif*

SİLİK AKÇA (سيليک آقچہ) [Mes.] Çok kullılmaktan yazı ve nakışları aşınmış paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar devlet kasalarına noksanına alınır, darphaneye verilerek eritilip yeniden basılırdı. 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra bu türlü paralar veznelere düştükçe tedavülden kaldırılmıya başlanmıştı.

SİLİSTRE MADALYASI (سليستره مداليہ) [San.] 1270 (1853-54) Rus harbi münasebetiyle çıkarılan iki madalyaya verilen addır. 1271 (1854-55) senesinde çıkarılan ve altın ve gümüş olan bu madalyaların bir takımı sancaklı idi.

SİLKME (سيلکمه) [San.] Bir yazı ve tezyinin (süsün) aynını bir kâğıda çıkardıktan ve üzerinden iğne ile küçük delikler yaptıktan sonra o kâğıdı duvar veya başka bir kâğıt üzerine koyup üstünden içi kömür tozu ile dolu kese geçirerek duvar veya kâğıtta iz bırakma usulü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu izler üzerinden geçmek suretiyle duvar yahut kâğıtta yazı meydana gelirdi. Bu suretle işlenen kâğıda «silkm kalıbı» denilirdi. Eski hattatlar yazı-

larını bu suretle silkere ve üstünden geçerek aynını çıkarırlardı. Meşhur hattatların bu gibi silkm kalıplarına şimdi de rastlanmaktadır.

SİLKME KALIBI (سيلکمه کالبي) [San.] Bir yazı veya tezyinin (süsün) aynını bir kâğıda çıkarıp üzerinden iğne ile küçük delikler açmak suretiyle meydana gelen yazı ve süs kopması hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu kopmanın üzerinden kömür tozu geçirilmek suretiyle yazı veya süs istenilen yere geçirildiği için bu ad verilmiştir. Meşhur hattatların bu gibi silkm kalıplarına şimdi de rastlanmaktadır.

SİLKME KESESİ (سيلکمه کيسه) [San.] Silkm yapmak için kullanılan kömür tozunun konulduğu torbanın adıdır. Torba keseye benzediği için bu ad verilmiştir.

SİLKME TOZU (سيلکمه توزي) [San.] Silkm usulüyle resim ve yazı nakletmek için kullanılan söğüd kömürü tozuna verilen addır. Kömür tozu «Silkm kesesi» adı verilen torbaya konulur ve mesamatlı olan bu kese örneği nakledilmek istenilen delikli yazı veya resmin üzerinden geçirilirdi.

SİLONGO (سيلونگو) [Bah.] Cunda yelkenlerinin serenini kaldırmakta kullanılan kandilisalara denilir. İskopomar silongosu trinket cunasından bastonun cundasındaki tornodan, kordelisa veya kordelisanın silongoları gabya ve babafingo serenlerinin cundalarındaki tornolardan donatılır.

SİLONGO BAĞI (سيلونگو باغي) [Bah.] Serenleri makaralara veya bastikalara diğer bağlardan daha ziyade yakın bulundurmak için babafingo ve kuntura serenlerinin kandilisalarıyla cunda serenleri silongolarının bağlandığı bağın adıdır.

SİLONGO HEYBELERİ (سيلونگو هيكله) [Bah.] Silongolar donatılmak üzere gabya ve babafingo kolombirlerinde sancak ve iskeleyle asılan tornolara verilen addır.

SİLONGO TORNOLARI (سيلونگو تورنولاري) [Bah.] Silongolar donatılmak üzere gabya ve babafingo serenlerinin cundalarına bağlanan tornolara verilen addır.

SİLSİLE (سلسله) [Hal.] Soy sop, ırk, ocak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir tâbir olan silsile bundan başka zincir, biribirine ulaşıp giden şeylerin heyet-i mecmuası yerinde de kullanılır.

§ [İlm.] İlimiye sınıfının meratibi (hiërarchie) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Silsilîyi

takep suretiyle yükselmeyip bir, iki veya daha ziyade derece atlıyarak yükselme de «tafna» denilirdi.

SİLSİLE-İ CİBAL (سلسله جبال) [Coğ.] Sıra dağlar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİLSİLE-İ MERATİP (سلسله مراتب) [İda.] Devlet memuriyetlerinin mertebeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlimiye istilâhı olarak yalnız «silsile» suretinde de kullanılırdı.

SİLSİLENAME (سلسله نامه) [Hal.] Bir ailenin soy, sopunu gösteren cedvel hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyece tarikat silsilesini gösteren bu türlü cedvellere «Tomar» denir.

SİLSİLE-TÜZ-ZEHAP (سلسله التذهيب) [Sof.] Oniki imamı tasdik etmek, candan sevmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİM AKÇE (سيم آقچہ) [Mes.] Gümüş para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sim; Farsça gümüş demektir. Osmanlılarda ilk gümüş para Orhan Gazi zamanında «akçe» adıyla basılmıştır. «Mecidiye» ve aksamı bu kısma dahildi.

SİMAT (سيما) [San.] Üzerine yemek dizilen yaygı; bir sıraya dizilmiş şeyler; sofralarında kullanılır bir tâbirdir. Bektaşî ve Mevlevî tekkeleriyle halk arasında galat olarak «Somat» suretinde kullanılırdı. Bak: Somat.

*Minnet Allaha simat-ı niam-ı Mevlâna
Fukara bendlerin etmedi-keşkül delisi
Manastırlı Naili*

*Benzer mi anın dergehi bâb-ı vüzeraya
Bir bir çekilir hân-ı simatı fukaraya
Manastırlı Naili*

SİME-TÜL-VAKF (سيمه الوقف) [Vak.] Vakıf nişanesi olan âlâmet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kütüphanelerdeki bazı kitapların üzerinde görülen «Bu kitap vakıftır» yazısı yahut ona benzer mühür bu kabildendir. Sime; Arapça nişan, âlâmet, dağ mânâlarına gelir. Cem'i simattır.

SİMİT (سيميت) [Kıy.] Mevlevî tâbirlerindendir. «Sikke» nin üzerine destarın altına sarılan bez hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pamuktan yapılır, «destar» (sarı) bunun üzerine sarılırdı.

§ [Mas.] Kuduma kaidelik vazifesini görmek üzere meşinden yapıp içerisine ot doldurulan âlete de bu ad verilir.

SİMİTÇİ (سيميتچي) [Ask.] Sekbanlar fırınında çalışanların, «sanatkârların» ilk kademe-

dekilerine verilen addır. Daha eskilerine «hamurkâr» denilirdi. Oradan ocakta yükselenler olurdu. Saray fırınında da bu adla çalışan sanat-kârlar vardı.

SİMKEŞ (سيمکش) [San.] Sırma çeken sanatkâr hakkında kullanılır bir tâbirdir.

*Haddeden tel gibi çektin kendine târ-ı dili
Ey cüvan-ı simkeş âferin üstadına
Seyyid Vehbi*

SİMKEŞHANE (سيمکشخانه) [San.] Gümüş ve altın teller çeken sırmacı ve kılâpdancı esnafın bulunduğu yere verilen addır. İlk İrgat pazarında Çorlulu Ali Paşa Cami ve medresesinin yerinde iken sonradan Beyazıt'tan Aksaray'a giden cadde üzerindeki binaya nakledilmiştir. Simkeşhane resmî bir müessese halinde idare edilirdi. Memleketin zengin bulunduğu ve sırma işlemeli şeylerin rağbette olduğu zamanlarda mühim işler yapan bu müessese Tanzimat sıralarında işlerin azalmasından dolayı kapanmış iken 1283 (1866-67) senesinde hükümetçe teşkil olunan komisyonun verdiği karar üzerine «sırmakeş» esnafına bin kese akça sermaye verilmek suretiyle tekrar faaliyete geçirildi. Resmî elbiselerle sancakların ve bu neviden işlemeli şeylerin buradan satın alınması da karar altına alındı. Bununla beraber, ne devlette eski malî kudret, ne de memurlarla halkta evvelki hal ve vaziyet kalmadığı için devam edemedi. İşsiz kalan esnaf öteye beriye dağıldığından simkeşhane kapandı.

İlk İstanbul darphanesi «Simkeşhane» nin içinde idi. Sonradan Topkapı Sarayı'nda bulunan şimdiki yerine nakledildi.

SİM MECİDİYE (سيم مجيديه) [Mes.] Gümüş meci diye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yalnız «Mecidiye» de denirdi. Vesikalarda her iki surette geçer. Yine vesikalarda «Sim Mecidi» suretinde de rastlanır.

SİM SAKALAR (سيم ساقار) [Sar.] Saray suçularının bir kısmına verilen addır. Gümüş kaplar içinde temiz su getirerek Hırka-i Saadet dairesinin taşlığını yıkamak vazifesiyle mükellef tutuldukları için bu adı almışlardı. Koğuşları Topkapı Sarayı'na «Bab-ı Hümayun» dan girilince sol tarafta idi.

SİMURG (سيمرغ) [Hal.] Hurafeye (Mytologie) ye göre Kaf dağının arkasında yaşadığı itikat edilen bir kuşun adıdır.

*Bivücad olmak gibi yoktur cihanın rahattı
Gör ki simurgun ne dâmi var ne de sayyadı var
Koca Ragıp Paşa*

SİMYA (سيميا) [Hal.] Kimya ve bazı garip şeylerle altın ve gümüş yapmak gibi tabiat kanunlarına aykırı eserler meydana getirme ilim ve sanatı hakkında kullanılır bir tâbirdir.

*Kimya ilmi kimi etti gani
Simya sime batırmaz elini
Sünbülzade Vehbi*

SİNAN (سنان) [San.] Mızrak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Surlarla tarihe ait eserlerde ve vesikalarda geçer.

*Amma ne neş'e kim eseri fikr ü zikrinin
Kalb ü lisana halet-i tîg u sinan verir
Nedim*

SİNANİYYE (سنانية) [Sof.] Halvetiyye tarikatı şubelerinden «Ahmediyye-i Halvetiyye» nin kollarından birinin adıdır. Kurucusu İbrahim bin Abdurrahman-ül-Halveti'nin mahlâsı olan «Ümmî Sinan» a nisbetle bu adı almıştır. Müstakim zade «Meşayihname» sinde Ümmî Sinan'ın «Nevâhi-i Kisra min Bilâd-ı Arnavut» demek suretiyle Arnavutlukta doğduğunu, Hariri zade ise «Tibyan-üt-Turuk» ta «İcazetnamelerin bazısında doğum yerini «Bursa» olarak gördüğünü» yazar. Sadık Viedanî de «Tomar-ı Turuk» tan «Halvetiyye silsilenamesi» nde «aslen Pizrenli denilir ise de (Osmanlı müellifleri): «Musahhah bir icazetnamede Bursalı oldukları görülmüştür. Karaman diyarından oldukları mervidir» diye işaret ediyor.

Şeyh İbrahim Ümmî Sinan Efendi, ulema-
madan olduğu halde gördüğü bir rüya üzerine (Ümmî) tahallus etmiştir. «Ümmî» mahlâsını almış olması hakkında (Bukağılı Baba) namıyla maruf Şeyh Hasan-ül-Üskübî (Ölümü 1010 (1601-602) icazetnamesinde şu malûmat vardır: Bursalı Kutb-ül-Ârifin Hazret-i Pir Ümmî Sinan Efendi funun-u aşk-ı hakiki tekmilinde ifna-yı vücut eyleyüp usul-ü tevhit ve vusulünde kemahüve hakkıhî kâmil oldukları gibi ilm-i zâhirde dahi fazıl ve mahirdirler. Bu şöhrati ihtiyar ettiklerine rivayet-i kesire vardır. Ez-cümle Fahr-ı Âlem Sallallahü aleyh-i vesellem in Nebiyy-il-Ümmî deyu medholunmakla aziz-i mumaleyleh dahi teberriken can ve dilden kabul etmişlerdir ki aslında Ümmî Sinan namıyla meşhur olmuşlardır.»

Tarikatı Şeyh İzzettin Karamanî'den aldı. Silsilesi şöyledir: Şeyh İzzettin Karamanî, Ahmet Şemsüddin Yigitbaşı, Alâüddin Uşşakî, Şeyh İbrahim Taceddin Kayserî, Pir Mehmet Behaeddin Erzincanî, Seyyid Yahya-yı Şirvanî.

«Halvetiyye Silsilenamesi» nde «Kasım Çelebi» den onun da İzzeddin Karamanî'den

icazet aldığı yazılır. Şeyh İzzettin kendi şeyhi Yigitbaşı'ya gitmesine izin vermiş, o da İstanbul'a gelerek Topkapı kurbünde Kürkçübaşı mahallesinde bir zaviye yaptırarak orada irşad ile meşgul olmuştur. 976 (1568-69) senesinde vefat ederek halifesi Şeyh Nasuh'un Eyüp'te Oluklu-bayır'daki tekkesine gömüldü.»

Sadık Viedanî Merhum «Halvetiyye silsilenamesi» nde ölümü hakkındaki yanlış bir tarihi şöyle düzeltmiştir: (Osmanlı Müellifleri): Rihletleri (gitti 950 de Ümmî Sinan) mısraı veçhiledir» diyorsa da mısraa benzemiyen o ibaredeki sehvi (Söfi) isminde bir nâzımın şu kıt'ası tashih ediyor:

*Elli sekizde rihleti, yazıldı, lâkin sıhhati
Allah u a'lem haliya, gûş it bu beyt ider ayan:
Ol şeyh-i hakani cemal, buldu vîsal-i Zülceld
Tarihi eyler (Söfiya) bu lâfz «şeghullah» beyan*

976

*Türbesinin nigaz penceresinde şu beyit asılıdır:
Mürîd-i râh-ı Hakka kiblegâh-ı aşıkandır bu
Edeble gir, gözün aç, türbe-i Ümmî Sinandır bu
İlâhileri vardır. Şu iki beyit onlardandır
Frenlerin hücceti ele giresi değil
İkrar ile gelenler mahrum kalası değil
Ümmî Sinan yol ayan oluptur her şey beyan
Dervişlik yolu hemen tac-ü hurkası değil*

Seyyit Seyfüddin ile Hüsamettin Uşşakî halifelerinin meşhurlarındandır.

Tesis ettiği şubeden «Muslihiyye» kolu meydana gelmiştir.

SİNAN PAŞA KÖŞKÜ (سنان پاشا کوشکی) [Sar.] Koca Sinan Paşa tarafından Üçüncü Murat için Topkapı Sarayı'nın Marmara sahilinde yaptırılan köşkün adıdır. Tanınmış tarihçi Ahmet Refik Bey (ölümü: 1937) İstanbul Sarayı tetkikatı: İncili - Sinan Paşa köşkü başlığı altında yazdığı bir yazıda (Yeni Mecmua, No. 82) bunun için şu tafsilatı vermiştir:

«Köşkün plânını mimar (Davud Ağa) hazırladı. Kaptan-ı Derya da nezaret etti. Köşk 999 Şabanında ikmal edildi. Haricî tezyinatı pek güzeldi. Küçük şehnişinler, kubbelerin üzerleri altın yıldız âlemlerle süslendi. İçinin tezyinatı daha parlaktı. Büyük merdivenli kapıdan girilince geniş sofa, dört tarafı koyu mavi, beyaz, açık filizi, yeşil üstüne karanfil, gül, sünbül çiçekleri tersim edilmiş, şal örneği kenarlı çinilerle duvarlar örtülmüştü. Gül şeklinde altın kakmalar arasında firuze, laal gibi kıymetli taşlar yaldızlı tavana konulmuştu. Odaların bir kısmı çiçekler, kabartmalarla süs-

lenmiş, ipek üstüne klabdanlı perdelerle pencereler örtülmüştü.

«Büyük sofada, nohut büyüklüğünde inci dizilerinin arasına zümrüt, yakut, murassa' mücevherat ile müzeyyen top, avizeler takılmıştı. Köşelere altın, gümüş, şamdanlar, duvarlar içinde yapılan küçük hörelere mertebani kâseler konmuştu. Odalar kâmilan Bursa'nın ipekçileri, Anadolu'nun nefis ince halıları, Bilecik'in çatmaları ve Keşmir şallarıyla döşenmişti.

«Bucaklar, geniş kanape üstüne üstü pırlantalı altın düğmeli sırma püsküllü yastıklar, büyük minderler konmuştu. Salon ve odalarda mütaaddit murassa' aynalar vardı. Dolap kapakları ceviz üstüne sedef işlenmiş idi.

«Hulâsa ırkımızın sadelik içindekî zerafeti beğenen asil gönlünün eserini sanatkarlarımız bol bol göstermişlerdi.»

SİNCAP KÜRK (سنجاب کورک) [Kıy] Sincap adlı hayvanın postundan yapılan kürke verilen addır. Kurşunî renklidir.

SİNEBEND (سینه بند) [San.] Memeleri göğüseye yapıştıran ve arkadan bağlanan sütiyen adıdır. Hayvanların koşumlarında göğüseye gelen kayışa da bu ad verilir.

*Namahreme açılma bozup sine bendini
Etme döşek esiri kocan derd-i mendini
Rusva-yı âlem eylemeden kendi kendini
Komşu babanın öpüp elin dinle pendini
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol
Sünbülzade Vehbi*

SİNEK AVLAMAK (سینه کولامق) [Hal.] Meczaz yoluyla boş ve işsiz oturmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ticarî hayatın durgunluğu münasebetiyle de kullanılır.

*Kaf-ı ikbalde anka iken âh
Avlıyor şimdi sinek parası yok
Saffet*

SİNEKLİK (سینه کلک) [Kıy.] Sorguç yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sineklik halk arasında «cibinlik» yerinde kullanılır.

SİNE SAF (سینه صاف) [Hal.] Meczaz yoluyla gillüğüştan âzade, yüreği temiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Sine saf olsun hemen reyğ ü riyadan zâhida
Elde tesbihe bedel câm olsa da mâni değil
Nedim*

SİNEYE ÇEKMEK (سینه به چک مک) [Hal.] Meczaz yoluyla sabr ve tahammül etmek, sesini çıkarmamak, kabul etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİNEYE ELİF ÇEKMEK (سینه به الف چک مک) [Hal.] Ağıkların aşklarının galeyaniyle göğüslerini yırtmaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divan edebiyatının en menfur örfüne dayanır. O edebiyatta sevgili erkektir. Bu; aslında tasavvufî bir mahiyette «Cemal-i Mutlak» ı muhatap ittihaz ederek hep güzelliğle onda bulunmuş, hep muhatap o ittihaz edilmiş ise de ehl-i heva bundan istifade ederek mecazi mahbup sevmek âdeta zarafet ve irfan levazımından addedilmiştir.

Halk edebiyatında da bu kabil şairler ekseriyeti teşkil eder. Hierî 900 (1494-95) tarihinden sonra «mahbup» lara «şah» derlerdi. İsimlerinin sonuna getirilir, «Ahmet Şah», «Ali Şah» denilirdi. İşte bunlar için sinesini yırtanlar hakkında bu tâbir kullanılırdı. Ağıklardan sinesini gerçekten yırtanlar olduğu gibi göğüslerine «dövme» usulüyle «ahım şahım» yazdıranlar da bulunurdu. Buna da «sineme elif çektim» veya «âh yazdım» denilirdi.

Şair Rahmî:

*Nahunumla âh-ı şahım nakşedersem sineme
Nakşeder mi levh-i aşşaka beni şahım Ali*

beytinde «Ali Şah» adındaki sevgilisine bu yolda hitabeder.

SİNİ (سینی) [San.] Üstüne yemek sahanları konarak etrafına oturup yemek yemeğe mahsus tekerlek ve kenarlı bakır ve pirinçten büyük tepsiye verilen addır. «Lehçe-i Osmanî» de «Çin'den gelen resm-i mahsus sofratablası, kenarsız büyük tepsi, bakır sini, pirinç sini, kadayıf sinisi, büyüğü meydan sinisi» suretinde izah olunmuştur. Eskiden küçük yer minderlerinde halka olarak oturulup yemek yenildiği için alçak iskemleler üzerine sarı ve bakır siniler konulur ve peşkir denilen dokuma bezi peçete yerinde kullanılırdı.

SİNN-İ BULÜĞ (سن بلوغ) [Fık.] Bulûğ yaşı mânâsına gelir bir tâbirdir. Başlangıcı erkekte on iki, kııda dokuz, sonu ikisinde de on beştir.

SİNOP MADALYASI (سینوپ مدالیه سی) [San.] Hierî 1270 (1853-54) senesinde tunç olarak çıkarılan bu madalya Rusların Sinop baskını münasebetiyle yaptırılmıştır.

SİNTİNE (سینتینه) [Bah.] Gemiye giren suların biriktiği en münhat yere verilen addır. Biriken suları boşaltmak için kullanılan tulum-balar orada nihayetlenir.

SİNTİNE BÖLMESİ (سینتینه بولمه سی) [Bah.] Sintinede bulunan tulum-baların sandık veya valfalarına süprüntü veya başka şey girip ti-

kanmamak ve yalpalı havalarda üzerlerine bir cismin devrilmesiyle ezilip kırılmak ve bunların muayene ve tamiri lâzım geldiği zaman kolaylıkla inilebilmek için tulumların etrafına sintineden kontra tavla kadar yapılan mahfazanın adıdır. Buna «sintine kuyusu» da denilir.

SİNTİNE ÖRTÜSÜ (سینتینه اورتوسى) [Bah.] Sintine yollarını temizlemek için üzerlerine konulan müteharrik kapaklara verilen addır.

SİNTİNE YOLU (سینتینه يولى) [Bah.] Sintineye suyun nakli için iç omurgasının sancak ve iskele tarafında vâkı baştan kıça doğru uzanan oluğa verilen addır.

SİNTİNE ZİNCİRİ (سینتینه زنجیری) [Bah.] Suyun sintineye kolaylıkla geçebilmesi için lo deliklerinden geçirilmiş ve baştan kıça kadar uzanan zincirin adıdır. Baş ve kıç çımasından baş ve kıça doğru çekilmek suretiyle delikler temizlenir.

SİPAH AĞASI (سپاه آغاسى) [Ask.] Yeniçeri ocağının altı bölük olan süvari teşekkülünün birinci bölümü kumandanına verilen addır. Sipah; Farsça asker demektir.

SİPAH BÖLÜĞÜ (سپاه بولكى) [Ask.] Kapıkulu süvari bölüklerinin birincisine verilen addır. Fatih Sultan Mehmet tarafından teşkil olunan bu bölüğe ilk devirlerde sulh zamanlarında ekseriya Cizye ve Mukataa'ların tahsili vazifesi de verilir. Padişah'ların camiye çıkışlarında refakat ederler, harbde merkezin sağında saltanat sancaklarının altında ve bazan Hükümdarin arkasında yer alırlardı. Ordu sefere giderken önde yürüyüp yolları emniyete almak ta vazifelerindendi. Her biri yirmi, otuz kişilik üç yüz bölükten müteşekkil olup her bölüğün zâbitine «bölükbaşı» ve hepsinin âmirine «Sipah ağası» denirdi. Enderun koğuşlarının ileri koğuşlarından çıkan oğlanlar sipah bölüklerine verildikleri gibi Silâhdar ağası olursa bir miktar silâhdar da Sipah bölüğüne geçirdi. Kırmızı bayrak taşırlardı. Öteki bölüklerin adları da şunlardı: Silâhdar, ulûfeciyan-ı yemin, ulûfeciyan-ı yesar, gureba-yi yemin gureba-yi yesar.

SİPAHİ (سپاهى) [Ask.] Osmanlı askerlik teşkilâtında «Timar» namıyla öşür ve rüsumunu aldıkları araziye mukabil harp zamanlarında kendi hayvanları ve kanunen götürmiye mecbur oldukları cebelûleri ile birlikte sefere iştirak eden bir sınıf süvari askerine verilen addır. Bunlar akıncılık, çapulculuk ve karakol hizmet-

lerini ifa ederler ve düşman karşısında piyade-lerin muhafazasını temin ettikleri gibi icabında hücum işlerini de yaparlardı.

Sipahiliğin Orhan Gazi zamanında ihdas olunduğu Osmanlı tarihlerinin bazılarında yazılı ise de kanunnamelerde (Osmanlı kanunnameleri, Millî Tettebbu'lar Mecmuası, cilt 1, sayı 2, sayfa 325) Birinci Murat zamanında tesis edildiği gösterilmektedir. Kanunnamedeki ibare aynen şöyledir: «(Kanun) Sultan Murat Gazi zaman-ı şeriflerinde iptida sipahi ve silâhdar olmak ve erbab-ı timar oğulları mahrum olmayıp babaları fevt oldukta oğullarına kanun üzere timar verilmek ve kul oğulları mahrum olmamak ve voynuk yazılmak cümlesi Rumeli'nde ve Bosna vilâyetinde Rumeli beylerbeyisi Timurtaş Paşa ilkasıyla olmuştur.»

Sipahilere verilen timarlar bin akçeden yirmibin akçeye kadardı ve miktarı çoğaldıkça timar sahibi olan sipahi kendinden başka sefere «cebelû» ve «gulâm» götürmek mecburiyetinde idi. Üçbin akçeden fazla timara sahip olan sipahinin madunundan (kendinden aşağısından) temayüzü anlaşılmak için başına «büürme sarık» sarmak salâhiyyetini haizdi.

Sipahiler sefet ilânı münasebetiyle vâkı olan davet üzerine «Serasker» in bulunduğu yere geldiklerinde «yoklama» olunup gerek dirlik sahibi ve gerek cebelûleri ayrı ayrı deftere yazılıp filân sipahi ve filân cebelû «falanca paşanın defterlisidir.» denilirdi ve bu kayıt sipahinin ispat-ı vücut ettiğini gösterirdi. Davet olunup da sefere iştirak etmeyen sipahinin elindeki timar zaptolunur, başkasına verilir. Kanunen götürmek mecburiyetinde oldukları cebalû ve gulâmı getirmiyenler veya götürüp de kaçanların yerlerine diğerlerini tedarik edemiyenler hakkında da aynı muamele tatbik olunurdu.

Harp levazımı ve emsalinin ve bazı ahvalde memleketin muhafazası için Beylerbeyi'lerin muvafakatiyle Sancak beyleri tarafından bir kısım sipahiler memleketlerinde bırakılırdı. Bu suretle kalanlar tabiatıyla ellerindeki timarların alınması gibi bir muameleyle uğramazlardı.

Meşru bir mazeret dolayısıyla iştirak edemiyenlerin de timarlarının zaptı cihetine gidilmezdi. Ancak bu gibiler mazeretlerini ispat zaruretinde idiler.

Sultan Süleyman Kanunnamesi'nde (Sayfa 13) mazeret hakkında şu hüküm vardır: «Eshab-ı timardan şol ki sefere varıp ma'reke olduysa ma'rekede bile olup amma yaralı olup sonra teftiş olıcak (olunca) o yoklamada bulunmamıya sebebi cerahatı ola veya bir maraz

arız olmuş ola veyahut muharebeden yaralı çıkup sonraki seferde giru mecruh bulunup cerahatı ol sefere varmasına mâni olup yerine ademisiyle cebelûsun göndermiş ve itmam-ı hizmet etmiş ola ki sancak beyi şahadet vere veyahut şuhudiyle ispat ile sâbit ola onlar dahi makbuldür dahlolunmaz.»

Sipahilerin seferde bulundurmaya mecbur oldukları cebelû ve gulâmların teftişi Beylerbeyi'lere aitti. Beylerbeyiler teftiş neticesinde bulamadıklarının bir cetvelini yapar, mevkufçıya bildirirdi. Bunu alan mevkufçı da derhal bu gibilerin yerlerini zapteder, hasılatını devlet nam ve hesabına cibayete bağlardı.

Harbin uzaması dolayısıyla hudut boylarında kıtlamak icabedince her sancak sipahisi içlerinden beşer onar adam intihap edip memleketlerine yollarlardı. Bunlara (harçlıkçı) denilirdi. Bunlar memleketlerine gidip hudutta kalanlara harçlık getirirlerdi.

Sipahiler timar ve zeametın tamamına mutasarrıf oldukları gibi bazan bir timarda iki veya daha ziyade sipahi müştereken mutasarrıf bulunurdu. Sipahilerin bu suretle müşterek oluğu timar veya zeameti teşkil eden köyün fazla veridatlı olmasından ileri gelirdi.

Sipahilerin beratlarında ve defter suretlerinde bazan bervech-i nakid diye akçe gösterilir, bazan gösterilmezdi. Müştereken tasarruf olunan timarlarda sipahilerden birinin beratında akçe yazılı olur, ötekinde yazılı olmazsa yazılı olan o miktarı ötekinden alır, fazlasına karışmazdı. Her ikisinde yazılı ise yazıları nisbetinde hasılatı taksim eylerlerdi.

Sipahiler tarafından ortaklaşa tasarruf olunan timarlardaki arazinin bir kısmı şürekâdan (ortaklardan) biri tarafından tapı ile ahare tefviz edildiği surette diğer şerikin bu muameleyi tanıması Kanun icabındandı.

Reaya çiftlikleri ister bütün çiftlik olsun, ister nim çiftlik veya eksik olsun sipahiye aitti. Hattâ yazılı olmıyanlara bile âmillerin ve bağkalarının müdahale hakkı yoktu.

Sipahi kendi timarı dahilinde sakin olan reayadan şahsî vergi mahiyetinde olan «ekintü bennâk», «caba bennâk» resimlerini aldığı gibi araziden öşür, salarîye, dönüm resmi dahi istifa ederdi. Koyunlardan ağnam resmi, arı kovanlarından kovan resmi, değirmenlerden, bağlardan kanunen muayyen olan rüsumu almak keza lık sipahiye aitti. Velhasıl bugün devlet namına cibayet olunan vergi ve resimler o zaman kendi nam ve hesabına sipahi tarafından alınır.

Sipahilerin timarları dahilinde eşhas tarafından tasarruf olunan yerler olduğu gibi

dogrudan doğruya kendisi tarafından ekilip biçilen ve «hassa çiftliği», «hassa yeri» denilen mahaller de vardı. Evvelkilerin rüsumu ve ikincilerin hasılatı tamamen kendilerine aitti.

Sipahiler sahibinin varissiz ölümü hasebiyle mahlûl kalan yerleri hassa çiftliği gibi sürüp biçebildikleri gibi ahara tapı ile temlike de salâhiyyetli idiler.

Kanunnamede (Millî Tettebbu'lar Mecmuası cilt 1, sayfa 70) tapı miktarının ne suretle tâyin olacağı bir fetva ile gösterilmektedir: «Resm-i tapı ücret-i muaceledir (peşin). Ücretin miktarı arz tefvizine göre ehl-i hibrenin (bilir kişilerin) tahmin ve takdirine mevkuttur.»

Kanunnameden hassa çiftliklerinin de sipahilerin bazıları tarafından eşhasa tapı ile temlik edildiği anlaşılmaktadır. Mamafih kanunnamede hassa yerlerin bu suretle temlik ancak sipahinin o timarı tasarrufu ile mukayyet gösteriliyor, değişince hükmü öldüğü tasrih olunuyor. Sipahilerin mahlûl yerleri kendilerinin ekip biçmeleri veya ortağa vermeleriyle o yerlerin raiyyetlik yerlerden çıkamayacağı ve hassa çiftliği olamayacağı da kanunnamede tasrih edilmştir. Bu ahkâm Kanunî kanunnamesi'ne aittir. Ebussuut Efendi asrında cari olduğu kaydiyle cem' ve telif olunan (toplanan) diğer kanunnamede reayanın elinde bulunan Rumeli'deki arazinin bey'i (satılışı), rehni, ariyeti, şuf'ası ve istibdali hakkında kadılar tarafından verilen hükümlere dair sorulan bir suale verilmiş bir fetva yazılıdır. Gerek bu fetva ve gerek aynı kanunnamedeki diğer hükümler sipahinin bu husustaki salâhiyyetinin ne derece geniş bulunduğunu gösterir: «Reaya ellerinde olan arazi ne öşriyye ve ne haraciyyedir belki arz-ı memlekettir ki arz-ı miri demekle maruf-tur ve meşhurdur. Ekerler ve biçerler haracı muvazzafını çift akçesi adına bazı diyarda tasma akçesi adına ve haraç mukavelesini öşür adına verirler. Biri fevt olup oğlu kalsa kendi gibi tasarruf eder (kimse) dahl edemez. Ve illâ sipahi ahare tapıya verir. Kızı kalsa el verdiği tapı ile ana verir mutasarrıf olanlar asla tasarrufat-ı mezkûreden hiç birine şer' ile kadir olmazlar. Eğer birisi birinden hak kararın alıp tasarrufun tefviz ettikte sipahi eğer caiz görürse tasarrufa kadirdir ve illâ değildir kuzat (kadılar) bey' ve şıra hüccetin vermek batıl-ı mahzurdur onun gibi vâkı olacak sipahi izniyle filândan şu kadar akçe alıp yerinin tasarrufun ona tefviz edip sipahi dahi ona tapıya verdi deyu hakk-ı kararın yazmak gerektir vedit komak ve ariyet vermek bir hükm-ü şer' icabeder ne ne değildir. Ve reaya yerlerini kullanmıya ya-

but hıfzetmiye bir kimesneye verse beklediği vakitte yine almıya kadirdirler.» (Millî Tettebbu'lar Mecmuası cilt 1, sayfa 51).

Yine aynı kanunnamede (sayfa 52) mevcut diğer bir fatvada «sipahiden izinsiz olan muamelât külliyyen batıldır» deniliyor.

Sipahinin timarı dahilindeki arazinin hıbesi bile ancak sipahinin izniyle caiz olabiliirdi. Kanunnamedeki (Millî Tettebbu'lar Mecmuası cilt 1, Sayfa 92) fetva bunu açıkça göstermektedir: «Arz-ı miri yerinde olan bağın hıbesi sahîh olur mu? Elcevap sipahi izniyle caizdir (Ketebehu Pîr Mehmet)»

Sipahilerin dirlikleri olan timarları tasarufları vazifelerini bilfiil ıra ile meşrut idi. Aslı vazifelerini terk ile ticarete veya sair bir mesleğe girmeleri halinde ellerindeki timar ve zeametler alınır.

Kanunname (Millî Tettebbu'lar Mecmuası cilt 1, sayfa 210) bu müddeti âzami yedi sene olarak göstermektedir. Binaenaleyh yedi seneyi geçirenler raiyyet yazılırlar ve reayanın tediyesiyle mükellef oldukları rüsum ve tekâlifi ödemekle mükellef tutulurlardı. Ancak dirlik ümidi ile İstanbul'a gelenler veyahut Beylerbeyi kapısına mülâzemet eyliyenler alâkalarını kesmemiş telâkki olunarak, işleri bağından yedi seneden fazla müddetle de ayrılmal mutasarrıf oldukları yerler ellerinden alınmazdı. Tasarruf ettikleri timar ve zeametler yedlerinden nez' olunmıyanlar (alınmıyanlar) da bermutat vergi ve rüsum ile mükellef tutulmazdı.

Mazul sipahinin mazuliyyet müddeti iki sene olmadıkça kendisine mahlûlden timar verilmesi kanunen memnu' idi. Bu memnuyyet ölen timar mutasarrıfının bıraktığı timarın hukukunun muhafazası içindi. Sipahilikten feragat etmiş birinin timarı hakkında bu memnuyyet yoktu. Bunun da sebebi sultistimalin önünü almak maksadından mütevellitti. Çünkü aksi taktirde Beylerbeyiler kendi adamlarını himaye ederek ölen birinin bıraktığı timarı adamlarından birine tevcih eder, timarı alan da diğerine satarak feragatten sonra yeniden timara konmak suretiyle ötekinin berikinin haklarını gasbeyliye bilirdi. Binaenaleyh buralara mahal kalmamak için elindeki timarı ahare satmak, veya ticarete girişmek suretiyle hakkından vazgeçen sipahi aradan iki sene geçmedikçe mahlûl timar alamazdı.

Zuama ile sipahizadelerin babaları hayatla olduğu müddetçe babaları beratıyla timar almaları kanunen caiz değildi. Babalarının tekaüdü hasebiyle muvakkaten timar tasarruf eden çocukların babalarının ölümünden itiba-

ren yedi ve babaları büyük babalarından evvel ölüp de büyük babaları sonradan ölenler büyük babalarının öldükleri tarihten on sene zarfında timar ve zeameti namlarına geçirebilirlerdi. Bu müddet içinde müracaat etmeyenler bu işlerle alâkalarını kesmiş sayılarak dirlikleri ellerinden alınır, diğer müstahaklarına verilir. Bu gibiler artık raiyyet telâkki ve reayanın tediyesiyle mükellef tutuldukları vergi ve rüsum ile bunlar da teklif olunurdu.

Sipahilikten tekaüt olduktan sonra da raiyyet yazılmıyanların asker sayıldığı Sultan Süleyman Kanunnamesin'deki (sayfa 39) sarahatten anlaşılmaktadır.

Raiyyet yazılı iken sipahi olan ve kendilerine timar verilenler raiyyetlikten çıkmazlar ve raiyyet resminin tediyesinden kurtulamazlardı. Bu gibilerin rüsum ve tekâliften kurtulabilmeleri timara çıktıkları vakit padişaha raiyyet oldukları arz olunup yoldaşlığı mukabelesinde timar verildiği beratında yazılmış olma mütevakıf idi. Böyle berat istihsal edenler raiyyetlikten çıkar ve çıkınca da vergiden kurtulurlardı.

Lütfi Paşa (Asafname, sayfa 18) varidata noksanlık geleceği mülâhazasıyla ecdadından bu imtiyazı bulunmıyanlara yeniden sipahilik verilmesini tavsiye ediyor: «Reayadan olup ata ve dededen sipahi zade olmıyanlara iptidadan sipahi etmede gayet dayanmak gerektir. Maazallah ol kapı açılınca herkes raiyyetlikten kaçıp sipahi olmak lâzım gelir. Raiyyet kalmayınca irad-ı Padişahi killet bulur.»

Reayadan sipahi olanların kendilerine bahçolunan muafiyetten akrabalarını da istifade ettirmeğe koyulanlar olduğunu yine Lütfi Paşa'dan öğreniyoruz. Kanunî'nin değerli sadrazamı aynı mülâhaza ile buna da müsaade olunmamasını söylüyor ki pek haklıdır: «Reayadan biri külli hizmette bulunup mezid-i inayetten timara müstahak olup sipahi olsa akrabasına sıyanet etmemek gerektir (Asafname sayfa 25).

Sipahiler devletin diğer askeri teşkilâtı gibi intizamlarını muhafaza ettikleri müddetçe devletçe vücutlarından istifade edilmiştir. Ancak sonradan diğer müesseseler gibi sipahi işleri de bozuldu. Birinci Abdülhamit zamanında bir parça intizam verecek nizamlar konulduğu halde faydası görülmedi. (İsmail) kalesinin muhafazasına memur edilen Anadolu sipahilerinin bu harbde gösterdikleri garabet sipahiliğin son asırdaki elîm vaziyetini göstermeğe kifayet eder. Tarih bu bapta diyor ki: (Netayic-ül-vukuat, cilt 4, sayfa 110) iki yüz

beş senesinde (1790-91) Anadolu eyaletinin bilcümle sipahisi İsmail kalesi muhafazasına memur oldukları halde Rusyalı harben kale-i merkumeye müstevî ve pek çok telefât vâkı olduğundan şühedanın keyfiyyat ve miktarı tebeyyün edinciye kadar mahlûl denilen timarların tevcih olmaması hususuna irade-i seniyye mütaallik buyurulmuşken badelmusaleha ashab-ı timarın ekserisi hayatta ve beldelerinde istirahatla oldukları nümayan ve sefere gelmeyip birer suretle alay beylerini ve sair zâbitlerini irza ve iskât eyledikleri ayan olmanın hem erbab-ı ticareti bir nevi tedib ve hem de Nizam-ı Cedid için varidat bulmak maksadiyle timarat-ı mahlûle cebelûlerine yani mülâzimlerine tevcih olunmayıp cümlesi mukataaya tahvil ve Miriye zapt usul ittihaz olunmuştur.»

Bundan sonra tevcihat yapılmamak dolayısıyla sipahinin sayısı azalmış ise de yine şöyle böyle otuz bini buluyordu Bundan bir müddet sonra Arnavutlukta bulunan sipahilerden bazıları humbaracı ve lağımçı ocaklarına ilhak olunmuş ve bu yüzden epeyce fayda da görülmüştür.

Hicri 1241 (1825-26) senesinde ve Yeniçeri ocağı'nın lâğvına takaddüm eden aylarda Rumeli ve Anadolu'daki sipahilerin mühim bir kısmı humbaracı ve lağımçı ocaklarına geçirilmişlerdir. Ocağın kaldırılmasını mütaakip muntazam askerî sırasında bunların da muntazam bir hale konulması düşünülerek kendilerinden zâbitler tâyin edilmiştir. Fakat bir kaç sene bu suretle geçtiği halde beklenilen faydanın hasıl olmadığı sonradan 1260 (1844) senesinde zabıtye vazifesi görmek için çağrıldıkları sırada gösterdikleri vaziyet ile anlaşılmıştır. Bu sebeple 1263 (1847) senesinde bütün timar ve zeamet erbabı hayat kaydı şartiyle ve yarı timar bedeli ile tekaüt edildi ve bu suretle «sipahi» lik tarihe karıştı.

Yeniçeri teşkilâtı arasındaki süvarilere de «sipahi» denilirdi. Bunlar merkezde bulunur ve Yeniçeri ocağı teşkilâtından addolunurdu. İyanları tarihe geçen sipahiler işte bu Yeniçeri sipahileridir. Bunların asıl timarlı sipahilerle bir alâkası yoktur.

Yeniçeri teşkilâtına dâhil bulunan bu süvarilere «Dergâh-ı âli sipahileri» denildiği gibi «Kapıkulu süvarileri» ismi de verilir. «Altı bölük neferleri» denildiği de olurdu. «Süvari ocakları» adını da taşıyan bu sipahiler altı bölüktü. Altı bölüğün ayrı ayrı adı vardı: Sipah, silâhdar, ulûfeciyân-ı yemîn, ulûfeciyân-ı yess, gureba-yi yemîn, gureba-yi yesar. Bunların ilk ikisine «baş», diğer ikisine «orta»,

son ikisine de «aşağı» bölükler denilirdi. Bu bölüklerin bayrakları da birbirinden farklı idi. Bunun için sipah bölüğüne «kırmızı bayrak», silâhdar bölüğüne «sarı bayrak», orta ve aşağı bölüklere de «alaca bayrak» da denilirdi.

Kapıkulu süvari ocaklarının esasını, piyadeler gibi, devşirmelerle esir çocukları teşkil ederdi. Bu çocukların mütenasip ve kabiliyetlileri İstanbul, Edirne ve Gelibolu'da terbiye olunduktan sonra yedi senede bir kere «çıkma» tâbiriyle bölüklere taksim olunurdu.

Altı bölük halkı Kanunî zamanında yedi bin kişi raddesinde iken Üçüncü Murat devrinde Yeniçeriler gibi bunlar da çoğalmış, yirmi bini bulmuş idi. Bunların ulûfeleri de birbirinden farklı idi. Baş bölükler neferatının yevmiyeleri on birer akça, orta bölükler halkının yevmiyeleri on birer akça, aşağı bölükler takımının yevmiyeleri de dokuzar akçadan başlıyor, kıdem ve ehliyyete göre artıyordu.

Sipahi bölükleri baş kâhya, kâhya yeri, başçavuş, baş bölükbaşı adlı dört zâbit tarafından idare olunurdu. Altı bölüğün umumi komandanı «Sipahi ağası» unvanını taşıyordu. Onun vazifesi harb zamanında ordunun büyük sancağını taşımaktı. Bundan dolayı o bölüğün kıymeti ötekilerden üstündü.

Kapıkulu süvarilerinin yeniçeriler gibi kışkıları yoktu. Buna da sebep at beslemek hususundaki kolaylık mülâhazası idi. Bunun için bunların Bursa ile Edirne arasındaki köy ve kasabalarda oturmalarına müsaade olunmuş idi. İstanbul ve civarında da oturanlar vardı. İstanbul'daki Kurşunlu Han en sayılı karar-gâhları idi.

Harb olmadığı zaman sipahilerin belli başlı bir hizmetleri yoktu. Bu yüzden düzenleri pek çabuk bozulmuştu. Ulûfeleri tefecilerin eline geçmişti İstanbul'da beş on çavuşla ocak kâhyalarından başka sipahinin görülmediği günler vardı. Ancak aylıkları verilirken bir kaç yüz tanesi toplanır ve haklarını aldıktan sonra ertesi günü başka adla yine gelip bulunmıyan yoldaşların ulûfelerini alırlardı.

Kanunî seferlere çıktıkça «mülâzim» namıyla süvari bölüklerinden üç yüz kişi ayırır, bunları kendi dairesinin muhafazası içinde kullanırdı. Muharebe bitip dönünce de hizmetlerine mükâfaten bazı Selâtin tevliyetlerinin ve büyücek Mirî mukataaların bir senelik idaresini ve eizye cıbayeti gibi hizmetleri bunlara verir, bu suretle kendilerini faydalandırırdı. Bu kaide giderek kanun hükmünü aldıktan başka mülkiyye işlerinden ve iltizamcılıktan lezzet aldıkları gibi bu sayede zengin olmuşlar ve debdebe

dârâta da koyulmuşlardı. Binaenaleyh evvelâ zenginlik, sonra da İran seferlerinde içlerine ecnebi karışması terbiyelerini bozdu. Bunun neticesi olarak Üçüncü Murat zamanında iki defa isyan bayrağını açtılar, münasebetsizliklere koyuldular. 1000 (1591-92) tarihinden sonra sefer olsun olmasın her sene bunların kudretlilerinden bir çok kimseler «mülâzim» yazılıyor ve «hizmet» namıyla her nevi mülkî hizmetleri ve divan işlerini ele geçiriyorlardı. Hattâ bu sayede «kubbe altı menasibına ve sadrazamlığa kadar çıkmak bizim hakkımızdır» demek suretiyle devlet adamlarına etmedik ceza ve cefa bırakmıyorlardı.

Sultan Ahmet zamanında yazılıp müellifi gösterilmiyen yazma eserde «Esas-ı Nizam-ı Yeniçeriyân, Süleymaniye Kütüphanesi, numara 2068, sayfa 24) Yeniçeri ocağı'na sonradan usul dışında alama yüzünden meydana gelen fenalıklardan bahsedilirken şu tafsîlât veriliyor:

«... Ama çorvacı (çorbacı) iken yahut sair ocak ehlinden sipahi ve Çavuş olduktan sonra olan oğlu kuloğludur deyu yazmak kanun değildir, kendü yollarınca behremend (bilgili) olmak lâzımdır sonradan Sultan Selim Bin Sultan Süleyman hazretleri taht-ı izzete cülûs eylediklerinde yeniçeriden sipahi olanların oğulları kalelerde kapanıp dokuz akçe sipahi olmaktan ise bir akçe ile acemi oğlanı olmaktadır, sekiz akçe hazineye sa'y vardır deyu rica eylediklerinde olmaların binbir türlü ikdam ile ihşan eylediler velâkin onların gemiye yarıyanların yazalar deyu ferman buyurdular ve lâkin ocak içinde olan kütâb ve sair ehl-i rûşvete bu denli fürce olıcak eğer yeniçeriden çıkma sipahi oğlu ve eğer sair sipahi oğludur farketmeyip hemen ferzend-i sipahi deyu akçe ile deftere kaydettiler onı dahi olmaz Türkü ve Türk evlâdını akçe kuvveti ile ferzend-i sipahi diye deftere kaydeyleyüp Yeniçeri ocağı'na hariçten adam dahil eylediler. Olzamandan bu âne değin durmadı ferzend-i sipahi ve ferzend-i çavuş deyu Türk'ü acemi oğlanı ve yeniçeri etmektedirler. Ol ecilden kanun icra olunmakla yeniçeri ve hem sipahi ocağını harap eylediler. Zira sipahi oğlunun yolu kalelerde kapanıp hizmeti mukabelesinde dokuz akçe ile sipahi olmaktadır. Anlar birer akçe ile acemi oğlanı olalıdan beru kalelerde kapanmaya sipahi oğlu bulunmamakla anda dahi Türk'ü kuloğludur deyu deftere kaydeyleyüp sipahi eylediler ve yeniçeri ocağında ise kuloğlunun arasına hariçten adam konması mümkün değildir. Zira babası olmasının oda başısı yoldaşımız oğludur demez ve demiye kadir değildir. Zira

altı yanında olan vekilharç anın yerine taliptir. Oda başılığı verildikten sonra muhkem hakından gelinür. Ol ecilden kuloğlu namıyla hariçten adam ocağı dahil olmaz. Cümle ferzend-i sipahi namı ile olur. Zira onların babaları odaları olmadığından mada sipahi oğludur deyu deftere kaydederler idi, anın babası sipahi olmadığını kim sorardı. El altından divan kâtibi ve yeniçeri kâtibi ve mukabeleci eliyle ederler idi ve Ağa önünde olanın sorduklarında iki nefer sipahi babası sipahidir dediklerinde kaydederler idi. Anlar ise kendü zâbitleri değildir ki havfedeler, birkaç altına şehadet ederler, velhasıl eğer ferzend-i sipahidir ve eğer ferzend-i çavuştur ve eğer ferzend-i bevvab bunlar cümle bid'atlardır ve kanundan hariçlerdir. Çavuş oğlu çavuş ve kapıcı oğlu kapıcı ve sipahi oğlu sipahi olmaktadır. Min baad bunlardan birisi ocağı dahil olmamaktadır. Eğer yeniçeri ocağından çıkmış dahi olur ise. Zira kanun değildir. Elhamdülillâh-i Taalâ saadetlû padişah hazretlerinin zaman-ı âliyyelerinde eğer zikrolunan ferzend-i sipahi ve ferzend-i çavuş ve ferzend-i bevvap ve ferzend-i çavuşgirdir bilküllüye etmeleri ref olunmuştur. Olcihetten Yeniçeri ocağı açık olma yüz tutup pâk olmuştur. Şöylekim eğer terakkilerin mukarrerî dahi görülüp ziyade terakki verilmekten menolunurise alem de vardı yerlerde dahi feth ve fütuhları olur. Zikrolunan ferzend namı ref olunmak kul oğlunun ihyasına sebeptir ve ağa çıraqları dahi ref olunmak devşirme taifesinin ihyasıdır. Bihamdülillâh bu iki tarik ile ocağın ihyası saadetlû padişahımıza müyesser olmuştur.»

Üçüncü Murat devrinde Topkapı Sarayına hücum eden sipahiler İkinci Osman'ın öldürülmesiyle neticelenen isyana da önayak olmuşlardı. Dördüncü Sultan Murat ise uzun yıllar askeri zümrenin olinden üzüntü ve sıkıntı çekip durmuştu. Bundan dolayı sarayla ve Bab-ı âli ile sipahilerin arası ikiyüz yıl kadar açık kaldı. Zaman zaman iki kuvvet arasında harp oldu, kan döküldü. Sarayla Bab-ı âli, yeniçerileri ele aldıkça sipahileri ezmiş ve onlar yeniçerilerin bitaraflığını veya elbirliğini temin ettikçe sarayı hırpalamıştır.

Sipahilerin kolunu kanadını kıran ve bütün kıymetlerini, ehemmiyetlerini sifara indiren bâdise (1648) deki Sultan Ahmet Camii vak'asıdır. Sipahiler Bıyıklı Mahmut adlı birinin teşviki ile bir isyan çıkarmışlardı, Sadrazamla Şeyh-ül-islâm'ı öldürtmek için sarayı sıkırtmaya başlamışlardı. Sadrazam Sofu Mehmet Paşa yeniçerilerle anlaştı, sipahilere karşı

sert bir vaziyet aldı. Hattâ üç sipahinin Atmeydanı'nda bağlarını kestirdi. Mızraklarını bacaklarının arasına sektürarak cesetleri o biçimde ortada bıraktı. Bu hal sipahileri büsbütün coşturdu, gürültü büyüdü ve yeniçerilerin sadrazama taraftarlık ettiklerinin anlaşılması üzerine onlar aleyhine de harekete geçildi. Bir yeniçeri zâbiti öldürüldü. Nihayet yeniçeriler silâhlandı, Atmeydanı'nda toplanmış olan sipahiler üzerine saldırdı. İki asker yılanmış hıncıların ateşiyle birbirine girdi. Sipahiler erkekçe döğüşmekle beraber çokluk önünde bozulmuşlar, Sultan Ahmet Camii'ne sığınmaya mecbur olmuşlardı. Yeniçeriler rakiplerinin ak saçlı bağlarını doğruya doğruya cami avlusuna gelmişlerdi. O güzel sanat eseri baha biçilmez kapılarını ateşe tutarak delik deşik ediyorlardı. O gün yüz sipahi öldürüldü. Mutaakıp günlerde birçok sipahi giderildi ve bu suretle sipahilik tamamıyla kıymetten düşürüldü.

Sipahiler beş on yıl sonra yine ayaklanmıştı ya yeltenmişlerse de Köprülü Mehmet Paşa'nın kılıcına çarparak ezilmişler ve bir daha kımlıdanamamışlardır.

Saray ve Bab-ı âli bu hâdiseler üzerine sipahi ocağını ağıza bile alamıyor ve ordunun bu mühim unsurunu ihmal edip gidiyordu. Gerçi sipahi ocağı resmen kaldırılmamıştı, lâkin devlet nazarında artık sipahi ve sipahilik yoktu. Bu vaziyet İkinci Mahmut devrine kadar sürdü. Yeniçeri ocağı kaldırılırken sipahi ocağı da kaldırıldı.

Sipahiler sakal bırakmazlar, bıyıklarını yataklı denilen şekilde uzun ve kalın bir biçime sokup yüzlerini korkunçlaştırırlardı. Onların en büyük meziyetleri binicilikti, kılıç kullanmada eşleri yoktu. Bir sipahi tek bir vuruşla başı miğferli bir düşmanı ikiye bölerdi. Ok atışları da kılıç kullanışları gibi yamandı. (1648) hâdisesinde Sultan Ahmet Camii minarelerinden birine sığınan genç bir sipahi yedi okla yedi yeniçeriye birbiri arkasına kalbinden vurup öldürmüştü.

*Canım kurtaramaz verse sinanın yerine
Bir sipahisi alırsa fakaradan suzan*
İzzet Molla

SİPAHİ SENEDİ (سپاهی سندی) [Mal.] Sipahilerin timarları dahilindeki arazi-i emiriyyeyi çiftçilerden müstahak olanlara parça parça tefvizini belirtmek üzere verdikleri vesikanın adıdır. Buna «Tapı temessügü» de denilirdi.

SİPAH KALEMİ (سپاه قلمی) [Mal.] Altı bölük olan kapı kulu süvarilerinden sipah bölüğünün eşkinici ve tekaüd esamelerinin kayde-

dildiği kalemin adıdır. Teveih ve mahlûlleri zaptolunarak maaş çıktığı zaman eshabına tevzi ve taksim olunurdu.

SİPAHSÂLÂR (سپاهسالار) [Ask.] Serasker, askerin en büyük âmiri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça bir kelime olan sipahsâlâr daha ziyade hafifletilerek sipehsâlâr suretinde kullanılırdı.

SİPARONER (سپارونر) [Bah.] Eskiden maltızlar tarafından kullanılan altları düz ve pruva taraflarında bir direği bulunan sür'atli bir sınıf küçük teknelere verilen addır. Bunlar sakuleva yelkeni açarlardı.

SİPER (سپر) [Ok.] Okun giderken kabza-yı zedelememesi için sol elin üzerine konulan âletin adıdır. Bu âlet; tabla, oluk, eşik ve tokalı koldan tereküp ediyordu. Ok oluğun üzerinden çekilerek atılırdı. Siperin tablası kepler, boğa ve manda boynuzundan yapılır, etrafına şiraze örülürdü. Oluk; siperin üzerindeki kısımdı. Boynuzdan yapılırdı. Eşi; kayın ağacından imâl olunurdu.

Siper sol ele takılırdı. Baş parmağın köküne gelen yerine «siper başı», nihayetine «siper kuyruğu», ortasına ve eşğin ucuna gelen yere «atış yeri» denilir.

*Ya ol kışt kım ttr-i cigerdüz-i kabzaya
Hasmane çeküp tığ-ı zebanın siper eyle*
Nejî

Ş [Ask.] Muharebede askerin kurgun ve gülden korunması için toprak kazılarak açılan ve ön tarafına çıkan topraklar yığılmak suretiyle vücuda getirilen korunma yerlerine verilen addır.

Ş [Mim] Kalelerin üstünde ok ve kurgun atmağa mahsus mazgallar yanında duracak askerlerin korunmaları için insan boyunda olan ve uzaktan dış dış görünen arkalıkl duvar parçalarına verilen addır. Bunun yerine «Kale siperi», «Mazgal siperi» de denir.

SİPER BAŞI (سپر بانی) [Ok.] Okun giderken kabza-yı zedelememesi için sol elin üzerine konulan «siper» in baş parmağın köküne gelen yere verilen addır. Siperin son kısmına «siper kuyruğu», ortasına ve eşğin önüne gelen yere de «atış yeri» denilir.

SİPER-İ SAİKA (سپر سائکا) [San.] Yıldırımdan korunmak için gemilerle, minarelere ve büyük binalara konan âletin adıdır. Şimdi bunun yerine Fransızca olan paratoner (paratonnerre) kullanılır. Gemilerde direklerin şap-kalarına konulur ve üzerlerine bir ucu denize

kadar sarkıtılmış bakır tel bağlanır. Direkle-riyle teknesi ağaç olmiyan gemilerde tel yok-tur. Telin gördüğü nakil hizmetini geminin demir kısmı yapar. Minaretlerle büyük binaların ön yüksek noktalarına konularak sarkıtılan ba-kır tel toprağa gömülür.

SİPER KUYRUĞU (سپر قوروغی) [Ok.] Okun giderken kabzayı zedelememesi için sol elin üzerine konulan siperin son kısmına veri-len addır. Baş parmağın köküne gelen yerine «siper bağı», ortasına ve eşiğin önüne gelen yere de «satış yeri» denilir.

SİRACI (سراجی) [Vak.] Kandilei yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sıraç; Arapça kandil, mum, yanar fitil demektir. Petrol ile elektiri-ğin keşfinden evvel aydınlık vasıtası olarak kandil ve mum kullanıldığı için o hizmeti gören-lere siracı denilirdi. Vakfiyelerle vesikalarda ve sofiyyeye ait eserlerde geçer.

SİRASET FİLCİNAYE (سرایت فی الجنايه) [Fık.] Bir yaralama sonunda meydana gelen geçcenin (Baş yarığının) veya yaranın dairecini genişletmesi, yahut ölüme sebep olması yerin-de kullanılır bir tâbirdir. Ceza aldığı şekle göre hafif veya ağır olurdu.

SİRKENKEBİN (سیرکنکین) [San.] Ekşi bal gerbetine verilen addır. Bal ile sirke karıştırı-larak yapılır.

SISANE (سیسانه) [Hal.] Yük yükledilmek-le beraber üstüne de seyisin bindiği at hak-kında kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-u Türkî» de seyishane kelimesi «(zebanzedi: sisane) le-vazım-ı seferiyyeden ibaret hafif bir yük ko-nup üstüne de seyisin bindiği beygir ki ekse-riya iri ve tüvane olur.» suretinde izah olun-muştur. Evliya Çelebi seyahatnamesi'nde (c. 3, s. 346 - 348) seyishane ve sishane suretlerinde geçer (Bak: Seyishane).

SİTAYİŞNAME (ستایشنامه) [Eda.] Medhiye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sitayiş; Arapça medih, övme demektir. Divan şairleri bu baş-lık altında manzumeler yazarlardı. Eşref Paşa Sultan Aziz'e yazdığı bir kaside münasebetiyle Ziya Paşa'ya (Divan-ı Eşref-üş-şuara, sayfa 82) «Sitayişname» başlığıyla şu manzumeyi yaz-mıştır:

*Vasf-ı şahâne ülvüv-ü şanına rûkn-i rekin
Bir kaside eylemiş Ziya Bey âferin
Mihir imiş tab-ı Ziya yanında anın zerredir
Enverî âsa nice nazmaveran hurdebin
Tarh-ı tertibi dilâra hûsn-i terkibi belîğ
Her hurufu nakd-ı can her noktası dürr-i semin*

*Rah-i Selman ü Zahir icazını itsün hağal
Tevriye, ıyham u tarsî' bedi-i dilnişin
Habbeza üstad-ı sahib hamse-i devran kim
Nazm-ı pâkt mağz-ı hikmet tab-ı derraki metin
Gıpta ferma-yı Nizami nâzım-ı mu'ciz beyan
Sa'di-i âhırzaman Firdavsi-i sahip zemin
Kâtib-i şah-ı felekler fahr-ı erbab-ı hüner
Sair-i kudsi eser Hakani-i sihr âferin
Çehre-i fenn-i kasaid revnak-ı berter bulur
Öyle şair böyle şahinşaha oldukça karın
Padişah amma hilâfette celil-ü mahtemem
Şehrigar amma mehabette emir-ül müminin
Vasfeder elbet şeh-i devranı ol şirin zeban
Medh-i şahı farzdır ber mucib-i şer'-i mübin
Kurb-ı şahide o nazım daima izzet bulup
Matla'-ı ırfanı olsun maşrik-i ilm-il yakın*

SİTAM (ستام) [San.] At takımı, hususiyle altın ve gümüş başlık yerinde kullanılır *hîr* tâbirdir.

*Marassa rıkâb ü mücellâ lıcam
Müzerkeş keşim ü mücevher sítam
Sabit*

SİTİL (سیتیل) [San.] İçinde «fındık ateşi» denilen yuvarlak küçük kömür ateşi bulunan ve çubuk takımını teşkil eden zincirli ateşliğin adıdır. İçine su ve ateş konulan ve başka işler-de de kullanılan âletlere de bu ad verilir. «Leh-çe-i Osmani» de tarifi şöyledir:

«Büyük bakraç; atlara onunla su verirler. Ateş sitili; zincirle asılır. Gümüş buhur ve kahve mangalı. Berberlerin asma güğümü.»

Lâtince kuyudan su çekmiye mahsus ko-va adı olan stula'dan geldiği gösterilen «Sanat Ansiklopedisi» nde (Sitil maddesi) şu tafsîlât da vardır:

«Türkçede ve bilhassa Osmanlı Türkçe-sinde sitil diye içine ateş konan ve üstüne bir güğüm oturtularak zincirle asılmak suretiyle istenilen yere götürülen altı mangallı müte-harrik güğümlere denir. Bu sitiller kahve sula-rını ısıtmak veya içinde buhur yakmak için de kullanılırdı ki kiliselerde günlük yakılan ve zincirlerden tutularak sallanan buhurdanlık ta sitilden başka bir şey değildir.

«Eski zamanlarda yani, bundan yarım asır evvelerine kadar Osmanlılarda ve bilhassa saray ve konaklarda misafirlere kahve ikram etmek için böyle sitiller kullanılırdı. Bazı ricali kahve ile zehirlemek âdet olduğu zamanlarda misafirin şüphesini davet etmemek için kahve-ler fincan içine konmuş olarak verilmeyüp bir küçük sitile oturtulmuş bir güğüm içinde geti-rilir ve kahve misafirin, önünde fincana konur-du. Ev sahibi de aynı güğümdeki kahveyi içti-ği cihetle şüpheyi mahal verilmezdi. Güğümün

içindeki kahvenin soğumaması için bu güğüm-ler, uç tarafında zincirlerle bir halkaya asılı olan ve elde tutulan küçük bir mangalın ateşi üzerine konulmuş olarak getirilirdi. İşte bu mangala ve takımın üzerindeki güğümle bera-ber tekmiî takıma kahve sitili denir. Kahve si-tillerinin bakırdan, gümüşten, tombaktan ya-pılmış ve gayet güzel oyma ve kabartmalarla süslenmiş olanları vardı.»

«Eski Eserler Ansiklopedisi» nde de (Si-til maddesi) şu tafsîlât vardır:

«Sitil, ayaklı büyük bir tas biçiminde olup üstünden üç kalın zincire bağlı olarak yapılır. Bunlar gümüşten veya civa yaldızlı ba-kırdan yapılmış olur. İçerisinde kendi dese-nine uygun on oniki fincanlık bir de kahve gü-gümü bulunur. Bunlar kalemkârane işlenmiş lâhana yaprakları, gül dalları ve çiçeklerle mü-zeyyen ve bazan ajorlu bir şekilde işlenir, bu sitilin altına müdevver ve yarım metre kutrun-da, kenarı dik ajorlu bir tepsi konulur. Yani vitrinde duruş vaziyeti dip tarafı tepesi de olduğu halde zinciri de vitrinin yukarı katın-daki çiviye asılmış bir tarzda durur. Buna ay-rıca -gümüş astarından değil- dövme gümüş-ten biner dirhem sikletinde beyzi ve kulplu iki adet tepsi de ilâve edilir ve aynı işte ve aynı desende iki deste de zarf konulunca sitil takımı ikmal edilmiş olur.

«Sitil takımı ile kahve tevzii: Mülga Os-manlı saltanat saraylarında birçok ocaklar gibi bir de kahve ocağı teşkilâtı vardı. Bir kahveci başının idaresinde bulunan bu kahveciler, kol-lar sıvalı, kaytanla işlenmiş çepkenlerin kolları arkaya ilişik, bellerinde fıtı, omuzlarında hav-lu tertemiz, çabuk ve câlak delikanlılardı. Sa-rayda bir comiyyet olduğunda sitil takımlarını alıp hizmete koyulurlardı. Evvelâ kahveci başı elinde sırmalı bir havlu ile önde, arkasında büyük tepsi içerisinde ağızları yukarı olarak konulmuş boş fincanlar ve hizalarında zarflar olduğu halde diğer bir kahveci, daha arkada sağ eli sitil tepsisi altında sol elle sitil zinci-rini tutmuş ve güğüm pişmiş kahve dolu olarak üçüncü bir kahveci ve en arkada büyük ve boş bir tepsiyi hamilen dördüncü kahveci olarak sıraya dizilirler. Kahveci başı kapıdan girer, arkasından getirilen sitilden kahve güğümünü alarak boş fincanları hemen bir hamlede müte-savi ve mütevazın bir halde doldurur ve kahve tevzii başlar. Sitil tepsisini hâmil kahveci çıkar-ken boş tepsiyi hâmil kahveci içeri girip bir taraftan boşalan fincanları toplar. Bu sitil ta-kımı eski zamanlara aitse gerek gümüş ve ge-rek tombak olsun bin lira kadar eder.»

SİTTE (سیتة) [İlm.] İlimiye rütbeleri hak-kında kullanılır bir tâbirdir. Sitte; Arapça altı demektir. Sünbülzade Vehbi Rodos kadısı iken Rus'ların himayesinde olarak Kırım Han'lığını kabul etmiş ve sonradan Kırım'ın Moskoflar tarafından ilhakı üzerine iltica eylemiş olan Kırım Hanı Şahingiray'ın idamı münasebetiyle Birinci Abdülhamit'e gönderdiği «Tayyare Ka-sidesi» nde bu hizmetine mukabil padişah'tan «Efendim, bu çaresizi «Sitte» den bir mansıp ile sevindir de âlemin her tarafındaki hüner sahipleri iftihar etsin» demek olan:

*Hünermendan-ı âlem şaş cihette iftihar itsün
Efendim sitteden mansıpla şâd eyle bu nâcârı*
beytinde bu tâbiri kullanmıştır.

SİTTE-İ SEVİR (سیتة سور) [Tak.] Sevir burcunun altı gününe verilen addır. Nisan ayı-nın ortalarına rastlar. Soğuğu ile meşhurdur.

*Sitte-i sevr-i ile berd-i acuzu birdir
Böyle eggam-ı gumunun şeb-ü razı birdir*
La

SİVRİ KÜLAH (سیوری کلاه) [Kıy.] Hırı-s-tiyan çocuklarından «Devşirme» suretiyle alı-nanların toplandıkları yerlerden merkeze sevk-leri sırasında giydirilen külahın adıdır. Külahın tepesi sivri olduğu için bu ad verilmişti. Rengi sarı idi. Sırtlarına da sarı aba giydirilirdi.

SİYADETLU (سیادتلو) [İda.] «Nakib-ül-eşraf» olanlar hakkında elkab olarak kullanılır bir tâbirdir. Siyadet; Arapça seyyitlik, ululuk demektir. Nakib-ül-eşraflar Peygamber (S. V.) sülâlesinden oldukları için bu unvan meydana gelmiştir.

SİYA ETMEK (سیا اتمک) [Bah.] Filikalar-da kürekleri tersine işletmek yani kıçtan bağa doğru hareket ettirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Siya yapmak» da de-nir. Siya; teknenin durdurulması istenildiği veya dümenle çevirmeye müsait olmiyan dar sahada kalındığı zamanlarda yapılır.

SİYAHİ (سیاهی) [Sar.] Siyah Hadım ağa-ları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarihlerle vesikalarda geçer.

SİYA İSKELE (سیا اسکله) [Bah.] Teknenin iskele tarafı küreklerinin aksine işletilmesi için verilen kumandaya denir. Sancak tarafı kürek-çilerinin siya etmeleri için verilen kumandaya da «siya sancak» denilir.

SİYAKAT (سیاکات) [San.] Eski yazılardan birinin adıdır. Resmî ve hassaten mali işlerde kullanılmıştır. Dolayısıyla para işlerine taalluk

etmek itibarıyla Vakıf işleriyle Defterhane kayıtlarında bu yazı istimal olunmuştur. Vakıf defterlerindeki esbab-ı mücibe lâyhalarının başları siyakatle yazılırdı. Bunda vakıf olacak yerin ve malın ilân, teftiş ve arzı yazılıdır. Defterlerin öteki yazıları Talikî Reyhanî denilen ve rık'ayı andıran bir yazı ile vakıf sureti kaydedilirdi. Bu itibarla siyakat; resmî bilhassa Maliye, Defterhane ve Vakıf dairelerinde kullanılmış bir yazıdır.

Bu yazının devlet dairelerinde ve hassa-ten Maliye işlerinde kullanılmış olduğunu görenler buna esrar mânası vermişler ise de bu telâki yanlıştır. Bunda yalnız gizlilik değil ihtisar yani kısalık ta bahis mevzuudur. Çünkü siyakat ince, girift ve ekseriya noktasız yazıldığı için hem az yer kaplar, hem de çabuk yazılır bir yazıdır. Rık'a ile bir sahifelik yazı siyakatle dört beş satır teşkil eder. Sır sayılışında ihtimal ki siyakatle tutulması usulden olan kayıtların her memur tarafından değil bununla meşgul olanlar tarafından tutulmasından ileri gelmiştir. Halbuki siyakatle tutulan kavutlar mühim şeyler olduğu için bu kayıtları o yazıyı öğrenmiş olanlara tutturmak tabii idi. Nitekim bunun için suret-i mahsusada adamlar yetiştirilir ve kayıtlar onlar tarafından tutulurdu. Bunun böyle olduğuna kayıtların intizamı delâlet eder. Çünkü bu yazı ile tutulmuş olan defterlerde yanlış, çizik göyle dursun bir leke bile yoktur. Eski Maliye kayıtları cidden muntazam tutulmuştur.

«Hat ve Hattatın» müellifi Habip Efendi (sayfa 22) otuz yediye çıkardığı yazıların son üçünün yani «Divanî, Siyakat ile Kıрма»nın sonradan arttırıldığını söylemekte, ilâveten de «amma hak budur ki yirmi üçten sonra yazılan isimler ism-i hat olmayıp sanattır ve sair esmaya ilâve olunarak anları tavsif eder. Bu suretle hutut meyzua-i asliyye yirmi iki olur» demektedir.

Siyakat yazısını Arap yazısından çıkarak ilk yazan (Hüsam-ı Rumî) olduğunu müverrih Âli «Menakıb-ı Hünerveran» da (sayfa 62) yazar: «Üslûb-i defter-i siyakatte dahi hoşnûvis ve mümtazlar vardır ki mucit ve muhterileri merhum Sultan Mehmet Han Gazi Evkafî kâtibi (Hüsam-ı Rumî) dir.»

«Siyakat Yazısı ve Kuyud-ı Atika» başlığı altında Belediye Mecmuasının 87 nci nüshasında yazıp bilâhara bir broşür halinde negrettiği kıymetli bir tetkik yazısında (sayfa 5) Prf. Dr. Süheyl Ünver diyor ki: «Siyakat tahrif olunmuş bir yazı tarzıdır. Daha evveleri de bu yazı malûm i. Selçuklar da bu yazıyı kulan-

mışlardır. Lâkin kullanılan yazı tam siyakat değildir. Reyhanî denilen yazıdır. Hele son siyakat hiç değildir. Onun için çok eski bir şifredir. Hattâ bazı cihetleri Uygur harflerinde az çok bir müşâbehet vardır. Hüsam-ı Rumî Muallim Cevdet Bey'in dediğine göre belki bunun bizde tatbikinde âmil olmuş ve bazı tadilat yapmış olabilir. Siyakatin Abbasiler zamanında da icat olunduğunu söyliyener vardır.

«Yine Cevdet Bey'e göre Fatih devrine kadar esasen az bulunabilen kuyudat siyakate benzer bir yazı ile yazılmıştır. Bu yekdiğerini mütenakız cihetlerin tahkiki lâzımdır.

«Müverrih Hüseyin Hüsameddin Bey'e göre 910 tarihlerinde bizde siyakatin tatbikinde hizmet edenlerden biri Amasyalı Tacî zade Câfer Çelebi'dir. Bu zat yirmi sene nişancılık etmiştir. Kuyudatı muntazam defterlerle siyakate çeviren bu zattır. Şu muhakkak ki siyakate benzer bir yazı Selçuklarda da vardır. (İbn-i Bibi) Tarihinin «Zikr-i İmaret baru-yi Konya ve Sivas der sen'e 618) bahsinin manzum kısmında:

*Bu resimle olurdu ol vakit kâr
Siyakatle inşa hututu şumar
Muhasip ki fennine mahîr ola
Rûkn-i siyakatle kaadir ola
Kişi kim siyakatte kadir değil
Ulular huzurunda hazır değil*

diye yazar. Bu satırlar yazının Selçuklar zamanında da kullanıldığına güzel bir vesikadır. O zamanlar yalnız yazı değil rakamlar da hususi bir tarzda tatbik edilmiştir. Muhasiplerin bu hususta ihtisas sahibi olmaları esas tutulmuştu. Siyakate vâkıf olmıyan memurlar mergup değildi. Defterhane memurlarından birisinin ifadesine göre satılan evrak miyanında Kanunî zamanında hazineye konmuş Selçukilerden müdevver ve siyakate benzer bir nevi yazı ile muharrer evrak da bulunuyordu. Bu suretle siyakat yazısının esasî Selçukilerden intikal etmiş olabilir. Bu cihette tereddüt yoktur. Bütün mütehasıslar bu noktada müttetik. Mamafih gerek Hüsam Çelebi ve gerek Câfer Çelebi bu tarz yazının islah ve tadilinde ve yeni bir şekilde tatbikinde âmil olmuş sayılabilirler.

D'Ohsson «L'Empire Ottomane, 1787» adındaki üç ciltlik eserinde siyakati «Caractere finances» diye tavsif eder. Eserine 1193 (1779) tarihli bir siyakat nümunesi de koymuştur.

Siyakat yazısı bir çeşit değildir. Bunun kolay okunabilen nev'i olduğu gibi mütehas-

larca okunabilen nev'i de vardır. Uzun hatlarla birbirine karışık şekilde yazılmış olanları bulunduğ gibi, rık'a tarzında ve altları harflerin uzatılmasından mütevellit hatlarla yazılı olmıyarak kısa şekillerle yazılmış olanları da mevcuttur.

1110 (1698-99) tarihli siyakatler ince yazılmış ve girift bir haldedir. Bu sebeple eski siyakatler kolay okunamaz.

Siyakat yazısı umumiyyetle bir sıraya dizilmiş ve harflerin bazılarının sonları uzatılmış bir yazıdır. Eski Türk hekimleri el yazısı tıp kitaplarında ve mecmualarındaki ilâç terkiblerinde herkes tarafından kolaylıkla okunması için siyakate benzer bir yazı kullanılmıştır.

Siyakat; noktalı veya noktasız olarak iki şekilde kullanılmıştır. Lâkin noktalılarda da noktalar tam konulmazdı. Elifba'da nokta he men yok gibidir. Yalnız $\epsilon = c$, $\psi = p$, $\theta = q$ harflerinde nokta vardır. Bazan nokta da $\omega = n$ yerinde kullanılmıştır. Ayı ayrı kolaylıkla tanınabilen harfler bir araya gelmekle okuması güç bir şekil almaktadır. Son devre siyakat yazıları nisbeten seçkin yazıldığı için oldukça kolaylıkla okunabilirdi. Bununla beraber esas bilindikten sonra bunları okuyabilmek alışkanlık meselesidir.

«Siyakat alfabesini öğrenerek yalnız bununla siyakat yazısını söküp okumak kaabil değildir» diyen Muallim Cevdet (ölümü 1935) yazı hakkındaki mütalâası ile sarfettiği emek hakkında Osman Ergin'in hazırladığı (Muallim M. Cevdet, İstanbul, Bozkurt Basımevi. 1927, sayfa 692) şu tafsilâtı veriyor:

«Bu yazıyı okuyabilmek için miftah (anahtar) gibi bazı kelimelerin düstur şeklinde yazılmış örneklerine ihtiyaç vardır. Ben de birçok miftahların yani harflerin değil kelimelerin hususiyyetlerine dikkat ettim. Fakat siyakat muhtelif ellerde ve yazmanlarda öyle tuhaf şekiller almış ki benim tesbitini düşündüğüm miftahların da her vakit her çeşit yazıyı halle-yaramıyacağını gördüm. Bir kelimenin de bazan pek çok miftahları görülüyor. Bunların hepsini toplamak büyük bir zaman alacaktır. Hayatımın şu onbeş senesi zarfında müzmin surette beni azar azar eriten ve yoran hastalık diğer çalışmalarım arasında başarıya imkân vermedi. Yoksa böyle sayfalar dolusu listeler hazırlamak ve onları negretmek isterdim. Buna muvaffak olamadım. Yalnız topladığım malûmatın nümuneleri - ne kadar eksik olsa yine - bu yazı ile alâkadar olacaklara faydalı olacağı kanaatindeyim.»

Siyakat hakkında esaslı izahatla beraber birçok örnekler de koymak suretiyle bu yazıyı öğrenmek isteyenler için «Siyakat Yazısı, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1941» adlı ve kıymetli bir eser yazmış olan Mahmut Yazır «Siyakat yazısı, okunması cidden zor olan yazılardandır. Bu zorluğun birçok sebepleri de vardır» dedikten ve «pek mühimlerinden bazılarına burada işaret etmek faydalı olacaktır» mütalâası da ilâve ettikten sonra (Sayfa: 5 ve mütakkip) şunları yazıyor:

«1 — Asıl siyakat harfleri, diğer yazıların harflerinden ayrı bir şekilde olmamakla beraber her yerde aynı siyakat harfleri kullanılmamış, yerine göre nesih kırması, tâlik kırması, ince divanî, rık'a kırması ve hattâ küffî hürdesi gibi bazı yazıların harflerinden de karıştırılarak yazılmıştır. Anın için yalnız siyakat harflerinin müfret ve mürekkep şekillerini görmek, o karışık harflerle yazılmış olan kayıtları okumaya bir dereceye kadar hizmet etse bile diğer taraftan yanlış okumaya da sebep olur. Meselâ ϵ şekli yerine göre on ve hattâ onbeş türlü okunmaya ihtimali bulunan bir kelimedir. Asıl siyakat harfleriyle yazılmış ise ϵ dir, becayiş okunur.

«2 — Binaenaleyh, diğer yazıların harf şekillerini veya hiç olmazsa bunlardan siyakate sokulmuş olanlarını dahi öğrenmek lâzım gelecektir. Bundan dolayı siyakat harflerini aşağıda arzederken böylelerini de kaydedeceğiz. Mamafih, bunların hepsini tahdit ve tesbite yine imkân yoktur. Çünkü bunlar, yazılmış siyakatler kadar çok ve çeşitlidirler.

«3 — Siyakatte de noktalı harfler esasen mevcuttur. Fakat bu yazıda gözetilen sür'at, ihtisar ve sırrıyyete (gizlilik) mebni birçok yerlerde nokta bil'iltizam terkedilmiş ve takdirleri karineye, makamın icaplarına, zekâ ve dikkate velhasıl meleke ve ihtisasa bırakılmıştır.

«4 — Lisanın islahı bakımından ayrı yazılmak icabeden harflerin siyakatte ekseriya bitişik olarak yazılması hemen hemen bir kaide gibidir. Buna fazla bağlanan hattatlar veya kâtipler yazdıkları harflerin şekillerini bildiğimizden bambaşka bir kılığa sokmuş bulunduklarından ayrıca ve zamanla ve hattâ ehlin-den bilinmesi icabeden hususiyyetlerdendir. Misal: ϵ , ψ , θ kelimelerinden evvelkisi: Ezan, ikincisi: Abdullah, üçüncüsü: Mahmut okunur.

«5 — Bazı harflerde ve kelimelerde şahısların yazış tavırlarından doğmuş ince başkalıklar da bulunur ki bunları siyakat harfleri-

nin şu veya bu şekillerini görmekle ayırt etmek veya bunları yazı ile tarif ve tesbit edebilmek mümkün değildir. Bunlar, nihayet bozuk siyakatlarla yazılmış kayıtlar üzerinde uzun zaman çalışmakla halledilebilecek inceliklerdir. Meselâ: ٧١٧٧ , ٧١٧٧ , ٧١٧٧ gibi sırasıyla (illallah, ehali, derun okunurlar.

«6 — Demek ki siyakatın aşağıda arz edilen harf şekillerini bellemek iptidai halde bulunanlar için bir dereceye kadar müfit olsa bile yukarıda kaydedilen sebeplerden ve bunlara inzimam eden hususiyetlerden dolayı güdük bir bilgi olmaktan ileri geçemez. Anın için önce eski yazıların kendi usul ve kaidelerine ve yazılar arasındaki umumî irtibat esaslarına dayanarak sağlam bir surette belenmesi ve siyakatın en sona bırakılması şayan-ı tercih görülür. Bu sayededir ki hafıza birçok hususî şekilleri zapt ve hifzetmek yorgunluğundan kurtulacağı gibi diğer yazılarla yazılmış eski kayıtları da okumak imkânı elde edilmiş, aynı zamanda düğülebilecek hataları bulup tasbihtmek kudreti de hasıl olmuş bulunur.

«7 — Siyakatte bağlı harfler umumiyetle küçük, bacaklı harfler kısa, çanaklı ve Kavisi olanlar da düzümsü yazılır. Bununla beraber bazan başlar büyük, bacaklar uzun, çanaklar kavislice olur. Harfler, kelimeler, satırlar daima birbirine yakın ve hattâ bitişmiş bile bulunur.»

Eserde bundan sonra işaretler, harfler gösterilmiş ve bunları takiben misaller verilerek yazının bütün teferruatı izah olunmuştur. Sonuna siyakatle yazılmış yazıların fotoğrafları da konulmak suretiyle eserin faydası bir kat daha arttırılmıştır.

Siyakatın yazısı gibi rakamları da ayrı ayrı idi. Birli rakamlarını okumak kolaysa da hep bir araya gelince onlu, yüzü, binli rakamları okumak müşküldür. Bunun mâruf şekillerine alışmak lâzımdır. Çünkü bunlar alâde rakamlara benzemez. Siyakat rakamları Arap kelimelerinden ihtisar edilmek suretiyle tertip olunmuş idi. Daha doğrusu bir nevi remzdi. Bu rakamlar eski erkam-ı Hindiyeye tekabül etmektedir.

Tapuda kayıtlar 1295 (1878) senesine kadar siyakatle tutulmuştur.

SIYAKAT RAKAMI (سیاکت رقمی) [San.] Her bir adedin (sayının) mertbe ve kemiyetini ifade için Arap isimlerinden muhaffef olarak tertip edilen rakamlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Asıl ismi «Erkam-ı divaniyye» olan bu rakam alâmetleri siyakat yazısı ile beraber

istimal edilmiş olmasından kinaye olarak Osmanlılar tarafından bu suretle adlandırılmıştır. Bunlar Hind rakamları gibi birden dokuza kadar olan adetlere mahsus birer işaret değildir. Bu rakamların ahadî ile aşarâtı birbirinden farklıdır.

SIYAKAT VAVİ (سیاکت وادی) [Hal.] Mecaz yoluyla iki büklüm, kanbur yerinde kullanılır bir tâbirdir. Siyakat yazısının vavî o türlü olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

SIYA SANCAK (سیا سنجاق) [Bah.] Teknenin sancak taraf kürekçilerinin siya etmeleri için verilen kumandaya denir. İskele tarafı küreklerinin aksine işlettirilmesi için verilen kumandaya da «Siya iskele» denilir.

SIYASET ÇEŞMESİ (سیاست چشمه‌ای) [Hal.] Topkapı Sarayı'nda kabahatli sayılanların bağlarının kesildiği çeşme hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Cellât çeşmesi» de kullanılırdı. Vesikalarda her ikisi geçer.

SIYASET-İ ÂMME (سیاست عامه) [Fık.] Bütün bir cemiyetin salâh ve intizamı için iltizam olunan bir kısım hükümler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tazir demek olan siyasetin tarifi şöyledir: «Velîyy-ül-emrin raiyye üzerindeki emr ü nehy», «Adaba, mesaliha, intizam-ı emvale riayet için mevzu kanun», «Dünya ve ahirette necatlarına bâdi olacak bir yola insanları irşad ile beşerîyyetin salâhına çalışmak.»

«Türk Hukuk Lûgati»nde siyasetin «Tedbîr-i umurdan, her işi güzelce tesviyeye kıyamdan ibaret cemiyetli bir kelime» olduğu da yazılıdır.

SIYASET-İ HASSA (سیاست خاصه) [Fık.] Bazı cürüm sahipleri hakkında ve bu katil suretiyle olsun, vuku bulacak zecir ve te'dip yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nehb ve garet gibi, fık u fücur gibi memnu fiillere mükerren cür'et edenlerin kahr u tenkil edilmesi bu kabildendir.

SIYASET-İ ŞER'İYYE (سیاست شرعی) [Fık.] Ülüemr denilen hükümdarla onun vekilleri bulunan ve Osmanlılarda Vezir-i âzam'ın, tağralarda eyalet valileriyle sancak beylerinin ve emsali salâhiyyet sahiplerinin tertip ettikleri ceza yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir tarifle âmmenin salâh ve intizamı için İslâmiyyetin muamelât ve «kubatta kabul ve iltizam ettiği hükümler demektir. Ölümden, el kesilmek, göz çıkarılmak, diş kırılmak, hapsedilmek gibi muhtelif tazir şekilleri bu tâbirde dahildir.

Yazdığı yazıları mustatil şekilde ve gepişliğine ciltlenmiş defterlere yazdığı için (Cöngî) adıyla anılan Hicrî onbirinci (Milâdî onyedinci) asır ulemasından (Dede Efendi) ümera tarafından tatbik olunan cezalar hakkında «Siyaset-name» adlı Arapça bir eser meydana getirmiştir. (Dede Cöngî) nin bu eseri Bursalı Mehmet Sebze Efendi tarafından zamanının sade Türkçesiyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Sonradan Şeyhülislâm olan Meşreb Zade hafidi Mehmet Arif Efendi de zamanının şeyhülislâmı Arif Hikmet Bey'in tavsiyesiyle ikinci defa tercüme eylemiştir. Bu tercüme evvelkine nazaran mustalahtır.

SIYEH KALEM (سیه قلم) [San.] Eskiden kara kalem resim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Siyeh, kara demek olan siyahın hafifletilmiş şeklidir.

SIYEHMEST (سیه مست) [Hal.] Fazla sarhoş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Siyehmest olma aklı etme zâil
Beher bîcâ kelâmı olma kaail
Ayn*

SIYER (سیر) [Ede.] Cenab-ı Peygamber'in hayatından bahseden eser yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tarihin şimdi biyografi adı verilen bir faslı sayılır. Arapça siyer; siyretin cem'idir. Siyret; insanın tuttuğu yol, gidiş; ahlâk, tavır, hareket demektir. Hadis'e ait eserlerde cihadla birlikte bahis mevzuu edilir.

Siyretin cem'i olduğu siyer iâş tarikat, haslet, heyet ve bir nevi hareket mânasını ifade ettiği gösterilen «Hukuk-ı İslâmiyye ve İstila-bat-ı Fikhiyye Kamusu»nda (3 üncü cilt, sahife 373, Siyer Maddesi) deniliyor ki: «Maahaza siyer tâbiri, müverrihler tarafından en ziyade Peygamber-i Zîşan Efendimizin evsaf ve menakıbından, yüksek mücahedelerinden bâhis olan kitaplara verilen bir unvandır. Bu itibar ile «Kitab-üs siyer» tarihin hususî bir şubesi makamında bulunmuş olur.

«Hukuk kitaplarında eihada ait mebahis ve ahlâmı ihtiva eden kısma «Kitab-ül-cihad» denildiği gibi «Kitab-üs-siyer» de denir.»

*Aşerîn ey siyer nüvis-i Habib
Ehl-i imanı eyledîn tatyib
Muallim Naci*

SIYERCI (سیرچی) [San.] Hükümdar saraylarında Peygamber'in ve ashabının hayatından, gazvelerinden ve muahhar devirlerdeki İslâmî fütubattan bahsetmeyi meslek ittihaz edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aarpça

siyretin cem'i olan siyer revîş, ahlâk, etvar, meşrep gibi insanın mânevî ve zahirî âdetleri mânasına gelir. Siyer; tarih yerinde de kullanılır. Siyereiler gitgide mevzularını gayr-ı dinî sahalardan almıya ve «kissahan» ismiyle anılmıya başlamışlardır. Kissahanların bazıları Peygamber ailesini, din imamlarını ve hükümdarları medheden fıkralar da naklettikleri için gitgide «meddah» namı almışlar ve sonradan ilk ikisi unutulurak bu türlü sanatkârlar neden bahsederlerse etsinler «meddah» diye anılmışlardır.

SIYİL (سییل) [Bah.] Direği istenilen istikamette tutmak için direk ile güverte iskaçası arasına konulan kamaların adıdır.

SOBRAMANİ ÇUHA (سوبرمانی چوخته) [Gig.] Kaputluk yeşil çuhanın adıdır. Vesikalarda «sobramin» suretinde de geçer. Yeniçeri çorbacılarıyla Sekban bölükbaşıları bundan yapılan kaput giyerlerdi.

SOF (سوف) [Gig.] İnce keçi kılından şalî gibi dokunan bir nevi kumaş adıdır. İnce sof, kalın sof, muhayyer, mevceli nevlere olduğu gibi yapıldığı yere göre Ankara sof, Bağdad sof adını da alır. En muteber ve meşhur olanı Ankara sofudur. Eski zamanlarda Ankara'ya Engüri denildiği için, vesikalarda «Engüri sof» diye geçer.

Çok eski zamandan beri Ankara'da sof dokunmaktadır. Ankara keçilerinin tiftiği çok iyi olduğu için dokunan soflar ipek gibi parlamakta ve dayanıklılığı rûçhanına sebep olmaktadır. Ankara sofları vaktiyle memleket dışına, Avrupa'ya da satılır, bu yüzden memlekete yabancı paranın girmesine sebep olurdu. Softan erkeklere kürk, cübbe; kadınlara ferace yapılırdı. Son zamanlarda ceket yapılmaktadır.

*Görmüşüz çok mutaassıp soft
Rehn edip plr-i mugane soft
Fazıl*

SOFA (صفا = صوفه) [Mim.] Binaların içinde büyük ve geniş olarak bırakılan ve odaların kapıları oraya açılan yere verilen addır. Doğrusu soffaya olan ve halk arasında sofa suretinde kullanılan bu tâbir için «Sanat Ansiklopedisi»nde (Sofa Maddesi) «Ferah ve sefali yer mânasına sefa'dan veya düzlük mânasına «sufih»den gelmiş olması muhtemel» olduğu kaydedildikten sonra deniliyor ki: «Eski Türk evlerinde odalardan daima böyle geniş bir sofaya çıkılır. Burası ev halkının birleştiği ve oturduğu ferah ve büyük bir oda mahiyetindedir.

Saray ve konak gibi büyük binalardaki sofaların büyüklerine divanhane tâbir olunur. Meclis kurulan yer mânâsındır. Anadolu evlerinde bu sofaların bir tarafı duvarsız ve bahçeye nazır olarak açık bırakılmış ve tavanının bu kısmı fasıllalı direklerle tutturulmuştur ki bunlara Türkiyenin muhtelif mıntakalarında ayrı ayrı isimler verilmektedir. Ankara ve civarındaki evlerin öñü açık sofalarına sergâh, Kütahtahya, Eskişehir ve Konyada yazlık, İzmir ve civarında hanay ve bazı yerlerde tahtapoştan muharref tahtabôş denir. Şam ve Bağdad taraflarında eyvan ve İran'da talâr, Türkistanda talvar tâbir olunur. Sofa tâbiri daha ziyade her tarafı kapalı ve odaların ortasında bulunan geniş kısımlar hakkında kullanılır. İstanbul evlerinde öñü açık sofalar olmadığı için bunların büyüklerine divanhane ve küçüklerine sofa tâbir olunur. Öñü açık olanlara ise tahtabôş denir ki şimdi veranda veya örtülü taraça denilmektedir. Cami ve tekkelerde ve büyük koğuşların içinde sütunlar veya kısa parmaklıklarla ayrılmış olan oturmağa mahsus geniş kısımlara da sofa denir. Süleymaniye Camii'nin yan sofaları gibi.

«Bazı sofalarda döğemenin pencerelere yakın olan kısmında oturmağa mahsus olarak zeminden yüksekçe yapılan geniş sekiler olursa bu gibi sofalara da setli sofa denir. Camilerin avlularında cami binasına girilen cümle kapısının iki yanında ve revaklar altında yüksekçe olarak yapılan son cemaat yerlerine de sofa tâbir olunur.

2 -- Kabristanlarda zeminden yüksekçe olarak set halinde yapılmış ve mütaaddit mevtaların gömülmesine ait mezarlıklardır. Bunların topraklarını tutmak için etrafına kısa duvarlar örülür ve bazan da etrafına parmaklık çekilir. Bunlar ekseriya aynı bir ailenin ölülerine tahsis olunur. Bunlara aile sofası denir.

3 — Oturulacak yer ve set mânâsına da kullanılır. Sofalı çeşme ki iki tarafında oturulacak yeri olan çeşme demektir. Su kablarnı dolduranlar destileri doluncuya kadar burada oturup dinlenir ve kablarnı koyarlar.

4 — Otellerde müğterilerin oturması ve beklemesi için yapılmış olan etrafı kapalı ve ekseriya sütunlarla müzeyyen ve üstü camlı, büyük, kapalı avlulara da denirse de diğer sofa ve salonlardan tefrik için buna hol tâbir olunmalıdır.

5 — Bahçelerde çiçeklerin toplu olarak bulundurulduğu az irtifada toprak döşek. Lâle sofası, karanfil sofası, çiçek sofası gibi.»

§ [Sar.] Hırka-i Saadet dairesinin yirmi

iki günde bir kere süpürülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. O gün hizmet nöbetçilere münhasır değildi. «Hane-i Hassa» ağalarının çoğu mefhareti mucip sayılan bu hizmeti görürlerdi.

§ [Ask.] Yeniçeri ısılahlarından. Koğuş yerinde kullanılırdı.

SOFA-I HÜMAYUN (صفا هـ يون) [Sar.] Padişahın oturduğu sofaya verilen addır. Buna «Hünkar sofası» da denilirdi.

SOFA KÖŞKÜ (صفا كوشكى) [Mim.] Topkapı Sarayındaki kasırlardan birinin adıdır. «Topkapı Sarayı'nın dördüncü yerinde sofa ismiyle anılan setler üzerindeki binalardan birisi de Mustafa Paşa köşküdür. Binaya ayrıca sofa veya «Merdiven başı kasrı» da denildiğini kaydeden Halûk Y. Şehsuvaroğlu (Sofa köşküne dair, Cumhuriyet, 30 Ağustos 1953) şu tafsilatı da veriyor:

«İlk inşa tarihi bilinmiyen kasır, muhtemelen yaptırmanın ismine izafetle Mustafa köşkü diye yâd edilir olmuş, fakat sonraları esaslı tâmirlere, değişikliklere uğramıştır. Bugün sağlı sollu iki odadan müteşekkil kasrın ortasına tesadüf eden ve alt bahçeyi lâlelikten ayıran binanın en eski kalıntısı olan kapı kemerinin bir yanında 1704 (1116) de III. Ahmed'in yaptırdığı tamire, diğer tarafında I. Mahmud'un 1752 (1166) de yaptırdığı diğer esaslı bir tamire ait iki kitabe mevcut bulunmaktadır.

«1116 tarihli kitabede burada mevcut (sofa, kasır, duvar, havuz ve bahçenin cümleten ve yer yer tamire muhtaç) olduğu belirtilmektedir. III. Ahmed kasrı baştanbaşa tamir ve yeniden ihya etmiş ve içini devrinin tezyinatıyla süsletmiştir.

«Bu suretle sofa köşkü bugünkü inşa ve tezyin karakteriyle Lâle devri'nin ayakta kalabilen pek nefis bina örneklerinden birini teşkil etmektedir.

«Bina bir istirahat köşkü olarak ferah bir mimaride yapılmıştır. Şair Dürri'nin III. Ahmed için yazdığı tarih kitabesinde bu ferahlık (Zevâde bunda gönül hoşluğuyla daima) (Sofa köşkü oldu hâlâ sofa-i sahn-ı safa) mısralarıyla belirtmektedir.

«Sofa köşkü bir orta kısmı ve iki çıkıntıyla üç parçadan ibarettir. Yanında merdiven başından geçilen alçı ocaklı küçük bir namaz odası ile bir ayakyolu vardır.

«Üç parçadan müteşekkil olan büyük odanın sedlerinin etrafı birinde yedi, diğerinde sekiz olmak üzere onbeş pencere ile bir taraftan lâleliğe, diğer taraftan alttaki büyük ha-

vuzlu bahçeye nazırdır. Pencerelerin üstünde ayrıca alçı pencereler bulunmaktadır. Orta kısımda mevcut iki kapıdan biri lâle bahçesine diğeri hem lâle bahçesine, hem aşağıya inen merdiven başına açılmaktadır.

«Sofa köşkleri arasında bu onsekizinci asır binasının tezyinat karakterini, diğerlerinin nefis çini duvarlarına ve klâsik nakışlı tavanlarına mukabil pek ince bir tahta oymacılığı ve yer yer çiçek nakışları teşkil etmektedir.

«Oymalı inişler, nakışlı kapılar, duvar kitabeleri ve bilhassa üç parça halindeki tavan Türk rokokosunun en nefis örneklerindendir. Duvarı çopçevre talik bir yazı ile Hakani Mehmed Bey'in Hilve'sinden alınan beytler süslemektedir.

«Büyük salonun iki setli kısımlarında, pencere kenarlarını sedirler ısgal etmekte, ortada 15. Lui'nin I. Mahmud'a hediye ettiği Duplessis imzalı, altın yaldızlı bronz mangel durmaktadır. Bazı şamdanlar, saatler, Edirne-kârî bir küçük masa, Japon içi dolaplar, salonun sonradan konulmuş eşyaları arasındadır.

«Sofa köşkü de, Osmanlı hükümdarlarının harem dışında geçen zamanlarında hemen her gün uğradıkları yerlerden biri bulunmaktadır. Burada kabuller olur, Huzur dersleri verilir, eğlenceler, oyunlar tertip edilir, saz âlemleri yapılırdı.

III. Ahmet Kalaylı Koz Ahmed Paşa'dan sadaret mührünü bu kasırda aldirtmış, Kırım Hanı Devlet Giray'la, Deli Petro'nun ahvalini bu geniş salonda konuşmuştu.

«Kırım Hanı, Mustafa Paşa köşkünün altın yaldızlı tavanlarını dolduran gür sesiyle o gün padişaha; (Şevketli hünkârım, bu kâfir bir hilekâr ve mekkâr kâfirdir. Eğer sulhuna itimat ve arz mahzarlarına ıgma-ı ayn-ı itimat buyrulursa aynı âkıbet kâî pek duşvar olur, Hele Kırım memleketi şimdiden elden gitti, Rumeli de kabza-i tasarruftan çıkmağa yüz tutmuştur. Ve bu kâfirin kasdı İstanbul olup umumen reaya keferesiyle ittihat ve ittifak üzere olduğu zâhir olmuştur) demiştir.

«Han'ın bu açık ve mert sözleriyle meşverette bulunanlar titremişler, III. Ahmet Devlet Giray'a an'anevi kadifeyle kaplı kürk, mücevher iki sorguçlu samur kalpak, mücevherli kılıç, sırma eğerli bir at hediye etmiştir.

«Mustafa Paşa köşkünde o acı meşveretten sonra belki Prut zaferinin şenlikleri yapılmış, III. Ahmet sedirinden sazendelere, o günlerin şevki içinde kimbilir ne cömert ihsanlarla bulunmuştu.

«I. Mahmut cülûsundan sonra ilk defa Rebiülevvelin yirmiyesinde Sofa Kasrına gelmiş ve burada has odalara atıyyeler vermişti. Padişah burada zaman zaman oyun oynayan iç ağaları, musiki fasılları yapan sazendeleri altınlarla taltif ederdi.

«III. Osman üç senelik kısa saltanatında Merdivenbaşı kasrında (Faslı musiki ve tomak el'abı ile zevkyap olur), bazı günlerde burada yemek yiyip kahve içen ve namaz odasında bir miktar eğlenip) harem avdet eylerdi.

«III. Mustafa cülûsuna yazılan kasideleri Sofa köşkünde okutup dinlemiş, o da setlefleri gibi köşkün geniş pencerelerinden kâh kar topu, kâh tomak oyunları seyretmiş, burada baharın alâmeti sayılan ilk nisan sularını kimbilir kaç yıl dualar ve saadet temennileriyle içip ihsanlar dağıtmış, av ağalarının getirdikleri avlar için, çantaçardan alınan paralar verilmişti.

«I. Abdülhamid de Huzur derslerini bazı ramazanlar Mustafa Paşa köşkünde yaptırdı, 1775 yılında kızı Hatice Sultan'ın doğumu mü-nasebetiyle yapılan büyük şenliklerde padişah Sofa kasrına gelip tantana-i pür velvele mehterhane ile enderun-ı hümayunu ağavâtı kullarına para ve altın dağıttırmıştı

«1790 yılında Mehmet Mekki Efendi (Beyzayı meşihatı) giymek üzere saraya davet olunduğu zaman Mustafa Paşa köşkünde ağırlandı ve buradan sünnet odasına götürölüp III. Selim'in huzuruna çıkarılmıştı.

«O yılın ramazanında hazine-i hümayun hocası Veliyyiddin Efendi Zade Seyyit Abdurrahman Efendi ile refiklerinin Huzur dersleri de gene aynı Mustafa Paşa köşkünde dinlenmişti.

«III. Selim yer yer harap olan kasrı gene aynı yıl içinde (hariçten ve dahilden serapa sıvaları tecdit vesair tamirlerle) yenileştirmişti.

«Topkapı sarayının son sakini olan II. Mahmut ömrünün son yıllarında Mustafa Paşa köşkünde bazı musiki fasılları yaptırıyor ve oedadından bütün hayatlarını geçirdikleri bir meydan üstünde belki geçmiş zamanları ve kendi saltanat yıllarını düşünerek memnun ve mahzun hâtilara dalıp gidiyordu.»

SOFA KURMAK (صفا كورمك) [Tul.] Tulumbacılar arasındaki her haugi bir rajonsuzluğu halletmek için reislerin idaresi altında toplantı yapılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rajonsuzluk, usulsüzlük demektir.

Osman Ergin «Tulumbacılar» hakkında izahat verirken (Mecelle-i Umur-u Belediye, birinci cilt, sayfa 1196) bunun için şunları yazıyor:

«Devair-i merkeziyye ve mahallât tulum-ba ocaklarında (Sofa) namıyla bir nevi sulh ceza mahkemesi de vardır. Bu mahkemenin reisi tulumbanın asıl reisi olup toplantı halinde (Sofa) nın makam-ı mahsusuna gelir. Tulumba uçakları da gelip karşısında otururlar. Herkes toplandıktan sonra «fenerci» maznunu (kabahatliyi) (sofa) ya getirerek elindeki kırbaç reisin önüne bırakır. Badebu maznunun kabahatını şerh ve tâdat (sayıp dökmek) ederdi. Bu mahkemede iki nevi ceza verilirdi: Tomruk, kırbaç.

«Tomruk: Maznunun ayağına pranga vurup cezası kaç gün tâyin edilmiş ise o kadar gün koğuştan bağlı kalmaktan ibaretti. Fakat mahkûm tomruğa vurulduktan sonra bir yangın zuhur ederse o zaman pranga derhal açılır, mahkûm da kurtulup koşardı.

«Kırbaç: Reis kaç tane hükmederse derhal infaz ve icra edilirdi.»

SOFALARI BİR TERTİP (صفه لری برترتیب) [Ask.] Araları iyi olan Yeniçeri ortaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ortalardan her hangi birinde zuhur eden bir hâdisе üzerine sofaları bir tertip olan ortalar tarafından o ortanın yardımına koşulurdu. Semer devirmek gibi ocaklıları en ziyade kızdıran hâdiselerde her iki tarafa yardım edenler çıkar, arada kan döküldüğü de olurdu.

SOFALI (صفه لى) [Sar.] Hırka-i Saadet dairesinde süpürücü, temizleyici hademe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların mensup oldukları kuruma «Sofalı ocağı» denilirdi.

SOFALILAR (صفه لىلر) [Ask.] «Tashih-i Bedergâh» suretiyle Yeniçeri ocağı'na yazılanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şehir delikanlıları askerlik imtiyazlarından istifade etmek ve bu sayede gezip tozmakta serbest olmak için ulûfesiz yeniçeri yazılır ve yazıldıkları ortanın nişanını kollarına ve baldırlarına dövdürürlerdi. Muharebe olunca turnacıbaşılar gönüllü olarak takım takım toplanıp ordu-yi Hümayuna getirilirler ve «tashih-i bedergâh» yani adları kütüğe geçirilip ulûfeye istihkak kesbederlerdi.

SOFALILAR PALÜDECİSİ (صفه لىلر پالوده چى) [Sar.] Silâhdarın maiyyetindeki Enderun-ı Hümayun Hassa ocağı'nın zâbitine verilen addır. «Emin hassekisi» de denilirdi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında ihdas olunmuştur. Asıl vazifesi saray muhafızlığı idi. Ulûfe dağıtılma merasiminde Sadrazam'a giydirilen hil'ati getirmek de vazifesi cümlesindendi.

SOFALI OCAĞI (صفه لىلر اوجاچى) [Sar.] Hırka-i Saadet dairesinin temizlik işini gören teşekkülün adıdır. Silâhdarın maiyyetinde olan ocağın zâbitine «Sofalılar palûdecisi», «Emin hassekisi» denilirdi.

SOFA TEZKİRESİ (صفه تذکیره) [Ask.] «Tashih bedergâh» usulüyle Yeniçeri ocağı'na yazılanlara ocağa mal edildiklerine dair verilen vesikanın adıdır. Yeniçeri ocağı'nın kuruluşunda ocağa girmek için sıkı şartlar konulmuş ve bu şartlara riayet edildiği müddetçe Yeniçeriler nizam ve intizamlarını muhafaza ettikleri gibi Tük bayrağını kıt'alara dikmek muvaffakiyyeti gösterilmiştir. Sonradan tedricen bozulmaya başlayan yeniçerilik Üçüncü Sultan Murat'ın meşhur sünnet düğünü vesilesiyle kendisini eğlendiren çalgıcılarla oyuncuların ocağa girmeleri hakkındaki arzularının yerine getirilmesi yüzünden ilk ve mühim darbe indirilmiş, 1153 (1740-41) senesinde ortaya bir de «Ulûfe» nin alınıp satılması meselesinin çıkarılması ikinci ve amansız bozgun vesilesini teşkil etmiştir. Bu müsaadeler verilince önüne gelen ocağa yazılıyor, fakat nizamla riayet etmiyerek bir taraftan da iş ve gücü ile meşgul oluyordu. Bir takım serserilerin ocağa girmiş olmaları ise halkın başına belâ kesilmelerini doğurmuştur. İşte bu gibiler taşradan gelen bir hemşehrilerini hemen yakalıyor, «gel yoldaşım seni Yeniçeri idelim» diyerek mensup oldukları orta kıyısına götürüp Yeniçeriliğe kaydedildiğine dair «sofa tezkiresi» aldıktan sonra yazıldıkları ortanın âlâmetlerini kollarına ve baldırlarına dövdürürlerdi. Sofa tezkiresi bu itibarla yeniçeri kayıt vesikası demek oluyordu. Orta çorbacısının mührünü ve ortanın nişanını havâ olan tezkire aynen şöyle idi: «Mümininiz kalû belâdan beri, Hakk'ın birliğini eyledik ikrar. Bu yola vermişiz seri, Nebimiz vardır Ahmet Muhtar. Ezelden beru mestaneleriz. Nur-u İlâhîde pervaneleriz, bir bölük bu cihanda divaneleriz. Sayılmayız parmakla, tökenmeyiz kırılmakla. Taşradan sormakla kimse bilmez halimiz. Oniki imam oniki tarik cümlesine dedik belî. Üçler, yediler, kırklar, Nur-u Nebî, Kerem-i Ali, pirimiz Sultan Hacı Bektaş Veli. Bin iki yüz otuz dört senesi, Cennetmekân Firdevs âşîyan kanun sahibi Elgazi Sultan Süleyman Han Hazretlerinin kurdugu nizam-ı müstahsen üzere ondokuzuncu bölüğün çorbacısı Hüseyin Aga'nın izniyle aşçı usta ve odabaşı ağa ve cümle ihtiyarların marifetiyle Mehmet Ataullah Efendi İbn-i Abdurrahman Bey yoldaşığa talip ve ragip olup ismi kul defterine kayıt ve sofamıza yağmurluk vaz' edip yedine

igbu sofa tezkiresi ita kılındı. Vakt-i hacette ibraz oluna. 5 sefer 1234 (1818).»

Bu tezkirenin kenarları eski yazma eserler gibi tezhip makamında selvi işlemeli idi. Üstündeki iki mühürden birisinden seyyit Hüseyin 19 yazılı olduğu gibi bir de selvi resmi bulunurdu. Mühür Çorbacı Hüseyin Aga'nın mührü olduğu gibi selvi de bölüğün sembolü idi.

SOFİ (سوفى) [Sof] Tasavvuf ehli olan ve onlardan gibi görünenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunu Sûfî suretinde kullananlar da vardır. Bu fark istilâhın menşeiinden ileri gelmektedir. Softan, sofostan, safadan, sıfattan, safvetten geldiğine kail olanlar, yahut dindarlıktan kinaye olduğunu düşünenler Sofî; Sufan veya Sufaneden, yahut Suffadan geldiğini ileri sürenler ve kaba saydıkları sofudan ayırmak isteyenler de Sûfî suretinde kullanmışlardır.

Soffiyi başka başka tarif edenler olmuştur. Bir kaçının tarifi şöyledir:

«Sofî; o kimselerdir ki kalbi Allah için safvet bulmuştur.» (Beğir bin El Haris El Hâfî El Sofî).

Yani tertemiz olmuş ve berraklık kazanmıştır.

«Sofî; Hakk'ın kendisi için seçerek onunla safa üzere bulunduğu nefsinden kurtularak onunla iliği kestigi ve bir dâvayı yüklememiş kimsedir.» (Bendar bin El Hüseyin).

«Sofî safa ile sof'u giyen, sevgiye cefa tadı tattırmıyan, dünyaya aldırış etmiyen ve Hazret-i Muhammed Mustafa'nın yolunu tutan kimsedir.» (Ebu Ali Ruzbari).

«Sofî; bulanıklıktan kurtularak durulan, düşünce ile dalan, beşerden kesilerek Allah'a bağlanan ve altın ile tağı bir sayan kimsedir.» (Sehl bin Abdül-üt-Tüsterî).

Soffiye'yi İslâm dininin, sofiye içtihadına göre, müteşekkil bulunduğu dört rûknün yani şeriat, tarikat, hakikat ve marifetin hikmet ve esbabına vukuf kesbedenler suretinde izah ediyenler de olmuştur.

Diğer bir rivayete göre sofilerin «Ehl-i Soffa» ya benzemeleri kendilerine bu ismin verilmesini mucip olmuştur. Bazılarına nazaran sofi kelimesinin aslı safevî olup talaffuz sakil (ağır, güç) olduğundan sofi kelimesine kalbolunmuştur. Sofî kelimesi için saf'tan müştak bir kelimedir diyenler de vardır. Bu kelimenin Rum «Sofiya» sından veya Yunan (Sofus) undan alınmadır diyenler dahi olmuştur. Yine Sofî'nin Kâbe'ye hizmet eden ve ibadetle iştigalleri hasebiyle sofi adını alan «Mudar» kabilesine mensup bir kabile isminden alındığını söyleyenler de bulunmuştur.

Sofî tâbirinin yünden bir kumaş olan «sof» a nisbetle vücutta gelmiş olduğuna «Sofî ve Tasavvuf» kelimeleri hakkında bağlı başına bir eser vücutta getirmiş olan Sadık Vîcdani Bey (Tomar-ı Turuk-u Aliyye, 4 üncü kitap, Sofî ve Tasavvuf, sayfa 60) ihtimal verdiği gibi Darülfünun müderrislerinden Mehmet Ali Aynî'de (Ölümü 1945) «Tasavvuf tarihi, sayfa 180» buna kail olmaktadır.

İlk evvel Sofî lâkabını alan zâhîtlarin büyüklerinden künyesiyle meşhur (Ebu Haşim-el-Küfî) dir. Ebu Haşim Hierî ikinci (Milâdî sekizinci) asrın ortasında (hierî sene 150 (767)) vefat ettiğine göre bu tâbirin ikinci asrın ilk yarısında meydana geldiği anlaşılar.

Ömer Rıza Doğrul (Ölümü: 1952) kıymetli birçok dinî ve içtimâî kitapları arasında yer alan «Tasavvuf» adlı eserinde (Kâğıt ve basım işleri Anonim Şirketi, İstanbul, 1948, sayfa 60 ve mütaakıp) «Sofî kelimesinin asıl ve tarihi» hakkında şunları yazıyor:

«Sofî kelimesinin ne vakit ortaya çıkmış olduğu üzerinde türlü fikirler ileri sürülmektedir. Bazılarına göre bu söz hicretin iki yüzüncü yılından evvel, yani ashap ve tabiin devrinden sonra peyda olmuştur. Bazılarına göre bu söz daha önceden Müslümanlarca malûm idi. Daha başkaları bu sözün cabiliyyet devrine ait olduğunu ve Arapların İslâm'dan önce de bu sözü tanıdıklarını anlatıyorlar. Bu ayrılık ne mahiyette olursa olsun tasavvufî kaynakların en sağlamı İslâm âleminde kendisine sofi denilen ilk zatın Hicretin 150 nci senesinde vefat eden Ebu Hâşim-el-Küfî olduğunu bildirmektedir. Bu zat hayatının en büyük kısmını Şam'da geçiren bir Küfî'li idi. Boyun eğdiği en büyük tesir Hazret-i Peygamber'le, arkadaşlarının yaşayışındaki sadelik ile dünya alâiyisinden yüz çevirmeleri idi. Kur'an'da, suçların mahiyeti ve kıyamet günü bütün suçların hesabı verileceği de, üzerinde tesir etmişti. Kuşeyrî, kendilerini ruh hayatına veren ve bu hayatın çeşit çeşit gelişmelerini yaşıyan kimselere lâıyk görülen isimleri anlatarak der ki: «Müslümanların büyükleri, Hazret-i Peygamber'in devrinden sonra Peygamber'in arkadaşı olmaktan da büyük bir isim alamamışlar ve almak istememişlerdi. Çünkü Hazret-i Peygamber'in arkadaşı olmaktan daha yüksek bir sıfat tanımlıyorlardı. Onun için bunlara Peygamber'in Ashabı denilirdi. Daha sonra ikinci asrda ashabın ashabı yetişmiş ve bunlara da Tâbiin denilirdi. Yani bunlar da en şerefli sıfatı, Peygamber arkadaşlarına uymakta bulmuşlar ve onun için «Ashaba uyanlar» mânasındaki Tâ-

biin adını almışlardı. Bunlardan sonra gelen nesil de «Tebe-i Tâbiin» yani «Hazret-i Peygamber'in ashabına uyanlara, uyanlar» adını en şerefli ad bulmuşlar ve bu adı almışlardı. Daha sonra ihtilâf başgöstermiş, insanların mertebeleri ve mevkileri ayrılmış, dine en büyük değeri veren kimselere zâhidler ve âbitler denilmiş, daha sonra bid'atlar başgöstermiş ve fırkalar arasında dâvalar başlamıştır. Her fırka kendi içinde zâhidler bulunduğunu ileri sürüyordu. Fakat nefislerini Allah ile koruyan ehli-sünnet tasavvufu benimsemişler ve onların büyükleri, Hicretin iki yüzüncü yılından evvel bu isimle şöret kazanmışlardır. (Risale-i Kuşeyriyye, sayfa 7-8).

«O zamanda beri Tasavvuf ve Sofi isimleri yayılmış, zâhidlerin zühdünü, âbidlerin ibadetini, fakirlerin fakrını ve bunlara katılan daha başka şeyleri ihtiva eden mesleğe tasavvuf denilmiş ve bunlar bu isimle sair dindarlarda ve din ulemasından, yani şeriat hükümlerinin zahiriyle meşgul olan fukahadan ayrılmışlardı.

«Sofi kelimesinin ne zaman zühur etmiş olduğu üzerinde ihtilâf olduğu gibi bu kelimenin aslı hakkında da bir sürü ihtilâflar olmuştur. Bazılarına göre bu, bir isim değil, bir lâkaptır. Çünkü Arapça'da onu destekliyecek hiçbir iştikak veya kıyas bulunmamaktadır. Bazılarına göre bu kelimenin aslı safa ve safv, yahut saff'tır. Bazılarına göre suffa veya saffa'dır. Hattâ onun esas itibariyle hububattan olan sufane'den gelme olduğunu söyleyenler de vardır. Onu mutasavvıfların giydikleri «sof» a isnat edenler de bulunuyor. Çünkü mutasavvıflar, herkesten ayrılmak için sof giymişler ve bunu giymekle temayüz etmişlerdir. Hakikati bulmak için burada bir lâhza durmak icab ediyor.

«Sofi'nin safa'dan ve safv'dan müstak olduğuna gelince bu, mânevî cepheden doğru olabilir Fakat dil bakımından doğru değildir. Sofi'nin saff bir kalp sahibi olması gerektirdiği şüphe götürmez. Fakat dil iştikakı bu mânâyı kabul etmez. Çünkü safaya nisbet edildiği taktirde Safevî demek icabeder. Safv'a da nisbet edilince saff değil saivî demek zâretü hasıl olur

«Sofi'nin saff yani sıra mânasındaki kelimenin gelme olduğunu söylemek de yanlışdır. Gerçi sof'ler, Tanrı huzurunda ilk safta, ilk sıradadırlar. Himmeterinin yüksekliği, kalpleriyle Tanrıya yönelişleri onlara bu mevkii sağlamıştır, onun için bu mânada, mânevî bakımdan doğru olmakla beraber, dil bakımından yanlıştır. Çünkü saff'a nisbet edildiği zaman saffiyi denilir, sofi denilmez.

«Sofi'yi suffa'ya, yani Hazret-i Peygamber'in devrinde bütün hayatlarını İslâmiyyeti öğrenmeye ve Peygamber'in hiçbir irşadını çıkarmamış dikkat eden fakir muhacirlere nisbet etmek de, sofilerin yaşadığı hayat ile Ehl-i Suffa'nın yaşadıkları hayat arasındaki bağlantıyı ifade ederse de lisan bakımından bunu da kabul etmeye imkân yoktur. Çünkü Suffa'ya nisbet edildiği zaman Suffi denilir, sofi denilmez.

«Sofi kelimesinin sıfat'a nisbet olduğunu söyleyenler de vardır. Maksatları sofi'nin en iyi sıfatlarla vasıflanması ve en kötü vasıflardan tecerrüd etmesi gerektiğini anlatmaktır. Fakat bu kelimeye nisbet edildiği taktirde sofi değil, belki sıfatı demek icap eder.

«Sofi'yi Sufân veya sufâne adındaki nebata izafe edenlerin kastettikleri mâna, tasavvufun az yemek yemeği ifade eden cephesini iltizam etmektir. Çünkü mutasavvıflar, çok yemek yemiyen, yemeğe değer vermiyen kimselerdir. Fakat bu da lisan bakımından doğru olamaz. Çünkü Sufân veya Sufâne'ye nisbet edildikte sufânî demek icabeder. Yoksa, sofi demiye imkân yoktur. Geride kalan bir şey varsa sofi kelimesini isim değil de lâkap saymaktır. Sofi'nin sofa nisbet edildiği iması bunu cerheder. Çünkü sof giymek, zâbitlerin şanı idi. Onun için mutasavvıflarla mutasavvıf olmıyan ilim adamları bu nokta-i nazarı kabul etmişlerdir El-Lum'a adlı eserin sahibi Tus'lu Serrac ile Risale-i Kuşeyriyye Şarihî Zekerriyya-el Ensari, İbn Teymiyye ve İbn Haldun bu fikirdedir. Lum'a sahibinin ne dediğini tesbit ederek bu büyük ilim adamının sofiligi, sofilerin dış elbisesi olan sof'a nasıl nisbet ettiğini görmek son derece faydalı olur: «Soffilerin sof giymeleri dolayısıyla onları giyinişlerine izafe eden isim, mücmel ve umumî bir tarzda (onların mutasavvıf oldukları bütün ilimleri, amelleri ve ahlâkı ifade etmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim Hazret-i İsa'nın en yakın dostlarını dış giyinişlerine izafe ederek anmış ve «Hani Havariler demislerdi ki...» diye söz söylemiştir. Havariler ise beyaz elbiseler giyen kimselerdi. Allah da onları elbiselerine nisbet etmiş ve onların haiz oldukları ilmi ve ameli vasıflara işaret etmemiştir. Çünkü sof giymek, Peygamberlerin, gerçeklerin ve kendilerini ibadete vermiş olan nâsiklerin şiarı idi. (Hazret-i İsa'nın en yakın dostlarına Havarî denilmesinin sebebi hakkında, bunların elbiseleri yıkayan ve tahvir eden, yani beyazlaştıran kimseler olduklarıdır.) Eski Peygamberlerin sof giydikleri doğru ise ve mutasavvıflar

lar da onlara uyarak bu kaba elbiseleri giydikleri hakikat ise, bunlarla beraber El-Luma' sahibinin havarilere verilen ismi izah yolunda verdiği malûmat hakikate uygunsuz, sofi kelimesinin sofa nisbetinin de doğru olduğuna bakarak bu nokta-i nazarı kabul etmek icabeder.

«Fakat daha başka bir telâkki vardır. O da «Birûnî» ye aittir. Birûnî, sofi kelimesinin Yunanca «hikmet» mânasındaki «Sofya» kelimesinden gelme olduğunu söyler. Birûnî, Hind ve Yunan hükemasından bahsettiği sırada: «Bunlar bir nokta üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu nokta içlerinde şu görüşü ifade eden kimseler bulundugudur: Hakiki varlığı illet-i ulâ'ya atfetmek. Çünkü illet-i ulâ bizatihi başka her varlıktan müstagnidir ve her varlık ona muhtaçtır. Varlık için başkasına muhtaç olanın varlığı ise hayal gibidir. Hak değildir. Hak ise ilk birdir.» Birûnî daha sonra şunları söyler: «Soffilerin reyî budur ve bunlara hükema da denir. Çünkü Yunanca'da sofi hikmet demektir ve onun için filozofa Plaso'ya, yani hikmetin muhibbi, derler. Müslümanlar içinde bunların düşüncelerine yakın düşünceler taşıyan kimseler peyda olduğu için onların isimleriyle alınmışlardır. Bu lâkâbın mahiyyetini bilmiyenler onları tevekkülleri hasebiyle Suffa'ya, nisbet etmiş ve bunların Hazret-i Peygamber devrinde yaşadıkları hayat tarzı ve bu hayatın pek sadeliği dolayısıyla medeniyet hayatının karışıklıklarından azadlığı, refaktan ve refahın inceliklerinden uzaklığı, zâhidlik, fakirlik ve nâsiklığın desteklediği bir ülküyü gözetmeleri, sofilerin, Yunanca «Sofya» kelimesini alarak ona intisap etmediklerini, belki giydikleri sof'a intisap etmeyi tercih ettiklerini ve böylece daha önce gelen Peygamberlere ve güzide büyük-

lere benzemek istediklerini anlatır. Tasavvuf ilmi ilk görüşü sırasında kalbin iç yüzü ve ruh sırrının ilmi idi. Hedef, insanın erişeceği makamlarla en yüksek hakikati bulmaktır. Bu da tasavvuf ile Yunan felsefesini birbirinden ayırma ve tasavvufun, katılık ve kabalık ifade eden sof ile bağlantısını kuvvetlendirmeye kâfi gelir.»

Maarîf Tarihi gibi tasavvufa dair tetkikatıyla de tanınmış olan Osman Ergin «Süfi, tasavvuf; felsefe ve Filozof tâbirlerinin menşei» tetkik ederken (Balıkesirli Abdülaziz Mecdî Tolun, İstanbul, Kenan Matbaası, 1942, sayfa 288 ve mütaakıp) şunları yazıyor:

«Bu kelimelerin menşei hakkında İslâmî eserlerde birçok vecihler ve buluglar gösterilmektedir. Şimdiye kadar bu tâbirlere me'haz ve menşe' olarak ileri sürülen kelimeler şunlardır. Teozofya, Sofos, Sofya, Sof, Safa, Safvet. «Tarih-i Felâsife-tül-İslâm» da (انها من كلمة صوفيا اليونانية ومعناها الحكمة الربانية فالصوفي هو الحكيم في سبيل الله.)

«Halbuki «Lügatçe-i Felsefe» Thésophie'nin tasavvuf karşılığı olmasını kabul etmiyor ve «Tasavvuf, İslâm dininde nefisleriyle fânî ve Allahûteala ile bâkî, tabayiden kurtulmuş ve hakikat-ül hakayika vâsıl olmuş olan zümre-i havassa mahsus bir mezhep olmasına ve Thésophie'nin ise pek kadim bir mezhep olduğu bilinmesine ve sihir dahi bu ilim aksamından bulunmasına nazaran, buna tasavvuf denilmesi doğru değildir. Bu kelimeyi mâna-yı isti-kakisi olan «marifet-i umur-u ilâhiyye» tâbiriyle tercüme müreccah görülür» diyor.

«Elmüncit» adlı Arap lûgati de hemen bunu böyle gösteriyor:

«İslâm tasavvufu hakkında güzel bir eser yazmış olan Beyrut'daki Amerikan üniversitesi profesörlerinden Abdüllâtif Ettibavî, Hammer'in bu kelimenin Yunanca «Sofos ten geldiğini söylediği Noldke'nin de bunu kabul etmiyerek Arap dilinde yün demek olan sof'tan geldiğini iddia ettiğini söyler.

«Doktor Zeki Mübarek (Ettasavvuf-ül-İslâmî) adıyla neşretmiş olduğu iki ciltte 818 sayfa tutan eserin 17 inci sayfasını bu kelimenin menşeiine tahsis eder ve Şarkta, Garp'ta bu bapta söylenmiş olan bütün sözleri orada toplu bir halde gösterir.

«İstanbul Üniversitesi İslâm Felsefesi Profesörü İsmail Hakkı İzmirli de (İslâm Mütefekkiri: Gazall) başlığı altında (Ceride-i İlimiyye) ile neşretmiş olduğu makaleler silsilesinde, sofi tâbirine me'haz ve menşe' olabilecek bütün kelimeleri ele alarak; uzun uzadıya tahlil ve tetkik ettikten sonra diyor ki:

«Sofiiyenin çoğu sof giydiklerinden bu nam onlara verilmiştir. Libas-ı sofun libas-ı enbiya olduğu da mâruftur. Hazret-i Muhammed'in bile sof giydiği mervidir. Suleha, zühhad ve ubbad daima sof giyerlerdi. Terki ziynete delâlet eden sof, suleha, zühhad ve nûsake münasip bir tarz-ı telebbüs idi. Sofiye Sof giymiye nisbet etmek tevazua elyak ve akreptir.

«Bir takım zevatın: (sûfi kelimesi Yunanca Sofos lûgatinden muarreptir. Sûfiye hakikat-i islâmiyyeyi taharri eden ukalâ mânasına. Kütüb-ü Yunaniyye'nin Arapça'ya tercüme ve naklinden, felsefe lâfzının lûgat-i Arabiye duhulünden sonra; sûfiye ismi tanınmış, sûfiye ulûm-u zâhir olmuştur) sözleri doğru değildir. Çünkü zühhad tarikine sülûk eden zevatın sûfiye ismiyle iştiharları kütüb-ü Yunaniyye'nin tercümesinden, felsefe lâfzının şüyuünden sonra olabilecek idi. Niçin sûfiyeye felâsife deniyor? Madem ki felâsifenin eserlerinde, kavillerinde bahsi vardır. Niye felâsifeye sofiye denilmemiştir? Madem ki felâsifenin eserlerinde, kavillerinde tasavvuf bahsi vardır; İslâm'da hikmet ve felsefe ile iştigal edenlerin akdemi olan Yakup İbn-i İshak-ül Kindî'ye niçin Feylesof-ül-Arep denildi de Sûfiy-yüi-Arep denilmedi.»

«Sûfiye ismi; felsefecî mâruf ve me'hazı malûm olduktan sonra, zuhur etmiş ise; niye bir çoklarına müphem kalıyor da, türlü türlü vecihler gösteriliyor?

«Sûfiye tariki, felâsife tariki ile tahlil olunursa görülür ki: Asıl tarikat-ı sûfiye, tarikat-ı felsefiyyeden uzaktır. Felâsifeyi en ziyade inkâr eden sûfiyedir. Binaenaleyh sûfiye isminin kadimen kütüb-ü Yunaniyyeden Arapçaya menkul, sofos kelimesinin Araplarca maruf olmasından ve 200 tarihinden evvel ehl-i İslâm arasında, ubbad ve zühhad mabeyinlerinde mâruf idi. Fakat taammüm ve iştiharı kurunu selâseden sonra idi.» «Ceride-i ilmiyye, sayı 72, 1337 - 1340, İstanbul).

«Muhterem profesör bu iddiasında o kadar musirdir ki (Türk Tarihi Anahatları) kitabı için en son yazmış olduğu eserde, tasavvufun ilk önce Basra'da ortaya çıktığını anlattığı sırada sözü yine bu mevzua getirerek, fakat eski fikirlerini tadil ederek: «Basra'da zâhitter, sof, aba giydiklerinden bu namı almışlardı. Maverâ-ünnehr, Horasan ve Magrip'te sof giydiklerinden onlara sofi denilmiştir. «diyor.» (Müslüman-Türk Filozofları, sayfa 66).

«Acaba bu ayrılık elbise farkından mıdır? Yoksa Yunanca Sofos ve Sofya kelimelerinin

oralara girmemiş, yahut oralarca mâruf olmuş olmasından mıdır? Bence ikinci şık daha doğrudur. Magrip'te güneşin sıcağından korunmak için umumiyetle ve ta Romalılar zamanından beri beyaz yünden (toj) denilen ihram giyildiği gibi Maverâ-ün-nehr ve Horasan'da da soğuktan muhafaza için tabiatıyla yün elbise giyilmekte olmasına ve yünden istigna hiçbir kimse için mümkün olmamasına, hattâ yün, pamuğa nisbetle iptidai kavimlerce daha kolay tedarik edilebilmesine göre, bunda ısrar etmek doğru olmasa gerek.

«Şu halde muhterem profesörün tasavvufa me'haz oluğlarını kabul etmediği saf, saf = safa, صفة = saffe, صفت = safvet ilâh kelimelerine - müsaadelerine güvenerek - yünden yapılmış elbise demek olan (سوف = sof) u da ilâve etmek lâzım gelir. Öteki kelimeler, kendi tetkik ve kabulleri veçhile, tasavvufa me'haz olmaktan ne kadar uzak ise, sûfi'nin yün demek olan sof'tan gelmiş olması da o kadar aykırıdır. Nitekim başkalarına hacet yok, yine kendilerinin: «Mamafih her sof giyene sûfi denilemeyeceği gibi, her sûfinin sof giymesi de lâzım gelmez» sözleri buna delil olabilir.

«Arap şairlerinden Eb-ül-Feth-il-Büstani:

تنازع الناس في الصور، واختلفوا
فيه، وظنوه مشتقاً من الصور؟
ولست امتح هذا الاسم غير حق؟
صافي، فصورى؟ حق لقب الصور.

«Yani halk sûfi isminde niza, ihtilâfa düştü. Onu sof'tan müştak sandı. Ben bu ismi beğenmiyorum. Şu kadar var ki o yigit musaffi (Muhibb-i halisi) oldu. Ona da musafat olundu. Tâ ki sûfi lâkabını aldı.» (Tercüme Profesör İsmail Hakkı İzmirli'nindir.) Sözleri de sûfi'nin softan gelişini reddeder.

«İstanbul Üniversitesi Profesörlerinden Ferit Kam (Vahdet-i Vücut) adlı eserinde bu mevzuu uzun uzadıya münakaşa ettikten sonra der ki:

«Sûfiye hazeratının meslek-i mahsusları esasen meslek-i hikmet ve marifetten ibarettir. Şu hale nazaran kendileri de kemalât-ı, sûfiye ve mâneviyyeyi câmi birer zâfûnun olduklarından sûfi kelimesinin filozof kelimesi gibi âkil, hakim mânasına olan sofos kelime-i Yunaniyyesinden ta'rib (Araplaşmak) ve kendilerine alem edilmiş olması pek muhtemeldir. Nitekim bu kelime Fisagor'a gelinceye kadar tarik-ı hikmet ve marifete sâlik olan hükema-yi Yunaniyyeye alem olmuştu. Fisagor bu unvanı lâzime-i tevazua mugayir gördüğünden kendisinin hakim

değil ancak filozof yani muhibb-i hikmet olduğunu beyan etmiş ve kendisinden sonra gelen hükemanın kâffesi bu unvan ile yâdedilmişlerdir. Fisagor'un lâzime-i tevazua mugayir gördüğü bu unvan nasıl olmuş ta, sûfiyyun hazeratı tarafından kabul edilmiş? diye itiraz edilecek olursa biz bu itirazı cevaptan müstagni görürüz. Kaldı ki bu unvan sûfiye hazeratı tarafından mı ihdas edilmiş, yoksa onların tarik-ı hikmet ve marifete sâlik olduklarını görenler tarafından mı tevcih olunmuş? Burası malûm değildir. Hazerat-ı sûfiyenin o zümreden olmaları tarafından bu unvan ile yâdedilmiş olmaları muhtemeldir.»

«Değil mesleklerin hattâ ırkların ve milletlerin adlarını bile ekseriya başkaları vermiş olduğu malûm olmasına göre, sûfiyeye sûfi yani hakim ve âkil unvanını da, onların vaz'ını, tavrını, yaşayışını ve mesleklerini görenlerin eski Yunanistan'da bu türlü adamlara verilmiş olan bu unvanı onlara da vermiş olmaları muhtemel değil muhakkaktır.

«Fihakika felsefe ve ilim tarihlerinin bildirdiğine göre ilk önce bulundukları zamanlarda malûm ve münteşir olan ilimlerin bütün şubeleriyle uğraşanlara ve onları bilenlere, bilhassa Yunanistan'da akıllı mânasına olarak sofos yani hakim denilirdi.

«Bizde de her hangi bir âlimin, bir büyük adamın hal tercümesi tetkik edilecek olursa bu adamın aynı zamanda tabib, filozof, mutasavvıf, müfessir, muhaddis, müverrih, kelâmcı, şair, hattat ve idare memuru yahut hâkim (kadı) olduğu görülmez mi? Hattâ son zamanlarda bu ilimler arasında yalnız tıpla uğraşanları, yahut tıbbı çok ehemmiyyet ve kıymet verenleri, eskiden her şeyi bilen onlarla uğraşan hakimlerden tefrik etmek için hekim şeklinde yazmaz mıydık?

«Fakat gitgide bu türlü hakimler ve âkiler arasında bir takım şarlatanlar türiyerek edinmiş oldukları derme çatma, karışık ve eksik bilgilerini siyasi külâhlar kapmakta ve cerbeze ile halkı aldatmakta kullandıkları gördüğünden ve bu suretle ilim ve fazilet ortada kaynayıp gittiğinden bunlarla mücadele etmek, bunların gururlarını kırmak, bunları halk önünde gülünç bir mevkie düşürmek ve aynı zamanda mahviyyet ve tevazu göstermiş olmak için kendileri taraftarlarını hakim değil muhibb-i hikmet yani hikmeti seven philosophe adı ile anmağa başlamışlardır.

«Daha sonraları Aristo gelerek, birincilerle mücadele etmek hususunda istifade olunmak üzere Mantık'ı ortaya atmış ise de, gitgide

filozofya da sofya mânasına alınarak onunla müteradif bir hale gelmiştir.

«Bu vaziyet karşısında filozofya lüzumsuz ve mânasız bir tâbir haline gelmekle beraber, o tarihlerden bugüne gelinceye kadar her ikisi de mânaca ve bizmetçe beraber olarak kalmış oldular.

«Yunanlılardan sonra komşuları ve ilimle medeniyette vârisleri ve muakkipleri olan Araplarla İslâmlar, her iki kelimeyi de dillerine alarak bunların birincisinden zühd ve ibadet sahasında sofi, tasavvuf ve mutasavvıf, mantık muhavere ve kelâm sahasında sūfistai, safsata, safsatiyyat ve yalnız metafizik sahasında ise felsefe, tefelsūf, feylesof ve felsefiyyat gibi tâbirler ve kelimeleri Arap diline malettiler.

«Hattâ ne tasavvufia, ne de felsefe ile uğraşmayan, bilâkis bunlarla uğraşanlara tıkfir eden, fakat biraz fıkıh ve biraz da şer'iyyat ve o miyanda gıya Şeriatî müdafaa için felsefenin ve tasavvufun dar bir şubesi, mahdud bir sahası olan (Kelâm) ilmini okuyan medrese mensuplarına da sūfesta'iden bozma softa denildi. Arap, Furs ve bilhassa Türk kamuları bu kelimenin menşei ve me'hazını kestirememiş ve bulamamış oldukları için onu, âdetleri veçhile mutlaka Arap ve Furs dillerinden birine maletmek istiyerek Fursçede yanmış, tutuşmuş (niye yanmış, niçin yanmış ve kime tutuşmuş, belli değil) mânasına gelen suhta'dan bozmadır, diye gösterirler ki pek aykırı ve pek gülünçtür. «Muhterem Profesör İsmail Hakkı İzmirli'nin «İslâm âleminde Yunan felsefesinin şüyuundan önce (sûfi) tâbirinin bulunmuş ve kullanılmış olduğunu söylemesi, bu dâvanın lehinde değil aleyhindedir.

«Nitekim Kitab-ül-ulûm fit-tasavvuf'da Muhammed İbn-i İshak İbn-i Yesar'ın Mekke tarihine dair verdiği malûmata göre: «İslâmiyyetten önce ve Kâbe kimse tarafından tavaf edilmediği zamanlarda, uzak memle'etlerden sûfi denilen kimseler gelir, Kâbe'yi tavaf edip giderlerdi. Eğer bu rivayet doğru ise, bundan, İslâmiyyetten önce de sûfi tâbirinin malûm ve müstamel olduğu ve bu tâbirin fazl u salâh sahibi kimselere verildiği anlaşılar» denilmesi de bunu teyit eder.» (Sayfa 22).

«İşte sophie ve philosophie asırlarca yan yana Yunanistan'da birlikte yaşamış olduğu gibi, bu tâbirlerin ilki İslâm âleminde felsefe cereyanı başlamadan önce İslâm zâhitteri arasında kullanılmağa bağlanmış ve sonraları, yani felsefe Araplar ve İslâmlar arasında şayi ve malûm olduktan sonra da yine bu âlemde yan yana yaşamış durmuştur.

«İslâm'da (لارمانيه في الاسلام) düsturu malûm olmasına rağmen zühd ve inziva şekli, İslâm âleminde de ortaya çıkarak, yer yer birçok âbittir, zâhittir türemiş ve bunlara komşuları olan Şarkî Romalıların veya Bizanslıların ve yahut bunların mensup oldukları din sâliklerinin veya yahut kaynağı Mısır ve İskenderiye olan Eflâtunî felsefe mensuplarının kullanmış ve vermiş oldukları (sûfi) adı verilmiştir.

«Bunun için felsefe ilminin ve felsefe tâbirinin Arabistan'a gelmesine kadar beklemeğe hacet var mıdır? Bu milletin maddî ve sînâî medeniyet gibi mânevî medeniyeti olan dil ve ilim de kuvveti ve cazibesi nisbetinde komşuları tarafından hapsedilmiyecek bir şekilde, fakat kat'î olarak tâyin ve tesbit edilmeyecek bir zamanda o komşu memlekete ve o memleketin diline girebilir. Bir çokları da böylece girmiştir ve hâlâ da girmektedir.

«Binaenaleyh sûfi ve tasavvuf yün demek olan (sof) tan değil, Yunanca hikmet mânasına olan (sofos) veya (sofya) dan Arap diline ve İslâm âlemine geçmiştir.

«Kit'alar, milletler, dinler ve ilimler arasında bu türlü kelime idhalât ve ihracatı her zaman vâkı olmaktadır.

«Meselâ İslâm medeniyeti ve ilmi son haddine vâsıl olduğu zaman Araplar ondan istifade ederek İslâm riyaziyecilerinden (Harezmi) nin ileri götürdüğü bir riyaziye şubesini öğrenmişler ve bunun adını algorythme diye ve riyaziyenin bir şubesine alem olarak dillerine almışlar ve ilmi Şarklılardan ziyade ve onların tanımlayacakları bir tarzda ileri götürmüşlerdi.

«Bu suretle Garpta ilim ve medeniyet terakki ederek bu sefer Şark Garptan istifade etmek istediği zaman onlar da bu ilmin adını (logaritme) ye çevirmek suretiyle tekrar Şark'a getirmişlerdi.

«İşte bunun gibi Arab'ın sophos, sophie kelimesini ilk önce (sûfi) şeklinde Şarklılar dillerine alıp bir ilme ad yaptıktan sonra İslâm felsefesinin adı olan bu tâbir tekrar Garba geçerken, hiç olmazsa yanlış ve söyleniş tarzını biraz değiştirerek soufi, soufisme şeklini almıştır.

«Bu bahse ait son söz olarak şunu da söyleyeyim ki: Şarkta ve bilhassa Türkler arasında (sûfi) nin bir üçüncü kullanım şekli daha ortaya komuştur ki o da (sofu) dur. Bu tâbir, ne tasavvuf, ne de felsefe ile alakası olmayan, bilâkis bunlarla meşgul olanları tekfir eden yobazlara ve eski bir tâbir ile zühd-i huşk erbabına alem olmuştur ki buna halk dilinde çok yerinde olarak kaba sofı denilir.

«Şu halde Yunanlıların (sofos) yahut (sofya) sı, Şarkta umumiyetle sûfi, Türkler arasında, fakat dar bir sahada sofı ve Garp-lılarda soufi gibi üç muhtelif şekil ve aynı zamanda üç ayrı mâna almış oluyor.

«Buraya kadar verilen izahattan anlaşılmıştır ki tasavvuf ta, felsefe de ve binnetice mutasavvıf ve filozof ta, hattâ sofı ve sofı da aynı kökten çıkmış, aynı işleri görmek için ihdas edilmiş, fakat sonraları ilimde ihtisas ve iş bölümü ortaya çıkarak sahaları ayrılmış olduğu gibi mânaları ve kullanım tarzları da az çok değişmiştir.»

Sofiyye tâbiri birinci hicrî dördüncü milâdî onuncu asırda Irak'ın bütün zâhidlerine teşmil edilmiş idi.

İslâm arasında zuhur eden fitne, balkın ibadet ve tâattan inhirafa meyli sofiyye'yi mus-takil bir fırka şeklinde bulundurmıştır.

Sofiyye ilimlerine «Tasavvuf» denilir. Tasavvuf; kitap, sünnet ile mukayyed, mügeyyedir. Tasavvufun zuhurundan ve so-fîlikten maksat iyi amellerle ahlâkî tehzîp, nefsi dine cezp, aynı zamanda manevî bir zevkten ibarettir. Mücadele neticesinde inkişaf eder. İlim halinde tedvin olunması bu maksadın temini içindir.

Sofiyye'nin ayrı bir ilim ile mümtaz oldukları tasavvuf başlıca iki kısma ayrılır: Tahalluk, tahakkuk.

Tahalluk kısmı ahlâkî tehzibine, din yoluyla nefsin tedibine, ihlâs için nefsin murakabe muhasebesine ait bir ilim idi. Daha doğrusu ümmetin havassına mahsus bir terbiye usulü idi.

İslâmın zuhurundan evvel Yunan ve Hind filozofları tasfiye tarikine sülûk etmişler idi. Tasfiye ehli olan felâsife başka, İslâm'da zuhur eden mutasavvife yine başkadır. Zühhad tarikine sülûk eden zevatın «Sofiye» ismiyle iştiharları felsefenin İslâm âleminde intişarından, felsefeye ait kitapların naklinden evveldi. Mutasavvife-i felâsife sofiyyenin vasıl olduğu gayeye vâsıl olamamışlardı.

Sofiyye tasfiyede, zikir ve taatta muvazabette İslâm kanunu üzere hareket ederdi. Felâsifenin tasfiyeleri ise keyfe mâyege idi. Kevin esrarına, hilkatın tabayüne ait olan tahakkuk kısmını sofiyye sıbga-i din (din boyasıyla) isbat etmişlerdi.

Molla Câmi bunu şöyle anlatır:

حکمت یونانیان پیغام نفست وهوا
حکمت ایمانیان فرموده پیشمرست

İslâm'da pek ziyade mazarratı görülen batıniyyenin iltizam ettikleri meseleler bu kıs-

mın kisvesine (şekil ve kıyafetine) bürünerek lâsuurî bir surette ehli-i İslâm tarafından ter-viç olunmakta idi. İşte din âlimlerinin ve mu-haddislerinin şiddetle hücum ettikleri tasavvuf tahakkuk kısmı idi, mükâfeve veya tevhide ait ilm-i Tasavvuf idi.

Şer'i hükümlerin zâhirlerine karşı pek ziyade muhafazakâr olan fukaha tasavvufa karşı geliyorlar, hususiyle sofiyyenin zühd hakkındaki mubalâgası eimmenin bazısına hoş gelmiyor, tahakkuk kısmı gibi tahalluk kısmı da taana uğruyor idi Nitekim (Hâfız Ebu Zer'a) sofiyye eimmesinden (Hâris-i Muhasibi) nin vara' ve takvaya, nefsin muhasebesine ait yazmış olduğu (Erriaye) adlı eser hakkında şiddetli intikadde bulunmuş idi. Bayezid-i Bestâmî, Cüneyd-i Bağdadî, Zünnun-ı Mısarî, Şekik-i Belhî gibi sofiyyenin büyükleri bile bir kısım fukaha tarafından taan ve inkâra duçar olmuşlardı. Evvel ve ahar sofiyye ricali bir kısım ulema tarafından inkâr olunagelmekte idi. Turuk-u Aliyye pîrânı da taan ve inkâra uğramışlardır. Bu husus tarz-ı tefekküre, nokta-i nazara, içtihadı ait bir meseledir. Binaenaleyh her iki taraf mazurdur.

Sofiyye ile Batıniyye'yi birbirinden ayırmalıdır. Vakıa ikisi de tevil eder. Fakat sofiyye ayet ve hadisleri zâhirlerine, batıniyye ise zâhire de ehemmiyet vermiyerek keyiflerine göre tevil ettikleri için aralarında fark vardır.

Sofiyye başlıca iki kısma ayrılabilir:

1 — İlim yoluna sülûk edenler.

2 — Mücerred zevk ve vecd yoluna gidenler.

Evvelkisinde seyr-i illallahı istikamet, havi ve kuvvet-i Bâri ile avn-i Süphanî ile mehalik ve mevanî ve kavatı' def' hususunda kuvvet hasıl olur. Bu tarik mahzurdan salimdir.

İkinci yol; sâliklerinin ilimlerinde cid, zühdlerinde itina, seyr ve sülûklerinde ihtimam bulunur. Ancak bu tarik erbabı iman akidelerine şüphelerin gelişi indinde bîbasar (görünmez) olur. Hattâ mabudunu bile bilmiyebilir. Ya vecd ve zevkiyle, ya kavminin âdetine ittiba ile, ya dinde bir emeli olmadığı halde sonradan muhdes olan bazı evza' ile yahut nefsin arzularıyla ibadet eder. Bu yol mahzurdan salim olmaz.

Sofiyye-i tahalluk ile sofiyye-i tahakkuk maksatlar ve hakikatler hususunda bir takım resimler ve vasıtalar ihdas etmişlerdir. Fakat bu vasıtalar ve resimler bu âyini umde edinmemişlerdi.

Sonraları zâhiri rûsum galebâ etti. Nitekim sofiyyeden «Ebu Hasan-ül-Buğenci» (ölümü

H. 328, M. 1939) التصوف اليوم اسم ولا حقيقة وقد كان (التصوف اليوم اسم ولا حقيقة ولاحقه) demiş idi.

Artık birkısım zühhad (zâhidler) reftar ve güftarda (sözde ve harekette) sadık sofiilere benzemek için gözler resme bağlandı. Tasavvuf ehlinin şiarı olan «Lûba-i murakka'», ehemmiyet kesbetti. Âyin ve merasim umde oldu. Bir remz, bir vasıta olan âyin-i mahsus, rûsum-ı zâhire hakikat yerine geçti. Zâhiri rûsumdan yalnız zikir denilen esvat (sesler) ve harekât (hareketler) kaldı.

Sofiyye, insanları üç kısma ayırıyorlar. Bu eihet; (Avarif-il- Maarif) ten naklen «Tasavvuf Tarihi» nde (sayfa 183) şu suretle kaydedilmiştir:

«Birinci sınıfta olanlara kâmil ve vâsıl diyorlar. Bunlar da iki kısımdır. Birinci kısma umumen Enbiya, ikinci kısma Resul-i Muhterem Hazretlerine kemal-i mütabaatları sebebiyle Hakka vâsıl olduktan sonra tekrar beşeriyete avdetle insanları ırşada memur olan evliya dâhildir. İşte kâmil ve mükemmel dedikleri zatlar bunlardır. Bununla beraber, vâsillerin hepsi ırşada memur olmuyor. Bazıları «Bahr-i cem' ve hayret ve batn-ı hut-ı fena'da müsteblîk olurlar» meczup dedikleri bunlardır.

«İkinci sınıf insanlar sâliklerdir. Bunlar da iki kısımdır. Bir kısmı yalnız Veçhillâh'ı tâlip ve hem dünya ve hem ahirette zâhî oldukları halde, ikinci kısmı cenneti istiyenler yani dünyada zâhî ve ahirette ragıp olanlardır. Yalnız Veçhillâh'ı istiyenleri de ikiye ayırıyorlar: Sofiyye, Melâmiyye. Cenneti istiyenler de de dört kısımdır: Zâhidler, fakirler, hâdimler, âbidler.

«Üçüncü sınıf insanlara gelince bunlar mukimîn tabakasıdır ki esrar ve ashab-ı şimalden mürekkeptir. Bu şimal tâbiri Kur'andan ıktibas olunmuştur. Bu eihetle birinci sınıfa dâhil olanlara mukarribun denildiği halde ikinci sınıftakilere ashab-ı şimale mukabil olmak üzere ashab-ı yemin ve ebrar itlak ederler.»

Halvetiyye tarikatının bir kolunun kuru-cusu olan Dede Ömer Ruşenî (ölümü 892-1486-87) «Sofi» başlıklı manzumesinden seçme beyitler:

Ana demiş tasavvuf ehli: sofı
Ola mecmu'î esrarı vukuftı
Hisap ehli ana demiş ki: sofı
Eliftendir diğе elf ü uluftı

Muvahhitler katında oldur ki; sofı
Huruf ola ve almıya: (haruftı)
Rasat ehli katında oldur ki; sofı
Anın bakmaz ola şems, küsufi

Nücum ehli ana derler ki; soft
Nücum olmağa herkez husufi
Demiş bir gönü sâfi, merd-i Kâfi
Kâdurettin safa bulana: soft

Sana derim deme ey merd-i mâfi
Perakende olan kişiye: soft
O saftın ki vardır lâfi, lâfi
Anı bil kim değildir merd-i soft

Ona der (Ruşenî) deriş soft
Bile mecmu-i esmadan «Rauf» i
Bilendir, bildirendir merd-i soft
Sıfat ü zatı, Allah-ı atufi

Odur soft irişüp kurb-i kurbe
Serûp bu'di müdâmi düşe şürbe
«Mi-nes-soft» diye sorulsa da, sen:
Ki oldur kim ola bil-ma vü bi-men

Görmüşüz çok mutaassıp soft
Rehnedüp pîr-i mûgana soft
Fâzıl

SOFİYAN (صوفیان) [Mus.] Mehter usulle-
rinden birinin adıdır.

SOFİYAN-I KULE (صوفیان کله) [Sar.] Saray
kapıcılarının bir kısmı hakkında kullanılır bir
tâbirdir. Bunlar saraydaki kulede vazife gör-
dükleri için bu adı almışlardır.

SOFORİN (صوفورین) [Mus.] İspanya altın-
larından birinin adıdır. Bir aralık 104 kuruş
mukabilinde tedavülü için karar verilmiş, son-
radan tedavülü menedilmiştir. Ellerde ve Eytam
sandıklarında bulunanlar fiyatlarıyla Darbha-
ne'ce toplanarak eritilip Osmanlı altını basıl-
mıştır.

SOFRA (سفرة) [San.] Yere yayılarak üze-
rinde yemek yenilen yuvarlak yaygiya verilen
addır. Meşinden yapılan bu yaygının kenarlar-
ındaki deliklere geçirilen kaytanla torba gibi
büzülerek çanta haline getirilmek suretiyle
taşınırdı. Üzerinde yemek yenen, hamur işleri
yapılan ayaklı yuvarlak âlete de bu ad verilir.

§ [Bah.] Gabya yelkeninin çanaklık ve
saire ile sürünüp zedelenmemesi için yelkenin
kıç tarafına vurulan enlice astarın adıdır.

SOFRA BEZİ (سفرة بزی) [San.] Üzerinde
yemek yenen sininin altına konan yaygiya ve-
rilen addır.

SOFRA ESKİSİ (سفرة اسكيسی) [Sar.] Sa-
raya yeni alınan iç ağalarına yemek yemek
usulünü öğreten ak ağaların mütehayyizlerine
(İtibarlı) verilen addır.

§ [Hal.] Saraylarla büyük dairelerde kı-
demli kalfa ve ağalara da bu ad verilir.

SOFA İSKEMLESİ (سفرة اسکله) [San.]
Üzerine üstünde yemek yenen tepsi veya sini
konan iskemleye verilen addır. Bunların taşın-
ması kolay olmak için açılır kapanır şekilde
olanları dört veya altı köşeli ve sedeflileri de
vardı.

SOFTA (سوفت) [Hal.] Medrese talebesi
hakkında halk tarafından kullanılır bir tâbirdir.
Medrese istilâhınca talebeye «Tâtip» denilirdi.
Medrese mensuplarının sözlerine göre tâliplerin
ilim aşkıyla yanmalarından kinaye olarak halk
arasında ilkin «suhte» denilmiş, bu tâbir son-
radan tahrife uğrıyarak «softa» şeklini almıştır.

Değerli Profesör Ferid Kam (Vahdet-i
Vücut) adlı kıymetli eserinde «Sofi» tâbirini
inceleyen bunun için şöyle diyor:

«Ne tasavvufu, ne de felsefe ile uğraş-
mayan, bilâkis bunlarla uğraşanları tekfir eden,
fakat biraz fıkıh ve biraz da şer'iyyat ve o
miyanda gıya şeriatı müdafaa için felsefenin
ve tasavvufun dar bir çubesi, mahdud bir sa-
hası olan (kelâm) ilmini okuyan medrese men-
suplarına da sofesta'den bozma softa denildi.

«Arap, Fûrs ve bilhassa Türk kamusları
bu son kelimenin menşei ve me'nasını kestire-
memiş ve bulamamış oldukları için onu, âdet-
leri ve hile mutlakla Arap ve Fûrs dillerinden
birine mal etmek istiyerek Fûrs'cede yanlış
tutuşmuş (neye yanlış, niçin yanlış ve kime
tutuşmuş, belli değil) mânasına gelen suhte'den
bozmadır» diye gösterirler ki pek aykırı ve pek
gülmünçtür.»

Rahmetli üstadı bu mütalâaya sevkeden
son zamanlarda, zihniyyet itibarıyla, terakki
düşmanlığı yerinde kullanılması sebep olsa ge-
rek. Çünkü softa tâbiri yetmiş ve ilmi mü-
nakaşaya karışmış olan medrese mensupları
hakkında değil, henüz tahsil çağında bulunanlar
hakkında kullanılırdı. Tâbirin kullanılış şekli
buna şüphe bırakmaz.

SOFTA KÜLAHI (سوفت کلاه) [Kıy.] Med-
rese talebesinin giydikleri başlığa verilen addır.
Sarılan sarık ilmiye büyüklerinininkiler gibi
muntazam olmadığının için bu ad verilmiştir.

SOFU (سوفی) [Hal.] Dinin emirlerini ye-
rine getiren, nehiylerinden kaçınan, zâhid, müt-
taki yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofi tâbi-
rini inceleyen Osman Ergin (Balıkesirli Abdül-
aziz Mevdi Tolun. s. 294) «Bu bahse ait son
söz olarak şunu da söyleyeyim ki» kaydını
koyarak diyor ki: «Şark'ta ve bilhassa Türk'ler

arasında (Sûfi) nin bir üçüncü şekli daha orta-
ya çıkmıştır ki o da (Sofu) dur. Bu tâbir, ne
tasavvuf, ne de felsefe ile alâkası olmayan,
bilâkis bunlarla meşgul olanları tekfir eden
yobazlara ve eski bir tâbir ile zühd-i husk
erbabına alem olmuştur ki buna halk dilinde
çok yerinde olarak kaba sofı denilir.»

Kıymetli müdekkikin bahis mevzuu ettiği
sofular olsa sofiiyenin haklarında «zühd-i
husk» ve emsali ağır sözler sarfedenler gibi
ifrata şapanlardır. Yoksa dinin emirlerini yerine
getirenler esasen dinen menhi olan tecavüzden
sakınmak mecburiyetindedirler. Bununla be-
raber sofiiyenin Şeriat'a ve İslâmîyyetin ruhuna
uygun olmayan fikir ve hareketlerini haklı ola-
rak tenkid edenlere bu hükmü vermek doğru
olamaz. Tasavvufu meşgul olanlar tarafından
zühd-i husk erbabı denilen sofular İslâm dini-
nin esasını teşkil eden farz, vâcip, sünnetle
iktifa etmiyerek müstahap ve mendupları dahi
tamamen yerine getirdikleri ve menhiyyattan
çekindikleri halde mutasavvıfın çoğu, hele
bunlardan ileri gidenler bir takım tevillere sa-
parak bu hususta çok lâübalî davranırlar. Şu
halde onların bu türlü hallerini ve Kur'an'ın
sarih hükümlerine, Peygamber'in hadislerine
aykırı hareketlerini ilmi delillerle ortaya ko-
yarak doğru yolu gösterenleri yobazlıkla tavsif
etmek insafa uygun düşmez.

SOGRA (صوغرا) [Bah.] Kaplama veya gü-
verte tahtalarının başbaşa getirilmiş vaziyet-
lerde aralarında kalan aralıklara verilen addır.

SOĞUK İPLİK (سوق ایلک) [San.] Mücellit
tâbirlerindendir. Meşin şemse ciltlerin üstüne
yer etmek üzere «soğuk iplik demiri» ile çeki-
len çizgiye verilen addır. Bu çizgiler altınlan-
maz, boş bırakılırdı.

SOĞUK İPLİK DEMİRİ (سوق ایلک چوری) [San.] Mücellit
istilâhlarındandır. Meşin şemse
ciltlerin üstüne yer etmek üzere çekilen «so-
ğuk iplik» in yapılmasında kullanılan âletin
adıdır. Teber şeklinde idi.

SOHBET (صحبت) [Sof.] Görüşüp konuşmak
demek olan bu tâbir sofiiye istilâhı olarak ta-
rikatın iki esasından birini teşkil eder. Öteki
«hizmet» tir. Tahir-ül-Mevlevî (Üstad Tahir
Olgun (ölümü 1952) «Hikem-ül-Urefa» adıyla
sofiiye istilâhları hakkında yazmağa başladığı
eserinin mukaddemesi olduğunu beyanla ne-
rettiği bir yazıda (Mahfil, adet 8) bu iki tâbir
hakkında şunları yazıyor:

«Musil-i Hakikat bulunan (hakikate eriş-
tirecek olan) turuk-ı aliyyeden her birinin
«hizmet» ve «sohbet» namıyla iki rûknü vardır.

Bunlar birer cenab-ı itilâ (yükselme kanadı)
gibi sâlik'in mânevî fezada yükselmesine vasıta
olurlar.

«Hizmet: Kâmil bir şeyhin teslik ve ter-
biyesinde bulunmak, sohbet ise bir pîr-i mü-
kemmelin ifazat-ı mânevîyyesinden dil ağâh
olmaktır. Sohbetin derece-i tesiri ve tabayin
istidad-ı kabiliyyeti malûm olduğundan gerek
hükema, gerek urefaca bu hususa fevkalâde
ehemmiyyet verilmiştir,

«Mevlâna Celâleddin-i Rumi Hazretleri:

همیشه اهل معنا باش تا
هم عطایای و هم باشی

beyt-i mürşidanesiyle sülûk sahiplerini irfan
sahiplerinin meclislerine tergiş eylemiştir ki
beyt «hem atây-i ârifanelerinden istifade, hem
rical-i tarikat zümresine iltihak etmek için ehl-i
mânaya mukarin ve mücalis ol» demektir.

«Sohbetin ehemmiyyetinin büyüklüğüne
en parlak bürhan; lika-yi Peygamberiye nailiy-
yetle (peygamberle buluşmak şerefiyle) müm-
taaz olan sabikin-i eslâfa (ashab) unvanı veril-
mesindeki lâtif nüktedir. Ashab-ı Kiram; sebil-i
İlâhînin sâlikî ve rıza-yi Bârî'nin müridi olduk-
ları halde (ashab) tâbirinin bu sıfatlara gale-
besine Resulullah'a şerefinin ulviyyet ve kud-
siyyetinden maada bir sebep gösterilemez.

«Hususiyle meşcid-i Nebvî'nin mesken-i
guraba yani zaviye-i fukara (fakirler barınağı)
olan sofâ-i mübarekesine, gece-gündüz muva-
zib (devam eden) ve ekseri evkatda zat-ı ak-
des-i Nebvî'ye muşahip bulunanlara (Ashab-ı
Suffe) denilmesi, bunlar içinden yetenlerin
diğer ashaptan ziyade hadis rivayet etmesi,
sohbetin ne kadar mühim ve ne derece müfit
olduğunu ispat eder.

«İşte bu mühimme nazar-ı dikkate alınarak
mütakaddimîn-i sofiiye tarafından tekkeler açıl-
mış ve ârifane muşahabelerle sâlikîn-i muhlisa
terbiye ve irşad edilmeğe başlanılmıştır. Şu
halde tekkeler; Meşcid-i Nebvî'deki sofâ-i
şerifenin birer naziresi ve huzarını behredar-ı
irfan edecek faydalı muşahabeler meclisi ol-
maktan başka bir şey değildir.

«O irfan meclislerinde ve ikan mecmua-
larında istifade ve ifade, istifaza ve ifaza ey-
liyerek yetmiş ve yetiştirmiş ne kadar büyük
zatlar gelip, geçmiş olduğu inkâr edilemeyen
hakikatlerdendir.

«Fakat teessüf ve insaf ile teslim ve itiraf
olunacak feci hallerdendir ki bugünkü tekkeler-
inizden bazıları, tesislerindeki maksatlarından
pek ziyade uzaklaşmış ve mukabele günleri
ârifane muşahabelere bedel kahve ocağı soh-
betleriyle heder edilmeğe kalkışılmıştır.

«Tarikat gibi dünden bugüne müteali bulunması lâzım gelen mukaddes bir mesleğe kapılık etmekle mükellef olan tekkelerin şu müthiş sukuta uğraması ne kadar acıklı bir haldir.»

Salâhiyetli bir zatın bu itirafıyla sâbit olan halin neticesidir ki tekkelerin kapanmasını mucip olmuştur.

SOKAK (سوقاق) [Sar.] Padişahların halvetleri yani geçişlerinin halk tarafından görülmemeleri için yolun iki tarafına gerilen bezler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Duvar şeklinde çekilen bezlerle ancak Hünkârla maiyyetinin geçebileceği bir yol meydana geldiği için bezlere bu ad verilmişti. Sokaklar halvet-i Hümayon vukuunda kullanıldığından bunlara «halvet-i hümayun sokakları» da denilirdi. Süslü olmak maksadiyle parça parça kesilen bezlerden yapılanlara «Kandilli sokak» adı verilirdi.

SOKAK SÜPÜRGESİ (سوقاق - سوردگی) [Hal.] Mecaz yoluyla daima gezen, dolaşan, sürtük yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Kıs dinle nush u pendini kavlinde sadık ol
Gözle riza-gi kayınanagı kal halayık ol
Kim derse sana ki bir çamura var bulayık ol
Ne keşetiyile zâhîde ne pek de açık ol
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol*

SOLAK (سولاق) [Sar. - Ask.] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63 üncü ortalara verilen addır. Bunların boyu boşlularından seçilip padişahların hizmetlerinde bulunanlara da «Solakan-ı Hassa» denilirdi. Solakan-ı Hassa «Solak başı» adı verilen birinin emri altında bulunurdu. Solak teşkilâtı Yıldırım Bayezit zamanında yapılmıştır.

Hassa solakları gerek sefer ve gerek rikâb-ı hümayun resimlerinde padişahın etrafında veya olarak yürürlerdi. Köprü geçirilirken solak başı padişahın atının dizginlerini tutar, atın ürkmesi gibi bir halin vuku bulmamasına dikkat ederdi.

Solakan-ı hassa onar kişilik mangalara ayrılmakta, ve her mangaya bir çavuş kumanda etmekte idi. Manga çavuşları son zamanlardaki hademe-i hümayun gibi yürüyüş nizamını muhafaza ederlerdi. Hassa solakları hiç bir vakit dört yüzü geçmezdi. Münhal vuku buldukça yeniçerilerin bu namda olan ortalarından alınırdı.

Solakların başlarına birbuçuk karış uzunluğunda dökme yaldızlı ve ön tarafı servi şeklinde yeşil sorguçlu külah, arkalarına saçaklı entari, üstüne dolak tarzında kaftan, bacaklarına kırmızı çakır, ayaklarına çakıra dikilmiş sarı mest, bunun üstüne sarı çizme giyer,

bellerine yaldızlı som kemer bağladıkları gibi bu kemere gümüş kabızlı uzun bir kama sokarlardı. Ellerinde derviş teberine benzer bir silâh taşırıldı.

Solakan-ı hassa alay günlerinde başlarına tuğlu külah, arkalarına beyaz binîş, üzerine beyaz ve dört kollu kaftan giyerler, kaftanın kollarından ikisini giyip diğer ikisini kuşaklarına sararlardı. Ellerinde yay ve arkalarında tirkeş bulunurdu.

Solaklar ulûfe defterlerinde biri padişah hizmetinde bulunanlar, diğeri ocakta müstahdem olanlar olmak üzere iki kısım üzerine yazılırdı.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı Kulu ocakları» adlı eserinde (s. 221 ve mütaakıp) solaklar için şu tafsilatı veriyor:

«Padişah memleket dahilinde gezerken veya camiye giderken solak gömleği denilen ince uzun bez veya tülbenkten gömlek giyen rikâp solakları hünkârın önünde yürürlerdi. Kıdemsizleri önde, kıdemlileri padişaha yakın olarak geride bulunurlardı. Ellerindeki yay ve okları çekilmiş bulunurdu. Başlarında altın üsküften serpuşları ve sorguçları vardı. Harp sahasında davet edilenlerden maadasının sık sık hükümdarın yanına gitmesine solaklar müsaade etmezlerdi. Vezir-i âzam bu kaideden hariçti.

«Sefere gidişlerde solaklar dolamalarının uzun eteklerini bellerindeki kuşaklarına sokarlar ve üzerlerinde beyaz ve dört kollu kaftanlarıyla yay ve okları kurulu olarak padişahın önünde yürürlerdi. Dört kollu kaftanın iki kolunu giyip diğer ikisini kuşaklarına sararlardı. Solak başıların en kıdemlilerinden ikisi hünkârın sağında ve diğer ikisi de sol tarafında giderlerdi. Bunlardan altmış iki ve altmış üçüncü solak başları sağda ve altmış ile altmış birinci ortaların solak başları ve kethüdaları hükümdarın solunda yürürlerdi. Padişahın sağında bulunanların hepsi sol ellerini ve solunda bulunanların hepsi de sağ ellerini kullanırlardı. Ellerini bu suretle kullanmalarına sebep padişaha arkalarını dönmeden oklarını kullanabilmeleri içindi. Solakların arkalarında tirkeş denilen ok çantaları ve bellerinde hançer ile birer eğri kılıçları vardı. Bunlar tüfenk kullanmazlardı.

«Solaklık mahlûl olunca Yeniçeri ağası arzetmedikçe oraya kimse verilmezdi. Solak ortalarına verilen efradın iş bilir, yağlı başlı, muharebelerde ve fütuhatta bulunmuş olanlarla Yeniçeri ağası'na hizmet eden kullukçuların boyu boşlularından veya hepsine tercihan solakların hizmetine bakan ve kendilerine Müteferrika-i Solakan denilen hizmet neferlerinden seçilir-

lerdi. Bunların pek iyi ok atmasını bilmeleri şarttı. Bunların ahlâkan mazbut, sadık ve fedakâr olmasına dikkat edilirdi. Ağa bölükleri odabaşları da solaklığa namzet olanlardan idiler. Cemaat ortaları kumandanlıklarında yani yaya bağılıklarda bir münhal vukua gelecek olursa bunun solak ortaları oda başlarına verilmesi kanundu.

«Solak odalarından 60, 61, 62 inci orta odaları eski odalarda ve 63 üncü oda ise yeni odalarda idi.

«Solak efradı başlarına yeniçeri çorbacılarının yani orta kumandanlarının giydikleri sırmalı, süpürge sorguçlu çorbacı geçesi giyerler ve önlerinde tüylük denilen mahfazaya turna teli takarlardı. Solak başı ve kethüdaları aynı serpuşu giyerlerse de turna teli yerine balıkcıl tüyü korlardı.

«Halkondil zeylinin teşkilât kısmındaki solak resminin tarifinde, solaklara senede iki kat elbise verildiği, bunların Şam kumaşı veya beyaz satenden mamul olup cübbe yapıldığı yazılıdır. Bu cübbenin arka etekleri dizlerden biraz aşağı inmektedir. Ön etekleri ise daha kısadır ve yan tarafında iki ucları beldeki ipekli, sırmalı geniş kuşağa takılır. Cübbenin yani dolamanın altında bir beyaz gömlek vardı ki o da dizlere kadar uzundu. Başlarında börk denilen etrafı sırmalı ve ipekle işlenmiş yüksek bir külah (çorbacı geçesi) vardı. Külahın yani üsküfün önünde sahibinin malik olduğu servet nisbetinde kıymetli taşlarla müzeyyen bir sorguçluk veya tüylük ile bu sorguçluğa takılmış diğer kalın bir sorguç görülmektedir.

«Solaklardan bölüğe yani kapı kulu süvariliğine çıkanlar onbeş akçe yevmiye ile çıkarlardı. Bu miktar onaltıncı asra aitti. Suçlu olan solaklara timar verilerek ocaktan uzaklaştırılırdı. Onaltıncı asır ortalarında timara çıkacak solaklara onbeşer bin akçelik dirlik verilirlerdi. Solak müteferrikaları ise senevi onar bin akçe ile timara çıkarlardı.

«Solaklardan kıdemli olup yeşil renkli sobramânî çuha giyenlerin, senede bir verilen yüzellişer akçe yaka akçesi olup sair mirî çuhalı solakların ise altmış akçe yaka harçları vardı. Solak müteferrikaları ise on ikişer akçe yaka eakçesi yani elbise dikiş parası alırlardı.

«Yeniçeri ocağının ilgasından evvel solaklardan rikâp solakları denilen saraya mensup mahdud bir kısım sefere gitmeyip padişahın alayla bir mahalle gidişlerinde ve camiye çıkışlarında süslü elbiseleriyle maiyyetinde bulunurlardı. Teşkilât iyice bozulduğu vakitlerde çoğunun defterde isimleri var fakat cisimleri olmadığından padişahın gezişlerinde derme

çatma efrat tedarik edilir ve elbise giydirilerek gösteriş yapılırdı. Yeniçeri ocağının söndürülmesinden sonra tabii solak ortaları da tarihe karışmış ve rikâp solak başı ile beraber hükümdarın maiyyetinde sekiz gedikli ve dört nefer mülâzım ve oniki nefer solak kalmıştı. Bunlara onsekiz nefer daha ilâve edilerek mecmuu otuz olmuştur. Bunun dördü mülâzım sakallı olup sonradan ilâve edilen onsekiz solak bıyıklı ve hepsi de seçme, yirmi ve yirmibeş yaşlarında güzel yüzlü idiler. Kıdemli solak olan oniki neferden biri çırak olacak veya vefat edecek olursa onsekiz neferin baş eskisi yani en kıdemlisi sakal salıverip oniki nefere dahil olacaktı. Açık kalan onsekiz kişilik kısma ise hariçten matlup evsafı haiz birisi alınacaktı. Alınacak yeni solakın aslı, nesli, hüviyeti iyice anlaşılacak mu'temet kefiller vermek suretiyle kayıtlarının yapılması şarttı.»

Hicri onüçüncü Milâdî ondokuzuncu asrın ortalarına doğru saray eski debdebesini kaybetmiş olduğu için acayip kıyafetlerle hünkârın önünde iki sıra olarak giden solakların sayısı azaldığından alay günlerine mahsus olarak «düzme solak» adıyla şuradan buradan bir takım adamlar toplanır, bunlarla solak ve peyklerin sayısı arttırılırdı.

Rikâb-ı hümayun solaklarına kışlık elbise de verilirdi. «Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikada (Saray, 24 Z 1218, sıra numarası 804) Hicri 1218 (1803) senesinde verilen kışlıkların bedelinin 290280 akçenin karşılığı olan 2419 kuruş tutmuştu. Yine bu vesikadan o tarihte rikâb-ı hümayun solaklarının onaltı kişiden ibaret olduğu anlaşılıyor.

Solaklar, peykler ve hasekilerle birlikte Hicri 1244 (1828-29) senesinde lağvedilmiş, bunların ihtiyarları tekaüt edilerek her üç teşekkülün genç ve yakışıklılarından «Hademe-i rikâb-ı hümayun» adıyla bir bölük teşkil olunmuştur. Hademe-i rikâb-ı hümayun için kabul olunan elbise gayet süslü setre ve pantolonla üzerlerinde türlü türlü tüy takılan kadîfeli ve kordonlu kalpaktı. Bunlar alaylarda padişahın önünde ve atı etrafında yürürler, içlerinden bazıları yaldızlı teber de taşırıldı.

(Nedim) solakların zamanındaki ihtişasını şöyle tasvir etmiştir:

*Bir solakında olan haşmet sözün sağ budar
Olmamıştır runûma ne Zâl'de ne Sam'de*

*Bu tak-ı lâciverdi zer-beft otağın olsun
Mihriyle meh yanınca iki solakın olsun*

SOLAKAN-I HASSA (سولقان خاصه) [Sar.] Padişahların rikâplarla alaylarında debdebeyi arttırmak maksadıyla bulundurulmuş maiyyetleri halkın bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Öteki kısmına «Peyk» denilirdi. Bunlara «Rikâb-ı Hümayun Solakları» adı da verilirdi. Solaklar boyu boslu, yakışıklılardan seçilirdi. Onbir kişilik mangalara ayrılan solakan-ı hassa'nın başlarına «Solak başı» denilirdi.

Solak teşkilâtı hicri 1244 (1828-29) senesinde lâğvedilmiştir.

SOLAKBAŞI (سولاق باشی) [Ask.] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63 üncü ortaların kumandanlarına verilen addır. Padişahın alay ve seferlerinde solakbaşların en kıdemlilerinden ikisi Hünkâr'ın sağında ve diğer ikisi de solunda giderlerdi. Bunlardan 62 ve 63 üncü solakbaşları sağda ve 60 ile 61 inci ortaların solakbaşları ve kethüdaları Hünkârın solunda yürürlerdi.

Solakbaşların sefer vukuunda rikâb-ı Hümayunda bulunmalarına dair Fatih Kanunnamesinde (sayfa 27) şu kayıt vardır:

«Sefer-i zafer rehberim vâkı oldukta rikâb-ı Hümayunda solakbaşı ve peykbaşı yürüsün.»

Kanunnamenin bu kaydı solakbaşının peykbaşından merite itibarıyla yüksek olduğunu anlatır.

Solakbaşlar diğer yayabaşlar gibi atlı idiler. Samur ve vaşak kaplı kadife üst elbisesi giyerler, başlarındaki sorguçlarına balıkcıl tüyü takarlardı. Arkalarına da zencir ve enselik, gümüş özenği ve topuz koyarlar ve sarı çizme giyerlerdi. Sefer esnasında nerede köprü varsa orada attan inip Hünkârın selâmına dururlardı.

D'Ohason, solakbaşların Padişahın tagraya çıkışlarında atının yanı sıra gittiklerini, üniformalarının yeşil kadifeden olup içinin vaşak kürkle kaplı olduğunu, kayd-ı hayatla bu hizmette bulunduklarını, yerlerine rikâp solakları denilen ve en kıdemli kethüdaların seçildiğini yazar.

Solak kethüdaları da solakbaşlar gibi atlı olup diğer oda başları ile solaklar yaya idiler.

Solakbaşların mutedil, güzel söz söyler, ihatalı, tecrübeli, intikali seri ve ihtiyatlı olmaları icabederdi. Solakbaşların değişmesi icabederse mazul solakbaşıya Yedikule dizdarlığı verilirdi.

Padişahlar, gerek sefer esnasında ve gerek gezintilerinde Bursa, Edirne, Belgrad ve saire gibi bir yere gittikleri zaman o şehir halkının ve esnaf ve tüccarının hükümdara ikram maksa-

diyle payendaz diye geçeceği yere serdikleri kumaşlarla halılar solakbaşlarla hükümdarın silâhdar ve ibrikdarına ait olup aralarında paylaşırlardı.

«Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları» nda (c. 1. s. 223) mevcut malûmata göre «Kanunî Sultan Süleyman devrinde solakbaşların yevmiyeleri yirmi üç akçe olup sonra artarak onyedinci asırdaki maaş defterlerinde yirmi altı akçe ve kethüdalarının ise yirmiser akçe olmuştur. Yine bu ulûfe defterlerinde her bir ortadaki yüz solaktan başka seferlerde ve hizada bunlara hizmet etmek üzere müteferrika-i solakan ismiyle epey kalabalık bir maiyyet halkı vardı. Hicri 1073, M. 1623 tarihli maaş defterinde altmışıncı solak ortasının 264, altmış birinci solak ortasının 295, altmış ikinci solak ortasının 303 ve altmış üçüncü solak ortasının ise 381 müteferrikası vardı. Hicri 1074, M. 1663 tarihli ulûfe defterinde ise bu miktar sırasıyla 258, 281, 227 ve 257 müteferrikadır.

«Solakbaşlar dirliğe çıktıkları vakit kendilerine otuz altı akçe bin akçalık ve solak kethüdalarına da yirmiser bin akçalık zemat verilmek kanundu. Bu miktar (H. 942, M. 1535) tarihindeki kanuna göre olup bundan sonraki tarihlerde yani (H. 985, M. 1577) senesinde de böyle olup daha sonraki senelere ait bir kayıt yoktur.»

§ [Sar.] Padişahların maiyyetlerini teşkil eden «Solakan-ı Hassa»nın başlarına da «Solakbaşı» denilirdi. Yeniçeri ocağı emektarlarından ve boyu boslu olanlarından dördü kethüda, dördü solakbaşı olmak üzere sekiz kişi seçilir ve bu sekizin en eskiğine «Solakbaşı» denilirdi. Kethüdalar terfi ederek solakbaşı olurlardı.

Solak teşkilâtının lâğvedildiği hicri 1244 (1828) senesinde solakbaşlık da tarihe karışmıştır.

SOLAK ORTALARI (سولاق اورتالری) [Ask.] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63 üncü ortalar hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Bu ortaların kumandanlarına «Solakbaşı» denilirdi.

SOLDA SIFIR (سولده صفر) [Hal.] Mecaz yoluyla kıymetsiz, ehemmiyetsiz, mânasız, hiç yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

SOL KOLAĞASI (سول قولاقاسی) [Ask.] Askerî rütbelerden birinin adıdır. Yüzbaşı ile Binbaşı arasında olan Kolağasının sağ ve sol olmak üzere iki derecesi vardı. Yüzbaşı terfi edince Sol kolağası, Sol kolağası terfi edince Sağ Kolağası, Sağ Kolağası terfi edince de

Binbaşı olurdu. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra kaldırılmıştır.

SOLUGAN (سولوغان) [Bah.] Uzun mesafelerden gelen ve rüzgâr altı sahillerle kapalı limanlar içine istikamet değiştirerek giren ve ilerliyen dalgaların liman içerisinde ve sahil boyundaki ric'i (dönekli) hareketlerine verilen addır.

SOLUĞU BAĞDAT'TA ALMAK (سولوغی بغداددا آلتی) [Hal.] Mecaz yoluyla kaçmak, uzaklaşmak, kurtulmağa çalışmak yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

SOMAKİ EBRUSU (سوماکی ابروسی) [San.] Somaki damarları gibi olan ebrulere verilen addır. Ebruli kâğıt; ebru yapılmış kâğıtlara denir. Eskiden bu kâğıtlar kitap ve defter kaplarının üzerine geçirilirdi.

SOM ALTIN (سوم آلتون) [San.] Kaplama olmıyan, yekpare olan altın hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Parlak olan bu türlü altınlara «Som parlak altın», mat olanlarına da «Som mat altın» denir.

SOMAT (سماط) [Sof.] Sıra, dizi; sofa mânalarına gelen Arapça simattan bozma olan bu tâbir tekkelerde ve hassaten Mevlevîlerle Bektaşilerce meşinden yahut bezden sofa yerinde kullanılırdı. «Kâmus» ta dizi, sıra, tabur, vâdi mânalarına geldiği de gösterilmiştir. Vahid Efendi galatında «الدرر المنتخبات المشهوره» في اصلاح الفطاط المشهوره (Simat Maddesi) Arabîde kesr-i sin ile «Ferg-olunan (döşenen) sofa-i taamin ismi, zamm-ı sin ile somattan galat olup Farisi'de mutlak sofa mânasına han derler.» diyor. Üç türlü somat vardı. Biri meşinden mü evver kesilmiş ve etrafına halkalar dikilmişti. Bu halkalardan geçirilen zincir vasıtasıyla toplanınca torba yahut dağarcık şeklini alırdı. Seyyah dervişler kullanırlardı. İkinci dergâhlarda ve hassaten Konya asitanesinde kullanırlardı. Üçüncüsü ise bir arşın genişliğinde uzua bir meşinden ibaretti Uzunlughundan dolayı buna «Elifi Somat» denilirdi. Mevlevîler tarafından somat üzerinde yemek yenilip bitirildikten sonra «Gülbank» okunurdu. Buna «Somat gülbangı» denilirdi.

Gına-yı kalb kadar ni'met olmaz ehl-i dile
Bu tekkenin fukarası somat bilmezler
Naili

SOMATÇI (سماطچی) [Sof.] Mevlevî ve Bektaşî tekkelerinde sofrayı hazırlamak ve kaldırmak vazifelerini gören derviş hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Sofracı demektir. Meşin veya yahut bezden yapıp yere döşenen sofraya

Arapça sofa demek olan simattan bozma somat denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

SOMAT GÜLBANGI (سماط گیلبانگی) [Sof.] Mevlevî tekkelerinde somat denilen meşin yahut bez sofa üzerinde yemek yenildikten sonra dua yerinde okunan «Gülbank» hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Bu gülbank şöyle idi:

Ma sofiyan-ı rahim, ma tablahar-ı şahim,
payende dar ya-Rab, in kâse-i at-u hanra, El-hamdülillâh, Eşşükür-i lillâh, Hak berekâtın vere, erenlerin han-ı keremleri müzad ve sahib-ül-hayrat güzesteğânın ruh-ı şerifleri şâd ü han-dan, bâkileri selâmette ola, demler pafalar ziyade ola, dem-i Hazret-i Mevlâna sırr-ı Şems, kerem-i imam-ı Ali Hû diyelim Hû!

SOM GÜMÜŞ (سوم گوموش) [San.] Kaplama olmıyan, yekpare olan gümüş hakkında kullanılır bir tâbîrdir.

SOM MAT ALTIN (سوم مات آلتون) [San.] Kaplama olmıyan, yekpare olan mat renkli altın hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Bu türlü parlak altına «Som parlak altın» da denir.

SOM PARLAK ALTIN (سوم پارلاق آلتون) [San.] Kaplama olmıyan, yekpare olan parlak altın hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Mat renkli olanına «Som mat altın» da denir.

SOMÜN (سومون) [San.] Yuvarlak ekmeğe verilen addır. Top ve yuvarlak şeylere, vidanın başındaki yuvarlağa da bu ad verilir. Vesikalarda geçer.

SONRADAN GÖRME (سونرادن گورمه) [Hal.] Mecaz yoluyla türedi, şımarık, yüzüz, pespaye yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

SONUNU GETİRMEK (سونونی گتیرمه) [Hal.] Mecaz yoluyla muvaffak olmak, işi bağarmak yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

SORGUC (سورغوج = سورغوج) [Kuy.] Serpuşların (kavuk, başlık) ön taraflarına süs nev'inden takılan muhtelif şeyler hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Beyaz veya siyah tüyden, balıkcıl tüyünden, kıymetli mücevherden olurdu. Tepeli kaşların tepelerine de sorguç denir. Çelenk de bu mânada kullanılır. Gelinlerin başlarına takılan süslere de bu ad verilir. Sorgucun lâle, çiçek, armut, yuvarlak, topuz gibi muhtelif şekilleri, altından olanları, firuze ve yakutla süslenenleri vardı. Padişahların kavuklarına takılanlar o türlü kıymetli maddelerden yapıldı. Topkapı Sarayı Müzesiyle Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde muhtelif nevileri vardır.

Sorguç, Padişahlar tarafından hükümdarlara, hattâ kadınlara verilir. Ondokuzuncu asır başlarında ilk Osmanlı elçisi olarak Londra'ya giden Ağâh Efendinin götürdüğü hediyeler arasında sorguç da vardı. Bunlardan bir tanesi kiralıçeye, bir tanesi de kralın kızına verilmisti. «Sefaretname»den öğrendiğimize göre kiralıçe sorguç «mahall-i kalbi» (kalbinin yeri) olan sol böğrüne, kızı da başına takmıştır.

*Gördü mahsus olduğun meğdan-ı istisna bana
Şehperin gönderdi sorguç kaftan Anka bana
Hayali*

SORGUÇLU DARDAĞAN (سورغوچلی داردوغان) [Kıy.] Dördüncü Murat zamanında yapılan renkli kavuğa verilen addır.

SORGUÇLU DESTAR (سورغوچلی دستار) [Kıy.] Sorguç takılmış olan sarık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sorguç; süs nevilerinden birine verilen addır.

SORGUÇLUK (سورغوچلوق) [Kıy.] Başa giyilen börk ve üsküfün önünde sorguç takmağa mahsus yere verilen addır. Buna «Tüylük» de denilirdi.

SOYA (سویا) [Ok] Menzil oklarının ucuna takılan kemik parçasının adıdır. Puta oklarına kemik yerine «Temren» adı verilen demir veya pirinç takılırdı. «Soya» ile «temren» in takılışında fark vardı. Ok soyaya, temren ise oka takılırdı.

SOYGUNCU KADINLAR (سویونجی قادینلار) [San.] Düşünlerde davetlileri ellerinde def olduğu halde «makama yar safa geldi, hoş geldi» diyerek istikbal eden kadınlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Davetlileri bahşiş almadan bırakmadıkları için bu tâbir meydana gelmiştir.

SOYTARI (سویتاری) [San.] Güldürücü, paskal yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmani» de «hayasız, mukallit; maskara» suretinde izah olunmuştur. Sarayda Seferli koğuşundaki dilsiz ve cücelerin sanatkarlarına da bu ad verilir.

*İşte yavrum, bu omuzlarda gezen dilli düdük,
Havliyan, zil takınan, sonra zuhuriye dalan
O bizim soytarının kendi değil miydi?..*

— Yalan.
Mehmet Akif

SOYUNMAK (سویونماق) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevîliğe intisap etmek yerinde kullanılır. Mevlevî olmak istiyen «Kazancı» ya müracaatla soyunacağını, yani tari-

kate girmek istediğini söyler, kazancı dede: «Dervişlik zordur, çileyi kırmak iyi değildir. Dervişlik ateşten gömlek, demirden leblebidir. Aç kalmak, dövülmek, haksız yere söz işitmek vardır. Dervişlik ölmezden evvel ölmek demektir. Bunlara tahammül edersen gir» derdi. Bütün bunları kabul edenin, Şeyh Efendi'nin muvafakatiyle, ikrarını alırdı.

*Ölmeden evvel feda-yi hesti-i mevhum için
Sev-i süriden çıkup tennureden gıydim kefen
Tahir-ül-Mevlevî*

§ [Sar.] Enderun hizmetinde bulunanlardan rahatsızlananlara bağlarındaki sırmalı takkeyi, arkalarındaki dolamayı çıkarıp gecelik kavuk, uzun kürk ve cübbe giyme müsaadesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Koğuş ağalarından yolu ile eski veya gedik sahibi olup da camekânda oturmak hakkı bulunanlardan maaşının rahatsızlıkları halinde lala emrinde yazılı acemi lalaları vasıtasıyla şirvana çıkmış olanlar bizzat koğuş zâbitine müsaadıyla soyunuk gezme müsaadesi alırlardı. Soyunuk gezme müsaadesi alanlar bu kıyafetle koğuş dahilinde gezebilirler, dışarı çıkamazlardı.

SOYUNUK ESKİ (سویونوق اسکی) [Sar.] Padişahların hususî hizmetlerinde bulunan dokuz saray adamına verilen addır. Soyunuk ağa da denilen eskiler «Hazine koğuşu» na mensup idiler. Zâbitleri koğuşun en eskisi olan «Giyim başı» idi. Koğuşta giyim başıdan sonra muavini yerinde olan «Göç eskisi», daha sonra on tane olan «Bıçaklı eski» ler, onlardan sonra da dokuz soyunuk eski gelirdi. Bu eskiler koğuşlarda, mefruş ve muntazam camekânlarda otururlar, zâbitleriyle padişahların huzuruna resmi elbise ile çıkarlardı. Soyunuk eskiler arasında ocak yoluyla terakki ile beraber has odaya geçmelerine imkân bulunmayan «Bizebanlar» (dilsizler) da vardı.

Tanzimattan sonra Dolmabahçe Sarayı padişahların ikametgâhı olduktan ve saray idaresi yeni şeklini aldıktan sonra bunlar, emsali gibi işsiz kalmışlar ve tarihe karışmışlardır.

SÖNBEKİ (سونبکی) [Bah.] Bir nevi gemi adıdır. Hükümet tarafından insan nakil vasıtası olarak kullanılırdı.

SÖZ ERESİ (سوز آه سی) [Hal.] Mecaz yoluyla bilgi, geveze, malûmatlı görünmiye çalışan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Şîri bazıce-i tıflân iden eşhâsın
Kimisi söz ebesidir kimi bâba-yi sühan
Sünbülzade Vehbt*

SU (سو) [San.] Mücellit ıstılahlarındandır. Şemse ciltlerin köşelerinin dışına basılan motiflere verilen addır. Bütün cilt devredilmek suretiyle yapılan «Yekpare su», birbirine bitişik olmayarak ayrı ayrı ve parça parça olmasına «parça su» denilir. Bu tâbir yazı levhalarının etrafına yapılan fasılasız tezyinat hakkında da kullanılır.

SUAL-İ MUKADDERE CEVAP (سؤال موقدره جواب) [Ede.] Muharririn kendi dâvasında hatıra gelen itirazı kaabil bir noktaya, gûya vârit olmuş gibi, cevap vermesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SUBAŞI (سوباشی = سوباشی) [Ida.] Şimdi zabıta ve daha ziyade Belediye memurlarının gördükleri işleri gören ve kaza itibar olunan kasabaların idaresi başınd bulunan memurun unvanıdır.

(Âşık Paşa Zade) nin beyanına göre (Âşık Paşa Zade Tarihi, sayfa 20) Osmanlılarda ilk ihdas olunan memuriyetlerden biri de «Subaşılık» tır. Osman Gazi Karahisar'ı fethettiği zaman hükümet işlerini oğlu (Orhan Bey)e, Subaşılığı da kardeşi (Gündüz Bey) e tevcih etmişti.

(Tac-üt-Tevarih) in ifadesine nazaran (c. 1, s. 447) Fatih, İstanbul'u zaptedince (Süleyman Bey) i Subaşı tâyin ile şehrin imarını ona tev viz eylemiştir.

Mehmet Ziya Bey İstanbul'un ilk subaşı (Süleyman Bey) den bahsederken (İstanbul ve Boğaziçi, c. 1, s. 201) subaşılığı vali ve şehremini adanmış ve eserinde onun hakkına «İstanbul'un ilk valisi ve şehremini» tâbirlerini kullanmıştır. Ziya Bey şehreminiği tâbirini Hammer'den almıştır. Filhakika Hammer (c. 3, s. 224) «Vezir-i âzam»ların vazife ve salâhiyetlerinden bahsederken «pazarların en büyük memuru demek olan muhtesip ile şehremini demek olan subaşı kendisinin refakatinde bulunduğu halde şehri teftiş etmek» fıkrası görülmektedir. Hammer bunu Fatih asrı Rum müverrihi (Kritovulos) tan nakletmiştir. Kritovulos, (Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani, s. 90) «Padişah Hazretleri (Fatih) Süleyman Bey'i Şehremini (subaşı) nasp ve şehrin imarını uhdesine tevdi edip mevsim-i sayfta (yaz mevsiminde) kendisi Edirne'ye avdet etti» diyor (Tac-üt-Tevarih) müellifinin subaşılığa ait gösterdiği vazife Hammer'i subaşılığın şehreminiği olması hükmünü verdirmeğe âmil olmuştur.

Osman Ergin (Mecelle-i Umur-ı Belediye, c. 1, s. 903 başıyes) subaşılık için diyor ki:

«Subaşı'nın mânası, tarz-ı imlâsı ve vazifesi muhtelif eserlerde başka surette gösterilmiştir. Evveleminde (س = sat) ile «Subaşı = سوباشی» yazıldığı görülmektedir. Halbuki kütüb-i kadime (eski kitaplar) ile sicillâtta mukayyet eski imlâsı «س = sin» le (سوباشی = sübaşı) dır. Soybaşı (kavim ve kabîle reisi), سوباشی = sü'başı (fenaların başı); سوباشی = su başı, (suyun başı) mânasına geldiği de vâkidir. Bunların en doğrusu (سوباشی = sübaşı) dır. (سو = sü), sulemek - sefer etmek mânasına Türkçe bir mastardan me'hzdur Selçukilerde سوباشی = subaşı kumandan, seresker mânasına olarak zabıta umurunda müstamel idi. Selçukilerde fazla olarak bir de (şahne) vardır. Şahne; Kamus'a nazaran şının kesriyle şihne şehirlerde subaşı tâbir olunan zabıte denir ki taraf-ı sultaniden mansup ve şehrin zapt u raptı hususuna kâfil olur. Hâlâ lisan-ı avamda (halk dilinde) şının fethiyle şahne mütedavildir.

«Bizde de subaşıların sıfat-ı askeriyyesi vardı. Bu mânaya vâkıf olmıyanlar (suyun başı) mânasına olduğunu zannediyorlar. Hattâ Şemseddin Sami Bey «Kamus-ı Türkî»de «سوباشی = subaşı: Suyun kıt bulunduğu yerlerde iska-yi hayvanat ve irva-yi arazi (hayvanları ve toprağı sulamak) için suyun sureti taksimine nezaretle münazaatın önünü alan adam, şahne, çiftlik kâhyası سوباشی = sü'başı suretinde tevili lüzumsuz ve gayr-i sarihtir» mütalâasını dermiyan etmekte ise de kendi nokta-i nazarında da isabet görülememektedir. Velhasıl bu zanne sahib olanlar (Bal yemez) tâbirini Türkçe zanniyle kaba görüp (asel nemi hored) diye Farişi mukabilini kullandıkları gibi subaşıya mukabil olarak da (serçeşme) tâbirini ihdas etmişlerdir ki bu da bir askerî rütbedir. Hattâ semere-i dehası olarak Mısır Hidiyiyetine irtika eden Mehmet Ali Ağa'nın (Paşa) devletine isyandan evvelki rütbesi Serçeşme-lik idi.»

Vahid Efendi galatatında (الدرر المنتخبات) (سوباشی = Subaşı) (المنشوره في اصلاح اللغات المشهوره) Maddesi bu tâbir için şunları yazıyor:

«Kasabat ve kura'da zabıta ve Âsitane-i aliyyede (İstanbul) zindan zâbitine itlakı mâruf bir asla mebni olmayıp müvellede i Kostantiniyye'den sü'başı'dan (سوباشی = Sü'başı) galat olması mülâyimdir. Arabide zamm-ı sin ile sü' gussa mânasına olmakla Farişi'de sü'başı mânasına iki cüzden mürekkep serbaktın tercüme olması gayr-i bahttır. Feth-i sin ve sükün-i ra ile serbağ ve medd i ba-i muvahhide ve aharda kâf-ı Arabiyye ile bâk, havf ve ihtiraz mânalarına mâruf. Binaberin sebeb i gussa ve havf ve ih-

tiraz olması ile Türkî ve Fârisî'de iltizamen itlakı aşîkâr olur. Amma menhil-i nâs olan subaşı (سوباشی) merci-i'enam olmakla melâz-ı erbab-ı mesalib olan kimesneye (kimse) (سوباشی subaşı) lâfzı ala sebil-il-kinaye itlak olunmak gayr-i bairtir ve nâsın vakt-i niza'da (anlaşmazlık) zâbite gidelim diyecek mevkide suyun başına varalım tâbirleri bu vecîhi müeyyid olduğuna nazaran galattan salim olur.»

Subaşı tâbirine eski kanunnamelerde de tesadûf olunmaktadır. Fatih Kanunnamesi'nde yalnız bir yerde «Subaşı» tâbiri geçmektedir. Kanunnamede (Fatih Kanunnamesi sayfa 28) «Ahval-i cerayim ve ehl-i mansûba tâyin olunan mahsulâtı beyan eder» başlıklı kısımda «evvelâ cerime kanunda gerek mirî subaşlarına (سوباشلار) ve gerek ehl-i timar subaşlarına (سوباشلار) üç bin akçe ola» denilmektedir.

Kanunî Kanunnamesi'nde subaşı tâbirine çokluk tesadûf olunur. Fatih Kanunnamesi'nde olduğu gibi bu kanunnamede de vazife ve salâhiyetleri ile muayyenatı bahis mevzuu edilmektedir.

Subaşılığın ne demek olduğunu anlayabilmek ve bu bapta bir hüküm verebilmek için Kanunî Kanunnamesi'ndeki ibareleri gözden geçirmek icabeder.

Kanunî Kanunnamesi'nde (sayfa 12) «Subaşların (سوباشلار) her dört bin akçeye bir cebelû ve her otuz bin akçeye bir geçim ve âlâsına iki çadır tentür ednasına.»

(Sayfa 18) «Ve her kâh vilâyet-i mahrusada azep vâkı olursa subaşlar (سوباشلار) ve timar erleri raiyyetlerin kadı katına ihzar idüp kadı yazıp padişahın emrini yerine koyalar temerrüd eden kimesneleri bile kogulan kul muti edivere.»

«Resm-i çift ve bennâk, resm-i ağnamı ve âsiyabı beyan eyler» faslında liva-i Hamit'den bahsedilirken (sayfa 28) «Bazı nevahide bütün çiftlûden yirmi yedi akçe sipahi ve üç akçe sancak beyi ve on iki akçe subaşı (سوباشی) alır, nîm çift nısf-ı zâlikdir, üslûb-i mezkûr üzere.»

«Resm-i bağ ve çayır» faslında Karaman vilâyetinden bahsolunurken (sayfa 34) «Kâfirin bağı olup şira hasil olan yerlerde ve eğer şehirde ve eğer köyde subaşı (سوباشی) ve sâvari iki ay monopolye dutup sucisin sata narhtan ziyade gücile kâfir üzerine bırakmıyalar.» Yine aynı faslında (sayfa 35) «Subaşı (سوباشی) veya süvari monopolye dutmak istiyecek kâfirin fuçılarını ve küplerini mühürlıyeler bunların şırası satılmayınca hiç kimse suci satmıya ve iki ay monopolye için yılın kangı ayını itibar ederler ise ol kâfirden alınan endaya el aylarda satalar ve

eğer subaşının (سوباشلار) ya süvarinin bir iki aydan sucisi artsa gücile kâfir üzerine dökmiye, meğer kâfir il narhına razı olup ala ve kâfir şırası korıksına koyup sıkamak isteyicek def-ül-vakte bırakmayup sıkmağa destur vireler ve destur için nesne almıyalar koyalar şırasını sika tâki zayı olmiya.»

Badihava faslında (sayfa 38) «Serbest olmiyan timarların nısf cerimesi sahib-i raiyyetin ve nısf-ı aharı hariçten dahleden sancak beylerinin ve yahut hariçten dahleden subaşındır (سوباشی). İkisi bile tasarruf ettiği yerde her birisi rubu' tasarruf (ider amma vilâyet-i Karaman'da nısf-ı ahâr) şehzade haslarına yazılmıştır ve resm-i arusiye kaydolunan yerlerde dahi bu tarik üzere dahlederler »

«Gerdek değeri ve yer tapusu Bolu sancağında timar erinindir, sancak beylerinin ve subaşların anlarda medhali yoktur. Koyun hakkı ve cerayim sancak beyi ile subaşındır. Sahib-i timarın dahli yoktur. Meğer ki timar serbest ola veya has kaydedilmiş ola.»

Yine o faslında (s. 39) «Gerdek değeri resmî bâkire kızdân raiyyet sahibinindir ana hükûmoluna ve eğer süvarinin kızı çıksa gerdek değerin subaşı (سوباشی) ala. Subaşılık eli altında işe ve illâ sancak beyi ala yörükte lâmekân olduğu sebepten bâkire ile seyyibe anasına tabî olmakta birdir.»

Bir zamanlar cürüm işliyenlerden kanun ile tâyin olunan nakdî cezaı kadılar aldıktan sonra subaşlar da bir o kadar nakdî ceza alırlarken «bida'-ı merfua» meyanında (s. 67) subaşların da ikinci defa ceza almaları menedilmiştir.

Dikkate şayan olan bir nokta «subaşı» tâbiri sicillerde, hükümlerde, eski kayıtlarda ekseriyyetle (sin - س) ile yazıldığı halde kanunnamelerde (sat - س) ve (sin - س) ile yazılmasıdır.

Kanunnamelerdeki sarahattan «subaşı» lüğün muhtelif memuriyyetlerin unvanı olduğu da anlaşılmaktadır. Fatih Kanunnamesi'ndeki sarahat buna şüphe bırakmamaktadır.

Subaşılık biri mirî, diğeri timar subaşı-lıkları olmak üzere iki kısımdı. Mirî subaşlar şehirlerde ihtisap vazifesiyle mükellef olan subaşlardı. Bunların vazifesi gündüzleri kol gezerek çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini temin etmek, kaldırımları tamir ettirmek, yıkılmak tehlikesine maruz evlerin yaptırılması için «Mimar başı» ya haber vermek, geceleri «Ases başı» ile kol gezerek uygunauz takımının teftiş ve taharrisi ile meşgul olmak gibi zabıta ve belediye taalluk eden şeylerdi. Bunlar kâdıların emri altında bulunurlar, hem belediye, hem de zabıta işlerine bakarlardı. Bunların

ellerinde kırbaç ve taziyan (kamçı) bulunduğu halde şüphelendikleri kimseleri kayd-ü bend (elini kolunu bağlamak) eylemiye ve mahkeme naibiyle beraber bazı evleri basıp aramıya memur olduklarını Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yazar.

Timar subaşları, sipahilik ile sancak beyliği arasında bir vazife idi. Bunlar eyalet ve sancak merkezlerine bağlı küçük şehir ve kasabaların idare âmirliğini yaparlardı. Timar subaşlarına dirlik olarak timar verilir. Bu subaşlar bütün timar mutasarrıfları gibi timarlarına tasarruf ederler, sipahi ve zaimler gibi harbe iştirak ettikten başka mutasarrıf oldukları timare göre cebelû götürürlerdi. Başında bulundukları kasabaları ihtisap işlerini de o miyanda görürlerdi. Hammerin de sipahilik ile sancak beyliği arasında gösterdiği bu subaşlara kadılar gibi merkezden hüküm gönderilirdi.

Subaşı namı altında daha bazı vazife erbabına tesadûf olunmaktadır. Tomruk tâbir olunan hapishanelerle zindanların idaresi de «subaşı» adı verilen memurlara aitti. Hapishanelerden doğrudan doğruya kendileri mes'ul idiler, asesbaşlar yalnız muhafaza ile mükelleftiler. Subaşının bu baptaki vazifesi ile hapishanelerin eski zamanlardaki vaziyetlerini gösteren şu vesika (Mecelle-i Umur-u Belediyye (c. I s. 911) tetkike değer:

«Evvelâ bir mücerreb-ül etvar ve kâr güzâr (hali düzgün ve iş bilir) subaşı nasb ve zindanın her umuruna nezaret ve mahpusların me'kûlâtı (yiyecekleri) hususunda kemalî dikkat edip bir mahpus itlak olundukta mutad üzere yirmi paradan ziyade harç aldirmayup ve kule penceresinden münadiye verilen sadakatten cem olan akçeye Baba Cağfer Zaviyedarî mütevellî, subaşlar nazır nasbolunup beher yevm mahpusanın çorba ve ekmekleri mutad üzere verildikten sonra fazla kalan akçeyi nazır olan subaşı ve mütevellî marifetiyle derkise (keseye koymak) ve temhir ve mütevellî yedinde hıfzolunup her dört ayda bir defa İstanbul Kadıları marifetiyle hesapları rüyet ve fazla kalan akçe ile deyni olup hapsi mütemadi ve edaya adem-i kudreti olan medyunlardan fazla zühur eden akçe kâfi olduğu mertebelerde şayan-ı merhamet olanların dayınle rıza ve bedel-i sulh için ita olunup derkenar iktiza eyledikte kırk akçeden yirmi paraya dek harç alınıp ve kudreti olmiyan fukaraya meccanen derkenar ve evamir-i aliyye ve ilâm-ı şer'iyye bilâ noksan ve ziyade kaydolunup hilâfiyle hareket eden kâtiplerin kitâbetleri ref ve muhkem haklarından gelinüp ve her ne taraftan

mahpus gelir ise vaz' ve ihraçta çavuşbaşı ağaya inha olunmak kezalik zindan hassekileri dahi kâr güzâr ve mütecessis ve mutabassır birer kimse olmak lâbüdür. Subaşı olan bu tenbihatin infaz ve icrasında daima teyakkuz ve intibah üzere olup maazallah. Taalâ bir kimse-den hilâfiyle hareket zuhuru vâkı ve tama'-ı hame tebeyyet halâtı müşahade olunur ise subaşı olanın bilâ aman cezası tertip olunmak suretleri hıfzen lin nizam ve taleben limaradat-il-melik-il allâm baş muhasebeye kayt ve zindan defterlerine ve İstanbul kadısı tarafına ilm ü haber kamimleri verilmek ile bir müddet ehl-i zindanın memur tea'idisinden halâsları muvafık-ı rıza-yı Cenab-ı Rabb ül-İzzet olduğu takrir olundukta ilâh.»

Bu vesikadan hapishane müdürüne subaşı denildiği anlaşılıyor.

Çöplük subaşısı: Evliya Çelebi'nin (c. I. s. 954 ve mütakıp) İstanbul ve tevâbiindeki asakir ve esnaf arasında gösterdiği bu subaşılığın vazifesi şehrin temizliğine bakmak ve çöpleri imha eylemekti. Bu vazife 1242 (1826-27) senesinde (İhtisap Nezareti) vazifeleri arasına idhal olunmuştur.

Vezir subaşısı: vezirlerin hususi hizmet-kârlarından madattı. Mecelle-i Umur-ı Belediyye müellifinin «Serçeşme» liğe inkılâp ettiğini söylediği subaşılık bu subaşılıktı. Sonradan bu vazife zaptiyyeye ve nihayet jandarmalığa inkılâp etti.

*Cüy-i çemen bağ değil rind-i baharın
İşretgehini basmak için gitti subaşı
Sâbit*

*Subaşı oldu gönül şehri zor-ı firkatte
Nakud-i eski döküp bilvekalâ didelerim
Arif*

§ [Hal.] Rumeli'de çiftliklerde kâhya makamında kullanılanlara bu ad verilir. Bu itibarla «Kamus-ı Türkî» müellifinin o yoldaki ifadesi yanlış değildir.

SUBHA (صبح) [Sof] Binefsihi aşîkâr ve meycut olmayıp fakat eyyanın sureti ile vuzuh bulduğu için heyulâ denilen heba hakkında kullanılır bir tâbirdir. Heba; Güneşin ziyasında görülen ince toz demektir. Sefiye istilâhına ait eserlerde bunun için şu tefsîlât da vardır:

Subha; şol zulmete denilir ki خالق الله الخلق (من ظلمته ثم شى عليهم من نور فن اصابه من ذلك النور احدثى ومن اخطا ظلا وغوى)

Hadis-i şerifinde olan zulmettir. İşte bu zulmet içinde Allah Taalâ mahlûkatın hakaykını halketti ve mahlûkat üzerine kendi nurundan

ifada eyledi. Bu nurdan her kime isabet etti ise dünyada vâsıl-ı hidayet oldu ve her kime isabet etmedi ise dalâlet ve gabavette kaldı.»
 § [San.] Subha; Arapça elde çekilen tesbih, doksan dokuz tane dizili şey mânalarına da gelir.

SUCİ (سوحى) [San.] Şarap yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kanunnamelerle vesikalarda şarap yerine hamr gibi suci de geçer.

SUDAGABO (سودغابو) [Bah.] Bahriye topçu teşkilâtındaki vazife sahiplerinden birine verilen addır. «Defterlerde eski harflerle aynen سودغابو = sudagabo imlâsında ve Halil Nuri Bey Tarihinde ise سودغابو = sudagabo tarzında yazılıyor ve kalyon ve diğer yelkenlilerde topçubaşı ile beraber kaydedilmiş olarak görülüyor» diyen Ordinaryüs Oprofesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 489) bunun için şu tafsîlâtı da veriyor:

«Sudagabo, onsekizinci asrın son yarısından itibaren olup, daha evvel kullanıldığına dair bir kayıt yoktur. Onsekizinci asır başlarındaki kalyon efradı arasında sudagabo'lardan bahsedilmiyerek topçubaşı ve topçu kethüdasından sonra topçu olarak, saatçi ve topçu diye iki sınıf topçu zikrediliyor. Sudagabo'ların bu saatçi denilen sınıf olması muhtemeldir.

«1230 R. 1815 M. tarihli üç anbarlı Mahmudiyye mürettebatı arasında sudagaboha maa sertopi başlığı altında dört topçubaşı (güverte ve anbar kısımlarının), sertopi-i emanet denilen topçubaşı vekili veya ihtiyatı ile doksan bir sudagabo vardır,

«Keza 1819 tarihli diğer bir üç anbarlı kalyonda da dört topçubaşı (ikisi güvertenin) ile 120 kadar da sudagabo'nun bulunduğu görülüyor. Bir kapak kalyonda biri güverte topçubaşısı olarak yüz topçu ve 64 sudagabo ve bir firkateynde de sudagabo maa sertopi kaydıyla iki topçubaşı, ve 32 sudagabo ve bir birlikte bir topçubaşı ve 14 sudagabo ve bir firkate'de bir topçubaşı, altı sudagabo ve bir şalupe ve bir firkate'de bir topçubaşı, altı sudagabo bulunmakta idi.

İşte sudagabo'ların defterlerde topçubaşılara beraber kaydedilerek kalyon, firkateyn ve sairede ayrıca topçu neferlerinden bahsedilmemiş olmasından bu sudagabo'ların gemilerdeki topçu efradı olduğu anlaşılıyor. Vak'anüvis Halil Nuri Bey Üçüncü Selim zamanındaki Tersane nizam ve ıslahatından mufassal surette bahsederken (bir gemide topçubaşılık gediği mahallî olsa ol geminin topçu kethüdası

ehil ise ona, değil ise sudagabo'lardan fenn-i top endazide mütefennin ve mahareti zâhir olana) verilmesini kaydediyor ki bu kayıt sudagabo'ların top atan efrat olduğunu göstermektedir.»

SUDAN CEVAP (صون جواب) [Hal.] Mecaz yoluyla baştan savma söz, boş, ehemmiyetsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SU DOLABI (سودولابى) [San.] Kuyudan su çıkarmağa mahsus çarka verilen addır. Su, hayvanla döndürülmek suretiyle çıkarılırdı.

SUDUR (سودور) [Ilm.] Kazaskerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadr'in cem'idir. Vesikalarda sudur-i kiram suretinde de geçer.

SU ETMEK (سواتمك) [Bah.] Bir geminin içine her hangi bir yerinden su girmesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine (su gösterdi) denir.

SUĞLA (سوغله) [Coğ.] Senede en az kırk gün su basması icabeden yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SUĞUR (سودور) [Ida.] Hudut başı, iki devlet toprağının birleştiği yer yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça dağınık, müteferrik şey demek olan suğr'un cem'i olan bu tâbirin Farsçası «Serhad» de bu mânada kullanılırdı. Her ikisi de tarihlerle vesikalarda geçer.

*O şehrigar-ı serir i beka ki yoktur anın
Kalemrevinde sugur u memalikinde hadad
Sâbit*

SUGURYA (سوغوريا) [Hal.] Bolluk, istediğin kadar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Canda sugurya durur derd ü belâ, renc ü ama
İstife oldu gönül mangaları mihnetten*

Agehi

SUGURYACI (سوغوريه‌چى) [Bah.] Filika-i Hümayunda kürekçilik edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SUHA (سوها) [Ast.] Benat-ün-Na'ş-ı suğra denilen küme yıldızların en küçük görünen bir yıldızın adıdır. Eskiden hiddet-i basar (gözün keskinliği) bununla anlaşılırdı.

*Çıktı bir gün ziyasında tamami-i rûsûl
Oldu mahv öyle ki hurşid ziyasında suha
Fuzuli*

SUHANPERDAZ (سوخانپرداز) [Ede.] Mecaz yoluyla fasih, belîğ yerinde kullanılır bir tâbirdir. Divan şairleri hassaten «Fahriyye» lerde kullanırlardı.

*Hasusa ol' suhanperdaz üstadım ki es'arımı
Yazar müşkülpeşendan-ı cihan evrak-ı can üzre
Nef'i*

SU HATTI (سوحطى) [Bah.] Gemi güvertesinin deniz sathıyla olan fasl-ı müşterekine verilen addır.

SUHTE (سوحته) [Hal.] Medrese talebesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Talebeye medrese ıstılahınca «Tâlip» denildiği için ilim aşkıyla yanmalarından kinaye olarak balk arasında «Suhte» denilmiştir. Suhtegân suretinde cemilendirilir. Bu tâbir sonradan tahrife uğrayarak «Softa» olmuştur.

*Sındılar دختر-i reze Araplarla yancuk
Suhtegân zümresine câ olalı Kazguncuk
Sevâhılname - Fennî*

SU KEMERİ (سوحمرى) [San.] Suyu, seviyesini kaybetmeden iki yüksek arazi arasındaki dere ve vâdiden karşıya geçirmek ve aynı irtifa'da bir noktaya isal etmek için, köprü şeklinde, ayaklı kemerler üstüne yapılan su yollarına verilen addır.

SUKRE (سوقره) [Mim.] İki ağaç veya tahattan başbaşa bitişmesinden hasıl olan ek yerine verilen addır.

SULBİYYE (سولبيه) [Fık.] Ölünün sulbünden hasıl olan kız çocuk hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çocuğun anaya nisbeti için «Sadriyye» tâbiri kullanılır.

SULHIYYE (سولحيه) [Ede.] Harpten barışıklığa geçilmesi münasebetiyle yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sulhiyyeler kaside nev'ine dahil olduğu için harbin fecaatı, sulhün nimeti anlatılmakla beraber yazılanın meziyyetleri göklere çıkarılmak suretiyle anlatılır ve caize ümidiyle sona erdirilirdi. Sulhiyyeye parlak bir örnek olmak üzere (Sabit)'in Amca zade Hüseyin Paşa'nın (ölümü 1702) sadrazamlığı zamanında yapılan Karlofça muabedesi Hicri 1110, Milâdî 1699) münasebetiyle yazdığı sulhiyyedir.

Değerli bir şair olan (Sâbit)'in basılmış olan divanındaki (hususî kütüphanemde yazma nüsha, varak 18) sulhiyyesinden seçme beyitler:

*Şâkr ü Bari ki befevva-yı İmam-ı İslâm
Şerbet-i sulh helâl oldu mey-i cenk haram
Mühr sanman raf-ı gerdune kodu halkasını
Kaldırıp çetr-i hümayunu seferden akkâm
Astılar çember-i kandiline humbareleri
Cami-i sulh-u musafata virüp zinet-i tam*

*Bak'a-i ahde tüfek namlısını lüle idüp
Eyledi kavgımı itfa-i kanadil-i hüsam
Toplardan döşenüp mihr-i vefa rahına künk
Geldi ta kasr-ı dile âb-ı safâ bahş-ı meram
Han çeküp aşti-i matbah-ı tevfiğ gine
Kös kazganların eyledi kazgan-ı taam
Nizenin sih-i kebabe dönecek haleti vâir
Miğfer-i rezm olup encümen-i bezmde câir
Tabak-ı şehd-i musaffa mı değil suret-i zîl
Zarf-ı helva mı değil heyet-i tabl-ı ârâm
Leb-i âlâdesini şerbet-i kırmızıla yuda
Navek'i cenk nigh menkibet-i han-âdam
Şahne-i ismet idüp sefk-i dimadan tahzir
Kimseden kan almaz şimdi fuzuli haccam
Alet-i harp eser etmemek için min baad
Bağladı gerden-i eceame hamail samsam
Kavs i ebru vü hadenk-i nigh olsun derkâr
Yagını yastı keman okunu attı sehâm*

*Ziver-i haclegeh-i vaslat için salihîtir
Hagl-ı esvab-ı cihaz olmağa etnab-ı hıyam
İttiniz mug-ı miyandan degû kat-ı peyvend
Gamzeler tiglere şimdi keserler endam*

*Dalgalık kalmadı liman-ı emandır şimdi
Ruzgâr-ı sitemin dadını alsan eyyam*

*Kâfir-i gamzen ile itmîşiken harbe kıyam
Sulha çekti dili zülf-i siyeh-i anber fâm
İyddir sulh olalım tig-i nigâhinle dedim
Dedi ey dilşude sağ olana her gün bayram
Sulh edüp aşık u mâşuku öpüştürmüşler
Buselektir çalınan meclis-i ülfette makam
Gel frenk-i hat-ı pür şarikle sulh al der idim
Nevk-i gamzen gibi geçse dil-i mecruha recam
Akl-ü aşkı getürüp bir yere ıslah edemez
Ham-ı mergule-i zülf itmesun endişe-i hâm
Şâne-i maşûa-i şive girüp mabeyne
Fitne-i zülf-i hatın hayr ile buldu encâm
Zapt idüp fitne-i ye'cuc-i şakakı verdi
Aştı seddini İskender-i ahd istihkâm
Mefhar-ı sadr-ı güzînanı sera perde-i câh
Server-i kubbe nişinan ü serefraz-ı izam*

*Vefk-ı dthm-i sadaret Hüseyin Paşa kim
Çarh bilmez nice ide şantına lâyük ikram*

*Silk-i manzume-i eyyamına bu düstûran
Nice teşbih olunur ahd-ı perişan-ı Nizam
Bulsalar na'ice-i muzesini Bermekiyan
İdeler şöhet idüp mehçe-i ferk-i f'îlâm
Ra'de teşbih idüp velvele-i nevbetini
İtmesun evc-i felekte topatanlık Behram
Ateş-i divgüdas-ı gadabı halinde
Çıkmasun karşısına yoksa çalar Rüstemi Sâm*

*Tagian rıbka-i teslime boğun eymigeni
Hüccet-i kat'i-a-i tiglile eyler ilzam*

*İnhiraf üze idi nâz-ı mizac-ı devlet
Olup âzürde-i humma-yı gumum-a âlâm
Gerçi âmâde idi şerbet-i sıhhat amma
Dert bunda yoğidi nabz şinas-ı eskam*

*Bağ-ı eltaf-ı İlâhiden olundu teslim
Dest-i tedbirine güldest-i miftah-ı meham*

*Bâd-ı tevfik mûsâdif getürüp takdire
Taş dıktı verüp ahval-i perişane nizam*

*Kürsi-i natıkada nakl-i meratip iderek
Vais-i şehri gibi çerre çeker sevk-i kelâm
Çerri sevmem kıyamam da kala na müstamel
Sevdiğim kafiyedir lafz-ı şerif-i in'am
Getürür ol sâdedi şâhid-i lûtfun amma
Gamzelerle iderek arz-ı merame ibram
Biz daa niyyetine el açarız halisçe
Ne tekellûf, ne tesannu', ne garaz, ne iyham
Hilye-i sâdkile ihlâsile pür ziver idüp
Verelim şâhid-i endişemize hüsn-i hitan.*

SULTAN (سلطان) [Sar] Osmanlı Padişahları hakkında, diğer islâm hükümdarları gibi, unvan olarak kullanılır bir tâbirdir. Hükümdarlar hakkında kullanılan bu tâbirin ilkin Abbasî Devleti vezirlerine verildiğini ve bu unvanla ilk anılanın «Cağfer Bin Yahya» olduğunu (İbn-i Haldun) yazar. Corci Zeydan tarafından yazılıp Zeki Megamiz (Ölümü: 1932) tarafından Türkçeye çevrilen «Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi'nde (c. 1, s. 137 ve mütaakıp) bunun için şu izahat vardır:

«(Sultan) lâkabı vaktiyle Bağdat ve Şam valilerine ıtlak olunuyordu. Mezkûr valiler belki bugünkü polis nazırına ve şehreminine müşabih bir halde idiler. Bazan da (Sultan) lâfzından bizzat Halife'yi muradedilerdi. Fakat bu lâfzın medlûlü hangi mâna olursa olsun o sıralarda ıtlakı mecaz kabilinden idi. Çünkü (Saltanat) resmî bir rütbe olarak ancak (Mahmut Gaznevi Bin Sebüktekin) in hükümeti zamanında tanınmıştır. İslâmiyyette resmen ilk Sultan lâkabını ihraz eden zat müşarünileyhtir (Mahmut Gaznevi) hicrî dördüncü asır evahirinde (Emir-ül-ümera) lâkabına bedel (Sultan) lâkabını almıştır. İhtimal ki (Emirülümera) lâkabı (vezir ismi gibi pek müptezel bir halde görüldüğünden (Sultan) diye bu yeni lâkaba tahviline lüzum görülmüştür. Daha sonra Sultan lâkabı Selçukîler, Eyyubîler, Kölemenler, Osmanlılardan ve saireden, Türk, Kürt, Çerkes hükümdarlarına lâkap olmuştur. Sultan makamı nezaret şeklinde iken intikalinde irs şart değildi. Fakat bilâhare bir hükümdarlık şeklinde saltanat mertebesine tahavvül edince intikalinde irs şart ittihaz edilmiş ve sultan vefat et-

meden evvel veliahd tâyin edilmiye başlamıştır. Mamafih (İbn-i Hallegân) ın tabih (Râzi) nin tercüme-i halinde verdiği malûmata göre mülûk-i Samaniyye kendi padişahlarına (Sultan-üs-Selâtin) namını verirlerdi. Samaniler Gaznevîlerden evvel idiler. Şu halde bu lâkap daha evvel hükümdarlara ıtlak edilmiş oluyor. Sultan lâkabının daha evvel o suretle istimal edildiği sahih itibar olunursa Gaznevîlere verilen bu lakabın Samanîlerden kendilerine intikal ettiğine hükmetmek ıktiza eder. Fakat bizim bu hususta icra ettiğimiz tetkikat (İbn-i Hallegân) ın rivayetinden ziyade diğer müta-lâayı yani (Mahmut Gaznevî) den daha evvel sultan lâkabıyla hiçbir hükümdarın resmen telkik edilmediğini te'yidediyor. Yok, öyle değil ise, o halde Samaniler İslâmiyyeti kabul etmeden daha evvelki zamanlarda sultan lâkabını istimal etmişler demektir. Binaenaleyh İslâmiyyette sultan lâkabını resmen ilk ihraz eden zat (Sultan Mahmut Gaznevi) dir demek doğru addolunur.

«Mezkûr lâkabın ihdası sıralarında kuvvet ve nüfuz sultanların elinde olmakla beraber yine selâtine sultan lâkabını veren hülefâ idi. Zira mezkûr lâkabın halife tarafından tevcih edilmesi din nazarında zarurî görülüyordu. Saltanat lâkabının tevcihi pek parlak ihtifal ve debdebeler ile icra olunurdu. Halife kendisine «Sultan» lâkabını tevcih ettiği zata yedi hil'at ihsan eder; ona gerdanlık, taç ve iki bilezik giydirir, eline sancak teslim eder, kendisine kılıç kuşatır, namına hutbe okuturdu. Ezcümle Abbasî halifelerinden (Müstazhar Bilâh) Bağdat'ta (Muhammed Bin Melikşah) biraderi (Sencer) in huzurunda saltanat lâkabını tevcih ettiği zaan (Müstazhar) omuzunda hırka-i Nebi ve başında hilâfet sarığı (Destar-ı hilâfet) ve elinde asa-yı saltanat olduğu halde taç kubbesinde hilâfet tahtına oturarak Sultan Mehammet'e merasim-i mahsusa ile hil'at-ler, gerdanlık, taç, bilezik giydirmiş, eline sancak tevdi etmiş, beline iki kılıç kuşatmış mücehhez beş at ihda eylemiş, Bağdat Camii kebirinde de saltanatı adına hutbe okumuş idi. Selâtine sultan lâkabı tevcihi merasimi icra olunduğu sıralarda hilâfetin onlar ile te'yyüd eylediğini müfit olarak kendilerine Nâsir-ud-Devle), (Seyf-üd-Devle) (Adud-ud-Devle) vesaire gibi elkap dahi verilirdi.»

Osmanlı padişahlarından hangisinin ilk evvel (Sultan) unvanını aldığına dair kat'î malûmat yoktur. Osmanlı Padişahlarından sikkelinde (Sultan) ve (Han) unvanını (Çelebi Sultan Mehmet) kullanmıştır. Ondan evvel

paralarda hiçbir elkap yazılmak âdet değildi. Hattâ meskûkât mütehasşislerinden ismail Galip Bey (ölümü 1855) bu ciheti nazır dikkate alarak (Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye) adlı eserinde (s. 28) «şu halde Padişahan-ı Âli Osman'ın zikrolunan unvan-ı celiller ile benam buyrulmaları bu tarihten bed'eylemiş olmak lâzım gelir» kanaatını izhar etmiştir.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonraki yazılarıyla tarih okuma zevkini yayan Ahmet Refik Bey (ölümü: 1937) «İkdam» gazetesinde «Türk-ler ve Bizans» başlığı altında yayınladığı tarihi tefrikada Osmanlı hükümdarlarına «Sultan» unvanının verildiği tarihi tetkik ederken (Yıldırım Bayezit) e sultan denilmediğini, bu unvanın iptida (Çelebi Sultan Mehmet) e verildiğini ileri sürmesi üzerine kıymetli Profesör Fuat Köprülü tarafından neşrolunan bir tetkik yazısında (Osmanlı Hükümdarlarında «Sultan» unvanı, İkdam, 24 teşrinisani 1337/1921) Sultan unvanının (Yıldırım Bayezit) e verildiğini zamanında yazılmış iki mühim vesikaya istinaden şunları yazıyor:

«(Yıldırım Bayezit) devrinin maruf şairlerinden bir Şeyb Oğlu vardır ki, kıymet ve ehemmiyyetine rağmen şimdikiye kadar hakkında hiçbir tetkik yapılmamıştır. «Sehi» tezkiresi gibi menbaların buna dair verdikleri malûmat-ı ehemmiyyetli birşey sayılamaz. Yıldırım'ın sarayında mühim bir mevki işgal eden hükümdarın mazhar-ı iltifatı olan bu zatın o devre ait hususiyetleri ve padişaha «Sultan» unvanı verilip verilmediğini herkesten âlâ bileceği müstağni-i izahtır. İşte bu zatın «Kenz-il-Kübera» namıyla 803 de yazdığı ve hatt-ı destiyle (el yazısı ile) muharrer yegâne nüshası hususî kütüphanemde bulunan gayet kıymetli bir eseri vardır ki, millî tarihimiz için her nokta-i nazardan emsalsiz bir vesikadır.

«Çünkü lisan ve edebiyat itibariyle haiz olduğu ehemmiyyetten başka, o devir hayatına ait birçok tefsilâtı ihtiva eder. Nüshanın harekeli olması ve kıdem ve sıhhati filoloji itibariyle ne kadar mühim ise, tercüme-i haline o devirdeki bazı şairlere ait malûmatı ihtiva etmesi de edebiyat tarihi noktasından ona nihayetsiz bir kıymet vermektedir. «Şeyh oğlu» nun hayat ve âsarına dair hazırladığım uzun bir tettebbu' nameyi yakında neşretmek emlindeyim; o zaman bu eserin mahiyeti daha iyi anlaşılır. İşte bu eserde mevcut bir fıkra, Yıldırım'a Sultan unvanının verildiğini pek sarîh bir surette gösteriyor:

«Bihamdüllillah-ı Taalâ şimdiki vakitte Sultan üs Selâtin zill uli-Allah-ı fil'arzin Siken-

der-i ruy-i zemin, kami-il-bugut vel mütemer-ridin. kaatil-il-keferet-i vel müşrikin Eb-ül-feth şahangah-il muazzam melik-il berr-ü vel bi'har Hüdavendigâr kâmrân ve kâmkâr Eba Yezid Han İbn Murad Han İbn Orhan İbn Osman halledallahu memleketuhu ve saltanatuh....»

«İşte bu fıkra, «Sultan» unvanı hakkında Refik Bey'in serdettiği iddiayı tamamen çürütmektedir. Çünkü bu satırları yazan Yıldırım'ın devrinde yaşayan, iltifatına mazhar olan ve ona verilecek unvanı pek iyi bilen bir şairdir.

«Şimdi müddeamızı ispat edecek ikinci vesikaya nakl-i kelâm edelim: yine «Şeyh oğlu» nun «Hurşitname» adlı maruf bir mesnevisi vardır ki, nüshalarına İstanbul'da, Biritiş Müze-ümde, Berlin Kütüphanesinde tesadüf olunur. Hattâ Paris Kütüphanesi-i Millisinde bunun mütaaddit nüshaları vardır. [Hamidiye Kütüphanesi esami-i kütübiyle, «Ryo», «Perç» kataloglarına ve Paris Kütüphanesi fihristine bakınız]. Lisan ve edebiyat itibariyle şayan-ı ehemmiyyet olan bu eserin mukaddimesinde «Dermedh-i Bayezit Han» sernamesi altında bir parça vardır ki, ondan nakledeceğimiz birkaç beyit «Yıldırım» a o zaman «Sultan» unvanı verildiğini te'yit edecektir:

*Ne Sultan İbn-i Sultan İbn-i Sultan
Şehinşeh Bayezit Bin Murat Han
Ki büngad olalı Tanrı cihane
Anın gibi yiğit yoktur yegâne
Kılıcından kuşanır düşmeni kan
Kılıcından bağışlar canlara can
Iraktan aldı düşman selini yir
Yakından bulsa saymaz yüzünü bir
Savaşta öyledir derlerse hakır
Ki yakmakta eman andan ıraktır*

«İşte bu iki fıkra, Ahmet Refik Bey biraderimize «Yıldırım» a «Sultan» unvanı verildiği hakkında itminan bahş olabilir kanaatindeyiz. Görülüyor ki edebî vesikalar yalnız edebiyat tarihi değil, tarihin bil'umum şubelerini tenvire hizmet edebilir.

«Yıldırım Bayezit'ten bahsederken burada istitraden küçük bir mesele hakkında da birkaç söz söylemeyi müfid addediyorum: «Bayezid-i Evvel» e Yıldırım unvanı verildiğini bilûmum. menabi-i tarihiyye teyidettiği gibi, yukarda «Hurşitname» den naklettığımız parçanın sonundaki beyit de kat'î surette göstermektedir. Fatih'in oğlu İkinci «Sultan Bayezit» e de bu lâkabın verildiğini bazı menabi-i tarihiyye bize anlatıyor: Meşhur şair «Câmi» nin müşarünileyhe ait bir menzumesinde:

مخطط العز والاملا سلطان
بازيد ايلوم شه دوران

beyti vardır. Bu manzumenin muharrer olduğu bir «Riyazi» tezkiresi nüshasının hâmişinde bunun galat olduğu muharrerse de «Kâtip Çelebi» tarafından ayrıca yazılmış olan bir hâşiyede «İdris-i Bitlisi» den, «Silsile-tüz-zehab-i Câmî» den, «Şerh-i Rubaiyyat-ı Celâl Devvanî»-den naklen «Bayezid-i Sanî» ye de cediti gibi «Yıldırım» denildiği ve «Velilik» in sonradan alem olduğu zikredilmiştir.

«Tarihimizin daha bunlar gibi inceden incecye aranacak ne kadar hurde noktaları, en mühimlerinden, en ehemmiyetsizlerine kadar ne kadar muhtac-ı tetkik ve tashih cihetleri var. Vesaikin bu kadar meçhul ve tetkikatın bu kadar iptidai bulunduğu bir devrede, hattâ en ufak meseleler hakkında bile kat'î hükümler vermekten çekinmek lâzım geldiğini Ahmet Refik Bey biraderimiz teslim eder zannındayız.»

Değerli Profesörün bu yazısı üzerine Ahmet Refik Bey tarafından yazılan iki makale de (Padışahlarımız ve Sultan unvanı, İkdâm, 1 ve 2 kânunuevvel 1337-1921) nokta-i nazarını tekrar etmiş ve şunları yazmıştır:

«Hükümdarlarımızın kayden hangi padişah-tan itibaren (Sultan) unvanını aldıklarına dair Divan-ı Hümayun defterlerinden şu netice çıkıyor:

«Osman, Orhan, Murat ve Bayezit Gazilerle Emîr Süleyman'a (Bey, Hünkâr) deniliyor; (Sultan) unvanı kullanılmıyor. Çelebi Sultan Mehmet zamanına ait bir defterde: (Sultanımız tarafından nişanı vardır). Murat Sanî'ye ait bir defterde: (Sultan Murat Bin Mehmet Han) ve Çelebi'den bahsedilirken: (Merhum Sultan Murat Bin Mehmet Han), Sultan Önü Evkaf defterinde: (Osman Bey, Osman Hünkâr, Emîr Süleyman Hünkâr, Orhan Bey, Murat Bey, Bayezit Bey) kayıtları vardır. Şu takdirde (Sultan) unvanı Çelebi Sultan Mehmet'ten başlıyor demektir.

«İşte, (Türk ve Bizans) ta, tetkikatımızı bu neticeye istinat ettirerek, Çelebi Sultan Mehmet'e kadar gelen padişahlara (Sultan) denilmediğini ve kayıtların da ne tarzda yazılmış olduğunu gösterdik. Yoksa ilk padişahlarımızın, divan kuyudu haricinde, (Sultan, Sultan-ül-guzat) unvanı aldıkları bizce de malumdur. Bu bapta kuvvetli deliller de vardır:

1. Feridun Bey'in (Münşeat-üs-Selâtin) inde Mısır Halifesi tarafından Bayezit Bey'e gönderilen namede (Sultan-ı İklim-i Rum) yazılıdır.

2. Bayezit Bey'in türbesinde 809 tarihli şu kitabe vardır:

(هذه روضة السلطان السعيد المرحوم ومفقور بايزيد خان ابن مراد خان ي.)

Tarih Encümeni Mecmuası, sene 1328, numara 12.

3. (Bursa) da Orhan Bey Camiinde şu kitabe mevcuttur:

(وهو الأمير الكبير المعظم المجاهد سلطان الغزاة غازي بن الغازي شجاع الدين الدين الأفاق بهادر زمان اورخان بن عثمان.)

Tarih Encümeni Mecmuası, sene 1330, numara 39.

4. İbn-i Batuta Seyahatnamesi, s. 341, (Bursa Sultanı, Sultan Orhan) sene 733.

«Demek, kitabelerde ve edebiyatta, padişahlarımız hakkında (Sultan) unvanı suret-i umumiyede mevcut. Divan kayıtlarında ise mesele başka. Bu unvan, Çelebi'den itibaren başlıyor. Mamafih bazı kitabelerde (Bey) kaydıyla (Sultan) unvanının da birlikte zikredildiğine bakılırsa, (Sultan) unvanı alelûmum kullanılmıyor demektir. Şu halde Divan kayıtlarına istinaden (Sultan) unvanının kayden Çelebi'den başladığına dair çıkardığımız neticeyi Şeyh Oğlu'nun (Kenz-ül-kübra) sından çıkarılan unvanlar ve mısra'lar değil, ancak Meşihat'tan; Evkaf'tan, veya yine Bab-ı Âli'den çıkacak kayıtlar çürütebilir. Fuat Bey biraderimiz bu hakikati teslim eder zannederiz.

«Müze-i Hümayun Müdürü Halil Bey Efendi'nin mektuplarına gelince: Halil Bey Efendi, Paris'te Louvr Müzesindeki bakır tas üzerinde mevcut (Es-Sultan Orhan fi sene 740) yazısını, «Vesika-i nadire» olarak gösteriyorlar. Halbuki (Bursa) da da (Sultan-ül-guzat Gazi Bin-il-Gazi Şucaeddünya ved-din-il-âfak baha-dır-ı zaman Orhan Bin Osman) kitabesi var. Fakat buna mukabil de, yine (Bursa) da, Orhan Gazi Camiinin kapısında 820 tarihli şu kitabe mevcut: (Sultan-ül-guzat vel-mücahidin Orhan Bey Bin Osman). Keza Gazi Hünkârın (Kosova) da şehadetini mütaakıp Mısır Sultanı Ebu Saîd Berkok tarafından Hüdavendigâr Gazi'nin türbesine vakfedilen Kur'an-ı Kerim cüz'leri üzerinde de yaldızla (على تربة المرحوم الشهيد مراد بك بن عثمان) yazılıdır. Birinde hem (Sultan-ül-guzat), hem (Bey), diğerinde yalnız (Bey) unvanı var. Halil Bey Efendi bu unvanları nasıl izah buyururlar?

«Halil Bey Efendi diyorlar ki: «İlm-i mes-kûkât mütehassıslarından Miralay Ali Bey'in İtalyan İlm-i Meskûkât Mecmuasında negrettiği tetkikat-ı ahiresine nazaran Orhan Gazi'nin ilk meskûkâtında isimden evvel (سلطان الاعظم) muharrer olup bu halde Sultan unvanının Padişah-ı müşarünileyh için kat'iyyen kesb-i resm-iyyet etmiş olur.»

«Miralay Ali Bey'in İtalyan meskûkât Mecmuasında intişar eden ve yakında da (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası) nda negredilecek olan mühim tetkikini, biz İtalyancası negredilmezden evvel, gördük. Hulâsası da, 21 eylül 8806 numaralı (İkdâm) da, Orhan Gazi'ye dair intişar eden tetkikimizde yazdık. Orhan Gazi'nin siyaseten (السلطان الاعظم) unvanını koyduğunu, fakat sonra maksadı hasıl olur olmaz kaldırdığını zikrettik. (Sultan) unvanının, ah-fadı gibi, Orhan Gazi tarafından da daimî ve resmî bir alâmet olarak istimal edilmediğini göstermek istedik. Binaenaleyh Halil Bey Efendi'nin verdikleri malûmat bizce meçhul değildir.

«Halbuki Miralay Ali Bey (Osmanlı İmparatorluğunun İlk Sikkesi) nde diyor ki: «Orhan Gazi'nin zaman-ı saltanatında darbedilen sikke unvansızdı. Mufassalen işar edildiği üzere sonra sikkesine (السلطان الاعظم) unvanı konuldu. Bu bir icab-ı siyasiye idi. Tekrar mezkûr unvan ref'edildi. Tekrar unvan-ı sikkeler darbedildi. Hüdavendigâr Sultan Murad Han pederi tahta cülûs edince sikkesine unvan-ı sultanî yazdırmadı.

«İlca-yi zaman Sultan Murat Han'ın bir sikkesine (السلطان الغالب) unvanı yazdırmağa mecbur eylemiştir. Hakikaten 780 senesine kadar bir akçeliklere resmen sultan unvanı konulmamıştır.»

«Çelebi Sultan Mehmet hakkındaki mütalâaları da şudur:

«Mehmet Çelebi namına Amasya'da darbedilen bir akçeye (السلطان الاعظم) unvanı yazılmış ve Bursa'da darbedilen bir akçeye de (غياث الدنيا والدين) unvanı geçirilmiştir. Bu unvanlar izhar-ı şadumanî için geçirilmiştir. Keza tuğralı sikkesine (Sultan) ve diğer bir bakır sikkesine (السلطان الملك الاعظم) unvanını yazdırmıştı. Bu unvanları biraderi Emîr Süleyman Han'e tefevvuk dâvasından dolayı yazılmıştır. Nihayet müstakillen padişah olduktan sonra (816) senesinde darbettiği sikkelerine (Sultan Bin Sultan) ve pederine (Han) unvanını yazdırmıştır. Fakat mezkûr tarihten sonra darbettiği akçelerine kadimî veçhile hiçbir unvan yazdırmamıştır.»

«Bu mütalâadan anlaşılıyor ki, ilk padişahlarımızdan Orhan, Murat ve Yıldırım Gazilerle Çelebi Sultan Mehmet, sikkelerine daimî surette (Sultan) unvanı yazdırmamışlardır. Ancak, hasbessiyase, onu da muvakkat bir zaman için yazdırmışlar, sonra tekrar kaldırmışlardır.

«Halil Beyefendi: «Osman Gazi gibi koca Bizans devletini telâşa düşüren bir hükümdara bu unvanın verilmiş olmaması tasavvur edile-

mez» buyuruyorlar. Ali Bey'in tetkikatı da bilâkis gösteriyor ki: Âl-i Osman esasen (Bey, Şah, Han, İbn-i Han) unvanını neslen haiz oldukları için, «Koca Bizans devletini telâşa» düşürecek kudret ve şevkete sahip oldukları zaman, (Sultan) unvanını sikkelerinden bile kaldırmışlardır. Hattâ Ali Bey bu meseleyi vazıhan hallediyor: «Orhan Gazi dahilen hükümeti takviye ve haricen sıyt ve şöret-i hasenesinin şayi' olduğuna itminan-ı kalp hasıl eyledikten sonra teccid-i meskûkâta karar vermiştir.

«... Yeni akçede kadim akçelerde meskûk tarih, mahall-i darp, unvan-ı sultanî ve hattâ pederleri namı bile tay ve hazf edildiği misillü...

«Bu da ispat ediyor ki, Halil Beyefendi'nin tâbirleri veçhile «Sultan unvanının padişah-ı müşarünileyh için kat'iyyen kesb-i resm-iyyet» etmemiştir; bilâkis ilk padişahlarımız bu unvanı resmî ve daimî bir unvan olmak üzere kullanılmıyarak sikkelerine nadiren koydurmışlar, bilâhare yine kaldırmışlardır.

«Halil Beyefendi ilk padişahlarımıza (Sultan) denildiğini kat'î bir surette beyan buyurduktan sonra, Osman Gazi için «filvaki bu hususta şimdiye kadar müşarünileyh hakkında bir vesikamız yoktur» diyorlar. Halil Beyefendi divan defterlerine itimat buyururlarsa, orada Osman Gazi hakkında kâfi kayıt vardır. Hepsinde de: (Bey, Hünkâr) yazılıdır; (Sultan unvanı yoktur.)

Bir kaç misal:

Cedvel-i evkaf Sultan İnönü:

1. Metalipte Mehmet ve Ahmet ve Bayezit Seyyit Osman Bey nişanıyle.

2. Murat Baba Oğlu Bayramîç Şeyhinin kızı oğlu Kılı Seydi. Bir çiftlik yeri. Osman Hünkâr ve Murat Hünkâr tabe serahuma nişanıyle mukarrerdir.

3. Çomaklu'da İlyas Fakı. Otuz dönüm yer. Orhan ve Osman Hünkâr tabe serahuma nişanıyle vakıftır.

Vilâyet-i Şili ve Kanderi evkafı beyanındadır:

1. Karye-i Esrayın vakıftır. Orhan Beyden.

3. Mezraa. Kanderi divanında ağaç oğlu timarında Bey Musa oğlu İsa Fakinin çiftlik. Vakf-ı evlâttır. Emîr Süleyman Çelebi'den Murat Bey'den ve Sultanımızdan elinde mektupları vardır. (Buradaki Sultan, Çelebi Sultan Mehmet'tir.)

Vilâyet-i Gebze vakıfları beyanındadır.

Karye-i Kızul vakfıdır. Gebzenin camiine. Orhan Beyden.

2. İç alanda Hacı Fakı oğlu Durmuş Fakı'nın çiftlik yeri vakıftır. Murat Bey'den.

3. Hamam, Yıldırım Hünkârın, vakıftır. (Bu defter Çelebi Sultan Mehmet devrine aittir.)

Taallukat-ı evkaf vilâyet-i Teke:

1. Karye-i Kirti Bolu. Seyyit Adil oğlu Şeref oğlu Seyyit Bey. Teke beylerinden ve Bayezit Bey Hünkârdan ve merhum Sultandan vakfiyyet üzere hükümleri varmış (bu merhum Sultan, Murad-ı Sani'dir).

2. Kalkanlı'da Ermenâk imam Ahi Yusuf'a verildi. On müdlük yeri vardır. Vakıf, Ahi Devlethan zaviyesine, Bayezit Bey Hünkârdan ve Mustafa Çelebi'den nişanları vardır.

3. Aklar köyünde Şeyh Mehmet oğullarının iki müdlük yeri vardır. Bayezit Bey hünkâr nişanı ile. (Bu defter Fatih Sultan Mehmet zamanına aittir.)

«Bu vesikalar sarahaten ispat ediyor ki, ilk padişahlarımız için daima (Bey, Hünkâr) tâbirleri istimal olunmuştur. Meselâ, (Bursa) da Orhan Bey'e ait bir kitabede: (Sultan-ül-Guzat) unvanıyla beraber (Orhan Bey Bin Osman Bey) unvanı olduğu gibi, bu defterlerde de (Bayezit Bey Hünkâr) unvanları yazılıdır.

«Bu da gösteriyor ki, Çelebi'ye kadar; ilk padişahlarımız için resmî kayıtlarda (Sultan) unvanı kullanılmayıp bilhassa (Bey) unvanına daha ziyade ehemmiyet verilmiştir.

«Türkçü Türk olan Hakanlarımız, ilk devirlerde, an'anelerini daima muhafaza etmişlerdir.

«(Dimetoka) da yatan Kızıl Deli Sultan'a ilk padişahlarımız tarafından epeyce arazi temlik edilmiş. Nişan verilmiş. Evlâd, beratlarının yenilenmesi için, Musa Çelebi'ye müracaat etmişler. Musa Çelebi, (Edirne) de saltanat sürdüğü esnada, beratlarını yenilemiş ve şu (Biti) yi vermiş:

(Bu biti hükmi oldur ki Şeyh Kızıl) (Delü'nün köyünü evvelki Beyler vakfı ve) (müsellem etmişlerdir. Öyle olsa ben dahi eline) (nişan-ı hümayun verdüm ki bugünden geru) (muaf ve müsellem ola ve naib ve hacib ve) (subaşı ve Hüdavendigârın yuvasına varan kul-) (larından ve doğancı ve sekban ve yolcu ve) (hiç veçhile kimse varup üşendirmeye ve zahmet) (vermiye ve sahradan ve salgından ve harçtan) (ve avaiden ve avarizden ve cemi' teklifattan) (emin ola her kim ki bu hükümden tecavüz) (ederse Hüdavendigâr katında ve bizim katı-) (mızda suçlu ve günahkâr olacaktır. Bilüdm) (bilmedüm dimeyeler biti mütaâla kılanlar) (tahkik bilüp itimad kılanlar fi evail-i Muhar-) (rem-ül-haram sene hamse ağır ve semane mie) (hurrire fi mevzi-i Edirne El-Mahruse)

«Sultan İbrahim zamanında, Kızıl Deli Sultan'ın evlâdı beratlarını tekrar yeniletmek istemişler. Kendilerine Sultan İbrahim tarafından da şu (nişan) verilmiş:

(Nişan-ı Şerif Âlişan budur ki)

(Medine-i Dimetoka müzafatından Cebel)

(nahiyesinde)

(Kutb-ül-Ârifin Kızıl Deli Sultan Kud-)

(dise Sırrıh-ül-azize selâtin-i maziyyeden Tarı)

(yolu Büyük Viran ve Tarfillu Viran nam mez-)

(raalar temlik olunup oldabi evlâd evlâdına)

(alelîştirak vakf ve şart idüp evlâddan işbu)

(rafiül tevki-i refi'i âlişan-ı hakanî Seyyid)

(Abdurrahman ve Seyyid İvaz ve Seyyid Zey-)

(nel ve Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hızır be-)

(ratların getürüp teccid olunmasın seca eyle-)

(dikleri ecilden üzerlerinde ise müceddeden)

(bu berat-ı hümayunumu verdüm ve buyurdum)

(ki varup badelyevm bervech-i iştirak mezrea-i)

(mezbureye mütesarrıflar olup hizmet-i lâzime-)

(lerin edadan sonra vâkıfın ruhu ve benim de-)

(vam-ı devletim ed'yesine iştigal üzere olup)

(olbapta hiç ferd mani' ve mezahim olmayup)

(dahl ve taarruz kılmya. Şöyle bileler. Alâmet-i)

(şerife itimad kılanlar. Tahriren fi evahir-i şehri-i)

(Rebiülevvel sene ihda ve hamsin ve elf)

Be Makam-ı Kostanta'iyye

Elmahruse

«Tarih, lisan ve üslûp nokta-i nazarından pek kıymetli olan bu iki vesika, hakikaten, tetkike sezer. Biri, Osman oğullarının ilk devirlerinde, lisanı ne kadar açık ve Türkçe, ne kadar samimî ve mütaazzımane elkaptan âri olduğunu gösteriyorsa, öbürü de o derece teşrifata tâbidir.

«Birincisinde, Türklüğün safvet ve samimiyyeti, ikincisinde merasim ve teşrifatın tımturaklı tâbirleri kendini gösteriyor. Fakat bizim için şayan-ı dikkat, her iki nişanın ilk satırlarıdır.

«Yıldırım Bayezit'in fedakâr oğlu Musa Çelebi diyor ki:

(Bu biti hükmi oldur ki Şeyh Kızıl)

(Delü'nün köyünü evvelki Beyler vakfı ve)

(müsellem etmişlerdir.)

«Sultan Ahmed-i Evvelin şehzadesi Sultan İbrahim de diyor ki:

(Nişan-ı Şerif-i âlişan budur ki)

(Medine-i Dimetoka müzafatından Cebel)

(nahiyesinde Kutb-ül-Ârifin Kızıl Deli Sultan)

(Kuddise sırrıh-ül-azize selâtin-i maziyyeden)

(Tarı yolu ve Büyük ve Tarfillu Viran nam)

(mezraalar temlik olunup).

«Bu satırlarda Yıldırım'ın fedakâr oğlu

Musa Çelebi, Kızıl Deli Sultan için:

(Şeyh Kızıl Delü'nün) Sultan Ahmed-i Evvel'in şehzadesi Sultan İbrahim: (Kutb-ül-Ârifin Kızıl Deli Sultan Kuddise sırrıh-ül-aziz); Musa Çelebi, muhterem ecdadı için: (Evvelki Beyler), Sultan İbrahim: (Selâtin-i maziyye) diyor.

«Bu iki vesika bize artık pek vazih bir surette gösteriyor ki, Oğuz'un merd ve fedakâr hafidleri, Türklüğü İlhani'lerin tecavüzlerinden kurtararak şeref ve haysiyyetiyle yaşatmaya azmettikleri devirde, (Sultan) unvanından ziyade, (Bey) unvanına ehemmiyet vermişlerdir. Hattâ Fatih'in halefleri zamanında, (Sultan) unvanı daimî olarak kullanıldığı halde, arazi ve emlak hakkında (beylik) tâbiri yine terk edilmemiştir.

«Fülâsa:

1. (Sultan) unvanı, Çelebi Sultan Mehmet'e kadar, Divan-ı Hümayun kayıtlarında yoktur. Orhan ve Murat Gazilere, divan kayıtlarında da, hattâ bazı kitaplarda da (Bey) denilmiştir; fakat Çelebi'ye (Bey) denildiğine dair bir kayda tesadüf edilememiştir.

2. (Sultan) unvanı, Çelebi Sultan Mehmet'e kadar akçelerimize daimî ve resmî bir unvan olarak konulmamıştır.

3. (Sultan) unvanı, Sultan-üs-Selâtin, Sultan-ül-Mücahidîn, Sultan-ül-Guzat, Emir-ül-Kebir unvanları gerek tâzimen, gerek suret-i umumiycede, padişahlarımız hakkında kitaplara ve kitabelere yazılmıştır.

«Halil Bey Efendi, (Sultan) unvanının resmî kayıtlarda ve meskûkâtta, daimî ve resmî olarak, Osman Gazi'den itibaren kullanıldığını ispat buyurlarsa ancak o zaman: «Bilmem bu mesele neden bu kadar uzun mübahaseyi mucip oluyor. Bunda hiç tereddüt edilecek bir cihet yoktur, buyurduğunuz gibi «ilk padişahlarımızın (Sultan) unvanı aldıklarında hiç şüpheli yoktur» demeye hak kazanabilirler.»

«Profesör Fuat Köprülü'nün makalesi mü-nasebetiyle» kaydı ile ve (Osmanlı hükümdarlarında «Sultan unvanı»), başlığı ile Ali Seydi Bey (ölümü 1933) tarafından yazılan bir yazıda (İkdam, 5 kânunuevvel 1337-1921) şu tafsilâtı veriyor:

«İhtikakını burada tezbir ve tefsire hacet görmediğimiz «Sultan» tâbiri garbî ve vasatî Asya Türkleri'nce pek eski zamandan beri mâ-ruf idi. (388) sene-i hicriyyesinde (Gazne) de hükümdarı bulunan (Mahmut İbn-i Emir Sebük-tekîn) «Sultan» denildiği gibi ehl-i Salib'e karşı müdafaat-ı kahramananesiyle göhretmiş olan (Kılıç Arslan) ın lâkabı da (Sultan-ı İklîm-i

Rûm) idi. Meghur (İbn-i Batuta) (Türkçe İbn-i Batuta Seyahatnamesi, s. 92) «İsparta, Manisa, Aydın» beylerine, hattâ yüzünü görmediği Orhan Gazi'ye dahi (Sultan) unvanını veriyor.

«Yalnız Osman Bey'in garsı yümn-i yemini olan Şecere-i Âli Osman'a ne zamandan beri resmen ve örfen ve kayden (Sultan) elkabının mukarin olduğu hakkında ötedenberi müverrihler arasında bir rey ihtilâfı mevcuttur.

«Ma'şer-i müverrihin, (789) da vâkı olan (N'gbolu) muzafferiyet-i azimesini tebşiren ve âdet-i cariye tebean (Yıldırım Bayezit Han) tarafından civar mülûk-i İslâmiyye ile beraber Mısır'da mukim Halife-i Abbâsiye yazılan nâme-i hümayuna Halife'den mevrit ve (799) tarihiyle m'verrah cevapnamede Padişah-ı müşarünileyh'e (Sultan-ı İklîm-i Rum) diye hitab edilmesine mebni o tarihten itibaren Selâtin-i Osmaniyeye (Sultan) denilmeğe başlandığını kabul ederler.

«Halbuki: Bir kısım müverrihler bu unvanın daha ziyade kîdeme kâildirler. Hattâ bazıları bunu (Murat Hüdavendigâr) ve Orhan Gazi'yi bile aşırarak Osman Bey'e kadar isal ve ilsak etmektedirler.

«Tarih-i Atâ'da (cilt 1) Sultan Zade Mehmet Bey'in mecmuasına atfen, Murat Hüdavendigâr'ın (Sofya) nın fethi üzerine sâlifüz-zikir Halife-i Abbâsiye tastir eylediği mektubun cevapnamesinde ve mahall-i elkapta «Sultan-ül-Guzat vel-Mücahidîn» diye muharrer olduğu temhit ve Netayic-ül-Vukuat'ta (cilt 1) dahi bu rivayet teyit edilmekte olduğu gibi Orhan Gazi'nin Bursa'daki cami-i şerifi'nin kapısı üzerinde bulunan ve (738) tarihini havi olan kitabede «Sultan-ül-Guzat vel-Mücahidîn Orhan Bey» ibaresi muharrer ve ilm-i Meskûkât mütehasıslarından Miralay Ali Bey'in tetkikatiyle sabit olduğu üzere kezalik Orhan Gazi'nin ilk sikkesinde isimden evvel (Es-Sultan-ül-Âzam) terkinin mürakkam olması da maddeten ispat ediyor ki: (Orhan Gazi) bile (Sultan) elkabını haiz idi.

«Bundan maada «İkdam» ın geçen günkü nüshasında Halil Bey efendi üstadımızın imzasıyla münderiç makalenin bir fıkrasında «Orhan Gazi'nin sultan unvanını ahzetmiş olduğu, bir bakır tas üzerinde gümüş kakma olarak mahkûk bir kitabe ile müeyyettir ki: Bu vesika i nadire elyevm Paris'te (Louvr) Müzesi âsar-ı İslâmiyye gubesinde mahfuzdur. Kitabenin metni göyledir: الملك الكامل السلطان (الملك الكامل السلطان) diye münderiç olması dahi kavi-i mebsutı maddi bir surette teyideyler.

«Ve yine Orhan Gazi'nin badelfeth emri idaresini büyük şehzadesi (Süleyman Paşa) ya

ki: Müşarünileyhe aynı zamanda Süleyman Bey - dahi denirdi - tevdi eylediği (İznik beldesinde imarat-ı sairye ilâveten bir medrese dahi i'ya ve inşâ ile bunda tedris olunacak (ulûm-ı nafia) nın hangileri olduğunu mahall-i muhtelifede mukim bazı meşahir-i ulemeden ba muharrerat istifsar eylediği sırada meşhur (Davud Kayserî) tarafından yazılıp bir nüsha-i gayr-i matbuası elyevm (Millet Kütüphanesi) nde bulunan (El-İthaf-is-Süleymanî fi ahd-il-Orhanî) isimindeki Arabiyy-ül-ibare Risale-i mutavveje-nin mukaddimesinde:

«يُذَوِّعُ زَلالَ الافْضالِ، عَلَى جنابِ السلطان العظيم، الشريف المشاهير المعظم... سليمان (باشا) ابن السلطان الاعظم الملك الاعلى العدل، مالك رقاب الامم... السلطان ارخان» denilmesine bakılırsa ta o zamanlar bile Osmanlı padişahına (Bey), (Emîr) mânasına olan (Sultan) denildiği kat'i bir surette zâhir olur.

«Köprülü Zade Mehmet Fuat Beyefendi'nin bahis ve (803) te telif edildiğini beyan ettiği (Kenz-ül-Kübra) dan yetmiş, seksen sene daha evvel vücade getirilmiş olması mumailayhin (Sultan) unvanının kîdemi hakkındaki iddialarını teyid etmekle beraber unvan-ı mebhusun (Yıldırım Bayezit) a mahsus olmadığını da aynı zamanda tevsik eyler.

«Zaten hatırlı âcizanemde kaldığına göre Ahmet Refik Bey biraderimiz (Yıldırım Bayezit) zamanında (Sultan) unvanının mevcudiyetini selp ve nefy etmiyor. Çelebi Sultan Mehmet devrine kadar (Bey) unvanının (e'am) olduğunu iddia ediyor ki: Bu da bir çok vesaik ve ezcümle divan kuyuduyla sabit ve bunların irat ve isbatı bittabi bizden ziyade kendisine aittir.

«Ne hacet! Bursa'daki (738) tarihli kitede Orhan Gazi'ye Sultan denilmekle (Bey) dahi denilmesi (Bey) elkabının ne derecelerde (e'am) ve (eşa') olduğunu isbatetmez mi? Hat-tâ büyük şehzadelere (Paşa) denilmek kaideden iken şehzade (Alâeddin) ve (Süleyman) a hem (Paşa) hem de (Bey) denilegelmiştir ki: Bu da (Unvan)-ı mebhusun eski Osmanlılarca haiz olduğu kıymet ve ehemmiyeti irae eyler.

«Hele (Davud Kayserî) nin lâm-ı tarif ilâvesiyle tertip eylediği (Şehinşah) unvanı da şayan-ı nazar olup padişahlarımıza aynı zamanda (Şehinşah) dahi denildiği anlaşılmaktadır. Mâhaza bu; elkab-ı resmîyeden ziyade, elkab-ı tâzîmîyededir. (Sultan) ın müstakîl hükümdar mânasını tazammun eylediğini müeyyid bir vesikamız daha vardır. Gayr-ı matbu' «İbn-i Kemal» tarihinde (Millet Kütüphanesi, c. 1, s. 19) görüldüğü üzere (689) senesinde Osman Gazi'nin (Karacahisar) Cuma namazı ikamesi için

(Dursun Fakih tarafından izn-i sultanî istihsalı hakkındaki arz ve teklife karşı: Ben kimsenin taht-ı emrinde değilem, kendi başıma sultanım. Benim iznim yetişmez mi? Demesi Gazi-i müşarünileyhin bile saded-i istiklâlde kendi kendisine «Sultan» unvanını verdiğini göstermektedir.

«Hulâsa: (Sultan) unvanının kîdemi gayr-ı kabil-i red olup ancak bu mebhaste tevsik ve isbat olunacak bir cihet varsa o da (Sultan) elkabının ne zaman iktisab-ı resmîyette eylediğini meydana çıkarmaktan ibarettir.»

Ahmet Refik ve Ali Seydi beylerin yazıları üzerine Profesör Fuat Köprülü «Osmanlı Hükümdarlarında (Sultan) unvanının eskiliğine dair (İkdam, 15 Kânunuevvel 1337/1921) tarihli yazıyı yazmış ve Ahmet Refik Bey'in Sultan unvanının Çelebi Sultan Mehmet'ten başladığı hakkındaki nokta-i nazarı çok hafif bir faraziyye olduğundan şimdilik onu kabulde mazur olduğu neticesine varan yazıyı neşretmiştir. Yazının, söylenenlere ait kısımlardan, sarf-ı nazarla, son parçalarını naklediyorum:

«Bize göre, Refik Bey'i şaşırtan cihet, münhasıran divan kuyuduna atf-i ehemmiyyet etmesi ve onun haricindeki vesikaları nazar-ı itibara almamasıdır. Halbuki sikkeler, kitabeler, bizzat hükümdarlara verilmiş kitaplar, her halde divan kayıtları kadar kıymetli birer vesika-i tarihiyyedir. Hele divan kuyudatının Çelebi Sultan Mehmet zamanına kadar çıktığı ve Osman, Orhan, Murad-ı evvel devirlerinde yazılmış kuyudatın adem-i vücudu düşünülünce, bizzat o devirlerden kalmış sikkelerin, kitabelerin, kitapların vesika-i tarihiyye olmak üzere daha kıymetli ve daha şayan-ı itimat addedilmemesi tabiidir.

«Halil Ethem ve Ali Seydi beyefendilerin de tekit de iştirak ettikleri veçhile, benim ileri sürdüğüm nokta-i nazar, «Sultan unvanının daha ilk padişahlarımızdan itibaren mevcut ve müstamel olduğu şeklinde idi. Elde bulunan kıymetli vesikalar karşısında. Refik Bey de bunu tasdik ediyor; lâkin eldeki divan kuyuduna istinaden bu unvanın «Çelebi»-den itibaren diğer elkabı unutturacak derecede kat'i bir mahiyet aldığını söylüyor.

«Halbuki Çelebi'nin sikkeleri bu faraziyyeyi teyit edecek mahiyette değildir. Sonra Yıldırım'a gelen «Sultan-ı İklim-i Rum» unvanı name de, bu hususta nazar-ı itibara alınacak bir vesika-i mühimmedir. Sikkelerin şahadeti karşısında, divan defterleri nihayet divan temüllerini gösterebilecek bir vesikadır. Eger Çelebi'nin sikkeleri Refik Bey'in fikrini teyit

etseydi, o zaman Sultan unvanının ondan itibaren resmîyette ve kat'iyyet kesbettiği fikri kaydolunabilirdi. Halbuki eldeki vesaik Sultan unvanının ne zamandanberi iktisab-ı kat'iyyet ettiği hakkında bize kat'i bir fikir verebilmekten uzaktır. Şu halde:

1 — İlk padişahlarımızdan itibaren «Sultan» unvanı kullanılmıştır. Vesaik-i mahkûke ve muharrere bunu kat'i bir surette gösteriyor.

2 — Elde mevcut divan kuyudunda Sultan unvanına Çelebi'den itibaren rast geliniyor. Eski zamanlara ait divan kuyudu mevcut olmadığından, ilk padişahlara kendi zamanlarına ait muharreratta ne gibi unvanlar verildiğini kat'i surette bilemiyoruz. Binaenaleyh sair vesaik muvacehesinde, Sultan unvanının Çelebi'den itibaren kat'iyyet kesbettiğini iddia edemeyiz.

3 — Bilhassa Çelebi devrine ait meskûkât, bu iddiayı kabul etmemize mânidir. Çünkü onun sikkelerinde de eslâfında olduğu gibi Sultan unvanı nadiren kullanılmıştır. Eğer bu unvanı resmî ve kat'i bir mahiyette olsaydı, herşeyden çok sikkelerde buna riayet edilmesi icabederdi.

«Netice: Sultan unvanının ilk padişahlardan itibaren kullanıldığı hakkındaki nokta-i nazarımız Refik Bey'in de itirafı veçhile bir hakikat-ı tarihiyyedir. Halbuki Refik Bey'in buna mukabil ileri sürdüğü Sultan unvanının Çelebi'den itibaren kesb-i kat'iyyet etmesi çok zayıf bir faraziyyedir ki, vesaik-ı mevcudeye nazaran şimdilik onu kabulde mazuruz.»

«Sultan» unvanı ile beraber «Bey» ve Osmanlılar zamanında para basılması gibi mühim bahisleri ihtiva eden bu ilmî tetkikler Ahmet Refik Bey'in (Bey) ve (Sultan) unvanları, İkdam, 22 Kânunuevvel 1337/1921» başlıklı aşağıya konulan yazısıyla sona ermiştir:

«(Bey) ve (Sultan) unvanlarına dair bir netice hasıl olmadı. Bu meseleyi, (Türk ve Bizans) ta, ilk evvel, ortaya koyduğumuz için, karilerimize muhtasaran hulâsa etmeyi muvafık görüyoruz:

«Tarihimizin müphem ve meskûk olan ilk devirlerini bize tenvir edecek menba'lar, müsbet ve gayr-ı şahsî vesikalardır. Bunların en itimada şayan olanları da, bittabi' devletin resmî divanından çıkan beratlar, nişanlar, bitiler, fermanlar, divan-ı hümayun ve evkaf kayıtlarıdır. Fuat Bey bütün bu kayıtlarda mevcut (Bey) unvanını hiç nazar-ı itibara almayarak, ilk makalesinde Yıldırım'a (Sultan) unvanının verildiğini iddia etti: «İlk defa Sultan lâkabını alan Çelebi Sultan Mehmet midir?

Bu iddia yanlıştır» dedi. İddiasını ispat için de şu vesikaları gösterdi:

1. (Kenz-ül-kübra) dan: (Sultan-üs-Selâtin, Zillullahi fil-araziyn... Bayezit Han İbn-i Murat Han).

2. (Hurşitname) den:

Ne Sultan İbn-i Sultan İbn-i Sultan
Şehinşeh Bayezit bin Murat Han

«Bizim fikrimizce, bu unvanlar, Anadolu tavaif-i mülûkûnün ekserine tâzîmen verilen lâkaplardır. Meselâ İbn-i Batuta, Selçukîlerin inkırazı üzerine, Anadolu'da teşekkül eden tavaif-i mülûkûn hepsine (Sultan) diyor: Alâiye Sultanı Yusuf Bey İbn-i Karaman, Antalya Sultanı Hızır Bey İbn-i Yunus Bey, Milâs Sultanı Sultan-ı Mükerrrem Şecaüddin Orhan Bey İbn-i Monteghe, Larende Sultanı Melik Bedreddin bin Karaman, Berki Sultanı Mehmet Bey Bin Aydın, ilâh... Orhan Gazi için de: Bursa Sultanı İhtiyarüddin Orhan Bey İbn-i Sultan Osman Çuk (s. 311-341). «Bey, Melik mânası nadır» (s. 311).

«Görüldüğü ki, İbn-i Batuta (Sultan) unvanını bütün Beyler için (Hükümdar) mânasına kullanıyor, hattâ: «Orada (Han) sultan demek» diyor. Bu da ispat ediyor ki, Anadolu'da Osman oğlu, Karaman oğlu, Monteghe oğlu gibi teşekkül eden tavaif-i mülûkûn haiz oldukları (Bey) ve (Han) unvanları onların (hükümdar) hıklarını göstermek için kâfidir. (Sultan) unvanı ancak tâzîmen kullanılmıştır. Meselâ: Karaman oğlu Bedreddin Mahmut Bey hakkında, İbn-i Batuta (Sultan) dediği halde, Bedreddin Mahmut Bey'e ait kitabede bu unvan yoktur: (عمر هذا الجامع الشريف محمود بك بن قمران. التاريخ سنة اثنا وسبع مائة). Monteghe oğullarından Orhan Bey hakkında: (Milâs Sultanı Şecaüddin Orhan Bey) dediği halde, Milâs'taki cami kitabesinde de (Sultan) yoktur: (الامير الكبير شجاع الدولة والدين ارخان بك... سنة ثنتين وسبع مائة ٧٣٠).

«Karaman oğullarının resmî kayıtları malûmumuz olmamakla beraber yalnız kitabeleri gösteriyor ki, Karaman oğullarında bida-yetten itibaren (Bey) unvanı 772 senesine kadar muttariden devam ettiği haide, Seyfeddin Süleyman Bey'den sonra, hem (Sultan) unvanı muttariden kullanılıyor, hem de (Bey) unvanı kaldırılıyor. Acaba Osman oğulları (Bey) unvanını hangi padişaha kadar muhafaza etmişler ve hangi tarihten itibaren yalnız (Sultan) unvanını resmî ve daimî surette kullanmışlardır?

«Biz, Osman oğullarına verilen (Sultan-üs-selâtin, Sultan-ül-âzam, Kabir-ül-mütemer-ridin, İhtiyarüddin, Şecaüddin) unvanlarının tâzîmen verildiğine kailiz. Fuat Bey'in göster-

diği vesikayı yazan, «Yıldırım'ın devrinde yazılan hükümdarın mazhar-ı iltifatı olan «Şeyh oğlu'nun da bu unvanı «iltifatına mazhar» olduğu bir hükümdara tâzimen vermesini pek tabii buluruz.

«Halil Bey efendi'nin Fuat Bey'e gösterdikleri vesikalar da şunlardır:

1. Paris'teki bakır tas kitabesi: (دولابا الفاضل الكامل السلطان اورخان في سنة ٧٣٠).
2. Miralay Ali Bey'in tetkikatından (Es-Sultan-ül-âzam) unvanı.

«Bunlardan bakır tas kitabesi, bittabi' mevzu-ı bahs olamaz. Çünkü ondan daha kıymetli vesikalar mülkümüzde mevcuttur. Üzerindeki (الفاضل الكامل السلطان) unvanlarının tâzimen yazıldığı besbelli. (السلطان الأعظم) unvanının siyaseten ve muvakkaten alındığını ise, vesikanın asıl sahibi Ali Bey sarahaten ispat ediyor.

«Ali Seydi Bey'in gösterdiği vesikalar içinde iki vesika nazar-ı dikkati caliptir:

1. Davut Kayserî'den alınan şu unvanlar: (اعلى جناب السلطان المعظم المنشاء المعظم... شعاع الدولة والدنيا والدين... سايان باشا ابن السلطان الأعظم... السلطان اورخان).

«Orhan Gazi'nin oğlu resmen (Bey) dir; (Paşa) değildir, hele (السلطان المعظم، المنشاء المعظم) hiç değildir. Kardeşi Hüdevandigâr Gazi Evrenos Bey'e verdiği fermana: (Tevki-i refi hükmü oldu ki karındaşım ve emirim (Gazi Süleyman Bey) dediği gibi, bütün vakfiyelerde de (Süleyman Bey) yazılıdır. (لما تولى ووصل الى رحمة الله تعالى السيد الشهيد المغفور المرحوم سيد الغزاة والمجاهدين معين الاسلام والمسلمين سليمان بك بن اورخان). Süleyman Bey'e: (السلطان الأعظم) unvanını veren Davut Kayserî'nin tâzimen Orhan Gazi'ye de aynı unvanı vermesi, bu unvanın artık resmiyetine delâlet eder mi?

«Fuat Bey (Sultan) unvanının Orhan Gazi'den itibaren resmiyet kesbettiğini ispat için bu vesikayı ikinci makalesinde tekrar etmiş ise de, aynı unvanın Süleyman Bey hakkında da istimal edilmiş olması, Fuat Bey'in nokta-i nazarını bilâkis nakzetmiştir.

«2. Ali Seydi Bey'in diğer vesikası: İbn-i Kemal Tarihi'ndeki:

— Ben kimsenin taht-ı emrinde değilim, kendi başıma sultanım. Benim iznim yetmez mi?

«Bu cümledeki (Sultan) tâbiri İbn-i Kemal'in ihtiraidir. Menbaı Aşık Paşa Zade'dir. Aşık Paşa Zade'de aynen şu cümle vardır: «Sultanın bunda ne dahli var kim andan izin alam. Ana Sultanlık veren Allah bana dahi Hanlık verdi.» Esasen o tarihte Osman Bey'in kendisini «Sultan» unvanıyla yâdetmesi imkân

haricinde idi. Değil Osman Bey, Hattâ Orhan Bey bile, uzun müddet, sikkesine (Sultan) unvanını koydurmamıştı. En müstamel unvan, (Han) dı.

«Nitekim Ruhi: «Ulu Türk Beyleri asıl vasiyyet ile amel edip Osman Bey'i kendülere Han eylediler» dediği gibi, (Cami-üd-düvel) de, Lûtfi Paşa Tarihi'nde de yalnız (Han) unvanı vardır; (Sultan) unvanı yoktur (sayfa 17 yazma nüsha).

«Fuat Beyin, bu sefer, ikinci makalesinin unvanı: (Sultan) unvanının eskiliğine dair). Fakat makalede, isbat-ı müddeâ için, yazılanlardan gayrı, yeni hiçbir vesika zikredilmemiş. Fuat Bey «Tarihin bilûmum şubelerini» tenvir için «Edebî vesikalar» ın kıymetini, ilk makalesinde dermiyan etmiş iken, bu sefer, Ali Bey'in tetkikatına dair yazılan satırları esas ittihaz ederek meskûkâtta da bahsetmiş.

«Fuat Bey'in ispat etmek istediği mesele, (Sultan) unvanının Yıldırım zamanında müstamel olduğuna dairdi. Biz bu unvanın değil Yıldırım'dan, hattâ Orhan Gazi'den itibaren tâzimen kullanıldığını söyledikten sonra, muhterem biraderimize düşen vazife, (Bey) unvanının gayr-ı resmi olduğunu yine resmi vesikalarla ispat etmek olacaktı. Çünkü (Sultan) unvanının ilk padişahlar için resmi bir unvan olmadığından bahsetmemize sebep, resmi kayıtlarında (Bey) unvanının Çelebi'ye kadar müselselen mevcut olmasıdır.

«Fuat Bey, gösterdiğimiz divan vesikaları hakkında birinci makalede: «Mandut bir takım vesaik-ı resmiye», ikinci makalede: «Sikkelerin şahadeti karşısında divan defterleri nihayet divan teamüllerini gösterecek bir vesika» dediği gibi, o devirlerden kalmış kitapları ve kitabeleri, devletin resmi kayıtlarından «vesika-i tarihiye olmak üzere daha kıymetli şayan-ı itimat» buluyor. Sebep olarak: «Osman, Orhan, Murad-ı evvel devirlerinde yazılmış kuyudatın adem-i vücudunu» zikrediyor. Divan kayıtlarına müsteniden delâliyle zikrettiğimiz bir hakikatı: «çok zayıf bir faraziyye» addettiği gibi, en ziyade Halil Beyefendi'nin haber verdikleri bakır tase ve (Es sultan ül âzam) unvanına itimat ediyor.

«Fihakika, divan ve evkaf kayıtlarında, Çelebi Sultan Mehmet'e kadar, (Bey) unvanını müselselen görmemiş olsaydık, biz de bittabi, o devire ait kitapları, bakır tas kitabesini daha şayan-ı itimat bulurduk. Halbuki, o vesikalar divan ve evkaf kayıtları karşısında, ikinci derecede ehemmiyeti haizdir; çünkü şahsıdır. Divan kayıtları ise, resmi ve kanunîdir. Bir

şair, kâtip, sanatkâr, âlim, hükümdarlar hakkında istediği elfaz-ı tâzimiyyeyi kullanabilir; fakat bunun divan kayıtlarına geçebilmesi için düstur şeklini alması icap eder. Divan defterleri divan teamüllerini göstermez; Devletin kanununu, nizamını, resmi teşkilâtını gösterir. Defterlerde mukayyet her hüküm, kanun kuvvetini haizdir; çünkü padişahın tasdikini havidir. Divan kayıtlarında, tâbirler hiç değişmez; ancak hatt-ı hümayunla değişebilir Elçilere verilen şarap miktarı bile, asırlarca, eski kayıtlar çıkarılarak, tâyin edilmiştir. Meselâ, eski defterlerde Osman, Orhan, Murat ve Bayezit Gaziler hakkında (Sultan) unvanı bulunsaydı, hangi divan veya evkaf kâtibi bu unvanı daha sonraki kayıtlarda (Bey) e tahvil edebilirdi? Fuat Bey o devirlere ait defterler henüz mevcut değil diyor. Ya Musa Çelebi'nin bizzat verdiği berat? Musa Çelebi ecdadına kayden ve resmen (Bey) denildiğini bilmeseydi, Kızıl Deli Sultan'a verdiği beratla ecdadı için (Kadimî Beyler) der miydi? Burada beylerden maksat, (padişahlar) demek olduğu ap aşikârdır; çünkü Sultan İbrahim zamanında aynı ferman yenilendiği vakit, (Kadimî Beyler) yerine (Selâtin-i maziye) yazılmıştır. O halde (Sultan) unvanı beratlarda ve fermanlarda resmen ve muttari-den hangi padişahın itibaren kullanılmıya başlamış? Bu fikrimizi Ali Seydi Bey de tasdik ediyor: Mesele (Sultan) elkabının ne zaman iktisab-ı resmiyyet ettiğini meydana çıkarmak» tır diyor.

Fuat Bey, yazılan vesikalar içinde, Yıldırım Bayezit'e Mısır'dan gelen fermana (Sultan-ı İklîm-i Rum) unvanı için (nazar-ı itibara alınacak bir vesika-i mühimme» diyor. Yine Mısır'dan, Bayezit'in babası Murat Gazi Türbesine konulmak üzere gönderilen Kelâm-ı Kadim cüz'leri üzerindeki: (المرحوم الشهيد مراد بك بن اورخان بك) leri üzerindeki: «nazar-ı dikkate alınacak bir vesika-i mühimme» değil midir? İşte bu iki vesika ilk makalesinde Yıldırım'a, ikinci makalesinde «Padişahlarımıza Orhan Gazi'den başlayarak Sultan unvanının verildiğini» yazan Fuat Bey biraderimizin müddeasını cerhedecek mahiyettedir.

«Fuat Bey diyor ki: «İlk padişahlarımız sikkelerinde daimî surette Sultan unvanını kullanmamışlarsa ve bu gayr-ı muttarit istimal onların resmen Sultan unvanını almadıklarına bir delil ise, aynı hal Çelebi Sultan Mehmet için de vârit değil midir?»

«Biz makalemizde (Sultan) unvanının sikkelerde gayr-ı muttarit istimali, bu unvanın resmi olmadığına delildir, diye bir şey yazmadık. İddiamızı ispat için meskûkâtı da delil

tutmak istemedik. Halil Beyefendi'nin meskûkâtta (السلطان الأعظم) unvanını irae buyurmaları üzerine, muhterem Ali Beyefendi'nin makalesini izah ederek, sikkelerin meseleyi halle medar olmadığını, (Sultan) unvanının muvakkaten ve siyaseten kullanılmış olduğunu, hattâ Çelebi'nin de sikkesine bu unvanı muttariden koydurmadığını gösterdik. Daha doğrusu, Divan-ı hümayun kayıtlarının Çelebi'den itibaren bağliyan ittihadına daha ziyade ehemmiyet verdik. Binaenaleyh bütün bu hakikatleri vazihan göstermek «büyük bir tenakuz» eseri midir, yoksa vesaika müstenit bir meseleyi ilmi bir surette göstermek midir?

«Hulâsa: Tahammülünden fazla uzıyan bu meseleden bizim çıkardığımız son netice şudur:

«1. İlk padişahlara verilen (Sultan) unvanı tâzimendir. Divan kayıtlarında, Çelebi'ye kadar (Bey, Hünkâr) yazılıdır. Çelebiden sonra (Bey) unvanı yoktur.

«2. İlk padişahlarımız meskûkâtta (Sultan) unvanını siyaseten ve muvakkaten kullanmışlar, sonra yine terketmişlerdir.»

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, s. 230 ve mütaakıp) «Osmanlılarda Sultan Tâbiri» başlığı altında şunları yazıyor:

«Sultan tâbiri, Müslüman hükümdarlarının bilhassa Sünnî kısmına ait bir unvandır. Süryaniceden alınmış olan kelime iktidar sahibi demektir. Daha sonraları hâkimiyet, delil ve burhan mânasına da alınmıştır.

«İlk Osmanlı Hükümdarları kendi kitabeleriyle namlarına yazılmış olan eserlerde Emîr, Emîr-i Kebir ve bazan da Sultan diye anılmışlardır. İbn-i Batuta Anadolu'yu gezerken oradaki bütün küçük memleket sahiplerine Sultan demekte ve aynı tâbiri Orhan Gazi hakkında da kullanmaktadır.

«Bursa'daki ilk kitabelerden Orhan Bey'e ait bir cami kitabesinde: (امير الكبير المعظم المجاهد) denildiği gibi Ankara'daki H. 763, M. 1361 tarihli Lulu' Paşa Camii kitabesinde de Osmanlı hükümdarı hakkında Sultan-ı âzam tâbiri hâkkedilmiştir. Yine Ankara'da 777 muharrem, 1375 haziran tarihli kitabede:

(ملاك المعادل الغازي السلطان غياث الدنيا والدين ابو الفتح) kitabesi görülüyor. Bursa'da hierî 802, M. 1399 senesinde yapılan Ulu Cami kitabesindeki Sultan-ül-muazzam Bayezit Han Bin Murat kaydı ve H. 809, M. 1406 senesinde babasının türbesini yaptıran Süleyman Çelebi'nin kitabesinde:

(هذه روضة السلطان السعيد الرحوم المفضو بإيزيد خان بن مراد خان بناها السلطان الأعظم مولى ملوك العرب) tâbirleri ile 816 H., 1413 M. tarihli Ankara'da Ahi-Elvan camisinin kitabesinde : (سلطان الأعظم مولى ملوك العرب والعجم ve Bursa'daki H. 821, M. 1418 kale kitabesinde : (السلطان ابن السلطان سلطان محمد بن إيزيد خان) kitabelerinde Sultan tâbirleri görülmektedir.

«Bundan sonra gelen padişahların kitabeleri ise tumturaklı olarak hep Sultan İbn-i Sultan diye yazılmaktadır. İkinci Murat'tan sonra bu unvan daha gümüllü olarak devam ettiğinden misal gösterilmesine lüzum görülmedi.

«Bu kayıtlar gösteriyor ki Osmanlı hükümdarları baştan Orhan Gazi'den başlayarak kitabelerinde hep Sultan tâbirini kullanmışlardır. Kendilerine takdim edilen eserlerde de bu unvan görülmüyor.

«Sikke yani kestirdikleri paralarına gelince: İlk defa Sultan sıfatıyla Birinci Muat Bey'in bir bakır sikkesi görülmüş ve bu sikkeyi merhum Bay Halil Ethem (السلطان الناب) diye okunmaktadır. Emir Süleyman'ın sikkelerinde yalnız Emir Süleyman diye tuğralı olarak para kestirilmiş ise de daha sonra Sultan ve Sultan-ı a'zam, Es-Sultan-ül-Melik-ül-A'zam unvanıyla akçe-i Osmanî denilen gümüş sikkeyi Çelebi Sultan Mehmet kestirmiştir. Bundan sonra İkinci Murat'ın bazı sikkelerinde Sultan unvanı bulunduğu gibi halefleri de mebzul surette paralarında Sultan tâbiri kullanmışlardır. Hattâ Fatih Sultan Mehmet : (سلطان البرين و خاقان البحرين) (السلطان ابن السلطان) kılıgıyla onakçelik sikkeler kestirmiştir.

«Bu kayıtlardan, Osmanlıların bir Beylik kurdukları zamandan itibaren hükümdarların Sultan sıfatını kullandıkları anlaşılmakla beraber gerek Mısır ve gerek İran menba'larında kendilerine Bey veya Melik-i Rum İbn-i Osman denilmektedir. Yalnız İbn-i Ayas H. 886, M. 1481 tarihinde Fatih Sultan Mehmet'in vefatını yazarken Melik-i Rum ve Kostantiniyye-i uzma sahibi Sultan-ı Muazzam-ı Mufahham tâbirini kullanmaktadır. İbn-i Ayas Yavuz'un Memlûk devletin ortadan kaldırdığı zamanda hayatta olduğundan ve ortada artık Osmanlı devletinden daha büyük bir devlet olmadığından eserinde Sultan tâbirini kullanmakta bir beis görmemiştir.

«Bizim tarihler, Yıldırım Bayezit'in Niğbolu muzaferiyyeti üzerine Memlûk hükümdarının müsaadesiyle Kahire'de bulunan Abbasî Halifesinden Sultan unvanını aldığını yazmaktadır. Aynı hâdiseyi İbn-i Şahne de teyit etmektedir. Filhakika Osmanlılar iptidadan

beri Sultan unvanını kullanmışlarsa da bu unvan kendilerine Abbasî Halifesi tarafından verilmiş olmadığından, sonradan Sultan-ı Mülk-i Rum unvanının Halife tarafından kendilerine verilmiş olmasının nüfuzlarını takviye için faydası olacağı hatıra gelmektedir. Nitekim Osmanlı hükümdarı İkinci Bayezit'in idaresi altındaki yerlere Sultan olması yani Osmanlı memleketlerinde Bayezit'in Sultan olarak tanınması hakkında Memlûk Hükümdarı Kaytbay'ın Osmanlı Hükümdarına bir müracaatı olduğunu İbn-i Ayas yazmaktadır. Böyle bir teklife sebep te Memlûklerle mücadele eden Dulkadir oğlu Alâüddeve Bey'e Osmanlıların yardım etmemesini temin etmekte.

«Memlûk hükümdarı H. 890, M. 1485 İkinci Mirahur Cani Bey'i İskenderiyye'den deniz yoluyla Osmanlı Hükümdarı İkinci Bayezit'e elçilikle göndermişti. Kaytbay, Osmanlı Padişahının gerek bilâd-ı Rum'da yani elindeki yerlerde ve gerek fethedeceği küffar memleketlerinde Sultan makamında olmasını teklif etmiş ve halife de bunu bir taklid (teveih) yani menşur ile iki Sultan arasında bu Dulkadir Oğlu meselesiyle tekevvün edecek hâdisenin ve çıkacak fitnenin bertaraf olmasını tavsiyeyi havi Sultan Bayezit'e bir mektup göndermişti. Bu mektupta Osmanlı Padişahına gayet nazikâne hitab etmekte idi.

«Osmanlı Hükümdarı kendisiyle yakın karabeti olan Dulkadir Oğlu'na yardım edilmesi yolundaki teklifi ve bu miyanda tabii olarak Halife'nin tavsiyesini de reddettiğinden iki devlet arasındaki husumet genişlemiş ve beş sene süren bir harbe müncer olmuştu.

«Bu kayıtlar sarahaten gösteriyor ki ilk Osmanlı hükümdarları Abbasî Halifesi tarafından verilen menşur ile değil, kılıçlarının hakkı olarak Sultan olmuşlar ve bu unvanı halefleri de devam ettirmişlerdir.

«Sultan tâbiri Osmanlılarda iptidadan itibaren halk arasında gümüllü olarak kullanılmayıp daha ziyade kitabe, para ve vesikalarda zikredilmektedir. Hattâ Tuğra'da bile bu sıfat yek-tur ve onun yerine (Han) unvanı vardır. Halk arasında en ziyade Hünkâr ve Padişah isimleri söylenmektedir. Hattâ yalnız Sultan tâbiri, hükümdara mahsus bir kılıgeden ibaretti. Halbuki muamelâtta bazı istidalarda ve mektuplarda Sultanım tâbiri küçükten büyüğe yazılan elkap ve konuşmalarda da hürmet makamında olarak kullanılmıştır. Sultanım tâbiri asalet-meab mukabilidir. (Sultanım hazretleri sağ olsun) ibaresinin yüksek makama ve bilhassa Sadrazam'a verilen istidalarda kullanılmış olduğunu vesikalarda sık sık görmekteyiz.

«Sultan tâbiri sonraları Osmanlı padişahlarının erkek evlâtlarına, kızlarına ve hattâ padişah validelerine, ailelerine kadar teşmil edilmiştir. Sultan unvanı Padişahın erkek çocuklarında ismin evveline ve kızlarda ise ismin sonuna gelmek âdet olmuştu. Sultan Selim, Sultan Mehmet, Ayşe Sultan, Esmâ Sultan gibi. Valilik eden şehzadelere de Çelebi Sultan denildiğini, şehzadeler kısmını yazarken bilmünasebe söylemiştik. Padişah validelerine Valide Sultan ve padişahların zevcelerine Haseki Sultan, Hürrem Sultan, Nurbanu Sultan denilmekte olduğunu tarihlerde görüyoruz.

«Sadrazam'ın Padişah'a takdim ettiği telhis ve takrirlerinde Sultan tâbiri kullanılmayıp anın yerine Padişahım denilmektedir. Osmanlılarda hükümdardan başka hiçbir kimseye verilmiyen tek unvan «Hünkâr» tâbiridir.

«Onaltıncı asır ortalarında Şark vilâyetlerindeki bazı Kürt Beylerine Sultan unvanıyla ferman gönderilmiş olduğunu arşiv vesikaları arasında görmekteyiz. Sultan tâbiri İran'da vali ve emsali zatlara mahsus bir unvan olduğundan bu isim üzerinde Osmanlılar hiç taassup göstermemişlerdir. Bununla beraber Kanunî Sultan Süleyman'ın Vezir-i âzamı İbrahim Paşa Olama Han'ın teşvikiyle kendisinin elkabına ilâve ettiği (Serasker Sultan) tâbirinin kurbanı olmuştur. Kırım Hanı'ndan maada olan Han zadelere de devlet tarafından yazılan muharreratta isimleriyle beraber Sultan tâbiri kullanılırdı.»

Osmanlı saltanat hanedanına mensup erkeklerin büyüklerine ilkin «Paşa» denilmiş ise de sonraları bu unvan vezirlere tahsis ve şehzadelere Fatih devrine kadar «Çelebi» denilerek ve daha sonra bundan da vaz geçilerek saltanatın sonuna kadar «Efendi» unvanı kabul edilmiştir.

Birinci Sultan Ahmed'e kadar şehzadeler erkek çocuk yapabilirken onun zamanında çıkarılan kanunla erkek zürriyeti yasak edilmiş, kızların erkek çocuklarına Bey, kızlarına Sultan denilmiştir. Sonradan vezirlerle evlendirilen Sultanların erkek çocuklarına Bey, kızlarına Hanım Sultan denilmeğe başlanmıştır.

Şehzadelerin Sultanlarına doğuşlarından itibaren sarayda «Bucak» adı verilen daire tahsis edildiği gibi baltacıları, harem ağaları, tab-laları da ayrılırdı. Büyüyünce evlendirilirlerdi. Erkekler için parlak sünnet, kızlar için de evlenme düğünleri yapılırdı. Kanunî'nin İbrahim Paşa ile evlendirdiği kız kardeşi için masalardaki gibi kırk gün kırk gece düğün yapılmıştı. Osmanlı tarihi yedi yaşındaki sultanların kırk yaşındaki vezirlerle evlendirilmesi gibi

garibelerle doludur. Son zamanlarda kızlar tahsil görmüş, asil ve güzel erkeklerle evlendirilirlerdi.

«Sultanla evlenmek pek cazip bir şeydi. Çünkü Sultan isminin altında süslenmiş nice güzel şifir ile dolu hayaller bulunurdu. Gençliğin sevdâ hulyaları arasında gizlenen ve türlü emellerin vaatleriyle gümüşiyen, şuradan, buradan, hikâyelerden, şark masallarından birikmiş Sultan simaları gece rüyalarını süsleyen şeylerdi, elbette. Buna ilâve etmek lâzım gelen teferruat da vardı; Konaklar, arabalar, atlar, ihtişam ve servet içinde kurulmuş bir hayat, fazla olarak rütbelere, nişanlar ve hepsinin üzerinde kulaklarda iyi çınlayan, etrafta takdır ve haset ihtizazları uyandıran in'ikâs eden bir unvan: Damad-ı Hazret-i Şehriyârî... suretinde tasvir eden Sultan Reşat'ın başkâtibi büyük edip Halit Ziya Uşaklıgil (Ölümü: 1945) hatıralarında (Saray ve Ötesi, c. II. s. 93 ve mütaakıp) şunları da yazıyor:

«Yeni padişah (Sultan Reşat) a seleflerine imtisal ederek, yapılacak bir vazife terettüp ediyordu: Hanedandan henüz tevhül etmemiş olan sultanları evlendirmek. Yalnız saltanatın vârisi sıfatıyla değil, aynı zamanda hemen bütün evlenmek çağına yetişmiş sultanlara birer koca bulunmuş, her birine ayrı bir saray yaptırılmış ve o zaman intihap edilen damatların tahsil gören, asalet ve nezahet sahibi, battâ güzel gençlerden seçilmesine dikkat edilmişti. Öyle ki nesebi yakın olsun, uzak olsun saltanat makamıyla alâka kesbedince tefrik edilmeksizin Damad-ı Hazret-i Şehriyârî mutantan unvanını taşıyacak olan bu gençlerin üzerinde o süslü damga yakışık almalıydı. Hakikaten intihap edilen damatlar hemen kâffesi vezir, müşir, rical evlâdı ve yakışıklı gençlerdi. Abdülhamit bu meselede pek titiz davranır ve evlendirilen sultanlar için mesken ve cihaz hususunda semahatla para sarfetmekten çekinmezdi. Yalnız bu defa büyük biraderi Sultan Murat'ın kızlarına birer koca bulmak lâzım gelince mutadının haricine çıkarak, kendisine mahsus vehimlere tebaiyyetle bunlar için pek mütevazı ailelerden, Darüşşefaka mezunlarından iki genç bulunmuştu. Her ne olursa olsun bir izdivacın mes'ud netice vermesi mutlaka çiftlerin şu veya bu sınıftan olmasına tevakkuf etmediğinden sultan hanımın bizzat kendi kızlarından biriyle Sultan Murat'ın kızlarından birinin istikbali aynı menfi şekle vasil olmuştu. Bunların maceraları o zaman memleketin içinde çalkanmış birer hikâyeye teşkil ettiğinden bunları tekrardan içti-

nap edeceğim. Hattâ ne Damad-ı Hazret-i Şehriyari unvanını taşıyanların, ne de zevceleri olan sultanların uzun fihristini yazacak değilim. Hatıralarımı yalnız, bizzat müşahadat dairisine girenlerden yani Sultan Reşat zamanında evlendirilen sultanlardan kısaca bahsettikten sonra bunlardan ancak birinde, hikâyesinin oldukça garabetine mebnî, bir nebze tevakkuf edeceğim.

«Evlendirilmeleri vazifesi yeni padişaha teveccüh eden sultanların adedi oldukça çoktu. Bunların arasında hattâ Abdülhamid'in bir kerimesiyle, Salâhaddin'in iki sultanı ve Süleyman Efendi'nin bir sultanı da vardı. Bunlar sırasıyla evlendirildi.

«Nikâh Merasimi Dolmabahçe Sarayı'nda yapılırdı. Ekseriyet üzere sultanların vekili Başmabeynci, damatların vekili Başkâtib'ti. Bu vazife onlar için hem bir vesile-i şeref; hem bir sebep-i istifade olurdu. Bunu izah için başka bir tâbir bulamıyorum. Nikâh kıyıldıktan sonra, hünkârın müvvetleri malî kudretiyle müte-nasip, binaenaleyh mefkut denecek kadar mahdud olduğundan o, bu fırsatı münasip bir vesile addeder, Baş mabeynci'siyle Başkâtibi'ne ihtiyar ettikleri zahmetin mukabili olarak bir kırmızı atlas kese içinde kırkar lira gönderirdi. Bir müddet sonra da damatlardan ve sultanlardan onlara birer hediye gelirdi. Bir altın tabaka yahut bir saat.

«Hünkâr elbette nihâhı kıyan zamanın Seyh-ül-İslâmını da taltif ederdi. Nikâh merasimi Dolmabahçe'nin büyük bir salonunda icra olunurdu. Hünkâr bir kanapede, diğer zevat ve bunların başında hanedandan davet edilmiş bulunanlar, yerde, ipek minderler üzerinde diz çökerek oturmuş bulunurlardı. Vekiller ve şahitler Seyh-ül-İslâm'ın iki tarafında mutad olan «Tezevvüç ettiniz mi? Tezviç ettiniz mi? suallerine muvafakat cevabı verdikten sonra Seyh-ül-İslâm nikâhı kıymış olur, duasını okur, aşirler okunur ve böylece hanedanda yeni bir çift teşekkül etmiş olurdu.

«Bundan sonra vazife Hazine-i Hassa'ya ait olurdu. Vüs'ati ne kadar kıt olursa olsun padişah ya bir konak aldırarak tamir ve tefriş ettirir, almak mümkün olmazsa kirası hazineden verilmek üzere isticar edilir, yine masarifi hazinece tesviye olunarak mükellef bir düğün yapılırdı.»

Kıymetli edip bundan sonra Sultan Reşad'ın kardeşi Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan'la Enver Paşa'nın ondan sonra da Hafız İsmail Hakkı Paşa ile Şehzade Salâhaddin Efendi'nin kızının evlendirilmeleri-

ni, hassatan ikincisine ait macerayı uzun uza-diya anlatır.

§ [Hal.] Sultan tâbiri daha başka mânalardaki da kullanılmıştır:

I — Mecaz yoluyla Kudretin menbaini tavsif için kullanılırdı.

*Döşedi mihr-i felek yolları dibalar ile
Etti teşrif çemen mülkünü sultan-ı bahar
Baki*

II — Kendi âleminin padişahı olan dünyadan gani (zengin) nâstan (halktan) müstağni olarak yaşayan yerinde kullanılır, bununla kendi mihnetinden başka kimsenin minnetini çekmez demek istenilirdi.

*Gönlümün aşk-ı vefadur şeref-ü anvani
Sevenin ben kûlayam sevmiyenin sultanı
Şinasi*

III — Mânevi saltanat ile tasarruf etmeleri dolayısıyla bazı tarikat pîrlerinin unvan olarak verilirdi. Sultan Abdülkadir-i Geylani gibi.

IV — Tâzim kasdiyle kullanılırdı. A sultanın! a benim sultanım! o kabildendir.

SULTAN EFENDİ (سلطان الفندی) [Sar.] Osmanlı hükümeti zamanında, padişahların kız kardeşleriyle kızlarına verilen unvandır. Ancak sultan tâbiri isimden sonra gelir. Âdile sultan, Fatma sultan denilirdi.

SULTANİ (سلطانی) [Mes.] Mısır, Trablus, Tunus ve Cezayir darphanelerinde basılan Osmanlı altınları hakkında oralarca alem olmuş bir tâbirdir. Bir kısım ecnebi müverrihleri Osmanlı altınlarına ilk zamanlarda «Sultanî» denildiği gibi Yavuz Sultan Selim zamanından başlayarak Mısır'da ve tahsisen Cezayir, Tunus ve Trablus darphanelerinde basılan Osmanlı altınlarına kezaik oralarca umumiyetle «Dinar-ı Sultanî» veya yalnızca «Sultanî» adının verildiğini yazmışlardır. Ancak gerek İstanbul'da, gerek Rumeli ve Anadolu'da basılan altın paralara Sultanî denilmemiş, bu tâbir yalnız Arabistan ve Mağrip taraflarında kullanılmıştır. Sultana nisbeti ifade eden bu tâbir Arap giveline uygun olduğu gibi Osmanlı altınlarının tedavül eden ecnebi altınlarından tefriki maksadıyla oralarda bu tâbirin kullanılmış olması ihtimali de vardır. Dördüncü Sultan Mehmet zamanında Trablus Garp'ta «Sultanî» altınlarının bir de yarımı demek olan «Nisfiyye» si basılmıştır. Osmanlı paraları içinde yarım altının birinci defa kesilişi itibariyle hususi bir ehemmiyeti vardır.

§ [Mek.] 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra «İdadi» programlarının bir parça genişletilmesi

suretiyle vücade getirilen mekteplere verilen addır. Sultanî tâbiri daha evvel de vardı ve yalnız «Galatasaray» a verilmişti.

Cumhuriyet devrinde bu ad «Lise» ye çevrilmiş, bu suretle «Sultanî» tâbiri tarihe karışmıştır.

SULTANİ KÂĞIT (سلطانی کاغذ) [San.] Eskiden yapılan iyi cins kâğıt nevilerinden birinin adıdır.

SULTAN KETHÜDASI (سلطان کتخداسی) [Sar.] Padişahlarla şehzadelerin evlendirilen kızlarının dairelerine ait işlere bakanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu vazifelere eski ve sulehadan (dindar) olan büyük adamlar tâyin olunurdu. Kâhyalar memur oldukları yerin varidat ve masraflarına baktıkları gibi resmî dairelerdeki işlerini de takibederlerdi. Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

SULTAN VELED DEVRİ (سلطان ولد دوری) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Mukabele günü Semaa başlanmadan evvel Şeyh Efendi önde, canlar (Mevlevîler) arkada olduğu halde Semâhane'nin etrafında halka şeklinde yürümek suretiyle yapılan üç devir hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Devr-i Veledî» de denilirdi. Bu suretle tesmiyeye sebep bu devrin (Sultan Veled) tarafından tertip edilmesinden dolayı idi.

SULTAN VELED MAKAMI (سلطان ولد مقامی) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevihanelerde canların (Mevlevî mensuplarının) toplantılarına mahsus olan «Meydan-ı şerif» deki kırmızı post'a verilen addır. Meydan-ı şerifte bunun yanında ve alt tarafında bir de beyaz post vardı. Bu da «Ateş bâz-ı Voli makamı» idi. Merasim için Şeyh Efendi meydan-ı şerife geldiği zaman kırmızı postta otururdu.

SULTAN ZADE (سلطان زاده) [Sar.] Saltanat hanedanına mensup kadınlarla evlenen damatların erkek çocukları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saltanat mensubu olan kadınlar «Sultan» unvanını haiz oldukları için bu unvan erkek çocuklarına da verilirdi.

SU MANCANASI (سو مانجاناسی) [Bah.] Gemilerde tatlı su taşımak veya koymak için kullanılan ağızları dar, ortaları geniş ufak fiçilere verilen addır.

SUNDÜR (سوندور) [Mus.] Eski telli çalgılardan birinin adıdır. Çökrü nev'inden demir telli idi. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (c. 1, s. 640) Kürdistan'da icadedilmiş olan bu sazın mucidinin malûm olmadığını, Kürt müriplerine mahsus olduğunu yazar.

SUPARA (سوپارا) [San.] Mektep çocuklarının okudukları kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Elifba cüz'ü, (alfabe) yerinde elifba suparası, Amme cüz'ü yerinde Amme suparası denilirdi. Az sayfalı demek olan (صحف ياره) den bozmadır. Vahid Efendi galatatında (النتخابات المتشورة في اصطلاح الغلطات المشورة, Supara Maddesi) bunun için şöyle diyor:

«Kitabın bir bölümü mânasına elifba suparası gayet meşhurdur. Arabide kesr-i hemze ve sükûn-ı dat ile idbade ve Fariside kesr ve medd-i sin ile sipare ıtlak olunmakla ikisi dahi asıl olmağa lâyıktır.»

SUR (سور) [Mim.] Düşman hücumundan korumak ve müdafaa etmek için şehirlerin etrafına çekilen kalın ve yüksek kale duvarlarına verilen addır. «Sur tâbirinde kale duvarları ve kuleler de dahil» olduğu yazılı bulunan «Sanat Ansiklopedisi»'nde (Sur Maddesi) şu izahat ta veriliyor: «İstanbul surları denildiği vakit yalnız kale duvarları anlaşılmayıp bu duvar boyunca fasıllı olarak inşa edilmiş olan müdafaa kuleleri ve önlerindeki hendeklerin heyet-i mecmuası da anlaşılır. Kale duvarı veya peçe duvarı tâbiri yalnız kuleler arasındaki duvar kısımlarını ifade eder.»

SUR (سور) [San.] Boynuzdan yapılmış boru, nefir; kıyamette ölüleri diriltmek için İsrail tarafından çalınacak olan boru adıdır. Büyük bir boynuzdan yapılan uzunca boru vaktiyle derviş kıyafetindeki kalenderler yanlarında taşırlar ve icabında çalarlardı. Tehlike ve harb vukuunda çalınan boruya «Nefir-i âm» tâbir olunur. Kıyamet gününde çalınacak boruya çalana izafetle «Sur-i İsrail» de denir.

Elmalılı Hamdi Yazır (ویرم بنفخ في الصور) âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 5, s. 3707 ve mütaakıp) diyor ki: «Ekser müfesssinin kavline bazı hadislerde vârit olduğu üzere Sur, büyük boru gibi bir şeydir ki üç defa nefh olunacaktır. Birincisi nefha-i feza, ikincisi nefha-i saik, üçüncüsü nefha-i kıyam'dır ve buna memur olan İsrail'dir. Bu âyette beyan olduğu üzere birincisi olan nefha-i fezada göklerde ve yerde kim varsa Allah Taalânın dilediği zevattan madası hep dehşetle sarsılacak. Sure-i (Zümer) deki الصور (ونفخ في الصور) kavli-i kerimi mucebince ikincisi olan nefha-i saik'ta ise Allahın dilediklerinden mada hepsi yıkılıp ölecek; (فإذا هم من الأحداث إلى رجيم يندلون) ، (ثم نفخ فيه أخرى) mucebince üçüncüsü olan nefha-i kıyamda kabirlerinden kalkıp mahşere koşacaklardır.»

*Ey Sur-ı kıyamet yine gavgâ ise maksud
Kaldırma bizi hâkte asûde yatarken !
Âtîf*

SURET (سورة) [Mal.] Hazinesinden (devlet sandığından) ödenecek paranın miktarını muhtevi (ihtiva eden, gösteren) istihkak sahibine (alacaklıya) verilen kâğıt hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Hazinesinden alacağı olanlara alacaklarının ödenmesi iki suretle yapıldı. Alacak bir yahut bir kaç kişiye ait olup da taksitle ve dağınık olarak ödenecek neviden ise suret yerine yine bu işi gören «sergi» verilirdi. Böyle olmayıp da bir alacaklıya ait ve birden ödenmesi meşrut olan istihkak mukabilinde verilenlere de «suret» denilirdi. Suret tâbiri asıl istihkak defterinde tabakkuk eden kaydın örneğinin o senet üzerine nakledilmesi lüzumunu gösterir bir kaidenin mahsulü idi. Eskiden sergi ve suretler siyakat yazısı ile yazılırdı. Bundaki maksat da taklide meydan vermemektir.

1908 Temmuz İnkılâbından sonra bu usul kaldırılmıştır.

SÜR-İ HÜMAYUN (سور حایون) [Sar.] Paşa-şahların erkek çocuklarının sünnetleri, kızlarının da evlendirilmeleri münasebetiyle yapılan düğünler hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Sur; Farsça düğün, yümünlül bir sebeple yapılan ziyafet, sevinçli şenlik demektir. Osmanlı Paşa-şahları'nın hele saltanatlarının parlak devirlerinde düğünleri binbir gece masallarını gölgede bırakacak şekilde yapıldı. Bu düğünler münasebetiyle vak'anüvislerin tarihlerine geçirdikleri sayfalar, şair ve ediplerin yazdıkları «Sûriyye» ve «Sûrnâmeler» okuyanları hayrete düşürecek mahiyettedir. Kanunî'nin Damat İbrahim Paşa için yaptığı havsalaya sığınan evlenme, inhitat devrinin başlangıcı olan Üçüncü Murat'ın elli üç gün süren büyük oğlu Şehzade Mehmet'in zihinlere durgunluk veren sünnet düğününden sarf-ı nazar yine o devrin epeyce ilerlediği bir zaman olan Dördüncü Mehmet'in iki oğlunu sünnet ettirmesi ve kızını evlendirmesi münasebetiyle yapılan düğünde dört yüz elli aşçı, iki yüz tablakâr, 150 saka, binden fazla meş'aleci çalıştırılmış olması, binlerce koyundan başka 37000 tavuk, 5000 kaz, 6000 ördek kesilmiş bulunması sür-i hümayunların ne türlü şeyler olduğunu belirtmek için kâfidir.

Tanzimat'tan sonra da parlak sür-i hümayunlar yapılmıştır. Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey Sultan Mecit zamanında yapılan iki düğünü (Saray Âdetleri, Peyam-ı Sabah, tefrika no. 9) şöyle anlatıyor :

«Sultan Mecit devrinde icra olunan sür-i hümayunların külfetlisi Kırım muharebesi'nden sonra iki defa yapılan sür-i hümayunlardır. Bunun birincisi 1273 (1856) tarihinde Reşat, Burhaneddin ve Kemaleddin Efendi'lerin hitan sürü ve ikincisi de 1274 (1857) tarihinde Hakan-ı müşarünileyhin üçüncü kerimesi Cemile Sultan'ın Fethi Paşa Zade Mahmut Paşa ile, dördüncü kerimesi Münire Sultan'ın Mısır valisi Abbas Paşa Zade İlhami Paşa ile velimleri sür-i hümayunları idi. Birincisi on, ikincisi on beş gün devam etti.

«O tarihlerde Nişantaşı civarı ebniyeden bâli ve yığınlarca halkı istiabe kâfi olduğundan sür mahallî ittihaz edilmiş ve çadırların rekzi ve mevkiinin tanzim ve tesviyesi Muzika-i Hümayun Mirlivası Necip Paşa'ya havale olunmuştu.

«Hitanı icra olunacak etfalın tahririne ve hitan hane ittihaz olunan mekteb-i idadinin tefriğine birkaç mah mukaddem mübaşeret olundu. Şehzadeganın saray-ı hümayunda vâki hitan dairesi sırmalı kalıçeler ve birçok kıymetli kumaşlar ile tezyin edildi. Hitanı icra olunacak bendegân zadeler ile sair sıbyana tahsis olunan mahallere de müzeyyen ve mükellef döşekler ve sırmalı yorgan ve yataklar vazolunmuştu. Bir pazartesi günü şehzadeganın hitanları musammem olduğundan elbise-i resmiye ve dârât-ı mahsusa ile harem-i hümayun kapısından çıkılarak mevki-i sür dolastırılıp saltanat kapısından duhul ve limonluk hizasında nüzul olunarak hâkîpa-yı şahaneye ruhsude ve yine olveçhile avdet olunmuştur. Ekselâns Hekim İsmail Paşa, cerrah Şakir Kadri ve Mehmet Beyler marifetleriyle emr-i hitan icra kıldığını mütâakıp toplar atılmış ve bilcümle vükelâ ve vüzera ve ulema zat-ı şahaneye resm-i tebriki ita ve badehu kızlar ağası delâletiyle şehzadegan hazaratına âram ettikleri mahallere giderek tehniyyet merasimini icra eylemişlerdir.

«Sür'un iptidasından ihtihasına değin yevmiye beşaltıyüz çocuk sünnet olduğunu ve bunların cümlesi dokuzbin nefere balığ olup içlerinde sakallı ve bıyıklı elli altmış kadar adam bulunduğu olvakit rivayet edilmişti. Bunların her birine elbise ve atıyyeler verilirdi. Cemiyetin iptidasından nihayete kadar bilcümle memurin imülkiyye ve ilmiyye ve seyfiyye ve rüesayi ruhanıyye ve esnaf kethüdaları takım takım mevki-i hitane davet olunmuşlardı. Sazlar ve canbaz vesair sanayi-i acibeler temaşa olunurdu. Tebea-i ecnebiyye muteberanı ile milel-i erbaa Patrikleri için üç adet hayme ilâve olun-

muştu. Sadrazam ve vükelâ-yı fiham hazaratıyla süferaya çadır kurulmuştu. Geceleri mevki-i sürda kalıp eğlenirlerdi. Sürun onuncu günü Beşiktaş Sarayı'nda süfera ve vükelâyâ umumî bir ziyafet verildi.

«Nişantaşı'nda icra olunan sürun ikincisi 1274 (1857) tarihindeki velime sür-i hümayunlarıdır. Sultan Abdülmecid'in üçüncü kerimesi Cemile Sultan ile Fethi Ahmet Paşa zade Mahmut Celâleddin Paşa ve dördüncü kerimesi Münire Sultan ile Mısır Valisi esbak Abbas Paşa zade İlhami Paşa tevhül etmişlerdi. Bu iki sür-i hümayun onbeş gün devam etti. Âdet-i kadimeye tevfikân pazartesi günleri cihaz ve perşembe günleri de arus (Gelin) alayları tertip olunurdu. Vükelâ, Ulema ve Ümera-yı Askeriyye kâmilan alaylarda bulunurlardı. Mukaddema Fatma ve Refia Sultanların velime surları Kırım Muharebesi zamanına tesadüf etmesinden dolayı suret-i muhtasarede icra olunmuştu. Mezkûr muharebenin galibiyetle neticelenir olmasından nâşi işbu 73 ve 74 senelerinde icra olunan sür-i hümayunların debdebe ve tantanası şan-ı saltanata lââyık ve emsaline kat ender kat faik idi. O külfetli eğlencelerden ve parlak şenliklerden ve en gamlı simalar bile mütenebbih ve münşerih olduğu o zaman yetişenlerden işitilirdi.

«Ondan sonra, İkinci Abdülhamit ve Sultan Reşad zamanlarında da sür-i hümayunlar yapılmış ise de Sultan Mecit zamanındakilerle kıyaslanamayacak kadar sönük olmuştur.»

SÛRIYYE (سوريه) [Ede.] Düğün, ziyafet, şenlik gibi şeyleri tasvir için yazılan mensur, manzum yazılara verilen addır. Kaside nev'inden olan Sûriyye'nin yerine «Sûrnâme» de kullanılır. Üçüncü Murat'ın, oğlu Şehzade Mehmet için yaptığı düğün münasebetiyle Şair (Nev'i) Sûriyye kasidesi, Üçüncü Ahmet zamanındaki «Sür-i Hümayun» için de Vehbi «Sûrnâme» yazmıştır.

(Nev'i) nin Sûriyyesinden birkaç beyit :

*Sür-i azim sünnetine hizmet etmiye
Cemoldu serveran-ı selâtin-i her diyar
Hâkan-ı Türk ü Han-ı Çepen, Hâkim-i Yemen
Ragan-ı Hind ü daver-i Keşmir u Kandihar
Bilmez düğün evin ki gele kâselis ola
Fağfur-ı mülk-i Çin ile Giray-ı tacidar*

*Sir oldu aç olan iyi yufka gülâçtan
Geldi mizaca kelle-i şekerden inksar*

SÛRNÂME (سور نامه) [Ede.] Düğünler münasebetiyle yazılan şeylere verilen addır. Sür;

Düğün, velime, ziyafet, şenlik, şehri-âyin, name de mektup, hikâye tarzında yazılan veyahut suret-i mahsusada bir bahse dair olan kitap, risale vesaire demektir. Sûrnâme; bu itibarla düğün, ziyafet, şenlik gibi şeyleri tasvir eden yazılar demek olur. Sûrnâmeler manzum ve mensur yazılardı. Şair (Nev'i) kırk gün kırk gece diye anlatılan Şark düğünlerinin en süreklisi olmak üzere 1582 Haziranının iptidasından Temmuzun yirmikisine kadar elliüç gün süren Üçüncü Murat'ın büyük oğlu Üçüncü Mehmet için yaptığı düğün münasebetiyle «Sûriyye» adlı manzum bir kaside vücade getirdiği gibi (Vehbi) de Üçüncü Ahmet zamanındaki meşhur düğünü bütün tafsilatıyla mensur olarak yazmıştır. (Nabi) nin, (Abdi) nin, daha başkalarının kezaik mensur ve manzum sûrnâmeleri vardır.

Sûrnâmelerin tarih bakımından ehemmiyeti vardır. Çünkü yazıldıkları asırlardaki hayatı tasvir ederler. Düğünlerde kullanılan vasıtalar, yenilen içilen şeyler, tertip olunan oyunlar kaydedilmiş, tafsilâtıyla anlatılmış olduğu için o zamanları tetkik etmek isteyenlere kıymetli birer me'haz hizmetini görürler.

Dördüncü Mehmed'in iki oğlunun sünneti ve kızı Hatice Sultan'ı Musahip Mustafa Paşa ile evlendirmesi münasebetiyle yapılan düğünü anlatan Abdi, Hatice Sultan'ın Musahip Mustafa Paşa Sarayına götürürken binmesine mahsus gümüşten bir araba yapıldığını yazdığı gibi düğünde yenilecek yemekleri hazırlamak için yüzelli hassa aşçısından başka dışardan da üçyüz aşçının tutulduğunu kaydeder. Yine o sûrnâme'de düğünde ikiyüz tablakâr, 150 saka, binden fazla meş'aleci bulunduğu, 37000 tavuk, 5000 kaz, 6000 ördek kesildiği yazılıdır. Bu ve diğer malûmat kıymetlidir.

(Nev'i) de «Sûriyye» sinde şöyle tasvir eder :

*Sur-ı azim sünnetine hizmet etmiye
Cemoldu serveran-ı selâtin-i her diyar
Hâkan-ı Türk ü Han-ı Çepen, Hâkim-i Yemen
Ragan-ı Hind ü daver-i Keşmir u Kandihar
Bilmez düğün evin ki gele kâselis ola
Fağfur-ı mülk-i Çin ile Giray-ı tacidar
Bir katra gelmiye kefi kadrine bihar
Sir oldu aç olan iyi yufka gülâçtan
Geldi mizaca kelle-i şekerden inksar*

Kıymetli bir şair ve değerli bir edebiyat hocası olan Tahir Olgun (Ölümü: 1951) (Nev'i) nin Sûriyye kasidesini küçük bir eserde tahlil ve izah etmiştir.

Pek değerli edebiyat hocasından başka kıymetli eserler de yazmış olan Ağâh Sırrı Le-

vend de (Nabi) nin sûnamesini şairin uzun bir tetkik mahsulü olan biyografisi ile beraber bastırmıştır. Gelen hediyelerin hepsini sahiplerinin isimleriyle yazmış olan şairin sûnamesinden Sadrazam Ahmet Paşa'nın hediyelerini «müfredat-ı pişkeş-ı Hazret-i Sadr-ı âzam Ahmet Paşa» başlığı altında şöyle kaydediyor:

*Evvelâ Hazret-i Sadr-ı âzam
İtti ihdâ vüzeradan akdem
Cevherî cild ile bir Mushaf-ı hûb
Varak-u ku'a vü hattı mergûb
Bir dahi Mahzen-ül-Esrar-ı lâtif
K'eylemiş Şeyh Nizâmî telif
Cevherî raht ile bir rahş-ı kühayl
Görse Şebdîz ana olurdu tufeyl
Mâdiyan bir dahi raht-ı lûlâ
Üç aded rahş dahi sarsar pû
Tuhfe serpûş ile bir kâse-i zer
K'eylemişlerdi murassa' yekser
Çâr ü bist boğçe meta'-ı gavrâ
Atlas u hâre Hatûl dîbâ*

Yine onun şehzadelere gönderdiği hediyeleri de «Hediye-i Hazret-i Sadr-ı âzam Be-şehzadegân-ı âlişan» başlığı altında şöyle anlatıyor:

*Sonra şehzadeye itti ihdâ
Cevherî Cild ile Mushaf Zîba
Bir dahi Tuhfe-tül-Ahrâr-ı lâtîf
Anı da eyledi Câmî tasnîf
Bir murakka ki nazîrî nâyâb
Bir de evrâkı tamam oyma kitab
Bir de Sâhî-i Acem dîvânı
Ki ider seyri gözû nûrânî
Cevherî raht ile bir esb-i divânî
Üç adet rahtsız esb-i pûyan
Bir dahi sorguc-i elmdânişan
Üç nefer şâh u dilârâ gılman
Şem'dan sîmden olmuş peydâ
Beş aded bohçe meta'-ı zîbâ
Virdi Şehzade-i sâniye tühaf
Lîk Şehzâde-i evvelden ehaf*

SURRE (سورة) [San.] Para kesesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Surre; Arapça para kesesi demektir. Kamus'da «Sad'ın zammiyle keseye itlak olunur ki içine akçe ve altın vazolunur», «Lehçe-i Osmani» de de «Çıkm, Haremeyn surresi; mücavirîn ve eşrafa atıyye-i mahsus» suretinde tarif olunmuştur. Osmanlı Hükûmeti tarafından her sene hac mevsiminde Haremeyn (Mekke ile Medine) ehâlisine gönderilen para hakkında da bu tâbir kullanılırdı. Paralar keselere konulduğu için bu tâbîr meydana gelmiştir. Bir adı da «Malûmiyye» idi. Tafsîlât için bak: (Surre-i Hümayun).

*Bilmem ki nice bu ramazan ü nice bu tîd
Ne saat ü ne şal ne ihram ü ne surre!*

Fâzıl

SURRE ALAYI (سورة الای) [Sar.] Surre-i Hümayun'un Haremeyn'e (Mekke ile Medine'ye) gönderilmesi münâ-ebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Surre; para kesesi demek olduğu ve para keseler içinde gönderildiği için bu münasebetle yapılan merasime bu ad verilmiştir. Surre yahut resmî tâbiriyle Surre-i Hümayun Osmanlılarda ilk defa Çelebi Sultan Mehmet zamanında gönderilmiş, fakat her sene muntazaman gönderilme âdeti Hadim-ül-Haremeyn iş-Şerife'nin unvanını alan Yavuz Sultan Selim ile başlamıştır. Bu cihet tarihlerle geçen kayıtlarla bilimekte ise de bu münasebetle merasim yapılmaya başlanma tarihi hakkında bir malûmata rastlanmamaktadır. Herhalde ilk zamanlarda sade olarak yapılan bu merasim sonradan parlak bir şekil almış olmalıdır. Arşiv tetkikatı bu hususu aydınlatmak ihtimali vardır.

Surre alayı zaman zaman değişmiştir. Elimizdeki vesikalara göre bunu biri Tanzimat'tan evvel, ikincisi sonra olmak üzere belli başlı iki kısma ayırmak mümkündür. Tanzimattan evvel hattâ ondan bir müddet sonraya Hicrî 1281 (1864) senesine kadar karadan katır ve develerle gönderilirken o tarihten itibaren denizden vapurla gönderilmiye başlanmış ve Hicaz Demiryolu'nun yapılması üzerine de trenle yollanmıştır. Surre-i Hümayun karadan gönderildiği sıralarda Receb'in onikinci günü merasimle İstanbul'dan yola çıkarılırken denizden gönderilme kararı üzerine, yolun kısalması münasebetiyle, Şaban'ın onbeşinde gönderilmiye başlanmış ve Surre-i Hümayun Birinci Dünya Harbin'de Hicaz'la irtibat kesilinceye kadar gönderilmekte devam olmuştur.

Surre-i Hümayun; «Surre Emini» adı verilen dindar ve namuskârlıkla tanınmış devlet adamlarından birinin idaresinde olmak ve epeyce maiyyet halkıyla beraber muhafız askerler de terfîk edilmek suretiyle gönderilirdi.

Tanzimattan evvelki zamanlarda surre alayı şöyle yapılırdı:

Merasim esnasında bulunmaları lâzımgelenlere Dar-üs-saade ağasıyla Kethüda bey tarafından bir gün evvel tezkireler yazılır, surrenin Üsküdar'a nakli için Kireç Kapısı iskelesinde bir «çekdiri» bulundurulması hususu da Kaptan Paşa'ya bildirilirdi. Divan-ı Hümayun ile tefriş ve tezyini icabeden yerlere döşemeler, perdeler konulur ve lüzumu kadar çadır da kurulurdu. Davetliler sarayda Dar-üs-saade ağa-

sı'nın divan akdettiği yazıcı odasında beklerler, ağa gelince Mekke Şerifi'ne gönderilmesi mutad olup daha evvel Sadrazam huzurunda mührlenmiş olan name-i hümayunu Dar-üs-saade ağasına teslim eder, davetlilere ağa tarafından hil'atler giydirilirdi. Bu sırada hazırlanan surre-i hümayun defterlerini Dar-üs-saade ağası yazıcısı mühürleyip sonra Haremeyn müfettişi mühürler ve Defterdar da kendi imzası yerine kuyruklu işaretini koyup daha sonra da Nişancı tarafından tuğra çekilirdi. Buundan sonra Reis-ül-küttap'tan name-i hümayunu alan Dar-üs-saade ağası enderuna hareket eder, davetliler yemek yerd. Yemek yenince Padişah'ın çıkması beklenirdi. Padişah'ın gelmekte olduğu divan-ı hümayun çavuşları tarafından haber verilmesi üzerine davetliler tarafından karşılanırdı. Zat-ı şahane mevkib-i hümayun ile gelip kubbe-i hümayuna girer ve harem ağalarının omuzlarında getirilen keseler ile bunlara ait defterler ve Mekke Emiri'ne hitaben yazılan name-i hümayun padişahın muvacehesinde Kızlar ağası vasıtasıyla Surre emini'ne teslim olunurdu. Bu sırada hil'atler giydirilir, yerler öpülürken bir taraftan da Kur'an ve Na't'lar okunur ve mahmil devesi ahır kethüdası, yedek deve de Serban başı tarafından kubbe-i hümayun önünde gezdirilirdi. Duadan sonra mahmil devesi Dar-üs-saade ağası tarafından dolatırılırdı. Bu an ağa için gayet heyecanlı bir zaman idi. Çünkü tebdil ve teb'îdi (değiştirilip uzaklaştırılması) matlup ise yular ağasının elinde bırakılır ve deve ile beraber orta kapıdan dışarıya çıkarılıp Surre emini ile birlikte Hicaz'a yollanırdı. Vazifesinde bırakılacaksa aldığı emir üzerine devenin gümüş zincirini Surre emini'ne, ipek yularını Saka başı'ya verir, ipkasını ilânen getirilen (maa üstlük) serasere (kaplı samur kürk) ü giyip kubbe-i hümayun'a karşı yer öper ve bab-ı hümayuna kadar alayı teşyi' ederdi.

Mahmil i şerif develeri sırasıyla ve surre-i hümayun katırları katarıyla sevkedilerek, bab-ı hümayuna bitişik kapı arası ve Defterdar hazinesi tâbir olunan yıkılan eski maliyye muttasıl hastalar kapısı önüne gelip durur ve duadan sonra Saray-ı hümayun ağası, Saray-ı hümayun kethüdası, Kilerci başı, Hazinedar başı, Bab-üs-saade ve Dar-üs-saade ağaları hastalar kapısından dönerdi. Alay bundan sonra takımıyla bab-ı hümayundan çıkıp alay köşkü altından Hocapaşa'ya, oradan Bahçekapısı yoluyla Kireç iskelesine varılır, orada tekrar dua edilerek hazır olan çekdiriye girilerek Üsküdar'a geçilir, oradan kara yoluyla Hicaz'a gidilirdi.

Bulunduğu vazife münasebetiyle alaya katılmış olan Mabeyn Başkâtibi büyük edip Halit Ziya Uşaklıgil Osmanlı saltanatına son zamanlarındaki merasimi hatıralarında (Saray ve ötesi, c. 3 s. 55 ve mütâakip) şöyle anlatıyor:

«Surre alayı olacaktı. Gençler bu surrenin ne olduğuna vakıf değillerdir. İçlerinden tarih tettebbuunda bulunanlar ve eski kitapları okumak imkânına mâlik olanlar buna dair malûmat edinmişlerdir. Ben, burada pek kısaca anlatayım:

«Saltanat ve Hilâfet makamı, Hadim-ül-Haremeyn yani Mekke ve Medine'nin hadimi sıfatıyla her sene Hicaz'a para gönderilirdi. Hicaz hem bir vilâyet, hem de Mekke bir Emaret olduğu için vilâyet mülkiye teşkilâtına ve orada bulundurulmuş kuvve-i askeriyye masarifine medar olacak çareyi mahallî varidattan temin etmek, emaret de metbuu olan merkez i hükûmete muayyen bir vergi tediye etmek, akla en evvel gelecek icabat-ı tabiiyyeden olmasına rağmen, bunun aksine, hükûmet Hicaz vilâyeti masarifini kâmilten kendi uhdesine aldıktan başka emarete de, mühim bir miktarda para göndermek an'anesine tâbi bulunurdu. İşte bu para Surre-i Hümayun namıyla tanılırdı.

«Bu para ne olurdu? Haremeyn'in idaresine taalluk eden masarife karşılık olmakla beraber emaret bunun oldukça kabarık bir kısmını kabile reislerine, aşiret şeyhlerine tevzi eder ve bu suretle Hicaz'da Cidde'den, Mekke'den Medine'ye kadar olan yollarda hüccac kafilelerinin, urbanın taarruz ve iz'acından masun kalmaları temin edilirdi: Binaenaleyh Hac mevsimi gelmeden evvel surrenin yola çıkarılması lâzım gelirdi. İşte bu, Surre alayı denilen merasimin icrasına sebep olurdu.

«Bu merasim ne idi? Epeyce bir zaman evvelinden başlayarak, Evkaf Nezareti, türlü tavsiyeler, müracaatlar, teğebbüsler arasında bir Surre emini intihap ederdi. Bu vazifeye tayin edilen zatın elbette birçok menfaatleri olurdu. Emin tâyin edildikten sonra gönderilecek para, altın ve gümüş meskûkât şeklinde, gayet kavi torbalara yerleştirilir, bağlanır, mühürlenir ve kıymetli hamule bir deveye yüklenirdi. Asıl merasimin kahramanı bu deve idi. Bittabi o en yakışıklı, en gösterişli olanlardan seçilir ve ne kadar mümkünse o kadar donatılır, süslenirdi. Öyle ki lüzumundan fazla takırtmış hadden aşırı süslü püslü kadınlar için «Surre devesi» demek halk lisanında sık sık tesadüf olunan bir tâbirdi.

«Bu merasim Dolmabahçe Sarayı'nda yapılırdı. Hünkâr o sene Yıldız'dan Dolmabah-

çe'ye indi. Süslenmiş deve önde, Surre emini etrafında icabeden memurî ve hademe, çanları çala çala sarayın bahçesinde ağır, ağır, baygın gözleriyle şu cereyan eden rasimenin mânâsını anlamıya çalışıyor zannedilir bir merak ile, üç kerre çarh çevrilirdi. Hünkâr, vükelâsı, yukarı katta haremden gelmiş kadınlar, kalabalık bir züvvar kitlesi, bütün cazibesi, devenin salına salına gezinmesinden ve çanların kulakları yırtan tıngırtılarından ibaret olan bu rasimeyi temâşa ederler. Nihayet bir saatten fazla süren bu merasimden herkes memnun, deve de yola çıkardı: Yola... Yani Üsküdar'a geçirdi. Orada ne olurdu? Üsküdar'dan ne suretle, ne vasıta ile mahall-i maksuda gidilir, müşkilât ve mezahimin üzerinden nasıl geçirilirdi, orasını bu yola çıkanlardan sormalı.»

Eskiâdetleri fotoğraf adesesı sadakatıyla tespit eden Ercümend Ekrem Talu, değerli sanatkar Münif Fehim'in kıymetli bir tablosıyla de süslediği «Surre alayı» nı (Dünden Hatıralar, 7 Gün Negriyatı) şöyle anlatıyor:

«Hac mevsimi yaklaşırkén, her sene Mekke ile Madine'ye başlıca iki yerden deve yükleriyle hediyeeler giderdi. Bunlardan en mühim olanını «Hadim-ül-Haremeyn-iş-Şerifeyn» sıfatını haiz Osmanlı Padişahı, diğerlerini de Mısır Hidiyi gönderirdi. Osmanlı Padişahı'nınkine «Mahmil-i Hümayun», ötekine de «Mahmil-i Mısır» denirdi.

«Mahmil-i Hümayun İstanbul'dan Şaban ayının tam ortalarında alay-ı vâlâ ile hareket eder, Üsküdar'da Paşakapısı'nda konaklar, oradan da, son zamanlarda şömendöferle Mekke'ye isal edilirdi. Ondan evvel, demiryolu yokken, karadan deve sırtında gidermiş. Kurban bayramına yetişecek bir şeyin bu kadar erken yola çıkarılması âdeti de oradan kalmış.

«Mahmil, yahut ki, Surre-i Hümayun merasimi eski İstanbul'un en meraklı manzaralarından birini teşkil eden, en tantanalı, en debdebeli merasimdendi.

«Saray olsun, halk olsun buna fevkalâde önem verirlerdi. Zira mahmil, makamât-ı mübarekeye yalnız Padişahın ve saray erkânının değil, müminlerden her kim dilerse onların da armağanlarını iletirdi. Bunun için, ötekinin berikinin, Evkaf Nezareti vasıtasıyla alınıp, verilir, bir yüzünde gönderenin, öbür yüzünde de alacak olan kimsenin adresleri işlenmiş, meşinden yapılmış «feraset» çantaları olurdu. Bu çantanın içine sahibi, kudretine göre bir miktar para koyar gönderir, dönüştü de yine aynı çanta ile zemzem, kına, ödağacı, hurma, akik yüzük, gümüş basur halkası ve saire gibi ufak

tefek hediye alır. Bu hediyeeleri gönderen «feraset vekilleri», İstanbul'da kalan ve herhangi bir yüzden bizzat hacca gidemiyen müminlerin namına Kâbe'de hizmet ve dua eden birtakım fukara idi ki, bütün yıl, işte şundan bundan gelen o paralarla geçinirlerdi.

«Surre-i Hümayun, Şaban'ın on altıncı günü saraydan kalkardı. Devletin emektar, talife şayan askeri, mülki veya ilmî ricali arasından seçilen ve Mahmil-i Hümayun'a ta Hicaz'a kadar refakat edecek olan Surre Emmini Evkaf Nazırı olan zatla beraber o gün büyük üniformalarını giymiş olarak Mabeyn'e gelir, huzura çıkarlardı. Biraz sonra makamât-ı mübarekeye, Mekke Emirine, Hicaz valisine, Medine muhafızına, Şeyh ül-hareme, Harem-i Şerif Müdüğüne ve sair erkâna mahsus hediyeelerin bulunduğu sandıklar, Evkaf Nezaretinin tedarik ettiği bir devenin sırtına yüklenir, haremden saray bahçesine Kızlar ağası marifetiyle çıkarılırdı. Bu esnada Padişah pencereye çıkar, Evkaf Nazırı ile Surre Emmini de bahçeye, devenin yanına inerlerdi.

«Âdet; Kızlar ağası deveyi üç defa dolaştırırdı. Üçüncüsünde Padişah, devenin Evkaf Nazırı'na teslimini emretmezse, kızlar ağası, mâzul sayılırdı. Bu sebepten zavallı arap, üçüncü devir sona ererken helecana düşer, sırmalı üniformasının içinde soğuk terler dökerdi. Eğer gazab-ı şahaneye uğramaz da işaret alırsa, dolaştırıldığını bilmiyen şaşkın hayvanın yularını Nazır'a teslim eder, o da bir kere dolaştırıp Surre Eminine tevdi eylerdi.

«Bu esnada, saray bahçesinde kurbanlar kesilir, buhurdanlar yakılır, tekbirler alınırdı.

«Yıldız ve bazan da Dolmabahçe Saraylarının bahçelerinde yapılan bu merasim biter bitmez alay yola düzülürdü.

«En önde, has ahır atlarından birine binmiş, alayı idareye memur, büyük üniformalı teğrifatçı, onun arkasında, Kaftancıbaşı, kâhya, Surre emini, mahmil-i hümayun ve sair hediye sandıklarını taşıyan develer, akkâm, kimi attı, kimi yaya giderler, iki taraflı piyade askeri, polisler de mevkibi çevrelerlerdi.

«Mahmil Kabataş'a gelince iskelede hazır bulunan araba vapuruna gider, bu esnada toplar atılır, surre uğurlanırdı.

«Üsküdar'da alay tekrardan, aynı vechile teşekkül eder, yalnız bu sefer Üsküdar Mutasarrıfı ile Evkaf memuru ve liva erkânı da içine katılırdı.

«Çarşı boyundan seyre çıkmış kalabalığın arasından geçilerek Doğanclar meydanına çıkılır, oradan da biraz ötede bulunan mutasarrıflık dairesine, (Paşakapısı) na gidilirdi.

«Burada Mutasarrıf surreyi makbuz mukabilinde teslim alır, jandarmaların muhafazası altında büsbütün sevk edildiği güne kadar saklardı.

«Böylece merasim de bitmiş olurdu.

«Mübarek makamlara, Mekke Emiri'ne ve sair ileri gelenlere gönderilen hediyeeler, her sene bir kaç bin liraya maledilirdi. Nadir ve kıymetli halılar, muraassa' avizeler, şamdanlar, baha biçilmez mushaflar, levhalar, puşideler, gümüş perde halkaları, okkalarla buhurlar, sonra Emir'e mahsus sırmalı, elmas ve inci işlemeli kaftan (hil'at), yine mücevherli kılıç, inci tesbih, hasıl-ı kelâm dünyanın parasını tutan eşya küçük küçük sandıklar içerisinde Hicaz'ın yolunu tutardı.

«Daha eskiden bu binbir gece kervanının yolda eşkıya hücumuna uğradığı, soyulduğu ve hediyeelerin sahiplerinin ellerine varmadığı da olurmış. Onun için, çöl başlamadan evvel son mamur merhale olan Sam'da bir «Emir-ül hac» bir de «Muhafız» bulundurmak âdet olmuş. Hicaz demiryolu yapıldıktan sonra da devam eden ve bir prenslik gibi babadan oğula kalan bu önemli ve şerefli unvanın son sahibi Osmanlı âyan meclisi âzasından Abdurrahman Paşa idi.

«Fakat artık onun fiili bir vazifesi kalmamıştı. Mahmil, her hangi bir tüccar eşyası gibi güzel güzel, Haydarpaşa'dan, kurşunlu ve mühürlü bir furgona bindiriliyor, ta Hicaz top-rafında indiriliyordu.

«Asırlarca, bu kadar külfetlerin, hediyeelerin, hususiyile alâ'ının ne semereler verdiğini, ne karşılık gördüğünü Harb-i Umumi'de hepimiz gördük ve hâlâ da unutamayız... Değil mi?»

SURRE ALTINI (سره آلتینی) [Mes.] İkinci Sultan Mahmut'un 15 ve 16 ncı cülûs senele- rinde (1822-1823) basılan altın paralar hakkında halk arasında kullanılır bir tâbirdir. Bunların birinde Dar-ül-hilâfe-tül aliyye, ötekinde Dar-ül-hilâfe tûs-seniyye yazılı olması münasebetiyle bunlara Dar-ül-hilâfe altını da denilirdi.

SURRE DEVESİ (سره دوهی) [Hal.] Lüzumundan fazla takmış takıştırmış, hadden aşırı süslü püslü kadınlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Surre alayı» nda en gösterişli bir deve seçilerek donatılıp süslediği için takıştı- rma ve süsleriyle onun haline benzediklerinden bu tâbir meydana gelmiştir.

SURRE EMİNİ (سره امینی) [da.] Her sene Haremeyn'e gönderilen «Surre-i Hümayun» un idaresi uhdesine tevcih olunan memurun unva-

nıdır. Bu vazifeye dindarlık ve doğrulukla ta- nınmış olan yüksek rütbeli askeri, mülki ve- yahut ilmî memurlardan biri tâyin olunurdu. Surre Emmini «Surre alayı» denilen merasimle yola çıkar, emanetleri alâkalılara dağıttıktan ve hac farızasını da eda eyledikten sonra İs- tanbul'a dönerdi.

Surre emnliği şerefli bir vazife olmakla beraber tahsisatın azlığından dolayı eminler ceplerinden bir hayli şey eklemek mecburiyye- tinde kalırlardı. Bu sebeple surre emnliği aynı zamanda zengin olanlara tevcih olunurdu. Os- manlıların parlak zamanlarında memurlar içinde zengin adamlar çok olduğu için bu şerefli vazife uğrunda bir çok paralar sarfından çekin- miyenler vardı. Fakat sonraları bilhassa hieri onikinci asrın sonlarında (Milâdî onsekizinci) bunların sayısı azaldığı için sarfedecek paraları olmadığını ileri sürerek tevcih olunan Surre emanetini kabul etmek istemiyenler, bu vazi- feden kendisini affettirmek için öteye beriye başvurular görülmeye başladı. Teberrük olu- nacak bir mansıbın bir nevi idbar sayılması ve deruhde edilmek istenilmemesi Devletçe münâ- sip görülmüyerek hieri 1207 (1792-93) senesinde ve Üçüncü Selim zamanında Surre emnliğinin tahsisatına elli bin kuruş ilâve olunmak sure- tiyle, diğer mansıplar gibi herkesin tâlip ola- cağı bir mansıp haline getirildi.

Vak'anüvis Cevdet Paşa (Cevdet Tarihi, c. 6, s. 50) hieri 1207 senesi vak'aları arasın- da, bunu şöyle yazıyor:

«Surre emanetine dahi bu hilâlde nizam verilmiştir. Şöyle ki: Kıla' (kaleler) ve sair ebniye-i emiriyye inşası emanetleri gibi Surre emaneti dahi her sene mütemevvilân-ı ricalden (zengin büyük Devlet adamlarından) birine ihale olunagelip niceleri ise sarf-ı malden iba (çekinmek) ve izhar-ı acz ile temaruz vâdisinde kendüsini affettirmek için etrafa düşmekle ve böyle teberrük olunacak bir mansıbı herkes kendi hakkında bir nevi idbar addeylemesi nareva olmakla Surre emanetinin muayyen-i kadiminden fazla senevi elli bin kuruş tahsis olunarak menasıb-ı saire gibi herkesin tâlip ve ragıp olacağı bir mansıb-ı müfit olmuştur.»

Surre emnliği son zamanlarda bir çokla- rının istedikleri bir vazife haline gelmişti. Dindarlardan bunu elde etmek için öteye beri- ye başvurular çoğalmıştı.

Son Surre Emmini Temyiz Mahkemesi reis- liginden tekaüt edilmiş ve bir aralık noterlik de yapmış olan eski Meşihat müsteşarı rah- metli (Hacı kâmil efendi) dir. Hacı Kâmil Efendi bu vazifeyi görmek üzere merasimle İstanbul-

dan ayrılmış, fakat Birinci Cihan Harbi dolayısıyla yollar kapandığı için ancak Şam'a kadar gidebilerek oradan geri döndüğünden «Surre-i Hümayun» gibi Surre emniyeti de tarihe karışmıştır.

SURRE-İ HÜMAYUN (سرة حمایون) [Mal.] Hac münasebetiyle Haremeyn'e gönderilen para ve hediyeler hakkında kullanılan bir tâbirdir.

Haremeyn'e, Mekke ile Medine'ye surre gönderilmesi Abbasiler zamanında başlamış, Osmanlıların son zamanlarına kadar devam etmiştir.

Eyyüp Sabri Paşa'nın «Mir'at-ül-Haremeyn» adlı eserinde (c. 5, s. 670 ve mütaakip) buna dair şu malûmat vardır:

«Haremeyne ilk defa surre irsalı (Elmuktedir Billâh Abbasi) asrında yani 311 (923-24) senesinde âdet olmuştur. Elmuktedir Billâh'ın gönderdiği surrenin miktarı 315426 filori altını idi.

«Elmuktedir Billâh'tan tahminen seksen bir veya seksen iki sene evvel (Elvâsık Billâh) tarafından dahi Haremeyn fukarasına ihsan ve ikram edilmiş ise de sene besene gönderilmeyip yalnız esna-yı hacda tevzi edilmiştir.

«Fatimiler Hicaz'ı kendilerine bağlamak için Haremeyn'e para gönderirlerdi. Her sene Hicaz'a gönderdikleri mürettebatın miktarı 120000 dinar idi. Vezir (Bazurî) zamanında bunu 200000 dinara çıkardılar. Osmanlılara gelinceye kadar Hicaz'a gönderilen paranın miktarı hiç bir devlet zamanında bu miktara varmamıştır. Mısır hükümetleri Haremeyn'e gönderdikleri «Mâhmil» e pek ziyade itina ederlerdi. Hattâ Mekke'ye varıncaya kadar uğradığı yerlerin en büyük memurlarının «Mahmil» i taşıyan devenin ayağını öpmesi riayet olunan usulden idi. Mekke Emirleri de öperlerdi. Hicri 843 (1439-40) senesinde Mülûk-i Çerakesseden (Sultan Çakmak) bu âdeti kaldırmıştır.

«Kölemenlerden sonra Haremeyn'e surre gönderen Osmanlılardır. Osmanlılardan ilk surre gönderen (Çelebi Sultan Mehmet) tir. Çelebi Sultan Mehmet iki defa surre göndermiştir. Bu yolda üçüncülük gerefine oğlu mazhar olmuştur. Babasının gönderdiği surrenin miktarı hakkında bir malûmat yoksa da oğlu tarafından gönderilenin miktarı 35000 filori olup bu miktarın beher sene gönderilmesi usul ittihaz edilmiştir.

«Dördüncü defa da Sultan Murad-ı Sani (827-1424) göndermiş, beşinci defa gönderilen surre de (855-1451) tarihine tesadüf etmiştir. 855 (1451) senesinde gönderilen surrenin miktarı 801 kесе olup 843 (1440) tarihinde Timur'un oğul-

larından (Şahruh) dahi bir miktar surre irsal etmiştir.

«886 (1481) senesinde Sultan Bayezid-i Sani, nısfı ehl-i Mekke ve nısf-ı diğeri ehl-i Medine'ye mahsus olarak senevi 14000 altın surre irsalini mutad edinmiş ve ondan sonra surrenin miktarı tezayüt ede ede şimdiki raddeye varmıştır»

Yine «Mir'at-ül-Haremeyn» müellifinin beyanına göre İkinci Bayezit'in surresine şükran olmak üzere Medine şairlerinden Şeyh Şehabeddin:

خذوا من ثنای موجب الحمد والشکر
ومن در لفظی طیب النظم والثر

matla'lı bir kaside yazıp Mekke hatiplerinden Şeyh Muhyiddin Abdülkadir-ül-İrakî ile İstanbul'a göndermiş ve sağ oldukça almak şartıyla senelik bin altınlık bir caizeye nail olmuştur.

İkinci Bayezit'e kadar Osmanlı Padışahlarının gönderdikleri surreler teberruat ve teberrükât kabûlinden idi. Fakat Birinci Selim devrinde iş değişti. Haremeyn'e surre gönderilmesi siyasi vazifeler sırasına geçti.

Yavuz, Mısır'ı zaptedince Mekke Şerifi (Seyyid Berekât) on üç yaşında bulunan oğlu (Ebu Nemi) yi Mısır'a göndermiş, Hazret-i Peygamber'in emanetlerini ve Kâbe'nin anahtarını yollamakla beraber 923 (1517) senesi arifesinde umum Hicaz ve Tehame'de namına hutbe okunmuştur. Okunan hutbede adının Hadim-ül-Haremeyn-iş Şerifeyn suretinde anılması, emanat ı şerifenin de gönderilmesi Sultan Selim'i pek ziyade memnun etti. Bunların şükran nişanesi olmak üzere Haremeyn halkına 200000 filori ile 7000 erdeb zahire gönderdi. Bunları dağıtmak için (Emir Muslihiddin) namında bir zatı memur ettiği gibi her sene bir «Surre» nin gönderilmesini de emretti.

Bundan evvel de Eyyubilerden sonra Mısır'ı ele geçirmiş olan Kölemenler, Hicazlıları taraftarlığını kazanmak için her sene bir miktar zahire gönderirlerdi. Haremeyn'de buna «Sadakat-i Mısıryye» denilirdi. Hicaz ahali Sultan Selim'in surresinden pek ziyade memnun oldular. Buna da «Sadakat-i Rumiyye» adını verdiler. Osmanlıların gönderdikleri zahirenin miktarı İkinci Sultan Mahmut zamanında 17000 erdeb, paranın yekûnu da İkinci Abdülhamit ahdinde 3 513.615 kuruşa balığ olmuştur. Bütçeye konulup da gönderilemeyen 1334 malî (1918 milâdî) senesi Surre-i hümayun tahsisatı ise 3.640.272 kuruşa yükselmisti.

Eskiden surre Dar-üs saade ağaları'nın nezaretiyle ihraç olunurdu. Çünkü Haremeyn

hizmetinden başka Haremeyn mesalihi evkafı nezareti de Dar-üs-saade ağaları'na verilmiş idi.

Surre, bir emin'in nezaret ve idresi altında gönderilirdi. Emniyet vazifesi doğruluk ve dindarlıkla tanınmış devletin büyük adamlarından birine tevcih olunurdu.

Surre-i Hümayun evveleri Topkapı Sarayından çıkarılmağa başlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarılmağa başlanması sebebini vak'anüvis Lûtfi Efendi 1280 (1863) vak'aları arasında (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, cilt 10, sayfa 74) şöyle yazar:

«Beher sene Surre-i Hümayun Topkapı Saray-ı Hümayun'undan çıkarılmak âdet-i kadime idi. O gün surre alayı teması için saray-ı mezkûrdan Bahçekapısı civarında Vezir iskelesine kadar surrenin güzergâhı ahali ile hıncahınc dolar idi. Bahçekapısı'nın o gün alt eşiği bir iki arşın kadar hafır (kazılmak) ile mahmil-i şerif sühuletle imrar olunur idi. Alay geçtikten sonra kapısının eşiği yine imlâ olunur idi. Sonraları Fuat Paşa zamanında «girmek istiyene kapımız açıktır» demek olan (بانت مفتوح لمن دخل) yolunda koca İstanbul'un bin yıllık kapılarının ref'iyle apaçık bırakıldılar. Gelelim maksada saray-ı mezkûrun ihtirakı (yanması) sebebiyle o seneden bed' ile surrenin Dolmabahçe Saray-ı'ndan çıkarılması itiyat kılındı. (İlâve) Vak'a-i Hayriyyeden evvel cennetmekân Sultan Mahmut Han zamanında saray-ı mezkûr ecille-i rical-i asırdan Selânikli Abdurrahman Bey'in nezaret ve emaneti ile müceddeden gayet mükellef ve müzeyyen olarak bina ve inşa olunmuş ve olvaktin halince nazîri nâbut yaldızlı kapılı bir sahil-saray-ı mes'ut idi. Bu saray-ı dikküsa bir ütü şeraresiyle güpegündüz mahv ve heba olmuştur. O esnada yine hakan-ı müşarünleyhin asâr-ı bergüzarilerinden olan Beylerbeyi Saray-ı zıbası yıktırılmakta idi. Tuhaf söz söylemekte ve hazırcevaplıkta meşhur olan Sadrazam ve Serasker Fuat Paşa yevm-i mezkûrde «Padışahımızın iki âli sarayı var idi. Birisi yanıyor, öbürü yıkılıyor» demiştir. Bekçi ve tamirat masarifinden halâsı niyetiyle miydi ne hikmete mebnî bilmem ötede beride ve hususiyle Boğaziçi'nin nokat-ı dikküşasında selâtin-i hasa asânı olarak vaktiyle bina olunmuş ve teferrüçgâh-ı selâtin bulunmuş olan saray ve antika kasırlar o esnada yıktırılmıştır.»

Surre-i Hümayun evvelce Üsküdar'dan kara yoluyla yollandığı için ihraç merasimi Receb'in on ikisinde yapılırdı. Denizden gönderilmeğe başlanınca Şaban'ın on dördünde yola

çıkardı. Hicri 1281 (1864) senesinden itibaren yapılan bu değişikliği vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazması nüsha, cilt 10, sayfa 87) şöyle yazar:

«Vapurların zuhurundan sonra Surre-i Hümayun'un ve beraberinde gidecek hüccacın karadan gidip gelmek tekellüfüne hacet kalmamış olduğundan ve hususiyle Surre-i Hümayun eminlerinin avdetinde surrece işleri kalmadığından eyab ve zehapta (gidip gelme) vapur ile azimet olunması ve mevsim-i hacca vaktin müsait olması cihetiyle mutad-ı kadim olan Receb'in on ikinci gününe inhisarın terkiyle Surre-i Hümayun ihracının Şaban'ın on dördüncü gününe tahsis itiyat kılındı.»

İkinci Abdühamit zamanında Hicaz hattı yapıncı Surre-i Hümayun yine karadan trenle gönderilmeğe başlanmış ve sonuna kadar kara yoluyla gönderilmiştir.

Merasim esnasında bulunması lâzım gelenlere bir gün evvel tezkireler yazılırdı. Davetliler geldikten sonra başta Hünkâr olmak üzere bulunan bu merasimde Kur'an, Na't okunup dua da edildikten sonra Surre Emin'i teslim edilerek Üsküdar'a nakledilir, Paşakapısı'nda şimdiki Adliye binasının arkasında e'an mevcut kârgir binada bir gece muhafaza edildikten sonra ertesi gün gönderilirdi.

Tanzimat'tan evvel Surrenin çıkarılacağı gün büyük ziyafet tertip olunurdu. «Bağveket Arşivi» nde mevcut bir vesikada (Saray, fiş numarası 1694, tarihi 14 R 1235) Surre ihraç günü pişirilen yemek ihtiyacı için İstanbul ağası tarafından yirmi çeki odun verildiği yazılıdır.

Surrenin nakid kısmı meğin keselere konulur ve mühr-i hümayun ile mühürlenirdi. Surre defterlerine eskiden Maliye Nazırı demek olan Defterdar tarafından imza konulur ve Nişancı tarafından tuğra çekilirdi. Reis-ül-küttap Mekke Şerifine hitaben name-i hümayun yazar ve imzalatırdı. Name-i hümayunlarda Padışahın imzası altın yaldız ile namenin kenarına (mektup) yazılırdı. Nameler, mutad veçhile çatma, kadife yahut yeşil veya kırmızı atlas ve bez keselere konulur, sonra gümüş kozalak bağlanıp üzeri balmumu ile mühürlenirdi.

Son zamanlarda paraya ait muameleler Evkaf Nezareti tarafından yapılır ve name-i hümayun Bab-ı âli'den yazılırdı.

Surre-i Hümayun Birinci Cihan Harbi içinde Haremeyn ile rabita kesilinceye kadar gönderilmiştir.

SURRE İHRACI (صهر اخراجی) [Mal.] Hac münasebetiyle Haremeyn'e (Mekke ile Medine) gönderilen surrenin İstanbul'dan yola çıkarılması münasebetiyle kullanılır bir tâbîrdir. Surre; Birinci Dünya Harbi sırasında Haremeyn yolunun kapatılmasına kadar gönderilmiştir.

SUSUZ KÖFTE (صومز کوفته) [San.] Ben mari (Bain marie) usulüyle pişirilen köfte hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Susuz piştiği için bu adı alan eski yemegin «Tarihte 50 Türk Yemegi» adlı eserde (sayfa 27) pişirilme şekli şöyle tarif edilmektedir :

«Eyvelâ ince kıyılmış koyun etinin tuz ve biber ve darçın ile yuvarlak köfteler yapıp badehu bir tencerenin vasatına (ortasına) cüz'i su ile bir tas koyup etrafına kemikleri var ise onları çok temiz kamışlar üzerine bir miktar maydanoz kökü ve üzerine köfteleri dizip ve tencerenin kapağını kapayıp etrafına yaş astar sarıp mutedil ateşte pişireler. Gayet lâtif olur.»

SUVARİ KAPTAN (سوارى کپتان) [Bah.] Eski Bahriye teşkilâtında kapudane, patrona, riyale'den sonra gelen kaptanlara verilen unvandır. Terfi ederse riyale veya liman reisi olurdu. Suvari kaptanlar, devlete ait gemilerde kaptanlık ederlerdi. Gemilerine fener takmak salâhiyyetini haiz idiler. Muavinlerine «Mülâzim kaptan» denilirdi.

SUVARİ MUKABELE KALEMİ (سوارى مکابله کالمى) [Mal.] Kapı kulu suvarilerinin maaş defterleri ile saray ağalarının maaş defterlerinin kontrol edildiği kalemin adıdır. Bu defterler Yeniçeri ve saraydaki teğekküller tarafından tanzim edilir, Maliyeye gönderilen nüshası bu kalemde tutulan kayıtlarla karşılaştırılırdı.

SUYA SABUNA DOKUNMAMAK (صوبه) [Hal.] Mecaz yoluyla ilişmemek, incitmemek, zarar vermemek yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

SUYOLCU (صو یولجی) [Vak.] Su yollarıyla «Maslak» ların tamiri ve suların şehrin muhtelif yerlerinde ve evlerdeki çeşmelerde muntazaman akması işleriyle meşgul olanlar hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Terkos'un tesisinden evvel şehrin bendler vasıtasıyla temin olunan akar suları alınıp satılır ve tapu ile tasarruf olunurdu.

«Sanat Ansiklopedisi» nde (Suyolcu Maddesi) şu tafsîlât verilmektedir : «Bunların maaşları Su idaresi tarafından verildiği gibi, kendi muntakalarında bendlerden su gelen evler ve hamamlardan da aylık ve tamir bedelleri alırlardı. Muhtelif semtlerde koğuşları vardı

ve daimî surette burada yatar ve nöbet beklerlerdi. Lüzum görüldüğü vakit oraya muracaat edilir ve bir suyolcu gelerek tamirâtı yapardı.»

İstanbul'da sular 831 numaralı kanunla Belediyeye devredildikten ve Terkos idaresiyle birleştirildikten sonra vaziyet değişmiş ve «Suyolcu» tâbiri de bu suretle tarihe karışmıştır.

SUYOLCU BAŞI (صو یولجى باشى) [Sar.] Su işlerine bakan memura verilen unvandır. «Şehremini» nin emri altında idi. Enderun hazinesinden parası verilerek yaptırılan çeşmelere de bakar, icap edenleri tamir ettirmek suretiyle muntazaman akmalarını temin ederdi.

SUYUNCA GİTMEK (صو یونجه گیتماک) [Hal.] Başkasının isteğine göre hareket etmek, başkasına uymak, mumaşat etmek yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

*Aksinle hemâgûş olalı tefl-ı şirtşkim
Manend-i habab iki gözüm gitti suyunca
Beliğ*

SUYUNA TİRİT (صوبه تیریت) [Hal.] Mecaz yoluyla sade, tatsız, ehemmiyetsiz, azla kanaat yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

SÜZENİ (سوزنى) [San.] Kasnak iğnesi ile işlenen bir nevi ince işleme adıdır. Süzen; Farsça iğne demektir. Nakış iğne ile işlendiği için bu adı almıştır.

SÜHEYL-İ HUZAR (سبیل حصار) [Ast.] «Sefine-i Nuh» la «Süheyl-i rakkaş» arasına çekilen hat üzerinde bulunan ve «Sefine-i Nuh» a yakın olan yıldızın adıdır.

SÜHEYL-İ MAHLEF (سبیل محلف) [Ast.] «Sefine-i Nuh» la «Süheyl-i rakkaş» arasına çekilen hat üzerinde bulunan ve «Süheyl-i huzar» dan sonraya kalan yıldızın adıdır.

SÜHEYL-İ RAKKAŞ (سبیل رقاش) [Ast.] «Sefine-i Nuh» la «Süheyl-i mahlef» ten geçen hat üzerinde «Süheyl-i mahlef» ten sonra gelen yıldızın adıdır.

SÜHEYL-İ YEMANİ (سبیل یمانى) [Ast.] «Sefine-i Nuh» la «Recül-ü Yesar-i cevza» arasına çekilen hat üzerinde «Sefine-i Nuh» tan sonra gelen yıldızın adıdır. Süheyl doğduğu zaman Yemen'de çıkan akik taşı rengini ondan almıştı.

*Nedir ol reng-i akiki bu süheylî kadehin
Sâkiya cevheri yok ise Yemen'den mi gelir
Sünbülzâde Vehbi*

SÜHREVERDİYYE (صهروردیه) [Sof.] Şeyh Ömer Şahabeddin Sühreverdî tarafından kurulan tarikatın adıdır. Bazı eserlerle Kadiri to-

marlarında sühreverdîyyenin Kadiri tarikatı şubelerinden gösterilmektedir. Şahabeddin Sühreverdî 539-542 (1145-1147) senelerinde Irak'ın Sühreverd kasabasında doğdu. Kurduğu tarikatın Sühreverdîyye adını alması bundandır. Nesebi şöyle gösteriliyor : Şahabeddin Ebu Hafasus-Sühreverdî-yyül-Bağdadî-yyül Bekri İbn-i Muhammed Bin Abdullah Bin Muhammed Bin Abdullah Bin Saad Bin-il-Hüseyn Bin-il-Kasım Bin-in-Nasır Bin Muhammed Bin Abdullah Bin Abdurrahman Bin-il-Kasım Bin Muhammed Bin Ebu-Bekir-is-Siddik.

Şeyh Şahabeddin Sühreverdî zamanı âlimlerinden okudu Şafii idi. Tarikatı amcası Eşşeyh Ebu Necip Ziyaeddin Abdülkadir Sühreverdî'den aldı. Abdülkadir Geylânî'den istifaza etti. Bazılarına Sühreverdîyye'nin Kadiriyye şubelerinden sayılması bundandır. Halbuki Sühreverdîyye Kadiriyye'nin şubesi değil müstakil bir tarikatıdır.

Kadiri silsilenamesi yazmış olan rahmetli Sadık Vicedani de bunu teyit ediyor. «Tomar-ı Turuk-u Aliyye» den «Kadiriyye silsilenamesin» deki (s. 40) kayıt şöyledir :

«Sühreverdîyye tarikat-ı âliyye i müstakillesini de şubât-ı Kadiriyye'den addetmenin bu tarikat piri Şahabeddin Sühreverdî'nin hal-i şebabından (gençliğinden itibaren) Gavs-i Efhamdan (Abdülkadir Geylânî'den) feyzyap olmuş bulunmasından inbias eylediği ve halbuki müşarünileyhin hırka-i tarikatı, amm-i ekberi (büyük amcası) Şeyh Ebu Necip Ziyaeddin Abdülkadir Sühreverdî'den giymiş olup silsile-i tarikatı başka bulunduğu, Gavs-i Efham'a nisbeti hırka-i teberrük giymek derecesinde kaldığı anlaşıldı.»

632 (1234-35) senesinde öldü. Kabri Bağdat'tadır. Ömer Rıza Doğrul (Tasavvuf, s. 114) O. Leary bunu maktul Sühreverdî olduğunu sanarak yanılır» diyor. Zamanının üstadı ve feridi idi. «Avarif-ül-Maarif», «Reşf-ün-Nesayih», «A'lâm-ut-Takiy» gibi eserler yazmıştır. Asrında Bağdat'ın şeyh-uş-şuyuhi (en yaşlı Şeyhi) olup zamanının çoğunu halkın muğlak ve müşkül işlerini halletmekle geçirdi. Tanınmış urefadan (Sa'düttin-i Hamevî) ye Şahabeddin Sühreverdî'yi nasıl buldun diye sorduklarında şu cevabı vermiştir : «Nur-ı mutabaat-ı Nebvî nasiyesinde lemean (yüzünde parlamak) eyler bir Şeyh-i kâmilirdi.»

Bedriyye, Zeyniyye, Bahaiyye, Kemaliyye, Yaffiyye, Ahmediyye, Necibiyye bu tarikat şubelerindendir.

SÜLEYMANİYYE KÜPÜ (سلیمانیه کوبى) [San.] Musluklu büyük küp hakkında kullanılır bir tâ-

birdir. Terkos gibi akar su teşkilâtı bulunmadığı zamanlarda el yüz yıkamak, abdest almak için kullanılırdı. Hâlâ bazı yerlerde bu türlü küpler hakkında kullanılır.

SÜLEYMANİYYE MUSLUĞU (سلیمانیه موصلى) [San.] Süleymaniye küpüne takılan musluğun adıdır.

SÜLEYMANİYYE TETÜMMELERİ (سلیمانیه تہتملہ) [Ilm.] Yüksek tahsil veren «Medrese-i Süleymaniyye» nin talisi (orta) olan medreselerine verilen addır. Bunlar aynı zamanda temin ettikleri tahsile göre «İbtida-i haric» ve «İbtidai dahil» (dahil medreseleri de idadî lise) mertebesinde idiler. İbtida-i haric ile medrese tahsiline başlanır, ibtida-i dahil'in ikmalinden sonra «Sahn» a geçirilirdi. Sahn; yüksek tahsil medresesi idi. Sahn'ı bitiren medrese tahsilini tamamlamış olurdu.

Süleymaniyye tetümmelerine aynı zamanda «Musile i Süleymaniyye» de denilirdi.

SÜLÜK (سلوک) [Sof.] Tarikate girip müntesiblerinin âdet ve fiilleriyle âmil olmak yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Sülûk; Arapça yola girmek, zâhip olmak; bir meslek veya tarikata girmek demektir. Sofiyyeye göre sülûk, vusule istidat kesbetmek için ah-lâkın tehzibinden ibarettir. Kulun nefsinin cah (kadir, mansıp) mahabbetinden hikd ü hasetten, hırsdan, zulümden velhasıl fena huyların hepsinden ve maasiden (isyan hareketlerinden) temizlemesi ve buna karşı ilim, hilm, haya, rıza ve adalet gibi iyi huylarla huylanması lâzımdır.

Kâşânî sülûkü «Allah Tealâ'nın cemalinin tecellisi için kalp evini yabancı şeyleri düştürmekten boşaltmaktır» demek olan (ان السلوك تفریغ بیت القلب عن ملاحظه الاغیار لحصول تجلی الملوك الجبار) suretinde tarif etmiştir.

(İsmail Hakkı) nın tarifi şöyledir : «Sofiyye ıstılahında sülûk cehilden ilme, fena huyları iyi huylara, kendi vücudünden hakkın vücudüne hareketidir. Yani âlem-i ervahtan biri geçtiği meratib-i vücude ilim ve nuut-ı kevnîyye ve ilâhiyye ile fena-i küllî ve Hakla baka-yı zati lâzımdır ki «Sülûk» mükemmel ve küllî i makasıt mahasal ola.»

Sülûk tâbiri yalnız başına kullanıldığı gibi «Seyr-ü sülûk» suretinde ve seyr kelimesi ile bir arada da kullanılır. Seyr tâbiri yalnız olarak, bazan da seferle birlikte «seyr ü sefer» suretinde istimal olunmuştur. Seyr de, sefer de sülûk mânâsındır. Her üçü birbirinin mürâdifi kelimelerdir. Fakat ıstılahta kullanıldıkları

yerler biraz değişir. Bunların hepsi ruhani ve mânevî bir harekete dairdir.

Mânevî seferin ehlullah indinde dört mertebesi vardır. Üç sayanlar da mevcuttur.

Bunların sofiyye'ye ait eserlerdeki izahı şöyledir:

Birincisi «Seyr-i İllallah» tır. Nefs menzillerinden kalkıp hakiki vücut tarafına «Ufk-u Mübin» e sefer etmektir. Sefer «Ruy-ı vahdetten hicab-ı kesreti mürtefi» olduğu gibi kalkar. Yahut «Şol hareket-i ilmiyyeden ibarettir ki ol hareket edna ve esfel olan ilimden âlâ ve eşref olan ilme ve ondan aliyy-ül âlâ ve eşref-ül-efrafe terakki ederek Vacib-ül-vücudun ilmine muntahi olur. Bu ilim, ulum-u mümkünatın cümlesi sâlikin nakş-ı dilinden izale olduktan sonra hasıl olur ki bu halete «Fena fillâh» denilir. Bu birinci seyr «makam-ı kalbin ve tecelliyat-ı semaiyye'nin» dir.

İkincisi; «Seyr-i Fillah» tır. Sıfat-ül-Allah ile muttasıf ve esmaullah ile müteahakkik ve ahlâkullah ile müteahallik olmak ve «ufk-u âlâ» ya erişmek ve cümle sıfat-ı begeriyyeyi fânî ve muzmahil bulmaktır. Bu seferin nihayeti vücut-i ilimden ref-i nikap olup sâlike ilm-i ledünnü münkeşif olmaktır. Yahut seyr-i fil-Allah «Şol hareket-i ilmiyyeden ibarettir ki ol ilim meratib-i vücut-u vücut ve esma-i sıfat ve şünn ve itibarat ve takdis tenzih-i İlâhîde olup sâlik anda bir makama ire ki andan tâbir ve işaret ve tesmiye mümkün olamaz. Buna «Baka Billah» denilir.

Üçüncüsü; Seyr-i maallah tır. Sâlikin her mertebede Allah ile olan seyridir. Bu mertebede ikilik gâibesi ortadan kalkar ve sâlik Hazret-i Ahadiyyete terakki etmiş olur. Bu mertebeye «Kaab-ı kavseyn evedna makamı» denir ki velâyetin nihayetidir. Bu seferin nihayeti mertebeyi ayn-ül-cem'de külliyyetle ezadı zâhiren veya batınen mahvolmuş bulmaktır.

Dördüncüsü; Seyr-i anillâh tır. Bu hareket, vahdetten kesret tarafına olan seyridir. Bundan maksat Hak'tan halka rücu' edip tâlipleri terbiye ve irşat etmektir. Bu mertebeye «beka bâd-el-fena», «sahv bâd-es-sahv», «fark bâd-el-cem» dahi denilir. Bu mertebeye eren vahdeti kesrette, kesreti vahdette görür. İmam-ı Rabbani'ye göre bundan maksat «şol hareket-i âliyyeden ibarettir ki onunla ilm-i âlâdan ilm-i esfele ve esfelden esfel-ül-esfele nüzul ile gerisi geriye ulûm ve meratip ve vücut-i vücuttan ilm-i esma ve sıfata ve andan ilm-i mümkünata rücu olunur. Bunun ehli (قوله الله ورجع من الله مع الله) mertebesini baizdir. Böyle olan ârif hem vâcid, hem fâkid, hem vâsil ve hem mehur, hem karib ve hem baid mesabesindedir.

Buraya kadar verilen izahattan anlaşılıyor ki Hakka vâsil olmak için evvelâ ondan başka her şeyden yüz çevirmek, sonra yalnız ona teveccüh etmektir. Şu halde bu, bir yolculuk oluyor. Ancak bu yolculukta ne gibi şeyler hazırlamak ve sefere nasıl çıkmak lâzımdır. Bütün meşayihin ittifakına göre bu yolculuk için her şeyden evvel bir mürşide, bir delile, bir rehber ihtiyacı vardır. Yolu gasırmak, maksada erişinceye kadar tesadüf edilecek vesvese, evham ve hayalât gibi muhataralara uğramak ihtimali olduğundan o gibi hallerde mürşidin iane ve imdadına kat'î ihtiyacı hasıl olur. Zâhiri olan bu delilden başka mânevî bazı muinler de ister ki bu bilhassa aşktan ibarettir. Zira aşk olmayınca hiçbir maksat hasıl olmaz ve çekilecek zahmetler tamamen boşa gider. Mânevî muinlerin bir kısmı da, iblâs ve ihsandır.

İhlâs ve ihsan imanın levazımındandır. İhlâsın aşağı mertebesi tevhid-i şerattir ki lâmabud illallah'tır. Âlâ mertebesi tevhid-i hakikattir ki lâ mevcut illallah'tır. İhsanın ednası şuhut seyridir ki bilâ takyid veçh-i mutlaka nazardır. Velhasıl bu şartların vücudu ile vukua gelecek sülûk, hal ile olmuş olur. Zira yalnız ilm-i mücerret ile sülûk olmaz. Yani bir kimse ilim yüzünden bütün makamâtı bilse ve lâkin onda ilm-i taayyün ve zevk ve hal olmasa ona sâlik denilmez. Belki ehl-i ilim ve ehl-i istilâh denilir. Meselâ şekerin tatlı olduğunu duymuş fakat tatmamış olan bir kimse şekerin tatlılık keyfiyyetini nasıl bilebilir.

Sülûk esnasında zihne gelecek bin türlü vesvese, evham ve hayalâtın kendisini kurtarmak için sâlikin Allah Taalâ'yı şöyle bilmesi icabeder:

Vâcib-ül-vücut ve hâlik-i cemi-i mevcudat ve alim ve kaadir ve kayyumdur. Semî ve basîr ve fa'al ve mütekellim ve müdir, vâhid ve ehaddir. Ferd ve sameddir. Zat ve sıfatta misli ve halk âlemlerde şerik ve nazîri ve halk ve icadında muin ve zahîri yoktur. Tebeddül ve tagayyür ona târi olmaz. Kaabil-i inkısam ve tecezzi değildir. Mahall-i imkân-ı hudus olmaz ve zaman ve mekânda ve cihet-i erkânda kaaim olmaz. Elvan ve eşkâlden münezzehtir. His ve ebsar ve ukul ve efkâr ile derkolunmaz. Ancak nur-ı iman ve keşf-i irfan ile derkolunur. Hakikatini kendinden gayrı bilir yoktur. Cemi' ulviyyata ve süfliyyata kurbiyyeti müsavidir. Cemi' kâinatı muhit olup ihataşı tahdit tariki üzere değildir. Cemi' eşyayı zerre-zerre bilir ve bilmesi mahlukun bilmesi gibi değildir. Cemi, mahluk ile maiyyeti vardır. Lâkin maiyyeti hu-

lûl ve imtizaç ve mukarenet ve ittisal üzere değildir. Cemi' mahlûkun azemetleri anın azemeti indinde zerre değildir. Cemi' mevcudat onunla kaaimdir. Hatıra her ne gelirse onun gayridir.»

Teslikin başlıca iki yolu vardır: Biri nefsi terbiye etmek, diğeri ruhu tasfiye eylemektir.

Sofiyyeye göre nefis ikiye ayrılır. Nefs-i nâtika, nefis-i hayvanî. Burada mevzubahis olan nefis-i nâtikadır. Kur'an'dan istinbat olunmak suretiyle nefis-i nâtikanın yedi mertebesi olduğu da onlar tarafından heber veriliyor. Onlar da şunlardır: Emmare, levvame, mülheme, mutmainne, raziyye, marziyye, kâmile.

Nefs-i nâtika nefis-i hayvaniye tâbî' olursa ona «Emmare» denilir. Eğer Hakka tâbî' bulunmakla beraber yine kendisinde fânî olan şehvetlere meyilli kalmış bulunursa ona «levvame» adı verilir. Bu meyil zail olup nefis-i şehvaniye muhalefet edebilir ve kendi âlemine meyledip ilhamata müstait olursa «mülheme» denilir. Nefs-i emmare hükmünden tamamen çıkıp ubudiyyet makamına varmış ise ona «mutmainne» itlak olunur. Bu halden geçmiş muradın cümlesinden geçerek fânî olmuş ise o vakit «raziyye» olur. Eğer bu hal kemal derecesine gelmiş ise ona «marziyye» denilir. Kemal sıfatlarının hepsiyle muttasıf olup ibadın irşadı için memur edilmiş ise ona da «kâmile» itlak olunur.

Sofiyye ruh için de bazı mertebelerin vücudunu kabul ediyorlar. Ruhun bir batını vardır ki ismine «Sırr» derler. Sırrın da bir batını vardır. Buna «Sırr-üs sır» itlak ederler. Sırr-üs-sırr'ın batını «hafî» ve hafînin batını «ihfa» dır. Bir şeyin batından maksat o şeyin mâyesi (mayası) veya hakikatı demektir. Ruhun son mertebedeki hakikatına «ihfa» dediklerinin sebebi bir «emr-i vâhid-i Rabbani» olmasından ve fevkalhad lâtif ve seyyal bulunmasından dolayıdır. Bunların hepsine aynı zamanda «lâtife» ismi verilir. Lâtifelerin hepsi altı tanedir. Bu altı lâtifenin beşi âlem-i emirden, biri âlem-i halktan addolunur. Âlem-i emirden olan letaifin en yüksek mertebesi «ihfa» dır. Sanki merkez noktasında bulunuyor. Bunun zarfı hafî, hafînin zarfı sır, sırrın zarfı ruh, ruhun zarfı kalbtir. Kaab hepsinden geniş ise de bu zahiren böyledir. Hakikatte hepsinden geniş ve büyük olan «ihfa» dır. Bu letaifin insanın bedeninde birer mahali de vardır. İhsanın taalluku sadrın vasatında, hakikatın taalluku sadrın sağ canibiade, sırrın taalluku sol tarafında, ruhun taalluku sağ memenin altındadır. Nefs-i nâtikanın dahi taalluku başta olan ümm ü dimağ-

dadır. Ancak bu letaifin bu mahallere taalluku hulûl ve sereyan üzerine dahil belki tedbir ve tasarruf üzeredir. Letaifin âlâ mertebesi olan ef'alın Hazret-i Hak'a ve edna mertebesi olan nefis-i nâtikaya taalluku vardır. Ancak Hakka olan ittisal cismanî olan ittisal gibi değildir.

Letaif için insanın bedeninde böyle birer mekân tahsisini meşayihin bazıları reddetmiştir.

Nefs-i terbiye ile irşat ve teslik yolu, cehrî zikri iltizam eden, meşayihin terviç ettikleri bir vasıttır. Bu terbiyeye başlanacağı vakit mürid, şeyhe karşı evvela on şeye riayet edeceğini taahhüt eder. Ondan sonra şeyh o sâlike istigfar, salât-u selâm ile emredip elini tutar. Sâlik Cenab-ı Peygamberi rüyada görmeye kadar bu vazifeye devam eder. Gördüğünü müteakip şeyh ona «Kelime-i Tevhid» telkin eder. Bu hengâmda sâlik Kelime-i Tevhid «لا اله الا الله» mânasını verir. Sâlikin bu muddet içinde nefsi «emmare» mertebe ve makamındadır. Bu sebeple işlediği günahların farkında değildir ve kendisini yüksek bir pâyede zu'meder. Sâlikin bu birinci merhalede makamı emmare, evradı Lâilâhe illallah, seyri seyr-i illallah, hali havf ve reca, âlemi âlem-i şehadettir. Bu merhalede sâlikin nefis-i emmaresiyle mütemadiyen mücadele ve ona muhalefet eylemesi elzemdir. Şan ve şeref kazanmak, zengin olmak dâvasından, velhasıl dünyevî şeylere mahabetten behemehâl vaz geçmelidir. Bu mücadele kolay birşey değildir. Hattâ aksine pek müşküldür. Zira dünya gayet sevimli ve câzip tır. Bu sebeple cenk meydanlarında düşmanla vuruşmayı Hazret-i Peygamber küçük bir muharebe saydıkları halde insanın nefsiyle cenkleşmesini «Cihad-ı Ekber» addetmişlerdir. Velhasıl müşahedenin derecesi mücadeleden derecesine tâbidir. Nihayet bu mücadele neticesini göstermeye başlar. Sâlikin ahlâkı güzelleşir. Metanet kesbederse şeyhi kendisini onu sonra yolculuğun ikinci merhalesine geçirir.

İkinci makam; sülûkün bu ikinci merhalesinde nefis «levvame» sıfatını iktisap eder. Kötü bir şey işliyecek olursa bundan utanmaya ve peşiman olarak bundan nefsinde levv ve itabe ve vicdan azabı duymaya başladığı gibi ağlamaya da koyulur. Bu esnada dökülen gözyaşları hem kaynar su gibi sıcak, hem acı olur.

Bu ikinci merhalede şeyh sâlike «Lafza-i Celâl» e devam etmesini emreder. Bu makamda iken sâlik, zikir ve fikirden telezzüz eder. Zikrine «La maksude illallah» mânasını verir. Sâlikin bu ikinci merhalede makamı «levvame», evradı; Allah, seyri; seyr illallah, hali kabz u bast, âlemi âlem-i berzaktır. Bu makamda iken

sâlik devam ettiği Lafza-i Celâl'in imdadiyle ahlâkını daha ziyade iyileştirmeye muvaffak olarak nefsi «mülheme» sıfatını iktisap eder. Fakat bu ikinci makamda iken ahlâkım düzeldi, dünyaya mahabbetim kalmadı gibi kendini beğenmiye ve riyakârlığa delâlet edecek şeylerden pek ziyade sakınmak lâzımdır.

Üçüncü makam; şeyh sâlikin ahlâkında o tebeddül ve halâsı görünce kendisini yolculuğun üçüncü merhalesine geçirir. Zikrini değiştirir. Ondan sonra «Hû» lafzını zikretmesini emreder. Sâlikin bu makamda Kelime-i Tevhîde verdiği mâna «La mahbube illâllah» tır. Sâlikin bu üçüncü merhalede makamı «mülheme», evradı Hû, seyri seyrillâh, hâli heybet âlemiştir. Bu makamda iken sâlik devam ettiği zikir den tamamen lezzet almıya, kalbinde aşk-ateşi yanmıya başlar. Evvelce dünyaya mahabbetten vazgeçtiği gibi bu defa uhrevî mükâfat emelini de bir yana bırakıp yalnız «Mahabbet-ul lah» a istekli olur. Zikir harareti sâlikin iklim-i bedenine tesir eder. Bütün âzasından zikir sadasını ıhtir. Bundan başka bilecümle mevcudatın da tesbih ve tehlillerini duyar. Keşf-i kubur, keşf-i kulp ve keşf-i zamire bu esnada muvaffak olur. Ancak bu makamda iken çok yemek yemekten, çok uyku uyumaktan, çok lakırdı etmekten çekinip uzleti ihtiyar etmesi, zikre, namaza, oruca daha ziyade gayret etmesi lâzımdır. Böyle yapılır ve niyyet halis olursa sâlikde «tecelli-i esma» ve «tecelli-i ef'al» zuhur eder. Sülûkde «feth-i evvel» budur. Bununla beraber gerek bâtinde ve gerek zâhirde tecelli edecek şeyleri mürşide haber vermek ve o her ne emrederse ona razı olmak icabeder. Zira böyle yapılmazsa nefsin igvaatı ile yolu şaşırarak mümkündür. Nefis, insana «Sen artık işini bitirdin, büyük makamlara eriştin» gibi tesvilâtta bulunur. Binaenaleyh mürşide iş haber verilirse onun ihtar ve nasihatıyla bu berzahtan kolayca geçmeğe muvaffak olur. Bu üçüncü makama gelinceye kadar sâlikin ilmi «ilm-il-yakîn» mertebesinde iken artık «aynel-yakîn» mertebesine erişir ve bundan böyle şu iş böyle oldu, filân şey olmadı, buna filân sebep oldu veya filân mani oldu gibi tereddüt ve endişelerden gönül halâs olur. Her işin fâili Allah olduğuna kat'î itikat ve «فعل كل من هذا» «Herşey Allah'tan de» âyetinin müeddasına kâmil bir itmi'nan hasıl olur. Bu haller sâlikde tevhid-i ef'alın kemâl bulduğuna delâlet eder. İşte hem buna ve hem yeniden zuhur edecek diğer bazı delâle nazaran sâlikin terakkiye istihkakı olduğu gibi şeyhi kendisini dördüncü makama geçirir.

Dördüncü makam; bu makamda sâlike

«Hak» lafzını zikretmesi emrolunur. Sâlik bundan böyle Kelime-i Tevhîde «La mevuede illâllah» mânasını verir. Bu makamda sâlikin nefsi artık «mutmainne» sıfatını iktisap eder. Yani dünya ve mafiha gönülden çıkmış olup yalnız Hakkın tecelliyyat-ı ef'alinin âsarından başka bir şey görülmez. Bu makamda iken sâlik gayet sahi olur. Dost yoluna bütün emval ve emlakını vermiye razı olur. Değil mal dost yoluna conını ver deseler boynunu uzatır. Bu makamda ziyade rikât-i kalp hasıl olur. Sâlikte hüzn ve girye artar ve Allah eşyanın hepsinden tecelliye başlar. Onun nazarında ana-sır ve eşya perdesi henüz kalkmamıştır. Binaenaleyh sâlik durmadan nh ü enin ile ağlar ve gözyaşı âdeti su gibi akar. Mevcudatın kimini gözü, kimini hali ile fehmeder. Keşf ve kerametlere muvaffak olur. Velhasıl istilâh-ı mahsus ile bu makamda sâlike «feth-i sâni» veya «feth-i mübin» müyesser olur. Ancak mütecelli ve münfeti olursa yine mürşide haber vermek lâzımdır. Zira yine nefsin idlâl ve ıgyasına kapılıp aldanmak ve âdeti tenasuha kail olmak gibi mehalike de düşmek ihtimali vardır. Bu dördüncü merhalede sâlikin makamı «mutmainne», evradı; Hak, seyri; seyr-i maallah, hali; sekr, kâh, sahv, âlemi; âlem-i ceberuttur.

Ehlullahın bazıları bu dört makamın birincisini makam saymazlar. Sülûk edecek makamı üçe hasrederek birincisi «levvame», ikincisi «mülheme» üçüncüsü «mutmainne» dir derler. Aşağıda yalnız beşinci, altıncı ve yedinci makamları da makam addetmeyip «cezebat-ı Hak» diye gizlerler. Binaenaleyh o âli zatlar sâlikleri levvame makamında «La ilâhe illallah» ı mülheme makamında «Allah Allah» ı, mutmainne makamında dahi «Hû Hû» lafzını zikre memuredeler.

Beşinci makam; mürşid dördüncü makamda bulunan sâlikin terakkiye liyakatine hükmederse kendisini beşinci makama geçirir ve bundan sonra «Ya Hay» lafzını zikre devam etmesini emreyleyler. Bu makamda sâlikin nefsi raziyye sıfatını iktisap ettiğinden makama da «raziyye» derler. Bu makamda beşeriyet sıfatları mahv ve bakaya istidat hasıl olur. Zira bu makamın hali seyr-i fillâh ve âlemi âlem-i lâhût, mahalli sırr-üs-sırdır. Bu makamda bulunan sâlike varidat ve sanihat olmaz. Zira beşerî evsafı eseri kalmıyacak kadar zail olmuştur. Binaenaleyh bu öyle bir halettir ki yaptıklarını bilmez. Sâlik bu makamda gezdiği, durduğu yerde hep «la maksude velâ mahbube illallah» diye çağırır. Bununla beraber yine ah edip ağlar ve gözyaşları su gibi akar.

Nefsi raziyye sahibi olan kâmil Hak Taalânın indinde aziz ve mükerremdir. Halkın ona tâzimi cibri ve kahridir.

Altıncı makam beşinci makamın sonuna doğru gelen kâmil tecelli-i ef'alı geçip tecelliyat-ı esmaiyye ve hakkaniyyeye gelerek altıncı makama çıkar, yani ilmel-yakîn mertebesine geçer ve buradan bir cezbe ile yedinci makama terakki edip kendisinde Hakk-al-yakîn hasıl olur.

Sâlik altıncı makama kadar mücadele ile vasil olabilir. Yedinci makama geçmek için mutlaka Hakkın cezvelerinden bir cezbe lâzımdır. Bu mertebeye Hakk-al-yakîn denildiği gibi ahadiyyet, cem-ül-cem' ve ama mertebesi dahi denilir. Altıncı makamda sâlikin nefsi «marziyye» sıfatını iktisap eder. Bu makamda sâlikin makamı marziyye, evradı Ya Kayyum, seyri, seyr-i anillah, hali temkin ve hayret, âlemi âlem-i şehadettir. Nefsi marziyye sahibi olan kâmil hüsün hulk, afv-ı xûnup, setr-i uyup, hüsni-zân ve cümleye telattuf ve şefkatle muttasıf olur. Bu makamda bulunan zat halk ile Hâlikin mahabbetini cem'edebilir. Onun için bu makamda olan kâmil, zahırî hasebiyle avamm-ı nâstan fark olunmaz, amma bâtin hasebiyle kibrit-i ahmer gibi misli bulunmaz bir has-ül-hastır. Bu makama nail olan kâmile hilâfet-i Kübra tebşir ve tevevh olunur. Fakat maksat hâşâ o adam Allah yerine kaaim olur, veya tâbir-i diğerle ayn-ı Hak olur demek değildir. Zira Hak Taalâ bir nesneye veya bir nesne ona hulûl etmekten münezzehtir. Zevka âit olan bu umur akl ile idrak olunamaz. Ancak hal ile bilinir. Bu makamda iken o kâmile, tarik-ı Hakka mahsus makamın en yükseği olan «suret-i âdemiyye» münkeşif olur ki bu suretin hakikatı, hakikat-ı Muhammediyyedir, lâfife-i Rabbaniyyedir, sırr-ı âzam-ı Hû'dur.

Yedinci makam; yedinci makama çıkan kâmilin nefsi «kâmil» sıfatını iktisap eder. Nefs-i kâmilin, evradı, Ya Kahhar, seyri; seyr-i billâh, hali; baka, âlemi, kesrette vahdet, vahdet kesrettir. Sıfatı da sıfat-ı hamîdedir. Bu makamda bulunan kâmilin devam ettiği «Ya Kahhar» lâfzı kutuplara mahsus bir zikirdir. Bu makam diğer bütün makamların fevkindedir. Zira burada bâtin saltanatı kemâle ermiş, mücadele de tamam olmuştur. Binaenaleyh artık riyazete ihtiyaç kalmamıştır. Bu makamdaki kâmilin her muradı hasıl olup yalnız mevlânın rızasını talep kalmıştır. Bu zatın harekât ve sekenatı hasenat ve ibadettir. Enfas-ı tayyibesi kudret ve inayettir, sözleri mahz-ı hikmettir, didarı huzur ve nüzhattır. Bu azizi gö-

renlere zikir ve fikir-i Mevlâ gelir ve ona huzu' ve huşu, ile müteveccih olur.

Salâhaddin Uşşâkî; diğer bazı sofiiye ricalî gibi bu yedi makama «Etvâr-ı seb'a» yani yedi tavır tesmiye etmekte, sülûkün hierfî onikinci asrın ikincinci yarısındaki tarzını «Mir'at-ül-Esma» adlı risalesinde şu suretle hülâsa eylemektedir: «Etvâr-ı seb'ada hakikatı üzere sülûk, icra-yı rûsum-ı tarikat-ı âliyye hayli riyazet ve mücadeleye ve teveccüh-i tam ve hulûs-u mâlâ kelâm ile nice müddet mülâzeme-i esmaya muhtaç olup, meşakkat-ı dîr u dîraz, zamane sâliklerine vehm ve fütür iras edip terklerini mucip olmağın meşayih-ı müteahhirin Etvâr-ı seb'anın sıfat ve asârına müşahade ile ubur ve tezkiye-i nefis ettirip tasfiye-i kalb ile tekmil-i sülûk için fûruatı telkin ederler.»

Var olan Hak varlığıdır benden eylesen sual
Yokluğun irfanı kâftir sülûk erbabına
من عرفه حق عرفه remzini bildinse ger
Hür-i can et söyleme zann ü sülûk erbabına
Mustafa İzzet

§ [Ida.] Tanzimattan sonra 20 Şevval 1257 (1842) de ikinci def'a Sadrazam olan İzzet Mehmet Paşa'nın, eski devrin hükümlerini yerine getirmek üzere, giriştiği icraat cümlesinden olarak ihdas ettiği Nişana (alâmet) verilen addır. Müslümanlardan ayrılmalari için Hristiyanların takacakları bu nişan raiyyetin (raiyyet, raiyye, hükümet tabaası) (ر = R) sine alâmet olmak üzere kurdeleden uzunca ve eğrice yapılmıştı. Bir senesini tamamlamadan azlı üzerine daha başka icraat gibi bu da tarihe karışmıştır.

SÜLÜS (سُلُوس) [San.] Eski İslâm yazılarından birinin adıdır. Şekil nokta-i nazarından mukayese ediltse sülüs ile Nesih arasında münasebet bulunduğu anlaşılr. Sülüste şekiller nesihteki basitliği, iptidailiği muhafaza etmiş, bir kat daha tekemmül etmiştir. Bir çok harflerin gözleri, dişleri, ağızları, başları daha mürekkep şekiller almış, şahsiyetleri bir derece daha taayyün ettiği gibi çizgiler de münhaniler gibi bünyenin esaslı bir unsuru olmuştur. Hareke şekilleri de daha vazıhtır. Tesiri ibtidai şekillerin üstünde tamamıyla nemalanmış, tekâmülün tabii haddini bulmuş bir bünye tesirini veriyor.

«Nesh»in tarihi hakkında az çok malûmat bulunduğunu, Sülüs'ün zuhuru ise yazı tarihinin en karanlık noktalarından birini teşkil etmekte olduğunu söyleyen ve «Bu yazı Nesh'in bünyevî bir inkişafı neticesi olarak mı zuhur etti, yoksa «Kûfi»nin temamiyle münhanîye

inkılâbından vücade gelmiş bir yazı mıdır? Nesh'in mucidi değilse bile müessisi, müceddidi sayılabilen «İbn-i Mukle» yi Sülüs'ün doğrudan doğruya mucidi saymak pek hatalı bir hareket olmaz» fikrini de ilâve eden değerli ilim adamı ve aynı zamanda kıymetli yazı mütehas-sısı İsmail Hakkı Baltacıoğlu «Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası» ndeki yazısında şu tafsi-lâtı veriyor:

«Hierî beşinci (Milâdî onbirinci) asırda yetişen (Ali İbn-i Bevvab) (ölümü 413-1022/23) İbn-i Mukle'nin yazılarını toplayarak bu mesle-ğin terakkisi için çalışmıştır. İki yüz sene sonra Abbasilerden Mu'tesam Billâh'ın kölesi (Yakut-ı Musta'samî) Halifenin teşviki ile sülüs ve nesh'in ıslahına çalışmıştır. Altı yüz senelik bir mazi-ye ait olan bu yazılarda yalnız mevzuhiyyet, tenâsüp ve camidiyyetten ibaret esas bir tabiat vardır. Yazı bu sabit vasıflarıyla sanat âleminde girmiştir. Araplarda sülüs ve neshin en parlak devri bu olmuştur. Bunu iki yüz senelik bir sükûn devri takib ederek yazılarda bir değişik-lik olmayıp Hierî dokuzuncu (Milâdî onbeşinci) asrın ortalarına doğru yetişen (Şeyh Ham-dullah) yazı taribinde büyük bir inkılâp vücade getirmiştir. İkinci Bayezit Amasya'da vali iken şeyh Hamdullah'dan yazı mesketmiş, tahta çıkınca da kendisini İstanbul'a getirmiştir, şeyh Hamdullah böyle müsaadekâr bir muhitte çalışarak yazıda tenâsüp ve tevazünü takviye eden esaslı kaideleri, güzelliğin hususi şartla-rını tesis etmiştir. Sülüs ile nesh'e hissiyyatı tasvir edebilecek bir ifade kazandıran odur. İki yüz senelik bir sükûn devrini harekete ge-tiren büyük sanatkâr ölümünden sonra uzun bir istikbalin sanatkârları üzerinde nüfuzunu his-settirmiştir.

«Hamdullah Efendi'nin ölümünden bir iki asır sonra sülüs ve nesh'te bir teceddüt devri başlamıştır. Bu devrin yazılarındaki canlılık için belli başlı bir istidat hasıl olmuş, şekiller zarif, narin bir hale gelmiştir. Tarihlerin riva-yetine göre bu teceddüdün müessiri (Hafız Osman) dır. Tevatür şeklinde zamanımıza kadar gelen malûmat da bunu teyid ediyor, Hattâ «Hafız Osman yazısı» darb-ı mesel olmuştur. Bununla beraber tetkikat müceddittikte Hafız Osman'ın yalnız olmadığını gösteriyor O de-virde kendisi kadar çalışmış başka sanatkârlar da vardır. Nitekim tarihlerde ismi bile geçmi-yen muasır (İmam Abdullah)ın eserleri pek ziyade dikkate değer.

«Bu devirden sonra gelen sanatkârlar hep bu temel üzerinde yenilik göstermişlerdir. Asır-ların ihtiyacına, bedii zevkine göre bu iki ya-

zıda yeni yeni üslûplar, tarzlar vücade getir-mişlerdir. Ezcümle Hierî onüçüncü (Milâdî on-dokuzuncu) asır hattatlarından (Mehmet Şevki Efendi) sülüs ile nesh'te en yeni bir sanat mek-tebinin sahibi olmuştur. Şekillerindeki keskin-lik, vuzuh, cereyanlarındaki şiddet üslûbunun en birinci vasıflarıdır. Hassaten nesihlerin-de gösterdiği şekiller her türlü tasavvurun fevkindedir.

«Sülüs harfleri hattatlarca nokta hesabıyla yazılırdı. Mizanı da noktalandı.

Meselâ «d harfinin içi dört nokta, yu-kardan ve aşağıdan seviyeleri ikiye ve sol kuyruğu bir nokta idi. Kezâlik «n harfinin içi beş nokta, «t harfinin boyu üç, içi dört nokta idi. İşte yirmi sekiz harften her birinin resim ve terkiibinde bu noktaların adet ve mik-tarı bilinmek lâzım gelirdi.

«Bir sene sülüs yazıya devam eden on sene Rık'a yazmıştan daha iyi ve keskin yazardı. Fakat çalışma sırasında sülüsü bırakmağa gel-mezdi. Çünkü bir kaç gün bu yazı yazılmamış olsa yazı derhal belli olurdu. Halbuki rık'ada bu fark hissolunmaz gibi idi.

«Gerek sülüs ve gerek Celî, ötedenberi hattatlarca diz üstünde yazıldığı halde Mat-baa-i Osmaniyye hattatı İzzet Efendi bu iki yazıyı masa üzerinde yazmak gibi hattatlıkta emsali görülmemiş bir yenilik göstermiştir.

«Sülüs ile nesih yazılarına ait olarak es-lâftan intikal eden yazılar üç dört nevide top-lanabilir: Mushaflar, dinî kitaplar, murakka'-lar, levhalar.

«Mushaflar; daima nesih'le yazılırdı.

«Murakka'lar; hemen harflerle kasideler-den ibarettir.

«Levhalar; bunların mevzuu âyet, hadis, kelâm-ı kibar (büyüklerin sözleri), beyitler.

«Levhaların kenarını tezyin etmek mutattı. Levhalar Şark'ta asırlarca resmin yerini tut-muştur. Levhaların mühim kısmını «hilye» ler teşkil eder. Bunlar ekseriya kâğıt üzerine ya-zılarak Arap usulü tezyin şeklinde kesilen tahtalar üzerine yapıştırılmıştır.

«Sülüs nev'ine nesih ve celî'den başka bun-lardan teşa'ub eden daha üç yazı ilâve oluna-bilir. İcazet, Muhakkak, Reyhanî.

«Son zamanlarda en iyi sülüs yazanlar (Sikkezen Fettah), (Reis-ül-hattatın Hacı Kâ-mil) Efendilerdi.

SÜMÜN (سمن) [Mes.] Hierî onbirinci (Mi-lâdî onyedinci) asır ortalarında çok miktarda tedavül eden ecnebi kuruşu aksamından bir nevi sikkeye (para) verilen addır. Hierî 1094 (1682) senesinde Osmanlı askerinin İstirya'da

bulunduğu esnada ganimetlerin çokluğundan bahisle Vak'anüvis Raşit Efendi (c 1, s. 414) beher sığırın otuz akça ve beher koyunun bir «sümün» bedeli ile satıldığını yazması meskûkât mütehas-sısı (Belen) i kuruşun kûsuratından o-larak bu adla bir gümüş sikke bulunduğzu ze-habına düşürmüş ve işbu «Sümün» denilen sikke, kuruşun sekizde biri olup binaenaleyh beş para kıymeti olacağı ve ihtimal ki «beşlik kara»lara ilkin «sümün» denilip ancak bunun bir isim olarak istimali çok vakit devam eyle-medigi gibi Osmanlı kuruşlarının sekizde bir kesri zamanına kadar baki bulunduğzu fikrini ileri sürmeye olmuştur. İsmail Galip Bey (Tak-vim-i Meskûkât-ı Osmaniyye, s. 225) «sümün» tâbirinin Osmanlı sikkelerinden hiç bir sikkeye hiç bir vakitte ailem olmadığzını söyledikten sonra (Taverinier) nin Şark Seyahatnamesi'nden aşağı-daki malûmatı naklediyor: «Lehistan'da darp olunup memalik-i şahaneve naklolunan kem'ayar rubu' riyallerin Osmanlılar tarafından mazhar-ı ragbet olduğı ve sebebi ise kıt'alarının ufak olması idüğü anlaşılması üzerine Marsilya tüc-carları (beş su) kıymetindeki Fransız sikkelerinden külliyyetle nakil ve ithal etmeğe başlamış-lardır. Osmanlılar işbu küçük ve şekil ve kıt'-aları zarif olan sikkelere daha ziyade ragbet edip ve hattâ bunları riyalin sekizde biri kıymetinde zanniyle sekiz adedini bir (ecu = ekü) yani bir riyal mukabili olarak ahz ve kabul ederler idi ve bunların ismine her tarafta «sümün» tesmiye etmişlerdi. Bu sikkeler me-malik-i Osmaniyye'de ziyadesiyle intişar edip ahalinin üçte bir raddesinde zarar ve ziyân ve tüccarın ihtikârı anlaşılmasıyle hükümetçe bu halin men'in» teşebbüs olunmuştur.»

İsmail Galip Bey bunu naklettikten sonra diyor ki: «İşbu tafsilâtın anlaşıldığı üzere «sümün» itlak olunan sikke zikrolunan (beş su)-luk Fransız sikkeleri envaından olup müverrih Raşit tarafından zikir ve beyan olunan «sü-mün» ler dahi başka bir şey olmayarak mezkûr sikkelerden olduğı cay-ı tereddüt değildir.»

Ş [San] «Kâmil» kıt'asındaki kâğıdın se-kize bölünmesi suretiyle meydana gelen kâ-ğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski yazma kitaplardan bu eb'attaki kâğıtlara yazıl-mış olanlara da bu ad verilirdi.

SÜNBÜLE (سنبلة) [Ast.] On iki burçtan dokuzuncusuna verilen addır. Bu burç esna-sında yıldızlar başağa benzedikleri için bu ad verilmiştir. Güneş bu burçta Rumî 9, Milâdî 22 ağustos - Rumî 8, Milâdî 21 eylül arasında bulunur. Her bir burç gibi bunun da müdir

veya hâkim seyyarı vardır. O da Utarî'tir. Yıl-dızlar ilmine dair olan eserlere göre eylül ayın-da doğan çocuklar hasin, asabî, mümeyyiz ve pek müdekkik olurlarsa da hava değişikli kle-rinden çabuk müteessir olduklarından nazik ve muhterizdirler.

«İlm-i Nücum» adlı eserde (sayfa 41) gü-neş sümbole burcunu işgal ettiği zaman do-ğanların tali ve siyretleri şöyle yazılırdı:

«Güneş sümbole burcunda iken dünyaya gelenler iyiyi ve kötüyü ayırdetmeği bildikleri cihetle mümarese'i, münekkî, intizamlı, mü-debbir, zeki olurlar. Bu ruhanî âlemin mevcu-diyyetine şüphe etmeyen ve fakat, vaktini hul-ya ve gayr-i mer'i şeyler hakkındaki faydasız nazariyyatla uğraşarak geçirmeyen bil'akis her şeyi, herkesin anlıyabileceğı bir hale getirmeğe çalışan bir iş adamına delâlet eden bir burç-tur. Bu burç içinde doğanlar metin, soğukkanlı oldukları için halim, dikkatli, fa'al, istidatlı, fatin, çevik, intizamsever, her fırsattan hemen istifade etmeğe hazır, açık gözlüdürler.

«Bu burçta, hemen zıt hiç bir şey yok gibidir. Bu adamlar soğukkanlı olduklarından nazar-ı dikkati celbetmeyecek veçhile çalışmayı severler. Mağrur ve benlik iddiasında değildir-ler. Şan ve şöhrat veya diğerlerinin şükranına meyyal olmayıp ellerinden geldiğı derecede gizlice çalışırlar.

«Pek afif ve müstakim iseler de nefsi-i em-mareye pek meclûpturlar. Bu da kısmen geçir-dikleri hayattan ileri gelir. Bu hayat tüccarî teğebbüslerde diğerlerinin nüfuzu altında bulu-nursa da yine bilhassa hürmeti çeken, ruhanî ve cismanî olan kendi ahvallerine de tâbidir. Bu burç dahilinde doğanlarda mevcut üç türlü ahlâka gelince: Ağustos ayının son on günü zarfında dünyaya gelenler hesaplı olurlar ve pek nadiren kendi meyillerinne göre hareket edip daima birşeyi yapmadan evvel uzun uzadıya düşünüp taşınmaya meyyaldirler. Bunlar, inzivadan haz-zederler ve alelekser mahcup, kandırılmalari müşkül olur. Eylülün 1 - 10 uncu gününe kadar doğanlar pek viedanlı oldukları cihetle en iyi tabiatlı, kimselerdir. Umumiyet itibariyle fenni ve münekkî, ahval i mücavireyi pek iyi tefer-rüs ederek âkil ve hassas olurlar. Bunlar basi-retli ve sebatkâr; hak ve insaf sahibi, akıllı adamlardır. Eylülün 10 - 20 nci gününe kadar dünyaya gelenler o kadar talihli olmayıp pek ziyade ihtiyatlı olduklarından az fa'al bir ha-yata maliktirler. Metin olurlarsa da pek afif ve müstakim değillerdir. Bünye o kadar sağlam olmayıp sihhatin duçar olacağı teessürler nokta-i nazardan tâlî' burcunun pek çok medhali var-

dır. Bunlar: üzüntüden, diğerlerinin tesirlerinden pek ziyade müteessir olurlarsa da sihatlerinin sağlam olmasını arzu edenler yemeklerinin iyi olmasına dikkat etmelidirler. Sünbüle burunda doğanlar: Memurlukla, alışverişte, tüccarlıkta müteahhitlikte, kimyagerlikte, fotoğrafıcılıkta, seyahatta hülâsa ticarî teşebbüsatta muvaffakiyyet kazanılır. Kısım 1 âzâmî koca veya karılarının iffet ve namusuna müteallik olmak üzere, evlenmekten pek ziyade müteessir olurlar. Bunlar: Gneş Cedi burcunda-iken dünyaya gelenlerle ünsiyet kesbederle. Bunlar: İlgüzarlıklar, hassastırlar, ticaret adamıdır, samimilikle riyakârlığı hemen anlarlar. İçten vesveseli ve çekingen olup kimseye emniyet etmezler. Kendilerini medhetmeyi severler. Her işte beceriklidirler.

«Sünbüle Burcu: Umumiyyet itibariyle orta boylu, düzgün endamlı, dolgun simalı, kırmızısı veya koyu renkli, koyu ve siyah saçlı insan husule getirir.

«Bunlardan en mühim devreleri: 21, 31, 41 ve 50 yaşlarıdır.

§ [San.] Tezhip istilâhlarındandır. Başak şeklindeki motiflere verilen addır.

SÜNBUİYYE-İ HALVETİYYE (سنبلية) [Sof.] Helvetiyye tarikati şubelerinden «Cemaliyye-i Halvetiyye» nin kollarından birinin adıdır. Sünbül Sinan adıyla meşhur Sinaneddin-i Borlovi tarafından kurulduğu için bu adı almıştır (Yusuf Sinan) da denilen Sünbül Sinan (M rzifon) civarındaki (Borlu) da doğmuştur. Babası (Ali Bey Bin Kaya Bey) dir. Merzifon'a giderek oranın ulemasından okudu. Hocalarından birisi de (Efdal Zade) dir. Sonradan kendisine tasavvuf meyli galebe çaldığı için meşhur (Cem'leddin-i Halveti) ye intisap etti. Yanında kaldığı dört sene içinde riyazet ve mücadele ile uğraştı. Şeyhi irşada memur ettiğinden (Mısır) a giderek Cami'ül-Emir'de irşad ile meşgul oldu.

899 (1494) senesinde Hacca niyyet eden ve Mısır mevkibi ile Hacca gitmesini tavsiye eden Cem'leddin-i Halveti'nin emriyle Hicaz'a gitti. Harem-i şerifte rastladığı şeyhinin tilmizlerinden birinden Cem'leddin-i Halveti'nin yolda öldüğünü ve kendisinin İstanbul'a gitmesini, kızı (Safiye) ile evlenerek makamına oturmasını vasiyyet eylediğini öğrendi. Kalbi mahzun olduğu halde Hac farızasını ifa ettikten sonra İstanbul'a geldi. Koca Mustafapaşa'daki zaviyenin meşihatini işgal etti. Şeyhinin kızı ile de evlendi. İsteklilerin terbiyesiyle meşgul oldu. Bir kısmını da irşada memur etti. Ömrü-

nün sonuna kadar bu halde devam eyledi. Ölümü 936 (1529-30) senesindedir. Kocamustafapaşa'daki türbesine gömüldü. Ölümü umumi müteessir etmiş, bilhassa Cenab-ı Müftis - Sekaleyn-i mersiyehan etmişti.

Eyledi bustan-ı zühdün Sünbülü me'vaya azm

Beyti ölüm tarihidir. Tefsir ilminde bilgisi yüksekti. Tefsirden vaazda bulunurdu.

Eaerleri: رسالة الحق في طريق الصوفية، رسالة الاطوار،

Cehrî zikrin ve devran'ın cevazına dair Türkçe risale.

Aynı zamanda şairdi.

Şaasının vafında:

*Halka-i tevhidi farzetsek eğer bir gülistan
Bir gül-ü sadberkidir ol gülşenin Sünbül Sinan*

Diyen şair hakayık-ı Sünbülüyyeye hakikaten tercüman-ı beyan olmuş olduğunu yazan Sadık Vicedanî (Tomar-ı Turuk-u Allıyye'den Helvetiyye silsilenâmesi, s. 59) «Ravza-i tevhid-i Cemalî'de her veçhile zikemal olarak yetmişmiş bulunduğunu ve «(Devran-ı Sofiyye) hakkında Müftis - Sakaleyn (İbn-i Kemal) ile mübahasatı meşhur olduğunu yazar.

İlahilerinden bir tanesi:

*Huma-yı aşkı saydıtmek dilersem
Dil-i vironeme gel kim yataktır
Gel ey sâlik; diyem bir söz ki haktır.
İşidir Hakki şol kim hak kulaktır
Şorab-ı aşkı içmiş (Sünbülü) cân
Ani mest eyliyen şol son ayağtur.*

SÜNBUİ SAKSI (سندس) [Kıy.] Hazır kalıba çekilmiş olan fesler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü fesler saksı biçiminde oldukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

SÜNDÜS (سندس) [Giy.] Altın veya gümüş tellerle işlemeli ve nakışlı olarak dokunmuş ipek kumaşlardan birinin adıdır. Nazik atlas nevilерinden olanların çiçekleri de vardı. Buna «diba-yi münakkaş» denilirdi. Eskiden çok makbul olan bu kumaşlardan elbise ve kaftanlar yapılır, sündüsü denilirdi.

*Bunu tahkik bil o reşk-i suruş
Oldu hurâ gibi hem sündüs puz
Hakanî*

SÜNDÜSİ (سندس) [Kıy.] Sündüs denilen çiçekli ince kumaştan yapılan elbiseler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SÜNGÜSÜ AĞIR (سنگرمی آغیر) [Hal.] Mecaz yoluyla sevimsiz, nahos, kanı soğuk yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SÜNNET (سنت) [Fık.] Lügat mânası âdet, yol demek olan Sünnet Fıkıh istilâhı olarak Cenab-ı Peygamber'in söz ve hareketiyle müslümanların yapması emir ve işaret olunan husus yerinde kullanılır. Değerli âlim Ömer Nasuhi Bilmen «Hukuk-ı İslâmiyye ve istilâh-ı Fıkhiyye Kamusun» daki izahı şöyledir:

«Lügatte âdet, tarikat demektir. Fıkıhta «Resul-i Ekrem Sallâllâhü aleyhi vesellem Efen-dimiz tarafından farz ve vacip olmaksızın bazan terkedilmek üzere iltizam buyrulmuş olan herhangi bir fiil ve harekettir. Bu fiil ve hareket, ibadet kabilinden «Sünnet-i Hüda», Resul-i efhame mahsus âdet-i seniyye kabilinden ise «Sünnet-i zevaid» adını alır.

«Usul istilâhınca sünnet ise Nebbiyy-i Zîşan Hazretlerinden sudur eden sözlerle fiillerden ve takrirlerden herhangi biridir.

«Resul-ü Ekrem'in mübarek sözlerine «Sünnet-i Kavliyye», fiillerine «Sünnet-i fiiliyye», yapıldığını gördüğü bir şeye karşı sükût edip red ve inkâr buyurulmaması da bir «Sünnet-i Takririyye» dir ki, o şeyin cevazına delâlet eder. Sünnetin cem'i sünen'dir.»

*Tıfl iken ol diler idi ümmetin
Sen kocaldın terkedersen sünnetin
Süleyman Dede*

SÜNNET DÜĞÜNÜ (سنت دؤگونی) [Hal.] Erkek çocukların sünnet edilmeleri münasebetiyle yapılan düğüne verilen addır. Müslümanlığın, aynı zamanda sıhhi olduğu en salâhiyyetli doktorlar tarafından ortaya konulan bu güzel an'asına şimdi de bu adla yapılan eğlencelerle devam edilmekte ise de eski düğünlerle şimdikiiler arasında büyük bir fark vardır. Şimdi bir kısım âileler tarafından basit bir şekilde, Kızılay, siyasi partiler gibi müesseseler tarafından ise nisbeten canlı bir halde yapılan sünnet dâğünleri eskiden çok tantanalı idi. Hele düğün sahibi zengin ise düğünün yapıldığı mahalle değil şehir yerinden oynardı.

Eski âdetleri bir fotoğraf adedesi sadakatıyla tesbit ederek bundan sonraki nesillere hediye eden Ercümen Ekrem Talu, kıymetli ressam Münif Fehim'in bir tablosıyla de süslediği «Sünnet Düğünü» başlıklı yazısında (Dünden Hatıralar, 7 Gün Neşriyatı) şöyle anlatıyor:

«İlk mürüvvet; Eğer mektebe başlatmayı da mürüvvetten sayacak olursak, o zaman ikincisi. Fakat ne de olsa, ana-baba erkek evlâtlarının sünnet düğününü hayatın en mühim safhalarından biri addederlerdi.

«Çocuk henüz gelişmeye başlarken sünnet lâfı ortaya atılır:

— Gelecek Ağustosta, inşaallah!
— Erken değil mi kardeş?
— Yoo; Oğlan Hidrellezde altısını bitirip, yedisine basacak, tam zamanıdır.

«Filhakika, yedi yaş bu iş için normal sayılırdı ve bilmem hangi hikmete mebnî sünnet mutlaka tek yaşlarda olurdu. Tıpkı, hamamda başa sürülen sabun gibi!...

«Mevsim yaklaşıp da karar verildimiydi, hazırlıklar görüldü. Evin kadını, sandıktan kendi işlemeli yatak takımlarını çıkarır, şiltelerin, yastıkların pamukları hallaca verilip atılır, oda takımlarının yüzleri yenilenir, mahdumla birlikte sünnet ettirilecek fukara çocuklar tespit olunur, kaplar kalaylattırılır, ev halına yeni urbalar yaptırılır, havalara müsait gidiyorsa, daha çok davetli bulundurulabilmek için bağa, yahut ki, bahçeye çadırlar kurular, zamanın en meşhur hayalcisi, hokkabazı, saz heyeti, aşçısı, sofracıları, çengiler peylenirdi.

— Falan gün, falan Paşanın Çamlıca'daki köşkünde sünnetdüğünü varmış...

Haberi şehrin içinde yayıldı mı, zaten loncanın bütün lübiyatçı esnafı tetikte dururdu. Başına neler geleceğini, ne acılar duyacağını iyice farkedemiyen çocuk, o haftanın en mühim bir şahsiyeti haline gelir, herkesi kendisiyle meşgul görmekle, bütün o hazırlıkların yine kendisi için olduğunu bilmekle duyduğu gururun sarhoşluğu içerisinde dolaşır durur.

«Tıpkısı, kurbanlık koyunlara karşı gösterilen merhametle şefkat arası ihtimamın bazan onu pek fazla şımarttığı da olur, fakat bu şımarıklık hoş görülürdü.

«Sünnet düğünden bir iki gün evvel, başına işlemeli ve nazarlıklı takkesi, sırtına yeni elbisesi giydirilen, göğsüne mavi renkli hamaylı kuşatılan çocuk ev haricindeki büyüklerin ellerini öpmiye götürülür, oradan Eyup Sultan'a, yahut ki, Baba Câfer'e de uğranarak türbedara nefes ettirilir, tesbihten geçirilir, kendisine arzu ettiği oyuncaklar alınır.

«Fkseriya bir hiss-i kablolvuku' sünnet sabahı, çocuğunu gözden nihan ediverirdi. Koydunsa bul. Kim bilir hangi tecrübeli arkadaşının boğboğazlığı yüzünden birdenbire içine giren korku ile tavan arasına saklanan, yahut öteki mahalleyi boylayan yaramaz nihayet ele geçer ve mukadderata boyun eğdi.

«O, hayatının böylece ilk acısını duyadursun, düğün evi harekete gelir, yahudi hokkabaz tef gürültüsü ile karışık tekerlemelerine hız verir, evi, yahut ki, bahçeyi dolduran eğdost, konu komşu, hisım akrabadan mürekkep kadın kalabalığı hep bir

şğızdan: «Maşaallah; Kırk bir kere!... Kol-tukta güveyliğini de görürüz inşaallah!» temen-nileriyle ortalığı çınlatır, büyük anne yüksek sesle tekkir alır, anne düşer bayılır, hasılı bir hengâmedir kopardı.

«Derken, birer birer kesilen çocukları bu hay huy arasında getirip yataklarına yatırır-lardı. Önlerinde bir geçit resmi bağlar.

«Maşaallah! Ugurlu kademli olsun!» te-mennileri tekrar edilerek çeşit çeşit hediye-ler, bazan gösterişle, yorganın üzerine bırakı-lır, bazan da mahviyetle yastığın altına sıkış-tırılırdı. Yükte halif, bahada ağır bir geysc, çocuk pansıman değiştirmeye gittiği zaman aşırılmanın diye, ev halkından biri hemencecik müdahale ederek:

— A, neye zahmet ettiniz?

Hitabiyle, getirenin elinden kapar ve taht-ı temine alırdı.

«Gündüz, düğün ekseriya kadın davetli-ler içindi. Erkekler akşama, rakı ziyafetine ve saz âlemine gelirler, lâkin yer müsait ve geniş ise, ara yere entî püften bir perde gerilerek kadın, erkek birlikte çağırılırdı.

«Hele geceleyin, karagöz oynıyacağı vakit, kadınları erkeklerden ayırdetmenin imkânı yok-tu ve karagözcü perde bîrunana cinaslarını te-kerledikçe erkekler tarafından yükselen kah-kahalara öteyandan, gevrek kadın gülüşleri de karışırdı.

«Erkek evlâtlarının bu ilk mürüvvetlerine hal ve vakti yerinde olan âile reisleri âzamî şaşaa ile kutlamayı âdeta bir fariza bellemiş-lerdi. Sünnet düğününü «ailenin şan-u şerefine lâıyk ve akrân ve emsaline faik» bir surette yapabilmek için neleri var, neleri yoksa rehine koyarlar, evlerini istiglal edenler bile vardı. Yüksek ve zengin muhitte dostları olanlar da çocuklarının sünnet düğününü, kıymetli hedi-yeler toplamak için bir vesile sayarlardı.

«Ne de olsa, bu kabil düğünlerin ekseriya yapıldığı son bahar, İstanbul'da sayılı eğlence mevsimi idi. Son baharın tercihan seçilmesin-deki sebep de sıcakta, yaraların daha güç ve geç iltiyam bulduğu (iyileştiği) hakkındaki bir kanaattan başka birşey değildi.

«Ağustos ayı girdi miydi, yollarda, sazla-rını, pusatlarını, takımlarını koltuklamış lonca esnafına, kirizcilere, hokkabazlara, hayalcilere, çengilere, düğün aşçılarına rastlardınız. Hepsi de hergün birer sünnet merasimine taşınırlardı.

«Evlerde de harıl harıl dikişler dikilir, yağmaklar, foraceler, ütülenir, Kapalıçarşıdaki en muteber tuhafyecilerden, kuyumculardan, saatcilerden, Fincancılar Yokuşundaki çanakçı-

lardan, Eyüp'teki oyuncakçılardan çeşit çeşit hediyeler satın alınır. Bazan hem çapkın, hem de kılıbık olan erkekler bu sünnet mevsimini fırsat sayarak:

— Falanca kalem arkadaşımın sünnet düğününe gidiyoruz....

Diye Beyoğlu'na pirelerini dökmiye gider-lerdi. Ve şayet:

— Ben de gideceğim:

Tarzında ayak direyen kadın olursa, ona da:

— Yerleri darmış, sâde erkekleri dâvet etmişler.

Kabilinden bir mâzeretle mukabele edilirdi.

«Bu düğünler umûmiyetle yirmi dört saat-ten fazla sürmez, lâkin dedikodusu ertesi yıla kadar devam ederdi.

«Bilhassa kadınların birbirlerini tenkit ve tezyifi ki bu, Havva kızlarının ezelden baş-layıp ebede kadar sürecektir itiyadlarından biridir.»

SÜNNİ (سُنِّي) [Kel.] Hazret-i Muhammed'in yolunda ve mesleğinde gidip dört immandan biri-nin mezhebine sâlik olanlar, yahut başka bir tarifle Ehl-i-sünnet velcemaa mezhebinde bulu-nanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dört imam şunlardır: İmam Ebu Hanife, İmam Şafii, İmam Malik, İmam Hanbel.

İslâmın çoğunluğunu teşkil eden Sünniler itikat hükümlerinde eskiden üç kısma ayırmış-larken sonradan meydana çıkan yeni üç kısım-la mezheplerinin sayısı altıya yükselmiştir. İlk mezhepler Eseriyye, Matüridiyye, Eş'ariyye idi. Sonrakiler de şunlardır: Vahhabiyye, Ahme-diyye, Mehdiyye.

1 — Eseriyye: Eseriyye'ye Selefiyye de denilirdi. Selefiyye; sahabe ile tâbiîn mezhebin-de bulunanlardır. (Bak: Selefiyye).

2 — Matüridiyye; Ebu Mansur Muham-med Bin Muhammed-ül-Matüridi'yi imam edi-nenlerdir. Matüridiyye mustakil bir fırka değıl-dir. Mütekelliminden ziyade fukahadan bir tai-fedir. Mavera-ün-nehr fukahası tarikatıdır. Ma-vera-ün-nehr fukahasına Matüridiyye denildiği halde Irakayn ve sair yerler fukahası yine Ha-nefiyye namını muhafaza etmişlerdir. Neseffiler Matüridiyye'ye intişar etmekle Matüridiyye la-kabı şâyî' olmuş, Hanefiyye lakabı unutul-muştur.

Matüridiyye Selefiyye ile Eş'ariyye ara-sındadır. Eş'ariyye'den ziyade Selefiyye'ye ya-kındır.

3 — Eş'ariyye; Ebül-Hasan Ali Bin İsmâ-il-ül-Eş'ari'yi (Ölümü: 333 H. 944, 45 M.) imam edenlerdir.

Rahmetli İsmail Hakkı İzmirli (Ölümü: 1945) (Yeni İlm-i Kelâm, birinci kitap, s. 110) Eş'arilerin mezheplerini şöyle hülâsa etmiştir:

«1 — Eş'al-i ihtiyariyye Allah ile kaaim değildir Eş'ari bu hususta Selefiyye'den ayrı-lıyor, Cühemiyye'ye muvafakat ediyor. İbn-i Kelâb ile beraber oluyor.

«2 — Abd için bir kudret-i hadise ve ihti-bar vardır. Fakat bu kudret hadisenin mak-duru icadda hiç bir tesiri yoktur, yalnız mak-dure iktiranı vardır ki ana «kesp» derler. Abd kâsîp, Allah hâlikdir. Kesb; mahall-i kudret ile kaaim olan bir fiildir, halk; mahall-i kud-retten hariç olan bir fiildir.

«Kesb-i Eş'ari pek dakik olmakla (هذا ادق من كسب الاشمرى) sözü darb-ı mesel olmuş idi. Çünkü âciz ile kaadir arasında bir fark kalmıyor, her ikisinde de tesir bulunmuyor. Eş'ari kaderde Mu'tezileye okadar muhalefet ediyor ki Cühem Bin Safvan'a, cebre yaklaşıyor. Yalnız kesb ile ondan ayrılıyor. Eş'ari indinde halk mahlu kun aynı olduğundan Cenab-ı Hakk'ın fi'li mef-ulünden ibaret oluyor, bu halde eş'al-i ibad Cenab-ı Hakk'ın fi'li olmuş oluyor. Bu ise cebr-i mahz olmakla Eş'ari düştüğü varta i cebirden nefsinin kurtarmak için ibad hakkında me-cazen istimal olunan «eş'al-i ibad» için bir kesb ispat ediyor. Kudret hadisenin mak-dure iktiranından ibadet olan kesb sebebiyle kudret-i kadime-i Süphaniyye fi'li halk ediyor. İşte bu kesb teklife mahal oluyor da bununla teklif sâkit oluyor. Eş'ari bu bapta cumhur-u ehl-i sünnete muhaliftir.

3 — Eş'al-i Baride ayrıca bir hikmet sıfatı yoktur. Hikmet-i İlâhiyye ilm-i İlâhiye raci'dir.

«4 — Eş'al sebebe merbut değildir.

«Eş'ari bu iki bapta eimme-i hadise ve fukahaya muhalefet, Cühem Bin Safvan'a mu-vafakat ediyor. Bu iki madde mucibince Eş'ari indinde Cenab-ı Hak bir şeyi esbap ve hikmet ten âri olarak işliyor. Esbap ve hikmetin fi'le iktiranı âdet-i İlâhiyye'nin cereyanından nâşi oluyor. Yoksa ortada bir sebep, bir hikmet, bir gaye yoktur. Havadiste kuvanın tesiri yoktur.

«5 — Kelâmullah mâna yı vâhittir. Allah ile kaaimdir. Bu mâna yı vâhit memur un-bihi emr, menhi anhi nehiy, muhbir ün-bihi ihbar-dır. Bu mâna Arabî ile tâbir olunur ise Kur'an, İbrânî tâbir olunur ise Tevrat'tır.

«Eş'ari burada İbn-i Kelâb'a muvafakat ediyor. Yalnız İbn-i Kelâb ile aralarında dakik bir fark vardır. Elfaz ve esvat İbn-i Kelâb'a göre mânâyı hikâyedir. Eş'ariyye'ye göre mâ-nasının ibaresidir. İşte bu mana gayr-ı mah-luktur, Allah ile kaaimdir. Allah'tan munfasıl-

dır. Eş'ari bu mes'eleda Selefiyye'ye muhaliftir. «6 — Hüsn-ü Kubh ancak Şer'i'e sâbit olur.

«Eş'ari burada hem ehl-i hadise, hem fu-kahaya muhalefet ediyor. Cühem Bin Safvan'a yaklaşıyor. Cühem Bin Safvan indinde imanda marifet kâfidir. Eş'ari indinde tasdikın kabulü için şehadeteyni telâfuz şarttır. Yahut ikrar ahkâmın şartıdır. Ebu Mansur Matüridi'nin mezhebi de budur.

«8 — «Vecih, yedeyn, istiva, sem ü basar ilâh» Allah'ın sıfatıdır.

«Eş'ari burada selefiyye ile beraberdir. Cühemiyyeden ayrılır.

«9 — Sıfat-ı İlâhiyye Zat-ı Bâri'nin aynı da değildir, gayri de., Eş'ari burada İbn-i Kelâb'a muvafakat ediyor.

«10 — Allah cisim değildir. Eşyaya da müşabih değildir. Eş'ari burada Mücessime ve Müşebbihe'yi reddediyor.

«11 — Ehl-i Kible tekkir olunmaz.

«12 — Rü'yet-i Bâri haktır.

«13 — Kelâmullah zâhir ve hakikatı üzere mahmuldür.

«14 — Kitap ve sünnet'e, sahabe ve tâ-biîn ve eimme-i hadisten mervî olan rivayete temessük; sıkatın Aleyissalâtü Vasslâm Efendimizden rivayet ettikleri şeye itikat lâzımdır. «Eş'ari bu dört maddede diğer ehl-i sün-net ile beraberdir.

«Eş'ari ve kudema-yi ashabı «Yed ve istiva» gibi sıfat-ı sem'iyyeyi isbat ederler. Fakat müteahhirin-i Eş'ariyye Cühem den ziya-de Eş'ari ve kudema-yi ashab'a yakındır. Çünkü Cühem Bin Safvan gibi sıfat-ı sem'iyyeyi te'vil ederler.

«Malikiyye ile Şafiiyye Eş'ariyy-ül-mez-heptir. Mamafih kudema-yi Malikiyye ve Şafi-yye selefiyyedir. Hanabilede Eş'ariyye pek azdır.»

Üstad bundan sonra Eş'ariyye ile Matü-ridiyye arasındaki farkları uzun uzadıya izah etmiştir.

4 — Vahhabiyye mezhebi Necid'de zuhur etmiştir. Benî Temim'den Muhammed Bin Abdülvehhab-ı Necdî'nin (ölümü H. 1206, M. 1791-92) mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. İbn-i Teymiye ile İbn-il-Kayyim'in memnu addettikleri bir şeyi Muhammed Bin Abdülveh-hab küfrü mucip fiillerden saymış, muhalefet-lerini de şiddetle redderek Asr-ı Saadetten sonra zuhura gelen bid'leri ref'eylemek dai-yesine düşmüştür.

Vahhabiyye mezhebi Hanbeliyye mezhe-binin guluuvudur.

5 — Ahmediyye; takriben Hicrî 1292, (1875) senelerinde Hindistan'ın Pencap kıt'asında Mirza Gulâm Ahmet tarafından ortaya atılan mezheptir. İslâmdaki Nüzul-i İsa itikadı bu mezhebin zuhuruna sebep olmuştur. Yahudilerin hidayeti için kaaim olduğu gibi (Ahmet Kadiyanî) de Müslümanların hidayeti için kaaim olmuştur. Bunlarca İsa Aleyhisselâm vefat etmekle Kegmir'e gömülmüştür. Mirza Gulâm Ahmet Berehim'e adasında İslâmı neşrediyor, gündüzleri telif ile, cedel ile meşgul oluyordu. Yerinden ancak cuma namazı için çıkardı. Kendisinin hayli eseri vardır. Ahmediyye; ölümünden sonra iki kola ayrılmıştır. Oğlu babasının peygamber olduğunu iddia-etmişti İkincieler ise ancak bir müctehid, yani bir mezheb sahibi olduğunu kabul ederler. Nübüvvetini kabul etmeyenler ekseriyyeti teşkil ettikleri gibi aynı zamanda münevverdirler de. Bunların merkezi Lâhur'dur. Lâhur'da büyük bir İslâm Üniversitesi vardır.

6 — Mehdiyye; Âl-i Hasan'dan Muhammed Bin Abdullah tarafından kurulan mezheb taraftarlarına verilen addır. Sonradan bu adla ortaya atılanlar ve bu mezhebin yayılmasına çalışanlar da vardır. İslâmdaki «Zuhur-ı Mehdi» itikadı bu mezhebin meydana çıkmasına sebep olmuştur.

Hind'de zuhur eden Mehdiyye imamet meselesine müdahale etmez. Mirasın taksimi ve saire gibi hususlarda ehl-i sünnetten ayrılmıştır.

Magrib'de zuhur eden Mehdiyye (İsmailiyye) kolundandır.

Magrib'deki «Sunusi» mezhebinin zuhurunda da «Zuhur-ı Mehdi» itikadı âmil olmuştur. Sunusilerin mezhebi Sünnî ve Maliki'dir.

SÜPÜRGE SORGUÇ (سورج سورغوج) [Kıy.] Başlıklara takılan sorguç nevilерinden birinin adıdır. Süpürge şeklinde olduğu için bu ad verilmiştir.

SÜR'ATÇİ NÂZİRİ (سرعتی ناظری) [Ask.] «Sür'atçı Ocağı» adıyla 1198 (1783-84) senesinde Yeniçeri topçu ocağından ayrı olarak kurulan teşekkülün başına verilen addır, «Sür'at topu» denilen toplarda vazife görmek üzere kurulan bu teşekkül sonradan Yeniçeri topçu ocağıyla birleştirilmiştir.

SÜR'ATÇİ NEFERATİ (سرعتی نفراتی) [Ask.] «Sür'atçıyan ocağı» efradı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Sür'at topu» denilen toplarda vazife gördükleri için bu ad verilmiştir. Yeniçeri ocağı, topçu ocağından ayrı olarak 1198 (1783-84) senesinde kurulan ve sonradan Yeniçeri

topçu ocağıyla birleştirilen «Sür'atçıyan ocağı» 1241 (1825) senesinde Yeniçeri ocağı ile birlikte lâğvedilmiştir.

SÜR'ATÇIYAN OCAĞI (سرعتیچیان اوچاگی) [Ask.] Yeniçeri teşkilâtına dâhil ocaklardan birine verilen addır. Halil Hamit Paşa'nın sadrazamlığı zamanında (1198-1783-84) ihdas olunan bu ocağın vazifesi «Sür'at topu» adı verilen topların mütehassıs ve talimli eller tarafından kullanılmasını temindi. Ocak «Sür'atçı Nazırı» adını taşıyan birinin idaresi altında bulunurdu. Ayrı kışlaları vardı. İlk 3000 nefer olarak tertip edilmişti. Bozuk olan Topçu ocağını yeni bir unsurla takviyesi maksadıyla vücade getirilen ve faydası görünmeğe başlanan bu teşekkül çok geçmeden bozuldu. Çünkü kışlalarına mürettep olan ekmek ve eti, ocağın diğer zâbitleri gibi, zâbitleri yemeğe, neferleri aç gezdirmeye başlamışlardı. Fazla olarak topçu ocağının müretteb olan miktarının ancak dörtte biri mevcut olup ötekilerinin istihkakları yemlik olarak zâbitlerinin ellerinde bulunduğu için kârhane de yahut topçu meydanında bir yere top nakli gibi hizmetler, angaryeler sür'atçı neferlerine görürdülmiye başlandı. Daha sonra ocak, Topçu ocağına bağlandı. Sür'atçı neferlerinin on beşer, yirmişer akçe yevmiyeleri bulunduğu halde kimse rağbet etmemiye başladı. Hatta kaçanlar bile oldu. Ölenlerin ve kaçanların yerlerine çoğu hırsız, bir kısmı da hiç bir yerde iş bulamayan çingene makulesinden kimseler alınmaya başlandı. Bu gibiler çalacak birşey ele geçirinceye kadar otururlar, kıymetli birşey ele geçirenler savuşup gidiyorlardı. Talim ve terbiyeye de yanaşmıyorlardı. Yeniçerilerin bütün zaaf ve kusurları bunlarda da göründü. 1241 (1825) de ocakla birlikte bunlar da kaldırıldı.

SÜR'AT TOPU (سرعتی طوبی) [Top.] Eskiden kullanılan toplardan birinin adıdır. Altı kişi tarafından kullanılan ve tekerlekleri öteki topların tekerleklerinden büyük olan bu toplar için 1198 (1783-84) senesinde Yeniçeri ocağındaki topçu teşkilâtının dışında «Sür'atçıyan Ocağı» adıyla 3000 kişilik bir teşekkül vücade getirilmiştir. Bu teşekkül sonradan ocağın topçu teşkilâtıyla birleştirildi.

SÜRÇ-İ LİSAN (سورج لسان) [Hal.] Konuşurken istemiyerek yapılan ve karşısındakini yahut toplantıda hazır bulunanları gücendirecek bir şekil alan konuşma; ağızdan kötü bir laf kaçırma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanınmış ilim adamı A. Adnan Adıvar «Sürç-i lisan» başlıklı kıymetli bir yazıda diyor ki: «Bilmem sürç-i lisan yerine bugün ne diyoruz;

bu eski bir tâbirdir. Sürç-i kalem, sürç-i lisan der dururduk. Dil noktasından doğru bir terkip değildi. Çünkü bildiğimize göre türkçe kaymak mânasına gelen sürçmek mastarının aslı olan sürç kelimesiyle arapça kalem ve lisan kelimelerin Farsî kaidesiyle yapılan bu terkip eski telâkkiye göre hataların en büyüğü idi. Fakat ne gariptir ki bu hataların en büyüğü hataları tevil veya hut itizar yoluyla tashih etmek için kullanılan vasıtaların da büyüğü idi. Pek çok fesahat meraklılarımız bu kelimeyi yazarken tereddüt etseler bile söylerken asla tereddüt etmezlerdi. Sürç-i lisan konuşurken ağızdan kaçan hataya, sürç-i kalem de yazarken kaleminden kaçan hataya derlerdi. Fransızca ve Almanca lâtince hata masasına gelen Lapsus sözü ile yapılan «Lapsus lingue» ve «Lapsus calami» terkipleri İngilizcede Türkçede olduğu gibi kaymak mânasına olan «Slip» sözü ile yapılan tâbir kullanılıyor. Sürçmek mastarı Türkçemizde pekâla «dilim sürçtü, kalemim sürçtü» diye kullanılmak lâzımgelirse de bu pek o kadar sık geçer bir cümle değildir. Zaten hatayı itiraf etmek olan bu sevimli bir işi ifade etmediği için pek sık kullanılmaz: «kababati gelin etmişler de kimse almamış». En çok kullandığımız «bir sürçen atın başı kesilmez» darbimeselidir. (Bu darbimeseli pek severiz. Hele Msarif işlerinde bir değil beş sürçen talebenin bile mekteplerle alâkasını kesmiyoruz.) Darbimeseldeki sürçmek sözü yerine dilimizde tökezlemek mastarı vardır. Fakat «tökezleyen atın başı kesilmez» demeyiz; galiba evvelki şeklin mevzuu olması bu tercihe sebep olmuştur.

«Sürçmelerden biri de pek sık tesadüf edilen hafıza sürçmesidir. Kalem veya dil sürçmesi bazan insanı müşkül mevkie koymak suretiyle sıkarsa da derhal tashihi kabil olduğu için o kadar ehemmiyeti yoktur. Fakat hafıza sürçmesini tashih etmek ve ettirmek tabii zordur. Çünkü herkes hafızasına güvendiğini söylemeye de gene güvenir.

İmdi bu sürç-i lisan, sürç-i kalem tâbirlerinin büyük faydası da münakaşa ve hatta kavgaların önüne kolaylıkla geçen bir vasıta olmasıdır. Muhatabınızı veya okuyucularınızı darıltacak bazı sözler ağızdan veya kaleminden kaçınca derhal bunun bir sürç-i lisan veya yahut sürç-i kalem olduğunu söylerseniz karşınızdakilerin bu en tabii hata itirafına karşı bir diyecekleri kalmamak lâzımgelir. Fakat burada dikkat edilecek nokta, sürçmeyi itiraf için vakit kaybetmemektir. Çünkü itiraf geç kalınırsa hatanın sürçme neticesi olduğuna güç inanılır. Fevren hemen yapılmayan tashih, ha-

tanın kasten yapıldığını ve fakat sonradan düğünlme neticesinde anlaşıp düzeltilmiş olduğunu gösterir. Onun için sözünüzün muhatabınız üzerindeki tesirini anlar anlamaz, yazınızı tekrar okuyunca kendiniz yanlışın farkına varır varmaz tashihe koşmak lâzımdır. Tâ ki hatanın kasdı olmayıp ağızdan kaçma olduğuna herkes inanabilsin.»

Sayın A. Adnan Adıvar bundan sonra sürç-i lisan ve kaleme dair örnekler vermektedir.

SÜREYYA BURCU (سوریا برج) [Ast.] Sevi bureuna yakın «Mirfak-ı Süreyya» ve «Menazil-i Süreyya» yıldızlarının dâhil bulunduğu yedi yıldızdan mürekkep manzumenin adıdır,

*Ebr-i nisanı açık türbene çatsam da tavan
Yedi kandilli Süreyyayı uzatsam oradan
Mehmet Akif*

SÜRGÜNE GÖNDERMEK (سورگون کوئندرمک) [Ida.] Bulunduğu memleketten çıkarıp başka yere göndermek, nefyetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Sürgün etmek» suretinde de kullanılır.

*Binler yaşa ey mihr-i mahabbetle doğan gün
Sayende ne zindan, ne eza kaldı, ne sürgün;
Abdülhak Hâmit*

SÜRİH (سورخ) [San.] Bab veya fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olan yazma kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ateş renginde olanlara «mâdenî sürîh» denilir. Sürîh; Farsça kırmızı demektir. Bu türlü kitapların sayfalarına da siyah, mavi yahut altın «cedvel» çekilirdi.

*Safha-i ruhsarına, la'line cedvel çekmeğe
Hokka-i çeşminde ezmiş aşık-ı dildade sürîh
Sâbîr*

SÜRME (سورمه) [Bah.] Gemi yapmakta kullanılan kereste nevilерinden birinin adıdır. Sürmeler, Tersane'de «çoğm» adı verilen üstü örtülü göz göz ayrılmış sundurmalarda muhafaza olunurdu. «Gözden sürmeyi çekmek» darb-ı meselinin bununla alâkalı olduğunu kaydeden Muallim M. Cevdet (Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi, s. 149) Balıkhane Nazırı Ali Bey'e atfen şu tafsilatı veriyor: «Tersane içinde, asker nöbetçilerin nezareti altında olan bu gözlerden sürme denilen keresteleri çekip çıkarıp çalmaktaki müşkilâtı hatırlatarak el çabukluğunu ifade etmek üzere dilimizde bir adamın hırsızlıktaki maharetinden bahsedilirken (gözden sürmeyi çeker) denildiğini ve bu tarihî malûmata vakıf olanlar bu tâbiri insanın gözüne çekilen, yahut

kirpiklerine sürülen sürmeyi yine insanın gözü bakarken çekmek ve almak ne kadar mâhirâne bi hareket ise bahsolunan hırsızlığinki de öyle mâhirâne olduğu tarzında bir mâna verdiklerini de söyler ki doğru bir mütalâadır.»

SÜRME ALTIN (سورمه التون) [San.] Tezhib ıstılahlarındandır. Bir kat olarak sürülen altın hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yalınkat olduğu için o kadar makbul değildi. Kat kat sürülen altına «sivama altın» denir.

SÜRMEĐAN (سورمه دان) [San.] İçine sürme konulan kabın adıdır. Ağaçtan, kemikten yapıları olduğu gibi gümüş ve altından olanları, yahut altın işlemeleri de olurdu. Ekseriya bunun kapağına merbut uzunca bir mil olurdu ki sürme bununla çekilirdi.

*Çekmeğe mil-i şıhap ile felekler çeşmine
Dûd u kühlü ruşenadır dâdgâh-ı sürmedan
Nef'i*

SÜRSAT (سورسات) [Mal.] Tanzimattan evvel harp zamanlarında halktan tekâlif-i harbiyye suretinde alınan şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Alınan maddeler hayvan, buğday, arpa, mısır, yulaf gibi şeylerdi. Ordugâha civar olan yerler bir takım mıntakalara ayrılır, alınacak şeyleri tedarik etmek için her mıntakaya birer memur gönderilirdi. Sürsat'ın fena olan tarafı çok kere alınan şeylerin parasının hemen verilmemesi idi. Bedelin bir kısmı nakden ödenir, üst tarafı için senet verirdi. Bu senedin muhteviyatı uzun gecikmelerle ödenirdi. Hiç ödenmediği zamanlar da olurdu.

«Başvekâlet Arşiv» de mevcut bir vesikada (Maliye, fiş numarası 2799, tarihi 1125) «Karlı ili sancagında vâki kazaların kadılarına ve liva-i mezkûrun cizyedarı Halil zide kadruhu'ya hüküm ki yüzyirmibeş senesi liva i merkumun üçbin sekizyüz kuruş sürsat bedeli malı olup cem' ve tahsili» denildiğine bakılırsa bir bedel mukabilinde alınan zahireden başka bazı yerlerde bu namla avarız-i divaniyyenin de tahsil olunduğu anlaşılmaktadır.

Tanzimattan sonra diğer bir çok vergi ve resimler meyanında bu da kaldırılmıştır.

SÜRSAT BEDELİYYESİ (سورسات بدلييه) [Mal.] Tanzimattan evvel harp zamanlarında halktan «sürsat» adıyla ve tekâlif-i harbiyye suretiyle alınan zahirenin bedeli hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zahire yerine para alındığı da olmuştur.

SÜRSAT MEMURU (سورسات مامور) [Mal.] Tanzimattan evvel harp zamanlarından halktan «sürsat» adıyla alınan tekâlif-i harbiyyenin alın-

ması içinde çalıştırılan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sürsat namıyla alınan şeyler buğday, arpa diğer zahire ve hayvandı. Bu adla para alındığı da olurdu. Ordugâha civar olan yerler bir takım mıntakalara ayrılır, alınacak şeyleri tedarik etmek için her mıntakaya birer memur gönderilirdi.

Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

SÜRSAT ZAHİRESİ (سورسات ذخيريه) [Mal.] Tanzimattan evvel harp zamanlarında tekâlif-i harbiyye suretiyle alınan buğday, arpa gibi hububat ve saire hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ordugâha civar olan yerler bir takım mıntakalara ayrılır, alınacak şeyleri tedarik etmek üzere her mıntakaya birer memur tâyin olunurdu. Alınan mahsulün bedeli ilk zamanlarda hemen verilirken para sıkıntısı çekilen devirlerde bir kısmı nakden ödenir, üst tarafı için senet verilir. Bu senetlerin bedeli uzun gecikmelerle ödendiği gibi hiç ödenmediği zamanlar da olurdu. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

SÜRÜ (سوري) [Ask.] Devşirme suretiyle alınan Hristiyan çocuklarının yüzer, yüzellişer, ikiyüzer veya daha ziyade kişilik kafileler halinde sevk edilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sürü adı verilen bu kafileler sürücülerle muhafızların nezareti altında hükümet merkezine sevk edilirlerdi. Sırtlarına kızıl aba, başlarına sivri yeşil külâh giydirilerek sevk olunan devşirmelerin kaçmamaları ve değiştirilmemeleri için de sıkı tedbirler alınırdı.

SÜRÜCÜ (سوريجي) [Ask.] Devşirme suretiyle alınan Hristiyan çocuklarını katile halinde hükümet merkezine getirmeye memur olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sürü adı verilen ve yüzer, yüzellişer, ikiyüzer ve daha ziyade kişilik olan bu kafilelerde sürücülerden başka muhafızlar da vardı.

SÜRÜ GELMEK (سوري كاه) [Ask.] Devşirme suretiyle toplanan Hristiyan çocuklarının katile halinde İstanbul'a getirilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Devşirme kafilelerine sürü denildiği için onların gelişlerine de sürü gelmek denilmiştir.

SÜT KEBABİ (سوت كبابي) [San.] Eski yemeklerden birinin adıdır. Or. Pr. Dr. A. Süheyl Ünver tarafından neşrolunan «Tarihte 50 Türk Yemeği, İstanbul Akgün matbaası, 1948, s. 23» etin sütle pişirilmesi münasebetiyle bu adı alan kebabın yapılışı şöyle târif edilmektedir:

«Kuzu yahut koyun etinden kâfi miktarda doğrayıp, tuz - biber koyup bir iki saat dur-

duktan sonra tencereye koyup üzeri örtülünce halis süt koyup tamam köpüğü gelip alınca gereği gibi kaynadıktan sonra tencereyi indirip etleri çıkarıp soğudalar. Sonra etleri kadesi veçhile şişlere geçirip mutedil kor üstünde çevirmeye başladıktan sonra tekrar halis süt tedarik edip ateş kenarında sıcak durup tavuk yelegi (tüyü) ile vakit vakit ondan tıla ederler (süreler) ve damlası ziyade oldukça az halis un seperler. Bu veçhile tamam kızarıp piştikte hemen sıcak sıcak tabağa koyup soğutmaksızın üzerine darçın ekip tenavül buyurular (yiyeler).»

SÜTLÜ KADAYIF (سوتلي قدايف) [San.] Tatlı nevilerinden birinin adıdır. Or. Pr. A. Süheyl Ünver tarafından «Fatih Devri Yemekleri» adıyla neşrolunan eserde (İstanbul, Kemal Matbaası, 1952, s. 29) şu izahat verilmiştir: (Fatih Sultan Mehmet'in mutbak defterlerinden hükümdar ve maiyyeti için hatta kaymaklısı da yapılmakta olduğu öğrenilmiştir. Şaban 878 (1473) kadayıfın muhtelif çeşitleri vardır. Sarayda ve haricte yapılanlar XVIII. inci asra âit «Taam pişirme» risalesinde sıralanmıştır. Türlü türlü pişirilir. Yapılması kolaydır. Arabistanda buna künyefe diyorlar. Kunyefe ve kadayif buradan geliyor. Sütü olanı azdır. Beyaz kada-

yıfı Birinci Sultan Mahmut 1730-1754 çok seviyor ve Kızlar Ağası Hacı Beğir Ağa da Pa-dışahın çok sevdiği tarzda bunların hazırlanmasına nezaret ediyor ve çok meraklı olduğundan kendisi târif ediyordu. Kitapta kaymaklısı ve çeşitleri tarif edildiği halde sütlüsünden hiç bahis yoktur. Süt kadayıfı daha ziyade yumuşaktır: Bu kadayıfların yapılması için bakınız: 50 Türk Yemeği Eserine.»

Değerli Profesör şu haşiyeyi de ilâve etmiştir. «Acaba dişlerinin çoğunu en uygun yaşlarında kaybettiği kanaatinde olduğumuz Fatih'in kolayca yiyebilmesi için mi süt katılıyordu, bir şey denemez.»

SÜTRE (سوتره) [Fık.] Oda ve çayır gibi açık bir yerde namaz kılınırken önünden insan ve hayvan geçmesi münasebetiyle namazın bozulmaması için dikilen mania hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yarım arşına yakın (kırk santim kadar) bir deynek veyahut o boydan eksik olmamak üzere mania vazifesi görebilecek herhangi birşey dikilir. Harp zamanlarında kı-lıç bu vazifeyi görürdü. Mevlâna'nın sikkesini bu makamda diktığı Mevlevîler arasında söylenir. Süt-re; Arapça perde, örtü demektir. Kanun-u Osmanî'de üste giyilen setrenin bundan geldiği yazılıdır.

Ş

ŞABAN (شعبان) [Tak.] Arabî aylarından sekizinci ayın adıdır. Arabî ayları aya göre hesaplanıp adlandırıldıkları için «Kamerî» de denilen Arabî ayların ilki Muharrem, sonuncusu da Zilhiccedir. Araplar arasında eski adı «Âzil» di.

«Kamus» da izahı şöyledir:

«Bir mâruf ayın ismidir ki Recep ile Ramazan beynindedir. Arap bu ayda su talebi, yahut nehb-ü-garet (soygunculuk ve yağmacılık) için müteşâ'ib ve müteferrik (dağılma, ayrılma) olmalarıyla Şaban tesmiye eylediler.»

Araplar Şaban'a (Şehr-ullah-ı muazzem) dedikleri gibi (Şehr-ül-kerame) ve (Şehr-ül-kasir) de derler. Böyle demelerinin sebebi bu ayda bostanlara çıkıp beraberlerinde götürdükleri yemek ve öteberi şeyler pişinciye kadar gezüp eğlenmeyi âdet edindiklerindendir. Medine'liler onbeşinci gecesine (Leyle-tül-Helva) «Helva geces» derler. O gece evlerinde hallerine göre tatlılar pişirip yerler ve yedirirler. Bizde de eskiden hemen her kandil geces bir leyle-tül-helva idi. Fakir, zengin böyle gecelerde helva pişirmek, akrabaya, konuya komşuya dağıtmak âdeti.

Şaban ayı, Muharrem, Recep, Ramazan, Şevval ve Zilhicce aylarında olduğu gibi bazı mübarek geceler bulunduğu için müslümanlar arasında, geri kalan yedi aydan faziletli sayılır. Bu faziletlerin birincisi «Şuhur-ı Selâse» denilen «Üç Aylar» ın ikincisi olmasıdır. Üç ayların birincisi Recep, üçüncüsü de Ramazan'dır. Müslümanlar bu aylarda ötekilerden fazla ibadet ve taatta bulunurlar. Faziletlerin ikincisi «Leyle-i Berat» (Berat Geces) denilen mübarek gecenin bu ayın onbesinci geces olmasıdır. Berat gecesinin mübarek oluşu o gece meleklerin inmesi, duaların kabulü, kazayanın faslı, nimetlerin, duaların geri çevrilmediği beş gecedan biri olması o geceye ve bu aya ayrı bir kıymet vermiştir. Diğer dört gece şunlardır: Cuma, geces, Receb'in ilk geces, Ramazan Bayramının geces, Kurban Bayramının geces. Bir hadis-i şerifte beş geceyi ihya edenin saadete nail olacağı da belirtilmiştir.

«Fezail-i şuhur» adlı eserde (müellifi Eyüp Bin Abdullah, Mısır'da Bulak Matbaası, 1300, s. 19) Şaban'ın fazileti hakkında şunlar yazılıdır.

«Şaban'da oruç tutun. Ramazan için kendinizi alıştırın. Herkim Şaban'da üç gün oruç tutsa ve iftar vaktinde üç kerre selâvat getirirse günahı affolur. Şaban'ın onbeşine raslayan Berat gecesinde dua müstecaptır (Kabul olunur). Rahmet kapıları açılır. Bu geceyi kıyamla (namazla) ve gününü sıyamla (Oruçla) ihya edin ve çok istiğfar edin tâ ki mağfirete nail olasınız. Zira o gece Hak Taala gün batandan feere (sabaha) kadar ibadına rahmet nazariyle tecelli buyurur.»

Şaban; aynı zamanda bazı mühim İslâmî hadiselerin vuku bulduğu aydır. Hicretin ikinci yılına rastlayan Şaban'ın ortalarında nâzil olan âyetle kible Mescid-i Aksa'dan (Kudüs'ten) Mescid-i Haram'a (Kâbeye) çevrilmiş, başka bir âyetle de Ramazan Orucu farz kılınmıştır.

«Sürre» nin bu ayda yola çıkarılması ve bunun için alay yapılması da Şaban ayı için bir fazilet teşkil ederdi.

İkinci Abnuhamit'in doğumu Şaban'ın onyedisine rastladığı için onun saltanatı zamanında cülûsu olan Ağustos'un ondokuzu günü gibi bu gece de tes'it edilirdi.

Şaban ayı vesikalarda (Ş-ش) rûmuziyle gösterilir, 12 Şaban 958 yerine 12 Ş 958 yazılırdı.

Ş (Ede.) Şaban, Divan edebiyatında âşik mânasına kullanılırdı.

Sana ben Türkçesi Şabanım ey dost

La

ŞABANİYYE-İ HALVETİYYE (شعبانية) [Sof.] Halvetiyye tarikatı aslı şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Şaban-ı Veli'ye nisbetle bu adı almıştır. Şan ve irfanı hakkında:

Sarı gel, damen-i ihsanına sen Şeyh Şaban'ın Harabiden geçüp ma'mur-a âbâd olmak istersen gibi sözler söylenmiş, büyüklüğü irfan âlemince de tebeil edilmiş olan Şabann-ı Veli Kasta-

monu'ya bağlı kaza merkezi Taşköprü kasabasında doğmuştur.

Kendisinin kurduğu şubenin kolları bulunduğu için «Hazet-i Pîr» unvanıyla anılan Şeyh Şaban-ı Veli memleketinde, bir müddet de Kastamonu'da okuduktan sonra İstanbul'a gelmiş, medrese tahsilini tamamlamaya koyulmuştur. O sırada cezbe tutularak hücreye kapandı. Kimse ile görüşmez oldu. Nihayet memleketine dönmek için mânevî bir emir telâkki etti. Bolu'ya varınca orada halkı ırgat ile uğraşan Halvetiyye tarikatının Cemaliyye Şubesi halifelerinden (Hayreddin-i Tokadı) ye giderek halini bildirdi. Ondan el aldı. Zikir, mücadele, fikir ve murakabe ile odara oniki sene haldı. Sihhatinin iyileştğini, mâneviyatının yükseldiğini gören Şeyhi kendisini ırgada memur etti. (Kastamonu) ya gitmesine izin verdi. Hüsam Halife mescidinde bir müddet oturdu. Mücadele ve murakabe ile iştigal eyledi. Lisânı zikirle, kalbi fikirle meşguldü Mânevî fakir gibi sûrî fakir da kendisinde galipti. Nihayet (Yahya-yı Şirvanî) hulefasından Hisar arkasındaki Halvetiyye Şeyhlerinden Seyyid Sünneti Efendi'nin yaptırdığı dergâha giderek orada erbain çıkardı. Tekken'n Şeyhliği münhal olunca o vazifeyi üzerine aldı. Burada tarikatını neşrederek bir çok urefa ve hulefa yetiştirmiştir. Ölümü: Hicrî 976, Milâdî 1568 - 1569 da, Mezarı da o dergâhtadır.

Tarikatı silsilesi şöyledir: Şeyh Hayrettin-i Tokadı, Çelebi Halife Mehmet Celâleddin, Pîr Mehmet Erzincanî, Seyyid Yahya-yı Şirvanî Bu silsileye göre Nakşibendiyye ve Halvetiyye tarikatlarını cemetmişti.

Tarikatı halifelerinin büyüklüğü ve hassaten (Mustafa-ul-Bekri) vasıtasıyla (Fas) a ve Hicaz'a kadar yayılmıştır.

Halifesinin halifesi Ömer Fuadî tarafından toplanıp yazılan menakıpnâmesi Mehmet Sait Efendi tarafından 1293 (1876) senesinde Kastamonu Matbaasında basılmıştır.

Şubeleri şunlardır: Karabaşîyye, Nasuhiyye, Çerkeşîyye, Bekriyye.

ŞABANÖZÜ (شعبان وزی) [Coğ.] Eskiden Ankara dahilinde bir kaza adı idi.

ŞABRAK (شبرانق) [San.] Eyerlerin üzerlerine örtülen örtüye verilen addır.

ŞADD-I VAKIF (شد واقف) [Vak.] Vakfın umur ve hususunu murakabede bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yaptıkları iş cami ve mescitlerin açılıp açılmadığını, temizliklerine dikkat edilip edilmediğini araştırmaktan ibaretti. Evkaf Nezareti'nin teşekkülünden sonra

«Evkaf Müfettişleri» adını alan bu vazife sahiplerinden murat namaz vakitlerini ilân ile muvazzaf kimseler de olabileceği «Türk Hukuk Lûgati» nde yazılıdır.

ŞADIRVAN (شادروان) [Mim.] Etrafında bulunan müteaddit musluklardan ve bir fıskıyeden su akan havuz tarzında kubbeli çeşme adıdır. Şadırvanlar cami avlularında halkın abdest alması için yapılırdı.

«Üstü çadır şeklinde bir dam ve yahut bir ahşap kubbe ile örtülü yüksek bir mermer havuz olup içinde bir fıskıyeden veya bir lûleden akan sular toplanarak dış tarafında firdolayı sıra ile takılmış musluklardan akar» suretinde tarif olunan şadırvan için «Sanat Ansiklopedisi» nde şu izahat da verilmiştir:

«Şadırvanların Türk mimarisinde mühim bir yeri vardır. Üslûpları da ait olduğu ciminin mimarî üslûbunda olur. Şadırvanların damları direkler veya sütunlar üzerine tutturulmuş olup ileriye taşkın saçakları olur. Muslukların önünde firdolayı tahtadan sabit oturacak sıralar ve ayak koyacak taşlar vardır. Musluktan akan suyun sıçramaması için derince olarak yapılmış yalakları olur. bazı şadırvanlarda kuşların suyu kirletmemesi için hazne denilen yüksek havuzun üstü tel kafesle örtülmüştür. Şadırvanlar umumiyetle yuvarlak veya çok köşeli olduğu gibi dördül veya müstatil olanları da vardır. Her ufak caminin bile behemehal bir şadırvanı bulunur.»

ŞADİLER (شادیلر) [Ask.] Acemî ocağı efradı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «Torba oğlanları» da denilirdi.

ŞAH (شاه) [da.] Hükümdar, padişah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine hafifletilmiş olan şeh de kullanılır. Cem'i şaban-dır. İran hükümdarlarının resmî unvanıdır. Mahbubtan kinaye olarak ta kullanılırdı.

Zülfünün zencirine kul eyledin şahım ben!
Kullagundan kulmasın âzade Allahım ben!
Avni (Fâtih)

ŞAH (شاه) [Mus.] Nefesli sazlardan biri olan ney'in akor itibarıyla değişen adlarından. Mansurden pest'dir.

ŞAHANE (شاهانه) [Sar.] Hükümdara lâyak ve yakışır surette mânasına gelir bir tâbirdir.

ŞAHBEYT (شاه بیت) [Ede.] Bir manzumenin en iyi beyti, kasidede methedilen zatın ismi bulunan beyit hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hafifletilerek «Şehbeyt» suretinde de kullanılır.

Sözü şehbeyte şerefnam-i divan-ı hüner
Nam-i tuğra-yi menâşir-i kemal
Veyel

ŞAHESER (شاه‌آسر) [San.] Bir müellif veya sanatkârın-en güzel ve mükemmel eseri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Şehkâr» da denir.

ŞAH-I KEVNEYN (شاه‌کونین) [Sof.] Hazret-i Muhammed hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir.

*Şah-ı kevneyn ü imam-ül-Haremeyn
Nur u bişegn ü Nebiyy üs-sakaleyn
Hâkânî*

ŞAH-I LEVLÂK (شاه‌لولاک) [Sof.] Hazret-i Muhammed hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir.

*Şah-ı levlâk gibi hisn-ı hasinim var iken
Ne bu suziş, bu güdaziş ne bu ah ü feryat
Nâbî*

ŞAH-I MERDAN (شاه‌مردان) [Sof.] Hazret-i Ali hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şeh-i merdan suretinde de kullanılır.

*Yüz meşakkat çekse kâm-ı dil tapar encam-ı kâr
Her kimin mevlâsı âlemden Şeh-i merdan olur
Fuzulî*

ŞAH-I RİSALET (شاه‌رسالت) [Sof.] Hazret-i Muhammed hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir. Peygamberliğin şahı demektir.

ŞAH-I VELÂYET (شاه‌ولایت) [Sof.] Hazret-i Ali hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ŞAH-I ZÜLFİKAR (شاه‌ذوالفقار) Hazret-i Ali hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir.

*Bunda bağlanmış gaza şemşirini sultan-ı Rum
Bunda salmış sage-i ikbal şah-ı zülfikar
Fuzulî*

ŞAHİ (شاهی) [Mes.] Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim'in bastırdığı altın para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu adın verilmesi «Şah» kelimesinin yazılı blunmasından dolayıdır. Kanunî Sultan Süleyman'la İkinci Selim'in ve Üçüncü Murad'ın altınlarında da «Şah» tâbiri vardı. Hierî bin tarihlerine (Milâdî XVI asır) yakın zamanlara kadar akçelere mahsus olmak üzere de «Şahî» tâbiri kullanılırdı. İran Şahları'nın paraları olan bu akçeler bir zamanlar yirmi paraya tedavül ededi.

§ [Top.] Eskiden kullanılan bir nevi uzun menzilli topun adıdır.

§ [San.] Eskiden yapılan bir nevi helvaya verilen addır; Mermer nev'inden ince beze de bu ad verilirdi.

ŞAH-I BENK (شاه‌بنک) [Gig.] Atlas üzerine zerbeft çiçekli kumaşlardan birinin adıdır. Sehrenk gibi sırma tel yerine sarı ipek kullanılarak yapılırdı. Çiçekli veya benekli olurdu. Gümüş telle işlenenleri de vardı. Bunlara «Şah-ı benk-i müzehhep basım» denilirdi.

ŞAHİD (شاهد) [Sof.] Lûgat mânası şahadet edici, eden, bir madde hakkında gördüğünü veya işittiğini söyleyen demek olan şahidin tasavvufa ait eserlerde sofiyye istilâhı olarak izahı şöyledir:

«Şahid, istilâh-ı mutasavvıfa kelâmında kesret üzere meşhuttur. Falan şahid-i ilim, filân şahid-i vecd, filân şahid-i haldir derler. Bu tâbir ile sâlikin kalbinde hazır ve mevcut olarak kalbin meşgul i mülâhazası olduğunu (akliyle düşündüğünü) murad ederler Kalbi istilâ eden ilim ise şahid-i ilim, vecd ise şahid-i vecd denir. Bir kimse bir şahsa alâka-i derun basıl eylese (gönül bağlase) işbu alâkadarı olduğu şahs-ı mebhup (sevilen) o kimsenin şahididir.

ŞAHİDE (شاهده) [San.] Mezara dikine dikilen ve üzerinde yazı ve çiçek bulunan mermer baş ve ayak taşları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Oradaki yazı ile mezarın kime ait olduğunu belirttiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

ŞAHİD İ ZUR (شاهد‌زور) [Fik.] Yalan şahidi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Doğru şahadet edene «Şahid-i âdil» denir.

*Seni ol mahkemeye celbeder ki anda değil
Seza-yı sem'i kabul iddia-yı şahid-i zur
Yenişehirli Avnî*

ŞAHİNCİ (شاه‌نجی) [Sar.] Padişahların avlandıkları şahinleri üretip besleyen kurumun mensublarına verilen addır. Bunlara «Çakırcı» da denilirdi.

ŞAHİNCİ BAŞI (شاه‌نجی‌باشی) [Sar.] Padişahların şikâr (av) ağalarından şahin besleyenlerin başlarına verilen addır. Tanzimattan evvel hele Dördüncü Murat gibi avcılıkta tanınmış padişahların zamanlarında şahinci başıdan başka çakırcı başı, atmacı başı ve daha başka avcı başları da vardı.

ŞAHİNCİYAN İ HASSA (شاه‌نجیان‌خاصه) [Sar.] Padişahların avlanmakta kullandıkları şahinleri yetiştirenlerle avlarda kendilerine refakat edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hassa şahincileri demektir. Başlarına «Şahinci başı» denilirdi.

ŞAHİNŞAH (شاه‌نشاہ) [Hal.] Büyük padişah, şahların şahı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şahinşeh, şehinşah, şeh-nşeh suretlerinde de kullanılırdı. Mecazen Allah demektir.

*Mazaffer ola serdarın aya şahinşeh-i gazi
Ne Tebriz'i koga Şah-ı Kızılbaş'a ne Şirazi
Nef'i*

ŞAHNE (شاه‌نہ) [Ida.] Şehrin inzibat işleriyle alâkalı memurlardan birine verilen addır. (Kamus) daki izahı şöyledir: Şının kesriyle (şhne) şehirlerde subaşı tâbir olunan zâbite (assayış memuru) denir ki Sultan tarafından mansup olup inzibatının husulüne kâfil olur (inzibatı temin eder). Hâlâ avam lisanında şının fethiyle (şahne) suretinde mütedavildir (kullanılır).

(Lehçe-i Osmanî) de «Devr-i sabıkta şehrin zaptiyye memuru, daruga» suretinde tarif olunmuş, daruga için de «Şehremini, kethüda» izahatı verilmiştir. (Kamus-ı Türkî) de şöyle izah olunmuştur: «Şihne; Ar. (zebanzedi) (şh-ı meftuha ile) Selefte şehrin zapt ü raptına ve hususiyile gece inzibatın muhafazasına nezaret eden memur, subaşı, zabita müdürü, ihtisap ağası.»

Şahane; Selçuklarla, İlhanîlerde de kullanılmıştır. «Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal» adlı eserde (sayfa 53) Selçukîlerde bu ad verilen memurun vazifesi için «Hilâfet merkezi olan Bağdat'ta Selçukîlerin şahne adıyla merkezdeki işlere bakan ve aynı zamanda Halifenin vaziyetini kontrol eden bir vali vardı.» İlhanîlerdeki için de (sayfa 277 haşiyesi) «Şane, Şahne veya Şihne, Moğol ailesinin idare ettiği muntakada Kaan tarafından o memleketin muamelâtının kontrolü için tâyin edilen memurdur. Bundan başka vali, zabita müdürü mânalarına da gelir» izahı vardır.

Şahne; meyhanelerin inzibatıyla sıkı bir surette alâkası olduğu için meyhör (içki içen) şairler birçok beytler vücutte getirmişlerdir.

Birkaç beyt:

*Ey şahne senindir götürü salb ü siyaset,
Ağyara aman verme götür bir yere çek as.
Sâbit*

*Civar-ı şahnede mutrip teraneseno olma
İşitmesün seni şeytan kulağına kurşun
Sâbit*

*Der-i meyhaneyi şahne kapamak ister imiş
Ayağı denk alarak gizli kapağı attık
Sünbülzade Vehbî*

§ [Mal.] Âşar devam ettiği müddetçe Anadolu'da muâşşire (mahsulün öğrünü alan memura) «Şahne» denilirdi.

§ [Hal.] Dikine olmayarak kulaklara doğru sivriligine bükülen posbıyığa bu ad varilir ve şu darb-ı mesl de söylenirdi: «Şahne yarağı gibi bıyık».

ŞAHNİŞİN (شاه‌نشین) [Mim.] Evin sokak üzerine olan çıkmalarına verilen addır. Şahların oturmalarına lâyık yer demektir. Şahinşin suretinde de kullanılır. Halk arasında şahniş denir.

*Göz atardı kafese, pencereye
Şahnîşinlerde olan manzareye
Sünbülzade Vehbî*

ŞAHTUR (شاه‌تور) [Bah.] İnce donanma gemilerinden birinin adıdır. İskandinavya'dan büyük, cekelve'den küçüktü. Meşhuf denilen teknesi gayet ince tahtadan yapılmış ve üzeri tamamen ziftlenmiş sivri kayıklara da bu ad verilirdi. Bu türlü kayıklar nehirlerde nakliyat işlerinde kullanılırdı.

ŞAİR EMİNİ (شاعر‌امینی) [San.] Saray hayvanlarına lüzumlu olan arpa, ot ve diğer levazımı temin vazifesiyle mükellef bulunan memurun unvanıdır. Şa'ir; Arapça arpa demek olduğu için Şa'ir Eminî arpa emini denmektedir. Vesikalarda ve tarihlerde bazan «Emin-i cev» suretinde de geçer Hâcegân-i divan-i hümayun rütbesinde olan Şa'ir Emin'leri her sene ilk baharda İstabl-ı Âmir'e atlarının çayıra çıkarıldıkları gün Kâğıthane'deki İmrahor kökünde Padişahlara ziyafet çekerlerdi. Ondokuzuncu asrın ilk yarısında Zahirî Nezareti ile birleştirilmiştir.

ŞAKİKA (شکيقه) [Fik.] Ana baba bir kız kardeş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [Tip.] Yarım baş ağrısı yerinde kullanılır.

ŞAKİRT (شاکرت) [Ida.] Resmî Dairelerde şimdiki stajiyer yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mektep talebesiyle sanat öğrenmek üzere bir ustanın yanına devam eden çıraklara bu ad verilirdi. Resmî dairelerin en mühimlerinden biri olan Divan-ı Hümayun kalemî de dahil olmak üzere Defterdarlık, Tersane ve diğer kalemlere şakirt adıyla stajiyerler alınır, gösterdikleri kabiliyete göre maşa geçirirlerdi. Tanzimattan evvel hatta bir bakıma 1908 inkilâbına kadar kalemler aynı zamanda mektep vazifesini görürdü. Şakirt olarak alınan genç, kalemde yazı

meşkiyle işe başlar, sonra kalemin yazılarını yazardı.

Tanzimattan sonra bunun yerine «Mülâzim» denilmiye bağlanmıştır.

«Türkiye Maarif Tarihine» de «Mülâzim ve şakirt» tâbirleri için (c. 1, s. 53 haşiyesi) şu izahat vardır.

«Mülâzim ve Şakirt: Her ikisi de hiçbir şey bilmiyerek bir kaleme yazılan ve orada okuma, yazma ve kalem muamelesi öğrenerek sonra aylığa geçen genç memurlara denilir. Mektep talebesine de evvelce şakirt denilmesine bakılırsa o zamanlarda resmî daireleri tamamen birer memur mektebi sayabiliriz.

«Tanzimattan sonra bu iki tâbirin kullanış şekilleri biraz değişerek şakirt okumak için mektebe ve mülâzim de aylık almaksızın sırf iş öğrenmek üzere kaleme devam eden çocuklara ailem oldu.»

*Dili ne mâl-i vadi-i kîb ü kâr edebildik
Ne sâil-ü ne beste-i kîbâr edebildik
Büyük sarık ile şakirdimiz bu babe getirdik
Ne bir efendi dedirdik ne ktsedar edebildik
Hevayî*

§ [Sar.] Sarayın harem dairesine yeni alınan Cariyelere de şakirt denilirdi. Kendilerine bu adın verilmesi muhtelif işlere bakan kalfaların yanına iş öğrenmek üzere verilmiş olmalarından dolayı idi.

ŞAKİRDAN-I EHL-İ HİREF (شاکردان اهل حرف) [Sar.] Sarayda «Ehl-i hîref» denilen sanatkarların yanında çırak sıfatıyla çalışanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ŞAKLABAN (شاکلابان) [Hal.] Şen, şatır, hoppa; aldatıcı, avutucu; güldürücü, soytarı yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Nedir mi? Anlatayım: Sizde olmayan İrfan
Biraz hayâ edin, öyle işe şaklabanlıktan
Mehmet Akif*

ŞAKLOZ (شاکلوز) [Top.] Eskiden tüfek adıyla kullanılan top nevilерinden birine verilen addır. (Başvekelet Arşivindeki bir vesikanın «Askerî fiş, tarihi 1128, numarası 3380) bunların Rumeli'de, Taşlıca'da yapıldığı anlaşılmaktadır. İlâm olan bu vesika aynen şöyledir:

«Hersek Sancığı'nda vâki Taşlıca kasabası sâkinlerinden ahengeran taifesinden Ali Beşe İbn-i Abdullah ve Sîmo ve şeriki Yuvar meclis-i hüfîr-ı lazım-üt-tevkiirde halâ Bosna Ordu Defterdarı mefhar-ül-esbah elhac Mustafa Efendi Bin Osman mahzarında ikrar ve takrir-i kelâm idüp işbu sene-i mübarekede Bosna ser-

hadinde müçtemi' olan asakir-i islâm ordusunda istimal ve nakli âsân olan yirmi adet şakloz tüfekleri müceddeden yaptırılıp ve bahası Ordu Defterdarı yedinden verilmek üzere müteaddit varit olan buyuruldu-i şerifleri mucibince yaptırılıp ve orduya götürülmekle beher tane şakloz otuzar vakiyye (okka) timur (demir) min hays-ul-mecmu' altıyüz vakiyye olur kasr ve tenzil olunan kırkar akçadan maada beher vakiyyesine yüz altmış çürük akçeden yalnız doksan altı bin akçe kuruş hesabıyla dört yüz Esedi kurş eder meblağ-ı mezburdan iki yüz elli kuruş biddefeat defterdar-ı mumailiyh tarafından abz ve kusur kalan yüzelli kuruşluk memhur temessük verilüp akçesi taraf-ı miriden geldikte eda olunmak üzere defterdar-ı mumailiyh yedimize memhur temessük verüp itiraf ve veçh-i meşruh üzere mubayaa olunduğu vaki-ül-hal olmakla bittalep ketbolundu evasit-ı Receb-ül-ferd sene seb'a ve igrin ve mie ve elf Mustafa Çelebi Bin Elhac Hasan.

Şuhud-ül-hal: Elhac Yusuf Efendi, Mehmet ağa, Ömer.

Defterdara yazılan emir de aynen şöyledir: «Bosna Defterdarı Mustafa Efendi bazı iktiza eden mahalle nakli âsân olmakla yirmi tane timur (demir) şakloz tüfekleri araba ve kundaklalarıyla yaptırıp hazır ve müheyya eylesin 20,1127»

Bu vesikalardan her biri otuz vakiyye (Okka)=38,5 kilo) ağırlığında olduğuna ve araba ile nakledildiklerine göre bunlara tüfek değil top demek daha doğru olur.

ŞAKŞAK (شاکشاک) [San.] Hakkabazların çıraklarına, orta oyununda pişekârın kavukluya vurduğu bir tarafının iki ucu bitigik, öbr tarafının uçları serbest iki parça tahtadan yapılma âletin adıdır. Halkı güldürmek için kullanılan bu âlet vurulunca şak, şak diye ses çıkardığından bu ad verilmiştir.

ŞAKŞAKCI BAŞI (شاکشاکچی باشی) [Hal.] Büyük Devlet adamlarının yaptıkları işleri mübalağalı şekilde etrafa yayan, dalkavuk yerinde kullanılır bir târiptir. Hakkabazla pişekârın kullandığı şakşak adı verilen tahtadan yapılma âletin gördüğü işe benzetilip bu ad verilmiştir.

ŞAL (شال) [Giy.] Yün kumaş nevilерinden birinin adıdır. İran ve Hindistan taraflarında yapılanları daha kıymetli idi. Vesikalarda Şal-ı Keşmiri, Şal-ı Kâşânî suretinde geçer. Trablus ve Tosya'da da şal dokunur ve o adlarla anılırdı. Şallar umumiyetle çubuklu olduğu halde Horasan şalı çizgisiz, serpme çiçekli idi.

Şaldan elbise, yorgan, bohça ve daha başka şeyler de yapılırdı.

Omuza ve başa örtülen dört köge büyücek yün veya ipek kumaşlara da şal denir.

ŞALÂKİ (شالاکى) [San.] Şala benzeyen bir nevi yün taklidi kumaş adıdır. Elbise, hırka, yorgan yüzü yapılırdı. «Çerkeziyye» ve «Buhurlu» denilen nevileri vardı. Bir nev'ine de Hindistan'ın Lahor şehrine izafetle «Lâhoraki» denirdi.

ŞAL BAĞLAMAK (شال باغلامق) [Hal.] Gelinin beline şal kuşak bağlanması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski zaman düğünlerinde baba ve amca gibi büyükleri tarafından gelin olduğu gün kızın beline şal bağlandığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

*Hacle-i nâsûte girmezden mukaddem Aliyem
Egledin rihlet diriga halvet-i lâhutuna
Bekliyorken ben sana şal bağlamak hengâmını
Bağladım amma zavallı kardeşim tabutuna.
Tahir Olgun*

ŞÂLİ (شالى) [Giy.] Tiftikten dokunan ince kumaş adıdır. Bayrak yapımıya mahsus olan kaba ve seyrek dokunmuşlarına «Kaba şâli» tâbir olunur. Ankara Şâlisi meşhurdur.

SALLAK (شاللاق) [San.] Ufak tefek, cici bici mahiyette şeylerin bir zincir ucuna takılması suretiyle yapılan süs nevilерinden birinin adıdır. Aynı zamanda uğur, nazarlık ve tılsım sayılan şallak saat kordonlarına veya bileziklere asılırdı.

SALLAK MALLAK (شاللاق ماللاق) [Hal.] Açık saçık, dökük saçık, perişan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Kart kıvrak, pşa hazretleri, şallak mallak
Biri durdakça edepsiz, biri gittikçe salak
Mehmet Akif*

SALOPE (شالوپه) [Bah.] Yelkenli harp gemilerinden birinin adıdır. Yirmi zira boyunda, iki direkli ve sübye denilen iki düz yelkenli, anbarsızdı. Brik'ten küçük, ateşgemisin'den büyüktür. Oniki topla mücehhez olan bu gemide bir reis, iki reis muavini, bir yelkenci, bir kâtip, bir çavuş, bir kılavuz, beş humbaracı, yedi topçu ve kırk üç kalyoncu bulunurdu.

SALVAR (شالوار) [Kiy.] Üst kısmı geniş ve kırmalı, bacakları don gibi ayrı ve bol üstlük don adıdır. Çuha, kazmir gibi kalın, atlas gibi ipekli, şal gibi ince yün kumaşlardan yapılırdı. Kadın ve erkek şalvarları arasında yalnız kumaş itibarıyla fark vardı. Erkeklerinki den paçaları daha dar olanlarına «Potur», geniş olanlarına «Çakşır» denir.

Şalvarların ceplerinin kenarlarıyla paçaları sırma ve ipek işlemeli olanlarına «Kadı şalvarı» adı veriliirdi.

*İçî canfeali ne renk kestirelim ferrace
Şalvar, entari bir örnek yapalım d'lace
Yürüyüp gezmelidir zevk dediğin dünyaca
Neme lazım kocaya varma kızım taş başına
Sermet*

§ [Ok.] Yirmi dört derece itibar edilen okun altı derecesine verilen addır. Yirmi dört derecesinin sıra ile dört derecesine «Boğaz», yedi derecesine «Göbek», altı derecesine «Şalvar», yedi derecesine «Ayak» denir.

SALVARBEND (شالوار بند) [Kiy.] Şalvar uçkuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şalvarın bele gelen uçkurluğun içinde geçmek suretiyle şalvarın ağzını büzerek bele sarılan uçkurların uçları çok süslü işlemelerle tezyin olunanları vardı. Bu uçlar aşağıya doğru sarkarak aynı zamanda bir süs teşkil ederler.

ŞAMDAN (شمعدان) [San.] İçine mum diki-len aydınlatma vasıtasına verilen addır. Şamdan; petrolün icadından evvel aydınlatma vasıtası olarak kullanılan mumun dikilmesi için altın da dahil olmak üzere muhtelif mâdenlerden yapılırdı. Şamdanların bir tek mum dikip yakılanları olduğu gibi, birkaç mum konuya mahsus olanları da vardı. Yirmi otuz santimden başlayarak bir iki metre boyunda olanları, hayvan ve insan resimleriyle süslenenleri de mevcuttu. Cami ve tekkelere vakfedilenlere vâkıfın ismi yazılırdı. İslâm-Türk Müzesi'nde kıymetli şamdanlar vardır.

(Sanat Ansiklopedisin) de, «Üstüne mum dikip gece ortalığı aydınlatmak için yakılan muhtelif maddelerden yapılmış, muhtelif şekilde ışık vasıtası» suretinde tarif olunan «Şamdan» ın nevileri ile bunlar hakkında şu tafsilât verilmiştir:

«Ayaklı şamdan, el şamdanı, gümüş şamdan, toprak şamdan, pirinç şamdan, duvar şamdanı, kollu şamdan gibi nevileri bulunur. Şamdanların gayet kalın ve iri mumları dikmiye mahsus büyük şekilde olanları da vardır ki bunlar umumiyetle câmi mihraplarının iki tarafına konulduğu için mihrap şamdanı denir. Pirinçten, bakırdan, veya tunçtan yapılan bu nevi şamdanlar ekseriya çok sanatkarâne oyma ve kazma şekillerle tezyin edilir ve bir sanat eşyası mahiyetinde olur.

«Duvar şamdanı, duvarlara asılan kollu ve sâbit şamdan.

«Kulplu şamdan; bir tarafında tutulacak kulplu olan el şamdanı.

«Uzun şamdan; mum dikilen yerinden aşağısı uzun ve kaidesi geniş olan şamdan.

«Yedi kollu şamdan; yahudilerin dua ve merasimde kullandıkları yedi kollu ve yedi mumlu şamdandır ki Süleyman Peygamber tarafından Kudüs Mâbedine konulan şamdan şeklinde kullanılır.»

(Eski Eserler Ansiklopedisi) nde de (Şamdan maddesi) şamdan için şu tafsîlât vardır:

«İçine mum dikilip ışığında oturan şamdanlar bakırdan, pirinçten, gümüşten hatta altından da yapılmıştı Şamdan faslında da Türkler çok zengindir. Tâ Artıklar devirlerinde yapılan ve üzeri oymalarla, yazılarla işlenen büyük cami şamdanları vardır. Gümüş çakma şamdanlardan bin lira edenler bulunduğu gibi camilerde gördüğümüz bir buçuk metre uzunluğunda ve kol kulluğunda mumlar dikilen şamdanlarımız da vardır. Bilhassa Birinci Sultan Ahmed'n camiine bitişik türbesinde gümüşten mamul baştanbaşa âyetlerle, hadislerle tezyin edilmiş iki şamdan ve iki de rahlesi vardır ki bu şamdanlar insanın boyu uzanamıyacak kadar uzun ve büyüktür. Yüzlerce kilo ağırlığındadır. Gerek yapılış tarzı ve gerek işlemesi cidden şaheserdir. Kıymet konulmıyacak kadar mühimdir. Hele Sultan Mecid'in 80'er okkalık altın ve pırlantalarla müzeyyen bir çift şamdanı ise dünyada emsali bulunmıyacak kadar kıymetli bir şaheserdir. Bunlardan başka büyük küçük şamdanlarımızla dolu bulunan camilerimizde fevkalâde itina ile yapılan tombak cıva yaldızlı şamdanlardan 10 liradan 100 liraya kadar edenleri vardır. Selâtin camilerindeki büyük bakır ve pirinç şamdanları da kıymetlidir. Harb içinde Anadolu'dan toplanan bakırlarımız, işlemlerimiz gibi bunlar da vapurlar dolusu Amerika'ya çekilmiştir. Hâlâ pirinçten mamul uzun cami şamdanları da Avrupa'ya, Amerika'ya çekilmekte ve burada da Şark salonlarında elektrik konularak kullanılmaktadır.»

Şamdanı bir tetkik yazısında (Tanin, 26 şubat 1946) «Müslümanlar camilerde kullandıkları pirinçten, bakırdan veya salolarda kullanılan gümüş ve altından yapılan ve içine mum dikilerek ziya için istimal edilen bir şeydir» suretinde tarif eden eski eser bilgini Nureddin Rüşti Bingöl şu tafsîlâtı da veriyor:

«Şamdan; topraktan, billür, fayans, porselen, fildişi, ağaç gibi madenlerden de yapılır. Bunların da antikalara olduğu gibi Himyeri, Gasani, İran, Mısır, Şam, Artuki, Osmanlı mamulâtı da vardır. Bunların yazılı, resimli, ajurlu olanları bulunur. Bakır ve pirinç üzerine altın

kakmalıkları, gümüş çakmalıkları da olur. Bunlar ayrı desenlerle, oymalarla, yazılarla müzeyyendir. Fevkalâde hurde işlemler, hendesi usulere uygun şekiller verilmiş, bazılarında hükümdar, namı zevat isimleri, tarihleri ve âyet ve hadis'le süslenenleri ve bu suretle ziynetleri artırılanları ve zamana uygun beytlerle, kelâm-ı kibarlarla özene bezene bir sanat âbidesi ibda' edilmiştir.»

SAMDANCI BAŞI (شمعدانچی باشی) [San.] Saraylarda şamdanlarla kandillerin yakıp söndürülme ve temizlenme ile vazifeli memurların başına verilen addır. Vesikalarda «Ser şamdanî» suretinde de geçer.

SAMDAN HOKKASI (شمعدان حقہ) [San.] Şamdanın tepesindeki oyuk kısma takılan mâdenî zarfın adıdır. Müharrir olup istenildiği zaman çıkarılan ve biriken yağlar temizlendikten sonra tekrar takılan bu zarf parça hokkaya benzediği için bu ad verilmiştir.

SAMDANI (شمعدانی) [San.] Şamdancı yerinde kullanılan bir tâbirdir. Yeniçeri Ocağında mum dikilmek suretiyle aydınlatma âleti olarak kullanılan şamdan yapanlar olduğu gibi sarayda da aydınlatma işleriyle meşgul olanlardan bu adı taşıyanlar vardı. Yeniçeri ocağının «Kâr-hane-i Şamdânî» denilen şamdan imalâthanesinde Hierî 1175 (Milâdî 1761-62) de 26 işçi çalışırdı.

SAMDAN KÜLAHI (شمعدان کلایه) [San.] Şamdanların mumlarını söndürmeye mahsus mâdenî âletin adıdır. Ucu sivri olan bu âlet külâha benzediği için bu ad verilmiştir. Buna «Mum külâhı» da denir.

SAMDAN PULU (شمعدان پولی) [San.] Şamdanlara dikilen mumların eriyen yağlarının yere damlamaması için mumların diplerine geçirilen ortası mum kalınlığında delik ve kenarları mum hokkasından taşkıncı mâdenî veya cam damlalığına verilen addır.

SAMDAN SOFRASI (شمعدان سفره) [San.] Şamdanların konulduğu altlığın adıdır. Meşinden yuvarlak ve süslü olan bu altlık fakir âilelerde ve tekkelerde yemek sofrası makamında kullanıldığı için bu ad verilmiştir.

ŞAM EKMEĞİ (شام انکی) [San.] Şam'da Fodla şekil ve kıt'asında has buğdaydan yapılan bir nevi ekmek adıdır. İstanbul'da bazan küçük Francala kıt'asında keزالik has undan yapılan bir nevi ekmeğe de Şam ekmeği denilirdi.

ŞAM FISTIĞI HOŞABI (شام فستیق خوشاب) [San.] Eskiden yapılan hoşallardan birinin adıdır. «Tarihte 50 Türk Yemeği» ndeki (s. 31) tarifi şöyledir:

«Evvela Şam Fıstığından kâfi miktarda alup üzerinde olan zarları temizledikten sonra bir miktar gülâb ve su ile mermer havanda gereği gibi dövüp tamam merteye hal olunmakta birer miktar şerbet koyarak beyaz badem şerbeti kıvamına gelinceye kadar karıştırdıktan sonra kâseye koyup üzerine bir miktar soyulmuş fıstık ekilerek tenavül buyurula (yenile). Gayet leziz ve lâtif hoşab olur. Suyuna çiçek suyu, yahut gülâb konsa gayet lâtif olur.»

ŞAM HIRKASI (شام خرقه) [Kıy.] İçi pamuksuz olarak kalınca bir astar üzerine gayet ince çizgiler basıl edecek surette iğne ile dikilen bol kollu, yakası açık hırka adıdır. Erkeklerin sıcak havalarda entari üstüne giydikleri bu hırka çoklukla sarı renkli kumaştan yapıldı.

ŞAMİ ÇOMAK (شامی چوماق) [Aşk.] Tüfegin icadından evvel harp âleti olarak kullanılan çomagin Şam'da yapılanlarına verilen addır. Demirden yapılan çomaga topuz da denirdi.

ŞAPA OTURMAK (شاپه اوطورمق) [Hal.] Ne yapacağını bilmemek, şaşırıp kalmak, muvaffak olamamak, çıkmaza saplanmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Şap Denizinde gemilerin şapa oturmalarına ima suretiyle meydana gelmiştir.

ŞAPRAK (شاپراق) [San.] Egerin üstüne konulan örtüye verilen addır. Arapçası gâşiye, Türkçesi haşa olan bu örtüye «Çaprak» da denir.

ŞARAPDAR (شرابدار) [Hal.] Şarkta hükümdarların ve ekâbirin maiyyetinde içecekleri şarabı muhafaza ve icabında takdim eden (sunan) adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı teşkilâtında şarabdar diye bir unvan ve şarabdarlık adıyla bir memuriyet yok ise de Hünkâr müteferrika'ları arasında cerrah, hakkâk, mücellit, hanende, meddah, okçu gibi sanatkarlar arasında şarabdar adlı kimseler de bulunmaktadı idi.

ŞARK-I KARİP (شرق قریب) [Coğ.] Küçük Asya, Anadolu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yakın Şark demektir. Vesikalarda geçer.

ŞARKI (شرقی) [Mus.] Eski çalgılardan birinin adıdır. Türkmenler çalarlardı.

ŞARKİYAT (شرقیات) [Mus.] Dört, beş, altı ve daha ziyade mısra'lı şiirlerden terennüm

güftesi yapılan ezgilere verilen addır. Şark'ın cem'idir. Eski zamanlarda Zincir, Türkî zarb, Berefşan, Sakil, Devr-i kebir, Zarb-ı fetih gibi büyük ölçülerde şarkılar yapılmış olduğunu kaydeden doktor Suphi Ezgi (Nazari, Ameli Türk Musikisi, c. 3, s. 21) şu tafsîlâtı da veriyor:

«Bugün elimizde mevcut şarkılar Sofiyan, Aksak, Türk aksağı, Aksak semâî ilâh gibi ufak ölçülerle ölçülmüştür. Büyük ölçülerin istimalinde onların birinci mertebesinin kullanılmış olduğu pek muhtemeldir. Şarkıların ölçüldüğü usullerde yürük, orta, ağır gibi her nevi hareketler istimal edilmiştir. Her makamdan şarkılar bestelenmiştir. Şarkıların besteleye göre fârik vasıfları şunlardır: (1) Küçük ölçülerle inşa edilmiş olmaları (2) Şarkıda bir kaç kıt'anın mevcudiyeti ve en azden beyinlerinde bir ara nağme devresiyle iki kıt'ada aynı lâhın tekrarı. (3) Onların terennümsüz olmaları. (4) Usulplarının hususiyetleri. Müstesna olarak bazı şarkılara güftevi terennüm katılmış ve onlar mülâzime olarak bestelenmiştir. Usullerin hareketlerine göre şarkıların usulpları zarif, şakrak yahut temkinli olurlar ve muhtelif tarih bestekârlarına nazaran de usulplarda farklar vardır. Şarkılarda ekseriya aşk ve gariyan bütün halleri tebelig edilmiştir. Şarkıların ezgileri bazan temli ve bazan da temsizdirler.»

Değerli doktor kıymetli eserine şarkıların hususi şekilleri ile notalarını da geçirmiştir.

ŞART-I BÂTİL (شرط باطل) [Vak.] Vakfın fayda ve maslehtan ari ve vakfın gayesine muhalif olan arzusu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mütvevellinin azl olunamaması, mevkuf akarın şu miktardan fazlaya kiralanamaması gibi şartlar bu kabildendir.

ŞART-I CAİZ (شرط جائز) [Fık.] Bey'in akdi icabından olan, yahut akdin muktezasını teyit eden veya beldenin örf ve âdeti icabından bulunan şartlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü şartlarla yapılan bey' sahih olur.

ŞART-I LAĞIV (شرط لغو) [Fık.] Bey' akdinin muktezasından olmadığı gibi akdin muktezasını teyit dahi etmeyen ve mütearif ve akdi yapan taraflardan birine veya ma'kud-ün-aleyhe faydası bulunmayan şart hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu şartla bey' sahih, lâkin şart lağiv olur. Başkasına satmamak şartıyla yapılan satış o kabildendir.

ŞART-I MÜFSİD (شرط مفسد) [Fık.] Bey' akdinin muktezasından olmadığı gibi akdin

muktezasını teyid dahi etmeyen ve mütearif ve meşru olmamakla beraber âkitlerden birine faydası bulunan şart yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu şart müfsit ve bu şartla bey' fasittir. Ara sıra binmek üzere bir at satışı bu şarta bir örnek teşkil eder.

ŞART-I SARİH (شرط صریح) [Vak.] Yekdiğerine atif suretiyle kullanılan tâbirleri mutasıl olarak tekit edip onlara vuzuh veren kayıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Çocuğuma ve çocuğumu çocuğuna ve neslime vakfeyleydim» diye sayılan meşrut-un-lehleri takiben zikrolunan «Erkek» lâfzı gibi ki bütün sayılanlar için muteber addolunur.

ŞART-I VAKİF (شرط وقف) [Vak.] Vakfın vakfı yaparken izhar ettiği arzu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfın arzusu şariin nassı gibidir.

*İşletti şeyh-i bâde harabat imaretin
Her şart-ı vakıf üzre pişirüp kotarıyor
Sâbit*

ŞAST (شست) [Ok.] Baş parmağın yay çeken yerine ve takılan yüzüğe verilen addır. Farsça şast'ten bozmadır. Bunun yerine «Zihgir» de denir. «Telhis-i Resail-ür-rimâd» de (sayfa 79) atış vaziyeti anlatılırken şöyle deniliyor:

«Şast yumruğu hiyn-i küşatta (açışta) cevanib-i selâseye (üç tarafa) meyletmeyip zemine meyillenmiş göstermek yani hiyn-i küşatta fileümle şast yumruğu aşağı bakmak memduhtur. El de bir surette ola ki üstüne su ile dolu fincan vaz'olunsa hiyn-i küşatta dahi düşmeyüp suyu da dökülmeye deyu mubalâğa etmişler. Hattâ eski tîrendazlar (okçular) şast yumruğunu cevanibe meylettirene kabzadaş fincanı düşürürsün, ziyade meylettirirse fincanı düşürdün deyu lâtife ederler imiş.»

*Aşerin şast-ı hūmayununa kim oklarının
Mūmdan olsa gine taşı deler peykânı
Nef'i*

ŞATAF (شطاف) [Min.] Kereste veya taşların kışkaları mailen kesilerek husule getirilen pahlara verilen addır. Yapılış haline göre ad alır. Şataflı sütun, şataflı silme, şataflı korniş gibi.

ŞATAFAT (شطافات) [Hal.] Çok süslü, gösterişli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SATH (سطح) [Sof.] Sekir halinin galebesiyle uygunsuz sözler söylemek, ehl-i haktan ıztırar ve ıztırab ile sadır olan ve zâhiren te-

vili kaabil olmiyan sözler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye bunun için لا يراخذ الشاق (Allah âşıkları kusurlarından dolayı muahaze etmez) mealinde bir de had's riva yet ederler. Hallac-ı Mansur'un «En-el-Hak», Muhyiddin-i Arabî'nin «Sizin Allah nız benim ayacağımın altındadır» demesi o kabildenir.

ŞATHİYYAT (شطحيات) [Ede.] Dudaklarda bir tebessüm uyandırmak maksadiyle söylenen manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Dertli) nin buna örnek sayılan bir manzumesi:

*Girdab-ı mihnette kapandın kaldın,
Vermedin bir yandan ses kara bahtım;
Anladım gafilsin, uykuya daldın,
Deli poyraz gibi es kara bahtım;*

*Älemdede bir candan korkulmaz iken,
Pençenden kimseler kurtulmaz iken,
Arslana, kaplana yırtılmaz iken,
Dedirdin tilkiye (pes!) kara bahtım;*

*(Dertli ye çıkar mı işin ucu,
Şimdi fark eden yok altını, tuncu;
Evvel beğenmezdim mestî, pabuca,
Verdirdin çarığa mesh kara bahtım;*

(Seyranî)'nin koşma tarzındaki şu manzumesi de şathiyyatın güzel örneklerindendir:

*Mahabbet küpünün olsam şarabı,
Yar beni doldurup içen mi bilmem?
Ma'mur olmak için gönül harabı,
Bir mimar eline geçer mi bilmem?*

*Olur mu aşkın çile çekmezi?
Olur mu çilenin boğun bükmezi?
Helâl sîte katmış haram pekmezi,
Gönül murad etse seçer mi bilmem?*

*Bülbüle gül yarar, deveye diken;
Ma'suktur aşkın boynunu bükten;
Tarlasına haram tohumunu eken;
Helâl mahsulü biçer mi bilmem?*

*Kimi mevtasına kefen biçmiyor,
Kimi helâl rızkın geyüp içmiyor,
Bu (Seyranî) gavrısından geçmiyor,
Tanrı (Seyranî) den geçer mi bilmem?*

ŞATHİYYAT-I SOFİYANE (شطحيات صوفیانه) [Ede.] Bazı meczupların sözlerini taklit suretiyle yazılmış, zâhirde saçma görülen, fakat şerh ve tahlili halinde mânidar olduğu anlaşılan manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu pevi manzumelere Bektaşî şiirlerinde çok tesadüf olunur. Bektaşî şairlerinin piri sayılan (Kaygusuz Aptal) ın şathiyyatı dindarlar nazarında küfriyyattan sayılır. Meşhur bir

şathiyyatından alınan aşağıdaki parçalar zâhir ulemasının hoşuna gitmez:

*Yücelerden güce gördüm,
Erbabsın sen Koca Tanrı;
Älem okur keldm eyler,
Sen okursun Koca Tanrı;*

*Äsi kullar yaratmışsın,
Varsın şöyle dursun degü,
Onları koymuş orada,
Sen çıkmışsın uca Tanrı;*

*Kıldan köprü yaratmışsın,
Gelsün kullar geçsün deyu,
Hele biz şöyle duralım,
Yiğit isen geç a Tanrı;*

ŞATIR (شاطر) [Sar.] Padişahların bir kısım maiyyeti halkına verilen addır. Şatırlar merasim ve alaylardaki debdebeyi arttırmak maksadiyle «Peyk» ler gibi Padişahların maiyyetinde giderlerdi. Sadrazamla vezirlerin de bu adla maiyyet halkı bulunduğu onlardan tefrik için saray mensuplarına «Hassa Şatırları» denilirdi.

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» nda (s. 445-446) saray şatırları için şu tafsîlât vardır:

«Şatırlar da yaya sınıfından olup vazifeleri itibariyle peyklere benzerlerdi. Bu teşkilât lüzumsuz görülerek birkaç defa kaldırılıp tekrar ihya olunmuştur. Bunlar da merasim ve alaylarda padişahın rikâbında ve solakların önlerine yürürlerdi. Sadrazam ve serdarlara yapılan merasimde de bunlar bulunurlardı. Sadrazam tâyiniinde bunların alayla saraydan Babîâlî'ye gidişlerinde de şatırlar, solak ve peyklere beraber bu alaya iştirak ederlerdi.

«Şatırlar da peyklere gibi sür'atle koşardı. Hattâ şatırlar Başçavuş'u bir bahse tutuşarak Edirne sarayı'ndan yaya koşup iki ünen-zil olan Dimetoka kasabasına üç buçuk saatte gidip oranın naibinden bir kâğıt aldıktan sonra ikinci ezanı vaktiinde Edirne sarayı'na avdet eylemiş ve gidiş geliş on saat sürmüştü. Padişah Dördüncü Mehmet bu şatır çavuşuna ihsan vermiştir.

«Şatır ocağı onyedinci asrın ortalarına doğru kaldırılmış 1077 Muharrem 1666 Temmuz'da ihya olunmuştu. Bu münasebetle Enderun'dan yirmi nefer iç oğlanı şatırlığa ayrı-
lıp içlerinden biri Şatır başı diğeri kethüdâ-
ğa tâyin edilmişti. Bunlara dibadan elbise, mu-
rassa' kemer ile sorguç verilip bellerine de pa-
la takmalarına müsaade edilmiştir. Bu yeni teş-
kilâtı müteakip Dördüncü Mehmet bu şatır

alayı ile bir Cuma Selânlığı yaparak camiye gıtmıştır. Bu yeni kanun mucibince badema şatırlığa alınacak efrat, peykler arasından seçilecekti. Şatırların başlarında, peykler gibi altın yaldızlı taslar ve ellerinde teber yani sapı uzun ağzı kavisli balta bulunuyordu.

«İkinci Süleyman hükümdar olunca şatırlık ile rikâp solaklığını kaldırmıştı. Fakat H. 1118, 1706 M. de Üçüncü Ahmet babasının kanununu ihya edip peyklerin on ikisini bu hizmete ayırmıştır.

«Onaltıncı asır sonlarında şatırların mevcudu elli yedi olup Dördüncü Mehmet bu ocağı ihya ettiği zaman mevcudunu yirmi nefer olarak tertip etmiş ve oğlu Üçüncü Ahmet ise bunu on iki olarak tesbit eylemişti.

«Hassa şatırları da denilen bu saray şatırları «Müşahere haran» denilen aylıklı sınıftan olup maaşlarını aydan aya alırlardı.»

Şatırlık solaklık ve peyklik gibi Tanzimattan sonra tarihe karışmıştır.

§ [İda.] Sadrazamla vezirlerin ve diğer büyük mansıp sahiplerinin silâhlı adamlarına da «Şatır» denilirdi. Halktan yolsuz hareketleri sebebiyle cezalandırılmaları icabedenlerin tevkif ve götürülmesi de vazifeleri cümlesindendi. Yaptıkları hizmetlere nazaran bunlara bir nevi Zaptiyye yahut yeni tâbirle Jandarma da denilebilir. Şatırlar aynı zamanda ricalin debdebelerini arttırma vasıtası idi. Şehir içinde dolıştıkları sırada mensup oldukları zatın sağ ve solunda yürürlerdi.

*Her menâr olda birer şatır-i zerrine kemer
Sadır-ı âlinin ola tâ ki rikâbında revan
Sâbit*

ŞATIR BAŞI (شاطر باشی) [Sar.] Merasim ve alaylardaki debdebeyi arttırmak maksadiyle Padişahların rikâbında giden şatırların başlarına verilen addır. Şatır başlık şatır teşkilâtı gibi birkaç defa kaldırılmış ise de sonradan tekrar ihya edilmiş, en nihayet peyk ve solaklarla beraber Tanzimattan sonra şatırlığın kaldırılması üzerine tarihe karışmıştır.

SATRANÇ (شطرنج) [Ede.] Halk giirleri şekillerinden birine verilen addır. «Henüz birçok mütetebbi'lerin işitmedikleri bu isim «صدرع» (Sadrenç) kelimesinden, yahut meşhur oyunun oynandığı tahtanın şeklinden alınmış olsa gerektir. Bu şekilde irticalen giir söylemek, suubeti (güçlüğü) mucip olduğu için (Satranç) tan veyahut bentlerinin adedi onaltıyı, ekseriya, tecavüz etmediği için (satranç) tahtasının şek-

linden alınmış olması muhtemeldir. Conklere (شطرنج = satrénç) yazılır diyen Çankırılı Ahmet Talât Bey (Halk Şiirlerinin şekil ve nev'i s. 68) şu tafsilatı da veriyor:

«Şatrançlar ekseriya onaltı müsemmat beytli, yahut her beytten bir bend vücade gelen bir şekildir. Müsemmat parçasının hecesi sekizdir. Arûzun (müfteilün-müfteilün) cüzüne tevafuk eder. Şu halde her mısra dört (müfteilün) den mürekkep gibidir. Bunun da âruz şiirleri miyanına idhale çalışacak gayretliler, belki bulur. Fakat dikkatli takti bunun hece ile yazıldığını, hususî ahenkle okunduğu zaman âruza tevafuk ettiğini meydana çıkarır. Tıpkı destan şeklindedir Vezin ve taganni ile tefrik olunur. Nümunesi pek azdır. (Dertli) nin Âlişan Bey'in himşiresi (Bostan Hanım) için söylediği:

*Methine meddah olalım hüsrev-i hüban güzle
Vasfına sözler bulalım, dinleğe garan, güzle
matlaıyla başlıyan şatrançı ile (Emrah) in:*

*Sevdi gönül bir püseri an'atı terzi güzeli
Methine bir muhtasarı gerh ederek söylemeli
matla'lı şatrançı meşhurdur.»*

Değerli müdekkik eserine (Kemalî) isminde bir şairin sofiyane bir şatrançını da koymuştur.

SAYAK (شايان) [Glg.] Çuhadan daha seyrekeç ve iplikleri vevv olarak dokunan dimi nev'inden yün kumaş adıdır. Çuhaya nisbetle kaba olmakla beraber daha sıcak tuttuğu ve ehven blundğu için iş güc sahipleri tarafından giyim eşyası yapılır.

SAYIAN TASARRUF (شايان تصريف) [Hak.] Bir gayr-i menkulü müteaddit kimsenin müştereken tasarruf etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü tasarruflardaki hisseler «Hisse-i şayia» denilir.

SAYKA (شايكة) [Bah.] Altı düz ve enli büyükçe bir nevi herb gemisinin adıdır. Ruslar bu türlü gemilerle Karadeniz'deki Osmanlı sahillerini tahrip ve yağma ettiklerinden mazaratlarına meydan vermemek için deniz kuvvetleri gönderilmek suretiyle büyük gayretler sarf olunurdu.

«Başvekalet Arşivi» ndeki bir vesikada (Askerî, sene 1150, numara 7314) Karadeniz'e çıkarılacak donanmadan bahs olunurken «üç kalyon, seksen bir küt'a firkate, elli şayka» diye yazılmış bulunmaktadır.

SAYKA TOPLARI (شايكة طوباري) [Top.] Şayka adı verilen herb gemilerindeki toplara

verilen addır. (Başvekalet Arşivi) ndeki bir vesikaya göre (Askerî, tarihi 18, s 1179, iş numarası 2798) bu toplarla on altı karış boyunda, yirmi iki okkalık (29 kilo) mermer gülle atılırdı. Başlıkları karaağaçtan yapıldı. Vesikada «kebir şayka» denildiğine bakılırsa bu topların muhtelif büyüklükte olanları bulunduğu da anlaşıyor.

ŞAZELİYYE (شاذلية) [Sof.] Eb-ül-Hasan Takiyyüddin Ali bin Abdullah-üş Şazeli tarafından kurulmuş olan tarikatın adıdır. Ali bin Eb-ül-Hasan-üş-Şazeli, Hierî 593 (Milâdî 1196-1197) senesinde Afrika'da Septe civarındaki Gamare nahiyesi köylerinden birinde doğmuştur. «Şeref ve hasabî müselleme, cismanî ve ruhanî iki neseb-i tâhireyi câmi' Muhammedî, Alevî, Hasanî, Fatimî» olduğunu yazan Hoca zade Ahmet Hilmi Efendi (Hadika-tül-Evliya, Pir-i Tarikat Eb-ül-Hasan Aliyy-üş-Şazeli ve Sa'deddin-il-Cebavî, İstanbul, Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1318) nesebini şöyle gösteriyor:

«Eb-ül-Hasan Aliyy-iş-Şazeli Bin Abdullah Bin Abdülcebbâr, Bin Temim Bin Hürmüz Bin Hâtem Bin Kusey Bin Yusuf Bin Yuşa, Bin Verd Bin Battal Ali Bin Ahmet Bin Muhammed Bin İsa Bin Muhammed Bin-el-Hasan Bin Ali Bin Ebi Talib». İlim tahsiliyle fazl u kemal sahibi olduktan sonra tarikate sülûk etmiştir.

«Silsilesi şöylekir: Seyh Abd-üs-Selâm bin Müseyyesh, Abdurrahman Medenî, Takiyyüddin-ül-Fakîr, Nureddin Ali, Taceddin. Seyh Şemseddin, Ebu İshak İbrahim, Ebu Muhammed Feth-us-Suudî, Sa'd-ül-Kayrevanî, Cabir bin Abdullah Ensari, İmam Hasan Bin Ali. Başka bir tarikla (yolla) nisbeti Ebu Medyen-ül-Migribî vasıtasıyla Cüneyd-i Bağdadî'ye dayanır.

«Şeyhinin kim olduğunu soran birine «Evvelce Abd-üs-Selâm bin Müseyyesh idi. Şimdi ise beşi semavî ve beşi arzî on denizden su alırım» cevabını vermiştir.

Birçok memleketler gezmiş ve asrının tanınmış adamlarıyla görüşmüştür. Bir müddet İskenderiyye'de kalmış, sonra Kahire'ye giderek orada İbn-i Atiyye ile beraber Sîfa okutmakla beraber tarikatını da negreylemiştir.

Hacca giderken Hierî 659 (1260) de ölmüş, Mısır'ın Humeysera mevkiinde İyazab sahrasına gömülmüştür. Hakkında birçok kerametler rivayet edilen Ali-yyüş-Şazeli'nin ölümü için (İbn-i Batuta) nın şunu yazdığını «Hadika-tül-Evliya» müellifi kaydediyor:

«İbn-i Batuta der ki Seyh Yakut-ul-Arşî kendi şeyhi Ebul-Abbâs Meresî'den rivayeten

bana nakletti ki: Ebulhasan-üş-Şazeli Hazretleri her sene Hacce giderdi. Son yola çıktığı sene hizmeteisine yanına bir balta, bir çapa almasını emretmesi üzerine ne lüzumu olduğunu sonra hizmetçiye Humeysera'da iş anıların buyurmuş. Vakta ki oraya varmışlar. Hazret-i Şeyh igtisal edrek iki rekât namaz kılmış ve son secedede ruhunu teslim etmekle orada gömülmüştür.»

Tarikat esasının «İskat-üt-tetbir velcem' alâllah-ı Tsâlâ» olduğunu kaydeden Hariri Zade Kemal Efendi (تبيان وسائل الحقائق في بيان سلاسل الطوائف) Fatih Kütüphanesinde yazma nüsha, numara 1876) onaltı şubesi bulunduğunu söylüyor ve isimlerini şöyle yazıyor:

Vefaiyye, Zerukiyye, Bekriyye, Cezuliyye, Raşidiyye, Hanefiyye, Gaziyye, Nasiriyye, Afifiyye, İseviyye, İlimiyye, Mustariyye, Fuadiyye, Şerefiyye, Mürsiyye, Madaviyye

Şubelerinden Dessûkiyye gibi bazıları başlı başına birer tarikat sayıldığı gibi bir kısmı da diğer tarikatlardan dahi inabe almışlardır.

ŞEPÇERAC (شپ چراغ) [Mit.] Eski İran hurafelerinden geceleri چراغ gibi ziya negrettiği itikat edilen bir nevi cevher adıdır. Efsanesi şudur: Gav-ı bahr denilen hayvan, otlamak için karaya çıktığı zaman, şebçerağı da beraber getirip otlayacağı yere koyar, onun aydınlığında otlanmış. Divan edebiyatında geçer *Şebçerağ-i dîn ü deolettir vücudun hıfz için Kat kat olmuş ejdehalar heft çarh-ı çemberi Nef't*

[Sof.] Bektaşî tekkelerinde on iki köşeli tas şeklindeki kandile verilen addır. Köşelerin on iki oluşu on iki imama işaret etti.

ŞEBDİZ (شبدیز) [Hal.] Karayağız at hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hüsrev Perviz'in, öldüğü zaman ağlayıp merasimle gömdürdüğü atın adı idi.

*Hüsrev-i kâmrân ki lâğıktır
Afîtab olsa na'l-ı şebdizi*

Nef't

ŞEBEKİ (شبكة) [San.] Balık ağı ve kafes şeklinde olan tezyinata verilen addır.

ŞEBHANE (شبهانه) [Vak.] Fakirlerin parasız olarak geceyi geçirmeleri için hayır sahipleri tarafından yaptırılan binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyelerde geçer.

ŞEBHUN (شبهون) [Ask.] Düşmanı gafil avlamak için gece yapılan hücum, gece baskını ile yapılan çapul yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Reha bulur mu o reh bulsa da Horasane
Biter mi onda o şebhun u bi-hirasane?
Abdülhak Hâmit*

ŞEB-İ ARUS (شپ عروس) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Hazret-i Mevlânâ'nın ölüm gününün hatırası olarak yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. İkindiden sonra Kur'an okunmak ve Ayn-ül-cem' yapılmak suretiyle icra edilen bu merasimin gecesine aynı zamanda «Leyle-tül-Ârus» da denilir. Şeb; Farsça, leyle; Arapça gece demek olduğu için tâbirlerin ikisi de bir mânaya delâlet etmektedir.

Bu gecenin gûlbangı şöyle idi: *پیش ترا پیش ترا جان من بیک در حضرت سلطان من*
Vakt-i şerif hayrola, hayırlar fethola şerier defola leyle-i arus-ı Rabbanî vuslet saray-ı Subhanî hakk-ı akdes-i Hüdavendigârîde anbean vesile-i itilâ-yı makam ve füyuzat-ı ruhaniyyet-i âliyyeleri cümle peyrevanî hakkında şâmil ve âm ola dem-i Hazret-i Mevlânâ Hû diyelim Hû.

ŞEBİH (شبيه) [San.] İnsan resmi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sonradan bunun yerine «tasvir» denilmiye bağlanmış, yakın vakitlerde o da terk olunarak yerine «portre» tâbiri kaaim olmuştur. Eskiden insan resmi yapmaya «Şebih yazmak» denilirdi.

ŞEB'H YAZMAK (شبيه يازمك) [San.] Resim yapmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden resme «şebih» denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Şebih; Arapça benzîyen demektir.

ŞEB-İ YELDA (شپ يلدا) [Tak.] Kışın en uzun geceleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Efrençî kânunuevvel (aralık) ayının 29 undan kânunusaninin (ocak) 9 una kadar olan geceler kışın en uzun geceleridir.

*Şeb-i yeldayı müneccimle muvakkit ne bilir,
Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat?
Lâ*

ŞEBKÜLAH (شپ كلاه) [Kıy.] Kavuk altına giyilen külâh ve takke adıdır. Gece külâhı demektir.

ŞEC (شج) [Fık.] Baş veya yüzün yaralanması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şeriat hükümlerinde birini öldürmek, uzvunun birini sakatlamak gibi bunun da cezası muayyendi. (Bak: Şecce).

ŞECCE (شجة) [Fık.] Başta ve yüzde hasıl olan yara yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yaranın şekline göre ayrı ayrı on ad alırdı. Şeriat

hükümlerinde yara ve berelerin hallerine göre buna sebebiyyet verenlere ceza tâyin olundu.

I — Mevziha; baş ve yüzde kemik meydana çıkıp görünce derecedeki yaraya denir.

II — Hâşime; baş ve yüzdeki kemiklerden birinin kırılması demektir. Bu türlü yaraya sebep olana diyet-i kâmile (tam diyet) in ögrü (onda biri) hükümlenir.

III — Münekkile; baş ve yüzdeki kemiklerden biri kırılmakla beraber yerinden oynamış olması haline denir. Bu türlü yaraya sebep olana şer'an diyetin ögrüyle ögrünün nısıfı yani tam diyetin yüzde on beşi lâzım gelirdi.

IV — Âmmе; baş kemığının iç tarafında ümm-üd-dimağ denilen yere kadar derinleşen yara demektir. Bu türlü yaraya sebep olana şer'an tam diyetin üçte biri lâzım gelirdi.

V — Harısa; baş ve yüzde baş ve yüzün kan çıkmıyacak şekilde yalnız derisinin cüz'ice yarılması demektir. Bu türlü yarada hüküm ayıp hasil olup olmamasına göre değişirdi.

VI — Damia; baş ve yüzde kan çıkıp gözyaşı gibi biriken ve fakat akıyan yaradır. Bundaki hüküm ayıp hasil olup olmamasına göre değişirdi.

VII — Dâmiye; baş ve yüzde kan akan yara demektir. Buna sebep olan hakkında hüküm de ayıp hasil olup olmamasına göre değişirdi.

VIII — Bâdia; başın veya gözün derisi hafifçe kesilip yarılan etinden biraz kan çıktığı halde akıyan yaradır. Bundaki hüküm de ayıp hasil olup olmamasına göre değişirdi.

IX — Mutelâhime; baş veya yüzün derisi ile beraber eti de kesilmiş olan yaradır. Bundaki hüküm de ayıp hasil olup olmamasına göre değişirdi.

X — Simhak; baş ve yüz kemiklerinin üzerinde zar gibi olan ince deriye kadar yırtılıp fakat o deri yırtılmamış bulunan yaradır. Bundaki hüküm de ayıp hasil olup olmamasına göre değişirdi.

SECERE (سجرة) [Hal.] Bir şahsın mensup olduğu aileyi veya bir hükümdar ailesinin tâ en uzak ceddinden başlayarak bütün kolları ve evlâtlarını gösteren cetvel veya ağaç şeklinde şematik resim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Silsilename», «Ensab kütüğü» de denir.

Ş [Sof.] «İnsan-ı Kâmil» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye istilahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir:

«İnsan-ı kâmil'e deninilir ki ecam-ı külliyyenin ve anların cisim ve heykellerinin müdebbirdir. Zira insan-ı kâmil, câmi-ül-hakika-

dır. Her şeyin de kayıkını insan-ı kâmil neşreder. İnsan-ı kâmil bir geçere-i vasatiyyedir ki (لشربة = lâ şarkıyye) ve vücubıyyedir ki (لغربية = lâ garbiyye) belki beyn-el-emreyndir. Aslı arz-ı süflide sabit ve ref'i semavat-ı a'lâdır. Furuatının ruhaniyyeti sebebiyle ecza-yı cesimesi uruk ve hakayıktır. Ahadiyyette neticepezir olan hakikatı yine ahadiyyete mahsus olan tecelli-i zatiden ibarettir.»

SED (سد) [Sof.] Arapça sıkı bağlamak, sıkı bağlanmak; seğırtmek demek olan şed; sofıyye istilahı olarak boyun atkısı gibi yünden bükülmüş kuşak, esnaf tâbiri olarak da peğtemal yerinde kullanılır. Kuşak karnın üstünde düğümlenip uçları sarkıtılırdı. Bir hizmet görüleceği vakit ayaklarına dolanmamak için entari veya cübbenin eteği kaldırılır, kenarlarına, sarkan uçları da koyuna sokulurdu. Şed; dervişlerin beline şeyh, kendisinden sanat öğrenen çıraklara da ustası tarafından bağlanırdı. Şed her iki halde merasimle bağlandı için bu münasebetle yapılan merasime «Şed bağlamak» denilirdi.

Rıfai, Sa'di ve Bedevî tarikatlarında Şed büyük merasimle bağlanırdı.

ŞED BAĞLAMAK (سد باغلامق) [Sof.] Tarikat menduplarına şeyhleri tarafından bellerine kuşak bağlama yerinde kullanılır bir tâbirdir. Boyun atkısı gibi yünden yapılan şed merasimle dervişin beline bağlanırdı. Rıfai, Sa'di ve Bedevî tarikatlarında bu münasebetle büyük merasim yapılırdı.

Ş [San.] Sanat öğrenen çırağa ustası tarafından izin makamında peğtemal kuşatılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şed bağlanan çırağa ustası tarafından hocaların talebelerine, şeyhlerin müridlerine verdikleri silsilenâmeler gibi silsilenâme yerildiğine dair bir kayıt görülememiş ise de usta tarafından çırağa şed bağlama sırasında «Pir» adı verilen ilk ustaya kimin şed bağladığı ve bu merasimin kimin huzurunda yapıldığı da bilinmek usuldendi. Bununla beraber «Fütüvvetname» lerde aşağı yukarı bütün sanatların iptida kimin tarafından icra edilmiş olduğuna ve asr-ı Saadette (Hazret-i Peygamber'in zamanında) asheptan hangisi tarafından o sanatın yapıldığına dar tafsilât vardır. (Şed) in bağlanmasında, katlanmasında ve velhasıl herşeyinde birçok mânalar bulunduğu Fütüvvetname'lerin çırak çıkarma merasimi hakkındaki izahlarından anlaşılmaktadır.

Fütüvvetnâme» de (husûsî kütüphanemizde yazma nüsha) bunun için göyle garip ve aslı olmayan tafsilât vardır:

«Cebrail Aleyh-is-selâm cennetten bir kuşak getirdi. Pamuktan ve bir rivayette yünden getirdi. Âdeme (Âdem Aleyh-is-selâm) eyitti ki ya Âdem bu kuşağa şedd-i vefa derler beline kuşadurum. Tâ ki ahde vefa kılasun ve şeytana mütabeât kılmayasun (uymıyasın) ve hemise anunla adavet kılasun ve dünyaya mahabbet itmiyesun ve Hakk'ın kaza ve kadetine sabır kılasun Tâ Hak Taalâ rızasın hâsıl idesun. Ve ol kuşakla belin bağladı ve tekbir eyledi ve Âdem'in eline verdi ve eyitti ki ya Âdem her kaçan ki gitsen bu tûğ seninle bile olsun ki Allah Taalânın bunda hikmeti vardır ve Âdem'i hilâfet seccadesine geçürdü ve Cennet İrmaklarından bir miktar süt ve bir miktar bal birbirine halt edüp (karıştırıp) helva eyledi ve zarfa koyup Âdem'e getirdi ve Hacer-ül-esved üzerine koyup Âdem'e sundu ve o helvadan yedi ve Havva için nasip alıkdı.»

Esnafın merasimle çırak çıkarmaları devam ettiği müddetce şed bağlamak usulü de devam etmiş ve Hicrî onüçüncü (Milâdî on dokuzuncu) asrın ortalarından sonra terkedilerek diğer birçok merasim gibi bu da tarihe karışmıştır.

ŞEDDE (شده) [Sarf] Eski yazıda bir harfi iki defa okutmak için üzerine konulan işaret hakkında kullanılır bir tâbirdir. İşaret şöyledir:

ŞEFFAF KÂĞIT (شفاق کاغذ) [San.] Bir tarafından bakılınca öbür tarafındaki ışık görünen ve bir resim üzerine konulunca altındaki resimi görmek kaabil olan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Resim kopya etmeye mahsus olanlarına «Saman kâğıdı» denir.

ŞEFİ' (شفيح) [Hak.] Şuf'a hakkı olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şuf'a; satılan yeri müşteriye kaç mal olduysa o mikdar bedelle almak hakkına denir.

ŞEFKAT NİŞANI (شفاقت نشانى) [Ida.] Muharebelerle, zelzele, yangın, su baskını gibi hâdiselerde para vermek, filî hizmette bulunmak suretiyle memleket ve millete yardımı dokunan kadınlara verilmek üzere ihdas olunan nişanın adıdır.

Selh-i Ramazan (Ramazanın son günü) 1295 (1878) de çıkan Padişah iradesi ile yapılan bu nişanın birinci, ikinci ve üçüncü olmak üzere üç rütbesi vardı. Nişan, altından yapılmış olup ortası göbekli ve üzeri güvez minalı beş köşeli bir yıldız şeklinde idi. Yıldızların dış zaviyelerinde (köşelerinde) her biri dokuzar şua'lı (güneş ziyalı) gümüş parçalar bulunup bu şuaların en ortadakinin ucu iki tara-

findaki altın yıldızın uçlarının hizasında bulundugundan nişanın umumî heyeti on köşeli bir güneş şeklini alırdı. İki mücavir gümüş parçanın sivri uçları arasındaki muakkariyyet (şukurluk) bu iki uç ile ortalarında bulunan yıldızın ucundan geçtiği farzolunan yani nişanın kendi asıl kutriyle çizilecek bir daire kavsine müsavıdı. Altın yıldızın arka tarafı cilâlı ve cüz'i (az) muakkar olup dılı'larına muvazi olarak kalem ile şikâf çizgisi işlenmişti. Yıldızın beş ucundaki topuzlar tam kürevî olmayıp yıldızların kalınlığı irtifaında bir üstüvane-i kaime şeklinde idi. Gümüş parçaların altları cilâlı olup üzerlerinde altından bir defne dalı ve bunların bir tarafında üç yaprak ve dört tomurcuk ve öbür tarafında iki yaprak ve üç tomurcuk vardı. Yapraklar umumıyyetle yeşil minalı olup tomurcuklar birinci ve ikinci rütbelerde yakuttan, üçüncü rütbelerde kırmızı mineli idi. Nişanların göbeğinde altın üstüne madrup (basılmış) birer tuğra bulunup bunun etrafında üzeri yeşil mineli bir altın çenber vardı. Çenberde yeşil mina üzerine altından kabartma harflerle yazılı ve birer ufak mustatıl çerçeve ile çevrili üç kelime vardı. Gümüş parçalar birinci ve ikinci rütbelerde murassa' olup üçüncü rütbelerde yalnız fasetalı idi. Birinci rütbe göğse takılmak için arkasında dikine konulmuş uzun mandallı bir altın iğne vardı. İkinci ve üçüncü rütbelerde tuğranın üstüne gelen yıldızın ucuna raslayan bir mafsalla merbut ve yıldız yukarıya müteveccih olarak güvez mineli altından bir ay-yıldız ve bunun üzerinde yine altından bir kordelâ halkası, arkada da iğne vardı.

Birinci rütbenin beş parçasından her birinde cem'an (2) kırt ağırlığında (7) pırlanta ve her biri birer otuz ikilik (7) tane ufak yakut bulundugundan bütün nişanda cem'an (10) kırt ağırlığında (115) tane pırlanta ve yine cem'an bir kırt yarım buğday ağırlığında (55) yakut vardı.

Nişanların ortasında altın levha üzerine Sultan Abdülhamit'in «Elgazi» unvanlı tuğrası, altında 1295 tarihi konulmuştu. Tuğra onu çevreleyen çenber içinde birer ufak mustatıl şeklinde çerçevelerle yeşil mine üzerine «İnsaniyyet, Muavenet, Hamiyyet» kelimeleri bulunup «Muavenet» kelimesi nişanın yukarı tarafında takılma yerinin altına ve «İnsaniyyet» kelimesi «=elif» harfi aşağıdan bağlamak üzere sağda «Hamiyyet» kelimesi «=ha» yukarıdan bağlamak üzere solda olduğu gibi birinci rütbenin şemsesi 290, ikinci rütbenin şemsesi 65, üçüncü rütbenin şemsesi 55 milimetre kütünde idi.

Birinci rütbe gerdana, ikinci rütbe göğsün ortasına, üçüncü rütbe de göğsün sol tarafına takılırdı.

Nişanın gerek ilk ve gerek tebdilen verilğinde berat da verilirdi.

Ölüm vukuunda, takılma hakları olmak üzere, yadigâr olarak vereseye bırakılırdı.

SEHABİ ZURNA (شهابی زورنا) [San.] Zurna nevilerinden birinin adıdır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (c. I, s. 641) zurnaları şöyle sayar: Kaba zurna, Âsafi zurna, Arabî zurna, Acemî zurna, Şehabî zurna. Yine Evliya Çelebi «Magrip zemininde Şeyh Şehab'ın telif ettiği» Şehabî zurnayı çalanların sayısını 40 olarak gösteriyor ve Fas vilâyetinde çalındığını söylüyor.

SEHADET GETİRMEK (شهادت گتیرمک) [Fık.] Allah'ın birliğine, Hazret-i Muhammed'in peygamberliğine dair olan Kelime-i Şehadet'i söylemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bora estikçe, dalgalar azdikçe azar...
«Gettirin ibreyi» der, bulmanın imkânı mı var?
«İbre yok, Beybaba ne getirsek?» derler;
O da «Öyleyse şehadet getirin» der bu sefer.
Mehmet Akif

SEHADETNAME (شهادتنامه) [Ida.] Bir şahsın, hususi bir müessesenin yahut resmi bir makamın bir vakıayı tasdik ve teyit için tanzim ettiği varaka (kâğıt) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yapılış maksadına göre ad alır: Hüsn-ü hal şehadetnamesi, Menşe' şehadetnamesi, Mektep şehadetnamesi gibi. Mahallelerden bazı hususlar için verilen şehadetnamelere «Mahalle ilm ü haberi» denilirdi.

SEHAMETLÜ (شهامتلو) [Ida.] İran şahları hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda Şehametlû Devletlû suretinde de geçer. Şehamet; Arapça cesaret ve cür'etle beraber şiddetli zekâ, sür'at-i intikal; nüfuz ve kudret sahibi reis demektir.

LEHBENDER (لهبندر) [Ida.] Ticaret Nezaret-i'nin teşekkülünden evvel ticaret işlerine bakmak ve tüccarlar arasındaki ihtilâfları halletmekle vazifelendirilen memurun unvanıdır. Vesikalarda gene o mânaya gelen «Şahbender» suretinde de geçer.

«Türk Hukuk Lûgati» nde (Ticaret ve Ziraat Nezareti Maddesi) şu tafsîlât verilmiştir:

«Bu Nezaretin geçirdiği istihaleler bir hususiyet arz etmektedir. İkinci Sultan Mahmut devrinde mahallî ticaretin ecnebilerin inhisarı

na geçmekte olduğu görülmüş ve ticaret iki kısma ayrılarak İslâmlara «Hayriye tüccarı», gayr-i müslimlere «Avrupa tüccarı» denilerek hayriye tüccarlarına bazı imtiyazlar verilmiştir. Hayriye tüccarlarının ileri gelenleri arasından bir memur intihap edilerek buna «şehbender» unvanı verilmiş ve bu zat tüccara nezaret ve bunlar arasındaki ticarî ihtilâfları halletmekle mükellef tutulmuştu. 1254 de bir «Meclis-i Ziraat ve Sanayi» teşkil edilmiş, bir kaç gün sonra buna «Meclis-i Umur-ı Nafia» adı verilmiş ve nihayet 1255 tarihinde «Ticaret Vezareti» ihdas edilerek bu meclis de oraya ilhak olunmuştu.»

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Şehbender-i takrir şeklinde yazdığı bu vazife sahibi için (c. I, s. 554) şöyle diyor:

«Dükkânı yoktur. Balkapanı hanında ikamet eder bir nefer âgadır. Piri serçeşme-i ankadır. Kabri Mısır'ın cenup tarafında İmam Şafii kur'ündedir. Cemî' vüzera ve hükema ve suleha ve mollaların polise kâğıtları hizmetinde olup cümle diyarın tüccarı bunun kabza-i tasarrufundadır. Gayet mün'im ve mutemet zattır.»

Şehbenderin Hayriye tüccarı nezdinde ehemmiyet-i mahsusası vardı. Zaten şehbender, Hayriye tüccarları arasından intihap edilirdi. Yine o tüccarlar içinden seçilen iki muhtar ile birlikte şehbender Hayriye tüccarının yeniden intihabında ve bunlarla birlikte diğer tüccarların ticarete mütâallik işlerinin görülmesinde salâhiyyet sahibi idi.

Şehbender tâbiri sonraları konsolos karşılığı olarak yabancı memleketlerde devletle memleket tebeasının ticarî menfaatlerini korumak vazifeleriyle mükellef tutulan memurlara unvan olarak kullanılırdı. Şehbenderler; baş şehbender, şehbender, şehbender vekili, şehbender memuru olmak üzere dört sınıftı.

1908 Temmuz İnkılabından sonra terkedilerek bunun yerine konsolos denilmeğe başlanmıştır.

SEHBEYT (شهبیت) [Ede.] Bir manzumenin en güzel beyti hakkında kullanılır bir tâbirdir. Namık Kemal'in:

Ne efsünkâr imişsin âh ey didar-ı hürriyyet
Esir-i aşkın olduk, gerçi kartalduk esâretten

beyti, Hürriyyet kasidesinin şehbeytidir.
Yenişehirli Avnî'nin:

Gel ser-i kabrimde dur bir lâhza ey simin beden
Nârdan bir serv dikmişler kıyas etsin gören
beyti de bir şehbeyttir.

ŞEHİNŞAH (شهبان) [Hal.] En büyük padişah, padişahların şahı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şahinşah'ın hafifletilmiş şeklidir.

ŞEHİR BEYİ (شهر بی) [Ida.] Şehir idaresinin başında bulunan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Zâhida şehri beyi cübbeler etmiş peyda
Eşeginden çulu pek eski meseldir güya
Sâbit

ŞEHİR KETHÜDASI (شهر کتخداسی) [Ida.] Şehirlerde malî ve idarî işlerle vazifeli memurlardan birine verilen unvandır. Devletçe yazılan ferman ve hükümlerin bir örneği de valiler ve sancak beyleri gibi kâh âyan ve kâh şehir kethüdası unvanını alan bu memurlara gönderilirdi. Şehir kethüdaları halk ile hükümet arasında vasıtalık hizmetini görürlerdi. Bir zamanlar cemaat usulüyle alınan vergileri servet ve iktidarlara göre halka tevzi ve tahsil ederlerdi. Bu itibarla şehir kethüdaları bu gibi işlerde halkın vekili ve hükümetle halk arasında vasıta idi.

Hicrî onüçüncü (Milâdî ondokuzuncu) asır başlarında kaldırılmış olan «Âyan» lığının yerini alan, Şehir kethüdalığı işlerde karışıklık başgöstermesinden dolayı lâğvedilmiş, «Âyan» lık tekrar ihdas olunmuştur.

«Başvekkâlet Arşiv» deki Rumeli ve Anadolu cihetlerinde bulunan kadılarla naipere gönderilen bir hüküm suretinde (Dahiliye, Evahir-i ra 1205, fiş numarası: 1409) «Memalik-i Osmaniyye Âyanlığının kaldırılarak Şehir kethüdalarının nasbı neticesi olarak mühimmat-ı seferiyyenin ve mesalih-i nasın matlup veçhile rüyeti kaabil olmadığından Âyanlığın iadesi fakat âyanların azil ve nasbına valiler ve sair memurlar tarafından müdahale olunmayıp ehalinin intihabıyla olması» emir ve tebliğ olunmuştur. Eski Cuma kadısına yazılan diğer bir hüküm suretine göre de «Başvekkâlet Arşivi, Dahiliyye, tarihi: s. 1216. Milâdî 1801/802) senesine kadar devam etmiş, o tarihte Şehir kethüdalığı lağvolunarak Âyanlık tekrar ihdas olunmuştur.

«Şehir kethüdalarını garphıların (Pudesta) dedikleri şehir beyine teğbih edersek hata etmemiş oluruz» diyen ve «Âyanlık veyahut Şehir kethüdalığı onuncu asr-ı hicriden yani Kaunî Sultan Süleyman devrinden Mahmud-ı Sâni zamanına kadar tedricen terakki ederek devletin başına mühim gâileler açacak derecede mevki ve nüfuz sahibi olmuşlardır» kaydını da ilâve eyliyen Osman Ergin (Mecelle-i Umur-u Belediye, birinci cilt, s. 1657) şu tafsîlâtı da veriyor:

«Bidayette (ilkın) bunların vazifeleri vergi tahsilâtında ahali ile hükümet arasında bir vasıta olmaktan ibaretti. Binaenaleyh mürettebat-ı emiriyye vergilerini ve memleket masarifini tevzi ve tahsil ve defterlerini tertip ve terkim eylemek için valilerle hâkimler âyan ve şehir kethüdalarıyla münasebette bulunmaya mecbur idiler. Şehir kethüdaları da bu işleri memleketin ileri gelenleriyle istişare ederek tesviye ederlerdi ki bu takdirce ahalinin vekilî ve hâkimlerle ahali arasında vasıta demek olurlar. Şehir kethüdaları mensup oldukları memleketlerin zenginlerinden ve nüfuz ve haysiyet sahiplerinden olmalarıyla sonraları valilere ve mutasarrıflara büyük büyük menfaatler temin ederek mütesellimlik ve voyvodalık etmiye başladılar. Hatta pek ziyade âsar-ı liyakat göstererek servet ve kudret kesbetmiş olanların ekserisinin vefatında hânedanından veya mensubininden bir muhtediri onun makamına kaam olurdu. Bunların sonradan ahaliye pek çok zulüm ve itisafı olmuştur.

«Şehir kethüdalarının nüfuzu çoğaldıkça ehaliye zulümleri ve hükümet işlerine müdahaleleri de o nibeette artmakta idi. Binaenaleyh hükümet vakit vakit nizamlar negriyle bunların suret-i intihabını, memuriyetlerinin tasdikini ve salâhiyyet derecelerini tâyin ve tahdit etmekten hâlî kalmıyordu. İlk nizam Muhsin Zade Mehmet Paşa'nın sadareti hengâmında, ikincisi 1198 (1785/1786), üçüncüsü de 1200 (1785/1786) tarihinde negrolunmuştur.»

Değerli müdekkik nizamname mahiyyetinde olan Hicrî 1200 tarihli hükmü aynen ve Üçüncü Selim'in evası-ı L. 1203 (1789) tarihli fermanı kısmen geçirdikten ve «Memalik-i Osmaniyye'nin Anadolu ve Rumeli kütâlarında Âyan, eşraf ve Şehir kethüdası namılarını haiz olan mütegalibeye Mısır Kıt'asında Şeyh-ül-Beled denildiğini kaydederek buna dair Vasıf tarihinden (c. I, s. 212) bir fıkra da naklettikten sonra şu neticeye varıyor:

«Buraya kadar verilen izahat Şehir kethüdalarının şehirle, ailehusus ahali ile münasebetli bir memuriyet olduğunu, hatta Devlet-i Osmaniyye'de ahalinin intihap ve müdahaleleriyle tâyin olunan ilk memuriyet idüğünü göstermektedir. Gerçi esas vazifeleri hükümetin ancemaatin (semaat üzerine) talep ettiği vergileri servet derecelerine ve içtimai mevkilerine göre ahaliye âdil bir nisbette tevzi' ve tahsil etmekten ibaret idiyse de hükümet bu hakkı Şehir kethüdalarına vermekle daha doğrusu ahali bu hakkı hükümetten istisnal etmekle hürriyyet ve Meşrutıyyete doğru mühim bir

hatve (adım) atılmış demektir. Zaten Meşrutiyetin mebadisi (başlangıcı) bu gibi Belediye haklarının istihsalıyla başlamış olduğundan Şehir kethüdalarına şimdiki istilâhata göre birer Belediye Reisi nazariyle bakılırsa hata edilmiş addolunmaz.»

ŞEHİD (شهيد) [Fık.] Allah yolunda yapılan bir muharebe esnasında veya bagiler (âsiler), yahut kutta-ı tarik (yol kesenler) ile çarpışma esnasında ölen Müslümanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü ölümle ölen hem dünyaya, hem de âhiret hükümleri itibarıyla şehid sayıldığından kendisine «Şehid-i hakikî» denir. Bir de «Şehid-i hükmî» vardır ki o da gark (suda boğulmak), harik (yangında yanmak), garip (kimsesiz) olarak, yahut zelzele neticesinde bina veya toprak altında kalarak ölen mü'mindir. İlim yolunda ölen de hükmî şehid sayılır.

*Bayrağın bir yalan mıdır? tutuyor,
Her karanlıkta bir şehidin eli
Mithat Cemal Kuntay*

ŞEHİR NAİBİ (شهیر نايب) [Ida.] Eyalet ve Sancaklarda bulunan memuriyetlerden birinin adıdır. Arapça vekil demek olan naib, kadı yerinde de kullanılırdı. Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerinin vekilleri oldukları için bu adı alırlardı. Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nde (c. 4, s. 175) Van'daki şehir naibi için şunları yazıyor: «Şehir naibi dahi her divanda Paşa huzurunda mevcut olup bu naip yılda bir kere karyeleri dolaşarak avait (aidat) tahsil eder».

ŞEHKÂR (شہکار) [Ede.] Fransızca Chef-d'oeuvres karşılığı kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Şaheser» de denilir. Bir şairin, bir muharririn en güzel eseri demektir.

ŞEHLEVEND (شہلہوند) [Bah.] Levendlerin reisi, güzellerin güzeli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça şehlevend; boylu boslu, serbes tavırlı, güzel genç demektir.

*Görür ayına-i sagarda aks-i ruy-i tabanın
Anıñın şehlevendim içse câkeşler giribanın
Hâletî*

ŞEHNAME (شہنامہ) [Ida.] Tarihi vak'alara ait eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şehnâmeler manzum olarak yazılırdı. Osmanlılarda tarihi Vak'aların zaptına memur edilenlere «Şehnâmehan» unvanı «vak'anüvis» lige çevrildiği gibi vak'anüvislerin yazdıkları tarihlere de, yazarlar tarafından birer isim verilmiş olmakla beraber umumî surette vak'anüvis tarihleri adı verilmiştir.

ŞEHNAMECİ (شہنامہچی) [Ida.] Devlet tarafından tarihi hadiselerin zaptına memur olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu vazife sahiplerinin asıl unvanı «Şehnâmehan» dı. «Şehnâmehan» unvanı sonradan «Vak'anüvis»e çevrilmiş ve bu tâbir Osmanlı devletinin sonuna kadar kullanılmıştır. Vesikalarda bunun yerine «Şehnâme nüvis», «Şehnâmeğü» de geçer. (Bak: Şehnâmehan).

ŞEHNAMEHAN (شہنامہ خان) [Ida.] Devlet tarafından tarihi hadiselerin zaptına memur edilenlere verilen unvandır. Şehnâmeciler eserlerini manzum olarak yazarlardı. Vak'anüvis Lütfi Efendi Osmanlı Şehnâmehanları için (Lütfi Tarihi, c. 1, s. 4) «Zapt-ı vakayia memur zevata bin senelerine kadar «Şehnâmehan» itlak olunup muahharen Vak'anüvis namı verilmiştir. Şehnâmehan unvanıyla Devlet-i âliyyede en evvel zapt-ı vakayia memur olan ve İran'dan hicretle Devlet-i âliyye hizmetine girip 960 (1553) senesinde vefat eden (Fethullah) Efendidir. Kanunî Sultan Süleyman Hazretlerinin gazevatına Türkî ve Farsî manzum tarihleri vardır. Bundan sonra (Lokman) ve (Kâtip Mehmet) ve (Hükmî) Efendi namlarıyla gelen şehnâmehanların eserlerine zaferiye olunamamıştır. Sonrakilere Vak'anüvis tesmiye olunmuştur.» izahatını vermiştir.

Ta likî Zade demekle mâruf Kâtip Mehmet Efendi'nin «Şehnâme-i Tâlikî Zâde» adıyla Türkçe manzum eseri Abdulhamid-i Evvel kütüphanesinde ve 1774 numara ile yazmalar arasında. Eğri Fatihî Üçüncü Sultan Mehmet namına 1015 (1606/1607) senesinde telif olunan bu eser altın ve diğer renklerle yazılmıştır. İlk sayfasında kendisinden evvel şehnâmecî olan Fethullah ile kendisinden sonraki şehnâmecî Hasan Hükmî Efendi'nin tercüme-i halleri yazılıdır. Dört tane minyatür vardır. Bunlardan bir tanesi müellifin kendi minyatürüdür. Hicrî onbirinci milâdî onyedinci asra âit olan bu eserde ince ve nefis tezhipler, kıymetli levhalar vardır.

Şan meydanlarında kazanılan zaferlerin şanlı bir destan makamında asırlara naklettirmek isteyen Osmanlı Padişahlarının bu gayeyi temin maksadıyla şehnâmeciliği ihdas ettiklerini yaza Ahmet Refik Bey (Ölümü: 1937) (Bizde Şehnâmecilik, Sait Lokman ve Halefleri, Yeni Mecmua, sayı 9) başlangıcıyla vazifeleri için şunları yazıyor:

«Padişahın evsafını, şan ve zafer günlerini kaydetmek, şehnâmecinin vazifesi idi. Şehnâmecinin maiyyetinde kâtipler, musavvirler ve müzehhipler vardı. Bu vazifeyi ilk defa ihdas eden Fatih Sultan Mehmet Han idi. Şehnâme-

ciler eserlerini ilk zamanlarda manzum yazarlardı. Bilâhare Lokman'dan itibaren manzum ve mensur yazmaya başlamışlardı. Hayatları malûm olan ilk şehnâmeciler: Fethullah, Eflâtun, Lokman, Ta'likî Zade Kâtip Mehmet Efendi ve Hasan Hükmî Efendi idi.»

Rahmetli tarihçi bundan sonra şehnâmecilerle eserleri hakkında kıymetli malûmat vermektedir.

«Şehnâmehan yerine «şehnâmenüvis» tâbirini kullanan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Osmanlı Devrinin Merkez ve Bahriye teşkilâtı, s. 65) şu tafsilatı veriyor:

«Şehnâmenüvis denilen Lokman Üçüncü Murat zamanına kadar olan şehnâmeyi nazmedip Üçüncü Mehmet'in zamanına âit vukuattan hiçbir şey yazmamasından dolayı Padişahın canı sıkılmış vs bundan dolayı 1004 Hicrî Senesi başında kendisini bu vazifeden azletmişti. Mâzul şehnâmecî Lokman, Üçüncü Mehmet namına olan şehnâmeyi tamamlamak üzere Ordu'dan İstanbul'a gönderilmiş ise de şehnâmecî olamamıştı. Urmiyeli Seyyit Lokman Hüseyin'in Hünername isimli nefis eseri Topkapı Sarayı Kütüphanesinde.

Şehnâmehanların dördüncüsü Hükmî Efendi'nin memuriyetine dair olup örneği Resmî Ahmet Efendi tarafından «Reis-ül-küttap» ların tercüme-i hallerine dair olan «Suret i menşur de» bu vazifeye tâyin olunacak zatın «nazım ve nesirde ve imlâ ve inşada ve hüsn-ü hat ile eda-yı tahrirde şahib-i ehliyyet olması matlup olduğu» tasrih olunduğu gibi maiyyetine kâtipler, musavvir ve müzehhipler tâyini müttehez usûl iktizasından bulunduğu ve vazifesinin «mürûr-u duhur ile hudut ve sugurde ve memalik-i nezdik ü durde (uzak ve yakın memleketlerde) müteceddit olan fütubat ve gazevat ve mearik (harp meydanları) ve muharebat vesair kazaya-yı divaniyye ve vekayi-i yevmiyyeyi nazım ve nesir ile tertip ve tedvin ve tezhip ve tezyin edüp rikâb-ı hümayuna isal olduğu» yazılıdır. Bundan başka 1020 (1611/1612) senesinde ve Üçüncü Mehmet zamanında verilen bu menşurda «Şehnâmehan» yerine «Şehnâmeğü» ve «Şehnâmecî» denildiği de anlaşıyor.

ŞEHPER (شہپر) [San.] Başa takılan kuş kanadının en uzun tüyleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şahper; Şahbal, Şehbal suretinde kullanılan bu tâbir padişahların kavuklarına da takılırdı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın mecmuasına koyduğu bir gazelindeki (Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, s. 14):

*Şahbazım âvın almış, başına şehper takar
Hoş garaşmış başına olmaya ol perden leziz*

mısra'ındaki şehper tâbiri için Ali Emiri Efendi şu izahatı vermiştir:

«Şu beyt-i Süleymanî'de başa şehper takmak, avını alan şahbazlara mihhâs olduğu beyan buyrulmasına ve kadim zamandanberi padişahların tâc-i ikballerinde şehper bulunmasına ve niçin şehper takmakta olduklarının sebebi tarihen bilinmemekte olmasına nazaran hümay-ı ikbal-i saltanatı saydederek (İran esatirine göre gölgesi başına raslayani ikbale eristiren huma kuşunu avlayarak) vasıl-ı meram olduklarına âlâmet olmak üzere tâlik olunmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu, ta Keykubad zamanlarına kadar pek eski bir âdetti.»

ŞEYH POSTU (شیخ پست) [San.] Şeyhlerin sema'hanede üzerine oturdukları posta verilen addır. Post; koyun derisinin temizlenmişine denir. Şeyhler misafir kabul ettikleri hesusî dairelerinde de post üzerine otururlardı. Beyaz, siyah koyun derisinden yapılmış postlar olduğu gibi yeşil ve kırmızıya boyananları da vardı.

ŞEHRAN (شہران) [Coğ.] Şehr-i Zor'un eski adıdır. Bir adı da Harir'di. Şehr-i Zor Musul vilâyetinin üç sancagından birinin merkezi idi.

ŞEHRÂYN (شہر آیین) [Hal.] Her hangi bir hâdisenin hatırlanması için yapılan donanma ve şenlik yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Malûm ve muayyen günlerde veya bir milletin umumuna âit olmak üzere zühur eden sevinçli bir hâdiseden dolayı yapılan şenliklerdir» suretinde târif eden değerli tarihçi Efdalüddin Bey (İslâm-Türk Ansiklopedisi, Âyin maddesi) yapılan şehráyinler hakkında şu tafsilatı veriyor:

«İslâm'da ilk şehráyin Hzret-i Peygamber Efendimizin hicret suretiyle Medine'ye vusulünde yapılan sürûr ve şadumanlıktır: Ehl-i Yezrip (Medineliler) ol şems-i münir-i risaleti istikbal ederek fevkelâde izhar-ı meserret ve icra-yı şehráyin ettiler. «Zübdet ül-kıssa». İkinci şehráyin dahi sekizinci hicrî senede Mekke fethine azmeden İslâm ordusunun Mekke önünde fetih gününün bir evvelki gecesinde onbin ateş yakarak ertesi günkü zaferi tes'it etmişlerdir. İslâm-Türk devletlerinde daha pek çok şehráyinler kaydolunmuştur. Meselâ 352 hicrî senesinin Zilhiccesinde Bağdat'da İyidî-gâdir-i Hum resmi icra olunarak gece çarşılar açılmış ve memleket kandiller ile donatılmıştır.

«Gadîr-i Hum Mekke ile Medine arasında bir mahallin ismidir. Şi'a'nın tarihi bir değeri

olmayan bir telakkisine göre (Bedr) gazasından avdet eden mevkib-i celile-i Risaletpenahi (Peygamber Ordusu) orada konakladığı zaman Hazret-i Ali hakkında taraf-ı zîşeref-i Nebviden büyük bir iltifat zahir olmuştu. Şi'a'nın büyük bir şubesi olan İmamiler bu hadiseyi tes'it ile bayram günü ittihaz eylemişlerdir. O mevkî namına tevsim ettikleri (adlandırdıkları) bu bayramı iydi-i Gadir-i Hum unvanı verilmiş ve her sene-i devriyesinde şenlikler ihdas eylemişlerdir Halife Muktedir, Sultan Melekşah-ı Selçukî'nin kızı Hatun Kadın ile izdivaç eylediği zaman 480 Hicri senesinde Bağdat'da misli görülmemiş bir şehriâyin yapılmış ve şehir günlerce baştanbaşa tezyin edilmiş ve donanmıştır.

«Osmanlı Devletinin devamı müddetince de vakit vakit şehriâyinler yapılmıştır. Bu şehriâyinlerin dinî kısmı da Osmanlı Türkleri tarafından kurulmuştur denilebilir. XV. asırda dinî şehriâyinlere dair bir kayd-ı tarihî henüz görülmemiştir. Ancak XVI asır sonunda bazı malûmat vardır. Koca Mustafa Paşa Dergâhı Şeyhi olan Hasan Necmeddin Efendi namında bir zat Rebiülevvelin onikinci Mevlid-i Şerif-i Risaletpenahiye tebeilen dergâhın kapısını donatmak ve minarelerde kandil yakmak usulünü koyup devam eylediği ve Birinci Sultan Ahmet'in bunu görüp müstahsen olarak câmilerde de kandil yakılmasını emreylediği hakkında tarih kitaplarında yazılı malûmat vardır. Bu suretle câmilerde ve minarelerde kandil yakmak âdeti teassüs ve taammüm etmiştir.

«Bu i'tiyat taammüm ederek Mevlid, Regaib, Berat ve Kadir gecelerinde, Ramazan-ı Şerifte, iki bayramda minarelerin kandil ile donatılması, zaviye ve hankahlarda bu gecelerde mutadın fevkinde tenvirat yapılması âdet edinildiği gibi bilâhare mahyacılık dahi ihdas tarihi kat'i surette belli olmamakla beraber Evkaf kayıtlarındaki esasata göre mahya kurmak suretiyle minarelerin tenviri onyedinci asır sonlarından onsekizinci asır ortalarına kadar gayr-i muttarid (bir düziye olmayarak) ve müteferrik surette yapılırken onsekizinci asır sonlarında tedavül görmeye başlamış ve ilk defa 1138 (1725/1726) senesinde Üçüncü Ahmet tarafından Topkapı Sarayı'nda yapılmış, kütüphane vakfından 9000 akçe tahsisıyla Ayaşofya mahyacılığını tesisine dair emr-i şerif sadır olmuştur. Diğer câmilerde de ondokuzuncu asır içinde müteaddit tedavüller kaydedilmiştir 1206 tarihinde Fatih, 1220 de Lâleli, 1245 te Selimiyye, 1263 Nur-u Osmaniyye, 1264 te Süleymaniyye, 1272 de Sultan Selim, 1275 te

Sulan Ahmet, 1279 da Bayezit camileri mahyacılıkları tedavül görmüştür. Şu kayıtlara nazaran evvelce mevcut olan bu işin salif-üz zikir tarihlerde kuyudata geçerek tedavül ettikleri bedihidir.

«Bilâhare Abdulhiz ve İkinci Abdulhamit devirlerinde resmî donanma gecelerinde de minarelerin donanarak şenliğe iştirakleri de usûl ittihaz olunmuştur. Bu usûl elyevm câri bulunmaktadır. Resmî donanmalar itibariyle tarihin kaydettiği şehriâyinlerden başlıcaları şehzadelerin velâdetleri (doğumları) münasebetiyle top atılmak ve tezyinat yapılmak ve hünkârların doğum ve cülûs günlerinde şenlik yapılmak, ecnebî hükümdarların resmî ziyaretlerinde şehir donatılmak mutad olmuştur. Tarihinin baheettiği şehriâyinlerin en meşhurları şunlardır: 1. Kanunî Sultan Süleyman'ın Siktavar fethi gecesi zaferi tes'it suretiyle orada yapılan şehriâyin Bu eğlence önce vâkî olan hünkârın ölümünü ordudan gizlemek maksadıyla Sokullu Mehmet Paşa tarafından tesbit edilmişti. 2) Preveze zaferini müteakip İstanbul'a gelen Hayrettin Paşa donanmasının İstanbul'a geldiği gün yapılan şenlik. 3) Dördüncü Mehmet'in doğduğu gün yapılan şenlik. 4) Egri Zaferi akabinde orada yapılan şehriâyin. 5) Abdulmecit devrinde Sivastopol zaferini ve sulhü tes'iden yapılan donanma. 6) Fransa İmparatriçesi Öjeni'nin İstanbul'u ziyareti münasebetiyle üç gün üç gece devam eden şenlik. 7) Abdulaziz'in Avrupa ve Mısır seyahatlerinden avdetinde yapılan donanma. 8) İkinci Abdulhamit'in 25 inci cülûs senesinde yapılan şenlik. 9) Almanya İmparatoru'nun İstanbul'u ziyaretinde yapılan şenlikler. 10 İkinci Meşrutiyet ilânındaki donanma. 11) Çanakkale zaferinin gecesi yapılan şenlik.

«Cumhuriyet devrinin de en parlak şehriâyinleri şunlardır: 1) 30 Ağustos zaferi. 2) Cumhuriyet İlânı. 3) Atatürk'ün İstanbul'a ilk geldiği gün denizde ve karada yapılan tezahürat ve şenlikler. 4) Cumhuriyetin 10 uncu yıl dynümü münasebetiyle üç gün üç gece devam eden şehriâyin.»

ŞEHREMANETİ (شهرمانعتی) [Ida.] İstanbul Belediyesî'nin eski adıdır. Başındaki memura «Şehremini» denilirdi. Eski İslâm hükümetlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da belediye işleri Kadılar tarafından görülüyor ve «İhtisap Ağası» gibi bazı memurlar da bu hususta yardımcı mevkiinde bulunuyordu. Şehremanetin teşekkülü Hicrî 1271 (Milâdî 1854/1855) tarihinde. Bundan evvel de Hicrî 1247 (Milâdî 1831/1832) tarihinde lağvolunan «Şehremini» adlı bir

memur var idiyse de saray memurlarından olan bu memurun sonradan münhasıran Belediye işleriyle meşgul olmak üzere teşkil olunan, Şehremanetin başında bulunan «Şehremini» ile hiçbir münasebeti yoktur.

Maarif gibi belediyyeye âit tetkikleriyle de tanınmış olan Osman Ergin Şehremaneti tâbiri için (Mecelle-i Umur-u Belediye, Birinci c. s. 1969) şöyle diyor:

«Kırım Muharebesinden sonra Avrupalılar ile temas ve ihtilâf ziyadeleşerek devair-i hükümetin (hükümet dairelerinin) teşkilât ve muamelâtı Garp memleketlerine benzetilmiye uğradığı sırada münhasıran belediyye umuruyla (işleriyle) meşgul olmak üzere ayrıca bir idare ihdasına lüzum görülmüş ve Avrupalıların bu makamda kullandıkları (Prefecture de la ville) muhkabili olarak 1271 tarihinde (Şehremaneti) namıyla bir memuriyyet-i cedide (yeni bir memuriyyet) ihdas (kurulmak) olmuştur.»

Kadılar tarafından görülen belediyye işleriyle Şehremaneti teşkilâtı arasındaki fark iyice anlaşılabilmek için bir hulâsa yapınak zarureti olduğunu söyleyen kıymetli müdekkik şu tafsilâtı da veriyor:

«Kuzet (Kadılar), halk arasında tahaddüs eden ihtilâfların hall ü faslına mahsus memuriyyet demek olduğundan kadıların belediyye umuruna müdahaleleri de esnaf ve es'ar meseleleri dolayısıyla edir.

«Arap ve İslâm teşkilâtında belediyye vazifelerinin kadılar tarafından ifa edildiğine bugünkü İspanyol belediyye teşkilâtı da şahittir. Elyevm İspanya'da (Komün) ün reisine (Alkad = Alcade) denilmektedir ki bu; (Elkadî = القادى) kelimesininin tamamen aynıdır. Larus'un ondokuzuncu asır diksiyonerinde (Komün) maddesinde İspanya Belediye teşkilâtında bahsedilirken «Kesir-ül-a'za (âzası çok) bir Belediye Meclisinin muavenetiyle her sene yeniden itihap edilen Alkad zabıta i adliye ve maliyye velhasıl (Komün) ün bütün hususatını tedvir ederdi.» fıkrası İslâm belediyye teşkilâtının İspanya'daki tesirlerini gösterir.

«Osmanlı Devleti de b'r İslâm Hükümeti olmak itibariyle evail-i teşekkülünde (kuruluşun başlarında) kaza usulünü kabul ve tatbik etmiş ve müessis-i Devlet Osman Gazi'nin ilk tâyin ettiği memurun (Kadı) ile (Subaşı) ve ilk tarh ettiği ramın de (Bac pazar) denilen ve belediyyeye taalluk eden (pazar resmi) olduğu Nesri ve Aşıkpaşa Zade gibi en mu'teber tarihlerde yazılıdır. Bir de belediyye vazifelerinin kadılar tarafından ifa edilmekte olmasının sebebi; esnaf ve es'ar işleri idi. Kadının aynı zamanda bir mahkeme reisi olması, verdiği

hükümün istinaf ve temyizden âri bulunması ve alehusus gayet sür'atle hüküm verebilmesi bu teşkilâtın a'zamî derecede istifade temin ediyordu. Hal-i hazırda Almanya'da Belediye reislerinin hükkâm sınıfı arasından intihap edilmekte olması ve İngiltere'nin paytahtında (Bordmer) in Şehremaneti binası dâhilinde hususî bir mahkemenin reisi bulunması ve diğer İngiliz şehirlerinde de (Mer)lerin memuriyyet müddetleriyle anı velyeden (takib eden) senede o şehirde sulh hâkimliği etmesi velhasıl Avrupa'nın sair beldelerinde ekseriyyetle Belediye reislerine bilhassa zabıta-i Belediye işlerinde hak-ı kaza bahşedilmiş bulunması (kaza hakkı verilmesi) Osmanlı Belediye teşkilâtının eski tarzının pek ma'kul ve muvafık olduğunu gösterir.

«Tanzimat-ı Hayriyye'ye gelinceye kadar İstanbul; umur-ı Belediye'yi rüyet hususunda Dersaadet ve bilâd-ı selâse namıyla dört kaza (mevleviyyete) taksim olunmuş ve bu dört kaza başkaca kırk mahkemeye (şubeye) ayrılmıştı. Bunların içinde İstanbul efendisi (Kadısı) hepsine tefevvuk eder ve doğrudan doğruya Sadaret makamından emir telâkki eylerdi. Şehrin vali ve hâkimi ve Belediye reisi İstanbul Kadısı idi. Bilâd-ı selâse denilen Üsküdar, Galata ve Eyüp kadıları da bulundukları mahallerin mutasarrıfları veya daire müdürleri hükmünde idiler. Hal-i hazırda Belediye teşkilâtına yeni bir şekil verilmek istenildiği sırada bir Şehremaneti ile İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar cihetlerinde birer Belediye teşkilî ve bu üç Belediye'nin 30-40 mıntaka veya meykie ayrılması nazariyyesine de sık sık tesadüf edilmekte olduğundan bu tarz-ı teşkilâtı ma'kul görmemekle beraber az çok eski Belediye teşkilâtına tevafuk ettiği de kaabil-i inkâr değildir.

«Evailde İhtisap emin ve ağaları da vezâif-i Belediye ile alâkadar olup şu kadar ki bunlar kadıların maiyyetinde iera memurluğu ve zabıta-i Belediye müf-ttigiği vezâifini ifa ederlerdi.

«Kadılar bilhassa esnaf üzerindeki nüfuzu hem kat'i, hem de serî ve cezalar ise gayet şedit idi. En hafifi aylarca hapisten ibaretti. Kadılar yalnız Yeniçeri'lerden esnafın edenlerin cezalandırılmasında biraz müşkilâta tesadüf ederler idiyse de bu, şekle ait olup temerrüd (dikkaşılık) edenleri Yeniçeri Ağasına danışmak şartiyle hafif cezalarda Rumeli Hisarı'nda ve ağır cezalar da Kilid-ül-bahr kalesinde hapsedtirmek kadının selâhiyyeti cümlesinden idi Bu devirlerde bir mücrim kolay kolay hapisten salıverilmeydi. Mensup ol-

duğu esnaf müştereken kefalet etmedikçe ve irade-i seniyye (Padışah emri) sâdır olmadıkça kimse çıkarılamazdı. Kadılar bir sene müddetle intihap edilirler ve kendi evleri hükümet, belediyye ve mahkeme konagi ittihaz olunurdu. Bu hal 1253 senesine kadar devam etti. O sene mahza orada boş odalar bulunduğu için Meşihat dairesine nakledilmekle kadıların merci ve merbutiyyeti bu suretle Meşihata ilâve edilerek selâhiyyeti şer'iyyatla meşgul bir memur menzilesine tenzil ve istiklâli refolundu (kaldırıldı).

«Esasen biraz evvel yani 1242-1253 tarihleri arasında iptida (İhtisap Nezareti) ve bilâhare devair-i merkeziyye tesis ve küşat edilmekle kadıların bir hayli vazif ve selâhiyyet-i belediyyesi uhdelarından nez' edilmiş ve Tanzimat-ı Hayriyye'den sonra tedricen nizami mahkemeler teşkil edilmekle de kadıların nüfuz ve selâhiyyeti talak ve nikâh işlerine ve miras taksimine yani hiç menzilesine indirilmiştir.

«Halbuki bu tarihlere gelinceye kadar İstanbul'un umur-ı mülkiyye ve zabıtasında ve bilhassa esnaf ve ev'ar işlerinde kadıların mühim hizmetleri sebkederdi.

«1271 de Şehremaneti teşkil edildikten sonra kadıların asırlarca ifa etmiş oldukları vazifenin belediyyelerce ne suretle rü'yet edildiği ve bunda muvaffak olup olumudığı velhasıl kadim teşkilâtı bozmakla kâr mı yoksa zarar mı edildiği dercolunan vesaikten anlaşılabaktır. Şu kadar var ki bizim memleketimizde yıkmakla yapmak arasında çok fark olduğundan ve ekseriyyetle yıkılan şeyin yerine her nedense daha iyisi konulamadığından bu nokta-i nazardan demek isterim ki:

«Kadıların belediyye vazifelerine müdahaleleri Tanzimat'tan sonra ref edileceğine Avrupa belediyyelerine kıyasen takviye edilmiş ve mehakim-i nizamiyye tesis ve küşat olunacağına Mehakim-i Şer'iyye tensik ve ıslah edilmiş bulunsa yahut kaza ile belediyye ayrılmakla beraber belediyye zabıtası hususunda belediye reislerine kaza hakkı bahşedilmiş olsaydı şimdi Osmanlı belediyyeleri de tenfiz-i icradan (icra selâhiyyeti) ve bilhassa sür'at-i muamelât hususlarında emsali hükümetler belediyelerinden aşağı kalmazdı.»

Eserde bundan sonra Şehremanetinin teşkili hakkındaki vesaik ile Şehremaneti nizamname lâyihası ve diğer vesikalar aynen konulmuş ve bu hususta çok kıymetli tafsilât verilmiştir.

Altmış yedinci defa olarak en son neşrolunan 1328 (Milâdi 1912) senesine mahsus umumî Sâlname'de Şehremaneti teşkilâtı için şu tafsilât mevcuttur:

«Şehremini, biri reis olmak üzere beş âzadan mürekkep meclis-i emanet, meclis kalemî, mektubi kalemî, muhasebe kalemî, keyet-i fenniyye kalemî, hukuk müşavirliği, heyet-i sıhhiyye idaresiyle yirmi belediyye dairesi. Yirmi belediyye dairesi şunlardı: 1) Beyazıt, 2) Sultanahmet, 3) Fatih, 4) Samatya, 5) Eyüp, 6) Beyoğlu, 7) Hasköy, 8) Beşiktaş, 9) Arnavutköy, 10) Yeniköy, 11) Tarabya, 12) Büyükdere, 13) Beykoz, 14) Anadoluhisar, 15) Beylerbeyi, 16) Üsküdar Yenimahalle, 17) Üsküdar Dogancılar, 18) Kadıköy, 19) Adalar, 20) Makrıköyi (Bakırköy).

Ankara'nın hükümet merkezi ittihazı üzerine orada da «Şehremaneti» adıyla belediyye teşkilâtı yapılmış, sonradan İstanbul'daki gibi bu da «Belediyye Reislîği» ne çevrilmiştir.

ŞEHREMINİ (شهرامینی) [Sar., İda.] Biri Tanzimat'ın ilânına yakın bir zamana kadar saray memuru, öbürü Cumhuriyet devrinde tarihe karışan Beledyye Reisi olmak üzere bu adla mevcut iki vazife sahibinin unvanıdır. Saray memurları arasında bulunan ve vazifesi saray ve hükümete ait binaların tamir işlerine bakmak, lüzumlu şeyleri satın almak olan Şehremini, Fatih Kanunnamesi'nde yazılı olduğuna göre eski memuriyetlerden olduğu anlaşılmaktadır.

«Bu vazife son bir asırda İstanbul'da şehir işleriyle meşgul olup yakın zamana kadar Şehremaneti denilen İstanbul Belediyyesi reislîği olmadığını» söyleyen Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 375 ve mütaakıp) bunun için şu taşilâtı veriyor:

«Osmanlılarda Tanzimat'a kadar Şehreminliği, saray ve hükümete ait tamirat ve bina işleriyle meşgul olan, Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı'nı yiyecek ve giyeceklerini ve eski ve yeni sarayların, Harem-i Hümayun'un maaş ve masraflarına bakıp maaşlarını veren ve daha sair bazı vazifesi olan mühim bir memuriyyet idi. Bunlar yukardaki hizmetlerinden başka sarayların vekilharçlığını da yapıyorlardı. Meselâ saraya ait nakliyyat ücretleri, sarayın hastahane arabelarının tamiri, Surre alayında lâzım olan mühimmatın tedariki, Enderunun kâse, kaşık ve sairesinin temini ve icabında bunların tamiri, nakliyyat ambalajlarının yapılması, sarayın ve iç oğlanlarının sicim, makara ve pamuklarının satın alınması, hassa matba-hiyle Dar-üs-saade ağası matbahı ve hassa harcı matbahına her sene verilmesi lâzım gelen urgan, muşamba ve keçelerin temini, her sene Eskişaraya verilen kanca, balta, kürek ve kü-

felerin tedariki ve buna mümasıl alınacak şeyler hep bunun vasıtasıyla tedarik olunurdu. Şehreminlerinin, onaltıncı asrın son yarısında Osmanlı hudutlarından içeri giren elçilerin devlet merkezine kadar yol masraflarını temin ettikleri de görülmekte idi.

«Şehremininin, Fatih Kanunnamesi'nde derecesi yüksek olup terfi ederse Defterdar olurdu. Yine bu kanuna göre teşkilâtta Defteremininden sonra ve Reis-ül küttap'tan evvel gelirdi. Yevmiyesi onbeşinci asır ortalarında yüz yirmi akçe olup merasimde bölük ağalarına takaddüm ederdi.

«Onyedinci asrın son yarısında H. 1071, M. 1660 senesinde saray mühimmatı ve Enderun hademeleriyle Eskişaray hademelerinin yiyecek ve içecekleri ve bazı tamirat ve inşaat için Şehreminine senede 276 yük ve 32674 akçe verilirdi ki 6900 kese tutmaktaydı. Onsekizinci asrın son yarısında Şehremini senede Maliyeden sekiz yüz elli bin kurugluk bir tahsisat alırdı. Bunun bir kısmını Yenışarayın ve bir kısmını Eskişarayın levazimatına ve mütebakisini de Galatasarayındaki iç oğlanlarının ihtiyaçlarına sarfederdi H. 1247, M. 1831 senesinde Enderunluların maaşlarının ceb-i Hümayun yani Padışah tarafından tesviyesi takarrür edince sarayın maaşının tevzi işi Şehremininden alınarak Hazine Kethüdası'na verilmisti.

«Şehreminleri divan-ı Hümayun hocalarından olup muayyen maaşları vardı ve bağlarına kafesi destarlı kavuk giyerlerdi. Şehreminliğine tâyin edilen bir zat, Paşakapısı'nda Sadrazam'ın huzurunda hil'at giyer ve sonra Bo-tancı karakulağı ile beraber saraya gidip Dar-üs-saade ağasından da ayrıca hil'at giyerdi. Şehremini dairesi sarayın birinci avlusunda yani bab-ı Hümayun ile orta kapı arasındaki sahanın solunda bulunmaktaydı.

«Şehreminlerinin emrinde sarayda bir şehremini ambar ile usta ve kalfalar ve bir de kâtip bulunduğu gibi, şehremini halifesi ve Şehremini ruznamecisi gibi maiyyeti vardı. Şehreminine tâbi olan başmimar ile nımarlar muamelâtta kendisinin maiyyeti gibi idiler.

«Resmî binaların inşa ve tamirlerinde Şehremini ile Mimarbağlıları beraber çalışmaları, aralarında ihtilâfı mucip oluyordu. Her ne kadar Şehreminleri inşaatın malzemesinin tedariki, masarifi ve yevmiyelerinin verilmesini temin ve yalnız bu hususlara dair hisap defteri tutmakta iseler de bunların haricinde inşaat müdahale ediyorlardı. Nihayet 28 cumadülâ 1247 (M. 1831) tarihinde her iki vazife yani Şehreminliği ile Mimarbağlılık bir-

leştirilerek Ebniye-i hassa müdürlüğü ihdas edilmiş ve Şehreminliği kaldırılmıştır.

«Padışahlar sefere gitseler bile Şehreminleri gitmezler ve vazifeleri sebebiyle İstanbul'da kalıp Sadaret kaymakamının akdettiği divana girerlerdi. Padışahlar uzun müddet oturmak üzere Edirne'de Bulunurlarsa icabında Şehremini oraya giderdi.

«Divan-ı hümayun içtimalarında Şehreminleri divana gelip diğer eminlerle beraber harifte muayyen yerde oturur ve kendisinden bir şey sorulacak veya bir emir verilecekse divana çağırılıp mütalâası alınır ve icabında tebligat yapılırdı.

«Dördüncü Murat'ın son zamanlarına kadar Şehremini ile diğer eminlerin azillerinde ellerindeki mühür alınarak bir zarfa konup mühürlenerek hıfzedilmiş. H. 1057, M. 1647 senesinde bu usul kaldırılmış ve fakat Sofu Mehmet Paşa'nın Sadaretinde ve bir sene sonra tekrar eski usule âvdet olunmuştu.

«Harc-ı hassa kalemindeki memurların terfi ve terakkileri Şehremininin arzıyla olurdu.»

Şehreminlerini ayrı ayrı tetkik eden Osman Ergin (Mecelle-i Umur-i Belediyye, c. i, s. 1358 ve mütaakıp) bunlardan birincisi için şu tafsilâtı veriyor:

«İstanbul'un payitaht ittihaz edildiği 857 tarihinden 1247 (1453-1831) senesine gelinceye kadar kuyut ve kütüb-i kadimede (eserlerde) rical ve memurin-i devlet miyanında (Şehremini) ismine de tesadüf olunmakta ise de kablîfetih Bursa ve Edirne'de (Şehremini) namıyla bir memur istihdam olunduğuna dair bir kayıt ve malûmata desteres olunamamıştır (elde edilememiştir). Binaenaleyh Şehremininin unvanıyla vazifesinin Bizanslılardan iktibas olunduğu zannedilmektedir. Çünkü Şehreminlerine tevdi olunan tamirat ve inşaat vazifesinin İstanbul'un fethinden evvel (Subaşı) tarafından ifa edilmekte olduğuna «Tac-üt-tevarih» in (c. 2, s. 247) şu fıkrası delâlet etmektedir:

«Fatih, İstanbul'u teshir ve sur-ı barusunu tamir ettikte Süleyman Bey nam kulunu İstanbul subaşısı tâyin ile tamir (imâr mânasına olacak) şehri ana tefviz eyledi.

«Binaenaleyh hükümet-i Osmaniye İstanbul'da takarrür ve teessüs ettikten sonra Bizans teşkilât idaresinden bazı usuller ahz u iktibas ettiği gibi Şehremini unvanı ve vazifesini de almıştır.

«Bizanslılar zamanında Şehreminlerinin mebanî-i emiriyye (resmî binalar) tamiratına memur oldukları surların üzerindeki kitabeden

anlaşılmaktadır. Meselâ 1438 senesi kânunusanişinin yirmi yedisinde vukubulan bir zelzelede İstanbul surları yıkılmıştı. O zaman Şehremini bulunan Kiros Kostantin'in sa'y ü ikdamiyle surlar altmış günde mükemmelen teedit ve inşa edilmiş ve suret-i inşayı mübeyyin olmak üzere Halice nazır olup Eksiles Rekos denilen Parmakkapı'nın balâsına (üstüne) bir levha vazolunmuştu.

«Bu levhada; «İmpartor Teodüsyos Şehremini Kostantin bu surları altmış günde yaptılar» ibaresi muharrer olduğu gibi Marmara Denizi cihetinde son kapı olan Birikyön kapısı üzerinde de şu «Kavi-üş-şekime bir imparator zamanında Şehremini Kostantin bu surları altmış günde inşa etti» denilmektedir. (İstanbul ve Boğaziçi, Mehmet Ziya Bey, s. 272).

«Şehreminlerinin esas vazifesinin biri de sarayda ve diğer mahallerde hükümete ait inşaat ve tamiratın malezime ve sairesini bittedarik esmanını ve çalışanların istihkakını tesviye ile hesaplarını tutmaktan ibaretti. Şu halde şimdiki Şehremini tâbiriyle o zamanki Şehremini arasında lâfız müşâbehetinden (benzeyişinde) başka bir münasebet yoktur.

«Fatih'in kanunnamesi'nde Şehreminlerinin rütbe ve maasıyla elkabı hakkında izahat veriliyorsa da vazifesi gösterilmemektedir. Kanunnamede deniliyor ki:

«Meratıpte Defter emini, anın altına Şehremini, anın altına Reis-ül-küttap otururlar ve Şehremini yüz yirmi akçe ulûfeye mutasarrıf olur... ve Defter emini ve şehremini bölük ağalarına tasaddur ede. Amma Defter emini pâ-yede Defterdara kariptir. Şehreminine, Reis-ül-küttaba da tasaddur ede.

«Kanunnamenin şu fıkralarına nazaran bidayet-i ihdasında Şehreminliği Defteremininden yani Defter-i hakanî Nazırından küçük fakat Divan-ı hümayun kâtiplerinin reisi ve o zamanın Hariciye Nazırı olan Reis-ül-küttap'tan büyük bir unvan ve memuriyettir.

«Kanunnamede hanedan-ı saltanat ile bilumum memurine elkaplar tahsis olunduğu gibi Şehremini için de şu elkap ile hitabedilmesi de tasrih edilmiştir:

«Şehreminine ve Reis-ül-küttaba böyle yazıla: İftihar-ül-esalî vel-eazım mühtar-ül-ehalî vel-ekârim el muhtas bimezid-i inayet-ül-mülk-üd-daim.

«Kanunname-i Muhammedi'nin (Fatih Kanunnamesi) bu fıkralarından maada Şehreminlerinin vezaifine ve suret-i nasp ve terakkilerine dair malûmata desteres olunamamıştır. Ancak Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi'nin

«Hadikat-ül-Cevami'» inde şöyle bir kayde tesadüf edilmiştir:

«Vaktimiz ricalinden olup bu mahallede dünyaya gelenlerden Hafız Elhac Mustafa bin Ahmet Çelebi ki evail-i halinde (ilk zamanlarında) Dar-üd-darb-ı Sultani dairesi (Darphane) kâtipleri zümresine dâhil ve yoluyla sahib-i ayar olmuştu. Mevlidi olan bu mahallenin (doğum yerinin) (Aksaray'da Toklu İbrahim Dede Mahallesi) mescidi için hizmet-i uhreviyye eylemek murad edip bir vakıf tedarik ve mescid-i mezburun mihrabı için iki adet kebir şem-i asel (balmumu) ve kandillerine rugan-i zeyt (zeytinyağı) ve hizmet için kayyım yevmiyye tâyiniyle bunları idare edecek musakkafat vakfeyleyip ve bu mescid-i şerifin hemcivarı olan Ebu Şeybet-ül-Hudri Hazretlerini ziyaret muradedenlerin suubet çekmemesi için eski tarikten başka mumaileyh Hafız Efendi kurbünde olan kale kapısı ittisalinde bir tarik-ı eshel tedarik buyurup ramazan-ı şerifin dördüncü pazartesi günü mübâzeret ve vesile-i dua-yi hayr olmağa müsaraat ve az vakitte itmam-ı hizmet eyledi. Tarik-ı mezburu küşad eden mumaileyh Mustafa Efendi mansıb-ı mezburde senesini tekmil edip Kanun-ı Osmanî üzere Şehremanetine naklolundu. Bادهu Sultan-ı zaman Abdülhamit Han binagerdeleri (yaptırdıkları) olan imaret-i âmirleri ve Beylerbeyinde inşa buyurdıkları cami-i şerif ve sair hayır lûtuflarında Bina emini olup anların tamamında medrese-i celile ve türbe-i bihişt âsâye dahi şuru' karib oldukta tam-ül-ihlâs 1194 tarihi cumadelâhiresinin gürresi günü medrese-i mezburde esna-yi itmamda bir zelzele-i şedide vuku bulmakla fevkalgaye duçar-ı ru'b-i hiras olarak (fazla korkmak) hanelerine avdet ve ertesi günü dâr-ı bekaya rihlet eyleyip Eğri-kapı haricinde vâkı Büyük Tokmaktepe denmekle maruf mahalde valideyni civarında defnolundu.

«Bu ibaredeki «Kanunname-i Osmanî üzere Şehremanetine naklolundu» fıkrasında mevzu-ı bahis edilen Kanunname-i Osmanî'ye ittıla' kesbedilememiştir.

«Şehremini yalnız pay-i tahtta değil vilâyetlerde mühim şehir merkezlerinde de vardı. Meselâ Evliya Çelebi Budapeşte'nin âmir ve hâkimlerini saydığı sırada (c. 4, s. 413) orada bir de şehremini bulunduğunu zikrettiği gibi Bağdat için dahi: «Kırk birinci hâkim Şehremini'dir ki askeri yoktur. Amma şehrin cümle umuru bundan sorulur» demektedir. Yine aynı zat Bosna şehrinde bahsederken (c. 5, s. 413) «Kırkinci zâbit mimarbaşıdır ki beş yüz adam

ile kale imaretindedir» tarzındaki izahatı nazarı dikkate alınırsa taşradaki Şehreminlerinin imaret ve inşaat ile meşgul ve muvazzaf olmayıp vazifeleri şehir kethüdalığından ibaret olduğu anlaşılır. Mısır Kahire'deki (Şeyh-ül-Beled) inde bunlara mukabil bir memuriyyet olduğu zannedilmektedir.

«Evliya Çelebi eserinin diğer bir yerinde (c. 1, s. 569) Şehremini için diyor ki: «Masuldar emanettir. Her şey bu Şehreminlerinin eliyle olur. Mirî meremmatı ve binaları bunun eliyle tamir olunur. Senevî iki üç bin kese muhasebesi görülür. Üç yüz nefer tevabii vardır.»

«Şehreminliği vazifesiyle Mimarbaşılik vazifesinin taaruz eyledidi zannedilebilirse de yine aralarında fark olduğu aşikârdır. Şehreminliğinin her halde Mimarbaşılikten evvel ihdas edilmiş olduğu ve Mimarbaşılik fennî ve ilmî bir memuriyyet ve vazife olmak itibarıyla hükümetçe yapılacak inşaat ve tamiratın plânını ihzar ve fennî teserruatını ikmal Mimarbaşı ile maiyyetindeki mimarlara ait olup Şehremininin de malzeme tedariki, hesapların tutulması ve ameleye nazarret gibi işlerle meşgul bulunduğu derkârdır.

«Şehremininin bina ve su işlerine ne suretle ve ne derecelerde müdahale ettiğini ispat için buraya mütaaddit vesikalar dereceyle ispat-ı müddeaya hacet görülmemiştir. Dokuzuncu babın mütaaddit fasıllarına dercedilmiş olan vessikiin mütalâası bu bapta bir fikir verebilir. Buraya yalnız bir vesikanın dereceyle iktifa olunacaktır.

«Bir de mezkûr babın birinci faslında mündericî 1233 tarihli vesika dikkatle mütalâa edilecek olursa görülecektir ki son zamanlarda Mimarbaşılar ait vazife bile Şehreminlerine intikal etmiş ve inşaatın kârgir olup olmaması, harikın men'i için ne gibi tedbirler alınması lâzım geleceği hakkında hükümetçe Şehremininin fikri sorularak ve alınan cevaba dayanılarak binanın irtifai, inşaatın nev'i ve saire hakkında kanun vazedilmiştir. Şehremininin ebnîye nizamı dolayısıyla keşf için gönderilecek hey'et miyanına da bir memur terfîk ettiğini, binaenaleyh bu işe de karıştığını eski vesikalar göstermektedir.

«Padışahlar İstanbul'dan gayri bir mahalle gittikleri zaman esasen saray memuru olan Şehreminleri de beraber giderlerdi. Meselâ 1085 senesinde Edirne'de icra kılınacak olan sur-i hitan (sünnet düğünü) dolayısıyla yapılacak tertibat ve inşaat Şehremininin ne suretle müdahale etmiş olduğunu nâtik (belirten) şu fıkra (Surname-i Abdî, Millet Kütüphanesi, s. 4) şayan-ı dikkattir:

«Harikmeydanı tâbir olunan meydan-ı vâsî (geniş meydan) sur-i hitan cemiiyyetine münasip fehmlolunup cemiiyyet-i suriyye mahall-i mezburda cilveker olmak karardade (karar vermek) için Harem-i hümayunda meydana nazır olan Alay Kasrından seyreylemeleri lâzım gelüp lâkin tenk-i havsala (görüş vaziiyyetinin darlığı) olmakla Şehremaneti hizmetinde olan Durmuş Mehmet Efendi'ye kemal-i vüs'at-birle binası ferman olduğundan....»

«Şu vesika da Şehremininin su işlerine ne suretle müdahale ettiğini göstermektedir:

«Şehreminine hüküm ki:

«Edirnekapısı kurbündeki Gümrükhane çarşısında halıya getirülen çeşmenin meremmatı (tamiri) ve harc-ı lâzımı sair hassa-i hümayunum tarafından getirilen çeşmeler gibi hassa harçtan verilip ve zikrolunan çeşmeyi görüp gözlemek için tâyin olunan bir akçe dahi su yoleu başı olanlara verilip ol gözetmesin emredüp buyurdum ki emrim üzere zikrolunan çeşmenin vâkı olan harc-ı lâzımın sair çeşmelere verilileceği gibi hassa harçtan verilüp halıya ve minbaad (bundan sonra) her kim su yoleu başı olursa zikrolunan çeşmeyi görüp gözlemek için tâyin olunan ol bir akçe ana megrut olup defterine olveçhile kaydeyliyesin.»

(Sekban Kara Ali Beye verildi)
26 Ramazan 973»

«İstanbul'da Fransa'nın kırk üçüncü sefiri Kont Andreosi'nin 1826 da Paris'te tabedilmiş olan İstanbul'a dair eserinde Şehremini için «Prefet de ville» tâbiri-kullanıldıktan sonra «Inspecteur palais du grand seigneur et des murs de capital» suretinde tefsir ve biraz aşağıda dahi «Inspecteur des edifices publics» kelimeleri irad edilmektedir.

«Tarih-i Ata'ya nazaran Şehremini ile Mimar ağa'ya ve maiyyetlerine tamirat ambarı takımı denilip bunlar Yalı Köşkü ile Sepetçiler Kasrında oturmakta idiler.

«Buralarda Şehremini ile birlikte bulunanlar şunlardır:

«Şehremini, Mimar ağa, Su Nazırı, İstanbul ağası, Kireççibaşı, Ambar Müdürü, Ambar birinci kâtibi, Sermimar, Mimar-ı sani, Tamirat Müdürü.

«Halbuki tarih-i Ata'nın beyaniyle aşağıya aynen nakledilmiş olan 1247 tarihli resmî tebligî ve Kont Andre Osi'nin şu: «Après l'église de Sainte-Irène vient l'hotel des mounaies composé de batimens spécieuse, mais qui n'ont rien remarquable; et à côté des batimens de la monnaies sont habités par le chehir-emin et

le Tansy? Efendi (secrétaire du chef des eunuques noirs) beyanattı Şehreminlerinin şimdiki Akeri Müzesi ve Darphane binası geçildikten sonra Müze-i hümayuna incek yolun sağ tarafında elyevm arsa halinde bulunan yerde bulunduğunu ve harem ağaları kâtibinin de burada oturduğunu göstermektedir. Sepetçiler Kasrı Darphane kurbünde idiyse ihtilâfı mucip bir nokta kalmaz.

«Şehreminlerinin inşaat ve tamirattan ve malzeme tedarikiyle hisapların kaydından maada bir vazifesi de Saray-ı hümayun kethüdâlığı ve daha doğrusu nazırlığı gibi bir hizmettir. Tarhuncu Ahmet Paşa tarafından 1064 tarihinde tanzim ve Sultan İbrahim'e takdir edilen muvazene teftişinde ki tarihimize Tarhuncu Ahmet Paşa lâyihası namıyla meşhurdur. görülen şu: «Ve Şehremini kulları yedinden eğer mevâcibât ve eğer Saray-ı İbrahim Paşa ve Saray-ı Galata için lahım (et) ve sair mühimmat için sene-i kâmilede yedi yüz yirmi dört buçuk kese akçe sarf olunur» fıkrası buna delâlet eder.

«Yeniçeriliğin ilgasından sonra devletçe birçok ıslahat ve tecceddüdata tevessül olunduğu sırada bina işlerine hem Şehreminlerinin, hem de Mimarbaşılarının karışmakta olmasındaki sekamet nazar-ı dikkati celbettirdiği gibi Şehremininin fazla olarak saray masarifat ve masgatına da karışmasının diğer vazifesiyle münasebeti olamayacağı düşünüldükçe lâgıvı tensip edilmiştir. Lâgıvı mutazammın olan meclis-i âli mazbatasında deniliyor ki: Şehremaneti mansibının elhaleti hazihi müstakil memura muhtaç olacak mertebe hizmeti olmıyarak mutasarrıfları dahi fenn-i mimariye vâkıf olmamaları cihetle bütün umur-ı ebniye mimarbaşı bulunanların marifetiyle görülmekte olmasına nazaran bu iki memuriyyet birleştirilerek elhaleti hazihi mimarbaşı bulunan Abdülhalim Efendi kullarının fenn-i mimarî ve hendesede mebareti olmak hasebiyle anın uhdesine müceddeden tevcihi»

«Yine bu mazbatada Şehremininin maas ve muhâssesatı için de: «Şehremininin muayyenatı matbah-ı Âmirelerinden mürettep biaz tâyinât ile yevmiye yüz akçe vazife harc-ı hassadar beher üç mahda yüz kuruştan» ibaret olduğu zikredilmektedir.

«Velhasıl 858 tarihinden 1247 senesine kadar devam eden Şehreminliği tarih-i mezkûrda (o tarihte) lâgvedilmiştir. Lâgıvı keyfiyetinden bâhis olan tezkire-i ma'ruza ile hatt-ı hümayunun sureti 980 inci sayfada mukayyet olmakla beraber Takvim-i Vakayi'deki tebliğ-i resmî Şehreminliğinin son zamanlarındaki va-

zifesini de göstermek itibariyle sayan-ı dikkat olduğundan berveğh-i zir dercedilmiştir:

«Ezkadim ümena (eminler) menasibının rütbelüsü olan Şehremaneti mutasarrıfının hizmet-i ebniye-i dahiliyye ve hariciyye ve Enderun-ı hümayun ve ebniye-i saire-i miriyyenin tamir ve teccidinde nezaret ve hademe-i saray-ı hümayunun üç ayda bir kere vazifelerini güm-rükten idare olunur bazı ocaklıktan mürettep mebalighen ita etmekten ibaret olup lâkin emanet-i mezkûrenin mutasarrıfı Hayrullah Efendi'nin hastalığı münasebetiyle saray tamirâtı ve vezaif ifası bilvekalâ idare edilmekte olduktan başka devr-i müstahsen-üt-tavv-ı Pa-dîşahide her umurun cihet-i vahdeti yani dağınık mesalih birleştirilip usulüyle merkez-i itidalde görülmüş matloş olduğuna binaen şehremini maiyyetinde ve Darphane-i Âmirer civarında kâin ambar denilen mahalde olan ketebeden başkâtip emeği mukabili bir maas ile kaldırılıp ve Enderun-ı hümayunun vazife haranı yoklanup isbat-ı istihkak edenlere ceb-i hümayun hazinesinden Hazine kethüdâsı marifetiyle mah bemaş ita ve bilcümle ebniye mesalibinin idaresi Mimarbaşı bulunup fenn-i bina ve hendesede mehareti ve dirayeti mücerrep olan Abdülhalim Efendi'ye ihale olunması babında sudur eden irade-i istihsan ifade-i şahane mucibince Şehremaneti ve Mimarbaşılık birleştirilip Ebniye-i hassa müdürlüğü unvanıyla haccagân-ı divan-ı hümayuna bil'ihlak mumaileyhe tevcih ve ihsan ve rütbesi tevcihat defterinde Mansure kitabeti zirine kaydıyla mümtaz-ül-akran kılınmış ve Şehremanetine merbut tâyinât ile şadan olmuştur.

«İşte 857 den beri devam eden Şehreminliği 1247 de şu suretle ilga edilmiştir. Gerçi 1271 de tekrar ihdas olunmuş ise de aşağıda ita edilecek izahatıan anlaşılabacağı üzere kadim Şehremaneti ile bunun bir münasebeti yoktur.»

Yine Osman Ergin kıymetli eserinde «Belediyye Reisliği» makamında olarak teşkil olunan «Şehremaneti» hakkında izahat verirken (sayfa 1369) başındaki memura unvan olarak verilen «Şehremini» için şöyle diyor:

«Kırım muharebesinden sonra Avrupalılar ile temas ve ihtilâf ziyadeleşerek devair-i hükümetin teğkilât ve muamelâtı Garp memleketlerine benzetilmeğe uğraşıldığı sırada münhasıran Belediye umuruyla meşgul olmak üzere ayrıca bir idare ihdesına lüzum görülmüş ve Avrupalıların bu mekamda kullandıkları Prefecture de la ville mukabili olarak 1271 tarihinde «Şehremaneti» namıyla bir memuriyyet-i cedide ihdas edilmiştir. Prefecture de la ville'in

tam mukabili (Şehreminliği) demek olurse da ona yakın tarihi bir tâbir yani (Şehremini) evvelce müstamel fakat metrûk olduğu için atik Şehreminlerinin vazifeleriyle bu defa ihdas olunanların vazife ve salâhiyyetleri arasındaki fark nazar-ı dikkate alınmıyarak tâbir-i mezkûr ihya olunmuştur.»

Şehremaneti Cumhuriyet devrinde İstanbul Belediyesi adıyla ve Vilâyetle İstanbul birleştirilerek «Şehremaneti» ile birlikte Şehremini tâbiri da tarihe karışmıştır. (Bak Şehremaneti).

ŞEHREMINİ HALİFESİ (شهرامی خلیفه سی) [Sar.] Saray ve hükümete ait binaların tamir ve inşasıyla sarayın levazım işleriyle meşgul olan «Şehremini» nin maiyyetindeki memurlardan birinin unvanıdır. Vazifesi yazı işleriyle meşgul olmağı.

ŞEHREMINİ RUZNAMECİSİ (شهرامی روزنامه جیسی) [Sar.] Saray ve hükümete ait binaların tamir ve inşasıyla sarayın levazım işleriyle meşgul olan «Şehremini» nin maiyyetindeki memurlardan birinin unvanıdır. Vazifesi hisap işlerine bakmak, buna ait defterleri tutmaktır.

ŞEHRENGİZ (شهرانگیز) [Ede.] Ortalığa velvele salacak ve dedikoduya sebep olacak şeyler hakkında yazılan şiirlere verilen addır. Engiz; Farsça koparıcı, depreteci, karıştırıcı demektir. Şair Sümbülzade Vehbi'nin gençlere fazla iltifat eden zamanın Maliye Nazırı Defterdar Hilmi Paşa için چند جوانان برای چندی در دفتر دارای حلیمی پاشا برای لطیفه مشهور وملقب استانبول در دفتر دارای حلیمی پاشا نوشته بود» başlığıyla yazdığı aşağıdaki manzume buna bir örnek teşkil eder:

Habbeza şehri-i Sitanbulda guruh-i haban
Hüsn ile her birisi velvele âra-yi cihan
Yusufa kul olayım padişah-i hübandır
Olsun İsmail'e de can-ı azizim kurban
Ragimi zereden ayva gülünün hasretidir
Dağdar etti dili lâlâ izarım Nu'man
Yeni doğmuş aya benzer deyu şehri-i Recebin
Nereye gitse geçer ardına âlem Şa'ban
Gerçi saçlı doru da hayli zarifti amma
Şimdi bu arsada divan atınıdır meydan
İşlemesze eğer ol basma koyun saatinin
Her dakika gerisin bindire görsün yaran
Gümüş endazeye çok ölçünegördük amma
Gelmedi arşına ol kâle-i zerdüz giran
Sib-veş gabgabın okşatsa da cib elması
Taze şeftalusuna almağa yoktur imkân
Karda kaptırmıyalın pek küçütür Kuzulu
Koyuna girsün emin olsun o âfetten aman
Pek cefakâr değil gerçi Vefalı bîlürüz
Harcına liyk vefa etse nukud-i gâran

Şimdi gayette tükeldi perîşehre Halil
Gerçi bildürün idi bu sene oldu şeytan
Tur-ı uşşak idi Musa Çelebi dükkânı
Lîk Fir'avn imiş ol ustası çingâne heman
Çün Beşiktaşlı henüz dâye kucağında gezer
Mehd-i âğuşa bilinmez çü çocuktur o cevan
Serv-i naz ise dayakçı efegi savsa dahi
Yine her köşede talib bulanur çalkızan
Buna kayruklu çekerse yakışır defterdar
Ki bütün kayrağa dair kaba saçma hezeyan

ŞEHİRİ (شهری) [Hal.] İstanbullu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şehri, köylü olmayıp şehirli olmak mânasına da gelir.

§ [Mal.] Aylık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «şehriye» de denilirdi.

ŞEHİRİYAR (شهریار) [Hal.] Padişahlar hakkında unvan olarak kullanılır, bir tâbirdir. Büyük, kudretli, şevketli demektir.

Şehriyar-ı şehriyaran-ı cihan
Tacdar-ı tacdaran-ı zaman
Ziya Paşa

ŞEHİRİYE (شهریه) [Hal.] Aylık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «şehri» de denilirdi.

ŞEHİRİYE-İ DEKÂKİN (شهریه دکاکین) [Mal.] Temettü (kazanç) verisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Esnaftan bu vergi biri aylık, diğeri gündelik hisabiyle alındığı için aylık hisabiyle alınana «Şehriye-i dekâkin», gündelik hisabiyle alınana da «Yevmiye-i dekâkin» denilirdi. Tanzimat'tan sonra «Temettü» vergisi adını almıştır.

ŞEHTİYE (شہتیہ) [Bah.] Brik nev'inden iki direkli beylik (devlete ait) gemi adıdır. Halk arasında «şitye» suretinde de kullanılırdı. Vesikalarda «Şehitiye-i Brik» suretinde de geçer.

ŞEHZADE (شہزادہ) [Sar.] Osmanlı hükümdar sülâlesinin erkek evlâtları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aslı şah oğlu, padişah oğlu demek olan Şahzadedir. Şehzade bunun hafifletilmiş şeklidir. Bununla beraber bazı vesikalarda Şahzade suretinde de geçer. İlk devirlerde bunun yerine «Çelebi» denilirdi. Şehzade tâbiri sonradan kullanılmaya başlanmış, Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı kıymetli eserinde «Osmanlı Şehzadeleri» başlığı altında (sayfa 106 ve mütâakip) şu tafsilâtı veriyor:

« Osman oğullarının erkek çocuklarına şahzade ve tahfifen şehzade denilmiştir. Bu çocuklar, Padişahların haseki, ikbal ve odalıklardan da doğarlardı. Yani kimden doğarsa doğsun bu erkek çocuklara şehzade denilirdi. Padişah çocuklarına Çelebi Mehmet zamanına kadar Çelebi denilmiş ve şehzade tâbiri bundan sonra taammüm eylemiştir. Padişahların kız evlâtlarına Sultan unvanı verilmiştir.

«Tarihi iyice tesbit edilmeyen, fakat onyedinci asırdan beri görülen usule göre şehzade ve sultanların doğumları bir hatt-ı hümayunla Paşakapısı'na yani Sadrazam'a bildirilirdi. Doğan çocuk erkek ise Sadrazam'a gönderilen hatt-ı hümayunu Dar-üs-saade ağası ve kız ise yüksek rütbeli bir saray ağası getirirdi. Bu tebliğ üzerine Sadrazam ve Şeyh-ül-islâm, Vezirler ve diğer teşrifata dâhil devlet ricali ve Kazaaskerler, Yeniçeri ağası ve saire saraya giderler ve Silâhtar ağa vasıtasıyla davet olunarak huzura kabul olunurlar, tebrikten sonra kürk ve hil'at giydirilerek avdet ederlerdi. Doğum münasebetiyle Padişah tarafından Sadrazam'a ve diğer ricale lohusa şerbetleri gönderilir ve bunların zevceleri mahsus bir baltacı ile saraya davet edilirdi. Şehzade veya sultanın doğması dolayısıyla keyfiyet toplanarak saratıyla İstanbul'da ilân edildiği gibi memleketin her tarafına da fermanlar gönderilir ve mahallin Şer'i mahkemelerinde sicillere kaydolunarak toplanarak atılıp şenlikler yapılırdı. Atılan toplanın adedi, şenlik günleri, doğan çocuğun erkek ve kız olduğuna ve Padişahın ilk ve diğer evlâtları oluşuna göre değişirdi.

«Padişahların ilk oğulları doğduğu zaman donanma günü fazla olur, diğer oğulları doğarsa donanma günleri azalırdı. İkinci Osman'ın ilk oğlu olduğu zaman yedi gün yedi gece şehirden donanması olmuştu. Dördüncü Mehmed'in H. 1074, M. 1663 senesinde Mustafa isimindeki büyük oğlu doğmuş ve yedi gün yedi gece ve H. 1084, M. 1673-74 de ikinci oğlu Ahmet doğduğu zaman ise üç gün üç gece donanma ve şenlik yapılmıştı. H. 1117, M. 1705-706 da Üçüncü Ahmet'in Mehmet adındaki büyük oğlu doğunca ilk şehzadesi olmasına mebnî on gün on gece bütün memlekette donanma yaptırılmıştı. Yine aynı hükümdarın aynı senede İsa adındaki şehzadesine beş gün beş gece ve H. 1119, M. 1707-709 de doğan şehzade Selim için de üç gün üç gece şenlik yapılmıştı.

«Bazı padişahların çocukları doğmayınca hânedanın inkıtaa uğrayacağından dolayı telaş edilirdi. Nitekim Birinci Mahmut ile kardeşi

Üçüncü Osman'ın hükümdarlıkları zamanında otuz sene kadar çocuk doğmamasından dolayı epey dedikodu olmuş ve Üçüncü Mustafa'nın cülûsunu mütaakip Hibetullah Sultan isminde bir kız evlâdı dünyaya gelince padişahın akim olmamasından dolayı saray ve hükümet memnun olara evvelâ yedi gün yedi gece ve sonra halkın arzusu üzerine üç gün daha ilâvesiyle on gün on gece donanma yapılmış ve eğlence ve oyunlar tertip edilmiş ve hattâ ecnebi devletleri sefaretleri bile donanmaya iştirak etmişlerdir.

«Birinci Abdülhamit'in ilk çocuğu doğduğu zaman ehemmiyetli surette şenlik yapılmış ise de ikinci oğlu doğunca lüzumsuz masraf istemiyerek «Böyle maskaralık lâzım değildir, dervişan tekkelerine nezirler ve sadakalar verilip mektep hocalarına Paşakapısına gelince hil'at giydirilip, kalfalarına sarık parası ve masumlara çil para ve pilâv zerde» verilmesini emreylemiştir.

«Padişahın çocuğu olduğu zaman daha evvel söyledikimiz gibi Sadrazam ve diğer erkânın saraya gidip tebrik etmeleri usuldendi. Bundan başka doğan çocuğa Sadrazam tarafından mücevherli beşik gönderilir ve bu beşik Sadrazam kethüdası vasıtasıyla Dar-üs-saade ağasına teslim olunurdu.

«Yine doğan şehzadenin hizmetine, usta denilen yirmi kadar genç kız tâyin edilir ve validesi çocuğun bakılmasına ve büyümesine nezaret ederdi. Bu maiyyetin başlıcalarından ağa denilen üç kişi has odalılardı. Bunların içinden en yaşlısı şehzadenin baş mürebbisi olup kendisine başlâla derlerdi. Bunun emri altındaki diğer üç hadım ağası da lâla unvanını taşırlardı.

«Osmanlı şehzadesi beş altı yaşına yani tahsil çağına geldiği zaman kendisine bir hoca tâyin olunarak merasimle derse başlatılırdı. Şehzadenin bu derse başlamasına bed-i besmele denilirdi. Bu merasimde ve davetlilerin huzurunda iptida Şeyh-ül-islâm, teberrûken şehzadeyi eski alfabe tertibi üzere elif'ten ye'ye kadar okutur ve sonra dua eder ve merasim nihayet bularak tahsili, tâyin olunan hocasına bırakılırdı. Şehzade, Şeyh-ül-islâm'dan ilk alfabe okuduktan sonra anın elini öpmesi lâzımdı. Lâkin Müfti (Şeyhülislâm) elini öptürmeyerek şehzadenin omuzunu öperdi. Şehzadenin derse başlaması münasebetiyle kendisine lâzım olan elifba ile cüz kesesi, hilâl ve saire mükemmel ciltlenmiş müzehhep olarak Sadrazam tarafından hediye olarak takdim edilirdi. Şehzadenin hocası Dar-üs-saade ağası daireğin-

de ders verirdi. Kur'an-ı Kerimî hatmeden şehzadeyi Sadrazam ve sair devlet erkânı tebrik ile kendisine hediyeler verirdi.

«Ave! Sultan Mehmet 1080 muharrem 1669 haziranında Mora Yenişehirinde bulunurken o tarihte 6 yaşında bulunan büyük oğlu Şehzade Mustafa'ya hoca tâyin edilmesini emreylemiş ve Doğan köyünde bed-i besmele yapılmıştı. Şehzade alayla getirilerek evvelâ babasının elini öpmüş ve Padişahın hocası meşhur Vani Mehmet Efendi teberrûken besmele çekti (رَبِّهِمْ بِالْحَمْدِ) duasını okuttuktan ve elifbanın ilk dört harfini (ا، ب، ت، ث) okutup bunları üç defa tekrar ettirdikten sonra ayağa kalkıp dua eylemiş ve bu suetle derse başlama merasimi nihayet bulmuştu.

«Padişahların oğullarına yaptırdıkları sünnet düğünleri de merasimle olurdu. Sünnet düğününden üç dört ay evvel keyfiyet bütün eyaletlere bildirilir ve düğünde bulunmak üzere ileri gelen valiler ve vezirler davet edilirdi. Sünnet düğünleri bazan on on beş gün ve bazan da daha uzun sürerdi. Fatih'in 861 Hicri, 1457 Milâdî senesinde Amasya valisi Bayezit ve Manisa valisi Mustafa isimlerindeki oğullarına yaptığı sünnet düğününde bütün komşu hükümdarlar med'uv oldukları gibi düğün de bir ay sürmüştü. Lûtfi Paşa Sadaretinde ve 946 re cep, 1539 ikineiteğrin tarihinde şehzade Bayezit için Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa sarayında yapılan sünnet düğünü on üç gün sürmüştü. Üçüncü Murat'ın oğlu şehzade Mehmet için tertip ettirdiği sünnet düğünü iki aya yakın bir zaman devam etmiş, 22 temmuz 1582 de bitmişti. Hükümet erkânı, askerî sınıflar, ulema ve şeyhler, esnaf takımı ve ecnebi devletlerin sefir ve maiyyetleri bu düğün davetli olup herkes derecesine göre hediyeler takdim etmişler ve kendilerine ziyafet çekilerek tertip edilen eğlence ve oyunları seyretmişlerdi.

«Dördüncü Mehmet 1084 Hicri, 1673-74 Milâdî senesinde Edirne de oğulları Mustafa ile Ahmet'i sünnet ettirdiği zaman bu düğün, geceli gündüzlü on beş gün sürmüştü. Bu gibi düğünlerde her sınıf erbabının sanatlarını göstererek Padişahın huzurundan geçmeleri âdeti. Dördüncü Mehmet bu sünnet düğünü münasebetiyle memnuniyetini beyan etmek için Sadrazam Köprülü Zade Fazıl Ahmet Paşa'ya elli ve diğer vezirlere kırkar esane vererek bunları herkesin kendi maiyyetine dirlik yani maaş olarak tevzi eylemelerini emretmişti. Bu düğünlerde hokkabaz, cambaz, perendebaz, hayalî zil denilen karagöz, at koşuları, muhtelif fişek oyunları, yağlı direk, göğsü üzerinde örse nal

yapmak ve saire gibi hüneler gösterilirdi. Şekercilerin yaptıkları bahçe ve hayvanat resimlerini havi tepailer bilhassa onaltıncı asırda pek meşhurdur.

«On üç ve on dört yaşına gelen ve sünnet olan şehzadeye ayrı bir daire verilir ve bunu kendi validesiyle hemşiresinden başka bir kadının görmesine müsaade edilmezdi.

«Babasının sağlığında bir şehzade saraydan dışarı çıktığı zaman başlarına mücevveze veya sorguçlu destar ve arkalarına ferace samur kürk giyerlerdi.

«Osmanlı şehzadeleri saraya kapatılır, mayıp serbest bulundukları zaman tahsil ile beraber ata binip inmek, ok atmak, avlanmak, gürz kullanmak gibi spor hareketlerinde ve silâhşorlukta mümarese peyda ederlerdi. Bunlar saraya kapatıldıktan sonra babalarının sağlıklarında daha serbest bir hayata malik olup tahsil görürler, yazı meşkederler, ata binmek zamanı gelince babalarıyla beraber cuma namazına giderlerdi. Maiyyetlerinde kendi daireleri ağaları bulunurdu. Deniz gezintisi esnasında yine maiyyetleriyle gezerlerdi. Bunların kayıklarının örtüleri mavi veya sarı çuhadandı. Babalarının ölümünden sonra ise şehzadele, kendilerine tahsis edilen daireden inziva hayatına geçerek yaşarlar ve içlerinden sırası gelenler hükümdar olurlardı.

«Babaları ölüp kafes hayatı yaşıyan şehzadelerin ikametleri Harem-i hümayuna muttasıl şimsir ağaçlarıyla ihata olundugundan dolayı Şimsirlik denilen mahalde idi. Burada on iki daire olup her dairenin mütaaddit odaları vardı. Şimsirlik mevkii yüksek duvarlarla ihata edilmiş olup küçük bir bahçesi de bulunuyordu. Bu Şimsirlik dairesine kafes ismi verilmekte idi. Bu kafes hayatında yani inziva halinde yaşıyan her şehzadenin on, on iki cariyesi, hazine, kiler ve seferli koğuşlarından alınmış ağaları vardı. Fakat bu şehzadeler, hizmetlerine tahsis edilen ağaları görüp konuşamazlardı.

«Şehzadeler burada sıkı bir kontrol altında idiler. Hiç kimse ile muhabere etmelerine müsaade olunmaz ve duyulursa muhabereyi temin eden idam olunurdu. Hasta olan bir şehzadenin yanına gidecek tabip Padişahın müsaadesiyle gider ve nezaret altına bulunurdu. Şehzadeler birbirleriyle sık sık görüşmezlerdi. Padişahın müsaadesiyle bazan valideleri Eski saraydan gelerek oğullarını görür ve görüşürlerdi. Bayram tebriki merasimi de Mabeynde yapılır, hariçten hiç kimse şehzadeleri göremezdi. Kafes hayatı yaşıyan şehzadenin babası

saltanatla olursa o şehzade, pek az farkla diğerlerinden daha iyice idi.

«Bazı isyan hadiselerinde asker, şehzadelerin hayatta olup olmadıklarını anlamak için şehzadeleri görmek isterdi. Nitekim Dördüncü Mehmet ile Üçüncü Selim'den böyle bir istekte bulunmuşlardı. Kapıkulu efradı ayak divanında Dördüncü murat'tan şehzadeleri görmek istemişler, o da kardeşleri Bayezit, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i çıkarıp göstermiş, bunların hayatlarına dokunmayacaklarına dair teminat vermiş ve Vezir-i âzam Topal Recep Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Ahi Zade Hüseyin Efendi kefil olmuşlardı. Keza Kabakçı Mustafa isyanında Üçüncü Selim'in Şehzade Mustafa ile Makmut'a bir süi kast yapmaması için âsiler saraya Aygır İmam denilen Rumeli Kazaskeri pâyesi Derviş Efendi isminde biriyle esbak Sekbanbaşı Osman Ağa'yı göndermişlerdi. Bu itimatlıktan pek müteessir olan haşas Padişah Bab-ı âli'ye gönderdiği hatt-ı hümayuda:

«Benim zürriyetim yoktur, şehzadeler benim evlâdım, nur-ı aynımdır, maazallah ben onlara süi kast ile sülâle-i pakize-i Osmaniye'nin inkırazına ve Devlet-i Osmaniye'nin ismihlâline sebep olmak hayal ve hatıra gelir şey midir? Allah o günleri göstermesin, Cenab-ı Bâri onların ömrünü ruz efsun eylesün.» demişti. Hatt-ı hümayun Bab-ı âli'de okunurken mevcut ulema hep ağlamışlardı.

«İşte sonradan Osmanlı tabtını işgal ile Devlet idaresini ele alan şehzadeler böylece kapalı bir hayat geçirerek zenci harem ağalarıyla bir kaç cariyeden başka kimseyi görmiyorlardı. Hattâ bunlardan İkinci Süleyman, biraderinin hal'i üzerine hükümdar olduktan sonra Sadr-ı âzam Siyavuş Paşa'ya:

«Kırk yıldır bir karanlık yerde mahbus ve hayattan mâ'yus iken yeniden dünyaya gelip gözüm açtım ve âlemi her ü merç buldum; iki eteklerimizi belimize çalıp din ve dünyamıza hayırlı olan işlerde bulunup gereği gibi hizmet-i ibadullahı yerine getürmeğe sa'yedelim.»

sözleriyle kırk seneden beri çektiği ıstırapı anlatmak istemişti.

«Şehzadeler inziva hayatında cariyeler tarafından tahsil görürler ve bazıları can sıkıntısından vakit geçirmek için mücevhercilik, kuyumculuk, tornacılık gibi sanat öğrenirler, ok ve yay yaparlar, bağa ve fildiği ve abanoz işlerle, sahtiyan üzerine nakış yaparlar, yazı yazarlar ve Kur'an-ı Kerim istinsah ederlerdi. Birinci Mahmut mücevhercilikte mahirdi.

«Şehzadeler bu kafes hayatında yaşarken yetişmiş ve teebbül çağına gelmiş iseler hiz-

metlerindeki cariyelerle vukua gelen temasta cariyeye gebe kalıp çocuk doğurursa doğan çocuk derhal ifna edilirdi. Fakat bazan habersizce doğan çocuğun hâricte bir sûtanaya verilip büyütüldüğü vâkidi. Fakat pek nadirdi. Meselâ Birinci Abdülhamit'in, kafes hayatında iken doğan bir kızı bu suretle büyütülmüş ve kendisine Ahretlik Hanım denilmiştii. Abdülhamit hükümdar olduktan sonra şehzadesiğinde bir kızı olup adının Dürrüşehvar olduğunu Paşakapısına pildirmişti.

«Bir padişah vefat ettiği zaman yerine geçen hükümdar anın kadın ve kızlarını Eski saray'a nakledip erkek şehzadeleri kendi yanında, yani sarayda alıkoyarak yukarda dediğimiz gibi nezaret altında bulundururdu.

«Kafes hayatı yaşayan şehzadelerden pek ender olarak hâricte temas ve muhabere edenleri de görülmüşti. Amcası Birinci Abdülhamit'in müsahabesinden istifade eden Veliaht Selim, hâricte Ratip Efendi'yi elde ederek o vasıta ile Fransa Kralı Onaltıncı Louis'ye mektup göndererek hükümdar olduğu zaman yapacağı işler hakkında kralın fikirlerini sormuştu.

«Osmanlı şehzadelerinden biri vefat edecek olursa cenazesinde Sadrazam, Şeyhülislâm, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, İstanbul kâsası, Nakib-ül-esraf, Yeniçeri ağasıyla süvari bölükleri ağaları, vezirler ve devlet ricali hazır bulunurlardı. Bunlar baba ve cedlerinin türbelerinden birine defnedilirlerdi. Vefat eden şehzadelerin bir süi kaste uğrayıp uğramadıkları Yeniçeri ocağı namına Kul kethüdası muayene ederdi.

«Hayatları böyle inziva halinde ve daima korku içinde geçen şehzadelerin bu ıstırap verici halleri ahlâkları üzerinde müessir olmuş, cesaretleri kırılıp kabiliyetleri sönmüştür. Osmanlı şehzadelerinden İkinci Mahmut'un on iki yaşında iken yapılmış bir resmi Güzel Sanatlar Mecmuasında vardır ve bunda küçük yaşta bir şehzadenin kıyafeti görülmektedir.»

Bu malûmata ilâve olunacak iki üç nokta şunlardır: Padişah kadınları her birinin kaç evlâdı olursa olsun kendi çocuklarıyla «Bucak» adı verilen bir yerde otururlardı. Ancak şehzadelerle sultanların her birinin «Ev» tâbir olunan ayrı daireleri vardı. Küçük yaşta anneleri ölen şehzade ve sultanlar daireleri halkıyla beraber Hünkâr tarafından münasip görülen kadın efendilerden birinin himayesine verilirlerdi. Sultan ve şehzadelerden birinin ölümü halinde hizmetinde bulunan kalfaların büyükleri cevizleri verilerek azad edilir, küçüklerin-

den hünkâr defterinde yazılı olanlar daire-i hümayuna, ölenin defterinde yzılı bulunanlardan anne, kız veya erkek kardeşe verilirlerdi. Bucakta bulunan kalfalardan hünkâr defterinde yazılı bulunanların maaşları Hazine-i hassa'dan, kendi defterlerinde yazılı bulunanların maaşları da kendi taraflarından veriliridi.

Şehzadelerin çocuk yapmaması yasağı Tanzimat'tan sonra gevşemiş olmakla beraber ilân keyfiyyetinin memnuiyeti baki idi. Nitekim Abdülâziz'in veliahtlığı zamanında doğan Yusuf İzzettin Efendi ile Beşinci Murat'ın şehzadeliginde dünyaya gelen Salâheddin Efendi'nin doğumları gizli tutulmuştu.

Şehzadeler için yasak olan bir şey de sakal salıvermekti.

Saray hayatını yakından görmüş olan Leylâ Hanım (ölümü 1936) «Harem ve Saray Âdat-ı Kadimesi» başlığıyla çıkan hâtıratında şehzadelerin son devirlerdeki vaziyetlerini şöyle anlatıyor:

«Şehzadeleri dâye emzirir, yakın hizmetini dadı ifa eder, validesinin nezaretinde büyür, dâye ve dadıdan başkasının kucağına verilmez, padişah evlâdını hiç kimse öpemez. Yürümeğe başlavinca dadısı daima takibeder, eğlendirici küçük cariyeleri de etrafında bulunur, oyuncaklarla eğlendirir. Validesi veya büyük kalfa, dâye ya dadısı bir harem ağası refakatiyle arabayla gezmeğe götürülür. Hocaya başlamak senni gelince ba irade-i seniyye (Padişahın emriyle) Mabeyn-i Hümayunda huzur-ı şahanede besmele-i şerifi çekip her gün şehzadelere mahsus olan binadaki dairesine harem ağası götürür, hocasından orada okur. Haftada iki gün gezmeğe çıkmaya mezdur. Mukannen günün sabahı ceb-i hümayundan yarım kese çil (250 kuruş) gezmek parası gelir. Efendi hazretleri lâlâsı olan Beyle araba ya faytonda gider. Ben-değani atla takibederler. Ekseriya Hacı Hüseyin bağı yahut Küçük Çiftlik Köşküne gider. Biraderleri de oraya gelirler. Öğle taamından sonra midilli koşulu küçük saytonlarını kendileri kullanarak köşkün bahçesinde gezerler, ok ve küçük tüfikle nişan talimi eder. Akşam üstü gelirler. Saray-ı hümayunda hemşire ve biraderleriyle toplanır, eğlenirler. Peder-i zişanlarına her cuma günü giderler. Şehzadeler küçükken bayramlarda saz ve eyyam-ı sairede dadı ve bir cariyesiyle büyük sofalarda, devairde gezer. Fakat sabaveti geçince sinniyle beraber temkini de kemale vasıl olur, Muayede resmini Mabeyn-i hümayunda icra edarler. Valideliklerine ve kardeşlerine tebrike dairelerine giderler. Saz âlemlerinde bulunmazlar. Sofa-

larda da mümkün mertebe germezler. Dışarı çıkmadığı gün keni daireinde mütalâa ve valide ve haremiyle ve konuşmakla vakit geçirir. Akşamları birader ve hemşireler yekdiğerine gider, musiki ile eğlenirler. Bazan istedikleri sazende kalfalardan da bir ikisini celbeder, beraber çalarlar Her halde ansızın gitmezler. O gece karar verilmemişse istizmaç ederler, Şehzade haremlerine isimleriyle beraber Hanım denir. Diğer şehzadeleri huzurlarına çıkmazlar. Yalnız Sultan Efendiler olursa ve çağırılırlarsa çıkarlar, Büyük kalfalara Hanımlar da kalfam derler. Hizmetlerini ayrı cariyeler ifa ederler. Sofalarda da, bahçede de çok gezinmezler. Odalarında mütalâa ve musiki ve bazı küçük elisleriyle vakit geçirirler. Bu Hanımlar sarayda terbiye görerek büyümüş kızlardandır.»

Osmanlı Devletinin kuruluşunda diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Devlet, ailenin müşterek malı sayıldığı için Osman Bey zaptettiği yerleri kardeşi, oğlu ve silâh arkadaşları olan âşiret beylerine vermişti. Orhan bey de idaresindeki yerlere oğul ve sonra beylerini tâyin etmişti. Orhan bey'den sonra (Devlet ailenin müşterek malıdır) diye malûm olan kanunda tadiât yapılmış ve Murat Bey'in cülûsundan itibaren devlete iştirak hakkı aileden alınarak hükümdar ile onun oğullarına inhisar ettirilmiştir. Buna da sebep Murat'a karşı kardeşleri Halil ile İbrahim'in muhalefetleri olmuştur. Şehzade sancaklarının ekserisi Anadolu beylerinden zaptedilen yerlerdi. Şehzadeler bu beyliklerin baş şehirlerini kendilerine de merkez yapmışlardı.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan onaltıncı asır başlarına kadar olan zamanda şehzadelerin fırsat buldukça saltanat iddiasıyla ortaya atılanları görülmüş ve muvaffak olamayıp yakalananlar derhal öldürüldükleri gibi içlerinden memleket dışına kaçanlar da olmuştur. Bu hal saltanat hırsı, can kaygısı, hâricten ve dahilden vuku bulan tahrikler başlıca sebeplerdir.

Şehzadelere son zamanlarda «Efendi» denilir, «Devletlü Necsabetlü» elkabı kullanılırdı. Kâtip ve kâhya gibi adamlarına da «Bey» denilirdi.

ŞEHZADE ALAYI (شہزادہ آلائی) [Sar.] Devlet idaresinde bilgi edinmek için, onaltıncı asrın sonlarına kadar, Sancak beyliğiyle eyaletlere gönderilen şehzadelerin vazifeleri başına gitmek üzere merkezden hareketleri sırasında yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üçüncü Murat'ın oğlu şehzade Mehmet'in Manisa Sancagına göndertilmesi münasebetiyle yapılan alay Âli, Selânikî ve Peçevî'den hulâsa

olarak «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» n-do (sayfa 127-128) şöyle anlatıyor:

«Murad'ın büyük şehzadesi Mehmet, sün-net olduktan sonra yani 991 zilhiccesinin ikinci cumartesi günü (17 birinci kânun 1583) baba-sıyla vedalaştıktan sonra Manisa Sancağı'na gitmek üzere saraydan çıktı ve kanuni hü-kümlere göre Şehzadeyi teşyi için şehir vaktinde Sadrazam, vezirler ve diğer devlet erkânı sarayın Bab-ı hümayun denilen birinci kapısında hazır bulundular. Yalnız Yeniçeriler getirilmemişti. Şehzade Mehmet önünde valilik sancağı, başında müzeyyen ve murassa' mücev-veze denilen kavuğunun üzerinde sorguç takılı olarak saray kapısından çıktı. Divan-ı hümayun çavuşları alkış yaptılar. Sadrazam ve diğer devlet erkânı derecelerine göre şehzadenin önüne düşüp yürüdüler. Evvelâ hocası Nevâî Efendi, şehzadenin yanına sokulup kendisiyle görüştü. Sonra Sadrazam Siyavuş Paşa reayaya dair şehzadeye vesaya ve nasihatlerde bulundu. Anı mütaakıp vezirlerden Mesih Paşa, Cerrah Mehmet Paşa ve Rumeli Kazaskeri Molla Efendi ve Anadolu Kazaskeri Abdullah Efendi sıra-sıyla yanına gidip dinî ve dünyevî işler hak-kında ayrı ayrı görüşüp nasihat ettiler. Gidig-böylece Eminönü iskelesine kadar devam etti.

«Şehzade alayında, maiyyetine verilen yeniçerilerle memurlardan başka sipahi, silâh-tar, sekban, solak ve peykler ile kendisinin has ahır hademeleri, matbah, kiler hizmetkâr-ları ve saire vardı ki şehzade Mehmet'in bu suretle maiyyeti mevcudu iki bin kişiyi bulu-yordu.

«Şehzadeyi, Eminönü iskelesinde Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa karşıladı. Şehzade Baş-tarde denilen Kaptan Paşa kadirgasına binerken toplar atıldı. Vezirler ve sair erkân ve şehza-denin maiyyeti diğer kadirgalara binip Üskü-dar'a geldiler. Burada yine alay tertip olunup kendisini otağına kutlar götürdüler. El öptüler. Ertesi gün kanun üzere Sadrazam ve vezirler ve devlet erkânı hediye-yelerini takdim ettiler. Bir gün daha kaldıktan sonra şehzadeye veda edildi ve o da hemen sancağına hareket eyledi.»

ŞEHZADE HOCALARI (شہزادہ خواجہ لاری) [Sar.] Padişahların erkek çocuklarını okutanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Farsça hava-ce'den bozma olan hoca; muallim demektir. Osmanlı şehzadeleri beş, altı yaşına yani tahsil çağına geldikleri zaman kendilerine bir hoca tâyin olunarak merasimle derse başlatılırdı. Şehzadenin bu derse başlamasına «bed-i bes-mele» denilirdi. Bu merasimde ve davetlilerin huzurunda iptida Şeyh-ül-islâm Efendi teber-

rükân şehzadeyi elif'ten ye'ye kadar okutur ve sonra dua ederdi. Şehzadenin okumağa bağla-ması münasebetiyle kendisine lâzım olan elifba (şimdiki tâbirle alfabe) ile cüz kesesi, hilâl ve saire Sadrazam tarafından hediye olarak tak-dim edilirdi. Hoca şehzadeyi Tanzimat'a kadar Dar-üs-saade ağası dairesinde, Tanzimat'tan sonra sarayda tahsis olunan dairelerden birinde okuturdu. Kur'an-ı Kerimi hatmeden şehzadeyi Sadrazam ve sair devlet erkânı tebrik ederler, hediye-yeler de verirlerdi.

Şehzadelerden padişah olanların hocalarına «Muallim-i Sultanî» denilirdi.

ŞEHZADEGÂN MEKTEBİ (شہزادگان مکتبہ) [Sar.] Padişahların çocuklarının okudukları mektebe verilen addır. Topkapı Sarayında Dar-üs-saade ağası'nın bulunduğu binanın üst katında olan bu mektep için Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, c. 1, s. 9 ve mütaakıp) şu tafsîlâtı veriyor:

«Mektebin âmiri ve nazırı Dar-üs-saade ağası'dır. Tahsil derecesi halk tabakasına mah-sus sıbyan mekteplerinin aynıdır. Osmanlı hâ-nedanından bir kısmının oldukça okur yazar olması bu mektepten aldıkları bilgiden ziyade onların sonradan hususi surette okumuş veya terbiye görmüş olmalarından ileri gelir.

«Halkın sıbyan mekteplerinde olduğu gibi burada da yalnız Kur'an okutulur, namaz su-releri ezberletilir ve biraz da yazı meşk etti-rilirdi.

«Hânedana mensup kızlarla erkeklerin bir arada okudukları şüphesizdir. Çünkü buraya devam edenler yalnız padişahın çocukları yani birbirinin kardeşleri oldukları için aralarında - o zamana göre bile - kaç göç olamazdı. Top-kapı Sarayı'nda başka yerlerde oturan şehza-delerin çocukları ise taibatiyle bu mektebe gelemezlerdi. Onlar da saraylarında okurlardı.

«Şehzadegân mektebi için tarih ve ijjim bakımından söylenecek başka bir şey göremi-yorum. Bugün mektep binasının eşyasıyla bir-likte bir müze halinde kullanılmış olması çok yerindedir. Şimdiki ve gelecek nesiller bir sıbyan mektebinin ne olduğunu ancak bu binada görebileceklerdir. Rahleler, minderler, şehzade-lerin el yıkadıkları musluklar, su içtikleri küp-lerin bile yerli yerinde bırakılmış olmasında isabet edilmiştir. Hattâ abdesthanenin şekli bile orayı gezenin dikkat gözünü üzerine çek-mektedir. Hele büyük salonun yanındaki oda-nın tavanının çini olması, odada birtakım do-laplar bulunması çok dikkate değer.

«Yalnız şehzadelerin ilk defa derse baş-ladıkları zaman onlar için yapılan tören (me-

rasim) hem Maarif, hem Osmanlı Tarihi bakı-mından ehemmiyetli görüldüğünden burada biraz ondan bahse zaruret vardır.

«Bu tören; söylemeğe lüzum yok ki, şe-hirde halk tabakası tarafından yapılan bed-i besmele cemiyyetinden daha parlak, daha muh-teşem olurdu.

«Hamit I. devrine ait bir vesikaya göre törene bağlanmadan iki gün önce İncili Köşk önündeki sahraya (açık, geniş, ağaçsız bir mey-dan) Sadrazam için bir otak, Şeyh-ül-islâm için bir oba, Nakib-ül-eşraf ve Sadreyn için obalar, Yeniçeri ağası, Defterdar, Reis-ül-küttap ve Çavuşbaşı ve saire için de on beş kadar çadır kurulurdu.

«Tören günü bütün davetliler gelip yerli yerine otururlar, kahveler ikram edilir, öğle yemeğini de orada yerlerdi. Yemekten sonra Hünkâr mutad olan merasim ve tefrifatla İncili Köşke gelir, yukarda adları geçen devlet erkânı Hünkârı köşk önünde karşılarlar. Sonra bu heyet şehzadeyi karşılayıp birlikte getirmek üzere büyük bir alay ile orta kapıya kadar giderlerdi. Bir çeyrek saat sonra mektebe baş-lıyacak olan şehzade bir at üzerinde olduğu, sağ ve solunda Dar-üs-saade ağası ile Hazine-i Şehriyari bulunduğu halde görünür, Nakib-ül-eşraf orada bir dua okur, Sadrazam ile Şeyh-ül-islâm şehzadenin eteğini öperler, alay-ı valâ ile İncili Köşke getirirler, orada iki musahip tarafından çil paralar saçılır, sonra herkes da-gılır ve rikâp taşında yalnız Sadrazam kalırdı. Sadrazam şehzadeyi attan indirip kucağına ala-rak köşke götürür, Hünkârın elini öptürdükten sonra babasının yanında hazırlanan yere otur-tulurdu.

«Bu tören yapılırken Sadrazam, Şeyh-ül-lâm, Nakib-ül-eşraf, Sadreyn ve Ayasofya şeyhi ile birinci ve ikinci imam otururlar, geri kalan devlet erkânı ayakta dururlardı.

«Hünkârın oturduğu yerin yanına iki ih-ram yani yaygı, bunların ortasına bir rahle konulur ve Sadrazam yine çocuğu kucağına alarak getirip rahlenin önüne otururdu.

«O sırada Hünkârın başka herkes ayağa kalkarak çocuğa besmele çektilir, okumağa başlatılırdı. Tören sonunda Şeyh-ül-islâm ile Ayasofya şeyhi birer dua okurlar, dışarda bulunan saray müezzinleri yüksek sesle âmin derlerdi.

«Bu işler de bittikten sonra şehzade yine geldiği alayla orta kapıya kadar götürülür, orada attan indirilerek hemen dairesine teslim edilirdi.

«Daha sonra İncili Köşk'te Hünkâr tara-fından Sadrazama, Şeyh-ül-islâma, Dar-üs-saade

ağasına, Nakib-ül-eşrafa, birinci ve ikinci imam-lara birer kürk giydirilirdi.

«Sadrazam de İncili Köşk önündeki sah-rada başta Yeniçeri ağası olduğu halde bu tören tefrifatına dahil 23 kişiye Padişah na-mına birer hil'at giydirilir ve başka atıyyeler ve ihsanlar dağıtılırdı.»

Kanun halinde tesbit olunan bu merasim için tarihlerde tafsîlât bulunduğu gibi şairler-den bazıları bu merasimi manzum risalelerle de tesbit etmişlerdir. Birinci Abdülhamit'in Şehzadeleri Mustafa ile Süleyman'ın Hicri 1198 (1783-84) senesinde okumağa başlamaları mü-nasebetiyle Enderunlu Fazıl'ın (Fatih Millet Kütüphanesi, No. 387) yazdığı manzum risale onlardan biridir.

Manzumeden seçme bir kaç beyt:

*Şeh-i Abdülhamid ol şâh-ı keramet girdar
Ki ana mülhem olur her ne zukur eyleser
Akseder âyine-i kalbine levh-i mahfuz
Cümle malûmu olur her ne havadis varse
Dahi şehzadesi Sultan Süleyman-ı zeki
Ki olur ana müyesser nege kim başlarse
Bağladı derse bu demlerde henüz amma kim
Şeyhülislâmı yanılır her ne ki söz söyleser
Tıfl amma ki bu necabet ile Şeyhülislâm
Gelsün andan okusun fazl ü hüner isterse
Hızr ü Cibrildir anın hâcesi anlardan hep
Ahz eder her ne öğrense, ne ezberlerse
Saklasun anı hemen cümle kazadan Mevlâ*

*Böyle mi meth-i şehinşah ederdi Fâzıl
Dil-i giryanını gamdan azıcık kartarse*

ŞEHZADE LÂLALARI (شہزادہ لالاری) [Sar.] Padişahların erkek çocuklarının maiyyeti hal-kını teşkil edenlerden birinin adıdır. Şehzade-lar valilikle taşraya gönderildikleri devirlerde lâlâliğe tanınmış adamlar tâyin olunurdu Bu sebeple o zamanlar devlet işlerinin idaresinde mühim rol oynarlardı. Lâlâlık saltanatın son günlerine kadar devam etmiştir.

ŞEHZADE SANCAĞI (شہزادہ سانچاگی) [Ida.] Şehzadelerin valilik ettikleri sancaklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devlet idaresinde bilgi edinmek için şehzadeler onaltıncı asrın sonla-rına kadar sancak beyliğiyle daha ziyade Ana-dolu'ya gönderilirken sonradan bundan vazge-çilmiştir. Şehzadelerin bu memuriyetleri sıra-sında sancak (bayrak) ları da vardı. Bunların rengi yeşildi.

SEKER ÇİĞNEMEK (شکر چینی مک) [Hal.] Mecaz yoluyla yalandan vadetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Ah kim ağzım sulandı seyrederken sakızı
Bûse va'digle şeker çiğnerdi bir tera kızı
Sümbülzade Vehbi*

ŞEM'A (شمع) [San.] Mektup zarflarının üstüne yapıştırılan ve mühürle de mühürlenene kırmızı balmumunu eritmekte kullanılan sarıma ince fitil adıdır. Arapça şem'a ince mum, balmumlu fitil demektir. Şem'a beyaz balmumundan yapıldı. İnce mum, balmumlu fitile de bu ad verildi.

LEM'ACI (شمعجي) [Sar.] «Ehl-i hiref» denilen saray sanatkarlarından mumcular hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şem'a; ince mum, balmumlu fitil demektir. Kırmızı mühür mumunu eritmek için kullanılan sarıma ince fitile de şem'a denilirdi.

ŞEM'AGERAN-I HASSA (شمعگران خاصه) [Sar.] Saray mumcuları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mumlar; balmumu ile içyığından yapıldı. Petrolün aydınlık vasıtası olarak kullanılmaya başlandı ondokuzuncu asırdan itibaren bu vazife tarihe karışmıştır. Bununla beraber saraylarda son zamanlara kadar mum kullanılırdı.

ŞEM'İN KÖLÜNÜ ALMAK (شمع کوهی آلتی) [Sof.] mumu fitilini kesmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun için makasa benzeyen âlet kullanılırdı.

ŞEM'İ OKUNMAK (شمعی او خواندن) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Dört selâmdan ibaret olan mukabelelerden ne'elî geçenlerinin tesirini bir kat daha arttırmak maksadıyla okunan âyinlerden birinin adıdır.

Âyin:

*Şem'i ruhuna cismimi pervane düşürdüm
Evrak-ı dili âteş-i süsane düşürdüm
Bir katre iken kendimi ummane düşürdüm
Ta'dat idemem derd-i derunum elemim var
Mevlâyı seversem beni söyletme gamım var*

parçasıyla başladı.

Bu âyini okunması için Şeyh Efendi meydana dede vasıtasıyla mutrip heyetine (niyaz) denilen bir kaç para gönderirdi. Mukabele bu nuala sona ererdi.

ŞEMLE (شملة) [Kıy.] Sarık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şemle; Arapça elbise, başörtüsü, kıldan örtü yerinde de kullanılır.

*Kimî seys kimisidir akkâm
Sarınıp şemle bürünmüş ihram*

Sümbülzade Vehbi

ŞEMSÂBÂD (شمس آباد) [Mim.] Güneşe ziyade maruz olan ve çok güneş gören ev veya bina hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ŞEMSE (شمس) [San.] Eski kitap ciltlerinin üzerine altın yaldızla yapılan süs hakkında kullanılır bir tâbirdir. Güneşe benzeşi için bu ad verilmiştir. Şemse kitabın ilk sayfasının bulunduğu sağ kapağın üzerine yapıldı. Kapağın tamamını kaplıyan meşinin üstüne yapıldığı gibi ayrı bir parça halinde kabı örten meşinin ortası hazırlanan parça büyüklüğünde kesilip yerleştirilmek suretiyle yapıldığı da olurdu. Parçalı olmayıp kapağı kaplıyan meşinin üzerine yapılan «yekpare şemse», parça üzerine yapılan da «parçalı şemse», dört köşesi şemseli olanlara «köşeli şemse», etrafı zincir şeklinde olan şemselere «zincirli şemse», kapakların mukavvası oyulup içine kabartma olarak oturtulan şemseye «gömme şemse», cilt kabının şemse kısmı zemin kısmından başka renkte olan kabarma şemseye «mülevven şemse», sırf altın yaldızla basılan şemseye «mülemma' şemse», kesilerek oyulmuş deriden yapılan şemseye «müşebbek şemse», cildin üzerine kalıpla kabartma olarak basılan ve üzerine yaldız vurulmaya «soğuk şemse» denir.

Şemseli olan ciltlere «şemseli kap» adı verilir.

§ [Kıy.] Güneş şeklinde olan işlemlere de bu ad verilir, yapılan yere göre cebken şemsesi, ferace şemsesi denilirdi.

«Nizam-ı Cedid» askeri teşkilâtında asker takımı, na giydirilen elbiseler de rütbe âlâmeti idi. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa «Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi, kısım 1: sani, c. 2, s. 39» bunun için şu tafsîlâtı veriyor:

«Cepkenin iki tarafında bulunan «gül» ve «şemselere» rütbe âlâmet-i farikası olmak üzere kabul edilmiş olduğundan Ocak kethüdasının cepkeninde beş, sağ kol ağasında dört, bölükbaşıda kol ağasından elbisenin şekliyle fark olunmak üzere kezaik dört sarı ve mülâzım-ı evvelde dört ve mülâzım-ı sanide üç ve âlemdâr'da iki ve çavuşta bir beyaz bulunur idi.»

ŞEMSELI KAP (شمسالی قاب) [San.] Kabında «şemse» adı verilen süs bulunan kitap ciltleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şemse cildin sağ kapağı üzerine yapıldığı gibi kabın köşelerine ve etrafına da yapılır, yerine ve şekline göre ad alırdı. (Bak; şemse).

ŞEMSI DESTEGÜLÜ (شمس دستگولی) [Kıy.] Kolsuz ve kısa hırkaya verilen addır. Derişler giyerlerdi.

ŞEMSI PAŞA KASRI (شمسی پاشا قسری) [Sar.] Vezir Şemî Paşa tarafından yaptırılan kasrın adıdır. Şemî Paşa; Üsküdar iskelesi civarında Şemî Paşa adıyla anılan yerde H. 988 (M. 1580) senesinde yaptırdığı bu kasrı Üçüncü Murat'a hediye etmişti. Bir kaç defa ve son olarak 1242 (1817) senesinde İkinci Mahmut tarafından tamir ettirilen kasır sonradan yıkılmıştır.

«Şemî Paşa kasrının gerek mevki itibarıyla, gerek mimarî bakımından her devirde beğenilmiş, şairlere ilham vermiş bir güzelliği olduğunu kaydeden Haluk Y. Şehsuvaroglu (Şemî Paşa Kasrı, Akşam, 26 Haziran 1948) şu malûmatı da veriyor:

«Selimiyye'deki Nakşebendî dergâhı yeniden ve genişletilerek inşa edilmiş ve 1835 senesinde bir açılış merasimi yapılmıştı. Pertev Paşa tarafından meşhur şahsiyetlere ve şeyhlere tekkede bir ziyafet çekilmiş, bu münasebetle Şemî Paşa Kasrına gelen II. Mahmut'a bu yemekten ikram edilmişti, Kasırda yemek yiyen ve istirahat eden Padişah sonra yeni dergâhı görmeğe gitti.

«II. Mahmut son zamanlarında Şemî Paşa Kasrına râğbeti artırdı. Dahili ve harici gâilelerden kendisini içkiye kaptırmış bulunan hükümdar yaz akşamları Şemî Paşa Köşküne gelip orada sarhoş olur, kayığına konulup sarayına geçirilirdi.

«Şemî Paşa Kasrının dış şekli ve iç taksimatı hakkında bir malûmatımız olmamakla beraber sarayın XIX. asırda yabancı seyyahlar ve ressamlar tarafından çizilmiş bazı kroki ve resimleri mevcuttur.

«Şemî Paşa Kasrının Abdülhamit zamanında mamur olduğunu ve burada bazı yabancı misafirlerin ağırlandığını görüyoruz.

«1853 yılılık İstanbul'a gelen Mısır valisinin oğlu İhâmî Paşa, Şemî Paşa Sarayında yirmi iki gün oturmuştu.

«Kasır tahminen 1861 senesinde yanmıştır.»

«Kasrın hicrî 1242 senesindeki tamiri münasebetiyle Sadrazam Halil Paşa'nın yeğeni kiler kethüdası Vasîf Osman Bey tarafından yazılıp Kasrın kapısının üzerine konulan tarih:

*Rütbe-i zatını Vâsîf söyledi halka begân
Bende-i halka begûş-i deridir cüml şehân
Öptü payın eyledi Mahmut Hane intisab
Kasr-ı iclâle kapı goldaşı olmuştur bu bab*

ŞEMSIYYE-I HALVETIYYE (شمسی خلیفه) [Sof.] Halvetiyye tarikatı aslî şubelerinden birinin adıdır. Şeyh Şemsüddin Ahmed-üs-Sıvasî'ye nisbetle bu adı almıştır. Halvetiyye

ricalinin büyüklerinden olan Şeyh Ahmed-üs-Sıvasî Hicrî 926 (Milâdî 1520) senesinde (Zile) de doğmuştur. Babası Amasyalı Şeyh Hacı Hızır Efendi'nin müridlerinden Mehmet Efendi'dir. Zile'de ilk tahsilini yaptıktan sonra (Tokat) a giderek Arakıyyeci Zade'nin dersine devam etmiş ve kendisinden icazet almıştır. Ondan sonra İstanbul'a gelip tekrar tahsile koyulmuş ise de evvelce gördüğü rüya tâbirinin tecellilerinin bağlangıcı zuhur ettiğinden dersi bırakıp Hicaz'a gitmiş, Hacı farızasını ifa ettikten sonra (Zile) ye dönerek ders okutmağa başlamıştır. Bir aralık (Cuma Pazarı) na gidip Halvetiyye ricalinden (Şeyh Muslihüddin Efendi) den niyabet aldıktan ve sülûkünü de ilerlettikten sonra Tokat'ta, daha sonra Zile'de terar ders okutmağa devam etmiştir. O sıralarda Tokat'a gelen Halvetiyye şeyhlerinin büyüklerinden (Meclüddin-i Şirvanî) aın daire-i terbiyetine girip kendisinden altı ay zarfında sülûk yollarını tamamlayarak kendisinden hilâfet almıştır. Bunun üzerine isteklileri irşad ile iştigale başlıyan Şeyh Ahmed-üs-Sıvasî'nin az zamanda şöhreti etrafa yayılmağa başladığından bunu haber alan Sivas valisi (Hasan Paşa) Sivas'ta yaptırdığı cami ile tekkenin imamlık ve şeyhliğiyle Sivas'a çağırması ve orada ölüm tarihi olan Hicrî 1006 (1597-98) senesine kadar irşad ile meşgul olmuştur.

Nüh felek Şemsi dolandı nûr ile

mısrâî ölüm tarihidir.

İsmail Hahî Uzunçarşılı ile Rıdvan Nafiz Bey tarafından birlikte hazırlanan «Sivas şehri âbide ve kitabeleri» nde (İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, sayfa 131) türbesinin Meydan Camii avlusunun şimal tarafında olduğu ve aşağıdaki menzum kitabenin Sülûs hattıyla yazılı bulunduğu gösterilmiştir:

*Şehr-i Sivas içre canı iş budur
Şeyh Şemsüddin kutbun meşhadi
Dedi Fevri künbedi tarihini
Nurle dolsun metafi merkadi*

Eserde şu izabat da vardır:

«Son mısra' tarihinin hesabına göre bu türbe (H. 1009, M. 1600-602) senesinde yani Şemsüddin Efendi'nin vefatından iki buçuk, üç sene sonra yapılmıştır.»

Üçüncü Sultan Mehmet, Egri seferine giderken ordunun mâneviyetini takviye için şöhrati İstanbul'a kadar gelen Şemsüddin Efendi'yi paytahta davet etmiş, davete icabetle orduda bulunarak muzafferiyeti mütaakıp Sivas'a dönmüştür.

Âlim, fazıl, ârif bir zat olan Şemseddin Efendi'nin menakibi Seyh Receb-ü's-Sıvasi'nin (Necm-ül-Hüda), Seyh Nazmi İstanbuli'nin (Hediyye-tül-ihvan), Müstakim Zade'nin (Hülâsa-tül-hediyye) adlı eserleriyle diğer eserlerde yazılı olduğunu kaydeden Bursaî Tahir Bey (ölümü 1926) (Osmanlı Müellifleri, c. 1, s. 95) on beşi manzum olmak üzere otuz eseri bulunduğunu da yazıyor. Eserleri şunlardır:

Mensür olanlar:

- 1 — شرح مختصر المنار المسمى (زبدة الاصرار)
- 2 — شرح قواعد الاحزاب لابن هاشم المسمى (مجل الماعاد)
- 3 — Menakib-ı Ciharyar-ı güzün (basılmıştır.)
- 4 — جلاء عيون المرئس المندره
- 5 — نقد الحاضر
- 6 — عمدة الاديب في التلم والتأديب (قارص قواعد)
- 7 — Şerh-i gazeliyyat-ı Sultan Murat Han-ı Salis
- 8 — الجام الفوس
- 9 — لطائف الايات وقروشي البيئات
- 10 — دائرة الاصول
- 11 — حجة البية
- 12 — Kıssa-i Musa ve Hızır
- 13 — شرح كليات كميل بن زياد
- 14 — منازل العارفين
- 15 — Meclis

Manzum olanlar:

- 1 — Menakib-ı İmam-ı Âzam (basılmıştır)
- 2 — ارغاد الوام
- 3 — Menasik-i Hacı
- 4 — سرآش الاخلاق ومشرق الاشواق
- 5 — İbretnûma
- 6 — Gülşenâbad
- 7 — Heft behişt
- 8 — ترجمة المسمى ثامة شيخ عطار
- 9 — ترجمة بدنامة شيخ عطار
- 10 — Süleymanname
- 11 — Divan-ı Ârifane
- 12 — Mevlid-i Nebi (basılmıştır)
- 13 — الفصاح في ترجمة الوايع
- 14 — Terçüme-i Kaside-i Bür'e
- 15 — مرآت اشواق

Şemseddin Efendi şairdi. Mürettep divanı varsa da basılmamıştır.

Ârifane bir gazeli:

Vasil olmaz kimse Hakka cümleden dur olmadan
Kenz açılmaz şol günden ta ki pür nur ol-
madan

Mutu kable en temutu sırrına mazhar olan
Gördü anler haşr ü neşri nefha-i Sûr olmadan
Sen müyesser eyle ya Rab bizlere beytin tavaf
İlmin ile âmil eyle vâ'de tekmil olmadan

Hak cemalin Kâbesini kıldı âşiklar tavaf
Yerde Kâbe gökyüzünde beyt-i mamur olmadan

Mest hem mestane geldim ta ezelden ta ebed
İçmişim aşkın şerabın şb-ı Engûr olmadan

Mest olanların kelâmı kenduden gelmes veli
Peş Enel Hak nice şâşler kişi Mansur olmadan

Bir devâsır derde düştü bu dil Semet müdam
Hakka makbul olmak ister halka menfur ol-
madan

Bu beyt de onundur:

Garibindir âni haş tut efendim işte ben gittim
Gönül derler ser-i güyünde bir divanemiz kaldı

Sadık Vicedanî'de (Tomar-ı Turuk-ı Aliy-
yeden Halvetiyye Silsilenamesi) nde (sayfa 15)
şu malûmatı veriyor:

«Tosis ettiği Halvetiyye şubesi Sivas vi-
lâyetinde ve bilhassa (Zile) taraflarında taam-
müm ve intişar etmiş ve Şeyh Evhadüddin
Abdül'ahad-ün-Nuri vasıtasıyla İstanbul'da da
intişar ederek (Şemsiyye) nemiyle bir Halve-
tiyye şubesi teş'ub eylemiştir. Müşarûnileyh
(Esmâ-i Seb'a) ya kaadîr, kavi, cebbar, mâlik,
vedud esma-i hüsnanın ilâvesiyle (12) esma
üzerine teslik-i tâlibin etmiştir. Bu şubede
ahval-i halvet pek mücahedanedir» diyor.
(Sıvasiyye-i Halvetiyye) bunun koludur.

ŞEMŞİR (شمشیر) [San.] Kılıç yerinde
kullanılır bir tâbirdir. Farsça kılıç demek olan
bu tâbir Şimşir suretinde de kullanılırdı. Ve-
sikalarda geçer.

Şemşir gibi rûy-i zemine taraf taraf
Saldın demir kuşaklu cihan pehlivanları
Bâki.

ŞEMŞİGERAN (شمشیرگران) [Sar.] Sara-
yın «Erbab-ı hîref» adı verilen sanatkarları
arasında kılıççı'ar hakkında kullanılır bir tâ-
birdir. Farsça kılıç demek olan şemşir, şının
kesriyle şimşir suretinde de kullanıldığı için
şimşirgeran da denilebilir.

ŞEMŞİR-İ HİNDİ (شمشیر هندی) [San.] Çelikten yapılmış makbul kılıç adıdır. Hindis-
tanda yapıldığı için bu adı almıştır.

Ser-i hasmı şemşir-i Hindî zülâl
Dü nîm eyledi hindüvane mîsal
Atat

ŞERAB-I BIGAŞ (شراب بی غش) [San.] Hi-
lesiz ve katıksız şarap hakkında kullanılır bir
tâbirdir.

Her rind şerâb-ı bigaş üzere
Titrerdi çü şu'le âteş üzere

Riyazi

ŞERAB-I NÂB (شراب ناب) [San.] Halis
şarap yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Evvel üfürüp içenler âbı
Şimdi üfürür şerâb-ı nâbı
Riyazi

ŞERAB-I NUHİ (شراب نوحی) [San.] Bin senelik
eski şarap yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sâki-kant ol şerâb-ı Nâht
Kim bin yaşar eyligen sabûht
Riyazi

ŞERAB-I RUMMANİ (شراب رماني) [San.]
Nar rengindeki şarap adıdır.

Bilür hararetimi ol tabib-i can ü dilim
Sunarsa kâse-i la'li şerâb-ı rummânî
Nazim

SERBET (شربت) [Tip] Müşil ilâç yerinde
kullanılır bir tâbirdir.

İstilahatı sever mânasız
Şerbet ü hukne yapar eczasız
Nâbt

SERBETÇİLER KÖŞKÜ (شربتچیلر کوشکی) [Sar.] Sirkeci'den Sarayburnu'na giderken sol
tarafda deniz kenarında bulunan köşkün adı-
dır. Son zamanlarda askerî ecza deposu olarak
kullanılırdı.

SERBETHANE (شربتخانه) [San.] Eskiden
meyhan yerinde kullanılan bir tâbirdir. Şerbet-
haneler, gedikli olup gediksiz meyhane açılma-
sına sonradan izin verilmiştir. Yazdığı yazılarla
eski âdetleri unutulmaktan kurtaran Balıkhane
Nazırı Ali Rıza Bey (Onüçüncü Asr-ı Hieride
İstanbul Hayatı, İstanbul eğlenceleri, Peyam-ı
Sabah, tefrika numarası 18) şerbethaneler için
şu tafsilâtı veriyor:

«Eskiden meyhanelere şerbethane itlak
olunurdu. Hattâ temessüklerinde de şerbethane
tâbiri istimal edilirdi Şerbethaneler umumen
gedikli olup gediksiz meyhane küşadına son-
raları ruhsat verilmeğe başlandı. Bu şerbetha-
neler Balıkpazarı'nda, Zindankapısı'nda, As-
maaltı'nda, Kitapeiler'da, Mahmutpaşa'da, Ta-
vukpazarı'nda, İskenderboğazi'nde, Gedikpaşa'
da, Kumkapı'da, Yenikapı'da, Langa'da, Samat-
ya'da, Yedikule'de, Karagömrük'te, Topkapı'da,
Tekfûrsaray'ında, Balat hariç ve dahilinde,
Fener'de, Cibali'de, Unkapı'nda, Keresteci-
lerde, Galata'da, Beyoğlu'nda, Hasköyde, Ka-
diköyü'nde bulunup herbiri bir ustanın idaresi
altında idi ki bunlara meyhaneçi ustası denilir
ve başlıcaları Gümüş Halkalı, Kılıçlı, Asmalı
gibi namlarla yâdolunuyordu. İstanbul'da hal-

kımızın işrete inhimaki en ziye Selim Sanî
asrındadır. Başta Padışah olduğu halde devrin
en meşhur adamları bile işret müptelâsı idiler.
Meyhaneler birer encümen-i zürefa addolunur-
du. Fakat günâgün uygunsuzluklar da vuku
bulurdu ve hele meyhane müdavimlerinin çoğu
henüz genç denilecek bir sinde yakasını mevta
pençesine teslim ederdi.

«Meşhur olduğu üzere Selim Sanî'nin
cûlûsuna müdmin-i hamir (alkolik) ter-
kibi tarih düğürülmüştür. Kanunî Sultan Sü-
leyman zamanında işretin men'i iradesi çıktığı
vakit şairlerin zürefasından biri;

Hamılar şikeste cam tehi yok vücud-i meş
Ettin esir-i kahve bizi hey semane hey

beytini söylediği gibi o zaman hayatta bulu-
nan meşhur Hayali dahi:

Şimdi mezmum-ı cihan oldu iae bade gine
Vakt ola rehne kona hırka vü seccade gine

beytini söylemiştir.

«Çaylak gazetesi muharrirliğini ifa ettiğin-
den dolayı (Çaylak Tefvik) diye iştihar eden
ve hakikaten hoggû ve nadir -ül- emsal olan
Tevfik Bey merhumun (İstanbul'da Bir Sene)
unvaniyle telif ettiği kitab-ı mergub'unda yazılı
olduğu üzere şerbethanelerin meyhane olduğuna
alâmet olmak üzere sokak kapısının üst süvesine
bir hasırlı asılırdı. Kapıdan girildiği gibi iptida
tezgâh göze çarpardı Tezgâhın üzerinde rakı
ve şarap kadehleri, su kupaları, ufak tabaklar
içinde fasulye, lâhana haşlamaları, leblebi ka-
bak çekirdeği gibi mezeler bulunurdu. Bu me-
zelerin bulundurulması dehrin gamını başından
atmak ve biraz kendini avutmak hulyasıyla
ayakta bir kaç kadeh atıp gidenler içindi. Bu
hale erbabı tezgâhbaşı âlemi tâbir ederler.
Bu âlemle iktifa edenler uzun uzadıya meyhane
nede oturmağa halleri ve zamanları müsait
olmıyanlardır. Hattâ bu takımdan bazıları ağır-
larının kokusunu belli etmemek için çiğ nohut
ve kuru kahve, günlük, kakule, karanfil gibi
şeyler yemeğe bile kendilerini mecbur tutar-
lardı.

«Meyhaneler içinde rakılar, şaraplar kebir
(büyük) fıçılar, büyük küplerde hiszedilir, fıçı-
lardan kovacılarla şarap almak için meyhane
mişoları denilen hizmetçiler fıçının ağzına mer-
divenle çıkarlardı. Meyhanelerin raflarında bir
çok şarap ve rakı şişeleri dizilir ve duvarlara
birtakım kabadayı resimleri asılırdı. Akşamci-
ler için meyhane'nin münasip yerlerine müdevver
(yuvarlak) tahta sofralar konulmuş, etrafına
dört ayaklı hasır iskemleler dizilmişti. Yukarı

katlarında girvanlar ve birer ikiye döşeli odalar bulunurdu. Böyle yerler servet ve sefahat erbabının hususi eğlencelerine mahsustu.

«Meyhanelerde aşçı ve mezeci tezgâhları da vardı. Bunlarınki külbaşı, sarma, midye, ciğer tavaları, balık ıskarası ve sair deniz mahsulleri salatası gibi mezelere o kadar güzel yaparlardı ki yemekle doyumazdı.

«Meyhanelerin mütaaddit hizmetçileri olduğu gibi çubuklara ateş yetiştirmek için müstakil ikiye nefer de ateşçi bulundurulurdu. Vakt-i mekruh huldünden evvel hizmetçiler tahta sofraları siler, süpürür, toprak şamdanlara mumları dikip sofraların etrafına kor, kökten içleri oyulmuş tuz kutularını, meyhaneci tarafından meceanen hazırlanan meze tabaklarını, rakı şişe ve kadehlerini sofraya dikerlerdi. Meyhane ustası da yerinde oturup müşterilerinin gelmesini beklerdi. Sofraların mumlarını yakmak ve müşterileri karşılamak vazifesi ustaya aitti. Akşamcılardan bazıları şişeleri, kadehleri, bardakları filânları tekrar kendi elleriyle yıkayıp kendi temiz mendilleriyle kurularlar, hattâ damacanadan şişelere rakı koymak hizmetini de kendileri ifa ve istimal edecekleri huniyi bile yıkamak ihtiyatında bulunanları vardı.

«Meyhane müşterilerinden bazıları nargile müptelâsı olduğu ve kendisi de merak sahibi bulunduğu için meyhanecinin hazırladığı nargileyi hemen içivermezdi. Kollarını dirseklerine kadar sıvayıp nargilenin sürahisini, serini, lülesini, marpuçunu bizzat uğraşarak temizler, sürahisine suyu kedi kor, lüleyi kendi doldurur, kendi ateşler, hattâ bazıları marpuç başlığını ağızlarına temas ettirmek istemediğinden bir kâğıt parçasını zıvana gibi başlığın deliğine sokmuş olduğu halde içerdi. Keyif levazımı nisbeten daha kolay olan bütün tiryakilerinden bazıları meyhane ve kahvehane gibi umuma mahsus yerlerin müdavimleri ortahalli adamlar olup maiyyetlerinde hizmetkârları olmadığından taşıdıkları çubuklar geçme tâbir olunan çubuklardı. Bu geçmeler birer karış uzunluğunda üç parçanın zıvanalı vidalarla birbirine eklenmelerinden teşekkül ederdi. Lülesi imamesi beraber olarak çuhadan bir kese içide olduğu halde kaput, cübbe, sako gibi elbisenin altında kaytan ile belde asılı olarak saklanırdı.

«Müdavimlerden tabiat sahibi ve hal ve vakti uygun olanlar yolda rastladıkları, kayısı, geftali, armut, portakal gibi mezeliğe elverişli meyvelerden, sucuk, pastırma, havyar misillü çerezlerden münasip miktar mezelik alıp getirirler, bazıları da pişirtmek üzere lüfer, kılıç,

barbunya gibi mevsim balıkları da alıp gelirlerdi. Keyif ehli birer ikiye kapiden girdikçe hizmetçilerden biri derbal (Buyurun efendim buyurun) diyerek istikbal eder, elinde böyle mezelik gördüğü gibi hemen koşup elinden alarak temizlerdi. Pişirilecek olanları pişirtirdi. Sofraların etrafını eşi dostu ile alan müşteriler istedikleri veçhile hazırlanan nargileleri tokurtatmağa, çubukları tellendirmeye, kadehleri doldurup boşaltmağa ve bu suretle emeklerinin mükâfatını görmeğe başlarlardı. Rindane meslekleri iktizasınca herkes yekdiğerine mezelelerinden ikram etmek taamülüne riayet ederler, hattâ diğer sofralarda bulunan göz âşinalara rakı ile meze ihdasıyla hulûs ve meveddet ibrâz eylerlerdi.

«Akşamcılar arasında zürefadan - nükteşinas, fıkragû ve şuaradan zevat bulunduğu gibi güzel sesli musikînaslar, keman çalanlar, neyzenler, giriftzenler, taklit yapan tubaflar da bulunurdu. Bu gibilerin içinde muhtaçlar da bulunduğundan böylelerin masrafları iktidar sahipleri tarafından ödenir, bu suretle hem kendileri, hem de onların keyiflerini yerine getirenler eğlenirdi.

«Eyüp'un kebab ve kaymağı gibi bir vakitler Yedikule'nin de başı maruf idi. Bu sebeple Samatya meyhaneleri akşamları ve tatil günleri pek cemiyetli olurdu. Uzak yakın demeyip İstanbul'un her tarafından gelirlerdi. Meyhane müdavimlerinin hempalarından bazı bedmest olanlar ve meclisi allak bullak edenler de olur, böylelerini kapı dışarı ederlerdi.

«Vak'a-i Hayriye namı verilen Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından evvel meyhanelerin münasip bir yerinde büyük bir çingirak asılır ve meyhane kapısına da nöbetçi bir zâbit geçecek olursa hizmetkârın çingırağı çekip derhal meydana kapısının kapatılması için imiş.

«Akşamcıların bir de sabahçıları vardır ki mahmurluk bozmak arzusunun ileri gelir. Akşamdan gıdayı aşırıları sabahları mide bozukluğu, vücut kırılgılığı ve baş ağrılarıyla yataktan kalktıklarından renkleri soluk, gözleri bulanık olur, bu fenalığı gidermek için tekrar rakı içerler. Fakat bu sabah rakısının ilk kadehine biraz limon sıkırlar, akıllarınca hıfz-ı sihhate riayet etmiş olurlardı.

«Meyhanelerden kalkıp evlerine gelmek için herkes samimiyyetle birleşir, sohbet ederek dağılırlardı. Akşamcılarının bu dönüş halleri hakkında pek çok menkibeler söylerler.»

Fazla kaçırıp ta ayaklarıyla yürümeye vakıtları müsait olmadığı için araba ve atla gide-miyenlerin küfe ile götürüldükleri de olurdu. Bu gibilere «küfelik» denilirdi.

SERBETHANE GEDİĞİ (شربته گدیگی) [Mal.] Şarap ve rakı satmak ruhsat ve imtiyazına dair olan gedikler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden şarap ve rakı satılan yerlere meyhane yerine «şerbethane» denilirdi. Gedik inhisar hakkı verir, gedikli olan şeyleri ancak gedik sahibi bulunanlar satabilirdi.

SERBETLİ (شربتلی) [Hal] Yılan ve emsali zehirli haşaratın sokmasından müteessir olmamak için afsunlu şerbet içip muafiyet kazanmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yapılması uygun olmiyan şeyleri yapmakta beis görmeyenler hakkında da kullanılır, olur olmaz şeyler için yemin edenler hakkında «şerbettidir yemin eder» denilirdi.

SERBET ŞEKERİ (شربت شکر) [San.] Eskiden şerbet yapılmak için şekerelerin yaptıkları şeker nevirlerinden birinin adıdır. Kırmızı renkli baklava şeklinde, yahut kenarı oymalı yuvarlak olarak yapılırdı.

SERBET VERMEK (شربت ورمک) [Sof] Bedevî tarikatında biat sırasında mürşit tarafından müride yapılan telkin ve içirilen şerbet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yedi şeyle şerbet verilirdi. Mürit eğer ziyade cezbeli olmasın isterse nefesele, yahut sirke ve sütle, orta cezbe murad ederse hurma ve kara üzüm ve Arapça kuru üzüm, kuru incir demek olan zebib ile, edna cezbe isterse zeytinyağı ve su ile şerbet verilirdi.

SEREFÂBAD KASRI (شریف آباد قصر) [Mim.] Üsküdar'da Salacak'ta bulunan köşklardan birinin adıdır. Sonradan yıkıldığı için şimdi yerinde yeller esen bu kasır, diğer emsali gibi Üçüncü Ahmet'in Hicri onikinci (Milâdî onsekizinci) asırdaki saltanatı zamanında Sadrazam İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Nevşehirli, kayın babası olan Padışahı Nedim'in aynı zamanda bestelenmiş bir şarkısı olan şu manzumesi ile kasra davet etmiş idi:

*Vasf-ı hüsn ü behçeti bir vecdile gelmez dile
Gel Şerefâbadı gör şevketlû hünkârım hele
Anlaşılmaz hak bu kim ârayışı takrir ile
Gel Şerefâbadı gör şevketlû hünkârım hele*

*Her nefes âb u hevâsı cânâ canlar katmada
İntisabınla cihane nâzu nahvât satmada
Kangî gün teşrif eder şâhim deyu cân atmada
Gel Şerefâbadı gör şevketlû hünkârım hele*

*Anı zinetlerle bîngad etti sadr-ı âsâmin
Tâ ki açılun temaşasıyla tab-ı ekremîn
Lûtf ü ihân kıl dirîğ etme efendim makdemîn
Cel Şerefâbadı gör şevketlû hünkârım hele*

*Ben kulan sordum Nedim'adan anın evcâfını
Vasf u medhetti begayet tarhını, etrafını
Ruha teşbih eyledi hattâ heva-gi sâfını
Gel Şerefâbadı gör şevketlû hünkârım hele*

Zamanımızın büyük şairi Yahya Kemal Bayatlı da «Şerefâbad» başlıklı şiiriyle, yapılaş tarzını bile bilmediğimiz, ancak o zamanda yapılanlara benzediğini tahmin ettiğimiz kasrı aşağıdaki şiiriyle canlandırmıştır:

*O şuh ağlar bugün kasr-ı Şerefâbad'e geldikçe
O Naşanuş günler hâtır-ı nâşade geldikçe*

*Ne cûşan sarab ü lüle bir devr-i beharigdi
Ki hâlâ çeşmeler pürhan olur her gâde geldikçe*

*Gülerdi taht-ı zerrin üzre Cem gülşende güllerle
Sebu endam sâkiler elinden bâde geldikçe*

*Dururdu rindler dembeste, ney dembeste vecdinden
Ağaçlıklarda bülbül dârdan feryade geldekçe*

*Görür mecliste tıfl-ı naz iken timsalini nâzan
Kadeh berkef huzur-ı hazret-i damada geldikçe*

*Hayalından bakar puside i evrak olan havza
O şuh ağlar bugün kasr-ı Şerefâbad'e geldikçe*

Tarihî tetkikleriyle tanınmış olan Hâlık Y. Şehsuvaroğlu İstanbul'un meşhur binalarına tahsis ettiği seri yazıların sekizincisi olarak (Şerefâbâd) başlığıyla yazdığı kıymetli bir yazıda (Cumhuriyet, 30 haziran 1952) diyor ki:

«İstanbul'un bugün mevcut olmiyan eski binalarından biri Üsküdar kıyısındaki Şerefâbad kasrıdır, Kanunî Sultan Süleyman'ın II. Selim'in ve nihayet III. Murad'ın müşahibi olan Şemsi Paşa kendi adına izafetle yaptırdığı bir cami ve medrese yakınında bir de kasır inşa ettirmişti.

«Şemsipaşa Kasrı Kanunî'nin ve seleflerinin ziyaret ettikleri, içinde hoş vakitle geçirdikleri; bir bina idi.

«Fatih'ten itibaren her asırda biraz daha güzelleşip, genişliyen İstanbul, Lüle devrinde en mamur manzarasını almıştı. Haliç ve Boğaziçi kıyılarında yer yer yeni kasırlar yapılıyor, Nevşehirli İbrahim Paşa bu kasırların açılış merasimlerine III. Ahmed'i davet ediyordu.

«Eski Şemsipaşa Kasrının yerinde de Şerefâbad ismiyle yeni bir kasır yapılmıştı. Böylece Fındıklı'da Emnâbad, Defterdar burunda Nişatâbad, Bebek'te Hümayunâbad, Çubuklu'da Feyzâbad, Kanlıca'da Mirâbad, Kandilli'de Nevâbad, Çengelköyü'nde Ferahâbad, Beylerbeyi'nde Şevkabâd, Üsküdar'da da Şerefâbad kasırlarıyla Boğaziçi süslenmiş bulunuyordu.

«Şemsipaşa kıyıları baştanbaşa bir rıhtımla çevrilmiş, leb-i deryada bulunan kasrın arkasını bir servi korusu kaplamıştı. 1718 yılında Doğancılar'da bir de maksim yapılmış, buradan hem kasra, hem de Üsküdar'a su verilmişti. Hâlâ mevcut olan maksimin kitabesinde:

(Şerefâbd içindir aslı amma kim bu maksiminden - Bu şehir Üsküdar'a dahi külli hisse-i peydadır) deniliyordu.

Şair Nedim bu yeni kasra III. Ahmedî şu mısra'larla davet ediyordu:

*Vasfı hüsn ü behçeti bir veçhile sığmaz dile
Gel Şerefâbadı gör şevketlü hünkârım hele
Anlaşılmaz hak bu kim ârâyişi taktir ile
Gel Şerefâbadı gör şevketlü hünkârım hele*

«Osmanlı hükümdarlarının Binış kasırlarından biri olan Şerefâbad muhtedlif devirlerde esaslı tamirler görmüş ve bu sebeple şekli de değişmişti. İki büyük tamirden birisi 1742 de yapılmış ve bu işe Darphane Nazırı Abdullah Efendi memur edilmişti. 1775 yılında da (Şerefâbad, sahilsarayı) esaslı bir şekilde elden geçirilmişti.

«1816 yılında II. Mahmud'un ampir üslûpta yeniden yaptırması Şerefâbad diğer ismiyle Şemsipaşa kasrı gene leb-i deryada ve direkler üstünde inşa edilmişti. Binanın çıkıntı teşkil eden orta kısmı iki kat olup, yanları direkler üstüne ve bir kat halinde bulunuyordu.

«Bu kasırdan maada Salacak tarafında ve dönemeç yerinde ayrıca başka bir bina da yapılmıştı. Rıhtım boyunca bahçe, duvarla örtülmüş, duvarlar üzerine muayyen fasılalarla demir parmaklıklı pencereler açılmıştı. Bu pencereler yeşile, duvar kaplıları kırmızıya ve kasır da açık lâciverde boyanmıştı.

«Kasrın kapısı üstündeki kitabe Bostancıbaşı, Sadrazam Halil Paşa yeğeni Kiler kehüdası Vasıf Osman Bey tarafından yazılmıştı. Kitabede:

*Rûtbe-i zatını Vâsıf söyledi halka beyan
Bende i halka begûs-i deridir cümle şehân
Öptü pâyin eyledi Mahmut Hana intisab
Kasr-ı iclâle kapı goldaşı olmuştur bu bâb*

deniliyordu

«İkinci Mahmut Şemsipaşa kasrını pek sever, devlet gailelerinden yorgun düştükçe, sandalla Üsküdar'a geçip kasırda dinlenir, ömrünün son senelerinde de burada fazlaca istirahat ederdi. Böyle akşamlarda maiyyeti Hükümdarı kayığına koyarlar ve Beşiktaş sarayına geçirirlerdi

«Zaman zaman Kızkulesi önünde, kasrın sığ kıyılarında bazı deniz kazaları da olurdu. 1825 senesinde (Şemsi Paşa sarayı önünde bir kalyon) oturmuş ve (kurtarılması için Tersane haznesinden bahşişler) verilmişti.

«1835 tarihinde genişletilerek yaptırılan Selimiye'deki Nakşebendî tekkesinin açılış merasimi münasebetiyle Mülkiye Nazırı Pertev Paşa dervişlere bir ziyafet çekmiş, o gün Şemsi Paşa kasrına gelen II. Mahmut da bu yemekten yemiş, sonra tekkeyi görmeğe gitmişti.

«Şemsipaşa kasrının letafeti devrinin sohbet mevzularından biriydi. Şair Keçecizade İzzet Molla'nın da İstanbul'da en fazla sevdiği mevkilerden birisi Şemsipaşaydı.

«Kendisi bir gün Yenikapı Mevlevihanesi seyhi ile görüşürken söz Şemsipaşa civarının güzelliğine intikal etmiş, İzzet Molla (Şevket-meab Efendimiz bana Molla, dile beenden ne dilerdin buyursalar ben de sağlığını dilerim desem, ferman-ı hümayunları tekerrür etse, efendim Şemsipaşa kasr-ı hümayununuzu Mevlevihane ittihaz ve dainizi senevî elli bin kuruş irad ile oranın meşihatine intihab buyursanız hayatımın son gününe kadar velinimetime dua ile meşgul olurum ve artık bir şey istemezdim) demiştir.

«1853 senesinde Abdülmecid'in kerimelelerinden Münire Sultan'ın namzedi bulunan Mısır Valisinin oğlu İlhami Paşa İstanbul'a gelmiş ve (Şemsipaşa sarsyında) misafir edilmişti. İlhami Paşa maiyyetindekilerle beraber yirmi iki gün bu kasırda oturmuştu.

«Paşanın emrine mütaaddit ahçılar ve usaklar verilmiş, Şemsipaşa kasrının mutfaklarında yirmi iki gün usta saray ahçıları en nadide yemekleri hazırlamışlardı.

«Abdülmecid'in son senelerinde kasır harap olmağa başlamış, cuma ve pazar günleri Şemsipaşa kıyıları umumi bir mesire haline gelmişti. Kadınlar, çocuklar rıhtım üzerinde otururlar, yemekler yenir, sohbetler edilirdi.

«Şerefâbad tahminen 1861-1871 yılları arasında yapmıştı. Zamanla rıhtımlar da yıkılmış, bu kıyılar uzun zamanlar harap bir halde kalmıştı. Şerefâbadı bu harap kıyılarda, ebedi mısra'larıyla yeniden ihya eden büyük şair Yahya Kemal:

*Görür mecliste tıfl-ı naz iken timsalini nâzan
Kadeh ber kef huzur-ı hazret-i damada geldikçe
Hayalinden bakar puşide-i evrak olan havza
O şuh ağlar bugün kasr-ı Şerefâbada geldikçe*
mısra'larını söylemiştir.

SEREFİ (شریف) [Mim.] Minarelerin üstünde müezzinlerin ezan okudukları firdolayı balkon gibi çıkıntılı kısmın adıdır. Ekserisi bir şerefeli olmakla beraber mütaaddit şerefeli olan minareler de vardır.

SEREFPÂRE (شریفبار) [Coğ.] Sivas sancığında bir kaza adı idi.

SERİAT (شریعت) [Fık.] Allah tarafından Peygamber vasıtasıyla vaz' ve tebliğ olunan hükümleri havi ilâhî kanun yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şeriatın «Türk Hukuk Lügati»ndeki izahı şöyledir:

«İbadet ve muamelâta mütaallik olan dinî ahkâmın heyet-i mecmuasıdır ki bunlara «Ahkâm-ı şer'iyye-i ilmiyye» denir. Cem'i «şeraiyî» dir.

«Mamafih şeriat tâbiri, din mânasında da müstemeldir. Butakdirde hem ahkâm-ı asliyye denilen itikadiyyatı, hem de ahkâm-ı fer'iyye denilen ibadat, ahlâk, muamelâtı ihtiva etmiş olur.

«Şer'î, şir'a, meşr'a hükümleri esasen insanı bir nehre, bir su menbâna götüren yol mânâsındadır. Dinî ahkâm da insanları içtimai ve mânevî hayatın mabihil kıvamı olan bir feyz ve itilâya yetiştirecek bir tarikat-i ilâhiyye olduğu cihetle şer'î ve şeriat namını almıştır.»

Büyük âlim Elmalılı Hamdi Yazır «مجموعات على شريعة من الأسماء» âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir. c. 5, s. 4317) şunları yazıyor:

«Bahir'de der ki: Kelâm-ı Arap'ta şeriat, nâsın ırmaklardan ve emsalinden su almağa vâdıkları mevzi'dir, din şeriatı da bu mânâdandır. Çünkü nâs ondan Allah'ın emirlerine ve rahmetine ve kurbüne erer. Ragıb da demiştir: Şer'î aslında mastardır. Sonra açık ve geniş yola isim yapılmış, şer', şir'a ve şeriat denilmiştir. Bu da dinde tarikat-i ilâhiyyeye istiare edilmiştir. Bazıları şeriate şeriat denilmesi şeria-i maye şu veçhile bir teşbih olduğunu söylemişlerdir. Çünkü hakikat ve sıdk üzere ona sülûk eden hem kanar, hem temizlenir. Kanmaktan murat bazı hükemanın dedigidir: İçerdim kanmazdım. Vakta ki Aallah'ı tanıdım, içmeden kaudım. Temizlenmekten murat da «أما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت» mazmunudur. Burada «شریعة» de tenvin tâzim içindir. Emir, din işi, yahut Allah'ın emri demektir. Yani bu Kur'an'da beyan olundugu üzere Allah'ın sana vahy eylediği emir ve nehyinden bir büyük ve geniş yol, muazzam bir şeriat üzere seni memur ettik.»

Şeriat «Erriyaz-us-sofiyye» de (cüz 1, s.

61) Hakiatle bir arada bahis mevzuu edilmiş ve şöyle izah olunmuştur:

«Şeriat: İltizam-ı ubudiyyetle emirden ve hakikat müşahede-i Rububiyyetten ibarettir. Şeriatle müeyyed olmanın hakikat merdud ve matruhtur. Hakikat ile mukayyet olmanın şeriat müstahil-ül husuldur.

«Şeriat teklif-i halk ile hakikat tasrif-i halk ile müfesserdir. Şeriat ana ibadet, hakikat mabudunu müşahededir.

«Şeriat emir ile kaaim, hakikat kaza ve kederi şahit ve her şeyden ahfa ve her şeyden azherdir. (ياك نعمت) hıfz-ı şeriate ve (ياك نعمت) ikrar-ı hakikate işaretler. Şeriat; emir ile vâcip olduğu cihetten hakikattir. Hakikat; Hak Sübhanehu ve Ta'âlâ'nın marifetini bilmek ile memur oldukları cihetten şeriatıdır.»

Osman Ergin (Mecelle-i Umur-i Belediyye, c. 1, s. 567 haşiyesi) nde şeriatle kanun ve nizam arasındakı fark hakkında şunları yazıyor:

«Âsar ve muharrerat-ı kadime (eserler ve eski yazılar) üç kelimeye kesretle tesadüf edilmektedir. Bu keilmeler: Şer' veya şeriat ile kanun ve nizamdır. Bunlardan şeriat ve nizam tâbirleri kanundan ziyade müstemeldir.

«Fıkıh kitaplarında sarahaten mukayyet olmayıp da sonradan zaman ve me'ân itibariyle görülen lüzum üzerine devletçe idareten ve siyaseten vazolunan usulleri veyahut bazı egya ve levazımdan cıbayet olunacak tekâlif-i örfiyyenin nevi ve miktarlarını tâyin ve irae eden emirlere kanun ve meselâ bir esnafa sanatları umurunu mübeyyin olarak verilen imtiyazlara mütaallik evamir ve talimata, hattâ narh hakkındaki mukarrerat ile tanzim edilen tarifelere de nizam denildiği görülmektedir.

«Şer' veya şeriat tâbirinin ise ithal edilmediği mahal yoktur.

«Eski vesika ve muharreratta müstamel olan bu üç kelimeden şeriat tâbirinin mânası değişmemiş ise de kanun ve nizam kelimelerinin şimdiki mahall-i istimalleriyle eskisi arasında büyük fark hasıl olmuştur.

«Kâffe-i umur ve muamelâtı şer'î şerife tevfi etmek daiyyesinde oldukları ifadelerinden anlaşılan Osmanlı Padişahları ısdar ettikleri her ferman ve ahkâmı şeriaten bahsetmeği ihmal etmemişlerdir. Hattâ bu gibi hususatta (Kanun) tâbirinin kullanılmamasını emreden Padişahlara da tesadüf edilmektedir. Ezcümle İkinci Sultan Mustafa'nın 1107 senesinde Sadaret Kaymakamına hitaben ısdar ettiği hükümde badema evamir ve muharreratta münhasıran şeriat lâfzı kullanılarak kanun ke-

limesinin şeriat lâfzıyla birlikte irad edilmemesi emrolunmaktadır.»

Gene Osman Ergin: «Mutasavvıflar varlık bilgisini şu tâbirler ve şu misallerle anlatmak isterler» diyerek (Balıkesirli Abdülâziz Meedi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti, s. 230 ve mütâakip) şunları yazıyor:

«Dinin şeriat kısmı cevizin ham ve yeşil olan kabuğuna, tarikat kısmı sert olan iç kabuğuna, hakikat kısmı yenilecek olan içine, marifet kısmı ise cevizin aslına ve mahiyetine benzer.

«Bal, bal denil nekle ağız tatlılatmıyacağı gibi, bir cevizin yeşil kabuğu ısırılmakla da, ondan ağıza bir tad gelmez. Anıl tad cevizin içinin yemmesindedir. Bununla beraber, cevizin tâ kendisi olabilmek ise daha iyidir. İşte mutasavvifenin bilmek, bulmak ve olmak gibi üç kelime ile hulâsa ve ifade ettikleri mâna budur. Yalnız cevizin adını iştirmek sonra onu arayıp bulmak, hattâ yemek kâfi değil, cevizin tâ kendisi olmak da lâzımdır.

«Bu dört mertebenin birincisi şeriattir, avama mahsustur. İkincisi tarikattir, havassa mahsustur. Üçüncüsü hakikattir, havass-ül-havassa mahsustur. Dördüncüsü de marifettir, ehass-ı havass-ül-havassa mahsustur.

«Kastamonulu Şaban-ı Veli, bu dört yolu şu suretle ifade etmiştir: Şeriat, beden için; tarikat, halk için; hakikat, ruh için; marifet, Hak içindir.

«Yine bu yollar arasında mutasavvifeler şöyle bir fark gösterirler:

«Şeriatte: Bu senindir, bu benim.

«Tarikatte: Benimki senin, seninki benim.

«Hakikatte: Ne senindir, ne benim.

«Marifette: (Bu ifade edilmiyor)»

Değerli müdekkik (aynı eser, sayfa 330) bu farkları Bağdatlı Cüneyd'e atfolunan bir fıkra ile de şöyle anlatıyor:

«Adamın biri Cüneyd'e müracaatla, tarikatine sülûk etmek, yani gittiği yoldan gitmek istediğini söyler. Cüneyd, bâtin gözüyle bakar ve görür ki bu adamda o kabiliyyet yok:

— Sen bu yola gidemezsin, bu güç bir yoldur. Beş vakit namaza dikkat et. Bu sana kıfayet eder; der.

«Fakat adamcağız buna kanmaz, talebinde ısrar eder. Nihayet Cüneyd, dergâhında birer odaya çekilmiş, ibadet ve riyazetle meşgul olan dört derviş gösterir ve:

— Sıra ile bunların odalarına gir. Hiç bir şey söylemeden enselerine birer tokat indir söyledikleri sözleri ve yaptıkları muameleleri gel bana anlat. Ben de ona göre sana son sözü söyleyeyim, der.

«Adamcağız Cüneyd'in dediğini yapar ve evvelâ birinci odaya girer. Gözünü kapamış, boynunu bükmüş, evrad ve ezkâr okumakla meşgul olan dervişin ensesine tokadı aşkeder etmez derviş derhal yerinden fırlar, tokadı o adama iade eder.

«Adamcağız bundan payını aldıktan sonra ikinci odaya girer. Aynı muameleyi oradaki dervişe de yapar. Bu ikinci derviş tokada karşı:

— Ne yapıyorsun be adam?

demekle iktifa eder, mukabelede bulunmaz.

«Üçüncü odadaki derviş ise, bu âni tokat karşısında başını kaldırır, hayran hayran bu adama baka kalır.

«Dördüncü dervişe gelince: Ne başını kaldırır, ne de bir söz söyler ve hiç aldırmaz,

«Bunun üzerine Cüneyd:

— İşte gördün ya; senin yaradılışın o dervişinkinin aynıdır. Matlup olan ise dördüncü dervişin halidir. Sen bunu yapabilir misin? der. O da yapamıyacağını söyleyerek ve özür diliyerek Cüneyd'den ayrılır.

«Bu dervişlerden birincisi şeriat, ikincisi tarikat, üçüncüsü hakikat ve dördüncüsü marifet yolundan gidenlerin halini tasvir eder.»

Şeriat kim sara-yı Kibriyadır

Hakikat mülküdür mahkem binadır

Anın bir taşını her kim koparsa

Yerine başını koymak revadır

İbn-i Kemal

ŞER'İ DİRHEM (شرعی درهم) [Öl.] Yetmiş tane orta boy arpanın ağırlığına göre ölçü adıdır. Bak: Dirhem-i Şer'i.

ŞERİF (شریف) [İda.] Cenab-ı Peygamber'in torunu Hazret-i Hasan'ın neslinden gelenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hazret-i Hüseyin'in neslinden gelenlere «Seyyid» denir. Şerif; Arapça şerefli demektir.

ŞERİF-ÜN-NESEB (شریف النسب) [Hal.] Asil, necip yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şerif; Arapça şeref ve itibarı olan demektir.

İhtiram eyle şerif-ün-nesebe

Sahib-i ırz u vakar ü edebe

Sünbülzade Vehbi

ŞER'İ HASILAT (شرعی حاصلات) [Mal.] Şer'iyye mahkemelerinin hasılatı (resimleri) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kadılarla maiyyetlerindeki kâtiplerin devletçe bağlanmış maaşları olmadığı için hasılatın bir kısmını kendileri alırlar, bir kısmını da merkezde bulunan «Kazasker»lere gönderirlerdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra hasılat devlet

bütçesine alınmış ve kadılarla kâtiplerine ve diğer ilmiye mensuplarına maaş bağlanmıştır.

ŞER'İ MAHKEME SİCİLLERİ (شرعی سبجی) [Fık.] Şer'i mahkemelerin tarih sırasıyla tutulmuş kayıtlarına verilen addır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

I — Kadı tarafından verilen hükümler.

II — Her hangi bir hadiseyi, bir şehadeti, bir ikrarı, bir hibeyi, resmiyyete raptolunması istenen bir hususu zaptedenler.

III — Devlet merkezinden gelen bütün fermanlar, emirler ve tebliğler kadı tarafından tetkik olunup doğru oldukları tespit edildikten sonra hulâsaları deftere yazılanlar.

ŞER'İ VERGİ (شرعی وریگی) [Mal.] Şeriat hükümlerine dayanılarak alınan vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda bunun yerine (Tekâlif-i şer'iyye) de geçer. Şer'i hükümlere uygun olmaları vergilere (Tekâlif-i örfiyye) denilir. Şer'i vergiler; zekat, öşür, haraç, cizye'den ibaret olmak üzere dörttür. Zaman zaman artan ve türlü adlar alan örfi vergiler de iki kısma ayrılır, birine (tekâlif-i âdiye veya mu'tade) «mutad vergiler», ötekine (tekâlif-i şakka) «ağır vergiler» denilirdi.

Tekâlif-i mu'tadenin vaz' ve tarihine Şer'i cevaz vardı. Asıl sebebi cihad'dır. Cihad; din uğrunda mukarebedir. Bu tarzdaki vergilere Şeriat lisanında «جهل=Ca'l» denir. Ca'l'dan murad, amel mukabiline mal iltizamından ibarettir ki halk dilinde buna Bedel denilmiştir. Bedel-i hac, Bedel-i kaza gibi.

Yukarıda işaret edilen dört verginin kısaca izahı:

I — Zekât: Lügatta ziyade mânasındadır. Zekâtta dünya için mal, ahiret için sevap ziyadeliği vardır. Zekâtın meşruuiyet ve farziyyeti «اداء الزكاة امرالمكرم» âyeti ve «اداء الزكاة امرالمكرم» hadisi ile sabittir.

Zekât; biri farz, öteki vâcip olmak üzere iki nevidir. Farz olan zekât «zekât-ül-mal», vâcip olan zekât «zekât-ür-re's» dir. Zekât-ül-mal, malın zekâtı, zekât-ür-re's ise «Sadaka-i fitr» dir.

Zekâtın ödenmesi için asılan «nisab» ve «havl-i havelan» dir.

Nisab; Zekâtın vâcip olduğu miktar, havl-i havelan da nisabın üzerindendir bir sene geçmektir. Nisab olmaz ve bunun üzerinden bir sene de geçmezse zekât lâzım gelmez. Nisab miktarını aşmış halde zekât lâzım gelmiyen şeyler de vardır: Ev eşyası, bir ilim adamının kitapları o cümledendir.

2 — Âşar: Toprak mahsullerinden alınan vergidir. Âşar; onda bir mânasına olan «öşür»ün cem'idir. Öşür; toprak mahsullerinden alındığı için arzun mükelefiyyeti demektir.

Toprağın mükellefiyyeti pek eskidir. Denilebilir ki insanların toplu bir hey'et haline girdiklerinden ve idarelerini içlerinden birine tevdi eylediklerinden itibaren başlamıştır. Şekilleri muhtelif olmakla beraber en mübiminin ve en eskisinin âşar olduğunda şüphe yoktur.

Şeriatların hepsinde toprak mahsullerinden vergi alınması vardır. İbr. him, Yakup, Musa Peygamberlerin âşar aldıkları tarihlerde geçer Hristiyanlıkta dahi öşür ilkin malî ibadet cümlesindendi. Sonradan mecburiyyete çevrilmişti.

Avrupalılar âşarı biri âdi, diğeri fevkalâde olmak üzere ikiye ayırmışlar ve senelik olan âdi kısmını mütâaddit nevilere teksim etmişlerdir.

İslâmiyyet de daha ilk anlarda âşarı kabul etmiş ve fazla olarak zekât saymıştır. Âşarın zekât olduğuna «وَأَوْحَىٰ بِرُمِّ حَصَادِهِ» âyeti ve «لَيْسَ فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَىٰ الزَّكَاةِ» hadisi delâlet eder.

Arazi; Şer'i hükümlere göre iki kısma ayrılmıştı: Arazi-i öşriyye, arazi-i haraciyye. Fetih sırasında ganimine (zaptedenlere) dağıtılan yahut ahalisi İslâm olup da kendilerine bırakılan araziye «arazi-i öşriyye», fetih vakitinde ganimine dağıtılmayıp gayr-i müslim olan sakinlerine bırakılan araziye de «arazi-i haraciyye» denilmiştir. Bu iki kısım arazi arasında tâsarruf cihetiyle fark yoktu. Yalnız arazi-i öşriyyeden alınan vergiye «öşür», arazi-i haraciyyeden alınan vergiye de «haraç» denilirdi.

Diğer İslâm hükümetleri gibi Osmanlılar da mahsulâtten öşür alınması esasını kabul ve saltanatlarının sonuna kadar bu usulü devam ettirmişlerdir. Ancak kelimenin mânasına uygun olarak mahsulün onda biri devlet hıssına alınmak, dokuzu toprak sahibine bırakılmak suretiyle tatbik edilmiş değildi.

Onda bir olarak alınan vergi Tanzimat'tan sonra devletçe ihtiyaç görüldükçe öşür tâbiri istilâh makamında baki kalmak şartıyla miktar muhtelif zamanlarda arttırılarak en nihayet sekizde bir alınmak usulü kararlaştırılmıştı. Bu arttırdıktan bazı faydali şeyler de meydana gelmiştir. Menafi hissesi namıyla zam olunan miktar ile «Ziraat Bankası» kurulmuş, Maarif hissesiyle de mekteplere yardım eklenmiştir.

Âşar Osmanlılarda müzâyede (arttırma) usulü ile istekillere satılır, bedeli taksit ile alınırdı. Tahsis usulü tatbik edildiği zamanlar da olmuştur.

Haraç: Lûgat mânası arazinin hasılatından veya çalışanların emeğinden elde edilen şey demek olan haraç ıstılah olarak devletçe fertlerden alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şer'i lisanla haraç, biri adam başına alınan, diğeri topraktan veya hasılatından istifa olunan vergi veya hut hissedir. Adam başına alınan ve şahsî vergi mahiyetinde olup «cizye» dahi denilen birinci kısma «harac-ı ruus», topraktan alınan vergiye ve hasılattan istifa olunan hisseye de «harac-ı arazi» denilir.

Haraç; İslâm hükümetleri tarafından ek-seriya iltizam suretiyle idare olunmuştur.

«Harac-ı muvazzaf» ve «harac-ı mukaseme» olmak üzere ikiye ayrılan haraç, bu iki kısma göre hükümlere tâbi tutulmuştur.

A) Harac-ı muvazzaf; ziraate elverişli arazide, yerin tahammülüne göre maktu olarak dönüm veya cirip gibi miktarlar üzerine tarholunan para veya diğer misli şeylerdir.

B) Harac-ı mukaseme; arazinin hasılatından, yerin tabammülüne göre onda birden yarıya kadar tâyin olunurdu. Bölümek mânasına gelen bu tâbiri yerin inbat kabiliyetine göre, hasılattan onda bir, beşte bir, dördte bir, üçte bir ve nihayet ikide bir hisse olmak suretiyle, bir paylaşma vaziyeti husule getiren arazi vergisi için ıstılah olarak kullanılmıştır.

Osmanlılardan biri öğür ve diğeri çift akçesi gibi yine araziye mütâallik bir takım rüsum namı altında cibayet edilmiş olan haraç mahsulât-ı öğriyye ile arı kovanlarından alınan «kovan resmî» hariç olmak üzere diğer resimlerin ekserisi Tanzimat-ı Hayriyye sırasında muhtelif vesailerle lâğvolunmuştur.

4 — Cizye; İslâm devletlerince gayr-i müslim tebaadan alınan vergilerden birinin adıdır. Cizyenin matrahı gayr-i müslim tebaanın erkekleri olduğundan bu vergi şahsî vergi mahiyetinde idi. Cizye, borcun ödendi demek olan ceza kökünden gelir.

Haraç ve cizye kelimeleri bazan «varidat», bazan da «emlak vergisi varidatı» mânasına olarak da kullanılmıştır. Bununla beraber bu makamda sonraları gayr-i müslimlerin adam başına olmak üzere kafa vergisi kasım oldu.

Cizye, İslâmiyetten evvel de tatbik olunmuştur. Cizye ilk devirlerden itibaren mevcuttu. Yunanlılar Milâd-ı İsa'dan evvel beşinci yüzyıl sıralarında Finikelilerin hücumlarından korunmak için Küçük Asya halkı üzerine cizye koymuşlardı. İranlılar da hâkimiyetleri altında bulunana kadar cizye ahlardı.

Cizye, İslâmiyette ilkövvel Hazret-i Peygamber tarafından tarholunmuştur. İlk cizye

hal ve mevki icaplarına ve yapılan muahede hükümlerine göre tâyin edilmiştir. Hazret-i Muhammed Gubran ahalisine her sene Safer ayında ve ilmek üzere iki bin, Recep ayında da bin takım elbise, Ezreh halkına da her sene Recep ayında ödenmek şartıyla yüz dinar cizye vermek üzere muahede yapmıştı. Halifeler zamanında da muhtelif şekil ve miktarda cizye alınmıştır.

Osmanlılar da devletlerini kurdukları andan itibaren zaptettikleri yerlerdeki gayr-i müslimlerden cizye almışlar ve bu vergiyi veren ve reayalığı kabul edenlerin mal, ırz ve canlarını tekeffül eylemişlerdi.

Cizye; fakirlerden yaya, orta hallilerden süvari, zenginlerden nefisleriyle beraber başka birini de atlandırma esas tutulmak suretiyle, âlâ, evsat, edna itibarıyla üç kısma taksim olunmuş ve bu esas üzerinden tesis olunan mükellefiyet nisbeti zaman zaman arttırılmak suretiyle devam eylemiştir. Köprülünü Sadareti zamanında âlâdan kırk sekiz, evsattan yirmi dört, ednadan on iki dirhem gümüş olan cizye Hierî onikinci, Milâdî onsekizinci asırda, dört, iki ve bir altın olmak üzere tâyin edilmiştir.

Her kazanın cizye evrakı Maliyece tanzim ve mühürlü bohçalara konularak «cizyedar» denilen memurlarla mahallerine gönderilir, sene başı olan Muharrem ayı gelince bohça açılarak Kadı'nın reisliğinde kurulan hey'et tarafından tevzi olunurdu.

Cizye, Hierî 1272 (M. 1850) senesinde kaldırılıp yerine askerlik hizmeti karşılığı olarak «Bedel-i askerî» adıyla vergi tarhedilmiştir. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra gayr-i müslimlerin de askere alınmaları kararlaştırılması üzerine Bedel-i askerî de tarihe karışmıştır.

ŞER'İYYATÇI (شرعیاتی) [Ilm.] Fetvahanede ahkâm-ı şer'iyyeyi hükme geçiren memur hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SERRİNE NİNNİ (شرینه نینی) [Hal.] Mecaz yoluyla Allah şerrinden saklasın yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ebna-yı zaman mâil-i ikaz-ı fitnedir
Gehvaredaki güdekinin şerine ninni
Lâ

ŞEŞANE (ششانه) [Tap.] Hava payını gidermek ve mermiye bir mihver hareketi vermek imkânını menetmek üzere macefler-i içine açılan yivler ve bu şekilde yapılan toprakla tüfeklere verilen addır. Altı köşeli ve altı yivli oldukları için bu ad verilmiştir. Halk arasında

şesane suretinde de kullanılırdı. Namlusunun içi boş olanlara «Kaval» denir.

Bir haneye malik değilim şu cihanda
Kutta-ı tarikin dahi şeshanesi vardır
Pertev Paşa

ŞEŞİ BEŞ GÖRMEK (ششی بش گورم) [Mal] Yanlış görmek, seçmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tâbirin mânası altıyı beş görmek demektir.

ŞEŞPER (ششپر) [San.] Altı dilimli topuza verilen addır. Soğancık denilen altı başlı topuza da bu ad verilirdi. Eski harb âletlerindendi.

Bir avuç geöher saçardı âleme gûya kefin
Saldığına düşmene gâhl murassa' şesperi
Nef'i

ŞEŞTAR (ششتار) [Mus.] Altı telli saz adıdır. «Cami-ül Elhan» da (Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi, 3644 numara) üç nevi olduğu söylenmekte ve her biri hakkında aşağıdaki izahat verilmektedir:

1 — Armudî biçimindedir. Kâsesi ud'un kâsesine nisbetle yarısı kadardır. Altı teli vardır. Teller bazan tek tek, bazan da çift çift bağlanır. Bu sebeple saz üç telli imiş gibi üç ses üzerinden akort edilir. Sapında perde bağları vardır.

2 — Kâsesi ud kâsesi büyüklüğündedir. Sapı ud'un sâkından uzundur. Altı telli olup telleri çifte çifte bağlanır. Birincisi gibi bu da üç ses üzerinden akort edilir.

3 — Tıpkı ikinci çeşit gibi, fakat üst tarafına kısa teller bağlanır. Teller çift çift düzenlenir. Tellerin sayısı otuzdur. Tellerin ikisi bir sese düzenlendiği için on beş telli imiş gibi olur. Kısa teller mızrapla ve sapın üzerine parmak basılarak uzun telden çıkan sesi kısa telin sesine benzetilir. Kısa telin açık olarak çıkardığı ses uzun telin parmakla basıldıktan sonra çıkardığı sesle birlikte işitilir.

Mevlevî âyinleri sırasında çalınan şestar Cenab-ı Mevlâna tarafından bu hale konulduğuna dair bazı rivayetler vardır. Rivayetlerin birine göre Mevlâna Celâleddin üç telli İran «Tar»ına iki tel ilâve etmiştir. Böylece beş telli bir saz olmuştur. Diğer rivayete nazaran dört telli Arap «Rebab»ı da «Şes köşe-i âlem esrarı» nı şerhetmek için iki tel ilâvesiyle şestar haline getirmiştir.

Tar, İran çalgısı, şes de altı demek olduğuna göre bu rivayetler zayıf olsa gerektir.

ŞEŞTARİ (ششتاری) [Giy.] Yollu kumarlardan birinin adıdır. Hind'de, Şam'da ve daha başka yerlerde yapılan ve her rengi bulunan bu kumaştan erkek üst gömlekleri, entariler yapılırdı.

ŞEVK (شوق) [Sof.] Gölün bir şey hakkındaki meyil ve hevesin kemali mânasına gelen şevkin sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki (İstılahat-ı Meşayih, Müellifi Halit, Osman Erkin'in hususi kütüphanesinde yazma nüsha, s. 98) izahı şöyledir:

«Şevk ve iştîyak, lûgatte nefsin bir şeye müncezip olup arzu kılmasına derler. İstılahata «الشوق محبوب القلب الى غائب» yani şevk, kalbin esmesidir ve talepte hareket kılmasıdır kaybolan mahbup canibine. İmam Fahr-i Razi Tefsir-i Kebirinde (والذين آمنوا اشد حبا لله) âyetinin izahında, şevk ilâlah meselesinde diyor ki (tercüme) ey tâlib-i mâna-yi şevk malûmun olsun ki şevk ancak min ved müdrîk olmanın şeyde mutasavver olur ve amma o şey ki asla müdrîk olma ana iştîyak olunmaz. Zira bir kimse bir şahsı görmese ve sözünü işitmese ve vasfın bilmese ana iştîyak tasavvur ulumaz. Ve dahi bikemalihi idrâk olunana da iştîyak olunmaz. Pes ma'suka şevk iki veçhiledir. Biri budur ki ma'suku göresin andan sonra senden kayboldukta anın rû'yetine müştak olasın. İkincisi budur ki bir kimse bir mahbubunun vechin (yüzünü) göre ve lâkin sair mehasinin (güzelliklerini) görmiye ol mahbupta görmediği mehasinin münkeşif olmasına müştak olur. Bu iki vecih Cenab-ı Hak'ta mutasavver olur (burada tercüme bitti). Veçh-i evvelin pes veçh-i evvele göre şevkin Hak Taalâ'da mutasavver olması şöyledir ki sâlikân-ı rah-ı hakk-ı âlem (Elest) de rabbilerin gördüler ve (beli) deyüb ikrar kıldılar. Bu âlemde hücb-i beşeriyet (beşeriyet icabı olarak görememek) anları müşahade-den dür ve mehur etti. Dünyada ol rû'yet âşik oldular ve ol likaye (yüz, çehre) arz-ı iştîyak kıldılar. Allahın buyurduğu gibi (الاطال) (شوق الارار الى لقاء وانا اشد اليهم شوقا) ve veçh-i saninin tevecihi de şöyledir ki ârifan-ı ilâhî eğerçi bu âlemde âyine-i dilde ruy i yâri müşahade kıldılar. Ve lâkin tecelliyyat-ı ilâhiyyeye ve eltaf-ı Rabbaniyyeye nihayet yoktur. Pes kemaliyle rû'yet ve vuslat bu bedende müyesser değildir. Neş'e i uhreviyye i'âdad olunan tecelliyata ve kurretü a'yün'den ihfa olunan müşahadata müştaklardır.»

ŞEVKABÂD KASRI (شوق آباد قصری) [Sar.] Eski kasırlardan birinin adıdır. «Kıydan tah-tirevanla çıkılan Şevkabâd kasrı Beylerbeyi'nin

üst kısmında ağaçlıklar arasında» olduğunu öyleyken Haluk Y. Şehsüvaroglu (Eski Beylerbeyi Sarayı, Cumhuriyet, 17 temmuz 1949) şu tafsilâtı da veriyor :

«Birinci Ahmet bu kasır ve civarına bir mesçit ve maiyyet memurları için de daireler yaptırmıştı. Padişah yaz mevsimlerinin çoğunu İstavroz bahçelerinde geçiriyordu. Bu mevsimlerden birinde (Müzar-ı Kâ'be) Beylerbeyi Sarayının yanına kurdurduğu bir kuyumcu imalâtbanesinde kaplama ile yaptırttı.

«Birinci Ahmed'in oğullarından Şehzade Murat 1021 (1612) Cemaziyelâhiresinin 28'inci günü Beylerbeyi'nde dünyaya geldi. Bu şehzade IV üncü Murat namıyla Osmanlı tahtına oturduğu vakit, kendi doğduğu ve babasının çok ragbet ettiği İstavroz bahçelerine ve kasırlarına sık sık gitmeğe başladı.

«Padişah bu sarayda tâyin olunduğu Şam eyaletini beğenmeyen ve hastalığını ileri süren İlyas Paşa'nın başını kestirmiş ve bu esnada huzurda olan ve hakkında şikâyetler bulunan Küçük Ahmet Paşa heyecanlı bir nutukla hayatını güçlükle kurtarmıştı.»

Şevkabâd adlı bir kasrı ikinci Mahmut'un saltanatının son senelerinde yapıldığını Ziver Paşa'nın (Asâr-ı Ziver Paşa, Divan ve Münşeat, Bursa Vilâyet Matbaası, 1313, sayfa 90) tarihinden anlaşıyor. «Kasr-ı Şevkabâd Tarihidir» başlıklı olan bu tarih şöyledir :

Ezan-ül-feyz ü kasr-ı saltanat Sultan Mahmud'un Bina-yı adli zîynet verdi nûshetgâh-ı ekvane

O mihr-i ev-i şevket ruşen ettikçe kudamigle Eder bu kasrı zül-efken elpîhr-i şems-i tâbane

Olunca namı ba emr-i kâmagun kâsır-ı Şevkabâd Verir yümn ü meserret sîb ü fer lâbûd bu eyvane

Ola sayft gittat kasırlar, bûldan-ı Şark u Garp Tulû ettikçe hurşid-i zafer, ol şâh-ı devrane

Dedi tebrikine Ziver kula tarih-i cevherdar Bu valâ kasr-ı Şevkabâd ola mes'ud hakane
1254

ŞEVKETLÜ (شعكتلو) [San.] Padişahlar hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir. Şevket; Arapça heybet, azamet demektir. «Kamus-ı Osmani» de «Ashâd-ı hiddet-i silâh mânasına» (heybetli silâh takınması) olduğu yazılıdır.

Şehinşah-ı oihan şevketlâ sultan Ahmed-i Gazi Hemîşe taht-ı âli üsre telâli mezid alean
Nedim

ŞEVVAL (شوال) [Tak.] Arabî aylarından onuncu ayın adıdır. Araplarca aylar, aya göre

hesaplandıkları ve aya nisbetle adlandırıldıkları için Kamerî de denilen Arabî ayların ilki Muharrem, sonuncusu da Zilhiccedir. Araplar arasında eski adı Vâgîl'di,

Ay isimleri değiştirildiği sırada Şevl maddesinden gelen Şevval denilmesi dişi develerin bu ayda kızgınlığından yahut gebeliğe alâmet olmak üzere kuyruklarını yukarıya doğru kaldırmalarından ileri geldiği «Kamus» da yazılıdır. Şevvalin Kamus tercümesindeki tarifi şöyledir :

«Şeddad vezninde şehr-i fitr (iftar ayı, oruç tutulmayan ay) isimdir ki bayram ayıdır. Cem'inde şevavil ve şevvalât denir. Şarih'in beyanına göre nâka'ların (develerin) şevl-i ez-nabı (kuyruklarını sallamaları) ol maha müsadif olduğu baia-i ıtlakı olmuştur.»

Şevval ayının öteki ayların bir kısmından fasilatlı oluşu «Şeker Bayramı» denilen Ramazan Bayramı'nın bu ayın ilk üç gününde olmasıdır.

Müslümanlıkta bayram ikinci hicret senesinin Şevvalinde başlamıştır.

Şevval ayının yalnız bayram olan ilk gününde oruç tutulmaz. Öteki günlerinde kaza yahut nafile olarak oruç tutulabilir. Hattâ ramazan orucundan sonra şevvalde altı gün oruç tutanın senelik oruç tutma sevabına nail olacağına dair rivayet vardır. Bir iyilik yapana on sevap yazılır mealinde olan Hadis'e dayanılarak otuz gün ramazan orucunun üç yüz, altı şevval orucunun da altmış güne bedel olacağı ileri sürülmek suretiyle üç yüz altmış günlük ve binaenaleyh kamerî ay hisabıyla senelik oruç tutulmuş sayılacağı neticesi çıkarılmaktadır.

Şevval ayı vesikalarda (L=J) rûmuzuyla gösterilir.

ŞEYH (شيخ) [Sof.] Bir tarikatın piri ve muktedası (imam gibi kendisine uyulmuş olan) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında hafifletilerek Şeh denirdi. Sofiyyeye ait eserlerdeki tarifi şöyledir : «Tarik i hakka sülûk etmiş ve mehavif (korkulacak şeyler) ve mehaliki (tehlikeli şeyler) bilmiş olan zata ıtlak olunur.»

Müridi irşad eder, ona faydası olacak ve zararı dokunacak şeyleri gösterir. «Şeyh, Din ve şeriatı müritlerin kalblerinde yerleştiren kimsedir» suretinde tarif edenler olduğu gibi «Allah'ın kullarını Allah'a ve Allah'ı da kullarına sevdiren ve Allah'ın kullarının en sevgilisi olan kimsedir» diye tarif oyleyenler de vardır.

Şeyh «Kudsîyyet-üz-zat (zâtı pâklık, mâsumluk) ve fani-yûs-sıfat (ıfâtı yok olucu) kim-

بر بحد شدی زبیر و جدی
شیخانه ولی نه شیخ نجدی
اطای

ŞEYH POSTU (شيخ پوستی) [Sof.] Tarikat şeyhlerinin oturdukları posta verilen addır. Tüylü koyun derisi güzelce temizlenir, bazan da boyanırdı. Tarikatın usulüne göre şeyh postları mevkiin en şerefli yerine, mihrap bulunan yerlerde mihrabın sağına konulurdu. Mevlevî şeyhlerinin kırmızı renkli olan postları odanın kapıya nazaran karşıya gelen sağ köşesinde bulunurdu.

ŞEYH-ÜL EKBER (شيخ الاكبر) [Sof.] Muhyiddin-i Arabî hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyece pek büyük tanıldığı için bu unvan verilmiştir.

ŞEYH-ÜL-HAREM (شيخ الحرم) [Ida.] Harem-i şerifte (Mekke'de) Halife tarafından memur bulunan zat hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Şeyh-ül harem-i Nebvî» de denilir. Hac yolu üzerinde bulundukları için eskiden Şam valileri hakkında da kullanılırdı.

*İmanı ise öyle ki Şeyh-ül-harem olsa
Kur'unı yakar Kâbeyi begt-üs-sanem eyler
Yenişehirli Avni*

ŞEYH-ÜL-İSLÂM (شيخ الاسلام) [İlm.] İlmîyye sınıfının başında bulunan zatın unvanıdır. Halk arasında hafifletilerek Şehisâm suretinde de kullanılırdı. Şeyh-ül-islâm tâbiri Osmanlılar tarafından meydana getirilmiş dergidir. Bu unvan daha Hicrî dördüncü (Milâdî onuncu) asırda tâzim lâfzı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mamafih «İslâm» kelimesine eklenmek suretiyle meydana çıkan ve tâzim lâfzı makamında kullanılan yalnız bu değildi. İmad-ül İslâm, Fahr-ül-İslâm, Rûkn-ül-İslâm, Zeyn-ül-İslâm, Şems-ül-İslâm, Cemal-ül-İslâm, Ziyâ-ül-İslâm, Beha-ül-İslâm, Hüccet-ül-İslâm, Burhan-ül-İslâm, Nizam-ül-İslâm gibi daha bir çok tâzim ifade eden vasıflar zuhur ve kullanılmaya başlanmış, bununla beraber her biri ancak bir kaç zata münhasır kalmıştır. İmam-ı Gazâlî'ye Hüccet-ül İslâm denilmesi gibi.

Şeyh-ül-İslâm unvanıyla bir çok büyük âlimler ve fazıl fakihler şöhrat bulmuşlardır. «Kitab-ü Âlâm-ül-ahyar» da büyük âlimlerin hangilerine «Şeyh-ül İslâm» denildiği şöyle tarif olunuyor :

«Fukaha-yi izam ve fuzala-yi fihmandan (büyük fıkıh âlim ve fazıllarından) şol sahib-i sadr-ü iftaye denilir ki aralarında tahaddüs eden

sedir» suretinde de tarif olunmuştur. Şeyh Kutub Bahtiyar Oğl'nin tarifi şöyledir : «Şeyh ol kimsedir ki nazar-ı bâtin kuvvetiyle dünya ve saire paslarını müridin kalbinden izale eder. Tâ ki gill ü gış, fuhş ü alâyiş-i dünya küduretlerinden hiçbir şey anın sinesinde kalmaz.»

«Mecma-üs-sülûk» sahibinin tarifi : «Bizim indimizde şeyh ol kimsedir ki şer'-i şerifte müstakim ola, gerek ona Şeyh kutb ud-din veya Seyyid Muhammed desünler, gerek demesünler.»

Diger bir sofîyye tarifi daha : «Şeyh; şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde kâmil olan insan ve yine şeriat ve hakikat ilimlerinde tekmlil derecesine vasil olan zat.»

Şeyhin «İstilahat-ı Meşayih» te ki tarifi şöyledir :

«Ulûm i şeriat ve hakikatte kâmil olana derler, Nüfusun âfatına ve emrazına ve edevatına ilmi ve nefsin fesadında ilâç ve devasına ve hidayete kifayeti olduğundan şeriatte, hakikatte tekmlile iktidarı olur.»

Seyyid Muhammed Hüseyinî Kisudîraz'ın şeyhte bulunması lâzım gelen vasıflar hakkında mütalâası şöyledir :

«Su veya hava üzerinde yürüyen, dediği hemen vâkı olan, rical-i gayb ile mülâki olan, yemek yemiyen, su içmeyen kimse şeyh olamaz. Şeyh o kimselerdir ki kendisine keşf i ervah ve kubur (ruhların ve mezardakilerin hallerini keşif) vâkı olur. Ervah-ı enbiya ile (Peygamberlerin ruhlarıyla) mülâkat eder. Tecilli-i ef'al ve sıfata mazhar olur. Birtakım akabelerden (tehlike) geçmiş bulunur. Bu hal nakd-i vakt olur. Halifesi de bu sıfatlarla muttasıf bulunur.»

*Şeyh uçmazsa kerametle eğer
Ma'tekitler uçurur tâ bekamer
Yenişehirli Avni*

ŞEYHAN (شيهان) [Fık.] Hanefiyye fukasıncı İmam-ı Ebu Hanife ile İmam-ı Ebu Yusuf hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ŞEYHEYN (شيهين) [Fık.] Siyer kitaplarında Hazret-i Ebubekir ile Hazret-i Ömer'e, İslâm hukukunda İmam-ı Âzam ile İmam-ı Yusuf'a verilmiş olan unvandır.

ŞEYH-İ İMARET (شيخ عمارت) [Vak.] İmaret-i idare ve misafirleri istikbal (karşılama) ve izzaz ve muhtaç ve fakirleri kabul ile ikram eden zat hakkında kullanılır bir tâbirdir Vakfiyyelerde geçer.

ŞEYH-İ NECDİ (شيخ نجدی) [Hal.] Mecaz yoluyla şeytan, iblis yerinde kullanılır bir tâbirdir.

münazaa ve muhasamadan dolayı hall-i müşki-lât-ı enam eyliye.»

Bu tarihten sonra Hicretin beşinci ve altıncı (Mîlâdî onbirinci ve onikinci) asırlarında Hanefî âlimlerinden «Şeyh-ül-İslâm» unvanını ihraz edenlerden: Eb-ül-Hasan Aliy-yûs-Suğdî, Âta Bin Hamza-tûs-Suğdî, Ali Bin Muhammed-ül-Esbicanî, «Şahib-ül-hülâsa» nın ceddî Abdür-reşit, «Hidaye» sahibi Burhanüddin Aliy-yül-Merginani, Nizamüddin Ömer Bin Burhanüddin'i sayıyor.

Bununla beraber o asırda bu lâkapla istihar edenler bunlardan da ibaret değildi. Daha bir çokları vardı. Hanefî âlimlerinin en büyüklerinden Mevlâna Muhammed Bin El-Hüseyn Bin Muhammed-ül-Bari'i «Müftî-onam ve Şeyh-ül-İslâm unvanlarını birleştirmişti.

Osmanlı Devletinin kuruluşu sırasında Şeyh-ül-İslâm unvanıyla bir çok zatların mevcudiyeti bu suretle anlaşılmaktadır. Ancak ilâve edilmek lâzım gelir ki bu resmî bir unvan değildi. Fazl ü kemallerine binaen muasırları tarafından kendilerine verildiği gibi zamanlarındaki hükümetlerin resmî birer memuru olmadıkları için azil ve nasba da tâbi değillerdi.

Osmanlılarda ilk «Şeyh-ül-İslâm» unvanının (Mevlâna Elvan Fakih'e verildiğini görüyoruz.

«Feridun Bey Münşeatı» nda (Evrenos Bey'e ait fermanda «Umum Rumeli vilâyetine Şeyh-ül-İslâm tâyin olunur Fahr-ül-ulema Elvan Fakih zide ilmuhuye riayet idüp gözliyesün. Ülema-yi izzam verese-i Enbiyadır kemal-i lütfu şefkatle mer'î ve muteber tutup ibka-i din-i lûsunda kardeşlerinin idamını kanunî emir haline koyan iki meşhur fetvayı İkinci Sultan Mehmed'e vermişlerdir. İlk müftilik hizmeti İstanbul'un fethinden sonra yeni paytahtın Kadısı Celâl zade Hızır Bey Çelebi'ye tevcih olundu. Sonradan Edirne Kadısı Abdülkerim Efendi'ye ve daha sonra bir medresenin müderrisi Aliy-yül-Arabi'ye tefviz kılınarak daimî halini iktisap eyledi. Lâkin müftiler sonradan nail oldukları nüfuza o vakit malik olmadıkları gibi ilmiye meratip silsilesinde Rumeli ve Anadolu Kazasker'lerinin ve onları takiben Muallim-i Sultanî ile İstanbul Kadı'nının henüz muhafaza etmekte oldukları birinci dereceye terfi edilmemiş idiler. Kazaskerlerin muhasse-satı günde beş yüz akçe olmak üzere hesap edilmiş ise de aynen verilen zahirelerle bu miktar on misline balığ olurdu. İşbu büyük memurlar o zaman Divan günleri vezirleri takiben Padişahın huzuruna girmek hakkını haiz

bidir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin teğekkülü sırasındaki âlimlerden «Kara Rüstem» ile «Davut Kayseri» nin müftî oldukları bilindiği gibi «Koca Mahmut Efendi» nin de kırk sene Bursa'da Kadılık ettiğine nazaran Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sıralarında hem müftilik ve hem de kadılık bulunduğu göre «Elvan Fakih» in memuriyeti henüz Osmanlı mülküne ilhak olunmuş «Rumeli» nin baş müftisi olduğu ihtimalini kuvvetlendirir. Kendisinin Rumeli'ye gönderilmiş olması da buna delâlet eder. Demek ki o zaman fethedilen yerlere müderrislik, müftilik yapmak üzere âlimler gönderildiği gibi hepsinin başı olarak bir de «Baş müftî» gönderilmiş, yahut öylelerine ilimlerine hürmeten böyle bir unvan verilmiştir.

Hammer; Fatih zamanındaki devlet müesseselerini tetkik ederken (c. 3, s. 225) sonradan «Şeyh-ül-İslâm» unvanını alan «Müftî» lik için şunu yazar:

«Ordu kadılığından (kadıasker), sonra en yüksek ilmiye hizmetleri Padişah ve Şehzade muallimliği (hoca) ile şer'î hükümleri nihâi derecede tefsire salâhiyeti olan en büyük memur idi ki müftilik demektir. Sonradan Kanunî Sultan Süleyman zamanında ifta mansıbı bütün şer'î mansıpların birincisi olmuştur. Şüphe edilen maddelerde kendisine müracaat olunup da kadı tarafından ma'mulün bih (kanun ve nizam gibi kendisiyle amel olunan) olmak üzere bir karar veren her fakih «kararı kat'î ve nakabil-i istinaf mânâsına» olarak Müftî unvanı verilir. Bu müftilerdir ki biri hayatına ilgisizliğine dair olan vaade rağmen Bosna, Kralının idamına mezuniyet veren ve diğeri her Padişahın cülûsunda kardeşlerinin idamını kanunî emir haline koyan iki meşhur fetvayı İkinci Sultan Mehmed'e vermişlerdir. İlk müftilik hizmeti İstanbul'un fethinden sonra yeni paytahtın Kadısı Celâl zade Hızır Bey Çelebi'ye tevcih olundu. Sonradan Edirne Kadısı Abdülkerim Efendi'ye ve daha sonra bir medresenin müderrisi Aliy-yül-Arabi'ye tefviz kılınarak daimî halini iktisap eyledi. Lâkin müftiler sonradan nail oldukları nüfuza o vakit malik olmadıkları gibi ilmiye meratip silsilesinde Rumeli ve Anadolu Kazasker'lerinin ve onları takiben Muallim-i Sultanî ile İstanbul Kadı'nının henüz muhafaza etmekte oldukları birinci dereceye terfi edilmemiş idiler. Kazaskerlerin muhasse-satı günde beş yüz akçe olmak üzere hesap edilmiş ise de aynen verilen zahirelerle bu miktar on misline balığ olurdu. İşbu büyük memurlar o zaman Divan günleri vezirleri takiben Padişahın huzuruna girmek hakkını haiz

oldukları gibi salı ve çarşamba müstesna olmak üzere her gün öğleden sonra kendi ikametgâhlarında hususi bir divan akdiyle kadı ve müderrisleri kabul ederlerdi.»

Hammer'in bu ifadesinde yanlışlıklar vardır. Bir defa (Hızır Bey) ilk Müftî değildir. Çünkü müftiligin eskiliği hakkında şimdilik başka bir delil olmasa bile (Elyan Çelebi) İstanbul'un fethinden çok evvel o unvanla tâyin ve tavzif olunmuştur. Saniiyen; Fatih zamanında müftilerin resmî birer sıfatları olmamakla beraber Hammer'in saydığı makam sahiplerinden yüksek bir içtimâi mevki sahibi oldukları Fatih Kanunnamesi'ndeki sarahatten anlaşıl-maktadır.

Şeyh-ül-İslâm tâbirine şüpheden uzak bir surette ilk defa olarak Fatih Kanunnamesi'nde rastlamaktayız. Filhakika kanunname (sayfa 10) «Ve şeyh-ül-İslâm ulemanın reisidir ve muallim-i sultanî dahi kezaik serdar-ı ulemadır Vezir-i âzam anları riayeten üstüne almak münaşıptır amma müftî ve hoca sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur (üstle-rinde yer işgal ederler) dahi ederler.»

Görülüyor ki burada «Şeyh-ül-İslâm» ile «Müftî» müteradif elfazdan olarak kullanılmıştır. Hattâ ibare resmî unvanın «Müftî» olduğuna ve müftilere hürmeten «Şeyh-ül-İslâm» denildiğine kuvvetle delâlet etmektedir. Nitekim o zamanlara ve hattâ çok sonralara ait eserlerde Müftî tâbiri kullanılmış, sonradan terkedilerek «Şeyh-ül-İslâm» tâbiri istimal olunmaya başlanmıştır. «Atâ Tarihi» nde (c. 1, s. 34) Şeyh-ül-İslâm'lığın İkinci Murat zamanında ihdas olunduğu yazılıdır. Rifat Bey «Tarih ve Coğrafya Lûgati» nde tarih göstermemiş, Kazaskerlikten yarım asır sonra ihdas edildiğini kaydetmiştir. «İlmiye Sâlnamesi» ne kıymetli bir tetkik yazmış olan Ali Emiri Efendi ise (sayfa 317) Şeyh-ül-İslâm'lıkla Kazasker'liğin aynı zamanda başladığını, (Elvan Fakih) in ilk «Şeyh-ül-İslâm» ve Çandarlı (Kara Halil Efendi) nin de ilk Kazasker olduğuna kaaidir. Sâlnameye Şeyh-ül-İslâm'ların tercüme-i hallerini yazan Ahmet Refik Bey «Mehmet Şemsüddin Fenari Efendi» ile başlamış ve şu haşiyeyi koymuştur: «Müellefat-ı tarihiye ve müdevvenat-ı resmîyyede (tarihî ve resmî eser ve vesikalarda) Meşihat-i celileyi ihraz eden zevat-ı kiramın esamisine Merhum Mehmet Şemsüddin Fenari Efendi'nin nam-ı mübarekleriyle bed' edileğeldiğine binaen ilmiye sâlnamesi de bu işre iktifa eylemiştir.»

Vak'anüvis Lûtfi Efendi 1289 (1872) senesi vak'aları arasında Turğucu Zade Muhtar Efen-

di'nin Şeyh-ül-İslâm'lığa tâyini yazarken (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, cilt 14, sayfa 50) şu «ilâve»yi yazmıştır.

«Bu makam-ı celil-i fetva, Gazî Murat Sani zamanında tahaddüs etmiştir. İptida-i teşkilinde yalnız şer'î şerif ile görülen dâvalar için fetva alınmaya mahsus bir makam idi. Hattâ Kazasker'lerin müftilere takaddüm hakkı var idi. Sonraları makam-ı fetvaya gelen zevatın ülvî-i kâab (şahsî meziyyetleri) ve kıdemi ve Kazasker'liğin Rumeli ile Anadolu'ya tak-simi ulema-i saireye takaddümünü mucip oldu. Günbegün makam-ı fetvanın daire-i memuriyeti kesb-i tevessüle (genişlemesiyle) kâffe-i ulema ve fukahanın azl ü nasbı ve tâyin ve tertib-i meratibi müftilerin re'yine müfeyvez olmuştur. Meşayih-i İslâm hazaratına arz odası dâvaları dahi havale olunmuştur. Meşayih-i İslâmiyyenin ekserisi temadi-i müddet ve asâr-ı kalemiyyeleri ile namlarını unutturmamışlardır. Mügarünileyhim-den tarih-i tahrir olan (eserinin yazılış tarihi) bin üç yüz on sekiz sene-i Hicriyyesine kadar rahmete kavuşan zevatın icmal suretiyle ahvaline vukuf için tanzim olunan cetvel zeyl-i kitaba derc olunmuştur.»

Lûtfi Efendi cildin sonuna «Cetvel-i Meşayih-i İslâmiyye» başlığıyla koyduğu cetvele Şemsüddin Fenari ile başlamış ve Cemaleddin Efendi'ye kadar Şeyh-ül-İslâm'ların doğum, nasp, ölüm tarihleriyle gömüldükleri yerleri göstermiştir.

Şeyh-ül-İslâm'ların terceme-i hallerine dair olan «Devha-tül-Meşayih» de de (hususi kütüphanemde yazma nüsha) aynı suretle Şemsüddin Fergî ile başlamıştır.

Vak'anüvis tarihlerinde Yavuz Sultan Selim ve hattâ Kanunî Sultan Süleyman zamanları yazılırken daima «Müftî» tâbiri kullanılmakta, «Şeyh-ül-İslâm» unvanı yazılmamaktadır. Bu sebeple «Şeyh-ül-İslâm» unvanının devletçe resmen istimali daha sonra değilse her halde Kanunîden evvel olmadığı şüphesizdir. Zaten müftilerin ve tâbirlerin taammümünden sonra «Şeyh-ül-İslâm» ların resmî memur olmamaları unvanın tarih noktasından büyük bir ehemmiyeti olmadığını gösterir bir keyfiyettir. Çünkü yine Fatih Kanunnamesi'nden anlaşıyor ki (s. 10) Müftiler devletin resmî işleri ile alakalı değillerdi. Kanunname Divan'da kimlerin bulunacağı şöyle gösterilmiştir:

«Bir cemiyet-i âli ve bir mecmâ-i ehali olsa divana ahardan âdem karışmasın evvelâ Vüzera anlardan sonra Kazaskerler andan sonra Defterdarlar andan sonra Yeniçeri Ağası ve

sair özengi ağaları Mîr-i alem ve Kapıcıbaşı ve Mirahur oturur.»

Kazaskerler esasen zamanın aynı zamanda en büyük âlimleri oldukları için şer'î işleri divanda onlar görürlerdi. Kendilerinin mevcudiyeti Müftilerin veya başkalarının bulunmasını müstağni bırakırdı.

Şeyh-ül-İslâm'ların o unvanla devlet işlerine karışmaları «Meclis-i Hass» a girmeleriyle başlar ki bu da İkinci Sultan Mahmut zamanında ve Yeniçeri'lîğin kaldırılmasından sonradır. O vakit Kazasker'ler meclisten çıkarılmış, Şeyh-ül-İslâm'lar bu makamı işgal etmiştir. Bununla beraber «Müftî» lerin, daha sonra unvanın değişmesiyle «Şeyh-ül-İslâm» ların divanda bulunmamaları onların devlet işleriyle tamamen alâkadar olmadıklarını ifade etmez. Harb ilânı gibi fevkalâde hallerde onlar da çağırılır, reyleri alınır.

Şeyh-ül-İslâm lık ehemmiyetli bir mevki yerine geçince yeni Sadrazam'ın tâyininde birlikte huzura girer, Sadrazam'a olduğu gibi Şeyh-ül-İslâm'a da körk giydirilirdi. Hattâ Sadrazam'la birlikte alayla Bab-ı âlî'ye gelirdi «Osmanlı Devrinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» nda (sayfa 123 ve mütaakıp) bunun için şu izahat vardır:

«Şeyh-ül-İslâm'lığın ehemmiyet kesbetmesi üzerine onyedinci asırdan itibaren Sadrazam tâyinlerinde bunların Sadrazamla beraber huzura kabulleri kanun oldu. Bunun muttarit surette devamını onyedinci asır ortalarından itibaren görmekteyiz. Sadrazam'a tâyini münasebetiyle Sadaret kürkü giydirilirken Şeyh-ül-İslâm'a da ferve-i beyza denilen beyaz Meşihat kürkü giydirilmesi âdetti.

«Sadrazam biri sade diğeri kaplı iki samur kürk giyip Padişah'tan mühr-i hümayunu aldıktan sonra Şeyh-ül-İslâm'la beraber dışarıya çıkarak Bab-üs-saade ağası odasında biraz istirahat mütaakıp sarayın orta kapısından dışarı çıkınca hazırlanmış olan solak, peyk ve divan-ı hümayun çavuşlarından mütegekkil alayla Bab-ı âsaffi veya Paşakapısı denilen Sadrazam Konağına gelirdi.

«Bu suretle alayla Papakapısı veya Bab-ı âlî'ye gelen yeni Sadrazam, evvelâ Şeyh-ül-İslâm ve sonra eğer varsa Vezirler, Kaptan Paşa, Kazaskerler, ulemeden teşrifata dahil olanlar tarafından tebrik olunur ve Sadrazam tarafından Şeyh-ül-İslâm Efendi'ye bir ferve-i samur hediye edilirse de giydirilmek kanun olmadığından kendisine gösterilip adamına verilir ve bundan başka altına takımı mükemmel bir at da çekilirdi.

«Yeni Sadrazam bir kaç gün sonra Şeyh-ül-İslâm'ın ziyaretine gidip ya yeniden veyahut makamında ipka edildiğinden dolayı tebrik ile gittiği mersimin aynıyle Paşakapısı'na avdet ederdi.»

Şeyh-ül-İslâm'ların tebdilleri eskiden Çavuşbaşı vasıtasıyla yapılırdı. Değişmesi lâzım gelip de Padişah tarafından sevilenlerin değişikliği Reis ül-küttap vasıtasıyla tebliğ olunduğu da olurdu.

Tanzimat'tan 1908 Temmuz İnkılâbına kadar Şeyh-ül-İslâm'lar, nazırlar gibi, Mabeyn Başkâtipliğinden yazılan tezkire ile tebdil edilirdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra kabine ile beraber değiştirilirdi.

İlmiye mesleğinin ilk devirlerinde pâye olarak Kazaskerlik tevcih edildiği halde ihraz etmedikleri Meşihat'ın pâye suretiyle tevcih edildiği de görülmüştür. İki kişiye münhasır olan bu tevcihlerden biri (Kara Çelebi Zade Abdülâziz Efendi, öteki de Şeyh-ül-İslâm (Feyzullah Efenbi) nin büyük oğlu (Fethullah Efenbi) dir. Abdülâziz Efendi Rumeli Kazaskeri olduğu halde Hicri 1059 (1649) senesinde Meşihat pâyesi verilmiş, sonradan 1061 (1650) senesinde bilfiil Şeyh-ül-İslâm olmuştur.

Rumeli Karasker'liği pâyesiyle Nakib-ül-esraf olan (Fethullah Efendi) ye babasından sonra Şeyh-ül-İslâm olmak üzere Meşihat pâyesi verilmiş ise de Edirne Vak'ası diye tarihe geçen hal' hadisesinde babasıyla birlikte kazaya kurban gittiğinden Şeyh-ül-İslâmlık kendisine nasip olmamıştır.

Şeyh-ül-İslâm'lar infisal etmiyerek ölümleri üzerine yerlerine başkaları tâyin olunduğu halde Kanunî'nin saltanatının ortalarında ilk defa olarak (Çivi Zade Mıhyiddin Mehmet Efendi), 948 şevvalinde (1542) de Meşihat makamından uzaklaştırılmış, yine ilk defa olarak sınıfının tenziliyle Rumeli Kazaskerliği'ne tâyin olunmuştur.

Hicri bin tarihine kadar da bir zatın iki defa Şeyh-ül-İslâm olduğu görülmemişken müftilikten çekilerek altı yüz akçe vazife ile tekaüt edilen (Bostan Zade Mehmet Efendi) 1006 saferinde (1597) Rumeli Kazaskerliği'ne tâyin ve yine o sene şevvalinde ikinci defa Şeyh-ül-İslâmlığa terfi olunmuştur. Meşihatın tekrerrürü bu suretle ilk defa bu zatta vâkı olmuştur.

Abdurrahman Şeref Efendi «Tarih Musahabeleri» nde (sayfa 1286) diyor ki «Şeyh-ül-İslâm tâbiri Eb-us-Suud Efendi ve emsali hakkında medlûlüne masadak olup uzun olan Meşayih-ül-İslâm silâlesinde ilim ve fazilet ve kemal ve mekânât itibarıyla tarihin (ilmiyye

meslekinin) bilfiil şeyhi ve ulusu olanlar nâdir değilse de Fetvahane teessüs eyledikten sonra fetva yazılma işi mütehasıs bir heyete tevdi kılındığı cihetle Meşihat makamı gitgide menasib-ı divaniyye idadına girerek sudurun mütehayyizlerinden talihi yâver olanlara güzergâh olmuştur. Hükkâmın azl ü nasbı ve ilmi rübelerin tevcihi ve müderrialen terfi ve terfihi ve medreselerin nezareti makamlarına ait olduğu cihetle sabıkta Adliyye ve Maarif Nezaretleri vazifesini cemetmişler demektir.»

Son vak'anüvisin son zamanlarda aralarında fazl ü kemal sahibi olanlar bulunmakla o makam için lâzım gelen bîgıyî haiz olmıyanların bulunduğuna kendilerine sunulan fetvalara «Elcevap olur»; yahut «Elcevap olmaz» diyecek kadar iktidar ve malûmatı olmıyanlar o makamı işgal ettiklerinden yanlışlığa meydan kalmamak için «olur» cevabının yazılması lâzım gelen fetvalar «eygil», «olmaz» diye yazılması icap edenler de «kırmızı» atlas keselere konıldığı ağızdan ağıza bize kadar intikal etmiştir. Bunun sıhhati olmasa veya mübalâğalı olsa bile Şeyh-ül-İslâm'lar içinde ne kâabda adamlar bulunduğunu umumi kanaat halinde belirtmek itibarıyla mânalı bir keyfiyettir. »

Kâbe-i İslâmdır dersem acep mi sahibin
Şeyhülislâm eylemiş lûtf ü Hûda-yı müsteân
Nef'i

ŞEYH-ÜL-İSLÂM ARZI (شيخ الاسلام عر) [Ilm.] Şeyh-ül-İslâm tarafından her hangi bir iş için Padişah'a yazılan kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şeyh-ül-İslâm'lar eskiden tâyinler münasebetiyle Padişah'a arzda bulundukları gibi bazı devlet ve hususi işler hakkında da arzda bulunurlardı. Tanzimat'tan sonra ilmiye tâyinleri hakkındaki arzlar Sadrazam'la birlikte yapılırdı.

ŞEYH-ÜL-İSLÂM KAPISI (شيخ الاسلام قوسى) [Ilm.] Şeyh-ül-İslâm'ların vazife gördükleri resmi daire yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Daire-i Meşihat» de kullanılırdı.

ŞEYH-ÜL-İSLÂM TEBDİLİ (شيخ الاسلام تبدلى) [Ilm.] Şeyh-ül-İslâm'ın değişmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel Şeyh-ül-İslâm tebdilleri Çavuşbaşı vasıtasıyla yapılırdı. Fakat bazan değişmesi lâzım gelip de Padişah tarafından sevilenlerin değişikliği Reis-ül-küttap vasıtasıyla tebliğ olunduğu olurdu. Tanzimat'tan 1908 İnkılâbına kadar Şeyh-ül-İslâm'lar, nazırlar gibi, Mabeyn Başkitaletinden yazılı tezkire ile tebdil edilirdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra kabine ile beraber değiştirildi.

ŞEYH-ÜL-İSLÂM TELHİSİ (شيخ الاسلام تلخيص) [Ilm.] Şeyh-ül-İslâm tarafından Padişah'a yazılan «Telhis» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Telhis; devlet işlerine dair Padişah'a yazılan arizalara verilen addır. Şeyh-ül-İslâm'ların yazdıkları kâğıtlara sonraları «Şeyh-ül-İslâm arzı» denilirdi.

ŞEYH-ÜL-MEYDAN (شيخ الميدان) [Ok.] Şimdiki tâbirle Okulculuk kulübü sayılan «Okular tekkesi» nin başına verilen addır. Buna «Bin iki yüze Şeyhi» de denilirdi. Buradaki şeyh, tekke şeyhi değil, ihtiyar demektir. İlk zamanlarda rikâb-ı hümayun atıbaşısı Şeyh-ül-meydan olurdu. Sonraları kemankeşlerin menzil sahibi olanlarından ve ihtiyarlarından seçilirdi. Bu vazife kayd-i hayat şartıyla idi. Bugünkü kulp reislerinin haiz oldukları salâhiyetlere malikti.

ŞEYH-ÜL-VÜZERA (شيخ الوزرا) [Ida.] Vezirlerin en yaşlına verilen unvandı, ölünce kalanların en yaşlısı bu unvanı alırdı.

ŞEYHZADE (شيخ زاده) [Sof.] Tarikat şeyhlerinin oğullarına verilen addır. Şeyh oğlu demektir. Halk arasında hafifletilerek şehzade suretinde kullananlar da vardı. Tarikatların bir kısmında şeyh oğulları babalarının ölümüyle yerlerine geçerler, bir takımlarında ise ehliyyet arandığı için ehil olmıyan yahut istemiyenlerin yerine tarikatın yüksek sıralarından birini seçmek suretiyle geçirilirdi.

SEYPUK (شيبور) [San.] Muharebe günlerinde çalışan tunç borunun adıdır. Mehterhane denilen eski mızıkâ heyetlerinde de çalınırdı.

SEYTAN (شیطان) [Mit.] Daima şer işliyen ve insanları fenalığa ve Allah'a karşı isyana teşvik eden lâtif cisim nev'ine verilen addır. «Kamus» taki izahı şöyledir: «Fariside (Dev) denir. Bu madde hakkındaki akvale göre insanı gavyet (Hak yolundan sapmak) ve dalâlete sevkeden gerek beşer nev'inden, gerek cin tayfasından utüvv (kibir, azamet) ve temerrüd (inat) sahibi, azgın olanlara itlak olunur. Lisânımızda zeki, kurnaz olan ve şer ve hud'a (hile) kasdıyla muamele eden adama (Şeytan) denilir. (Şeytan) Hak'tan yahut Rahmetten baid (uzak) olduğu için böyle tesmiye olundu ki «Ba'd» (uzaklık) mânasına olan (şetun) dan müstaktır. Yahut (Şeytan) kuvve-i nariyyeden (ateş kuvvetinden) mahluk olmak hasebiyle yapmak mânasına olan (şeyt) maddesinden me'huzdur. Başka bir kavle göre aslı helâk mânasındadır.»

Şeytan için rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır (وانا خلوا الى شياطينهم) âyetini şerh ve izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 1, s. 238) şunları yazıyor:

«Şeytan her hangi bir mütemerred, yani azgınlıkta, şer ve habasette fevkalâde bir temayüzle sınıf ve eşbâhının haricine (benzerlerinin) çıkmış şerir, anud (inatçı) mânasına bir ism-i einstir ki gerek insandan, hayvandan, yılan gibi mahlûkat-ı zâhireden ve gerek sair mahlûkat-ı hafiyeden alâka-i ruhiyyesi bulunan habislere itlak olunur. İnsan şeytanı, hayvan şeytanı, cin şeytanı denilir. Nitekim Kur'anda şeyatin-i ins ve şeyatin-i cin tâbirleri çok defa geçer. İnsan görünür, fakat esas habaset ve şeytaneti görümez, asâriyle belli olur. Binaenaleyh insan şeytanında bile şeytanlık bir emr-i hafiydir (gizli bir buyruk). Bunun için şeytan ismi gizli bir kuvvet-i habise, bir ruh-ı habis mülâhazasına raci olur ve şeytan-ı ins, şeytan-ı cinne merbut demektir. Bazı felâsifece yalnız mücerredat-ı mânevîye olarak izah edilmiş ise de bunun maddî haysiyetini de inkâr etmek doğru olamayacağından buna habis olan mâddî kuvvetleri de ilâve etmek zaruridir. Ehl-i Sünnetin izahı da böyledir. Bu suretle şeytan ism-i cinsi bilhassa gayr-i mer'î (görünmez) olan ervah ve kuva-yi habiseye isim olmuştur. Ki hilkatte her cins bir ferd-i evvel ile başlamış olduğundan şeytan denilince bu cinsin babası olan o ferd-i evvel yani İblis hatıra gelir ve o zaman ism-i has gibi olur. Şeytana lisan-ı Farisî'de dev denilir ki bu kelime Garb'e dolaşmış, aksine ilâh mânasına diyô olmuştur, Eimme-i lûgatin beyanına göre şeytan kelimesi mefhum nokta-i nazarından bir mâna-yi vasfîyi haizdir ve bunun iştikakında iki kavî vardır. Birisi Sibeveyh'in dediği gibi uzaklık mânasına (şatn = شطن) maddesinden fial = فيال veznindedir ki baid, uzak demektir. Filvâki şeytan da Haktan uzaktır. Ondon da uzaklaşmak lâzm gelir, diğeri ihtirak veya butlan mânasına (şeyt = شيط) maddesinden fi'lan = فيلان vezninde olmasındakî yanmış ve bâtil demektir. Filvâki şeytan da böyledir. Bu surette kel me alem olmadığı iç'n munsarîf olmuştur. (Şatn = شطن) maddesinin lisan-ı Arab'ın gayride de bulunduğu mevzu bahis oluyor. Binaenaleyh şeytan bir ism-i einstir. Bundan şeytan-ı cin c'nsi tebadür etmekle beraber şeytan-ı ins dahi hakikat olarak itlak edilir ve hattâ hayvana bile. Nitekim Hazret-i Ömer Şam'a teğriflerinde bir ata bindirilmiş idi. Biner binmez at çalım yapmağa başlayınca hemen inmiş ve beni bir şeytana bindirdiniz, buyurmuştu. Bu âyette ise insan şeytanları olduğunda müfessirin ihtilâfı görülmüyor.»

SEYATAN ARABASI (شيطان عربي) [San.] Şömendüfer garlarıyla Gümrüklerde eşya naklinde kullanılan üç tekerlekli küçük yük arabası.

larına verilen addır. Kendi kendine atsız yürüdüğü için şömendüfere bu adı verenler de vardı.

SEYATAN KULAĞINA KURŞUN (شيطان كولاغنه قورشون) [Hal.] Yapılan bir şeyin duyulmaması, işlenen bir şeyin gizli kalması isteği yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Civâr-ı şeyhte mutrip terane-senc olma
İşitmesin seni şeytan kulağına kurşun-
Sâbit*

SEYATAN TAŞLAMAK (شيطان طاشلامق) [Fık.] Hac menasiki sırasında hacıların attıkları taşlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

*Hicvedersem haini zâhid günah ettin deme
Din-i İslâm'da sevaptır çünkü şeytan taşlamak
Eşref*

ŞIKKEYN EFENDİLER (شيقين القديري) [Mal.] Şikk-ı evvel ve şikk-ı sani defterleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bağdefterdar da denilen Şikk-ı evvel defterdarı «Maliye Nazırı» demektir. Tanzimata kadar Maliye Nazırları'na «Şikk-ı Evvel defterdarı» denilirdi. Şikk-ı Sani defterdarı yardımcı vaziyetinde idi.

ŞIKK-I EVVEL DEFTERDARI (شقق اول) [Mal.] Maliye teşkilâtının başında bulunan memura verilen unvanıdır. Bunun yerine «Bağdefterdar» da kullanılmıştır. Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Davrinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 330 başıyes) Tanzimat'tan sonra «Maliye Nazırı» unvanını alan bu tâbir için şunları yazıyor:

«Bağdefterdara her zaman Şikk-ı evvel denildiğine dair vesika ve tarihlerde bir kayde tesadüf etmedim. Şikk-ı Evvel tâbi olarak tezkire-i ahkâm-ı şikk-ı evvel, tezkire-i şikk-ı evvel, mevkufat-ı şikk-ı evvel, varidat-ı şikk-ı evvel diye vazife ve memurlardan bahsedildiği halde (Kâmil Tasnifi defterleri, 6593) birinci defterdara mutlak Şikk-ı Evvel Defterdarı denilmeyip bağdefterdar tâbiri kullanılıyor (Selânikî, sayfa 169). Demek bu 990 H. 1582 M. de Şikk-ı Evvel Defterdarı unvanı henüz taammüm etmemiştir. 1024 H. 1615 M. tarihli Maliye ahkâm defteri'nde «Defterdar-ı Şikk-ı Evvel Mustafa Paşa» denildiğinden bu tâbirin onyedinci asır başlarından itibaren taammüme başlayarak Bağdefterdar unvanının yerini aldığı görülüyor.» Tafsilat için bak: (Defterdar, Bağdefterdar).

ŞIKK-I RABİ DEFTERDARI (شقق رابع) [Mal.] Yavuz Sultan Selim zamanında Halep'te yapılan Maliye teşkilâtının başına ve-

rilen unvanıdır. Merkezdeki Maliye teşkilâtının başındaki memura «Şikk-ı Evvel Defterdarı» denilirdi. Şikk-ı sani, şikk-ı salis adlarıyla ikinci ve üçüncü defterdar da vardı. Şikk-ı rabi defterdarlığı çok devam etmiyerek lâğvedilmiştir. (Bak: Defterdar).

ŞIKK-I SALIS DEFTERDARI (شقق ثالث) [Mal.] Maliye teşkilâtı arasında bulunan yüksek memurlardan birinin unvanıdır. Maliye teşkilâtının başında Tanzimattan sonra «Maliye Nazırı» unvanını alan ve «Bağdefterdar» da denilen «Şikk-ı Evvel Defterdarı» bulunduğu gibi «Şikk-ı Sani» adlı muavini yerinde ikinci bir defterdar da vardı. (Bak: Defterdar).

ŞIKK-I SANİ DEFTERDARI (شقق ثاني) [Mal.] Maliye teşkilâtının başında bulunan defterdarın yardımcısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Teşkilâtın başında bulunan defterdara «Şikk-ı Evvel defterdarı» denildiği gibi «Bağdefterdar» da denilirdi. Daha sonra da «Şikk-ı Rabi Defterdarı» adıyla dördüncü bir defterdar tâyin edilmiş, fakat çok geçmeden bu defterdarlık lâğvedilmiştir. (Bak: Defterdar).

ŞILIK FES (شيلق فس) [Giy.] Fes nevilerinden birinin adıdır. Avusturya'da yapılan bu feslerin iç kısmı mukavvalı olduğu için ötekiler gibi kalıp istemezdi.

ŞİBANE (شيبان) [Bah.] Dicle nehri'nde işliyen hükümete ait kayıklarda çalışan denizci efrad hakkında kullanılır bir tâbirdir. Amare livasında zabıta hizmeti gören piyade ve süvariler arasında bulunan bu denizcilerin sayısı H. 1320 (1902-903) senesinde sayıları 32 idi. Zabıtiye taburunda kayıtlı buluncular ve zabıtiyeden maaşı alarlardı. Aynı teşkilât Basra ile Müntefik'de de vardı. 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra lâğvedilmiştir.

ŞİBH-I HÜSN-I TA'LİL (شبه حسن تامليل) [Ede.] Bir hâdisenin vukuuna şairane olmakla beraber kat'i olmıyan bir sebep gösterilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat Lûgati, sayfa 123) örnek olarak Muhyittin Râif'in:

*Niçin hamidesin ey çarh; söyle, boynunda
Btrikmiş ahlârin mı vebali kalmıştır*

beytini gösteriyor ve şu izahatı da veriyor:

«Feleğin eğrilmesine insanların çektiği ahlârin birikip ağır bastığı sebep gösterilmek isteniliyor. Fakat bu hüküm, kat'i olarak verilmiyor da öyle mi oldu diye soruluyor. İşte bu hareket, (Bedi') de (şibh-i hüsn-i ta'lil) denilen sanattır.»

ŞİBİH CEZİRE (شبه جزيره) [Coğ.] Üç tarafı su, bir tarafı kara ile çevrili kara parçasına verilen addır. Bunun yerine «Yarım ada» da kullanılır.

ŞİDURGU (شيدورغو) [Saz.] Telli saz nevilerinden birinin adıdır. Yarı yüzüne deri geçirilen ve kâsesi uzunca olan bu saz dört tellidir. Tellerin alttan üçü ud gibi düzenlenir. Hatay Türkleri bu sazla uşşak, neva ve puselik makamlarından parçalar çalarlar ve bunlardan her birine «Kök» derler.

ŞİFAHANE (شفاخانه) [Top.] Timarhane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şifa bulacak yer demektir.

*Kımsa birun olamaz daire-i hayretten
Bu şifahanede kanun gibi seneir olmaz
Yenışehirli Aveni*

ŞİFAYI BULMAK (شفاي بولاق) [Hal.] Mecaz yoluyla derde uğramak, hastalanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Şİİ (شبي) [Kel.] Müslümanlar arasında bu adı taşıyan fırkaya mensup olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şia; imam Ali ile Ehl-i Bey'te mahabbet dâvasıyla ortaya çıkanlara denir. İslâmın ayrılmış bulunduğu yetmiş üç fırkadan yirmisini iki kısım olan şia teşkil eder. Şia'nın Mârika'nın zuhuru sırasında meydana çıktığını kaydeden İsmail Hakkı İzmirli (ölümü 1946) (Yeni İlm-i Kelâm, Birinci kitap, sayfa 120 ve mütâkıp) usulleriyle ayrılmış bulundukları fırkaları için şu tafsilâtı veriyor:

«Hazret-i Osman (R. A.)'ın şehadetinden sonra ümmet ikiye ayrıldı. Biri Müşar-ün-ileyhe, diğeri Hazret-i Ali'ye taraftar oldu. Evvelkisine «Şia-i Osman», ikincisine «Şia-i Ali» denildi. Şia i Osman'dan olup da Hazret-i Ali'yi kadk edenlere «Nâsibe» denildi. Sonraları Şia ismi yalnız Hazret-i Ali taraftarlarına has oldu. Hazret-i Ali'nin hilâfetine nusret edenlerse, Yaran-ı Ali'ye «Şia-i Ulâ», «Şia-i Muhlisin» denir. Şia-i Ulâ şeyheyne ve Hazret-i Osman'a tâzim eder. Hattâ şeyheyne Hazret-i Ali'ye bile tafdil eder. Yalnız emr-i Hilâfet'te (Hilâfet meselesinde) Hazret-i Ali'ye muhalif olanları bâgi bilir. Şia-i Ulâ bilâhare zuhur eden Zeydiyye, İmamîyye fırkalarıyla iltibas vâki olmamak için bu lâkabı terk ile ehl-i sünnet vel cemaat lâkabını aldılar,

«Usul-i Şia — Mezheb-i Şia Hazret-i Ali ve Ehl-i Bey'te mahabbetten ileri gelmiş idi. Usul-i Şia'nın ihdasına sebep olan Yehudiy yûlâsî San'atlı İbâ-i Sebe'dir.

«Usul-i Şia Hazret-i Ali zamanında «Mufaddile, Sabbe, Müellih» olmak üzere üç münhasır idi.

«Mufaddile — Mufaddile Hazret-i Ali'yi bakıyye i ashaba tafdil edenlerdir. Anlarca bilâfeto ehak olan Hazret-i Ali ve âl-i Ali'dir. Mufaddile ashab-ı kiramı hayır ile yâdederdiler.

«Sabbe — Sabbe ashab-ı kiramı sebbedip (sövüp) anlardan teberri edenlerdir. Sabbe diğerlerinden daha çok idi. Asıl Şia bu idi.

«Takiyye Sabbe'nin usul-i dini idi ki muzmarat-ı kalbiyyesinin bilâfını izhar etmek demek idi. Sabbe'ce Hazret-i Ali'ye mahabbet ashab-ı kirama seb ile hâsıl olurdu.

«Müellih — Müellih Hazret-i Ali'ye ulûhiyyet isnat edenlerdir. Müellih İbn-i Sebe'in ehass-ı ashabından idi.

«Hazret-i Ali ve Ehl-i Beyt bu üç fırkanın itikadından tamamıyla berî idi.

«Hazret-i Ali'nin irtihalinden (ölümünden) sonra usul-i Şia dört asla balığ oldu: Kisanıyye, Zeydiyye, İmamiyye, Galiyye.

«1 — Kisanıyye — Kisanıyye, Kisan nam şahın etba'idır. Kisan hakkında ihtilâf olunmuştur. Hazret-i Ali'nin azatlı kölelerindenidir. Muhammed bin-il Hanefiyye tilmizidir. Muhtar-ı Sakafi'nin kendisidir. Hazret-i Hasan'ın lâlasıdır.

«Kisanıyye'nin mümeyyiz vasfı Muhammed bin-il-Hanefi'nin birader-i mükerremi Hase-neyn-i ahseneynden evvel veya sonra imam olması muhtelif-ün-fihtir.

«Muhammed bin-il-Hanife Kisanıyye'den müteberri idi. Meşhur Muhtar-ı Sakafi Kisanı reisi idi.

«Muhtar havass-ı etba' yanında nübüvvet izharına bağlamış idi ki İslâma müntesip olanlardan en evvel nübüvvet dâvasında bulunan işte bu şahıstır. Muhtar bidayi de (bir şey Cenab-ı Hakk'a sonradan zahir olmak) ihdas etmiş idi.

«Muhammed bin-il-Hanife'nin vefatından sonra Kisanıyye'den bir kısmı mügar-ün-ileyhin cebel-i Radaui'de ihtifa ederek hay ve baki Mehdi-i muntazir olduğuna kaail olmakla Şia arasında Mehdi'nin ihtifası meselesi zuhur etti.

«Zeydiyyenin zuhuru kadar Gümhur-ı Şia Kisanıyye idi. Kisanıyye Sabbe idi. Kisanıyye ile diğer Sabbe arasında fark ancak imamet meselesinde idi. Kisanıyye Muhammed bin-il-Hanife, daha sonra Âl-i Abbas taraftarları idi. Diğer Sabbe ise daima Âl-i Fatime taraftarı idi.

«Kisanıyye iki noktada ittifak etmiştir:

1) İmam, Muhammed bin-il-Hanife'dir, 2) Beda caizdir.

«Kisanıyye'nin fıkhi müdevven değildir. Kisanıyye mürur-ı zamanla Zeydiyye ile İmamiyye arasına karışmış, gitmiştir.

«2 — Zeydiyye — Hazret-i Hüseyin (R. A.)'ın evlâdından Zeyd Bin Ali Zeynelâbidin'in etbaidir. Zeydiyye mufaddileden müvelledir (doğmadır).

«Zeydiyyece Hazret-i Ali efdal-ı aşaptır. Bununla beraber Hulefa-i selâsenin (Ebubekir, Ömer, Osman) Hilâfeti sahihtir. İmamet evlâd-ı Fatime'ye mahsustur. İmamet dâvasıyla huruç eden âlim, zâhid, şeci, sahi olan her Fatimî imam-ı muta' olabilir.

«Zeydiyye imamet meselesinden maada usulde ehl-i itizale muvafakat etmişlerdir. Zeydiyye muhtelif kollara ayrılır. Bunların içinde elyevm ehl-i sünnete en yakın olan «Bütriyye» koludur. Bütriyye Hazret-i Osman'ın zem ve kadhinde tevakkuf eder. Bütriyye indinde imamet beyn-el-halk bir emr-i şuradır. Efdal'ın vücuduyla beraber imamet caizdir. Zeydiyyeden (Carudiyye) kolu ashab-ı kiramı taan ve teşni' eder.

«Zeydiyye elyevm Yemen havalisinde çoktur Uleması, müdevven kitapları, fıkıhları vardır. Zeydiyye bidayette usulde mutezili, furu'da Hanefi idi. Yalnız eimmelerinden rivayet ettikleri meselelerde bu iki mezhebe muhalif idi. Sonraları mesail-i fıkhiyyede içtihad ederek bir takım mahalde Hanefiyyeye muhalefet ettiler. Yemen'de Zeydiyye'nin resmî mezhebi «Bütriyye» dir. Urbanda «Carudiyye» vardır.

«3 — İmamiyye — İmamiyye Zeyd Bin Zeynel-Âbidin'i, huruç esnasında, muharebenin yaklaştığı bir sırada, geyheynden teberri ettiğinden dolayı (rafz) «terk» eden şia-i sebe'dir. Bu itibarla kendilerine (Râfıza) dendigi gibi Zeyd'den ayrılarak bir imam intihabına kalkıştıklarından kendilerine «İmamiyye» de denilmiş idi.

«İmamiyye, imam tâyini hakkında pek çok ihtilâf eder. Bu sebeple pek çok kollara ayrılmıştır. İmamiyye'nin ferd-i kâmilî İsmâağeriyye'dir. Bunlar on ik imam kabul ederler. Elyevm Şia dedğimiz Müslümanlar İsmâağeriyyedir.

«İmamiyye'nin havassı imam-ı ma'sum isbatı, imam-ı ma'suma nass isbatı' r. Evvelâ; imam ma'sumdur. Kavlen, fi'len bu yadan salimdir. Buna mebnî İmamiyye ind de huruç bisseyf yoktur. Cihad da caiz değil ir.

«Sanıyen: İmam mansustur. He bir imam hakkında ya Nebiyy-i zişan veya ima n-ı sabık tarafından bir fassa vakıftır. İmamiyye bu fass

meselesinden naşi Hulefa-yi selâse'ye taan eder, bugz ve sebbeder, kibâr-ı ashabı tefsik ve tekfir eder.

«İmamiyye ancak eimmenin kavillerine itimat eder. Sahib-i emrolan Mehdi'nin hatt-ı desti ile yazılana «Ruka» derler

«İsmâağeriyyenin havassı bu iki hassa ile beraber eimme-i ma'sumini on ikiye hasr ile niyabettir. İmam-ı ma'sum külliyyat ve cüz'iyatta, naib ancak cüz'iyatta ma'sumdur.

«On ikinci imam olan Mehdi'nin Samera'ya dubuliyile gaybetinden itibaren yetmiş üç sene kadar bir müddet «gaybet-i sugra», andan sonraki müddete de «gaybet-i kübra» derler.

«Ancak eimme-i ma'suminin kavline itimat edenlere «Ahbariyye», enzar-ı skliyye, istinbat ve içtihadat-ı fıkhiyyeye itimat edenlere «Usuliyye ve kelâmiyye» derler. Kudema-yi imamiyye ahbariyyedir. Usuliyye ve kelâmiyye bilâhare zuhur etmiştir »

İslâmın ayrılmış olduğu yetmiş üç fırkanın yirmisini teşkil eden Şia fırkaları «Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye» nin «İtikat» maddesinde (c. 1, s. 188 ve mütakıpp) şöyle yazılıdır:

Sebeiyye, Kâmilîyye, Ulyaiyye, Mugiriyye, Mansuriyye, Hatabiyye, Hişamîyye, Nu'maiyye, Yunusiyye, Nusayriyye, Cenahiyye, Gurabiyye, Rizamiyye, Zerariyye, Müfeviza, Bidaiyye, Yenaniyye, Bâtiniyye, Zeydiyye, İmamiyye.

Maddede bu fırkaların kurucuları ile her birerlerinin itikatları hakkında tafsilât verilmiştir.

ŞİKÂF (شكاف) [San.] Tezhib istilahlarındandır. Boya ile yazdızın birlikte kullanılması suretiyle yapılan tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yazma kitaplarda bu türlü tezyinat yapıldı.

ŞİKÂR (شكار) [Hal.] Mecaz yoluyla değerli, kıymetli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Avucılık bir şikâr şey mi acep
Gönül avla budur nişan-ı edep
Faik Memduh Paşa*

ŞİKÂR AĞALARI (شكار آغالي) [Sar.] Osmanlı Padişahlarının avlanmalarında beraber bulunarak kendilerine yardım edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir Türklerin muharebe taklidi olarak çok eski olan avla meşgul olmalarını Osmanlı Padişahları da uzun zaman devam ettirmişler, bu maksatla avda kullanılmak üzere hayvanlar yetiştirdikleri gibi türlü adlar ve vazifelerle kalabalık bir maiyyet halkı da kullanmışlardır.

Şikâr ağaları «Padişahların maiyyetinde rikâp ağalarından olan ve kendileriyle beraber

av yapan bir zümrenin âmirlerine şikâr ağaları» denildiği ve «bunların derece sırasıyla yukarıdan aşağıya doğru Çakırcı başı, Şahinci başı, ve Atmacacı başı» olduğunu yazan Ordünaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, s. 420 ve mütakıpp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bu üç ağa sarayın Erkân-ı Birun denilen dış hizmetinde bulunan avcı başıdır. Bunlardan başka bir de Enderun ve Erkân-ı havaas-ı cüvani'den olan doğancı başı ile maiyyeti olan Doğancılar vardı. Dağancı başı av esnasında padişaha en yakın olanıdır. Av getirdikçe bahşiş alır, Enderundan çıktığı zaman çok defa Çakırcı başı veya Şahinci başılık ile çıkardı. Bazan kendilerine Sancak Beyliği ve daha yüksek vazifeler de verirdi.

«Doğancı başı'nın yevmiyyesi onaltıncı asır sonlarında yirmi akçe olup yıllık âidatları da rikâptar ağanın yıllıkı kadardı. «Doğancı başı onaltıncı asrın son yarısında kanun üzere üçyüzbin akçe ile Sancak Beyliğine tâyin edilirken sonraki zamanlarda Beylerbeyi ve vezir olarak da çıkarılmışlardı. Onyedinci asrın başında ve ortasında ve son yarısında doğancılar otuz ve kırk kişi olup bunların üçü Has Oda'da, yedisi Hazine Odası'nda ve yirmisi de Seferli Koğuşu'nda bulunuyorlardı. Fakat bu onyedinci asırda ve Dördüncü Mehmet zamanında Enderun Doğancıları kaldırılmıştır.

«Padişahlar Dördüncü Mehmet'ten sonra avla meşgul olmamışlar ve fakat bu gibi teşkilâtı bir dereceye kadar muhafaza etmişlerdir. Onyedinci Asır başlarında şikâr halkı denilen avcılardan 30 neferi doğancı, 271 neferi çakırcı, 286 sı şahinci ve 45 neferi atmacacı olmak üzere mevcutları 592 idi. H, 1169, M 1755/1756 senesinde Çakırcıyan-ı Hassa, yirmi bölük olarak görölüyorsa da yalnız birinci bölükte üç, dördüncü bölükte bir ve onuncu bölükte de iki ki cem'an altı avcı vardı ve diğer bölükler hep boştu. Fakat bunların Mütferrika denilen hizmet efradının mevcudu ayrı bir bölük halinde olarak 148 idi. Yine aynı senede onaltı bölük olan şahincilerde de cem'an 7 şahinci ile 147 mütferrika vardı. Bir bölük halinde bulunan atmacacılar ise 30 kişi idiler.

«H. 1190, M. 1776 tarihli mevâcip yani maaş defterinde şahinciler onaltı bölük olup mevcutları 6, mütferrikaları 157 dir. Bu kayıtlar, sarayın avcı teşkilâtının şöyle böyle hem men ismen devam etmiş olduğunu göstermektedir. Şahincilerin maaş defterlerinin sonunda Bursa'daki şahin avcılarının bahsedilmekte- dir ki bunlar, defterli mirî sayyad'lardır.

«Gerek bizzat saraydaki av kuşlarına bakan ve gerek hariçte hizmet edip saraya av kuşu yetiştiren üç sınıf avcı vardı. Bunlar, ulûfeli, timarlı ve tekâliften muaf olmak üzere üç kısım idiler. Maaşlı olanlar yani ulûfeliler sarayda hizmet eden avcılardı. Diğerleri Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinde av kuşları yetiştirmek için hizmet ederlerdi. Ulûfeli çakırcı, şahinci ve atmacılardan senede ikişer kişinin çıkarılması kanununda. Taşradaki avcılardan bir kısmı yuvacı ve yavruçu ve bir kısmı götürücü ve gürenci ve diğer bir zümre de sayyad denilen avcılardan mürekkebtî. Bunlar günlük ve kayalık mahallere hassa yani saraya âit çakır, şahin ve atmaca yuvalarına bakarlardı. Yuvacı ve yavruçular, yuvaları muhafaza ederler ve yavruların kanatlanmasına bakarlardı. Yavruçuklar üleş zamanında İstanbul'a gelerek yavruları Doğanca başıya verirlerdi. Diğer kısım ise av yaparlardı. Doğanca meydanı, av kuşlarını besleyen zümrenin meydanı olup Üsküdar'da halâ ismini muhafaza etmektedir. Yine Üsküdar'da padişahın yapacağı av için beslenen tazılara mahsus ve Bostancı ocağına bağlı bir ocak vardı. Her sene Eflâk ve Bugdan'dan hassa doğancı başı vasıtasıyla İstanbul'a şahin getirilirdi. Bunun miktarı onaltıncı asırda dört iken, sonradan yirmibeşe hatta elliye kadar çıkmıştı. Mirî avcılar avladıkları postlu hayvanların postlarını her sene ağalarına getirip, eda tezkiresi yani teslim ve sikası alırlardı. Bunlar ayı, kaplan, zerduva, sansar, vaşak, tilki, çakal avlar ve postlarını ağaları vasıtasıyla verirlerdi

«Taşrada hizmet eden, zeametli, vergi ve tekâliften muaf kuşcuların yani çakırcı, atmacı ve şahincilerin vilâyet, sancak ve kazalariyle hizmetlerini, isim ve şöhratlarını ve ellerindeki dirliklerin hasılâtını göstererek ayrı ayrı defterler vardı. Bu defterler mufassal ve müemmel olarak iki kısımdı ve her vazife shibinin ellerinde hizmetlerini gösteren beratları bulunurdu. 1037 H. 1627 Milâdî tarihli Şahinciyan defterinde Rumeli'deki şahinci, kayacı, görücü ve şahin tuzakçılarından bahsedilmekte ve bunların her kazada bulundukları köylerin isimleri gösterilmektedir. Bunlar babadan evlâda, kardeşe, akrabaya intikal etmek üzere bu hizmetle mükellef olduklarından birinin vefatında hizmetleri bunlara intikal etmekte idi. Keza 1129 Hierî tarihli (M. 1716/1717) diğer bir defterde de Maraş, Sis, Kayseri, Karaman vesair kazaların kuşbazlarının dirliklerini görmekteyiz. Daha böylece Rumeli ve Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki avcılarının

defterleri vardır. Kuşbazların bir kısmı Müslüman ve bir kısmı Hristiyan idiler.

«Hassa şahinci başlığı, 8 Şaban 1243 (Milâdî 1828) de ve çakırcı başlık ise 1246 Rebiülâhar (Milâdî 1830) lâgvedilerek üzerlerindeki dirlikler Mukataat hazinesi'ne verilmiş ve bunlara tabi taşralardaki şahinci ve çakırcıların da muafiyetleri kaldırılıp kendileri diğer köylü gibi vergiye bağlanmışlardır.»

ŞİKÂRGÂH (شکارگاه) [Sar.] Av avlanan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı padişahları ekseriyetle İstiranca, Kâğıthane, Üsküdar, Sarıyer taraflarında avlanırlardı. Bilhassa Çatalca'daki İstiranca dağları en geniş av mıntakası idi. Padişahlar içinde avcılıkla en çok meşgul olan, bundan dolayı da «Avcı» lakabını alan Dördüncü Mehmet Edirne'ye gider, uzun zaman kalarak o taraflarda avlanırdı.

ŞİKÂR HALKI (شکار خانی) [Sar.] Saraya mensup avcılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı padişahlarının erkânı birün denilen teşkilât arasında avcı başları olduğu gibi enderun erkânından olan Doğanca başı ile maiyyeti de vardı. Onyedinci asır başlarında şikâr halkı denilen avcılardan 30 neferi doğancı, 271 neferi çakırcı, 276 sı şahinci ve 45 neferi atmacı olmak üzere mevcutları 592 idi. Zamanla bunların sayıları değişmiştir.

Padişahların saraydaki av kuşlarına bakanlar olduğu gibi hariçte hizmet edip saraya av yetiştiren avcılar da vardı. Bunlardan başka defterli avcılar adı verilen bir kısım avcılar da avladıkları hayvanların postlarını her sene getirip teslim ederlerdi. Bunların avladıkları hayvanlar ayı, kaplan, zerduva, sansar, vaşak, tilki, çakaldı.

Saray avcı teşkilâtı İkinci Mahmut zamanında H. 1243 (m. 1828), 1246 (1830) senelerinde lâgvedilmiştir.

ŞİKÂYETNAME (شکایتنامه) [Ida.] Bir me-murun fiil ve hareketinden dolayı merciine verilen kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şikâyetnamelerin bir şehir, kasaba veya köy halhının imza veya mühürleriyle olanlarına «Mahzar» denilirdi.

ŞİKESTE (شکسته) [San.] Eski yazı çeşitlerinden birinin adıdır. Kırık, dökük şekilde olduğu için bu ad verilmişti.

*Şikeste hattigle serbeste namına gazdım
Şikeste beste bu manzume-i perîşan
Veysi*

ŞİKESTE BESTE (شکسته بسته) [Hal.] Kırık dökük, iyi kötü, şöyle böyle yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Aldım o hevesle kilki deste
Bu nazmı dedim şikeste beste
Galip Dede*

ŞİMSİRLİK (شمسیرلیک) [Sar.] Babaları ölen şehzadelerin sarayda oturdukları yere verilen addır. Bir adı da «Kafes» olan ve hareme bitişik bulunan bu bina yüksek duvarlardan başka şimsir ağaçlarıyla çevrili olduğu için bu adı almıştı. Mutaaddit odalardan mürekkep on iki daireli idi. Şehzadeler gayet sıkı bir kontrol altında tutulurlar ve kimseyle muhaberede dahi bulunamazlardı. Hastalanan şehzadenin yanına ancak Padişahın izniyle tabib «hekim» girebilir, tedavi eyleyebilirdi. Şehzadeler birbirleriyle de fazla görüşürülmezlerdi. Yalnız Padişahın müsaadesiyle Eski Saray'da bulunan vâlideleri (anneleri) bazan gelip oğullarını görebilirlerdi. Padişahlar, Mabeynde yapılan Bryram tebriki merasimi hariç olmak üzere şehzadeleri asla huzuruna kabul etmezlerdi.

Padişahın ana baba bir kardeşi olanların vaziyeti ötekilerden biraz daha iyice idi. Babaları ölüp kafes hayatına mahkûm olan şehzadelerin tahsilleri de yarım kalır, ancak okur yazar cariyelelerden bir miktar ders görürlerdi.

ŞİMSİR KOZAK (شمسیر کوزاق) [San.] Name keselerine bağlanan kozaklardan şimsir ağacından yapılmış olanları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kozaklar gümüş ve altından da yapılırdı. Bak: Kozak.

ŞİNİK (شینیک) [Öl.] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. (Lehçe-i Osmanî) de «Yunanî'den çanak ve kutu dedikleri sümün kile ölçüsü» suretinde izah olunmuştur. Mikyasa dair eserlerde şinik biri «mayiat ve hububat», diğeri «evzan ve ekyal» mikyasları arasında olmak üzere iki türlü şinik gösterilmektedir. Birincisinde; 1 kile (hektolitre) = 10 şinik (dekalitre), 1 şinik (dekalitre) = 10 ölçek (litre), ikincisinde; İstanbul kilesi = 4 şinik, 1 şinik = 2 kutu, 1 kutu = 2 zarf» suretinde gösterilmektedir.

Rumeli'de kilenin dörtte birine şinik denilirse de İstanbul kilesi ile Rumeli kilesi arasında fark vardı.

Rumeli kilesi ortalama hisapla seksen okka olduğu için şinik yirmi okka demektir. Bu takdirde Rumeli şinigi İstanbul kilesi demektir. Çünkü İstanbul kilesi ortalama yirmi okka idi.

ŞİP (شیپ) [Gig.] Kıl gibi ince gümüş tülle işlenmiş bir nevi ipekli kumaş adıdır.

Bundan giyim eşyası yapıldığı gibi yastık örtüsü gibi ev eşyası da yapılırdı.

ŞİRAN (شیران) [Cog.] Gümüşhane'de bir kaza adı idi.

ŞİRAZE (شیراز) [San.] Ciltilenen kitap formalarının arkalarındaki dikişten başka alt ve üst taraflarına renkli ipekle yapılan ilmiyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şiraze formaları iki taraftan sağlam tuttuğu ve birbirine sıkıca bağladığı için şirazeli kitaplar çabuk dağılmazdı. Son zamanlarda mücehitler Avrupa'dan gelen ve şiraze taklidi olan şeritleri süs olsun diye takarlar.

Kolonları formaların ortasından alınanlara «Nıganlı şiraze», kolonları formaların ortasından alınmayıp gelişi güzel yerlerinden alınanlara da «Saplama şiraze» denir.

*Kopup damanları şirazesiz kitaba döner
Kalır sahayifi garlerde rasgelen çığner
Mehmet Akif*

ŞİRAZESİNDEN ÇIKMAK (شیرازه سندن چىقماق) [Hal.] Mecaz yoluyla iş bozulmak, muhtel olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ŞİRB (شرب) [Fık.] Ekin ve hayvan sulamak için su ile intifa' etmek nöbeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna (Hakk-ı şefe) denir ki su içmek hakkı demektir. Hakk-ı şirb eam, hakk-ı şefe ehasıtır. Hakk-ı şirb mezari', insan ve hayvana şamil olduğu halde hakk-ı şefe yalnız insana ve hayvana mahsustur.

ŞİRGİR (شیرگیر) [Hal.] Çakır keyif, sarhoş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Eğer derd üstüne içse müselles
Olar bir şirgir-i ner müennes
Aynî*

ŞİRHAR (شیرخوار) [Ask.] Acmillige alınmayan veya sayısı beşten eksik olan esirlerden bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pencik kanunî hükümlerine göre esirler; Şirhar, beççe, gulâmçe, gulâm, sakallı ve pîr olmak üzere sınıflara ayrılır ve bu tertibe göre vergiye tâbi tutulurlardı. Üç yaşına kadar olan çocuklara süt emen mânasına gelen Şirhar, üç yaşından sekiz yaşına kadar yavru demek olan beççe, sekizle on iki yaşındakilerle gulâmçe, büluga erenlere gulâm, epeyce traş gelenlere sakallı, yaşlılara da pîr denilirdi.

ŞİRKET (شرکت) [Huk.] Ortaklık, bir adamın yapamayacağı şeyi meydana getirmek ve mütemetti' olmak için birden ziyade şahısların

muhtelif suretlerle birleşmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Lügatta ortaklık, ortak olmak demek olan şirketin istilâhata «bir şeyin birden ziyade kimselere ihtisası ve o kimselerin o şey ile imtiyazı demektir» diye yazılı olan «Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu»'nda (c. 5, s. 458) şu tafsîlât da vardır:

«Mamafih şirket tâbiri, böyle bir ihtisasa sebep olan akd-i şirket yerinde de müteareftir.

«Şirket sahiblerinden her birine şerik, müşterik ve müşarik denir. Şirketin sermayesi olan mala da mal-ı müşterek, mal-ı müşterek -ün-fih denilir. Ortaklığa da «İştirâk» tâbir olunur.

«Şirketler başlıca şirket-i mülk, şirket-i akd ve şirket-i ibaha kısımlarına ayrılır.

«Şirket-i mülk: Bir malın birden ziyade kimselere temellük sebeplerinden biriyle muhtas olmasıdır ki, ihtiyarî ve gayr-i ihtiyarî nevilerine ayrılır. Şöyle ki: İştirâ, intihab, kabul, vasiyyet gibi şeriklerin fiilleriyle sabit olan şirket, bir şirket-i ihtiyariyyedir. Tevarüs gibi veya malların birbirinden kolaylıkla tefrik edilemeyecek surette ihtilâfı gibi bir sebeple vücuda gelip şeriklerin fiilleriyle sabit olmayan şirket de bir şirket-i gayr-i ihtiyariyyedir. Bir hanede veya birbirine karışmış olan bir miktar zahirede iki kimsenin hisse sahibi olması gibi ki bunlara şerik, müteşarek, hissedar denilir.

«Şirket-i akd: İki veya daha ziyade kimseler arasında bir akd ile yani: Bir icap ve kabul ile husule gelen şirkettir ki, kazanılacak bir kâr aralarında müşterek olmak üzere yapılır.

«Şirket-i akd, şirket-i inan, şirket-i müfaveze kısımlarına ayrılır. Bunlar'ın her birine şirket-i emval, şirket-i a'mal ve şirket-i vücuh nevilerine münkasim olur,

«Şirket-i ibaha: Mübah olan şeyleri yani: Müfrez bulunmayan sular, hudayı nâbit otlar ve av hayvanları gibi fil'asl kimsenin mülkü olmayan şeyleri ahz ve ihraz ile temellük hususunda Ammenin müteşarik olmasından ibarettir.»

ŞİRKET-İ MÜFAVEZE (شركة مفاهضة) [Huk.] Ortaklar arasında hem sermayenin miktarı ve hem de kâr hisseleri müsavî bir halde bulunup hiç birinin fazla ticarete elverişli malı bulunmamak üzere akdedilen şirkete verilen addır. Müfaveze suretiyle şirket kuranlara «müfavizin» denir.

ŞİRKET-İ MUDAREBE (شركة مضاربة) [Huk.] Bir taraf sermaye koymak, diğer taraf

çalışmak üzere kurulan şirkete verilen addır. Bir taraf arazi tahsis etmek diğer taraf ekip biçmek suretiyle kurulan şirkete «Şirket-i muzareaa» denir.

ŞİRKET-İ MUVAZAA (شركة مواضعة) [Huk.] Ortaklar arasında sermaye koymakta, tasarrufta ve menfaatleri bölüşmekte müsavat olan ve her biri diğerine vekil ve kefil bulunmak üzere kurulan şirkete verilen addır.

ŞİRKET-İ MUZAREA (شركة مزارة) [Huk.] Bir taraf arazi koymak, diğer taraf ekip biçmek suretiyle çalışıp mahsulü aralarında bölüşmek üzere kurulan şirkete verilen addır. Bir taraf sermaye diğer taraf çalışmak üzere kurulan şirkete «Şirket-i mudarebe» denir.

ŞİRKET-İ VÜCUH (شركة وجود) [Huk.] Sermayeleri olmayan birden ziyade kimsenin itibarlarıyla verosiye mal alıp satmak ve kârını aralarında taksim etmek suretiyle kurulan şirkete verilen addır. Buna «Şirket-i mefalis» de denir.

ŞİŞEBAZ (شيشه باز) [San.] Şişelerle oyunlar yapan sanatkarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir testi üzerine dört kollu bir ağaç konulur, birbiri üzerine vazo şeklinde çiçek konulur, mağusa mahsus içleri su dolu yirmi şişe sıralanır, bunların üstüne bir tabla, tablanın üstüne de üç büyük şişe konulurdu. Sanatkar da seyircilerin ortasında bunları heyetiyle alıp başının üstüne koyarak sıçrayıp oynamağa başlar, hiç birini devirmeden, bir kazaya uğratmadan rakı tamamlardı. Zahirde basit görünen bu işin ne büyük bir meleke, maharet ve mümâreseye ihtiyaç gösterdiği meydandadır.

ŞİŞEHANE (شيشه خانه) [San.] Şişe yapılan imalâthane, fabrika yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstanbul'da Beykoz'da, Ayvansaray'da ve Tekfur Sarayı yanında böyle birer şişehane vardı.

ŞİTAİYYE (شيتاييه) [Ede.] Kış vesilesiyle ve soğuklar tasvir edilerek yazılan kasidelere verilen addır. Divan şairleri «Caize» koparmak için türlü vesilelerle kasideler yazarlar ve manzumelerini yazıldıkları vesileye göre adlandırdılar. «Bahariyye», «Sayfiyye», «Ramazaniyye», «İydiyye» ve emsali o kabilendir. Bu türlü kasideler ne maksatla yazılmış ise onunla beraber yazıldığı adamın meziyyetlerinden bahsolunur, dua ile sona ererdi.

Enderunlu Fazıl'ın Valide Sultan kethüdası Yusuf Ağa'ya yazdığı uzun şitaiyyeden (Enderunî Fazıl Divanı, Bulağ Matbaası, 1258, s. 88-93) seçme beyitler).

Verdi eyyam-ı şita kuvvet-i hurşide fütûr
Perde-i ebri kûşad eyliyemez pençe-i nûr
Eylemiş mihr-i cihan-ı tabe eser şiddet-i berd
Ateş alur gibi sûr'atle eder çarha mürûr
Can atar dehşet-i serma ile nar-ı şafaka
Oldu sincab-ı sehabî ile kat kat mestûr
Erdi bir rûtbeye te'sir-i heva-yı bârid
Ki melek etse bu demlerde eğer nefha-i sûr
Da'vete belki icabet edemez sermadan
Gerek erbab-ı hayat-ü gerek erbab-ı kubûr
Hased-i külhaniyan etse reva ehl-i çemen
Gibta-i duzahiyan eylese vâiz ma'zûr

Meş'al-i mihr ile âdem bulamaz hânesini
Gümle puşide-i berf oldu mahallat-ı kusûr
Şeyh ü şab oldu bûtân berfile hep ak bıyık
Olmasun pîre civanlar niğeh endaz-ı garûr
Merkez-i İsvac'e nakloldu meğr İstanbul
Küre-i arz bekavül-i hükema kıldı mürûr

Ten bürehnelere cevreyledi fasl-ı kânun
Kandessin kande eya vakt-i şerif-i bahûr
Nâye döndü meded ey ehl-i aba ürgane
Ra'şeden dışları avaze resan-ı tanbur

Sayun akıntısına rahrevan olmuş iken
Eyledi hatırıma halvet-i germabe hutâr
Olmuşum nafesgedek garka-i berf-i kakum
Ya'nî giydirdi felek sırtıma bir su semmûr
Gülhanî halet ile vasil olup hammame
Edicek kâşe-i tab' aver-i halvette huzûr
Âlem-i âhere düşmüş gibi guya ande
Başkadır gerdişi ruznâme-i eyyam u şuhûr

Ande ol ruh-i mücerred gibi her bir dellâk
Âh o gerdan, o beyaz sine, o sâk-i billûr
Dâr-ı cennette olarmış bilürüz hûrigan
Niçün ol nâr-ı cahtım içre gezer zümre-i hâr

Der-i germabeden ol hal ile olduk birün
Reviş-i âheste eden semte temayül mahmûr
Çünkü serma zarar eyler tene badel hammam
Şarttır âteş-i seyyale bekavül-i cumhûr
Gidelim sây-i harabate ki âbâd olalım
Dil-i viranemize reşk ede bayt-i ma'mûr

Üft-ü hisan olarak pir-i mugane düştüm
Tenim efsûrde, elim beste, dehanım memhûr
Destgir ol bir ayâğ ile bize hey pirim
Sensin iklim-i nişat içre cenab-i Takfûr
Balda germiyyet-i hatır dil-i sermadide
Seyr-i güzâre şitabetti hemen tab'i cesûr
Neşe cuş eyledi tenk oldu bize meyhane
Vüs'at-ı meşreb-i rindane cihan hane-i mûr

Habt-u halt eyligerek âzım-i güzâr olalım
Komadı neş'e-i mey dilde hesab-ı mahzûr
Kızdırup duhter-i rez berfe bizim yûzümüzü
Karı bildirmedir hakkâ bize ol ümm-i fücûr
Zemherire nefes-i bâde ile sine gerûp
Dil gülsitane kudum eyledi mestane fahur
Berf ile hep çiçek açmış gibi ezhar-ı çemen
Hem zemin üzre şükûfeleri olmuş mensûr

Subesü gülşeni tenhace gâzar eyler iken
Berk-i hâtif gibi bir âfet-i can kıldı zahûr
âfet amma ki ne âfet, nice berk-i cansûz
Sanasın gülşene bir saika olmuş me'mûr
Karda eylese reftar eser etmez peyda
Ben de bilmem ki peridir ya mücessem bir nûr

Göricek meh yüzünü buz gibi dondum filhâl
Açtı tir-i niğeh-i sinede zahm-ı nasûr
Dedim ey nur-i basar böyle havade ne acep
Keştedersin bu gülistanı misal-i meshûr
Sana bu tenle fakat bister-i mader yaraşur
Bildim penbe-i nâz içre gerektir fagfûr
Zemherire bu ten-i nerm ile çıkmak ne reva
Saht bir maslahat etmiş mi acep yoksa suhûr

Bir tebessümle dedi ebred-ü min yah bu sual
Güzer eyler mi cihan içre sebezsiz bir mûr
Buldu cûr'et dil-i zarım bu cevabıyla dedim
Kulana hikmetini söyle be Fûrkan-ü Zebûr
Dedi cem'iyyet-i helvade iken biz bu gece
Zikr-i erbab-ı himem eyledi meclide mürûr
Bir kerem ehl-i himem sahibi hâlâ vâir imiş
Her kese himmet-ü ihvan ile olmuş meşhûr
Bir tuhaf meyus yahut tahfe şükûfe aradım
Hazret-i pâke ola lâzık-ı ihda-yı huzûr

Bu sebeble olayım müntesib-i dergâhı
Ki Süleyman'e olur pâ-yı melah tahfe-i mûr
Dedim ey âfet-i devran bu hisaliyle acep
Kim ola şehîr-i Sitanbul'da o zat mezkûr
Dedi ol kân-ı ata, mevhlbe-saz-ı fukara
Mukteda-yı azama kible-i saff-ı cumhûr
Daver-i ehl-i himem Hazret-i Yusuf Ağa
Tab-ı pakizesi takat şiken-i ehl-i şa'ur

Dondu destimde kalem başla duaye Fâzıl
Katı ateşli gerek lik dua-yı mezbûr
Zemheririn küresinden güzâretmez zira
Varmadan arşa donar şimdi dua-yı me'sûr

Dil-i viranımı tamire bu himmetlerine
Dilerim Hak iki dünyasını kılun ma'mûr

SORBA KAZASI (شوربا قازی) [Coğ.] Eskiden Bazöyük sancagında bir kazanın adı idi.

SÖHRET DEFTERİ (شهرت دفتر) [Ask.] Yenigeri Ortaları'nda, orta efradının isim ve şöhretleriyle vilâyetlerini (hangi vilâyet hal-

kindan olduklarını) gösteren defter hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu defterler Orta kâtipleri tarafından tutulurdu.

SUBARA (شورار) [Kıy.] Tepesi müdevver, dilimli çuha kalpak (başlık nevilerinden biri) adıdır. Yeniçeri zamanında suvari askerinin giydikleri serpuş, Yeniçerilerin kaldırılması üzerine teşkil olunan Eşkinci zâbitlerine de giydirilmiş idi. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa Eşkinci muallim teşkilâtının kıyafetlerini yazarken (Osmanlı Teşkilât ve kıyafet-i Askeriyesi, Kısım-ı sani, c. 2, s. 40) şu tafsîlâtı veriyor:

«Eşkinci muallim Binbaşları başlarına yedi sekiz dilimli çuha kalpaktan ibaret olmak üzere Rumeli abalisinin giydikleri «Şubra» namında bir kışve giyip bunun üzerine lâhûr şalı sarar ve arkalarına kadifeden sırma çaprastlı «boy çepkeni» ve bacaklarına dahi «sıkma» namında bir dar şalvar iktisa ederler idi.

«Kolâğalarla bunların mülâzimleri başlarına kezaîlik «Şubara» giyip bunun üzerine Bağdadkârî şal sarar ve arkalarına çuhaban kışa çepken ve bunun altına entari ve bacaklarına kezaîlik «sıkma» giyerler idi, Yüzbaşılarla bunların mülâzimleri ve Sancaktar ve çavuşlar dahi şaldan maada mezkûr elbiseyi giyip askerî neferler sade şubara ve talim abası ve çuhadan kışa entari ve çuhadan yelek ve karacalar kuşağı iktisa eder ve omuzlarına hamallvari bir palaska takarlar idi»

SUB'EDBAZ (شعبداز) [San.] Oyuncu yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Şu'bede; Farsça hokkabazların el çabukluğu ile gösterdikleri hüner, oyun demektir. Şu'bdebazlar, eskiden İstanbul'un lu'biyat (oyunlar) kumpanyalarını teşkil ederlerdi. Bunlar muhtelif meslek ve meharret sahiplerinden yüz elli, iki yüz kişinin bir araya gelmesinden hasıl olmuş «ocak» lar hlinde çalışır ve kazanırlardı. Bu kumpanyaların her birine «kol» denilir ve kolbaşı adıyla anılırlardı. Çalgıcılar, rakkaslar, karagözcüler, meddahlar, mukallit ve mudhikler bu miyanda idi. Şu'bdebazlar arasında gözbağcılık ve hokkabazlıkla iştigal edenler pek çok hünerler gösterirlerdi.

SUF'A (شفا) [Fık.] Satılan yeri müşteriye kaç mal olduyse o miktar bedelle almak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü alış keyfiyetine «Şuf'a hakkı», bu hakka sahip olana da «şefi» denir. Şuf'a; ancak bir bedel mukabilinde satılmış veya ivaz mukabilinde hibe edilmiş olan emlak ve malda cereyan eder.

Şuf'anın şefi kelimesinden geldiği şefi'in lûgat mânası çift demek olduğu gibi şefat

kelimesinin de bundan türediği yazılı olan «Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fihhiyye Kamusu» nda (c. 5, s. 143) istilâh olarak izahı şöyleir: «Satılan veya ivaz şartıyla hibe edilen bir akarı veya o hükümde olan bir malı müşteriye veya mevhubünlehe her kaç mal olmuş ise o miktar ile müşteriden veya hayriyeden veya mevhubünlehten cebren alıp temellük etmektir. Bu cihetle şuf'a sahibi kendi mülküne böyle şuf'a ile aldığı malı zammetsiz olur. Şuf'a, meşfu' olan malı temellük mânasında da müstameldir.»

SUHUR-I SELÂSE (شور ثلاثه) [Tak.] Arab aylardan Recep, Şaban ve Ramazan ayları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında aynı mânaya gelen «Üç aylar» denilir. Mubarek sayılan bu ayları dindarlar oruç tutmak, nafîle namaz kılmak, zekât vermek gibi fazla ibadetlerle geçirdikleri gibi medrese talebesi de okudukları Kur'an, kırdırdıkları Teravîh ve yaptıkları vazırlarla temin ettikleri nakdî ve aynı (para ve yiyecek, giyecek gibi şeyler) yardimlarla bir senelik tahsil hayatını temin etmek üzere kasaba ve köylere «cetre» giderlerdi.

SUKKA (سكة) [San.] Mektup yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şukka; Arapça parça demek olup kâğıt parçası itibariyle mektup mânasında kullanılmıştır. Lûgatlerde şikka suretinde de harekelenmiştir. Büyükten küçüğe ait resmî vesikalarda mektup yazıldı yerinde «terkim-i sukka-i senaveri kılını» geçer.

*Atlas-i gerdun mu peyveste nihâl-i sidreye
Ya firaz-ı rayetinde sukka-i valâ mîdır,
Nef'i*

SUNE (شون) [San.] Ambar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şuanî suretinde cemilenir. Şuanî harb gemisi mânasına da gelir. Arapça vesikalarda geçer.

SÜRA (سورة) [Ida.] Müğavere, istigare yeri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden Devlet işlerini örümek için toplantılar yapılır ve bu toplantılara «Şûra», «Şûra-yi Saltanat» denilirdi. Sonradan Devlet işleri hakkında kararlar vermek, yapılan nizam ve kanunları tetkik etmek, bir kısım memurları muhakeme etmek üzere teşekkül eden daireye «Şûra-yi Devlet» denilmiştir. Cumhuriyet devrinde bu ad «Danıştay» a çevrilmiştir.

SÜRA-Yİ DEVLET (شورای دولت) [Ida.] Hierî 1284 (H. 1867) yılında Meclis-i Valâ'nın lâğviyle kurulan teşekkülün adıdır. Devlet işleri hakkında kararlar vermek, yapılan

kanun ve nizamları tetkik etmek, yüksek memurları muhakeme etmekle vazifelendirilmiş olan Şûra-yi Devlet; Tanzimat, Maliye, Maarif, Nafia daireleriyle İhtilâf-i Mercî Encümeni, Heyet-i Umumiyye, Temyiz, İstinaf, B-dayet mahkemeleri ve Heyet-i İthamiyye diye anılan Müdde-i Umumiyye heyetinden mürekkepti. İmparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

SÜRA-Yİ SALTANAT (شورای سلطنت) [Ida.] Harb ilânı, sulh akdi gibi fevkalâde hadiseler hakkında büyük devlet adamlarıyla, ilim, irfan sahiplerinin reyleri alınmak üzere Padışah'ların huzuruyla yapılan toplantılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılar zamanında bir çok defalar yapılan bu toplantıların sonuncusu Vahidüddin'nin padişahlığı ve Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığı zamanında yapılmıştı.

SUYU (سوی) [Fık.] Şeriklerden her birinin aralarındaki müşterek malın her bir cüzüne sari olmak üzere hisselerinin yapılmış olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şuyu; Arapça meydana çıkmış, herkeşçe duyulmuş demektir.

SÜKRÂVİZ (شکراویز) [Kıy.] Sofiyyenin başlarına giydikleri taclara sarılan parçanın adıdır. Buna «Risale» de denir.

SÜKÜFE (شکوفه) [San.] Tezhib istilahlarıdır. Musbafalarla yazma kitapların başına çiçek şeklinde yapılan tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tezyinat altın üzerine üstübeğle yapılırdı. Şükûfe; Farsça çiçek demektir.

SÜKÜFEDAN (شکوفه دان) [San.] İçine çiçek koymak için sürahi şeklinde yapılan kabın adıdır. Topraktan, çinden, porselenden, camdan, madenden, gümüş ve altından yapılırdı. Şükûfe; Farsça çiçek, dan de zârf-ı mekân edatıdır.

SÜKÜFE ÜSLÜBU (شکوفه اسلوبی) [San.] Tabii veya üslûplanmış şekildeki çiçeklerle yapılan tezyinat tarzı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şükûfe; Farsça çiçek demektir.

SÜKÜR (شکر) [So.] Görülen nimet ve ihşanın kadir ve kıymetini bilip sena ve duada bulunmak demek olan şükürün sofiiyyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir:

«Şükür, in'amatı mahallinde sarfetmekten ibarettir. Ulemanın şükürü kavilde, âbidlerin şükür ve in'amatı, fiilde, âriflerin istikamet i ahvaldedir. Cenab-ı Hak (وان شکرتم لازیدکم) buyurmıştır. Şükür; noksanı müstelzamdır.»

Abdülkadir Geylânî «Futuh-ül-Gayb» da şükür için şöyle diyor:

«Şükür, ya lisan veya kalb veyahut cevahir ile olur. Lisan ile şükür, nimetin Allah Taalâ'dan olduğunu itiraf ve halka izafeti terk etmektir. Ne kerdine, ne kol ve kuvvetine ve ne kesbine, ne de senin gayrinden ellerinde cereyan edenlerin hiç birine isnat etmemek, çünkü sen de onlar da hep o nimet için esbab, alât ve edevatınızdır. Onu kısmet eden, gönderen, icadeden, onunla meşgul eyliyen, müsebbip olan Allah ü Azze ve Celle'dir. Kasım O, mu'ti O, mucid O'dur. Şükre ehak olan O'dur. Hediiyyeyi getiren uşağa bakılmaz, gönderen efendiye bakılır. Bu bakış bilmiyenler hakkındadır ki «يعاينون ظاهراً من الحياة الدنيا وهم عن باطنها غافلون» buyurulmuştur. Zâhire, sebebe bakıp da ilim ve marifeti ondan ilerisine geçmiyen cahildir, nakıstır, akli kaasirdir.

«Çünkü âkil'e âkil denilmesi akibeti görmesi itibariyledir. Kalb ile şükür, sende olan nimetlerin hepsi zâhirde ve bâtında harekât ve sekenatındaki menfaatlerin, lezzetlerin cümlesi başkasından değil, ancak Allah'tan olduğuna itikad-ı daimle sağlam bağlanmaktır ki lisanıyla şükürün, kalbindeki şükürün tercümanı olur. (واسمع عليكم نعمه وانه لله وماكم من نعمه) (وان تمدوا نعمت الله لا تحصوها، فن الله) buyuruluyor ki mü'min için Allah'tan başka mün'im kalmaz. Cevahir ile şükre gelince: Bütün âzalarını Allah Taalâ'nın taatında tahrîk ve istimal etmektir. O halde Allah'tan i'raz bulunan herhangi bir hususta halktan hiç birine ibadet etmemek lâzım gelir ki bu, nefse, hevaye, iradeye, emanîye ve sair halka şamildir. Allah'a itaati asıl ve metbu' ve masivâsını ferî ve tâhi kılmak gibi. Başka türlü yaparsan cebbar, zalim ve Allah'ın hükmünün gayiiyle hâkim olmuş olursun?»

SÜTÜRBANAN (شتربانان) [Sar.] Has ahırdaki deveçiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şütür; Farsça deve, şütürban da deveci demektir. Şütürbanan, şütürban'ın cem'idir. Deveçiler arasında bir de şütürbanan-ı lök adı verilenler vardı ki çift hörküçlü develere bakanlar demektir.

SÜTÜRBAN ORTALARI (شتربان اورتاری) [Ask.] Yeniçeri Ocağı'ndaki deveci Ortaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda bunun yerine «Cemaat-i şütürbanan» tâbiri de geçer. Yeniçeri Ocağı teşkil edildiği zaman ocak an'anesine göre bin Yeniçeri alınmış ve her yüz nefere yayabaşı adıyla bir kumandan tâyin edilmiş idi. Bu itibarla ilkin on orta, yani bölükten ibaret olmak üzere kurulan ocak sonradan muhtelif tarihlerde mevcudu ve ortası

artmış ve cemaat denilen orta sayısı yüz bire kadar yükselmiştir. «Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları»nda (c. 1, s. 156 ve mütaakip) Yaya veya cemaat ortalarının tertipleme şekli şöyle gösteriliyor:

«Birinci cemaat orta veya bölüğünden beşinci cemaate kadar olan yaya ortalarına cemaat-i şütürbanan yani deveçiler cemaati adı verilmişti. Numarası hiç değişmeyen bu devçi ortalarından başka diğer Şütürban ağa ortaları da varsa da bunların orta numaraları zaman zaman tebeddüle uğramıştır. Meselâ 1033 H., 1623 24 M. tarihli Yeniçeri ulûfe yani maaş defterinde orta birden beşe kadar olan deveçilerden başka 8, 29, 33, 39, 40, 46, 55, 57, ve

95 inci ortalara şütürban ortaları olduğu halde 1074 H., 1663-64 M. senesindeki maaş defterinde ise yine birden beşinci ortaya kadar deveçilerden maada ve evvelki ulûfe defterinden farklı olarak 6, 8, 26, 29, 33, 39, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 57, 75, 78, 86, 87, 91. 95, 98 inci ortaların deveçiler ortası olduğu görülmektedir.

«Bu izahat bize cemaat veya yayabeyler ortalarındaki deveci kısımlarının numaralarının zaman zaman değişmiş ve artmış olduğunu göstermektedir. Hattâ bir me'hazımızda 40 inci ortanın Tekke ortası ve 25 inci ortanın da Katrancılar ortası olduğu gösterilmektedir.»

Yeniçeri Ocağı ile berader bu ortalar da tarihe karışmıştır.

T

TAAHHÜT TEMESSÜKÜ (تأهت تمسك) [Mal.] Müteahhitlerle mütezimlerin ve kefil olan sarrafların hazineye ve mal sandıklarına verdikleri senet ve kefaletnâmeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar taahhüt yerine getirildikten sonra sahiblerine geri verilir.

TAAMIYYE (طعامية) [Vak.] Misafirlerle fakirlerin karınlarını doyurmaları için yedirilen yemek, verilen erzak ve para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Taam; Arapça yiyecek şey, yemek demektir. Medreselerle tekke ve hastahanelere âit vakfiyelerde geçer.

§ [Ask.] Harp vesair fevkalâde hal dolayısıyla askerlere verilen iage bedeline de bu ad verilir.

TAASSUP (تأسف) [Din-Hal.] Lûgat mânası akraba ve mensup olduğu kavmin ferdleri hakkında yardım ve taraftarlık demek olan bu tâbir istilâh olarak din, ahlak, âdet vesairenden lüzumlu lüzumsuz taraftarlık ve gayretkeşlik göstermek demektir. Nakle ake uygun şeylerde ifrata varmamak şartıyla iyi, Şer'an ve aklen uygun olmıyan yerlerde kötü sayılır. Her suretle fena tefsire uğramış ve mâna ve kullanışı ifrat ve tefritten kurtulmamış olan bu tâbirin mevcut lûgatlardaki en uzun ve iyi izahı Ebuzziya Teflik Bey'in (ölümü 1913) tamamlıyanadığı (Lûgat-ı Ebuzziya) da'dır. Oradaki izahı aynen şöyledir: «Bu kelime en ziyade su-i tefsir ve istimalde uğramış elfazdandır. Taassup lûgatta: asabiyet icra etmek yani akraba ve efrad-ı âilesi ve bittevsî (genişletilerek) kavmi hakkında yar ve yaverlik kaydında olmaktır. Istilahta: gerek umur-i diniyyede ve gerek adât ve ahlâk-ı kavmiyyede müteşebbisane taraftarlık, gayretkeşlik göstermektir. Taassup makul olan hususatta ifrata varmamak üzere memduh, tavr-ı akla mülayim olmıyan halâtta nasıl olsa mezmumdur. Meselâ bir müslüman itikad ettiği Şer'i mes'e-lelerden birinin taarruza uğradığını gördükte taassup izharı ile o mes'eleyi tesahup (sahip çıkmak, korumak) etmeye mecburdur. Böyle bir haldе taassup müstahsen olur. Ve meselâ bir mahalde bulunup da efrad-ı melleti veya

âdat-ı kavmiyyesinden (kavminin âdetlerinden) bazısı hakkına zem ve tarizi mütazammîn (havi olan) söz işittikte gerek milletini ve gerek âdetlerini korumada taassup ve sebat eylesen memduhtur. Fakat mugayir-i dindir (dine aykırıdır.) Zu'mu ile (itikadiyle) yabancı dil tahsiline ve yeni fenler taallümüne (öğrenmeye) ve meselâ fotoğrafla resim aldırma veya fotoğrafçılık öğrenmeye ve hasılı manen ve madde-ten mazaratı olmadıktan maada büyük faidelere müstelzim olan umura (işlere) taassup ilcasiyle muhalefete kalkışırsa makduhtur (kötüdür). Şinasi'nin şu beyti ise bu gibi ahvale tarizen inşad olunmuştur: (Olmuş insana taassup bir unulmaz illet - Hüsn-ü tedbirin ile kurtulur andan millet) ve meselâ dinî farızaları iltizam ile riayet edenlere mütaassup veya müraatına (riayet edilene) taassup namını vermek ise bu kelimeyi istimalde tefrittir ki diğer tarafın ifratından inbias eylemiştir. (Koca Sekban başı: bir alay kendini bilmez nesnas (maymun makulesi mahlûkat) cahilâne taassupla Nizam-ı cedid gibi bir cünd-i muntazamın (muntazam askerinin) mahvını iltizam ile dünya ve âhiretlerini harap eylediler. Boş yere taassup göstermek en mühlik (helâk edici) bir âfettir) (Bir adamın millî taassubuna dokunmak kadar hamakat olamaz.) (Cezmi: Cizvit cemiiyeti sureti insan velâkin kendisi şeytan bir mahlûk-ı garibin saye-i taassup ve riyasında teessüs etidi.) Bu misaldeki sureti istimalinden münfelim olduğu üzre (anlaşıldığı üzre) taassup bazı defa riya kadar mezmum bir suret almaktadır. (İbret: Bir şeyi mücerret eskiden kalma olduğu içün iltizam etmek nasıl beyhude bir taassup ise bir şeye mücerret yeni çıktığı için taraftar olmak dahi onun gibi ve fakat ondan muzır bir taassuptur. Bu ibare taassubun tazammun ettiği manayı tâyin etmiştir.)

Son devrin en büyük İslâm Mütefekkiri Muhammed Abduh (Ölümü 1905) tarafından Arapça yazılıp İstiklâl Marşı şâiri Mehmet Akif (ölümü 1936) tarafından Türkçeye tercüme edilen ve kolaylıkla anlaşılması için bazı yerleri bugünkü dile çevrilen (Taassup) başlıklı yazıda deniliyor ki:

«Her tarafta, bilhassa Şark memleketlerinde umum halkın dilinde dolaşan, bütün mahfillerde (toplantı yerlerinde), cemiyetlerde mânası ağızdan düşmeyen bu kelimenin (tâbirin) kullanılışındaki bolluk o dereceye varmıştır ki bugün iyi söz söylemek kudreti olmayanların yardımcısı hep bu kelimeden ibaret kalmıştır. Hiçbir ibare geçmiyor ki bütün bahislerin yerini zapteden bu kelime ile bağlamasın, yahut bununla bitmesin.

«Taassup her belânın sonu, her musibetin asli sebebi sayılır. Asabiyyetle muttasıf olanlarla fevz ve felâh (muvaffakiyyet ve selâmet) arasına gerilmiş en kalın bir perde olduğu vehmedilen bu lâfız söylenilince zihinlere nakisâlardan (kusurlardan), rezailden ibaret bir örnek geliyor. Hele kendilerinde doğru ile eğriyi ayırmak kudreti olmadığı halde Frenk kıyâfetine bürünerek Garphıları körü körüne taklit kötülüğüyle, en yakışsız mesleklere sapanlara gelince; onlar bu yeni türeyen bid'atı sözlerine sermaye etmek hususunda en ileri gidenlerdir.

«Bakarsın ki herifler taassubun fenâlıklarını sayarken bağlarını sallıyorlar, kâğıtlarını çatıyorlar; büyük, sakal altından istihzalar ederler. Sağa, sola taan ve tezyif okları yağdırıyorlar; kadriyi küçültmek istedikleri adamın ismine Frenklerin fanatik lâfzını eklerler. Her kimde olursa olsun kendi meşreplerine aykırılık görürlerse onu mutaassıp sayarak kâğıtlarıyla birbirine gamsederler. Böylelerine rasgeldikleri yerde yüzlerini eğitirler; konuşmaya lâik görmezler, arkalarını çevirirler; zavallının haline teessüfler ederler. İyi ama bu lâfızdan (taassup tâbirinden) ne mâna çıkarıyorlar ki bütün uğursuzluğun temeli zannında bulunuyorlar.

«Taassup, asabiyyet sahibi olmak mânâsıdır. Asabiyyet nisbî mastarlardandır. Asabe mensup olmak demektir. Asabe ise bir adamın mensup olduğu kavimdir ki onun zâtî kuvvetini teyid eden, şahsını zulüm ve tecavüzden koruyan hep odur. O halde taassup insanın ruhuna ait bir sıfattır ki insanın kendisine münasebeti olanları koruması, haklarını müdafaa kalkınması hep bu sıfatla ittisafından (vasıflanmasından) ileri gelir. Taassubun neveleri, dereceleri, beşer mefhumunun muttasıf olduğu malûmata, bilgiye göre değişir.

«İşte Cenab-ı Hak beşer kabilelerinin, milletler binasını hep bu sıfat üzerine kurmuştur. Her milletin esas rabitası bu sıfattır; daha doğrusu bu sıfat, muhtelif unsurlardan müteşekkil olduğu halde bir ruh tarafından idare edilmekte olan beden gibi, müteferrik millet-

leri bir isim altında toplanarak ilâhî takdir ile cümlesini bir vücut şeklinde kemâle erdiren umûmî bir hayattır ki o sayede bütün millet her tavır ve şânı, bütün saadet ve mahrumiyyeti kendisine ait ve sair şahıslardan tamamıyla müstakil bir şahıs makamına kaaim olur. İşte bu suretle hasıl olan ittihatı ki muhtelif milletler, dağınık kabileler arasında meydan alan müsabakalara yol açar, iki karşılıklı milletten her birinin diğerine karşı refah feyzi, maiyet genişliği gibi saadet sebeplerinin çokluğu ile izzet ve satvet, yüksek makam, hümet ve mehabet ibda etmek (meydana getirmek) gibi büyüklük delillerinin fazlalığı ile övünme sevkeder. Halbuki milletler arasında meydana gelen rekabet daiyesi, şahıslar arasında da olduğu gibi yaşamaya lüzumlu olan bütün şeylerde kemâlin en yüksek gayesine doğru imkânın müsaadesi nisbetinde en büyük saiktir.

«Taassup küllî bir ruhtur ki yeri milletin umumî hey'etidir; millet fertlerindeki ruhlar ise o umumî ruhun havas ve müdrekatı (his ve idrâk edilen şeyler) kabilindendir. Binaaleyh bu havassın birine hariçten uygun olmayan bir hâdisa isabet edecek olursa derhal buradan küllî ruh münfail olarak o hadisenin def'i için galeyana gelir. Bu cihetten taassup vatanî hamîyyetin biricik heyecan verici bir sâiki, cinsî yardımın âdeta bir körüğü mesabesindedir. Millet fertlerini, milletin zararını, kötü akîbetini mucip olacak bir takım denaetler cinayetler, irtikâbından meneden kuvvet ancak taassuptur. Her millette faziletli ahlâkın kuvvetlenmesi, tabiatların istikameti o milletteki taassup ile fertleri arasındaki ittihat nispetindedir. Çünkü canlı her fert bir bedeni teşkil eden azâ cümlesinden selim bir uzuv mesabesinde bulunur. Bu yüksekliğe ne mağrur olarak ayakta istigna gösteremediği gibi ayak da aşağıda bulunduğuna bakarak vücuttaki mertebesinin düğünlülüğüne hükmetmez; cümlesi birden bedeninin hıfz ve bekası için hususî vazifesini görür.

«Taassup zaafî sebebiyle fertler arasındaki bağ gevşediği zaman milletin âsabına gevşeklik gelir; tutunacak dayanaklar kırılır; o tannan olan tellerin sesi çıkmamağa bağlar, bedev binası nasıl zevale yüz tutarsa, milletin yapısı da o suretle çöküntüye düşer. Artık küllî ruh mahvolur. Fertlerin kalsa bile milletin hey'eti bozulur, fesada uğrar. Bu haldeki millet de dağınık bir takım cüzlerden başka bir şey değildir ki bu da tabiatın değişmeyen kanunu iktizasınca diğer bir takım bedenlere temessül suretiyle bâki hayatını muhafaza eder;

yahut ikinci bir ruh nefholununcaya (üfürölünceye, verilinceye) kadar ölümün pençesinde esir olarak kalır.

«Hâlıkın bu hilkat âlemi üzerindeki değişmez ebedî kanunu o surettedir ki; bir kavmin asabiyyeti zayıfladığı zaman Cenab-ı Hak onu gaflet içinde bırakır, fertler birbirinden habersiz bulunur. Millet arasına tefrika düşer; ecnebilerin, yabancı unsurların müdahalesi için gayet geniş bir meydan açılır. Artık böyle bir kavim için düştüğü ölüm bataklığından doğrulup kalkmak kaabil değildir. Meğer ki Kudret-i Fatıra tarafından taassup ruhu ifazâ olunsun da ikinci bir doğuş suretinde tekrar diriltilmiş olsun.

«Evet taassubun da sair vasıflar gibi bir itidal haddi, bir de ifrat tefrit dereceleri vardır. Asabiyyette itidal, şu meziyyetlerini saydığımız kemaldır. Tefrite gelince, bundan doğacak musibetleri de gösterdik. İfrat ise sahiplerini zulüm ve teaddiye sevkedeceği için gayetle kötüdür. İfrat ile müteassıp olanlar kavmini haklı olsun, haksız olsun daima müdafaa da bulunurlar. Mensup oldukları cemaatı her türlü müsaadelere istihkak hususunda münferit göstererek kendilerinde olmayanları başıboş hayvanlar göziyle bakarlardı. Onların da berikiler gibi meşru' hakları olacağını hatırlarına bile getirmezler. Bu suretle adaletin geniş yolundan çıkarlar ki o zaman taassuptan beklenen inkılâp mazarrata inkılâp eder, milletin şerefi gider, daha doğrusu şeref ve yüksekliğin temelleri sarsılır. Çünkü insan cemîyyetinin dayandığı temel adalettir. Milletlerin hayatı adil ile kaaimdir. Adalet kanununa boyun eğmeyin hiç bir kuvvet yoktur ki nihayet mahvolmasın. Zaten taassup ifratı «Asabiyyete sebep olan bizden değildir» mealında olan (ليس منا دى الى) hadis-i şerifi ile Hazret-i Şâri Sallallahü aleyhi vesellem Efendimiz tarafından nehy buyrulmuştur.

«Taassuptan murat olan mâna neseb bağlılığından doğan cinsî nusrat olduğu halde örf ehli bu mânâyı daha ziyade genişleterek diyanet bağlılığı ile birleşen şahısların birbirine yardımlarına, korumalarına itlak etmeğe başlamışlardır. Zaten Frenk müelliflerinden ileri gidenleri taassubun yalnız bu nevini kötülemeğe şayan buluyorlar. Lâkin zannetmeyiniz ki onların bu meseleki aklın kabul edeceği bir meslek olsun. Zira başka başka şahısları ayrı ayrı kabileleri ittihadı sevkederken bu suretle gaileleri def'e, faziletleri celbe muktedir bir kudret icat eden akrabalığın ister mençei din olsun, ister mezhep olsun, tesiri asla değişmez.

«Bahusu muhtelif beşer kümelerinde iki cins rabitanın mevcudiyeti Allahın takdiri iktizasındadır ki bu âlemde insaniyyetin itibar edebileceği güzel şeyler hep o iki bağlılık sayesinde meydana gelmiştir. Neseb ve cinsiyet cihetiyle karabeti olanların birbirlerini müdafaa etmeleri, maiyet levazımını hazırlamak hususunda birbirlerine müzahir olmaları ile dinî karabet ve mezhep rabitası ile birleşmiş olanların bu türlü muameleleri arasında akıl için zerre kadar fark yoktur. Dinde müşterek akait usullerinde müttetik olan adamların asabiyyeti itidalini muhafaza eder de muamelâtta taaddiye meydan vermez. Ve kendilerine dinen muhalif olanlara karşı ahdi nakzeylemek, hürmetsizlikte bulunmak, haklarını inkâr etmek gibi tecavüzlere münker olmazsa bu nevi taassup beşer faziletlerinin en büyüğü, en faydalısıdır. Daha doğrusu böyle mutedil bir taassup en mukaddes, en ulvî bir bağlılıktır ki lâ-yikiyle tahmin edilirse en yüksek mertebeye çıkanları efendiliğin şahkasına, büyüklüğün ve şerefin zirve ine (tepesine) yükseltir. Hele bu bab-ı metine temessük edenler (bu sağlam halata tutunanlar) geriata tamamıyla bağ eymişlerse dinî şevket aradaki cinsiyet ve kavmiyyet gayretini İslâmiyyette olduğu gibi büsbütün mahvetmek derecesinde kuvvet bulmuşsa taassubun tesiri bir kat daha artar.

«Dinî taassup bağların en kuvvetlisidir, tarzındaki sözümüzden dolayı muahaze edilmeyiz zannederim. Çünkü asabiyyetin bu nevini nasıl muhtelif fertler arasındaki ihtilâfları mahvederek cümlesini aynı maksatlara aynı emellere hâdim ediyorsa, yine o suretle kabileler, cemaatlar arasındaki zıddiyyet ve münâfereti kaldırarak, hattâ neş'e, lisan, âdetler itibarıyla muhtelif olan, belki de suret ve şekiller cihetinden birbirinin tam zıddı bulunan müteferrik cinsler beyindeki uzaklık sebeplerini bertaraf ederek ummunun temayülât ve temenniyatını bir maksada irca' eder ki o da büyüklük ve şerefin devam ettirilmesinden ve toplayıcı bir isim altında namını teyid etmekten ibarettir. Tarihin şehadeti ile sabit olan bu emir, dinî taassubun şevketi sayesinde husule gelmiştir ki bu işte cinsî rabitanın zerre kadar tesiri yoktur.

«Son zamanlarda türeyen dinsizlerden bir takımı dinî taassubun fesadıcılığı namıyla bir çok hezeyanlar ileri sürüyorlar. Bunların zu'munca diyanet erbabını medenî kemâlâtta doğru terakkiden alıkoyan; basiret nazarlarını mârifet nuruna karşı perdeliyecek kendilerini cehalet karanlıklarında dolaştıran, kezalik dinlerine muhalefette bulunanlara karşı bunları;

zulüm ve itisafa sevk eden sebep, din kardeşlerini mezalime hedef olmaktan korumak için gösterdikleri hamiyetle dinlerine ârız olan bozgunluk sebeplerini yoketmek için gösterdikleri yardımdan başka bir şey değilmiş. Binaenaleyh meydana gelen fenalıkların kalkması, işlerin düzelmesi için dinî asahiyyeti hiçbir eseri kalmıyacak surette mahvetmekten, akli akidelerin nüfuzundan kurtarmaktan başka çare yokmuş.

«Şimdi herifler şu mütalâayı yürüttükten sonra fazla olarak Müslümanlar hakkında bir alay «racif tasni» ediyorlar, biçarelerin taassup saikasıyla yapmış oldukları fenalıkları sayıp sayıp bitiremiyorlar.

«Yalanlarıyla kalsınlar! Din en evvelki muallim, en mükemmel üstad olduğu gibi, insanları ilim iktisabına, marifetlerini tevsiye sevk hususunda en muvaffakiyyet sahibi bir hadisedir. Rubu ahliki faziletler ile, yüksek seciyyeler ile mütehalik etmek, adil ve savap şehrahından ayırmamak, kendisindeki şefkat ve merhamet hassasını uyandırıp heyecana getirmek için din en şefkatli bir mürebbi, en basiretli bir edep muallimidir. Hususıyla İslâm dini, tabiatlarında kökleşmiş kötülük ve kabalık itibarıyla, vahşetin son devresinde bulunan bir milleti pek az bir zaman içinde hikmet ve medeniyetin en yüksek payesine yükseltmiştir.

«Cinsî taassuba ârız olan ifrat bazan dinî taassuba da girer ki bu yüzden bir takım mezalim zuhur eder. Hatta bir din ile mütedeyyin olanların diyanetten kendilerine muhalefette bulunanları mahvetmeğe, dünyadan vücutlarını kaldırmaya kalkışmalarını bile intaç eyler. Ezcümle Garp milletlerinin Ehl-i Salip namıyla maruf müthiş muharebelerde fütuhât hırsıyla, yahut dine davet maksadıyla olmayarak mahza Müslümanları mahv için Şark memleketlerine hücum etmeleri, İspanyolların da Endülüs Müslümanları hakkında türlü türlü mezalimi reva görmeleri gibi ki daha evvel de buna benzer bir çok vak'alar meydana gelmiş, hattâ Hristiyanlığın şevket kazandığı ilk zamanlarda Mesihiler Yahudileri Kudüs'te topluyarak yakmışlardı. Şu kadar vardır ki bu gibi ârızalar din usullerine muhalif olarak zuhura geldiği için pek az müddet devam edebilmiş, sonra din sahiplerinde de dinin sulh kanunları, âdil ve merhamet kaideleri üzerine müesses esas usullerine avdet eylemiştir.

«Müslümanlara gelince; bunlardan da geçmiş asırlarda taassubu pek ileri götüren bazı tâifeler zuhur etmemiş değildir. Ancak bu ifrat onlara hiçbir vakit dinî kendilerine muhalif olan kavimlerin belâklarını kastettirecek de-

receye varmamıştır. Müslümanların Ceziretül-Arap hududunu tecavüz ettikten sonra böyle bir harekette bulunduklarına dair İslâm tarihinde bir haber yoktur. Biz iddiamıza en kuvvetli bir delil olmak üzere Müslüman memleketlerinde birçok muhtelif milletlerin mevcudiyetini zikrederiz ki o zamanlar satvetin, şevketin müntehasında bulunan Müslümanlar tarafından memleketleri istilâ edildiği sırada kendileri zaafın, inhitatın kemalinde iken eski âdet ve akidelerini muhafaza etmiş, halâ da etmektedirlere. Evet; Müslümanlar fütuhata, memleketlerini tevsiye haris idiler; satvet ve ikballelerinin terakkisine hâil olmak istiyen kavimlere karşı şedit idiler. Bununla beraber sair dinlerin hürmetini muhafaza ve zimmîlerin hakkına riayet ederler, kendilerine tâbi olan muhtelif milletlerin hukukunu mer'î tutalar, onları harice karşı müdafaada bulundururlardı. Zaten onların tâbiyyetlerini kabul edenlerin menfaati kendi menfaatleri, mazarratları da aynıyle kendi mazeretleri hükmünde bulunması kökleşen akidelerindendi. Zimmîlere karşı olan muamelelerinde ise (يا ايها الذين آمنوا كونوا قوامين بالعدل) ilâhî emirden harice çıkmamışlardır, meğer ki insan tabiatı için külliyyen kurtulmak kaabil olmayı bazı müsteciyat zuhura gelmiş olsun.

«Müslümanlar neş'etlerinin bidayetinden bugüne kadar sair dinler ashabını müstahak oldukları yüksek makamlardan, büyük mansıplardan hiçbir vakit mahrum etmemişlerdir. İslâm hükümetlerinin her birinde, hem de feyiz ve kemal devrinde muhtelif dinler ashabından pek çoğu yüksek mansıplara çıkarılmıştır. Halâ da öyledir. Zannederiz ki Garp milletleri âdil ve müsavatsız bu derecesine bugün bile varmamıştır. Yazık o kimselere ki Müslümanlar taassupları sebebiyle sair dinler ashabını haklarından mahrum bırakıyor gibi cahilâne zanda bulunuyorlar.

«İslâm hükümetleri ilk zuhurlarındaki şevketle, o kadar fütuhatla mülk ve saltanatlarını teyit hususunda gösterdikleri o kadar azim ve himmetle beraber muhaliflerine dinlerini cebren kabul ettirmek meslekini kat'îyen iltizam etmemişlerdir. Yalnız bir kere İslâma davet ederler, kabul olunmazsa haraç makamında bir resim alırlardı ki bu resim fıkıh kitaplarında tasrih edilmiş olan bir takım âdil şartlar dairesinde tarh olunurdu. Görülüyor ki Müslümanların bu hali Nasraniyyeti kabul etmiş olan Roma ve Yunanlıların şevketlerin bidayetindeki halinin büsbütün hilâfıdır. Çünkü berikiler hiçbir memlekete girmezlerdi ki ahalisine asil dinlerini bırakarak kendi nasraniyyetlerini

kabul ettirmesinler. Nitekim Mısır'da, Suriye'de, hatta bizzat Frenk memleketlerinde hep bu usule riayet etmişlerdi.

«Vâkıa sözün gelişi ile sadetten biraz uzaklaşır gibi olduk; mamafih bu sözlerde de basiret erbabı için itibara değer cihetler vardır. Haydi sadede rücu edelim: Hiç aklından zoru olmayıyan bir adam için mutedil dinî bir taassubu nakisa addetmek kaabil olabilir mi? Hiç dinî taassup ile cinsî taassup arasında evvelkisinin temin edeceği faydaların daha kudsi, daha pâk, daha şamil olmasından başka bir fark bulunabilir mi? Zannetmeyiz ki iddiamızın sıhhatinde şüpheye dügecek bir âkil bulunsun. Öyle ise bu heriflere ne oluyor ki bilmedikleri, anlamadıkları meselelerde böyle birçok hezeyanlar ediyorlar. Acaba yalnız vatan sevgisi namını verdikleri sinsi taassup ile böbürlenerek bnuu en şerelli bir fazilet itikat eylemek hususunda hangi mâkul esasa istinat ediyorlar? Acaba mutedil bir dinî taassubu hakaret nazariyle görmek, ondan mümkün olduğu kadar uzak durmak icap eden bir nakisa suretinde tanımak için hangi içtimâî kaaideye itimat ediyorlar. Evet; Müslümanlar arasındaki rabatların en kuvvetlisi din olduğunu, bütün İslâm kuvvetinin ise itikat asabiyyetinden başka bir suretle teccyüt etmiyeceğini yakinen anlamış olan Garplılar İslâm memleketlerini teshire son derece haris oldukları için olanca himmetlerini Müslümanların zihinlerine bu gibi bozuk fikirleri yerleştirmek cihetine hasrettiler. Milletin temelini esasından yıkacak, milleti tefrikaya düşürmek için bu mukaddes rabıtayı kırıp atmak mecnunane teşebbüsü onların nazarında bir hikmet tavrı suretinde göstermeğe başladılar. Çünkü birice ve bütün akıl sahiplerince malûm olduğu üzere Müslümanların din ve itikat haricinde olarak cinsiyet gibi bir rabita tasımadıkları onlarca da yakinen anlaşıldı. Bhusus birtakım müfsitler İslâm memleketlerine sokuldu, bir alay beyinsiz Müslümanlar ise cahilâne taklit beliiyesiyle bunlara önayak oldu. Müslümanları, dinî taassuptan uzaklaştırmak hususunda heriflere muavenette bulundu. Halbuki bir taraftan mahvına çalışarak muvaffak oldukları dinî taassubun yerine, cehil ve denaetlerinden dolayı o kadar payelendirdikleri cinsî rabıtayı olsun ikame etmediler. Bunlar aynıyle kendisine bir başka barınacak mahal tedarik etmeden oturduğu evi yıkıp açıkta, tabiatın müjessirâtı tehdidi altında kalan sersemelere benzerler.»

Büyük âlim bundan sonra Garplıların Müslümanlığı yıkmak için takip ettikleri yolu yaz-

dıktan ve Müslüman kıyafetine sokulanların yaptıkları propaganda ile yollarını şaşırınlar hakkında «yazıklar olsun o namerde ki millettini bir lokma ekmeğe yoluna, haklarını bir zelim menfaat uğruna feda eder» dedikten sonra yazısına şöyle devam ediyor:

«İşte bu siyaset tarzı, Şraktaki harisane arzularına muvaffakiyyet için Garplılar tarafından müracaat edilen has bir nevidir ki Avrupa devletleri bunu bittecrübe kabul ederek nâfi' semerelerini iktifat eylediler. Şarklıları bununla avlamaya başladılar. Bu devletlerden bir çoğu Osmanlı ülkesine, Mısır'a ve sair İslâm memleketlerine tuzaklar kurdular. Hükümet ricalinden, modern ilim ve medeniyet müteşiplerinden pek çoklarını avlıyarak onları yine kendi memleketlerindeki maksatlarını istihale âlet yaptılar.

«Mamafih biz hiçbir vakit İslâm kıyafetinde görünen bu dinsizlerin, bu zındıkların böyle birtakım bâtil heveslere, rezil emellere esir olmalarına taaccüp etmeyiz. Biz asıl birtakım halis Müslümanların haline taaccüp etmekteyiz ki akidelerinde daim, imanlarında sabit oldukları halde dinî taassubu alabildiğine zemmediyorlar: Mutaassıpları gılgizle, huşunetle medeniyet i hazıraya karşı bigânelikle müttehim tutuyorlar. Heyhat, bilmiyorlar ki böylelikle milliyet esasını sarsmış, milletin halini ifsad etmiş yegâne me'valarını kendi elleriyle, birtakım fesat ve şekavet erbabını elleriyle yıkılmış oluyorlar. Mutedil taassubun mahvını istiyorlar, öyle mi? Va esefa ki bunun mahvı bütün milletin mahviyle eenebilerin ellerine düşmesi demektir. Hem bir kere o ellere geçecek olursa artık yer ve gök durdukça esareten kutulmak mümkün olamaz.

«Vallahi biz bu ikinci fıkranın haline o kadar taaccüp etmiyoruz. Taaccübe vücuh ile şayan bir şey varsa o da Şarklılar arasında bu gibi kötü fikirleri yaymaya çalışan Garplıların halidir ki bunlar dinî taassubu zemmetmekten, mutaassıpları vahşetle, huşunetle itham eylemekten hiç utanmıyorlar. Halbuki taassubun bu nev'inde Frenkler kadar ileri gitmiş, asabiyyet daiyesiyle kıyam meselesinde Frenkler kadar haris bir kavim yoktur. Ne hacet, zaten dinî neşre memur olan misyonerleri himaye ederek vazifelerine ait hususatta lüzumu kadar yardımda bulunmak o hükümetlerin esas kanunları cümlesindendir.

«Bilfarz bunların din ve mezhepdaşlarından birine insan cemiyyetinin hiçbir zaman azade olamadığı, uygunsuз hâdiselerden biri isabet edecek olsa Garbın bütün mütemeddin memle-

ketlerinin ufukları derhal her taraftan yükselen feryatlar, sesler, şikâyetlerle çalkılır. Hepsî birden : kalkınız ne duruyorsunuz? Gayet müthiş bir felâket meydan aldı, pek ciddi bir hâdise zühre geldi. Toplanınız, el ele veriniz, tâ ki şu musibeti defedelim. Bir daha zühre etmemesi esbabını düşünelim. Yoksa Mesihî dini mahvuluyor» yaygarasını göğe çıkarırlar.

« İşte o zaman bütün Garp milletleri aralarında cinsiyyet ihtilâfı gibi, buğz ve adavet gibi, siyasi husumet gibi birçok tefrika esbabı bulunmakta, her devlet lâıkiyle intikam almak için rakibi bulunan devletin felâketini dört gözle beklemekte iken bir de bakarsın ki derhal ittifak etmişler, bütün harb kuvvetlerini ve siyasetlerini dindarlarının himayesi cihetine tevcih ediyorlar; isterse müdafaasına azmettikleri adam dünyanın öbür ucunda olsun, isterse kendileriyle onun arasında cinsen hiçbir rabita mevcut olmasın.

«Lâkin beri tarafta fesat ve fitne tufanları feyzan etse de yeryüzünü kaplasa, onlara dinen muhafif olan milletlerin kanları belâ seli gibi akıp gitse, heriflerin bedeninden bir kıl bile ürpermez. Hattâ işten göya haberleri bile olmaz. Beger fitratında merkûz olan şefkat ve merhamet hissinden külliyyen zühul ederler. Varsın tahripkâr belâ seli sürükleyip götürmekte olduğu musibet enkazı ile beraber tabiatıyla gidip dayanacağı gayeti bulsun diyerek kendi haline bırakırlar. Göya bunların nazarında Mesih dininden hariç olanlar başıboş bir sürü hayvan menzilesindedir de kendi zuumlarıncâ hâmişi, muzahiri bulundukları insaniyyete mensup değildir. Hem bu hal onların mütediyyinlerine hastır, zannetmeyin. Mülhitleri Allaha, Peygambere, semavi kitaplara kat'iyen inanmayanlara da dinî taassup meselesinde mütediyyinleriyle müsabaka ederler. Asabiyyetlerini teyit için hiçbir işten geri durmazlar. Bari Hakkı tanısalar da oraya gelince dursalar ne alâ. Lâkin heyhat ki onu pek çok tecavüz ederler.

«Evet; Frenklerin dinî asabiyyete temesük hususundaki halleri cidden gariptir. Meselâ işlerinden Gladston gibi biri çıkar; fikir hürriyetinin müntehasına varan kavmi tarafından ahrarın riyasetine geçirilir de sonra herifin ağzından bir kelime çıkmaz ki içinde rahib Sen Piyer'in ruhu duyulmasın; doğrusu onun ruhu papazın ruhanun kopyası olduğu istidâl edilmesin. (Gladston'un Hutbelerini okuyunuz).

«Ey ümmet-i merhumel Bu sizin hayatınızdır, mubafaza edin. Bu sizin kanınızdır, heder etmeyin. Bu sizin ruhunuzdur, elden kaçırma. Bu sizin sadetinizdir, hiçbir bahaya

vermeyin. Böyle sağlam millî rabitanız meydana dururken birtakım türrehata aldanmayın. Hak varken bâtila kapılmayın. İm'an gözünden vehim perdesini kaldırın.

«Fakat diğer taraftan kanun-i kavimi adalete inkıyat lüzumunu da unutmayın. Zira kâinatın esası, âlemin ruh-ul-bekası adildir. Adalet hükmüne hürmet etmeyen kavim için felâh mu tasayver değildir. Allah'tan korkun. Sair dinler erbabının haklarını muhafazaya dair olan emirlerine hakkıyla riayet edin. Kendi dininizden olmıyan vatandaşlarınızla, komşularınızla hüsnü muâzerette bulunun. Memleketinizin menafiline ait hususatta onlarla anlaşmağa çalışın. Çünkü sizin menfaatleriniz onlarınkiyle, onların menfaatleri de sizinkiyle kaaimdir. Asabiyyeti zulüm ve adavete, başkalarının haklarına taarruza vesile ittihaz etmekten sakının Zira dininiz sizi bundan nehyediyor. Böyle yakışıkız hareketi karşı giddetli tehditlerle bulunuyor. Bir de asabiyyeti yalnız birbirinize meyil ve mahabete kasretmeyin Meed ü rif'atte terakki ve şevkette, ilim tahsili, fazilet iktisabı, insani kemâlât ibrazında sair milletlerle müsabaka için bu kudretten istimdat edin. Emel ve fikirlerinizin bir noktaya in'itafı için, aradaki tefrikaların zevali için asabiyyete tevessül eyleyin. Her biriniz din, vatan kardeşinin eline yapışarak zillet alçaklığından şeref ve kemale yükselmeğe gayret etsin.»

TABAKA (طَبَقَة) [San.] İnce yaprak halindeki kâğıda verilen addır. Bunun yerine «yaprak» da kullanılır. Ancak yaprak tâbiri daha ziyade kitap ve defterlerin kâğıtları ve iki sayfası hakkında kullanılır. Eski yazma kitaplarda «varak» tâbiri de aynı maksatla kullanılır ve her varka bir sayfa numarası konulurdu.

TABAK ALTLIĞI (طَبَقِ الْأُتْلُغِ) [San.] Sini üzerinde yemek yenirken sahan ve tabakların kaymaması ve sini veya örtüyü kirletmemesi için altlarına konulan şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Nihali» de denilen tabak altlığı bezden, deriden, tahtadan işlemeli olarak yapılırdı.

TABAKHANE (مَبَاخِنَة) [San.] Hayvan derilerinden meşin, kösele yapılan yer, imâlât-hane hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü iş yapanların Arapçası olan debbağ dilimizde tabak çekline sokulmuş ve o türlü iş yapılan yerlere de tabakhane denilmiştir.

TABAN SAVAGI (طَبَانِ سَوَاغِي) [Mim.] Hazine ve sarnıçların içini temizlemek için diplerine yapılan deliğin adıdır.

TABBAH (طَبَّاح) [San.] İmaret, tekke ve hastahane gibi müesseselerde yemek pişirip hazırlayan, aşçı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tabh'tan gelir. Tabh; Arapça pişirmek, pişirmek, tabbah ta aşçı (ahçı) demektir. Vesikalarda geçer.

TABBAHİN-İ HASSA (طَبَّاخِينَ حَاصَّة) [Sar.] Saray aşçıları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saray aşçılarından bir kısmı saray adamlarının, bir takımı da hususi surette Padışahların yemeklerini pişirirlerdi. Tabbah; Arapça aşçı demektir.

TABBAL (طَبَّال) [Sar.] Davuleu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça davul demek olan tabl'dan gelir. Sarayın Tabl ü alem mehterhansı denilene «Mehterhane» takımında on altı tabbal yani davuleu vardı.

TABANI YANIK (طَبَانِي يَانِيك) [Hal.] Mecaz yoluyla çok gezip dolaşan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TABANKES (طَبَانَكَش) [Hal.] Yaya yürüyen, piyade yerinde kullanılır bir tâbirdir. Keş; Farsça çıkmak demek olan keşiden mastarından gelir.

TABANLARI KALDIRMAK (طَبَّانَرِي قَالِدَرْمَاق) [Hal.] Mecaz yoluyla hızlı koşup kaçmak, savuşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Yoksa hep çiftçiler kırar sabanı;
Toplanan ordu kaldırır tabanı.*

Abdülhak Hâmit

TABANLARI YAĞLAMAK (طَبَّانَرِي يَاقْلَامَاق) [Hal.] Mecaz yoluyla hızlı yürümek, koşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TABANSIZ (طَبَّانَسِيز) [Hal.] Mecaz yoluyla korkak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TÂBAN (طَبَّان) [Mim.] Eskiden tepe pencerelerine verilen addır. Tâban; Farsça ziyalı, parlak demektir. Bu türlü pencereler etrafı aydınlatığı için bu ad verilmiştir.

TABE SERAH (طَبَّابِ سَرَاه) [Hal.] Kabri pâk, mezarı cennet olsun yerinde ve dua makamında kullanılır bir tâbirdir. Eski Padışahların adları anılırken söylenir ve yazılırdı. Vesikalarda geçer.

TÂBHANE (طَبَّاهَنَة) [Vak.] Yoksulların barınması için kurulmuş olan hayır müesseselerinden birinin adıdır. Bunun yerine «Tavhane» de denilirdi. Farsça «tâb» yahut «tâv» hararet, güç va kudret mânalarına gelir. Hastahane'den çıkıp da nekahet devresini geçirme yahut tağradan gelip de iş buluncuya kadar

barınma ihtiyacını duyan fakirler buraya sığındıkları için bu adı almıştı. «Misbah» da fakirler için yapılan yere Arapça «ribat» denildiği, «Haniye» de de insanın tasadduk eylediği şeylerin efdali ribat bina etmek olduğu yazılıdır.

Abdülkadir Erdoğan «Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyyesi ve Kazasker Hâmit Efendi» başlıklı tetkik yazısında (Konya «mecmua», numara 8) şimdî Türk - İslâm Müzesi binasında kull nılan Tâbhane ile bitişigindeki ziyafethanenin ikisine birden imaret denildiğini yazıyor.

Belediyye ve Belediye işleri hakkındaki kıymetli tetkikleriyle tanınmış olan Osman Ergin İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konferanslara dair olan «Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İkişisi» adlı broşürde tâbhanelere de temas edilmiş ve şu izahat verilmiştir: «Yalnız İstanbul'da «Tâbhane» adı verilen ve yoksulların barınmalarını temin eden yirmi kadar müessese vardı. Hemen her büyük camiin yanında bir «tâbhane» bulunurdu. İstanbul'a gelen fakir seyyahlar, garip kimseler, yoksul adamlar buralarda yatarlar, kalkarlar ve yanıbaşlarındaki imaretlerde de karınlarını parasız doyururlardı. Aş kalmış, kuvvetten düşmüş, zayıflamış kimseler burada yeyip içip kuvvetlenmekte idi. Hattâ Evliya Çelebi'nin bu müesseselere «tavhane» dediğini de düşünerek tavlennmakta idi diyebiliriz.»

İstanbul'da ilk tâbhane «tavhane» adıyla Fatih tarafından imaretinin arkasında yaptırılmıştır.

*Bu tâbhane bir lokma nân için hayfa
Bütün belâ ile geçmektedir sinin ü şuhar
Yenîşehrîli Avnî*

TAB'HANE-İ ÂMİRE (طَبَّاهَنَة أَمِيرَة) [Ida.] Devlet Matbaası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Üçüncü Ahmet zamanında İbrahim Müteferrika marifetiyle kurulan Devlet Matbaası'na verilen bu ad sonra «Matbaa-i Âmire» adını almıştır.

TABİB-İ ADLİ (طَبِيبِ اَدْلِي) [Tıp.] Öldürme, yaralama, intihar gibi adli tıp işleriyle vazifelendirilmiş olan doktor hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TABİB-İ RUHANİ (طَبِيبِ رُوْحَانِي) [Sof.] Saliki irşat ve tekmile muktedir olan Şeyh yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şeyh; ruh doktoru sayıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

TABİB İ RUHANİ-İ HASSA (طَبِيبِ رُوْحَانِي حَاصَّة) [Sar.] Saray tabipleri arasında vazifesi saraylıları okumak, nefesle tedavi etmekte olan birine verilen unvandır. Hekimbâşının inbaşıyla tâyin olunan tabib-i ruhani-i hassa makamını İstanbul hassa hâcî mahından alırdı.

TÂBİ'İN (تابعت) [Fık.] Hazret-i Muham-med'i görmüş, meclisinde bulunmuş olup Şe-riat lisanında «Sahabe» denilen zatlara yetişen ve kendilerinden Hadis nakledenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların zamanına ye-tişenlere de «Teba'-ı tâbî'in» denilir. Arapça «tâbi» in cem'idir.

TÂBİİYYET (تابعية) [Ida.] Bir devletin tebeasından bulunmaklık, vatandaşlık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TÂBİİYYET KALEMİ (تابعية قلمی) [Ida.] Osmanlı memleketindeki yabancı devlet tebe-asının kayıtlarını tutan ve o gibiler hakkında tetkikat yapmakla vazifeli bulunan resmi dai-renin adıdır. Hariciyye Nezareti'ne bağlı idi.

TABIRNAME (تعبیر نامه) [Hal.] Rüyaları yorumlamak üzere yazılan kitaplara verilen addır. Muhtelif mânası olan Arapça tâbirin bir mânası da düşü yorumlamaktır. Bunların güzel resimli el yazmaları olduğu gibi basmaları da vardır.

TABKUR (طابقور) [Ask.] Tabur yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski Türkçede dört yan-dan dizilip istihkâm şeklini almış ve araları zincirle bağlanmış arabalar demek olan Tabkur düşman karşısındaki askerlerin halini belirttiği için tabur yerinde de kullanılmıştır. Tarihlerle vesikalarda geçer.

TABKUR KOLANI (طابقور قولاى) [San.] Haşayı eyere bağlayan kolana verilen addır.

TABL (طبل) [San.] Arapça davul adıdır. Mehterhanelerde diğer çalgılarla beraber davul da çalınırdı. Davulun büyüğüne «Kös - Kūs» denir.

*Çalındı kûslar tabl ü nekkare kaldı avaze
Düğün bayram idi gûya guzata cenk meydanı
Baki*

TABLA (طبله) [Hal., Sar.] Yemek sahan-larının bir yerden bir yere naklinde kullanılan tahtadan daire şeklindeki âletin adıdır. Tabla denilince bir övünlük yemek anlaşıldığı gibi bu makamda «yemek tablası» tâbiri de kulla-nılırdı. Tablaya çorbadan tatlıya kadar bir sofralık (övünlük) kâse ve sahanlar konulur, üstü bezle örtüldükten sonra başta taşınırdı. Aşçı günde beş tabla yemek çıkarıyor, selâm-lığa sabah akşam birer tabla yemek veriliyor denilince aşçının günde beş sofralık yemek pi-sirdiği, selâmlığa da birer sofralık yemek çık-a-rıldığı anlaşıldı. Tablayı mutfaktan selâmlık ve harem dairelerine götürönlere «tablakâr» denir.

Saraylarda Şehzadelere, Sultanlara, Efen-dilere ayrı ayrı, yağlı, kıdemli kalfalara da aynı surette ayrı birer tabla yemek çıkarılırdı. Acemi cariyeler ise beşer onar toplanarak bit tabla başında sofra kurarlardı ve hep be-ra-ber yemek yerlerdi.

Yemek zamanları gelince harem ağaları anahtarla kapıyı açar, «destur» dedikten sonra «tablakârlar» bağlarında taşıdıkları yemek tab-lalarını herkesin dairesinin önüne bırakarak dışarı dönerlerdi.

Büyük konaklarda da avlunun bir kenarında bulunan mutfaktan yemekler tabaklarla harem ve selâmlığa taşınırdı.

Osmanlı sarayında tabla usulü, Sultan Reşat'ın cülûsıyla tarihe karışmıştır. Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya Uşaklıgil sarayda yenilik-ler yapıldığı sırada yemek odasının tertip tar-zıyla tabla usulünün kaldırılmasını hâtıraların-da (Saray ve Ötesi, c. 1, s. 69) şöyle anlatır:

«Gayet yüksek, camekân kısmıyla altında ağır kısmı tıklım tıklım tabak ve bardak takım-larıyla, çatal, bıçak ve teferruatla, bir sofraya için her türlü levazımla dolu iki büyük dolap, ortada yirmi dört kişilik, biraz sıkışılınca hattâ otuz altı kişilik bir masa, kenarlarda hizmet masaları, velhasıl vükelâyı, meb'usani, süferayı Mabeyn erkânıyla beraber it'ama müsait bir yemek odası vücade geldi. Enderun hademe-sinden eline iş yakışır dört genç celbedilerek bunlara beyaz ceketlerle münasip bir kıyafet verildi. Kendilerini böyle bir sofrada lâyikeyle hizmete alıştırmak üzere muvakkat bir zaman için muallimlik vazifesini görececek bir mütehas-sıs celbolundu. Bu gençler, esasen tensik edil-mek mukarrer olan Enderun'dan alınarak Ma-beyn hizmetine nakledildi.

«Bütün bu iş gayet seri' vücade gelince her yemeğin tertibini Matbah-ı Âmiri kâtibi ile kararlaştırmak vazifesini de ikinci Mabeynci Tefvik Bey üzerine aldı ve neticede Başma-beynci'nin riyaseti altında kâtiplerden, yaver-lerden, diğer Mabeyn erkânından ve bizlerle beraber yemekte bulunmak isteyen Beylerden yani Hünkârın bendegânından mütegekkil bir hey'et saraya lâyük ve tamamıyla zamanın ge-raitine muvafık bir sofrada yemek yemek im-kânını bulabildiler. Ma'hut tabla usulü bu su-retle tarihe karışmış oldu.»

§ [San.] Gezici esnafın sattıkları ufak tefek şeyleri koyup bağlarında veya ellerinde taşıdıkları tahtadan veya madenden bu türlü şeylere de «tabla» adı verilir. Simitçi tablası, mahallebici tablası gibi. Mangal ve ona benzer şeylerin altına konulan sini gibi şeyler de bu

ismi alır: Mangal tablası, terazi tablası gibi. Bazı şeylerin üstündeki düz yerlere de bu ad verilir: Direk tablası, çadır tablası gibi.

§ [Bah.] Dışbudak, karaağaç veyahut de-mirden yapılmış makaranın iki yüzünden her birini teşkil eden dış kısımlara tabla denir.

§ [Ok.] Siperin bir parçasının adıdır. Diğer parçalara oluk, eşik, tokalı kolan denir. Tabla; Keler, bağa ve manda boynuzundan yapıldı. Köşeleri müdevver, mustatil şekilde idi. Küçük dilirler beş santim kadar olup üze-rinde eşik, eşikğin üstünde de oluk bulunurdu. Tokalı kolan siperi başparmağın arasından ele bağlanırdı. Eşik ağaçtan, oluk boynuzdan ya-pılırdı.

TABLA FES (طبله فسر) [Kıy.] Tepesi geniş fese verilen addır. Daha ziyade yağlı esnafın giydikleri bu fesi vaktiyle saraylı kadınlar da başlarına giyerlerdi. Sonraları bu türlü fes yalnız yağlı saraylılarda kalıp gençler ortasın-dan ibrişim sarkıtılmış bir avuç büyüklüğünde küçük bir fes takarlardı ve bu fesi yemenisine ilâştirmedikçe efendisinin huzuruna değil, oda-dan bile çıkamazlardı. Saraylılar fesi Sultan Aziz zamanında çıkarmışlardı.

TABLA KÂR (طبله کار) [Hal., Sar.] Matbah-tan yemek tablasını getirip götürönlere hak-kında kullanılır bir tâbirdir. Sarayda yemekler tabla ile götürüldüğü için bununla yemek gö-türüp getirenlere bu ad verilmişti. Konaklarda da bu vazifeyi görenlere «tablakâr» denilirdi.

§ [San.] Esnafın sokakta tabla ile öteberi nakleden, satan yavaşmalarına da «tablakâr» denir.

*Helvacıya tablakâr lâzım
Ol kâre de iktidar lâzım
Ziya Paşa*

TABLA TAŞI (طبله طاشی) [Mim.] Üzerine «Kitabe» yazılmak üzere bırakılan düz satırlı taş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «ki-tabe taşı» da denir.

TABLAHANE (طبلخانه) [Sar.] «Tabl ü alem Mehterhanesi» denilen saray Mehterhanesi ye-rinde kullanılır bir tâbirdir.

TABL Ü ALEM-İ HASSA (طبل و علم خاصه) [Sar.] Saray Mehterhanesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mehterhane i Tabl ü alem-i hassa» da denilirdi.

UABL Ü ALEM MEHTERLERİ (طبل و علم مہترلری) [Sar.] Padişahlara mahsus «Mehter-hane» mensupları hakkında kullanılır bir tâ-birdir.

TABLZEN (طبل زن) [San.] Davulcu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tabl; Arapça davul de-mektir.

TABUR (طابور) [Ask.] Müstahkem mevki-ler, harb zamanlarında sığınılacak yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tabya ve sığınak demektir. Sonraları dört bölükten terekkep eden askeri kıt'aya bu ad verilmiştir,

TABUR AĞASI (طابور آغاسی) [Ask.] Tabur kumandanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu ad sonraları tabura kumanda eden Zabtiyye Bin-başı'larına münhasır kalmıştı. 1908 İnkılâbı'ndan sonra onlara da «Tabur kumandanı» denil-miştir.

TABUR KURMAK (طابور قورمق) [Ask.] Ordunun etrafını hendek çevirerek veya başka bir suretle taarruzdan masun bulundurarak harbe hazır olma yerinde kullanılır bir tâ-birdir.

TABYA (طایه) [Ask.] Münferit olan veya bir istihkâmın siperlerinden dışarıya doğru taşan top maballı yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-ı Osmani» de Arapça ta'biye'den boz-ma olduğu gösterilen tabya'nın izahı şöyledir: «Cenkte düşmanı müdafaa için askeri birleşti-recek metris, istihkâm, top siperi demektir.»

Ok tabya, ay tabya, yarım tabya gibi muhtelif şekilde olanları vardır.

TABYA YAMAĞI (طایه یماغی) [Ask.] Yeni-çerilerden kale muhafazasında bulunanlar hak-kında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara yalnız «yamak» da denilirdi.

TAÇ (تاج) [Ida., Skf.] Hükümdarların resmi günlerde başlarına giydikleri murassa' başlık, bazı şeyh ve dervişlerin kezaik bağla-rına giydikleri başka başka şekildeki külâh adıdır. Hükümdarların cülûslarından sonra me-rasimle taç giyishlerine «Taç giymek», tarikat mensuplarının yine merasimle taç gidirilişine «Taç giydirmek» denilirdi.

(Eb-ül-Kasım Gurgâni) ye gelinceye kadar meşayih (şeyhler) taç giymezler, sarık sararlardı. Melâhine ve revafızın sofiiyye karışması üzerine farkedilmek için imameli taç giyilmiş, taç ondan sonra taammüm etmiştir.

Tarikatlerin bazılarında taç birkaç ile bir-likte giydirilirdi. Şeyhin müridin arkasına ya bir hırka veya başka bir şey giydirmekten ve başına bir taç, yahut sarık sardırmaktan mak-sat ona bütün iyi huyları giydirmekti.

Tarikat pirleri tacı söyren (görünme) ve tav'an (isteyişle) zâhir ve bâtına tevafuk etmek

üzere tertip etmişlerdi. Bazıları taçlarına bir terk yapmışlardı. Bunlar Allah birdir, birliği sever demek olan «ان الله اريد بحب الفرد» Hadis-i şerifine dayanıyordu. Bazıları dünya veya ukbanın terkine işaret olmak üzere iki terk yapmışlardı. Bir takımı da tevhid-i zat, tevhid-i sıfat ve tevhid-i ef'ale delâlet etmek üzere üç, diğerleri rubaiyyata yani ulûm, nüfuz, tabayî' ve anasıra işaret olmak için dört, bir kısmı havass-ı hamse veya İslâmın rûknüne yahut, beş vakit namaza delâlet etmek üzere beş terk yapmışlardır. Altı cihete ve iman şartlarına işaret için altı, yedi esmaya delâlet için yedi, Kelime-i Tevhid'in harflerinin sayısını veya on iki imamı hatıra getirmek için on iki terk yapanlar olduğu gibi terkin sayısını on üç, on dört, yirmi dört, yirmi sekize çıkaranlar da vardı.

Tacın muhtelif şekilleri olduğu gibi sarılan amamelerin renk ve şekilleri de değişirdi.

Tarikatların bazıları beyaz, bir kısmı siyah, bir takımı da kırmızı sarık sararlardı.

Bir kaç türlü tacı olan tarikatlar da vardı. Nitekim Halvetiyye'nin dal, balı, yekta adı verilen üç türlü taci mevcuttu.

Seyyid Seyfeddin'in «Tacname»si; (Abdullah Selahi-i Uşşakî) nin «Tac-i kemer» i, (Abdullah Nuri) nin «Risale-tüt-Tac» 1, (Müstakim Zade) nin «Risale-i Tac» 1, (Yenişehir Fenerli Ni'metullah) ın «Risale-i Tac ve Hırka» sı «Taç» hakkında yazılmış eserlerdir.

*Hırka vü tac ile zâhid kerem it sıkleti ko
Ademe cübbe vü destar keramet mi verir?
Şeyhülislâm Yahya*

§ [Mim.] Binaların üstüne, mobilya ortası yukarısına veya kapı balâsına konulan tezyinatlı kısmın adıdır. Buna «Alınlık», «Tepelik» de denir. Bugünkü ismi «Fronton» dır.

TAC BEYT (تاج بيت) [Ede.] «Kaside» nin sonlarında nâzımının (yazanın) mahlâsı bulunan beyte verilen addır. Bundan sonra dua beytleri gelir.

*Başla şinden sonra ey Nef'i dua-yı devlete
Bir dua et kim ola hûn-i kabalûn mazharı
Eyleye tâ Hürev-i sahipkıran-ı şark u garp
Eşheb-i zer palheng-i subh ile cevlangeri
Nef'i*

TAC GIYDIRILMEK (تاج گيديرلک) [Sof.] Şeyhler tarafından tarikat mensuplarına taç giydirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Taç; serpuş, başlık demektir. Bir tarikate intisap ve zikre devam suretiyle ilerliyerek irşad mertebesine yükselenlere şeyhlerinden gördükleri usul dairesinde isteklilerin irşad ve terbiyesine

ruhsat verilirken «İcazetname», «Hilâfetname» adı verilen mühürlü bir vesika verildiği gibi başına da merasimle taç gidirilir.

Hırka gibi taç da her tarikata göre ayrı ayrı merasimle giydirilirdi. Kadirilere ait merasim «Nefhat-ür-Riyaz-ül-Âliye» den naklen «Tasavvuf Tarihi» nde (sayfa 226) şöyle yazılıdır:

«Tarikat-ı Kadiriyye'de taç ile hırkanın giydirilmesi merasiminde şeyh hatime-tül-kitabı (Fâtiha) kıraet edüp Canib-i Vâcib-ül-Vücudtan ve Server-i Enbiya Efendimizden niyabet kast ve niyyet ederek kendi eliyle hırkayı müride giydirdi. Bundan sonra her hangi şeyhe intisabı varsa onu ve onun şeyhini ve ilâ ahirihi Resulullah Efendimize müntehi oluncuya kadar her birinin ism-i şeriflerini beyan edüp der ki benim şeyhim filân bana yed-i mübarekiyle ilbas eyledi ve ona dahi filân ilbas eyledi ilâ ahirihi beyan edüp ben dahi şeyhimin ilbas eylediği minval üzere sana giydiriyorum der veyahut icazetnameyi okur»

TAC GIYMEK (تاج گيملک) [Ida.] Eski sultanlarla Avrupalı hükümdarların bağlarına giydikleri başlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hükümdarların cülûslarından sonra merasimle taç giymelerine verilen addır. Taç; resmî günlerde bağlarına giydikleri murassa' başlığın adıdır. Buna «tetevvüc» merasimi de denir.

TACİRHANE (تاجر خانه) [San.] Sahtiyan (ayakkabı yapmağa maksus deri) tacirlerinin «Lonca» larının bulunduğu Mercan'daki yerin adıdır. İstanbul'da işlenen ve Rumeli ile Anadolu'dan gelen sahtiyan, meşin, kösele ve sair ayakkabı levazımı resmi ödendikten sonra buraya getirilir, esnafa satılırdı.

TAC-İ SER (تاج سر) [Hal.] Mecaz yoluyla muhterem, aziz, kıymetli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça kaidesiyle bir terkip olan bu tâbirin mânası baş taci demektir.

*Hâk ol ki Huda mertebeni eglige âli
Tâc-i ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir
Ruhî*

TAC KAPI (تاج کپي) [Mlm.] Mühim binaların cephesini süslüyen abidevî büyük kapılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Selçuk cami ve medreselerinde olduğu gibi Osmanlı mimarisinde de böyle kapılara çok ehemmiyet verildi. Süleymaniyye caminin avluya bakan kapısı bunlardan birini teşkil eder.

TAFRA (طفره) [Ilm.] İlimiye rütbelerinin atlanarak ilerlemesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-ı Osmanî» de Arapça bir kelime olan Tafra'nın izahı şöyledir: «Ashında aşağı-

dan yukarıya sıçrayıp atlamak mânasınadır. İstilahımızda münasebetsiz, sebepsiz bir surette nefsinin i'zam ile ve haddini bilmiyerek atıp tutmak, kendini âli göstermek mânasında kullanılır. İlimiye rütbelerinin yükselmesine de itlak olunur. Cem'i olan tafarat bu mânada kullanılır.»

İlimiye mesleğinde pâye atlamak İkinci Sultan Mustafa'nın Şeyh-ül-İslâmı Feyzullah Efendi'nin ihdas ettiği (peydahladığı) «Zade-gân» lıkla başlamıştır. Ondan evvel meslekte terakki kanun ile muayyendi. Sırası gelmedikçe kimse terakki edemezdi.

Analarının karınıda iken okutulmuşlar gibi doğdukları gün beşiklerine nazar boncuğu kabilinden «Rüüs» asılmağa bağlayan devirler gelmeden evvel tafra ile terakki almış yürümüşü.

Vak'anüvis Cevdet Paşa (Cevdet Tarihi, c. 2, s. 12) H. 1232, M. 1817 senesi ilmiyye tevehhâtinin bahsederken şu satırları yazar: «O devirlerde ilmiyye tarihi pek ziyade resme dökülüp (el'akdem, fel'akdem) kaidesi mer'iy-ül-icra olduğu halde ara sıra tafarat-ı mahdumane eksik değildi. Şeref-i intisap ile tafralar vukua gelirdi. Amma ilm ü fazl ile terakki pek müşkil idi. Bazan serpilip çıkan ehl-i kemal dahi haset ve çekememezlik sadmelerine uğruyordu.»

Doğarken Rüüs almak, tafralarla yükselmek mevcut olduğu bir devirde medreselerin küflü odalarında diz çürüterek çalışanların bulunduğunu görmek bile insana hayret verir.

*Tafra ettikse da biz kat-ı tarik eylemedik
Raziyüz her kişinin böyle gele hempası
Sünbûlsade Vahbi*

TAGAR (طغار) [Öl.] Kile nev'inden zahire ölçüsüne verilen addır. Bağdat tagarı sekiz yüz kîyye (okka) idi.

TAGARCIK (طغار جق) [San.] Tulum halinde çıkarılan koyun ve keçi derisinden yapılan çanta nev'inden âletin adıdır. Çobanlar yiyeceklerini koydukları tagarcığı alt ve üst kısmından bağlanan ipi omuzlarına geçirmek suretiyle arkalarında taşıdıkları gibi köylü kadınlar da işlerine çocuklarını koyup taşırlar. Eskiden hokkabazların takımlarını koydukları çantaya da bu ad verildi. Kuduz devenin dili altından sarkan kesaye de deve tagarcığı denir.

TAGRİB (تغريب) [Ida.] Bir kimseyi bulunduğu memleketten uzaklaştırmak, başka bir yere nefyetmek, sürmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda geçer.

TAGRİR (تغیر) [Fık.] Aşış verişte müsteyriyi altatmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TACŞİŞ (تاشيش) [San.] Sâfi ve halis olan bir şeyi başka şeylerle karıştırmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tagşış; Arapça gış'tan gelir. Gış; master olarak aldatmak; karıştırmak; isim olarak da aldatma, fenalık, karışık ve mahlût olma demektir. Yiyecek, içecek, kullanılacak saf ve halis maddelerin başka şeylerle karıştırılması, ilâç gibi bazı maddelerde tehlikeli vaziyet meydana getirmesi, zararsız halde de alıcıları aldatma kastı bulunması hasebiyle tagşış hükümetlerce ötedenberi menedilmiş, zararsız hallerde de maddenin karışık olduğu alanlarca bilinmek ve bu suretle ihtikârî önlemek maksadıyla etiketlere mağşuş olduğu yazılmak usulü koulmuştur. Bununla beraber memnuıyyete rağmen esnafın kontrolün zaafından istifade ederek bu türlü hareketlere giriştikleri ve mağşuş şeyleri halis adı altında sattıkları daima görülen hallerdendir.

TAHAFFUZHANE (تاهفوضخانه) [Tıp.] Bulaşık hastalık zuhurunda karantinada bulundurulacak hastaların muayyen müddeti geçirmek için ikametlerine tahsis olunan yerlere verilen addır. Tahaffuz; Arapça sakınmak, korunmak demektir.

TAHİL (طهل) [Huk.] Buğday, arpa ve sair toprak mahsulü, zahire yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî» de «Türkî'de Tahil = mahsul, tereke mânasına, tahıl pazarı un ve hububat fiyatı suretinde, Hüseyin Kâzım Beyin «Türk Lâgati» nde de «Garp-Arapça دحل = dahil - isim - zahire. Hububat ve un satılan çarşı» şeklinde izah olunmuştur. Dördüncü Sultan Mehmet zamanında ve 1091 (1680) senesinde tanzim olunan kanunamede تاهيل = tahil şeklinde yazılarak şöyle deniliyor: «Tahil pazarında satılan buğday ve arpa ve hububat her ne ise samanlı ve kesmik olmaya, pâk ola.» Hükümetçe narhın kaldırılması hakkında alınan karar üzerine 15 temmuz ve 4 rebiülevvel 1282 (1865) tarihli ve 810 numaralı Takvim-i Vakayî'de ise طهل = tahil suretinde yazılmış ve şöyle denilmiştir: «Bimennihi Taalâ ileride Dersaadet'in münasip mahallerinde tahıllar yani civar karyelerde olan mahsul sahiplerinin doğruca mahsullerini götürüp halka satacak pazar mahalleri yapılmak üzere yalnız ekmeğin istisnasıyla andan evvelce narhları ilga olunan eşyadan maada Dersaadet'te narhlı olarak fûruht (satılmak) edilmekte olan kâffe-i erzak ve hububatın es'arı külliyyen ilga olup keyfiyyetin umum ahali ve esnafa ilânı.» Bu iki vesici

kadan tahıl tâbirinin hem toprak mahsulleri, hem de bu mahsullerin satıldığı pazar mânasına geldiği anlaşılmaktadır.

TAHİL PAZARI (طاهر بازار) [San.] Bugday, arpa ve sair toprak mahsullerinin satıldığı pazar yerine verilen addır. Bak: tahıl.

TÂHİR (طاهر) [Sof.] Aarapça temiz demek olan bu tâbir sofiiye ıstılahı olarak İlâhî emirlere muhalefetten Allahın koruduğu adam yerinde kullanılır.

TAHİR-ÜL-BATIN (طاهر الباطن) [Sof.] Cenab-ı Hakk'ın vesavis ve havacisten (vesvese ve şeytanın ilkasıyla kalbte peyda olan düşünceler) koruduğu adam yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TÂHİR-ÜS-SİR (طاهر السير) [Sof.] Cenab-ı Hakk'tan bir lâhza gafil olmyan kimse hakkında kullanılır bir ıstılahıdır.

TAHİR-ÜS-SİR VEL ALÂNİYYE (طاهر السير والعلانية) [Sof.] İçi ve dışı temiz demek olan bu tâbir sofiiye ıstılahı olarak hem Hakk'ın, hem de halkın haklarına tamamiyle riayetkâr olan yerinde kullanılır.

TAHİR-ÜZ-ZAHİR (طاهر الظاهر) [Sof.] Dışı temiz demek olan bu tâbir sofiiye ıstılahı olarak Cenab-ı Hakk'ın masiden koruduğu adam yerinde kullanılır.

TAHKİM (تحكيم) [Fık.] Hasımların husumet ve dâvalarını fasl için hariçten bir kimseyi hakem ittihaz eylemeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TAHKİMNAME (تحكيمنامه) [Fık.] Mevcut bir ihtilâfın halledilmesi için tarafların yaptıkları yazılı mukaveleye verilen addır.

TAHKİYELİ (تحكيلى) [San.] Efsanevî ve tarihî eghas (şahislar, adamlar) suretleriyle süstenen kumaş, halılarla kabartmalı sütun başlıkları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tâbirin esası Orta çağda İncil'deki sahneleri, yeni tarih-i Mukaddesi gösteren eghastan ibaret resimler hakkında kullanılmış olduğu kaydedilen (Sanat Ansiklopedisi) nde (Tahkiyeli Maddesi) şu tafsilât da vardır: «Sonraları İran halılarında olduğu gibi av, muharebe ve sair sahneleri tasvir eden insan ve hayvan resimleriyle tezayin olunmuş duvar örtüleri ve kumaşlara tahsis olunmuştur.

TAHLİF (تخليف) [Fık.] Hasımlardan birine hâkimin yemin vermesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Türkçesi «And içmek» tir. Yemin

edene «Hâlif», yemin edilen şeye «Mahlûfün-aleyh», yemin ettirmeğe ve yemin istemeğe «İstihlâf» denilir.

TAHLİSİYYE MADALYASI (تخليصية مدالية) [Ida.] Can kurtarmada fi'li olarak hizmeti görülenlere verilmek üzere ihdas oluna madalyanın adıdır. Hicrî 1276 (1859-60) senesinde ihdas olunan bu madalya gümüş ve bakır olmak üzere iki nevi idi. Gümüşten olanı 7,5 dirhim (yirmi gramdan fazla) ağırlığında, 36 milimetre kutrunda ve 830 ayarında idi. Bakırdan olanı yapılmamıştı. Yüzünün etrafında Arap tarzında nakışlar ortasında tuğra vardı. Arkasında kezaik Arap tarzında nakışlar, ortasında «Halka düştükçe edenler imdad * olunur midhat ü tahsin ile yad» beyti yazılı idi.

25 Rebiülâhîr 1310 (1892) de çıkarılan yeni bir nizamnamenin üçüncü maddesinde madalya verilecekler şöyle gösterilmiştir: Yangında nefislerini kurtaamağa muvaffak olamıyarak ateş içinde kalanların, kazaen deniz, nehir ve göllere düşüp muhatarada bulunanların, anı olarak yıkılan bina ve duvar altında kalıp kurtulmak imkânı bulamayanların ve bu türlü âfetlerden tehlikeye uğriyanların canlarını kurtarmak maksadıyla kendilerini tehlikeye koymak suretiyle gayret gösterenler bu madalya ile taltif olunur.

Madalyanın yeşil, kırmızı, beyaz ve bu üç renk bir arada olmak üzere dört türlü kordelâsı vardı. Hizmeti tekerrür edenlere her hizmeti için başka başka madalya verilmez, ilk defasında yeşil, ikinci defasında kırmızı, üçüncü defasında beyaz, dördüncü defasında da üç renkli yalnız kordela verilirdi.

Beş kuruş berat harcı alınarak verilen madalya istenildiği zaman göğse takıldığı gibi sahibinin ölümü halinde, takmak hakkı olmamak üzere, veresesine intikal ederdi,

TAHMİS (تحميس) [Ede.] Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beytini matla'da her iki mısra'ıyla, diğerlerinde yalnız birinci mısra'ıyla aynı kafiye olmak üzere üç mısra' zamm ederek beş mısra'a çıkarılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mısra'ların sayısı beşe çıkarıldığı için bu ad verilmiştir. Tahmis ekseriya gazelde yapılırdı. Üstad Recaî zade Ekrem'in tahmis ettiği Muallim Naci'nin gazeli:

Şu bir garib gibi vakt-i ihtisarında
Ki pare pare kefen duş-ı ıftikarında
Enin-i hasret eder kabrinin kenarında
«Nedir o nevha şu viranenin kenarında»,
«Dokunda hatırıma hal-i inkisarında»,

Ne zevki ülfet-i yâran ne şevk-i üns-i kitab
Şarabtır bana imdad eden şarab şarab
Düşüp bürehneser âlâde-i gubar u tûrab
«Değil garib bulunsam müdam mest-i harab»,
«Misafirim vatanın bir harâbezarında»,

*

Ne derttir ki eder böyle zar-ü zar beni
Ne bahttır ki eder böyle bikarar beni
Eden nedir bilemem böyle bîmedar beni
«Havada yaprağa döndürdü rüzgâr beni»,
«Hazane muntazırım ömrümün beharında»,

*

Ziyane çıktı bütün intifa'-ı milk-i vücud
Yeter bana yeter oldu sîda'-ı milk-i vücud
Vatan da olsa çekilmez nîza'-ı milk-i vücud
«Ederse dil geri vardır veda'-ı milk-i vücud»,
«Garibe yer bulanmış adam diyarında»,

*

Reca-yı bade ile destbus-i humarım
Şarabsız duramam neş'eden de bîzarım
Şu bezm-i köhnede bir sudsuz günahkârım
«Karargah olamam gerçi mest-i serşarım»,
«Hased o rinde ki âsudedir mezarında»,

*

Reva mı (Ekrem) unutmak o mîhr-i gannacı
Reva da olsa ne mûmkûn gönülden thracı
Hayale bârikalar saldı şevk-i minhaci
«Gönül o nevsifer nur-ı tal'atın (Naci)»,
«Yanar kıyametede ki nâr-ı intizarında!»,

İlâveler asıl gazelin birinci ve ikinci mısra'ları arasına sokuşturulmuş olanlara «Mutarref tahmis» adı verilir,

Kanunî Sultan Süleyman'ın bir gazeline Aynî'nin mutarref bir tahmisinden iki bend:

«Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi»,
Mansıbı derd ü meşakkat, rihâti mihnet gibi
Nimeti nikmet bu dehrin, izzeti sillet gibi
Ekl ü şûrbû can ü cisme sıklet ü illet gibi
«Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi»,

«Ger huzur etmek dilersem ey (Muhibbî) fâriğ ol
Gafil olma, aç gözün (Aynî) budur asl-ı usul
Kible-i kalbe teveccüh kıl, tarîk-ı Hakk'ı bul
Bir ehadle ülfet etme, pendimi eyle kabul
«Olmaya vahdet mekâmı küşe-i uzlet gibi»,

TAHMİS (تحميس) [San.] Kavrulmuş ve dövülmüş kahve satılan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yakın vakitlere kadar kullanılan bu tâbirin yerine şimdi kuru kahveci denilmektedir. Tahmis; kahve ve benzeri şeyleri kavurmak demektir, «Kamus-ı Osmanî» deki izahı şöyledir:

«Deva makulesi şeyleri ateş üzerinde kızdırıp tavlamaq mânasınadır. Mânanın yakınlığı ile lisanımızda kahveyi kavurmağa ve sonra istimalinin kesreti sebebiyle kahve kavrulup satılan mahalle (تحميس = Tahmis) itlak olunmuştur. (تحميس = Tahmis) lûgatte nisf-in-nehar vaktinde âhu saydetmek mânasına tahsis olunmuştur. Vâkıa (تحميس = muhammes) kavrulmuş tane mânasını ifade ederse de (تحميس = tahmis) in mevzu mânasına külliyyen muhalif olan kahve kavurmak mânasına kullanılması savab (doğru) olmasa gerektir. Binaenaleyh «Lehçe-i Osmanî» ve «Lûgat-i Naci» ile sair bazı lûgat kitaplarında (تحميس = tahmis) in bu mânadaki tarifi tasvip edilemez. Tahmis'in gerek resmî vesikalarda, gerek eski harflerle yazılmış olan yerlerde (tahmis=تحميس) şeklinde değil, (tahmis=تحميس) suretinde geçer.

TAHMİSHANE (تحميشخانه) [San.] Kahvenin kavrulup dövülerek satıldığı yere verilen addır. Halk arasında bunun yerine «Tahmis» tâbiri tasammüm etmiş, yakın vakitlere kadar kuru kahveci yerine tahmis denilmekte bulunmuştu.

TAHMİSHANE MÜDÜRÜ (تحميشخانه مديرى) [Mal.] Kahvenin kavrulup dövülerek satıldığı idarenin başında bulunan memurunun unvanıdır. Kahve Türkiye'de ilk defa H. 950, M. 1543-44 tarihine doğru görülmüş ve İstanbul'da ilk kahvehanede Tahtakale'de bir Halepli, yahut bir Mısırlı tarafından açılmıştır. Kahve ve kahvehanenin halkın işinden gücünden olacak dereceye vardığını gören hükümet, men'i için Fetva aldığı ve şiddetle hareket edilmiş bulunduğu halde çoğalmasa menedilemedi, Hattâ H. 1040, M. 1630-31 yılında mevcut kahvehaneler yıkılmasına rağmen yine tamamiyle men'ikaabil olamamıştır. Bunun üzerine ikrisadî ve mali tedbirlere başvarularak gelen kahvelerden alınan Gümrük resminden başka «Resm-i bid'at» adıyla okka başına başkaca bir resim alınmakla beraber satışı da inhisar altına alındı. Her yerde tahmishaneler açılarak bu resimlere ilâveten hem kavurma ve dövme ücreti, hem de inhisar resmi alınmak ve dövülmüş kahve devletçe tâyin edilen fiyat üzerinden satılmak esası konuldu. İşte Tahmishane müdürlüğü bu münasebetle ihdas edilmiştir. Bu memuriyyet bir aralık «Tahmishane emini» unvanını da almıştır. Bir zamanlar diğer vergi ve resimler gibi kahve resmi de mukataa suretiyle mültezimlere satılmıştır.

TAHMİS USULÜ (تحميس اصول) [Mal.] Toprak mahsullerinde alınan vergi nevilerinden

birinin adıdır. Bütün İslâm hükümetlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da toprak mahsullerinden öşür alınmakta ve emanet adı altında memurlar tarafından idaresindeki zorluklar sebebiyle devlete ait hisse (öşür) müzayede (arttırma) ile isteklilere satılmakta idi. Mültezim adı verilen alıcıların halka reva gördükleri haksız muamelelerden dolayı şikâyetler çoğalmasından dolayı bazı yerlerde ihaleden vazgeçilerek âşarın vergi haline konulması düşünülmüş ve beş senelik ihale bedelleri yekûnunup beşer taksimi suretiyle elde edilen miktarın esas tutulması kararlaştırılarak bulunan miktarlar halktan vargi suretinde alınmaya başlanmıştır. Tanzimat'ın ilânından az sonra başlanan bu muameleden beklenen netice alınamamasına binaen çok geçmeden vazgeçilerek tekrar ihale usulüne dönmüştür.

TAHRİÇ (تخريج) [Fık.] Çıkarmak demek olan tahrîç istilâh olarak müctehitlerin dayandıkları naslara, kaaidelere, asıllara tatbikan ger'i hükümler istihraç etmek yerinde kullanılır. Bu türlü hükümler çıkaranlara «Muharriç», «sahib-i tahrîç» denildiği gibi bu istihraca da «Tahrîç» denilir.

TAHRİCİYYE RESMÎ (تخریجیه رسمی) [Mal.] Hicaz'da nakliyyatta kullanılan deve ve katırlardan muayyen bir nisbette alınan resim (vergi) adıdır. Bu resim 31 Temmuz 1300 (1884) tarihli Şûra-yı Devlet kararı üzerine çıkan irade ile ihdas edilmiş ve 1327 (1911) senesi bütçe kanununun beşinci maddesi ile ipka olunmuş idi.

TAHRİR (تحریر) [Ida.] Nüfus ve arazi gibi umumî olarak yapılan yazma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılar zapt ettikleri yerleri teşkil maksadıyla tâyin olunan heyetler marifetiyle yazdırırlar ve bunlara dayanılarak arazi ve emlakın kayıtlarını muntazam surette tuttururlardı. Bundan başka 80-100 senede bir ve yahut daha kısa fasıllarla tahrir tekrar edilir, bu suretle yeni kayıtlar vücutte getirilirdi.

Tahrir işleri «Tevkii» denilen «Nişancı»nın nezareti altında cereyan ederdi. Bir yerin tahriri yapılacak zaman evvelâ bu işi idare edecek «Muharri-i memalik» yahut «Muharri» veya «İ yazıcı» adı verilen bilgili, namuslu, her suretle itimada lâyık biri seçilirdi. Bunun refakatinde (yanında) yazılacak yerin ehemmiyetine göre kâtipler bulunurdu. Muharriin istediği bütün yardımı devletin mahalli idarî ve adlî teşkilâtı yapmağa mecburdu. Arazi evvelâ Padışahlara mahsus haslar, Vezirlere ve Sancak beylerine mahsus haslar, zeametler ve

timarlar, Padışahlara mahsus vakıflar, diğer vakıflar ve bütün mülkler olmak üzere muhtelif cinslere bölünürdü. Sonra İl yazıcı şehir, kasaba ve köyleri birer birer dolayarak burarlarda oturan vergi mükelleflerinin künyelerini, içlerinde vergiden muaf olanlar varsa hangi vergilerden ve ne sebeplerle muaf olduklarını tasvir ederek yazardı. Bu arada topraklı ve topraksız köylü, evli ve bekâr, ihtiyar, sakat, sanat sahibi ve ilmiyye sınıfına mensup olanlar ayrı ayrı kaydolunurdu. Sonra, her köyün mer'ası, kışlağı ve yaylağı, korusu, ormanı, çayırı cins cins gösterilmek suretiyle buğday, arpa, nohut, ceviz, üzüm, bal, sebze, meyve, pirinç ve sair mahsullerinin yıllık miktarı ve nihayet senede vermekle mükellef olduğu vergi yazılırdı. Bu sırada mer'a, yayla, kışlak gibi hususlarda köylüler arasında bir ihtilâf çıkarsa hemen yerinde balloluurdu. İl yazıcı merkeze döndükten sonra elindeki müsveddeleri birleştirerek bir defter vücutte getirirdi. Aynı zamanda idarî teşkilâtı da gösteren bu defter «mufassal» diye anılırdı. Sonra buna nazaran idarî teşkilâtla köy isimlerini ve yıllık hasılat miktarlarını gösteren daha muhtasar bir defter hazırlanırdı. Bunun adı da «Mücmel» veya «İcmal defteri» idi. Nihayet Nişancı bunları tetkik ve icabında tashih ederdi. Sonra iki nüsha olarak hazırlanan bu defterlerin biri Defterhane hazinesine konur, öbürü tuğrasız olarak sarayda muhafaza edilirdi. Bunlar vatan topraklarının ana ve esas kaydı olup tapu hükmünde idiler. Bu yüzden sonraları tapu defteri diye anılmışlardır. Tahrir defterlerinden ayrıca iki tahrir arasındaki günlük muamelelerin yani has, timar ve zeametlerin tevcihi gibi hususların kaydı için icmal defterine benzer yalnız köy isimleri daha seyrek yazılmış nüshalar da hazırlanırdı ve bunlar Divan-ı Hümayunun Tahvil kalemi'nde muhafaza edilirdi. İsimleri «Ruznamçe» ve «Derdest» defterleri idi. Sonradan bunlara «Tahvil» defterleri denmiştir.

Zamanla bir yerin geliri büyük miktarda artar veya eksilirse, nüfusu başka yere geçerse veya yeni göçlerle kalabalıklaşıp yeni köyler kurularsa, yahut da arazi ihtilâfları artarsa, bir de tahrir üzerinden bütün bunlara tabiiyle sebep olabilecek kadar bir zaman geçerse arazi yeniden yazılırdı. O zaman eski tahrire ait olan defterlerde İl yazıcının yanına verilir ve yeni tahrir bunlarla mukayese edilerek yapılırdı. Bundan sonra yeni Tahvil defterine «Cedid», eskisine «Atik» ve atik defter «Köhne» adını alırdı.

§ [San.] Tezhib istilâhı olarak boya veya

altınla işlenen tezyini şekillerin çevrelerine daha koyu renkte ve ekseriya mürekkeple ince olarak geçirilen çizgi adıdır. Çini mamulâtın nakışlarında boyaların etrafına hudut olarak çizilen çevre çizgilere de bu ad verilir.

TAHRİRAT (تحریرات) [Ede., Ida.] Başka başka memleketlerde bulunan resmî makamlar arasında yazılan kâğıtlar hakkındaki kullanılır bir tâbirdir. Aynı şehir içindeki makamların birbirlerine yazdıkları resmî kâğıtlara «tezkiire» denilirdi. Sadrazamların merkez dışındaki resmî makamlara yazdıkları kâğıtlara «Tahrirat-ı sâmiye», İstanbul'da bulunanlara yazdıklarına da «tezkiire-i sâmiye» adı verilirdi. Tahrirat; Arapça yazmak, yazılmak demek olan tahrir'in cem'idir. Bununla beraber müfret makamında kullanılırdı. Mektup demektir. Halk arasında da mektup yerinde tahrirat kullanılırdı.

TAHRİRAT-I SAMİYE (تحریرات سامیه) [Ida.] Sadrazam tarafından İstanbul dışındaki resmî makamlara yazılan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İstanbul içindekilere yazılanlara «Tezkire-i Samiye» denilirdi.

TAHRİRAT KALEMİ (تحریرات قلمی) [Ida.] Resmî dairelerin yazı işleriyle meşgul kalemlerine verilen addır. Nezaretlerle vilâyet merkezlerinde yazı işlerinin başında «Mektupçu» bulunduğu için vilâyetlerip yazı işleriyle meşgul kalemlerine «Mektubî kalemi» denilirdi.

TAHRİRAT KÂTİBİ (تحریرات کاتبی) [Ida.] Kazalarda yazı işleriyle vazifeli bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Livalardaki (Sancaklarda) bu türlü vazife sahiplerine «Tahrirat Müdürü», vilâyetlerle Nezaretlerdekilere de «Mektupçu» denilirdi.

TAHRİRAT KESESİ (تحریرات کیسه‌ای) [Ida.] Resmî dairelerden yazılan yazıların müsveddelerinin konulduğu zarflara verilen addır. Eskiden «Kaaime», «Tahrirat» denilen müsveddeler ay üzerine tertip olunan keselere konulur, o suretle «mahzen» lerde muhafaza olunurdu.

TAHRİRAT MÜDÜRÜ (تحریرات مدیری) [Ida.] Devlet dairelerinde resmî yazıları yazmakla vazifelenen tahrirat kalemlerinin başındaki memura verilen unvanıdır. Osmanlılar zamanındaki Sancak (Liva) teşkilâtında yazı işlerini gören kalemin başındaki memura da bu ad verilirdi. Vilâyetlerde bu vazifeyi görenlere «Mektupçu», kalemlere de «Mektubî kalemi» denilirdi. Nezaretlerin yazı işlerinin başında da «Mektupçu» bulunuyor ve kaleme de «Mektubî kalemi» deniliyordu.

TAHRİRAT-I UMUMİYYE (تحریرات عمومی) [Ida.] Şimdiki tamim yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TAHRİR ÇEKMEK (تحریر چکک) [San.] Tezhib istilâhlarındandır. Satırlar arasına yapılan yıldızların etrafına mürekkeple ve fırça ile çekilen çizgilere verilen addır.

TAHRİR DEFTERİ (تحریر دفتر) [Mal.] Arazi yazılırken tutulan defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tahrir defterleri biri «Mufassal», diğeri «Mücmel» olmak üzere iki tane idi. Mufassal; arazinin sahiplerinin isimlerini, mesahasını, hudutlarını; mücmel ise hülâsalarını ihtiva ederdi.

TAHRİRİ (تحریری) [Ede.] Yazı ile yazma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şimdi yazılı denilmektedir. Bunun yerine tahriren de kullanılırdı.

TAHRİR-I NÜFUS (تحریر نفوس) [Ida.] Nüfus yazımı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda ilk nüfus sayımı Tanzimat'tan sonra yapılmıştır.

TAHRİR-I RAKABE (تحریر راقبه) [Fık.] Memlûkün (köle ve cariye) azat edilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Münhasıren Allah rızası için vuku bulan i taklarda (kul azadında) istimali galiptir.

Arapça tahrir; yazmak demek olduğu gibi kurtarmak mânasına da gelir. Memlûkü esaretten tahlis, kendisinin hürriyyetini ispat edeceği cihetle i'taka tahrir denilmiştir.

TAHRİRLİ HALKÂR (تحریری خلکار) [Sar.] Yazma kitapların sayfa kenarlarına altınla yapılan çiçek ve şekillerin etrafına «tahrir» çekilmiş olanları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çiçek ve şekillerin etrafına tahrir çekilmemiş bulunanlara «Halkâr» yahut «Halkârî» denir.

TAHSİN (تحمین) [Mek.] «Âferin» den bir derece aşağı bir takdir kâğıdının adıdır. Eskiden mekteplerde muvaffak olduğu ders münasebetiyle o dersin muallimi tarafından talebeye (öğrenci) muvaffakiyyetinin derecesine göre şifaben (ağızdan) âferin dediği gibi sınıf defterine işaret etmek suretiyle idare tarafından «tahsin» yahut «âferin» yazılı bir kâğıt verilirdi. İki «tahsin» bir «âferin» yerini tutardı.

Tahsin; Arapça bir şeyi güzel görüp beğenmek; âferin, beğenme alkışı mânalarına gelir bir tâbirdir.

Devlet memurları tarafından herhangi bir işde gösterilen muvaffakiyyet sebebiyle o için

beğenildiğine dair yazılan kâğıtlara da «Tahsinname» denilirdi. Sonraları bunun yerine «Takdirname» denilmisti.

TAHSİNNAME (تَحْسِينِیَّة) [Ida.] Devlet memurları tarafından her hangi bir işde gösterilen muvaffakiyet sebebiyle o işi beğenildiğine dair âmiri tarafından yazılan kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları bunun yerind «Takdirname» denilmisti.

TAHSİSAT (تَحْصِیَّات) [Mal.] Osmanlı devletinin fütuhât devirlerinde zaptolunan araziden yararlıkları görülen gazilerle kadirleri müsellem bulunan eizze (azizler) evkafına bağışlananlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Her yer zaptedildikçe arazisi memurlar vasıtasıyla tahrir edilerek (yazılarak) varidatı (geliri) «dirlik» namıyla sipahilere, zaimlere, emirlere, vezirlere, «arphak» unvanıyla sancak beylerine, kale dizdarlarıyla muhafızlarına, «Tahsisat» adıyla yararlıkları görülen gazilerle eizze evkafına tahsis edilir, bir kısmı da «Havass-ı Hümayun» namıyla devlet uhdesinde ipka olunurdu.

Tahsisat namıyla eizze evkafına tahsis edilen yerler timardan farklı değildi. Arazi yine eski sahipleri üzerinde bırakılarak onlar tarafından ekilip biçilir, yalnız öşür ve sair rüsumu evkaf namına eibayyet edilirdi.

Tahsisat ödenek karşılığı olarak ta kullanılmıştı.

TAHSİSAT-I SENİYYE (تَحْصِیَّاتِ سَنِیَّة) [Sar.] Padişahların devlet hazinesinden aldıkları aylık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Has kılmak, kılınmak; bir şey yalnız bir şeye hasr ve tâyin etmek, bir şeyi sair şeylerden ayırılıp yalnız başına tâyin edilmek mânalarına gelen tahsis'in cem'i olan «tahsisat» müfred yerinde ve «muhasassat» mânasında kullanılmıştı. Osmanlı Padişahlarının tahsisatları zaman ile değişmiş, çoğalış azalmıştır.

Yazdığı eserlerde eski zamanlar hakkında kıymetli malûmat varmış olan Semih Mümtaz S. (Tarihimizde Hayal olmuş Hakikatler, s. 230-231) «Tahsisat-ı Seniyye» başlığı altında diyor ki:

«Sultan Abdülâziz'in Hazine-i Maliyeden aldığı Tahsisat-ı Seniyye ayda 100 bin altındı. Cülûsundan sonra Sultan Abdülhamit bu parayı 60 bin altına indirdi: «Bu kadarı bize kâfidir» dedi. Bundan başka Hazine-i Hassa'nın, yani Osmanlı hanedanının hususi emvalinin idaresine memur olan Nezaretin de gene ayda 20 bin lira kadar (altın) varidatı vardı. Maaşlar, atiyeler (Padişah vergilerine yani Padişahın veril-

mesini emrettiği paralar); mutfak masrafları, ahırlar, atlar, arabalar; tamirler ve inşaat ve mefruşat hep bu para ile tesviye edilirdi. Sultan düğünleri, şehzadelerin sünnet düğünleri masrafları ve hediyeleri Hazine-i Hassa'dan veritirdi.

«Mutfak masrafı hakkında bir fikir vermek için şunu arzedeğim: Meşrutiyete kadar saraylara günde 500 tavuk alınırdı ve bunlara 3000 kuruş bedel verilirdi. (Sonraları saraya günde yalnız üç tavuk alınıyordu ve hâlem ü haşem'in (hademe ve usakların) miktarı 5000 den 1800 e inmişti ve umumi saray mutfakları lâğvedilmişti. Her sultan veya şehzade kendi mutfakında yemegini hazırlatırdı. Ve tahsisatını doğrudan doğruya Maliye Nezareti'nden alırdı. Sultan Reşat'la halefi bunu böyle yaptırmışlardı.

«Saray mutfaklarının aylık masrafı 10 bin altındı. Sultan Abdülhamid'in israfı sevmiyen zamanında dahi. Fakat sonraları harpler ve bin türlü dertler yüzünden fiatlardaki terakkîye karşı bir medar (yardım) olması için ihsanlar ve masraflar saraylarda tenkihata uğradığı halde Tahsisat-ı Seniyye ile idare-i maslahat edilmedi, tahsisata Meclis-i Vükelâ kararıyla 20 bin lira zammolundu. (Meşrutiyetin sonlarına doğru). Bunlar da böyle olduğu halde saraylar artık hüsn-i idare edilemiyordu. Daha sonraları emsaline nisbetle ne at ne araba kalmıştı, ne de at usakları emirlere âmade idiler ve ne de sokaklarda tablakârlar ve bedava yemekler görünüyordu. Yüzlerce ve yüzlerce ustalar, kalfalar, çıraklar ve usaklar sokaklara ve yer bulmak emeliyle mahalle kahvelerine dökülmüşlerdi.»

TAHSİSAT KABİLİNDEN VAKIF (تَحْصِیَّاتِ كَابِلِیْنْدِن وَاقِف) [Vak.] Beyt-ül-male (Devlete) ait bir yerin rakabesi eskisi gibi beyt-ül-male ait olmak üzere menfaatinin Sultan tarafından bir cihete tahsisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «irsad», «mirsad» da denir.

Tahsis iki nevi'dir:

1 — Beyt-ül-male ait varidat, Beytülmal masrafına ait cihete tahsis olunmaktadır. Bu tahsis sahihtir. Mesalâ arazi-i emiriyye Sultan yahut Sultan'ın izniyle diğeri tarafından mesçid, medrese, çeşme ve talebenin iagesi gibi Beyt-ül-mal tarafından ödenecek bir cihete vakfolunursa tahsisat kabîlinden bir vakıf olmakla beraber tahsis, mahalline masruf olduğu cihetle sahih olur. Bu gibi vakıfların şartlarına riayet vâcib değildi. Sultan, meşru' maslahat üzerine şartları arttırabilir yahut azaltabilirdi. Fakat vakfı başka bir cihete sarf ve tahvil edemezdi. Çünkü

beyt-ül-mal-i Müsliminin maslahatı içindi. Beyt-ül-mal ödeneği ile alâkalı olan cihet-i vakıf iptal olunamazdı.

2 — Beyt-ül-male ait varidat beyt-ül-mal-den olmıyan bir cihete tahsis olunmaktadır. Bu tahsis sahih değildi. Mesalâ arazi-i emiriyye, Sultan yahut Sultan'ın izni ile diğeri tarafından ger'an beyt-ül-malde hakkı olmıyan birine tahsis olunursa Müsliminin (Müslümanların) bakiyyesinin haklarının tatiline sebep olacağından sahih olmaz, iptali lâzım gelirdi.

Sahih vakıfla gayr-i sahih vakfın bir yerde içtimai da vâki olurdu. Mesalâ arazi-i memlûkeden biri maliki tarafından vakf-ı sahih ile vakfolunduktan sonra o arazinin beyt-ül-male ait olan âşarı Sultan tarafından bir cihete vakfolunsa o arazide sahih vakıfla tahsisat kabîlinden olan gayr-i sahih vakıf birleşmiş olurdu.

Tahsisat kabîlinden gayr-i sahih vakıfla vakfedilmiş olan arazi-i emiriyye üç kısımdır:

1 — Rakabesi gibi tasarruf hakları da beyt-ül-male ait olduğu halde yalnız âşar ve rüsumatı bir cihete vakf ve tahsis olunan arazi-i emiriyye.

2 — Rakabesi ile âşar ve rüsumatı beyt-ül-male ait olduğu halde yalnız tasarruf hakları bir cihete vakf ve tahsis olunan arazi-i emiriyye.

3 — Rakabesi beyt-ül-male ait olduğu halde hem tasarruf hakları, hem âşar ve rüsumatı bir cihete vakf ve tahsis olunan arazi-i emiriyye.

TAHT (تَاحْت) [Sar.] Padişahların merasim günlerinde üstünde oturdukları sandalyeye, süslü sedire verilen addır. Arapçası «serir» dir Vesikalarla tarihî eserlerde taht gibi serir de geçer. Serirlerin umumî tarifinden tahtın «gayetle müzeyyen ve muhteşem olarak bir kerevet üzerine konulan ve gölgelik altında bulunan koltuk kürsü» olduğunu ve «Şarkta taht denilir denilmez Süleyman'ı tahtını hatırlamamak mümkün olmadığını» kaydeden Ahmet Rasim Bey (ölümü 1932) «Menakıb-ı İslâm, kısm-ı sani, sayfa 394 ve mütaakıp» şu tafsîlâtı da veriyor:

«Rivayete göre bu serir (Hazret-i Süleyman'ın tahtı) fildişi parelerinden (parçalarından) mamul ve altın kakmalar ve kıymetli taşlarla murassa' idi. Zaten Nübüvvet ve saltanatı cem' eden Benî İsrail Peygamberlerinin hazır bulunanlardan yüksek bir yerde vaaz ve nasihat ettikleri muhakkaktır.

«İran hükümetlerine mahsus olan tahtlar arasında «Taht-ı Takdis» namıyla meşhur bir

serir vardır ki (Tercüme-ı Bürhan-ı Katı) bunun hakkında:

«Garip ve acip bir serirdir. (Efridun) dan intikal ederek (Hüsrev Perviz) e vasil olmuştur. Bir kaç tabakası var idi. Cümlesi türlü cevahir ile murassa' ve muhtelif av hayvanı ve saire resimleriyle beraber buruc i felekiyye ile de musavver ve müşekkel idi. Dört mevsime mahsus döğemesi vardı. Her birini fasıl ve mevsiminde kullanırdı.

«İslâm devletlerinden ilk taht ittihaz eden Muaviye'dir. Teşrifata ait eserlerde görüldüğü üzere müşarünileyh bir gün devlet erkânını toplayıp:

«Elhamdü lillâh-i Taalâ temeddünümüz ve hey'etimiz kemal rütbesine erdi ve şevketimiz istiklâl nisabına yetti. Düşmanlara rağmen ve Hilâfet makamına tâzimen taht ittibaziyle imtiyaz-ı a'van ve ensar-ı dinin i'zazı için lâzımdır» diyerek ilk İslâm tahtını ihdas eyledi.

«Muaviye'nin seriri ceviz tahtalarından uzunluk ve genişliği üçer arşın bir sandali olup dört zaviyesindeki dört üstüvane üzerinde mutalla nuhastan (yaldızlı bakır) baba dedikleri filikeler var idi.

«Abbâsî devletlerinde ve hususiyle Harunur-Reşit, Me'mun ve Mu'tesim zamanlarındaki serirler başka türlü idi. Bunlar Hind'ten gelen ve namına (sandal) denilen tahtlarla kâfur ağacından yapılmış olup hurde (ufacık) kalemkârî nakış, mücevher sahaif-i zerrin (altın keplama) ile tezyin edilir ve başa gelen cihete mihrapvarî düz şaldan örtüler konulurdu.

«İbrani hükümdarları «kısa hamalkut» ve yahut sadece «kısa» denilen serirlere otururlar, hükümdaran-ı Yehud (Musevî hükümdarları) resm-i kabullerde hil'at-i fâhire giyerlerdi. Bu serirler adi kürsülerden biraz daha yüksek olup fevkalâde müzeyyen ve (hadum) tâbir olunan kademeye malik idi. Kadim Yunan hükümdarlarıyla eski Habeş mülûkünün oturdukları serirlerin dahi bu tarzda olduğu «Homer» in tariflerinden anlaşılıyor. Hattâ Şiraz'ın altmış kilometre kadar şimalindeki (İstahr) kadim bel-desi hafriyyatında (kazılarında) bulunan heykellerde bunların eşkali vardır.

«Avrupa'da eski eserlerden sayılan serirlerden biri de Frenk kırıllarından (Dagober) in sandalisidir. Bu sandali Fransızca X harfi şeklinde olup tunçtan mamul ve uçları arslan pençesi ve başı resimli gümüş kakmalarla nakışlıdır. Buna Milâdî onüçüncü asırda dervaze-i gebeği (kafesli kapı) şeklinde bir arkalk ilâve edilmiş ve onördüncü asırda pek ziyade taammüm eylemiş idi.

«İngiliz hükümdarlarının (Vest Minister) adlı meşhure mahsus mezarlıkta mahfuz bulunan serirler kollu, murabba-üş-şekil (murabba' şeklinde) birer koltuk olup arkalıkları dervaze şeklinde ve oturacak yerleri iki hiddetli arslan üzerindedir.

«Velbasıl serir, kurn-ı kadimedden (ilk zamanlar) beri bütün akvam nezdinde muallâ bir barigâh-ı saltanat (büyük saltanat çadırı) olmak üzere kabul edilmiştir.»

Osmanlı Padişahlarının saraylarında tahtları olduğu gibi Yeniçeri Ocağı'nda ve daha başka resmi yerlerde de tahtları bulunurdu. Oralara gittikleri zaman o tahtlarda otururlardı.

§ [Sof.] Bektaşî tâbirlerindendir. «Meydan»daki makamların en büyüğü idi. Diğer makamlarda olduğu gibi burada da niyaz olunurdu. Nasip olan yeni tâlip rehberinin delâletiyle buraya geldiği zaman rehber bunu şöyle tarif ederdi: «Buna taht derler. Emr-i Subhanî ile ve Selman-i pâk marifetiyle Hazret-i Peygamber-i Âlişan için kurulan minber-i Resulüllah'tır.»

TAHTA (تخت) [Sar.] Topkapı Sarayında «Kubbealtı»nda divanın toplandığı yerin dışında iki kubbe arasında Reis-ül-küttâp'la kâtiplerinin oturdukları yere verilen addır. Divan haftada dört gün toplanır ve Reis-ül-küttâp ile kâtipleri bu yerlere otururlardı.

TAHTA ÇIKARMAK (تخت چاقورق) [Ida.] İcâs etmek, Padişahlığa çıkarmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tahta geçirmek», «Tahta oturtmak» da denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen serire çıkıp oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA ÇIKMAK (تخت چاقورق) [Ida.] Cülûs etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tahta oturmak», «Tahta geçmek» de denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen sedire çıkıp oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA GEÇİRMEK (تخت چاقورق) [Ida.] Cülûs etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tahta çıkarmak», «Tahta oturtmak» da denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen serire geçip oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA GEÇMEK (تخت چاقورق) [Ida.] Cülûs etmek, Padişah olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tahta çıkarmak», «Tahta

oturmak» da denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen serire çıkıp oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTALI HAN (تختلی خان) [Hal.] Mecaz yoluyla mezar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mezara çökmek için tahta konulduğundan bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA OTURMAK (تخت اوطورق) [Ida.] Cülûs etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tahta çıkarmak», «Tahta geçmek» de denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen sedirde oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA OTURTMAK (تخت اوطورق) [Ida.] İcâs etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tahta çıkarmak», «Tahta geçirmek» de denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen bu sedirde oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA PABUÇ (تخت پابوچ) [Kıy.] Evin içinde giyilen topuksuz ve arkasız terlik adıdır. Eski evlerin tahtadan yapılan döşemeri üzerinde yüründüğü için bu ad verilmiştir.

TAHTELBAHİR (تحت البحر) [Bah.] Eski denizaltı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Denizin altında hareket eden gemi demektir.

TAHTGAH (تختگاه) [Cog.] Padişahın, hükümdarın oturduğu şehir, pay-ıtaht yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tahtgeçer şeklinde de kullanılırdı. Taht yeri demektir.

Haktaalâ azamet âleminin Padişehi
Lâmekândır olamaz devletinin tahtgehi
Şinasi

TAHT GEMİSİ (تخت کیمس) [Bah.] Osmanlı Padişahlarının bindikleri gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hükümdara mahsus gemi demektir.

TAHT-I HUMAYUN (تخت هایون) [Sar.] Padişahların merasim sırasında oturdukları sedire verilen addır.

TAHTIRAVAN (تخت روان) [San.] İnsan omuzunda götürülür veya icabına göre deve, at veya katıra yükletilir üstü örtülü tekerleksiz bir nevi araba adıdır. Tahtadan, küçük uzunca bir oda şeklinde idi. Padişahlar veya büyük adamlar bunlarla bir yerden bir yere nakledilirdi. Her iki tarafa birer ikişer kişi alacak tarzda yapılan ve birbirine bağlanarak hayvana yüklenip insan ve hafif yük nakliyatında

kullanılan «Mahfe» tahtırevanın başka bir şeklidir. Farsça kecade, kecape, Arapça mahmil bu mânâyı ifade eden tâbirlerdir.

Osmanlıların son zamanlarında yalnız «Surre alayı»nda «Surre emini»nin bindiği tahtırevan eski tarihî yadikâr olarak görüldü.

Tahtırevan bozulsa ben idim düzen demiş
Katırları topal edici nalbant imiş
Hezligyat - Sürurî

TAHT KADILARI (تخت قادری) [Im.] İstanbul'da bulunan şer'î mahkemelerin kadıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahlar merasimde İstanbul Kadılarının tebriklerini kabul ederler, Üsküdar Kadılarına kadar taht Kadılarını da Sadrazamlar Hünkâra takdimeyleylerdi. Beşer yüz akça taht Kadılarına böyle yazılı «اتخذ قضاة المسلمين اولا ولاة الموحدين ممدن الفضل واليقين وارث علوم الانبياء والمرسلين حجة الحق على الخلق اجمعين المختص بعز يد عنايت الملك المعين».

TAHTNİŞİN (تخت نشین) [Ida.] Hükümdar, padişah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen serirde oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

Bir kudrete malik ki nice tahtnişnin
Alur kelle vü efserini derbeder eyle
Nefî

TAHT ODASI (تخت اوداسی) [Sar.] Sarayın «Arz odası» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Padişahların oturdukları «Taht»ın bulunmasından dolayı bu adı almıştır.

TAHT SALONU (تخت سالونی) [Sar.] Hükümdar saraylarında merasim yapılan büyük salon hakkında kullanılır bir tâbirdir. Salonda hükümdarın oturmasına mahsus «Taht» adı verilen kürsü, sedir bulunduğu için bu ad verilmiştir.

TAHVİL (تحويل) [Mal.] Sefere iştirak etmek veya ölüm sebepleriyle mahlûl kalan timar ve zeametlerin başka birine tevcihi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Divan-ı Hümayunda bu kaydları tutmak için teşkil edilmiş olan Tahvil kalemi'nden buna dair yazılan kâğıda «Tahvil tezkiresi» denilirdi. Cem'i tahvilât'tır.

Devletçe yapılan istikrazlar için verilen senetlere de «tahvil» denirdi. Cem'i «tahvilât»tır.

TAHVİL HÜKMÜ (تحويل حکمی) [Mal.] Mahlûl timar ve zeametlerin başka birine tevcihine dair yazılan kâğıda verilen addır. Buna «Tahvil tezkiresi» de denilirdi. Tahvil kaleminin

den yazılan bu hüküm üzerine Beylikçi kalemince berat yazılırdı.

TAHVİL KALEMİ (تحويل قلمی) [Ida.] Merkezden tâyin edilen büyük memurlarla mahlûl timar ve zeametlerin tevcihine dair olan kayıtları tutan ve tezkire ve vesikaları yazan kalemin adıdır. Buna «Nişan kalemi» veya «Kese kalemi» denildiğini de kaydeden Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 43) şu tafsilatı da veriyor:

«Birinci sınıf şehir hâkimlerinden yani mevali denilen vilâyet kadılarının, vezir, beylerbeyi, sancak beyi, beratlarıyla zeamet ve timarların kayıtları hep burada idi. Bir kimseye zeamet veya timar tevcih olunduğu zaman iptida derkenar olmak üzere Defterhane'ye gider ve orada derkenar olunup buyuruldusu alındıktan sonra tahvil kalemine gönderilirdi. Tahvil kaleminde yazılan evrak şunlardır:

«1) Vezir, beylerbeyi, sancak beylerinin beratları. 2) Beratla beraber vezir, beylerbeyi ve sancak beylerine verilmesi şart ve vazife icrasını mutazammın olan tevcih fermanı. 3) Tahvilât denilen mahlûl timar ve zeametlerin tevcihini mutazammın olan tahvil hükümleri yani tahvil tezkireleri (Bunlar burada yazıldıktan sonra Beylikçi kalemi'ne gönderilip beratları hazırlanırdı).

«Tahvil kalemi bazan işinin çokluğu sebebiyle vezaret, beylerbeyilik ve mirliyalık yani sancak beyliği tâyinlerini, mevleviyetler, arpalıklar ve saire ile mevaliye resmen yazılacak davet tezkirelerini, Anadolu müstahfızlıkları ve dizdarlıkları, kale azepları, çakırcı, şahinci timarları ve nişan kayıtlarını yazılmak üzere Beylikçi dairesine havale eder ve bunlar Beylikçi dairesinin emektar ve tecrübeli memurları tarafından yazılırdı. Yine bu cümleden olarak mütevellilik veya Meşihat ve esnaf kethüdâlıkları tahriratı da buradan yazılırdı. Hülâsa devletçe yazılan bütün beratlar tahvil ve beylik kâtipleri tarafından yazılıp berat mümeyyizi tarafından tashih ve Âmetçi tarafından kontrol edilerek gönderilirdi. Tahvil kaleminin şefine «tahvil kesedarı» denilirdi.

«Onsekizinci asır ortalarında tahvil kalemi tarafından vuku bulan inhâlardan yirmişer para ve tahvillerinden ikişer kuruş resim alınır ve bir kuruşun sülûsanı (üçte biri) Reis-ül-küttâb'a verilir.

«1289 (1872) tarihli tahvil kaleminin vezaif ve nizamat-ı dahiliyyesi ismiyle bir mukaddime ve on madde üzerine tertip edilmiş

olan bir nizamnamede tahvil kaleminin vazifesi şöyle gösteriliyor:

«Bu kalem bir kesedar ve bir mümeyyiz idaresinde olup üç sınıf üzerine teşkil edilmiştir. Birinci ve ikinci sınıflar mübeyyiz ve üçüncü sınıf kâtipler de mülâzimlerdi. Bu kalemin vazifesi, kazaskerlerden İzmir mevleviyyetine kadar pâye, mansıp ve arpalık tevcihatiyle eskiden beri ordudan verilen bazı memuriyet ve rütbe ve tahvilât ve timar ve zeamet ve mülkname ve muafname-i hümayuna dair emri-âli ve beratlar ve varit olan suallere icap eden cevaplar teşkil ederdi. Gelen evrakı mümeyyiz ve kesedar telhis ile beylik kesedarlığı canibine gönderir ve oradan da Beylikçi'ye takdim olunur, o da yazıla diye işaret ettikten sonra tebyiz olunup fermanları yazılarak mukabele edilip kesedar tarafından sahîşareti konulduktan sonra beylik odasına gönderilirdi.»

TAHVİL KALEMİ MÜMEYYİZİ (تحويل کلمی میوزی) [Ida.] Tahvil kaleminin şef muavini yerindeki memura verilen unvandır. Şefe tahvil kesedarı denilirdi.

TAHVİL KESEDARI (تحويل کسدهاری) [Ida.] Tahvil kaleminin şefine verilen unvandır.

TAHVİL-İ DÜYUN (تحويل دیون) [Mal.] Devlete veya başka bir âmme hükmî şahsa ait olup musyyen faizli bir borç yerine daha az faizli bir borç ikame etmek yrinde kullanılır bir tâbirdir. Bu muamele hâmillere ya mecburî olarak tahmil edilir veya hâmillere re's-ül-malı geri almak yahut borcu tahvil ettirmek arasında muhayyer bırakılır.

TAHVİL-İ DÜYUN KARARNAMESİ (تحويل دیون قرارنامه) [Mal.] Devlet istikrazları tahvillerinde değişiklik yapılmasına dair çıkarılan kararnameler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TAHVİL TEZKİRESİ (تحويل تذکره) [Mal.] Mahlûl timar ve zeametlerin başka birine tevcihine dair yazılan kâğıda verilen addır. Buna «Tahvil hükmü» de denilirdi. Tahvil kaleminden yazılan bu tezkire üzerine Beylikçi kalemince berat yazılırdı.

TAK (طاق) [San.] Donanma ve şenliklerde sokağın bir tarafından öbür tarafına doğru kurulan ve bayrak ve kandillerle donatılan kemer şeklindeki şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tak; Arapça ve Farşça'da kemer demektir. Zafer münasebetiyle dikilenlere «Tak-ı zafer» denir.

TAKAMAKA (طاقا) [Giy.] Âdi kumaş, bir nevi tellî gaz (ince bez) adıdır.

TAKATUKA (طاقه طوقه) [San.] Tütün çubuğunun külünü silkmek için kullanılan şimdiki sigara tablaları nev'inden âletin adıdır. Buna «Taktuka» diyenler varse da yanlıştır. Uzun çubuğun ucundaki lülenin vurulmasından çıkan ses münasebetiyle bu adı almıştı. Tahtada dört köşe olarak yapılır, iç ve dışı gümüşle kaplanırdı. Madenden yapılanlar da vardı. Odanın ortasına konulan takatukaya duvar kenarlarındaki gilde veya minderlerde oturanlar uzun çubuklarının küllerini boşaltırlardı.

Eskiden ahşap gemilerde kullanılan takatukalar evdekilerden farklı olarak içleri bakır, çinko veya tenekeden şimdiki kâğıt sepetler şeklinde idi.

TAKÇE (طاقچه) [Mim.] Tak-ı zaferlerin iki tarafındaki küçük kemerlere verilen addır. Alelade küçük kemerlerle bir duvarın içine oyulmuş gibi yapılan öteberi koymağa mahsus üstü kemerli, kârgir veya ahşap höcreye de bu ad verilir.

TAKDİS (تقدیس) [Sof.] Ulûhiyyete lâıyk olmıyan şeyden Cenab-ı Hakkı âli bilmek yerinde kullanılır bir istilahtır. Takdis; Arapça pâk, sâf, münezzeh tutmak; şirk ve ayıp ve noksanlardan kat'iyyen ve kül'iyyen beri ad etmek demektir.

TAKİM (طاقم) [Tul.] Sandığın (eski mahalle tulumbasının) altına giren dört tulumba hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her mevkiin tulumbacları birinci, ikinci, üçüncü ilâh. olmak üzere takımlara ayrılırlardı. Birinci takım en usta, en mahir, en çok koşan dört kişi idf. İkinci, üçüncü ve diğer takımlar ehliyyet ve maharetlerine göre bu suretle ayrılmış bulundurlardı.

TAKİM KOVMAK (طاقم کوغن) [Tul.] Mahalle tulumbalarının geçit yerlerinden süratle geçmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. En çok takım kovanlar birinci, bazan da ikinci takımlardı.

TNKIMPARE YELKEN (طاقم پارہ یلکن) [Bah.] Bir gemide mevcut yelkenlerin hepsinin açık bulundurulması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TAK-İ ZAFER (طاق ظفر) [Mim.] Bir zaferin hâtırası olarak yapılan mimarî âbide adıdır. Altından geçilen ve bir veya birkaç kemerdan ibaret olan tak-ı zaferlerin muhtelif şekilleri yapılmıştır.

TAKKAPI (طاق کپو) [Mim.] Büyük binaların avlularına girecek yerde altından açılan

zafer takı gibi kapılara verilen addır. Sonraları tahrif olunarak «Tahtkapı» denilmiştir.

TAKİD (تکید) [Eda.] İbarede vuzuhsızlık yani ne demek istenildiği kolayca anlaşılmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Biri lâfzî, diğeri mânevî olmak üzere iki kısımdır. Lâfzî ta'kid; «za'f-ı te'lîf», «garabet», «şivesizlik» gibi lâfza ait kusurlardır Mânevî ta'kid; sözün sebk ü raptında kusur olmamakla beraber mânasında vuzuh bulunmamaktır.

Lâfzî Ta'kid'e bir örnek:

«Beşinci Hicret asrında zannediyorem ki Türk edebiyatı ikiye ayrılmıştı.»

Bu ibare şöyle olmalıydı:

Zannediyorum ki Türk edebiyatı Hicretin beşinci asrında ikiye ayrılmıştı.

Mânevî Ta'kid' de (Sami) nin şu meşhur beyti örnek teşkil eder:

*Hâzır ol bezm-i mükâfata râ mest-i gurur
Rahne-i seng-i sıgah penbe-i minadandır.*

TAKİYYE (تقیه) [Kel.] İman ve itikadını, yerine ve zamanına göre, saklıyarak başka türlü itikâd ve başka biçim iman izhar etmek, diğer bir tarifile olduğu gibi görünmemek, göründüğü gibi olmamak yerinde kullanılır bir istilahtır. Hassaten Şîiler, Sünnîlerle karşılaştıkları ve maksatlarına ermek için o yolda göründükleri zaman bu yolu tutarlar. Takiyye; Cem'i etkiye gelen «takıyy» in müennesidir. Takiy; lügatte Allah'tan korkup haram işlemekten çekinen, perhîzkâr davranan kimse demektir. Bir de yine sakinme, ihtiraz mânasına olarak «tukye» lügati vardır. İstilahtın ifade ettiği mânaya göre o maktebada bulunan kullanılması lâzım gelmektedir. Çünkü lügatte bu kelime için «bir mezhebe müntesip olan adamın o mezhebe intisabı olduğunu kimseye sezdirmemek için ihtiyar eylediği muvazaaya itlak olunur» izahatı mevcuttur.

TAKKE (تاقه = تقیه) [Kıy.] Başın terini çekmek ve kavuk çıkarıldığı zaman başın üğümemesini temin etmek için başlık altına giyilen bezden, ince kumaştan başlık adıdır. Ev içinde giyilen başlık yerinde de kullanılır. Sekil ve nevilerine göre sade takke, kürklü takke, musannıffî takke, kemha takke, Bursa çatması takke gibi adlar verilirdi. Yatarken başın üğümemesi için giyilenlerine gece takkesi yahut şeb takke denilir.

*Dalkavuklar serfirazıym efendimin gine
Takkesin kaptım bugün başımda tac etsem gerek
Süruri*

§ [Tip.] Kel bağlardaki saçları yolmak için çam sakızından ve ziftten yapılan ve başı tamamıyla örten yakıya da bu ad verilir.

TAKKE AKÇESİ (تاقیه آقچه) [Sar.] Sarayda hizmet eden Seferî ve diğer koğuşlara esvaplık bedeli arasında verilen başlık parası yarinde kullanılır bir tâbirdir. Esvaplık koğuşlulara senede bir defada, para verilirse bedeli dört taksitte ödenirdi.

TAKKE ATMAK (تاقیه آتاک) [Hal.] Meçaz yoluyla sevinmek, sevincini göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TAKKECİ (تاقیه چی) [San.] Kadın başlığı yapanlara verilen addır. Takyeci suretinde de kullanılırdı. Takkeçiler kadın hotozlarına, başlıklarına türlü zarif şekiller vermişlerdi. Takkeçiler yaptıkları başlıkları Beyoğlu'nda Frenk ve zengin Rum kadınlarına bile beğendirirlerdi. Hotozlar Avrupa'ya da gönderilirdi.

Takkeçiler çarşının zengin esnafı arasında idiler. Erkek serpuşu (başlığı) yapanlara «Tarpoşçu» denilirdi.

TAKKE KAPMAK (تاقیه کاپن) [Hal.] Meçaz yoluyla açık gözlülük, kurnazlıkla menfaat temin etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «külâh kapmak» da denilir.

*Takke kapmak nice olur bağda görsün harşid
Bir gün anı da felek jalenin âhiyle tatar
Hâtem*

TAKLİD-İ KAZA (تقلید قضا) [Fık.] Hâkimliğe nasb ve tâyin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça takmak, takılmak; kuşanmak, kuşandırmak demek olan taklid; gerdanlık mânasına olan «kılade» den alınmıştır. Hâkimliğe tâyin edilmekle gereflî bir unvan takıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAKLİD-İ SEYF (تقلید سیف) [Sar.] Osmanlı Padişahlarının tahta oturmaları üzerine hükümdarlık alâmeti olarak kılıç kuşanmaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Her devlette hükümdarların cülûsu münasebetiyle bir takım merasim yapılır ve bu merasim o memleketin an'aneleri dairesinde iera edilir. İşte Osmanlı Padişahlarının tahta oturmalarını mütaakıp, biat gibi, diğer bir takım merasim arasında kılıç kuşanmaları da o kabilindendir. Kılıç merasimle kuşatılır ve bu münasebetle yapılan merasime «Kılıç alay» denilirdi. Taklid-i seyf; kılıç kuşanmanın tam karşılığıdır.

Kılıç kuşanma, saltanatın sonuna kadar devam etmiş ise de hangi padişahın ilk defa kılıç kuşandığına dair henüz elimizde kat'î bir

vesika yoktur. Bununla beraber bu merasimi ilk zamadlara kadar çıkaranlar, hattâ Osman Gazi'ye kılıç kuşatanlar bile olmuştur. Ali Emiri Efendi (ölümü 1924) onlardan biridir. Rahmetli «Taklid-i seyf» hakkındaki kıymetli yazısında (Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, adet 20) Ni'metullah Abiören ile Hacı Bektaş-ı Veli ve Şeyh Üdebalı Osman Gazi ricalinden olup gazi-i müşarünileyhe ilk kılıcı bu üçü merasim ve ed'iyye-i mahsusa (hususî dua) ile kuşatmışlardı» diyor.

Hacı Bektaş'ın bu kılıç kuşatma rivayetinin, Yeniçeri Ocağı'na duası gibi, asıl ve esası yoktur. Çünkü Hacı Bektaş-ı Veli o devrin adamı değildir. Böyle olunca ötekilerin kılıç kuşatmış olmaları şüpheli olur.

Esnaflığın Ahi teşkilâtı ile münasebetini tetkik eden Osman Ergin (Mecelle-i Umur-ı Belediyye, c. 1, s. 546) tahta çıkan Osmanlı Padişahlarına kılıç kuşatılması ile Ahi teşkilâtının «Şed» merasimi arasında münasebet görmekte, hattâ bu kanaatini daha ileriye götürerek «Taklid-i seyf merasimi», «Bel bağlamak»tan başka bir şey değildir» demektedir.

Değerli müdekkiki bu mülâhazaya sevkedem Padişahların kılıç kuşanmalarıyla ustanın çarığa beline peştemal kuşatması arasında münasebet görmesinden ve her ikisinde kuşanmanın bahis mevzuu olmasından ileri gelmiştir. Halbuki yalnız esnafta değil tarikatlarda da «Şed bağlamak» vardır. Şeyhin şed bağlaması gibi Padişahların kılıç kuşanmasının da bu itibarla «fütüvvet»le münasebeti yoktur.

Yine Osman Ergin, Ali Emiri Efendi'nin aynı yazısında Osman Gazi'nin «Negri» ile «Aşık Paşa Zade» tarihlerindeki «Himmet Kılıcı» tâbirinin beline, ötekinin gönlüne bağlamasını yazmasını da mânidar buluyor. Halbuki Osman Gazi Hristiyan olan komşularının memleketlerini ele geçirmeğe kalktığı için müverrihler bu hareketine dinî bir mahiyet vermek istemişler ve eserlerine o kayıtları koymuşlardır. Nitekim daha Cenab-ı Peygamber zamanında gazaya memur edilene ve o miyanda Hazret-i Ali'ye kılıç ve zırh kuşatılmıştır.

«Taklid-i seyf merasiminin suret-i icrası ancak H. 1000 (M. 1600), tarihinden sonra yazılan tarihlerimizde - an'ane-i kadime i Devlet-i Osmaniye'den olduğu üzere - ibaresiyle başlar. Halbuki Hicret-i Seniyyenin 1000 tarihinden evvel yazılan tarihlerimizde bu an'aneden bahis bile olunmaz» diyen Ali Emiri Efendi bunun için şunları da yazıyor :

«Zannımda yanlışlıyorsam - Taklid-i seyf merasiminin icrasını iptida izahla yazan Kara-

çelebi Zade Şeyh-ül-İslâm Abdülâziz Efendi'dir. Müşarünileyh - Ravza-i Ebrar - Tarihinde Fatih i Bağdat Sultan Murat Hân-ı Rabi' hazretlerinin Taklid-i seyf merasimini şöylece kayd ediyor :

«Sultan-ı sa'd ahter hazretleri resm-i diris i selâtin (Sultanların eski usulleri) üzere Ebâ Eyyüb-i Ensari merkad-i münevverelerinde kutb-ül-ârifin Üsküdarî Şeyh Mahmut Efendi hazretleri dest-i şerifinden (şerefli ellerinden) kılıç kuşanıp ol ruz-ı firuzun şam-ı sürür encamında riayet-i sünnet-i seniyyeyi hitama ikdam ettiler »

«Lâkin bu «resm-i diris-i selâtin» ne vakitte başlamış, ne suretle icra olunmuş olduğuna dair sarahat vermez ve Sultan Osman-ı Sani ile Sultan Ahmed-i Evvel hazretlerinin kılıç kuşanmalarından da bahseder de kimler tarafından taklid-i seyf edildiğini göstermez. Bu hususta (teracüm-i ahval kitaplarımız daha biraz semahatlıca davranmışlarsa da) yine hângi padişahdan itibaren başladığını kayıt ve izah etmiyorlar.

«Meselâ Sultan Ahmet Hân-ı Evvel'in 1012 senesindeki cülûs-i hümayunları üzerine Üdebalı hazretlerinin ahfadından ulûm-i diniyye ve yakiniyyeden Esseyh Ali Bey Bin Hüsrev Bey tarafından vâkı olan - Taklid-i seyf - merasimini Nev'i Zade Atayî Çelebi Zeyl-i Sakayık'ta şöylece yazıyor :

«1012 recebinde Sultan Ahmet Bin Mehmet Hân vâris-i taht-ı İlhanî ve evrenk nişin-i cihanbani oldukta kanun-ı selâtin-i kiram üzere merkad-i Ebâ Eyyüb Ensari'de taklid i şemşir-i cihanî etmek lâzım olup bunlar kuşatmışlar idi.

«Görülüyor ki Atayî Çelebi'nin bu kaydı pek mühim o'makla beraber (Kanun-ı selâtin-i Kiram üzere) ibaresini yazıyor da o Kanun-ı Selâtin'in ne vakitten beri başladığını göstermiyor. Sultan Ahmed-i Evvel gibi Padişah'ın üstad-ı âzam ve şeyh-i muazzamları Aziz Mahmut Hüdayî hazretleri daha saır bazı meşayih-i izam ve ulema-yi zevil ihtiram hazeratı mevcut iken Üdebalı hazretlerinin İznik'te yetişen hafidinin Sultan-ı müşarünileyhe - Taklid-i seyf - buyurmaları gayet mânidardır.

«Kezalik Taşköprülâ Zade Mustafa Usamüddin Efendi Şakayık-ı Nu'maniyye'de Emir Buhari hazretlerinin tercüme i ahvalinde şu ibareyi kaydediyor : «Selâtin-i izam-ı Osmaniyye hazretlerinin keramatını çeşm-i zahirbin ile müşahade edip ve dide-i besaret dide ile de muayenenen gördükleri (kerametlerini gözleri ile görüp muayeneden geçirdikleri) ecilden

kemal-i tâzim ile tekrim ederler idi. Sefer-i hümayuna kast ve azimet eyleyip kemer-i cezm ve hazz ile gaza-yı zafer âraya bel bağladıkta kılıcı andan kuşanup duasını alurlar içi.»

«Lâkin bu - taklid-i seyf - merasimini hangi padişah hakkında icra ettiğini izah etmediği gibi onden evvelki zamanlara ait olan - taklid-i seyf - den de bahsetmiyor.

«Emir-i Buhari hazretleri Yıldırım Sultan Bayezit Hân zamanında Bursa'yı tegrif etmiş ve Çelebi Sultad Mehmet Han ile Sultan Murad-ı Sani hazretlerinin evail-i saltanatında berhayat bulunup 833 senesinde vefat eylemiş olduğundan teklid-i seyf merasimini bu Padişah-ı zîşanların üçüne de mi ve yahut hangisi hakkında icra edildiği tasrih olunmuyor.

«Bununla beraber teracüm-i ahval kitaplarımız - taklid-i seyf - merasimini hiç olmazsa Yıldırım Bayezit Hân zamanına kadar çıkarmakta oldukları halde bin tarihinden evvel yazan tarihler güya böyle bir merasim-i mübareke ve müdebebe (debdebeli) icra edilmemiş gibi bîkayt (kaydsız) bulunuyorlar »

Kılıç kuşanma resminin icrası için muayyen bir müddet yoktu. Bu padişahın isteğine ve daha doğrusu maslahata tâbi idi. Çünkü son hükümdarlardan Beşinci Mehmed'in (Sultan Reşat) kılıç kuşanma merasimi cülûsunun on dördüncü günü icra edildiği gibi İkinci Sultan Abdülhamit cülûsunun sekizinci, Sultan Mecit tahta çıkışının on birinci ve altıncı Mehmet (Validüddin) de yirmi birinci günü kılıç kuşanmışlardır. Saltanat müddeti üç ay süren Beşinci Murat ise hasta olduğu için kılıç alayı yapılmamış ve bu sebeple usulen kılıç kuşanmamıştır.

Kılıç kuşanma merasimi Eyüp Sultan'da yapılır va bu münasebetle yapılan merasime «Kılıç alayı» denilirdi. Bak : (Kılıç alayı).

TAKLİP (تقليد) [Ede.] Cinas nevilerinden birine verilen addır.

*Mur gibi emrine kulmuştur itâat halk-ı Ram
Râm olaptur nitekim Musa'ya ey şeh sihr-i mâr
Saruri-i Kadim*

TAKLİT (تقليد) [Fık.] Başkasının fiil ve hareketlerine uymak demek olan taklit, Fıkıh istılahı olarak bir zata ittibaan varlığı için bir delil olmadığı halde mücerret muhik (haklı, doğru) olduğuna itikat ile intisap ve ittiba' etmektir.

Ş [San.] Ötekinin berikinin halini, sözlerini benzetmek suretiyle müzeyyâne (tezyif ederek) maskaralık etmeğe de taklit denir. Taklit yapmak suretinde de kullanılır.

*Kurbağa mandayı taklit edemez
Yakıştır mı deveye kazazlık?
Safa*

TAKRİR (تقرير) [Ida.] Bir işi resmen ve yazılı olarak mercine bildirme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tekrar suretinde cemilendirilir. Tanzimata kadar resmî dairelerden yazılan takrirlerde adres, tarih ve imza yok gibidir. Mühürlü resmî takrirler Hicri 1245 (1829.30) senesinden sonra görülmektedir. Patrikhanelerle sefarethanelerden verilen takrirlerle «takrir-i şifahî» denilirdi. Takrirler büyük tezkirelik kâğıda yazılırdı.

TAKRİR-İ ÂLİ (تقرير آلى) [Ida.] Sadrazam tarafından Padişah'a yazılan kâğıda verilen addır. Buna önceleri «Telhis» denilirdi. Takrirler evveleri tarih konulmadığı gibi mühürlü de mühürlenmezdi Bunun yerine malûm kelimesinin ilk harfi olan (م = M) işareti konulurdu. Padişah iradesini (mutalâasını) üst kısmına kendi eliyle yazar, Sadrazam'a geri gönderirdi. Padişahlar tarafından yazılan iradelere kezalik tarih konulmaz, imza da atılmazdı.

TAKRİR-İ ŞİFAHÎ (تقرير شفاهى) [Ida.] Sefaretlerden imzasız olarak verilen «takrir»ler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TAKRİRLİK KÂĞIT (تقريرك كاغذ) [San.] Takrir yazmağa mahsus kâğıda verilen addır. İyi cinsten olan bu kâğıdın uzunluğu genişliğinden fazla idi. Ekseriyyetle tek olan takrirlik kâğıdın çift olanlarına «çifte takrirlik» denilirdi. Takrirler bu türlü kâğıtlara yazıldığı için bu ad verilmişti.

TAKRİZ (تكريز) [Ede.] Bir eseri mensûr veya manzum bir yazı ile methetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Takriz; Arapça methetmek, edilmek demektir. Takariz suretinde cemilenir.

Takarizler eserin başına, nadiren de sonuna konur. Garpta da takriz yazmak âdeti varsa da Şarktakinden farklıdır. Şarkta takriz mutlaka methi tazammun eder. Garphılar ise bir eseri ilmi kıymetini belirtmek maksadıyla takriz yazarlar, müellifi ulu orta methetmeyip tenkit dahi ederler. Yalnız Recai Zade Ekrem Bey (ölümü 1913), zamanında üstad tanıldığından olacak, yazdığı takrizlerde meth ile iktifa etmemiş gördüğü yanlışlıkların bazılarını da kayıt ve işaret etmiştir. Recai Zade «münferiden bulundukları zaman sırt faydasız kaldıkları halde toplu bulununca bir faydaya hâdim» ola-

'bilecekleri mülâhazasıyla takrizlerini fazla olarak «Takrizat» adlı küçük bir kitapta toplamıştır.

*Etti takrizine sarf-ı meknet
Keçeci Zâde Mehmet İzzet
İzzet Molla*

TAKTİ' (تَقْتِي) [Ede.] Mevzun bir sözün, veznin eczasına göre ayrılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Gerek aruzda, gerek parmak hesabında her veznin durulacak yerleri olduğunu» kaydeden üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat Lûgati, Takti' maddesi) şu tafsilatı da veriyor:

«Bunlara aruzda (ecza), hecede (durak) denilir. Veznin eczası, yahut durağı kaçır heceli ise mevzun sözün onlara göre ayrılacak parçaları da o kadar heceli olmak lâzımdır.

«Aruz vezninde cüzlerin heceleriyle beraber açık ve kapalı uygunluğu da bulunmak şarttır. Meselâ:

Kâinatın hali daim bîkarar

mısra'ı: Fâilâtün, fûilâtün, fâilât
veznindedir. Veznin de mevzunun da heceleri açık ve kapalı itibarıyla ayrılırsa şöyle olur:

İlmin hepsini de bir Türk bilmeli

mısraı hece vezninin altısı, beşli ölçüsüne göre yazılmıştır. Bunu takti' eder, yani duraklara ayırırsak:

İlmin hepsini de — Bir Türk bilmeli

olur, hecelerin sayısı duraklara uygun bulunur. Hece vezninde kelimelerin duraklara taksim edilmiş olması ehemmiyetlidir. Yani kelimenin yarısı bir durakta, yarısı öbür durakta olmalıdır.

«Yukarıki mısra'da bu taksim yapılmıştır. Fakat:

*Gâfil golcu gâfil golcu
Ozan yok kırık gay ucu*

beytinin ikinci mısraında taksime dikkat edilmemiş, o mısra'daki (kırık) kelimesi âdeta orta yerinden kırılmış, bir hecesi birinci durakta kalmış, ikinci hecesi ikinci duraka geçmiştir.

«Kelimelerin duraklara taksim edilemeyişi, hece vezninin âhengini bozar. Aruzda ise bu şart yoktur. Yani yerine göre kelimenin bir kısmı bir cüzde kalır, bir kısmı öbür cüz'e geçer. Orada dikkat edilecek şey; hecelerin sayısı ile açık ve kapalı uygunluğudur. Meselâ 4 (mefâilün) dörder heceli dört cüzden müteşekkil bir vezindir. Bunun açık ve kapalı hecelerini şöyle gösterebiliriz:

«Buna göre tanzim edilmiş olan:

Ne efsunkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyyet
mısraını şöyle takti' ederiz:

Ne efsukâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyyet

«İnşad esnasında uzunca okunan (imale) li heceler takti'de iki hece sayılır. Mısra'daki (âh) kelimesinin iki hece itibarı gibi.»

TAKVA (تَقْوَى) [Sof.] Allahın emrini tutup azabından korunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu da işlemek veya terketmek sıretiyle nefsi ukubete müstahak kılan şeyden korumaktır. Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır (ان اكرمكم) (âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 6, s. 4479) şu tafsilatı veriyor:

«Takva lûgatte vikayedendir. Vikaye; fart-ı sıyanet yani gayet iyi korunup sakınmaktır. Aslı, vakya'dır. «و» = vav» tükân ve tücah gibi «تا» ya, «يا» sı da takva gibi «واو» a kalbedilmiştir ki nefsi korkulacak şeylerden vikayeye koyup korunmak, tâbir-i aharla sipere girip korunmak demektir. Lûgatte hakikati budur. Sonra bazan korkuya takva ve takvaya korku tâbir olunur. Şeriatte iki mâna da kullanılır: Birisi geniş olan amm mânasıdır ki sonunda Ahirette muzır olandan sakınıp korkmak demektir. Bunun ziyadeyi ve noksanı kabul eden geniş bir mânası vardır ki en aşağısı Cehen-nemde muhalled kılan şirkten sakınmaktır. En yükseği de sirrini Hak'tan ılgal edebilecek her husutan temiz tutarak bütün mevcudiyetiyle Hakka tebettüldür. Bütün mânasıyla Allahın vikayesine dubuldür ki «اتقوا الله حق تقاته» kavlinde murad olan hakikî takva budur. Bir de Şer'i'de mütearef olan hass mânası vardır ki mutlak olarak takva denildiği ve karine bulunmadığı zaman murad bu olur: Nefsi ukubete müstahak kılabacak gerek fîl ve gerek terk her hangi bir günahın korunmaktır. (الذين لا يبلغون كمال الايمان والقوا حش الايمان) mucebince günah-i kebairden içtinap bil'ttifak lâzımdır. Sagairden içtinap hakkında söz edilmiştir. Tirmizi ve sairenin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte «لا يبلغ العبد المؤمن حتى يدع مالا بأس به حذر اعماره بأس ان يكون من المتقين حق يدع مالا بأس به حذر اعماره بأس» kul be's olan şeyden sakınmak için lâ be'se bih olanı terketmedikçe müttekilerden olmaz» buyurulmuş olması hasebiyle haram şübhesi bulunan helâllardan, yani kerahet-i tahrimiyeye ile mekruh olanlardan dahi içtinap lâzımdır, Râgıp der ki: Şer'in tearüfünde takva: Nefsi isimden hıfzetmektir, bu ise haramı terk ile olur, bu da mübahatı terk ile tamam olur. Çünkü riva-

yet olunan (الحلال بين والحرام بين وبينهما شجيات) hadisi mucebince kuyunun kenarında otlayan, içine düşebilir.» Buharî, Müslim ve sairede tahriç olunduğu üzere Resulullah Sallâllahu aleyhi vesellem buyurmuştur ki: Halâl belli, haram da bellidir. Yani şer'an beyan olunmuştur. Fakat bu ikisi arasında ikisine de benziyebilen şübheli şeyler vardır ki nâsın çoğu onları bilmez. Binaenaleyh şübühattan korunan kimse dinini ve ırzını temiz tutmuş olur. Şübühata düğün ise harama da düşer. Nitekim koru kenarında güden çobanın koruya düşmesi pek melhuzdur. Haberinizi olsun ki her melikin bir korusu vardır, Allah'ın korusu da meharimidir. Haberinizi olsun ki cesedde bir et parçası vardır, o iyi olursa cesedin hepsi iyi olur. O bozuk olursa cesedin hepsi bozuk olur. Biliniz ki o kalb'dir. Birgivi bu hadisi naklettikten sonra der ki: Lûgavî mâna şer'ide mümkün olduğu kadar mer'îdir. Fart-ı sıyanet mânası ise sagair ve şübühattan dahi korunmayı iktiza eder. Lâkin bu zamanda şübühatin hepsinden ihtiraz mümkün değildir. Onun için harama karip olan şüphelerden maadasi hâriç olur. Çünkü taat bikader-it-takattir. O halda takvanın tahakkukunda her bir haramdan, bir de kerahet-i tahrimiyeye ile mekruh olanlardan içtinap lüzumu taayyün eder. Bu izahta takvanın yukarılarda zikredilmiş olan üç mertebesine de işaret edilmiş oldu. Bunlar gösteriyor ki takvalı olabilmek için korunulması lâzım gelen günahları, tehlikeleri bilmek lâzım gelecek, ilim olmadan takva olamayacaktır. Bu ise عباد الله من عباد الله» mazmununa işaret olur. Bu cihetle takva lâzımı olan havf ü haşyet ile tefsir edilecek olursa en takvalı demek Allah'tan en çok korkan mânasını da ifade eder. Bu suretle bu âyet, yani bu âyette işbu (ان اكرمكم عند الله اتقكم) düsturu bu surenin bir gayesi olarak mülâhaza olunmak iktiza edecektir. Başta (واتقوا الله) ve (اولئك الذين امتحن الله قلوبهم للتقوى) buyurulması da bunu anlatır. Bir hadis-i şerifte buyurulmuştur ki «من سره ان يكون اكر الناس فليتق الله» her kimi nâsın en mükerrremi olmak mesrur ederse Allah'a takvalı olsun», diğer bir hadis-i şerifte de Aleyh is-salâtü vesselâm buyurmuştur: Ey nâs! İnsanlar iki adamdan ibarettir. Biri mü'min, takiy, Allah yanında kerim, bir diğ' fâcir, şakiy, Allah yanında hakir. İbn-i Abbas'tan şöyle mervidir: Dünyanın keremi zenginlik, âhiretin keremi takvadır. (ان الله علم خير) Şüphe yok ki Allah âlîmdir, habîrdir. — sizi ve her yaptığınızı bilir ve ahvalinizin iç yüzünden de haberdardır. Hanginizin etka olduğunu o bilir (هو اعلم بناتقى).»

Sofiyye istilahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir:

Taatta bununla ihlâs murad olunur. Ma' siyette olursa terk ve hazer kast olunur. Takva hakkında muhtelif kaviller vardır. 1) Abdin masivallahtan ittikasi. 2) Şeriatin âdabını muhafaza. 3) Hak'tan seni uzaklaştıran her şeyden mücanebet (sakınmak). 4) Nefsin bazılarını nehye muhalefeti terk. 5) Allah'tan başkasına nefsinde bir şey görmemek. 6) Nefsini hiç bir kimseden hayırlı ve efdal görmemek. 7) Maddun-i İlâhiyi terk, buna kaail olanların maksadı havaya mutavaattan (uymaktan) ittikadır. 8) Nebiyy-i Ekrem'e kalben ve fi'len itkidadır.

*Sanma mensur-i hîred ya iffet ü takva gürâr
Bezm-i Cem'dir banda hükmi-câm-ı gamfersa gürâr*

Ragıp Paşa

TAKVİM (تَقْوِيم) [Tak.] Seneleri, ayları, günleri, mevsimleri, namaz vakitlerini ve sair malûmatı havi çıkarılan şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Takvimler kitap şeklinde olduğu gibi duvara asılacak tarzda da yapılır. Kitap halinde olanların muhtelif şekilleri olduğu gibi duvar takvimlerinin de türlü tarzları vardır. Senelik olarak yapılanlar olmakla beraber uzun zamanlar için hattâ daimî mahiyette olarak yapılmış olanlar da vardır. Takvimin esası tarih ve bu itibarla senedir. Tarihler de muhtelifdir. Hierî, Rumî, Malî, Efrencî ve daha başka tarihler de mevcuttur. Osmanlılar zamanında bunlardan Kamerî de denilen Hierî, Malî diye de adlandırılan Rumî, Milâdî dahi denilen Efrencî tarihler kullanılmıştır.

İsa Peygamberin doğumundan hemen beş asır sonraya kadar Roma'nın kuruluşu tarihi kullanılmakta idi. Bu tarih Milâd'tan 753 sene evvel başlamıştır.

Roma devrinin 1285 senesinde yani Milâd'tan 532 sene sonra (Diyonisyos Eksigos) adlı bir papas İsa'nın doğumunu tarihin başlangıcı olarak kabul edilmesini ruhanî meclise teklif etmiştir. (Diyonisyos Eksigos) tetkikleri neticesinde doğum gününü Roma tarihini 753 üncü senesi Kânun-ı evvelinin (Aralık) 25 inci günü olduğunu istidlâl etmiş ve fakat Roma tarihini başlangıcı Kânun-ı saninin (Ocak) ilk günü yarı Milâd'tan 7 gün muahhar (sonra) olduğundan bu tarih için de senenin başlangıcı eskisi gibi aynı günden itibar edilmesi daha elverişli bulmuştu. Binaenaleyh İsa'nın doğumunun birinci senesi Roma'nın kuruluşu tarihinin 754 üncü senesi ile birlik olması kararlaştırılmıştır.

Tarihlerde zaman vahid-i kıyasîsi (365,242217) gema günlerinden ibaret olan Şemsi senesidir.

Bu vahid-i kıyasının kullanılışında kesri olan 0,242217 nin tatbiki mümkün olmadığı için en kolayı biri medarî seneden asgar, diğeri âzam olmak üzere iki muhtelif zaman kabul etmektir ki bu tullerin biri 365, öteki 366 günden ibarettir. Bir gü farkı olan bu iki senenin devir ve taakubundan intizamı ve bu veçhile aralarındaki münasebetleri en sade bir usulde muhafaza etmek hususunda tatbiki kolay olacak muayyen kaaideler bulmaktır.

Kayser Jül Sezar'ın davet ederek Rumî takvimin tertibini teklif ettiği İskenderiyyeli (Suzijen) de bir medarî seneyi 365,25 addeylemiş, kullanılıştaki kolaylık için, âşarî kısmı olan 0,25 i bırakmış ve birbirini mütakıp dört senede toplanmış olan âşarlar (kesirler) dördüncü senede bir gün ettiğinden dördüncü senenin günlerini 366 yapmakla hatayı düzelterek 366 gün olan seneye «Kebise» adını vermiştir.

Suzijen bu tertibinde medarî seneyi 365,25 gün itibar eyledikten ve hakikatte ise bir medarî sene 365,242217 gün olduğundan bir senede:

$365,25 - 365,242217 = 0,0083$ gün fazlalık oluyor ve bu münasebetle 128 senede bir veya takriben 400 senede üç günlük bir hata meydana geliyor.

1582 Milâdî senesinde Papa 13 üncü Gregovar bu hatanın ıslahını ve büyük Paskalya'nın kış zamanına getirilmeyip Nevruzdan sonraya konulmasını bir cemiyete teklif etmiştir. Binaenaleyh o meclis tarafından 400 senedeki üç günlük hata aşağıdaki şekilde düzeltilmiştir.

Jül takviminde (4) ile taksimi kaabil olan seneler, kebişe itibarıyla 366 ve dört ile taksimi kaabil olmıyanlar âdiye adıyla 365 gün yapılmakta idi. Gregovar ıslahında ise asır başlarında asır rakamlarının 4 ile taksimi kaabil olmıyanlarını âdiye ve taksimi kaabil olanlarını kebişe itibar edince dört asırda yani 400 senede üç gün tayyedilmiş oluyor ki Rumî takvimde her asır başı mutlaka kebişe olmakta ve bu suretle Rumî takviminde 400 senede 100 kebişe senesi yapıldığı halde Gregovar takviminde 97 kebişeye yapılarak üç günlük hata düzeltilmiş olmaktadır. Gregovar bu ıslahı 1582 senesi teğrinevvelinin (ekim) beşinci günü fatbik mevkiine konulduğu ve bu seneye kadar birikmiş olan hatalar 10 güne balığ olduğu cihetle teğrinevvelin beşinci gününe 15 inci gündür diyerek 10 gün atlatılmıştı.

İşte bu münasebetle 1700 senesine kadar Rumî ile Efrençî günleri arasındaki fark (10) ve 1700 de (11), 1800 de (12) ve 1900 de (13) güne bâlîğ olmuştur.

Hicrî tarih; kamer yani ay esasına dayanan Hicrî tarihin başlangıcı Hazret-i Muhammed'in hicreti esasına dayanmakla berabe gününde tam bir mutabakat yoktur. Senebaşı ittihaz olunan Muharrem'in ilk günü hicret gününden iki ay on gün kadar evveldir. Tarihin başlangıcı hakkında birçok münakaşalar cereyan etmiştir. Ashabın bir kısmı, bi'setin (Peygamberliğin) başlangıcı teşkil etmesini teklif etmişlerse de günü hakkında ittifak edememişler, Peygamber'in ölümünü ise hiç muvafık görmemişlerdir. Nihayet Hazret-i Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinin başlangıcı ittihazı ileri sürülmüş ve bu teklif kabul olunmuştur. Bu tarih Hazret-i Ömer'in Hilâfeti zamanında ve hicretin on yedinci senesinde tatbik mevkiine konulmuştur.

Peygamber'in hicreti Milâdî tarihin 622 nci senesi Temmuzun 16 ncı gününe raslamak tadır. Bir Kamerî senenin havi olduğu şemsî günler ise 354,367 dir.

Mâlî tarih; Rumî tarih de denilen Malî tarih Devletçe Hicrî tarihin kullanılmasından meydana gelen 10 küsur günlük bir farktan istifade için kabul olunmuştur. Hicrî tarihte aylar 28 ve 29 olduğu halde Malî tarihte, Milâdîde olduğu gibi şubat müstesna olmak üzere 30 ve 31 gündür. Bu sebeple Devlet lehine her sene on günlük bir fark ve bu münasebetle de gelir ve masraflarda o nisbette bir kazanç hâsıl olmuştur.

TAKVİMİHANE (تقويمخانه) [Ida.] Devletin resmî gazetesi olarak neşri kararlaştırılan «Takvim-i Vakayi» in basılması için tesis olunan matbaanın adıdır. Müteferrika İbrahim Efendiden sonra ikinci matbaa Üçüncü Selim zamanında «Dar-üt-tibaat-ül-Âmire» adıyla Üsküdar'da kurulmuş, sonradan yine o adla Beyazıt'da Üniversitenin arkasındaki Kaptan İbrahim Paşa Camii'nin yanında faaliyete devam etmiştir.

Takvimhane Hicrî 1247 (1831-32) de yine Kaptan İbrahim Paşa Camii'nin kögesinde Kapıcıbaşı Musa Ağa'dan beş yüz keseye satın alınan konakta tesis olunmuştur. Vak'anüvis Esad Efendi nâzır tâyin edilmiş idi.

Takvimhane Hicrî 1280 (1863-64) senesinde daha evvel yine o civarda Kaptan Paşa hamamı'nda kurulan ve sonraları «Matbaa-i Âmire» adını alan «Dar-üt-tibaat-ül-Âmire» ile şimdiki Maarif Basım evi birleştirilmiştir.

TAKVİM-İ BAHRİ (تقويم بحری) [Bah.] Güneşin, ayın, sabit ve seyyar yıldızların; arz, tul, meyil ve metalîlerini (doğuşlarını) ve diğer felekî meseleleri halle yardımcı olan cıveller bulunan takvime verilen adıdır. Almanak demektir.

TAKVİM-İ CELÂLİ (تقويم جلالی) [Tak.] Selçuk Sultanı Celâleddin Şah'a nisbet edilen takvimin adıdır. Celâlettin Şah'ıçlerinde meşhur İran âlim ve şairi Hayyam da dahil olmak üzere birçok heyetşinasları (kozmoğrafya bilginleri) toplayarak kendilerini eski İran takvimini rasta ve hesaplama göre ıslah ve tanzime memur etti. O zamanki İran takvimi şu esaslara dayanıyordu.

Bir sene, her biri 30 gün sayılan 12 ay idi. Yıldan artan 5 gün Âbân denilen 8 aya ilâve edilirdi. Fakat sene takriben $365\frac{1}{4}$ günden ibaret olduğu için, 4 senede bir günlük ve binaenaleyh 120 senede 1 aylık hata husule gelmiş oluyordu. Bu itibarla her 120 yıla bir ay ilâve edilirdi. Böylece her 120 senede 13 aylık olan bir sene gelirdi. Arap fütuhâtı ile, İslâm takviminin kullanılmaya başlaması yüzünden, itibardan düşmüş olan bu takvimdeki hata Julien takviminin aynı idi. Fakat İran takviminde kebişe tâbirinin, 4 senede bir değil, ancak 120 senede bir yapılması sebebinden, bu takvim Julien takvimi kadar kullanışlı değildi. Celâlettin'in davet ettiği heyet âlimlerinin bu sistemde yaptıkları tâdilatın neden ibaret olduğu, kat'î olarak, malûm değildir. Yalnız şu nokta üzerinde ittifak edilmiştir ki, bu âlimler, hem 30 ar günlük 12 ayı, eski adları ile, hem de seneye 5 gün ilâvesi usulünü muhafaza etmişler, fakat bu günleri 12 ayın sonuna ilâve etmişlerdir. Diğer taraftan her 4 senelik bir devreye bir 6 ara gün ilâve olunmuştur.

TAKVİM-İ DAİMİ (تقويم دائمی) [Tak.] Ayları, günleri bildirmek üzere yapılan takvim nevillerinden birinin adıdır. Şimdiki cep ve duvar takvimleri gibi bir senelik olmayıp uzun zaman yahut yüz senelik oldukları için bu adı alırlardı. «Eski Eserler Ansiklopedisi» nde (Takvim-i Daimî Maddesi) bunun için şu izahat vardır «Bir zaman iki metre kadar uzunluğunda gayet ince deri üzerine yapılır ve bu ince hesap ve zarif tezhiplerle meydana konulan takvime Takvim-i Daimî ve Ruzname denilirdi. Müddeti yüz sene idi. Bu işle pek çok uğraşanlar olmuş, fakat (Süleyman Hikmeti) isminde bir zat teferriüt etmiştir. Bu zat iki buçuk asır evvel gelip geçmiştir. Bu takvimlerin iki ucu fildişi parmak kadar ve daha böylece masura gibi bir şeydi. Bunlar pek çok yapılmış olup âdileri bir iki liraya, iyileri 10-15 ve fevkalâdeleri 30 liraya kadar satılırdı.»

TAKVİM-İ VAKAYİ (تقويم وقایع) [Ida.] Osmanlı Devletinin ilk resmî gazetesinin adıdır. Resmî gazete için hazırlanan isimlerin pusa-

lası Bab-ı Âlî'den saraya gönderilmiş, Sultan Mahmut bunlardan hiç birini beğenmiyerek gazetenin «Takvim-i Vakayi» adıyla neşrinin irade etmiştir. Takvim-i Vakayi Hicrî 1247 (1831) senesinde Üniversite'nin arkasındaki Kaptan İbrahim Paşa Camii'nin kögesinde Kapıcıbaşı Musa Ağa'dan beş yüz keseye satın alınan konakta «Takvimhane» adıyla tesis olunan matbaada basılmaya başlanmıştır. Takvim-i Vakayi haftada bir defa basılıyor, bütün vükelâ, ulema, ümera ile yüksek memurlara, tağra a'yanile mu'teberanına ve ecnebi devletler sefirlerine gönderilirdi. Senelik Abonesi 120 kuruştı.

TALÂK (طلاق) [Fık.] Nikâhı «İfaz-ı mahsusadan (belli sözlerden) biriyle halen ve mealen ref'etmek (kaldırarak, bozmak) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Elmalılı Hamdi Yazır Talâk süresini tefsir edrken (Türkçe Tefsir, c. 6, s. 5042) talâkı şöyle tefsir ve izah etmiştir:

«Lûgatte ıtlak eylemek, yani bir kaydı, bağlanıyı kaldırıp salıvermektir. Şer'an da: Nikâh ile sabit olan kaydı ref'eylemektir. Bu mâna ile talâk, asıl nikâhın bozulması demek olan fesihten, infisahtan başka bir hükmü hâizdir.

Yine rahmetli Büyük âlim (ابن طلق النسا) âyetini izah ederken (c. 1, s. 791) talâka dair olan bir hadis-i şeriften şöyle bahsediyor:

«Deniliyor ki bazıları nikâh, talâk ve atak yapar, sonra caım ben şaka yapıyorum, dermiş, bu sebeple bu nazm-ı celil nazil olmuş ve bunun için Aleyhissalâtü vesselâm «üç şeyin ciddi cid, bezli de ciddir: Nikâh, talâk, atak» buyurmuştur. Binaenaleyh ey Müslümanlar! Bu bapta hezilden, istihfaftan son derece içtinap ediniz.»

Yine Hamdi Yazır (c. 6, s. 5049) da «(إذا طلقتم) şartı, talâkın diyaneten Allah Taalâ indinde esas itibarıyla matlup bir şey olmayup «ehven-i gerreyn ihtiyar olunur» hükmünce nihayet bir müsaadeden ibaret olduğunu da ima eder. Çünkü bilâ kayd ü şart talâka tegvikî tazammun eden hiç bir delil yoktur dedikten sonra aksine dair olan hadisleri kayıt ile şu tafsilâtı veriyor.

«Bilâkis Ebu Davud'un ve İbn-i Mace'nin rivayet ettikleri ان من ايقض المباحات عند الله عز وجل الطلاق = Allah azze ve celle indinde mubahların en mebguzlarından talâk. Diğer birinde de ان من ايقض الحلال الى الله الطلاق = Allaha en mebguz olan halâl talâktır.» Bu hadisler de mubah ve halâl tâbirlerinin bulunmasından dolayı bir takımları, asl-ı talâkın mubah olduğuna kaail olmaları

da İbn-i Hümmam'ın tahkiki veçhile esah olan budur ki: Asl-ı talâk, nikâh nimetine küfran olduğundan dolayı mahzurdur. Çünkü Aleyhissalâtü vesselâm buyurmıştır ki: «لَمَّا أَشَاءَ = çok talâk veriei zevkine düğünden her birine Allah lânet eylemiştir.» Onun için hacet olmayınca mekruh olur. Bundan dolayı mebguz buyrulmuştur. Mubâh tâbir edilmesi ancak hacet vakitlerinde mubâh olması hesabıyla. Beyhâkî de bugün vakt-i mesnune riayet edilmeyerek talâk ıka' edilmesinde olduğunu söylemiştir. Şafiyyeden İbn-i Hacer'in beyanına göre: Talâk bazı ahvalde vâcib, bazan mendub, bazan haram veya mekruh olur. Vâcib olan ıylâ yemini yapıp da vati' arzusu bulunmayan kimsenin dört ay bekletmemek için talâkı ve hakemeynî talâk re'inde bulunmaları halindeki talâk gibi. Mendub olan talâk: Kadının hukukunu eda etmekten zevcin gerekse kayıtsızlıktan dolayı olsun âciz olması veya kadının âdeten kendisiyle geçinmeğe cebredilemeyecek derecede huysuz olması veya kadının fücüründen korkulacak derecede olmamakla beraber pek afif olmaması halinde talâk gibi. Ve fakat bu son surette tatlik edilince kadının fücra düşeceğinden korkulur veya onun firakına tahammül edemeyecek erkeğin onunla fücra sapması veya meşekkat çekmesi melhuz bulunur, ve halbuki tatlik edilmediği takdirde bu korkular vârid olmayacak olursa o vakit talâk mekruh ve belki haram olur. Nitekim talâk bid'i, yani bu âyette emr olunanın hilâfına olarak kadının âdeti vaktinde veya üç talâk birden verilmeğe haramdır. Bütün bu ahvâlden salim olduğu takdirde de mekruh olur. Çünkü naklolunduğu üzere hadis-i sahihte «Halâllar içinden talâk Allah Taalâ'ya en mebguz olduğu» beyan buyrulması kerahetini tarif eder. Çünkü kerahet hill ile içtima edebilmek itibarıyla hill ile bid'in içtimaidan mütebadir olan kerahet olur. O halde hill cihetini teyid eder sebepler inzıam ettikçe kuvvetlerinin derecesine göre kademe kademe mubâh, mendub, vâcib mertebelerine doğru çıkar. Kerahet cihetini teyid eder esbap inzıam ettikçe de buguz haram mertebesine varır ve buna nazaran halâl veya mubâh tâbiri vukua işaret olup haram olan talâkın dahi iyka' ile vâki olacağını gösterir. Nitekim bid'i talâkın dahi vâki olacağı hakkında fukaha, icma-ı ümmet bulunduğunu söylemektedirler. Buna karşı İbn-i Teymiyye ile İbn-i Kayyim-i Cevzi'ye talâkı buguzdan olan üç talâk birden tatlikin haram olması hesabıyla bunda birden ziyadesinin vâki olmaması cihetini içtihat mevridi gibi göstererek terviç etmek ve bu suretle pek ehem-

miyyetli bir noktaya basmak istemişlerse de bütün mezheplerin ittifak ve içtima etmiş bulunduğu bir meselede usulen içtihadı mesağ görülmeyeceği cihetle iltifata şayan görmemişlerdir.»

Talâkın nevilerinin başlıcaları şunlardır:

- 1) Talâk-ı bâyin: derhal zeveyyeti izale eden talâktır.
- 2) Talâk-ı ric'i; karının iddeti içinde kocanın vazgeçme hakkı olan talâktır.
- 3) Talâk-ı selâse; üç talâkla vâki olan talâktır.

İlk iki talâkta tekrar nikâh yapılabildiği halde üçüncü talâkta ancak kadının başka biriyle evlenip ayrıldıktan sonra nikâhı caizdir.

Değerli âlim Ömer Nasuhî Bilmen «Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»nda (c. 2, a. 116) «Tahlil Usulünün Hikmet-i Teşriiyyesi» başlığı altında talâk için şunları yazıyor:

«Nikâh şer'an ve aklen caiz, nafi olduğu gibi talâk da öylece caiz ve bazan nafidir. Nikâh gibi talâk da içtimai münasebetlerin, begerî ihtiyaçların zarurî bir neticesidir. Fakat bir zaruret tahakkuk etmedikçe talâk tarikine gidilmemesi lâzımdır. Tahakkuk edecek bir zaruret ise alelekser bir veya iki talâk ile zail olur. Artık üç talâka ikdam edilmesi za'ittir, ihtiyata münafidir, nikâh nimetine karşı bir küfrandır.

«Binaenaleyh malik olduğu talâk salâhiyyetini büsbütün elinden kaçıran bir şahıs hakkında bir küfran cezası olmak üzere teccid-i nikâhın müşkül bir hale getirilmesi hikmet muktezasıdır. Tâ ki başkaları da bundan müte-nebbih olsunlar. beyhude yere küfran-ı nimette bulunarak zeveyyet rabitasını böyle bir veçhile izaleye ikdam etmesinler.

«Şu kadar var ki, bu rabıtayı teccid imkânını büsbütün selbetmek de içtimai hayatın ihtiyaçlarına, temayüllerine tamamen tevafuk edemeyeceği cihetle bu teccid meselesi, zevç için ruhanî bir ceza, vicdanî bir azap tevli't, mânevî bir ukubet teşkil edecek olan bir tahlil usulüne raptedilmiştir,

«Filtvaki bu tahlil usulü, mânevî bir cezadır ve küfran-ı nimette bulunarak nikâh nimetini takdir edemeyenler için teccid-i nikâhı men' ve tahdit edecek ruhanî bir mani'dir. Çünkü tahlil usulü için bir kere başkasıyla bir nikâh akdedilecektir. Bununla beraber takarrüp de bulunmuş olacaktır. Böyle bir halde ise her selim tabiat teneffür eder.

«İkinci zevç ile mücerret bir nikâh akdedilmesi, selim tabiatların, nezih ahlâk sahipler-

rinin nefret ve istikrahını mucip olamayacağından tahlil hususunda mucerret nikâh, kâfi bulunmamaktadır. Zira mücerret bununla secer ve men' maslahatı temin zeve-i mutlak hakkında bir ceza tertip edilmiş olamaz.

«Şunu da ilâve edelim ki, bir kadının yabancı bir erkek ile meşru bir münasebet temin etmesi, nasıl ki akd-i meşru sayesinde vücude geliyorsa ikinci bir erkek ile böyle bir münasebet tesis etmesi de yine böyle meşru bir akd ile vücude gelmiş bulunacaktır.

«Mâhaza kadın, ikinci bir nikâha mecbur değildir. İsterse başka bir kocaya varır, onunla beraber yaşar, sonra o koca vefat eder veya kendisini arzusuyla boşarsa bu kadın iddetini bitirdikten sonra yine hürdür, kalbinde eski kocasına karşı bir mahabbet ve temayül eseri görüyorsa onunla tekrar aile hayatı tesis edebilir ve illâ etmez.

«Demek ki kadının ikinci bir şâhs ile evlenmesi de tabii surette meşruan husule gelmiş ve nihayet bulmuş bir nikâhtan ibarettir. Yoksa sun'î muvazaalı, şarta mukrin bir nikâh, asla bahis mevzuu değildir. Böyle matlup olmayan bir nikâhın mahiyetini, hükmünü yukarıda bertafsil göstermiş bulunuyoruz.

«(Allah Taalâ, muhalile de muhalile-lünlehe de lânet etsin) mealindeki bir hadis-i şerif, bu gibi muvazaalı nikâhlara cür'et edenler hakkında en büyük bir tehdidi haiz bulunmaktadır.»

Eserde talâkın rükünü, nevileri ve talâkta müstamel tâbirler hakkında da uzun uzadıya tafsilât verilmektedir.

TALÂN (تالان) [Hal.] Yağma, çapul yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Oldu talânla ağaçlar semerinden üryan
Kimimiz vâlih ü hayran kimimiz de girgan
Lâ*

TALAZLIK (تالازق) [Bah.] Filikaların kürek lomarlarının açıldığı küpeşteye verilen addır.

TALEBE-İ ULÜM (طلبة علوم) [Mek.] Medrese talebesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Medrese talebesine; mektep öğrencilerine denildiği gibi «Talebe», sühte'den bozma «Softa» da denilirdi.

TALE BEKA' (طال بقاء) [Hal.] Ömrü uzun olsun yerinde ve dua makamında kullanılır bir tâbirdir.

*Günden güne na't-i pâkin güşedenler dediler
Merhaba nutk-ı Nazim-i pürhüner tale beka
Nazim*

TALİA (طلي) [Ask.] Keşf için ileri gönderilen müfreze yerinde kullanılır bir tâbirdir. Çarhçı askerine de mecaz yoluyla bu ad verilir.

*Zehi talia-i feyz-i saadet tâli'
Ki oldu mazhar-ı âsarı bende vü azat
Nef'i*

TALİB (طالب) [Sof.] Tarikata girmek isteyen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dört derecenin ilkidir. Ondan sonrakiler sırasıyla «mürîd», «sâlik», «vâsî» derecelerdir. Tarikata girmek isteyen talib hemen kabul olunmaz, tavır ve hareketi, ahlâk' bir müddet tecrübe edilirdi. Bundan maksat talibin isteğinin tarikatin sırlarını öğrenmek maksadiyle düzme mi? yoksa hakikaten mânevî yükselme arzusunun doğma ciddî mi? olduğu anlaşılmaktı. Tecrübe sonunda itimat olunabileceği kanaatine varılırsa alnır ve alınca da «mürîd» sayılırdı.

*Tâlib olan tutar mürşid elini
Hakka verir oldem can ü dilini
Tig bend ile bağlar mürîd belini
Mürşidin pendini tutmak sezadır
Mehmet Ali Hilmi Dede Baba*

TA'LİK (تعلق) [San.] İslâm yazılarından birinin adıdır. Ta'lik'in zuhuru hakkındaki rivayetlerin muhtelif olduğunu yazan hattatlıkla da tanınmış kıymetli ilim adamı İsmail Hakkı Baltacıoğlu (Tedrisat Mecmuası, 15 Mayıs 1328, numara 20) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Bir rivayete göre bu yazıyı «Tacüddin-i İsfahanî» icat etmiş, «Hoca Abdülhay» mükemmelleştirmiştir. Diğer rivayete nazaran mucidi «Hoca Ebulal» isminde biridir. Hoca Ebulal bunu Farsça yazmak için «Kâfi» ve «Pehlevî» den çıkarmıştır deniliyor. Fakat asâr-ı atika tetkikatı Arap yazısından ayrıldığını gösteriyor. Ta'lik'in şekli de bu kanaati teyit eder mahiyettedir. Çünkü şekil nokta-i nazarından ta'lik Acemlerin millî zevkine göre istihale etmiş Sülûs veya Nesih yazısından başka bir şey değildir. Ta'lik'in zuhurunda, Acemlerin eski millî yazısı olan «Pehlevî» nin tesiri olduğunu düşünmek de doğru olabilir.

«Ta'lik'in zuhur ettiği tarih malûm değildir. Şu kadar ki Acemlerin Hierî beşinci (Milâdî onbirinci) asır iptidalarına ait olan kitap yazılarında ta'lik'in zuhur edeceğini bildiren alâmetler göze çarpmaktadır. Hierî yedinci (Milâdî onüçüncü) asırdan itibaren ta'lik Acemlerin edebî kitaplarında görülmüyor. O zamana kadar kitaplar daima Arap yazısıyla yani Nesih'le yazılmıştır.

«Sülüs'le ta'lik'in şekilleri mukayese edilecek olursa sülüs'teki şakulî kısımların ta'likte sağdan sola doğru meylettigi, (≡v), (≡f), (≡k) ve (≡m) gibi bazı şekillerin de gözleri kapanarak ufaldığı, (≡b) ailesinden şekillerle (≡f), (≡s), (≡ş), (≡k) ve (≡kef) kollarının, çanaklarının uzayıp gittiği, yahut açılıp kaldığı görülür. Şu halde ta'lik, sağdan sola doğru meyletmiş, kuyruk kısımları fazla uzamış Sülüs'ten başka bir şey değildir. Diğer tâbirle ta'lik yazı Sülüs'ün müsbet ve menfi cihetlere doğru mubaleğasından vücade gelmiş bir nevi yazıdır.

«Ta'lik'in Sülüs ve Celi'de olduğu gibi insanın âzasına müşabeheti pek uzak kalır. Çünkü Sülüs'ten Ta'lik'i vücade getiren istihale bu müşabeheti mahvetmiştir. Bu istihale şekillerde mükemmelden basite doğru bir ric'attir. Ta'lik'te bünyenin en mühim unsurları münhani ve muavveç (eğri bögür) çizgilerdir. Şekiller böyle basit unsurlara inkılâp ediverince artık Celi'de olduğu gibi zevilhayatta (canlılarda) tecelli eden güzellik evsafını tasvire imkân kalmamış, sanat her şeyden evvel çizgiler, cereyanlar üzerinde teessüs etmiştir. Onun için Ta'lik'te güzelliğin erkânı çizgilerin tenasübünden, âhenginden, hareketinden, basit şekillerin mevzuhiyyetinden ve bey'et-i umumiyyedeki vahdetten ibaret kalmaktadır. Münhani, muavveç çizgileri hareket hissi verir şekilde telif etmek, işte ta'lik nüvisliğinin (ta'lik yazıcılığının) bütün esrarı bu noktada gizlenir. Ta'lik'te güzelliği kısaca tarif etmek için «çizgilerin musikisi» demelidir. Nasıl ki musikide tiz ve pes savtların (seslerin) hüsn-ü imtizacı ruhumuzda muhtelif tesirler, hazlar tevhit ediyorsa ince, kalın çizgilerin, diğer tâbirle hafif, şiddet cereyanlarının teması da öylece hazlar, bedif zevkler verebilmektedir.

«Sülüs ile Ta'lik nev'i Aaraplar ile Acemlerin tabiatları arasındaki farkı pek güzel izah eyler: Sülüs ile Celi'nin şeklindeki metanet, tezyin ve ihtişama olan meyil Ta'lik'te görülmez Ta'lik'te şekiller nazik ve akıcı, bünyesi her türlü tezyinat külfetinden âri, sâde, serbest, hayata, harekete son derece münhemiktir. İncelerek, bükülerek sonra uzayıp giden keşideler ince bir çengele ilişip kalan uzun çanaklar Ta'lik'te güzellik tasviri için en iyi zeminlerdir. İşte bu tabiat-ı esasiyye ve tesir farkları aynı vuzuh, aynı kuvvetle Acemlerin mimarilerinde, tezyinlerinde, lisanlarında, musikilerinde bile görülür. Nasıl Ta'lik Arap yazısından parçalanarak ayrılmış, ayrıldıktan son-

ra tabiat-ı esasiyyesini değiştirmiş ise bir zamanlar Arap inimarîsinin tesirini, nüfuzunu o kadar hissetmiş olan Acem mimarî üslûbunda öylece muhitine göre değişerek şahsiyyetini, istiklâlini kazanmıştır,

«Sülüs'te olduğu gibi Ta'lik'te de üç istihale devri görülür: Ta'lik neshi, Ta'lik sülüsü, Ta'lik celisi.

«Ta'lik sülüsüne Çardank yahut Çardange; Ta'lik celisine de kamış kalem de denilir.

«Ta'lik neshi: ihtiyaç tesiriyle bozularak gayet çirkin ve okunmaz bir hale gelmiştir. Buna Acemler (Şikest) derler. Osmanlılarda «Ta'lik» denilen yazıya Acemler, «Neshi» ile «Ta'lik» den muharref olarak «Nesta'lik» itlak ederler. Onların asıl «Ta'lik dedikleri yazı Osmanlılarda «Ta'lik» tanılardan pek farklı da değildir.

«Ta'lik de Sülüs gibi birtakım tekâmül devirleri geçirmiştir. Eski nümunelerde esas çizgileri vuzuh ile tâyin edememiştir. Bunun neticesi olarak şekillerin harekete delâleti pek mahdud kalmıştır. Eski Ta'lik yazılarında en ziyade göze çarpan şeylerde biri de, muvazenesizlik, taşkınlıktır.

«Ta'lik'in ıslahı ile Acemler ve Osmanlılar müştereken çalışmışlardır. Çünkü Osmanlılar Acemlerin lisanından, edebiyatından bir çok şeyler aldıkları gibi yazılarını da almışlardır. Fakat iki devletin sanatkârları bazı noktalarda, ezcümle tenasüpte birbirinden ayrılırlar. Tercüme-i hal (biographie) kitaplarında mazbut olan Acem ta'liknüvisleri Hicrî dokuzuncu asırdan sonra gelenlerdir. Bunlar arasında Mir Ali, İmad, Şah Mahmut meşhurdur. Mir Ali ile İmad Ta'lik için Şeyh tanınmışlardır. Osmanlılardaki Ta'lik yazarlar Hicrî onbirinci asırdan itibaren mazbuttur.

«Osmanlı hattatlığı için bir tealî (yükselme) devri yaşatan Hicrî onüçüncü asır Ta'lik için de büyük bir teceddüd (yenilik) devridir. Bu teceddüdün esasını «Yesarî Mehmet Esad Efendi» isminde bir sanatkâr hazırlamıştır. Onun için «Yesarî» solaktı. Onun için «Ye-sarî» deniliyordu. Acemlerin İmad'ları, Mir Ali'leri koca bir yığın teşkil eden eserleriyle ortada dururlarken Yesarî'ye Ta'lik'te bir inkılâp gösterdi denilemez. Yalnız eserlerine nazaran bir hüküm verilmek lâzım gelirse «Ta'likî Osmanlı sanat zevkine alıştıran Osmanlı gözüyle gören» denilebilir. Yesarî Ta'lik yazısına ettiği bu hizmetin nev'ine göre Osmanlılarda «Ta'likin şeyhi» demek de doğru olabilir. Yesarî yazılarının bağlı olduğu kaaideler, nizamlar o kadar esasilidir ki son yarım asır zarfında

gelen Osmanlı ta'liknüvisleri hep bu mektebe mensuplardır. Yesarî; yazılarında Şeyh Hamdullah, Mustafa Râkım, Celâleddin gibi tabiat-ı esasiyye göstermektedir. Bu tabiat-ı esasiyye o kadar kökleşmiştir ki nerede Yesarî yazısı görülse derhal mümeyyiz çizgileri kolayca tefrik edilir. Yesarî yazılarında şekillerin tenasübü, âhergi gibi evsafın heyet-i mecmuasından çıkarılan birlik fikri, birlik tesiri pek vazıhtır. Asalet, vakar, sükûn ve muvazenet ifadeleri de en büyük hasiyetlerindendir.

«Yesarî Zade Mustafa İzzet Efendi bu mektebin en büyük talebesidir. Babasının yazısında o kadar vuzuh ile ve kat'iyet ile kökleşen tabiat-ı esasiyye; Yesarî Zade için Ta'likte parlak bir teceddüd göstermeğe kâfi gelmiştir. Râkım'ın celinüvislikte yaptığı inkılâbı aynı asırda Yesarî Zade Ta'lik'te vücade getirmiştir. Bu iki muasır hattat aynı muhit, aynı şerait ve avamîl tesirinde yetişmişler, aynı zihniyyet, aynı içtihat ile çalışmışlardır. Zamanlarının bedif ihtiyaçlarını, muhtelif yazı nevi-leriyle temine hizmet etmişlerdir.

«Yesarî yazısının vakur bünyesinde ve ondan evvel Acem ta'liknüvislerinin yazılarında görülemeyen canlılık ve hareket, sür'at ve akıcılık Yesarî Zade'de birden başlamıştır. Çizgilerin ruhi havassına ait esaslı vukufu, derin ihtisasları onu şekillerinde mahdud bir muhit içinde döndükten sonra ansızın koparılıp fırlatan bir kuvve-i anilmerkeziyye sür'atini, cevvi-i havada kanatlariyle asılı kalmış bir kuş seyrini, daima kımıldanmak, daima oynamak isteyen canlı bir kitlenin hareketlerini eserlerinde tasavvura sevk etmiştir. Yesarî Zade'den sonra Osmanlı ta'liknüvisliği Ali Haydar Bey, Sami Efendi, Nazif Bey gibi sanatkârlar yetiştirmiştir.

«Ta'lik Araplar tarafından baz-ı evanî-i beytiyyede (ev eşyası) ve duvar levhalarında kullanılmıştır. Ancak tezyinat ve ihtişam ile alâkası olmayan bu yazı Araplarda Sülüs ve Celi'den fazla bir terakki gösterememiş, şekiller tabiatından mahrum, kabataslak kalın çizgilerden ibaret kalmıştır.

«Osmanlılarda Ta'lik yazıları ekseriya levha halinde yahut murabba', mustatil gipi hendesi zeminler üzerinde âbide ve mezartaşı kitabeleri yazmak için kullanılmıştır. Sülüs ve Celi'ye nisbetle boyca yarı yarıya kısa olması ekseriya dar ve uzun zeminlerde tercih edilmesine sebep olmuştur. Binaenaleyh Osmanlı mimarlığında Ta'lik Celi'ye nisbetle ikinci derecede kalır. Mimarî eseriyle doğrudan doğruya münasebette bulunan bir kitabe, meselâ cami

kubbesinin etrafını dolaşan kuşağı doldurmak için daima Sülüs celisi tercih edilmiştir. Bir de Ta'lik Evkaf dairesinde resmî yazı gibi kullanılagelmiştir. Acemlerde ise bilâkis Sülüs celisi nisbeten daha az kullanılmıştır. Ta'lik Acemlerin kitaplarında, kumaşlarında, evanî-i beytiyyelerinde, alât-ı harbiyyelerinde.. bazan yapraklar üzerine döşenmiş olarak kesret ve mebzuliyetle tatbik edildiği görülür.»

Ta'lik Meşihat dairesinde ve Şer'i mahkemelede resmî yazı gibi kullanılmıştır. Eski Hocaların yazıları hema-hemen Ta'lik'ten ibaretti.

Gaybe iman getür ey mülhid-i fâcir ki sana;
Ahiretten hat-ı ta'lik ile hüccet gelmez.

Sabit

TALİKA (طالقة) [San.] Araba nevillerinden birinin adıdır. «Lehçe-i Osmanî» deki izahı şöyledir: «Leh lisanında Asma araba, Koçu. Serem arabasının küçüğü.» Tek atle çekilen bu türlü arabalar bazı yerlerde hâlâ kullanılır.

TA'LİKAT (تعلقات) [San.] Bir kitabın münderecatını tashih veya izah maksadıyla sayfa kenarlarına yazılan yazılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski yazma kitaplarda bu türlü yazılar vardır.

TA'LİK KÂĞIDI (تعلیق کاغذی) [San.] Ta'lik yazı yazmak için hazırlanan kâğıtlara verilen addır. Arkası nakışlı yahut ebrulü bir kâğıda ortasından yapılmak üzere bundan dört beş milimetre ufak olan Hind âfâdisi ve emsali kâğıtlardan üzerine yapıştırılırdı. İstanbul'da bu kâğıdı hazırlayanlar kâğıdın köşelerine soğuk damga basarlardı, yahut altın varak üzerine isimlerini yazarlardı.

TALİMHANE (تعلیمخانه) [Ask.] Askerlerin talim yaptıkları yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ok ve tüfek talimhanelerinin birer atış mektebi halinde onaltıncı asır sonlarına kadar devam ederek ondan sonra eski ehemmiyyetini kaybettiği yazılı bulunan «Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları» adlı eserde (cilt 1, sayfa 228) şu tafsîlât da vardır:

«Bir me'hazımız (M. 1608. H. 1017) vakayii arasında Yonicerilerin kaaideleri üzere ok meydanlarında (Yeni odalardaki ok meydanı) ve talimhanede her zaman tüfek atıklarını yazmaktadır. Fakat bu tarihten sonra ok atmasını bilmiyenler ve tüfekten anlamıyanlar buralara zâbit tâyin olundular, meraklı olup talim yapmak isteyen Yoniceriler çarşılardaki talimhanelerde para ile talim yapmağa mecbur edilmişler ve buna ise daimî surette para yetiştir-

meleri mümkün olmadığından bittabi, hevesleri kırılarak talim işini terk eylemek ıstırasında kalmışlardır.

«Talimhanelerde hedef-ittihaz edilen mahalde yontma taştan kârgir bir duvar vardı. Bunun orta yerinde somaki mermerden nişan-gâhlar yapılmıştı. Bundan başka meteris için somaki miller diktirilmişti. Tüfek hedefi olarak Yeniçeriler için mahsus surette testiler yaptırılırdı. Osmanlı tarihlerinde Yeniçerilere atfen söylenen (testiye kurşun atarız) sözü nişanların testi olmasından dolayıdır.»

TALİMHANECİ (تلمیخانه‌چی) [Ask.] Aga bölüklerinin elli dördüncü bölümü kumandanına verilen unvandır. Bölüğü efradiyle beraber Yeniçerileri talim ettirmek vazifesiyle mükellef olan ve «Talimhaneci başı» da dedilen talimhaneci ulûfe defterlerinde «Muallim-i talimhane» veya «Sermuallim-i talimhane» suretinde geçer. Hükümdar sefere giderse o da gider, gitmezse gitmezdi. Terfi ederse «Zenkberci başı» olurdu. Talimhaneci diğer bölükbaşılara tefevvuk ederek ok ve yay taşımak imtiyazına malikti. Kanunî devrinde talimhanecinin yevmiyesi yirmi akçe idi.

TAMA-I HÂM (طام حام) [Hal.] Mecaz yoluyla yapılması mümkün olmayan bir şey isteme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Dilbertin vasl-ı firavânına ikdam etme
Gönül ol simbedenden tama-ı hâm etme
Nev'i*

TAMAN (طامان) [Coğ.] Koban nehrinin birî Karadeniz'e, diğeri Azakdenizi'ne dökülen iki kolu arasındaki araziye verilen addır. Vesikalarla tarihlerde çok geçer.

TAMET-ÜL-KÜBRA (طامة الكبرى) [Sof.] Kıyamet günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tam; gömmek demektir. Kıyametle bütün mevcudat yok olacağı için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAMİRAT AMBARI TAKIMI (تميرات امباري تاقیمی) [Sar.] Şehreminiile Mimar Ağa'nın ve maiyyetleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar Yalı Köşkü ile Sepetçiler Kasrı'nda kendilerine ayrılan yerlerde otururlardı.

TA'MİYE (تأمیه) [Ede.] Ebced hisabiyle yazılan tarih mısra'ında fazla gelen sayının çıkarılması, noksan gelenin de eklenmesi işareti yerinde kullanılır bir tâbirdir. 1346 senesinde ölen annesi için bulunduğu:

Ellistinden sonra öksüz koydun anne oğlunu

mısra'ının da 9 sayı eksik olduğunu gören üstad Tabir Olgun:

*Nâh felekten gûşuma târih-i menkutun gelir
mısraını yazarak bundaki 9 demek olan nüh'le
ve ta'miye ile eksik kalan dokuzu tamamlamıştır.*

TAM TAM KAPI (طام طام کپیر) [Sof.] Mevlâî tâbirlerindendir. Konya'da Mevlâna türbesinin şimal cihetinde mescidin tarasını (sağlamlaştırılması) için yapılan istinat duvarı altında kadınlar kafesine çıkılacak kapının açılıp kapanmasında hasıl olan sadadan kinaye olarak kullanılırdı. Böyle bir kapı şimdi mevcut değildir.

TAMU (طامو = طمو) [Hal.] Cehennem yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Gice gündüz işleri isyan kamu
Korkarım ki yerleri ola tamu
(Mevlid) Süleymân Dede*

TANBURE-İ TÜRKİ (طنبورة تركی) [Mus.] Telli sazlardan birinin adıdır. Meragalı Abdülkadir «Cami-ul-Elhaa» da Türklere mahsus olduğunu kaydettiği bu sazı şöyle tarif etmiştir: Kâsesi ve sathı tanbur-ı Şirvan'inkinden daha küçük, sapı ise daha uzundur. Alt teli, üstündekinin üç rub'unua (dörtte üçüne) müsavidir. Bazan iki, bazan da üç tel bağlanır.

TANDIR (تندیر) [San.] Sığuğa karşı yapılan ısınma tertibatı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski zamanda şehirlerde soba tertibatı olmadığı için odalar mangalla ısıtılırdı. Büyük odalar ise mangalla ısıtılamazdı. Bu sebeple ortaya ayakları kısa, dört köşe bir masa altına mangal konulur, masanın dört tarafını kaplamak üzere pamuklu bir örtü ile örtülürdü. Herkes bunu etrafına toplanarak örtüyü üstüne çeker, dizlerini masanın altına yerleştirirdi. Ayakları mangalın etrafında, tandır içinde ısıanırdı. Köylerde odanın ortasında açılan çukura dışarıda yakılan odun ateşi konulur, etrafında tahtadan yapılan yüksekçe yere oturularak üstlerine örtü örtülürdü. «Eski Eserler Ansiklopedisi» nde (Tandır Maddesi) bunun için şu izahat verilmektedir:

«Altı ayaklı, altı köşeli veya müdevver ağaç masa altında kendisine mahsus bir mangal ateş konur, üzerine çaprazvari yorganlar ve daha üstüne halılar örtülür. Etrafına yapılan yataklara girilir ve ayaklar masaya doğru uzatılır. İşte buna «Tandır» derler. Çok soğuk yerlerde kullanılır. Bunları vaktiyle saraylarda da kullanırlar ve soğuk günlerde içinden çık-

mayıp Duduname (Tûtiname) gibi masal kitaplarını okurlardı. Bunlardan büyük bir tandır masası Edirne işi mükemmel telvin edilmiş bir tanesi 30 liraya satılmıştı. Almadığıma hâlâ acırım.»

Yere gömülü fırınlara da «Tandır» denir. Bunlarda pişirilen etlere «Tandır kebabı» adı verilir.

TANDIRNAME (تندیرنامه) [Hal.] Mecaz yoluyla kış günlerinde tandır başında söylenen şeyler nev'inden masal, boş ve asılsız hikâyeler yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TANSİF TÛLBENT (تنصیف تولبنت) [Giy.] Tûlbent nevilerinden birinin adıdır. Yemeni, baş örtüsü, namaz bezi, yazma tâbir olunan boyama yorgan ve yastık yüzü, uçkur, çevre yapılırdı.

TANTUNA GİTMEK (طانتونا گیتmek) [Hal.] Mecaz yoluyla maksatsız, sebebsiz ölmek, heder olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tantan top ve davul sesi yerinde kullanıldığı o türlü şeyler ise boşa giden gürültüden başka bir şey olmadığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

TANZİFAT RESMİ (تنظیفات رسمی) [Mal.] Yolların temizlik masrafına karşılık olarak halktan alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstanbul'da tanzifat resmi Beyoğlu'nda teşkil olunan ilk Belediye dairesiyle başlamış, sonradan memleketin diğer yerlerine de teşmil olunmuştur. Temizlik işini Belediye üzerine almadan evvel halk çöplerini evinde muhafaza ediyor, «Çöp çıkaran» diye bağırarak sokak sokak küfelerle dolaşanlar tarafından ufak bir ücret karşılığında alınıp denize dökülürdü.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi Hierî 1276 (1859/60) senesi vak'aları arasında Belediye işlerinden bahsederken (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 9, s. 131) tanzifat için dikkate değen şu satırları yazmıştır:

«Tanzifat ise o da halkın parasıyla göz-önünde olan sokakların tathirinden (temizlenmesinden) ibarettir. Tanzifat kaidesi icra olunaldan beri kenar yerler pislikten hâli değildir. Mukaddema sokağa süprüntü dökmek âdeti yok idi. Şimdi her ev süprüntüsünü sokağa atıyor. Yaz günleri taaffünden (kokudan) geçilmiyor. Süprüntü arabası hiç geçmeyen yerlerden de para alınıyor. Elhasıl devair-i Belediye birçok hademe ve memurların geçinmesi için yapılmış ve hazinenin bir takım varidatını da alıp hükümet içinde hükümet bulunmuş gibidir.»

Yine Lûtfi Efendi Hierî 1285 (1868) senesi vak'aları arasında (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 12, s. 2) bugün bile tamamiyle halledilememiş olan temizlik işleri için «Nezafet» başlığı altında şunları yazmıştır:

«Dersaadet ile Bilâd-ı selâse esvak (sokaklar) ve pazarı ve sair mahallerin süprüntü ve muzırr-ı sıhhat olan şeylerin aleddevam tathir ve tanzifine ihtimam olunması umum ahali ve sekeneye şediden ve ekiden tenbihat icra ve bu usul-i tanzifiyyeye mütemadiyen dikkat ve nezaret için taraf taraf müfettişler tâyini irade buyurulmuştur. Bu tenbih ile tenbihin devam-ı icrasına ikdam olunmuş olsaydı muahharen devair-i Belediiyyenin tanziminde tanzifat namıyla birçok mesarifata yol açan tekel-lûfata (zorluklara) hacet kalmazdı.

«Bu tanzifat usulünün icrasından evvel Dersaadet ile Bilâd-ı selâsenin kâffe-i esvak ve mahallât aralarının ve çarşı, pazar yerlerinin temiz tutulması umumen halkın mutad vazifeleri idi. Hane, dükkân ve mağazaların önleri daima süpürülür, biriken süprüntüler arkalarında küfeleriyle sokak sokak gezen süprüntücülere kaldırılarak kimin ki ev ve dükkânı hizasında mani-i nezafet (temizliği bezan) bir şey görülür ise komşuları dâvacı olup derun-ı memleketin (şehir içinin) umur-ı tanzifiyyesi taksim-i a'mal kaidesi üzere icra olunur ve haneler derunundaki süprüntüler dahi mezkûr küfecilerle izale olunur idi. Umuma ait olan bu vazifeyi devair-i Belediye derukte edildiden beri ahali bunun için bir nevi vergiye raptolunarak mütemeddin memleketler ahali gibi tanzifat kaydından varest olmuştur. İse de devair-i Belediye elhaleti bazihi (şimdiki zamanda) bu işin tamamiyle icrasına muktedir olmadığı yalnız büyük caddelerle bazı göz-önüne tesadüf eden mahalleri tathir edebilip mahallât araları ve Edirne ve Silivri kapıları eivarlarında tanzifat arabaları görülmediğinden bellidir. Çünkü İstanbul'un vüs'at ve taaddüd-i mahallâta (genişlik ve mahallelerin çokluğuna) göre tamamiyle tanzifat icrası pek çok mesarife muhtaçtır. Bu mesarife karşı varidat istih-saline ise halkın hali mütahammil olmadığından ve mütahammil olanların dahi çoğu bu vergiyi ödemediklerinden memleketin tamamiyle tathirâtı müteazzir (güçlük) mensilesinde kalıp gitmektedir.»

Tanzifat vergisi şimdi Temizlik vergisi adı altında mal sahiplerinden alınmaktadır.

TANZİMAT DAİRESİ (تنظيمات دائره‌سی) [Ida.] Şûra-yı Devlet dairelerinden birinin adı.

dır. Hicri 1288 (1871) tarihli İrade (Padışah emri) ile kurulan bu dairenin asıl vazifesi kanun ve nizamları tetkik ve icabında tefsir etmektir. Biri reis olma üzere mütaaddit âzadan terekkep ederdi. Şura-yı Devletin en mühim dairesi olduğu için buraya tanınmış adamlar tayin olunurdu.

TANZİMAT EDEBİYATI (تنظیمات ادبیاتی) [Ede.] Tanzimat'ın ilânından sonra meydana gelen edebî değişiklik hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu değişiklik aynı zamanda eskiye nazaran yenilik olduğu için buna «Teceddüt edebiyatı» da denilmiştir. Ancak iki tâbir arasında bir bakıma fark da göze çarpar. Çünkü «Tanzimat Edebiyatı» Tanzimat'ın ilânından biraz sonra başlayan ve «Servet-i Fünun Edebiyatı» ile karakterini az çok değiştiren edebiyat olduğu halde «Teceddüt Edebiyatı» Tanzimat ile beraber Servet-i Fünun, Fecri-Âti ve Millî Edebiyatı da şümülüne alır.

Milâdî onüçüncü asırda başlayan Türk edebiyatı ondördüncü asırda âhenk peyda etmiş, onbeşinci asırda da mahallileşmiştir. Baki kelime oyunlarına fazla düşkünlük göstermekle beraber onaltıncı asırda imaleleri azaltmak, zihafı (bak: imale ve zihaf) kaldırmak suretiyle İstanbul lehcesini giire tatbik etmekle kaside ve gazel vadilerinde üstad tanındı. Onyedinci asırda Nef'i kaside, Yahya gazel, Haleti rubaî, Atâî mesnevî vadilerinde kendilerini gösterdiler. Onsekizinci asırda Nâbî ile Nedim didaktik ve şâhane şiirin üstadı göründüler. Muasır; ya birincisini, ya ikincisini yahut her ikisini taklit etti. Bu asrın sonunda yetişen Şeyh Galip ise tasavvuf ile tahayyülü mezcederek (karıştırmak) mistik ve senbolik bir çıkış açtı. Ondokuzuncu asrın başlarında bir çok nazım bulunmakla beraber edebiyat lâfız sanatlarından ibaret kalmıştı. Enderanlu Vâsîf ve Fâzıl ile Vehbi, Süruri bir de İzzet Molla bunların kalburüstüne gelenlerindendir. Bununla beraber Tanzimat tarihine kadar yetişmiş olanlar içinden gösterdikleri yeniliklerden dolayı üç kişiyi ayırmak lâzım gelir. Onlar da Âkif Paşa ile Ahmet Âsım ve Hoca İshak Efendi'lerdir.

Yenilemiş ve ilerlemiş Avrupa'ya eskilik ve gerilikle karşı durulamıyacağı memleketin düşüncehâllerince anlaşılmış, yenileşmek ve ilerliyelebilmek için mütefekkirlerce bir gayret uyanmıştı. O gayret sevkıyla bazı hareketlerde bulunuldu. Lâkin o hareketler ileri gidemedi. Cehil, taassup en ziyade menfaatperestlik manialarına çarptı ve yıkıldı. Nihayet Büyük Reşit Paşa'nın (ölümü: 1857) ölümü göze ala-

rak hazırlayıp Milâdî 1839 senesine raslıyan 26 şaban 1255 de Gülhane'de okuduğu Hatt-ı Hümayun ile «Tanzimat»ın ilânı yeni bir devir açtı. İşte bu devir idarî ve siyasi hareketler gibi edebî bir devrin de başlangıcı olduğu için bu devir edebiyatına «Tanzimat Edebiyatı» denildi. «Teceddüt Edebiyatı» da denilen bu edebiyatın o adı alması işte bundan dolayıdır. Bunlara şunu da ilâve etmek icab eder ki Tanzimat devri 1839 da başladığı halde Tanzimat edebiyatı Şinasi'nin 1861 de neşrettiği (Tasvir-i Efkâr) gazetesinin çıkmasıyla başlamıştır. Şu halde devir ile edebiyatın başlaması arasında 22 senelik bir müddet var demektir.

Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat Dersleri) nde (hususî kütüphanemde kendi el yazısı nüsha) Divan ve Teceddüt edebiyatları arasındaki bağlıca farkları şöyle sıralıyor:

«1 — Şinasi Paris'te okuduğu sırada Fransız edebiyatında Romantizm hüküm sürüyordu. Teceddüt edebiyatımızın müessisi de bundan müteessir oldu ve o tesir altında yeni bir edebiyatın temelini attı. Şu halde bizim edebî yeniliğimizde Fransız romantizminin tesiri vardır, yani Divan edebiyatımız da romantizmi andırır.

«2 — Yine Şinasi'nin Paris'te bulunduğu devirde Fransız yazılarında patrie, nation kelimeleri geçip duruyor, evvelce kıralın olduğu zannedilen şeylerin millete ait bulunduğu söyleniyordu. Çünkü orada kiralık kaldırılmış, yerine Cumhuriyet getirilmişti. Şinasi bunları da yeni edebiyatımıza soktu. Evvelce (insanın doğduğu yer) mânasına kullanılan (vatan) kelimesinin (millî hâkimiyet) sahası demek olduğunu anlattı.

«3 — Bizde evvelce nasyonalizm yani milliyet fikri yoktu. Onun yerine uhuvvet-i diniyye yani din kardeşliği vardı. Yeni edebiyatta bu fikir de meydana çıktı. Onun neticesi olarak Türk diline ehemmiyet verildi. Sade Türkçe kelimelerden manzumeler yazmak ve hece vezni kullanmak merakı peyda oldu.

«4 — Eski şair ve nâsirlerimiz yazılarını gayet koyu ve kapalı yazıyorlardı. Teceddüt edebiyatında halka anlatmak fikriyle sade yazmak esasî âdet oldu. Bir de bitip tükenmiyen uzun cümleler mümkün mertebe kısaltıldı. Okuyanlara nefes alacak yer bırakıldı.

«5 — Divan edebiyatı, Arap ve Acem tarzına göre tesis edilmiş olduğundan o lisanelerdeki edebî kaidelerin ve nazım şekillerinin mahkûmu idi. Bir türlü onların haricine çıkmazdı. Şinasi mensur yazıların koyuluğunu ve uzunluğunu tâdil edebilmiş, Ethem Pertev Paşa

ise ilk defa alafranga bir şekil ile manzume yazmıştı.

«6 — Divan edebiyatının ekseriyetini teşkil eden gazel ve kaside gibi beytlerin her biri ayrı ayrı güzeldi. Fakat yan yana durdukları vakit umumi bir güzellik göstermiyorlardı. Çünkü «yek âhenk» değildiler. Teceddüt edebiyatında ise manzumelerde vahdete dikkat edildiği için bizde külliyyet itibarıyla güzel yazılar yazılabilirdi.

«7 — Divan edebiyatımızda trajedi ve romanesk neviler yoktu. Teceddüt edebiyatında ilk komediyi Şinasi, ilk romanı Namık Kemal vücade getirdi.»

Değerli edebiyat muallimi Âgâh Sırrı Levend de «Tanzimat Edebiyatı Dersleri» nde (sayfa 17-18) Tanzimat edebiyatının edebî vaziyetini şöyle belirtiyor:

«Edebî ve fikrî hayatımızda yenilik Şinasi ile başlar. Şinasi'nin 1860 tarihinde çıkardığı Tercüman-ı Ahval ve iki sene sonra neşre başladığı Tasvir-i Efkâr gazetesiyse ortaya koyduğu yeni fikirler, yeniliğin ilk defa olarak şuurlu ve sistematik bir tezahürdür. Ondan önce ortaya atılan bazı yeni fikirler, münferit kalmış ve devamlı olmamıştır. Tanzimat edebiyatı'nın bu safhasında göreceğimiz yenilikler, şekil ve neviden daha fazla, fikre, ruha ve mânaya aittir. Garp medeniyetinin hayatımıza girmeye başladığı bu safhada, edebiyatımızda, bu yeni hayat ve ihtiyacı ifade için, yeni mefhumlar, yeni kelimeler ve terkipler bulmağa çalışıyor. Tabii bu yeni fikirleri halka anlatmak zarureti, ifadede daha sade bir temayülü uyanıdır. Üslûp, basitleşiyor. Daha kat'i ve daha vâzih bir şekil alıyor. Mümkün olduğu kadar seci'lerden ve lâfza ait süslerden kurtulmağa çalışıyor.

«Tanzimat edebiyatı'nın bu safhalarında nesir, nazma nazaran daha çok müteakimdir. Yenilikleri daha fazla haizdir. Gezetelerin ve mecmuaların iştiraka başlaması, gittikçe genişliyen Maarif teşkilâtı içinde, yüksek mekteplerin birer birer açılması, ilmi mahfillerin teşekkülü, temaşa hayatı'nın başlamasıyla bu safhadaki eserlerin yavaş yavaş ortaya konması, Fransız lisanından yapılan tercümelerin çoğalması hep bu zamana tesadüf eder, Artık fikirler uyanmış, muhitler tegekkül etmiş, yenilik, kuvvetli bir cereyan halinde, münevverler arasında gittikçe genişliyerek, fikir ve edebiyat sahasında hakiki bir rönesans başlamıştır.

«Yeniliğin bu ilk safhasında, göze çarpan şahsiyetlerin en mühimleri Şinasi ile Ziya ve Ethem Pertev Paşalardır. Cevdet, Münif ve

Vefik Paşa'lar ise kendi sahalarında yeniliğin inkişafına müessir olmuşlardır. Gerçi bunlar muayyen bir gaye veya bir meslek etrafında toplanmış şahsiyetler değildir. Fakat her biri, kendi kudreti nisbetinde, garptan aldığını muhitimize taşımış ve getirdiği bu yenilikle, muhitimizde yeni fikrin ve yeni edebiyatın temelini atmakta birer âmil olmuştur. Bu yenilikleri, edebî neveleri izah ederken sırasıyla söyleyeceğiz. Fakat burada kaydedeceğimiz bir şey varsa, o da, asıl Garp fikirlerinin yayılmasında hepsinden fazla Şinasi'nin müessir olduğudur. Bu itibarla, Şinasi'yi, devrin mümessili olarak telâkki edeceğiz.

«Şiir:

«Şiirde yenilik Ethem Pertev Paşa'nın Fransızca'dan tercüme ettiği iki manzume ile başlar. Şinasi'nin tercümeleriyle, bu tercümelere benzeterek yazdığı manzumeleri bunu takibeder. Bu safhada şiir, şekil itibarıyla, Ethem Pertev Paşa'nın bir manzumesi müstesna olmak üzere, tamamıyla eskidir. Yenilik, ancak fikirde ve mânadadır. Tabii bu yeni mefhumları ifade için yeni kelimeler, yeni terkiplerde manzumeler de görülmeye başlar.

«Şiirde Ethem Pertev Paşa ile Şinasi'yi Ziya Paşa'yı birer şahsiyyet olarak görmüş olacağız. Biz şimdiye kadar yeni Edebiyatın bir müjdecisi olarak zikredilmekte olan Âkif Paşa'yı, yeni edebiyatın başında belli başlı bir şahsiyyet olarak göremiyoruz. O, esas itibarıyla, eski devre mensuptur. Vâkıa Âkif Paşa'nın meşhur Adem kasidesi, o zamana kadar kasidelerde mutad olan nesip kısmını ihtiva etmiyerek, doğrudan doğruya maksada kirmesi ve baştan sona kadar muayyen bir mevzu olarak adem fikrini ihtiva etmesi itibarıyla, bazı yenilikleri havi sayılır. Bundan başka, torunu için hece vezniyle ve sâde bir üslûp ile yazmış olduğu mersiye, ihtiva ettiği samimiyyetle güzeldir. Fakt bütün bunlar, Âkif Paşa'yı yeni edebiyatın müjdecisi olarak telâkki etmek için kâfi sebepler değildir. Belki bazı mensur yazılarında, nazımdan daha fazla vuzuh ve sadelik ihtiyar etmiştir. Fakat Âkif Paşa, muhakkak ki, yeniliği şuurlu olarak duymuş veya bu hareketin başına geçmiş bir şahsiyyet değildir.»

Tanzimat edebiyatında yer alan simalar şunlardır:

Reşit Paşa, Âli Paşa, Ethem Pertev Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Cevdet Paşa, Abdülhak Hâmit, Ahmet Vefik Paşa, Mahmut Celâleddin Paşa, Âli Bey, Recaî zade Ekrem Bey, Tefvik Fikret, Ahmet Mithat Efendi ve saire.

TANZİMAT-I HAYRİYYE (تنظیمات خیریه) [*da.*] Sultan Mecit'in cülûsı üzerine Hicri 1255 (1839) senesinde Büyük Reşit Paşa'nın teşebbüsü neticesinde yapılan idarî yenilik hakkında kullanılır bir tâbirdir. İkinci Mahmut'un saltanatının sonlarına doğru Devletin iç ve dıştan dağılma âlâmeti olan birçok âmiller ve mües-sirlere mâruz olarak hayatı kökünden sarsılmış olmasıyla yıkılmağa mahkûm gibi görünmekte ve sukut ve zevali ihtimalini düşünmek kabiliyyetini haiz olan memleket evlatlarını telâşa düşürdükten başka Avrupa devletlerini de türlü düşüncelerle düşündürmekte idi. İşte Tanzimat bu suretle tezahür eden endişe ve emellerin bir eseridir.

Vaz' ve ilânı sebebi itibariyle tetkik edilecek olursa Tanzimat'ın, bütün millet efkârında olmasa bile hiç olmazsa hükümet erkânının mühim bir kısmında yeni istikamet ve çehesi husulüne yol açan tarihî bir vak'a olduğu anlaşılr.

Tanzimat-ı Hayriyye'nin esası halkın o âne kadar tanınmamış, devletçe olduğu gibi febeanın çokluğunca da meçhul bulunmuş bir kısım hakların genişletilmesi suretiyle devlete yeni bir veçhe ve itikamet vermekten ibaretir. Bundan gözetilen umumî maksat ise İslâm içtimâî heyetini asırlarca zamandan beri mânen ve siyaseten ayrı yaşamış olduğu Hristiyan içtimâî heyetine yaklaştırmaktır. Memleketin o zamanki vaziyeti gözönüne alındığı surette bunun müşkilâtı kolaylıkla idrak olunabilir. Çünkü manîa telâkî olan dinî hükümlerin tesirlerinden tamamen veya kısmen kurtulmağa çalışmak demek olan bu keyfiyet memlekette kolay kolay hâzım olunamazdı. Mamafih vatanın tehlikede olduğunu, bundan başka kurtuluş çaresi olmadığını görenler, başta Reşit Paşa olmak üzere, her ne bahasına olursa olsun tatbikata girişmekten nefislerini menedemediler.

Avrupa'nın yorulmak bilmiyen faaliyeti ile sağdan soldan sıkıştırılan ve son derece müşkil bir durumda bulunan bir hükümet tarafından kabul olunan Tanzimat, her şeyden evvel Avrupa'yı tatmin ederek devlete karşı daha mülayim ve müsaadekâr davranırmak maksadına müptenî idi. Mübrem olan bu ihtiyaç karşısında kalan Türkiye Avrupa'nın teveccühünü kazanmak, reayaya haklar bahsetmek, gelip millette mağlûp millet arasında müsavat kaaidelerini kabul ve tedricen tatbik eylemek mecburiyetinde idi. Tanzimat; İşte bütün bu gayeleri hedef tutuyordu.

Büyük Reşit Paşa İkinci Mahmut'a dinletemediği fikirlerini nihayet yeni ve genç Pa-dışah Abdülmecit'e kabul ettirdi. Sultan Me-

cit in bunu kabul etmesi biraz da henüz saltanat istibdadını tatmamış ve cülûsunun gaileli bir zamana raslamış olmasından ileri gelmiş idi. Bir müddet sonra onun da bunu kabul eylemesi şüpheli idi.

1839 teğrinsanisinin (kasım) üçünde (Hicri 1255) Topkapı Sarayı içindeki Gülhane Köş-künde Sultan Abdülmecit de hazır olduğu halde kalabalık huzuruyla Osmanlılara bahşolunan hürriyyet hakları ve teminatını muhtevi bir berat hüküm ve kuvvetini haiz olan ve okunduğu yere izafetle «Gülhane Hatt-ı Hümayunu» denilen Hatt-ı Şerif okundu.

Vergilerin yeknesak ve muntazam bir usul ve kaaideye uyularak tarh ve cibayeti, askerlik mükellefiyyetinin tatbiki gibi mühim yenilikleri ilân eden Gülhane Hattı vâkıa hükümet kuvvetlerinin hudut ve salahiyetini hiç bir suretle değiştirmiyor, hakikat-ı halde yalnız idareye taalluk etmekten ibaret kalıyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan millet efradının medenî şartlarının ıslahı lüzumunu ilân etmesi ve «Kavanin ve nizamatin bilcümle tebcaya emniyyet-i can ve mal ve mahfuziyyet-i ırz ve namus temin etmesi lâzım geleceği ve taraf-ı Şahaneden bahşolunan bu eltafin her hangi din ve mezhepte olursa olsun herkese şamil olduğu, herkesin bilâ istisna bundan müstefit olacağı» zikredilmesi Hatt-ı Hümayunun ehemmiyyetini anlatmak için kâfidir.

Hattın ihtiva ettiği esaslardan bazılarının «Şer'i ahkâma mugayir olduğu bir çokları tarafından derhal ileri sürüldü. En ziyade itirazı davet eden nokta Hatt-ı Hümayunun ruhunu teşkil eden Hristiyanlara Müslümanların haiz olduğu hakların verilmiş olması idi. Hatt-ı Hümayunun fikirler, âdetler ve menfaatlerini altüst etmekte olduğu mütaasıp muhitte tatbik mevkiine konulmanın bir çok müşkülâta uğranılacağını hissetmemek, bu bapta yanlış tahminlerde bulunmanın zararlı olacağını hesaplamamak kabil değildi. Bizzat Reşit Paşa dahi bu hususta kayıtsız ve şartsız emniyyet ve itimat göstermekten pek uzaktı. Mamafih bütün bu itirazlar ve tarizlere göğüs gerilerek tatbikata geçildi. Bir müddet sonra Reşit Paşa'nın mevkkinden düşmesi işi durdurdu. Hattâ geriye doğru adımlar bile atıldı. Daha sonra yine Gülhane Hattı teyit edilmiş ve mütaakiben yine Reşit Paşa iktidar mevkiine getirilmekle bu cihet bir kat daha kuvvetlendirilmiş ise de ümit edildiği gibi faide temin edilememiştir. Hattâ çok geçmeden hükümetin umumî teveccühü kaybetmesi mutaassıplar güruhunu ümide düşürdü. Çünkü onlara göre Tanzimat bir belâ idi ve

her ne suretle olursa olsun o belâyı devletin başından atmak lâzım geliyordu. Terakki yolunda atılmış olan bu adımı geriye çevirtmek isteyenler bulunmakla ve bunlar mühim bir yekûn teşkil etmekle beraber zaman Tanzimatçıların lehine iyice yol almış olduğundan boca-lamağa rağmen yine hedefine doğru yürüyüp gidiyordu. Gülhan Hattından on yedi sene sonra Hicri 1273 (1856) da ıslahata dair neşrolunan ikinci Hatt-ı Hümayun bunun en bariz bir misalini teşkil eder.

Tanzimat'ın tubaf bir mazhariyyeti vardır. Mutaassıplar külliyyen aleyhinde bulundukları gibi kendilerini terakki sever sayanlar da yapılan işin tam olmadığından dolayı Tanzimat'ı iyi bulmuyorlar. Halbuki insafî bir gözle bakılacak olursa o zaman için böyle bir yenilik hareketine lüzum vardı ve bununla devletçe faide de sağlanmış oldu. Ancak prensiplerle tatbikattaki bazı yanlışlıklar yüzünden zararlı neticeler verdiğinde de şüphe yoktur. Bunu anlamak için yakın zamanlara kadar lehte ve aleyhte yazılmış olanları dikkatle gözden geçirmek kâfidir.

TANZİMAT-I HAYRİYYE MADALYASI (تنظیمات خیریه مدالیہ) [*da.*] Tanzimat'ın ilânı münasebetiyle ihdas olunan madalyanın adıdır. Hicri 1267 (1850) senesinde ihdas olunan bu madalya tunctıdır.

TANZİR (تنظیر) [*Ede.*] Bir şairin bir şiirinin alelekser gazelinin başka bir şair tarafından aynı mevzu ve kafiye de olmak üzere benzerinin meydana getirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü şiire «Nazire» denilir. Nazire bir eseri taklit demek olduğu için taklit edilenden yüksek olmasa bile aşağı olmamalıdır. Eskiden bu vadiye pek çok şiirler meydana getirilmiş ise de aslına tefevvuk etmiş olanlar nâdirdir.

*Kongre çoktur bu nev ebyatımı tanzir için
Şa'iran yapsınlar isterler ise bir konferans
Nazif*

TAPA (طاپو) [*Top.*] Topun «hazine niha-yeti» nin takviyesi için yapılmış olan parçanın adıdır. Merminin ağzına vidalı olan parçaya da bu isim yerilir. Tapalar musademe veya saniyeye göre mesafe taksimatlıdır.

TAPKUR (طپکور) [*Ask.*] Dört yana dizilerek istihkâm şekli verilen ve araları zincirlerle bağlanarak bir müdafaa mevkiî haline konan yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TAPU (طاپو) [*da.*] Tasarruf kâğıdı yerinde kullanılan bu tâbir itaat va inkıyat mânasına gelen Türkçe bir kelimedir. Tapu lâfzının

«arz» mânasına gelen Rumca «tapus» kelimesinden alındığı ve bazıları tarafından Farsça bir lâfız olduğu ileri sürülmüş ise de denildiği gibi Rumca veya Farsça'dan alınmış bir tâbir olmayıp inkıyat (itaat) mânasına gelen «tapuk» kelimesinin değişik şekli olduğuna dair olan fikir doğruluğa en yakın olanıdır. Lûgatların çoğu tapu kelimesinin Türkçe olduğunu göstermesi de bunu teyit eder.

İstilağan; zer' (ekin ekmek) ve gara (ağaç dikmek) ve bina gibi tasarruf hakkı mukabilinde verilen ve mirî için araz gibi tefevvuz eden kimşeden peşin alınan akçadır.

Tapu son zamalarda alehtlak tasarruf hakkı karşılığında verilen bir vesika demektir. Şu halde her iki cihet birleştirilerek ifade edilmek istenilirse tapu; ferağ, mübadele, intikal, senetsiz tasarruf, hakk-ı karar ve mahlûlât vukuu üzerine arazi-i emriyyenin icar ve tefevvuzu esnasında mirî canibinden tasarruf hakkı karşılığı olarak tefvizinden alınan muaccel ücret (satış münasebetiyle alınan bedel) ve tasarrufu müş'ir memuru tarafından verilen senede itlak olunur suretinde tarif olunabilir.

Arazi-i emriyyenin mirî tarafından tefvizi mu'tad icare ile icar demek olup arazinin kıymetine müsavi peşin alınan ve tapu denilen meblâğ icare-i müaccele ve ögür ve hums gibi alınan hasılat hissesi icare-i müeccele olur. (Bak: İcare-i muaccele, İcare-i müeccele).

Eski kanunnamelerde tapu lâfzı icare-i müecceleyle ifade etmektedir.

Arazinin tasarrufunu müsbet olmak üzere tapu adıyla Devlet tarafından vesika verilmesi Tapu kanunu'nun tatbikinden sonra ve binaenaleyh çok yeni bir şeydir. Ondan evvel böyle vesikaya lüzum görülmez ve alım satım zamanında sonradan «Mabeyn senedi» dedilen eski sahibinin alâkası kalmadığına dair bir kâğıt verilmekle iktifa olunurdu. Satışın bir vesikaya dayanma mecburiyeti yoktu. İstiyenler alır verirlerdi.

Tapudan evvel o makamda «Mülknâme-i Hümayun» ve «Temessük» tâbirleri kullanılırdı. Temlikname-i Hümayun dahi denilen Mülknâme-i Hümayun Padişah'lar tarafından bir yerin temlik olduğuna (mülk olarak verildiğine) dair şahıslara verilen vesikaya, «Temessük» de timar, zeamet ve has sahiplerinin timarları dahilindeki araziden müstehikkine tefviz olunan yerler için kezalik verilen varakaya itlak olunur.

TAPU TEMESSÜKÜ (طاپو تمسک) [*Mal.*] Sipahilerin timarları dahilindeki arazi-i emriyye nim müstahik olanlara parça parça tef-

vizi belirtmek üzere verdikleri vesikanın adıdır. Buna «Sipahi senedi» de denilirdi.

TAPU-Yİ MİSİL (طاپوی مثل) [Mal.] Tefviz edilecek arazinin bigaraz ehl-i vukufun (garazsız bilir kişilerin) tâyin ettikleri kıymet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tâyin olunan bu bedel müstehiklerinden alınarak gayr-i menkul için namına tapu verilirdi.

TARAKLI BAĞDAT ÇARŞAĞI (طراکلی بغداد چارشاغی) [Kıy.] Kadınların tesettür maksadıyla giydikleri çarşaf nevilerinden birinin adıdır. İpekli ve iki parçadan ibaret olan bu çarşaf Bağdat'da yapıldığı için bu adı almıştı. Taraklı denilmesinin sebebi de tarak dişi şeklinde klapdan işlemeli olmasından dolayı idi. Dayanıklı olduğu için makbuldü.

TARDİYYE (طردیه) [Ede.] Beşinci mısra'ı, birinci bendin dört mısra'ıyla kafiyele olunan «Muhammes» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Tard-ı rekib» de denir. Şeyh Galib'in aşağıya alınan iki bendi buna örnek teşkil eder.

*Bir şâha esir oldu kim dil
Her gamzesi kahramân kaatıl
Gamzeyle sitemde lâ'li yekdil
Bîgâne nigâhı kune mail
Tîr-i gamı cânâ âşinadır*

*Galib gibi sad hezâr meftun
Sahrâ-yi mahabbetinde mecnun
Olmaz yine kimse zâr ü dilhun
Her cevrine ehl-i derd memnun
Anma ki ne çâre bîvesadur*

TARD Ü AKS (طرد و عکس) [Ede.] Bir cümlelenin yahut bir mısra'ın altını üstüne getirmekle başka bir cümle veya mısra' meydana getirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cenab-ı Hakk'ı zatına nazaran bilmek, sıfatına nazaran bilmemek imkânı olmadığını belirten:

Mümkün değil Hüdâyı bilmek de bilmemek de
mısraının bir kısmı «mümkün değil Hüdâyı», diğer kısmı «bilmek de bilmemek de» olup ikinci kısmın öne alınması yahut birinci kısmın geri bırakılması halinde:

Bilmek de bilmemek de mümkün değil Hüdâyı
mısra'ı zuhura gelerek:

Mümkün değil Hüdâyı bilmek de bilmemek de
Bilmek de bilmemek de mümkün değil Hüdâyı
şeklinde bir beyt teşekkül etmiş olur. İlim ve hüner öğrenme vakti gençliktir demek olan aşağıdaki beyt de öyledir:

Hengâm-ı civan tahsil-i hüner vakti
Tahsil-i hüner vakti hengâm-ı cıvandır

TARHALA (تارحالا) [Coğ.] Soma kazası'nın eski merkezinin adıdır.

TARHANDİL (طرخندیل) [Bah.] Mora kıyılarında ve küçük deniz hizmetlerinde kullanılan gemi nevilerinden birinin adıdır.

TARHMNCU LÂYİHASI (طرخونچی لایحه سی) [Mal.] Sadrazam Tarhuncu Ahmet Paşa tarafından yapılan bütçe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fasile-i mürekkebeden kokulu bir ot olan Tarhun'un Arapça adı ra'lûl, Fransızca ismi Estragon'dur. (Kamus-ı Tıbbî) de «Menşei Hazer denizi sahilleridir. Taze yaprakları baharlı olup yemeklere katılır ve taktir (inbikten geçirmek) ile yeşil bir zeyt-i tayyar (uçucu yağ) çıkarılır» suretinde tarif olunan tarhun'un (Lehçe-tül-Lûgat) daki izahı şöyledir:

«Tabiatı ikinci derecede har ve yabistir. Bazıları bürüdeti vardır dediler. Rutubeti tefif (kurutmak) eder. Ağzı kokusunu giderir. Çiğneyip ağızda tutulsa şehvet-i cima'ı giderir. Sair havassı tıp kitaplarında yazılıdır.

Pek bozuk olan malî vaziyetin düzelmesi ancak sarfiyyatın varidata uydurulması ile kaabil olacağını düşünen Ahmet Paşa Hicri 1054 (1653-54) senesinde bir bütçe yaptırmış ve Devletin varidat ve masraflarını bütün tafsilât ve müfredatiyle göstermiştir. İşte bu ilk bütçe Osmanlı tarihinde adına nisbetle «Tarhuncu lâyihası» namıyla anılmıştır.

Muvazene defteri denilen bu bütçeye nânan devletın masrafı varidatından fazladır ve binaenaleyh açıktır. Çünkü bütçede varidat olarak on dört bin beş yüz üç kese ve masraf olmak üzere de on altı bin dört yüz kese yazılıdır. Şunu da ilâve etmek lâzım gelir ki bu varidat ve masarifi devletin bütün irat ve masraflarını ifade etmezdi. Çünkü o zamanın usulünce tekmlil varidat devletin kasasına girip sonradan masraf namıyla oradan çıkmazdı. Devletin kasasına varidat adıyla giren cizye, gümrük, maadin ve memlehalardan hasılatından ve düvel-i mütecavire (komşu devletler) ile mümtaz eyaletlerden «Maktuat» namıyla alınan vergilerden ibaret idi. Varidatın büyük kısmını teşkil eyliyen öşür ile birçok rüsum has, zeamet ve timar adlarıyla vezirlerle, ümeraya ve timar ve zeamet erbabı denilen muhariplere bırakılırdı. Yurtluk ve ocaklık, voynuk ve saire namlarıyla de birçok yerlerin âşar ve rüsumu sahiplerine bırakılmıştı. Binaenaleyh memleketin o zamanki bütün varidatını ve tekmlil masarifi anlamak kaabil değildir. Hattâ bu bütçe

yalnız Kapıkulu denilen Yeniçerilerle maaşları hükümet tarafından ödenen ve heyet-i umumiyyesi İstanbul'a maksur olanlara ait mebalîği ihtiva edip devletin kasasından girip çıkmayan taşra varidat ve masarifi o miyanda dahil bile değildir.

Memlekete iyilik etmek istiyen Ahmet Paşa bu yüzden gazaba uğramış, idam edilmiştir.

TARİFİHAN (تاریف خوان) [Vak.] Cami ve tekkelerde namazdan evvel Cenab-ı Peygamber'le büyüklerin evsafına dair cemaate yüksek sesle izahlarda bulunan vazife sahipleri hrkkında kullanılır bir tâbirdir. Ta'rif; Arapça bir geyi âlâmetleriyle, etrafiyle anlatmak; Han da okuyan demektir. Vakfiyyelerde geçer.

TARİH (تاریخ) [Ede.] Harfleri Ebced hesabınca bir hâdisenin vuku bulduğu seneyi gösterir bir cümle, yahut bir mısra' veya bir beyt tertip edilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu da Bedi' sanatlarından sayılır.

Ebced hesabının orta zamanlarda kullanıldığı malûm ise de edebiyatta ne vakit istimala başlanmış olduğu kat'i olarak bilinmiyor.

Cevdet Paşa; «Belâgat-ı Osmaniyye»sinde «Evailde bu sanat yok idi. Sonraları, vak'aya tarih olmak üzere bir kelime yahut bir ibare bulunmak beyn-el-üdeba de'b (âdet, usul) ve âdet olmuştur. Şöyle ki 791 sene-i Hicriyyede fevt-olan (ölen) (Hafız Şirazi) nin vefatına tarih olmak üzere «hâk-i musalla» terkibi bulunmuştur ki Ebced hesabıyla aded-i hurufu sene-i mezbureye muvafıktır» diyerek «Hâk-i musalla» terkininin ilk blunmuş tarih olduğuna ima eder gibi oluyorsa da Hicretin 691 senesinde ölen (Şeyh Sa'di) için söylenmiş «زخا صان بود ازان تاریخ ضد خاص» mısra'ı vardır ki «has» kelimesi 691 adedini gösterir. Keza (Abdülkadir Geylânî) için tanzim edilen:

*ان باز الله سلطان الرجال
جاء في المشق توفى في الكمال*

beyti hatıra gelir ki Hazret-i Abdülkadir'in «aşk» yani 470 de doğduğunu «kemat» yani 561 yılında öldüğünü anlatmaktadır.

Eğer bunlar sonradan bulunmuş değilseler Cevdet Paşa'nın sözü biraz şüpheli görülür. Şunlar da epeyce eski tarihlerdir:

Harab = 803 Sivas'ın Timur tarafından tahribi.

Bünyan-ı Mehmet Han = 856 Rumeli Hisarının binası.

Belde-tün tayyibe = 857 İstanbul'un fethi.

وينصرك الله نصرًا عزيزًا = 878, Fatih'in Uzun Hasa'n galebesi.

ومن دخله كان آمنًا = 898 Molla Câmi'nin ölümü.

Osmanlılarda manzum tarihler Hicri dokuzuncu asrın sonlarında başlamış ve onüçüncü asırda yaşayan Adanalı Süruri ile kemal mertebesini bulmuştur.

Tarihlerin mütâaddit neveleri vardır. Bir tarihteki harflerin hepsi hisaba dahil edilmisse o tarihe «tam» denir. Noktalı harfleri hisap edilmisse «menkut», «mu'cem», «cevher», «mücevher», «gevher», «güher», noktasız harfleri sayılmışsa «mühmel», «sade» tâbir edilir.

Senin sinnin Süruri geldi kırka
1205

Cihandan göçtü Bülbül Hoca konu adn-i a'lâya
1227

mısra'ları tam bir tarihtir.

Aldı ol Hazreti Hak Celle Celâl
1326

Alem-i câvide gitti ruh-ı Şeyh-i Mevlevî
1353

mısra'ları mücevher.

Bekir Ağa kurup sur-ı tezevvüc bermarad oldu
1192

Fer verir möhr ile Galib gibi Paşa sadre
1239

mısra'ları mühmel birer tarihtir.

Bazan iki mısra'ın mecmuu (birleşir) bir tarih olur. Suud-il-Mevlevî'nin babası Rıza Safvet Bey'in ölümü için Tahir-ül-Mevlevî'nin yazdığı şu parçada olduğu gibi:

Yâd-ı ân-ı vefatı olmak için
Beyt-i âti çekildi imlâye
Ruh-ı Safvet edüb de azm-i alâ
Aldı ecel Rıza'yı Rahmans

Bazan bir beytin iki mısra'ı ayrı ayrı tarih olur. Süruri'nin:

Kırkları her halde Mevlâ muht eyleye
Sinni kırk oldu Cenab-ı Şeh Selim'in bu sene

beyti gibi ki her mısra'ı 1215 yılını göstermektedir.

Bazan bir mısra'dan iki tarih çıkar. Yani matlup olan senenin iki katı olur. Buna «katmerli» demek olmak üzere «tarih-i düta» tâbir edilir. Süruri'nin:

Bir cuma gün Şevket ile Sultan Osman oldu şah
1168 1168

mısraında olduğu gibi.

«Düta»nın dütası olmak üzere yazılmış tarihler de vardır. (Neğatî)nin Hafız Ahmet Paşa'nın Sadareti için yazdığı şu tarih gibi.

Hatem Be Hafız âmede ba zıll-ı Hak mahfuz bâd
1041 1041 1041 1041

Neğatî'nin tarihi gibi olan tarihlere «Tevarih-i musanna'a» denilir. Bunun envai vardır. Hem lâfzan, hem mânâ tarih olur.

Sürurî'nin:

Bin iki yüz on altıda alıp Mısır'ı benam olduk
1216

mısraı gibi ki hem bin iki yüz on altı senesi söylenmekte, hem de harflerinin adedi kemiyetleri (harflerin Ebced hisabıyla sayıları) o yılı göstermektedir.

«Tevarih-i musanna'a»nın biri de, bir beytin iki mısra'ı birer tarih olduğu halde her mısra'nın ahad, aşerat ve miâtı birbirine müsaavi oldukça nakli diğer usulüyle altı tarih daha peyda olur.

Nitekim 1216 senesinde Mısır'ın Fransızlardan kurtuluşuna tarih olmak üzere Sürurî'nin söylediği:

Rezmile İslâmiyan bozdu France ceysini
Egleyip camhuru nabûd aldı Mısır'ı Seh Selim

beytinden bu türlü sekiz vecihle tarih çıkar.

Bazan bulunan bir mısra' matlup olan senenin adedinden ya az, yahut fazla olur. Azı doldurmak, fazlayı çıkarmak için müracaat edilen usule «ta'miye» denilir.

Tahir-ül-Mevlevî'nin (Tahir Olgun) annesinin ölümü için söylediği:

Ellisinden sonra öksüz koydun anne oğlunu

mısraının noktalı harfleri 1337 ye balığ olur. Halbuki annesi 1346 da ölmüştü. Epeyce hissi olduğu için mısra'ı feda edemiyerek eksikliği bulunan 9 sayısını «nüf felek» ta'miyesiyle doldurmak suretiyle şu kıt'a meydana gelmiştir:

Terkedip gittin nihayet kimsesiz evlâdını
Ayrılmış mahr-i bî pâyanımın ahar sonu
Nüh felekten gûşuma tarih-i menkutan gelir
Ellisinden sonra öksüz koydun anne oğlunu
1346

İşte buradaki «nüf felek» ve «gelir» kelimelerinin delâletiyle tarih mısraına 9 zammedil gi anlaşılar.

Bu zam ve tenzil usulünün daha kapalı olanları vardır. Revan muzafferiyeti için (Seyyid Vehbi)nin yazdığı:

Şeh-i âlem alınca Behmenin tâcın dedim tarih
Acemden geldi miftah-i Revan Bâb-ı hümnüne
1137

tarihi iki fazla olduğu için şair (Behmen)in tacını yanı o kelimenin başında bulunan «b» harfini aldirmek ve onun delâlet ettiği 2 rakamını kaldırmak suretiyle bir ta'miye yapmıştır.

Abdûlmecit'in cülûs senesi olan 1255 i gösteren:

Bir, iki, iki delik
Abdûlmecit oldu melik

ve 1055 (1000) de ölen bir adamın mezar taşı için yazılan:

Şerha çektim, dağ yaktım. göz göz ettim sinemi
Dağımı seyreyligen görsün benim tarthimi

gibi tarihler de vardır ki âdeta muamma kabîlindedir.

Gene böyle karışık tarihlerden «ithal ve ihraç usulü» ile (koyup çıkarmakla) yapılmış olanlar vardır:

اشرف از تیغ بادشاه گریخت

mısraı onlardır.

1142 senesinde Efganlı (Eşref Han) Osmanlılarla harbetmiş, bozulup kaçmıştı. Fu hâdiseyi tevrih için Şair (Mügta) yukarki mısra'ı havi bir tarih yazdı. Eşref; Padişahın kılıcından kaçtı demek olan bu mısra'deki Eşref kelimesi yani onun delâlet ettiği 581 rakamı «tig-i padişah» dan yani 1723 den çıkınca 1142 senesi kalır.

Her âlemin sinin ü tevarihi mahtelif
Her bir zeminde başka hisap üzredir zaman
Ziya Paşa

TARİHÇİ (تاریخی) [Ida.] Padişah adına yazılan ferman ve beratların sonuna Arapça ibare ile tarih koymak vazifesiyle mükellef bulunan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarihçilik mansıbı Bab-ı âli kâtiplerinin seçkinlerinde tevcih olunurdu. Nitekim Üçüncü Selim zamanında Sadrazam olan Galip Paşa ikinci halife (kâtib) iken tarihçilik mansıbı da uhdesine tevcih olunmuş idi.

TARİHÇİ KALEMİ (تاریخی قلمی) [Mal.] Maliyenin kalemlerinden birinin adıdır. Maliye kalemlerinden çıkan resmî kâğıtlara tarih atmak ve verilen havale ve senetleri hazırlamak vazifesiyle mükellefti. Mektubî kaleminden yazılan berat ve emirlere tarih konulmak mukabilinde aidat da alınır.

TARİH OLMAK (تاریخ اوق) [Hal.] Mecaz yoluyla tarihe intikal etmek; unutulmak mânâsında kullanılır bir tâbirdir.

TARİHİ ÂBİDE (تاریخی آبد) [San.] Tarihe ait bir vak'ayı hatırlatmak üzere yapılan mimarî eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir şeyin bu adı alması için yapıldığından en az bir asır geçmesi lâzımdır.

TARİHİ SÜTUN (تاریخی ستون) [San.] Tarihe ait bir vak'ayı hatırlatmak üzere dikilmiş olan sütun hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sütun; Farsça direk demektir.

TARIK (طریق) [Ida.] Mutlak surette yol manasına gelen tarik, geçim için ihtiyar edilen meslek yerinde de kullanılır bir tâbirdir. Tarik ile aynı zamanda silsile de anlaşırdı. Nitekim eskiden devlet memurları «Tarik-ı İlmiyye», «Tarik-ı Seyfiyye», «Tarik-ı Kalemîyye» olmak üzere üç kısma ayrılmış, her üç kısım için de kanun ile başka başka silsileler kabul olunmuş idi.

Cevdet Paşa Hicrî 1224 (1808) senesi vak'aları sırasında Yeniçeri Ağası'nın azline sebep olan Ocağın bozgunluğundan bahsederken (Cevdet Tarihi, c. 9, s. 228) Şanî Zade'ye atfen diyor ki: «Sunuf ve efrad-ı devlette her fırka mavecebe aleyhini (yapmakla mükellef olduğu vazifeyi) bilmekte ve her bir madde ve kaide altına ithal olunmakta azim menfaat olduğundan ulema ve Bektâşîyan zümrelerine ve bazı sunuf-ı askerîyyeye (askerî sınıflar) vaz-ı kanun (kanun konulması) kabûlindendi. Bunlara tarik tâbir olduğundan ilh.»

Şanî Zade'nin Cevdet Paşa tarafından teyit olunan bu ifadesi tarikin silsile ve meslek mânâsına geldiğini gösterir.

TARİKAT (طریقت) [Sof.] Kâmil bir mürşidin irşadiyle nefisin ibadete hasriyle vahdet hakikatine vusul yolu tutulmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir tarifile feraiz ile amelden (farzlar yapıldıktan) sonra nevafl (nâfileler) ile Allah'a yakınlık tahsil etmektir. Tarikatın esası insan ruhunun terbiye ve irşad ile haricî âlemden âlâikın (münasebetlerin) kesilmesi ve bâtin âlemiyle irtibatın teminidir.

Müslümanlıkta hakikatı arayıp bulmak için iki meslek meydana gelmiştir. Bu iki mesleğin biri «Kelâmîyyun», diğeri «Sofîyyun», mesleğidir.

Kelâmîyyun; hakikati keş için her hangi bir mevzuu meydana koyarak üzerine mübahase etmektir. Kelâmîların ölçüleri mantıktır. Her şey onunla ölçülür, onunla mukayese olunur. İslâmîda iman lâzım gelen mevad (maddeler, şeyler) hep bu yolla tahkik olunmuştur. İşte Müslümanlarca «usul-i kelâm» denilen ilim, fen «usul-i akait» tir. Bu mübahase ve müca-

delelerin husule getirdiği neticeler bir yere toplanarak «İlm-i hal» meydana gelmiştir.

Müslümanlarca Kur'ana inanmak, İslâm dinine göre, ukalânın (akılların) borcudur. Şu halde Kur'an muhteviyatının akli hakayıkdan olması şarttır. Çünkü Allah Kur'anda tahammülün haricinde bir şeyle kimseyi mükellef kılmadığını sarahaten söylüyor. Eğer Kur'anın içinde aklın kabul etmiyeceği bir şey bulunsaydı yine Kur'an hükmüyle inanmamak lâzım gelecektir. Çünkü iman ile mükellef olan ukalâyı akla aykırı bir şeye inanmağa mecbur tutmak tahammülün haricinde bir teklif olur, o halde de Kur'anda tenakuz bulunurdu. Bir taraf, diğer tarafı tekzip etmek lâzım gelirdi. Böyle olduğu halde Kur'anda bazı şeyler, ilk bakışta, akla aykırı görülür, bazı şeyler de anlaşılmaz.

Kur'an kendisi muhteviyatını ikiye taksim eder. Bir kısmına (muhkemat), diğer kısmına (müteşabihat) der. İlk nazarda anlaşılmayan şeyler ile aklın muaraza edeceği şeyler bu ikinci kısma aittir. Bu ikinci kısım âyetlerinin mânâları, yine Kur'anın beyanına göre, bir Allah bir de ulema-yi rasihine (din ilimlerinde melek sahibi âlimler) malûmdur. İşte bu nokta mantıktan başka bir yol ile aranmağa şayan birtakım hakikatler olduğunu talim ve ifham etmiş ve bu yolu keş için mücadele ve riyazet yolu kurulmuştur. «Tarikat» budur ve «Tasavvuf» yahut «dervişlik» denilen mesleğin adına alem olmuştur.

Rahmetli Profesör Mehmet Ali Aynî (ölmü 1945) «Bizdeki tarikatlar» başlığı ile yazdığı bir yazıda (İkdam 25 şubat 1337-1921) tarikat için şöyle diyor:

«Müslümanlık hadd-i zatında Allah'ı ve Resulünü tasdikten ibaret olmakla beraber bu tasdik keyfiyeti bilâhare bir muahede ile teyit edilmiştir. Şöyle ki bu mukavele pek muhataralı ve tehlikeli bir günde Müslümanlar ile Nebileri arasında aktolunmuştu. Müslümanlar o gün Resulullah'ın elini tutarak kedilerinden ayrılmıyacaklarına söz vermişlerdi. İşte onların bu samimî ittihası kendilerini o tehlikeden kurtarmıştı. Binaenaleyh bir Müslümanın bugün özü, sözü ve fiili birbirine uygun ve düzgün, fazilet ve istikametle muttasıf ve mahabbet ve itimada lâyık bir zatı bulup onun huzurunda o güne kadar işlemiş olduğu günahlardan tevbe ve nedamet (peşimanlık) ettiğine ve ondan itibaren kimseye fenalık etmiyeceğine, yalan söylemiyeceğine, kimsenin malını çalmıyacağına, kimseyi öldürmiyeceğine velhasıl her türlü menahiden sakınacağına dair söz vermesi ve bu taahhüdüne Allah'ı ve Resulullah'ı ve Pîranı

izamdan (tarikât kurmuş olan büyüklerden) birini şahit tutması, o birinci muahedeyi tecdit ve tekit etmekten ibarettir. İşte Şeriatın batını (iç) olan tarikata girmek bu demektir. Yoksa tekkede oturup çorba içmek değildir. Ondan sonra o adamın bütün e'âl ve herikâtı o intisap ettiği zatın nezaret ve murakabesine tâbi olur. Ben dünyada bundan müessir ve bundan nâfiz ve feyyaz bir ahlâk zabıtası mevcut olacağını zannetmiyorum.»

Tarikat; «Yol, hal ve şân anlamlarına gelen bu kelime tasavvufun sistemleşmesinden sonra meydana gelen ve giyim, zikir tarzı ve telâkki ayrılıklarıyla hususiyetler gösteren sofi teşekküllerine ad olmuştur» suretinde ta'rif eden değerli müdekkik Abdülbaki Gölpınarlı (Aylık Ansiklopedi, No. 42) şu tafsîlatı veriyor:

«İlk zamadlarda sert bir zâhitlik tarzında görünmekle beraber gene de Bayezid-i Bistâmî (874-75) ve Hüseyin ibn-i Mansûr-el-Hallaç (921) gibi sofilerin aşırı vahdet-i vücud (varlık birliği) fikirlerini taşıyan ve Hicretin altıncı yüzyılından itibaren de hemen hemen tamamıyla vahdet-i vücudcular tarafından temsil edilen tarikatların, din ve mezheple farkı şudur: Din, inanış, ibadet ve muamelât esaslarını ihtiva eden ve inananlarca, Tanrı tarafından Peygambere vahyedilerek halka bildirilen hükümlerin topluluğuna denir. Siyasî, iktisadî ve içtimai sebeplerle dinin inanış ve bilhassa ibadet ve muamelât hükümlerini anlayıştan doğan ve zamanın gelişmesiyle gelişerek diğer anlayışlardan tamamıyla ayrılan sisteme «Mezhep — gidilecek yola» adı verilmiştir. Tarikat ise ibadet ve muamelâtta bir ayrılık göstermez. Zâhitlerce fazla ibadetten, vahdet-i vücudcularca inanışta bir telâkki tarzından ibarettir ve bir tarikatta birbirine aykırı mezhep sâlikleri de bulunabilir.

«Tasavvuf, Hind - İran, Yunan - Roma tesirlerinin, bir taraftan Hristiyanlıkla, yeni - Eflâtun'uların nazariyeleriyle, Yahudilikle, bir taraftan da, bilhassa Türk tarikatlarında, Şamanizm'in, Mazdeizm'in ve nihayet yerli geleneklerin hususiyetleriyle ve hepsinin de İslâmî unsurla karışmasından meydana gelmiş idealist bir tefekkür sistemidir. Ancak tasavvuf, bütün sofilerde aynı tarzda tezahür etmemiştir. Şarap, nasîl insanın tabiat ve meşrebini meydana çıkarır, vahdet-i vücud da, tabakkuk da sofinin tabiat ve meşrebini meydana çıkarmıştır. Bu yüzden şeriatın zahiri hükümlerine hiç ehemmiyet vermeyen ve kaba bir ibahaya varan, yahut şeriatı, halkın düzenini korumak için kurulmuş kabul

ederek kendilerince «edeb-i Muhammedî» denen bu hükümlere riayet eden ve muamelâtta şeriatı ayrılmıyan, kurdukları sistemi dünyevî yücelişe bir basamak yapıp padişahlık elde eden, hükümetler kuran, yahut muvaffak olamayıp tarih sayfalarına bir kargaşalık unsuru olarak geçen, vahdet-i vücudü bilgi bakımından kabul etmekle beraber ileriye gidemeyip tenakuzlar içinde bocalıyan, hareketiyle inancını yalanlıyan, vahdetin yalnız bilgisini kuran ve kurulmuş bilgi sisteminin şerheden, İslâmîleşmiş Yunanî-Eflatunculuk falsefesine kendisini verip din adına dinsizlik yapacak kadar ileri giden, hattâ Peygamberliği bir irfan mertebesi sayıp bu dâvaya kalkışan, yahut da devrindeki büyüklerle çatıp zengin gelirli bir tekke kurarak Padişahlara bile hükmedecek kadar nüfuz kazanan ve çeşitli tabasbuslarla bu nüfuzu koruyan sofiler vardır.»

Değerli müdekkik «sofi» kelimesi hakkında izahlarda bulunduktan ve «tarikatlardaki esaslar» a, «tarikatlarda dereceleri» e, «sülûk» e, «âyin mertebeleri» ne, «sülûk mertebeleri» ne dair de kıymetli bilgiler verdikten sonra «ilk tarikatlar» a geçiyor ve şu tafsîlatı veriyor:

«Müslümanlık, hududunu genişletip bir taraftan Hind-İran, bir taraftan da Bizans illerine girmiş, bu suretle birçok din ve geleneklerle karşılaşmıştı. Aynı zamanda Emevîler ve bilhassa Abbâsî oğulları zamanında eski Yunan falsefesi, Müslüman bilginleri tarafından benimsenmiş, İsmailîler bu falsefeyi halka yaymışlardı. Nihayet yine Yunan falsefesinin tesiri altında ve İslâmîyyet umdelerini müdafaa için «kelâm» bilgisi tedvin edilmiş, bir yandan da tasavvuf sistemleşmeğe başlamıştı. İlk olarak kurulan tekke, Şam'da ve Küfeli Ebu Haşim (767) adınadır. En eski kaynaklar, ilk tarikatlardan olarak İbrahim İbn-i Ethem'e (777) nisbet edilen «Ma'rufiyye», «Bayazid-i Bistâmî» ye nisbet edilen «Bayazidiyye», yahut «Tayfuriyye», «Sehl İbn-i Abdullah-ı Tüsterî» ye (896) nisbet edilen «Süheylîyye» yahut «Tüsteriyye», «Cüneyd-i Bağdadî» ye (909) nisbet edilen «Cüneydiyye» ve Bâtîni-Şî'î inanışlarla aşırı vahdet-i vücud inanışını birleştiren ve Hristiyanlıktan müteessir olan bu yüzden 921 de Bağdat'da idam edilen Hüseyin İbn-i Mansur'a nisbet edilen «Hallaciyye», yahut «Mansuriyye» gibi bazı tarikât adları veriyorlar. Fakat Cüneyd ve Bayazid'in «Risale-tül-Melâmetiyye» ye nazaran zamanlarının meşhur Melâmetiyyelerinden oldukları Hüseyin bin Mansur'un da bir tarikattan ziyade Bâtîni bir mezhep kurucusu olduğu düşünülürse adları verilen tarikatların,

tam mânasiyle birer tarikât olmayıp adları geçen sofilerin etrafında toplanmış zümrelere verilmiş birer ad olduğu sonucuna varmamız pek tabiidir.»

Sayılmıyacak kadar çok olan tarikatlar başlıca üç gruba ayrılır:

1 — Zühd ve ibadet tarikı; bu tarik amel sahiplerinin sülûk ettiği (tuttukları) tarikittir. Zahiri amellerin namazın, orucun kesretle (çoklukla) bulunduğu tarikittir. Kudemada ekseriyyetle bulunan tarik budur. Buna «Ahyar tarikı» derler.

2 — Tasfiye ve mücahede tarikı; bu tarik «Ebrar» tarikı Hak ile, halk ile muamelede sadık olanların tarikıdır. Riyazetin hulâsası nefsin istediği şeyleri yapmamaktır. Bu sayede insan nefsinin kötü huylardan temizler ve kalbini tasfiye eder.

3 — Aşk ve mahabbet tarikı; bu tarik seyirde bulunanların tarikıdır. Buna «Tarik-ı esîr» veya «Tarik-ı şettar» denilir. Bütün tarikatlar şettar dairesine dahildir.

«Bütün tarikatların silsileleri, ashab-ı kırama ve o vasıta ile Nebiy-yi Zîşâna müntehi olur. Sofiyyeye ait eserlerin yazılmağa başladığı Hicri üçüncü (Milâdî dokuzuncu) asırdan itibaren İslâm'da tarikatlar kurulmuştur. Tarikatların vazî'ları, tarikatların pirleri, mezheplerin imamları gibi kendi namlarına izafetle bir tarikât tesis etmemişlerdir. Yalnız Pirân'ın, Eimmenin ashabı, salih kişiler onların sülûk ettikleri, tarikâ, mezhebe iktida etmeleri, bu tarik ve mezhebin yayılmaları itibariyle Mezhepler imamlarına, Tarikatlar pirlerine nisbet olundu. Tarikatlarda hasır u karsı yoktur. Rivayete göre meslek ittihaz olunan tariklar yünden fazladır.»

Tarikatın esası ve tarikata intisap ve zikrin telkini hususi iki rivayete dayanır:

Birincisi; Hâkim «Müstedrek» adlı eserinde Evs bin Şeddâd'dan rivayet eder ki Şeddâd söylüyor ve Ubâdet-İbn-i Sâmit hazır olmakla anı tasdik ediyordu. Dedi ki huzur-ı Resulâlah'ta bulunuyorduk, buyurdular ki içinizde garip yani ehl-i kitaptan kimse var mı? yoktur ya Resulâllah dedik, Kapıyı kapatmamızı emrettiler ve ellerinizi kaldırın (Lâilâhe illâllah) deyiniz buyurdular. Bir saat kadar ellerimizi kaldırdık ve tevhidi okuduk. Sonra Elhamdülillâh Ya Rab sen beni bu kelime ile ba'settin ve anı emrettin ve anıla Cenneti vaad buyurdun sen vaadinde hulf (sözünde durmamak) etmezsin dedi ve mütaakiben mübeşşer olunuz Hazret-i Allah sizi mağfur kıldı buyurdular.

İkincisi; Hazret-i Ali, Nebiy-yi Zîşâna ya Resulâllah Hazret-i Allah'a vuslat yolunun en yakını ve kullarına en kolay ve Allah indinde en feviletli ne ise delâlet buyur ricasında bulundu. Hazret-i Peygamber ya Ali halvette Allahı zikre müdavemet et buyurdu. Ali nasıl ya Resulâllah dedi. Nebiy-yi Zîşân gözlerini kapa ve benden dinliyerek üç kere (Lâilâhe illâllah) de dedi. Ali dinledi ve üç kere de Hazret-i Ali (Lâilâhe illâllah) dedi.

Mevlevî şeyhlerinden ve kemal sahiplerinden Hüseyin Azmi Efendi «Beyan-ül-makasid» adlı eserinde «Usul-i şeriatın furu (fer'leri, kısımları) zamanın adem-i müsaadesiyle şeriat müctehitlerinin zamanına teahhür ettiği gibi usul-i tarikatın dahi furu ahkâm-ı şer'iyye ba'de'icthâat tarikât müctehitlerinin zamanına teahhür edip tarikatın furu dahi usulün ikmalî olduğundan gerek şeriatın gerek tarikatın sadr-ı evvelde fer'leri tedvin olunmaması talim i diyanet ve emr-i cihada istigalden zamanın adem-i müsaadesine tesadüften kat-ı nazarla o zaman için furu dahi ihtiyaç olmadığına» mebnî olduğunu söylediği gibi yine o eserinin diğer bir yerinde de «Ahkâm-ı şer'iyye istihkâm pezir olunca (sağlamlaştırınca) kadar binanın esası binadan evvel vazolunmak iktiza ettiği gibi elzemi takdim ve lâzımı tehir kaaside siyle tarikatın fer'inin» geri bırakıldığı ilâve eylemiştir.»

En evvel teessüs eden ve göhret bulan tariklar şunlardır:

1 — Muhasibiyye; Muhasibiyye tarikı Bağdat Şeyh-ül-meşayihî olan meşhur Hâris-i Muhasibi'ye mensuptur. Hâris-i Muhasibi bir takım sofiyye meşayihine muhafefetle halin devamını tecviz ederdi. Bu zatın muamelâta ait kitapları meşhurdur.

2 — Kassariyye; Kassariyye tarikı «Melâmetiyye» piri Hamdun Kassâr'a mensuptur «Melâmetiyye» muamelâta melâmet neşretmek tarikıdır. «Melâmetiyye» ye mukabil bir de «Kalenderiyye» vardır ki bunlar halkın nazarlarına iltifat etmezler, amelleri izhar veya ihfa hususunda halkın nazarı ile mukayyet olmazlar. «Melâmetiyye» bütün feraiz ve nevafile mütemessiktir, Şu kadar ki, riya korkusundan naşı, halkın nazarından gizler, Kassariyye hem Sıddık'a, hem Ali-yül-Murtaza'ya mensuptur. Evvelkisi meşhurdur.

3 — Tayfuriyye; Tayfuriyye tarikı Ebu Zeyd Tayfur-i Bistâmî'ye mensuptur. Bu tarik sekiz tarikittir. Meşhur olduğuna göre tarik-ı hafidir. Tarıkı Habib-i Muazzam-ı Kureşî vasıtasıyla Hazret-i Sıddık'a, Ca'fer-i Sadık vasıtasıyla Hazret-i Ali'ye mensuptur.

4 — Cüneydiyye; Cüneydiyye tariki Seyyid-üt-Taife Cüneyd-i Bağdadi'ye mensuptur. Bu tarik Tayfuriyye tarikının aksi olarak tarik-ı sahvıdır. Cüneyd-i Bağdadi, Seri-i Sakatî'nin ashabındandır. Tariki Hazret-i Hüseyin, Hasan-ül-Basri tarikleriyle Hazret-i Ali'ye müntehi olur.

5 — Nuriyye; Nuriyye tariki Eb-ül-Hasan-ün-Nuri'ye mensuptur. Bu tarik, tarik-ı iysardır ki baskalarına nefsini tercih etmek tarikıdır.

6 — Süheylîyye; Süheylîyye tariki, Süheyl-i Tüsterî'ye mensuptur. Bu tarik, mücadele-i nefis, riyazet tarikıdır.

7 — Hakimiyye; Hakimiyye tariki, Hakem-i Tirmizi'ye mensuptur. Bu zatın sözü hakikat-i velâyet hakkındadır. Tarik Hüzeyl bin İvaz vasıtasıyla hem Hazret-i Siddik'a hem de Hazret-i Ali'ye müntehi olur.

8 — Haraziyye; Haraziyye tariki, Ebu Said-ül-Haraz'a mensuptur. Ebu Said Beşir-i Hâfi'nin. Zünun-ı Mısıri'nin, Seri-i Sakatî'nin ashabındandır. Seri-i Sakatî ile Hazret-i Ali'ye, Zünun ile Hazret-i Cabir'e müntehi olur.

9 — Hafifiyye; bu tarik, Muhammed Bin Hafif-is-Sirazi'ye mensuptur.

10 — Seyyariyye; bu tarik da Eb-ül-Abbas Kasım Bin Elmehdiy-üs-Seyyari'ye mensuptur.

11 — Hubeyriyye; Hubeyriyye tariki, Hubeyre-tül-Basri'ye mensuptur.

Sonradan zuhur eden tarikatlar bütün bu on bir tarikatla alakalıdır. Bunların meşhurları da şunlardır:

1 — Kadiriyye; Kadiri tarikatı (Abdülkadir Geylânî) ye mensuptur. Abdülkadir'in şeyhi (Ebu Said-ül-Mübarek-ül-Mahrûmî) idi. Onun da silsilesi şu suretle gelmektedir: (Eb-ül-Hasan Ali-yil-Hekârî). (Eb-ül-Ferec Tarsusî), (Eb-ül-Fazl Abd-ül-Vahd-üt-Temimî), (Ebu Bekir Şiblî), (Cüneyd-i Bağdadi). Cüneyd'in nisbet silsilesi (Seri-i Sakatî), (Mâruf Kerhî), (Davut Taî), (Habib-i Acemî), (Hasan Basri) vasıtalarıyla (Hazret-i Ali) ye vasil olur.

Kadiri tarikatının şubeleri şunlardır: Esedîyye, Ekberîyye, Makdesîyye, Garibiyye, Eşrefîyye, Rumiyye, Yaffiyye, Hammadiyye, Hilâliyye, Hindiyye.

2 — Rifaiyye; Rifailer (Seyyid Ahmet Eb-ül-Hasan Ali-yür-Rifai) ye mensuptur. Ahmet Rifai'nin silsilesi şöyledir: (Ali-yül-Kari-i Vasitî), (Eb-ül-Fazl Bin El-Kameh-il-Bağdadi), (Ebu Ali Gulâm), (Ali-yül-Acemî), (Ebu Bekir Şiblî), (Cüneyd-i Bağdadi). Cüneyd Bağdadi'de Kadiriyye ile birleşen Rifaiyye'nin de binnetice (Hazret-i Ali) ye müntehidir. Rifaiyye'nin şubeleri şunlardır:

Haririyye, Kiyaliyye, Sayyadîyye, Aziziyye, Cündeliyye, Aclâniyye, Katanîyye, Fazliyye, Vasıtaiyye, Cebretîyye, Zeyniyye, Nuriyye.

3 — Kibreviyye; Kibreviyye tarikatı (Necmeddin-i Kibre'î) ye mensuptur. Necmeddin'in silsilesi şöyledir: (Ammar İbn Yasir), (İsmail Kasri), (Ruzbehan Baklî), (Eb-ün-Necip) (Abdülkahir), (Ziyaeddin-i Sühreverdî), Kibreviyye tarikatı bu silsile ile (Cüneyd-i Bağdadi) ye vasil olur.

Şubeleri şunlardır: Bahaiyye, Halvetiyye, Firdesiyye, Nuriyye, Rükniyye, Hemedaniyye. Nur-i Bahşiyye, Berzenciyye.

4 — Sühreverdîyye; Sühreverdîyye tarikatı (Şahabeddin Sühreverdî-i Bakrî) ye mensuptur. Sühreverdî amcası (Şeyh Eb-ün-Necip Sühreverdî) den o da sırası ile (Ömer Bekrî), (Radi-yüd-din-ül-Kazî), (Muhammed Bekrî), (Ahmet Dineverî), (Memşad Dineverî) vasıtalarıyla (Cüneyd-i Bağdadi) den almıştır. Bu tarikatın şubeleri de şunlardır: Bedriyye, Zeyniyye, Bahaiyye, Kemaliyye, Ahmedîyye, Necibiyye.

5 — Medeniyye; Medeniyye tarikatı (Ebu Medyen Şuayp Bin Hasan El-Telemsanî) ye mensuptur. Onun şeyhi (Ebu Said-ül-Mağribî) idi. Bu ikisinin birden şeyhi (Eb-ül-Berekât-ı Ali-yül-Bağdadi), onun şeyhi (Eb-ül-Fazl Muhammed-ül-Bağdadi), onunki (Ahmet El-Gazalî) dir. Bundan sonra Kibreviyye ile birleşir. Ebu Medyen'in bir şeyhi de (Abdülkadir Geylânî) dir. Bunun şubeleri şunlardır: Cebertiyye, Meymuniyye, Deceaniyye, Alvaniyye-i Hameviyye.

6 — Ekberîyye; Ekberîyye tarikatı (Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed Bin Ali-yül-Mağribî-yüt-Taî) ye mensuptur. Ebu Abdullah'ın silsilesi (Cemalüddin Yunus Bin Yahya El-Abbas) vasıtasıyla (Abdülkadir Geylânî) ye ve (Takiyüddin-i Camî) tarikiyle (Hazret-i Hızır) a dayanır. Bu tarikatın vaznı (Muhyiddin-i Arabî) eserlerinin çokluğu ile maruf ve pek meşhurdur.

7 — Şazeliyye; Şazeliyye tarikatı (Eb-ül-Hasan Ali Bin Abdullah-üs-Şazeli) ye mensuptur. Eb-ül-Hasan inabeti (Abdüsselâm bin Meşîş) ten almıştır. Abdüsselâm'ın silsilesi de (Abdurrahman Medenî), (Takiyüddin-ül-Fakîr), (Nureddin Ali), (Tacüddin), (Şemsüddin), (Ebu İshak İbrahim), (Ebu Muhammed Feth-üs-Suudî), (Sa'd-ül-Kayrevanî), (Cabir Bin Abdullah El-Ensari) vasıtalarıyla (Hazret-i Hasan) a dayanır. Şazeliyye'nin diğer tariklerle nisbeti (Ebu Medyen-ül-Mağribî) ile (Cüneyd-i Bağdadi) ye müntehidir. Şubeleri: Dusukiyye, Ahmedîyye,

Vefaiyye, Zerukiyye, Hanefiyye, Cezvelîyye, İseviyye, Nasiriyye, İlmiyye, Mastariyye, Afiyye.

8 — Bedeviyye; Bedeviyye tariki (Ahmed-El-Bede'î) ye mensuptur. Ahmet Bede'î'nin şeyhi (Şeyh Abdülcelil Bin Abdurrahman Nişaburî) olup o da yedi vasıta ile (Davut Taî) den. (Davut Taî) de (Habib-i Acemî) den. o da (Hasan Basri) den almıştır. Bu suretle Bedeviyye terikatının nispet silsilesi (Hazret-i Ali) ye vasil olur. (Habib-i Acemî) nin iki vasıta ile (Enes İbn-i Malik) e intisabı olduğundan icazetnamelerde bu silsile yazılmaktadır. (Bede'î) nin (Şeyh Berri) ve (Şeyh Ebu Naim) vesıtasıyla (Ahmed-ür-Rifai) ye ve bilâvasıta (Şazeli) ye dahi intisabı vardır. Şubeleri de şunlardır: Şenaveriyye, Metbuliyye, Halebiyye, Beyumiyye, Merzukiyye, Sutuhiyye, Alevaniyye.

9 — Mevlevîyye; Mevlevîyye tarikatı, Celâleddin-i Rumi'ye nispet edilmekte ise de tarikatın asıl kurucusu, oğlu Sultan Veleddir. Tarikatı babasının adına nispet ettiği için o suretle şöret bulmuştur. Silsilenamelerde şu isimler geçer: (İmam Ahmet Gazalî), (Ebu Bekir Nessac), (Muhammed Züccac), (Ebu Bekir Şiblî), (Cüneyd-i Bağdadi), (Seri-yüs-Sakatî), (Mâruf Kerhî), (Davut Taî), (Habib-i Acemî), (Hasan Basri), Emîr-ül-Mü'minin (Ali Bin Ebi Tâlib).

Mevlevî tarikatının şubeleri yoktur.

10 — Dussukiyye; Dussukiyye tariki (İbrahim-ed-Dussukî) ye mensuptur. İbrahim-ed-Dussukî'nin bir şeyhi (Eb-ül-Hasan Şazeli), diğer şeyhi de (Necmüddin Mahmut İsfehanî) ve (Nurüddin Abd-üs-Samet Nazari) dir. Silsile (Şeyh Necibüddin Ali Şirazi) ile (Şahabüddin Suheverdî) ye dayanır. Şubeleri: Şernubiyye, Aşuriyye'dir.

11 — Sa'diyye; Sa'diyye tarikatı (Sa'düddin-i Cibavî) ye mensuptur. Tarikat silsilesi şöyledir: (Abdullah Şeybanî), (Mezid Şeybanî), (Yunus Şeybanî), (Ebu Medyen Mağribî). Ebu Medyen'in nispet silsilesi sekiz vasıta ile (Cüneyd-i Bağdadi) ye dayanır. Şubeleri şunlardır: Tagallübiyye, Vefaniyye, Aciziyye, Selâmiyye.

12 — Bektaşiyye; Bektasiyye tarikatı (Hacı Bektaş Horasanî) ye mensuptur. Hacı Bektaş'ın silsilesi (Lokman Horasanî), (Hoca Ahmet Yesevî), (Yusuf Hemedanî) ye vasil olur. Hoca Yusuf Hemedanî altı vasıta ile Hazret-i Ebu Bekir'e ve diğer bir tarik ile de Hazret-i Ali'ye vasil olur.

13 — Nakşbendiyye; Nakşbendiyye tarikatı (Hoca Mehmet Bahaüddin Şah Nakşibendi

yül-Veysî el Bubarî) ye mensuptur. Mehmet Bahaüddin (Hoca Emîr Yenelal) den o da (Mehmet Baba-yı Somas) tan, bu sonraki dahi azizan demekle mâruf (Hoca Ali Ramitini) den almıştır. Ali Ramitini'nin nispet silsilesi (Hoca Mahmut Encir-i Magnevi), Hoca Ârif Rikverî vasıtalarıyla (Abdülhâlik Gacdevanî) ye ve bu tariklerle (Hazret-i Ebu Bekir-is-Siddik) a mün-tehidir. Şubeleri: Ahrariyye, Naciyye, Kâsaniyye, Mecdediyye, Muradiyye, Mazhariyye, Melâmiyye-i Nuriyye, Câmiyye, Halidiyye.

14 — Halvetiyye; Halvetiyye tariki (Ömer Ekmelüddin Halvetî) ye mensuptur. Bu tarikatın silsilesi şöyledir: (Ahi Muhammed-ül-Harezmi), (İbrahim Zâhit Geylânî), (Cemalüddin Tebrizi), (Şahabüddin Fırazî), (Rük-nüddin Sencasî), (Kutbüddin Ebherî), (Eb-ün-Necib Abdülkahir Ziyaüddin Sühreverdî). Eb-ün-Necib'in nisbeti Halvetilerce (Kadı Vahdüddin Ömer-ül-Bekrî), (Muhammed Bin Ömeriyye-tül-Bekrî), (Ebu Ahmet Esved Dineverî), (Memşad Dineverî) vasıtalarıyla (Cüneyd-i Bağdadi) ye ve o tariklerle de (Hazret-i Ali) ye mün-tehidir. Halvetiyye tarikatında (Es-Seyyid Yahya Eş-Şirvanî) pîr-i sanî'dir. Bu zatın tarikat silsilesi de (Sadrüddin Hayyavî), (Hacı İzzüddin), (Ahi Emîrim Muhammed) vasıtalarıyla (Ömer El Halvetî) ye vasil olur. Tarikatın neşri Yahya-yi Şirvanî ile başlamıştır. Onun için Halvetiyye tarikatı kol kol olmuş ve Gülşeniyye, Halvetiyye, Mürdaşiyye-i Halvetiyye, Sünbüliyye-i Halvetiyye, Bahşiyye-i Halvetiyye, (Asaliyye-i Halvetiyye) tarikleri zuhura gelmiştir.

15 — Bayramiyye; Bayramiyye tarikatı (Hacı Bayram Ankaravî) ye mensuptur. Hacı Bayram'ın tarikat silsilesi (Hâmid-i Kayserî), (Hoca Ali Erdebilî), (Sadrüddin Erdebilî), (Safiyüddin Erdebilî) vasıtalarıyla (İbrahim Zâhid Geylânî) ye müntehi olur. (Hâmid-i Kayserî) nin bir nispeti de (Beyazîd-ı Bistamî) ye varır. Şubeleri: Melâmiyye, Hamzaviyye, Şemsiyye, Tennuriyye, Himmetiyye, İseviyye, Celvetiyye.

16 — Zeyniyye; Zeyniyye tariki (Zeynüddin Ebu Bekir Elhafi) ye mensuptur. Tarikat silsilesi şöyledir: (Abdurrahman Nuruddin Mısıri), (Cemalüddin Yusuf Gûranî), (Hüseyin Hüsameddin-i Şimşirî), (Neemüddin Mahmut İsfehanî) ve bu tarik ile (Şahabüddin Sühreverdî) Zeynüddin'in mensup olduğu (Abdurrahman Mısıri) nin silsilesi (Zahirüddin İsel Mısıri) vasıtasıyla (Ahmed-ür-Rifai) ye dayanır.

17 — Gülşeniyye; Gülşeniyye tariki (İbrahim Gülşeni-i Heybeti) ye mensuptur. İbrahim

Gülşenî tarikatı (Ömer Dede Ruşenî) den almış olduğundan nispet silsilesi (Yahya-yi Şirvanî) ye vasil olur. Şubeleri: Sezaiyye, Haletiyye

18 — Sünbülüyye: Sünbülüyye tariki (Sünbül Sinan Yusuf El-Merzifonî) ye mensuptur. Sünbül Sinan'ın tarikat silsilesi, Çelebi Halife demekle meşhur (Mehmet Cemal El-Halvetî), (Pîr Muhammet Erzincanî) ile Yahya-yi Şirvanî ye müntehi olmaktadır. (Cemal Halvetî) nin Zeyniyye tarikatı ile de nispeti vardır.

19 — Ahmediyye: Ahmediyye tariki (Ahmet Şemsüddin Marmaravî Saruhanî) ye mensuptur. Bu zat min tarafillâh (Allah tarafından) umum meşayihin terbiyesine memur olduğundan (Yigit başı denemekle meşhur idi. Nispet silsilesi (Alâüddin Uşşakî), (İbrahim Kâmil Kayserî), (Pîr Muhammed Bahaüddin Erzincanî), vasıtasıyla (Yahya-yi Şirvanî) ye vasil olur. Bu tarikat Halvetiyye silsilesi arasında orta kol sayılmaktadır. Şubeleri: Sinaniyye, Uşşakiyye, Ramazaniyye, Cerrahiyye, Nisriyye, Buhuriyye.

20 — Şa'baniyye: Şa'baniyye tarikatı (Katamonulu Şa'ban-ı Velî) ye mensuptur. Şa'ban-ı Velî'nin şeyhi (Hayrüddin Tokadî), onun da şeyhi (Mehmet Cemalüddin Halvetî) idi. Şa'baniyye tarikatı bu itibarla Sünbülüyye gibi Zeyniyye ve Halvetiyye tarikatlarını da câmi' sayılır. Şubeleri: Karabaşîyye, Nasuhiyye, Çerkeşîyye, Bekriyye.

21 — Uşşakiyye: Uşşakiyye tariki (Hüsamüddin Buharî-i Uşşakî) ye mensuptur. Tarikat silsilesi (Seyyit Ahmet Es-Semerikandî), (Elhac İzzüddin Karamanî) ye vasil olur. Hüsamüddin Buharî İstanbul'a geldikten sonra (İbrahim Ömür-i Sinan) a da intisap eylemiştir.

22 — Celvetiyye: Bayramiyye'nin ana bir gubesi olan Celvetiyye (İbrahim Zâhid Geylânî) zamanında hilâl mertebesinde iken (Şevh Muhammed Üftade) ve (Aziz Mahmut Hudafî) zamanlarında bedr haline gelmiştir. Hudafî Mısır'da (Şeyh Kerim-üd-din Halvetî) den nispet almış ise de asıl terbizesi (Üftade) dendir. Şeyhi cihetinden Mahmut Hudafî'nin nispet silsilesi (Hızır Dede) ve o vasıta ile (Hacı Bayram-ı Velî) ye dayanır. Bayramiyye'nin bir gubesi oluşu da bundandır.

23 — Misriyye: Misriyye tarikatı (Muhammed Niyazi-i Mısırî) ye mensuptur. Mısırî'nin tarikat nispeti (Sinan Üm-ül-Mali) (Er Zade Şeyh Ahmet), (Abdülvehhab El-Mali), (Tâlib Ümmî) ile (Yigit başı) ya dayanır.

24 — Cerrahiyye: Cerrahiyye tariki (Nuruddin Cerrahî) ye mensuptur. Nuruddin Cerrahî'nin şeyhi (Ali Köstendili) idi. Bu zat seviz vasıta ile (Yigit başı) dan feyz almıştır.

25 — Bekriyye: Bekriyye tariki (Mustafa El Bekriyye-Siddiki) ye mensuptur. Tarikat silsilesi de Mısırî Hacı Baba denemekle mâruf (Şeyh Mustafa El-Belevî), (Karabaş-ı Velî), (İsmail Çorumî), (Ömer-ül-Fuadî), (Şeyh Muhiddin) vasıtalarıyla (Hacı Şa'ban-ı Velî) ye müntehidir. (Mustafa El-Bekri) nin (Abdülgani Nablusi), (Mehmet Bekir Dimyatî), (Muhammet Bin Ukeyle-tül-Mekki) den de istifaza eylemişlerdir. Şubeleri: Hanefiyye, Summaniyye, Dürdiriyye, Ezheriyye, Ticaniyye, Saviyye, Kemaliyye, Halyetiyye.

26 — Halidiyye: Halidiyye tarikatı (Ziyaüddin Mevlâna Halid) e mensuptur. Tarikat silsilesi şöyledir: (Abdullah Dehlevî), (Şemsüddin Can-ı Canan Mazhar), (Muhammed Nur Bedevanî), (Seyfüddin Ârif), (Mehmet El-Masum), (Ahmet El-Farukî-i Serhendî), Ahme El-Farukî'nin tarikat silsilesi altı vasıta ile (Şah Nakşibend) e varır.

Tarikatlar arasında iyi karşılanmayanlar ve bu sebeple «Turuk-ı merdude» adını almış olanlar da vardır. Başlıcaları «Hulûliyye» ile «İbahiyye» dir. Hulûliyye; hulûl ve imtizacı kabul edenler, İbahiyye de Şeriatî terk ve İbaha kail olanlardır. Turuk-ı merdude erbabı sofîyye zey ve kıyafetinde bulunanlar ise de sofîyyenin itikatlarından, a'mal ve ahvalinden mütecerred (ayrılmış) bulunanlar.

Tarikatta gaye hep yukarıda saydığımız neticelere varmak için çalışmaktır. Binaenaleyh tarikatların hepsi gavede birleşirler. Ancak tatbikatta yekdiğerinden farkları vardır. Bir takımları zikirlerini aşikâre, bir kısmı gizli yaparlar. Bektaşîlerle Melâmîlerin zikirleri hal-kin enzarından saklıdır. Zikre ancak tarikat sâlikleri iştirak edebilir. İhvan olmayanlar mahremiyyet dairesine kabul olunmaz. Zikirlerini aşikâre yapanlar da ikiye ayrılırlar. Bir kısmının zikri hafi (gizli), ötekini celi (aşikâr) dir. Nakşîlerin ve o zümreden olanların zikirleri hafi. Halvetîlerin, Rifailîlerle emsalinin celi'dir. Zikir kıyam (ayakta) ve kuud (oturarak) itibarıyla da ikiye ayrılır. Tarikatların bir kısmı zikirlerini oturdıkları yerde, bir takımları ise ayakta icra ederler. Mamafih bu zikir ekseriya birlikte icra olunur. Yeni hem kaaiden zikrederler, hem de kıyam eyleyler. Ancak tarikatların bazısında kuud asıldır. Kıyam yoktur. Nakşbendîlerin zikri gibi. Tarikatlarda zikir lâfızlarında da fark vardır. Tarikatların hemen hepsinde «Lâilâhe illâllâh» dendiği halde Mevlevîler «Allah» derler.

Tarikatlar zikrin şekli itibarıyla birbirlerinden farklı oldukları gibi Şeyhlerle müridlerinin giydikleri elbise ve başlarına taktıkları taç ve külâh itibarıyla da birbirlerinden ayrılırlar. Bektaşîler başlarına Oniki İmama delâlet eden dilimli ve basık taç giydikleri halde Mevlevîler düz ve uzun sikke istimal ederler. Taçlara sarılan tülbindin rengi ve şekli ile de tarikat mensupları birbirlerinden ayırd edilirler. Meselâ Rifailîler alelûmum siyah sarık sararlar.

Tarikatlar Türkiyede tekkelerin ilgası hakkındaki kanun ile menedilmiştir.

Şeriatî tarikatın kapısı

Tarikkattır hakikatın yapısı

Hakikattır marifetin tapısı

Marifet geuheri hazine-tullah

Mehmet Ali Hilmi Dede Baba

TARİKAT CİHAZİ (طریقت جهازی) [Sof.]

Tarikat mensuplarının sırtlarına giydikleri elbise, başlarına giydikleri külâh, ayaklarına giydikleri pabuç, ellerine aldıkları asâ (baston), kemer, hırka ve emsali şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TARİKATÇI (طریقچی) [Sof.]

Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevî tarikatına girmiş olanlara tarikat usul ve adabını öğretmekle vazifeli dedeye verilen addır. Buna «Sertarik» da denilir ve Çelebi Efendi'nin muavini yerinde sayılırdı. Diğer tarikatlarda bu vazife sahibine «Piş kadem» adı verilirdi.

TARİKATÇI KÖÇEĞİ (طریقچی کوچی) [Sof.]

Mevlevî tâbirlerindendir. «Tarikatçı» nın hizmetinde bulunan cana verilen addır.

TARİKATÇI MEZARİ (طریقچی مزاری) [Sof.]

Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlâna'nın türbesinin Bab-üs-Selâm'dan girilince sol tarafında bulunan mezarlığın adıdır.

TARİK BEDELİ (طریق بدلی) [Mal.]

Yol vergisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılar kuruluşlarından itibaren yolların ve köprülerin yapılması ve tâmiri işlerine büyük bir ehemmiyet vermishler, bunun için türlü adlarla teşkilât vücade getirmişlerdir. Bazı köyler halkının köprücüler ve derbentçiler gibi daima yol işlerinde çalıştırıldığı da olmuştur. Tanzimata kadar bu, böyle devam etmiş, neden sonra mükellefiyyet şeklinde değişiklik yapılmıştır.

1908 Temmuz İnkılabını mütaakıp taplanan Meb'usan meclisine sunulan 1325 (1909) bütçesinin varidat kısmında yer alan Tarik bedeli için (Turuk-u maabir mükellefiyyet-i şahsiyyesi» başlığı altında şu tafsilât verilmiştir:

«İşbu teklif mukaddema (evvelce) turuk-u maabir nizamnamesi mucibince on altı yaşından yukarı ve altmış yaşından aşağı erkeklerin on iki saat mesafe dahilindeki yollar amelîyatında bizzat veya bilvasıta senede dört gün hizmet etmek ve yük araba hayvanlarını da keza senede dörder gün çalıştırmak suretinde müesses iken tatbikatında görülen müşkilâta binaen 1316 (1900) senesinden itibaren hayvanat mükellefiyyeti kaldırılarak on altı yaşından başlayan mükellefiyyet virmi yaşından itibaren olunmuş ve mükellefler de dört gün yol yapmakta çalışmak yahut bedel-i nakdi (yol parası) vermek hususlarında muhayyer tutulmuş ve bu bedel her vilâyetin amele ücreti nisbetinde on iki ve on altı kurstan itibaren olmak üzere tâyin edilib yalnız Hüdavendigâr vilâyetince (Bursa) yirmi yaşından başlayan mükellefiyyet sonradan on sekiz yaşına indirildiği gibi dört günden ibaret olan mükellefiyyet müddeti de beş güne çıkarılmıştır.»

Lâyihada yapılan tetkikler neticesinde yeni bir kanun projesinin hazırlandığı gösterildiği gibi ödeme için de düşünülüş şekli şöyle gösterilmiştir:

«Mükelleflerin mükellefiyyetlerini bedenlen yahut bedelen yapmakta muhtar tutulması karışıklığa mahal vermekte olduğundan mükellefiyyet bedelini nakden ifa etmek için çare bulamayanlara yol amelîyatında iş gösterilerek alacağı gündelikten borcunu ödemek üzere mükellefiyyetin mutlak surette bedelen (para olarak) istifası münasip mütalâa kılınmıştır.»

Bununla beraber bu usul tatbik edilememiş, yine tâyin olunan parayı vermeyenler dört gün müddetle yolda çalıştırılmıştır.

Yine bu lâyhaya göre tarik bedelinin 1319 (1903) senesinden 1323 (1907) senesi sonuna kadar beş senelik tahsilâtın vasatîsi (ortalaması) olan 399,931 liraya karşı bütçeye varidat olarak 617,241 laranın konulduğu gösterilmiştir.

27 şubat 1329 (1914) tarihli kanuna göre nakdi bedelin âzamîsi 40, asgarîsi 12 kuruştur. Her vilâyette alınacak verginin miktarı, bu iki had arasında olmak üzere, vilâyet umumi meclisleri tarafından tâyin olunurdu.

Tarik bedelinden 20 yaşından küçük, 60 yaşından büyük olan erkeklerden başka bedeni ve ona tebean nakdi mükellefiyyetten müstesna tutulanlar da vardı. Onlar da askerler, hocalar, hahamlar ve malûllerdi. Kadınlar da bu vergi ile mükellef değillerdi.

TARİK-I ÂM (طریق عام) [Ida.] Herkesin geçmesine mahsus yol hakkında kullanılır bir

tâbirdir. Muayyen mülk sahiplerinin geçmelerine mahsus olan yollara «tarik-ı has» denir.

TARİK-I DÜNYA (طارق دنیا) [Sof] Dünya ile alâkasını kesen, halvete çekilen yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Tarik-i dünya geçünür derbeder
Der tama'. etme bana kendi eder
Vahid*

TARİK-I HAS (طريق خاص) [Ida.] Yalnız mal sahiplerinin geçmelerine mahsus yol hakkında kullanılır bir tâbirdir. Herkesin geçmesine mahsus olan yollara «Tarik-ı âm» denir.

TARİK-I TEDRİS (طريق تدریس) [Ilm] Tahsil şekil ve derecesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Tanzimat'ın ilânından sonra açılan mekteplerden evvel memleketin en büyük tedris vasıtası Medrese idi.

İstanbul'un fethine kadar Bursa âlimlerin, fâzılların, şairlerin merkezi idi. Fetih'ten sonra bu şerefi İstanbul ihraz etti. İslâm dünyasının her tarafından, şöret bulmuş âlimler, İstanbul'a geldikleri gibi medreselerden de çok değerli adamlar yetişmiştir. Fatih'in İstanbul'da yaptırdığı medreselerin programlarının tertip ve nizamlarının konuluşunda bizzat himmeti geçmiş olduğu gibi Türkistan'dan davet ettiği (Ali Kuşçu) ile (Molla Hüsrev) in ve zamanındaki diğer ulemanın da yardımı olmuştur.

Medreselerde bulunan talebeden biri (Danimend) yani (Müderri) lik yolunu tutmak istediği surette iptea ulemadan bir zata varıp (Haric dersleri) ni yani mukaddemat-ı ulûmü tahsil ettikten sonra o zatın delâletiyle müderrişlerden birinden (Dahil dersleri) ni görür, sonra (Sahn dersleri) ni takibe liyakat keşb ederlerdi. Âli olan Sahn derslerine girebilmek için tâlîsi makamında bulunan medreselerde tahsili tamamlamak lâzım gelirdi ki bunlara (Musıla-i sahn) denilirdi. Sahn medreseleri Fatih Camii'nin iki tarafındaki kâgır ve kurşunlu sekiz medrese idi. Bunun için bunlara (Sahn-ı seman) adı verilmişti. Bunlarda hocre (yatıp kalkacak oda) sahibi olan talebe âlim ve fâzıl zatlar idi. Değerli eserleri vardı. Bunların eskilerine (Muid) denilirdi. Muidler medreselerde müzakerecilik ve bunların arklarında ve idadiyeleri makamında bulunan sekiz (Tetimme medresesi) ndeki talebeye hocalık ederlerdi.

İşte talebe-i ulûm bu medreselerde tahsillerini bitirdikten sonra (Mülâzim) olur, isimleri (Ruznamçe-i hümayun) a kaydolunurdu. Bu mülâzimlerden akrân ve emsalinden mümtaz ve

(arkalarından gidilecek âlim ve tahkik sahipleri) demek olan (قدوة العلماء والحقائق) demeğe lâyık olanlar (İptida-i hariç) «iptidai» derecesindeki medreselere, sonra sırası geldikçe rütbesi terakki ederek (dahil) «idadî», (Sahn) «âlfî» medreseleri müderrişliği rûsuna nail olurlar, müderriş olamıyanlar da «Tarik-ı Kaza» ya (kadılığa) giderlerdi.

Sekiz sahn müderrişleri bütün ulemanın mümtazı idiler, halk arasında pek ziyade itibarları vardı.

Bütün ilimler, fenler bu medreselerde okutulurdu. Hâkimler, hekimler, mühendisler tekmi bu feyz yerlerinden yetişirdi. Ealâf içinde Fazıl Ahmet Paşa gibi, Müderriş Osman Paşa gibi müderrişlikten vezir olanlar da vardı. Bunlar ilmen, liyakaten her iki meslekte de kemal ve dirayet gösteren adamlardı.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında memleket pek ziyade büyümüş, imar işlerine de fazlasiyle ehemmiyet verilmiş olduğu için (mühendis) e, (hekim) e büyük ihtiyaç hasıl olmuş idi. Mevcut tedrisat bunu tatmin etmediğinden (Süleymaniye) civarında tababet ve riyaziyyat tahsiline mahsus olmak üzere bir takım medreseler vücade getirildi. Ezcümle etibba için hassaten bir (Tıp medresesi) ve onun yanında da bir (Dar-üş-şifa) bina olundu. Yaptırılan medrese kendi namına nisbette anılan cami ile birlikte İstanbul için aynı zamanda bir şeref teşkil etti.

Bu marifet müesseseleri riyazî tahsiline tahsis edildi. Yine o büyük ma'bedin karşısında bir (Dar-ül-Hadis) yapılarak zamanında ihtisas şubeleri bu suretle büsbütün ayrılmış oldu.

Dar-ül-Hadis medresesi, ilim ve eskilik itibariyle mevcut medreselerin akdemi (kıdemlisi, eskisi) sayılırdı. Bir takım medreseler ise (Medrese-i Süleymaniyye) nin idadisi mertebesinde bulunduklarından bunlara da (Musıla-i Süleymaniyye) adı verildi.

İptida-i dahil ve İptida-i hariç medreselerinde okuyup tamamlayan tabiiyyat gibi, riyaziyyat gibi, tababet gibi aklı ilimler tahsil edecekse (Musıla-i Süleymaniyye) ye (Süleymaniyye Tetimmeleri) ne, Arabiyat gibi, fıkıh gibi, kelâm gibi şer'î ilimler öğrenecekse (Fatih Tetimmeleri) ne girerlerdi. Devlet kaydlarında (Ruznamçe) (Mülâzim) unvanına istihkak ancak (Tetimme) yi tamamlamaya bağlı idi.

Fatih'in yaptırdığı Medrese-i Semaniyye de (Seyyid-i Şerif) in eserlerinden olan (Haşiyey-i Tecrid) gibi (Şerh-i mevâkif) gibi eserlerin okutturulması bu medreselerin kuruluşlarında takarrur etmiş ve programlara da o suretle geçirilmiş idi.

Kanunî'den biraz sonra (bu dersler felsefiyattır) iddiasıyla (Sahn-ı seman) programlarından çıkarılarak yerlerine (Hidaye) gibi (Ekmel) gibi eserler ikame edildi. Daha sonraları fûnun-ı cedide (yeni fenler) hakkında ulema beyrinde bir takım garip itikadlar meydana geldi.

987 de (Takiyüddin-i Mısıri) Tophane'nin üstüne raslıyan tepede bir (Rasathane) vücade getirmişti. «Cihan-ı gaybın keşf-i ahvaline buradan ıttıla ediliyor itikadiyle» bir takım itirazlara ve manialara uğradı. Riyazî tetkiklerin faideli neticelerine tatbik mahalli olmak üzere kurulan bu fen yuvası bir bâtil itikat karşısında dağıldı.

Muallim Mehmet Emin Bey (Sebil-ür-Reşat) da «Tarihçe-i Tarik-ı Tedris» başlığı altında yazdığı tetkik yazısında (c. 17, s. 186) bu münasebetle şu (istidrad) ı koymuştur. «Meşhurdur ki 987 tarihinde Takiyüddin-i Mısıri» Tophane'nin üstüne tesadüf eden zirve-i cebelde (dağın tepesinde) bir Rasathane vücade getirmişti. Cihan-ı gaybın keşf-i ahvaline buradan ıttıla ediliyor itikadiyle bu eser-i bedi' bir takım ta'rizat ve mümanecata uğradı. Hattâ vaktin Şeyh ül-İslâmı olan zat rasadat ile esrar-ı felekiyyeye ıttıla meş'um addederek böyle bir bid'i' a-ı marifetin ortadan kaldırılmasını der-i devlete (Padîşaha) arzyledi. Arz-ı vâkı sayan-ı kabul görüldü. Kaptan Kılıç Ali Paşa'ya hemon kat'iyülmefad (kat'î emir) bir hatt-ı şerif yazıldı. Seyr-i kevâkibi (yıldızların hareketini) ve zıll-ı irtifa-ı şemsi (güneşin yükseliş alçalışını) tâyin için birçok himmetlerle vücade getirilen o te'sisler kâmil tahrip olundu. Tetkikat-ı riyaziyyenin mahsulat ve netayic-i nafasına mahall-i tatbik olmak üzere nazar-ı ifran önüne kurulmuş olan böyle bir bedi-i fen âmalara yakışacak bir iddia-yı bâtil karşısında mahvolup gitti.»

Müderrişlerin teğrifatça olan mevkileri kanunlarla tâyin olunmuş idi. Fatih Kanunnamesinde (sayfa 20) Sahn mollalarını Mevleviyyet makamında addediyor, bunları Sancak beylerine takaddüm ettiriyordu.

«Sahn mollaları makam-ı Mevleviyyette-dir, anlar cümle Sancak Beyleri'ne tasaddur ederler.»

Elli akçeli Müderriş, «Reis-ül-küttap» ve «Defter emini» nin üstünde oturmak salâhiyyetini haizdi: «Elli akçe Müderriş Reis-ül-küttaba, Defter Eminine tasaddür eder (Fatih Kanunnamesi, sayfa 22).

Fatih Kanunnemesinde (sayfa 20) müderrişliğin kaç akçeden başlayacağı ve ne suretle

terakki edeceği gösterilmiş ve elli akçe olan Müderrişlerin cümle Ağalara takaddüm edeceği de tasrih olunmuştur:

«İptida yeni mülâzim yirmi akçe medreseye, andan yirmi beş, andan otuz, andan otuz beş, andan kırk, andan kırk beş, andan elli akçeye vâsıl olur. Elli akçe Müderriş cümle Ağaların üstüne oturur.»

Yine aynı kanunname (sayfa 20) Sahn Müderrişlerinin Kadı olacakları da yazılıdır: «Sahn'a vardıktan sonra beş yüz akçe ile Kadı olur.»

Mülâzimlere zeamet verildiği de Fatih Kanunnamesi'ndeki (sayfa 21) sarahattan anlaşılmaktadır: «Mülâzim zeamet istese yirmi bin akçe timara emir vereler.»

Sadrazamdan itibaren bütün büyük memurların oğulları hakkında taltifkâr muamelelerden Sahn Müderrişlerinin evlâtları da istifade ettikleri aynı kanunnameden (sayfa 21) anlaşıyor: «Sahn mollası oğulları yirmi akçeye mutasarrıf ola.»

Kanunname (sayfa 31) müderrişlere yazılacak elkabı bile tâyin etmişti.

Tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından 1087 senesinde hazırlanan kanunnamede (Millî Te'tebbu'lar Mecmuası c. 1, sayı 3, s. 539) Müderrişlerin teğrifatça olan mertebeleri hakkında daha fazla tefsilât vardır. Ona nazaran «Müderrişler Süleymaniyye Müderrişleri Musıla-i Süleymaniyye Müderrişlerine, Musıla-i Süleymaniyye Müderrişleri altmış Müderrişlere, altmış Müderrişler Sahn Müderrişlerine, Musıla-i Sahn Müderrişleri Dahil Müderrişlerine, Dahil Müderrişleri Hariç Müderrişlerine takaddüm eder» di. Yine aynı kanunnamede buna dair şu malûmat da mevcuttur: «Hariç Müderrişleri kuzat-ı kasabata tasaddür eder: Lâkin bu tasaddür ıtlak üzere değildir. Hariç Müderrişleriyle kuzat-ı kasebat mabeynlerinde ilm ü İrfan ve zat ve zaman itibar olunur. Ve bilcümle kasaba Kadısı bir zîşan kimse olsa elbette Hariç Müderrişlerine tasaddür ettirilir.»

Tevkiî Kanunnamesi'nde müderrişlerin birbirlerinin üstünde oturmaları keyfiyeti şöyle yazılıdır: «Müderrişin her sınıfında olan Müderrişler kendi hempâyelerine tasaddürleri zat ve zaman itibariyledir.»

Süleymaniyye medreselerinin yapılışından sonra müderrişlerin mertebeleri aşağıda yazılı on iki derece itibar olunmuştur:

1) İptida-i hariç, 2) Hareket-i hariç, 3) İptida-i dahil, 4) Hareket-i dahil, 5) Musıla-i sahn, 6) Musıla-i seman, 7) İptida-i altmış, 8) Hareket-i altmış, 9) Musıla-i Süleymaniyye,

10) Havamis-i Süleymaniyye, 11) Süleymaniyye, 12) Dar-ül-Hadis.

Musıla-i Süleymaniyye ile üst tarafında bulunan medreselerde müderrislik edenlere (Kibar-ı müderrisin) denilirdi. Bunlar (Mevleviyyet) e namzet idiler. Alt taraftakiler de iki sınıftı. Mülâzemet günlerinde yani her hafta perşembe günleri Müderrisler Şeyh-ül-İslâm Efendi ile görüşmeğe gittiklerinde (Sahn-ı seman) ile ondan yukarı derecede bulunular hususi bir odada otururlar, (Musıla-i sahn) ile andan aşağı raddede bulunalar sofada beklerlerdi. Hey'etçe Şeyh-ül-İslâm'ın yanına girdiklerinde (Dar-ül-hadis) Müderrisi cümlesine reislik ederdi.

Tevkîf Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nden aynı mülâzemetin bir zamanlar Sadrazama da yapıldığı anlaşılmaktadır. Cuma günleri sabah namazından sonra müderrislerin Sadrazamın konasına gitmeleri kanun icabından idi. Müderrisler o gün «örf ve uzun yenli üstle-riyle» giderler. Sadrazam tarafından kabul edilmezden evvel o zamanlar intizar salonu makamında olan divanhanede «yollarıyla dizilip otururlardı» Biraz sonra Kazaskerler gelirler, tevakkuf etmeksizin müderrisleri selâmiyarak içeri girerlerdi. Sadrazam divana çıkmadan evvel Çavuş başı mülâzemeti gelen ulemayı arzederdi. Bunun üzerine Kazaskerler arz odasına geçerlerdi. Biraz sonra Sadrazam Selimî ile arz odasına gelir, Kazaskerler kıyam etmek suretiyle hakkında vazife-i ihtiramı ifa eyle-lerdi. Sadrazam sağında Rumeli Kazaskeri, solunda Anadolu Kazaskeri olmak üzere sadırda ahz-i mevki (oturma) eyleydi. Mutaakiben çavuş marifetiyle divanhanedeki müderrisler haberdar edilir, teqrifat sırasıyla dahil olan ulemayı Sadrazam kaimen kabul eyleydi. Sadrazam tarafın-dan tanınmayanlar, yahut yeniden (Mülâzim) olanlar Kazasker tarafından kendisine takdim olunurdu. Takdim muamelesi bitince Sadrazamın işaretleriyle hepsi oturur ve pek kısa süren celseyi mutaakip hepsi birden kalkarak Sadrazamı selâmlayıp çıkarlardı.

Yine Abdurrahman Paşa'nın haber verdiğine göre eski kanun mucebince «vekâlet-i uzma mevkiinde olan vüzera-yı ızama ulema bu vech üzere mülâzemet edegelmışler» di, Ancak mühim devlet işleri yüzünden yorucu olan bu âdet 1067 tarihinden itibaren terk olunmuştur.»

Yukarda yazılın müderrislerden başka ört Süleymaniyye medresesinin dört Müderrisi vardı. (Havamis) bu dört medrese ile Musıla-i Süleymaniyye arasında başkaca beş medrese

idi. Evvelleri beş Müderris bulunurken sonra çoğaltılmış, «Havamis» (hamise) ye kalbolun-muştur. Ondan sonra bu medreseye (Hamise-i Süleymaniyye) denildi.

Sahn-ı seman müderrisi sekizdi. Bunlar artıp eksilmezdi. Fakat diğer derecelerde bu-lunan medreseler mütaaddit olduğundan zaman zaman tesis edilmiş olan medaris muhassesatına göre yukarda sayılan derecelerden birine ilhak olunurdu. Evvelleri medaris muhassesatına hak kazanmak fi'li hizmete mütevakıftı. Fi'li hiz-met mevzu nizamların ihlâl edilmesiyle beraber terk edilmeğe başladığından bir medresenin müderrisliği bulunduğu sınıfın derecesinde bir itibar vehmi halini aldı. Bu itibarlar da yine zaman zaman çoğaldı. Böyle yidurma bir iti-bara mazhar olan müderrisin medreselerinin semtlerini bile bilinmez bir hale geldi. İş bir de-receye vardı ki büsbütün harap, hattâ yanarak tamamen yok olmuş medreselerin müderrisliği ötekine berikine tevcih olunmağa bağlandı. Bu suretle medrese hayatında doldurulmaz bir boşluk açıldı.

Yeniçeriliğe en büyük darbe Üçüncü Mu-rat'ın arzusunu yerine getirmek için nizamı bozmamak maksadiyle istifa eyliyen Yeniçeri ağası (Ferhat Ağa) nın yerine gelen (Yusuf Ağa) tarafından (Ağa yamağı) adıyla açılan yol mü-nasebetiyle nasıl vurulmuş ise İlimiyye tarikına da en büyük fenalık İkinci Sultan Mustafa'nın hocası meşhur (Feyzullah Efendi) tarafından öylece vurulmuştur. Hierî onikinci asır başla-rında Şeyh-ül-İslâm olan Feyzullah Efendi İli-miyye tarikında ihdas olunan «Zadegânlık» sınıfı İlimiyye mesleğinin inkırazının başlıca âmillerinden biridir. Çünkü ulema evlâtlarına daha ava rahminde iken kıl-ı-l-i Rahmaniden (Allah tarafından) okutulmuş gibi doğdukları gün beşiklerinin başına nazar boncuğu kabılın-den «Rüüs» asıldığını ve bütün İlimiyye tarikı-nın bu gibiler için açık olduğunu görenler artık medresenin loş ve mütaeffin havasında vücut çürütmenin lüzumsuzluğuna kail olmuşlardı. İşte ondan sonradır ki bütün ömrünü tahsile hasreterek bu sayede tabiatın fevkine çıkmak kudretini gösteren liyakat sahipleri yerine bir-takım cahiller kaim olmuş ve bu yüzden de ulemanın eski itibar ve kıymeti kalmamıştır.

Osmanlı Devleti için bir teceddüt ve in-kılap devri olan Üçüncü Sultan Selim zama-nında medreselerin ve o miyanda tarik-ı İlimi-yenin ıslahına himmet sarf edilmek istenildi. O zamanlar Fetva Eminliği'ne getirilen Hamidî Zade işe başladı. Fakat zamanın halini düşü-nemediği için mazul hattâ medhul oldu. Onu

istihlâf eden Ömer Hulûsi Efendi ds ıslahata çalıştı. Fakat onun da çalışmasından bir faide çıkmadı. 10 Temmuz İnkılâbından sonra yine medreselerin ıslahı mevzu-ı bahs oldu. Hattâ programlar yapıldı. Taşkilât icra edildi. Fakat bunlardan da hiç bir semere hasıl olmadı. En nihayet Osmanlı Hükümeti medreselerle bera-ber İlimiyye tarikı da tarihe karıştı.

TARİK KADILICI (طریق قادیلجی) [İlm.] İtibari bir kaza tarikı (kadılık, hâkimlik yolu) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Her sene Bab ı Meşihatta bu namla bir imtihan açılır, imti-handa muvaffak olanlara mürasele verilir. Târîka dahil olanların kıdem ve naspına göre bir iki senede bir itibari bir kaza zaptolunur-du. Birinci defa zaptolunan kazanın on iki ve ikincisi ile daha sonraları sırasıyla zaptedilen-lerin on sekizer ay imtidat eden maaşları vardı. Tarikin bidayetinde maaşlar gayet az idiyse de kıdem peyda edildikçe miktarı hayliiden hayli yükseldi.

Tarik kadılığı evvelleri İlimiyye ricalinin (büyüklerin) konaklarındaki hademeye dahi mükâfaten tevcih olunsagelirken sonraları bu atıfeterical hademesinden ziyade din hademesi (dinî işlerde çalışanlar) uygun görülerek tale-be-i ulûma (medresede okuyanlara) tahsis olundu.

Tarik kadılığı hadd-i zatında pek o kadar ehemmiyeti haiz bir şey değilse de talebeler bunu bir zekâ yarışı telâkki ettiği ve tahsile de mani teşkil etmediği cihetle ehemmiyetli tutulur ve bilfiil kazaya o zamanlar rağbet göstermedikleri halde bu tarik kadılığını elde etmeğe uğramalar ziyade idi.

TARİK MAAŞI (طریق ماعاشی) [İlm.] İlimiyye mesleği mensuplarının geçim vasıtaları, aylık-ları yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlimiyye mensuplarının bulundukları resmi vazifeden başka meslek dolayısıyla ayrıca tahsisatları da vardı. «Araplık» da bunda dahildir.

TARİKTEN HAK (طریق دهن) [İlm.] İşle-dikleri kabahattan (suçtan) dolayı İlimiyye mes-leğinden alâkaları kesilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hâk; Arapça kazımak, bir şeyin üzerine çelik kalemle yazı veya resim olarak oymak demektir. Adları hükümet kaydından silindiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

TARİZ (تاریز) [Ede.] Lûgat mânası sa-tışmak, ilişmek demek olan bu tâbir edebiyat ıstılabı olarak kapalıca itiraz ve sitem yerinde kullanılır. Kendisiyle değil, ancak hâtırasıyla vakit geçirdiğinden dolayı sevgiliye sitem yo-

lunda söylenen aşağıdaki beyt buna bir örnek sayılır.

*Vefalı yadına benden hezâr şükran ki
Bırakmıyor beni tenha şeb-i melâlimde.
Lâ*

TARPUŞ (طروش) [Kıy.] Başlık nevilerin-den birinin adıdır. Püsküllü kırmızı, fese ben-ziyen bu başlığı kadınlar gibi erkekler de giyerlerdi.

*Pullar dizüp ibrisim ile tarf-ı tarpuşa
İp takma sakın ipsiz edepsiz sarhoşa
Yan çiz koparma destmalın ellertn boşa
Başın tutar yeter gorulursun koşa koşa
Olma sokak süpürgeşi kadın kadıncık ol
Enderunlu Vâsıf*

TARPUŞÇU (طروشی) [San.] Erkek kavuk ve başlığı yapan esnafa verilen addır. Kadın hotozları, başlıkları yapanlara «Takkeci» de-nilirdi.

TARRAH (طراح) [San.] Eskiden resim, hassaten bahçe resimleri yapanlara verilen ad-dır. Tertip etmek, yapmak mânalarına da gelen Arapça tarh kökünden yapılmıştır.

TARTUR (طرتور) [Kıy.] Başa giyilen bir nevi başlık adıdır.

TAS (طاس) [Kıy.] Solaklarla peyklerin giydikleri başlığın adıdır. Tasa benzemesi bu adın verilmesine sebep olmuştur.

TASADDİ (تصدی) [Hal.] Başlamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Bil illeti kul sonra müdâvata tasaddi,
Her merhemî her garege merhem mi sanırsın?
Ziya Paşa*

TASAVVUF (تصوف) [Sof.] Sofiyye ve mu-tasavvifenin ilimlerine verilen addır. Tasavvuf; tarikatın nazar cihti, dervişlik amelî tarafıdır. Tarikatın nazari cihetine «İlm-i Tasavvuf» (Ta-savvuf ilmi), amelî tarafına «dervişlik» denil-miştir. Tasavvufun bir çok tarifi vardır. Mutasavvifenin büyüklerinden Cüneyd; Tasavvuf Hakk'ın seni senden öldürmesi ve kendisiyle yaşatmasıdır. Yani insanın nefsini yok etmesi ve Hak ile hak olarak yalnız Hakk'ın irade ve ihtiyariyle hareket etmesidir. Yine Cüneyd bir suale tasavvuf gayre alâkasız olarak Allah ile olmaktır cevabını vermek suretiyle Tasavvufu tarif ettiği gibi Şer'i ve ahlâkî zemimeye (kötü hal) karşı devamlı surette mücahededir de de-miştir. Şibli'nin tarifi şöyledir: Endişesiz Allah ile olmaktır. Ebu Muhammet Ceriri'nin tarifi:

İyi ve yüksek huyları almak, kötü huyları bırakmaktır. Mutasavvifinden büyük bir zat da şöyle tarif etmiştir: Tasavvuf; ahvali iyi yani nâfiz nazarla görmektir. Edep iltizam etmek demektir. Garazlardan çekinmektir. Hakka boyun eğmektir. El emeğiyle kazanmaktır. Başkalarının ellerinde bulunan şeylere tama' ve haset etmemektir. Ma'ruf Kerhî, Tasavvuf; hakikatları almak ve yaratılmışların elinde her ne varsa hepsinden ümidi kesmektir. Daha başkalarının târifleri neticesi olarak Tasavvuf; beşerî sıfatlardan sıyrılarak melekî sıfatlarla ve ilâhî ahlak ile muttasıf ve mütehallik olmağa yarıyan bir haldir diye târif olunabilir.

Tasavvufun sofiyye ıstılahlarına ait eserlerden birindeki (hususî kütüphanemde müellifi meçhul yazma mecmua) izahı şöyledir:

«Zâhiren adab-ı şer'iyyeye vukuftur. Bu takdirde zâhirde olan ahkâmı bâtından görür. Bâtinen de adab-ı şer'iyyeye vukuftur. Bu takdirde ahkâm-ı bâtınîyi zâhirden görür. Bu iki rü'yette müteeddep için kemal hasil olur.

«Tasavvuf bir meslektir ki o mezhebin her şeyi ciddidir. O mezhebe bezilden hiç bir şey karıştırmazlar. Bazıların kavlince tasavvuf halka muvafakattan kalbi tasfiye, ahlâk-ı tabiiyyeden nefsi tezkiye, sıfat-ı beşerîyyeti izale, deva'i-i nefsiyyeden içtinap, sıfat-ı ruhaniyyeye teali, ulûm-ı hakikate hakkiyle teşebbüs, evlâ ve efdal olan şeyi aleddevam istimal, cemi' halâika hâlisen livechillâh va'z u nasihat, hakkiyle uhud-i ilâhiyyeye muraat, şeriatte Resul-i Ekreme ittiba'dır. Bazı ulema kavlince «ihtiyari terk» den ibarettir. Yine bazı ulemaya göre bezli meçhud, üns-i ma'but'tur. Bazılarına göre nefse mütabaattan havassını muhafaza etmektir. Bazılarına nazaran itirazdan i'razdır. Bazılara göre Allah ile olan muameleyi sâfi kılmaktan ibarettir ki aslı dünyadan feragattir. Bazılara nazaren emir ve nehiy altında sabırdır. Bazılara göre hizmet-i teşerrüf, terk-i tekellüf, istimal-üt-teşarrüftür. Bazılara göre ahz-i hakayık, nutk-ı dekayık, inkıta' an-il-halâiktir.»

Yayınladığı değerli eserlerle tanınmış olan Ömer Rıza Doğrul «Tasavvuf» adlı kıymetli eserinde (Kâğıt ve Basımışleri A. Ş. 1948, s. 67) «Tasavvuf Kalbin Bâtın İlmidir» başlığı altında şunları yazmıştır: «İslâm ilimleri tarihinden anladığımızı göre İslâmın ilk devirlerinde, şeriatin hükümleri yazılı değildi ve ilmi bir tarzda nizamlanmamıştı. Bu hükümlerin ibadete, itikatlara ve muamelelere ait olanları hatırlarda tutuluyor ve ezberleniyordu. Fakat çok geçmeden din işleri ile onlara ait şer'î hükümler

bir ilmi metod dairesinde toplanmış, tedvin işinin başlaması üzerine ilim adamları evvelâ amelî ilimle, yani zâhirî hükümlerle alâkalı olan şeriat ilmi ile meşgul olmuşlar, bu yüzden fakihler, fıkıh ile fıkıh usulü hakkında eserler ve risaleler yazmışlar, sonra kelâm ilmiyle alâkalanmışlar ve onun meselelerine dair yazı yazmışlar, velhasıl Kur'an ve Hadis'le bağlı olan ilimlere ehemmiyet vermişlerdi. Bütün bunların etrafında dönüp dolaştığı meseleler dinin esaslarıyla şeriatin hükümleri idi. Fakat bu ilmi durumu ele alanlar, yalnız fakihler değildiler. Mutasavvıflar da, şer'î hükümlerin fıkıh gibi dış yüzü ile değil, bu hükümlerin iç yüzüne alâkalanarak aynı şekilde hareket etmişler, fakihlerin telif ettikleri eserlere, söyledikleri sözlerle ve tuttukları mezheplere kendi riyazetlerini, ruhî hayatlarını, kalbi tasfiye ve ruhu tezkiyeyi, elhasıl dinî bütünleştirmeyi gözetten hallerini tanzim eden bir ilme muhtaç olduklarını anlamışlar, bu yüzden zâhidlerin zâhidliği, âbidlerin ibadeti, fakirlerin fakirliği gibi amelî esaslara dayanan İslâm ruh hayatı, ilmi bir mahiyet almış ve bunun neticesinde kendine göre metodu, meslek ve meşrebi, mevzuatı ve kaaideleri, ıstılahları ve mezhepleri bulunan Tasavvuf ilmi vücut bulmuştu. Bu ilmin erbabı mutasavvıflardı ve bu yolda söz söylemek onların hakkı idi.

«Zâhir ilmi, bâtin ilmi:

«Böylece şeriat ilmi birbirinden ayrı iki bölüme ayrılmıştı. Biri ibadetlerden, muamelelerden bahseder, umumi hükümler verir ve fakihler ile müftiler tarafından idare olunurdu. Diğerî murakabe, riyazet, mücahede, hal ve makam ve bunlara ait her şeyden bahseden ilimdi. Bu da bâtin ilmi idi, yahut tasavvufu.

«Fakihler, kitaplar yazarak Kur'an ve Hadis'ten çıkardıkları hükümleri kaydetmişler, mutasavvıflar da eser yazarak yaşadıkları vecitleri ve keşfettikleri hakikatleri kaydeylemişlerdi. Fakat fakihlerin fıkıh ile mutasavvıfların tasavvufu birbirinden ayrı idi. Ve ayrılığın sebebi, fıkıhın ibadetlere, âdetlere ve muamelelere ait zâhirî hükümlerle meşgul olması, yani insanın dış hayatını düzenliyen ilim olması mukabilinde tasavvufun ruhu terbiye etmek, kalbi heyecanlandırmak, elhasıl iç yüzü düzenlemek ilmi olmasıdır. Elhasıl şeriat ilmi iki ilim olmuştur. Biri insanın ibadet için nasıl temizleneceğini, namazı nasıl kılacağını, orucu nasıl tutacağını, zekâtı nasıl vereceğini, sonra muamelâtta hangi esaslara saygı göstereceğini, alış veriş, feraiz, kısas meselelerini nasıl halledeceğini ve bütün bu işleri nasıl düzenleyeceğini anlatıyor, diğerî

kalb ve ruh işleriyle alâkalanıyor, bâtin işleriyle meşgul oluyor, bâtinî a'malin mahiyetini anlatıyor ve bu bakımdan kemale ermenin yolunu gösteriyordu. Onun için mutasavvıflar kendilerini hakikat erbabı saymış ve başkalarını zâhir erbabı, rüsum uleması tanımışlardı. Böylece Tasavvuf, konusu, metodu, hedefi olan bir ilim olarak belirmiş ve mutasavvıflar onun hususiyetlerini izah eden eserler yazmışlardır. Muhasibî «Vesaya» yı, «Riaye» yi, «Mahabbet üzerinde bir Fasl» ı, Kelabazî «El-Taarruf li-Mezheb-i Ehl-it-tasavvuf» u, Tusi «El-Luma» ı, Ebu Tâlib Mekki «Kut-el-Kulûb» u, Kugeyri «Risale» yi yaymıştır. Bunların içinde nefsi hesaba çekmek ve terbiye etmek gibi tek mevzular üzerinde yazı yazanlar bulunduğu gibi mütaaddit mevzular üzerinde yazı yazanlar da bulunuyordu. Nihayet Gazalî gelerek muazzam olan «El'ihya ulûm-al-Din» i yazarak yolun bütün edep ve erkânını anlatmış, ıstılahlarını ve işaretlerini izah etmiş ve böylece Tasavvuf, bir ibadet yolu olmakla kalmıyarak muntazam bir ilim mahiyetini almış, daha önce ilim, tefsir, hadis, fıkıh, usul ve kelâm çerçevesi içinde kaldığı halde o da bunların yanında varlığını tanıtmıştı.

«Mutasavvıfların ilmi, fakihlerin ilminden ayrı olmakla ve mutasavvıflar fakihleri zâhir ehli sayarak onların ilmine fazla değer vermekle beraber onların ilminden faydalanıyorlardı. Onun için Sühreverdî, (Avarif-el-Maarif) adlı eserinde tasavvuf ilimlerinin doğuşunu mutasavvıfların takva esasını gönüllerine yerleştirmelerine ve dünyanın gelip geçici alâyişlerinden yüz çevirmelerine atfederek gönülleri için ilim çağrılanlarının çağladığını ve onların «Nakil ve akıl» a istinat eden her ilimden hissemend olduklarını, ibadetlere ait zâhir hükümleri öğrenerek bunlarla amel ettiklerini, sonra diğer din âlimlerinden ayrılarak kendilerine mahsus bir ilimle temayüz ettiklerini, bu ilmin veraset ilmi, (yani Tasavvuf ilmi) olduğunu, dinin kaidelerini ve esaslarını araştırmakta derinleşerek dinin hakikî mânasını anlayan zâhid ve müttaki âlimlerin bu mânaya erdiklerini ve bununla tam itikat ve teslimiyete kavuştuklarını, esasen dinin de insanın Rabbinde tam itikat içinde yaşamak olduğunu anlatır.

«Sühreverdî'nin sözlerinden anlaşılıyor ki tasavvuf uleması, Tanrının emirlerini ve yasaklarını Hazret-i Peygamberin yolunu ve izlerini takib ederek araştırmışlar ve her şeyi ona göre tesbit ederek zâhidlikleri ve ahirete karşı olan sevgileri dolayısıyla bu ilmi kurmuşlar, iç yüzlerinin temizliği ve vicdanlarının safveti

dolayısıyla buna imkân bulmuşlardır. Mutasavvıflar, bu sayede kendi ilimlerini, şeriatin buyruklarına ve yasaklarına istinat ettirmekle ilimlerinin sancığını yükseltmişler ve bu yoldan hal ilmi, hatır ilmi, yakîn ilmi, ihlâs ilmi, ah-lâk ilmi ve daha başka vicdanî ve zevkî ilimler kurmağa imkân bulmuşlar ve bunları dinin esaslarına ve şeriatin hükümlerine dayamağa ehemmiyet vermişlerdir. Yani, tasavvuf ilimleri, akli ve nakli diğer ilimlerden vücut bulmuştur. Kaymak nasıl süttten çıkarılırsa, bu ilimler de böylece diğer ilimlerden alınmıştır. Nasıl süt olmazsa kaymak ta elde edilemezse bu nakli ve akli ilimler de bulunmasaydı, tasavvufun doğmasına imkân kalmıyacaktı. Böylece varılacak netice şudur: Tasavvuf ilimleri ilk mertebede, «ilmelyakîn» mertebesindeki diğer ilimlerle birleşiktir. Bu mertebede ise her şeyi olduğu gibi görerek delil vermektir. Fakat tasavvufun temayüz ettiği iki mertebe daha vardır. Biri Aynelyakîn mertebesidir ki onu müşahede ve keşif temin eder, diğerî «Hakkalyakîn» mertebesidir ki kulun Hak ile hak olması, yani Zat-ı Kibriya içinde fena bulması ve onunla beka bulması, bunu ilmen, şahudun ve halen yaşamasıdır.

«Burada tasavvufun, bâtin ilmi ve ibadet yolu olmak dolayısıyla şer'î hükümleri ruhi mânalarıyla ve kalbler üzerindeki tesiriyle telâki ettiğini ve bu bakımdan ibadetleri ve muameleleri dış yüzü ile ve dış şekilleri ile anlatan fıkıhtan ayrıldığını söylemek mümkünse de tasavvufun daha başka bir cephesi bulunmaktadır. O da, yakînî marifeti ve hakikî bah-tıyarlığı araştırarak tasavvuf yoluyla bulmaktır. Onun için tasavvuf, marifete erdiren ve bah-tıyarlığa kavuşturan yol sayılmış ve böylece kelâm erbabı içindeki görüş sahiplerinin yoluna tekabül eden bir yol tutmuştur. Bu yüzden tasavvufa verilen isimler çoğalmış ve herkes ona ayrı bir isim vermiştir. Fıkıh ilminin mukabili olarak onu bâtından bahseden bir ilim telâkki edenler, onu bâtin ilmi, esrar ilmi, ahval ve makamat ilmi, sülûk ilmi, tarikat ilmi demişler, onu kelâm ilminin mukabili olarak nazari ve akli marifetten değil, fakat zevkî marifetten bahseden bir ilim sayanlar ona maarif ilmi, mükâşefe ilmi, hakikat ilmi demişlerdir. Ona bâtin ilmi diyenler daha fazla Hicretin üçüncü ve dördüncü asırlarında, ona marifet ve bahtı-yarlık ilmi diyenler ise daha fazla Hicretin beşinci ve altıncı asırlarında göze çarpmışlar. Bu asırlarda zuhur eden ve tasavvufa felsefî bir renk veren büyük mutasavvıflardan bahse-darken bütün bu hususlar belirtilecektir.»

Değerli müdekkik bundan sonra üçüncü ve dördüncü asır tasavvufunun hususiyetleriyle üçüncü ve dördüncü asır mutasavvıflarından uzun uzadıya bahsettikten sonra «Fukaha ile mutasavvıflar arasındaki savaş» başlığı altında diyor ki:

«Şeriat ilminin zâhir ilmi ve bâtin ilmi diye iki kola ayrılmış olduğunu anlattığımız sırada bâtin ilmine mensup olan mutasavvıfların fakihlere zâhir ehli diye baktıklarını ve kendilerini bâtin ehli ve hakikat erbabı telâkki ettiklerini söylemiş ve bu telâkkinin fakihleri az çok küçümseyen bir mâna ifade ettiğine de işaret etmiştik. Buna karşı fakihler de mutasavvıflara karşı susmamışlar, bilâkis onlara karşı hattâ daha fazla şiddet göstermişler, onları kâfir saymışlar, onların mezhepleri aleyhinde ne söylemek mümkünse hepsini söylemişlerdir. Çünkü fakihler, mutasavvıfların söyledikleri sözlerle ve bahis mevzuu ettikleri hallere bakarak bunların bâtin işlerine daldıklarına dikkat etmişler ve bâtından ilham aldıklarını iddia ederek bir taraftan marifeti bu ilhama dayadıklarını, diğer taraftan bu ilham ile amel hakkında hükümler verdiklerini görmüşler, buna kızmışlar ve bu durum ile Kur'anın esasları arasındaki aykırılığı belirtmeğe koyulmuşlardı. Mutasavvıflar, kalb yolu ile hasıl olan bâtinî marifetten bahsediyorlardı. Halbuki Kur'an itibar (yani ibret almak) ve istibsar (yani basiret gözünü açarak dikkat etmek) ten bahsetmiştir. Mutasavvıflar zamirden (içten ve vicdandan) ve onun bir fi'lin hayır olması yahut şer sayılması hakkındaki ilhamından bahsetmişlerdi. Halbuki Kur'an zâhire bakarak iyilik edeni mükâfatlandırmakta ve kötülük edeni cezalandırmaktadır. Bu yüzden fakihler, mutasavvıfların niyeti amelden üstün, sünneti farzdan hayırlı, itaati ibadetten efdal tutmalarını sapıklık sayarak üzerlerine yüklenmişlerdi. Fakat buna rağmen sünnî Müslümanlar mutedil tasavvufe râğbet göstermekten geri kalmamışlar, bilâkis onların hal ve tavrından hoşnutluk göstermişler, muamelelerinde ve ibadetlerinde onların gösterdikleri yolda yürümüşler ve 181 de vefat eden İbni Eb-id-Dünya'nın yazdığı risalelerle 386 da vefat eden Ebu Tâlib Mekki'nin yazdığı Kut-el-Kulûb gibi eserlere râğbet göstermişlerdir.

«Fakat Hicretin üçüncü asrında ikinci yarısı fukaha ile sofiler arasındaki mücadelenin başlangıcına şahit olmuş, bu yüzden Zünnun-el-Misri, El-Nuri, Ebu Hamza ve Hallaç muhakeme edilmek üzere Bağdat kadılarına gönderilmiştir, bu asrın sona varacağı sıralarda zin-

dıkların sayısı artmış olması vaziyeti büsbütün azdırmış ve bu durum İslâm Devletinin bütün hayatı üzerinde tesir ettiği gibi umumi emniyeti sarsmış ve intizamı bozmuştur»

«İslâm arasında zuhur eden fitne, halkın adât ve taattan inhirafa meyli sofiiyyeyi müstakil bir fırka şeklinde bulunduğunu» söyleyen üstad İsmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm-i Kelâm, birinci kitap, sayfa 148) Tasavvuf için şu tafsilatı veriyor:

«Tasavvuf; kitap, sünnet ile mukayyet ve müseyyettir. Tasavvufun zuhurundan maksat a'mal-i hasene ile ahlâkı tehzib, nefsi dine cezbetti. A'mal-i hasane semeredar olmakla sofiiyyede maarif ilâhiyyeyi kabule bir safa-i fehm hazırlandı. Artık lisandan sonra bir lisan, irfandan sonra bir irfan hasıl oldu. Tahalluk ile başlayan tasavvuf tahakkuka geçti. Filvaki mücadele, halvet, zikir neticesinde ekseriya hicap hissi münkeşif, âlem-i gaybe ittıla' müyesser, mevahib-i ilâhiyye fütuh ve füyuz-ı Sübhaniyye hasıl olurdu.

«Bu halde tasavvufun evveli «ilim», ortası «amel», sonu «mevhibe» dir. Sofiiyyenin ayrı bir ilim ile mümtaz oldukları ilm-i tasavvuf başlıca iki nevi ilme ayrılır. Tahalluk ve tahakkuk, ya muamele ve mükâsefe yahut ahlâk ve tevhid.

«Tahallak kısmı tehzib-i ahlâka, adâb-ı din ile tehzib-i nefse, ihlâs için nefsi murakabe ve muhasebeye ait bir ilim idi. Ümmetin havassına mahsus bir usul-i terbiye idi. Tahakkuk kısmı ise tahalluk ve talimden başka olup ilmi, hikmeti taabbüd demek idi. His ve aklın mâverasında ulûm-ı gaybiyyeye dair ulûm ve maarif ve ahval ile hakikatlenmek idi ki asıl tasavvuf bu idi.

«İslâmın zuhurundan evvel Yunan ve Hint felâsifesi tasfiye tarikına sülûk etmişler idi. Ehl-i tasfiye olan felâsife başka, İslâmda zuhur eden mutasavvife yine başkadır. Zühhad tarikine sülûk eden zevatın sofiiyye ismiyle istiharları felsefenin âlem-i İslâmda intişarından, felsefe kitaplarının naklinden evvel idi. Mutasavvife-i felâsife sofiiyyenin vâsıl olduğu gayeye vâsıl olamamışlardı. Sofiiyye tasfiyede, zikir ve tâata muvazabette kanun-ı İslâmî üzere hareket eder idi. Felâsifenin tasfiyeleri ise keyfema-yeşa idi. Esrar-ı kevine esrar-ı tabayî'i hilkate ait olan tahakkuk kısmını sofiiyye sıbga-i din ile ityan etmişler idi. İslâmda pek ziyade mazaratı görülen Bâtıniyye'nin iltizam ettikleri mesail bu kısmın kisvesine bürünerek lâ şuuri olarak ehl-i İslâm tarafından tervic olunmakta idi. İşte birçok din âlimleriyle muhaddislerin

şiddetle hücum ettikleri tasavvuf tahakkuk kısmı idi. Mükâsefe veya tevhide ait ilm-i tasavvuf idi.

«Abkâm-ı şer'iiyenin zevahirine karşı pek ziyade muhafazakâr olan fukaha tasavvufa karşı geliyorlardı. Hususa sofiiyyenin zühhd hakkındaki mubalâğası: İmamların bazılarına hoş gelmiyor, tahakkuk kısmı gibi tahalluk kısmı da ta'ne duçar oluyordu. Nitakim Hafız Ebu Zer'a cimme-i sofiiyyeden Hiris-i Muhasibi'nin vera'u takvaya, muhasebe-i nefse ait yazmış olduğu «Erriaye» hakkında şiddetle intikadda bulunmuş idi. Ebu Zeyd Bistami, Cüneyd-i Bağdatî, Zunnun: Misri gibi ezim-i sofiiyye bile bir kısım fukaha tarafından ta'ne ve inkâra duçar olmuşlar idi. Evvel ve âhır ricâl-i sofiiyye bir kısım ülema tarafından inkâr olunagelmek-şeydi. Tarik-ı aliiyye piranı da ta'ne ve inkâra duçar olmuşlar idi. Bu husus tefekkür tarzına, nekta-i nazara, içtihadı ait bir meseledir. Her iki taraf mâzurdur.

«Tasavvuf: Hind-İran, Yunan-Roma tesirlerinin, bir taraftan Hristiyanlıkla yani Yeni-Eflâtuncular nazariyyeleriye; Yahudilikle, bir taraftan da, bilhassa Türk tariklerinde, Şamanizm'in Manihizm'in ve nihayet yerli geleneklerin hususiyetleriyle ve hepsinin de İslâmî unsurlarla karışmasından meydana gelmiş idealist bir tefekkür sistemidir» diyen değerli müdekkik Abdülbaki Gölpınarlı (Aylık Ansiklopedi, no. 42) tezahür tarzı için de şunları söylüyor:

«Ancak Tasavvuf, bütün sofilerde aynı tarzda tezahür etmemiştir. Şarap, nasil insanın tabiat ve meğrebini meydana çıkarırsa Vahdet-i vücud'ta tahakkuk da, sofinin tabiat ve meğrebini meydana çıkarır. Bu yüzden şeriatin zâhiri hükümlerine hiç ehemmiyet vermeyen ve kaba bir ibahaya varan, yahut şeriat, halkın düzenini kurmak için kurulmuş kabul ederek kendilerince «edeb-i Muhammedî» denen bu hükümlere riayet eden ve muamelâtta şeriaten ayrılmayan, kurdukları sistemi dünyevî yüceliğe bir basamak yapıp padişahlık elde eden, hükümetler kuran, yahut muvaffak olamayıp tarih sayfalarına bir kargaşalık unsuru olarak geçen, vahdet-i vücudu bilgi bakımından kabul etmekle beraber ileriye gidemeyip tenakuzlar içinde bocalayan, hareketiyle inancını yalanlayan, vahdetin yalnız bilgisini kuran ve kurulmuş bilgi sistemini şerheden, İslâmîleşmiş Yunanlı Eflâtunculuk felsefesine kendisini verip din adına dinsizlik yapacak kadar ileri giden, hattâ Peygamberliği bir irfan mertebesi sayıp bu dâvaya kalkışan, yahut da devrindeki büyüklere çatıp

şengin gelirli bir tekke kurarak padişahlara hükmedecek kadar nüfuz kazanan ve çeşitli tabasbuslarla bu nüfuzu koruyan sofiler vardır.»

Halvetiyye tarikatı büyüklüğünden Dede Ömer Rüşenî'nin manzum tasavvuf tarifi:

*Tasavvuf: «terk-i dâvadır» demişler
Dahl; «Ketman-ı mânadır» demişler
Tasavvuf: «terk-i kil ü kale» derler
Hemen «Vecd ü sema' u hale» derler
Tasavvuf: «Hıfz-ı evkat» e demişler
Tasavvuf: «terk-i tâmat» e demişler
Tasavvuf: babıdır bezl ü atanın
Tasavvuf: beğtidir mihr ü vefanın
Tasavvuf: bir hidayetdir Hüdadan
Bunu ben söylemedim bil havadan
Tasavvuf: «terk-i evtandır» demişler
Tasavvuf: «hicr-i ihvandır» demişler
Tasavvuf: dâim olmağı mürakib
Oulp ırte gece halin muhasib
Tasavvuf: etmemeklikte tesallaf
Hakkın emrine etmeyüp tasarruf
Tasavvuf: kalbi Hakka bağlamaktır
Yüreğin aşk odıyla dağlamaktır
Tasavvuf: hüsn ü hulk ile edebtir
Veli hüsn ü edeb i'ta-yı Rabtır
Tasavvuf: bilmedir etvar-ı kalbi
Eridüp koymıya kalbinde kalbi
Tasavvuf: yâr olup bâr olmamaktır
Gül-i gülzar olup hâr olmamaktır
Cihanın şahı (Abdullah Ensar)
Demiş! yâr ol, veli bâr olma, zinhar
Düşüben aşk odına bîtekellüf
Yanıp gülü kül olmağı tasavvuf
Yanar bir şem'idir Hakkın tasavvuf
Dememeklikte ige, yavuz «tüf»
İradettir demiş ba'zı tasavvuf
Demeyüp şeyhine, üstadına «yüf»
Demiş bir uğrıyan feth ü fütüha
Tasavvuf: bezl-i nefse, bezl-i ruha
Keramet satmamaktır tasavvuf
Hakkın işinde etmeyüp tasarruf
Vefa göstermedir manend-i Yusuf
Ganimet bilmedir vakti tasavvuf
Geçen ömür için edüp teessüf
Cefa eden kesân için telettüf
Demiş: Zünnun-i Misri kim tasavvuf
«Kabul-i şer» dir, «terk-i tekellüf»
Demiş: Maruf-ı Kerhi kim tasavvuf
Temelluktur, tahalluktur, telettüf
Bbu Bekr ü Ömer der kim tasavvuf
Ta'arruftur, ta'arruftur, ta'arruf
Denilmiştir tasavvuf masebaktan
Sükân-i kalbtir madana Haktan
Demiştir bu sözü (Hamdun Kassar)
Mürid-i bu Türab şeyh-i ebrar*

*Tasavvuf: öldür olup çeşm-i tayyar
Ola ahval-i kalbi ayn-ı seyyar
Demışler bu sözü sahib icabet
Nedir dense tasavvuf? de: inabet
Olar kim şeyhlik: temkine derler
Tasavvuf: tevbe vü telkine derler
(Ebu Osman Mekki) nin sözüdür
Tasavvuf: zühd ü takvanın özüdür
Demıştir kim tasavvuf (Bîşr Hafî):
Eridüb etmedir gönlünü sâfi
Tasavvufur diyen (İbrahim Edhem):
Tarikatta Hakkın durmağı muhkem
Tasavvufur denilmiş üns ü kurbet
Arayerden sürünüp hauf ü heybet
Tasavvuf: buğz-ı dünya-yı denidir
Bu sözü söyliyên bil (Rusenî) dir
Kitabında demiş sahib-i tasavvuf
Cem'î (10) dur erkân-ı tasavvuf:
Tasavvufur denilmiş safvet-i kalb
Hüdadân gayriden kalbin edüp kalb
Tasavvuf halktan kaçmağa derler
Öziğün Hakka yol açmağa derler
Keramet satmamaklıktır keramet
Keremettir denilmiş terk-i âdet
Muhib, mahbupla ey sahib-i saadet
Görüp söyleşmedir keşf ü keramet*

TASHİH BEDERGÂH (تصحيح بدرگاه) [Ask.] İsimleri Yeniçeri Ocağı kütüğüne yazılma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri Ocağı nizam ve intizamını muhafaza ettiği müddetçe Kapı kulu'nun sayısı ve ulûfeleri (maaşları) muayyen ve mahdud iken, sonraları nizam bozulup da önüne gelen Yeniçeri yazılmağa ve kıslanışın olmak (kıslada yatıp kalkmak) kaydı kalkarak herkes istediği gibi hareket ve alış verişle de istigal etmeğe başlayınca ocak hemen hemen birtakım serserilerin melce'i (barınacağı) olmuş ve bir çoklarının Yeniçeriliğe nisbeti mensup oldukları Ortanın alâmetini kollelerine, bacaklarına dövdürmekten (dövme vurdurmak) ibaret kalmıştı. İşte vaziyet bu merkezde iken sefer vâkı oldukçe ocak zâbitlerinden Turnacı başılar gönderilerek bayraklar açılır ve bu gibilerin orduya iltihakı temin olunurdu.

Bunlar vaktiyle ulûfesiz olarak Yeniçeriliğe kaydedildikleri için bu defa isimleri ocagın kütük denilen «Esame» defterine geçirilir ve o tarihten itibaren de ulûfeye müstahak addedilirlerdi. Yine seferlerde Serdengeçti bayrakları açılmak suretiyle yapılan davete icabet edenler Yeniçeriliğe kabul edilir ve bu suretle ocaga intisap edenler artık Yeniçeri sayılırlardı.

Ocaga kabul olunan bu gibilerin adlarının «Esame» denilen kütüğe yazılmasına «Tashih bedergâh» denilirdi.

TASHİH FERMANI (تصحيح فرمانی) [Ida.] Tapu kaydının düzeltilmesi için yazılan ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ferman Nişancı'ya gelir, tapu defterini getirterek kaydı kendi kalemiyle düzelttikten sonra defteri geri gönderirdi.

TAS-İ GERDUN (طاس گر دون) [Hal.] Gök, kubbe-i sema yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Vaktidir ola bitzn-i lûtf-ı Hallâk-ı ezel
Gulgu-i kôs-i zaferden tas-ı gerdun pür tanin
Üsküdarlı Hakkı Bey*

TASI OKUMAK (طاسی او قوماق) [Hal.] Cinciler toplamak maksadiyle tasa doldurulan suya afsun okumak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cinci denilen birtakım açık gözlerin afsunladıkları bu su ile safdiller ellerini yüzlerini, yıkarlar ve bununla tutuldukları hastalık, yahut sihirden kurtulacaklarını sanırlardı.

*Olup bir zaman ol dahi münkati'
Hemen tas okurlardı lâyenkati'
İzzet Mulla*

TASI TARAĞI TOPLAMAK (طاسی طاراغی توپلاماق) [Hal.] Mecaz yoluyla pırlayı pırtıyı toplayıp gitmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Germabe-i vaslında bayıldık o perinin
Gel gayri yeter toplıyalım tası tarağı
Kâni*

TA'SİRHANE (تصويرخانه) [San.] Zeytin, keten tohumu, ayçiçeği gibi yağlı madde ve tohumların yağlarının çıkarıldığı yerlere verilen addır. Ta'sir; Arapça bir şeyin içindeki mayı'ı yani suyu, yağı çıkarmak için sıkmak demektir. Ta'sirhanelerde yağlı maddeler torbalar içine konulup makine ile sıkıştırılmak suretiyle yağları çıkarıldığı için bu ad verilmiştir.

TASLAKÇI (طاسلاقی) [Ask.] Yeniçeri geçinen ve Orta alâmeti taşıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İş ve güçleriyle meşgul olan ve kıslanın semtine uğramıyan bu gibilerden sefere iştirak eyliyenler «Tashih bedergâh» suretiyle Ocaga yazılırlar ve ondan sonra Yeniçeri sayılırlardı. Sefer olmadığı zamanlarda Yeniçerilik taşıyarak istifade ettikleri için bu ad verilmişti.

TASLAMAK (طاسلاماق) [Ok.] Ok, yay ve sairenin ilk ameliyesi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

§ [San.] Ciltlerin ve mahfazaların hazırlanması yerinde de kullanılır.

TASMA AKÇASI (طاسمه آقچى) [Mal.] Timar sahibinin timarı dahilindeki arazi sahiplerinden aldığı resimlerden (vergi) birinin adıdır. Buna «Çift akçası» da denilirdi. Arazi-i haraciyye'den harac-ı muvazzaf namıyla alınan vergi hakkında da bu tâbir kullanılır, çift başına alındığı için bunun yerine «Resm-i çift» de denilirdi.

TASNİFAT (تصنيفات) [Mus.] Bestelenmiş musiki parçası hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tasnif; Arapça takım takım ayırmak, ayırmak; yapmak, yapılmak mânalarına geldiği, dağınık olan musiki parçaları bu suretle bir araya getirildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Kitap yazma yerinde de kullanılır, bunun yerine daha ziyade «Te'lif» denilirdi.

TAS PARASI (طاس پارەسى) [Mal.] Yeniçeri Ocagını teşkil eden «Orta»lara ait sandığın sermayesini teşkil etmek üzere Yeniçeri ulûfelerinden kesilen paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sandık hesabına toplanan para ulûfenin tevzii sırasında üstü çuha kaplı, altı paranın atılmasına mahsus delikli bir tasta toplandığı için bu adı almıştı. Bu para sandıkta biriken metrukât bedeli ve faizlerle birlikte Yeniçerilerden muhtaç bulunanlara ikraz olunur ve içlerinden harbde esir düşenlerin kurtarılması için «fidye-i necat» olarak ta verilir.

TASVİR (تصوير) [San.] Resim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Karagöz oyunundaki deve derisinden yapılmış olan insan, hayvan ve sair şekillere de «tasvir» denilir. «Tasvir gibi güzel» darb-ı meseli kusursuz güzel yerinde kullanılırdı.

*Süvar oldukça tasvirinde âcizdir musavvirler
Ne denlâ dikkat eyleyse eğer Behzat Kermanî
Nef'i*

TASVİR-İ HÜMAYUN (تصوير هياون) [San.] Padişah resmi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TRSVİR KESMEK (تصوير كسمك) [San.] Karagöz oyununda kullanılan insan, hayvan ve sair tasvirlerin yapılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tasvirler deriden kesilerek yapıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

Kalın deriden yapılan tasvir beygir, dana ve sığır derilerinden de yapılır idiye de en makbulü eşek ve deve derisinden yapılanlardı. Deri kazınmak suretiyle şeffaf bir hale getirildikten sonra gerilir ve kurutulurdu. İşleme sırasında derinin biraz nemli olması lâzım geldiğinden ameliyenin en münasip zamanı sonbahar ve kıştı. Tasviri kesmekte nevrêkân adı

verilen ucu çok keskin bir âlet, delmekte de demirden yuvarlak zimba kullanılırdı.

Deri ilkin bir kütük üzerine serilerek iyice tesbit edildikten sonra verilecek şekil ne ise nevrêkânla kesilerek meydana getirilirdi. Çarpılmakak için de derinin ters tarafından kesilir, sonra da boyanırdı.

TAS ÇIKARTMAK (طاش چىقارتماق) [Hal.] Mecaz yoluyla meharette veya fenalıkta başkasından üstün olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Karabaş sonra Zuhurige de çıksın mı sana?
Hem nasıl? Taş çıkarır belki burunsuz Hasan'a
Mehmet Akif*

TAS DİKMEK (طاش دىكمك) [Ok.] Rekör kırma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Okçulakta rekör kıranlar için taş dikildiğinden bu tâbir meydana gelmiştir.

*Gelüp şevketle Okmeydanı'na tır attı bin adım
Kemankeşligte taş dıktı hünér gösterdi üdvana
Aynî*

TASDÖVEN (طاش دویغن) [Hal.] Mecaz yoluyla dayanıklı, bünyesi kavi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Zebun oldu aşka nice taşdöven
Tahammül götürmez idi kühken
İzzet Molla*

TASKALEM (طاش قلم) [San.] Kayağan taşından düz ve ince bir safiha halinde yapılan ve tahta denilen yazıtışı üzerine yazı yazmak için kullanılan kalemin adıdır. Esmerce bir taştan kalem şeklinde yapılan bu kalem tahta üzerinde beyaz bir iz bırakır ve süngerle silinirdi. Nadir olmakla beraber bazı yerlerde hâlâ kullanılır.

TASKÜNK (طاش كوندك) [Mim.] İçinden su geçirilmek için ortası boru şeklinde oyularak bağlarına zıvana açılmış taş borulara verilen addır. Eski zamanlarda demir borular olmadığı için suyollarında toprak künk gibi bu türlü taş künk de kullanılırdı.

TASLA DÖVÜNMEK (طاشله دویونمك) [Hal.] Mecaz yoluyla nâdim ve peşiman olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Kanlı yaşlar dökelim, ağlasalım, neşelim
Taşlarla dövünüp bağrımız kan idelim
Ruhî*

TASLIK ŞAİRİ (طاشلىق شاعرى) [Hal.] Ellerinde tanbura nev'inden telli sazlarla kahvelerde doluşarak Destan ve Manî okuyanlara

verilen addır. Bu gibiler şairlik dâvasında oldukları için «kaldırım şairi» tâbirinin karşılığı olmak ihtimali vardır. Bu gibilere «Meydan şairi» de denilirdi. Sümbülzade Vehbi Suhan kasidesi'nde :

*Kaldırım taşları altında birer şair var
Diye taş vurmuş idi Sâbit dana-yi suhan*

diyor. Vehbi bununla Sâbit'in şairlerin çoklугundan şikâyetine hak veriyor.

TAŞRA DİRLİĞİ (طشره ديرليگي) [Hal.] İstanbul dışında ve memleket içindeki sipahilik ve diğer vazifeler münasebetiyle tahsis olunan geçim vasıtası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Timar, zeamet o türlü dirliklerdi.

TAŞRA HAZİNESİ (طشره خزینه) [Mal.] Dış hazine yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda bir zamanlar biri Enderun hazinesi veya İç hazine, diğeri Birun hazinesi veya Dış hazine olmak üzere iki hazine vardı. Onaltıncı asrın ortalarında bir de «Yedikule hazinesi» mevcuttu.

TAŞRA KULLUĞU (طشره قولان) [Ask.] İstanbul dışında ve memleket içindeki karakol zabıtları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ocağı'nın tecrübe görmüş ihtiyarlarından buna talip olanlar isteklerini Kul kethüdası'na bildirirler ve onun vasıtasıyla ve dokuz ay müddetle tâyin olunurlardı. Vazifeleri bulundukları şehir ve kasaba halkının emniyetini temin etmekte. Kullukların muhafızlarına «Ya sakçı» denilirdi. Her kaza ve şehirde yasakçı yoktu. Hangi kaza halkı kendilerini muhafaza için yasakçı isterlerse o zaman Kethüdanın mektubuyla oraya yasakçı tâyin olunurdu.

Taşra kulluklarının her birinden dokuz ay için üç kuruş ile on beş akça alınır, bunun on beş akçası kâtibin, üç kuruşu da Kethüda Bey'in idi.

TAŞRA MEYDANCISI (طشره ميدانچيسي) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Konya'daki dergâhla büyük Mevlevî tekkelerinde iki meydancı dede vardı. Birine «İçeri meydancısı», ötekine dışarı meydancısı demek olan «Taşra meydancısı» denilirdi. Küçük dergâhlarda taşra meydancılığını Kazancı dedeler yaparlardı.

Meydancı dedeler doğrudan doğruya Şeyh Efendilerin emirleri altında idiler. Başlıca vazifeleri de, Şeyh ile dervişler arasındaki irtibatı muhafaza etmek, Şeyh Efendi bir yere ziyarete gittiği zaman ona refakat eylemekle beraber dergâhın iç ve dış hizmetlerini görmekti.

TAŞRALI (طشردلي) [Hal.] İstanbullu olmaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pa-

ytaht olan İstanbul dışında bulunan şehir, kasaba ve köylere taşra denildiği için oralar-dan gelmiş olanlara taşralı denilirdi.

TASRAYA ÇIKTI (طشره چيكتي) [Sar.] Saray mensuplarından sarayla alakalarını kesenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saraya ve hânedana mensup olmaları ve halk tabakalarına İstanbullu olsun, taşralı olsun sarayda «taşralı» denilirdi. İstanbul'dan, memleketin şehir ve kasabalarından birine gidenlere halk arasında «Taşraya gitti» denilirdi.

TAŞ SÜRMEK (طاش سورمك) [Ok.] Bir okunun evvelce diktği menzil taşını aşırması münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Dikili taş yarından kaldırılıp son atıştaki ileri menziline sürülerek yeniden dikildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

§ [Hal.] Dama ve satranç oyunlarında taşların ilerletilmelerine de taş sürmek denilir.

TAŞ TEKNE (طاش تكنه) [San.] Öteberi yıkamağa mahsus taştan oyulma suretiyle yapılan tekne adıdır. Çeşmelerde muslukların altına konulan mermer tekneye «tekne taşı» denir.

TAŞ YEDİRMEK (طاش يديرمك) [Hal.] Mecaz yoluyla musibet ve beliyeye uğratmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Taşlar yedirdi nân yerine bir zaman felek
Nân verdi şimdi ah ki dendane kalmadı
Ziya Paşa*

TATAR (تار) [Ida.] Postanın kuruluşundan evvel posta işlerini görenlere verilen addır. Bunlar bir ocak itibar edildikleri için «Ocak tatarları» da denilirdi. Ulak tâbiri de bu mânaya gelir. Hususi olarak posta işini görenlere «sâ'î» denilirdi. Sonraları bu işe her sınıf halk alındığı halde ilk zamanlarda bu vazife münhasıran Tatarlar tarafından gördürülmüş bulunduğu için tatar tâbiri postacı yerinde kullanılmıştır.

«Kamus : Türkî» de bunun için «Mektup nakleden sâ'î-ül-hareke sâ'î, vaktiyle bu hizmeti sâ'î-at-i meşy (yürüyüşü sür'atli) ile meşhur Tatar efradı ifa ettiklerinden bu mânaya tahsis olunmuştur» izahatı vardır.

Hükümet merkezi olan İstanbul'da bu maksatla teşkilât vücade getirilmiş ve Tatarların konup göçme ve hayvan değiştirmelerini kolaylaştırmak üzere memleketin muhtelif yerlerinde «Menzilhane» ler de kurulmuş olduğu gibi her vezirin dairesinde de tatarlar vardı. Tatarların sayısı elli altmışı bulan vezir daireleri mevcuttu.

Tatarlar mühim işler için Bab-ı Âli'den verilen fermanlarla İstanbul'dan Belgrat'a, Üsküdar'dan Bağdat'a kadar sağ, sol ve orta kollar-dan yolları üzerinde bulunan şehir ve kasabaların Şer'i mahkemelerinde ahaliyi toplayarak hâmil oldukları (taşdıkları, getirdikleri) fermanları okuturlar, i'lâmlarını ve «hizmet-i mübaşiriyye»lerini (ücretlerini) alırlardı. Vezirler de kâğıtlarını, paralarını tatarlarla hükümet merkezine ve maiyyetini teşkil eyliyenlere gönderirlerdi.

Tatarların indikleri menzilhanelerde ve gittikleri yerlerde etmedikleri kalmazdı. Her menzilde bir kaç hayvan ölü, sürücüler bunların kırbaçları altında ezilirdi. Menzilhanelerde hayvanların çabuk hazırlanmamaları yüzünden menzilhaneceyi astıkları da olurdu.

Tatarlar kendilerine mahsus elbise ile uzun kalpak giyerlerdi. Onlara mahsus elbise ile kalpığın başkaları tarafından giyilmesi yasaktı.

Bize bir millî hazine bırakmış olan Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde; bir kış mevsiminde Van'dan Melek Ahmet Paşa'nın haber ve mektuplarını İstanbul'a getirip dönmesini hikâye eder. Bu tatar yolculuğunda Evliyamız, uğradığı menzilleri, o yerlerin ahvalini etrafiyle, hattâ saatleri ve isimleriyle yazar. Şanlı dedelerimizin atlı sporu ne derece-i mükemmeliyete vardıklarını, vücut tahammülünü nasıl hayretlere şayan bir mertebeye yükselttiklerini göstermesi itibariyle bu mevzu, bilhassa gençlerimiz tarafından tetkike değer.»

«Van'dan sekiz adet atlara süvar olup, Bismillâh diyerek canib-i şimale gidip, Amik kalesini geçip menzil beygirleri alarak Bargiri, Malazgirt, Altınbalkalı Köprüsünü geçip Ha-sankalesinde menzil aldık. Andan Tavunçu Mustafa Paşadan mektup ve ihsan alıp Erzincan kalesinde menzil aldık, bu minval üzere nice kura ve kasabaları geçip on üçüncü günü İstanbul'a varmış olduk.»

Yunan ihtilâli sırasında İngiliz donanmasıyla şark sularında hizmet eden ve Sultan Mahmut'un giriştiği ıslahat ve yenileşme hareketi sırasında İngiltere Devleti tarafından Osmanlı donanması emrine verilerek Müşavir Paşa unvanıyla donanmamızda hayırlı ve faydalı hizmetler ifasına muvaffak olan amiral Sir. A. Slade, memleketimize dair yazdığı seyahatnamede, Tatarlar hakkında gördüklerini şöyle izah eder :

«Rumeliyi dolaşmak üzere Tekirdağ'dan yola çıktığım zaman, yanımda memlekette Tatar denilen ve posta hizmetinde kullanılan bir Türk bulunuyordu. Adı Veli olan bu adam, ırkının

en yakışıklı ve çok güzel bir örneği idi. Veli'nin mensup olduğu tatarlık mesleğinde hayatın nasıl geçtiğini lâıkiyle anlamak isteyen bir Avrupalı, İstanbul'dan Üsküdar tarafına geçmeli ve bu tatarları uzun bir yola çıkarken veyahut uzun bir yoldan geldiği vakit kendi gözü ile görmelidir.

«Tatar Üsküdar'dan yola çıkarken hayat, ne'se, sıhhat ve cevvaliyet modelidir. Saçı sakalı tek teline kadar itina ile taranmış, tuvaletli ve yüzü taravetli olup insana itimat verir bir haldedir. Uzun kalpağı şöyle çapkınca bir yana doğru yıkılmış, üzerine de parlak çiçekli bir yemeni sarılmıştır. Kolları yırtmaçlı kırmızı çuha ceket, şalvarı, güzel çizmeleri parlak ve son derece temizdir. Alaturka geniş üzengiler ne kadar parlatılmak mümkünse o kadar parlaktır. Güzel eğer takımları, belinde gümüş kakmalı çifte tabancaları, kehribar ağızlı çubuğu ile cidden görülmeye değer bir Türk şövalyesidir.

«Lâkin, kendisini bir de uzun yoldan geldiği zaman görüyoruz. Onu doğurup büyüten anası bile tanıyamaz. Altındaki at durur durmaz eyerden inmeğe vakit bulmaksızın kendini âdeta toprağa bırakır. Bir çubuk bile yakmağa mecali yoktur. Ağrı ve sızi ile bitkin bir haldedir. Tatarların üzerinde bizim için taşınması imkânsız hacimde kuşak, ağır tabancalar, yatağan bıçağı, havlular, çevreler, mendiller, işlemeli tütün kesesi, süslü enfiye kutusu ve saire vardır. Bu haliyle âdeta cephaneye levazım deposu gibidir. O zamanda Türkiye'de en ziyade medh ü sena olunan tatarlar Suriye sahilindeki Akka kalesine gidip gelen Tatarlar olup, bu mesafeyi on iki günde alırlarmış. İstanbul'dan Edirne'ye iki günde giderlermiş.» Müşavir Paşa, İstanbul'da bulunduğu tarihlerde yaşayan yaşlıca bir Tatardan bahseder ki, bu tatarın İngiltere Sefareti tarafından Hindistan'a ait mektupları Bağdat'a ulaştırmak için istihdam olunduğunu ve bu Tatarın İstanbul'dan Bağdat'a kadar olan 2,300 kilometrelik mesafeyi on dört günde aldığını yazmakta ve başka bir tatarın da bu mesafeyi dokuz günde almak suretiyle rekor kırdığını bildirmektedir. Ancak bu tatarın İstanbul'a yetişmesinden iki saat sonra öldüğünü ilâve eder.

Tatarların âmirlerine «Tatar Ağası» denilirdi.

*Tatar şitap ile memur iken konak yerine
Ulaştırmayınca durup atına kaşan mı verir ?
Süruri*

*Sadr-ı İskender-haşem kim dergehinde bir nice
Nâme-ber tâtarlar var Toli vü Öktâ gibi
Nedim*

Ş [Hal.] Mecaz yoluyla zalim, gaddar, merhametsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Eyledi tatar-ı gamzen kâr ü bârım tarûmar
Dilharabın dâd elinden ey şeh-i bîdâdkâr
Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey*

TATAR AĞASI (تاتار آغاسی) [Ida.] Postanın kuruluşundan evvel posta işlerini görenlerin başına verilen addır. Postacılar ilkin Tatar oldukları için bu vazifeyi görenlere postacı yerinde Tatar denilmiş, sonradan muhtelif ırk ve kavimlere mensup olanlar tarafınca görülmüş olmasına rağmen tâbir olduğu gibi muhafaza olunmuştur. Hükümet merkezinde bu maksatla teşkilât mevcut olduğu gibi her vezirin dairesinde de mütaaddit Tatar vardı. Bunların âmiri olmak üzere bir Tatar odabaşısı, bir de Tatar Ağası bulunurdu. Posta işlerinden doğrudan doğruya Tatar Ağası mes'ûldü. (Bak : Tatar).

TATAR DOLAMASI (تاتار دولاماسی) [Kıy.] Posta vazifesini gören «Tatar» adlı memurların giydikleri üstlüğün adıdır. Bunun alelâde dolamadan farkı murabba' şeklinde olmasından ibaretti.

TATARI (تاتاری) [San.] Yarı pişmiş et yerinde kullanılır bir tâbirdir. Posta Tatarlarının işi acele olduğu için, onlar için pişirilen etlerden kinaye olarak bu tâbir meydana gelmiştir.

*Getürün eklidelim mahazarı
Puhte olmazsa da olsun tatari
Nâbi*

TATAR KALPAĞI (تاتار کاپاگی) [Kıy.] Posta vazifesini gören tatarların başlıklarına verilen addır. Siyah kuzu derisinden tepesi sarı uzunca bir külâhtı. Vezir Tatar Ağası'nın kalpagının tepesi yeşildi.

TATAR OKU (تاتار اوق) [San.] Silâhın icadından evvel kullanılan harb âletlerinden birinin adıdır. Bükülür ağaçtan, boynuzdan yahut madenden yapılmış bir yay ile yayın iki ucuna bağli ve öküz yahut koyun barseğindan yapma bir ipten ve bir kundak ile oku koymağa mahsus kundak oyduğundan (ok yuvası) ibaretti. Kundakın ucu, nişan almak ve atılmak için omuza dayatılabilecek surette bir dipçigi vardı. Adına bakılırsa bunun Osmanlılara Tatarlardan intikal etmiş olması lâzım gelirse de Romalılar ve Bizanslıların «Arbalet» adıyla böyle oklar kullandıklarına göre Tatarlara da kendilerinden evvel gelmiş olan milletlerden intikal etmiş

olmalıdır. Tatar oku; yayını bir iki adamın çekemeyeceği kadar sert ve aynı zamanda o nisbette büyük bir oktan başka bir şey değildi. Yay bir manivela vasıtasıyla çekilir, bırakılınca ona ilgiltilen oku oldukça uzak bir mesafeye kadar fırlatırdı.

Manivelanın küçük kolundaki iki çengel den biri yayın kundağına, öteki de kirişine geçirilir, gerilen kiriş «ceviz» denilen yere kadar götürülüp bu suretle nişangâhı ile nişan alınarak tetiği çekilirdi. Bu oku süvariler kullanırdı. Buna «keçi ayaklı» adı da verildi. Bir başkasını da piyadeler kullanırdı. Piyadelerin kullandıkları okun yay kundağının dipçik tarafına konduktan sonra manivelânın çevrilen kolu döner ve kolu döndükçe bir ucu kendisine, diğer ucu yaya makarası vasıtasıyla merbut olan ip kola sarılırdı. Binnetice yayı çekerd. Tatar oklarının kirişleri çelikten yapılmış olduğu gibi uzun ve ağırdı, bunların meterilerde kullanılan daha büyükleri de vardı. Tatar okunun bir de ateşlisi mevcuttu. Okun ucuna kabil-i igtial (yanabilen) bir şey konur, atılırken yakılan bu madde okla beraber gittiği yerde yangın çıkarırdı.

TATLI LOKUM (طابلی لکوم) [San.] Eskiden yapılan tatlı nevilerinden birinin adıdır. «Tarihte 50 Türk yemeği» adlı eserde (sayfa 13) «Envası çok olup lâkin bu bir acaip nevidir ki gayet hoştur» denilerek yapılaş şekli şöyle gösteriliyor:

«Evvelâ bir ölçü sade yağı kızdırıp iki ölçü miktarı has un içine koyduktan sonra itidale gelinceye kadar süzölmüş ekşi torba yoğurdu koyup yoğuralar. Sonra bir iki saat örtülü olarak dura. Tekrar cüz'î yoğurup lokum yahut kurabiye gibi keşilerek ziyade kızmış yağa koyup pişince sıcak safi bal yahut şekere bırakalar. Tatlısını içince kevgir ile tabağa çıkarıla. Pek lâtif olur.»

TATLI SU FRENGİ (طابلی سو فرنگی) [Hal.] Frenklik taşıyan ve Garp âdetlerini taklit eden Şarklı Hristiyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TAVALİ (طوالی) [Sof.] İlâhî esma tecelliyatından abd'in bâtınında ilk zuhur eden taat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bâtının tenvirîyle abd'in ahlâk ve sıfatını tezyin eder.

TAVAŞI (طواشی) [Sar.] Hadım yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hadımlık; erkeğin erkeklik âletinin çıkarılması ve bu suretle tenasül kudretinden mahrum edilmesi demektir. Hadımlık pek eski zamandan beri vardır. Asuriler

ile Babililer ve Mısırlılarca şayi' olmuş bir âdetti. Tavaşilik bunlardan Yunanlılara intikal etmiş, onlardan da Romalılara ve Franklara geçmiştir. Rivayete göre tavaşılığı ilk defa icad eden Milâttan iki bin sene evvel hükümdarlık eden Âsuriyenin cihangir melikesi Semiramis idi.

Hadım oldukları halde cesaret, dirayet ve tedbir ile şöhrat bularak muhtelif zamanlarda mühim makamlar ıssal eden birtakım adamların isimlerini tarihler kaydediyor. Milâdi altıncı asırda İmparator (Zut niyen) zamanında yetişen (Narses) namındaki meşhur Romalı kumandan ile (Aristo) tarafından mezarına kurbanlar kesilen ve hakkında manzum medhiyeler söylenen (Atarne) «Atârnoe» şehri hükümdarı meşhur (Mermes) o cümledendi. Mısır hükümdarı (Kâfur Ahşidi) İslâm devrinde istihar eden siyah tavaşılardan olduğu gibi (Hakim Biemrillâh) zamanında Mısır da saltanat naibi olarak bir müddet hükümet işlerini gören (Erciyan) dahi beyaz bir tavaşı idi. Hind, Fûrs, Çin kitalarında dahi birtakım tavaşiler büyük büyük mevkiler ıssal etmişlerdi. Roma devletinin son zamanlarında tavaşiler pek büyük mevki ve nüfuz sahibi olmuşlardı.

Osmanlılarda da vezirlik ve Sadrazamlık gibi en büyük makamları ıssal eden tavaşileri tarih yazıyor. Hadım Ali Paşa, Hadım Süleyman Paşa gibi.

Tavaşilikte birtakım maksatlar takip edilirdi. Haremlerde kıskançlık saikasıyla onların istihdamı o maksatların en başlıcası idi.

İslâmiyyet tesettürü emretmesine ve (bn-i Maz'un) tarafından rivayet olunan bir hadise göre İslâm şeriatinin tavaşılığı ibahadan ziyade tecrim (cürüm saymak) tarafını iltizam eylesine rağmen Müslümanlarca da tavaşı istihdamında mahzur görülmemiştir. İslâmlardan tavaşileri ilk kullanan Emevîlerden (Zeyd Bin Muaviye) dir. Yezid (Fetih) adlı bir tavaşiyi mabeynci yapmıştı. Daha sonra gelen Halifeler bu yolu takip ettiklerinden İslâmlarda tavaşı kullanılması pek ziyade çoğalmıştır.

İslâmlarda tavaşı çalıştırmaya rağbet çoğaldıkça çokluk Yahudilerden aslen esir tüccarları birtakım köleleri tavaşı ederek yüksek fiyatlarla satmaya başlamışlardır. Tavaşı ticareti bir zamanlar büyük bir revaç bulmuş, tavaşı yapmak için mütaaddit ameliyyathaneler tesis edilmişti. Bu ameliyyathanelerin en meşhuru Fransa'da son Fransız-Alman muharebesinde büyük bir şöhrat kazanan (Verdun) şehrinde tesis edilen Tavaşıhane idi. İnsanlık hislerinden uzak olan esirler birtakım biçare

çocukları bu ameliyyathanelere getirerek üzerlerinde o müthiş ve vahşi ameliyyeyi yaptırırlardı. O zavallı çocukların çoğu bu ameliyyenin neticesinde ölürdü. Sağ kalanlar ise İspanya'ya gönderilerek büyükler ve zenginlere yüksek fiyatlarla satılırdı. Zaman geçtikçe tavaşileri at, ev eşyası ve evani gibi birbirine hediye etmek bir âdet hükmüne girdi. Meselâ Frank hükümdarları Endülüs ve sairedaki İslâm hükümdarları ile hoş geçinmek istedikçe onlara hediyelerle beraber birtakım tavaşiler de gönderirlerdi. (Berslon) (Berçlone) ve (Targüne) (Tarragons) hükümdarı Eedülüs Halifesi (Mustansır) ile sulhu yenilemek istedikleri zaman ona İslâv çocuklarından yirmi tavaşı ile yirmi kaşar samur kürk ve saire takdim eylemişlerdi. Hulefa saraylarında tavaşilerin miktarı zamanla pek ziyade çoğaldığından sair memalik ve kölelerden nasıl birtakım fırkalar teşekkül etmiş ise havasın muhafaza ve hizmetine mahsus olmak üzere tavaşilerden dahi öylece birtakım taburlar teşkil edilmiştir. Binaaleyh Halife, Veliahd tâiyisi ve sair mühim işlerde alaylar teşkil ettikçe kölemenler ile tavaşiler bu alayların zıynet ve debbesi cümlesinden bulunurdu.

İslâm memleketlerine getirilen tavaşiler ekseriyyetle (Endülüs), kıt'asından getirilirdi. Çünkü bu biçareler o kıtaya yakın yerlerde tavaşı yapıldı, Bunlardan maada (Horasan) cihetlerinde Horasanlılar tarafından dahi birtakım İslâv ve tavaşiler getirilirdi.

Şunu da ilâve etmek lâzım gelir ki bunlar en mahrem işlerde kullanıldıkları için kazandıkları nüfuz sayesinde hükümet işlerine karışmaları da pek eskidir. Hattâ eski zamanlarda Mısır hükümdarları nezdinde bile politika işlerine karışmışlardır.

Vaktiyle bazı mutaassıp Hristiyanlar gûya dünya lezzetlerinden kendilerini mahrum bırakarak nefislerini sırf âhirete vakfetmek maksadıyla bizzat kendilerini hadım ederlerdi. Bunlar arasında (Orijen) adlı İskenderiyeli bir akaid âlimi bile vardır. Orta zamanlarda (Valezien) denilip dünyaya zürriyyet getirmeyi günah bilen garip bir mezhep müntesipleri de kendilerini hadım ederlerdi. İtalya'da da bir zamanlar seslerini muhafaza maksadıyla kendilerini hadım ettirenler vardı.

Osmanlılara ait tarihlerde isimlerine sık sık tesadüf olunan hadım ve tavaşiler iki kısımdı. Beyazlarına «Ak Aga», siyahlarına «Hadım Aga» denilirdi.

Osmanlı sarayında Ak Agalardan tavaşı istihdam eden İkinci Murat'tır. Ondan evvel

hadımın blundurduğuna dair tarihlerde bir kayıt yoktur. Tavaşiler ilk evvel saray hizmetine alınmışlar, sonradan içlerinden bir kısmı Birun hizmetleriyle çerağ edilmişlerdir. Hadımlardan yetişen Vezirler, Sadrazamlar bu suretle Birun hizmetine geçenlerdir.

Zenci bir hadım saraya alınınca ona «En aşağı» denilirdi. Bu suretle anılan tavaşi ilkin Dar-üs-saade Ağası huzuruna çıkarılır, ondan sonra «Oda lâlâsı» ile bundan itibarca sonra olan «Hasılı» ların en eskisi «Baş kapı gulâmı Aga» ya gönderilerek deftere kaydolunurdu. Hadımın sarayda ilk gördüğü bu adamların hepsi kendisi gibi tavaşi idiler. Ondan sonra «Hasılı» veya «Ortanca» ların içinde muteber bir «lâla» ya el öptürülürdü. Bu da kendisi gibi hadımdı. Bir yeni Aga daha yazılınca «En aşağı» ya «Acemi Aga» uvanı verilir. Burada acemilik demek yenilikten kurtulmak demektir.

En aşağı, sarayın harem kapısını bekliyen beş nefer «Nöbet kalfa» larının emri altında kalır, «Acemi Aga» olduktan sonra da kendinden eskilerin hizmetine bakardı. Abdest ve namaz vakitlerinden maada kapı beklemek hizmetinden ayrılamazdı.

Acemilerin en eskisi «Nöbet kalfası» olurlardı. Nöbet kalfalarının hizmetleri şunlardı: Harem-i hümayun kapıları anabrarlarını Dar-üs-saade Ağası'ndan sayarak almak, lüzumuna göre kapıları açık kapadıktan sonra yine sayarak Dar-üs-saade Ağası'na teslim etmek.

Nöbet kalfalığınan sonra «Ortanca» lik mensibi gelirdi. Ortancalar dört tane idi. Sıraları gelince «Hasılı» olurlardı. Hasılıların eskisi nöbetle kapı nöbetçilerine nezaret ederlerdi. Kapılardan Hasılılar mes'ûldüler. En eski Hasılı da sırası geldiğinde «Baş kapı gulâmı» rütbesine çıkar ve ondan sonra da «Yeni saray baş kapı gulâmı» olurdu. Yeni saray baş kapı gulâmılığı silsilenin müntehası(sonu) sayılır, oraya çıkan menasip silsilesini bitirmiş olurdu. Bunlardan tali li olanlar «Dar-üs saade Ağası» olurdu. Dar-üs saade Ağası sarayın en büyük mevkii idi.

1127 (1715) senesinde Üçüncü Ahmet zamanında Sadrazam Damat Ali Paşa Mısır valisi ve kadısına bir emirname göndererek «saray-ı saltanatı tavaşi namına havaşiden» kurtarmak için tavaşi yapma âdetini yasak etmiştir. Çünkü o vakitler hattâ son zamanlara kadar siyah tavaşiler hep Sûdan'dan Mısır'a getirilmiş olanlar teşkil ediyordu. Gazvelerle ve para ile Sûdan'dan tedarik olunan çocuklar Mısır'da erkeklikleri yok edildikten sonra İstanbul'a ve

memleketin diğer yerlerine gönderiliyordu. Bununla beraber Üçüncü Ahmet'in verdiği emrin faydası olmamış, saltanatın kaldırılmasına kadar yine bu usul, azalmış olmakla beraber devam edip gitmiştir.

*Hayat-ı devlete ait mu'zamat-ı umur
Siyah magz-ı tavaşiden eyliyordu zühur
Kemalzade Ekrem Bey*

TAVAT (تَوَات) [Hal.] Gürcistan zâdegânı hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TAVHANE (تَوَاهِنَة) [Vak.] Yoksulların barınması için kurulmuş olan hayır müesseselerinden birinin adıdır. Bunun yerine «Tâbhane» de denilirdi. Farsça tav yahut tab; hararet, güc ve kudret mânalarına gelir. Hastahaneden çıkıp nekahet devresini geçirme yahut taşradan gelip de iş buluncıya kadar barınma ihtiyacını duyan fakirler buraya sığındıkları için bu adı almıştır. (Bak: Tabhane).

§ [Mim.] Duvarların arası hamam mücefleri gibi boş bırakılarak inşa edilen ve burarlardan duman ve hararet geçirilerek ısıtılan kışık odalara da bu ad verilir.

TAVİÇA (تَوِیْچَا) [Ask.] Akıncıların kazalarında bulunan «Çeribaşı» larına verilen addır. Bunlar kıdemli ve fedakâr akıncılardı. Akıncı Beyi'ne akın için emir geldiği vakit, bu Çeribaşılar vasıtasıyla akıncılar haberdar edilirdi:

TAVİLE (تَوِیْلَة) [Mim.] Ahır, tavla yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça olan bu tâbirin «Kamus-ı Osmanî» deki izahı şöyledir: «Aslında hayvanın ayaklarına bağlanan veya hayut bağlandıktan sonra bir ucu tutulup mer'aya salıverilen uzun ip demektir ki dilimizde kullanılan (tavla ipi) bundan bozmadır. Yine bu münasebetle dilimizde hayvan bağlanan ahıra (tavile), halk arasında da tahriifle (tavla) denilmiştir. Tarihlerle saraya ait vesikalarda geçer.

*Nişmangâh-ı tâlâr-ı tavile câğ-ı kemterdir
Der-i istabl-ı hâsında olan hüddam ü derbâna
Sünbülzade Vehbi*

TAVİLE KÂTİBİ (تَوِیْلَة کَاتِبِی) [Sar.] Has ahırda yazı işiyle meşgul olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tavile; Arapça ahır demektir. Tavla bundan bozmadır,

TAVLA (تَوْلَا) [San.] Hayvan bağlanan ahır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça hayvanın ayaklarına bağlanan veya hayut bağlandıktan sonra bir ucu tutulup mer'aya salıverilen uzun ip demek olan «tavile» den bozmadır.

«Sanat Ansiklopedisi» nde «Tavla Maddesi» «Hayvanların tavlınması yani istirahat edip çalışacak kıvama gelmesi ve tâb yani kuvvet ve tâkat kazanması için beslendiği yer» suretinde tarif edilmiştir.

TAVSİYENAME (تَوْصِیَة نَامَة) [Ede.] Tavsiyeyi havi olarak yazılan mektuba verilen addır. Tavsiye; bir işi bir kimseye sipariş ve havale etmek, bir kimse hakkında birinin iyi nazar ve teveccühünü celp için delâlet ve tavassutta bulunmak demektir.

TAVŞAN (طَوْشَان) [San.] İnce marangozluk işleri yapan usta hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Kelimenin esası Almanca'da ince marangozluk işleri yapmak mânasına tauschiren kelimesinden gelmiş olması muhtemel» olduğu kaydolunan «Sanat Ansiklopedisi» nde (Tavşan Maddesi) bunun için şu tafsîlât da vardır:

«Fransızca'da aşağı yukarı bunun mukabili olan «ébéniste» tâbirinin kullanılması ancak XVIII inci asırda marangozların abanoz işlerini terkettikleri zamana tesadüf eder. O vakit abanoz kaplıyan ve geçme işler yapanlar biri kaplamacı marangoz, diğeri çatmacı marangoz diye ikiye ayrılırdı. O vakittenberi herhangi bir ağaçtan olursa olsun süslü ve zengin mobilyalar yapan ince marangozlara bu isim verilmiştir. Bizde de tavşan tâbiri sonradandır ve yabancı bir dilden gelen bir tâbirin Türkçeleştirilmiş bir şekli olması muhtemeldir. Bizde bu gibi ince marangozluk yapanlara «ebeniste» mukabili olarak sedefkâr denilirdi.»

Tavşan tâbiri Osmanlılar zamanında, hattâ yakın vakitlere kadar kullanılmıştır. Nitekim vesikalarda da geçer.

TAVŞAN AYAGI (طَوْشَانِیَاغِی) [San.] Tezhib istilahlarından. Altın tozlarını toplama ve süpürme işinde kullanılan fırça adıdır. Bu işte ekseriyetle tüylü tavşan ayağı kullanıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAVŞAN OĞLANI (طَوْشَانِیَاغِی) [San.] Adalı genç Rum rakkaslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rakkasların ikinci kısmına da «köçek» denilirdi. Aralarındaki fark oyundan ziyade giyimislerinde idi. Tavşan oğlanları siyah çuhadan topuklara kadar şalvar, çuhadan gayet dar, vücutlarının hatlarını belli edecek şekilde bir camadan giyerler, bellerine rengârenk şallar sararlardı. Köçeklerin başları açık olduğu halde bunlar başlarına gayet ufak süslü külâh giyerlerdi. Raks denilen vücudu her şekle sokan muharrik hareketlerle, kıvrımlar, göbek atmalar, arkaya doğru yatmalar, tekrar doğrulup

öne arkaya kıvrılıp bükülmelerle dikkati çekerlerdi.

TAVŞAN RAKSI (طَوْشَانِ رَقْصِی) [San.] Koşmak, hafifçe sıçramak, tavşan taklidi yapmak suretiyle oynanan dir nevi raksın adıdır. En ziyade Saraylarda güzel ve talimli cariyeler tarafından yapılan bu raks güçlüğü ve yoruculuğu dolayısıyla oralarda bile nâdiren oynanırdı. Bunu oynayanlar çuha üstüne klaptan bükme ve pullarla işlenmiş, ayaklar yanlarından çıkarılan gayet geniş şalvar ve mintan giyerler, bellerine de bir değirmi şal sararlardı. Elbisenin ağırlığı yorgunluğun artmasına sebep olurdu. Daha sonraları çuha yerine atlas kaaim olmuş, şalın yerine de kemer takılmağa başlanmıştı.

TAVUK KAZALARI (طَوُوقِ قِظَالَرِی) [Sar.] Saraya tavuk veren yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikada (Saray, fiş numarası 536, tarihi 19 z 1108) «Tavuk kazalarından Göynük, Göl ve Taraklı'dan beher haneye düşen kırk tavuk avarız bedeliyyesinin tahsili» yazılıdır. Ancak vesikada tavuk tazalarının bunlardan ibaret olduğu tasrih edilmediği ve başka yerlere ait vesaika da tesadüf olunamadığı için tavuk vergisi ile mükellef deha başka yerler olup olmadığı kestirilememektedir. Gerçi iki üç kaza halkının ev başına vereceği kırk tavuğun yer künu mühim bir miktar teşkil etmek lâzım gelirse de sarayda yenilen tavuk sayısının bir zamanlar binleri bulduğu nazar-ı dikkate alınırsa bunlardan başka yerlerin de bu vergi ile mükellefiyyetleri ihtimali bittabi' yersiz sayılmaz.

TAVVAF (طَوَاف) [Ida.] Eskiden resmî dairelerin gece bekçilerine verilen addır. Tavaf; Arapça bir yerin etrafını dolaşmak demektir. Hacılar menasik sırasında Kâbe'nin etrafını dolaştıkları için buna «Tavaf» bunu yapanlara da «tavvaf» denilmiştir. Bunlar geceleri memur oldukları yerlerin etrafını dolaştıklarından bu adı almışlardı. Bunlara verilen ücrete «Tavvafiyye» denilirdi. Vesikalarda geçer.

TAVVAFİYYE (طَوَافِیْیَة) [Mal.] Resmî dairelerin gece bekçilerine verilen ücret hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden gece bekçilerine muhafazasıyla vazifeli oldukları dairenin içini ve dışını dolaştıklarından «Tavvaf» denildiği için ücretlerine tavvafiyye denilirdi.

TAYCILAR (طَايْجِیْلَر) [Sar.] Has ahır için tay yetiştirenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Bunlardan bir taycı cemaatini Eskişehir'de görüyoruz» diyen Ordinaryüs Profesör İsmail

Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 500) şu tafsîlâtı da veriyor:

«Bu taycıların, hizmetleri mukabelesinde vergileri af olunmuştur. Bunların âmiri Taylar Ağası'nın ise timarı vardı. Sultanönü yani Karaca hisar livasındaki taycılara dair olan H. 1034, M. 1624 tarihli Taycılar Kanunu bunların vazife ve hizmetleri hakkında bir fikir verebileceğinden yazıyorum:

«Kanun-ı Taycıyan-ı Hassa der livai-i Sultanönü

«Her çiftlikte iki tay besliyeler; rahtı (eğeri) ve nalı taycı yanındadır (yani taycıya aittir) ve hassa çayırının biçmesi ve taşınması ve akın çıkarması ve yundlara (kısraklara) tokat düzmesi (ağıl, ahır) ve hassa ahırların aygırlar yunda çekilecek vakit hıfz olunması ve hassa ahırların meremmeti harcı (tamir masrafı) ve Bursa'ya tay yedip iletmesi taycı üzerindedir (taycıya aittir). Bu hizmetlerinden gayri Hazine-i Âmiyeye yılda vergeldikleri on sekiz bin akçe mukataaları avatıf-ı hüsvâne ve merahim-i şahaneden ita olunduğu mukayyettir. Ve merhum taycılar Trabzon'dan ve Mısır'dan gelen hassalar tavileleri yundları çayıra çıkıp kıluncuklar (yani doğan yavrular) doğururken her sene iki ay bekliyeler.»

TAYFURİYYE (طيفورية) [Sof.] Ebu zeyd Tayfur Bin İsa Bin Suruşan-ül-Bestamî tarafından tesis olunan tarikatın adıdır. Ceddi Mecusi iken müslüman olmuş idi. Üç kardeşleri: Âdem, Tayfur, Ali. Her üçü zâhidti. Ebu Yezid ötekilerden faziletçe yüksekti. Ölümü Hicrî 231 (845-46) yahut 234 (848-49) sanesindedir.

Bağlı başına bir tarikat sayılan «Naksben-diyye» nin bunun bir şubesi olarak gösterildiği gibi «Aşkîyye» ve «Bayramîyye» adlı diğer iki kolu da vardı.

Şeyh Tayfur-uş-Şamî'nin kurduğu tarikata kurucusunun adına nisbetle «Tayfuriyye» denildiği gibi «Medariyye» de denilirdi.

TAY'İNAT (تأينات) [Ask.] Askere verilen erzak ve yiyecek yerinde kullanılır bir tâbirdir. O mânaya gelen Arapça tay'inin cem'idir. Aynen verilmeyip de karşılık olarak para verilirse «Ta'yinat bedeli» denilirdi.

TAYLÂSÂN (طليسان) [Kıy.] Kavuk, taç, fes gibi muhtelif neviden başlıklara sarılan sarıgın ucundan sarkan parçasına verilen addır. Ulema fesin, Kadirler tacın sol, Mevlevîler ise sikkenin arka tarafından bırakırlardı. Sağdan veya soldan salıveren tarikatlar da vardı. Mevlevîlerinki yarım endaze (otuz beş santim)

uzunluğunda olduğu halde ulema ile diğer tarikatlınkiler yirmi santimi geçmezdi

Hususi hütüphanemde müellifi yazılı olmayan «Tac Risalesi» nde bunun için şu tafsîlât vardır:

«Taylasan, tabutlarda ve sandukalarda olan kisvelerde destarın balâsından iki karış miktarı taylasan vaz'olunmak cümle turuk (tarikatlar) ricalinde riayet olunan sünnettir Taraf-ı imameyi (sarık) irsal ve adem-i irsal (uzatmak, uzatmamak) yani taylasan dedikleri nesneyi vaz' ve terk (koymak, koymamak) geride yeksandır. İkisinde dahi kerahet yoktur. Lâkin bazıları imameden arkasında beline varıncıya fahiş irsali (fazla uzatılması) eğer kast ile olursa İmam Nevvevî Mühezzeb şerhinde haramdır deyu musarrahdır. Hususa örf-i belde olma. Eğer kasdı yok ise ihtimamı bilüzum iltizam olmakla mekruh idüğü, Ebu Davud ve Nesefî rivayetleriyle bir Hadis vârid ve iptida taylasan irsali İslâm'da Cübeyr bin Mut'am nam sahabeden vâki' olmuştur. Ve imam Abdurrahman Suyuti'nin «Taylesan» adında bir eseri vardır.»

Taylasanına dolaşma zâhidin eg'rinde olan Kıl hazar kejdum sıfattır zehri kuyrağınadır Mevlâna Mecdi

TAYYARAT (طيارات) [Mal.] Muayyen ve mukarrer olma. varidat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu tâbirle melhuz, me'mul, mukannen, mukarrer olma. varidat kastedilirdi. Bazı kayıtlarda «Semerat» ile birleştirilmiştir. Sonradan «Hâsîlat-ı müteferrika» adını almıştı.

Eyalet valileriyle Sancak beylerinin idareleri altındaki yerler halkından aldıkları bir kısım hâsîlata da bu ad verilirdi. «Kapı altı hâsîlatı» da denilen bu gelir, tahsiliyye, cinayet işliyenlerden alınan cerime, Voyvodalarla aşiret beylerinin verdikleri maktu vergi ve mutad hediye-yelerden ve bir kısım müteferrik resimlerden ibaret idi.

TAYYARE MADALYASI (طياره مداليه) [Ida.] Tayyare (uçak) ianesinde bulunanlara verilmek üzere iğdas olunan madalyanın adıdır. Hicrî 1330 (1911) de ihdas edilmiş olup altın, gümüş ve bakır olmak üzere üç nevi'di. En az iane verenlere bakır, fazla verenlere gümüş, yüz altından ziyade verenlere de altın verilirdi. Kenarları beyaz, ortası kırmızı renkte ipek kordelâ ile göğse takılırdı. Altın için elli, gümüş için beş kuruş berat harcı alınırdı. Altından maadâsı, takmak hakkı olmamak üzere aileye intikal ederdi,

TAZARRU'NAME (تضرعنامه) [Ede.] Bir şey istemek için kendini alçaltıp yalvararak yazılan tezkire, mektup ve manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan tazarru'; tevazu' ve tezellül ile yalvarmak demektir. Harputî Ahmet Ferid'in bu başlıklı manzumesinin başından iki beyit:

*Rahm kıl Yarab bana ism-i Rahimin aşkına
Nare yakma cismimi huld ü naîmin aşkına
Mekr-i şeytan ü havadan hıfz kıl imanımı
Ol elset bezmindeki ahd-ı kadimin aşkına*

TAZİCİLAR AHİRİ (تازيچيل آخوري) [Sar.] Padişah'a mahsus tazıları yetiştiren, bakan teğekküle mahsus ahır hakkında kullanılır bir tâbirdir. Merkezi Üsküdar'da Doğançılar'da bulunan ocak Bostancı ocağı'na bağlı idi.

TA'ZİR (تذير) [Fık.] Lûgatte med', red, icbar, tahkir, te'dib, hak üzere tevkif mânalarına gelen bu tâbir İslâm hukukunda hakkında muayyen bir hadd-i şer'i (Şer'i ceza) olma. cürümlerden dolayı Ulülemler (hükümdar, padişah) veya naibi tarafından tatbik edilen cezalar hakkında kullanılır bir ıstılahattır.

«Hukuk-ı İslâmiyye ve ıstılahat-ı Fikhiyye Kanunu» nda (c. 3, s. 325) tarifi yapıldıktan sonra deniliyor ki:

«Bu kelimenin lûgavî mânalarıyla ıstılahî mânası arasındaki münasebet ise hafi degildir. Çünkü ta'zir, müessir bir ibret teşkil ederek başkalarını cürümlere mücâseretten (cesaretten) men'edeceği gibi mücrimleri de tekrar cürme mücâseretten men'eder.

«Diğer bir itibar ile ta'zir, haklarına tecavüz edilen veya mazlum mevkiinde bulunan kimselere karşı bir yardım, bir takviye mahiyetinde tecelli eder.

«Diğer bir itibar ile de ta'zir, mücrimleri zulümden, denaet ve ma'siyetten (günah işlemekten), men' ile tehzib-i ahlâka (ahlâkî düzeltme) nail, vekar ve nezahete mazhar eder.

«İşte bu gibi mülâhazalara mebni bir kısım cezalara «ta'zir» adı verilmiştir. Cem'i ta'zirat'tır.

«Kamus» ta meşruuiyeti için «Ta'zirin meşruuiyeti, kitap ile, sünnet-i Nebiyye ile ve iema'-i ümmet ile sabittir. Resul-i Ekrem Sallâllâhü aleyhi vesellem Efendimiz, birisine «ey muhannes» diye tahkirde bulunan bir şahsı ta'zir etmişti, diğer bir şahsı da bir töhmetten dolayı ta'zir olmak üzere haps buyurmuştu» denildikten sonra ta'zirin ehemmiyetine ve nevilerine geçiliyor, bu hususta uzun tafsîlât veriliyor.

(Hukuk Lûgati) nde da (Ta'zir Maddesi) bunun için şu tafsîlât vardır:

«Ta'zirin mahiyeti, cürmün mahiyetine ve mücrimin haline göre tebeddül eder. Cürüm gerek Hakkullaha ve gerek hukuk-ı ibade müteveccih olsun.

«Ta'zir dövmekle, hapisle, hattâ katil ile olabileceği gibi azarlama, sert lakırdı veya bakış veya herhangi bir tavır ve vaziyet ile de olabilir.

«Dövmek suretiyle olan ta'zir, otuz dokuz değnekten fazla olamaz.

«Bir kavle nazaran para almak suretile de ta'zir caizdir.

«Ta'zir kelimesi esasen levm veya tevbih, men' veya tedip mânalarını müfid olduğu gibi nusrat, iane, takviye, tevkir ve ta'zim mânalarını da müş'irdir:

A) Ta'zir-i ahissa; içtimai vaziyetleri düşkün, sefeleden ma'dut kimseler hakkındaki ta'zirdir ki, hem mahkemeye celbedilerek ilâm suretiyle, hem de darp ve hapis suretiyle yapılabilir.

B) Ta'zir-i eşraf; Ümera, yüksek tüccar, köy a'yanı gibi şerefli kimseler hakkındaki ta'zirdir ki, ya bilvasıta ilâm suretiyle, veya mahkemeye celbedilerek bilmuvacehe ihtar suretiyle yapılır.

C) Ta'zir-i eşraf-ül-eşraf; Şürefa ve ulema gibi zevat hakkında yapılacak ta'zirdir ki, bilvasıta ilâm suretiyle olur.

«İlâm; Kadının «Sen şöyle şöyle yapmışsın veya yapıyormuşsun» diye ihtar etmesidir. Kadı kendi eminini göndererek onun vasıtasıyla de bu ilâmda bulunabilir,

«Fakat kendilerinden darp veya şetm (dövmek, sövmek) gibi müruvete münafi. (uygunsuz) nâsın hukukuna raci' bir kusur zuhuru takdirinde mahkemeye celbedilerek haklarında başka suretle de ta'zir icra edilir.

Ç) Ta'zir-i evsat; içtimai mevkileri orta halde bulunan kimseler hakkındaki ta'zirdir ki, hem mahkemeye bilcelp ilâm suretiyle, hem de hapis suretiyle yapılabilir.

D) Ta'zir-i te'dib; Âkil bâlag olduğu halde henüz mükellefiyyet çağında bulunmayan bir çocuğun yaptığı bir cürümden dolayı hakkında te'dib ve ta'zib maksadiyle yapılan ta'zirdir.

E) Ta'zir-i ukubet; Mükellef bir şahıs tarafından irtikâp olunup da şer'an muayyen bir cezası bulunmayan bir cürümden dolayı ukubeten yapılan ta'zirdir. Mücrimin bu hususta Müslim ile gayr-i müslim; hür ile abid, erkek ile kadın olması müsavidir.»

TA'ZİYETNAME (تَرْيَظَنَامَه) [Edo.] Ölüm gibi bir musibete uğrıyana teselli maksadıyla yazılan mektup hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça ta'ziyenin (Kamus-ı Osmanî) deki izahı şöyledir: «Musibetzed (musibete uğrayan) olan bir adamı sabr u tahammüle dair sözlerle teselli etmek. Türkçesi «Başınız sağ olsun» demek. Farsî tarzıyla «Ta'ziyet» suretinde dahi kullanılır.»

*İlahtı değildir sözüm iftihar
Teselli-i mader için bir mader
Bu üslap ile maksadım ta'ziyet
O mahsune kalbini takviyet
Muallim Naci*

TAZMİN (تَظْمِين) [Edo.] Beşkasının manzum veya mensur bir sözünün kendi nesir veya şiiri arasında irad edilmesi (kullanılması) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Neffî, zamanı şairlerinden Sabri-i Şakir'in bir mısra'ını:

*Bihamdillâh zamanında bekaul-i Sabri-i Şakir
«Giribân-ı felek mehur-i dest-i âh-ı şekvadır»*
suretinde tazmin ettiği gibi bazan manzumelerinden bile istifade ettiği Baki'nin bir beytine şöyle tazmin yapmıştır:

*Bu mahalde acep evsafına cesban görünür
Nola bu beytini Baki'ün edersem tazmin
«Def-i Ye'cuc-i game eşîgidir sedd-i sedid»
«Men-i ceys-i eleme dergehidir husn-ı hasin»*

Nazımda tazmin edilen mısra', yahut beytin sahibinin işaret edilmesi şarttır.

TEBA'İ TABİİN (تَبَاعِي تَابِيِين) [Fık.] Tabiine mülâkî olub onlardan Hadis nakledenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hazret-i Peygamber'in zamanını idrâk etmiş olanlara «Tabiîn» denir.

TEBDİL (تَبْدِيل) [Ida.] Kıyafetini değiştirerek gizli işleri araştıran adam, casus yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saray memurları arasında bu türlü vazife sahipleri olduğu gibi 1908 Temmuz İnkılâbına kadar Şehremaneti'nin (İstanbul Belediyesi) zabıta memurları arasında da bu adla memurlar vardı. Belediyenin resmi kıyafetlilerine «kavas», «çavuş» denilirdi.

TEBDİL ESKİSİ (تَبْدِيلِ اِسْكِيْسِي) [Sar.] Tebdil gezenlerin kademlileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında kullanılan bu tâbirin doğrusu «Tebdil Hasekisi» dir. Padişahların tebdil gezilerinde maiyyetinde bulunmak, şehirde tebdil gezip lüzum görülen şeyleri öğrenmek ve gizli emirlerle taşraya gönderilmek vazifeleriyle mü-

kellef tutulan tebdiller hasekilerden seçilirdi. Sayıları on iki idi.

TEBDİL GEZMEK (تَبْدِيلِ گِزْمَك) [Hal.] Kıyafet değiştirerek dolaşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı Padişahları halkın fikirlerini öğrenmek ve vezirlerle büyük devlet memurlarını gafil avlamak için kıyafetlerini değiştirirler, gündüz ve gece şehir içinde gezerlerdi. Bunlardan bazılarının girdikleri kıyafetler tarihe geçmiştir. Kanunî Sultan Süleyman Sipahi, İkinci Ahmet Mevlevî şeybi, Üçüncü Mustafa Suyolcu, Birinci Abdülhamit Softa, Üçüncü Selim de Humbaracı kıyafetine girerlerdi.

«Dördüncü Murat'ın Ocaklısı (Yeniçerileri) ve İstanbul'daki serserileri tedib için durmadan tebdil gezdiğinin meşhur olduğunu» yazar Or. Pr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 61) şu tafsilatı da veriyor:

«Vezir-i âzam Tabanı yassı Mehmet Paşa ordu ile İran seferine giderken Dördüncü Murat tebdil gezerken ordu vaziyetini tetkik etmiş ve hattâ Malta'da dolaşırken vezirlerden Çagalazade Mahmut ve Yusuf, Sultan zade Mehmet ve vezir Mustafa Paşaları yerlerinde göremeyince gazab edip kadırgalara bindirtip Kıbrıs adasına sürgün ettirmişti. Yine bu hükümdar İran seferine gitmeden evvel kardeşi Şehzade Süleyman ile beraber de şehirde tebdil gezermiş. Üçüncü Mustafa çok zaman tebdil olarak Ayasofya camii'ne gidip sabah namazını orada kılarmış Hattâ bir gün tebdil gezerken gördüğü sefaret tercümanlarından birinin hüviyyetini tahkik ile bunun kibar konaklarına gidip devlet esrarını öğrenip sefarethanelere haber verdiğini anlayınca hemen boynunu vurdurmuştu.

«Üçüncü Osman tebdil gezerken çarşıda satın aldığı gözleme, kebab, lebledi, mahallebi gibi şeyleri yolda beygir üzerinde yermiş.

«Padişahlar tebdil gezerlerken kendilerini tanıyıp arzuhal vermek âdet değilmiş. Hattâ 1171 senesinde Üçüncü Mustafa tebdilde iken Çorum Alaybeyi Feyzullah isminde birinin usul hilâfına arzuhal tekdîm eylemesi, bu zavallının katlini mucip olmuştu.

«Birinci Abdülhamit çok tebdil gezen padişahlardandı. Tebdilde gördüğü yolsuzlukları Sadrazam'a bildirirdi. Buna dair hayli Hatt-ı hümayunu vardır. Bu hükümdar, zamanın hürmetini kazanmış velilerden, Galatasaray hocası meşhur Geredeli Hacı Halil Efendi'ye mahabbetinden dolayı bu zatın vefatında tebdil-i kıyafetle Fatih camii'ne giderek cenaze namazında bulunmuştu.»

Padişahlar gibi Sadrazamlar, Yeniçeri Ağaları da tebdil gezerler, kabahatlıları tahkik ve takip ile geçirdiklerini, yahut fenalıklarını haber aldıklarını cezalandırırlardı.

TEBDİL HASEKİSİ (تَبْدِيلِ حَاسِكِيْسِي) [Sar.] Hasekilerden Padişahların tebdil gezilerinde beraber bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında bunun yerine «Tebdil eskisi» denilirdi. Hasekilerden ayrılan bu tebdillerin sayısı on iki idi. Lüzumu halinde bunlar kıyafet değiştirerek İstanbul'da dolaşırlar ve gizli emirlerle vilâyetler ve sair yerlere de gönderilirlerdi.

TEBDİL-İ HÜMAYUN HAMLACISI (تَبْدِيلِ حَایُونِ حَمَلَجِيْسِي) [Sar.] Kıyafet değiştirerek gezen Padişahların bindikleri kayığın kürekçileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar kayıkhaneye ocağının eskilerinden ve itimat edilenlerinden seçilirlerdi.

TEBDİL PİYADELERİ (تَبْدِيلِ پِيَادِهَرِي) [Bah.] Osmanlı Padişahlarının Boğaziçi'ne kıyafet değiştirerek çıkışları sırasında bindikleri kayıkların adıdır. Piyade; kayak nevilерinden birinin adıdır.

TEBENNİ (تَبْنِي) [Fık.] Nesebi malûm bir çocuğu evlât edinme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEBER (تَبَر) [San.] Eskiden Padişahların maiyyet halkını teşkil eden Peyk'lerle der-vişlerin kullandıkları ay biçiminde bir nevi harb âletinin adıdır. Buna balta, nacak adı da verilirdi. Taşlıca Yahya Bey'in şair Hayalî Bey hakkında söylediği:

*Ben erenler nacağım, o ışıklar teberi
Ben savaş günü çeriyim o hemen cerde ceri*
beytinde bu iki tâbiri kullanmıştır.

Teberler; demir yahut ağaç bir çubuk üzerine genişliğine takılmış bir tarafı ay şeklinde, öbür tarafı sivri, yahut iki tarafı ay şeklinde, bazılarının da ayların uçları kesik olmak üzere muhtelif tarzda vapır ve silâh makamında kullanılmaya bağlanmıştı.

Bazılarının üzerinde:

*Destime aldım teberi
Kimseden etmem hazeri*
yazılı idi.

*Teberdir sureta gerçi velt bir berk-i suzandır
Hararettten ağız açmış şehid intikamiyçün*
La

TEBERDAR (تَبَرْدَار) [Ask.] Silâhın icadından evvel harb âleti olarak kullanılan «Te-

ber» li efrat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Teberdaran suretinde cemilendirilirdi. Teber; demir, yahut ağaç çubuğa takılmış bir tarafı ay şeklinde, öbür tarafı sivri balta nev'inden bir harb âletidir. Bunun yerine «Baltacı» da kullanılırdı. Teberdarlık İkinci Murat zamanında kurulmuştur. Teberdarlar; Anadolu halkının genç ve iri vücutlularından seçilirdi. Bunlar ordunun önünce giderler, yürüyüşe enkel olan şeyleri ortadan kaldırmak suretiye askere yol açarlardı. Ordugâhta çadır kurmak da bunların vazifeleri cümlesindendi. İstanbul'un fethinde bu ocak ikiye ayrıldı. Birincilerine «Zülüflü baltacılar», ötekilerine «Seray baltacıları» denilirdi. Sonraları saray hizmetkârlığına münhasır kalmıştır.

TEBERDARAN (تَبَرْدَارَان) [Sar.] Saray hizmetkârlarından olan teberdarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Teber denilen ay şeklindeki bir nevi küçük balta taşıdıkları için bu adı almışlardı. Bunun yerine «Baltacılar» da denilirdi.

*Zamânında teberdâran mekânı yanıp emretti
Ki tetihkâm ile bünyâd olup sedd-i sedid olsun*
Nedim

TEBERDARAN-I HASSA (تَبَرْدَارَانِ حَاسِه) [Sar.] Saray baltacıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «Zülüflü Baltacılar» da denilirdi.

TEBERDARAN-I SARAY-I ATİK (تَبَرْدَارَانِ سَرَايِ اَتِيْكَ) [Sar.] Eski saray baltacıları yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstanbul'un fethinden sonra Baltacıların bir kısmı Zülüflü ismiyle Yeni saray'da alıkonulup diğerleri Eski saraydaki kışlalarda bırakıldıkları için bu adı alan vazife sahipleri için «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» nda (sayfa 432-433) şu tafsilat verilmektedir:

«Eski saray baltacıları ve zülüflü baltacılar diye başlıca iki kısım olan baltacıların, birinci kısmını yani teberdarân-ı saray-ı atik ismi de verilen eski saray baltacıları yeni sarayda harem-i hümayun ile eski sarayın şehzedelerin ve saray haricinde sultanların muhafazalarına ve hizmetlerine memur bir sınıf olup vazifeleri dolayısıyla Darüssaade Ağalarına merbuttu. Bunların kışlaları Eski sarayın Mercan kapısı tarafında olduğundan dolayı kendilerine Eski saray baltacıları denilirdi. Fakat gündüzleri Yeni sarayda bulunarak vazife görürler ve başlıcaları Kızlar Ağası'nın ve maiyyeti ağalarının hizmetlerinde istihdam olunurlardı. Bundan başka saraydaki kadın efen-

dilerin ve şehzadeler ile sultanların birer baltacıları vardı. Padişah sefere gidecek ve bir kısım ailesini de beraber götürülecek olursa ve yahut aileleriyle Edirne'ye gidecek veya Edirne'den İstanbul'a avdet edecek olursa kadınların arabalarının yanında ellerindeki teber ve baltacılarla bu baltacılar muhafızlık ederler ve yolda çadır kurulduğu zaman harem-i hümayunun bulunduğu mahallin etrafına çadırlarını kurarlardı.

«Baltacığa, onaltıncı asrın ortalarında Galatasarayından ve daha sonra saray açılardan ve helvacılarından ve saray haricindeki teşkilattan acemi alırdı. Açılardan alınan baltacılar, helvacılıktan baltacığa gelenlerden daha yukarı sayılırlardı. Yeni alınan acemi baltacı, iki güğüm ile sarayın kapısı önündeki çeşmeden su taşıyarak büyük güğümleri doldurdu.

«Eski saray baltacılarının en büyük âmiri Darüssaade Ağası olup ondan sonra asıl ocak ağaları, baltacılar kethüdası ile bölükbaşı ve odabaşılar gelirlerdi.

«Enderun tarihinde, Eski saray baltacılarının ekserisinin Haremeyn Evkafı hizmetinde bulunup içlerinden okur yazarlarından bir tanesinin Darüssaade Ağası yazıcılığında ve altı yazıcının halifelikte ve diğerlerinin Eski saray muhafazası ile oradaki kadınların hizmetlerinde bulundukları yazılıdır. Yine aynı esere göre Eski saray baltacılarından bir kısmı Sultan Bayezit camiinde ders okutan hocalardan ders görüp yetiştirilirdi. Darüssaade Ağası yazıcısı ile halifeleri, Yeni sarayın birinci avlusunda Orta kapı kurbünde (yanında) bulunan dairede oturup Haremeyn Evkafı muamelâtı için haftada bir defa akdettikleri divan burada toplanırdı. Baş yazıcılık münhal olursa altı halifeden başhalife olanı, Ağa yazıcısı olurdu.

«Eski saray baltacıları ocağı H. 1171, M. 1757 senesinde ve Üçüncü Mustafa'nın cülûsunu mütaakıp lâğvedilmiş ve bunların Eski saraydaki odalarına Galatasaray'ında bir odanın oğlanları naklolunmuştu. Buna da sebep, Darüssaade Ağası nezaretindeki evkafı, Eski saray baltacılarıyla yazıcılarının zayi etmiş olduklarını Sultan Mustafa'nın şehzadelik zamanında yakinen öğrenmiş olması idi. On yedi sene bu halde kalan Baltacı Ocağı Birinci Abdülhamit'in cülûsu üzerine 1187 zilkidesinde (1774 ikinci kânun) tekrar ihya olunmuştur.

«Baltacı ocağı ağaları başlarına kırmızı çubadan bostaneilerin başlığına benzeyen ve barata denilen serpuşu giyerlerdi. Baltacı neferlerinin serpuşuları ise mor keçedendi. Balta-

cıların dolamaları da kırmızı ve yeşil renkte idi.

«Eski saray baltacı veya teberdarlarının miktarı onyedinci asrın son yarısında 812 ve onsekizinci asrın son yarısında 400 kadardı. Baltacılar çıkmalarda kapıkulu süvari bölüğüne tâyin edilirdi. İçlerinde müteferrika olan kıdemli baltacılar da vardı.»

TEBERDARAN-I ZULÜFDARAN (تبرداران زلفداران) [Sar.] Zülüflü teberdarlar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «Zülüflü baltacılar» da denilirdi.

TEBERDARAN OCAĞI (تبرداران اوجاکی) [Sar.] Saray hizmetkârlarından olan teberdarların teşkilâtına (kurumuna) verilen addır. Baltacı da denilen teberdarlar merasim sırasında ellerinde teber adı verilen ağaç yahut demir çubuga takılmış ay biçimindeki küçük baltalar taşıdıkları için bu adı almışlardı.

TEBERRA (تبرری) [Sof.] Emevîlerin ikinci hükümdarı Yezid ile onun neslinden gelenleri ve taraftarlarını sevmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça aslı teberrü olup beri olmak, sevmeyip yüz çevirmek, uzaklaşmak demektir. Sofiyye hassaten Bektaşiler Hazret-i Ali ile evlâtlarını sevmek yerinde kullanılan «tevellâ» ile «teberra»ya çok ehemmiyet verirler.

TEBERRU' (تبرع) [Fık.] Bir mal veya hakkın ahare meccanen terk ve temlik (parasız bağışlanması) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan teberru'; uhdesine vâcip olmanın atıyyeyi, hediyeyle vermek demektir. Cem'i teberruat'tır.

TEBERZİN (تبرزين) [San.] Eskiden harb âleti olarak kullanılan büyük baltanın adıdır.

TEBESİR ÇUHASI (تبرسير چو حاسی) [San.] Hat istilahlarından. Perdahi gidermek ve kalemin iyi işlemesini temin etmek için kâğıda tebeşir sürme işinde kullanılan çuha parçasının adıdır. Çuha tebeşir tozuna batırılır, kâğıda sürülürdü.

TEBŞİRİYYE-İ MU'TADE (تبرشیری متاد) [Ida.] Büyük memurların bir yere tâyinlerinde vermeleri âdet olan bahşış nevelerinden birinin adıdır. Yine bu memurlar tarafından kudumıye, câize, hediye ve kaftan baha ve daha başka adlarla da bahşışlar verilirdi. Bunların sayıları çok, nisbetleri de farklı idi. Bu bahşışlar memurlara ait diğer barç ve masraflar gibi tevzi defterlerine konulur, halktan tahsil

edilirdi. Halkı bıktıran diğer bir çok emsali gibi bunlar da Tanzimat'a kadar devam etmiş, sonra lâğvedilmiştir.

TECAHÜL-Ü ÂRIF (تجاهل عارف) [Ede.] Bir sözün bir nükteye mebnî, hakikat-i hal bilinmiyormuş gibi, söylenmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yalnız «Tecahül» denildiği gibi «Tecahül-i ârifane» de denildiğini, bununla beraber «Tecahül-i ârif» in her ikisine de tercih olunduğunu kaydeden Muallim Naci (İstılahat-ı Edebiyye, s. 56 ve mütaakıp) şu tafsilatı da veriyor:

«Tecahül-i ârif pek lâtif bir üslubtur. Fakat unvanından dahi anlaşılacağı üzere bu yolda söz söyleyecek adam hakikaten ârif olmak lâzım gelir. Böyle olmazsa ona «Tecahül-i ârif» değil «Tearûf-i cahil» demek münasib olur.

«Tearûf-i cahil için bir misal aranırsa tevbihe lâyük olan bir şahsa tevbihi suretinde «Ne yapıyorsunuz?» diyen bir adama o şahsın «Şükür iyiyiz, siz ne yapıyorsunuz?» yollu cevap vermesi tasavvur olunsun.

«Şeyh Galib'in:

Gel ârif ol ki ma'rifet olsun tecahülün

sözü tecahül-i ârifin ârifane bir tâbidir.

«Tecahül-i ârifte tenşit, tevbihi, tahayyür, tedellüh, aşkıta medhuşî, medihte mübalâğa, zemde mübalâğa gibi nükteler itibar olunur.

«Tenşite misal:

«Abbâsî halifelerinden Mansur, ölen amcası kızını gömülmeğe üzere hazırlanan mezarın kenarına gelerek cenazenin gelmesini hüzünle beklerken Arabin zarafetiyle meşhur şair Ebu Dulâme huzurunda bulunuyordu. Aldığı emir üzerine o da bir tarafa oturdu. Halife mezarı göstererek dedi ki:

— Ya Ebu Dulâme: Burası için ne hazırladın?

Şair şu cevabı verdi:

— Halifenin amcası kızını.

Bu cevap Maasur'u gülmeğe mecbur etti.

«Fıkranın revişinden anlaşıldığı veçhile Halife'nin «burası için ne hazırladın?» demekten maksadı «âkıbet ölüp kabre girdiğin zaman iğine yarıyacak sâlih amelin var mı?» demek olduğu bilindiği halde Halife'yi tenşit kasdiyle tecahül ederek yukardaki cevabı vermiştir.

Rahmetli üstad tahayyüre;

*Bir başka bed'i'a gösterir her dam-i aşk
Hakkıyla kim olmuş kim olur mahrem-i aşk
Geh gülşen olursun dile gâhi külhan
Cennet mi cehennem misin ey âlem-i aşk*

Tedellüh'e de:

*Merhaba ey tarab abâd-ı hazin ü hali
Bir zaman olmuş idin yâr ile sen de hemdem
O ne hoşdem, ne kadar neşvêli bir âlem idi
Aceba avdet eder mi o zaman-ı hürrem?*

manzumelerini öraek olarak kaydettiği gibi tavsife de Nef'inin Edirne hakkındaki şu parçasını göstermiştir:

*Edrine şehri mi bu ya gülşen-i me'va mıdır?
Ande kasr-ı padişahı cennet-i a'lâ mıdır?
Beyt-i ma'mur-i felek mi ol fezade ol saray?
Ya zemini cennet olmuş Ka'be-i ulya mıdır?*

*Daima böyle müferrih mi bu cây-i dîlküşa?
Her zaman âb u havası böyle ruhefza mıdır?
Yoksa şimdi eyliyen âb u havasın terbiyet
Âfitab-ı devlet-i şâh-ı cihan-ara mıdır?*

Aşağıdaki beyit de tecahül-i ârifâ örnek teşkil eder:

*Ben mi çıdırdım İlâhi; yoksa hiç mi farkı yok?
Gördüğüm çılgın guruhun zümre-i divâneneden?*
Lâ

TECAVEZALLAHÜ AN SEYYİATİH

(تجاوز الله عن سيئاته) [Hal.] Allah günahını affet- sin yerinde kullanılır bir tâbirdir. İyi nam bırakmamış olanlardan bahsclunduğu sırada kullanılan bu tâbir tarihlerle terceme-i hal (biographie) kitaplarında geçer.

TECEDDÜT EDEBİYATI (تجدد ادبیاتی)

[Ede.] Tanzimatla başlayan edebiyat mektebi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Tanzimat Edebiyatı» da denir. Bu devre edebiyatının teceddüt vahit tanzimat adını alması, başlangıcının Tanzimat'a raslaması itibarıyledir. Hierî onüçüncü (Milâdî ondokuzuncu) asır ortalarında yenileşmiş ve ilerlemiş Avrupa'ya eskilik ve gerilikle karşı durulamıyacağı anlaşılacak yenileşmek ve ilerliye bilmek için mütefekkirler arasında uyanan hareket tesiriyle H. 1255, M. 1839) senesinde Gülhane'de okunan Hatt-ı hümayunla «Tanzimat» ilân olundu. Tanzimat ile başlayan yenilik hareketlerinden edebiyat da hariç kalmazdı. Nitekim öyle olmuş nesirde ve nazımda birtakım yenilikler meydana getirilmiştir. İşte Teceddüt edebiyatı bu yeniliğin mahsulüdür. (Bak: Tanzimat Edebiyatı).

Bu devri «Servet-i Fünun», onu «Fecr-i âti», Fecr-i âti de «Millî Edebiyat» takibetmiştir.

TECELLİ (تجلی) [Sof.] İlâhî feyzin müminlerin balbinde zuhuru yerinde kullanılır

bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde «Envar-ı guubtan kalblere münkeşif olan hab» diye tarif olunan bu tâbirin izahatı şöyledir;

«Gayb kelimesinin cemilenmesi mevarid-i tecellinin taaddüdü itibariyledir. Çünkü her ism-i ilâhînin ihata ve vücuhu itibarıyla tecelliyat-ı mütenevvisi vardır. Bâtından tecelliyat zuhur eden gayıpların usulü yedidir: 1) Gayb-ül-hak; gayb-il-hak ile onun hakayıkıdır. 2) Ev Edna mertebesinde en hafi temyiz ile gayb-ı mutlakdan münfa'il olan gayb-ül-hafadır. 3) Kabe kavseyn mertebesinde hafi temyiz ile gaybet-i ilâhîden munfasıl olan gayb-üs-sırdır. 4) Gayb-ür-ruhtur. O da tâbi-i emri de temyiz-i ihfa ve hafi ile munfasıl olan sırr-ı vücudî mertebesidir. 5) Gayb-ül-kalbtir. Bu da ruh ile nefsin tesauku mahalli olup sırr-ı vücudîyi istilâ mevkîidir ve cemi-i kemalin ahadiyyeti kisvesinde sırr-ı vücudînin isticlâsına minessa-i (gelin sandalyası) ziyenettir. 6) Gayb-ün-nefstir. Bu da münazıra-i mânevîyyeye ünsiyyet derecesidir. 7) Letâif-i bedenîyye gaybidir. Bu da cem'an ve tafsilten letâifin müstahik olduğu şeyi keş için enzar-ı fikriyyenin mahallî i tarhıdır.»

*Sen tecelli eylemezsin perdede ben var iken
Şart-ı izhar-ı vücudundur adım olmak bana
Avni*

TECELLİ-İ ÂSAR (تجلی آثار) [Sof.] Cismanî suretteki şehadet âlemi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Vesait-i ulvî ve süfliden ve mürekkebatan her suretle ki Hazret-i Hakki müşahede ede ve hiyn-i rû'yetle bile ki Hazret-i Haktır. Ana tecelli-i ârarî derler. Cemi' tecelliyat-ı âsariden bir tecelli-i sûrî vardır. Suret-i insanda müşahede etmek etem ve âlâdır.»

TECELLİ-İ EF'AL (تجلی افعال) [Sof.] Allahın fiillerinden bir fiilin, kulun kalbine münkeşif olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlere göre bu mertebe müptediler için korkulu ve ayak kayacak bir mevkidir. Sehve ve dalâlete düşmeğe çok dikkat lâzımdır. Tecelli-i ef'ali savn-ı Hak ile atlatan daha yüksek bir mertebe olan «Tecelli-i esma»ya mazhar olur. Bunlar ancak ehline malûm birer keyfiyettir. Tecelli-i ef'al; yedi mertebesi olan sülûkün üçüncü mertebesinde zuhur eyler.

TECELLİ-İ ESMA (تجلی اسماء) [Sof.] Allahın esma-i hüsnâsından bir ismin abd'in kalbine münkeşif olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlere göre tecelli-i ef'ali savn-

Hak ile atlatan kâmil tecelli-i esma ve sıfata yükselir. Böyle bir tecelli vâki olunca o kimse o ismin nurları altında öyle mağîub ve o derece büyük bir hayret ve vellehe (şaşkınlık) düşer ki eğer Hak Taalâ o isimle nida olunsa o kimse bu nidaya cevap verir. Gerek tecelli-i ef'al ve gerek tecelli-i esma ve sıfat ancak ehline malûm birer keyfiyettir. Tecelli-i esma; yedi mertebesi olan sülûkün dördüncü mertebesinde zuhur eylediği yine sofîyyeye ait eserlerde yazılıdır.

TECELLİ-İ RAHİMİ (تجلی رحیمی) [Sof.] Allah tarafından mü'minlere, siddiklere ifaza olunan kemafât yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «Tecelli-i has» dahi denir. Marifet, tevhid, riza, teslim, tevekkül, nehyolunan şeylerden kaçınmak şeklinde olan bu tecelliler sayesinde mü'min kâfirden, muti âsiden, kâmil nâkıstan mümtaz olur.

TECELLİ-İ RAHMANİ (تجلی رحمانی) [Sof.] Allah tarafından mevcudata ifaza olunan vücut yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bütün mevcudatta müsavi olan bu tecelliye «Tecelli-i Âm» da denir.

TECELLİ-İ SIFAT (تجلی صفات) [Sof.] Allahın sıfatlarından bir sıfatın kulun kalbinde münkeşif olması yrinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlerde o sıfatın bazı eserleri Allahın fazl ve keremi o fani abdde zâhir olurdu. Meselâ Allah ona semî' sıfatiyle tecelli kıldıkta o kimse cemadatın (cansız şeyler) bile konuşmalarını işitip mânasını anlıyabilirler. «Hakk al-yakin» mertebesi bu makamdı.

TECELLİ-İ SIFATI (تجلی صفاتی) [Sof.] Mebdei, zattan temeyyüz ve taayyün edecek vecihle ilâhî sıfatlardan bir sıfatla vuku bulan tecelli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TECELLİ-İ ŞÜHUDİ (تجلی شهودی) [Sof.] Nur ismi ile müsemma (adlanmış) olan vücudun zuhuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu, Hakkın halk etmiş olduğu ekvanda (varlıklarda) esmanın zuhurudur ki buna nefsi Rahman denir.

TECELLİ-İ ZATİ (تجلی ذاتی) [Sof.] Hiçbir sıfat itibar etmeksizin mebd-i zât olan tecelli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlere göre tecelli-i zatî, tecelli-i esma ve sıfatın tavassutiyle kaaimdir. Çünkü Hakkın mevcudat üzerine min hays-iz-zat (zata, şahsa nispetle) tecellisi ancak hüçb-ü esmadan (Allahın gizli isim ve sıfatlarından) bir hicab (perbe, örtü) arkasından olması zaruridir.

TECERRÜD (تجرّد) [Sof.] Masivadan tamamiyle el çekerek Allah'a müteveccih olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tecerrüd; Arapça soyunmak demektir. Bu türlü hal sahiblerine «Ehl-i tecrid» denir.

TECHİZAT-I SEFERİYYE (تجهيزات سفریه) [Ask.] Yola çıkacak askerî kıt'aya lüzumu olan erzak, eşya, mühimmat ve sair her türlü eşya hakkında kullanılır bir tâbirdir. Harb gemilerinde yakacak da bunlara dahildir. Techizat; lüzumlu şeyleri hazırlamak demek olan techiz'in cem'idir.

TECHİZ VE TEKFIN (تجهیز و تکفین) [Fık.] Ölünün gömülmesi için lâzım olan kefen, pamuk ve saire gibi şeyler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Techiz ve tekfin terikeye (halk arasında tereke) taalluk eden hakların ilkinin teşkil eder. Techiz ve tekfin terikenin haline göre mâruf ve mutedil olmak lâzımdır.

TE'CİL-İ DÜYUN (تأجيل دیون) [Mal.] Ödenme vakti gelen borcun geri bırakılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Garb dillerinde karşılığı Moratorium.

TECRİD (تجرید) [Ede.] Bir şairin kendini mücerred bir şahıs yani ayrı bir adam farzederek ona hitab eylemesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Eğ altmışına sâl-i hayatın eren âdem;
Altmış senelik ömrün, elinde nezi kaldı?
Gaflet mi tegafül mü nedir, neyse uyan bak
Bihude gûzar eylemesin müddet azaldı.*

Tahir Olgun

§ [Sof.] Masivadan el çekerek Allah'a müteveccih bulunmak hali yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü hal sahiplerine «Ehl-i Tecrid» denir.

*Meslek-i tecriddir feragat evi
Terk-i mal eyle hanümandan geç
Fuzuli*

TECVİD (تجويد) [Kır.] Arapça güzel yapmak, yapılmak demek olan bu tâbir ıstılah olarak harflerin her birini mahreçlerinden sıfatlarıyla meydana getirerek söylemek, okumak yerinde kullanılır. Bu münasebetle Kur'anı güzel okumağa yarıyan ilme alem olmuştur.

*Sada-yı seyl çeker medd-i muttasıl yani
Ki medd-i muttasıl ile olur kiraat-i mâ
Fuzuli*

Tecvid'e göre (ما = ma') kelimesinde harf-i med olan (ا = elif) ten sonra sebeb

med olan (= hemze) bulunduğu için (mâ) kelimesini (medd-i muttasıl) ile çekerek okumak lâzımdır.

TEDAHÜLE KALKMAK (تداخله کالمن) [Mal.] Aylık ve sair alacakların vaktinde ödenmeyip geri kalması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Birbirine girmek, iki şeyden her biri diğerine karışmak demek olan tedahül, ekseriya geri kalma mânasında ve borç taksitleriyle saire hakkında kullanılır.

TEDAHÜL YILI (تداخله یلی) [Mal.] Hierî sene ile Malî, Şemsî sene arasındaki farktan doğan sene kaybı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ay esasına göre hisablandığı için Kamerî de denilen Hierî sene ile Milâdî sene arasında da 36 senede bir sene fark hasıl olmakta, bu da tedahül yılı sayılmakta idi. Tedahül; Arapça birbirine girmek, iki şeyden her biri diğerine karışmak demektir.

TEDANİ (تدان) [Sof.] Mukarriblerin mi'racı (urucu, çıkacak yeri) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlerdeki izaha göre mukarribinin mi'racı bil'asale yani veraseteiz olunca kab-ı kavseyn mertebesine müntehi olur. Veraset-i Muhammediyye hükmü ile olursa «Ev edna» mertebesine varır. Bu mertebe rakika-tüt-tedaninin mebd'idir.

TEDELLÂ (تدلی) [Sof.] Sofiyye ıstılahı olarak mukarrebının, makamların son mertebesine yükseldikten sonra ifakatbahş olan bir sahne nüzulü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlerdeki izaha göre tedellâ, Hakkın zât-ı kudüsinden nüzulü mukabilinde de söylenir. Buradaki kudsi zat bir kudsiyyettir ki masivallahın kadem-i istidadı oraya basamaz. O istidad ister vâsi', ister zik olsun.

TEDVİR (تدویر) [Ede.] Döndürmek, döndürülmek demek olan bu tâbir edebiyat ıstılahı olarak bir mısra'deki kelimelerin yerini değiştirmekle veznin ve mânanın bozulmaması yerinde kullanılır.

*Semen geldi Recât ye bu mahbesde oturmaktan
Mısra'ıyla meali bozulmıyan aşağıdaki şekilleri
buna örnek teşkil eder:*

*Recât ye semen geldi bu mahbesde oturmaktan
Bu mahbesde oturmaktan Recât ye semen geldi
Oturmaktan bu mahbesde Recât ye semen geldi*

Kelime oyuncuğu olan bu türlü şeyler Divan edebiyatında hüner sayılırdı.

TEFARİK (تفاریق) [San.] Az kıymette olan ufak tefek şeyler, küçük hediyelik eşya ye-

rinde kullanılır bir tâbirdir. Ekseriya hacıların akraba ve dostlarına getirdikleri hediyeler hakkında kullanılır.

TEFAVÜT-İ HASENE (تفاوت حسنة) [Mal.] Hicri sene ile Malî sene arasındaki on gün ve yirmi bir saatlik farktan meydana gelen varidat (gelir) farkı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu fark Hicri senenin 354 gün 8 saat 48 dakika, Malî senenin ise 365 gün 8 saat 5 dakika olmasından ileri geliyordu. Maliyeye mukataalar Hicri sene üzerine ihale edilir ve bu iki sene arasındaki farka isabet eden kısım ayrıca alındığından bu farka «Tefavüt-i Hasene» denilirdi.

TEFE (تفه) [San.] İçinde yirmi altın yaprak bulunan pakete verilen addır. On yaprağı ihtiva eden paketlere «Deste» denilir. Yerli altın varaklarının 10 yaprağına «Deste», 10 desteye «tefe», Avrupa altın varaklarının yirmi yaprağına «deste», 200 yaprağına «tefe» diyenler de vardır.

§ [San.] At eyerinin iki taraflı yuvarlak eteği ile tef gibi yuvarlak şeylere de «tefe» denir.

TEFE BAŞI (تفه باشی) [Giy.] Sırma işlemeli kadın elbisesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sırma işlemler hakkında da kullanılır.

TEFECİ (تفeci) [San.] İzin almadan faizle para vermeği âdet edinmiş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tefecilik ödünç para verme kanunu hükümlerine aykırı olduğu için suçtur. Kanun hükümlerine göre tefeciliğin suç teşkil etmesi kanunla tâyin olunan miktardan çok yüksek faiz alınmasından ve bu suretle muztar vaziyette bulunanların zarara sokulmasından dolayıdır.

TEFELİ BEZ (تفعلی بز) [San.] Tarakla ziyade vurulup sık dokunmuş bez adıdır. Dayanıklı olduğu için makbuldu.

TEFE'ÜL (تفه‌ؤل) [Hal.] Fala açmak, fal tutmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bakla, kahve telvesi gibi şeylerle fala bakmayı uygun görmeyenler ve daha ziyade okumuşlar Hafız'ın divanından tefe'ül ederlerdi. Divandan tefe'ül, açılan bir sayfa ve o sayfanın başında, orta veya sonundaki beyit tutulmak suretiyle yapılırdı.

TEFVİK (تفویک) [Ok.] Yayın sol el ile yukarıya kaldırılması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEFVİZ (تفویض) [Mal.] Arazi-i Emiriye'nin müzayede veya mukadder (takdir olunan) bedeli peşin alınarak devlet tarafından satılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir işi bir kimseye havale etmeğe de tefviz denilir. Tefviz Arapça bir şeyi veya bir işi birine ihale ve sipariş etmek, edilmek demektir.

§ [Sof.] Lûgat mânası bir şeyi veya bir işi birine sipariş etmek demek olan bu tâbir sofiyye ıstılahı olarak her şeyi Allaha havale etmek, her şeyi Allah'tan beklemek yerinde kullanılır. «Tevekkül, tefvizin bir şubesi gibidir» denilen (İstilahat-ı Meşayih) te şu tafsîlât da vardır:

«Tefviz her veçhile tevekkülden evsa'dır (geniştir) ve hem edebe evfaktır (uygundur) ve sâlike elyaktır (lâyıktır). Zira tefviz havl ve kuvvetten berî olmak ve kendüyü Hak rızası için kenî tasarrufundan tahliye kılmaktır. Tevekkül ise nefsin mesalihinde Hakkı kenduye vekil ittihaz etmektir. Bunda min veçhin (bir cihetten) cür'et ve cesaret vardır ve nazar olursa su-i edepten halî değildir. Eger Cenab-ı Hak Celle Şanuhu tevekkülü mendup kılmaya idi enbiya ve evliyadan kimse buna cür'et etmezler idi»

*Gelir elbette zuhura ne ise hüküm-i kader
Hakka tefviz-i umur et ne elem çek ne keder
Vâsıf*

TEFVİZ-İ TALAK (تفویض طلاق) [Fık.] Kocanın talâkı (boşamayı) karısına veya üçüncü bir şahsa bırakması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bununla beraber kocanın boşama hakkı bakidir. Halk arasında nadiren yapılan bu muamele Hükümdarların (Padişahların kızları, kız kardeşleri ve mensupları) evlenmelerinde ekseriya tatbik olunurdu. Bundan maksat kocasıyla anlaşamayanların kolaylıkla ayrılmasını temin içindi. Vesikalarda geçer.

TEGAZZÜL (تغزل) [Ede.] Gazel yazmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Divan Edebiyatı nevelerinden biri olan gazel, ayrıca yazıldığı gibi kaside arasında da yazılır, bununla beraber tâbir daha ziyade kasidelerdeki gazeller hakkında kullanılırdı. Nedim, «Gelir» redifli kasidesine:

*Nâz u şiveyle ki âğuşama cânâne gelir
Sine-i kalbi geçüp tâ harem-i cânê gelir*

diye bir gazel ile başladığı gibi Nef'i de:

*Şükr kim bir bârigâh-ı lûfte kıldım intisap
mısra'ıyla başlayan kasidesinin sonlarında:*

*Göz ucuyile âşıkâ geh lûlfeder gâhi itab
Bir suale yer komaz ol gamze-i hazır cevab*

TEHALLİ (تحلی) [Sof.] Lûgat mânası zinetlenmek, donanmak, güzel şeyle bezenmek demek olan bu tâbir sofiyye ıstılahı olarak ilâhî ahlâk ile sıfatlanmak yerinde kullanılır.

TEHALLÜS (تحلص) [Ede.] Mahlûs almak, asıl adından başka bir isim kullanmak demektir. İsimlerinden ziyade mahlûslarıyla şöhrat bulan şair ve muharrirler vardır.

Bir de hüsn-i tahallûs vardır ki mahlûsın yalnız lâfzı değil, mânasını da murad etmektedir. Bakî'nin:

*Minnet Hüdaya, devlet-i dünya fena bulur
Bakî kalır sahife-i âlemde âdımız*

beytindeki (Bakî) kelimesinin kullanılışı gibi.

TEHARUC (تحرارح) [Fık.] Vereseden bazısının terikeden (halk arasında tereke) muayyen bir şey veya hisse üzerine uzlaşarak terikeden çıkması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEHECCÜD (تهجد) Gece vakti kılınan namaza verilen addır. Tanınmış âlim Kâmil Miras, teheccüd hakkındaki Hadislerin tercüme ve izahına (Sahih-i Buharî Muhtasarı, c. 4. s. 9 ve mütaakıp) «Habibim! Sana mahsus bir sevap ve fazilet olan gece namazına, gecenin bir kısmında uyan, kalk» mealindeki (ومن الليل) âyeti ile başlıyor ve şu tafsîlâtı veriyor:

«Kibar-ı tâbiünden ve Muhadremundan Esved ile Alkame «تهجد بعد النوم» = teheccüd, uykudan sonradır» demişlerdir. Binaenaleyh teheccüd için uyku haylulet etmek (araya girmek) şarttır. Hattâ hiç uyumaksızın bütün geceyi ibadetle geçirmeyi âdet edinmek mekruh addedilmiştir.

«Nâfile» Nazm-ı şerifindeki «Nâfile» ziyade mânasınadır. Emirî veya kumandanın askerinden fazla yararlık gösterenlere muayyen hisselerine zamime olarak verdiği ganimet mahlûs «Nefil» ıtlak olunur ve «infal» ile cemilenir. «Lâm» da ihtisas içindir. Binaenaleyh Âyet-i kerimeden teheccüd namazının Peygamberimize ümmetinden müstesna olarak tahsis buyrulmuş bir ibadet olduğu müstefad oluyor (anlaşıyor). Fakat bu ziyade ve müstesna ibadetin hükmü, mahiyeti nedir? Bu mübarek namaz Resul-i Ekrem için bir fazilet-i zâide midir? Binaenaleyh «Mendub» demek midir? Yoksa beş vakit namaz üzerine ziyade kılınmış fariza-i zâide mi demektir? Bu cihet seleften halefe ihtilâf edilerek intikal etmiş bir meseledir.

«Tâbi'in müfessirlerinden «Mücahid ibn-i Cübeyr» demiştir ki: Teheccüd namezî Hazret-i Resul için nâfiledir, ziyade-i sevaptır, ziyade-i fazilettir. Çünkü Peygamber-i Zığanın ma tekaddem ve ma teahhar yani geçmiş olan işlenmiş ve işlenecek bütün günahları mağfiret olunmuştur. Ümmet hakkında ise böyle değildir. Onlar için gece namazı kefareti-zünuptur (günahların kefaretidir); vesile-i mağfirettir. Mücahit gibi Kutade'nin âyet-i kerimede nâfileyi tetavvu' (nâfile namaz) ve faziletle tefsir ettiği rivayet edilmiştir. İbn-i Hibban'ın rivayetine göre Ebu Umame Radı-yallahü anhten: «Teheccüd namazı kılan bir mü'min için bu namaz nâfile midir? Yani ziyade-i mesubat hükmü cari midir?» diye sorulmuş o da cevaben: «Bu fazilet Resul-i Ekrem'e mahsustur. Her ân günahtan hâli oluyun ümmet hakkında bu nasıl olur? Teheccüd ümmet için kefareti-zünuptur» demiştir. Buharî şarihlerinden İbn-i Battal seleften gece namazı Resul-i Ekreme vâcibtı, diyenlerin teheccüd âyeti hakkındaki şu tefsirlerini nakletmiştir: Bu gece namazı Habibim senin için beş vakit namaz üzerine ziyade kılınan bir farzdır; bu namazla sen, ümmetinden mümtaz kılındın.»

Üstad, teheccüd namazının Cenab-ı Risalemeab hakkındaki hükmün mendup veya vâcib olduğuna dair Fıkıh kitaplarındaki iki nevi icthad taraflarının mütalâalarını yazdıktan sonra «Teheccüdün efdal vakti» başlığı altında şu tafsîlâtı veriyor:

«Sahih-i Müslim'de Ebu Hüreyre Radıyalahü Anhten rivayet edilen bir hadis-i şerifte Teheccüd namazının faziletli ve en fayzli namaz gece namazıdır. Geceyi taksim edersek, nisf-ı ahiri (ikinci yarısı) namaz için en faziletli bir vakittir. Eğer geceyi üçe bölersek orta kısmı en mübarek zamandır» buyurmuştur. Salât-ı Davud Aleyh-is selâm hakkında (581) inci olarak tercümesi gelecek olan Abdullah İbn-i As'ın hadisine göre gecenin altı cüz'ünden dördüncü ve beşinci cüzlerinde kılınan namaz daha faziletlidir.

«Sünen-i Ebu Davud'da teheccüd namazına, tergip için akdolunan bir babda Ebu Said-i Hudrî ile Ebu Hüreyre Radıyallahü anhumadan rivayet olunan bir hadis-i şerifte: «Her kim gece uyanır ve hayat arkadaşını da uyandırır da ikisi birlikte iki rek'at namaz kılarlarsa bu zevç ve zevce (الزكراء والذكراء) zümresinden sayılırlar» buyurulmuştur. Bu hadis-i şerifte: «Erkek olsun, kadın olsun Allahı çok zikredenler (Yok mu? İşte) Allah Taalâ bu ehl-i zikr için marifet ve yüce ecr ü menzilet ha-

zırlamıştır» mealindeki âyet-i kerimenin tefsirine de işaret buyurulmuştur.»

İbadet ve taatı zevk edinmiş dindarlarla beraber Nakşi ve Celvetî gibi Sünnî olan tarikât müntesipleri Teheccüd namazına devam ederler.

Eyledi teheccüd şeban gâh
Kalbinde dururdu haşyetullah
Lâ

TEHEKKÜM (تَهَكُّم) [Ede.] Lûgat mânâsı istihza etmek, zevklenmek demek olan bu tâbir edebiyat ıstılahı olarak «ta'riz» in tesirli kısmı yerinde kullanılır.

Edebiyatı tutup boğdu gürûh-i kudema
Okayun siz de onun cânına ey genç üdeba
Tahir Olgun

TEHİ DEST (تَهِي دَسْت) [Hal.] Mecaz yoluyla müflis, züğürt yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ey tehi dest ü belâ dide kasavet çekme
İrşir gam yeme vakt-i kerem Allah kerim
Fâzil

TEHLİL (تَهْلِيل) [Sof.] Lâilâhe illâllah kavl-i şerifini zikretmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şairler bu başlıkla şiirler de yazarlardı. Bu itibarla Edebiyat tâbirlerinden de sayılır.

TEHLİL

Zâtım benim ey zâtına hüccet olan Allah
Ey varlığı varlık ile müsbet olan Allah

Evhama hakayık olamaz münkeşif amma
Zulmeller eder kalbime envarını iyma

Manzurum olan hey'et-i mecmua-i zerrat
Bir namütenahillîğt etmektedir ispat

Daldıkça temaşa-yı masabih ile zikre
Mecbur olurum her gece tesbih ile zikre

Sensin getiren gördüğüm eflâki vücude
Sensin beni meyyal kılan hâk-i sücude

Bir zerre kalırsa bu semavata göre arz
Binnisbe demek etmeliyim kendimi yok farz

Mahdud iken insandaki akl'ey ulu Yeşdan
Olmaz mı bu pagansız olan mülküne hayran

Bilfarz kabul etmese de akl, tenaht
Bir cüz kalır, külli onun sensin ilâht

Bir cüz'e bakıp külli nasıl eylerim inkâr
Bir katre eder fikrime ummanları ihtar

Ecram birer zerre-i zîşân'ı celâlin
Ezhar ise evrak-ı perîşan-ı cemâlin

Ebhar meraya-i feza-yı melekûtun
Kâhsarlar âsar nûma-yı ceberutun

Eşcarda kuşlar ediyor namını tebcil
Eşcar ki ervaha olur minber i tehlil

Gerdenşüde-i feyz i derindir bu avalim
Baziçe-i dest-i kaderindir bu avalim

Muhtaç değilsin bu hükûmette şerike
Ey şâh-ı melâik sipeh ü arş erike

İdrak-i ulûhiyyetine var mıdır imkân?
Aklın daha mahiyetini bilmiyor insan

Bivalid ü mevlûd vücud-ı samedîsin
Allah ü ehadsin, ezelsin, ebedisin.

Ismail Safa

Şinasi'nin «Tehlil» başlıklı kıt'ası:

Cenab-ı Kibriya elhak sezavâr-ı ibadettir
İbadet ana zikr ü fikr-i hâlisten ibarettir
Garaz bından mücerred i'tiraf-ı zât-ı Vahdetdir
Nehavf-i nâr-ı duzahtır, ne şevk u zevk-i cennettir

Hilâli her ne zaman görsem eylerim tehlil,
Değil mi vahdetine sâni'in delil-i celil?
Muallim Naci

TEHZİL (تَهْزِيل) [Ede.] Ciddî bir eseri hezil suretine koymak, yahut başka bir tarifile hezl tarzında nazire yazmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tehzil; edeb dairesinden çıkmamak şartıyla makbul sayılır. Bu yolda eski şairlerden (Mürekkepçi Havâi) ile (Sürurî) tehzilde şöhet almışlardır.

Mürekkepçi Havâi'nin tehzillerinin bazıları asıllarıyla birlikte aşağıya yazılmıştır:

Derd-i serden nice azâd olur c! taife kim
Bâde nuş eyliyecek yerde gülâv' sterler
Sen hemen dildeki nakş-ı hevesi nahveyle
Senden ey hoca ne defter ne kitab isterler
Nâbi

Sancıdan kışta nice kurtulur ol taife kim
Çorba nuş eyliyecek yerde hoşâb isterler
Sen hemen kışta çariksız koma şakirdlerini
Senden ey usta ne kalçın, ne çorab isterler
Havâi

Dili ne nâil-i zevk-i vîsal edebildik
Ne kaail-i elem-i günc i intizar edebildik
Reca-yı vasl ile ol şaha arzıhaller ettik
Ne bir mahalli dedirdik ne derkenar edebildik
Nâbi

Dili ne mâil-i vadi-i kisb ü kâr edebildik
Ne sâil-ı der-i nabeste-i kibar edebildik

Büyük sarık ile şakirdimiz bu babe getirdik
Ne bir efendi dedirdik ne kisedar edebildik
Havâi

*

Gerdun verirdi çehre-i mihr ü mehe kesad
Hıfz-ı gubar-ı hatrına bir yer istemem
Nâbi

Şakirdler siler süpürür hırdavatı hep
Dükânda buriya bulamam minder istemem
Havâi

*

Dağıttın hâb-ı nâz-ı yârı ey feryâd; neylersin?
Edip seyrangehim yekser harâb âbâd, neylersin?
Behâyi

Dağıttın arpa vü bağdâyımı ey bâd; neylersin?
Edip harmengehim yekser harâb âbâd, neylersin?
Havâi

TEKADÜM-İ ZAMAN (تَكَادُمُ الزَّمَانِ) [Huk.] Bir hâdisenin vukuundan itibaren bazı hallerde dâvanın bakılmasına, şehadetin dinlenmesine mâni teşkil eden müddet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tekaddüm-i Ahd» de denir.

TEK AHARLI (تَكْ أَهَارِلِي) [San.] Üzerine bir defa «Ahar» sürülen kâğıtlara verilen addır. İki veya daha ziyade defa ahar sürülmüş olan kâğıtlara «çift aharlı» denilir. Ahar; yumurta akı, şap ve daha bazı maddelerden yapılır. (Bek: Ahar).

TEK ALİ (تَكْ أَلِي) [San.] Eski kâğıt nevirlerinden birinin adıdır. Tek bir sayfadan ibaret olduğu için bu ad verilmişti. Aynı kâğıdın iki sayfalı olanlarına «Çif ali» denilirdi.

TEKÂLİF İ EMİRİYYE (تَكَالِيفُ امِيرِيَّة) [Mal.] Devlet nam ve hisabına alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Toprak, hayvan mahsulleriyle, arazi, bina ve saireden velhâsıl her ne nam ile ve her neden olursa olsun alınan vergi ve resimler tekâlif-i emiriyeden sayılırdı.

TEKÂLİF İ ÖRFİYYE (تَكَالِيفُ عَرَفِيَّة) [Mal.] «Tekâlif-i şer'iyye» (Şer'i vergiler) dışında olarak alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Angarye de bunda dahildir, İslâm Devletinde vergiler başlıca iki kısma ayrılmıştır:

- 1 — Tekâlif-i şer'iyye.
- 2 — Tekâlif-i fevkalâde.

Tekâlif-i şer'iyye; hükümleri Fıkıh kitaplarında tafsilatı yazılı ve taksimatı şer'i şerife

uygun olan, Tekâlif-i fevkalâde de onların dışında kalan vergilerdir.

Tekâlif-i fevkalâde şöyle tarif olunmaktadır: Devletin fevkalâde ihtiyaçları için hükümdarların emirleriyle vaz'olunan tekliflerdir.

Fevkalâde vergiler ikiye ayrılmıştır:

- 1 — Tekâlif-i örfiyye.
- 2 — Tekâlif-i şakka.

Tekâlif-i örfiyye; cihad ve harb ihtiyaçları için devlet hazinesinde karşılayacak para bulunmadığı zamanlarda tekâlif-i âdiye kaidelerine tevfiikan tarh ve tahsiline mesag (ruhsat) bulunan tekliflerdir.

Tekâlif-i şakka; ir-iyaca müstenit ve teklif kaidelerine muvafık olmiyan ve binaenaleyh vaz' ve tahmiline şer'i cevaz bulunmiyan tekliflerdir.

Şer'an birine mesag gösterilip diğerine gösterilmemesinin sebebi, birincisinde nisfet ve adalet vâzıh olduğu halde ikincisinde bunlardan bir eser görülmemesidir.

Hulefa-yi Raşidin, tekâlif-i şer'iyyeden ayrılmamışlar, örfi teklif tarh ve tahsil etmemişlerdir. Ondan sonra gelen İslâm Devletlerinde ihtiyaçlar çoğaldığı için tekâlif-i örfiyyeye müracaat zorunda kalmışlardır.

Tekâlif-i örfiyye Osmanlılarda ilk defa olarak İkinci Bayezit zamanında (Avarız vergisi) adı altındaki vergi ile başlamıştır. Bu da o sırada hissolunan malî zaruret olmasıyla tarh ve tahsil olunmuştu.

Osmanlılarda gösterilen şer'i cevaza istinaden birbirini takibeden muharebeler sebebiyle tekâlif-i örfiyye tarh ve tahsil olunmuş ve şer'i mesag dışında olarak tekâlif-i şakka suretinde bir teklif tarh ve tahsil olunmamıştır. Şu kadar ki tekâlif-i örfiyye esasen muvakkat ve fevkalâde şeyler iken harblerin ve dahili gailelerin birbirini takibetmesi yüzünden hemen hepsi daimî bir teklif şeklini almış ve içlerinden bazıları kaidelere aykırı olarak tarh edildiği için «tekâlif-i şakka» ya benzemiştir.

Osmanlıların istilâ devrinde dış ve iç hazinelerdeki nukut (para) ve hâsılât harb masraflarını daima temine küfi idi. Binaenaleyh muharebeler için bu suretle tekâlîfe lüzum görülmezdi. Fakat sonraları muharebeler birbirini takibetmiş, iş büyümüş, mevcut para kâfi gelmemiş olduğundan bu yolda vergi alınmağa zaruret hasıl olmuştur ki bu ihtiyaç Hierî onbirinci (Milâdî onyedinci) asırdan itibaren başlar.

Tekâlif-i örfiyye; İstanbul ve mümtaz eyaletlerle o vakit müstesna bir surette idare olunan Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Musul,

Trablusgarp, Bingazi ve Yemen vilâyetlerinden masda Anadolu, Rumeli ve Arabistan vilâyetlerinde tatbik mevkiine konulmuştur.

Tekâlif-i örfiyyenin tarhi şu suretle cereyan ediyordu: Her sene Vali, Mütessellim ve Voyvodalar tarafından vücut ve âyan-ı memleket (memleketin ileri gelenleri) ve Kadı marifetiyle memleketin erkek nüfusu veya evi üzerine konularak (Ruz-ı Hızır) ve (Ruz-ı Kasım) itibarıyla iki taksitte alınmak üzere tevzi defterleri tanzim edilir ve bu defterler Şer'iyye mahkemelerinin sicill-i mahsusuna (defterlerine) kaydolunurdu. Şer'i hüküm mükelleflerce makbul ve mesmu' olduğundan herkes hissesine düğeni derhal vererek kurtulur, bakayası kalmamak hasebiyle gerek memurlarca ve gerek defter ve kayıtlarca bir gûna müşkilâta tesadüf edilmezdi.

Bu tevzi defterine bir memleket ahalisinden istihsalı mukarrer ne kadar tekâlif-i örfiyye var ise hepti idhal edilirdi. Tevzi oluncak tekâlifin umumi miktarı kaç balığ olmuşa mevcut nüfusa alesseviye taksim edilmekte ve defterin tasdikli bir örneği tahsil için kethüdalarla emirlere verilmekte idi.

Sayı 97 ye kadar çıkan tekâlif-i örfiyye gunlardı: İmdadiyye-i seferiyye, imdadiyye-i hazariyye, iane-i cihadiyye, mukabele akçesi, avarız akçesi, menzil bedeli, konak masrafı, han ve çayır kirası, bedel-i nüzul, peksimet baha, zahire baha, ulûfe baha, komanya baha, tâyinât bedeli, nan baha, katık baha, taamiyye, nevale baha, kürkçü bedeli, Tersane bedeliyyesi, Kalyoncu bedeliyyesi, gabyar bedeli, bedel-i asakir-i bahriyye, kürekçiyan-ı avarız, harc-ı ferman, harc-ı evamir, tebşiriyye-i mutade, harc-ı baba, kudumiyye, covaiz, hediye baha, ruba nûvas, iane i hükkâmiyye, bedel-i mübaşiriyye, huddamiyye, kethüdaıyye, kalemiyye, kâtibiyye, avaid-i hademe, harc-ı bab, harc-ı defter, ihzariyye, muhziyye, harc-ı hademe, harc-ı mahkeme, harc-ı kitabet, yazıcı akçesi, kaydiyye harcı, ilâm harcı, ahz-i vekâlet harcı, tahsildariyye, daire masrafı, beygir masrafı, mürur ve ubur masrafı, devir masrafı, taahhüt temessükâtı, reddiyye-i temessük, harc-ı reddiyye, derbend resmi, selâmetlik, bac, yasak, yol resmi, müruriyye, tırtıl resmi, resm-i meks, izn-i sefine, öşr-i diyet, sarrafiyye, akçe başı, güzeste, senelik nema, küherçe bedeli, kömür bedeli, kereste bedeli, kendir bedeli, köprücü derbendci, suyolcu, beldaran, sekbanlar, topçular, kumbaracılar masrafı, sefine masrafı, kayık masrafı, avaid-i mu'tade, şütürban bedeli, kâtib-i emlâk tahsisatı, maas-ı Maliye, ceyb-i

hümayun akçesi, Bab-ı âli tamirâtı, devair tefrişatı, tevziat, ianat, semerat, tayyarat.

Bunlardan «İane-i cihadiyye» doğrudan doğruya merkeze gönderildiği için «İmdadiyye-i seferiyye ve hazariyye» den ayrılırdı. Mukabele akçesinden nevale behaya kadar gelen teklifler berri ve bahri asker, zâbit ve memurların ikamet, beytutet, istirahat zamanlarında verilmek üzere ihdas edilmiş teklifler olup kürekçi bedelinden kürekçiyan avarızına kadar olan vergiler dahi gemilerde kürek çekmeğe ve yelken açıp toplamğa kaadir olanları hükümet onar akçe ile istihdam ettiğinden bunların masarifi fine karşılık tutulurdu. Gabyar, İtalyanca bir kelime olup «gabye» denilen yelkeni açıp toplayanlara mahsus bir isim idi. Harc-ı fermanan ruba nev'ine kadar olan vergiler ise vezirler, mügirler, valiler, hâkimler ve mutasarrıflarla sair memurların memuriyyetlerine, seferlerine, mukataat ve iltizam ile sair hususlara dair verilen fermanlardan ve emirlerden alınması kanun olan harçlar ve büyük memurların bir yere tâyinlerinde veya kudumlarında (işe başladıklarında) tebşiriyye ve kudumiyye ve câize ve hediye ve kaftan beha namıyla sarf veediye etmeleri mutad olan bahşişlerdi. İane-i hükkâmiyyeden tahsildariyyeye kadar gelen teklifler de hâkimlerin, kadıların, naipilerin verdikleri hüccetlerle örflerden ve sicillâta yazılan kazalar ile mahkeme işlerine dair sair mevaddan ve mal ve mukatea kalemlerinde icra olunan muamelâtın kanun hükümleriyle bir takım harçlar ve memur, kâtip, tahsildar, mübaşir, muhızır ve hademe gibi müstahdemlerin masraflarına mukabil iane ve ücret olarak tâyin olunan şeylerdi. Mübaşirler yalnız mahkeme mübaşirleri olmayıp her işde kullanılan mübaşirlerdi. Bunlara ayak kirası, beytutet, zahmet mukabili olarak ekseriya pek fahiş ücret ve bedeller verilir ve bir mübaşir gönderilecek işe ekseriyyetle beş mübaşir gönderilirdi. Daire masrafı, beygir, mürur ve ubur, devir masrafları büyük memurların ve maiyyetlerinin vardıkları, geçtikleri, oturup yattıkları yerlerde vuku bulan masraflarının halka yükletilmiş kargılığı idi.

Taahhüt temessükâtı, reddiyye-i temessük, harc-ı reddiyye, müteahhit ve mültezimlerin kefil olan taraflardan Hazineye ve Malsandıklarına verdikleri taahhüt ve kefalet senet ve temessüklerini taahhüdün ifasından sonra geri verilen maktu veya nisbi olarak alınan harçlardı.

Derbend resminden resm-i meks'e kadar teklifler tüccar'ın geçtiği derbendlerde, kapı-

larda, geçitlerde ve ekserisi Rumeli kıt'asında olmak üzere güçlkle geçilen yerlerde ikame edilen bekçiler ve han, ahşap, kârgir köprüler inşası ve tamir ve muhafazası harşılığı idi. Bu teklifler mültezimlere ihale olunurdu. Bu yüzden pek çok şikâyetler ve anlaşmazlıklar çıkardı. Çünkü mültezimler tarifeleri bozarak iki misli resim almak isterlerdi. Derbendlerde mükerrer resim alınırdı.

İzn-i sefine harçları gemilerden alınan resimlerdi. Bu resimler her devletin gemisine göre değişirdi.

Devlet sandıklarında para mevcut olmayınca sarraf, mıamelecî, murabahacı ve faizcilerden borç para alınır ve buurlara verilen faizler tevzi defterlerine geçirilerek halktan tahsil olunurdu. İşte tekâlif-i örfiyye miyanında görülen sarrafiyye, akçe başı, güzeste, senelik nema bunlardandı.

Baruthanelerle Tophane, Tersane ve sair fabrikalara lüzumu olan küherçe, kömür, kereste, kendir gibi iptidai maddeler ve mühimmat sahilde bulunan kazalardan ve daha nelerden çabukluk, kolaylık, ehvenlik varsa orarlardan veya meccanen tedarik ve nakli mümkün olan yerler halkından bu mevaddı imal, ihraç, kat' ve zer' ettiren ve nakil ve teslimini kaide ittihaz ederek meselâ bir senede birkaç yüz sefine inşa edebilecek ve esliha-i nariyesini (ateşli silâhları) daima düşmanlarınkine faik bulundurmak gibi âkilâne tetbirler ittihaz etmiş ve bu teklif ile mükellef olanları tekâlif-i örfiyyenin hepsinden müstesna tutmuş idi. Fakat sonraları sâii istimal ile bu muamele de zulüm şeklini almıştır.

Askerî ve ticarî yolların iyi halde muhafazası ve geçiş selâmetinin temini, su yollarının tamir ve inşası gibi mühim maksatlar için de bazı yerler ahalisi tekâlif-i örfiyyeden affedilmişlerdi. Bu yerler ahalisi yolların bozulan yerlerini köyce ve cemaatçe tamir ve bunlarla beraber derbendleri, geçitleri nöbet ile bekleyip muhafaza ederlerdi. Köprücü, derbendçi, suyolcu resimleri bunlardı. Beldaran, maaslı derbendçiler demekti. Sekban ve kale topçu, kumbaracıları için tâyinler ve giyim eşyası ile sair masarifi hattâ yuvarlakların (gülle) imal ve nakil masarifi, sefine, kayık masarifi, eçkiya ve kaçakçı takibine, vali ve mutasarrıfların maiyyetince memur gemi ve kayık tertibatıyla efradının muayyenat ve ulûfeleri dahi tevzi defterine girerdi.

Avaid-i mu'tade; birtakım memur, kâtip ve hademenin ne oldukları bellisiz avaidi ve nişanhane gibi imalâthanelere nakliyyat

içrasında kullanılan develerin masrafı, emlâk, mal kâtipleri manşaları, Bab-ı âlinin tamirâtı, devair tefrişatı bedeli dahi halktan tahsil olunurdu.

Vergi içinde vergi denilmeğe şayan olan ve tevziat namıyla anılan aralık tevzileri dahi vardı. Bu tevziat gûya müstacel masraflar için ahaliden tahsil olunurdu. Bu teklif için bir dâva açılma ilâm ve mahkeme harçları diğer bir tevzi defterine konulup yine halktan alınırdı.

Yangın, seylâp ve zelzeleden zarar görenlere, hükümet namına edilecek yardımlarla valilerin konaklarına gelen fakirlere, dervişlere seyyahlara, meczuplara verilen hususi sadaka ve bahşişler, memurlardan toplanan ianeler de tevzi defterlerine geçerdi.

Kıyas mukabili olan diyetten bile rubu' ve öşür alınır, tayyarat namıyla havaî varidat, somerat ismiyle devlet idaresinde bulunan emlâk ve akar ve arazinin her nevi iltizam ve mukataatın devlet memurları tarafından idaresi halinde verdiği irad ve getirdiği kira ve hasılatı da tekâlif-i örfiyyeye dahil bulunurdu.

Tanzimat'tan sonra bu vergilerden çoğu kaldırılmış ve kanunlar da nisbeten ma'kul bir tarza ifrâğ olunmuştur.

TEKÂLİF-İ ŞAKKA (تكاليف شاکا) [Mal.] Şer'i cevaz bulunmayan ve tekâlif kaaidelerine de uymayan vergilere verilen addır.

İslâm devletlerinde tekâlif başlıca iki kısma ayrılmıştı: Tekâlif-i şer'iyye, tekâlif-i fevkalâde. Şer'i vergiler, esasları Fıkıh kitaplarında tafsil edilen ve taksimatı şariat hükümlerine dayanan vergilerdi. Fevkalâde teklifler de ikiye ayrılmıştı: Tekâlif-i örfiyye, tekâlif-i şakka.

İlk zamanlarda vergiler tekâlif-i şer'iyye ve tekâlif-i örfiyye olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Şer'i tekliflerin dışında kalanlar örfi teklifleri teşkil ederlerdi. Örfi tekliflerin «tekâlif-i örfiyye» ve «Tekâlif-i şakka» namıyla ikiye ayarılması tekâlif-i örfiyye arasındaki bir kısım vergilerde adaletten eser bulunmamasından ileri gelmişti.

Tekâlif-i örfiyye ilk zamanlarda harb ihtiyaçları için devlet hazinesinde yetişecek kadar para bulunmadığı zamanlarda şer'i mesâğa (izin) binaen ihdas edilmişti. Halbuki sonraları bu vergilerin bir kısmı daimileştirilmiş, daimi ve muvakkat olan bir kısım tekliflerde ise ağırlık bariz bir surette göze çarpmıştır.

TEKÂLİF-İ ŞER'İYYE (تكاليف شرعية) [Mal.] Hükümleri Fıkıh kitaplarında yazılı ve taksimatı şariat hükümlerine dayanan vergiler

hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tekâlif-i şer'iyenin esasları dörttür:

1) Zekât. 2) Öğür. 3) Haraç. 4) Cizye.

Zekât; nisaba malik olanların, yıllanmış mallarının bir miktarını seneden seneye vermesinden ibaret malî bir ibadettir.

Zekâtın vücup mahalli beştir:

1) Savaim. 2) Nukud ve uruz. 3) Âşir. 4) Rikâz. 5) Hariç.

Savaim; senenin yarısından ziyadesinde ot otlayarak barınan, kırdı yayılan ve etleri yenilen deve, manda, sığır, koyun, keçi gibi ehli hayvanlardır.

Savaimde zekât nisabı: Develer için beş, manda ve sığırlar için otuz, koyun ve keçiler için kırk tane olmaktır. yavrularından ve atlarla ester (katır) ve merkeplerden (eşek) zekât alınmaz.

Nukud ve uruz; altın ve gümüştür. Bunlardan imal olunan hulliyat ve evanidir (kıymetli zinetler, mücevher takımları). Sikke (para) olsun, külçe halinde bulunsun nisapta dahildir, Gümüşün nisabı 200 dirhem, altının nisabı 20 miskaldır. Hulliyat ve evanide, kıymetleri bu miktara balığ olanlardır. Kırkta biri zekât olarak verilir.

Âşir; devlet tarafından ticaret yolları üzerine nasbolunan ve ticarî emtianın zekâtını almakla muvazzaf bulunan memurlardır. Âşirin aldığı zekâta «Zekât-ı âşir» ve «Sadakat-ı ticariyye» denir. Şimdiki Gümrük resmi demektir. Mal getiren tüccar «harbî» ise onda bir, «zimmî» ise yirmide bir, «müslim» ise kırkta bir verir.

Rikâz; Madenlerle definelerden alınan zekâttır. Arazi-i Emiriyyeden bir maden bulup çıkaran, humsunu (beşte birini) zekât olarak öder, arazi-i memlûkede bulunursa tamamı sahibine ait olurdu. Arazi-i Emiriyyede define bulunursa şekline göre hüküm değişirdi. Define; İslâm eserlerinden ise lükata hükmü cereyan ederdi. Sahibi çıkıp da sahabet ettiği takdirde alabilir, çıkmadığı surette bulanda kalırdı.

Hariç; yerden çıkan hububat, meyve ve ağaç gibi her nevi mahsulâtın alınan zekâttır. Bunlarda nisap yoktur. Ne kadar mahsul çıkarılırsa o nisbette zekât alınır. «Zekât-ı hariç» öğür ve haraç vermiyen araziden alınan mahsulâtın istifade olunurdu, nisbeti de öğür gibi idi.

Öğür; arazi-i öşriyye mahsulâtından tam öğür ve nisf öğür olarak alınır. Tam öğür, yağmur ve dere sulariyle vasıtasız, nisf öğür; do-

lap, makine gibi vasıta ile sulanan arazi mahsulâtından alınır.

Arazi-i öşriyye; hükümdar İslâm bir memleketi fethedip arazisini askerine taksim etse, yahut fetihten evvel ahalisi İslâm olup hükümdar araziye ellerinde ipka eylese o arazi öşriyyedir.

Haraç; arazi-i haraciyye ölçülerek maktuıyyet veçhile dönüm veya cerib başına senede bir miktar vergi almaktır.

Harac-ı mukasim; arazi-i haraciyye mahsullarından onda birinden yarısına kadar hisse almaktır.

Arazi-i haraciyye; hükümdarı İslâm bir memleketi fethettiği zaman ahalisini esir etmeyip memleketlerinde ipka ve ellerindeki yerlerini yine kendilerine temlik ederek onlara mal vazifesi tâyin ve kendilerine cizye vaz'ederse o arazi haraciyye ve o vazife haraçtır.

Cizye; gayr-i müslim nüfus üzerine askerî hizmet karşılığı tarh olunan vergidir. Birisi maktu, diğeri alerrüus (adam başına) olmak üzere iki kısımdır.

Maktu cizye; fetih sırasında sulh yoluyla tâyin edilen maktu bedeldir. Nasıl kararlaştırılmış ise o miktarda alınır. Emaretlerden alınan cizye ve maktu vergiler bu kabildendir.

Alerrüus cizye; herkesin malî kudreti gözetilmek üzere adam başına tarh olunan cizye'dir.

Şer'î kaaideler şöyledir:

1 — Mükellefler üç kısma ayrılarak zenginlerden senede kırk sekiz, orta hallilerden yirmi dört, fakirlerden on iki dirhem almak.

2 — Bir seneliği toptan istenmeyip ödemede kolaylık olmak üzere aya isabet eden dört, iki ve bir dirhemini aylık olarak tahsil etmek.

3 — Kadın, sabi, kötürüm, a'ma, meflûc, pîr-i fânî, keşiş (papas) olanlardan cizye almamaktır.

Bunlardan başka Beyt-ül-male ait birtakım varidat daha vardı. Onlar da şunlardır:

1) Ganaim-i cizye; muharebelerde ıhtınam olunan (ganimet olarak alınan) menkul malların beşte biri.

2) Terike; vâris bırakmaksızın ölenlerin metrukâtı.

3) Lükata; sahihsiz olarak bulunup hâkime teslim olunan eşya ve hayvanlar.

Şariat hükümleri mucebince tekâlif ve öğür varidatının sarf yeri şöyle tâyin edilmişti:

1 — Sadakat-i emval adı altında toplanan zekât-ı savaim, âşar ve İslâm tüccarından alınan Gümrük varidatı, Beyt-ül-malden fukara ve mesakin ile mal memurlarına;

2 — «Fey ve haraç» adı altında toplanan haraç, cizye, emaretlerden alınan vergi ve sair zimmî ve ecebi tüccardan alınan Gümrük varidatı gazilere, muhtaçlara, gariplere, askerlere, kadınlara ve sair memurlara;

3 Humslar adı altında toplanan ganimet hisseleri, rikâz zekâtı; müftiler, muallim ve müteallimler, serhad ve derbend muhafızları, hayır müesseseleri, Nafia inşaatı, eytam, mesakin, fukara, ebna-yi sebîl olanlara;

4 — Terike, yave, lükata varidatı dahi «Hukuk-ı Beyt-ül-mal» adıyla birleştirilerek hastahanelere, muhtaç ve marizlerin nafaka ve ilâçlarına, malsız ölenlerin techiz ve tekfinlerine, kisp ve ticaretten âciz kalanların işçilerine, lâkitlerin infakına verilir.

Bu dört kısım altında birleştirilen varidat birer fasıl ve nevileri de birer madde addedilir ve keza her birinin sarf yerleri olarak sayılan masarîf birer fasıl ve sarf nevileri birer madde olarak kabul olunursa «Şariat bütçesi» vücade getirilmiş olur.

İslâmın başından itibaren kurulan bütün İslâm devletlerinde tekâlif şer'î ve örfî olmak üzere ikiye ayrılmış ve sarfiyatta da konulan esaslar aşağı yukarı muhafaza olunmuştur. Osmanlılar da bu esasla işe başlamışlar ve fakat asırların meydana getirdiği ihtiyaçlarla gerek vergilerde, gerek cibayet olunan tekâlif ve rüsumun sarfında o ane kadar mevzu esaslardan ayrılmaya mecbur olmuşlardır.

Tekâlifi, biri şer'î, diğeri örfî olmak üzere ikiye ayıran eserlerde aşağıda yazılı vergi ve rüsum tekâlif-i şer'îyye miyanında gösterilmektedir:

Aded-i ağnam rüsumu, ondalık ağnam resmi, selâmet akçesi, geçit resmi, toprak bastı parası, ağır resmi - çit parası, otlak, yaylak, kışlak resimleri - ağnam bacı - kasaphane, salhane, serhane, kellehane, paçahane bağları ile kelle, ayak, ciğer parası - dem, balta, serçin, derçin, zephıyye, resimleri ile mürdebacı - deve, camus, manda, öküz, inek, at, ester, merkep resimleri - resm-i harir, canavar resmi, öğür, dimos, ıkta - salariyye - resm-i dönüm, resm-i zemin, basma akçesi, boyunduruk, ağalık, kul-luk hakları. resm-i çift, çift akçesi - resm-i çift bozan, resm-i tapu, resm-i asiyab, resm-i bahçe, bostan, bağ, fevakihe, küvare, kovan, penbe, harir, şıra resimleri - resm-i mücerred, resm-i raiyyet, resm-i bennâk, resm-i badihava, resm-i caba akçesi, resm-i arus, resm-i ispenç, cürüm ve cinayet, ihtisap resmi, cizye-i şer'îyye, müstesna eyaletler varidatı, imaretler mal-ı maktu, Gümrükler, madenler, emlak-i emiriyye, emlak-i

mazbuta, rüsum-ı mütenevvia, haslat-ı mütenevvia, mukafaat ve iltizam bedelâtı, yave ve kaçkın resmi, Beyt-ül-mal resmi.

Tekâlif-i şer'îyye adı altında tahsil olunan vergi ve resimler bu suretle seksene varırdı.

TEKAÜDİYYE (تكاؤدية) [Mal.] Tekaüt (emeklilik) kanununun kabulünden ve memurlara tekaüt maaşı bağlanmadan evvel vezirlerle büyük memurlara ve her hangi bir suretle hizmeti görülenlere ihtiyarlık ve malûliyyetleri sebebiyle Devletçe bağlanan maaş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tekaüt edilenlere nâdiren İstanbul civarında ve ekseriya Bursa, Gelibolu, Tekirdağı gibi yerlerde ikamete mecbur edilenlere Gümrüklerden bin kuruş, beş yüz kuruş derecesinde aylık verildiği gibi ihtiyar ve malûl kâtiplerle diğer meslek muhtaçlarıca yine gümrüklerden «tekaüt ulûfesi» adıyla birer miktar akçe tahsis olunurdu. Yeniçeri ocağıyla topçu, arabacı gibi diğer Ocak mensuplarından ihtiyarlıkları sebebiyle çıkarılanlardan muhtaç veya malûl olanlara da tekaüdiyye verilirdi.

«Bağvekâlet Argivi» nde mevcut bir vesikada (askerî, fiş numarası 3185, tarihi 1234) bir kısım askerî mensuplarına hizmetleri sebebiyle bağlanan tekaüdiyye şöyle yazılıdır:

26 ncı usta top 5	18 top 7
Emektar ve ziyk-ı sadra müptelâ	Emektar ve kulakları alil
Osman	Hüseyn
Tophane	Cihangir
120	60
Yevmiye	Yevmiye
60	35
15 cebeci	32 usta top 5
Sol ayağı mecruh Ömer	Emektar ve ziyk-ı sadır ve gözleri alil
Tophane	Ârif
75	Tophane
Yevmiye	120
50	Yevmiye
	50

Mâruz bendeleridir ki:

Dergâh-ı âli topçuları ocağı ortalarından balâda mastur dört neferin suret-i halleri muayene ve her birinin illetleri tefehhus ve esamileri balâlarına başka başka tasrih kılınmakla fi-nefs-el-emr eda-yi hizmete bir veçhile liyakatleri olmadığı zâhir olup gayan-ı merhamet ve sezavar-ı âtîfet olmanın esamileri zîrine sürhile işaret kılındığı miktar yevmiye ile ber mucib i şurut Ocak sergisinden abzeylemek

üzere Gümrükten tekaütlükleri tevcih ve ihvan ve iktiza eden senedatı ısdar buyurulmak ba-bında emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir.

Bende Bende
Mehmet Nazif Mehmet
Nâzır-ı Tophane-i Âmire Sertopi i Dergâh-ı âli

Arzları ve megrutu mucobince tekaütlük tevcih oluna. 28 c 34.»

TEKAÜT (تكاوت) [Mal.] Memuriyyetten çekilip çerağ olmak, isten ayrılıp oturmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tekaüt; bazan «mütেকait» makamında da kullanılır. Memuriyyet ve hizmetten çekilip çerağ olan mânasına gelen mütেকait yerine şimdi «cemekli» kullanılmaktadır. Tekaütlük devlet veya bir âmm müessesesinde kanunun tâyin ettiği müddet hizmet görmesin bir memura veya müstahdeme temin ettiği haklır.

Osmanlılarda Tanzimat'tan sonra teşkil olunan Askerî ve Mülkî tekaüt sandıklarıyla meydana gelen tekaüt müessesesinden evvel de devlet hizmetinde bulunanlara hizmetlerine karşılık olarak yaşlandıkları zaman tekaüt aylığı bağlanır ve buna «Oturak ulûfesi» adı verilirdi.

TEKÂVER (تکاور) [Hal.] Segirdici, yorga yürüyüşlü ata verilen addır.

*Zehl rahş i tekâver bâdpây ü berk sür'at kim
Hayâli beste-i fitrâk-i hayret eyler âhûgu
Neures*

TEKBİR (تکبیر) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevî tarikatına giren «nevniyaz» ın başına sikke giydirilmesi münaseberiyle kullanılır bir tâbirdir. Tarikata kabul olunan nevniyaz tecrübe devresi olan on sekiz günü geçirdikten sonra «Kazancı Dede» tarafından başına bir «sikke», sırtına da «chirka» giydirilirdi. Sikke giydirilmesi bir merasime tâbidi. Kazancı Dede sikkeye bir dua okuduktan sonra nevniyazın başına geçirirdi. İşte buna «tekbir» denirdi. Nevniyaz bundan sonra «sema» meş-kine başlar, sema'ı tamamiyle öğrenince Aşçı-başı Dede tarafından Şeyh Efendi'nin huzuruna götürülerek kendisine takdim edilirdi. Şeyh Efendi nevniyazın başındaki sikkâyı çıkarır, iki eline alır, tarikin usulü veçhile dua okuyarak sikkâyı tekbir eder, kendi eliyle tekrar nevniyazın başına giydirirdi. Buna da «sema» tekbiri» denirdi.

Şer'i tâbir olarak tekbir; «Allah ü Ekber» demektir.

TEK DEMİRDE (تک دمیرده) [Bah.] Bir geminin demirlerinden yalnız biri üzerinde bulunması haline verilen addır.

TEK DİKİŞ (تک دیکش) [San.] Mücellit istilahlardandır. Tek dikişle dikilen ciltli kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEKE BİÇAĞI (تک بیاغی) [San.] Sapının ucu kulaklı, namlusu eğrice büyük bıçak, saldırma adıdır.

NEKELİ KÖŞKÜ (نکلی کوشی) [Mlm.] Yeniçeri Ağası'nın reisliği altında Ocak meclisinin toplandığı salonun bulunduğu yerin adıdır. Bu yer, şimdi İstanbul Müftülüğü olan binada «Şeyh-ül İslâm» ların arz odası olarak kullanıldıkları oda idi.

TEKELTİ (تکلی) [San.] Egerin altında hayvanın sırtına vurulan keçenin adıdır.

TEKER (تکر) [San.] Mücellit istilahlardandır. Kapların üzerine «yekşah» yapmak için kullanılan âletin adıdır. Buna «yekşah demiri» de denilir, Etrafında ufak ufak dişleri olan ve ortasından bir sapa takılı bulunan saat çarklarına benzer madenî bir dairedir. Yıldızların üzerinden yürütüldüğü zaman «yekşah» ismi verilen noktalar hasıl olur.

TEKERLEME (تکرله) [Ede.] Saz şairlerinin fasıl adını verdikleri toplu âhenk sırasında musabaka mahiyetinde şiir söylenmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Divan edebiyatı şairleri ise Arapça konuşmak demek olan «Tekellüm» derler. Cevap vermeyen mağlûp sayılır.

Halk şiirlerine dair kıymetli tetkiklerde bulunan Çankırılı Ahmet Talât Bey (Halk Şiirlerinin Şekil ve nev'i, s. 90 ve mütaakıp) tekerleme için şu tafsîlâtı veriyor:

«Tekerleme: Tek kelimesinin aded-i tevziyyesi olan (teker) kelimesinden alındığı kuvvetle muhtemeldir. Bu halde (tek, tek), (teker teker) mânasını, yani mütেকabilen ve sıra ile söylemek mefhumunu ifade ediyor demektir. Araba tekeleklerinin yuvarlanması gibi, hasmın da mağlûben faslı bırakması, ikbal sedirinden yuvarlanması vâki olduğundan (araba tekeri) kelimesinden alındığı da hatıra gelebilirse de bu çok uzak bir tevîl olur. Halk şairlerinin (tekellüm) dediklerine bakılırsa halkın bu kelimeyi (tekerleme) kelimesiyle mübadele ettikleri, yahut Türkçeleştirdikleri ve pek muşip bir harekette bulundukları da dermiyan olunabilir. Ancak (tekellüm) ün (mükâleme) mânasında kullanıldığı ve (tekerleme) nin de aynı mânayı ifade ettiği düşünülürse kelime

mübadelesi olmadığı, binaenaleyh (tekerleme) kelimesi, halkın mahsulü olduğu ve (tekellüm) kelimesini az çok tahsili olan şairlerin bir zarafet göstermek maksadıyla ortaya attıkları bihakkin iddia edilebilir.

Fasıl arasında dar kafiye ile tekellüme başlamağa (ayak açmak) denildiğini yazan değerli müdekkik aşağıdaki örneği de veriyor:

«Erzurumlu (Emrah) ın çıraklarından Tokat'lı Âşık Nuri Çankırı'ya geldiği ve şairlere meyden okduğu zaman (kalem şuaresi) ndan (Zahmî), Nuri fasla başlamazdan evvel:

*Tâlib-i hak er misin, ya erenlerden misin?
Yoksakım rehber misin, rehberlenenlerden misin?
Put-i sırr-ı hakikattan sızılmış ehl-i dil
Mâyesi gevher misin, gevherlenenlerden misin?
Nice zat râh-ı Alî'ye cümle biat ettiler
Bende-i Hayder misin, Hayderlenenlerden misin?
Bazı münkir sureta erkân-ı haktan dem vurur
Zümre-i Cafer misin, Caferlenenlerden misin?
Böyle eş'ara nazire dil dolaştırmaklığa
(Zahmiya) söyler misin, söylenenlerden misin?*

«Şiirini yazıp gönderir, mukabele talebinde bulunur. Lisanında rekâket bulunan Nuri, bu şiiri saz faslında ne okumuş, ne de irticalen cevap vermiştir. Binaenaleyh mağlûp sayıldığı için gece kaçmış!»

Eserde tekerlemelerin türlü nevileri için de şu tafsîlât vardır:

«Tekerlemelerin bir nev'i de lâfız oyuncağından ibarettir:

*Ge ge gel yanıma dilber, se se seni sevecim,
A a ateşlere yaktın, fi firakınla bent..*

«Tekerlemelerin diğer bir nev'i vardır ki oldukça müşküldür ve hakiki tekerlemeler bunlardır. Çünkü müşaaare arasında birbirini imtihan ve hicvetmek âşıklarca âdettir. Söz altında kalan mağlûp addolunur. Bazan âşıkların evvelce sözleşerek ve tekerlemelerin mevzuunu kararlaştırarak müşaaarede bulundukları olur ki halkın (kavilli döğüş) dedikleri hilelerdendir.

«Meselâ rakibinin ismi (Remzi) olan bir şaire hitaben diğeri şöyle bir kıt'a ile hücum eder:

*Şairsen gel işte hazırdır meydan
Bunda belli olur namerdle merdan
Tutmak ister isen bu yerde mekân
Serim kırktır, pâçım elli Remziya!*

«Kıt'adaki (meydan), (merdan), (mekân) kelimelerinin ilk harfi olan (M=م) ler Ebced hisabıyla kırk, nihayetlerindeki (N=ن) ler ellidir. Binaenaleyh muhatabının da böyle ka-

fiyelerle cevap vermesi ve hicivde bulunması şarttır. Meselâ:

*Dilin zehirli dir misal-i maran
Lisanın mı yoksa leşker-i Mervan
Sen gibi bedmest çok gördü mugan
Serim kırktır, pâçım elli Sadriya!*

cevabını verir ve bittabi mükâleme devam eder. En sonunda böyle bir kafiye bulamayan mağlûp olur.

«Zamanımızda kudretli saz şairi kalmadığı için teessüf olunur ki yarınki ve hattâ bugünkü nesil, âşıkların müşaaarelerini, sazlarını göremeyecek, dinleyemeyecektir.»

§ [Hal.] Mecaz yoluyla boş ve yalan söz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Bilmezsin ilâç bâri sorma
Bımarı tekerlemeyle yorma
Şeyh Galip*

TEKE SAKAL (تک سجال) [Kıy.] Tekelerin (erkek keçi) sakalı gibi çenede bir tutam olarak bırakılan sakal adıdır. Buna «Frenk sakalı», «didon sakal» da denir.

TEKFUR (تکفور) [da.] Bizans İmparatorluğunun valilik derecesindeki idarî hizmetlerinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muharip, mücahit, muzaffer mânalarına gelen Rumca Nicephoros'tan bozmadır. (Lehçe-i Osmanî) deki izahı şöyledir: «Ermenice takavor, tacavor yahut Rumca'dan Efendi, metbu' zebanzedi tekir'den.»

Osmanlıların ilk devirlerinde çok geçer. Bizans İmparatorluğuyla beraber bu tâbir de ortadan kalkmıştır. Bazı geyirler buna izafe edilmişti. Rumelide adı sonradan «Tekirdağı» na tahvil olunan geyrin evvelki ismi «Tekfûrdağı» idi.

*Olseydim Osman Gazi'nin bir neferi
Çakırpınarda ben yatsaydım pusuya
Dalkılıçlar Tekfur'un gelini Nilüferi
Adını ben verseydim Barsa'dan geçen suya
«Öyle bir günden den: Yusuf Ziya Ortay»*

TEKFUR SARAYI (تکفور سراي) [Mim.] Bizans İmparatorlarının saraylarından birinin adıdır. Eğrikapı'da olan bu saraya, fethi mütaakıp giren Fâtih, sarayın harap olduğunu görünce hayretle Farsça: «Baykuş Efrasiyab'ın saray harabesinde nevbet çalıyor, örümcek; Kayser'in sarayında perde çavuşluğu ediyor.

*بوم نوبت می زند بر طارم افراسیاب
برده داری می کند در قصر قیصر عنکبوت*

Beytini tekrarlardı.

Tarihe ait tetkikleriyle tanınmış olan Mehmet Ziya Bey «Elyevm asâr-ı bâkiyesi erba-ı tetkik tarafından büyük bir merakla temaşa adilen bu saray, emsali malûm olan (mülki tarz-ı mimari) Architecture civil'in yegâne eseri olarak kalabilmiştir» dediği bu saray için (İstanbul ve Boğaziçi, c. 2. s. 109 ve mütâakip) şu kıymetli tafsilatı veriyor:

«Hata eseri olarak (Velisaryüs) sarayı Palais de Bélisuaire, Kostantin Porfirioye Nitos Palais de Const. Prophrogénète veyahüt Ev-Pomun sarayı Palais de l'Hedmon dahi dedikleri bu binaya biz Türkler Tekfur sarayı diyoruz.

«Bu saray müstatil-üş-şekil, iki katlı bir bina olup Teodosyos'un inşagerdesi (yaptırdığı) olan iki sūr arasında mebnidir. Bundan dolayı vaziyeti tetkike şayandır.

«Elyevm (şimdi) molozla memlû ve mülevves (dolu ve pis) olan zemin katı, vaktiyle doğemesi, mermer direklerle istinat ettirilmiş, mütâaddit kubbe ve kemerli, on yedi metre tülünde (uzunluğunda) bir divanhane idi. Bu divanhane'nin şimali yani Adilşah Kadın Efendi camiine nâzır cephesi altı cesim mermer sütuna müstenit kemerlerle müzeyyendir.

«Bu zemin katın yukarısını yani birinci katını müstatili büyük bir divanhane teşkil eder Divanhane'nin şimal cihetine nâzır cephesinde kemerli mütâaddit pencere vardır. Burası merasime mahsus bir yer idi.

«Bunun üstündeki katta (23) metre tül (uzunluk) ve (10) metre arz (genişlik) ve (6.30) metre yüksekliğinde cesim bir salondur. Bu kısmın da lâtif ve renkli tuğlalarla örülmüş kemerli mütâaddit pencereleri vardır. Binanın cephesindeki balkon dışarıya doğru çıkmış kemerler üstüne oturtulmuş ve cenuba bakan yüzünde de hüçük bir kulübe şeklinde bir kısım, daha doğrusu bir şahnişin mevcut olup divanhane'nin dahiline tesadüf eden kısmı âdetâ bir mihrabiyye gibi çıkıntı teşkil eder.

«Sarayın bu katı, etrafı muhat olan (çevrilen) sūrların irtifaından yüksektir. Vaktiyle üzeri beşik örtüsü denilen şekilde bir sakf (dam) ile kapanmıştı.

«Tekfur sarayının en ziyade tetkike şayan olan eiheti, haricen olan fevkalâde tezyinatıdır. Asâr-ı İslâmiyye ve Osmanîyyenin resim ve plânlarını muhtevi olup müellefat-ı mühimmeden bulunan Cornelius-Gurlitt'in meşhur albümünde bu Tekfur sarayının en eski ve mükemmel resmi vardır. Bu eseri nazar-ı tetkikden geçilenlerce malûm olduğu üzere, sarayın iptidai şekli hakikaten zarif ve muhteşem imiş.

İttisalinde kâin olup, elyevm harap olan mahkeme kulesinin Tour du Tribunal üst tarafı de, sairleri gibi hisar peçeli imiş. Kule, daha doğrusu şahnişinin üzeri vaktiyle kubbeli olduğu albümde pek güzel görünüyor. Ön cephesi ve yan tarafları mütenazır olmak üzere beş cephe ve cephesi kemerli iki ve yan cepheleri de birer pencerelidir. Gerek istinat ettiği kemerli konsollar, gerek şahnişin kâmil yontma taştan zarif bir surette inşa edilmiş, binanın hey'et-i umumiyyesiyle lâtif ve âhenktar bir küll teşkil etmekte bulunmuştur. Binanın harici beyaz ve sarı (balgami) renkli mermerler arasına konulmuş kırmızı tuğlaların hey'et-i umumiyyesi pek lâtif hendesi şekiller arz ediyor. Zemin katının kemerleriyle pencereleri de muhtelif renkli mermerlerle inşa ve cephesi fevkalâde zarif ve lâtif ufak tuğlalarla âdetâ mozayik suretinde tezyin olunmuştur.»

Müellif bazı tarihî tafsilat verdikten sonra «Tekfur sarayının hal-i hazırı» başlığı altında şunları yazıyor:

«Kostantin Porphyrogénète sarayı dahi denilen Tekfur sarayı (35,82) metre tülünde (eski makyası ile 18 tuvardır) büyük ve murabba'uş şekil bir bina olup âdetâ üç katlı bir kuleye müşabihdir.

«Binanın çevresindeki mermer kuşak hâlâ mevcut ise de, binayı tutan mermer sütunlardan ekserisi yıkılmış, mermerlerin üzerlerindeki oyma ve kabartmaların içerilerine toz toprak dolmuş, hariçteki kemerler toprağa gömülmüş ve zemin katının kemerleri, musanna' (sanatlı) kubbeleri yıkılmış, hülâsa, he'yet-i umumiyyesi muazzam bir enkaz kitlesi hâlinde kalmıştır.

«Şimal yani poyraz cihetine nâzır olan cephesinin birinci kat cephelerinin üst tarafında mermer levha üzerinde şu İIX işaretle birlikte iki başlı bir kartal kuşu resmi mahkûktür. Bu harfler Paleologos ailesine işarettir.

«Bazı Avrupalılar, bu harflerin büyük paskalya kelimesini ifade ve binaenaleyh paskalya günlerini irae eylediği fikrindedirler. Ehl-i Salip zamanında Kont Baudouin, işte bu paskalya zamanında İstanbul'a muzaffaren girmekle, bu Tekfur sarayında resm-i tetevvüçü (taç giymesi) icra edilmişti.

«Kezalik Birinci Leon Tribunus (457) senesi şubatının yedinci günü, Birinci Leon, Leon I Makellis unvanıyla bu sarayda Kayser ilân edilmişti.

«İstanbul'un fethinden sonra Tekfur sarayı terk ve ihmal edilmiştir. Bir aralık içerisine bir şişe fabrikası tesis olunarak epeyce zarif şişe ve sair evani imal edilmişse de, biâhare bu şişehane de terk ve sed olunmuştur.»

TEK GÖBEK (تك غوبك) [San.] Mücellit ıstılahlarındandır. Yalnız ortasına «şemse» yapılmış olan ciltler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEKİN (تكين) [Hal.] Bir babanın en küçük oğlu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski Türklerde en büyük evlâda «Ağa», ortancaya «Adsız» denilirdi. Bir baba öldüğü zaman arazi, mülkler, saltanat gibi gayr-i menkul şeyler «Tekin»e yani küçük evlâda kalır; koyun ve at sürüleri, asker, ordu gibi menkul ve mütaharrik şeyler «Ağa»ya yani büyük kardeşe intikal ederdi. «Adsız» a yani ortancaya bir şey kalmazdı. Miras mahrumu olan ortancanın ismi bile olmazdı. Adsız'a yalnız bir kılıçla bir at verilir, «Git kısmetini ara!» denilirdi. Adsızlar kendi talihlerinin halıkları (yaratıcıları) olmağa mecburdular. Bundan dolayı büyük cihangirlerin çoğu adsızlardan yetişmiştir. Ailede oğulların bu üç muhtelif vaziyeti içtimai hayattaki millî vazifelerin taksimini gösteriyor. Tekin: hayatını mensup olduğu «Oymak» a yani aşirete vakfederdi. «Tekin», duran mânâsınadır ki Ocakta duran, baba ocağının muhafızı demektir. «Ağa»: mensup olduğu «Ulus» a yani millete hizmet ederdi.

TEKİN DEĞİL (تكين دغیل) [Hal.] Mecaz yolayle cinlerin barındığı yer; muhataralı, belâli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Peki! Ne yapmalı çarpılmak istemezsen eğer? Tekin değil mi nedir, pek acâibimsi bu yer?
Mehmet Akif

TEKKE (تكه) [Sof.] Tarikat mensuplarının oturup kalkmalarına, âyin icra etmelerine mahsus yere verilen addır. Farsça tekyeden bozmadır. Tekye; dayanma, dayanacak yer demektir. Cem'i «tekâya»dır. Ufak tefek farklarla «zaviye», «hankah», «dergâh», «âsitâne» de tekke demektir.

Mısır Mevlevî Şeyhi, kemal sahiplerinden Azmi Efendi «Nuhbe tül-âdab» adlı eserinde tekke için diyor ki:

«Tekâya, ilim ve fen tahsil ederek dünya âlâkalarından el çekenler ve ruhanî seyr ve terakkîyata sa'yedenler (çalışanlar) için bina olundugundan ilimde behresi (nasibi, payı) olmayan cahiller evvelâ ilim tahsili için medreseye gönderilmeleri yahut tekkede talim ve tedrise muktedir zatlar tarafından okutulmalıdır.»

İlk tekke (Remle) de Ebu Haşim-ül-Kûfi tarafından açılmıştır.

*Olalı müntesib-i aşkın ey mâh
Tekkeden Tekkeye koştuktan usandım billâh
Maallim Naci*

TEKKE EDEBİYATI (تكه ادبیات) [Eda.] Sofiyye meslekine mensup veya tarafdar olanların meydana getirdikleri edebiyat mektebi hakkında kullanılır bir tâbirdir. En iptidai şekillerden en yükseklerine kadar muhtelif din devreleri geçiren Türkler karşılaştıkları İslâmiyyeti kabul ettikten sonra diğer sahalarda olduğu gibi edebiyatta da büyük kıymetler yetiştirmişlerdir.

«İslâmiyyet, ikinci Hieret asrına rashiyan VIII asırda Maveraünnehir Türklerinin Müslümanlığı kabul etmeleriyle Türklerin içine girmeye başlamıştır. Bu sırada Suriyeliler, İranlılar ve o havalide bulunan muhtelif itikat sistemine mensup olanlar da İslâmiyyetin mânevi istilâsına maruz kalmışlardır. Arap olmayan ve her birinin kendilerine göre bir kültürü bulunan bu insanların Müslüman olmaları, İslâmlık içine yeni fikir ve itikadın girmesine sebep oluyordu. Bununla beraber bu haricî sebeplerin zuhurundan önce de İslâm içine siyasi ve fikrî ihtilâfların girmeye başladığını Mu'tezile, Marika, Şia gibi fırkaların mevcudiyeti gösterir» izahıyla başlayıp sofiligin doğuşunu:

«İslâm ordularının İran ve Suriyeyi istilâsından sonra oralarındaki parlak medeniyetle Müslümanlar temas edince İslâmlığın basit ve tabii prensiplerine uymayan bir maddecilik başlamıştı. Mefkûreci Muhammed'in telkin ettiği fikirlere uymayan bu maddecilik, ona samimî surette bağlı kalan birtakım Müslümanları üzüyor, kırıyor. Bu kırılıştan yeni bir duyuş ve düşünüş doğdu: Dünyadan kaçmak, Allah'a yakın olmak. İşte zühed ve inziva şeklinde tezahür eden sofilik böyle doğmuştur. Elde mevcut tarihî kaynaklara göre kendine ilk (Sofî) adını veren ve Suriye'de ilk zaviyeyi kuran zat, Hieretin ikinci asrının birinci yarısı sonunda göçen (767) Kûfeli İbn-i Haşim'dir. İlk sofillerden Zünnun Mısri, Bayezid-i Bestami, Hallac-ı Mansur gibi büyük sofiller hep İslâma sonradan girmiş, memleketlerde yetişmişlerdi. Biri Hristiyan keşişlerinin bulunduğu Mısır'a mensup, diğeri Horasanlı, sonuncusu ise İrandaki Beyza' ghrinden idi» suretinde hülâsa eden Hasan Âli Yücel (Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış, Birinci kitap, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1932, sahife 49 ve mütâakip) Türklerde tasavvufun intişarı ile Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Alevîlik hakkında yine kısa fakat özlü malûmat verdikten sonra «Tekke Edebiyatının İki Mektebi» başlığı altında diyor ki:

«Bizde tekke edebiyatı, şiirde Yesevî ve Mevlâna ile başlamış addolunabilir. Fakat bu edebiyat ondan sonra iki yol takip etti. Bektaşilik va bu meşrepte olup ta halktan çıkan ve halka hitap eden dervişler milli vezinle açrk Türkçe söylemişlerdir. Bunlar Halk tekke edebiyatını vücade getirdiler. Diğerleri ise şekilde aruz veznini kullandılar, lisanları da işlenmiş, münevver zümrenin diline uygun, istilahlı bir dildi. Bunlar da Divan tekke edebiyatı'nın teşekkülüne sâik oldular.

«Halk Tekke Edebiyatı: Yunus - Tekke edebiyatının en eşsiz şahsiyyeti «Yunus Emre» sayılabilir. Ondan sonra gelen bütün halk şairleri onun yolundan çıkmadıkları gibi üslûbunu bile değiştirmediler. Yunus Emre'yi tanıdıktan sonra ons üstün görebileceğimiz ikinci bir halk tekke şairi bulamıyoruz. O, bu derece orijinal ve taklidi muhal bir şairdir. Bunun sebebi ise Yunus'un samimiliği ve lirizmidir: Yunus, Peygamberi, yakın bir dost gibi sevmiş; Allahı mahabbet yüzünden görmüş, yaradılışı bu mahabbetin yüze çıkması halinde duymuştu.

*Canım kurban olsun senin yoluna
Adı güzel, kendi güzel Muhammed*

beytini okuduğumuz zaman cana yakın bir sevgiliye hitap edildiğini kolayca duyuyoruz. Sofi fikirlerini başka dilde, başka vadiye söylemiş olan Mevlâna'dan ilham aldığı halde Yunus o ilhamı tamamiyle millileştirmeye muvaffak olmuştur. Sözleri, asırlarca Türkün maverâi hayatı için duyduğu ümit ve ihtiyaçlara dil olan Yunus, samimilik ve harareti sayesinde asırlarca ruhlar üzerinde müessir oldu.

Ben Yunus-ı bîcâreğim

Aşk yüzünden avareyim

Baştan ayağa yareyim

Gel gör beni aşk neyledi?

«Yuhusun bu ilâhî ve mahrem suali gönülden gönüle intikal ettikçe Türkün vecitli ruhu ona kelimelere muhtaç olmadan, sade göz yaşıyla cevap verdi. Bu kuvvetli tesiriyle Yunus için, bütün halk tekke edebiyatından daha büyüktür demekte hiç te mübalâga yoktur.

NEFES

*Ben bu yola bilmez idim
Aşk gönüme düştü gider
Aşk elinden deritli yürek
Kaynayaben taşı gider.*

*Kanı bizden öğdin olan
Kalmadı dünyaya gelen*

*Dün gün arı taat kılan
Ol Sıratı geçti gider.*

*Nefsi boyunca giyenler
Kana kana uyuyanlar
Dili gıybet söyleyenler
Cehenneme düştü gider.*

*Cehenneme düştü kişi
Zarılıktır anın işi
Unulmaz bağrının başı
Pürryan olup pişti gider.*

*Aşk oduna yanmayanlar
Öleceğin sanmayanlar
Göz açıp uyanmayanlar
Şöyle gaflet bastı gider.*

*Bu aşk bana bir düş idi.
Hak müğesser kılmış idi
Derviş Yunus bir kuş idi
Hak içinde uçtu gider.*

NEFES

*Hak bir gönül verdi bana
Ha demeden hayran olur,
Bir dem gelür şadi olur
Bir dem gelür giryan olur.*

*Bir dem sanasın kış gibi
Şol zemheri olmuş gibi
Bir dem cehalette kalur
Hoş bağ ile bostan olur.*

*Bir dem gelür söyleyemez
Bir sözü şerheyleyemez
Bir dem cehalette kalur
Hiç nesneyi bilmez olur.*

*Bir dem varır meşcitlere
Yüz sürer anda yerlere
Bir dem varır deyre girer
İncil okar_rühban olur.*

*Bir dem gelür İsa gibi
Ölmüşleri diri kılar
Bir dem girer kibr evine
Fir'avn ile Haman olur.*

*Bir dem döner Cebroil'e
Rahmet saçar her mahfile
Bir dem gelür gümrak olur
Miskin Yunus hâyan olur.*

NEFES

*Yoldaş olalım ikimiz
Gel dosta gidelim gönül
Haldaş olalım ikimiz
Gel dosta gidelim gönül*

*Kılavuz olgil sen bana
Gidelim dosttan yana*

*Kayılmağıl önden sana
Gel dosta gidelim gönül.*

*Bu dünyaya kanmayalım
Fanidir aldanmayalım
İkimiz ayrılmayalım
Gel dosta gidelim gönül.*

*Dünya değildir payidar
Aç gözünü canın uyar
Olgıl bir yoldaş ile yâr
Gel dosta gidelim gönül.*

*Bu dünyadan biz geçelim
Ol dost yoluna uçalım
Arz u havadan geçelim
Gel dosta gidelim gönül.*

*Ölüm habert gelmeden
Ecel yakamız almadan
Azrail hamle kılmadan
Gel dosta gidelim gönül.*

*Gerçek aşıkı bulalım
Hakkın haberin alalım
Aşk Yunus ölelim
Gel dosta gidelim gönül*

«Yunus Emre» den sonra izini takip edenlerin bir kısmı Yunus'taki saffete sahiptiler. Hacı Bayram, Eşref oğlu, İsmail Maşukî, Gaybî, Ahmet Sarban bu zümredendirler. Bir kısmı da ondaki rıadlığı büsbütün lâübalî bir hale getirmiş, Yunus'taki inanma ve inandırma kudreti yerine «Şüphesi» bir duyuş göstermiştir. Sait Emre, Kaygusuz Abdal, Kul Himmet... ve diğer bazı Bektaşî şairleri buna birer örnek olabilirler.

«Divan Tekke edebiyatı (Âşık Paşa, Nesimî). Tekke edebiyatının bir de, aruz veznini ve Klâsik Edebiyat şekillerini kabul eden, o devir münevverlerinin diliyle söyleyen mutasavvıf şairleri vardır. Bunların başında Âşık Paşa'yı buluruz. Âşık Paşa «Garipname» isminde'ki didaktik eseriyile Mevlâna'nın Mesnevi'de tesbit ettiği sofîye esaslarını anlatmağa çalışmıştır. Bundan başka Divan edebiyatı'na has olan gazel şeklini almış, sofîyane gazeller yazmıştır. Hece vezni ile Yunus vadisinde ilâhîleri varsa da o kadar muvaffakiyyetli sayılamaz. Tasavvuf vecitleri daha çok gazallerinde görülür.

GAZEL

*Ser'in âşıkların kılmaz nazar Firdevs i a'lâya
Ne huriden haber söyler, ne meyleyler musaffaya*

*Nüfusi masivallahtan geçirmiş bunları aşkın
Komuşlar bunca sevdayı, ulaşmışlar bu sevdaya*

*Eğer Nasranî, ger Tersi, cem ilin pertevî'n görse
Ki secde kılmaya hergiz Menat ü Lât ü Uzzaya
Enelhak kıblesin bulmuş yüzünü Hakka döndürmüş*

*Şerab-ı lem yezel içmiş, bakın Mansur-ı şeydaya
Eğer derya-yı aşkından ki katra nuş ede sâlik
Hemandem cümle keıneyni verir tarac ü yağmaya*

*Sorarsan âşıkın halini zâhit kenduden sorgul
Fenâ bahrına garkolmuş ulaşmış katra deryaya.*

*Gel ey miskin gözün yum sen cemal-i masivallahtan
Bugün gör bunda didarın ne hacet va'd-i ferdaya*

«Bu gazelde mistismin coşkuluğu pek açık görülmektedir. Fakat dil itibariyle yabancı tâbirlerin tasavvuf istilahları halinde edebiyatımıza nasıl girmeye başladığı, bu tâbirleri birbirine bağlayan kelimelerin de yavaş yavaş bozulduğu ayrıca göze çarpmıyor.

«Âşık Paşa ile başladığını farz ettiğimiz bu yolda, vecit ve ilham itibariyle Divan tekke edebiyatının en kudretli şahsiyeti Nesimî olmuştur. Nesimî, kendi yolunda büyük bir şairdir. Fazl-ı Hurufî'yi Allah tanıyan Hurufîliğin ilk müntesiplerinden olan Nesimî, bu itikadına candan bahlılığını, derisi yüzölüp öldürülünceye kadar muhafaza etmiştir. Mistik duyuş ve coşkunluk yönünden Nesimî, Yunus Emre ile beraber tekke edebiyatımızın iki kutbu olmuştur. Bunu şu gazelde görebiliriz:

GAZEL

*Gerçi firaka düşmüşüm, ayn-ı visal içindeyim
Gel nazar eyle hâlîme gör ki ne hâl içindeyim.*

*Vasl-ı ruhun zülâline susadım işte yanarım
Gözüme bak ve gör nice âb-ı zülâl içindeyim.*

*Nakş-i hayali suretin sanma ki benden ayrılır,
Çün bu hayal ü nakşile nakş ü hayal içindeyim.*

*Hurrem eder ümit ile vasl-ı ruhun beni veli
Vasl erişince çanıma hüzn ü melâl içindeyim.*

*Zülf ile kaş ü kirpiğin ebced ü cim ü dâl imiş,
Ben bu huruf şekliçün cim ile dal içindeyim.*

*Tâli ü baht yıldızım keıkeb-i nahse uğradı
Ey şerefim saadetim gel ki vebâl içindeyim.*

*Vaslına ermek isterim gerçi ki aynıyım anın
Benden anı âyıra kim fikr-i muhâl içindeyim.*

*Sen benim olduğun şeha düşmene zâhir olmamış
Münkir ile bu maniden kil ile kaal içindeyim.*

*Suret ü nakş ü alnına verdi Nesimî gönülünü
Ben bu sebepten ey güneş bedr ü hilâl içindeyim.*

«Bu gazelde, sofiye esaslarının en mühimlerini görüyoruz. Bir gölgeden başka olmayan bu âleme geldiği için, aslı olan Allaktan ayrıldığı; fakat hakikatte onunla tam bir beraberlik içinde bulunduğunu; ona kavuşmak, Allaha ermek istediğini devrinin en ileri telâkkilerine göre maharetli bir dille söylüyor. Bilhassa Hurufiliğin çetrefil uydurmalarıyla kendinin Allaktan başka olmadığını anlatıyor ki harflerle varlığı izah etmek nazariyesi, harf yerine sayı kullanılmak üzere eski Yunan filozoflarından Pitagorda da görülür.

«Bu kadar anlattığımız şeyler, verdiğimiz örnekler, tekke edebiyatının gerek öz Türkçe, gerek Arap ve Fars kelimeleriyle karışık mahsulleri hakkında toplu bir fikir vermiştir. Âşık Paşa'nın yabancı unsurlarla bozulmaya başlayan dilinde yazan sonraki şairler, ondan daha önce ahlâkî - sofi eserler veren (Ahmet Fakih, Şeyat Hamza, Sultan Velet) gibi şairlerden mevzuca ve dilce ayrılmışlardır. Ya doğrudan doğruya tasavvuf nazariyelerini söylemişler, yahut bu nazariyelerin gönüllerinde bıraktığı izleri birer duygu halinde anlatmışlardır.»

TEKKELİ (تککلی) [Sof.] Nakşi tarikinde tarikat mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEKKELİ KÖŞKÜ (تککلی کوشکی) [Sar.] Üsküdar'da «Ağakapısı» ndaki köşkün adı idi. Buna «Dilküşad Köşkü» de denilirdi. Hicrî 1050 (1640) de yapılmıştı.

TEKKENİŞİN (تککینشین) [Sof.] Tekkede oturan, yatıp kalkan derviş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEKKE ORTASI (تککین اورتاسی) [Ask.] Yeniçeri Ocağı'nın kırkinci ortası hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEKKEYE KURBAN GELMEK (تککینیه قربان) [Hal.] Mecaz yoluyla fırsat düşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir işin olması veya hastalığın geçmesi için eskiden tekkeye kurban göndermek adâğında bulundukları ve maksadın başlı olması üzerine kurbanlarını gönderip orada kestirerek dervişlere yedirildiğinden bu tâbir meydana gelmiştir.

Dün demiştin ki bizim tekkeye kurban gelecek Şeyh Efendi bu sözün işte kerametçesine
Sâbit

TEK KUZU (تک کوزی) [San.] Tezhib istihlallerindendir. Mushaflerle yazmalarda yazı ile kenarı birbirinden ayıran kalın cetvelin kenarına çekilen ince cetvele verilen addır. Cetvel, yeşil altınla sarı altın bir arada olarak çekilir

ve araları mürekkeple ve ince cetvelle ayrılırdı. «Kuzu» adı verilen bu cetvelin yalnız dışına çekilenlere «Tek kuzu», iç ve dışına çekilenlere de «Çift kuzu» denilirdi.

TEKMİL-İ SELÂSİN (تکمیل سلّسن) [Tak.] Gurre-i ramazanın (ramazanın birinci gününün) tâyini için şabanın otuz gün sayılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Son zamanlarda Rasat-hanece aylar hesaplanmak suretiyle hazırlanan takvimlerde ramazanın ilk günü gösterildiği için tekmili selâsine hacet kalmamıştır. Vesikalarda geçer.

TEKNE SARIK (تکنه ساریک) [Kiy.] Tepesi tekneye benzeyen karpuz şeklindeki büyük sarığa verilen addır. Tekneye benzediği için bu adı almıştı.

TEKNE TAVAN (تکنه طاروان) [Mim.] Tavanların etrafına yapılan silme avadanlığı karması ile ortasında hasil olan çöktürmeye verilen addır. Tekneye benzediği için bu ad verilmiştir.

TEK PERVAZ (تک پوراز) [San.] Tezhib istihlallerindendir. Kenarlarına yalnız bir renkte kâğıt yapıştırılmış olan levhalara verilen addır. Yanına ince hat şeklinde başka renkte ikinci bir kâğıt da yapıştırılmış olanlara «Çifte pervaz» denilirdi.

TEKSİR HANE (تکسیرخانه) [Mal.] Darphanede para basılan yere verilen addır. Teksir; çoğaltmak demektir. Hazırlanan kalıplarıyla para çoğaldığı için bu ad verilmiştir.

TELÂTİN (تلّاتین) [San.] Parlak kalın dana ve öküz derisi adıdır. Bundan hurç, seccade, sofra altı yapılırdı. Moskof meşiniyle Değ-i kıpçakta yapılan bir nevi meşine de bu ad verilirdi.

TELDE OYNAMAK (تلّده اوناماق) [Hal.] Mecaz yoluyla marifet göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Kıldın girifte zülf-i siyahdara gönlümü
Havfım budur ki oynayamam böyle telde ten*
Vâsıf

TEL EHLİ (تلّ اهلّی) [Hal.] Mecaz yoluyla ehl-i dil, rind meşrep yerinde kullanılır bir tâbirdir. Gümüşten tel ve sırmalı tel işliyen sanatkâra da bu ad verilir.

*Görse tel ehline ip takmaz resenbâz ı felek
Bulsa bir nadanı amma âleme serdar eder*
Vâsıf

TELHGÂM (تلّگام) [Hal.] Mecaz yoluyla ümitsiz, kederli, mahzun yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Neuresi etmez senin şîrin keldâcın telhgâm
Sen hemen eyle tekellüm razıyım düşünme ben*
Neures

TELHİS (تلّحیس) [Ida] Sadrazam tarafından Padişah'a sunulan yazılı kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. Telhis; Arapça hülâsa etmek, uzun yazıyı kısaltmak demektir. Sadrazam'ların yazdıkları kâğıtlar alâkalı madde mütalâasını kısaca ihtiva ettiği ve başkalarının yazılarını takdim ederken hülâsa eylediği için bu tâbir meydana gelmiştir. Telhis: «Kavanin, nizamat, tevcih ve usul ve âdet ile muayyen olan ve fakat hükümdarın tasdikına muhtaç bulunan Sadrazam arzıdır» suretinde tarif eden Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 66) şu tafsilâtı da veriyor:

«Sadrazam, takririnde hâdiseyi arzeder ve bu husus hakkında kendisinin nokta-i nazarını beyan eyler ve hükümdarın bu hususa dair mütalâasını sorardı. Eger mesele mühim olup Sadrazam divanında görüşülmüş ise müzakere neticesini beyan eylerdi. Bazan telhis ile takririn birbirine karıştığı görülmektedir. Sadrazam'ın hükümdara yazdığı, tebrik, ta'ziye gibi tezkirelerine de telhis ismi verilmektedir.

«Telhis ve takrirlerin elkabı Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın sadaretine kadar (Sadretül Padişahım), (Devletül Padişahım), (arz-i bende-i bîmîkdar budur ki), (benim devletlû, merhametlû Padişahım), (bende-i keminelidir ki), (arz-i kullarıdır ki) gibi kısa yazılırken yavaş yavaş bu elkab şişirilerek (Şevketlû, kerametlû, inayetlû, Padişahım) ve (Şevketlû, merhametlû, inayetlû Padişahım) ve (arz-i bende-i bîmîkdar budur ki), (Şevketlû, inayetlû, mehabetlû, kerametlû Padişahım) şeklini almış ve nihayet Üçüncü Ahmet zamanında ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinden itibaren «Şevketlû, kerametlû, mehabetlû, kudretlû veli nimet-i bîminnetim efendim Padişahım» tarzında karar kılınmıştır. Padişahım kelimesi satırın üstüne ve sol kısmına yani satırdan daha yukarıya yazılırdı.

«Sadrazam, merkez muamelâtından ve hariçten ve vilâyetlerden gelen tahrirat ve kamileri (rapor) Padişaha arzedeceği zaman bunları telhis ve takrire lüzum görmeden kenarına kimden geldiğini ve neye dair olduğunu siyah ve bazan kırmızı mürekkeple hülâsaten yazarak takdim eylerdi. Eger bunlara dair ev-

velce bir muamele geçmişse derkenarında anı da hatırlatırdı.»

Telhisleri Paşakapısı'nda «Telhisî» denilen memur saraya götürüp «Kapı ağası» vasıtasıyla takdim ederdi. Eger telhis divan günü Padişaha verilecekse o zaman «Kapı ağası» veya «Kapıcılar kethüdası» vasıtasıyla takdim olunmak kanundu.

Sadrazam ve Serdar-ı ekremler tarafından cepheden gönderilen telhislerle arz ve istizan olunacak meseleler mühürlü olarak Padişaha takdim edilmek üzere Rikâb-ı hümayun kaymakamı'na yollanır ve onun vasıtasıyla takdim olunarak yine mühürlü olduğu halde cevabı alınır.

İkinci Mahmut zamanında Sadrazam tarafından Padişaha yazılan kâğıtlara «takrir-i âli» adı verilmiş, devlet erkânından biri tarafından yazılıp bir başıye ile Sadrazam tarafından Padişaha sunulan kâğıtlara «Telhis» denmekte devam olunmuştur. Tanzimattan sonra her ikisi kaldırılarak «tezkire-i ma'ruza» denildi ve saltanatın sonuna kadar böylece devam etti.

Tevcih olunan Lir memuriyet veya rütbenin tevcihine dair ferman-ı âli ısdarı hakkında Meşihatten Sadarete yazılan tezkireye de «telhis» denilirdi.

Ancak bu telhislerin kâğıdı, tezkireninkinden farklı olduğu gibi yazılış şeklinde de ikisi arasında fark vardı. Tezkirelerde «sername», «elkab», «hâtıme» yazıldığı halde telhiste yalnız elkab yazılırdı. Bu da tezkirenininki aynı değildi. Tezkirede «ma'ruz-ı da'i-i keminelidir» denildiği halde telhiste «ma'ruz-ı da'i-i devlet-i aliyyeleridir» denilirdi. Tarih koymakta da tezkire ile telhis arasında fark vardı. Tezkireye alefâde tarih yazıldığı halde telhiste «حرر فی...» ibaresi yazılırdı.

Şeyh ül-İslâm'ların Bab-ı âli'ye gönderdikleri telhisler Divan-ı hümayuna havale edilir, Mühimme kalemine tevdi olunurdu. Orada fermanlar yazılarak Meşihat dairesinin Kapı çuhadarı vasıtasıyla gönderilirdi.

*Fesâd-ı gamzeyi lâ'lin ki mühür sahibidir
Cenâb ı padiş:h ı hüsre eylesün telhis*
Sâbit

TELHİS KÂĞIDI (تلّحیس کاغذی) [San.] Telhis yazılmağa mahsus kâğıtlara verilen addır. Bu kâğıtlar «Hazinedar başı» tarafından muhafaza edilir, icab ettikçe verilirdi. «Başve-kâlet Argivi» ndeki bir vesikada (Maliye, sıra numarası 203) şöyle yazılırdı:

«Hazinedar başı ağa Maliye kaleminde ahkâm-ı mühimme tahriri için gayet âlâ olmak üzere on deste telhis kâğıdı versin 22 L 1183».

TELHİSİ (تلخیص) [Ida.] Telhisleri götürüp getiren memura verilen addır. Telhisçi de denilirdi.

TELHİS KESESİ (تلخیص کسه) [Ida.] Telhislerin konulduğu zarfa verilen addır. Osmanlılar Tanzimat'tan evvel zarf yerine bez, atlas ve kumaş kese kullandıkları için bu tâbir meydana gelmiştir. Telhis keseleri bir destimal ile de sarılırdı.

TE'LİF (تأليف) [Ede.] Lûgat mânası alıştırmak, imtizaç ettirmek demek olan bu tâbir edebiyat ıstılahı olarak bir ibarenin tertibi yerinde kullanılır. Tertibin bozukluğuna «zâf-ı te'lif», rabitasızlığına da «fesaḍ-ı te'lif» denir. Telif; aynı zamanda kitap yazmak yerinde de kullanılır. Kitap yazan demek olan müellif eserini bahisleri birbirine alıştırmak, uydurmak suretiyle hazırladığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Cem'i te'lifat'tır. Te'lifat eskiden müellefat yani kitaplar yerinde kullanılırdı.

TEL KAKMA (تل کاه) [San.] Pirinç veya üstüne açılan yuvalara altın veya gümüş kakarak gömme suretiyle yapılan tezyinat işleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tahta, taş veya her hangi maddenin bazı kısımları oyularak daha kıymetli bir maddeden o yuvalara parçalar gömülmesi suretiyle yapılan tezyinata da kakma denir.

TELKÂRİ (تلکاری) [San.] İnce madenî tellerin birbirine lehimlenerek raptedilmesi suretiyle imâl edilen evaniye verilen addır. Gümüşten yapılmış bu nevi birçok şeyler vardır. Hususıyla telkârî fincan zarfları meşhurdur. Bunların en güzelleri Pizren'de yapılırdı.

TEL KIRMAK (تل قرق) [Hal.] Mecaz yoluyla münasebetsiz ve dokunacak söz söylemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Pot kırmak» da aynı mânaya gelir.

*Ey şâne kıyl ü kal ile tel kırmadan varup
Şerheyle yâre hâl-i perişanı mübemû*
Cevdet Paşa

Tel kırma sakın zülf-i perişane dokunma

TELLENDİRMEK (تلاندirmek) [Hal.] Tütün çubuğunu tel ile açıp işletmek, dumanı tüttürmek; çubuğu yakıp keyfine bakmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Yolculur Bafrayı tellendirirmez mi sana?
Kaçıver, belli ki çingar çıkacak, durmasana.*
Mehmet Âkif

TELLEYİP PULLAMAK (تلایوپ پوللامک) [Hal.] Mecaz yoluyla süslemek; bezemek; işi beğenilecek bir şekle getirmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

TELLİ BEZ (تلی بی) [San.] Aralarında sırma teller olan ince kumaş nevelerinden birinin adıdır. Vaktiyle en çok Bursa'da dokunan bu kumaştan kadınlar başörtüsü yaptıkları gibi kâse, testi üzerine örtmek üzere telli örtüler de işlerlerdi. Havlu ve makreme olarak gümüş ve altın tellerle işlenmiş işlemlere telli işleme denir.

TELLİ KAVUK (تلی قورق) [Kıy.] Sadrazam'ların giydikleri kavuğun adıdır. Telli olduğu için bu isim verilen kavuğun asıl adı «Kal-lâvî» idi.

TELLİ PULLU (تلی پوللو) [Hal.] Göze çarpacak derecede parlak şeylerle süslenme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Bu yanda hâle-nüma telli pullu bir cevelân
O bir peri-i tarabtır ki raks içinde nihan*
Tevfik Fikret

TELMİH (تلخیص) Söz arasında meşhur bir vak'a, veya mâruf bir fıkraya veyahut mu'tad bir usule işaret etme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nabi'nin:

*Ey nâme; sen ol mâhlikadan mı gelirsin?
Ey hüdhüd-i ümmid; Sebadan mı gelirsin?*

beytiyle tarihî bir vakaya, Kıymılı Rahmî'nin:

*Abisten-i safa vü kederdir bütün leyâl
Gün doğmadan meşime-i şebden neler doğar*

beytinde de «geceler gebedir» darb-ı meseline, Üstad Tahir Olgun'un:

*Hacle-i nâsuta girmezden mukaddem Âliyem;
Eyledin rihlet diriga halvet-i lâhutuna
Bekliyorken ben sana şal bağlamak hengâmını
Bağladım amma zuvallî kardeşim: tabutunal*

beytlerinde ise gelinlerin koca evine giderken arabaya binecekleri sırada velileri tarafından bellerine şal kuşatılmak âdetine işaret olunmuştur.

TEL TANBUR (تل تنبور) [Mus.] Eski telli çalgılardan birinin adıdır. Üç telli, perdeli bir sazı. «Zenpare» sazı olduğunu Seyahatnamesinde kaydeden Evliya Çelebi (c. 1, s. 640) Kütahya'da (Feteli Oğlu) nun icat ettiğiydi, «o kadar süznâktir ki mahalle arasında çalınsa ana, bacı, bala, teyzelerin pencerelere birikerek baktıklarını» yazar.

TEL TEL (تل تل) [Hal.] Her biri ayrı ayrı ve tek tek olan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Başta süslü boneta zülfü taranmış tel tel
Görenin aklı gider ya dokunur bir zararı*
Muharrem Dede

TELVİN (تلوین) [Sof.] Bir halden bir hale veya bir makamdan bir makama geçmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstikamet yolundan vece istiyecek bir makamdır diyenler de vardır.

§ [Ede.] Aynı zamanda muhtelif aruz vezinleriyle okunan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEMCİD (تمجید) [Hal.] Sena ve tâzimi havi olarak sabaha karşı minarelerde «lâhn ile» okunan dua hakkında kullanılır bir tâbirdir. Temcid; Arapça överek tâzim, ululamak demektir, «Kamus-ı Osmanî» de «Bu dua e'seriya sahur vaktinde okundugundan halk arasında (sahur) mânasına kullanılır, Temcid vakti denilir» diye yazılıdır.

Hacı Zihni Efendi «Kitab-üs-Salât» da şunları yazıyor:

«Hazret-i Bilâl Mescid-i şerif-i Nebvî civarında bulunan büyütmün (evlerin) en yükseği olmak üzere Benî Neccar'dan bir hatunun hanesi (evi) üzerine çıkıp ezan okurdu. Sonradan mescidin arkasında kendisi için bir yer yapıldı. Minare ki mi'zene dahi denir Anı mescidlerde en evvel ihdas eden Muaviye zamanında Mısır Emiri olan Seleme Bin Haleftir.

«Ezandan sonra minarede Nebiy yi Aley-hisselâm Efendimize salât okunması 791 (1388) tarihinde Mısır'da ziyade edilmıştır. Bidat-i hasenedir.

«Gecenin sülüs-i ahirindeki (sonuncu üçte) bir tesbih ve temcid (ki biz ana esselât deriz) o dahi öyledir. Sultan Tacettin'in emriyle başlamıştır.»

*Sabah olunca ilâhiye soktular rindi
Müezzina-ı şeb-i ıyd verdiler temcid*
Sâbit

TEMCİD PILÂVİ (تمجید پلاوی) [Hal.] Tekrar tekrar bahsedilen şey, daima öne sürülen madde yerinde kullanılır bir tâbirdir. Üstad Tahir Olgun «Mahfil, aded 11», (Temcid pilâvî gibi) meselini: «mükerreren ortaya sürülen bahis, yahut söylenilen söz hakkında darbolunur. Menşei; erkeğini sahur bekliyen kadının pilâvî yamasını diye kaldırması ve soğumasını diye tekrar koyması olsa gerektir» diyor.

TEMENNA (تمننا) [Hal.] Elini başına kaldırıp âşinalık etmek yerinde kullanılır bir tâ-

birdir. Selâm işareti makamına da gelir. Temenna; dilemek, arzu etmek, arzu edilmek mânalarına gelen Arapça temenni'nin Farsça üslûp tarzıdır. Kıymetli ilim adamı Veled Çelebi (Veled İzbudak) Osmanlılarda eskiden kalma âdet olup tarihe karışmak üzere olan selâm ve nerhaba ile birlikte bir tetkik yazısına mevzu ittihaz ettiği temenna için (Nevsal-i Osmanî, üçüncü sene, 1327 (1911), s. 177-179) şu tafsilatı veriyor:

«Yolda bir bildiğe rast gelindiği veya birinin yanına, bir meclise, bir cemiyete girdiği zaman el göğüs üzerine konulup «Selâmün aleyküm», yahut «merhaba» denilir. Selâmı veya merhabayı alan kimse de karşılık olarak «ve aleyküm selâm» yahut «merhaba» der.

«Yolda selâm alıp vermek, yahut merhaba demek bir kaaideye tâbidir; Eğer birbirine rast gelenler ahbap, akran iseler kimin evvel selâm vermesi, yahut merhaba demesi lâzım geleceğine bakılmaz. Amma ahbap veya akran olmayıp da aralarında sürî ve mânevî - büyüklük küçüklük gibi bir nisbet, yani since, mertebeye bir fark bulunduğu takdirde selâmı ibtida büyük verir. Küçük ise selâmı tâzim ve ihtiramla alır, bazan büyük geçinciye kadar durur.

«Çocuklar dahi k ndilerinden büyük olanlar hakkında böyle yaparlarsa da amca, dayı, büyük birader gibi en yakın akrabasından bulunan erkeklerle hocalarının el érini öperler.

«Hizmetkâr makulesi aşağı takım halk ise riayet ve tâzime mecburiyyet gördükleri adamların eteklerini öperler.

«Her usul, her âdet zaman ile, mekân ile az çok değişir. Bizde de bu selâm ve merhaba ile el, etek öpmek âdeti gitgide değişmiş, başka şekiller almıştır Elini göğsüne koyup «Selâmün aleyküm» veya «merhaba» demek usulü şimdi yalnız ülemadan bir kısım ile dervişlerde ve bazı vilâyetler ahalisinde kalıp bunun yerine «temenna» denilen ve elleri göğüs, yahut - daha tâzimli olmak üzere diz kapakları hizasından beşine kadar götürmekten ibaret olan hareketi mahsusa kaım olmuş ve büyüklük ve küçüklük itibarı bakı kaldığı halde bütün insan sınıflarına taammüm etmiştir.

«Temenna edilirken her iki taraf ya hiç ses çıkarmaz, ya «Allah ömürler varsın!» der. Temenna edenlerden biri büyük biri küçük ise bu dua yalnız küçükler tarafından edilir.

«Temennaya «aşinalık» dahi derler. Mertebeye pek büyük olanların temennası ekseriya «iltifat» tâbiriyle tavsif olunur.

Temennaya «temenna» denilmesinin veçhi temenni-i mahabbet, temenni-i âtîfet mânalarının mündemiç olmasıdır, zannolunur.

«El öpmek âdeti yalnız çocuklara ve bazı taşralılarla yola gidip gelen ehlibba ve akrabaya münhasır gibidir.

«Etek öpmek âdetine gelince: Bu da şimdi - muayede günlerinde âmirlerle memurlar arasında ve hacet sahiplerinden olup da vükelâ ve ricâlden birinin huzuruna giren biçarelerde görüldüğü üzere - eğilip elini eteğe götürür gibi uzattıktan sonra çekip temenna etmekten ibaret miskinane bir hareket derecesinde kalmakla beraber izzet-i nefsinin tanıyanlarca zillettir. Bu zelilâne harekete de «eteklemek» tâbir olunur. Nitekim hezilgü şair Deli Hikmek:

*Biz ne alçak köpekleriz
Kimi görsek etekleriz*

demıştır.

«Her kavmin kendine mahsus birtakım âdet ve âdabı vardır. Aklen, hikmeten, siyaseten muzır olmadıkça onlara riayet mukteza-yı şiar-ı hamîyyet ve millîyyet ve sebepsiz terk ve ihmal ile sair kavimlerin âdetlerine tebaiyyet şayan-ı nefrin bir harekettir. Osmanlılarda baş sallamak, şapka çıkarmak, «bonjur - bonsuar», «cadiyo» demek yoktur. Temenna etmek, «sabahlar - yahut - akşamlar hayrolsun», «Allah'a şamarladık», «Tanrıya emanet ol», «uçurlar olsun» demek vardır. Teessüf olunur ki zamanımızda temenna yerine baş sallamak, «bonjur», «cadiyo» diyenlerimiz gittikçe çoğalıyor. Vakıa bu gibilere biz terbiyesiz, hamîyyetsiz nazariyle bakarsak da her fena âdet çabuk yayılacağından taammüm ve teessüsünden korkulur.

«Ahmet Mithat Efendi «Tarih-i Buse ve Temenna» unvanıyla vaktiyle «Tercüman-ı Hakikat» a yazdığı uzun bir makâlde der ki:

«Temennanın hakkıyla suret-i icrasına dikkat edilse bâlâ bu işarete buse hükümleri görülebilir; zira sağ elini doğrudan doğruya başına götürmekten ibaret olmayıp el evvelâ çene hizasına kadar kalktığı zaman bir kere çeneye işaret eder gibi bir hareket gösterir de ondan sonra başa kalkar.»

«Benim yetmiş beşlik, seksenlik ihtiyarlardan igitip bellediğime göre temenna aslında üç hareketten, bu da sağ eli iptida göğüs hizasına, sonra dudaklara, ondan sonra da alına veya başa götürmekten ibaret olup bu hareketlerin her biri de bir mânâyı mutazammındır ki ilk hareket «mahabbetin yüreğinde», ikincisi «yâdın dilimde», üçüncüsü «yerin başında» demektir.

«Bir mahalde oturan bir adamın oradan geçen bir bildiğine selâm verişine dikkat olunsa bu üç hareket ap aşikâr görülür. Selâmlaşanların selâmlarını birbirine göstermeleri, yani mahabbet ve hürmet ibraz etmeleri hareketlerini tesrie lüzum gösterdiğinden bu sürat-i temennayı eli hemen kaldırıp başa götürmek gibi bir harekete kasretmiş ve böyle yapıla yapıla diğer iki hareketle beraber mânaları da kaybolmuştur.

«Mithat Efendi o yazısında askerde küçükten büyüğe verilen selâm için diyor ki:

«Bu suret doğrudur; zira temennanın küçük tarafından edilmesi «siz makamınızda bulunsanız da ben dahi huzuruza girecek olsam eteğinizi şöyle tutup öper ve başıma koyar idim» demek olur. Vakıa büyük adam dahi bir ufacak temenna ile selâmı reddederse de bundan anın dahi küçük adamın damenini bûs (eteğini öpmesi) lâzım gelmeyip ya arz olunan muhalâsatı mânevî bir nimet olmak üzere öpüp başa konulacak bir şey diye telâkki eylediğine yeyahut «ben de senin damenini bûs edecek kadar vazi'im (adı, aşağıyım)» yollu eser-i tenezzüle hamlolunur.»

«Şu lâtif ve zarif yazıya bir daha devam edelim. Yine diyor ki:

«Bir büyük adamın huzuruna girildiği zaman el, etek, ayak öpmek âdaptan olup fakat etek öpmek resmini daha ziyade tâzimkârane bir dereceye isal etmek (vardırmak) lâzım gelmekte «Damen-i mübarekiniz ol kadar pâk ve mübarektir ki ana dokundurmak haddim değildir» mefhumıyla elini göya eteği tutarak öpüp başına koyuyor imiş gibi el ile bir hareket icra edilmiş ve işte bu hareket bir huzura girildiği zaman el etek öpmeye bedel bir temenna usulünü teessüsünü müntic olmuştur. Bundan mukaddem huzurlara girildiği zaman temennayı iki el ile birden icra edenler bulunurdu ki bunu daha büyük tâzim addederlerdi. Vakıa daha büyük tâzim addolunmak becadır; zira «dameniniz (eteğiniz) ol kadar büyüktür ki tutup kaldırarak öpüp başa koymak için bir el âciz kalır» mefhumıyla ol damen-i âliyi ancak iki el ile kaldırabilmek lüzumuna işaret eder.»

Dört türlü temenna vardı: Bamyacı temenna, âdeta temenna, yerden temenna, kandilli temenna.

Esnaftın geliş güzel temennasına «bamyacı temenna», sağ elin çeneden alına götürülmesi şeklindeki temennaya «âdeta temenna», yerden çeneye, çeneden de alına götürülmek suretiyle yapılan temennaya «yerden temenna», eli çene ile alın arasında bir kaç defa hareket ettiril-

mek suretiyle yapılan temennaya da «kandilli temenna» denilirdi. Yerden temenna, Nâzır, Umum müdür gibi yüksek mevki sahiplerine karşı küçük memurlar, kandilli temenna da büyük adamlar tarafından sarfolunan iltifatkâr sözlere karşı küçükler tarafından yapıldı.

TEMEL BIRAKMAK (عمل برائق) [Hal.] Mecaz yoluyla ziyaret veya bir şey istemek için gidilen yerde rahatsızlık verecek kadar oturmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Temel at- maktan gelmedir.

*Demesünler kuluna bunda bıraktın mı temel
Dil-i vîranımı gâşan da yıkılsam gitsem
Sâbit*

TEMESSÜK (تتمع) [Ida., Mal.] Türlü iş ve mânada kullanılır bir tâbirdir. Arapça olan bu kelimenin «Kamus-ı Osmanî» deki izahı şöyledir: «İhtimam ile tutunmak, yapışıp sıkı tutmak: (Şeriat-i garraya temessük, bürhan-ı katı'a temessük) Bu mânada ekseriya mânevi-yatta kullanılır.

Ş Senet. Borç için alınıp verilen kâğıt ve istimlak sırasında alınan hüccet demektir. (Yedinde temessük var mı? temessükünü çıkar- sın.) Temessükât suretinde cemi'lenir.

1 — Muahede, sulhname ve emsali resmî ve devlet tarafından veya muahedeyi yapan tarafından verilen mühürlü kâğıda «temessük» denilirdi. İki taraf alıp verirdi. «Temessük almak», «temessük vermek» tâbirleri muahede akdini ve muahedenin teatisini ifade eder. Temessük alıp verme, şimdiki muahedelerin teatisinde olduğu gibi, merasim yapıldı. Sulhün yenilenmesi için hazırlanan «ahitname-i hümayun» diğer taraf sefirine, yahut kapı kethü- dasına verileceği sırada bütün vezirler tâzim makamında ayağa kalkarlardı. Bu münasebetle sefir veya kapı kethüdasına kürk giydirmek, at vermek, maiyyeti halkına da hil'at giydirmek, âdet idi.

2 — Arazi-i Emiriyye'de ferâğ ve mahlûl vukuunda sahib-i arz sayılan timar ve zeamet sahipleri de bir aralık mültezim ve muhassıl- larla vaktiyle Evkaf memurları ve mütevelliler tarafından tasarrufa dair olan vesikalara «te- messük» adı verilirdi. Bu itibarla temessük tasarruf vesikası demektir. Tanzimat'tan sonra o makama «Tapu» tâbiri kaaim olmuştur.

3 — Borç için alınan senede «temessük» ismi verilirdi. «Başvekâlet Arşivi» nde mevcut bir vesikada (Askerî, fiş No. 2302) «sabık ocak bezirgânı Baruh ve oğlu ve şeriki Avramacı ve Çelyen ve şapçı Muiz Yahudiler getürdülüp

enva-i tehdit ve ihafe ve tahzir olunarak ve bir kaç defa tagra ve içeri idhal ve ihraç olu- narak açık-ı mezkûre bedel hezar ikdam ile bin beş yüz kese eda eylemeleri şartıyla kat' ve meblâğ-ı mezburun dört yüz elli kesesini mesfur Muiz Yahudi vermek ve bin elli kesesini diğer dört neferi eda eylemek üzere rabita verilip va'de-i malûmelerinde Darphane-i Âmireye eda eylemek üzere iki kıt'a temessük alındığı» yazılıdır.

4 — Kefaleti tazammun eden vesikalara da «temessük» denilirdi. Yine o vesikada; «ve mesfurdan dört nefer birbirlerine kefil ve zâ- min olduklarını mübeyyin bir kıt'a temessük abz olunmuş olmağla» denilmektedir.

*Hâtem gibi nam ister isen semt-i şehada
Bas mührü temessüklere esnaftı dolandır.
Lâ*

TEMETTÜ' VERGİSİ (تتمع ودرگویی) [Mal.] Tüccar ve esnafın senelik kazançları üzerinden alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Temettü'; Arapça kâr etmek demektir. Vergi- nin mahiyeti anlaşılmak için Tanzimattan ev- vel ve sonra iki cihetten tetkiki icabeder.

1 — Tanzimat'tan evvel; temettü' vergi- sinin esası Hicrî 1241 (1845) tarihinde Sultan Mahmut zamanında ihdas olunan İhtisap resmi- dir. İhtisap resmi «Şehriyye-i dekâkin», «yev- miyye-i dekâkin» adıyla anılan vergilerle bütün yiyecek, içecek, giyecek ve saireden muhtelif adlarla ve başka başka tarifelerle alınan mü- teferrik ve mütenevvi resimlerden (vergilerden) ibaretti.

16 Cumadilülâ 1255 (1839) tarihli for- manla bu İhtisap resminin kaldırılması düşü- nülmuş ve 19 zilkide 1255 tarihli nizamname ile «tekâlif-i örfiyye» nin herkesin emlak ve arazi ve hayvanlarına ve esnafla tüccarın senelik kazançlarına birer kıymet takdir olunmak suretiyle ve binde hisabıyla tarh ve tevzi edil- mesi kararlaştırılmıştı. Bu itibarla senelik ka- zanç miktarının ilk takdir ve tahmini Tanzi- mat-ı Hayriyye ile başlar. Fakat o vakit senelik kazanç üzerine ayrı bir vergi konulmayıp her- kesin emlak, arazi, emval ve hayvanatı ve se- nelik kazancı için birer kıymet takdir edilmek suretiyle vücutte getirilen şahsî servet üzerine bir had ve vergi vaz' olunmuştur. Binaenaleyh Tanzimat'tan evvel bina ve arazi üzerine ayrı vergi olmadığı gibi kazanç üzerine de başka vergi yoktu.

2 — Tanzimat'tan sonra; 1255 (1839) se- nesinden 1275 (1858) senesine kadar yirmi sene temettü' vergisi «an cemaatin» tevzi olunan

vergî'nin bir cüz'ünü teşkil etmek şartıyla «muvahhid vergi» (birleşik vergi) arasında idi.

1275 (1868) tarihli Tahrir talimatı ve 1277 (1860) tarihli Tahrir-i umumî Nizamnasei mucebince herkesin emlak ve arazisi ve serelik kazancı tahrir ve tahmin edilerek ilk defa senelik kazanç üzerine binde otuz vergi konulmuştur.

5 Rebiülevvel 1297 (1879) ve 4 şubat 1295 (1880) tarihli Emlak ve Ağnam ve Âşar kararname-i'nde «Temettü» vergisi her şahs ı mütemmetti'nin yani ticaret, sanat ve hırfet ile meşgul olanların senelik kazançlarından muayyen bir nisbet üzerinden alınan vergidir. Bunun miktarı icabına göre Muvazene-i maliyye kanunu (bütçe) üzerine sadır olacak irade-i seniyye (Padişah emri) mucebince tezyit ve taklil (çoğaltılıp azaltılmak) olunur» diye yazılı olduğundan o seneden itibaren temettü vergisi nisbeti binde kırka ve 1303 (1885) senesinde binde elliye çıkarılmış ve evvelce yalnız ticaret ve sanat sahiplerinden alınan bu vergi sonradan masg sahiplerine de teşmil edilmiştir.

Osmanlı memleketinde ecnebilere oturmalarına müsaade edilmediği vakitler bu verginin sırf Osmanlılara aidiyeti tabii ise de ecnebi tebaasının memleket içinde oturup ticaret yapmalarına müsaade olunduktan sonra bütün Avrupa devletlerinde cari kaidelere uyularak onların da Osmanlılar gibi temettü vergisine tabiiyetleri devlet kanunları icabından olmasına mecbur. Devletçe 1874 senesinde bir lâyiha halinde vâki tebliğe, 1908 İnkılâbı üzerine 1325 (1909) senesi için Maliye Nazırı Ziya Paşa tarafından hazırlanıp basılı olarak mabuslara dağıtılan bütçe mukaddimesinde uzun uzadıya gösterildiği veçhile ecnebi sefirlerin bunu tasvipten istinkâfları (kabul etmemeleri) ve 10 haziran 1295 (1879) tarihinde çıkarılan Patent vergisi kararnamesine karşı da itiraz eylemeleri üzerine 1880 senesinde Hariciye Nezaretinde teşkil olunan muhtelit komisyonun müzakere sonunda sefirler arasında anlaşma hasıl olmuş idi. Fakat 1883 senesinden itibaren tatbik mevkiine konulacağı sırada bazı devletlerce verginin tarh ve kaydı hakkında yine birtakım şartlar ileri sürülmüş ve bu bapta tekrar bir nizamname kaleme alınarak 1839 senesinden itibaren tatbiki kararlaştırılmış iken bunun da devletlerce kabulüne yanaşılmadığından 1891 senesinde tâdilen başka bir nizamname daha yapılmış ise de o da tatbik edilememiş idi. Bununla beraber Berlin Muahedesi mucebince Karadağ tebeası, Osmanlı tebeası gibi telâkki edilmesi

lâzım geleceği cihetle Karadağlılar ve Sırp-larla akdolunan 28 mayıs 1906 tarihli ticaret muahedesi hükümlerine dayanılarak Sırp-lar ve Yunanlılarla yapılmış bulunan 5 zilkide 1271 (1854) tarihli muahedenin on yedinci maddesi mucebince Yunanlılar ve 8 kânunevvel 1291 (1875) tarihli mukavelenin ikinci maddesine tevfikân da İranlılar temettü vergisine tâbi tutulmuşlardır.

Verginin tarh ve cibayeti hakkında bir nizamname bulunmaması hasebiyle tatbikatında bazı vilâyetlerde anlaşamamazlık neticesi olarak âşar ve ağnam ile mükellef olan çiftçilerle mandıra sahipleri de kazanç sahiplerinden adedilerek temettü vergisine tâbi tutulmuş olmasından doğan şikâyetler artmakla 1313 (1897) senesinde çıkan irade ile Rumeli, ertesi sene de Anadolu çiftçileri ve daha sonra da hayvan besleyenlerle bağcılar, bahçıvanlar muafiyete mazhar olmuşlardır. Bu sebeple senelik 800.000 lira varidat (gelir) temin eden temettü vergisi birdenbire 380.000 liraya düşmüştür.

Tahriri iera olunan Bağdat, Basra, Tuluşgarp, Yemen, Hicaz ve Erzurum vilâyetlerinde alınmakta olan ihtisap resminin lâgviyle yerine Temettü vergisinin alınması kısmen 1325 (1909) ve kısmen de 1326 (1910) seneleri bütçe kanunlarıyla karar altına alınmıştır.

İstanbul ve mülhakatında ihtisap rüsumu lâgvolunduktan sonra ona mukabil Şehremanetince yani Belediyelerce Esnaf tezkiresi adıyla bir vergi ve Ticaret Nezaretince köşe sarraflarından bir resim alınıyordu. Onlar da 1325 (1909) senesinden itibaren kaldırılarak haklarında temetu vergisi tatbik edilmiştir.

Temettü vergisi için vergi kararnamesinden sonra ilk kaleme alınan nizamname 22 mart 1323 (1907) tarihli nizamname ve ikincisi de onu tâdilen 8 kânunevvel 1323 (1907) de çıkarılan nizamnamedir. Bu ikinci nizamname mucebince temettü vergisi; vilâyet, liva, kaza merkezlerinde ve nüfusu iki binden ziyade olan yerlerdeki ticaret, sanat ve hırfet erbabından alınır ve mart ve eylül ayları içinde iki taksitte olmak üzere tahsilatlar vasıtasıyla tahsil olunmuştur.

Temettü vergisi iki kısımdı: Birinci kısım maktu olup dört sınıf üzerine mürettepti. Mükellefler kazançlarının yüzde üçünü geçmemek şartıyla dahil oldukları sınıflara göre aşağıda yazılı tabloda gösterildiği üzere muayyen bir vergiye tâbi idi.

Âzamî Kuruş	Asgarî Kuruş	
5000	750	Bankerler ile toptan alış veriş eden tacirler vır şirketler.
400	150	Sarraflar ve köşe sarrafları.
2500	300	Fabrikalar, peynir, sabun, zeytinyağı dar-üs-sınâa ve sair.
200	25	Su ve yel değirmenleri.
2000	500	Komisyoncular, kambiyo tellalları ve acenteler.
300	20	Mimarlar, mühendisler, kalfalar, emanetçiler ve emlak tellalları ve münadiler.
250	10	Ticaretgâh ve fabrika ve imalâthanelerdeki direktör, işbaşı, amele ve sair.
50	10	Kereste, odun ve kömür ameleleri ve seyyar esnaf.
1000	50	Tiyatro kumpanyaları, deniz hamamları, mütezimlerle celep ve hayvanat tacirleri.
100	5	Arabacılar ve sürücüler.

İkinci kısım ise muayyen bir nisbet üzerine vergiye tâbidi. Bu da üç nevi idi:

1 — Maktu vergiye tâbi olmayun ticaretgâh ve dar-üs-sınâalar ile sanat icrasına mahsus yerlerin yazılı kıymetlerinin binde üçü.

2 — İmtiyazlı şirketler müşterilerinin senelik ücretlerinin aylık üç yüz kuruş hisabıyla üç bin altı yüz kuruştan fazlasının yüzde üçü.

3 — Erzak ve yol mütaahhitleriyle, âşar ve mütenevvi rüsumat mütezimlerinin taahhüt ve iltizam bedellerinin yüz bin kuruşa kadar olan miktarının yüzde onu, fazlasının yüzde beşi kazanç farz edilerek işbu kazancın yüzde üçü.

Temettü vergisinin adı sonradan «Kazanc vergisi» ne çevrilmiştir.

TEMİZE ÇIKMAK (تَمِيزَة) [Hal.] Mecaz yoluyla kabahatsızlığı anlaşılmak, beraet kazanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEMKİN (تَمَكِين) [Sof.] İstikamette rüşub ve istikrar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Temkin; Arapça vekar, ağır başlılık demektir. Sofiyye istilahına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Abd, tarik-ı talepte daim oldukça sahib-i telvindir (boyanma, değişme). Çünkü bir halden diğer bir hale irtika (yükselme) ve bir vasıftan diğer bir vasfa intikal eder. Hakikate irişilince rüşub ve istikrardan ibaret olan temkin de hasıl olur.»

§ [Tak.] Şer'i gurup ile ondan sonra vakua gelen zâhiri gurup arasında geçen müd-

dete muvakkitletlerce «temkin» denir, Bu fark zâhiri gurup üzerine zam ve ilâve olunur.

TEMLİKNAME (تَمْلِكْ نَامَة) [Mal.] Arazi-i Emiriyye manfaatlerinin bir cibete tahsis veya miktarı şartlarına uygun olarak rakabenin temlikini tazammun eden vesika adıdır. Aynı makamda «Temlikname-i hümayun» denildiği gibi «Mülkname», «Mülkname-i hümayun» da kullanılırdı. Temlikname; «temlik» ve «name» kelimelerinden meydana gelen temliknamenin lûgat mânası (mal kâğıdı) demektir.

Temlik olunan yerler meccanen verildiği gibi «mukataat»tan birkaç senelik bedeli peşin veya taksitle ödenmek üzere muayyen bir bedel mukabilinde de verilirdi. Lâla Şahin, Timurtaş, Evrenos, gibi gazilerle bazı kimselere meccanen, bir kısım eşhas ile memurlara da maktu bedeli mukabilinde temlik olunmuş ve mülkiyetlerini gösteren temliknameler verilmiştir.

Temlikname ile temlik olunan bu kabîl yerlere «Malikâne» denilirdi. Tanzimat'tan sonra malikâne verilmesi usulü kaldırıldığı gibi temlikname ile tasarruf olunan yerlerden timar ve zeametden mukataaya ve mukataadan da malikâneye kalbedilen yerler, bedelleri verilmek suretiyle, hükümece sahiplerinden alınmış ve kimse ile alakası olmayarak mülk gibi tasarruf olunan yerler için de temlikname mukabilinde sahiplerine Tapu verilmiştir.

İslâm-Türk Müzesinde Birinci Sultan Mahmut'un 632, 655 numaralarda kayıtlı iki temliknamesi vardır.

TEMME (تَمَّة) [Ede.] Eski harfle yazılan kitapların bittigine işaret olarak son sayfalarına konulan alâmettir. Bitti demek olan bu tâbirin yerine «تَمَّ = temmet» kullanıldığı gibi yine o manaya gelen «hitam», «intiba», «son» da kullanılırdı.

TEMMET (تَمَّت) [Ede.] Eski harfle yazılan kitapların bittigine işaret olarak son sayfalarına konulan alâmettir. Bitti demek olan bu tâbirin yerine kısaltılmışı olan «تَمَّ = temme» de kullanıldığı gibi yine o mânaya gelen «hitam», «intiba», «son» da kullanılırdı.

TEMMUZİYYE (تَمُّوزِيَّة) [Ede.] Yazdan ve yaz sıcağından ve o arada Temmuzdan bahsedilerek ve bunlar teşbib yapılarak büyüklerin medhine dair yazılan kasidelere verilen addır. Eski şairler «Caize» koparmak için muhtelif vesilelerle kasideler yazarlar ve büyüklere takdim ederlerdi. Senebaşı münasebetiyle «Muharremiyye», Ramazan vesilesiyle «Ramazaniyye»,

bayram dolayısıyla «İdiyye», kısığın «Şitaiyye» ve emsali o kabildendir.

Nef'inin (Nasuh Paşa) v.s.fında yazdığı bir Temmuziyye'nin baş tarafı şöyledir:

*Yine irişti temuz oldu cihan pür tef ü táb
Girdi bir hilkate hep âteş ü bád, âb ü tûrab
İrdi bir gayete te'sir-i heva kim bir mûr
Bir dem-i germ ile eyler yedî deryayı serâb
Hâk bir merite germ oldu ki devran edemez
Nice tufan ile bir zerre gubârın sırâb
Dökülen hâke bu fasl içre değildir bâran
Huy feşan olmadad. r táb ı temuz ile sehâb
Böyle germada ki deryaları haşk itti heva
Gâhten zâhir ü câri o'anı sanmanız âb
Tâb-ı mihr oldı güdazende-i tig-i gâhsâr
Çüyves akmadadır her yane pûlad ı müzâb
Böyle kalırsa güdazende-i mihr ile
Ma'den-i sim olan yerleri bahr-i simâb
Nazm içün vâsını bû fasl-ı cahîm efruzun
İtse bir şair eğer tab'ına tevcih-i hitâb
Düşmeden dâm-ı hayale dahi bir demde ider
Tâb-ı endişesi mürgân-ı meaniyi kebâb*

TEMREN (تمرن) [Ok.] Okların ucuna demir veya sarıdan takılan parçaya verilen addır. Menzil oklarına mâden yerine kemik takılır, ona da «soya» ismi verilir. Temren ile soyanın takılışında fark vardı. Temren oka, ok ise soyaya takılır.

*Recanında ucunda rüşvet ister olmağa nâfiz
Hedeften tirin istirca'ı temrensizliğindir.*
Yüsrî

TENAFÜR (تنافور) [Ede.] Bazı harflerin, yahut kelimelerin yanyana gelmesi, yahut birbirine yakın bulunması yüzünden telâffuzun güçleşmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Birincisine «tenafür-ü huruf», ikincisine «tenafür-ü kelimat» denir. Nabî'nin:

*Letafet kat kat olmuş ârızında nesterenlenmiş
mısraındaki (nesterelenmiş) «tenafür-ü huruf»,
Âmid'li Hâmi'nin:*

*Ey andelib; o gül uyumuşmuş ses istemez
mısraında da «tenafür-ü kelimat» vardır.*

TENÂSÜB (تناسب) [Ede.] Mânaca birbiriyle münasebeti olan kelimeleri bir araya toplamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hüner ve marifete pek müsait olan ve «Müsaat-ı nazîr» de denen bu edebî sanata Divan edebiyatında çok ehemmiyet verilirdi.

*O âşıkane terânen ki-bin bâhâra değer;
Gıda-yı râhu mudur gûlsitânın ey bülbül?
Muhyiddin Raif*

TENFİL (تنفيل) [Fık.] Ulülemir tarafından harbe tergib ve teşvik için gazilere fazla sehim veya bazı şeyler tahsisî hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tenfil, gazilerin umumna ait olursa «tenfil-i âm», bir kısmına mahsus olursa «tenfil-i has» denir.

E'NIS (عنيس) [Sof.] Lûgat mânası munis kılmak, kılınmak; vahşeti giderip insana sokulmağa alıştırmak demek olan bu tâbirin sofiyye istilâhı olarak târifi şöyledir: «Müptedi müride te'nis ve tezkiye ve tasfiye için mezahir-i hissiyyede zuhur eden tecelliye dânilir. Suver-i esvap da zuhur ettiğinden dolayı tecelli-i fiili dahi denir.»

TENKTÜR (تنكتور) [San.] Çadır; nevilere birinin adıdır. Çadırlar; «sokaklı çadır», «sâyeban», «çadır» ve «tenktür» olmak üzere dört kısma ayrılırdı. Çadır «hazine» adını taşıyan on iki parça bezin bir araya getirilmesi suretiyle yapıldığı halde tenktür'ü bazine sayısı daha az olduğundan çadırın en ufağı idi.

TENNÜRE (تنورة) [Kıy.] Mevlîvîlerin giydikleri kolsuz, yakası yırtmaçlı, bel tarafı kırma, geniş bir nevi uzun entari adıdır. Tennüre «Elifi nemed» ve «destegül» adlı iki parçadan terekkep ederdi. Tennüre giyildikten sonra bele «elifi nemed» sarılır, daha üstüne salta biçiminde olan «destegül» giyilirdi. Tennür; Arapça ekmek pişirmek için topraktan yapılan fırın, Türkçe tâbiriyle tandır demektir.

Tennüreler her güne ve «sema'» a mahsus olmak üzere iki nevi idi. Günlük tennüreler diz kapaklarını biraz geçecek kadar kısa, sema' tennüreleri ise dönerken bacakları göstermemek için uzunca idi.

Mevlîvî canları ilk terbiye yeri olan matbahta «tennüre», «höcre» de ise «destegül» giyerlerdi. Âyin sırasında tennüre üzerine «elifi nemed» denilen kuşağın sarılması da mecburî idi.

Şeyh Azmi Efendi (Nuhbet-ül-adâb, sayfa 9) gerek buna ve gerek diğer Mevlîvî elbiselerine dair şu malûmatı veriyor:

«Seyr ve sülûke medhalî olmiyan kisve-i tarikattan taife-i Mevlîviyyenin tennüre üzerine iktisa ettikleri (giydikleri) kısa destegül âdet olmiyan yahut kolsuz şems destegülü âdet olan zamanda tennüreler kollu olmak âdet iken abdest için kısa destegülü Sultan-ı Divanî Hazretleri ihtira' ve ihdas ettikte tennüreler kolsuz olmak âdet kaldığı menkulâtta olduğu gibi asitini (etekleri) tavil (uzun) ve ariz (geniş) arkaların dahi resm-i mahsusu dokuz yüz yirmi

tarihlerinde müşârunileyh hazretlerinin Mısır'a seyyahatlerinde âlâ rivayetin ehl-i Mısır'dan taklit olunup tarih-i mezburda Buhara hırkası iktisa olunduğu vâzi-i tarikatın hırka i mahfuzasından (muhafaza edilen hırkasından) müsteban iken muahharen ihdas olunduğuna taife-i merkumenin cühelâ-yı nâsın (cabil insanların) uyubunu setr için (ayıklarını örtmek) işaret hamlolunup asitini vâsi olmiyan taife dahi vâsi olmamasını nâsta meayib görmemek işaretine zehapları cehilden hâdis olduğuna şüphe yoktur.»

*Maha bak tennüre puş olmuş fûrug-i hâleden
Şema ise bir küçük zerrin külâh-ı Mevlîvî
Tahir olgun*

TENNÜRE AÇMAK (تنورة اچماق) [Sof.] Mevlîvî tâbirlerindendir. Sema sırasında «tennüre» nin açılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bazı semazenler tez sema ettikleri için tennüreleri fazla açılır ve bu sebeple fazla yer kaparlardı. «Semahane» küçük, «semazen» ler kalabalık olursa, birbirlerine çarpmamak için, ağır sema edilirdi. Bu halde tennürenin etekleri o kadar açılmazdı. Buna da «tennüre söndürmek» denilirdi. Şayet tennürenin etekleri, diğer birinin tennüresine dokunacak olursa buna da «tennüre çarpmak» denilmekte idi.

TENNÜRE ÇARPMAK (تنورة چارپماق) [Sof.] Mevlîvî tâbirlerindendir. «Semazen» lerden birinin «tennüre» sinin eteklerinin diğer birisinin tennüresine dokunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Çarpan mukabeleden sonra çarptığı candan «huzuruna mani oldum, affet!» diye özür dilerdi. «Sema'hane» küçük, «zema'zen» ler de kalabalık olduğu zamanlarda birbirine çarpmamak için ağır «sema» edilir, bu sebeple tennürenin etekleri çarpmazdı.

TENNÜRE SÖNDÜRMEK (تنورة سوندورماق) [Sof.] Mevlîvî tâbirlerindendir. «Sema» edilirken «tennüre» nin eteklerinin açılmaması yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Sema'hane» küçük, «semazen» ler kalabalık olduğu zamanlarda birbirine çarpmamak için ağır «sema» edilir, bu sebeple de tennürenin etekleri açılmazdı. Tennürenin eteklerinin açılışına «tennüre açmak», tennürenin eteklerinin diğerinin tennüresine dokunmasına da «tennüre çarpmak» denilirdi.

TENNÜREYE SALÂ (تنورة به صلا) [Sof.] Mevlîvî tâbirlerindendir. «Mukabele» günü «dış meydancı» sınıfı «höcre» leri dolayarak canların tennüre giymelerini haber vermesi yerinde kullanılırdı. Meydancının bu ihtarını duyan canlar hazırlanırlar, «semahane» ye giderek semaa iştirak ederlerdi.

TENTE (تنت) [Bah.] Gemilerde güneş ve yağmurdan korunmak için yelken bezinden güverteler üstüne gerilen örtülerin adıdır.

TENTE BONCUĞU (تنته بونجو) [Bah.] Vardavelelerin başlarına tente kulaklarının donanması için bağlanan tek dil i bogatalara verilen addır.

TENTE GÖNDERİ (تنته گوندری) [Bah.] Tentelerin gerili vaziyette bel vermeme için tente omurgası boyunca puntallar üzerine örülen serenlere verilen addır.

TENTE KAZ AYAGI (تنته قاز اياقی) [Bah.] Tentelerin gerilmiş vaziyetlerini muhafaza etmeleri, bel vermeleri için omurgalarını aşağıda bulundurmak üzere yapılmış ve kordenele bagatasında donatılarak vücuda getirilmiş tertibat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TENTE KULAĞI (تنته قولاغی) [Bah.] Tenteleri doldurmak üzere göğelerine bağlanan kamçılara verilen addır.

TEPEBAŞI (تپه باشی) [Giy.] Düz canfes üzerine kılpadan kara pulla tutturulmuş buzlu işlemeli kumaşın adıdır. Orta halliler ontari yapıp giyerlerdi.

TEPELİ ÇEŞME (تپه چشمه) [Sar.] Halvet vukuunda kullanılan çeşmelerden birinin adıdır. Çeşmelerin bir de açığı vardı. Ona da «açık çeşme» denilirdi.

TEPELİK (تپه لیک) [Sar.] Eskiden köylü kadınların kullandıkları başlık nevilere birinin adıdır. Eski eserler mütehasası Nurettin Rüşti Büngöl hâlâ Şark köylü kadınlarının kullanmakta devam ettikleri yassı bir tas biçimindeki gümüşten ve bazan da altından yapılan tepelik için (Eski Eserler Ansiklopedisi, Tepelik Maddesi) şu tasvîlâtı da veriyor:

«Bunun etrafına ve altına gelecek yerlerine altın ve gümüş paralar dizerek süslenir, üzerinde kök zümrütler ve mercan, seylân taşları da oturtulur. Bir zamanlar bir tane yüz altmış sekiz dirhem sikletinde (ağırlığında) bir altın tepelik Bedesten'e gelmiş ve Paris ile iş yapan bir Yahudi antikacı 800 liraya alıp Paris'e göndermişti. Başka altına tesadüf etmedim. Gümüşlerinin içerisinde de yarım okkalıkları bulunur ve dirhemi 25 kuruşa kadar satılırdı.»

§ [Mim.] Bina, kapı ve mobilyaların balasına (üst kısmına) konulan süslü kafesin adıdır. Buna «alınık», «taç» da denir. Bu türlü şeylere şimdi «fronton» denir.

§ [Tul.] Eskiden mahallî tulumacılarının sandık denilen tulumaları n üzerindeki ay,

yıldız, güneş, çiçek gibi şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sûs nev'inden olan bu türlü şeyler tulumbanın üst kısmında bulunduğu için bu ad verilmişti.

TEPE MAZGALI (تپه مازگالی) [San.] Kalelerde seğırdim yerlerinin duvardan dışarıya tağan kısımlarını tutan konsolların aralarında bırakılan mazgal şeklindeki deliklere verilen addır. Kale muhafızları tarafından oradan düşman gözetlenir ve kale duvarı dibine kadar sokulup tırmanmağa çalışanlara taş ve kaynar su dökülürdü.

«Sanat Ansiklopedisi» nde (Tepe Mazgali veya Deliği Maddesi) şu tafsîlât da vardır: «XII nci asırdan sonra bu kârgir mazgallar kaldırılarak yerine meteris şeklinde ahşap çıkıntılar yaptırılmıştır. XII nci asırda topların ıslahından sonra bunların bir faydası kalmadığından kaldırılmıştır.»

TEPSİCİ BAŞI (تپسجی باشی) [Sar.] Saraydaki altın ve gümüş tepsilerin muhafaza ve temizleme işiyle vazifeli memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kiler koğuşunda çavuş makamında idi.

TERAKKÎ (ترکّی) Nizamen verilenden fazla olarak yapılan zam yerinde kullanılır bir tâbirdir. Terakki; Yeniçeri efradına olduğu gibi timar ve zeamet sahiplerine de yapıldı. Ancak timarlardaki «terakki» ye «hisse» de denilirdi. Terakki daha ziyade muharebelerde gösterilen yararlık neticesinde verilirdi. Padışahların cülûslarında atıyyeden başka terakki verilmek de mu'taddı.

Timarın yerine göre 2000-6000 den, zeametnin yirmi binden fazlası terakki sayılırdı. Timarlarda asgarî hadde «kılıç» denilirdi. Kılıç hakkı Rumeli ve Anadolu'ya nazaran değiştiği gibi Anadolu'daki vilâyetlerin bazılarında da farklı idi. Busebeple timarlarda terakki yerine göre iki bin ile altı bin akçe arasında değişirdi. Zeametnin kılıç hakkı her yerde yirmi bin akçe idi.

Timar ve zeametnin inhilâl dolayısıyla yeniden tevcihinde «terakki» verilmez, yalnız «kılıç» verilirdi. Bununla beraber şehit olan fimar sahiplerinin tasarruf ettikleri timarın terakkisi kesilmeden olduğu gibi oğluna verilmek kanundu.

TERAKKİLO (ترکّیلو) [Ask.] Muharebe zamanlarında kaleye düşman tâsallutu vukuu melhuz olduğu sıralarda eski ulûfelerine üçer beşer akçe zam ile muhafaza hizmetinde bulundurulmuş Yeniçeri efradı hakkında kullanılır

bir tâbirdir. Timar ve zeamet sahiplerine kılıç haklarına ilâveten yapılan zamlar münasebetiyle de kullanılırdı.

TERANE (ترانه) [Mus., Ede.] Bir şiiri makam ile okuma, şarkı söyleme, âhenk yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Lâzıma eğer sana fesâne
Sen dinle ben eyleyim terâne
Şeyh Galip*

TERBİ (تربی) [Ede.] Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beyti matlâda her iki mısraıyla, diğerlerinde yalnız birinci mısraıyla kafiye olmak üzere iki mısra ekliyerek dört mısraa çıkarmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Terbi edilecek gazel, başkasının olduğu gibi terbi edecek şairin kendisinin de olabilir. Nitekim Muallim Naci:

*Verdim âteş dillere sâz-i dil-i âvâreden
Eyledim icâd bin yangın bir âteş pâreden*

«mısralı» gazeline sonradan ikişer mısra ilâve etmiş ve:

*Aldım âteş bir zaman bir âteşin ruhsâreden
Farkolunmam şimdi bir âteşfeşan sâyyâreden
«Verdim âteş dillere sâz-i dil-i âvâreden»
«Eyledim icâd bin yangın bir âteş pâreden»*

şekline sokmuştur.

Gene rahmetli Muallim, terbi için (İstilahat-ı Edebiyye, s. 190-194) şu mütalâayı da ilâve ediyor:

«Terbide en ziyade dikkat olunacak cihet zamimenin (eklenenlerin) mânen asla irtibatıyla beraber lâfzan dahi anılla hemâhenk olmasıdır. Ekseriya olduğu veçhile asıl, başka bir şairin eseri ise terbi baştanbaşa bir tabiatın mabsulü gibi görünmelidir. Böyle olmayıp da zamime asla nisbetle aşağı bulunursa yama gibi görünerek zevk sahiplerini gülmeğe mecbur eder. Bu mülâhaza (tahmis) ile (tesdis)e dahi şamildir.»

Divan edebiyatında makbul sayılırdı.

TERCEMAN (ترجمان) [Hal.] Mecaz yoluyla bir başkasının emel ve maksatlarını bildirmekle mükellef olan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Gamzen suale başlasa aşşaka her müjen
Gâya lisan-ı halle bir terceman olur
Nef'i*

TERCEME-İ HAL (ترجمه حال) [Ede.] Bir kimsenin hayatının geçiş tarzı, sergüzeşti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Son zamanlarda terkipsiz olarak hal tercümesi suretinde kullanılmaktadır. Fransızcası «biographie» dir

*Feryâd. . bu söz terceme-i hal-i felektir
Her ân-ı cihan bir ebedî âh demektir.
Kemal Zade Ekrem*

TERCİ'HANE (ترجیع خانه) [Ede.] «Terci-i bend» i teşkil eden bend, yahut kısımların her birine verilen addır. Bend yahut kısımları biribirine bağlayan beyte de «vasıta» denir.

TERCİ-İ BEND (ترجیع بند) [Ede.] Gazel şeklinde ve aynı vezinde yazılmış mütaaddit manzumenin mükerrer bir beyt ile birbirine bağlanması suretiyle meydana gelen şiir şeklinin adıdır. O parçaların her birine «terci-i bend», beyte «vasıta» denir. Vasıta değişir. «terci-i bend» adını alır. Terkihi bend eski şairler arasında pek makul olduğu halde terci-i bend o kadar makul mazhar olmamış idi. Bunun da sebebi terkihi bend'den güç oluşudur. Çünkü terci-i bend'de fikirler daima bir nokta üzerinde gider. Bu ise kolay bir şey değildir. Ziya Paşa'nın Terci-i bend'i o türlü şiirlerin en güzelidir. Örnek olarak bir bend'i olduğu gibi aşağıya geçirilmiştir:

*Etmış kimisi rahattın ikbal için feda
Olmuş kimi beliyge-i idbare mübtelâ
Olmuş kimi tûvanger-i devran iken zelil
Olmuş kimine devleti sermaye-i ina
Toplar kimisi vâris ü hâdis için nukud
Eyler kimisi servet için ömrünü heba
Düşmüş kimi teccüss-i kibrit-i âhmere
Olmuş kimine mucib-i iflâs kimya
Etmış kimi haris-i kıtal arzu-yı şan
Kılmış tama' kimisini can-dade-i vega
Olmuş kimi musahhar-ı efsun-i çeşm-i yar
Olmuş kimi mukeyyed-i geygu-yı dilrûba
Etmış hava-yı lâle kimin dağdar-ı gam
Olmuş kimine derd gül ü yasemen belâ
Tefrik için kimisi okur rukge-i füsün
Teshir için kimisi yazar nusha-yı dua
Olmuş kimi safa ile rind-i piyalekeş
Olmuş kimisi hırs ile âftade-i riya
Etmış hülâsa bir emel-i has-ı bilûzâm
Her şahs-ı hürri kayd-i esaretle müptelâ*

*سیحان من تحریر فی صحنه القول
سیحان من بقدرته یحجز الفحول*

TERCÜMAN (ترجمان) [Sof.] Bektaşî tâbirlerindendir. Meydanda (dar) adı verilen yerde (özürdar) denilen âyetle salât ü selâmdan sonra okunan bir nevi özür dileme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Okunan şey şudur: «Allah Allah yüzüm yerde, özüm darda, erenler huzarunda, Hak Muhammed, Ali divanında, canım kurban, tenim tercüman bu hakirden incinmiş, gücenmiş can

kardeşler var ise dile gelsün yol ile yoldayız. Allah eyvallah, erenler kimsenin hakkı kalmasın, hakkı olan gelsin hakkını alsın. Zira bu meydan Muhammed, Ali divanıdır. Erenler hû dost.»

TARDAMEN (تردامن) [Hal.] Mecaz yoluyla fâsik, günahkâr, âşûfte yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Terdamen ola' . . oizi âlûde sanur ltk
Biz m . . . oûs-i leb-i cam ü kef ü destiz
Ruhi*

TERDİD (تردید) [Ede.] Bir sözü beklenmedik bir surette bitirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meselâ:

Erbab-ı teşaur çoğalıp şair azaldı

mısraını işiden bir kimse daha bir kaç şair varmış zannına düştüğü halde:

Yok öyle değil, şairin ancak adı kaldı

yı duyunca beklemediği bir neticeyi almış olur.

Bu edebî sanatı «sözü beklenilmeyen bir neticeye isal etmektir» suretinde tarif eden değerli Profesör Dr. Ali Nihad Tarlan (Edebî Sanatlar, s. 86) şu tafsîlâtı da veriyor:

«Bu sanat, Talim-i edebiyatta: «İfadesine başlanılan bir sözün neticesi hakkında erbab-ı mütalâayı meraka düşürmek için istimal olunur bir tâbir-i hastır» şeklinde tarif ediliyor. Zannımıza kalırsa ifade her an için neticesi hakkında kari'i meraka düşürür. Asıl terdid mukaddime ile neticenin tesadümünden husule gelir.

«Talim-i edebiyattaki misalleri tetkik edelim:

«Malûm-ı devletleridir kı insan dünyayı igfale muvaffak olursa bir şahıs kalır ki onu aldatmasına imkân olamaz, o da kendi nefsidir.»

«Burada terdit, «o da kendi nefsidir» cümlesindedir. Zira birinci cümlede «bir şahıs» kelimesiyle kari'in tasavvurunu tamamen başka bir vadiye sevkettikten sonra «kendi nefsidir» deyince onu ümit etmediği bir netice ile karşılaştırıyor, hayrete sevk ediyor.

2 nci misal:

*Şuara-yı zamaneden birisi
Dâzd-i maniden eyledi şekva
Dedi nazmımdaki hayalâtım
Çaldılar hep birer birer zürefa
Güşedenler düruğa hamladicek
Ben dedim: «Kim bilir ki sadık ola»
Fîlhakika sözünde sadık imiş,
Gördük eş'arı cümle bîmâna
Melihî*

«Burada da son mısraa kadar intizar vaziyetindeyiz, hayrette değiliz. Ancak biz o şairin sözünü tasdik vadisinde bir netice beklerken tamamen aksine şahit oluyoruz. (Bimâna) kelimesindeki «iyham» sanatı üzerine istinat eden bu «terdit» bizi hayrete düşürüyor.

«Diğer misalleri de tetkik edersek aynı neticeye vasil oluruz. Busanat, ciddî ve mizahî mevzularda muvaffakiyetle kullanılabilir. Tesiri çok kuvvetlidir.» «Terdid» in güzelliği, tabiiliğindedir. Bu tabiiliğinde çok hoş bir «saf-dilânelik» vardır. Sun'î terditler aks-i tesir yapar. Mebani-ül-înşâ'daki zam şeklinde medih, ve medih şeklinde zam sanatları ki birisini zemmeder gibi görünüp methetmek, metheber gibi görünüp zemetmektir, terdit sanatından başka bir şey değildir. Şekil ve gayesi aynıdır.

*Dehrde anlamayıp bilmediği ola meğer
Tama' u bugz u nifak u haset ü gadr ü sitem
Nabl*

*Ne evamir, ne nevahi, ne namaz u ne niyaz
Asrımız saye-i şahanede cennet gibidir
Kâzım Paşa*

TEREK (ترک) [Mim.] Eski Türk odalarına boy yetiyecek yükseklikte olmak üzere duvarlara boydan boya yapılan raflara verilen addır. Dükkânlarda eşya koymaya mahsus bölme li raflara da terek denilir.

TEREKE (ترک) [Hal.] Her nevi hububat ve toprak mahsulleri hakkında kullanılır bir târifittir. Henüz yetiştirmemiş olan bu türlü mahsule «gök tereke» denir. Ölüünün bıraktığı mala da «teroke» deyenler varsa da doğrusu «terike» dir. (Bak: terike).

TEREKE PAZARI (ترک بازار) [San.] Her nevi hububat ve toprak mahsullerinin satıldığı pazar yerleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TERENCİ BİL (ترنجیل) [Hal.] Bazı ağaçların dal ve yaprakları üzerinde hasıl olan pestil gibi tatlı madde, kudret helvası demektir.

TERENNÜM (ترنم) [Mus.] Hoş, pest ve tîz esgilerle âhenk icra etmek demek olan terennüm musiki ıstılahı olarak kârlarda güftesi olan şiir mısra'larının veya bir kısmının bazan evvellerine ve bazan sonlarına tane, ten, tena, tenen, tâni, tenen, teneneden, lallel, yel, yelâ lâlî yalâ yele lel ilh. gibi her hangi bir ikâi güzelce temsil eden, fakat mânasız hecelerden ibaret ikâ'î lâfızlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Terennüm bazan da şiirin müfadiyle uygun olarak ah, vay, ahha, canım, can-ı men,

ruh-ı revanım, mihr-i tabânım ilh. gibi mânalı ufak terkiplerden ibaret olur.

TER GEÇMEK (ترک) [Hal.] Mecaz yoluyla ehemmiyet vermemek yerinde kul anılır bir tâbirdir.

*Ter geçme âteş-i teri ey rind-i bthaber
Yakmıştır âl ile nice hânmanları
Muallim Naci*

TERHAN (ترهان) [Ida.] Her türlü vergi ve tekliften muaf ve Hân'ın huzuruna izinsiz girip çıkan imtiyazlı Âyan yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Burhan-ı Kaatı» daki izahı şöyledir: «Mercan vezninde ol kimseye denir ki, taraf: saltanattan murahhas-ı tām olup üzerinden kalem-i tekâlif merfu (mükellefiyeti kaldırılmış) ve her türlü evza ve etvarı muaf olmakla kat'a itap ve ta'zir ma'razına götürülmeğe (soru sualden âzâde) Şark sultanları beyinlerinde böyle bir kanun var idi. Meselâ: Bir kimsenin devlete mûtaallik büyük ve güzel bir hizmet görmesine karşılık olarak yedine (eline) berat-ı Tarhani itâ olunup ol kimesne (kimse) vech i mîgruh üzere min küll-il-vücu (her cihetten) muaf ve müselleme ve Padişah nezdinde cümleden aziz ve muhterem olup kunsurlarına bakılmaz, niyaz ve istidasi kabul ve ısga olunur idi.»

Vesikalarda «Berat-ı Terhani» suretinde geçer.

TERİKE (ترک) [Fık.] Ölüünün bıraktığı mal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «muhallefat» da kullanılır. Halk arasında yanlış olarak «teroke» suretinde kullanılan terikeye şunlar girer:

- 1 — Ölüünün techiz ve tekfini.
- 2 — Ölüünün borçları.
- 3 — Vasiyyeti.
- 4 — Veresenin hakkı.

Techiz ve tekfin terikenin haline göre ma'rif ve mu'tedil olmak lâzımdır. Terike borcu ödemeğe kâfi olmayıp da alacaklı bir şahıs ise bütün terikeyi alır, mûtaaddit ise alacakların nev'ine göre muamele yapılır. Vasiyyetin mahiyet ve şartları, sıhhat ve lüzumu vasiyyete mûtaallik eserlerde tafsilâtiyle göstermiştir. Vasiyyetin tenfizinden sonra kalan mal verese arasında taksim olunur. Eski hükümlere göre veraset derecesi dokuzdu: 1) Ashab-ı ferâiz. 2) Asabe-i nesebiyye. 3) Asabe-i sebebîyye. 4) Furuc-i nesebiyye ashâbı üzerine red. 5) Zevilerham. 6) Mevl el-mevalât. 7) Mukir-ün leh binneseb tahmilen alel gayr. 8) Musî leh bima zade aies sülûs. 9) Beyt-ül-mad.

TERİKE DEFTERİ (ترک دفتر) [Fık.] Vârisi olmayan veya olup da mal tasarruf edemeyecek yaştı ve vaziyette bulunan ölülerin mallarına dair Kadılar tarafından tutulan hisap defteri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Paraya çevrilen malların bedeli Eytam idarelerince nemalandırılır, vâris çıkınca, küçükler de büyüyünce kendilerine verilir, kanun ile tâyin olunan müddette alacaklı çıkmadığı takdirde Malsandıklarına devredilirdi.

Buna tereke defteri deyenler varsa da yanlışlıktır.

TERK (ترک) [Kıy.] Bektaşilerin ve hassaten fakr u fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külâhların şakulî (uzunlamasına) yol âlâmetlerine verilen addır. Yolların sayısı tarikatlara göre değişirdi. Bektaşilerin taçları «isna aşere» işaret olmak üzere on iki terekli yani kabarıklık dilimli idi.

*Her taç olamaz fakr u fena şahına sırtaç
Terk ehlinin ey hacc biraz başı kabadır
Baki*

TERKİ (ترک) [Hal.] Hayvan eğrinin heybe ve torba koymağa mahsus arka kısmına verilen addır. Ata binmiş olan kimsenin arkasına birini alması haline terkiye almak denir.

*Kimi terkiye asar bilsem o saydesken-i nâz
Ki âhu-yi çeşmini hasretkeş-i fitrâk eyler
Nâbi*

TERKİPHANE (ترکب خانه) [Ede.] «Terkib-i bend» i teşkil eden bend yahut kısımların her birine verilen addır. Bend yahut kısımları birbirine bağlayan beyitlere de «vasıta» denir.

TERKİB-İ BEND (ترکب بند) [Ede.] Gazel şeklinde ve aynı vezinde yazılmış mûtaaddit manzumenin birer beyit ile biribirine bağlanması suretiyle meydana gelen şiir şeklinin adıdır. O beyte «vasıta», vasıtaların birbirine bağladıkları kısımlara da «bend» yahut «terkiphane» denilir.

Eski şiirin en güzel şekillerinden olan «terkib-i bend» e benziyeu başka bir nazım şekli de «terci-i bend» dir. Aralarındaki fark terkib-i bendlerde «vasıta» lar taaddüt ettiği yani her bendin altında ayrı bir beyit bulunduğu halde terci-i bendlerde vasıta beyti tekrarlanır.

Terkib-i bend her mevzuda yazılır. Dağa doğrusu her mevzu bununla nazmedilebilir. Yani - esas itibariyle - kasidenin medhe, gazelin sevgiye muhassas olması kabîlinden değildir. Meslâ Ruhi ile Ziya Paşa'nın terkib-i bendleri intikadî (tenkid yolu), Arpa Emîni Zade Sami-

ninki tasavvufi mahiyette olduğu gibi Baki'nin, Taşlıca Yahya'nın, Enderunlu Vâsîf'in, Nevres'in terkib-i bendleri birer mersiye dir.

Terkib-i bend denilince hatıra en evvel Ruhi'nin, sonra da Ziya Paşa'nın gelir. Örnek olarak Ruhi'ninkinden iki bendi aynen aşağıya geçirilmiştir:

*Sanman bizi kim şire-i Engûr ile mestiz
Biz ehl-i harabâtınız, mest-i elestiz
Ter dâmen olanlar bizi alâde sanır, lîk
Biz mâil-i bâs-i leb-i câm ü keş ü destiz
Bu âlem-i fânide ne mîr ü ne gedayiz
Alâlara a'lâlanınız, pest ile pestiz
Sadırın gözedit neyliyelim bezm-i cihanın
Pây-ı hûm-ı meydır yerimiz bâde perestiz.
Mâil değiliz kimsenin âzar-na amma
Hâtır şiken-i zâhid-i peymâne şikestiz
Erbab-ı garaz bizden trağ olduğu yeydir
Düşmez yere zira okumuz sahib-i şestiz
Bu âlem-i fânide ne mîr ü ne gedayiz
A'lâlara a'lâlanınız pest ile pestiz
Hem-kâse-i erbâb-ı diliz arbedemiz yok
Meyhanedeyiz gerçi, veli aşk ile mestiz*

*Biz mest-i mey-i meykede-i âlem-i cânız
Serhalke-i cemiyet-i peymâne keşânız*

*Dünya talebiyle kimisi halkın emekte
Kimi oturup zevk ile dünyâyı yemekte
Yok derdine bir çâre eder mîr ü gedâda
Sen çektiğin âlâmı gerek sakla gerek de
A'yân-ı cihandan kerem umma anı sanma
Asâr-ı atâ ola ya Pâşade ya Beyde
Matbahlarına aç varan âdem değenek yer
Derbanları var göz kapıda el değenekte
Bir devrde geldik bu fenâ âleme biz kim
Asâr-ı ata yok ne beşerde ne melekte
Ağyâr vefadan dem urur yâr cefadun
Âdemde vefa olmaya var ola köpekte
Evc-i feleğe bastı kodem câh ile câhil
Erbab-ı kemâlin yeri yok zir-i felekte*

*Yârab bize bir er bulunup himmet eder mi?
Yoksa günümüz böyle folâketle geçer mi?*

Ziya Paşa'nın Terkib-i bendinden de bir bend aşağıya konulmuştur:

*İkbal için ahbabı siayet yeni çıktı
Bilmez idik evvel bu dirayet yeni çıktı
Sirkat çoğalıp lâfz-ı sadakat mod-landı
Namus tamam oldu hamiyyet yeni çıktı
Düşmanlara ahbabını zem oldu zarafet
Dildardan ağyara şikâyet yeni çıktı
Sadıkları tahkir ile red kaaide oldu
Hirsızlara ikram ü inayet yeni çıktı*

*Evrak ile ilân olunur cümle nizamat
Elfaz ile terfih-i raıyyet yeni çıktı
Aciz olanın kâmolunur hakk-ı sarihi
Mahmileri her yerde himayet yeni çıktı
İsnad-ı taassup olunur merd-i gayure
Dinsizlere tevcih-i revıyyet yeni çıktı
İslâm imiş devlete pabend-i tarakki
Evvel yögidi işbu rivayet yeni çıktı
Eygah bu bâzıcede bizler gine yandık
Zira ki zıyan ortada bilmem ne kazandık*

Ali Ekrem Bolayır Ruhi'nin terkihi ben-
dine bir çok nazireler yazıldığını söylerken
(Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri, 331-332, taş
basmalı, sayfa 304) şu hükmü veriyor:

«Ziya Paşa'nın terkihi hendi hepsinden
güzel olmakla beraber Ruhi'nin şiirine nazaran
sönük kalır.»

TERK-İ SALTANAT (ترك سلطنت) [Ida] Bir hükümdarın haiz olduğu hükümdarlık sıfatını terk ettiğini beyan ve ilân etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Saltanat-ı feregat» da kullanılır. Hükümdarın millet tarafından makamından uzaklaştırılmasına «hal' etmek» denir.

TERKİYE ALMAK (ترکیه آلتی) [Hal.] Birini eğerin (at egeri) arkasına bindirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TERKİYE ASMAK (ترکیه آستی) [Hal.] Heybeyi eğerin (at egeri) arkasından aşağıya sallandırmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TERSÂBECE (ترسابعه) [Sof.] Mürşid-i kâmil hakkında kullanılır bir tâbirdir. Farsça bir kelime olan tersa çok korkak; Hristiyan demektir. Allah korkusu mürşidlerin takınmaları lâzım gelen belli başlı bir sıfat olduğu için karine delâletiyle kullanılmıştır. (İstilahat-ı Meşayih) de «Mürşid-i kâmile tersâbece denilmesi tersâyide yani inkıta ve tecerrütte kesb-i kemal etmiş diğer bir kâmile nisbet-i kâmile olmasıdır ki bu nisbet bitteselsül (teselsül yoluyla) Fahr-i Risalet'e müntehi olur» denilmektedir.

Tersân'a bir mânası da Hristiyan olduğu için tersâbece Hristiyan çocuğu demektir. Tersâbeceğân suretinde cemilendirilir. Vesikalarda geçer.

TERSANE (ترسانه) [Bah.] Gemi ve gemiciliğe ait levazım yapılan, Bahriye askerlerinin talim ve terbiyesiyle beraber denizcilik işleri görülen yere verilen addır.

Bahriye mektebi hocalığında bulunmuş olan Mehmet Şükrü Bey «Esfar-ı Bahriyye-i

Osmaniyye» adlı eserinde (sayfa 148) bu tâbirin aslı ve değişiklik şekli için diyor ki:

«Yabancı dillerden alarak halkımız arasında da istimali şüyu bulmuş olan Tersane, amiral, kaptan, levend gibi alem olarak kullanılan lûgatlerin hangi lisanlardan ve ne veçhile alınmış oldukları keyfiyeti Osmanlı muharrirlerinin bazıları tarafından tetkik mevzuu ittihaz edilmiş ve her birisi ayrı ayrı mütalâalar ileri sürmüştür. Ezcümle (Rifat Efendi) «Lûgat-i Tarihiyye ve Coğrafiyye» sinde (tersane) lâfzı «tersahane» den muharref olup İstanbul'un fethinden sonra şimdiki tersanenin yerinde harb esirlerinin tevkifleri için «tersahane» ismiyle inşa kılınmış bir mahallin bulunmasından ileri geldiği ve bu tâbirin «dar-üs-sinaa» lâfzından tahrif edilmemiş olduğu ve mütalâasını kuvvetlendirmek için Araplarda «Mersa» lûgati varken «dar-üs-sinaa» tâbirini kullanmağa ihtiyaçları olmuştacağı beyan edilmekte ise de kendi tahkikatına göre (tersane) lâfzı «tershane» den muharref olmayıp İspanyol lisanında esliha ve harb edevatının imal ve muhafazasına mahsus umumi bir daire mânasını mutazammın olan «dar-ı sina = d'arcinah» lâfzından muharref olduğu şu iki surtin hem mânen hem de şeklen yekdiğerine gayet müşabih olmalarıyla sabittir. «Dar-ı sina» lâfzının ise (dar-üs-sinaa) dan tahrif edilmiş olduğu şüphe edilmeyecek derecelerdeki müşabehetleriyle sabittir. Mamafih liman bulunan mahalde tersane bulunmayacağına nazaran (Mersa) lûgatının delâlet ettiği mâna ile (dar-üs-sinaa) tâbirinin medlûlü bulunan mânanın hiç bir veçhile tevfiik kabul etmez derecelerde farklı olduğu Lûgat-i Tarihiyye sahibi tarafından dahi tasdik edilir zannındayız. Müddeanın teyidi için şunu dahi arz edelim ki dil ilmi âlimlerinden meşhur müdekkik İngiliz Webster telif etmiş olduğu muhtasar «Diksiyoner» in yirmi dokuzuncu sayfasının birinci sütunu nihayetlerinde (House of industry) yani (dar-üs-sinaa) tâbirinin aynen mânasını müfit olan (dar-ı sina) lûgatini İspanyolların Araplar tarafından almış olduklarını ifade eylemekte olup Portekiz, İtalyan, Fransız, İngiliz gibi denizcilikle tarihçe mühim mevkiiler kazanmış olan meşhur Avrupa milletlerinin de o tâbiri tophane, cebehane, silâhane, tersane - mânalarını tazammun etmek üzere cüz'î ve küllî değişikliklerle lisanlarına alarak kullanmakta olduklarını söylemektedir. Ezcümle İngiliz ve Fransızlar ve İtalyanlar (arsinali) suretlerinde tahrif ile kullanılmaktadırlar ki bu kabilden olarak Osmanlılar dahi İspanyolların zaten muharref olan istimallerini bir kat daha tahrif

ile «tersane» suretinde kullanagelmislerdir. Hasıl-ı kelâm tâbirin (dar-üs-sinaa) dan galat olduğu vusuk ve bedahet (inanma, aşıkâr) mertebesinde dir.»

Araplar; Endülüs, Afrika, Şam ve Mısır'da pek çok tersaneler tesis etmişlerdir. İslâmlarda ilk tersane Hieret'in birinci asrı sonlarında (Revza) adasında kurulmuştur. Tolonluların, Fatimilerin de tersaneleri vardı.

Osmanlılar ilk gemileri İzmit kıyılarında (Karamürsel) de yaptıkları için Osmanlıların tersanesi şüphesiz ki pek iptidai bir surette de olsa orada tesis edilmiş demektir. (Gelibolu) fethedilince tersane daha müsait olan bu şehre nakledilmiş ve (İstanbul) un fethine kadar tersanelik vazifesini (Gelibolu) görmüştür. Gelibolu ve İstanbul tersaneleri yelkenli gemilerle iş görüldüğü müddetçe dünyanın en mühim donanmalarıyla boy ölçüşecek derecede mükemmel gemiler yapıyordu. İstanbul tersanesinde yapılan gemiler dayanıklılıklarıyla beraber zariflikleriyle de nazar-ı dikkati celbediyordu. Bahriye Müzesinde mevcut tarihi (kadırga) Osmanlıların gemi imalindeki maharet ve sanatkârlıklarının en büyük delilidir.

Bu bapta salâhiyyetli bir zat olan Ali Haydar Emir Bey (Bahriye Müzesi Kataloğu) n-daki yazısında (sayfa 13) diyor ki: «Tersanemiz (İstanbul tersanesi) bize başka bir millettен kalmamıştır. Sırf bizim eserimizdir. Bizim ibdamızdır. Finike milleti tarafından şimdiki (Moda) civarında Yenişehir (Kalkidon) ve daha sonra (Kadıköy) mevkiinde Haliç'ten evvel (Prokerati) kasabaları tesis edildiği eski yıllarda Sarayburu ve havalisi bir fakir balıkçı ahali ile meskündü. Romalıların (Bizansiyum) dedikleri bu kadim köyçeğin Eyüb'e doğru olan tarafları, Haliç sahilleri bomboştu Bizanslıların, kendi kayıklarını inşa ve techiz edecek kıfayette bir tersaneleri vardı. Bu tersane, (Kadırga meydanı) dediğimiz mahalde vaktiyle mevcut olan bir liman dahilinde bulunuyordu. Bizans, Roma eyaletleri arasına katıldığı esnada mamuriyet kazandı. (Büyük Kostantin) zamanında (Yeni Roma) namıyla tevsim edilen (adlandırılan) Bizans, genişledi. Kara tarafındaki sur, Samatya - Balat hatt-ı muavvecine yani Etyemez - Hekimoğlu - Sinanpaşa - Eskialipaşa - Unkapanı istikametine dayandı. Eski Tersane, Şark İmparatorluğu bahriyesinin beşiği oldu. Kadırga limanı temizlendi ve Tersanenin sa'y (çalışma) kudreti büyütüldü. Bilâhare (Teodosyen) devrinde şehir bir misli daha genişliyerek bu mühim paytahtı ihata eden sür, elyevm meşhud olan (görünen) vaziyete geldi ve şim-

diki Langa Bostanı mevkiini işgal eden koyun içerisinde bir tersane daha vücade getirildi. Diğer taraftan Galata, Bizansın karşısında burçları ve kaleleri ile küçük ve metin bir kale halinde yükseliyordu. Galata'da elyevm (Garp kapısı) dediğimiz noktaya müntehi idi. Arazi, bu noktadan Kâğıthane'ye kadar hâliydi. Maa-haza (Aynalı kavak = Ayn-ı Ali Kavak) taraflarında imparatorların teferrüç ve tenezzühlerine mahsus bazı bahçeler, köşkler yapılmaya başlamıştı. (İstanbul) un Fatih tarafından zaptı esnasında vaziyet bu idi. Hazret-i Padişah fethi takib eden günlerde muzafer ordusuna burada ve buraya nâzır tspelerde büyük ziyafetler vermiş, ganaim burada tevzi edilmiş ve bu eğlencelerden en mühimmini tîrendazlık (okçuluk) teşkil etmiş olduğundan bütün o tepelere (Ok Meydanı) adı verildi.

«(Langa) ve (Kadırga) tersaneleri Osmanlılar tarafından kullanılmamıştır. Bunlar muhasara esnasında yıkılmış, bozulmuş ve kısmen do'muştu. Bundan başka (Gelibolu) da vâsi ve kabiliyyetli bir Türk tersanesi vardı. Gelibolu başlı başına bir tersane, bir üss-i bahri idi. Mahallâtını Demirciler, Çilingirler, Marangozlar, Simitçiler, Peksimetçiler, Boyacılar, Yelkençiler gibi isimler altında hep inşaat-ı bahriyye müessseleri teşkil ediyordu. Türklerin afa sıra denize çıkardığı filolar, Fatih'in İstanbul muhasarasında kullandığı donanma ve bâhusus Bizanslılarla Osmanlılardan evvel Marmara ve Adalar denizi yalılarında sakin olan Selçukî Türklerinden heyet-i mecmuasıyla Osmanlı Türklerine geçen ticaret-i bahriyyenin lâzım olan sayısız sefaî-i ticariyye hep bu tersanede yapılmış ve donatılmıştı. Bunun için (Langa) ve (Kadırga) tersanelerinin müstacelen ihyalarına lüzum görülmemişti. Bununla beraber Fatih Okmeydanı'nda bir âbide-i diniyye bıraktığı gibi muzafer askerlerine ilk mel'abe-i cûş ve huruş (gürültülü patırdılı oyun yeri) olan (Aynalı Kavak) sahilinde de (Tersane-i Âmire) esasını kurmuştur. Artık devletin resmî inşaat-ı bahriyyesi siklet merkezi yavaş yavaş Gelibolu'dan buraya nakletmeğe başlamıştır.

«İstanbul tersanesinin asıl ehemmiyetli devresi İkinci Bayezit zamanında başlar. (Buruk Adası) deniz muharebesi, bu devrin en parlak semeresidir. «Türklerin denizde gayri kabil-i galebe oldukları» akidesini Avrupa'ya veren, bu muharebenin tetviç ettiği (taçlandırıldığı) muzaferiyyettir. Akdeniz'de Türk-Venedik rekabeii başladığı zaman Gelibolu tersanesi devletin muhtaç olduğu muazzam donanmaların ihzar ve idamesi emrinde ihzar-ı acz etmiş ve

bütün müessesat-ı harbiyyenin süratle tahassüt ve tecemmü eylediği İstanbul şehkinde müesses Tersane-i Âmir'e'nin tevsi ve takviyesi zaruret halini almıştı. O vakit Kemal, Burak ve Pîri reis'lerin riyasetleri altında büyük bir kafil-i bahriyyun (bahriyeliler kafilisi), Garp ocaklarından paytahta getirilmiş ve Osmanlı bahriyyesinin umur-ı hazariyye ve seferiyyesi hazarî ve seferî işleri) bu mütahassis ellere tevdi olunmuştu. İşte zamanın en büyük amirallerinden sayılan Kemal ve Burak reislerin yorulmak bilmiyen gayreti ve deniz âlemini muhit olan (Pîri Reis) in ilm ü fenne- müstenit himmeti ile burada, dünyanın en büyük gemileri yapılmış ve sonra bu gemilerle dünyanın en büyük deniz muharebelerinden biri kazanılmıştır.

«921 de Gelibolu tersanesi İstanbul tersanesinin nef'ine (menfaatine) olarak biraz daha küçüldü. Çünkü Yavuz Sultan-Selim Gelibolu deniz müesseselerinin bir kısmını kaldırmıştı. İşte bu sırada (Aynalı kavak) tersanesi Galata önünden yani şimdiki Kalafat yerinden Balat Kapısı karşısına kadar tevsi ve her biri elli bin (Osmanî) ye mal olan «kûh sima tersaneler» (dağ gibi tersaneler) inşa edildi. Mahzenler ve meskenler yapıldı. (Parmak Kapı) haricinde (Divanhane-i Bahriyye) namıyla (Kaptanpaşa kapısı) tesis olundu.

«Tersane-i Âmir'e halkı «Zindan Arkası» eihetlerini tedricen iskân ve imara baş'amıştı. Kenunî devrinde Gelibolu tersanesi başbuğlugunda buluna ve bilâhare vezir olup Güzelce Kasım Paşa namıyla anılan Kasım Ağa Gelibolu tersanesini ve buna müteferri diğer tesisleri amele ve ustalarından bir çoklarını aileleri efradı ile beraber İstanbul'a kaldırıldı ve elyevm namına izafetle yâd ediled semti bunlarla iskn etti. Cami, mektep ve imaret yaptı. Dereyi tathir ve tevsi ederek İplikçi Hamamı taraflarının kadar seyr ü seferi temin etti. (Kasımpaşa; bahriyelilerle dolu bir mâmur kasaba oldu. Tersane-i Âmir'e bütün teferruatını câmi büyük bir resmi müessese haline geldi ve (Hayrettin Paşa) bilistiklâl Kaptan Paşalık makamına çıkarak (Kubbealtı) nda ihraz-ı mevki eyledikten sonra (mevki sahibi olduktan sonra) bu resmi müesseseye tevacüm eden Magrib-i aksa bahriyyununun (Tunus ve Cezayir denizcilerinin) ehliyyetli ellerinde (Tersane-i Âmir'e) Kanunî'nin muhteşem devrine lâıyk ehemmiyetli bir noktaya yükseldi.

Divanhane'nin ilk inşası 921-922 tarihlerine müsadiftir. Binanın mevkii şimdiki daire mevkii'nin daha gerisinde idi. Bununla beraber yapılış tarzı ile şekil ve heyeti malûm değildir.

dir. Bunun yıkılıp (Divanhane) nin ikinci defa olarak yapılması 1134 senesi sonlarındadır. kaydlara nazaran ihinci Divanhane bir ve iki katlı muhtelif ve müteferrik binalardan ibaret idi. En mühim kısmı önünde ahşap iskelesiyle ve bir çok yerleri kazıklar üzerine inşa edilmiş deniz cenahı idi. Burada Kaptan paşalara mahsus (Kasr-ı Kebîr = Büyük kasır), biraz uzağında Padişaha mahsus diğer bir kasır mevcut olup bir câmekân ile bir hamam binası ikisini biribi,ine raptediyor ve her iki kasır iki katlı ve dıştan tahta kaplamalı olarak cenahın iki münthesasını teşkil eyliyordu. Kasr-ı kebirin sağ tarafında Kâhya Bey dairesi, tercüman dairesi, kalem ve Bağçavuş odası bulunuyordu. Bilâhare işbu ebniyenin nihayetine hademeye mahsus bir hamam yapılmıştı. Sol tarafında ise sergi odası, divan yeri, cami i şerif, hazine dairesi ve hademe odaları vardı ve her iki tarafta ayrı binalar dahilinde Sofracıbaşı, baş çuhadar ve kahve odaları, Divan Efendisi dairesi ve cümlesinin fevkinde Gedikli Ağalar dairesi mevcut idi.

«(Aynalı Kavak) sahillerinden Okmeydanı eteklerine doğru olan saha (Tersane bahçesi) namıyla yâd olunuyordu. 1022 de Birinci Sultan Ahmet bu bahçenin ihya ve imariyle dahilinde bir de saray inşasını emreylemişti. Bilâhare tevsi edilmiş, Aynalı Kavak Sarayı vücade gelmişti.

«Kaptan-ı Derya Hasan Paşa 1035 senesinde «Tersane-i Âmir'e» işlerine himmet sarfedip tersane gözlerini ve mahzenlerini bina etti ve donanma mühimmatına ziyade revnak vardı. O zamanlar (Mahzen-i serp) denilen (Mühimmat-ı harbiyye anbarı) elyevm Parmak-kapı'dan itibaren ikinci binanın yerinde idi ve mürur-u zamanla eskimiş ve nihayet kazaen yanmıştı.

«1220 de (Aynalı Kavak Sarayı) yıkıldı. Bunun yerine yapılan inşaatın birincisi hâlâ baki olan (Taş Kızak) tır. Bu kızak 1256 senesinde ikmal edilmiştir. İkincisi (Haddehane) binasıdır. Bu bina 23×21×8 zira' eb'dında ve ana bina ile derununa (Hadde çarkı) konmak için bir (çarkhane-i ebniyye) ve ittisaline bir furun ve sahil tarafına 20×40 zira' eb'adında iskelesi, 20×15×10 eb'adında iki kat hademe dairesi, Çarkçı meydanında (Havz-ı âb = su havuzu)-lardan ibaretti. 1247 de bina emini (Ali Efendi) marifetiyle inşasına başlanmış iken toprağın çürük çıkması sebebiyle daha geriye alınmış, 1248 de binaların inşası ikmal edilerek İngiltere'den gelmiş olan çarklar yerlerine konulmuş, ve aynı zamanda (dökemhane) nin inşasına başlanmıştır.

«Tersanedeki ilk havuz Sultan Mahmud I Evvel tarafından yapılan (Kasımpaşa havuzu)-dur. Orta havuz 1241 de ve tersane emini Sait Efendi vedaatıyla yapılmıştır. 1273 de üçüncü bir havuzun inşasına teşebbüs edilmiştir. İnşası uzun sürmüştür.»

Hicrî 1248 (Milâdî 1832) senesine gelinceye kadar «Tersane emini» unvanını taşıyan sivil bir memur tarafından idare olunurdu. Kaptan paşalar yalnız donanma sevk ve kumandasıyla iştigal ederler, tersane işlerine karışmazlardı. Tersanenin denizcilikten haberi olmayan bir memur tarafından idaresindeki yanlışlık ve bu yüzden doğan zarar anlaşılarak tersane işlerinin idaresi de usta Kaptan paşaların uhdesine tevcih olundu. İdarî işlerle meşgul ve Kaptan paşalara karşı mes'ul olmak üzere Tersane Müdürlüğü namıyla de bir müdürlük ihdas edildi.

Bahriye Nezaretinin teğekkülü üzerine Tersane, Bahriye Nezaretine bağlandı.

Müceddet havuzlar, anbarlar, âlât yaptırdı,
Bütün Tersanenin ikmal olundu neyse noksanı.
Ziya Paşa

TERSANE AÇASI (ترسانه آغاسی) [Bah.] Tersanenin büyük memurlarından birinin unvanıdır. Kaptan paşa'nın Tersanedeki vekili idi. Üç çifte kayığı vardı.

TERSANE ANBARLARI EMİNİ (ترسانه انبارلری امینی) [Bah.] Tersane anbarlarının başındaki memura verilen unvandır. Anbarlara giren ve çıkan şeylerden mes'uldü. Dördüncü sınıf haccagandan sayılırdı.

TERSANE ANBARLARI NÂZİRİ (ترسانه انبارلری نازیری) [Bah.] Tersane anbarlarına giren ve çıkan şeylerin giriş ve çıkışına, defter ve kayıtlarının muntazam surette tutulmasına nezaretle mükellef memura verilen unvandır. Dördüncü sınıf haccagandan sayılırdı.

TERSANE BAŞÇAVUŞU (ترسانه باش چاوشی) [Bah.] Tersanenin iç işlerinden mes'ul küçük zabıtlardan birinin unvanıdır. Maiyyetinde «Divanhane çavuşları» denilen çavuşlar bulunurdu.

TERSANE BAŞMİMARİ (ترسانه باش ممداری) [Bah.] Tersanede yapılan gemilerin plânlarını hazırlamak ve yapıllarına nezaret etmekle mükellef fen şubesinin başında bulunana verilen addır.

TERSANE BEDELİYYESİ (ترسانه بدلیه سی) [Mal.] Tanzimat'tan önce gemilerde kürek çekmek, yelken açıp toplamak işlerinde kulla-

nılanların ücretlerine karşılık olmak üzere dörtten on eve kadar bir kürekçi itibarıyla ve yevmi onar akçe hisabıyla tarh ve tahsil olunan verginin adıdır. «Kürekçi bedeli», «kalyonciyan bedeliyyesi», «Gabyar bedeli» «bedeli-asakir-i bahriyye» de denilirdi.

TERSANE DEFTER EMİNİ (ترسانه دفتر امینی) [Bah.] Kaptan Paşa eyaletinde sancakların timarlı sipahilerinin defterlerini tutturmakla vazifeli memurun unvanıdır. Tersane reisine bağlı olup maiyyetindeki defter kethüdası ve kâtipleri günlük muameleleri yaparlar ve tahvilleri Divan-ı hümayun rüus kalemine bildirirlerdi.

TERSANE DEFTERHANESİ (ترسانه دفترخانه سی) [Bah.] Kaptan Paşa eyaletine tâbi sancakların zemet ve timar kayıtlarının tutulduğu kaleme verilen addır. Bunların tevcihatı Derya kalemine bağlı olan Tersane defterhanesinde yapılır, kendilerine Kaptan Paşa tarafından mühürlü Tezkire verilir. Bazı tevcihler Sadrazam'a arzolanarak Defterhane'deki kayıtlarına işaret ettirilirdi.

TERSANE EMİNİ (ترسانه امینی) [Bah.] Tersanenin malî ve idarî işleriyle meşgul olan memurun unvanıdır. Birinci sınıf haccagân rütbesinde olan Tersane Emini için «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» nda (sayfa 425-426) şu izahat vardır:

«Tersane Emini, tersanenin ve gemilerin varidat ve masraf defterleriyle inşaat, tamirat ve alım satım işlerine bakar. Bütün levazimatı mübaya ve ihzar ve depoların eşyalarını ve ayniyat defterlerini tetkik ve kontrol eyler, hülâsa tersaneye taalluk eden bütün irat ve masraf bunun nezaret ve vesitasiyle yapılırdı. Kendisine mahsus gemi ile altı çifte kayığı vardı. Kaptan paşanın denize çıkışında kendine ait muamelâtta ona vekâlet ederdi. Divan-ı hümayun içtima ettiği tarihlerde müzakerelere iştirak etmez, fakat orada bulunarak kendisine sorulacak şeyler hakkında mütalâası alınır ve yahut kendisine icab eden emirler verilir.

«1219 H., 1804 M. tarihinde Tersane Eminliği, Bahriye hazinesine bakmak üzere Şikk-ı salis Defterdarı ve Umur-ı Bahriyye Nezareti ismiyle Tersane Defterdarlığına kalb olunarak bu hizmete eski Paris Sefiri Seyyit Ali Efendi tâyin edilmişti. Bu yeni usule sebep Osmanlı Devleti'nin kuvvetli bir donanmaya ihtiyacı ve buna da kuvvetli bir hazinenin lüzumu idi. Bu suretle sarayın kapı arasında müstakil bir tersane hazinesi teşkil edilerek Osmanlı donanmasının Avrupa bahri devletleri

donanması gibi yükselmesi için faaliyete geçmişti.

«Tersane Eminliği, Üçüncü Selim'in hal'ini mütaakıp tekrar meydana çıkmış ve 1246 H., 1830 M. tarihinde lâgvolunarak bu vazife Kaptan Paşaların mes'uliyeti altına verilmiş ve bu iş için kendisine bir de muavin tayin olunmuştur. Tersane vernesinden çıkan paranın yüzde onu Tersane Eminî'nin maaşı karşılığı idi.»

TERSANE HALKI (ترسانه خلق) [Bah.] Harb gemilerinde çalıştırılan kaptanlar, reisler, kalfaçılar, kumbaracılar, marangozlar ve saire hakkında kullanılır bir tâbirdir. Silâhendazlık vazifesini gören asker takımı bunlara dahil edildi.

TERSANE-İ ÂMİRE EMİNİ (ترسانه عامره امینی) [Bah.] Tersanenin malî işleriyle meşgul ve bunları idare ile mükellef olan memurun unvanıdır. Bunun yerine kısaltılmış olan «Tersane Eminî» de denilirdi. Yeni gemi yapıldıkça mühimmatıyla beraber suvarisine teslim ve liman defterine de kaydolunduktan sonra bir sureti sonraları «Bahriye Nazırı» unvanını alan «Kaptan-ı Derya» ya ve bir aynı da (kopyası) vaktin Maliye Nazırı bulunan «Defterdar» a verilir. Sonradan Tersane müdürlüğüne tahvil olunmuş, bir müddet sonra da istiklâli kaldırılarak Kaptan paşaların maiyyetine verilmiştir. 1249 (1833) de Müsteşarlığın ihdası üzerine lâgvolumuştur.

TERSANE-İ ÂMİRE HAZİNESİ (ترسانه عامره خزینة) [Mal.] Tersanenin para işlerini gören veznesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı devletinin kuruluşunda Beyt-ül-mal adı verilen ve bir Defterdar idaresinde bulunan para işleri, yine aynı mânâyı ifade etmek üzere, «Hazine-i devlet», «Hazine-i emiriyeye», «Hazine-i hassa» gibi muhtelif adlar almış, sonraları harb masrafları fevkalâde masraflara karşı bir ihtiyat hazinesi olmak ve varidat-ı havass-ı hümayun hasılatı, ganaim humsu, hükümdarlardan alınan hediyeler ve saireden teşekkül etmek üzere «İç hazine» ve «Enderun hazinesi» adlarıyla tesisat vücade getirilmiştir. Daha sonra varidat ve hasılatın artan nevelerine ve bunların kullanılış tarzlarına göre hazineler arttırılarak «Hazine-i âmire», «Mukataat hazinesi», «Baruthane-i âmire hazinesi», «Darphane-i âmire hazinesi», «Evkaf-ı hümayun hazinesi» namlarıyla teşekküller meydana gelmiştir. Tersane-i Âmire hazinesi de bu türlü hazineler miyanındadır.

TERSANE KÂTİBİ (ترسانه کاتبی) [Bah.] Tersan-i Âmire emini'nin varidat ve masraf muhasebesini tutan memurun unvanıdır. Bunun

yerine «Cânib Efendi» de denilirdi. Ruzname kâtibi ve İcare kâtibi adlı iki muavini vardı.

TERSANE KETHÜDASI (ترسانه کتخداسی) [Bah.] Tersanenin büyük memurlarından birinin unvanıdır. «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» nda (sayfa 417) bunun için şu tafsîlât veriliyor:

«Bahriye ümerasından olan Tersane kethüdası, kalyonların taammümüne kadar Vis amiral (tüm amiral) mevkiinde idi. Birinci derece tersanenin inzibatiyle alakadardı. Eskiden Azeb reisliğinden yolu ile gelir ve bir gemide gardiyanbaşı, yani suvarı olur ve sonra başarde-i hümayun veya hünkâr gemisi reisi olur ve daha sonra kethüdalığa geçerdi. Fakat sonraki tarihlerde Kaptan paşa eyaletindeki Derya beyliğine tayin edilmişlerdir.

«Tersane kethüdası, Kaptan paşadan sonra tersanenin birinci hâkimi olup, hâkimiyetine alâmet olmak üzere elinde Hind kamışından mavi renkli asası vardı. Kayığı altı çift idi. Padişah başarde ile Boğazda gezinti yaptığı vakit geminin dümenini tutmak buna aitti. Evvelce Kaptan paşalarla beraber sefere çıkmaları âdet iken sonraları Tersanede bırakılmışlardı. Kaptan paşa eyaletindeki Sığla sancacağı (İzmir ve havalisi) bunun birliği idi.»

TERSANE MAHZEN KÂTİPLERİ (ترسانه مخزن کاتبی) [Bah.] Tersaneye ait kereste mahzeni (deposu) ile diğer malzemelere ait mahzenlerin hesaplarını tutan kâtiplere verilen addır. Birinci mahzene mahzen-i cub, ikinci mahzene mahzen-i şûrb denirdi. Kurşunlu mahzen diye de meşhurdu.

TERSANE MUHAFAZLARI (ترسانه محافظلاری) [Bah.] Tersanede kıçtan karaya yatan gemilerin koruyucuları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mandacı da denilen Tersane muhafızları Liman Reisi'nin emrinde idiler. Tersane rıhtımını sabaha kadar dolaşırlar, bir şeyin çalınmamasına dikkat ederlerdi.

TERSANE MÜDÜRÜ (ترسانه مدیری) [Bah.] Tersanede malî işlere bakan memurun unvanıdır. Sonradan «Tersane Eminî» ne bu ad verilmiş ve 1249 (1833) de Müsteşarlığın ihdası üzerine lâgvedilmiştir.

TERSANE REİSİ (ترسانه رئیس) [Bah.] Tersanenin büyük memurlarından birinin unvanıdır. Vazifesi Tersaneye ait timar ve zemetlere mütaallik ve bu itibarla Tersane defterhanesi müdürlüğü idi. Tersanenin Defter kethüdasıyla Defter emini buna merbuttu.

TERSANE RİCALİ (ترسانه رجالی) [Bah.] Tersanede Kaptan Paşa'dan sonra gelen büyük mamurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sırasıyla şunlardı: Tersane emini, Tersane kethüdası, Tersane ağası, Liman reisi, Tersane kâtibi, Tersane reisi, Tersane defter emini.

TERSANE RUZNAMÇECİSİ (ترسانه روضنامه چیس) [Bah.] Tersanenin günlük varidat ve masarifatını tutmakla vazifeli memura verilen unvanıdır. Eskiden bu iş için Halife ismiyle iki kâtip varken sonradan ruznamçecilik ihdas edilmiştir.

TERSANE SARAYI (ترسانه سرای) [Mim.] Kasımpaşa'da Tersane'deki sarayın adıdır. Adını bulunduğu Tersane'den almış olan bu saray daha ziyade «Aynalı Kavak Sarayı» adıyla meşhurdur. «Kasımpaşa'da Haliç sahilinin en büyük sarayı, İstanbul'un Topkapı ve Üsküdar saraylarından sonra mükellef ve büyük bir yapısı idi» diyen değerli tarihçi Haluk Y. Şehsüvaroğlu (İstanbul Ansiklopedisi, Ayvansaray Sarayı) şu tafsîlâtı veriyor:

«İnşasına, Birinci Ahmet zamanında ve bu hükümdarın emriyle Hierî 1022 yılı sonlarında (1613 M.) bir kasır ile başlanmış, bu kasır bir müddet metruk kaldıktan sonra hedmedilmiş, Üçüncü Selim devrine kadar, tevedden yapılan binalar ve ilâvelerle büyütülmüştü.

«İmparatorluk Tersanesinin Kasımpaşa'da kuruluşu Yavuz Sultan Selim zamanında başladı (B. Tersane, Tersane-i Âmire). Fatih'ten Yavuz devrine kadar, Haliç kıyısından Okmeydanı'na doğru Kasımpaşa sırtlarını büyük bir koru kaplamıştı (B. Kasımpaşa); bu koru, Fatih Sultan Mehmet'in sevdiği yerlerdendi. Otağ-ı hümayununu kurdurarak sık sık gelir, Okmeydanı'nda da kemankeşlik yapardı. Yavuz zamanında sahildeki araziye tersane kurulunca, koruda ona nisbetle «Tersane bahçesi», hükümdarın bir tenezzüh yeri olması itibarıyla de «Has bahçe» diye anılır oldu.

«Hierî 1022 senesi gevalinin başlarında Birinci Ahmet bir Edirne seyahatine çıktı. Sadaret kaymakamına gönderdiği bir hatt-ı hümayunıyla, bir yıl kadar kalmaya niyet ettiği Edirne'den avdetine dâğin, pek sevdiği ve ekseriya oradan yaya olarak Eba Eyyüb-ül-Ensari'nin türbesini ziyarete gittiği tersane bahçesinde bir kasır yaptırılmasını emretti; bunu, Vak'anüvis Naima Efendi, tarihinin ikinci cildinde şöyle kayd ve tesbit eder:

«Bina i kasr-ı tersane - kenduler Edirne'de iken Tersane bahçesinde bir kasr-ı âli maa tetimmatıha (tetimmeleriyle birlikte) bina olun-

mak buyuruldu, İstanbul'a teğrif buyurduklarında sabıka ve lâhika ekser anda olup gâhice Eba Eyyüb-ül-Ensari Radiyallahü anh ü-l-bâri Hazretlerinin ziyaretlerine rah-ı pinhan (gizli yoldan) ile tevazuun piyade hareket ederler idi.»

«Birinci Ahmet Edirne'den Hierî 1023 muharremi başlarında (1614 şubatı) döndü. Vak'anüvis'in tasviri ile «âvan-ı berf ü bâran (karlı yağmurlu zamanda) idi. Yollarda çok zahmet çekilmiş, bilhassa Çorlu ile Silivri arasında «çamur sine bende çıkmış idi». Genç hükümdar, sayıye mevsiminin gelmesini beklemeyen Tersane bahçesine gitti.

«İstanbul'a geliğinden bir kaç gün sonra Tersane bahçesine bir kaç gün göçüp mukaddema binası ferman olunan kasr-ı vâlâ tamam olmakla anda ârâm buyurdular ve Tersane bahçesine bittabi (tab'an) meyilleri olmakla iç harem bahçesine âyandao şükûfe erbabı (çiçekçiler) enva i ezhar götürüp muteber olanları birer mahalle tarh ettiler. Hattâ Müftî ve vüzera ol emre mübaşir oldular.»

«Naima Tarihi'nin yine ikinci cildinden alınmış olan bu bend de aydın olarak gösteriyor ki, Tersane kasrının yanında bir de çiçek bahçesi tanzim edilmiş, başta Şeyh-ül-İslâm gelmek üzere devrin vüzerası, uleması muhtelif nadide çiçek, soğan ve fidanları hediye etmişlerdir. Burada Birinci Ahmet devrinin Türk çiçekçiliğinde parlak bir devir olduğunu hatırlamak lâzımdır ki tarihimize «Lâle devri» diye bir çiçeğe nisabetle anılan Üçüncü Ahmet devri, XVII nci asrın büyük çiçekçileri ayarında sîmalar yetiştirmemiştir.

«Tersane sarayı harem ile enderun takımından ancak bir kısmını alabildiğinden, Padişah buraya göç ettiğinde maiyyetinden bir kısmı da Haliç'in nihayetlerinde Karaağaç kasrı ile yanında yine emlak-ı miriyyeden Yusuf Efendi bahçesine çıkardı. Birinci Ahmet'in en küçük şehzadesi Sultan İbrahim Tersane sarayında doğdu.

«Sultan Ahmet'in üç oğlu ve bir torunu, İkinci Osman, Dördüncü Murat, İbrahim ve Dördüncü Mehmet, babalarının ve dedelerinin pek sevdiği Tersane sarayını ihmal etmediler, kendi zevklerine uygun ilâvelerle bilâkis tevsi ettiler.

«Bu devrin adamı olan Evliya Çelebi Tersane sarayı hakkında şunları yazıyor: «Has köy kurbünde leb-i deryada (deniz kenarında) Tersane bahçesi Padişahlara mahsustur. Kefere arasında da krallara mahsus bağ imiş. Fatih Sultan Mehmet fetihten sonra iptida çadını burada kurdurup gaza malını burada tevz

etmiş. Fermanı ile hamam ve kasır, sofalarla havuz ve şadırvanlar yapılmış. Satrançvari on iki bin servi ağacı dikilmiştir ki rayihası dimağı ta'tir eder. Bu ağaçlardan dolayı bu bağa güneş girmez. Bu bağın abdar şeftalisi, kaysısı pek memduhtur. Leb-i deryada İbrahim Han bir kasır bina etmiştir.

«Bahçe önündeki denizde bir gına deniz hayvanı çıkar ki ayrıca sayyadları vardır, adına istiridye derler, sedef gibi kabuk içre ziruh bir mahluktur ki meyhör kimseler zeyt yağıyla pişirip yahut limon ile çiyece tenavül ederek bâde nuş ederler. Bahçe ustasına sayyadları senevi on bin akçe avaid verirler.

«Bu bağın bir ustası üç yüz kadar halife fi vardır ki hizmet ederler. Hünkârlara mahsus kayıkhaneler vardır. Padişah Yeni saraya (Topkapı sarayı) ve gayri bir yere gitmek isterse, kayığın kıcında cevahir kubbe altında mücevher taht üzerinde sade cura, zurna ve çifte nakkare faslederek Haliç'in tarafeyninde olan kat yalıları, bağ ve bahçe ve tersaneleri seyr ü temaşa ederek giderler. Bu bahçede bir has ahır vardır. Okmeydanı'na cirid oynamağa giderler.»

«Naima'nın dördüncü cildindeki bir kayde göre Tersane sarayı'nın harem kısmı denizi görmezdi. Önünde yüksek bir duvar vardı. Gününün büyük bir kısmını haremde geçiren Sultan İbrahim tarafından bu duvar Hicri 1057 yılında yıktırıldı. Haremin yüzü denize açıldı. Buna mukabil, o taraftan pereme ve kayıkların geçmesi şiddetle yasak edildi. Fakat bu yasağın halka verdiği sıkıntı pek çabuk anlaşılarak bir hafta sonra yasak kaldırıldı.

«Tersane sarayına sık sık giden hükümdarların biri de Dördüncü Mehmet olmuştur. Kanlı bir ihtilâlde tahttan indirilmiş olmasına rağmen, kırk senelik saltanatı imparatorluğun en muhteşem devrini temsil eden bu hükümdarın zamanında, Hicri 1089 Muharremi (M. 1677 martı) ortalarında bir yangın felâketi görüldü. Vak'ayı, müverrih Silâhtar Fındıklılı Mehmet Ağa, kendine nisbetle anılan tarihinin birinci cildinde şöyle nakleder:

«İbrak şüden harem-i hass-ı bahçe-i Tersane; evasıt-ı mah-ı mezburde (o ayın ortalarında) sabaha karib Tersane bahçesi haremde horanda odalarının birinin ocağından ateş isabet edip içinde olan kirişe ve badehu tavanına yapışıp kara Ağalar söndürememekle ân-ı vâhitde bütün odayı ihata ve etrafında olanlara dahi sirayet edecek, içindeki cariyeler ancak birer başları ile Padişah hazretlerinin olduğu camlı büyük köşke firar, anda dahi karar ede-

mayip âkıbet deryaya nazır kafesli köşke kaçtılar. Biemrillâh-i Taalâ ol derece bir azim duman (gayet kesif sis) olmakla şule-i ateş bir yerden müşahede olunamayıp ancak anda hazır bulunan iki yüz miktar halvetçi bostancılar ile Bostancıbaşı Rum Salih Ağa ve ocaklarının Başçavuşu Kanozlu Uzun Ali yetişip ve Zülüflü baltacılar gerdeller ve aççılar iri kazanlarla deryadan su taşıyıp semender vâre dört taraftan kuşatıp balta üşürdüler. Eski bina olmakla faide etmeyip gittikçe ateş istial bulup camlı büyük köşke yapışmağa on zira' miktarı kaldığı mahalden Başçavuş kestirip biavnilâh-i Taalâ altı katlı duvar çökmekle ateş teskin oldu. Ve illâ müşkül olurdu. Müellif-i hakir zümre-i bostaniyandan olmamız hasebiyle hizmette hazır, varta-i hevilnak-i ibretnümaya (İbret alınacak korkunç hâdiseye) nâzır idim. Taraf-ı Padişahîden azim lûtfâ mazhar olduk. Müceddeden tamirine ferman-ı hümayun sâdir olup Karasığ bahçesine ve bir aydan sonra, evasıt-ı bahar idi. Üsküdar sarayına nakil ve teşrif buyurdular.»

«Yine aynı müverrih, Hicri 1090 yılı muharreminde (M. 1679 şubatı) Polonya seferinden dönen Dördüncü Mehmet'in büyük şehirde üç gün üç gece süren bir donanma ve gehrâyn ile karşılandığını kaydediyor ki, bu münasebetle, Haliç'te kayıklarla büyük bir de esnaf alayı tertip edildiğini zikrediyor, şöyle ki: İstanbul esnafı kiraladıkları at kayıklarını ve mavnaları birbirine çattırıp üstüne köşkler yaptırıp Galata önünde toplanırlar, enva-ı türlü oyunlar oynuyarak bu kayık ve mavnalar ile Tersane sarayı önünden geçerek alay gösterirler, Padişah bu alayı kafesli köşkten soyeder.

«Tersane sarayı 15000 arşın murabba sahaya kaplıydı. Arka tarafta sed sed yükselen 9000 arşın murabbaında bir bahçesi vardı. Haliç'ten bakılınca sarayın bütün daireleri görülürdü.

«Harem dairesi 4300 arşın murabba yer işgal ediyordu: iki katlı idi, dairenin önünde alt katını baştan başa bir camekân örtüyordu, harem, üstü kiremit örtülü bir hamamı vardı. Haremin ön tarafında da üzeri kurşun örtülü bir kasır vardı, deniz tarafında tahtanî çamaşırhanesi ile kârgir ocak yeri inşa edilmişti.

«Harem dışında üzeri kiremit örtülü tahtanî bir kasır bulunuyordu ve bu binadan sonra üzeri kiremitli büyük saray kapısı geliyordu. Harem tarafındaki «Daire-i hümayun» üzeri kiremit kaplı olmak üzere 1162 arşın murabba bir sahaya işgal eden iki katlı bir bina idi;

dairenin, üzeri kurşun örtülü bir hamamı, bahçesinde bir pavyonu, bir kameriyesi ve daire-i hümayun önünde etrafı mermer döşenmiş, ortası kale resminde fıskiye bir havuz vardı.

«Deniz tarafında üzeri kurşun örtülü tezhıpli namazgâh köşkü 264 zira' murabba bir yeri işgal ediyordu; bundan sonra da sarayın camii geliyordu. Camiin etrafı üzeri kurşunlu turre saçaklarla çevrilmişti. Kurşun damlı, mermer sökel, kemerli ve fenerli mükellef bir kapısı vardı. Camiin yanında demir parmaklıklı büyük bir köşk bulunuyor, ondan sonra hamamlar, Kızlar Ağası dairesi, Hazine Ağa ve maiyyetinin dairesi, Acemi Ağalar koğuşları, hademe odaları geliyordu. Burada, harem Ağalarına mahsus bir cami inşa edilmişti.

«Harem Ağaları dairesi ile harem-i hümayun arasında bir taş duvar ve üzeri kiremit örtülü ve fenerli büyük bir kapı vardı. Bu sahada «Has oda tahtı» tâbir olunur, üzeri kurşun örtülü, iki tarafında üçer adet cenahlı ve abdest odalı, divanhaneli daire-i hümayun 979 arşın murabba bir sahaya kaplıydı. Mülevven, turre saçaklı idi. Kubbesi altın yaldızlı iki fener alem vardı. Bu daireye altın puşideli tahtanî bir hamam yapılmıştı ve etrafında Enderun Ağalarının odaları, Silâhdar Ağa, hazine ve seferli daireleri yapılmıştı. Divanhaneli daire-i hümayun önünde, üç yerde «tahtı rahatlı ve mermer pehlûden döşeli» binek taşı mevcut idi.

«Divanhaneli kasrı hümayun miyanında üzeri kiremit örtülü fevkanî bir köşk Silâhdar Ağa dairesi altında da «tahtı rahatlı köfege pehlûden» binek taşı vardı. Daire-i hümayunun etrafında açıklık mahalde mermer döşeli ve demir kapak parmaklıklı balıkhanesi 30 zira' murabbaında bir yeri işgal ediyordu. (Bu malûmat, merhum Saffet Bey tarafından 1329 da neşredilmiş Bahriye Arşivinde 1220 tarihli bir vesikadan hülâsa edilmiştir).

«Tersane sarayının «Aynalı Kavak sarayı» adını alması Üçüncü Ahmet zamanında, 1718'den sonradır. Bu tarihte Venedik cümhuriyeti ile Pasarofça muahedemesi imza edilmiş, Cumhuriyet Osmanlı Padişahına gayet büyük ve güzel Venedik aynaları hediye edilmişti. Üçüncü Ahmet de bu aynaları Tersane sarayının muhtelif dairelerine koydurmuş «kavak kadar uzun endamlı aynaları» dillere düşüp «Aynaları Kavak Sarayı» günlük sohbet ağzında «Aynalıkavak sarayı» diye kısaltılmış ve Tersane sarayına alem olarak kalmıştı.

«Üçüncü Ahmet, şehzadelerinin sünnet düğününü Nevşehirli İbrahim Paşa Sadaretinin

ilk yılında, Okmeydanı'nda ve on beş gün on beş gece devam etmek üzere pek parlak bir surette yaptırmıştı. Düğünün devamı müddetince kendisi de harem-i hümayun takımı ile beraber Tersane sarayında ikamet etmişti ki, sarayın önündeki deniz, geceleri pek muhteşem fişek hüner ve eğlencelerine sahne olmuştur.

«1779 da, Küçük Kaynarca muahedemesinin Ruslar tarafından kasten karışık ve muğlâk yazılmış maddelerini açmak ve izah etmek için Türk ve Rus murahhaslarından mürekkep bir konferans Aynalıkavak sarayında toplanmış ve yeniden imzalanan muahedename tarih kütüğüne «Aynalıkavak tenkihnemesi» adı ile geçmişti.

«Aynalıkavak sarayı, Üçüncü Ahmet'den sonra bir müddet Padişahların iltifat ve rağbetinden mahrum kaldı ve harabîye yüz tuttu. Nihayet Hicri 1201 de Birinci Abdülhamit'in Sadrazamı Koca Yusuf Paşa'nın nazar-ı dikkatini çekerek bu vezirin himmeti ile tamir edildi. Şöyle ki:

«Bu güzel sarayın âcilen tamir edilmediği takdirde yıkılıp kaybolacağını gören Yusuf Paşa, bir kaç defa Aynalıkavak'a gidip bütün dairelerini gezmiş, Padişah'a yazdığı bir telhisteye bu sarayın tamiri ve müceddeden tefrişi ile ihyası fikrini kabul ettirmiş ve hemen işe girişmişti. Aynalıkavak sarayının Koca Yusuf Paşa tara'ından tamirine dair Başvekâlet Arşivinde kıymetli vesikalar mevcuttur. Tamiri süratle tamamlanan sarayın tefrişinde de, Münecim başının tâyin eylediği «vakt-i mes'ud» de, 1201 şevvalinin 22 nci pazartesi günü (M. 1787) temmuzunun sabah alaturka 12 yi 37 gece başlandı. Sarayın bu tamirine söylenen tarihlerin en güzellerinden biri şudur:

*Tasvire benzedi bakın Aynalıkavak
Hicri 1201*

«Yine sarayın sahne olduğu ilk tarihi vak'a, 1787 Rus harbine takaddüm eden günlerde, Koca Yusuf Paşa'nın İngiliz Elçisi ile gizli mülakatıdır. Sadrazam, Aynalıkavak mülakatında: «Elçi Bey, seninle sinin-i adideden beri dostluğumuz ve hukukumuz vardır, ben Sadrazam ve siz Elçi farz olunuyorsunuz ve haritten bîgaraz iki dost mesabesinde biraz sohbet edelim» diye söze başlamış, Elçi ile Rusya'nın Türkiye'ye karşı durumunu mütalâa ettikten sonra Türkiye'nin Rusya ile bir harbi göze aldığı takdirde İngiltere'nin dostluğuna itimat edebileceği neticesine varılmıştı. Rusya'ya harb ilânı, Avusturya'nın Türkiye'ye karşı harbe iştiraki, Rusların karşısında uğranılan çok ağır ve kanlı mağlûbiyetler, Birinci Abdül-

hamit'in bu felâketler karşısında duyduğu teessürle menzulen ölümü, bu maddenin çerçevesi içinde mütalâa edilecek mevzular değildir. Harbin devamınca, Aynalıkavak sarayı yine bekçiler eline terk edilmişti. Bir ara da miri anbar olarak kullanılmıştı.

«Birinci Abdülhamit'in yerine Osmanlı trhtına oturan Üçüncü Selim'in ilk saltanat yıllarında Aynalıkavak sarayı, Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın sarayı da alınarak Aynalıkavak sarayının harem dairesine eklendi. Tamire başlandığı zaman, sarayın içinde bulunan miri buğday ekmekçilere tevzi edilmiş, arpa da Arpa Eminine teslim edilerek saray bir iki gün içinde boşaltılmıştı. Fakat Üçüncü Selim bu sarayda ancak bir bahar geçirdi. Bir maddesi ile Kırım'ın Rusya'ya ilhakını Türkiye tarafından tasdikını ihtiva eden Zıştovi Muahedenamesini bu sarayda imzalayan Üçüncü Selim, derin bir teessür içinde Beşiktaş sahil-sarayına gitti. Aynalıkavak'a bir şemset çöktü ve evvelâ bir daha tamir edilmemek üzere kendi haline terk edildi. Sonra, Tersane, Küçük Hüseyin Paşa'nın gayretleriyle tevsi edilirken, sarayın binaları da kısım kısım yıktırılarak Tersane sahasına ilhak edildi H. 1217-1218 (M. 1802-1803) arasında da son izler kaldırıldı. Câbi Sait Efendi'nin el yazması vakayî-nâmesinden Reşat Ekrem tarafından çıkarılmış ve bu satırların muharrirlerine tevdi edilmiş küçük bir notta: «Aynalıkavak sarayı hedmedildi, yeri Tersaneye ilhak olundu ve amelimande sefaine tahsis olundu, etrafı sedd ü bend edilerek Tersane-i Âmiri emini olanlara mahsus bir iki daire inşa edildi. Aynalıkavak sarayının tagları, Mihrişah Valide Sultanın Eyüp'te inşa edilecek medrese ve türbesinde kullanılmak üzere Eyüpsultan'a naklolundu» deniliyor.

«Büyük Tersane sarayı yıkılırken, Üçüncü Selim yerine Hicri 1206 (M. 1791) de Has Bahçe köşkünü inşa ettirdi. Bu köşk, harabesi erzak anbarı olarak kullanılan kasr-ı hümayunun yerine yaptırılmıştı.

«Üçüncü Selim zamanında İstanbul'a gelmiş olan ressam ve Mimar Melling, meşhur resim albümünün izahnamesinde Aynalı kavaktan bahsederken, bu sarayı, Fatih Mehmet'in ahfadından birine, dünyanın en güzel sahiline malik olmak gururunun yarattığını söylüyor. Saray yıkıldıktan sonra, Haliç sahilleri, onun İstanbul zarafeti eseri o güzel adını uzun zaman unutmadı. Nasıl unutulabilir ki, Aynalı kavak, aynı zamanda, üzerine şarkılar tanzim edilip bestelanmış bir mesire idi. Lâtif Aga'nın Hicazkâr'dan bestelediği aşağıdaki şarkı, Haşim

Bey'in kendi adına nisbetle anılan meşhur mecmuasından nakledilmiştir:

*İster isen biz bize ey dilşikâr
Aynalı kavağ'a gitsen bu pazar
Sen, de reftar eylesen orda ne var
Aynalı kavağ'a gitsen bu pazar*

*Bir müferrih yer gibidir İhlamur
Şimdi Boğaziçine gitmek de zor
Cambaza gitsen olursun bîhuzar
Aynalı kavağ'a gitsen bu pazar*

*Pek kalabalık Kâğıthane hele
İmrahor'a azmedüp düşme dile
Bir iki candan güzel ahbap ile
Aynalı kavağ'a gitsen bu pazar*

«Hicri 1286 da Tersanede inşa olunan 195 touluk bir vapurumuza da Aynalıkavak adı verilmiştir.»

TERSANE SERCİSİ (ترسانه سرچیسى) [Bah.] Tersanede çalışanların alacakları hakkında hazırlanan hissp cetveline verilen addır. Şimdiki tâbirle bordro demektir.

TERSANE TİMAR SİPAHİSİ (ترسانه تيمار سپاهيسى) [Bah.] Kaptan Paşa sancağında bulunan timor sipahilerine verilen addır. Timarlarındaki gelirlerine karşı bahriye hizmetinde çalışırlardı.

TERSANE ZİRAI (ترسانه ذراعى) [ÖL.] Eskiden Tersane'de kullanılan ölçülerden birinin adıdır. Yirmi dört «Canne» e münkasımdı. Bu zira' mimarî zira'dan üç parmak uzundu. Çünkü yirmi dört parmaktan ibaret olan bir mimarî zira' yetmiş beş santimetreye ve bir metre otuz yedi Fransız pusuna müsavî olduğu halde yirmi dört kaneden ibaret olan bir eski tersane zira' otuz Fransız pusuna müsavî idi. Bu itibarla yirmi yedi parmak uzunluğunda olan Tersane zira', yirmi dört parmak olan mimarî zira'sından üç parmak uzun demektir.

TERSİ (ترسیج) [Ede.] Bir beyti teşkil eden mısra'lar ile bir fıkrayı terkip eden cümlelerdeki lâfızların (kelimelerin), vezin ve kafiye itibarıyla birbirine uygun olarak yapılmış olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Namık Kemal'in aşağıdaki beyti buna bir örnek teşkil eder:

*Ecza-yı beşer câlib-i ta'cil-i fenadır
İbka-yı eser mucib-i tahsil-i bekadır*

TERSİNDEN OKUMAK (ترسیدن اوقومق) [Hal.] Çabuk anlamak, uyanıklık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TERTİB-İ EVVEL (ترتيب اول) [Ask.] Kur'a efradının bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Öteki kısmına «tertib-i sani» denirdi. Eskiden askerlik hizmetine alınacaklar kur'a çekiler ve çektikleri tertibe göre hizmete tâbi tutulurlardı. Bunlardan «tertib-i evvel» çekenler hemen, «tertib-i sani» çekenler ise lüzumunda askere alınırlardı. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra bu usul kaldırılmış, askerlik çağı gelenlerden sıhhi durumu müsait olanlar bu türlü tefrik yapılmaksızın, hizmete alınmağa başlanmıştır.

TERTİB-İ SANİ (ترتيب ثانی) [Ask.] Kur'a efradının bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Öteki kısmına «tertib-i evvel» denirdi. Eskiden askerlik hizmetine alınacaklar kur'a çekiler, çektikleri tertibe göre hizmete tâbi tutarlardı. Bunlardan «tertib-i evvel» çekenler hemen, «tertib-i sani» çekenler ise lüzumunda askere alınırlardı. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra bu usul kaldırılmış, askerlik çağı gelenlerden sıhhi durumu müsait olanlar, bu türlü tefrik yapılmaksızın, hizmete alınmağa başlanmıştır.

TERTİL (ترتیل) [Ede.] Okumak; harflerin mahreçlerine riayet ederek okumak; her harfin hakkını vererek ve durulacak yerlerde durarak yavaş okumak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Daha ziyade Kur'an hakkında kullanılır.

*Baktim olmuş pür kevâkip âsmân
Hâlık-ı ecrâmı tebci'yle eyledim
Doldu gönlüm nâr ile bi ihtiyar
Sure-i Vennem'i tertil eyledim
Muallim Neci*

TERTİP (ترتیب) [Ask.] İkinci Sultan Mahmut zamanında teşkil olunan «Asakir-i Mansure-i Muhammediyye» de askerî kıt'a yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Eskinci Muallim» namıyla teşkil olunan askerden «tertip» adıyla askerî kıt'alar teşkil olunduğunu yazan Mahmut Şevket Paşa (ölümü 1913) «Osmanlı Teşkilât-ı Askeriyyesi» (cilt 2, sayfa 40) şu tafsilatı da veriyor:

«Ol zaman ittihaz kılınan usul icabınca tertip namındaki her askerî kıt'a ya memur edilen topçu, arabacı, cephaneci ve mehter bağlar ma'raz-ı zikir (yukarda yazılı) nefer elbisesini giyerler ise de başlarına fazla olarak bir de Bağdat şalı sararlar ve imtiyaz için ufer kâtipleri bir boy çepkeni iktisa eylerler idi.»

Sonradan yapılan askerî teşkilâtta bu tâbir kullanılmıştır.

TERVİH (ترویح) [Mus.] Eskiden çalınan sazlardan birinin adıdır. Meragalı Abdülkadir'in oğlu Abdülâziz tarafından icat edilmiş olan bu saz birbiri arkasına konmuş iki kanundan müteşekkildi. Alt sathı tahta ile örtülü idi. Üstüne sazın uzunluğunca bir tahta levha konmuş, levhanın her iki kenarına iki sıra demir çivi mihlanmıştı. Sağ tarafındaki çivi sırası sağda bulunan tellere, sol taraftaki çivi sırası solda bulunan tellere aitti. Bu sazın telleri yegâh perdesinden tiz nevaya ve tiz nevadan nevaya kadar düzenlenirdi.

TESBİ' (تسبیح) [Ede.] Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beytini matla'da her iki mısraıyla aynı kafiye olmak üzere beş mısra' ilâve edilerek yedi mısraa çıkarılması, yahut yine evvelden söylenmiş bir mısraa altışar mısra' ilâvesi suretiyle yedişer mısra'lı manzume vücade getirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. İzzet Molla'nın Fuzulî'nin:

*Eyledim tahkik görmüş kimse yok cananımı
mısraına altışar mısra' ilâvesi suretiyle meydana getirdiği tesbî'den ilk parça:*

*Ahtan gayri bilen var mı dil-i suzanımı
İtmedim mahrem derunum derdime öz canımı
Hiç kim sormaz cihanda bâis-i efganımı
Bir yikan vardır dimezler hatırı vıranımı
Su besu mecra-yi eşkimden akıttım kanımı
Her gören ta'yib kıldı dide-i giryanımı
«Eyledim tahkik görmüş kimse yok cananımı»*

TESBİH (تسبیح) [San.] Namazın sonunda tesbih çekildiği ve bazı Esmâ-i hüsnâ okunduğu zaman, sayının anlaşılması için kullanılmak üzere ufak tanelerin iplik yahut ibrişime dizilmiş şekline verilen addır. Bu adın verilmesi namazın sonunda tekrarlanan üç kelimeden birincisinin «Sübhânallah» olmasından dolayıdır. Tesbihin, (hâlâ aramızda yanlış olarak tespihin) aslı imlâsiyle, Arapça Cenab-ı Hakki tenzih ve takdis etmek, Sübhânallah diye dua etmek olması bunu ispat eder.

Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır (رحمت الله عليه) âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 6, s. 4729) tesbih için şu tafsilatı veriyor:

«Tesbih, Allah Taalâyı Cenab-ı Akdesine lâyük olmıyan şaibelerden gerek itikaden, gerek kavlen ve gerek kalben tenzih etmek ve uzak tutmaktır, takdis de böyledir. Bunlar esasen uzak gitmek ve uzaklaştırmak mânasından me'budur. تسبیح قائلان derler. Su da uzağa gitti demektir.»

Yine rahmetli büyük âlim «رحمة الله عليه» ayetini izah ederken de (cilt 8, sayfa 6241) şöyle diyor:

«Tesbih esasen balığın suda, kuşun ve atın havada, nücumun eflâkte hızla geçişleri gibi sūratle geçmek yani hızla yürümek mânâsına sebahattan tef'il olduğu için çok yūzdürmek mânâsının lâzımı olarak çok uzaklaştırmak veya pâklıkta, temizlikte çok ileri götürmek mânâsından me'huz olarak tenzihte mütearef olmuştur. Ragıp der ki Tesbih, Allah Taalâyı tenzihtir. Bunun aslı da ibadette sūratle gididir. İb'ad «الله = Allah irak etsin» gibi şerhinde kullanıldığı gibi tesbih de fi'l-i hayre tahsis edilmiştir ve tesbih, gerek kavl ve gerek fiil ve gerek niyyet, ibadatin hepsine de itlak olunur. (قلوا الله كان من المسبحين) min-el-müsallin, diye tefsir edilmiştir. Mamafih evlâ olan üçüne de gamil olmaktadır. «الحمد لله = Elhamdül lillâh» demek hamd'in bir ifade-i mahsusası demek olduğu gibi «سبحان الله = Sübhanallah» demek tesbihin bir alem-i mahsusu olduğundan dolayı Kamus'da mezkûr olduğu üzere tesbih, Sübhanallah demek mânâsına da gelir ve yerine göre «Sübhanallah» demek taaccüp makamında da söylenir. Eğer taaccüp fevkalâde bir güzellik münasebetiyle istihsan makamında ise yaradanı bu bedi' sun'ıyla tenzih mânâsında olur ve eğer bir münasebetsizliğe taaccüp ile i'tihcan makamında ise Hâlik Taalâyı ondan tenzih ederim mânâsında olur. «سبحان = Sübhan» kelimesinin Esma-i hüsnadan olarak Zât-i Bâriye itlak olunduğu da zikrolunmuştur. Eb-ül-Beka külliyyatında da şöyle mezkûrdur: Kur'anda tezekki, İslâm mânâsına olduğu gibi tesbih de hep salavattır. Mamafih Kur'anda tesbih, vücut ile tenzih mânâsına da varit olmuştur.»

Namazlarda ve zikirlerde kullanılan tesbihin ne vakit ve kimin tarafından ilk defa olarak yapıldığına dair tarihî bir kayda rastlamadığım gibi ilk tesbihin doksan dokuzlu mu, yoksa otuz üçlü mü olduğuna dair de bir malûmat elde edemedim. Ancak namazın sonunda tesbih çekmek namazla beraber başladığına ve namazda otuz üçer defa «Sübhanallah», «Elhamdül lillâh», «Allah-ü ekber» denildiğine göre tesbihin yapılışını İslâmın ilk devirlerine irca etmek ve ilk tesbihin de o ihtiyacı karşılamak üzere doksan dokuzlu olarak yapılmış olduğunu kabul edilebilir.

Doksan dokuzluk tesbihlerde «İmame» denilen ve tanelerden farklı olarak uzunca olan kısım, tesbihin cinsine göre, ağaçtan, taştan veya madenden yapılma bir başlık olduğu gibi kezalik nev'ine göre yine ağaçtan, taştan, ma-

denden veya akik, mercan, altın ve gümüşten yapılmış iki de «nişane» adı verilen durak vardır. Nişaneler otuz üçer tanesinin aralarına konulmak suretiyle tesbihi otuz üçer taneli üç kısma ayırmaktadır. Otuz üçlü tesbihlerde ise yalnız «imama» bulunur. Her iki nev'in ucunda da ibrişimden bir püskül yahut «kamçı» adı verilen gümüş veya altından ince, uzun örme bir süs bulunur.

Doksan dokuzluk tesbihleri, namazda çekilmek üzere dindarlar, otuz üçlülere de sofulardan alafrangalığa kaçanlarla halktan isteyenler kullanırlar.

Tesbihlerin tekkelere mahsus neveleri de vardı. Bunlar beşyüzlük ve binlikti. Bunların alelade tesbihler gibi küçük tanelileri olduğu gibi fındık veyahut küçük ceviz büyüklüğünde olanları da vardı. Dervişler bunlarla zikrettikleri gibi hastalar ve muradı olanlar Şeyhler tarafından bu uzun tesbihlerin içinden geçirilirdi. Bu türlü iri taneli tesbihlerin türbelerinde «sanduka» ların üzerine konulduğu da vâkidir.

Tesbihler muhtelif maddelerden, türlü şekilde yapılır ve şekillerine göre ad alırlardı. Eski âdetleri ve kullanılan şeyleri en ince terruatına kadar tetkik etmekle tanınmış olan rahmetli Ahmet Rasim Bey Ramazan müsahabelerinin birinde (İstikbal-i Ramazan, Menakib-i İslâm, Kısım-ı sani, sayfa 414) tesbihlerin şekilleriyle nelerden yapıldıklarını şöyle kaydetmiştir:

«Tesbihçiler; armudî, tam yuvarlak, uçlu, yuvarlak, yarım beyzi, pelesenk, kuka, gül, tırnak, bağa, yeni çıkma, galliht veya süt taşı, kehribar'dan otuz üçlük, doksan dokuzluk tesbihlerini perdaht ve çekmecelere istif ederler.»

«Nadir ve güzel taşlardan veya rengi ve kokusu güzel ağaçlardan yapılmış, ortası delik ufak toparlakların bir ipliğe dizilerek uçlarının birleştirilmesi suretiyle yapılan dizgi» suretinde tarif olunan Tesbih için «Sanat Ansiklopedisi» nde (Tesbih Maddesi) şu tafsîlât veriliyor:

«Tesbihlerin bir sanat esyası addedilecek derecede güzel olanları vardır. Dünyanın en güzel tesbihleri İstanbul'da yapılmıştır. Tesbih tanelerinin ve bilhassa, Yeşim, Mercan, Kehribar, Zümrüt, Yakut, Firuze gibi kıymetli ve sert taşlardan olanların aynı şekil ve baeimde yapılması çok zahmetli ve büyük maharete mütevakıf bir iş olduğundan, bunlar içinde bir sanat eseri sayılanlar vardır. Mücevher taşlarının tıraş edilmesi kadar ve hattâ ondan daha güç işlenen bazı tesbihlerin yapılması on sene kadar sürer. Bu sebeple bir kaç bin liraya

(altın para ile) satılmış tesbihler vardır. Güzel ve kıymetli tesbihler onları yapan ustaların isimleriyle yâdolunarak filân veya falanın tesbihi diye anılırdı. Bu tesbihler tornada çekildiği için onları yapanlara Çeken tâbir olunur. Vaktiyle çok sanatkâr ustalar vardı. Elli sene evvel Horoz lâkablı Hasan Usta meşhurdur. Son zamanlar da Halil Usta ile Tophane'li İsmet ve Sahafılarda Nuri ustalar meşhurdur.

«Ağaç tesbih imali için intihap olunan ağaçtan yapılmış ince çubuklar testere ile küçük küçük doğradıktan sonra bu parçalar iki tarafında karşılıklı olarak ucu sivri birer mil bulunan bir mengenenin milleri arasına konarak sıkıştırılır ve rende ile etrafı yuvarlatılır. Tesviye edilerek hazırlanmış olan bu küçük takozlar bir çıkırıktaki kemane ile döndürülerek keskin bir kalemle yuvarlatılır ve bir hadde ile ayar edilerek hep bir boyda olmak üzere tesviye edildikten sonra delikleri açılır. Taştan yapılan tesbihler elmas tozu ile çarkta aşındırılarak tıraş edilmek suretiyle işlenir. Tesbihler umumiyetle 33 veya 99 taneli olarak dizilir. Her otuz üç tane de bir yassıca ve ortası delik bir başka şekil tane ile ayrılır ki bu parçalara nişane tâbir olunur. Tesbihin kavuştuğu ve ipliklerin birleştiği yere çekme ve süslü bir uzunca sap ve buna bağlı bir püskül konur. Bu sapa imame denir. Bazı tesbihlerde yedi defa tekrar edilecek olan dualar için baş taraftan, yani imamenin yanından itibaren yedi taneden sonra da mercimek gibi yassıca küçük bir parça konur ki buna da pul tâbir olunur.

«Tesbihlerin ucuna tire, ipek, gümüş, veya altın tellerden yapılmış bir püskül takılır ki buna kamçı tâbir olunur. Tesbih taneleri, tam toparlak yani kürevî, yassıca toparlak, beyzi, şalgamî (şalgam şeklinde iki tarafı basık), servi ve sair şekillerde çekilir. Taneleri çok küçük olanlara kadın tesbihi denir.

«Tesbihler umumiyetle taş (madeni ve hayvanî dahil) ve ağaç olmak üzere iki nev'e ayrılır.

«Taş tesbihlerin yapıldığı madeni ve hayvanî madde cisimleri aşağıda alfabe sırasıyla gösterilmiştir:

Akik: (Sırmalı cinsi makbûldür.)
Anber: (Ak ve siyah neveleri vardır, güzel kokuludur.)
Bağa: (Kaplumbağa kabuğu.)
Cam.
Eskişehir taşı: (Lüle taşı; beyazdır, kullanıldıkça sararır.)
Fil dişi.
İnci.

Kantaşı: (Koyu zeytuni içinde kırmızı.)
Kehribar: (Kedi gözü, limonî, sarı, buzlu siyah neveleri vardır.)

Mercan: (Naka balık dişi ve kemigi.)
Narçin: (Hindistan cevizinden yapılır, samur rengi makbûldür, terden çatlar.)

Necf: (Umumiyyetle fasetalı yapılır.)
Sedef: (Som yeşil renktedir. Fildişi bakır mahlûlü içinde bırakılarak elde edilir.)

Şahmaksut: (Sarı ve filizi olur. Yeşili makbûldür.)

Yeşim: (Jad denilen tirşe rengindeki taş. Türklerce mukaddistir. Yağmur taşı da denir.)
Yıldız: (Kedi gözü ve aşk taşı da derler.)
Yüzsürü: (Siyah Erzurum kehribarı üstüne gümüş kakma.)

Zergerdan; (Gergedan boynuzu).

Ağaç tesbihlerin yapıldığı ağaç cinsleri:
Abanuz: (Siyah ve serttir.)
Demirhindi: (Koyu kahve rengi.)
Düveydarî.
Fethipaşa.
Gül ağacı: (Hind ve Mısır göl ağaçları makbûldür.)

Kelenbek.

Kan ağacı.

Kuka.

Maverd: (Güzel kokuludur.)

Nebik: (Sakız ağacı.)

Ödağacı: (Güzel kokuludur.)

Pelesenk.

Sandal: (Servi).

Sırcalı kuka.

Yılan ağacı.

Zeytin ağacı.

«Türkiye'de bir çok tesbih meraklıları bunlardan koleksiyonlar yapmaktadırlar.

«Tesbihler: tesbih çekmek için kullandıkları tezgâha Tesbihçi tezgâhı denir. Bu tezgâhın muhtelif kısımlarına şu isimler verilir: Alt ağaç; Yanlarda tay denilen iki ayağını tutan kısımdır. Delikli peşme: Ortasında ayar delikleri olan ağaç. Kubbe: Dönen yuvarlak kısım. Kelebek; Kubbeyi tutan kısım. Tezgâh takuzu: Tesbihçinin çalışırken ayağını dayadığı ağaç.»

Esir-i dâne-i rızık oldu zâhid-i kallaş
Elinde dâne-i riyadır çevirdiği tesbih
Ruhi-i Bağdadî

TESDİS (تسدیس) [Ede.] Evveliden söylenmiş bir manzumenin her beytini matla'da her iki, diğerlerinde yalnız birinci mısra'ıyla aynı kafiye olmak üzere dört mısra' ilâve edilerek altı mısra'a çıkarılması yerinde kullanılır bir

tâb'irdir. Muallim Neci (İstilahat-ı Edebiyye, s. 198) Tesdis ekseriya seçilmiş matla'larla yapıldığı için şöyle de tarif olunabileceğini söyler:

«Evvelden söylenmiş bir matla'ı birinci bendde onun her iki mısra'ıyla hemkafiye olmak ve diğer bendlerde yalnız eklenen mısra'lar birbirleriyle mukaffa bulunmak üzere dört mısra' zam ederek altı mısra'a iblâğ eylemektir.»

Recai Zade Ekrem Bey'in, Yahya Bey'in matla'larını tesdis etmek suretiyle meydana getirdiği menzûme:

Hicrandan Şikâyet

*Yıkılıp kasr-ı felek hâk ile yeksan olsa
Mıhr ü mahî ademin kârına gâtan olsa
Âlemin unsur u eczası perişan olsa
Garhı tufan-ı kaza, lokma-i niran olsa
«Dâr-ı dünya deli gönüm gibi viran olsa»
«Ne cihan olsa, ne cân olsa, ne hicran olsa.»*

*Hicre düştüm gine çeşmanıma dar' oldu cihan.
Yakmada âteş-i seyyal gibi cismimi can
Ne yaman derd imiş Allah, bu derd-i hicran
Ola şayet ki halâsa bu belâdan imkân
«Dâr-ı dünya deli gönüm gibi viran olsa»
«Ne cihan olsa, ne cân olsa, ne hicran olsa.»*

*Ahına, süzisine bakmadın ey mâh cemal
Eyledin Ekremi hicrinle perişan ahal
Ederek ge's ile kartalmağa bin çare hayal
Geligor hâtıra biçareliğimden bu meal
«Dâr-ı dünya deli gönüm gibi viran olsa»
«Ne cihan olsa, ne cân olsa, ne hicran olsa.»*

TESETTÜR (تست) [Fık.] Kadının yabancıardan kendini sakınması ve nâmahrem (ihtilâti ve ünsiyyeti haram olan) olanlarla temas zaruretinde kaldığı surette bir örtü örtünmesi mânâsına gelir bir tâbirdir. Osmanlı hükümetinin son günlerine kadar hususi ve hattâ resmî mehafilde bahis mevzuu edilen, lehinde ve aleyhinde bir çok sözler söylenmiş, mütaaddit eserler negrolunmuş olup vakit vakit muhafazası için beyannameler ve emirnameler de çıkarılan tesettür meselesi daha ziyade dinî ve içtimâî bir mevzudur. Ancak bilhassa Osmanlı tarihinde sık sık yer bulan bu kelime tarihi tâbirler sırasına geçmiştir.

Bayezit Dersiam'larından olup İstanbul Müftülüğüyle beraber bir çok yüksek mekteplerde hocalık ta etmiş olan rahmetli Mehmet Fehmi Efendi, kabil olduğu kadar sadeleştirilen, «Hikmet-i Hukuk-ı İslâmiyye» adlı kıymetli eserinde (sayfa 30) diyor ki: «İslâmın yüksek şairinden ve dinin iyi âdetlerinden biri olan tesettür-i nisvan keyfiyyeti de (kadınlar için

esaret ve zilleti mucip diye) Garphılar tarafından itiraza uğramaktadır. Halbuki tesettür, şeref ve izzet sebebi olup açıklık ise bilâkis onlar için hakaret ve zillet sebebidir. Çünkü, tesettür etmiyen kadının erkekler tarafından taarruza uğraması ihtimali vardır. Bu ise bir kadın için en büyük bir hakarettir. Semavî dinler ve bilhassa İslâm şeriatı kadınları bu gibi tecavüzlerden masun bulundurmak için tesettürü emir ve açıklığı nehyeylemiştir. Nitekim İncil'de (bir kadın ki başı açık bir halde taatta bulunur ve re'y beyan ederse başına namussuzluk davet etmiş olur) diyor ve mesturiyyeti emir ve tenbih ediyor. Kur'an-ı kerim'in (قل لا تزأجلن وبتاك وبتاك المؤمنین يدلن علیهن من جلايكن ذلك ادى وبتاك وبتاك المؤمنین يدلن علیهن من جلايكن ذلك ادى) âyeti de aynı maksat ile mütezahir bulunuyor. Mâna-yı münifi (Ya Nebiyyallah karılarına ve kızlarına ve sair Müslüman kadınlarına söyle ki onlar dışarıya çıktıklarında yüzlerini ve başlarını örtünler, yani tesettür kaidesine riayet eylesinler. Bu onların taarruza uğramamaları ve eza duymamaları için pek iyidir) demektir. (قل للمؤمنین يغضوا من ابصارهم ويغضوا فروجهن ذلك اذكى لهم ان الله خير بما يصنعون) وقل للمؤمنات يغضضن من ابصارهن ويغضضن فروجهن ولا يبدین زینتهن الا ما ظهر منها وليغضرن بحمرهن علی جبهتهن ولا يبدین زینتهن الا لبعولتهن او آباءهن) âyet-i kerimeleri de bu bapta şerefnazil olan beyanat-ı aliyyedendir. Meal-i şerifleri (Ya Resulallah mü'minlere söyle ki gözlerini namahremlere bakmamak ve avret yerlerini koruyup saklamak onların hakkında pek fâidelidir ve Cenab-ı Hak onların fiil ve nazarlarına vâkıf ve habîrdir. Kadınlara da söyle ki onlar da bu memnuiyyet ve örtünmeğe riayet etsinler ve ziynetlerini zarurî olan kısımlar müstesna olmak üzere zikir ve tâdat edilen mahremlerinden başkasına göstermesinler) demektir. İkinci âyette hassaten mü'minata hitaptan anlaşılır ki erkeklerin kadınlara bakmaları nasıl haram ise kadınların da erkeklere bakmaları böylece haramdır. Çünkü hürmete sebep olan fitne her iki surette de hasıldır.

«Ashab-ı kiramdan İbn-i Ömâr-i Mek-tum'un Peygamberin huzuruna girişinde Risaleteap Efendimiz yanlarında bulunan ezvâc-ı mutaaharata (karılarına) tesettür etmelerini emr ü ferman buyurdıklarında onlar ya Resulallah o a'ma değil midir, ne için tesettür edelim demelerine cevaben Hazret-i Peygamber o a'ma ise siz değilsiniz, o sizi görmüyorsa siz onu görüyorsunuz buyurmuşlardır.

«Tesettür iki nevidir. Biri ev içindeki örtünmedir ki kadınların ev içinde kocasının ve mahremlerinin gayriye görünmesidir. Diğeri ev dışındaki örtünmedir ki kimseye görünmemek

üzere yüzünü ve baştan ayağa kadar bütün endamını ve hattâ elbisesini örterek, saklamaktır. Dar örtü ve çarşafı yabancılar karşı boy göstermek te memnudur. Yüzlerini ve ellerini ve hattâ ayaklarını namazda açık bulundurabilirlerse de fakat zaruret olmadıkça bun'arı dahi namahreme gösteremezler. (Yüz namahrem değildir) tâbiri namaz hakkında olup namazın gayride galattır.

«Tesettürün hikmeti işaret edildiği veçhile kadınları erkeklerle taarruzundan masun ve taadi ve tecavüzlerinden emin bulundurmak içindir. Çünkü kadınların fazilet ve iffetlerine karşı daima hücum ve tasallut eylemekte olan erkeklerin savletini (saldırışını) def edecek kadar fitri salâbeti olmayan kadının müdafaa âleti ancak tesettür etmesi olabilir. Tertemiz alınlarını lekelemek istiyen erkeklere karşı korunma silâhları ancak arkalarına aldıkları örtüleri olabilir.

«Mesturiyyet, iddia olunduğu gibi kadınlar için esareti mucip değil belki, istiklâl ve hürriyetlerini müstelsimdir. Çünkü tesettür etmeyip te bütün güzelliği ve süs püsleriyle kendini yabancı gözlerle vaz' ve teşhir eden bir kadın tabiidir ki istiklâl ve hürriyetini ve vakar ve izzetini muhafaza edemez. Taarruza uğrar. Halbuki kadın lâtif bir mahlûktur. Tecavüz ve taarruzdan korunması lâzımdır ki koruma sebeplerinden biri de tesettürdür.

«Muarızlar diyorlar ki tesettür kadınların tabii hürriyetlerine ve terbiyelerini ikmal eylemelerine ve zaruret vaktinde nafakalarını kazanmalarına manidir.

«Cevaben deriz ki tesettür kadınların hürriyetini yok etmez. Belki yukarda söylenildiği gibi onları hakiki hürriyete kavuşturur ve terbiyelerini ikmale kudret verir ve dış işlerde erkeklerle iştirâk beliyesinden korur.

«Diyorlar ki tesettürün üç mazarratı vardır. 1) Kadının sihatini bozar, asabî rahatsızlıklara uğratır. 2) Evlenecek olan adamın alacağı kadını görememesini icab eder. Bu ise imtizaçsızlığın ve binaenaleyh boğanmanın vukuuna sebep olur. 3) Kadınların okuyup yükselmelerine mani olur.

«Biz bu iddiaları red ve iptal için de deriz ki; tesettür kaidesine riayet eden kadınlar asabî rahatsızlıklara uğramış değil, bilâkis açık gezen kadınlardan daha sağlam, daha kuvvetlidirler ki bu hal herkesin gördüğü ve bildiği şeydir. Tesettür, kadını asabî hastalıklara maruz kılsaydı on üç asırdan beri mestur olarak yaşayan Müslüman kadınlarının sihatleri bozulmuş olması, tevarüs yoluyla bütün

Müslümanların zayıf ve zebun ve hastalıklı olması lâzım gelirdi. Âsâp za'fını ise asıl Garp kadınlarında görmekteyiz Zira âsâp za'fının başlıca delili intihar olup Müslüman kadınlarında hemen yok denilecek derecede olduğu halde Avrupa kadınları arasında pek çoktur. Fransa'da resmî istatistiklerden alınan malûmata göre 1889 dan 1893 senesine kadar geçen dört sene zarfında 5869 kadın intihar etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki Şark kadınlarının âsâbî Garbinkilerden daha kuvvetlidir.

«Tesettürün erkeğin alacağı kadını görmesine mümanaatı ve bunun boğanmağa sebebiyet vermesi mülâhazasına da deriz ki; evvelâ boğanma Müslümanların yüksek ve orta tabakalarında hemen yok gibidir. Eğer denildiği gibi boğanmanın sebebi erkeğin alacağı kadını görmemesinden olsaydı bunun şu iki kısım halkta da aşağı tabakada ne kadar ise o kadar olması icab ederdi. Halbuki görünüş bunun aksini göstermektedir. Bir de erkeğin alacağı kadının ahlâkını evlenmeden evvel görüp anlaması boğanmamaya koruyucu sebep olsaydı Garpta boğanmanın bu kadar çok olmaması lâzım gelirdi. Çünkü onlarda tesettür olmadığı için bu maksat istenildiği gibi istihsal edilebilir. Halbuki bugün oralarda boğanmanın çokluğu Garbin ukalâsını düşündürecek bir mer-tebeyi bulmuştur.

«Tesettür, kadınları okumak ve yükselmekten meneder sözü ise doğru değildir. Çünkü bir kızın rüşd yaşında mektepte bulunması onun terbiye ve tehzibine pek âlâ kifayet eder. Alehusus ekseriyyeti kadın muallim olan kız liselerinde okutturulmaları mümkün olduğu gibi yüksek tahsil de yaptırılabilir. Bu suretle kızlar da erkekler gibi talim ve terbiye edilebilirler.

«Şu ileri sürülen mütalâalardan malûm olur ki mesturiyyet ne sihati bozar, ne âsâbî za'fa düşürür, ne de nefsanî hevesleri uyandırır. Bilâkis mefasid ve rezaili karşı öyle maddî bir mani teşkil eder ki eğer buna bir de mânevî mani ilâve edilirse o zaman sırf maddî olan şu medeniyetin vücudünde kanlı yaralar şekline almış olan felâketlerin, musibetlerin pek çoğu begeriyyetin üstünden sıyrılmış olur.»

Tarihi peçe ve çarşafın çıkarılması bahis mevzuu olduğu günlerin birinde kıymetli edib Cenab Şahabeddin'in tanınmış bir Fransız kadınının ağzından naklettiği, zamanımızdaki hâdiselerle doğruluğu anlaşılan, aşağıdaki sözlerle de yukardaki yazıları çürütecek değil kuvvetlendirecek mahiyettedir.

«Bugün Fransa'nın en büyük şairesi Madam Dolaro Maridos'tur, Ekseriyyet-i zekiyye

(akıllı çoğunluk) onu Kontes Övaye tercih ediyor. İki sene evvel bir akşam Tokatlıyan'da bu şaire-i muktedirinin şerefine Cavit ve Cahit (Hüseyin Cahid Yalçın) Beyler tarafından verilen ziyafette bulunuyordum. Madam Dolaro Mardinus dedi ki :

«Kadınlarınıza söyleyiniz, saadetlerini bilsinler Kapalı yaşamağa mecburiyyetleri onları öyle ıstıraplardan mahfuz tutar ki.. Ah, şu omuzumda hıçkırarak ağlamış muhibbelerimin adedini bir bilseniz... Kulaklarımda öyle feci ve dilhıraş kadın şikâyetleri mevcuttur ki... Evet pür envar ve ezhar (nurlar ve çiçekler içinde) bir baloya girebilmek şüphesiz çok istenilir bir müsaade gibi görünür. Fakat sevdiği zevci ile oraya dahil olan kadınların kalbini kemiren kıskançlık ne müellim yılandır. Bunu tasavvur edebilir misiniz? Balo, tiyatro bütün mahafil-i mülakat (toplantı yerleri) zevcesine karşı lâkayt olmıyan bir erkek, yahut kocasını seven kadın için Saint Oflis'in bir dar-üt-ta'zibi (azap yeri), bir cehennemdir, anlıyor musunuz? Bunları zevcelerinize, hemşirelerinize iyice anlatınız.»

TE'SİSAT-I ASKERİYYE MADALYASI (تاسیسات عسکریه مدالیسی) [Ida.] Askerî tesisata (kurumlara) para yardımında bulunanlara vermek üzere ihdas olunan (çıkarılan) madalyanın adıdır. 21 Recep 1314 (1896) da ihdas edilmiş olup altın ve gümüş olmak üzere iki nevi idi. En az yirmi altın iane verenlere verilen madalyanın bir tarafında defne dalı içinde «Nişane-i hamiyet-i vataniyye» ibaresi, tarih, öbür tarafında tuğralı arma, armanın altında da madalya sahibinin adı yazılı idi. Düz yeşil bir kordelâya bağlı olarak göğse takılırdı. Osmanlı tehasının erkek nüfusuna mahsus olmakla beraber kadınlarla ecnebilere aynı şekilde yardımda bulunanlara da verildiği gibi madalya verilenlerin adları gazete ile resmen ilân da edilirdi. Altınından elli, gümüşünden on kuruş berat harcı alınırdı. Sahibinin ölümü halinde takmak hakkı olmamak üzere, veresinesine intikal ederdi.

TESLİM (تسليم) [Sof.] Lûgat mânası emre itirazsız uyma, rıza, boyun eğme demek olan teslim, sofıyye istilâhı olarak gayıb âlemin-den gelen şeylere razı olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. (İstilahat-ı Meşayih) deki izahı şöyledir: «Âlem-i gaybdan zuhura gelen umura razı olmak. Çünkü her kaza ve belânın vukuu meşıyyet-i Hüda iledir. Teslim ana derler ki sâlik sülûkünde akla muhalif ve kalbe mezahim her ne görsen ana itiraz kılmaya.

Hattâ mehalik ve mehavife (korkulacak şeylere) ve cenk ü cidale tesadüf etse rıza göster. Şeyh Abdullah Rebi' der ki: Bir kaza ile ceng-i Cengize müptelâ oldum. Yanımda bulunan yaranımı birer birer katlettiler. Pes nevbet-i katil bana takarrup olduktan nefsim dedi ki ey nefs nicesin hükm-i Hüdaya razı mısın, gördüm ki mev't (ölüm) ile hayat ana (ona) müsavı ve hükm-i Hakka kemaliyle razıdır. Bu halette begayet hamdeyledim. Pes Cenab-ı Hak o kavmden beni halâs eyledi amma halâsa mesrur (sevirmek) olduğumdan ziyade hulûsa ferahnâk oldum.»

Ahdında halâik unudup semt-i hilâfı
Ayrılmıyalar cadde-i teslim ü rıadan
Naili

TESLİMATÇI (تسليمچى) [Mal.] Şikk-ı sani defterdarlığına bağlı memurlardan birinin unvanıdır. Vazifesi ehl-i hirefe (sanat sahiplerine) ve saireye dikilmek ve işlemek üzere verilen elbiselerin kaydını tutmaktır.

TESLİM HALKASI (تسليم حلقهسى) [Sof.] Bektaşî tâbirlerindendir. Mücerret kolundaki Bektaşî dervişlerinin kulaklarına taktıkları küpenin adıdır. Buna «menkûş» de denilirdi. Bu küpe Balım Sultan tarafından icat edilmiştir. Güya Balım Sultan'ın dervişlerinden birisini bilmiyerek öldürmüşler. İşte bunun üzerine âlâmet olmak üzere bu küpe âdet edilmiş. Mücerret kalacak bir dervişin kulağı Balım Sultan'ın türbesi eşiğinde delinir, derviş bu suretle «Pirin kulağı küpeli kölesi» olmuş olurdu. O derviş artık evlenemezdi. Dünyadan bekâr gelir, geçerdi. Mücerretler dergâhlarda ve zaviyelerde, târik-i dünyalar gibi, otururlar, yerler, içerlerdi.

TESLİM TAŞI (تسليم طاشى) [Sof.] Bektaşî tâbirlerindendir. Bektaşî babalarının göğüslerinde taşıdıkları gümüş mecidiyeden daha büyükçe, on iki köşeli taşın adıdır. On iki köşe, on iki imama işaret etti. Kırşehir'de çıkan ve Hacı Bektaş taşı denilen bu taş Bektaşîler an'anesine göre Hacı Bektaş Veli'yi zehirlemişler, kendisine derhal malûm olmuş. Hemen kusmuş, damarlı olan taşlar kusuntudan hasıl olmuş imiş. Bunu takmakla pîrlerine teslimiyet gösterilmiş sayılırdı.

TESRİH-İ LİHYE (تسريح ليه) [Sar.] Sakal salıvermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tesrih; Arapça ayırmak, salıvermek, boşamak mânalarına da gelir. Hükümdarlığa geçen şehzade cülûsunu mütaakıp tıraş olur ve ondan sonra sakal bırakırdı. İşte buna «Tesrih-i Lihye»

denilirdi. Küçük yaşta hükümdar olanlar, yaşları yirmiyi geçince sakal koyverirlerdi

TESTİLİK (تستيليك) [Mim.] Eskiden evlerde, hassaten Anadolu evlerinde su dolu testileri koymak için iç avlulara yapılan delikli tahta raflara verilen addır. Testi, topraktan yapıp fırında pişirilen, ağzı dar, uzunca ve aşağı kısmı karınlı muhtelif büyüklükte su kabı adıdır.

TESVİYEHANE (تسويه خانه) [San.] Madeni işlere mahsus torna makinelerini havi atölyeye verilen addır. Tesviye; taş, tah'a veya madeni iki parçanın birbirine bitişecek satırlarını düzliyerek iyice intibak edecek hale getirme işine denir.

TEŞBİB (تشبيب) [Ede.] «Kaside» nin âfaki mukaddimesi (şundan bundan sözler) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu başlangıç sevdiğini yahut tabiatın güzelliğini tavsif yolu beytler olabildiği gibi bazan da gazel olurdu. Teşbîb; edebî sanatlardan sayılırdı.

TEŞBİH (تشبيه) [Ede.] Aralarında ya hakikat yahut mecaz yoluyla münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Teşbihin müşebbeh = benziyen, müşebbehünbih = kendine benzetilen, vech-i gebeh = aradaki münasebet, vasıta-i teşbih = benzeyiş hükmünü ifade eden kelime adıyla dört «rûka» ü vardır.

Bir teşbihte rûkûnlerin dördü de bulunursa ona «teşbih-i mufasssal», vech-i gebeh bulunmazsa «mücmel», vasıta-i teşbih hazf edilmişse (atılmışsa) «müekked» denilir. Teşbihin rûkûnleri azaldıkça mânası kuvvetlenir.

Dîvan edebiyatında teşbihten istifade edilerek hüner de gösterilirdi:

Kaş ra kad elif dehan ise mim
Kıldın ey mâh halkı emrine râm

Eski harflerle kaşa, boya, ağza benzetilen (ra, a, m) harfleri yan yana getirince ikinci (râm) kelimesi meydana çıkmış olur.

Sana ey nur-ı mucessem nice teşbih edeyim
Yogiken vech-i gebeh tâze nihâl-i çemeni
İbn-i Kemal

TESEHHÜD MİKTARI (تشهد مقدارى) [Hal.] Az vakit, biraz zaman yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEŞHİS (تشخيص) [Ede.] Eşyaya şahsiyyet vermek, onları adam yerine koyup hitab etmek yerinde kullanılır bir istilâhtır. Tahir Olgun'un aşağıdaki gazelinde «nâle» ye «âh-ı tahassür» e

«şerh-i sine» ve «mev'id-i didar» edilen hitatıplar gibi.

Ey nâle; yeter çarpınışın tâk-ı sipihre
Ben öyle sağır ma'kes-i şivenden usandım
Ey âh-ı tahassür; feleğe saçma şirâre
Tâ bende olan leyile-i ruşenden usandım
Ey tir-i kazadan açılan şerha-i sine;
Dilhanade ki perdeli revzenden usandım
Ey mev'id-i didâr: benim olma serâbım
Doydum galana, va'de-i pürfenden usandım.

TEŞNE (تشنه) [Hal.] Farsça susuz, susamış demek olan bu tâbir mecaz yoluyla müğtak, heveskâr yerinde kullanılır. Bundan pek ziyade susamış, dudakları kurumuş demek olan teşne leb, istekli mânasına gelen teşne dil ve daha bazı mürekkep sıfatlarla da meydana getirilirdi.

Can la'lin eyler arzu, yâr içmek ister kanımı
Ya Rab ne vadidir bu kim can teşne cânan
teşnedir
Bakt

TEŞRİFAT (تشريفات) [Ida.] Merasim sırasında mansıp ve rütbe sahiplerinin makam ve rütbelerine göre muteber ve mer'î olan takaddüm ve taahhur yerinde kullanılır bir istilâhtır. Daha sade bir tarifile rical ve devlet memurlarının resmî günlerde bulunacakları sıra ve sınıflar demektir. Teşrifat; Arapça teşrif'in cem'idir. Teşrif; şereflendirmek, şeref vermek mânasına gelir. Teşrif'in bir mânası da güzel, şa'gaalı, şanlı elbise, hil'at demektir.

TEŞRİFATÇI (تشريفاتچى) [Ida.] merasimde teşrifât işlerini idare eden memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Teşrifatî» suretinde geçer. (Bak: Teşrifatî).

TEŞRİFAT DAİRESİ (تشريفات دائرهسى) [Ida.] Teşrifat işleriyle meşgul olan dairenin adıdır. Başındaki memura «Teşrifat Nazırı» denilir. Resmî günlerde ve sair merasim sırasında teşrifata dahil olanlara bu daireden davet tezkiresi yazıldığı gibi eskiden uhdelelerine iradeli memuriyet tevcih olunanlara yine buradan yazılan resmî tezkire ile davet olunarak «icra resmî» adı verilen resmî tevcihler Sadrazamın huzurunda yapılırdı.

TEŞRİFAT DEFTERİ (تشريفات دفترى) [Ida.] Merasim sırasını ve kabul gün ve saatlerini gösteren deftere verilen addır. Padışahların, Sadrazamların, Seyhülislâmlarla diğer Devlet erkânının ayrı ayrı teşrifat defterleri vardı.

TEŞRİFAT HARCİ (تشريفات خرچى) [Mal.] Nâzirlik, müsteşarlık ile ikinci derecedeki ne-

zaret ve emanetler, devair reislikleri ve saire gibi yüksek memuriyetler ve Bâlâ ve Ülä gibi yüksek rütbeler tevcihinde Divan kalemi'nden yazılan formalar münasebetiyle alınan harçlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muayyen tarife tâbi olan ve tegrifat ve Divan dairesi memurlarıyla müstahdemine ait bulunan bu harçlar tegrifat dairesinden resmi pusla yazılmak suretiyle istenilirdi.

TEŞRİFATİ (تشریفات) [Eda.] Merasimde Tegrifat işlerini idare eden memura verilen unvandır. Bunun yerine «Tegrifatî-i Divan-ı hümayun», «Tegrifatçı» suretlerinde de kullanılırdı. Arapça tegrif'in cem'i olan tegrifat; resmi istilâh olarak mutad merasim ve meratip erbabının makam ve rütbelerine göre mutebır ve mer'î olan takaddüm ve taahhur (öne geçmek, arkada kalmak) demektir. Tegrifatçılığın divan-ı hümayundaki mühim vazifelerinden biri bulunduğunu ve Hammer'in kaydına göre Kanuni Sultan Süleyman tarafından ihdas edildiğini yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 58 ve mütaakıp) şu tafsilatı da veriyor:

«Saray seremonisini ve bütün merasimi bilmesi lâzımdı. Gerek saray ve divan-ı hümayunda ve gerek Paşakapısı'nda yapılan merasimde elindeki defter mucebbace protokolü tatbik ederdi. Divanda mevâcib (maâş) verilmesi, ziyafetler, elçilerin vürudu, Mısır hazinesinin gelmesi, Padişahın cülûsunda veya bayramlarda sarayda yapılan muayede ve tebrikler, donanmanın denize çıkması ve bir geminin denize inmesi, hükümdara peşkeş çekilmesi, hil'at giydirilmesi, senelik tevcihat ve huzurda tâyin münasebetiyle giydirilen hil'atlar ve daha sonra Sadrazam dairesindeki merasim dolayısıyla mevcut tegrifat kanununa tatbikan yapılan işler hep tegrifatçıya aitti. Bundan başka vezir, beylerbeyi ve erkân-ı devlete ait olan rüsum ve harçların da defterini tutardı. Evvelce tegrifatçı divan-ı hümayuna merbut iken Üçüncü Ahmet zamanında Paşakapısı'na nakledilmiştir.

«Tegrifatçının emri altında bir tegrifat kalemi vardı. Kalem şefi olan tegrifatçıdan sonra derece sırasıyla muavin olarak tegrifat kesedarı, tegrifat halifesi, kaftancıbaşı ve tegrifat kesedarı yamağı gelirdi. Tegrifat halifesi veya tegrifatçı kalfası ve kesedar tegrifatçının muavinlerinden olup saray ve devlet merasiminin tekmil sicillerini muhafaza etmekle mükellefti. Kaftancıbaşı ise Padişah veya Sadrazamın huzurlarına kabul edilecek olanlara giydirilecek hil'atları muhafaza eder ve icab attıkçe çıkarırdı.

«Tegrifatçılık sonradan Bab-ı âli'ye devredilep vazifelerden olmakla eski mu'tena mevkiini burada da muhafaza etmiştir. Bundan dolayı tegrifatçı üzeri menekşe ipek kumaşla dikili üst kürk giyerdi. Halbuki bu kürkü Sadrazamın maiyyeti olan âmedci ve kethüda Beyin maiyyeti giyemezlerdi.»

Sonradan «Tegrifat Nazırı» unvanını almıştır.

TEŞRİFATİ-İ DİVAN-İ HÜMAYUN (تشریفات دیوانی) [Eda.] Tegrifat işlerini tanzim ve idare eden memurun unvanıdır. «Tegrifatî», «Tegrifatçı» suretlerinde de kullanılırdı. (Bak: Tegrifatî).

TEŞRİFAT-İ MÜLÜKÂNE (تشریفات ملکانه) [Eda.] Bir kimseyi taltif için Padişah tarafından gönderilen hil'at ve hediyeler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tegrifat'ın müfredi olan Arapça tegrif'in bir mânası da şanlı, şa'şaalı elbise, hil'at demektir.

TEŞRİFAT NÂZIRI (تشریفات ناظری) [Eda.] Bab-ı âli'nin mühim vazife sahiplerinden birinin unvanıdır. Merasimde tegrifat işlerini idare ederdi. (Bak: Tegrifatî).

TEŞTİR (تستیر) [Eda.] Bir gazeli teşkil eden beytlerin her bir mısra'ı arasına ikişer mısra' ilâvesi suretiyle meydana getirilen manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Teştir'in bir nevi «terbi» olduğunu söyleyen Tahir Olgun (Edebiyat Lûgati, Teştir Maddesi) aşağıdaki izahatı da veriyor ve bir örnek de ekliyor: «Fakat terbi'de beytlerin üst tarafına iki mısra' ilâve edildiği halde teştir'de ilâveler beytlerin mısra'ları arasına sokuşturulur. Bu suretle asıl gazelin bir mısra'ı, bir beyt haline gelir. Hüseyin Şiret'in bir gazeline benim yaptığım bir testirden bir kaç beyt:

«Ehval-i âkıbetle perakende fikretiz
Müstakbeli görenlere bir levh-i ibretiz
Asâ-yî-i cihânı makabirde seyrediv
«Asudegân-ı âleme baktıkça rahatız»
«Bir girdibâd-ı fikre sarılmış bütün gece»
Emvâc-ı leyl içinde yarıtk-ı felâketiz
Girdâb-ı pürhuruş-ı fena cezbeder de biz
«Aheng-i kalb i zâr ile raksân-ı nekbetiz»
«Herkes büruc-i âliye fevkinde sayesâz
Biz düşmüştük zemine zilâl-i musibetiz
Lâkin bakın sakutumuz: İtilânümâ
«Biz Kербелâ-yî mihnete alkanlı râgetiz»

TETABU-U İZAFAT (تابع اضافات) [Eda.] Bir kaç kelimenin birbirine müzaî ve müzaîf-ün-ileyh olması yahut diğer bir tarifle izafetlerin birbirini takibetmesi yerinde kullanılır

bir tâbirdir. Eskiden Türkçe kaidesiyle yapılan izafetlerde iki, Acemce izafetlerde ise üç dereceye kadar caiz görülürdü. Tetabu-ı izafete örnek teşkil eden bir beyt:

Medâr-ı iftîhâr-ı dâdman-ı Al-i Mevlânâ
Yegâne vâris-i sahib kemâl-i şîr-i yezdânî
Lâ

TETİMME MEDRESELERİ (تتمه مدرسه‌ری) [Mek.] Medrese müstemilâtından olan binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tetimmeler, âli (yüksek) tahsil veren Sahn medreselerinin tâlisi (ortası) yerinde idiler. Fatih İstanbul'un fethini mütaakıp camiye tahvil ettiği kiliselerde birer medrese vücade getirdiği gibi kendi namına nisbetle anılan camii yaptırtırken sekiz medrese de yaptırmıştır. «Semaniyye-i sahn», adını alan bu medreselere devam eden talebinin ikametini için medreselere bitişik sekizer tane de bina yaptırmış ve medreselerin mütetimmatından oldukları için bunlara «tetimme» denilmiştir. Her tetimmede sekiz höcre ve her hocrede de üç talebe bulunurdu. Şu halde sekiz tetimmede iki yüz doksan iki talebe bulunuyor demektir. Fatih medresesinin sekiz tetimmesinden dördü Akdeniz, dördü de Karadeniz tarafında idi. Akdeniz tarafındaki tetimmeler; Tetimme-i ülä, tetimme-i saniye, tetimme-i salise, tetimme-i rabia, Karadeniz tarafındaki-ler de; tetimme-i hamise, tetimme-i sadise, tetimme-i sabia, tetimme-i samine isimlerini taşırlardı.

Talebeye her gün fodladan başka piring çorbası ve et haşlaması, haftada iki defa tatlı yedirilir ve cep harçlığı olarak da ayda on iki akça verilir.

Süleymaniye medreselerinin de aynı suretle tetimmeleri vardı,

TETİK BULUNMAK (تتيك بولونمق) [Hal.] Mecaz yoluyla dikkatli ve hazır bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine tetik durmak, tetik davranmak da denir.

Dokuma keyfine: Yalnız tetik bulun, zira
Dentiz kân gibidir: Hiç inanmak olmaz hâ! /
Tevfik Fikret

TEVACÜD (تواجد) [Sof.] Tekellûf ihtiyarıyla vecd istemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlere göre tevâcüd sahibi vecdin kemali bulunmaz. Çünkü kelime tefaul babındandır. Bu bap ise mevcut olmanın bir sıfatı izhar mevkiinde kullanılmıştır. Bazı ları da vecd tahsili ma'râzında bulunduğundan teeviz etmişlerdir. Bu bapta, asl olan Risalet-penahın (ان لم تكن تباكمو) hadisidir. Ağlamazsa-

nız ağlar gibi görününüz. Cenab-ı Peygamber'in buradaki tebakiden maksadı ağlama istidadı olan adamın halini tasvirdir. Yoksa gafilin ağlayışı için değildir.

TEVARÜD (توارد) [Ede.] İki şairin aynı zamanda veya birbirinden haberleri olmaksızın başka zaman ve mekânda mealleri ve yahut mâna ve lâfızları birbirinin tıpkısı olarak söyledikleri şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski şairlerden görüp beğendikleri bir mısra' veya bir beyti benimsiyenler, itiraz edilince de tevarüd vâki olmuş diye geçiştirmek isteyenler görülürdü. İstiklâl şairi Mehmet Âkif'in ölümü üzerine Sadettin Nüzhet ile Suud-i Mevlevî'nin bir ta'miyeli olarak birbirinden haberli olmaksızın söyledikleri:

İrtihal etti bekaya Âkif

tarihi tevarüde örnek sayılır.

TEVBE (توبه) [Sof.] Günahtan, kabahatten peşimanlıkla dönerek bir daha işlemekten vazgeçmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Büyük âlim Elmalılı Hamdi Yazır (یا ایها الذین آمنوا توبوا) (Yâ ayyühal-zîzîn âmenâ tûbü) âyetindeki Tevbe-i Nasuhu izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 6, s. 5126 ve mütaakıp) halk arasında yanlışlıkla tövbe suretinde kullanılan tevbe için şu tafsilatı veriyor:

«Tevbe-i Nasuh: Nasuh bir tevbe - Tevbe iman makamlarının evveli, Hak yolculuğunun mebdci, vuslat kapısının anahtarı. Lûgatte rücu etmek demek olan tevbe, şer'an da kabahattan nedamet ederek vazgeçmektir. Viedanında o çirkinliğinden dolayı değil de bedenine veya malına veya haysiyetine bir zarar gibi her hangi bir korku veya ümit sebebiyle vazgeçmek, geçenlere tevbe değildir. Tevbe yaptığı kabahatin bir menfaatini bile görse onun hadd-i zatında çirkinliğini duyup tiksinecek vazgeçmektir. Burada tevbenin sıfatı olan Nasuh ise gafur vezninde mübalâğa sigası olup nush, nasihat maddesindendir. Bu madde Kamus sahibinin de Besair'de beyan ettiği veçhile esasen iki mânaya mevzudur. Birisi halislik ve sâfilik mânasıdır. Nitekim mumu alınmış halis-bala «asel-i nâsih» denilir. Bu mânaca nasuh çok halis ve temiz demek olur. Birisi de söküğü dikmek, yırtığı yamamak suretiyle düzeltilmek mânasıdır. Nitekim elbisenin dikisine «nesahât-üs-sevb» denilir. Bu mânaca nasuh, çok islâh edici, hiç bir gedik bırakmayacak veçhile eskilikleri düzeltip iyi onarıcı demek olur. Bu iki mânanın mecmuundan me'huz olarak da nush, hüsn-i niyyet ve hulûs-ı kalp ile hayırbahlık ederek eksiklikleri

düzeltilip ıslah edecek öğüt vermek, vaazetmek, nasihat eylemek mânasına gelir ki nasihat o verilen öğüdün ismidir. Bu mânaca da nasuh, çok iyi nasihat edici demek olur. Evvelki ikisinde nasuh, tevbenin doğrudan doğru sıfatı olarak halis, ciddi, temiz bir tevbe veya insanın dinini, ahlâkını çok ıslah edecek müessir bir tevbe demektir. Üçüncü mânaca ise nasuh hakikatte tevbe eden kimsenin vasfı olup tevbeye mecaz-ı akli suretiyle isnadediş olur. Yani bir tevbe ki onunla tevbe eden kimse evvelâ kendi nefesine sonra da dolayısıyla diğerlerine çok iyi nasihat verip düzeltmiş olacağından nefsin hakkıyla düzelmesine sebep olan o tevbesine izafet terkibi ile çok iyi nasihatçının tevbesi mânasına tevbe-i nasuh demek doğru olacağı gibi tavsif terkibiyle çok iyi nasihat edici, nasuh tevbe mânasına tevbe-i nasuh demek de daha belîğ olarak doğrudur. Bu tevbe nasıl olur? Kabahatlerden başka bir sebeple değil, mahza çirkinlikleri yani Allahın rızasına muhalif bir kabahat oldukları için vicdanında nedamet ederek ve irtikâbından şiddetli gam duyarak ve bir daha bir çirkinlik yapmamağa azmeyliyerek geçişmek ve nefsinin buna alıştırmayıp hiç bir sebep ve mania karşısında dönmemeğe karar vermekle olur. İbn-i Merduye'nin rivayet eylediği bir hadis i şerif'te: Muaz ibn-i Cebel Radıyallah-ü anı, ya Resulellah dedi. Tevbe-i nasuh nedir? Buyurdu ki: Kul yapmış olduğu günaha öyle nedamet etmek ve Allaha öyle arz-ı ıttır, sonra da, öyle dönmemektir sütün memeye dönmediği gibi. Hazret-i Ali Radıyallah-ü anhten mervidir ki: A'rabînin birini «الهم انى استغفر واتوب اليه» derken iştmiş, ya baza demişti: Tevbeye dil çabukluğu yalancılar tevbesidir. O halde tevbe nedir? deyince de demiştir ki: Geçmiş günahlara nedamet, feraizi iade, mezalimi red, hasımlarla helâllaşmak ve bir daha dönmemeğe azmetmek, nefsi ma'siyyette büyüttüğün gibi Allah'a taatta eritmek ve ona maasinin tadını tattırdığın gibi taatın da acısını tattırmaktır. Tevbenin kabulü bahsinde sure-i Nisa'da geçen (انما التوبة على الله الآية) âyetine bak Gereği gibi yapılan tevbenin kabulü vaad buyurulmuş olduğuna dair hayli âyet ve hadis vardır.»

Sofiyye ıstılahı olarak tevbenin izahı şöyledir: Günah işlemekten geri dönmek mânasıdır. Şer'an tevbenin üç şartı vardır: Birincisi peşiman olmak, ikincisi işlenilen günahı derhal terketmek, üçüncüsü de bir daha günah işlemeye azmeylemektir. İlâhî emirlerden birini terk, nevahîden birini irtikâp gibi bir seyyienin vukuunda derhal tevbe etmek ve ibadın

haklarına bir tecavüzü mutazammın ise mezalimin reddi ile beraber helâllaşmağa çalışmak her bir müslim ve müslime üzerine şer'an vâciptir. Bu vâcibin terk ve ihmali ise diğer bir seyyiedir ki bundan dahi hemen tevbe etmek vâcip olur. Binaenaleyh tevbe ihmal edildikçe müteselsilen seyyieler dahi tevali (birbirini takip) eder gider. Seyyieler ve hatalar mânevî mesuliyeti avam ve havassa göre farklı derecelerde bulunduğu gibi tevbelerin dahi bunlara nisbetle dereceleri farklıdır.

Tevbe, sülûk ehlinin ilk menzildir.

*Gönlümde günah işlemeğe istek var
Dildeyse gezer tevbe ile istiğfar
Halimle sakalımdan utandım billâh
Affeyle benim şu tevbemi ya gaffâr
Tahir Olgun*

TEVBE-İ NASUH (توبه ناسوح) [Fik., Sof] Sıdk ve kavi azm ile edilmiş olan tevbe hakkındaki kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında «Tevbeler tevbesi» yahut «Nasuh Yusuf tevbesi» suretinde de kullanılır. (Bak: Tevbe).

TEVBEKÂR (توبه کار) [Hal.] İşlediği çirkin şeylerden vazgeçen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hassaten fuhuştan vazgeçen kadınlar hakkında kullanılır.

TEVBE TAŞI (توبه طاش) [Hal.] Şarap içmekten tevbe makamında olarak kadehin taşını çalınıp kırılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden mevcut olan böyle bir taşın kinaye olarak kullanılmakta devam olunmuştur.

*Gelüp huzuruna görseydi pâk meşrebini
Çalardı haclet ile câmi tevbe taşına Cem
Fuzult*

TEVBİYİ SUYA DÜŞÜRMEK (توبه يى سويى دوشورمك) [Hal.] Mecaz yoluyla tevbeyi bozmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Korkarım tevbeyi âb'a düşürürsün zâhid
Hele hengâm: çemen mevsim-i işret gelsün
Nâbi*

TEVCİHAT (توجیهات) [İda] Memuriyette tâyin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muhtelif mânalarla beraber memuriyyet ve rütbe vermek demek olan Arapça tevcih'in cem'idir. Tanzimat'tan evvel vazifelerinden azillerini mucip bir harekette bulunmayan vezirler de dahil olmak üzere bütün devlet memurları bir sene müddetle tâyin olunur ve bu tevcihat şevval ayında yapıldığı için buna «Şevval tevcihatı» denilirdi. Gerek askerî, ilmî, idarî ve gerek malî tâyinler yani bütün vazife ve memuriyyetler Sadrazamın arz ve buyrultusuyla olurdu. Yalnız ilmiyye tâ-

ynlerini Şeyhülislâm arzeder, Sadrazam bu arz üzerine (mucebince tevcih olunmak buyuruldu) veya (işaretleri mucebince tevcih olunmak buyuruldu) derkenarını yazarak tâyin muamelesine muvafakat ederdi.

Şevval ayının ilk haftasında yapılan bu tevcihat için «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» nda (sayfa 150 ve mütâakıp) şu tafsillât vardır:

«Tevcihat vezir, beylerbeyi, sancak beylerine, devlet ricaline, ocak ağalarına ve divan-ı hümayun hocalarına ait olmak üzere başlıca dört sınıf üzerine olurdu. Fakat bunlardan bazan devlet ricaliyle haccânın ve ocak ağalarının isimleri bir listeye ve vezirlerle beylerbeyi ve sancak beylerinin diğer bir listeye konmak suretiyle iki defter üzerinden de tevcihat yapıldı. Bunun için Şevval yaklaşıncı Sadrazam vazifede bulunup tevcihata dahil olanların isimlerini havi kendisinin yapmak istediği taddilâtı ipka veya tevcih ibareleriyle göstermek suretiyle iki veya üç cetvel tertip edip bir telhis ile Padişaha arz ve takdim eder ve kendisinin yaptığı tâyinlerde Padişah değişiklik yapmak istiyorsa üzerlerine işaret olunmasını telhiste beyan ederdi. Padişah isterse arzu ettiği taddilâtı yaptıktan sonra cetvelleri iade eyler ve Sadrazam da bu yeni ve muaddel şekil üzerine yeni bir cetvel yaptırıp tekrar arz ile Padişahın muvafakat ve iradesini alırdı. Bu son cetvelin üzerine Padişah kendi el yazısıyla tevcihata müsaade ettiğini beyan ederdi. Padişah bu tâyin cetvellerini çok zaman ayuen tasvip eder ve bazan bir iki isme iligirdi.

«Bundan sonra Sadrazam yeni tâyin ve ipka münasebetiyle yeni vazife sahiplerine rüus verdirip ipka edilenlerin de işaret edilmesini emrederdi.

«Memuriyyetlerinde ipka veya yeniden tâyin edilen vali, vezir ve beylerbeyilerin İstanbul'da bulunanları olursa bizzat kendilerine Paşakapısı'nda Sadrazam huzurunda hil'at giydirilir ve bu suretle memuriyyeti ilân olunurdu. Eğer bunlar taşrada vazifeleri başında veya bir hizmette iseler bunların İstanbul'da bulunan kapı kethüdaları Paşakapısı'na davet olunarak hil'at giydirilirdi. Tevcihatta İstanbul'da bulunan büyük memurlar, kapı kuluna ulûfe çıkıp arz bulunduğu zaman yeni memuriyyetleri hasebiyle Padişah tarafından kabul olunurlardı. Divan-ı hümayun içtimaları muntazam yapıldığı zamanlar vezirlik verilen veya büyük bir hizmete tâyin edilen askerî ve mülkî memurların huzura kabulleri âdet olmuş ise de bu, sonraları hemen terkedilmiş ve pek mahdud olarak ancak ulûfe tevzii zamanlarında tatbik olunur olmuştur.

«Tevcihat gecesi malûm olunca Kethüda Bey ile kâtipleri ve halifeleri kapıda (Bab-ı âli'de) kalıp devlet ricaline gidecek tezkirelerin üzerleri tahrir ve yatı: nemezından sonra Sadrazam hazinedarı ve sair gedik ağaları Kethüda Bey odasına gelip hazırlanan defter mucebince her bir tezkire bir ağaya verilerek davetli olanlara gönderilir ve ancak bundan sonra Kethüda Bey evine giderdi. Ertesi gün davetliler gelirler, Sadrazama haber verilir ve o da hemen arz odasına gelirdi. Bunun üzerine hademe-i Bab-ı âli denilen Paşakapısı ricali arz odasına gelirler ve iptida Kethüda Bey ve sonra diğerlerine kürk giydirildikten sonra yerlerine giderlerdi. Fakat Reis-ül-küttap Efendi içeride kalıp teğrifatçıya verilen defter mucebince Bab-ı âli hademesinden sonra birer birer iptida ağaları çağırıp gelirler, bunların tevcih veya ipka hil'atleri veznedarbaşında tamam olurdu. Bunları mütâakıp Defterdar Efendi ile defter kalemi haccânı birer birer Sadrazamın huzuruna girip hil'at giyerlerdi. Eğer vezirin tevcihatı aynı günde yapılacak ise bunların kapı kethüdaları da davet olunup teğrifatçının okuduğu defter mucebince sırasıyle kendilerine hil'at giydirilirdi.

«Tanzimattan sonra Bab-ı âli'de yapılan tevcihatta Teğrifatçı Efendi, Sadrazam huzurunda hil'ati giydirdikten sonra «filân vilâyet valisi Saadetlû filân Paşa'ya tevcih» diye yüksek sesle bağırırdı. Kezalik İstanbul'da nezaretler erkânından bir zata memuriyyet verilince teğrifatçı, memuru önüne katıp Sadaret dairesine görürür ve Sadrazamın huzurunda meselâ «filân nezaretin mektupçuluğu mektubî hulefasından İzzetlû filân Beye tevcih» diye bağırıp memuriyyetini ilân ederdi.

«Yeniçeri ocağı'nın ilgasından sonra her sene Şevvalde yapılan tevcihat usulü kaldırılmış ve bunun yerine Şaban'dan Şaban'a tevcihat yapılması münasip görülmüştü. 1254 H. 1838 M. senesinde ise sene tevcihatı tamamen kaldırılıp bundan sonra memurların sebepsiz azledilmemesi ve herkesin vazifesinde devamı münasip görülmüştür.

«Sadrazamlarla bir kısım maiyyetleri divan menasibı ve eyalet tevcihlerinde valilerden caize ismiyle kanunen bir miktar para alırlardı. Bu caize, valinin tâyin edildiği vilâyetin varidatının derecesine göre az veya çok olurdu. 1193 H. 1779 M. den itibaren Sadrazam'dan maadasına tevcihat dolayısıyla verilmemesi emrolunmuştu.»

Tevcihat yapılması için «eşref saat» ihtiyar olunduğu da aynı eserdeki (sayfa 156) şu tafsillâtan anlaşılmaktadır:

«Tevcihat yapılması için bir eşref saat ihtiyarı âdet olduğundan Vezir-i âzam, bu husus için Müneccimbaşı'dan bir zayıf ister ve o da bunu tertip ederek Sadrazam'a ve Sadrazam da bundan bahisle zayıfı Padışaha takdim eder ve muvafakatini alırdı.»

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra büyük memurların tâyni meclis-i vükelâca karar verilerek arz olunur, çıkan irade üzerine resmî gazete ile ilân edilirdi.

*Böyle lâf ile geçer evkatı
Gözetir leyle-i tevcihatı
Vehbi*

TEVCİHAT-I MUTADE (توجیهات متتاده) [Ida.] Her sene Şevval ayının ilk haftasında memurlar arasında yapılan değişiklik münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Şevval'de tevcihat icrası mutad olduğu için bu tâbir meydana gelmişti. Şevval tevcihatı ile vezirler, ricat; hacgân müceddeden (yeniden) yahut ipka veya tahvil suretiyle tâyin olunurdu.

İkinci Mahrut zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını mütaakip Şevval tevcihati Şaban'da yapılmaya başlanmış ve nihayet bunun zararı anlaşılarak H. 1254 (1838) senesinde zarurî bir sebep üzerine icab ettikçe değişiklik yapılmak üzere mutad tevcihattan vazgeçilmişti.

TEVCİHAT-I UMUMİYYE (توجیهات عمومی) [Ida.] Devlet memurlarının tâyinlerine dair olan kararlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimata kadar umumî tevcihat Şevval ayında yapılır, bu münasebetle yapılan tevcihata «Şevval tevcihatı» denilirdi. Şevval tevcihatında bir kısım memuriyetlere yeni memurlar tâyin edilir, bir kısım memurlar yerlerinde ipka, bir takımı da tahvil olunurdu.

TEVCİH FERMANI (توجیه فرمانی) [Ida.] Vezir, beylerbeyi ve sancak beylerine tâyin münasebetiyle çıkan ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bulunduğu vazifede ipka edilenler hakkındaki fermana «ipka fermanı» denilirdi.

TEVCİH TEZKİRESİ (توجیه تذکره‌سی) [Ida., Mal.] Mevacip ve emsalinin verilmesi münasebetiyle ait olduğu kalemlerden yazılan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEVEKKÜL (توکل) [Sof.] Kalbin Allaha itimadı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tevekkülde aslanan kalbin mustarip (rahatsız) olmasıdır. Çünkü kalb mustarip olursa tevekkül olmaz. Tevekkül; Arapça her işde esbaba teşebbüsle beraber Allah'a teslimiyyetle inkiyat

etmek, Allah'a güvenmek demektir. Tasavvuf ıstılahlarına ait eserlerde tevekkül için şöyle deniliyor: «Tevekkül makamıyla men'ut olanların hâli bazısı beyne yedullah gassal önünde meyyit gibi olur ve bazının hali mal hususunda oğulun babasıyla olan hali gibi olur.»

*Allaha tevekkül edenin gaveri Hak'tır
Lâ*

TEVELLÂ (توکل) [Sof.] Âl-i Aba'nın velâyetini tanımak, onları sevmek, onlardan medet ve şefaet istemek, onları dost bilmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tevellâ; birisini dost etmek, sevmek mânâsına gelen Arapça tevellî'nin Farsça kullanılır tarzıdır. Tevellâ ile Muaviye ve taraftarlarını sevmek yerinde kullanılan «teberra» ya Bektaşiler çok ehemmiyet verirler.

TEVFİK MADENİ (توفیق معدنی) [San.] Malatya civarında Gerger kazasındaki gümüş ve kurşun madeninin adıdır. Devlet tarafından işletilmiştir.

TEVHİD (توحید) [Sof.] Allah'ı tasavvur ve tahayyül olunan şeylerin hepsinden birlemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Büyük âlim Kâmil Miras Tevhid hadisini terceme ve gerh ederken (Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih, c. 12, s. 447) şöyle diyor:

«Tevhid, lûgat cihetiyle bir şeyi birlemektir. Tevhid-i ilâhî de Allah'ın Taalâ'nın vahid-i hakîki olduğuna ve şerik ve nazîrden münezzehtir. Allah'ı bulduğuna iman etmekten ibarettir. Allah'ı tevhid ve Allah'ı birlemek İslâm dininin üss-ül-esasını (temelini) teşkil eden iman umdesidir. Ve bu dinin en mühim hassa-i farikasıdır.»

Sofiyyeye göre tevhid üç şeyden ibarettir. Cenab-ı Hakk'ı rububiyyetle marifet, vahdaniyyeti ikrar, misil ve nazîrden tenzihtir.

§ [Ede.] Allahın varlığına ve birliğine dair yazılan manzumelere verilen addır. Kara Çelebi zade Abdülâziz Efendi'nin (Gülşen-i Niyaz) ından aşağıya konulan parça tevhidin güzel örneklerinden birini teşkil eder:

*Vahdet-i zâtı eyleyüp tahkik
İtmişimdir sıfatını tasdik*

*İlm ü kudret hayat ü sem ü basar
Zât-ı pâkinde oldular mazmer*

*Gerçi zâtınla kadim oldu sıfat
Ne sıfat zâttır ne gayr üz-zât*

*A'cez-el vâsıfâne an sıfatık
Mâ arefnâke hekkâ mârifetik*

*Ahadiyyette yok şebh ü nazir
Mülkte hacet-i müşir ü vezir*

*Ne arazsın ne cism ü cevherisin
Müteşekkil ne hod masavversin*

*Yani min hayzû zâti-il-akdes
Sıfat-ı Hak hemin tecerrüd bes*

*Sende yoktur eyâ Semi u Müciib
Hadd ü add ü tecezzi vü terkib*

*Sana nisbetle yâ Altı-yûş şan
Ne zaman itibarı var ne mekân*

*Olmadı yok o ihtimal yine
Ekl ü şûrb ü libas ü nevm ü sene*

*Pâktir dâmen-i celâlet-i Hak
Şehvet isnad olunmadı mutlak*

*Fer ü asl ihtimalin eyledi sed
Âyet-i (lem yelid ve lem yûled)*

*Lemyezel ü lâgezâlsin bîşek
Safha-i dil bu itikada mihek*

*Evveli hibidayet oldur ol
Âhırı binihayet oldur ol*

*Muhdis-i kâinat o Zât-ı Kadim
Heme masnu-ı feyz ü fazl-ı amîm*

*Eser-i sun u âlem ü âdem
Hükmü vefkincadır vücud u adem*

*Emr-i (kûn) den zuhura geldi tamam
Ulvi vü saflı cümle-i ecrâm*

*İtmese mümkünata feyz-i vücud
Hiç bilinmezdi resm ü râh-ı şâhud*

*Hâlik-i hayr ü şerîcenabındır
Masdar-ı her fial bâbındır*

*Kodun amma bemukteza yi hikem
Halkda ihtiyar-ı cüz'i hem*

*Pes odur merkez-i hata vü saveb
Ana vâbestedir sevâb ü ikab*

Ziya Paşa'nın «Harabat» mukaddimesinin baş tarafına koyduğu:

*Ey varlığı, vâri vâd aden vâd
Yok yok, sana yok demek ne düşvar*

beytiyle başlayan tevhid hem ârifane, hem şairane bir eserdir.

*Dâğ dâğ et sineni ser tiş-i tevhid ile
Meş'al efrag-i reh-i aşk ol dilersen ihtida
Leskofçalı Galib*

TEVHİDHANE (توحیدخانه) [Sof.] Mevlîvî tâbirlerindendir. Tekkelerin bazısında Sema âyini icra edilen yere verilen addır. Bu yere Mevlîvihanelerin çoğunda bunun yerine «Semahane» denilir. Tevhidhaneler yahut daha umumî tâbiri ile semahaneler ekseriya daire şeklinde yapılır, etrafı parmaklıkla tahdit edilirdi. Orta yeri boş ve mücellâ tahtalı idi. Kenarlarından yetmiş santim kadar eninde keçeler bulunurdu. Sema, boş olan yerde yapılır, kenarlarda da herkes oturabilirdi.

TEVHİD-İ DÜYUN (توحید دیون) [Mal.] Borçların bir anlaşma ile birleştirilmesi demek olan bu tâbir Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarına doğru Avrupalı alacaklılarla yapılan anlaşma yerinde kullanılır. İmparatorluk son zamanlarda her cephede olduğu gibi malî cephede de mutlak bir aciz gösteriyor, bunun pek tabii bir neticesi olarak da yine istikraz ardında dolaşıyordu. Bu sebeple Muharrem kararnamesinden sonra 1886, 1890, 1893, 1894, 1896, 1903, 1904, 1905 ve 1908 senelerinde muhtelif nam ve vesilelerle Düyun-ı Umumiyyenin kefaleti altında istikrazlar yapıldı. Bu miyanda mühim bir malî ameliye de cereyan etti. Bu «Tevhid-i düyun», borçları birleştirilmesi ameliyyesidir. Sadrazam Halil Rifat Paşa zamanında (1901) bu niyetle bir teşebbüse girişildi. Said Paşa'nın o mevkîe tekrar geçmesiyle iş ciddileşti. Uzun müzakereler ve muahabere yapıldı. Nihayet Ferit Paşa'nın sadareti yıllarında Muharrem kararnamesine merbut bir kararname ile, eylül 1903 de, bu iş bitirildi. Bu müzakere başladığı sırada Osmanlı harici borçlarının itibarı miktarı 79,000,000 lira olarak gösteriliyor, ekseriyyet itibarıyla B. C. D. tertipleri adı altında toplanıyordu. Fakat B tertibi tahvillerinin yüz kuruşluğu Borsa'da 51, C tertibindeki de 25 kuruşa satılıyor, yani Osmanlı Devletinin malî itibarı Borsalarda 0/060 nisbetinde aşağılaşmış bulunuyordu. Fransız Maliye Nazırlarından Mösyö Röviyer'in mühim bir komisyon mukabilinde idare ettiği müzakereler neticesinde yetmiş dokuz milyonluk tahvil piyasadan kaldırılarak yerine 32,733,772 liralık yeni tahviller çıkarıldığı gibi üç tertip bir tertip altında birleştirilirdi. Faiz 0/04 ve imha akçesi 0/045 santimdi. Bu muameleler cereyan ederken de birçok dalavereler çevrilmiş ve Osmanlı hazinesine hayli zararlar verdirilmiştir.

TEVKİ (تَوَكِّي) [Ida.] Tuğra ve nişan müradifi olarak kullanılır bir tâbirdir. Tevki; berat, ferman, menşur ve mektup gibi şeylere mahsus alâmet demektir. Alâmet hükümdar namına konulur, bu sebeple tevki' denilince imza anlaşılır. Divan-ı hümayundaki «tuğra-keş» lerin başına «Nişancı», «Tevki» denilirdi.

*Emrine ram oldular sultan-ı aşkın kâinat
Kaşların tevki' vü tuğra çektiler ahkâmına*
Bâki

TEVKİİ (تَوَكِّي) [Ida.] Osmanlılar zamanında yüksek vazifelerden olan Nişancı'lara aynı zamanda verilen addır. İslâm hükümetlerinde «Sahib-i kalem-i âlâ», «Sahib-i divan-ül-înşâ», «muvaqqi'», «tuğraî», «Pervane» adları verilen makam sahibine Osmanlılar Tevkiî unvanını vermişlerdir. Bu vazife sahibine «Nişancı» da denilirdi. Resmî dairelerde tevki' denilince imza anlaşılır. Hükümdarların alâmetini havi olan ferman ve beratları Türklerde «Nişan» ismi verildiğinden bu alâmeti çekmeğe mezun makam sahibine bu itibarla «Nişancı» denilmiştir.

Arapça bir kelime olan tevki'nin mânası, sultanın emirlerine çekilen alâmet, nişan demektir. «Ahteri» de «Ettevkî»; alâmet ve nişan-ı Sultan ve berat mânasına da gelir ve dahi kılıca saykal etmek (cilâlamak) ve hayvan bağlamak suretinde izah olunmuştur.

«Lehçe-i Osmanî» de (1306 tab'ı) şu izahat vardır: «Tevki' evamir-i sultaniyyeye çekilen alâmet ve nişan, tuğra, tevkiî = tuğra-keş, sabıkta Defter-i Hakanî Nazırı.»

Halifeler zamanlarında tevki' demek halifelere sunulan istidallara yapılması lâzımgelen muameleyi yahut verilmesi icab eden cevabı havi, bugünkü derkenarlar gibi, Halife tarafından yazdırılan şerh demektir. Bu şerh İnşa divanının reisi ve yahut onun makamına kaaim olan zat tarafından yazılırdı. Divan reisi Halifenin huzurunda bulunarak Halife tarafından arzu olunan derkenarları, buyurultuları, en muhtasar (kısa) bir üslûp ile yazardı.

İlk Halifeler bu derkenarları kendileri yazarlardı. Halifelerin yazdıkları buyurultular ekseriya bir âyet veya hadîsten, yahut bir hakimane veya meşhur bir beyitten alınma şeylerden müteşekkil bulunurdu. Hazret-i Ömer (Amr-ibn-il-Âs) bir kâğıdına şunu yazmıştı:

«Emirin senin hakkında nasıl olmasını arzu ediyorsan sen de halk hakkında öyle ol.»

İstida ve şikâyetnameler üzerine yazılan derkenarları ihtisar ile yazmağa o kadar dikkat sarfedilirdi ki bu suretle meydana gelen ibareler belâgate örnek teşkil ederdi. Uzun uzadıya izahlar ve mutalâalar yerine bir harf veya işaret ile meramı anlatmak tutulan usul cümlesinden idi.

Osmanlılarda imza yerine «Tuğra» kullanılması âdet olmuştur. Muharrerata (yazılı şeylere) tuğra çekmek tevkiilerin vazifesi idi. Bununla beraber vezirler de tuğra çekmek selâhiyyetini haiz idiler. Hattâ Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 15-16) «Tuğra-yi şerifi vezirler çekip nişancıya yardım etmek kanunumdur» denilmektedir.

Eski vesikalarda tevkiî yerine daima nişancı kullanılmıştır. Fatih Kanunnamesi'nde Nişancı yazılı olduğu gibi Tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından Hierî 1087 (1676) senesinde toplanan kanunnamede de nişancı yazılıdır. Abdurrahman Paşa «Tevkiî» likle şöret bulduğu halde kanunnamede bu tâbirden bahsetmemesi o zamanlarda bu vazifenin resmî unvanının Nişancı olduğunu, nişancıların gördükleri vazifeye tevki' denildiğini gösterir.

«Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikada (Dahiliye, fiş numarası 1632, tarihi: 26 ca 1217) «Tevkiî divan-ı hümayun olanlara tâyin olunan bedel-i has aylara taksim olunarak tesviye olunmamasına mebni bir aylığının hesap edilerek tezkire ile verilmesi» gösterilmiştir. Bu vesikadan sonraları Nişancı yerine Tevkiî denilmeğe başlandığı anlaşılıyor.

Divan-ı hümayunda tevkiî olanlara dört taksitte ödenmek üzere senede altı bin altı yüz yirmi kuruş aylık tâyin olunduğu yine «Başvekâlet Arşivi» nde (Maliye, sıra numarası 591, tarihi 23 n 1291) tarihli vesikadan anlaşılmaktadır.

§ [San] «Sülü» ün hurde (küçük) yazılış şekline verilen addır.

TEVKİİ-DİVAN-I HÜMAYUN (تَوَكِّي) [Ida.] Bab-ı âlinin yüksek vazife sahiplerinden birine verilen unvandır. Bunun yerine kısaltılmış olan «Tevkiî» denildiği gibi «Nişancı» da denilirdi. (Bak: Tevkiî).

TEVLİYET (تَوَلِيَّت) [Vak.] Vakıf işine bakmak vazifesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Vazife münasebetiyle berat verilir ve verilen beratla «Tevliyet beratı» denilirdi. Velâyet maddesinden gelmez. Bu mânada «nezaret» de kullanılmıştır. Vakfiyelerde geçer.

*İşler miydi ta ahd-i Safî'den bu imâret
Evlâdına meşrata eğer tevliyet olsa*
Sâbit

TEVLİYET BERATİ (تَوَلِيَّت بَرَاتِي) [Vak.] Vakıf işlerine bakmak ile vazifelendirilenlere verilen berat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEVRİS (تَوْرِث) [Fık.] Vâris kılmak, malını birine bırakmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. İras da bu mânadadır. Ölüye müverris, muais, terikeden hissesi olana vâris ve mirasçı denir.

TEVRİYF (تَوْرِث) [Ede.] Biri yakın, öbürü uzak yahut diğer bir ifade ile hakikat, yahut mecaz olmak üzere iki mânası olan bir kelimenin uzak mânası kastolunarak söyleme edebî sanatı yerinde kullanılır bir tâbirdir. İzzet Molla'nın herkesin bildiği kazan ve ocak kelimelerini Yeniçerilerin isyanı ve kazan kaldırmaları münasebetiyle kullandığı aşağıdaki kıta buna örnek teşkil eder:

*Tecemmu eyleyip meydan-ı lâhme
Tuz, ekmek hâini bir nice bâği
Koyup kaldırmadan ikide, birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı*

TEVRİYE GÜNÜ (تَوْرِثِيه گُونِ) [Fık.] Zil-hicce ayının sekizinci günü hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hacılar o gün Mekke-i Mukerremeden iki saat uzaktaki Mina'ya giderler. O güne bu adın verilmesinin sebebi orada su olmadığından hacıların kendileriyle bineklerinin iyice susamış olmalarından ötürüdür. Başka bir rivayete göre, Hazret-i İbrahim oğlunu kurban etmesi hakkındaki rüyayı o gece görmüş ve o gün düşünüp ertesi günü bunun Rabbanî bir emir olduğunu anıyarak ertesi gün kurban etme işine girişmiş olmasıdır. Düşünmesi teverri olduğu için o güne «Tevriye günü» denilmiştir.

TEVSEN (تَوَسَّن) [Hal.] Serkeş, azgın at yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Neylesün râyiz-i endişe nice zaptetsün
Rağ-ı tab'im gibi bir tevsen-i câbükpâyı*
Nefî

TEVŞİH (تَوَشِيح) [Mus.] Mevlid ve Mi'raciyyelerin aralarında okunan musiki eserleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tevşih; Arapça

süslemek demektir. Tevşihler güfteleri Arapça yahut Türkçe olmak üzere manzum şeylerdir. Bazan başlangıç veya sonunda «Münacatlar» da okunur. İki, dört, beş, altı mısradan ibaret olur. Ekserisi büyük mutasavvıfların şiirlerinden seçilmiş olan bu manzum muhtelif makamlarda bestelenmiştir.

Tevşihler ekseriya sofiyan, yürük semai, muhammes, devr-i kebir, çenber, hafif, evsat, fahta usulleriyle ölçülendir. Lâhinler ya temli veya temsiz olur. Doktor Suphi Ezgi'nin kıymetli eserinde (Nazari, Ameli Türk Musikisi, c. 4, s. 76 ve mütaakıp) muhtelif makamlarda tevşihler vardır.

TEVVABİN (تَوَّابِيْن) [Sof.] Kerbelâ hadisesinde Hazret-i Hüseyin'e yardım edilmemesinden doğan peşimanlık esasına dayanarak kurulan fırkanın adıdır. Ashaptan Süleyman b. Sadr-ul Huzâî fırkanın başına geçmiş idi. Bu fırka mensupları İmam Hüseyin'in intikamını almak için Hierî 65 (684) senesinde mezarına gelerek yirmi dört saat müddetle başında feryat ve figan ve bükâ (ağlama) ile matem yapmışlar ve tevbe ve istigfar ettikten sonra Şamlılara karşı harekete geçmişlerdi. Tevvabinin bu kareketi Muharrem ayında yapılan matem ayının esasını teşkil etmiş, hassaten Aleviler arasında yayılmıştır.

TEVZİAT (تَوَزِيَات) [Mal.] Halkın ödemekle mükellef oldukları örfi verginin halka dağıtılarak tahsil olunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dağıtma demek olan tevzi'nin cem'idir. Tevziat «Ruz-ı Hızır» ve «Ruz-ı Kasım» olmak üzere senede iki defa yapılır. Fevkalâde hallerde yapıldığı da olurdu. Buna da «Aralık tevzii» denilirdi.

TEVZİ DEFTERİ (تَوَزِيه دَفْتَرِي) [Mal.] Halkın ödemekle mükellef oldukları örfi vergiyi gösteren müfredatlı hisap hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Sâlyane defteri» de denilirdi. Her kazada ayrı ayrı olarak yapılan tevzi defterlerine o yer halkının ödemesi lâzım gelen memleket masrafı, oradan gelib geçen memurların menzil ücretiyle kaldıkları müddetteki masrafları, vali, mütesellim, voyvodalarla köy muhtarlarının kezaik masrafları, hükümet konakları, kışlalar, köprüler, su yolları inşaat ve tamir bedelleri geçirilirdi.

Tevzi defteri «Ruz-ı Hızır» ve «Ruz-ı Kasım» olmak üzere senede iki defa tanzim olunurdu. Bazan fevkalâde hadise dolayısıyla tevziat yapıldığı da olurdu. Buna da «Aralık tevzii» denilirdi.

Tevzi defterleri vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından memleketin ileri gelenleri hazır olduğu halde Kadı'nın huzuriyle yapılır, tanzim olunan defter mahallî ger'iyne mahkemesinin siciline kaydedilirdi. Kadılar bu tevziattan kuruşta bir para hesabıyla «hare-i imza» namıyla tasdik harcı alırlardı. Hazırlanan defter İstanbul'a gönderilir, merkezde tetkik olunarak uygun görülmiyenler çıkarıldıktan sonra defter yazılan hatt-ı hümayun ile yerine iade edilirdi. Bu suretle kanunîyet keşbeden defterin yekûnu ya erkek nüfusa yahut eve göre tevzi olunurdu. Kanunen vergi ile mükellef olmiyanlar veya muaf bulunanlar, tevzi dışında kalırlardı.

Tevzi defterlerine geçirilmek suretiyle tahsil olunan vergilerin nevi ve miktarı «Te-kâlif kavaidi» nde (c. 1, s. 72-85) yazılıdır.

Tevziatın tasdikli defterlere dayanılarak yoluyla yapılmadığını tetkik için arasına İstanbul'dan memurlar gönderilir, yolsuz görülenler geri alınır, almamıyanlar verenlere ödettirildi. «Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesika (Dahiliye, sıra numarası 1699, tarihi 23 s 1208) şöyledir: «Bursa'ya tâbi Yarhisar kazası masarifi tetkik olundukta üç kimsenin düğünü için hediye olarak 150 kuruş verildiği görüldüğünden bu paraların istirdadiyle gelecek tevzi defterine irat yazılması tebliğ edilmiştir.»

Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

TEYDİRMEK (تيديرمك) [San.] Cirdi yere atıp birkaç taklak attırmak suretiyle hüner gösterme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEYELTİ (تيلتي) [San.] Atın eyeri altına konan kaba dikişli kebe adıdır.

Kullanır yok şimdi, besler yok küheylan atları Hane-i fâriste zin ile teyelti kalmamış
Havaî

TEYEMMÜM ETMEK (تعمم) [Hal.] Mecaz yoliyle yapılması mümkün olmiyan şeylerin hülyası ile geçinmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fıkıh istilâhı olarak abdest için su bulunmiyan yerde, şartları dairesinde kolları ve yüzü toprakla mesnetmek yerinde kullanıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

*Ey Gubar! ele girmezse serab işte gubar
Su bulunmazsa zarurette teyemmüm caiz
Gubar!*

TEZAD (تضاد) [Ede.] Mânaca birbirine zıt kelimeleri bir arada kullanma edebî sanatına verilen addır. Muallim Naci'nin «Ağlarım» la «Gülüşüklerimiz» kelimelerinin bir arada bulunduğu:

Ağlarım, yâdına geldikçe gülüşüklerimiz

mısrâ bu : örnek sayılır.

Bu sanata (tıbak) ve (mutabakat) denildiğini söyleyen Tahir Olgun (Edebiyat Lûgati, Tezad Maddesi) şunları da ilâve ediyor:

«Tezad'ın bir de (iyham) ı vardır.

«(İyham-ı tezad): Bir mânası, diğer bir kelimenin mânasıyla zıd bir lâfzın o kelime ile birlikte zikrolunmasıdır.

Eline geçeni biraz da sakla

Ak akça, kara gün içindir derler

beytindeki (ak) ve (kara) kelimelerinin birlikte iradı gibi.

«Vâkıa (ak) ve (kara) arasında zıddiyet vardır. Lâkin (kara gün) felâket günü demek olduğuna ve karanın bir mânasında da felâket bulunduğuna göre (ak akça) ile (kara gün) arasında tam tezad değil, iyham-ı tezad vardır.»

TEZAKİR-İ ŞUARA (تذاکیر الشواری) [Ede.] Şairlerin hal tercümeleriyle eserlerinden örnekler bulunan kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tezkire», «Tezkire-tüş-şuara», «Şuara tezkireleri» de denir. Tezkirelerin bir kısmı müelliflerine nisbetle anılırlar, «Lâtîfi tezkiresi», «Tezkire-i Sâlim», «Tezkire-i Rıza» gibi. Bir takımları da ayrı ayrı isimler almışlardır. «Heşt behişt», «Meşair-üş şuara», «Zübde-tül-eş'ar» gibi. Tezkirelerin bir kısmı da hem adları ve hem de müelliflerinin isimleriyle tanınmışlardır. «Heşt behişt» in «Sehî tezkiresi», «Meşair-üş şuara» nın «Âşık Çelebi Tezkiresi» bu kabildendir.

Osmanlı şairlerinin hal tercümeleri tezkirelerde toplandığı gibi şair olmiyan diğer ilim ve marifet erbabı için vücade getirilmiş olan eserler de yazılmıştır. «Şakayık», «Sofine», «Güldeste-i riyaz-ı irfan», «Sicill-i Osmanî» ve emsali eserler bu cümledendir.

Osmanlılarda tezkirelerin yazılmasına çok eski zamanlarda başlanmıştır. İlk tezkireyi Sehî, Hicrî onuncu (Milâdî onaltıncı) asırda son tezkireyi de İbn-ül-Emin Mahmut Kemal İnâl 1930-1941 de basılmıştır.

Türk Divan edebiyatının bütün nevileri gibi tezkirecilik nev'i de klâsik İran edebiyatı örnek tutularak meydana geldiğini» söyleyen değerli müdekkik Abdülbaki Gölpınarlı (Şuara Tezkireleri ve Tezkireciler, Aylık Ansiklopedi, yeni seri, numara 2) şu kıymetli tafsîlatı da vermiştir:

«Divan Edebiyatı tekniği, maalesef tezkireciligi de, divan nesri esaslarına uygun, müseccâ cümleler yığını haline getirmiş olduğun-

dan tezkirelerden şairlerin hal tercümelerini, ruhî haletlerini, edebiyattaki tesirlerini, hasılı gerçek hüviyetlerini bugünkü zihniyetle anlayabilmemize imkân yoktur, Tezkireciler, çok defa şairlerin doğum ve ölüm tarihleriyle eserlerini bile göstermeden şairler hakkında seci'li cümlelerle satırlar veya sayfalar doldurmuşlar, tahlil ve tenkid cihetine hiç gitmemişler, birinin yaptığı tarihî bir hatayı öbürleri de aynen nakledecek kadar bu işi ehemmiyet vermeden yapmışlar, hattâ şairlerin şiirlerinden seçip kaydettikleri beytleri bile rasgele seçmişler, ruhî haletlerini, yahut edebî kudretlerini göstermek lüzumunu bile duymamışlardır. Bu bakımdan tezkireler, bize ancak yol göstermek, şairlerin adlarını tesbit etmek, asırlarını bildirmek, dolayısıyla değerli sayılabilirler. Fakat şunu da söylememiz gerektir ki edebiyat tarihini meydana getirmek için elimizde tarihlerle hususi, yani bir zümreye ait, yahut Umûmi mahiyette yazılmış tezkirelerden başka bir şey de yoktur. Aynı zamanda tezkireciler içinde Lâtîfi, Âşık Çelebi gibi Güftî gibi bazıları, hele Lâtîfi, şairlerin edebî kudretleriyle hususi hayatlarını iyice tetkik edip bu hususta sayfalar doldurarak yapılabilecek tahlil ve tenkitleri bir kaç cümlemin içine sığdırmışlar, âdeta bir komprime haline getirmişlerdir.

«Türkçe en eski şuara tezkiresi Hicrî 906 da (1500-1501) ölen Ali Şir Nevai'nin «Mecalis-ün-nefais» idir. Ali Şir, bu kitabı ölümünden on yıl önce telif etmiştir. İran - Çağatay şairlerine ait olan ve Çağatayca yazılmış bulunan bu tezkirenin, Sultan Muhammed Fahri-i Heratî tarafından Ali Şir'in ölümünden otuz yedi yıl sonra istinsah edilmiştir. Bir nüshası Britanya müzesindedir. Bu Farsça tercüme ile 922 de (1516-1517), yani müellifin ölümünden on altı yıl sonra Hakîm Şah Muhammed-i Kazvinî tarafından yapılan Farsça tercümesi müellif ve kitap hakkında çok değerli bir ön sözle, İran Hariciyye Veziri Ali Asgar Hikmet tarafından 1323 Hicrî-i şemsî yılında (1944) Tahran'da bastırılmıştır. Mecalis - ün - nefais, Hicrî dokuzuncu yüzyıl (Milâdî onbeşinci) şairlerinin hal tercümelerini muhtevidir.

«İkinci şuara tezkiresi, Hicrî onuncu yüzyılda (M. onaltıncı), bir aralık İkinci Şah İsmail'in (1576-1587) kütüphaneciliğini yaptığı için Mekteb-dâr diye şöhret kazanan Sadıkî'nindir. Sekiz fasıldan meydana gelmiş olan bu kitabın yedinci faslı Türk şairlerine aittir. Profesör Doktor Abdürresul Hayyam Pur tarafından 1327 Hicrî-i şemsî yılında (1948) Tebriz'de bastırılmıştır.

«Bu iki tezkireden sonra Osmanlıca ile yazılan tezkireleri tarih sırasıyla aşağıda gösteriyoruz:

1 — Heşt Behişt: Sehî tezkiresi diye anılan bu küçük tezkire 955 de (1538-1539) yazılmıştır. Hicrî sekizinci yüzyıldan onuncu yüzyıla kadar (ondört - onaltı) gelen Osmanlı şairlerinin adlarını bildirmek ve bu suretle o devirde Osmanlı ülkesindeki mezhep cereyanlarını da işaret etmek bakımından değerlidir.

2 — Lâtîfi tezkiresi: 990 Hicrîde (1582) Mısır yolunda ölen Lâtîfi tarafından 935 Hicrîde (1528-1529) tertip edilmiştir. İkinci Murat devrinden (1421-1451) telif tarihine kadar gelip geçen şairlerin hal tercümeleriyle şiirlerinden seçme şiirleri ihtiva eden Lâtîfi tezkiresi; tezkireler içinde en mühimdir. Lâtîfi, tezkiresine aldığı şairlerin en mühimlerinin divanlarını tamamiyle okumuş, edebî kudret ve hüviyetleri hakkında birer ikişer cümleyle verdiği hükümleri, ondan sonra vermiştir. Seyhî'nin şiirlerini Farsça'dan tercüme sayan, Ahmet Paşa'yı, Farsça şiirlere Türkçe elbise giydirmiş diye vasfeden, Necatî'yi, Türkçe Divan şiirinin ilk büyük şairi olarak takdim eden, Fuzulî'yi, Ali Şir Nevai tarzında, fakat sanatında eşsiz olarak öven Lâtîfi'nin bu hükümleri, bütün bu şairlerin divanlarını iyice tetkik ettikten, İran şairleriyle karşılaştırdıktan sonra vardığımız ve varacağımız kat'i kanaatleri gösteren hükümlerdir. 1314 de (1898) İkdâm Matbaasında basılan Lâtîfi tezkiresi, maalesef yer yer noksandır. Her halde basılırken iyi ve tamam bir metin ele geçmemiştir. Bu bakımdan bu en değerli tezkireden faydalanmak için mutlaka yazmalarını tetkik etmek zarureti vardır.

3 — Gülşen-i Şuara: 1002 Hicrîde (1593-1594) ölen Bağdatlı Ahdî'nindir. 971 de (1563-1564) telif edilen bu tezkire, 960 la 971 arasındaki (1522-1533) şairleri ihtiva eder. Bilhassa onaltıncı yüzyılda ve Bağdat'taki irfan hayatını, bir çok hususiyetleriyle göstermesi bakımından çok mühimdir. Yine bu değerli Ansiklopedide, Ruhî'nin (1605-1606) hal tercümesini yazarken manzum mektuplarında geçen adların çoğunu, bu tezkirede bulmuş, hüviyetlerini mümkün olduğu kadar tesbit edebilmiştir.

4 — Meşair-üş-şuara: 979 da (1571-1572) Üsküp'de ölen Âşık Çelebi tarafından 974 de (1566-1567) telif edilmiş olan bu tezkirede H. sekizinci ve dokuzuncu yüzyıl (ondört-onbeşinci) şairleriyle kendi çağdaşları, yani onaltıncı yüzyıl şairleri vardır. Âşık Çelebi, şairlerin hususi hayatlarına, mezhep ve meşreplerine temas eden ve onları bu bakımdan tenkid eden bir adam-

dır. Bu bakımdan tezkiresi, şairlerin mezhepli ve meşrepleriyle ruhi temayülleri göstermek, o devirdeki tarikatlerin, halk ve ulema tarafından nasıl görüldüğünü, ne gibi telâkkilere meydan verdiğini bildirmek hususunda değerlidir. Ali Emiri kütüphanesinin tarih kısmında, 772 numarada kayıtlı nüsha minyatürlüdür. Şairlerin hayatlarında yapılan bu tezkire şübh yok ki çok ehemmiyetlidir.

5 — Hasan Çelebi Tezkiresi: 1012 de (1603-1604) Mısır'da Reşit kasabasında ölen Kınalı Zade Hasan Çelebi, tezkiresini 994 H. de (1585-1586) meydana getirmiştir. Evvelki tezkirelerde bulunan şairlerle kendi çağdaşlarını toplayan bu tezkire de tahayyül ve tenkid bakımından ehemmiyetlidir. Aynı zamanda bu tezkire Âşık Çelebi'yi âdeta tamamlar.

6 — Beyanî tezkiresi: 1006 Hicri'de (1587-1598) ölen Rusçuklu Carullah oğlu Mustafa Beyanî'nindir. Hasan Çelebi'deki şairlerin en tanınmış olanlarını hülâsa yolu nakledip çağdaşlarından bir kaç şairi de ihtivâ eden muhtasar bir tezkiredir.

7 — Zübde-tül-es'ar: 1031 de (1621-1622) ölen Kaf Zade Abdülhay Faizî'nin tertip ettiği bu tezkire, âdeta bir antolojidir. Hicri dokuzuncu yüzyıldan (onbeşinci) bir kaç şairle onuncu ve onbirinci yüzyıllarda (onaltı - onyedinci) yaşayan şairlerin yalnız vefat tarihleriyle şiirlerinden nümuneleri ihtiva eder.

8 — Riyaz-üş-şuara: 1054 de (1644-1645) ölen şair Riyazî Mehmet tarafından 1018 de (1609-1610) telif edilen bu tezkirede dokuzuncu ve onuncu yüzyıl (onbeş - onaltıncı) şairleriyle onbirinci yüzyıl (onyedinci) başlarındaki şairlerin ve çağdaşlarından bir kaç şairin hal tercümeleri vardır.

9 — Yümnî: 1073 de (1662-1663) ölen Kadı Yümnî, 1030 dan başlayıp (1620-1621) Faizî tarzında ve âdeta ona zeyl olarak böyle tertibine başlamış ve tamamlamadan ölmüştür. Bu tezkirede yirmi dokuz şairin adı ve şiirlerinden nümuneler vardır.

10 — Rıza: 1082 de (1671-1672) ölen Zehrimar Zade Seyyid Rıza tarafından tertip edilen bu küçük tezkirede 1000-1050 ye kadar (1591-1640) gelip geçen şairlerin çok muhtasar hal tercümeleri ve şiirlerinden nümuneler vardır. 1316 da (1900) İkdâm Matbaası tarafından bastırılmıştır.

11 — Âsım: 1086 da (1675-1676) ölen Âsım'ın bu tezkiresi de Faizî'ye zeyldir. 1030 dan (1620-1621) zamanına kadar yetişen şairlerin şiirlerinden nümunelerdir. Bazılarının kenarlarına ölüm tarihleri kaydedilmiştir.

12 — Teşrifat-üş-şuara: 1088 de (1677-1678) ölen Edirneli Kadı Güftî Ali'nin bu manzum tezkiresi, Lâtîfî ve Abdî ile Âşık ve Hasan Çelebi'lerin tezkirelerinden sonra ilk değerli ve ehemmiyetli tezkiredir. Ölmüş yahut yaşayan bazı şairlerin hal tercümelerini, manzum yazarken onların yaşayış tarzlarını, meşreplerini, dinî ve mezhebî temayülleri, hususî hayatlarını ve zevklerini belirten Güftî, bu tezkireyle edebiyat âlemine büyük bir hizmette bulunmuştur.

13 — Mücib: 1139 H. (1727) de ölen Mücib Mustafa, Hasan Çelebi ile Riyazî ve Rızan'ın tezkirelerine geçmeyen şairleri toplamış ve bu suretle de 1050 (1640) yılına kadar gelip geçen, fakat bu tezkirelere alınmamış olan şairlere ait bir şuara tezkiresi meydana getirmiştir. Bu tezkire, yukarıda adı geçen tezkirelerin zeyli sayılabilir.

14 — Salim: 1155 da (1743-1744) ölen Mirza Zade Salim tarafından, kendi doğum tarihi olan 1099 dan (1687-1688), 1132 (1719-1720) yılına kadar yetişen şairlerin hal tercümelerini ihtiva etmek üzere tertip edilen bu tezkirede şairlerin edebî kudretlerini tahlil etmek ve haklarında doğru hükümler vermek bakımından hakikaten değerlidir. Meselâ Nedim hakkında en doğru ve yerinde hükümleri bu tezkirede bulmaktayız. 1315 de (1899) İkdâm Matbaası tarafından bastırılmıştır.

15 — Nuhbet-ül-âsar min fevaid-il-es'ar: 1137 de (1724-1725) ölen Safayî Mustafa'nın 1132 de (1719-1720) telif ettiği bu tezkire, 1050 den (1640-1641) itibaren sekzen iki yıl içinde gelen şairlerin hal tercümelerini muhtevîdir. Safayî, Salim'in tezkire yazmasına kızarak ve o tezkireyi beğenmiyerek bu tezkireyi meydana getirmiştir. Salim tezkiresini âdeta tamamlar.

16 — Nuhbet-ül-âsar li-zeyl-i Zübdet-il-es'ar: 1172 de (1758-1759) ölen Belîğ'in bu tezkiresi, Faizî'ye bakılmıyarak 1030 dan (1620-1621) 1139 a kadar (1726-1727) yetişen şairleri ihtiva eden muhtasar bir tezkiredir.

17 — Mir'at-ı Şîr: Koca Bekir Paşa torunlarından olup 1181 de (1767-1768) ölen Enderunlu Âkîf'indir. Eserin adı, ebced hesabıyla tamamlandığı tarih olan 1211 (1796-1797) yılını gösterir. Çağdaş olan Enderun şairlerinden yirmi üç kişilik muhtasar hal tercümelerini ihtiva eder.

18 — Âdâb-ı Zurafa: 1200 de (1785-1786) ölen Aziz Zade Mustafa Naim oğlu Ramiz Hüseyin'indir. Salim tezkiresine zeyl olarak yazılan bu tezkire bazı hal tercümeleri noksan olduğu

gibi bazı şairlerin şiirlerinden nümuneler de yoktur. Tamamlanmadığı anlaşılıyor.

99 — Silâhtar Zade: Silâhtar Zade Mehmet Emin'in tamamlanmayan bu tezkiresinde 1166 dan (1752-1753) 1204 e kadar (1789-1790) gelip geçen ve 1204 den sonra hayatta bulunan şairler, birer satırla kaydedilmiştir. Kaf Zade tezkiresi tarzında tertiplenmemiştir.

20 — Esrar Dede Tezkiresi: Esrar Dede'nin ölüm tarihi olan 1211 yılına (1796) kadar gelip geçen Mevlevî şairlerine aittir. Şeyh Galip (1213 H. 1798) tarafından müsvedde halinde yazılmış, tertip ve ikmal edilmesi için Esrar Dede'ye verilmiş ve Esrar Dede tarafından ilâvelerle tertip ve ikmal edilmiştir. Dede, Mevlevîlik gayretiyle Mevlevî olmıyan bir çok şairleri de kayt ve tescil ederek tezkiresine almış, meselâ Cevri'nin mevlevîliği gösteren bir şiiri Ruhi'ye atfederek Hurufî Ruhiyi Mevlevî yapıvermiştir. Bu bakımdan tetkik edilmeden istifade edilemez.

21 — Nuhbet-ül-âsar fi Fevaid-ül-es'ar: Kemiksiz Zade Safvet Mustafa'nın bu tezkiresi, 1197 de (1782-1783) Safayî tezkiresinden bazı şairler seçilerek ve hal tercümeleri kısaltılarak Safayî tezkiresinin telifinden sonra hayatta bulunanlara ait bazı notlar ilâve edilerek meydana getirilmiştir.

22 — Şefkat — 1242 de (1826-1827) ölen Bağdatlı Şefkat tarafından 1206 da (1791-1792) ölen Ahmet Ratip Paşa oğlu Şair Naşit İbrahim Beyin «Müntehabat Mecmuası», alfabetik tertip edilmiş ve bazı ilâvelerle bir tezkire haline getirilmiştir. 1143 ten (1730-1931) 1219 a kadar (1813-1814) yetişen şairlerin hal tercümeleri, birer ikişer satırla yazılmıştır. Safayî ve Salim tezkirelerine zeyl sayılabilir.

23 — Bahçe-i Sâfa Endûz: 1264 de (1847-1848) ölen Sahaflar Şeyhi Zade Esat Efendi tarafından 1251 de (1835-1836) tertip edilmiştir. Salim tezkiresinin bitiminden sonra 1251 e kadar gelip geçen şairleri ihtiva eder. Adı, Ebced hesabıyla yazıldığı yılı gösterir. Hal tercümelerinin çoğu tamam olmadığı gibi şiir nümuneleri de yoktur.

24 — Ârif Hikmet: 1276 da (1859-1860) ölen Şeyh-ül-İslâm Ârif Hikmet Bey'in bu tamamlanmamış ve müsvedde halinde tezkiresinde hal tercümeleri birer ikişer kelime veya satırla hülâsa edilmiştir. 1000 yılı (1591-1592) şairlerinden bahsedildiği gibi 1235 de (1836-1837) ölenlerden de bahsedilmiştir. Ârif Hikmet Bey'in «Mecmuat üt-teracim» adlı Arapça bir eseri de Millet Kütüphanesi'nin tarih kısmında 788 numarada kayıtlıdır.

25 — Hatimetül-es'ar: 1283 de (1866-1867) ölen Fatin Davud Efendi'nindir. Salim Safayî'ye zeyl olan bu tezkire 1269 yılına (1862-1863) kadar gelip geçen şairlerin hal tercümeleriyle şiir nümunelerini ihtiva eder.

26 — Kafî-i Şuara: Çopur ve Çaylak adıyla tanınan ve 1311 de (1893-1894) ölen Mehmet Tevfik'indir. Tevfik, alfabetik bir tertiple yazmağa başladığı bu eserin «D» harfinde kalmış, tezkiresini tamamlıyamadığıdır.

27 — Bunlardan başka 1756 da ölen Hammer'in Osmanlı Devletinin kuruluşundan 1250 Hierîye (1834-1835) kadar gelip geçen iki bin iki yüz şairin hal tercümelerini havi bir eseri de vardır ki dördüncü cildinin ilk tarafları olan 1113 yılından 1123 yılına kadar (1701-1711) yaşayan şairlerin hal tercümeleri, Mehmet Sıraceddin tarafından tamamlanarak «Mecmuat-i Şuara ve tezkire-i Üdeba» adı altında vücade getirilmiş ve 1325 Hierîde (1907) bastırılmıştır.

28 — Ayrıca Ali Enver de (vefatını bu-iamadık) Esrar Dede tezkiresini «Semabane-i Edeb» adı altında hülâsa ederek bir tezkire vücade getirmiştir. Bu eser 1309 da (1891-1892) İstanbul'da basılmıştır.

29 — Bütün bunları tamamlayan, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1930-1941 de İstanbul'da bastırılan İbn-ül-Emin Mahmut Kemal İnal'ın «Son Asır Türk Şairleri» dir. Üstad bu eserinde, asrımıza kadar gelen, ölmüş olan ve yaşamakta bulunan şairlerin yalnız hal tercümelerini kaydetmekle kalmamış, hususî hayatları, ruhi temayülleri ve edebî kudretleri hakkında da bilhassa yarın için çok değerli bir kaynak olacak ahlillerde bulunmuştur.

«Sadettin Nühzet de (vefatı 1946), «Türk Şairleri» adlı bir eser hazırlamağa başlamış, bu eserinde tezkirelerdeki şairlerle tezkirelerde bulunmayan şairleri ve zamanımızda yaşayanları toplamaya koyulmuş, fakat müellifin ölümü üzerine tamamlanamamıştır. Bu eser, zamanımızdaki bir çok şairleri ihtiva etmemekle beraber bir çok da şair sayılmıyacak adları toplayan, aynı zamanda eski şairlerin hal tercümelerinde bir hayli yanlış bulunan eserdir.

«1902 de (1681) ölen Vîşne Zade İzzetî ile 1122 de (1710-1711) ölen Himmet Zade Şeyh Abdî'nin de birer tezkiresi olduğu rivayet edilmekte ise de bu iki tezkire bugün ortada yoktur,

«1262 de (1845-1846) ölen Hoca Fehim tarafından İran şuara tezkirelerinden Devletşah ve Sam Mirza tezkireleriyle Ali Şir Nevayî'nin Mecalis-ün-nefaisi, bazı ilâvelerle tercüme edilerek «Sefinet-üş-şuara» adlı Türkçe bir tezkire vücade getirilmiş ve bu tez-

kire İstanbul'da basılmıştır. Fakat daha ziyade İran şairlerine ait olan bu tezkire, bizim edebiyatımızı ilgilendirmemektedir.»

Abdülhakî Gölpinarlı bundan sonra «Bunları kısmen ikmal, kısmen itmam eden bibliyografyaya ait» eserler hakkında izahat verdiği gibi yazısının sonunda da şunu söylüyor:

«Kütüphaneler tasnif komisyonu üyelerinden Nail, bütün şura tezkirelerinde adları geçen şairleri alfabetik bir sıraya koyup her şairin kayıtlı bulunduğu tezkireleri, ölüm ve belli ise doğum tarihleri gösterilmiş, bu suretle büyük bir katalog meydana getirilmişse de maalesef bu çok mühim eser, henüz basılamamıştır.»

Recai Zade Ekrem Bey'in (ölümü 1913) «Kudemadan bir kaç şair» i, Faik Reşat Bey'in (ölümü 1914) iki ciltten mürekkep «Eslâf» i, Muallim Naci'nin (ölümü 1893) «Osmanlı şairleri», İsmail Hakkı Bey'in «Muasır Şairlerimiz», Muhtar Bey'in «Şair Hanımlarımız» i, bunlardan başka son zamanlarda yayımlanan «Trabzon şairleri», «İzmir şairleri», «Tekirdağ şairleri» gibi eserleri de bir bakıma göre tezakir-i şaradan saymak mümkündür.

TEZHİB (تذهیب) [San.] Elyazması kitaplarla murakkalarin boya ve altın tozu ile çiçekler ve nakışlarla süslenmesine verilen addır. Böyle eserlere «müzehebb», tezhîb yapanlara da «Müzehebbî» denir. «Sanat Ansiklopedisi» nde (Tezhîb Maddesi) «Eskiden el yazması kitapları ve Hüsn-i hat murakkalarının kenarlarını boya ve yaldızlı süslemelerle tezyin etmek işine verilen isimdir» suretinde tarif olunan tezhîb hakkında şu tafsîlât da vardır:

«Arapça'da altınlama mânasına gelen tezhîb sözü yalnız altın yaldızla işlenen işleri ifade etmez; boyalarla yapılan ince kitap tezyinatına da denir. Sırf altınla yapılan işlere halkârî tâbir olunur ki altın yaldız mânasına gelir. Müzehebbler ekseriya nakış, resim (Fr. Miniature) de yapan sanatkarlardır. Vaktiyle mühim olan her el yazması ve bilhassa Kur'an-ı Kerim ler umumiyetle tezhîblenirdi. Tezhîb işlerini Türkler Orta Asya'dan getirmişlerdir. Selçuk Türklerinde hayli ilerlemiş olan bu sanat onlardan Osmanlı Türklerine geçmiş ve XVI ncı asırda en yüksek derecesine vasil olmuştur. Bugün müzelerde gayet güzel tezhîb olunmuş fevkalâde eserler mevcuttur.»

Ansiklopedide bunlardan sonra müzehebbîlerle tezhîb tekniği hakkında kıymetli izahat verilmektedir.

İstanbul Darülfünunu Sanat Tarihi Müderrisliğinde bulunmuş olan Vahit Bey «Bazı İstılahat-ı Mühimme-i Sina'iyye Hakkında Mü-

talâat» adlı kıymetli eserinde (İstanbul Matbaa-i Âmiri 1331) bir arada kaydettiği miniature kelimesi ile Enluminure hakkında şu malûmatı vermektedir: «Bu kelimelerin ikisi de kurun-ı vustada (orta zamanda) yazma kitapları tezyin eden resimlere verilmiş isimlerdir. Ancak minyatür, vaktiyle yazma kitapların fasıl başlarında ve ibarelerin ilk kelimelerindeki tezyinat idi. Halbuki sonraları vesait-i tezyiniyyeye yaldız, gümüş dahi karıştırılarak usul-i tezyin tevessü ettiğinden bu ikinci tarz-ı tezyine anluminure denirdi. Demek ki minyatür yazma kitaplarda elvan-ı muhtelifeden (türlü boyalardan) müteşekkîl ufak ve süslü resimler, enluminure ise aynı kitaplarda elvan-ı mütenevviadan başka bir de yaldız ve saireden teşkil olunan zinetlerdir. Bunlardan birincisinde kullanılan boyaların esası (Miniyum) olduğu için minyatür namını almıştır ki şu halde miniaturiste (minyatürkâr) diye tercüme olunmak icab eder. İkinci kelimeye gelince bunun medlûlü olan sanat bizde dahi mevcuttur. Yazma kitapların sayfalarını altın suyu ve bazı elvan ile tezyin, fasıl başlarını tevşih eden, satırlar arasında durak yerlerini belli etmek üzere altın suyundan daireler vazeyliyen ve emsali tezyinatı icra eden erbab-ı sanata «Müzehebbî» tâbir olunur ki enluminure'un tercümesidir. Şu halde enluminure dahi «tezhîbat» demek olur.»

Tezhîb, Garpten ziyade Şarkta ilerlemiş nefis bir sanattır. Âcemlerin çok kıymetli tezhîb eserleri ve müzehebbîleri vardır. Daha sonra Osmanlılarda da tezhîb çok taammüm etmiş, karşılarında hayran kalmamak mümkün olmayan eserler vücuda getirilmiştir.

Osmanlıların siyasette olduğu gibi ilim ve sanatta da merkezi olan İstanbul'da hadsiz hisapsız müzehebbî yetişmiştir. İnce bir sanat olan tezhîbin kıymetli üstadları saraylarda çalıştırılır, devletin resmî işleri bunlara tezhîb ettirildiği gibi büyük adamlarla zenginler tarafından zevkleri okşıyacak eserler de yaptırılırdı. Osmanlı sanatkarları tezhîb yolunu muhtelif devirlere göre değiştirmişlerdir. Bunda bidayette Selçuk ve Orta Asya tesiri vardı. Bu eserler o kadar ince değildir Osmanlıların i'tilâ devrinde tam hususi bir tarz vardır. Bu devrin eserleri çok ince ve mükemmeldir. Son zamanlara doğru «Pesend» yolu, çiçek tersimi usulü ve rokoko tesiriyle garip, lâkin Türk zevkiyle millileştirilmiş şekiller moda olmuştur. Son asırda tezhîb tarzı garip bir yola dökülmüştür. Bununla beraber ciddi eserler yapanlar az değildir. Topkapı Sarayı Müzesinde bu devrin güzel eserleri vardır. Bu ufak kâğıt üstün-

deki nakışlar yapıldıkları devirde ev, konak ve saray tezyinatı hakkında bir fikir vermektedir. Bu suretle zamanın zevklerini ve zevk değişikliklerini iyi öğrenmek kaabil olur.

Osmanlılarda tezhîb daima yazı ile beraber inkişaf etmiştir.

Tezhîbin yapılış tarzına göre değişen neveleri vardı. Halkâr, halkârî, tahrirli halkâr, pesend = perdah, perdaht, şikâf, şükûfe, zeren-derzer, zerefsan, minyatür, lâke bu nevelerin aldıkları isimlerdir.

*Ruhsarını eşkîmle teretsem yaradırı
Ol Mashaf-ı zibâye bu tezhîb-i müferrih
Sabîr*

TEZHİB KALIBI (تذهیب قالبی) [San.] Mus-hafılarla yazmalara yapılacak tezhîbin evvelce hazırlanmış olan kalıbına verilen addır. Kalıp alelâde bir kâğıttan ibarettir. Bu kâğıda yapılmış olan şekil işlenir ve yapılmak istenilen yere konularak silkilir, kalıp kaldırılınca kâğıtta meydana gelen noktalar üzerinden geçilmek suretiyle istenilen şekil meydana getirilir.

TEZKİRE (تذکره) [Ede., İda.] Aynı şehir ve kasbade bulunan resmi dairelerin birinden ötekine ve halkın birbirine yazdıkları kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tezkere suretinde kullanılması yanlıştır. Şehirler arasında kilere «Tahrirat» denir. Tezkire tâbiri daha başka mânalara da gelirdi.

1 — Resmî dairelerde yazı işleriyle meşgul bulunanlara tezkireci yerine tezkire denilirdi: Tezkire-i divan, tezkire-i şikk-ı evvel gibi.

2 — Divan-ı hümayun kâtiplerine «Reis-ül-küttap» tarafından verilen hüviyyet varakalarına da tezkire denilirdi. Hierî 1245 (1829) senesinde Reis-ül-küttap Mehmet Hamit Efendi tarafından Avni Zade Avni Efendiye verilip aslı «Başvekalet Arşivi» nde bulunan (Dahiliye, fiş numarası 1037) tezkirenin sureti:

«Dadende-i tezkire

«Orta boylu az sakallı tahminen yirmi sekiz yaşında şehriy-yül-asrî Avni Zade Avni Efendi Divan-ı hümayun ketebesinden olmakla bermucub-i usul ve nizam işbu tezkire tahrir ve yedine i'ta kılındı 23 ş 45.»

3 — Şairlerin tercüme-i hallerinden bahseden eserlere «Tezkire» denilirdi. (Bak: Tezakir-i şura).

4 — Esnafe ve halka verilen resmi kâğıtlara da bu ad verilirdi. Esnaf tezkiresi, mürur tezkiresi, nüfus tezkiresi, redif tezkiresi, Gümrük tezkiresi o kabildendir.

TEZKİRECİ (تذکره‌چی) [İda.] Divan-ı hü-

mayunun yazı işleriyle meşgul hulunan memurun unvanıdır. İlk zamanlarda maiyyetinde bir kaç kâtip bulunan bir tek tezkireci varken sonraları «Tezkire-i evvel» ve «Tezkire-i sani» unvanıyla iki tezkireci kullanılmıştır. Âmirleri Reis-ül-küttap'tı.

Tezkireciligin ihdası tarihi hakkında Osmanlı tarihlerinde bir kayda raslanmamaktadır. Yalnız Fatih Kanunnamesi'nde yazılı bulunması eskiliği hakkında bir fikir verebilir. Kanunnamede (sayfa 18) kâtipler mertebesinde sayılan tezkirecinin teğrifat itibariyle olan mevkii şöyle tarif olunmaktadır: «Küttap meratibinde Reis-ül-küttap anın altına Yeniçeri kâtibi anın altına Ruznameci anın altına Mukabelecî anın altına Mukataacı anın altına Tezkireci anın altına reis kâtipleri oturur.»

Yine Fatih Kanunnamesi'ne nazaran (s. 18) tezkireci hoca makamında idi. Divana uzun yenli üst ile girirdi. «Yukarda mezkûr olan küttap hoca makamındadır, Anlar Divanda uzun yenli üst giyerler. Reis kâtipleri neferdir ve bu zikrolunan küttabın azl ü nasbı defterdarlarına müfevvazdır anların hüddamıdır.»

Divanın toplantılarında büyük tezkireci de denilen «tezkire-i evvel» Vezir-i âzâmın önünde ayak üzerinde durarak arzıhalleri okur ve lâzım gelen yerlere havale ederdi. Büyük tezkireci bulunmadığı zaman bu vazifeyi Reis-ül-küttap görürdü. Tevkîî Abdurrahman Paşa tarafından hazırlanan kanunnamede (Millî Tebbûler Mecmuası, sayı 3) bu husus şöyle yazılmıştır: «Tezkirecinin biri divanda bulunmasa Reis Efendi büyük tezkirecinin yerine durup arzıhal okur ve buyurur.»

TEZKİRE-İ EVVEL (تذکره اول) [İda.] Divan-ı hümayunun yazı işleriyle meşgul bulunan memurun unvanıdır. «Divan kâtibi» demektir. Tezkireci ilkin bir tane iken sonradan sayısı ikiye çıkarıldığı için birinciye «Tezkire-i evvel», ikinciye «Tezkire-i sani» denilmiştir. Kubbe altında toplanan Divan-ı hümayuna uzun yenli üst ve mücevveze ile girer, Vezir-i âzâmın önünde ayakta durarak kâğıtları okur ve havale ederdi.

Büyük tezkireci bulunmadığı zaman bu vazifeyi «Reis-ül-küttap» yapardı.

TEZKİRE-İ HUSUSİYYE (تذکره خصوصی) [İda.] İrade-i seniyyeyi (Padîşahın emrini) muhtevi olarak Mabeyn başkâtibi tarafından yazılan tezkireler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Se-firlerle yapılan görüşmeler gibi işler hakkında Sadarettin Mabeyne yazılan tezkirelere de «tezkire-i hususiyye» denilirdi. Bu tezkireler

Sadrâzam tarafından Mabeyn başkâtibine hitaben yazılıdır. Resmî tezkirelerden ayrılmaları için aynı şehir ve kasabadaki hususi şahısların birbirlerine yazdıkları tezkirelere de tezkire-i hususiyye denir.

TEZKİRE-İ MA'RUZA (تذکره معروضه) [Ida.] Sadrâzam tarafından Padışaha sunulan yazılı kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel bunun yerine «telbis», «Takrir-i âli» denilirdi. Mabeyn başkâtibine hitaben yazılan tezkireyi başkâtib Padışaha okur ve şifâhen emrini alarak derkenar suretiyle Sadrâzama bildirdiği gibi ayrı bir tezkire ile de cevap verilirdi.

TEZKİRE-İ OSMANİYE (تذکره عثمانیه) [Ida.] Şimdiki tâbirle nüfus cüzdanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «nüfus tezkiresi», halk tabakası arasında «kafa kâğıdı» da denilirdi. Bunlar cüzdan halinde değil, çizgili birer kâğıt şeklinde idi. Sahibinin, baba ve anasının adları, eşkâli, oturduğu mahalle ve sokak adlarıyla evin numarası, doğum tarihi yazılı idi. İlk Tezkire-i Osmaniye Hicri 1280 (1863) senesinde yapılan nüfus tahriri üzerine verilmiştir.

TEZKİRE-İ SAMİYE (تذکره سامیه) [Ida.] Sadrâzam tarafından yazılan tezkireler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEZKİRE-İ SANİ (تذکره ثانی) [Ida.] Divan-ı hümayunun yazı işleriyle meşgul memurlardan birinin unvanıdır. Divan kâtibi demektir. Tezkireci ilkin bir tane iken sonradan sayısı ikiye çıkarıldığı için birinciye «Tezkire-i evvel», ikinciye «Tezkire-i sani» denilmiştir. Divana uzun yenli üst ve mücevveze ile girer, ayakta durarak yazı işleriyle meşgul olurdu.

TEZKİRELİK (تذکره لیک) [San.] Tezkire yazmağa mahsus kâğıtlara verilen addır. İyi cins olan bu kâğıtların kıt'ası küçük, aynı zamanda dar ve uzundu. Daha büyüklerine «Takrirlik» denilirdi.

TEZKİYE (تذکيه) [Fık.] Bir kimsenin hal ve şanın bilenenlerden sorulup anlaşılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tezkiye gizli ve aleni olmak üzere iki türlü yapıldı. Gizli olarak yapılanına «sırran tezkiye», alenen yapılanına «alenen tezkiye» denilirdi. Şer'i mahkemelerde şahitler kadı tarafından bilenenlerden yazı ile sorulur, iyiliğine şahadet edilenlerin şahadetleri kabul, edilmeyenlerin şahadetleri reddolunurdu. Kadı'nın yazdığı kâğıda gizliliği sebebiyle «mesture» denilirdi. «Mesture» ile

şahidin müstahdem bulunduğu daireye, yahut oturduğu mahallenin muhtarına sorulması Hicri 1283 (1866) senesinde ve Refik Efendinin Şeyh-ül-İslâmlığı zamanında başlamıştır. Ondan evvel tezkiyeler hususi surette yapıldı. Ölünün tezkiyesine tezkiye-i meyyit denir.

TEZKİYESİ BOZUK (تذکيه سی بوزوک) [Hal.] Hakkında kimse tarafından iyi şahadet edilmeyen, kötü adam yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TİBB İ RUHÂNİ (طب روحانی) [Sof.] Kalblerin kemal bulmasını, âfetlerini, hastalıklarını, tedavilerini ve hıfz-ı sıhhat ve itidalini öğreten ilim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye göre cismanî tıp olduğu ve bununla bedenin sıhhat ve tedavisi temin edildiği gibi ruhanî tıpla da ruhun sıhhati ve tedavisi temin olunur.

TİBHANE (طبخانه) [Mek.] Tıbbiyye mektebine verilen ilk addır. İkinci Sultan Mahmut zamanında ve 15 Şaban 1242 (14 Mart 1827) de Veznecilerde Acem oğlu kışlası yakınında Tulumbaçbaşı konağında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin nezareti altında açılmıştı. (Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiyye) de (c. 1, s. 6). talebe (öğrenci) kayt ve kabulüyle öğretim usulü şöyle yazılıdır: «Tıbhaneye girmek arzusunda bulunan talebenin duhullerini teşkil ve teşvik maksadiyle duhul (giriş) imtihanı olmaksızın ol vakit mektebin kâtibi bulunan Hacı Feyzi Efendi'ye müracaatla isimlerini kaydettirmek şartıyla herkes kabul olunurdu. Mektep leyli (yatılı) olmadığından gece mektepte yatılmaz, yalnız mektepte bulundukları için öğle vakti yemek verilirdi. Bundan başka talebelerin yirmişer kuruş aylıkları vardı. Her şeyin kuruluşunda olduğu gibi tıbhane de dersbaneler olmadığından camilerde verilen Arapça derslerde olduğu gibi talebeler hasırlar üzerinde diz çökerek ders okurlardı. Dersler ikişer saat sürer ve her biri için yarım saat ara verilirdi. Dersler Fransızca okutulduğu için talebeye ilkin Fransızca öğretilirdi.» (Bak: Tıbban i Âmire ve Cerrahhane-i Ma'mure).

TİBHANE-İ ÂM RE VE CERRAHHANE-İ MA'MURE (طبخانه عامه وجراحخانه معمره) [Mek.] Tıp tahsili için açılmış olan mektebin adıdır. Tıphane, İkinci Sultan Mahmut'un Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin gösterdiği lüzum ve verdiği takrir üzerine 1242 (1827) tarihinde açılmıştır. 22 ca 1242 tarihli olan bu takririn «Türkiye Maarif Tarihi» ne (c. 2, s. 282) konulmuş olan ehemmiyetli parçalarında şöyle deniliyor:

«Sunuf-ı asakir-i cihadiyyenin neferatı hasta ve mecruhtarına sefer ve hazardsa kanun-ı tıbbî üzere bakılmak ve tımar ve tedavi olunmak vâcibeden idüğü zâhir ve ıyan ise de Âsitane-i aliyyede bulunan İslâm etibbasının ekserisi tıbb-ı kadîm usulü üzere ıstıgal ve tıbb-ı cedid usulüyle çendan muarefeleri olmayıp tabib itlakına salih olan kimse ise mutlaka usul-i kadîm ve usul-i cedid malûmatını eâmi olarak baktığı hastalara işbu iki usul-i mizandan müstenbat malûmatını icra eylemek şerait-i eshab-ı ukul-i salime ve erbab-ı âra-yi müstakimeye vazih ve ayan olduğu ve usul-i cedide üzere tahsil i fen ve hazakat ise bieyyi vech-i kân (ne suretle olursa olsun) lisan-ı ecnebi tahsiline mevkuf ve muh aç bulunduğu vareste-i kayd ü beyan olup Âsitane-i aliyyede şurutuna riayet şartıyla bir müstakil dar-üt-tıbb-ı âmire inşa buyurulup hâzik muallimler vasıtasıyla kadîm ve hâdis fûnun-ı tıbbiye talim olunsu bitevfikihi Taalâ bir kaç sene zarfında asakir-i mansure-i Muhammediyye tertiplerine keferet etibbası istihdamından istigna hasıl olup ehl-i İslâmdan çend sene zarfında âlim ve hâzik tabip ve cerrah husule geleceği varste-i kayd ü beyandır.»

Takririn bundan sonraki kısmında mektebin programı hakkında uzun uzadıya izahat verilmektedir.

Tıphane 15 şaban 1242 (14 mart 1827) senesinde açılmış, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi mektebe hem nazır, hem muallim tayin edilmiştir.

Değerli müdekkik Osman Ergin bir çok tafsilât arasında şunları da söylüyor:

«Tıphanenin eski Tersane kumandanlığına bağlı olarak açılıp sonradan kapatıldığını bilmiyenler onu yalnız asker hekimi yetiştirmek üzere ikinci defa Seraskerliğe merbut olarak açılışına büyük ehemmiyet verirler. Hattâ buna Tıp Fakültemizin başlangıcı adını verecek derecede kıymet biçerlerse de onların bu hükümleri siyasi mevcudiyet tarihleriyle akrân tıp fakültelerine malik olan Romanya ve Mısır'la beraber yüz senelik fakülte bayramı yapmak düşüncesinden doğmuştur. Ciddi bir tetkik ve malûmat mahsulü değildir.

«Tıphanenin ilk açılışında tababet ile cerrahlık bir arada tedris edilmiş, hattâ alınan talebeyi uzun uzadıya okutup yazmağa vakit ve imkân bulunamadığı için alâlacele 20 kadar pratik yetiştirmiş cerrah tedarik olunarak biraz nazariyyat gösterildikten sonra hemen orduya ve hastahanelere dağıtılmışlarsa da bunlar da kâfi gelmediğinden ve harb dolayısıyla cerraha tabipten ziyade ihtiyaç görüldüğünden 1247

(1831) de Topkapı Sarayı müstemiâtından üç koğuş cerrahhane ittihaz olunarak tıphanedeki cerrahî talebesi oraya nakledilmiş ve Sade de Calère adında bir Fransız cerrahın emrine verilmiştir. Fakat aradan beş sene geçmeden 1252 (1836) de yine Tıphane ile birleştirilerek her ikisi saray içinde Otlukçu kışlasında Mek-teb-i Tıbbiye adını almıştır.»

TİĞ (تیغ) [San.] Ucu iğne gibi sivri küçük demir âlet adıdır. Kasnak işlerinde kullanılan ucu çengelli iğnelere «tığ iğne» denir.

§ [Sof.] Rifâî tâbirlerindendir. İnce çorap şişi kalınlığında bir ucu sivri ve keskin bir demir parçasının adıdır. Şeyh zikir sırasında, bürhan makamında, dervişin ağzından sokup avurdundan çıkarırdı. Bazan bununla, teberrü ken, kız çocuklarının kulakları da delinirdi. Rifâî şeyhleri kılıçla da bürhan gösterirlerdi. (Bak: Rifâî; Bürhan).

TİĞ-İ BEND (تیغ بند) [Sof.] Bektaşî tâbirlerindendir. Bektaşî tarikine girecek olan talibin intisap günü kurban edilmek üzere gönderdiği koyunun tüylerinden mensup kadınlar, muhibbeler tarafından örülmüş ince bağ adıdır. Bu bağ rehber tarafından aşkın boynuna takılır, ucundan çekerek meydan evine getirilirdi. Evvelce meydana dahil olmuş olan talip bir kısım merasimin icrasından sonra abd'ı almak üzere rehber ile birlikte dışarı çıkar, abdest aldıktan sonra baş açık ve yalın ayak olduğu halde yine rehberin delâletiyle mütebaki merasim yapılmak üzere meydana girerdi. Rehber tığ-ı bendi talibin boynuna takarken «destûr» der ve ondan sonra aşağıdaki âyetle salevatı okurdu. (Besmeleden sodra) «شهد الله انه لا اله الا هو. ان الدين عند الله الاسلام» Pür cemel Muhammed kemal, Hüseyin Ali ra salevat.

Bu tâbir Mevlevîlerde de vardır. Muka-bele günü giyilen tennureyi biraz kısaltmak için bele bağlanan kuşağa tığ-ı bend denilir, tığ-ı bendin üstüne de elifi nemed sarılırdı.

TİĞLAMAK (تیغ لاق) [Sof.] Bektaşî tâbirlerindendir. Kesmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kurban kesildi denilmez, kurban tıglandı denilirdi.

TİLA (طلا) [San.] Eskiden hattatların yazı yazdıkları kâğıtlara âhar sürülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sürülecek ve sürünecek madde demek olan tıla, kâğıdı cilâlamak ve yanlış yazılan bir harf veya kelimenin silinip yerine doğrusunun yazılmasını temin etmek maksadiyle kullanılırdı. «Gülzar-ı Savab» da

(sayfa 83) yapıyla kullanılış tarzı hakkında şu tafsilat verilmiştir:

«Nişayı (nişasta) külap (gül suyu) ile ve yahut su ile gayet âbî (sulu) iken muhkem kaynatar. Badehu bir miktar soğutup dahi ılıcaklığı gitmeden içine on tane incir sütü ile kesilmiş ve süzölmüş yumurta beyazını halt edüp muhkem karıştırılar. Paluzeç gibi ola. On gün durduktan sonra anınla Sultanî ve Semerkandî kâğıtları tıla edüp gölgede kurutalar. Badehu yine bir iki defa tıla edüp kuruduktan sonra gayet kaynar sudan geçirip yağı izale olunduktan sonra iyice mühre vurulsa gayet îatîf ve cevherdar (parlak) tıla ola. Mir İmad merhum dahi ekser vech üzere iderler imiş.

«Âhar-ı mezbur bir miktar Edirne tutkalı halt olunup İstanbul kâğıtları üzerine minval-i meşruh üzere (bu şekilde) el ayasıyla iki üç defa tıla olunup muhkem mühre vurulsa gayet îatîf olup ik üç defa yazılıp silinmeğe mütahhamil olur.»

TILSIM (طلم) [Mit.] Sihir nevilerinden biri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sari hastalıkların sirayetini önlemek maksadiyle olduğu gibi insanlarla hayvanların âfetlerden korunması için de yapılır. Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nde (c. 1, s. 60 ve mütakıp) «İslâmbol'da olan mutasemat-ı garibe ve acibeyi beyan eder» başlığı altında şehir halkının her türlü «belâdan ve âfat-ı semaviyyeden muhafaza olunmaları için» İstanbul'un yüksek yerlerinden yirmi yedi yerde tilsimler yapıldığını yazıyor. Bu tilsimler arasında «Çenberlitaşı, Sultanahmet'teki Burmadireği, Altımermerdeki şeyleri, Binbirdirek'i, Zeyrek'teki mağarayı saydığı gibi «Deryaya mütasallik tilsimat-ı acibe» başlığı altında denizdeki tilsimler arasında Çatladıkapı'da Güngörmez sarayının cenubundaki devi, Kadirga limanındaki bakır gemiyi, Sarayburununda tunçtan üç başlı ejderhayı saymakta ve bunlardan çoğunun yıkıldığını kaydettiği gibi ne gibi şeylere karşı yapılmış olduklarını da söylemektedir. Sarayhane başındaki «Kıztaşı»nın imparatorun gömülü olan kızının cesedinin karınca ve yılandan korunması, Altımermerdeki amudun İstanbul'a sivrismesi girmemesi, yice Altımermer'deki kurt tilsiminin İstanbul ovalarında koyunların çobansız gezip kurt şerrinden korunmaları, Beyezit hamamının altındaki direklerin tândan korunması için imiş. Ötekilerin de buna göre faydaları varmış.

Sihir ve tilsim edebiyatı nokta-i nazarından tetkik eden değerli edebiyat üstadı Ağâh Sırrı Levend (Divan Edebiyatı, s. 222 ve mütakıp) sihir ve tilsimin üç derece itibar edildiğini

söylüyor ve her birini ayrı ayrı olarak şöyle tarif ediyor:

1 — Âletsiz ve yardımcısız olarak himmet ve (teveccüh-i kalb) ile müessir olmak ki, asıl sihir buna derler.

2 — Yıldızlardan, unsurlardan, âdetlerin hassalarından bir yardımcı ile müessir olmaktadır ki, buna da (tilsim) derler.

3 — (Kuvve-i mütehayyile) de bir tesir ki, sahibi, diğer (kuvve-i mütehayyile) lere kast ve teveccüh edip onlar üzerinde müessir olarak, hayalâtı hakikaten mevcut gibi göstermek. Buna da (gözbacılık) derler.

*Açılır günc-i cemalinden tilsim-ı kâinat
Güçüğe efsun okur urur saba pinhan ana
Necotî*

TILSIMI BOZMAK (طلمی بوزم) [Hal.] Mecaz yoluyla ehemmiyetini kaybetmek, kıymetten düşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TIMAR (تیمار) [Tip.] Hastaya bakmak, yaranın üzerine ilâç koyup sarmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Ders-i hicrani beni şöyle ki بیمار etmiş
Bana tımar edemez cümle etibba gı vatan
Hasretci zade Hafız*

TIMARCI (تیمارچی) [Tip.] Eskiden hasta bakıcı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan hastahanelerde hizmet edip ehliyyet ve kabiliyyet gösterenlere Sertabipler (başhekimler) tarafından birer cerrahlık vesikası verilir ve orduda sivil olarak Yüzbaşı tahsisatıyla kendilerine gösterilen sıhhi vazifeleri görmekle beraber vakit ve imkân bulanlardan yaralıları tedavi edenler ve dişçilik yapanlar da vardır.

TIMARDA (تیمارد) [Sar.] Hastalanan saray mensuplarının tedavi için hastahaneye veya evlerine gönderilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu gibiler sorulunca hastahane de yahut evinde denilmez, «timarda» denilirdi.

TIRAZ (تیراز) [San.] Elbiselerin yakalarına, yen ağızlarına, önlerine sırma ve saire ile işlenilen âlâmet ve ziynet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rahmetli Muallim Cevdet (ölümü 1935) Emevîler devrinden başlayarak Abbasîlerde ve diğer Türk ve İslâm devletlerinde kullanılan ve bu türlü âlâmetleri yapmak için dâr-üt-tiraz adı altında imalâthaneler kurulmuş olan bu tâbir için (Sözlük, sayfa 58) şu tafsilatı veriyor:

«Türklerde, İranilerde, Araplarda bu ke-lime elbiseden başka mânalarda dahi kullanılmıştır. Maddî ve mânevî (âlâmet ve iz) maka-

mında çok görülmüştür. Dikkat edilmelidir ki (dâr-üt-tiraz), resmî bir âlâmeti taşıyan elbise fabrikaları demek olduğu halde yalnız (tiraz), elbise mânasına değil, (damga, âlâmet, nakış, iz ve tarz) gibi anlamlara yarar.

«(Tiraz) yani âlâmetler, (binalar, eşyalar ve evrak) üzerine konur. Bu mânada Fransızca karşılığı (Marque ve blaton) dur. Bir hükümetin veya ticaret ve sanat evlerinin «âlâmet-i farika» ları da işte tiraz denilen şeydir.

«Türk, Arap, Fars, göçebeler bile (tiraz, nişan) kullanırlar. Fakat adına «damga» derler. (Divan-ı Lûgat ü-Türk) (Oğuz Orukları)-nın 24 boyunun nişanlarını (Oğuz) maddesinde göstermiştir. Mısır'da Yakup Artin Paşa Kafkasya tiraz yani nişan ve damgalarını Kahirede Türkçe bastırıldığı risalede ve umum Türk ve İslâm devletlerinin (tirazlarını) da (1902) de (Contribution à l'étude du blaton en Orient) dediği eserde tanıtmıştır. Doktor (Rizâ Nur), Sinop civarındaki göçebelerle bazı sanatkarların ne gibi işaretler kullandıklarını ve bunların Oğuz göçebeli nişanlarıyla münasebetini yazmıştır: 1928 (Journal Asiatique).

«Topkapı Müzesi'nde (Kayıtbay ve Guri) gibi Mısır Sultanlarının silâhlarıyla elbise, kitap, tabak, kandil gibi eşyalar üzerinde (ad) ve âlâmetleri yani tirazları vardır (Şah İsmail) in halılarında adı, ipekle örülmüştür ki bir (Tiraz) dır.»

Muallim Cevdet bundan sonra Tirazı eski Türkler öz Türkçe olarak (damga, ongun, başlık, örgülü ad) dediklerini yazdıktan ve bunlar hakkında bazı izahlarda bulunduktan sonra tirazların Şark ve Garptaki örnekleri hakkında uzun uzadıya izahat vermiştir.

Armalarda şiar olarak kullanılan söze de tiraz denir. Bir şeyin etrafındaki su veya yazıya da bu ad verilir.

*Tutalım ikisi bir hil'atın eczası imiş
Çıkamaz sadr-ı giribâne tiraz-ı dâman
Sâbit*

TIRNAK (تیرناک) [Bah.] Demirin kollarının toprağı daha ziyade tutması için her kolun bitiminde müselleş şeklinde yapılan enlice parçanın adıdır.

TIRNAKÇI (تیرناکچی) [Sar.] Padışahın tırnaklarını kesen memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Has odalılardan olan tırnakçı Padışahın tırnaklarını perçembe günleri keserdi. Tırnakçı aynı zamanda Mabeynci olduğu için Padışahın diğer hizmetlerinde de bulunurdu. Birinci Abdülhamit devrinin sonlarına kadar devam etmiş, ondan sonra tarihe karışmıştır.

TIRNAK MÜHRE (تیرناک مهره) [San.] Mücellit istilâhlarındandır. Şemse kapları parlatmak için açılmış kurşun kalemî şeklindeki mühreye verilen addır.

TIRNAK SÖKMEK (تیرناک سوزم) [Hal.] İşkence etmek, ezmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TİCANİ (تيجانی) [Sof.] Afrika'nın şimal-i garbisinde, magrip taraflarında, Hierî 1200 (1785) tarihlerinde meydana çıkan bir tarikatın adıdır. Kurucusuna nisbetle bu adı almıştır.

Tarikatın kurucusu - Hierî 1150 (1737) senesinde Fas ülkesinde Aynimazi şehrinde doğmuş, M. 1792 de kendi memleketinde ölmüş olan Ahmet Ticanî'dir. Künyesi Ebu Abbas, babası Ebu Abdullah Muhammed Bin Muhtar'dır. Annesi Ayşe Senusi, Ticanî ve Madavî nispetini taşıyan Ebu Abdullah Muhammed'in kızıdır ki bu kadının mensub olduğu bu aileye Ticanî denildiği için sıhriyyet münasebetiyle Ahmet'in soyuna, babalarına da Ticanî nispeti verilmiştir. Kendileri Muhammed Nesüzzekeye'nin, yani Hazret-i Ali'nin oğlu Hasan'ın torununun neslindendir.

Ancak Ahmet Ticanî kendisinin Hazret-i Ali evlâtlarından olduğu ve ecdadından böyle rivayet edildiği halde ağızdan nakledilen bu rivayetlere kulak asmamış ve kendisinin söylediğine göre bizzat Cenab-ı Peygamber'den doğmuş ve «Evet, sen benim hakikaten evlâdımın ve nesebin Ali oğlu Hasan'a vâsıdır» cevabını almıştır. Bu sual ve cevap rüyada değil, kendisinin söylediğine göre, bizzat uyanık halinde cereyan etmiştir.

Ahmet Ticanî ilk tahsilini ana baba ocağında yapmış ve yedi yaşında hafız olmuştur. Ana ve babası 1152 (1748) de tândan öldüğünden bir müddet sonra tahsil için Fas'a gitmiş, tahsilini tamamladıktan sonra Telmesan'a giderek orada zahitlik yolunu tutmuştur. 1186 (1772) de hacca gitmek üzere oradan ayrılmış ve seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatleri arasında büyük Sahra'ya, Ezer'e, Mekke ve Medine'ye gitmiştir. Fas'a döndükten sonra bir aralık Abdülkadir-i Geylânî'nin tarikatına girmiş, sonra Nasırıyye, daha sonra Halvetiyye tarikatlarından da irin almıştır. Kısa bir seyahattan sonra 1191 (1777) de döndüğü Fas'ta Halvetî tarikatını telkine başladı. 1196 (1781) de Sahra-yı Kebir'de ve diğer yerlerde meşhur velileri ziyarete ve esrar-ı ulûmu iktisaba çalıştı. Bu sıralarda doğrudan doğruya Hazret-i Peygamber'den aldığını söylediği istigfar ve salavat-ı şerifeden ibaret evradını yaydı. Gene

Cenab-ı Peygamberden bizzat aldığını bildir-diği kendine mahsus tarikatını yaymağa baş-ladı.

Ticanî tarikatının türlü adları vardır. Bu adlar, Tarikat-ı Ahmediyye, Tarikat-ı Muham-mediyye, Tarikat-ı İbrahimiyye-i Hanifiyye ve Tarikat-ı Ticianiyye'dir. Diğer tarikatlar bir kaç adla anılması bir takım faziletlerinden ileri gelmiştir. İsim çokluğu müsemmanın fazlına delâlet eder. Nitekim Hazret-i Peygamber'in beş ismi ve Cenab-ı Allah'ın bir çok esam-i hüsnası vardır. Bu tarikata Ahmediyye denil-mesinin asıl sebebini hakikat-i Ahmediyyeye vâkıf olanlar anlar. Aynı zamanda bu tarikatın uyanık halde Peygamber'den alınmış olması da bu adla anılmasına sebep olmuştur.

Tarikat-ı Muhammediyye sebebine gelince: Nasıl Hazret-i Muhammed'den bütün Peygam-berler füyuzat mazhar olduysa Şeyh Tican da bütün velilere böyle füyuzat verildiği için ken-disine bu isim verilmiştir.

İbrahimiyye-i Hanifiyye adı ise Hazret-i Muhammed'e hususi intisabı İbrahimiyye olma-sını zaruri kılar. Aynı zamanda tarikatta ma-habbet ve Haliliyyet cem'edilmiş olduğu gibi tarik İbrahim Peygamber'in dini gibi yolların ve tarikatların en kolaydır ve bu tarikatın mensuplarına Cenab-ı Allah Hazret-i İbrahime yaptığı muamele gibi yapacağına işaret sayılı-mıştır.

Seyyid Ömer'in kitabında bu tarikata verilen bu isimlerin bir çok vecihleri daha zik-redilmektedir.

Ticanî tarikatının başlıca hususiyeti: Ahmet Ticanî Hazret-i Peygamber'den bizzat aldığını söylediği evrad ve ezkârı tamamlayınca artık kendisi de evrad ve ezkâr vermeğe ve halkı terbiye etmeğe Cenab-ı Peygamber tara-fından mezun oldu. Zira kendisinin beyanına göre, artık bizzat Peygamber kendisinin mü-rebbisi ve kefilidir, kendisine her şeyi doğru-dan doğruya Peygamber bildirir, arada vasıta yoktur ve Peygamber kendisine; «Sen Şeyhler-den kimseye minnet etme, tarikatlardan aldığın usulleri kâmilan bırak, halveti de terk et, diğer velileri de. Artık senia vasıtan ben'im» dedi. Binaenaleyh Ticanî tarikatının zikir Hazret-i Peygamber'in doğrudan doğruya tertip ettiği zikirdir. Evrad okunurken Peygamber'in huzuru lâzımdır, Peygamber huzurunda oturur gibi oturulacaktır.

Ahmet Ticanî söylediğine göre Peygam-ber'le sık sık buluşur, kendisinden emirler alır ve bazı hâdiselerin sıhhatini Peygamberden sorar. Musa ve İsa'nın ve diğer peygamberlerin

ahvalini öğrenirdi. Bu hal Ahmet Ticanî'ye ve onun tarikına girmiş olanlara has sayılır. Zira bu tarikat ehlinin terbiye ve himayesini ve hattâ işlerini görmeyi (tevlîyet umurunu) bizzat Cenab-ı Peygamber üzerine almıştır. Bunu Peygamber kendisine haber vermiş «Sa-na mahabbeti olan benim mahbubumdur. Böyle bir kimse öldüğü zaman her halde kat'i veli olarak ölür.»

Gene Ahmet Ticanî'ye Hazret-i Peygam-ber rüyasında «Senin izin verdiğin bir kimse başkasına izin verirse senden müsafeheten al-mış gibidir» demiştir. Binaenaleyh bu tarikatta vasıtalardan, başka şeyhlerden ve diğer evliya-dan ve onların tarikatlarından bahsedilemez. Onlar ziyaret edilemez. Zira başka evliyayı ziyaret eden bir mürid şeyhinden uzaklaşmış olur. Buna mukabil başka tarikatlardan birinin zikrini bırakıp da Allah'ın bütün tarikatlar üzerinde şereflendirdiği bu tarikata girerse Allahtan ve Peygamberden ölüden ve diriden, bir şeyden korkmazlar. Bu tarikatın hususiyeti ve meziyyeti bu derece yüksektir. Bizzat Ah-met Ticanî'nin haber verdiğine göre, kendisi bir çok şeyhlerden tarik aldığı halde onlardan maksuduna ulaşamamış ve bu yüzden tarikat-ını doğrudan doğruya Hazret-i Peygamberden almıştır. Bu tarikatın senedi de budur.»

Tarikatın hususiyetine dair ileri sürülen nokta-i nazarla beraber diğer tarikatları redde kadar varması itibarıyla öteki tarikatlar gibi bir tarikat olarak telâkkisi teemmüle muhtaç olan Ticanî tarikatının zikir usulü için de şöyle deniliyor:

Ahmet Ticanî'nin bütün halka Müslüman-lardan büyük olsun, küçük olsun, kadın olsun, erkek olsun, itaatlı olsun, âsi olsun, istiyen-lerden her talip olana telkin ettiği evrad Pey-gamberin tertip ettiği ve şeyhin Peygamberden bütün halk için aldığı şu evraddır: 100 defa Estagfirullah, hangi siga ile olursa olsun, 100 defa salâvat ve 100 defa heylele'dir. Heylele «Lâ ilâhe illâllâh» kelime-i tevhidini zikir ha-linde söylemek demektir. Peygambere salâvatın en ma-bulü salât-ı Fatih'tir. Sonra ruh salâ-vattır. Ondan sonra da «اللهم صل على سيدنا محمد» «Allahım senin salâvâtını gönder Allah'ın seni ve senin ümmetini» demektir. Artık bunlar evradı ve-recek olanın reyine ve talibin ehliyyetine göre verilir.

Evradın vakti: Sabah namazının kuşluk vaktine, ikinci namazından yatsı namazına ka-dardır. Bu iki vakitte mazeretinden dolayı yapmayan için gece ve gündüz her zaman mü-saittir. Amma bu evradı üzerine alıp da ten-bellik yüzünden ara sıra veya külliyyen terke-

derse helâk olur. Hazret-i Peygamber şeyhe bu suretle haber vermiştir. Bu evradı terkeden başka girecek bir kapı bulamaz.»

TİCARET VE ZİRAAT NEZARETİ (بجارت و زراعت نظارت) [Ida.] Osmanlı İmparatorluğunda ticaret ve ziraat ve maadin işlerine bakan idareye verilen addır. Başında bulunan memur-un unvanı «Ticaret ve Ziraat ve Maadin Na-zırı» idi. Bu nezaret muhtelif safhalar geçirmişti. İkinci Sultan Mahmut devrinde ticaretin ecnebi inhisarına geçmekte olduğu görüldüğün-den Devletin ticaret işleriyle uğraşmasına lüzum görülmüş ve «Hayriye Tüccarı» adını taşıyan Müslüman tüccarlara bazı imtiyazlar verildiği gibi işlerine bakmak ve aralarındaki ihtilâfları halletmek üzere ileri gelenlerinden birine «Şeh-bender» unvanı verilmiştir. 1254 (1838) de bir «Meclis-i Ziraat ve Sanayi» teşkil edildiği gibi kısa bir zaman sonra buna «Meclis-i umur-ı nafia» adı verilmiş ve nihayet 1255 (1839) senesinde «Ticaret Nezaret-i» ihdas edilerek bu meclis de oraya ilhak olunmuştur. Bu Ne-zaret Hayriye ve Avrupa tüccarlarıyla, kambyo işleriyle uğraşanlarla meşgul oluyor, araların-daki ihtilâflara da bakıyordu.

TİÇ (تیغ) [San.] Kılıç yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Aferin ey razgârın şehsuvar-ı safderi.
Arşa as şimden gervâ tiğ-i süreyya gevekri
Nef'i

Ş Tezhib istilâhlarındandır. «Serlevha»-ların üzerlerine kitabın kenarlarına temas edercesine çekilen çizgi ve şekillere verilen addır.

TİÇ-İ BÂTİN (تیغ باطن) [Sof.] Nereden ve nasıl geldiği bilinemiyen felâket, ilâhî ceza yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bâtin kılıcı de-mektir.

Olma herkiş emin serrinden
Şeyh-i dehri görüp abâ işre
Tiğ-i bâtin dediği softin
Sih-i efrenci'dir asâ işre
Tifli

TİÇ-İ BÜRRAN (تیغ بران) [San.] Keskin kılıç yerinde kullanılır bir tâbirdir.
Nedem azmayleyüp meydana at salsaydı küffâre
Sanırdın berk-i hâtiftir elinde tiğ-i bürrânî
Hemdemi

TİÇ-İ HİNDİ (تیغ هندی) [San.] Hindistan'da taban demirinde yapılan kılıç adıdır.

Kilk-i Mısırlı kasebi masita-i kişver-i Ram
Tiğ-i Hindî nesebi memleket âşub-i Frenk
Neç'i

TİÇ-İ TİZ (تیغ تیز) [San.] Keskin kılıç yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Tiğ-i sertizin ki garup sinemi peykân arar
Hızırdir zalmette gâya çeşme-i hayvan arar
Günâbî

TİLÂVET İSKEMLEŞİ (تلوات اسکملشی) [San.] Üzerinde Kur'an okunan rahle ve iskem-leye verilen addır. Okuyan yerde oturur. Kur'anı bunun üzerine koyardı.

TİLÂVET ODASI (تلوات اوداسی) [Sof.] Tekkelerde dervişlerin Kur'an okudukları odaya verilen addır. Toplu halde zikir yapı-lan yere «Semahane» denir.

TİLKİ BEDEN (تیلکی بدن) [Giy.] Yakası tilki derisinden olan camadan, kısa ceket adıdır. Bunu eskiden Devlet erkânı giyerdi.

TİMAR (تیمار) [Mal.] Fetih sırasında Ara-zî-i emiriyye itibar edilen yerlerden sipahilerle zaimlere kılıç hakkı olarak verilen Beyt-ül-mal hissesi yerinde hakkında bir tâbirdir. Timar için «Kavanin-i Al-i Osman der Hülâsa-i Me-zamin-i Dekter-i Divan» da (sayfa 61) şöyle deniliyor:

«A'da ile cenk etmek mukabelesinde tâyin olunmuştur.»

Osmanlılarda «Timar» suretinde taammüm eden bu tâbirin karşılığı İslâm hükümetlerinde «ıktâ» idi. Timar tâbiri Anadolü Selçukilerinde de kullanılmıştır.

Değerli Profesör Fuat Köprülü «Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri» başlıklı kıymetli tetkik yazısında (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. 1, s. 238) haşiyesi bu istilâhın lûgat mânasıyla kullanış tarzı hakkında şu malûmat mevcuttur: «Timar kelimesinin esasen Farsî bir kelime olduğunu ve kelimenin Acem ve Türk lisanlarındaki muhtelif mânalarını J. Deny de makalesinde göstermiş ve bunun ancak XVI. ne asır Rum metinlerinde tesadûf edilen «Timario» kelimesinden gelmeyeceğini ve bilâkis bu Rumca kelimenin Osmanlılardan alınmış olacağını tekrar etmiştir. Deny'ye göre Timar kelimesi Farsî lisanında hiç bir zaman «askeri ıktâ» mânasında kullanılmamıştır. Os-manlılar Bizanstaki «pronuya» lari taklit ve daha doğrusu ipke ettikleri zaman bu kelimeye mânaca muadil olarak timar kelimesini kullan-mağa başlamışlardır. Esasen gerek pronuya kelimesi, gerek onun Latince mütcarifleri, mânâ

itibariyle, timar kelimesinin ifade ettiği mânaları ifade etmektedir. Yani «évolution sémantique» hepsinde hemen hemen aynı tarzda olmuştur. B z Deny'nin bu husustaki nokta-i nazarını kabul etmekle beraber, bunu, Osmanlı timar sisteminin Bizanstan alındığına bir delil telâkki etmiyoruz. Çünkü, bu sistemin Selçuk Devletinden alındığına şüphe yoktur. «Timar» kelimesine gelince, eski Acemce tarihî metinlerde «ihtimam, ibsan ve inayet, bu maksatla verilen para, zahire, maaş veya ıktâ'» mânalarında bu kelimeye daima tesadüf ediyoruz. Mamafih bütün eski tarihî metinlerde bir çok istilâhlar daima müteradif olarak kullanıldığından birbirinden farklarını anlamak ekseriya imkânsız denecek kadar müşkül oluyor: Meselâ yukarda (sayfa 222, not 2) «Mevacip ve cameki» yerine «ıktâat» tâbirine tesadüf etmiştik. Kezâlik bu metinlerde maaş mukabilinde aralarında bazı farklara «nan pare, rûsum, müşahere, mevacip, cameki, berat, idrarat, zindegâni» ve maaşlı mukabilinde «ruzi har, ecî har» tâbirlerine tesadüf olur. Daima birbiriyle karıştırılan ve müteradif olarak yekdiğeri makamında kullanılan bu kelimeler arasında «timar» kelimesinin de bulunması, bunun «pro- noya» mukabili olarak meydana çıkarılmadığına bir delildir. Anadolu Selçukilerine ait metinlerde (meselâ Houtsma külliyyatı c. IV, s. 242) de yukarda zikredilen mânalarda «timar» kelimesi mevcuttur:

و دیدند که بایجو کسی را که بدو نولا می کند تیار می دارد.
Yukarda zikredildiği veçhile XIV üncü asır sonlarına ait Osmanlı eserlerinde «ekmek, ıktâ', timar, dirlik» kelimeleri müteradif olarak kullanılmıştır. İslâm eserlerinde daima tesadüf edilen «zaim, zeamet» tâbirleriyle, has kelimesinin de eski İslâm-Türk devletlerinde mevcut olduğunu düşünürsek, Osmanlı timar sistemindeki istilâhların kâmilan İslâm menşeiinden geldiğini söyleyebiliriz. Timar kelimesi, Osmanlılara gelinceye kadar mâna itibariyle uzun bir tekâmül devresi geçirmiş ve ancak o devirde muayyen bir istilâh olarak takarrür etmiştir. Osmanlı timar sisteminde ehemmiyet-i mahsusası olan «dirlik» ve «sipahi» kelimelerine gelince, birinci kelime «maaş, zindegâni» gibi Arap ve Acem tâbiratının Türkçe tercümesinden başka bir şey değildir. «Sipahi» istilâhına ise İran'da daha Selçukilerden evvel bile tesadüf edilmektedir.»

«Osmanlılarda timarın kuruluşunu askerî bir devlet olan Osmanlı hükümeti Beyt-ül-malde toplanan araziden askerliğe nâfi' fayda temin etmek ve fetihten sonra (İmam, Halife, Padîşah)

için hasıl muhayyerlikten esasen fetih dolayısıyla hakları taalluk eden ganimiyne (ganimet sahiplerine) tevzi şikkının ihtiyar edilmemesinden münbais tesirleri tadil eylemek maksadiyle efradı nâsa tefviz olunacak arazinin mirî menfaatlerini cihet-i askeriyeye bırakmış» olduğu suretinde izah eden büyük Hukuk âlimi Ebulâlâ Mardin (Hukuk-i Tasarrufiyye-i arazi Hülâsaları, Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1328, sayfa 14 ve mütâakıp) konulan usul hakkında şu tafsîlâtı veriyor:

«Fethi müteakıp arazi tahrir olunacak, her kazanın mirî menafii, nüfusu, kaç haneden ibaret olduğu, arazi-i metrukesi tesbit ve kayd edilecek ve sair arazi has, timar, zeamet olarak ayrılacaktır. Mirî menafii kemiyetine göre üç bin akçeden yirmi bin akçeye kadar timar, yirmi binden yüz bine kadar olanı zeamet, yüz binden yukarı olanı has ad olunacaktır. Timar; muharebede hazır bulunacak sipahiye yani silâhlı suvari nefere, zeamet silâhlı suvari zâbite, has ümera ve hükümdar ve hanedanına aittir. Muharebe vaktinde timar sahibi kılıç tâbir olunan harb vazifesini şâmil esas yani üç bin akçe için kendisi bizzat ispat-i vücud edeceğinden uhdesinde bulunan timarın bu miktardan fazla olması halinde beher üç bin akçe için beraberinde bir suvari nefer getirecek, has ve zeamet sahipleri de kendilerini hisaba katmaksızın her beş bin akçe için silâhlı bir suvari neferi istishâb (beraber getirmek) edecektir. İşte arazi-i miriyye menafiiinin şu suretle taksimi orduya iki yüz bin suvari temin etmiştir. Rumeli'de on iki bin, Anadolu'da yedi bin kılıç bulunduğu defterle sabittir. Akçe o zamanın hisabiyle bir kuruştur. Yaşlılık halinde terakki - yani kılıçtan fazla nail olduğu zam ki hisse deniyor - kendisine bırakılarak kılıç istirdat olunur. Ölüm halinde de bakılır; yetmiş, harb ve darbe kaadir erkek evlâdı var ise veya sagir (küçük) olup da hizmet ehliyyeti kazanacak zamana kadar şahsî bir bedel taahhüt olunuyorsa evlâda tevcih olunur. Yoksa veya olup da bu şekilde taahhütte bulunuluyorsa usulen kayıtlı mülâzime verilir. Timar, sahiplerine tevdi olunan vazife itibariyle (3) nevidir:

1 — Eskiinci timarı ki buna sahip olanlar Alay beylerinin bayrağı altında sefere giderler. Zaten eşkin; eşen, çabuk yürüyüşlü mânasınadır

2 — Mustahsız timarı, muharebe zamanında mensup oldukları kaleleri muhafaza ederler.

3 — Hademe timarı, Serhadlerdeki cami-

lerde imamet ve hitabette bulunurlar. Vâkıa bunlar asker değildir. Fakat serhadlerde bulunmak dolayısıyla nev'umma askerliğe bir taalluk vardır. (Hademe timarına saray hizmetlerinde bulunanlar da nail olurdu.) Hasılâtın terakkisi ihtimali nazara alınarak her yüz senede bir umumi tahrir icrası takarrür etmiş ise de İkinci Selim zamanında ikmal olunan ikinci tahrirden sonra bir daha yazılmamış ve «yazı» da yani mukayyet hasılatla tezayüt ve tenezzül meşhut ve muhakkak iken beratlar tashih olunmamıştır.

«Bu tafsîlâtan anlaşılıyor ki bir karye arazisi tasarruf senetleriyle ahaliden bir çok kimselerin tasarruflarında bulunduğu halde o karyenin bütün arazisi üzerinde bulunan ve Beyt-ül-mal'e ait olan mirî menafii' bir sipahinin timarı veya bir zaimin zeameti veya bir mirli-vanın hassı oluyor. Diğer tâbirle bunlar şu kadar akçelik arzın mutasarrıfı değil şu kadar ögrün, mirî menafiiin sahibi ad olunuyor.»

İtimat olunan tarihî eserlerin beyanına göre Osmanlı devletinin büyümesinde birinci derecede âmillerden olan timar usulü Osman Gazi zamanında başlamış, evlâda geçmesi usulünü de o koymuştur.

Osmanlı devletinin fûtuhat devirlerinde arazi timar ve has namıyla ikiye ayrılırdı. Meselâ 300 köylü bir sancığın 200 köyü ikiye veya üçer köy olarak 80-90 timara ayrılır, hak kazanan muhariplere tefviz edilirdi. Kalanı has itibar edilerek bundan Vezirlere, Beylerbeylere, Sancak beylerine ve sair ümeraya hisse ifraz edildikten sonra artanı «Hass-ı hümayun» namıyla devlete kalırdı.

Sipahiye verilen yerlerden yirmi bin akçeye kadar hasılatı olana «timar», fazlasına da miktarına göze «zeamet» ve «has» denilirdi. Timarlar sonradan ikiye ayrılarak küçük kısmına timar, daha büyük kısmına «zeamet» adı verilmişti. «Has» tâbiri daha sonraları meydana çıkmıştır.

Zeamet tâbirini bu şekilde ilk defa Osmanlılar kullanmışlar ve onu Memlûkler ve Anadolu Selçukilerinde kullanılan reis ve baş mânasına gelen «zaim» tâbirinden almışlardır.

Has tâbiri Harzemşahlar, Memlûkler ve Anadolu Selçukilerinde vardı. Bu suretle timarı üçe ayıran Osmanlılar, «hass-ı», hükümdar, şehzade, Vezir, Beylerbeyi, Sancakbeyi, Defterdar, Niğancı gibi yüksek devlet adamlarına, «zeamet» i Alaybeyi, Timar defterdarı, Timar kethüdası, Divan katip ve çavuşlarıyla Müteferka ve saire gibi orta derecedeki devlet memurlarına, «timar» ı da sipahilere tahsis eylemiş-

lerdi. Timarın büyüğü demek olan «zeamet» çok değildi. 7311 kılıç olan Anadolu eyaletinin yalnız 195 i «zeamet», üst tarafı «tezkiireli», «tezkiresiz» timardı. Öteki eyaletlerde de aşağı yukarı böyle idi.

Timarın üç bin akçesine «kılıç», üst tarafına da «terakki» denilirdi. Bununla beraber bu nisbet her tarafta bir değildi. Rumeli'deki timarlarda kılıç hakkı altı bin akçeye kadar olan yerler de vardı. Basra, Diyarbekir, Erzurum, Şam, Halep, Bağdat ve Şehr-i zor eyaletlerinde de timarların kılıç hakkı altı bin ve üç bin akçe olmak üzere iki nevidi. Anadolu, Cezayir, Kıbrıs eyaletlerinde ise beş bin ve iki bin akçeli timarlar vardı.

Tevcih usulü, ilkin, filân timar falanca ve falan zeamet filâna verilsin emrinden ibaret idi. Yahut hudud ve miktarı tâyin edilmeksizin örneği aşağıya yazılı berat gibi yalnız tevcihi gösterir bir berat verilirdi. Çelebi Sultan Mehmet İstanbul'u feth için ordusuyla gelip (Merdivenköyü) nde kışladığı zaman verilmiş olan bir timar beratı şöyledir:

«Sebeb-i tahrir-i nişan oldur ki

«اعراض في الدارين» Lâcin timarına mutasarrıf kîdve-i meşayih şeyhim İvaz fakih, yedinde olan timarı evlâd meşrutu eylemek murad eylediğinden bildirildikten yedine bu berat verilmiştir tarafımızdan ve taraf-ı ahardan kimesne (kimse) müdahale eylemeyüp işbu alâmete itimat kılalar. Hurrîre fi evasıt-ı safer liseneti isna işrin ve semâne mie bemüştay-i Nerdübanlı.»

Fatih Sultan Mehmet'in «Buğdan» seferinde timar ve zeamet işlerinde bir çok karışıklıklar görüldüğünden İstanbul'a dönünce 881 (1476) de bunlara mahsus defterler tanzim ve hususi beratlar ihdas olundu. Timarlılarla zaimlerin tasarrufları altında bulunan dirliklerin bulunduğu köy ve mezariin isimlerinin derciyle ve hisse-i yazılarının tasrihi suretiyle yedlerine (ellerine) hem berat ve hem de suret-i defter itası usul ittihaz olunmuş ve bu defterlere «suret-i defter-i hâkanî» namı verilmiştir.

Bu berat eski mutasarrıfın ölümünden dolayı verilmiş ise yeni timar sahibi timarını tevcih tarihinden, evvelkinin azli üzerine verilmişse beratın vilâyete gelişyle sicille kaydı tarihinden itibaren zaptederdi.

Timarlarla zeametlerin varidata mütâallik hisapları Defterhane kayıtlarında o vaktin para vahid-i kıyasîsi olan «akçe» üzerine yürütülürdü. Yukarda işaret olunduğu veçhile işbu hisselerin son haddi timarlarda yirmi bin, zeametlerde yüz din, haslarda da yüz binden ziyade idi.

Timara mutasarrıf olan sipahilerin beratlarında ve suret defterlerinde bazan akçe yazılmadığı olurdu. Müstereken tasarruf olunan timarlarda sipahilerden birinin beratında akçe yazılı olur, diğerinde yazılı bulunmuyorsa yazılı olan o miktarı ötekinden alır, fazlasına karışmazdı.

Kanunnamede (Millî Tettebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 93) buna dair şu sarîh kayıt vardır: «Bir timarda iki nefer müsterek sipahi olsa birinin beratında ve suret defterinde berveç-i nakit deyu kayd olunsa ancak ol bin akçeyi müstereken alıp sair mahsula karışmaz gayri mahsul nakit kayd olunmıyan müsterek sipahinin olur kanundur.»

Müstereken tasarruf olunan timarlardaki arazi şeriklerden biri tarafından tapu ile ahara tefviz edildiği surette diğer şeriklerin bu muameleyi tanımaları kanun icabıydı. Aynı kanunnamede (sayfa 94) şöyle deniliyor: «Tarla tefvizinde timarda şerik olanlardan birinin izni kifayet eder.»

Timarda tasarruf sipahiliği veya zaimliği fiilen ifa ile meşruttu. Tasarruf ettikleri yerlerin hasılatına göre sipahi veya zaim namını alanlar aslî vazifelerini terk ile ticarete veya sair mesleğe başlamaları halinde ellerindeki timarlar alınır, diğer müstehiklere verilir. Kanunname bu müddeti yedi sene olarak göstermektedir. Binaenaleyh yedi seneyi geçirenler raiyyet yazılırlar ve reyânın ödemekle mükellef oldukları bennâk ve avarız rûsumunu tediye ile mükellef tutulurlardı. Ancak dirlik ümidi ile İstanbul'a gelenler veya yâhut Beylerbeyi kapısına mülâzemet eyliyenler timarlarından yedi seneden fazla müddetle ayrılabilirler bile mutasarrıf oldukları timarlar ellerinden alınmazdı. Tasarruf ettikleri timarlar ellerinden alınmıyanlar da bermu'tat vergi ve rûsum ile mükellef tutulmazdı.

Timar sahibi aynı zamanda timarın bulunduğu sancakta oturmak mecburiyetinde idi. Bir sipahinin sancak dışında oturması azline sebep olurdu. Mâzul sipahinin mâzuliyyet müddeti iki sene olmayınca kendisine mahlûlden timar da verilmezdi. Bu memnuiyyet ölen timar mutasarrıfının bıraktığı timarın haklarını muhafaza içindi. Sipahilikten vazgeçen birinin timarı hakkında bu memnuiyyet yoktu. Bunun sebebi de sui istimalin önünü almak maksadından başka bir şey değildi. Çünkü aksi takdirde Beylerbeyiler kendi adamlarını himaye ederek ölen birinin bıraktığı timarı adamlarından birine tevcih eder, timarı alan da diğerine satarak yeniden timara konmak suretiyle ötekinin

berikinin hakkını gasbeyliye bilirdi. Binaenaleyh buralara mahal kalmamak için elindeki timarı ahara satmak suretiyle sipahilikten feragat eden adam iki sene geçmedikçe yeniden timar alamazdı.

Timar ve zeamet babalarının ölümüyle oğullarına intikal ederdi. Binaenaleyh babalar sağ oldukça evlâtlara timar ve zeamet verilmezdi, Ancak timara mutasarrıf olan sipahi harbe gidemeyecek kadar ihtiyarlanmış ise kendisi başka timar istememek şartıyla hakkını oğluna devredebilirdi. Babalarının tekaüdü hasebiyle muvakkaten timar tasarruf eden çocukların babalarının ölümünden itibaren yedi ve babaları büyük babalarından evvel ölüp de büyük babası sonradan ölenler büyük babalarının öldükleri tarihten on sene zarfında timar veya zeameti namlarına geçirebilirlerdi. Bu müddet içinde müracaat etmeyenler alâkalarını kesmiş telâkki olunarak dirlikleri ellerinden alınır, diğer müstehiklerine verilir. Bu gibiler artık raiyyet sayılır ve reyânın ödemekle mükellef oldukları vergi ve rûsum bunlardan da alınır.

Rahat döşeginde ölenle harb meydanında şehit düşenin mutasarrıf bulunduğu timarın evlâda intikalinde de fark vardı. Timar; intikal ederken terakkisi değil yalnız kılıç hakkı verilirken şehitlerin oğullarına ya aynen ve yahut bir miktar tenzil olunarak ve fakat her halde kılıç hakkından fazlasıyla verilir. Bu suretle fazla verilmesi sebebi de «Mahall-i ma'rekede firarı ihtiyar etmeyip şehit olursam ocağım sönmez, dirliğim oğluma verilir» kanaatinin husulüne yardım etmek içindi. İlk zamanlarda herkesin seve seve ölümü ihtiyar edişinde şehadet mertebesi ile beraber bunun da dahli vardı. Fakat sonraları bir çok fesat ve karışıklık araya girdiği için işler gevşemiş, timar sahiplerinde de o fedakârlık görülemez olmuştu.

Raiyyet yazılı iken sipahi kayıt ve timar elde edenler raiyyetlikten çıkmazlar ve raiyyet resmini ödemekle mükellef tutulurlardı. Bu gibilerin rûsum ve tekâliften kurtulabilmeleri timara çıktıkları vakit Padişah'a raiyyet oldukları arz olunup yoldaşlığı mukabelesinde timar verildiği beratında yazılmış olmağa bağlı idi. Böyle berat istihsal edenler raiyyetlikten çıkar ve çıkınca da vergiden kurtulurlardı.

Orhan Gazi zamanında tesis edilip Birinci Murat'la Fatih zamanında sağlam esaslara bağlanan timar usulünde sonradan bazı bozukluklar görülmesi üzerine Kanunî tarafından bir kat daha kuvvetlendirilmiştir.

Timar erkekten erkeğe kalır, sipahi erkek

evlât bırakmadığı surette mahlûl sayılırdı. Bir timar sahibi tarafından yapılan cinayet onu timardaki hakkından mahrum edebilirse de bu mahrumiyyet evlâdına şamil olmazdı. Bir kişinin üzerinde bir kaç timar toplanabildiği gibi, bunların zeamete tebdili de caizdi. Fakat bir zeametın bir kaç timara taksimine cevaz verilmezdi. Timarların tevcih hakkı Vezirlere, Beylerbeyilere münhasırdı.

Vezirlerle Beylerbeyiler ve Sancakbeyleri ölünce adamlarına bir dirlik verilmek kanundu. Vezirlerin on dört, vazife sahibi iken ölen Beylerbeyilerin sekiz, Sancakbeylerinin altı adamlarına timar verilir. Bunların sağlıklarında adamlarına timar verilemezdi. Bu usul sonraları bozulmuştu. Sağlıklarında timar ehlini maiyyetlerinde kullanırlardı.

Kanunî saltanatının onuncu senesinde bundan sonra Beylerbeyilerin hükümet merkezinin izni olmaksızın timarları tevcih edebilmelerini kanun haline koydu. Bunlara «Tezkiresiz» denilirdi. Bu salâhiyyet ancak «kılıç» hakkına münhasırdı. Üç bin akçeye kadar olan yerlerde iki bin dokuz yüz doksan dokuz, altı bin akçeye kadar olan mahallerde de beş bin dokuz yüz doksan dokuz akçeye kadar olan timarları Beylerbeyiler istizansız (merkezden sormadan) tevcih eder ve kendi nişanlarıyla berat verirlerdi. Ondan ziyadesi için İstanbul'a yazarlar, beratını merkezden getirtirlerdi. Merkezden istizan olunanlara da «Tezkireli» denilirdi. İşte bundan dolayıydı ki timarlar «Tezkireli» ve «Tezkiresiz» olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Zeamet esasen bu miktarlardan fazla olduğu için zaimlere ait timarları Beylerbeyiler tevcih edemezdi. Bunları mutlaka merkezden sormak mecburiyyetinde idiler.

Yine Kanunînin ısdar ettiği kanuna göre yirmi binden elli bin akçeye kadar hasılatı olan bir zeamet sahibi üç evlât bırakarak öldüğü surette bunlara dört binden altı bin akçeye kadar hasılatlı birer timar tesisi caizdi. Bu cevaz zeametın timara tebdili hakkında bir istisna teşkil ediyordu. Yoksa haddizatına zeametın parçalanmasına kanun müsaade etmezdi.

Timar sahipleri seferlere bizzat iştirake mecbur oldukları gibi timarların hasılatına göre (cebelû) ve (gulâm) da götürmek mecburiyyetinde idiler. Sultan Süleyman kanunnamesinde (sayfa 11) bin akçelik timarı tasarruf edenin bir cebelû, iki binlik timarı tasarruf eyliyenin Cebelû ve Gulâm ile bulunacağı gösterildiği gibi diğerlerinin de kaçar cebelû ve gulâm götürcekleri tasrih edilmiştir. Yine bu kanunnameye nazaran üç binden yukarı timar

sahiplerine «bürüme» kullanmağa salâhiyyet verilmek suretiyle madunlarından temayüz ettirildiği de anlaşılıyor. Bu temayüz bu gibilerin zabıt telâkkisi fikrini vermektedir. Sipahiler ümera ve beylerbeyilerin maiyyetinde harbe iştirak ettiklerine göre bin akçeden fazla timara mutasarrıf olanların ümeraden küçük, diğerlerinden de büyük olduklarına şüphe yoktur. Şu halde bunlar sipahilerin zabıtları makamında idiler denilirse hata edilmiş olmaz.

Timar sahiplerinden sefere iştirak etmeyenlerin hasılatı mevkuf tutularak (Mevkufcu) adı verilen memur tarafından eibayet olunması da bu kanun icabındandı. Yine bu kanunnameden anlaşılıyor ki timarların bazıları müstereken tasarruf etmek üzere iki ve daha ziyade sipahiye verilebilirdi. Hatta bu gibilerin nöbetle sefere iştirakleri bile caizdi. Bu kabilden müstereken tasarruf olunan timar sahiplerinden nöbeti olan sefere gitmezse yalnız onun hissesine Mevkufatçı tarafından el konulur, nöbeti olmaması dolayısıyla gitmemiş olanların hissesine mādahale olunmazdı.

Timarların zaptı mazeretsiz gitmeyenler hakkında tatbik olunurdu. Meşru mazereti olanlara bir şey denilmezdi. Kanunnamede (sayfa 13) buna dair şu hüküm vardır:

«Ashab-ı timardan şol ki sefere varıp ma'reke olduysa ma'rekede bile olup amma yaralı olup sonra teftiş olacak o yoklamada bulunmama sebebi cerahatı ola veya bir maraz ârız olmuş ola ve yahut muharebeden yaralı çıkup sonraki seferde gene mecrub bulunup cerahatı ol sefere varmasına mani olup yerine ademiye cebelûsın göndermiş ve itmam-ı hizmet etmiş ola ki Sancakbeyi şehadet vere ve yahut şuhdiyle ispat ile sabit ola anlar dahi makbuldür dahl olunmaz.»

Beylerbeyiler «sefere varan» sipahilerden bazılarını ordunun harb levazım ve sairesinin muhafazası için bırakabilirlerdi. Bunlar emre uymuş ve emirle kalmış olduklarından hasılatlarına mevkufcunun mādahaleye salâhiyyeti olamazdı.

Timar sahipleri sefere birlikte götürdükleri cebelûlerle oğlanlardan her hangi biri kaçarsa yerine başka birisini tedarike mecbur idiler. Yoklamada kaçanların yerine bedel ikame etmedikleri anlaşılmanın hasılatı derhal zaptedilirdi.

Timar sahiplerinin kanunen getirmeğe mecbur oldukları cebelû ve gulâmların teftişi Beylerbeyilere aitti. Beylerbeyiler bunları yoklarlar, getirmiyenlerin veya getirdiklerinden kaçanların hasılatını, mevkufcuya bildirmek suretiyle, zaptettirirlerdi.

Timarlar serbest olup olmaması cihetiyle ikiye ayrılır ve o suretle adlandırılırdı. Serbest timarın diğerlerinden farkı «rûsum-ı serbestiyye» tâbir olunan vergilerin timar sahibine ait olarak kendi tarafından istifa edilmesinden ibaretti. Bu rûsum cürüm ve cinayet, arusene resimleriyle köle ve cariye müjdelerinden ibaret olup defterde mukayyet bulunurdu. Serbest olmıyan timarlarda müstakil hasıl yazılmadıkça müjdeler alınmazdı.

Timar sahiplerinin timarları dahilindeki yerlerden istifadeleri iki türlü idi. Biri; esasen tapu ile eşhas tarafından tasarruf olunan ve timar sahibi tarafından öşür ve sair rûsumu alınan arazi idi. Diğeri de; tapu ile mutasarrıf kimse olmayıp doğrudan dohruya timar sahibi tarafından ektilirip biçtirilen yerlerdi. Bu ikincilere «Hassa çiftliği», «Hassa yeri» denilirdi.

Sipahilerin hassa çiftliklerindeki çayıruları reaya biçmeğe ve tepe haline getirmeğe kanunen mecbur idiler. Kanunun (Millî Tettebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 57) kaydı aynen şöyledir:

«Sipahilere hassa kaydolunan çayıruların raiyyetleri biçip yerinde yıgarlar, evlerine götürmezler.»

Reaya çiftlikleri deftere geçirilmiş olsun olmasın timar sahibine aitti. Bunlara kimsenin müdahaleye hakkı yoktu. Timarı teşkil eden arazi mutasarrıflarının ölümünde yalnız oğullarına intikal ederdi. Başkalarına intikal etmezdi. Oğullarına intikal eden araziden de sipahi tapu akçesi istiyemezdi. Ancak ölünün oğlu kalmayıp da kardeşi, kız kardeşi ve yahut sair akrabası kalırsa o zaman metrukât sipahiye ait olurdu. Maahaza kardeşi aharın verdiği tapu resmini verdiği surette timar sahibi tercihan ona vermeğe mecburdu. Kardeşi o bedelle almak istemezse ancak o zaman sipahi kime isterse araziye ona verebilirdi. Kanunnamede (Osmanlı Kanunnameleri, hususi kütüphanemde yazma nüsha, varak 4) bu cihet şöyle yazılıdır: «Bir raiyyet fevt olup oğlu kalsa bağıtnası (arazi, çiftlik) kanun-ı kadim üzere oğluna intikal eder, sipahi andan tapu akçesin talep edemez. lâkin oğlu kalmayıp karındaşı ve kız karındaşı ve sair akrabası kalsa bağıtna anlara intikal etmez, sipahiye ait olup ol vakit il verdiği resm-i tapuyu karındaşı vericik sipahi ahara veremez, il virdüğü tapuyu karındaşı vermeyicik ol zaman sipahi muhtardır kime dilerse verir kızları ve karındaşları ve sair akrabası mani olamaz.»

Kanunun bu hükmü arazi hakkında idi. Değirmen, bağ ve bahçe bu hükümden hariçti. Bunlar evlâda intikal ettiği gibi evlâdın bulun-

maması halinde hakk-ı intikalden olan diğer vereseğe intikal ederdi. Timar sahiplerinin bunları çiftlikten ad ve binaenaleyh ahara temlike salâhiyyeti yoktu.

Arazi sahipleri vâris bırakmaksızın ölümler ve yahut yerlerini terk ile giderlerse timar sahipleri o yerleri ya kendileri «hassa yeri» gibi işletirler veya tapu ile temlik eylerlerdi. Mamafih bu yerler kendi işlemeleri ile «hassa çiftliği» olamazdı.

Yerlerini bırakıp gidenler fitret (harb, zelzele gibi) sebebi ile başka vilâvete gitseler bile avdetlerinde yerlerine temellük edemezlerdi, bunları timar sahipleri diledikleri veçhile tasarruf eylerlerdi. Çiftlik ve arazisini terk ile giden reayanın damı ve avlusu da arazisi gibi sipahinin olurdu.

Timar sahibi reayayı yerinden uzaklaştırmak salâhiyyetini haizdi. Ancak bu takdirde damı ve avlusu kendisinin olduğundan bunları dilediği surette kullanmakta serbestti. Tabii bu bapta yapacağı şey kaaimen olduğu gibi satmak veya hedm ile (yıkıp) enkazını alıp götürmekten ibaret olabilmirdi.

Bununla beraber reayadan birinin bir yerden diğer bir yere gidebilmesi timar sahibinin muvafakatına bağlı idi. Çünkü bu suretle yerlerini bırakıp gidenleri bulundukları yerlerden kaldırılıp eski yerlerine naklettirmeğe timar sahipleri salâhiyyetli idiler. Ancak nakillerinden on sene geçtiği surette artık kaldırılıp naklettirilemezdi. Hattâ bu halde bile zaruret sebebiyle on senenin geçmesine rağmen kaçanların eski yerlerine nakillerini kanun tecviz ediyordu. Kanunnamede (Millî Tettebbu'lar Mecmuası, c. 1, sayı 2, s. 305) buna dair şu hüküm vardır: «Amma Derbend reayasında ve Evkaf reayasında bu kanun icra olunmaz. Derbend hali kalmanın kaldırılıp karyelerine iletilir lüp derbend hıfz ve haraset ettirilüp ve kıptiyanı tutup kendi cemaatine katmak kanundur.»

Kanunun bu ibaresindeki «kıptiyanı tutup kendi cemaatine katmak» ibaresinden de göçebe halinde bulunan çingeneleri seyyarlıktan çıkarıp iskân ettirilmek istenildiği de anlaşılıyor. Halbuki kıptilerin çiftçiliğe, daha doğrusu zorlu işlere çokluk yaramadıklarından olacak ki kanunun bu sarahatine rağmen çingenelerin asırlarca göçebelikleri devam etmiş ve etmekte bulunmuştur.

Timarı teşkil eden arazinin öşür ve rûsumundan başka timar hududunu teşkil eden yerlerdeki sahihsiz ağaçların mahsulünün yarısı da timar sahibine aitti. Öteki yarısı da devşirenin olurdu. Bunun için kanunnamede (Sul-

tan Süleyman Kanunnamesi, sayfa 15) şu sarahat vardır: «Dağlarda olan kestane kökleri ki raiyyetler ve hariçler devşireler raiyyetin sahabetlerine nazar idüp emeklerine göre kimin timarında ise üleşeler.»

Timar sahipleri öşür, ağnam, çift resmi gibi matrahları başka başka olan vergileri aldıkları gibi raiyyet kaydolunan kimselerden ayrı bir vergi de alırlardı. Buna «Bennâk» resmi denilirdi. Bu iki türlü idi. Biri «Ekinlû bennâk» ti. Ekinlû bennâk; nim çiftlikten ekal (yarım çiftlikten az) yeri olanın verdiği vergi idi. Miktarı on sekiz akçeydi. Caba bennâk; uhdesinde arazi olmadığı halde evli olan kimsenin ödediği vergi idi. Bunun da miktarı on iki akçeydi.

Çiftlik sahibi olan reaya arazinin sahibi ve maliki olmakla beraber çiftlik arazisini ekip biçmeğe mecburdu. Bu mecburiyyeti kanun reaya yükliyordu. Hattâ kanunen asgarî bir miktar ile mükellef bile tutulmakta idiler. Nitekim çiftlik sahibi olan reaya arazisine Bursa müddiyle en az dört müd tohum ekmeğe mecburdu. Hiç ekmediği surette kendisinden elli akçe, yarısı derecesinde ektiği takdirde yirmi beş akçe alınırdı. Kanunnamenin (Sultan Süleyman Kanunnamesi, sayfa 54) buna ait hükmü şöyledir: «Bir raiyyetin elinde çiftliği olsa Bursa müddiyle dört müd tohum ekmeğe her yıl borcudur, hiç ekmediği yılda elli akçe ekilmediğiçün alına. Bursa müddiyle iki müd ekse yirmi beş akçe alına ve amma dört müd tohum tamam ekdikten sonra gayri sanat işler ise dahl ve taarruz olunmıya.»

Kanunnamede nazaran (Millî Tettebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 1) timar sahibinin hakkı olan öşür demet itibarıyla ayrılırdı. Ancak bu öşürü veren askerî taifesinden ise demetleri sipahiye ait harman yerine kadar götürmeğe ve raiyyeden ise fazla olarak döğmeğe mecburdu. Yaya, müselle, voynuk ve emsali askerî taifesinden ma'dut idiler. Yine Kanunnamede nazaran (Sultan Süleyman Kanunnamesi, sayfa 54) reaya döğdükleri sipahiye ait öşür mahsulünü anbara kadar götürmeğe de mecbur idiler. Ancak mesefe yirmi dört saatten fazla ise sipahi kendilerini zorlayamazdı.

Vaktiyle reaya sipahiye ev ve anbar yapmak mecburiyyetinde idiler. Kanunî Kanunnamesi (sayfa 54) reayanın sipahiye mesken yaptırmasını menetmiş, yalnız mahsulün konulması için anbar yapılmasını tecviz etmiştir.

Harmanların hazırlandığı sipahiye haber verildiği halde ölçmek için gelmekte tehhür ettiği reayanın şikâyetinden anlaşılması üze-

rine Kanunî tarafından tanzim ettirilen kanunnamede (sayfa 54) köylüye bir hafta intizardan sonra sipahinin veya adamının gelmemesi halinde kövün ihtiyar heyeti huzurıyla harmanların ölçülmesi salâhiyyeti verildiği gibi sipahilerin bu baptaki taaddillerinin Kadılar tarafından men'i lüzumu tasrih olunmuştu.

Diğer kanunnamede sipahiye ait öşürün demet üzerinden alınacağı yazılı olduğu halde Kanunî Kanunnamesi'nde harmandan bahsolunması bazı verlerde demet itibarıyla ve bir takım mahallerde de harman suretiyle öşürün istifa edildiğine delâlet etmektedir. Hattâ son zamanlarda mültezimler bile kâh demet, kâh harman edilen mahsulün öşrünü alırlardı.

Köyün suret defterinde muharrer olanlardan olmayıp da hariçten timar dahilinde bulunanlar gibi timar sahiplerine rûsum-ı örfiyyeyi ödemekle mükellef hulunuyorlardı. İtiraza mahal kalmamak için kanunnamede (s. 55) bu cihet sarahaten zikir ve kaydedilmiştir.

Yörük, sipahiden yer tutarak ziraat ettiği surette öşür ve sâlârlıktan başka «resm-i boyunduruk» namıyla on iki akçe vermek kanun icabıydı. Fazla alınmasını kanun tecviz etmiyordu.

Sipahinin suret defterinde arazinin resme veya öşre teba'iyeti gösterilirdi. Binaenaleyh defterde resme tâbi olduğu yazılı olan araziden timar sahibi resim ve öşre tâbi olduğu yazılı bulunan araziden de öşür alırdı. Defterde resim ve öşür tasrih edilmemiş olan araziden sipahi öşür istifa eylerdi.

Kanunnamede (Millî Tettebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 105) «Kurada ev harimlerinde ehl ü ayalleri mühimmatıçün olan bağ ve bahçe ve boştanlıklardan ve sebzen öşür ve resim» alınmayacağı «amma müstakil meyvesi satılır» ise alınacağı tasrih o'unmaktadır. Son aşar kanunu da yarım dönümden az olan avlulardaki mahsulü öşürden muaf tutuyordu.

Sipahiden çiftlik tutan reayadan tuttuğu arazi tamam çiftlik ise tamam çift vergisi, nim çiftlik ise yarım çift resmi ödemekle mükellefti. Yarımdan da az olduğu surette sulak veya toprağının inbat kuvveti cihetiyle her sene ziraate elverişli olduğu surette iki dönüme bir akçe, mutavassıt ise üç dönüme bir akçe, edna olduğu takdirde dört beş dönüme bir akçe resim alınmak kanun icabındandı.

Çiftlik ile dönümü kanunnamede (Sultan Süleyman Kanunnamesi, sayfa 52) şu suretle tarif etmektedir: «Has yerden yetmiş ve seksen dönüm yer ve mutavassıt-ül-halden yüz dönüm ve edna yerden yüz otuz, yüz elli dönüm bir

çiftlik itibar olunur. Dönüm dahi hatavat-ı mütevevessita (orta adımlar) ile tülen ve arzen (uzunluk ve genişlik) kırk hatve yerdur.»

Raiyyetten biri ihtiyarlık veya hastalık gibi sebeple çiftini bozarsa elindeki araziye timar sahibi alır, başkasına verirdi. Yalnız bu adam artık çift resmini vermezdi. Sehepsiz çifti bozanlardan «çift bozan» resmi alınırdı.

Kanunnamede (Milli Tettebbu'lar Mecmuası, c. 1, sayı 1, s. 111) çift bozan resminin miktarı şöyle yazılıdır: «Defterde yazılı raiyyet çift çubuğun bozup tasarrufunda olan ziraate salih hasıl verir yerlerin ziraat ve haraset etmeyüp boz ve hâli koyup kâr ve keshlerin ahar sanattan edinüp yerleri boz ve hâli kalsa an asıl raiyyetin yerleri bütün çift ise her yıl zeeren lehüm üç yüz akçe ve nısıf çiftten vüz elli akçe ve nısıf çiftten ekal ise kanun-ı kadim üzere yetmiş beş akçe çift bozan resmi alınır ve çift bozan resminde güzeste alınmaz.»

Çift Bozan resminde Müslüman ile Hristiyanın farkı yoktu. Aynı kanunname (sayfa 112) «Kanun çift bozan hususunda Müslüman olan reaya dahi dâhildir.»

Arazi bazan sahibinin mukayyet bulunduğu yer haricinde ve binaenaleyh kendisinin tâbi olduğu timar sahibinden başka birinin timarı dahilinde bulunurdu. Bu gibi ahvalde çift resmini mukayyet bulunduğu yer kimin timarı ise o alırdı, ötekini bir rey istemeğe hakkı olamazdı. O yalnız öğür ve sâlarlık alırdı.

Timar dahilindeki muhdesattan (veniden pevdalanmış) resim almak hakkı da timar sahibine verilmişti. Meselâ bir köyde değirmen yapılsa ve yahut arı kovanı getirilse timar sahibi bunlardan kanunen lâzım gelen vergiyi alırdı. Kanunî Kanunnamesi'ndeki bu hükmün sonradan değiştiği, yeniden ihdas olunan değirmenlerden resim alınması keyfiyyetinin miri ve mal edildiği anlaşıyor. Muahhar tarihli kanunnamedeki (Milli Tettebbu'lar Mecmuası, c. 1, sayı 1, s. 104) şu sarahat buna delâlet eder: «Amma ol karyenin toprağında tahrirden sonra değirmen ihdas olursa resmi sahib-i timarın olmaz mevkuflu resmin alur deyu ahkâm-ı şerif verilir.»

Timarda hasıl kaydolunmuş olan bir değirmen mürur-ı zamanla harap olsa sahibine yapması teklif olunurdu. Yapmadığı surette her sene timar sahibinin aldığı resmi değirmen sahibi vermeğe mecbur tutulurdu. Yapmağa ve resim vermeğe kudreti olmadığı surette Kadı marifetiyle değirmen diğerine satılır ve timar sahibine ait olan resim yeni sahibi tarafından ödenirdi.

Değirmenlerden alınan vergi değirmenin işleme müddetine göre değişirdi. Bir sene fasılasız işliyen değirmenden altmış akçe, altı ay işliyenden otuz akçe, üç ay işliyenden on beş akçe alınırdı.

Serbest timarlarda müselleme ve yürükândan gayri reayanın sahihsiz tesadüf olup muhafaza altına alınan ve «yâve» adı verilen hayvanlarda köle ve cariyelerin müjdeleri de timar sahiplerine aitti.

Serbest olmyan timarların yarı cerime hasılatı timar sahibine ve diğer yarısı da Sancak heyine aitti. Bazan bu ikinci yarımda hem Sancakbeyi'nin ve hem de Subaşı'nın hisseleri olurdu. O gibi hallerde yarısını timar sahibi alır, diğer yarısı da Sancakbeyi ile Subaşı varıya pavlaşırdı. Mamafih bu kaidenin bazı istisnaları da vardı. Nitekim Karaman timarlarının yarısı timar sahiplerine ve öteki yarısı da hasaları olmak dolayısıyla şehzadelere aitti. Bolu sancagında ise gerdek değeri ve yer tapusu hasılatı timar sahibinin idi. Sancak beyi ile Subaşı'nın bunlara müdahale hakkı yoktu. Buna mukabil ağnam resmi ile cerimeler hasılatı Sancakbeyi ile Subaşı'nın idi. Timar sahibi bunlardan bir şey alamazdı. Mamafih timar serbest ise veya has kaydolunmuşsa diğerleri gibi timar sahibi ile müştereken taksim olunurdu.

Kanunî tarafından vaz' ve birinci Ahmet tarafından teyit olunan (Kanun-ı Reaya) tebaanın timar ve zeamet sahiplerine ödeyecekleri vergi şu suretle icmal edilebilir: Emlâk vergisi; (resm-i çift, resm-i dönüm), müteahhil olmyanlar vergisi; (resm-i mücerred), teahhül vergisi; (resm-i arus), koyun vergisi; (resm-i ağnam), otlak vergisi; (resm-i otlak), kışlak vergisi; resm-i kışlak), arı vergisi; (resm-i kovan), değirmen vergisi; (resm-i değirmen), içecek tütün ve baharat vergisi; (resm-i duhan), esir vergisi; (resm-i eşiran), dâvalardan alınacak resim; (resm-i kaza), cizye, harç ve cerime resimleri ilâve olunacak olursa vergi ve resimler hakkında tam değilse bile kâfi derecede bir fikir edinilmiş olur.

Timar sahiplerinin cizye, gümrük, maadin ve memlâhadan başka bütün vergileri almak şahiyyetini haiz oldukları yukardan beri verilen izahat göstermiştir. Bunu nazar-ı dikkate alan Defter-i Müktesid müellifi (cilt 2, sayfa 58) timar sahiplerinin birer küçük hükümet vaziyetinde görüyor ki hakkı meydandadır.

Süleyman Südi Efendi'nin bu baptaki ifadesi şöyledir: «İmdi ashab-ı timar sakin oldukları yerlerde mansıb olan timarının bittabi zâbit ve hârisi olmakla lâıkiyle muhafazasına

ve kendisi dahi hissemend-i menafi (menfaattinden hissesi) olduğu cihetle ziraat ve harasetinin tezayüt ve terakkisine sa'y ü gayret eyledikten başka yalnız arazi üzerine mevzu olup gerek harac-ı muvazzaf ve gerek harac-ı mukasim namları tahtında mündemiç olan tekalifi kendi hesaplarına ahz ü kabz ile iktifa etmiyerek belki cizye-i şer'iyyeden ve gümrük ve maadin ve memalih gibi menafi-i varidattan maada sair her ne türlü varidat var ise anları dahi ahz ü istihsal ile hem kendileri ve hem de tâbileri umurlarında keyfe mayeşa (istedikleri gibi) sarf ve istihlâke mezun olduklarından işbu salâhiyyetin derece-i vüs'atı mütafâaya vaz' olunacak olur ise işbu timarlar bir silsile-i mütetabiya tâbi birer hükümet-i sagire (hükümetçik) gibi telâkki olunabilir.»

Timar usulü giderek sui istimale uğramış, müstahiklerinden ziyade fazla rüşvet verenlerle büyük hükümet adamlarına mensup olanlara verilmeğe başlanmıştır. Bu hareket Devletin askerlik kuvvetine halel getirdikten başka r mleklet halkını da ziyadesiyle mutâzarır e miştir.

Hammer (c. 9, s. 263) Birinci Mustafa zamanındaki ahvali tetkik ederken sözü timarlara da getiriyor ve yapılan sui istimaller hakkında şunları yazıyor: «Timar ve zeametlerin bir kısm-ı azimi sepete düşmüş, yani isimleri defterde yazılı olduğu halde hiç bir zaman ordu ile birlikte bulunmaz adamlara ihsan ile dolmuştu. Nasuh Paşa, intizamsızlığa çare bulmak için Edirne'de timar ve zeamet sahiplerini yoklama ettiği zaman ekâbir-i devletin kendilerine sepet ve timar zeametleri verilmiş adamları sipahi silâh ve elbisesiyle arz-ı vücut (boy göstermek) ettiğinden süi istimal eskisi gibi berkarar oldu.»

Netaic-ül-vukuat müellifi de (c. 2, s. 96) bu münasebetle şu dikkate değen satırları yazmaktadır: «Eyalât askeri olan zuama ve erbab-ı timar kâbiren an kâbir (büyükten büyüğe) memleketlerinin hanedan ve ocak zadelere olup dirlikleri hasılatından maada emlâk ve akar sahibi zikudret ve erbab-ı tevabi ve haşmet (kudretli ve maiyyet halkı çok) adamlar olmalarıyla bunların servet ve daratları menzur-ı nazar-ı devlet oldukça atâyay-ı devletten istifadeleri istiksar olunmağa (zenginlikleri göze batmağa) başladığından asr-ı Mehmet Hân-ı Salis'de zeamet ve timarlarının esas muamelâtı olan akçe itibariyle ve bedel-i timar namıyla nabeca vergi istihsal kılındığından başka gülle ve cepthane misillü ordular mühimmat-ı harbiyesinin nakli bunlara tahmil ve

bazı kalelere vaz' olunmak için yine akçe itibariyle zehair-i ayniyye tahsil olunur idi. Ve canlıca timarlar mahlûl oldukça mukataat-ı miriyyeye tebdil olunmağa ve bazıları dahi bittefrık üç beş kişiye tevcih kılınmağa başlandı. Mamafih mahlûl olan timar ve zeametleri her kim ziyade rüşvet arzeder ise (verirse) Beylerbeyiler anlara tevcih ettirmeyi âdet ve sefere gidilmek lâzım geldikte zikudretlerinden rüşvet ahziyle seferden affettirmeyi usul ittihaz etmeleriyle vaktiyle Devlet-i aliyyenin pek muntazam ve mükemmel olan ve cebelûleriyle beraber yüz bin neferden mütecaviz bulunan timarlu suvarisine zaaf ve ku iretsizlik tari olduğundan sefere gelenleri eskisine nisbetle pek az ve anlar dahi işe yaramaz idi. Vüzera ve vükelâ tevabiatından efendilerinin kuvve-i nüfuziyyeleri ile timar ve zeamete nail olmuş pek çok eşhas var idi ki metbularına istinaden sefere gitmek tekellûfünden varesté olduklarından maada dirlikleri dahilinde bulunan ahalii dest-i mültezimine (mültezimlerin ellerine) teslim ederek enva-ı cevri ü cefâyâ ve tahrir-i bilâd-ı fukaraya bais ve badi (halkı türlü eziyetlere uğratmakta, bu yüzden de memleketler harab) olmaktâ idiler.»

Yine Mustafa Paşa eserinin diğer bir yerinde (Netaic-ül-vukuat, c. 3, s. 94) zeamet gibi timarın bozulması esbabı hakkında mühim mutalâalar ileri sürmektedir. Ehemmiyyeti sebebiyle o satırlar da aynen naklolunmuştur: «Bin tarihlerine gelinciye kadar saltanat yine erbab-ı zeamet ve timar ve bunların cebelûları olarak at ve eslihası mükemmel ve fenn-i feres- ranide (at sürmekte, kullanmakta) mahir seksen, yüz bin suvariye malik iken bu kuvvet dahi adedce rubu' ve işe yaramak itibariyle öşrü derecesine tenezzül eyledi ve bu tenezzülün esbabı müte-nevvi olup birincisi cesim ve nemadar (büyük ve fazla gelirli) zeamet ve timarlar mahlûl oldukça canib-i miriden zaptolunarak mukataat-ı miriyye silkine ithal kılınmasıdır. İkincisi bir takım zeamet ve timarlar saray-ı hümayun ağavatına cıraklık olarak tevcih olunmak ve Sadaazam ve uzama-yi devletin kendi hizmet-kârlarına bu misillü ashab-ı sayfe mahsus olan dirlikleri ihsan edebilmek kaidelerinin hudusudur. Çünkü kuyud-ı hakanîde tevkîi kalemleriyle tashih olunmuş pek çok kayıt görülmektedir ki filân zatın uhdesinde bulunan falanca zeametın mukataata tahvilî iltimas olunup her ne kadar bu misillü dirliklerin mukataaya tebdili ashab-ı sayfin tenakusunu mucip olacağı cihetle memnuıyyet-i kaviyye tahtında ise de mumailiyh emektar-ı devlet ve şayan-ı âtîfet.

idüğünden emsal olmamak üzere is'af-ı mes'ulü (isteginin yerine getirilmesi) hususuna bil'isti-
zan irade-i seniyye sâdır oldu ve bu vechile
tashih kılındı deyu muharrer ve bazılarında
dahi filânca ve falanca timar bîhasıl olup de-
ruhdesine talip bulunmadığından mukataaya
bittahvil Sadrazam veya Kaymakam Paşa silâh-
tarı veya mühürdarı filâncaya ihsan buyurul-
masına bil'istizan irade-i seniyye taalluk eyledi
diye masturdur. Üçüncüsü bir timar veya ze-
amet mahi'ül oldukta vülât ve alay beyleri is-
tihkaka nazar etmeyüp her kim ziyade rûşvet
verir ise ana arzederler ve tevcih ettirirlerdi.
Dördüncüsü sepet timarı namıyla bir takım
timar var idi ki gûya tekallüb-i edvar (devir-
lerin değişikliği) ile bunların nemaları pek
ziyade tenakus eylediğinden kimse talip olma-
makla berati sepete konulmuş demek mânasına
olup halbuki bunların içinde hasılatlı ve beg
on talipli timarlar olduğu halde vülât ve alay
beylerine me'kel olmak için sepet timarı denil-
miş ve bazısına ism-i bîmüsemma (karşılıksız
ad) olarak berat da tanzim ettirilmişti. Beşin-
cisi erbab-ı zeamet ve timarın bir canibe me-
muriyetleri zuhurunda vülât ve alay beyleri
bunların agniyasından paralar alarak bir özri
vâhi isnat idüp zuafasını sefere götürmeleridir.
İşte bu sebepler muallim ve muntazam büyük
bir suvari kuvvetinin sektedar olmasını müs-
telzim oldu. Berveçh-i muharrer ordulara gelen
zuama ve erbab-ı timar zaaf ve fukara güruhu
olduğundan biçareler rical ve kibar dairelerin-
de seyislik gibi hidemat-ı süfliyyeyi (süfli hiz-
metler) ihtiyare muztar olurlar idi.»

Timarın; kılıç timarı, eşkinci timarı, mu-
navebe timarı, mülk timar, müstahfız timarı,
hizmet timarı, mensuhât timarı, sepet timarı
gibi muhtelif nevileri vardı.

Kılıç timarı; timarın en azı idi. Bu, sipa-
hinin sırf geçimine tahsis edilen kısımdı. Kılıç
timarının miktarı Rumeli, Anadolu, Arabistan'a
göre değişirdi.

Eşkinci timarı; Alaybeyinin kumandası
altında bilfiil sefere gitmekle mükellef bulunan
sipahilerin timarlarına verilen addı. Eşkinci
timarları serbest olup olmamak itibarıyla iki
kısımdı. Serbest timar; timarı dahilindeki cü-
rüm, cinayet, gelin, gerdek resimleriyle köle,
cariye müjdelerinden istifade etmek suretiyle
sahibine daha ziyade menfaat temin eden timar-
dı. Subaşı, Çeribaşı ve saire gibi bir takım
vazife sahiplerinin timarları serbest timar ad-
dedilmişti. Bu serbestlik daha ziyade Alaybeyi,
Emir alem, Dizdar, Divan-ı hümayun mütefer-
rikaları gibi zeamete mutasarrıf olanlarda
vardı.

Münavebe timarı; buna «benevbet timar»
da denilirdi. Bir kaç kişinin üzerinde olan ti-
marlar bu ismi alırdı. Buna sahip olanlar, harb
zamanlarında nöbetle sefere gittikleri için bu
isim verilmişti. Benevbet timar; (eyalet-i Rum)
denilen Sivas eyaletinde sipahilerin mevrus
mülkü gibi mutlaka varislerine intikal ederdi.
Anadolunun diğer yerlerindeki münavebe timarı
ise mülk gibi olmayıp sahibinin ölümünde oğ-
luna, oğlunun oğluna ve kardeşe verilir.

Mülk timar; sefer vukuunda kendisi git-
meyip cebelû göndermesi şartıyla tevcih olunan
timarlara verilen addı. Bu nevi timarlar Ana-
dolu eyaletinde vardı. Bunun diğer timarlardan
farkı cebelû göndermediği zaman timarı baş-
kasına verilmez, yalnız cebelû göndermediği
senenin mahsulü hazine tarafından cezaen alı-
nırdı. Bu timar, timar sahiplerinin oğullarına
ve varislerine intikal ederdi. Buna «Malikâne
timarı» da denilirdi.

Müstahfız timarı; bir kaleyi muhafaza
ile mükellef olanların timarlarına verilen
isimdi. Bu timar, sahipleri başka yerlere git-
mezler, bulundukları kaleyi muhafaza ile mü-
kellef bulunurlardı.

Hizmet timarı; serhadlerde bulunan cami-
lerle zaviyelerin hademesine verilen timarlara
verilen addır. Daha sonraları saray müstahdem-
lerine de bu arada timarlar tefviz edilmiş ve
meselâ saraya senede otuz bin sünbül soğanı
veya şu kadar şahin ve çakır kuşu vermek ve
daha buna benzer toprakla münasebetli işler
görmek vazifesine mukabil verilen timarlar da
ihdas olunmuştur.

Mensuhât timarı; hîn-i hacette (lüzumlu
zamanda) bir hizmet mukabilinde tevcih olun-
mak üzere ayrıca idare ve kaydedilmiş olan
timarlara, tâbi tutuldukları muameleye işaret
makamında olarak verilmiş olan isimdir. Bu
mensuhât timarları bilâhare ehemmiyetli bir
miktarla vardığından «Derya kalemi» namıyla
teşkil olunan kaleme nakil ve timarlar da
«Levend» lerin teşkilâtında onlara tevcih olun-
muştur.

Sepet timarı; hasılatları az olan ve kim-
seye tevcih olunmayıp gûya sepette kalan bir
takım timarlara, gördükleri muameleden kinaye
olarak, bu isim verilmişti. Bu timarlar sonra-
ları ötekine berikine me'kel (yemeklik) ol-
muş idi.

Sipahi timarlarından başka bir de «Mira-
hur timarı» da vardı. Timarlara tasarruf hu-
susunda mirahurlarla sipahiler arasında fark
yoktu. Hattâ kanunnameye nazaran (Millî Te-
tebbu'lar Mecmuası, sayı 2, s. 323) sipahiler

timar dahilindeki raiyyetin rûsum ve tekâlifi
Mirahurlara aitti. Kanunun bu baptaki hükmü
şöyledir: «Mirahur timarlarının bad-ı hevası
kendülerinindir ve koruda tutulan yave ve
kaçkun dahi Mirahurundur.»

Yeniçeri ocağı kaldırılarak Paytahtta (hü-
kümet merkezinde, İstanbul'da) muntazam asker
vücade getirildikten sonra intizamlarını bütün
bütün kaybetmiş olan timar sahiplerinin de
eskisi gibi bırakılmaları muvafık görülmemiş,
Hicri 1263 (1848) senesinde bütün timar sahip-
leri kayd-ı hayat şartıyla ve yarım timar be-
deliyle tekaüt edilerek bu suretle timar usulüne
nihayet verilmietir.

*Eyledim tevcih içelden dağ-ı dil timarını
Enderun-ı sineden çıksun cerağım olsun âhl
Ali Rıza*

TİMAR BERATI (تیمار براتی) [Mal.] Timar
tevcihi münasebetiyle verilen berat hakkında
kullanılır bir tâbirdir. Timar; seferlere atlı
olara iştirak edenlerle diğer bir takım hizmet
sapiplerine verilir. (Bak : Timar).

TİMAR DEFTERDARI (تیمار دفتر داری) [Mal.] Timar işlerine bakan mal memuruna ve-
rilen addır. Timarlar timarlıların defterlerini
tutar, bunlara ait vukuatı yürütürdü.

TİMARLI ÇAVUŞ (تیمارلی چاوش) [Sar.] Di-
van-ı hümayun çavuşlarından timar sahibi olan-
lar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divan-ı
hümayun çavuşları yevmiyeli ve timarlı, zeametli
olmak üzere iki kısımdı. Timar veya zeametli
olan gedikli çavuşların dirlikleri serbest dirlik-
lerden olup bunlardaki bütün rûsum ve hasılat
temamen kendilerine aitti.

TİMARLI SİPAHİ (تیمارلی سپاهی) [Ask.] Timar sahibi olan sipahi hakkında kullanılır bir
tâbirdir. «Timarlû» tâbiri de aynı mânaya ge-
lirdi. (Bak : Sipahi).

TİMARLÛ (تیمارلو) [Mal.] Timar sahibi ye-
rinde kullanılır bir tâbirdir. Dirlik olarak timar
verilenlere «sipahi» ve «zaim» unvanı verilir. Bu
münasebetle «Timarlû sipahi» tâbiri de kul-
lanılırdı.

TİMAR PARÇALAMAK (تیمار پارچه لایق) [Mal.] Ata binmeğ ve silâh kullanmağa yarar
evlât bırakmadan ölen timar sahibinin timarının
Alaybeyinin inhasıyla parçalanarak münasip
olanlara verilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.
Timar parçalanırken asıl kılıç timardan başka
«hisse» ve «ibraz» diye mütaaddit kısımlara
ayrılır ve bu suretle yeni timarlar meydana
çıkardı. Ölen timar sahibinin çocuğu veya ço-

cukları varsa timarın bir kısmı onlara verildik-
ten sonra, diğer kısımları da yine parçalara
ayrılırdı. Yalnız bu parçalanma ölen timar sa-
hibinin timarının kılıç hakkından fazla olması
halinde idi. Timar; kılıç hakkından fazla olmaz
ve timar sahibinin oğlu bulunursa timarın ta-
mamı ona intikal ederdi. Zeamet bu suretle
parçalanmasına da «zeamet paaçalanmak» de-
nilirdi.

TİMAR YAYI (تیمار یای) [Ok.] Okçuluk
istilahlarından dır. Menzile atılan yaylara ve-
rilen addır. Sandık içinde fırına konulan sağ-
rısız yaylar da bu ismi alırdı.

TİMURLİ (تیمورلی) [Mes.] Akkerman taraf-
larında tedavül eden paralardan birinin adıdır.
«Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikada yedi
buçuk kile tuzun beher kilesi 20 timurliden
150 timurlu ve o zamanki akçe ile 58 kuruş
30 para olduğu gösterilmiştir.

TİYN-İ HİKMET (طین حکمت) [San.] Hat-
tatlar tarafından tebeşire verilen addır. Tebe-
şir çuhaya sürülür ve tebeşirli çuha gezdirilmek
suretiyle kâğıdın yağlılığı giderilirdi. Bu ame-
liye kalemin kâğıdın üzerinde kaymaması için
yapılırdı.

TİR (تیر) [Ok.] Ok yerinde kullanılır bir
tâbirdir.

*Sâidinde kalmadı tir ü tûfenge iktidar
Vâr ise nîra-yı cûnbûş gerd-i hûbana at
Ragıp Paşa*

TİRDAN (تیردان) [Ok.] Ok koymağa mah-
sus üstü nakışlı ve müzehhep bir arşın kadar
uzunluğunda tahtadan boyuna asılan kutu adı-
dır. (Eski Eserler Ansiklopedisi) nde (Tirdan
maddesi) «İyisi İstanbul ve Edirne'de imal olu-
nur. Sahibinin ismi ve nadiren hükümdar adı
yazılı olanlar kıymetlidir. Ok hakkında vecize-
ler, beyitler yazılırdı. Baga, fildişi, sedefle iş-
lenenler kıymetlidir. Edirne'de işlenenlerin
sadeleri 10 lira kadar eder. Sedefli olanlar 10
liradan 30 liraya kadar satılır. Saraylara mah-
sus murassa' olanları ise çok kıymetlidir.»
Bunun yerine tirkeş de denirdi.

TİREBAHTI (تیر باخت) [Bah.] Yelken ge-
milerinin ve umumiyetle her sınıf sefainin
baştan demirliyerek veya şamandıraya bağliya-
rak kıçtan da palamar vererek yatışlarına ve-
rilen addır.

TİRENDAZ (تیر انداز) [Ok.] Ok atıcı ye-
rinde kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde bece-
rikli, eline ayağına çabuk kimselere tirendaz
denir.

*Bağlayup tirini dedi târîh
Aferin ağı hidi-i tirendaz
Nef'i*

TİRENDAZLAR TEKKE'Sİ (تیراندازلر تککەسى) [San.] İstanbul'da okçuların şimdiki adla kulübü yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Okçular tekkesi» de denilen tekke okçuların ok talimi ve müsabakaları yaptıkları «Okmeydanı»nda idi. (Bak: «Okçular tekkesi».)

TİRENGETE (تیرنگەتە) [Bah.] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan yelkenli harb gemilerindeki birinci direğin en altındaki serende bulunan dört köşe yelkenin adıdır. Geminin büyüklüğüne göre büyük yahut küçük olurdu. Altı yüz arşın bezden yapılanları vardı,

TİR GEÇİMİ (تیر گچیمی) [Ok.] Yayın, sal ile kabza denilen kısımların birleştiği yerin adıdır. Buna «kabza buğazı» da denilir.

TİRGERAN (تیرگران) [Sar.] Saraydaki sanat kurumlarından birinin adıdır. Padişahlarla saray halkının kullanacağı oklarla ecnebi hükümdarlara hediye edilecek okları bunlar yaparlardı. Yeniçerilere âit oklar beylik darüssinalarında (imalâthaneler) yapılırdı.

TİRİD (تیرید) [Hal.] Meeaz yoluyla pek ihtiyar ve kocamış adam yerinde kullanılır bir tâbirdir. Et suyunda pısrılan ekmeğe de bu ad verilir.

TİRKEŞ (تیرکش) [Ok.] Ok koymağa mahsus mahfazanın adıdır. Tirkeş meşinden tabanca kılıfı şeklinde yapılır, arkada taşınırdı. Suvariler atın öğer kaşlarına takarlardı. Okluklar ancak elli kadar ok alırdı. Bunun yerine tirdan da kullanılırdı.

*Kalsaydı tirkeşimde bugün tek bir altın ok
En tatlı bir hayal için atmazdım ufkuma
Yahya Kemal Beyatlı*

TİRŞE (تیرشه) [San.] Üzerinde yazı yazılacak şekle konulmuş hayvan derisine verilen addır. Tirşe Fransızca parchemaine (parşömen) karşılığı olarak da kullanılırsa da aralarında fark vardır. Çünkü kâğıt nevine giren parşömen ile hayvan derisinin terbiye edilerek kâğıt işini görebilecek hale gelmesi başkadır.

Tirşe yahut papiros eski Mısırlılar tarafından ora bataklıklarında yetiştirilen ve papirüs adı verilen bir nevi kamıştan yapılırdı. Bununla beraber papiros'un iyi cinsî dinî muharrerata ve okumak yazmak ise kâhinlere mahsus oldu-

ğundan harice çıkarılması yasak edildiği için tirşe imalı terakki etmiştir

Tirşe imalinde en ziyade dana, keçi, koyun, ceylan derileri kullanılırdı. Türkistan'da daha ziyade ceylan derileri kullanılmıştır. Bu derilerin hazırlanması sadece kurutmaktan ibaretti. Bu sebeple ilk tirşeler papirüsler kadar iyi değildi.

Kâğıtçılıktaki ihtisasıyla tanınmış olan Mehmet Ali Kâğıtçı (Kâğıtçılık Tarihi, sayfa 6) bunun için şunları yazıyor :

«Mısır'a hâkim olan Batlamyus'ların beşinci hükümdarı Epiplâas (Milâttan evvel 181-205) senesinde mısır hükümdarı idi.) Mısır'den papirüs ihracını men' ettiğinden büyük bir hars ve sanat sahibi olan eski Bergamalı'lar deriden yazı safihası ihzârı usulleri ıslah ve nâmütenahi dayanacak kabiliyyette gavet güzel bir madde imalini keşfetmişlerdi (Milâttan evvel 170). Koyun, keçi ve bilhassa dana derisi ile imal olunan bu yazı safihasına Bergama (Bergamus) şehrinin isminden müştak olarak Bergameon, Bergamek veya Bergamenum namı verilirdi.

«Parşömenin iyisi genç dana derisinden, âdileri koyun ve keçi derilerinden yapılırdı. Eskiden kalma yazılara nazaran da parşömen hülâsaten şöyle ihzar olunurdu :

«Deri, kılırları kesildikten ve kireçlendikten sonra ağaçtan sathı yarım üstüvanî bir mesnet (dayak) üzerine serilir, evvelâ ete yapışık sathı küt ve eğri bıçakla - kesilmeksizin - kazınarak yapışık kalmış et ve yağ bakıyeleri kaldırılır, bundan sonra kılırlı sathı da eğri bıçakla kazınarak beşere tabakaları izale olunur, bol su ile yıkanır, böylece temizlenirdi. Ondan sonra tahtaya gerilerek ete mülâsık sathına, ince elekten geçirilmiş, tebeşir tozu serpilir ve sathı gayet düzgün sünger taşı ile düzeltilir. Kılırlı sathı da sünger taşı ile - fakat tebeşir tozu serpmeksizin - hiç bir kıl bakıyesi kalmayınca kadar tesviye edilir. Bu ameliyat esnasında deri sathının çizilip pürüzlenmemesine fevkalâde dikkat etmek lâzımdır. Böylece hazırlanan parşömen çerçeveye gerilerek ihtimamla sıcak ve kuru havada kurutulur.

«R. Guilmain'e nazaran daha sonraki asırlarda parşömen imalı usulleri aşağıdaki şekilde tekâmül etmiştir :

«Deriler evvelâ ıslatılarak yumuşamağa terk olunur. İyice yumuşadıktan sonra sıkılır, evvelce kullanılmış kireç havuza daldırılır. (Bu havuza 9 kısım kirece mukabil 1 kısım zırnık ilâve edilir.) Bundan sonra hiç kullanılmamış beş kilsî mahlûlüne daldırılır. İkinci ki-

reç havuzundan birer birer çıkarılan derilerin kılırlı sathları küt ve eğri bıçaklarla kazınarak beşere tabakası ve kılırlar izale olunur. Böylece temizlenen deriler tekrar kireç havuzuna daldırılarak dört gün bırakılır. Bundan sonra bol su ile yıkanır. Ete yapışık sathlardaki yağlar da kazındıktan sonra ekşimis kepek banyosuna veya ayran banyosuna daldırılır. Burada biriki gün terk olunur. (Hal-i hazırda hamız-ı leben kullanılmaktadır).

«Kepek veya ayran banyosundan çıkarılan deriler kuvvetle sıkılır ve sathlarına parmak ucu ile - fazla kurumuş kumaşların ütülenmeden evvel su serpildiği gibi - balıkyacağı serpilir. Üzerine yağ sürülen deriler mengineye tazyik olunduktan sonra havalandırılır. Bu ameliyeye deriler kâfi derecede düzelinceye kadar devam olunur. Bundan sonra kapalı bir yere konularak üzerleri örtülmek suretiyle kızışmaları temin olunur. Kızışma bittikten sonra deriler evvelâ 45 derecede müsahhan suya daldırılıp sıkılarak ve sonra hafif potas yadut sud-ı muhrik mahlûlüne yatırılarak fazla yağlarından tecrit olunur. Tekrar sıkıldıktan sonra kurutulur. Kurutken sertleşmelerine meydan vermemek için, sık sık muhtelif istikametlerde çekistirilir. Kuruduktan sonra bir tahtaya gerilerek ete bitigik sathına, iyice söndürülmüş ve kuruduktan sonra ince elekten geçirilmiş kireç tozu serpilir. Düzgün sünger taşı ile tesviye olunur. Kılırlı sathı da - kireç tozu serpmeksizin - tesviye edilir. Bundan sonra gâgede ihtimamla kurutulur. Kuruyan derilerin sathındaki fazla kireçler dikkatle silinir. Küçük pürüzler sünger taşı ile izale olunur.

«Bu usul ile elde edilen parşömen ince, gayet beyaz ve ziyaya karşı manzarası mütecanistir. Bu nevi parşömenlere Velin namı verilirdi.

«Parşömenlerin sathı ayırtılanırdı. Ayırtlamak için parşömenin sathına nişasta macunu sürülür ve kuruduktan sonra teyik olunur.

«O zaman ihtiyaca kâfi deriyi her yerde bulmak kabil olduğundan parşömen papiros'a rekabet edebilmiştir. Papiros'un zamanla gevreklenmesi ve kırılır bir hal alması parşömenin ise bilâkis nâmütenahi denemek kadar dayanması parşömeneye karşı rağbeti arttırmıştır. Bu sebepten parşömen bugünkü kâğıdın taammümünden sonra da (onbeşinci asra kadar) kullanılmıştır. Asırlarca dayanması matlup olan vesikalar, kıymetli eserler için parşömen tercih olunmuştur.»

Tirşe beyaz, sarı, kırmızı olmak üzere üç nevi idi. Yazı derinin bir yüzüne yazılırdı. İki-

yüzüne yazmak nadiren vâki olurdu. Tirşe parçaları birbirine yapıştırılarak uzunlaştırılır, bir değneğe sarılıp tomar şekline konurdu.

Tirşenin imalini nizam altına koyan ve himaye eden hükümetler de zuhur etmiştir. 1545-1550 tarihlerinde Fransa'da bir tirşeci esnafı teşkil edilmiş ve ondördüncü Louis zamanında bu esnafın talimatı tadil edilmiştir. Muaddel nizama göre bir adam tirşeci olmak için evvelâ dört sene çıraklık etmek, üç yıl ustasıyla birlikte çalışmak ve bu müddetin sonunda nefis bir eser meydana getirmek şarttı. Paris Encümen-i Danışığı tirşeci loncasına nereder ederdi. Pamuk, paçavra ve bilâhare ağaçtan kâğıt imaline başlanılması tirşeciliği gözden düşürmüş ve son zamanlarda bazı Darülfünun şahadetnamelerinin tab'ı ve pek mühim kitaplar için ara sıra kullanılmakta bulunmuştur.

Hazret-i Osman ile Hazret-i Ali'ye isnad olunan Kur'an-ı Kerimler tirşe üzerine yazılırdı.

Tezhib ıstılahı olarak altın incelenmekte kullanılan deriye de tirşe denir. Altın davul derisine benzeyen bu derinin içinde inceleneye kadar dövülür, sonra «zar»ın içine alınarak varak halinde getirilirdi. Bu suretle varak haline gelen altın tezhib ve teclitte kullanılırdı.

TİRYAK (تیریاک) [Tıp.] Zehirli maddeleri bozucu ve sancı ile öksürüğü iyileştirici afyonlu macuna verilen addır. Afyonlu olan bu macunun Mitridat tarafından icad edildiğini söyleyenler vardır.

*Zehri tiryak eyleyüp tiryakı zer eglordı halk
Olmasa tağyir-i mahiyyat-ı eşya mümentenâ
Yenişehirli Aynî*

Yılan eti ilâvesiyle tiryak yapıldığı Nâbî'nin, dört nev'i bulunduğu da Nedim'in aşağıya konulan beytlerinden anlaşılmaktadır.

*Umma dârü-ğî şîfâ hokka-i çerh-i dündân
Cüz-i mâri variken nûsha-i tiryâkînde*

*Görün bu derdi ki tiryakı erbaayla tabib
Diler ki zahm-ı çihar ebravâna çare göre
Nedim*

TİRYAKİ (تیریاکی) [Hal.] Keyif verici maddeler kullanmağa düşkün olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Titiz ve huysuz adama da tiryaki denir.

*Telh olur zâika-i idrakî
Şükregler ise dahi tiryakî
Vehbî*

TİRYAKİ FİNCANI (ترياکي فينجاني) [San.] Ağzı geniş, kulpsuz büyük fincan adıdır. Kahveye düşkün olanlar bununla kahve içtikleri için bu ad verilmiştir.

TİZREFTAR (تيزرفتار) [Hal.] Acele giden, sür'atle yürüyen yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*İrîşür menzil-i maksuduna âheste giden
Tizreftâr olanın pâyine damen doladır
Edirneli Hatemî*

TOBRA (طوبرا) [İda.] Eskiden dosya vazifesini gören torbanın eski yazı ile imlâ şeklidir. Bez ve âtiastan yapılan torbalar vesikalarda torba yazılmaz, tobra yazılır.

TOBRA KEŞAN BARGİR (طوبرا کشان بارگیر) [Sar.] Yük taşıyan beygirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray eşyası çuval şeklindeki torbalarla nakledildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. «Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesika göre (Saray, Tarihi, 1243, sıra numarası 25) tobra keşan beygirler Beşlûciyan Ocağında kulanurdu.

TOĞULGA (طوغله) [Kıy.] Başlık, miğfer nevilerinden birinin adıdır. Demirden tas şeklinde yapılan toğulgaların altın ve gümüşleri de vardı. Bunun yerine «Tolga» da kullanılırdı. Vesikalarda daha ziyade tolga geçer.

TOKALI KOLAN (توقالی کولان) [Ok.] Siperin parçalarından birinin adıdır. Sol elin baş parmağı arasından geçip siperi sımsıkı bağlamağa yarardı. İstenildiği kadar sıkılabilmek için ucunda toka bulunması ve kayışın ata egeri bağlamak hizmetini gören kolan gibi iş görmesi bu adın verilmesine sebep olmuştur.

TOLGA (طولغا) [Kıy.] Başlık, miğfer nevilerinden birinin adıdır. Bunun yerine «Toğulga» da kullanılırdı. Demirden tas şeklinde yapılan tolgaların altın ve gümüşlülere de vardır.

TOKAT (توقات) [Mim.] Kale içi, siper, ahır, ağıl yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî» de «el içi gibi yer, dere arası olan hayvan mer'ası, el içiyle vurulan sille» şeklinde izah edilmiştir.

TOMAK (طوماق) [San.] Üstü meşin, içi keçe olmak üzere uzunluğuna dikilmiş, sonra da kadın saçı gibi örülmüş âletin adıdır. Tutulacak tarafı uzunca, vurulacak kısmı yassı olan bu âlet yine bir oyun âleti olan «tura» ya benzerdi. Tomak, çuha çanta içinde muhafaza edilirdi. «Lehçe-i Osmanî» de «Ağaç top, sabıkta kalın top, çizme galoş, sabıkta elde taşı-

dıkları lobut, kalın çomak, ağaç gürz» suretinde izah olunmuştur. Tomak baston gibi korunma âleti olarak kullanıldığı gibi oyun da oynanırdı. Onunla oynanan oyuna «Tomak oyunu» denilirdi. «Cirit oyunu» nu atlılar oynarlardı.

§ [Kıy.] Eskiden çizme içine giyilen bir nevi ayak kabına da «tomak» denilirdi. Yumuşak meşinden dikilir, koncu uzun ve kopçalı olurdu. Ökçesizdi. Altı kösele olanına «mest» denilirdi. Ancak mestlerin koncu kısa yapılırdı. Hem altı kösele, hem koncu uzun olanları hudut askerleri tarafından giyildiği için onlara da «serhadlık» tâbir edilirdi.

Tomaklar bilhassa Sünbülî dervişlerinin devran esnasında giydikleri ayakkabı idi. Hattâ Sünbülî dervişine ilk tomak merasim ve tek-birle giydirilirdi. Sünbülîlerin buna rağbet etmesi, devran esnasında baldırları örtterek muhafaza etmekle beraber ökçesi olmadığı için bir yere takılmamasından ayağına basılanın canını yarmamasındandı.

TOMAKÇI (طوماچی) [San.] Tomak adı verilen âletle «tomak oyunu» oynayanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saraylılardan eli çabuk olanlara medh yerinde tomakçı denilirdi.

TOMAK OYUNU (طوماق اویونی) [San.] Tomak denilen üstü meşin, içi keçeli ve kadın saçı gibi örülmüş «tura» nev'inden âletle oynanan oyunun adıdır. «Cirit oyunu» nu atlılar, «tomak oyunu» nu ise yayalar oynarlardı.

Tomak oyunu altışar kişilik iki takım tarafından oynanırdı. Her takımın birer tomağı vardı. Oyun cirit gibi karşı taraftakilere vurmaktan ve bir takımın öteki takımı pes deditmek kadar hırpalamaktan ibaretti. Tomak hasmın arkasına vurulurdu. Bu sebeple hamle edenlere karşı öteki taraftakiler kollarını verirler ve bu suretle hasmın vurmasına meydan bırakmazlardı. Cirit gibi, şimdiki futbol gibi bu oyunda da hareket çabukluğu göstermek, hasmın hücumlarını atlatmak gayesi güdüldü. Tomak oyunu oynayanlara «tomakçı» denilirdi.

Tomak oyunu saraylılar tarafından da oynanırdı. Padişahların huzurunda oynanan oyunlardan biri de bu tomak oyunu idi. Saraydaki tomak oyunlarına Silâhdarın Başçavuşa verdiği işaretle başlanır, Çavuşbaşının «çek» deyişiyle sona ererdi. Oyunun sonunda oyunculara «atiyye» dağıtılırdı.

TOMAR (طومار) [İda.] Dürülüp bükülmüş kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî» de «Toplu uzun şey, kâğıt tomarı» şeklinde izah olunmuştur. «Kamus-ı Osmanî» de

tomarın da bu mânaya geldiği ve mânalarında gizlemek hükmü mündemiç (içine saklanan) bulunduğu da yazılıdır. «Sanat Ansiklopedisi» nde (Tomar Maddesi) izahı şöyledir:

«Vaktiyle parşömen gibi derilerin uzun ve ensizce kesilerek üzerine yazı yazılıp yuvarlanarak toplanan şey. Böyle üstüvane şeklinde sarılmış kâğıtlara ve yazılara tomar ve kumaşlara top tâbir olunur. Boru gibi içi boş olan ve yazı kalemleri ve kalemtraş koymağa mahsus olan madeni veya üstü nakışlı ve lâklı tahta ve mukavva kutulara tomar divit veya kubur denilir ki bunların sanat eserlerinden addolunacak kadar güzelleri vardır.»

Eskiden resmî dairelerde günlük kâğıtlar bir «tomar», her ayın tomarları bir «Torba» ve her yılın torbaları bir «sandık» teşkil eder ve o suretle muhafaza edilirdi. Torbaların fazlalığı halinde sandıklar çoğalırdı.

*Tayyoldu simat-ı bezm-i rindan
Tomar-ı safağı dürdü devran
Riyazi*

TOMBAZ (طومباز) [Bah.] Nehirlerde nakliyyatta ve köprü dubası yerinde kullanılır altları düz bir nevi 'kayık' adıdır.

TOMRUK (طومروک) [İda.] Mutlak idarelerde kullanılan işkence âletlerinden birinin adıdır. «Kamus» da «Eski zamanlarda mücrimlerin ayaklarına geçirilen kütük» suretinde tarif edilmiştir. Vaktiyle hükümet konaklarının cümle kapıları arkasında duran tomruk dört beş metre uzunluğunda, kırk elli santim kütünde ağaç bir kütükten ibaretti. Boylu boyuna ortasından ayrılmış olan bu kütüğün bir başı açılır, kapanır vida ile tutturulduğu gibi kilitlenmeğe elverişli surette yapılırdı. Büyük küçüklü sekiz on çift ayak yeri açılırdı. Kaçmaları ihtimali olan mücrimlerin o ağaçtaki deliklerden hangisi baldırına uyar sa ayakları oraya sokulup kilitlenirdi. Tomruğa vurulanların yatması, kalkması, uyuması, abdest bozması hep tomrukta geçerdi. Tomruğun daha fecii olan bir nev'i de vardı O türlü tomruklarda ağaç yalnız ayağı değil bütün vücudu sığacak şekilde oyuktu. Bu tomruğa vurulan suçlunun yalnız başı dışarda kalırdı. Suçunu söyleyinceye kadar bu vaziyette kalır, bu ölüm cenderesinden ancak itirafta bulunmakla yakayı kurtarabilirdi. Tomruğa vurulanlardan suçlarını söyliyener olduğu gibi kendisine isnat olunan suçun faili olmadığı halde kurtulmak için itirafta bulunanlar ve o tazyik âletinin içinde can verenler de vardı.

Mürür-ı zamanla bu işkence âleti, işkence yerine alem olmuş, tevkifhaneye «Tomruk» adı verilmiştir.

Tomruklarda türlü türlü işkencelerle cürmü söyletilenler «zindan» denilen hapishaneyeye konulurlardı.

İstanbul'da Bâb-ı Âli'nin (şimdiki vilâyet hükümet konağı) karşısında jandarmanın işgali altında bulunan binaya «Tomruk Dairesi» denilirdi. Tanzimat'tan evvel «Çavuşbaşılık», sonradan «Deavî Nezareti» Bab-ı Âli'de vazife gördüğü sırada burası tevkifhane idi.

Tomruk dairesinin başındaki memura «Tomruk ağası» denilirdi.

§ [San.] Büyük ağaç kütüklerine de «Tomruk» denir,

TOMRUK AĞASI (طومروک آغاسی) [İda.] Eskiden tevkifhane müdürlüğü yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstanbul'da «tomruk» adıyla tevkifhaneler bulunduğu gibi «zindan» adını taşıyan hapishaneler de vardı. «Bab-ı Âli» nin (şimdiki vilâyet hükümet konağı) karşısında jandarmanın işgali altında bulunan bina «Tomruk Dairesi» idi. «Çavuşbaşılık» sonraları «Deavî Nezareti» Bab-ı Âli'de vazife gördüğü sıralarda işbu Tomruk dairesi Bab-ı Âli'nin tevkifhanesi idi. Hapishane; Sultanahmet'teki binaya kaldırıldığı tarihe kadar Çavuşbaşının hükmü ve İstanbul ağalarının nezareti altında idi. Zindan işleri «Subaşı» lara ait olup «Asebaşı» lar da muhafaza ile mükelleftiler.

Tomruklar çok eski olduğuna halde Tomruk ağalığı unvanının ihdası yenidir. Yeniçeri Ocağının kaldırılması üzerine Hicrî 1241 (1825) bu vazife ile mükellef olan Muhzır ağalığı unvanı Tomruk ağalığı'na tahvil olmuştur.

Tomruk ağalığı Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

TOMRUĞA VURMAK (طومروغ وورماق) [İda.] Suçluları söyletmek için tomruk denilen işkence âletine konulma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Büyük ağaç kütüğünden yapılan tomruğa suçluların suçlarına göre ayakları geçirildiği gibi yalnız başları dışarda kalmak üzere bütün vücutları da geçirilirdi. (Bak: Tomruk).

TOMRUK DAİRESİ (طومروک دائرهسى) [İda.] Tevkifhane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Suçluları söyletmek için «tomruk» denilen işkence âleti kullanıldığı için bu adı almıştı. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır. (Bak: Tomruk).

TONÇ (طونچ) [Ok.] «Çile» nin ik başına verilen addır. İpeklerin tonca bağlandığı kısma «Tonç düğümü» denilirdi.

TONÇ DÜĞÜMÜ (طونج دوغومی) [Ok.] «Çi-
le» nin iki başındaki tonçların bağlanmaların-
dan meydana gelen düğüme verilen addır.

TOPA BAĞLAMAK (طوبه باغلامق) [Ida.]
Eski zamanlarda büyük cinayet işleyenlerin to-
pa bağlanıp ateş verilmek suretiyle idamları
hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TOP ALTI (طوب آلتی) [Ask.] Kalenin önün-
deki açıklık ve meydana verilen addır.

TOP ARABACIBAŞI (طوب عربی باشی) [Ask.]
Eskiden toplarla levazımını bir yerden bir yere
taşıyan teşekkülün başına verilen addır. Teşek-
küle «Top arabacı ocağı» denilirdi.

TOP ARABACI OCAĞI (طوب عربی اوجاکی) [Ask.]
Eskiden top arabacı teşekkülü hakkında
kullanılır bir tâbirdir. Toplarla levazımı bu o-
caklılar tarafından nakledilirdi. Zâbitleri bulun-
duğu gibi başlarına «Top arabacı başı» deni-
lirdi. Top arabacı efradı acemi oğlanları ara-
sından «yarar ve tuvana olup hizmete kaadir
olanlar» seçilirdi.

TOP ATMAK (طوب آتنق) [Hal.] İflâs etmek,
fakir düşmek, sınıfta kalmak yerlerinde kulla-
nılır bir tâbirdir.

TOPÇU BAŞI (طوبچی باشی) [Ask.] Kapı kulu
ocaklarından Topçu ocağı'nın başına verilen un-
vandır. Topçubaşılık son zamanlardaki «Top-
hane Müşirliği» demek ise de eskiden topçu-
başılar Osmanlı İmparatorluğu dahilinde bulu-
nan umum topçu ve sanayi askerlerinin kuman-
dalığını ifa etmek ve İstanbul'daki anbarlar-
dan başka kalelerdeki anbar ve cephanelerin
dahi muhteviyatını kaydettirerek noksanlarını
ikmal ettirmek vazifeleri ile de mükellef olduk-
larından vazife ve salâhiyetleri Tophane Mü-
şirliğinden de daha geniş demektir.

Topçubaşılığın hangi tarihte ihdas olun-
duğuna dair tarihlerde bir kayıt ve sarahat
yoktur. Ancak Fatih Kanunnamesi'nde topçu-
başılıktan bahsölündüğüne göre pek eski bir
vazife olduğu ve topun Osmanlılarda kullanıl-
mağa başlamasıyla beraber bu vazifenin de
ihdas edilmiş bulunduğu anlaşılıyor.

Topçubaşılar Ağalardan sayılırlardı. Yal-
nız Ağalar arasında mevcut teşrifattaki mev-
kileri en aşağı idi.

Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 11) Ağalar
arasındaki teşrifat şöyle gösteriliyor: «Ağalar-
dan Yeniçeri ağası sair ağaların büyüğüdür.
Baş Yeniçeri ağası anın altına mir-i alem, anın
altına kapıcıbaşı, anın altına mirahur, emirahur
altına çakırcıbaşı, anın altına çaşnigirbaşı, anın

altına kapıcılar kethüdası, anın altına cebeci-
başı, anın altında topçu başı oturur.»

Topçubaşının maiyyetinde top dökmeğe
mahsus levazımın vakt ü zamaniyle kâfi dere-
cede tedarikine ve dökücülerle bu işte kulla-
nılan amelenin sanatlarında meleke ve maharet
kesbederek vazifelerini lâıyıkıyla yapmalarına
dikkat ve nezaret etmek üzere «dökümcübaşı»
adlı bir zâbit de bulunurdu.

Topçubaşı başına yeşil çuhadan «kalafat»,
arkasına uzun kollu, içi kürk kaplı kırmızı çu-
hadan «kaftan», bunların altına «centari», aya-
ğına da «sarı çizme» giyerdi.

Ayn-i Ali Efendi'nin 1018 (1609) senesinde
yazdığı «Risale-i Vazife hâran ve Meratib-i
Bendeğân-ı Âli Osman» da topçuların 1552
nefer olduğu ve senelik ulûfeleri yekûnunun
da 3953 292 akçeden ibaret bulunduğu göste-
rilmiştir.

Belediyeye ait tetkikleri ile tanınmış olan
Osman Ergin (Mecelle-i Umur-i Belediye, c.
1, s. 920-921) Topçubaşılığın askerlik işinden
başka zabıta vazifesi gördüğünü de söylemekte
ve şu tafsilatı vermektedir:

«Topçu başılık mühim ve mü'tena memu-
riyyetlerden olup vazife-i askeriyyesinden ma-
ada Tophane ve Beyoğlu ile civarının umur-ı
zabitası da Topçubaşılara tevdi' olunmuştur.

«Topçubaşılık 1284 de (Tophane Müşiri-
yeti) ünvanına tahvil olunmuş ise de zabıta
vazifesi müşirlerin uhdesinden nez'edilmeyip o
tarihten Seraskerler Yeniçeri Ağalarına kıya-
san İstanbul'un zabıta umuruna baktıkları
gibi Tophane müşiri de Galata, Beyoğlu
ve civar mahallatin asayişinden mes'ul idilir.
Hatta 1261 de İstanbul'da ilk defa olarak polis
teşkiline lüzum hissedildiği zaman polisler Top-
hane Müşiriyyetinin maiyyetine verilmiştir.

«Şayan-ı dikkattir ki bu güne kadar ci-
het-i aidiyyeti halledilememiş olan zabıta-i
Belediyyenin bidayeten polise mevdu' olduğu
o zaman sefaretlere tevdi' olunan müzekkere-i
umumiyye ile nizamnameden anlaşılmalıdır.»

Tophane Nezareti'nin teşkiline kadar Top-
çubaşılık devam etmiştir. (Bak: Tophane).

TOPÇU OCAĞI (طوبچی اوجاکی) [Ask.] Ka-
pı kulu ocağı teşekküllerinden birinin adıdır.
Top dökme ve top kullanmak üzere iki kısım-
dan mürekkeptir. Birinci Sultan Murat zama-
nında kurulan ocağa acemi ocağından efrad
alınırdı. Fatih'ten sonra daha genişletilmiş,
büyük toplar dökülmüştür. Topçu kışkılları ile
top dökümhanesi Galata suru dışında, Kılıç
Ali Paşa Camii civarında şimdi tophane denilen
yerde idi. Rihtegân-ı top denilen dökücüler

tarafından her cins top dökülürdü Topçuların
kışlası da bunun bitişiginde idi. Burası sonra-
dan yanmış ve Üçüncü Sultan Mustafa tara-
fından bir mesçid ilâvesi ile yeniden yaptırıl-
mıştı. Daha sonra da Tophaneden çıkan bir
yangın sonunda kışla tamamen, dökümhane
kısmen yandığından 1825 te İkinci Sultan Mah-
mut tarafından gene yeniden yaptırılmış, bir
de iki minareli cami inşa edilmiştir.

Topçu ocağı'nın âmiri Sertopı de denilen
Topçubaşı idi. Dökümhane de ona bağlı idi.
Ocakta topçubaşından sonra dökümcübaşı gelirdi.
Maiyyetinde bir muavin, tamirci, dökümcü, bur-
gucu, yamacı, demirci, marangoz gibi sanatkâr-
lar bulunurdu. Topları kullananlar ise tıpkı
Yeniçeri ocağı gibi Aga bölükleri ve cemaat
ortaları olmak üzere iki kısımdı. Aga bölükleri
5 tane, cemaat ortaları 71 tane idi. Her ortada
bir çorbacı, bir odabaşı ve daha küçük rütbede
diğer zâbitler bulunurdu. Ocak kethüdası, ocak
çavuşu ve kâtibi de büyük âmirlerdendi. Bun-
dan başka Tophanede sivil memurlardan olmak
üzere bir Tophane Nazırı ve Emîni vardı. Top-
hane Emîni satın alınan ve sarfedilen malze-
menin hesabını tutar, defterlerini hazırlardı.
Kendisi Tophane Nazırı'na, Tophane Nazırı ise
Tophanenin bütün muamelelerden devlete karşı
mes'uldü.

TOP GİBİ GÜRLEMEK (طوب کبی گورلهمک) [Hal.]
Mecaz yoluyla bağırıp çağırmak, müba-
lâğa etmek, övünmek yerlerinde kullanılır bir
tâbirdir.

TOPHANE (طوبخانه) [Ask.] Eskiden top ya-
pılan yere verilen addır. İstanbul'da hâlâ bu
adı taşıyan yerde top yapıldığı gibi sonradan
orada bir de Sanayi mektebi kurulmuştu. Bir
çok istihaleler geçiren bu mektep 1923 ten son-
ra Ankara'ya nakledilmiştir. Askerî Sanat Mekte-
bini bitirenler orduda «Tüfekci» adıyla kul-
lanılırlardı.

Orduların top ve silâhlarının Tophane
imalâthanesinde yapıldığını yazan Halûk Y.
Şehsuvaroğlu (XIX. asırda Tophane, Akşam
12 Temmuz 1947) bunun için şu tafsilatı da
veriyor:

«18 inci asır sonlarında III. Selim'in ısla-
hat hareketleri sırasında Tophane fabrikaları-
nın kifayeti arttırılmış, sonradan da Dolma-
bahçe'de yeni bir tüfek fabrikası kurulmuştu.

«Tophane İstanbul'un bir büyük sanayi
mahallesiydi. Meydanın deniz tarafında sıra ile
kahveler bulunur, Talimhane meydanı ismini
alan saha üzerinde de toplar dizili dururdu.

«XIX. asır başlarına ait bir Bostancıbaşı
defteri Tophane kıyılarının manzarasını şu su-

retle tesbit etmektedir: (Kılıçalıpaşa cami-i
şerifi kurbünde Hatab meydana, Tophane-i
Amire iskelesi kurbünde serapa kahve dükkân-
ları, maydan-ı mezburda Cennetmekân Sul-
tan Ahmet Han ve Sultan Mahmut Han Çeşmesi,
Tophane-i Amire pişgâhı talim meydanı ve
serapa topla, kurbünde Top arabacıları kışlası
Çavuşbaşı iskelesi, Süleyman, Alemdar kulla-
rının kahvesi, Softa limanı nam mahaldir. Ba-
lıkçılar taifesi iskân olunduğu odalar, terziler
ve Yığıtbaşı Abdurrahman ağa kullarının yalı, Arif
Ağa kulları kayıkhanesi...)

«Bu meydanda III. Selim Topçubaşı ile
kalemi için bir küçük bina inşa ettirmişti. Son-
radan bu bina esasından yıktırılarak yerine II.
Mahmut tarafından 1826 da cephe duvarları
musanna' mermerlerle süslü olan büyük mermer
sütun bulunuyordu. Bu sütunlar Şehzadebaşın-
daki Yeniçeri kışlasının cadde üzerinde bul-
unan ve (Kırkdört) ismiyle anılan büyük, meş-
hur kapısından sökülüp getirilmişti. II. Mah-
mut yeniçerilere karşı olan topçu askerine bu
sütunların bir hatıra olarak dikilmesini istemişti.

«Topçubaşı resmî ikametgâhı olan bu bina
ikinci defa tamir gördüğü vakit mermer sü-
tunla heybetli bir manzara alan kapının üstün-
deki kitabede:

*Bu babın sakf-ı balâsında ki kasrın edüp tecdit
Dedi ihsan kıldım anı Topçubaşı Nu'man'a*

beyti okunuyordu.

«Uzun seneler bu sütunlar topçuların bir
iftihar nişanesi olarak yerlerinde kaldı. 1839
da bu bina yanındaki arsa üzerinde bir topçu
mektebi inşasına başlandı. Birçok paralar sar-
fıyla temel duvarları meydana çıkan bina son-
radan bazı sebeplerle terkölunarak yeri dol-
duruldu ve bahçe haline getirildi.

«II. Mahmut zamanında Topçubaşı binası
olan bu daire sonradan (Müşiriyyet dairesi)
ismini aldı ve 1864 yılında ikinci katta kalem
odaları yanındaki kahve ocağı bacasının tutuş-
masıyla çıkan yangında binanın iç ve ahşap
kısmılarıyla tamamıyla yandı. Bunun üzerine yan-
an bina arsasıyla yapılamayan topçu mektebi
arsası üzerine yeni ve kârgir büyük bir bina
kuruldu.

«Eski müşiriyyet dairesi ile mühimmat
anbarları arasında bulunan ahşap binalar yık-
tırıldı. Bu binalar eski asırlardan kalmış yapı-
lardı. Kerestelerin bir kısmı yeni binada kul-
lanılıp, büyük kısmı da kireç ve tuğla parası
karşılığı olmak üzere satıldı.

«Aynı zamanda da yeni binanın önüne
rastlayacak olan birtakım intizamsız tahta dükkân-

kânlar da tamamen kaldırılarak meydan açıldı. Yalnız binanın alt kısmında kârgir bazı dükkân kısımları bırakıldı.

İstanbul'da uzun müddet bulunmuş bir İngiliz elçisinin 1862 de basılı eserinde verdiği malûmata nazaran Tophane'deki top dökümhanesi de şu vaziyetteydi: Top dökümhanesi Tophane'de muhteşem bir binadır. Sultan Süleyman zamanından kalmadır. İki furunu vardır. Yirmi dört bin pundluktur. Senede her kâhrede üçyüz top yapılır. Topların son imâl safhası yirmi beş beygir kuvvetinde bir buhar makinesiyle yapılmaktadır. Stok olarak bulunan top-
ların sayısı 1848 tarihinde bin iki yüz idi. Şimdi bir hayli artmış olması muhtemeldir.

«Aynı muharrir Dolmabahçe silâhhanesi için de şu malûmatı vermektedir: «Dolmabahçe'deki silâh fabrikasında senede otuzbin misket yapılıyor. Üçyüz işçi çalıştırılmaktadır. Elli beygir kuvvetinde bir buhar makinesi İngiliz mütehassısların nezareti altında iş görür.»

Tophane'de «Topçubaşı»nın maiyyetinde top döküme mahsus levazımın vakt ü zamanıyla kâfi derecede tedarikine ve dökücülerle bu işde kullanılan amelenin sanatlarında meke ve maharet keşbederek vazifelerini lâ-yıkıyla yapmalarına dikkat ve nezaret etmek üzere «dökücübaşı» adlı bir zabıt de bulunurdu

Top döküleceği gün Topçubaşı tarafından Sadrazam, Şeyhülislâm, Kazaskerlerle vezirlere ziyafet verilir ve dökücülerle sair işçiler de bu ziyafette bulundurulurdu. Dâvetliler gelince dökücü ustalarla ameleden kırk ve vezirlerle şeyhlerden de keza kırk kişi ayrılarak dökümhanede bırakılıp diğerleri «Tunç deryası aktığı vakit nazarı sevmey» denilerek dışarı çıkarılır ve dökümhane içinde kalan vezirlerle şeyhler sofalar üzerinde oturup (lâ havle velâ kuvvet) evradına müdavemet eyledikleri ve ustalar küreklerle ocakta eriyen mâdenen ibaret olan tunç deryasına icâbi kadar kalay attıkları esnada «dökücübaşı» bazı bulunanlara hitapla «Sultanım din-i mübin aşkına zekât ve sadakanızdan altın, kurşun ne olursa olsun şu tunç deryasına para bırakınız» demesi üzerine Sadrazam ve hazinedar ve sair vezirler ıtraflarından birkaç kese altın dökücübaşıya teslim olunur, o da «Bismillâh» diyerek paraları tunç deryasına atardı. Sonra erimiş olan mâden hazırlanan kalıplara dökülürdü.

Top döküldüğü gün yetmiş kişiye hil'at giydirilmesi ve birçok kimselere de terakkiler verilmesi usulü-ndi.

TOPHANE İ ÂMİRE (طوپخانه عامره) [Ask.] Eskiden top yapılan yere verilen addır. «Top-

hane» şeklinde de kullanılan bu yer sonradan topçuluğa müteallik işlerle meşgul olan «Tophane Müşirliği» dairesi ittihaz edilmişti (Bak: tophane).

TOPHANE KASRI (طوپخانه قصری) [Mim.] İstanbul'da Tophane'de deniz kıyısındaki kasrın adıdır. Bulunduğu yere nisbetle bu adı almıştır. Kasır, Sultan Mecid'in sık sık ziyaret ettiği binalardan biri olduğu gibi tarihi ziyaretlere ve toplantılara da sahne olmuştur.

1892 senesindeki Yunan sulhü İstanbul'daki büyük devletler sefirleriyle bu kasırda imzalanmıştı. 1901 yılında da Islahat-ı Maliye komisyonu bu kasırda toplanmıştı. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra ve Sultan Reşat zamanında Sırb Kralı Petro Kara Yorgeviç'in İstanbul'a gelişinde Nusretiye Camiinde yapılan selâmlık resmini bu kasırdan seyretmişti. Tophane kasrı mütarekede İngiliz bahriyesi tarafından işgal edilmişti. Lozan sulhünden sonra bu kasır Boğazlar Komisyonu'nun çalışmalarına tahsis olunmuştur.

TOPHANE MÜŞİRİ (طوپخانه مشیری) [Ask.] Top, tüfek, kurşun gibi harb levazımı işleriyle alâkalı müesseselerin (kurumların) başında bulunan memura verilen addır. Bugünkü tâbirle Mareşallık demek olan Tophane Müşirliği Hicri 1248, M. 1832 yılında Topçubaşılığın yerini almasıyla meydana gelmiştir. Topçubaşılar Osmanlı İmparatorluğu dahilinde bulunan umum topçu ve sanayi askerlerinin kumandanlığını yaptıkları gibi İstanbul'daki Askeri levazıma ait ambarlardan başka kalelerdeki ambar ve cephanelerin muhteviyatı ile de meşgul olurlar ve askerlik vazifesi ile beraber Tophane ve Beyoğlu ile civarının da zabıta işlerine bakarlardı.

Tophane Müşirliği kurulurken Seraskerler Yeniçeri ağalarına kıyasen İstanbul'un zabıta işlerine baktıkları gibi Tophane Müşirleri de Galata, Beyoğlu ve civar mahallelerin asayişinden mes'ul idiler. 1'61 (1845) de ilk defa olarak polis teşkilâtı yapılırken polisler Tophane Müşirinin maiyyetine verilmişlerdi. Sonradan Zaptiye Nezareti kurulunca zabıta işleri Tophane Müşirliğinden alınarak Tophane Müşirliği yalnız askerlik harb levazımı ve bunlarla alâkalı işlere bakmakla vazifelendirilmişlerdi.

Tophane Müşiri aynı zamanda meclis-i vükelâya (vekiler heyeti) dahil olduğu gibi son Tophane Müşiri Zeki Paşa askerî mekteplerin nazırlığını da yaptığı için Tophane Müşirliği devlet teşkilâtında çok mühim bir mevki işgal ediyordu.

(Tophane-i Âmire) adıyla de anılan Tophane Müşirliği Hicri 1326 M. 1323 senesine mahsus Umumi Salname'deki (sahife 348-366) teşkilât kadrosu şöyle idi: 1 — Bir reis 14 âzadan mürrekkep Harbiyye dairesi. 2 — Bir reis 10 âzadan mürrekkep Tecrübe dairesi. 3 — Bir reis 11 âzadan mürrekkep Divan-ı harb dairesi. 4 — Bir reis 3 âzadan mürrekkep Ebniye komisyonu. 5 — Bir reis 1 âzadan mürrekkep Sevk komisyonu. 6 — bir reis 4 âzadan mürrekkep Mübayaat-ı müstacele komisyonu. 7 — Mühendishane-i berri-i hümayun (Askeri mühendis mektebi). 8 — Birinci, İkinci Sanayi alayı. 9 — Tophane-i Âmire muzikası. 10 — Seyyar Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı Topçu alayları. 11 — İstihkâm alayı. 12 — (Bahri siyah (Karadeniz) boğazı topçu alayı. 13 — Bahr-i sefit (Akdeniz) boğazı Topçu birinci, ikinci alayları. 14 — Bolayır istihkâmı Topçu alayı. 15 — Bahr-ı sefit kılası (kaleleri) birinci, ikinci Topçu alayları. 16 — Gümüşsuyu hastanesi. 17 — Zeytinburnu hastanesi. 18 — Liman-ı kebir hastanesi. 19 — Kale-i Sultaniyye (Çanakkale) hastanesi. 20 — Muhasebe kalemi. 21 — Vezne kalemi. 22 — Mektubî kalemi. 23 — Harbiyye dairesi kalemi. 24 — Tecrübe dairesi kalemi. 25 — Yoklama kalemi. 26 — Ruznamçe kalemi. 27 — Jurnal kalemi. 28 — Evrak kalemi. 30 — Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci daire-i hisabiye kalemi. 31 — Ebniye komisyonu. 32 — Sevk komisyonu. 33 — Gazhane-i Âmire dairesi.

Tophane Müşirliği 1324 (1908) Temmuz İnkılâbından sonra (İmalât-ı Harbiyye Müdiriyyet-i Umumiyyesi) adını almıştır.

TOP KANDİL (طوب قندیل) [San.] Camilerdeki asma kandillerin kubbe ortasına asılanlarına verilen addır. Camiin tam ortasına rashiyan topkandil camideki kandil kümelerinin en büyüğüne teşkil ederdi. Bazılarının itikadına göre Ayasofya Camiinin ortasındaki topkandilin altında kırk sabah namazı kılanın dileği kabul olduğundan bu maksatla erkenden gelip orada namaz kılanlar görülürdü.

TOPKAPI SARAYI (طوب قابی سراي) [Mim.] Baha biçilmez bir müze haline konulmuş olan Sultanahmet'deki sarayın eski adıdır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra Bayezit meydanında şimdi Üniversite olan yerdeki sarayı yaptırdığı gibi bir müddet sonra da Sarayburnu'ndaki Topkapı Sarayı'nı yaptırmış, evvelki eski, sonraki yeni olduğu için birincisine «Eskisaray», ikincisine de «Yenisaray» denilmiştir. Yapılışı 1478 yılında sona eren Topkapı

Sarayının etrafına bir çok kuleler ve kapılarla mücehhez mazgalı kalın duvarlar, her Padişah lüzum ve ihtiyaca göre ilâveler yaptırdığı gibi ilk yapılan ve ahşap olan kısımlar da zaman zaman çıkan yangınlarla yanmış ve yeniden yapılmıştır. Topkapı Sarayı 1871 yılına kadar çevre sur ile çevrili idi. Kara surları Sirkeci istasyonu münasebetiyle yıktırılmıştır.

Topkapı Sarayı hakkında pek çok yazılar yazılmış. saray sanat ve tarih noktasından tetkiklere mevzu teşkil etmiştir. Tetkiklerin başlıcalarından birini son Vak'anüvis Abdürrahman Şeref Efendi'nin «Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası» (cilt 1-2) çıkan yazı silsilesi teşkil eder. «Sanat ansiklopedisi»nde (Topkapı Sarayı Müzesi Maddesi) Topkapı Sarayı hakkında kıymetli malûmat verildiği gibi pek güzel resimler de konulmuştur.

Tarihi tetkikleri ile tapınmış olan (Reşat Ekrem Koçu) da (Aylık Ansiklopedi'de, numara 34) de istifadeli bir hülâsa meydana getirmiştir. «İstanbul Ansiklopedisi» sahibinin bu kıymetli yazısından, hakkında fikir edinilebilecek, parçalar aşağıya konulmuştur:

«Bugün, içinde baha biçilmez, eşsiz kıymette sanat hazineleri bulunan bir müze olan Topkapı Sarayı, dünyanın en önemli saraylarından biri olup, İstanbul'un Sarayburnu denilen en güzel bir yerinde, kasırlar, köşkler, daireler, camiler, kütüphaneler, mutfaklar, bahçeler, avlular, bostanlar ve ahırlardan mürrekkep muazzam bir yapı mecmuasıdır. Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu bu saray, her devirde bir çok ilâveler görmüş, en son binası olan bir köşk de, Abdülmecit tarafından inşa ettirilmiştir. Topkapı Sarayı deniz ve kara taraflarından bir surla çevrilmiştir. Osmanlı hanedanı teğri-fatındaki resmî adı da «Saray-ı cedid-i Âmire = Yeni saray»dır.

«Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldığında, ilk sarayını Bayezit'de bugünkü Üniversite binasının yerinde yaptırmıştı. Fakat bir müddet sonra şehrin en güzel bir köşesi olan Sarayburnu'na 1474-1478 senelerinde yeni sarayı yaptırmıştır. Bu suretle Bayezit'teki saraya da «Eskisaray» denmeğe bağlanmıştır.

«1720 da Patrona ihtilâlinin tahta çıkarıldığı Birinci Mahmut, ihtilâl zorbalarını tepeliyerek hükümet kudretini ele alınca, ilk işi ihtilâlin tahrip ettiği Lâle devri mamurelerini yeniden ihya etmek olmuştur. İstanbul'un muhtelif yerlerinde birtakım kasırlar, muhteşem çeşmeler yaptırırken, Yenisarayda da, tam Sarayburnu'nda, deniz kenarında, Harem ve Salacak'a bakan muhteşem bir ahşap saray yaptırmıştı.

«Yenisarayı çevirmekte bulunan deniz surunun bu noktasında kuleli bir kapı vardı; önünde toprak dururdu. İstanbul'a gelen gemiler sarayı top atarak selâmladıklarından bu kapı önünde de karşılık selâm topu atılır ve bu kapıya «Topkapı» denilirdi. (Asıl büyük Topkapısının şehrin kara surlarında, Edirnekapısı'yla Mevlânepapısı arasında olduğunu unutmamalıdır). Birinci Mahmut'un büyük ahşap sarayı da bundan dolayı Topkapı Sarayı adını aldı ve kısa bir zaman sonra halk ağzında Yeni saray'a «Topkapı Sarayı» denile geldi. Asıl Topkapı Sarayı 1862 de yandı, fakat adı kaldı.

«Topkapı Sarayı vaktiyle beş avlu ve bir de bunları çerçeveliyen sahadan mürekkepti. Bugünkü durumuna göre sarayın dört kısma ayrılarak ele alınması daha yerinde olacaktır: I - Sarayın dış kısmı: yani birinci avlu ile saray içi bahası. Birinci avlu (birinci yeri); bu Bab-ı hümayun'dan Ortakapı'ya kadar olan meydana Saray içi; bu meydana sağında Çizme-kapı'dan ve solunda Kozbekçiler kapısı'ndan başlayarak sarayı çerçeveliyen köşkler, bahçeler ve diğer binalarla müstemilâtının bulunduğu saha. II - İkinci avlu; Ortakapı'dan Akağalar kapısı'na kadar olan kısım. III - Üçüncü avlu (Enderun); Akağalar kapısı'ndan sarayın dördüncü kapısına kadar olan saha. IV - Harem dairesi.»

Değerli müdekkik surlar ve kapılar hakkında izahat verdikten sonra köşklere geçiyor ve şu tafsilâtı veriyor:

«Alayköşkü: Soğukçeşme kapısından girince solda, sarayın kara surunun Bâb-ı âli kapısındaki köşesi üzerinde mermer bir köşktür. Bugünkü yapısı İkinci Mahmud devrine aittir. Pencerelelerinin üzerindeki yedi âyetlik tarih kitabesinden Hicrî 1225 (1810) da yapıldığı öğreniliyor. Alayköşkü, İstanbul tarihinde, Topkapı Sarayı'nın adı en çok geçen yapılarından biridir. Eski şeklinin nasıl olduğu malûm değildir. Seferler, zaferler ve saray düğünleri münasebetiyle yapılan büyük ordu-esnaf alaylarını Padişahlar bu kasrın penceresinden seyrederdiler. İhtilâllerde de Padişahların, ayak divanına burada da davet edildiği vakidir. Padişah Alay köşkünün penceresine çıkar, ihtilâle önayak olanlar da bizzat hükümdara hitabederek ona, vezirlerinden ve yakınlarından şikâyetle bulunur, ekaeriya da Padişah'tan, bir çok kimselerin başları istenirdi.

«Çinili köşk: Yukarıki binayı az geçtikten sonra sol koldaki köşktür. Türk yapı sanatının şaheserlerinden. Kapının üzerindeki mozayik çini kitabesinde inşasının Hicrî 877 Miladî 1472) de bittiği gösterilmiştir. Sarayın

Fatih devrinden kalma en eski binalarından biridir. Sırça köşk adıyla da anılır.

«Çinili köşkün karşısında bulunan arkeoloji binasının yerinde de eskiden Üçüncü Mehmet köşkü, Kummeydanı ve Mimarbaşıyla Şehremini yeri vardı. Surre alayları Üçüncü Mehmet Köşkü önünde yapıldı. Padişahlar Surre-i hümayunu bu köşkten uğurlarlardı.

«Sepeteiler köşkü: Deniz kenarından, deniz surunun üzerindedir. Yeni sarayın en güzel kasırlarından biri olup üst katında boydan boya uzanan balkonunun Boğaz ve limana nezareti meşhurdur. Cihet-i askeriyeye verilmiş ve bu münasebetle içi tamamiyle değişmiştir.

«Yalı köşkü: Sarayburnu yanında yeni sarayın çok zengin hatıralara sahip bir köşküydü. Bostancıbaşı dairesi ve Hasekiler koğuşu da yalı köşkü civarındaydı. Padişahlar deniz tenezzühlerine çıkacakları zaman saltanat kayığına buradan binerlerdi. Kapitan paşalar sefere çıkarken hükümdara bu köşkte veda eder, sefer dönüşünde de burada kabul olunurlardı. Bir bodrum katı üzerinde etrafı revaklı ve geniş saçaklı harikulâde zarif bir köşktü. Serdâb köşküyle beraber tanzimat ricalinden Keçecizade Fuat Paşa sadaretinde, galiba tamiir masraflarından kurtulmak üzere yıktırılmıştır.

«Yeni köşk: Fatih'ten sonra oğlu İkinci Bayezit'in yaptırdığı ikinci binadır ki Yalıköşkü yakınlarındaydı.

«Topkapı Sarayı: Sarayburnu'nda deniz kenarında; Boğaziçi'ne Üsküdar'dan Kadıköy ve Moda'ya, Marmara'ya nezareti olan bir büyük ahşap saraydı ki bütün Yenisaray'a adını vermiştir. İlk yaptıran Üçüncü Ahmet ve tevsî eden birinci Mahmut'tur. Bir Sirkâtibi'nin hatıra defterinden öğreniliyor ki, arkasında bir büyük lâle bahçesi vardı. Geceleri çiçek tarlalarının arasına billur kandiller konulur, kandillerin ışığı billûr menşurlarla çiçeklere aksettirilirdi, pek muhteşem çerâgan safaları tertip olunurdu. Hayli harap olan bu ahşap sarayı Üçüncü Selim yeniden yaptırmayı düşünmüştü de fırsat bulamamış, nihayet Hicrî 1233 (Miladî 1817 de İkinci Mahmut yenilemişti. 1862 de bir yangında mahvoldu.

«Serdâb Köşkü: Topkapı Sarayı'nın arkasında, Üçüncü Selim tarafından anası için yaptırılmış gayet güzel bir kasırdır. Bir adı da Şevkiye kasrıdır. Selimiye ve adaları bir panorama halinde görürdü. Balgamî taştan yapılmış bir bedia olup iç duvarları aynalarla kaplı ve aralarına çiçek saksıları yerleştirilmiş olup saksılardan şelâlecikler halinde sular döküldüğü nakledilir. Bakımsız kalmış, haraba yüz tutmuş,

Yalıköşkü ile beraber Fuat Paşa sadaretinde yıktırılmıştır.

«Mermerköşk: Birinci Selim tarafından bilhassa iç süslerine çok ehemmiyet verilerek yaptırılmış bir bina idi.

«İshakiye kasrı: Abdülâziz zamanında yaptırılmış küçük fakat zarif bir köşktür.

«İncili köşk: Yenisaray'ın deniz kenarında bir binasıydı. Üçüncü Murat zamanında Sinan Paşa tarafından Yeni Camii'nin mimarı Davut Ağa'ya yaptırılmıştı. Sinanpaşa kasrı diye de anılır. Bugün ancak temelleri kalmıştır.

«Besirâğa camii ve hamamı: Hasahır kapısını geçince görülen bu cami', husûsî mimarî bir güzelliği olup Hacı Beşir Ağa hayratıdır. Hamamı yıkılmıştır.

«Kubbealtı: İkinci avlunun en mühim yapısıdır. Dünyanın en mühim imparatorluklarından birinin yüzyıllarca idare edildiği bir devlet dairesidir. Merkezî bir mutlakîyet-i mutlaka rejiminde hükümdarın sousuz salâhiyyetle vekili olan Sadrazam'ın riyasetinde Divan denilen nazırlar heyetinin toplandığı yerdir.

«İç hazine: Kubbealtı'nın yanındadır. Onbesinci yüzyıl yapısıdır. İç hazine, imparatorluğun, her türlü masrafları çıktıktan sonra fazla gelirinin konulduğu bir ihtiyat hazinesidir. Lüzumunda fevkalâde harp masrafları buradan karşılanırdı. Bazan da vergi tahsilâtı yapılmaya kadar. Sadrazam'la Defterdar müsterek bir senetle bu hazineden istikrazde hulûrlardı. Üstü iki sıra üzerine sekiz kubbeyle örtülmüş müstatil şeklinde bir binadır. Bunlar ortada, dört köşe, üç adet büyük fil ayağına istinat ettirilmiş. İçinde, pencereler önünde üzerleri demir kapaklı taştan ovulmuş iki metre küp büyüklüğünde sarnıç gibi yerler para naklâtına mahsus. Bugün Topkapı müzesi'nin silâh müzesi olan iç haz'inde eşsiz bir koleksiyon bulunmaktadır.

«Arz odası: Bah-üs-sade'yi geçince, gayet zarif müstakil bir oda ile karşı karşıya gelir. Müstatil şeklinde, etrafı firdolayı revaklarla çevrilmiş ve gayet geniş saçaklı. klâsik Türk mimarisinin nefislerinden olan bu köşkün adı Arz odası'dır. İkisi Babüsseade'ye, biri de arkaya açılan üç kapısı vardır. Babüsseade'den gelirken Arz odasına düzayak girildiği halde arka kapısından üçüncü avluya bir çift merdivenle inilir.

«Arz odası, Padişahların Sadrazamı, devlet erkânını ve cenebi elçileri huzuruna resmen kabul ettiği yerdir. Arz odası'nın ön cephesinde gayet güzel çini panolar ve onaltıncı yüzyıldan kalma çok güzel bir çeşme vardır.

Çeşmenin yanındaki kapının üstündeki Besmele-i Şerif Üçüncü Ahmet'in, direktteki bir «Habib-ullah ve Ni'm-el-vekil» yazısı da İkinci Mahmut'un el yazılarından. Sağ taraftaki kapının önünde, yerde yuvarlak bir kırmızı porfil görülür. 1808 hükümet darbesinde, Alemdar Mustafa Paşa sarayı bastığında Sultan Mustafa'lılar tarafından şehit edilen Üçüncü Selim'in na'sı bu taşın üstüne bırakılmıştı.

«Arz odasının içi ufak bir salondan ibarettir. Bah-üs-sade tarafından girildiğine göre karşı sol köşede geniş bir sedirden ibaret üzeri kubbeli bir sedir vardır. Kubbesinin içindeki tarih manzumesinden 1595 yılında yapıldığı anlaşılıyor Üçüncü Mehmet'in zamanına rastlar. Bu tahtın döşemesi ve odanın perdeleri eskiden, inciler ve zümrütlerle işlenmiş gayet ağır serâser denilen, ipeklidendi İmparatorluğun bütün azamet ve haşmeti bu odada tefsif edilmişti. Arz odası 1856 da yanmış, yalnız taht ile tunç dökme ocak kurtarılabilmisti ki aynı yangında Akağalar dairesiyle Enderun'u hümayun mektehi de harap olmuştu. Arz odasının içinde bir de çeşme vardır. Hükümdarın huzuruna kabul ettiği devlet adamlarıyla mahrem görüştüğü zaman dışardan dinlenilmemesi için bu çeşmenin açıldığı ve içindeki konuşmanın su sesine boğulduğu rivayet edilir.

«Üçüncü Ahmet kütüphanesi: Arz odasının kapısından çıkınca karşıya gelen binadır. Tekmil beyaz mermerden, üzeri kubbeyle örtülü, haşlı başına, Türk yapı sanatının şah eserlerinden bir bediadir. Üzerindeki Arapça kitabesi 1719 da yapıldığını göstermektedir. Bu kütüphanenin verinde, eskiden de Mimar Sinan yapısı bir şah eser bina varmış. İkinci Selim tarafından yaptırılan ve Pavozköşkü diye anılagelmiş olan bu nefise hemedense yıktırılmış ve yerine bu kütüphane inşa edilmiştir.

«Akağalar camii: Eskiden Enderun-ı hümayun ağalarının namaz kıldıkları ma'bettir. Sarayın en büyük camiidir. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması kararı bu cami'de verildiğinden, mimarî kıymetinin yanında tarihi hatırası da mühimdir. Fatih devrinden kalmış bir yerdir. İki on yedinci yüz yılın en nefis çinileriyle tezyin edilmiştir. Bugün Topkapı sarayı kütüphanesi ve mütalâa salonu haline konulmuştur. Bu her iki kütüphanede yirmi beş bin cilt vardır, yazma, minyatür, ciltlerle nefis eser bulunmaktadır.

«Fatih Köşkü: (Hazine): Sarayburnu'nun en hâkim noktasına Türk mimarlarının büyük bir maharetle kurdukları bu bina mimarimizde, bir ihtigam nümunesidir. Hele Marmara ve Bo-

gaz'a bakan eyvânı, (hayatı) Fatih'in cidden yüksek ve ince zevkini temsil edecek kudrettedir. Bu iki bina, yine hazine eşyasının teşhir yeri olacaktır.

«Sofa köşkü: Mustafapaşa köşkü de denilir İlk yapısının hangi devre ait olduğu bilinmiyor. 1804 de Üçüncü Ahmet tarafından yeniden yaptırılıncasına tamir ettirilmiş, bir esaslı tamir de 1752 de Birinci Mahmut zamanında görmüştür. Mustafapaşa köşkü denilmesine sebep, 1752 tamirine Sadrazam Mirahur Mustafa Paşa'nın nezaret etmiş olmasıdır. 1710 da Rusya çarı Büyük Petro'ya karşı harp ilânı kararı bu köşte verilmişti Türk rokocosunun en zarif örneklerinden biri olan bu köşkün dahilî tezyinatı da pek lâtiftir. Duvarlarına Hâkânı Mehmet Bey'in Hilye'sinden alınmış beyitler nefis bir tâlik hat ile yazılmıştır. Yerle bir pencereleri Lâle bahçesine bakan salonun ortasında, Fransa kralı Onbeşinci Louis tarafından Birinci Mahmut'a gönderilmiş, altın yaldızlı bir bakır mangel vardır ki Duplessi'nin imzasını taşıyan gayet kıymetli bir sanat eseridir.

«Revan Köşkü: Lâle bahçesinin karşısında göze ilk çarpan bina Revan köşküdür. Bu köşkün kenarından mermer bir merdivenle mermer havuzlu büyük mermer taraca'ya çıkılır. Revan köşküne, Sarık odası da denilir. 1735 de Dördüncü Murat tarafından Revan (Erivan) fethi hatırası olarak yaptırılmıştır. Bir kubbe etrafında üç çıkıntısı olan bu köşkün kubbesi ve çıkıntıları, tavanları Türk süsleme sanatının en güzel örneklerindendir. Dördüncü çıkıntıya da zarif, fakat sade bir saçak yerleştirilmiştir. Çıkıntılardan ikisi kapaklı olup küçük bir kütüphane haline konulmuştur.

«Bağdat Köşkü: Mermer taracanın limana bakan köşesinde, Revan köşkü ile aynı üslûpta fakat ondan daha büyük ve pek muhteşem bir yapıdır. Topkapı sarayı'nın en güzel köşküdür. Dördüncü Murat tarafından 1630 da Bağdat fethinin hatırası olarak yaptırılmıştır. Zarif bir kubbenin etrafından açılmış geniş bir saçakla örtülmüş olup saçığın kenarları mermer sütunlar üzerine atılmış kemerler de köşkü firdolayı çevirir. Dış duvarlarının alt kısmı mermer ve renkli taşlarla kaplanmış, üst kısmı da eşsiz güzellikte çinilerle tezyin edilmiştir. Köşkün içi ise, göz kamaştıran bir ihtişamdadır. Kapıdan girilince sağdaki çıkıntıya yerleştirilmiş olan basamağı çerçevesi altın yaldızlı mâdenî ocak bir şah eserdir. Kapıları, pencere kanatları sedef ve bağa işlemelidir. İç duvarlar ve kemerler kubbeye kadar çini kaplıdır.

Ocağın iki yanındaki çini panolar, on yedinci yüz yıl Türk çiniliğinin en güzel örnekleridir. Alt pencerelerle camları renkli olan tepeler pencereleri arasında, bir su halinde çiniden, mavi zemin üzerine beyazla «Âyet-ül kürsi» yazılmıştır. Kubbeye ve çıkıntıların tavanlarına gelince, altın yaldızlı, kırmızı, mavi ve beyaz çiçeklerle nakışlıdır.

«Sultan İbrahim Kameriyesi: Mermer taraca, liman ve Gülhane parkı'na nazır, üzeri bakır gölgelikli basit bir kameriyedir. «İtariyye» diye de anılır.

«Hırka-i Saadet Dairesi: Sarayın bir kutsiyet taşıyan dairesidir. Hazret-i Peygamber'in hırkası ile sair emanatı mübrekenin hifzedildiği dairedir. Üçüncü avluda bulunan asıl medhal kapısının üzerinde Kelime-i Tevhid ile Üçüncü Ahmet'in tuğrası ve hicri 1138 (milâdî 1725) tarihi vardır. Bu mühim daire Topkapı Müzesi Müdürlüğü'nce halka açılmış daireler arasında bulunmaktadır.

«Harem: Haremin iki kapısı vardır. Biri üçüncü avluda, Akâğalar camii arasında kalmış çıkıntının nihayetinde Kuşhane kapısıdır, ki sonraları açılmıştır. Diğerleri de ikinci avluda kubbe altının arkasına düşen köşede araba kapısıdır. İççe, çok karışık dairelerden, salonlardan bunların arasında kalmış avlulardan mürekkep olan harem, bütün sarayın Gülhane parkı'na bakan batı kısmını kaplar.

«Topkapı sarayı'nın harem kısmı, yüzyıllar boyunca muhtelif devirlerde yapılmış binalar, mürekkepe de hepsinin birbirleriyle kapıları olduğundan ve hepsinin çatıları da birbirine eklendiğinden bütün haremi, inşaatı yüzyıllar sürmüş bir bina olarak kabul etmek mümkündür. Öyle bir bina ki yer yer pek muhteşem daireleri bulunan muazzam lâbirent demek de mümkündür. Sarayın sair yapılarında olduğu gibi haremin çatısı da kurşun örtülüdür. Haremin asıl medhal kapısı Araba kapısı ise de, Topkapı Müzesi gezilirken hareme Kuşhane kapısı'ndan girilir. Burada haremin tarifi ona göre yapılmıştır.

«Haremi de iki kısma ayırmak mümkündür. Biri asıl harem, diğeri de asıl haremle enderun arasında haremin nezaretine memur Harem ağaları ve musahiban daireleridir.

«Nöbet yeri: Haremin cümle kapısından girilince rastlanan bir yerdir. Cümle kapısından maada ikisi karşısında biri solda üç kapısı daha vardır. Karşıdaki kapılardan sağdaki kapalıdır. Gerisinde Altınyol vardır. Altınyol sarayın en eski bir kısmı olup Hırka-i Şerife kadar de-

vam eder. Karşıda soldaki kapıdan Valide taşlığına girilir. Soldaki kapı, ki bu da kapalıdır, Aşkâpısı adını taşır. Buradan cariyeler dairesine gidilir. Nöbet yerinde haremağaları hizmete hazır olarak nöbet beklerler. Sağ taraftaki set, ağaların oturmasına mahsustur. Sol tarafta bir taş tezgâh vardır. Hareme gelen yemek tablalarının konulmasına mahsustur.

«Valide taşlığı: Harem taşlığı da denilir. Üstü açık, taş döşeli dört köşe bir avludur. Eskiden etrafı da mermer sütunlu bir revakla çevrilmişti. Sonra bazı inşaat dolayısıyla üç kenarının sütun araları do'durularak duvar örülmüştür. Yalnız cephe kenarında altı sütunlu bir revak kalmıştır. Bunun altında klasik üslûpta büyük ve sade bir çeşme vardır ki yapı tarihi Hicri 1078 (Milâdî 1667) dir. Hemen yanında gayet güzel işlenmiş bir de küçük çeşme vardır. Bu avlunun dört tarafındaki duvarlar gayet güzel çinilerle kaplıdır. Soldaki bina Valide Sultan dairesidir.

«Validesultan Dairesi: Valide taşlığına açılan kapısından küçük bir dehlize girilir. Duvarları çirkin sarı İtalyan çinileriyle tezyin edilmiştir ki Türk çiniliğinin ölümünden sonra yapılan bir tamirde konulmuştur. Sağda bir oturma odası, karşıda bir koridor, odanın gerisinde bir yemek odası, onun içinde bir yatak odası ve arkada da bir hamamdan iharet olan Validesultan dairesinden yalnız hamam ziyaretçilere açılmıştır. Validesultan dairesinin içi ahşap ve onsekizinci yüzyıl Türk rokocosu üslûbunda tezyin edilmiştir. Duvarlarındaki mavi beyaz çiniler de İtalyan işidir. Abdülâziz tahttan indirildiğinde dört gün kadar bu odada ikamet etmiştir. Yine İtalyan çinileriyle tezyin edilmiş koridor geçilerek bir merdivenle bu merdivenin ikinci kısmına çıkılır. Kapısının üzerinde 1667 tarihi okunur. Yüksek kubbeli bir oda olan Validesultan yemek odası 1817 de İkinci Mahmut tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tamirden evvel pek nefis çinilerle müzeyyen olduğu bakıyye kalan bazı parçalar, anlaşılmaktadır. İşlemeli dolap ve kapı kanatları onyedinci yüzyıldan kalmaz. Arada Validesultan yatak odası küçük bir odadır. İşığı tepeler pencerelerinden, kısmen de önündeki odadan alır. Duvarları onyedinci yüzyılın en güzel çinileriyle tezyin edilmiştir. Ziyaretçilere açılmamış olan Valide hamamı 1653 de Tırhan Sultan tarafından yaptırılmıştır.

«Hünkâr Sofası: Haremin en büyük ve en süslü bir salonudur. Harem de bir merasim salonudur. Üstü büyük bir kubbe ile örtülüdür. Mimar Sinan yapısı bir şaheserdir. Eskiden bütün

duvarları onaltıncı yüzyılın en nefis çinileriyle kaplı iken, zamanla harap olmuş. Üçüncü Osman zamanında tamir edilirken bu çinilerden kubbe ile duvarların birleştiği yerde salonu firdolayı çevirmiş Kur'an âyetlerini ihtiva eden bir çini su hırakılmıştır. Türk rokocosunun kendine has güzelliklerine rağmen klâsik Türk mimarisi tezyinatının asaleti karşısında düştüğü küçüklüğe, bu muhteşem salon, muhteşem bir misaldir. Tavan, eşsiz bir sanat eseridir. Sol tarafta görülen ayna aslında bir kapıdır. Buradan saz heyetlerine mahsus olduğu kuvvetle tahmin edilen şirvana çıkılır. Sağ taraftaki orta avna da bir kapı olup buradan Üçüncü Ahmet'in yemek odasına geçilir. Hünkâr sofası, Müze müdürlüğü'nce, İmparatorluğun haşmetini gösteren en kıymetli eşya ve döşemelerle ince bir zevk sağlam bir bilgiyle döşenmiştir.

«Kızlarâgası Dairesi: Haremin cümle kapısından dışarı çıkınca muhtelif geçit ve kapılarla bölünmüş bir yol gelir. Üstü yerler örtülü veya açıktır. Revaklar, kubbeler vardır. Duvarları onyedinci yüzyılın en güzel çinileriyle kaplıdır. Büyük sarayın has mânada romantik bir parçası ve Türk klâsik mimarisinin orijinal bir eseridir. Harem ile Enderun arasında zenci ve habes Harem ağalarının dairesidir.

«Sağdaki ilk kapıdan girilince iki basamaklı bir mermer merdivenle küçük bir taşlığa çıkılır. İççe iki kapıdan geçilir. Solda güzel bir çeşme vardır. Yanındaki bir pencereden harap bir halde bulunan Kızlarâgası hamamı görülür. Sağdaki kapıdan Kızlarâgası'nın, yahut tantanalı unvanıyla Dar-üş-saade-tüş-serife ağasının odasına açılır. Güzel bir ocakla bezenmiş duvarları klâsik devrin çinileriyle kaplı loşca bir odadır.

«Hamam kapısı yanından dolambaçlı bir merdivenle üst kata çıkılır. Merdiven bir sofada nihayet bulur. Merdivenle beraber zevksiz Avrupa çinileri de nihayete erer. Gözler, yine nefis Türk çinileriyle karşılaşır. Merdivenin tam karşısındaki çini üzerine Kâbe resmi yapılmıştır.

«Topkapı sarayı, Türk Tarihinin ve yapı sanatının bir hazinesidir. Bu hazinenin içinde de nefis sanat eserlerinden mürekkep eşsiz hazineler bulunmaktadır.»

TOPRAKBASTI PARASI (طوبراق باصدي)
(Mal.) Ağnamın (Koyun ve Keçi) İstanbul'a sevinde ve taşralarda derbentlerden ve sair geçit yerlerinden geçiriliğinde alınan verginin adıdır. «Müruriyye» demek daha münâ-

sip olan bu resme malî istilâh olarak «selâmet akçesi» ve «geçit resmi», halk arasında da «toprakbastı parası» adını almıştır. Hayvan hasına alınan resim her yerde bir değil idi. Muhtelifti. Bu resim İhtisap mukatasının ihdas olunduğu Hierî 1241 (1825) senesinde tadilâta uğramıştır.

TOPRAK KADISI (طریق قاضی) [İlm.] Toprağa yani gayrimenkule müteallik dâvaları verinde dinliyen ve arazi hudutlarını sınırlandıran kadı naiplerine verilen addır. Bunun yerine «naip» de denilirdi.

TOPRAKLI SÜVARİ (طریق سوارى) [Ask.] Sefer zuhurunda atlı olarak harbe iştirak eden askerî kuvvetlere verilen addır. Bunların neferlerine «sipahi», zâbitlerine «zaim» denilirdi. Bu teşkilât Osmanlı İmparatorluğu'nun temeltası vazifesini görmüş ve büyümesinde en büyük âmil olmuştur.

Topraklı süvarisinin geçinme vasıtası «timar» dır. Timar; bir kısım toprağın ösür ve vergilerinin tahsis olunması demektir. Timar sahibi olanlar aldıkları bu hasılatı mukabil harp zamanlarında kendi hayvanları ve kanunen götürmüye mecbur oldukları cebelûleri ile birlikte harbe giderlerdi.

Timar veya zeamet sahibinin dirliği yani geçinmesi için ayrılan timar veya zeamet hissesine «kılıç timar» veya «kılıç zeamet» denilirdi. Timar veya zeamet sahibi bundan fazla miktar için harbe ceheli götürmeye mecburdu.

Timar; bin akçeden başlıyarak virimbin akçeye kadar yükseldi. Zeamet de virimbinden başlar, yüzbine kadar çıkardı. Dirlik miktarı yüzünü geçenlere de «has» denilirdi.

Sipahi adıyla kanunnamelere giren Topraklı suvarî teşkilâtı Birinci Murat zamanında yapılmıştır. Kanunnamede (Osmanlı Kanunnameleri, Milli Tetebbu'lar Mecmuası, cilt 1. Sayı 2, Sayfa 325) buna dair şu kayıt vardır: (Kanun) Sultan Murat Gazi zamanı geriflerinde iptida sipahi ve silâhdar olmak ve erhab-ı timar oğulları merhum olma vı bahaları fevt oludukta oğullarına kanun üzere timar verilme ve kuloğulları mahrum olmamak ve voyduk vazılmak cümlesi Rumelin'de ve Bosna vilâvetinde Rumeli Beylerbeyisi Timurtaş Paşa ilkasıyla olmuştur.»

Timar sahipleri kendi timarları dahilindeki kazalarda oturmağa ve çağırıldıkları vakit cebelîleriyle birlikte Alaybeylerinin bayrakları altında sefere gitmeğe mecburdular. Zeamet ve has sahipleri de bu ahkâma tâbi bulunuyorlardı. Çeribaşı, Subaşı, Alaybeyi isimli ku-

mandanları vardı. En büyükleri Alaybeyi idi. Alaybeyleri Sancakbeylerinin emirleri altında oldukları gibi Sancakbeyleri de Beylerbeylerinin kumandaları altında idiler.

Timarlılarla cebelûler hirtakım bölüklere ayrılmışlardı. Her bölüğün Çeribaşı'dan sonra Bayraktar ve çavuşları vardı. Bunlardan her on bölüğe bir Alaybevi kumanda ederdi.

Sipahilerin kendilerinden başka getirdikleri cebelûlerin de iagesi kendilerine aitti. Devletçe bu hususta hiçbir masraf ihtiyar olunmazdı. Sipahi mazeretsiz sefere gitmiyecek olursa timarı elinden alınırdı. Harpte yararlık gösterenlerin ise timarları arttırılırdı.

TOPRAK NAİBİ (طریق نايبى) [İlm.] Toprağa yani gayr-i menkule müteallik dâvaları verinde hal ve fasl etmek üzere nasholunan «naib» e verilen addır. Buna «Toprak kadısı» da denilirdi.

TOPUK DÖVEN ENTARİ (طریق دوغن انتارى) [Kıy.] Ayak topuklarına kadar uzayan uzun entariye verilen addır. Etek uçları yürürken topuklara çarptığı için bu ad verilmişti.

TOPUK MESTİ (طریق مستى) [Giy.] Eskiden kadınların giydikleri kısa mestlere verilen addır. Sivah olup çedikten sonra giyilen ve koncu aşığı ikiparmak kadar geçen bu mestlerin üstüne pabuç veya yemeni giyilirdi.

TOPUZ (طریق) [San.] Silâhın icadından evvel kullanılan harb âletlerinden birinin adıdır. Baş tarafı yuvarlak olduğu için bu ad verilmişti. Cevat Paşa (Tarih-i Askeri-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa 151) «Yakından istimal olunan taarruz silâhları» arasında göstermiştir.

Topuzlar, yekpare demir veya bakır olarak yapıldığı gibi sapları ağaç, baş tarafları demir veya hakır olarak da yapılırdı.

Suvarî ve piyadeye mahsus olmak üzere ayrı ayrı topuzlar vardı. Suvarilerinki ağır, piyadelerinki hafifti. Suvariler topuzu eğerin sol tarafına asarlardı.

*Cevşenli teberzanlar, uzun saplı topuzlar
Simaları heykel gibi, bazular, omuzlar
Mithat Cemal Kantay*

§ [Sof.] Rifai tâbirlerindendir. Bir karıştan fazla uzunlukta, üst tarafı yuvarlak yahut oyuklu, baş tarafında ağaçtan yuvarlak bir tepeliği bulunan âletin adıdır. Tepeliğin etrafında ince zincir parçalarından saçağı vardı. Bunu zikir sırasında şeyh alır, ucunu ağzında ıslattıktan sonra bürhan makamında dervişin karnına, koluna, yanağına saplardı. Bazan de derviş şey-

hinden müsaade isteyerek aldığı topuzu kendisi ötesine berisine saplardı.

TOPUZLU SÜVARİ ÇAVUŞLARI (طریق سوارى چاوشلى) [Ask.] Harb esnasında askerin gerilemesine veya kaçmasına meydan vermemek için ordunun etrafında bulunan ve kaçanları döndürmekle vazifelenenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Elllerinde «topuz» taşıdıkları için bu adı almışlardı.

TOP YOLUNA GİTMEK (طریق يولنه گيتمك) [Hal.] Meczaz yoluyla ehemmiyetsiz bir şey için ölmek, heder olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TOR (تور) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. «Pazarcı» olan canın öteberi almak üzere çarşıya çıktığı sırada taşıdığı peştimalın adıdır. Birkaç kat olmak üzere boyuna katlanmış olan bu peştimalın pazarcı eliflâmedinin soluna doğru sokar. Öteki ucunu sağ omuzundan aşağı sarkıttır. Bu canın bir hizmetle sokaya çıktığına âlâmetti.

TORBA (طوربا) [Ida.] Eskiden muamelesi biten kâğıt ve dosyaların konulmasına mahsus torbalara verilen addır. Bezden yapılan bu torbalara işi biten kâğıtlar aylık olarak konulur, her torbanın üzerine hangi ava ait olduğu yazılırdı. Sene sonunda torbalar sandıklara konularak arşiv vazifesini gören depolarda saklanırdı.

Yine eskiden muamelede bulunan kâğıtlar tetkik olunmak üzere torbalarla daire âmirlerinin evlerine gönderilir, onlar tarafından tetkik ve lâzım gelenler imza edildikten sonra geri çevrilirdi.

§ [Ask.] Devşirme suretiyle alınan Acemi oğlanların Yeniçeri kâtibi tarafından deftere geçirilmek üzere Divan kâtibinin yazıp Yeniçeri Ağasının mühürlendiği kâğıda verilen addır. Müellifi meçhul «Esas-ı Nizam-ı Yeniçeriyân» da (Süleymaniyede Es'ad Efendi kitapları arasında vazma nüsha, No. 2078) «Acemi odalarına getirilip otuz bir odaya tevzi edilen devşirmelerin adları tevzi muktezasınca bir kâğıda yazılıp nihayetinde Ağa mühür vurup Yeniçeri kâtibine göndereler ol dahi ana göre kayıtlı evliye kanun budur birer akçe yazılır buna Torba derler ve bu yazıya Torba yazısı derler»

§ [San.] Mücellit istilâhlarındandır. Kitap kapları taslanırken derinin yapıştırılmasından evvel kitabın üzerine iki taraflı konulup uç tarafı kitabın kalınlığına göre yapıştırılan kâğıdın adıdır. Körük bunun üzerine yapıştırılırdı.

§ [Ok.] Ok koymağa mahsus mesk mahfazasına verilen addır. «Telhis-i Resail-ür-Remat» daki tarifi şöyledir: «Sabun çuvalı yahut abadan olmak üzere uzunluğu bir arşın, genişliği de varım arşın olmak üzere üstüvanî şekilde dikildikten sonra ağzı hüzülmek üzere kalın gaytan geçirilir dibine de okların dikine durmasını temin edecek ve pot durmıyacak surette konulan pamukla beraber biribirine dikilmiş keçe yerleştirilirdi. Bundan sonra da ağzı bir karış kadar pamuk çekirdeği yahut ok talası sıkı bir surette doldurulurdu. Bu suretle hazırlanan torbaya oklar dikine yerleştirilir.»

TORBA ACEMİLERİ (طریق اعمىلى) [Ask.] Acemi ocağına kavıtlı olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «torba oğlanı» da denilirdi. İsimleri torba içinde muhafaza edilen defterde yazılı olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

TORBA OĞLANI (طریق اوغلانى) [Ask.] Acemi ocağına kavıtlı olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «torba acemileri» de denilirdi. (Bak: Torba acemileri).

TORLAK (طریق) [San.] Bektaşî tâbirlerindendir. Acemilikleri sebebiyle vadi intisap etmiş olanlar hakkında kullanılırdı.

TOROSA (طوروسه) [Bah.] Gabya, baba-fingo ve kontra serenlerini mensup oldukları çubuklara bağlamak için kullanılan halatın adıdır. Ana serenini direğe bağlayan zincirden yapılma mütsharrik torosa «anatorosa» denilir.

TOYAGA (طریق) [Hal.] Kalın değnek, sopa yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TOZ KONDURMAMAK (توز قوندورماق) [Hal.] Meczaz yoluyla kabahat ve mes'uliyeti üzerine almamak, itiraz ve tenkide dayanmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Ey Gubârî senin eş'arına hiç
Kimse bir zerrece toz konduramaz
Meğer ol kâtib-i müsta'cil kîm
Hatt-ı şî'rim kuruyunca duramaz
Gubârî*

TOZLUK (توزلق) [Giy.] Ayakkabıların üstü ile bacakların alt kısmını toz ve çamurdan muhafaza için kumaş veya deriden çorap koncu şeklindeki giyim âletine verilen addır. Tozluk aynı zamanda ayak ve baldırların sıcaklığını da temin ederdi.

TOZU DUMANA KATMAK (توزی دوماق) [Hal.] Hızlı yürümek, koşmak, gürültü etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TOZ VARAK (توز وراق) [San.] Tezhib ve teclit işlerinde kullanılan altın tozundan yapılmış varak hakkında kullanılır bir tâbirdir. Altın tozu tazyikle varak haline getirilmiş olduğu için bu ad verilmiştir.

TRABZAN BABASI (طرازان باباسی) [Hal.] Hayırsız, şefkatsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Ol tıfl-ı naza öf deyüp etti nigâh-ı germ
Yüzu soğuk rakip trabzan babasıdır.
Refi i Amidi*

TUĞ (توغ = طوغ) [Ida.] Atkuyruğu bağlanmış, ucuna da altın yaldızlı top geçirilmiş mızrak nev'inden alâmet adıdır. Tuğ; ilkin Çinlilerle Türklerce mukaddes sayılan uzun tüylü Yak adındaki öküzün kuyruğundan yapılırken sonradan Türklerce at kuyruğundan yapılmağa bağlanmış ve Osmanlılar zamanındaki tuğlar hep at kuyruğundan yapılmıştır. Tuğ; Hanlık alâmeti olarak, eski Türklerde, Hind ve Çinlilerde mevcuttu. Türkler hakkındaki tetkikleriyle tanınmış olan Hüseyin Namık Orkun «Arma» hakkındaki kıymetli yazısında (Yeni Türk, sayı 52) «Tuğ» için şunları diyor ki:

«En eski devirlerde n itibaren Türklerde muayyen grupların muayyen işaretleri olduğunu görmekteyiz. Çin tarihleri Türk beylerine Çinliler tarafından davul ve bayrak gönderildiğini mütâaddit defalar yazmaktadırlar. Fakat bu bayrağın mahiyetini maatteessüf elimizdeki vesikalar izah etmediği için bu hususta hiç bir şey söylemeğe imkân yoktur. Mahmut Kâşgarî de Türklerin bayraklarından bahsetmekte ise de bize vâzih malûmat vermemektedir. Burada bayrağın adını tuğ diye bulmaktayız. Tuğ adının Çince'den geçme olduğunu biliyoruz Türkler Çinlilerden davul ve bayrak aldıklarına göre anlaşılan tuğ adını da bu suretle almışlar ve her ikisine de bu ismi vermişlerdir. Kâşgarlı Mahmut tuğ adını hem bayrak, hem de kôs diye tercüme etmektedir. Bu çalınan tuğ muayyen zamanlarda çalınırdı, yani nevbet çalındığı gibi harblerde de tuğlar vuruldu. Bayrak olan tuğ ise at veya başka bir hayvanın kuyruğundan yapılmaktadı. Fakat Kâşgarlı Mahmut bu tuğ'un bir kumaştan yapıldığını sarihaten söylemektedir:

«Hakanın işbu dokuz bayrağı tefe'ül maksadiyle turuncu kumaştan yahut ipekten yapılır.» Fakat Mahmut'un bu izahının tuğ'a ait olup olmadığı meselesini gözönünde tutmak gerektir.

«Tuğ'un adedi bunların büyüklüğü nisbetindedir. En büyük ve en meşhur Han'ın dokuz tuğu olabilir.

«Ramsedd'in neşrettiği Uygur kitabelerinin birinde üç tuğluk Han tâbirini görmekteyiz.

«Bu tuğ adedi bütün Türklerde son derece müteammim olduğu gibi Osmanlılar arasında dahi cari idi. Padişahın yedi tuğ vardı. Vezir-i âzâmın beş tuğu. Vezirlerin üç, Beylerbeyilerin iki, Sancakbeyleriyle Mirivaların da bir tuğu olurdu. (Bakınız: Mahmut Şevket; Osmanlı Teşkilâtı ve Kıyafet-i Askeriyesi. c. 1, s. 38).

«Bu tuğ denilen bayrağın üzerinde neler vardı bilmiyoruz. Lâkin ekseriya bu bayraklarda hayvan şekilleri olduğunu görmekteyiz. Attilâ'nın yahut Hunların bayrağında bir kuş resmi vardı. Göktürklerin bir kurt başını bayrak gibi kullandıklarını biliyoruz. Osmanlılarda ise sancak vardır. Bunun üzerine de hilâl'in konduğunu görmekteyiz.»

Tuğ'un Türkçe olduğunu, İslâmiyetten sonra da Türk devletlerinde kullanıldığını yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, s. 261 ve mütâakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Bir sırtığın baş tarafına at kollarından tertip edilip takılmış olan tuğ, rivavete göre Çinliler ve Türklerce mukaddes addedilen ve Kotas denilen, tüyleri uzun olan Yak ismindeki Tataristan veya Tibet öküzünün kuyruğundan yapılmış. Sonraları bunun yerine Türklerce pek sevilen atın kuyrukları kaşım olmuştur. Başka bir rivavete ve madalyonlardaki resmine göre Büyük İskender de miğferine at kolları takmış. Hammer'in kaydına göre de Hektör de başına at kılı takarmış.

«Bu kısa malûmat ve rivayete göre başa at kılı takmak veya at kılı beylik ve hükümdarlık alâmeti olarak kullanmak çok eskidir. Çinlilerle eski Türk devletlerinden sonra Cengiz imparatorluğunda, Anadolu Selçukilerinde, Memlûklerde, Timurilerde, Akkoyunlularda bunu görmekteyiz. Memlûklere tuğa çalış derlerdi.

«Osmanlılarda da tuğ, Hükümdarlık, Vezirlik, Beylerbeyilik, Sancakbeyliği ve daha umumî tâbirle askeri vezife ve memuriyet alâmeti idi. Vazifenin derecesine ve ehemmiyetine göre adedi çok ve az olurdu.

«Osmanlıların tuğları on altıncı asırda baş tarafında bir yaldızlı top ile Anadolu Selçukilerindeki gibi üzerinde gümüş hilâl bulunan (bazan hilâlsiz de olur) bir sırığa ve topun alt kısmına takılmış uzun ve boyalı at kollarından müteşekkildi. Halkondil zeylindeki benzetişe göre top güneş'i ve hilâl ay'ı ve at kolları da güneğin şua'larını temsil ediyormuş. At kollarının sırığın tepesine doğru gelen kısmı beyaz

ve siyah renkteki kıllarla örülür ve kırmızıya boyanan alt kısmı dağınık bir halde bırakılırdı. Bundan dolayı bazı eserlerde Tuğ-ı perişan perçem tâbiri geçmektedir.

«Marasılı, Osmanlı ordusunda görmüş olduğu tuğu şöyle tarif etmektedir:

«En ziyade şerefli ve şanlı olan tuğlar, at kuyruğundan olarak sanatkârane yapılmakta ve birçok kıllardan mürekkep olarak kırmızı renge boyandıktan sonra bunun tepesine ince kıllardan yapılmış bir başlık saçaklı olarak konulmakta ve renkleri beyaz ve siyah ile karışmaktadır. Bütün bunların üzerine bakırdan altın yaldızlı büyük bir yuvarlak (top) konulmaktadır. Bunu esasen Türkler Tatarlardan almışlardır ki kumandanlık alâmeti ve nişanesi olarak kullanılır.»

Değerli Ordinaryüs Profesör Padişahın tuğlarının sayısı üzerinde uzun uzadıya durarak yedi olduğunu söyleyenler varsa da henüz bir senet görmediği için eldeki vesikalara göre altı olduğu hükmünü verdikten sonra sefer münasebetiyle çıkarılma bahsine geçiyor ve şu tafsilâtı veriyor:

«Bir muharebe zuhurunda Kapıkulu ocaklarının İstanbul'dan hareketlerinden bir bucuk, iki ay evvel, Padişah tuğlarından ikisi merasimle çıkarılarak Cebehane önüne ve daha sonraları da Ortakapı ve Bab-üs-saade denilen Akagalar kapısının önüne dikilmek kanundu. Padişah tuğunun çıkmasını müteakip Vezir-i âzam ve sefere memur olanlardan tuğ sahibi olanların kendi konaklarının önüne tuğlarını dikmeleri usulendi

«Tuğ-ı hümayun ihracı on yedinci asrın son yarısıyla on sekizinci asrın başlarında şöyle olurdu: «İptida Padişahın tuğlarından ikisinin çıkarılıp Bab-üs-saade önüne dikilmesi için keyfiyet Vezir-i âzamla Şeyh-ül-islâm, Kazaskerler, Nişancı, Defterdar, Yeniçeri ağası, Mir-i alem ve diğer rikâp ağalarına bildirilir ve hepsi de merasim elbisesi ve merasim kavuklarıyla muayyen zamanda sarayın orta kapısında beklerdi.

«Bu sırada enderundan, tuğ-u hümayunun hazırlandığına dair haber gelmesi üzerine önde Vezir-i âzam olmak üzere hey'et içeriye girip Bab-üs-saade'de akagaların oturdukları aralıktaki sedirlere oturup beklerler, bu sırada Hassa müezzinleri Sure-i Fetih okumaya başlarlar, tamam olup dâvetli şeyh efendilerden birinin duasını müteakip Fatiha okununca ağalar içerden tuğ-u hümayundan ikisini çıkarırlar, hemen devlet erkânı kalkıp tuğları ağaların ellerinden alırlar ve derhal birinciyi Sadrâzam ile Şeyh-ül-islâm ve diğerini de vezirlerle Ka-

zasker alır diğer dâvetliler dahi tutup Bab-üs-saade önündeki muayyen yerlerine dikerler, bunun üzerine Şeyh-ül-islâm veya Nakib-ül-eşraf tarafından dua edilir ve tuğlar yerlerine iyice yerleştirildikten sonra merasime nihayet verilir. Bu tuğ ihracı merasiminde Sadrâzam ve diğer devlet erkânı başlarına Selimî denilen serpuş ve divan çavuşları Mücevveze giyerlerdi. Gerek Şeyh-ül-islâm ile Kazaskerlerin ve gerek Nakib-ül-eşraf'ın kavukları Örf denilen büyük serpuştur

«Bundan sonra otağ-ı hümayun denilen Padişahın kırmızı renkteki çadırının ordunun ilk menzili olan mahalle kurulması münasebetiyle tuğların oraya nakli de yine aynı merasimle olurdu. Ordu İstanbul'dan Rumeli tarafına hareket edecek ise otağ-ı hümayun Davutpaşa sarasına, Anadolu tarafına gidecek ise Üsküdar'da Doğançılar mevdanına kurulurdu. Eğer sefer karar verildiği mahal Edirne ise yani padişah ve hükümet Edirne'de bulunuyorsa otağ-ı hümayun Kabak meydanı denilen mahalle kurulurdu. Sadrâzam ve devlet erkânı Bab-üs saade önündeki iki tuğu merasimle alarak otağ-ı hümayun önüne dikerler ve konakçı ile tuğculara ve ailemlara hil'at giydirilirdi.

«Seferlerde Padişahın tuğlarından ikisi daima bir konak ileri gidip oraya kurulan otağ-ı hümayun önüne dikilirdi. Bundan dolayı asıl ordugâhta Padişah tuğlarından dördü bulunurdu. Tuğlardan ikisini konakçı tayin edilen bir Mir-i miran (beylerbeyi) veya Sancak beyiyle tuğcular bir konak ileri götürürlerdi. İkinci Osman'ın Leh seferinde başkapıcı başı olup otağ ve tuğlar ile ileri gönderilmişti. İkinci Süleyman'ın Edirne'den İstanbul'a avdetinde Seyyid Ömer konakçı ve tuğ-u hümayun hizmetine memurdu. Kamanice seferinde hükümdarın tuğlarını nakle Çirmen Beyi memur edilmişti. Tuğların nakilleri için tayin olunan dört otakçıdan ikisine kondurucu ve diğer ikisine de götürücü denilirdi. Bunların içlerinden birisi konakçı başı olurdu.

«Sefer esnasında Padişah tuğları âdet üzere düşman hududuna kadar önde gider ve hududa gelince ileri gitmesi tabii mümkün olmadığından ordu ile beraber bulunurdu. Yalnız Dördüncü Murat Bağdat seferi esnasında Kapitan Paşa'nın tavsiyesi üzerine tuğları ordunun önünde sevkettiği. Mamafih bu müstesna olup serhadde gelince tuğların ileri gönderilmemesi kanundu. Padişahlar on sekizinci asırdan itibaren sefere gitmemeleri sebebiyle tuğları yalnız sarayda dikilirdi.

«Padişahın başka Vezirlerin, Beylerbeyi ve Sancakbeylerinin, Şeyh-ül-islâmın ve Kazas-

kerlerin, yeniçeri ağası, sekban başı ve kapı kulu suvarilerinden altı bölüğün, cebecilerin, Erdel kiralının, Eflak ve Buğdan voyvodalarının da tuğları vardı.

«Vezir-i âzam ile diğer vezirlerin tuğları üç tane idi. Sadrâzamın dört ve hatta beş tuğu olduğunu yazan eserler vardır. Fakat elimizdeki kanunname ve vesikalarda Sadrâzamın dört veya beş tuğu olduğuna dair hiç bir kayıt yoktur. Hatta Fazıl Ahmet Paşa'nın Avnaturva seferinden dönüşünde orada bulunmuş olan Riko, Sadrâzamın üç tuğu olduğunu beyan ediyor. Mir-i miran denilen beylerbeyilerle aynı derecede itibar edilen Eflak ve Buğdan voyvodalarının ikiye ve sancak beylerinin birer tuğları vardı.

«Seyh-ül-islâmın iki tuğu olup biri toplu (tuğ sırtının başı yıldız toplu ve diğeri de topsuzdu.) Kazaakerlerin birer tuğu olup topları yoktu. Yeniçeri ağaları evelleri sancak beyi rütbesinde savılıp birer tuğ verilmişken sonradan iki tuğ verilmişti. Vezir olan Yeniçeri Ağalarının üç tuğu vardı. Sefer vukuunda Yeniçeri ağalarının tuğları Ağa kapısına dikilirdi. Sekban başları onbeşinci asrın son varısında ocakta ağalık ettiklerinden dolayı birer tuğları varken kendilerinin bu ağalık imtiyazı alındıktan sonra tuğları yine kendilerinde bırakılmıştı. Altı bölük ağalarıyla cebecilerin, topçuların da ocak tuğları vardı.

«Tuğ ile sancak, rütbe ve memuriyet alâmeti olduğundan kendisine tuğ verilen şahıs tuğlarının miktarına ve memuriyetlerinin gelirine göre Tuğ caizesi olarak hazineye para verirdi. Vezir, Bevlerehi ve Sancakheylerine verilecek tuğlar ve sancaklar İstanbul'da Mir-i a'em tarafından verilir ve bazan da bilvasıta gönderilirdi. Vazifeden azledilmek tuğ ve sancak elinden alınmasını icahettirmez, fakat üzerinden rütbesini alıracak kadar cürmü olanların tuğ ve sancakları elinden alınarak bütün haklarını kaybederdi.

«Bir sefer vukuunda Vezir-i âzâmın üç tuğundan yalnız birisi Paşa kapısının önüne ve binek tasına dikilirdi. Bu münasebetle merasim vappılıp hafızlara Kur'an okutulur ve davet edilen seyh efendilerin zikir ve tehlilleri arasında Sadrâzamın tuğu mahalline konurdu.

«Onyedinci asrın sonlarından itibaren Padişah bizzat sefere gitmediği ve ordu ile memleket dahilinde muayyen bir mahalle kadar hareket etmediği zamanlar, Sadrâzam yalnız kendi tuğlarıyla hareket ederdi. Muharebe safında Serdar-ı ekremin tuğları yeniçerilerin arkada-

rında bulunur ve tuğun dibinde de Mehterhane ile beraber gedikli müteferrikalar ve anların arkasında ise Sancak-ı Şerif ve daha sonra da Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem dururdu.

«Sefere memur diğer ocak erkânı ile sair tuğ sahipleri de bir tuğlarını kendi dairelerinin önlerine takarlardı. Vezir-i âzam tuğunun ihraçı sebebiyle artık divan-ı hümayunda içtima olmaz ve yalnız vezir-i âzam kendi konağında vani Paşa kapısında ikinci divanı akdederdi. Vezir-i âzamın tuğu Davutpaşa'ya çıktıktan sonra sadaret kaymakamı tayin edilen vezir divan akdiyle ikinci derecedeki işlere bakardı. Asıl mühim işlerin halli orduda sadrâzama aitti.»

*Sekl ü şimada hüdavend-i celil-ül-kadrin
Dergehinde dikilen tuğuna benzer sünbül
Sâbit*

Münif Paşa'nın, Köse Raif Paşa'nın vezirliği için söylediği kıta:

*Üç tuğlu vezir olurda evvel
Üç tüglüsü oldu şimdi peyda
Mazi ile hali bir kıyas eyle
Devlet ne idi ne oldu halâ*

§ [San.] Tuğra'nın dört kısımdan üçünü teşkil eden ve sereve smud olarak ynkarı doğru çekilen üç muvazi batta tuğ denir. Bunun yerine «elif» de kullanılırdı.

TUĞCIYAN-I HASSA (توڭچيان خاصه) [Sar.] Tuğ-ı hümayun denilen Padişah'a mahsus tuğların taşıma hizmetini görenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ser tuğcıyan denilen bir tuğcubasının emri altında bulunan bu tuğcubalar Kapı kulu suvarilerinin Silâhdar bölüklerine mensuptular. (Bak: Tuğ).

TUĞ-I HÜMAYUN (توڭ هـ مـ ا و ن) [Ida.] Padişaha mahsus tuğ yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tuğ: at kuyruğu bağlanmış, ucuna altın yıldızlı top geçirilmiş mızrak nev'inden alâmetin adıdır. Padişahlar sefere giderken tuğ-ı hümayunlar da beraber götürülür ve bu münasebetle merasim de yapılırdı. Padişahlar tarafından büyük devlet adamlarına verilen tuğlar hakkında da «Tuğ-ı Hümayun» tâbiri kullanılırdı. (Bak: Tuğ).

TUĞ-I HÜMAYUN CAİZESİ (توڭ هـ مـ ا و ن) [Mal.] Tuğ alanların hazineye ödedikleri para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Caize yani resim tuğların sayısına ve memuriyetin gelirine göre değişirdi. (Bak: Tuğ).

TUĞ-I PERİŞAN PERÇEM (توڭ پریشان پرچم) [Ida.] Tuğ'un alt kısmındaki at kılınının

dağınık olması münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Tuğ).

TUĞ KEŞAN (توڭ كشان) [Sar.] Tuğ-ı hümayun denilen Padişah'a mahsus tuğları taşıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kapı kulu suvarilerinin Silâhdar bölüğüne mensup olan tuğ keşanın sayısı yirmi dokuzdu.

TUĞRA (طغرا) [Ida.] Ferman, berat, menşur ve saire ile paralarda Padişahların nişan ve alâmetleri olarak kullanılan işaretlerin adıdır. Tuğranın islâm hükümdarları tarafından ihdas olduğunu söyleyen Corci Zeydan «Medeniyet-i İslâmiyye tarihi «Zeki Megamiz tercemesi» C. I, S. 112) Şu tafsilatı veriyor: «Âlem-i İslâmde tavaif-i mülûkü teşkil eden saltanatlar türedigi zaman bunlar da kendi hükümetlerine Hulefanın istimal ettikleri mühür alâmeti gibi bir alâmet ittihaz ederek buna (Tuğra) namını verdiler. Tuğra malûm olduğu üzere hükümdarın isim ve elkabını havi kalın kalemle yazılmış bir nakıştı. Bu (tuğra) hükümdarın işaret-i mahsusası yerine kaaim idi. Selâtin ve ümera zamanında fermanlar ve beyannameler (tuğra) ile muvâşşah (süslenmiş) olunca hükümdarların kendi elleri ile diğer bir işaretin konulmasına lüzum görülmezdi. Selçukiler inşa (mükâtebat) divanına (Tuğra divanı) namını verirdi.

«Rivayete göre tuğraya bu namın verilmesi meşhur (Lâmiye-tül-Acem) kasidesi nazımı olan (Hüseyn Ebu İsmail-üt-Tuğrai) ye mensup olmasından neş'et eylemiştir. (Tuğrai) Selçuk Mülûkünden Sultan Mes'ud'un veziri idi. Güzel yazısı vardı. Tuğrayı o güzel yazı ile yazardı. İşte ana nisbetle (tuğra) denildi. Hatta ilk (tuğra) yazan da kendisidir. Mumailah 515 sene-i Hieriyesinde idam edilmiştir. Bizim de fikrimize göre tuğranın aslı bu olmak lâzım gelir. (La Martin) ve (Jovannin) in dedikleri gibi Sultan Murad'ın avucunun şekli değildir.»

«Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar» başlığı altında Profesör Fuat Köprülü tarafından yazılan kıymetli etütte «Reis-ül-Küttâplık ve Nişancılık» tetkik olunurken (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası sene 1931 cilt 1, Sayfa-199) şu hasiyi vardır:

«Esasen Oğuz Türklerine mahsus «Tuğra» hakkında en toplu malûmat Jean Deny'nin İslâm Ansiklopedisi'ne yazmış olduğu «Tuğra» maddesindedir. Yine orada nişancılık hakkında da biraz izahat verilmiş olmakla beraber, bu müessesenin menşei hakkında malûmat yoktur. Mamafih bu makalede bilhassa Memlûklerin ve Osmanlıların tuğraları hakkında malûmat veril-

miş olup, Selçukilerin ve sair Türk devletlerinin tuğraları hakkında hemen hiçbir şey söylenmemiştir. Bu mesele hakkında bir makale neşredebiz. Yalnız şimdilik şunu söyleyelim ki ilk Selçukî Sultanı Tuğrul Bey'in tuğrası çomak şeklinde idi. (P. 98 I Gibb Memorial, n. s. II Rahat-us-sudur).

«Biz, Ravendî'nin tesbit ettiği ve çomaga benzettiği bu şeklin, Selçukî hânedanının mensup olduğu Kınık boyunun damgası olduğu fikrindeyiz. Tuğrul'dan sonra, İslâmiyyet tesiri altında tuğralar mühim bir tabavvüle uğradı: Alparslan'ın tevki'i «بصره شاه», Berkya-ruk'un «اعتمادى على الله», Muhammed İbn-i Melekşah'ın «استغنى بالله», Sencer'in «توكلت على الله», Mahmut Bin Muhammed'in «اعتمدت بالله», Mes'ud Bin Muhammed'in «اعتمدت بالله وحمده», Tuğrul Bin Arslan'ın «اعتمدت بالله وحمده» idi. (Rahat-us-sudur ve onun bir hulâsası olan «المراسم السلجوقية في الحكاية» «Büyük emirlerin de tevkileri vardı. Meselâ Emir Gökçe'nin Allah ve Şimşir idi (Rahat-us-sudur 391) Harzemşahların ve sair İslâm Türk sülâlelerinin de tevki'leri vardı.»

«Osmanlılarda Padişahın imzası (alâmeti) olarak kullanılmış olan tuğra, ananeye göre Oğuz Han'ın tahriri imzası imiş» diyen ve (Belleten) de (sayı 17-18) «Tuğra ve pençeler ile ferman ve buyuruldulara dair» kıymetli bir etüt neşreden Ordinaryüs Profesör İsmail Hak-Uzunçarşılı (Osmanlı Devrinin Saray Teşkilâtı, sayfa 237 ve müteakip) şu tafsilatı da veriyor:

«Bir takım Türk âlimleri bu tâbirin efsanevi bir kuş olan Toğru'dan geldiğini ve bu kuşun Oğuzların büyük hâkanının arması olduğunu kabul ediyorlarsa da me'haz göstermiyorlar. Bazı âlimler tarafından ayrıca tetkik edilip henüz kat'î bir neticeye varılmamış olan tuğrayı, büyük Selçukilerde ve Anadolu Selçukileriyle Anadolu beyliklerinde, Memlûklerde ve nihayet Osmanlılarda görmekteyiz. Divan-ı Lügat-üt-Türk'de tuğranın aslı Oğuzca Tuğrag olup bunun hükümdarın basılmış nişanı (imzası) olduğu zikredilmektedir. Garp Türkçesinde bu kelimenin sonundaki (غ = G) harfi okunmadığından tuğra (tura) diye kullanılmıştır. İbn-i Mühenna lüğatinde ise tevki' tuğranın ve mühür ile alâmet de damganın mukabili olarak gösterilmektedir.

«Osmanlı tarih vesikalarındaki tevki'-i hümayun, tevki'-i refi', nişan-ı şerif-i ânişan-ı sultanî ve tuğra-yı garra-yı sâmi mekân-ı hâ-

kanî, tevki-i refî-i hümayun, nişan-ı hümayun, misal-i meymun, nişan-ı şerif-i âlişan, alâmet-i şerife, tuğra-yı garra gibi tâbirlerin hepsi de tuğra demektir. Türkçe olan tuğranın farsçası nişan ve Arapçası tevki'dir. Osmanlılarda tuğra, Padişahın ismini havi alâmeti, imzası demektir. Ferman, berat, menşur ve sairedaki alâmet-i şerifeden maksat tuğradır. Büyük Selçukîlerde ve Memlûklerde tuğra, alâmetin bir cüz'ü olduğu halde Osmanlılarda tuğra alâmet ve alâmet de tuğra demektir. Çünkü bu isimlerini saydığımız devletlerde bir cümle-i duaiyye olan tevki' veya alâmet ile tuğra ayrı ayrı şeyler olarak kabul edilmiştir.

«Osmanlılarda nişan, tevki' tâbirleri tuğradan daha çok taammüm etmiştir. Hükümdarın imzası olan tuğrayı çekene Tuğraî, Tevkî veya Nişancı denilirdi. Tuğralarda hükümdarın isminden başka babasının ismi de yazılırdı.

«Tuğrayı Orhan Bey'de görüyoruz. Tabii bunun diğer Anadolu beyleri gibi Anadolu Selçukîlerinden almıştır. O halde tuğranın Birinci Murad Bey'in pençesi ve parmaklarının şekli olduğu hakkındaki rivayetin bir kıymeti kalmamıştır. Orhan'ın tuğralarından biri 724 Rebiyülevvel (1324 mart) ve diğeri ise 749 Rebiyülâhır (1348 temmuz) tarihlidir. Daha sonra Birinci Murad Bey'den itibaren hükümdarların babalarının adlarıyla kendi adlarından terekküb eden tuğraları görülmektedir. Orhan Gazi ile oğlu Murad'ın ve emir Süleyman'ın tuğralarında yalnız Orhan b. Osman, Murad b. Orhan, Emir Süleyman b. Bayezid diye yazılmış olup Çelebi Mehmed'ten itibaren Han sıfatı da ilâve edilmiştir. Tuğranın üç keşideli ve gıfte kavisli şekli Birinci Murad Bey'den itibaren başlamaktadır. Bundan başka cümle-i duaiyye olarak Muzaffer dâima veya harf-i tarifle El-muzaffer dâima yazılmasını şimdilik İkinci Murad'tan itibaren görmekteyiz. Ondan evvel ilk padişahların Çelebi'ye kadar olanlarında böyle ibare görmedik. İkinci Murad'ın tuğrasında ise Muzaffer dâima ibaresi vardır. Bu tâbir İkinci Murad'tan itibaren sona kadar bu tarz devam etmiştir.

«Meskûkât mütehasısı Merhum Ali Bey, tuğraların paralara hâkkediliğini Birinci Murad Bey zamanında görmekte olup elindeki sikkelerin kendisi tarafından yapılmış şekillerini resmetmiştir. Meskûkât-ı Osmaniyye katalogunda gördüğümüz ilk tuğralı sikke 406 H., 1403 M tarihli olup Emir Süleyman'a aittir. Fakat yukarıda söylediğimiz gibi ilk tuğralı sikkede Birinci Murad Bey takaddüm etmiştir.

«Padişahların tuğraları ahitnâme, nâme-i hümayun ferman, menşur berat ve sairenin üstüne ve ortaya konulurdu. Tuğra kâğıtların ve yazıların büyük, orta ve küçük oluşuna tâbi olup yazı ve kâğıtlarla mütenasip büyüklükte çekilirdi. Tuğraların sağ tarafına çiçek koymak veya mahlâs yazmak usulü sonradan ihdas edilmiştir.

«Son devirlerde berat, menşur, ferman, ahitnâme ve saire üzerine çekilen tuğra, paralarda ve Defterhane defterlerinin (arazi, timar ve saire) başlarına da çekilmiş olup daha sonraki tarihlerde ise bir arma olarak senetlerle pullarda, bayraklarda, nüfus kâğıdı üzerinde, binalarda, yapılan çeşme, cami, imaret kitabeleri üzerinde de görülmek suretiyle umumileşmiştir.»

«Tuğranın zaman ve ihdas sebebiyle malûm şekli hakkındaki rivayetlerin müverrihler arasında henüz kat'iyetle halledilmemiş olduğunu söyleyen meskûkât mütehasısı rahmetli Ali Bey (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, cüz, 43-44) tuğranın Birinci Murad'ın Ragoza cumhuriyetinin himaye ahitnâmesine elini mürekkebe batırmak suretiyle meydana gelen alâmet olduğunu yazan Hammer'le Ahmet Mithat Efendi merhumun (Mufasssal Tarih-i Kurun-u Cedide) adlı eserinde Tuğranın Osmanlılardan evvel kullanıldığı hakkındaki mütalâalarını yazdıktan ve Ahmet Mithat Efendi'nin mütalâasının yerinde olduğunu «Lehce-i Osman-i» ile «Ferhenkte»ki izahat ile teyit eylemekle beraber Orhan'a ait olanları görmediği için saltanatı devrinde memleketin büyümesi sebebiyle verilecek beratlarla sair vesikalara böyle bir alâmetin vaz'ı zaruretiinden dolayı Osmanlılar tarafından tuğranın ilk defa Birinci Murad zamanında ihdas edildiğini söyledikten sonra şu tafsîlâtı veriyor :

«Düvel-i ecnebiyyede arma nerelere vaz edilirse tuğra da Padişahlara mahsus sancığa, ferman, berat, tezkire-i Osmaniyye, senedat-ı hâkaniyye, sikke, ebnîye-i emriyye kapıları üzerine, posta pullarına velhasıl arma konulması icabeden mahallerin cümlesine konulmaktadır. El'an fermanların balâsındaki tuğranın zirine yazılan bir satır yazının ilk cümlesi «Nişan-ı şerif-i âlişan-ı sâmi mekân-ı sultânî» dir ki tuğranın asıl isminin nişan olduğunu gösterir. Nişan kelimesi resmî lisanla ferman ve yerlige de alem olmuştur. Çünkü balâları (nişan) ile müzeyyendir. Tuğranın arma yani nişan olduğuna dair verilen muknî izahatı kâfi görmeyüp de bir misal gösterilmek suretiyle teminat arayanlara (Tarih-i Osmani Encümeni

Mecmuası) nın 35 numaralı cüzünde münderic medenî ve siyasi vesikayı irae eylerim. Mezkûr vesikanın hulâsa-i müfadi «Ragoza'dan âidat-ı cüz'iyelerini alamayan Aynoroz'daki Sırp manestırı ruhbanının şikâyet eylemek üzere derbar-ı şevket karare (hükûmet merkezine) gelmelerinden Padişahın malûmatı yoktur. Çünkü huzur-ı şahaneye girmelerine müsaade etmedim. Bu âidatı mütedahiliyle beraber tediye ediniz. Tekrar şikâyet gelecek olurlarsa alıkonulmamaları mukarrerdir. Her veçhile mucib-i itmi'nan olmak üzere siz dostlarıma bende-i siddıkım Radiç'i izam eyledim. Bu madde hakkında her ne söylerse itimat edesiz. Aynıyle bizim sözümüzdür» den ibarettir. İslâv lisanıyla yazılmış olan mezkûr mektup âdi mekâtipten olmayıp (mektub-i sâmi) olduğuna alâmet olarak balâsı sol tarafına bir tuğra keşide edilmiştir. Çünkü tuğra Osmanlı Devleti nişanıdır. Padişahın malûmatı olmadığı bildirilen bir maddeye dair resmî bir mektuba onun için konulmuştur. Arması bulunmayan bir mektuba itimat ile Radiç'in söyleyeceklerine inanılmazdır. Şu vesikadan anlıyabildiğim mevaddan biri vaktiyle Ragozalılara ihsan buyurulan fermanın da İslâv lisanıyla yazılmış olacağı ve vak'a-i sabikadan beri mezkûr cumhuriyetle teati edilen resmî evrakın tuğra ile muveşşah bulunmasıdır.

«İşte Hammer Ragoza tarihinin yanlış kaydedildiği bir vakayı kendi tarihine aynen almış ve Osmanlı Padişahı hakkında nâbeca isnatda bulunmak hatasına düşmüştür.»

Ali Bey merhum bundan sonra tuğranın ilk şekliyle bunun geçirdiği safahat hakkında uzun uzadıya izahat vermekte ve meskûkâta da tatbik edildiğini kayıt ve beyan eylemektedir. Çıkardığı şu netice kayda değer : «Hüdavendigâr Gazi tuğrası bizim gösterdiğimiz şekildedir. Hafitlerinden ikisi cedlerinin tuğrasına benzer tuğralar teşkil etmişlerdir. Eger cedlerinin tuğrasını örnek ittihaz etmeselerdi aralarındaki tefevvuk (üstünlük) dâvasından dolayı birinin tuğrasının şekli diğerlerinininkine benzemeyecekti. Ve keza Hammer'in iddiası gibi tuğra şekli pençe-i Sultan Murad Han'dan me'huz olsaydı buraya kadar resmeddiğimiz tuğralarda başparmağı gösterir bir alâmet veya harf olurdu. Halbuki hiç birinde yoktur. Kezalik cümle tuğraların vasat-ı ulyasında (üst yarısında) üç parmağı gösterir üç eliflâm bulunnak lâzımgelirdi. Şekillerde görüleceği üzere Hüdavendigâr Gazi tuğrasında iki ve emir Süleyman Şah tuğrasında üç fakat Çelebi Sultan Mehmed Han'ın tuğrasında dört

eliflâm vardır. Bu tetkikten de anlaşılıyor ki zamanımızda gördüğümüz gibi her tuğranın vasat-ı ulyasındaki üç eliflâm misillü kadim tuğralarda seyyanen üç eliflâm yoktur. Emir Süleyman Şah'ın tuğralarında üç eliflâm olması tuğrayı teşkil eden kelimelerin icabıdır.

«İşte Hammer, kadim tuğraların şeklini zamanımızdakilere kıyas ederek tuğra şeklini Sultan Murad Han Evvel'in Ragoza fermanına bastığı pençe şekline benzetmesi ve öyle hükmeylemesi sebebiyle ikinci defa olarak bir daha hataya düşmüştür.»

Yine Ali Bey ; Tuğraların üç eliflâm ile yapılmalarının sebebini şu suretle anlatılıyor : «Hattatlar, Hüdavendigâr Sultan Murad Han'ın tuğralarındaki iki elifi az, Çelebi Sultan Mehmet Han'ın tuğralarındaki eliflâm-ı çok görerek vasatı olan Emir Süleyman'ın tuğraları zevke uygun bulunduğunu bihakkın takdir edip anı sermek (örnek başı) ittihaz etmişlerdir. İşte tuğraların kısım-ı ulyasındaki üç eliflâm bu suret ve sebeple takarrür ve taayyün eylemiştir.»

Ahmet Mithat Efendi merhumun rivayeti hakkındaki mütalâası da şudur : «Efendi Hazretleri Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye'nin Avrupa kıtasında mucib-i istikrarı (yerleşmesi) olan Kosova melhame-i kübrasını (büyük muharebeyi) kazanıp bu uğurda Şehid olan Sultan Murd Han-ı Evvel Hazretleri gibi bir Padişah-ı zafer penaha Hammer'in tarihinde «Ümmî» lik isnad eylemesinê hasbel hamîyye dayanamayıp bütün kuvve-i kalemiyyesiyle kudret-i ilmiyyesini bu isnadın reddine hasreylemiştir. Bu hususun verdiği asabılık ile tuğra-yı hümayunun pençe-i Murad Han'dan alınmış bir şekil olduğuna itimat etmeyip «Lehce-i Osmani» de muharrer tuğra kelimesinin izahı delâletiyle Oguz Hâkanının nişanı olan Tuğrı denilen bir kartal kuşundan me'huz bulunduğu zu'munu ima eder surette idare-i lisan eylemiş ve buna inanmış gibi görünmüştür. Bu sebeple efendi merhum bizi iki maddenin tetkikine sevk etmiştir : (1) Oguz Han'ın nişanı kartal mıdır değil midir ? (2) Tuğramız Oguz Han nişanının aynı midir, gayri midir ? Malûm olduğu üzere (Türk) kavmini teşkil eden yirmi kabileden birisi de (Oguz) kabilesidir. Mezkûr kabile yirmidört büyük aşireti havi olup her birinin ayrı ve hususî damga yani nişanları vardır. Bu nişanlar içinde ziruh (canlı) nakşı bulunmaz. Ya birer kelimesin ilk harfleridir, yahut uydurma şekillerdir. Her dört aşiret bir hanlıktır. Bu halde yirmidört aşiret altı han tarafından idare olunur demek olur. Her Han'ın bir (ongun) u yani mukaddes tanınmış bir

kuşu vardır ki bu ongunlar da (tavşan, şahin, kartal, uçkuşu, sungur, çakır) gibi avcı ve yırtıcı kuşlardır.

«Bir Han'ın ongunu isimlerini yazdığımız avcı kuşlarından hangisi ise o kuş mezkûr Hanlığı teşkil eden dört aşiret efradı içinde mübarek ve mukaddes olup onunla tefe'ül edilir, incitilmez, ona ok atılmaz, avlanmaz ve eti de yenmezdi. Hanlar Hanı yani Hâkan olan Oğuz'un da ongunu tuğri kuşuydu. Hanların ongunu nasıl idareleri altındaki dört aşiret efradı tarafından ongun ittihaz edilmiş ise Oğuz Han'ın mu'tekit olduğu (tuğri) de cümle hanlar ve bütün aşiret efradı beyinde mukaddes ve mübarek sayılıp oğuz kabilesinin umumî ongunu ittihaz edilmişti. Bu sebeple tuğri kuşunu temsil eden her hangi bir şeklin verdiği hükmü umumun iera ve intaç eylemesi itikat icabı idi. İşte bu temsile de mezkûr kuşun ismine nisbetle (tuğrağ) nâmı veriliyordu. Bu tafsilatı yazmaktan maksat, tuğrinin kartal kuşu olmadığını ve Romalıların kartalıyla hiç bir münasebeti bulunmadığını ispat eylemektir.

«Tuğri; kartal değildi. Çünkü kartal Oğuz kabilesinin havi olduğu altı Hanlıktan Ay Han'ın ongunu olduğundan yalnız mezkûr Han'ın idaresinde bulunan (Yazer ve Döğer ve Dudergera ve Babırlı) aşiretleri tarafından tefe'ül ediliyordu. Bu halde mertebesi tuğriden dūn idi. Kezalik tuğriye hiç bir zaman kartal denilemezdi. Çünkü tuğri (Divan-ı Lügat-üt Türk, Sayfa: 400) (Bir kuş imiş ki bin kuş öldürür, ancak birini yermiş yahut «Avcılar bazan kırılarda yüzlerce kuşun başları kopmuş ayakları kırılmış, kanırları deşilmiş bir halde görürlermiş» bu kuşları tuğri telef etmiş. Anma şimdiye kadar hiç bir kimse bu (tuğri) kuşunu görmemişler. Yalnız eserinden istidlâl ediyorlarmış. Bu halde Araplarda Anka, Acemlerde Simurg nasıl ismi var cismi yok birer kuş ise Türklerde de Tuğri öyledir. Bu nevi kuşların üçüncüsüdür. İşte bu sebeplere mebni bizim tuğrimiz kartal olamaz. Çünkü kartal ismi gibi cismi de mevcut ve ammenin malûmu bir kuştur. Tuğri ise esatiridir, hayalidir. Tuğrinin lehçe'de muharrer olduğu üzere bir kartal olmadığı ve olmayacağı şu izahatla sabit olduktan sonra mezkûr tuğrinin (nişan-ı hâkanî) yani selâtin-i Osmaniyye'ye alâmet-i mahsusa ittihaz edilip edilmediğinin tetkikine nakl-i kelâm edilince: Oğuz Han tevki'ine kabilesi efradı (tuğrag) dedikleri yazılmış idi. Fakat şimdi bu tevki'in ne resim ve ne şekilde olduğu malûm değildir. Oğuz Hakan'ın zaman-ı hükümeti Tarih-i Osmani Encümeni tarafından ya-

zılan Osmanlı Tarihinde (Sayfa; 9) dokuzuncu asır-ı Hicriden kırk asır evvel ve (Tarih-i Âlem) de (cilt I, Sayfa 397) Hicret-i Nebeviyyeden (3400) sene mukaddem farz ve tahmin ediliyor. O zamanca tertip edilecek tuğranın her halde iptidai eşkâlden ibaret olacağı derkârdır. Nasıl ki hâkan-ı müşarenileyhin vefatını müteakip kabilesinin hâvi olduğu yirmidört aşiretten her biri için ihdas olunan damgalar da böyledir. Evvelce yazdığımız veçhile içlerinde bir zîruh veya hendesi nakış görülmez. Eger Oğuz Hakan'ın tuğrağı bir kuş şeklinde bulunsaydı yirmidört aşiret damgasından birinde olsun öyle zîruh nakış bulunması evlâdın ecdadı taklit tabiatının muktezası idi. Muhmut Kâşgari 466 sene-i Hicriyesinde yazdığı lûgatnâme'ye (Divan-ı Lûgat-üt-Türk de tuğrag kelimesi) (tuğrag) ismini tahrir ile bu kelime hakkında (Oğuzların tevki'idir, bunun aslını Türkler bilmediği gibi ben de öğrenemedim) demiştir. Bu halde o seneye kadar Oğuz Türkleri beyinde (tuğrag) denir bir tevki'in mevcudiyeti anlaşıyor. Mahmut Kâşgari Oğuz aşiretlerinin damgalarını biliyordu, lûgatında bu şekilleri de göstermiştir. Fakat tuğragın ne şeklini resmetmiş, ne de muhteviyatından bahsetmiştir. Mezkûr lûgatnamenin tertip edildiği senede Selçukilerden Sultan Celâleddin Melekşah İran'da hükümrân idi. Malûm olduğu üzere bu hükümdar Oğuz kabilesinin (Kınık) aşiretindendir. Hükümetlerini de sair Oğuz aşiretlerinin yardımıyla tesis eylemiştir. Bu suretle kendi tevki'leri Oğuzların mezkûr seneye kadar muhafaza eyledikleri (tuğrag) olması milliyet muktezasıydı. Halbuki mezbur hükümetin sikkelerine tuğrağı andırır bir şekil ve Kınık aşiretine mahsus damga konulmayıp bilâkis muahharen teğekkül eden Rum Selçukileri meskûkâtına İranilere mahsus Şir ü Hurşid alâmeti konulduğu görülür. Onlar İran'ı zaptedince mahallî âdetlere tâbi' olup Fûrs lisanını resmî lisan ittihaz eyledikleri misillü kadim tuğragları yerine İranî bir tevki' kabul ederek, fakat uamını (tuğrag) isminin İranilerin suret-i talaffuzuna muvafık olarak (Tuğra) vazzoylaştırmış oldukları me'muldür.

«Bu suretle Selçukilerin zamanına kadar malûm olan şekil tuğrag Selçukilerden sonra Oğuz kabilesinden yeni hükümetler tesis eden (Kayı) aşiretiyle (Devlet-i Osmaniyye) Bayındır aşireti (Akkoyunlu hükümeti) hakkında meçhul kalmış (kayı) Osmanlılar nişan dedikleri şekli Bayındırhlar da kadim aşiretleri damgasını tevki' ittihaz eylemekte muhtar kalmışlardır. Fakat halk yine bu tevki'leri (Tura) na-

miyle yadeylemeyi unutmamışlardır. Hasılı Osmanlılara Selçukilerden Tuğranın lâfzı kalıp şekli tevarüs ve intikal etmemiştir. İsmiyle beraber şekli de intikal etseydi hükümet-i Osmaniyyenin bidayet-i teessüsünden itibaren istimal edilir ve Hüdavendigâr Gazi ahdinde Ragoza elçisine tuğralı ferman verilir. Kezalik tuğranın şekli kadimi Oğuz Han tuğrağına benzeseydi Bayındır devletinde Bayındır aşireti damgası yerine şekli mezburi veya ona karışık bir şekli kabûl edileceği şüphesiz idi. Çünkü onlar da Oğuz evlâdı olup tuğragın şeklinde bir tevki ihdasına hak ve salâhiyyetleri derkâr idi.

«Bu tafsildan gaye Lehçe-i Osmani'de muharrer olan Oğuz Han'ın tuğrağı da Osmanlılara nişan ittihaz edilmediğini anlatmaktadır. Filhakika nişan-ı hâkanî ittihaz edilmiş olsaydı yine Lehçe-i Osmani muharririnin (Fetleke-i Tarih-i Osmani) sinden (sayfa 15) «Ragoza Cumhuriyeti vergi tediyesi mukavelesiyle ahitnameye nâil oldu. Hüdavendigâr Gazi o senede «kanun-i kadim-i Oğuziyan» riayetini imza yerine pençesini al boyaya vurup basmakla ona takliden icad kılınmış demezdi. İşte Ahmet Mithat Efendi merhumu yanılta lehçe olmuştur. Merhum-ı müşarunileyh Vefik Paşa merhumun Türklüğe fart-ı mahabbetleri olduğunu ve bu sözleri (Varsun böyle bilsünler) diyerek kasten yazdıklarını düşünmemişlerdir. Vefik Paşa Tarih-i Osmani'nin şimdi yazdığımız kısmında Hüdavendigâr'ın pençe basmasını (Kanun-i kadim-i Oğuziyan) olmak üzere tavsif buyuruyorlar. Halbuki Paşa-yı müşarunileyh böyle basmanın Cengizyane olduğunu bizden daha âlâ biliyorlardı. Tuğra ismi Osmanlılara refik-i gayr-i müfariki olan (hümayun) kelimesi ile birlikte gelmiştir. Bu kelime (hüma) ile (yönü) edatından ibarettir. (Hüma) bir kuş ismidir ki sâyesi (gölgesi) kimin başı üzerine düşerse şeref ve ikbale nail olurmuş: Aslı (humay) dır. Halk lisanında devlet kuşu namıyla yad edilen (humay) kadim Türkçe'de (umay) suretinde olup Oğuz Hakan'ın zevcesinin ongunu olduğu Millî Tettebbu'lar Mecmuası'nın üç numaralı nüshaında «Eski Türklerde içtimai teşkilât» unvanlı mühim makalede gösterilmiştir. Bu surette (tuğra-yı hümayun) terkibi Oğuz Hakan ile zevcesinin ongunu kelimelerinden teşkil edilmiş olduğu anlaşılıyor.

«Mengurlar bâlâsındaki nişana Araplar (tevki') dediklerinden bu kelime de Osmanlı resmî lisanına nakledilmiş ve nişancılık rütbesini ibraz buyuran zevata alem olmuştur.

(Tuğra şekli ezhan-ı umumiyye'de iki şeye teşbih edilmektedir. Bunlardan pençe şekline benzetmek isteyenler Hammer tarihini okuyanlar ve onun gibi kadim tuğramızın şeklini bilmeyenlerdir. Kuş şekline teşbih edenler de Ahmet Mithat Efendi'nin Mufasssal'ını mütalâa ederek mevhum ve muhayyel tuğri kuşunun şeklini (tuğra) ismi gibi Osmanlılara intikal eylemiş zu'munda bulunsalardı. 767 senesinde ihdas edilmiş olan Tuğranın şekli pençeye ve kuşa benzemediği gibi o seneden evvel olan İslamî tevki'lerin hiç birine de benzemez. Tuğranın suret-i teğekkülü ile şekli-i iptidai ve uğradığı tekallübatı evvelce yazmıştık. Bugünkü muntazam ve zarif şeklini Abdülmecit Han'ın saltanatlarının beşinci senesinde iera edilmiş olan teedid-i meskûkât münasebet-i hasenesiyle iktisap eylemiştir ki o sene hüsn-i hatt-ı Osmani'nin mertebesi-i tekâmülünü irac eyler. Tuğray-ı hümayunun şekli kendine mahsustur. Hiç bir zinet-i resmîye ve nakşîye kabul etmez. Etrafını câbeca güller ve çiçeklerle tezyin etmek isteyenler onun ziynet-i sâdegisiyle azamet-i mânevîyesini selp ve ihlâlden başka birşey yapmamış olurlar. Tuğraya nazar edenler onda bir mahabet hissederler. Beratlarda tuğranın zirine yazılmış olan şu bir satır yazı onun hakiki sebebini gösterir: «Nişan-ı Şerif-i Âlişan-ı sâmi mekân-ı sultanî ve tuğra-yı garra-yı cihan sitan-ı hâkanî hükmü oldur ki» şimdi bu beratın müderecatına hükmeden kimdir? Nişan-ı şerif ve tuğra-yı garra. Çünkü tuğra (Zat-ı hazret-i Padışahın temsilidir) nişan-ı şerifin hükmü bizzat Padışah hazretlerinin irade-i seniyyeleridir.»

Tanzimat'tan sonra tuğra gayet muntazam ve lâtif bir şekil almıştır. Bu şekli ilk defa muvaffakiyetle tatbik eden Hattat Rakım Efendi'dir. Kardeşinin oğlu Sikkezen bağı Hattat Haşim Efendi de tuğrada maharet göstermiştir. Vahdetî, Sami Efendi'lerle Tuğrakeş şöhretiyle anılan İsmail Hakkı Bey tuğracılıkta ileri gittimşlerdir.

Tuğraya Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam edilmiştir. Cumhuriyet idaresi henüz böyle bir nişan ve alâmet kabul etmemiştir.

*Tuğra-yı âh çekmeğe müstak idi gönül
Sultan-ı aşktan sana izn oldu var çek
Sâbitt*

TUĞRA ÇEKMEK (طغرا چکمه) [Ida.]

Berat, ferman ve sair vesikalara tuğra denilen alâmetin yazılması yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Tanzimat'tan evvel Tuğra «Nişancı» yahut

«Tuğrakeş Vezir» denilen tuğra çekmeğe salâhiyyetli olanlar tarafından çekilirdi. Son zamanlarda bu vazifeyi görmek üzere Bab-ı âlî'de «Tuğrakeş» adlı hususî memurlar vardı.

TUĞRAİ (طغرائی) [Ida.] Berat, ferman ve sair tuğra çekilen kâğıtlara Tuğra alâmetini yapanlara verilen unvandır. Bunun yerine «Niğancı», «Tevkîî» de denilirdi. (Bak; Tuğra).

TUĞRAKEŞ (طغراکش) [Ida.] Berat, ferman ve sair tuğra çekilen kâğıtlara tuğra çeken yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu vazifeyi gören memura «Tuğraî», «Niğancı», «Tevkîî» de denilirdi. Tuğra çekmek salâhiyyeti bulunan vezirlere «Tuğrakeş Vezir» denilirdi. 1254 H., 1838 M. den itibaren bu vazifeyi görmek üzere Bab-ı âlî'de hususi memurlar tayin edilmiştir.

TUĞRAKEŞ VEZİR (طغراکش وزیر) [Ida.] Bulunduğu eyalet vâhâliğinde veya ordu kumandanlığında verdiği emirlerin üstüne Padişah namına tuğra çekme salâhiyyeti bulunan vezirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu salâhiyyet sonradan vezirlerden kaldırılmıştır.

TUĞRALI AHKÂM KÂĞIDI (طغرائی احکام کاغذی) [Ida.] Sordar-ı ekrem sıfatıyla muharebeye giden Sadrazam'a lüzumunda kullanmak üzere verilen tuğralı kâğıtların adıdır. Sadrazam lüzum gördükçe bunları doldurur ve alâkalılara verirdi. Bu tuğralı kâğıtlar Niğancıların Sadrazam'la birlikte sefere gitmedikleri zamanlarda verildi. Onyedinci asırdan itibaren Niğancıların da Sordar-ı ekrem'le birlikte sefere gitmeleri ve yerlerine vekil bırakmaları usul itti haz olundugundan sonraları bu tuğralı kâğıtlara lüzum kalmamıştı.

TUĞRALI EMR-İ ŞERİF (طغرائی امر شریف) [Ida.] Tuğra denilen alâmet bulunan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TUĞRALI FERMAN (طغرائی فرمان) [Ida.] Üstünde tuğra bulunan ferman'ar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fermanların hepsinde Padişahların alâmeti olan tuğra vardı.

TUĞRA NÜVİS (طغرانویس) [Ida.] Berat, ferman ve sair vesikalara tuğra çeken memura verilen addır. Niğancı'nın onsekizinci asır sonlarında işinin pek azaldığını ve asıl vazifesi olan tuğra keşidesini Tuğrakeş denilen muavininin yaptığını yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 227) şunu da ilâve ediyor:

«Bir aralık yani 1263 H., 1836 M. tarihinde lâğvedilen Niğancı'lığın vazifesi Deftereminliğine verilmisti. Mühim işlere mütâallik fermanların üzerlerine Bab-ı âlî ve diğerlerine de Deftereminleri tarafından tayin olunup Tuğranüvis denilen memurlar tarafından tuğra çekilirdi. 1254 H., 1838 M. de Deftereminliği'ndeki tuğranüvislik hizmeti kaldırılıp Bab-ı âlî ile Deftereminliği tuğracılığı birleştirilmiş ve bu hizmetin Bab-ı âlî'de görülmesi muvafık görülmüştür.»

*Tuğranüvis sanma ki zerrin nişan çeker
Ol şaha tuhf e bir sarı tozlu keman çeker
Nev'i*

TUĞRA-Yİ ŞERİF HİZMETİ (طغرای شریف خدمتی) [Ida.] Tuğra çekmekle vazifeli memur yerinde kullanılır bir tâbirdir. Berat, ferman ve sair vesikalara tuğra çeken memura «Tuğraî», «Niğancı», «Tevkîî», «Tuğrakeş» denilirdi.

TULHANE (طلحانه) [San.] Sûthane ve yağhane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hususi şahıslara ait olanlar bulunduğu gibi Devlete ait olanlar da vardı. Devletinkilere «Mirî tulhane» denilirdi. Hususi şahıslar açtıkları tulhaneler için Devlete muayyen bir resim veya civardaki imaret ve medreselere bir miktar yağ verirlerdi. Ancak bir yerde tulhane açmak için mevcut Mirî tulhaneye zarar vermemesi lâzımdı.

TULÜAT TIYATROSU (طالوعات تیاتروس) [San.] Sahnede malûm ve muayyen tekerlemeler ve taklitlerle piyes şeklinde oynanan oyuna verilen addır. Açıkta oynanan «Orta oyunu» nun sahneye çıkarılmış şekli olan «Tulûat» ilk zamanlarda bocaladığı halde sonradan tutunmuş ise de Avrupa tekniğini alarak temsiller veren kumpanyaların kurulması ve 1908 İnkılâbından sonra hükûmetçe tesis olunan «Dar-ül-Bedayi» in faaliyete geçmesi üzerine mevkiini kaybederek ortadan büsbütün çekilme vaziyetine düşmüştür. Tulûat; yazılı bir eser temsil edilmeyüp aktörün sahnede aklına geleni, vaziyetin icabettirdiğini söylemek, rolü sahnede yaratmak demektir.

Güllü Agop'un kurup Sadrazamın delâletiyle Padişah'tan süflörle Türkçe piyes oynamak imtiyazını alması üzerine sanatlarına son verme vaziyetine düşen tulûatçıların zekâlarının imdada yettiğini, meslekten değil fakat süflörden vaz geçmek suretiyle faaliyetlerine devam ettiklerini yazan Refik Ahmet Sevengil (İstanbul nasıl eğleniyordu?, Sayfa 195 ve

müteakip) şimdi bir iki doküntüden ibaret kalan bu sanat için şu tafsilatı veriyor:

«Bunun neticesi, (süflörden vaz geçme neticesi) bu kabil tiyatrocuların işi büsbütün atıcılığa vurmaları demektir. Eski orta-oyunu perde, dekor ve saire gibi Garp tiyatrosu malzemesini almış fakat bir taraftan mazbut ve muayyen tekerlemelerin hududunu alabildiğine genişletmiş, aynı zamanda eski Lâz, Kürd, Çerkes, Arap ve saire taklitlerinden istifade devam etmiş ve ortaya yeni bir nevi tiyatro çıkmıştır: İşte tulûatçılık!

«O gün bu gündür bu sahnenin aktörlerini bazan bir sünnet düğününde ehalinin arasına kurulan bir iskemle ile paravana şeklinde bir tahtadan ibaret (Yeni Dünya) nın, Hayali cibannümanın etrafında kavukluya, Kürde ve zenneye çıkmış gürürüz. Bazan Kadıköy'ünde, Şehzadebaşı'nda veya İstanbul'un diğer bir semtinde genişçe bir salaşın içinde toplanan yüzlerce seyirci karşısında beş perdelik, iki tablolu, üç sahnelik taklitli, acıklı, gülüncü dram! oynadıklarını ve kodamanlarının daima para kazandıklarını biliriz.

«Evvelce Abdürrezak ve Şevki kodamanları idi. Bilâhare perdecilikten yetişip bu sayede bizim memleketimizin servetlerine göre oldukça zengin bir adam olan Kel Hasan, senelerce İstanbul'un eğlence piyasasına hâkim olmuştur. Saray halkı, vükelâ, vüzera, ağniya sınıfı, binlerce kadınlar ve erkekler Kel Hasan'ın süpürge sopasını biçare Ali Rıza Efendi'nin başına nasıl indireceğini ve gaz tenekelerinin nasıl yuvarlanacağını, uşağın evin hanımına nasıl arsızca ilân-ı aşk edeceğini görüp eklenmek (!) için saatlerce yoldan araba tutup Şehzadebaşı'na gelirlerdi.

«Komik-i gehir (!) boş vakitlerinde konaklara çağırılır, i'zaz ve ikram edilir, bir masakarlığına bin atıye verilir, hatırı tatyp olurdu. Hepsî de öldüler.

«Bugün aynı sahada, aynı sahnede başka bir yıldız etrafa aydınlık saçmaktadır: Nâşit Bey (ölümü 1938).

Bütün bu düşünceleri hülâsa edecek olur isek, Tulûat tiyatrosunu bugünkü tiyatro telâkkisi ile telif e imkân bulamayız. Tulûat tiyatrosu devrini ikmal etmiş, yerini hakiki tiyatro sanatına terketmiştir.

«İkinci Abdülhamit zamanında tiyatrolar kadınlara ayrı, erkeklere ayrı günlerde temsil verirdi. Genç kızlar, ihtiyar anneler, kırmızı elma şekeri ağzında çocuklar tiyatroya gelirler ve küçükler vızvızlanırken büyükler sahne-

deki perdebirunluklar ile ahlâkları bozularak gülerler, gülerler ve gülerlerdi.

«Tulûat tiyatrolarında piyes, piyeste mevzu ve saire yoktur. Esas, halkın bir buçuk, iki saat meşgul ve alâkadar edilmesidir.

«Bu itibarla tenevvu temin etmek için asıl oyun haricinde kantolar söylenir.

«Perde alelekser bozuktüzen bir orkestranın gümbürtüleri, zırlıtları içinde açılır, sahnenin bir kögesinden kantocu kızlardan biri çıplak denilecek bir halde tül elbiseler içinde hopliyerek, zıplıyarak ortaya gelir, halkı tahrik eder vazî'larla göbek kıvrır, şarkı söyler. Hiç bir bedî'i kıymeti olmayan bir güfte, hiç bir bedî'i kıymeti olmayan bir beste, hiç bir bedî'i kıymeti olmayan bir raks. İşte bu kantodur.

«Burada asıl olan ne musiki, ne de raktır. Çıplak bir kadının vücut hareketleriyle halkı tahrik ve alâkadar etmesidir ve perde bozuk düzen orkestranın gümbürtüleri, zırlıtları arasında kapanırken salonu yıkacak şekilde kopan ve coşan alkışlardan anlaşılır ki maksat basıl olmuştur.

«İkinci Abdülhamit zamanında Garp usulü tiyatro her türlü tazyiki görürken tulûat rezaleti tam bir serbestiye mazhardı. Bir günün içinde tümen tümen «Tulûatçı» yetişir, tiyatro namı altındaki bu rezalet kumpanyalar iki buçuk uydurma aktör, bir iki kadın ve bir sandık eyya ile şehir şehir Anadolu'yu, Rumeli'yi gezerler, gezdikleri yerleri haraca keserlerdi.

«Kantocu kızların yüzlerle, binlerle âşıkları vardı. Kanto söylenirken localardan, partlerden, paradiden gümüş çeyrekler, mecdiyeler, altınlar sahneye yağdırılır, tiyatrodan sonra üftadeler kantocu kızların yollarını beklerlerdi.

«Tulûat tiyatroları Meşrutiyetin ilânından sonra da eskisi kadar olmamakla beraber yine rağbet görmekte devam etti. Son seneler içinde süflörsüz piyes oynamak ve tekerlemeler ve saire esnasında perdebirunane ve müstehecen sözler sarfemek zabıtaça men edildi.

«Mamafih kepezeliğin önüne geçilmiş değildir. Medenî ve bedîi tiyatroya muzır bir rakip olan tulûat bir taraftan halkı zehirlerken diğer taraftan birçok istidatları da çürütmüş oluyor. Zira kaydetmek lâzımdır ki tulûat oyuncuları içinde cehaletlerine, görgüsüzlüklerine rağmen birçok kıymetli kabiliyetlerin mevcut olduğu ve maalesef müsait ve müfit bir sanat sahasına intikal edemeden sönüp gittikleri görülmüştür.»

TULUM (طولم) [San.] Sığır derisinden yapılan su kabına verilen addır. Tulum denil-

mesi hayvanın derisinin olduğu gibi çıkarılması yüzündendir.

Tulumlardan ordularda ve hassaten seferlerde istifade olunurdu. Yavuz, Mısır seferinde tulumlarla ordunun su ihtiyacını temin etmiş bir araya getirmek ve duba gibi kullanmak suretiyle kurduğu köprüden ordunun ağırlığını geçirmişti.

Tulum; uzak yerlerden su taşımak mecburiyetinde olan bir kısım köylüler tarafından hâlâ kullanıldığı gibi koyun ve keçi derilerinden yapılanlar da yağ ve peynir koymakta kullanılır.

TULUMBACI (طلمباج) [Hal] Yangın söndürme âleti olan tulumalarda hizmet edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tulumbacı tâbiri hassaten Hierî onüçüncü (Milâdî ondo kuzuncu) asır başlarında takındıkları tavır ve hareket dolayısıyla külhan beylîği ile bir sayılırdı.

İstanbul'da tulumbacılık teşkilâtı Hierî 1132 (1719) senesinde ihdas edilmiş olan «Der-gâh-ı Âlî Tulumba Ocağı» ile başlamıştır. İlk ocak Yeniçeriliğin bir şubesi halinde kurulmuştu ve Yeniçeri usul ve nizamlarına tâbi tutulmuştu.

Tarihî menbalar ocağın ihdasını Tophane yangınında kullanılarak büyük faydası görülen Fransız mühtedisi Davut Gerçek Aga'nın (ölümü 1146/1733) yaptığı tulumba ile başladığını gösterirler. Yine onlara göre yangınların birbirini takibetmek suretiyle çoğalmasından tulumbacılığın tâmini zarureti meydana çıkarmış ve Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması dolayısıyla Der-gâh-ı Âlî Tulumba Ocağı da o miyanda lâğvedilmiş olduğundan 1243 (1827) tarihinden sonra her mahallede birer tulumba bulundurulmuş ve bu tulumbaları kullanmak için teşkilât yapılmıştır.

Bununla beraber tulumbacılık bununla da kalmamıştı. Devlet dairelerinin her birinde «Ocak» adıyla bir tulumbacı teşkilâtı yapıldığı gibi muhtelif milliyetler ve ezcümle (kilise heyetleri) de iştirak ettirilerek her kilisenin ayrıca bir tulumba takımı vücade getirilmişti.

Bu üç teşkilâtın üçünde de ilkin «Ağa» ve son zamanlarda «Reis» namıyla birer baş bulunurdu. Reis mazereti halinde tulumbacılar arasında «sandık» adı verilen (tulumba)yı idare etmek için ikinci bir reis daha vardı.

Mahalle tulumbalarında asıl reis yangına gitmez, tulumbayı ikinci reis kaldırıp yangına götürürdü.

Sandık meratip silsilesi (hierarchie) bu iki reisten sonra «fenerci», «borucu», «hortumcu»

gibi daha dört mertebeyi havi idi. Fenerci; tulumbanın Ağası yerinde sayılır, borucu; su sıkmağa mahsus boruyu taşıdığı gibi yangına su sıkar, kökenci; borucunun kullandığı borunun düşmemesi için boruyu tutar, hortumcu da hortumları kullanırdı. Tulumbanın âmirleri, zâbitleri sayılan bu dört kişiden başka «uşak» tâbir edilen ve aralarında birbirlerini «omuzdaş» diye çağırarak efrat da tulumbayı taşırlardı.

Sandık takımının ağası yerinde bulunan fenerci, ikinci reisin bulunmadığı zamanlarda sandık kaldırmak salâhiyyetini de haizdi. Uşaklar arasında kavgâ zamanlarında sözü, emri dinlenen «fenerci» idi. Bu işte sözü reisininkinden fazla geçerdi. Bundan başka fenerci tulumba heyetinin «baş muhızr»ı, diğer esnaflardaki «çavuş», yahut «yigit başı» pâyesini de haizdi.

Reis yolda takım değiştirme emrini verir, uşakları yormamaya gayret ederdi. Tulumba dört kişi tarafından omuzda taşınırdı. Yangın yerine kadar tulumba omuzda yaya gidileceği için efradı yormamak icabederdi. Günkü aksi takdirde bir iş görmek kaabil olamazdı. Hattâ güçlü kuvvetli olan reisler sandığın altına bile girer, tulumbanın taşınmasına yardım ederlerdi. Fakat ekseriyyeti at üzerinde tulumbayı takibederdi.

Efrattan mühim vazifesi olanlardan biri fener çekendi. Yangına giderken önde fener çeken; yolun bozuk ve çukur olup olmadığını haber vermek vazifesiyle mükellefti. Yolda ıslaklığa tesadüf ederse «yalama var», çukur ve bozuk kaldırıma rast gelirse «atlama var» diye haber verirdi. Fenercinin ufak bir dikkatsizliği süratle giden tulumbanın devrilmesine sebep olabilirdi. Bunun için vazifesi mühimdi. Bilhassa geceleri tulumbanın hayat ve selâmeti bunun elindeydi.

Tulumbacılar yangına giderken ve gelirken dönemeç yerlerde, geçit mahallerinde ve bazan halkın toplu bulunduğu kalabalık caddelerde na'ra atar, nerenin tulumbası olduğunu söylerlerdi. Na'ralar bir kaç elif miktarı çekilen bir (ha't. t) tan sonra «Yaman gider memleket kurtaran filân yerli» şeklinde idi. Her semt tulumbasının başka başka na'raları vardı; ve bunlar az çok o semtleri ima edecek sözlerden ibaretti. Meselâ Kocamustafapaşa tulumbacıları: Yedi kubbe altında hû çeken Hazret-i Sümbülî, Belediye tulumbacıları: Cihana tezkire dağıtan Belediyeli, Kazlıçeşmeli'ler de oradaki Salhanelere telmihan: Kelle kesen salhaneliler derler ve bu sözleri işiteler sormadan tulumbanın nerenin tulumba-sı olduğunu anırlardı.

Yangınlarda ev kurtarmak için ev sahibi ile tulumba heyeti arasında mukaveleler akte-dilirdi. Sigorta kumpanyaları da bunlardan istifade ederlerdi.

Tulumbaların temin ettikleri istifade reise üç, ikinci reis ile fenerci, borucu ve hortumcuya ikişer, efrada da birer hisse olmak üzere dağıtılırdı. Borucu, kökenci, fenerci için ev sahibinden «borucu bahşişi» adıyla bir para da alınırdı. Bazı yerlerde payların tevzii reislerin arzusuna bağlı idi. İstedigine arzu ederse fazla verebilirdi.

Tulumbacılar ekseriya yangınlardan kurban alırlardı. Evleri yangından kurtulanlar nezrettikleri kurbanı tulumbacılara verirlerdi. Bu suretle aldıkları kurbanın yangın yerinde kulakları kesilir, akan kanın birası sandığın tahtasına, bir miktarı da yangından kurtulan evin kapısına sürülürdü. Şayet kurban tamamen kesilirse kanını sandığın içine akıtırlar, arkasından bir na'ra ile o kanlı suyu basarlardı.

Tulumbacı ocaklarında bir nevi teşkilât daha vardı. Dairelerin tulumbalarıyla mahalle tulumbalarında «sofa», kilise heyetlerinde «divan» bir nevi sulh ceza mahkemesi idi. Bu mahkemenin reisi, tulumbanın asıl reisi idi. «Sofa» veya «divan»ın toplantısında makamına gelir, muhakeme edilecek tulumbacı karşısına oturtulurdu. Herkes toplandıktan sonra «fenerci» yanında kabahatlı olduğu halde «sofa»ya gelerek elindeki kırbaç reisin önüne bırakır, kabahatının kabahatını anlatırdı. Bu mahkemede iki nevi ceza verilirdi: Tomruk, kırbaç

Tomruk; kabahatlinin ayağına pranga vurup cezası kaç gün tâyin edilmiş ise okadar gün koğuşta bağlı kalmaktan ibaretti. Ancak mahkûm tomruğa vurulduktan sonra bir yangın çıkarsa o zaman pranga açılır, mahkûm da kurtulup arkadaşlarıyla beraber yangına koşardı.

Kırbaç; hükmolunan dövme cezasının tatbik âleti idi. Reis kabahatın derecesine göre kaç tane hükmederse derhal vurulurdu.

Ocakta dört kişi bir takım teşkil ederdi. Tulumba takımlarının ayrı ayrı adları vardı. Birinci takımın adı ekseriyetle «Muğlu» idi. Reis ve yahut uşaklar diğer takımlara türlü isimler verirlerdi. Karakaçan, Kaptan, Hırvat ve saire gibi. Bu isimler ekseriya takımı teşkil eden fertlerden mülhem idi.

Tulumbacıların çokluk birbirleriyle kavgaları da olurdu. Her nedense iki sandık birbirine düşman oldu mu kılavuz, gözcü kullanmak suretiyle birbirini gözetirler, ilk yangın zamanında yangın yerine gider veya dönerken

şayet bunlardan biri bir sokaktan, diğeri de öteki sokaktan, çıkmak suretiyle birbirleriyle karşılaşarlarsa o zaman kendisine güvenen sandık öne düşer, öteki kovalardı. Yetişirse sandıkları indirirler, usturpa, toka, yumruk ve sopa ile dövüşürlerdi. Bu kavgalar pek müthiş olurdu.

Ocakların yani tulumba heyetlerinin bazıları ezcümle Galatasaray, Tersane, Selimiye, Paşakapısı, Çeşmemeyd.nı, Üsküdar ve Bâb-ı Zaptiyye en meşhurları idi. İkinci, üçüncü ve altıncı daire tulumbaları da oldukça şöhretli idiler. Kilise tulumbaları içinde de meşhur olanları vardı.

Vaktiyle her sınıf halkın hususî bir kıyafeti mevcut olduğu gibi tulumbacılar da kendilerine bir kıyafet seçmişlerdi. Yeniçeri ocağındaki ilk ocağın elbisesi Yeniçerilerin ozamanki kıyafetlerine benzer şeylerdi. Ocağın kaldırılmasından sonra bütün resmî kıyafetler gibi tulumbacıların kıyafetleri de değişmiştir.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi; 1243 (1827) senesi vak'aları arasında tulumba ocağının ihyasını, eski tulumba teşkilâtını ve tulumbacıların şekil ve kıyafetlerini şöyle anlatır:

«Vak'a-i Hayriyye'den mukaddem (Tanzi-mat'tan evvel) her dairenin mürettep harik tulumbalarına nezaret eden «Tulumbacı başı» namıyla ocak muteberanından memur-ı mahsus vardı. Bostaniyan-ı hassa tulumbacıları gibi içlerinden bazıları Yeniçeri namıyla yâdedilmiş ise de neferatı esnaf delikanlılarından ve Yeniçeri eşbehlerinden olup harik zuhurunda her ocağın tulumba neferleri bağlarında çorba tası ve üzerleri kaçınıcı ortadan ise nişanlı taslar ile etraftan koşarak yangın yerine dalıverirler ve sair vakitlerde bağlarında koca bir sarık ve omuzlarında «kortal kanat» tâbir ettikleri kırmızı kaput ve baldırları çıplak olarak ayaklarına yemeni giyerlerdi. Yeniçerilerden sonra bunlar dahi dağıldığından yalnız Bâb-ı Seras kerî'de bulunan tulumba icabında derme çatma takım ile idare olunmakta ve askerî neferat dahi istihdam kılınmakta ise de bu suretle idaresi yolsuz olmakla nizama raptı zımında bir müdür tâyinle beher tulumba harikten neferat tahririne mübaderet olundu.»

Tulumbacılar, son zamanlarda, (mintan) dedikleri kukuletalı koyu deve tüylü aba ile potur ve bağlarına siyah ve kalıplı sıfır numaralı bir fes giyerler, üstüne de Trablus kuşağı veya ipekli mendil ve bellerine Girit kuşağı sararlardı. Ayaklarına da uşaklar yemeni, reisler yumurta ökçeli iskaripin giyerlerdi. Kilise tulumbacıları ise «patatuka» denilen yakası kadifeli, çapraz ilikli mintan ve bol Fransız pantolonu iktisa eylerlerdi.

Reisin sol omuzundan bir de gümüş köstek sarkardı. Reislerin hususivle resmî dairelerle Belediyeye mensup olanlarının rütbe-lerini gösterir bir işaretleri de vardı. Birinci reis sol kolunun bazusu üzerine 3, ikinci 2, fenerci ile borucu kezaik ikiye sarmalı ve 8 numarayı andıran nişanlar takarlardı.

1908 İnkılâbından ve hassaten Birinci Cihan Harbi'nden sonra tulumculuk ehemmiyetini kaybettiği gibi kıyafetleri de yavaş yavaş setre pantolona tebdil edilmiştir.

Mahallelerde tulum teşkilâtı başladığı zaman bu mesleği birtakım serseriler, kopuklar, külhanbeyleri yağmacılığa ve çapulculuğa müsait gördükleri için hemen benimsemişler, bunlara nisbetle içtimai mevkileri yüksek olan birçok İstanbul gençleri de tulumculuğa heves etmişlerdi. Temmuz İnkılâbına gelinceye kadar birçok kibar evlâtları yangın zuhurunda soyunarak dizlikle yangına koşarlardı. Pek çok kalem Efendileri pantolonlarının altlarına tulumacı dizliği giyer ve yangını duyar duymaz bağlasalar masa başında duramazlardı.

Önceleri, ağır başlı bir esnaf teşekkülü manzarası arzeden tulumculuk zamanla birçok hususiyetlerini kaybederek çığından çıktığını ve bu yüzden (tulumacı) halkın ağızında en ağır tahkir elfazından olduğunu kaydeden eski zamanlar bilgini Ereümen Ekrem Talu (Dünden Hatıralar, 7 Gün neşriyatı) şu tafsilatı verir:

«Yangını kulelerdeki nöbetçi râsıtlar (gözevici) görür, kule ağasına:

— Ağa! Bir çocuğun oldu!... diye haber verirlerdi. O da sorardı:

— Kız mı? Oğlan mı?

Kız: Beyoğlu'nu, oğlan: İstanbul'u kastederdi.

«Mütaakiben «köşklü» ler dışarıya fırlar, sırtlarında alâye rengi ceket, ellerinde kargı olduğu halde koşarak, önce şehrin asayisi ile ilgili makamları, Şehremanetini, Zaptiye Kapısını, karakolları ve sair resmî devairi haberdar eder, arada bir de sokak başlarında na'ra atarak halka malûmat verirlerdi. Bu sırada köşklüye:

— Yangın nerede?

Suslını soran olursa en galiz bir küfürle mukabele görürdü. Bunu bilenler hitaplarını sadece:

— Uğurla!

Şeklinde yapar ve ancak o vakit doğru dürüst cevap alabilirlerdi.

«Köşklü, yangın haykırır haykırmaz, tulumacı koşuşlarında ve omuzda kahvelerinde bir kaynaşma başgösterirdi.

«Bütün uşaklar, hortumcu, fenerci, var-dacı, takım ağaları, acemiler, gönüllüler ko-ğuşa seğırtirler, soyunurlar, bir ten fanilesi, bir dizlik kalırlar, başlarına dört ucu düğümlü birer mendil, yahut ki, birer keçekülâh geçirirler, oradan da ekseriya cami avlusunda du-ran (sandık) ı sırtladıkları gibi «yallah» yola düzülürlerdi.

«Reis giyimli olarak, at üstünde, fiyakalı, arkadan gider, takımın raconunu kollardı.

«Takım sırası gövle idi: En önde anah-tarcı, onun arkasında fenerci, hortumcu, sonra orta yerde sandık, sandığın etrafında da kol değıştirmeğe hazır omuzdaşlar. Bunlar koşarak, kendi tâbirlerince sandığı uçurarak, giderler, meraklı halkın kesif olduğu noktalarda. Tak-sim'de, Galatasaray'ında, Karaköy'de, Azizkiye karakolunun önünde, İstanbul'da Yenice-i mer-divenleri hizasında, takımlarının hususiyetle-rini öven, âdeta parola döviz mahiyetinde olan na'ralarını atarak geçerlerdi.

— Haaaavt!... Karada arslan, denizde kaplan... Yetmiş iki buçuk millete duman at-tıran... Yaman gelir, yaman gider.. Peruz (Firuz) Ağanın yigitleri Haaaavt!...»

Eski âdetleri canlılıkla belirten üstad tanınmış tulumacılar hakkında izahat verdik-ten ve bunların biribirlerini çekememeleri yü-zünden kavgalar çıktığını yazdıktan sonra yan-gın vaziyetini şöyle anlatıyor:

«Zavallı şehrin bilmem hangi semti çıra-lar gibi yanar dururken, kimin umurunda? Tulumculuğun şıırı söndürüp de hayır işle-mekten ziyade, caka etmek, rakipleri, hasım-ları altedip de kendi şöhretini! artırmaktı sanki!

«Esasen tulumacılar bir iş görmek iste-selerdi de göremezlerdi. Biri diğerinin üzerine biymiş, kav gibi ahşap, köhne evlerden müte-şekkil mahalle aralarında, serçe parmağı kalın-lığında akan çeşmelerden, sakaların ufacık me-şin kırbalarla taşıyacakları su ile, verdin bir kaç karış yükseğe fıskıramıyan hortumlarla, İstanbul'un o hiç bir şeye benzemeyen, yamanın vamanı yangınlarını söndürmek, tahribatını durdurmak, Hızır'ın bile başaramıyacağı işti.»

TUNDAN TUNA ATMAK (توندن تونه آتق) [Hal.] Şuradan buraya, buradan oraya atmak, yerinden etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Keşti-i kâme dur göründü kenâr hayf

Tundan tuna atar beni bu ruzgâr hayf

Sünbülzade Vehbt

TUNDAN TUNA DÜŞMEK (توندن تونه دوشمك) [Hal.] Gurbete gitmek, diyar diyar dolaşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TUNUS GEDİĞİ (تونس گدیگی) [Hal.] Yağlı kuyruk, bırs uyandıran, ıstıba şahlandıran ca-zip ve kıymetli şeyler yerinde kullanılır bir tâ-birdir. Buna benzer bir tâbir de «Cidde gümrüğü»dür. Cidde gümrüğü çok geliri bir yer makamında kullanılırdı Cidde gümrüğünün be-le bulunduğu mevki itibariyle göz kamaştıracak kadar geliri bir yer olduğu için tâbirin mey-dana gelmesi sebebi anlaşılmakta ise de Tunus gedigi'nin ne sebepten meydana geldiği bili-nemiyor.

TURA SAÇAK (طورا سچاق) [Mim.] Ensiz saçaklar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TURNACI (تورنچی) [Ask.] Yeniçeri Oca-ğını teşkil eden 196 ortadan 68 inci ortanın adıdır. Bir zamanlar kuş avında kullanılan kö-peklerle takip işlerine yarıyan köpeklerle ve tazılara da bakarlardı. Başlarına «Turnacıbaşı» denilirdi.

Devşirme vazifesiyle Rumeli ve Anadolu-ya gönderilen Yeniçeri zâbitlerine de «Turnacı» denilirdi. Turnacı memuriyetine dair emirle gider, gittiği yerlerde Kadı ve diğer alâkalı memurların yardımı ile Yeniçeri Ocagiyle spray hizmetlerinde kullanılmak üzere Hristiyan ço-cuklarını toplayıp İstanbul'a getirirdi.

TURNACIBAŞI (تورنچی باشی) [Ask.] Ye-niçeri Ocagını teşkil eden 196 Ortadan 68 inci ortanın başına verilen adıdır. Diğer bir çokları gibi bu da ilk Osmanlı Padişahlarının şikâr ağalarının (avcılar) adlarından alınmıştır. Hi-ristiyan çocuklarından Yeniçeri Ocagi için alınan «Devşirme» lerin toplanması da bunun vazifesi idi.

TURNA GAGASI (تورنه غاغاسی) [San.] Tez-yinat nevelerinden birinin adıdır. Turna gaga-sına benzediği için bu ad verilmişti. Bunun yerine «dön baba» da denilir.

TUT (توت) [Tak.] Mısır'da Kıpti ayların-dan birinin adıdır. Eylülün dördünde başlayan bu ay için «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» nda (sayfa 386) şu tafsilat verilmiştir:

«Bu, kıptilerin yılbaşı olduğundan Osman-lılar Mısır valilerini Tut ayı iptidasında tâyin ederlerdi. Nil nehrinin yükselmesi bu ayda ke-mal derecesini bulmuş. (Bak: Risale-i Mis-riyye fil-Menafi-id-Divaniyye, Nişancı Feridun Beyin eseri, Münşeat, c 2, s. 502)»

TUTİYA (توتیا) [Tip.] Göze çekilen bir nevi ilâç, tozundan sürme yapılan taş yerlerin-de kullanılır bir tâbirdir.

*Tutiga görmiyecektir gözümüz
Hâk-i pâye süremezsek güzümüz
O siyeh zîlfânü etme râpâş
Geceden farkedelim gündüzümüz
Manastır! Nâit!*

TÜFEK (تفك) [San.] Ateşli silâhlara ve-rilen addır Eski yazı ile Faraçası olan tüfenk yazılır, halk arasında tüfek denilirdi. «Sanat Ansiklopedisi» nde (Tüfek maddesi) «Ağaçtan bir sap üzerine tesbit edilmiş, uzunca ve dar madenî borudan ve içine konan mermiyi uzağa atacak bir borusu, ateşlemeğe mahsus bir ma-kanizması bulunan, elde ve omuzda taşınır bir ateşli silâhtır. Barutun icadından sonra yapılan bu silâhın evvelâ çakmak taşıyla ve fitille ateş-lenen çakmaklı ve fitilli denilen ibtidai gö-kildekileri yapılmış ve bunlar tekâmül ettiri-lerek bugünkü mükerrer ateşli nevelerine kadar imal olunmuştur. «Eski eserler ansiklopedisi»-nde de (Tüfenk maddesi) şu tafsilat vardır: «Mavzer ve şimdiki harb tüfekleri antika ol-mazsa da şifhane, karabina, çakmaklı, fitilli tüfenklerin haylice para edenleri vardır. Bun-ların demiri gayet arı duru çelikten yapılır ve üstadlar olinda içerileri yivlenir, iyi su verici demirlerin ve çakmakların üstü altın kakma çiçeklerle bezesilir. Kundağı som ve fildiğin-den yapılır ve hatemî dedikleri ince zerni-şanlarla süslenir, sahibinin ismi ve tarihi de yazılı olursa yüzlerce ve Padişahlara ait olan-ları binlerce lira eder. Topkapı Müzesinde bulunan Padişahlara, Kırım Tatarhanlarına ve büyük vezirlere ait pek çok güzelleri, mü-kemmelleri vardır.»

*Tüfengimi döldürdüm Yol üstüne oturdum
Senin sevdan yolunda On beş adam öldürdüm
Lâ*

*Keş-i meharef eylemeyince tüfenkle
Mümkün mü kimes galib ola cenkle
Şeyh-ül-islâm Arif Hikmet*

TÜFEKÇİ (تفكچی) [Sar.] Saray muhaf-za teşkilâtı mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Silâhçor» da kullanı-lırdı. Tüfekçiler Arnavut, Boşnak, Türk ve Çerkeslerden mürekkepti. Ancak çoğunluğu Arnavutlar teşkil ederlerdi. Sivil ve asker ol-mak üzere iki kısımdı. «Tüfekçibaşı» adı veri-len birinin emri altında bulunan bu teşekkül mensupları halkı bizar edecek taşkınlıklarda bulunurlardı.

İkinci Abdülhamit'in son devirlerinde başkâtipliğini yapmış olan Tahsin Paşa hatıra-tında (sayfa 97-98) «Tüfekçiler Teşkilâtı» baş-lığı altında şunları yazıyor:

«Sarayda tüfekçiler namı altında bir muhafız teşkilâtı vardı. O devri yaşamış olanlarda bu teşkilâta ait hatıralar çok acıdır. Çünkü Padişahın şahsını ve sarayını muhafaza maksadıyla vücade getirilmiş olan bu teşkilât gitgide öyle şımarık bir şekil almıştı ki pek çok kimseler bundan cidden bızar olmuşa başlamışlardı. Tüfekçiler, yahut o devrin hususî bir tâbiri ile, Silâhçorlar Arnavut, Boznak, Türk ve Çerkeslerden mürekkep olup ancak ekseriyet-i azimeyi Arnavutlar teşkil ederdi. Bunların âmiri Tüfekçibaşı Tahir Paşa idi. Tahir Paşa Sultan Hamit'e cülûsundan evvel intisap etmiş, hünkârın mahabbet ve itimadını kazanmış bir zat idi. Sarayın inzibatı Tahir Paşa'nın idaresi altındaki tüfekçilere mevdu idi. Bunlar sarayın kapısından başlayarak ta Sultan Hamit'in yatak odasının kapısı önüne kadar her noktada muhafaza vazifesiyle mükellef idiler. Tüfekçibaşı Tahir Paşa her istediği zaman doğrudan doğruya gidüp hünkârı görebilen saray erkânından idi.

«Mabeyn erkânıyla münasebeti yoktu. Hiç bir daireye merbut değildi. Hiçbir makamdan emir ve tehlîgat telâkki etmezdi. Gerek mevkîinin ehemmiyeti, gerek şahsî nüfuzu hasebiyle harîçten Tahir Paşa dairesine birçok kimseler gelir, birçok maruzat bu daire vasıtasıyla hünkâra arz olunurdu. Saraydaki Arnavutların idaresi kendisine mevdu olduğundan bunlar üzerinde tesir-i mahsusu vardı. İkinci sırakaya merbut olan Arnavut tahnurları zâbitleri de Tahir Paşanın haiz olduğu mevkie riayette ve Tüfekçibaşı dairesine devamda kusur etmezlerdi.

«Tahir Paşa zararsız bir zat idi. Mevkîinin nüfuzunu şunun bunun canını yakmakta ve şerre âlet olmakta kullanmazdı. Merlîliği buna mâni idi.

«Ancak tüfekçi silikine dahil olan ve kimisi sivil, kimisi muhtelif askerî rûtheleri haiz bulunan bir takım kimseler şımarıklıkta pek ileri giderlerdi. Hele bazıları o kadar taşkınlık ederlerdi ki rahatsız olmamak kaabil değildi. Bunların bir nevi mesuniyete mâlik oldukları ve her ne yapırlarsa yanlarına kâr kalacağı kanaati zihinlere o derece yerleşmişti ki herkes korku belâsı bunlardan uzak durmaya bakardı. Bu gibiler zapt u rapt dinlemezlerdi. Doğrudan doğruya Sultan Hamit'in himayesine mâlik olduklarından Tahir Paşa bile bunlara söz geçiremezdi.

«İtiraf etmek lâzımdır ki buna Sultan Hamit'in siyaseti sebep olmuştur. Bunlar vasıtasıyla sarayını ve şahsını muhafaza ettirmekte olduğuna kaani ve bunların sadakat ve merbutiyyetlerinden emin olan Sultan Hamit bu tü-

fekçilerin doğrudan doğruya kendisine müraعات etmelerine müsaade etmişti. Böyle olunca disiplin denilen şeyden eser kalmıyacağı tabiidir. Tüfekçibaşı Tahir Paşa şahsen hürmet ve riayet edilen bir âmir olmakla beraber ledelhace (icabettikçe) o taşkınlara hadlerini bildirmek veya onlar hakkında bir ceza tatbik etmek kudretini haiz değildi. Esasen bu siyaset sarayın içine gelmezdi. Bütün tüfekçilerin tam mâna-sıyla bir âmire bağlı ve her hal ve hareketleri hakiki surette ona tâbi olması kontrol sistemine mugayirdi. Rabita ve teşkilât zahiri bir keyfiyettir. Asıl lâzım olan şey bu teşkilâta dahil olanların her lütfu hünkârdan beklemeleri ve binaenaleyh doğrudan doğruya hünkâra bağlı bulunmalarıdır. Bu noktadan hareket edilince tüfekçilerin hendilerini kanun fevkinde görmeleri ve taşkınlıklarını gittikçe artırmaları pek tabiidir. Gerçi bunların halkı bızar eden ahvali tamamen Sultan Hamit'in kulağına gitmezdi. Çünkü bu tarzdaki şikâyetlerin pek müâmir olduğu vaki değildi. Ondan sonra şikâyet eden veya şikâyeti hünkâra isal eyliyen kimse kendi aleyhine bir intikam cereyanı uyandır-maktan korkardı. Bu itibarla tüfekçilerden bazı kimselerin bütün taşkınlıklarını hünkâra atfetmek ve bundan dolayı Padişahı mesul tutmak pek doğru olmamakla beraber kendisi tarafından terviç ve teşvik edilen kontrol sisteminin o taşkınlıklara yol açtığı da inkâr kabul etmez hakikatlardandır.»

1908 İnkılâbından sonra kaldırılmışlardır.

§ [Ida.] Tanzimattan evvel vezir dairelerinde bulunan teşekküllerden birinin başında bulunana verilen addır. Vezir dairelerinde biri muhafız, diğeri muharib olmak üzere iki teğekkül vardı. Tüfekçibaşı ikinci teğekkülün başıdır.

§ [Ask.] Askerî sanat mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TÜFEKÇİBAŞI (تفكچى باشى) [Sar.] Kahvecibaşı, Berberbaşı gibi sarayın itibarlı mensuplarından birinin adıdır. Hazine, Kiler ve Seferli ağalarının seçkinlerinden alınarak «tüfekçi yamağı» adı verilen teğekkülün başı idi. Tüfekçibaşılardan bu yamaklardan yoluyla «Hane-i hassa» ya alınanların ehliyyetlilerinden seçilirdi.

Yamaklar padişahlara mahsus olup Tüfekçibaşıya teslim olunan ve Revan odasındaki dolapta mahfuz bulunan tüfeklerle rida-ı Saadet beyt-i âlîsi sofasının duvarında (Emanet-ı Şerife dairesinde) asılı bulunan tüfekleri temizler ve bir eksik veya bozukluğu olanları yaptırılarak mükemmel bir halde muhafazalarına itina eylerlerdi. Sarayın hazine ve diğer

dairelerindeki tüfek, tabanca ve karabina gibi esleha-i nariyyenin (ateşli silâhlar) hepsi ayda bir defa, Tüfekçibaşının nezareti altında, yamakların yardımıyla temizlenir ve çaplarına göre kurşunları da doldurulurdu. Bunlar için icabeden barut Silâhdarâga marifetiyle tedarik olunurdu.

Saltanat binişleriyle bahçe ve saraylardan birine teğrif-i şahane (Padişahın gidişi) vukunda nefis-i humayuna mahsus olan tüfekler İkinci Sultan Mahmut zamanında maheyin bostancılığına tahvil olunan avadan bostancılarına taşınmak suretiyle götürülürdü. Gidilen yerde tüfek atılmasına irade olunduğu surette padişahlara mahsus olan tüfekleri yamakları ile beraber Tüfekçibaşı doldurup has odalı ağalar vasıtasıyla zat-ı şahaneye (Padişah'a) takdim olunurdu. Nişan yeri olmak üzere biri padişahın, diğeri tüfekçi yamaklarının hedefi olarak su dolu iki testi konulur, isabet ettirenlere atıyye verilir.

Tüfekçibaşının hizmetinde bir Zülflü bal-tacı, bir sofalı, bir helvahaneli, bir bostancı yedekli ve bir de heybeci bulunurdu. İcabında avadan bostancılarını da istihdam salâhiyyeti vardı.

İstanbul'daki avcılara ruhsat tezkiresini Tüfekçibaşılardan verirlerdi.

Tüfekçibaşılığın vazifesi Tanzimattan sonra değişikliğe uğramış, saray muhafızlığı yapan ve «Silâhçor» da denilen tüfekçilerin âmiri yerinde kullanılmıştır. İkinci Abdülhamit'in saltanatının sonlarında bilhassa tüfekçiler pek çok zorbalıklar yapmışlar halkı canlarından bezdirmişlerdi.

Tüfekçibaşılık 1908 Temmuz inkılâbına kadar devam etmiştir. (Bak : Tüfekçi).

TÜFENKÇİ YAMAĞI (تفكچى يماغى) [Sar.] Padişahlara mahsus silâhların muhafaza ve temizleme işini gören teğekkülün mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Tüfekçi başı»nın nezareti altında bulunan teğekkülde yamak adıyla yirmi otuz kişi bulunurdu. Yamaklar padişahlara mahsus olup Tüfekçibaşıya teslim olunan tüfekleri temizler, bozulanları tüfekçi başı marifetiyle tamir ettirirlerdi.

TÜFENK ENDAZ (تفكچى انداز) [Ask.] Tüfek atan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Askerî teşkilâtta nefer (er) yerinde kullanılırdı.

TÜFENKHANE (تفكخانه) [Sar.] Osmanlı ordusunda kullanılmak üzere tüfek yapılan yere verilen addır. Tüfekhane Cibali'de idi. Tüfekhane hakkında tarihlerin bir şey yazmadıklarını, yerinin ancak iki yangın münasebe-

tiyle kaydedilmiş bulunduğunu söyleyen Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, cilt: 1, sayfa 42) şu tafsilâtı verir:

«Tarihler 1130 (1717) senesi Şaban'ının 18 inci pazar günü çıkan bir yangını haber verirken «İstanbul'da Cibali kapısı haricinde Tüfekhâne kurbünde vâki bir yehudihanede ateş-zuhur edip» diyerek dolayısıyla orada bir tüfek dar-üs-sinaası olduğunu kaydetmiş oldukları gibi yine 1249 (1833) senesi Rebiyü'lâhirin 14 üncü cuma günü Cibali'de çıkan bir yangından bahsederken «Dersaadet'de Cibali kapısı civarında Tüfekhane derununda zuhur eden ateş derhal etrafa sirayetle dahil i sâra tecavüz eylemişti» demesinde de tüfekhanenin o tarihe kadar yaşadığını ve Cibali kapısı dışarısında sahilde bulunduğunu öğreniyoruz. 1249 (1833) den sonra Tophane fabrikasında ve Zeytinburnu dar-üs-sinaasında tüfek yapılmaya başlandığı şüphesizdir.»

Değerli müdekkik kitabına koyduğu bir haşiyede de yerini şöyle gösteriyor:

«Tüfekhane binasının yeri şimdiki Gazi-köprüsü ile Cibali iskelesi arasında ve yolun ortasına düşer. Bunun arasına 1318 (1900) senesinde soguk hava deposu yapılmış fakat bu depo 1328 (1912) senesinde yanmıştır. Şimdi yerinde hususî bir bina vardır.»

TÜFENKLİK (تفكلىك) [Sar.] Tüfekleri dayamak için koguşlarda ve kışla kapılarında göz göz yapılmış, bölmeli yuvalı dayama âletlerine verilen addır.

TÜLBEND AĞASI (تولبند آغاسى) [Sar.] Padişahın sarık ve çamagırlarını muhafaza, temizleme ve padişahı giydirme vazifesiyle mükellef memurun unvanıdır. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 24) «dülbent oğlanı» suretinde geçer. «Tülbent gûlâmı» ve «tülbent ağası» da denilirdi. Sonradan «Esvapçı başı» denilen «Sarıkçı başı»nın ihdası üzerine bu vazife ona verilmişti. Tülbent ağası «Hırka-i şerif» dairesinin temizliğine de bakardı.

«Enderun Tarihi»nde (cilt: 1, sayfa 207) Rikâpdar ağası'nın mülâzımı olarak gösterilen Tülbent ağalarının vazifesi Yavuz zamanında ihdas olunan Hırka-i saadet dairesindeki emanetlerin temizlenmesi işiyle beraber Kur'an okuma ve tesbih ve tehlil olan has odalarının nöbetlerini tertip ve hizmetlerine nezaret etliği ve kabahatlerini tekdin ve tevbih edip ağır cezayı icabettirenlerin hareketlerini Silâhtar ağa'ya bildirerek o vasıta ile cezalandırmak olduğu yazılıdır.

Tülbent ağalığı 1249 H 1833 M. senesinde tasvedilmişti.

TÜLBENT BOZMAK (تولبد بوزمق) [Ok.] Atılan okun bütün menzil taşlarını geçmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeni tâbirle rekor kırma demektir.

TÜLBENT GULÂMI (تولبد غلامی) [Sar.] Padişahların sarık ve çamaşırlarını muhafaza, temizletme ve padişahı giydirme vazifesiyle mükellef memurun unvanıdır. «Tülbent oğlanı», «tülbent ağası» da denilirdi. «Tülbent oğlanı» şeklinde Fatih Kanunnamesi'nde de (sayfa 24) geçer. Sonradan «Esvapçı başı» denilen «Sarıkçı başı»nın ihdası üzerine bu vazife ona verilmisti.

«Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı»nda «Tülbent gulâmı» için (sayfa 351 ve müteakip) şu tafsilât vardır:

«Buna sonraları Tülbent ağası da denilmisti. Fatih'in kanunnamesi'nde Has oda'nın ağalarından olduğu görülüyor. Bu, onsekizinci asırdan evvelki teşkilâtta Rikâptardan sonra gelirdi. Çorlulu Ali Paşa'nın Silâhtarlığında yapılan teşkilâtta has odabaşından has oda zâbitliği alınıp Silâhtar enderun nezaretini ele aldıktan sonra tülbent gulâmı has odanın âmiri olmuştur.

«Tülbent gulâmı'nın esas vazifesi, Padişahın sarıklarını ve giydiği çamaşırı muhafaza etmek olup icabında bunları giydirdi. Merasim ve alaylarda at üzerinde merasime iştirak edip maiyyetinde elinde Padişahın sarığı görülürdü. Daha sonraları merasimde Padişahı at üzerinde takibeden ve elinde padişahın sarığını tutan tülbent gulâmından başka hükümdarın solunda diğer bir has odalının ikinci bir sarık taşıdığını ve bu sarıkların hafifce iki tarafa eğilerek selâm verilme suretiyle halka padişahın iltifatını saçıklarını D'Ohsson yazmaktadır. Has oda vazifeleri arasında bir de Sarıkçıbaşılık varsa da bu, padişahın sarığını sarmakla mükellef olup sarıklardan birinin merasimde taşınması tülbent ağası'na aitti. D'Ohsson'un Tülbent ağasının alaylarda sarık taşımamasından bahsettiğine göre on sekizinci asrın sonlarında ve Üçüncü Selim zamanında ve hattâ on dokuzuncu asır başlarında bu vazifenin devam ettiği anlaşıyor. Tülbent gulâmının Hırka-i şerifin nezafet ve intizamına memur edilmesi merasim haricinde enderun'a mahsus ilâve-i memuriyyet olarak sonradan verilmiş olacaktı.

«Tülbent gulâmı saraydan dışarı hizmetine çıktığı vakit Yeniçeri ağası ve vezir de olurdu. Meselâ 1063 hicri 1653 M. senesinde tülbent gulâmı Gürcü Mustafa Aga'ya vezirlikle Yeniçeri ağalığı verilmişti ve 1099 H.

1687 milâdide tülbent ağası Hasan Aga Yeniçeri ağası olmuştur.

«Tülbent ve Peşkir ağalıkları 1249 H. 1833 milâdi senesinde lağvedilmişlerdir.»

TÜLBENT İŞLEME (تولبد ايشله) [San.] Mendil yerinde kullanılan «çevre» işlemelere verilen addır. Çamaşır için kullanılan ipek kenarlı bezler sert olduğundan çevreler ondan değil yumuşak olan tülbentten yapıldı. Çevrelerin dört köşesi gergef'te «hisap işi» denilen el işiyle işlenirdi. Tülbent işleme zamanın en ince işlerinden sayılırdı.

TÜLBEND OĞLANI (تولبد اوغلان) [Sar.] Padişah'ın sarık ve çamaşırlarını muhafaza, temizleme ve kendisini giydirme işiyle vazifeli memurun unvanıdır. «Tülbend gulâmı», sonraları «Tülbend ağası» denilirdi. Tülbend oğlanının ihdası hakkında Osmanlı tarihlerinde bir kayda rastlanmamış ise de Fatih Kanunnamesi'nde yazılı olduğuna göre eski saray vazifelerinden oluşuna şüphe yoktur. Tülbend oğlanı Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 23) «Umuru-saltanata müteallik» âyin beyanındadır» başlıklı fasılda geçer: «Bir hasoda dahi yapılmıştır. Otuz iki adet hasoda oğlanı ile içinde biri silâhtar ve biri rikâptar ve biri çuhadar ve biri tülbend oğlanı ilh»

Tülbend ağalığı Peşkir ve Anahtar ağalıklarından sonra gelen bir vazife idi. Terfi edince Rikâptar olurdu.

İlk zamanlarda vazifesi daha mühim iken sonraları Esvapçıbaşı demek olan Sarıkçıbaşılığın ihdası eski ehemmiyetinin kaybolmasına sebep olmuştur. Tülbent ağası ondan sonra Hırka-i saadet dairesinin temizlik ve idaresine memur edilmiştir. Bununla beraber rikâptarlığın mâdun ve mülâzımı bulunmak vazifesini muhafaza etmiştir. Hırka-i saadet dairesine memuriyeti yine kendisine bir ehemmiyet verirdi.

Tülbent ağası Hırka-i saadet dairesinin ve içindeki emanetler ile mevcut eşyanın temizliğine memur olan has odalıların nöbetlerini tanzim ve hizmetlerini tayin ederdi. Bunlardan kusuru görülenleri tevbih ve tekdir ettiği gibi kabahatleri daha ağır cezayı müstelzim olanlar (icab ettirenler) hakkında Silâhtara şikâyet ile tedip ettirmeye salâhiyeti vardı.

Hırka-i saadet dairesinin temizliğinde kullanılan tülbendlerin tedarik ve mübayaat etmek ve kenarlarına bazı güzel sözler yazdırmak vazifesi cümlesindendi. Diğer lüzumlu şeylerin temini ile de mükellefti

Tülbent ağaları daimi surette hizmetinin başında bulunmak mecburiyyetinde olduklarından sayfiyyeye gidemezlerdi.

Sonradan «Esvapçıbaşı» denilen «Sarıkçıbaşı»nın ihdası üzerine bu vazife ana verilmisti.

TÜRBE (توربه) [San., Sof.] Ölünün gömülü bulunduğu mezarın üstüne yapılan binaya verilen addır. Arapça ölünün gömüldüğü toprak, yer demek olan türbe etrafı çevrilmiş, yahut üstü örtülmüş olan mezar yerinde kullanılmıştır.

Sanat Tarihi'ndeki bilgisiyle tanınmış olan Celâl Esat Arseven tarafından neşrolunan L'art Turc adlı kıymetli eser hakkında bir kitabiyyat yazısı yazan değerli ilim adamı Osman Şevki Uludağ (Yeni Türk, eylül 1939, sayı 81) muharririn türbe hakkındaki haşiyesini ele alarak şu mütâlâayı yazmıştır:

«L'art Turc'un 78 inci sayfasında bir haşive var: «Türbe kelimesi belki de Tombeau ve Tomulus kelimeleriyle etimolojik bir nisbeti olan Tomba veya Tonba kelimesinden gelir.

«Biraz duralım. Tumulus'un Lâtince bir kelime olduğunu herhangi bir lûgat kitabından okumak mümkündür. Bunu höyük diye tercüme ediyorlar. Tumba kelimesinin mânasını elimde bulunan dört Fransızca lûgatte bulamadım. Fransızca bir etimoloji lûgatinde ise, bu kelimayı Sepulcre diye tercüme edilmiş buldum ki mânası bizim lûgatlerimizde «mezar, kabir» diye gösterilmektedir. Şemseddin Sami bu kelimenin yalnız mukaddes kitapların lisanında kullanıldığını ayrıca işaret ediyor. Bizim Türkçesi Araştırma Kurumu'nun neşrettiği (Türkçe'den Osmanlıca'ya cep kılavuzu)'nu karıştırdım. Türbe kelimesi orada Türkçe bir kelime olarak gösteriliyor. Galiba muhterem Celâl Esat Arseven bu kelime hakkında Türkdili Araştırma Kurumu'na hesap vermek mecburiyyetine düğmüştür.»

Türbenin Tumba ile mumba ile münasebeti olmadığı gibi Türkçe de değildir. Kelime arapça'dır. Muallim Naci, «Lûgat-i Naci» de toprak demek olan Arapça «türab» kelimesinin yanına «terb» kelimesini de koymuş, böylece «türab» gibi «türb»ün Arapça toprak demek olduğunu göstermiştir.

Salâhi Bey «Kamus-ı Osmani» de, Hüseyin Kâzım Bey de «Türk Lûgati» nde «türbe» nin Arapça olduğunu yazmışlardır. «Kamus» tercümesinde «türb» ve «türbe diye bir şey geçmiyor. Buna mukabil tureb vardır ve «hep topraklı yer» mânasına geldiği gösteriliyor. «Ahter-i kebir» de de toprak mânasına

terba ve «bir nesneyi toprakla örtmek ve üstüne toprak saçmak» mânasına terb kelimeleri mevcuttur. Vahid Efendi Galatat'ında türbe için şöyle diyor: «Ziyaret olunan mekâbir-i kibare (büyüklerin mezarlarına) ıtlakı meşhurdur. Farisi'de türbet'ten galat olup Arabide mezar derler. Türbet Arabi kıyasla ta'-i kasir kaydolunup hafifletilerek türbe demeleri mülayimdir.» Binaenaleyh şu izaha göre türbeyi Arapça bir tâbir olarak kabul etmek lâzımgelir.

Büyük adamlar kendilerini öldükten sonra da başka ölülerden farklı vaziyette bulundurmak için ayrıca bir mezar yaptırmayı, orada yalnız başına, yahut çocukları ile yatmayı arzu etmiş olduklarından sağlıklarında yahut bırıktıkları servetle ölümlerinden sonra kendileri için birer türbe yapılmış, hattâ bazıları tarafından açıp kapamak, hizmetinde bulunmak, başucunda Kur'an okumak üzere «Türbedar» adıyla vazife sahibi kimseler de tâvin olunmuştur. Tarikat mensupları şeyhler, bir kısım zenginler de «mezanne» den sayılanlar için türbeler yaptırmışlardır.

Türbeler içinde basit bir taş yığınınan ibaret olanlar bulunduğu gibi mimarî kıymeti olanlar da vardır.

Abdülhak Hâmit'in Fatih için yazdığı manzumeden:

Herdem sana açıktır

Ebvab-ı arş-ı rahmet

Türbendir en azîmi

Fethettiğin diyarın

TÜRBEDAR (توربدار) [Vak.] Türbe bekçisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Türbedarlar aynı zamanda türbenin temizlik ve sair işlerine de bakarlar. Vaktiyyelerde geçer, (Bak: Türbe).

Beyt-i Hûdaya konmuş

Câhın Mataf-ı eslâf

Durmaş başında bekler

Bir kavm türbedarın

Abdülhak Hâmit

TÜRBEDAR DEDE (توربدار دده) [Sof.] Mevlvî tâbirlerindendir. Konya'daki Mevlâna türbesiyle semahânenin nazırı (bakıcısı) yerinde bulunan dede hakkında kullanılır bir tâbirdir. Maiyyetinde «Bevvab» denilen yardımcı derişler vardı.

TÜRE (توره) [Ida.] Âdet, nizam, kanun yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Ağız töresi, taamül demektir.

Türe, Orhon kitabelerinde «türü» şeklinde olduğu gibi Mahmut Kâggari «Divan-ı Lûgat-

üt-Türk» de «Türü» olarak yazılıdır. Tomsen Orhon kitabelerindeki «türü» yü bir yerde «kanun», başka bir yerde de «müesseseler» diye terceme etmiştir. Kâşgarlı Mahmut ise «türü» yü «resim» yani «kanun ve kaaide» mânasında gösteriyor. «İl kalır, türe kalmaz» darb-ı meseli «ceyaletiler bırakılır, fakat türe bırakılmaz» mânasını ifade etmektedir. Bu darb-ı mesel Türklerin türeye ne dereceye kadar riayet ettiklerini ve aynı zamanda bir ülkede millî türe hükümden sakıt olunca Türklerin niçin çekilmekte acele ettiklerini gösterir. Bugün bile Türk hükümetinin çekildiği bir yerden, Türklerin derhal muhacerete başlamaları bu eski an'anenin devamını bildirir.

Türe'nin «Lehçe-i Osmanî» deki izahı şöyledir: «Türe, Tevrat, âyet, nizam, kanun, yasa, muntazam yasak - pişva Nizam-ül-mülk - bey, istihkâm nizamı, metris, tabur.»

İbn-i Kemal; «Dekayik-ül-hakayik» adlı eserinde «âyin» kelimesi için izahat verirken âyinin «türe» mânasına geldiğini de söylüyor. Müellifin ifadesi şöyledir: «Âyin, Farsça'dır Şol nesnenin ismidir ki Arap dilinde ona kanun derler, resim derler. Türk dilinde türe derler ve âdetle lüzum olduğundan ötürüdür.»

Ziya Gökalp «Türk Türesi» adlı kitabının başlangıcında «Türe ne demektir?» sualini koymuş ve şu izahatı vermiştir:

«Selçukilerle ilk Osmanlılar devirlerinden kalma teamüllere «Oğuz türesi» derlerdi. Lütü Paşa Tarihi Osman Gazi'nin Oğuz Beyleri tarafından Hanlığına intihabını şu suretle anlatıyor: Siz Kayı Han neslindensiniz. Bu, Oğuz Han'dan sonra Oğuz Beylerinin Ağaları ve Hanları idi Gün Han ve Kayı, Oğuz türesi mucibince Oğuz neslinden kimse olmayınca Hanlık, Padişahlık Kayı soyu var iken özge boy soyuna düşmez.»

Cengiz Han yasası dahi denilen türeye (Timurlenk) pek ziyade hürmet ve riayet ederdi. Hattâ türeyi «Kur'an» a tercih ettiği içindir ki fukaha kendisini tekfire kadar varmışlardı. Timur: türeyi «tüzükât» unvanı altında tertip etmiş olduğu kanun ile ikmal etmiştir. En ziyade orduların tanziminden, saray ve devlet memurlarının teğrifat usulünden, adli ve malf idarelerden bahseden bu kanun (Antoin) in

hikmetinden, (Kostantin) nin ukalâlıklarından azâde olmakla beraber ordu tertibi ve siyasi idare hakkında derin fikirleri ihtiva etmektedir. Hind hükümdarlarının ikisi (Babürşah) ile (Ekberşah) tanzim ettikleri şerhlerde ve hükümet kaide'lerinde tüzükâtı tanzire çalışmışlardır.

TÜRKÂNİ (تُرکاني) [Kıy.] Eskiden Türk kadınlarının giydikleri bir nevi feraceye verilen addır.

TÜRKKÂRİ (تورک کادی) [San.] Türk sanat ve tarzında yapılan işler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TÜTSÜ (توتسو) [Hal.] İyi koku vermek veya afsun yapmak ve nazardan korunmak maksadıyla duman hasıletmek için yakılan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ödağacı, günlük, üfürükçü tarafından hazırlanmış yazılı kâğıt parçası ve daha başka şeyler bu maksatla yakılır.

Tütsü, alelâde mangal veya ateşte yapıldığı gibi tütsülük denilen küçük mangal da yakılırdı. (Bak: Tütsülemek)

TÜTSÜLEMEK (توتسولمک) [Hal.] Tütsü ile tedavi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski zamanlarda bir takım açık gözler nefes ve nüsha (muska) ile olduğu gibi yaktıkları otların dumanlarını üstlerinde gezdirmek, yahut dumanı atlatmak suretiyle saf insanların hastalıklarını tedavi ederlerdi.

TÜTSÜLÜK (توتسولوک) [San.] İçinde tütsü yakmaya mahsus ayaklı veya zincirlerle asılı olarak elde sallanan veya duman çıkarmak için delikli ve kapaklı küçük madenî mangalın adıdır. İyi koku veya afsun için icabına göre ödağacı, günlük ve saire yakılır.

TÜTÜNCÜBAŞI (توتونجی باشی) [Sar.] Padişah'ın tütün işlerine bakan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Berberbaşı», «Kahvecibaşı» gibi tütüncübaşılık da saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

TÜYLÜK (تویلک) [Kıy.] Yeniçeri zâbitlerinin giydikleri «Börk» ün tüy takılan yeri verilen addır. Başlığın o kısmı tüyün takılmasına mahsus olduğu için bu ad verilmişti.

U

UBUDİYYET (عبودیت) [Sof.] Bendelik, kulluk demek olan ubudiyet sofıyye ıstılahı olarak ahidlere vefa, hududu muhafaza, mevcuda rıza, yokluğa karşı sabır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Huduttan murat İlâhî huduttur.

UÇ (اوچ) [Ida.] Türk devletlerinde hudutlara, hudut boylarındaki vilâyetlerle sancaklara verilen addır. Bunların başlarında yarı müstakıl vazıyyette bulunanlara (Uçbeyi) denilirdi.

UÇARI BİÇİM (اوچاری بیچیم) [Kıy.] Kırıksık şekilde giyilen fes hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ahmet Rasim Bey (ölümü 1932) kabadayılarının giydikleri bu tarzı şöyle izah ediyor «Fes üç dört yerinden yar tekmesiyle bozuk düzen durur. Buna «uçarı biçim» diyorlar.»

UÇBEYİ (اوچ بی) [Ida.] Hudutlardaki Sancakbeyleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Orta çağlarda Türk devletlerinin uçbeyleri yarı müstakıl idiler Bağlı bulundukları Devletler zayıfladıkça istiklâl dereceleri artar, sonunda müstakıl devlet olarak ortaya çıkarlar olurdu. Akkoyunlular, Karakoyunlular ve nihayet Osmanlılar bu şekilde müstakıl birer devlet olarak meydana gelmişlerdir.

UÇKUR (اوچ کور) [Giy.] Don ve şalvarı bele bağlamak için uçkurluğun içine geçirilen uzun kuşak adıdır. Aslı öz Türkçe «yuvarlak ve kuşak mânasına iç ve kur kelimelerinden iç kuşağı mânasına içkur'dur. «Eski Eserler Ansiklopedisi»nde (Müellifi Nureddin Rüştü Büngül, Uçkur Maddesi) bunlar iki metre kadar boyunda ve bir karış kadar eninde bezler üzerine az sırma ve çok ipeklidir. Gergeflerde işlenir bir nevi işlemidir. Eski erkekler bunu çakıra takarak uçlarını işlemesi de görünür bir halde gezerlerdi. Bunların pek eski ve zarif işlemeleri 5-6 liraya kadar satılır. Adileri ise 40-50 kuruştan ibarettir.»

Uçkurun bulmaz olur çakşırın
Peştemalın kuşanur natırın
Sünbülzade Vehbi

UÇKURLUK (اوچ کورلوق) [Giy.] Don ve şalvar gibi belden aşağı giyilen şeylerin bel kısmında uzun torba şeklinde dikilmiş iki tarafı açık bez oluk adıdır. Uçkurları uçkurluğa geçirmeye mahsus ucunda kaytandan bir halkası olan küçük değnekçikten iharet âlete de bu ad verilir.

UÇURMA (اوچورمه) [Bah.] Yelkenli harp gemilerinden teşkil olunan ince donanmanın en küçük gemisinin adıdır. Çok sür'atli olduğu için bu adı almıştır.

UÇURMAK (اوچورمق) [Hal.] Meczaz yoluyla yürütmek, kaçırmak, büyültmek, çalmak, kaybetmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

UFKİ (افق) [Coğ.] Ufka yani su sathına muvazi hat veya sath hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü hat veya sath şakule amut olur.

UFK-İ A'LA (افق اعلى) [Sof.] Ruh makamının son mertebesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu da Hazret-i Vahidiyye ve Hazret-i Ulûhiyye'den ibarettir.

UFK-İ MÜBİN (افق مبین) [Sof.] Kalb makamının son mertebesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

UĞRUN KAPI (اوغرون کپو) [Mim.] Gizlice dışarıya uğrayıp düşmana baskın yapmak için kalelerin görünmeyen bir yerinde yapılmış olan küçük ve dar kapılara verilen addır. Gizli kapı demektir. Yanlış olarak urgun şeklinde kullananlar da vardır.

UKAB (عقاب) [Ida.] Hazret-i Peygamberin siyah renkli sancığının adıdır. Hilâfet münasebetiyle emanat-ı mübareke arasında Osmanlılara geçmiş ve diğer emanetlerle birlikte Topkapı Sarayı müzesinde muhafaza edilmekte bulunmuştur.

UKALÂ DÜMBELEĞİ (عقلا دومیله) [Hal.] Her şeye kulp takan, kimsenin fikrini beğenmeyen, hodbin yerinde kullanılır bir tâbirdir.

UKUBET (عقوبت) [Fık.] Ceza ve azap yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şer'i hükümlere göre ukubet işlenen fi'le göre darb ile (dövmek), haps ile, kat-ı uzuv ile, (insanın el, ayak, diş gibi uzuvlarından birinin kesilmesi, kırılması) katli (öldürmek) ve recm (beline kadar çukura konulup taş atılarak öldürmek) şeklinde yapılır. Cem'i ukubattır.

UKUR (عقور) [Vak.] Irak tarafında icareteyn yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda geçer.

ÜLÂ (اولی) [Ida.] Mülki rütbelerden birinin adıdır. Bunun yerine «Ülâ evveli» de denilirdi, «Ülâ sanisi»nden büyük, «Bâlâ»dan küçüktü. Bu rütbeyi ihraz edenler ricalden sayılırlar, teğrifata da dahil bulunurlardı. Askerî rütbelerden «Ferik»liğe muadildi. Ancak bu rütbe sahiplerine «Paşa» denilmez, evvelki vaziyetlerine göre, «bey», yahut «efendi» denilirdi.

Diğer rütbelere gibi bu da memuriyete mahsus olmak üzere hicri 1248 (1832) senesinde ihdas edilmiş iken sonradan memuriyetle olan alakası kaldırılmış, yalnız rütbe olarak tevcihine başlanmıştır. Ülâ ile beraber diğer rütbelere gibi ona mahsus nişanı da ihdas edilmişti. Rütbeye mahsus olarak ihdas edilen bu nişanlar hicri 1267 (1850) senesinde sahplerinden geri alınmıştır.

Ülâ rütbesi ihdas olunurken Kethudalık, Defterdarlık ve Res-ül-küttaplık bu rütbeden sayılmıştı. Daha sonra bunlar vezirlik ve müşirlik mertebesine çıkarıldıkları için Haremeyn Nezareti, Divan-ı Deavî Nezareti, Harbiyye Nezareti, Defter Emaneti, Masarifet Nezareti, Hariciyye, Dahiliyye, Maliyye, Darphane, Bahriyye Müsteşarlıkları ülâ evveli rütbesi itibar edildi. Önce yalnız «Ülâ» olarak ihdas olunan burutbe sonradan «Ülâ evveli» ve «Ülâ sanisi» olmak üzere ikiye ayrılmış, birincisi ricalden sayılarak teğrifata da ithal edildiği halde ikincisi edilmemiştir.

Ülâ rütbesini haiz olanlar resmî günlerde buna mahsus alâmet-i farikayı (öteki rütbelere farklı) sırmalı esvap giyer, kılıç da takarlardı. «Elkap» olarak «Saadetlû» «hatime» olarak da «olbapta emr ü irade efendim hazretlerininindir» suretinde yazılırdı.

ÜLÂ EVVELİ (اولی الاولی) [Ida.] Mülki rütbelere birinin adıdır. Bunun yerine yalnız «Ülâ» da denilirdi. «Ülâ sanisi»nden büyük, «Bâlâ»dan küçüktü. Bu rütbeyi ihraz edenler ricalden sayılırlar, teğrifata da dahil bulunurlardı. Askerî rütbelere «Ferik»liğe muadildi. Ancak bu rütbe sahiplerine «Paşa» denilmez,

evvelki vaziyetlerine göre «bey», yahut «efendi» denilirdi.

Memuriyete mahsus olmak üzere hicri 1248 (1832) senesinde ihdas olunan «Ülâ» rütbesi sonradan «Ülâ evveli» ve «Ülâ sanisi» olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak bunlardan birincisi ricalden sayılarak teğrifata dahil bulunduğu halde ikincisi ricalden sayılmıyor ve teğrifata da dahil bulunmuyordu.

Ülâ evveli rütbesini haiz olanlar resmî günlerde buna mahsus alâmeti farikalı (ötekilerden farklı) sırmalı esvap giyer, kılıç da takarlardı. «Elkap» olarak «saadetlû», «hatime» olarak da «olbapta emr ü irade efendim hazretlerininindir» suretinde yazarlardı. Yalnız ülâ evvelerine «saadetlû efendim hazretleri» denildiği halde Ülâ Sanilerine «saadetlû efendim» denilirdi.

ULAH (ولاح) [Ida.] Rumlar, Bulgarlar, Sırlar gibi Rumeli'nde mevcut bir kısım hristiyan kavmi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ulahlardan toplu olarak yaşayanlar sonradan şimdiki Romanya devletini kurmuşlardır.

ULAK (ولان) [Ida.] Devlete ait kâğıtları bir yerden başka bir yere götürüp getiren resmî memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lûgat-i Çagatay ve Türki-i Osmani'de «Ulag, Ulak: Beygir, yam «Manzil beygiri» «Yamei» Tatar, kaasid, postacı, arızacı, müjdecî, çapar, haberci», (Lehee-i Osmani) de «Ulak» Sâi, berid, yameik, posta, «yam, yamei: sürücü ve sürücünün yağmurluğu», (Burhan-ı Kaatî) da «Yam, ol ata denir ki menzilhanelerde bız olunur süratle gelip giden ulaklar binmek için» izahatı vardır.

Ulak tâbiri Osmanlılarda sonraları «Tatar» şeklinde kullanılmıştır. (Kamus-u Türkî) de Tatar'ın izahı şöyledir: «Mektup nakleden seri'ül hareke sâi. Vaktiyle bu hizmeti sür'at-i meşy (hızlı yürüyüş) ile meşhur Tatar efradı ifa ettiklerinden bu manaya tahsis olunmuştur.»

Posta ve telgrafın icadından evvel halkın mektuplarını yolcular ve sâilerle, Devlete ait olanların da ulaklarla gönderildiğini yazan Raşit Gökdemir kıymetli bir tetkik yazısında (Ulak, Yenitürk, sayı 59) şu tafsilatı veriyor:

«Ulak kelimesi ulaştırıcı demektir. Bu usul bütün devletlerde cari olduğu gibi Halife Hazret-i Ömer zamanında İslâm memleketlerinde de ihdas olundu. Buna (berid) ve (neccab) derlerdi. İran ve Suriye ve Mısır'a kadar olan memleketlerle İslâm memleketi büyüdü, işler çoğaldı, hükümet merkezinin emirlerini buraların valilerine ulaklarla göndermek usulü ihdas

olundu. Gidecek ulaklara bey-tül-malden yani Devlet hazinesinden develer verilir, geçecekleri yerlerin askerî kumandanlarına, valilerine ve sair memurlara da mektuplar yazılarak şayet ulaklar avdet etmeyecek olurlarsa develerinin alınmasını ve develer yorulmuş olursa alınıp yerine hazineден başka deve verilmesini emrederlerdi. Bu usul Emevî, Abbasî hükümetleri zamanlarında da devam ederek Cengizler Irak'a, Anadolu'ya müstevli olduktan sonra kullandıkları ulaklar, ahalinin hayvanlarından istifade ederek kimin elinde ve nerede at, katır, deve bulurlarsa alıp giderlerdi.

«Bu usul Osmanlı Devletine de Cengizlerden geçmiştir. 946 senesinde Kanunî Sultan Süleyman'ın Sadrazamı olan Lütfi Paşa tarafından (Tarih-i Âl-i Osman) namıyla yazılmış olan tarihte (sayfa: 374) bu mesele ve yapılan zulümler hakkında tafsilat verilmektedir.

«Lütfi Paşa diyor ki: Ulak yürütmek bundan evvel Osmanlı'nın katında güya ki saltanattan bir cüz'idi. Yani Padişahlara müteallik külli ve cüz'i (az çok) her ne işleri olsa günde bir maslahat olsa bir ulak hükmü (emri) verirdi. Ol gittikten sonra bir maslahat dahi düşse bir ulak hükmü dahi verirdi. Valhasıl günde nice türlü maslahat düşse her birisi için bir hüküm verildi. Aleddevam bunu icra ederlerdi.

«Kendisi Sadrazam olmadan evvel sancak beyliği ve beyler beylik yapmış ve hayli zaman tağrada bulunarak halka yapılan zulümleri görmüş ve bahusus ulakların yaptıkları halleri hepsinden fena bulmuş olmasıyla padişahı günahattan ve kendisini vebalden, halkı zulümden kurtarmak için çok çalışmış ve keyfiyeti padişaha da anlatarak onun da men'i hakkında emirlerini almış olduğunu söylüyor. Hatta Yavuz Sultan Selim'den bizzat işittiği üzere Padişahın (bu ulak zulmü bize ne dünyada ve ne de ahirette rahatlık verir. Hak Taalâ katında bu hususta gayet şermensarız (utanıcı vaz' iyyetteyiz) dediğini ve Yavuz'un İran, Mısır, Suriye gibi yerleri zapteden büyük bir hükümdar olduğu halde ulak zulmünü kaldırmıya muktedir olamadığını yazıyor.

«Bu meseleyi kaldırmak istedikleri vakit İstanbul'da bulunan Fransa, İspanya, Avusturya, Lehistan, Rua, Macar, Eflâk sefirlerine kendi memleketlerinde ulak işinin nasıl olduğunu sormuşlardı. Sefirler kendi memleketlerinde ulak zulmü olmadığını söylemişlerdir.

«Memleket zaptolundukça devletin işleri; çoğalıp merkez-i hükümete evvelâ Bursa sonra Edirne, daha sonra İstanbul'a vilâyetlerin me-

safesi uzayıp hükümet emirlerinin tebliği ve yahut emirlerin mülhakata isali için mütemadiyen ulak istihdamı icabederken bunlar yalnız gitmeyip yanlarına beş altı kişi alırlardı. Meselâ Anadolu'ya gidecekler kayıkla Üsküdar'a geçtikten sonra burada buldukları binek atlarını, katırları sahipleri elinden cebren ve kahren alarak her biri en tuvana bir ata bindikten sonra yedeklerinde de birer at götürürler, gittikleri yerlerde hem kendilerinin, hem atlarının boğazını halka bedava besletirler, atları zebun düşerse birer tane daha tedarik ederlerdi.

«Ulakların çokluğundan ve zulmünden memlekette at kalmayıp halkın zengin ve fakarası egege binmeğe mecbur olmuşlardı. Atların fiatları pek çok arttığı gibi merkepler de bahalanmıştı. 130 akçeye alınan bir eşek 300-350 akçeye çıktı. Yalnız ulakları padişahlar ve vezir-i âzamlar kullansa ne ise vezirler, defterdarlar, yeniçeri ağaları ve bazı işi olanlar en ufak bir iş için ulak gönderirlerdi. Ellerindeki (hüküm) leri yani emirnameleri mahallerinin kadısına, subaşısına gösterince atlar tedarik olunurdu.

«Süleyman-ı Kanunî zamanında ve Sadrazam maktul Damat İbrahim Paşa Rumeli'ye ulak olarak iki çavuş gönderip bunlar da altışar, yediger hizmetçi alıp yola çıkmışlar, kime rast geldilerse sipahi veyahuk fukara olduğuna bakmıyarak ellerinden hayvanlarını alıp yola çıkmışlar, İstanbul'dan hareketten sonra Bergos kasabasına gelip bu atları değiştirmek isterler. Buradaki sipahilerden zorla at almak için müracaat edilince vermezler ve aralarında güzelce kavga olur, avdetlerinde işi Sadrazama söylerler ve Sadrazam da sipahilerden ikisini astırır.

«Bir kere de Mısır'daki mukataaların muhasebeleri İstanbul'da görülmek için emir çıkar. Bu muhasebelerin sahipleri kırk kadar adammış, kendi atlarına binmiyerek ulak sıfatıyla hareket ve önüne gelenlerin atlarını aldıkları gibi, Lütfi Paşa'nın vali olduğu Konya şehrinde de seksen at alıp giderler.

«İşte buna benzer birçok zulümler yapılmış ve atlarını vermiyenlerin bazıları öldürülmüş, ırz ve namusları harabedilmiştir. Ulak zulmünü Kanunî Süleyman'ın ref' eylediğini Lütfi Paşa tarihinde yazıyorsa da nasıl olduğu hakkında tafsilat vermiyor.

«Tarihlerde görüldüğü üzere bundan sonra da ulak istihdam edilmiş ise de yollarda (miriye ait menzilhane) ler kurularak ulaklar için hayvan beslenir yerle yapılmış ve (Tatar ağası) denilen postacılar buralara uğrayarak

hayvanlarını değiştirdikleri gibi kendileri de orada kalırlardı.»

Postanın ihdasından sonra bu usul tarihe karışmıştır.

ULAK GEMİSİ (ولاق كیمی) [Bah.] Haber ve posta işlerinde kullanılan gemiye verilen addır. Haber ve resmi kâğıt taşıdığı için bu ismi almıştı. Ulak gemisi vazifesi icabı olarak diğer gemilerden daha sür'atli hareket ederdi.

ULAK HÜKMÜ (ولاق حکمی) [Ida.] Ulak denilen posta memurunun geçtiği yerlerde istediği atları alarak, gecelediği yerlerde hayvanlarıyla beraber iâşesi temin olunmak üzere verilen emir hakkında kullanılan bir tâbirdir. Ulak hükmünün büyük zararlara sebep olduğunu yazan Lütfi Paşa (Asafname, sayfa:11) fukarayı bundan kurtarmak için sadareti zamanında bazı yollara menzil beygiri koydurduğunu yazar. (Bak: Ulak).

ULAK RESMİ (ولاق رسمی) [Ida.] Posta ve telgrafın icadından evvel halkın mektup ve emanetlerinin nakli münasebetiyle alınan ücret hakkında kullanılan bir tâbirdir. (Bak: Ulak).

ÜLÂ SANİSİ (اولی ثانیه) [Ida.] Mülki rütbelerden birinin adıdır. «Mütemayız» den büyük, «Ülâ evveli» den küçüktü. Askeriden «Livâ» lara muadildi. Ancak bu rütbe sahiplerine «Paşa» denilmez, evvelki vaziyetlerine göre «Bey», yahut «Efendi» denilirdi. Memuriyete mahsus olmak üzere hicri 1248 (1832) senesinde ihdas olunan «Ülâ» rütbesi sonradan «Ülâ evveli» ve «Ülâ sanisi» olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak bunlardan birincisi ricalden sayılarak teğrifata dahil bulunduğu halde ikincisi ricalden sayılmıyor ve teğrifata da dahil bulunmuyordu.

Ülâ sanisi rütbesini haiz olanlar resmî günlerde buna mahsus âlâmet-i farikalı sırmalı esvap giyerler, kılıç da takarlardı. «Elkap» olarak (Saadetlû), hatime olarak ta «olbapta irade efendimindir» suretinde yazılırdı. Yalnız Ülâ evvelerine «Saadetlû efendin hazretleri» denildiği halde ülâ sanilerine «Saadetlû efendim» denilirdi.

ULEMA (علماء) [Ilm.] İlim sahibi, bilgin demek olan âlim'in cem'idir. Âlim bir ilim ve fenni inceliklerine nüfuz ederek (dalarak) bilen demektir. Osmanlılarda münhasıran din ilimlerini bilenlere ulema denilirdi.

ULEMA-Yİ ÂMİLİN (علمای عاملین) [Ilm.] Din hükümlerini yerine getiren âlim yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ULEMAY-I RUSUM (علمای رسوم) [Ilm.]

Dindeki gayenin zahiri hükümlerde ibaret olduğuna kasıl olan din âlimleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

*Şöyle horetti kendusun ulema
Deyme yerde selâmin alamazlar
Kadh ü zem olmaz ise bir işte
Cem'olup bir araya gelmezler
La*

ULEMA-Yİ SELEF (علمای سابق) [Ilm.] Geçmiş zamanın tanınmış âlimleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ULÜFE (علوفه) [Mal.] Maaşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yulaf demek olan Arapça aleften gelir. Bu tâbir ilkin Sipahi yani suvari askerinin hayvanı için verilen yulaf yani yem parası mânasını ifade ederken sonradan Yeniçeriliğin cari olduğu devirlerde asker ve sair muvazzaf memurlara verilen maaş yerinde kullanılmıştır. Halk ağzında ulûfe şeklini almıştı.

Ulûfe yevmiyye hesabıyla veriliirdi. Yeniçeriliğin kuruluşunda her nefere iki akçe ulûfe tahsis edilmişti. Ulûfenin miktarı yevmiyye hisabıyla tayin edilmiş ise de gündelik değil üçer aylık olarak ödenirdi. İşte bunun içindir ki her üç Arapî ayının adlarını teşkil eden harflerden biri alınıp birleştirilmelerinden hasıl olan lâfız üç aylık taksite âlem ittihaz olunmuştu. Böylece Muharrem, Safer, Rebiyülevvel aylarının taksitine «meser», Rebiyülâhır, Cumadélülâ, Cumadélâhire taksitine «reccer», Recep, Şaban, Ramazan taksitine «reçen», Şevval, Zilkide, Zilhicce taksitine de «lezeç» denilirdi. Bu taksitlerin umumuna birden «mevacib» de denilirdi.

Yeniçerilerin ilkin iki akçeden ibaret olan ulûfeleri sonraları arttırılarak efradın hizmet ve yararlıklarına göre muhtelif derecelerde olmak üzere üç, beş ve yedi akçeye çıkarılmıştır. Bu sebeple efrada da aldıkları ulûfe nazarı itibara alınarak üçerli, beşerli, yedişerli tâbirleri verilmiştir. Giderek bazı emektarlara ve alehusus muharebelerde «Serden geçti» ve «Dal kılıç» adlarıyla akıncılardan fedâi yazılıp muharebeden sonra sağ kalanlara daha ziyade ulûfe verildiği gibi tağşiştan dolayı paranın kıymeti düşmesi üzerine de efradın yevmiyyeleri yirmi üç akçeye kadar çıkarılmıştır.

Ulûfe defteri «kütük» ve «esame» denilen ana defterinden çıkarılmak suretiyle hazırlanırdı. «Mevacib defteri» adını taşıyan bu defter «Siyakat» yazısıyla yazılırdı. Bu defterden üç suret çıkarılırdı. Birincisi Yeniçeri ağası'nın dairesinde dururdu. İkincisine «mükerrer», üçüncüsüne de «hazine» denilir, «mükerrer» Padişah'a «hazine» de Defterdar'a verilir.

di. Padişah'a takdim olunan defter Silahtâr tarafından eskisiyle karşılaştırılır, Defterdarlığa verilen de defterdarlıkça tetkik olunurdu.

Yeniçeriliğin iyiden iyiye bozulmuş bulunduğu 1153 (1740) senesinde ulûfenin bey' ve şirasına (alınıp satılmasına) müsaade olundu. Bu müsaade ile ulûfe bir nevi sehm kâğıdı yerine geçti. Askerlik başka ve ulûfe sahibi başka gibi haller hasıl oldu.

«Tarih i Askeri-i Osmanî» de (kitab-ı evvel, sayfa 52 54) buna dair dikkate değen şu malûmat ve izahat vardır: «Ulûfeyi iştirâ eden esnaf ve etba' Yeniçeri, (uydurma Yeniçeri) ortalarının âlâmetlerini kollarına, baldırlarına dövdürüp tavra satan ulûfesiz hammal ve esnaf ile şehir eşbehleri olduğundan devlet uğurunda dökülecek kana bedel verilen askerlik ulûfesine askerlik etmiyerek evlerinde barklarında rahat eden ve ulûfe kâğıtlarının hâmil olan etba' ve esnaf alır, Yeniçerilerden satanlar ise ulûfe almazlardı. Ancak bu ulûfesiz yeniçeriler mahza halka cevri ve zulm eylemek için ocağa girmiş olan hammal cammal makulesi olmakla bunlar ortanın âlâmetinden başka ne yeniçeriliğin ulûfe ve tayin ve elbisesine ve ne de talim ve terbiyesine iştirak edemediklerinden esasen asker de değiller idi.»

Ulûfe bey'ü şirasından (alım satımından) Yeniçeri ağaları da istifade etmişler, hazine-nin zararına olarak keselerini doldurdıkları gibi ötekinin berikinin gönlünü de, bu sayede, almışlardır.

Tarih (Netayic-ül-vukuat cilt-3, sayfa 86) bu keyfiyeti şu suretle kaydetmektedir: «Bey'ü şira maddesi yalnız eşhas beyinde (halk arasında) cereyana münhasır olmayıp Yeniçeri ağaları dahi mahlûl olan ulûfenin bir miktarını hazinemanda (tasarruf) edilmek için taraf-ı devlete irae ve bir miktarını furuht (satar) ve bir azını dahi şuna buna ita ederler idi. Meselâ her ulûfe itasında beşbin akçe mahlûl zuhur eder ise bunun ikibin beşyüzünü devlete göstermeyip iki binini satar ve beşyüzünü dahi kendi adamlarına ve bazı ocak yoldaşlarına ve enderun ricali ve erkân-ı devlet tevabiatı canibinden rica ve iltimas olunan eşhasa üçer beşer akçe olarak takdim ederler idi. Bu misillü etba' gürhunun uhdelerinde bulunan ulûfeye «kapılı ulûfesi» ve iratçıların ulûfelerine de «Otak ulûfesi» itlak olunagelmıştır.»

Yeniçerilerin mevacibi divan-ı hümayunda, kapı ocaklarından olan yeniçerilerininkiler ise ya kendi kışlalarında ve yahut Sadrazam divanında tevzi olunurdu.

Ulûfe; salı günleri verilmek ve ödeme gününden iki gün evvelki pazar günü Sadrazam'a

ulûfe icmalî götürülmek usûlünden idi. En ufak teferruata varıncıya kadar her şeyi bir usûl ve nizam altında olan ve maatteessüf sonraları bozulan Yeniçeriliğin bu icmal resmi muamelesi münasebetiyle de teğrifat yapıldı. Şöyleki: çıkacak mevacibin icmalini Yeniçeri efendisi ve diğer âlâkalılar pazar günü bab-ı asafiye (Sadrazam kapısına) götürürler ve gelişlerini usulen Sadrazam'a bildirirlerdi. Vezir-i azamın huzuriyle toplanan meclîse her takım yeniçeri, topçu, cebeci ve sair ocak kâtipleri defterleri ellerinde olduğu halde ilkin Yeniçeri efendisi sonra Baş muhasebeci ve daha sonra Anadolu muhasebecisi ve Suvari mukabelecisi ile Yeniçeri ve sair ocaklar âklâm ümerası olan hulefa efendiler arz odasına girip Sadrazam'ın eteğini öperler, ellerinde tuttıkları defterleri huzur-ı âsafiye takdim ederlerdi. Bunlardan Yeniçeri efendisi ile yeniçeri hulefası Sadrazam'ın sol ve Baş muhasebeci ile diğerleri de sağ tarafına geçerler ve Paşa tarafından verilen müsaade üzerine otururladı. Bu esnada Reis-ül-küttap gelir, defterleri alırdı.

Bundan sonra tatlı, hahve, şerbet, buhur getirilerek mertebelerine göre ikram olunurdu. Bu suretle sona eren merasimi müteakıp en küçüğünden başlanarak hazır bulunanların hepsi Sadrazamın evvelki gibi eteğini öper ve çıkardı. Merasimin devamı sırasında Muhzır ağa ile çavuş ağalar el kavuşturup saf-ı nialde (kapı kenarında) dururlar ve onlar etek öpme merasimine iştirak eylemezlerdi.

Resmî bir mahiyyeti haiz olan bu muamele-nin yapılması için gelenlerin erkân kürkü, âdi destar ve ferace giymeleri usuldendi. Sadrazam'ın yanından ayrılan hey'et tam bir intizamla Sadaret kethüdası'nın dairesine giderler ve erkân kürkü veya sof ferace giymiş olduğu halde Kethüda bey tarafından kabul olunurlardı. Hattâ icmal getirmege memur olanların Sadrazam tarafından daveti de meşruttu. İşte bu maksatlardır ki cuma günü kendileri birer tezkire ile kabul günü olan pazarın saati de gösterilmek suretiyle davet olunurlardı.

Ulûfenin dağıtma muamelesi de suret-i mahsusada tertip olunan fevkalâde merasim ile icra edilirdi. Ulûfenin tevzi günü usulen divan-ı hümayun akdolunur, Sadrazam ile Kubbe vezirleri ve sair erkân yerlerini işgal ederlerdi. Padişah da kafes arkasından tevzi işine nezaret eylerdi. Böylece hey'et teşekkül edince Sadrazam namına yazılmış olan hatt-ı hümayun okunurdu. Padişah mevacip tevzii münasebetiyle Sadrazam'a hattın başka devir kürkü ve hançer de gönderirdi. Hatt-ı hümayunun

okunma merasimi bittikten sonra ocağı teşkil eden ortaların sayısına göre suret-i mahsusada ve kırmızı meşin keseler içinde hazırlanmış olan ulûfe bedelleri ortaya konulurdu. Bu sırada Yeniçeriler zabıtlarıyla beraber saraydaki orta kapıya gelirler, Sadrazam'la vezirleri selâmlarlardı.

Matbah-ı âmirede bugün için hazırlanan ve çorba, pilâv ve zerdeden ibaret bulunan yemek açıcılar matbaha memur olanlar tarafından getirilip Bâb-üs-saade önüne konulurdu. O sırada kubbe altında bulunan Yeniçeri erkânından Kul kethüdası elbisesinin eteğiyle verdiği işaret üzerine orta kapıda duran Yeniçeriler koşarak karavaneları alırlar ve hemen orada, avluda yemeğe başlarlardı. Bunun üzerine kurbanlar kesilirdi. Bu kurban kesme meselesi işe mânevî bir şekil vermekten ziyade başta Padişah olmak üzere erkânı tatmin etmek içindi. Çünkü birer vesile ile isyana hazırlanan Yeniçeri ve Sipahiler tam bu sırada yemekleri almazlar ve o suretle hareketlerine isyan rengi verirdi. Yemeklerin alınması isyanın mevcut olmadığına delâlet ediyor, bu sayede herkes müsterih oluyordu. Yemek bitince efrat tekrar orta kapıya gelip mevki alırlardı. Bundan sonra Yeniçeri ocağı zabıtlarından «Başçavuş» kubbenin önünde ayakta durup ellerini Bektaşî fukarasına niyazı şeklinde göğsüne koyduktan sonra gür ve yüksek bir sesle «Allah Allah illâllah baş üryan, sine püryan, kılıç alkan, bu meydanda nice başlar kesilir hiç soran ol.naz, eyvallah eyvallah kah-rımız kılıncaımız düşmana ziyan, kulluğumuz Padişaha ıyan, üçler, yediler, kırklar gülbank-ı Muhammedî, nur-i Nebî, kerem-i Ali, pirimiz, sultanımız hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, demine devranına hû diyelim hû» diyerek bir gülbank çektikten sonra yine yüksek sesle «Birincinin ağa bölüğü» diye bağırırdı. O bölük efradından biri «burada» cevabını vermesi üzerine Başçavuş «haydi» diye tekrar bağırır ve bunun akabinde birinci bölük neferleri süratle seğirtip o ortaya mahsus olarak ayrılmış olan para keselerini kapışarlardı. Neferlerin bazısı birkaç keseye yakalıyabildiği halde bir kısmı bir şey alamazdı. Bunlardan birinciler nev'umma (bir suretle) mağrur, ikinciler ise mahzun olurdu. Keseleri alanlar onları omuzlarlar, diğerleri de onlara iltihak ederek kışalarına giderlerdi.

Başçavuş bundan sonra sırasıyla ikinci, üçüncü ve dördüncüyü ve anı takiben de beşinci, altıncı ve ilâhîri çağırarak cümlesi aynı merasim ile keseleri alır ve giderlerdi. Altmış beşe sıra gelince birinci ve ikinci dâvete cevap

verilmemesi ve üçüncü çağırılmıya «yoktur» cevabını alması üzerine Başçavuş «Yok olsun» der ve meydanda duran neferler de hep bir ağızdan «Yok olsun» cümlesini tekrar ederlerdi. Sonra altmış altıya geçilerek böylece sonuncuyu teşkil eden yüz doksan altıncıya kadar hepsi gelir, kendilerine ait keseleri alırlardı.

Altmış beşinci orta hakkında yapılan bu lanetlemeye iki sebep gösterilmektedir. Birincisi; Genç Osman adıyla anılan ikinci Osman'ın bu orta efradı tarafından öldürülmesi ve hakkında âdi bir şahsa bile reva görülemiyen eza ve hakaretin yapılmasına cüret edilmiş olması keyfiyyetidir. İkincisi de galib zanna göre Üçüncü Mehmet'in idam ettirdiği Şehzade Sultan Mahmut duçar olacağı akibeti anıyarak altmış beşinci bölüğün kışasına sığındığı halde onlar tarafından himaye edilmeyerek teslim ile idamına meydan verilmesi meselesidir. İşte bu sebeplere binaen bölüğün adı tamamen çıkarılmış ve bu tevzi merasiminden başka her akşam ocak efradının bunlara lânet etmesi usulü konulmuştu.

Efrat tarafından kışalarına getiri'en ulûfe oralarda şu şekilde tevzi olunurdu: Ulûfe namıyla alınmış olan para üçüncü ayın son haftası zarfında icra kılınan tetkikat ve yapılan yoklama üzerine tanzim ve ona göre tahakkuk ettirilmek üzere tanzim kılınmış olduğu için tabii bu miktar efradın sayısına ve her birinin istihkakına uygun bulunuyordu. Ulûfe kışlada biri zabıtlara, diğeri neferlere göre ayrılırdı. Ümera ve zabitan bunları alırlar, aralarında istihkaklarına göre taksim ederlerdi. Efrada mahsus olan paralar da odabaşı, vekilharç, çorbacının beraber bulundukları yere götürülürlerdi. Çorbacı, hazinedara verilen defter mucebince ortasını yoklama ederdi. Bu muamele bitince isim üzerine Ömer bin Mehmet Bursalı yevmiye beş akçeden yüz elli akçeye müstahak diye çağırır ve neferlere «say: al git» dedikten sonra eline sunulan parayı nefer sayarak alır, yalnız orta sandığına borcu var ise o miktar alacğından kesilirdi.

Yeniçeri nizamları bozulup ulûfe alınıp satılma kötülüğü meydana çıktıktan ve alel-husus ölülerin esamisi tetkik edilmeyerek uzun müddet berhayat (sağ) gösterilmek gibi ağalara ve ocak zabıtlarına me'kel (yemeklik) kapısı açıldıktan sonra işi kapatmak ve Padişah huzurunda icra kılınan tevziat sırasında keyfiyyeti sezdirmemek için ulûfe divanlarından bir gece evvel usta ve odabaşılar İstanbul'da ulûfesiz yani baldırlarına ve kollarına

orta alâmeti dövdürüp yeniçeri taslaklığı eden hammal, cammal makulesini toplayıp o gece kışlalarda yatırılır, ve ertesi günü asker kıyafetiyle ulûfe divanına onları da götürülürlerdi. Bu suretle istihkakları olmadığı halde nam-larına ulûfe tahakkuk ettirilmiş olan şahısların bir kısmı tamamını, bir kısmı da kendileri için alıkoydukları az bir paranın üstünü ağalara bırakırlar, sözde Yeniçeri olan kibarzadeler de a'acıklarının tamamını hediye eylerlerdi. Böylece ağalar toplanan paraları ceplerine indirirler ve vazifelerini su-i istimal eylediklerinden dolayı bir teessür olsun duymazlardı.

Burada kaydolunacak mühim bir nokta vardır. O da zamanın Padişahının adının birinci bölük yoldaşları arasında lâkapsız olarak meselâ Ahmet bin Mehmet gibi kayıtlı olması hususudur. Bir zamanlar Kralların ve prenslerin alaylara kumandanlık ve sair suretlerle tefahur maksadiyle kendilerini kaydettirmeleri keyfiyyetiyle Osmanlı Padişah'larının nefer gibi yazılmaları hususu nazar-ı mütalâaya alınmaya ve gösterdikleri tevazu hakikaten kaydolunmaya lâyıktır. Hattâ Padişah mevâcib çıktığı günün ertesi kendisi Yeniçeri ağası ve kurenası Yeniçeri efradı kıyafetinde tebdilen birinci bölüğün kışlasındaki hususi daireye gider ulûfesini de alırdı.

Elçi gelişinde huzura kabulü sırasında haşmet gösterilmesi maksadiyle ulûfe dağıtılması gününe tesadüf ettirilmekte ve bu merasim ötekenden farklı bir surette yapılmakta idi. Şöyle ki: Yabancı devletler elçilerinden birinin huzurunda ulûfe tevzi olunacağı gün Sadrazam sabah namazını Bâb-ı âlî'de kılar, sonra hazırlanarak divan erbabının Bâb-ı hümayundan geçtikleri haberinin gelmesini beklerlerdi. Divana memur vezirlerle Şeyh ul-islâm, Sadrazam ve Yeniçeri ağasının Topkapı Sarayı'na geldikleri haberini haberci çavuşu getirince «beyaz atlas üst, kallavi ile divan bisatlû esb-ı hoşhıramlarına suvar» (divana mahsus eğerli ve yürüyüşlü ata biner) olur, ve Alay kasrı altında Çavuşbaşı ile elçi muntazır olduğundan kendilerine selâm resmini ifadan sonra saray-ı hümayun yoluna koyulurdu. Orta kapıya gelince atından iner, üst kürkünün sağ yenisini eline alarak iç kapıdan geçerdi. Sadrazam'ın gelişine muntazır olmak üzere sipah ve silâhtar ağaları sol, yeniçeri, çorbacı ağaları da sağ tarafta mevki almış olduklarından Vezir-i âzam iptida sol tarafa selâm verir ve selâmı yüksek sesle Selâm çavuşu tarafından alınırdı. Orta kapıda bekliyen Kethüda beye de

alelusul selâm verdikten sonra mukabelede istikbal vazifesini ifa eylemek üzere mevki almış olan çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdasına da selâm verir ve ağalar ellerindeki gümüş âsaları yere vurarak hareketleri üzerine Sadrazam iki tarafa selâm vererekten ilerlerdi. Yeniçeri ağası birinci binek tağında Vezir-i âzama muntazır olmasıyla oraya gelişinde ağaya selâm verir ve selâmını yine Selâm çavuşu alırdı. Böylece divanhane önüne yaklaşıncı vezirlerle sadreyn ve defterdarların ve teğrifatçıya muntazır olmaları lâzım gelen diğer zatların hazır olmalarını ihtar makamında olarak Sakabaşı «buyur» diyerek keyfiyyeti ihbar ettiği gibi Sadrazam da o sırada divanhane kapısının etrafında mevki alan Çavuşbaşı ağa ile kapıcılar kethüdasının yanlarından geçerek Bab-üs-saadeye teveccüh ile selâm taşı hizasında kaldırım ortasındaki büyük yassı taş üzerine gelince Bab-üs-saadeyi selâmlar ve hazine önünde durarak kendisini bekliyen zevata ve bilhassa aklâm hülefasiyle hâcegân efendilere selâm verirdi. Vezirler evvelki ihbar üzerine kubbe-i hümayun civarındaki taş direklerin yanına gelerek mevki almış oldukları cihetle onlara selâm verdiği gibi sağ tarafta duran sudur-i iza'na, ve müteakiben solda bulunan Deterdar, Tevkîl, Defter emimi ve Teğrifatî efendilere selâm verdikten sonra kubbe-i hümayuna dahil olur, yerine geçerek iptida vezirlere, müteakiben sadreyne, defterdarlara, nişancıya iltifatta bulunurdu.

Mevsim yaz ise Sakabaşı helvahane-i hassa'dan mümesssek (miskli) şerbet, kış ise mümesssek mâcun getirip takdim, ve o da bir parça alarak damagını telviz ederdi. Bunun üzerine hazine kapısı mum mühürünü, hayme mehterbaşı da kubbe-i hümayun hazinesi mum mühürünü getirirler ve o sırada divanhane önünde güzel sesli bir hafız tarafından sure-i Fetih okunduğu gibi hayme mehterbaşısına vereceği emir üzerine derhal meydandan fodla ve Reis-ül-küttap efendinin mehterbaşı da pilâv zerde getirerek Sadrazam'a ve diğer vezirlerle Sadreyne ve Defterdara, Nişancı efendilere ve kubbe haricinde kalan Reis-ül-küttap efendiye takdim ederler ve onlar da istedikleri kadar yerlerdi. Yemek yenileceği sırada Fet-hi şerifin okunması da sona ermiş olduğundan elçinin dâveti için haber gönderilirdi. Elçi Sadrazam'ı takiben Bâb-ı âliden saray-ı hümayuna müteveccihen hareket eder, fakat eski Divanhane önünde işbu dâvet haberinin vukuuna intizaren tevakkuf ederlerdi.

Çavuşbaşı ağa sim âsa ile ve çavuşlar

kâtibi ve emini hususî elbise ve kıyafetleriyle elçinin önüne düşerek orta kapıdan içeri birlikte girerler, ve elçinin maiyyeti kendilerine mahsus olarak hazırlanan yemekten yemek üzere orada alıkonulur, elçi divanhaneye doğru ilerlerdi. O sırada elçinin gelışı Sadrazam'a haber verilmiş olduğu için o da çıkıp «davet odası» na geçirdi. Kubbe-i hümayun taş sütunları civarında Kapıcılar kethüdası elinde sim âsâ olduğu halde elçiyi karşılar ve divanhane kapısından geçilerek Nişancı efendi'nin alt yanına konulmuş bulunan sandalyeye kadar getirilirdi.

Elçinin gelip yerini aldığı Sadrazam'a haber verilince kalkar, tekrar makamına gelip otururdu. Sadrazam'ın elçinin gelişinden evvel çıkışı ve onun gelişinden sonra girişi elçiye kalkmamak ve bilâkis elçiyi kendisine kalkmaya mecbur etmek içindi. Elçiye divan tercümanı vasıtasıyla Sadrazam tarafından iltifat olunurdu. Bunun üzerine Reis-ül-küttap telhis kesesini getirip takdim ederdi. Bundan sonra divan açılıp mevcut işlerin görülmesine, elçinin huzuriyle devam olunurdu. İcabedenler davet edilir, dağısı, şikâyeti bulunanlar dinlenir, velhasıl divan işleri mutat veçhile görüldü. Resmî işler böylece görülüp tamamlanınca Hayme mehterbaşı ve Kethüdası ve Veznedarbaşı ellerinde bir kese olduğu halde divanhaneye girer temenna ettikten sonra keseyi Sadrazam'ın önüne koyardı. Müteakiben diğer keseler de getirilir, böylece yerleştirilirdi. Keselerin yarısı kadarı getirildiği sırada Reis-ül-küttap efendi divanhaneye gelerek ulûfe istizanını havi telhisi getirip Sadrazam'a takdim, o da okuduktan sonra zarflanmak ve möhr-i hümayun ile mühürlenmek üzere yine Reis efendiye iade eylerdi. Mühürlenme işi bitince Kapıcılar kethüdası, padişaha takdim olunmak üzere telhisi alırdı. Keselerin tamamen ikmalî üzerine içlerinden bir tanesi muayene edilmek üzere açılır, içindeki paralar akçe tahtası üzerine dökülerek hayme mehterbaşı tarafından iptida Sadrazam'a ve müteakiben sırasıyla kubbe vezirlerine, kazaskerlere, defterdarlara, nişancıya gösterilir; sonradan tekrar keseye konularak Ruznameci efendiye mühürlendirildikten sonra yerine konulurdu. Bu muayene böylece yapılırken takdim olunan telhis Padişah tarafından ısdar olunan hatt-ı hümayun ile birlikte iade edildiğinden Çavuşbaşı ağa bâb-üs-saadeye kadar gider, Sadrazam da divanhane kapısı yanında telhisi istikbal eylerdi.

Hatt-ı hümayun gelince Sadrazam alır, öptükten sonra başı üzerinde taşıdığı halde

makamına gelerek orada möhr-ü hümayunu çıkardıktan sonra Reis-ül-küttap efendi'ye teslim ve o da öptükten sonra koynuna koyardı. Müteakiben hatt-ı hümayun Reis efendi tarafından okunur ve hazır bulunanlar tarafından ayakta dinlenirdi. Bunun üzerine verilen haberi müteakip Yeniçeri efendisi'yle Kul kethüdası kubbe-i hümayun kapısından içeri girerek Sadrazam'ın eteğini öper, vezir-i âzam hürmeten ayağa kalkardı. O sırada Ruznamçe-i evvel efendi elinde tevzi defteriyle haccân tarafındaki kapının önüne gelip defteri okumaya başlardı. İsmi çıkan ortaya gelip kemal-i ihtiram ile kendisine ait olan keseleri alır, çekilip giderdi. Bu suretle tevzi işi sona erince Yeniçeri efendisi, Kul kethüdası gelerek tekrar etek öptükten sonra gerek onlar ve gerek ocak kâtipleri ve kethüdaları mertebeleri sırasıyla ulûfelerini alırlardı. Bundan sonra Ruznamçeci efendi ve diğerlerine hil'atler giydirilirdi. Bu sırada yemek te hazırlanmış, siniler kurulmuş bulunurdu.

Elçi Sadrazam'ın sofrasında maiyyeti erkânı rütbelerine göre Kaptan Paşa, Defterdar, Nişancı efendilerin sofralarına otururlar, birlikte yemek yerlerdi. Yemek sırasında Sadrazam'a şerbet getirilir, içince vezirler «afiyet olsun» makamında temenna etmeleriyle Sadrazam aynı suretle muamele eylerdi. Yemek bitince elçi eski divanhane önüne götürülür, orada kendisine ve adamlarına ruznamçe kaydı mucebince kürk ve hil'at giydirilirdi. Bu esnada Yeniçeri ağası âdet veçhile Bab-üs-saadeye gelip kapıcıbaşıların oturdukları tülâni sofaya otururdu. Padişahın arz odasını teşriflerinde iptida kendisi huzura girip biraz sonra çıkınca sadreyn müsül şerefine nâil olurlar, onlar da hil'atlarla taltif edilirdi. Ondan sonra Sadrazam teşrifatla huzura kabul edilir, ve Dedfterdar efendi huzurda ulûfe telhisini okuyup yer öpererek çıktıktan sonra usul ve erkânı veçhile elçi huzur-u şahaneye kabul olunurdu.

Vak'anüvis Lütfi Efendi hicri 1241 (1825) senesi vak'alarından ve Yeniçeri ocağının lâğvından bahsederken (Lütfi Tarihi, cilt. 1, sayfa 152) «... Mecmû ocakların bir senede ulûfeleri onaltı bin şukadar kese kuruluş olduğu bazı evrakta görülmüş» olduğunu yazar.

ULÜFECİYAN (عروق جيان) [Ask.] Ulûfeciler demek olan bu tâbir Kapıkulu süvarisini teşkil eden altı bölükten iki bölüğe verilen addır. Bunlara «Ulufeciyan-ı yemin ve yesar» da denilirdi.

Devlet hazinesinden ulûfe ve yevmî tainat ile muvazzaf bulunan Kapıkulu suvarisi; sipah, silâhtar, ulûfeciyân-ı yemin ve yesar, gureba-yı-yemin ve yesar olmak üzere altı bölüten tereküp ediyordu. İşte ulûfeciyân bu altı bölüğün iki bölüğü idi.

Ulûfeciyân-ı yemin ve yesar, sağ ve sol ulûfeciler demektir. Bu isimleri harb esnasında işgal ettikleri mevkilere göre almışlardı. Ulûfeciyân-ı yemin, harb'te Vezir-i âzam ile devlet erkânının muhafazasıyla mükellef idiler. Ulûfeciyân-ı yesar, hükümdarın sancığının muhafızlığında ve Vezir-i âzâmın maiyyetinde bulunurdu. Diğer Kapıkulu süvarilerinininki gibi silâhları bir pala ve bir mızrakla, eğerlerinin başına asılı olan ve «gaddare» adı verilen bir kılıçtı. Harbte iki derin hat üzerinde nizam alarak münavebe ile düşmana hücum ederlerdi.

Ulûfeciyana aynı zamanda «Orta bölüklüler» de denilirdi. Onların bu ismi almaları altı bölükten sipah ve silâhtar bölüklerinin «Baş bölüklüler», gureba-yı yemin ve yesarın da «Aşağı bölüklüler» adını taşımalarından ileri geliyordu. Altının ortasındaki iki bölüğü teşkil ettikleri için bunlara da «Orta bölüklüler» deniliyordu.

Kapıkulu süvarisinden ilk teşkil edilen sipah ve silâhtar bölüklerinin birincisine «Kırmızı bayrak», ikincisine «Sarı bayrak» isimleri verildiği gibi gureba ile ulûfeciyân bölüklerine de, bayrakları alaca olduğu için, aynı zamanda «Alaca bayrak» da denilirdi.

Ulûfeciyân-ı yemin ve yesar, diğer bölükler gibi, ayrı ayrı bölük ağası, kethüda, kethüda yeri, kâtip, kalfa adlarıyla büyük, başçavuş, çavuş namleriyle de küçük zabıtları vardı.

Ulûfeciyânın ulûfeleri Yeniçerilerinininki gibi Divan-ı hümayunda merasimle verilmezdi. Süvari bölüklerinin maaşlarını bir memur divandan alır, sonra Vezir-i âzâmın huzuruyla kendilerine dağıtıldı. Neferlerin yevmiyeleri on birer akçeden başlıyor, kıdem ve ehliyyete göre artıyordu.

Ayn-ı Ali Efendi Birinci Sultan Ahmet zamanındaki vazife sahipleri hakkındaki «Risale-i Vazifehâran ve Meratib-i Bendegân-ı Âl-i Osman» adlı eserinde Ulûfeciyân-ı yeminin iki bin elli beş nefer ve yevmiyelerinin 26812 akçe olduğu, Ulûfeciyân-ı yesarın da bin dört yüz yirmi üç nefer, yevmiyelerinin 17083 akçe olduğu yazılıdır. Sadrazam Tarhuncu Ahmet Paşa tarafından Hicri 1062 (1651) senesinde tanzim olunan ve «Tarhuncu lâyihası» namıyla meşhur olan bütçe lâyihasında Ulûfe-

ciyan-ı yemin 175 nefer, yevmiyeleri 4769, Ulûfeciyân-ı yesar 153 nefer, yevmiyeleri 4168 akçe olarak gösterilmiştir.

Diğer süvari bölükleri gibi Ulûfeciyân-ı yemin ve yesarın da Payitahtta müstakil kışaları yoktu. Bunlar da ötekiler gibi bir zamanlar İstanbul'da bulundurulmuşlarsa da sonraları at beslemek hususunda kolaylık olmak için İstanbul, Edirne ve Bursa civarındaki kasaba ve köylere yerleştirilmişlerdi. İstanbul'da bulunanlardan evli olanlar evlerinde, olmiyanlar da hanlarda ve bilhassa «Kuşunlu han» da iskân edilirdi.

Ulûfeciyân ağalarından Ulûfeciyân-ı yemin ağası sancaca çıkacak olsa iki yüz bin akçe has ile Sancakbeyi olurdu. Ulûfeciyân-ı yesar ağası ile Gureba-yı yemin ve yesar Ağaları gibi harice çıktığı vakit Sancakbeyliği ile değil Defter kethüdalığı ile çıkardı.

Ulûfeciyân-ı yemin ve yesar bölükleri baş ve aşağı bölüklüler gibi hükümdarların iştirâk ettikleri seferlere giderler, Padişahların bulunmadıkları muharebelere iştirâk etmezlerdi.

Kanunî Sultan Süleyman sefere çıktıkça süvari bölüklerinden üç yüz kişi ayırır, daire-i hümayunun muhafazasında ve muhabere işlerinde kullanırdı. Bu miyanda ulûfecilerden de o hizmete ayrılanlara, muharebenin sonunda, ötekiler gibi, hizmetlerine mükâfat olmak üzere selâtin tevliyyetlerinin ve mukataat-ı mîriyyenin idaresini ve cizye cibayeti gibi işlere memur edilenler olurdu. Giderek bu bir kaside halini aldı. İltizamdan lezzet aldıkları gibi içlerinden zengin olanlar da çoğaldı.

Hicri 1000 (M. 1591) tarihinden sonra sefer olsun olmasın her sene kudretlilerinden bir çoğu «mülâzım» yazılmaya ve «hizmet» namıyla mülki işleri ele geçirmeye başladılar. Hep birden «Sipah» namını alan bu süvariler bazan yalnız başlarına, bazan da Yeniçerilerle birlikte isyan bayrağını açarlardı. Sultan Osman vak'ası gibi feci bir hadiseye de ulûfeciyânın da bulunduğu bu kapıkulu süvarisi sebebiyyet vermişti.

Cür'etleri küstahlık mertebesini bulduğu için evvelâ Dördüncü Murat'ın sonre da Köprülü Mehmet Paşa'nın şiddetli darbesine uğradılar, tamamen kaldırılmamış işler de ondan sonra eski itibarları kalmadı. Muhassas olan ulûfeleri şuna buna me'kel (yemeklik) halini almış bulunuyor, bu da hazine için bir yük teşkil ediyordu. Bu sebeple Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Hicri 1241 (1825) diğer dört bölükle beraber bunların da ipkasında bir mâna görülemedi. İstanbul'da bulunup da ulû-

fehâr olanları (ulûfeliler) birer miktar maaş bağlanmak suretiyle tekaüd edildi. Rumeli ve Anadolu'da bulunanlar hakkında da o yolda muamele ifası mahallerine bildirildi. Bu suretle Kapıkulu süvarisi miyanında bulunan Ulûfeciyân-ı yemîn ve yesar da tarihe karıştı,

ULÛFECİYÂN-I YEMÎN (عروفه جیان یمن) [Ask.] Kapıkulu suvarisini teşkil eden altı bölüğün «Ulûfeciyân» denilen ikisinden ilkinin adıdır. İkincisine «Ulûfeciyân-ı yesar» denilirdi. Sağ ulûfeciler demektir. Bu adı taşımaları harpte aldıkları mevkiden ileri geliyordu. Ulûfeciyân-ı yemîn harpte Vezir-i âzam ile devlet erkânının muhafazasıyla mükelleftiler. Diğer kapıkulu suvarilerinin gibi silâhları bir pala ve bir mızrakla eğerlerinin başına asılı olan ve «gaddare» adı verilen bir kılıçtı.

Birinci Sultan Ahmet zamanında sayıları 2055 nefer, yevmiyeleri de 26812 akçe idi. «Tarhuncu lâyihası» nda sayıları 175 nefer, yevmiyeleri de 4769 olarak gösterilmiştir.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra bunlar da tarihe karışmıştır. (Bak: Ulûfeciyân).

ULÛFECİYÂN-I YESAR (عروفه جیان یسار) [Ask.] Kapıkulu süvarisini teşkil eden altı bölüğün «Ulûfeciyân» denilen ikisinden ikincisinin adıdır. Birincisine «Ulûfeciyân-ı yemîn» denilirdi. Sol ulûfeciler demektir. Bu adı taşımaları harpte aldıkları mevkiden ileri geliyordu. Ulûfeciyân-ı yesar harpte hükümdarın sancığının muhafızlığında bulunurlardı. Diğer kapıkulu suvarilerinin gibi silâhları bir pala ve bir mızrakla eğerlerinin başına asılı olan ve «gaddare» adı verilen bir kılıçtı.

Birinci Sultan Ahmet zamanında 1432 nefer, yevmiyeleri de 18085 akçe idi. «Tarhuncu lâyihası» nda sayıları 153 nefer, yevmiyeleri de 4168 akçe olarak gösterilmiştir.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra bunlar da tarihe karışmıştır. (Bak: Ulûfeciyân).

ULÛFE DEFTERİ (عروفه دفترى) [Ask.] Yeniçeri ocağı efrat ve zâbitlerinin ulûfe yani maaşlarının yazılı bulunduğu defterin adıdır. (asıl), (kütük), (esame) denilen ve (Siyakat) yazısıyla yazılan bu deftere Ocağa alınan efradın adları, künyeleri ve eşkâliyle yevmiyeleri miktarı yazılırdı. Defter su-i istimal meydan kalmamak için Yeniçeri efendisi de denilen Yeniçeri kâtibi'nin nezareti altında tutulurdu. Ocak kâtibi Yeniçeri ağası tarafından tezkire gelmedikçe ölenlerin ve ayrılanların yerlerine hiç kimseyi yazamazdı. Bunu yaptığı takdirde vazifesini su-i istimal etmiş sayılırdı. (Asıl) da denilen Ulûfe defteri üze-

rine yazılması lâzımgelen şerhleri ve tashihleri bizzat kendisi yapar, terfileri, korucu kayıtlarını, hizmete memur olanları kendi kalemıyla yazardı. İşte Yeniçeri kütüğü bu (Asıl) ismi verilen defterdi.

Asıl defterindeki isimler yevmiyenin azlığına, çokluğuna göre yazılırdı. (Korucu)lar en yüksek yevmiyeli olduklarından bunlar orta veya bölük kumandanlarından sonra baş tarafa yazılırlar ve isimlerinin üzerine Yeniçeri efendisinin kalemıyla korucu diye şerh verilirdi. Koruculardan sonra kimlerin gündelikleri fazla ise onlar yazılır, böylece en küçük yevmiyelilere kadar inilirdi. Eger bir ulûfe evvelki asıl defterinde meselâ beş akçeli bir Yeniçerinin yevmiyesi artırılıp yedi akçe olduğu zamam yeni asıl defterinde bulunanların adları yedi akçe yevmiyelilerin en sonuna yazılırdı. Bu yeni asıl defterindeki künye meşruhatı Yeniçeri efendisinin kalemıyla yapıldı. Yani bazı isimlerin üzerindeki danışmend, korucu, talib-i ilim vesaire gibi şerhleri Yeniçeri kâtibi yazardı. Gene bunun gibi ocaktaki mahlûl ve mükerrerler de onun kalemıyla olurdu. Bu asıl defteri Yeniçeri efendi'si dairesinde dururdu.

Ulûfe defterlerinde seferlerde bulunan efradın isimleri üzerine bulunduğu yerin kırmızı mürekkeple yazılması usuldendi. Ulûfenin yani maaşın ödenmesi için ulûfe defterinden üç suret çıkarılır, birincisine, (mevacib), ikincisine (mükerrer), üçüncüsüne (hazine) denirdi.

Mevacib Yeniçeri ağası'nın dairesinde durur, (mükerrer) Padişah'a, (hazine) de Defterdara verilirdi. Padişah'a takdim olunan defter Silâhtar tarafından eskisiyle karşılaştırılır, defterdarlığa verilen de Defterdarlıkça tetkik olunurdu.

Ulûfe veya mevacib defterlerini yazmak için evvelce Yeniçeri kâtibi'nin maiyyetinde onbeş şakird vardı. Sonra yeniçeri ile acemi sayısı artınca bu kâtipler yazmağa yetişemediklerinden kâtip sayısı kırka, onyedinci asrın başlarında yetmiş, hattâ seksene kadar çıkarılmıştı. D'huson kendi zamanında (onsekizinci asır sonları) Yeniçeri efendisi dairesinde yüz kâtip bulunduğunu yazar.

Yeniçerilere ikisi bir ve biri de ayrı ayrı ikişer defa da olmak üzere üç kış ulûfe verildiğinden defter senede üç defa baştan aşağı ve bir senelik künyeler bir cilt itibar edilirdi. Bu defterlerde şaşılabacak kadar bir intizam görülürdü. Doğrusunu söylemek lâzımgelirse eski zamanlara ait kayıtlarda bir mükemmeliyyet vardı.

Ulûfe defterini yazmak üzere Yeniçeri

kâtibi'nin nezareti altında bir kalem heyeti vardı. Mevacib defterinin bâlâsında (başında):

Ya hey ya Ali ya muin
ibaresi yazılı olup ondan sonra:

Defter-i Yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli lâzale galiben ya Ali ya Bakî köçekân dervişan ve gaziyân mühibban-ı Hazret-i Sultan Hacı Bektaş-ı Veli kuddise sırruh-ül Azır der mevacib-i reşen lisene 1030.

Cemaat

Yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli der zaman-ı Hüsrev Aga ağay-ı Yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli der zaman-ı hazret-i Malkoç Efendi kâtib-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli.

Bölük

Mehmet kethüda-yı Yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli başlığı yazılı olduğu gibi defterin arkasında da örneği aşağıda konulan gülbank yazılıdır:

«Euzü Billâhi Mineşşeytan-ir-racim Bismillâh-ir-rahman-ir-rahim. Dua edelim Allah-ü Taalâ Hazretlerinin birliği için Hâtem-ün-Nebiyyin Hazret-i Muhammed Mustafa'nın Sallallah-ü Taalâ aleyh-i ve sellem pâk, münevver, mutahhar, aziz ve şerif ve lâtif ruh-ı şerifleriyçün, evlâdiyçün, ashabiyçün, Cihar-ı yâr-ı güzîn ervahiyçün, tobe-i tabiîn eimme-i müçtehidin ervahiyçün, gelmiş geçmiş Enbiya ve evliya-i izam ve meşayih-i kiram seyyid-üs-sâdat ruh-i şerifleriyçün, baki ulema ve meşayih-i kiram selâmetliyiçün, Kutb-ı âlem sultan Hacı Bektaş-ı veli kaddesallah-ü sırrullah-ül aziz hazretlerinin ruh-ı şerifleriyçün, Rıdvanullah-i Taalâ aleyhim-ül-eemain. Sırları ve himmet-i âliyeleri üzerlerimize ve üzerlerinize hazır ve nâzır olmaklıyiçün, hâlâ izzetlû saadetlû Padişah-ı âlempenah hazretlerinin ömr-i devleti yevmen feyevmen ziyad ber-ziyad olmaklıyiçün, asakir-i İslâm her nereye müteveccih olurlarsa mansur ve muzaffar olup a'da-yi dinin hor ve hakir olmaklıyiçün, Aga hazretlerinin selâmetliyiçün, ömr-i devleti yevmen feyevmen ziyad ber-ziyad olmaklıyiçün, ve bu sadırdan gelmiş geçmiş kâtibin-i maziyn için, hâlâ Efendi hazretlerinin selâmetliyiçün, ömr-i devleti yevmen feyevmen ziyad ber-ziyad olup tevabii ve levahikı sıhhatte ve selâmette olmaklıyiçün, ve bu makamdan gelmiş geçmiş halifelerimiz ervahiyçün, ve hâlâ halifelerimizin gönülleri muradıyçün, devam-ı din ve devlet için, def-i belâ için, redd-i kaza için, huzur-ı hazıran için ve rıza-yi Habibullah için Celle ve alel Fâtîha.»

Esami bundan sonra başlardı. Bu defter tulâni (uzunlamasına) ikişer sayfalı birtakım tabakalardan mürekkepti.

Cemaat ve bölüklüler de her sayfanın genişliğine doğru on isim ve uzunluğuna on bir sıra vardı. Bu itibarla bir sayfada yüz on esami mevcut bulunurdu. Sekbanlarda ise sayfanın aldığı kadar isim yazılırdı.

ULÛFE DİVANI (عروفه دیوانى) [Ida.] Kapıkulu Ocaklarına maaş verilmesi münasebetiyle yapılan divan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Salı günleri yapılan bu divana «Galebe divanı» da denilirdi. O gün öteki divan günlerinden fazla sayıda Yeniçeri divana geldiği gibi Matbah-ı âmirede pilâv zerde de pişerdi.

Divanda mutad üzere dâva dinlenip işler bittikten sonra mehterler ulûfe keselerini divanhaneye getirip onar onar heyetin önüne dizerlerdi. Keseler tamam olunca tevzi için Vezir-i âzam Padişah'tan bir telhis ile müsaade ister ve müsaadeyi havi hatt-ı hümayun telbisin üzerine yazılmak suretiyle istenilen müsaade alınınca Muhzır Aga vasıtasıyla ocağa haber verilirdi.

Bunun üzerine büyük ruznameci Defterdarın yanında durarak Yeniçeriler orta orta çağırılır ve âdet vechile keseler onlar tarafından kapışılırdı.

Ulûfe günü Sadrazam arza girerken kendisine ulûfe tevziindeki muvaffakiyyetinden dolayı Bâb-üs-saade arasında bir iiri üzerine iki ve Başdefterdara da bir hil'at giydirilirdi.

ULÛFE İCMALİ (عروفه اجمالى) [Mal.] Kapıkulu Ocaklarının ulûfe yani maaşlarını gösteren hisap hülâsası yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ULÛFE KESESİ (عروفه كيسه) [Mal.] Kapıkulu Ocaklarının ulûfe yani maaşlarına ait paraların konulduğu keseye verilen addır. Keseler ulûfe divanına Mehterler tarafından getirilir ve Yeniçeri ortaları birer birer çağırılarak dağıtılırdı. Yeniçeriler keseleri kapmak suretiyle alıp götürürlerdi.

ULÛFELİ ACEMİ (عروفه اعمى) [Ask.] Acemi Ocağında yazılı devgirmelerin acemileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Türklerin hizmetine verilen ulûfesizlerden ayırmak için bu tâbir kullanılırdı.

ULÛFELİ ÇAVUŞ (عروفه چاوش) [Ida.] Divan-ı Hümayun çavuşlarından ulûfeli olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ULÛFELİ DİVAN-I HÜMAYUN KÂTİPLERİ (عروفه دیوان هایون کاتبلى) [Ida.] Divan-ı Hümayun kâtiplerinden ulûfeli olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ulûfesi olmayanlara «ulûfesiz Divan-ı Hümayun kâtipleri» denilirdi.

ULÜFELİ MÜTEFERRİKA (علوفه لی متفرقه) [*Ida.*] Müteferrikalardan ulüfeli olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ULÜFESİZ ACEMİ (علوفه سیز عجمی) [*Ask.*] Türklerin hizmetine verilen devşirmeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Türkçe öğrenmek ve din terbiyesi görmek üzere Türklerin hizmetine verilenlere ulüfe verilmediği için bu tâbir meydana gelmiştir.

ULÜFESİZ DİVAN ŞAKİRDİ (علوفه سیز دیوان شاکردی) [*Ida.*] Aylık ve geliri olmayan divan şakirtleri (stajiyerler) hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ULÜFE TELHİŞİ (علوفه تلخیصی) [*Ida.*] Kapıkulu Ocaklarının ulüfe yani maaşlarının verilmesine müsaade istegini hâvi Sadrazam tarafından Padişah'a yazılan telhise verilen addır. Padişah müsaadeye dair olan hatt-ı hümayunu üzerine yazarak iade eder, bunun üzerine ulüfe dağıtılır.

ULÜFE TEVZİİ (علوفه توزیعی) [*Mal.*] Kapıkulu Ocaklarının maaşlarının verilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ulüfe divanda dağıtılır ve bunun için yapılan divana «Ulüfe divanı» denilirdi.

UMDE-TÜL-MÂNEVİ (عمدة المعنوی) [*Sof.*] Semavatın mabih-it-temessük'ü yani semaları mürtefi ve âli tutan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait istilahlarda kullanılır «رافع السموات بغير عمد» kavlinde buna işaret olduğu gösterilmekte ve şu izahat da verilmektedir: «Zira semavatın yani ecrâm-ı semaviyyenin muallak olarak muntazaman devir ve hareketleri bir kuvvetin tasarrufunda olmak iktiza eder ki o kuvvet bir umde-i mânevîyedir.»

UMUM ÇIKMASI (عوم چیشی) [*Sar., Ask.*] Padişahların cülûsları münasebetiyle yapılan çıkma hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Cülûs çıkması», «Büyük çıkma» da denilirdi. Çıkma; acemilerin Yeniçeri Ocağı'na geçirilmeleri, saray hizmetinde bulunanların da taşra hizmetlerine veya saraydaki odalardan birinden diğerine memur edilmeleri demektir.

UMUM HİL'ATI (عوم خلعی) [*Ida.*] Padişahın ölümü veya hal'i yüzünen saltanatın tebeddülü münasebetiyle yeni Padişah tarafından başta Sadrazam ve Şeyh-ül-İslâm olmak üzere Devlet erkânına hil'at giydirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saltanat değişikliğinde Sadrazam da dahil olduğu halde büyük Devlet adamları ma'zul sayılır ve yeni Padişah ilk iş olarak kendi adına kazıttığı mühürlerden bir

tanesini Sadrazama vererek onu makamında ipka ederdi. Yeni Sadrazam yanında Şeyh-ül-İslâm olduğu halde alayla Paşakapısı'na gider ve diğer devlet ricaline hil'at giydirecek bu suretle onlar da makamlarında bırakılmış olurdu. İşte bu hil'at giydiriş umumi bir balde cereyan ettiği için bu tâbir meydana gelmişti.

UMUMHANE (عومخانه) [*Hal.*] Bugünkü tâbirle «genel ev» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «kerhane» de denilirdi. Osmanlılarda umumhane işletilmesine Tanzimat'tan sonra müsaade edilmiştir.

UMUR-I BAHRIYYE NEZARETİ (امور بحریه نظارتی) [*Bah.*] Bahriyye Nezareti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bahriyye Nezaretinin teşkilinden evvel deniz işleri «Tersane Emini» adını taşıyan memur tarafından görüldü.

UMUR-I HARİCİYYE NEZARETİ (امور خارجیه نظارتی) [*Ida.*] Hariciyye Nezareti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hariciyye Nezaretinin teşekkülünden evvel bu vazifeyi gören «Reis-ül-küttab» lık Hierî 1251 (Milâdî 1836) yılında lâğvolunmuştur.

UMUR-I MÜLKİYYE NAZİRİ (امور ملکیه نظارتی) [*Ida.*] Dahiliyye Nazırı, (İç İşleri Vekili) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda devletin bütün işlerinin mercei Sadrazam'dı. İç ve dış işlerin hepsinden o mes'uldü. Dış işlerine bakan «Reis-ül-küttab», maliye işlerini idare eden «Defterdar», diğer işleri gören bu türlü memurlar hep onun emri altında idiler. Dahili işlere Sadrazam Kethüdası bakardı.

Hükümet işlerinin Avrupalı bir tarzda tanzimine bağlandığı İkinci Mahmut devrinde «Kethüda-yı sadr-ı âli» unvanı bir hatt-ı hümayun ile «Umur-ı Mülkiyye Nazırlığı» na çevrilmiştir.

Hierî 1253 (1837) de «Dahiliyye Nazırı» denilmiş, saltanatın sonuna kadar öylece devam etmiştir.

UMUR-I MÜLKİYYE NEZARETİ (امور ملکیه نظارتی) [*Ida.*] Hierî 1251 (M. 1835) yılında lâğvolunan Sadaret Kethüdalığı yerine ihdas edilen makam hakkında kullanılır bir tâbirdir. İki sene sonra adı (Dahiliyye Nezareti) ne çevrilmiştir. (Bak: Umur-ı Mülkiyye Nazırı).

UNKAPANI (اون قاپی) [*Tic.*] Eskiden un ve zahirenin toptan satıldığı yere verilen addır. Bugün bile isimlerini muhafaza eden un, yağ ve bal kapanlarının o adları almaları bir zamanlar bu maddelerin toptan satılış yerleri olmalarından ileri gelmiştir. Kapan; Arapçası

kabban büyük terazi, kantar, mizan, çardak, tuzak demektir.

Vaktiyle yağ, bal, un, erzak, hububat, kabve, tütün, enfiye, ipek, pamuk, mensucat kapılara getirilir, oralarındaki Emin ve Naipier tarafından bunlardan ihtisab, imaliyye ve resm-i munzam gibi adlarla devlet namına varidat tahsil olunduğu gibi narh da konulurdu.

Kapanların ihdasından maksat vergi ve rüsum alınması ile beraber şehir halkının muhtaç oldukları şeyleri, ihtikâra meydan bırakmayacak ve bir kısmının istediklerini alabilmelerine mukabil bir takımının mahrum kalmalarına mahal verilmeyecek şekilde dağıtımını temin etmek ve o arada saray ihtiyaçlarının - esnâfa dağılmadan evvel - günlük narh üzerinden tedarikini temin idi.

Kapanlar ilk zamanlarda havass-ı hümayun, madenler, memlûhalar ve saire gibi varidat menbaları kethüda ve ümena marifetleriyle idare edilirken sonraları baş gösteren malî muzayakalar yüzünden «iltizam» ve «mukataat» adlarıyla seneden seneye multezimlere ihale edilmek ve bedelleri sarraflar vasıtasıyla hazineye alınmak usulü ihdas edilmiştir. Sonradan bu gelirler kısmen Rûsumat, kısmen de Şehremanetîne (Belediye) ye terk olunmuştur. Belediyenin şimdi de almakta bulunduğu Kantar resmi bunun adı değişik şeklidir.

Yukardan beri verilen izahattan anlaşılacağı üzere Kapan İstanbul ile diğer büyük şehirlerde Belediyelerin tesisine uğraşp da çoğunun hâlâ kurmağa muvaffak olamadığı umumi pazar yahut hususi tâbirıyla «Hal» den başka bir şey değildir. (Bak: Kapan).

UNSUR-I ÂZAM (عنصر اعظم) [*Sof.*] Hazret-i ahadiyyetten nazil olan mertebeler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye istilahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Zira zat-ı akdesiyyet meratibte taayyünata tenezzül eder ve libas-ı esma ve sıfatla muttasıf olur. Ondan sonra sıfat-ı ruhaniyye-i misaliyye ile hissiyyete tenezzül eder ve anında telebbüs eder.»

UR (اور) [*San.*] Önünde hendek olan istihkâm; yüksek ve müstahkem yer, toprak tabya yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Burç, baru mânasına da gelir.

URASIYE ATMAK (اوراسی به آتق) [*Ok.*] Ayak yeri ve ayak taşı tâyininden sonra menzil atanların ana taşına doğru yaptıkları atış hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ok dışarıya düşerse «gest attı», solundan tarafa dışarıya sapacak olursa «kabza attı» denilirdi.

UR BEYİ (اور بی) [*Ask.*] Kale muhafızı, dizdar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ur; top- rak tabya, yüksek ve müstahkem yer demektir.

UR KAZMAK (اور قازق) [*Ask.*] Ur yani hendek açmak; siperle girip barınmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

URUB (اوروب) [*Öl.*] Arşının dörtte biri yerinde kullanılır uzunluk ölçüsüne verilen addır. Arapça dörtte bir demek olan rubu'dan bozmadır.

URUC (عروج) [*Hal.*] Arapça yukarı çıkmak demek olan uruc, Hazret-i İsa'nın göğe çıkması hakkında kullanılır bir tâbirdir. Peygamberimizinkine Mi'raç denir.

*Asmân tarîhe kıldı serfûru
Rah-i İsa etti eflâke uruc
Sûrur!*

URUZ (عروض) [*Fık.*] Araz'ın cem'i olup nukut ve hayvanattan ve mekilât ve mevzuat- tan (tartılacaklardan) ve akardan başka olan meta', kuinaş ve emsali şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir «Uruz» bazan yalnız hayvan ve akara mukabil olarak kullanılır ki bu suretle uraz mekilât ve mevzuata dahi şamil olur.

USKUMRU CİBAYETİ (اسقورمرو جیای) [*Vak.*] Bayezit-i Veli vakfı müstemilâtından Begiktaş'tan Rumelifeneri'ne kadar olan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bayezit vakfının «Galata cibayeti», «Kasımpaşa cibayeti» adlı daha iki cibayeti vardı. Bu üç cibayetteki icareler her üç kısmın kâtip ve cabileri tarafından tahsil olunur ve vazifeler de evlâda intikal ederdi. Evkaf Nezareti'nin teşekkülü üzerine kâtip ve cabilerinin ölümlerinden sonra evlâtlarına tevcih edilmeyerek vazifeleri Evkafça zaptedilmiş, her üç kâtip ortadan kalkmıştır.

USKUNA (اوسقونا) [*Bah.*] Pruva direği kabasorta «tekmil seren» yelkenlerini hâvi ve grandısı sübye donatım olan iki direkli yelkenlilere verilen addır.

USTA (اوسته) [*Ask.*] Yeniçerilerin küçük zâbitlerinden birinin unvanıdır. Her ortanın ayrı ayrı ustası vardı. Ustanın vazifesi açığıbağıktı. Birinci ortanın ustası arkasına beline kadar gelen kıss bir kürk, altına dolama, içine mintan giyer, bacağına mavi şalvar, mor tozluk, ayağına da kırmızı yemeni geçirirdi. Beline mâden kuşak, dizine gelen yere de araba atlarının bazan dizlerine konulan meşin gibi şeyler ustanın müzeyyenatını teşkil eylerdi. Başındaki kalafatın arkası da saçaklı idi.

Kürkün kolları çok uzun olduğundan dizlerine kadar sarkardı. Diğer ortaların ustaları başlarına kalafat, arkalarına cübbe gibi kollu ve uzun, önünde de iki düğmeli kaftan, şalvar, mintan gi, er ve mâdenî kuşak takarlardı. Birinci ortanın ustası gibi otuz ikinin avcı ustasının da elbisesi farklı idi. Bektaşi hırkasını andıran meşinden bir hırka giyer, madenî olan kuşağına yere kadar çanlar takardı.

Eski isimlerin ve âdetlerin ortadan kaldırılmasına, mümkün olan yeniliklerin yapılmasına teşebbüs olunduğu İkinci Mahmut devrinde ve Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması arifesinde, hierî 1241 (1825) usta unvanı «Aşçı-başı» lığa çevrildi.

§ [Sar.] Saray «kalfa» larının kıdemlileri (eskileri) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray-ı hümayunda (Padişah sarayı) olsun Sultan saraylarında olsun kalfaların mevkileri ve itibarları kıdemle yükseldi. Bunlar gördükleri işe göre ad alırlardı. Hazinesar usta, Çamaşırcı usta, Kahveci usta o türlü adlardır.

§ [San.] Selâtin meyhanelerdeki garsonlara da eskiden «usta» denilirdi.

Sanat sahiplerine olduğu gibi eskiden kızlara nakış öğretenlere de usta denilirdi. 1908 Temmuz İnkilâbından az evvel bir kız çocuğu dokuz on yaşına gelince mektepten alınır, nakış öğrenmek üzere usta namını alan, bir hanımın yanına verilir.

Ustalar mahallenin nakış bilir hanımları idi. Bir ustaya bazan muhtelif ailelerden aynı zamanda bir kaç kız devam ederdi. Ustaya gidip müddeti üç dört sene idi. Dokuz on yaşında başlayan bir kız on üç yaşına kadar ustaya giderdi. Kız fazla neşvünema (gelişirse) bulursa hemen ustadan alınır, evde görücüye çıkmaya namzet addedilirdi. Usta; mahallenin veya semtin ağırbaşı, eli marifeli, ev kadını hanımlarından intihap olunurdu. Ustanın evinde erkek çocuk bulunmamak da esastı. Erkek çocuğu olanlar ne kadar marifetli olsalar usta olamazlardı. Kızı olup ta ustaya vermek isteyen bir anne usta olarak kızına seçmek istediği hanımın evine gider, «Kızımı size çırak vereceğim, ne istiyosunuz?» diye sorardı. Usta kızını çırak verecek hanımın ailevi vaziyetine göre bir şey isterdi İstenilen şeyler bir ferace, bir elbise, bir elmas yüzük ve buna benzer şeylerdi. Çocuk ustanın evine mektebe gider gibi yemeğiyle sabah erkenden giderdi. Gittiği evde müteaddit halayıklar da olsa ustaya giden bir kız çocuğu nakış işlemeye bağlamadan evvel odayı süpürmeye, kuyudan su çekmeye,

su taşımaya, abdesthane yıkamaya, kahve fincanlarını tanzim etmeye, hattâ ustanın evine misafir gelen misafirlere kahve pişirmeye mecburdu. Çırak müteaddit ise, bu işleri münavebe ile görürlerdi. Bu hizmetler bitince gergefin başına geçer, iş işlemeye başlardı. Çıraklar ustaların hesabına iş işlerlerdi. Ustaya giden kızlar bu suretle hem ev işi, hem de nakış öğrenirlerdi. Üç yahut dört sene bitince çocuğun annesi ustaya vadettiği ne ise onu verir, usta da kızın ustaya işlediği nakışlardan en iyisinden birisini kendisine hediye ederdi.

USTURLAB (استرلاب) [Ast.] Yıldızların hareketlerini tetkik ve hesap etmek için yapılan âletin adıdır. Usturlabın İsâ'nın doğumundan iki asır evvel eski Yunan âlimlerinden (Hipark) tarafından icat edildiğine ve (Batlamyus) tarafından kullanıldığına dair rivayet vardı. Münecimler daima kullandıkları bu âletle herkesin talihini, muharebelerin âtisini, herhangi bir teşebbüsün yıldız perilerince nasıl telâkki ve takip edileceğini söylerlerdi. Çinliköşk müzesi'nde bir usturlab âleti mubafaza edilmektedir.

USUL-İ AŞERE (اصول عشره) [Sof.] Seyr ve sülûke giren mürid için kabul edilen on esas hakkında kullanılır bir tâbirdir.

I — Tövbe İhtiyar ve irade ile mukayyettir. Günahıtan istiyerek rücu' demektir. Talibe vacib olan, Allah'tan gayrı her şeyden, hattâ kendi vücudundan dahi geçmektir.

II — Zühd. Dünya nimetlerinden, şehvetten ve müstehtî olan her şeyden nefsin kesmektir. Yani terk-i dünya etmektir. Hattâ buna ahireti de zamm etmek lâzımdır.

III — Allah'a tevekkül Yani Allah'tan gayriden halâs olmaktır.

IV. — Kanaat. Nefs-i hayvanî'nin alışkın olduğu şeyleri terketmektir. Yani bir hırka ve bir lokma ile kısmete rıza göstermektir.

V. — Uzlet. Halkla teması kesmektir.

VI. — Zikir. Masivallah'ı gönülden çıkarmak için gece gündüz Allah'ın zikri ile meşgul olmaktır. Bu daimî zikre müşih derler. Bu zikir, fâsit olan maddeleri izale eder.

VII. — Allah'a teveccüh. O kadar ki, sâlik dünyası olan zahîrî ilmi ve ukbası olan batınî ilmi bile terkederek fikri ve batını Hakka tahsis etmelidir.

IX — Mürakabe. Salik kendi küvvetini ve tahavvül kabiliyyetini terkederek,

Hakk'a nâzır olmaktır. Sâlik ona bakmağa doyamaz. Şevke gelip coşar, yahut ağlayıp inler.

X — Rıza. Kendi nefsinin rızasından çıkıp, Allah'ın rızasına girmektir. Bu ise her şeyin ezelde takdir ve ebette tedbir olunduğunu teslim etmektir.

UŞAKIYYE (وشاكيه) [Sof.] Halvetiyye tarikâtı şubelerinden birinin adıdır. Hasan Hüsameddin-il-Buhari tarafından tesis olundu. Hasan Hüsameddin Efendi Hierî 880 (1475) senesinde Buhara'da doğmuştur. Babası (Hacı Teberrek) ticaretle meşguldü. Tahsilden ve bir aralık ticaretle de uğraştıktan sonra babasından kalan malları kardeşi Mehmet Çelebi'ye bağışlayarak söfiyye mesleğine girdi. «Kibreyye» ve «Nur-ı Bahşiyye» nin büyüklerinden feyz almışsa da buna kanaat edemiyerek mânevî işarete tebe'an seyahata çıkmış, Erzincan'da rastladığı Şeyh Ahmed-üs Semerkandi'ye de intisabla aradığı feyz ve kemali bularak hilâfet aldıktan sonra şeyhinin emriyle Anadolu'ya geçmiştir. «Uşak» a gelip yerleşmesi «Uşakî» şöhretiyle anılmasına sebep oldu. Hasan Hüsameddin Efendi Uşak'da iken Üçüncü Murat adıyla Osmanlı tahtına çıkan Şehzade Murat Manisa valisi bulunduğunu ve cülusun bir mektupla daha evvel bildirmiş olduğu için İstanbul'a davet etti. Bir müddet Akaray'da tahsis edilen konakta, Fatih'te Nigâncı Mehmet Paşa zaviyesinde ve daha bazı semtlerde oturmuş, halkın kendisine karşı gösterdikleri mahabbet neticesi olarak mensubiyi çoğaltınca Kasımpaşa'ya çekilip «burası Uşak'a benziyor» diyerek orada irşad ile meşgul olmuştur. Fakat devlet erbabından başlıyarak etrafını alanlar kendisini rahatsız edecek kadar çoğaldığından Padişahın müadesiyle Hacc'a gitmiş, dönüşte Konya'da ölmüştür 1001 (1592). Na'ı İstanbul'a getirilerek Kasımpaşa'daki tekkeye gömülmüştür. Cenazesi Üsküdar'da (Aziz Mahmut Hüdâî) tarafından karşılanmış ve tegyi' edilmiş idi.

Hasan Hüsameddin-il-Buhari'nin Ümmî Sinan ile müllâkat ve ondan da feyz alarak taç ve hırka giydiği anlaşıldığını yazan Rahmetli Sadık Vicedanî (Tomar-ı Turuk-u Aliyyeden Halvetiyye Silsilenamesi, sayfa 103 ve müteakip) şu tafsîlâtı da veriyor:

«Şeyh Ahmet Hüsâmî divanında:

Kendi pirinden alıp irşad bes

Hem dahi Ümmî Sinan etmiş nefes

beytiyle buna işaret etmiştir. Şeyh Müştak-ı Kadîrî:

İder bir anda vasıl gay-i yare cümle Müştak
Nigâh-ı himmet eylesen Hüsameddin-i Uşakî

diye arz-ı tazimat eylediği gibi Niyazi-i Mısri de alâ rivayetin o hankahta aziz-i müşarünleyleh nezdinde bir müddet inziva buyurmuş ve «Mısri kuyusu» denilen kuyuyu kazdırmıştır. Şeyh İsmâ'il Hakkî'ya Halvetî türbesi için: «Ziyaretiyle teberrek olunur bir makam-ı âli» dir diye erbab-ı aşkın nazâr-ı dikkatini çekmiştir. Gayet yüksek bir ağı ve vukuf ile tertip ettiği (Evrâd-ı kebiri) kâ'bının ulviyyetine delildir. Sivas meb'usu Edip Efendi merhum ruhaniyyetinden;

Husam himmetinle ejder-i nefsi zebun eyle
Meded ey pir-i can perver Hüsameddin-i Uşakî

beytiyle mededhân olmuştur.

«Tesis ettiği Halvetiyye şubesinden (Cemaliyye) namiyle bir şube meydana gelmiştir. «Mir'at-it-Turuk» da «Bunlara resmi mahsus saim-üd-dehr olmaktır ki tariklerinde ziyade alelmanusustur» deniliyor.

UTARİD (عطارد) [Ast.] Seyyar yıldızlardan güneşe en yakın olan yıldızın adıdır. Farsîde «debir» denilir. İran esatirinde kütâbın (kâtiplerin, yazarların) piri addolunur.

Mümteziç adıyla maruf olan Utaridin tabiatı münferit bulunduğu halde itidal ile barit ve yabistir. Utaridin diğer yıldızların tabiatlarıyla imtizâç etmek hassasına mâlik bulunması (mümteziç) ve (münafık) sıfatlarıyla tavsifine sebep olmuştur.

Utarid ikinci feleğe ve pazar gecesi ile çarşamba gününe hâkimdir. Bu gece ile o günün ilk saatleri buna nispet edilmiştir. Bu sebeple o gün ve saatlerde doğanlar Divan edebiyatı'nda «debir-i felek», «münşi-i çarh» gibi tâbirler Utaritten kinayedir

Dest urmuş idi kilik-i şihaba debir-i çarh
Tuğrânüvis-i hükmi-Hüdavend-i ins ü cân
Baki

UYANDIRMAK (اوباندirmek) [Sof., Sar.] Mumun ve benzerleri ışıq veren şeylerin yakılması yerinde kullanılır bir tâbidir. «Mumu yak» denilmez, «mumu uyandır» denilirdi. Bunun gibi söndürme yerinde de dinlendirme kullanılır, «mumu dinlendir» denilirdi.

Servera lâtfün uyandırısın muradın şem'ini
Bunca demdir ki uyarmaz, baht-ı nabina uyur
Müverrih Âli

UZUN PAYI (اوزون پای) [Top.] Topun «çenber-i salis» denilen üçüncü çenberin sonundan «fem» e kadar olan kısma verilen addır.

Ü

ÜBBEHETLÜ (اُبّهتلو) [Ida.] Sadrazam mazûlleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadaretten infisal etmiş olanlara yazılan kâğıtlarda, adları geçen yazılı yerlerde «Übbehetlû Devletlû... Paşa hazretleri» denilirdi. Übbehet; Arapça büyüklük, mehabet; gösterişli olmak demektir.

ÜCRET-İ SUKUK (اُجرت سوكوك) [Ilm.] Kadılar tarafından alınan harç ve resim nevilere birine verilen addır. Hüccetten yirmi beş akçe, sicilden yedi akçe, nikâhtan on iki akçe alınması ve resm-i kismetin (ölünün taksim edilen terikesinden) binde yirmi olması kanun ile tâyin olunmuştu. Bu hasılat Kadılara maaş olarak muhassastı. Osmanlılarda ilk sâk ücreti Yıldırım Bayezit zamanında meşhur Kadılar hâdisesi üzerine teessüs etmiştir. Tanzimattan sonra Harç tarifesi yapılmış ve 1908 Temmuz İnkılâbından sonra da kadılar tavzif olunduğu (maaş bağlandığı) için bu türlü harçlar Devlete intikal eylemiştir.

ÜÇ ANBARLI (اُچ انبارلى) [Bah.] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan birinci sınıf yelkenli harb gemilerinden birinin adıdır. İkinci sınıftan sayılan «Kapak» lar gibi üç anbarlılara «Kalyon» da denilirdi. Ahşap olan gemilerde en üst güvertesinden başka birbiri altında üç batarya top vardı. Toplarının sayısı 110 dan 121 e kadar çıkanlar bulunurdu.

Anbarlar güverteden itibaren güverte, palavra, orta kat ve top anbarı adlarını taşırlardı.

Üç anbarlı gemiler Osmanlılar tarafından 1093 (1682) senesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. İlk yapılanların yüz onar topu vardı.

Güvertesine fazla top konarak güverte bordası üç anbarlının palavra bataryası gibi beyaza boyanan «Kapak» lara «Meze üç anbarlı» adı verilirdi.

ÜÇ AYLAR (اُچ ایلر) [Hal.] Recep, Şaban ve Ramazan ayları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine Arapçası olan «şuhur-i

selâse» de denir. Mübarek sayılan bu aylarda sofuluğu ileri götürenler oruç tuttıkları gibi medreseler tatil edildiği için talebeler de cerre çıkarlardı. Memleketin her tarafına dağılan talebeler gittikleri yerlerde Kur'an okurlar, vaaz ederler, buna karşılık olarak da halktan zekât ve sadaka adları ile para, erzak ve sair suretle yardım görürlerdi. (Bak: Cer).

*Şabanım o mehrûye ki ismi Ramazandır
Eşk-i terim anıncün üç aylarda revandır
Lâ*

ÜÇERLEME (اُچرله) [Bah.] Denizli halvalarda birbiri peşinden gelen üç büyük dalga hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ÜÇ ETEKLİ ENTARİ (اُچ ايتكلى انتارى) [Kıy.] Eskiden giyilen entari nevilere birinin adıdır. Biçimi itibariyle üç etek şeklinde olduğu için bu ad verilmişti. Sarayda bulunan cariye yaz ve kış ince gömlek üstüne üç etekli entari giyerler, hırka giymekten memnu oldukları için soğuğa dayanamayanlar arka etekleriyle omuzlarını örterlerdi. Kalfalar üç etekli entari altına topuklarına kadar bol paçalı şalvar giyerlerdi. Sultan Mecid zamanında üç etek yerine iki etek moda olmuş, fes yerine de «hotoz» giymek âdeti çıkmıştı. Şehir kadınları da üç etekli entari giyerlerdi. Bu entariler sırma ve ipekle işlenirlerdi.

ÜÇ İPLİK RUMİ (اُچ ايتك رومى) [San.] Tezhib istilâblarındandır. Levha kenarlarının iç pervazına «zencirek» yerine resmedilen şekillere verilen addır.

ÜÇ TUĞLU PAŞA (اُچ توغلى پاشا) [Iba.] Üç tuğ sahibi olan vezirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Tuğ).

ÜFÜRÜKÇÜ (اُفوروکچى) [San.] Nefes etmek, muska yazmak, falına bakmak, cin ve peri çarpmalarına, yılan stkmalarına, türlü hastalıklara karşı ilâç vermek suretiyle saf insanları dolandırmayı sanat itihaz etmiş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üfürükçülerin yaptıkları marifetler bunlardan da ibaret değildi.

Sevdiğine kavuşamayan âşıkların sevgililerini ayaklarına getirmek, kocalarıyla araları açılan kadınların aralarını bulmak, istikbalden haber vermek, kayıpları meydana çıkarmak, elhasıl akıl ve mantığın kabul etmediği şeyleri nefes, muska yahut yenilecek, içilecek şeylerle hal ve fasl edip işin içinden çıkmak bunların yaptıkları marifetlerdendi.

Halk arasında en büyük hekimlerden daha meşhur üfürükçüler olduğunu yazan eski âdetler bilgini Ercüment Ekrem Talu (Dünden Hâtıralar, Yedigün Neşriyatı) bunlar hakkında dikkate degen şu tafsilatı da veriyor:

«Bunlar safdilleri ve cahilleri türlü türlü avlardı. Kimi doğma büyüme buralı olduğu halde kendine Hindli, Yemenli, Cavalı, Buharalı süsünü verir, kimi meezup rolü oynar, kimi hacet ehlini paylar, söver, kendini (celallı) tanıtarak nefesinin daha müessir olduğuna inanırdı.

«Dertlilerin tâ nerelerden kalkıp geldiği, hem bir defa değil de günlerce taşındığı meşhur bazı üfürükçüler ayda elli altın liraya kâr demezlerdi. İçlerinde, mahdut ve muayyen işlere bakan, nefes eden mütehasşısalar, hekimlere meydan okuyan mütetabbibler, kurşun dökenler, istikbalen haber verenler, can kavuşturanlar, sevdazedeleri - diledikleri gibi - biribirinden soğutan ve yahut ki, daha ziyade yaklaştıranlar, sarılık kesenler, sıtma bağlayanlar, neler neler vardı.

«Bu adamlar ellerine düşen safdilleri birer sağmal inek gibi sızdırmasını çok iyi bilirlerdi. Onlerinde içi kum dolu bir çanakla iş gören (remilei) ler duvara bakıp da gûya cinlerle perilerle konuşan, onlardan direktif alan (karışmış) lar, aynadan istikbali keşfeden, yere atılan bir tesbihin arzeyelediği şekilden türlü mânalar çıkaran âlimler, nazara, kurşuna, yılan ısırmasına, akrep sokmasına karşı muska yazanlar, işte bütün bu keramet sahipleri bilgi ve marifetlerinin tesirini mümkün olduğu kadar pahalıya satarlardı.

«Meselâ, saf, cahil kadıncağzın biri bu adamlardan bir tanesine, çaresiz kalıp da baş vurdu mu, üfürükçü onu karşısına oturtur, evvelâ kurnazca sorguya çekerd:

— Nedir derdin bakayım hanım?

— Derdim size malûmur elbet (helbet), Efendi hazretleri!

— Malûm ya! Bir de senin ağzından dinliyorum dedim.

— Ah, nasıl söyleyeyim? Bizimkine bir hal oldu, on sekiz yıllık ehlim...

«Bu kadarı kâfi. Üfürükçü gûya eezbeye

varır, bir şeyler mırıldanır, oflar, sabit bir noktaya bakarak şöyle bir kehanette bulunurdu:

— Hanım! Bir erkek görüyorum. Bu, senin kocan mı?

— Evet.

— Havalanmış! Yanında bir de kadın var.

— Var ya, gözü kör olsun!

— Hem de bu iş yeni değil, epey olmuş.

— Geçen seneden beri, büyük tövbede tam yılı oluyor.

— Niçin bu kadar geç kaldın? Daha evvel niye gelmedin?

— Ne bileyim? Sizi yeni sağlık verdiler.

— Kocanın adı ne?

— Abdullah.

— Ya Abdullah! (kadına) Cevap veriyor.

Bu iş çetin olacak. Büyülemişler senin kocanı. İyicene bağlamış o kadın, neydi kadının adı?

— Zilha!

— Ya Zilha! (kadına) O da susuyor. Şu dakikada beraber bulunuyorlar.

— Boyu devrilsin! Teneşirde uzansın inşaallah! «Zavallı kadıncağz, hüngür hüngür ağlamağa başlar.» Üfürükçü bundan cesaret alırdı:

— Bak, dinle beni Hanım!

— Emredin, Efendi hazretleri!

— Sen yarın bana bir tane lekesiz siyah tavuk, kocanın bir kat çamaşırını, yedi dirhem ak anber, dinliyor musun?

— Dinliyorum, Efendi hazretleri!

— Yetmiş dirhem çörotu (kadının parmaklarına usulca bakıp orada gördüğü yüzükten ilham alarak) gümüş halkalı bir akik yüzük. Bunları getirirsin.

— Baş üstüne.

— Şimdi de iki liran varsa ver bana. İyi saatte olsunlara ziyafet vereceğim. Yavru Beyle Rüküş Hanımı çağıracağım. Onlara olur olmaz şeyler ikram edemem.

— (utanarak) Üzerimde bir lira var, affedersiniz, bilemedim.

— Zararı yok! Ver onu. Üst tarafını yarın getirirsin!

— Buyurun efendim.

«Zavallı dertli hatunun edeceği zarar bu kadarla kalsa neyse ne idi. Fakat çapkın kocayı evine barkına döndürmek pek öyle kolay iş değildi. Çok masrafı mucipti. Üfürükçü üç, beş, on ne sızdırabilirse sızdırır. türlü büyüler yapar, yaptırır, bu esnada koca tesadüfen evine dönerse ne âlâ! Dönmezse bu muvaffakiyetsizlik ya kadının iman za'fına yahut ki bu yolun âdap ve erkânına tamamiyle riayet etmediğine atfedilir, işin içinden çıkılırdı.

«Hastalığa nefes eden üfürükçülere gelince, onlar da, hastalık geçmediği, yahut ki, ölümle neticelendiği takdirde kabahati hekimlerin müdahalesinde bulurlar, çigeri yanan hasta sahiplerini, üstelik itikatsızlıkla, imansızlıkla itham ederler, azarlarlardı.

«Ne gariptir ki, o devirde, Padişah bile böyle şeylere inanır, ehemmiyet verir, sarayında hususi üfürükçüler, mutatabbibil bu-lundururdu.

Bunların arasında Kazaskerlik payesine kadar yükselen Ebülhüda ile generallik ihraz eden Basurcu Ağah Paşa en meşhurları idi.

«Artık bunu da bildikten sonra, zavallı halkın bu bâtil şeylere inanmış olmasını tabiatıyla mazur görmeliyiz.»

ÜLKE (أولاء) [Ida.] Devleti teşkil eden unsurlar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muayyen olan hudutları içinde yalnız onun sahip ve hâkim olduğu bu unsurlar kara, deniz ve hava'dan mürekkeptir.

ÜLÜLEMR (أولاء) [Fık.] Şeriat ve adalet hükümlerini yerine getiren İslâm hükümdarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Lûgat mânası ilim ve fazl, hak ve adl ile muttasıf olan emir sahipleri demektir.

ÜMERA (أمراء) [Ida.] Sancak beyleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arabca reis, bey yerinde kullanılan emir'in cem'i olan ümera tâbiri sonraları büyük askerî zabıtları hakkında kullanılmıştır. Osmanlılarda idare-i umumiyye-i vilâyet kanunu'nun neşriyle Vilâyet usulünün kabulünden evvel memleket Eyaletlere, Sancaklara, Mutesellim ve Voyvoda namını alan memurlar bulunurdu. Sancak beylerine (Ümera) denilirdi. Ümera vali demekti. Beylerbeyi ile Sancakbeyi arasındaki fark ümeranın Beylerbeyi'lere tabi' bulunmalarından ve vilâyet-i amme cihetinden Beylerbeyiler derecesinde salâhiyyeti olmamalarından ibaretti. Beylerbeyiler hakkında da ümera tâbiri kullanılmıyor değildi. Nitekim eski tarihlerde bir devrin ümerası zikrolunurken Sancakbeyleri gibi Beylerbeyiler de aynı başlık altında yazılmaktadır. Bununla beraber ümera denilince hatıra en evvel Sancakbeyleri gelirdi.

Ümeranın geniş salâhiyyetleri vardı. Sancaklarındaki dâvaları dinlerler, icra-yı ahkâm-ı şeriat ederlerdi. Memur oldukları sancakta «Hıfz-ı haraset-i raiyyet ve zabt-u rabt ve def-i mezalim ve umur-ı seyf ve siyasetle memur idiler.»

Sancak beylerinin, Beylerbeyi gibi, hangi tarihte ihdas olunduğuna dair tarihlerde bir

sarahat yoktur. Orhan Gazi, Epeyce süren sükûn devrinde, diğer bir kısım teşkilât gibi, eyâlet teşkilâtının temelini atmış, Birinci Murat ile haleflerinin de bunu esaslandırmış olması çok memeldür. Birinci Murat ve Yıldırım Bayezit zamanında Beylerbeyi ve Sancakbeylerine tesadüf olunması buna kuvvetli bir delil teşkil eder.

Fatih kanunnamesi'nde Beylerbeyilerle ümera hakkında hükümler vardır. Nitekim divandan bahsolunurken (sayfa 13) Beylerbeyilerin divanda oturmak selâhiyyetleri olduğu ve Sancakbeylerinin ise tağrada oturdukları yazılıdır: «Sofa-i divan-ı âlîde oturmak Beylerbeyilerin yoludur ve Beylerbeyiler vüzera altına Defterdarlar, Kazaskerler altına otururlar. Sancakbeyleri tağrada otururlar.»

Sancakbeyleri; başında bulundukları Sancakın ehemmiyetine göre, derecelere ayrılmışlardı. Dirlikleri birbirinden farklı idi. Dirliği dört yüz bin akçe ye varan Sancakbeyi terakki edince Beylerbeyi olurdu. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 14) buna dair ahkâm vardı: «Beylerbeyilik dört kimesnenin yoludur mal defterdarlarının ve beylik ile nişancı olanın ve beş yüz akçe kadılarının ve dört yüz bin akçe ye varmış sancak beylerinin yoludur.»

Yine aynı kanunnameye göre (sayfa 29) Sancak beyleri Beylerbeyiler gibi tekaüt hakkına malik idiler. Ümeranın alacakları tekaüdiye bile kanunen muayyendi, «Sancakbeyiler altmış bin akçe ile olalar.» Tevkii Abdurrahman Paşa tarafından 1087 (1673) senesinde hazırlanmış olan kanunname (Millî Tettebu'lar mecmuası, cilt 1, sayfa 538) tekaüdiye şu suretle yazılıdır: Ümeradan birine tekaüt verilmek murad olunsa yüz elli akçe ile verilir.

Vezirlerle diğer devlet erkânı gibi Sancakbeylerinin evlâtlarına da zeamet verilirdi. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 21) bunun için şu hüküm vardır: «Sancakbeyi oğulları otuz bir akçe zeamet ala.»

Kanun (Fatih Kanunnamesi, sayfa 81) Sancakbeylerine yazılacak elkabı bile tayin etmiştir: «قدوة الأمراء الكرام صاحب الميز والاحتشام المختص بعز يد عنايت الملك العلام.»

Tevkii Kanunnamesi'nde (sayfa 529) Sancakbeylerinin divana gelirken giyecekleri elbise ile istihdam edecekleri hâdeme yazılı olduğu gibi nerede oturacakları ve Padişahın huzuruna ne suretle girecekleri de yazılıdır: «Sancakbeyleri hil'at ve destpus için divan-ı hümayun'a gelmek lâzımgelse mücevveze ve ve çatma kapanıçe üst giyerler ve orta raht ve orta abayı ve çifte gümüş zincirli ata bi-

nerler iki şatır bir mataracı ve bir tüfekçi istihdam ederler. Sair hüddam istihdam etmekte hemen Beylerbeyiler gibidir. Eğer vüs'ati var ise Divanı hümayun'a geldiklerinde hazine semtinde otururlar ve tam mahallinde kapıcılar matbah-ı âmireden taam getirüp it'am olunurlar. Hazine önünde hil'at giydikten sonra destbus için arz odasına vüzera-yı izamin akablarınca girerler ve huzur-u hümayunda takbil-i zemin (yer öpmek) ettikten sonra asla tevakkuf etmeyüp çıkarlar. Doğru kendi evlerine azimet ederler.»

Yine bu kanunname (sayfa 539) ümeranın ahkâmıda Beylerbeyilerden sonra ve kuzattan mukaddem yazıldıkları bildiriliyor ve mucip sebepler de gösteriliyor: «Sancak beyleri ahkâmıda Beylerbeyilerden sonra ve kuzattan mukaddem yazılır. Kanun-u kadim budur. Zira Sancakbeyleri mutasarrıf oldukları sancaklarında tabl ve alem sahibi valilerdir.»

Dâva dinlemek salâhiyyetini hâiz oldukları halde Sancakbeyleri vezir olmıyan Beylerbeyiler gibi infisalden sonra bütün salâhiyyetleri ellerinden alınırdı. Kanunnamedeki ibare (Tevkii Kanunnamesi, sayfa 529) şöyledir. «Amma sancaktan azlolunduklarında hükümetten sakıt olurlar. Nitekim vezaretsiz Beylerbeyiler dahi böyledir.»

İdare-i umumiyye-i vilâyet kanunu tatbik olunca Sancakbeyleri «mutasarrıf» unvanını almış ve kanunda muayyen olan evvelkilerden çok mahdut vazifelerle tavziif olunmuşlardır.

Ümera hakkında bir noktanın ilâvesi lâzım gelir ki o da Sancakbeyleri Beylerbeyiler gibi sefer vukuunda maiyyeti halkı ve sancakı dahilindeki timar ve zeamet sahipleri ile birlikte harbe iştirak ettikleri maddesidir. Ümera harplerde pek çok yararlıklar göstermişlerdir.

ÜMERA-YI ASKERİYYE (امراء عسكريين) [Ask.] Büyük rütbeli zabıtlar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bahriyye (deniz) zabıtlarının büyük yüklerine «Ümera-yı bahriyye» denilirdi.

ÜMERA-YI BAHİRİYYE (امراء بحريين) [Bah.] Bahriyye (deniz) zabıtlarının büyük rütbelileri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kara kuvvetlerinin büyük zabıtlarına «Ümera-yı askeriyye» denilirdi.

ÜMM-ÜL-KİTAB (أم الكتاب) [Sof.] Akl-ı evvel yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Ümm-ül-kitab» Kur'an tâbirlerindendir. Arşın üstündeki kaza ve kader levhasına denir ki bunun adı Şeriat dilinde «Levh-i mahfuz» tur.

Kur'an'ın ilk sûresi olan «Fatiha», «Ümm-ül-kitab» diye anılır. Fatiha sûresi Kur'an'ın

bütün sûrelerinden büyük olduğu Cenabı Peygamber tarafından söylenmiş olduğundan asıl mânasına işaret olmak üzere «Ümm-ül-kitab» adını almıştır.

*Yok kayd-ı masiva dil-i kudsi cenâbda
Olmaz hata sahife-i Ümm-ül-kitâbta
Hersekli Ârif Hikmet*

ÜMM-ÜL-VELED (أم الولد) [Fık.] Mevlâlarının firagından (yatağınan) ikrarlarına mukarin olarak çocuk doğurmuş olan cariye hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cemi ümmehat-ül-evlâd'tır.

ÜNS (النس) [Sof.] Kalpte cemel i hazret-i İlâhiyye müşahedesinin eseri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde «Cemel-ül Celâl» suretinde gösterilir.

ÜNSİ (النسي) [San.] Kamış kalemin iki kısımdan terekkep eden kesik kısmının alt parçasına verilen addır. Üst parçasına «vahşi» denilirdi.

Âli; «Menakıb-ı Hünerveran» da (sayfa 10) «Küttab-ı dekayık şinas (bilgili yazıcılar) kalemin kâtipten canibe olan şakkına (yarığına)» ünsi denildiğini kaydettikten sonra muhtelif yazılara göre kalemin nasıl kesilmesi lâzım geleceğini tarif ediyor: «Nesih ve sülüs ve rık'a ıtlak olunan rakamda aynı ki beyn el-küttap muteber ve mazbut olan geç kalemde vahşi tarafı ünsi canibinin zı'fı (iki misli) miktarı ola ve kalem-i divânide (divani yazı) yani hatt-ı güpte ve kırmada ve değı de ber akis (aksine olarak) ünsisi vahşisinin zı'fı miktarı ola. Amma kalem-i nestta'lıkda ünsisi vahşisi beraber ola.»

Yine, Âli, aşağıdaki satırlarla bu ciheti izah ediyor: «Mahasal küttab-ı pestindide erkam ki (yazıları beğenilen kâtipler) geç kalem mahareti ile şehere ve benam olmuşlardır. Kalemlerini olveçbile muharref (egri) kat' kıllar ki kendülerinden canibi nokta miktarı ise taraf-ı uhra iki nokta denlü ola ve divâni ve kırma yazanlar kalemlerini ber akis eyleyip kendülerinden tarafı iki nokta ve taraf-ı ahirini bir nokta miktarında ihtiyar eyleyeller. Amma yazdıkları nestalik ise tarafeyni beraber kat' kıllalar. Egerçi ki bir miktar muharref kullananları da vardır. Amma bu tahkik esrine binaendir.»

Hattatların nasıl kalem kullandıkları bile tahkik edilmiş ve kitaplara geçirilmiştir. Bunlara göre nestalik de üstad mertebesinde olan (Ali Meşhedî), (Mir Ali), (Malik), (Mahmut Şehani) ve onların peyrevleri egri, (Enisi),

kardeşi (Abdülkerim), babası (Abdurrahman) la şakirtleri doğru kesilmiş kalemle yazarlardı. (Şah Mahmut) orta şekilde kesilmiş kalem kullanırdı. Son zaman hattatlarının en büyüklerinin kalemleri iğri idi. Kazasker Efendi, Şevki Efendi fazlaca muharref olarak kesilmiş kalem kullanırlardı. Muasır hattatlardan merhum İzzet Efendi «Kalem kesmek ve tutmak usulü» muhtırasında bunu şöyle tarif eder: «Kalemi evvelâ baş parmak bükümü miktarınca aşağı ucuna doğru gittikçe ünsi kesildikten sonra ortasından bir miktar şak ve iki yandan matlup olan kalınlık derecesine kadar kesip makta üzerine vazolundukta sol elinin baş parmağıyla üzerinden kalemi ve diğer parmaklarla makta tutarak kesilen kalemin ortasından aşağıya doğru halifce traş eder gibi alınır. Badehu katedilecek ucunu kalemin yalnız sırası üzerinden eğer sülüs ve nesih kalemi ise iğrice, rık'a ve divanî kalemi ise biraz doğruca katedilir ve kalemi sağ elinin baş ve şehadet parmaklarıyla tutarak orta parmağıyla de iane ettirmek lâzımdır. Fakat hakk-ı kalem lâyıkiyle icra olunmak üzere kalemin kesilmiş tarafını yazılan satırın üzerine çevirerek hareket ettirmelidir.»

«Mustafa Subhi Efendi» de (Kavaid-i hat) adlı kitabında şu tenbihlerde bulunmaktadır: «Hüsn-i hat için kalemin âlâsı, mürekkebin rânası, kâğıdın zıbası gerektir.

«Kalemin âlâsı kızılı pek kızıl ve beyazlığı pek az, sengin ve damarları doğru olanıdır. Zira doğru olmazsa şak (ayırma) edildiğinde iğri şak olur ki iğri şak olan kalemde hüsn-i hat hasıl olmaz. Kalemin kalınlığı serçe parmak kalınlığı kadar, uzunluğu on veya on iki parmak miktarı olmalıdır.

«Esatize-i Hattatin (hattatların üstadları) kalemde altı sıfat ararlar ki bunlardan üçü hüsn-i hatta gelir ve üçü gelmez. Hüsn-i hatta gelen sıfatlar kızıl ve sengin olmaktır. Sert ve siyah ve muavveç ve damarluca olanlar ikinci üç sıfattır.

«Kalem pek olursa ziyade yontup etinden çok almalı, yumuşak olursa pek yontmayıp etli bırakmalı. Kalemin şakkı (yarığı) ta ortaya isabet etmeli ve vahşi canibi ünsü canibinden kuvvetli yani etli, kalın olmalıdır. Hüsn-i hatta kalemin şakkı kalemine göredir. Kalem pek olursa şakkı uzunca, yumuşak olursa şakkı kalil olmak gerektir.

«Kalem üç türlü kat' edilir: Cezm, vasat, muharreffir. Cezm doğru, vasat iğri kesilmiş demek olan muharref ile cezmi ortasıdır. Kalemin makta' üstüne koyup baş parmağıyla ka-

lemtraşın arkasına bastıkta kalemin kat' diye avazı çıkmalıdır. Avazı kat' diye çıkmıyan kalem iyi kat' edilmemiştir.»

Tanıdığı büyük hattatların kullandıkları kalem şekilleri hakkında malûmatına müracaat ettiğim üstat Tuğrakeş Hakkı Bey merhum (Hakkı Altınbezen) şu malûmatı verdi: «Şeş-kalemde maharet sahibi olan Râkım Efendi'nin. Eğrikapılı Râsim Efendi'nin, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin, Şefik Bey'in, Hocamız Sâmî Efendi'nin kalemlerinin ünsisi ve vahşisi müsavî surette idi.»

ÜSKÜDAR (اسکدار) [Ida.] «Kamus-ul-A'lâm» da (c. 2, s. 923) (Scutari) şeklinde yazılmış olan Üsküdar'ın bu adı alışının izahı şöyledir:

«Üsküdar eski bir şehir olup, ism-i kadimi (Hrisopolis) yani «altın şehir» yahut «altın şehri» idi. Vech-i tesmiyede ihtilâf olup, bir rivayette (Aga memnun) un oğlu (Hrisea) tarafından tesis edilmiştir. Burhan-ı Katî ise (Bulak tabı 1268) «Üsküdar» Zamm-ı kâf-i Farisi ile menzilhane derler ve menzil atına dahi denir ve merhalede birbirine elden ele sür'at-i isali matlup ahkâm-ı padişahî ve sair mekâtîp isali için vaz ve tayin olunan piyadelere ve ulaklara dahi derler ve ulakların mektup vazeyledikleri keseye ve haritaya dahi denir. Türkide çevrenzen tâbir ederler» denilmektedir.

ÜSKÜDAR KAYMAĞI (اسکدار قايماغي) [Sar.] Üsküdar'da yapılan peynir nevilerinden birinin adıdır. «Bağvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikada (Saray, tarihi: 3 L 1222, sıra numarası: 755) Nefaseti cihetiyle «Nefs-i hümayun için» (Padişahın yemesi için) alındığı yazılıdır.

ÜSKÜF (اسكوف) [Kiy.] Eski başlıklardan birinin adıdır. Arapça küfiye, Rumca Χουφος'-dan geldiği söylenir. Boru şeklinde ve bir endazeden fazla uzunlukta olup başa giyilince yarısı arkaya sarkan Yeniçeri «börk» ünün kenarının sırmalı idi. Birinci Murat zamanında ihdas olunmuş ve kendisinden sonraki padişahlar tarafından tâc-i sultanî ittihaz olunmuştur.

Hammer (cilt: I, sayfa: 136) yuvarlak üstüvane şeklinde olan zâbitan kavuklarına üsküf adının verildiğini ve Osmanlı Padişahlarının börk yerine üsküf alıp Birinci Murat'ın Avrupa'daki fütuhâtı sırasında kâmilan sırma ile süslediğini söylüyor.

«Üsküf» için «Tac-üt-Tevarih» te (cilt: I, sayfa: 282) şöyle deniliyor: Ele geçen «Apollonya» kalesindeki birçok ganimetler arasında bir altın tas da bir Yeniçerinin eline geçmiş ve Yeniçeri taşı saklamanın biricik çaresi ba-

şına geçirmek olduğuna hükmederek o suretle başına giydikten sonra üzerine sarığını sarmıştı. Yeniçerinin başındaki serpuş (başlık) dikkati çekmekle sorularak iş anlaşılmış ve lûtf eseri olarak tas Sultan Murat tarafından kendisine bırakılmakla beraber şekli hoşuna gittiginden bunun resmî sarpuş şekli olmasını emretmiştir.

Hoca Sadettin Efendi'nin sözünü ayten eserine geçiren Cevat Paşa (Tarih-i Askeri-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa: 112) ihdası tarihine ait diğer rivayeti de şöyle yazıyor: «Üsküfün ihdası sebebine dair Tac-üt-Tevarih'teki malûmatı aşağıya yazdık. Diğer tarihlerde ve hususiyle «Saf» ve «Âli» de «Tac-üt-Tevarih» in verdiği malûmat tasdik olunmuş ise de Âli merhum bunu Serez kalesinin fethinden, Tac-üt-Tevarih ise Apollonya kalesinin zaptından sonra vuku bulduğunu rivayet eyediklerinden iki müverrihin rivayetlerinde şu kadarcık bir tebayün (aykırılık) görülmüştür.»

Birinci Murat zamanında beyaz börkün tepesiyle başa girecek kısmın ön tarafı sırma ile işlenerek hükümdarlarla ümeranın giymesi âdet olmuştu. Üsküf divan günlerinde etrafına bir parça ilâvesi suretiyle giyilirdi.

Fatih zamanına kadar o halde devam eden üsküf onun vaktinde daha süslü ve sırmalı bir şekle konulup Kapı kulu piyadesiyle bunların zâbitlerine tahsis edilmiştir.

Üsküfün kırmızı kadifelisini iki tarafına birer de zülûf takarak Silâhtarlar giyerlerdi

ÜSKÜFE (اسكوفه) [Kiy.] Vaktiyle kadınların başlarına giydikleri fese verilen addır. XVI ncı ve XVII nci asırlarda Avrupa'da moda olan kenarları sırma veya ipek örme kaytanlı baş kisvelerine «eskofyon» denilmiştir.

ÜSKÜRE (اسكوره) [San.] Dudağı biraz yayvan bakır tas yerinde kullanılan bir tâbirdir. Saraya ait vesikalarda geçer.

ÜSRUBİ (امري) [San.] Bina ve kubbeler için lâzım olan kurşunları döküp hazırlayan sanatkâra verilen addır. Üsrüb; Farsca kurşun demektir.

ÜST (اوست) [Kiy.] Eskiden Sadrazam'la büyük devlet adamlarının giydikleri dört kollu sırma işleme kaplı samur kürk adıdır. Börklere de bu ad verilirdi. Yalnız Sadrazamların giydiği ile ricalin giydikleri arasında derecelerine göre fark vardı. Memuriyyet tevcihi sırasında giydirilen bu börkler çıkarken geri alınırdı

Güruh-i ehl-i divane bakup divane-veş ben de Tedarük eyledim (erkân)ü (üst)ü (raht)ı divan

Lîbas-ı müstear-âsa gine tâccara reddettim
Zaman-ı naks-ı kıymetle çeküp enva-ı hüsrânı
Sânâbzade Vehbî

ÜSTLÜK (اوستلك) [Kiy.] Elbisenin üstüne giyilen palto, manto ve pardesü gibi şeyler yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÜSTÜ AÇIK (او-ق اچيق) [Bah.] Kayık nevirlerinden birinin adıdır. Tuna ve Don nehirlerinde işleyen gemilerden olup bir dümenci ve sekiz kürekçisi vardı. 18 inci asırda yüz kadar üstü açık mevcuttu. Bunlar nakliyatla kullanılırlardı.

ÜSTÜN (اوستون) [Hal.] Eski yazıda harfleri (e) sesli okutmak için kullanılan ve harflerin üstüne konan düz ve ufıca küçük çizgi adıdır. Harfi (i) sesli okutmak için altına konan aynı şekildeki çizgiye de (esre) denir.

ÜSTTEN AYIRMA ŞEMSE (اوستدن آيرمه شمس) [San.] Mücellit satılablarından. Zemin olduğu gibi bırakılarak yalnız şekillerinin altınlanması suretiyle yapılan şemselere verilen addır.

ÜSTÜME İYİLİK SAĞLIK (اوستمه اييلك صلاحت) [Hal.] Eskiden kadınların kullandıkları tâbirlerdendir. «Allah bizi esirgesin, fenalığı bana dokunmasın» mânasına gelir. Başkasına da «Üstünüze iyilik sağlık» diye söylenilirdi.

ÜSTÜNE KIRILMAK (اوستنه قيرلن) [Hal.] Mecaz yoluyla fazla mahabbet ve âlâka göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kırılır üstüne uşşak o gözü badamın
Zer-i mahbub ile Fundıklı'ya çek âl kâmi
Abdullah Hilmi Dede

ÜSTÜNKÖRÜ (اوستونكورو) [Hal.] Ehemmiyet verilmiyerek, acele ve dikkatsizlikle iş yapma yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÜSTÖRE (اوسطوره) [Hal.] Efsane, bâtil, uydurma masal ve kahramanlık hikâyeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i olan esatir de o makamda kullanılır.

Hüsnün idi dildârına her vechile üstün
Üstüre-i Yunandaki ma'bade-i hüsnün
Lâ

ÜSTÜNLÜ ESRELİ (اوستونلئ اسرئل) [Hal.] Harekeli, fetha, kesre ve zamme işaretli yazı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski yazının okuma güçlüğü yüzünden hassaten halkın okuduğu kitaplar harekelenirdi. Bunun yerine «harekeli» de denirdi.

ÜVEYSİ MEŞREB (اوصى مشرب) [Sof.] Durup dururken müstagrah olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müstagrah; cinnat (de-lilik) alâmeti göstermek demektir.

ÜZENĞİ (اوزنگی) [San.] Ata binildiği vakit ayakları koymak üzere eğerin iki tarafına birer kayığı asılan altı düz madeni hal-kanın adıdır. Türlü şekilleri, Padişahlarla zen-ginlerin altından yapılanları, bu sebeple aşıka olanları vardır.

*Üzengi parlatıp şahân-ı asra sahn-i devlette
Sıtabl-ı hâsının sayisleri Sâsâniyan âsâ
İzzet Molla*

ÜZENĞİ AĞASI (اوزنگی آغاسی) [Sr.] Padi-şahın bindiği atın üzengisini tutan ve yanında yürüyen saray memuruna verilen addır. Bunun yerine «Rikâbdar» da kullanılırdı.

ÜZENĞİ PARLATMAK (اوزنگی پارلاتم) [Hal.] Binicilik ve cündilik etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Afvederse vaz-ı küstahânemi, şâirlere
Bir üzengi parlatayım ki kamaşaun gözleri
Vâsif*

ÜZGEÇ (اوزگچ) [Mim.] İp merdiven ye-yinde kullanılır bir tâbirdir.

VÂCİB (واجب) [Fık.] Dinen farz mesabe-sinde olup terki günah olan İlâhî emir yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hacı Zihni Efendi «Ni-met-ül-İslâm» da (Kitab-üt-Tahare, sahife 7) vâcib için şu tafsilatı veriyor:

«Vücubün taalluk ettiği fiil «vâcib» tir. Vâcibin hükmü dahi amelen farz gibi olmak yani fiiline sevap ve bilâözür (mazeret olmak-sızın) terkine ikap (ceza) terettüp etmektir. İti-kaden farzın hükmü gibi olmadığı için vâcibin münkiri ikfar olunmaz (kâfir sayılmaz): Kurban kesmek, vitir ve bayram namazları kılmak ve ve karip (yakın) muhtacine bakmak gibi.

«Vâcibin dahi alelkifaye olan kısmı var-dir: Şaban ve Ramazan sonlarında hilâlin rü-yetini istemek gibi.

«Bir ibadetin vâcibatından birini terkin muktezası amden (kasten) ise kerahet-i tahri-miye ile mekruh olmak ve sehven ise hakkın-da sücud-ı sehiv lâzım gelmektedir.»

§ [Ask.] Ulûfe, mevâcib yerinde de kul-lanılır. (Bak: Ulûfe).

VÂCİB LİZATİHİ (واجب لذاته) [Sof.] A-demi mümteni olan mevcuttur ki vücud kândi-sinden olup başkasından olmadığı için ma'du-miyyetin imtinaî zaruret halinde olduğu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vücub-i -ücud lizatihi olursa «vâcib lizatihi», vücub vücud-i gayr-nazar-ı itibara alındığından naşi olursa «vâcib ligayrihi» denir.

VÂCİB-ÜL-VÜCUD (واجب الوجود) [Sof.] Vücudu zatından olup vücutta başka hiçbir şeye muhtaç olmıyan Cenab-ı Allah yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VÂCİB-ÜR-RİAYE (واجب الریایه) [Ida.] Sadrazamlarla Vezir, Nişancı ve Beylerbeyile-rin oğulları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tâbirin lûgat mânası «gözetilmeleri, sayılmaları lâzım olanlar» demektir. Bu gibilere haklarında bir lûtf-i mahsus olmak üzere Müteferrikalık pâyesi tevcih olunur ve kendilerine ulûfe tah-sis kılınırdı. Ulûfenin miktarı babalarının işgal

V

ettikleri makama göre değişirdi. Yüksek ma-kam sahibinin oğlu ötekilerden fazla ulûfeye sahip olurdu. Kanunnamede (Fatih Kanunna-mesi, sayfa 20) ulûfenin miktarı şu suretle tas-rih olunmuş idi: «Vezir-i âzam oğulları altmış akçe ile Müteferrika olalar ve sair vüzera oğul-ları elli akçe ile Müteferrika olalar ve Nişancı oğulları dahi kezalik kırk beş akçe ile Müte-ferrika olalar ve Beylerbeyiler oğulları dahi kırk beş akçe Müteferrika olalar.»

Müteferrikaların bir kısmı ulûfe diğer kısmı dirlik tasarruf ederlerdi. Bu sebeple bunlara «Ulûfeli müteferrika», «Timar ve ze-amet müteferrikaları» denilirdi. Mahlûl vuku buldukta yerine başkası geçirilirdi. Padişahlar sefere gidince Müteferrikalar da beraber gider-ler, şehri dolaşmağa çıktıkları zamanlarda da önlerinde yürürlerdi.

Huzuruna çıktıklarında Sadrazamın ayağa kalkıp Müteferrikalara tâzim etmesi kanundu.

VÂCİB-ÜR-RİAYE AĞALAR (واجب الریایه) [Sar.] Müteferrikalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hürmet ve riayet edilmesi lâzım olan Ağalar demektir. Müteferrikahga kanun mucebince Sadrazamlarla Vezir, Beylerbeyi ve Nişancıların oğulları tâyin olunduğu için bu tâbir devlet ricalinin oğulları hakkında kul-lanılmış oluyordu.

VÂHA (واحه) [Coğ.] Çöl ortasında sulak ve ağaçlık yere verilen addır.

*İnkâr ile, ibham ile mâna-yı hayatı
Sevdamızı bir vâha-i gaflette yaşattık,
Bâzice-i âmâl ederek hep sadematı
Bir mehd-i serâbide çocuklar gibi gattık.
Tevfik Fikret*

VAHDET-İ VÜCUD (وحدت وجود) [Sof.] Bütün mevcudat mutlak vücudun yani zât-ı Ahadiyyet'in esma ve sıfatı olduğu ve onda müstehtlik bulunduğu nazariyyesine dayanan «Felsefi» yahut diğer bir tâbirle «Tasavvufi» meslek hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Vahdet-i vücud hakkında tafsilâta girmeden evvel «vücud ve zat» a dair ileri sürülen fikirleri kaydetmek icabeder.

Vücud; varlık, zat, mahiyet demektir. Yeni felsefeciler mahiyet tâbirine karşılık tabiat tâbirini kullandıklarını söyleyen tanınmış ilim adamı İsmail Hakkı İzmirli (ölümü 1945) «Yeni ilm-i Kelâm, birinci kitap, sahife: 253 ve müteakip» diyor ki:

«Vücud tasavvuru bedihîdir, nefis i natîkâsın en umumî, şümullü bir mefhumudur. Buna mebnî vücud tarif olunamaz. Felâsife-i cedide-nin bu rey-i İslâm mütefekkirlerinin ekserisinin reyine uygundur Çünkü «vücud a'ref-i eşyadır» denilmiştir.

«Vücud başka, zat ve mahiyet yine bağıkadır. Zat ve mahiyet vücuttan evveldir. Meselâ bir demir parçası hariçte vaki olmadan evvel onun zat ve mahiyeti mütasavverdir. Vücud işte bu zat ve mahiyet üzerine zâid olarak hususî arazların ilâvesiyle hasıldır. Zâtî keyfiyetler, bazı arazî keyfiyetler ile birleşmedikçe vakide mevcut olmaz. Meselâ balmumunun şekli, hacmi, sıklığı, kesafeti tahavvüettiği halde yine balmumu vakidir. İşte bu, arazî keyfiyetler olup balmumu denilen mahiyet üzerine zâidtir. Balmumu denilen bir şeyin bir hacmi, bir şekli, bir sıklığı bulunmadıkça mevcut olması kaabil değildir. Balmumu kaybolmaksızın onun kimyevî terkihi değişmiyor. Fakat şekli, hacmi, sıklığı değişiyor da balmumu yine balmumu olarak kalıyor. Zâtî ve aslî keyfiyetler asla değişmeyip yalnız yerini başka mevcuda, başka bir tabiatı terketmek için kayboluyor ki bu keyfiyetler mevcudun tabiatını veya mahiyetini veya zâtını takvim eder.»

Rahmetli profesör «tabîî ve mütehakkak mevcudların bir zât ve mahiyeti olduğu gibi akli mevcudların da bir zât ve mahiyeti» olduğunu kayıtlı bu bapta tafsilât verdikten ve (havass-ı zât) hakkında da kıymetli fikirler yürüttükten sonra «vücud-u has ve vücud-u mutlak» a geçiyor ve şunları söylüyor:

«İslâm feylesofları vücud-u Vâcibi vücud-u has addediyorlar. Mahiyetin tahakkuku da vücuda ihtiyacı, vücudun velev akıldan olsun, âriz olmak için mahiyete ihtiyacı hususlarını: velevki taakkul itibarıyla olsun, Vâcib-ül-vücudun mürekkep olması keyfiyetini külliyyen reddediyorlar. Gayre ihtiyac, emare-i imkân olmakla Vâcib-ül-vücudda ayrı bir mahiyet, ayrı bir vücud kabul etmiyorlar. Yalnız mahiyet de değildir, yalnız vücud da değildir. Mahiyet ile vücuttan mürekkep de değildir. Mahiyet ile vücut birdir. Vücud-u vâcib bir

vücud-u hastır ki zihnen veya aynen bizatihi kaaidir; fâil mevede veya akıldan bir mahall-i mukavvime muhtaç değildir» diyorlar. Bu vücutta «vücud-i baht» ta diyorlar.

«Vücud-u mutlak aleltlak varlık demektir, vücud-u has vücud-u mutlaka muhtaçtır. Has ansız tahakkuk edemez.

«İslâm feylesofları arasında vücud-u mutlakın -vücud-u vâcibin mukavvim olup olmaması arasında ihtilâf vardır: Ekseriyyet indinde vücut-u vâcib kevn-i has olup binefsihi (fâil ile değil) mütehakkak, bizatihi (mahiyet ile değil) kaaim olmakla tahakkukta vücud-u mutlakdan vesair avariz ve esbaptan müstağnidir. Vücud-u mutlakın vücud-u vâcib'e vuku-u vuku-u lâzım-ı haricidir, yoksa Vücud-u mutlak vücud-u vâcib için mukavvim değildir. Âm hassın zâtisi olur ise has âme taakkule muhtaç olur. Âm hassa âriz olur ise has âma muhtaç olmaz. Fakat âm herhalde hassa muhtaçtır. Çünkü âm ancak has zımında tahakkuk eder. Artık vücud-u vâcibte terkipte yoktur, ihtiyaç ta yoktur.»

Çok eski olan Vahdet-i vücud felsefesinin doğuş yeri Hindistan'dır. Hind'de Vahdet-i vücud mezhebi ve dinî bir şekilde ve muhtelif meslekler suretinde zuhur etmiş ise de esaslı olarak dört şekil vardı. Bu dört mezheb taraftarları arasında (Kabılan) aynen (Spinoza) gibi bir cevherin vücudüne kaaidir. Ona göre cevher maddeden ayrı bir şey değildir. Başlıca sıfatı da şu'ur ve idraktır. Hind lisanında (Bûdî) kelimesi akıl mânasına mevzu olduğundan hikmet-i taakkul demek olan «Bûda» perestlik bu kelimeden çıkmıştır. Hind Vahdet-i vücudunda görülen (Bûdî), (Spinoza) felsefesinin «şu'ur» una ve yine Hind felsefesinin «madde» si (Spinoza) Vahdet-i vücud'unun «hay-yiz» ine muadildir.

Vahdet-i vücud felsefesi Hindistan'dan Yunanistan'a geçmiş, oradan da âleme yayılmıştır.

Seyyid Seyfullah Efendi «Risale-i Miftah-ı Vahdet-i vücud» da (hususî kütüphanemde el yazması nüsha) sofiiyenin vahdet-i vücud te-lâkkisini şöyle anlatıyor:

«Vahdet-i vücud'a kaail olan ehlü'llah'ın kelâmından fehmolunan mâna budur ki: «Vücud birdir, birden artık değildir. Ol vücud hakkın vücududur. Hakkın vücudundan gayri bir şeyin vücudu yoktur. Bu kesret-i kevnîyyede görünen cemi kâinatın varlığı bir zattandır. Şek yoktur ki cümle eşyada ol zât-ı vâhid kendi varlığını ve birliğini gösterdi. Pes bunların her biri anın varlığına ve birliğine delâlet eder. Sanma ki bunların her biri bağı

bağına varlardır. Ne bağı bağına her biri var olabilir ve ne cümlesi bir uğurdan var olabilir. Bil ki bu, cümle eşya ile âlem yoğidi. Ol zât-ı vâhid var idi. El'an kemakân var olan ol zât-ı vâhidir ve ol zât-ı vâhiden gayri bir vücud yoktur.

«Âlem dedikleri anın varlığının alâmetidir ve bu âlem yüzünde görünen kesret-i kevnîyyede cemi'i kâinat bir anda var görünür. Yine ol an içinde yok olur. Varlık ile yokluk beyninde ziyade sür'at ile inkilâbından her şeyin varlığı his ile idrak olunur. Ol içinde yokluğu idrak olunmaz. Zira her anda yokluğu varlık taakup eder. Bu ecilden müddet-i medide (uzun müddet) üzere her şey varlık ile mütemadi olur zannederler. Her şey-i mümkünde ise varlık bir karar üzere mütemadi olmaz. Belki bir varlık gelüp sel gibi sür'at ile gider yine yerine bir varlık dahi gelir. Her anda ve her lahzada biri gidüp biri gelmede de ne geldiği görünür, ne de gittiği hiss olunur. Anın için her şey-i mümkünde varlık bir karar üzere durur zannolunur. Ol ise her anda ademe gidip ma'dum (yok olmak) olmaktadır. Zira anasıl yok idi, yine yoktur. Pes ol yok üzerine bir varlık pertevi uğrayıp tereyan (birdenbire çıkmak, gelivermek) eyledi. Ol varlık pertevi lâyenkatî (inkıtaa uğramadan) sel gibi soyelân (akmak) etmektedir. Yahut cevval daire misali cavelân (dönmek) etmektedir. İmdi mecmu-i âlem ol varlık pertevi içinde bir zıl-î hayaldir (hayal gölgesidir). Zira varı varlık bir var ki evvel ve ahır var olan ol vardır. Andan gayrı var yoktur. Bu âlem bir var imiş bir yok imiş mealindedir. Yani ezelde bir zat var idi, andan gayri kimse yok idi. Ol zât-ı âlinin ilminde bu âlem böyle olacağı var idi. Pes kendi perteviyle ilminde olduğu gibi bu âlemi var eyledi ve varlık suretinde bunca eşyayı âşikâr eyledi. Yine bir anda yok eder ve var eder. Yokluk ile varlık arasında sun'unu izhar eder. Ezelde yok olan her halde yoktur. Gereksa var suretinde görünsün, gerekse görünmesin. Yine hiç idi, ol yoktur ve ezelde var olan hemîşe ebedî vardır. Ve bu cümle eşya ile var olan yine ol vardır. Minel-ezel, il-el-ebed (ezelden ebede kadar) birdir. Birliğiyle bu cümleye kaaidir.

«Ol kaadir-i mutlak kemal-i kudretiyle kendi vücud-i zillisini sana ve bana ve efrad-ı âleminden her ferde ita eyledi (verdi). S n ve ben, senlik ve benlik ile birbirimizden seçilip imtiyaz eyledi. Pes «tâyin-i vücud-i zill-i hayali» ile her birimiz başka başka müteayyin olduk, ve ol taayyün içre bize her ne gerekse

levazım-ı tayin-i vücud kesir ve noksan etmeyip ol zât-ı mutlak ita eyledi, ve mukteza-yı istidat-i ezelimize göre her birimize kendüye hidayet eyledi. Nitekim buyurur: (اعطى كل شيء (أعطى) Bu takdirce her birimize istidad-ı ezelimiz muktezasınca Hak süphanehu ve Taalâ hidayet eyleyip pertev-i vücudiyle nur-i hidayet bahş ve ita eyledi. Felillâhil-hamd hisse-i mukadderemize razı ve hognud olmaktan gayri lizim için bir şey bâki kalmadı ve eğer bunu böyle bildikten sonra yine kendi varlığımıza itina eyleyip senlik ve benlik ortasında Hak varlığından başka varlık vardır kıyas edip bir kimse ol varlığın artıklığının tahsil etmek için sa'yeylese abes yere zahmete giriftar olur. Hemige kârı (her zaman işi) ah-ü zâr olur. Belki müstahakk-ı duzah ve nâr (ateş ve cehenneme lâyık olur) olur. Zira kendi varlığın görüp ve varlığına itina ile itimad edenin hali düşvar (güç) olur. Amma kendimizden ol varlığı nefiy ve selb edip (yok etmek) varı varlığı Vâcib-ül-vücude versek, ana teslim olup kendimizi yok yerinde tutsak ol teslim ile yokluk içinde devamda olsak bize bir Hakkın varlığı bir veçhile zâhir olur ki ol varlık tükenmez ve vüs'atinin nihayeti yoktur. Ve füs-hatının sıklığı olmaz, ve ol bir meydan-ı vahdettir ki anda kesret-i kevnîyyenin zahmeti olmaz. Madem ki kendi varlığımızı görmedikçe anda bize mezahim yoktur. Pes Hakkın varlığı sayesinde rahat içinde bâki oluruz. İmdi kemal-i dikkat ile meratib-i tevhide ri-ayete tenbihe ihtiyac mes etmiştir.

«Mâlûm ola ki: Tevhidi ef'al ile tevhid, eyliyen muvahhid-i ârife insandan, melekten, hayvandan, şeytandan sâdir olan cümle ef'alî fi'l-i Hak bilip ve lâkin ilm ü irfanla meratib-i vücutta riayet edip gözetmek lâzımdır. Zira muvahhid-i ârif iptida hakayika ârif olmak gerek. Zira hakayik-ı lâhiyye olmak var, hakayik-ı kevnîyye olmak var. Hakayik-ı lâhiyyeden meselâ mertebe-i esmada Allah, Rahman, Rezzak gibi isimler var. Bu isimlerin müsem-ması hakikat-ı vâhidedir. Amma yine her birinin medlulü mefhum hasebiyle ahirine mugayyirdir. Egerçi zat hasebiyle mugayir değil ise indel akil hakayik-ı mütemayize oldular. Pes ârif bunların mabihil imtiyazların ve mabihil ittihadların bilip ciheteyne riayet ile adab-ı şeriatî gözetir.

«Hakayik-ı kevnîyyeden meselâ mertebe-i esmada insan, hayvan, melek ve şeytan gibi isimler var. Bu esmaları müsemmaları mertebeleri vâhidiyyettedir. Mertebe-i vâhide taayyün-i evvel, âlem-i ceberut, hakikat-ı Muham-

mediyye dahi derler. Egerçi müsemma-yı vâhidedir. Amma yine ol mertebeden tenezzül ile her biri kendi mertebesinden taayyün eylemiştir. Şek yoktur ki bunlardan her biri kendi muayyenesi itibariyle aharın aynı olmaz. Belki gayri olur. Pes hakayık-ı kevnîyeden bunların hakayık-ı muayyeneleri aklen ve hissên sâbit ve müteahakkak olur. Ârif-i ehl-i şuhud egerçi bütün hakayık-ı ilâhiyye ve hakayık-ı kevnîyede hakikat-ı vâhîde-i mutlakayı müşahade edip cemi ef'al ve sıfatı ana nisbet eder. Amma yine her birinde ind el-akıl temeyyüz ve indelhis taayyün görüp temeyyüzleri ve taayyünleri cihetiyle meratib-i vücude riayet eder. İmdi kaail olan ya keşf ve ayan ile veya keşf ü ayana imanla kaail olandan bata ve zilel mutasavver değildir. Meğer münkire mutasavver ola. Amma keşif ve ayana insanla kaail olandan elfaz ve ayana imanla kaail olandan elfaz ve ibaret ile kendi edasında hata etmek ihtimali vardır. Pes ayan mertebesinde olmayıp ayana iman mertebesinde olana lâıyk olan oldur ki Vahdet-i vücud kelâmında lisanın hatadan hıfzetmek için ziyade ihtimam eyliye. Zira Vahdet-i vücud sırf elfazla tâbire gelmez. İllâ kesret zımnında gelir. Anın için «Elhakika vâhîde vettayünat müteaddide» buyurdular.

«Nazar-ı ârif-i ehl-i tahkik (tahkik ehlî olan ârife göre) suret-i müteahabihede müteahabir olan (birbirine benzer görünen) ayn-ı vâhidedir. Kesret-i taayyünatı gayr-i mütenahiye görürüm esma-i ilâhiyyeden kaadir ve Âlim ve Hâlik ve Rezzak gibi bu esmanın mefhumlariyle mânalarının ihtilâfıyla bile medlûlleri bilhakika medlûl-ü vâhittir, esma-i ilâhiyyenin maanisi bir kesret-i makuledir ki müsavi-i vahid-ül-a yinde itibar olunur. Anın ayn-ı hakikatında asla kesret yoktur ve her ismin suretinde görünen tecelliyyat müteakibe-i müteahabihe hakikatte birdir. Taayyünatla müteaddide ve müteakessirdir. Pes bu mukaddimattan malûm oldu ki ârif-i ehl-i tahkik katında Vahdet-i vücudü idrak kesret-i ma'kule kesret-i meghude zımnında sâbit olur. İmdi bu malûm olduysa bu dahi malûm ola ki Vahdet-i vücud meselesi bâbında kuvve-i rasiha sahibi olup tefevvüh-i kelâm eyliyen bazı sikkattan menkuldür ki evvelâ vücudün vahdetinde ve meratibinde ihtilâf vâki olmuştur. Ekallî vücud-i Hakkın iki mertebesi vardır. Bir mertebesi oldur ki anda sıfat tasavvur olunmaz. Tâ ki birbirine mukabil ve muhalif ola. Ol mertebe zât-ı bahttır (halis, öz). Ol mertebeye Ahadiyyet denilir. «Âlem-i lâhût» ve «Âlem-i lâtaayyün» ve «Gayb-ı hüviyyet» dahi derler. Ol mertebe ancak zevkle bilinir.

«İkinci mertebesi oldur ki anda cemi' sıfat bulunur. Ol sıfat ile birbirine muhalif ve müteakabil görünür. Ol mertebeye «Hazret-i Vahidiyyet» denilir. «Âlem-i ceberut» ve «Taayyün-ü evvel» ve «hakikat-ı Muhammediyye» dahi denilir ve bu Hazret-i Vahidiyyetin iki yüzü vardır. Biri bâtındır ve biri zâhirdir. Bâtın yüzüne «Hazret-i Ulûhiyyet», zâhir yüzüne «Hazret-i rububiyyet» denilir. Maratib-i vücudün vahidiyyetinde de üç mertebe, beş mertebe, yedi mertebe ve daha ziyade mertebeler bulunduğu kitaplarda yazılıdır. Hatta Şeyh Abdulkadir Geylânî Hazretlerinin hafidi Şeyh Abdülkerim Çelebi kendi müellefatından «Meratib-i Vücud» risalesinde vücud için kırk mertebe beyan ettikten sonra şöyle demişlerdir: «فان مراتب الوجود كثيرة لا تحصى» Velhasıl adedi mahsur ile zikreyledikleri meratib-i vücudün had-dü hasrı yoktur, gayr-i mütenahidir. İmdi vücudun vahdeti bilinmez illâ meratibin sihhati ile bilinir ve meratibi bilmek vücudün vahdetini zevk etmeye mevkuftur, ve ol Vahdet-i vücud'un zevki mahabbet-ullahın semeresidir. Meratib-i vücud dedğimiz vücud-ı vâhidin vücuhatıdır ki ol vücud-ı vâhiden zâit değildir. Nitekim gemsin eşi'ası aynı gemsten zâit olmadığı gibi. Pes Hakkın kelâmında «فانما تولوا قم وجه الله» buyurulduğu vücud-i vâhidin meratibine işaretler. Feemma vücud-i vâhidin meratibini ilimde râsih ve muhakkik olanlar üç bölüktür. Bir bölümü muzmahil ehlidir. Yani vücud-i vâhiden gayri kendilerde vücud zu'um eyleyip ol vücud mevhumlarının izmihlâline sa'y etmiye meşgul olanlardır. Bir bölümü mün'adim ve fena ehlidir. Bunlar kendilerde z'umeyledikleri vücudün in'ıdam ve fenasına mukayyet olanlardır. Bu iki bölüm vücud-i vâhid'in vücuhatını yani meratibini sihhati üzere bilmemek ile kendilerini muzmahil eylemek, ya mün'adim ve fani kılmak kaydına giriftar oldukları ecilden ekserisi şirk-i hafiye maileridir. Zira bunlar vücud-i vâhidin vücuhatını vücud-ı vâhidin vücudünden başka tevehhüm edip ol tevehhümleri üzere şirk-i hafiye düşerler. Üçüncü bölümü oldur ki vücud-i vâhidin vücuhatını bildiler. Şöyle ki: Cemi eşya ol vücud-i vâhidin vücuhatındandır. Nitekim «فانما تولوا قم وجه الله» buyuruldu. Bu takdirde insanda olan vücuh-ı cehl dahi ol vücuh-i vâhidin vücuhatından bir vecihtir. Pes taife-i evvel vech-i cehlin mün'adim ve muzmahil olmasına zâhib oldular ve hicab-ı cehlin izalesini talep eylediler. Tâ ki vücud-i vâhid vech-i ilimle mütecellî ola. Ve yine vücud-i vâhidin vücuhatın vücud-i vâhid üzerine zâit görmediler. Eger-çi kim vech-i mahsus

ile taayyünde vücud-i vâhîde mugayir görünür ise de ind-et-tahkik vücud-i vâhid üzerine zâid değildir. Bu da malûm ola ki cemi'-i menhiyyat ol vücud-i vâhinin vücuhatıdır. Şöyle ki: Ol menhiyyat vech-i cehlin zuhuruna sebeptir. Bu vechile cehl gayret ile gayriyyet artırır. İmdi bu itibar ile cehl ve esbab-ı cehl ve gayret ve gayriyyet cehennemdir ki vücud-i vâhidin vech-i kahrıdır. Cemi' evamir-i şer'iyye ol vücud-i vâhidin şol vücuhatıdır ki vech-i ilmî ve vech-i ayniyyeti artırır. Pes bu itibar ile ilim ve esbab-ı ilim ve ayniyyet-i cennettir ki vücud-i vâhidin vech-i lâtifidir.»

Beşeriyyeti cehl ve hicab zulmetlerinde sayan, ilm-i kelâm ve Felsefe erbabının istiqlâl ve muhakemelerini temelsiz kil ü kalden addeden Mutasavviflerin, mebd'e' ve ma'ad meselesinde en salim tarik kendi meslekleri iddiasında bulunduklarından ruh hakkındaki nazariyelerinin birçok cihetten tetkike şayan olduğunu ve gösterdikleri muhtelif beda'iyetlere rağmen Vahdet-i vücud sistemi etrafında toplanmış olduklarından ruh hakkındaki nazariyelerinin tavihi için evvela bu sistemin tecrihi iktiza etmekte bulunduğunu kaydeden değerli ilim adamı M. Şemsettin Bey (Şemsettin Günlaltay) (Felsefe-i Ulâ, İstanbul, Evkaf-ı İslâmiyye matbaası, 1339-1341, sayfa 406 ve müteakip) şunları yazıyor:

«(Sa'deddin-i Taftazânî) tasavvuf erbabını vücud hakkındaki telâkkilerine göre iki zümreye ayırmaktadır: «Birinci zümreye dahil olanlar Vahdet-i vücud meselesini aklın ihtası dışında bir şekilde tasvir etmemişlerdir. Bunlara göre mevcud gibi vücudda da kesret vardır. Fakat, sâlik sülûkünde Allaha vasıl olunca tevhid ve irfan denizinde müstağrak, kendi zâtı, Zatullah'da, kendi sıfatı, Sıfat-ül-Allah'ta muzmahil olur. O zaman bu sâlikın nazarında Masivallah kaybolur. (Vücud) da (Allah) tan başka bir şey görmemiye başlar. Tasavvuf erbabının (Fena fit-tevhid) dedikleri halet budur. Zât-ı Risaletpenahi يتقرب الى الله لا يزال الى التوكل حق احبه فاذا احبته كنت سمعه الذي به اسمع الى التوكل حق احبه فاذا احبته كنت سمعه الذي به اسمع» Bu mertebeye yükselen sâlik, şahid olduğu hâleti tasvir edecek tâbirler bulamıyacağından ekseriya kendisinden hulûl ve ittihadı iyma eden sözler sâdir olur. İkinci mertebeye mensup olanlar, bilâkis açıktan açığa Vahdet-i vücuda taraftar olmuşlardır. Bunlara göre vücud birdir. O da vücud-i mutlaktan yani Zât-ı Bâriden ibarettir. Vücud-i Bâriden başka vücud yoktur. Olması da mümkün değildir. Âlemde görülen kesret, an-

cak hayal ve serâb menzilesinde olan izafat ve taayyünattadır. Çünkü eşyanın kâffesi hakikatte birdir. Onlardaki tekeşür (çoğunluk) ancak mezahir (görünüş) itibariyledir.

«Sadeddin Teftazânî'nin pek güzel ayırmış olduğu şu iki zümre İslâm tasavvufunun inkişaf tarihine pek muvafıktır. (Sadeddin) in birinci zümresi, tasavvuf tarihinin (Sofiiyye) namıyla ayırdığı müteakaddimîn, ikinci zümre ise «Mutasavvifîn» denilen müteahhirîn'dir. (Sofiiyye) nin Vahdet-i vücud telâkkileri zahirî bir görüşten ibaret olduğu halde ikincilerin telâkkisi bakikî bir kanaat, bir felsefedir. Mafâsih, her iki zümre de görünüşte Vahdet-i vücud sisteminin mümessilleridir.

«Vahdet-i vücud sisteminin ruhunu, mutasavvıflardan ilm-i kelâm ve Felsefede de müteahhabir salâhiyyetli bir sima o (Celâleddin-i Devvânî) şu suretle izah etmektedir: «Zamanî olsun, zâtî olsun mutlaka vahadisın lâgeyden hudusu muhal olduğundan her şey-i mümkün behemehal Vâcib-ül-vücud bir illete istinad lâzım ve zaruridir. Şu halde hiçbir malûl kendi kendine kaaim olamadığı gibi istinat ettiği (zât-ı illet) e mübayin (aykırı) değildir. Belki mükevvenattan her şey, (zât-ı illet) ile kaaimdir. Yani (zât-ı illet) in gûnatından bir şey-i itibarat-ı lâıykasından bir emr-i itibarıdır. Binaenaleyh, mâlûl yani mahluk bir şey, itibar-ı mahzdan başka bir şey değildir. Mâlûl, eğer illete mensubiyyeti itibariyle, mensup olduğu vecihle mülâhaza edilirse anın bir nevi vücud ve tahakkuku vardır. Fakat müstakil bir zat olarak itibar olunursa mâdum ve belki de mümtenidir. Nasıl ki, bir cisimdeki (karalık) o cisim ile kaaim bir hâlet ve bir sıfat olmak üzere mülâhaza olunursa mevcuttur. Fakat, o cisimden ayrı ve müstakil bir zat olarak itibar edilirse mâdumdur. Nasıl ki, pamuktan yapılmış bir elbise, pamuğun bir sureti olmak üzere mülâhaza olunursa mevcuttur. Eger pamuktan ayrı ve müstakil bir zat olarak mülâhaza edilirse, mâdum ve belki de mümteni'dir. Madem ki, illet silsilesinin sonu, şey-i vâhit ve bütün eşya ya bizzat ve yahut bilvasıta o şey-i vâhîde müstenittir. O halde hakikaten zat, o şey-i vâhitten ibaret demektir. O şey-i vâhidin madaası ise, onun şunundan, vücuhundan ve sair itibarat-ı lâıykasından başka bir şey değildir. Binaenaleyh vücud âleminde ve zât-ı müteaddide yoktur. Belki birçok sıfatlarla mutasif zât-ı Hak vardır. Bütün mümkünatın behemehal kendisine asla adem târi olmayarak bâki bir asla intihası ve cümlemin o asilde ittihadı lâbûd ve zaruridir. Binaenaleyh bir

mâlûlün yani bir şey-i mahlûkun zevali, hakikat ve nefis-ül-emir de illetin başka bir tavırda zuhurundan ve vech-i evvele mugayir diğer bir vech-i nisbî ile tecellisinden ve itibarat ve şüunat-ı zâtiyyesinde bir itibardan diğer bir itibara, bir şe'inden başka bir şe'ne intikalinden ibaret demektir.

«Şu izahat, İslâm mutasavvıflarının vahdet-i vücud sisteminin mahiyyetini pek güzel teşrih etmektedir. Bu sisteme göre, «vücud-i Hak» tan başka mevcud-i hakikî yoktur. Eşya ve ekvan, eşhas ve efrat, vücud-i Hakkın şüunat-ı zâtiyyesinden ibarettir. Bileümle mevcudat vücud-i mutlakta müstağraktır. Binaenaleyh, vücud, vücud olduğu haysiyyette vücud-i Hakka münhasırdır. Allah'tan gayri bileümle mevcudatın vücudu, mecazî ve itibaridir. (Muhyiddin-i Arabî) nin (Fütuhât) ta: «اعلم ان الحق تعالى موجود» (اَعْلَمْ اَنْ الْحَقَّ تَعَالَى مُوجُودٌ) ifadesiyle bu noktaya işaret ettiği şüphesizdir. Nasıl ki «Molla Câmi» de:

كل ما في الكون وهم اوتحيال او عكوس في المراتب كالظلال
beytiyle bu kanaati terennüm etmiştir.

«Fakat, (Zât-ı Hak) tan gayri mevcudatın vücudu izafî ve itibarî olunca, eşyanın bihasebil-hakika mâdum olmaları icap etmez mi? Vahdet-i vücud sistemine göre bu icap zaruridir. Esasen Mutasavvıflar da: «A'yan-ı sabite rayiha-i vücudü koklamadı ve zâhirde olmadı ve «bediyyen de olmayacaktır. A'yan-ı sabitenin ancak resmi zuhur etmektedir» diyerek bunu böylece kabul etmişlerdir. Hattâ (Bedreddin-i Samavenevî) daha ileri giderek:

(و جميع المراتب منطوية في عالم الاجسام حتى لو ارتفعت
(... من الارواح وغيرها من المراتب...)) ifadesiyle ervah, ukul ve nüfus-i mücerreden bile vücudlarına zannî bir mahiyyet vermiştir. Filhakika (Bedreddin) in şu ifadesine göre, zâhiri ve bâtinî mertebeler ulvî ve süflî diye ikiye ayrılan cisimlerde muntavî (devşirilip sarılmış olan) bulunmaktadır. Bu intivada hurma ağacının hurma çekirdeğinde intivası gibidir. Halbuki ervah, ukul ve nüfus-i mücerrede vücud-i mutlakın meratibi olduklarından ecsamın kâffesi mürtefi' olunca, ervah-ı ulviyye ve süfliyyenin (ulvî ve süflî ruhların) de kalmamaları zaruridir. Çünkü ervah ve mücerredat vücud-i mutlakın meratibi, ecsam ise vücud-i mutlakın mezahiridir. Vücud da ancak bu meratib itibariyle âlem-i ecsamda zâhirdir. Binaenaleyh mezahir kalmayınca meratibin de kalmaması ve yalnız vücud-i mutlakın pâydar olması lâzım gelmez mi?... Demek ki İslâm mutasavvıflarına göre âlem, kendi nefisine nazaran mâdumdur. (Celâleddin-i Devvânî) ise, bir kademe

daha ileri giderek hakayık-ı mümkünenin yani (âlem) in, zât-ı illete yani (Allah) a mübayin bir takım zevat-ı müstakille olarak mülâhaza olunmasının, hem vücuden, hem de zuhuren mümteni' olduğuna kaaildir; «Hakayıkın, zât-ı illete mübayin bir takım zevat-ı müstakille olarak mülâhazası, hem vücud itibariyle, hem de zuhur itibariyle mümteni'dir. Evvelâ vücuden mümteni'dir. Çünkü Cenab-ı Hak'tan başka bir şeyin bizatihi mevcut olması muhaldir. Zuhuren de mümteni'dir. Çünkü bir şeyin zuhuru, ancak Hak'tan ibaret olan vücude irtibatla hasıldır. Şu halde hakayık, müstakil ve Hakka mübayin olarak mülâhaza edilirse, o vücude irtibatı tasavvur olunamaz ki zâhir olabilsin. Fakat, hakayık-ı mümkünat zât-ı Hak'ka tâbi ve Hak ile kaaim olmak üzere itibar olunursa, mevcuddur. Yani vücude irtibatı cihetiyle zâhirdir. Demek oluyor ki, âyan-ı sâbite (hakayık-ı mümkünat), vehmin itibar ettiği zevatiyle aslâ mevcut değildir. Buna göre, meselâ insan, bizatihi; yani Hak'tan ayrı ve sıfat-ı mahsusayı havi olarak; mevcut değildir. Belki (Zât-ı Hak), vâf-ı insan ile muttasıf ve insanda zâhir olur da zattan mücerred olan vâf-ı insan (Hak) tan ibaret (vücud) e taallûku itibariyle mevcut olur. Zira muhakkikine göre (mevcud) ancak hakikat ve mahiyyeti (vücud) tan ibaret olan (Hak) tır. Bunun maadası vücud ile muttasıf manasına mevcut olmayıp belki vücud ile kaaim mânasına mevcuddur. Çünkü vücud gayr ile kaaim bir mâna değil belki (Zât-ı Hak) tan ibarettir.

«Vahdet-i vücud meselesinde pek ileri giden (Muhyiddin-i Arabî) ye göre bir neş'etten, bir tezahürden, bir ukûsten ibaret olan âlemin hey'et-i mer'iyyesi (görülen hey'eti) bile müstemir-rül-vücud (devamlı olarak vücudlu) değildir. «Âlem, her ân mütebeddildir ve Allah daima âlemde mütecellidir. Birinci tecellinin aslına rucuyle âlem mâdum olur. İkinci tecelli ile de tekrar vücud bulur. Bu tecelliler o kadar seri olur ki her iki tecelli arasında infisal müşahade olunamaz. Tâbir-i diğerle hiç kimse âlemin bir ân-ı gayr-ı mümkünatda evvelâ mâdum ve sonra mevcut olduğunun farkına varamaz.

«(İbn-i Arabî) nin bugünkü ilmi telekkıyatımıza göre bize pek garip görünen bu fikri, madde hakkındaki telâkkisinin bir neticesidir. Çünkü Şeyh-i Ekber nazarında bir kısım mütekehillimler (Eşâire) cevher dedikleri şeyler, Hakk'ın vücudüne nisbeten, a'raz kabilindendir. A'raz, cevherin eczasını teşkil etmektedir. Diğer tâbirle cevher, a'raz-ı müctemiadan ibaret-

tir. A'razdan hiçbir nefsiyle kaaim bir mevcudiyete mâlik olmadıklarından a'raz-ı müctemiadan ibaret olan cevherin de nefsiyle kaaim bir vücudü yoktur. Nefsiyle kaaim, ancak zât-ı Bâridir. Sair eşya, ancak Hakk'ın mevcudiyete kaaimdir. (Gazalî), bu akıdeyi kelâmî bir lisanla şu şekilde icmal etmektedir: «Allah, kendi zâtiyle mevcuddur. Eşya ise, zatiyyet-i mahsusaları itibariyle mâdumdur. Zât-ül-Allah'tan başka zevat, eşya, ademden ibarettir. Çünkü eşyaya vücud, âriyyet tarikiyle Allah'tan gelir.

«Vücudün vahdetiyle eşyanın kesreti arasındaki te'ad, Vahdet-i vücud sistemine karşı muaraza edenlere karşı en müsait bir itiraz vesilesi teşkil ettiği cihetle, sistem taraftarları bu cihetin izahına fazla ehemmiyet vermişlerdir. Erbab-ı tasavvuttan (Aziz b. Muhammed ün-Nesefî) bu hususu şu şekilde izah etmektedir: «Her ne kadar vücud birden ziyade değilse de, o vücudün zâhiri ve bâtinî bir nurdur ki ruh-i âlemdir. Âlem bu nur ile mâlâmâldır. Bu nurun haddi, gayeti yoktur. O bir bahr-i bigerandır (Ucu bucağı olmayan denizdir). Hayat, ilim, irade, kudret bu nur ile kaaimdir: Eşyanın görmesi, işitmesi, söylemesi, tasarrufu, hareketi bu nurdandır. Belki her şey bu nurdan ibarettir. Eşyanın tabiatı, havası, efa'li bu nurdadır. Her ne kadar eşyanın ve sıfat ve efa'li bu nurdan ise de bu nur, birdir. Birden ziyade değildir. Efrad-ı mevcudatın kâffesi onun mezahiridir. Bu mezahirin her biri bir pencere gibidir. Bu nurun sıfatı o dericelerden (pencereciklerden) zuhur etmiştir. Onun evveli ve ahiri yoktur. Kendisine adem ve fena târi olamaz. Yeni yeni dericeler peyda olur...»

Görülüyor ki vahdet-i vücud taraftarları, hakikat sahasında Allah'ın vücudundan başka bir vücudün sübutuna kaail değillerdir. Bunlarca mümkünata mevcut denilmesi mazhariyyet alâkasiyle mecazî bir isnattır. Yani mümkünata vücud isnadı; onlarla vücudün kaaim olması demek değildir. Belki mümkünatın vücud kendisinden ibaret ve kendi zatiyle kaaim olan Allah'a bir nevi taallukla intisapları demektir. Bu taalluk, Allah'ın (a'yan-ı sâbite) ye yani mümkünatın âlemi lâhîde sâbit olan hakayıkına tecellisi ânında hasıl olmaktadır. İlâhi tecellilerin mezahiri olan a'yan-ı sâbitenin mütehalif-ül-istidat olmaları, mevcudat-ı mütehalifenin zuhurunu intaç eylemiştir: Bir suret müste'vi, muhaddab ve muakkar aynalarla mütehalif şekillerde görüldüğü gibi Allah'ın zât ve sıfatı da mezahirin mütehalif istidatlarından nâşi,

mevcudat-ı mütehalife suretinde tecelli etmiştir. İşte bu tecelli itibariyledir ki mümkünata, mecazen, mevcudata itlak edilmektedir. Yoksa, hakikat-i halde bunların kendileriyle kaaim vücutları yoktur. Ezelen ve ebeden mâdum olan mümkünata vücud isnadı, mazhariyyet alâkasiyle mecazî bir isnattır.

«Hülâsa, Vahdet-i vücud sistemine göre vücud-i hakiki birdir. Bu vücud bir (nur), bir (umman) dır. Kâinat ve eşya, bu nurun meza-hirinden, bu ummanın mevcellerinden başka bir şey değildir. Bu sistem, şöyle bir misal ile tavih edilebilir: «Saf ve sakin bir gün, semayı temaşaya dalacak olursak ekseriya hava-yı nesimi içinde su buharının tekâsüfüne şahid oluruz. Mütekâsif buhar evvelâ el kadar geniş bir yumak şeklinde zuhur eder. Bilâhare bir bulut halini alır. Bu bulutun arz ettiği manzara hava-yı nesiminin o esnadaki ahvaline tâbi olur. Bazan parlak bir beyazlık, bazan da korkunç bir zulmet arz eder. Bazan da etrafında müzehheb bir saçak müşahade olunur. Bulutun sinasından bazan şişmekler fıskırır, ra'adler (gök gürlemesi) duyulur. Bazan da bu kadar korkunç hâdiseleri izhar etmeksizin, nasıl tekevvün etmiş ise öylece sükun içinde dağılır gider. Artık mevcudiyeti kalmaz. Biliyoruz ki, bu bulut, ancak mikroskopla görülebilecek kadar küçük milyarlarca habbeciklerden müteşekkildir. Bu habbeciklerden her biri, hava-yı nesimi içinde diğerlerinden müstakil olarak mevcut bulunmaktadır. Her habbenin; ne kadar küçük olursa olsun, bir şahsiyyet-i mahsusası vardır. Bu bulut, şekil ve renk itibariyle tahavvül edebilir. Fakat daima, yine bir buluttur. Bir müddet, muhtelif tezahürata sahne olduktan sonra tedricen kaybolup gider. İşte, bu bulut Vahdet-i vücud sistemine göre kâinatın timsalidir. Bize mer'inin gayr-ı mer'idin (görünmenin görünmeyenin) nasıl sudur ettiğini ve ona nasıl rücu edebileceğini göstermektedir. Tıpkı bulut gibi, bu muvakkat kâinat da, kendisini, diğer mümâsil avalimin (benzer âlemler) taakup etmesi için zuhur ve rücu etmektedir.»

«Fakat, vücud bir umman, kâinat ve eşya da bu ummanın mevcelleri olduğuna göre, acaba, bu mevcellerin bir mevcudiyeti yok mudur? Gerçi mutasavvıflar, hakikî itibariyle (umman) dan ayrı bir şey olmayıp mevcelleri hakikî bir vücud isnat etmiyorlar. Fakat, şekil ve zuhur itibariyle mevcellerin de bir taayyün ve temayüzü olduğunu kabul etmişlerdir. Demek ki mevceller, zuhurları itibariyle bir taayyüne mâlik oldukları gibi umman da müstehlik olmak itibariyle de ummanın aynı oluyorlar.

«Sistemleri mücmelen beyan edilen mutasavvıfların ruh hakkında fikirleri, tabii mezhberleriyle hem âhenktir. Her şey vücud-u Hak'tan ibaret olunca, şahsiyyet-i insaniyyenin bir kıymeti kalmamak lâzım gelirse de mutasavvıfın, başka bir nokta-i nazardan insanda, velev zahiri olsun, bir varlık tanımlıdır. Mutasavvıfların (nefsi imate) ve (enaniyyeti imha) düsturları, bu varlığı kabul etmiş olduklarını göstermektedir. Bir taraftan mevcud-i hakiki ancak Zat-ı Bâri olduğunu iddia, diğer taraftan da nefsi imate ve enaniyyeti imha gibi tavsiyelerle şahsiyyet-i insaniyyeyi kabul, zâhiren mütezaad şeylerdir. Bunun içindir ki mutasavvıfın, kendilerine mahsus bir ibhamla bu iki esaslı telife çalışmışlardır.

«Nefsi imate ve benliği imha tavsiyesi Vahdet-i vücud esasına mugayir değildir. Çünkü şahsiyyet-i insaniyye bir hakikat değil, belki bir emr-i vâkidir. İrfanin lüzumu derecede yükselmemiş olan insanların, ilk sülûk merhalisine ayak basmadan evvel; bu emr-i vâki'i bir hakikat telâkki ettiklerini görüyoruz. Hatta bu gibi insanlar, kendileri için en bedihi ve bilâ vasıta malûm bir mevcudiyet varsa o da nefislerinin mevcudiyeti olduğuna inanıyorlar. Tasavvuf erbabının sâliklere nefsi imate ve enaniyyeti imha yolundaki tavsiyeleri onlarda ki bu mevcudiyet kanaatini yıkıma ma'tufur. Yoksa bu tavsiye ile Vahdet-i vücud esasına muhalif olarak insanda hakikaten bir mevcudiyet bulunduğu kabul edilmiş değildir. Bu sâlikler, mertebe-i şuhuda vâsıl olunca, kendi mevcudiyetleri hakkındaki kanaatlerinin butlanını anlamakta, mevcud-i hakikinin ancak Zât-ı Bâri olduğunu idrak etmektedirler.

«Şu halde, mutasavvıfine göre insanın şahsiyyeti, nefis-el-emirde bizatihi mevcud bir hakikat değil, belki bir emr-i vâki', bir cilve-i neş'ettir. Ruh denilen şey bu neş'etten ibarettir.

«Ruh-i beşer, Zât-ı Bâri'nin, ruh-i küllînin bir ge'ninden başka bir şey değildir. Ruh-i beşer, bir (umman) olan Vücud-u Mutlak'a nisbetle bir mevce gibidir. Deniz üzerinde teşekkül eden bir mevce şekli sebebiyle etrafındaki eşya için bir aynadır. Bu ayna, kendisini muhit olan eşyadan başka doğduğu ve üzerinde temevvüç ettiği denizi bile gösterir. Mevce kendisinden münâ'kis olan eşyanın suretlerini, hakikatte olduğu gibi, ziyalarıyla, gölgeleriyle, bu'diyyet ve kurbîyyetleriyle velhasıl bilcümle ânâtlarıyla beraber, aksettirir. Fazla olarak onlara kendi renk-i mahsusunu da verir. İşte bu mevce mutasavvıflara göre ruhun tam ve vâzih bir misalidir. Mevce, namütenahi ve

namahdud bir ummandan çıkmıştır. Hiçbir hususta kendisini tevhid eden menbâdan farklı değildir. Arz ettiği temayüz, hususî şekli ve içinde bulunduğu ahval ve keyfiyyatın mevlu-dudur. Bu ahval ve keyfiyyatın tahavvülüne göre mevcude bazan burada, bazan da orada telâtüm (dalgalanma) eder. Bazan de tesadüf ettiği başka bir mevceye karışır. Yeni şekiller alır, büyür, küçülür, kaybolur. Tekrar zuhur eder. Fakat, mevcudun bu seyrinde maruz kaldığı teselsül ne olursa olsun, kendisini ictinabi (korunması) kaabil olmanın bir âkibet beklemektedir. Yani bu mevce, nihayet hasıl olduğu ummana rücu' eder. Nasıl denizden çıkmış ise yine öylece denize avdetle onda garib ve fâni olur. Demek ki ruh da Vücud-u Mutlak'tan bir ge'ndir. Mevce, ummana ittisal itibâriyle ruh, mevcelik itibâriyle şahsiyyet ve nefistir. Nefis ruh-i hakikinin bir cesetle tezahür ve teş'ünüdür. Şu halde de Tasavvuf kitaplarında görülen ruh-i nebatî, ruh-i hayvanî, ruh-i sultaniye ruh-i iza'fî gibi tâbirler, teş'ün ve taayyün itibâriyle olan meratibe göre verilmiş isimlerdir. Yoksa bunlar hakikatte mevcud ve ayrı ayrı şeyler değildir. Tasavvuf erbabının en yüksek bir siması olan (İbn-i Arabî) nin mevt (ölüm) hakkındaki mütalâası diğer mutasavvıflardan az çok farklıdır: «Cenab-ı Hak, mevt ile bu neş'etin hedmini kastetmiyor. Mevt, bu neş'eti idam değil tefriktir. Bu tefrik ile Zat-ı Bâri onun ruh ve hakikatini kendine alır. Emrin küllisi Hak'a râci'dir. Allah insanı mevt ile kendine aldığı vakit onun ruh ve hakikatı için bu merkebden (bedenden) başka bir merkeb tesviye eder. Bu yeni merkeb meyyitin intikal ettiği dârin (evin, yerin) cinsindedir. Bu dâr, baka âlemidir. Zira o âlemin vücudu itidal üzeredir.»

Mutasavvıfların «Ulema-yı rusum» dedikleri zâhir ulemasının yüksek simalarından El-mahlî Hamdi Yazır (ومن الناس من يخذ من دون الله) âyetinin izahı sırasında (Türkçe Tefsir, cilt: I, sayfa: 574 ve mütâakib) «Vahdet-i vücud» için diyor ki:

«Felsefe-i ilâhiyye ve Vahdet-i vücud namı altında gizlenen bir felsefe-i ta'til vardır ki din ve ahlâk namına ilmi ve hikmî şekilde en büyük zarar bundan neş'et edegelmiştir. Ve her nerede bir girk varsa, bununla az çok bir alâkası vardır. Evvelâ şunu kaydedelim ki (والهكم الله واحد لا اله الا هو) âyetinde dahi sarîh olduğu üzere din-i İslâm'da emrolunan umumî mevzu-i iman «Lâ ilâhe illâllah» tevhidi, yani Tevhid-i ulûhiyyettir. «Lâ mevcude illâllah» diye ifade edilen tevhid-i vücud değildir. Bu, olsa

olsa tarik-i marifette kat'ı merhale etmiş (marifet yolunda merhaleler aşmış) havas için mevzu-u bahs olabilir. Ve bizim nazarı-mızda Vahdet-i vücud aleltlak münker değil, belki keşfen müsbettir. Lâkin «Allah'tan başka mevcud yoktur» demekle «her mevcud Allah'tır» demek arasında pek büyük fark vardır. Evvelkisi tevhid-i mahz olabilir. Lâkin ikincisi girk-i mihazdır. «Allah'tan başka mevcud yoktur» denildiği zaman masivaya isnad edilen vücudun hakiki olmayıp hayalî, vehmî, şuurda münâ'kis bir emr-i zillî olduğu ve vücud-i hakikinin ancak Allah'a muhtas bulunduğu ikrar ve âlemin bizatihi ve lizatıhi vücud-i hakikisi nefyedilmiş olur ki bu Vahdet-i vücud dur. Çünkü keşfen sâbit olduğu üzere biz âlem namına ne biliyoresak hepâi mahsusatımız, hayalimiz, suver-i zihniyye ve intibaat-ı ruhiyyemizden ibarettir. Bunları a'yan tasavvur etmemiz ve bilâzade Hak diyebilmemiz zâtında vâhid-i ekmel olan Hak mefhumunun ezelden ve ebeden tahakkukunu tasdik sayesinde mümkün olabilir ki bunu Fatiha'da izah etmiş idik. Binaaleyh Vahdet-i vücud tevhid-i vücudîsi, ezbah-ı âlemin zillî ve hayalî olduğunu görmek ve onları silip mâverasındaki hakikî vahidin vücuduna iman etmek ile mümkün olur. Nitekim «Lâ ilâhe illâllah» Allah'tan başka Allah yoktur dedğimiz zamanda da bir takım putların, birçok kimseler tarafından ma'bud ittihaz edildiğini inkâr etmiş oluyoruz da bunların Hak olmadıklarını ilân ve ancak bir Allah isbat ve kabul etmiş oluyoruz. Lâkin «Her mevcud Allah'tır» denildiği zaman vücudta hakikî bir keşret kabul edilmiş ve hepsinin Allah olduğu iddia edilmiş oluyor ki bunda tevhid yok, bilâkis Allah'ı teksir ile igrâk vardır. Bu, bir Vahdet-i vücud değil, ittihad-ı vücud veya hulûl nazariyesidir ve yahut Allah'ı inkâr ile ancak âlemi ispattır, «bir» e «her» demektir. Lâ şerike leh olan Allah'a nâmütenahi şerikler isbat etmek, mevcudat-ı hayaliyyeyi mevcud-i hakikî farz etmektir. Buna en ziyade «Panteizm», «ittihad-ı ilâhiyyet» denilir ki bu nazariyyede Allah ve vücud hakikaten hâr şey ile müttehiddir veya her şeyin içine hulûl etmiştir. Hâgâ Ali ilâh, Veli ilâh, Firavun ilâh, Nemrud ilâh. ilâh... Her şey ilâhtır. Bunda isbat-ı âlem ve nefy-i sâni' vardır. İşte bir takım ehele veya melâhide hikmet-i ilâhiyye namıyla muhal olan bu ittihad veya hulûl veya ta'til nazariyesini Vahdet-i vücud ve mahz-ı tevhid diye ele alarak «Lâ ilâhe illâ hû» demek «Lâ mevcude illâ hû» demek olduğunda ısrar eder ve bunu da «Her mevcud

O'dur» mânasiyle tefsir eyler ve hatta küll-i mecmu'u ile küll-i efradiyi tefrik etmiyerek «heme Ost» der. Her şeyin mâverasında Allah'ı görecek yerde her şeyde ve hatta her şeyi Allah görmek ister. (هو الاول والاخر والظاهر والباطن) âyetinin beyan ettiği mertebe-i cemî' mertebe-i farkta ayrı ayrı söyler ve bu suretle kendini Allah görmek ve göstermek için kâmil insanları bizzat Allah gibi gösterir. Artık erenler, evliyalar, ilâhlar cemaatı manzarasında tahayyül olunur. Halbuki bu nazariyyenin esasına göre şeytanların velilerden, kâfirlerin mü'minlerden farkı kalmamak lâzım gelir. Çünkü her mevcud O sayılır. İşte (ومن الناس من يخذ من دون الله) âyet-i kerimesi bilhassa bunları redd ü iptal içindir. Zaten İsa'ya Allah veya İbn-ul-Allah denilmesi de Mısır'dan, Hind'den, Yunani'den, Roma'dan gelen bu ittihad nazariyyesinin bir fer'idir.»

«Vahdet-i vücud» felsefesini uzun uzadıya tetkik etmiş olan Profesör İsmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm-i Kelâm, İkinci Kitap, sayfa 193-194) «Tenbih» başlığı altında şu satırları da yazmıştır:

«1 — Vahdet-i vücud itikadına eimme-i selef, akdemin-i sofiiyye, ulema-i şeriat, sofiiyye-i şuhudiyyenin pek çoğu, Semzanî, İmam-ı Rabbanî gibi müteahhirin-i sofiiyye muhaliftir. Seyyid-i Şerif hiçbir şey yoktur ki Hak Celle ve Alâ o şeyin hakikati olmasın. Yalnız «eşya takayyüdat ve ta'ayyünat itibariyye iledir» sözü tavr-ı aklın verasındadır, buna ancak müşahadat-ı keşfiyye ile vâsıl olunur» diyor.

«Esem tarik Vahdet-i vücudü ne itikat, ne inkâr etmemek, meseleyi hakim-i allam olan Cenab-ı Hak'ka bırakmaktır. Kavlen ve fiilen, zâhiren ve bâtinen, amelen ve itikaden Hazret-i Peygamber'e, şer-i envere mütabi' olanları tekfir eylememektir. Ancak Vahdet-i mevcud'e kaail olup «Allah mecmu' âlemden ibarettir, vücud-ı Hak vücud-u âm» dır, itikadında bulunan gulât-ı vücudiyye bu hükümden hâriktir.

«2 — Vahdet-i vücud itikadı ile (ilâh-i ferd) itikadının te'lifi bir az müşküldür. Bu da küllî ile şahsinin, aleltlak mütebayin olmadığını, bir vahdet-i külliyye-i şahsiyye tasavvurunun mümkün olduğunu kabule mevkuffur. Vahdet-i vücud ashabı buna kaaidir. Nitekim «Vücud-ı mutlak vâhiddir, şahsıdır, vücud hakikat-ı mügaşhasdır» diyorlar. Böylece bu müşkil mahzuru defettikleri gibi vücud-i mutlakın hâriçte vücudü yoktur» tarzında irad edilen diğer bir müşkülü de defediyorlar. Bundan başka teklif hususunda yine bir müşkül vardır: Mükellif ile mükellef arasında muga-yeret yoktur. Kim kime teklif edecek? يات

المكلف ? شمرى من المكلف Buna da şöyle deniyor: Teklif eden zât Hak, teklif olunan da taayyünattır. İşte bu mugayeret-i itibariye teklif ve tekel-lüfe müretteb olan şeyi sahih kılar. Ancak şeriat itibariyle vücud-ı mutlakı i'tikad etmek doğru değildir. Çünkü şeriat tekâlif-i ilâbiyedir, taayyünat-ı hariciyyeye mebnidir. Mugayeret itibariyle kâfi değildir. Emr ve nehyi her halde iki şey iktiza eder.»

VAHŞİ (وحشى) [San.] Kamış kalemin iki parçadan toreküp eden yazı kısmının üst parçasına verilen addır. Alt parçasına da «Ünsi» denir. Âli; «Menakb-ı Hünervan» da (sayfa 10) «Küttab-ı dekiyık şinas (yazının inceliğini bilen yazarlar) kalemin hat yazısından yana olan şakkına (yarısına) «vahşi» itlak ederler» dedikten sonra muhtelif yazılara göre kalemin nasıl kesilmesi lâzım geleceğini şu suretle izah ediyor: «Ve bu mânâyı tahkik kılurur ki nesh ve sülûs ve rık'a itlak olunan rakamda (yazı nevi'lerinde) yani ki beyn-el-küttab mu'teber ve mazbut olan şaş kalemda (altı türlü yazıda) vahşi tarafı ünsi canibinin zıfı (iki misli) miktarı ola ve kalem-i divanda yani hat-ı çüpte ve kırmada ve deştide beraks olup ünsisi vahşisinin zıfı miktarı ola. Amma kalem-i nestalikte ünsisi vahşisi beraber ola». Yine Âli Efendi daha sonra aşağıdaki satırlarla bu bapta daha bazı tamamlayıcı izahat da veriyor: «Mahasal küttab-ı pesendide erkam ki (yazıları beğenilenler) şaş kalem mahareti ile şehere ve benâm olmuşlardır kalemlerini ol vechile muharref kat' kılalar ki kendülerinden canibi nokta miktarı ise taraf-ı ahari iki nokta denli ola ve divanî ve kırma yazanlar kalemlerini beraks katayleyüp kendülerden tarafını iki nokta ve taraf-ı ahari bir nokta miktarınca ihtiyar eyliyeler. Amma yazdıkları nestalîk ise tarafını beraber kat' kılalar. Egerçi ki bir miktar muharref kullarıları da vardır. Amma bu tahkik ekserine binasandır.» (Bak: Ünsi).

VÂİZİYYE (واعظية) [Ilm.] Vâizlere gör-dükleri vazife münasebetiyle verilen «cihet» ler (hizmet parası) hakkında kullanılır bir tâbir-dir. Vakfiyyelerde geçer.

VAKA'İ HAYRİYYE (واقعة خيرية) [Ida] Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. İlk büyük hizmetleri görülen Yeniçeriler zamanla nizam ve intizam-larını kaybettikleri gibi son zamanlarda uy-gunsuz hareketler ve isyanlarla memleketin başına belâ kesildikleri için Ocağı'nı lâğvı hayırlı sayılmış ve bu sebeble bu tâbir meydana gel-

miştir. Yeniçeri kalkmadıkça zamanın ihtiyaç-larına uygun askeri teşkilâtın yapılamıyacağı Sultan Mahmud'un zihninde yer ettiği gibi (Mora) isyanının bastırılmasında «Cihadiyye» adını alan Mısır askerinin gösterdikleri yarar-lık Padişah'a beraber devlet ricalinden bir kısmına nazar-ı dikkatlerini celbetmişti. Ben-derli Solim Paşa'nın Sadarete getirilmesinden sonra Kadı Zâde Tahir Efendi'nin Meşihat makamına getirilmesi bu maksadın elde edil-mesi için kendisinden istifade maksadına mebni idi.

Sultan Mahmut bu işi başarmak için za-ten Yeniçeriler aleyhine dönmüş olan umumî ef-kârdan istifadeye çalıştığı gibi diğer taraftan bilhassa ulemaya iltifatta, topuculara da ayrıca tevcihatta bulunarak gizli müzakerelerle bazı tedbirlere baş vuruyordu. Bu müzakereler so-nunda muntazam asker teşkiline karar verildi. Bunun ne suretle icra mevkiine konulabilece-gine dair re'yine müracaat olunan Ağa Hüseyin Paşa'nın «Mütevelli, aşçı, usta, haseki oturağı» denilen orta kısımdan maadasının yani Yeniçeri büyükleriyle küçüklerini teşkile razı etmek kaabil ise de bu orta kısım aşağı kısmı teşvik ile isyana sürüklemeleri kuvvetle muhtemeldir. Bunların sayısı mahdud olmakla beraber sözleri yalnız İstanbul kışlalarında geçtiğinden hepsi-nin idamı maksadın husulüne kifayet eder» yolunda kestirme cevap verdi. Fakat şiddet yerine «uslub-u hakimâne» ye (akla uygun yola) müracaate karar verildi. Bu karar muce-bince Ocak kaldırılmıyacak, Yeniçerilerden isti-yenlerin de girebileceği bir teşkilât vücade getirilecekti. «Eğkinci» adı verilen bu teşekkülün meydana getirilmesi için Yeniçeri ağası Celâleddin Ağa vasıtasıyla Kul kethüdesi Ha-san, Ocak söz sahiplerinden Kürd Yusuf ve daha bazı nüfuzlulara rütbeler, atıyyeler va'diyle maksat anlatıldı. Kendilerinden söz alındı. Bunun üzerine Şeyh-ül-islâm konağında Sadr-âzam Solim Paşa da dahil olmak üzere rical-den ve ulemadan mürekkep kurulan mecliste talimin lüzumuna dair karar verildi. Yeniçeri ağası Celâleddin Ağa tarafından da ocaklının asker yazılmasına müteahhit oldukları beyan edildi. Bu suretle «Eğkinci» adıyla teşkilât ya-pılması kararlaştı. «Eğkinci Lâyihası» adıyla hazırlanan ve ocaklının da taahhüdü alınan projenin tatbikine girildi. Birkaç gün içinde Eğkinci sayısı birkaç yüzü buldu, ve bunların Atmeydanı'nda talimlerine başlandı. Fakat yeni teşekkülü menfaatlerine uygun bulmayan ve Ocağı istikbalî için zararlı gören Yeniçeriler isyan bayrağını açarak Etmeydanı'nda toplan-

dılar. Kazanlarını almışlar, onları da meydana koymuşlardı. Etrafa dağılan zorbalar adam top-luyor, zenginlerin mallarını yağma ediyorlardı.

Vaka'yı haber alan Sadrâzam, Ağa Hü-seyin ve Mehmet İzzet Paşa'ların askerleriyle Yalıköşkü'ne gelmelerini emretti. Kendisi de kayıkla Topkapı Sarayı'na geldi. Keyfiyetten Beşiktaş Sarayı'nda bulunan Sultan Mahmud'u haberdar etti.

Şeyh-ül-islâm Tahir Efendi ile devlet ricalinden barıları ve o miyanda topcu meşhur Karacehennem İbrahim ile humbaracı, lâğımcı, Tersane ocakları da ağalarıyla beraber gel-mişlerdi.

Tebdil kayığıyla saraya gelen Sultan Mah-mud evvelâ Sadrâzamla Şeyh-ül-islâmı sonra ricali, ulemayı kabul ederek onlara yeniçerilerin tahammül edilmez hale gelen isyan hareketle-rinden bahsetti, bu defaki hareketin huruç alessultan'dan (Padişaha karşı isyan) bağ-ka bir şey olmadığını söyleyerek bu hain-lerin tedibi emrinde tedbiriniz nedir ve kitalar bakında hük-m-i şer'i ne vechiledir? diye sordu. Ulema katilleri meşru olduğuna dair fetva verdi. Hazır bulunanlar da «ölüm var, dönme yok» dediler.

Sultan Mahmud Sancag-ı şerifin çıkarıl-masında mütereddit bulunuyordu. Korkusu umûmî bir kitalin vakuu ve zorbaların galebesi halinde her şeyin bitmiş olacağı idi. Hazır bulunanlardan gerek Abdurrahman Efendi'nin şiddetli sözleri, şiddetle yere çarptığı tesbihi-nin kopup dağılması her kesi heyecana getirdi. Sultan Mahmud ağılıya ağılıya liva-i şerif oda-sına giderek sancagı çıkardı. Sadrâzamla Şeyh-ül-islama verdi. Bir taraftan zorbalar:

— Yeniçeri olanlar kazanlar yanına gel-sin, diye bağırıyorlar, bir taraftan da:

— Müslüman olanlar Sancag-ı şerif altına gelsin, sesleri iştiliyordu. Te'dib kuvveti âsi-lerle çarpışarak Herlerker Yeniçerile. Sultanah-met ve Bayezit meydanlarında Lirkaç kişiyi öldürerek göz korkutmak istemişlerse de mu-vaffak olamadılar.

Sultanahmet camii te'dip kuvvetleri için hareket üssü ittihaz olundu. İçcebehane açıla-rak silâhı olmayanlara silâh verildi. Tekbirlerle getirilen Sancag-ı şerif minbere dikildi. Ağa Hüseyin ve Mehmet İzzet Paşalar da askerle-riyle gelmişler, meydana mevki almışlardı. Camide bulunan Sadrâzam Paşaları âsiler üze-rine gönderdi. Sekbanlar, topcu, humbaracı, lâğımcı, kalyoneu' askerleriyle talebe-i ulûm (medrese talebesi) ve hükûmet ta'atları hep birden yürüdüler.

Zorbalar Divanyolu ile Bayezit'ix etrafını, Uzunçarşı ile o tarafın yollarını tutmuşlardı. Karacehennem'in iki top çektiler tekbir vel-veleleriyle gelmekte olduğunu gören zorbalar kaçarak Atmeydanı'nda toplandılar. Ağa Hüse-yin Paşa topcu askerleriyle Divanyolu'ndan, İzzet Paşa da humbaracı, lâğımcı, kalyoneu askerleriyle Sarayhane'den yürüyorlardı.

Sultanahmet meydanı gayret sahipleriyle doluyordu. Sadrâzam imdad için bunlardan bir fırka daha tertip etti. Bunları da âsiler üzerine saldırdı.

Hüseyin Paşa kolu Horhor'da zorbalarla müsademeye tutuştu. Bunlar topların üzerindeki iki neferi öldürmüşlerse de fazla dayanamayıp Etmeydanı'na can attılar. Kalanlar kışlaların kapısını kapayıp arkasına taş dayadılar. O sırada İzzet Paşa kolu da yettigerek Meydan kışlası sarıldı. Karacehennem meydanı kapısına girerek nasihat ettiyse de dinlemediler. Bunun üzerine Karacehennem toprakları ateşletti. Gülle-nin isabetiyle Meydan kapısının bir kanadı kırıldı. Arkasına toplananların çoğu telef oldu. İzzet Paşa öbür kanadını da bir topcu bahadı-rına açtırdı. Karacehennem ile Tophane imamı içeri girince her kes cesarete geldi. Karacehennem topugundan yaralandıysa da aldırmadı. Zorbalar bu hücumla tâkat getiremiyor bir kısmı tekkeye, bir kısmı da kışlalarına girdiler. Bu esnada topcu Mustafa atılarak elindeki mehtapla ocagı «tomruk» adı verilen kasap dükkânından tutuşturdu. Toplar da salkım ve yağlı paçavra atıyordu. Âsilerden telef ve pe-rişan olanlardan başka kışla da yandı. Muvafakiyyet haberini Sadrâzam'a Veli Paşa Zâde İsmail Bey getirdi. Bunun üzerine vukela biri-birlerini tebrik ederken ortaklık umumî bir se-vinç na'rasıyla çınliyordu. İşte böylece beş yüz senelik Ocak dört beş saat içinde yıkılıp söndürüldü. Bunun üzerine temirliğe bağlandı. Hüseyin ve İzzet Paşa'lar Eski odalar denilen kışlaya giderek kaçanlardan gerek burada ve gerek başka yerlerde ele geçenleri Atmeyda-nı'na göndermeye başladılar. Devlet ricali ile beraber camii avlıya nâzir sol tarafında duran Sadrâzam tutulanları hafif bir istintaktan sonra mahfil-i hümayun altında meclisin toplandığı odada boğdurarak leşini çınar önüne attırı-yordu. Ertesi ve daha ertesi günler böylece yakalananlar öldürülüyor, bu suretle memleket zorbaların vücutundan temizleniyordu. Tella-lar sokaklarda «Yeniçerilik namı kalktı. Asa-kir-i Mansure-i Muhammediyye yazılıyor. Ehl-i ırz olanlar dükkânlarını açsınlar. Şevketlû Pa-dişahımıza dua etsinler» diye bağırırlarken

Sadrâzam ile Şeyhülislam, devlet ricali, ulema Sancâğı şerifi Sultanahmet camiinden alarak tekbir ve tehlile saraya getirdiler. Sultan Mahmut sancâğı kargıladı. Sadrâzam'ın elinden alarak Babüssaade sakfı altında taht kurulan yere dikti. Etrafında nöbet beklemek üzere Zülüflü teberdarlar kondu. Yere renk renk halılar döşendiği gibi yerine konuluncaya kadar öd ağacı ve anber yakıldı Kur'an okunarak cemaatle namazlar kılındı. Sancâğı şerifi yerine koyduran Sultan Mahmut teşekküllerini bildirdikten sonra vükela yapılacak işleri görüşmek üzere sarayda kalmışlar, diğerleri dağılıp gitmişlerdi.

Âsilerden ele geçenler idam edildikleri gibi kırk iki gün içinde fenalıkla tanılanlardan yirmi bir kişi sürüldü. Yeniçeriliğe ait ne kadar âdet varsa kaldırıldıktan başka Bektaşî tarikâtı da bu miyanda yasak edilerek tekkeleri kapatıldı.

VAK'ANÜVİS (وَقْعَةُ نَوَاسٍ) [Ida.] Tarihi hâdiselerin kayd ve zaptı için tayin olunan resmî memurun unvanıdır. Tarihin lüzum ve faydası anlaşıp da kendilerinden sonra gelecek nesillere zamanlarından bir iz, bir eser bırakmak arzusu duyulduğu andan itibaren vak'alar resmî memurlara tutturulmuş ve bu vakayî'nâmeler birer vesika olarak eskiler tarafından yenilere bırakılmıştır. Bu zarureti hissetmiş her devlet gibi Osmanlılar da memleket hâdiselerini bir yere kayd ile tarihini vücade getirmenin faydası takdir olunarak (Vak'anüvis) lik memuriyeti ihdas edilmiş ve bu vazifeyi ifa eyleyenlere (Vak'anüvis) denilmiştir.

Galatât sahibi Vahid Efendi (Eddürer-ül-müntehabat-ül-mensure, sayfa 508) «Vak'anüvis» tâbirinin uydurma olduğunu yazıyor ve bunun için şu izahatı veriyor: «Devlet-i aliyye hizmetlerinden vukua gelen havadisatı (havadisleri, hâdiseleri) tahrir ve tedvine memur olanlara itlakı şayi'dir. Zemahgerî «Üss-ül-belâğa» da Arabın istimal tarzına nazaran Arabîde vakayî'nüvisten galat olup Farisîsi Şehnamenüvis olur. Vak'anüvis'in biri Arapça diğeri Farsça iki kelimeden meydana gelmiş bir terkiib olmakla muhterî'at-ı ebna-yı Rumdan olmasi hafiy (Türklerin uydurmalarından olduğunu) değildir. Hattâ bin tarihlerinde Farisî ismin ilk cüz'üne Türkçe nisbet edatının ilhakıyla Şehnâmecî olmuştur.»

Vak'anüvislik hierî on ikinci (milâdî on sekizinci) asırdan itibaren başlamıştır. Gerçi ondan evvel de «Şehnâmehan» unvanıyla memurlar vardı. Ancak bunların vazifesi Padişahların evsafını, şan ve zafer günlerini kayd ve zaptetmekten, eserlerini «Şehnâme» tarzında

manzum olarak meydana getirmekten ibaret olduğu için onları tam mânâsıyla vak'anüvis saymaya imkân yoktur.

On sekizinci asırdan itibaren Divan-ı hümayun dairesinde vak'anüvislik ismiyle bir memuriyet olduğunu yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 64 ve mütaakib) şu tafsilatı veriyor:

«Bu, devletce zapt ve tahriri kendisine verilen vesikaları kaydederdi. Bütün vesakın vak'anüvis verilmesi icabetmezdi. Bundan dolayı vak'anüvis tarihleri dördüncü, beşinci derecedeki malûmatı havi olup bunların içinde tevcihata taalluk eden şeyler mühim bir yekûn teşkil ederdi. Tевcihat yani memuriyete tayin evrakı tahvil ve rûs kalemelerinden ve neğriyaya müteallik olanlar da tegrifat kalemlerinden vak'anüvislere verilmek usulündendi. Fakat bir müddet terkedilen bu usul 1210 hierî 1795 M. de tekrar meydana konmuş ve badema mektubî, beylikci ve âmedî efendiler tarafından zaptedilecek hususatin derhal vak'anüvis verilmesi ve tevcihat ile tegrifatın da eskisi gibi yazdırılması emrolunmuştu.

«Bundan anlaşıldığına göre Osmanlı vak'anüvisleri bütün vesakı görmeyip gizli olanları ağızdan ve tayin ve tegrifat merasimi gibi pek ehemmiyetsiz şeyleri de tahvil, rûs ve tegrifat kalemlerinden aldıklarından dolayı bu tarihlerde ehemmiyetli şeylere tesadüf edilmemektedir. Halil Nuri Bey, Vâsîf'ın basılmış kısmı ve Cevdet Paşa ile Lütfî tarihî vesikalardan istifade veya nakil itibarıyla diğer vak'anüvislerden daha zengin malzemeye mâliktirler.»

Değerli müdekkik İsmail Hakkı Uzunçarşılı Şehnâmecilikten ve onların vücade getirdikleri eserlerden bahsettikten sonra sözü tekrar Vak'anüvis intikal ettiriyor ve şunları yazıyor:

«Resmî olarak ilk Vak'anüvis Halebli Mustafa Naima Efendi olup meşhur tarihini Sadrâzam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın emriyle yazmış ve tarihine «Ravzat-ül-Hüseyin fi hülasat-ı ahbar-il-hafikin» adını vermiştir. Naima, tarihe 1000 hicret senesinden başlamış ve kendisinden evvel yazılmış olan hususî tarihlerden istifade etmiş ve bazı hâdiselere şahid olanların mütalâalarını da eserine kaydedilerek bize çok mükemmel tasvir edilmiş bir tarih yadigarı bırakmıştır. Yavuz zamanına kadar yazılmış olan Tac-üt-Tevarih muhtelif hususî tarihlerden (Âlıkpaşa zade, Neğri, Hoşt behişt) istifade edilerek vücade gelmiş ise de resmî bir tarih

değildir. Gerek Tac-üt-Tevarih'ten evvelki (yukardaki Âlıkpaşa zade ve diğerleriyle Oruç Bey, Bihiştî ve saire gibi) ve gerek sonraki Âli, Peçevî, Selânikî ve saire gibi tarihlerde vak'anüvisler tarafından yazılmış değildir.

«Naima'dan sonra Rifat Efendi isminde bir zatın vak'anüvis olduğu elde edilen vekayî'ne müsveddelerinden anlaşıyor. Müverrih Raşid bunun müsveddelerinden istifade etmiş ve hattâ bazı yerlerini aynen tarihine geçirdiği halde Rifat Efendi'den bahsetmemiştir. Şu halde Naima'dan sonra Rifat Efendi vak'anüvis olup onun bıraktığı yerden yazmışsa da eseri müsvedde halinde kalıyor. Rifat Efendi 1115 H. 1703 M. de bunları yeni vak'anüvis Raşid'e devrelemiştir. Raşid, Küçük Çelebi zade Âsım, Sami, Şakir, Re'fet, Hıfzı, Suphi, İzzî, Şefik, Rahmi, Hakim, Mehmed Said, Musa zade Ubeydullah, Behçetî, Süleyman Molla, Enverî, Edib, Halil Nuri, Vâsîf, Pertev, Âmir, Mütercim Âsım, Şani zade Ataulah, Esat, Mehmed Recai Efendi'lerle Cevdet Paşa, Lütfî Efendi ve ismen Muallim Naci Efendi ve en son olarak Abdurrahman Şeref Bey sırasıyla vak'anüvis olmuşlardır. Cevdet Paşa, Vâsîf tarihinin matbu kısmında bıraktığı 1182 H. 1768 M. senesinden başlayarak gerek Vâsîf'ın basılmamış cildten ve gerek 1182 H. 1798 M. ile 1241 H. 1826 M. seneleri arasındaki vak'anüvislerin eserlerinden ve biraz da arşiv vesikalarından istifade etlemiştir.

«Lütfî Efendi'nin çekilmesinden sonra vak'anüvisliğe uzun zaman kimse tayin edilmemişti. Abdurrahman Şeref Bey Meşrutiyetin ilânı ve Tarih-i Osmanî Encümeni'nin teşekkülünden sonra vak'anüvis olmuş ve Lütfî Efendi'nin bıraktığı yerden başlaması emrolunmuştu; fakat Abdurrahman Şeref Bey bunu yapmamış ve kendi zamanının bazı vak'alarını kaleme almış ve bir de Lütfî Tarihi'nin basılmış ciltlerinden sekizinci cildini bastırabilmiştir.»

Vak'anüvisliğe iyi yazı yazarlarla beraber tecrübeli ve sır saklayan adamlar getirilirdi. Fakat kendilerine ehemmiyetli hâdiselere ait vesikalar verilmeyişinden, daha doğrusu birçok şeyler kendilerinden saklandığından vak'anüvisler hatıralar yazan bir kısım merak sahipleri gibi ne bulurlar ve ne igitirlerse tarih diye onları toplamaya başlamışlardır. Üçüncü Selim zamanında diğer işlere atfolunan ehemmiyeti gören vak'anüvis Halil Nuri Bey vakayii zaptı isminin tanzimini bir tahrir ile istediğinden ondan sonra «yazılmıya değen şeyleri Mektupcu, Beylikci ve Âmedî efendilerin Reisülküttaptan izin alarak haber vermeleri ve vak'anüvisin

de onlardan sorarak hâdiseleri sıhhatı üzere zapt ve tahrir başlamak ve tahvil ve rûs ve tegrifat kalemlerinden dahi tevcihat ve tegrifata dair maddelerin vak'anüvis tarafına ilm ü haberleri verilmek üzere emr olunmuştur.

Bununla beraber vak'anüvisler içinde Naima, Cevdet Paşa istisna olunursa bu işi hakkıyla kavramış bir adam çıkmamış, bu sebeple Osmanlı Devletinin ilk zamanlarındaki vak'alar gibi son zamanlardaki hâdiseler iyi bir surette zaptedilememiştir.

İsimleri sayılan bu vak'anüvislerin zaptettikleri hâdiselere ait olarak aşağıda yazılı tarihler meydana getirilmiştir:

1000-1071 (1591-1659) Naima, 1071-1141 (1660-1727) Raşid, 1143-1156 (1730-1743) Suphi, 1157-1165 (1744-1751) İzzî, 1166-1187 (1752-1773) Vâsîf, 1188-1226 (1774-1811) Cevdet, 1202-1222 (1787-1807) Âsım, 1223-1233 (1808-1817) Şani zade, 1241-1293 (1825-1876) Lütfî.

1142 (1828) vak'alı zaptedilmediği gibi Lütfî Tarihi'nin 1265 (1848) senesine kadar sekiz cildi basılmış, 1293 (1876) senesine kadar olan yedi cildi henüz basılmamıştır. Müellifin el yazısıyla yazılı bulunan son ciltleri hususî kütüphanemde mevcuttur.

Osmanlı hükûmeti ile beraber vak'anüvislik de tarihe karışmıştır. (Bak : Şehnâme).

VAK'ANÜVİS TARİHİ (وَقْعَةُ نَوَاسٍ تَارِيحِي) [Ida.] Tarihi hâdiselerin kayd ve zaptı için «Vak'anüvis» unvanıyla tayin olunan hususî memur tarafından yazılan tarihler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda ilkin «Şehnâmenüvis» adıyla tayin olunan bu memurlar sonradan «Vak'anüvis» unvanını almıştır. İlk Vak'anüvis tarihi «Naima», son Vak'anüvis tarihi de «Lütfî» tarihidir. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ise de onun yazdığı tarih basılmadığı gibi hangi tarihten hangi tarihe kadar olduğu da malûm değildir. Hierî 1000 (1071) tarihinden başlayıp hierî 1293 (1826) tarihine kadar olan zamanı ihtiva eden Vak'anüvis tarihleri sırasıyla şunlardır: Naima, Raşid, Suphi, İzzî, Vâsîf, Cevdet, Âsım, Şani zade, Lütfî. (Bak : Vak'anüvis).

VAKAYİ'NAME (وَقَايِيْ نَامَة) [Edo.] Günlük vak'a ve hâdiselerin kayıtlı bulundukları eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ruzname» de denir. Padişahların günlük hayatları hakkında tutulmuş bu türlü eserler bulunduğu gibi Devlet adamları tarafından tutulmuş bulunanlar da vardır.

VAKF-I EBNAİYYE (وقف ابنائیه) [Vak.] Meşrut-un-lehi erkek çocuklarla erkek çocukların erkek çocukları olan vakıf hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Meşrutları erkek ve kız çocuklara gâmil olan vakfa «Vakf-ı evlâdiyye» denir.

VAKF-I EVLÂDİYYE (وقف اولادیه) [Vak.] Meşrut-un-lehi erkek ve kız ayrılmasızın evlât olan vakıf hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Meşrut-un-lehi yalnız erkek çocuklarla erkek çocukların erkek çocukları olan vakflara «Vakf-ı ebnaîyye» denir.

VAKF-I FÂSİD (وقف فاسد) [Vak.] Aslen sahib olup bazı harici vasıfları itibarıyla meşrû olmayan vakf yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

VAKF-I FUZULİ (وقف فضولی) [Vak.] Malik olmadığı bir şeyin sahibinin iznini almasızın bir cihete vakfedilmesi yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Bu türlü vakıf sahibinin icazetine mevkuf olduğu ve sahibi icazet vermediği takdirde nâfiz olmadığı için fuzulî denilmiştir.

VAKF-I GAYR-I LÂZİM (وقف غیر لازم) [Vak.] Feshi kaabil olan vakıf hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Feshi kaabil olmayan vakfa «Vakf-ı lâzım» denir.

VAKF-I GAYR-I SAHİH (وقف غیر صحیح) [Vak.] Aslen sahih olup vâfen sahih olmayan vakıf hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Fâsîd tâbirinin müradifidir.

VAKF-I İRSADİ (وقف ارسادی) [Vak.] Beytülmale ait olan bir mülkün rakabesi yine beytülmale ait olmak üzere menfaatinin veliyyül emr veya anın müasadesiyle başka biri tarafından bir kimseye veya bir cihete tahsis edilmesi yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Buna «Tahsisat kabilinden vakıf» da denir.

VAKF-I LÂZİM (وقف لازم) [Vak.] Feshi kaabil olmayan vakıf hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Feshi kaabil olan vakfa «Vakf-ı gayr-ı lâzım» denir.

VAKF-I MEVKUT (وقف موقوف) [Vak.] Bir vakit ile takyid edilen ve bu itibarla sahih olmayan vakıf hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Buna sebep vakıflarda ebedilik şartının bulunmamasıdır.

VAKF-I MUALLÂK (وقف معلق) [Vak.] Bir şarta tâlik suretiyle yapılan vakıf hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Sahih olmayan vakıflar cümlesindendir.

VAKF-I MUVAKKAT (وقف مؤقت) [Vak.] Bir vakıf tâyini suretiyle yapılan vakıf hakkında kullanılır bir tâbîrdir.

VAKF-I MUZAF (وقف مضاعف) [Vak.] Mûs-takbel bir zamana izafe suretiyle yapılan vakıf hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Sahih olmayan vakıflar cümlesindendir.

VAKF-I MÜNECCEZ (وقف منجز) [Vak.] Şarta muallâk, istikbale muzaf, bir vakit ile mukayyet olmaksızın hemen yapılan vakıf yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

VAKF-I MÜSTESNA (وقف مستثناة) [Vak.] Evkaf idaresinin müdahale ve mürakabesi olmaksızın doğrudan doğruya mütevellileri tarafından idare olunan vakıflar hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Bunun yerine «Müstesna vakıf» da denir.

VAKF-I MÜŞA' (وقف مشاع) [Vak.] Başkası ile müştereken sahib olduğu bir yerdeki şeyi hissenin vakfedilmesi yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

VAKF-I MÜSTEREK (وقف مشترك) [Vak.] İki veya daha ziyade kimsenin ortaklık suretiyle mâlik oldukları bir malı vakfetmeleri yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

VAKF-I SAHİH (وقف صحیح) [Vak.] Zâten ve vâfen meşrû olan vakıf hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Aslen sahih olup vâfen sahih olmayan vakfa «Vakf-ı gayr-ı sahih» denir.

VAKFİYYE (وقفیه) [Vak.] Vakfa dair «vâkıf» ın takrir ve hâkimin (Kadının) tesecilini havi tanzim olunan «Hüccet» hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Vakfiyyeler eski zamanın noter defteri mahiyetinde olan Kadılık yani Şer'i mahkeme sicilline geçmekle kat'ileşirdi. Kurulan müesseselerin nasıl idare edileceği, ne türlü masraflar yapılacağı, müessesede kaç adamın ne suretle çalışacağı, bunlara ne kadar aylık verileceği, bu aylıkların nerelerden alınacak gelirlerle temin olunacağı ve nihayet bu müesseseden kimlerin ne şekilde istifade edeceği bir takım kayıtlar ve şartlar ileri sürülerek uzun uzadıya vakfiyyelerde yazılırdı. Suiistimale, çalınmağa meydan verilmemek için de vakfı idare edeceklerin yiyecekleri, giyecekleri ve oturacakları şeyler ve yerler temin olunurdu.

«Vâkıf» ın koyduğu şartlara en zâlim, en müstebit hükümdarlar bile dokunamazlar, vakfiyyenin bir harfini değiştiremezlerdi. Çünkü vâkıfın şartı şâri'in nassı gibi olduğuna dair kuvvetli bir müeyyide (hüküm) vardı. «Şart-ül-vâkıf kenassig-şâri'» bunu ifade ediyor, onun için ona dokunmak büyük bir vebal teşkil ediyordu.

Vakfiyyelerin teyid edici kuvvetleri ve cezai hükümleri maddi değil mânevîdi. Vakfiyyelerin sonuna bir takım âyetler ve hadisler yazılır, fazla olarak beddua da edildirdi. Vakfiyyeyi bozmak, konulan şartlara riayet etmemek isteyenler bu sözlerin mânevî tesiriyle korkutulurdu. Bu tehditlerden korkularak vakıf müesseselerinin bozulmamasına, gekillerinin değişmemesine ne kadar hizmet ettiğine bugüne kadar duran eserler şahittir.

VAKIF (واقف) [Vak.] Sahibi bulunduğu bir mülkü ammenin menfaatinı ebedî olarak tahsis eden ve diğer bir tâbirle vakfeden yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Vakfedilen mala «mekuf», tahsis edilen cihete «mekuf-un-aleyh», «meşrut-jün-leh» denir.

VAKIF (واقف) [Fık.] Bir mülkü ammenin menfaatine ebedî olarak tahsis etmek yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Değerli âlim Ömer Nasuhî Bilmen (Hukuk-ı islâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu) nda (dördüncü cilt, sayfa 155) «Bir mülkün menfaatinı başka tahsis edip aynını Allah-ü-Taalâ'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden menetmek» suretinde tarif ettikten ve «bu tarif, İmam-ı Meyne göredir, İmam-ı Âzam'a göre vakıf; bir mülkün aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tasadduk edilmesidir» dedikten sonra şu tafsilâtı da veriyor:

«Vakfeden zâta (vâkıf), vakfedilen şeye (mekuf), (mahal-i vakıf), bir aynın menfaati kendisine tahsis edilen şahsa veya mahallede (mekuf-ün aleyh), (meşrut-ün leh), (masarif-i vakıf) denilir. Bunlara (mürtezika), (ehl-i vezaif) da denir.

«Vakıf tâbiri, mevkuf manasında da müstamelidir. Cem'i evkafıdır, vukuftur. Vakfa ihtibas, tahbis, tesbil de denilmektedir.»

Eski Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü Efendi'nin taş basması ile basılan Mülkiyye mektebi ders takrirlerindeki (Ahkâm-ı Evkaf), 1315-1317 sahife) tarifi şöyledir:

«Ayn-ı memlûkû alâ vech-it te'bid (ebedî olarak) temlikten haps ve men' ve menafiini (gelirini) tasadduk etmektir.»

Eski Adliye Nazırı tanınmış Âlim Ali Haydar Efendi de «Tertib-üs-sunuf fi ahkâm-il-Vukuf» adlı büyük ve kıymetli eserinde (sayfa: 7) vakfı şöyle tarif etmiştir: «Menfaati ibade raci olmak (geliri Allah'ın kullarına ait) olmak üzere ayn-ı memlûkû Cenab-ı Hak'ın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten alâ vech-i te'bid kavlen haps ve menafiini tasadduk yahut dilediğine sarfetmektir.»

«Hukuk Lügati» nde (Vakıf Maddesi) vakfın Hanefi fıkhında iki türlü tarifi olduğu beyan edilerek târifler şöyle kaydediliyor: «Bu tasarrufta iare mahiyetini bulan İmam-ı Âzam'a göre «Vakıf, ayn-ı memlûkû vâkıfın mülkünde hapis ve menfaatlarını fukaraya veya vucuh-i birre tasadduktur.» Vakfı itaka benzeten İmam-ı Ebu Yusuf'a ve sadaka gibi telâkki eden İmam-ı Muhammed'e göre ise vakıf: ayn-ı memlûkû menfaatları insanlara ait olmak ve Cenab-ı Hak'ın milki hükmünde bulunmak üzere temlik ve temellükten te'biden men' ve menfaatlarını insanlara tasadduktur. «Bu son tarif hükmi şahsiyyeti remzetmektedir. Vakıf; ayn-ı mevkuf mânasına da gelir.»

İykaf da vakfın müradifidir. Tesmiye bil-mastar olarak mevkuf mala da (vakıf) itlak olunmuştur. Cem'inde (evkaf) denildiği gibi (vukuf) da denilmiştir. Vakıf kelimesi Türkçede hem mastar, hem isim olarak kullanılmıştır. Meselâ mastar olarak «vakf-ı hayat», «vakf-ı vücut» denildiği gibi isim olarak da «camî-i köhne-i bi vakfa cemaat gelmez» mısraında olduğu veçhile kullanılır.

(Vakıf); til dişi bilezik mânasına da geldiğinden elgâz-ı fıkhiyye (fıkıh bilmececi) cümlesinden olarak «vakfın insana satılması caiz olur mu?» demek olan (هل يجوز للانسان بيع الوقف) sualine «evet vevlevki bedeli yüz bin olsa da» mânasına gelen (نعم ولو بلغ ثمنه مائة الف) cevap olarak denilmiştir.

Ayakta durmak, durdurmak mânasını ifade eder. Lâzım mânasına göre (vukuf) ile müteradiftir.

(Habs) ve (ihbas) dahi mânaca (vakıf) ve (iykaf) gibidir.

(Vakf) a «sadaka» dahi denilir. Aslında «sadaka» livechillâh (Allah rızası için) fukaraya verilen şey demektir. Mekuf malın geliri de fi sebillillah (Allah uğruna) tasadduk edildiğinden bu suretle denilmenin sebebi meydandadır. Nitekim «Malımı vakfettim» demekle «malımı sadaka-i müebbede (ebedî sadaka) ile sadaka ettim» demek arasında fark yoktur.

Fıkıh istilâhı olarak (vakıf) menfaati ibadullaha ait olmak üzere bir aynı Cenab-ı Hak'ın milki hükmünde olarak temlik ve temellükten ilelebet hapsedektir.

Tarihî rivayetler ve mevcut eserler gösteriyor ki dünyada «vakıf» en evvel dîni olarak başlamış ve zamanla insanî, medenî, içtimâî olmak üzere tenevvü etmiştir. İnsanların yarattıklarının ilk devirlerinde her şeyden evvel Allah'a karşı ubudiyyet vazifelerini yalnız başlarına olduğu gibi bir arada dahi yapı-

bilmek için umumî bir ibadet yeri istemeleri tabiidir. İnsanlar doğru yolda yürüdükçe ibadet tarzı böyle olduğu gibi Allah yolundan ayrılp ta bir takım putlara ve ecrama ibadet eylediklerinde dahi hal böyle idi. Hak ve bâtil bir dine mütamesik olanların itikatları icabınca vücede getirecekleri ma'betler (ibadethâneler) elbette dinî yakıflardan sayılır. Zira ma'betler umumî ve kutsî yerlerden olup bunlara bütün halkın iştirak hakları vardır. Fertlerin tasarruf hakları altına giremezler. Ancak bu ibadet yerleri ilk devirlerde muntazam ve muhteşem birer bina halinde degillerdi. Gayet basit, çok sade ve alelade şeylerdi. Çoğu bir dağ oyundan, bir mağaradan, hattâ bir ağaçtan ibaretti. Nitekim nice mağaraların birer taabbüd yeri olduğunu tarihler kaydederler. Âdem oğullarında medenileşmek meylî, süs arzusu, bedayî mahabbeti ilerledikçe mabetlere de birer intizam ve ihtişam şekli verilerek tedricen nice âbideler meydana getirilmiştir.

İnsanlar çoğaldıkça ve teavün fikri meydana aldıkça evvelâ mezarlıklar, yollar, kuyular, havuzlar, sarnıçlar sonra köprüler, çeşmeler ve nice zaman sonra da dinî ve uhrevî menfaatlar takdir olunmağa ve insanî hisler hayra sebep olmaya başlayarak kervansaraylar, imaretler fukahaneler gibi hayır işleri vücede getirilmiştir. Çünkü insanlar ilkin en ziyade neye muhtaç iseler en evvel onu vücede getirmeleri tabiidir. İhtiyaç icadın anasıdır. Fakat bunlar bittabi pek iptidai bir halde başlayıp yavaş yavaş terakki etmiştir.

Okuyup yazmanın lüzum ve ehemmiyeti anlaşıncı mektepler, medreseler, kütüphaneler, hayır ve ilimin karışık örneği olmak üzere hastahaneler gibi vakıf eserleri teessüs etmeye başlamış, sonradan ilim ve marifet ve medeniyet fikri evkaf namına nice nice hayrat vücede getirmişti.

Vakfın başlangıcı hakkında tam ve kat'î bir tarih gösterme imkân yoktur. İslâm nokta-i nazarına göre ilk vakıf İbrahim Aleyh-is-selâm tarafından (Kâ'be-i Muazzama) nın vakfedilmesiyle başlar.

Eski kavimlerde vakıflar mevcuttu. İskenderiye kütüphanesi, Kudüs havuzları, Zemzem kuyusu, yollar, köprüler, ma'betler birer vakıftır. Bütün bunlar menafinden bütün halkın istifade etmesi için vücede getirilmişti.

Eski kavimler ve bilhassa Mısırlılar yaptıkları hayratın devamına ve taarruz ve tecavüzden korunmasına pek ziyade dikkat ederlerdi. Vakıfnâmelerini taşlar üzerine hâkkedererek bunlara zarar yapmak yahut gelirlerini

çalmak gibi bir suretle taarruz edenlere lânet okurlardı. Bu maksadın temini için hayrat hademesini vergi, askerlik ve sair tekliflerden affederlerdi.

İslâmiyyette ilk vakıf Cenab ı Peygamber zamanında (Medine) de bağlamıştır. Hazret-i Peygamber hicretin otuz ikinci ayında (Medine) de kendisine ait yedi hurma bahçesini vakfedip hasûlatını «havadis-i dehre» yani İslâmın müdafaasını icabettirecek hâdiselere, mübrem ihtiyaçlara tahsis etmiştir. Fedek hurmalığını da ibn-is-sebile yani yiyecek ve içeceği tükenmiş yolculara ve Hayber hurmalığını üçe taksim edip iki kısmını müslümanlara ve bir kısmını ehl ü iyaline (çoluk çocuğuna) ve bu kısımdan bir şey artarsa fakir muhacirlere tahsis eylemiştir.

Hicretin yedinci senesinde Hazret-i Ömer Medine'de (Semeg) namındaki yerini dünya ve ahirette yarar bir işte kullanmak istemiş ve Resulüllah sualine «İstersen aslını habs yani vakfedip hasûlatını tasadduk eyle» cevabını vermesiyle o suretle hareket eylemiştir. O esnada (لن تنالوا البر حق تنفقوا مما تحبون) âyeti nâzil oldu. «Sevdiğiniz malınızdan infak yani tasadduk etmedikçe âhiret sevabına nâil olamazsınız» mânasına gelen bu âyetin nüzulü üzerine başta (Ebu Talha) olmak üzere ashab en sevdikleri mallarını Allah yolunda sarfetmeye müsaraat gösterdiler. Bu âyet-i kريمة evkafın genişlemesine sebep olmuştur.

Vakfın sahih ve mu'teber olması için on dört şartın tahakkuku lâzım gelir:

- 1 — Vakfedilecek malın akar olması şarttır. Menkul dahi akara tebean veya örf ve âdet câri olan yerlerde olabilir.
- 2 — Mevkuf vakıf sırasında vâkıfın malî olmak şarttır.
- 3 — Mevkufun muayyen ve malûm olması şarttır.
- 4 — Vâkıfın temlik ve teberrua ehil olması şarttır.
- 5 — Vâkıfın rızası şarttır.
- 6 — Vakfın mümeyyiz olması; yani vakıf sırasında mevcut ve mütehakkak olmayan «Edirne'deki oğlum gelire» gibi bir şeye muallak olmaması şarttır.
- 7 — Meşrut-ün-lehin hayrat ve mesubât nevinden olması şarttır.
- 8 — Mevkufun ayn olması şarttır.
- 9 — Vâkıf hıyar-ı şart-ı muhayyer olmak şarttır.
- 10 — Vâkıfın deyin veya sefeh sebebiyle mahcur olmaması şarttır.
- 11 — Vakfın müebbed olması şarttır.

12 — Mevkuf-un-aleyh mahsur ve muayyen eşhasın ibaret ise kabul şarttır.

13 — Vakfın maktu' ve meczum olması şarttır.

14 — Vakfedilecek bina ve ağaçların müstihik-ul-kal' (yıkılmağa, sökölmeğe mahkûm) olmaması şarttır.

Müslümanlıkta vakfın kurbet olması da şarttır. Yani vakıfta «قرب إلى الله» (Allaha yakınlık) gayesi maksud olmak lâzımdır. Halbuki başka dinlerde hayratta beklenen şey ya âhiret zahîresi, ya dünyaca alınması, ya re'fet hissi, yahut ta insaniyyet fikridir. Hayır sahibinin hal ve şanına göre sebep değişir. Vâkıf bir din ile mütedeyyin ve âhirete inanır ise vakıf sebebi «evab ümid»ine, değil ise diğer üç sebepten birine atfolunur.

İslâmiyyette vakfedilen şeylerin çoğalmasıyla bunların iyi bir surette idaresi dinen lüzumlu şeyler sırasına girmiş ve evkafın idaresine «nâzır» denmiştir.

Nâzır, lügat itibarıyla bir şeye basiretle bakıp tetkik ve tedebbür etmek (tedbir almak) ve şer'an bir geyde velâyet tarikiyle meşru' yolla tasarruf ederek anı hüsn ü tesviye eylemek mânasındır. Buna (nezaret) de denir.

Şeriat lisanında (Nezaret) iki kısımdır: Nezaret-i amme, nezaret-i hassa.

Nezaret-i Amme; halkın işlerinin halli, kazasının tenfiz ve hükümlerin icrası vazife ve salâhiyyetleri sahip olanlarda olur.

Nezaret-i hassa; eytam işlerinin tesviyesi, evkaf işlerinin bakılması ki hassaten bir işin görülmesine memur edilen kimselerde olur. Binaenaleyh bir vakfın veyahut müteaddit vakıfların mütevellisine bu itibarla (nâzır) denir.

Sonraları veliyy-ül-emr tarafından bir vakfa ait işlerin idaresi âhitlerine tevliye ve tevcih olunan nâzırlara «mütevelli-i vakf» denmiş, «nâzır» umumî mânada kullanılmıştır. Binaenaleyh «nâzır» unvanı mütevellilerin ahvaline dikkat ve evkafın da umumî idaresine nezaret eden zevata tahsis olunmuştur.

Vakıflardan ilk defa kendi vakfına hassaten nezaret eden zat Hazret-i Ömer'dir. Hazret-i Muhammed'in vakfettiği (Fedek) bahçesine amme itibarıyla nezaret edenlerin birincisi de Hazret-i Ebu Bekir'dir.

Hicri 88 (706) senesinde (Emeviyye Camii) ni yaptıran Velid Bin Abdülmelik de «Câmi» ye ilk defa karye ve mezari' (köy ve mezrea) tahsis eden zattır. Yine Velid bu caminin işlerine ve vakfettiği karye ve mezari' e nezaret etmek üzere aynı senede ilk defa (vakıf) : (nâzır) yapmıştır.

İslâm hükümetleri teşekkül ettikçe câmiiler, medreseler, diğer hayır müesseseleri arttığı gibi bunların idamesi için tesis olunan vakıflar da çoğaldı. Her vakfın nezareti ulemadan bir zâta tevcih ve bunların ahvali şeri' hâkimleri tarafından teftiş edildi.

648 (1250 M.) de Mısır'da (El-Melik-ül-Mügrayb-üt-Türkmanî) nin himmetiyle teşekkül eden Türk hükümeti zamanında dört mezhebten (Kadikuzat) ve bunların üzerine (Kadı dâr-ül-adl) ve sonraları (Nâzır-ul-abkâm-üş-Şer'iyye) unvanıyla bir umumî nâzır nasbedildiği esnada bütün evkafın nezaret-i ammesi de (Nâzır-ul-abkâm) olanların uhdelerine verildi.

Selçuklar zamanında evkafın teftiş işini (Kazaşker) olan sudur-ı ulema deruhde etti.

730 (1329) da Kırım evkafı nezaretine nasbedilen (Eşşerif Ubeyd-ül-Allah-ül-İberî) «Nâzır-ul-evkaf» unvanını aldı.

Osmanlılardan (Orhan) Bursa'da yaptırdığı cami ve zaviye evkafının nezaretini (Sinan Paşa) ya tevcih etti. (Yıldırım Bayezit) in zamanında her vilâyete birer (Müfettiş-i ahkâm-ı Şer'iyye) tayin olunmakla evkaf ile Nâzırların ahvâline bu müfettişler tarafından nezaret edildi. (Çelebi Sultan Mehmed) zamanında bütün şeri' hâkimlerin ahvaline nezaret etmek üzere (Mevlâna Cemalüddin Mehmed Çelebi), (Hâkim-ül-hükkâm-il-Osmaniyye) unvanıyla tayin ve evkafın umumî nezareti de onun tarafından ifa kılındı.

Evkaf nezaretinin teşekkülünden evvel evkaf, vakfedenleri şartları mucibince, ayrı ayrı boş yerden idare olunuyor ve idarelere nezaret ismi veriliyordu:

1 — Haremeyn nezareti; Haremeyn'e merbut evkafı Ayasofya, Sultanahmet, Nuri-Osmaniye, Yeniceami, Şehzade camii, Üsküdar'da Çinili ve Atikvalide camileri vakıflarının idaresi Dar-üs-saade ağalarının nezareti altında idi. İdare merkezi saray müstemilâtından olan Darphane'nin üst tarafındaki yıkılan yerdin. Haremeyn Müfettişi namını alan ulemadan biriyle sergi halifesi, veznedar başı, kâtip gibi memurlar tarafından idare olunurdu.

2 — Vezir nezareti; Sadrazamların nezaretiyle idare olunan evkafı Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman evkafıyla mülhakatından ibaretti. «Ser müfettiş» namıyla ulemadan bir zat işlere bakardı.

3 — Şey-ül-islâm nezareti; Sultan Bayezit vakfiyle mülhakatı idi. İdare merkezi Bayezit imaret dairesi idi.

4 — Tophane ümerası nezareti; Hamidiyye, Lâleli, Selimiyye, Mihrişah valide, ikinci

Sultan Mahmut vakıflarının mülhakatı ve mukefatı idi. Darphane tarafından idare olunurdu.

5 — İstanbul Kadıları nezareti; Megruta olan evkafın hepsine İstanbul Kadıları nezaret ederdi.

Evkaf Nezaretinin teşekkülünde Haremey'den maadasi birleştirilerek bir nâzırın idaresine verildi. Haremeyn nezareti ayrıca bir nezaret halinde Hacı Ethem Efendi'ye tefviz edilmiş ise de sonradan o da Evkaf Nezaretine ilhak olundu.

Hassaten Osmanlı tarihindeki hâdiselere bakılarak vakfın münhasıran âhiret ve sevap düşüncesiyle mi, malını müsadereden kurtarmak endişesiyle mi, yoksa kendisinden sonra gelecek çocuklarına bir geçinecek bırakmak kaygısıyla mı yapılmış olduğu münakaşayı mucip olmuştur.

Belediyeceilik hakkında üniversitede verdiği konferanslarda bu mevzu temas eden Osman Ergin (Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkıfâfı, sayfa 46) çok yerinde olan şu mütalâayı ileri sürüyor: «Vakfın yalnız malını müsadere korkusuyla yapıldığını iddia etmek en aşağı 1300 seneden beri dünyadan adalet ve hakkaniyyetin kalkmış olduğunu söylemekle birdir. Vakfın yalnız kendi çocuklarına bir geçinecek bırakmak kaygısıyla yapıldığını ileri sürmek de bu kadar millî ve beledî eser bırakan eski Türkleri küçültmek ve onlara iftira etmektir.

Çoban Mustafa Paşa'nın (Gebze) de yaptığı câmiyle hayır müesseselerini yaşatmak ve idare etmek için çalışan, rızıklanan 155 kişi arasında vakfın sülâlesinden ancak bir tek adam, bir mütevellî görülmektedir ve ona verilen gündeliğin de müderristen sonra geldiğini vakfiyede bize göstermektedir. Tâcdarların vakfiyelerinde ise bu, yani sülâleden mütevellî de yoktur. Şu halde kala kala üçüncü şık kalır ki o da hayır ve sevap düşüncesidir. Milyonlarca insanın, binlerce sene istifade edeceği bir veya birkaç müessese yaptığınan ötürü sağ iken bir haz duymayı ve ölünce de kendi kanaatine göre bir sevap veya mükâfat beklemeyi o türlü adamlardan nez'etmiye hakkımız var mıdır? (Ziya Gökalp) ın dördüncü bir sebep olarak (babının bıraktığı malları çocuklarının satmaması için vakfedildiğini) ileri sürmesi de doğru değildir. İndi mütalâadır.»

Değerli müdekkikin bu mütalâası söz söylemeye mahal kalmıyacak kadar doğrudur.

Çünkü vakf eyleyemezdin cihet-i aşka tenin
Mütevellî kızı sevmek ne vazifendi senin
Lâ

VAKİF RÜÜSU (وقت رؤس) [Vak.] Vakıf olan bir yerin idaresi için mütevellî ve sair

alâkalarına verilen rûs hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Rûs; küçük memuriyyet, vazife veya mültezimlere o işin tevcihini gösteren tayin ve tavzif vesikası idi ki küçük berat demektir.

VAKİT (وقت) [Sof.] Zamandan bir müddet, Türkçe çağ demek olan vaktin sofiyye istilâhı olarak izahı şöyledir: «Abdın üzerine vârid olan ilâhî varidat ve Rabbânî tecelliyyatın zamanıdır ki varidat ol vakıta abdı tasarruf eyler ve hükmünü abdın üzerine imza eyler. Eger havf ve hüzn iktiza eder ise abd hâif ve mahzun olur. Eger, surur ve ferah iktiza eder ise mesrur olur. Vakıt, abd için filhal hazır olan şeydir. Eger o hal Hakkın tasarrufu ise abde rıza ve teslim lâzımdır. Ta ki vaktin hükmüne göre ola, ve abdın kalbine anın gayrisi hutur etmeye. Eger o hal abdın kesbine müteallik ise o hal içinde abd için ehem olan şeyi abd iltizam eyliye ki anın için mazi ve müstakbelde taallûku olmayıp ancak filhal iltizamı lâzım ola. Çünkü olabilir ki sonra o ehem olan şeye vâsil olamaz, vakti fevt olmuş olur. Bunun için «essofi İbn-il vakt» denilmiştir.

Sofi İbn-i vakt denilince içinde bulunduğu zamanın icaplarını iyi muhafaza ile nefisçe evlâ ve enfa' (iyi ve faideli) gördüğü şeylere vaktini hasr ile hin-i hacette (lâzım olduğu vakıt) metalip ve mes'ul olacağı emr ile kıyam ve hareket manası kastolunur, ve filân zat hükm-i vakte tâbidir deyip bilâ ihtiyar kenduye perde-i gayptan her ne ki lâyh ve zahir olursa ana tâbidir demek olur.»

VAKİYYE (وقية) [Öl.] Halk arasında (okka) suretinde kullanılmış olan ağırlık tartısının Arapça adıdır. Bu tâbir yine Arapça'da «Okıyye», suretlerinde de kullanılır. Dört yüz dirhemdir. Kanunnamelerle vakfiyelerde «vakiyye», bazı vesikalarda «kıyye» suretinde geçer.

VAKİYYE-İ AŞÂRİ (وقية اشرار) [Öl.] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. Bir vakıyye-i aşari 312 dirhemdi.

VAKT-İ HACET (وقت حاجت) [Hal.] Lüzumlu vakit, ihtiyaç zamanı yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

Gelince vakt-i hacet geçmedim hatırlarından hiç
Anıñın ben de şimdi hatırı-ı ahbabtan geçtim.
Yenişehirli Avar

VAKT-İ HAZAR (وقت حذر) [Ask.] Sulh ve asayiş zamanı yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Harb zamanına «Vakt-i sefer» denir.

VAKT-İ MERHUN (وقت مرهون) [Hal.] Beklenen çağ ve zaman, bir işin husule geleceği zaman yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

Beni bikes biliyor, helki de binam u nişan
Vakt-i merhunu gelince olurum sahib-i şan
Abdülhak Hâmit

VAKT-İ MUHTAR (وقت مختار) [Hal.] Dügün, zivafet, muharebede hücumu geçme gibi hallerde münasip zaman tayini yerinde kullanılır bir tâbîrdir. «Eğret saat» denilen bu vakit müneccimlere tayin ettirilir ve onlar tarafından gösterilen gün ve saatte yapılırdı.

VAKT-İ SAADET (وقت سعادت) [Hal.] Hazreti Muhammed (S-V)'in bi'setleri (Peygamberlikleri) ânından ölümüne kadar geçen zaman yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

Sensin ol fahr-i cihan-i medentuyet ki heman
Ahdini Vakt-i saadet bilir ebna-yı zaman
Şinasi

VAKT-İ SEFER (وقت سفر) [Ask.] Cenk ve savaş zamanı yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Sulh ve asayiş zamanına «Vakt-i hazar» denilir.

VAKVAK (واقواق) [Hal.] Sultanahmet'teki cınar ağacı hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Vesikalarda vakvak ağacı demek olan şecer-i vakvak suretinde geçer. Farsça korkak adam demek olan vakvak Hindistan'da bir ağac. Çinde bir gehir adıdır. Cınar ağacının bu adı olması Hierî 1066 (1655 M.) isyanında Avcı Sultan Mehmet'e zorla öldürttükları saray ağalarının cınar ağacına başsağı asılmasından ileri gelmiştir. Devrin şairlerinden biri hâdiseyi aşağıdaki manzume ile gelecek nesle tanıtmış idi:

Güş-i Mirrih'e erüp tantana-i cah-ü celâl
Lerzenâk etti bu gavgagede-i âfâkı;
Oldu mahmûr, nice mest-i müdam-i devlet
Cam-ı ikbale ne tarh etti bilinmez sâki
Bağban-ı feleğ-i kinğüzârı seuret
Dikti Atmeydanına şecer-i vakvaki

VÂLİDE ALAYI (والدہ آلائی) [Sar.] Osmanlı tahtına çıkan Padişahın hayatta bulunan annesinin «Eski saray» dan «Topkapı Sarayı» na nakli münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Padişahların annelerine «Valide sultan» denilmesi, rivayete göre, Üçüncü Murat tarafından annesine bu unvanın verilmiş olmasından ileri geldiği gibi «Eski Saray» da bulunan annesini merasimle «Topkapı Sarayı» na nakledildiği için bu münasebetle yapılan merasime «Vâlîde alayı» denilmiştir.

Herhangi bir Osmanlı hükümdarı öldüğün zaman zevceleriyle vâlidesi ve kızları olan sultanlar, Topkapı Sarayı'ndan çıkarılarak Eski Saraya ve yeni hükümdarın vâlidesi havatta ise o da Üçüncü Murat zamanından beri kanun hükmüne gelen saraya mahsus teğrifat ve merasimle Eski Saraydan alınarak Yeni Saraya naklolundugunu ve Saray kapısından içeri girince oğlu tarafından karşılandığını yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı, Savfa: 154 ve müteakip) «Valide alayı»nın yapıış şeklini şöyle anlatıyor:

«Yeni padişah, cülûsundan bir kaç gün sonra vâlidesinin Eski Saraydan Yeni Saraya yani Topkapı Sarayı'na naklini emrederdi. Bunun üzerine rikâb-ı hümayun ve sıkâr ağaları, kapıcıbaşılar, sultan kethüdaları, padişah evkafı mütevellîleri, Haremeyn vakfı erkânı, baltacılar ve saire ile dar-üs-sade ağası ve yeni tayin olunan vâlîde kethüdasına bir gün evelden tezkireler gönderilir ve ertesi günü Bavezit'teki Eski Saray'dan alay tertip edilirdi.

«Tahtırovan veya araba ile hareket eden vâlîde sultanın geçeceği yolda iki keçeli Yeniçeriler selâm resmini ifa etmek üzere dururlardı. Üçüncü Selim'in vâlidesinin Eski Saray'dan Yeni Saray'a nakli şu tarzda olmuştur:

«Divan çavuşları mücevveze ile önlerine düşüp hâdehû Haremeyn-i şerifeyn'e müteallik gerek mensup ve gerek tevliyette olanlar da vâne mücevveze ile yürüyüp bundan sonra vâlîde kethüdası Mahmut Bev. pasalı kavuğuyla ve bol yenli kürk ve elinde asâ ile gidip, bundan sonra iki taraflı baltacılar ve daha sonra mücevveze ile dar-üs-sade ağası ve andan sonra altı bevgirli ve perdeleri örtülü araba ile vâlîde sultan ve arkasından iki tarafa para saçarak diğer bir memur geçmişti. Vâlîde arabasının arkasından Yeni Saraya nakledilen cariveler ile sultanlar vardı. Bunların arabaları seksen, yüz kadardı.

«Vâlîde alayı Bâb-ı" hümayundan içeri girip sağ taraftaki Has fırın önüne gelince Sultan Selim vâlidesini istikbal ile üç defa temenna edip sağ tarafından açılan arabanın penceresinden annesinin elini öpmüş ve önüne düşüp harem-i hümayuna getirmişti.

«Valide alayı Bavezid kulluğu yani karakolu önüne geldiği vakit Yeniçeri ağası, eğer ağa seferde ise vekili olan Sekbanbaşı tarafından karşılanırdı. Araba burada biraz tavakkuf eder, ağa yer öperek hürmet ve tazimlerini arzeder ve bu sırada kendisine hil'at giydirilip bir boyama içinde gerek ağaya ve gerek neferlerine ve maiyyetine mahsus olarak

evvelce tertip edilen defter mucebince atıyyeler verilirdi. Her kulluk geçildikçe oradaki kulluk neferlerine atıyyeler verilir bir taraftan da alaydan etrafa çil paralar saçılırdı. Alay Cebehane önüne gelince Cebecibaşı vâlide sultanı selâmlıyarak atıyyesini alırdı.

«İşte bu merasimle Bab-ı hümayundan saraya gelirler. burada alay. hastahane kögesini geçmeyip Bab-ı hümayundan girenler rütbelerine göre iki sıraya dizilirler. burada bostancı baş haseki ile hâşekiler ellerinde hezaran değneklerle dizilip daha ileriye kimseyi geçirmezlerdi.

«Vâlide sultanın arabası tamam Has fırın kapısı önüne gelince Padişah aheste aheste yürüyerek fırın hizasına yaklaşıncâ vâlidesini yerle beraber bazan iki ve bazan üç defa temenna ile selâmlar ve bunun üzerine cavuşlar alkış yaparlardı Vâlide sultan orta kapıdan içeri girdikten sonra alay dağılırdı.

«Vâlide alayından sonra Vâlide sultan saraya gelisinin ertesi günü Sadrâzam'a, eğer voksa sadaret kaymakamına bir hükümnâme ile samur kürk ile hançer göndermek suretiyle saraya geldiğini resmen Paşakapısına bildirirdi. Vâlidenin gönderdiği hükümnâme ve kürk Paşakapısı'ndan istikbal olunur. Sadrâzam kürkü giyerdi. Vâlide sultanın kürkle beraber gönderdiği ferman, padişahlarınki gibi âşikâr okunmayıp sessizce okunur ve kürkü getirene hil'at giydirilip maiyetine atıyyeler verilirdi. Sadrâzam seferde ise kaymakama gönderilenden başka Sadrâzama da ayrıca kürk yollarırdı. Sonraları yani on sekizinci asrın son yarısında Şeyh-ül-İslâm'lara da vâlide tarafından kürk gönderildiği görülüyor.»

Tanzimattan sonra vâlide sultanların Eski Saraya ve yeni Padişah'ın annesinin Yeni Saraya nakli usulü ortadan kalktığı için vâlide alayı da tarihe karışmıştır.

VÂLİDE DAİRESİ (والدة داره) [Sar.] Sarayda vâlide sultanların oturdukları yerlere verilen addır. [Bak: Vâlide Sultan].

VÂLİDE SULTAN (والدة سلطان) [Sar.] Padişahların anneleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yine o mânava gelen «Mehd-i ulya» da denilirdi. İkinci tâbir daha eski olup diğer bazı Şark devletlerinde de kullanılmıştır. Vâlide sultan tâbiri, rivayete göre, ilk defa Üçüncü Murat tarafından vâlidesine verilmiş ve sonra umumileşmiştir.

Saltanat makamını işgal eden Padişahların ölümleri yahut hal'leri halinde kadınları ile anneleri ve kızları «Topkapı Sarayı» ndan «Eski Saray» a gönderilir ve yeni hükümdarın

annesi hayatta ise «Vâlide sultan» unvanı verilerek «vâlide alayı» adı verilen alayla «Eski Saray» dan «Topkapı Sarayı» na nakledilirdi.

VÂLİDE SULTAN KETHÜDASI (والدة سلطان كتهوداسی) [Sar.] Padişah'ın annesinin işlerine bakmak üzere tâyin olunan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sultan ve şehzade kethüdaları gibi vâlide sultan kethüdası da tanınmış devlet adamlarından seçilirdi.

VAPURHANE (واپورخانه) [San.] Fabrika yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlk zamanlarda buhar yerine vapur denildiği için buharla işlenen imalâthane ve fabrikalara bu ad verilmişti. Vesikalarda geçer.

VARAK (ورق) [San.] Yaprak, kâğıt parçası, pusula demektir. Varak'ın Arapça yaprak demek olduğunu, fakat bugün varak denilince kâğıt halinde görev ince yaldız yaprak anlaşıldığını yazan Celât Esat Arseven (Sanat Ansiklopedisi. varak maddesi) şu tafsilatı da veriyor:

«Altından yapılan bu varakların taklitleri de vardır. Kurban bayramlarında koçların boynuzlarına yapıştırılan altından olanlara altın varak ve âdillerine yaldız varak denir. Bu varaklar bir defter halindeki ince kâğıtlar arasına konarak satılır. (Bak Altın varak.)»

Varak-ı mihr-ü vefayı kıtm okur kıtm dinler Lâ

VARAKA (ورقة) [Mal.] Yazılı kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. Varak Arapça tek yaprak, tek kâğıt demektir.

VARAKA-İ SAHIHA (ورقة صحیحة) [Mal.] Hükümetce tayin olunan fiyatlarla satılan kıymetli evrak (kâğıtlar) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üzerlerine işaret konulduğu için «damgalı kâğıt» da deniliyor ve «evrak-ı sahiha» suretinde cemilendiriliyordu. Varaka-i sahiha Osmanlılarda aynı zamanda «Damga resmi» nin esasını teşkil eder. Bu türlü kıymetli kâğıtların ihdasının başlangıcı malî 1261 senesi Eylülünün birinci (Milâdi 1845) günüdür. Evrak-ı sahiha, nisbî ve maktu' olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Nisbiye tâbi olanlar kıymetleri yirmi para ile yüz elli kuruş arasında değişmek üzere sayısı altmış ikiyi bulmuştu. İlk Ceride Muhasebesi'nce idare olunan evrak-ı sahiha sonradan müstakil bir heyete verilmiş, 1278 (1862 M.) senesinde vücade getirilen nizamname mucebince damga işi Darphane idaresi'nden alınarak aynı heyete verilmiştir.

O sırada iki nevi damga da yapıldı. Arzuhallerle takrir ve tezkire kâğıtlarından maada

her nevi evrak-ı sahiha birinci mertebeye tuğrayı hâvi damgalar ve arzuhallerle takrir ve tezkireler de kendilerine mahsus soğuk damgalar ile damgalanır ve bunların cümlesine ikinci mertebeye addolunan ve Nezaret damgası adı verilen ikinci damga daha vurulurdu.

Birinci damgalar evrak-ı sahihanın yüz taraflarına, ikinci mertebedeki damgalar da arka taraflarına basılırdı.

Evrak-ı sahiha çoğaldığı ve damga işleri de arttığı için sırf damga işlerini görmek üzere (Damgahâne) unvanı altında bir daire teşkil olunmuştur.

Nihayet 1290 senesi şevvalinde (1873 M.) Damga nizamnamesi namıyla bir nizamname neşredilmiş ve bu nizamname ile evrak-ı sahiha bir kat daha yoluna konulduğu gibi ilk defa olarak pul da ihdas olunmuştur.

VARAKÇI (ورقچی) [San.] Altın parçalarını döverek gayet ince bir kâğıt haline getiren san'atkar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VARAKPARE (ورقپاره) [Hal.] Kâğıt parçası: ufak tezkire, pusula yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

VARDABAŞO (واردباشو) [Bah.] Demir atıldığı veya anbardan, yahut her hangi bir yerden ağır eya alınacağı ve çıkarılacağı zamanda etrafta ve anbar içinde bulunanların korunmaları için ikaz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [Hal.] Hiçbir işle uğraşmayan, önünü ardını gözetmeksizin salma bir halde dolaşanların halini belirtme yerinde de kullanılır bir tâbirdir.

VARDA BEŞ ÇİFTELİSİ (وارد باش چفته لیس) [Bah.] Yelkenli harp gemileri zamanındaki ince donanma gemilerinden birinin adıdır. «Uçurum» dan büyük, «Karamürsel» den küçüktü.

VARDAFOGA (وارد فوگا) [Top.] Kaval topolarını ateşlemek için yuvarlak tarafları kızdırılarak kullanılan demir çubuklara verilen addır.

VARDAKORDA (وارد کوردا) [Bah.] Armadan gelen servişlerini çarmlara sürünüp aşınmalarını için ana çarmların rillere yakın yerlerine bağlanarak konan oluklu ağaçlara verilen addır.

VARDAKOSTA (وارد کوسته) [Bah.] Eski den sahil müdafaa ve muhafazasında kullanılan gemilere verilen addır. Fransızca Gard de kode'den bozmadır.

§ [Hal.] İri yarı, şişman kadınlara da vardakosta denir.

VARDALUMBAR (وارد لومبار) [Bah.] Yelkenli harp gemilerinin rampa muharebelerinde düşmanın lombarlardan girmesini men' için kullanılan uzun gönderli süngülere verilen addır.

VARDAMANA (وارد مانا) [Bah.] Filikalar dan yan iskelelerine çıkarken tutulmak için iskelelerin korkuluk puntalının başlarındaki deliklerden geçirilip sarkıtılan çimallara verilen addır.

VARDA TOPU (وارد توپ) [Top.] İhbar için atılan kurusıkı top hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VARDAVELE (وارد آوله) [Bah.] Sorenlerin üzerine yelken bağlamak için cundadan cundaya gerilen halatlara ve çekilmiş demir çubuklara verilen addır.

VARDİYAN (واردیان) [Bah.] Eski harp gemilerinde nöbetçi zabıtların emirlerini tebliğ memur düdüklü çavuşlara verilen addır. İtalyanca gardiyan'dan bozmadır. Kadırgalarda vardıyan namıyla iki kişi bulunurdu. Bunlardan biri selestre yani düdük çalar, öteki yelkenlerin idaresine nezaret ederdi.

VARDİYANBAŞI (واردیان باشی) [Bah.] Gemi suvarisi olan azab reisine verilen addır. Vardıyanbaşı reis olur, azablara kumanda ile onları idare ederdi.

VARİDATİ (وارداتی) [Mal.] Defterdarlık dairesinde (Maliye Nezareti) gelir işleriyle meşgul olan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Varidatçı demek olan bu memurlar Baş Defterdarlıkta müteadditti. Vesikalarda Varidatî-i sıkk-ı evvel, Varidatî-i sıkk-ı sani suretinde de geçer.

VARİDAT-İ GAYR-İ MELHUZA (واردات غیر ملحوظه) [Mal.] Devlet gelirleri arasında gösterilmiş olmayıp sonradan herhangi bir vesile ile meydana çıkan gelir hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan varidat, maddiyatta devlet hazinesine yahut bir kimseye ait nakit para, maneviyatta akla gelen şeyler demektir.

VÂRİS (وارث) [Fık.] Mirasçı, kendisine başkasından miras kalmış olan adam yeriinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i «verese» dir.

*Şâh-i Cem kevkebe Sultan Selim
Vârîs-i memleket-i heft iklim
Nefî*

VAROŞ (واروش) [Coğ.] Şehrin kale dışında olan kısmı, şehrin kenar mahallesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Macarca Varos'tan bozmadır.

VARSAGI (وارساغی) [Ede.] Halk şairlerince şarkı tarzında yazılan manzume nevilerinden birinin adıdır.

*Ne gördüm bir uyuz dellâkin olmuş ziver-i dâşu
Biraz türki, biraz varsagi, birkaç şarki vü mâni
Seyyid Vehbi*

VÂSİL (واصل) [Sof.] Allah'ı bilenler ve emirlerini yerine getirip nehiylerinden kaçınanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İki kısma ayrılan vâsiller için (İstilahat-ı Meşayih) te şu tefsilât verilmiştir: «Ol arifân-ı billâh olanlara derler ki iki kısımdır. Allah volunu tutanlar ibadât ve evamir ve nevaheye mütebaat ve müraat ile «vâsile kânt vâsire vâsile» sırrının kemal ve nihayetine vâsıl ve mertebesi mahbubiyete bâliğ ola. Vâsılın kısm-ı evveli anlardır ki nur-i tecelli-i İlâhî anların nur-i aklını setreder ve bahr-ı vahdette mest ve müstağrak olurlar ve ol istiğrak ve bihutluktan mutlaka bir daha sahil-i sahve ve mertebesi aklı rücu' etmezler. Çünkü meslûb-ül-akl (aklı kaybetmiş) olurlar. Ulema ve evliyanın ittifakiyle tekâlif-i Şer'iyye ve ihadât bu taifeden sâkit olur. Zira ki teklif akıl üzerinedir. Bunlar ise vâlihau-ı Haktır. İkinci tâife anlardır ki derya-yı vahdete müstağrak olduktan ve kendi varlığından fâni ve Hak'la vâki olduktan sonra irşad-ı halk için sahil-i sahv bad-el-mahve ve fark bad-el cem' mertebesine tenzil olunurlar. Bunlar nasıl ki bidayet-i halde feraiz ve nevafileden hukuk-ı Şer'iyyeyi eda ile kaam iseler nihayette dahi öyledirler ve vesail ve vesailten el çekmezler.»

VÂSİL-İ HAK (واصل حق) [Sof.] Sülûk yolundaki menzil ve merhaleleri geçerek tevhid menziline erişmiş olan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna Türkçede «Erenler» denir.

VÂSİ' MEZHEB (واسع مذهب) [Hal.] Mecaz yoluyla lâubali, rindmeşrep, yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında mezhebi geniş suretinde kullanılır.

*Bolu'dan gelmiş idi mâder ü eb
Sonra çıktı bu da vâsî' mezhep
Sünbülzade Vehbi*

VÂSİTİ (واسطی) [San.] Kamış kalemlerin iyi cinsinden birine verilen addır. Irak'ın Vâsiti adlı bölgesinde çıkan bu kamış için Âli «Mena-kıb-ı Hünervan» da (sayfa: 10) «Hoş nüvisan-ı cihan ve rakam giran-ı maarifnişan olan (güzel

yazı yazmağı bilenlerden) üstadlara vacibtir ki kalem kısmının elbette vâsitisini kullanalar. Anın dahi gayet muhkem ve mețin ve mesabe-i ahenin (demir gibi) olanlarını ihtiyar eyliyeler» diyor. Demir ve çelik uçların icad edilmesi Avrupa'da kustüyü kalemlerin metruk kalmasını mucip olduğu gibi kamış kalemlerin de kullanılmasını azaltmıştı. Lâtin harflerinin kabulü sayısı beş onu geçmiyen hattatlarla azalan güzel yazı yazma heveslilerine münhasır bir hale getirmiştir.

VASIYY (وصی) [Fık.] Terike veya kaasırlar vevahut her ikisi üzerinde kendisine tasarruf hakkı tefviz olunan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müteveffanın (ölünün) bendisi tarafından tefviz edilmiş ise «vasiyy-i meyvî», kadı tarafından tayin edilmişse «vasiyy-i kadî» denir. Kadı tarafından tefviz olunana «Musa leh» de denilir Mûsî tarafından ölümünden sonra malında veya çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere tayin olunan vasiyye «vasiyy-i muhtar», hâkim tarafından tayin olunana «vasiyy-i mansub» denir.

VASIYYET (وصیت) [Fık.] Bir malı veya menfaati ölümden sonraye izafetle bir şahsa veya bir havır cihetine teherri' volivle yani meccanen temlik etmek verinde kullanılır bir tâbirdir. Vasiyyet; lügatta emir, bir işi birisine ısmarlama demektir.

VASIYYET-İ MUALLAKA (وصیت معلقة) [Fık.] Bir şarta bağlanmış olan vasiyyet hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VASIYYET-İ MUKAYYEDE (وصیت مقده) [Fık.] Muayyen bir hâdise ile veya bir vakit ile veyahut bir mekân ile takvid edilen vasiyyet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Böyle bir kayıt bulunmayan vasiyyete (vasiyyet-i mutlaka) denir.

VASIYYET-İ MUTLAKA (وصیت مطلقه) [Fık.] Muayyen bir hâdise ile, bir vakit veya mekân ile takvid edilmeyen vasiyyet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir kayd ile takvid edilen vasiyyete (vasiyyet-i mukayyede) denir.

VASL (وصل) [Ede.] Bir kelimenin sonundaki harfi, sonraki lâfzın sesli harflerle başlayan ilk hecesine vurmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ziya Paşa'nın:

*Milyonla çalan mesned-i izzette ser-efraz
Birkaç kuruşun mürtekibi cây-ı kürektir.*

beytindeki (ser) kelimesinin (r) si (efraz) ın (e) sine vurulup (serefrâz) okunuşu gibi.

Üstad Tahir Olgun (Edebiyat Lügati) nde şu tefsilâtı da veriyor:

«Eski şairler (a, e, i, o, ü) ile başlayan kelimelerde vaslî câiz görürler, fakat (e=ayın) ve (a=he) harflerine yapılan vaslî kusur sayarlardı.

Meselâ Yahya Kemal'in:

*Mehtâb idi güller ve senin en güzel aşkın
Velhâsıl o ru'ya duruyor yerli yerinde*

beytindeki (en güzel aşkın) terkibi vezin icabı en güzelâşkın gibi okunmak lâzım geldiğinden böyle bir vaslî hoş görmezlerdi.

Pek samimidir, yolanda olmanın bu aşk heder
«mısraındaki (aşk) ın (heder) e vasledilip (aşk-heder) okunması da böyle sayılırdı.

«Bunların birincisine (vasl-ı hemze), ikincisine (vasl-ı ayn), üçüncüsüne de (vasl-ı ha) denilirdi. Şimdiki yazımızda (e=ayın) olmadığı için vasl-ı ayn da olmamak lâzım gelir. Fakat (a=h) vaslî yapmamaya dikkat etmelidir.»

VASLE (وصله) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevî tarikatine mahsus elbise nevilerinden birine verilmiş addır.

VASSAL (وصال) [San.] Mücellit ıstılahlarındandır. Bozulmuş ve dağılmış el yazması kitapları tamir ve kâğıtları yenilerek sahifeleri birbirine vasl ve tanzim eden mütehasıs sanatkâra verilen addır.

VASSALE (وصالة) [San.] Yazma kitapların kenarlı kısmına kâğıt ilâvesi suretiyle yapılan tamir şekli hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her iki kâğıt traş edilmek ve bir biri üzerine bindirilmek suretiyle yapılır. Bu şekilde yapıştırılmış olan kenarların sonradan ilâve edildiğinin tefriki kaabil değildi.

Yazma kitaplardaki cetvel kesikliği tamiri usulüne de bu ad verilirdi Çerçeve vaziyetinde kalan yan kâğıtları dikkatle ortalarından ufki vaziyette ikiye ayrılarak asıl çerçeve içinde kalan yazılı kısmın kenarları inceltirmek suretiyle çerçevenin ayrılan kısımları arasına sokup muştalamak suretiyle yapıştırılırdı. Bu şekildeki amelîyye ile cetvel kesikliği fark edilmez bir hale gelir ve kâğıt ilâvesi gibi, cildin şeklinin bozulmasına meydan verilmezdi.

§ [Vak.] İki vakfı birleştirmek için yazılan vesikaya da «vassale» denir. Vassale; Arapça birleştirici demektir.

VASAK (واساق) [Giy.] Derisinden kürk yapılan hayvan ve bunun postuna verilen addır. Eski vesikalarda çok geçer.

VAVİK (واوین) [Ok] Okun nişana dokunmayıp yanına düşmesi hali yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VEBÂL (وبال) [Hal.] Günah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça olan bu kelime bundan başka zarar, ziyan, azap mânalarına da gelir.

*Ey mah visal ile hoş et bir gece hâlim
Ey ahter-i talî koma boynunda vebâlim
Fuzulî*

VEBÂLİ BOYNUNA (وبالی بونته) [Hal.] Yapılan kötü bir işten ötürü günahı, azabı senin olsun yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Manî olmam ne ise öğnunuza
İşte gittim vebali boynunuza
Asım*

VECD (وجد) [Sof.] Kast ve tekellüfsüz olarak kalbe gelen hal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde «zikrin halâveti hinde (vaktinde) ruhun, aşkın galebesine tahammülden aczı» suretinde tarif olunan vecdi şöyle izah edenler de vardır: «Na't-ı cemal-i İlâhî ile feyezân-ı rahik-i mükâşefeden husul-i sekr ile ruh tarabnâk olup kalbin hayret ve heyecan ile sineçâk olmasıdır.» Vecide asl olan sahibinin sun'î (eseri) olmaktır. Çünkü o zaman vecd olmaz, arzu ile yapılmış bir şey olur.

*Vermiş ona sevk-i ebedi nağme-i bîşnev,
Bigayet olan vecdine bâis o nevadr.
Tokadı zade Şekib*

VECH-ÜL-HAK (وجه الحق) [Sof.] Her şeyin hakikatı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Çünkü her hakikatın kıyam ve vücudu Hakkın vücudiyedir. Sofiyyeye göre «وجه الحق» kavli şerifi bu mânayı müşîrdir. Yine onlara nazaran vech-i Hak bütün eşyanın mabih-ül-kıyam olan ayn-ı Hak'tır. Her kim ki eşyada kayyumiyyet-i Hakkı görür, her şeyde vech-i Hakkı müşahede eder.

VECH-İ ŞEBEH (وجه شبه) [Ede.] Müşebbeh ile müşebbehünbihin arasındaki münasebeti, yani bir şeyin başka bir şeye neden dolayı benzediğini anlatan söz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VEDİ (ودی) [Mal.] Arabistan'ın bazı yerlerinde alınan vergi adıdır. Süleyman Sudi Efendi «Defter-i Muktesid» de (cilt 1, sayfa 104 haşiyesi) bunu şöyle izah ediyor:

«Vedi; lügatça bad-el-bevl (küçük abdest bozduktan sonra) huruç eden suya ıtlak olunuyorsa da çirkin bir tâbir olduğundan bunu

rişvet ve harç mânasına olan enâve ve yahut eda kelimelerinden me'huz diye te'vil etmelidir. Bu vergi şehir ve kasabalarda yerleşmiş halktan alınmayıp mâmorelere giren aşiret ve urbandan para veya hayvan olarak alınırdı. Bu itibarla bir nevi duhuliyeye resmi sayılırdı.

VEDİ'A (وَدِيْعَة) [Fık.] Mâlikin temellükünde kalmak şartıyla saklanmak için verilen mal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vediayi kabul edene «vedi» denir.

*Ferdâ senin, dedim, beni alkışladın hayır,
Bir şey senin değil, sana ferdâ vedîadır;
Her şey vedî'adır sana, ey genç anıt ma ki
Senden de bir hisap arar âti-i müsteki*
Tevfik Fikret

VEDİ'A-TÜL-ALLAH (وَدِيْعَةُ اللّٰهِ) [Hal.] Ruh, can; cemaat, halk, nâs yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Allah'ın kullarına ait vergisi demektir.

VEFAEN BEY' VE FERAĞ (وَفَاءٌ بِعَيْنِهَا وَفَرَاغٌ) [Huk.] Menafii kendine ait olmak ve aldığı bedeli veya semeni ödendiği zaman geri verilmeğe üzere gayr-i menkul malını ahare bey' ve ferağ etme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında daha ziyade kısaca «vefaen ferağ» denilirdi. «Kanun-ı Medenî» nin neşrinden sonra «ipoteke» tâbiri bu makama kaaim olmuştur.

VEFAIYYE (وَفَائِيَّة) [Sof.] Sazeli tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Muhammed Vefa bin Muhammed bin Necmuddin-el-Magribiy-yil-İskenderî tarafından te'sis olunmuştur. Muhammed Vefa Mısırî İskabiyle de maruftu.

VEFK (وَفْكَ) [Mit.] Bir kimsenin ümit ve emeline uygun dualar, harfler yazılı muhtelif şekilde nüsha (müska), hamail yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Vefk; bir âyet, dua veya ismin ebced sayısını kesr veya bast etmek suretiyle hasıl-ı cem' veya haric-i kısmeti üzerine her hanede bir adet zamm etmek üzere 9, 16, 25 ... murabba'lara taksim edilmişti. Hanelerde bu âdetler konulmak suretiyle yapılırdı. Bunların konuluşu, usul ve kasidelerine, zaman ve saatıyla şartlarına uygun olursa dua veya ismin ebced sayısı kadar o isim, yahut dua okunmuş gibi manevî tesirini gösterdiğine inanılırdı. İstegin yerine gelmesine vesile olduğu için maksatla vefkın veya vefk ile hanelerdeki âdetlerin (sayıların) uzunluk, genişlik ve zaviye itibarıyla muvafık bulunması bu adın verilmesine sebep olmuştur.

Pire, tahtakurusu, sıvrisinek gibi hayvanların ölümü için yapılan vefkler de vardı.

Tanzimattan sonra kullanılmaz olmuştur. Vesikalarda geçer.

*Eylemez Hikmet tenezzül yoksa kim erbab-ı aşk
Celb-teshir-i utsalın vefk-i a'lâsın bilir*
Hersekli Ârif Hikmet

VEKÂLET-İ DEVRİYYE (وَكَاِلَتٌ دَوْرِيَّةٌ) [Fık.] Her azl edildikçe yenilenen vekâlet yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Seni ne vekit azledersem vekilim olmak üzere şu işime tevkil ettim» diye yapılan vekâlet o kabildendir.

VEKÂLET-İ HÜMAYUN (وَكَاِلَتٌ حُمَايُونُ) [Sar.] Padişahların nikâhlı haremeleri ile hasekilerin yahut müstefişelerin çocuk doğurmaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. [Bak: Şehzade, Sultan.]

VEKİLHARC (وَكِيْلْ حَرْج) [Hal.] Büyük dairelerde ve konaklarda masrafa bakan adama verilen addır. Gene bu yerlerde idare işlerine bakan «kethüda = kahya» gibi bu da 1908 inkılabından sonra tarihe karışmıştır.

*Vekilharcın O; kâhyân, müdür-i veznen O
Aliş seninse de, mes'ul olan varışten O!*
Mehmet Âkif

§ [Ask] Yeniçeri orta veya bölüğünde Odabaşı'ndan küçük, Bayraktardan büyük olmak üzere mevcut râbîte (âmir) verilen ünvanıdır. Haftada bir defa toplanan kumanya parası ile orta veya bölüğün işesini te'min etmek bunun vazifesi idi. Yemek tablasını da bu tertip ederdi. Şimdiki tâbirle iage memuru demektir.

VEKİL-İ MUTLAK (وَكِيْلٌ مُّطْلَقٌ) [Ida.] Eskiden Sadrazamlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrazamlara «vekil-i devlet» de denilirdi. Vekil-i mutlak Fatih kanunnamesi (S. 10) ile vesikalarda geçer.

*Vekil-i mutlak olursan da çok getirme gurur
Ki zik taakub eder mülkümüzde gamla sürur!*
Abdülhak Hâmit

VEKİL-İ MÜSECCEL (وَكِيْلٌ مُّسَجَّلٌ) [Huk.] Vekâleti mahkemece kayıtlı ve tasdikli olan vekil yerinde kullanılır bir tâbirdir. Resmi vekil demektir.

VEKİL-İ DEVLET (وَكِيْلٌ دَوْلَت) [Ida.] Önceleri «Vezir-i âzam», sonraları «Sadrazam» namını alan devletin en büyük memuruna verilen bir unvan, daha doğrusu Sadrazamlar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bunun yerine «Vekil-i saltanat» da kullanılırdı. Bu tâbir, Fatih kanunnamesi'nin (sayfa: 10) «Bigil ki

evvelâ vüzera ve ümeranın Vezir-i âzam başıdır cümlelerin ulusudur cümle umurun vekil-i mutlakıdır» ibaresinde kullanılan «vekil-i mutlak» tâbirinde ve kendisine tefviz olunan vazifeden dolayı meydana gelmiştir.

VEKİL-İ MÜSEHHAR (وَكِيْلٌ مُّسَهَّارٌ) [Huk.] Mahkemeye geleliyen müdde-i aleyhe (davalıya) hâkim tarafından nasbolunan vekil (avukat) hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VEKİL-İ SALTANAT (وَكِيْلٌ سُلْطَانَت) [Ida.] Sadrazam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrazam hakkında bundan başka «Vekil-i mutlak», «Vekil-i devlet» tâbirleri de kullanılırdı. Sadrazam saltanatın ve devletin vekili sayıldığı için bu tâbirler meydana gelmiştir.

VEKİL-İ UMUR (وَكِيْلٌ أُمُور) [Huk.] Birinin işlerine bakan adam hakkında kullanılır bir tâbirdir.

*Çoluk çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak
Huda vekil-i umurun değil mi? Keyfine bak*
Mehmet Âkif

VELÂ (وَلَا) [Huk.] Itaktan (kul azat etmekten, dostluktan) meydana gelen hükmi karabet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Velâ irse sebep olmağa salih bulunur.

*Bir velâ perver-i insafsız olsa dahi
Nazm-ı eş'arda hem kevkebe-i Hâkani
Muallim Naci*

VELÂDET-İ HÜMAYUN (وَلَادَتُ حُمَايُون) [Sar.] Padişah'ın doğum günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Padişahların tahta çıktıkları «cülus-i hümayun» günü münasebetiyle olduğu gibi velâdet-i hümayunda da merasim ve şenlikler yapılırdı.

VELÂDET-İ ÂLİYYE VUKUU RESMÎ (وَلَادَتُ عَلَيْهِ وَفُوقُ رِسْمِي) [Sar.] Padişahların doğan çocukları münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şehzade veya sultanın dünyaya gelişini Dar-üs-saade ağası'nın oda lalası Silâhtar ağaya müjdelere, ağa da lalaya bir bohça hediye ederdi. Doğum Silâhtar ağa tarafından ilân olunurdu. Erkek ise Başinci yeri denilen mahaldeki toprak yedi, kız ise üç gün beşer nöbet atılırdı.

Üçüncü Sultan Mustafa'nın Hierî 1172 (1758 M.) senesinde dünyaya gelen kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu münasebetiyle yapıldı, tarihlere uzun uzadıya geçen şenlik şöyle hülâsa edilebilir:

Hibetullah Sultan'ın doğumundan otuz kırk gün evvel bedestan kethüdalarına haber

verilmiş, dükkânlarda ne kadar avize ve tertibat var ise toplanmış, Şahrâyin erbabından olan rical ve ocak ağaları da rekabet daiyesivle gizli gizli tedarikatta bulunmuşlar. Zengin, fakir herkes kapılarını, pencerelerini kandillerle donatmaya hazırlanmışlar. Zurnalar, davullar, çenk, sestar denilen saz erbabı haberdar edilmiş. Topkapı Sarayı'nın Bab-ı hümayun ve Bab-üs-saade denilen kapısının önüne içi «nice giranbeha avize, kandil ve âvinelerle tezyin ve tenvir edilmiş» bir tak kurulmuş. Bu takım sağ tarafında «taşra» hazinesinden «Has fırın» kapısına varıncaya kadar hastalar kapısı ve «düzme kapı» tâbir olunan yerler ve sol tarafındaki odun anbarından Has şır kapısına kadar Cebahane-i enderun, Darphane ve Şehremini anbarları kapı ve duvarları altın ve gümüşten «masnu' ve mutalla', eşkâl-i hurşid misâl» ağır parlak kumaşlarla donatıldığı gibi «Filândire» (mızrağa ve gemilerde direklerin tepesine çekilen ensiz, uzun bayrak) şeklinde bayraklarla da ayrıca tezyin ve kandiller ile tenvir edilmiş. (Ortakapı) denilen en büyük kapının iki tarafına da büyük aynalar, nadide avizeler konulduğu gibi Sarav-ı Hümayun dahiliye kileri, seferli, hazineli, has odalar ve saray içindeki kasır mükemmelen tezyin ve bahusus enderun-u hümayundaki sofaya filândireler keşîsesi için sütunlar dikilerek sütunların başlarına «mübarek bâd» yazılı mahyeler tertip kılınmış. Bâb-ı hümayun ittisalinde zerdûz bir küt'a sayeban nasb ve imaret dıvarından saray meydanına doğru iki yüz ve Bâb-ı hümayun içinden Bâb-üs-saade'ye varıncaya kadar dört yüz mes'aleler, kapı araları billûr, avizeler ve hesapsız kandiller ve sağında solunda şamdanlı birkaç yüz kebir ve sağır endam aynası ilâh. dizilmişti.

Vükelâ, rical, ulema ve ümeranın evleriyle sokak, çarşı ve pazarın tezyinatı pek fazla olup gece ve gündüz kapılar açık olduğu gibi avluları içine birer serir ve kimi fevvare mermer şadırvan ve fiskiyeler etrafında oturacak yerler ve maksureler kurulmuştu.

Mefrûşata ve masarifata gelince sündüs kumaş, abkarî nukuş, diba, zerbett, üstüfe ve her evde ikişer üçer filândire resminde bayrak bulunduğu, Sadrazam Ragıp Paşa'nın pek çok tezyinattan başka yirmi bin Esedî (para nevelerinden biri) sarf eyleyip donanma müddetine beş bin okka zeytin yağı yakıldığı, orta halli bulunanların bile bu uğurda, bin, bin beş yüz kuruştan noksan sarfiyatta bulunmadıkları, Padişah'ın ise beş yüz elli kese akçesi gittiği anlaşıyor.

Cevahir hedesteninin içi tavanından yere kadar diba ve sırmalı klaptandan kumaşlarla donatıldığı gibi içine de iki üç bin keselik mücevherat bulunan gümüş telden yapılma bir kafes kethüda dolabının içine konmıstı.

Hibetullah Sultan'ın doğumunu tebşir eden münadiler (tellallar) şehrin her tarafını dolaştıktan ve tebrik merasimi yapıldıktan sonra şehriyin icra edilmistir.

Köçeklerin kimi kadın elbisesi giyerek oynamışlar, her sınıf esnaf kendi sanatlarına münasebet alacak renkli elbis- giymişlerdi. Meselâ mücellitlerle kâğıtçılar; elvan kâğıtlardan cübhe ve gecelikler, bağlarında türlü türlü kalensüveler, cesid çeşid bavraklar, fenerler, hafaflar; sahtiyan ve meşin urbalar, kürkçüler; türlü postlar ile kimi avı, kimi kurt ve köpek hevetine girip Alayköşkü önünden geçmişlerdi. Sadrazamın sarayında ip canbazları, zırhazılar, geceleri hayal, saz, Mehterhane, Tersane ve Tophane ve Ağakapısında, Cebehane ile gümrüklerde devam üzere kol kol çangiller oynamıştı.

VELADİKA (ولادیکا) [*Ida*] Karadağ prens- leri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VELÂ-İ ATAKA (ولاء عتقا) [*Fık*] Mevlâ ile memlûk arasında âzat neticesi olarak vücade gelen velâ yerinde kullanılır bir tâbirdir. İrsi mucib sebeplerdendir.

VELÂ-İ MEVKÜF (ولاء موقوف) [*Fık*] Mu- tiki taayyün etmeyen memlûk hakkında velâ' yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELED-İ MÜVÂLÂT (ولاد موالاة) [*Fık*] Nesebi meçhul olan bir şahsın şeraiti dahi- linde başkasiyle akdetmiş olduğu velâ yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELÂİYET (ولایة) [*Fık*] Başkası üzerine tasarrufa nâfiz olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hususî ve umumî olmak üzere iki kısma ayrılır:

1 — Velâyet-i hassa; hususî mahiyeti haiz olan velâyettir. Babanın çocukları, vasinin kasırlar üzerindeki velâyeti bu kabildendir.

2 — Velâveti amme; Umum emval ve efrada şâmil olan velâyettir. Kadı ve vali gibi devlet uzuvlarının velâyeti gibi.

§ [*Sof*] Abd nefsiden fâni olarak Hak ile kaaim olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELED (ولد) [*Hal*] Oğul yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i olan evlâd kelimesi müfred mekâmında hem oğlana, hem de kıza

itlak olunur. Müslümanların babaları ile bir- likte isimleri yazılırken «bin» denildiği halde gayr-i müslimlerde veled kullanılır, Ahmet bin Mehmet, Kosti veled-i Yani denilirdi. Ve- sikalarda geçer.

Verdi her ruha dahi hübb-i veled
Ola tâkim bu teselsül mümted
Fâzil

VELEDEŞ (ولادش) [*Ask*] Yeniçeri ocağı ileri gelenlerinin ocağı yazdırdıkları evlâd ve akrabaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vakanüvis Lütü Efendi ocağın son zamanla- rında bir «ahz-i asker» (asker alma) usulünü yazarken (Lüfi tarihi, cilt: 8 sayfa: 358) bunu şöyle anlatır:

«Yeniçeri ihtiyarları oğullarını veya evlâd makamında olan akrabalarından bir delikanlıyı «Ağa çırağı» namivle ocağın defterine mülâ- zim kavdettiler vefatı vuku buldukta o mülâ- zim bil'istihkak Yeniçeri olurdu. Bu misillü efrat hakkında «veledeş» yani müteveffanın ve- ledi tâbiri müstamel idi. Bilâ veledeş Yeniçeri ihtiyarı bulunmaz gib idi.»

VELED-İ KUL (ولد قول) [*Ask*] Yeniçeri, topçu, top arabacı, humbaracı, lâğımci vesair kapıkulu ocağı mensuplarının çocukları hak- kında kullanılır bir tâbirdir. Kuloglu demektir

VELEDİBARGA (ولد بارغا) [*Bah*] Fırtınalı havalarda yan yelkenleriyle beraber prova ana ıstralyaya açılan floga verilen addır.

VELED-İ MÂNEVÎ (ولد معنوی) [*Fer*] Ah- retlik, abret çocuğu yerinde kullanılır bir tâbir- dir. Öz evlâda «veled-i sulbî» denilir.

VELED-İ SULBÎ (ولد صلبی) [*Fer*] Öz evlât yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELED-İ ZİNA (ولد زنا) [*Hal*] Gayr-i meşru surette meydana gelen çocuk hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meczaz yoluyla müfsid, fitnekâr yerinde de kullanılır.

Bir ester eyledi sebkât nice küheylânı
Zamanede veled-i zinâlar aldı meydanı
Seggid Vehbi

VELENA (ولنا) [*Bah*] İstralyeler üzerin- de açılıp bulunduğu ıstralyenin ismiyle anılan flock gibi üç köşeli yelkenin adıdır. Prova gab- ye ıstralyesinden açılan velenâ yelkenine müs- tesna olarak «trenktina», trenktina ile prova direği arasında açılan diğer floga da «veledi- bargâ» denir.

VELİ (ولی) [*Fık*] Velâyet hakkını haiz olan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VELIAHD (ولی عهد) [*Ida*] Hükümdarın halefi (yerine geçecek olan) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «veliahd-i saltanat» suretinde de geçer.

VELİME CEM'İYYETİ (ولی جمیع) [*Hal*] Evlenme münasebetiyle yapılan düğün ziyafeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Velime; Arapça mutlaka ziyafet demek ise de evlenme münâ- sebetiyle yapılan düğünlerdeki toplantılara ye- mekli olduğu için o isim verimmiştir.

VELİY (ولی) [*Sof*] Cenab-ı Hakk'a mâ- nevî kurbîyyet (yakınlık) kesbeden abd-i salih yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Kamus-i Osma- nî) de «Malik, sahib, muin, siddik, nasr mâ- nalarında kullanılır: (veliyy-i nimet, veliyy ün- niam, veliyy-ül-emr. § İki veyahut daha ziyade şeyin beyinlerine yabancı giremeyecek mertee- bede şiddet-i taalluk ve kurbîyyet kesbetmesi- ne denilir. Bu münasebetle din ve itikat hay- siyyetiyle Cenab-ı Ailah'a mânevî yakınlık kesbeden abd-i salih'a itikat olunur» suretinde zıah olunan bu tâbir sofîyye ıstılahı olarak «İstilahet-ı Meşayih» teki izahı şöyledir: «Fîil bimâna fâil (fâil mânasına) olarak taat ve isyan sebebiyle mütehallil ve mütegayyir olmıyarak tevali eden kimseye derler. Yahut bimâna mef'ul (mef'ul mânasına) olarak üzerine Alla-ü Taalâ'- nın ihsan ve efdali tevali eden kimseye derler. Veliy; mümkün olduğu veçhile taata muvazabat (devam) ederek maasiden içtinap (çekinmen) ve lezzat ve şehvattan i'raz (kaçınan) ârif-i billâh ve ârif bisifatillâh olan kimsedir.»

VELİY-Yİ KISAS (ولی قصاص) [*Fık*] Kaail- lin kisasını istemeğe hakkı olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELİYYULLAH (ولی الله) [*Sof*] Cenab-ı Hakk'a mânevî yakınlıkla yakınlaşma mertee- sine erismek suretiyle Allah'a kalben ve kaali- ben (kalibiyle) dost ve siddik olan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELİY-YÜL-EMR (ولی الامر) [*Ida*] Emir sahibi, âmir yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELİY-YÜN-NİAM (ولی النعم) [*İlm*] Şeyh- ül-islâmlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun gibi Vezir-i âzam kethüdalarına «âga efendimize», kol kethüdalarına da «kethüda bey» denilirdi,

VENEDİK DUKASI (ونديك دوقه) [*Mes*] Hierî 1102 (1690-1691 M.) senesinde basılan yal- dızlı altının adıdır. Buna «Şerîf» de denirdi. Venedik dukası denilmesinin sebebi Venedik altına benzemesinden dolayıdır.

VERD-İ MUHAMMEDİ (ورد محمدی) [*San*] Yaprak ve gülleri âyetler ve Peygamber'in ev- safı yazılı ve tezhibli sanat eserleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gül fidanı yahut ağacı şeklinde olan bu sanat eserleri Delâil i Hayrat içinde Mekke ve Medine şehirlerinin arasına yapıldığı gibi ayrıca da yapıldı. Abanoz, ya- hut öd ağacından bir parça üzerine gayet ince oyulma suretiyle yapılanlar da vardır.

Her kimde ki var aşk ile bir derd-i Muhammed
Tâ karşısına kordu hemen verd-i Muhammed
La

VERKA (وركا) [*Sof*] Arapça boz güver- cin demek olan verka sofîyye ıstılahı olarak nef-i külliyye demektir. «İstilahat-ı Meşayih» teki izahı şöyledir: «Levh-i mahfuz, levh-i kader dedikleri bu olduğu gibi kemal-i tesvi- yeden sonra o tesviye gören suretlere nefh edilen ruh da budur. Tekevvün pezir olan (var olan) mevcud-ı evvel de budur. Bâis-i te- kevvün olan sebep (varlığına sebep olan) ina- yet-i ilâhiyyeden başka sebebi olmıyan akl-ı evvelin Hakk'a vech-i hassı vardır. O vech-i has ile Hakk'tan vücudü kabul etmiştir. Nefs-i külliyyenin ise birisi Hakk'a, diğeri sebebi vücudü olan akla olmak üzere iki veçhi vardır. Her mevcudun vücudüne başka sebep olsa da olmasa da o mevcudun akl-ı evvele bir veçh-i hassı vardır. Nefs-i külliyyenin, hafa'-i kudsten esbah ve suvere (suretlere, şekillere) tenezzülü olduğu için nefse (Verka') tesmiye edilmiştir. Çünkü nefsin Hakk'tan tenezzül-i bedii ve arza inbisat-ı lâtifi derkârdır. Bazı hükema verkayı nüfus-i cüz'îyye yerinde kullanmıştır.»

VEZARET (وزارت) [*Ida*] Vezirlik yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vezir; mülkiyye rütbe- lerinin en yüksek derecesine verilen addır. (Bak: Vezir.)

Şem'i cihanşeray-ı vezaret ki şu'lesi
Meş'alfiraz-ı encümen-i hüsravan olur
Nef'i

Yıkar tavilegi derler o bir imaret olur
İbadâ çifte atar payesi vezaret olur
Abdülhak Hamit

VEZARET BERATİ (وزارت براتی) [*Ida*] Vezirlik rütbesi verildiğine dair olan berat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Vezaret menşuri», «Vezaret fermanı» da de- nirdi.

VEZARET FERMANI (وزارت فرمانی) [*Ida*] Vezirlik rütbesi verildiğine dair olan ferman

hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Vezaret menşuri», «Vezaret beratı» da denirdi.

VEZARET-İ UZMA (وزارت عظمیٰ) [Ida.] Sadrazamlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sadrazam vezirlerin büyüğü olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

VEZARET MENŞURİ (وزارت منشوری) [Ida.] Vezirlik rütbesi verildiğine dair olan menşur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Vezaret fermanı», «Vezaret beratı» da denirdi.

VEZARET TUĞU (وزارت توغی) [Ida.] Vezirlere vezirlik rütbesi münasebetiyle verilen tuğlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vezirlerin üç tuğu vardı.

VEZİN (وزن) [Eda.] «Aruz» bahirleirinin müstakil cüz'lerinden her biri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şlir ölçüsü demektir. Evzan şeklinde cemilendirilir.

VEZİR (وزیر) [Ida.] Vezaret (Vezirlik) rütbesini ihraz edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanılan «vezir» in lügat mânası yardımcı demektir. Yük mânasına da geldiği için devlet yükünü taşıyan anlamına da gelir.

Vezir unvanı Abbasi devletinin başlarında zuhur etmiş ve ilk defa Ebu Seleme-tül-Hilâl'e verilmiştir. Fas, Cezayir ve Tunus'un eski adı olan «Magrib» taraflarında kurulan devletlerle «Endülü» deki vezirlere «Hâcib» denilirdi. Hâcib; perdecî demektir. Emire odasının perdesini tutacak kadar yaklaşmasından dolayı bu unvan verilmiş idi. Türk devletlerinin bazılarında da «Atabek» tâbiri kullanılmıştır. Osmanlılarda «Lala» denilirdi.

Osmanlıların ilk zamanlarında vezir bir tane idi. Sonraları çoğaldığından birinci vezire büyük vezir demek olan «Vezir-i âzam» unvanı verildi. Kanunî Sultan Süleyman zamanından itibaren Vezir-i âzam yerine «Sadrazam» denilmiye bağlanmıştır.

Fatih kanunnamesi'nde Vezir'lerle Vezir-i âzam için şu kayıt vardır:

«Vezirlerle ümeranın Vezir-i âzam başıdır. Cümlelerin ulusudur. Bütün işlerin vekilidir. Mahlûm vekili Defterdarlarıdır. O, nazırdır. Otermada, durmada, mertebede Vezir-i âzam cümleden mukaddemdir.»

Vezirlik rütbesi ilk devirlerde «Beylerbeyi» likte temayüz edenlere verilir, ve «Kubbealtı» nda toplanan «divan-ı hümayun» a iştirak ettiği için «Kubbe nişin» denilirdi. Sultan

Süleyman zamanında kubbeniğin vezirlerin sayısı dokuzu geçmemişti. Sonraları sayıları çoğalarak valiliklere de vezirler gönderilmiye bağlandı ve giderek hemen bütün valiler vezirlerden nasbedilir oldu. Hattâ bir iki sancak birleştirilerek bir vezire tevcih edilmek âdeti de ortaya çıktı.

Vezir olmak için hizmette eskimek, bulunduğu yerde iyi hizmet görmekle beraber iktidar ve ehliyetle ve aynı zamanda zenginlikle şöhrat almak lâzımdı. Vezirlere vezaret fermanı verilir.

«Vezirlik iptidalarında yalnız kubbe vezirliğine inhisar edip bazan Mısır, Budin, Yemen, Bağdat gibi mühim yerlere merkezden Kubbe veziri gönderilirken sonra buralara kubbe veziri haricinde vezirler tayin edilip mevcut ve mahdud olan vezir adedi artmış ve daha sonra Kaptan Paşa, Defterdar ve Nişancılar da vezirlik verilmek suretiyle kubbe vezirliğine inhisar eden vezaret mevkii bir mesned şekline dönüşmüş ve «mansıp şekline irca' edilmiş olduğunu» yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa: 194 ve mütaakib) vezirlik için şu tafsîlatı da veriyor:

«Vezirlere vezaret şia'ından olarak tala edilmiş (altın suyuna batırılmış) zincir verilir. Kendisine ilk defa vezirlik verilen zat divana gelip el öpmek için Padişah'ın yanına arza girdiği zaman kendisine sade has-ülhas hil'at giydirilip kürk giydirilmezdi.

«Vezarete tayin edilen zevattan kubbe vezirliğine gelenlerin Padişah'a hediye olarak on iki kat (biri düzine) pişkeş çekmeleri kanundu. 1029 H. 1620 M. senesinde Rumeli Beylerbeyi iken vezirlikle kubbealtı'na yani Divan-ı Hümayuna memur edilen Hüseyin Paşa'nın pişkeşi şöyle idi:

Gümüş Sürahi kıt'a 12, Gümüş Mağraba kıt'a 12, Gümüş tepsi kıt'a 12, Seraser âlâ kuşaklık kıt'a 12, Seraser çatma Çatma kıt'a 12, Seraser Şahenk kıt'a 12, Seraser İstanbul kıt'a 12, Kadife-i Frengi kıt'a 12, Telli Frengi Diba-yi âlâ kıt'a 12, Atlas-ı Frengi kıt'a 12, Kemha-i Frengi kıt'a 12, Agel-i Bağdadi kıt'a 12, Daray-i Donluk kıt'a 12, Daray-i Şam Donluk kıt'a 12, Destar kıt'a 50, Gılmanan Nefer 12, Esban Reis 9.

«Harp zamanında devlet merkezindeki bir vezir sefere memur edildiği zaman kendisine sefer hil'ati ismiyle serasere kaplı samur kürk giydirilir ve Padişah ahılarından at verilir.»

Değerli mudekkik Kubbealtı vezirlerinden sonra bazı mühim eyaletlere vezir olarak vali tayin olunanlar hakkında izahat verdikten ve 1005 H. 1596 M. tarihinde dokuzu dahil ve yedisi hariç olarak vezir sayısı on altıya çıktığını kaydettikten sonra şunları yazıyor:

«Harîc vezirlikten dahil vezirliğe terfi ettirilen bir vezir İstanbul'a geldiği zaman kanun üzere hükümdara on iki kat pişkeş çekkerdi. Yine bu suretle Beylerbeyilikten vezir olup gelenler de yine on iki kat hediye takdim eylerlerdi.

«1008 H. 1599 M. senesinde Kubbe ve Eyalet vezirlerinin miktarı yirmi üç olmuştur. Daha sonraki tarihlerde bazıları hizmetleri mukabili ve bazıları da sarayın himayesiyle vezir oluyorlardı. Meselâ Kanije muhafızı Tiryaki Hasan Paşa'ya hizmetine mükâfat olarak vezirlik verilmiş ve Yeniçeri ağası da yeniden vezir olmuş ve Nakkas Hasan Aga'ya da yeniçeri ağalığından vezaret verilmişti. Daha sonra Mirahorluktan, Silâhtarlıktan, Kapıcılar kethüdalığı ve daha küçük hizmetlerden birdenbire vezir tayin edilmesi mahdud olan vezir adedini artırmıştır.

«İşte 1050 H. 1640 M. tarihinden itibaren daha geniş surette Beylerbeyilere vezaret verilmek suretiyle vezir adedi artınca Beylerbeyilere mahsus eyaletlere vezir tayin edilir olmuş ve sancaklarda iki tuğlu paşalara yani beylerbeyilere verilmişti.

«Bu hal yani vezirlerin adedinin artması iltimastan başka seferlerin de araya girmesiyle 1210 H. 1795 M. senesine kadar devam etmiş, bir takım ehliyyetsizlerin ve zalemeden olan bazı âyan ve sergerdelerin isyanlarından korkarak def-i belâ kabilinden vezaret mukabili en yüksek mevkîye çıkarılmaları vezirliğin eski ehemmiyet ve revnakını pek ziyade azaltmıştır.

«III. Selim, 1795 m. de vezirlerin çokluğu sebebiyle bunlara vazife olarak verilecek valilik bulunmasını ve hattâ beylerbeyilere verilmesi lâzımgelen sancakların biri ve ikisi birleştirilerek vezirlere verildiğini görerek vezirlerin adedini tahdit ile her sene vezir tayin usulünü de kaldırıp bunların âzamî beş, asgarî üç sene valilik etmelerini - tabii su-i istimali görülmemek şartıyla - kanun yapmış, vilâyetten vilâyete vali naklini bir usule bağlamış, ehliyyeti şart koymuş ise de kendisinden sonra yine eski sakim usule avdet edilmiştir.

«Vezirliğe tayin edilenler evvelâ Padişah huzurunda ve sonra da Sadrazam tarafından kabullerinde kendilerine hil'at giydirilirdi. Kendilerine evvelâ vezir olduğuna dair ferman

verilir ve o fermanla vezaret berat veya menşurunu aldırması emrolunur, o da ya bizzat veya bir adamı vasıtasıyla vezirlik nişanını veya menşurunu aldırır. Kendisine vezirlik verilmiş zatın vezaret menşur veya beratının kuburunun yani mahfazasının yeşil atlardan olması kanundu. Eğer defaten vezir olan zat Sadaret kaymakamı veya Kaptanpaşa olur ve yahut kendisi İstanbul'da bulunursa âdet üzere Reis-ül-küttap vezaret beratını ve Nişancı nişan takımını ve Emir-i alem de tuğunu bizzat götürüp teslim ederlerdi. Vezir olanlardan tuğ caizesi ve mansıp caizesi olarak iki türlü vergi alınır. Bu caizeler tayin edildikleri vilâyetlere ve hizmetlerine göre muhtelif idi. Mısır valiliği en çok caizesi alınan vilâyetlerdendi. 1099 H. 1688 M. de Mısır valiliğine tayin edilen Silâhtar Hasan Paşa'dan tuğ caizesi olarak kırk beş ve mansıp caizesi olarak da yüz elli kese alınmıştı. Vezir olana vezirliğine alâmet olmak üzere üç tuğ ile sancak verilir ve kendisi devlet merkezinde ise merasimle ikametgâhına gönderilirdi.

«Vezirliğe tayin edilen zat İstanbul'da ise daha evvel söylendiği gibi bizzat konasına Reis-ül-küttap tarafından vezaret menşur veya beratı ve Nişancı tarafından da nişan-ı hümayun takımı ve Emir-i alem tarafından da tuğ götürülmek kanundu. Yine vezir İstanbulda ise hil'at giydikten sonra Paşakapısı'ndan alıp önüne düğerek konasına götürmek Çavuşbaşının vazifesi idi. Bu hizmetlerinden dolayı yeni vezir reis efendiye, nişancı, mir-i alem ve çavuşbaşı'ya kanunen muayyen ve münasip hediye va atıyyeler verirdi.

«On sekizinci asırda birisine ilk defa olarak vezirlik tevcih edilirse Sadrazam'a otuz bin, Sadrazam kethüdasına on bin akçe verirdi. Yine sadrazam kethüdasına bundan başka kürk ile at ve elbise bedeli olarak 3500, Reis-ül-küttaba hil'at, at ve getirdiği vezirlik beratı resmi olarak 3000 ve tevkii yani Nişancıya hil'at, at, ve sair mühimmat (nişan takımı) için 2000, ve Çavuşbaşıya at ve hil'at bedeli 2000, tuğ ve sancak tevdi münasebetiyle Emir-i aleme 1500 akçe verildiği gibi birinci, ikinci tezkirecilerle mektupcu, kâtip, beylikci ve âmedci Efendilerden her birine ayrı ayrı beşer yüz akçe, mektupcu ser halifesine, kâtibine, sadrazamın adamlarına ve teşrifatçı ile maiyyetine muayyen caizeleri verildikten sonra 241 akçe bayrak resmi ve 450 akçe tuğ resmi ki cem'an vezirlik caizesi olmak üzere 64875 akçe verilmekte idi. Bu para kese hesabıyla yüz otuz kese tutuyordu.

«Diğer bir vesikada da kendisine yeniden vezirlik verilen bir zatın, Sadrazamdan maada-sına verdiği caize veya vergiler şöyle gösterilmektedir:

«Yeni vezire Nişancı tarafından divit (hokka takımı) teslim olunca:

Nişancıya: Ferace samur kürk 1, Donan-mış esb 1, Nakdiye 500. Kisedar'ına: Kuruş 30, Çuha 1, Kumaş 30.

Divittar'ına: Kuruş 30, Çuha 1, Kumaş 1. Reis-ül-küttab'a: Ferace samur kürk 1, Donan-mış 1. Kisedar'ına 50, nakdiye 500, Kuruş 1550.

Çavuşbaşı ağa'ya: Ferace samur kürk 1, esb 1. Kisedar'ına: kuruş 500, kuruş 1500, Sadrazam mektupçusu'na: Nukud kuruş 500, çuha 1, kumaş 1 kuruş 40. Birinci tezki-reci: Nukut 300, çuha 1, kumaş 1. İkinci tezki-reci: Nukut 250, çuha 1, kumaş 1.

Ser bevvin-i sadr-ı âli'ye: Çuha 1, kumaş 1. Telhisî ağa'ya: Çuha 1, kumaş 1. Sadrazam selâm ağasına: Çuha 1, kumaş 1.

Sadrazam kapıcıları bölükbaşı'na: Çuha 1, kumaş 1.

«Sadrazam kethüdasına ferace, samur kürk ile at ve nakden 1200 kuruş verildi. Mir-i alem ile vezaret bayrağı ve vezaret tuğlarını götürən divan-ı hümayun hademelerine samur kürk, at, bayrak resmi, hil'atler ve destar be-deli olarak anlaşmak suretiyle Mir-i aleme de 500, ocağlarına 300, çuha ve kumaş bahası olarak 65 kuruş verilmekte idi.

«Bunlardan başka Sadrazamın Hazinesar, Silâhdar, Çuhadar, Mühürdar, Hazine kâtibi, Mihtah ağası, Divittar, Kaftan ağası, Destar ağası, Peşkir ağası, İbrikar ağa, Kilercibaşı, Kahvecibaşı, Sermehteran-ı enderun olan ağa-larına derecelerine göre para, kumaş, çuha, hatayî verildi. Kethüda-yı sadr-ı âli dairesin-den kethüda bey hazine-darı, kethüda mühür-darı, kethüda karakulağı ve alay başçavuşuna da çuha ve kumaş veriliyordu.

«Vezirlerin tevcihatından, Sadrazamdan çavuşlara kadar câize almaları usulü H. 1245, M. 1828 senesinde kaldırılmış ise de bilâhare yine ipka olunmuş ve alınacak paranın muka-tat hazinesine irad kaydedilmesi münasip gö-rülmüştür.

«Onsekizinci asra kadar vezirlere has verilirdi. Haslar hep bir yerde olmayıp, ba-zan bir kaç yerde olurdu; has'ın miktarı Fatih Sultan Menmed'in Kanunnamesi'nde senede bir milyon ile bir milyon iki yüz bin akçe arasında idi; bu miktar sonraları para rayicine göre artmıştı. Has, devletçe araziden alınan hasılatın öşrü ile senevi kanun üzere

tahsili icab eden veya bir mahalden tahsis kı-lınan maaştan ibaretti; para rayici düştükçe has miktarı da zamanla artmıştı. Vezir kendi hassının her beş bin akçesi için sefere bir ce-beli asker götürmeğe mecburdu. Daha sonra-ları has yerine vezirlere bulundukları vilâyetin imdadiyye-i hazariyye ve imdadiyye-i seferiyye denilen bir vergi tahsis edilmişti; hazariyye parası sulh zamanlarına ve seferiyye ise mu-harebe zamanlarına mahsustu.

«Has zamanında vezirler, haslarının vari-datını vüzerâ hassı voyvodaları denilen memur-lar vasıtasıyla tahsil ettirirlerdi. Vezirlerin ve Beylerbeyilerin adamları has işlerinde su-i istimil yaptıklarından dolayı H. 1130, M. 1717 senesinden itibaren her livanın kudretine göre seferiyye ve hazariyye vergileri tesbit edilmişti. Bunlar tahsil ettikleri paranın yarısını kendi masraf ve levazimatına sarfedecekler ve diğer yarısı ile de her bir nefere yetmişer kuruş olmak üzere ve kapı halkı namıyla mükemmel ve müaellah kuvvet tedarik edeceklerdi.

«Bazı eyaletler, vezirlere berveç-i mu-hassıllık diye tevcih olunurdu. Bu da hasılatı hazineye ait olan o vilâyetin varidatının vali tarafından iltizam suretiyle tahsili demektir. Vali hazineye ait varidatı ödemek şartıyla o vilâyetteki bütün öşür ve resimleri iltizama vermek suretiyle hazinenin parasını çıkardığı gibi kendisine de mühim miktarda para kalırdı. Valilere malikâne suretiyle yani kayd-ı hayat ile bir eyaletin tevcih edildiği de görülmekte-dir. Bu usul bir takım nüfuzlu paşaların eya-letlere yerleşip âdeta yarı müstakil yaşamala-rına sebep olmuştur.

«Yaşı itibarıyla işe yarayacak bir dereceye gelen veya idarî ve askerî aczi an-laşılan veya gazaba uğrıyan bir vezir tekaüt edilerek kendisine geçinebilecek kadar tekaüt hasılatı veya bir mahallin mukataasından ve sair bir yerden aylık olarak muayyen bir para verilirdi. Bazan tekaüt edilen vezirin tek-rar vazifeye tâyin edildiği de görülmektedir. Onyedinci asır sonlarında Vezir-i âzam ile vezirlerden birinin tekrar tekaüt edilmesi lâzım gelse altı yük akçe has verilir ve bazan bir lütf-i mahsus olarak bu miktar bir misline kadar arttırılırdı.

«Bazan vezir adedi artıp bu fazlalığa karşı memuriyyet veya mansıp az olduğu za-man bir kısım vezirler de mecburi tekaüde sevk edilirlerdi; bazı vezirlere mazuliyyet maaşı veya tekaüdiyye verilir, veya bunun mukabili berveç-i arpalık kaydıyla bir yerin muayyen hasılatı verilip kendisi icabında yine hizmete alınır.

«Bir vezir hakkında zulmünden veya mu-vaffakiyetsizliğinden dolayı şikâyet olmuşsa, kendisinin vezaret alâmeti olan tuğ ve sancığı alınır. Tuğ ve sancıkları alınan vezirlerin bazan rütbeleri tenzil edilip kapıcıbaşılik ile bir mahalde ikamete memur edilirlerdi. Bazı vezir-ler halka yaptıkları zulme mebni bir hey'et hu-zurunda muhakeme edilir ve ceza görürlerdi.

«Vezirlerin katli icabettiği zaman kendi-sine hakaret edilmez ve vezareti dolayısıyla hoş tutulurdu.

«Serhadlerdeki vezirlerin icabında tuğra çekmelerine müsaade edilmişti; bu müsaade Kemankuş Kara Mustafa Paşa sadaretinde ve 1053 H. 1643 M. senesinde kaldırılmış ve hatta bu hal Vezir-i âzam ile arası iyi olmıyan Nasuh Paşa zade Hüseyin Paşa'nın itirazına uğramış-tır. Daha sonraları yine hududa tayin edilen vali ve seraskerlerin tuğra çekmelerine müsa-ade edilmişti; fakat bu müsaade lüzum halinde verilir, vezirler hodbehod tuğra çekmezlerdi. 1108 ramazan (1697 M.) tarihinde Babadağı'nda Serasker olan Yusuf Paşa, Özî tarafına memur edildiğinden eyaletlerin tevcihatı kendisine havale olunup tuğra çekmesine izin ve ruhsat verilmiş ve hükümet tarafından Reis-ül-küttap vekili olarak da maiyyetine bir memur tayin edilmişti.

«Vezirlerden biri bir vazife alıp eyaletine giderken tâ vilâyeti merkezine varıncaya kadar yolda dâva dinler, şer-i şerif ve kanun üzere buyuruldular verirdi. Mansıbından azlolunan ve İstanbul'a gelen bir vezir de aynı suretle ha-reket ederdi; eğer kendisi bir vezirin eyaletine uğrarsa orada dâvanın hallini ona havale ederdi.

«Vezirlerin kalabalık maiyyetleri vardı; bunlara kapı halkı ismi verilir ve kapı halkı mükemmel olan vezire kapısı mükemmel vezir denilirdi.

«Vezirlerin İstanbul'da hükümetle olan işleriyle diğer muamelelerinin takibi için birer kapı kethüdası bulunurdu.»

Vaktiyle vezirler büyük debdebe ve dârat sahibi idiler. Kanunî zamanında İstanbul'a iltica eden İran Şahı'nın kardeşi Elkas Mirza şerefine tertip olunan alayda (geçit resmi) vezirler muhteşem kapı halkıyla geçtikçe Elkas Mirzanın Padişah geliyor zanniyle ayağa kalktığını ve böyle birkaç kere oturup kalktıktan sonra nihayet mevkib-i hümayunun vürudüyle Pa-dişah'ın yaldızlar arasında güneş parlaklığıyla çıkışını görünce Osmanlıların saltanat ve aza-metleri hakkında bir fikir edindiğini tarihler yazarlar.

Zaman geçerek ehliyyet ve meziyyet ye-rine başka saâikler kaaim olmağa başlayınca

gözler kamaştıran, büyük işler başarıma saye-sinde elde edilen bu rütbe bol bol ihsan olun-mıya başlandı. Kaniye muhafızı Tiryaki Hasan Paşa'ya vezirlikle taltif olunduğunu tehsir ey-lediklerinde «Eyyvah! Vezirlik rütbesi bize ka-dar tenezzül etti mi? Ona müstahak olmak için ne iş gördük? Devletin bir kalesini mü-dafaa ettik. O da vazifemiz idi» dediği de tarihlere geçmiştir. Bu büyük ihtiyarın gör-düğü iş hemen insan gücünün üstünde iken yine kendinde kâfi liyakat görmemişti. Fakat sonraları iş çıkırından çıktı. Sayıları çoğaldığı nisbette ehliyyet ve kifayetleri azaldı. Bundan dolayı da Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinde vezirlerin Padişah namına ferman yazmak salâhiyyetinin kaldırılması zarureti hasıl oldu.

Daha eski zamanlar şöyle dursun Üçüncü Selim zamanında (1787-1809) bir vezirin daire-sinin şöyle teşkili mecburî idi: Kethüda, Di-van efendisi, Kaftan ağası, Tütüncübaşı, Kah-vecibaşı, İçağaları, Hazinesardarlar, Karakulaklar, Çuhadarlar, Selâm ağası, Mirahur, Ağcıbaşı, Vekilharç, Kilercibaşı, Kavasbaşı, Delilbaşı, Tüfekçibaşı, Akkâmbaşı, Mehterhane heyeti ve bir de Cellatbaşı. Başların maiyyetlerinin sayısı vezirin kudret ve servetiyle mütenasip idi. Bir vezir ne kadar züğürt olsa memur olduğu vilâyete altı yüz atlı ile girmese itibarı olmazdı. Halkça ilk evvel göz temyiz vasıtası olduğundan Paşanın kıymeti, azamet ve deb-debesiyle ölçülürdü. Bu kalabalığı vezir kendisi besler, bir vilâyetten öbürüne tahvil olununca da hepsini birlikte götürürdü. Ma'zûliyyeti ha-linde yalnız delil ve tüfekçi takımını dağıtırdı. Bu kadar hadem ve haşemi olan bir vezirin tahvil halinde masrafının ne kadar çok olacağı kolayca tahmin olunabilir. Fazla olarak tahvil olunan vezir yolda uğradığı eyaletlerin valileri tarafından eyalet hududunda karşılanmak ve giderken de yine hududa kadar geçirilmekle beraber bir kaç gün misafir edilmek âdet olduğu gibi istikbal ve teşyide ve misafirlik esnasında hizmette bulunanlara ve hattâ bulun-mıyanlara münasip hediye ve atıyye verilmek dahi lâzım olduğu için sık sık azil ve nasba uğrıyan vezirlerin yol masrafları tahammül edilmez bir raddeye varır, büyük borç altına girmelerine sebep olurdu.

Vezirlik Osmanlı saltanatı ile beraber tarihe karışmıştır.

Vezire i'timad etme, benim devletlu Hünkârim Olardur düşmen-i dinin, olardur devlete bedhah Üveysi!

VEZİR DİŞ AĞASI (وزير دیش آغاسی) [Ida.] Vezir dairelerinin dış işlerine bakanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Harem dairesine girip çıkma ve hareme müteallik işleri görenlere «Vezir iç ağası» denilirdi.

VEZİRİ (وزیری) [San.] Eski yazma kitaplardan dört köşe ve murabba' şeklindeki kitaplara verilen addır. Bu kitaplar ekseriyyetle küçük olurdu.

VEZİR İSKELESİ (وزير اسكلسی) [Ida.] Sirkeci iskelesine verilen addır. Sadaret alayları bu iskeleden yapıldığı için o ad verilmişti. (Bak : Sadaret alayı)

VEZİR-İ ÂZAM (وزير اعظم) [Ida.] Başvekil, Başbakan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı saltanatının başlarında, Abbasiler tarafından ilk defa kullanılan «Vezir» adlı en büyük devlet memuru bir ta'ne iken sonraları çoğaldığından birinci vezire büyük vezir demek olan «Vezir-i âzam» denilmiştir.

Tarihî ve edebî tetkikleriyle tanınmış olan Profesör Fuat Köprülü «Bizans Müessesesinin Osmanlı Müessesesine tesiri hakkında bazı mülâhazalar» başlıklı kıymetli bir tetkik yazısında (Türk Hukuk İktisat Tarihi Mecmuası, cilt 1, sayfa 165 ve mütaakıp) Vezir-i âzamlık hakkında Fatih kanunnamesi'nde yazılı hükümleri kaydettikten sonra diyor ki:

«Bu memuriyyetin İstanbul'un fethinden sonra Bizanslıların «grand domestique»inden alınmış olmasına en ufak bir ihtimal bile yoktur. Çünkü, daha Fatih'ten çok evvel Osmanlılarda «Vezir-i âzam» lığının mevcut olduğu bütün tarihi menbalardan anlaşılıyor... Daha «Orhan» zamanından başlayarak Fatih Mehmed devrine gelinceye kadar birçok vezir-i âzamların isimleri malumdur. Esasen, Fatih kanunnamesi'nde «bu kanunnamenin atası ve dedesi kanunu olduğunu» söylemek suretiyle, kendisinin, zannolunduğu gibi, büsbütün yeni bir şey yapmadığını açıkça anlatmaktadır. Devlet teşkilâtının başında yalnız bir «vezir» bulunduğu zaman, Vezir-i âzamlığın salâhiyeti olana aitti; halbuki vezirlerin adedi çoğalınca, içlerinden birinin başvezir olması zaruri idi. «Çelebi Mehmed» ve «İkinci Murad» devirlerinde vezirlerin çoğaldığını ve içlerinden birinin «Vezir-i âzam» unvanını aldığını o devre ait bütün vesikalardan öğreniyoruz. Hükümdarın vekâlet-i mutlakasını haiz olan «Vezirlik» müessesesinin Osmanlı Devletine daha sair birçok idari teşkilât gibi - Anadolu Selçukilerinden geçtiği pek tabiidir.»

Onaltıncı asır sonlarına ve hattâ onyedinci asır başlarına kadar Vezir-i âzamlık Kubbe vezirlerine verilmek kanun iken sonradan valilerden de Vezir-i âzam yapılmaya ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında da «Sadrazam» denilmiye başlanmıştır. Tafsîlât için (Bak : Sadrazam).

VEZİR-İ ÂZAM AĞALARI (وزير اعظم آغaları) [Ida.] «Vezir-i âzam» ın maiyyet halkı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vezir-i âzamların kapı halkı adıyla kalabalık maiyyetleri vardı.

VEZİR-İ ÂZAM ALAYI (وزير اعظم آلائی) [Ida.] Vezir âzamlığa tayin münasebetiyle yapılan alay hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Vezir-i âzam» a sonradan (Sadrazam) denildiği için bu münasebetle yapılan alaya «Sadaret alayı» denilmiştir. (Bak : Sadaret alayı).

VEZİR-İ ÂZAM KETHÜDASI (وزير اعظم کتخداسی) [Ida.] Vezir-i âzam maiyyetinde iç işleriyle meşgul olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Vezir-i âzam» unvanı sonradan «Sadrazam» lığa tahvil olunduğu için «Sadaret kethüdası», «Kethüda-yı sadr-ı âli» denilmiştir. (Bak : Kethüda-yı sadr-ı âli).

VEZİR-İ ÂZAM OTAĞI (وزير اعظم اوتاغی) [San.] Sadrazama mahsus çadıra verilen addır.

VEZİR İÇ AĞASI (وزير ایچ آغاسی) [Ida.] Vezirlerin harem dairesiyle âlâkalı işlerini gören adamları hakkında kullanılan bir tâbirdir. Hareme girip çıkan bu ağalar hadımdı. Dış hizmetlerini görenlere «Vezir dış ağası» denilirdi.

VEZİR KAPI KETHÜDASI (وزير کپو کتخداسی) [Ida.] Valiliklerde bulunan vezirlerin hükümet merkezindeki resmî işleriyle meşgul olan adamı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kapı kethüdaları valilerin tam salâhiyyetli vekilleri makamında olup onlar namına müsted'iyat ve taahhüdatta bulunurlardı. Kapı kethüdaları ilkin valiler tarafından seçilir, vazifeleri memuriyyetlerinin devamı müddetince sürerdi. Bu hizmetin şahsa bağlı kalması mahzurlu görülerek 1280 (1863) senesinde tayin ve azil şekilleri değiştirilmiş, devletçe tayin ve azilleri esası kabul olunmuştur.

Kapı kethüdalığı 1908 Temmuz inkılâbından evvel kaldırılmıştır.

VEZİR KELLESİ (وزير کللسی) [San.] Şeker, pirinç ve kavrulmuş soğanla bütün olarak pişirilen balkabağına verilen addır. İriliğinden kinaye olarak bu ad verilmiştir.

VEZİR MÜFETTİŞİ (وزير مفتشی) [Vak.] Sadrazamların nezareti altında bulunan vakıf

işlerine bakan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Evkaf Nezaretinin teşekkülünden evvel evkafın idaresi beşe ayrılmıştı. 1 - Haremeyn evkafı nezareti, 2 - Vezir nezareti, 3 - Şeyh-ül-islâm nezareti, 4 - Darphane ümenası nezareti, 5 - İstanbul kadıları nezareti. Vezir müfettişinin idare ettiği vakıflar vezir nezareti idi.

Sadrazamların nezaretleri altında bulunan vakıflar Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman evkafıyla mülhakatından ibaretti.

Vezir müfettişliğine ulemadan bir zat tayin olunurdu.

Evkaf Nezareti teşkil olununca bunların hepsi oraya devredilmiş, bu sebeple vezir müfettişliği de tarihe karışmıştır.

VEZİR ODASI (وزير اوداسی) [San.] Sarayın mabeyn kısmındaki odalardan birinin adıdır. Saraya gelen Sadrazam ile nazırlar bu odada bekletildiği için bu ad verilmişti.

VEZİR SARAYI (وزير سرائی) [Ida.] Sadrazam konağı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vezirlerin oturdukları binalar ve hassaten Halil Paşa sarayına da bu ad verilirdi.

VEZNE (وزنه) [Mal] Kasa yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vezne; arapça tartı yeri demektir. Eskiden altın ve gümüş paralar sayı ile olduğu gibi tartı ile de alınıp verildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Devlet daireleri ile Bankalarda ve büyük müesseselerde para alıp veren memura «Veznedar» denir.

VEZNE LEDRESİ (وزنه لدرسی) [Öl.] Yüz yirmi dirhem ağırlık ölçüsüne verilen addır. Otuz ledreye «vezne» ismi verilirdi. Şu halde vezne üç bin altı yüz dirhem demektir. Vezne ledresi bilhassa ipek gibi pahalı şeylerin tartılmasında kullanılırdı. Bir de «Kantar ledresi» vardı. O da yüz yirmi dirhemdi.

VEZNİ (وزنی) [Fık.] Yağ, bal, şeker gibi tartılan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i «vezniyyat» tır. «Mevzun» da bu maktamda kullanılır.

VEZZAN (وزان) [Vak. - Mal.] Veznedar ve kantarcı yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyelerle vesikalarda geçer.

VEZZAN-İ İMARET (وزان عمارت) [Vak.] İmaret kadrolarında bulunan kantarcılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tartı işleriyle meşgul olduğu için bu ad verilmiştir.

VİLÂYET ASKERİ (ولایت عسکری) [Ask.] Eyalet askeri yerinde kullanılır bir tâbirdir. [Bak : Eyalet.]

VİLÂYET KADILARI (ولایت قاضی‌لاری) [Ilm.] Eyalet ve vilâyet kadıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Bak : Kadi).

VİRA İLE TESLİM (ویرا ایله تسلیم) [Ask.] Kalenin müzakere yoluyla teslimi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muhasara altında bulunan kalenin teslimini müzakere için içerden biri dışarıya çıktığı gibi muhasara edenlerden biri içeri girerek teslim şartlarını müzakere eder, iki taraf anlaştığı surette kale muhasara edenlere teslim edilirdi. Tarihlerde geçer.

VİRD (ورد) [Sof] Tarikat büyükleri tarafından âyet ve hadislerden de bazı parçalar alınmak suretiyle meydana getirilen hususî dualar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tarikat mensupları bunları usullerine göre tekrar ederlerdi. (Kamus-ı Osmanî) deki izahı şöyledir: «Her gün kiraati vazife ittihaz olunan Kur'an-ı Kerimden bir miktar, bir cüz'e denir. Bu münasebetle okunan ed'îye-i me'sure ve münacata da itlak olunur.» Cem'i «evrad» dır.

Allah adın egligen vird-i zeban
Girse nâr-ı dâzaha görmez ziyan
Kâzım Paşa

VOYNUK (ویونوک) [Sar. - Ask.] Seferde ordunun ve vezirlerle devlet adamlarının atlarına bakmak ve sair zamanlarda Has ahır ve çayır hizmetinde kullanılmak üzere gayr-ı müslimlerden ve bilhassa Bulgar'lardan tertip olunan bir sınıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşı «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» nda (sayfa : 501) tâbirin eski yazı ile yazılmış şekilleri münasebetiyle şu mütalâada bulunuyor:

«Bu kelimenin Bulgarcada doğrusu Vuynik olup eski tarih ve vesikalarda Arap harfleriyle Voynak, Voynuk, Voynayk, Voynok, Voynik okunuş tarzında da yazılmış olup Voynûgan diye de cemi'lendirilmiştir. Tarihlerimizde ve vesikalarda Bulgarca telaffuzu olan Voynik ile Voanak ve Voynuk imlâları daha ziyade kullanılmış ve Voynuk şekli taammüm eylemiştir.»

Voynuklar amme ve hassa olmak üzere iki kısımdı. Seferlerde askeri hizmetlerde bulunanlara amme, İstabl-ı âmire hizmetinde bulunanlara da hassa voynukları denilirdi.

Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ne göre (Millî Tettebbu'lar Mecmuası, cilt : 1, sayfa : 325) Voynuk teşkilâtı Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa zamanında ilk defa Bosna'da yapılmıştır. Voynuklara hizmet mukabili verilen araziye «başına» (çiftlik) denilirdi. Voy-

nuklar «Gönder» adıyla üçer dörder kişilik müfrezelere ayrılmışlardı. Her gönderden bir tanesi münavebe ile her sene hizmete girerdi.

Voynuklara ait yerler ne tapuya bağlanır, ne de satılırdı. Ölen voynuğun voynukluğa ait baştinası kat'iyyen mirasa girmezdi. Bu baştına oğul ve kardeşlerinden kendi yerine kim voynuk olacak olursa ona tevcih edilirdi.

Voynukların oğullarına ve voynukluğa aamzet olan akrabalarına (Zevait voynuk) denilir, ve voynuğun vefatında veya malûliyyet dolayısıyla ihracında bu namzet onun yerine voynuk olurdu. Voynuğun oğul veya kardeşleri bulundukça hariçten voynuk yazmak memnu idi.

Her sene voynuklardan ne kadar münhal olursa Voynuk sancakbeyi o münhalleri merkeze bildirirdi. Hizmete gelen nöbetçi voynukların yoklamaları Defterdarlara aitti.

Voynuk sancak beyleri ile çeribaşları müslümandı. Diğer küçük âmirleri hristiyan idiler.

Voynukların vergi ve rüsumdan istifadeleri uhdelerinde bulunan yerlerin voynuğun yeri olması ile meşrut idi. Bunlar kendi yerleri haricinde yer açıp tasarruf eyledikleri surette yer kimin dirliği dahilinde ise ögrünü ona vermiye, resim alınagelmış ise resmini de ödemeğe mecbur idiler. Nitekim bir sipahinin timarı dahilinde yer tutan voynuk öşürle beraber vergi ve rüsumu da sipahiye vermekle mükellefti. Kanunnamede (Milli Tettebbu'lar Mecmuası, cilt-1, sayı-2, sayfa 308) bu cihet şöyle yazılıdır: «Bir kimsenin timarı toprağında voynuk tafeisi yer tutsalar öşürlerini verirler, değirmenleri olsa resmin verirler ve bilcümle rüsum-i örfiyye ve âdiyyeyi reyâ gibi kanun üzere verirler muhalefet edemezler.»

İstabl-ı âmireye hizmet eden voynukların ahara raiyyet yazılmıyan oğulları, kardeşleri ve sair akrabalarından hariç ve ispençe ile mükellefiyyetleri lâzım gelenlerin haraç ve ispençe resmi sipahiye değil voynuk sancacı beyine aitti.

Voynuk zevaidi hakkında kanunnamede (Milli Tettebbu'lar Mecmuası cilt-1, sayfa-308) şu ahkâm münderiştir: «Voynuk zevaidi ki haraç yazıla müstakil maiyyet baştinası tutmıya ve raiyyet hizmeti teklif etseler caiz değildir. Voynuk zevaidi haraç vazolmakla raiyyet kısmına giremez. Voynuğa noksan gelecek itmamı anınla olur. Voynuğun evlâdından olsun, akrabasından olsun anın gibilerden kim mesne (kimse) madem ki raiyyet yazılmıya ispençe talep olunmaz.

Bir voynuğun voynukluk yerleri raiyyet olan kardeşlerinin yerleri müsterek olduğu ve

tahdit edilmemiş bulunduğu takdirde sipahinin heyet-i mecmuasından değil, voynukluk yerlerle voynukluk olmiyan tayininden ancak raiyyete aidiyyeti anlaşılacak olan kısımdan öşür, sâ-lariyye, ispençe ve sair rüsum istifa edebilirdi. Yoksa tefrik edilmemiş olduğu ileri sürülerek heyet-i mecmuasından vergi ve rüsum alına.

Aynı kanunnamede yazılı olan bu hükme nazaran voynukların kardeş ve diğer akraba ve müteallikatının tekâliften muafiyeti ancak onların raiyyet yazılmamış olmalarıyla meşrut olduğu anlaşılır. Bir defa raiyyet kaydolunmuş olan bir şahıs herhangi voynukla mevcut sıhriyyetten (evlilikle hasıl olan akrabalık) istifade ile muafiyet talebine hak ve salâhiyyeti olamazdı.

Yine bu kanunnameye göre voynukluk arazisinde hariçten gelip ziraat etmek suretiyle istifade eyliyenler öşür ve sair rüsumunu voynuğa vermeye mecbur idiler. Vermemek istiyenler olduğu surette ziraatten men' ve arazi dilediği surette tasarruf etmek üzere voynuğa teslim olunurdu.

Voynuk olanlara fazla bir cemile yapıldığı da kanunun (Aynı kanunname, sayfa 300) şu kaydından anlaşılmalıdır: «Voynuk tafeisine kelekten (ham) yer verilmemiştir. Hemen yumuşaklık verilmiştir. Ve hem voynuğun baştineleri mesaha olunmaz kadimine havale olunur kanundur.»

Sipahiye tâbi olan yerlerden voynuklar tarafından açılan ve tarla ve bağ ittihaz olunan yerlerin öşür ve rüsumunu timar sahibine vermeye kanun voynukları mecbur tutmaktadır.

Şu izahat gösteriyor ki voynuk ifa ettiği hizmet mukabilinde muayyen ve mahdut bir kısım araziye tararruf ediyor ve bu arazi için hiçbir tarafa vergi ve rüsum vermiyordu. Kendisi muayyen olan arazi haricinde yer işgaline kalktığı surette bu arazinin aşar ve sair rüsumunu dirlik sahibine vermeye mecbur olduğu gibi kendi dirliğini teşkil eden araziden aharın istifadesi halinde de bunun vergi ve rüsumunu şâgilinden almak hakkını haiz idi.

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı kıymetli eserde Voynuklar hakkında şu tafsilat vardır:

«Voynuklar hizmete çağırılıştâ hassa ve amme voynukları olarak iki kısımdı. Hassa voynukların, müsellemler ve yürük teşkilâtlarında olduğu gibi nezaretleri beylerine ve amme voynuklarının nezaretleri ise çeribaşı ve voynuk seraskeri denilen timar sahibi zâbitlere aitti.

«Sefer yani muharebeye gitmek için dâvet edilen voynuklara sefer voynukları ve is-

tabl-ı âmireye çayır biçmek ve hayyanları çayırlandırmak için gelmeleri emrolunan voynuklara da çayır voynukları denilirdi. Tahrir defterlerine kayıtlı olan voynuklar mıntakalarındaki köylerde bulunurlardı. Her köyde 8-25 voynuk bulunurdu. Voynuklar, hizmete tırpanlariyle gelirlerdi. Voynuklar altı veya yedi olarak da iki sınıf idiler.

«Mahalli kadınlara ve çeribaşlarına yazılan hükümlerle nöbeti gelmiş olan voynuklar, beygirleriyle hizmete gelirlerdi. Bunların bindikleri hayvanların kısarak veya aygır olmayıp iğdiş olması usuldendi. Çayır voynuklarının Hıdırellez'den evvel İstanbul'da bulunmaları lâzımdı. Sefer voynukları ise Nevruz'da İstanbul'da bulunurlardı.

«Voynuklar Rumeli'de bilhassa Bulgaristan'da bulunmakta idi. Münhal olan voynuklara vefat eden veya alil olup çıkan voynuğun oğlu, kardeşi veya akrabalarından biri tayin edilirdi. Sayet bunlardan hiç biri yoksa Zevait voynuk namzetleriyle kadro tamamlanırdı.

«Voynuklar bir voynuk sancak beyi veya seraskerine tâbi olmak üzere mıntaka mıntaka çeribaşların emrinde olup her bir mıntakada bir çeribaşı ile bir pirimkür ve likatör denilen birer küçük zâbit vardı. Çeribaşı müslüman ve primkür ve likatörler hristiyanı. Timarlı olan voynuk çeribaşları İstabl-ı âmireye hizmet edip emektar olanları hizmetleri mukabelesinde tekaüt tarikiyle tevcih olunurdu. Pirimkürlerin ziraat ve haraset eyledikleri çiftlik ve baştinelerinin hukuk ve rüsumları ve kendi oğulları ve kardeşlerinin cizye ve ispençleri hizmetleri mukabelesinde affolunmuş olup bundan başka avarız-ı divaniyye ve rüsum-u örfiyyeden de muaf idiler. Her mıntakada üç voynuk, gönder denilen bir zümre teşkil ederdi. Kanunnamede göre kara voynuklarının üçü bir gönder ve cebeli voynukların ise dördü bir gönderdi. Bu üçünden birisi nöbetle asil olup hizmete gelir ve diğer ikisi veya üçü yamak olurdu. Asil olanlar İstanbul'a İstabl-ı âmire hizmetine gelir ve hizmeti gördükten sonra ellerine büyük veya küçük Emirahorlardan hangisinin emrindeki yerde hizmet eylemişse ondan tezkiresini alıp yerine dönerdi. Ertesi sene üç kişiden diğer birisi hizmete girip mütebaki ikisi kendisine yamak olurdu.

«Voynuklar, hizmetlerine mukabil verilmiş olup kanunnamelerinde baştine denilen ve Türkçede çiftlik mukabili olan kendilerine ait voynukluk yerlerini ekip biçerler ve buna karşı kendi baştinelerinin ögrüyle koyun resmi, ot resmi, hazineye ait değirmen, kovan ve

hınzır yani domuz vergilerinden muaf tutulurlardı. Yüze kadar olan koyunlarının resimlerini vermezlerdi. Kendi harac (cizye) ve ispençlerinden ve avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf idiler. Bunlar hiç kimse tarafından angarya teklif olunmazdı. Voynuklardan her gönder yalnız senede resm-i nize ismiyle Mart'tan Mart'a on altı akçe havvas-ı hümayuna bir vergi verirlerdi. Bunun altı akçesiri baştine, hizmet şartıyla mukayyet olup satılmaz, mirasa girmez ve yerine kim voynuk olursa ona verilirdi.

«Çayır ve otlara bakmak üzere İstanbul'a gelen voynuklar sarayın enderun ve birun ricaline ve yuntlara tevzi olunup hizmet görürlerdi. On altıncı asırdaki yani 935 H. 1528 M. tarihli bir voynuk defterinin kaydına göre Kanunî'nin Vezir-i âzamı İbrahim Paşa zamanından evvel İstanbul'a gelen çayır voynuklarının taksim şöyle olmuştı:

«Enderun atları tavilesine seferde 105, hazarda ise 30 nefer verilmiş olup birün atlarına bakanların mecmuu 718 voynuktu. Sefer zamanında çayırda ve tavilede şeriki atlara her tavile için on üçer ve karaçullu atlara on ikişer ve hazar zamanında şerikilere onar ve karaçullulara dokuz voynuk verilirdi. Yine bunlardan Kızıl adası yunduna 50, İmralı yunduna 27 kişi verilip yalnız sefere mahsus olmak üzere top arabalarına yüz voynuk ayrılmıştı.

«Saraçbaneye 20, has ekmekçilere 2, divan solaklarına 8, dergâh-ı âli ağasına 12 ve enderun hazinesine de 10, serkilâriye 7 voynuk tefrik olunmuştu.

«Bunlardan başka yine aynı defterdeki kayde göre Vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya 50, Ayas Paşa'ya 40, Kasım Paşa'ya 40, Padişah hocasına 10, Hünkâr imamına 3, Nişancıya 8, Mîr-i aleme 7 ilâh. voynuk verilmişti. Bu tevziatın mecmuu 882 voynuktu.

«Voynuk teşkilâtı 1102 rebiülâhır (1691 ikinci kânun) tarihli bir fermanla lâğvedilmiş ve bunlar diğer reaya gibi vergi ve rüsumu tâbi tutulmuşlardı. Fakat sonradan H. 1104, M. 1693 de voynuk teşkilâtı iade edilmişti. Voynuk teşkilâtı H. 1295, M. 1878 tarihine kadar şöyle böyle devam etmiştir.»

VOYNUK BEYİ (وَيُونُك بَی) [Sar.] Hassa voynuklarının nâzırlarına verilen addır. Hassa voynukları'nın «Müsellemler» ve «Yürük» teşkilâtı gibi teşkilâtı vardı.

VOYNUK KÂTİBİ (وَيُونُك کَاتِبِ) [Sar.] İstabl-ı âmire teşkilâtı arasında bulunan me-

muriyyetlerden birinin adıdır. Has ahır hayvanlarıyla İstabl-ı Âmire çayırlarına bakan hassa voynuklarının kayıtlarını tutar ve bunlara mütaallik muamelelerle meşgul olurdu.

VOYNUK SERASKERİ (وینوک سرعسکری) [Ask.] Amme voynuklarının bulunduğu timar sahiplerinin başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Seferde ordunun ve Devlet adamlarının atlarına bakan amme voynuklarının çeribaşları da vardır.

VOYVODA (دوبودا) [Ida.] Reis, subaşı, ağa gibi muhtelif mânalara gelen bir tâbirdir. Buğdan Voyvodası, Galata Voyvodası bu kabilindedir. Voyvoda İslâvca bir kelimedir. Ağa, reis mânasına gelir.

Voyvodalık Osmanlılarda Hicrî onbirinci (Milâdî onyedinci) asırda başlamıştır. Eyalet valileri ve sancak mutasarrıfları uhdelerine tevcih olunan eyalet ve sancaktarın mülhak kazalarına daireleri gediklerinden veyahut halkın isteğiyle yerlilerin ileri gelenlerinden birini voyvoda tâyin ederlerdi. Bu voyvodalara merkezce mukataat hazinesi kaleminden evamir-i şerife verilir. Vazife gittikçe tevessü ve tamammü ederek sonraları bunlar kaza kaymakamlığı vazifesiyle de muvazzaf olmuşlardır.

Timar ve zeamet usulü câri olan yerlerde voyvodalara yalnız mukataat ve havas kısmının varidatını cibayet ve Tanzimat'a kadar devam etmişlerdir. Bu itibarla voyvoda tahsil memuru demekti.

VÜCUD (وجود) [Sof.] Bütün varlığın Allah'tan ibaret olduğu yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Vahdet-i vücud» nazariyesine göre bütün varlık Allah'tan ibarettir. İnsan da dahil olduğu halde kâinat onun gölgesi, suretidir. Her şey ondan gelmiş, o varlıktan çıkmış, sonundâ yine ona gidecek, onda o ulu varlıkta fânî olacak, daha doğrusu o ulu varlıkta yaşayacaktır. (Bak: Vahdet-i vücud).

VÜKELÂ VAPURU (وکلا واپوری) [Bah.] Boğaziçi'nde oturan vükelâyı (Nâzırları) sabahları iskelelerden alıp Sirkeciye, akşamları da Sirkeci'den alıp Boğaziçi'ne götüren hususî vapur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları Şirket-i Hayriye vapurları ile Boğaziçi'nden

İstanbul'a gelen Nâzırlar yan kamaralarda oturlardı.

VUKUF-İ ADEDİ (وقوف عددی) [Sof.] Nakşî tarikatındaki on bir tâbirden biridir. Diğerleri huş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd gerd, bâz keşt, nigâh daşt, yâd daşt, vukuf-i kalbî, vukuf-i zamanî'dir. Vukuf-i adedî; zikirde adede (sayıya) riayetir. Nefy ve isbata delâlet eden zikri her nefeste bir, üç, yedi, dokuz veya yirmi bire kadar zikreylemektir. Nefy ve isbat zikrinin en aşağı haddi günde bin beş yüz, en azı da bin İsm-i Celâldir.

VUKUF-İ KALBİ (وقوف قلبی) [Sof.] Nakşî tarikatındaki on bir tâbirden biridir. Diğerleri huş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd gerd, bâz keşt, nigâh daşt, yâd daşt, vukuf-i adedî, vukuf-i zamanî'dir. Vukuf-i kalbî; kalbin Allah'tan agâh olmasıdır. Bu, kalbe Allah'tan başka bir şey gelmeyecek surette olmak icabeder. Buna «gû-hud» ve «vusul-i vücud» dahi derler «قاغا تولو» âyeti buna işaret sayılır.

VUKUF-İ ZAMANİ (وقوف زمانی) [Sof.] Nakşî tarikatındaki on bir tâbirden biridir. Diğerleri huş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd gerd, bâz keşt, nigâh daşt, yâz daşt, vukuf-i adedî, vukuf-i kalbî'dir. Vukuf-i zamanî her anda halinden haberdar olmaktır. Sâlik bu sayede halinin gûkû mü, özü mü mucip olduğunu anlar. Vukuf-i zamanî ile sâlikin işi tamam olur ve ser-i menzil-i maksuda erer.

VUZÜ (وضو) [Fık.] Namaz için ahnan abdest yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan vuzû; abdestten başka temizlik mânasına da gelir.

*Hubs-i âğraz ile endişesi mardar olana
Günde beş kerre vuzû ile taharet gelmez
Yenişehirli Avni*

VUZUH (وضوح) [Eda.] İfadenin derhal anlaşılacak derecede açık olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vuzuh «za'f-i te'lif», «ta'kid» ve «ibham» bulunmamakla tahakkuk eder. Öyle ifadelere vâzih denilir.

Y

YABANLIK (بیانلق) [Kıy.] Ev dışında giyilen elbise hakkında kullanılır bir tâbirdir. Evden dışarı çıkıldığı ve misafirliğe gidildiği zaman giyildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Her gün giyilene «gündelik» denir.

YÂD-DAŞT (یاد داشت) [Sof.] Nakşî tarikatındaki on bir tâbirden biridir. Diğerleri huş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd gerd, bâz keşt, nigâh daşt, vukuf-i kalbî, vukuf-i zamanî, vukuf-i adedî'dir. Yâd daşt; Hak Taalâ'dan daima agâh olmaktan ibarettir. Bunu «huzur ber gaybet» suretinde tarif edenler de vardır. Kalbin Allah'ın yâdi ile rusuhundan (kuvvetlenmesinden, meleke hasıl etmesinden) ibarettir.

YADİGAR (یادگار) [Hal.] Meczaz yoluyla baş belâsı, muacez, musallat yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Ol âfetin aşkıyle meast imiş vâiz
Bize nasihat eden yadigârî gördün mü?
Üsküdarlı Sırrı*

YÂD-KERD (یاد کرد) [Sof.] Nakşî tarikatındaki on bir tâbirden biridir. Diğerleri huş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd daşt, bâz keşt, nigâh daşt, vukuf-i kalbî, vukuf-i zamanî, vukuf-i adedî'dir. Yâd kerd; hazırlamak demektir. Bu hatırlayış müridin kalbini hatırlaması, şeyhin kalbi mukabelesinde tutması, gözünü kapayıp ağzını da tutup dilini damağına yapıştırması, nefesini göbeğinin altında hapsetmesi, tam bir tâzim ile Lâ ilâhe illallah Kelime-i Tevhidi ile zikre koyulması, bunu kalbiyle söyleyip lisanıyla söylememesi, nefesinin habsinde sabretmesi, Kelime-i Tevhidi bir nefeste üç kere demesi, eserini gönlüne erdirmesi şeklinde olmak icap eder. Zikirden maksat kalbin daimî surette Hak Taalâ'dan mahabbet ve tâzim vasfıyla agâh olmasıdır. Zikrin hülâsası bu agâhlıktır. Cemiyet sohbetinde hasıl olur. Kalbin hakikatı bilmek olan bir müdrikten ibaret olduğu

için her tarafa gider, dünya işlerini o tefekkür eder; Tartet-ül-aynda (gözün bir defa kırılmasından ibaret bir ân) yerleri, gökleri, avalimi seyretmek ona müyesserdir. Onu diğer şeylerden ayırıp zikirle meşgul edilmesinin yolu «Lâ» yı hayalen göbeğinin altından yukarı çekip «İlâhe» yi alından sağ tarafa meylettirerek «İllallah» kelimesini kalbe indirmektir. Böyle yapılırsa o zaman bunun ateşi bütün seyrân eder.

YÂFİ'YYE (یافی) [Sof.] Kadiri tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Abdullah-ul-Yâfi' bin Ali-yül-Kadiri tarafından kurulmuştur. «İmam-ı Yafi'i» adıyla şöhet bulmuş olan Abdullah-ul-Yafi'i Rifai, Şazeli, Sührverdi tarikatlarından da hilâfeti haizdi. Ekberîyye tarikatı meşayihinden Şeyh Cemaleddin Yunus-ul-Kassar Gavsîyye hülefâsından olduğu için Kutb-ı Mekki, Nezil-ül-Haremeyn diye şöhet bulmuştu. Birçok eseri vardır. «Hülâsa-tül-mefahir fi menakib-i Abdülkadir» adlı eseri Kadiriyye şubesi müessisliğinin vesikası ittihaz olunabilir.

YAFTA (یافتا) [Mal.] Tahrir sırasında dirlik sahiplerinin adlarına yazılan yerleri gösteren hüviyyet kâğıdı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her mıntaka sahiplerinden bu yaftaları alanlar «muharrir-i memleket» ten tezkirelerini de alırlardı. Buna müsteniden merkezden berat ta verilir.

Yafta tâbiri kullanış şekline göre daha başka şeylere de delâlet eder. «Sanat Ansiklopedi» sindeki (Yafta Maddesi) izahı şöyledir:

«Bir şeyin ne olduğunu göstermek için üstüne yapıştırılan veya asılan kâğıt veya levha. Müzelerde sanat eserlerinin ve bunları yapanların isimlerini havi küçük levhacıklar şeklinde yazılır. Boya tulumaları üzerine boyanın ismi yazılı olan yapıştırılmış küçük kâğıt. Duvarlara yapıştırılan ilân kâğıtlarına da denir. Eskiden evrak konulan torbaların üzerine, içinde ne olduğunu göstermek üzere yapıştırılan yazılı kâğıtlara torba yaftası denirdi. İdam edilecek-

lerin üstüne asılan yazılı kâğıda teşhir yaftası veya idam yaftası tâbir olunur. Şişe yaftası, kutu yaftası diye de şişe ve kutular üzerine yapıştırılan ve onlarda ne olduğunu gösteren yazılı küçük kâğıtlara denir.»

YAFTA TAHTASI (ياقة تحتية) [San.] Üzerine yafta veya ilân gibi şeyler yapıştırılmak üzere duvara asılan zemini tahta veya sac ve etrafı çerçevesi levha adıdır. Bunların camlıları da vardır.

YAĞDAN (ياغدان) [San.] Bıçak ve tüfek gibi silâhları yağlamak için kullanılan âletin adıdır. İçine yağ konulan küçük bir kutu şeklinde iki kulplu olan bu âlet demirden veya gümüşten yapılır, altın kakmaklarla süslenirdi.

İçine madeni yağ, zeytin yağı ve gaz gibi sulu maddeler konulan kaplara da bu ad verilir. Sanat sahiplerinin işlerine göre şekilleri değişen bu âlete halk arasında yanlış olarak «Yağdanlık» denir.

YAĞ KAPANI (ياغ قاني) [Tic.] Eskiden yağın toptan satıldığı yere verilen addır. Bugün bile isimlerini muhafaza eden Un, Bal ve Yağ kapanlarının o adları almaları bir zamanlar bu maddelerin toptan satış yerleri olmalarından ileri gelmiştir. Kapan, Arapçası Kabban büyük terazi, kantar, mizan, çardak, tuzak demektir.

Vaktiyle yağ, bal, un, erzak, hububat, kahve, tütün, enfiye, pamuk, mensucat kapanlara getirilir, oralardaki emîn ve naipiler tarafından bunların ihtisap, imaliyye, ruhsatiyye ve resim-i munzam gibi adlarla Devlet namına varidat tahsil olunduğu gibi narh da konulurdu.

Kapanların ihdasından maksat vergi ve rüşum istifası ile beraber şehir halkının muhtaç oldukları şeyleri ihtikâre meydan bırakılmayacak ve bir kısmından istediklerini alabilmelerine mukabil bir takımının mahrum kalmalarına mahal verilmeyecek şekilde dağıtımını temin etmek ve o arada saray ihtiyaçlarının — esnafa dağılmadan evvel — gönlük narh üzerinden tedarikini temindi.

Kapanlar ilk zamanlarda havassa-ı hümayun, madenler, memlehalat vésaire gibi varidat meşbaları kethüda ve ümema (eminler) marifetleriyle idare edilirken sonraları baş güsteren malî sıkıntılar yüzünden «iltizamât» ve «mukat-taat» adlarıyla seneden seneye mültezimlere ihale edilmek ve bedelleri sarraflar vasıtasıyla hazineye alınamak usulü icadedilmiştir. Sonradan bu gelirler kısmen Rüşumat idaresi'ne, kısmen de Şehremaneti'ne (belediyye) terk edilmiştir. Be-

lediyye'nin şimdi de almakta bulunduğu kantar resmi bunun adı değişik şeklidir.

Yukarıdan beri verilen izahattan anlaşılacağı üzere Kapan İstanbul ile diğer büyük şehirlerde belediyyelerin tesisine uğraşıp da bir çoğunun hâlâ kurmaya muvaffak olamadığı umumî pazar yahut hususî tâbiriyle «hal» den başka bir şey değildir. (Bak: Kapan).

YAĞLI DİREK (ياغلي درك) [San.] Canbazlık, hokkabazlık, göğüs üzerinde örsle nal yapmak gibi eski hünelerden birine verilen addır.

YAĞLIK (ياغليق) [San.] Mendil adıdır. «Çevre» de denilen ve şimdiki mendillerden büyük olan yağlık ipek ve sırma ile işlenirdi. Mendilin; ipekli mendil, keten mendil, bekçi mendili, aşçı mendili, enfiye mendili gibi nevileri vardı. Bu adın verilmesi eskiden yemekten kalkınca el ve ağzın silinmesinde kullanılmış olmasından ileri gelmiş olsa gerek. Yağlıkla beraber işlemeli gelin ve yatak takımı satanlara «yağlıkçı» denilirdi.

YAĞLIKCI (ياغليجي) [San.] İç çamaşırı, gelin ve yatak takımı satan esnafa verilen addır. Yağlıkçılar mendil nev'inden «Yağlık»da sattıkları için bu ad verilmişti.

*Nakşim alurdu bakıp örneğine
Semti yağlıkcıda zen derneğine
Sünbülzade Vehbi*

YAĞMURLUK (ياغورلق) [Kıy.] Yağmurdan ıslanmamak için giyilen kukuletili yani başlıklı mantoya verilen addır. Eskiden su geçmez abadan yapıldı. Yeniçerilerle çorbacıların ve sekban ve zağarcıların giydikleri üstluge de bu ad verildiği gibi Farsçası olan «barani» de denilirdi. Yeniçerilerin yağmurlukları koyu mavi, çorbacılarla sekban ve zağarcılarınki yeşil renkte idi. Yeşil çuhadan yapılmış «sobramani» de denilirdi.

Yeniçerilere senede bir defa verilen yedi endaze çuha hakkında da bu tâbir kullanılırdı. Verilen çuha altı endaze ise ona da «donluk» denilirdi. Bu çuha ile yağışlı ve soğuk havalarda giyilen ve «yağmurluk» adı verilen üstlük yapıldığı için bu ad verilmiştir.

İkinci Murad Yeniçerilerin her birine yedi endaze çuha, biri buna astar olmak, diğeri başa sarmak için de yedişerden on dörder endaze bez ve on birer akçe yaka akçesi tahsis eylemişti. Bir zamanlar Selânik şehrinde dokutulup aynen verilen bu çuha yerine sonraları «zemistanî» adı altında bedeli verilmiye başlanmıştı. Bu akçe yenilik ve eskiliğe göre artar, eksilirdi.

YAHEYE ALMAK (ياهي آلت) [Hal.] Memnun edilmeyen iş sahipleri tarafından ileri sürülen şikâyetler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Memnun edilemediklerinden bahisle bugün sahipleri hakkında şikâyeti mutazammın olarak çengiler tarafından ileri geri söylenen sözler münasebetiyle meydana gelmiştir. Çengilerin, hassaten bunların çingene olanlarının, memnun edilmesi adeta imkânsız olduğundan her düğün evinde sabahleyin çengiler tarafından yaheyler bağlar, kapıdan çıkıp gidecekleri zamana kadar devam ederdi.

YAHNİ KAPAN (ياني قاني) [Ask.] Yeniçerilerden şunun bunun kapısında hizmet edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar bilfiil (fi'len) ocakta bulunmayıp efendilerinin konaklarında oturarak orada yiyip içtikleri için kendilerine bu ad verilmiştir. Ulufelerine de ocaklılar arasında «kapılı ulufesi» denilirdi.

YAHUDHANE (يهودخانه) [San.] Yahudilerin bir arada oturdukları birçok evlerden ibaret yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yehudihane suretinde kullananlar da vardır. İzmirde hâlâ böyle bir Yahudihane vardır. Yahudilerin ayrıca oturmalarına tahsis edilen mıntaka veya mahalleye «Yahudi mahallesi» denilirdi.

YAHUDİ MAHALLESİ (يهودي محله) [Hal.] Yahudilerin ayrıca oturmalarına tahsis edilen mıntaka veya mahalle hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden Müslüman şehirlerinde olduğu gibi Hristiyan şehirlerinde de Yahudilere mahsus mahalle vardı. Yahudilerin bir arada oturdukları birçok evlerden ibaret yerlere de «Yahudhane, Yehudihane» denilirdi.

YAKA (ياقة) [Coğ.] Sahil, kenar, kıyı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Keramet gösterip hâlka saya seccade salmışsın
Yakasın Rumeli'nin dest-i takva ile almışsın
Süleyman Çelebi*

§ [Bah.] Yelkenlerin kenarlarına ve köşelerine yaka denir.

YAKA AKÇESİ (ياقة آچسي) [Mal.] Yeniçerilere elbise bedeli olarak verilen on bir akçe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bundan başka kendilerine dolama yapılmak için çuha, sarık makamında kullanılmak üzere tül bent de verilirdi.

YAKADAN ATMAK (ياقاندن آت) [Hal.] Kovmak, uzaklaştırmak, kurtulmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

YAKADAN GEÇİRMEK (ياقاندن گچيرمك) [Hal.] Mecaz yoluyla birini oğul edinmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

YAKALI BALTACILAR (ياقالي بالتاحيلار) [Sar.] Saray baltacılarının bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Teberdâran-ı hassa» dahi denilen baltacıların bir kısmı yalnız önelerini görebilecek şekilde yakalı dolama giydikleri için bu ad verilmişti. Zülüflü baltacılar hakkında izahat verirken «Enderun Tarihi'nde sağını ve solunu göremeyecek derecede yüksek atlastan yaka taktıkları için yakalı baltacı denildiğini» kaydeden İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı devrinde Saray Teşkilâtı, sayfa 442) şu mütalâayı ileri sürüyor:

«Yakalı baltacıların ayrı bir teşkilâtı olduğu dair tetkik ettiğimiz eserlerde hiçbir kayıt olmadığı gibi Kanunname ve sair eserlerde de bu isim altında müstakil bir tegekkül görmedim. Enderun tarihi, Zülüflü baltacıların enli yakalı lácivert dolama giyerek yalnız önelerini gördüklerini yazıyor ki bu, sonradan yakalı ismi verilen zülüflü baltacılarından başka bir şey değildir, zannındayım. Belki de bunlardan Harem-i Hümayun'da aile kısmına hizmet edenlere yakalı baltacı denilmiştir.» Enderun tarihi müellifi saray mensubi olmak itibarıyla verdiği malûmatta yanlışlık olmamak icabeder.

YAKA SİLMEMEK (ياقة سيلمك) [Hal.] Mecaz yoluyla nefret ve istikrah etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Görse bu herzelere tebrî-i zimmet ile
Yakasın silker idi ehl-i teberra-yı suhan
Sünbülzade Vehbi*

YAKAYI ELE YERMEK (ياقاي آله ويرمك) [Hal.] Mecaz yoluyla tutulmak, görülmek, izini belli etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YAKA YAKAYA GELMEK (ياقة ياقايه گلمك) [Hal.] Mecaz yoluyla münazaa ve mücadele etmek, döğüşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Yaka yakaya geldi iki aipah
Beri yakadan halk ederdî nigâh
İzzet Molla*

YAKAYI KURTARMAK (ياقاي قورتارمك) [Hal.] Kaçmak, kurtulmak, hastalıktan kalmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

YAKAZA (ياقازا) [Sof.] Arapça uyanıklık, uyanık demek olan yakaza sofiyye istilâhı olarak zeer (men', nehy) vukuunda zecir'den maksud-u ilâhi ne ise onu idrak yerinde kullanılır.

YAKIN (يقين) [Sof.] Lûgat manası bir şeyi şeksiz, şüphesiz olarak kavi ve sahih itikat ile bilmek demek olan bu kelimenin Sofiyye istilahi olarak izahı şöyledir: «Hakikat ehli indinde hüccet ve burhan vasıtasıyla olmayarak mücerret iman kuvvetiyle iman olarak görmek manasıdır. Bir şeyin hakikatına kalbin hasıl olan itmi'nanı bu cümledendir. Nitekim bir havuzda su karar bulununca (يقين الماء في الخوض) deniliyor. Netice olarak yakın bir şeyi şek ve dumsız bilmek ve hakikatını tasdik etmektir.»

YAKUTE-İ SAHRA (ياقوتية صحرا) [Sof.] «Nefs-i külliyye» yerinde kullanılan bir tâbirdir. Sofiyye istilahlarına sit eserlerdeki izaha göre tesmiye sebibi nuraniyyetin cisme taalluk zulmetiyle imtizacıdır. Cisimden ayrı olan akıl, böyle değildir. Nur-ı mahz olduğundan ona «dürre-i beyza» denilmiştir.

YAKUT TARZI (ياقوت طرزى) [San.] Meşhur hattat (Yakut) un yazdığı şekildedeki yazı tarzı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tarz sahifeyi iki veya üç kısım itibar ederek her kısmın bir satırını «sülü», diğer satırlarını «nesib» yazı ile yazmaktan ibaret idi.

YALAK (يالان) [San.] Hayvanların su içmesine mahsus içi oyuk kütük veya taşa verilen addır. Çeşmelerin musluğu altına konulan taşa da bu ad verilir. Vakfiyyelerde geçer.

YALAK ÂBÂD (يالان آباد) [Coğ.] Yalova'nın eski adıdır.

YALAMA (يالان) [Tal.] Tulumbacılar geceleri yangınlara gidip gelirken yolların şurasında burasındaki çamurlu yerleri önde fener çekenin haber vermesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kayıp düşmeleri tehlikesi bu suretle önlediği gibi çıplak olan ayakları da yara ve berelenmeden muhafaza edilmiş olurdu.

YALDIZ ALTINI (يالدز آلتنى) [Mes.] Eski altın paralardan birinin adıdır. Buna «Yaldızlı altın» da denirdi. Hier 1142 (1729) senesinde on üç kuruş değerinde idi.

*Cenab-ı şeyhe soran pâk yaldız altını
Cem-i derde deva nasha-i mücerrebti
Keçersizade İzzet Molla*

YALI (يال) [San.] Deniz kenarında olan ev ve konaklara verilen addır. Deniz kenarındaki saraylara «sahilsaray» denir.

YALI AĞALIĞI (يال آغالىقى) [da.] Sahil muhafızlığı, gümrükeü yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YALI KÖŞKÜ (يال كوشى) [Mim.] İstanbul'un eski ve tarihî binalarından birinin adı idi. On dokuzuncu asrın ikinci yarısına kadar muhafaza edilen bu köşk Sarayburnu ile Sirkeci kıyılarını işgal eden kasırlar, Bostancı Ocak ve kayıkhaneler arasında bulunan bu tek katlı, geniş kubbeli köşk, Boğaziçi'nin bütün güzelliklerine hâkim bir şekilde idi. Kırım harbi sıralarında İngiliz ustalar tarafından burada imalâthane meydana getirilmiş, buna «Yalı Köşkü İmalâthanesi» adı verilmişti. 1870 tarihine kadar burada faaliyette bulunan imalâthane demir yolunun Sirkeci'ye kadar indirilmesi münasebetiyle Haliç'e nakledilmiş ve oradaki diğer kasır ve binalar arasında Yalıköşkü de yıkılmıştır.

İstanbul'un eski ve tarihî binalarından biri olan Yalıköşkü'nün 19 uncu asrın ikinci yarısına kadar muhafaza edildiğini yazan kıymetli müekkik Halûk Y. Şehsuvaroğlu (Yalıköşkü, Cumhuriyet 9 mart 1950) şu tafsillatı veriyor:

«Sarayburnu ile, Sirkeci kıyılarını işgal eden kasırlar, bostancı ocakları ve kayıkhaneler arasında bu tek katlı, geniş hayatlı kubbeli kasır Boğaziçi'nin bütün güzelliklerine hâkim bir şekilde yapılmıştı.

«Cebhesi mermer sütunlarla, zarif kemerle süslenmiş ve hava tesirlerine karşı bu sütunlar arasında, açılır, kapanır perdeler yerleştirilmişti. Perdeler her sene kasım ayında tamir edilir veya değiştirilirdi.

«Binanın iç tezyinatında tahta oymacılığı, sade ve güzel nakış işleri kullanılmıştı. Salonlardaki döşemeleri Bursa kadifesi yastıklar, telli ve seraser kaplı minderler, kırmızı çuha kapı perdeler teşkil ediyordu. Sonraları kasra endam aynaları konulmuş, sedofkâri masalar ve iskemleler de ilâve olmuştu.

«Bu kıyılarda dolayan ve Sepetçiler Köşkü ile Yalı Köşkünü ziyaret edebilen yabancı seyyah Grolot, 1680 yılında negrolunan eserinde Sarayburnu'ndan ve kasırlardan şu şekilde bahsetmektedir:

«(Sarayburnu ve gemilerin ekseriya yanaşıp su aldıkları küçük bir çeşme geçildikten sonra deniz kenarında iki köşke daha raslanır ki bunları Kanunî Sultan Süleyman yaptırmıştır.

«Kanunî o zamanlar pek azamî olan büyük donanmasının Haliç'e girip çıkışlarını saray kadınlarına bu köşklere birinden seyrettirirdi.

«Harem takımına mahsus olan köşk dışından daha yüksekti. Bu köşke dışarı ile

ihtilât edilmeksizin ve kimsenin gözüne görünmeden saraydan geçilirdi. Bu köşk kemerler üzerine kurulmuş üç büyük odadan ibaretti.

«Bu odaların çatıları küçük kubbeli ve içerileri höcreli idi. Odaların döşemesi kâr-ı kadim minderlerden, gayet kıymetli halı ile kilimlerden ve giranbaha sırmalı, işlemeli, nakışlı kumaşlardandı.

«Köşkerin pencereleri kafesli idi. Fakat nef-i hümayuna mahsus olan köşk fevkalâde müzeyyen, hususiyle içerisindeki sofa, yahut divanhanenin tertibat ve tefrigatı hakikaten çok zevk verici ve görülmeye değer bir güzellikteydi.

«Dünyada bundan temiz, bundan muntazam bir sofa daha tasavvur olunamaz. Mermirleri, sütunları, fikiyeleri, kıymetli halıları köşkü dairen madar çeviren gezinti yeri, Boğaz'a karşı lâtif ve ulvî manzarası, iç kısımlarının, tavanlarının, pervazlarının işleme hususundaki inceliği, zarafeti hiçbir şeye kıyas edilmezdi..)

«Yalıköşkünde bir de Padışahlara mahsus gümüş bir taht bulunur ve Padışahlar donanmanın sefere çıkışlarını her sene Yalı Köşkünden bu taht üzerinde seyr ederlerdi.

«Bu merasimlerden bir gün evvel Yalı köşkü baştanbaşa temizlenir, gümüş taht hazırlanırdı. (Sefer-i evvel-i Derya) olan Hıdırların birinci günü donanma Tersaneden ayrılır ve Kaptan Paşanın bindiği Başarda, mehter çalarak Yalı Köşkü önüne gelirdi.

«Başına kallavi, sırtına sof forace giymiş olan Kaptan paşa, gemi reisleriyle beraber Yalı köşkünde karaya çıkar, vükâlâ ile ve maiyyeti erkânıyla köşkte bulunan Padışahın elini öperdi. Burada paşaya ve reislere rütbelerine göre hil'atlar giydirilirdi.

«Yalı köşkü etrafında Bostancıbaşı dairesi, hasekiler koğuşu bulunurdu. Bu kıyılar (Sarayın kalabalık ve şenlikli bir yeri idi). (Sûr-u Sultan) üzerinde açılmış bulunan kapıya da Yalı Köşkü kapısı denilirdi.

«1722 senesinde saray surları Yalı Köşkünden Narlıkapıya kadar tamir ettirilmiş ve bu münasebetle yazılan kitabe bir ihtimale göre Yalı Köşkü kapısına konulmuştu. On dört beyitli uzun kitabede bu kısmın tamir edildiği şu mısralarla belirtilmektedir:

*«Yalı köşküden der-i Narlığa dek
İki gılda reşk-i Bağdad eyledi*

«Padışahlar deniz gezintilerine Yalı Köşkü iskelesinden çıkarlar ve saraya gene bu iske-

den dönerlerdi. Sarayın haricinde ölen Padışah ve saray mensuplarının cenazeleri de Yalı Köşkü iskelesinden Topkapı sarayına getirilirdi.

«Kuruçeşmede Sultan Yalısında vefat eden 1. Mahmud'un validesinin cenazesi Yalı Köşküne getirilmiş ve namazı Sepetçiler köşkü yanındaki büyük çınar ağacı altında kılınmıştı. Çamlıca'da ölen II. Mahmud'un, Fer'iyye'de intihar eden Abdulâziz'in cenazeleri de Yalı köşkü iskelesine getirilmiş ve buradan Topkapı sarayına nakledilmişti.

«19 uncu asrın ikinci yarısı başlarına kadar İstanbul'u ziyaret etmiş yabancı misafirlerin bazıları da İstanbul şehrine Yalı Köşkü iskelesinden ayak basmışlardır.

«19 uncu asrın ikinci yarısında İstanbul'da başlayan sanayi hareketleri bir taraftan Haliçte, diğer taraftan Sarayburnu ve Sirkeci sahillerinde gelişmeye başlamıştı.

«Fabrikalarımızın mamulleri ilk defa olarak 1845 senesinde Sarayburnu'nda Sepetçiler köşkünde teşhir edilmiş ve bu sergiyi Padışahla vükâlâ, İstanbul'daki yabancı sefirler «temaşa» etmişlerdi.

«Kırım harbi sıralarında verilen müsaade üzerine İngilizler, ustaları tarafından bu sahada kurulan çelik döküm fabrikası (Yalı Köşkü Fabrikası) 1870 tarihine kadar faaliyette bulunmuştu. Kısa bir zamanda burada ambarlar, vapur iskelesi ve bir karakol binası da yapıldı.

«Dedmiyolunun inşası münasebetiyle Abdülâziz zamanında bu kıyılarda bulunan kasırlar yıktırıldı ve Yalı Köşkü Fabrikası da kaldırılıp Haliç'e götürüldü.»

YALI UŞAĞI (يال وداغى) [Hal.] Sahil şehirlerde doğup büyümüş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

YALPA ETMEK (يالپ اتمك) [Bah.] Bordadan gelen denizler tesiriyle geminin sancaktan iskeleye ve iskeleden sancığa yatıp kalkması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YALPA VURMAK (يالپ ورمق) [Hal.] Fazla içkinin sebep olduğu sarhoşluk tesiriyle müvazenenin bozulması yüzünden sağa sola eğilerek yürüme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Deniz tesiriyle gemilerin yalpa etmelerine benzediği için bu tâbir meydana gelmiştir.

YAL Ü BAL (يال و بال) [Hal.] Meez yoluyla boy bos, endam tenasübü (düzgünlüğü) yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Haddeden geçmiş nezaket yal ü bâl olmuş sana
Mey süzölmüş şişden rahsar-ı al olmuş sana
Nedim*

YALVAN (ياروان) [Mim.] Kalın ağaç direği yerinde kullanılır bir tâbirdir. Veqikalarda geçer.

YAMAK (يماق) [Ask.] Yeniçeri ocağıyla topçu, humbaracı gibi askerî teşekküllerde namzet mahiyetinde bulunanlarla kalelerdeki müstahfiz suretiyle hizmet edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlıların istilâ devrinde mühim bir kale zaptolununca civardaki livarlardan birkaç sancak ilhak olunmak suretiyle bir eyalet teşkil olunur ve bu eyaletin başına «Beylerbeyi» namıyla askerî ve mülkî icra kuvvetini haiz biri nasbedilirdi. Fetholunan arazi tahammülü derecesinde timar ve zeamete taksim ve fetihle hizmetleri geçenlere tefviz olunarak onlar da muhafaza hizmetiyle mükellef kılınırdı. Cebeli, topçu ve yeniçeri olarak kâfi derecede asker de ilâveten istihdam olunur ve bunların ulûfe ve mukannen vazifeleri ocaklık tahsis olunan mahallerin a'şar, harir, cizye, mizan resmi gini varidattan tahsil ve ifa ediliirdi. Kalenin ehemmiyeti ziyade ve düşmanın tecavüzüne maruz bir halde ise üçer beşer akçe terakki verilmek suretiyle ve meselâ bir sene hizmette bulunmak şartıyla eski yeniçerilerden kâfi miktarda «terakkilû» yazılırdı. Yine bir sene muhafaza hizmetinde bulunmak ve badehu ocaklardan birine ilhak kılınmak şartıyla ve «kuloğlu» adıyla lüzumu kadar nefer de muhafazaya memur edilirdi. Yahut Kürdistan'da cari olduğu gibi bazı yerler ümera ve müteayyınanına mutavattin oldukları mahaller «Yurtluk ve ocaklık» namıyla tevcih olunup yurtluğun havi olduğu arazinin varidatı öşriyye ve örfiyyesi mutasarrıflarına ait ve hizmetleri de hududu muhafaza ve o tarafa ordu sevk olunur ise Serasker maiyyetinde muharebe etmekte. Bu gibilerin ölümünde dirlikleri oğullarına, çocuk bırakmaksızın ölmüş olurlarsa hanedanından birisine tevcih olunurdu. Bu teşkilât sayesinde eyaletler birer müsellahe heyet halinde bulunurdu, ve düşman hücumundan mahfuz demekte.

İlk zamanlarda nizam ve intizama riayetkâr olan yamaklar sonraları hassaten hicri 1200 (milâdi 1785) tarihlerinden sonra yolsuz hareketlere koyulmuşlar, ulûfeleri biraz taahhür etse yahut işlerine gelmeyen bir hal zuhur eylese derhal valilerle hâkimlerin aleyhine kıyam etmeye başlamışlardı. Hotin ve Bender serhatlerinde bulunan yamakların bu hareketlerinden dolayı vazifelerine nihayet verildiği gibi hicri 1212 (1797) senesinde Belgrad yamaklarının da def' ve teb'îlerine teşebbüs olundu. Ancak bunda bazı müşkilât baş gösterdiğinden

evvelâ Ebubekir Paşa, daha sonra Şengelli Mustafa Paşa bu işe memur edildi. Epeyce müşkilât sonunda yerlerine eyalet askeri konulmak suretiyle Belgrad kalesi de bunlardan temizlendi. Ancak buradan kaçanlar Vidin'de isyan bayrağını açan Paspan oğlu'nun yanında toplandıkları için epeyce müddet uğraşmak zarureti hasıl oldu.

§ [San.] Bir işde usta veya çıraktan sonra gelen yardımcı işçiye verilen addır.

YAMAK TERLİĞİ (يماق ترلیگی) [Kıy.] Sivri burunlu aba terlik adıdır.

YANAR DÖNER (يانار دور) [Giy.] Bakıldığı noktaya göre değişen renklerde görünecek surette muhtelif renkli ipeklerle dokunmuş kumaşa verilen addır.

YANAŞIK NİZAM (ياناشیق نظام) [Ask.] Asker saflarının yan yana olması, o şekildedeki harb usulü yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YANBUL (يانبول) [San.] Kilimlerin bir nev'ine verilen addır. Yatak örtüsü olarak kullanılan tüylüleri de vardır. Rumeli'de bunlara Yanbolu denir.

YANCIK (يانچق) [San.] Atlara mahsus zırhlı örtü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden harpte düşmanın taarruzundan korunmak için muharipler zırh giydikleri gibi hayvanlarına da zırhlı örtü örterlerdi.

YAN ÇİZMEK (يان چيزمک) [Hal.] Mecaz yoluyla ehemmiyet vermemek, kaçınmak, kayıtsızlık göstermek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Rüzgâr etti sergerdan haffaf zademiz
Mest iken yan çizmede şeytana çarık giydirdi
Nüzhet*

YAN GELMEK (يان گلمک) [Hal.] Mecaz yoluyla yan gelip oturmak, tenbellik etmek yerlerinde kullanılır bir fâbirdir.

YANGIN (يانقین) [Hal.] Mecaz yoluyla gadre uğramış, zulüm görmüş; şikâyetçi yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Neşe Türk'ün canı yangın, neşe millet geridir
Anladık biz bunu, az çok, senelerden beridir
Mehmet Akif*

YANGIN KULESİ (يانقین کله) [San.] Yangınları haber vermek için şehrin en yüksek ve nezaretli yerinde yapılan kuleye verilen addır. Üzerinde nöbetçilerin etrafa bakması ve oturması için yerler de vardı. Bupa «Yangın Köşkü» de denilirdi. Eskiden yangın haberi

verenlere «Köşkli» denilmesi kuledeki köşkte oturmalarından dolayı idi. (Bak: Köşkli).

YANINA KALMAK (يانيت قالمق) [Hal.] Mecaz yoluyla işlediği kabahat ve fenalıktan dolayı ceza görmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Ne çekdimse mükâfatı vardır bana amma sen
Ne cevrettinse cümle yanına ey pür-cefa kaldı
Rasim*

YAN KÂÇIDI (يان کاغیدی) [San.] Mücellit istilahlarındandır. Araya konan ve Acem köşteği kendisine yapıştırılan kâğıda verilen addır.

YAN YELKENLERİ (يان يلكه نلری) [Bah.] Floklar ve velenalarla yarım serenler üzerine açılan yelkenlere verilen addır.

YAPIŞTIRMA ŞEMSE (ياپیشترمه شمسه) [San.] Mücellit istilahlarındandır. Altın yapıştırıldıktan sonra üzerine kalıp basılmak suretiyle yapılan şemselere verilen addır.

YAPRAK (ياپراق) [San.] Tezhib istilahlarındandır. Yaprağa benzer tarzda yapılan şekillere verilen isimdir.

§ [Top.] Eski toplarda nişangâhtaki üstüvâne kit'asına verilen addır. Buna «kama» da denilirdi.

§ [Bah.] 18 pustan 2 kademe genişliğindeki yelken bezine verilen addır.

YAPRAK DEMETİ (ياپراق دمتي) [San.] Tezhib istilahlarındandır. Sade yapraklardan mürekkep olarak yapılan şekillere verilen addır.

YAPRAK VİDASI (ياپراق ويدەسى) [Top.] Eski toplarda «yaprak» ın baş tarafındaki vidaya verilen addır. Orta vidaya «baskı vidası» denilirdi.

YAPUKCIYAN-I HASSA (ياپوکیان خاصه) [Sar.] Saray sanatkarlarından at bellemesi yapanlara verilen addır. Yapuk; yapık; belleme demektir.

YARDAN UÇMAK (ياردن اوجق) [Hal.] Mecaz yoluyla aldanıp derde ve belâyâ düşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Ani bir lu'b ile benzer uçurmuş yardan vâiz
Nice demdir ki zâhid vadi-i inkâre düşmüştür
Ne'î*

YARIM DESTAR (يارم دستار) [San.] Bir değirmenin çapraz olarak kesilmesine verilen addır. Kadılar tarafından kuşak olarak kullanılırdı.

YARIM İSTİNGA (يارم استنقا) [Bah.] Yelkenlerin istingaları tamamen basılmayıp yarı toplanmış haline verilen addır.

YÂR-İ GAR (يارغار) [Hal.] Mecaz yoluyla muhlis ve vefalı dost yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hazret-i Muhammed'in Mekken'den Medine'ye hicretinde beraber bulunduğundan dolayı Ebubekir-is Sıddık (R. a.) hakkında kullanılır.

*Yüz şükür ki yâr-ı gar buldum
Gezdim bu cihanı yar buldum
Fuzuli*

YARLIK (يارلق = يارلق) [Ida.] Ferman, barat, menşur mukabili kullanılır bir tâbirdir. Tellallara bağirtılarak halka yapılan resmî tebliğler mânasına da gelir. Vesikalarda «Yarlık = Yerlig» suretlerinde de geçen bu tâbiri Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» de «yerlig, yarlık; menşur, ferman aslı yar ve car mânasından ilân neşr demektir.» suretinde izah etmiştir. Değerli müdekkik Abdullah Battal Bey'in Sahib Giray Han'ın yarlığı münasebetiyle yazdığı bir tetkik yazısında (Türkiyat Mecmuası, ikinci cilt, sayfa 75) «yarlıklara umumî bir nazâr» başlığı altında şu izahatı veriyor: «Yarling, yarlık, yerlig; emir, buyruk mânasına geldiği gibi emir ve fermanı ihtiva eden yazıya da itlak olunur. «Ribyozi» «Kısas-ül-enbiya» sında «Yunus aleyhisselâm münacat kıldı: «الهي الا - سوزمى قبول قیلما سانی قلاين يارلیغ کیلدی: یاریاو» deniliyor ki burada «yerlig» «emir, ferman» mânasınadır. «Mahmut Kâşgari» ise (Divan - i Lügat - üt - Türk, cilt - 3, sayfa - 31) «Yerlig» kelimesini «hükümdarın yazısı ve emri» diye izah ediyor ki kelimenin her iki manasını anlatıyor demektir. Görülüyor ki bu, halis Türkçe bir kelimedir. Fakat aynı mânayı ifade eden ve lâfzan buna müşabih olan bir söz Mogolcada da vardır. Cengiz Kagan'ın kurduğu büyük Türk-Mogol kaanlığında ve sonraları ondan teşa'ub eden Ordalar (devletler) de de hükümdarın buyruğu ve ferman yazısı «yarlık» tesmiye olunurdu. Bundan maada, hanların, ecebi yurtların hükümdarlarına yazmış oldukları diplomatik yazıları da «yarlık» tâbir olunurdu. Meselâ «Altın Orda» hanı «Toktamış» Litvanya-Lehistan Kralı «Yagayla» ya yazdığı mektubunu «Yarlık» tâbir ettiği gibi sonraları Kırım Hanları'nın Moskof, Litvanya - Lehistan Hükümdarlarına yazdıkları mektupları ve muhabereleleri de «yarlık» tesmiye olunur.

«Yarlıkların bir nevi «Tatar Hanlık Yarlıkları»dır ki Hanlar, bu gibi yarlıklar ile istedikleri adamları «Tarhan» ederlerdi.»

*Acep kim yazdı bu ferman-i gam mazmun-ı
hunrizi
Acep kim çekti bu yerliğ-i nâbercaye tağragı
Yenişehirli Aveni*

YAR TEKMESESİ (يار تکمسی) [Kıy.] Kallıpsız fesin kıvrıntısına verilen addır. Perişanlıktan hoşlananlarla hovardalar ve kabadayılar iki üç yeri bu türlü kıvrıklı olan ve «Uçarı» adı verilen fes giyerlerdi. Kıvrık iç tarafa doğru olduğu için bu ad verilmişti. (Bak: Uçarı fes).

YASAKÇI (ياساچی) [Ida.] Muhafaza memuru, kavaş yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmani» de «Yasak memuru, muhafaza memuru, kavas - sabıkta yasavul, alay çavuşu, yol haseskisi» suretinde izah edilmiştir. Yabancı devletler sefirleriyle konsoloslarının kavaslarına bu ad verilirdi. Tanzimat'tan evvel sefarethanelerin muhafazasında Yeniçeriler bulundurulur ve bunlara yasakçı denilirdi. Fransız sefarethanelerini yeniçerilerin altmışıncı bölüğüne mensup yasakçılar muhafaza ederdi. Yasakçılar potür ve üst giyerler, bellerine bağladıkları kuşaklarına tabanca takarlardı.

Tanzimat'tan sonra yasakçı tâbiri terk edilerek onun yerine kavas denilmeğe başlanmış ve bu tâbir saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

Ankara'nın murahhası sıfatıyla İstanbul da siyasi vazife görmüş ve bu münasebetle yabancı devletler sefirleriyle yakından temas etmiş olan Dr. A. Adnan Adıvar (ölümü 1955) İstanbul Hükümetinin tarihe karışmasına takaddüm eden kapitülasyon hareketlerinden bahsederken (Diplomatik hatıralar, Cumhuriyet, 22 ocak 1955) kavasların tarihe karışmasını şöyle anlatıyor:

«Elçiler murahhaslığa geldikleri ve yahut gezmeğe çıktıkları zaman arabalarının üzerinde bir kavas amma sırtında sırma işlemeli üniforması ve belinde kılıcı ve lüververi ile bir kavas da gelirdi. Onlar kapitülasyonların ayakta gezen bir alâmeti idi. Elçi Bey hâlâ kendini muhafaza için kendi kuvvetine dayanıyordu. Bunu kaldırmak lâzımdı. İngiltere fevkalâde komiserine fikrimi söyledim. «Aman efendim bundan ne çıkar bu bir süsten ibarettir» dedi. Ben de: «Bu süsü biz de aynen Londra'daki sefirimize yaptırırsak nasıl olur?» deyince: «Pek âlâ olur, kimse bir şey demez» demez mi? Fakat ben hiç düşünmeden: «Orada bizim elçiler böyle bir kavas taşırlarsa âdeta bir operet tesiri yapar. Biz böyle bir şey yapamayız. Sizin de bunu kaldırmanızı isteriz» dedim.

İlkönce İtalya yüksek komisesi Mösyö Maisa adındaki babacan ihtiyar diplomat kavası bıraktı.»

YASAMA DEFTERLERİ (ياسامه دفترلى) [Mal.] Timarlarla zeamet ve hasıların bulundukları yerlerde temin ettikleri hasılat yazılı bulunan defterlere verilen addır. Eski Maliye Nazırı Abdurrahman Vefik Bey bu defterler için (Tarih-i Mali, sayfa 33) «Yasama defterleri namıyla bir nizam defteri olduğu ve bunda hasıların, timarların, zeametlerin mahal ve mevkileri tâyin edildiği ve alınacak ögrün sureti ta'şir ve tahsili ve kezaik rüsumun nevi ve miktarları ve tarz-ı istifası mukayyet ve muşarrah olmak lâzım geleceği anlaşıyorsa da buna dair vesâik henüz elde edilememiştir.»

YASAMAK (ياسامق) [Hal.] Tertip ve tanzim etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski tarih ve vesikalarda geçer.

YASMAK (ياسماق) [Ok.] Yayı çileden boşandırma yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YASTIK (ياسدق) [San.] Mücellit ıstılahlarındandır. Yaprak altının bıçakla üzerinde kesilen âletin adıdır.

Tezhib işlerinde, altın varakları istenilen büyüklükte kesmek için, varakın altına konan deriye de yastık denirdi.

§ [Kıy.] Eskiden kadınların arka taraflarını çıkıntılı ve bellerini ince göstermek için fiistanlarının altından kaba etlerinin üstüne taktıkları içi pamuk dolu küçük torbaya da bu ad verilirdi.

YAŞMAK (ياسماق) [Kıy.] Kadınların ferace giydikleri zamanlarda bağlarını ve yüzlerini sardıkları beyaz örtüye verilen addır. İki parçadan mürekkep olan yağmağın bir parçası baştan çeneye, öteki de çeneden başa doğru bağlanırdı. Yaşmak, fazla kısımları omuzlardan aşağı sarkmak üzere feracenin üstünden sarkıtılarak istimal olunduğu gibi o kısımlar feracenin yakasından içeriye alınarak da kullanılırdı. Zenginler ve bilhassa saraylılar yağmağı kolalarlardı. Ferace ve yaşmak kullanan kadının gözü, burnu, kısmen de kaş ve ağzı görünmekte, hele kolalı yağmaklar kadını başka bir güzellikte göstermekte idi. Ferace ve yaşmaktan sonra çarşaf giyilmeğe başlanmıştı.

*Kız yaşmak ile çıkma sokağa görür biri
Aşırma kolun aşır eve gâh pır pırı
Dilbazlık etme otur ağırla mısafiri
Yerler nazarla sent a hasba diri diri
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol
Vâsif*

YATAĞAN (ياتاغان) [San.] Silâh olarak kullanılan büyük ve uzun bir nevi bıçak adıdır. Beldeki silâhlıkta taşındığı için bu ad verilmiştir.

*Yatağan meşrebi uşşaka cefâlar kılıcı
Babası seyy-i Acem'dir anası gaddâre
Lâ*

YATAK DOLABI (ياتاق دولابى) [Mim.] Şilte, yorgan ve yastık gibi yatak takımlarını koymağa mahsus büyük ve kanatlı dolaba verilen addır.

YATAK HÖCRESİ (ياتاق حجره) [Mim.] Odaların bir tarafında girintili bir kısmı teşkil eden ve odanın tavanından daha alçak bir tavanı olan önü açık küçük höcre adıdır. Buraya yatak konur ve önüne perde gerilirdi.

YATAK KEREVETİ (ياتاق كروتى) [San.] Üzerine yatak, şilte serilen karyola şeklindeki ayaklı ve kenarsız kerevet adıdır.

YATAK NOKTASI (ياتاق نقطه) [Top.] Eski toplarda müceffin mihverinden ufka amuden geçtiği farzolunan müstevi sathın muylu mihverini kateylediği noktaya verilen addır. Bu nokta sahra topraklarında müceffin mihveri üzerinde, muhasara ve kale topraklarında mihverin altında bulunur ve uzunluğu da muylunun nisf kutru kadar olurdu.

YATAK SAYVANI (ياتاق سابوانى) [San.] Yataklar üzerine asılan çadır gibi örtünün adıdır.

YATAK TANDIRI (ياتاق تانديرى) [San.] Yatağı ısıtmak için kullanılan içi sıcak su ile dolu kabın adıdır.

YATIR (ياتير) [Hal.] Evliya yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü adamların mezarlarına halk tarafından hürmet gösterilir, geceleri mum yakıldığı gibi «adak» da adanırdı.

YATIRTMA (ياتيرتمة) [Kıy.] Başlık nevirlerinden olan Börk'ün arkasına doğru sarkıtılan tiftikten kollu parçanın adıdır.

YATSILIK (ياتسلىق) [Sar.] Sarayda gece yenilen hafif yemek kakkında kullanılır bir tâbirdir. Yatsı zamanlarında yenildiği için bu ad verilmiştir. Saraylarda akşam yemekleri ikinci vakti yenildiği için geceleri de biraz bir şey yenirdi.

YATUGAN (ياتوغان) [Mus.] Telli sazlardan birinin adıdır. «Cami-ül-Elhan» da Hatay Türklerinin sazlarından olduğu yazılan Yatugan için şu tafsîlât verilmiştir: Bir buçuk arşın

(takriben bir metre) uzunluğunda, bir karış eninde bir tahtadır. Çukuruğun derinliği dört parmaklır. Üstü tahta kaplıdır. Tek olarak on beş teli vardır. Ortasına eşikler konarak açık çalınmak üzere akord edilir. Sağ elle çalınır. Sol elle tellere basılarak istenilen ses temin edilir. Eşiklerin her iki tarafındaki sesler makama göre kullanılır.

YÂVE (يارو) [Mal.] Sahipsiz olarak bulunan hayvan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yâve; Farsça mânasız, faidesiz, saçmasapan, boş söz demektir. Türkçesi kaçkun'dur.

YÂVE RESMİ (يارو رسمى) [Mal.] Sahipsiz olarak bulunan hayvanlardan alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «yâve ve kaçkun resmi» suretinde de geçer. Başiboş olarak kırlarda, tarlalarda bulunan hayvanlar hükümete teslim edilir, ziyan yapmış ise kaydedtirilirdi. Kadı; ilân ettirir, sahibi çıkmazsa sattırarak ziyanı, masrafı, dellâliye ücreti çıkarıldıktan sonra kalanını hazineye teslim ettirirdi. Sonradan sahibi çıkıp ta isbat ederse irad yazılmış olan para kendisine geri verilirdi.

Malsandıklarına teslim olunan bu paralar ilk zamanlarda ayrı hesap ve adlarla kaydedilmekte iken sonraları «hasılât-ı müteferrika» miyanına idhal edilirdi. Sahibi çıkmıyan yâvelerin esmanı Devlet varidatı arasında yer alırdı.

Timar hükümleri câri olduğu zamanlarda serbest timarlarda müsellimlerle yürüklerden gayrı reayânın tuttukları yâveler timar sahibinin idi.

Anadolu nun bazı yerlerinde sahipleri meçhul hayvanların muhafazasına mahsus «Yâve hanı» denilen yerler vardı.

YAVRU KAFES (يادرو قفس) [Mim.] Eskiden oda pencerelerine içerinin dıştan görülmemesi için yapılan kafeslerin kaldırılmaksızın dışarıya baş çıkarabilmek veya bir şey atmak için açılır kapanır şekilde takılan küçük kafesler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu küçük kafesler ekseriya asıl kafesin ortasına yapılırdı.

YAVRU KAPI (يادرو قپو) [Mim.] Câmi, han, kışla ve saray gibi binaların büyük kapılarında kanatların içine açılan küçük kapıya verilen addır. Büyük kanat açılmadan bu yavru kapıdan girilir, çıkılırdı.

YAVRU KULE (يادرو كوله) [Mim.] Kale duvarları üzerine bindirme ve dışarıya doğru taşkın olarak yapılan kulelere verilen addır. «Çıkma kule», «Gözcü kule» de denilen bu kuleler bekleme ve etrafı gözetme için yapılarırdı.

YAVRU PENCERE (ياورو پنجره) [Mlm.] Bir kapının kanadı üzerine göz yüksekliğinde açılan küçük pencere ve deliklere verilen addır. Gelenin kim olduğu buradan bakılarak anlaşıldığı gibi icabında kapı açılmadan öteberi de alınır ve görüşülürdü. Bunların yalnız bakmak için açılmış olan yuvarlak ve küçüklerine «göz deliği» denir. Bu gibi yavru pencerelere «kimdir o penceresi» de tâbir olunurdu.

YAY (آب) [Ok] Ok atmak için kullanılan âletin adıdır. Buna «kavs», «kabza» da denir. Yay; dört şeyden tereküp eder: Ağaç, kemik, sinir ve tutkal. Yay, her türlü ağaçtan yapılabılırse de, en makbulü akça ağacıdır. En iyisi Gerede taraflarında çıkan akça ağacı. Anadolu'nun diğer yerlerindeki akça ağaçları da yay imalinde kullanılırsa da Rumeli'de yetişenler makbul sayılmazdı. Gerede'nin ve Anadolu'nun diğer yerlerindeki ağaçların da gölgeli ve sulak yerlerde yetişenleri ötekilerine müreccahtı. Yay, ağacın kendisinden değil, sürgünlerinden yapılırdı. Fazla ve iyi sürgün elde etmek için ağacın kəndisi kesilir, sürgünler iki bilek kalınlığında olunca yerden itibaren yarım arşın kadar yukardan yay boyu kadar alınarak sürgünün üç tarafı bırakılırdı. Ayrılan kısmın tam ortasından ikiye bölünür, bundan iki yay yapılırdı. Kızılcağ ağacı da yay yapmakta kullanılırdı. Kızılcağtan puta ve tirkeş yayları yapılırdı. O yaylar daima kurulu durduklarından düzenden düşmezlerdi. Kızılcağ ağacı o nisbette düzeni muhafaza etmezdi.

Yayın yapılış tarzı «Telhis-i resail-ül-remat» da (sayfa 160) şu suretle tarif olunmaktadır: Akça ağacı keser ve dürpü ile kesilir ve taslanır, yarım kavis şekline konur. Sonra bu vaziyette alçak bir kabın içine vaz edilir, kap soğuk su ile doldurularak üç gün o halde bırakılır. Bادهu ateşe konulur, ağaçlar yumuşayınca kadar kaynatılır. Sonra sudan çıkarılarak kemiğe gelecek tarafı talaş alevine tutulur, ısınınca yay tezgâhi tâbir olunan kertikli tahtaya takılır. Başları yay başları şekline, aşağıları da gevşek yay haline getirildikten sonra kınap ile gerilerek soğumak üzere o halde bırakılır. Soğuyunca rütubetsiz bir yere, yahut sıcak bir odaya konulur. Bir sene bu halde muhafaza edilir. Bu vaziyette ne kadar fazla durursa okadar sağlam olur ve makbul sayılır. Kurt dokunmamak için ağaçlar su yürüdüğü zaman kesilirdi. Yaya konulacak kemiğe de dikkat olunurdu. Kemiğin kayganlı ve kuş dilli olmasına dikkat olunurdu. Bu kemikler manda boynuzundan, yahut Aydın ve Menemen taraflarında yetişen öküzlerin kezalık

boynuzlarından yapılırdı. Bu boynuzlardan iki nevi yay kemiği imal olunurdu. Bunlardan birine kapak, ötekine karın denilirdi. Kapak boynuzun dış, karın da iç kısmından yapılırdı. Timar yaylarında karın kısmı tercih olunurdu.

Yayda kullanılan sinir öküzün bileğinin yukarı tarafından dizine kadar olan yerinden çıkarılırdı. Öküz siniri tirkeş, çerkes ve tatar yaylarında kullanılırdı. Timarlı ve ince müsa-baka yaylarında öküz yerine inek siniri istimal edilirdi. Bu sinirler güneşte yahut yay timarı sandığında kurutulurdu. Dimdik duracak bir hale gelinceye kadar kurumakta terk olunurdu. Som mermer taştâ büyük şimsir tokmak ile yumuşayıp tel tel oluncıya kadar dövülür, üzerindeki kir ve pürtükler bıçakla kazılarak temizlenirdi. Bادهu bir kütüğe kuvvetli bir surette mihli bulunan beş altı dişli demir tarakla taranırdı. El ile de diklenerek öyle saklanırdı.

Tutkal iki türlü idi. Birine balık tutkalı, diğerine çağa tutkalı denilirdi. Çağa tutkalı yayda kullanılan sinirlerin uçlarından kesilen parçaların ve yahut doğrudan doğruya sinirin kaynatılması suretiyle elde edilirdi.

İşte yay bu suretle ve külfetle yapılır ve kullanılışında pek ziyade dikkat edilirdi.

Husû ol hadengendâz-ı fıkrim ben ki bu fennin Dâhi bir pehlivâni çekmemiştir çektiğim yâyi Nefi

YAYA (آب) [Ask.] Osmanlı Devletinin kuruluşu sıralarında Türklerden teşkil edilen bir sınıf ulûfeli piyade askerine verilen addır. Yaya teşkilâtı Orhan Bey zamanında yapılmıştır.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Kuruluşundan On beşinci Asrın ilk yarısına kadar Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtı» adlı altında ve («Türk Tarihinin ana hatları» eserinin müsveddeleri) miyanında neşrettiği broşürde buna dair şu izahatı veriyor:

«Müverrihler yaya teşkili tarihini Orhan Bey'in ilk zamanlarına kadar çıkararak kardeşi Alâeddin Paşa ile Çandarlı Kara Halil'in bu işe memur olduklarını yazarlarsa da tarih beyan etmezler. Tevarih-i Âl-i Osman nüshalarının (Aşıkpaşa zade, sayfa 40, (Oruç Bey Tarihi sayfa 16) yaya askeri teşkilini (İznik) fethinden evvel göstermelerine nazaran bu teşkilâtın takriben 1329 senesinde olduğu anlaşılır. (Tac-üt-Tevarih, cilt -1, sayfa - 86) yaya teşkilinin hieri 729 da olduğu yazılıdır. Bir Bizans müverrihi Grigoras tarihinde (Fazıl Nazmi Bey'in terecü-

mesi, sayfa: 44-45) Orhan Bey'in Bizans İmparatoru (Genç Eadrenikos) a galebe ettiği (Pelekakan - Maltepe) muharebesinde Orhan'ın ağır ve hafif yaya kuvvetleri bulunduğunu yazdığına göre yaya teşkilâtının (İznik) in fethinden evvel olduğu anlaşılıyor. Grigoras bu harbin 1329 da, Hammer ise 1330 da olduğunu beyan etmektedir.

«Ordu kuvvetlerini çoğaltmak isteyen Orhan Bey, suvari yanında bir de yaya kuvveti bulunmasını o zaman Bilecik Kadısı olan Çandarlı Kara Halil ileri sürmüş olduğundan buna ait teşkilâtın yapılması da kendisine bırakılmıştı.

«Kara Halil çok çalışarak Türklerin genç ve dinçlerinden seçilmek suretiyle harp zamanlarında ikişer akçe yevmiye ile hizmet etmek ve harpten sonra ise günlükleri kesilerek memleketlerinde ziraatle meşgul olup bütün vergilerden muaf olmak kayd ve şartıyla iptida bin kadar yaya askeri yazdı. Bu yayalar onara, yüzere ayrılarak başlarına onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı unvanlarıyla kumandanlar tayin edildi. Yaya yazmak dâvetine pek çok Türk yiğitleri icabet eylerdi. Yayaların ibtida bin kişilik bir kuvvet olduğu anlaşılıyorsa da sonradan artan mevcudları hakkında kat'î malûmatımız yoktur. Maamafih on beşinci asrın ortalarında ve az sonra mevcudlarının yirmi bin olduğu görülmektedir.

«İşte Orhan Bey zamanındaki muvaffakiyetlerde bu kuvvetler âmil oldukları gibi oğlu zamanında da Rumeli fethinde bunlardan pek çok istifade edilmiştir.

«Yayalar başlarına Ahi serpuşu olan beyaz bürk giymişlerdir. Zaten bu teşkilâtı yapan Kara Halil ile Osman Bey'in kaynatası olan Edebalı, Ahi Hasan gibi ileri gelen şahıslar ve onların mensupları hep Ahilerderdi.

«Birinci Murad zamanında Rumeli'de muvaffakiyetlerin tevalisi, askeri kuvvetlerin daimi surette el altında bulundurulmasını icab ettirdiğinden hükümdar maiyyetinde maaşlı bir kuvvet teşkili düşünülürdü ve bu iş de (Çandarlı Kara Halil) e havale edildi. O da harpte esir edilen Hristiyanların Türk terbiyesi gördükten ve Türkçe öğrendikten sonra asker olarak orduda istihdamları hakkında ileri sürdüğü mütalâa üzerine Hükümdara merbut olmak suretiyle Kapı kulu yayası olan (Yeniçerilik) meydana çıktı.

«Yeniçeri teşkilâtı yapıldıktan sonra Yayalardan istigna hasıl olacağı zannedildi ve onun için bir müddet Yaya yazmaktan vazgeçildiği gibi mevcut olan Yayalara da harpte

verilen yevmiyeye mukabil olmak üzere toprak verildi. Harbten dönüşlerinde ziraatle iştigalleri tesbit ve o yolda kanun da yapıldı.

«Yayaların kanun üzere birer çiftlik yerleri vardı. O yerde olan gallenin (zahirenin), bağın, değirmenin öşürüne ve resmine bu yaya sahip idi. Bunlar koyun resmi de vermezlerdi. Elleriindeki yerler Miri araziden olduğundan tapuya bağliyamazlar ve satamazlardı.

«Yayalara ihtiyaç kalmadığı zehabı hasıl olduktan bir müddet sonra bu düşüncenin hatalı olduğu anlaşıldı ve orduda Yeniçerilerden başka yaya kuvvetlerinin de lüzumlu olduğu tahakkuk ettiginden eski kanun üzere tekrar Yaya almak usulünde devam olundu.

«Ordunun ağır hizmetleri Yayaların üzerinde idi. Meşhur Birinci Kosa muharebesinde Yayalar bulunduğu gibi Uzun Hasan ile yapılan büyük cenge de bilfiil yirmi bin Yaya iştirak etmişti.

«Rumeli'nin ilk işgali sıralarında Anadolu'dan o tarafa geçirilen Türk aşiretlerine yani Yörüklerle Anadolu'daki Yaya ve Müsellemler gibi çiftlikler verilerek iskân edilmişler ve bunlar da Yaya ve Müsellemler gibi ocaklara ayrılmışlardı. Rumeli'de teşkil edilen bu Türk yayalarına «Yörük» ismi verilmiş ve zabıtlarına «Mir-i yörükân» denilmiştir. Bu Türk yayalarının otuz neferi bir ocak itibar edilmiştir. Harb zamanında bunların Beği nöbetle «Eşkinçi» olurdu. Eşkinçi olmak, sefere gitmek demektir.

«Yayaların fevkalâde zamanlarda ve atlı askere lüzum olduğu vakitlerde müsellemler gibi atlı hizmetlerde de kullanılmışlardır.»

Anadolu Yayalarının «Mir-i piyad-gân» ve Rumeli yayalarının «Mir-i yörükân» denilen Yaya beyleri'nin kumandaları altında sefere gitmeleri kanundu.

Kanunî Sultan Süleyman'ın tertip ettirdiği kanunnamede Yayalarla müsellemlere ait ahkâm bir fasılda cem' olunmuştu. Yayalar; timarlarda, mülk ve Vakıf yerlerde bulunurlardı. Bunlarda ocak teşkilâtı câri idi. Her ocak altı veya yedi kişiden tereküp ediyor ve bunlar birbirine yamak kaydolunuyordu. Yamak yazılan yayaların oğulları ve kardeşleri de beraber bulunurlar, onlar da yamak yazılırlardı.

Yayalar kendilerine tahsis olunmuş olan çiftliklerde yetişen mahsullerden öşür, değirmenlerden vergi vermezlerdi. Koyunları da ağnam resmine tâbi değildi. Bununla beraber Yayalar kendilerine mahsus bu çiftlikleri satmak hakkını haiz değillerdi.

Sefere gidemeyecek derecede ihtiyarlıyan, veya hastalık gibi meşru bir mazereti olan Yaya

zengin ise yerine bedel tutar, değilse gidene harçlık verirdi. Yine kanunnamedeki (sayfa 47) sarahate göre yayanın bedel göndermesi ca izdi. Bunların gönderecekleri bedelleri "Sancak beyleri'nin kabul etmemezlik edemeyecekleri de kanunda yazılıdır.

Sipahiye timar tahsis olunmuş olan yeri eken yayalar öşürünü ve iki dönüme bir akçe hisabiyle resmini sipahiye verirdiler. Yayalar Yaya Sancak beyi'ne tâbi idiler. Bunlara «Yaya sancak beyi» denirdi. Sancak beyleri kendilerine merbut her Yaya ocağından buğday ve arpa akçesi namiyle kırk akçe ve sefere gitmeyip yerine bedel tutanlardan bedel akçesi namiyle otuz akçe alırlardı. Yayaların işledikleri cürüm ve cinayetten dolayı kendilerinden kanunen alınması lâzım gelen para cezalarıyla vermekle mükellef oldukları gerdek resimleri Yaya beyleri'ne aitti. Hattâ bunların avladıkları vaşak ve kaplan derileri de Sancak beylerini.

Kanunî zamanında bunların ve kendileri gibi devlet himmetiyle alâkalı Müsellem ve emsali bazı vazife sahiplerinin cürüm irtikâp veya mücrimleri himaye ettikleri kanunnamedeki (sayfa 10) şu sarahattan anlaşılıyor:

«Yaya ve Müsellem ve Yörük ve Doğanca Vakıf ve Mülk olsun hırsız kaçıp onların içine girse hırsız anlara bulduralar eğer hırsız vermezler ise garmetin çekeler ve hırsızın uğurladığını (çaldığını) anlara ödeteler eğer hırsız bunların birisinden olursa siyaseti diğer hırsızlar gibi ola.»

Yayalık teşkilâtında Sancak beyi'nden başka bir de «Yayabaşı» vardı. Yayabaşı Sancak beyi'nden aşağı mertebede idi. Yayabaşılarda her ocaktan buğday ve arpa akçesi namiyle kırk akçe alırlardı. Yayabaşılarda Sancak beyleri gibi başka resim almak salâhiyyetini haiz de gillerd.

Yayalardan birinin ölümüyle mahlûl kalan arazi, yerine geçene verilir. Fakat yaya tagayyüp etmiş (kaybolmuş) ise onu buldurmak timar veya has sahibine aitti. Kanunnamede (sayfa 47) şu sarahat vardır: «Yerli yayalardan her hangisi ki çiftliklerin koyup kaçarsa Sancak beyi'ne vacibtir ki ol kaçan yayayı her kanda ise bulup tutup, geru yerine getüre.»

Aynı kanunname (sayfa 49) bu hususta Kadıları da mükellef tutmaktadır: «Ol vilâyetin Kadıları dahi Sancak beyi'nin suret defterinde mestur olan (yazılı bulunan) yaya'lar dan timarlarda ve mülkte ve yakıfta filcümle her kanda ki var ise anlar dahi kaçan yayanın geçirüp yerine götürmesinde muavenet eyliyeler. İhmal ve müsahele (kolaylık göster-

mek) etmiyeler ve illâ muakap (mes'ul) olurlar ve hem yasak ederler ki yaya'ya kimesne mani olma ve gizlemeye ve aralarına girmeye ve illâ yaya'ya olcuk siyaset anlara olur.»

Kanunî kanunnamesi'nde yayaların kendilerine tahsis olunmuş olan çiftliklerde yetiştiren mahsulün öşür ve resme tâbi olmadığı sarahaten yazılı olduğu halde sonradan bunların timarlarda mutasarrıf alelâde reaya gibi muameleye tâbi tutulmaları sebebi anlaşılabilir. Vergi ve resimden müstesna yeri varken bırakıp gitmek garip oluyor. Şu halde olsa olsa kanunnamede yazılı olduğu üzere yayalar yerlerinden bir şey vermiyorlardı, fakat buna mukabil yayabaşılarda Sancak beylerine aidat veriyorlardı. Şu halde kendilerinden aidat namiyle alınan şey çiftliklerin öşür ve sair rûsumundan fazla geliyor, yahut bazı ağır muamelelere uğruyorlardı ki tahsis olunan araziye bırakıp savuşmaya teşebbüs ediyorlardı. O zamanlarda askerlik mecburiyeti olmadığı için Müslüman veya Hristiyan reayanın verdikleri vergi ve rûsum mukabilinde sefer zamanında yerlerinde yurtlarında kaldıklarına bakılırsa bunların cüz'î bir menfaat için askerlik külfetini ihtiyar etmek istememeleri de hatıra gelir ve bu bilhassa daha kuvvetli bir sebep olsa gerektir.

Sefere gitmeyen veya kaçan Yaya'ların cezası şiddetli idi. En hafifi sakalını, daha ağır burnunu, kulağını kesmek, en şiddetlisi de boynunu vurmaktır.

Kanunnamede (sayfa 48) «Siyaset-i piyadeğân» başlığı altında şu hükümler vardır:

«Sefere varmayan Yaya'nın yasağı Kudat (kadılar) marifetiyle teftiş olunup şol yaya ki sefere geldikten sonra hizmeti tamam olmadan destursuz kaçıp gitmiş ola veyahut sefere giderken yoldan dönüp kaçıp gide ve bunun gibi işi âdet idüp bir iki üç defa etmiş ola anı salbedeler (asalar).

«Ve şol yaya da ki bunun gibi iş müteaddit vâki olup âdet edinmiş olma anun gibilerin dahi Kadı marifetiyle kiminin burnunu kırıp ve kiminin kulağını keseler.

«Ve şol yaya ki sefere ve kulluğa geçele anların sakalını keseler.

«Ve yaya'nın yasağına biş ehad (kimse) mani olma ve arasına girmeye ve illâ enva-ı belâyâ uğraya.

«Ve siyasete mütaallik olan yaya'ya zikrolunan mucebince siyaset edeler nesnesin alup salıvermek olma.

«Ve yaya'nın siyasetinde şol ki kulluk kusuru için siyaseti yaya sancak beyindir, atlı sancak beyinin ana dahilî yoktur.

«Amma Yaya'nın şer'i günah-ı galizi (büyük günah) olup siyasete müstahak olsa ki salbetmek veya kat-ı uzuvdur Kudat hükmedip hüccet verdikten sonra siyaset atlı sancak beyinindir, amma yaya sancak beyi marifetiyle ide, dahi yaya'dan kınayup cürm ü cinayet alma.»

Kanunnamenin bu sarahatinden bir sancağa atlı ve yaya olmak üzere iki Sancak beyi'nin bulunduğu anlaşılıyor. Sipahilerin sancak beyi atlı sancak beyi, piyadelerin sancak beyi de yaya sancak beyi olmak lâzım gelir. Yine bu kanunî sarahatten atlı sancak beylerinin yaya sancak beylerinden mevki itibariyle yüksek oldukları anlaşılabilir.

«Kavanin-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezamin-i Defter-i Divan» da (sayfa 45) Anadolu'daki piyade ve müsellemler taifesinin sefere giden nöbetlinin miktarı altı bin dokuz yüz nefer olduğu ve yamaklarıyla beraber hey'et-i umumiyyesinin yirmi altı bin beş yüz neferden ibaret bulunduğu yazılıdır.

Bir zamanlar harbe iştirak ederek Yeniçerilerle yan yana dövüşen yayalar sonraları talimli asker olan Yeniçerilerin ihtiyacı temin etmeleri yayaların yol yapmak ve nakliyatı temin etmek gibi harp safhasından hariç işlerde kullanılmalarını mucip olmuştur.

Müsellemler gibi yayalar da bin tarihlerine doğru lagvedilmiş, çiftlikleri timar ve zaamete bağlanmıştır. Yukarıda zikredilen Kavanin-i Âl-i Osman'ı teyiden Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde (cilt - 1, sayfa - 196) buna dair şu izahatı veriyor: «Şimdiki halde piyade ve müsellemler taifesi ref olup cümlesi reaya kaydolunup ve çiftlikleri timar ve zeamet yazılıp zuama ve erbab-ı timarları (timar sahipleri) Kaptan Paşa ile derya seferine memurlardır.»

YAYABAŞI (يَا بَاشِي) [Ask.] «Yaya» adı verilen piyade askerinin ocak teşekkülünün başına verilen addır. Yayaların bundan daha büyük zabiti «Yaya sancak beyi» idi. Yayabaşılarda yaya ocaklarından buğday ve arpa akçesi namiyle kırk akçe alırlardı. Sancak beyleri'nin daha başka resim almak salâhiyyetleri bulunduğu halde yayabaşılarda bundan başka bir şey alamazlardı.

Yeniçeri ocağının «yayabeyler» denilen 1-101 ortanın «çorbacı» dahi denilen orta yani bölük kumandanlarına da «yayabaşı» denilirdi. Yüz nefer üzerine tayin olunan bu yayabaşılarda 24 akçe gündelikleri vardı. (Bak: Yaya).

YAYABEYLER (يَا بَکَر) [Ask.] Yeniçeri ocağının ayrılmış bulunduğu 196 ortadan ilk

1-101 ortadan ibaret olan ve (cemaat) namını alan ortalara umumî surette verilen addır.

Yeniçeri ocağının 196 orta teşkil etmesi Kanunî'den sonraki devirlerdedir. Ondan evvel orta sayısı daha azdı.

Yayabeyler adını taşıyan ortalar Yeniçeri ocağının ilk teşkil edildiği zamandaki ortalar. Çünkü ilk zamanlarda Sekban ortaları tamamen ayrı idi. Ocakla münasebetleri yoktu. Sekbanların Yeniçeri ocağına sokulmaları 1451 senesinde idi. Ağa bölüklerinde on beşinci asrın sonlarında teşkil olunmuştu. Yayabeylerin yüz bir ortaya çıkarılmadan evvelki mevcutları belli değildir. Bu ortaların «Çorbacı» dahi denilen orta yani bölük kumandanlarına «Yayabaşı» denilirdi. Bu yayabaşılarda yirmi dört akçe gündelikleri vardı. Yüz nefer üzerine de bir «yayabaşı» tayin edilirdi.

YAYA OCAĞI (يَا اوجا) [Ask.] «Yaya» adlı piyade askerî teşkilâtında kullanılan bir tâbirdir. Yaya ocağı altı yedi kişiden terekkep ediyor ve başlarına «Yaya başı» deniliyordu. Yayabaşılarda her ocaktan buğday ve arpa akçesi namiyle kırk, sefere gitmeyip yerine bedel tutan yayadan da bedel akçesi adıyla otuz akçe alırlardı.

YAYA SANCAK BEYİ (يَا سَنجَاق بِي) [Ask.] «Yaya» adı verilen piyade askerinin Sancak beylerine verilen addır. Sipahilerin «Atlı sancak beyi» adı verilen Sancak beyleri olduğu gibi yayaların da Yaya sancak beyi adlı sancak beyleri vardı. Yayalar Sancak beylerine tâbi idiler. Sancak beyleri kendilerine bağlı yaya ocağından buğday ve arpa akçesi namiyle kırk akçe ve sefere gitmeyip yerine bedel tutanlardan bedel akçesi namiyle otuz akçe alırlardı.

Yayalar kendilerine verilmiş olan araziden öşür ve saire namiyle birşey vermezlerdi. Ancak Sancak beyine tahsis edilmiş olan yerleri ettikleri surette öşürünü sancak bayi alırdı.

Sancak beylerinin yayalardan yerlerini bırakıp kaçanları buldurup yerlerine getirmek salâhiyyeti olduğu gibi işledikleri cürüm ve cinayetlerden dolayı kendilerini cezalandırmak salâhiyyetini de haiz idiler.

YAY KABZASI (يَا قَبْزَاسِي) [San.] Ok yaylarının elle tutulan yerlerine verilen addır. Yayın orta yerinde ve şişkince olur.

YAY KOLU (يَا قُول) [San.] Ok yaylarının elle tutulan iki tarafındaki kollara verilen addır. Bunlar esnerdi.

YAYLAKIYYE (يَايَلَاكِيَّة) [Mal.] Yaylaklardan anın resim (vergi) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kışlaklardan alınanlara «Kışlakıyye» denirdi.

YAYIK SUYU (يَايِقْ سُوِي) [Cog.] Oral nehri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda geçer.

YAYLA BAŞGULÂMI (يَايَلَا بَاشْ غُلَامِي) [Sar.] Harem ağalarından bir kısmına verilen addır. Padişahlar yaylağa çıktıkları zaman hizmet gördükleri için bu adı almışlardı. (Bak: Harem ağası).

YAYLA BAŞ KAPİ GULÂMI (يَايَلَا بَاشْ كَافِي غُلَامِي) [Sar.] Saray hizmetlerinden birinin adıdır. Zenci hadım ağalara mahsus olan bu vazife «Hasılı» lıktan sonra gelirdi. Hasılıların en eskisi terfi edince «Yayla baş kapı gulâmı» olur, bundan sonra da siilsile veya ölüm vukuunda «Yeni saray baş kapı gulâmı» nasbedilirdi.

Yayla baş kapı gulâmı yazın Hünkârın gittiği saraylara götürülen harem ağalarının kâtibliğini yapardı. Padişah sayfiyyede bulunduğu oradaki hususatin kâffesi bunun emriyle iera olunurdu.

Yayla baş kapı gulâmlığı ile baş kapı gulâmlığı mansıpları iç ağalarındaki Rikâptar ve Çuhadar ağalar gibi ocak yolunu tekmi etmekle hasıl olurdu.

İkinci Sultan Mahmut zamanında yapılan saray teşkilâtında lâğvedilmişti.

YAYMACI (يَايَمَاجِي) [San.] Açık yerlerde, pazarlarda ve sokak kenarlarında ufak tefek eşyayı yayararak satan esnaf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Satılacak şeylerin görülmesi için yere serildiğinden bu tâbir meydana gelmiştir.

YAZI (يَايِي) [Mal.] Has, zeamet, timar, yurtluk ve ocaklık gibi «Dirlik» adı verilen tahsisatin senelik geliriyle Kapı kulu ocaklarının maaş miktarı yerinde kullanılan bir tâbirdir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» ndaki (sayfa 386-387) izahı şöyledir:

«Bu tâbir iki yerde kullanılırdı. Biri bir has, zeamet veya timarın arazi tahrir defterlerinde mukayyet ve mukarrer olan senelik hasılatı ile havass-ı hümayun denilen hazineye ait arazinin yine defterlerde kayıtlı senelik hasılatı, diğeri de, Kapı kulu ocaklarına maaş verileceği zaman yazı tâbiriyle yapılan muameledir. Ocaklara maaş verilmeden bir hafta evvel Baş bakî kulu elinde Defterdar'ın beş altı kıt'a kuyruklu buyuruldusu ile Paşakâpi-

si'na gelir ve Sadaret kethüdasının odasına gider, orada buyuruldular Sadrazam namına kethüda tarafından pençelendikten yani buyuruldutan sonra Baş bakî kulu kethüda vasıtasıyla Sadrazam tarafından kabul olunur, o da buyurulduları görüp üzerine sah işaretini kor veya koydurur ve bunlar tekrar Defterdar'a gönderilir ve bu muameleyi Sadrazam ocak muhızırını (yazı oldu) haberiyle Aga kapısı'na gönderirdi.»

§ [Cog.] Ova, düzlük yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YAZI ÇEKMECESİ (يَايِي چَكْمَچَسِي) [San.] Eskiden yazı takımlarıyla kâğıt, kalem gibi levazımın konulduğu kapaklı küçük sandıklara verilen addır. Odada sedir üstüne konan bu çekmecenin üzerine hokka, kalem, rıhdan, kalemtraş, makta' gibi yazı levazımı konulur, yazılmış şeyler içinde muhafaza olunurdu. Bunların sadeleri olduğu gibi işlemelileri ve sedelileri de vardı.

YAZI HUDUDU (يَايِي حُدُودِي) [San.] Tezhib istilahlarından. «Levha» ve «Murakka»lardaki yazının etrafına çekilen çizgilerin umumî şekline verilen addır. Ekseriya «muavveç» (kırık dökük) şekilde olan bu çizgilerin etrafına ya tezhib yapılır, yahut altın sürülürdü.

YAZI KALEMİ (يَايِي قَلَمِي) [San.] Yazı yazmağa mahsus ince kamıştan yapılan kaleme verilen addır. Şimdiki çelik kalem uçları gibi ucu sivrilmiş olan kalemin yine uçlar gibi mürekkebi tutmak için sivri kısım yarıkta.

YAZILI HARB GÖMLEĞİ (يَايِي حَرْبْ غَوْلَاجِي) [Kıy.] Harb sırasında yaralanmaktan korunmak maksadiyle giyilen bir nevi üstlük adıdır. İpek veya pamuktan dokunma kumaştan yapılan bu üstlüğe gerlerden korunmağa dair olan âyetler yazıldığı için bu ad verilmişti. Birinci Sultan Selim'e ait olduğu rivayet olunan ve Edirne'de Selimiyye Camii kütüphanesinde muhafaza edilmekte iken Balkan Harbi sırasındaki istilâda aşırı olarak satılan bu türlü bir gömlek hükümet tarafından 500 altın verilerek geri alınmış ve İslâm - Türk Müzesi'ne konulmuştur. Müzede 3523 numarada kayıtlı olan bu gömlekten başka bu neviden daha başka harb gömlekleri de vardır.

YAZILI MAHMUDİYE (يَايِي مَحْمُودِيَّة) [Mes.] İkinci Sultan Mahmut zamanında basılan paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında Yazılı Mahmudiye adı verilen bu paralar

vesikalarda «Atik Rumî», «Cedid Rumî» suretinde geçer. Atik Rumî altını dokuzuncu cülûs senesinden on üçüncü cülûs senesine kadar (1232-1236) dört, Cedid Rumî altını da yine dokuzuncu cülûs senesinden on beşinci cülûs senesine kadar (1232-1247) senesine kadar altı defa basılmıştır.

YAZI TAKIMI (يَايِي طَاكِي) [San.] Yazı yazmakta kullanılan âletlerin tekmiine verilen addır. Takım kenarlı bir tepsi içinde iki hokka, bir rıhdan, bir süngerlik, bir kalemtraş, bir makta' ve bir de makastan tegekkül ederdi. Hattatların başka başka renkte boyalar koymağa mahsus hokkaları ve daha başka âletleri olurdu. Eski Eserler mütehasası Nurettin Büngül (Eski Eserler Ansiklopedisi, Yazı Takımı Maddesi) şu tafsilatı veriyor:

«Bir yazı takımı siyah, mavi, lâcivert, lâ' olmak üzere beş hokka bir rıhdan, bir de süngerlik ve bir su ibrîği olmak üzere sekiz parçadan mürekkep olur, bunlar bir de kendisine mahsus kenarlı zarif işlemeli bir tepsi içerisine konur ve âlâ işlemeli bir altın makas, bir fildişi veya bağa makta' ve usta elinden çıkma bir kalemtraş da ilâve edilirse âlâ bir yazı takımı olur. Hokkaların ağı gümmüş ve zarif ve usule uygun bir tarzda işlenmiş olmalıdır. Böyle bir yazı takımı hokkaları Çin ve Saksonya gibi porselenlerden olursa 800 lira ve daha ziyade eder. Bu teferruatlı altından mamûl makas Ya Fettah veya çifte Ali yazılı, içerisi, dışarı altın işlemeli ve üstadlarının ismi de yazılı nadir bir makasla Fahri, Hierî gibi birinci sınıf bir makta' veya sapı yekpare mercan veya altınla yegim bir kalemtraş ve bununla mütenasip ucu elmaslı bir de fildişi kesikli olursa 1500-2000 lira, hokkaları da pek makbul bir eski cîns fayastan olursa daha ziyade eder. Bazan zevksiz bir kuyume tarafından yapılan biçimsiz veya gayr-ı tabii yazı takımları altın içerisine boğulmuş olsa bile yine altın fiyatından başka para etmez ve bunlar daima kırılıma ve mübayaaya satılmaya mahkûmdur. İşte bu tarif ettiğim yazı takımlarının böyle pahalısı olduğu gibi ucuz şeylerden yapılmış ve fakat usulüne muvafık ve zarif olanları da 10, 20, 50, 100 lira edenleri de vardır. Bir zaman iki okka kadar inceli, altın ve hokkaları elmastraş billûrdan olmak üzere beş hokka ve tam teferruatlı bir yazı takımı getirilmişti. Buna 15000 lira kadar kıymet tahmin etmiştik. Zannedirim ki bu da Hidiv İsmail Paşa'ya ait olacaktır.»

YAZI TARAFI (يَايِي طَرَفِي) [Mes.] Madeni paraların yazılı kısmı hakkında kullanılır bir

tâbirdir. Sikkenin bu kısmında yazı ve tarih bulunduğu için bu ad verilmiştir. Öbür tarafında resim veya tuğra bulunduğundan o tarafa da «Tuğra tarafı» denilir.

YAZMA ŞEMSE (يَايِي شَمْسِي) [San.] Eski ciltlerde ziynet makamında yapılan şemşelerin kabartmalı olmaları verilen addır. Mühürlerle emsali şeylerin soğuk damga ile yapılan kabartmalarına benziyenlere «kabartma şemse» denilir.

YED-BEYED (يَد بَيِد) [Hal.] Mecaz yoluyla doğrudan doğruya, vasıtasız yerinde kullanılır bir tâbirdir. Elden ele demek olup yeden beyed suretinde de kullanılır. Bu tâbir Maliyeye ait vesikalarda geçer.

YEDEK (يَدَك) [San.] Büyük yağ tulumuna verilen addır. İçerisinde kullanılmak üzere bulunduran herhangi bir şeyin eşine de «yedek» denir. Binilecek attan başka bulunduran ata yedek denildiği gibi bir geminin arkasına başka bir geminin bağlanıp çekilmesine de bu ad verilmiştir.

Yedek aynı zamanda Mahyacılık tâbirlerindendir. İki minare arasında birinciye nazaran daha az ince olmak üzere gerilen ip de yedek denir. İki kat olan bu ipin bir ucu karğıdaki minarenin şerefesine bağlanırken bir makaradan geçirilerek tekrar karğıki minarenin şerefesine bağlanır ki bu suretle her iki ucu aynı şerefede kalmış olur. Şu halde halattan başka görülen iki ip esas itibarıyla müteharrik bir ipten ibaret demektir. Bu ipin bağlıca vazifesi mahyaları ileri sürmek ve geri çekmekti. Bu iki ipten üsttekinin, boneukların altına gelen ucunda küçük bir kanca bağlı idi Buraya boneukların en ucundaki halka geçirilirdi. Bu suretle ikinci ip çekildikçe boneuklar ileri sürülmüş ve yukardaki ip çekildikçe boneuklar da geri çekilmiş olurdu.

YEDEĞE ALMAK (يَدِجَ اَلَمَاق) [Hal.] Yedekte götürmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Atlar ve gemiler hakkında kullanılır.

Bindi sünger hamûleli eşeğe
Aldı diğer belâğı da yedêge
Recal Zade Ekrem

YEDEKÇİ (يَدِجِي) [Bah.] Akıntılı sahil-lerde ilerlemekte ve dönemeçleri aşmakta güçlük çeken kayıklar ve yelkenli gemiler tarafından verilen halatları çekerekten, halat veren gemileri akıntıya karşı yükselten ve dönüşlerden aşırın adamlara verilen addır. Çekilen gemi başka bir gemiye bağlanıp çekilme vaziyetinde

olduğu için sahilden çekme suretiyle bu işi görene de o ad verilmiştir.

YED-İ ADİL (ید عدل) [Huk.] Dâvalı şeyin saklanması ve idaresi kendisine verilen adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Emaret edilen kimse «âdil» sayıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Bunun yerine «Yed-i emin» de denir.

YED-İ BEYZA (ید بیضاء) [Sof.] Meczaz yoluyla keramet ve harikulâde haller hakkında kullanılır bir tâbirdir. Beyaz el demek olan bu tâbir Musa Aleyhisselâm'ın mucizelerinden kinayedir. Hazreti-i Musa sağ elini koltuğunun altına sokup çıkardıkça parıl parıl parladığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

YED-İ EMİN (ید امین) [Huk.] Münazaslı şeyin saklanması ve idaresi kendisine tevdi edilen adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Yed-i adil» de denir.

YEDİGER (یدیکر) [Ast.] Dübb-i ekber ve asgar burçlarının yedi yıldızına verilen addır.

*Yediğer sanma âsmân üzere
Astığım seb'a-i muallâkadır
Sâbit*

YEDİ KİRAL (یدی کیرال) [Ida.] Eskiden büyük Avrupa devletleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarihlerde ve vesikalarda geçer.

*Yedi kiral edüp iltizam-ı bac ü harac
Niyaz-ı sulh ile kapında eylige feryad
Sâbit*

YEDİKULE HAZİNESİ (یدی قله خزینہ سی) [Mal.] İhtiyaç zamanında sarf olunmak üzere Yedikule'de muhafaza olunan paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında İç hazine de denilen Enderun hazinesi mevcut parayı almadığından şubesi mahiyetinde olmak üzere ihdas edilmiş idi.

YEDİKULE ZİNDANI (یدی قله زندانی) [Ida.] İstanbul'un etrafını çeviren surlardan Yedikule'deki hapishaneye verilen addır. İstanbul surları Milâdî 1000 tarihinde Bizans İmparatorlarından «Zenon» tarafından yaptırılmağa başlanmış ve ancak 1282 senesinde İmparator (Emmanuel Commen) zamanında tamamlanmıştır. O zaman Yedikule'nin adı Beğkule (Pentapyrgion) idi. Bu ad surun o kısmının beş kuleli olmasından verilmiş idi. Burasını tepeleri mahrut şeklinde sekiz dılı'lı yedi kuleye çeviren Fatih'tir. Yedikule adını da o vermiştir. Kulelerin mahrutî sakıfları (tavanları) çirkinlikle-

rinden ve yangınların genişlemesine yardımından dolayı sonradan kaldırılmıştır. 1768 senesindeki zelzeleden üç kule harap olmuş, bu sebeple kulelerin sayısı dörde düşmüştür.

Burada sonradan da bazı tâdilât ve inşaat vücade getirilmiştir. Nitekim Üçüncü Selim zamanında Yedikule suru içinde bir cami ile kule kumandanının ikametgâhı vardı. Muhafızlar sayıları on ikiyi bulan bahçeli evlerde otururlardı. Bu muhafızlar bir «ağa» ile bir «kethüda», altı «bölükbaşı» ve elli kadar da askerden mürekkepti.

Yedikule Osmanlı tarihine bilhassa vezirlerle elçilerin zindanı (hapishanesi) ve vezirlerin makteli (ölüm yeri) olması ile girmiştir. Orada Avusturya elçilerinden Lâcki (1540), Heregüniç (1594), Çernin (1616) yıllarında, Transilvanya tahtını dâva eden Pol Marhazi (1580) de haps olunmuşlar ve daha birçok yabancı diplomatlar da onlar gibi Yedikule zindanında misafir kalmışlardır. En son diplomat mahpus Rus elçisi Obzeskof'tur. 1768 senesinde zindana atılan diplomat yıllarca kaldığı bu yerde hastalandığından elçi dost devletler elçilerinin recasıyla serbest bırakıldığı gibi bu şefaât sırasında diplomatların her hangi bir sebeple Yedikuleye hapsedilmemelerini de Babıâli'ye taahhüt ettirdiklerinden bu safha o suretle kapandı. Yabancı tarihler Yedikule'nin elçiler hapishanesi ittihazından dolayı Osmanlıların devlet hukuku kasidelerine riayet etmediklerini ileri sürerlerse de haksızdırlar. Çünkü o zamanın usulünce gerçi harb ilânı üzerine sefirler Yedikule'ye gönderilir ise de haklarında pek iyi ve nazikâne muamele yapılır, zerre kadar incinmelerine meydan bırakılmazdı. İcab eden tahsisat veriliyor, kendilerine geçim sıkıntısı çektilirilmiyordu. Babıâli tercümanı vasıtasıyla hariçle ihtilât edebilirlerdi.

Yedikule zindanına Osmanlı vezirleri de sık sık gönderilmiştir. İlki İstanbul'un fethi sırasında Sadrazam bulunan Halil Paşa'dır. Genç Osman diye anılan on altıncı Padışah İkinci Osman da orada hapis ve katliolunduğu gibi bu işi gören Davut Paşa'nın da hayatına orada son verildi.

Vezirlere maktel (ölüm yeri) olan kule tâk-ı zaferin sol tarafına düşen mermer kule idi. Öldürülecekler buraya konulurdu. Öldürülenlerin kelleleri (başları) «kan kuyusu» denilen ağzı taştan iki kapakla örtülü bir kuyuya atılırdı.

YED-İ TULÂ (ید طولی) [Hal.] Meczaz yoluyla hüner, sanat, maharet yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Böyle ma'ciz nazm ile dünya yahayret bahş olan
Galib'in fenn-i suhanda hep yed-i tûlâsıdır.
Leskofçalı Galip*

YED-İ VÂHİD (ید واحد) [Mal.] İhisar usulü yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YEKDEST (یک دست) [San.] Mimari istilahlardan biridir. Eskiden kullanılan şimdiki plan-yalar gibi dir nevi rende adıdır.

YEDÜLLAH (یدالله) [Sof.] Allahın kudreti yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Seyf-i gedüllah olup âşikâr
Geçti kılıçtan fiten-i rûzgâr
Sabri Şakir*

YEKE (یکه) [Bah.] Gemiye sancak ve iskeleye çevirmek üzere dümen taşı altından baştan kıça doğru geçirilen ağaç veya demirden manivela koluna verilen addır.

YEKETAZ (یک تاز) [Hal.] Düşmana yalnız saldıran şeci, bahadır, kahraman yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Rahş-ı endişemle aldım ben bu meydanı Halim
Yekketaz semt-i irfan olduğum bilmez mistin
Halim Giray*

YEKPARE (یکپاره) [San.] Yalnız bir parçadan ibaret olan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Parçasız, bütün, tek parça demektir.

YEKPARE SU (یکپاره سو) [San.] Mücellit istilahlardan biridir. Şemse ciltlerinin köşeler dışına tek mil cilt devredilmek suretiyle yapılan motiflere verilen addır. Motifler bütün cildi devretmekle beraber birbirine bitişik değillerse bunlar «Parça su» denir.

YEKPARE ŞEMSE (یکپاره شمس) [San.] Mücellit istilahlardan biridir. Kitap ciltlerinde kabın tamamını kaplıyan meşinin üzerine yapılan şemse adıdır. Bu tâbir kabı kaplıyan meşinin ortası kesilerek başka bir meşin üzerine hazırlanan parçanın yerleştirilmesi suretiyle yapılan şemselerden tefrik için kullanılırdı.

Parçalı olanlara «Parçalı şemse» denilmez, yalnız «Şemse» denilirdi. Bununla beraber yekpare olanlara da «Şemse» denilir, yekpare olanla olmanın ayrılması bahis mevzuu olduğu zaman «Yekpare şemse» tâbiri kullanılırdı.

YEKPARE TAŞ (یکپاره طاش) [San.] Tek bir parça halinde büyük taş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YEKRAN (یکراند) [Hal.] Soy al at yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yelesi, kuyruğu

ak yahut rengi sarı ile kırmızı arasındaki al ata da bu adın verildiğini söyleyenler vardır.

*Mürg-i nusrat şâhsâr-ı râyetinde hoşnevd
Esb-i devlet hayl-ı âlemğirinin yekrânıdır
Ahmet Paşa*

YEKSUVAR (یکسوار) [Ok] Oklardan birinin adıdır. Zergerdan, Karabatak, Haki ve daha bazı adlarla anılanlar gibi bu da sonradan kullanılmaz olmuştur.

YEKŞAH (یکشاه) [San.] Mücellit istilahlardan biridir. Kapların altın kısmının üzerindeki noktalara verilen addır. Bu noktalar saat çarhlarına benzeyen madenî bir daire şeklindeki «Teko» adı verilen âletle yapılırdı.

YEKŞAH DEMİRİ (یکشاه دمی) [San.] Mücellit istilahlardan biridir. Kitap kapları üstünde yekşah yapmak için kullanılan âletin adıdır. Buna Türkçe «Teker» de denir. Saat çarhlarında olduğu gibi bir madenî daireden ibaret olup etrafında ufak ufak sivri dişleri vardı. Ortasından bir sapa takılı idi. Yıldızların üzerinden yürütüldüğü zaman «yekşah» adı verilen noktalar hâsıl olurdu.

YEKŞAH KAP (یکشاه قاپ) [San.] Mücellit istilahlardan biridir. Çiçekler altınla işlendikten sonra «Yekşah demiri» ile bir takım çizgiler çizilmek suretiyle yapılan kaplara verilen addır.

YEKTA TULUMBA (یکتا طولمبا) [San.] Eski yangın tulumbalarından birinin adıdır. Öteki nev'ine «çifte tulumba» denilirdi. Yekta tulumba tek bir adam tarafından kullanıldığı için bu ad verilmişti. Çifte tulumba, iki kişi tarafından kullanılırdı. Her ikisinde suyu uzağa nakleden hortum başka biri tarafından idare olunurdu.

«Bagveکہlet Arsivi»nde mevcut bir vesikada (Saray, 12 L 1206, sıra numarası 206) sarayda on tane çifte ve altı tane yekta yangın tulumbası bulunduğu yazılıdır.

YEKTAY (یکتای) [Mas.] Telli sazlardan birinin adıdır. «Câmi'ül-Elhan»daki tarifî şöyledir; Dört köşe kâseli ve deri gerili bir saz. Üzerine at kılı bağlanır ve çalınır.

YEKÜN ÇEKMEK (یکون چک مک) [Hal.] Bitirmek, kapamak, sonunu getirmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

YELDİRME (یلدیرمه) [Kıy.] Sayfiyyelerde giyilen sokak kıyafetinin adıdır. Şimdiki mantolara benzerdi. Sadakordan ve Keşmir diko-

aundan yapıldı. Yeldirme ile yağmak örtülmez, mutlaka bağörtü örtülürdü.

YELEK (ألك) [Ok.] Okların keziklerine takılan tüylere verilen addır. Bu tüylerin okun cinsine göre uzunluk ve genişlikleri değişirdi. Tüylere Kugu kuşu tüyleri idi. Kanadın çelenk tüyünden vurulan yeleklere «Su'tani yelek» tâbir olunurdu. Üç sağ kanattan bir ok yeleği, ve üç sol kanattan da bir ok yeleği yapıldı. Sağ, sol kanat tüyleri karışık surette vurulacak olursa ok aksak olacağı için menzil almazdı. Son zamanlarda Kugu kuşu tüyü azaldığından onun yerine tirşe kullanılırdı.

YELEN (يلن) [San.] Açılan kamış kalemin açılması sırasında hasıl olan tozların temizlenmesinde kullanılan tüyün adıdır. Bu tüy kuş y.-hut tavuk tüyü idi.

YELE VERMEK (يله ورمك) [Hal.] Mecaz yoluyla mahv ve perişan etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yele vermek; savunmak; saçmak, dağıtmak yerinde de kullanılır.

*Yedi yıl öğrettüğü ilmi tamam
Yedi günde yele verdi vesselâm
Aşık Paşa*

YELKEN (يلكن) [Kıy.] Saraydaki cüce-lerin giydikleri başlığın adıdır. Şekli yelkeni andırdığı için bu ad verilmişti.

§ [Bah.] Direklere, çubuklara, veya bunlara bağlı sorenlere, ıstralyada açılan ve satışlarına çarpan rüzgâr tesiriyle geminin seyirine vasıta olan bezlere verilen addır. Yelken kullanan gemilere «Yelken gemisi» denir.

YELKENCİ (يلكجي) [San.] Gemilerde kullanılan yelkenleri yapan ve tamir eden esnafa verilen addır.

§ [Bah.] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan yelkenli harp gemilerinin yelkenlerini açıp toplamakla vazifelendirilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

YELKEN GÖRLETMEK (يلكن كورلتك) [Bah.] Fırtına çıkacağı sıralarda yelken uçurmak için yelkenleri tamamen sarmak veya vaziyete göre camadana vurmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YELKEN KÜREK (يلكن كورك) [Hal.] Mecaz yoluyla sür'atle, yel yeperek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Hayli deryadil girüp dolabına
Düştüler gelken kürek girdabına
Arif Hikmet Bey*

YELKENLERİ SUYA İNDİRMEK (يلكنلري سويه ايندirmek) [Hal.] Teslimiyet göstermek, razı olmak, sükûn bulmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Uzaktan görünce brehmenleri
Gönül suya indirdi yelkenleri
İzzet Molla*

YELKEN SÖNDÜRME (يلكن سوندورمه) [Bah.] Takım yelken seyreden bir geminin rüzgâr pek fazla arttığı zamanda yelken azaltılması veya tamamen sarılması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YELKEN UÇURMAK (يلكن اوچورماق) [Bah.] Rüzgârın şiddetinden veya fırtınadan yelkenin parçalanması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YELKOVAN (يلكوان) [Hal.] Mecaz yoluyla sebatsız, dönecek, bir daldan durmaz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Dema-dem arsa-i âlemde ah ile devaniz biz
Aceb avareyiz dünyada hakka yelkovaniz biz
Süruri*

YELMAN GÖSTERMEK (يلمان كوسترمك) [San.] Saplanan mızrağın ucunun delip geçmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yelman, mızrağın ucu demektir.

YELPAZELER (يلپازلر) [Bah.] Geminin provasına kuvvet vermek ve cıvadırayı taşımak üzere baş bodoslamasının üst kısmında ve her biri bir tarafında olduğu halde dikine konulan iki tane kuvvetli ağacın adıdır.

YELLİ DÜDÜK (يللي دودوك) [Mus.] Kamıştan iki düdüğün yan yana getirilmesi suretiyle yapılan çalgı adıdır.

YELTEM (يلتم) [Mus.] Eski çalgılardan birinin adıdır. Tanbur büyüklüğünde, boyu ondan kısa idi. İki teli vardı. Evliya Çelebi se-yahatnamesi'nde (cilt-1 sayfa-639) bunker mucidi (Şemsi Çelebi) nin icat ettiğini «kirig-leri arasındaki bir tel kirig'in âhenkdar» olduğunu yazar.

YEL TÜFEĞİ (يل توفغي) [San.] Çocukların oyuncak olarak kullandıkları tüfek nevilerinden birinin adıdır. Kurşunlu olmayıp atılırken yalnız ses çıkardığı için bu ad verilmişti.

*Ah-ı aşıkta nola olmasa sıgt-ü âhenk
Yel tüfeğinde ne mümkün buluna dirhem-ü denk
Vahidi Mahdumî*

YEMENİ (يمني) [Kıy.] Alaca boyalı, üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince

bez ve yazma çenber adıdır. Vaktiyle Yemen ve Hind'de yapıldıkları için bu adı almıştır. Kadınların başlarını örttükleri yemeniyi erkekler de vaktiyle fesin üzerine, sarık tarzında sararlardı. Yemeni dışarıdan geldiği gibi dahilde, İstanbul'un muhtelif yerlerinde de yapıldı. Yorgan yüzleri, bohçalar, namaz seccadeleri de imal eden bu müesseselere «Basma-hane», bunları yapanlara «Yazmacı» denilirdi. Vaktiyle yazmacı esnafları mühim olduğu gibi Kandilli yazmaları da meşhurdur. Bu yazmaların nakışları pek zarif olmakla beraber renkleri de hiçbir zaman solmazdı.

*Hele bütün bütün azürde-hatır etti beni
Yegâne zinet ü dâratı: bir yeşil yemeni
Kemalzade Ekrem*

§ [Kıy.] Üzeri açık ve ökçeli ayakkabıya da yemeni denir.

YEMEN İRSALİYYESİ (يمن ارساليه) [Mal.] Yemen Beylerbeyi'nin merkeze gönderdiği para hakkında kullanılır bir tâbirdir. On yedinci asr başlarındaki irsaliyyesi yüz bin flori idi.

YEMEN MADALYASI (يمن مداليه) [Ida.] Yemen'de çıkan ıhtışaşın bastırılması münasebetiyle yapılan madalyanın adıdır. Hierî 1309 (1892) senesinde çıkan irade ile yapılan bu madalya altın ve gümüş olmak üzere iki türlü idi. Altın askerlerden Müşirlerden Binbaşılara, sivillerden Vezirlerden Ülä evvellerine, gümüşü de askerlerden Binbaşılardan küçük zâbit ve neferlere, sivillerden Ülä sanilerinden başlıyarak daha aşağı derecedeki rütbe sahiplerinden hizmet görülenlere verilirdi. Madalya yeşil kordela ile göğsün sol tarafına takılırdı. Askerler her vakit, siviller ise ancak merasim münasebetiyle resmî elbise giydiklerinde takarlardı. Ölenin madalyası, takmak hakkı olmamak üzere, veresesine intikal ederdi. Yalnız askerden istihkak sahibi erkek evlâdî bulunanların yapacakları müraat üzerine çıkan irade ile takma hakkı verilirdi.

YEMİN (يمين) [Fık.] Lügatte kuvvet demek olan yemin, şeriat hükümlerine göre and yani «bir haberin iki tarafından birini Allah ü Taalâ'nın müharek ismini zikir ile veya bir şeye tâlik suretiyle takviye etmektir.» Hak Taalâ'nın mukaddes ismine yapılan yemine «Kasem» de denir.

YEMİN-İ GAMİZ (يمين غامض) [Fık.] Geçmiş zamanda yapılmış veya yapılmamış bir iş hakkında yalan yere yemin yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YEMİN-İ İSTİZHAR (يمين استظهار) [Fık.] Bazı dâvalardan dolayı beyyine ikame eden müddeiye (dâvacıya) hakkın inkişafını temin için teveib edilen yemindir.

YEMİN-İ LÂĞV (يمين لغو) [Fık.] Bir kimsenin bir şey hakkında zannına göre yaptığı yemindir.

YEM KESTİRMEK (يمن كسديمك) [Hal.] Ata yem yedirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YEMLERİ KESİLMEK (يمنلري كسيلمك) [Ida.] Vezir dairelerinde muhafız ve muharib olarak kullanılan maiyyet halkının işlerine son verme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde «Deli», recmî vesikalarda «Delil» adını alan bu adamlar maiyyetinde bulundukları Vezir'in azli, yahut şahsî kusurları üzerine açıkta kalırlardı. Bunlar at besledikleri için bu tâbir hayvan yeminin kesilmesi münasebetiyle ortaya çıkmıştır.

YENİÇERİ (يڭيچري) [Ask.] Hierî 1241 (Milâdî 1826) senesinden evvel Osmanlıların muvazzaf askerine verilen addır. Hükümdarın emri altında ve şahsına bağlı olduğu için «Kapı kulu» da denilirdi.

Anadolu Selçukileriyle Mısır Memlûklerinde mevcut olan bu teşkilât Osmanlılar için örnek olmuş, fakat bu teşkilât onlar tarafından evvelkilere kıyas edilmeyecek derecede tekemmül ettirilmmişti.

Pek muntazam bir teşkilâta tâbi ve Osmanlıların muvaffakiyetlerinde mühim bir âmil olan Yeniçeri ocağının kurulması Birinci Murad zamanındadır. Bu teşkilât ondan evvel mevcut olup kâfi gelinemeğe başlıyan «Yaya» larla «Müsellemler» lerin bir derece daha ıslahından vücut bulmuştu.

Yaya ile müsellemlerlik Orhan devrinde teşkil olunmuştu. Onları doğuran da, her zamanda ve her şeyde olduğu gibi, ihtiyaçtı. Çünkü sefer zamanında toplanıp harbin bitmesiyle beraber işlerine ve memleketlerine dönenlerle istenilen büyük işlerin başarılmaya imkân yoktu.

Orhan Bey; Kardegi Alâeddin'in de bulunduğu bir meşveret meclisi kurdurdu. Bu mecliste Çandarlı Kara Halil de vardı. Bu meclis yeni teşkilâtın esaslarını kurdu. Askerin maaşlı olması da bu esaslara dahildi. Bağlanan «Ulûfe» rubu' dirhem-i şer'î (Şer'î dirhem dördte biri) kıymetinde olan bir «akçe» idi. Bu para; harb müddetince verilecek, muharebe bitip de herkes yerli yerine gidince kesilerek

kendileri yalnız vergiden muaf olacaktı. İşte «Yaya» ve «Müsellem» adını alan askerin temeli budur. Memleket büyüdükçe bunların sayısı da arttı. Zamanla bunlarda bir parça da bozgunluk baş gösterdi. Ancak değiştirilmelerinin hakiki şmili kurulumları arifesindeki ihtiyacın yeniden baş göstermiş olması idi. Çünkü bir parça intizamsızlık görülmekle beraber bu teşkilâtla artan muvaffakiyetlerin açtıkları yeni ufukları tahakkuk ettirmek imkânının bulunmadığı anlaşılmıştı.

Bu yeni teşkilâtı kuranların başında yine Çandarlı Kara Halil görülmektedir. Yeniçerilik Birinci Murad zamanında kurulmuş ise de tarihi tamamiyle tesbit olanamıyor.

«Tarihin Anahatları» eseri için «Kuruluşundan Onbeşinci Asrın İlk Yarısına Kadar Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtı» nı yazmış olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (seri 11, numara 22, sayfa 53) tetkiklerinin neticesini şu suretle hülâsa etmektedir :

«Yeniçeri ocağının hangi tarihte kurulduğu şimdilik tamamen tâyin edilememektedir. Me' hazarımızdan olan eserlerden biri, ilk defa esirlerden bin kadınının ayrılarak bunların ikiser akçe yevmiye ile def'aten Yeniçeri yazıldığını ve daha sonra acemi ocağının teşkil edildiğini beyan etmektedir.

«Pencik Kanunu'nun vaz'ını kanunnameler 1362-1363 senesinde gösterdiklerine ve bu kanunu kabulünden sonra Yeniçeri ve acemi ocaklarının teessüs ettiği malûm bulunduğu göre şimdilik bu tarihin kabulünde bir beis yoktur.

«Ocağın ilk teşkilindeki vaz'iyeti ve ocak kanunları hakkında şimdilik malûmatımız yoktur. Ocağın malûm kanununun ne zaman yapıldığını da bilmiyoruz. Yeniçeri ocağı hakkında malûmat veren Şark ve Garp menbaları bu hususta bir şev söylemiyorlar. Yazdıkları şeyler, sonraki teşkilâta aittir.

«Ocak hakkında en toplu ve en etraflı izahat «Kavanin-i Yeniçeriyân» ismindeki eser vermekte ise de, onyedinci asrın iptidasında yazılmış olduğundan ilk zamandaki ocak teşkilâtı hakkında bizi kadar tenvir etmiyor. Bunun ilk zamanlar hakkındaki nakilleri ocak ananesine müstenittir.»

Çandarlı Kara Halil'in «Siyaset-i müthişesi neticesi olarak vücade geldiğini» kaydeden Hammer (cilt 1, sayfa 139) bu münasebetle diyor ki: «Kara Halil'in bu icadı, vücade getirdiği esereler itibarıyla Avrupa'nın huzur ve âsâyişi için (Şuarç) in top barutunu ihtirarından bin kat dehşetli bir darbe teşkil eyledi. Bu ordu teşekkülü sırasında Yeniçeri

(yeni asker) tesmiye olundu. Bu isim sonradan Avrupa müverrihleri tarafından (Janiser) e tahvil edilmiştir. Genç Yeniçeriler şiddetli reisler idaresi altında bulunarak her şeyden evvel itaate, yorgunluğa, açlığa tahammül etmeği öğrenirdi. İtaat ve şecaatlerinin mukâfatı terakki idi. Bundan dolayı Yeniçeri ordusunun Avrupa ve Asya'da ihraz eylediği parlak muzafferiyetler az zaman içinde müessesinin tahmininde isabetini isbat eyledi.»

Yeni teşkil olunan askere «Yeniçeri» adının verilmesi sebebi «Tarih-i Askeri-i Osmanî» de (sıfha 7-8) şöyle yazılıdır :

«Bir gün Orhan Gazi Amasya civarında Suluca Kara övüğü nam mahalde ikamet eden sâdat-ı sofîyyeden Sultan Hacı Bektaş-ı Veli'nin yanına gidip ihdas eyledikleri yeni askerin ismini teberrükten Cenab-ı Şeyh'in tesmiye ve hayır ile dua eylesini talep buyurmuş olmalarıyla aziz-i müşerünleyleh. asakir-i cedide neferatından birini çağırıp cüpbelerinin bir kolunu neferin başı üstüne koydular ki şu vaziyette yenileri neferin arka tarafından beline doğru sakmış idi ve «Bu yeni askerin ismi Yeniçeri olsun. Cenab-ı Hak yüzlerini ak, bazarlarını kuvvetli kılıçlarını keskin, oklarını mühlik, kendilerini galip buyursun» deyu dua eylediler.»

Yeniçeri ocağının teşkilinde Hacı Bektaş-ı Veli'ye atfolunan şeyler tamamen asılsızdır. Çünkü Hacı Bektaş Yeniçeriliğin kurulma devrini esasen idrak etmemiştir.

Bu cihet Profesör Fust Köprülü tarafından (Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar) adlı kıymetli eserde (sayfa 56 haşiyesi) Âşık Paşa Zade'ye atfen itiraz edilemeyecek bir surette tasrih edilmektedir.

Değerli profesörün haşiyesi şudur : «Osmanlı müverrihlerinin en eskilerinden olan «Âşık Paşa zade» nin verdiği malûmata göre «Hacı Bektaş-ı Veli» Horasan'dan «Menteş» ismindeki kardeşiyle beraber «Sivas» a oradan «Babailvas» a, oradan «Kırşehir» e oradan «Kayseri» ye gelmiştir. Kardeşi «Menteş» Kayseri'den Sivas'a gittiği zaman orada şehid oldu. «Hacı Bektaş» Kayseriden «Karahöyük» e gelmiş, «Hatun Ana» yı kendine kız edinerek orada rahmet-i rahmana kavuşmuştur. Hacı Bektaş'ın ve kardeşinin bütün hayatını bildiğini bilhassa tasrih eden bu müverrih; «Kendi bir meczup budala azizdi, Şeyhlikten ve müridlikten farıgdi» diyor ve Hacı Bektaş'ın «Orhan» ile görüştüğü, Yeniçeri ocağına dua ettiği gibi hiçbir tarihi esas olmayan rivayetleri kat'iyen reddediyor. Âşık Paşa Zade tarihini tahşiye

eden Âli Bey'in bu meseleye dair ilâve ettiği mü'aaddit haşiyeler ki Hacı Bektaş'ın 680 de diyar-ı Rum'a geldiği, 92 yıl yaşadığı, 738 de öldüğü, Hatun Ana'nın ulemadan Hoca İdris'in menkûhası olduğu, Hacı Bektaş'ın hal-i hayatında Sultan Orhan tarafından bina edilen dergâh meşihatini Hoca İdris çocuklarına verdiği, babasının Seyyid Mehmet İbrahim Sâni ve validesinin Hatime Hatun tesmiye edildiği, kendisinin 646 da Nişabur'da doğduğu gibi, tamamiyle Bektaşî ananelerine müstenittir. Maatteessüf hiçbir tarihi kıymeti haiz değildir. Âşık Paşa Zade'nin sarîh ve kat'î ifadelerine karşı (Sayf: 204-206) Velâyetnamelerden çıkarılan bu gibi menkıbevi rivayetleri karşılaştırmak, bir müverrih için asla doğru bir hareket sayılmaz. Esasen «Âşık Paşa Zade» nin «Bektaş-ı Veli» hakkındaki mütalâatı diğer delillerle de pek iyi teyit edilebilir. Profesör «Yakup» da «Hacı Bektaş-ı Veli» hakkındaki tetkikatında hemen hemen aynı neticeye vasil olmuştur.»

Cevdet Paşa da «Cihannüma» daki malûmata dayanarak (Cevdet Tarihi, cilt-12, sayfa 208) Yeniçeri ocağının Hacı Bektaş ile münasebeti olmadığına kanaatli. Kıymetli müverrihin ifadesi aynen şöyledir :

«Elhasıl Yeniçeriler Hacı Bektaş-ı Veli'nin duasına mazhariyyet iddiasında idiler. Halbuki tarih-i Cihannüma'da beyan olduğu üzere Sultan Orhan zamanında Yaya namıyla ahaliden asker yazılmıştı. Badehu oğlu Hüdavendigâr zamanında Hayrettin Paşa'nın ihtarı üzerine emval-i ganaimden beytülmal için humus alındığı sırada tam beş esirden biri ve tamam olmaz ise her esirden yirmi beşer akçe alınardı ve bu veçhile alınan esirler Türklerin yanına verilip anlar dahi onları bir müddet istihdam ile terbiye ederler ve Türkçe öğretilirdi. Bu suretle ol esirler ehl-i islâm ile ülfet ederler hem lisan öğrenirler ve hem de bittabi Müslüman olurlar ve badehu bâb-ı devlete getirilip yaya askeri gibi akbörk giydilir ve Yeniçeri denilirdi. Şu hale nazaran Yeniçeri tâbiri Hüdavendigâr zamanında icat olunmuş demek olur.

«Hacı Bektaş-ı Veli ise Gazi Orhan asrının meşayihinden Seyyid Mehmet Efendi nam bir zat olup daima istısrak halinde imiş. Sonraları ona müntesip geçinir bir takım derbeder mühlidler zuhur etti. Bunlar asakir-i Osmanîyye ile pirdaş olmak iddiasıyla ervahı habise gibi Yeniçeri'lere hulûl ettiler. Hattâ Bektaşî babalarından biri daima Hacı Bektaş-ı Veli namıyla doksan dört kışlasında ikamet eylerdi. Ve Hacı

Bektaş-ı Veli türbesinde şeyh olan müteşeyyih fevt olduktan yerine geçen kimse İstanbul'a gelip ocaklı anı alay-ı Valâ ile Ağa kapısına götürüp ve tacını Yeniçeri ağası başına geçirip yine alay ile Bab-ı Âliye irsal ile ferace gidirilir ve avdetine kadar ocaklı tarafından ikram edilir idi. Ara sıra bu derbeder mühlitlerin Yeniçerileri ifsat eyledikleri muhakkaktır. Halbuki bunlardan ekserisinin şer-i şerife mugayir e'fal ve etvar-ı zemimleri meşhut (kötü işler ve tavırları görülür) olduğundan bu sıra anlar dahi ref' ve ilga olunmuştur.»

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın aynı eserde (sayfa 54) «Ocağın bektaşilikle münasebeti» hakkındaki mülâhazaları da kayde değer. Diyor ki :

«On dört ve on beşinci asırlarda Babailik, Celâliyye (Mevlevilik) ve Ahilik tarikat ve teşkilâtlarını Anadolu'da pek münteşir görmekteyiz. Anadolu beylerinin akıncı kuvvetleri arasında bu tarikat zümrelerine mensup birçok bölklülere tesadüf ettiğimiz gibi Anadolu'ya gezerek tarikatlerini neğ ve tamime çalışan baba'ara, şeyh ve müritlere de rast gelmekteyiz.

«Osman Bey'in aşiret kuvvetleri ile bilhassa oğlu Orhan ve Torunu Murad Beylerin kuvvetleri arasında daha İstanbul'un fethine kadar Osmanlı ordusu ile harpte bulunmuş olan birçok tarikat sahipleri görmekteyiz. Zaten o tarihlerde Anadolu'daki küçük hükümdarların kendilerini takviye için bu tarikatlerden birine mensup olduklarını veya mensup görünmek istediklerini de biliyoruz.

«İşte bu tarikatlerin kuvvetle Anadolu'da yayıldığı bir sırada büyümeye başlayan bir uç aşiretinin de bunlardan müteessir olacağı, daha doğrusu devamlı surette tarikatların tesiri içinde bulunan aşiretin bu rabıtaı muhafaza edeceği pek tabiidir. Onun için Osmanlıların ilk zamanlarında Osman Bey'in kayın babası olan Edebali ve kardeşinin oğlu Hasan, Çandarlı Kara Halil, Şeyh Mehmet gibi nüfuzlu şahsiyetler ahilerdendir. Orhan'ın İznik müderriliğine tayin eylediği Kayserili Davut da müteşavvif âlimlerden bulunuyordu.

«Orhan teşkilâtını yaparken Ahilerden istifade eylemiş, daha doğrusu müzaheret görmüştü. Nitekim Yaya askerini ihdas ettiği zaman askerine Ahilerin serpuşu olan beyaz börk giydirmişti. Murad Bey, Yeniçeri ocağı'nı kurduğu zaman askerine yine bu beyaz börkü serpuş olarak kabul eylemişti. Demek oluyor ki 14 üncü asrın son yarısında da Osmanlılar üzerinde Ahi nüfuzu cari idi.

«Bu tarihlerden sonra umumî ismi Babailik olan tarikat, asıl ismini bırakarak Babai

seyhlerinden olan Hacı Bektaş'ın ismini alıp Bektaşîliğin ismi altında dal budak salmaya başlarken Ahilik de artık eski nüfuz ve kuvvetini kaybetmiş bulunuyordu.

İşte yeni teşekkül etmiş olan Yeniçeri ocağı da bundan müteessir olarak evveliden beri mevcut sananeye ve Pire istinat etmek akidesine binaen ocağın Bektaşîlikle alâkası meydana çıkmıştı. Belki de bu suretle Hristiyan esirlerden toplanmış olan efrattan teşekkül eden yeni ordunun İslâmiyyete ısınması için bir manevî kuvvete istinat ettirilmesi düşünülmüştü.

«Son zamanlara kadar gerek Osmanlı ve gerek Avrupa tarihçilerinin ocağın bizzat Hacı Bektaş-ı Veliden el almış olduğu tarzındaki mütalâaları, Hacı Bektaş'ın on üçüncü asrın son yarısında ölümünün tahakkuk etmesine mebnî artık ofsane halini almıştır. Hacı Bektaş'ın Osmanlı hanedanıyla hiçbir münasebeti olmayıp hiçbir vechile bunlarla görüşmediğini ilk defa iddia eden tarih sahibi Âşık Paşa Zade'dir. Hattâ bu müverrih bu husus için eserinde iki sahifelik bir yer ayırmıştır.

«Burada Bektaşîliğin Yeniçeri ocağına hangi tarihte girdiği hakkında hatıra bir sual geliyor. Âşık Paşa Zade, çok yaşamış ve Çelebi Mehmet zamanından itibaren (1415) bizzat birçok vekâyie şahit olmuş ve on altıncı asrın ilk on senesi içinde de hayatta bulunmuştur. Eğer ocağın bektaşîlikle münasebeti bunun idrak etmiş olduğu seneler içinde olsaydı mutlaka yazması lâzım gelirdi. Şu halde ocağın Bektaşîlikle münasebeti ya on dördüncü asrın sonlarında veya on beşinci asrın iptidalarında aramak lâzım gelmektedir.»

Ocağın Bektaşîliği ne kadar benimsediğini anlatmak için kendilerine «taife-i Bektaşîyye», ağalarına da «Ağayan-ı Bektaşîyan» namının verilmiş olduğunu kaydetmek kâfidir.

Yeniçeri ocağına efrat kabulü iki devre geçirmiştir: Birincisi; ocağın ilk ihdasında esirlerin Türkçe öğrenmeleri ve Türk âdetlerini bilmeleri için Anadolu'daki çiftçileri yanında bulundurulup makasat ve ihtiyaç hasıl olunca getirilerek iki akçe yevmiye ile ocağa kaydedilmeleridir. İkincisi; Acemi ocağı bir kışla halinde tesis edildikten sonra esirlerin ve daha sonra devşirmelerin orada yerleştirilmelerini müteakip ocağa kayıt ve kabulleri şeklindedir.

Acemi ocağından başka saray hizmetlerinde bulunarak yetißen Bostancılarla saray hademeleri de yedi senede bir defa çıkma adıyla ocağa kaydolunurlardı.

Bunlardan başka Üçüncü Murad zamanına gelinceye kadar hiçbir kimse hariçten ocağa alınmazdı.

Yeniçeri ocağı'na alınanların isim, künye ve eşkâli, yevmiyesi miktarı, kütük ismi verilen deftere kaydolunurdu.

Askerlik daimi olduğu için ocak efradı evlenemezdi. Onun için bunlara mahsus odalar yani kışlalar yapılmıştı. Her Yeniçeri ortasının bir odası vardı. İlk Yeniçeri odaları Edirne'de kurulmuştu. Edirne'deki bu odalar Hierî 871 (Milâdî 1466), İstanbul'un payitaht (hükümet merkezi) olduğu zamana kadar orada kalmışlardır.

Yeniçerilerin kışlaları iki yerde idi. Bunların birine «Eski odalar», ötekine «Yeni odalar» denilirdi. (İzâfî tarihi) nde kışlaların orta adedince yüz doksan dokuz daire olduğu yazılıdır. Her dairede matbah (mutbak), kiler, zâbitan ve neferat koğuş ve odaları vardı. Her birinin kapısı mermer direklerle süslü ve üstünde, içinde oturan ortanın alâmeti askı idi.

Yeni odalar Aksaray'da, eski odalar Şehzadebaşı'nda idi. Kışlaların hepsi ocağın kaldırılmasından sonra yıkılmıştır.

Odaya yeni giren acemi Yeniçeri'nin vazifesi çorbacılar hasekilik etmek, odayı silip süpürmek, ihtiyar yoldaşların pabuçlarını temin etmek, yemek kaplarını yıkamak, kandillere bakmak, odun kesmek, çarşı pazar hizmetlerini görmekti.

Sultan Süleyman devrinde Yeniçeriler 165 orta iken sonraları 196 ortaya çıkarılmış, acemi oğlanları da başkaca dört orta teşkil etmekte bulunmuştu. Bu yüz doksan altı orta üç kısma ayrılmıştı: Altmış bir ortaya «Ağa bölükleri», yüz bir ortaya «Cemaat», otuz dört ortaya da «Sekban bölükleri» denilirdi.

Ortaların isimleri de vardı. Bazılarının yalnız ortasına mahsus ismi olduğu gibi bazısının da hiç ismi olmayıp numara sırasıyla anılırdı. Ezeümle birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, sekizinci, otuz üçüncü, otuz dokuzuncu, kırkıncı, kırk altıncı, elli altıncı, elli yedinci, seksen altıncı, doksan birinci ve doksan beşinci ortalara «Şütürban ağa», yirmi dokuzuncu ortaya da «Atik Şütürban ağa» denilirdi. On dördüncü, kırk dokuzuncu, altmış altıncı ve altmış yedinci ortalara «Haseki» itlak olunurdu. Altmış dördüncü cemaat ortasına «Zağare», altmış sekizinciye «Turnacı», yetmiş birinciye «Samsuncu» denilirdi. Altmış beşinci orta efradından biri ikinci Osmanı şehit ettiği için bu tarihten sonra o orta lâğvedilmiş, Yeniçeriler gerek ulûfe divanında ve gerek akşam

namazından sonra ve diğer vakitlerde gülbank çekildiği zaman altmış beşinci ortanın sırası gelince hep bir ağızdan «yok olsun» diye bağırırlardı. Diğer ortaların da böyle bir takım adları vardı.

Yeniçeri ocağının büyük zâbitleri şunlardı:

- 1 — Yeniçeri ağası
- 2 — Sekbanbaşı
- 3 — Kul kethüdası yahut Kethüda Bey
- 4 — Samsuncubaşı
- 5 — Zağarcubaşı
- 6 — Turnacıbaşı
- 7 — Muhzır ağa
- 8 — Büyük ve küçük Hasekiler
- 9 — Başçavuş
- 10 — Kethüda yeri
- 11 — Yeniçeri Efendisi

Bunların en büyüğü Yeniçeri ağası idi. Sekbanbaşı Yeniçeri ağası'nın muavini hükümünde olduğu gibi ötekilerin de ayrı ayrı vazifeleri vardı.

Yeniçeri ağası, Kapıcıbaşı veya sair rütbelerde bulunanlardan intihap olunduğu gibi vezirlerden olanlar ve yahut bilâhare vezaret rütbesi alanlarda vardı. Bununla beraber ağalar ocak zâbitleri arasından seçilmez, rikâb-ı hümayun ağalarının en müstahak ve kuvvetlisine Padişah tarafından tevcih olunurdu.

Her bir ortanın da zâbitleri vardı. Sıraşlarıyla şunlardı:

- 1 — Çorbacı
- 2 — Odabaşı
- 3 — Vekilharç
- 4 — Bayraktar
- 5 — Baş eski
- 6 — Aşçı usta
- 7 — Sakabaşı

Yeniçerilerin en başlı nizamları şunlardı:

1 — Kumandan ve zâbitleri birlikten yetişme bile olsa yine inkiyat yani ulûlme itaat edilmesi.

2 — Cümlesinin bir vücut gibi müttefik ve müttehit ve kışla ve karargâhlarıyla bir yerde olması.

3 — Debdebe ve tantana gibi askerlik ve mertliğe yakışmayan şeylerden sakınılması.

4 — İslâm farizalarını yerine getirmeleri.

5 — Yeniçeriliğe devşirme usulüyle haraca bağlanan tayfaların yalnız Ermeni, Bulgar, Boşnak ve Arnavut cinslerinden alınanlar ve esirlerden toplananlardan başkasının kabul olunmaması ve acemi oğlanlığında kâfi müddet istihdam olunması.

6 — Katil ve idam cezalarının muayyen mevada hasredilmesi.

7 — Ocakta rütbe terfiinin kıdem sırasıyla yapılması.

8 — Yeniçerilerin kendi zâbitlerinden başkası tarafından tedip ve tekdîr olunmaması.

9 — Malûllerin tekaüt edilmesi.

10 — Sakal salıvermemeleri.

11 — Evlenmemeleri.

12 — Kışlalarından ayrılmamaları.

13 — Başka bir sanatla meşgul olmamaları.

14 — Talim ve taallüm ile vakit geçirmeleri.

Yeniçeriler bu kanunlara riayet ettikleri müddetçe intizamlarını muhafaza etmişler ve aksini yapmağa başladıkları andan itibaren bütün kudret ve kuvvetlerini kaybetmişlerdir.

Yeniçeriler, daha evvel de işaret olunduğu vechile, ilk defa bin kişi olarak teşkil olunmuşlardı. Sonraları lüzum görüldükçe Turnacıbaşılar, Rumeli ve Anadolu'ya çıkarak icabı kadar reyâ çocuğunu toplayıp getirirler, bunları Yeniçeri olarak yetiştirirlerdi. Üçüncü Murad'ın cülûsuna kadar acemi oğlanlarıyla beraber Yeniçerilerin sayısı yirmi bini geçmişti. Yeniçeri ocağının iyiden iyiye bozulması Üçüncü Murad'ın zamanındadır. Çünkü Şehzade Mehmed'in sünneti münasebetiyle düğünde muvaffakiyyet gösteren oyuncuların ocağa alınmaları hakkındaki istekleri kabul edilmiş ve ocağa alınan bu türlü uygunsuz adamlar yüzünden ocak bozulmuştur.

Koçi Bey meşhur lâyihasında (sayfa 57) Yeniçerilerin bozulması sebebinin şu suretle izah etmektedir:

«Saadetlû ve Şevketlû ve Haşmetlû Padişah-ı din penah Hazretlerinin tab-ı hümayun nükte şinâslarına nihan olmağa ki Yeniçeri ocağı'na ecnebi duhulü dokuz yüz doksan dokuz tarihinden beri olup sebebi bu olmuştur ki: Tarih-i mezburda cedd-i emcedleri Sultan Mehmet Han Hazretlerinin sur-i hümayunları vâki olup ve iki ay miktarı rûz-i şeb mütemadi olup etraf ve eknaftan bihudud ve bişümar halâik (hadsiz hesapsız halk) cem' olup izdiham-ı nâs bir mertebeye vardı ki nice adamlar helâk oldu. Def'ine çare olmayıp bezir yağıyla yağlanmış tulumlar peyda edip bilâhare halkı müzahmeden men içün ol tulumlarla hücum ettikçe halk bir miktar aralanıp sur-i hümayun tamama varıp taife-i mezbureye riayet olunmak lâzım geldikte cümlesi Yeniçerilik isteyüp gayri nesne ile müteselli olmayacak taraf-ı saltanat-ı aliyyeden muratlarına müsaade buyurulup ol tarihte Yeniçeri ağası olan Ferhat Ağa'ya emr-

olundukta Ağa-yi müşarünileh dahi ocak zâbitleriyle meşveret edüp cümlesinin re'yi bunun üzerine olduğu «Böyle olursa ocagımıza ecnebi ve bigâne dıhul eder, ocakta cari olan kanun ve kaaside elden gider. Devlet-i aliyyeye bunun zararı vardır» deyu razı olmadılar. Bilâhare akıbet endiş olmiyan bazı nüdema ve mukarribanın Padişah-ı âlempenah hazretlerine ilhah ve ricalarıyla taraf-ı saltanat-ı aliyyeden tekrar muradolunup ağa-yi müşarünileh yine kabul etmeyip azli ihtiyar eyledi. Yerine ağa olan Yusuf Ağa (ağa çırağı) namiyle taife-i mezbu-reyi ocaga idhal edüp bir bid'at ihdas eyledi. Badehu-Aksarayî Mehmet Efendi nam Yeniçeri kâtibi (Ferzend-ı Sipahi) namiyle bir bid'at dahi ihdas edüp ve 1030 tarihinde Yeniçeri ağası olan Mustafa Paşa (becayış) namiyle bir bid'at dahi icadedüp bu tarik ile Yeniçeri ocagına soktular. Ocagın revnak ve hüsnü gitti. İçlerinde cari olan kanun battı. Herc ü merç oldu. Pir ve amelmande olandan gayri oturak olmak kanuna muhalif iken hâlâ taze ve kuvvet-i beden sahiplerinden on binden ziyade korucu ve oturak hâdis oldu, ve beyt-ül-mal-i müslimin bu tarikle zayı ve telef oldu ve çavuşlar kadimi üç nefer iken hâlâ kırk elli miktar çavuş peyda olup ve seraser kuşanan taife-i mumciyan yüzden ziyade olup her biri oda talebindedir. Bu sebeben her sene bir iki defa silâle olup rüzgârdide ve ocak ahvalinden haberdar olup ve alaylar ve taburlar düzüp ve kaleler fethetleyen kethüdaları müteakib eylediler. Velhâsıl lâge-i dünya için kimi az ve kimi nasp olunup ve nice müstahakları oturak edüp yerine na müstahakları getirüp içlerinde tebdil ve tagyir eylemek olmaz oldu. Birini yayabaşı ve yahut bölük başı ettiklerinde biner ve ikişer bin kuruluşların alup ve töhmeti sabit olmiyan nice emektar iş görmüş adamları bi vecih (sebepsiz) kaldırıp ahval-i rüzgâr görmemiş âlemin germ ü serdin (sıcakını ve soğugunu) çekmemiş nice tazeleri yerlerinden ettirüp ocagi harap ve yebab ettiler, ve bilcümle her zümreye tarih-i mezburdan beru millet ve mezhebi namalûm şehir oğlanı ve Türk ve Çingene ve Tatar ve Kürt ve ecnebi ve Yörük ve katırcı ve deveci ve hammal ve ağdacı ve kuttâ'ı tarik (yol kesen) ve yankesici ve sair ecnas-ı muhtelif mülhak olup âyin ve erkân bozuldu ve kanun ve kaaside kalktı. Ol cihetten şer u şur ve fitne ve fesat âleminden eksik olmayup nizam ve intizam ber- taraf oldu. Eğer bu güne dirinti asker ile lâ-yık-ı din ve devlet bir maslahat görmek mümkün olaydı selâtin-i selef (انارالله تعالى براهينهم)

menasibi ve zeamet ve timarı müstahakkına ihsan etmezlerdi, ve kul taifesine senevi bunca hazine vermezlerdi. Ancak sefer-i hümayun vâki oldukta ecnas-ı muhtelifeden bir iki yüz bir miktarı asker peyda ve tedarik ederlerdi. Ve hizmetlerin eda edicek terzi olan terzili-gine; bakkal olan bakkallığına; attar olan attarlığına gidüp herbiri sanatlarıyla meşgul olurlar idi. Lâkin bu makule asker asker değildir. Hattâ merhum ve mağfurun leh Sultan Selim Han (عليه رحمة والرحمة) hazretleri Halep ve Şam ve Mısır Kahireyi fethettiklerinde esna-yi seferde etraf ve eknaftan hazine yetismeyip bir miktar muzayeka oldukta Defterdar-ı mal olan kimesne bir bezirgândan altmış bin sikke-i hasene istikraz edüp annula def-i müzayaka eyleyip badehu etraf-ı memalikten mal ve hazine geldikte deyn-i mer-kumun edasiyün bezirgânı dâvet edüp altmış bin floriyi defaten teslim ettikte bezirgân feth-i kelâm edip (söze başlayıp) «Devlet-i aliyye-i padişahide mal ve menalim hadden efzundur ve dar-ı fenada bir oğlumdan gayri bir kimsem yoktur, verdiğim altmış bin flori cümleten mirinin olsun, hemen oğluma devlet-i padişahide iki akçe cebecilik ihsan olunsun.» deyu tazarru ve niyaz edicek bezirgânın bu ricası südde-i devlet penah (Sultan Selim) e arz olundukta forman-ı kaza ceryan-ı padişahî şöyle sadır oldu ki: «Ecdad-ı ızamım ervahiçün cümlemini katlederdim. Lâkin halk-ı âlem fatih-i Heremeyn-iş-şerifeyn Sultan Selim Han bir bezirgânın malına tama' edip bahane ile katletmiş ve bir kaç vezir ve defterdarın dahi bigünah katletmiş deyu şayi' olur andan kaçarım, yoksa cümlemini tu'me-i şaşmir-i gazap ederim. Tez bezirgânın malını verin ve bu makule mekruhu min baad bana telhis etmen, içinüzden her kim benim pâk kullarıma ecnebi idhal etmiye say'ederse felâh bulmasun» deyu beddua edüp ol bezirgânın altmış bin florisin ol bezirgâna iade ettirdi. Şimdi altmış bin değil altmış floriye altı cebeci ederler, ya âlem nice abadan olsun ya mal ve hazain nice vefa etsün. Asker abaan ceddin (babadan, dededen) olanlardır ve ocak zadelerdir. Bakkal, çakkal ile iş bitmez. Velhâsıl zaman-ı sabıkta asker-i İslâm az ve öz ve pâk ve mazbut iken her nereye teveccüh olursa biemr-illâh feth ve zafer nûmayan olup şevket-i İslâm terakki bulumada idi. Hâlâ gayrı asker kalmayıp kulluk ulûfesi kula münhasır olup âleme tohum-i fesat geldi ve bu iki tâife bihat ve bigûmar (sayılamıyacak kadar çok) iken yine bir maslahat görülmez ve bir kâr

encame irmez. İstedikleri zaman sefere giderler, itaat yok. Asker-i İslâm böyle mi olur. Bunlarla tekayyüt (mukayyed olmak) fi zamanına farz-ı ayn olmuştur.»

Yeniçeri ocagının kurulduğu tarihten Üçüncü Murad'ın nizamı temelinden yıktığı tarihe kadar nizamların iyi muhafazası sayesinde o iki tarih arasında geçen iki buçuk asırlık zaman Yeniçerilerin ikbal devri demektir.

Bin tarihinden sonra zâbitleri ve acemi oğlanları ile birlikte Yeniçeri ocagi'nın yekûnu (48688) e yükselmişti.

Üçüncü Murad'a kadar yeniçerilerin hepsi nizamlar mucibince, kışla nişin (kışlada oturmak) olmak kaaideden iken bu da bozulmuş, bir yere nisbeti olanlar nensup oldukları yerlerde oturmak ve bazısı dahi çarşı ve pazarda alış verişle meşgul olmak ve bekâr odalarında yatup ulûfelerini almak gibi fenalıklar zuhur etmiştir.

Bu münasebetle «Netayic-ül-Vukuat» da (cilt 1, sayfa 141) şu satırlar yazılıdır: «Ocağın nizamı bozulduktan ve terbiyesiz eclâf ile doluduktan sonra müntesibin gürhu efendilerinin yanlarında oturur ve bir fırkası dahi alış veriş ile meşgul olur oldu. Bundan hasıl olan mazarratı pek çok ise de en müessirleri muntazam askerlik giderek dirinti bir asker hükümünü alması ve ulûfelerine hazine-i devlet takat getirememekle enva-i mekârihe mecburiyyet hasıl olması ve daha fenası devşirme usulünün metrukiyyetini netice vermesi kaziyeleridir. Çünkü ulûfekar olan kapıkulu ocakları defaten birer misli tezayüt edüp bir taraftan dahi eclâf-ı ahali silk-i askeriyeye girmeye çalışmakta olduklarından hazine-i devleti vîkâye (koruma) maksadiyle Sadrazamlar için en büyük memduhiyyet askerinin azaltılmasına muvaffak olmak ve en ziyade medhuliyet onların çoğaltılmasına müsaade göstermek maddeleri olmakla tabiatıyla devşirme usulünden istigna hâsıl olmuştur.»

Yeniçeriler birde cülûs bahşişi alırlardı. Bu bahşişler biri ulûfelerine zam şekline, diğeri de bir defaya mahsus bir şey verilmesi suretinde olurdu. Askeri sınıfının her birisinin mevacibi ve terakkisi müsavi olmayıp muhtelif idi. Ezcümle Yeniçeri'lerin her neferine üçer bin, sipahilere biner, acemi oğlanları efradının her birine ikişer bin, cebeci, topçuya biner akçe verilmesi kanun iktizasındandır. Bu cülûs bahşişleri ilk zamanlarda âtifet şeklinde iken sonraları zorla almak şekline inkılâp etmiş, devletçe birçok gâileleri mucip olmuştur.

Yeniçeri teşkilâtı yalnız payitahtta değil taşrada muhtelif yerlerde de vardır. Me'hazımızda Asya'da kırk, Avrupada kırk dört, Girit adasında otuz bir ki cem'an yüz on beş ortanın mevcudiyeti yazılıdır.

Yeniçeriler neferinden en büyük zâbitine kadar kanunla tayin olunan şekilde elbise giyerlerdi. Elbise sıkı bir nizama bağlı idi.

Yeniçeriler mîri çuhadan bol yenli ve boyunca iskarti «dolama» adı verilen öñü açık entariye benzer bir elbise giyerler, içinden ve dışından iki kat kuşak sararlardı. Çakşirleri mavi dimidendi. Baldırları dar ve sıkı idi. Yürümeye mâni olmamak için icabında dolamanın eteğinin uçlarını bellerine sokarlardı. Kuşaklarında birer bıçakları da vardı.

Yeniçeriler çuha yağmurluk da kullanırlardı. Bu yağmurluk on beşinci asrın ilk yarısına yakın zamanlarda âdet olmuştur. Bu çuha Selânîk'te dokunur, her nefere yedişer endaze verilirdi. Bağlarında sarık makamında kullanılmak üzere yedişer endaze tülbind verilirdi gibi elbise bedeli olarak «yaka akçesi» namiyle on birer akçe tevzi edildirdi.

Padişahlar her sene Yeniçeri ağasından itibaren ocagın büyük rütbeli zâbitleriyle Yeniçeri kâtibi'ne yazlık ve kışlık elbise verirdi. Bunlardan Yeniçeri ağası'yla Sekban başıya hil'at-i fâhire, ötekilerine seyyanen kumaş verirdi.

Kanunnamede Yeniçeri taifesine her yıl yeniçeri keçesi denilen beşer zira çuha ve astar verileceği de yazılıdır.

Yeniçerilerin serpuşları (başlıkları) beyaz keçedendi. Yeniçeri keçesi denilen bu börtülü ordu için iptida Bilecik'te yaptırılmıştı. Börtüler arkalarına doğru «yatırtma» denilen tiftikten kollu idi. Yeniçeriler börtülerini iğri, orta çorbacıları olan orta kumandanları ise düz giyerlerdi. Sonradan Yeniçeri zâbitlerinin «Üsküf» giymeleri kanun oldu ve on dördüncü asır sonlarında ocak zâbitlerinin derece ve rütbelerine göre serpuşlarına tüy takmaları usûl ittihaz kılındı.

Yeniçerilerin silâhları da ateşli silâhın (tüfek) icadından evvel kılıç, kalkan, ok, teber, hançer, balta, mızrak, gürz, meç gibi şeylerdi. Sonraları top ve daha sonra da pek basit şekilde kaval, kapsollu tüfekler kullanılmıya başlanmıştır.

Yeniçerilerin hele şevket ve kudretleri zamanında kılıç sallamaları pek meşhurdu. Zırh da o zamanın harp âletlerine karşı korumâ makamında kullanılan bir âlettir.

Yeniçerilerin «Mehterhane» adlı mızıkası da vardı. Her ikinci vakti Saray-ı hümayunda çalınır. Mehterhane ilk zamanlarda istiklâl alâmeti iken sonra vüzera ve vükelâ arasında taammüm etmişti. Sadrazam ile vezirlerin ve devlet kethüdâsı ile Yeniçeri ağası'nın mükemmel dokuzar kat mehterhaneleri vardı.

Yeniçeriler yaptıkları kabahate göre darptan (dövme) başlayarak idama kadar ceza görürlerdi. Ancak bunlardan birinin kabahatından dolayı darbî lâzım geldiği surette diğer efrad-ı ahali (halk) gibi ulu orta dövülmez, kendi ortalarında zâbitleri tarafından dövülürdü. Dövme emrini Çorbacı verir, Odabaşı icra ettirirdi. Ceza meydana olacaksa akşam namazından sonra töhmetli getirilerek (aşk ola yoldaşım) tâbiriyle karnı üstüne yatırılır, eski yeniçerilerden iki kişi baş ve ayaklarına oturur, ortanın velkiahacı bir şamdan ile gelir, oynak yerlerine vurmaksızın kıkına vururlardı. Değnek sayısı kırk, seksen ve hattâ yüz iki yüz olurdu. Dayak yiyen kalkınca ocak zâbitanına karşı iki eli göğsüne merbut olduğu halde Bektaşî usulünce niyaz ederdi. Bir riv-yete göre dövme cezası «Saka başı» tarafından Çorbacıya verilen saka kamçısı ile icra olunurdu. Bu kamçı uçlarında birer kurgun bulunan beş on sap meşinden ibaretti. İdam cezası asılmak, yahut kurguna dizilmek suretiyle tatbik olunurdu.

Yeniçerilerin sefer ve hazarda daima Padişah'la beraber bulunmaları nizamı iktizasındandı. Gerçi padişahların bizzat bulundukları seferlerde Serdar olan zâtın maiyyetinde kapı kulu efradından kâfi miktarda asker gönderiliyor idise de tekmiî ocağın birden hareketi mutlaka Padişah'ın askere gitmesine bağlı ve bu husus yeniçeriliğe mahsus bir imtiyazdı. Üçüncü Murat devrinde Koca Sinan Paşa Macaristan seferinde sıkışınca umumen Kapılı kulu bölüklerinin gönderilmelerini arz ve ısrham ettiğinden mucebince ferman-ı âli sadır oldu ve Yeniçeri kodamanları ocağın heyet-i mecmuasıyla serdar maiyyetine memuriyeti usule ve nizame muhaliftir diye taallüle bağladılarsa da dinlenmiyerek iradenin hükmü yerine getirildi. Bu suretle de Yeniçerilerin bu imtiyazı kalkmış oldu.

Yeniçeriler vakit vakit ihtilâller çıkarmakla devletin vaz'iyetini müşkülleştirdikleri gibi kaydolunan sebepler ve saikler tesiriyle intizamlarını da kaybettiklerinden eski muvafakıyyetlerini gösteremez oldular Üçüncü Selim (Nizam-ı Cedid) teşkiliyle Yeniçeri ocağını düzeltmek istediye de bir şey yapamadı. Ni-

hayet Hicri 1241 (1826) da İkinci Mahmud iler tutar yeri kalmıyan bu başıbozuk alayını kaldırmaya muvaffak oldu Bu hâdisede binlerce Yeniçeri ölmüş, İstanbul opeyce heyecan geçirmiştir.

Başlangıcı o kadar parlak olan bu teşekkülün âkibeti böyle hazine ve elim oldu.

YENİÇERİ AĞASI (يکچري آغاسي) [Ask.] Yeniçeri ocağı'nın başına verilen addır. Ağalık ocağın kurulması ile başlamış ve kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

Yeniçeri ağası ocağın bütün işlerinden ve «Acemi ocağı»nın vaz'iyetinden mes'uldü.

Değerli bir asker olup bir aralık Sadrazam da olan Cevat Paşa (ölümü 1900) «Tarih-i Askerî: Osmanî, kitab-ı evvel, sahife 25) Yeniçeri ağaları ile ocağın büyük zâbitlerinin zamanındaki ordu teşkilâtına göre vaz'iyetini şöyle gösterir:

«Yeniçeri ağalığı bugünkü ordu teşkilâtına göre umum piyade kumandanlığına muadil bir rütbedir. Onun madununda bulunan Kul kethüdâsı ağalığa mülâzim en büyük ceneral, Zağarcı, Samsuncu ve Turnacı başlıklar dahi mirliya ve miralay rütbelerine muadil ceneral-ler ve diğer rütbeler dahi miralaya ve miralay rütbelerine muadil ve Yeniçeri Efendisi Nizamiye dairesi yoklamacı olmak icab eder.»

Yeniçeri ağalarının oturdukları yere «Ağa kapısı» denilirdi. Ağa kapısı; Süleymaniye camii civarında Osmanlı hükümetinin ilgasına kadar «Şeyh-ül-islâm kapısı» denilen ve şimdi İstanbul Müftülüğü olan yerdi. Hâlâ duran «Tekeli kökü» ocak meclisinin toplandığı sonradan Şeyh-ül-islâmların arz odası olarak kullandıkları mahaldi.

Yeniçeri ağası Padişah'ın âtinin yanında yürümek imtiyazına malik olan Rikâb-ı hümayun ağalarından ve bunların da en büyüklerinden sayılırdı. Şimdiki devletler teşekkülünde Harbiye Nazırı ne ise Yeniçerilere nazaran Yeniçeri ağası da odur.

Yeniçeri ağaları ilkinden itibaren 1451 senesine kadar derece sırasıyla ocaktan tâyin edilirken Yeniçerilerin Fatih'ten bahşış istemek suretiyle yaptıkları münasebetsizlik üzerine Yeniçeri ağalarının Sekban başlıardan tâyini takarrür etmiş ve bundan sonra tekerrür eden bazı serkeşlikleri sebebiyle ocaktan gelen ağalara karşı itimat zail olarak 1515 senesinden itibaren saraya mensup ve itimada lâyık Mir-i alem, Mirahur gibi hükümdara daha yakın ağalardan tâyini âdet olmuştur.

Yeniçeri ağaları divana dahil idiler. Fatih Kanunnamesi'nde (sahife 10-11) divandaki mevkii şöyle tâyin olunmuştur: «Bir cemiiyet-i âli ve bir mecmâ-i ahali olsa ehl-i divana ahardan âdem karışmasun evvelâ Vüzera anlardan sonra Kazaskerler andan sonra Defterdarlar andan sonra Yeniçeri ağası ve sair Özengi ağaları Mir-i alem ve Kapıcıbaşı ve Mirahur oturur.»

Yine aynı kanunamede Yeniçeri ağası için şu kayıt vardır: «Ağalardan Yeniçeri ağası sair ağaların hüyüküdür. Başta Yeniçeri ağası anın altına Mir-i alem, anın altına Kapıcıbaşı, anın altına Mirahur, hâlâ Mirahur devlet-i Padişahide iki olmuştur. Emirahur altına Çakırcıbaşı, anın altına Çavuşbaşı, anın altına sair bölük ağaları, anların altına Çavuşbaşı, anın altına Kapıcılar kethüdâsı, anın altına Cebeci başı, anın altına Topçubaşı oturur.»

Tevkii Abdurrahman Paşa tarafından Hicri 1087 (1676) tarihinde hazırlanan kanunamede (Millî Tettebbu'lar Meemuası, c. 1, s. 544) çarşamba günleri Sadrazam hazretlerine kanun üzere geleceği ve gizli maruzatı olduğu takdirde her zaman ziyaret edebileceği yazılıdır: «Her çarşamba gününde Sadrazam hazretlerine kanun üzere gelir amma bir mahfi arz edeceği var ise çarşamba gününe katlanmayıp her gün olursa gelir.»

Ağanın çarşamba günü gelmesi divana iltihak içindir. Yeniçeri ağası'nın divana gelirken giyeceği elbiseyi kanun (Tevkii Kanunnamesi, s. 524) tâyin etmişti: «Divan-ı hümayuna mücevveze ve seraser üst ve diba iç kaftanı ve ağır raht ve abayî ile gelir.»

Yine aynı kanunnameye nazaran Yeniçeri ağası vakit vakit diğer vezirleri de ziyaret etmek mecburiyyetinde idi; «Sair vüzera; dahi iki üç haftada bir ziyaret etmesi kanundur.»

Yeniçeri ağası arz günlerinde arza herkesten evvel ve yalnız olarak gelirdi. Vezareti varsa vezir elbisesiyle gelir ve arza iki kere girerdi. Çıkarken Vezirlerle divanhaneye gitmez, Bab-üs-saade'nin haricinde Vezirlerden ayrılırdı.

Vezareti olan Yeniçeri ağası muayede merasiminde de iki defa dâmenbus (etek öpmek) şerefine nail olurdu. Bunlardan biri Yeniçeri ağalığı dolayısıyla, öteki de Vezareti sebebiyle vâki olurdu.

Yeniçeri ağası Vezareti varsa muayede günü Vezirleretebrîk resmini ifa için ocak halkıyla birlikte divanhaneye girerek Sadrazam'ın

etegini öptükten sonra Vüzera sofasında yoliyle kalır, Vezareti yok ise sair Rikâb-ı hümayun ağaları, Divan hocaları ve ocak halkı gibi o mahalde Vezirlerin, Nişancının, Kazasker Efendilerle Defterdarın etegini öptükten sonra yerine giderdi.

Yeniçeri ağası; cuma, bayram ve sair alay gûâlerinde Padişahlar ata binerken koltuğuna girer, tâzim ile indirirdi.

Padişah avda olup da Sadrazam bayram namazına giderse Yeniçeri ağası binek taşında bulunarak aynı muameleyi Sadrazam hakkında tatbik eylerdi.

Vezareti olan Yeniçeri ağası evinde tuğra çeker, divanda çekmezdi. Sebebi de divanda ağa mevkiiinde oturması idi. Bayramdan başka günde Vezir dahi olsa Kubbe altında oturamazdı.

Tevkii Kanunnamesi'ne nazaran (s 525) Padişahlar paytaht'ta bulunmadıkları zaman Yeniçeri ağaları divana gelmezlerdi: «Şevketli Padişah-ı âlempenah hazretleri göçlerde olsa Ağa Divan-ı hümayuna varmaz.»

Yeniçeri ağalarına (kırk bin kul ağası) da denilirdi.

Yeniçeri ağası'nın Sadrazamlarla Kaptan paşalar gibi kendisine mahsus divan mahallî ve kapısı vardı. Askerlik işlerini orada görürdü. Yine ağanın vezirler gibi dokuz katlı Mehterhanesi vardı.

Yeniçeri ağalarının salâhiyyet ve mes'uliyyeti hakkında Hammer'in verdiği malûmatı Cevat Paşa (Tarih-i Askes-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa 17) doğru bulmuyor ve şu mütalâaları ileri sürüyor: «Yeniçeri ağaları en âdi Yeniçeri neferinden Sekbanbaşılık ve Başçavuşluk mansıplarına kadar meratibi bizzat icraya muktedir ve hizmet i askeriyyenin kâffe-i umur ve vezaifinden mes'ul idi deyu Hammer ile Frenk tarihlerinin çoğunda muharrer ise de Kethüda beylikten maada olan menasibi ve ezcümle Sekbanbaşılık ile Zağarcı ve Samsuncu ve turnacıbaşlıklarına ve andan aşağı olan manasıp ocakta müttehaız olup bu faslın nihayetinde zikredeceğimiz silsile ve kıdem sırası mucebince ağanın arzı üzerine irade-i Şahane ile nasbolunduğu ve ancak Yeniçerilerin nizamı bozulduktan sonra bazan zorbaların intihabı ile kimi isterlerse anları istedikleri mansıba nasbettirmeğe muktedir oldukları ve yine bu nasbta dahi irade-i Şahane ile bir icra merasimi ifa edildiği Türk tarihlerinde yazılı olduğundan Hammer ve emsalinin Yeniçeri ağası'nın bilâ istizan nasbına muktedir dediği olsa olsa ortadaki çorbacı ve odabaşı ile serhadlere gönderilen zâbitan olması zannolunur.»

Yeniçeri ağaları ocaklarının âmiri olduktan başka kalelerde bulunan mustahfız askerlerin miktarını tertip ve tanzim eylemek de vazifesi cümlesinden bulunduğundan ağalık makamı fevkalâde ehemmiyeti haizdi. Bunun içindir ki ağalar Yeniçeri imtiyazlarını muhafaza ve silesiyle tekmiil ocağı ayağa kaldırmışa ve ihtilâl çıkarmışa muktedir idiler.

Yeniçeri ağası'nın bir vazifesi de paytahtın zapt ve raptını temindi. Bunun için haftada iki üç defa gece veya gündüz şehrin muhtelif semtlerini dolaşırdı. Ağanın bu vazifesi kara cihetine münhasırdı. Çünkü deniz tarafının inzibatı Bostancıbaşı'larla Kaptan Paşa'lara aitti.

Yeniçeri ağası inzibat işlerini teftiş maksadiyle sokağa çıktığı zaman cezaya çarptılacak olanları tedip için yanında falaka değnek bulundururdu. Tevkî Kanunnamesi'nde (Millî Tettebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 524) bu husustaki vazife ve salâhiyeti şu surette yazılıdır: «Şehirde ve etraf ve cevânibinde nehy-i münkerat (kötü ve meşru olmıyan şeyleri) edip ahzettigi (yakaladığı) sarhoşun dirliği yoğise hadd-i şer'i vurur eğer dirliği var ise zâbitine gönderip dövdürür, erazili şer'le ta'zir ve hapseder ve daima kol dolaşup gezor, ahzettigi müerimlerden mucib-i salb ve siyaset (asılmak, cezalandırmak) olanları ocaktan değil ise Sadrazam hazretlerine gönderir, ocaktan ise kendi hapsedip katli lâzım geldikte Sadrazamdan istizan belki ferman talep eder.»

Yeniçeri ağası bu kol gezintisinde ileri gelenlerden birine mensup olan bir kabahatinden dolayı yakaladığı takdirde kendisi cezalandırmaz, sahibinin kethüdasına gönderirdi. Tevkî Kanunnamesi'nde (s. 525) bu cihet şöyle yazılıdır: «Ve bu dahi Kanun-ı kadimdir ki Yeniçeri ağaları erkân-ı devlet hüddamından birini cürümle ahzeylese sahibinin kethüdasına gönderir, sair dirlik eshabını zâbitlerine gönderdiği gibi.»

İstanbul'da çıkan yangınlarda bulunup söndürülmesine çalışmak da Yeniçeri ağası'nın bir vazifesi idi. Büyük yangınlara Sadrazamlar, hattâ Padişahlar bile giderdi. Yangına Sadrazamdan veya Padişahıtan sonra gelmeleri Yeniçeri ağaları için cezayı mucibtı. Bu cezaların nakdi olduğu bazı eserlerde yazılıdır.

Yeniçeri ağaları sonraları Padişah'ların asker cihetinden emin olmaları için ocak zâbitlerinden jantihap edilmez, rikâb-ı hümayun ağalarının en müstahak ve kıdemlisine taraf-ı şahaneden tevcih edilirdi. Ocak usûl ve nizamı bozulduktan sonra ocak zorbaları kimi isterlerse onu ettirir oldular.

Yeniçeri ağaları mutlaka vezir olmazdı. Kapıcıbaşı veya sair rütbede olanlardan ağa intihap edilirdi. Mamafih vezir olanlar, yahut sonradan o rütbeyi ihraz eyliyenler de vardı. Bununla beraber rütbeleri ne olursa olsun memuriyetleri icabınca ağalar Saray-i hümayunda toplanan ve «Divan» adı verilen meclisin âzasından idiler. Ancak divanda yalnız ocağa ait meselelerde rey verirlerdi.

Yeniçeri ağalarının muhassessatı Kanunî Sultan Süleyman zamanında yevmi beş yüz akçe ve senevî başkaca saman beha namıyla seksen bin akçe idi. Ayn-ı Ali Efendi tarafından 1018 Hierî (1609) senesinde tanzim edilmiş olan «Risale-i Vazifeharan ve Meratib-i Bendegân-ı Âli Osman» da (sayfa 95) ağanın yevmiyesi yine beş yüz akçe gösterilmiş ve her ay verildiği de kayd ve işaret olunmuştur.

Yeniçeri ağaları nasıbları sırasında Sadrazam'a «câize» adıyla bir kaç yüz kese yerirler ve kendileri de ocakta nasbeyledikleri ağalardan câize alırlardı.

Yeniçeri ağalarının terfian ocaktan ayrılmaları iktiza ederse Rumeli Beylerbeyliği veya derya kapkaptanlığına tâyin olunurlardı. Sadrazam olanlar da vardır. Azilleri icabettiği surette bir Sancak beyliği'ne gönderilirlerdi. Bu sancak da ekseriya Kastamonu Sancakı olurdu.

Yeniçeri ağaları divana giderlerken elbiseleri ve hayvan takımları vezirlerinki gibi idi. Yalnız atının özensi ötekilerin altın iken ağanınki gümüştü. Önünde kırmızı kaftan ve sırma kuşak giyen yasakçıları yürürdü. Ağa vüzeradan ise tuğları önünde giderdi. İşbu divan askerlik işlerinin rüyet ve temşiyet ve iera olunacak mükâfat ve mücazatın müzakere ve meşveret yeri idi. Ocak ümerasının teşrifat mucibince birer hususi yeri olduğundan herkes yerli yerinde otururdu. Binaenaleyh teşrifat icabınca ağanın sağında Sekbanbaşı ve bunun alt tarafında İstanbul ağası yer alırdı. Sonraları Kul kethüdası Sekbanbaşıya takaddüm ettiğinden ağadan sonra kethüda ve onu mütaakıp sekbanbaşı badehu İstanbul ağası, sonra da sırasıyla zâgarcı, turnacı, samsuncu başlılarla Yeniçeri Efendisi ve fodiâharan kâtibi otururlardı.

Yeniçeri ağası'nın divana gitmesi usulünü Cevat Paşa (Tarih-i Askerî-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa 213) Marsigli'den naklen şöyle yazar: «Ağanın bindiği hayvanın egeri sırma işleme ve mücevher kakmalı ve gemi arz (geniş) olup geminin baş tarafına gelen yerinde bir altın levha var idi. Özensileri gümüşten mamul ve egerin kenarları da keza gümüş lev-

halar ile müzeyyen idi. Ağanın dairesi halkı kendisini takip edip bir kaza gelmesin diye özensileri birer usak tutar ve arkasından dört re's (baş) yedek hayvan çekilirdi.

«Ağanın sağında âdi kadifeden bir cübbe iktisa ile Sekbanbaşı gidip andan sonra İstanbul Ağası gelirdi ki bunun elbisesi Sekbanbaşının elbisesi gibi ise de külâhı üstünde siyah tüyden bir sorguç olmak ve sarı mest pabuç giymekle fark olunurdu. Kethüda Bey İstanbul Ağasını takip edip andan sonra da Yeniçeri Efendisiyle Fodiâharan kâtibi ve Muhzir ağa ve Başçavuş ve iki çavuşlar şu yazılan sıra ile gelirlerdi. Hülâsa ortalar zâbitanından sonra âdi neferat yürüyüp ve divandan avdetde dahi bu nizama riayet olunarak Ağakapısına gelirdiyse de bu defa ağa arkaya kalıp ocak erkânı önünde giderlerdi.

«Tekkeli Köşkünde toplanan büyük ocak meclisi akşama yakın biteceği vakit Başçavuş kibleye tevceüh ederek Halife-i zaman ile es-lâf-ı izamin ve Yeniçeri ağası ve Sadrazamla ocak zâbitlerinin selâmet ve afiyyetleri için ed'ivve-i me'sureden bir dua okurdu. Bu duanın Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait bir fıkrası olup buraya gelindikte o vakte kadar kıyamen duran öteki zâbitler gibi Yeniçeri ağası da kıyam eder ve fıkranın bitmesi üzerine yine otururdu.»

Ocak zâbitleri her cuma günü Yeniçeri ağasını ziyaret ederlerdi. Bu ziyaret zâbitler için kanunî ve mecburî idi. Yeniçeri ağası ocak zâbitlerinin ziyaretlerini kabul ettikten sonra alayla Sadrazamı ziyarete giderdi. Bu ziyaret de kanunî idi.

Yeniçeri ağaları harbe gittikleri zaman ağalığa mahsus iki tuğ ile beyaz pir bayrak çekilip gerisinde dört yedek at götürülür, her iki yanında etekleri bellerine sokulmuş Şâtırlar yürüdüğü gibi bayraklar ve ocak mızıkası olan Mehterhane de ağayı takibederdi.

Yeniçeri ağaları başlarına «Kalafat» adı verilen serpuş giyerlerdi. Kalafat kırmızı çubadan beyziye yakın bir şekilde idi. Üstü «Terk» denilen bir takım dilimler teşekkül eyliyecek veçhile dikilmişti. Ön tarafı biraz yeri açık ve diğer tarafları çatalvârı sarılan bir sarıkla örtülüydü. Arkasına giydiği kaftan «üst» denilen kolsuz bir kürktü. Bu kürkün bir karış kadar yeri ön tarafından görünür ve her iki omuzun alt taraflarıyla boyun cihetine de birer miktar kürk konurdu. Kaftanın kabı sewayî cizeten kumaştı. Bunun içine yine sewayî veya diğer ipekli kumaştan entari giyerlerdi. Ancak entarinin kolu kaftanın dışına çıktığı zaman görünmemek için üzerine beyaz atlastan yeri dikili kol biç-

minde bir kol dikilirdi. Dizlerine kadar galvar, ayaklarına mest pabuç giyer, beline de mürassa' hançer takardı. Bindikleri hayvanın takımı gümüşlü idi.

Cuma günleri Ağa, camiye giderken önünde bir sebilci gider, halka su dağıtırdı.

Yeniçeri ağalarına yazılan elkap şöyle idi: «التخار الامام والاكلام جامع المام والمكلام المختص بمزيد عناية المام العام».

Yeniçeri ağasının, Yeniçeri ocaklarının en büyük kumandanı olduğunu, hükümdarın saltanatı kalabilmesi Yeniçerilerin elinde olduğundan Padişahın ağalığa en çok itimat ettiği adamlarından birini tâyin mecburiyetinde bulunduğunu yazan ve ağalar ilkin ocaktan tâyin olunurlarken sonradan bu usulün değiştirildiğini kayd ile ağalığa getirilenler hakkında malûmat veren Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçargılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. 1, s. 177 ve mütaakıp) şu tefsîlâtı da veriyor:

«Kanunname-i Âli Osman'da Yeniçeri ağası'nın yevmiyesi dört yüz elli akçe olarak tesbit edilmiş ise de sonradan beş yüz akçeye çıkarılmıştır. Maaşı her ay Küçük ruzname kaleminden alınırdı. Senede sekiz bin kuruş Koyun enininden geliri vardı. Bundan başka arpalık olarak Tuna yalısında senevî elli bin akçelik serbest bir zeamet de tahsis edilmişti. Yeniçeri beytûmalinin sülûsü de ağanın gelirlerindendi.

«Yeniçeri ağalarına üç senede bir hükümdarın has ahırındaki atlardan bir at verilmesi kanundu. Yeniçeri ağaları Padişahın Cuma namazına çıktıklarında bir kısım Yeniçerilerle beraber selâmlıkta bulunurlardı.

«Yeniçeri ağası'nın riyaleti altında ocak işlerini görmek ve dâvaları dinlemek için Ağa divanı ismi verilen bir divan vardı.

«Yeniçeri ağalarının ehemmiyetinin artması onaltıncı asır bağlarında Ağa bölüklerinin teşkili ve saraydan ağa tâyinini müteakiptir. Ağanın yaver, irtibat zâbiti ve sair hademesi olarak mühim bir maiyyeti vardı. Bu maiyyet halkına Ağa Godikileri denilirdi. Bunlar, diğer Yeniçerilerden tefrik edilmek üzere bellerine seraser denilen kumaştan kuşak sararlardı.

«Ağanın maiyyetinde ve Ağakapısı denilen Yeniçeri ağası dairesinde bir kalem hey'eti vardı. Bunlar ocakın yazı işleriyle meşgul olurlardı. Ağanın emir ve mektuplarını Kethüda yeri kâtibi olanlar yazarlardı.

«Yeniçeri ağaları terfi ederlerse - onaltıncı asır sonlarına kadar - ekseriyyetle Beylerbeyi

veya Kaptan-ı derya olurlardı. Ağalar derece itibarıyla Sancakbeyi itibar edilmislerdi. Ağalar gözden düşüp ahalıktan çıkarıldıkları vakit - yine onaltıncı asır sonlarına kadar - maaşlarına muadil haslarla Sancakbeyi olurlar ve teamül olduğu üzere Kastamonu Sancakbeyliğine gönderilirlerdi. Devlet teşkilâtı bozulduktan sonra bu gibi kanun ve teamüllere ehemmiyet verilmediğinden Yeniçeri ağalarının vezir oldukları ve bu mevkiden de Sadrazam tayin edildikleri görülmüştür.

«1055 H., 1645 M. tarihinde Yeniçeri ağası Şaban Ağa Yeniçerilerin bir isyanı sebebiyle azlolunup Padişah'ın müşahibesi Şekerpare'nin kocası Musa Ağa vezirlik ile ağa olmuştur. Bu tarihe kadar hiç bir Yeniçeri ağası vezir olmamıştı. Biraz sonra Musa Paşa Kaptanlığa nakledildiğinden yerine geçen Pirinçcioğlu da evvelâ Yeniçeri ağası olmuş ve sonra vezirlik verilerek Ağa paşa ismini almıştı. Daha sonraki tarihlerde Ağa paşa olan Yeniçeri ağası diğer vezirler gibi evinde tuğra çekebilirse de divanda çekemezdi. Çünkü divandaki vazifesi Yeniçeri ağası sıfatıyla bulunmak olduğundan burada tuğra çekmesine müsaade edilmemişti.

«Yeniçeri ağası'nın tebdilinde eski ağa üç gün Ağa kapısında misafir edildikten sonra alayla Ağa kapısından alınarak herede oturacaksa oraya götürülür ve yeni ağa da yine alayla Ağa kapısına getirilir. Ağa değişince eski ağa yeni ağa devir verirdi.

«Azl olunan Yeniçeri ağası ocak haricinde ise; ocaklıların kaaidesi üzerine ocak Başçavuşu kendisini alarak Padişahın iradesine göre nefyedilecek ise anı alarak menfasına kadar götürürdü. Ağalar diğer vüzerâ gibi muamele görmezler, ancak ocaklarının kanunu üzere cezalandırılırlardı.

«Yeniçeri ağalarının tayinlerinde hil'at Padişah huzurunda giydirilirse de bu her zaman olmazdı. Vezir olurlarsa o zaman huzurda hil'at giyerlerdi. Ağa'ya tayin edilen kimse Sadrazam'a bir kaç yüz kese câize verdiği gibi kendisi de ağalardan câize alırdı.

«Yeniçeri ağalarının tebdilinde yeni ağanın ocakta hükümdar tarafından verilen akçeyi yeniçeriler arasında taksim eylemesi kanundu. Bu para miktarı üç yüz, dört yüz ve beş yüz akçe olurdu. Bundan başka yeni ağanın ocak yayabaşlarına çavuşluk, sipahilik, acemi oğlanı yayabaşlarından ikisine sipahilik ve iki yayabaşıya zeamet ve atlı zâgarcılardan iki kişiye sipahilik ve iki nefere timar ve sekbanlardan iki nefere bölük ve iki nefere timar ve iki kişiye bölük (kapı kulusüvariliği) ve iki kişiye timar

ve Yeniçerilerden altı kişiye sipahi oğlanlığı (kapı kulu sipahi bölüğü) ve altı nefere silâhtarlık vermesi kanundu.

«Yeni tayin edilen Yeniçeri ağasına Yeniçeri ocağı kâtibi ile Sekbanbaşı, Kethüdabey, Zâgarcıbaşı, Seksoncubaşı, Turnacıbaşı ve dört haseki ile Başçavuş, Muhzırağa, Kethüda yeri, Beytülmal emini, ortaçavuş ile küçük çavuş derecelerine göre kanunen tayin olunan aşağıdaki hediyeleri verirdi.

«Yeniçeri kâtibi, Sekbanbaşı, ve Muhzır ağa birer top som abayî (kumaş), kethüdabey gümüşlü divan rahtı, zâgarcıbaşı ile seksoncubaşı seraser denilen kumaştan birer donluk ile birer top kadife, turnacıbaşı bir özenği ve dört haseki ile orta çavuş ve küçük çavuş bir adet gümüş eğer ile bir altın keman, kethüda yeri bir gümüş topuz, beytülmal emini bir gümüş palan ve acemi ocağı kumandanı olan istabul ağası bir zincir ile bir levha hediye ederlerdi.

«Bunlardan başka yeni ağa, hudutlardaki Yeniçeri ağalarından ve yeni tayin ettikleri serhad ağalarından ve tayin ettiği kale dizdarlarından da hediye alırlardı. Bu para evvelce üçer kese akçe iken sonradan on keseye kadar çıkmıştır. Kazalardaki Yeniçeri serdarları da ağanın mektubıyla tayin edilir ve serdar olan kimse ağaya para verirdi.

«1001 Şevval 1593 tarihine kadar Yeniçeri ağalarının azil ve tayinleri doğrudan doğruya hükümdara aitken bu tarihte Avusturya seferine Serdar-ı ekrem tayin edilen Vezir-i âzam Sinan Paşa, Yeniçeri ağası olan Lala Mehmet Ağa'yı azl ile yerine kendi cinsinden Yemişçi Hasan Ağa'yı tayin eylemiş ve bu halden müteessir olan Padişah Üçüncü Murat, muharebe sebebiyle bu kanunsuzluğu hazmetmege mecbur olmuştu.

«Ramazan bayramı akabinde, mevsim yaz ve kış oluşuna göre, Yeniçeri ağalarının Vezir-i âzamlara ya Eyüp tarafındaki bahçelerde veya Ağa kapısında ziyafet vermeleri kanundu. Ağa kapısındaki ziyafet, Tekeli Köşkü denilen mahalde olurdu. Eger Vezir-i âzam, Yeniçeri ağasından memnun ise hakkında hükümdara medh ü senada bulunarak ipkasına müsaade alır ve ağanın ziyafetine geldiği gün ipka fermanı okunur ve Yeniçeri ağalarına mahsus hil'ati giydirir ve diğer ocak ağalarını da derecelerine göre hil'atle tattif ederdi. Eger Yeniçeri ağası, ağa paşa ise tabii hil'ati vezirlere mahsus hil'atlerden olurdu. Bu ziyafette saz ve oyun fasılları yapılırdı. Sadrazam'ın avdetinde kendisine Yeniçeri ağası tarafından donanmış at hediye edilir ve Sadrazam Yeniçeri

ağası'na tekrar hil'at giydirildikten sonra Sekbanbaşı'dan itibaren neferlere varıncıya kadar askere para verirdi.

«Tahta o'uran Osmanlı Padişahlarının şehzadeleri öldürmek usulünün kaldırılmasından sonra Yeniçeri ağası ile Sekbanbaşı ve Kul-kethüdası hayatta bulunan şehzadelerin emniyet altında bulunmalarına nezaret ederlerdi. Bunlardan birisi vefat ettiği zaman halka ve Yeniçerilere itmi'nân gelmek üzere bu üç ağa saraya davet olunarak şehzadenin ölüsünü muayene ederlerdi. Bu usulün ne zamandan beri ihdas edilmiş olduğu malûm olmamakla beraber Yeniçeri ocağına iltica etmiş olan İkinci Osman'ın oradan alınarak Yedikule'de boğulmasından sonra ocağın lekesini silmek için tatbik edilmiş bir usul olması hatıra gelmektedir.»

Yeniçeri ağaları Yeniçeri ocağını kaldırdığı Hicri 1241 (1826) senesinde lâğvolunmuştur,

YENİÇERİ AĞASI DİVANI (يکچري آغاسي ديواني) [Ask.] Yeniçeri ocağı işlerini görmek, şikâyet ve dâvalarını dinlemek, maaş ve terfi meselelerini halletmek için Ağa kapısı'nda Yeniçeri ağası'nın nezareti altında toplanan meclis hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divanın âzaları Sekbanbaşı, Kul kethüdası, Zâgarcıbaşı, Başçavuş gibi büyük zâbitler ile İstanbul ağası, Yeniçeri kâtibi, Fodla kâtibi idi.

YENİÇERİ BAYRAKLARI (يکچري بايراکلاري) [Ask.] Yeniçeri ocağı'na mahsus bayraklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İmam-ı Âzam bayrağı, Hacı Bektaş bayrağı, Ağa sancığı, Alay bayrağı, Kethüda bayrağı, Başçavuş, Baş yayabaşı, Baş bölükbaşı, Bölük ve Orta bayrağı gibi adlar da verilir. Beyaz ipekten olan İmam-ı Âzam bayrağı üzerine sırma ile İna Fetahna'leke âyeti işli idi. Daima önde giden bu bayrak ocağın sünnetliğine delâlet ederdi. Hacı Bektaş bayrağı düz beyazdı. Alay bayrağının ve çatal geklinde olan Bölük ve Orta bayraklarının yarısı sarı yarısı kırmızı idi. Yeniçeri ağası'nın bayrağı da bu renklerde olup Alay bayrağı'ndan farkı bir de Zülfi'kar (Hazret-i Ali'nin kılıcı) şekli işlenmiş bulunması idi.

YENİÇERİ DÜĞÜNÜ (يکچري دوگونو) [Ask.] Esir düşen Yeniçerilerin kurtarılması için icabeden «fide-i necat» ın temini maksadıyla ocakça tertip olunan eğlenceye verilen addır. Harpte esir düşen Yeniçerileri kurtarmak için istenilen «fide-i necat» ocağın «Orta sancığı» ndan verilir. Ancak esirler fazla

olduğu zamanlarda sandık mevcudu kifayet etmezdi. Etse bile ortamın ihtiyacı için mevcut olan paranın mühim bir kısmının verilmesi kendilerini sıkıntıya düşürebilirdi. Bu sebeple buna mahal kalmamak maksadıyla ocaklıların hamiyetine başvurulur, toplanan para ile esir düşenler kurtarılırdı. Para şöyle toplanırdı: «Fide-i necat» verilecek esirin bulunduğu ortamın kıyısına köçekler getirilir, kahve ve şerbetten söz ve saz ile çengilerin kırıtmalarından sonra ortaları efradından birinin esir olduğu ve azat edilmesi için şu kadar akçe fide-i necat istenildiği söylenirdi. Ocak efradı gönlünden koparı üstü çuha ile kaplı, para koymağa mahsus tasa atar, toplanan para ile esir kurtarıldı. İşte bu eğlenceye «Yeniçeri düğünü» denilirdi.

YENİÇERİ EFENDİSİ (يکچري افنديسي) [Ask.] Yeniçerilerin maaş defterlerini tutan kalemin şefine verilen addır. Buna «Yeniçeri kâtibi» de denilirdi. «Kanunname-i Âl-i Osman» da (Fatih Kanunnamesi, sayfa 26) «Yeniçeri kâtibi» suretinde yazılı olduğu gibi vesikalarda her iki türlü de geçer. Dairesine «Efendi dairesi» denilirdi. Tafsîlât için (Bak: Yeniçeri Kâtibi).

YENİÇERİ FINDIĞI (يکچري فندقي) [Ask.] Yeniçeri tüfeklerinin kurşunlarına verilen addır.

YENİÇERİ İMAMI (يکچري امامي) [Ask.] Yeniçeri Ocağı'nın imamına verilen addır. Ocak imamı da denilen Yeniçeri imamı Yeniçeriler arasında medrese tahsili görmüş olanlardan tayin edilirdi. İmamin diğer zâbitler gibi muayyen bir numarası yoktu. Cemaat ortalarından hangisine tayin edilmiş ise o numarayı alır ve onun kumandanı sayılırdı. Yeniçerilerin tahsil görmüşlerinden ve güzel seslilerden beşi Ağa kapısı'nda müezzilik eder ve çok zaman bunların en kıdemli ve âlimi imam olurdu. İmamlar azlolunmazlar, kendi istekleriyle Devceiler ortası Yayabaşı olmak partiyle bu hizmetten ayrılabilirlerdi.

YENİÇERİ KÂTİBİ (يکچري کاتبی) [Ask.] Yeniçerilerin maaş defterlerini tutan kalemin şefine verilen addır. Yeniçeri kâtibine «Yeniçeri Efendisi» de denilirdi. Yeniçeri kâtipliğinin ihdası tarihine dair Osmanlı tarihlerinde bir kayda tesadüf olunamıyor. Ancak Fatih Kanunnamesi'nde yazılı olduğuna bakılır ve ocağın daha tegekkülü sıralarında bu işi görececek memurun lüzumu gözönüne getirilirse Yeniçeri kâtipliğinin çok eski vazifelerden olduğu

anlaşılr, Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 26) buna dair kayıt şudur:

«Ehl-i mansıp olan muhasebeci ve Yeniçeri kâtibi ve Sipahiler kâtibi ve Ruznameci el öpmek kanunumdur.»

Yine o kanunnameye göre (sayfa 18) Yeniçeri kâtibi kütüptan (kâtiplerden) sayılırdı. Onlar arasındaki mevkii şöyle gösterilmiştir:

«Kütüptan meratibinde Reis-ül-kütüptan, anın altına Yeniçeri kâtibi, anın altına Ruznameci, anın altına Mukabeleci, anın altına Mukataaci, anın altına Tezkireci, anın altına reis kâtipleri oturur.»

Kütüptan meratibinde Reis-ül-kütüptan sonra gelen Yeniçeri kâtibinin ocak teğrifatındaki derecesi Seksoncubaşı'dan sonra idi.

Yeniçeri ağaları ocak zâbitlerini tebdile selâhiyyetli oldukları halde Yeniçeri kâtibi'nin tâyini Sadrazam'a sitti.

Yeniçeri kâtipliğinde de bulunmuş olan müverrih Âli (Âli Tarihi, basımamış kısım, Üniversite Kütüphanesinde Halis Efendi kitapları arasında, sayfa 40) sebebini şöyle gösterir:

«Cümlesinin (Yeniçeri zâbitlerinin) azıl ve nasbı ve tebdili anın olduğuna her kişi câzımdır (cezm: bir şeye kat'iyen hükmetmek). Ancak Yeniçeri ocağında kâtip olanları arzemez. Mahza ana sir-i dest (emri altında) olup hevasına tâbi olması için. Anın mansıbını Vezir-i âzam görür, ol görmez. Sultan Mehmet kanununda ocak ağaları namında kibar ve sıgar (büyük ve küçük) kendi içlerinden olması mes-turdur (yazılıdır). Ancak ağa ve kâtip taşradan olup anlardan olmaması tenbihat-ı kesire mes-turdur. Zira ki ol kudret kendi esnafından birine verilse tahammül etmez ve üstad babında üstad peyda olup, olur olmaz ahz ve celbe tenezzül etmez.»

Bu nizam ilk önce Üçüncü Murat tarafından bozulmuş, Yeniçeri kâtipliğine Yeniçerilerden adam getirilmiştir. Bu yüzden hasıl olan zararı yine Âli şu satırlarla belirtiyor:

«Sene tis'in ve tis'a mie (998, Milâdi 1582) tarihinden beri hilâf-ı kanun-ı Muhammed (Fatih Kanunnamesi) Yeniçeri kitabeti namındaki câh-ı ser amedî (büyük makam) Yeniçerilikten neğv ü nema bulanların (yetişenlerin) bir kaçına verildi. On üç binden az bulunan Yeniçeri neferi yirmi otuz bine çıkmaya anlar sebep oldu.»

Yeniçeri kâtibi, yeniçerilerin «Kütük» ve «Esame» denilen ana defterini kendisi yazardı. Bu deftere başkası kalem karıştıramazdı. Ulûfe defterlerinin tanzimi de vazifesi cümlesindendi.

Ancak bunların yazılmasında kendisine yardım etmek üzere bir kalem hey'eti vardı.

Yeniçeri ocağı'nın bölük, sekban ve cemaat denilen üç büyük kısmının ve her ortanın ayrıca birer kâtibi de vardı. Fakat onların vazifeleri ikinci derece ve ehemmiyyette idi.

Yeniçerilerin maaş defterleri üç ayda bir hazırlanırdı. Eskileri «Efendi kapısı» denilen Yeniçeri kâtibi dairesinde saklanırdı.

Yeniçeri kâtipleri bir sene müddetle tâyin edilirdi. Bununla beraber hizmetleri beğenilenlerin müddetleri uzatılırdı. Bundan maksat su-i istimalle meydan vermemektir. Çünkü Yeniçeri kâtipleri Yeniçeri ağası ile uyuştuktan sonra elinin altında olan ocak kayıtlarına hariften adam ismi geçirebilirdi. Nitekim Âli'nin Üçüncü Murat zamanında kaydettiği su-i istimal bu suretle vukua gelmiş idi. Bunun için Yeniçeri kâtibi'nin tâyini Sadrazam'a ait bulunuyor ve kâtibin itimada lâıyk olmasına dikkat olunuyordu.

Yeniçeri kâtibi'nin muayyen bir maaşı yoktu. Üç ayda bir verilen ulûfeden nefer başına bir akçe alırdı. Bundan başka her gün için kırk çift fodla tâyini vardı.

Yeniçeri kâtibi merasimde Kâtibi destar sarar, çuha ferace ve samur kürk giyer ve kemer rahatlı ata binirdi.

Yeniçeri kâtipliği Yeniçeri ocağı'nın kaldırıldığı Hierî 1241 (1826) da lâğvolunmuştur.

YENİÇERİ KAZANI (يکچري قزاني) [Ask.] Yeniçeri efradının yemeklerinin pişirildiği kazanın adıdır. Yeniçerilerce kazan mukaddes tanındığı gibi ihtilâl sıralarında birlikte taşınlar, toplandıkları Atmeydanı'na götürürlerdi.

*Koyup kaldırmadan iktide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı
Keçecizade İzzet Molla*

YENİÇERİ KÜTÜCÜ (يکچري کتوکی) [Ask.] Yeniçerilerin adları yazılı bulunan ana defterine verilen addır.

YENİÇERİ NİŞANI (يکچري نشان) [Ask.] Yeniçeri ocağı'nın orta ve bölüklerinin alâmetlerine verilen addır. Alâmetler orta ve bölüklerin kapıları üzerinde, çadırlarında, bayraklarında bulunduğu gibi kollarında, mektuplarında ölenlerin mezar taşlarında da bulunurdu. Ocak nizamı bozulup esnaflıkla meşgul olunduğu zamanlarda dükkânlarında ve onsekizinci yüzyıldan sonra yeni yapılan binalarla İstanbul'a mal getiren gemilere muayyen bir para karşılığında, himayelerinde olduklarını anlatmak ve başkalarının tasarruzlarından korumak için de kullanılırdı.

Bu sonuncusuna «Balta asmak» denilirdi. Nişanlar balta, topuz, fil, çadır, merdiven, zülfikar, top ve bayrak gibi şeylerdi.

YENİÇERİ OCAĞI (يکچري اوجاگی) [Ask.] Yeniçeri teşkilâtı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tafsîlât için bak: (Yeniçeri).

YENİÇERİ ODALARI (يکچري اودلاری) [Mim.] Yeniçeri kışlaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Son zamanlarda 196 «Orta» olan Yeniçerilerin Eski ve Yeni odalar adlarıyla kışlaları vardı. Eskilerine «Eski odalar», sonradan yapılanlarına da «Yeni odalar» denilirdi. Eski odalardaki 26 ortanın daire olarak 47 ocaklı oda ile 55 kerevet, 21 çardak, 1 tekke ve 26 ahır, Yeni odalardaki 140 ortanın da 368 ocaklı oda ile 130 çardak, 69 ocakla kerevet, 90 talimbane, 20 köşk, 4 tekke, 158 ahır vardı. Tafsîlât için bak: (Eski odalar), (Yeni odalar).

YENGE (يڭي) [Hal.] Gerdek gecesi gelin ile güveyin evinde kalan kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Sağdıç» da denene yenge ailece iyi tanınmış yaşlı kadınlardan seçilirdi.

YENİ DÜNYA (يک دنيا) [San.] Orta oyunun oynandığı meydanın orta yerine konan küçük parmaklığa verilen addır. Oyunu oynadığı meydana «Palanga» denilirdi.

YENİ İL (يک ایل) [Coğ.] Maraş ve Bozok tarafları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

YENİ KAPILANMAK (يک کپولانمک) [Ask.] Yeniçeri ocağına yeni kabul edilmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «yeni kapı olmak» da denilirdi.

YENİ KAPI OLMAK (يک کپو اولمک) [Ask.] Yeniçeri ocağı'na yeni kabul edilmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Yeni kapılanmak» da denilirdi.

YENİ ODALAR (يک اودلار) [Mim.] Yeniçeri kışlalarından bir takımına verilen addır. Diğer kısmının adı (Eski odalar) dı. Bu kışlaların sonradan yapılmış olması bu adın verilmesine sebep olmuştu. Yeniçeri ocağı son zamanlarda 196 ortadan terekkep ediyordu. Bunların ayrı ayrı daireleri vardı.

Yeniçerilerde her orta veya bölüğün «Oda» denilen birer kışlası olduğunu kaydeden İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, cilt 1, sayfa 241) şu tafsîlâtı da veriyor:

«Bunların zemini çini tuğla ile döşenmiş, içerisi de peyke veya sedirli olup kapıları mermer direklerle süslenmişti. Her kapının üzerin-

de o orta ve bölüğün nişan denilen alâmet-i mahsusası bulunmakta idi. Yine her odanın matbah ve kileri, çamaşırbhanesi, koğuşu ve oda ve sofası ve çardakları vardı.

«Elimizdeki kanunnamenin kaydına göre Yeni odalar'da yüz kırk bölük ve orta olup daire olarak 368 ocaklı oda ile 130 çardak ve 69 ocakla kerevet ve 90 talimbane ve 20 köşk ve 4 tekke ile 158 ahır bulunuyordu. Eski odalardaki 26 bölüğünün odaları ise 47 adet ocaklı ile 55 kerevet, 21 çardak, 1 tekke ve 26 ahırdan mürekkepti. Cem'an yekûn Yeni ve Eski odalarla 415 ocaklı oda, 151 çardak, 124 ocaklı kerevet, 90 talimbane, 29 köşk, 5 tekke ve 184 ahır bulunmakta idi.»

Yeniçeri kışlaları biri Hierî 1105 (1693), diğeri de Birinci Mahmud devrinde olmak üzere iki defa yanmış ve bedelleri kısmen Hazine-i Hassa'dan verilmek ve kısmen de iane toplanmak suretiyle yeniden yapılmıştır.

Yeni odalar denilen kışlaların ortasında «Tekke meydanı» namıyla dört yer ve bir de «Orta camii» adı verilen bir camii vardı. Yeniçeriler fesat ve ihtilâl çıkardıkları zaman ağalarıyla ulemayı oraya getirirler ve istediklerini kabul ettirirlerdi.

Yeni odalar'ın mevkilerini Cevat Paşa (Tarih-i Askeri-i Osmanî, Kitab-ı evvel, sayfa 31) şu suretle tarif etmektedir: «Aksaray'da Murat Paşa camii'nin üst tarafındaki caddeden Sofular hamamına gidilirken tesadüf olunan bostanın karşısından Etmeydanı'na giden caddenin başında yani tamam o bostanın karşısında bir mükellef kapı olup bu kapı Yeni odalar denilen kışlaların en büyük kapısı idi. İkinci Mahmut zamanında Yeniçerilerin ilgası günü evvelâ nasihat vermek ve kabul etmezlerse ateş ederek ocaklarını söndürmek üzere i'zam olunan Topçubaşı meşhur Karacehennem'in söz dinletmekten âciz kaldıktan sonra gülle ile dövdüğü kapı bu kapı olup ve yağlı paçavralar ile tutuşturduğu kışla dahi bu kapının üzerinde bulunan daire idi. Kapıdan içeri girildikte Tekke meydanı vardı. Yeni odalar kışlalarının genişlik derecesi Haliciler Köşkü ve Ahmediyye meydanı'na kadar imtidat ederdi. Orta camii ise Sultan Mahmud-i Sani asrında bir daha mahall-i şekavet ve mecmâ-i ehl-i tuğyan (asilerin barınağı) olmamak için esasından kat' ve ifna olunmuştur.»

Eski odalar, Yeni odaların yanmasından bir kaç gün sonra yıktırılmıştır.

Vak'anüvis Lâtîfi Efendi (Lâtîfi Tarihi, c. 1, s. 160) bu kışlaların yanma ve yıkılmasından bahsederken arsaları hakkında şu malûmatı veriyor:

«Bunların arsalarının hali kalması ve hususiyle İstanbul'un cemiyetli mahallinde böyle hali mahallin ipkısı caiz olamayacağından Yeni odalar'ın mahalli hasb-el-mevki kâmilan haneler binasına müsait değilse de refte refte (gide gide, yavaş yavaş) hane ve dükkân ve bostanlar bina ihdası ile ve Eski odalar mevkice şerefli bulunduğundan haneler inşası ile arsalarının bilicaretayn taliplarına icarı ve Bab-ı Âli civarındaki hanelerden kapıya ilâve kılınan on iki bin bu kadar zira' arazi-i vakfiyenin mezkûr arsalardan bilmesaba suret-i şer'iyyesine tatbikan istibdallerinin icrası hususuna dair arz olunan tahrir üzerine sadır olan hatt-ı Hümayun suret-i meğruhanın icrası bittensip Sultanahmet camiinde Liva-yı sa'et sayesinde Vak'a-i Hayriyye'nin hüsn ü neticesi müşahade olunduğuna teğekküren ve teyemmünen bu mahallerin Sultanahmet vakfına tashihi ve Yeni odalar'ın yerine Ahmediyye ve Eski odalar'ın mahalline Fevziyye tesmiyesi zımında icabının icrası irade buyuruldu.»

YENİ OSMANLILAR (نئی عثمانیہ) [Hal.] Sultan Aziz devrinde mutlakîyyetin kaldırılıp yerine meğruti bir idare tesisi emeliyle kurulan cemiyetin adıdır. Cemiyetin reisi Necip Paşa torunu ve sonradan Sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa'nın kardeşi Sağır Ahmet Bey'in oğlu Mehmet Bey'di. İlk âzaları da Nuri, Reşat, Sami Paşa Hafidi Ayetullah, Namık Kemal ve Mir'at mecmnası sahibi Refik Beylerdi. Cemiyet mensuplarıyla sıkı münasebeti olan Ebuzziya Tefik Bey'in Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan (Yeni Osmanlılar Tarihi) nde yazdığına göre bunlar ilk toplantılarını 1282 (1866) haziranı içinde bir pazar günü Boğaziçi'ndeki Belgrat ormanı'nda yapmışlar, Lehistan Cemiyet-i Hafiyyesiyle (gizli cemiyet) İtalya'daki (Karbunari) cemiyetine ait nizamnameleri tetkik eylemişler. Müzakere sırasında silâhla hareket ve Âli Paşa'ya suikast bahsi ortaya atılınca Ayetullah Bey şiddetle mahalefet göstermiş, hattâ atına binip dört nala sürmek, oradan uzaklaşmak suretiyle cemiyetle alâkasını kesmiş. Namık Kemal'in sonradan Sami Paşa ailesine gayzı, Ayetullah Bey'in bu muhalefetinden dolayı imiş. Halbuki Abdülhamit'in emriyle Namık Kemal tevkif ve mahkeme sevk olunduğu vakit mahkeme reisi bulunan Sami Paşa zade Subhi Paşa onun beraetine karar vermiş.

«Ayetullah Bey ayrıldığı cemiyetin niyetini ihbar etmemiş, yahut hükümet müsamahakâr davranmış olmalı ki bu içtimalar devam eylemiştir.»

Abdurrahman Şeref Efendi «Tarih Müsahabeleri» nde diyor ki:

«Cemiyet halini alan bu gençler, arasıra içtima ile teati-i efkâr eyledikleri gibi icra vasıtalarını kararlaştırmak ve yeni kabineyi terkip edecek zevatı tâyin eylemek üzere bir gün de Ayasofya Camii'nde toplanıp cereyan eden müzakerede ittihad-ı âra (fikir birliği) ile bir karar verememişlerdi. Mehmet Bey, Sadarete amcası Mahmut Nedim Paşa'yı, başkaları da Ahmet Vefik Efendi'yi (Ahmet Vefik Paşa) tavsiye ediyorlardı. Nezaretlere de efkâr-ı münevvere (açık fikirli) ashabından istikametle mâruf rical namzet gösteriliyordu. Ahmet Vefik Efendi'nin bu tertibattan haberi var mıydı bilemem. Fakat Maarif Nezareti'ne namzet kılınan Salih Efendi merhum (Hekimbaşı) hiç bir şeyden malûmatı olmadığını ve keyfiyeti duyunca Âli Paşa'ya tebriye-i zimmete uğraştığı sırada «Merak etmeyin Efendi hazretleri, müretteplerin kimler olduğunu ve kimlerin zimmedal bulunduğunu biz biliyoruz» teminatını aldığını söylerdi.»

Bir gece Sağır Ahmet Bey'in İstinye'deki yalısı arandı. Lâkin Mehmet Bey bir gece evvel savuşmuş, Nuri ve Reşat Beyler'le Avrupa'ya kaçmıştı. Cemiyete sonradan girmiş olanlardan Ağâh ve Suavi Efendiler de Avrupa'ya gittiler. Ziya Bey (Ziya Paşa) Kıbrıs mutasarrıflığına, Namık Kemal de Erzurum vali muavinliğine tâyin edildiler.

O sırada Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın Ziya ve Kemal Beylere bir daveti vuku buldu Hürriyetperverane neşriyatta bulundukları takdirde her türlü masraflarını deruhde edeceğini söyleyerek kendilerini Paris'e çağır-
dı. Bu davete ikisi de icabet etti. Marsilya yoluyla Paris'e gittiler. Bunların igtirabına (gurbeti ihtiyar etmelerine) Karantine kâtiplerinden Hayri Efendi isminde biri:

Be meded kaçtı Ziya Beyle Suavi ve Kemal

tarihini söylemiş, mükâfat olarak 1284 kuruş tekaüd maaşına nail olmuştu. Ziya Paşa'nın sonradan yazdığı (Zafername) yi tahmis ettiğini söylediği Hayri Efendi bu Hayri Efendi'dir.

Bunların hepsi de sonradan İstanbul'a döndüler. Mehmet Bey, babasının ve amcasının ısrarı üzerine siyasetle uğraşmaktan vazgeçti. Nuri Bey, Abdülhamit zamanında Reji Komiseri iken öldü. Şair Ali Ferruh Bey'in babası olan Reşat Bey, yine Abdülhamit devrinde mutasarrıf ve Paşa oldu. Kudüs mutasarrıflığından mâzul ve menzul olarak öldü. Ağâh Efendi Atina sefiri iken irtihal etti. Suavi Efendi ha-

zırladığı ihtilâl hareketinde öldürüldü. Namık Kemal mutasarrıflık adı altında menfi bir hayat yaşarken gözlerini hayata kapadı.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti bu suretle tarihe karışmış ise de münevverler arasında doğan hürriyet aşkı sonradan İttihat ve Terakki Cemiyetini doğurmuş ve onun neticesi olarak 1324 (1908) Temmuzunda istibdat idaresi yıkılarak yerine meğrutiyyet devri kurulmuştur.

YENİ SARAY (نئی سرای) [Mim.] İstanbul'daki Topkapı Sarayına ilk zamanlarda verilen addır. Vesikalarda «Saray-i Cedid-i Âmire» suretinde de geçer. Fatih sultan Mehmet İstanbul'u fethedince Edirnekapısı'ndaki Tekfur Sarayına yerleşmişti. Fakat saray harb sırasında harap olmuş, oturulamıyacak bir hale gelmiş olduğundan şimdi Beyazıt denilen zeytinlik ve üniversitenin yerinde yeniden bir saray yaptırmıştır.

Daha sonra yaptırdığı Topkapı Sarayı Beyazıt'dakine nazaran yeni olduğu için buna «Yeni Saray». ötekine de «Eski Saray» denilmiştir. Fatih; Sarayburnu'nda bulunan kapısına nisbetle sonradan «Topkapı Sarayı» adını alan Yeni Saray'da senenin bir kaç ayında havass-ı kurenası ve hususi dairesi halkıyla oturuyor, saray halkının çoğunluğu Eski Saray'da bulunuyordu. Bu âdet Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar devam etmiştir. Kununî Yeni Saray'a yeniden harem dairesi yaptırdığından Harem-i Hümayun takımı tamamen Yeni Saray'a naklettirmiş ve Eski Sarayda ondan sonra da bir çok tadiller ve ilâveler yapılmıştır.

Abdurrahman Şeref Efendi «Topkapı Saray-i Hümayunu» başlıklı kıymetli yazı silsilesinde (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. 1, s. 268 ve mütaakıp) başlığı altında şunları yazmıştır:

«Malûm olduğu üzere Fatih Hazretleri bâdelfetih yirmi gün kadar İstanbul'da ve belki ordugâhında oturarak hemen Edirne'yi teğrif buyurdıkları ve andan sonra da ekser eyyamını dar-ül-harblerde geçirdikleri cihetle tahtgâh-ı cedidlerine (İstanbul'a) ara sıra uğramışlardır. Sürekli ikametleri Uzun Hasan vekayîinden sonradır. Yeni Saray'ın inşası da o zamana tesadüf ediyor. Eski Saray'ın inşası 858 salinde olmak üzere tarihlerimizde mukayyettir. Tarih-i fetih 857 olup Padişah hazretleri bir sene müferekatten sonra İstanbul'u teğrif buyurdıklarından evvelce emrettikleri Eski Saray'ın inşaatı avdetlerinde ikmal edilmiş olması zarurî idi. Yeni Saray'ın hangi akasını ve hangi senelerde Mehmet Han tarafından inşa olun-

duğu kat'iyyen kestirilemiyor, padişah-ı salîfin müteaddit ilâve ve mükerrer tamirlerle vüs'at kesbetmiş ve ibtidai şekil ve vaziyeti hayli tagayyür etmiştir ve her padişah ilâve ve tamir ettiği mahalle kendi tuğrasını vazet-tirmiştir.»

Tafsilat için bak: (Topkapı Sarayı).

YENİLİ KÜRK (نئی کورک) [Kiy.] «Erkân kürkü» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yenili olduğu için bu ad verilmişti.

YER (جای) [San.] Gece üstünde yatılan kerevetli minder adıdır. Vesikalarda geçer.

YERALTI ZİNDAN (زندان زیری) [Mim.] Toprak altında hiç bir taraftan ışık almayan, rütubetli zindan, hapishane demektir.

YERDEN TEMENNA ETMEK (بدون دهن) [Hal.] Yere kadar eğildikten sonra elini başına kaldırmak suretiyle selâm vermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Temenna).

YERDEN YAPMA (بدون پایه) [Hal.] Mecaz yoluyla pek kısa boylu, bodur yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YERİNDE YELLER ESER (یادگار در آنجا) [Hal.] Mecaz yoluyla kaybolmak, çalınmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Kişi kim komasa cihanda eser
Anın dîr gerinde yeller eser
Nâti*

YERİNİ BOŞ BIRAKMAK (ترک کردن جای) [Hal.] Hayr-ül haleften mahrum kalmak, yerine geçecek bayır evlâd bırakmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Yerini boş koymak» suretinde de kullanılır.

*Yerini boş kodu amma o makamın bulda
Şimdi Vehbi bize lâzım olacak hayr dua
Seyyid Vehbi*

YER KOMAK (جای گرفتن) [Hal.] Mecaz yoluyla müsaade ve imkân vermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Göz ucıyla aşika geh lütfeder gâhi itap
Bir suale yer komaz ol gamze-i hazır cevap
Nef'i*

YERLERE GEÇMEK (جای گرفتن) [Hal.] Mecaz yoluyla ziyade utanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Ah! karşımda vatan namına bir kabristan
Yatıyor şimdi.. nasıl yerlere geçmez insan?
Mehmet Akif*

YERLİĞ (يرليغ) [*Ida.*] Ferman, berat yerinde kullanılır bir tâbîrdir. Yerliğ, yarlık suretlerinde de kullanılırdı (Bak: Yarlık).

YERLİ KULU (يرلي کولی) [*Ask.*] Kale muhafızlığı vazifesini gören «Dizdar» ların maiyetinde bulunan bir sınıf muhafız askere verilen addır. Mühim kalelerde yerli kulları arasında yerli kulu Yeniçeri, Cebeci ve Topçular da vardı. Bu sebeple rikâb-ı hümayundaki askere «Kapı kulu» denildiği gibi taşralarda bulunan muntazam askerlere de «Yerli kulu» denilirdi. Bağdat, Şam, Mısır, Erzurum, Budin, Belgrat, Bosna gibi uzak ve mühim yerlerde Yeniçerilerden muntazam yerli kulu teşekkülleri vardı.

YERLİ NEFERATI (يرلي نفراتي) [*Ask.*] Yerlilerden kale muhafazasında istihdam olunan askerler hakkında kullanılır bir tâbîrdir.

YER MİNDERİ (ير مندري) [*San.*] Eski Türk evlerinde sedirlerin yanına konulan alçak minderlere verilen addır.

YER ODASI (ير اوداسي) [*Mim.*] Evin alt kat odasına verilen addır. Mezara da denir.

*Vâizet her tarafı merkad-i ehl-i İslâm
Sana bir yer odası eylemiş amade imam
İzzet Molla*

YEŞİL BAYRAK (يشيل باراق) [*San.*] Şehzadelerle mahsus bayraklara verilen addır. Bayrak yeşil atlastan yapıldığı için bu ad verilmişti. Padişah'ın yedi sancâğından biri yeşil olduğu gibi Sadrazam'ın sancâğı da yeşildi.

YEŞİL DİREK (يشيل ديروك) [*San.*] Topkapı Sarayı'nda Hane-i Hassa ağalarının toplandıkları yere verilen addır. Bu yer ağalar için encümen-i ülfet (kulüp) makamında idi. Yeşil direğin temizliğine Anahtar ağası nezaret ederdi.

YEŞİM (يشيم) [*San.*] Demir madeni karışık damarlı, yeşile çalar taş adıdır. Yüzük, tesbih ve daha başka şeyler yapılır. Âlâsî Hatay ve Kâşgar taraflarında çıkan taşın boyazı yeşilden makbul sayılır. Yeşim; Farsça olup Arapçası yegb'dir. Buna yeşef, yeşep de denilir «Eski Eserler Ansiklopedisi» nde yeşim şeklinde yazılan bu taştan yapılan ve müzelik olan şeyler hakkında şu tafsîlât vardır:

«Dünyada zümrüt, yakut ve pırlantadan sonra gelen en sert taştır. Bundan tesbihler, tabaklar, fincanlar, bıçak ve kılıç kabzaları ve ayna çerçeveleri gibi birçok ziynet eşyaları yapılmıştır. Bir yeşimi hal i hazırda deliver-

mek bile en usta bir taşçıyı saatlerce işgale kâfi geldiği halde bir 99 lu tesbihin ne kadar zamanda yapılabileceği artık düşünülün. En makbul rengi koyu yeşil ve süt beyazdır. Siyah, sarı renkleri makbul değildir. Bunda bütün şeraiti câmi ve altın çakmalı bir tesbih binlerce lira eder. Kâse, tabak, 100.150, fincan 30, kılıç kabzası 100 lira kadar eder. Bundan eski Türk hükümdarlarının binlerce lira değerine büyük küpler, vazolar yaptırarak meşhurdur. En eski bir Türk antikasidir. Eski milletler buna (yağmur taşı) derler. (Yat) da tâbir ederler. Yat; kehanet demektir. Yatlama sibir yaptırmak demektir. Eski Türkler bu taşla sibir yapıp yağmur-yagdırırlardı derler.»

YEVİM-İ ŞEK (يوم شك) [*Hal.*] Şaban ayının otuzuncu günü hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Şek; Arapça gûphe demek olup Şaban'ın otuzuncu gününe böyle denilmesi yirmi dokuzuncu günü akşamı yeni ay görülürse ertesi günün Ramazan olduğunun ilân edilmesinden dolayıdır. İsbat olunmadığı takdirde Şaban otuz gün itibar olunup artık rû'yet ihtiyacı kalmazdı.

Yevm-i şek «Lisan-ı şerî'de mağmum havada Şaban'ın yirmi dokuzunu voleyeden (takibeden) ve ramazandan veya şaban'dan olduğu bilinemeyip meşkûk-ün-fih olan gûa demek olduğu» nu yazan Ahmet Rasim Bey (Menakıb-ı İslâm, kısım-ı sani, sayfa 420 ve mütaakıp) şu tafsîlâtı da veriyor:

«Eyyam-ı sitte (altı gün) zarfında savmın (orucun) mekruh olduğu günlerden biri de yevm-i şek ile andan evvelki gündür. Çünkü Hadis-i şerif'te:

«(Şehr-i sıyâmı andan evvel bir veya iki gün oruç tutarak istikbal etmeyin) buyurulmuştur.

«Fakat yevm-i şek orucu tetavvuan yani bir şey üzerine lâzım ve vâcip olmayıp ihtiyarile yapmak kabîlinden olan ihtiyatlarda ve o gün Ramazan hatırası olmayarak savm nef-i mahzû niyyetlerinde mekruh olmaz. Bu son savm kâr-ı havastır. Yani keyfiyet-i savm yevm-i şekki bilenlerin kârıdır. Hattâ (Kitab-üs-Savm) şöyle bir fıkra irad ediyor:

«İmam Ebu Yusufu yevm-i şekte (Bab-ı Hârûn) da siyah sarık ve siyah libas ile siyah eyerli siyah at üzerinde nâsa iftarı ifta ederlerken görüp:

— Sen dahi müftir misin?
diye sual eden «Esed Bin Ömer» o gün İmam-ı Mûğarünileyh de sakalından başka beyaz olmadığını ve zikrolunan sualine cevaben Mûğarünileyh:

— Bana yaklaş.
deyip o dahi yaklaştıkta:

— Ben sâimim, diye kulağına söylediğini hikâye etmiştir.

«İmamın, Cenab-ı Esed'in kulağına söyleyişi, havassın savm-i şek keyfiyetini avamdan yani bu sureti bilmiyenlerden gizli tuttuklarından. Zira bu günlerde savmın kerahet sebebi avam-ı nâsın anı Ramazanın farzına ziyade edilmiş olmak zannıyla itibar etmelerini ve Şaban veya Receb'in günlerinde noksan olmak tevehhümüne düşerek bu oruçlarla sıyam günlerini telâfi için ihtiyat ediliyor zannında bulunmalarını men' içindir.

«Dini kitaplarımızda yazılı olduğu üzere Muharrem-ül-haramın dokuzuncu veya on birinci günlerini ilâve etmiyerek yalnız onuncu günü tutulan oruç ile yalnız cuma ve cumartesi ve bilhassa ipti da-i rebî olan «Nevruz» ve iptida-i harif olan «Mihrican» günleri tutulan oruçlar mekruhtur. Bunlardan maada iki bayram günleriyle eyyam-ı teşkik ki senede beş gündür, bunlarda sâim olmak haramdır.»

«Yevm-i şek iman sahiplerinin başka bir tevessül-i ihtilâskârane, başka bir tevekkül-i abidane ile Ramazan günlerine girmek için hazırlandığı tâatle geçecek günlerden mürekkep olmakla şahsî hislerde marifet-i nefis ve salâh-ı ahvale doğru büyük bir teşebbüs görülür. Evkat-ı hamseye (beş vakte), teravihe müdâvemetle Ramazan orucu tamamen ifa, cami ve meseidlerde ibadetle iştigal ederek istigfare muvazabet eylemeğe, sadakalar vermeğe volhasıl sevaplı işlerin çoğalmasına dair güzel niyyetler izhar olunur. Beşeriyet için bu gibi sâlih emeller, teselliler hazırlıyan fi'li ve ameli mendubatta (işlenmesi güzel işler) onun için yevm-i şekke mağfiret günlerinin medhali demek yakışıır.»

*Yevm-i şek niyyetine şira sıkarken gârân
Sıkboğaz etti basup şahne-i şehr-i Ramazân
Sâbit*

YEVİMİYYE (يوميه) [*Kıy.*] Âdi günlerde giyilen serpuş (başlık) hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Bu türlü serpuşlara yedi zira' tülbent sarılırdı.

Müstakim Zade «Taç Risalesi» nde diyor ki:

«Kiave-i âzamiyye-i Rum'da on iki terk sofi tac, Mezheb-i Hanefiyye'den Ebu Mansur Matürîdî'ye isnat olunup ulema-i devlet-i Osmanîyye ana Yevmiyye derler.»

YEVİMİYYE-İ DEKÂKİN (يوميه دكابين) [*Mal.*] Kazanç vergisi kabîlinden olarak esnaf-

tan alınan vergi nevilerinden birinin adıdır. Gündelik esasına göre alındığı için bu ad verilmişti. Aylık esasına göre alınana da «Şehriyye-i dekâkin» denilirdi.

YILAN DİLİ (يیلان دلی) [*Bah.*] İnce, uzun ve narin kayık adıdır.

YILANKAVİ (يیلانکوی) [*San.*] Yılan gibi (س = S) şeklinde kıvrılmış şekil ve tezyinat hakkında kullanılır bir tâbîrdir.

YILDIZ (يیلدیز) [*Ede.*] Saz şairlesiyle halk sanatkarlarının mâni, semai, koşma, divan gibi eskiden okudukları nevilerden birinin adıdır. Söyleyiş ve çalış şekli ötekilerden büsbütün başka olan Yıldız (Müstezad) a çok benzerdi. Son zamanlarda bütün bu nevilere gibi «Yıldız» da en iyi söyliyene Çiroz Ali ile Dolmacı Mihran, Çarkçı Ethem, Tersaneli Osman Nuri ve Otakçılarlı Cevat'tı.

YILDIZI BARİŞMAK (يیلدیزی باریشمق) [*Hal.*] Anlaşmak, mizaç uymak yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

YILDIZI DÜŞKÜN (يیلدیزی دوشکون) [*Hal.*] Talihsiz, zavalı yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

YILDIZI PARLAK (يیلدیزی پارلاق) [*Hal.*] Talihi açık, mes'ut, bahtiyar yerinde kullanılır bir tâbîrdir.

YILDIZ SARAYI (يیلدیز سراي) [*Mim.*] Beşiktaş'ın yukarı tarafında ve pek lâtif bir mevkide bulunan sarayın adıdır. Değerli müdekkik Halûk Y. Şehsuvaroğlu'nun (Resimli Hayat) ın 28 sayılı sayısında «İstanbul Sarayları» adlı kıymetli yazısında Yıldız Sarayı için şu tafsîlât vardır:

«Bugünkü Yıldız bahçelerinin yerinde ilk kasrı III. Selim'in Validesi Mihrişah Sultan inşa ettirmişti. Padişah yaz mevsimleri de validesinin köşküne tenezzühe çıkardı. II. Mahmud da bu bahçelere rağbet etmiş ve saltanatının ilk yıllarında buraya «Yıldız» ismindeki köşkü yaptırmıştı. Şair Vâsif diğer bir kasır münasebetiyle bu binadan (Eğer verdisse Yıldız köşkü fersemt-i Beşiktaş'a) diye bahsetmektedir.

«II. Mahmud yaz mevsimlerinde Yıldız köşküne gider, burada güneş seyrederek, sonra tüfek veya ok atmak ve attırmakla vakit geçirirdi. Bazı günler Yıldız poyrazının gıddetinden kimsenin dane-i ikbalı nışana isabet edemezdi.

«Padişah, Yeniçerileri kaldırdıktan sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin, Yıldız

bahçelerinde yaptıkları talimlerle de bizzat meşgul oluyor, Ortaköy'e doğru uzanan sirtlarda yeni askere manevralar yaptırıyordu.

«Yıldız kasrı ve bahçelerine rağbet Abdülmecid zamanında artmış, genç hükümdarın validesi Bezm-i âlem Sultan (Yıldız köşkü denmekle şehir kasrı hümayun ittisaliinde) 1242 yılında (Kasrı Dilküşa) isimli yeni bir bina inşa ettirmişti. Ayrıca Yıldız civarındaki bağlar ve bazı arazi de Abdülmecid tarafından satın alınılarak kasrın bahçelerine ilâve edilmişti.

«Yıldız köşkü, Abdülmecid zamanında Serâfraz Hanım'ın hikâyeleriyle meşhur olmuştu. Beşinci Kadın bir gün maiyyeti ile beraber Yıldız köşküne çekilmiş ve Abdülmecid gece vakti önünde fenerle Çırağan bahçelerinden geçip Serâfraz Hanım'a tekrar saraya dönmesi ricaında bulunmuştu.

«Yıldız parklarında Abdülâziz zamanında yeni binalar yaptırılmış ve Padişah Balta, Çadır köşkləri'nin civarında nadide horozlar, kuşlar yetiştirmişti. Abdülâziz Yıldız kasrına bahar mevsimlerinde bir müddet oturmak için giderdi. Hal'inden evvel Yıldız'a son defa 21 nisan 1876 çarşamba günü çıkmış, fakat talebe-i ulûm hareketi üzerine Dolmabahçe sarayına dönmüştü.

«V. Murad hastalık günlerinin bir kısmını Yıldız'da geçirmişti. Çerkes Hasan Vak'ası olduğu vakit V. Murad ve maiyyeti Yıldız'da bulunuyorlardı. Sarayın da bir hücumu maruz kalmaması için bir takım tedbirler alınmıştı.

«II. Abdülhamid amcasının ve büyük biraderinin içinde hal'edildikleri, her vakit denizden, karadan kuşatılmağa müsait Dolmabahçe sarayında oturmayı emniyetli bulmuş ve 7 nisan 1827 günü ikametgâhını Yıldız'a nakletmişti. Mabeyn Feriki Sait Paşa, neşredilmemiş hatıratında bu nakil keyfiyeti hakkında günları yazmaktadır: (7 nisan 293 - Bugün Beşiktaş saray-ı hümayunundan Yıldız kasrı-ı hümayununa bütün bütün nakil-i hümayun vuku bulup, Yıldız saray-ı hümayunu ismi verilmiştir. Saat sekizde Kasrı hümayun-ı mezbura muvasalat ettik.

«Benim ikametime mahsus olmak üzere Harem-i Hümayun duvarının arkasında ve bağ derununda vaki odayı Fendimiz ihsan buyurdular...)

«II. Abdülhamid'in Yıldız'a naklettiği bu tarihi II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülâziz devirlerinden kalmış, daire-i hümayun denilen Yıldız kasrı (bugün Teknik okul yatakhaneesi olarak kullanılmaktadır.) Büyük mabeyn daireesi

(bugün Harb Akademisi Kumandanlık daireesi) Şale kasrı, Malta ve Çadır köşkləri ile diğer bazı müteferrik binalar bulunuyordu.

«II. Abdülhamid bu binaların pederinin ve amcasının Harem daireesi olan (Yıldız kasrına) kadınları ve çocukları ile beraber yerleşmişti. Daire bundan sonra (Hünkâr daireesi), (Hünkâr sofası) isimleriyle anılmağa başlamıştı. Hükümdar bu dairenin arkasındaki sahaya yaptırdığı (hususî daire) den sonra binayı terketmişti. Yalnız buranın alt katındaki sofaya istirahat gelirdi.

«II. Abdülhamid saltanat devri içinde geniş bir arazi üzerinde Yıldız sarayını âdeta müstahkem bir şehir halinde kurmuştu. Saray, bir tiyatroyu, müzeyi, kütüphaneyi, eczahaneyi, mütâaddit atölyeleri, tenezzüh havuzlarını, parkları, mütâaddit daireleri ihtiva ediyordu. Büyük duvarların etrafı, kırsalarla, muhafız askerlerle kuşatılmıştı. Yıldız'ın mütâaddit dairelerini (Mabeyn Müşirliği daireesi, Başkâtip daireesi, Mabeynci Beyler daireesi, Tefrifat Nazırlığı daireesi, Teftiş-i askerî komisyonu, Maiyyet-i seniyye erkân-ı harbiyyesi, Yaverler daireesi, İzzet Paşa daireesi, Derviş Paşa daireesi, Şakir Paşa daireesi, Kamphoner Paşa daireesi, Aleksandr Karatodori daireesi, Mütâercim Nişan Efendi daireesi, Hususî şifre daireesi, Mabeyn mütâercimleri daireesi...) teşkil ediyordu.

«Sarayın asıl binaları üç büyük avluda bulunuyordu. Birinci giriş avlusundaki büyük Mabeyn binasında bir Hünkâr daireesi bulunuyor, Mabeyn Müşiri bu dairede oturuyor, vükelâ da muayyen zamanlardaki toplantıları bu kasırda yapıyor.

«Aynı avlu üstündeki Çit köşkü Hükümdarın büyük Mabeyn daireesi dışında bazı sefirleri kabul ettiği, mülâkatlar yaptığı bir yerdi. Bu avlu üstünde ayrıca uzun aşşap binada yaverler, musahipler, mabeynciler daireseydi. Buradan ikinci büyük kapıyla Padişahın daireeleri bulunan diğer avluya geçiliyordu.

«Kapıdan girilince hemen sağdaki bina II. Abdülhamid tarafından 1900 yılında yaptırılmış (Küçük Mabeyn) daireseydi. II. Abdülhamid maruzata burada bakar, Sadrazamı, Nazırları ve görüşmek istediği zatları bu binada kabul ederdi. Alt katta kendisine mahsus küçük bir çalışma odası vardı. Hal'inden sonra tahta çıkan V. Mehmed Reşad ve onu takip eden VI. Mehmed Vahideddin de bu odayı aynı maksatla kullanmışlardı.

«Odanın karşısındaki küçük odada, Sadrazamların huzura girmeden evvel bekledikleri ve bazı zamanlar çalıştıkları odaydı. Binanın

alt katındaki büyük yemek salonunda bazı yabancı misafirlere ziyafetler verilmişti. Bu salonun en ehemmiyetli tarihi hatırasını II. Abdülhamid'e tahttan indirilme kararının burada toblig olunması teşkil etmektedir.

«Küçük Mabeyn'in karşısında Hünkâr sofası (Daire-i Hümayun) ismiyle anılan yukarıda bahsi geçen Yıldız kasrı bulunmaktadı. Bu kasırla Çit köşkü arasındaki yoldan üçüncü bir kapıya gidilir ve bu kapıdan Harem dairelerinin bulunduğu üçüncü büyük avluya geçilmektedir. Bu avluva girmeden evvel küçük Mabeynin hemen yanında bir yüzü yola, diğer yüzü parka ve büyük havuza nâzır, beyaz boyalı, kafesli (Hususî daire) ye raslanırdı VI. Mehmed Vahideddin'in ikametî sırasında yanmış bulunan bu daire, Abdülhamid'in kendisine en yakın kadınlarıyla ikamet ettiği ve gecelerini geçirdiği daireydi. Buradaki yatak odasını değiştirmiş, böbrek hastalığından sonra doktorların daha havadar olan park cephesine nazır alt katta bir odayı yatak odası olarak kullanmıştı. Kendisinden sonra tahta çıkan V. Mehmed Reşad, ömrünün son hastalık yıllarını bu dairede geçirmiş, böbrek ameliyatı bu dairede yapılmış ve burada vefat etmişti.

«Bu yolun ilerisinde solda Yıldız'ın meşhur tiyatrosu bulunmaktadı. Tavanı mai zemini üzerine sarı yıldızlarla süslü tiyatro, loçaları çevrilidir. Sahnenin tam karşısındaki loca hükümdara aitti. Üst katta bir tarafta Şehzadeler oturur ve alt katı da saray mensupları ılgal ederdi. Senelerce bu küçük tiyatrodaki İtalyan operetleri, Abdü'nün piyesleri seyredilmiş, II. Abdülhamid'in gür kahkahaları işitilmişti.

«Bu avludan da büyük duvarlarla, kapılarla ayrılmış park kısmına geçilmektedir. Abdülhamid'in daireesine, bir kapılı uzun geçitle bağlı olan Abdülhamid'in yaptırdığı Şale kasrı ayrı duvarlar içindedir. II. Abdülhamid Almanya İmparatorunun İstanbul'u ikinci ziyareti münasebetiyle bu kasra bitişik olarak Merasim köşkü isimli binayı inşa ettirmişti. Bunların dışındaki parkta Malta, Çit kasırları bulunmaktadı. Malta kasrının haricinde kırsallar, askerî tesisler yer almaktadır.

«Sarayın yukarıda bahsi geçen harem dairelerinin bulunduğu yerde Padişah kızlarına, oğullarına, kadınlarına mahsus mütâaddit dışı kârgir, içi aşşap daireler bulunmaktaydı. Şimdi Teknik okulun ılgal ettiği bu dairelerden ekserisinin yerinde yeni plânlara göre kârgir mektep binaları inşa olunmuştur.

II. Abdülhamid zamanında İstanbul'u ziyaret

eden yabancı hükümdarları, veliahtları Padişah, Şale merasim kasırlarında ağırlardı. Büyük Mabeyn daireesinde de bazı ziyafetler tertip olunurdu.»

YILDIZ TAŞI (يِلْدِيز طَاشِ) [San.] Tesbih ve diğer sanat eserleri yapılan taş nevelerinden birinin adıdır. «Eski Eserler Ansiklopedisi»nde (Yıldız taşı maddesi) bu taşla yapılan sanat eserleri hakkında şu tefsilat verilmektedir:

«İçerisinde altın zerrati gibi parlayan koyu kırmızı renkte bir taştır. Bunun dalgalı siyah renklisi ve taklidi de olur. Bundan kutular, tesbihler, fincanlar, tabaklar, bardaklar ve hatta nargile seri gibi şeyler işlendiği görülmüştür. Dü. table halinde işlenmesi kolaysa da üzerine ince oyma çiçek yapmağa mütâhammül değildir. İyi bir 99 lu tesbih 60-80, 33 lüsu 20-25, fincanı, bardağı 30 lira kadar eder. Bundan küçük gümüş şarnellî kutular ve sigara tabakları da yapılır. En iyisi on lira eder.»

YILLIK-I HÜMAYUN (يِلْكَ يِلْكَ) [Sar.] Sadrazam Vezir ve devlet ricali tarafından Padişah'a her sene verilmesi âdet hükmünde bulunan giyim ve sair şeyler hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Bu türlü şeyler Ramazanda «beheç» halinde takdim olunurdu. Yine Sadrazam başta olmak üzere büyükler tarafından Harem-i Hümayuna, saray ricaline yıllıklar sunulurdu. Bu hal İkinci Sultan Mahmud zamanına kadar devam etmişti.

YIGİTBASI (يِغِيتْ بَاشِ) [San.] Esnaf teşekküllerindeki vazife sahiplerinden birinin adıdır. Kethüdalarından sonra gelen ve her esnaf tarafından ayrı ayrı olarak kendi aralarından seçilen Yigitbaşılar Kethüdalarla esnaf arasında emir ve haber verip almak vazifesiyle mükellef oldukları gibi esnafa ait teşkilât ve nizamları takip ile de vazifeli idiler. Ehl-i hibrelilik (bilir kişilik) de yaparlardı. Sefer münasebetiyle Kapı kulu Ocakları için istenilen «Orducular da Kethüda, Yigitbaşı ve o esnafın ihtiyarları tarafından temin olunurdu.

Yigitbaşılık son zamanlara kadar devam etmiştir.

YIRMİLİK ALTIN (يِرْمِيلِيكْ آلْتُون) [Mes.] İkinci Sultan Mahmud'un yirmi altıncı saltanat senesinde (1249-1833) basılan altın sikkenin adıdır. Buna Birinci Mahmud devrinde basılan altın gibi «Mahmudiyye» de denilirdi. Bir buçuk dirhem ağırlığında ve 23 ayarında idi. Nisfiyeleri (yarım) de vardı. Bunların kenarlarında çiçekli su bulunurdu. Yirmilik altın yabancılara yapılan alış verişlerde esas ittihaz

olunmuştu. Eksi Ceza Kanunu'nda ceza-yi nakdi hükümleri de bununla ifade edilmişti.

YİV (یو) [San.] Müceftteki helezonî oluklara verilen addır. Bu olukları belirten kaba-tilara «sed» denilir.

YOBAS (یوباز) [Hal.] Azgın ve haşarı softa yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Softa).

*Yatağanın çıkarıp ortaya atılca yobaz
Koluna armağa kullakta sopasın çıkarır:
Süruri*

YOKLAMA AKÇESİ (یوقله آچسی) [Ask.] İşlerini görmek ve aynı zamanda dil ve din öğrenmek üzere Anadolu ve Rumeli'deki Türk-lere, birer bedel mukabilinde verilmiş olan devşirmelerin vaz'iyetlerini tetkik için gönderilen Acemi oğlanı Kethüda'larının bunları çalıştıranlardan aldıkları para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Alınan paranın miktarı seksen akçe idi.

YOKLAMACI (یوقلمه‌چی) [Ask.] Künye defterlerine tatbikan askeri muayene ve teftişe memur olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Piyade, suvari, Tophane ve Tersanede bu unvanı taşıyan memurlar vardı.

YOLA BAKMAK (یوله باق) [Hal.] Meczaz yoluyla beklemek, gözü yolda olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Yola bakmaktan ağardı sanemâ dide-i ter,
Ağla hey gözlerim ağla ne gelür var ne gider.
Nâbi*

YOLDAŞ (یولداش) [Sar.] Bir «kalfa»nın terbiyesi altında bulunan acemi cariyelerin birbirlerine karşı kullandıkları tâbirdir. Acemiler birbirlerine adlarıyla hitap etmezler, «Yoldaş» yahut «yoldaşım» derlerdi.

§ [Ask.] Yeniçeriler de birbirlerine «yol-daş» derlerdi.

YOLDAŞIM (یولداشم) [Sar.] Bir «kalfa»nın terbiyesi altında bulunan acemi cariyelerin birbirlerine karşı kullandıkları bir tâbirdir. Acemiler birbirlerine adlarıyla hitap etmezler, «yoldaşım» yahut «yoldaş» derlerdi.

YOL HASEKİSİ (یول حاسکسی) [Sar.] Se-fere iştirak eden Padişah'ların maiyyetinde bulunan hasekiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Enderun'un «Revan odası»ndan seçilirlerdi.

YOL KESME (یول کسمه) [Hal.] Umumi yollarda gizlenerek veya bekliyerek gelen ge-

çenlerin parasını zorla alma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu hareket kanunen cürüm sayılır.

YOL OĞLU (یول وغلی) [Sof.] Bektaşî tâbirlerindendir. Nasip alanlar hakkında kullanılır. Tarikat evlâdı demektir.

YOL REHBERİ (یول رهبری) [Sof.] Bektaşî tâbirlerindendir. İstidat sahibi olanları Bektaşî yapmağa çalışanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her vesile ile Bektaşîliğin faziletlerini anlatma neticesi olarak tarikate girme yolunu temin ettikleri için bu ad verilmiştir. Bektaşîlikte bir de «Meydan Rehber» vardı. Onun vazifesi de «meydan»da merasim yapılırken rehberlik etmektir.

YOL YARAĞI (یول یاراشی) [Hal.] Yol için lâzım olan şeyler yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Sözünü eyledi can gibi kabul
Yol yarağını heman gördü resul
Yahya*

YUF BORUSU (یوف بوروسی) [San.] Boynuzdan yapılmış boru şeklindeki çalgının adıdır. «Nefir» de denilen ve «Kerranay»ın küçüğü olan bu boruyu bazı fakirlerle dervişler çalarlardı.

YUF BORUSU ÇEKMEK (یوف بوروسی چکمهک) [Hal.] Her hangi bir şeyden uğradığı teessürden hakaretili tarzda şikâyet etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bazı fakirlerle dervişler «nefir» adı verilen boynuzdan yapılan yuf borusu çaldıkları için bu tâbir meydana gelmiştir.

*Fıraş-ı mevte gatap bir fakir Bektaşî
Demiş ki oğluna «Ey nur-i çeşm ü can-ı peder
Mezara benle beraber nefirimi gömdür
Budur vasiyyetim icrada etme hauf ü hazer.»
Çocuk demiş ki: «Başım la beraber emrin liyk
Sebebi nedir buna söyle kusura kulma nazar,
Kemal-i hüzn ile bir ah edip o biçare
Demiş: «Budur emelim kim olıcak Mahşer
Ebülbeşerden İmam Hüseyin'e dek bir bir
Büyüklerin varup ayağına sürüp gözler
Cenab-ı Hakka şefaatlerin reca edeyim
Kabal olursa ne âlâ, niyazım olmazsa eğer
Çeküp hulâs ile bir yuf borusu..
Safa-yı hâtir ile eyleyim cehime sefer
Kâzım Paşa*

YUF DELİĞİ (یوف دلیگی) [Mim.] Nefes ve hava almak için yapılan dar ve küçük pence-reye verilen addır.

YUMRUK MEZESİ (یومروق مزه‌سی) [Hal.] Meze yerine elinin tersiyle ağzını silmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunu çıplak ayyaş-lar yaparlardı.

YUMURTA AHARI (یومورته آهاری) [San.] Yumurta akının gıplıştırılması suretiyle yapı-lan ahar adıdır. Bu ahar kâğıda sürülür, o sa-yede silinmek lâzım geldiği zaman mürekkebin kolayla çıkması temin olunurdu. (Bak: Ahar).

YUNDCİYAN (یوندچیان) [Sar.] Sarayın Hasahır teşkilâtındaki bir kısım hizmet erbabı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Madiyân-ı Hassa» dahi denilen yundciyan kıraaklara ba-karlardı. «Yund ocağı» denilen bu ocak men-suplarının bir kısmı timar sahibi, diğer kısmı da vergi ve tekâliften muaf idiler. Bölükbaşı-ları timarlı idi. «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı»ndaki malûmata göre (sayfa 498) «Yundcular Hassa davaları güdüp terbiye eder ve gölgeliklerini yaparlar, otluklarını biçerek saklarlar. Ot bitmiyecek olursa otluk ve hay-mana satın alırlar, İstanbul'a hayvan sevki icap ederse memur ettikleri yedekçilerin yol paralarını verirler, hülâsa kendilerine bırakılan hayvanlara bakarlardı. Yundcular bölge bölge taksim edilmiş olup korularda bulunurlardı.»

YURLUK VE OCAKLIK (یورداق و اوچاقلق) [Mal.] Bir yerin gelirinin birine tevcihi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yurluk yal-nız kayd-ı hayat şartiyle tasarruf edildiği halde yurluk ve ocaklık irs yoluyla de tasarruf edilirdi. Kendisine bu şekilde bir arazi geliri tevcih olunan resmen o yerin sahibi değildi. Araziyi satamaz, bağışlayamaz, vakfedemezdi. Yalnız o yerin Şer'i ve Örfi vergisi kendisine ait olurdu. Timardan farkı, mutlaka bir hizmet karşılığı verilmesinin şart olmaması, tevcihin geri alınmaması, sahibinin idari ve bazı şartlarla bir dereceye kadar bir kısım kazai hakları da haiz bulunması idi. Bu sistem müstakil Beylerden zaptedilen yerlerde sadakat ve bağlılıkları görülen Beylerle hane-danlarının uhdelelerinde bırakılmak ve daha zi-yade İmparatorluğun Şark hudutlarında yerli Beylere ve beyzadelerse bulundukları yerler o adla tevcih olunmak suretiyle tatbik olunmuş-tur. Tanzimat sıralarında zaptedilerek buna mukabil kendilerine maaş bağlanmıştı.

YUSUFİ (یوسفی) [Kıy.] Eski başlıklardan birinin adıdır. Padişahlarla Vezirlerin ve diğer bir kısım büyük memurların giydikleri bu ka-vuğun bağa geçecek tarafı dar, tepeye doğru genişliyen üstü diilimli idi. Diilimli tepe kısmı

hariç olarak diğer kısımları tülbent ile örtülü, ön kısmına da iki sorguç takılırdı.

YUVACI (یورای) [Sar.] Saray için lâzım olan şahin, atmaca ve doğanları yetiştirmek üzere bunları yavru halinde iken yuvalarında bulup saraya getirenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu hizmetlerine mukabil Eşkinai o-cağı şeklinde timara sahip bulunurlardı.

YÜK (یوک) [Mal.] Yüz bin akçe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Beş yüz kuruş yerinde de «Kese» kullanılırdı. Milyon, milyar tâbir-leri Avrupalılarla sıkı temaslardan sonra kulla-nılmağa başlanmıştı. Eskiden bir milyon yerine on yük denilirdi. Mali işlerde Tanzimat'tan çok sonralara kadar kese ve yük tâbirleri kul-lanılmıştır.

§ [Mim.] Evlerde yatak takımları, sandık ve saire gibi şeyleri koymağa mahsus yerli büyük ve geniş dolaba verilen addır. Bunun yerine «Yüklük» de denir.

YÜKLÜK (یوکلهک) [Mim.] Evlerde yatak takımları, sandık ve saire gibi şeyleri koymağa mahsus yerli büyük ve geniş dolap adıdır. Bun-lara kısaca «yük» de denir.

YÜKÜNÜ ALMAK (یوکسی آلم) [Hal.] Gö-türebileceği kadar yüklenmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zengin yerinde de kullanılır.

*Almağ yükünü şöyle ki seyrinde haleletiz
Bir serre dahi kaldıramaz merkeb-i âlem
Ziya Paşa*

YÜKÜNÜ TUTMAK (یوکسی طومق) [Hal.] Zengin olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YÜNLÜK (یونلهک) [Kıy.] Yeniçerilerin bağ-larına giydikleri «Börk»ün tüy takılan yerine verilen addır. Dört türlü olan börkün tüylüklü olanına «Yünlüklü keçe», olmayanına «Yünlüksüz keçe» denilir, öteki iki tanesine de «Üsküf» ve «kuka» adı verilirdi.

YÜNLÜKLÜ KEÇE (یونلهکلی که) [Kıy.] Yeniçeri zabıtlarının başlarına giydikleri «Börk»ün tüy takılmağa mahsus yeri buluna-nına verilen addır. Neferlerin başlıklarında tüy bulunmadığı için o türlü serpuşlara «Yünlüksüz keçe» denilirdi.

YÜNLÜKSÜZ KEÇE (یونلهکسز که) [Kıy.] Yeniçeri neferlerinin giydikleri «börk»ün tüy takılmağa mahsus yeri bulunmayanına verilen addır. Yeniçeri zabıtlarının başlıklarında tüy bulunduğu için o türlü serpuşlara «Yünlüklü keçe» denilirdi.

YÜNLÜKSÜZ ÜSKÜF (يوكسكوز اسكوف) [Kıy.] Tüy takmağa mahsus yeri bulunmayan üsküf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tüy takılmadığı için yünükle yapılmazdı.

YÜRÜK (يوردك) [Hal., Ask] Halk arasında Göçebe yerinde kullanılan, Osmanlı Devleti teşkilâtında bir sınıf asker mânasına gelen bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî» de müta-harrik, göçebe, bedevî, yürük'ler mânasına gelen yürükân Anadolu'nun haymenişin (çadır da oturan) Türkmenleri, gayr-i meskûn göçebe halkı, esabıkta Yenicherî'ye redif olan on dört bölük Yaya askeri», Hüseyin Kâzım Bey'in (Türk Lûgati) nde de «Bir yerde iskân etmeyip yer değiştiren halk, göçebe, Anadolu'da çadır altında oturan Türkmenler, bu mânada ve Farişî kaidesine göre cem'i olan yürükân da kullanılır. Eskiden Anadolu'da teşkil edilmiş olan bir sınıf asker» suretinde tarif olunmaktadır.

«Birçok tetkiklere rağmen Yürük ismi hakkında bilgimiz sarih değildir. Bu isim hakkında en çok itimat ettiğimiz izah Nemeth'in yürümek mânasından çıktığı izah şeklidir» diyen Dr. Salâhaddin Çetintürk (Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük sınıfı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt 2, sayı 1) şu tafsillatı da veriyor :

«Yürük'lerin menşei hakkındaki tetkikler de daha çok ileri değildir. Alelade ilmi bir metod gözetmeden bir kelime benzeyişine bakarak Yürük'lerin mevcudiyetini Herodot'a kadar çıkartmışlardır. Fakat bütün tetkiklere rağmen Yürük adı altındaki kitlelerin varlığını bugünkü vesikaların verdiği malûmata nazaran İbn-i Bibi ve Düsturname-i Enverî devirlerinden daha uzağa götürmek mümkün olamıyor. Muasır tetkiklere göre Anadolu'da ve gerekse Rumeli'deki Yürük'lerin etnolojik ve antropolojik durumları malûm olmaktadır.»

Kıymetli müdekkik bazı tarihî malûmat verdikten sonra bahsi Osmanlılara intikal ettirerek diyor ki :

«Bulunabilen mühim bir iki kayıt istisna edilecek olursa, açık bir şekilde Yürük'lerin isimlerini Fatih Kanunnamelerinde görmekteyiz. Fakat bu bize Yürük'lerin bu andan itibaren mevcut olduklarını göstermez. Bir sınıf halinde teşkilâtlandırılmış olmalarını bağlamamızı bile bu zamana bağlamak doğru değildir. Esasen mevcut bulunan Yürük'lerin Osmanlı teşkilâtında yer almasını bu teşkilâtın kurulduğu devirlere kadar götürmek lâzım gelir. Rumeli istilasında Yaya'ların teazzuv etmiş görün-

dükleri Fatih Kanunnamesi'nden bu kadar önceye ait oldukları anlaşılar.

«Alelûmum Yürük tâbirinin Türkmen tâbiri gibi bir nevi göçebe yaşayışı tarasını ifade ettiği malûmumuzdur. Gerçi Osmanlıların ilk devirlerinde bu tâbir bu suretle kullanılmıştır. Fakat sonraları bilhassa gayet açık olarak Fatih Kanunnamelerindeki kayıtlara malik bulunduktan ve bunları hâssaten tekit eder mahiyette elimizde Yürük Kanunnameleri olduktan sonra, sonraki devirler için Osmanlılarda Yürük tâbirinin bir etnik forma veya yaşayış tarzından ileri gelen bir isim olmaktan ziyade bir hukukî tâbir olduğuna hükmederiz. Her ne kadar bazı hususî kayıtlarla aralarına yabancı unsurlar da karıştırdığını gördüğümüz Yürük'lerin bu sınıfının hukukî sıfat olduğunu söylüyorsak ta onların tamamen Yürük aslından ayrı olduklarını kastetmek istemiyoruz. Aslında Yürük olmayanların yürük kaydolunamıyacakları Arşivdeki defterlerde anlaşılmaktadır. Yukardaki kayıttan da anlaşılabileceği gibi bu (Hukukî Yürük) demeye mecbur olduğumuz Yürük sınıfının yalnız Rumeli'de bulunduğunu kabul etmek lâzım gelir. Zira bu nevi malûmatı havi-tapu defterleri yalnız Rumeli'ye ait görülmektedir. Her ne kadar Başvekelet Arşivi Kâmil Bey Tasnifi, özel sayı 74, Hicrî 1135 ten başlayan Başmukataa kalemi defterlerinde de Anadolu'da konar göçer Yürük halkın bulunduğunu gösteriyorsa da bunlar Rumeli'deki gibi ayrı bir ahkâma tâbi değillerdir.»

Yürük'lerin Rumeli'ye geçişi mes'alesi de münakaşalı olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu da bütün Türk - İslâm devletleri gibi aynı teşkilâta dayandığı kaydedildikten sonra yazıya «Yürüklerin Teşkilâtı» başlığı altında şöyle devam olunuyor :

«İlheride vazifelerini yazacağım Yürük'lerin İmparatorlukta aktif rollerini anlayabilmek için teşkilâtına bir göz atmak lâzımdır. Bunların aralarındaki teşkilâtı bir teknik grupun boy teşkilâtı gözü ile görmemek lâzımdır. Bu teşkilât sırf askerî, idarî maksatlara karşılık vermek için devlet tarafından yapılmıştır. Mevcutları daima değişen ve fakat hasılatı devlet hazine defterlerinde yazılı ve muayyen olan birer zeamet beyliklerine verilmiş bulunan Yürük gurupları, yine hasılatı esas tutulmak suretiyle Seraskerlik'lere ayrılmış bulunmaktadır. Bu Serasker'ler bizzat Yürük'lerin içinden ve fakat Divanın beratı ile tâyin olunurlar. Gerek zeamet beyleri ve gerekse Serasker'ler devletten ayrıca bir aidat almayıp ancak kendilerine ayrılmış yamakların verecekleri parayı

alırlar. Seraskerlik'ler de Ocaklara bölünmüşlerdir. Önceleri yirmi beş kişiden ibaret bulunan ocaklar sonraları eşkincilerine harçlık kâfi gelmiyor düşüncesiyle otuza çıkarılmıştır. Her ocakta sefer veya hizmet-i Hümayuna nöbetle eşmek için beş eşkinci bulunur ve bunların sıra ile birer tanesi diğer 20-25 kişilik yamak guruplarından aldıkları elliger akçe harçlıkla beher seferi altışar aylık olan hizmet veya sefere eşerler. Bütün yiyecek maddelerini kendileri temin ederek devlet ve yamaklardan başka hiç bir şey istiyemezler.

«Yürük'lerin vazifeleri: Fatih'ten önceki devirlere ait istidlâllerle Yürük'lerin ilk anlarında silâhlı birer unsur olarak kullanıldıkları düşünülebilir. Fakat devlet teazzuv edip te daimî asker sistemine doğru bir hareket başla yınca bu nevi silâhlı kuvvetlerin değeri azalmış oluyordu. Rumeli'nin istilâsı sırasında ise bu çeşit kuvvetlere yine ihtiyaç duyulunca Yaya'lar kurulmuş ve işte bunlar Rumeli'ye geçirilerek Yürük adı verilmiştir. Fatih Kanunnamesi'nin verdiği malûmata göre o devirlerde de Yürük'ler silâhlı olarak kullanılmışlardır. Fakat Fatih'ten Kanunî'ye kadarki devre için vesikamız yoktur. Ancak Kanunî devri vesikaları bize Yürük'lerin silâhlı birer harb unsuru olmaktan ziyade imar ve muhafaza işlerinde kullanıldıklarını göstermektedir. Tapu defterlerinin verdiği malûmatla Yürük'lerin bu devirde ne şekilde yardımda bulunduklarını anlıyoruz. Bunların yerleşme alanları göz önüne alınırsa görülür ki: 1 - Yürük'ler sahillere yerleştirilmişlerdir: Bunlar gemi malzemesi temini ve gemi yapımında kullanılmışlardır. 2 - Büyük yollar üzerinde yerleştirilmişlerdir: Yolların emniyeti, derbentçilik, yolların tamiri, su yolları yapılması, köprü inşası, tamiri ve muhafazası, menzillere zahire toplanması ve bunların korunması ilâh. 3 - Madenler civarına yerleştirilmişlerdir: Devletin cephanesi ve malî kudretini sağlarlar. Bunlara yaptıkları işler bakımından iki grup daha eklenebilir. 4 - Orduda büyük nakliye işleri: Topların nakli ilâh. 5 - Devlet eliyle kurulan yapılar ve kalelerin onarılması işleri.

«Yürük'lerin mevcutları: Kesin hiç bir sayı söylenemeyecek kadar dağınık vesikalara sahip olduğumuz için bu hususta çok az şey yazmak mümkündür. Bize sayı verebilecek durumda olan tapu defterleri pek dağınık tarihlere ait olduğu gibi muhtelif Yürük guruplarının aynı tarihli tapu defterlerine malik değiliz. Bu itibarla vereceğimiz rakamlarda dahi kat'i değil, hakikate yakın olmağa çalıştık. 1 - Naldö-

ken Yürük'leri: H. 1005 tarihli defterde 243 ocak. 2 - Kocacık Yürük'leri: H. 992 tarihli defterde 179 ocak. 3 - Tekirdağı Yürük'leri: H. 999 tarihli defterde 420 ocak. 4 - Vize Yürük'leri: H. 964 tarihli defterde 106 ocak. 5 - Selânik Yürük'leri: H. 950 tarihli tapu defterinde 500 ocak. 6 - Ofçabolu Yürük'leri: H. 973 tarihli defterde 97 ocak. 7 - Aktuğ Yürük'leri: H. 51 tarihli defterde 80 nefer. 8 - Oktav Yürük'leri: H. 1051 tarihli defterde 1 ocak. Bu verdiğimiz adetler defterlerin hakiki mevcutları değildir. Bunlara zeamet yamakları ve defterlere katılmayan ihtiyarlar, çocuklar ve kadınlarla henüz Haymana olarak deftere girmiyen Yürük'leri birer nisbet içinde katmak mümkün olursa işte o zaman hakikate yakın bir rakam bulmuş oluruz. Yoksa büyük işler yaptıklarını yazdığımız Yürük'ler burada verdiğimiz adetlerden ibaret olsalardı Rumeli iskânında kuvvetli rolleri olduğunu iddia etmek yersiz olurdu zannındayım.

«Yürük'lerin hukukî durumları: 1 - Yürük sınıfının hukukî durumunu belirtebilmek için onu yer yer reaya ile mukayese etmek lâzımdır. Gerçekten ilk hareket noktamız olan Fatih Kanunnamesi'ni ele alırsak Yürük'lerin reaya göre ilk görünüşte bir üstünlük şeklinde beliren muafiyetlere sahip olduğunu görürüz. Fakat Yürük'lerin reaya sayılan sınıftan bu şekilde ayrılmaları onlara hukukça fazla bir üstünlük vermemiştir. Esasen siraatle meşgul olmadıkları cihetle siraate bağlı vergileri vermiyorlar; fakat buna karşı ya bedenle hizmet ediyorlar veya sefere giden eşkincilere harçlık veriyorlardı.

«İdeolojisi itibarıyla Osmanlı Devleti refah ve saadetini tabiata tahakkümde aramaktan ziyade sırf ganimet hırsıyla olmayan fütuh hareketlerinde arıyor ve bundan dolayı kendine bu yolda yardımcı olan askerî sınıfa reaya göre bir üstün muamele yapmayı tabii görüyordu. Ömer Lütfü Barkan'ın da çok yerinde söylediği gibi bu farka bugünkü adalet ölçüleri vurulduğu zaman hak gözetilmediği görülürse de böyle bir mukayesede o günkü şartlar göz önünde bulundurulmalıdır. Kafa ve vücut hizmeti her halde para vermekten daha güç ve tehlikeli olduğuna göre kanunnamenin yalnız sefere eşmek suretiyle ifade ettiği için bu kadar basit olmadığı aşikârdır ve bunun içindir ki askerî sınıf erbabına bir üstünlük vermiştir. Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğundaki askerî sınıf ile reaya münasebetleri ve farkları Osmanlıların tevarüs ettikleri memleketlerdeki bu iki sınıfın münasebetleri ve hukukları içine

sıgımayacak kadar daha tabii ve daha az hususiyetler gösterir.

«Yürük'lerin reaya göre bu hususiyetlerinin geçmişini geriye götürebiliriz. Bunu kesin bir dille söyleyemsek de bir kayıt bizi aydınlatır mahiyettedir: Fatih'ten bir müddet sonra Bozok livasında kaldırılan bid'atlar listesi arasında eski bazı vergileri kaldırdıktan sonra «Memalik-i Osmaniyyede Yürük taifesinden resm-i çift alınmama mevkürlardan dahi resmî çift ref'olundu» şeklindeki kayıt buralarda Osmanlılardan önce Yürük'lerin bir hususiyeti olmadığını göstermektedir.

«2 - Arada bizi aydınlatacak başkaca bir vesika olmadığından Fatih devrinden sonra Kanunî devrine kadar çıkmamız lâzım geliyor. Bu devirde başka bir kanunname tanzim edildiği hakkında bilgimiz yoktur. İhtiyat kaydıyla bu boş de irde de Fatih Kanununun yürürlükte olduğu düşünülebilir.

«Yürük taifesi her ne kadar askerî sınıftan sayılırsa da büsbütün raiyyetlik hukukunun dışında değildir. Bu taife «konup göçgeldikleri itibariyle kimesneye raiyyet olmayıp her kanda gider olsa cemaati ile yazdıkları karye sipahisine resm-i raiyyetlerini verüp toprak sahipleri dahledemez» kaydını görüyoruz. Bu bize bir nevi serbestlik ve aynı zamanda raiyyetlik hukukunu gösterir. Eğer gerçekten Yürük Yürüklüğün gereği olan hayatı bırakır da çift tutarsa «ol kimesneler Yürük olmaz, ol takdirce raiyyet olmuş olur.» (MTM. 306) kaydı durumu aydınlatır. Şer'i ve örfî vergileri vermez, fakat bir nisbet içindeki muafiyeti hariç, ağnam vergisini verir. Bu halde vergiler yaşayış tarzına uydurulmuştur.

«İdari ve adlî bakımdan da Yürük'ler başıboş olarak görülmez. Ancak onların yaşayış tarzlarına göre idarî hal bir hususiyet kazanmıştır. Konar göçer olmakla muayyen ve mukannen yerleri olmadığından Sancak beylerine bağlı olmayıp Divanın beratiyle başlarına memur Çeribaşları'na bağlıdır. Kazaî yünden Kadılara bağlı iseler de cezaların infazı ancak Çeribaşlar eliyle olurdu ve hiç bir hususta Çeribaşlarından başka kimse Yürük'lere karışamazdı. Hususi hallerde Çeribaşlara tâbi Yürük'lerin umumî devlet işleri bahis mevzuu olduğu zamanlar Yürük zaimleri, Sancak beyleri, Beylerbeyiler eliyle harekete getirildikleri görülmektedir.

«Kanunnamelerin «Yürük lâmekândır, tayini toprak olmaz, her kanda dilerse gezerler» kaydına bakılarak mekânca başıboş oldukları düşünülemez. Onların bu serbestlik içinde maz-

but mekân ve zaman kayıtları ile bağlı oldukları görülmektedir. Hayat şartları dolayısıyla yazları yaylaklara, kışları kışlaklara giderek hayat geçiren bu taifenin bu gidiş ve geliş anlarında muvakkaten konaklayacakları yerlerde bile istedikleri kadar kalamayacakları kanunnamelerde görüldüğüne göre bunların başıboş bir halde her dilediklerini yaptıklarına pek te hükmedilemez.

«Osmanlı İmparatorluğunun askerî reaya gibi umumî ve bunlar içinde daha hususî sınıflaşmasının ve Yürük'lerde tetkik ederken gördüğümüz gibi sınıflar arasında değişmeğe yer vermesinin bir tahakküm olduğuna inanmamak lâzım gelir. Kesin ve sağlam bir sınıflaşma vardır. Fakat, bu şahısların tahakkümü değil, bilâkis koca bir imparatorluğun bekası bakımından yapılması gereken bir hayat sigortasıdır. Eğer sınıfların etrafındaki bu demir çemberi bu kadar sağlam yapmamış olsaydı, büyük sahalara yayılmış olan devlette daha çok önceleri muhakkak bir hercümerç olurdu. Devlet umumî emniyeti tehlikeye düşmediği devirlerde sınıflar arasındaki değişiklikleri bir dereceye kadar kabul eder görünmüş, fakat devletin menfaatları bahis mevzuu olunca çok kesin davranmıştır.

«Bütün bunlara ve Yürük'lerin reaya göre daha uygun bir hukukî durumda bulunmalarına rağmen Yürük'lerin zaman zaman bulundukları durumun dışına çıkmayı istedikleri ve hoşnutsuzluk gösterdikleri görülür. Bunun sebeplerini yalnız Yürük'lerin serkeş ruhlarında değil, zaman zaman üzerlerine çok ağır mükellefiyetlerin yükletildiğinde aramak lâzımdır. Bilhassa M. 1579 (H. 981) tarihinden itibaren bu hal çok göze çarpar. Buna bir de ikinci elden memur ve mes'ullerin paraca yaptıkları yükletmeleri de katmak lâzım gelir. İşte buna Yürük'ler tahammül edemediklerinden bütün bir sıra imtiyazlarını devirerek reaya gibi olmak istemişlerdir. Bundan sonradır ki Yürük'ler bazan «biz Yürüküz reaya misillü vergi veremeyiz; biz reaya olduk, canbazız, doğancıyız» diyerek sınıflar arasında dolaşmışlar, devlete güçlük çıkarmışlardır ve hiç bir tehdit onları yola getirmemiştir. İtilâ devrinin sonlarında Yürük'lerin artık muntazam ve muayyen bir imar programı ile çalıştırılmadıkları, buna karşı bedel alındığı görülmüştür. Bu hali Yürük'ler daha sevinçle karşılamışlardır.

«3 - Viyana bozgununun vücade getirdiği kargaşalık içinde Yürük'lerin nizamlarının da tamamen bozulacağı aşîkârdır. Ölümle tehdit eden hükümlere bile kulak asıyorlar. Devlet

bütün bunlara rağmen muhtelif cephelerden ilerliyen düşmanlara karşı pek çaresiz kaldığı içindir ki gerek Anadolu'dan ve gerekse Rumeli'den H. 1101 tarihinde Aşiret ve Yürük'lerden silâh kullanır asker kaydına başlamıştır. H. 1102 tarihinden itibaren ise Yürük'ler arasında «Evlâd-ı fatihan» adı altında silâhlı bir kuvvetin kurulduğunu ve yeni nizamları bulunduğunu görüyoruz. Bunların Yürüklerden olup olmadığı şüphesine karşı kesin delillerimiz vardır. Bu suretle Devlet bir çok asker boğluklarını doldurmuş oluyor. Yalnız bir bölgeden 2299 tüfekendaz toplayabilmiştir. Evlâd-ı fatihan kendilerine verilmiş gösterişli «cihad için Aşiretleriyle Anadolu'dan Rumeli'ye geçen Evlâd-ı fatihan» unvanlarına rağmen Devlete karşı zorluk çıkarmakta asla gecikmemişlerdir. Reaya da yeni muafiyetlerle ortaya çıkan bu gruba fazlaca gıpta etmiş olmalıydılar ki zaman zaman onlara karışmağa kalkmış ve yahut taouların muafiyetlerine karşı isyan etmiştir.

«1243 tarihinden itibaren Evlâd-ı fatihan ve Yürük'ler yeni bir nizam altına alınmış, silâhlı birer unsur olarak «Asakir-i Mansure misillü» talim ve terbiyeye başlamışlardır.»

YÜRÜK AT (يوردك ات) [Hal.] Hızlı yürüyen, yola dayanan at hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Yügrük at kendi gemin artırır elbet diyerek Eyledim nice zaman arsa-i hidmette hürâm
Yenişehirli Avni

YÜRÜK BAYRAĞI (يوردك بايراغي) [Ask.] Eskiden muharebelerde düşmana hücum için ayrılan müfrezenin bayrağına verilen addır.

YÜSRÜ (يوسرى) [San.] Denizden çıkarılan kabuklu bir maddenin adıdır. Tesbih yapıldı. Doksan dokuzlu olan yüsrü tesbihle. makbuldür.

YÜZE ÇIKMAK (يوزه چىقىق) [Hal.] Yüz bulmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski tarihlerde geçer.

YÜZ GÖRÜMLÜĞÜ (يوز گوردوملىقى) [Hal.] Gelinin duvağının kaldırılması merasiminin ve bu münasebetle güveyin geline verdiği hediye-yenin adıdır. Eskiden güvey, gelinin yüzünü ilk defa bu merasim münasebetiyle gördüğü için verdiği hediyeye bu ad verilmişti.

YÜZ KIZDIRMAK (يوز قىزدىرمق) [Hal.] Mecaz yoluyla cür'et ve cesaret göstermek.

Kızdırup yüz nâkese arz-ı temenna etme kîm Rû behâk-i şerm olursun cür'a-i sahba gîbi Nahif?

YÜZ SUYU DÖKMEK (يوز سويى دوكمك) [Hal.] Mecaz yoluyla yalvarmak, minnet etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Şeriat göğse çekildi, zulümle iller yıkıldı
Yüz suyu yere döküldü, kıyametten işaret var
Yunus Emre

YÜZ YAZICI (يوز يازىچىسى) [San.] Eskiden gelinlerin yüzlerini tel, pul ve mücevherlerle süsliyen kadın sanatkâlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Bak : Yüz yazmak).

YÜZ YAZMAK (يوز يازمق) [Hal.] Gelinin yüzüne ağda ile kıllar alındıktan sonra düzgün, allık, sürme ve rastıktan başka tel, ufak altın varak, lâ'î ve saireden yapma şeyler yapılmasına verilen addır. Bu işi yapan sanatkâr kadınlar vardı.

*Çıkam sahranın yüzüne,
Bakmam düşmanın sözüne;
Siyah zülfü, ay yüzüne,
Tarayıp gazanım gittiği.*
La

Z

ZABTİYYE (نظامیه) [Ask.] Zabıta işleriyle alakalı askerî teşekkül hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden zabıta işleri İstanbul'da Yeniçeri ağalarıyla Kaptanpaşa'lar, Bostancıbaşı'lar, taşralarda Beylerbeyi'ler, Sancak bey'leri, Mütesellim'ler tarafından görülürken Tanzimat'tan sonra 3 rebiülevvel 1286 (1869) tarihli nizamname ile Zabtiyye teşkilâtı vücade getirilmiş ve ondan sonra zabıta işleri bu teşekkül tarafından görülmüş, bunu polis teşkilâtı takibeylemiştir. Silâhlı bir teşekkül olduğu için «Serasker» lige bağlanmış olan Zabtiyye teşkilâtı askerî teşkilât gibi bölük, tabur, alaydan terekkeb eder, efrada Zabtiyye, bölük kumandanına «Bölük ağası», tabur kumandanına «Tabur ağası», alay kumandanına «Alay beyi» denilirdi. Sonradan jandarma adını almıştır.

*Zabtiyye ruhiyle icra-yı hükümet edenin;
Yeri altındadır, üstünde değildir kürenin.
Mehmet Akif*

ZABTİYYE NÂZIRI (نظامیه ناظری) [Ida.] Polis umum müdürü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sonra Polis müdürü unvanını almıştır. (Bak: Zabtiyye Nezareti).

ZABTİYYE NEZARETİ (نظامیه نظارتی) [Ida.] Polis umum müdürlüğü yerinde kullanılır bir tâbirdir. 1908 Temmuz İnkılâdını mütaskıp İstanbul Polis Müdürü unvanını alan ve Tanzimat'tan sonra teşkil edilmiş bulunan bu teşekkül «Zabtiyye Nâzırı» unvanını taşıyan büyük bir memurun idaresi altında müstakil bir teşekküldü. Hierî 1326 (1324-1907) senesine mahsus Umumi Salmamede (sayfa 638 ve mütaakıp) Zabtiyye Nezareti için şu tafsilat vardır: Nâzır, Nâzır Muavini, Muhasebeci, Nâzır Muavin-i sanisi, Mektupçu. Nâzırın reisliği altında beş âzadan ve bir de başkâtipten mürekkep «Heyet-i İntihabiyye», Nâzır Muavininin reisliği altında altı âza dir Başkâtip bir de Kâtib-i saniden mürekkep «İdare Komisyonu», bir Reis, altı âza, bir Başkâtip, bir Müstantik ve bir Mütercimden mürekkep «Heyet-i Tah-

kikiyye», on altı kişiden mürekkep «Memurin ve zâbitan-ı aklâm», bir Müdürle bir âza ve bir kâtipten mürekkep «Sicill-i ahval gubesi», biri reis olmak üzere yirmi iki müfettişten mürekkep «Polis müfettişliği», iki kişiden mürekkep «Nezaret Müstantikleri», biri Sansör komisyonu reisi olmak üzere dört Müfettişten mürekkep «Tiyatro müfettişliği», üçü birinci, üçü ikinci sınıf olmak üzere «Ecza-yı nariyye müfettişleri», bir Sertabip, yedi Tabip ve bir Başkâtip'ten mürekkep «Memurin-i sıhhiyye» olduğu gibi ayrıca İstanbul Polis Müdiriyyeti, merakiz Polis komiserleri mevcuttu. Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıkları ve onlara bağlı Polis teşekkülleri de Zabtiyye Nezareti kadrosu içinde idi.

ZAÇ-I KIBRIS (زاچ قبریس) [San.] Kara boya yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Gör şu âşüftenin akpâk başını
Zaç-ı kibrisla boyarmış kaşını
Yenişehirli Avni*

ZÂDE (زاده) [Hal.] Evlât; doğuş, doğuşlu; asıl, necip yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda Şehzade, asılzade, Paşazade, kişizade suretlerinde geçer. Zadeğân suretinde cemilenir. Mecaz yoluyla mirasyedi, hoppa yerinde kullanılır.

*Cennet-i hüsnünde oldum hâlinin üftadesi
Dâneye meyletmemek kaabil mi âdem zâdeyim
La*

ZÂDEGÂN (زادگان) [Hal.] Asalet sahipleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Faraça oğul, zürriyyet demek olan «zade» nin cem'idir.

ZÂDEGÂN ALAYI (زادگان آلائی) [Hal.] Mecaz yoluyla kopuk, serseri, ipsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZÂDEGÂN-I İLMİYYE (زادگان علمیّه) [Ilm.] Büyük rütbeli «ulema» nın evlâtları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Oğul, zürriyyet demek olan «zade» nin cem'i olan «zadeğân» asalet sabibi yerinde kullanılırdı.

ZAFRRNAME (تذکره نامه) [Ede.] Kazanılan muharebe vesilesiyle yazılan manzum ve mensur eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ziya Paşa; «Medhe benzer zem» min güzel bir örneğini teşkil eden eserlerinden birine bu adı vermiştir. İntişarı büyük tesirler yapan Zafername Âli Paşa'nın Girit seferi dolayısıyla bendegânından İzmit Mutasarrıfı Fazıl Paşa, karantine kâtipliğinden müteakip Hayri Efendi tarafından tanzir ve tahmis edilmiş, Zaptiyye Müşiri Hüsnü Paşa tarafından da gerh olunmuş gibi gösterilmiş ve medhiyye tarzında yazılmış bir hicviyedir. Edebî kıymeti olmakla beraber şahsî garaza dayanılarak yazıldığı için ahlâk bakımından makbul sayılamaz.

ZÂÇ (زاغ) [San.] Kılıç ve bıçak gibi kesici âletleri bileyerek ağızlarına verilen keskinlik yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZAĞARCI (زاغری) [Ask.] Yeniçeri Ocağı'nın altmış dördüncü ortası efradına verilen addır. Bunlar Padişah'lar tarafından avda kullanılan zağarları yetiştirdikleri için bu adı almışlardır. Kumandanlarına «Zağarcıbaşı» denilirdi.

Zağarcılar atlı ve yaya olmak üzere iki kısımdı. Atlı zağarcıların sayısı yayalardan az, maaşları fazla idi.

Padişah'lar sonraları saraya kapanıp avcılığı bıraktıkları için zağarcıların av işleri de gösterişten ibaret kalmıştı. Zaten biraz evveleri bu av hizmetleri Kapı kulu efradından alınarak saray bostancılarına verildiğinden bunların yalnız isimleri kalmıştı. Bununla beraber merasime yine köpekleriyle iştirâk ederler, debdebeyi arttırırlardı.

Zağarcıların zağarlara mahsus tayınları olduğu gibi köpeklerin senede bir defa halta (tasma) bedeli ile zincirleri için muayyen tahsisatları vardı.

Zağarcıların besledikleri zağar ve seksonların yiyecekleri iğkembeyi İstanbul'da iğkembeci esnafı meccanen verirler ve buna mukabil Muhtesip kul oğlanlarına ve yasaklılara verilmesi mutad olan hafalıktan muaf tutulurlardı.

Yeniçeri Ocağı ile beraber zağarcılar da tarihe karışmıştır. (Bak: Zağarcıbaşı).

ZAĞARCIBAŞI (زاغری باشی) [Ask.] Yeniçeri Ocağı'nın altmış dördüncü ortasının kumandanına verilen addır. Osmanlı Padişah'ları eski Türk hükümdarları gibi muharebe taklidi (sitajı) olarak avla meşgul oldukları için ocağın teşekkülü sırasında zâbitlerine bu türlü adlar verilmişti. Vesikalarda «Ser zağarı» suretinde de geçer. Kethüdadan sonra ocağın en yüksek

rütbeli ağalarından olduğunu kaydeden İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. 1, s. 199 ve mütaakıp) zağarcılar ve zağarcıbaşı için şu tafsilatı veriyor:

«Zağarcıbaşı'nın ortası efradı hem atlı hem yaya 3 rattan mürekkepti. Atlı zağarcılar yayalara nisbetle daha azdı. Altmış dördüncü orta efradı mecmuu dört yüz ve bazan fazla da olurdu. 1033 H. 1622 M. tarihli ocağa ait ulûfe defterinde atlı zağarcılar otuz beş ve yayalar ise üç yüz on sekiz kişi idi. 1074 H. 1663 M. tarihli ulûfe defterinde ise atlı zağarcılar yine 35 ve yayalar da 391 ve bir sene sonraki maaş defterinde de atlılar aynı miktarı muhafaza ettikleri halde zağarcılar 383 kadardı.

«Zağarcılar av için hükümdara mahsus av köpekleri beslerlerdi. Marsigli, zağarcılardan otuz dört zâbit, üniformalarıyla ellerinde birer köpek bulunduğu halde Padişah avlandığı sıraları anı takip ederlerdi diyor ki bu miktarı otuz beş olan atlı zağarcılardan başka bir şey değildir. Atlı zağarcıların yemiyeleri yayalardan daha yüksek olup günde bir okka et ve üçer çift fodyaları vardı. Bu atlı zağarcılar bağlarına Çorbacılar gibi sorguç takip kemhadan üst elbisesi giyerler ve Divana gidişlerde yayabaşılar gibi atla giderlerdi. Yine bu atlı zağarcılar Padişah'la ava gittikleri zaman yediklerinde birer zağar bulundurulardı. Bir me' hazimiz yaya zağarcıların avda bir ellerinde av köpekleri ve diğer ellerinde ucu gümüşlü hezaren değnek bulundurdıklarını yazmaktadır.

«Padişah avlarında bir zamanlar zağarcıbaşı da beraber bulunurdu. Padişah'lar sonradan saraya kapanıp avcılığı bıraktınca zağarcıların av işleri de gösterişten ibaret kaldı. Zaten sonraları bu av hizmetleri Kapı kulu efradından alınarak bostancılarından tazteiler, seksoncular ve Şikâr ağaları ile saray doğancılara verildiğinden Yeniçeri Ocağı'nda bunların yalnız isimleri kalmıştı. Mamefih icabında yine eski an'aneyle güre merasimde hayvan yederlerdi.

«Merasim esnasında Zağarcıbaşı'dan itibaren Hasekilere kadar ocağın zâbitlerinin önlerinde yapuk veya yapık denilen at örtüsü ve deveçilerden yayabaşılara kadar olan cemaat zâbitlerinin önlerinde de Çulţar yani palan örtüsü götürülmesi kanundu.

«Zağarcıların, besledikleri zağarlara mahsus tayınları vardı. Bundan başka köpeklerin senede bir defa halta yani tasma bedeli ile zincirleri için muayyen tahsisatları vardı.

«Zağarcıbaşı'nın yevmiyesi Kanunî devrinde 16 akçe iken sonradan 23 ve on yedinci asır sonlarına kadar 26 ve 29 akçeye kadar çıkmıştı.

«Zağarcıbaşı terfi ederse Ocak kethüdası olurdu. Bunların muharebede fevkalâde hizmet edenleri daha yüksek mevkilere çıkabilirlerdi. Meselâ bir Zağarcıbaşı Revan ve Tebriz fetihlerinde Yeniçeri ağası vekili olarak pek güzel hizmet etmiş olduğundan dolayı 1138 Zilhicce 1726 M. de Rumeli Beylerbeyi payesiyle İnebahtı sancağına verilmişti.

«Zağarcıbaşlar timara çıkarlarsa (on altıncı asır son yarısı) Kendilerine yirmi altı bin ve daha sonra kırk bin akçelik zeamet verilirdi. Maaş defterlerinde Zağarcıbaşı'dan sonra reis-i zağarcıyan denilen bir zâbit görülmektedir.»

Yeniçeri ocağı ile beraber Zağarcıbaşılık ta tarihe karışmıştır.

ZAGARCI ORTASI (زغرى اورتاسى) [Ask.] Yeniçeri ocağı'nın altmış dördüncü ortasına verilen addır. Bu orta efradı Padişah'ların av köpeklerini yetiştirdikleri için bu ad verilmişti. Zağarcılar atlı ve yaya olmak üzere iki kısımdı. Yayalar atlılardan çoktu. Yeniçeri ocağı ile beraber orta da lağvolunmuştur.

ZAGRA MİSMARI (زغره مسمارى) [San.] Altı parmak uzunluğunda ve on ilâ on iki tanesi bir okka (1280 gram) gelen büyük demir çiviye verilen addır. «Zagra mısı» da denilen bu çiviler her zamanlar Zagra kasabasında yapıldığı için bu ad verilmişti.

ZÂHİD (زاهد) [Hal.] Zühd ve salâh ile muttasıf olan sofu yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus» da «Zühd lâfzından ism-i faildir ki perzîkâr demektir.» suretinde tarif edildiği gibi «zühd» de «bir nesneye râğbetsiz olmak mânâsınadır ve zühd emr-i dinde perhize mahsustur.» diye izah olunmuştur.

*Harabâtı görenler her biri bir haletin söyler
Safasın naklede rından zâhid sıketin söyler
Koca Rağıp Paşa*

*Geh bâde içür zâhîde sâki geh arak bas
Mestim duramam derse asastyle dagak bas
Sâbit*

ZÂHİD-İ BÂRİD (زاهد باره) [Hal.] Mecaz yoluyla kaba sofu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Seçilmez âşık ile şimdi zâhid-i bârid
Gözünde halk-ı eihanın ne eşk kaldı ne hab
Esrar Dede*

ZAHİRE NÂZIRI (ذخيره ناظرى) [Ida.] Ankerin, imaret ve hastahane nev'inden tesislerin, sarayın ve şehir fırınlarının ihtiyacı olan zahireyi ve bilhassa ekmeğin buğdayını zamanında temin ve tedarik etmekle mükellef idarenin başında bulunana verilen addır. İdare rayiç fiyatı üzerinden piyasadan mübayaada bulunduğu gibi icabında çiftçiye dar zamanında tohumluk ve yemeklik buğday dağıtır ve mahsul vaktinde mıntakaların teşhüt ettikleri miktarda yerinde daha ucuz fiatla alıp devlet kanalı vasıtasıyla merkeze sevkederdi. Buğdaydan alınan öşrü de bunlar toplardı. Bu vazife 1253 (1857) de lağvedilmiştir.

ZAHİRE NEZARETİ (ذخيره نظارتى) [Ida.] İstanbul halkıyla resmî dairelere lâzım olan yiyecek maddelerini tedarik etmekle mükellef idarenin adıdır. İcabeden zahireyi Akdeniz ve Karadeniz iskelelerinden mübayaacı memurlar vasıtasıyla tedarik eder, İstanbul'a getirterek dağıtırdı. İcabında çiftçiye tohumluk ve yemeklik buğday dağıtır ve hasad zamanında ucuz fiyatla da alırdı. Başında bulunan memura «Zahire Nâzırı» denilirdi. İdare Hicrî 1253 (1877) de lağvedilmiştir.

ZAHME (زحمة) [Mus.] Kuduma vurulan uzunca ve ucu topuzlu değneğin adıdır. Telli sazları çalmakta kullanılan âlet, mızrap mânâsına da gelir. Üzengi kayışına da zahme denir.

ZAİM (زعم) [Ida.] Zeamet sahibi yerinde kullanılır bir tabirdir. Cem'i zuama'dır. (Bak: Zeamet).

*Bahusus ehl-i dil ü tab'a edüp himmet-i mahz
Olmada lütfün ile her biri mağrur u zaim
Üsküdarlı Hakkı Bey*

ZÂKİR (ذاکر) [Sof.] Tekkelerde âyin sırasında dervişlerin zikirlerini kızıştırmak için musiki usuliyile ilâhiyyat okuyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan zâkir zikreden demektir. Bu sebeple âyin sırasında okuyanlar gibi zikredenlere de zâkir denir. Mecmuası Cevdet Paşa'nın me'hazları arasında gösterilen Süleyman Faik Efendi (ölümü 1254/1838) fetihten sonra İstanbul'da açılan tekkeler hakkında da kıymetli malûmatı ihtiva eden bir yazısında (Raif Yeleğçi'nin hususî kütüphanesindeki yazmalar arasında) zâkirler için şu tafsilatı veriyor:

«Zâkiran ki İstanbul'da iki nevidir, biri Halvetî ve Celvetî zâkirleri, biri dahi Sa'dî ve Rifai zâkirleri. Bunların ahvali evvelâ turuk-ı aliyeye keyfiyyatından bahsolunmalı ki tahkik olunmak mümkün ola. Feth-i İstanbul'dan

sonra zuhur eden tavaif-i mutasavvife alet-tertip Şakayık ve Lemezât misillü kitaplardan malûm ise de tarif edeceğim misillü kimesnenin (kimsenin) malûmu değildir. Yani evvelâ Asitane'ye (İstanbul'a) Zeyniyye ve Nakşbendiyye tarikları gelip Nakşbendiyye'nin elyevm silsileleri baki. Lâkin Zeyniyye'nin silsilesi munkariz olarak Asitaneleri (en büyük merkezleri) olan Şeyh Vefa Zaviyesi elyevm medresedir. Saniyen Halvetî zuhur edüp bu tarik kesret-i müctehide ile benam bir tarik olmakla kol kol olup efradını tâdat teksir-i sevad (fai-desiz yazı karalamak) kabilinden ve Celvetî dahi bu tarikdan münşep idüğü ve Kadiri'nin Bağdat'da usulî tarik-ı diğerde olup Asitane'ye Tosyalı Şeyh İsmail Efendi ki lisan-ı nâsta (halk ağzında) İsmail-i Rumî diye meşhurdur. Ol zat getirip tarik-i Halvetî'den dahi sahib-i yed oldukta âyinlerinde devran yoğiken Kadiri evradı kiraeti akabinde şimdi devran ederler. Sa'dî tariki mukaddema iğitilmemişken devri Mustafa Hân-ı Salis evahirinde Şam'dan Abdüsselâm Efendi İstanbul'a geldikte kendüye Pappasoglu Tekkesi tevecih olunmakla anda mukabeleye başlayıp o takrip ile biraz adamlara hilâfet verip silsilesi çoğalıp etraf tekkelere ve bazı hâlî mesacide istilâ ve kimi de evleri tekke yapıp mukabeleye iptida eylemişlerdir. Rifai devri-i Abdulhamit Hân'da (Birinci Abdulhamit) Üsküdar'da Menzilhane Yokuşunda bir haneye meçhul-ül-hal bir kimesne gelip anda mukabele eyleyip badehu Şamlı ve Halebli biraz kimseler dahi lâ an asıl (asılsız olarak) ben evlâd-ı Rifai'denim, ben Keyyali zadeyim, ben de bilmem neyim diyerek bir takım cühelâyâ hilâfet verüp çoğalmışlardır. Mukaddema Zeyniyye ve Nakşbendiyye zuhurunda ulema-i asır bunlara mütearrız olmayıp cümlesi hüsn-ü kabul ile meşayihine (şeyhlerine) tazim etmişler. Sonra Halvetî zuhurunda tahta tepeler diye çok itirazat olduğu malumdur. Hâlâ da bakidir. Mevleviyye'nin de münkiri vardır. Cevletî hakkında sükût olunmuştur. Sa'dî ve Rifai'nin zuhuru muahhar olarak halkın ve ulemanın bu makule itirazat-ı beyhudedan feragat eyledikleri zamanda Asitane'nin işi ve gücü olmiyanların mukaddemlerde Mevlevî ve Halvetî tekkelerine gitmeyi âdet eylediklerinden onların yalnız savt ve ilâhilerinden ve deveranlarından müteleziz olurlardı. Sonra Sa'dî ve Rifai zuhurunda onların da tekkelerine varıp âyinlerini gördükte usul üzere mevval (maval) ve kaside ve şugal okunmak ve mazhar denilen kalbur gibi şeyler çalınmak ve zil ve tabıl baz vurulmak ve adamlar donmak

ve şiş ve bıçak oynamak gibi halkın hoşuna gideceği şeyler olduğundan herkes Halvetî tekkelerini bırakıp Sa'dî ve Rifailere gider oldular. Şimdi Sümbül Efendi ve Hüdaî Mahmut Efendi gibi meşhur tekkelerden başka kenarda olan Halvetî tekkelerinin ekseri mesdud hükmündedir. Sa'dî ve Rifailer her gün birkaç mahalde mukabele ederler. Halk da cemolurlar ne yeparlar orası lâzım değil. Gelelim Zâkir ahvaline. Bunlardan Halvetî zâkirleri evailde Şems-i Sivasî tarikinden Şemsî Paşa Şeyhi Nefes anbarı Şeyh Osman Efendi merhum nevadiri asırdan bir adam olduğunu tarihler yazar. Andan sonra gelenlerden Buhurî Zade ve Çıplak Zade merhumlar meşhur imişler. Bizim yetiştiklerimiz Abdülkerim Efendi ve Nuri Efendi ve Şikâr Zade elhak musiki şinas ve devranı idare etmeleri haric-i tarif ve kıyas idi Elyevm mevcut olanlarda bunlar gibiler olmayıp pek alâsı şimdi Kanbur ile Şerefüddin'dir. İkisi de birşey değildir. Sa'dî ve Rifai zâkirleri Abdüsselâm İstanbul'a gelirken Şeyh Yasin namında bir zâkir getirip âyini idare ettirir imiş. Sonra Şeyh Abdülkadir ve Şeyh Mehmet namında iki Şamî dahi zuhur edip anlardan tegekkül eden şehirlerden Seyyid İbrahim ve Abdulhalim ve Kavukçu'yu takliden Arabî kaside ve naval ve şugal okurlar ve ehl-i zikri sanki vcede getirirler. Lâkin bu şehirler cümle yanlış okur ve ne dediğini bilmez hezeyan ederler. Seyyid İbrahim ile Kavukçu vefat eyledi. Abdulhalim de tecennün etti. Şimdi bunlardan öğrenmiş birkaç kimesne vardır. Anlar da ne halt edeceğini bilmez. Hasılı bu zâkirlerin eski usulünü bilen kalmayıp şimdiki mukallitler ise giderek munkariz oldukta başka vadi tarh olunur zannederim. Bursada usul bilir Halvetî zâkirleri vardır diye iğitiyorum, lâkin görmedim. Bu zâkirlik fendir, güzel tahsil edenleri dinlenir. Şimdiki-leri görenler evvelkileri bilmediğinden hoşuna gitse de azıcık musiki bilen ne olduklarını fark edip istiskal eder.»

ZAMAN (زمان) [Huk.] Başkasının üzerindeki vâcib bir hakkı iltizam etmek, bir şeyin misliyyattan ise mislini, kemiyyattan ise kıymetini vermektir. O şeye «mazmun» denir. Zaman; lûgatte bir şeyin mislini veya kıymetini vermek için zarar ve ziyana karşı kefalet demektir. Kefile zâmin denir ki kefalet sahibi demektir.

ZAMM-I DEVİR (ضم دور) [Mus.] Mehterhanede çalınan makamlardan birinin adıdır. Üniversite kütüphanesinde Halis Efendi kitap-

ları arasında 1184 numarada kayıtlı yazma mecmuada «Usulât-ı mehterân-ı alem» başlığı altında mehter usul ve makakları şöyle gösterilmiştir:

Ahlâti, Halilevi, Kalenderi, Pegrev, Türki, Sakil, Çenber, küçük hafif, büyük hafif, nakış, saf, revanî, def usulü, yarım ahlâti, perigan, değışme, kism-ı sakil, zamm-ı devir, murabba', devr-i hindî, karabatak, ezgi, sofıyan, semaî, çeng-i harbî.

ZAR (زار) [Sar.] Odaları içinden iki veya daha ziyade kısma ayırmak için çekilen perdeler verilen addır. Örtü, perde, iç kapı yerlerinde kullanılan bu tâbirin aslı Arapça izardır. İzâr; futa, peştimal gibi belden aşağı sarınmağa mahsus örtü, don, galvar; başlık, sarık demektir.

ZARAR-I ÂM (ضرر عام) [Hak.] Umuma müteallik zarar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir veya birkaç şahsa münhasır bulunan zarara «zarar-ı has» denir.

ZARAR-I HÂS (ضرر خاص) [Hak.] Bir veya birkaç şahsa münhasır olan zarar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Umuma müteallik olana «zarar-ı âm» denir.

ZARB LÜLESİ (ضرب لوله‌سی) [San.] Su borusu ortasına konan iki ağızlı büyük musluğa verilen addır.

ZARF (زرف) [San.] Kulpsuz fincanların elde tutulurken elin yanmaması için fincanı koymıya mahsus muhtelif şekildeki kabın adıdır. Zarflara çok ehemmiyet verilmiş, gayet süslü ve sanatkârane şekillerde yapılmıştır. Tahtadan, pirinçten, gümüşten, altından, iglemeli, mineli ve oymalıları vardır. Kulplu fincanların icadından sonra sanatkârane olanları antika sayılmışlardır.

ZÂVİYE (زاویه) [Sof.] Tekkenin küçüğüne verilen addır. Şehir ve kasabaların ekseriya hücre yerlerinde olan zaviye; hücre, küçük oda demek olduğu gibi mecaz yoluyla dünya, âlem yerinde de kullanılır. Cem'i zevaya'dır.

ZÂVİYEDÂR (زاویه دار) [Sof.] Zâviye denilen küçük tekke şeyhleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ZÂVİYE NİŞİN (زاویه نشین) [Sof.] Zâviye'de oturan derviş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZAYİÇE (زایچه) [Ast.] Muayyen zamanlarda yıldızların vakit ve hey'etleriyle ahkâmını gösteren yıldızlar dairesine verilen addır.

Buna «Zâyirçe» de denilirdi. Müteccimler bununla «Eşref saat»ı seçtikleri gibi üfürükçüler de hastalıkların nev'ini tayin ederlerdi. Zayıçe; başlı başına bir ilim sayılan «İlm-i ziç» meydana gelmez. Ziç ilmi; yıldızların vaz'iyet ve hareketleri ile sür'at ve istikametlerini hisaplamak ilmidir. Takvim buna istinaden yapılır.

Zayıçe'yi «ehl-i simya, yıldızların ve burçların vaz'iyet ve hareketlerinden bazı ahkâm çıkarıp istikbalı keşfe çalışmalarına (zayıçe) denir.» suretinde tarif eden Agâh Sırrı Levend (Divan Edebiyyatı, sayfa: 218 - 219) şu tafsilâtı da veriyor:

«Zayıçe, mihver-i arz muvazi olarak devreden ve takriben on sekiz derece genişliğinde olan bir dairedir. Bu daire, her biri otuzar derecelik müsavi kısma ayrılmıştır. Bu kısım her biri seninin bir ayına tekabül eden burcu havidir.

«Bu burçlar insanın muhtelif uzuvlarına hâkim bulunurlar. Meselâ Hamel başa, Sevr boyuna ve omuzlara, Cevza kollara ve ellere Seretan göğse ve memelere hâkimdirler. Bu burçların kendilerine göre ayrı hassaları olduğundan, her birinin tesiri altında doğarlar, muhtelif tabiat ve mizaca mâlik olurlar. Meselâ Hamel'in tesiri altında doğanlar mağrur, çalışkan, kuvvetli ve müteaviz olurlar. Seretan'ın tesiri altında doğanlar ise, aksine olarak tenbel ve kibirli olurlar.

«Bir de (Zayıçe-i Septî) vardır ki, İbn-i Haldun şöyle tarif ediyor: (Kelimat beyninde) (Kelimeler arasındaki) irtibat-ı harfiyye ile es'ileden ecvibe istihracıdır (sualden cevap çıkarmak). Bunu Eb-ül-Abbâs Septî'ye nisbet ettiklerinden bu ismi vermişlerdir. Bu âlem-i ekvan'da (varlık âleminde) tasarruf ile meghurmuş.

«Zayıçe-i Septî büyük bir daire içinde birbirine muvazi bir takım daireleri havidir ki, her biri on iki burç adedince merkezden muhite geçen çizgilerle on ikiye ayrılmıştır. Her çizginin üzerinde başından sonuna kadar harflerle adetler vardır. İçinde ve daireler arasında (esma-i ulûm) ve (mevazi-i ekvan) yazılıdır. Zayıçe'nin arkasında tul ve arz (uzunluk, genişlik) itibariyle birbirini kateden çizgilerle bir cetvel vardır ki, arzı 55, tulu 131 haneyi ihtiva eder. Bu hanelerin bazısında adet, bazısında da harf vardır. Bir kısmı da boştur.

«Zayıçenin etrafında da, zayıçeden malûmat çıkarmanın keyfiyyetini bildiren bir «kaside-i lâmiyye» vardır.

«Harfler ise noktalı ve noktasız, müteharrik ve sâkin ve ulvî ve süflî diye birçok

kısımlara ayrılır. Bunlara muhtelif kuvvetler ve hasasalar isnad olunur. Bu harflerle adetlerin nisbetleri ve yıldızlarla burçlar arasındaki münasebetler araştırılır. Nihayet cem', tarh ve zarp yapılarak netice çıkarılır.

«Eski'den buña o kadar itikat olunurdu ki, meselâ bir hastalık halinde, acaba o hastalık nedir? Devası nasıldır? diye tertip olunan suallere bu zayıçe vasıtasıyla alınacak cevaplarla hareket olunurdu.»

Hep' nokta-ı hata dolu zâgirçe-i emel
Ağ bu geç hisap nedendir neden, neden
Esrar Dede

ZEAMET (زعامت) [Mal.] Fetih sırasında Arazi-i emiriyye itibar olunan yerlerden muhariplerle bir kısım devlet ve saray memurlarına kılıç hakkı ve dirlik olarak verilen «Bey-tülmâ» hissesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ziamet suretinde kullananlar olmuş ise de yanlıştır. Nitekim Vahid Efendi galatataında (Eddürer-ül-müntehabat-ül-mensure fi islah-il-galatat-il meghure, sayfa 198) bunun için şöyle diyor:

«Zeamet kest-i za ile Muharrer olan emakine itlak ile filân ziamet filâna ihsan olundu tâbiri şayidir. Asarabide kezalik kefalet ve silâh mânalarına feth-i za ile zeametden galattır.»

Osmanlı devletinin fütuhât devirlerinde arazi «Timar» ve «Has» olmak üzere ikiye ayrılırdı. Meselâ 300 köylü bir Sancığın 200 köylü ikiye veya üçer köy olmak üzere 80-90 timarâ ayrılıp muharebede yararlık gösterenlere kılıç hakkı olarak verilir, kalanı Has itibar edilerek bundan Vezirlere, Beylerbeyilere, Sancak beylerine ve sair ümeraya hisse ifraz edildikten sonra artanı «Has-i hümayun» namıyla devlete kalırdı.

Timarlar sonradan ikiye ayrılarak 20 000 akçeye kadar hasılat getirene «Timar» 20 000 den 100 000 akçeye kadar hasılat getirene de «Zeamet» denilmiş, 100 000 akçeden fazla hasılat getirenlere de «Has» adı verilmiştir.

Timar gibi Zeamet de Hierî 1256 (1840) senesinde lagvolunmuştur. [Bak: Timar.]

Sepetlerde kılıç, kalkan zeamet oldu bağmaklık
Üveysi

ZEAMET BERATİ (زعامت براتی) [Ida.] Zeamet tevehhine dair verilen berat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zeamet; Timar gibi kılıç hakkı olarak tevehh olunduğu gibi dirlik olarak da verilirdi.

ZEAMETLİ ÇAVUŞ (زعامتلی چاوش) [Sar.] Serhengân-ı Divân-ı Hümayun diye de anılan Divan çavuşlarından Zeamet sahibi olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divan-ı Hümayun çavuşları, yevmiyyeli ve timar ve zeametli olarak iki kısımdı. Timar ve zeametli çavuşlar aynı zamanda gedikli idiler.

ZEAMET RÜUSU (زعامت رؤسى) [Ida.] Zeamet tevehhine dair verilen rüuslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zeamet; timar gibi kılıç hakkı olarak tevehh olunduğu gibi dirlik olarak da verilirdi.

ZEAMET TEVCİHATİ (زعامت توجیهاتی) [Mal.] Timarın büyüğü olan Zeamet'in verilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tevehh; tevehhin cem'idir. Tevehhin muhtelif mânelerinden biri de rütbe ve memuriyet vermektir.

ZECCEL (زجل) [Mas.] Beste ve şarkı okuyup hânenelik etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZECRIYYE (زجریه) [Mal.] Müskirattan alınan resim (vergi) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zecr; Arabça bir şeyi yaptırmamak, menetmek demek olduğu ve müskirat istimali (içki kullanılması) Şer'ân memnu' olduğunda resim (vergi) alınmak suretiyle bir dereceye kadar olsun men'i düşünülmüş bulunduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

Hierî 1100 (1688/1689) senesinde tütünden ilk defa olarak alınan vergiye de «Reem-i zecriyye» denilirdi.

ZECRIYYE GÜMRÜĞÜ (زجریه گمرک) [Mal.] Müskirattan (içkiler) alınan gümrük resmi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer emtia ve esya için tesis olunmuş gümrükler gibi İstanbul ve büyük merkezlerde yalnız müskirattan vergi almak için gümrük idaresi de kurulmuş olduğundan bunlara vazifelendirilen gümrük idarelerine de bu ad verilirdi.

ZECRIYYE MUHASEBESİ (زجریه محاسبیه) [Mal.] Defterdarlık'da (Maliye Nezareti) müskirat resimlerine (içki vergileri) ait hesapları tutmak ve bunlara taalluk eden işleri görmekle vazifelendirilen teşekkülün adıdır. Sonradan Rüsumat Emaneti'ne bağlanmıştır.

ZECRIYYE RESMİ (زجریه رسمى) [Mal.] Müskirattan alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müskiratın (içkilerin) muhtelif nev'i olduğu için vesikalarda «Zecriyye rüsumu» suretinde de geçer

ZECRİYYE TEZKİRESİ (زجرية تذكرة) [Mal.] Müskirat (içki) satanlara ruhsatıyye makamına verilen kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tezkire; müskirat satışlarının nizamnamesinde gösterilen ibadethane, kışla, hastahane ve mektep gibi yerlere tayin olunan mesafe dışında olmak kaydıyla verildiği gibi her sene venilendikçe resim (vergi) de alınır.

ZEKÂT (زكاة) [Fık.] Malî ibadet yerinde kullanılır bir tâbirdir. İslâmın beş şartından birini teşkil eden Zekât zenginlerin seneden seneye mallarının kırkta birini fakirlere vermekten ibarettir. Zekât; lügatte ziyade mânâsıdır. Zekâta dünya için mal, ahiret için sevap ziyadeliği vardır. (وما انفقت من خير فهو بخلافه) âyet-i kekimesi hükmüne göre mal için zekât artmasını ve bereketini mucib olduğu gibi taharetini de (temizliğini) mucibtir.

Abdin ubudiyetinde olan sıdkına delâletinden dolayı zekâta Şeriat lisanında «Sadaka» dahi denilmiştir. (انما الصدقات للفقراء) âyetinde (sadakat) zekâtın ibaret olduğu gibi (خذ من ثروتهم) kavî-i kerimindeki (sadaka) dahi zekâttır.

Zekât; biri farz, diğeri vâcib olmak üzere iki nevidir. Farz olan zekât «Zekât-ül-mal» (malın zekâtı), vâcib olan zekât da «Zekât-ür-re's» (bağın zekâtı) dır ki o da «Sadaka-i fitra» dır.

Zekâtın oruç gibi hicretin ikinci senesinde ve oruçtan evvel farz olmuş olduğunu yazan fahmetli Hacı Zihni Efendi (ölümü 1913) (Kitab-üz-zekât, sayfa 4 ve mütaakıp) şu tafsilatı da veriyor:

«Müftâ bih olan kavî üzere vücubî fevridir (acele, hemen) ki özürsüz teahhür eden âsim (günahkâr) olur ve şahadeti reddolunur.

«Zekâtın vâcib olmasındaki nükte ve mânaların umdesi (esas) ikidir: Biri nefsi buhul (tama) rezilesinden kurtarmak, diğeri hacet ehline muvasatta (yardım) bulunmaktır ki bunlardan biri nefsin tehzibine, diğeri memleket tedbirine iki mühim maslahattır.

«Zekâtın sebebi: Nisaptır. Her şeyin asıl ve merci'i demek olan (nisap) ıstılahı Şeride zekâtın vâcib olduğu miktarına denir ki gümüşten iki yüz dirhem, altından yirmi miskal, deve de beş, sığırdı otuz, ganemde (koyun ve keçi) kırk adettir.

«Nisap, namı (ticaret ve sair vesile ile artması) ve havli (üzerinden bir sene geçmesi) şartıyla sahibinin memlûk olmak zekât vermesi için sebeptir.»

Nisabını bulmamış olan mal için zekât verilmesi vâcib olmadığı gibi ihtiyaçtan sayılan

şeyler için de zekât lâzım değildir. Şer'i tabiriyle «hacet-i asliyye» denilen şeyleri mesken, elbise, ev eşyası, binilen atlar, hizmet için köleler, kullanılan silâhlar, kitaplar, ziraat ve san'at âletleri ve buna benzer şeylerdir.

Zekât mükellefi zekât-ür-re'si kendi eliyle nasîl öderse, malının zekâtını da öylece eda etmesi (vermesi) Şer'i hüküm iktizasından olduğu gibi hükümetin zekâtı mükelleflerden toplayıp yerine sarfetmesi de yine şer'i hüküm icabındandır. Bu sebeble âşar, ağnam ve sair namlarla alınan vergi zekât yerine geçer.

«Hiçbir din, hiçbir hayır sever teşekkül yoktur ki keoldi müntesiplerine taavün ve tenasurla (yardımlaşmak) emretmesin. Esasen bu müesseselerin istihdaf ettikleri (güttükleri) büyük gayelerden birisi de budur. Fıkât bu taavün, bu yardımı bir (hak) olarak kabul eden ve ona mütehattim (vâcib ve lâzım) vazife halinde yüksek bir mevki bahşeden yegâne din, İslâm dinidir» diyen tanınmış âlim Kâmil Miras «Kitab-üz-Zekât» ın başlangıcında (Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i sarîh, cilt: 5 - sayfa: 7) şunları yazıyor:

«Zekât içtimai bir yardımdır. Zekâtın taraf-ı lâhiden tayin buyurulan sırf mahallî cemiyyetin en zayıf ve en düşkün anasını teşkil eden «fert» ler ile dinin ve vatanın müdafaası ve istiklâlin selâmeti nam ve hesabına «cemiyyet» tir. Bu ferdi ve içtimai yardımdaki hüsn-ü zâtiyi her akl-ı selim sahibi idrâk eder. Şurada maiyet vasıtalarından mahrum bir fakir ve bir miskin boynunu büküp yüzünü cemiyyete karşı ektirirken, burada medyun-u müstağrak (borca batmış) bir din ve vatan kardeşi borcunun musibet yükü altında inim inim inerken, ötede âile cüda düşüp (ailesinden uzak düşmüş) servetinden intifa, ve istifadesi kesilmiş bir devlet ve servet düşkünü telehhûf izhar edip dururken bunların karşısında nan ü niam içinde yüzen bir kısım insanların bu musibetzedelere lâkayt kalmasını şuurlu ve vicdanlı bir insan doğru bulur mu? Yine böyle din ve vatan, şeref ve namus tehlikeye maruz iken, milletin refahı ve memleketin selâmeti yüzünden kazanılan bir servetin hodbin bir zihniyetle üzerine kapanıp lâkayd kalmayı akl-ı selim tecvîz eder mi? İşte fakirlerin, miskinlerin cem'iyet içinde yüzlerini güldürmek ve kâşlarını kaldırmak için, borçlulara ve ebna-i sebile (yolculara) yardım etmek için, zekâtın ihtiyara (isteye) bırakılmayıp farz kılınması ne kadar yerindedir.

«2 — Zekâtın mütehattim vazife halinde teğri' buyurulmasının ahlak üzerinde de büyük

tesiri vardır. Buhul ve imsâk ve mâlûl olan insanlar, ihtiyarı vazifeleri hiç aldırılmazlar. Bu nevi' insanlara ferdi ve içtimai yardımların necabetinden, faziletinden ne kadar bahsedilirse edilsin bunların ruhunu harekete getirmek mümkün değildir. Yalnız vazifenin terk ve ih mali gayr-ı kaabil olduğudur ki o bahilde (hasis cebri bir hareket uyandırabilir ve ifa-yı vazife ede ede semahatlı bir uzuv olabilir.

«3 — Zekât, servet sahiplerinin nâil oldukları niam-ı lâbiyyeye karşı eda-yı şükür ve mahmedetidir. Benî nevzin ufak bir lutuf ve keremine mukabele için vesile arayan insanların kendi Hâliklarına, mün'imlerine karşı hissiz, kayıtsız bulunmaları muvafık-ı insaf mıdır?»

Profesör İsmail Hakkı İzmirli de «İslâm İçtimaiyyatı» başlığı altında yazdığı seri makalelerin ikincisinde (Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, teşrin-i sani 1338, sene 2, sayı 5) zekâta da yer veriyor ve dikkate değen şu satırları yazıyor:

«Zekât öyle bir vergidir ki anınla rıza-yı Bâri uğrunda en sevgili olan malından bir miktar vermekle fakirlerin ihtiyacı defolunur. Fakirin, zenginün emvalinden bir hakkı, bir nasibi vardır. O, nasibini alınca ganî (zengin) onun nazarında bir müdafî'dir. Ona karşı hîkd ve hasedi mürtefi olur. Bu hayat girdibadında ganî olsun, fakir olsun herkes hayatın zaruriyyat ve levazımını mütalebe eder (ister). Zayıf kaviden ihtiyaçlarını isti'faya mazhar olur, Kolaylıkla havayic-i zaruriyyesini eline geçirir ne âlâ; yoksa cebri ile, zor ile alır. Bu ise içtimai nizamı bozar. İslâm, zekâtı farz kılmakla içtimai nizamı halden (bozulmaktan) muhafaza eder.»

ZEMİN RESMÎ (زمین رسمی) [Mal.] Ara-ziden alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dönüm resmi de denilen bu vergi su basan ve mahsuldar olan yerlerin âlâsının iki, evsatının üç, ednasının beş dönümünden bir akçe hesabıyla alınır. Vesikalarda «Resm-i zemin» suretinde de geçer.

ZEMİSTANÎ (زمستانى) [Mal.] Kışlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ağasıyla ocak ağalarına bu adla her sene para verildiği gibi saray mensuplarına da yine bu isimle para verilmekte idi. Zemistan; Farsça kış, kış mevsimi demektir. Kış münasebetiyle verildiği için bu adı almıştı.

ZEMİSTANİYYE (زمستانیه) [Giy.] Padişah tarafından Yeniçeri ağasından itibaren ocak

ağalarıyla Yeniçeri kâtibine verilen kışlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yaz münasebetiyle verilene de «Bahariyye» denilirdi. Her sene Yeniçeri ağasıyla Sekbanbaşı'ya birer hil'at-i fâhire, Yeniçeri kâtibi, Kul kethüdası, Zagarıbaşı, Saksoncubaşı, Turnacıbaşı ile dört Haseki ve dört Sol'ân'ı'ya, Başçavuş, Muhzir ağa ve Kethüdayerine birer top çubâ ile birer top kumaş verildi. Bununla beraber ocak ağalarının bundan başka Zemistanî bedeli olarak her sene muayyen aidatları da vardı.

ZEMLİK (زمك) [Mim.] Toprak kazılarak üzeri çalı çırpı ve yapraklarla örtülmek suretiyle yapılan kulûbe ve sığınak adıdır. Zeminlikten bozmadır.

ZENZEM (ززم) [Hal.] Kâbe civarındaki meşhur kuyunun suyuna verilen addır. Buna zemzem suyu demek olan «Âb-ı zemzem» denir.

Tavafa Kâbe-i güyün bekavî-i Baki-i merhum Derun-i dilde niyyet âb-ı Zemzemden musaffadır Ne'î

ZEMZEMLİK (زمزمك) [San.] Ağızlarına gümüş kapak geçirilen Çin surahilerine verilen addır. Bunlara «Zemzem» konulduğu için bu ad verildi. Küçük surahi nevilere de vardı. Bunlar Hindistan'dan Mekke'ye oradan da İstanbul'a gelirdi. Kıymetli Çin surahilerinden İstanbul'da yapılanlar da vardı.

ZENANNAME (زنانه) [Ede.] Kadına dair yazılan eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zen; Farsça kadın demektir. Divan şairleri bundan başka «Hubanname» adıyla da eserler yazmışlardır. Enderunlu Fazıl, Zenannamesi'nde kadını şöyle tasvir etmiştir:

*Zenne odur ki ola tâze fidan
Deymemiş cismine cism-i insan
Ya'ni on beş ola ancak gâsı
Styeh olsun muş vü çeşm ü kaşı
Kaddi amma ki nihâli olsun
Ne kadar istese âli olsun
Nâzenin ola vücud-i pâki
Olmya Anadolu Etrâki
Ola şageste-i aguş-i hayâl
Olmya cismi mülâhham battal
Tavr u reftarı hıramı nâzik
Ola gâftarı kelâmî nâzik
Ola bir tâze zebânı hoggâ
Demiye bir iki sözde abû
Karnın sahte vakarı beddir
Onlara şive henüz tâbüddir*

*Ola bir baktire-i neveste
Mühr ü kudret ola anda beste
Baktire olmaz ise nâfiledir
Çünkü revnak belt hep kaniledir
Ola yahut ki henüz işküfte
Olmaya oynası çok aşüfte
Ölmüş hâmlile hiç ömründe
Olmaya bir iki piç ardında
Ben de bilmem ki gürûh i dâni
Nice ağuşe alurlar âni*

ZENBEREK (زنبرك) [Ok.] Muharrik kuvvetle kullanılan çelik veya piringten yapılan ok adıdır. Farsça zemberek'ten bozmadır. Başparmak kalınlığında ve dirsek uzunluğunda olan bu okun dört yüzü vardı. İsabet ettiği yeri delerdi. Arka arkaya duran iki adamı deldiği vâkidi. Duvarların taşlarına mûfuz ederdi.

§ [Top.] Hayvan ile taşınan küçük topa da bu ad verilir. Vesikalarda «Zenberek topu» suretinde de geçer.

§ [San.] Kapı veya dolap kanadlarını kapalı tutup lâzım geldiği zaman açmağa mahsus yaylı demir takıma denir.

ZENBEREKÇİ (زنبركچی) [Ask.] Yeniçeri ocağı'nın seksen ikinci ortası efradına verilen addır. Silâh olarak «Zenberek» denilen oku kullandıkları için bu ad verilmişti. Kumandanlarına «Zenberekçibaşı» denilirdi. Yeniçerilerin tüfek kullanmalarından sonra Zenberek terk edilmiş ise de isim devam etmiş, tarihe ocakla beraber karışmıştır.

ZENBEREKÇİ BAŞI (زنبركچی باشی) [Ask.] Yeniçeri ocağı'nın seksen ikinci ortasının kumandanına verilen addır. Vesikalarda «Serzenberekçi» suretinde de geçer. Tüfegin Osmanlı ordusunda kabul ve taammümünden evvel ve daha sonraları da bir müddet Zenberek kullanıldığını ve ocağın ihdasiyle beraber Yeniçeriler arasında Zenberekçi ortası bulunduğu yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. 1, s. 231 ve mutakıf) Zenberekçibaşı için şu fâsilâtı veriyor:

«Zenberekçi ortası'nın kumandanı olan zenberekçibaşı'nın yevmiyesi 25 akçe olup eskidenberi devam edegelen ocak zabıtlarından olduğu için hatırı sayılır ağalardandı. Zenberekçibaşlar, Haseki payesinde olup terfi ederlerse Haseki olurlardı. Bazan kanun bilâfi olarak bir derece daha terfi ile Turnacıbaşı'lığa geçtikleri de görülmektedir. Zenberekçibaşı sorgucuna balıkcıl tüyü takar, samur ve vaşak

kürküne kaplı kadife şâk elbisesi giyer, atına zincir enselik ve gümüş özenği vururdu. Zenberekçilerin Yeni odalar'daki Etmeydanı'nda Yeniçerilerin talimhanesinin bir tarafında talimhaneleri vardı. Bundan başka ocak haricinde dahi zenberekçi dükkânları mevcuttu.»

Zenberekçibaşlık Yeniçeri ocağı ile birlikte tarihe karışmıştır.

ZENBEREKÇİ ORTASI (زنبركچی اورتاسی) [Ask.] Yeniçeri ocağı'nın seksen ikinci ortasına verilen addır. Zenberek denilen ok kullandıkları için bu ad verilmişti. Tüfegin kullanılmaya başlanmasından sonra Zenberek terk edilmiş ise de ocağın lâgına kadar bu ad muhafaza edilmiştir.

ZENBEREKÇİ MUSKET (زنبركچی موسكيت) [Top.] Hayvan ile taşınan eski küçük toplara verilen addır. Osmanlı ordusunda «Ealeh-i Nariyye» denilen ateşli silâh olmak üzere iptida «fitilli tüfek», sonra «fitilli musket», «zenberekli musket», daha sonra da «çakmaklı tüfek» kullanılmıştır. İlk yapılan tüfekler ağır olduğu için metrislerde kullanılırdı. Bu sebeple bunlara «Metris tüfeği» de denilirdi.

ZENBİL (زنبیل) [San.] İçine öteberi koyup elde taşımaya mahsus sazdan örülmüş ve üst tarafında yine sazdan kulpları olan, ağız geniş kabın adıdır.

*Elde işkembe fener arkada zenbil-i şahûr
Gece faslında şikem harârlıdır seyrân*
(Ramazanıyye) *Sâbit*

ZENBUREK TOPU (زنبورك طوپ) [Top.] Hayvan ile taşınan eski küçük toplara verilen addır. Buna «Zenberek» de denirdi. Farsça zemberek muharrik kuvvetle kullanılan çelik veya piringten yapılmış yay demektir. Vaktiyle Osmanlı ordusunda o türlü oklar dahi kullanılmış ve bunlara da «Zenberek» denilmiştir.

Reka eyaleti inzımmiyle Mısır Valisi Vezir Seyyid Numan Paşa'ya yazılan bir hüküm müsveddesinde (Başvekâlet arşivi, za 1184, askeri, sıra numarası 2346) şöyle denilmektedir:

«İstenilen toplanın mevsim icabınca denizden gönderilmesine emniyyet edilmeyeceği gibi karadan da gönderilmesinde güçlük olduğundan taşınması hafif ve istimalde sâlih toplanın ve cephanesinin mühimmatının iş bittikten sonra yine mahallerine teslim olunmak üzere o taraftaki kalelerde ve Şam'da pek çok Zenburek topları bulunduğu haber verilmekle anlardan alınması.»

ZENCEREK (زنجيرك) [San.] Yazma kitapların sayfa kenarlarına ve levhaların yazıları

nın etrafına süs olarak yapılan, birbirine zincirleme halkalar şeklindeki su tezyinatına verilen addır. Muhtelif neveleri vardır.

ZENCİ AGALARI (زنجی آغارى) [Sar.] Siyah hadım ağaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zenci; siyahı demektir. Hadım olanlarına «Zenci hadım ağası» denilirdi.

ZENCİ HADIMLAR (زنجی خادملار) [Sar.] Siyah hadım ağaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zenci hadımlar Pridşah'ın hususi hizmetinde bulundukları gibi «Harem-i hümayun» işlerine de bakarlardı.

ZENCİRBEND (زنجير بند) [Ede.] Her mısraın nihayetindeki kelime sonra gelen mısraın ilk kelimesini teşkil etmek suretiyle vücade getirilen manzumelere verilen addır. Divan şairleri arasında bunnun yerine «redd-ül-acz an-is-sadr», halk şairleri beyinde de «zincirleme», «ayaklı koşma» denilir. Bu türlü şiirlere halk şairlerince «zincirleme» denir.

*Safder-i alemstn, senden hidayet,
Hidayet menbaı dilde begayet,
Begayet cemalin nar-ı beşaret,
Beşaret gösterir hüsânın anberi.*

*Enver-i cihansın, senden münevver,
Münevver sıfatın zât-i mükerrer,
Mükerrer egledin dehri seraser,
Seraser okunur kenz-i ekberi.*

La

§ [Ida.] Zencire (zincire) vurulmuş mânasına gelir bir tâbirdir. Eskiden azılı kaatillerle deliler zincirle bağlandıkları için bu tâbir meydana gelmiştir.

ZENDOST (زندوست) [Hal.] Kadın düğününde kullanılır bir tâbirdir. «Zenpare = Zanpara» da o demektir.

*Çektiler sineye Zincirli'de bint-ül-inebi
Darısı başına ey sürmelt zendost çelesi*
Sevâhilname-Fennî

ZENNE (زننه) [San.] Orta oyununda kadın rolü yapan sanatkarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kadınlar oyunda rol alamadıkları için erkekler kadın kıyafetine girer, oyunda kadın rolü yaparlardı.

Sanatkarlar arasında «gaca» denilen zenneler, yapma saç takarlar, saçın üstüne kenarı oyalı yazmalar, mücevherlerle örtülü serpuş (başlık), arkalarına kenarları harçlı çuha ferace giyerlerdi. Feracelerin altında üç etekli, harçlı kalın entari bulunur, bu üç etek ikisi önde, biri arkada olmak üzere bele sokulurdu. En-

tarilerin altında da canfesten şalvar, ayaklarında kundura vardı.

Zenneler eskiden meydana rakederek çıkarılarken sonradan bu âdet terkedilmiş ve bu suretle oyun tabîliğe daha ziyade yaklaştırılmıştı.

ZENNE FESİ (زننه فسى) [Kıy.] Eskiden kadınların başlarına giydikleri küçük fese verilen addır.

ZENPARE (زنباره) [Hal.] Kadın seven, kadın düşkünü yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Zendost — zanpara» da o demektir.

*İzn-i amdır degü gitmek için deyme yere
Zürefa körfezi bahşeyledi zenparelere*
Sevâhilname-Fennî

ZERBAF (زرباف) [San.] Sırmalı kumaş dokuyan, istufeci yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Eli altın asalı, câmesi zerbâf-ı Efrençi
Refakat etmeye bir pâk asker sultanını*
Sâbit

ZERBAFT (زربافت) [San.] Sırmalı kumaş, istufe yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Zerbeft» suretinde de kullanılırdı

*Mai kalıçe-i zerbaftı yaydı gerdun
Tâ ki babus-i şerifigle ola rif atgab*
Fazıl

ZERBEFT (زربفت) [Gig.] Altın tellerle dokunmuş bir nevi kumaş adıdır. İran'da ve hassaten İsfahan'da dokunanları gayet makbûldü. «Zerbaft» suretinde de kullanılırdı.

*Başka örnekte olûr kâle-i zerbeft-i Acem
Rum'de çıkmaz anın gibi mutallâ-gı suhan*
Sünbülzade Vehbî

ZERCEDVEL (زرجدول) [San.] Tezhib ıstılahlarındandır. Sahife kenarlarına altınla çekilen çizgilere verilen addır.

*Şahap çekti siyah cild-i çarha zercedvel
ki açtı mühr-i mehle müzehheb ikbâl*
Sâbit

ZERDE (زرده) [San.] Safranla pişirilen bir nevi piriç tatlısının adıdır. Safran sarı renge boyadığı için bu ad verilmiştir. İmaretlerle düğünlerde pişirilirdi. Nadir olmakla beraber hâlâ düğünlerde ve bir kısım evlerde pişirilir.

*Fodulsun ey kemerbaşı fodlayı beğenmezsin
İmarette pişen zerdeyle zırvayı beğenmezsin*
Süruri

ZERDEÇAL (زردهچال) [San.] Mensucatta kullanılan kök boya nevilerinden birini adıdır. Hind anı adı verilen bu sarı boyanın Farsça adı zerdeçav'dır. Zerdeçal ondan boyanır.

ZERDÜZ (زردوز) [San.] Sırma işleyici, simkeş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sırmalı, klapdanlı kumaşa da bu ad verilir.

*Bed asla necabet mi verir hiç üniforma
Zerdaz palan ursan eşek yine eşektir
Ziga Paşa*

ZERDÜZAN (زردوزان) [San.] Sırma işleyiciler, simkeşler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sırma işleyici, simkeş demek olan «zerdüz» un cem'idir.

ZERDUL CİLT (زردوز جلد) [San.] Mücellit istilahlardanıdır. Kitabın kabını teşkil eden mukavvanın göbek ve kenarı kesilerek yerleştirilen kadifenin sırma ile işlenmesi suretiyle yapılan cilde verilen addır. Buna «Zerdüz kab» da denir.

ZERDUZ KAB (زردوز قاب) [San.] Mücellit istilahlardanıdır. Kitabın kabını teşkil eden mukavvanın göbek ve kenarı kesilerek yerleştirilen kadifenin sırma ile işlenmesi suretiyle yapılan cilde verilen addır. Buna «Zerdüz cilt» da denir.

ZEREFSAN (زرافشان) [San.] Tezhib istilahlardanıdır. Serpme altınla yapılan süsleme nevinin adıdır. Bu türlü işlenmiş kâğıt yapılışında meydana getirilmiş vaziyetini alırdı. Eski ve müzehheb kitaplarda bulunur.

ZEREFSAN KAĞIT (زرافشان کاغذ) [San.] Serpme altınla kâğıda verilen addır. Eski ve müzehheb kitaplar bu türlü kâğıtlara yazılırdı.

ZER ENDERZER (زرد اندوز) [San.] Tezhib istilahlardanıdır. Sarı altın üzerine yeşil altınla yapılan tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ZERENDUD (زرد اندود) [San.] Tezhib istilahlardanıdır. Kâğıdın üzerine sıvama altın tılâ (sürülme) edilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Minyatür, bu altın üzerine yapılırdı.

ZERGER (زرگر) [San.] Kuyumeu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda cem'i olan zergeran suretinde geçen bu tâbirin savatçılık münaasebeti derecesini sorduğum kıymetli ilim adamı Muallim Cevdet (ölümü 1935) savatçılığın tarihi mahiyetinde olan, aşağıya

aynen koyduğum mühim tafsilatı vermek lütunda bulunmuştur:

«Savatçılığa Fransız lisanında Orfererie mallée denilmektedir. Ustalarına Türkler halk diliyle «savatçılar», resmî dil ile «Zergeran» derler. Bunda kuyumculuk tabiatıyla dahildir. O cihetle eski kuyumcularla savatçıları «Zergeran» arasında buluruz. Şu farkla ki kuyumcuların hepsi «savat» yapmayı bilmez. Doğrudan doğruya gümüş ve altın işler, onları bildiğimiz şekillere sokar. Halbuki «savat» denilen halitayı yapmak mühim ve ayrı bir şeydir. Fazla olarak o maddeyi (altın, gümüş, bakır) safhalariyle çubukları üzerine sürüp ateşle muamele ettikten sonra istenilen çiçekleri, resimleri, adları, şiirleri, âyetleri kazımak ayrı ve güç bir şey hem kuyumculuk, hem ressamlık, hem hakkâklıktır.

«Savat sürülmeden ve gümüş, altın, bakır veya fakon ile ateşte imtizaç ettirilen yalnız gümüş veya altın veyahut bakır ilâh. üzerine yapılan çiçekler, resimler, yazılan yazılar, âyetler altın, gümüş ve bakırın renginde kalır ve açık görülmez. Halbuki madenî safha veya çubuklar evvelce savat ile muamele edilirse çiçekler, adlar, âyetler, şiirler altın ve gümüş zemin üstünde nîm siyah şekilde görülür. Bu, hem bedîî noktadan elzemdir, hem de şekiller görünmek ve yazılar açık okunmak için şarttır.

«Savatçı gümüş veya bakır ilâh. üzerinde istenilen noktalarla (altın) sürer. Fakat civa ile muameleden sonra. Eger savat ile muamele edilmezse ne altın lâyikeyle sâbit kalabilir, ne de üstünde kazınan nakışlar lâyikeyle görünebilir.

«Savat nasıl yapılır? Bir halita olan savatın nisbeti şudur: Kırk elli dirhem savat yapmak için; 3 nisbette bakır, 1 nisbette gümüş, 3,5 nisbette kurşun, yüz dirhem gümüş. Evvelâ bakır ve gümüş potada beraber eritilir. Eriyince kurşun atılır, karıştırılır. Yarım dakika geçmeden ceviz büyüklüğünde kükürt atılır. Bitince tekrar ceviz kadar kükürt ilâve edilir. Kükürte böylece devam edilir. O kadar ki kırk elli dirhem savat yapmak için yüz dirhem kükürt, ceviz kadar olmak şartıyla, tedricen atılır. Nihayet savat çorbası olur. Bu mayı ya bir boynuz içine veya bir potaya konur, soğutulur. Bu suretle sert ve billûrî mahiyette savat meydana gelmiş olur. Toz olunca su ile yıkanır. Sonra siyonor denilen zehirle ayrıca muamele olunur. Artık kara ayran gibi madde haline gelir. Bu madde boya gibi gümüş veya altın veya bakır safha veya bilezik üzerine sürülür. Suyu pamukla alınır. Sonra bu savatla

boyanmış gümüş veya bakır ilâh. ateşe konulur. Üstündeki savat erimeğe başlar. Gümüşün üstü temizlenir. Üstüne istenilen (çiçek, resim, ad, yazı) hâk edilir.

«Savat Türk icadı mıdır? bilmiyoruz. Yalnız bildiğimiz Türk sarayları (Türkistan'da, Hindde, Irak, Suriye ve Mısır'da, Anadolu ve Rumeli'de) bütün Türk ve gayr-i Türk, müslim ve gayr-i müslim dünyanın en mâhir, hattâ «Zergeran-ı hassa» denilen, saray savatçıları çalıştırılmışlardır.

«Osmanlı Türklerinde refah ve haşmetle beraber başlamıştır, denilebilir. Selçuk Türklerinin Anadolu'yu külliyyetle istilâya başladığı (460) tarihindenberi Anadolu'da güzel silâhlar, güzel kemerler, güzel şamdanlar görülmektedir.

«Savat, silâhlara, hençerlere, kemerlere, haşalara, özenkilere, kamçılara, kutulara, hokkalara, kalemtıraşlara, divitlere, taraklara, âsallara, taçlara, altın tepsilere, mücevher bileziklere tatbik edilmiştir.

«Ermeniler Van taraflarında savatçılığı ileri götürmüşlerdi. Kosova'da «Pizren» de de savatçıları vardı. Fakat en meşhurları İstanbul'da idi.»

ZERGERDAN (زرگردان) [Ok.] Ok nevirinden birinin adıdır. (Resail-ür-remat) da (s. 181) ok isimleri sayılırken bu da gösterilmiş, ancak mahiyeti hakkında izahat verilmeyip adların bir kısmı abes (faydasız) sayılarak sonradan daha başkaları arasında bu adın da terk edildiğinin kaydıyla iktifa olunmuştur.

ZER'İ (زرعی) [Fık.] Arşın ile ölçülen şey hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cem'i zer'i-yat'tır.

ZER-İ KAMERTAB (زر کرتاب) [Mus.] Altın paralardan birinin adıdır. Ay resmi bulunduğu için bu ad verilmişti.

ZER-İ MAHBUB (زر محبوب) [Mes.] Altın paralardan birinin adıdır. Hierî 1202 (1787)de üç buçuk kurşun rayiç konulmuştu.

*Kırılır üstüne uşşak o gözû badâmın
Zer-i mahbab ile Fındıklı'ya çek al kâmin
Abdullah Hilmi Dede*

ZERKÂR (زرکار) [San.] Altın işleme ve altın ile işlenmiş şeyler yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Pertevendaz olıcak ruhsarı
Parlatır elbise-i zerkârı
Sünbülzade Vehbi*

ZERKÂRİ (زرکاری) [San.] Altınla işlenmiş bir nevi kumaş adıdır. Bu türlü kum aşıardan

elbise yapılırdı. Yıldız işleri mânasında da kullanılır.

ZERKÜB (زرکوب) [San.] Altın tozu yapan, altın döven sanatkâr yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Ereler nutk-ı Mevlâna ile iksir-i mânaya
Gedalar kim ümmid-i feyzi Zerkûb eylemişlerdir
Şeyh Galip*

ZERKÜLÂH (زرکلاہ) [Kıy.] Saray kapıcılarının başlarına giydikleri «Üsküf» adıdır. Altın tel işlemeli olduğu için bu ad verilmiştir. Ancak üsküfün ucu yatırmalı yani arkaya sarkık değildir.

ZERMÜHRE (زرمهره) [San.] Altın parlatmak için akikten, Süleymanî taştan, yeşimden, ağaçtan yapılan ucu sivri yahut toparlak ve bir sapa merbut âletin adıdır. Buna mazgala da denir.

ZERNİGAR (زرنگار) [San.] Altın kakma, altınla nakışlı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Ol şehinşah-ı felek tabî ki vermiş devleti
Bahr ü ber hükmünde hurşide livâ-yı zernigâr
Fazalî*

ZERNÜVİS (زرنویس) [San.] Altın yaldızla yazı yazan Hattat ve Müzehhib'e verilen addır.

ZERRE (زره) [Öl.] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. «Denk» in eczasındandı. Dörde ayrılan dengin her bir kısmına «kırat, dörde taksim edilen kıratın beher kısmına «bugday», dörde ayrılan bugdayın her bir kısmına «fitil», ikiye taksim edilen fitilin beher kısmına «nakir», ikiye bölünen nakirin her bir kısmına «kıtmir», ikiye ayrılan kıtmirin beher kısmına da «zerre» denir. Zerre; Arapça gayet küçük gözle görünür görünmez derecede ince, ufak şey demektir.

ZERRE-İ NÂÇİZ (زره ناچیز) [Hal.] Mecaz yoluyla pek kıymetsiz ve itibarsız şey yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Acz ile noksan ile bir zerre-i nâziz iken
Gül gibi vâsf-ı kemalâtında buldam iştihar
Nazîm*

ZERRE KADAR (زره تا دار) [Hal.] Mecaz yoluyla pek az, cüz'î, hissedilebilecek kadar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Anladım cevrine payan ü nihayet yoktur
Bende de zerre kadar sabra liyakat yoktur
Eserar Dede*

ZERRİN (زهرین) [San.] Altın, altından yapılmış; altın gibi sarı yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Zerrin kemeri bağladı bir ince bel oldu
Bir nahl-i tecelli demeye muhtemel oldu
Enderunlu Fazıl*

ZERTAR (زرتار) [San.] Altın tele verilen addır. Bu türlü telle dokunmuş kumaşlara «Zertari» denilirdi.

ZERTARİ (زرتاری) [Giy.] Zertar denilen altın telle dokunmuş kumaşlara verilen addır.

ZEVAİD (زوائد) [Mal.] Vergilere, görülen lüzum üzerine, sonradan ilâve edilen kısım yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [Vak.] Hizmet karşılığı olmaksızın her hangi bir sebeple meccanen verilen şey yerinde kullanılır.

ZEVC (زوج) [Fık.] Koca yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kocalı kadına «zevce», ikisine birden «zevcân», «zeveyn» denir. Cem'i «zevac» tır.

Elmalılı Hamdi Yazır «مأثبات الزواج» âyeti-i izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 3, s. 2072) zeve için şunları söylüyor:

«Zeve; cinsinden bir diğeriyle beraber bulunan demektir ki bunlardan her biri diğeri nazaran zeve, kendi kendine fert tesmiye olunur. Binaenaleyh zeve ikisinin değil, ikiden birinin, diğeri nazaran isimdir. İkisine birden «zevcân, zeveyn» denilir. Şu halde zeve tam mânâsıyla bizim «çift» dediğimiz değil eş» yani bir çiftin her bir tekidir. Meselâ sekiz çift dediğimiz zaman «on altı eş» anlaşılar.»

ZEVCİ (زوجی) [Fık.] Bir kimsenin karısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kocaya «zeve», ikisine birden «zevcân, zeveyn» denir. Cem'i «zevac» tır.

ZEVC-İ MÜTEVARI (زوج متواری) [Fık.] Gizlenip saklanmış olan koca yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZEVCİYN (زوجین) [Fık.] Karı koca yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kocaya «zeve», karıya «zevce» denir.

ZEVL-ENSAB (زوی الانساب) [Fık.] Karabet (akriba) nesepleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZEVL-ERHAM (زوی الاحام) [Fer.] Ölüye karabeti olan ve mneyyen sehmi olmayan ve asabeden bulunmayan kimseler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dört sınıftır:

1 — Ölüye intisap eden kimselerdir: Kızların oğul ve kızı ve oğlunun kızının kız ve oğulları.

2 — Ölünün kendilerine intisap ettiği kimselerdir. Gayr-i sahih dedeler ve nineler.

3 — Oğlunun ana ve babasına intisap edenlerdir. Kızkardeşlerinin kız ve erkek çocukları, oğlan kardeşlerinin kızları ile onların oğul ve kız çocukları ve ferî'leri ve ana bir kardeşlerinin erkek ve kız çocukları ve bunların ferî'leri.

4 — Ölünün dedelerine intisap edenlerdir: Yukarıda sayılanlardan maada olanındır. Bunlar da dört sınıftır:

A — Ölünün baba tarafından ced ve ceddelerine intisap edenlerdir: Hala, ana bir amca.

B — Ölünün ana tarafından ced veya ceddelerine intisap edenlerdir: Dayı, teyze.

C — Ölünün yakın veya uzak dede ve ninelerine intisap eden ve asabe olmayan kimseler.

D — Zevil-erhamdan olan amca ve halaların erkek ve kadın ferî'lerine asabe olan amcaların kızları ve onların erkek ve kız çocukları ve bunların ferî'leri.

ZEVK (نوک) [Sof.] Bir şeyin hoş gitmesi, cünbüş, eğlence mânâlarına gelen «zevk» sofiyye ıstılahı olarak ilâhî tecellilerin başlangıcı yerinde kullanılır. Hakkın hulk ile şuhudu derecelerinin evveline denir suretinde debî tarif olunan bu tâbir için Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde şu izahat da vardır: «Bevarık-ı mütevaliye (devamlı parıltılar) esnasında tecelli-i berkyyede biraz meksetmek (durma) nurdur ki kitap ve gayri bir şeye müracaat etmeksizin Hak Taalâ evliyasının kalblerinde hasıl olur, Hak ile batıl beynini bu irfan nuru vâsıtasıyla fark ve temyiz ederler.»

*Mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner
Gam â şâdi-i felek böyle gelir böyle gider.
Vâsıf*

ZEVRAK (زورق) [Bah.] Küçük gemi, kayık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ufak kayık, sandala da «zevrakçe» denir.

*Geldi çattı dil ü can zevrakına derd ü elem
Bizi çignetmiş bu fülk-i felek tuttu dümen
Ageht*

ZEVRAKÇE (زورقچه) [Bah.] Ufak kayık, küçük sandal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Küçük gemi, kayığa da «zevrak» denir.

ZEVRAK-I ŞERİF (زورق شریف) [Bah.] Padişah'ların bindikleri kayığa verilen addır. Dümenini Bostancıbaşı'ların tutması kanundu.

ZEVRAKIN-İ DERGAH-I ÂLİ (زورقین دیرگاه عالی) [Sar.] «Çaşıgır» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Zevrakın-i hassa» suretinde de geçer. Çaşıgır; Padişah'ların yedikleri yemeklere bakanlara verilen addır.

ZEVRAKIN-İ HASSA (زورقین خاصه) [Sar.] «Çaşıgır» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Zevrakın-i dergâh-ı âli» suretinde de geçer. Çaşıgır; Padişah'ların yedikleri yemeklere bakanlara verilen addır.

ZEYDİYYE (زیدیه) [Kel.] Hazret-i Hüseyin'in evlâdından Zeyyad bin Ali Zeynülâbidin'in etbâna verilen addır. Zeydiyye «Mufad-dile» den doğmadır.

Zeydiyyece Hazret-i Ali, ashabın efdalıdır. Bununla beraber Ebubekir, Ömer ve Osman'ın hilâfetleri de caizdir. İmamet; Fatime'nin (R. A.) geçi' (cesur), sahi' (cömert) olan her Fatimî kendisine itaat edilmesi lâzım gelen imam olabilir.

Zeydiyye İmamet meselesinden gayri usulde ilkin Mu'tezilî, furu'da Hanefî idi. Yalnız imamlarından rivayet ettikleri meselelerde bu iki mezhebe muhaliftiler. Sonraları fıkıh meselelerinde ihtihat ederek bir takım mahalde Hanefiyyeye muhalefet ettiler.

Muhtelif kollara ayrılmış olan Zeydiyye içinde ehl-i sünnete en yakın olan «Betriyye» koludur. Betriyye Hazret-i Osman'ın zem ve kadehinde tevakkuf eder. Bu kol mensuplarının indinde imamet hâk arasında bir şura işidir, Efdalin vücudiyle beraber imamet caizdir. Zeydiyye'den «Carudiyye» kolu ashâbı taan ve teşni' eder.

Zeydiyye elyevm Yemen havalisinde çoktur. Fıkıhları, uleması, kitapları vardır.

ZEYL MESAYİHİ (زیل مشایحی) [İlm.] Vâizler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Bab-ı Meşihat» da (Şeyh-ül-İslâm kapısı) tutulmakta olan ilmiyye sicillinin sonuna kaydedildikleri için bu adı almışlardır. En yüksek derecesi Ayasofya kürsüsü olmak üzere otuz derece idi.

ZEYREK YOKUŞU HOTOZ (زورق یوقوش هوتوز) [Kıy.] Eskiden kadınların bağlarına taktıkları «Hotoz» nevileriaden birinin adıdır. Zeyrek yokuşu'nu andırır şekilde eğri buğrulu olduğu için bu adı almıştı. Diğer hotoz neveleri şunlardı: Saraylı hotuzu, felek tabancası hotoz, çimdik hotoz, kürdi hotoz, duduburnu

hotoz, gelin sorguflu hotoz. Hotozu en ziyade İstanbul hanımları kullanırlardı.

ZİHGİR (زمگیر) [Ok.] Kemankeşlerin (okçuların) yay çekerken, parmaklarını taktıkları yüksük şeklindeki balkanın adıdır. Kemikten, fildişinden, boynuzdan yapılırdı.

*Simden yoksa ki enğüstüne zihgir takıp
Pehlevân-ı felek eyler heves-i tîr ü keman
Fazıl*

ZİLL-İ EVVEL (ظل اول) [Sof.] Akl-ı evvel yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Akl-ı evvel yani hakikat-ı Muhammediyye ol aynıdır ki Allah ü Taalâ'nın nuruyla zâhir olmuştur. Zill-ı evveli ilm-i Hak'ta suver-i âlem ile de tefsir ederler.»

ZİLL-İ SANİ (ظل ثانى) [Sof.] Dünya yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde «Suver-i mümkünatta Hakkın zuhuruna derler» suretinde de izah olunur.

ZİLLULLAH (ظلاله) [Sar.] Padişah'lar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Allah'ın gölgesi demektir. Kudret ve kuvvetlerinden kinaye olarak meydana gelmiştir.

ZİNDİK (زندیق) [Kel.] Allah'a, âhirete imanı olmayan, dinsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zındık'ın (Kamus) taki izahı şöyledir:

«Seneviyye taifesinden olan şahsa denir. Bir kavle göre nûr ve zulmete kaail olan, bir re'ye nazaran âhirete ve Rububiyyete iman ve itikadı olmayan dinsize denir. Bazılarına göre küfrünü gizleyip sureta imanlı ve İslâm görünen münafık'a denir. Bir takımların indinde zındık Farsça zengin'den Arapçaya geçmiştir. Noksan akıllı kadın demektir. Cem'i zenedika ve zenadik gelir. Seneviyye iki Allah'a inanan müşriklerdir. Şehrîstânî'nin beyanına göre nur ve zulmetin ezeli ve kadîm olduğuna inanırlar. Mecus bunların aksine kâildir. Çünkü onlar zulmet hadistir derler. Mecusan bir taife vardır ki nur ile zulmet, Yezdan ile Eheremen iki zıd asıldır. Bunlar mevcudatın mebdeleridir, teraküp bunların imtizacından hasıl oldu ve suver-i terakib-i muhtelifeden hâdis oldu derler ki bunlar Zerdüştîyye taifesidir. Bir de Mani adlı hakîm'in ahfadı olan Maneviyye vardır. Bunlar da âlem iki kadîm asıldan masnudur, biri nur ve biri zulmettir. Hayır nurdan, şer zulmetten hâdis olur demektir. Mezdek'e mensup olan ve itikatlarının çoğu Maneviyyeye benzeyen başka bir taife de nurî kast ve ihtiyar ile, zulmet habt ve ittifakla

ışlar ve nur âlim ve hassas, zulmet cabil ve a'madır derler. Buna benzer itikatta bulunan daha başka telifler de vardır.»

Zındık kelimesi (Burhan-ı kaatî) da zend'in Farisîden muarreptir. Zend kelimesi Zerdüş't nam hakimin bana gökten indi diye iddia ettiği kitabın ismidir. Zerdüş't Seylân'da bir garda bir müddet Münzevî olup kitabı kuş dili gibi anlaşılması güç tâbirlerle orada yazmış ve uydurduğu Mecusî dinine mütâallik hükümler koymuştur. Sonra peygamberlik dâvasına kalkarak İran Şahı olan Keştasb'ı dinine davet etti. Kendisinden mucize istenilince bana ateş tesir etmez dedi. Ateşin yakma hassasını gidermek için hazırladığı yağla bunu ispat etmekle Keştasb Mecusîliği kabul ettiği gibi Zend'i de Pazend adıyla şerhetti. Bu kitapla amel edenlere Farsçada Zendin ve Zındık dediler. Kelimenin sonundaki nisbet ya'sı ile nun ve kâf nisbeti te'kit içindir. Araplar bunu Araplaştırıp Zindik ve dalın hareketine uyularak zanın kesriyle zindik dediler. Zanın kesriyle zind kelimesi eski Farisî dilinde can demektir. Canlıya zinde ve zindin denir. Zindik kelimesi bunun Arapçalaşmış şekli olmak da mümkündür. Ahirete imanı olmiyan ve dünyanın bekasına inanarlara zındık diyenler buna kaani olanlardır.»

«Müteşerri'lerle zâhidler, hele avam tabakası, vahdet-i vücut yolundan giden Muhyiddin-i Arabî ile Ahmet Amiş Efendi gibi yüksek şahsiyetlere dinsiz, dinî hükümlerde mübalâsız, hattâ zındık denildiğini kaydeden Osman Ergin (Balıkesirli Abdülâziz Mevdi Tolun - Hayatı ve şahsiyeti, İstanbul, Kenan Basımevi 1942, sayfa 168) eklediği haşiyede Zerdüş'tün kitabı olan Zendavesta'ya inanarlara zındık denildiğini yazdıktan sonra şöyle diyor:

«Müteşavviflerden bir kısmının cismanî haşrı kabul etmeyişleri ve çoğunun vahdet-i vücutte kaail oluşları, mevhum ve meçhul Allah'ı inkâr mânâsına alındığından dolayıdır ki Müteşerri'lerle zâhitler ve halk, onlara zındık sıfatını takmışlardır. (من تصوف زندق) cümlesi de bunu gösterir. Tasavvuf yoluna giden zındık olur demektir. Şu kadar ki Zerdüş'tün dini ikilik üzerine, yani nur ile zulmet, Yezdan ile Ehrimen esasına göre gittiği halde, vahdet-i vücutçular birliği kaail olduklarından, bu bakımdan vahdet-i vücutçuları Zerdüş'tün dinine nisbet etmek hiç de doğru değildir.»

ZİBİN (زبین = زبین) Kaftan altına giyilen pamuk hırka adıdır.

ZIPKIN (زپقن) [San.] Bir sivri uç ile bunun nihayetinde hilâlvârî iki kanca ve bir saptan ibaret eski harb âletlerinden birinin adıdır. Balıkçıların büyük balıkları saplamak suretiyle avladıkları âlete de bu ad verilir.

ZIRH (زره) [San.] Eski muharebelerde ok, kılıç, süngü gibi silâh darbelerinden korunmak için giyilen demir tel ve levhalardan gömlek, miğfer, kolçak, boyun kalkan takımına verilen addır. Atlara da aynı maksatla giydirilen zırhların altın ve gümüşle işlemeleri de vardı. Bazan zırh suretinde de kullanılır.

«Sanat Ansiklopedisi» nde (Zırh maddesi) «Eski muharebelerde silâh darbelerinden korunmak için vücutta ve başa giyilen ve atlara giydirilen elbise» suretinde tarif olunan zırh için şu tafsîlât vardır:

«Eski Türkler buna çokal ve savut da derlerdi. Bunu giyen askerlere zırhla örtülü mânâsına zırhpuş denirdi.

«Osmanlılarda kullanılan zırhlar, vücutta muhtelif kısımlarını korumağa mahsus ayrı ayrı parçalardan ibaretti. Bunların tekmi line zırh takımı denir ki şu parçalardan ibaretti. Miğfer (tulga), zırh gömlek, zırh göğüs lük, kolçak, eldiven, dizgeç, muharebelerde atlara giydirilen at alınlığı, at sağrı zırhı, at göğüs lüğü, boyun kalkanı gibi parçalardır.

«Osmanlı zırhları umumiyetle yekpare madenî safihâlardan yapılmayıp, zırhın bir kısmı kolay harekete müsait olmak için küçük demir halkaların birbirine geçirilmesi suretiyle örme olarak, diğer bir takımı da onar santim kadar boyunda ve müstatil (uzun dörtgen) şeklinde küçük madenî levhacıkların halkalarla birbirine rapti suretiyle yapıldı. Demir halkalı kısımlar vücutta nisbeten daha az mühim olan kısımlarını muhafazaya mahsus olup tehlikeli kısımlar madenî levhalarla örtülürdü. Bu suretle zırh gömlekler halka örmeli olup bazan bunların göğüse gelen kısımları levhalarla takviye olunurdu.

«Padişahlar ve padişahların zırhları gümüş ve altın kakmalarla tezyin olunur ve üzerlerine Kur'an-ı kerim'den âyetler ve padişahların isimleri yazılırdı.

«Zırhların vücutta zedelememesi için zırh gömlekler altına pamuklu ve dikişli kalınca hırkalar giyilirdi. Bunların ketenden ve ipekten olanları da vardır ki bunlara silâh geçmemek için âyetler ve dualar yazılırdı. Bursa'da Sultan Yıldırım Bayezit'in türbesinde kendisine ait yazılı bir ipek zırh gömlek üstüne, arkadaş tokalarla bağlanan bir göğüs lük takılıdır.

Bunun karına gelen kısmı daire şeklinde oyukcadır.

«Kolları ve bilekleri muhafaza için kolun kalınlığına uyar şekilde ve kapak gibi madenî levhalardan yapılmış kolçaklar takılır ve bunlar da kolun arka cihetinden kayış tokalarla bağlanırdı. Elleri muhafaza eden madenî örme eldivenler kullanılırdı. Uyluklar ve dizleri korumağa mahsus dizgeç denilen parçalar takılırdı.

«Örme zırh, küçük demir halkaları birbirine geçirmek suretiyle bir kumaş gibi yapılmış olan ve içinde vücutta kolaylıkla hareket etmesine müsait olan zırh.»

*Aşk ile meydâna bîperva girer miydin eğer
Halka-i dâğ-ı melâmetten zırhpuş olmasam
Nabî*

ZİRVA (زروا) [San.] İmaretlerde pişirilen zerde taklidi tatlı nevilerinden birinin adıdır. İstanbul medreseleri he'kında kıymetli bir seri makale yazan Müftizade Esat Bey (Sebil-ür-Reşat, c. 21, adet 544-544, s. 190 haşiyesi) talebeye verilen yemeklerden bahsederken zerde ile zirva için şöyle diyor:

«(Zerde); piring, şeker ve safrandan, (zirva); incir, üzüm, hurma ile piring ve şekerden yapılır.»

Malûmatına müracaat ettiğim Bayezit kütüphanesi Müdürü Müderris büyük âlim İsmail Saip Efendi merhum zirva'nın lâpaması pilâv gibi pişirilen ve tuz yahut şeker ekilerek yenilen zerde taklidi bir şey olduğunu söyledi.

Zirva mecaz yoluyla abes ve mânasız söz, hezeyan demek olduğuna bakılırsa zirvanın uydurma bir şey olduğu anlaşılır.

*Fodalsun ey kemerbaşı fodlayı b-ğenmezsin
İmarette pişen zerdegile zirvayı beğenmezsin
Süruri*

*Yağ ile zirva, hamurla paça, tarşugle yağurt
Hasılı her ne yesek hazmına kaadır olunuz.
Süruri*

§ [Hal.] Mecaz yoluyla abes ve mânasız söz, hezeyan yerinde kullanılır.

*Kâse-i şeyh-i imareten içüp çorbayı
Zanneder kabil-i te'vil ola zirva-yı sühan
Sünbülzade Vehbi*

ZİÇ (زچ) [San.] Yıldızların mevkiini ve evsafını göstermek üzere eski hey'etginaların (astronomların) tertip ettikleri cetvel adıdır. Bundan çıkarılan neticeye «zayice» denir.

ZİKARABET (ذی قرابت) [Fık.] Bir kimsenin babası veya anası tarafından Müslümanlığı ilk kabule yetmiş olan büyük ceddine kadar mensubiyeti olan her hangi bir şahıs hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu» nda (cilt 4, Zikarabet maddesi) bunda mahrem olanlar ile olmiyanların erkekler ile kadınların, yakınlar ile uzakların müsavi olduğu gösterilmiştir. «Zi erham», «Zi ensab» da bu mânadadır.

ZİKİYMET (ذی قیمت) [Hal.] Kıymetli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZİKİR (ذکر) [Sof.] Anmak demek olan zikir Sofiyye istihabı olarak Allah adının tekrarlanmasıdır. Zikrullah suretinde de kullanılır. Cem'i «ezkâr» dır. Sofiyyece Zikrullah dört şekilde olur: «Hafi» (gizli), «cehrî» (alenî), «kalbî» (kalble), «lisanî» (dille). Zikir tarikatların bazılarında «Allah», bir takımlarında ise «Lâilâhe illâllah» dır. Bunlarla beraber esma-i hüsnayı zikreden tarikatlar da vardır. Yine tarikatların bir kısmında zikir «hafi», bir takımında ise «cehrî» dir. Bu farklar tarikatlar müessislerinin içtihatlarından doğmuştur.

Büyük âlim Elmalılı Hamdi Yazır (ölümü 1942) (فادى كرون اذكركم واشكروا لى ولا تكفرون) âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 1, s. 540 ve mütaakıp) zikir için şu tafsîlâtı veriyor:

«Zikir; şükür gibi ya lisanî veya kalbî veya bedenî olur. Zikr-i lisanî; Allah Taalâ'yı esma-i hüsnasıyla yad etmek, hamdetmek, tesbih ve temeid eylemek, kitabını okumak, dua etmektir. Zikr-i kalbî; gönülden anmaktır ki başlıca üç nevidir: Birincisi; vücut-i ilâhiye delâlet eden delilleri düşünmek ve şüpheleri def'ederek sıfat ve esma-i ilâhiyyeyi tefekkür etmek. İkincisi; ahkâm-ı rububiyeti ve vazife-i ubudiyeti yani Allahın tekâlifini, ahkâmını, evamir ü nevaahisini vâ'd ü vâidini v bunların delâilini tefekkür etmek. Üçüncüsü; enfûsî âfakî, mahlûkat ve bunlardaki esrar-ı hilkati temâga ve tefekkür ile her zerrinin âlem-i kudse bir âyine olduğunu görmektir ki bu âyineye gereği gibi bakanları gözüne o âlenî-i celâl ü cemalin envarı in'ikâs eder ve bundan bir an şuur içinde alınacak olan zevk-i şuhudun bir leması bile cihanlar doğer ve bu makam-ı zikrin hiç nihayeti yoktur. Bu noktada insan kendinden ve âlemden geçer, bütün şuur Hakkta müstagrak olur. Hattâ zikir ve zâkirden nam u nişan kalmaz da meş'ur yalnız mezkûrdan ibaret kalır. Gerçi bu makamın lâfını edenler çoktur. Fakat buna erenlerin lâf ile alâkası yoktur. Aleh-is-salâtü vesselâm

Efendimiz: «لَمَّا رَأَى فِيهِ مَلَكًا وَلَا نَبِيَّ مَرسل» = Benim Allah ile bir vaktim vardır ki ondan bana ne bir melek-i mukarreb ne de bir nebiyy-i mürsel hiç biri yanaşamaz» buyormuştur.

«Zikr-i bedenî: Bedenin cevabı ü âzasından her biri memur bulundukları vezaif ile meşgul ve müstağrak olmak ve nehy olundukları şeylerden hâli bulunmaktır. Şükür de bu meratıpten her biriyle icra edilir. Ancak bunların şükür olması için şâkirin kendisine vâsıl olmuş olan nimeti hissetmesi ve bunları o nimete mukabil bir vazife-i tâzim olarak yapması şarttır. Zikir ise nimetin böyle bir kayd-i vusulü olmaksızın alelâtlak bir mahabbetin, aşk-ı kemalın eseridir. Şu halde şükürün zikre atfı esasen atf-ül-has alel am demektir. Lâkin her ikisi kayd-i nimetten sonra zikredilmiş olduğundan burada atf-ı tefsiri kabilinden olur. Böyle olmamak için şükürün şükür-i orfi mânasına hamli daha muvafıktır. O da vâsıl olan nimetlerin hepsini mahulika lehine sarf etmektir. Binaenaleyh her hatve-i terakkide zikir bidayet, şükür bir nihayettir. Seyr-i namütenahide bunlar mütevaliyen birbirine tedahül ederek giderler. Allah Taalâ bu envai zikirden hangisiyle zikir olunursa o da ona lâyık bir vecihle zâkirini zikir ve yâdedecektir. Bu noktayı ifham için bu âyet muhtelif tâbirat ile izah olunmuştur. Ezcümle:

1 — Beni tâatim ile zikrediniz, ben de rahmetim ile zikredeyim.

2 — Beni dua ile zikrediniz, ben de icabet ü ihsan ile zikredeyim. Yani «ادعوني استجب لكم».

3 — Beni sena ve itaat ile zikrediniz, ben de sizi sena ve nimet ile zikredeyim.

4 — Beni dünyada zikrediniz, ben de sizi ahirette zikredeyim.

5 — Beni halvetlerde zikrediniz, ben de sizi sahralarda zikredeyim.

6 — Beni refahınız zamanında zikrediniz, ben de sizi belâ ve musibetiniz zamanında zikredeyim.

7 — Beni tâatta zikrediniz, ben de sizi meunetle zikredeyim.

8 — Beni benim yolumda mücahede ile zikrediniz, ben de sizi hidayetimle zikredeyim.

9 — Beni sâdk u ihlâs ile zikrediniz, ben de sizi halâs ve mezid-i ihtisas ile zikredeyim.

10 — Beni bidayeten rububiyet ile zikrediniz, ben de sizi nihayette rahmet ü ubudiyet ile zikredeyim.

Hâsılı bidayet-i ubudiyet zikir ve nihayet-i ubudiyet şükürdür.

«وآخر دعوانهم ان الحمد لله رب العالمين»

«İşte Cenab-ı Hak bütün kullarını hülâsa olarak bidayet ve nihayeti câmi bu iki vazife ile tavzif buyurmuştur. Bu vazifeler hüsn ü ifa edildikçe o nimete de baligan ma belâğ itmam edilecektir. Fakat zikir marifet ile şükür de nimet ile mütenasip olacaktır. Halbuki hakikat-i lâhiyyeyi bihakkin marifet onu kendisi gibi bilmek demek olacağından, bu mütenahî âlemde kullar için gayr-i mümkündür. «ما عرفناك» Kezalik niam-i lâhiyye namütenahîdir. Meselâ bir nefeste içli dışlı iki nimet mevcuttur. Demek ki sadece her nefeste iki şükür vâcibtir. Bu halde bihakkin eda-yi şükür de gayr-i mümkündür. «ما عرفتاك حق عبادتك». Demek ki bu hitab-ı lâhî karşısında ilk hissedilen şey aciz ve kudret-i Hâlika arz-ı teslimiyettir. Filvaki mebd-i iman ü İslâm bu idrâktir ve efdal-i zikir «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» tır. Bu tevhidin ve bu teslimiyyetin muktezası da bu acz içinde kendini evamir-i lâhiyyenin yegâne vâsıta-i icraiyyesi bilerek teveccüh eden vazifeyi en güzel bir surette ve âzamî bir derecede ifa için yalnız Allah'tan istiane ederek hüsn-i surette sarfetmektir ve bu sırf aya-i şükürdür. Yani teklif imkân ve istitaat ile meşruttur. Fakat o istitaat Allah'ın bir meuneti olduğu için ona da nefs-el-emirde hadd ü payanı yoktur. Binaenaleyh kul Allah'ını zikir ile ondan istiane eder ve kendine verilen istitaatı sarfeyler. O istitaat ona fi'liyle beraber Allah'ın murad ettiği kadar gelir. İşte İslâm o acizden bu bîpayan kudret ü istitaata intikalidir. Şu halde her mü'min «اذكروني» emri karşısında aczini hissederek evvelâ «اياك نعبد واياك نستعين» misakını yâdedecek ve buna şükretmek için Allah'tan istiane eyliyecektir. Bunun için bütün ehl-i imana buyurulmuştur ki: «ياايها الذين آمنوا استعينوا بالصبر والصلوة ان الله مع الصابرين».

Sofiyye istilahlarına ait (Müntehabat-ı Risale-i Kuşeyriyye) de «Kur'an-ı Kerim» de «ياايها الذين آمنوا اذكروا الله ذكراً كثيراً» kavl-i şerifi Cenab-ı Rabb'in Kur'im'in zikir-i kesir ile zikredilmesi emir ve tenbihidir denildikten ve bir Hadis-i şerifte «Allah indinde emellerin hayırlısı Zikrullah ile iştigaldır» kaydı ilâve edildikten sonra şu tafsilat verilmektedir:

«Zikir ibadet ve taatın lübbü (özü) olup zikir nevelerinin efdali Kur'an-ı Mübin'dir ve zikrullah maksad-ı akas olan hubb-i lâhî (Allah sevgisi) vesiledir. Yine hadis-i Nebevi'de Allah Allah diyen kimseler üzerine saat yani kıyamet kaim olmaz buyurulmuş ve başka bir

hadiste de saat kaim olmaz ta ki yer yüzünde Allah Allah denilmeğe varid olmuştur.

«Zikrullah tarikat-i Hak'ta rûkn ü kavi ve belki umde olup bir ferd zikire devamsız Hakk'a vâsıl olamaz. Zikir iki kısım olup biri lisan diğeri kalb iledir. Abd; lisanen zikirle kalben zikrin yolunu tutar ve zikrin tesiri kalb içindir. İmdi Abd lisanıyla ve kalbiyle zâkir olup da bunları cem'ederse sülûkünde kâmil vasfına lâyık olur.

«Zikrullah velâyet mengurudur. Her kime zikir tevfiik olunursa menguru verilmiş ve illâ ma'zul olmuş olur. Zikrullah müridlerin seyfi (kılıcı) olup onunla düşmanlarını def' ve teveccüh eden âfetleri ref'ederler.

«Sâliklerin bazıları zikrettikleri halde kalblerinde zikrin halâvetini (tatlılığını) duymadıklarını Ebu Osman'a söylemeleriyle Ebu Osman Allah Taalâ'ya hamdediniz ki cevabihinizden birini yani ilk sebep olduğu yarayı tâat-ı lâhiyyesiyle süslüyor» demıştır.

«Zikrin hassalarından birisi de muvakkat olmadıdır ki abd cem-i evkatta ya farzan veya edeben zikrullah ile memurdur. Salât (namaz) her ne kadar eşref-i ibadet ise de bazı ahval ve evkatta caiz değildir. Zikir ise umum hallerde müstedam olup Vâcib Taalâ nazm-ı celilinde «الذين يذكرون الله قياماً وقعوداً وعلى جنوبهم» buyurmuştur. Hassas-ı zikirden birisi de Hak Sübhanehu ve Taalâ'nın zâkirin kullarına zikir ile mukabelesi olup Kur'an-ı Mübin'de «اذكروني» buyurmuştur.

«Ebu Osman'dan nakledilmiştir ki gafletin vahşetini zevk etmeyen kimse zikir ile üsün ta'm ve lezzetini zevk edemez.

«Üç şeyde nefsinizin halâvet duyup duymadığını arayınız. Bunlar da namaz, zikir ve Kur'an okumaktır. Eğer bunlardan halâvet bulur ve mütelezziz olursanız ne âlâ, etmiyor-sanız hakikat kapısı kapanık demektir.»

Kartulmağa girdab-ı hatardan zikret
Lâhale velâ kuvvete illâ billâh

Fani

ZIKR-İ ALENİ (ذكر علني) [Sof.] Dervişlerin tekkede yahut her hangi bir yerde toplu olarak zikretmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zikir; tarikatların bazılarında «cehri», (yüksek sesle), bir takımlarında da «hafi» (gizli) yapılır. Tarikatların bir kısmında ise yabancılar bulundurulmaz, yalnız tarikat mensupları tarafından toplu ve gizli olarak zikredilir.

ZIKR-İ CEHRİ (ذكر جهري) [Sof.] Yüksek sesle yapılan zikir hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ZIKR-İ CEMİL (ذكر جميل) [Mek] Eskiden derslerinde muvaffakiyyet gösteren talebeye verilen kâğıt (vesika) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Talebeye çalışkanlıkları ve iyi halleri münasebetiyle «tahsin» ve «aferin» de verilirdi.

ZIKR-İ HAFİ (ذكر خفي) [Sof.] Gizli olarak yapılan zikir hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarikatların bir kısmı cehri, bir takımları da hafi zikrederlerdi.

ZIKR-İ KALBİ (ذكر قلبي) [Sof.] Sessiz olarak kalbî yapılan zikir yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZİLHİCCE (ذو الحجة) [Tak.] Muharrem'le başlayan kameri (ay esasına dayanan), Araplar tarafından da kullanıldığı için Arabî de denilen ayların on ikincisinin adıdır. Zilhicce Eghür-i hurüm denilen ve muhterem aylar demek olan dört ayın biridir. Ötekiler Recep, Zilki'de ve Muharrem'dir. Cahiliyye Arapları bu dört ay içinde gazveyi, adam öldürmeyi fiak u fücür sayarlardı. Bu ayların muhterem tutulmasının sebebi Kâbe-i Muazzamayı ziyaret için Recep'te, Hac maksadıyla da Zilki'de ve Zilhicce'de gelerek Muharrem'de dönen ziyaretçilerle hacıların selâmetle gelip gitmelerinin temini idi.

Hac zamanı olan Zilhicce'de bayramdan başka hususi isim alan günler de vardır. Bunlardan (Eyyam-ı ma'lûmat), (Eyyam-ı ma'dudat) olup Kur'an'da geçer.

Eyyam-ı ma'lûmat; zilhicce'nin onuncu günüdür. Bu cümleden olarak (Yevm-i Terviye), (Yevm-i Arife), (Yevm-i Nahr) adları verilen şerefli günler de yine bu ay içindedir.

Yevm-i Terviye; Zilhicce'nin sekizinci günüdür. Hacılar o gün Mekke'den Mina'ya giderler. (Kamus) da bunun için şu izahat vardır: «Arife gününden mukaddem olan gündür. Hüccac o gün Mina'ya giderler. Orada su olmakla kendilerini ve hayvanlarını iyice auya kandırdıkları, yahut Hazret-i İbrahim Aleyhis-selâm kurban kesmeyi o gece görüp o gün gereği gibi derin düşünceye vardıkları için böyle tesmiye olunmuştur.»

Yevm-i Arife; Zilhicce'nin dokuzuncu günüdür. Hacılar o gün (Arafat) da bulunurlar. Hacı Zihni Efendi (Kitab-ül-Hac) da bunun için şöyle diyor:

«Ayakta gitmeyi durmak demek olan «vukuf» menasik istilâhınca arife günü Arafat'da bulunmak mânasınadır. Gününe izafetle ona «Vukuf-i Arife» denir.»

Yevm-i nahr; Zilhicce'nin onuncu günüdür. Nahr, kurban kesme bugün iera olunur. Zilhicce'nin on birinci ve on ikinci günü de kurban günleri olmakla hepsine birden «eyyam-ı nahr» ve o günlerde hüccac «Mina» da bulunmaları itibariyle eyyam-ı nahra (eyyam-ı Mina) dahi denir.

Eyyam-ı ma'dudat; namaz sonunda tek-birler alınan mukaddes günlerdir. Bunlar da Arife gününden itibaren kurban bayramının dördüncü yani Zilhicce'nin on üçüncü gününe kadar olan beş gündür. Bunlara «yevm-i teşrik» dahi denilir. Teşrik; eti güneşletip kurutmak demektir.

«Fezail-i gübure» adlı eserde (müellifi Eyüp bin Abdullah, Mısır'da Bulak Matbaası, 1300, sayfa 39) Zilhicce'nin faziletine dair şöyle deniliyor:

«Zilhicce'nin aşr-ı evveline yani evvelki on gününe hürmet edenin Allah indinde ibadeti makbuldür. Bu ay Eşhür-ül-hurümden olmakla oruç tutmanın sevabı büyüktür. Yevm-i terviye ki sekizinci gündür, sâim olanlara ecr-i azîm vardır. Dokuzuncu Arife günü oruç tutanların sevabı daha büyüktür. Bu ayda dua da kabul olunur. İstigfar et, لا اله الا الله وحده لا شريك له لا اله الا الله (çok zikreyle. Muhtaç Müslümanlara sadaka verilse mala bereket gelir.»

Zilhicce vesikalarda (ذ=z) suretinde gösterilir, meselâ 10 Zilhicce 1212 yazılacak yerde 10 z 1212 yazılırdı.

ZİLKİ'DE (ذى القعدة) [Tak.] Ay esasına dayanan ayların on birincisinin adıdır. Muharrem ile bağlayan aylar Zilhicce ile sona erer. Halk arasında yanlış olarak Zilkade suretinde telâffuz olunan Zilki'de için «Kamus» ta şu izahat vardır:

«Arap aylarından bir ay ismidir ki Şevval akabinde gelir. Eşhür-i Hurüm'dendir. Bu ayda Araplar sefer (yolculuk) ve cidal (kavga) yapıp yerlerinde oturdukları için bu ad verilmiştir.»

Muhterem aylar demek olan Eşhür-ü hurüm dört aydır: Receb, Zilki'de, Zilhicce, Muharrem. Araplar bu dört ay içinde cidal ve kıtalî (adam öldürmeği) fıkru fücür sayarlardı. Bu ayların muhterem tutulmasının sebebi Kâbe-i Muazzama'yı ziyaret için Receb'te, Hac maksadiyle de Zilki'de ve Zilhicce'de gelerek Muharrem'de dönen ziyaretçilerle hacıların selâmetle gelip gitmelerinin temini idi. Zilki'de iki bayram arasında bulunduğu için eski kadınlar tarafından «Aralık ayı» denilir, evlenenler için düğün yapılmazdı.

Zilki'de vesikalarda (ذ=z) rûmuyla gösterilir, meselâ 15 Zilki'de 1165 yazılacak 15 za 1165 yazılırdı.

ZİLLİ MAŞA (زبلى ماشا) [Mus.] Uzun bir maşanın uçlarına dört veya altı zil geçirilmek suretiyle yapılan çalgı âletini adır. Sağ ele alınıp sol elin avucunun içerisinde sıkır-datılmak suretiyle çalınır.

ZİLYED (ذى اليد) [Fık.] Bir ayna bilfiil vaz-ı yed eden, yahut malik sıfatıyla tasarrufu sabit olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mukabili «hariç» tir.

ZİL ZURNA (زىل زورنا) [Hal.] Mecaz yoluyla kendini bilmez derecede sarhoş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Edepsizlik verildi şehri Bağdat içre dellâle
Bulundu mollalardan, şehlerden gizli çok tâlîp
Ceza kısmı reisi muttali' oldakta bu hale
Çıkup meydane zilzurna dedi: Elhüküm ü lîl galîp
Eşref*

*Her gece hâneye zilzurna gelir
Çektigim mihneti Allah bilir
Yenişehrîli Avni*

ZİMMET (ذمت) [Mal.] Alacak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zimmet; borç demek olduğu halde Maliye ıstılahı olarak alacak yerinde kullanılırdı. Zimmet kaydetmek; alacak yazmak demekti.

ZİMMET HALİFESİ (ذمت خليفه) [Mal.] İltizama verilen mukataat, maktuat ve eshamın iltizam bedelleriyle bunların tahsilâtını takip ve kayıt ile vazifeli memura verilen unvandır. Başka dairelerde de bu adla alacak işlemleri takibeden memurlar vardı. Zimmet; borç demek olduğu halde Maliye ıstılahı olarak alacak yerinde kullanılırdı.

ZİMMET KALEMİ (ذمت قلمى) [Mal.] Maliye teşkilâtında Baş muhasebe kalemine bağlı teğekküllerden birinin adıdır. Devlet alacaklarının tahsili işleriyle meşgul olan bu kalemin kâtiplerine (Zimmet halifesi) denilirdi.

ZİMMET KAYDETMEK (ذمت قيد ايتك) [Mal.] Alacak yazmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zimmet; borç demek olduğu halde Maliye ıstılahı olarak alacak yerinde kullanılırdı.

ZİMMET PUSLASI (ذمت پوسله) [Mal.] Alacağın miktarını gösteren hisap puslası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zimmet; borç demek olduğu halde Maliye ıstılahı olarak alacak yerinde kullanılırdı.

ZİMMİ (ذى) [Fık.] Müslüman ahid ve emanına girmiş, yahut başka bir ifade ile İslâm hükümetinin usûlü dairelerinde tabiiyyetini kabul etmiş olan gayr-i müslim (Müslümanın gayri, Hristiyan, Yahudi) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kadın hakkında «zimmiye» kullanılır.

ZİN (زىن) [San.] Eyer yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zinpuş gaşiye örtüsü demektir.

*İncek bindiği rahş-i serkeş
Kaçtı sahraya heman âhaves
Göricek hâne-i şîni hâlt
Askerin mustarîp oldu hâli
Atat*

ZİNCİRLEME (زنجيرله) [Eda.] Her mısraın nihayetindeki kelime sonra gelen mısraın ilk kelimesini teşkil etmek suretiyle vücutte getirilen manzumelere verilen addır. Divan şairlerince bu türlü manzumelere «redd-ül-acz an-is-sadr», «zenecirbend» denilirdi.

Çankırılı Ahmet Talât Beyin (Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, sayfa 61) zincirlemeye ayaklı koşma da denilebileceğini söylediği (Zahmî) nin aşağıya alınan koşması zincirlemeğe örnek teşkil eder:

*Gani Meolâm düştüm aşkın oduna,
Aşk oduna düştüm ciğerim kebab
Söyündüremez âb;*

*Âb akıyor benim iki gözümden,
Gözümde akan gaş hep olur şarap,
Kerem et ya Rab;*

*Kerem et ya Rabbi; halim gamandır,
Yaman oldu halim sana ayandır;
Ayan oldu beyan... ahır zamandır
Ahır zaman oldu, oku dört kitap
Bulasın sevap*

*Sevap ister sen seherde uyan,
Uyan seher vakti âlasın meydan,
Meydana girmişim bu sinem ürgan,
Ürgan olur sinem ey âlicenap,
Eyledim hicap.*

*Hicaptan başladım güzel fergada,
Fergat eyligorum, dilim duada;
Duadan ayrılmam dâr-ı dünyada,
Dünyada yok imiş (Zahmiye) şahap,
Olmuşsun tûrap;*

ZİNCİRLİ (زنجيرلى) [Mes.] Hierî 1128 (1716) senesinde basılan altın paranın adıdır. Resmî adı «Sikke-i cedid zer-i İstadbül» du. Şimdiki altınların tırtılına vaktiyle zincir denildiği için bu adı almıştı. 8 H. 1142 (1749) tarihli para fiyat cetvinde yirmi kuruş olarak gösterilmiştir.

ZİNDAN (زندان) [Ida.] Hapishane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski hapishaneler karanlık yerler olduğu için bu ad verilmişti. «Tomruk daresi», «Mehterhene» de hapishane yerinde kullanılmıştır.

İstanbul'da Bizanslılardan kalma bazı binalar hapishane ittihaz olunmuştur. Bizans hapishanelerinden birisi Aya Angelos burcunun altında Enemas kalesi, öteki de «Zindankapısı» denilen yerdeydi. Enemas hapishanesinin kullanıldığına dair bir kayda tesadüf olunamamıştır. Buna mukabil Fatih'in tadil edilmek suretiyle yrdırdığı Yedikule hapishane ittihaz olunmuştur. Kaleler ve burçlar müstahkem mevkiler olduğu için bu gibi yerler daima hapishane olarak kullanılmışlardır. Burçların bir kuyu gibi olan bodrumlarında ağır cezalar hapsolunurlardı. Yedikule zindanı yüksek rütbeli siyasi mücrimlere mahsustu. Hal'edilen Padişahlar, idamı düşünülen vezirler Yedikulede hapsolunuyor, harb ilan edilen ecnebi devletler sefirleri de orada mevkufiyet halinde bulundurulardı. Rumeli Hisarı askeri mücrimler için hapishane ittihaz edilmiş olduğu gibi halktan kürege konması lâzım gelenler ekseriyetle Sedd-ül-bahr kalesinde hapsolunurlardı. Hafif cezalılarla borçlulara Zindankapısı hapishane ittihaz olunmuştu. Hırsızlık ve zina gibi cürümleri işliyen kadınlar da Babacâfer zindanı'nda hapsolunurlardı. Sultanahmet'de şimdi Adliye Sarayı olarak kullanılan binanın olduğu yerde evvelce yıkılan bina 1248 (1832) senesinde hapishane ittihaz olunmuştu.

ZİNNUREYN (ذى النورين) [Hal.] Hulefa-yi Raşidîn'den Hazret-i Osman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Canab-ı Peygamber'in iki kızıyle evlendiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Kızın birisi ölmüş, sonradan ikincisini almıştı.

*Biri de câmi-i Kar'an-ı Mübin Zinnureyn
Menba-ı Hilm ü haya Hazret-i Osman-ı halim
Nâzım*

ZİNPÜŞ (زىن پوش) [San.] Eyer örtüsü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zin; Farsça eyer demektir.

*Nardan bâl açar açmaga melektir sanasın
Olsa zînpûş serâserle ne dem cilvenüma
Nefî*

ZİRA' (زراع) [Öl.] Uzunluk ölçülerinden birinin adıdır. Zira'; lûgatte bilek, kol mânâsındır ki, dirsek ucundan orta parmağın ucuna kadar olan kısımdır. İstilahta bu miktara müsavi olan uzunluk mikyası demektir. Buna «çarçın» da denir. (Bak: Zira-ı mimarî).

Zİ-RAHM (ذی رحم) [Fık.] Nesebi akriba yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan mahrem yani birbirleriyle evlenmeleri haram olanlarına «Zi-rahm-i mahrem» denir. Zi-rahm-i mahrem dışında kalanların birbirleriyle evlenmeleri caizdir. Zi-rahm yani nesebi akriba olanların terekeden sülüs, rubu gibi muayyen hisseleri yoktu.

Zİ-RAHM-İ MAHREM (ذی رحم محرم) [Fık.] Nihâhları haram olan nesebi akribalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Usul, furu', oğlan ve kızkardeş ve bunların evlâdı, amca, dayı ve teyze gibi. Amca, dayı ve teyzenin evlâdı «zi-rahm» ise de «mahrem» değildir.

ZİRA-I MİMARİ (ذراع معماري) [Öl.] Uzunluk ölçülerinden birinin adıdır. Altı kabza yani yirmi dört parmak olan arşına bu ad verilir. (Bak: zira').

ZİRDESTAN (زیردستان) [Ida.] Tebaa yerinde kullanılır bir tâbirdir. Lûgat mânası el altındaki demektir. Vesikalarda geçer.

ZİR-İ MEŞK (زیر مشق) [San.] Eskiden yazı yazmak için yazılan kâğıdın altına konan altlığa verilen addır.

ZİR Ü ZEBER (زیر وزیر) [Hal.] Alt üst etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Dayanmaz önünde yürürse eğer
Eder kale-i hasmı zir ü zeber*

Kemalzade Ekrem

ZİYAFETHANE (ضيافت خانه) [Vak.] Misafir ve seyyahlara yemek yedirilip içirilmek üzere vakfolunan müessese yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyelerle vesikalarda geçer.

ZİYNET ASKISI (زینت آسقیسی) [San.] Cami kubbelerine veya tavanlarına zincirle asılan yahut kandil asmağa mahsus genişlemesine konulan çubuklara ve kandiller arasına takılan süs eşyasına verilen addır. Porselenden yapılanları olduğu gibi ipekle örülenleri de vardır. Deve yumurtası biçiminde, vazo şeklinde, sürâhi tarzında ve fener yahut başka örnekte olanları da mevcuttur. Buğday saplarından, başaklar aşağı gelmek suretiyle, yapılan örnekler de ziynet askısıdır. Camilerde bunların türlü şekilleri bulunduğu gibi İslâm-Türk Müzesi'nde İstanbul, Kütahya, Mısır, Bağdat, Şam, Radus ve Çin mamulâtı ziynet askısı vardır. Nakışlı ve yazılı olanları da mevcuttur.

ZOBU (ظوبو) [Hal.] Eski vezir konaklarındaki bir kısım müstahdemlere verilen addır.

Zobular vezirlerin yüzleri aşan adamları arasında bulunan gedikli içgâhlarının hizmetçileri idiler. Zobuluk içgâhına menşe' sayılırdı. Bir adam def'aten içgâhı olamaz, önce zobuluğa kabul edilerek terbiye edilip kabiliyeti anlaşıldıktan sonra içgâhı olurdu. İçgâhlarından biri zobusunu çırağ edeceği zaman lâzım gelen elbise, at ve silâhı verdiği gibi bir de ziyafet tertip ederdi. Sonra da Hazine odası'nda dua edilerek bağına kavuk giydirilirdi. İşte bu merasimden sonra zobu Vezirlerin içgâhları sırasına girmiş olurdu.

ZOLOTA (زولطه = زولطه) [Mes.] Lehlerin Zolota adlı paralarına benzetilmek suretiyle eskiden kesilmiş olan paralardan birinin adıdır. Gümüş olan Zolota otuz paraya geçerdi.

ZORBA (زوربا) [Hal.] Kuvvetle, cebr ile oynayıcı yahut kuvvet sahibi cebbar; kavgacı, yaramaz, âsi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça zorbaz'dan gelir.

ZORHANE (زورخانه) [San.] Kuvvet idmanları yapmağa ve güreş talim etmeğe mahsus müesseselere verilen addır. Bunlardan hassaten lobut oyunu fazla kuvvet istediği için bu türlü oyun öğretim yerlerine bu ad verilmişti. Şimdiki tâbirle «kulüp», «spor salonu» demektir.

ZORBÂZ (زورباز) [San.] Kuvvet oyunları gösteren sanatkarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu oyunlar hünerden ziyade güce, kuvvete dayandıkları için zor oyuncusu demek olan bu tâbir meydana gelmiştir. Eski âdetler ve oyunlar hakkındaki tetkikleriyle tanınmış olan Refik Ahmet Sevengil eski canbazların gösterdikleri hünerlerden bahsederken (İstanbul Nasıl Eğleniyordu, sayfa 83) zor oyunlarından şöyle iki örnek veriyor:

«Canbazlar kuvvetli adamlar oldukları için ekseriya vücudün resanet ve metanetine delil olan şayan-ı nazar (görülmeğe değer) numaralar da gösterirlerdi. Bu cümleden olarak bazı canbazlar koca bir taş yerden alıp havaya atarlar ve taş aşağıya inerken başlarının üstündeki lâstik top imiş gibi kâh göğüsleriyle, kâh arkalarıyla, kâh başlarıyla karşılayıp taş vururlar, yere düşürmeden tekrar havaya çıkarırlar ve böylece oynarlardı.

«Bazan da koca su küplerini karşlarına alıp köç dövüşür gibi karşıdan hızla gelip başlarıyla müthiş bir darbe havale ederek küpü parça parça edenler ve buna rağmen sanki pamuğa çarpmış gibi hiç bir ağrı, sızı hissetmediklerini söyleyenler vardı. Bu kabîl kuvvet oyunları gösteren canbazlara (zorbâz) denirdi.»

ZUHURİ (ظهوری) [San.] Orta oyunu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Orta oyunu takımına «zuhurî kolu» denilirdi. Oyuncuların garip olan kıyafetlerinden dolayı bu ad verilmişti.

*Ben görür görmez öten zurnayı bir trkildim
Ay; Znhurîye çıkan maskara; Bildim, bildim.
Mehmet Âkif*

ZUHURİ KOLU (ظهوری کول) [San.] «Orta oyunu» takımı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Oyuncuların garip olan kıyafetlerinden dolayı bu ad verilmişti.

ZULMET (ظلمت) [Sof.] Karanlık demek olan zulmet ıstılahı olarak Allah'ın nurundan mahrumiyet yerinde kullanılır. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde «müstenir (ziyah, parlak) olmak şanından olan şeyde nurun ademiyyeti» (yokluğu) suretinde tarif olunan zulmet için şu tafsîlât da veriliyor: «Kâh olur ki zulmet Zât-i İlâhiyye ile maan (birlikte) ilm-i İlâhiyye denilir. Zira ilm-i İlâhiyye ile maan (birlikte) olur ise gayriyi keşfetmez, Çünkü ilim bizzat zulmet i'ta eder ve o halde onunla bir şey idrâk olunmaz. Ona misal şu vecihle olur ki göz ziyanın menbâi olan kurs-ı şemse (güneş kursuna) taalluk edince nur-i şems anı gâşyeder ve o halde göz mübessirattan (görünecek şeylerden) bir şey idrâk edemez.»

*Ol gözden olundu hep izalet
Âlemdeki zulmet ü cehalet*

Ziya Paşa

ZUREFA (زرفا) [Hal.] Mecaz yoluyla sevicilik eden kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ZURNAL (زورنال) [Sar.] Zurnacı, zurna çalan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZÜBEYDE SULTAN SARAYI (زبیده سلطان سراي) [Mim.] Ayasofya civarında İshakpaşa mahallesindeki bir saray adıdır. 5 za 1142 (1729) senesinde Üçüncü Sultan Ahmet tarafından kızı Zübeyde Sultan'a bağışladığı için bu adı almıştı. Sonradan yıkılmıştır.

ZÜHD (زهد) [Sof.] Dünyaya ait şeyler ve hazlara rağbet etmeyip perhizkâr olmak, daima takvayı iltizam ile ibadette bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Müntehabat-ı Risale-i Kuşeyriyye» de bunun için şu tafsîlât vardır:

«Zühd'ün lûgat mânası bir şeye meyli terkettir. Hakikat ehli ıstılahı olarak dünyaya buğz ve nefret ibrazıyla andan i'razdır

ve bazılar rahat-i rahat-ı bekayı (âhîret rahatı) talepten için rahat-i dünyayı terktir.

«Eslâf zühd'de ihtilâf edip bazıları zühd ancak haramda olur. Zira helâl Allah tarafından ibaha edilmiş (mubah kılınmış) olmasıyla bundan zühd için mesâğ yoktur dediler ve bazıları haramdan zühd vâcib ve helâlden fazilettir. Zira abd kendi halinde sâbir (sabreden) ve ayrılan rızıkına razı ve kanî olup da malik olduğu servetin koftan (lüzumu kadar yiyecek içecek) fazlasını hayrat ve mebevrat (ih-san, iyilik) sarf ve ibzal (dağıtmak) ile dünya tecemmülâtını (sühe mütaallik şeyler) azaltmak, servet ve sâmanı (takım taklavat) çoğaltmak-ten iyidir. Nitekim (من ممتع الدنيا قليل والآخرة خير لمن اتقى) âyetiyle dünya zemmedilmek suretiyle halk zühdde teşvik edilmiştir. Bazılar muzayaka ve usret (güçlük) zamanında Şer'in nehyeylediği şeylere el uzatmayıp fakr u zarurette sebatır. Bazılar da lâıyk ve makbul olan meslek mevcut helâl malı terk ve sarfında ve ihtiyacın fevkinde olarak mal istemekte tekellûf edilme-mesidir dediler. Bu son kavl itidal haline muvafık olarak Allahın helal maldan ih-san ettiği nimetlere şükredip ve terettüp eden şer'i hak-ları eda eyleyip fuzulî mal talebinde tekellûf etmiyerek rızık-ı maksûme razı olmak en iyi yoldur.

«Süfyan-ı Sevrî zühd, dünyada kasr-ı emel (istegi azaltmak) olup yoksa adı şeyler yemek, aba giymek değildir buyurmuştur. (نكلا بأمرنا) âyetine dayanarak zâhid, dünyadan mevcudıyla ferah ve sürur, yokluğuyla ye's ve fütur etmez diyenler de vardır. Cüneyd'de; yedeğin hâli olduğu (ellerde bulunmayan) şeyden kalbin hâli olmasıdır buyurmuşlar ki hülâsası elde mevcut olana bilâ ihtilâf (sinirlenmeden, üzülmeyen) kalbin kanaatinden ibarettir. Ahmet bin Hanbel de şöyle demiştir: Zühd; haramı terk avamın, helâlin fazlasını bırakma havassın zühdüdür. Abdi Mevlâsından meşgul eden şeylerden zühd ve i'raz (vazgeçmek) da âriflerin zühdüdür.»

*Biz melâmet bekleriz, sanma keramei bekleriz
Şöhreti, zühdü bıraktık hem nedamet bekleriz
Hâşim*

ZÜHD-İ HUŞK (زهد خشك) [Sof.] Kaba sofuluk yerinde kullanılır bir tâbirdir.

*Zâhid bu zühd-i huşk ile huld'olsa da yerin
Mâ'l hamim olur gürüyen âbı tâkine*

Nâîl

ZÜHAL (ذحل) [Ast.] Seyyarelerin altın-cısının adıdır. Güneşten en uzak olan bu yıl-

dızın ortalama uzaklığı sekiz yüz yetmiş bir milyon mildir. Münecimlerce naha-i ekber (en büyük uğursuz) sayılan Zuhâl için «İlm-i Nücum» da (sayfa 19) şu tafsîlât vardır :

«Zühâl ; cismen : Vücudün bütün kemiklerine, karaciğere, dalağa hâkimdir. Zuhâlî olanlar ; zayıf, kuru, orta boylu, dar alınlı, küçük gözlü, koyuca renkli (solgun veya esmer) dirler. Saçlar umumiyyet itibariyle pek koyu renkli ve ekseriya siyah olurlar.

«Zihni nokta-i nazardan Zühâl ; besarete, tefekküre ait olan temayülleri idare ederek fikri batı, muvaffak, muntazam, cesur, hayali, muhteriz (çekingen) ve çalışkan kalır.

«Mânevi nokta-i nazardan ise ; adaletperverlik bahşeder ve namuskâr, münzevî, kanaatkâr, müdebbir, salim fikir sahibi olanlara müsaîf bulunur.

«Ahlâk nokta-i nazardan Zuhâlîler ; Ciddî, kanaatkâr, söz söylemeğe az meyyal ve fakat icabında muvazeneli, itidalli sözler söylemeyi bilen kimselerdir. İstidatları, yeis ve nevmediye, gam ve kasavete, tereddüt ve igtibaha müstait olduğundan bunlar emniyete şayan, hünerli ve mukdim adamlardır.

«Zuhâl seyyaresi, Cedi ve Delv burçlarının müdiridir ki, türabî (toprağa mensup) Cedi burcu, Zuhâl seyyaresi tesirinin menfi cihetini ve havâî olan Delv burcu ise müspet cihetini temsil ider.

«Zühâl ; ihtiyarlığı, tahdidi, fasfiyeyi, mefeneti, kat'iyyeti ve maddî şartlar altında ter-tip ve tanzim edilebilecek bütün meggaleleri ihtiva eyler. Bunun kuva ve iktidarı ; metanet, sebat, taannüt ve ikdam misillâ haller de meşhuttur.»

*Saplanır kuvvet ile magz-ı dimağ-ı zühale
Biri kast etse eğer kurs-ı meh-i rahganı
Fazl*

ZÜHRE (ذهره) [Ast.] Seyyarelerden birinin adıdır. Semavî (gökte) ecrâmın içinde arza en yakın ve en parlak olan Zühre fecirden biraz evvel cenub-i şarki tarafında ve guruptan sonra garb-i cenubî semtinde görüldüğünden «Kevkeb-i Seher» (sabah yıldızı), «Kevkeb-i işa» (akşam yıldızı) da denir.

Halk arasında «kervan kıran», «çoban yıldızı» adlarıyla da anılır. Münecimlere göre «Zühre» halim, yumuşak ve hassas, «Merrih» ise kuvvetli, sert, haşin ve ekseriyetle hissiz şeyleri idare eder. Yine onlara göre Zühre'nin kadınları temsil etmesine mukabil, Merrih erkekleri temsil eder.

«İlm-i Nücum» adlı eserde (sayfa 14) seyyarelerin en güzeli olduğu kaydedilen «Zühre» için şu tafsîlât vardır :

«Tesiri : Mütedil, uygun ve yaverdir. Hissiyyat ve mahabbet, umumiyyet itibariyle Zühre ile temsil ettirilip bütün nüfuz ve tesiri zevk ve eğlenenceye, şetarete, mahabbete meylettirir. Bu, kat'i surette nisevî (kadına müfaallik) bir seyyaredir, Niseviyyete ait her işi idare eder. Sevdavi, vaki, mânevî ve hâmi bir unsur olduğu cihetle kadınlık hallerine pek büyük bir tesiri vardır.

«Sanatkârane ve hayali olan şeylerle musiki mesleklerini tezahür ettirir. Derin heyecanlara, ince arzulara, şehvanî hislere hükmeder ve emellerini en seri' ve en kolay bir tarzda icra etmeyi tercih ve bu hisler ve lâtif emeller Zühre'nin tabiatına hâkim oldukları cihetle şetaret, zevk ve sürur ne vakit husule gelmiş olsa bunda Zühre unsuru mevcuttur.

«Bunun nüfuzunun hüküm ve tesiri altında bulunan kadınlar, ekseriyetle pek cazibeli ve mahabbeti caliptirler. Bunlar, ekseriya, tabasbus, riyakârlık ve parlak vaatlerle aldatılır. Bu seyyareye mensupların, tombul, her cihetteu neşv ü nema bulmuş, orta boylu, pek nazik cilt ve tenli olur. Renk, lâtif ve caziptir. Gözler, koyu maviye meyyal olup parlak ve mâni dardır. Simaları, gönül çekici, güleç, sesleri tatlı ve ruh okşayıcıdır. Zühre seyyaresi havassının timsali olan kadın, mukavemete imkân olmıyan bir letafet ve melâhate malik olup aralarında bulunduğu kimselerin mahabbet ve aşklarını kendisine hasretmek için yaratılmış olduğu zannedilir.

«Zühre ; cismen : Tenasül cümlesini, veritleri (boyun damarları), mebizleri (yanmırlıklı), kilyeleri (böbrekleri), boğazı, çeneyi ve saireyi idare eder. Endamın tenasübünü, cildin letafetini, güzel saçları, sıkı ve güzel eti husule getirir.

«Fikir ve akıl itibariyle bunlar nefis sanatlarına mütemayil iseler de mütalâaya veya fikri meşguliyyete o kadar meyilleri yoktur. Bu seyyarenin tesir ve nüfuzu altında doğan kimseler fikir ve akıllarından ziyade hislerine tâbi olurlar. Bazan mânevî hassa ve ahlâk noksanı bulunur.

«Zühre seyyaresinin her meydana getirdiği mizaç ve tabiat : Kendi arzusu hususunda en muvafık usulleri kullanır. Ahlâk ve hattâ bazan akıl, arzu ve emellerin icra etmen icabettiği zaman alâ'ekser bir tarafa bırakılır.

«Zühre seyyaresinin tesiri altında doğan-

lar : Sevimli, mültefit, mükrim, hulûskâr ve bazan kadın tabiatlı olurlar.

«Bu seyyare Sevr ve Mizan burçlarının müdiri olup Sevr burcu cismanî ciheti temsil ve bilhassa viedanın maddî haliyle igtigaleder. Mizan burcu ise, rubanî ciheti yahut viedanî, mânevî halini temsil eyler.

«Zühre seyyaresinin Sevrî ciheti : Viedanın çiçekler, kokular, güzel kumaşlar, mücevhherler gibi şeylerle alâkadar olmasına sebep olduğu halde Mizanî ciheti tercihan tabiatın hayali gayesine, tetkik ve rü'yet edilen tesirlerin sebeblerine şamildir.»

*Sahn-i mutribhane-i bâlâda inşad eyliyor
Zühre âyin-i makam-ı cârgâh-ı Mevlevî
Tahir Olgun*

*Zühreyi babine çarlıç eder
Çarhtan istese dahter hayder
Fazl*

ZÜHRİYYİ-İ HALVETİYYE (ذهرية خلوتية) [Sof.] Halvetiyye tarikatı şubelerinden «Muslihiyye-i Halvetiyye» nin kollarından birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Seyyid Ahmet Zühri'ye nisbetle bu adı almıştır. Seyyid Ahmet Zühri Efendi Kayserilidir. Memleketinde tahsilden sonra Selânik'e giderek Selânikli Şeyh Süleyman Efendi'ye intisap etmiş, tarikat mertebelerini mücahede ile geçirerek hilâfet aldıktan sonra şeyhinin emriyle Selânik'in Saray-ı Atik mahallesine çekilip o yerde bir arsadaki çadırdaki tam yedi sene i'tikâf hayatı geçirmiştir. Halk arasında şayi olan zühd ve salâhına binaen Hierî 1132 (1719) senesinde memleket âyanının orada yaptıkları zaviyenin şeyhliği tevehh olunarak ölümüne rastlayan Hierî 1157 (1744) senesine kadar orada irşad ile meşgul olmuştur.

Zikre 33 defa salevat getirek başladığını ve 12 terklı beyaz çuhadan bir taç ihdas ederek her terkin arasını beyaz ipekle diktirmek suretiyle terklerin sayısını «Lâilâhe illâllah Muhammedün Resulüllah» ın harflerinin adedine müsavi olmak üzere yirmi dörde çıkardığını yazan rahmetli Sadık Viedanî (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenamesi, sayfa 102) şunu da ilâve ediyor :

«Harîrî Zade Tibyan'ında 1175 de vefat eden Çerkeşli Şeyh Ali-ül-Vahidî - ki nisbet silsilesi Gelibolulu Cankurtaran Şeyh Abdullah ve Belgratlı Şeyh Abdülkadir Efendiler vasıtasıyla Şeyh Seyyid Ahmed Zühri'ye müntehidir. Muslihiyye'ye izafetle bu Zühriyye'den münşaa bir şube müessisi olarak hikâye ediyorsa da

şubenin namını tasrih etmiyor. Başka me'hazlarda müğarünileh Ali-ül-Vahidî'nin bir Halvetiyye şubesi müessisi olduğuna dair malûmata destres olmadık. Mamafih müğarünileh Şeyh Mahmud-ül-Eyyûbî ve Edirneli Şeyh Ali ve vardarlı Şeyh Osman vasıtalarıyla tarikat sahibi Egşeyh İsmail-ür-Rumi'ye muntehi bir silsile ile Kadiriyye tarikatına mensub meşayihden idi.»

ZÜKAK (زقاق) [Hal.] Yol, cadde yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça olan zükak'ın cem'i ezikka'dır, Halk dilinde sokak suretinde kullanılır. Vesikalarda her iki şekilde geçer.

*Sad cihan kışor-i iclâline bir kûçe-i tenk
Kehkeşan bender-i ikbaline bir tenk zükak
Yenişehirli Avenî*

ZÜKÜR ÇELEBİ (ذکور چلی) [Sof.] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlâna neslinden sayılan erkekler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kızlara «İnas Çelebi» denir.

ZÜLKAFİYETEYN (ذوالقافيتين) [Ede.] İki kafiyele şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İki nevidir :

1 — Mütেকarrin

2 — Maheub.

A — Mütেকarrin ; kafiyeleleri mütevali olan şiirlerdir.

*Haklıdır candan vedaından ederse imtina'
Vehmeder eşk-i revanından belâ baranıdır*

*Hüzni hicranıyla matemzar gördüm âleml
Şimdi her sahra bana bir Kербelâ meydanıdır
Muallim Naci*

B — Maheub ; kafiyeleleri fasıllı olan şiirlerdir.

*Âlem) esir-i dest-i meşiyet) değil midir?
Âdem) zebun-i pençe-i kudret) değil midir?
Nâbi*

ZÜL'AKL (ذوالاقل) [Sof.] Halkı zâhir ve Hakkı bâtın gören yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye istilahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir : «Bu kimsenin indinde Hak halkın mir'atıdır (aynasıdır). Mir'at kendinde olan suret ile ihticab etmesinden (gizlenmesinden) dolayı mutlakın mukayyet ile muhtecib olması gibi.»

ZÜL'AKL VEL'AYN (ذوالاقل والاین) [Sof.] Hakkı halkta ve halkı Hakta gören yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye istilahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir : «Bunların biriyle

diğer birinden muhtecib (gizlenmiş) olmaz. Belki vücudü bivech-i Hak ve bivech-i halk olmak üzere görür. Böyle olan kimse vech-i vâhidin şuhudundan dolayı kesretle muhtecib olmaz ve kesretin şuhudunda da vech-i vâhidin şuhudundan mezahim olmaz (sıkıntıya düşmez.)»

ZÜL'AYN (ذوالعين) [Sof.] Hakkı zâhir ve halkı bâtın gören yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Bu kimsenin indinde halk Hakkın mir'atıdır (aynasıdır). İndinde Hakkın zuhuru ve helk-in anda ihtifa etmesi mir'atın sur'etle ihtifa etmesine benzer.»

ZÜLCENAHEYN (ذوالجنين) [Hal.] Meczaz yoluyla zâhiri ve bâtını mamur, mes'ut, bahtiyar yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Cenah: Arapça kanad demektir. Zülcenahayn Ebu Talib'in oğlu Ca'fer (R. A.) in lâkabıdır.

*Zülcenâheyn olamaz zâhid-i pindar perest
Perde-i zanda nühuftê kalır iman kanadı
Manastırlı Naili*

ZÜLF (زلف) [Kıy.] Yüzün iki tarafına sarkıtılan saç verilen addır. Halk arasında zülûf suretinde kullanılan zül'f, Divan edebiyatı şairleri yalnız olduğu gibi türlü terkipler halinde de kullanmışlardır. Ehemmiyetlilerinden örnekler:

*Dile her muyu bir ejder görünür ol zül'fün
Nice bin ejderi bir yerde tehayyül ne belâ
Nef'i*

*Ateş gibi tütseydi eğer nur-i tecelli
Ey zül'f-i siyeh dud-i siyahı sen olurdun
Yenişehirli Ayni*

*Ey saba zül'f-i dilâvîzini tahrîk ettin
Bu kadar fitne vü âşube sen oldun bâdi
Baki*

*Zül'f-i piştâbe aceb ahımız mı oldu sebep
Neden o zül'f-i semenbu bûklüm bûklüm bû-
kûlur
Faik Memdah Paşa*

Gene eski şairler zülften bahsederken çin kelimesi ile daima tevriye veya cinas yaparlardı.

*Sana derler but-i çin, zül'füne zünnar söylerler
Zehi imanı yoklar küfr söylerler hatâ derler
Fuzuli*

*Zül'f-i siyeh-i yârda var sadhezâr çin
El çek dolaşmadan ana Yahya hatâsı çok
Yahya*

ZÜLFE (زلف) [San.] Hat (yazı) ıstılahlarından. Sülûs yazısındaki eliflerin ucundaki çengele verilen addır. Zülfe; Arapça ufak saçak demektir. Eliflerin ucundaki çengel ufak saçığa benzediği için bu ad verilmiştir.

ZÜLFİKAR (ذوالفقار) [San.] Yarısından itibaren uç tarafı ikiye ayrılan, iki çatal şeklinde olan kılıç nevelerinden birinin adıdır. Hazret-i Ali'nin bu türlü kılıçla harb ettiği tarihlerde geçer.

*Devri zaman-ı Ahmed-i Muhtarı andırır
Şemşiri zül'fîkar-ı Ali'den nişan verir
Nef'i*

ZÜLKAVAFİ (ذوالقوافي) [Ede.] İkiiden ziyade kafiyesi olan şiirlere verilen addır.

*Erbab-ı kalem) marifet âmuz-i ümem) dir
Adab-ı ümem) mahasal-ı feyz-i kalem) dir
Yenişehirli Ayni*

ZÜLÜFLÜ BALTACILAR (ذوالفلق بالٹاچار) [Sar.] Saray baltacılarından zülüflü olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Teberdârân-ı Hassa» dahi denilen baltacıların bir kısmı zülüflü andırarak ve etrafı görmeyecek şekilde kalkık yakalı dolama ve perçemli başlık giydikleri için kendilerine bu ad verilmişti.

«Eski saray baltacılarından ayrı olup sarayda yatıp kalkan zülüflü baltacıların hizmetleri ötekilerden tamamen ayrı olduğunu yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı, sayfa 435 ve mütaakıp) şu tafsilatı da veriyor:

«Mühtelif senelerde mevcutları yüz yirmi ile iki yüze yakın bir miktar arasında değişen ve Enderun'un seyyar hizmetleriyle muvazzaf olan bu zülüflü baltacılar, evvelce Kapı ağasının arziyle tâyin olunurlarken, onsekizinci asırdan itibaren Silâhtar ağaya tâbi olmuşlardı. Bunların giydikleri dolamanın yakaları kalkık olup başlarına giydikleri serpuşun iki tarafından iki örgü, zülûf veya perçem yanlarına doğru sarktığından dolayı kendilerine zülüflü baltacılar denilirdi. Başlıkları Eski saray baltacılarınınkini andırır ise de zülüflü baltacıların koğuşları Yeni saray'da Kızlar kapısı kurbünde idi. Bunlar koğuşlarında kıdemli ve kıdemsiz olarak iki sınıf üzere yatarlardı. Çiniden yukarı yatanlar kıdemli ve çiniden aşağı yatanlar ise kıdemsiz baltacılarıdır. Zülüflü baltacıların kethüdaları ile diğer ağa ve kıdemlileri, müteferrikalık ve çağıngirlik ile çıkarlar, acemileri de sipah ve silâhtar bölüklerine verilirlerdi. Çıkmalarda baltacı eskileri on sekiz ve on dokuz

akçe yevmiyye ile sipah bölüğüne ve çiniden aşağı yatanlar da on sekiz akçe ile silâhtar bölüğüne çıkarlardı. Fakat daha kıdemli olanlar bölüğe çıkarılarsa yirmi ile kırk akçe arasında sipah bölüğüne verilirlerdi. Zülüflü baltacılar koğuşu sarayın en eski binalarından olup bir aralık burası kendilerine dar geldiğinden Hierî 995, Milâdî 1587 senesinde tevsi edilmişti. Bina bir katlı olup duvarları çini-lidir.

«Zülüflü baltacıların bir kısmı evvelce Edirne'de iken sonradan İstanbul'a getirilmişlerdir. Bunların da kethüdalarıyla bölükbaşı ve odacıbaşıları vardı. Bunlardan sonra divanhaneci, yemişçi, suyolcu isimlerinde üç eskileri gelirdi. Bu üç eski müsavi derecede olup daha sonra altı tane koçucu ve kuşçu ismi verilen ve Padişah'ın ve Silâhtar ağasının muhabere hizmetini gören postacılar vardı.

«Bab-üs-saade'den içeri girildiği zaman orada Vzirlerle Kazaskerlerin oturdukları mahallin ve Divanhanenin süpürülmesi ve açılıp kapanması ve muhafazası zülüflü baltacıların vazifeleri cümlesindendi. İçerde yani Bab-üs-saade dahilinde hizmet olduğu zaman bunlara seslenirler ve o zaman içeri girip hizmetlerini görürlerdi. Harem-i hümayunda yangın olduğu vakit onu söndürmek zülüflü baltacıları aitti. Bundan dolayı kendilerine kanca, balta, kova ve sair levazimat verilir. Abdülmecit zamanında yapılan tensikatta altmış bir zülüflü baltacı bırakılmıştı.

«Zülüflü baltacıların son zamanlarına yani ondokuzuncu asrın başlarına ait teşkilâtlarına dair sarayın orta kapısı dahilinde bulunan bu ocak hakkında aşağıdaki hülâsaya Enderun tarihinden aldım:

«Zülüflü baltacılar ocağı efradı yüzden fazla olup en büyük zâbitleri baltacılar kethüdası idi. Ondan sonra ikinci başbaltacı gelirdi. Üçüncü derecedeki zâbite, divanhaneci denilip dördüncü âmir de Kilerci başı baltacısı idi. Ocaklarının nizamı üzere içlerinde sekiz kişi bıçaklı eski olup sırma kuşak kuşanırlardı. Bu eskiliğe namzet olan baltacıya bıçak mülâzımı denilirdi. Bu zâbit ve namzetlerden başka diğer baltacılar enli ve siyah sahtiyyandan yapılmış kemer kuşanırlardı. Elbiseleri olan dolamanın yakaları iki tarafını görmeyecek kadar yüksek olup lâciverî renkte çuhadan yapıldı. Başlıkları yarım zira uzunluğunda deve tüyünden bir külâhtı. Bu külâhın altına giyilen fesin kenarları iki parmak dışarda kaldığından, serpuşun alt kenarı kırmızı görünürdü.

«Zülüflü baltacılar, Ayasofya'da cami der-

sine devam ederlerdi. İçlerinde müstait olanlarına halife (kalfa) ismi verilir. Bu halifelerin ehliyyetleri Harem ağalarını okuturlardı. Bunlardan müstait bir baltacı Dar-üs-saade ağasının kuşçuluğu hizmetinde bulunur ve iki baltacı da Padişah'a yemek pişiren kuğhane mutfagındaki aşçılara nezaret ederlerdi. Yine bunların arasından bir müstait baltacı, başbaltacı, ikinci, üçüncü ve dördüncü baltacı isimleriyle Silâhtar ağasının emrinde olup hizmet görürlerdi. Hazine, kiler ve seferli Kethüdalarıyla Çuhadar ve Rikâptar ağaların da baltacıları vardı. Hazine Kethüdasının iki ve diğerlerinin baltacıları birer tane idi. Has odada kahveci başlıkların pişirdikleri kahveleri Has oda ağalarına vermek için orada da baltacılar bulunurdu. Bu baltacıların en büyük âmiri Silâhtar ağa idi.

«Muharebe dolayısıyla Sancak-ı şerif ile Sadrazam sefere gidince bu baltacılarından otuz neferi beraber gidip Liva-yi saadet altında Kur'an-ı Kerim okurlardı. Ramazan ve kurban bayramlarında Bab-üs-saade önüne kurulan taht-ı hümayunu bunlar getirip sonra bunu kaldırarak hazineye teslim ederlerdi. Baltacılar bu merasimde Padişah'ın tahtının arkasında bulunurlardı. Hazine-i hümayunda gerek Beyt-ül-male ve gerek Hazineye ait tartılacak eşya olduğu zaman bunlar tellallık edip bu hizmetlerine mukabil dellâliye alırlardı. Bunların hizmetlerinden biri de ayda bir kere hareme odun taşımaktı. Sultanahmet Camiinde her sene mütead üzere mevlid okunduğu zaman camidekilere şerbet, gülsuyu ve buhur ikram eylemek bunların vazifesi idi. Saraydaki Ağalar camiinde münavebe ile kayymlık ederlerdi. Harem-i hümayundan Padişah, Şehzade, sultan ve kâdınlardan birinin vefatında cenazeleri bunlar vasıtasıyla nakl olunurdu.

«Zülüflü baltacıların mevcudu zamanla değişmiştir. 1090 Hierî, 1679 Milâdî senesinde Teberdârân-ı Hassa mevcudu tekaütleriyle beraber 184 ve 1095 Hierî, 1683 Milâdî senesinde ise 100 kadardı. 1251 Hierî, 1835 Milâdî tarihinde bunların 176 kişiden mürekkep bir ocak olduğu görülüyor.

«1186 Hierî, 1772 Milâdî tarihli manâş defterinde mevcutları 175 olan baltacıların Kethüda-yi Teberdârân-ı Hassa denilen baltacılar Kethüdasının yevmiyesi 12, Bölükbaşının 10 ve Odabaşının 9 akçe olup diğer baltacıların ise 7 şer akçe yevmiyeleri vardı.

«Zülüflü baltacıların bir kısmı yukarıda beri gösterdiğimiz Enderun hizmetlerinde istihdam edilmekte olup bunlardan bir zümre de Harem-i hümayunun dışındaki hizmetlerini

görürlerdi. Bunlar sağını ve solunu göremiyecak derecede yüksek atlastan yaka taktıkları için yakalı baltacı denilmiştir.

«Yakalı baltacıların ayrı bir teşkilâtları olduğuna dair tetkik ettiğimiz eserlerde hiçbir kayıt olmadığı gibi kanunname ve sair eserlerde de bu isim altında müstakil bir teşekkül görmedim. Enderun tarihi, zülüflü baltacıların enli yakalı koyu lâcivert dolama giyerek yalnız önlerini gördüklerini yazıyor ki bu, sonradan yakalı ismi verilen zülüflü baltacılardan başka bir şey değildir zannındayım. Belki de bunlardan Harem-i hümayunda aile kısmına hizmet edenlere de yakalı baltacı denilmiştir.»

ZÜLÜFLÜ KÜLÂHI (زلفی کلہ) [Ktg.] Zülüflü baltacıların giydikleri başlık adıdır. Eskiden giyilen külâblar şunlardı: Levend külâhi, softa külâhi, çavuş şeb külâhi, has ahır külâhi, helvacı külâhi, aşçı külâhi, çingiraklı külâh, hırsız keçe külâhi.

ZÜMRE (زمرہ) [Hal.] İnsan bölüğü, fırka, takım, cemaat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda zümre-i küttab, zümre-i esnaf suretinde geçer.

*Ey serefrahte-i zümre-i efrad-ı kalem
Gıpta endahte-i sine-i hussad-ı kalem
Fazıl*

ZÜMRÜDİANKA (زمرد علقا) [Hal.] Huraffi bir kuş adıdır. Güneş ve ateşten hasıl olduğuna ve semanın dördüncü katında yaşadığına inanılır. Buna «Simurg» da denir.

ZÜNNAR (زُنار) [Hal.] Papazların bellelerine bağladıkları kuşağın adıdır.

*Hagal-i zülf ü rayanla girerse degre bir aşık
Olar bir kâbe her bir rîşte-i zünnardan peyda
Yenişehirli Aont*

ZÜYÜF AKÇE (زوی آچہ) [Mes.] Kalp, mağuş para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Züyûf; Aarpça kalp, mağuş demek olan «zeyf» in cem'idir.

*Üç sülûse bir kara kuruşa bozda rûzgâr
Biri kalp, biri kızıl, biri zügûf
Sarraf-ı dehr dedi görünce bu hâleti
Üç sülûse-i kem'ayarına lânet, kuruşa yûf
Nâbi*

SON